

અર્થાંક ૯૯

ૐ હ્રીં ઔં શંખેશ્વર-પાર્થનાથાય નમઃ.
શ્રી-વૃદ્ધિ-ધર્મ-લાક્ષ્મી-પ્રેમ-સદૃશરુચે નમઃ.

શ્રી ચંદ્રમહત્તરાચાર્ય વિરચિત-

● પંચ સંગ્રહ ●

પ્રથમ ખંડ

શ્રીમાન આચાર્ય શ્રી મહાયગિરિ રચિત ટીકાનો અનુવાદ
તેમજ સારસંગ્રહ, પ્રશ્નોત્તરી આદિ સહિત.

રૂ. ૧૯-૦૦

: અનુવાદક :

સ્વ૦ પં. શ્રી હીરાલાલ દેવચંદ-વઢવાણવાળા

ક

: પ્રેક્ષ :

પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજયભક્તિસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબની પ્રશિષ્યો

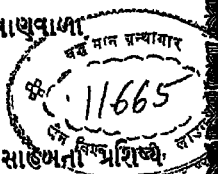
મુનિરાજ શ્રી રમ્યકવિજયજી મહારાજ

ક

: સંપાદક :

પં. પુખરાજજી અમીચંદજી કોઠારી-મહેસાણા

[અધ્યાપક—શ્રી યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા]

: પ્રકાશક :

વક્રીલ ચીમનલાલ અમૃતલાલ શાહ

બાબુલાલ જોશિગલાલ મહેતા

જોતરરી સેક્રેટરીઓ.

શ્રી યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા

અને

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ-મહેસાણા

[સદગત શેઠ શ્રી વેણીચંદ સુરચંદ સંસ્થાપિત]

294-44

PAN-D

— પ્રાપ્તિસ્થાનો :—

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ
મહેસાણા [ઉ. ગુજરાત]

૬

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ
પાલીતાણા [સૌરાષ્ટ્ર]

વીર સં. ૨૪૯૭]
વિ. સં. ૨૦૨૭]

મૂલ્ય—સદુપયોગ

[સને ૧૯૭૧
પ્રત ૧૦૦૦]

: સુદ્રક :

બાબુચંદ્ર નાનચંદ મહેતા

શ્રી બહાદુરસિંહજી પ્રી. પ્રેસ

પાલીતાણા.

સંપાદકીય નિવેદન

શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ

વર્તમાનકાળમાં જૈન શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયમાં કર્મવાદને લગતા જે આગમો અને જે ગ્રંથો મળે છે તેમાં પ્રસ્તુતગ્રંથનું મુખ્ય સ્થાન છે એ હકીકત કર્મસિદ્ધાન્તના અણુનારા-ઓથી અબજુ નથી.

ભારતીય દરેક દર્શનમાં કોઈને કોઈ રીતે ઓછા કે વધુ પ્રમાણમાં કર્મવાદનું સ્થાન ગ્રાહ્યાર્થે છે પરંતુ જૈનદર્શનમાં જેમ સ્વાદવાદ અહિંસાવાદ આદિનું જેટલું વિસ્તૃત અને વ્યવસ્થિત સ્વરૂપ છે તેવું જ વિસ્તૃત અને વ્યાપક પ્રમાણમાં કર્મવાદનું સ્થાન રહેલું છે. તેવું કર્મવાદનું સ્થાન અન્ય કોઈ દર્શનમાં જોવા મળતું નથી. આ હકીકત નક્કર હોવા છતાં જૈનદર્શન કેવલ કર્મવાદને જ માને છે એ માન્યતા ભૂલ ભરેલી છે. કેમકે કર્મવાદની જેમ આ દર્શન કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ અને પુરુષાર્થ આ ચાર વાદોને પણ તેટલું જ મહત્ત્વ આપે છે અને ભિન્ન ભિન્ન કાર્યોમાં તેઓમાંના કોઈ એકને મુખ્ય રાખી બાકીનાઓને ગોણ તરીકે સ્વીકારે છે.

જૈનદર્શનમાં ઘણા ખરા આગમોમાં છુટક છુટક કર્મને લગતી વિચારણાઓ જોવા મળે છે પરંતુ હાલમાં જેનો વિષય છે તે દર્શિવાદ નામના બારમા અંગમાં કર્મપ્રવાદ નામના સંપૂર્ણ પૂર્વમાં અને અભાયણીય નામના પૂર્વના કેટલાય ભાગોમાં સાગોપાંગ સંવિસ્તૃત વિચારણાઓ કરવામાં આવેલ છે અને તે જ પૂર્વશ્રુતના આધારે પૂજ્ય ચન્દ્રધર્મ મહત્તરાચાર્યે ૯૯૧ ગાથા પ્રમાણ આ પંચસંગ્રહ મૂળ ગ્રંથની અને તેના ઉપર લગભગ નવથી દશહજાર સ્તોક પ્રમાણ સ્વોપજ્ઞ દીકાની રચના કરેલી છે અને પૂજ્ય આચાર્ય મલયગિરિજી મહારાજ સાહેબે અઠાર હજાર સ્તોક પ્રમાણ દીકા રચેલ છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથના કર્તા આચાર્ય શ્રી ચન્દ્રમહત્તરાચાર્ય ક્યારે થયા ? અને તેઓશ્રીએ ખીજા કોઈ ગ્રંથો રચેલ છે કે નહીં તે બાબત ખાસ કોઈ સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ મળતો નથી માત્ર સ્વોપજ્ઞ દીકાના અંતે પ્રશસ્તિમાં થોડે 'પાર્શ્વર્ષિના શિષ્ય ચન્દ્રધર્મ નામના સાધુ વરે' આડોલો ઉલ્લેખ મળે છે પણ તેઓશ્રી મહત્તરપદથી વિભૂષિત હતા એમ કેટલાય સ્થળે જોવામાં આવે છે અને મહત્તર શબ્દ પીરની નવમી દશમી સદીમાં વધારે પ્રચલિત હતો તેથી તેઓશ્રી નવમી તથા દશમી સદીમાં થયેલ હશે અને મહત્તર પદથી વિભૂષિત હશે એમ અણુમાન કરી સકાય છે. દીકાકાર પૂજ્ય આચાર્ય મલયગિરિજી મહારાજ સાહેબનું પણ સ્પષ્ટ ઇવનચરિત્ર કંયાંય જોવામાં આવતું નથી પણ આ આચાર્ય મહારાજ કલિકાલસર્વજ્ઞ પૂજ્ય આંહોમચેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના સમકાલીન હતા અને તેઓશ્રીએ સરસ્વતીદેવીની આરાધના કરી આગમો તથા પ્રકરણો ઉપર દીકા રચવાનું વરદાન

પ્રાપ્ત કરેલ તેથી તેઓશ્રીએ બહુ આગમો તથા પ્રકરણાદિ ઉપર સરળ અને સુદર કરેલ ટીકાઓ આજે પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

પૂજ્ય પ્રેરકશ્રીના દાદાગુરુ પૂજ્યપાદ સ્વ૦ આચાર્ય વિજયભક્તસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબને પણ આ વિષયમાં ખૂબ જ રસ અને તરવરપર્શી બોધ હતો તેથી મહેસાણામાં તેઓશ્રી જ્યારે જ્યારે પધારતા ત્યારે ત્યારે અને ઉપાશ્રય બોલાવતા અને હંમેશા ક્લોકો સુધી આઠ કરણો અને તેમાં આવતા ઉપશમનાકરણ, ક્ષપકોષ્ટિ આદિ વિષયોની બધી જ ઊંડાણપૂર્વક વિચારણાઓ કરવાનો અને તેઓશ્રીની પાસેથી મને નવું નવું જાણવાનો લાભ મળતો હતો. તેમજ તેઓશ્રીના શિષ્યરત્ન સ્વ૦ પરમપૂજ્ય પંચોસશ્રી કનક-વિજયજી મહારાજ સાહેબને પણ આ વિષયનો એટલો જ રસ હતો અને તેથી જ તેઓશ્રીના શિષ્યરત્ન અને પ્રસ્તુત ગ્રન્થના પ્રેરક પરમ પૂજ્ય મુનિશ્રી રવ્યકવિજયજી મહારાજ સાહેબે પણ મહેસાણામાં ચાતુર્માસ દરમિયાન અપ્રમત બાવે છ માસ સુધી સતત અથાગ પ્રયત્ન કરી કર્મપ્રકૃતિ આદિ ગ્રન્થોનો તરવરપર્શી મનનપૂર્વક સુંદર અભ્યાસ કર્યો ત્યારથી જ આ વિષય ઉપર તેઓશ્રીનું ચિંતન સતત ચાલુ જ રહ્યું અને અવસર પ્રાપ્ત થતા પચસબ્રહ્મ ગ્રન્થનું કેટલાક સુધારા વધારા સાથે પુનઃ અનુવાદ કરવાનું કાર્ય બાઈશ્રી વસંતલાલ મહેતાલાલ દ્વારા મને સુપ્રત કરવામાં આવ્યું અને મારી ચક્ષુવક્ષતા આદિના કારણે પરાધીનતા હોવા છતાં આ કાર્ય કરવામાં મને પણ બહુ નવીન વિચારવા અને જાણવા મળશે એમ માની મેં સહયોગ કર્યો.

આ વિષય એટલો ખર્ષો ગહન હોવાથી અનેક ગ્રંથો સુધી તેના ઉપર ચિંતન મનન કરવા છતાં તેનો વિશાળ બોધ અશક્ય નહીં તે દુઃશક્ય તે માની શકાય. તેથી તે વિષયનો મને ખાસ બોધ ન હતો છતાં ત્રાંશ વર્ષ પહેલાં આ સંસ્થાના માનદ મંત્રી ડોક્ટર મગનલાલ લીલાચંદભાઈએ અને ભૂતપૂર્વ મેનેજર અને મારા વિદ્યાગુરુ પૂજ્ય મુરબીશ્રી શ્રી પ્રભુદાસ ઘેચરદાસભાઈએ અથાગ પ્રયત્ન દ્વારા આ વિષયના નિષ્ણાત સીનિયર નિવાસી પંડિત શ્રીયુત્તમચંદલાલ નાનચંદભાઈની સંસ્થામાં ખાસ નીમણુંક કરી તેઓશ્રીની પાસે મને તથા મારા સહાધ્યાયી બાળુલાલ સવચંદભાઈને આ વિષયનો શક્ય તેટલો મારા અને સંચોટ બોધ કરાવવા કમપયડી આદિ ગ્રન્થોનો મનનપૂર્વક અભ્યાસ કરાવેલ અને છેલ્લા ફરેક વર્ષથી સિદ્ધાન્તમહોદધિ સ્વર્ગસ્થ આચાર્યદેવ ૧૦૮ શ્રી વિજયપ્રેમસુત્રશ્વરજી મહારાજ સાહેબની અને તેઓશ્રીની નિશામાં કર્મસિદ્ધાન્તોનો આત ઉંડાણ પૂર્વક અભ્યાસ કરી સંશોધન કરવા પૂર્વક કર્મસાહચર્યને લગતા અનેક નવીન ગ્રન્થોના નિર્માતા ૫૦ પૂ૦ મુનિરાજ શ્રી જયધોષવિજયજી મ૦ સા૦ કર્માનંદવિજયજી મ૦ સા૦ વીરશંખરવિજયજી મ૦ સા. અને જગદ્ગવિજયજી મ૦ સા૦ આદિ અનેક મુનિ ભગવંતોની અત્યંત કૃપાદૃષ્ટી અને તે નવા ગ્રન્થો વાચવા અને મનન આદિ કરવાનો તેમજ પ્રસંગોપાત થયેલ શંકાઓનું સમાધાન આદિ મેળવવાનો અપૂર્વ લાભ મળતો હતો અને આ ગ્રન્થમાં પણ સારસંબંધ, પ્રકીર્તતરી તેમજ દીપ્તિ આદિ લખવામાં તેઓશ્રીએ બનાવેલ ઉત્તરપંચડીબોધો આદિ અનેક ગ્રન્થોમાંથી વિશેષ આગવશન મળ્યું અને તદુપરાત તેઓશ્રીએ જાતે પણ પૌતાના અમૂલ્ય સમયનો ભોગ આપી કેટલાક માર્મિક વિષયોના આગમપાઠો આદિ બતાવી સુંદર ખુલાસાઓ આપેલ. આમ આ વિષયનો મને કંઈક બોધ થવાથી આ ગ્રન્થ સંપૂર્ણ તૈયાર કરી શક્યો છું.

તેથી માર્તુંસંસ્થા શ્રીમદ્ યશોવિજયજી પાઠશાળાનો, પ્રજ્ઞ વિદ્યાગુરુઓનો અને સ્વર્ગત પરમપૂજ્ય આચાર્યજી શ્રી વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ આદિનો હું અત્યંત ઋણી છું અને તે સર્વનો જરૂરી આભાર માનું તેટલો એછો જ છે.

સારસંમહ આદિનું સંપૂર્ણ મેટર પ્રથમ દ્વારનું પરમપૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી જગન્નથન્દ્ર-વિઠ મં સાં દ્વિતીય દ્વારનું પંડિતશ્રી ધીરજલાલ ડાહ્યાલાલે, તૃતીય દ્વારનું મુનિરાજ શ્રી મહાબદ્રવિજયજી મ સાં જયધોષવિજયજી મ સાં વીરશેખરવિજયજી મ સાં અને પંડિત શ્રી જીવીલદાસ કેશરીચંદભાઈએ અને એકથી પાંચે દ્વારનું મેટર પંડિત શ્રી અમ્બલખદાસ મુળચંદભાઈએ તેમજ પચ્ચમ દ્વારનું મેટર ૫૦ પૂઠ જયધોષ વિઠ મં સાં તથા વીરશેખર વિઠ મહારાજ સાહેબે તથા પૂ. મુનિરાજ શ્રી કુંદકુંદવિજયજી મ સાહેબે ખૂબ જ કાળજીપૂર્વક તપાસી આપેલ અને તેઓશ્રીની સચનાથી યોગ્ય સુધારાઓ પછું કરેલ છે. ભાઈ પુનમચંદ કેવળેચંદ તથા પંડિત શ્રી બાલુલાલ સવચંદભાઈનું પછું કેટલુંક માર્ગદર્શન મળેલ તેથી આ સ્થળે તે સર્વનો હું ખૂબ ખૂબ આભાર માનું છું. તથા શુદ્ધિપત્રક બનાવવા આદિ આ ગ્રંથના સંપૂર્ણ કાર્યમાં સંસ્થાના ભૂતપૂર્વ અધ્યાપક ભાઈ શ્રી રતિલાલ ચીમનલાલે સંપૂર્ણ સહકાર આપેલ અને પ્રેસકોપી આદિના કાર્યમાં શુદ્ધિપતિ શાન્તિલાલ સોમચંદભાઈ તથા અધ્યાપક વસંતલાલ નરોત્તમદાસનો પણ સહકાર મળેલ છે.

સારસંમહાદિક તૈયાર કરવામાં શક્ય તેટલી કાળજી રાખવા છતાં છદ્ધસ્થતા દોષ તથા પ્રેસદોષ આદિના કારણે કંઈપણ સ્ખલના રહી ગઈ હોય અને કોઈપણ સ્થળે કંઈ પણ આગમવલ્લેહ લખાયું હોય તે બદલ સરળ ભાવે મિથ્યાદુષ્ટત માનું છું અને આ વિષયના નિબંધાત સુદ મહાશયોને જે કંઈ ક્ષતિઓ જણાય તે જણાવવા નમ્રભાવે વિજ્ઞાત કરવા પૂર્વક વિરમું છું.

વીર સંવત ૨૪૬૭
વિક્રમ સંવત ૨૦૨૭
વૈશાખ વદ ૭ સોમવાર
તારીખ ૧૭-૫-૧૯૭૧

સિં
વડગામ (રાજસ્થાન) નિવાસી
પુખરાજ અમીચંદજી કોઠારી
શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા
મહેસાણા (ઉ. ગુ.)

ઉ પો દ્ ધા ત

ॐ હ્રીં અહં નમઃ

આસ્તિક ગણાતા દરેક દર્શનો આત્માને માને છે. આત્મા માનવો એ એક વાત છે અને તે કેવો છે ? એ બહુવું એ બીજી વાત છે. આત્માનો સ્વીકાર કર્યા છતાં તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવામાં લલભલા થાપ ખાઈ ગયા છે. ને તે કારણે આત્માને માનવા છતાં ખરેખર ન માનવા જેવી સ્થિતિમાં મૂકાઈ ગયા છે. જૈનદર્શન આત્માનું જે સ્વરૂપ સમજાવે છે, તે શ્રદ્ધા અને આગમગ્રંથ છે. છતાં આત્મા અંગે ઉત્પન્ન થતાં તે તે અનેક પ્રમેયોનું સુન્દર સમાધાન તેમા મળે છે.

જૈનદર્શન અનુસાર આત્મા છે આત્મા અનંત છે. આત્માના પ્રદેશો અસંખ્યાત છે. દરેક આત્માનું સ્વરૂપ સમાન છે. નિર્ગોષ એ આત્માની અનાદિકાલીન સ્થિતિ છે. ભવિતવ્યતાના બળે આત્મા (નિગોદમાંથી) નીકળે છે અને ઉત્તરોત્તર આગળ વધે છે. ભવ્ય હોય તો છેવટે મોક્ષ પામે છે. અભવ્ય આત્મા નવ ઐવેયકની ઉપરની દેવગતિ પણ પામી શકે તો નથી. અભવ્ય આત્માનો સંસાર અનાદિ અનંત છે. ભવ્ય આત્મા જે વ્યવહારમાં આવેલો છે તેનો સંસાર અનાદિ સ્વાન્ત છે સંસારનો અંત થયા પછી ફરી સંસારમાં આવવાપણું રહેતું નથી. આત્મપ્રદેશો પ્રકાશની જેમ થોડા ક્ષેત્રમાં નહીં શકે છે અને પ્રસરી પણ શકે છે. અગુણના અસંખ્યાતમા ભાગથી લઇને સાધ્વિક હજાર થે જનના મૂળભૂત શરીરમાં તે રહે છે. ઉત્તર વૈકલ્ય શરીરની અપ્રેક્ષાએ સાધ્વિક ભાગ થોજનના શરીરમાં તે રહે છે. સમુદ્ધાતની વિચારણાએ ચૌદરાજ-લોકક્ષેત્રવ્યાપી પણ બને છે. સામાન્ય રીતે સંસારી આત્મા સ્વશરીરવ્યાપી છે અને સિદ્ધ આત્મા છેવટે જે શરીર છોડે છે તેના ૨/૪ ભાગ ઘનસ્વરૂપે સદાકાળ રહે છે. આત્માના દરેક પ્રદેશો વિશુદ્ધ છતાં અનાદિસિદ્ધ વિભાવ-સ્વભાવને કારણે આડ પ્રદેશ સિવાય પ્રત્યેક પ્રદેશ અવરાએલા રહે છે. જ્યાંસુધી જીવ સંસારમાં છે, ત્યાંસુધી એ આવરણ રહ્યા જ કરે છે. જીવ ઉપર આવરણ કરનાર જે દ્રવ્ય છે-તે કર્મ છે. કર્મ એ અજીવ છે, પુદ્ગલસ્વરૂપ છે. સૂક્ષ્મ છે. ઉપધોગમાં આવતા પુદ્ગલસ્કન્ધોમાં સર્વથી સૂક્ષ્મ આ કર્મ છે. કર્મને સ્વીકાર્યા વગર વિશ્વતંત્રની વ્યવસ્થા કોઇ રીતે સંગત થઇ શકતી નથી.

દરેક દર્શનમાં કર્મ-અથવા કર્મને અનુરૂપ કોઇપણ તત્ત્વ સ્વીકારાયું છે. તે તે તત્ત્વને માન્યા પછી પણ તેની વિચારણામાં થોડું જોડીને દરેક દર્શનો અટકી પડ્યા છે. જ્યારે જૈનદર્શન આ વિષયમાં આજે પણ ખૂબ આગળ છે. કર્મવિષયક અધ્યયન કરનારને જૈનદર્શનનું કર્મસાહિત્ય સાંગોપાંગ વાંચવું હોય તો પણ વધે જોઇએ

કર્મનું સ્વરૂપ સમજવા માટે કેટલીક વાતો ખ્યાલમાં રાખવા જેવી છે

કર્મના પુદ્ગલો છે, વિભાવદશામાં વર્તતો આત્મા તે પુદ્ગલો ચલુ કરે છે. આત્મા સાથે તે પુદ્ગલો એકત્રેક થઇ જાય છે આ સર્વ સ્વભાવસિદ્ધ છે. અગ્નિ આકાશને બાળીફેશકતો નથી અને ચંદન આકાશને કંડક આપતું નથી એવું આ વિષયમાં નથી. મદિરા છુદ્ધિને બગાડે છે અને બ્રાહ્મી છુદ્ધિને સ્ફુટિ આપે છે. એટલે તકથી પર વિષયોમાં પદાર્થને અસંગત કરતા તક આગળ કરીને વિચારણા કરનાર જીવ બૂલ કરે છે.

બંધાએલા કર્મ આત્માના ગુણને દબાવે છે. એ જે જે ગુણને દબાવે છે તેને અનુરૂપ કર્મના નામ છે. આ કારણે કર્મના મૂળ આઠ પ્રકાર પડ્યા છે. દરેક કર્મના ઉત્તર વિભાગ છે. આ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ સુધીતું સ્વરૂપ વિસ્તારથી મળે છે. પણ તેની અવાન્તર પ્રકૃતિઓ, તેમાં પણ ભેદો વગેરે વિચારણાઓ પણ છટી જવાઇ થયેલી છે. વિદ્યમાં જણાતો જીવનો કોઇ પણ ભાવ એવો નથી કે જેમાં કર્મ ભાગ ન ભજવતું હોય. કર્મ કેમ બંધાય છે? કર્મબંધના કારણ કયા છે? ઇત્યાદિ વિચારો વ્યવસ્થિત કરવાથી કર્મનું સ્વરૂપ યથાવત્ સમજાય છે. કારણ દૂર કરવાથી તેને લીધે આવતા કર્મો બંધ થાય છે. પછી કર્મ બંધાતું હોય તો પણ આત્માના તે તે ગુણને તે કર્મ ઢાંકી શકતું નથી.

બાંધેલું કર્મ અવશ્ય ભોગવવું પડે છે. એ ભોગ રસથી અને પ્રદેશથી એમ બે પ્રકારનો છે. પ્રદેશથી દરેક કર્મ વેદનું જ પડે. રસથી વેદાય પણ ખરું અને ન પણ વેદાય. રસથી વેદાનું જ કર્મ વેદાય છે એવું સમજાય છે.

કર્મમાં પરિવર્તન એટલે ફેરફાર થઈ શકે છે. મૂળ સ્વભાવ કાયમ રહે છે પણ અવાન્તર પરાવર્તન થાય છે. અવાન્તર પરાવર્તનમાં પણ કોનું થાય કોનું ન થાય ઇત્યાદિ સ્વરૂપ સમજવા જેવું છે. બંધાએલું કર્મ જીવ ધારે તો જાલી પી પણ વેદી શકે છે. કર્મમાં આ સર્વ કાર્ય કરનાર જે પ્રાકૃત્ય તે કરણ કહેવાય છે. એ કરણો આઠ છે. ૧ બંધન, ૨ સંક્રમ, ૩ ઉદ્વિર્તના, ૪ અપવર્તના, ૫ ઉદીરણ, ૬ ઉપશમના ૭ નિર્ધાતિ અને ૮ નિકાચના. આ કરણોની વિચારણા કરવાથી કર્મ અંગે જીવ શું કરી શકે છે? એનું જ્ઞાન સ્પષ્ટ થાય છે. વિદ્યતંત્રનું નિયમન કરનારા પાંચમાં કર્મ પણ છે. કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ, કર્મ અને પુરુષાર્થ એ પાંચ છે. એ પાંચ મળ્યા સિવાય કોઇપણ કાર્ય થતું નથી એ નિયમ છે. છતાં પણ કાર્યવિશેષ એક-બીજાને પ્રધાન-ગોચરભાવ અવશ્ય રહે છે. કાળ-સ્વભાવ ને નિયતિની વિવક્ષા ગોણું કરીને આગમોમાં કર્મ અને પુરુષાર્થ અંગે કેટલીક વિશિષ્ટ વિચારણાઓ બહાબલ અંગે કરી છે. કર્મ બળવત્ છે કે પુરુષાર્થ બળવાન છે? એ પ્રશ્ન આડીપ્રશ્ન સદાને માટે ખરો જ રહ્યો કરે એવો છે. કારણ કે વિદ્યમાં બંને રીતે બનતું આનંદ છે, બંને છે અને બંન્ના કરશે. ક્યારેક કર્મ આત્મા ઉપર બંદર કરી જાય છે તો ક્યારેક આત્મા કર્મ ઉપર બંદર કરી જાય છે. શ્રી ભગવતીજ સૂત્રમાં પણ એ હરીકંત સ્પષ્ટ કહી છે. “કત્યવિ કસ્માદ્ બલિચાર્દ, કત્યવિ અપ્પા વલિઓ”

આત્માને સ્વાધીન પુરુષાર્થ છે. ભવ્ય પુરુષાર્થ કેળવીને કર્મબંધનમાંથી સદા માટે મુક્ત બનવું એ પરમધ્યેય છે. એ ધ્યેયની સિદ્ધિ અનંતા આત્માઓએ કરી છે. એટલે જીવે કર્મ સાથે સતત જાનૂમવાનું ચાલુ જ રાખવું એ કર્તવ્ય છે.

‘ભાગ્યમાં નથી, કર્મ આડું આવે છે. કર્મ કાડું છે’ ઇત્યાદિ વિચારો આગળ કરીને

જીવને પુરુષાર્થમાં નિર્ભળ બનાવનારા આગળ વધી શકતા નથી કર્મ દ્રવ્યો આપે છે, દ્રવ્યથી દૂર રાખી શકે છે, કર્મ ક્ષેત્ર-કાળગુરુ નિયમન કરી શકે છે. કર્મ જીવને વિભાવ-દશામાં મૂકી શકે છે. પણ કર્મ આત્માના મૂળભૂત ગુણોને આપી શકતું નથી. તે તો તે દૂર થાય ત્યારે જ પ્રકટ થાય છે.

ફરેક જીવને સ્વકૃત કર્મ જ ભોગવવાનું હોય છે. તેમાં બીજા સહાયરૂપ-નિમિત્ત બને છે, પણ અન્યનું કર્મ અન્યને ઉપયોગી થતું નથી. નિશ્ચિતપણે આ નિયમ છે. છતાં વ્યવહારમાં આ અંગે ચાર પ્રકાર છે.

૧ 'પૈતાનું કરેલું' કર્મ પોતેજ ભોગવે—આ હકીકત તો પ્રસિદ્ધ છે. 'આ અંગે ઉદાહરણો શોધવા જવા પડે એવું નથી. ૨. 'પૈતાનું કરેલું' કર્મ બીજા ભોગવે-બીજાને લાભ આપે.' આ વાત મૂળભૂત નિયમથી વિરુદ્ધ જેવી લાગે, પણ વારંવારમાં એવું નથી. આ બીજા પ્રકારને કારણે જ જીવ એક બીજા ઉપર ઉપકાર કરી શકે છે. 'પરસ્પરોપગ્રહો જીવાનામ્" એ તત્ત્વાર્થ સૂત્રનું પણ એ સહસ્થ છે. એટલે કેટલાક કર્મ એવા હોય છે કે જેનો સીધો ઉપયોગ પૈતાને કશો ન હોય ને તે બીજાને સારું' યા માત્રું ફળ આપતું હોય. જેમ વિશદ્યાને હાથે અપાએલી ઓષધ લક્ષમણને શલ્ય રહિત કરવા સમર્થ બની. એમાં વિશદ્યાને એવા કર્મનો ઉદય હતો કે તેને હાથે જ શલ્ય મટે, પૈતાને એ કર્મનું કાંઈ સીધું ફળ નથી તેનો લાભ તો બીજાને મળે છે. કર્મસિદ્ધાંત અંગે ઉપર ઉપરથી જણાતો આ વિરોધ ખરેખર વિરોધ નથી. એક યશઃ આદિ નામકર્મ વેદે છે. બ્યારે બીજાને સાત વેદનીય આદિ કર્મ વેદાય છે. આમ એક-બીજાને સારા કર્મ ઉદયમા લાવવામાં નિમિત્ત બને છે. ૩ 'પૈતાનું કરેલું' કર્મ પોતે તથા બીજા એમ ઉભય ભોગવે છે.' આ પ્રકાર પણ ઉપરના જેવો જ છે ફેર એટલો છે કે કર્મનું ફળ પૈતાને પણ લાભ-દેખીતો લાભ આપે છે. એવા કેટલાક પુણ્ય અને પાપના ઉદયો છે કે જે પુણ્ય-પાપના ઉદય-વાળો જીવ પોતે અને તેની સાથે સંકળાએલા સુખી-દુઃખી થતા હોય છે વિદ્યમાં આ પ્રકાર પણ સુલભ રીતે જોવામાં આવે છે. આનું સમાધાન પણ બીજા પ્રકારની જેમ સમજી શકાય એવું છે. ૪. 'પૈતાનું કર્મ નથી પૈતાને ઉપયોગી કે નથી બીજાને.' આ પ્રકારમાં કેટલાક તુચ્છ કર્મો આવે છે. બીજી રીતે જે કર્મ પ્રજ્ઞામાત્રથી ભોગવાઈ જાય છે તે કર્મ દેખીતી રીતે કશા ઉપયોગમાં આવેલું ગણાતું નથી પ્રથમ રીતે વન્ય કુસુમ જેવું એ છે. બીજી રીતે વગર વરસે વીખરાઈ ગયેલા વાદળ જેવું એ છે.

કર્મ ભોગવવામાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભાવ પ્રધાન ભાગ ભજવે છે. આ પાંચના સગમ સિવાય કર્મનો ભોગ થઈ શકતો નથી.

કર્મનું અધ્યયન કરવા માટે અન્યો બધાં છે. તેનું ક્રમસર અધ્યયન પરંપરાગત ચાલે છે. પ્રાથમિક અન્યોથી લઈને રોચ્ય સુધીના અન્યો છે. વ્યાકરણના અધ્યયનની જેમ આ અધ્યયન બે વિભાગમાં વહેંચાયેલું છે, એક પ્રક્રિયા અનુસારી અને બીજું તર્કાનુસારી. જેમ વ્યાકરણમાં કેટલાંક રૂપ-સાધનિકા આદિમાં કુશળ હોય છે તો કેટલાંક એ વિષયમાં કચાશ હોય છે પણ તેઓ વ્યાકરણના ઊંડા વિચારો કરી શકે છે, તે અંગેની ચર્ચા શાસ્ત્રાર્થ કરવામાં તેમને મજા આવે છે. એ પ્રમાણે કેટલાંક કર્મની પ્રકૃતિઓ, તેના ગુણસ્થાનક આશ્રયી બંધ, ઉદય, ઉદ્દીરણ અને સત્તા માર્ગો અનુસાર

ગુણરધાનકો અને બન્ધાદિ. એમ સૂક્ષ્મતા સૂક્ષ્મ ભેદ-પ્રમેદોની વિચારણામાં સારો. રસ ધરાવતા હોય છે. પણ તેઓ એના હેતુઓ વિચારવામાં ગુચ્છવાઈ જાય છે. બીજી બાલુ કેટલાકને હેતુઓની વિચારણા સારી ફાવે છે તેઓને પ્રકૃતિઓ આદની ગણનામાં રસ ઉપજતો નથી આવેકોનાં પૂર્વે કર્મ સંબંધી અધ્યયનનો રસ વિશિષ્ટ હોવામાં સારો હોવામાં આવતો હતો. આજે પણ છે પણ પૂર્વ જેવો જોવાતો નથી. અર્થલક્ષી અધ્યયન વધવાને કારણે એમાં ઓટ આવી છે એ એક પ્રધાન કારણ છે. આ અધ્યયન જીવને કર્મ એ છા કરવામાં અત્યંત ઉપયોગી છે એવું સમજાય તો આ વિષયમાં રસ વિશેષ વધે જેમાં રસ વધે છે તે વિષય સહેલો લાગે છે. એ વિષય પછી છોડવો ગમતો નથી. કર્મઅથ વિષયક અધ્યયન વધે એ અંગે એવા એવા ઉપાયો યોજવા જોઈએ કે જેથી એ અધ્યયન કરનારાઓની પ્રતિષ્ઠા-ગૌરવ વધે.

કર્મસંબંધી વિચારણા આગમમૂલક છે. વર્તમાનમાં વિદ્યમાન અગીયાર અંગ આદિ ૪૫ આગમો છે. તેમાં જુદે જુદે સ્થળે કર્મસંબંધી અનેક વિચારો છે. પણ કેટલાક ભાવો એવા છે કે જે આગમમાં વર્તમાનમાં ઉપલબ્ધ થતા નથી. મૂળ તો આ વિષયને સંવિસ્તર સંગોપાંગ સમજવડું કર્મપ્રવાહ નામનું આડમું પૂર્વ હતું. પારમું દૃષ્ટિવાદ અંગવિષેષ પામતા એ પૂર્વ પણ વિષેષ પામ્યું.

આર્ય સૂક્ષ્મદ્રશ્ય સુધી ૧૪ પૂર્વો હતાં. ત્યારપછી આર્ય વજ્રસ્વામીજી સુધી ૬૨ પૂર્વો હતાં. એ પછી ઘટતાં ઘટતાં પૂર્વજ્ઞાન (વિષેષ પામ્યું). સુરિપુરુષદ્ર શ્રદ્ધાદ્રસુરિજી મહારાજના સમયમાં જોકે પૂર્વો વિષેષ પામી ગયા હતાં પણ કેટલાક પૂર્વના છૂટક છૂટક પ્રવાહો વહેતા હતા એ પ્રવાહોમાં અવગાહન કરવું અતિકઠિન હતું. કેઈ વિરલાને જ એ શક્ય હતું. શ્રી શ્રદ્ધાદ્રસુરિજી મહારાજે એ પ્રવાહોમાં અવગાહન કરીને તે તે ભાવો જળવાઈ રહે, ભાવિ ભવ્યોને ઉપકારક અને તે માટે પૂર્વાનુસારિ કેટલાક પ્રકરણાદિ અન્યો ગુચ્છા જેમાંના વર્તમાનમાં પણ કેટલાક વિદ્યમાન છે

અન્દર્શિમહત્તર પણ એવાજ મહાપુરુષ હતા. તેઓશ્રીએ આ પંચસંગ્રહ અન્ય ગુચ્છો, જેમાં પૂર્વગત વિષયોનું સંકલન કર્યું છે. એથી આ અન્યનું મહત્ત્વ વિશેષ છે. શ્વેતામ્બર જૈનશાસનમાં આ અન્યની પ્રતિષ્ઠા વિશિષ્ટ છે. આ અન્યનું અધ્યયન કરવું કરાવવું એ એક જીસારી છે. આ અધ્યયન કરનાર-કરાવનાર કાણકાર વિચિત્ર જ્ઞાન જૂલી જાય છે. એવા પ્રકારની તદ્દલીનતા કેળવ્યા સિવાય આ અન્યનો રસાસ્વાદ માણી શકાતો નથી. કર્મસંબંધી વિચારણામાં સ્પર્ધા કરે એવું દિગમ્બરોનું સાહિત્ય છે કર્મસાહિત્ય અંગે દિગમ્બરો પણ ખુબખુબ ગૌરવ લે છે. શ્વેતામ્બર દર્શનના કિલેબ પ્રમાણે મૂળજૂત પ્રવાહ-માથી દિગમ્બરો શ્રી વીરનિર્વાણ બાદ સાતમા સૈકામાં ક્રુદા પડયા, શિવભૂતતથી આ મત પ્રવર્ત્યો. જૈનશાસનમાં સાત નિહ્વેગો ગણાવ્યા છે. તે દિગમ્બરોને આડમું સર્વ નિહ્વેગ સ્વરૂપે કહ્યા છે. દિગમ્બરો કેવલીને કવલાહાર અને જીને મોક્ષ માનતા નથી આ મુખ્ય બે વિચારોના અનુસંધાનમાં બીજી ઘણી વિચારણાઓથી દિગમ્બરો ક્રુદા પડી ગયા છે. દિગમ્બરો ગણધરસ્થિત આગમો સર્વ વિષેષ પામ્યા છે, તેમની પાસે જે કાંઈ સાહિત્ય છે તે વિશિષ્ટ મુનિઓનું રચેલું છે એમ તેઓ માને છે. આમ તો સામાન્ય રીતે એમ મનાય છે કે મૂળજૂત વિષયોમાં દિગમ્બર-શ્વેતામ્બર વચ્ચે મતભેદ નથી. પણ એ માન્યતા બહુ

વળુદવાળી નથી. સૂક્ષ્મરીતે વિચારતા એ મૂળભૂત તત્ત્વોમાં પણ ફેર પડે છે. આ સર્વ આગળ વધતાં વર્તમાનમાં દિગમ્બરોમાં એક એવી વૃત્તિ ઘર કરી ગઈ છે કે શ્વેતામ્બરોનાં કેટલાક વિશિષ્ટ ગ્રંથો દિગમ્બર ગ્રંથોને આધારે રચાયા છે. છેલ્લા સૈકામાં દિગમ્બર પડિતોએ આ વાતને પણ ઠીકઠીક બહેલાવી છે. પ્રાચીનોમાં આ વૃત્તિ ન હતી અને તે ક્યારથી અને કેમ શરૂ થઈ એની શોધ કરવી એ ખાસ અગત્યનું નથી. અગત્યનું તો એ છે કે એ વૃત્તિથી સારા સારા તત્ત્વોને હાનિ થાય છે. પંચસંગ્રહ ગ્રંથ વિષે પણ એવું બન્યું છે. ગ્રંથના નામ માત્ર સામ્યથી કે તેમાં આવતા વિષયો માત્રથી ‘આને આધારે આ અને તેને આધારે તે’ એવી ચર્ચા ચર્ચાવી બ્યર્થ છે જૈનદર્શનની મૂળભૂત માન્યતા અનુસાર અર્થથી સર્વ આગમોત્તર તત્ત્વ તીર્થંકર પરમાત્મામાં છે. સૂત્રથી સ્વત્ત્વ ગણધર ભગવંતોમાં છે. ત્યારપછી તો જે કાંઈ સ્વત્ત્વ છે તે સર્વ ઓપચારિક છે. આવા ઓપચારિક સ્વત્ત્વને આગળ કરીને ગ્રંથના ગૌરવને ઘટાડવા પ્રયત્નો કરવા એ હકીકતમાં પોતાને પણ હિતાવહ નથી. મધ્યાગૌરવમાં રાચતા છવો ક્ષણમાત્ર આવી ચર્ચાઓ કરીને રાજી થાય પણ પરિણામે કાંઈ હાથમાં આવતું નથી. કર્મસાહિત્ય બંને બંને તરફના ગૌરવપૂર્ણ ગ્રંથો એક-બીજાના પોષક બને એ કર્તવ્ય છે, દિગમ્બર માન્ય ગ્રંથોમાં સ્ત્રીમોક્ષના વિચારો મળે છે. તેનો અપલાપ કરવા માત્રથી વાસ્તવ વાત ટાળી શકાતી નથી.

કર્મસાહિત્યના શિખરરૂપ આ ગ્રંથનું આ પ્રકાશન તે વિષયોનો સૂક્ષ્મબોધ કરાવવા પૂર્વક ભવ્યાત્મકોના કર્મબાંધનો તોડવા સહાયભૂત બનો એજ ભાવના.

શ્રી કેસરિયાજીનગર
શ્રી અમૃતપુષ્પોદય જ્ઞાનશાળા
પાલિતાણી (સૌરાષ્ટ્ર)

લિ૦
વિજયધર્મધુરન્ધરસુરિ
ક્રાગણ વદિ ૨ રવિવાર
તા ૧૪-૩-૧૯૭૧

પૂજ્ય આચાર્યદેવશ્રી વિજયભક્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબની

જી....વ....ન....જયો.....તિ

જે પ્રદેશમાં કલિકાલ કલ્પતરુ મનોવાંછિત પૂરક શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ પ્રભુના અમરકારોથી પૂજાપ્રાપ્ત શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ તીર્થ આવેલું છે. તે ઉત્તર ગુજરાતના વઢિ-ધાર પ્રદેશમાં 'સમી' નામે ગામ છે. ગામ સોહામણું છતાં નાતું અને નાતું હોવા છતાં રળિયામણું છે. તથા અરમતીર્થપતિ પ્રભુ મહાવીરતું દર્શવમાન સમ મનોહર જિનાલય સુદર ઉપાશ્રય, જ્ઞાનમંદિર, પાંજરાપોળ આદિ ધર્મસ્થાનોથી શોભતું છે.

શાસન પ્રત્યે અવિહલ શ્રદ્ધાવાનુ લક્ષ્મીદેવીની કૃપાવાળા શેઠશ્રી વરતાચંદ્ર પ્રાગલ્ભાઈ ત્યાંના મુખ્ય આગેવાન છે. તેમની પત્નીતું નામ હસ્તુબાઈ છે.

સં. ૧૯૨૬ ના આશીન શુદ્ધલા અષ્ટમીના દિવસે માતૃશ્રી હસ્તુબાઈએ કૃષ્ણે દ્વીપા-વનાર પુષ્પશાળી તથા પ્રભાવશાળી પુત્રને જન્મ આપ્યો.

બાળકને જન્મદિવસ એ શ્રી નવપદ્મની શાશ્વતી ઝોળીની આરાધનાને દિવસ હતો તેથી આ દિવસ જ બાળકની ભવ્યતા તથા ઉત્તમતાને સૂચવતો હતો, તેમ જ લોક-કવાચો આ બાળક માતા તથા પિતાના ચિત્તને પોતાના અદ્ભુત ગુણોથી મોહ પમાડતો હોવાથી જાણે બાળકનું 'મોહન' એવું નામ રાખવામાં આવ્યું.

ઉપયોગી વ્યાવહારિક કેળવણી સાથે રુચિપૂર્વક સુદર ધાર્મિક જ્ઞાન પણ પ્રાપ્ત કરી આ બાળક ધર્મક્રિયાઓમાં વધુ ને વધુ ઉત્સાહિત બનવા લાગ્યો. નાના મોટા અનેકને પોતાની સાથે ધર્મક્રિયામાં જોડવા લાગ્યો અને લોકો પણ ધર્મક્રિયામાં તેની હાજરી જોઈને આનંદ સાથે ઉત્સાહ અનુભવવા લાગ્યા.

ત્રવાની આવવા સાથે તેના હૈયામાં સંસારત્યાગની ભાવના રમવા લાગી. સદ્ગુ-રુઓના સમાગમથી સંસારની અસારતા હૈયામાં લાગી. તેમ જ સદ્ગુરુઓ તરફથી પ્રાપ્ત થતા ધર્મોપદેશો સંસારત્યજવા મન મજબૂત બનાવ્યું. તેમાં પણ પૂઠા આ. શ્રી વિજયધર્મ-સૂરીશ્વરજી મ. સા. ના પરિચયથી તે તેમને ક્ષણ ક્ષણની મહત્તા સમજવા લાગી. પોતાનું જીવનનાવ ધર્મના આશરણમાં અર્પણ કરવા ઉત્સુક બન્યા.

પોતાની આ ભાવના સંજ સમક્ષ વ્યક્ત કરતાં પૂઠા આ. ૧૦૦૮ શ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મ. સા. ને 'સમી' પધારવા વિનંતિ કરી અને અતિ ઉત્સાહ સાથે તેઓશ્રીએ સમીમાં મંગળ પ્રવેશ કર્યો.

મોહનલાલના મનમાં ઉદ્ધાસ માતો ન હતો, અતર હિલોળે હિંચતું હતું. સંવત ૧૯૫૬ ના મહા માસની કૃષ્ણ દશમીના દિવસે માતા-પિતા (વગેરેની મમતા મોહી સંસારના સર્વ બંધનેતો ત્યાગ કરી સ્વલ્પવન પૂજ્ય તારકશ્રીને અર્પણ કરી સંયમરાગી-બન્યા. ‘મોહનલાલ’ મટી ‘મોહ્યાગી’ બન્યા અને ગુરુદેવે પણ તેઓના ગુણ પ્રમાણે ‘ભક્તિવિજય’ નામ અર્પણ કર્યું.

સિંહસમ સારિતકર્તૃત્તએ સ્વીકારેલ સંયમલવનને સફળ કરવા શાસ્ત્રાભ્યાસ શરૂ કર્યો. ગુરુકૃપાવાસમાં રહી ન્યાય વ્યાકરણ તથા સાહિત્યનો સુંદર અભ્યાસ કર્યો. જ્ઞાનાવરણીયના પ્રબળ ક્ષયોપશમે આગમોના ગંભીરતમ રહસ્યોના જ્ઞાતા બન્યા. મોહનીય-કર્મના તીવ્ર ક્ષયોપશમે અહંકારને ઓગાળી નાખ્યો. સમતા અને સરળતા સુસાધ્ય બનાવી ઉત્તમતા અને ઉદારતાનું ઉદાહરણ બન્યા.

અદ્ય સમયમાં ચોથા જાણી શ્રી ભગવતીજના ચોગ કરાવી શ્રી સંભની વિનંતીથી આ. દેવ ૧૦૦૮ શ્રી વિજયવીરસુરીશ્વરજી મ. સાહેબે કપડવંજમાં મહોત્સવપૂર્વક સં. ૧૯૭૫ ના અષાઠ સુદ બીજના દિવસ પૂજ્યશ્રીને ગણિપદ અર્પણ કરી, સુદ પાંચમના શુભ દિવસે પંચ.સપદે વિભૂષિત કર્યા.

શ્રી વર્ધમાનતપની ઓળી પ્રત્યેના તેઓશ્રીના ઉત્કટ અતુરાએ અનેક રથોએ તેઓશ્રીના સદૃષ્ઠદેશથી શ્રી વર્ધમાનતપ આયંબીલ ખાતાની સ્થાપના થઈ. તેમ જ પૂજ્યશ્રીની છત્રછાયામાં અનેક છંદ્રી પાળતા સંઘો ઉપધાન અને ઉદ્ધાપન મહોત્સવો, શ્રી શાન્તિસ્નાત્ર, અષ્ટોત્તરી સ્નાત્ર, પ્રતારોપણ વિધિ, પ્રતિષ્ઠાવિધિ આદિ અનેક પ્રકારની ધર્મક્રિયાઓ અનેકશઃ થઈ.

પૂજ્યશ્રીએ જીવનને તપોમય બનાવી દીધું. પંચાસ પદવી પછી લાગલાગટ ૨૦ વર્ષ સુધી ઓછામાં ઓછા એકાસણા સુધીનો તપ કર્યો અને ત્યારપછી પણ જીવનના છેલ્લા ત્રાસ સુધી ઓછામાં ઓછા બીઆસણા સુધીનો તપ કરી દેહતું દમન કરી આત્માને તપતેજથી આજસ્વી બનાવ્યો.

તેઓશ્રીના વૈરાગ્યતેજથી આકર્ષાયેલ અનેક ગામોના સંઘોએ તેઓશ્રીને આચાર્યપદ સ્વીકારવા આશ્રહપૂર્વક વિનંતિઓ કરી, પરંતુ મહતાના મધુરાસને બેસવા તેમનું મન કદાપિ તત્પર બનતું નહી. તેઓશ્રીનો જવાબ માત્ર એક જ હતો કે “આ પદ મારે તો શાસનના મહાપ્રભાવક અને શાસનના સંરક્ષક મહામના મહાત્માઓ જ ચોખ્ખ છે. હું એ પદ મારે ચોખ્ખ નથી.” પણ તેઓશ્રીની નિરાશંસતાએ જ શ્રીસંભમાં તેઓશ્રીની પદવી મારે અતિ આમહ ઉભો કર્યો. અતે શ્રીસંભની ઇચ્છાને આધીન બનતું પડ્યું.

પૂઠ આગમોદ્ધારક આ. ૧૦૦૮ શ્રી આનંદસાગરસુરીશ્વરજી મ. સાહેબે પાવન શત્રુંજય તીર્થની પુષ્પછાયામાં સં. ૧૯૮૧ ના વૈ. સુ. ૪ શનિવારના શુભ દિવસે શ્રી ચતુર્વિધ સંઘ સમક્ષ પૂજ્યશ્રીને પરમેષ્ઠિના મધ્યપદે પ્રસ્થાપિત કર્યા.

દીર્ઘકાલીન સંયમધર્મના પરિપાલનથી ઉત્કટ બનેલ વૈરાગ્યભાવથી ભવસાગરમાં બૂલા પડેલ ભવ્યાત્માઓને મોક્ષમાર્ગ બતાવવા જીવનના અર્કસમ “વૈરાગ્ય ભાવના” નામે સુંદર પુસ્તકનું સર્જન કર્યું.

સ્વ. પરમ પૂજ્ય આચાર્યદેવ
શ્રી વિજયભક્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ

પૂજા આ. શ્રીના સંસારી ભાગ સોભાગજન્મભાઈએ પણ સંયમ મહત્વ કરી મુનિ સિદ્ધિવિજય નામ સ્વીકાર્યું.

પૂજ્યશ્રીના વૃદ્ધદેહ હવે અશક્ત બની ગયો હતો. તેહ કૃશ બનવા છતાં ય સંયમ આરાધના તો વધુ ને વધુ દૃઢપણે થતી રહી. અઞ્જલિ વ્યક્તિ પણ આત્મસાક્ષીએ કળૂલ કરતી કે આ કે.મ થે.થા આરાધના પુણ્યવિમૂતિ છે. તેઓશ્રીની જિજ્ઞાસા વચનસિદ્ધિએ વાસ કર્યો હતો.

પૂજ્યશ્રીની સેવાનો લાભ ઉઠાવવા પૂઠ પં. શ્રી ત્રેમવિજયજી મ. સા. તથા પૂઠ પં. શ્રી સુભોધવિજયજી મ. સા. આદિ મુખ્યથી ઉચ્ચ વિહાર કરી સમી પધારી સેવામાં ઉપસ્થિત થયા.

તેઓશ્રીને પ્રગટપ્રભાવી શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ પ્રભુના દર્શન કરવાની તીવ્ર ઉત્કણ્ઠા જાણત થતા સં. ૨૦૧૫ ના માગસર વદ ૨ ના દિવસે શ્રી શંખેશ્વર તીર્થ પધાર્યા.

શ્રી પાર્શ્વપ્રભુના જન્મકલ્યાણક પર્વની ચાર એકાશનથી આરાધના કરી ચતુર્દશીનો ચતુર્થે ભક્ત કર્યો. લગભગ ૧૫ દિન સુધી નિયમિત કલાકો સુધી બે વખત દર્શન રિથરિચતે ભક્તપૂજ્ય ભાવપૂજા કરવી આ તેઓશ્રીનો નિત્ય કાર્યક્રમ હતો.

પોષ શુક્લ તૃતીયાનો એ દિવસ હતો, મધ્યાહ્નકાળે બાર વાગે શ્રી નમસ્કાર મહા-મન્ત્રના જાપ અર્થે બાંધી નવકારવાળી ગણવાનો આરંભ કર્યો, માળા પૂરી થવાની તૈયારી હતી પણ માળાના મણકા બાકી જ રહ્યા, અનંતકાળને માટે બાકી હતા માત્ર પાંચ જ મણકા.

સમીપવર્તી મુનિવર્યો સાવધ બન્યા. બહુધું કે સ્થિતિ ગંભીર છે; દ્રવ્યોપધ કારણત ન નિવડયું ભાવ ઔષધ શરૂ થઈ ગયું સર્વ નવકાર મન્ત્રનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા.

જે સમાધિની હમેશાં પ્રભુ પાસે યાચના કરવામાં આવે છે તે સમાધિ મહાહુલ્લેભ છે. સંયમી આત્માઓ માટે પણ દુષપ્રાપ્ત છે તે સમાધિ દીર્ઘકાળના વૈરાગ્યપૂર્ણ સંયમ-જીવનના મુક્તિપથે પૂજ્યશ્રીએ સુસાધ્ય બનાવી.

શિષ્યગણ બ્યારે રહ્યો હતો, ભક્તગણ અક્ષુપ્તું નેત્રે જોઇ રહ્યો હતો, સં. જ શોક-મમ્મ હતો, બધાની નજર પૂજ્યશ્રી તરફ હળી હતી. પણ તેઓશ્રી તો બરાબર ૧૨-૪૦ મીનીટ નેશ્વર દેહને ત્યાગ કરી સ્વર્ગસ્થ થયા. શોકનું વાતાવરણ સ્થપાઈ ગયું. હીપકે બૂઝાઇ ગયો. પ્રકાશ મુકતો ગયો, પુણ્ય કરમાઇ ગયું, મુગધ મહેકતી રહી.

પોષ સુદ ૪ ના મંગળવારે ૧૧ વાગે ભવ્ય સ્મશાનયાત્રા નીકળી. પૂજ્યશ્રીના દેહને જરિયન પાલખીમાં પધરાવ્યો. જય જય નંદા, જય જય બદાના મુગ્ધોષ સાથે પાલખી વહેન કરી ગામ બહાર પેદીના બગીચામાં પધરાવી. ચંદન કાષ્ટની ચિતામાં પૂજ્યશ્રીના દેહને પધરાવ્યો. સમીના શ્રી મક્તલાલ ન્યાલચંદ વારૈયાએ ઉઘામણી બોલી અગ્નિ-સ્કંધનો લાભ લીધો.

જે સ્થળે પૂજ્યશ્રીનો અગ્નિસ્કંધ થયો તે સ્થળે એક મુંદર અને આકર્ષક દેરી

બનાવવામાં આવી અને તેમાં પૂજ્યશ્રીનાં પગલાંની સ્થાપના કરવામાં આવી. જેનાં અર્ચારે પણ અનેક ભાણુકો દર્શન કરીને પાવન થાય છે.

આ છે પૂજ્યશ્રીના જીવનનો આછો આછો ખ્યાલ.

આ છે પૂજ્યશ્રીના ૫૮ વર્ષના સંયમજીવનનો ઇતિહાસ.

આમાં જ છે સંયમની સુવાસ અને જીવનની કુમાશ.

ભૂલવા માગીએ છતાં ન ભૂલી શકીએ તેવી છે આ મીઠાશ.

ધન્ય હો મહામના આ આત્માને !

અનુભાવના હો એમના આશુક્ય-જીવનપંથની !

વંદના હો શાસનસુભટ શ્રીમદ્ વિજયભાઈસૂરીશ્વરજીને !

વિ. મુનિ નેચકવિજય

પૂ. પં. શ્રી કનકવિજયજી મહારાજ સાહેબની

જીવન સૌરભ

ઉત્તર ગુજરાતના એક ભાગમાં આવેલ રણિયામણ અને સુંદર સાલડી નામે ગામ આ મહાપુરુષજી જન્મસ્થળ હતું. ગામના શેઠાસ્પદ જિનમંદિર, ઉપાશ્રય આદિ ધર્મસ્થાનોથી આ નાનકડું ગામ શોભી રહ્યું હતું. સંવત ૧૯૬૧ ના ચૈત્ર સુદિ સાતમના મંગળ દિવસે આ મહાત્માનો બાળ સ્વરૂપે જન્મ થયો.

બાળકજી શુભ નામ કંકુચંદલાઈ રાખવામાં આવ્યું. વયની વૃદ્ધિ સાથે સંસ્કારોની પણ વૃદ્ધિ થવા લાગી. માતૃપિતાએ કરેલ સુસંસ્કારના સિંચનથી બાલ્યાવસ્થાથી જ તેઓ પ્રભુપૂજા, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પર્વતિથિએ પોષધજાત, અવસરે દેવ, ગુરુ તથા સાધર્મિક ભક્તિ રસપૂર્વક કરતા અને વ્યાવહારિક ગુજરાતી સાત ધોરણ સાથે સુંદર અને સુદૃઢ ધાર્મિક જ્ઞાન પણ સંપાદન કર્યું.

ચોથ વયે વડિલોના આગ્રહથી પરિણીત થયા. પત્નીજી નામ મણીબહેન હતું. સંસારના સંબંધથી જોડાવા છતાં પૂર્વજન્મના સુસંસ્કારોથી તેમજી મન વૈરાગ્ય તરફ જ દળાતું રહ્યું. જેથી તેમના જાત પ્રત્યાખ્યાન તપ જપ આદિ અનુષ્ઠાનો નિયમિત રીતે ચાલુ જ રહેલ.

મણીબહેને પત્ની પણ ગુણવતી તથા શીલવતી તેમ જ પતિચર્યામાં પરાયણ હોવાથી ધર્મકાર્યોમાં તેમના તરફથી પણ સારો સહયોગ પ્રાપ્ત થતો હતો, પરંતુ આકસ્મિક બિમારીથી તેમનાં ધર્મપત્ની સ્વર્ગવાસી બન્યાં. વૈરાગી કંકુચંદલાઈના વૈરાગ્યના સંસ્કારો વધુ જાગૃત બન્યા.

સં. ૧૯૮૬ માં સંયમજીવનના આસ્વાદ સરખા ઉપધાનતપની સુંદર આરાધના કરી. સં. ૧૯૮૭ માં પાંત્રીશુ તથા અઠાવીશુ પણ હૃષીપૂર્વક કર્યું.

પૂ. આ. શ્રી વિજયભક્તિસૂરીચરણના દીર્ઘપરિચયે તેમના અંતરમાં ત્યાગમાર્ગનો પ્રકાશ કર્યો. તેઓશ્રીના અંતર આશિષોએ વૈરાગ્યરસનેહજી સિંચન કર્યું. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી સાલડી ગામે પધાર્યો. હૃષીથી નાચી ઉઠેલ કંકુચંદલાઈએ પોતાને પ્રમત્ત્યા આપવા પૂન્યશ્રીને પ્રાર્થના કરી.

પૂન્યશ્રીએ પણ તેમના ત્યાગના રાગને નિહાળી સં. ૧૯૮૮ ના આઠ શુક્લ છંદના દિવસે મહોત્સવપૂર્વક અતિઆનંદોહારે ભાગવતી પ્રમત્ત્યા અંગીકાર કરાવી. કનકના રાગના વિજય પ્રાપ્ત કરાવી તેઓશ્રીને સુનિ કનકવિજયજી તરીકે જાહેર કર્યા.

પૂ. આચાર્યશ્રીના શુભાશિષોથી તેઓશ્રીએ આગમોહી તલસ્પર્શી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું બીજા પણ સણા મન્યોજી ઊંડું અવલોકન કર્યું અને મમજીજીવનનો બહુલતમ ભાગ ગુરુનિશ્ચામાં જ ગાળ્યો.

તેઓશ્રીના અનંક શુદ્ધોમાં વૈયાવમ્ય ગુણ સુખ્ય હતો. કોઈ પણ સાધુ બાળ હોય

કે વૃદ્ધ હોય અશક્ત હોય કે બિમાર હોય તેમની હરેક પ્રકારની સેવાભક્તિમાં તે ગૌરવ અનુભવતા.

તેઓશ્રીને સુગંધવિજયજી તથા રુચકવિજયજી નામે બે શિષ્યો થયાં જેઓનું 'સંસારી વતન સાલેલી જ હતું'.

ચોખ્ખતા ચકારી પૂં આચાર્યદેવશ્રીએ સં. ૨૦૦૮ ના માગસર સુદિ ત્રીજના દિવસે આ મહાત્માને પાટણ રાહદેરમાં સંઘ સમક્ષ ગણિપદવી અર્પણ કરી. સં. ૨૦૧૦ ના માગસર શુક્લ પંચમીના દિવસે પંચાસપદે આસ્થા કર્યાં.

સદા જ્ઞાન-ધ્યાનમાં મગ્ન એવા આ મહાત્માને પૂર્વના અશુભ કર્મોદ્ધે ઘીહામણી બિમારી આવી પડી. શરીર બિમાર પડ્યું પણ તેઓશ્રીનો સમતાભાવ તો નિશ્ચય જ રહ્યો. હઠીલો રોગ ઘણી વખત આરાધનામાં અંતરાધ્યત થતો. સં. ૨૦૨૧ માં મુ'બદ્ધમાં નિષ્ણાત ડોક્ટરોની સારવાર લેવામાં આવી પણ હઠીલું ઈંદ્રિય નહીં. તેઓશ્રીએ તો દ્રવ્યરોગને દૂર કરવા તરફ દષ્ટિ ન રાખતાં અનાદિના ભાવરોગને ભગાડવા તરફ જ ધ્યાન આપ્યું.

સ્વચરુષ્ટ શાન્તમૂર્તિ પૂં આચાર્યદેવશ્રી વિજયપ્રભસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના સ્નેહના કારણે અને પોતાની તબિયતના કારણે તેમણે આચાર્યદેવશ્રી સાથે જ રહેવા નિર્ણય કર્યો. આચાર્યદેવશ્રી પણ તેમની પૂરતી કાળજી રાખતા.

સં. ૨૦૨૨ નું ચાતુર્માસ માટુંગામાં થયું. ભાદ્રપદના કૃષ્ણપક્ષમાં હૃદયરોગનો હુમલો થયો, સાથે ઘીજી પણ બિમારીઓ આવી પડી, કરવામાં આવેલ અનેક ઉપચારો નિર્ણયક બન્યા.

પૂં આ દેવશ્રી તથા સ્વશિષ્ય મુનિશ્રી રુચકવિજયજીએ તથા અન્ય મુનિગણે પણ નિજામણી કરાવવાપૂર્વક ખૂબ સુંદર સેવા કરી, ત્યાંના સઘે તેમ જ અન્ય આવકોએ પણ રાત-દિવસ નવકાર મંત્રના ભપપૂર્વક ખૂબ ભક્તિ કરી પણ રોગે મચક ન આપી.

દેહ રોગથી ઘેરાઈ ગયો હતો પણ આત્મા અત્યંત સ્વસ્થ હતો. દ્રવ્યરોગના ઇસમી-ઓએ પોતાની અશક્તિ જાહેર કરી. વેદનાને સમભાવે સહન કરતાં આસો સુદિ સાતમના પ્રથમ પ્રહરે નવ વાગે પૂજ્ય ગુરુદેવે નશ્વર દેહનો સંગ છોડ્યો. પૂજ્યશ્રીનો આત્મા સ્વર્ગગામી બન્યો.

મહાત્મા ચાલ્યા ગયા પણ જીવનના ચારિત્રધર્મની સુવાસ પ્રસરાવતા ગયા, દેહ ચાલ્યો ગયો, આત્મા અમર રહ્યો.

જે મહાપુરુષે શાશ્વતી અષ્ટાઙ્ગિકાના મંગળ પ્રારંભના પ્રથમ દિવસે બાળસ્વરૂપને ધારણ કર્યું તે મહાપુરુષે તેના જ પ્રથમ દિવસે ૬૧૧ વર્ષની વયે જીવન સંકેલી ચિરવિદાય લીધી. વિધિના સંકેતો પણ કેવા અગમ્ય હોય છે ?

માનવમનોને રહતાં મુકી પૂજ્યશ્રી સ્વર્ગપથે સંચર્યા.

ધન્ય હો આત્મકલ્યાણકારી એ મહાત્માને !

નમસ્કાર હો સમતાભાવે વેદના સહતા એ ભદ્રાત્માને !

વંદન હો વિશ્વવંદનીય પ્રભુપંથગામી એ મહાત્માને !

વિ. મુનિ રુચકવિજય

પ્રેરકશ્રી નેચકવિજયલ મહારાજ સાહેબની

દુકે જીવનરેખા

મહેસાણા પાસે આવેલ સાલંદી ગામ નિવાસી શ્રીચુત્ત મણીલાલભાઈના બાળુલાલ ઉર્ફે રમણિકલાલ નામે સુપુત્ર હતા. બાળુભાઈ લઘુવયમાં પ. પૂં ૫૦ આ. શ્રી વિજયભક્તિ-સૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ તથા પ. પૂં ૫૦ શ્રી કનકવિજયજી મહારાજ સાહેબના આગમનથી અને વૈરાગ્યમય સદુપદેશથી સંસાર પ્રત્યે વિરક્તભાવવાળા બન્યા. તેમને સંસારના ક્ષણિક સુખો દુઃખરૂપે દેખાવા લાગ્યાં. તેથી પારમેશ્વરી પ્રવ્રભ્યા અંગીકાર કરવાની તમન્ના જાગી અને એ વાત પોતાના કુટુંબીજનોને જણાવતાં તેઓએ પણ બાળુ-ભાઈની સંયમ પ્રત્યેની ઉત્સુકતા અને અવિહ્વલ વૈરાગ્યમય દૃઢ ભાવના જોઈને તે માર્ગમાં જવા મારે સહર્ષ રજા આપી અને સમી મુકામે બિરાજમાન બને મહાપુરુષોને સાલંદી ગામે પધારી પોતાના સુપુત્રને દીક્ષા આપવા વિનંત કરી. તે વિનંતિના સ્વીકાર કરી પ. પૂં ૫૦ આચાર્ય મ. સાહેબ પોતાના વિશાળ પરિવાર સાથે સમીથી વિહાર કરી વિ. સ. ૨૦૦૩ ના વૈશાખ સુદ ૧ ના દિવસે સાલંદી ગામે પધાર્યા અને મહોત્સવપૂર્વક સંય-માભિલાષી બાળુભાઈને વૈ. સુ. ૧૦ ના દિવસે દીક્ષા આપી, પ. પૂં ૫૦ શ્રી કનકવિજ-યજી મ. સાહેબના શિષ્ય નેચકવિજયજી તરીકે જાહેર કર્યા.

મુનિરાજશ્રી નેચકવિજયજી મહારાજ સાહેબે ગુરુની નિઃશ્રામાં રહીને આજ સુધીના પોતાના ૨૪ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયમાં કર્મગ્રન્થો, પંચસંગ્રહ, કમ્બપયડી આદિ અનેક પ્રકર-જ્ઞાતુ, કેટલાય આગમ ગ્રન્થોત્ત અને સંસ્કૃત-પ્રાકૃત વિશેરેતુ આત્મસંપર્શી સુદર અધ્ય-યન કર્યું અને સાથોસાથ ગુરુ મહારાજના જીવનપર્યંત તેમની સાથે જ રહી તેઓશ્રીની દરેક પ્રકારની વૈયાવચ્ચમાં તત્પર રહ્યા અને મુખ્યમાં ગુરુ મહારાજના સ્વગૃહાસ થયા બાદ પ. પૂં ૫૦ આ. વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મં સાહેબની નિઃશ્રામાં જ લગભગ ૪ વર્ષ સુધી કુંબમાં જુદા જુદા સ્થળે રહી અનેક શાસનપ્રભાવનાનાં કાર્યો કર્યા તેમ જ સંવત ૨૦૨૪ ના મહા વદ ૬ ના દિવસે તખ્તગઢ નિવાસી ભજતમલભાઈએ પૂજ્યશ્રીની પાસે દીક્ષા સ્વીકારી, પૂં મુનિરાજશ્રી નેચકવિજયજી મહારાજ સાહેબના શિષ્ય ભદ્રવિજયજી તરીકે જાહેર થયા.

આજે પણ અપ્રમતભાવે રતનગ્રંથીની સુદર આરાધના કરી ઉચ્ચકોટિયું ચારિત્ર-જીવન જીવી રહ્યા છે. તે પ્રસન્ન ગ્રન્થના પ્રેરક મુનિભગવંત શ્રી નેચકવિજયજી મહારાજ સાહેબને અમારા કોટિ કોટિ વંદન.

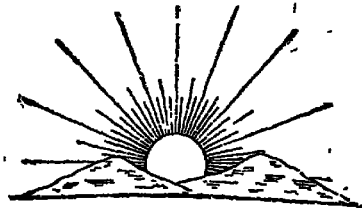
દ્રવ્ય સહાયકોની શુભ નામાવલી

૨૦૦૦) શ્રી જૈન સંઘની સુધારાખાતાની પેઢી જ્ઞાનખાતામાંથી	મહેસાણા
૧૦૦૦) „ જૈન સંઘ જ્ઞાનખાતામાંથી	સગરી
૧૦૦૦) „ જૈન સંઘ જવાહરનગર જ્ઞાનખાતામાંથી	ગોરગાંવ (સુ'બધ)
૨૦૦૦) „ આદીશ્વર જૈન ધર્મશાળા જ્ઞાનખાતામાંથી	સુ'બધ
૫૦૧) શેઠ મંછાલાલ ભગવાનદાસ	„
૨૫૧) અ. સૌ. સવિતાબહેન શાંતિલાલ વાડીલાલ	ખંભાત
૨૫૧) શેઠ માણેકલાલ ધરમચંદ	જશુદન
૨૫૧) „ ખૂબચંદ રતનચંદ	સુ'બધ
૨૫૧) ગં. સ્વ. પાનીબહેન ગણેશમલ્લ	ખીવાનદી
૨૫૧) શેઠ છગનભાઈ છાગમલ્લ	સુ'બધ
૨૫૧) અ. સૌ. કમળાબહેન શાંતિલાલ કપાચી	વાલકેશ્વર
૨૫૧) „ પ્રેમકૌશલબહેન કસ્તુરચંદ	છડીયારકા
૨૫૧) ભરૂચ વેજલપુર મારવાડી જૈન સંઘ જ્ઞાનખાતામાંથી	વેજલપુર
૧૫૧) શેઠ રસિકલાલ હાદ્યાભાઈ	લોંબાદરા
૧૫૧) „ મનસુખલાલ કસ્તુરચંદ	હાંગરવા
૧૫૧) „ જગદ્ગુપ્તા નેમિચંદલ	સુ'બધ
૨૦૧) „ સૌભાગ્યચંદ દીપચંદભાઈ સુ'હારાવાલા	સુ'બધ
૧૦૧) „ પુરૂષોત્તમદાસ જેમચંદ	કંડ
૧૦૧) „ મંગળદાસ મોહનલાલ	ભાયખાલા
૧૦૧) „ કેશવલાલ દલસુખભાઈ	સાંગલપુર
૧૦૦) „ ખાંતિલાલભાઈ	સુ'બધ
૧૦૦) ગં. સ્વ. સંતોકબહેન	„
૧૦૦) શેઠ મનસુખલાલ મંગનલાલ	પાલીતાણા
૧૦૦) શ્રી અલકાબહેન શાંતિલાલ મણીલાલ	સાલડી
૧૦૧) શેઠ મણિલાલ ભવાભાઈ	સુ'બધ
૧૦૧) શેઠ પોપટલાલ ચીમનલાલ	„
૧૦૧) અ. સૌ. કંચનબહેન મણિલાલ	„
૧૦૧) શ્રી ગોડીભાઈ જૈન ઉપાશ્રયની બહેનો તરફથી	„

૧૦૧) શ્રી શાહ ખાતે	સુખર્ષ
૧૦૧) સરદારમલ માણેકચંદની કું. હા. જસરાજભાઈ	”
૧૦૧) શેઠ મહેન્દ્રકુમાર ખીમચંદભાઈ	”
૧૦૧) શેઠ રસીકલાલ હીરાલાલ ઝવેરી	”
૧૦૧) ગ. સ્વ. મુળીબહેન અંબાલાલ હા. પુંડરીકભાઈ	ખંભાત
૧૦૧) શ્રી માનકેશભેન	વાલકેશ્વર
૧૦૧) શ્રી અશોકકુમારના શ્રેયાચે હા. ચંદનમલ	સુખર્ષ
૧૦૧) શેઠ બાણુલાલ નરસીંગભ	તાપતગઢ
૧૦૧) શ્રી શાહ ખાતે	અમદાવાદ
૧૦૧) શેઠ ઉમેદમલભ લખચંદભ	સુખર્ષ
૧૦૧) ,, મેઘાભ હીરાચંદભ	”
૧૦૧) ,, નવીનચંદ્ર ભગવાનદાસ	”
૧૦૧) ,, તારાચંદ ફોજમલ	”
૧૦૧) ઝવેરી હીરાચંદ સૌભાગ્યચંદ જોન્ડ બ્રધર્સ	”
૧૦૧) પુનમચંદ મેઘાભની કું.	”
૧૦૧) શ્રી રાજમલ સુભાષચંદ્ર જોન્ડ કું.	”
૧૦૧) શેઠ મગનલાલભ	”
૧૦૨) શ્રી હીરાબહેન તથા ચંદનબહેન	”
૧૦૧) ગ. સ્વ. મંશુબહેન ટોકરસીભાઈ	”

છઠીઆરડા

તદુપરાંત જુદા જુદા જ્ઞાનખાતાઓમાંથી રૂપિયા પાંચ હજાર સહાય તરીકે મળ્યા છે.

પ્રકાશકીય નિવેદન

વિશ્વોપકારિ-શ્રુતજ્ઞાનાય નમઃ

કર્મસિદ્ધાન્ત અને તદાન્તર્ગત આ પંચસંગ્રહનું પઠનપાઠન કરનારા સુજ્ઞ મહાશયો! આ ગ્રંથની મહત્તા અને વિશેષતા કેટલી છે તે સારી રીતે જાણુ છે અને આ ગ્રંથનું અધ્યયન અને અધ્યાપન અનેક વર્ષોથી જિજ્ઞાસુ આત્માઓ કરી રહ્યા છે, એટલે આ વિષયમાં વધુ કંઈ લખવાની આવશ્યકતા અમને જણાતી નથી.

પરંતુ સંસ્કૃત ભાષાના અભાણુ એવા પણ તત્ત્વજિજ્ઞાસુ વર્ગને આ વિષયનું જ્ઞાન સુલભ થાય તેથી વલ્લભાનુવાસી સ્વ. પંડિતશ્રી હીરાલાલ દેવચંદલાઈએ આ ગ્રંથના પ્રથમ ભાગની મહોપકારી પૂજ્ય મલયગિરિજા મહારાજ કૃત ટીકાનો ગુજરાતી અનુવાદ તૈયાર કરી વિ. સંવત ૧૯૬૧ માં પોતે જ તેનું પ્રથમ પ્રકાશન કરેલ.

પણ છેવું કેટલાક વર્ષોથી તે પુસ્તક દુર્લભ્ય થવા લાગ્યું તેથી આ વિષયના અભ્યાસકોની જરૂરીયાત પૂરી પાડવા સ્વ. પરમપૂજ્ય પ્રાતઃસ્મરણીય ૧૦૦૮ શ્રી વિજયભક્તિ-સૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના સ્વ. શિષ્યસ્વરૂપ પંચાસપ્રવર પરમપૂજ્ય ૧૦૦૮ શ્રી કનક-વિજયજી મહારાજ સાહેબના શિષ્યસ્વરૂપ પરમપૂજ્ય સુનિશ્રી રત્નકવિજયજી મહારાજ સાહેબને આ ગ્રંથનું પુનઃ પ્રકાશન કરાવવાની તીવ્ર ઉત્કણ્ઠા થઇ અને આ હકીકત આ સંસ્થાના ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થી અને મુખ્ય ગોઠીલમાં ચાલતી પરમપૂજ્ય જગદ્ગુરુ વિજયહીરસૂરીશ્વરજી પાઠશાળાના પંડિત શ્રી વસંતલાલ મહેતાલાલને જણાવી અને તેઓને પણ આ કાર્યમાં સહકાર મળતાં પૂજ્યશ્રીની ઉત્કણ્ઠા સક્રિય બની અને સ્વ. પંડિતશ્રી હીરાલાલ દેવચંદલાઈના લઘુભ્રાતા શ્રીચુત્ર સુખલાલ દેવચંદલાઈને આ ઇચ્છા જણાવતાં તેઓશ્રીએ પણ આ ગ્રંથનું પુનઃ પ્રકાશન કરવા સહયોગ મંજૂરી આપી.

ત્યારબાદ પૂજ્યશ્રીએ યોગ્ય ફેરફાર સાથે આ ગ્રંથનું સંપાદન કરવાનું કાર્ય સંસ્થાના અધ્યાપક પુખરાજજી અમીચંદણે જણાવેલ અને તેઓશ્રીએ અવિરતપણે બે વર્ષ સુધી પ્રયત્ન કરી આ ગ્રંથનો મૂળ અનુવાદ કાયમ રાખી ફૂંટનોટો આદિમાં યોગ્ય ફેરફારો કરવા સાથે અભ્યાસકોની સરળતા માટે ફરેક દ્વારના અતિ મૂળ ગ્રંથના સારરૂપે છતાં ગહન વિષયને સરળ કરવાપૂર્વક અને કેટલાક નવીન ગહન પદ્ધતિઓ પણ જ્ઞાન થઈ શકે તે રીતે સારસંગ્રહ તથા પ્રશ્નોત્તરી જાતે તૈયાર કરેલ છે.

તેથી પ્રસ્તુત ગ્રંથના અભ્યાસકોને આ વિષયના જ્ઞાનમાં ઉત્સાહપૂર્વક વધુ ગ્રેરણ મળે તેમ પૂરતી કાળજી રાખી તૈયાર કરી પરમપૂજ્ય રત્નકવિજયજી મહારાજ સાહેબની સગ્રેરણથી પ્રકાશનનું કાર્ય આ સંસ્થાને સોંપવામાં આવેલ અને તેઓશ્રીએ ગ્રેરણ દ્વારા પુસ્તક માટેની તમામ નાણાંકીય સહાય જે સદ્ગૃહસ્થો મારફત કરાવેલ છે. તે સર્વની શુભ નામાવહી આ જ ગ્રંથમાં અન્યત્ર આપવામાં આવેલ છે.

પરમપૂજ્ય આચાર્ય દેવ ૧૦૦૮ શ્રી વિજયઅમૃતસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના શિષ્ય-
રત્ન આચાર્ય દેવ ૧૦૦૮ શ્રી વિજયધર્મધૂરધરસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબે અમારી વિન-
તિનો સ્વીકાર કરી આ અન્થની પ્રસ્તાવના લખી આપેલ છે.

આ અન્થ અંગેની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા પંડિતશ્રી વસંતલાલ મહેતાલાલે તથા પૂજ્ય-
શ્રીના સંસારી બન્ધુ સાલડી નિવાસી શ્રીચુત શાન્તિલાલ મણીલાલ શાહે અને કાગળો
આદિ ગ્રેળવી આપવાનું કાર્ય શેઠશ્રી રાયચંદ મગનલાલે અને મુકું સુધારવા આદિનું કાર્ય
સરસ્વતી સૂક્ષ્મ તત્વબોધ પાઠશાળાના અધ્યાપક શ્રી કપૂરચંદ રણછોડદાસ વારૈયાએ
કાળજીપૂર્વક કરેલ છે. તેથી આ સંસ્થા તરફથી લગભગ ૯૦૦ થી પણ વધુ પૈજ પ્રમાણ
દળદાર એવા આ અન્થનું પ્રકાશન કરવાનો અપૂર્વ લાભ અમોને પ્રાપ્ત થતાં ગૌરવપૂર્વક
વધુ આનંદ અનુભવીએ છીએ અને તે બદલ પ. ૫૦ આ. શ્રી વિજયધર્મધૂરધરસૂરીશ્વ-
રજી મહારાજ સાહેબ વિગેરેના તથા ઉપર જણાવેલ બન્ધુઓના આભાર માનીએ છીએ.

આવા મહાકાય અંથને હું સમયમાં છાપી આપવા બદલ શ્રી બહાદુરસિંહજી પ્રિ.
ત્રેસના સંચાલક શ્રી ભાનુચંદ નાનચંદ મહેતાના સૌજન્યને કેમ ભૂલી શકીએ ?

તદુપરાંત સંપાદકના નિવેદનમાં નામપૂર્વક નિર્દેશ કરાયેલ તે તે વિષયના નિષ્ણાત
પૂઠ સુનિભાગવંતાએ તેમ જ પંડિત મહાશયોએ સંપાદકને સ્વયં તૈયાર કરેલ સારસંગ્રહ,
પ્રત્યોત્તરી તથા કુટનોદો વિગેરેમાં યોગ્ય માર્ગદર્શન આપેલ તે સર્વનો પણ અમો આ
સ્થળે આભાર માનીએ છીએ.

અન્થનું સંપાદન તથા પ્રકાશન યથાશક્તિ કાળજીપૂર્વક કરવામાં આવેલ છે, છતાં
ત્રેસકોષ તથા છંદસ્થતા આદિના કારણે જે કંઈ સંબંધનાઓ રહેવા પામી હોય તે જણા-
વવા સુઝા મહાશયોને અમારી નમ્ર વિનંતિ છે કે જેથી દ્વિતીય આવૃત્તિમાં સુધારો
કરી શકાય.

મહેસાણા

નીર સંવત ૨૪૬૭

વિક્રમ સંવત ૨૦૨૭

અક્ષય તૃતીયા

તા. ૨૭-૪-૧૯૭૧

લિ. શ્રી સંધ્યેસેવક,

ચીમનલાલ અમૃતલાલ શાહ

બાણુલાલ બેરિંગલાલ મહેતા

ઓ. સેક્રેટરીઓ

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા

અને

શ્રી જૈન ઐયરકર મંડળ-મહેસાણા

પ્રેરકશ્રીનું નિવેદન

ગિરિરાજના ઉત્તર શિખરે ઉપર આસ્થા થવા સોપાન પંક્તિનું અવલંબન આવશ્યક છે. મુદ્દસ્થાનને શીઘ્ર પ્રાપ્ત કરવા શીઘ્રગામી વાહનોનું અવલંબન અતિ આવશ્યક છે. તેમ આત્મોન્નતિના શિખરોને સર કરવા અનુયોગરૂપ આલંબનની અતિ આવશ્યકતા છે.

તે અનુયોગ ભિન્ન-ભિન્ન જીવોની ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકારની રુચિ જોઇ જ્ઞાની 'મહાત્માઓએ ચાર ત્રિભાગમાં ગોઠવી દીધી છે.

(૧) ધર્મકથાનુયોગ—જેમા આત્મોન્નતિ માટે પ્રબલ પુરુષાર્થ કરનાર મહાત્માઓનાં દષ્ટાન્તો આવે છે.

(૨) ગણિતાનુયોગ—ચિત્તની વિકલ્પતાને દૂર કરવામાં અતિ સહાયક પૃથ્વી અને ગગન આદિનું ગણિત જેમાં આવે છે.

(૩) ચરણ-કરણાનુયોગ—જેમાં શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરવા કેવા કેવા પુરુષાર્થો આવશ્યક છે, તેનું વર્ણન આવે છે.

(૪) દ્રવ્યાનુયોગ—જેમાં આત્મા આદિ નવતત્ત્વ અને ષડ્દ્રવ્યનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

આ દરેક અનુયોગો શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવામાં સહા સહાયક થાય છે. છતાંય દ્રવ્યાનુયોગ આત્મસ્વરૂપની વિશદ રીતે ઝાંખી કરાવતો હોઇ તેનું મહત્ત્વ સર્વકાળે વિશેષ અંકાયેલું છે.

એથી જ પૂરુ પુરુષોની નિઃશ્રામાં નવતત્ત્વ અને કર્મકથાદિનો અભ્યાસ કરી સં. ૨૦૨૫ માં મહોસાણામાં શ્રી યશોવિજયજી જૈન પાઠશાળામાં કર્મપ્રકૃતિ ગ્રંથનું અધ્યયન કર્યું. તેના અધ્યયનથી દ્રવ્યાનુયોગને લગતા અન્ય વિશિષ્ટ ગ્રંથોનું રુચિપૂર્વક ચિંતન-મનન કર્યું.

સં. ૨૦૨૧ ડું ચાતુર્માસ સુખ-ગોઠીજીના ઉપાશ્રયે થયું. દ્રવ્યાનુયોગના વર્ણન પ્રસંગે દ્રવ્યાનુયોગનો કોઈપણ અપ્રાપ્ય-દુઃપ્રાપ્ય ગ્રંથ પ્રગટ થાય એવી અંતરમાં ભાવના પ્રગટી. સુખ-દોષની ઉદ્ધારતાએ એ ભાવના સાકાર બની.

તે વખતે ત્યાં શ્રી વિજયહીરસૂરીશ્વરજી પાઠશાળાના અધ્યાપક વસંતભાઈ આદિએ મને કહ્યું છે—અત્યારે પંચસંગ્રહ ગ્રંથ દુઃપ્રાપ્ય છે, તો જો એ ગ્રંથ પ્રગટ થાય તો દ્રવ્યાનુયોગની રુચિવાળા જીવોને એનું અધ્યયન બહુ સુગમ બની જાય.

સુદર સૂચન શક્ય હોય તો સર્વત્ર ગ્રાહી બને છે. મને પણ એ સૂચન ગમ્યું અને તે માટે મહોસાણા શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળાના પ્રાધ્યાપક પં. શ્રી પુખરાજજીભાઈ કે જેમને આ વિષયનું અતિ સુદર જ્ઞાન છે, તેમને આ ગ્રંથનું સંપાદન કાર્ય કરી આપવા ભલામણ કરી.

દ્રવ્યાનુયોગ પ્રત્યેની વિશિષ્ટ રુચિના કારણે તેમણે તે વાત સહર્ષ સ્વીકારી. જેના પરિણામે આ ગ્રંથ પ્રકાશિત થઇ રહ્યો છે.

દ્રવ્યાનુયોગના અર્થો ભાગ્યશાળી આત્માઓ, ગ્રંથનું સુદર અધ્યયન કરી આત્મોન્નતિ પ્રાપ્ત કરે, એ જ અંગળ કામના.

—સુનિ રુચકવિજય

બે બાલ

કર્મસાહિત્યના અભ્યાસકોની વિશેષ જિજ્ઞાસાને સંતોષનાર અને કર્મસંબંધી અનેક વિષયોનું સુંદર રીતે પ્રતિપાદન કરનાર 'પંચસંગ્રહ' નામક ગ્રંથ જૈનકર્મનના અનેક પ્રસિદ્ધ ગ્રંથોમાંનો એક છે.

પંચસંગ્રહ ભા. ૧ અને ભા. ૨ એમ બે વિભાગમાં ગુજરાતી ભાષાનાંતરે રવ. પં. શ્રી હીરાલાલભાઈ દેવચંદ દ્વારા લગભગ ૩૬ વર્ષ પૂર્વે પ્રસિદ્ધ થયેલ. પણ હાલમાં તેની નકલો અપ્રાપ્ય હોવાથી કર્મગ્રંથોના અભ્યાસ પછી વિશેષ અભ્યાસીઓને અભ્યાસ કરવામાં મુશ્કેલી રહેતી હતી, આ હેતુથી 'પંચસંગ્રહ' ગ્રંથનું ગુજરાતી ભાષામાં પુનઃ પ્રકાશન થાય તેની ઘણા સમયથી જરૂર હતી આથી પંચસંગ્રહ ભા. ૧ નું ગુજરાતી પ્રકાશન બે ગ્રંથ રહ્યું છે, તે ખરેખર પ્રશંસનીય છે.

આ પ્રકાશન સંબંધમાં રવ. પ. પૂઠ આચાર્યદેવ શ્રી વિજયભક્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રીના શિષ્યરત્ન પ. પૂઠ આચાર્યદેવ શ્રી વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મ. શ્રીએ શુભ આશીર્વાદથી તથા રવ. આચાર્યદેવશ્રીના શિષ્યરત્ન રવ. પ. પૂઠ પં. શ્રી કનકવિજયજી મ. શ્રીના શિષ્યરત્ન પ. પૂઠ મુનિરાજશ્રી સ્વયંકવિજયજી મહારાજ સાહેબ કે જેઓશ્રીને પૂર્વાચાર્યોના ગ્રંથ-પ્રકાશનમાં અનેરો રસ છે. તેઓશ્રીની સત્પ્રેરણાથી આ ગ્રંથનું પુનઃ પ્રકાશન થઈ રહ્યું છે તે ખરેખર અવસરોચિત છે.

શ્રી યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા મહેસાણાના અધ્યાપક, કર્મશાસ્ત્રના સારા અનુભવી પં. શ્રી પુખરાજજી અમીચંદજીએ દરેક દ્વારની પાછળ પ્રમોત્તરી અને સાર-સંગ્રહ મૂકી તેમ જ જરૂરી યત્ના તૈયાર કરાવી યોગ્ય સ્થળે મૂકી કર્મગ્રંથના અભ્યાસીઓની અનેક મુશ્કેલીઓ દૂર કરી આ પ્રકાશનનું સુંદર સંપાદન કરેલ છે, જે અત્યંત અનુભાવનીય છે.

પંચસંગ્રહ ભા. ૨ બે અથવા કમ્પ્યુટરી ગ્રંથનું પણ આ રીતે સુંદર પ્રકાશન થાય, જેથી કર્મશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓને વિશેષ સુગમતા થાય તે માટે યોગ્ય પ્રયત્નો કરવા પૂઠ મહારાજશ્રીને નમ્રપણે વિનંતિ કરું છું.

અંતમાં અભ્યાસીવર્ગ આ પ્રકાશનનો સારી રીતે ઉપયોગ કરી પ્રેરકશ્રી તથા સંપાદકના પ્રયત્નોને વિશેષ સાર્થક બનાવી રવ-પર કલ્યાણ સાધે એવી અંતઃકરણથી આશા રાખું છું.

ડૉ. ગોરીજી જૈન મંદિર,
પાલકુની, સુભં-૩
સં. ૨૦૨૭ બે સુદ ૩
તા. ૨૭-૫-૭૧ ગુરુવાર

લિ.

વસંતલાલ એમ. દોશી -

અધ્યાપક-શ્રી હિરસૂરીશ્વરજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા

ક સ મ ર્પ ણ ક

મારા પરમપૂજ્ય પરમોપકારી પ્રાતઃસ્મરણીય પૂં ગુરુભગવંતોએ
જે પ્રભુના શાસનની વફાદારીના પાઠો મને શિખવ્યા.
જે પ્રભુના શાસનના મહાપવિત્ર આગમ-સૂત્રોએ
મ ને જડ—ચેતનનો ભેદ દર્શાવ્યો.
જે પ્રભુ શાસનના દ્રવ્યાનુચોગે
આત્મસ્વરૂપની મને અંખી કરાવી.
તે પરમોપકારી ચરમતીર્થપતિ ભગવાન
શ્રી મહાવીર પરમાત્માને ત્રિવિધ-ત્રિવિધ
વંદના કરી દ્રવ્યાનુયોગના સ્વરૂપને
જણાવતો આ પંચસંગ્રહ ગ્રંથ
તે ભગવંતના શાસનને સમર્પણ
કરી કૃતકૃત્યતા અનુભવું છું.
—સુનિ રચકવિજય.

વિષયાનુક્રમ

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
મંગલ.	૧-૨	થતા ભેદો.	૧૩૫-૧૩૯
અથના નામની યથાર્થતા, તથા		જીવસ્થાનકોમાં દ્રવ્યપ્રમાણ પ્રરૂપણા.	૧૩૯-૧૪૦
પાંચ દ્વારતું સ્વરૂપ.	૩	જીવસ્થાનકોમાં જીવોની સંખ્યાનો	
પંદર યોગતું સ્વરૂપ.	૪-૭	વિશેષ વિચાર.	૧૪૧-૧૫૦
બાર ઉપયોગતું સ્વરૂપ.	૮-૧૦	પ્રજ્ઞાપનાશૂન્યમાં કહેલ અદ્વાણું	
ચૌદ જીવસ્થાનકતું સ્વરૂપ.	૧૦-૧૧	બોલતું મોહું અદ્યપખલુત્વ.	૧૫૦-૧૫૧
પચાસિતું સ્વરૂપ.	૧૧-૧૪	નારકી આદિ જીવોના પ્રમાણનો	
જીવસ્થાનકોમાં યોગની ઘટના.	૧૪-૧૭	વિશેષ વિચાર.	૧૫૧-૧૫૯
જીવસ્થાનકોમાં ઉપયોગની ઘટના.	૧૭-૧૮	ચૌદ ગુણસ્થાનકવર્તી જીવોની	
ચૌદ માર્ગજ્ઞાઓતું સ્વરૂપ અને		સંખ્યાનો વિચાર.	૧૫૯-૧૬૨
તેમાં સમ્યક્ત્વ અને સંયમતું		જીવો કેટલા ક્ષેત્રમાં રહેલા છે	
સવિસ્તાર સ્વરૂપ.	૧૮-૨૬	તેનો વિચાર.	૧૬૨-૧૬૩
માર્ગજ્ઞાઓમાં યોગનો વિચાર	૨૬-૩૦	કયા ગુણસ્થાનકવાળા કેટલા ક્ષેત્રને	
માર્ગજ્ઞાઓમાં ઉપયોગનો વિચાર.	૩૦-૩૪	સ્પર્શી છે તેનો વિચાર.	૧૬૩-૧૬૪
ચૌદ ગુણસ્થાનકોના સ્વરૂપતું		સાત સમુદ્ધાતતું સ્વરૂપ.	૧૬૪-૧૬૬
ઘણા જ વિસ્તારપૂર્વક નિરૂપણ.	૩૪-૭૦	જીવોમાં સમુદ્ધાતનો વિચાર.	૧૬૬
ગુણસ્થાનકોમાં યોગોની ઘટના.	૭૦-૮૨	ચૌદ પ્રકારના જીવો કેટલા ક્ષેત્રને	
ગુણસ્થાનકોમાં ઉપયોગોની ઘટના	૭૨-૭૩	સ્પર્શી છે તેનો વિચાર.	૧૬૬-૧૬૮
ચૌદ માર્ગજ્ઞાઓમાં જીવસ્થાનકોની		કયા ગુણસ્થાનકવર્તી જીવને કેટલી	
ઘટના.	૭૩-૭૯	સ્પર્શના હોય તેનો વિચાર.	૧૬૮-૧૭૬
માર્ગજ્ઞાસ્થાનકોમાં ગુણસ્થાનકોનો		એકેન્દ્રિયાદિ દરેક જીવભેદોમાં કેટલું	
વિચાર.	૭૯-૮૩	જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આચ્છ હોય,	
અથમ દ્વાર સારસંગ્રહ	૮૪-૧૦૩	તેનો વિચાર.	૧૭૬-૧૮૦
અથમ દ્વાર યંત્રો	૧૦૪-૧૧૫	મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકોનો એક	
અથમ દ્વાર અત્રોત્તરી	૧૧૬-૧૨૨	જવાશ્રિત કાળનો વિચાર.	૧૮૦-૧૮૧
કિમ્મદિ પદો વડે જીવોનો વિચાર.	૧૨૩-૧૨૬	ચાર પ્રકારના પુદ્ગલ પરાવર્તનતું	
પાંચ ભાવોતું સવિસ્તૃત સ્વરૂપ,		સ્વરૂપ.	૧૮૧-૧૮૭
તથા ક્ષયોપશમ ઉપર દીપ્ત્યન.	૧૨૬-૧૩૨	શેષ ગુણસ્થાનકોનો એક જવાશ્રિત	
જીવોમાં શરીરોની ઘટના.	૧૩૨	કાળનો વિચાર.	૧૮૭-૧૯૩
જીવસ્થાનકોમાં સત્પદ્મપ્રરૂપણા.	૧૩૩-૧૩૪	કાય સ્થિતિનો વિસ્તારથી વિચાર.	૧૯૩-૨૦૬
ગુણસ્થાનકોમાં સત્પદ્મપ્રરૂપણા.	૧૩૪-૧૩૫	ગુણસ્થાનકોનો અનેક જીવને	
ગુણસ્થાનકોના ક્ષિપ્રાદિ સંયોગો		આશ્રયી કાળનો વિચાર.	૨૦૬-૨૦૮

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
એકેન્દ્રયાદિ જીવોમાં અનેક જીવોની અપેક્ષાએ નિરંતર ઉત્પત્તિના કાળનું પ્રમાણ.	૨૦૮-૨૧૦	પિંડપ્રકૃતિઓના ઉત્તરભેદની સંખ્યા બંધમા એકસો વીશ પ્રકૃતિઓ કેમ કહી તેનો વિચાર.	૩૧૨-૩૧૪
ઉપશમશ્રેણિ આદિ નિરંતર કેટલા કાળ પ્રાપ્ત થાય તેનો વિચાર.	૨૧૧	પંદર બંધનનું સ્વરૂપ.	૩૧૫-૩૧૬
કેટલા સમયપર્યંત કેટલા જીવો નિરંતર મોક્ષમા જાય તેનો વિચાર.	૨૧૧	પાંચ સંઘાતનનું સ્વરૂપ.	૩૧૭-૩૧૮
જીવોમાં વિરહકાળનો વિચાર	૨૧૩-૨૧૬	શુભાશુભ વર્ણાદિનો વિભાગ.	૩૧૮
ત્રસાદિ ભાવને એક જીવ પ્રાપ્ત ન કરે તો કેટલા કાળ પ્રાપ્ત ન કરે તેનો વિચાર.	૨૧૬-૨૧૮	શ્રવણધિ આદિ દ્વારોનો વિચાર.	૩૧૮-૩૨૧
જીવનપતિ આદિ દેવ મરી જીવનપતિમાં ઉત્પન્ન થાય તો કેટલા કાળે ઉત્પન્ન થાય તેનો વિચાર.	૨૧૮-૨૨૨	શ્રવણધિની પ્રકૃતિઓનું કથન.	૩૨૧-૩૨૨
ગુણસ્થાનકોમાં એક જીવને આશ્રયી અંતરેના વિચાર.	૨૨૨-૨૨૫	ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓનું કથન.	૩૨૨-૩૨૩
ગુણસ્થાનકોમાં અનેક જીવને આશ્રયી અંતરેના વિચાર.	૨૨૫-૨૨૭	સર્વઘાતિ દશઘાતિ અને અઘાતિ પ્રકૃતિઓની વિચારણા	૩૨૪-૩૨૬
ગુણસ્થાનકોમાં ભાવોનો વિચાર.	૨૨૭-૨૨૮	પરાવર્તમાન અપરાવર્તમાન પ્રકૃતિઓ.	૩૨૬-૩૨૭
પ્રજ્ઞાપનામા જેમ અદ્વાષ્ટ યોગનું અદ્યપખડુત્વ કહ્યું છે તેમ વિસ્તારથી જીવોમાં અદ્યપખડુત્વનો વિચાર.	૨૨૮-૨૪૭	પુન્યપાપ પ્રકૃતિઓ.	૩૨૭
ચોદ જીવભેદોના નામનું કથન	૨૪૭	પુદ્ગલવિપાકી પ્રકૃતિઓ.	૩૨૮
ચોદ ગુણસ્થાનકોના નામનું કથન.	૨૪૭-૨૪૮	જીવવિપાકી ક્ષેત્રવિપાકી અને જીવવિપાકી પ્રકૃતિઓ અને તેનું સ્વરૂપ.	૩૨૮-૩૩૦
દ્વિતીય દ્વાર સારસંગ્રહ	૨૪૮-૨૭૭	પ્રત્યેક કર્મમાં સંભવતા ભાવો.	૩૩૧-૩૩૨
દ્વિતીય દ્વાર પ્રશ્નોત્તરી	૨૭૭-૨૮૩	કયા ભાવો હોય ત્યારે કયા ગુણો ઉત્પન્ન થાય તેનો વિચાર.	૩૩૨
આઠ કર્મના નામ તથા તેને ક્રમવાર કહેવાનું પ્રયોજન	૨૮૪-૨૮૭	સિદ્ધમાં દાનાદિ લાઙ્ગિઓ કર્ષ રીતે હોય તેના વિચાર માટેનું ટિપ્પન.	૩૩૩
કર્મના ઉત્તરભેદોની સંખ્યા	૨૮૭	પારિણામિક ભાવનો વિશેષ વિચાર.	૩૩૪
જ્ઞાનાવરણીયના પાંચ ભેદનું સ્વરૂપ.	૨૮૭	ઉદય હોય ત્યારે ક્ષયોપશમ હોય કે નહિ અને હોય તો શી રીતે તેનો પ્રશ્નોત્તર.	૩૩૫-૩૩૬
અંતરાયના પાંચ ભેદનું સ્વરૂપ.	૨૮૮	ક્ષયોપશમની વિચારણા માટે ટિપ્પન.	૩૩૬
દર્શનાવરણીયના નવ ભેદનું સ્વરૂપ.	૨૮૮-૨૮૯	એકસ્થાનકાદિ રસનો તથા તેના ઘાતિપણનો વિચાર.	૩૩૭-૩૪૮
ગોઠનીયના અદ્વાવીશ ભેદનું સ્વરૂપ.	૨૮૯-૨૯૬	કેના રસવાળા સ્વદ્ભૂતોનો ઉદય હોય ત્યારે અવધિજ્ઞાનાદિ ઉત્પન્ન થાય તેનો વિચાર.	૩૪૮
આશુ ગોત્ર તથા વેદનીયકર્મનું સ્વરૂપ.	૨૯૬-૨૯૭	કર્ષ કર્ષ પ્રકૃતિઓનો કેટલા સ્થાનક રસ હોય તેનો વિચાર.	૩૪૭
નામકર્મની દરેક ઉત્તર પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ.	૨૯૭-૩૧૨	કયા કષાય વડે કેટલા સ્થાનક રસ બંધાય તેનો વિચાર.	૩૪૮
		રસનો ઉપમા દ્વારા વિચાર.	૩૪૯

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
અધુવસતા પ્રકૃતિઓનું કથન.	૩૪૩	૫૫૫ દ્વારે સારસંગ્રહ	૩૭૫-૪૦૩
એણીપર ચઢ્યા પહેલા ઉદ્દેશન યોગ્ય		૫૫૫ દ્વારે યંત્રો.	૪૦૪-૪૦૯
કંઈ પ્રકૃતિઓ છે તેનું કથન.	૩૪૫	૫૫૫ દ્વારે પ્રકૃતિતરી.	૪૧૦-૪૧૯
એણી પર કંઈ કંઈ પ્રકૃતિઓની ઉદ્દેશના		બંધના ચાર ભેદનું કથન.	૪૨૦
થાય છે તેના પર દિપન.	૩૪૫	મિથ્યાત્વના પાંચ ભેદનું સ્વરૂપ.	૪૨૦-૪૨૧
ધ્રુવબંધિ એ પદનો અર્થ.	૩૪૬	અવિરતિ આદિ ત્રણ બંધહેતુનું	
કર્મોના ઉદય થવામાં પ્રારંભ હેતુનો		સ્વરૂપ.	૪૨૨
વિચાર.	૩૪૭	કયા ગુણસ્થાનકે પર્યંત કેટલા હેતુઓ વડે	
દ્રવ્યોદયી અધુવોદયી એ પદનો અર્થ.	૩૪૭	કર્મબંધ થાય તેનો વિચાર.	૪૨૨
ઘાત, પુન્ય અને પાપનું લક્ષણ.	૩૪૮	ગુણસ્થાનકે પરત્વે ઉત્તર બંધહેતુઓનો	
સર્વઘાત દેશઘાત અને અઘાતનું સ્વરૂપ		વિચાર.	૪૨૩-૪૨૫
તથા ઉપમાદ્વારે સંવસ્તર વિચાર.	૩૪૮-૩૫૦	ઓછામાં ઓછા અને વધારેમાં વધારે એક	
પરાવર્તમાનનું સ્વરૂપ.	૩૫૧-૩૫૨	જવાબથી મિથ્યાત્વાદિ ગુણકાણે કેટલા હેતુઓ	
વિપાકના ભેદનો વિચાર.	૩૫૨	હોય તેનો વિચાર.	૪૨૫
શા મટે અમુક પ્રકૃતિઓ અમુક વિપાકવાળી		મિથ્યાત્વાદિ ગુણકાણે એ દશ આદિ હેતુઓ	
કહેવાય તેનો વિચાર.	૩૫૩	કહ્યા તે કયા તેનું નિરૂપણ.	૪૨૬
સ્વતંત્ર અવિરતિ પ્રદગ્ધવિપાકી કેમ ન કહેવાય		એક સમયે અનેક જવાબથી કંઈ રીતે ભાંગા-	
તેની ચર્ચા.	૩૫૩-૩૫૪	ઓ ઉત્પન્ન થાય તેનું કથન.	૪૨૯
ગતિ જાવવિપાકી કેમ નહિ તેની ચર્ચા.	૩૫૫	મિથ્યાત્વ ગુણકાણે દશથી અધાર બંધહેતુના	
આતુર્પૂર્વિ જાવવિપાકી કેમ નહિ		એક સમયે અનેક જવાબે આશ્રયી થતાં ભાંગા-	
તેનો વિચાર.	૩૫૫	ઓનું નિરૂપણ.	૪૨૯-૪૩૬
સઘળી પ્રકૃતિઓ જાવવિપાકી છતાં અપ્રોતરજ		સારવાદન ગુણસ્થાનકના ભાંગાઓ	૪૩૭-૪૪૧
કેમ તેનો વિચાર.	૩૫૬	મિશ્રગુણસ્થાનકના ભાંગાઓ	૪૪૧-૪૪૪
કેવળજ્ઞાનાવરણીયાદિ પાપ પ્રકૃતિઓનો અને		અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકના	
સુભગાદિ પુન્ય પ્રકૃતિઓનો એક સ્થાનક રસ		ભાંગાઓ.	૪૪૪-૪૪૭
કેમ ન બંધાય તેનો વિચાર.	૩૫૬-૩૫૮	દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકના ભાંગાઓ.	૪૪૮-૪૫૧
અનંતાતુર્પૂર્વિની અધુવસતા કેમ ન કહેવાય		પ્રમત્ત અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકના	
તેનો વિચાર.	૩૬૦	ભાંગાઓ.	૪૫૧-૪૫૩
અનુદયબંધિ વિગેરે દ્વારેનું નિરૂપણ	૩૬૧	અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકના	
સ્વાતુદયબંધિ આદિ ત્રણ ભેદ પ્રકૃતિઓનું		ભાંગાઓ.	૪૫૩-૪૫૪
કથન.	૩૬૨-૩૬૫	ચોદે ગુણસ્થાનકના કુલ ભાંગાની	
સાંતર નિરંતરાદિ પદનો અર્થ તથા પ્રકૃતિ-		સંખ્યા.	૪૫૪
ઓની વિચારણા.	૩૬૬-૩૬૭	પર્યાંત સંજ્ઞા સિવાય શેષ તેર	
ઉદય બંધાદિદ્વારે ચાર ભેદ પ્રકૃતિઓનું કથન		જાવભેદ ભાંગાનો વિચાર.	૪૫૫-૪૬૮
તથા તેનું સ્વરૂપ.	૩૬૮-૩૬૯	કંઈ કંઈ પ્રકૃતિઓ કયા કયા	
ઉદયવતી અનુદયવતીનું સ્વરૂપ તથા પ્રકૃતિ-		બંધહેતુઓ વડે બંધાય તેનો વિચાર.	૪૬૮-૪૬૯
ઓની વિચારણા.	૩૭૨-૩૭૪	તીર્થકરનામ અને આહારકદિકંઠના	

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
બ'ધહેતુ સંબ'ધે વિશેષ વિચાર.	૪૬૯-૪૭૨	દરેક કર્મમાં અવકાશબદ્ધગતો	
બાવીશ પરિષદોત્તર વિસ્તારપૂર્વક		વિચાર.	૫૩૭-૫૩૯
સ્વરૂપ તથા તેમાં અચેતક પરિષદ		સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં	
સંબ'ધે શંકા સમાધાન.	૪૬૩-૪૮૧	ભૂયસ્કારાદિનો વિચાર.	૫૩૯-૫૪૩
અતુર્થ દ્વાર સારસંગ્રહ	૪૮૧-૫૦૫	અઠાવીશ અદ્યતર સંબ'ધે ટીપ્પણ.	૫૪૨-૫૪૩
અતુર્થ દ્વાર પ્રશ્નોત્તરી	૫૦૫-૫૧૨	પ્રત્યેક ઉદયસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારાદિનો	
બ'ધવિધિમાં ઉદ્યાદિતું કથન		વિચાર.	૫૪૩-૫૪૮
શા માટે તેનો વિચાર.	૫૧૩	સામાન્યતઃ સઘળી પ્રકૃતિઓના	
ગુણસ્થાનકમાં બ'ધવિધિ.	૫૧૪	ઉદયસ્થાનકો તથા તેમાં	
આગુનો બ'ધ કેવા પરિણામે થાય		ભૂયસ્કારાદિતું કથન.	૫૪૮-૫૫૬
તત્સંબ'ધે ટીપ્પણ.	૫૧૪	કેવળી મહારાજના ઉદયસ્થાનકોમાં	
ઉદય અને સત્તાવિધિ.	૫૧૫	ભૂયસ્કાર સંબ'ધે શંકાતું ટીપ્પણ.	૫૪૯-૫૫૦
સઘળા જીવલોકોને બ'ધ ઉદય અને		મિથ્યાદૃષ્ટિના ઉદયસ્થાનક સંબ'ધે	
સત્તામાં કેટલા કર્મો હોય		ટીપ્પણ.	૫૫૩-૫૫૬
તેનો વિચાર.	૫૧૫-૫૧૬	ભૂયસ્કાર અને અદ્યતરની અસમાન	
ગુણસ્થાનકમાં ઉદીરણાવિધિ,	૫૧૭-૫૧૮	સંખ્યાતું કારણ.	૫૫૬-૫૫૭
ઉદય હોય છતાં ઉદીરણા ક્યારે		દરેક મૂળકર્મના તથા	
ન હોય તેનો મૂળકર્મ આશ્રયી		ઉત્તરપ્રકૃતિઓના સત્તાસ્થાનકોતું	
વિચાર.	૫૧૮-૫૧૯	કથન તથા તેમાં ભૂયસ્કારાદિની	
ગુણસ્થાનકોમાં ઉત્તરપ્રકૃતિઓ		વિચારણા તથા તત્સંબ'ધે ટીપ્પણ.	૫૫૬-૫૬૮
સંબ'ધે ઉદીરણાની વિચારણા	૫૧૯-૫૨૩	સાદિ વગેરે ભંગ સાથે સંભવતા	
ઉદય હોવા છતાં જે પ્રકૃતિઓની		ભાંગાનો તથા તેની મર્યાદાનો	
ઉદીરણા હોતી નથી તેનો વિચાર,		વિચાર.	૫૬૮-૫૭૧
તથા નિદાના સંબ'ધમાં મતભેદતું		પ્રકૃતિબંધના જઘન્યાદિમાં સાદિ	
ટીપ્પણ.	૫૨૩-૫૨૫	આદિનો વિચાર.	૫૭૧
બ'ધ ઉપર અનાદિ વિગેરે		ઉત્તરપ્રકૃતિઓના જઘન્યાદિમાં	
ભાંગાઓ.	૫૨૫	સાદિ આદિ ભંગનો વિચાર.	૫૭૩
ઉત્તરપ્રકૃતિઓના બ'ધમાં ઉત્કૃષ્ટ		ભિન્ન ભિન્ન મૂળકર્મ તથા	
આદિ ભાંગાઓતું કથન.	૫૨૬-૫૨૮	ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં સાદિ વિગેરે	
ભૂયસ્કારાદિ ચાર ભેદતું સ્વરૂપ	૫૨૮-૫૨૯	ભાંગાનો વિચાર.	૫૭૬
મૂળકર્મમાં ભૂયસ્કારાદિની		કષ્ટ કષ્ટ ગતિવાળા કષ્ટ કષ્ટ પ્રકૃતિ	
વિચારણા.	૫૨૯-૫૩૦	ન બાંધે તેતું કથન.	૫૭૪-૫૭૫
બ'ધની જેમ ઉદ્યાદિમાં		મૂળકર્મના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધતું	
ભૂયસ્કારાદિતું કથન.	૫૩૧-૫૩૩	કથન.	૫૭૬-૫૭૮
ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં ભૂયસ્કારાદિનો		નિષેક તથા અબાધાકાળ સંબ'ધે	
વિચાર.	૫૩૩-૫૩૭	ટીપ્પણ.	૫૭૭
		મૂળકર્મની જઘન્ય સ્થિતિતું કથન.	૫૭૮

વિષય	પૃષ્ઠ
દરેક ઉત્તરપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું કથન.	૫૭૯-૫૮૪
અગ્નીઆરમા આદિ ગુણમાં બંધાયેલી સાતા શું કળ આપે તે સંબંધે ટીપ્પન.	૫૭૮
આયુની અબાધા સંબંધે ટીપ્પન.	૫૮૩
આયુની અબાધા અંગે શંકા સમાધાન તથા કયા જીવો કેટલું આયુ શેષ હોય ત્યારે પરબવનું આયુ બાંધે તેનો વિચાર.	૫૮૩-૫૮૮
આયુમાં અપવર્તના સંબંધે ટીપ્પન.	૫૮૭
તીર્થંકરનામ તથા આહારકક્ષિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું કથન.	૫૮૮-૫૯૦
કેટલી સ્થિતિ ગાઢ નિકાચિત થાય તેને અંગે ટીપ્પન.	૫૮૯
તીર્થંકરનામની આટલી ઉત્કૃષ્ટ સત્તા લઈ તિર્થંચમાં બળ કે નહિ તે સંબંધે શંકા સમાધાન.	૫૯૦-૫૯૧
કયા જીવો કયા કર્મની કેટલી સ્થિતિ બાંધી શકે તેનો વિચાર	૫૯૨
ઉત્તર પ્રકૃતિઓના જબન્ય સ્થિતિબંધનો વિચાર.	૫૯૨-૬૦૧
ઉત્તરપ્રકૃતિઓના સ્થિતિબંધને અંગે સતલેક સંબંધે ટીપ્પન.	૫૯૭-૫૯૮
વૈકલ્યપદ્ધતિની જબન્યસ્થિતિનું કથન.	૬૦૧-૬૦૨
નિષેકમાં અનતરોપનિધા વડે વિચાર.	૬૦૨-૬૦૪
નિષેકનો પરપરોપનિધાવડે વિચાર.	૬૦૫-૬૦૫
નિષેકમાં અર્ધ અર્ધહાનિ કેટલીવાર થાય તેનો વિચાર.	૬૦૫-૬૦૬
અબાધાનો વિચાર.	૬૦૬-૬૦૮
એકેન્દ્ર્યાદિ જીવોની જબન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું કથન.	૬૦૮-૬૧૧
સ્થિતિબંધને અંગે ટીપ્પન.	૬૧૧
જીવોમાં સ્થિતિસ્થાનનું અદ્યપબહુત્વ.	૬૧૧-૬૧૩
સ્થિતિબંધ યત્ર	૬૧૪-૬૧૯
સંકલેશના તથા વિશુદ્ધિના	

વિષય	પૃષ્ઠ
સ્થાનકોનું નિરૂપણ.	૬૨૦-૬૨૧
એક સ્થિતિસ્થાનકના બંધમાં હેતુબૂત કેટલા અધ્યવસાયો હોય તેનો વિચાર.	૬૨૨
સ્થિતિબંધમાં જબન્યાદિ ભાગની વિચારણા.	૬૨૨-૬૨૪
ઉત્તર પ્રકૃતિઓના સ્થિતિબંધમાં જબન્યાદિ ભાગનો વિચાર.	૬૨૫-૬૨૭
દરેક પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ તથા જબન્ય સ્થિતિ બંધના સ્વામી કોણ તેનું કથન તથા યત્ર.	૬૨૭-૬૩૩
સ્થિતિમાં શુભાશુભપણાનો વિચાર.	૬૩૩
મૂળકર્મના ઉત્કૃષ્ટાદિ રસબંધમાં સાદિ વિગેરે ભાગનો વિચાર.	૬૩૫-૬૩૬
ઉત્તર પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટાદિ રસ બંધમાં જબન્યાદિ ભાગનો વિચાર.	૬૩૬-૬૩૮
સામાન્યથી રસબંધના સ્વામિત્વનો વિચાર.	૬૩૮-૬૩૯
ઉત્કૃષ્ટ રસબંધના સ્વામિત્વનો વિશેષ વિચાર.	૬૩૯-૬૪૩
જબન્ય રસબંધના સ્વામિત્વનું વિસ્તારથી નિરૂપણ.	૬૪૩-૬૫૨
ચોગસ્થાનાદિ સાત બોલોનું અદ્યપબહુત્વ.	૬૫૨-૬૫૩
કયાં રહેલા કર્મપુણ્યોને જીવ અહીં કરે તેનો વિચાર.	૬૫૪-૬૫૭
એક અધ્યવસાય વડે અહીં કરાશેલા કર્મકલ્પિકના ભાગવિભાગનું નિરૂપણ.	૬૫૭-૬૬૦
કોઈપણ કર્મના ભાગમાં જબન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ દલિત કયારે આવે તેની વિચારણા.	૬૬૧
કોઈપણ કર્મપ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ બંધ શી રીતે થાય તેનો વિચાર.	૬૬૧-૬૬૨
આયુના પ્રદેશબંધમાં જબન્યાદિ ભાગાઓ શી રીતે ઘટે તેનો વિચાર.	૬૬૩
મૂળકર્મના જબન્યાદિ પ્રદેશબંધમાં સાધાદિ ભાગનું નિરૂપણ	૬૬૩-૬૬૭
ઉત્તર પ્રકૃતિઓના જબન્યાદિ પ્રદે-	

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
શબ્દમાં સાદાદિ ભાંગાઓનું કથન. ૬૭૬-૬૭૯		કષ્ટ ગુણુઓનું લક્ષ્ય કષ્ટ ગતિમાં જાય	
ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશશબ્દના સ્વામિત્વનો		તેનો વિચાર.	૭૦૯
વિચાર.	૬૭૧-૬૭૪	કથો જીવો ઉત્કૃષ્ટ અને જલન્ય	
કેવા પ્રકારનો જીવ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશશબ્દ		પ્રદેશોદય કરે તેનું નિરૂપણ.	૭૧૦
કરે તેનું નિરૂપણ.	૬૭૪-૬૭૭	સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ	
મૂળકર્મમાં જલન્ય પ્રદેશનું		પ્રદેશોદય કર્યાં અને કોને હોય	
સ્વામિત્વ.	૬૭૭-૬૭૮	તેનું નિરૂપણ.	૭૧૦
કેવા પ્રકારનો જીવ જલન્ય પ્રદેશ		ગુણુઓના સ્વરૂપ સંબંધે તથા	
શબ્દ કરે તેનું તથા ઉત્તર પ્રકૃતિઓના		પ્રથમ ગુણુઓનું શિર ઓટલે શું	
જલન્ય પ્રદેશશબ્દના સ્વામિત્વનું		તત્સંબંધે ટીપ્પણ.	૭૧૨-૭૧૩
નિરૂપણ યંત્ર સાથે.	૬૭૮-૬૮૪	દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિનો શિર	
કષ્ટ કર્મપ્રકૃતિઓ જલન્ય ઉત્કૃષ્ટ		ભાગ કથો તત્સંબંધે ટીપ્પણ.	૭૧૪-૭૧૫
નિરંતર કેટલા કાળ શબ્દ થાય		હાસ્યાદિ પ્રકૃતિઓમાં અંતમુદ્ધૃત	
તેનો વિચાર.	૬૮૪-૬૯૦	પછી શિરભાગ કેમ આવે તત્સં-	
ઉદયમાં અનાદિસાંતાદિ ભાંગાનું		બંધે ટીપ્પણ.	૭૧૬
નિરૂપણ.	૬૯૧	જલન્ય પ્રદેશોદય કથાં અને કોને	
ઉદયના ભેદો.	૬૯૨	હોય તેનું નિરૂપણ.	૭૨૧-૭૨૨
પ્રકૃતિ ઉદયના સંબંધમાં ઉદય		સત્તાના ભેદો તથા મૂળકર્મની	
તથા ઉદીરણમાં રહેલી ભિન્નતાનું		સત્તામાં સાદિ વિગેરે ભાગાનો	
નિરૂપણ.	૬૯૨	વિચાર.	૭૨૨-૭૨૩
મૂળકર્મના તથા ઉત્તરપ્રકૃતિઓના		ઉત્તર પ્રકૃતિઓની સત્તામાં સાદિ	
ઉદયમાં સાદિ આદિ ચાર ભાંગાનો		વિગેરે ભાંગાનો વિચાર.	૭૨૩
વિચાર.	૬૯૫	પ્રકૃતિઓની સત્તાનું સ્વામિત્વ.	૭૨૩-૭૪૦
સ્થિતિ ઉદયનું સ્વરૂપ.	૬૯૬	મૂળકર્મની સ્થિતિસત્તામાં અજલ-	
વધારેમાં વધારે ઉદયચોગ્ય કેટલી		ન્યાદિ ભાંગાનું નિરૂપણ.	૭૪૧
સ્થિતિ હોય તેનું તથા ઉદીરણ		ઉત્તર પ્રકૃતિઓની સ્થિતિસત્તામાં	
ચોગ્ય સ્થિતિથી ઉદય ચોગ્ય સ્થિતિ		અજલન્યાદિ ભાંગાનું કથન.	૭૪૧-૭૪૨
કેટલી વધારે હોય તેનું નિરૂપણ.	૬૯૭	સ્થિતિની ઉત્કૃષ્ટ સત્તા કેટલી હોય	
જલન્યથી કેટલી સ્થિતિનો ઉદય		કેવી રીતે થાય અને કોને હોય	
હોય તેનો વિચાર.	૬૯૮	તેનું નિરૂપણ.	૭૪૨-૭૪૭
જલન્ય ઉત્કૃષ્ટ કેટલા રસનો ઉદય		સ્થિતિની જલન્ય સત્તા કેટલી હોય	
હોય તેનો વિચાર.	૭૦૦	અને કોને હોય તેનો વિચાર.	૭૪૭-૭૪૮
મૂળકર્મના પ્રદેશોદયમાં અજલ-		સત્તાગત સ્થિતિભેદોનો વિચાર.	૭૪૮-૭૫૦
ન્યાદિ ભાંગાનો વિચાર.	૭૦૧-૭૦૩	અનુભાગની સત્તાનો વિચાર.	૭૫૧
ઉત્તરપ્રકૃતિઓ સંબંધે અજલન્યાદિ		અનુપર્યવશાનાદિના જલન્ય કેટલા	
ભાંગાઓનો વિચાર.	૭૦૩-૭૦૫	રસની સત્તા હોય તેનો વિચાર.	૭૫૧-૭૫૨
અગ્રીમાર ગુણુઓનું નિરૂપણ	૭૦૬-૭૦૯	અનુભાગની સત્તાના ભેદોનું	

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
નિરૂપણ.	૭૫૩-૭૫૪	તાનો સ્વામિ કેણુ તેનો વિચાર. ૭૬૫-૭૬૮	
મૂળકર્મની પ્રદેશસત્તામાં અજબ- ન્યાદિ ભાંગાઓ.	૭૫૪	પ્રદેશસત્તાને અંગે થતાં ફરેક	
ઉત્તર પ્રકૃતિઓની પ્રદેશસત્તામાં અજબન્યાદિ ભાંગાઓ	૭૫૫-૭૫૬	ઉત્તર પ્રકૃતિઓના સ્પર્શકનું	
ફરેક પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસ- ત્તાનો સ્વામિ કેણુ તેનો વિચાર. ૭૫૬-૭૬૫		વિસ્તારપૂર્વક નિરૂપણ.	૭૬૮-૭૮૯
ફરેક પ્રકૃતિઓની જબન્ય પ્રદેશસ-		પંચમ દ્વાર સારસંગ્રહ	૭૮૯-૮૮૩
		પંચમ દ્વાર પ્રશોત્તરી	૮૮૩-૯૦૬
		શુદ્ધિપત્રક	૯૦૭-૯૨૬

અનુવાદકારની પ્રથમાવૃત્તિની

પ્ર સ્તા વ ના

કર્મગ્રંથના જ્ઞાનનો વધારે પ્રમાણમાં ફેલાવો થાય તે ઉદ્દેશથી આ ગ્રંથનું ભાષાંતર કરવાની શરૂઆત લગભગ બે વરસ પહેલાં કરી હતી. આ ગ્રંથના કર્તા શ્રીમાન્ ચંદ્ર-મહેતરાચાર્ય છે અને ટીકાકાર શ્રીમાન્ આચાર્ય મલયગિરિજી મહારાજ છે. એ બંને આચાર્યો પ્રખર વિદ્વાન હતા તેઓ ક્યારે થયા, ક્યાં થયા અને તેઓએ કયા કયા ગ્રંથોની રચના કરી વિશેરે સંબંધે મને વિશેષ માહિતિ નથી તેમ જ તે વિષયનો મને અભ્યાસ પણ નથી તે બાબત તે વિષયના અભ્યાસી વિદ્વાનોને સોંપી દઉં છું. આ ગ્રંથમાં લગ-ભગ એક હજાર ગાથા છે, જેની અંદર છએ કર્મગ્રંથનું આઠ કરણનું તથા તેને લગતી બીજી ઘણી બાબતોનું બહુ વિસ્તારથી નિરૂપણ કરવામાં આવેલું છે. તેમાંનો પહેલો ભાગ આપની સમક્ષ રજુ થાય છે. આ ભાગમાં પાંચ દ્વાર છે. તેમાંના પહેલાં દ્વારમાં યોગ ઉપયોગ અને શુદ્ધસ્થાનકોનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન છે, બીજા દ્વારમાં સત્પદ પ્રપણાદિ નવ દ્વારોનું વર્ણન છે. ત્રીજા દ્વારમાં પાંધવા યોગ્ય આઠ કર્મોનું વર્ણન છે, ચોથા દ્વારમાં સત્તાવન બંધહેતુનું વર્ણન છે અને પાંચમાં દ્વારમાં પ્રકૃતિબંધાદિ ચાર તથા ઉદય અને સત્તાનું સવિસ્તર વર્ણન કરેલું છે.

આ વિષયને વિશેષ સ્પષ્ટ અને સરલ કરવા માટે જ્યાં જ્યાં ઉપયોગિતા જણાઈ ત્યાં ત્યાં ટીપ્પણો આપવામાં આવ્યા છે. મલયગિરિ મહારાજે ટીકામાં આ વિષયને બહુ જ સ્પષ્ટ કરેલો હોવાથી તેમની જ ટીકાનું ભાષાંતર કર્મગ્રંથના અભ્યાસીઓને બહુ ઉપયોગી થશે એમ માફ નહીં માનવું છે. આ પુસ્તક લખવામાં પ્રથમ પ્રેરણા અને ઉત્સાહ આપનાર શ્રીમાન્ આચાર્ય વિજયનીતિસુરિજી છે. તથા કર્મગ્રંથના અભ્યાસમાં પ્રેરણા કરનાર નેસાણા યશોવિજયજી જેન સંસ્કૃત પાઠશાળાના સ્થાપક શ્રીમાન્ શેઠ વેણીચંદ્રનાથ તથા

માસ્તર વહ્નભદ્રાસ હાવાભાઈ છે કે જેમની નીચે રહી મેસાણા યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળામાં તથા ભરૂચ નિવાસી શેઠ અનુપચંદ્રભાઈ મલુકચંદ પાસે કર્મશ્રથનો અભ્યાસ કર્યો હતો જેને લીધે આ પુસ્તક હું તૈયાર કરી શક્યો છું. માટે તે બધાની કૃતજ્ઞતાપૂર્વક અહિં હું નોંધ લઉં છું. તે સિવાય કર્મપ્રકૃતિનો અભ્યાસ તે વિષયના ખાસ અભ્યાસી શ્રીમાન્ આચાર્ય વિજયદાનસૂરિજીના શિષ્ય શ્રીમાન્ આચાર્ય વિજયપ્રેમસૂરિજી પાસે તેમ જ પ્રસંગે ઉપસ્થિત થયેલી શંકાઓના ખુલાસા પણ તેમની પાસેથી મેળવ્યા હતા. માટે તેમના ઉપકારની નોંધ લીધા વિના રહી શકતો નથી. તથા બીજાઓએ જેમણે મને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ સહાય આપી હોય તેમનો પણ ઉપકાર માનું છું. તથા તૈયાર ફરમાઓ વાચી આપવામાં ભાવનગર નિવાસી શેઠ કુવરજીભાઈનો તથા મારા વડીલજીંધુ સ્વમાન અને પ્રસંગે પ્રસંગે અનેક પ્રકારની કિંમતી સલાહ આપનાર પંડિત ભગવાનદાસભાઈનો પણ આભાર માનું છું. આચાર્ય મહારાજ શ્રીમાન્ વિજયનીતિસૂરિજી મહારાજનો આ સ્થળે ફરી આભાર માનું છું કે જેમની પ્રેરણા અને પ્રોત્સાહન સિવાય આ શ્રથ તૈયાર કરી શક્યો ન હોત. આ વિષય ઘણો ગહન હોઈ ભૂલો થવાનો સંભવ છે. વિક્ષાન પુરુષો મારા પર કૃપા કરી સઘળી ભૂલો સુધારશે અને મને જણાવી અનુગૃહીત કરશે. છેવટે મારાથી પરમાત્મા મહાવીરના સિદ્ધાંત વિરુદ્ધ જે કંઈ લખાયું હોય તે માટે મિથ્યા-દુષ્કૃત દંડ વિરમું છું.

સિં નમ્ર સેવક,
હીરાલાલ દેવચંદ

નમોઽસ્તુ ણં સમણસ્સ મગવજો મહાવીરસ્સ ।

શ્રીમાન્ ચન્દ્રર્ષિં મહત્તરાચાર્યં વિરચિત

પંચસંગ્રહ

શ્રીમદ્દાચાર્ય મહાયગિરિ કૃત ટીકાના અનુવાદ સહિત.

ટીકાકારકૃત મંગલ—

સઘળા 'કર્મરૂપ વૃક્ષોને બાળવામાં ઠાવાનળ સમાન, જેઓએ જગતનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ બ્રહ્મ' છે અને જેઓએ સઘળા કુટીર્થિકોના અભિમાનનો નાશ કર્યો છે એવા પરમાત્મા વર્ધમાનસ્વામીને નમસ્કાર કરીને સંસારરૂપી કુવામાં ડુબેલા પ્રાણીઓનાં સમૂહનો ઉદ્ધાર કરવામાં હોયના જેવા, જેણે બાકીના બધા શાસ્ત્રોને ગોણું કર્યો છે, અને જેમાં સંપૂર્ણ યથાર્થવાદ—યથાવસ્થિત વસ્તુનું કથન છે એવા ભૈનાગમનું અવલંબન કરીને અદ્વૈતબુદ્ધિવાળો છતાં પણ, અતિનિપુણ અને ગંભીર એવા પંચસંગ્રહ નામના ગ્રંથનું અન્ત-શાસ્ત્રોની ટીકાઓને તથા શુરુમહારાજના ઉપદેશને અનુસરીને સુખપૂર્વક બોધ થાય તેમે વિવરણ કરે છું. આ જગતમાં શિષ્ટપુરુષો કોઈપણ ઇષ્ટ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં ઇષ્ટ દેવને નમસ્કારપૂર્વકજ પ્રવૃત્તિ કરે છે. આ ગ્રંથકર્તા આચાર્ય શિષ્ટ નથી તેમ નથી, તેથી શિષ્ટના સિદ્ધાંતનું પરિપાલન કરવા માટે, તથા શ્રેય કાર્યો બહુ વિઘ્નવાળા હોય છે. કહું છે કે—“મહાન્ પુરુષોને પણ શ્રેય કાર્યો ઘણા વિઘ્નવાળાં હોય છે, અશ્રેયસ્ કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરનારાઓનાં વિઘ્નો કયાંય ચાલ્યાં બાક્ય છે” આ પ્રકરણ સચચ જ્ઞાનનું કારણ હોવાથી કલ્યાણકારક છે, તેથી અહિં વિઘ્ન ન થાય એ હેતુથી વિઘ્નની શાંતિમાટે ઇષ્ટ દેવને નમસ્કાર, તથા બુદ્ધિમાન માણસ પ્રયોજનાદિના અભાવમાં પ્રવૃત્તિ કરતા નથી, સાટે બુદ્ધિમાન પુરુષોની પ્રવૃત્તિ અથે પ્રયોજનાદિનું પ્રતિપાદન કરવાની ઇચ્છાવાળા આચાર્ય શરૂઆતમાં આ ગાથા કહે છે—

નમિઞ્ણ જિણં વીરં સસ્મં દુદ્ધટ્ઠકમ્મનિદ્ધવગં ।

વોચ્છામિ પંચસંગહમેયમહત્થં જહત્થં ચ ॥૧॥

નત્વા જિનં વીરં સમ્યગ્ દુદ્ધાટ્ઠકર્મનિદ્ધાપકમ્ ।

વક્ષ્યે પચ્ચસંગહમેતં મહાર્થં યથાર્થં ચ ॥ ૧ ॥

અર્થ—દુષ્ટ આઠ કર્મનો નાશ કરનાર બિનેશ્વર પરમાત્મા મહાવીરને સમ્યક્—ત્રિકરણ-ચોગે નમસ્કાર કરીને મહાન્ અર્થવાળા પંચસંગ્રહ નામના આ ગ્રંથને યથાર્થરૂપે કહીશ.

ટીકાતુવાદ—શૂર, અને વીર, ધાતુ પરાક્રમ કરવાના અર્થમાં છે. વીરયતિ સ્મ એટલે કષાય, ઉપસર્ગ, પરિપક્વ અને ઇન્દ્રિયાદિ અંતરંગ શત્રુસમૂહને જિતવામાં બેળે પરાક્રમ કર્યું છે તે વીર કહેવાય, અથવા ‘ફેર ગતિપ્રેરણયોઃ’ વિશેષેણ ફેરયતિ ગમયતિ સ્પેટયતિ કર્મ, પ્રાપયતિ વા શિવં, પ્રેરયતિ શિવામિસુલ્ભમિતિ વા વીરઃ, ઇર્ ધાતુ ગતિ કરવી અને પ્રેરણા કરવી એ અર્થમાં છે—એટલે વિશેષ પ્રકારે જેઓ કર્મને ફેર કરે, ‘અન્ય ભવ્ય આત્માઓને જેઓ શોક્ષપ્રાપ્તિ કરાવી આપે અથવા જેઓ શોક્ષ સન્નુષ પ્રેરણા કરે તે વીર કહેવાય, અથવા ‘ફેરિ’ ગતૌ, વિશેષેણ અપુનર્મૈત્રેન ફેરૈસ્મ—યાતિસ્મ શિવમિતિ વીરઃ ઇર્ ધાતુ જવુ’ એ અર્થમાં છે. ફરીવાર સંસારમાં ન આવવું પડે તેવી રીતે જેઓ શોક્ષમાં ગયા તે વીર કહેવાય. તે વીરને પ્રણામ કરીને, તે વીર કોઈક નામથી પણ હોય એટલે કે કોઈનું નામ પણ વીર હોય, તેવા વીરનો નિષેધ કરવા માટે વિશેષણ કહે છે—‘જિનં રાગાદિશત્રુજેષ્ઠત્વાજ્ઞિનસ્તં’ રાગાદિ અંતરંગ શત્રુને જિતનાર હોવાથી જિન કહેવાય છે, જિન એવા વીરને નમસ્કાર કરીને, તે જિન શ્રુતકેવલી, અવધિજ્ઞાની આદિ પણ સંભવે છે, કારણ કે તેઓએ પણ યથાસંભવ રાગાદિ શત્રુઓને જિતેલા હોય છે, માટે તેઓનો નિષેધ કરવા માટે બીજું વિશેષણ કહે છે—‘દુષ્ટાદ્યકર્મનિષ્ણપકં’ દુષ્ટ એવા આઠ કર્મનો નાશ કરનારા કેવલ-જ્ઞાની વીર જિનને નમસ્કાર કરીને એટલે દુષ્ટ આઠ કર્મનો નાશ કરનાર શુભસંપન્ન કેવલજ્ઞાની બિનેશ્વર પરમાત્મા મહાવીરને નમસ્કાર કરીને. આદિ શંકા કરે છે કે—‘દુષ્ટાદ્યકર્મનિષ્ણપકં’ દુષ્ટ આઠ કર્મનો નાશ કરનારા એટલું જ વિશેષણ પુષ્ટ-સમર્થ હોવાથી હોવું બેધનું, ‘જિન’ એ વિશેષણ ગ્રહણ કરવાનું ક’ઈ પ્રયોજન નથી, કારણ કે દુષ્ટ આઠ કર્મના જે વિનાશક હોય છે તે જિન હોય છે જ. તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—સંસારભોગ્યક આદિ કેટલાક પરમતાવલંબીઓ હિંસા અને મૈથુનાદિ રાગદ્રેષને વધારનારાં પાપ કાર્યોથી દુષ્ટ આઠ કર્મનો નાશ થાય એમ માને છે, કારણ કે ‘સંસારભોગ્યકને પણ હિંસા એ મુક્તિનું સાધન છે.’ —એવું વચન છે. માટે સંસારભોગ્યકાદિનો નિષેધ કરવા માટે જિન એ વિશેષણ ગ્રહણ કર્યું છે એટલે જિન—રાગદ્રેષ અને અજ્ઞાનાદિ શત્રુને જિતનાર જ જે દુષ્ટ આઠ કર્મનો નાશ કરનાર છે તેવા પરમાત્મા મહાવીરને નમસ્કાર કરીને પ્રથમ આ—એટલે અંતાઃકરણમાં તત્ત્વરૂપે ઉત્પન્ન થયેલ પંચસંગ્રહ નામના ગ્રંથને કહીશ. ૧ શતક, ૨ સપ્તતિકા, ૩ કષાયપ્રાભૂત, ૪ સત્કર્મ, અને ૫ કર્મપ્રકૃતિ એ પાંચ ગ્રંથોનો સંગ્રહ, અથવા ૧ ચોગોપચોગવિષયમાર્ગજ્ઞા, ૨ બંધક, ૩ બંધેત્વ, ૪ બંધહેતુ અને ૫ બંધવિધિ એ પાંચ દ્વારોનો સંગ્રહ હોવાથી પંચસંગ્રહ કહેવાય છે, વળી ‘મહાર્ચમ્’ ગૌરી અર્થવાળો, અને યથાર્થ—પ્રવચનથી અવિરોધી અર્થ જેમાં છે એવો, અથવા પ્રવચનમાં કહેલા અર્થને અતુસરીને પંચસંગ્રહ કહીશ, પણ પોતાની બુદ્ધિથી નહિં કહું. આદિ પંચસંગ્રહ એ વિષય છે. તેનું જ્ઞાન શ્રોતાનું અનન્તર-નશ્વરકૃત પ્રયોજન છે અને કર્તાનું પરોપકાર એ અનન્તર પ્રયોજન છે. પરંપર પ્રયોજન તો

૧ દરેક ગત્યર્થક ધાતુઓ પ્રાપ્તિ અર્થમાં પણ વપરાય છે—માટે ટીકાકારે આ અર્થ કરેલ છે.

કર્તા અને શ્રોતા એ બંનેને કર્મતું સ્વરૂપ સમજી કર્મના ક્ષય કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવો એ છે. સંબંધ ઉપાયોપેક્ષરૂપ છે. વચનરૂપ પ્રકરણ એ ઉપાય છે અને તેનું જ્ઞાન એ ઉપેક્ષ છે.

હવે આ પ્રકરણનું યથાર્થ નામ જણાવે છે—

સયગાઈ પંચ ગંથા જહારિહં જેળ યત્થ સંચિન્તા ।

દારાણિ પંચ અહવા તેળ જહથામિહાણમિણં ॥૨॥

શતકાદયઃ પચ્ચ ગ્રન્થા યથાર્હં યેનાત્ર સંચિન્તાઃ ।

દ્વારાણિ પચ્ચ અથવા તેન યથાર્થામિધાનમિદમ્ ॥૨॥

અર્થ—જે કારણ માટે પહેલી ગાથાની ટીકામાં જણાવેલા શતકાદિ પાંચ ગ્રંથો અથવા જેનું સ્વરૂપ હવે પછીની ગાથામાં કહેવામાં આવશે તે યોગોપયોગવિધયમાર્ગજ્ઞા આદિ પાંચ કારો યથાયોગ્ય રીતે આ પ્રકરણમાં સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપે કહેવામાં આવેલા છે, તેથી આ પ્રકરણનું પંચસંઘક એ નામ સાર્થક અર્થવાળું છે. ૨

જેના પૂર્વની ગાથામાં નામ નિરૂપ કર્યો છે તે પાંચ કારો બતાવે છે—

ઈત્થ ય જોગુવયોગાણ મગ્ગા બંધગા ય વત્તવ્વા ।

તહ બંધિયવ્વ ય બંધહેયવો બંધવિહિણો ય ॥૩॥

અત્ર ચ યોગોપયોગાનાં માર્ગાણાં બન્ધકાશ્ચ વક્તવ્યાઃ ।

તથા બન્ધવ્યં ચ બન્ધહેતવો બન્ધવિધયશ્ચ ॥ ૩ ॥

અર્થ—આ પ્રકરણમાં ૧ યોગોપયોગ માર્ગજ્ઞા, ૨ બન્ધક, ૩ બન્ધવ્ય—બાંધવા લાયક આઠ કર્મતું સ્વરૂપ, ૪ બન્ધહેતુ અને ૫ બંધવિધિ એ પાંચ કારતું કથન છે.

ટીકાનુ—આ પંચસંઘક પ્રકરણમાં યોગ અને ઉપયોગ સંબંધે વિચાર, બાંધનાર કથા જીવો છે તેનો વિચાર, બાંધવા લાયક શું છે તેનો વિચાર, બાંધવા યોગ્ય કર્મોના બંધ હેતુઓનો વિચાર, તથા તે બંધના પ્રકૃતિબદ્ધાદિ પ્રકારોનો વિચાર કરવામાં આવનાર છે. હવે તે દરેક કારોના સ્વરૂપને પ્રકટ કરતા પ્રથમ યોગ શબ્દનો અર્થ કરે છે—યોગ એટલે વ્યાપાર, જીવનું વીર્ય, પરિસ્પર્શ, અથવા જે વડે દોઢું કંઠડું આદિ અનેક ક્રિયાઓમાં જીવ ભોંસાય—પ્રવૃત્તિ કરે તે યોગ કહેવાય. તે યોગ અનેક લેહવાળા મન વચન અને કાયાના સહકારી કારણના લેહથી પંદર પ્રકારનો છે, જેનું સ્વરૂપ હવે પછીની ગાથામાં કહેવાશે. ઉપયોગ=ભણતું, જીવની ચેતના શક્તિનો વ્યાપાર, અથવા જેનાથી આત્મા વસ્તુઓને ભણવા પ્રત્યે પ્રવૃત્તિ કરે એવો બોધસ્વરૂપ જીવના સ્વરૂપજૂત ચેતના શક્તિનો જે વ્યાપાર તે ઉપયોગ કહેવાય છે. તેના બાર લેહ છે. જેનું સ્વરૂપ આગળ કહેવાશે, તે યોગ અને ઉપયોગની માર્ગજ્ઞા—વિચારણા, જીવસ્થાન, માર્ગજ્ઞાસ્થાન, અને શુદ્ધસ્થાનકર્મા

કરવાની છે તે અર્થાત્ જાણવું. ગાંધામાં કહેલ 'અ' શબ્દથી માર્ગચાસ્થાનેમાં જીવસ્થાનક અને શુદ્ધસ્થાનકમાં પણ વિચાર કરવાનો છે, આ પ્રમાણે પહેલું દ્વાર કહ્યું. તથા જેઓ પોતાના આત્મપ્રદેશો સાથે આઠ પ્રકારના કર્મો જોડે તે બંધક કહેવાય. કર્મ બાંધનારા જીવોનો વિચાર બીજા દ્વારમાં કરવામાં આવશે. આ રીતે બંધક નામનું બીજું દ્વાર છે, તથા બાંધવા લાયક આઠ કર્મના સ્વરૂપનો વિચાર ત્રીજા દ્વારમાં કરશે તે બંધવ્ય નામનું ત્રીજું દ્વાર. તથા કર્મ પરમાણુઓ સાથે આત્મપ્રદેશોનો અગ્નિ અને લોહાના પિંડના જેવો પરસ્પર એકાકાર સંબંધ તે બંધ કહેવાય, તે બંધના મિથ્યાત્વાદિ જે હેતુઓ તેઓનો સવિસ્તર વિચાર ચોથા દ્વારમાં કરશે, તે બંધહેતુ નામનું ચોથું દ્વાર. તથા ઉક્ત સ્વરૂપવાળા બંધના પ્રકૃતિબંધાદિ પ્રકારોનો વિચાર પાંચમા દ્વારમાં કરશે, આ બંધવિધિ નામનું પાંચમું દ્વાર. આ પ્રમાણે પાંચ દ્વારનું સ્વરૂપ કહ્યું. ૩

હવે ૧ઉદ્દેશના ક્રમને અનુસરી રનિર્દેશ—પ્રતિપાદન થાય છે—જેવો ન્યાય હોવાથી પહેલા યોગોપયોગમાર્ગચાસ્થાને વિચાર કરવા ઇચ્છતા શરૂઆતમાં યોગોનું સ્વરૂપ કહે છે—

સત્ત્વમસત્ત્વં ઉભયં અસત્ત્વમોસં મળોર્વૈ અટ્ટઠ ।
વેઽન્વાહારોરાલમિસ્સસુદ્ધાણિ કમ્મયગં ॥૪॥

સત્યમસત્યમુભયમસત્યામૃષં મનો-વચાંસ્યદૃષ્ટૌ ।
વૈક્રિયાહારોરાલમિશ્ચુદ્ધાણિ કર્મજક્મ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ—સત્ય, અસત્ય, ઉભય—મિશ્ર અને અસત્યામૃષા એમ મન અને વચન ચાર પ્રકારે હોવાથી કુલ આઠ, તથા વૈક્રિય, આહારક અને ઔદારિક એ ત્રણ મિશ્ર અને શુદ્ધ તથા કાર્મણ્ય એ પ્રમાણે કાયયોગના સાતમળી કુલ યોગના પંદર ભેદ થાય છે.

ટીકાતુલ્ય—જો કે મન વચન અને કાયાના પુદ્ગલોના અવલંબનથી ઉત્પન્ન થયેલો જે વીર્ય વ્યાપાર તે યોગ કહેવાય છે, છતાં અહિં જે પુદ્ગલો વીર્ય વ્યાપારમાં કારણ છે તે મન વચન અને કાયાના પુદ્ગલોમાં જ કાર્યનો આરોપ કરીને તે પુદ્ગલોને યોગ શબ્દથી વિવક્ષ્યા છે. તેમાં સત્ય, અસત્ય, સત્યાસત્ય, અને અસત્યામૃષા એમ મન ચાર પ્રકારે છે.

તેમાં સત્ય શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે 'સન્તો મુનયઃ પથાર્થો વા તેષુ—સત્ત્વ સાધુ સત્ય' સત્ જોટલે મુનિ અથવા પદાર્થ. તે મુનિ અને પદાર્થને સાધુ—હિતકર તે સત્ય મન કહેવાય. કારણ કે તે મુનિઓને સુખિ પ્રાપ્ત કરાવનાર અને પદાર્થના યથાર્થ સ્વરૂપનું ચિન્તન કરનાર છે. જેમકે—જીવ છે, તે દ્રવ્યરૂપે સત્ અને પર્માયરૂપે અસત્ છે અને પોતપોતાના શરીરપ્રમાણ છે ઇત્યાદિરૂપે જે પ્રકારે વસ્તુ સ્વરૂપ છે તે જ પ્રકારે તેનો વિચાર કરવામાં તત્પર મન તે સત્યમન છે. સત્યથી વિપરીત તે અસત્ય, જેમકે જીવ નથી, અથવા એકાંત નિત્ય કે

૧ નામમાત્રથી પદાર્થનું નિરૂપણ કરવું તે ઉદ્દેશ.

૨ લક્ષણ, ભેદ તથા પર્માપદારા પદાર્થનું વિસ્તારથી નિરૂપણ કરવું તે નિર્દેશ.

ઝોકાંત અનિત્યરૂપ છે ઇત્યાદિ જે પ્રકારે વસ્તુ સ્વરૂપ નથી તે પ્રકારે તેનો વિચાર કરવામાં તત્પર મન તે અસત્ય મન કહેવાય. સત્યાસત્ય ઝોટલે કંઈક સત્ય કંઈક અસત્ય, મિશ્રિત થયેલ હોય તે જેમકે ધવ, જેર અને પદાશાદિવડે મિશ્ર ઘણા અશોક વૃક્ષવાળા વનને, આ અશોકવન જ છે' એવો વિકલ્પ કરવામાં તત્પર તે સત્યાસત્ય-મિશ્ર મન કહેવાય. અહિં ઘણાં અશોક વૃક્ષ હોવાથી સત્ય છે અને ધવાદિ ધીભ વૃક્ષ હોવાથી અસત્ય છે. આ પ્રમાણે કંઈક સત્ય અને કંઈક અસત્ય હોવાથી મિશ્ર મનોયોગ કહેવાય છે. વ્યવહાર નયના મતની અપેક્ષાએ આ પ્રમાણે યોદ્ધાય છે, વાસ્તવિક રીતે (નિશ્ચયનયથી) તે અસત્યમાં જ તેનો અંતર્ભાવ થાય છે, કારણ કે જે સ્વરૂપે વસ્તુનો વિચાર કર્યો છે તે પ્રકારે તે વસ્તુ નથી. તથા જે મન સત્ય રૂપ નથી તેમજ અસત્યરૂપ પણ નથી. તે અસત્યામૃષા મન કહેવાય છે. ઝોટલે કે જ્યારે મન દ્વારા જે વિચાર થાય છે તે સત્યરૂપ ન હોય તેમજ અસત્યરૂપ પણ ન હોય ત્યારે તે અસત્ય-અમૃષા કહેવાય છે. અહિં સત્ય અને અસત્યનું સ્વરૂપ કહે છે—જ્યારે વિપત્તિપત્તિ-વિવાહ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે પદાર્થને સ્થાપન કરવાની યુદ્ધિથી સર્વજ્ઞના મતને અનુસરીને જે વિકલ્પ-વિચાર કરવામાં આવે, જેમકે—જીવ છે અને તે દ્રવ્યરૂપે સત્ અને પર્યાયરૂપે અસત્ છે તે સત્ય કહેવાય. કારણ કે આ પ્રમાણે નિર્ણય કરવામાં આરાધક ભાવ છે, અને જ્યારે વિવાહ-થાય ત્યારે પોતાના મત પ્રમાણે વસ્તુનું સ્થાપન કરવાની યુદ્ધિથી સર્વજ્ઞના મતથી વિપરીત વિકલ્પ-વિચાર કરવામાં આવે, જેમકે—જીવ નથી, અથવા ઝોકાંત નિત્ય છે, તે અસત્ય છે, કારણ કે આવો વિકલ્પ કરવામાં વિરાધક ભાવ છે. આવા સ્વરૂપવાળું સત્ય કે અસત્ય જાને જેની અંદર ન હોય, પરંતુ જે વિકલ્પ પદાર્થનું સ્થાપન કે ઉત્થાપનની યુદ્ધિ વિનાજ માત્ર સ્વરૂપનોજ વિચાર કરવામાં પ્રવર્તે, જેમકે છે કેવલત 'તું ઘરો ભાવ', અને 'ગાય આપ' ઇત્યાદિ તે અસત્ય-અમૃષા મન કહેવાય. કારણ કે આવા વિકલ્પ દ્વારા માત્ર સ્વરૂપનોજ વિચાર થતો હોવાથી યથોક્ત લક્ષણ સત્ય કે અસત્ય નથી. આ પણ વ્યવહાર નયના મતની અપેક્ષાએ બાજુનું, નહિ તો વિપ્રતારણ-છેતરણ આદિ દુષ્ટ —મલિન આશયપૂર્વક જે વિચાર કરવામાં આવે તેનો અસત્યમાં અંતર્ભાવ થાય અને શુદ્ધ આશયથી જે વિચાર કરવામાં આવે તેનો સત્યમાં અંતર્ભાવ થાય છે. આ પ્રમાણે મનના-મનોયોગના ચાર લેહ કહ્યા. જેમ મનના સત્યઆદિ ચાર લેહ અને સ્વરૂપ કહ્યું તેમજ વચનના પણ સત્ય આદિ ચાર લેહ અને તેનું સ્વરૂપ સમજવું. એ રીતે આઠ યોગ થયા. હવે કાયયોગના લેહ કહે છે— 'વેત્ત્વાહારોલમિત્તસુદ્ધાણિ' મિશ્રશબ્દનો દરેકની સાથે સંબંધ હોવાથી ૧ વૈકિંચમિશ્ર, ૨ આહારકમિશ્ર અને ૩ ઔદારિકમિશ્ર—એ ત્રણ મિશ્રના લેહ અને મિશ્ર શબ્દ જોડ્યા વિનાના વૈકિંચ, આહારક અને ઔદારિક એ ત્રણ શુદ્ધના લેહ છે. તેમાં શુદ્ધની વ્યાખ્યા કર્યા સિવાય ધીભની વ્યાખ્યા કરવાનું બની શકે તેમ નહિ હોવાથી પહેલા શુદ્ધ લેહોની વ્યાખ્યા કરે છે. કારણ કે શુદ્ધ વૈકિંચાદિ યોગો સમન્થાવિના મિશ્રયોગો સમજી શકાતા નથી. તેથી પહેલાં શુદ્ધની અને પછીથી મિશ્રની વ્યાખ્યા કરે છે. ગાથામાં પ્રથમ મિશ્રનો નિર્દેશ કરવાનું કારણ જે ક્રમે તે યોગો થાય છે તે ક્રમ સૂચવવા માટે છે. તે આ પ્રકારે—જેમકે પહેલાં વૈકિંચમિશ્ર થાય છે અને પછી વૈકિંચ થાય છે, હવે તે દરેકનો અર્થ કહે છે—અનેક પ્રકારની અથવા વિશિષ્ટ ક્રિયા કરનારું જે શરીર તે વૈકિંચ. તે આ પ્રમાણે—તે શરીર

એક થઇને અનેક થાય છે, અનેક થઇને એક થાય છે. નાનું થઇને મોટું થાય છે. મોટું થઇને નાનું થાય છે, આકાશગામી થઇને જમીન પર ચાલે છે, જમીનપર ચાલનાર થઇને આકાશમાં ચાલનાર પશુ થાય છે, દેશ થઇને અદેશ થાય છે, તેમજ અદેશ થઇને દેશ થઇ શકે છે; આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારની ક્રિયા આ શરીરદ્વારા થતી હોવાથી વૈકિંચ કહેવાય છે. તેના ઔપપાતિક અને લઘિપ્રત્યય એમ બે પ્રકાર છે. તેમાં ઉપપાત—દેવ નારકોનો જન્મ, જેની અંદર કારણ છે તે ઔપપાતિક કહેવાય છે. તે દેવ-નારકોને હોય છે. અને લઘિ—શક્તિ, તદ્ભુક્ત વીર્યોત્તરાય કર્મોના ક્ષયોપશમ જેમાં પ્રત્યય-કારણ છે તે લઘિપ્રત્યય કહેવાય છે. તે તિર્થંચ તથા મનુષ્યોને હોય છે. વૈકિંચમિશ્ર દેવ નારકોને અપર્થા-સાવસ્થામાં હોય છે અને મનુષ્ય-તિર્થંચોને જ્યારે વૈકિંચ શરીર વિકૃત્વે ત્યારે તેના પ્રારંભકાળે તથા ત્યાગકાળે હોય છે. તે પશુ કવચિત્ જ હોય છે. કારણ કે બધા મનુષ્ય-તિર્થંચોને વૈકિંચલઘિ હોતી નથી.

હવે આહારક કાયયોગનું સ્વરૂપ કહે છે—જ્યારે તીર્થંકર ભગવાનની ઋદ્ધિનું ઈર્શન અથવા એવાજ પ્રકારનું કોઇ વિશિષ્ટ પ્રયોજન ઉત્પન્ન થાય ત્યારે વિશિષ્ટ લઘિના વશથી ઓઢ પૂર્વધરવડે આહારક વર્ગણમાંથી પુફ્ફલો બહુ કરી જે બનાવાય તે આહારક શરીર કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—‘કોઇ વિશિષ્ટ કાર્ય’ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે વિશિષ્ટ લઘિવાળા શ્રુતકેવલી વડે જે બનાવાય—કરાય તેને આહારક શરીર કહે છે. ‘ઋદ્ધિભુક્ત’ એ સૂચથી કર્મમાં લુપ્ત પ્રત્યય લાગી ‘પાદ્મારકઃ’ શબ્દની જેમ ‘આહારક’ શબ્દ બનેલ છે. નીચે જણાવેલ કાર્ય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે શ્રુતકેવલી આહારક શરીર કહે છે, તે કાર્ય આ છે—પ્રાણીઓની દયાવાળા પરમાત્માની ઋદ્ધિનું ઈર્શન, સ્પૃક્ષમ પદાર્થનું જ્ઞાન અને સંશયનો નાશ કરવા માટે શ્રુતકેવલીઓનું આહારક શરીરદ્વારા પરમાત્માના ચરણકમલમાં ગમન થાય છે. ‘આ આહારક શરીર વૈકિંચશરીરની અપેક્ષાએ અત્યંત પ્રશસ્ત છે અને સ્ફટિકની શીલાની જેમ અત્યંત નિર્મળ પુફ્ફલના સમૂહથી બનેલું છે. આહારકમિશ્ર આહારકના પ્રારંભકાળે અથવા ત્યાગકાળે હોય છે, તે પશુ કવચિત્ હોય છે, કારણ કે બધા શ્રુતકેવલીઓને આહારકલઘિ હોતી નથી કેટલાકને હોય તે પશુ ઉપરાક્ત કારણો છતાં લઘિનેા ઉપયોગ કરે ત્યારે કરતાં અને છોડતાં આહારકમિશ્ર હોય છે. હવે ઔદારિક કાયયોગ કહે છે—ઉદાર એટલે પ્રધાન શ્રેષ્ઠ જે શરીર તે ઔદારિક. ઉદાર શબ્દ વિન્યાવિ ગણપાઠમાં હોવાથી ઇક્ષ્ણ પ્રત્યય લાગી ઔદારિક શબ્દ બનેલ છે. બીજા શરીરો કરતાં આ શરીરનું પ્રાધાન્ય-શ્રેષ્ઠત્વ તીર્થંકર અને ગણધરના શરીરની અપેક્ષાએ સમજવાનું છે, કારણ કે તીર્થંકર અને ગણધરના શરીરની અપેક્ષાએ અનુત્તર દેવતાનું શરીર પશુ-એ કે દેવેાનું શરીર અત્યંત કાન્તિવાળું અને પ્રશસ્ત છે તેમાં પશુ અનુત્તર સુરનું શરીર તો અત્યંત વધારે કાન્તિવાળું અને પ્રશસ્ત છે છતાં-અનંતશુભીન છે. અથવા ઉદાર-મોટું જે શરીર તે ઔદારિક, કારણ કે તે કંઈક અધિક એક હબાર

જગજીવ પદાર્થને વિશેષરૂપે જાણવું તે સ્પૃક્ષ પદાર્થનું જ્ઞાન-અને જગજીવ હકીકત આજ રીતે છે કે અન્યથા તેવી જે સંકેત તે સંશય.

૧ પ્રત્યેક વગરપતિકાયનું શરીર કંઈક અધિક એક હબાર ચોળનું છે.

ચોજન પ્રમાણ મોટામાં મોટું હોઈ શકે છે. તેથી તે શેષ શરીરની અપેક્ષાએ જૃહત પ્રમાણ-વાળું. છે વૈકિય શરીરથી આ શરીરની મોટાઈ 'ભવધારણીય સહજ શરીરની અપેક્ષાએ જાણવી. નહિતો ઉત્તર વૈકિય એક લક્ષ્યચોજન પ્રમાણ પણ હોય છે. આ પ્રમાણે ઔદારિક શરીરનું સ્વરૂપ કહ્યું. ઔદારિકમિશ્ર મનુષ્ય અને તિથ'ચોને અપચીત્વાવસ્થામાં હોય છે, અને કેવલિસસુદ્ધતાવસ્થામાં પણ ખીજ છઠ્ઠા અને સાતમા સમયે હોય છે. તથા 'કમ્મયાંતિ' હવે કાર્મણ શરીરનું સ્વરૂપ કહે છે—કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલ કર્મરૂપ જે શરીર એટલે કે આદિ કર્મની અનંતાનંત વર્ગીજ્ઞાએ જે આત્માની સાથે પાણી અને દૂધની જેમ એકાકાર થયેલી છે તેના જે પિંડ તે કાર્મણશરીર છે. કાર્મણશરીર તે અવયવી છે અને કર્મની દરેક ઉત્તર પ્રકૃતિઓ અવયવો છે, કાર્મણશરીર અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓના અવયવ-અવયવીભાવ સંબંધ છે. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—'કર્મનો વિકાર, આઠ પ્રકારના વિચિત્ર કર્મનું બનેલું'. અને સઘળાં શરીરોનું કારણજૂત જે શરીર તે કાર્મણશરીર જાણવું. આ કાર્મણશરીર ઔદારિકાદિ સઘળાં શરીરોનું કારણજૂત-ખીજજૂત છે. કારણ કે ભવપ્રપંચની વૃદ્ધિ થવામાં ખીજજૂત કાર્મણશરીરનો જ્યારે મૂળથી નાશ થાય ત્યારે બાકીનાં શરીરોની ઉત્પત્તિનો સંભવ નથી, કાર્મણશરીર છે ત્યાં સુધીજ શેષ શરીર અને સંસાર છે. આ કાર્મણશરીર એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં જવા માટે ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે. કહ્યું છે કે—કાર્મણશરીરથીજ યુક્ત આત્મા મરણ દેશને છોડી ઉત્પત્તિ સ્થાન તરફ જાય છે.

પ્ર૦—જ્યારે કાર્મણશરીર યુક્ત આત્મા એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં જાય છે ત્યારે જતા આવતા કેમ દષ્ટિપથમાં આવતો નથી—દેખાતો નથી? ઉ૦—કર્મપુદ્ગલો અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી તે ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયોના વિષયજૂત થતા નથી. ખીજજોએ પણ કહ્યું છે કે—'એક ભવમાંથી ખીજ ભવમાં જતાં વચ્ચે ભવશરીર-ભવની સાથે સંબંધવાળું શરીર છતાં પણ નીકળતાં અને પ્રવેશ કરતાં સૂક્ષ્મ હોવાથી દેખાતું નથી. પરંતુ નહિ દેખાવાથી તેનો અભાવ ન સમજવો.' આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારે મનોયોગ, ચાર પ્રકારે વચનયોગ અને સાત પ્રકારે કાયયોગ એમ પંદર યોગો કહ્યા. અહિં કોઈ શંકા કરે કે તૈજસશરીર પણ છે કે જે ખાધેલા આહારના પાકનું કારણ છે, અને જે વડે વિશિષ્ટ તપ વિશેષથી ઉત્પન્ન થયેલ તેજોલેશ્યાલગ્નિધવાળા પુરુષની તેજોલેશ્યાનું નીકળવું થાય છે. તો શા માટે તે કહ્યું નહિ? એટલે કે તૈજસયોગ જુદો કેમ ન કહ્યો? તેના જવાબમાં કહે છે કે—તૈજસ શરીર હંમેશાં કાર્મણ સાથે અવ્યભચારી—નિયત સંબંધવાળું હોવાથી તે કાર્મણના ગ્રહણ કરવા વડે તેનું પણ ગ્રહણ કર્યું છે એમ સમજવું. આ પ્રમાણે યોગોનું સ્વરૂપ કહ્યું.

યોગોનું સ્વરૂપ કહીને હવે ઉપયોગો કહે છે—

૧ જન્મથી મરણ પર્વત જે રહે તે ભવધારણીય શરીર કહેવાય. ૨ પોતાના જળશરીરથી અન્ય જે શરીર કરવામાં આવે તે ઉત્તર વૈકિય કહેવાય. ઉત્તર એટલે બીજું. આ શરીર એક સાથે એક અને તેથી વધારે પણ કરી શકાય છે.

અજ્ઞાણતિગં નાનાણિ પંચ इह अट्ठहा उ सागारो ।

અચક્ષુર્દંસગાઢ ચઢહુવઓગો અણાગારો ॥૫॥

અજ્ઞાનત્રિકં જ્ઞાનાનિ પચ્ચ इत्यष्टधा तु साकारः ।

અચક્ષુર્દર્શનાદિકઃ ચતુર્દ્વોપયોગોઽનાકારઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ—ત્રણ અજ્ઞાન અને પાંચ જ્ઞાન એમ આઠ પ્રકારે સાકાર ઉપયોગ છે, અને અચક્ષુર્દર્શનાદિ ચાર પ્રકારે નિરાકાર ઉપયોગ છે.

ટીકાતુ—જે બાણી શકાય તે જ્ઞાન. સામાન્ય અને વિશેષ એમ બે પ્રકારે વસ્તુનું સ્વરૂપ છે, તેમાં જે વડે વિશેષ-નામ ભતિ યુષ્ઠ અને દિગાદિ યુક્ત વિશેષરૂપ યોધ થાય તે જ્ઞાન કહેવાય. અ-વિપરીત જ્ઞાન તે અજ્ઞાન. અજ્ઞાન શબ્દની અંતરનો ‘અ’ મિથ્યા-વિપરીત અર્થનો વાચક હોવાથી મિથ્યા-વિપરીત જે જ્ઞાન તે અજ્ઞાન એ અર્થ થાય છે. તેના ત્રણ ભેદ છે—૧ મતિઅજ્ઞાન. ૨ શ્રુતઅજ્ઞાન અને ૩ વિભંગજ્ઞાન. તેઓનું સ્વરૂપ આગળ કહેવાશે. વસ્તુના યથાર્થ યોધને જ્ઞાન કહે છે. તેના ૧ મતિજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન, ૩ અવધિજ્ઞાન, ૪ મનઃપર્ચવજ્ઞાન અને ૫ કેવળજ્ઞાન-એમ પાંચ ભેદ છે. તેમાં પ્રથમ મતિજ્ઞાનનો અર્થ—કહે છે—મનુ ધાતુ બાણવાના અર્થમાં છે. મનન કરવું-બાણવું તે-મતિ. અથવા પાંચ ઇન્દ્રિય અને મનદ્વારા જે વડે નિયત વસ્તુનો યોધ થાય તે મતિ. એટલે કે જે સ્થળે રહેલા વિષયને ઇન્દ્રિયો બાણી શકે તે સ્થળે રહેલા વિષયનો પાંચ ઇન્દ્રિય અને મનરૂપ સાધનદ્વારા જે યોધ થાય તે મતિજ્ઞાન. ‘જવળં શ્રુતમ્,’ શ્રવણ કરવું તે શ્રુત. વાચ્યવાચકભાવના સંબંધપૂર્વક શબ્દ સંબંધી અર્થને બાણવામાં હેતુભૂત જ્ઞાનવિશેષ શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે. જળધારણ આદિ અર્થક્રિયા કરવામાં સમર્થ અમુક પ્રકારની આકૃતિવાળી વસ્તુ એ ઘટ શબ્દ વડે વાચ્ય છે—ઈત્યાદિ સ્વરૂપે જેમાં સમાન પરિણામ પ્રધાનરૂપે છે એવો શબ્દ અને અર્થની વિચારણાને અનુસરીને થયેલો ઇન્દ્રિય અને મનનિમિત્તક યોધ તે શ્રુતજ્ઞાન. ‘અધોઽવો વિસ્તૃતં વસ્તુ વીચતે પરિક્ષિયતે અનેન’ નીચે નીચે વિસ્તાર વાળી વસ્તુ ઇન્દ્રિય અને મનની સહાયતા વિના જે જ્ઞાનદ્વારા બાણી શકાય તે રૂપવિજ્ઞાન અથવા અવધિ એટલે મર્યાદા. રૂપી દ્રવ્યોનેજ બાણવા રૂપ મર્યાદાવાળું આત્માને પ્રત્યક્ષ જે જ્ઞાન તે અવધિજ્ઞાન. આજ ત્રણ જ્ઞાનો જ્યારે મિથ્યાત્વમોહના ઉદયથી કહુપિત થાય છે ત્યારે વસ્તુ સ્વરૂપને યથાર્થરૂપે બાણતા નહિ હોવાથી તેઓ અતુલ્ય મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાનરૂપે કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—આદિના

૧ પ્રથમ શ્રોતા ઘટ શબ્દ સાભળે છે ત્યાર પછી ઘટ શબ્દ દ્વારા વાચ્ય ઘટ શબ્દ અર્થનું સ્મરણ થાય છે, અહિં સુધીના જ્ઞાન ને મતિજ્ઞાન કહેવાય છે. પછી વાચ્ય વાચક સંબંધ વડે આવા પ્રકારનો ઘટ તે ઘટ શબ્દ વાચ્ય અર્થ છે એ પ્રમાણે વાચ્યવાચકભાવના સંબંધ પૂર્વક જે તાત્પર્ય યોધ થાય છે તેને શ્રુતજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે.

૨ આ અર્થ વૈમાનિક દેવની અપેક્ષાએ છે, કારણ કે તેઓ નીચે નીચે વધારે બાણે છે, ઉપર તે પોતાના વિચારની ધળ સુધીજ બાણે છે,

ત્રણ જ્ઞાન મિથ્યાત્વના સંયોગથી થાય છે.' વિભંગ-અર્થે 'વિ' શબ્દ વિપરીત અર્થનો વાચક છે. જે વડે રૂપિ દ્રવ્યોનો વિપરીત ભંગ-બોધ થાય તે વિભંગજ્ઞાન કહેવાય છે. આ જ્ઞાન અવધિજ્ઞાનથી ઉલટું છે. તથા 'પરિ' સર્વથા અર્થમાં છે, જવન્તં જવઃ-જાણવું, મનસિ મનસો વા પર્યવઃ મનઃપર્યવઃ-મનના ભાનોનું સર્વથા પછે જે જ્ઞાન થાય તે મનઃપર્યવજ્ઞાન એટલે કે જે દ્વારા અભીદીપમાં રહેલ સંજ્ઞા પચોન્દ્રિયોના મનોગત ભાવો-વિચારો જાણી શકાય તે મનઃપર્યવજ્ઞાન અથવા મનઃપર્યવજ્ઞાન કહેવાય છે. અથવા સંપૂર્ણપણે મનને જે જાણે તે મનઃપર્યવજ્ઞાન. અથવા મનના પર્થો-એટલે ધર્મો, બાહ્ય વસ્તુને ચિન્તન કરવાના પ્રકારો-પદાર્થોનો વિચાર કરતાં મનોવર્ગણા વિશિષ્ટ આકારરૂપે પરિણમે છે તેનું જે જ્ઞાન તે 'મનઃપર્યવજ્ઞાન. તથા કેવળ એટલે એક. એક જે જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન, એક હોવાનું કારણ આ જ્ઞાન મત્યાદિજ્ઞાન નિરપેક્ષ છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-‘છાક્ષ્તિક મત્યાદિ ચાર જ્ઞાન નષ્ટ થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાન થાય છે.’ અથવા કેવલ એટલે શુદ્ધ પૂર્ણ જ્ઞાનને આવરનાર કેમ્બલરૂપ કલંકનો સર્વથા નાશ થવાથી શુદ્ધ જે જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન. અથવા કેવલ એટલે સંપૂર્ણ. પ્રથમથી જ સર્વથા કેવલજ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષય થવાથી સંપૂર્ણપણે જે ઉત્પન્ન થાય તે કેવળજ્ઞાન, અથવા કેવલ એટલે અસાધારણ. તેના જેવું બીજું જ્ઞાન ન હોવાથી અસાધારણ જે જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન. અથવા કેવળ એટલે અનંત, અનંત જે વસ્તુને જાણવું હોવાથી અનંત જે જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન. આવી રીતે પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન એમ આઠ પ્રકારે સાકારો-પયોગ છે, પ્રતિ વસ્તુના નિર્ણયરૂપ જે વિશેષ જ્ઞાન તે આકાર, અને આકારચુક્ર જે જ્ઞાન તે સાકાર કહેવાય. ‘આકાર એટલે વિશેષ-એવું શાસ્ત્રવચન છે.’ અર્થ પહેલાં જે અજ્ઞાનનો નિર્દેશ કર્યો છે તે સઘળા જીવોને પહેલાં અજ્ઞાન હોય છે. અને પછી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ્ઞાન થાય છે એ જણાવવા માટે છે તથા ૧ ચક્ષુદર્શન, ૨ અચક્ષુદર્શન, ૩ અવધિદર્શન અને કેવળદર્શન-એમ ચાર પ્રકારે અનાકાર ઉપયોગ છે. પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવાળો આકાર-વિશેષ સહિત ઉપયોગ તે 'અનાકાર ઉપયોગ કહેવાય છે. તેમાં ચક્ષુદ્વારા રૂપ વિષયનું જે સામાન્ય

૧ સ રી જીવ કોષ્ટ પશુ પદાર્થોનો વિચાર કરવાનો હોય ત્યારે કાવયોગ વડે મનોવર્ગણા મહત્ત્વ કરે છે. અને જે જે પ્રકારે ચિન્તન કરે છે તે તે રૂપ મનોવર્ગણાનો પરિણામ થાય છે તેને દ્રવ્ય મન કહે છે, તે મનોવર્ગણાના પરિણામને મનઃપર્યવજ્ઞાની પ્રત્યક્ષ જાણે છે, અને ચિંતનીય વસ્તુને અનુમાનથી જાણે છે, મનોવર્ગણાનો અચુક જાતનો આકાર છે, માટે 'આ જોતમાં રહેલા આ જીવે આ પદાર્થોનો આવો વિચાર કર્યો છે, આ જ્ઞાન અભી દીપ અને જે સમુદ્રમાં રહેલા સંજ્ઞાના મનોગત ભાવ વિષયક હોય છે.

૨ શંકા-સંશ્લેષથી ઇન્દ્રિય અને મનવડે થતા પદાર્થોના સામાન્ય બોધને ઇન્દ્રિયદર્શન કહી અવધિ તથા કેવળદર્શન એમ દર્શનરૂપ અનાકાર ઉપયોગના ત્રણ ભેદ જતાવવા જોઇએ અથવા વિસ્તારપૂર્વક સમજાવવા સ્પર્શનાદિ ઇન્દ્રિયો અને મન દ્વારા થતા સામાન્ય બોધને સ્પર્શનદર્શન, રસનદર્શન, ઘ્રાણ-દર્શન, ચક્ષુદર્શન, શ્રોત્રદર્શન તથા મનદર્શન તરીકે કહી અવધિ તથા કેવળ દર્શન સહિત દર્શનના આઠ ભેદ જણાવવા જોઇએ તેને બદલે અર્થે ચાર જ ભેદ કેમ જણાવ્યા ?

સામાધાન:-લોક જ્યારેદારમાં ચક્ષુની પ્રધાનતા હોવાથી તેના દ્વારા થતા સામાન્ય બોધને ચક્ષુ-દર્શન કહી શેષ ઇન્દ્રિયો તથા મન દ્વારા થતા સામાન્ય બોધને વિસ્તારના ભયથી ભિન્ન-ભિન્ન દર્શન રૂપે ન જતાવતાં લાઘવ માટે અચક્ષુદર્શનમાં સમાવેશ કરેલ છે, તેથી ચાર ભેદ જ યોગ્ય છે. આ હકીકત પ્રથમ કર્મમંથ ગા. ૧૦ના મૂળ ટીપ્પણમાં જણાવેલ છે.

જ્ઞાન તે 'અક્ષુદ્ધ'ન. અક્ષુ સિવાય બાકીની ઇન્દ્રિયો અને મનથી પોતપોતાના વિષયનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે અઅક્ષુદ્ધન. પાંચ ઇન્દ્રિય અને મનની સહાય વિના મર્યાદામાં રહેલા રૂપી પદાર્થનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે અવધિદર્શન. જગતમાં રહેલા રૂપી અરૂપી સઘળા પદાર્થનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે કેવળદર્શન. નામ ભતિ દ્વિગ આદિ વિના જે સામાન્ય જ્ઞાન થાય છે, તે દર્શન કહેવાય છે. આ પ્રમાણે ઉપયોગોનું સ્વરૂપ કહ્યું.

હવે આ યોગ અને ઉપયોગોનો જીવસ્થાનકોમાં વિચાર કરવો જોઇએ-કયા જીવોને કેટલા યોગ અને કેટલા ઉપયોગ હોય તે કહેવું જોઇએ તે કહેવાની શરૂઆત કરે છે, ત્યાં પ્રથમ જીવસ્થાનકની સંખ્યા કહે છે. જીવો ચૌદ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે-સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય, બાહર એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, અસંજી પંચેન્દ્રિય અને સંજી પંચેન્દ્રિય-એ સાતે અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા એમ જીવોના ચૌદ ભેદ થાય છે. જો કે આ જીવસ્થાનકોની સંખ્યા આચાર્ય પોતાની મેળેજ આગળ ઉપર કહેશે તો પણ અહીં જ તેનું કથન વધારે ઉપયોગી હોવાથી તેઓનું વ્યાખ્યાન કરે છે. તે આ પ્રમાણે-સ્પર્શરૂપ એક ઇન્દ્રિય જેઓને હોય તે પૃથ્વી, અપ્, તેલ, વાયુ, અને વનસ્પતિ જીવો એકેન્દ્રિય કહેવાય છે. તે દરેક સૂક્ષ્મ અને બાહર એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં જેઓ સૂક્ષ્મનામકર્મના ઉદયથી 'સૂક્ષ્મ પરિણામવાળા અને લોકના સંપૂર્ણ ભાગમાં વ્યાપીને રહેનારા છે તેઓ સૂક્ષ્મ કહેવાય છે. અને જેઓ બાહરનામકર્મના ઉદયથી બાહર પરિણામવાળા અને લોકના અમુક-નિશ્ચિત સ્થાનકોમાં છે તેઓ બાહર કહેવાય છે. તથા સ્પર્શન અને રસનરૂપ બે ઇન્દ્રિયો જેઓને હોય તે શંખ, છીપ, ચંદનક, કોડા, જગો, નાના મોટા કરમીયા, અને પૂરા આદિ બેઇન્દ્રિય કહેવાય છે. તથા સ્પર્શન, રસન અને નાસિકારૂપ ત્રણ ઇન્દ્રિયો જેઓને હોય તે ઝૂ, માંકડ, ગદ્દઈયા, કુશુઆ, મછોડા, કીડીઓ, ઉધડ, કપોસ, અસ્થિક, ત્રપુસ, બીજક અને તુંબકુ આદિ તેઇન્દ્રિયો કહેવાય છે. સ્પર્શન, રસન, નાસિકા અને અક્ષુરૂપ ચાર ઇન્દ્રિયો જેઓને હોય છે તે જમર માંખ, ડાંસ, મચ્છર, વીંછી, કીડા. અને પતંગીયા ચૌરિન્દ્રિય કહેવાય છે. સ્પર્શન, રસન, નાસિકા, અક્ષુ અને શ્રોતરૂપ પાંચે ઇન્દ્રિયો જેઓને હોય છે તે મત્સ્ય, મગર મનુષ્ય આદિ પંચેન્દ્રિય જીવો બે પ્રકારે છે-સંજી અને અસંજી તેમાં ભૂત, વર્તમાન અને ભાવી પદાર્થોના સ્વભાવનો જે વિચાર કરવો તે સંજી. અને સંજાવાળા હોય તે સંજી કહેવાય છે એટલે કે વિશિષ્ટ સ્મરણ આદિરૂપ મનોવિજ્ઞાનવાળા સંજી કહેવાય છે. અને જોવા પ્રકારના મનોવિજ્ઞાન વિનાના અસંજી કહેવાય. આ સઘળા જીવો અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં બ્રહ્મ અને પરિણમનના કારણભૂત આત્માની જે શક્તિ વિશેષ તે સંપર્યાપ્તિ. અને તે પુદ્ગલોના

૧ અનાદિકાળથી સર્વજીવોને નિર્જાતવસ્થામાં અઅક્ષુદ્ધન હોય છે માટે ગાથામાં પ્રથમ તેનો નિરૂપક કર્યો છે. પરંતુ અક્ષુદ્ધનની પ્રધાનતા હોવાથી ટીકાકારે પ્રથમ તેની વ્યાખ્યા કરી પછી અઅક્ષુદ્ધન બતાવેલ છે.

૨ જેઓના ગમે તેટલા શરીર એકત્ર થાય છતાં ચર્મઅક્ષુથી ન દેખાય તે સૂક્ષ્મ કહેવાય. જેઓના અનેક શરીરોના સમૂહ પણ દેખાઇ શકતો હોય તે બાહર કહેવાય.

૩ પર્યાપ્તિ. ક્રિયાપરિસમાપ્તિરાત્નનઃ વિવક્ષિત આહારમહુષ્ય, શરીરનિવૃત્તિનાદિ ક્રિયા કરવામાં સમર્થ કરણની નિષ્પત્તિ તે પર્યાપ્તિ, તે પુદ્ગલ રૂપ છે અને તે તે ક્રિયાના કર્તા આત્માનું કરણવિશેષ

ઉપવચથી થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે-ઉત્પત્તિસ્થાને આવેલા જીવે જે પુદ્ગલો અહણુ કરેલાં છે અને પ્રતિસમય બીજા પણુ પુદ્ગલો અહણુ કરાય છે કે જે પુદ્ગલો પ્રથમ અહણુ કરેલા પુદ્ગલોના સંબંધથી તે રૂપે પરિણત થતા બચ છે તેઓની આહારાદિ પુદ્ગલોને ખલ અને રસાદિરૂપે પરિણુમનના કારણભૂત જે શક્તિ-વિશેષ તે પથો-પિત્તિ કહેવાય છે, જેમ ઉદરની અંદર રહેલા પુદ્ગલ વિશેષની આહારના પુદ્ગલોને ખલ અને રસરૂપે પરિણુમન કરવામાં કારણભૂત શક્તિ વિશેષ હોય છે. તે પથો-પિત્તિઓ છ પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે-૧ આહારપથોપિત્તિ, ૨ શરીરપથોપિત્તિ, ૩ ઇન્દ્રિયપથો-પિત્તિ, ૪ પ્રાણાપાનપથોપિત્તિ, ૫ લાષાપથોપિત્તિ, ૬ અને મનઃપથોપિત્તિ. તેમાં જે શક્તિ વડે બાહ્ય આહાર અહણુ કરીને ખલ-વિદ્યા, મૂન અને રસ-સાર પદાર્થરૂપે પરિણુમાવે તે આહારપ-

છે. જે કરણવિશેષથી આત્મા આહારાદિ અહણુ કરવાનું સામર્થ્ય ઉત્પન્ન થાય તે કરણુ જે પુદ્ગલ-લોથી નીપજે તેવા પ્રકારના પરિણામવાળા, આત્માએ અહણુ કરેલા પુદ્ગલો પથોપિત્તિ શબ્દથી વ્યવ-હારાય છે. જેમ કે-આહારઅહણુ કરવામા સમર્થ કરણની ઉત્પત્તિ તે આહારપથોપિત્તિ, શરીરના કરણની નિષ્પત્તિ તે શરીરપથોપિત્તિ, ઇન્દ્રિયના કરણની ઉત્પત્તિ તે ઇન્દ્રિયપથોપિત્તિ, ઉચ્ચવાસ અને નિઃશ્વાસને યોગ્ય કરણની ઉત્પત્તિ તે પ્રાણાપાનપથોપિત્તિ. લાષા યોગ્ય પુદ્ગલોને અહણુ કરવામાં અને છોડવામાં સમર્થ કરણની ઉત્પત્તિ તે લાષાપથોપિત્તિ. કહ્યું છે કે-“આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, શ્વાસોચ્છવાસ, લાષા અને મનની ઉત્પત્તિ જે પુદ્ગલોથી થાય છે તેના પ્રતિ જે કરણુ તે પથોપિત્તિ. (સંહ-ન્ટમાં ૭ પથો-પિત્તિઓ પ્રસિદ્ધ છે તો અહીં પાંચ પથોપિત્તિઓ કેમ કહી ? તેનો ઉત્તર એ છે કે અહીં ઇન્દ્રિય પથો-પિત્તિના અહણુથી મન પથોપિત્તિ અહણુ કરેલું છે, માટે પાંચ પથોપિત્તિઓ કહી છે. (પ્ર૦—) શાસ્ત્રકારે મનને અનિન્દ્રિય કહ્યું છે. તો ઇન્દ્રિયના અહણુથી મનનું અહણુ કેમ થાય ? (ઉ૦—) જેમ શબ્દાદિ વિષયને અહણુ કરનાર સાક્ષાત્ ચક્ષુ આદિ છે, તેવું મન નથી, અને સુષુપ્તિને સાક્ષાત્ અહણુ કરનાર મન છે, માટે સ પૂર્ણ ઇન્દ્રિય નથી, પણ ઇન્દ્રિય-આત્માનું લિંગ હોવાથી ઇન્દ્રિય પણ છે અહીં પાંચ જ પથોપિત્તિઓ કહી છે તે બાહ્ય કરણની અપેક્ષાએ બાહ્યુપી, પણ અન્તઃકરણુ છે માટે મન. પથોપિત્તિ જુદી કહી છે, તેમાં કંઈપણ હોય નથી. બન્ને પ્રકારે મન-પથોપિત્તિનો સંભવ છે, અહીં તૈજસ અને કામજી શરીર સહિત જ આત્માની વિવક્ષિત ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ એટલે વિવક્ષિત ક્રિયા કરવામાં સમર્થ કરણની ઉત્પત્તિ તે પથોપિત્તિ. ઓદારિકાદિ શરીરની પ્રથમ ઉત્પત્તિમાં જ આ પથોપિત્તિઓનો વિચાર કર્યો છે.) આ ૭ એ પથોપિત્તિઓનો આરંભ એક સાથે થાય છે અને અનુક્રમે પૂરી થાય છે પણ સાથે પૂરી થતી નથી. કારણુ કે ઉત્તરોત્તર પથોપિત્તિઓ અધિક અધિક કાળે સમાપ્ત થાય છે. તેમાં આહાર પથોપિત્તિ રવરૂપ લાભકાર કહે છે-“ શરીરેન્દ્રિય-વાડ-મન-પ્રાણાપાનયોગ્યદલિકદંડ્યા-હરણક્રિયાપરિસમાપ્તિરાહારપથોપિત્તિ.” શરીર, ઇન્દ્રિય, લાષા, મન અને પ્રાણાપાન-શ્વાસોચ્છવાસને યોગ્ય દલિક-પુદ્ગલોની આહરણુ-અહણુ ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે આહારપથોપિત્તિ કરણુવિશેષ છે. અહીં મનના અહણુ કરવાથી રપષ્ટ રીતે ઇન્દ્રિય પથોપિત્તિના અહણુથી મન-પથોપિત્તિ અહણુ કર્યું છે. “યુક્તીત્ય શરીર-તંયા સંસ્થાપનક્રિયા-પરિસમાપ્તિઃ શરીરપથોપિત્તિઃ” સામાન્યરૂપે અહણુ કરેલા પુદ્ગલોને શરીરરૂપે સંસ્થાપન-રચના ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે શરીરપથોપિત્તિ.

અહીં પ્રગપના સૂત્રના ટીકાકારે પથોપિત્તિ વ્યાખ્યામાં ઉત્પત્તિસ્થાને આવીને જીવ જે પુદ્ગલો અહણુ કરે છે અને યજી પ્રતિસમય જે પુદ્ગલો અહણુ કરાય છે-જેમ સામાન્યરૂપે કહ્યું છે, પણ ક્યાં પુદ્ગલો કરે છે-જેમ રપષ્ટ કહ્યું નથી, પરન્તુ તત્વાર્થકારે આહારપથોપિત્તિ વ્યાખ્યામાં વિશેષપણુ

ચોક્ષિત. જે શક્તિવડે રસરૂપ આહારને રસ, લોહી, માંસ ચરબી, હાડકાં, મજ્જા (હાડકાની અંદર રહેલ ચીકણી માંસ પદાર્થ) અને વીર્ય એ સાત ધાતુરૂપે પરિણામવા તે શરીરપર્યાપ્તિ. જે શક્તિવડે ધાતુરૂપે પરિણામ પામેલા આહારને ઇન્દ્રિયોરૂપે પરિણામવા તે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ. જે શક્તિવડે ઉચ્છ્વાસયોગ્ય વર્ગીણામાંથી દલિકે અહણ કરી ઉચ્છ્વાસ રૂપે પરિણામવા તેનું અવલંબન લઈ છેડે-મૂકે તે ઉચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ. જે શક્તિવડે ભાષા યોગ્ય વર્ગીણામાંથી દલિકે અહણ કરી ભાષાપણે પરિણામવા તેનું અવલંબન લઈ મૂકે તે ભાષાપર્યાપ્તિ. તથા

શરીર, ઇન્દ્રિય, ભાષા, મન અને શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલો અહણ કરવાનાં કલા છે. પ્રથમ સમયે અહણ કરેલાં તેમજ પ્રતિસમય અહણ કરાતાં એવાં તે પુદ્ગલોથીજ કરણની નિબંધિત થાય છે તે પર્યાપ્તિસંબંધિત છે. તેથી એમ પણ જણાય છે કે શરીરને યોગ્ય પુદ્ગલોથી શરીરપર્યાપ્તિ, ઇન્દ્રિયને યોગ્ય પુદ્ગલોથી ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ, ભાષાને યોગ્ય પુદ્ગલોથી ભાષાપર્યાપ્તિ, શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલોથી શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ અને મનને યોગ્ય પુદ્ગલોથી મનપર્યાપ્તિની નિબંધિત સંભવે છે. ‘ત્વગાદીન્દ્રિયનિર્વૃત્તીનક્રિયાપરિસમાપ્તિરિન્દ્રિયપર્યાપ્તિ.’ ત્વક્-રપશ્ચેન્દ્રિય અને આદિ સંબંધી, રસન, ક્રોધ, અશ્વ, શ્રોત્ર અને મન; તેઓના સ્વરૂપને ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ. ‘પ્રાણાપાનક્રિયાયોગ્યદ્રવ્યઅહણ-નિસર્ગશક્તિનિર્વૃત્તીનક્રિયાપરિસમાપ્તિઃ પ્રાણાપાનપર્યાપ્તિઃ’ ઉચ્છ્વાસ અને નિઃશ્વાસની ક્રિયાને યોગ્ય શ્વાસોચ્છ્વાસ વર્ગીણાના દ્રવ્યને અહણ કરવાની અને મૂકવાની શક્તિ-સામર્થ્યને ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે શ્વાસોચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ. ‘ભાષાયોગ્યદ્રવ્યઅહણનિસર્ગશક્તિનિર્વૃત્તીનક્રિયાપરિસમાપ્તિભાષાપર્યાપ્તિઃ’, ભાષાને યોગ્ય ભાષાવર્ગીણાના દ્રવ્યને અહણ કરવા અને મૂકવાની શક્તિ-સામર્થ્યને ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે ભાષાપર્યાપ્તિ. ‘મનસ્ત્વ-યોગ્યદ્રવ્યઅહણનિસર્ગશક્તિનિર્વૃત્તીનક્રિયાપરિસમાપ્તિમનપર્યાપ્તિરિત્યેકે’, મનરૂપે પરિણામને યોગ્ય મનોવર્ગીણા દ્રવ્યને અહણ કરવા અને મૂકવાના સામર્થ્યને ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે મનપર્યાપ્તિ એમ કોઈ આચાર્ય ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિથી જુદી મનપર્યાપ્તિ માને છે, અને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિના અહણવડે મનપર્યાપ્તિનું અહણ કરતા નથી પણ મનપર્યાપ્તિને કોઈ માને છે અને કોઈ માનતા નથી-એમ સમજવાનું નથી. આમાં યુગપદારબ્ધનામષિ ક્રમેણુ સમાપ્તિઃ, ઉત્તરોત્તરસૂક્ષ્મતરત્વાત્, સ્વદાવાદિકર્તૃત્વ-ઘટનવત્, આ છ એ પર્યાપ્તિઓના એક સાથે આરંભ થાય છે, પણ અનુક્રમે સમાપ્તિ થાય છે. અનુક્રમે સમાપ્તિ થવાનું કારણ જણાવે છે-‘ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મ હોવાથી.’ જેમકે આહારપર્યાપ્તિથી શરીરપર્યાપ્તિ સૂક્ષ્મ છે, કારણ કે તે ઘણું સૂક્ષ્મ દ્રવ્યના સમૂહથી બનેલી છે. તેથી ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ વધારે સૂક્ષ્મ છે, તેનાથી પણ શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ સૂક્ષ્મ છે. તેથી ભાષાપર્યાપ્તિ સૂક્ષ્મ છે અને તેથી મનપર્યાપ્તિ વધારે સૂક્ષ્મ છે તેની ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મતા દષ્ટાન્તથી જતાવે છે-સૂતર કાંતવા અને કાંઠ વગેરે ઘડવાની પેઠે, જાડું સૂતર કાંતનારી અને ઝીણું સૂતર કાંતનારી કાંતવાનો એક સાથે આરંભ કરે. તેમાં જાડું સૂતર કાંતનારી જાડી કોઠકું પૂરું કરે અને ઝીણું સૂતર કાંતનારી ઢાળા કાઠે પૂરું કરે. કાંઠ ઘડવામાં પણ આજ ક્રમ છે. ચાલણ વગેરેનું ચોરસ વગેરે મોટી કારીગરીનું કામ થોડા કાળમાં થાય છે. અને તેજ થાંકડો પત્રરચના અને પુતળીઓ વગેરે સહિત કરવામાં આવે તો ઢાળા કાઠે તૈયાર થાય છે. જુઓ-તત્ત્વત્રાવીટીકા (અ ૮ સૂ. ૧૨.) પ્રમાણના અનુવાદ પ. ૭૧

ઔદારિકશરીરને પહેલી પર્યાપ્તિ પહેલેજ સમયે પૂર્ણ થાય છે. અને ત્યાર પછી અંતર અંત-મુદ્દત્તે અન્ય અન્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થાય છે. અને વૈકિંચ તથા આહાર શરીરને પહેલી પર્યાપ્તિ પહેલા સમયે, ત્યારપછી અંતમુદ્દત્તે બીજી અને ત્યારપછી સમયે સમયે અનુક્રમે ત્રીજી, ચોથી આદિ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થાય છે. સઘળી પર્યાપ્તિઓના પૂર્ણ થવાને કાળ અંતમુદ્દત્ત છે.

જે શક્તિવડે મનોયોગ્ય વર્ગજ્ઞાના દલિલે પ્રકૃષ્ટ કરી મનપણે પરિણામની તેનું અવલંબન લઈ છેડે તે મનઃપર્યાપ્તિ. આ પર્યાપ્તિઓ એકેન્દ્રિય બેંદ્રિન્દ્રિયાદિ-અસંગી પર્યેન્દ્રિય પર્યન્ત અને સંજ્ઞિ પર્યેન્દ્રિયને અનુક્રમે ચાર, પાંચ અને છ હોય છે. ઉત્પત્તિના પહેલેજ સમયે સઘળા જીવો પોતપોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે સઘળી પર્યાપ્તિઓને એક સાથેજ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિવડે કરે છે અને અનુક્રમે પૂર્ણ કરે છે. તેમાં પહેલી આહારપર્યાપ્તિ કરે છે, ત્યારબાદ શરીરપર્યાપ્તિ, પછીથી ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ એ પ્રમાણે અનુક્રમે ચોથી, પાંચમી અને છઠ્ઠી પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરે છે. આહારપર્યાપ્તિ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયેજ પૂર્ણ થાય છે. અને શેષ પર્યાપ્તિઓ અનુક્રમે અંતર્મુહૂર્ત કાલે પૂર્ણ થાય છે.

પ્રશ્ન—આહારપર્યાપ્તિ પહેલેજ સમયેજ પૂર્ણ થાય છે એ શી રીતે બાણી શકાય ?

ઉત્તર—આ વિષયમાં ભગવાન્ આર્થ સ્થામાચાર્યે પત્રવણાસૂત્રમાં બીજા ઉદેશકમાં આ સૂત્ર કહ્યું છે ‘આહારપર્યાપ્તિ અવજ્ઞાને મંતે કિમાહારણ, અણાહારણ ? ગોયમા ! નો આહારણ અણાહારણ દત્તિ.’ હે ભગવન્ ! આહારપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તા શું આહારી હોય કે અણાહારી હોય ? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન્ મહાવીર ગૌતમસ્વામિને કહે છે કે—હે ગૌતમ ! આહારપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્ત જીવો આહારી હોતા નથી, પરંતુ અણાહારી હોય છે. તેથી આહારપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્ત વિશ્વહગતિમાંજ સંભવે છે, ઉત્પત્તિસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલા આહારપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્ત સંભવતા નથી. કારણ કે ઉત્પત્તિસ્થાનને પ્રાપ્ત થનાર પહેલેજ સમયે આહાર કરે છે, તેથી એમ જણાય છે કે આહારપર્યાપ્તિની પૂર્ણતા ઉત્પત્તિના પહેલેજ સમયે થાય છે એ કદાચ ઉત્પત્તિસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલા પશુ આહારપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્ત હોય તો ઉત્તર સૂત્રને આ પ્રમાણે કહેવું બેઠ્ઠાંજો—‘સિય આહારણ સિય અણાહારણ’ આહારપર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તા કદાચ આહારી પણ હોય, કદાચ અણાહારી પણ હોય. જેમ શરીરાદિપર્યાપ્તિના સમયમાં કદાચ આહારી હોય કદાચ અણાહારી પણ હોય તેમ કહ્યું છે. આહારપર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તા વિશ્વહ ગતિમાં અણાહારી હોય અને ઉત્પત્તિસ્થાનમાં આવી આહાર કરે ત્યારે આહારી હોય. આ પ્રમાણે ત્યારેજ બને કે જે સમયે ઉત્પત્તિસ્થાનમાં આવી ઉત્પન્ન થાય છે તે સમયે જો આહારપર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન થાય. પરંતુ તેજ સમયે આહારપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય છે માટે આહારપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તા તો વિશ્વહગતિમાંજ હોય છે, અને તે વખતે અણાહારી હોય છે. તેથીજ આહારપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તાનું અણાહારીપણું વિશ્વહગતિમાંજ સંભવે છે અને શરીરાદિપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તા વિશ્વહગતિમાં અણાહારી હોય છે, અને ઉત્પત્તિસ્થાને ઉત્પન્ન થયા બાદ જ્યાંસુધી શરીરાદિ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ ન કરે ત્યાં સુધી તે તે પર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તા આહારી હોય છે. એટલે શરીરાદિ પર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તા અણાહારી અને આહારી એમ બંને પ્રકારે હોય છે. તથા સઘળી પર્યાપ્તિઓને પૂર્ણ કરવાનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. જેઓ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરે તેઓ પર્યાપ્તા કહેવાય છે, અને સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ નહિ કરનારા આત્માઓ અપર્યાપ્તા કહેવાય છે. તે અપર્યાપ્તા લગિધ અને કરણથી એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં જેઓ અપર્યાપ્તા છતાં જ મરે, પરંતુ સ્વયોગ્ય સઘળી પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ નજ કરે તે લગિધ અપર્યાપ્તા કહે-

વાય, અને જેઓએ શરીર અને ઇન્દ્રિયાદિ સ્વયોગ્ય પર્ચોપ્તિઓ પૂર્ણ કરી નથી પરંતુ અવશ્ય પૂર્ણ કરશે તે કરણ અપર્ચોપ્તિ કહેવાય છે.

ઉદ્દેશ કેમ પ્રમાણે નિર્દેશ થાય છે—એટલે જે ક્રમથી કહેવાની શરૂઆત કરી હોય તે ક્રમથી કહેવું ભેદનો એ ન્યાયે પ્રથમ ઉપદેશકા ઇવસ્થાનોમાં યોગેને કહેવા ઇચ્છતા આચાર્ય આ ગાથા કહે છે—

વિગલાસન્નિપજ્જતણ્ણુ લબ્ભંતિ કાયવદ્ધજોગા ।

સવ્વે વિ સન્નિપજ્જતણ્ણુ સેસેસુ કાઓગો ॥ ૬ ॥

વિકલાસંજ્ઞિપર્યાપ્તેણુ લબ્ધેતે કાયવાગ્યોગો ।

સર્વેણપિ સંજ્ઞિપર્યાપ્તેણુ શેપેણુ કાયયોગઃ ॥૬॥

અર્થ—વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપચેન્દ્રિય પર્ચોપ્તિમાં કાયયોગ અને વચ્ચનયોગ એ બે યોગ હોય છે સંજ્ઞિપર્ચોપ્તિમાં સઘળા યોગો હોય છે. અને શેષ ઇવસ્થાનોમાં કાયયોગ જ હોય છે.

ટીકાતુલ્ય—પદનો એક દેશ હોવાથી આપુ' પદ હેલું ભેદનો—એ ન્યાયે ગાથામાં કહેલ વિકલ શબ્દથી વિકલેન્દ્રિય એ આપુ' પદ હેલું, અને આ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ યથાયોગ્ય રીતે સમજવું. પર્ચોપ્તિ વિકલેન્દ્રિય—પર્ચોપ્તિ ભેદેન્દ્રિય, તેષેન્દ્રિય, ચઉચિન્દ્રિય અને પર્ચોપ્તિ અસંજ્ઞિપચેન્દ્રિય ઇવેમાં કાયયોગ અને વચ્ચનયોગ એમ બે યોગ હોય છે. તેમાં કાયયોગ ઐહારિક શરીરરૂપ, અને 'વિકલેન્દ્રિયોમાં અસત્યઅમૃષાદિપજ્જ વચ્ચનયોગ હોય છે' એ શાસ્ત્ર

૧ ઉપર જેમ અપર્ચોપ્તિના બે ભેદ કલા તેમ પર્ચોપ્તિના પણ લબ્ધિ અને કરણ એમ બે પ્રકાર છે. લબ્ધિપર્ચોપ્તિ તેને કહેવાય કે જેઓએ સ્વયોગ્ય પર્ચોપ્તિ પૂર્ણ કરી હોય અગર અવશ્ય કરવાના હોય અર્થાત્ સ્વયોગ્ય પર્ચોપ્તિઓ પૂર્ણ કરીને જ મરવાના હોય એવી લબ્ધિ—શક્તિવાળા હોય. કરણપર્ચોપ્તિ તેને કહેવાય કે જેઓએ સ્વયોગ્ય પર્ચોપ્તિઓ પૂરી કરી લીધી છે. અર્હિ કરણઅપર્ચોપ્તિ અને લબ્ધિપર્ચોપ્તિનો અર્થ લગભગ સરખો જણાય છે તેથી ધણા શંકામાં પડે છે. તે સંબંધમાં એ સમજાવું કે—કર્મના બે પ્રકાર છે ૧ પર્ચોપ્તિનામકર્મ ૨ અપર્ચોપ્તિનામકર્મ. જે કર્મના ઉદ્ભવથી સ્વયોગ્ય પર્ચોપ્તિઓ પૂર્ણ થાય તે પર્ચોપ્તિ નામકર્મ. જે કર્મના ઉદ્ભવથી સ્વયોગ્ય પર્ચોપ્તિઓ પૂર્ણ ન જાય તે અપર્ચોપ્તિ નામકર્મ. લબ્ધિ એટલે શક્તિ વડે કરીને પર્ચોપ્તિ તે લબ્ધિપર્ચોપ્તિ, તે પર્ચોપ્તિનામકર્મના ઉદ્ભવવાળા આત્માઓ. અને શક્તિવડે અપર્ચોપ્તિ તે લબ્ધિઅપર્ચોપ્તિ, તે અપર્ચોપ્તિ નામકર્મના ઉદ્ભવવાળા આત્માઓ. તાત્પર્ય એ કે પર્ચોપ્તિ અને અપર્ચોપ્તિ નામકર્મના ઉદ્ભવવાળા આત્માઓ જ કરે લબ્ધિપર્ચોપ્તિ અને લબ્ધિઅપર્ચોપ્તિ કહેવાય છે. અને કરણઅપર્ચોપ્તિ તથા કરણપર્ચોપ્તિ તે પર્ચોપ્તિનામકર્મનો ઉદ્ભવ થયા બાદ આત્માની અમુક અવસ્થાને ઝોળાપવના માટે જ શાસ્ત્રકારે રાખેલાં નામ માત્ર છે. જેમકે લબ્ધિપર્ચોપ્તિ—પર્ચોપ્તિ નામકર્મવાળા આત્માઓ જ્યાં સુધી સ્વયોગ્ય પર્ચોપ્તિ પૂર્ણ ન કરે ત્યાં સુધીની તેઓની અવસ્થાને કરણઅપર્ચોપ્તિનાવસ્થા કહેવી અને સ્વયોગ્યપર્ચોપ્તિઓ પૂર્ણ કર્યા પછીની અવસ્થાને કરણપર્ચોપ્તિનાવસ્થા કહેવી. આ રીતે લબ્ધિપર્ચોપ્તિ અને લબ્ધિઅપર્ચોપ્તિ બંને કર્મ—રૂપ છે ત્યારે કરણઅપર્ચોપ્તિ અને કરણપર્ચોપ્તિ કર્મરૂપ નથી એ સ્પષ્ટ ભેદ છે.

વચનને અનુસરી અસત્યઅમૃષારૂપ વચનયોગ હોય છે. પર્યાપ્ત સંજ્ઞિપચેન્દ્રિયમાં મન, વચન અને કાયાના સઘળા યોગો હોય છે એટલે કે પંદરે યોગો હોય છે. તેમાં કાર્મણુ અને ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ દેવલિસસુદ્ધાતાવસ્થામાં હોય છે. કહ્યું છે કે—‘આઠ સમયનો દેવ-લિસસુદ્ધાત કરતાં ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ ધીજે છડે અને સાતમે સમયે હોય છે.’ આહારક અને આહારકમિશ્રકાયયોગ લઘિસ‘પક્ષ શ્રુતકેવલી તે લઘિનેા ઉપયોગ કરે ત્યારે હોય છે. તેમજ વૈકિયલઘિસ‘પક્ષ મનુષ્ય તિથ‘ચ લઘિ ફેરવે ત્યારે વૈકિયકાયયોગ હોય છે, દેવતા નારકોને પર્યાપ્તાવસ્થામાં વૈકિયકાયયોગ હોય છે. મનયોગના ચાર ભેદ અને વચનયોગના ચાર ભેદ ચારે ગતિના સંજ્ઞિપર્યાપ્તાને હોય છે, અને ઔદારિકકાયયોગ પર્યાપ્ત મનુષ્ય તિથ‘ચોને હોય છે. તથા શેષ સૂક્ષ્મ બાહર પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય, અપર્યાપ્તા બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચઊરિન્દ્રિય, અસંજ્ઞિપચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞિપચેન્દ્રિય એ નવ જીવભેદોમાં એકલો કાયયોગજ હોય છે. તે પણ ઔદારિકમિશ્રકાયયોગજ હોય છે. અહિં લઘિ અપર્યાપ્તાની વિવક્ષા છે. જો કરણઅપર્યાપ્તાની વિવક્ષા હોત તો અપર્યાપ્ત દેવ નારકોને વૈકિયમિશ્રકાયયોગ પણ લીધો હોત પરંતુ તે લીધો નથી તેથીજ અહિં લઘિ અપર્યાપ્તાની વિવક્ષા છે એમ સમજાય છે. ૬

તેજ હકીકતને સ્પષ્ટ કરતા કહે છે.

લક્ષ્મી કરણેહિ ય ઓરાલિયમીસગો અપજ્જતે ।

પજ્જતે ઓરાલો વેઝવિવ ય મીસગો વાવિ ॥૭॥

લભ્યા કરણેઔદારિકમિશ્રકોડપર્યાપ્તે ।

પર્યાપ્તે ઊરાલો વૈકિયમિશ્રકો વાડપિ ॥૭॥

અર્થ—લઘિ અને કરણથી અપર્યાપ્તામાં ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ હોય છે. અને પર્યાપ્તામાં ઔદારિકકાયયોગ અથવા વૈકિયમિશ્રકાયયોગ પણ હોય છે.

ટીકાતુ-લઘિ અને કરણ એ બંને વિશેષજીવાળા અપર્યાપ્તા જીવોમાં ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ એકજ હોય છે. આ હકીકત તિથ‘ચ અને મનુષ્ય આશ્રયી કહી છે એમ સમજવું. કારણ તેઓમાં જ લઘિ અને કરણ એ બંને વિશેષણો સંભવે છે. પરંતુ દેવ નારકોમાં સંભવતાં નથી. કારણ કે તેઓ કરણ અપર્યાપ્તજ સંભવે છે. લઘિઅપર્યાપ્ત નહિ, તેઓને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં વૈકિયમિશ્રકાયયોગ જાણવો. તથા સાતે અપર્યાપ્ત જીવસ્થાનોને વિગ્રહગતિમાં અને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે કાર્મણુકાયયોગ હોય છે અને પર્યાપ્ત જીવોને ઔદારિક, વૈકિય અને વૈકિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગો હોય છે. તેમાં તિથ‘ચ-તથા મનુષ્યોને ઔદારિક, દેવ-નારકોને

૧ અહિં નવે જીવભેદમાં ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ જ હોય એમ કહ્યું, પરંતુ સાતે અપર્યાપ્ત જીવસ્થાનોમાં વિગ્રહગતિમાં તથા ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે કાર્મણુ કાયયોગ હોય પછીની ગાથાની ટીકામાં આ હકીકત જણાવી છે પણ અહિં તેની અવિવક્ષા કરી હોય તેમ લાગે છે.

વૈક્રિય અને વૈક્રિયલબ્ધિવાળા પર્થોત બાહરવાયુકાય, પંચેન્દ્રિય તિથ્ય તથા મનુષ્યોને વૈક્રિયકાયયોગ અને વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગ હોય છે. તથા ગાથાને અતે મૂકેલા અપિ શબ્દથી લબ્ધિસંપન્ન ચૌદ પૂર્વધરને આહારકકાયયોગ અને આહારકમિશ્રકાયયોગ પણ હોય છે. ૭.

આર્દ્રિ કેટલાક આચાર્યો શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતાં પહેલાં મનુષ્ય તિથ્યોને ઔદારિકમિશ્ર અને દેવ-નારકોને વૈક્રિયમિશ્ર તથા શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા બાદ શેષ પર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તા મનુષ્ય-તિથ્યોને ઔદારિક અને દેવ-નારકોને વૈક્રિયકાયયોગ માને છે તેમના મતને જણાવ-નારી અન્યકર્તૃક ગાથા કહે છે—

કમ્મુરલદુગમપજે વેડવિવિદુગં ચ સન્નિલલ્લિહ્લે ।
પજેસુ ડરલોચ્ચિય વાણ વેડવિવિદુગં ચ ॥

કાર્મણૌદારિકદિકમપર્યાપ્તિ વૈક્રિયદિકં ચ સંજ્ઞિનિ લલ્લિમતિ ।
પર્યાપ્તિષ્ઠુ ડરલ ઇવ વાતે વૈક્રિયદિકં ચ ॥

અર્થ—અપર્યાપ્તામાં કાર્મણ અને ઔદારિકદિક એ ત્રણ યોગો હોય છે, અને લબ્ધિવાળા સંસી દેવાદિમાં વૈક્રિયદિક હોય છે તથા પર્યાપ્તામાં ઔદારિકકાયયોગ અને વાયુકાયમાં વૈક્રિય-દિક હોય છે.

ટીકાતુલ્ય—અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મએકેન્દ્રિયાદિ જીવલેહોમાં કાર્મણ, ઔદારિકમિશ્ર અને ઔદારિક એ ત્રણ યોગો હોય છે. અપર્યાપ્તાવસ્થામાં કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્રયોગ હોય છે. પરંતુ ઔદારિકકાયયોગ ગાથાની ઉપર લખેલ અવતરણ પ્રમાણે શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી શેષપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તાને અન્ય આચાર્યને મતે છે એમ સમજવું. એજ પ્રમાણે દેવ-નારકોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં કાર્મણ વૈક્રિયમિશ્ર અને વૈક્રિયકાયયોગ હોય છે. સ્વમતે તો સ્વયોગ્ય સઘળી પર્યાપ્તિવડે પર્યાપ્તાને ઔદારિક કે વૈક્રિય કાયયોગ હોય છે. જ્યાં સુધી સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ ન કરી હોય ત્યાં સુધી મનુષ્ય-તિથ્યને કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્ર, દેવ-નારકોને કાર્મણ અને વૈક્રિયમિશ્રયોગ હોય છે. તથા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ તિથ્યોમાં અને પર્યાપ્ત મનુષ્યોમાં ઔદારિક કાયયોગ હોય છે, અને દેવ-નારકોમાં વૈક્રિયયોગ હોય છે. પર્યાપ્ત વાયુકાયમાં વૈક્રિય, વૈક્રિયમિશ્ર, અને ગાથાને અતે મૂકેલ ‘અ’ શબ્દ અનુક્રમને સમુચ્ચાયક હોવાથી ઔદારિક એમ ત્રણ યોગ હોય છે. વૈક્રિયદિક કેટલાક વાયુકાય જીવોને હોય છે, સઘળાને નહિ. પાનવણા સૂત્રની શૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—‘તિષ્ઠં તાવ રાસીળં વેડવિવિયલ્લો ચેવ નસિ વાયરપજ્જ-ત્તાળં પિ સંલેજ્જહમ્માગસ્સતિ’ ત્રણ રાસિ-સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત અને બાહરએકેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત-એ ત્રણ રાસિના જીવોને વૈક્રિયલબ્ધિ હોતીજ નથી. બાહર પર્યાપ્ત વાયુકાયમાંથી તેના સંજ્ઞાતમા ભાગના જીવોનેજ વૈક્રિયલબ્ધિ હોય છે.

હવે જીવસ્થાનોમાં ઉપયોગો કહે છે—

મહસુયઅજ્ઞાણ અચક્ષુ દંસણેકારસેસુ ઠાણેસુ ।

પજ્જત્ત-ચઉપણિદિસુ સચક્ષુ સન્નીસુ બારસવિ ॥૮॥

મતિશ્રુતાજ્ઞાનાચક્ષુર્દર્શનાન્યેકાદશસુ સ્થાનેષુ ।

પર્યાપ્તચતુઃપચ્ચેન્દ્રિયેષુ સચક્ષુષિ સંશ્ષિષુ દ્વાદશાપિ ॥૯॥

અર્થ—અગિયાર જીવસ્થાનોમાં મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને અચક્ષુદર્શન એ ત્રણ ઉપયોગો હોય છે. પર્થોક્ત ચૅરિન્દ્રિય અને પર્થોક્ત પંચેન્દ્રિયમાં અક્ષુદર્શન સહિત ચાર ઉપયોગ હોય છે અને સંશ્ષિમાં બારે ઉપયોગ હોય છે.

ટીકાતુ—પર્થોક્ત અપર્થોક્ત સુક્ષ્મ બાહર એકેન્દ્રિય, બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય, અપર્થોક્ત ચૅરિન્દ્રિય અસંશ્ષિ પંચેન્દ્રિય અને સંશ્ષિ પંચેન્દ્રિય એ અગિયાર જીવસ્થાનોમાં મતિઅજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાન અને અચક્ષુદર્શન એ ત્રણ ઉપયોગો હોય છે અહિં અપર્થોક્તા તે લઘિ અપર્થોક્તા સ્વભાવા, અન્યથા કરણ અપર્થોક્ત ચૅરિન્દ્રિયાદિમાં ઇન્દ્રિયપર્થોક્ત પૂર્ણ થયા બાદ અક્ષુદર્શન પણ હોય છે. કરણ કે મૂળટીકામાં—‘સ્વોપરાટીકામાં આચાર્ય મહારાજે સ્વીકાર્યું’ છે. કરણ-અપર્થોક્ત સંશ્ષિને તો મતિ, શ્રુત, અવધિજ્ઞાન, અવધિદર્શન અને વિશંગજ્ઞાન પણ હોય છે. તથા પર્થોક્ત ચૅરિન્દ્રિય અને અસંશ્ષિપંચેન્દ્રિયમાં અક્ષુદર્શન સાથે પૂર્વોક્ત ત્રણ મળી મતિ-શ્રુત અજ્ઞાન અને અક્ષુ અચક્ષુદર્શન એમ ચાર ઉપયોગ હોય છે અને સંશ્ષિ પર્થોક્તામાં બારે ઉપયોગો હોય છે. તેમાં દેવગતિઆદિ ત્રણ ગતિમાં દેવજ્ઞાન દેવજ્ઞદર્શન અને મનઃપર્થવજ્ઞાન વિના નવ ઉપયોગ હોય છે. માત્ર મનુષ્યગતિમાંજ બારે ઉપયોગો હોય છે. ૮

આ પ્રમાણે જીવસ્થાનોમાં યોગ અને ઉપયોગો વિચાર્યાં હવે માર્ગજ્ઞાસ્થાનોમાં તેઓને વિચારવા બેધએ, તે માર્ગજ્ઞાસ્થાનો આ પ્રમાણે છે, તે કહે છે—

ગદ્ગંધિય ં કાપ જોપ વેપ કસાયનાણે ચ ।

સંજમદંસણહેસા મવસમ્મે સજ્જિ આહારે ॥૨૧॥

આ ગાથા આચાર્ય મહારાજ સ્વયમેવ આગળ ઉપર કહેશે પરંતુ અહિં જો તેનું વ્યાખ્યાન કરવામાં આવ્યું હોય તો ઉપકારક થાય તેમ હોવાથી તેનું અહિં વ્યાખ્યાન કરે છે—કર્મપ્રધાન જીવવડે જે પ્રાપ્ત કરાય તે એટલે કે નરક દેવ આદિ પર્થોક્તરૂપે આત્માનો જે ચરિણામ તે ગતિ તે ચાર પ્રકારે છે—નરકગતિ, તિર્થંચગતિ, મનુષ્યગતિ અને દેવગતિ. તથા ‘ઇદુ પરમૈશ્વર્યેં ઇન્દ્રનાદિન્દ્રઃ’ ઇન્દ્ર ધાતુ પરમ ઐશ્વર્યવાળા હોવું એ અર્થમાં છે. પરમ ઐશ્વર્ય જેનામાં હોય તે ઇન્દ્ર કહેવાય, આત્મામાં જ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન અને ઉત્કૃષ્ટ સામર્થ્યનો યોગ હોવાથી તેજ ઇન્દ્ર છે. તેનું જે ચિન્હ તે ઇન્દ્રિય કહેવાય છે. તે સ્પર્શન, રસન, નાસિકા, ચક્ષુ, અને શ્રોત્ર એમ પાંચ પ્રકારે છે. ઇન્દ્રિયના શ્રદ્ધાવડે ઇન્દ્રયોવાળા એકેન્દ્રિ-

૧ કરુણાપર્થોક્તકેવિન્દ્રિયપર્થોક્તૌ સત્ત્વાં સેપાં ચક્ષુર્દર્શનં મવત્તિ કરણ અપર્થોક્તાઓને ઇન્દ્રિય પર્થોક્તિ પૂર્ણ થયા પછી અક્ષુદર્શન હોય છે.

ચાહિ જીવો અહણ કરવાના છે, કારણ કે ઇન્દ્રિય કેઈ સ્વતન્ત્ર વસ્તુ નથી. વળી આગળ ઇન્દ્રિયવાનુ આત્માઓમાં જ યોગાદિનો વિચાર કરવામાં આવશે. ‘ચોચતે इति कायः’ પુદ્ગલના મળવા વિખરવા વડે જે ચય અપચય ધર્મને પ્રાપ્ત કરે તે કાય. તે છ પ્રકારે છે—પુરુષી કાય, અખકાય, તેડિકાય, વાઉકાય, વનસ્પતિકાય, અને ત્રસકાય. તથા જેનો અર્થ અને જેના પંદર લેહનું સ્વરૂપ પહેલાં સવિસ્તર કહેવાઈ ગયું છે તે યોગના સામાન્યથી ત્રણ લેહ છે. મનોયોગ, વચનયોગ, અને કાયયોગ. ‘વેચતે इति वेदः’ જે અનુભવાય તે વેદ. એ અભિલાષારૂપ છે. તે ત્રણ પ્રકારે છે સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, અને નપુંસકવેદ. સ્ત્રીનો પુરુષના વિષયમાં જે અભિલાષ તે સ્ત્રીવેદ, પુરુષનો સ્ત્રીના વિષયમાં જે અભિલાષ તે પુરુષવેદ, અને નપુંસકનો સ્ત્રી પુરુષ બંનેના વિષયમાં જે અભિલાષ તે નપુંસકવેદ. ‘कप्यन्ते हिंयन्ते परस्परमस्मिन् प्राणिन इति कषः संसारः तमयन्ते एमिरिति कषायः’, જેની અંદર પ્રાણિઓ પરસ્પર દંડાય-હુઁખી થાય તે સંસાર. તે સંસારને જે વડે આત્માઓ પ્રાપ્ત કરે-જે વડે સંસારમાં રખડે, હુઁખી થાય તે કષાય. તે કેાધ માન માયા અને લોભ એમ ચાર પ્રકારે છે. તથા પહેલાં જેના શબ્દાર્થનું નિરૂપણ કર્યું છે તે જ્ઞાન કહેવાય છે. જ્ઞાનના અહણ વડે તેના પ્રતિપક્ષભૂત અજ્ઞાનનું પણ અહણ છે. તે જ્ઞાનના પાંચ લેહ અને અજ્ઞાનના ત્રણ લેહ એમ આઠે લેહનું સ્વરૂપ પહેલાં વિસ્તારપૂર્વક કહ્યું છે. તથા ‘संयमनं संयमः सम्यगुपरमः चारित्रमित्यर्थः’ સંયમ એટલે ત્યાગ. સમ્યગ્ પ્રકારે વિરમનું-શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનપૂર્વક સર્વથા પાપવ્યાપારનો ત્યાગ કરવો તે સંયમ અથવા ચારિત્ર કહેવાય છે. તે પાંચ પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે-૧ સામાયિકચારિત્ર, ૨ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર ૩ પરિહાર વિશુદ્ધિક ચારિત્ર, ૪ સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર, અને ૫ યથાખ્યાત ચારિત્ર, સંયમના અહણથી તેના પ્રતિપક્ષભૂત રેશસંયમ અને અસંયમનું પણ અહણ છે. તેમાં સમાય એટલે રાગ અને દ્રેષના રહિતપણાવડે આત્મસ્વરૂપમાં પ્રવૃત્તિ કરવી-વિભાવદશામાંથી સ્વભાવમાં આવવું-અત્યંત દૃષ્ટિ થવી તે. આ સમાય અન્ય સાધુઓની ક્રિયાઓનું પણ ઉપલક્ષણ છે એટલે કે આ સમાય દ્વારા અન્ય સાધુઓની ક્રિયાઓ પણ લેવાની છે. કારણ કે સાધુઓની સઘળી ક્રિયાઓ રાગ-દ્રેષના અભાવરૂપ છે. અહિં સાધુની સઘળી ક્રિયાઓ રાગ-દ્રેષના અભાવમાં કારણ હોવાથી કારણમાં કાયનેા આરોપ કરીને સધુઓની સઘળી ક્રિયાઓનેજ રાગ-દ્રેષના અભાવરૂપ કહી છે. સમાયવડે-રાગદ્રેષના રહિતપણાવડે થયેલું અથવા સમાય છતાં થયેલું જે ચારિત્ર તે સામાયિક છે. અથવા સમ

૧ જ્ઞાન, ચારિત્ર, સમ્યક્ત્વ વિગેરે માર્ગણ્યોમાં તેના પ્રતિપક્ષ અજ્ઞાનહિં પણ અહિં લેવાના છે. કારણ કે એટ માર્ગણ્ય મહેની કોઈ પણ માર્ગણ્ય દ્વારા સઘળા સંસારી જીવોનો વિચાર કરવાનો હોય છે. જે અહિં પ્રતિપક્ષ ભેદ ન લેવામાં આવે તો તે જ્ઞાનહિંમાં અમુક જીવોના જ વિચાર થાય અને ઘણો ભાગ રહી જાય તેથી જ અહિં પ્રતિપક્ષ ભેદનું પણ અહણ થાય છે.

૨ દેશથી-સર્વાં શે નહિ પણ અહપ અંશે પાપવ્યાપારનો ત્યાગ જે ચારિત્રમાં હોય તે દેશસંયમ અથવા સંયમાસંયમ પણ કહેવાય છે.

૩ જેમાં અહપાંશે પણ પાપવ્યાપારનો ત્યાગ ન હોય તે અસંયમ અથવા અવિરત ચારિત્ર કહેવાય છે.

ઝોટલે સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રનો આપ ઝોટલે જે લાભ તે સમાય, અને તેજ સામાયિક છે. જેટલે જેટલે અંશે આત્મામાં સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતું જાય છે, તે સામાયિક ચારિત્ર સર્વથા પાપવ્યાપારના ત્યાગરૂપ છે.

પ્રશ્ન—સામાન્ય રીતે સઘળાં ચારિત્રો સામાયિક છે, કારણ કે તે સઘળાં પાપવ્યાપારના ત્યાગરૂપ છે તો પછી હેઠોપસ્થાપનીયાદિ ભેદ શા માટે ?

ઉત્તર—જો કે સઘળાં ચારિત્રો સર્વથા પાપવાળા વ્યાપારના ત્યાગરૂપ હોવાથી સામાયિક-રૂપજ છે, તો પણ પૂર્વ પર્યાયના હેઠાદિરૂપ જે વિશેષ છે, તેને લઈનેજ હેઠોપસ્થાપનીયાદિ ચારિત્રો પહેલા સામાયિક ચારિત્રથી શબ્દ અને અર્થથી ભુલ પડે છે. અને પહેલામાં પૂર્વ-પર્યાયનો છેદ વિગેરે કોઈપણ પ્રકારનો વિશેષ નહિ હોવાથી તે ‘સામાયિક’ એવા સામાન્ય શબ્દમાં જ રહે છે. ઝોટલે કે પહેલા ચારિત્રનું સામાયિક એવું સામાન્ય નામજ રહે છે. તે બે પ્રકારે છે—૧ ઇત્વર, ૨ યાવત્કથિક. તેમાં ભરત અને ઐરવતક્ષેત્રમાં પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના તીર્થમાં જેઓને પાંચ મહાવ્રતોનો ઉચ્ચાર કરાવ્યો નથી તેવા નવદીક્ષિત શિષ્યનું અલ્પકાળ માટેનું જે ચારિત્ર તે ઇત્વર. અને દીક્ષાના સ્વીકારકાળથી આરંભી મરણ પર્થતનું જે ચારિત્ર તે યાવત્કથિક. તે ભરત અને ઐરવતક્ષેત્રના વચલા બાવીસ તીર્થંકરના તીર્થમાં રહેલા સાધુઓનું, અને મહાવિદેહક્ષેત્રના તીર્થંકરોના તીર્થમાં રહેલા સાધુઓનું સમજવું. કારણ કે તેઓના ચારિત્રની ઉત્થાપના થતી નથી એટલે કે તેઓને વડી દીક્ષા આપવામાં આવતી નથી, શરૂઆતથીજ તેઓને ચાર મહાવ્રતો ઉચ્ચરાવવામાં આવે છે, અને યાવત્કથ પર્થત નિરતિચાર પણે તેનું પાલન કરે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—‘સામાન્યથી સઘળાં ચારિત્રો સામાયિકરૂપજ છે, પરંતુ છેદ આદિ વિશિષ્ટ ક્રિયાઓ વડે અર્થ અને નામથી ભુલ પડે છે. અને કોઈપણ જાતની વિશેષતા વિનાનું પહેલું ચારિત્ર સામાયિક એવી સામાન્ય સંજ્ઞામાંજ રહે છે. ૧ સર્વથા પાપવ્યાપારના ત્યાગરૂપ સામાયિક ચારિત્ર છે તે બે પ્રકારે છે—૧ ઇત્વર, ૨ યાવત્કથિક. તેમાં પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરોના તીર્થમાં મહાવ્રતોનું આરોપણ કયાં વિનાના નવદીક્ષિત શિષ્યને વડી દીક્ષા આપતાં પહેલાં અલ્પકાળ માટે જે આપવામાં આવે તે પહેલું ઇત્વર સામાયિક ચારિત્ર. અને વચલા બાવીસ તીર્થંકર અને મહાવિદેહક્ષેત્રના તીર્થંકરોના તીર્થના સાધુઓને દીક્ષાની શરૂઆતથી તે મરણ પર્થતનું જે ચારિત્ર આપવામાં આવે તે યાવત્કથિક સામાયિક ચારિત્ર છે.’ ૨-૩

પ્રશ્ન—ચારિત્ર અલ્પ કરનારાએ ઇત્વર સામાયિક પણ ‘હે ભગવન ! હું યાવત્કથપર્થત સામાયિક કરું છું’ એ પ્રમાણે જેટલું પોતાનું આયુષ્ય છે તેટલા કાળમાટે અલ્પ કહ્યું છે, તો વડીદીક્ષા લેતા પૂર્વનું સામાયિકચારિત્ર છોડતાં પોતે જે યાવત્કથપર્થતની પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેનો હોપ કેમ ન થાય ?

ઉત્તર—પહેલાં જ અમે કહ્યું છે કે સઘળાં ચારિત્રો સામાન્ય સ્વરૂપે તો સામાયિકરૂપજ છે, કારણ કે દરેક ચારિત્રમાં સંપૂર્ણ પાપવ્યાપારના ત્યાગનો સફલાવ છે. માત્ર છેદ આદિ વિશુદ્ધિ વિશેષવડે જ વિશેષતાને પ્રાપ્ત થતું શબ્દ અને અર્થવડે સિતતા ધારણ કરે છે. તેથી જેમ

યાવકથિક સામાયિક અથવા છેદોપસ્થાપનીયચારિત્ર ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ વિશેષરૂપ સૂક્ષ્મસંપન્ન-
ચાદિ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતાં ભાંગતા નથી, તેમ ઇત્વર સામાયિક પણ વિશુદ્ધિ વિશેષરૂપ છેદોપ-
સ્થાપનીયચારિત્ર પ્રાપ્ત થતાં ભાંગતું નથી. જો દીક્ષા છેડી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરે તોજ
ભાંગ થાય છે. પરંતુ સામાયિક ચારિત્રની જ વિશેષ વિશુદ્ધિરૂપ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર પ્રાપ્ત
થતાં ભાંગતું નથી. કહ્યું છે કે—‘ જ્ઞાતોને છેડી દેતાં ચારિત્રનો ભાંગ થાય છે, પરંતુ જે ચારિત્ર
પહેલાનાં ચારિત્રને વિશેષ શુદ્ધ કરે છે. નામમાત્રથી જ જુદું છે, તેનાથી ભાંગ કેમ થાય ?
અર્થાત્ સૂક્ષ્મસંપન્નચારિત્ર પ્રાપ્ત થતાં જેમ છેદોપસ્થાપનીયાદિનો ભાંગ થતો નથી તેમ છેદોપ-
સ્થાપનીય પ્રાપ્ત થતાં ઇત્વર સામાયિક ચારિત્રનો પણ ભાંગ ન થાય.’ તથા જે ચારિત્રમાં પૂર્વ
પર્યાયનો છેદ અને મહાવ્રતોમાં સ્થાપન કરવાનું હોય તે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર. શુરુ જ્યારે
નાની દીક્ષા આપે છે ત્યારે માત્ર કર્મભક્તે ઉચ્ચરાવે છે, ત્યારપછી ચોળોદ્રહન કર્યા બાદ વડી
દીક્ષા આપે છે; અને તે વખતે પાંચ મહાવ્રતો ઉચ્ચરાવે છે. જે દિવસે વડી દીક્ષા લે છે, તે
દિવસથી દીક્ષાના વરસની શરૂઆત થાય છે, અને પૂર્વનો દીક્ષાપર્યાય કપાઈ જાય છે. આ વડી
દીક્ષા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર કહેવાય છે. તે બે પ્રકારે છે—૧ સાતિચાર, ૨ અને નિરતિચાર.
તેમાં ઇત્વર સામાયિકવાળા નવદીક્ષિત શિષ્યને જે પાંચ મહાવ્રતોનું આરોપણ થાય છે—જે વડી
દીક્ષા અપાય છે તે, અથવા એક તીર્થંકરના તીર્થમાથી અન્ય તીર્થંકરના તીર્થમાં જતા
જેમકે—પાર્શ્વનાથ ભગવાનના તીર્થમાંથી વર્દમાનસ્વામિના તીર્થમાં જતા સાધુઓ ચાર
મહાવ્રત છેડી પાંચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મનો સ્વીકાર કરે તે નિરતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર.
અને મૂળ શુણનો ઘાત કરનાર ત્રાધુને ફરી જે વ્રતો ઉચ્ચરાવવાં તે સાતિચાર છેદોપસ્થાપ-
નીય ચારિત્ર. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—‘ નવદીક્ષિત શિષ્યને અથવા એક તીર્થમાથી બીજા તીર્થમાં
જતા સાધુઓને નિરતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે, અને મૂળ શુણનો ઘાત કરનારને
સાતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે. બંને સ્થિત કલ્પમાં હોય છે’ જે તીર્થંકરના
તીર્થમાં આતુમ્બસ અને પ્રતિક્રમણાદિ આચારો નિશ્ચિતરૂપે હોય એવો જે પહેલા અને
છેલ્લા તીર્થંકરના તીર્થનો કલ્પ તે સ્થિતકલ્પ કહેવાય છે. તથા પરિહાર એટલે તપવિશેષ,
તપાવિશેષવડે ચારિત્રને આવરનારા કર્મની શુદ્ધિ જે ચારિત્રમાં થાય તે પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્ર
કહેવાય છે. તે બે ભેદે છે—૧ નિર્વિશમાનક, ૨ અને નિર્વિષ્ટકાયિક. વિવક્ષિત ચારિત્રને
તપસ્થાદિ કરવાવડે સેવનારા જેઓ હોય તે નિર્વિશમાનક કહેવાય છે, અને જે યુનિવર્સ
તે ચારિત્રનું પાલન કરે છે તેઓના જેઓ પરિચારકો હોય તેઓ નિર્વિષ્ટકાયિક કહેવાય
છે. આ પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્ર પાલક અને પરિચારક વિના શ્રદ્ધ કરી શકાતું નહિ હોવાથી
ઉપરોક્ત નામે ઓળખાય છે. આ ચારિત્ર શ્રદ્ધ કરનારનો નવ નવનો સમૂહ હોય છે.
તેમાંના ચાર તપસ્થાદિ કરવાવડે ચારિત્રનું પાલન કરનારા, ચાર પરિચારક—વેચાલચ્ચ કરનારા,
અને એક વાચનાચાર્ય થાય છે. જો કે આ ચારિત્રને શ્રદ્ધ કરનારા સઘળા ઋતાતિશયસંપન્ન
હોય છે તો પણ તેઓના આચાર હોવાથી એકને વાચનાચાર્ય તરીકે સ્થાપે છે. હવે નિર્વિ-
શમાનકની તપસ્થાનો કમ અન્ય શાસ્ત્રની ગાથાઓ દ્વારા બતાવે છે, તે આ પ્રમાણે—
મહારાજે શીયાળો, ઉનાળો અને ચોમાસુ એ ત્રણે ઋતુમાં જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ

ત્રણ હોદ્દે પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્રનો તપ કર્યો છે. ૧ ઉનાળામાં જઘન્ય ઝોક, મધ્યમ ઝે, અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ઉપવાસ કરવાના કહ્યા છે. ૨ શિયાળામાં જઘન્ય ઝે, મધ્યમ ત્રણ, અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર ઉપવાસ અને ચોમાસામાં જઘન્ય ત્રણ, મધ્યમ ચાર, અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ઉપવાસ કરવાના કહ્યા છે. પારણે આયંબિલ કરવાનું કહ્યું છે. અને ભિક્ષાના સાત પ્રકારમાંથી પાંચ પ્રકારે ભિક્ષાનું શ્રદ્ધુ હોય છે, અને તેમાંના ઝે પ્રકારમાં અભિશ્રદ્ધ ધારણ કરવાનો હોય છે. તથા વાચનાચાર્ય અને પરિચારકો હમેશાં આયંબિલ કરે છે. ' અહિં પંચમુ ગહો દેસુ અમિ-ગાહો ' એ પદ્ધતી સામાન્યતઃ સાધુઓની આહારની એપણા ઝોટલે આહાર શ્રદ્ધુ કરવાના પ્રકાર 'સાત છે એમ જણાવ્યું છે. તે આ પ્રમાણે-સંસૃષ્ટ, અસંસૃષ્ટ, ઉદ્ધૃત, અદ્ધપલેપિકા, અવગૃહીત, પ્રગૃહીત, અને સાતમી ઉન્નિજતધર્મમાં. એ સાત પ્રકારમાંથી પહેલા ઝે પ્રકારે ગચ્છનિર્ગત સાધુને આહારનું શ્રદ્ધુ થતું નથી, પાંચ પ્રકારે થાય છે. તે પાંચમાંથી પશુ ઝોકવડે આહાર અને ઝોકવડે પાણી એ પ્રમાણે યેમાં અભિશ્રદ્ધ હોય છે. ' આ પ્રમાણે છ માસ પદ્ધત તપ કરીને નિર્વિશમાનક-તપ કરનારા અનુચર થાય છે, અને અનુચર તપ કરનાર થાય છે. ઝોટલે કે અત્યાર સુધી જે સુનિ વેધાવગ્ચ કરતા હતા તેઓ હવે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તપસ્યા કરે છે, અને તપસ્યા કરનાર અનુચર થાય છે. આ અનુચર તથા વાચનાચાર્ય આયંબિલ કરે છે. આ પ્રમાણે વળી છમાસ તપ કરીને ત્યાર પછી વાચનાચાર્ય તપસ્યા કરે છે. આઠમાંથી, એક વાચનાચાર્ય થાય છે, અને સાત વેધાવગ્ચ કરનારા થાય છે. આ પ્રમાણે આ પરિહારવિશુદ્ધિક કલ્પ અઠાર માસ પ્રમાણુ કર્યો છે. (આ અઠાર માસમાંથી દરેકને એક વરસના આયંબિલ અને છમાસ ઉપવાસને આંતરે આયંબિલ કરવાનું આવે છે.) આ પ્રમાણે અહિં સંક્ષેપમાં આ કલ્પનું વર્ણન કર્યું છે, વિશેષ વર્ણન પ્રજ્ઞાપનાદિ મોટા સૂત્રથી જાણવું. આ અઠાર માસ પ્રમાણુ કલ્પ પૂર્ણ કરીને ફરી પશુ આજ પરિહાર-વિશુદ્ધિકલ્પનો સ્વીકાર કરે, અથવા જિનકલ્પનો સ્વીકાર કરે, અથવા ગચ્છમાં આવી શકે

જુઓ પ્રવચન સારોહાર પૃષ્ઠ ૨૧૫ ગા. ૭૩૬

૧ જાણ કે ઘી આદિ ચીકણા પદાર્થવડે હાથ કે પાત્ર ખરડાયેલા હોય તે ખરડાયેલા હાથ કે પાત્રવડે જે ભિક્ષા શ્રદ્ધુ કરવી તે સંસૃષ્ટ ભિક્ષા ૨. જાણ કે ઘી આદિ ચીકણા પદાર્થવડે નહિ ખરડાયેલા હાથ કે પાત્રવડે જે ભિક્ષા શ્રદ્ધુ કરવી તે અસંસૃષ્ટ ભિક્ષા. ૩. તપેલી વિગેરે શૂળ પાત્ર-માંથી થાળી વિગેરે ખીન્ન પાત્રમાં કાઢેલું ભોજન શ્રદ્ધુ કરવું તે ઉદ્ધૃત ભિક્ષા. ૪ લેપ ઝોટલે ચીકણા જેની અંદર નથી એવા નિરસ વાઘ ચણા વિગેરેને શ્રદ્ધુ કરવા તે અથવા જે શ્રદ્ધુ કરતાં પશ્ચાત-કર્મ આદિથી ઉત્પન્ન થયેલા કર્મોને બંધ અદ્ધ થાય તે અદ્ધપલેપિકા ભિક્ષા. ૫. ભોજનકાળે થાળી વિગેરે પાત્રમાં ફૂર આદિ જે ભોજન ભોજન કરનારને પીરસ્યું હોય, તે પીરસેલા ભોજનમાંથી જે શ્રદ્ધુ કરવું તે અવગૃહીતભિક્ષા. ૬ ભોજનકાળે ભોજન કરવા ઇચ્છતા પુરુષને પીરસવા ઇચ્છતા કોઈ રસોધવા વિગેરેએ અમસા વિગેરેથી તપેલી વિગેરે પાત્રમાંથી ભોજન કાઢેલું હોય પરંતુ પીરસ્યું ન હોય તેને જે શ્રદ્ધુ કરવું અથવા ખાનારાએ પોતેજ પોતાના હાથવડે પાત્રમાંથી અમસા વિગેરેથી કાઢેલા ભોજનને જે શ્રદ્ધુ કરવું તે પ્રગૃહીત ભિક્ષા. ૭ જે ભોજન પરાય આદિ હોવાને કારણે નાખી દેવા યોગ્ય હોય અને જે ભોજનને પ્રાણશુદ્ધિ પશુ લેવા ન ઇચ્છતા હોય તે ભોજનને અથવા અર્ધા છોડેલા ભોજનને શ્રદ્ધુ કરવું તે ઉન્નિજતધર્મ ભિક્ષા.

એ. આ ચારિત્રને સ્વીકાર કરનારા તીર્થંકર પાસે સ્વીકારે અથવા તીર્થંકર પરમાત્મા પાસે જેમણે આ ચારિત્રનો સ્વીકાર કર્યો છે તેઓની પાસે સ્વીકારે છે, પરંતુ અન્યની પાસે સ્વીકારે નહિ. એઓતું' જે ચારિત્ર તે પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર કહેવાય છે.' તથા કિદ્દિરૂપે કરાયેલ સૂક્ષ્મ લોભ કષાયનો ઉદય જેની અંદર હોય તે સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર. આ ચારિત્ર દશમે ગુણસ્થાનકે હોય છે. અહિં કિદ્દિરૂપે કરાયેલ લોભનો જે અવશેષ ભાગ રહેલો છે, તેનો ઉદય હોય છે. તે વિશુદ્ધ્યમાનક અને સંકલ્પશ્યમાનક એમ બે ભેદ છે. તેમાં ક્ષપકશ્રેણિ અથવા ઉપશમશ્રેણિ ઉપર ચઢતા વિશુદ્ધ્યમાનક હોય છે, કારણ કે ચઢતા પરિણામવાળા હોય છે, અને ઉપશમશ્રેણિથી પડતા સંકલ્પશ્યમાનક હોય છે, કારણ કે પડતા પરિણામવાળા થાય છે. તથા અથાખ્યાત-અહિં અથ શબ્દ યથાર્થ અર્થમાં અને આર્ અભિવિધિ-મયોદા અર્થમાં છે. યથાર્થપણે મયોદાપૂર્વક જે ખ્યાત એટલે અકષાયરૂપ ચારિત્ર કહ્યું છે, તે અથાખ્યાત કહેવાય છે. કહ્યું છે કે-‘અથ શબ્દ યથાર્થ અર્થમાં અને આર્ અભિવિધિના અર્થમાં કહ્યો છે. આવા પ્રકારતું અકષાયરૂપ જે ચારિત્ર તે અથાખ્યાત અથવા યથાખ્યાત ચારિત્ર કહ્યું છે.’ અહિં યથાખ્યાત એ બીજું નામ છે, તેનો અન્યથા આ પ્રમાણે છે-જેમ સર્વ જીવલોકમાં અકષાય ચારિત્ર પ્રસિદ્ધ છે તે પ્રમાણે જે ચારિત્ર તે યથાખ્યાત. કષાયના ઉદય વિનાતું' જે ચારિત્ર તે યથાખ્યાત કહેવાય છે. તે ચારિત્ર બે ભેદ છે—૧ છાન્નસ્થિક, અને ૨ કૈવલિક. છાન્નસ્થિક પણ બે પ્રકારે છે—૧ ક્ષાયિક, ૨ જૌપશમિક. તેમાં ચારિત્ર મોહનિયતા સર્વથા ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલું ક્ષાયિક યથાખ્યાત બારમે ગુણસ્થાને. અને ચારિત્ર મોહના સર્વથા ઉપશમથી થયેલું જૌપશમિક યથાખ્યાત અગ્નીઆરમા ગુણસ્થાને હોય છે. તથા કૈવલિક યથાખ્યાત પણ બે ભેદ છે—૧ સયોગિકૈવલી સંખધી, ૨ અયોગિકૈવલી સંખધી. કહ્યું છે કે—‘છાન્નસ્થિક અને કૈવલિક એમ બે ભેદ યથાખ્યાત કહ્યું છે. તે દરેકના બપોળે ભેદ છે—તેમાં ક્ષયથી થયેલ, અને ઉપશમથી થયેલ એમ બે ભેદ પહેલા છાન્નસ્થિકના છે, તથા સયોગિકૈવળીતું' અને અયોગિકૈવળીતું' એમ બે ભેદ કૈવલિક યથાખ્યાતના છે.’ આ આ પ્રમાણે સંક્ષેપે ચારિત્રતું' સ્વરૂપ કહ્યું. તથા દેખતું તે દર્શન અથવા સામાન્ય અને ત્રિશેષ સ્વરૂપવાળી વસ્તુના વિષયમાં જાતિ ગુણ લિંગ ક્રિયા સિવાય સામાન્ય માત્ર જે જ્ઞાન તે દર્શન. તે ચાર પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે—૧ અણુદર્શન, ૨ અચણુદર્શન, ૩ અપચિદર્શન, અને ૪ દેવળદર્શન. આ ચારેતું' સ્વરૂપ ઉપયોગના અધિકારમાં પહેલાં જણાવ્યું છે ત્યાંથી જાણી લેવું. તથા, ‘લિદ્યતે ભિજ્યતે આત્મા કર્મણા સદા અનયેતિ હેત્યા.’ જે વડે આત્મા કર્મની સાથે લેવાય તે લેશ્યા કહેવાય. યોગાન્તર્ગત કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યની સુખ્યતાવડે કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યના યોગે થયેલ આત્માના જે શુભાશુભ પરિણામવિશેષ તે લેશ્યા કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—‘કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યોના પ્રધાનપણાવડે સ્ફટિક સરખા આત્માનો જે શુભાશુભ પરિણામ તેમાં આ લેશ્યા શબ્દ પ્રવર્તે છે. એટલે કે કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યોના યોગે થયેલા શુભાશુભ પરિણામને લેશ્યા કહે છે.’ તે છ પ્રકારે છે—૧ કૃષ્ણલેશ્યા, ૨ નીલલેશ્યા, ૩ કાપોતલેશ્યા, ૪ તેભે લેશ્યા, ૫ પદ્મલેશ્યા, ૬ અને શુકલલેશ્યા. કૃષ્ણાદિક લેશ્યાઓની યોગાન્તર્ગત-મન વચન અને કાયાની વર્ગણાઓની અન્તર્ગત અનંતી વર્ગણાઓ રહેલી છે, એમ જાણવું. કારણ કે યોગ સાથે

તેઓનો અન્વય વ્યતિરેક સંબંધ જણાય છે, તે આ પ્રમાણે-જ્યાં સુધી યોગ છે ત્યાં સુધીજ દેશ્યા છે, અને યોગના અભાવે અયોગિ અવસ્થામાં હોતી નથી. આ પ્રમાણે દેશ્યાઓનો અન્વય વ્યતિરેક સંબંધ યોગની સાથે હોવાથી દેશ્યાઓ યોગાન્તર્ગત ડ્રવ્યો છે એમ સમજવું. તથા તથાપ્રકારના આનાદિ પારિણામિક ભાવવડે મોક્ષગમનયોગ્ય જે આત્મા તે ભવ્ય. અને તથાપ્રકારના પારિણામિક ભાવવડે મોક્ષગમનને જે અયોગ્ય તે અભવ્ય. તે અહિં ભવ્યના અહંભુથી તેના પ્રતિપક્ષભૂત અભવ્યનું પણ અહંભુ કરવાનું છે. સમ્યક્-શબ્દ પ્રશંસા અથવા અવિરુદ્ધ અર્થમાં છે. સમ્યક્ જીવનો ભાવ-પરિણામ તે સમ્યક્ત્વ. એટલે પ્રશસ્ત અથવા મોક્ષને અવિરોધી જે આત્માનો પરિણામવિશેષ તે સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.

પ્ર-સમ્યક્ત્વ કે જે આત્માનું સ્વરૂપ છે તે કોઈ હેતુવડે પ્રાપ્ત થાય છે, કે હેતુ નિસિવાય પ્રાપ્ત થાય છે? હેતુનો વિચાર કરતા કોઈ હેતુ થી શકતો નથી. તે આ પ્રમાણે-સમ્યક્ત્વનો કયો હેતુ છે? ૧ શું અરિહંત ભગવાનના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ હેતુ છે? ૨ અથવા સિદ્ધાંતના અર્થનું શ્રવણ કરવું એ હેતુ છે? ૩ કે આ જે નિસિવાય અન્ય હેતુ છે? અહિં આ પ્રમાણે ત્રણ પક્ષ થઈ શકે છે. તેમાં પ્રથમ ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ સમ્યક્ત્વનાં હેતુ નથી, કારણ કે અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ કરવા છતાં પણ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ થતી નથી. તે આ પ્રમાણે ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ કરવા છતાં પણ અભવ્યોને સમ્યક્ત્વ ઉત્પત્તિ થતી નથી. માટે તે સમ્યક્ત્વનું કારણ નથી. જે છતાં જે ન થાય તે તેનું કારણ છે એમ બુદ્ધિમાન પુરુષો કહી શકે નહિ, કારણ કે કારણના અભાવમાં કાર્યની ઉત્પત્તિરૂપ અતિપ્રસંગ દોષની પ્રાપ્તિ થાય. વળી કદાચ એમ કહો કે ઉપર દેશમાં-ખારવાળી જમીનમાં નાખેલું ખીજ જેમ શુદ્ધ ભૂમિનો અભાવ હોવાથી અંકુર ઉત્પન્ન કરતું નથી એટલા માત્રથી કંઈ ખીજ અંકુરોત્પત્તિનું કારણ નથી એમ કહેવાતું નથી, કારણ કે અન્યત્ર શુદ્ધ ભૂમિમાં નાખેલું એજ ખીજ અંકુરોત્પત્તિનું કારણ થાય છે તેમ અભવ્યો પણ સમ્યક્ત્વરૂપ અંકુરની ઉત્પત્તિ પ્રત્યે ઉપરદેશ જેવા હોવાથી તેઓને ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરતા નથી, છતાં પણ ભગવાન અરિહંતની પૂજા દર્શનાદિ એ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં હેતુ નથી એમ નથી, કારણ કે શુદ્ધભૂમિ જેવા ખીજ ભવ્ય આત્માઓમાં સમ્યક્ત્વના હેતુરૂપે સ્પષ્ટપણે જણાય છે માટે અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ એ સમ્યક્ત્વનો હેતુ છે, તેમાં કાંઈ દોષ નથી એ તમારું કથન અસત્ય છે. કારણ કે કેટલાક દીર્ઘ સંસારી ભવ્ય આત્માઓને અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ કરવા છતાં પણ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ થતી નથી. માટે અરિહંત બિંબની પૂજા દર્શનાદિ સમ્યક્ત્વનું કારણ નથી. હવે ખીજો પક્ષ પ્રવચનાર્થનું શ્રવણ એ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં કારણ છે એમ કહો તો તે પણ અસત્ય છે, કારણ કે અનંતવાર પ્રવચનના અર્થનું શ્રવણ કરવા છતાં પણ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ થતી નથી. તે આ પ્રમાણે-સર્વજીવો અનંતીવાર ઐવેયકમાં ઉત્પન્ન થયા છે એમ ભગવતે જણાવ્યું છે. આ પ્રમાણે ઐવેયકમાં

૧ અહિં સર્વજીવો અનંતીવાર ઐવેયકમાં ઉત્પન્ન થયા છે; એમ ભગવતે જણાવ્યું છે એ કથન ત્રસપણું પામી અનંતકાળ સુધી સંસારમાં રહેલા જીવોની અપેક્ષાએ સમજવું.

અનંતીવાર ઉત્પત્તિ રજોહરણાદિ સાધુનું લિંગ ધારણ કર્યો વિના સંભવતી નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-‘અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ જિનપ્રણીત દ્રવ્ય સંજ્ઞમવડે ઐવેયકમાં ઉત્પત્તિ થાય છે.’ રજોહરણ આદિ સાધુનું લિંગ જ્યારે ધારણ કરે ત્યારે યથાયોગ્ય રીતે સિદ્ધાંતોના અર્થનું શ્રવણ અને તેનું જ્ઞાન અવશ્ય હોય છે. જે માટે કહ્યું છે કે-‘જ્યારે સાધુનું લિંગ ધારણ કરે ત્યારે યથાયોગ્ય રીતે સૂત્રપોરિસી, અર્થપોરિસી આદિ શ્રુતધર્મ હોય છે. એટલે કે અસુક સમયે મૂળ સૂત્રનોજ પાઠ કરવો, અસુક સમયે અર્થનો વિચાર કરવો, એ રૂપ શાસ્ત્રાધ્યયન અવશ્ય હોય છે. કારણ કે વીતરાગ દેવે તે તેઓનું નિત્યકર્મ કહ્યું છે.’ આ ગાથામાં ‘જ્ઞે’ એ પદથી શ્રુતધર્મ લેવાનો છે, અને તે પણ જેમણે સઘળા દોષોનો નાશ કર્યો છે એવા વીતરાગના વચનરૂપ છે. આ પ્રમાણે અનંતવાર પ્રવચનના અર્થનું શ્રવણ કરવા છતાં પણ કેટલાક આત્માઓને સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ થતી નથી, કારણ કે જ્યારે સમ્યક્ત્વ થાય ત્યારે ક’ઈક ન્યૂન અર્ધપુરુષલ પરાવર્તન સંસાર બાકી રહે છે, હવે જે પ્રવચનાર્થના શ્રવણથીજ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય તો ‘સઘળા જીવોને અર્ધપુરુષલ પરાવર્તન સંસાર બાકી રહે, પણ સઘળા જીવોનો એટલો સંસાર ઘટી શકતો નથી. કહ્યું છે કે-‘સમ્યક્ત્વ જ્યારે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે અવશ્ય ક’ઈક ન્યૂન અર્ધપુરુષલ પરાવર્તન સંસાર શેષ રહે છે. સઘળા જીવોને ક’ઈ એટલો સંસાર શેષ હોતો નથી.’ માટે પ્રવચનાર્થનું શ્રવણ સમ્યક્ત્વ ઉત્પત્તિમાં હેતુ નથી. હવે ત્રીજો પક્ષ કહે છે-આ બે હેતુથી કોઈ અન્ય હેતુ સમ્યક્ત્વમાં કારણ છે એમ કહો તો તે પણ અસત્ય છે, કારણ કે તે હેતુઓ સંસારમાં અનંતી વાર પ્રાપ્ત થયા છતાં સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થયું નથી. કહ્યું છે કે-‘અન્ય કોઈ એવો હેતુ નથી કે જે હેતુને પૂર્વે પ્રાપ્ત ન કર્યો હોય. કારણ કે અનાદિ સંસારમાં જમણ કરતાં કયા હેતુ સાથે યોગ થયો નથી ? અર્થાત્ દરેક હેતુ સાથે યોગ થયો છે. છતાં સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થયું નથી, માટે એવો કોઈ પણ અન્ય હેતુ નથી કે જે સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં કારણ હોય.’ હવે અહેતુક-હેતુ સિવાયજ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે એ પક્ષનો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો તે પણ અયુક્ત છે. કેમકે હેતુના અસ્વીકારમાં સર્વકાળે સર્વ સ્થળે અને સર્વ જીવોને સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિના પ્રસંગ આવે. કારણ કે જેની ઉત્પત્તિમાં કોઈ કારણ નથી તે અસુક ક્ષેત્રમાં અસુક કાળમાં કે અસુક પુરુષને થાય એ નિયમજ હોતો નથી, પરંતુ ગમે તે કાળમાં ગમે તે ક્ષેત્રમાં કે ગમે તેવા આત્માને થાય એમ પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે જે દેશ કાલાદિ નિમિત્ત રૂપે નથી તે નિયત થવા માટે એટલે કે અસુક દેશમાં કે અસુક કાળમાં જ થાય તેમ નિશ્ચિતરૂપે થવા માટે યોગ્ય પણ નથી, કારણ કે જો તે દેશકાલાદિમાં નિયતરૂપે થાય તો તેજ દેશકાળાદિ હેતુરૂપે થવાનો પ્રસંગ આવે. માટે અહેતુક પક્ષ ઘટી શકતો નથી. આ રીતે સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં હેતુરૂપે એક પણ પક્ષ ટકી શકતો નથી.

ઉ-તમે જે સહેતુક-સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં કોઈ હેતુ છે કે અહેતુક-સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં કોઈ હેતુ નથી ? એવા સુખ્ય જે બે પક્ષો કહ્યા તેમાંથી અહેતુક પક્ષને તો અમે સ્વીકારતાજ નહિ હોવાથી અમને કોઈ ક્ષતિ-દોષ કરતો નથી. સહેતુક પક્ષનો તો અમે સ્વીકાર કરીએ

૧ આ કથન પણ ત્રસપણું પામી અનંતકાળ સુધી સંસારમાં રહેલ જીવોની અપેક્ષાએ છે.

છીએજ. સહેતુક પક્ષ સંબંધે પણ સમ્યક્ત્વનો કયો હેતુ છે ? શું ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ હેતુ છે, અથવા પ્રવચનાર્થનું શ્રવણ હેતુ છે ઇત્યાદિ તમે જે કહ્યું તે પણ અભિપ્રાય નહિ સમજતા હોવાથી અચુક છે. કારણ કે બિનેશ્વરના વચનોના રહસ્યને સમજનાર ‘માત્ર ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિકજ સમ્યક્ત્વનું’ નિમિત્ત છે’ એમ કહેતા નથી, પરંતુ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિનું પારમાર્થિક કારણ તથાભવ્યત્વરૂપ અનાદિ પારિણામિક ભાવ કે જે જીવનો સ્વભાવવિશેષ છે તે છે. અને બાકીના ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ તે તે સહકારિકારણ છે. માટે અહિં કંઈ દોષ નથી. તે આ પ્રમાણે—એવાજ પ્રકારનો તે તે આત્માનો ‘તથાભવ્યત્વરૂપ અનાદિ પારિણામિક સ્વભાવવિશેષ છે કે જેવડે તે તે વિવક્ષિત ક્ષેત્રમાં તે તે વિવક્ષિત કાળમાં અને તે તે પ્રતિનિયત ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ ‘સહકારીકારણદ્વારા સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય છે. કેટલાકને તથાપ્રકારના અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ નિમિત્ત વિના પણ સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય છે. તથાભવ્યત્વ એ સાધ્યવ્યાધિ સમાન છે. જેમ કોઈ એક સાધ્યવ્યાધિ પોતાની મેળે જ શાંત થાય છે, અને કોઈ એક જ્યાં સુધી વૈદ્યના કહેવા પ્રમાણે ઉપચાર કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી શાંત થતો નથી, ઉપચાર કર્યો બાદ શાંત થાય છે, અથવા લાખા કાળે સ્વયમેવ દૂર થાય છે. તેમ આ તથાભવ્યત્વ પણ કોઈક તો પોતાની મેળેજ પરિપક્વ થાય છે. જેવડે અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિક બાહ્ય નિમિત્તની અપેક્ષા સિવાયજ આત્માને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને કોઈક તો અરિહંતના બિંબની પૂજા, દર્શન; વિશિષ્ટ તથોલક્ષ્મીવાળા સાધુઓનું દર્શન, અથવા પ્રભુના વચનના શ્રવણરૂપ નિમિત્તોની અપેક્ષાએ પરિપક્વ થાય છે, અથવા ઘણે કાળે નિમિત્તવિનાજ પરિપક્વ થાય છે. આજ હેતુથી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે ધર્મસાર પ્રકરણમાં કહ્યું છે કે—‘આ તથાભવ્યત્વ સાધ્ય વ્યાધિ સમાન છે’ તેથી તથાપ્રકારના અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિક તથાભવ્યત્વના પરિપાકમાં હેતુરૂપે થઈને સમ્યક્ત્વનું પણ કારણ થાય છે. ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શન અને પ્રવચનાર્થનું શ્રવણ તથાભવ્યત્વના પરિપાકમાં હેતુ થાય છે, અને તથાભવ્યત્વનો પરિપાક થયા બાદ તેજ પૂજા દર્શનાદિ સમ્યક્ત્વનું પણ કારણ થાય છે. વળી પૂર્વપક્ષીએ ‘પૂજા દર્શનાદિ સામગ્રી છતાં પણ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતું નથી માટે તે સમ્યક્ત્વનું કારણ નથી’ એ જે કહ્યું છે તે પણ અયોગ્ય છે. કારણ કે જેના ભવ્યત્વનો પરિપાક થયો છે તેનેજ અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ સમ્યક્ત્વના હેતુરૂપે થાય છે, એમ શાસ્ત્રમાં સ્વીકારેલ છે. પરંતુ જ્યાં સુધી તથાભવ્યત્વનો પરિપાક થયો હોતો નથી ત્યાં સુધી તે દર્શનાદિ સમ્યક્ત્વના હેતુરૂપે સ્વીકાર્યો નથી. તથાભવ્યત્વનો એવાજ પ્રકારનો અનાદિ પારિણામિક સ્વભાવ છે કે જેવડે વિવક્ષિત ક્ષેત્ર અને કાળનો સફલાવ થાય ત્યારે ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિની અપેક્ષાએ તે તથાભવ્યત્વનો પરિપાક થાય છે અને સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં હેતુ થાય છે. આ રીતે તથાભવ્યત્વનો પરિપાક સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં મૂળ કારણ છે અને

૧ પ્રત્યેક ભવ્યનું તે તે વિશેષ પ્રકારનું જે ભવ્યત્વ તેને તથાભવ્યત્વ કહેવામાં આવે છે.

૨ સાથે રહી જે કાર્મ ઉત્પન્ન કરે તે સહકારિ કારણ કહેવાય છે

પૂજા દર્શનાદિ સહકારિ કારણ છે. તેથી અહિં કંઈ દોષ નથી. એટલું જ કહેવું બસ છે. તે 'સમ્યક્ત્વ ત્રણ પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે-૧ ક્ષાયિક, ૨ ક્ષાયોપશમિક, ૩ ઔપશમિક. તેમાં ત્રણ પ્રકારના દર્શનમોહનીયના સર્વથા ક્ષયથી જે ઉત્પન્ન થાય તે ક્ષાયિક, દર્શન-મોહનીયનો ક્ષય અનંતાનુબંધીના ક્ષય થયા વિના થતો નથી માટે તે અનંતાનુબંધીનો-ક્ષય પણ અહિં લેવાનો છે. તથા ઉદયપ્રાપ્ત મિથ્યાત્વના ક્ષયથી અને ઉદય અપ્રાપ્તના ઉપશમથી એટલે કે સમ્યક્ત્વ સ્વરૂપપણાની પ્રાપ્તિરૂપ રોકાયેલ (મિથ્યાત્વ)ના ઉદયિત્વ સ્વરૂપથી થયેલ જે તત્ત્વરુચિ તે 'ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ. તથા ઉદયમાં આવેલા મિથ્યાત્વના ક્ષયથી અને ઉદયમાં નહિ આવેલા મિથ્યાત્વના રસોદય અને પ્રદેશોદય સ્વરૂપ બંને પ્રકારના ઉદયના રોકવાથી થયેલ જે તત્ત્વરુચિ તે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ. સમ્યક્ત્વના અહંબુદ્ધિ તેના પ્રાતપક્ષભૂત મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન અને મિશ્રતું' પણ અહંબુદ્ધિ કયું છે, તેઓનું સ્વરૂપ ગુણસ્થાનકના સ્વરૂપના કથન પ્રસંગે વર્ણવશે આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વ માર્ગબુદ્ધિ સ્વરૂપ કહ્યું. તથા જે દ્વારા પૂર્વોપરનો વિચાર કરી શકાય તે સંસાર-મનવાળા આત્માઓ સંસારી, અને તેના પ્રતિપક્ષ-મનવિનાશ સઘળા એકેન્દ્રિયાદિ જીવો અસંસારી સંસારીના અહંબુદ્ધિ તત્પ્રતિપક્ષ અસંસારીતું' પણ અહંબુદ્ધિ કયું છે. તથા ઓભહાર, લોભહાર, અને કવલાહાર આ ત્રણમાંથી કોઈપણ બીજાનો આહાર કરે તે આહારી, અને આ ત્રણમાંથી એક પણ બીજાનો આહાર ન કરે તે અણહારી કહેવાય છે. આહારીના અહંબુદ્ધિ તત્પ્રતિપક્ષ અણહારી પણ અહંબુદ્ધિ કરાયા છે.

આ પ્રમાણે ચૌદ માર્ગબુદ્ધિસ્થાનનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે તેઓમાં કોઈ સ્થળે નિષેધદ્વારા, અને કોઈ સ્થળે વિધાનદ્વારા યોગો કહેવા ઇચ્છતા નીચેની ગાથા કહે છે—

इगिविगलथावरेसु न मणो दो भेय केवलदुर्गमि ।
इगिथावरे न वाया विगलेसु असच्चमोसेव ॥९॥

एक [एकेन्द्रिय] विकलस्थावरेषु न मनः द्वौ भेदौ केवलद्विके ।
एकस्थावरे न वचः विकलेष्वसत्यामृषैव ॥९॥

અર્થ—એકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિય અને સ્થાવરમાં મનોયોગ હોતો નથી. કેવળદ્વિક માર્ગબુદ્ધિમાં મનોયોગના બે ભેદ હોતા નથી. એકેન્દ્રિય અને સ્થાવરમાં વચનયોગ હોતો નથી. અને વિકલેન્દ્રિયમાં અસત્ય અમૃષા વચનયોગજ હોય છે.

૧ ત્રણ પ્રકારના સમ્યક્ત્વનું વિશેષ સ્વરૂપ ઉપશમના કરણમાં આવશે ત્યાંથી જોઈ લેવું.

૨ જે અનંતાનુબંધિ ચાર સત્તામાં ન હોય તો મિથ્યાત્વ અને મિશ્ર મોહનીય એ બેના અને જે અનંતાનુબંધિ ચાર સત્તામાં હોય તો તે ચાર સહિત મિથ્યાત્વ તથા મિશ્ર મોહનીય એમ છતાં પ્રદેશોદયથી તથા ઉપશમ સમ્યક્ત્વરૂપ વિશુદ્ધિવડે શુદ્ધ કરાયેલ મિથ્યાત્વ મોહનીયના દલિલકરૂપ સમ્યક્ત્વ મોહનીયના રસોદયથી થયેલ જે તત્ત્વરુચિ તે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.

ટીકાતુ૦—ઇન્દ્રિયદ્વારમાં એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચૈરિન્દ્રિય માર્ગોમાં, કાય-દ્વારમાં પૃથ્વી, અપ્, તેઊ, વાયુ, અને વનસ્પતિ કાયમાર્ગોમાં અને ઉપલક્ષણથી અસંગી તથા અનાહારક માર્ગોમાં પણ મનોયોગના ચાર લેહમાંથી એકપણ લેહ હોતો નથી. તથા જ્ઞાન અને દર્શનદ્વારમાંથી કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન માર્ગોમાં મનોયોગના અસત્ય અને સત્યાસત્ય એ બે લેહ હોતા નથી, પરંતુ સત્યમનોયોગ અને અસત્યામૃષા મનોયોગ એ બે લેહ હોય છે. તથા ઇન્દ્રિયદ્વારમાં એકેન્દ્રિયમાર્ગોમાં, કાયદ્વારમાં પૃથ્વીકાયાદિ પાંચે સ્થાવરમાર્ગોમાં, અને ઉપલક્ષણથી અણુહારિમાર્ગોમાં વચનયોગના ચારે લેહ હોતા નથી. તથા વિકલેન્દ્રિયોમાં અને ઉપલક્ષણથી અસંગિમાર્ગોમાં અસત્યઅમૃષા વચનયોગ હોય છે, શેષ લેહ હોતા નથી. ૯

સત્ત્વા અસત્ત્વમોસા દો દોસુવિ કેવલેસુ માસાઓ ।

અંતરગદ્ કેવલિણ્ણુ કમ્મયન્નત્થ તં વિવક્ષાણ્ણ ॥૧૦॥

સત્યાઽસત્યાઽમૃષે દ્વે દ્વયોરપિ કેવલયોર્મપિ ।

અન્તરગતૌ કૈવલિકે કાર્મણમન્યત્ર તત્ વિવક્ષયા ॥૧૦॥

અર્થ—કેવળદ્વિકમાર્ગોમાં સત્ય અને અસત્યઅમૃષા એ બે ભાષા હોય છે. વિચલ્લગતિ અને કેવલિસમુદ્ધાતમાં કાર્મણયોગ હોય છે, અન્યત્ર તે વિવક્ષાએ હોય છે.

ટીકાતુ૦—કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એ બે માર્ગોમાં સત્ય અને અસત્યામૃષા એ બે વચનયોગ હોય છે, અને શેષ સંગી આદિ માર્ગોસ્થાનોમાં મનોયોગના ચારે લેહ તથા વચનયોગના ચારે લેહ હોય છે. તથા વિચલ્લગતિમાં, ઉત્પત્તિના પ્રથમસમયે, અને કેવલીસમુદ્ધાતમાં ત્રીજે ચોથે અને પાંચમે સમયે કાર્મણકાયયોગ હોય છે. અન્યકાળે વિવક્ષાએ હોય છે. એટલે કે બે સત્તારૂપે વિવક્ષા કરવામાં આવે તો હોય છે, યોગરૂપે વિવક્ષા કરવામાં આવે તો હોતો નથી. કારણ કે ઉપર કહ્યું તે સિવાયના કાળમાં મિશ્ર કે ઔદારિકાદિયોગો હોય છે, પરંતુ કેવળ કાર્મણકાયયોગ હોતો નથી. ૧૦

મળનાણવિમંગેસુ મીસં ઝરલંપિ નારયસુરેસુ ।

કેવલથાવરવિગલે વેઝલ્લિદુગં ન સંભવહ્ ॥૧૧॥

મનોજ્ઞાનવિમળ્યોઃ મિશ્રધુરલમપિ નારકસુરેષુ ।

કેવલસ્થાવરવિકલે વૈક્રિયદ્વિકં ન સંભવતિ ॥૧૧॥

અર્થ—મનઃપર્યવજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાનમાં ઔદારિકમિશ્રયોગ સંભવતો નથી. નારકી અને દેવોમાં ઔદારિકયોગ પણ હોતો નથી. કેવલદ્વિક, સ્થાવર, અને વિકલેન્દ્રિયમાં વૈક્રિય-દ્વિક સંભવતું નથી.

ટીકાતુ૦—મનઃપર્યવજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાનમાર્ગોમાં ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ હોતો નથી.

કારણ કે ઔદારિકમિશ્ર મનુષ્ય તિથ્યેને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય છે, ત્યાં તે બંને જ્ઞાનો હોતા નથી. તેમાં મનઃપર્યવજ્ઞાન દ્રવ્ય અને ભાવથી સંયમી આત્માઓનેજ થાય છે તે તો પર્યાપ્તોજ હોય છે. અને વિભંગજ્ઞાન મનુષ્ય તિથ્યેને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં ઉત્પન્ન થતું નથી. તથા નારકી અને દેવોમાં ઔદારિકમિશ્ર અને ઔદારિક એ બંને યોગો તેઓતું ભવધારણીય શરીર વૈક્રિય હોવાથી હોતા નથી. ગાથાના બીજા પાદમાં મૂકેલ અપિ શબ્દ બહુલ અર્થવાળો હોવાથી ચક્ષુઃશૈન અને અણુહારિભાગીજ્ઞામાં ઔદારિકમિશ્ર વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર હોતા નથી, એમ સમજવું. તથા કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ઉપલક્ષણથી યથા-ખ્યાત ચારિત્ર. વાચુવર્જિત પૃથિવીકાયાદિ સ્થાવર અને બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય તથા ચૈત્તિન્દ્રિય એ દશ ભાગીજ્ઞામાં વૈક્રિય અને વૈક્રિયમિશ્રયોગો હોતા નથી. લઙ્ગિનેા પ્રયોગ કરવામાં પ્રમાદ છે તેથી સાતમા શુણ્ધસ્થાનથી આગળ કોઇપણ શુણ્ધસ્થાનકે કોઇપણ લઙ્ગિ ફારવતા નથી તેથીજ કેવળદિક અને યથાખ્યાત ચારિત્રભાગીજ્ઞામાં વૈક્રિયદિક હોતું નથી અને સ્થાવરાદિમાં તો લઙ્ગિજ્ઞ હોતી નથી તેથી વૈક્રિયદિક હોતું નથી. વાચુકાયમાં વૈક્રિયદિક હોય છે માટે વાચુતું વર્જન કયું છે. ૧૧

આહારદુર્ગં જાયઙ્ ચોદસપુવિસ્સ ઇઙ્ વિસેસણઓ ।

મણુયગૃપંચેદિયમાહ્ણસુ સમર્ષણ જોણ્જા ॥૧૨॥

આહારકદ્વિકં જાયતે ચતુર્દશપૂર્વિણ્ણં ઇતિ વિશેષણતઃ ।

મનુષ્યગતિ-પચ્ચેન્દ્રિયાદિકેષુ સ્વમત્યા યોજયેત્ ॥૧૨॥

અર્થ—આહારકદ્વિકં ચૌદપૂર્વિનેજ હોય છે. એ વિશેષણવડે, મનુષ્યગતિ અને પચ્ચેન્દ્રિયાદિ ભાગીજ્ઞામાં જ્યાં ચૌદ પૂર્વધર સંભવી શકે ત્યાં સ્વમતિથી તેની યોજના કરવી.

ટીકાતુ—આહારક અને આહારકમિશ્રકાયયોગ લઙ્ગિધર્મપક્ત ચૌદપૂર્વધરમુનિનેજ હોય છે, બીજા કોઇને હોતા નથી. એવું વિશેષણ હોવાથી મનુષ્યગતિ પચ્ચેન્દ્રિયજાતિ ઇત્યાદિ ભાગીજ્ઞાસ્થાનોમાંથી કઈ કઈ ભાગીજ્ઞામાં ઘટી શકે છે તેની યોજના પોતાની બુદ્ધિથી કરી લેવી. એટલે કે જે જે ભાગીજ્ઞાસ્થાનોમાં ચૌદપૂર્વના અભ્યાસનો સંભવ હોય ત્યાં ત્યાં યોગનો નિષ્ફળ કરવો, બાકીના સ્થાનોમાં નહિ. જેમકે—ઉપરની બે ઉપરાત ત્રસકાય, પુરુષ, નયુંસક એ બે વેદ વિગેરે. આ પ્રમાણે કેટલીક ભાગીજ્ઞાઓમાં અમુક યોગો નથી હોતા એમ કહ્યું. અને કેટલીકેક ભાગીજ્ઞાઓમાં અમુક અમુક યોગોતું વિધાન કયું. પરંતુ કઈ ભાગીજ્ઞાએ બધા મળી કેટલા યોગો હોય એ મંદમતિવાળાઓથી સમજી શકાય તેમ નહિ હોવાથી તેઓના બોધ માટે કઈ ભાગીજ્ઞામાં કેટલા યોગો હોય તે કહે છે—દેવગતિ અને નરકગતિમાં ઔદારિકદિક અને આહારકદિકવિના શેષ અગીઆર યોગો હોય છે. તેમાં ચૌદ-પૂર્વના અધ્યયનનો અભાવ હોવાથી આહારકદિક અને ભવધારણીય વૈક્રિયશરીર હોવાથી ઔદારિકદિક હોતા નથી. આ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ હેતુઓની સંકલના કરી લેવી. તિથ્યે-

ગતિ, સ્ત્રીવેદ, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, વિભંગજ્ઞાન, અવિરતિ, સાસ્વાદન, અભ્યન્ન; મિથ્યા-
ત્વ, ૨ઔપશમિકસમ્યક્ત્વ, એ દશ માર્ગજ્ઞામાં આહારકદિકહીન શેષ તેર યોગો હોય છે.
અહિં પશુ આહારકદિકના અભાવનો વિચાર ઉપર કહ્યા પ્રમાણેજ સમજવો.

પ્રશ્ન—તિર્થઅગતિથી મિથ્યાત્વ સુધીની નવ માર્ગજ્ઞામાં તો ચૌદપૂર્વના અધ્યયનનો
અભાવ હોવાથી આહારકદિક ન હોય તે બરાબર છે પરંતુ ઔપશમિકસમ્યક્ત્વ કે જે
ચોથાથી અગીઆરમા સુધીમાં હોય છે ત્યાં કેમ ન હોય ?

ઉત્તર—અનાદિમિથ્યાત્વની કે જેઓ પહેલે ગુણહાણે ત્રણ કરણ કરી ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત
કરે છે તેઓને તો ચૌદપૂર્વનો અભ્યાસજ હોતો નથી તેથી, અને ચારિત્રમોહનીયની ઉપ-
શમના કરવા માટે શ્રમણપણામાં જેઓ ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે તેઓ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત
કર્તા બાદ તરતજ ચારિત્રમોહનીયની ઉપશમનાનો પ્રયત્ન કરે છે તેથી કોઈપણ બળિષ્ઠ
કદાચ હોય તો પણ ફેરવતા નથી, માટે તેઓને આહારકદિક હોતું નથી તથા મતુખ્ય-
ગતિ, પ્રત્યેન્દ્રિયભતિ, ત્રસકાય, કાચયોગ, પુરુષવેદ, નપુંસકવેદ, કૌષ, માન, માયા, લૌભ,
એ કપાયત્વગુણ, મતિ, શ્રુત, અવધિજ્ઞાન, અવધિદર્શન, અચક્ષુદર્શન, છ દેશ્યા, ક્ષાયોપશમિ-
કસમ્યક્ત્વ, ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ, ભવ્ય, સંજ્ઞિ અને આહારક એ છન્વીસમાર્ગજ્ઞામાં પંદરે યોગો
હોય છે. એકેન્દ્રિયમાર્ગજ્ઞામાં મનોયોગ અને વચનયોગના ચાર ચાર લેહ, તથા આહારક
અને આહારકમિશ્ર સિવાયના ઔદારિક ઔદારિકમિશ્ર, કાર્મણ, વૈકિંચ અને વૈકિંચમિશ્ર એ પાંચ
યોગો હોય છે- તેમાં પૃથ્વી, અપ, તેજ, અને વનસ્પતિકાયમાર્ગજ્ઞામાં વૈકિંચદિકસિવાય ત્રણ

૧ અગીઆરમી ગાથામાં વિભંગજ્ઞાને ઔદારિકમિશ્રનો નિષેધ કર્યો છે ત્યારે બારમી ગાથાની
ટીકામાં તેર યોગમાં ઔદારિકમિશ્ર યોગ ગ્રહણ કર્યો છે. ચતુર્થે કાર્મણથી ૨૬મી ગાથામાં પશુ
વિભંગે તેર યોગ લીધા છે. તેનું કારણ એમ જણાય છે કે અપર્ધાનાવસ્થામાં વિભંગજ્ઞાન ઉત્પન્ન
ન થાય માટે ૧૧મી ગાથામાં વિભંગજ્ઞાને ઔદારિકમિશ્રયોગનો નિષેધ કર્યો છે, અને દેવગતિમાંથી
વળતે આવે તો મતુખ્યગતિમાં સંભવી શકે માટે ૧૨મી ગાથાની ટીકા વિગેરેમાં ઔદારિકમિશ્ર યોગ
ગ્રહણ કર્યો છે.

૨ ઉપશમસમ્યક્ત્વે ઔદારિકમિશ્ર વૈકિંચમિશ્ર અને કાર્મણ યોગો કેમ હેલ્ય તેનો વિચાર આજ
દારની પચીસમી ગાથામાં અને તેનાજ ટીપ્પણમાં કર્યો છે ત્યાંથી જોઈ લેવું.

૩ સઘળા યોગો છઠ્ઠા ગુણહાણા સુધીમાં ધટી શકે છે અને ઉપરોક્ત બધા ભાવો છઠ્ઠા અને તે
કરતા પશુ ઉપરના ગુણહાણે હોય છે તેથી ઉપરોક્ત સઘળી માર્ગજ્ઞાઓમાં પંદરે યોગો સંભવે છે.
કદાચ એમ શંકા થાય કે ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાર્ગજ્ઞાએ ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણયોગ
શી રીતે ધટી શકે ? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે નપું સમ્યક્ત્વ જો કે કોઈને અપર્ધાનાવસ્થામાં ઉત્પન્ન
થાય નહિ, પરંતુ પૂર્વે ભવ્યું કરણ અપર્ધાનાવસ્થામાં હોઈ શકે છે. ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ સાથે નરક
સિવાય ત્રણ ગતિમાં અને ક્ષાયિક સાથે અસખ્યાત વર્ણના આધુવાણા મતુખ્ય તિર્થંત્ર ત્રણ નરક અને
વૈમાનિક દેવ એમ ચારે ગતિમાં જઈ શકે છે. તેથી તે માર્ગજ્ઞામાં અપર્ધાનાવસ્થાભાવિ ઔદારિક-
મિશ્ર, વૈકિંચમિશ્ર, અને કાર્મણયોગો ધટી શકે છે. તથા આહારિમાર્ગજ્ઞામાં કાર્મણ કાયયોગ ઉત્પન્નના
પ્રથમ સમયે ધટે છે કેમકે તે વખતે જીવ આહારિ હોય છે.

યોગો હોય છે. વિકલેન્દ્રિયમાં ઉપરોક્ત ત્રણ યોગમાં અસત્યઅમૃષાવચનયોગ ભેદતાં ચાર યોગ હોય છે. વાયુકાય માર્ગણમાં ઔદારિકદિક, વૈકિયદિક અને કાર્મણ્ય એ પાંચ યોગો હોય છે. કારણકે બાહરપર્યાપ્ત વાયુકાયમાંના કેટલાકને વૈકિયલ્પિય હોય છે. મનોયોગ, વચનયોગ, મનઃપર્યવસાન, સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર, એ પાંચ માર્ગણમાં ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ્યવિના તેર યોગો હોય છે. કારણ કે કાર્મણ્યયોગ વિશ્લેષગતિમાં તથા ઉત્પત્તિના પ્રથમ સ્તરે અને ઔદારિકમિશ્ર અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય છે, તે વખતે મનોયોગાદિનો અભાવ છે, માટે તે બે યોગો હોતા નથી. 'અશ્રુદ્દર્શન'માર્ગણ્યો કાર્મણ્ય ઔદારિકમિશ્ર વૈકિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર સિવાયના અગ્નીઆર યોગો હોય છે. પરિહારવિશુદ્ધિક અને સૂક્ષ્મસંપરાધચારિત્ર એ બે માર્ગણમાં મનોયોગ અને વચનયોગના ચાર ચાર ભેદ તથા ઔદારિકકાયયોગ એ નવ યોગો હોય છે. ચારિત્ર પર્યાપ્તાવસ્થામાંજ હોય છે તેથી તથા કેઈ લ્પિય હોય તો પણ તેના પ્રયોગ આ ચારિત્રવાળા કરતા નહિ હોવાથી અન્ય-યોગો હોતા નથી ઉપરોક્ત નવમાં વૈકિયકાયયોગ મેળવીએ એટલે સમ્યગ્મિથ્યાદિષ્ટિમાર્ગ-ણ્યો દશ યોગ હોય છે. મિશ્રસમ્યક્ત્વ પર્યાપ્તાવસ્થામાંજ હોય છે તેથી પર્યાપ્તાવસ્થા-ભાવિ યોગોજ આ માર્ગણ્યો હોય છે. ઉપરોક્ત નવ યોગમાં વૈકિયદિક મેળવતાં અગ્નિ-આર યોગ દેશવિશ્તિમાર્ગણ્યો હોય છે. અહિં વૈકિયલ્પિયનો પણ સંભવ છે, તેથી તે યોગો લીધા છે. યથાખ્યાત ચારિત્રમાર્ગણ્યો ઉપરોક્ત નવમાં ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ્ય કાયયોગ મેળવતા અગ્નીઆર યોગો હોય છે. કારણ કે કેવળિ સમુદ્ધાતમાં ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ્યકાયયોગ એ બે યોગો હોય છે. ૧ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન માર્ગણ્યો સત્ય મનોયોગ અને અસત્યઅમૃષા મનોયોગ, સત્ય વચનયોગ અને અસત્યઅમૃષા વચન-યોગ, ઔદારિક, ઔદારિકમિશ્ર, અને કાર્મણ્ય કાયયોગ એમ સાત યોગો હોય છે, અસ-ક્ષિમાર્ગણ્યો ઔદારિકદિક, વૈકિયદિક, કાર્મણ્ય અને અસત્યઅમૃષા વચનયોગ એ છ યોગો હોય છે અને અણ્યાહારિ માર્ગણ્યો એક કાર્મણ્ય કાયયોગજ હોય છે. આ પ્રમાણે બાસકે માર્ગણ્યમાં યોગો કહ્યા. ૧૨

આ પ્રમાણે માર્ગણ્યમાં યોગો કહીને હવે ઉપયોગો લેવાવે છે—

મણુયગર્હ્યે વારસ મળકેવલવજ્જિયા નવજ્ઞાસુ ।

ઇગિથાવરેસુ તિન્નિ ઉ ચડ વિકલે વાર તસસકલે ॥૧૩॥

૧ આ માર્ગણ્યમાં યોથો કર્મચર્યા ૨૮માં કાર્મણ્ય અને ઔદારિકમિશ્ર વિના તેર યોગો કહ્યા છે, વૈકિય અને આહારિકમિશ્રનો નિષેધ કર્યો નથી. કારણ કે લ્પિયનો ફેરવનાર મનુષ્ય પર્યાપ્તોજ હોય છે. અહિં આહારિકમિશ્ર અને વૈકિયમિશ્રનો પણ નિષેધ કર્યો છે. કારણ કે એ મિશ્ર યોગ હોય ત્યાં સુધી તે શરીરમાં અશ્રુદ્દર્શન હોતું નથી. વિવાક્ષાભેદ છે.

૨ કેવળજ્ઞાન તેરમે ગુણકાણે હોય છે, ત્યાં કેવળિભગવાનને મનોયોગ અન્ય ક્ષેત્રમાં રહેલા અવધિ કે મનઃપર્યવસાનીઓ મનદારા પ્રશ્ન પૂછે તેના ઉત્તર મનદારા આપે ત્યારે હોય છે. વચનયોગ ઉપદેશ આપે ત્યારે હોય છે. ઔદારિકકાયયોગ વિહારાદિ કાળે હોય છે. ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ્ય કાયયોગ કેવળિસમુદ્ધાતમાં હોય છે.

મનુજગતૌ દ્વાદશ મનોજ્ઞાનકેવલવર્જિતા નવાન્યાસુ ।

એકેન્દ્રિયસ્થાવરેષુ ત્રીણિ તુ ચત્તારો વિકલે દ્વાદશ ત્રસસકલે ॥૧૩॥

અર્થ—મનુષ્યગતિમાં બાર, મનઃપર્થવજ્ઞાન અને કેવલદ્વિક વર્ણ શેષ અન્યગતિમાં, એકેન્દ્રિય અને સ્થાવરમાં ત્રણ, વિકલેન્દ્રિયમાં ચાર, તથા ત્રસ અને પંચેન્દ્રિયમાં બારે ઉપયોગો હોય છે.

ટીકાનુ—મનુષ્યગતિમાં બારે ઉપયોગો ઘટે છે. નરકગતિ, તિર્થંચગતિ, અને દેવગ-
તિમાં મનઃપર્થવજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન વિના નવ ઉપયોગો હોય છે. એકેન્દ્રિય-
માર્ગેણ, ઉપલક્ષણથી બેધેન્દ્રિય અને તેધેન્દ્રિયમાર્ગેણ, તથા પૃથ્વી અપ્ તેહ વાયુ અને
વનસ્પતિ એ પાંચ સ્થાવરકાય માર્ગેણ એ આઠ માર્ગેણમાં મતિઅજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાન અને
અચક્ષુદર્શન એ ત્રણ ઉપયોગો હોય છે. ગાથામાં ચૂકેલો ‘તુ’ શબ્દ અધિક અર્થને
સૂચક હોવાથી દેશવિરતિમાર્ગેણમાં મતિ, શ્રુત, અવધિજ્ઞાન, અક્ષુ, અચક્ષુ, અને અવધિ-
દર્શન, એ છ ઉપયોગો હોય છે. તથા અજ્ઞાનવટે મિશ્ર ઉપરોક્ત ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ
દર્શન મિશ્રસમ્યક્ત્વમાર્ગેણાએ હોય છે. અસંયતમાર્ગેણામાં આદિના ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ
અજ્ઞાન અને ત્રણ દર્શન એ નવ ઉપયોગ હોય છે. વિકલેન્દ્રિયમાં ચત્તારિન્દ્રિયમાર્ગેણાએ
મતિ શ્રુત અજ્ઞાન અને અક્ષુ અચક્ષુદર્શન એ ચાર ઉપયોગો હોય છે. ઉપલક્ષણથી અસંજિમા-
ર્ગેણામાં પણ એજ ચાર ઉપયોગો હોય છે. તથા ત્રસકાય અને પંચેન્દ્રિયમાર્ગેણામાં બારે
ઉપયોગો સંભવે છે. ૧૩

જોષ વેષ સન્ની આહારગમ્વસુક્કલેસાસુ ।

વારસ સંજમસમ્મે નવ દસ લેસાકસાસુ ॥૧૪॥

યોગે વેદે સંજિનિ આહારકમ્વશુક્લલેશ્યાસુ ।

દ્વાદશ સંયમસમ્યક્ત્વે નવ દશ લેશ્યાકપાયેષુ ॥૧૪॥

અર્થ—યોગ, વેદ, સંજિ, આહારક, ભવ્ય, અને શુક્લ લેશ્યામાર્ગેણામાં બારે ઉપ-
યોગો હોય છે. સંયમ અને સમ્યક્ત્વમાર્ગેણામાં નવ અને લેશ્યા તથા કપાયમાર્ગેણામાં
દશ ઉપયોગો હોય છે.

ટીકાનુ—મનોયોગ વચનયોગ અને કાયયોગ એ યોગમાર્ગેણા, પુરુષ સ્ત્રી અને નપું-
સકવેદ એ વેદમાર્ગેણા, સંજિમાર્ગેણા, આહારક, ભવ્ય, અને શુક્લલેશ્યામાર્ગેણા, એ દશ
માર્ગેણામાં બારે ઉપયોગો હોય છે. અહિં વેદમાં કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એ બે ઉપ-
યોગો કદા છે તે દ્રવ્યવેદની અપેક્ષાએ સમજવા, કારણ કે અભિલાષારૂપ ભાવવેદ તો
નવમા શુભકાણા સુધીજ હોય છે. તથા યથાખ્યાતચારિત્ર અને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વમાર્ગેણામાં
અજ્ઞાનત્રિક વિના નવ ઉપયોગો હોય છે. તથા કૃષ્ણ નીલ કાપોત તેજો અને પદ્મ એ પાંચ
લેશ્યામાર્ગેણા, કોષ માન માયા અને લોક રૂપ ચાર કપાયમાર્ગેણા એ નવ માર્ગેણામાં

કેવળદ્વિક હીન દશ ઉપયોગો હોય છે. કૃષ્ણાદિદેશ્યાઓ તથા કોધાદિ છતાં કેવળદ્વિક થતું નથી માટે તે ઉપયોગો હોતા નથી. ૧૪

હજી અહિં જે ઉપયોગો સાથે હોતા નથી અને જેઓ સાથે હોય છે તે ખતાવતા આ ગાથા કહે છે—

સમ્મત્તકારણેહિં મિચ્છનિમિત્તા ન હૌંતિ ઉવઓગા ।

કેવલદુગેણ સેસા સંતેવ અચક્ષુચક્ષુસુ ॥૧૫॥

સમ્યક્ત્વકારણેર્મિથ્યાત્વનિમિત્તા ન ભવન્ત્યુપયોગાઃ ।

કેવલદ્વિકેન શેષાઃ સન્ત્યેવાચક્ષુશ્ચક્ષુર્મ્યામ્ ॥૧૫॥

અર્થ—સમ્યક્ત્વનિમિત્તક ઉપયોગો સાથે મિથ્યાત્વનિમિત્તક ઉપયોગો હોતા નથી. કેવલદ્વિક સાથે અન્ય કોઈ ઉપયોગો હોતા નથી. તથા અચક્ષુદર્શન અને ચક્ષુદર્શન સાથે મિથ્યાત્વનિમિત્તક અને સમ્યક્ત્વનિમિત્તક ઐશ બંને પ્રકારના ઉપયોગો હોય છે.

ટીકાનું—સમ્યક્ત્વ જેઓનું કારણ છે એવા મતિજ્ઞાનાદિ ઉપયોગો સાથે મિથ્યાત્વ જેનું નિમિત્ત છે એવા મતિઅજ્ઞાનાદિ ઉપયોગો હોતા નથી. કારણ કે પરસ્પર વિરુદ્ધ છે. તથા કેવલજ્ઞાન અને કેવળદર્શન સાથે છાંદસ્થિક મતિજ્ઞાનાદિ કોઈ પણ ઉપયોગો હોતા નથી. કારણ કે દેયજ્ઞાન તથા દેશદર્શનનો વિરુદ્ધ થવાથીજ પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે—‘છાંદસ્થિકજ્ઞાનો ન્યારે નષ્ટ થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે.’

પ્રશ્ન—મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો અને ચક્ષુદર્શનાદિ દર્શનો પોતપોતાના આવરણોનો યથા-યોગ્ય રીતે ક્ષયોપશમ થવાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તો ન્યારે સંપૂર્ણપણે પોત-પોતાના આવરણોનો ક્ષય થાય ત્યારે આરિત્ર પરિણામની જેમ તેઓ પૂર્ણરૂપે થવાં જોઈએ. તો પછી કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન થાય ત્યારે મતિજ્ઞાનાદિનો અભાવ કેમ થાય ? જેમ આરિત્રાવરણીયનો ક્ષયોપશમ થવાથી સામાયિકાદિ આરિત્રો ઉત્પન્ન થાય છે, અને ન્યારે આરિત્રાવરણીય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થાય છે ત્યારે યથાગ્રયાત આરિત્ર ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ તેની ઉત્પત્તિમાં સામાયિકાદિ આરિત્રો નાશ થતો નથી, તેમ કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિમાં મતિજ્ઞાનાદિનો નાશ ન થવો જોઈએ. કહ્યું છે કે—આવરણોનો દેશથી નાશ થવાથી જે મતિ શ્રુતાદિ જ્ઞાનો હોય છે, તે આવરણોનો સર્વથા નાશ થવાથી જીવને કેમ હોતા નથી ?

ઉત્તર—જેમ સૂર્યની આડે ગાદ વાદળોનો સમૂહ આવે. હોય છતાં દિવસ-રાત્રિનો સ્પષ્ટ વિભાગ માલૂમ પડે તેટલો પ્રકાશ ઉઘાડો રહે છે, વળી તે પ્રકાશની આડે સાદડોની ઝુંપડી હોય તેના કાણામાંથી કાણુને અનુસરીને આવેલો પ્રકાશ તે ઝુંપડીમાં રહેલી ઘટ પટાદિ વસ્તુને જાણાવે છે, તે સાદડીની ઝુંપડીમાં આવેલો પ્રકાશ તે ઝુંપડીનો સ્વતંત્ર નથી પરંતુ બહારથી આવેલો સૂર્યનો છે, હવે તે ઝુંપડીનો નાશ થાય, અને વાદળો દૂર ખસી

જાય ત્યારે પૂર્ણ સૂચનો પ્રકાશ ઉઘાડો થાય છે, તેમ ગાઢ કેવળજ્ઞાનાવરણીયથી કેવળજ્ઞાન દબાવા છતાં પણ જરૂર અને ચેતન્યનો સ્પષ્ટ વિભાગ માલુમ પડે તેવો જ્ઞાનનો પ્રકાશ ખુલ્લો રહે છે. તે પ્રકાશને મતિજ્ઞાનાવરણાદિ આવરણો દબાવે છે તેના ક્ષયોપશમરૂપ વિવર-કાણામાંથી નીકળેલો પ્રકાશ જીવાદિ પદાર્થોને યથાયોગ્ય રીતે જણાવે છે, અને ક્ષયોપશ-મને અનુરૂપ મતિજ્ઞાન આદિ નામ ધારણ કરે છે. અહિં સાદહીની ઝુંપડીમાંથી આવેલા પ્રકાશની જેમ મતિજ્ઞાનાવરણાદિના ક્ષયોપશમરૂપ વિવરમાંથી જે પ્રકાશ આવ્યો તે પ્રકાશ કેવળજ્ઞાનનોજ છે. હવે તે મતિજ્ઞાનાવરણાદિ આવરણો અને કેવળજ્ઞાનાવરણનો સર્વથા નાશ થાય ત્યારે પૂર્ણ સૂચના પ્રકાશની જેમ પૂર્ણ કેવળજ્ઞાનનોજ પ્રકાશ ઉઘાડો થાય છે, મતિજ્ઞાનાદિ સંજિત કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ હોતો નથી, પરંતુ સંપૂર્ણપણે દરેક વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને જણતો અત્યંત સ્ફુટ પૂર્ણ પ્રકાશ હોય છે. કારણ કે ક્ષયોપશમને અનુરૂપ જે પ્રકાશનું મનિજ્ઞાન આદિ નામ આપતા હતા તે કેવળજ્ઞાનનોજ પ્રકાશ હતો. કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મને ઉત્તર અને મતિજ્ઞાનાવરણાદિના ક્ષયોપશમ હતો ત્યારે જે અપૂર્ણ પ્રકાશ હતો તે આવરણોના સર્વથા દૂર થવાથી થયેલા પૂર્ણપ્રકાશમાં મળી ગયો, એટલે મતિજ્ઞાનાદિ નામે પણ નષ્ટ થયા, તેથીજ મતિજ્ઞાનાદિ ચાર જ્ઞાનો નષ્ટ થાય ત્યારે કેવળ-જ્ઞાન થાય એ કથન કયું છે. કહ્યું છે કે-ઝુંપડીના છિદ્રદ્વારા આવેલા મેઘની આંતરે રહેલા સૂર્યના કિરણો ઝુંપડી અને મેઘના અભાવમાં હોતા નથી, તેમ આ ચાર જ્ઞાનો પણ હોતા નથી, અન્ય આચાર્યો આ વિષયમાં આ પ્રમાણે કહે છે-સૂર્યોગિ કેવળિઆદિ ગુણસ્થાને પણ મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો હોય છે. પરંતુ નિષ્કુળ હોવાથી તેની વિવક્ષા કરતા નથી. જેમ સૂર્યો-દય થાય ત્યારે શ્રદ્ધ નક્ષત્રાદિ સઘળા હોય છે છતાં નિષ્કુળ હોવાથી તેની વિવક્ષા કરતા નથી. કહ્યું છે કે-જેમ સૂર્યોદય કાળે નક્ષત્રાદિ હોય છે છતાં નિષ્કુળ હોવાથી વિવક્ષા કરતા નથી તેમ જિનેશ્વરને આભિનિયોધિક જ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો હોય છે છતાં નિષ્કુળ હોવાથી વિવક્ષા કરતા નથી. તથા અચક્ષુર્દર્શન ચક્ષુર્દર્શન અને બહુવચનના નિર્દેશ વડે અવધિ-ર્દશન સાથે સમ્યક્વર્તનિમિત્તક અને મિથ્યાત્વનિમિત્તક અને પ્રકારના ઉપયોગો હોય છે. કારણ કે એ ત્રણે દર્શનો પહેલા ગુણસ્થાનકથી બારમા ગુણસ્થાનક પર્વત હોય છે, તેથી મતિ શ્રુત અવધિ અને મનઃપર્વજ્ઞાન, સામાયિક છેદોપસ્થાપનીય યરિહારવિશુદ્ધિક અને સૂક્ષ્મસ્પર્શયચારિત્ર, ક્ષયોપશમિક અને ઔપશમિકસમ્યક્વ્ય એ દશ માર્ગશામા કેવળ-દિક અને અજ્ઞાનત્રિકહીન શેષ સાત ઉપયોગો હોય છે, તથા અજ્ઞાનત્રિક, અજ્ઞાન, સોસ્વા-દન અને મિથ્યાત્વ એ છ માર્ગશામા કેવળદિક અને મતિજ્ઞાનાદિ ચાર જ્ઞાનહીન ત્રણ

૧ અહિં વિવક્ષા નહિ કરવાનું કારણ પૂર્ણ જ્ઞાન બ્યારે હોય ત્યારે અપૂર્ણજ્ઞાનો નકામા છે તે છે. આ આચાર્ય મહારાજ દરેક જ્ઞાન અને તેના આવરણો જુદા જુદા માને તેજ જ્ઞાનાવરણનો સર્વથા નાશ થવાથી મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો છે એમ કહી શકે-જ્ઞાનનો સદ્ભાવ બતાવી શકે. પૂર્વની જેમ મતિજ્ઞાનાદિનું કારણ કેવળજ્ઞાનાવરણીય માને અને કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ માને તો ન કહી શકે. કારણ કે જો મતિજ્ઞાનાદિનું કારણ કેવળજ્ઞાનાવરણીય માને તો તે કારણના નષ્ટ થવાથી પૂર્ણતા થયેલા પ્રકાશમાં પેલો પ્રકાશ સમગ્રજ જ્ઞાન એટલે મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો સંભવિ શકેજ નહિ. તેથી અન્ય આચાર્ય મહારાજના મતે પાંચે જ્ઞાનો અને તેનો આવરણો ભિન્ન ભિન્ન છે એમ સમજવું.

અજ્ઞાન અને આદિના ત્રણ દર્શન એ છ ઉપયોગો હોય છે, કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન-માર્ગશ્રીમાં એજ બે ઉપયોગ હોય છે, ચક્ષુ અચક્ષુ અને અવધિદર્શન એ ત્રણ માર્ગશ્રીમાં કેવળદિક્ષીન શેષ દશ ઉપયોગો હોય છે, અને અણહારિમાર્ગશ્રીમાં મનઃપર્થવજ્ઞાન અને ચક્ષુદર્શન સિવાયના દશ ઉપયોગો હોય છે. અણહારિપણું વિચક્રગતિમાં તથા કેવળિ-સમુદ્ધાતમા ત્રીજે ચોથે અને પાચમે સમયે હોય છે. તેમાં વિચક્રગતિમાં ત્રણ અજ્ઞાન આદિના ત્રણ જ્ઞાન અચક્ષુદર્શન અને અવધિદર્શન એ આઠ ઉપયોગો સંભવે છે, કેવળિસમુ-દ્ધાતમાં કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઘટે છે. આ પ્રમાણે માર્ગશ્રીમાં ઉપયોગો કહ્યા.

આ પ્રમાણે માર્ગશ્રીમાં યોગ અને ઉપયોગોનો વિચાર કર્યો, હવે શુભસ્થાનોમાં વિચાર કરવો જોઈએ. તેમાં પણ પહેલા શુભસ્થાનકનું સ્વરૂપ કહી તેની અંદર યોગ ઉપયોગની ઘટના કરવી જોઈએ. તેથી શુભસ્થાનકનું સવિસ્તર સ્વરૂપ કહે છે. તેમાં શુભસ્થાનકે આ પ્રમાણે છે-૧ મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાનક, ૨ આસ્વાદનસમ્યગ્દષ્ટિ શુભસ્થાનક, ૩ સમ્યગ્મિથ્યા-દષ્ટિ શુભસ્થાનક, ૪ અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ શુભસ્થાનક, ૫ દેશવિરતિ શુભસ્થાનક, ૬ પ્રમત્ત-સંયત શુભસ્થાનક, ૭ અપ્રમત્તસંયત શુભસ્થાનક, ૮ અપૂર્વકરણ શુભસ્થાનક, ૯ અનિ-વૃત્તિ બાહર સંપરાય શુભસ્થાનક, ૧૦ સૂક્ષ્મસંપરાય શુભસ્થાનક, ૧૧ ઉપશાંતકષાય વીત-રાગ છન્નસ્થ શુભસ્થાનક, ૧૨ ક્ષીણકષાય વીતરાગછન્નસ્થ શુભસ્થાનક, ૧૩ સયોગીકેવલિ શુભસ્થાનક અને ૧૪ અયોગીકેવલિ શુભસ્થાનક. તેમાં શુભસ્થાનનો સામાન્ય અર્થ આ પ્રમાણે છે-જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર અ આત્માના સ્વાભાવિક ગુણો છે. તે ગુણો આવા-રક કમ્પોથી દબાયેલા છે. તે કમ્પોના વત્તા કે કોછા અશે દૂર થવાથી પ્રગટ થયેલા જ્ઞાનાદિગુણોના સ્થાન-ભેદ-સ્વરૂપ વિશેષને શુભસ્થાન કહે છે. પહેલે શુભસ્થાને આવારકકમ્પો વધારે પ્રમાણમાં હોવાથી અશુદ્ધિ વિશેષ હોય છે, ત્યારે જ્ઞાનાદિ ગુણો અદ્યપ્રમાણમા પ્રગટ થયેલા હોય છે, અને ઉપર ઉપરના શુભસ્થાનકે પૂર્વ પૂર્વ શુભસ્થાનકની અપેક્ષાએ શુદ્ધિ વધારે વધારે હોવાથી જ્ઞાનાદિ ગુણો વધારે પ્રમાણમાં પ્રગટ થયેલા હોય છે. આ પ્રમાણે પ્રગટ થયેલા ગુણોના સ્વરૂપની વિશેષતાને શુભસ્થાન કહેવામાં આવે છે. જો કે આ પ્રમાણે જ્ઞાનાદિ ગુણોના સ્વરૂપની વિશેષતા અસંખ્ય પ્રકારની હોય છે તેથી શુભસ્થાનો પણ અસંખ્ય થાય છે, છતાં તે વિશેષતાઓ સામાન્ય મનુષ્યના ખ્યાલમા ન આવે તેથી ખાસ વિશેષતા બતાવવા અસંખ્ય અસંખ્ય જ્ઞાનાદિ ગુણોના સ્વરૂપ વિશેષને એક એકમાં સમાવી સ્થુલ-દષ્ટિથી ચૌદ શુભસ્થાનકજ કહેવામાં આવ્યા છે, આ પ્રમાણે શુભસ્થાનકનો સામાન્ય અર્થ કહી હવે પ્રત્યેક શુભસ્થાનકનું સ્વરૂપ કહે છે.

૧ મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાનક-જીવ અને અજીવ આદિ તત્ત્વોની મિથ્યા-વિપરીત છે દષ્ટિ-અદ્ધા જેને તે આત્મા મિથ્યાદષ્ટિ કહેવાય છે કોઈ પુરુષે ધત્તુરો ખાધી હોય તેને જેમ ઘોળામાં પીળાની પ્રતીતિ થાય છે, તેમ મિથ્યાત્વમોહનીયના ઉદયથી આત્માને જીવ અને અજીવના સ્વરૂપની યથાર્થ પ્રતીતિ થતી નથી તે આત્મા મિથ્યાદષ્ટિ કહેવાય છે. તેના જ્ઞાનાદિગુણોના સ્વરૂપ વિશેષને મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાનક કહેવાય છે. અહિં ઉપરના શુભસ્થા-

નની અપેક્ષાએ અશુદ્ધિ વધારે હોવાથી અને શુદ્ધિ અલ્પ હોવાથી શુભો અલ્પ પ્રમાણમાં ઉઘાડા થયેલા હોય છે.

પ્રશ્ન—જો આત્મા મિથ્યાદષ્ટિ છે, તો તેને શુભસ્થાનકનો સંભવ કેમ હોઈ શકે ? કારણ કે શુભો તો જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રરૂપ છે, તે શુભો જ્યારે વિપરીત પ્રતીતિ-શ્રદ્ધા હોય ત્યારે કેમ હોય ? તાત્પર્ય જો કે જ્ઞાનાદિ શુભો જ્યારે મિથ્યાત્વમોહના ઉદયથી દૂષિત થયેલા હોય ત્યારે તે દૂષિત શુભોને શુભસ્થાન કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર—જો કે તત્ત્વાર્થની શ્રદ્ધારૂપ આત્માના શુભને સર્વથા હમાવનાર પ્રમળ મિથ્યા-ત્વમોહનીયના વિષાકોદયવડે ઇવ અને અણુવ આદિ વસ્તુની પ્રતીતિરૂપ તાત્ત્વિક શ્રદ્ધા પ્રાણિઓને વિપરીત હોય છે, તો પણ દરેક પ્રાણિઓમાં આ મનુષ્ય છે, આ પશુ છે, ઇત્યાદિ વિષયની પણ કાંઈક પ્રતીતિ હોય છે. છેવટે નિર્ગોહ અવસ્થામાં પણ તથા પ્રકારની આ ઉણુ છે, આ શીત છે, એ પ્રકારની સ્પર્શનેન્દ્રિયના વિષયની પ્રતિપત્તિ-જ્ઞાન અવિપરીત હોય છે જેમ અતિ ગાઢ વાદળાઓથી અન્ન અને સૂર્યની પ્રભા હમાયા છતાં પણ સંપૂર્ણ-પણે તેની પ્રભાનો નાશ થતો નથી પરંતુ કાંઈક અંશ ઉઘાડો રહે છે, જો તે અંશ ઉઘાડો ન રહે તો દરેક પ્રાણિઓમાં પ્રસિદ્ધ દિવસ રાત્રિનો ભેદ દૂર થાય ‘કહ્યું છે કે-ગાઢ વાદળાઓ છતાં પણ અન્ન અને સૂર્યની પ્રભા ઉઘાડી હોય છે.’ તેમ અહિં પણ પ્રમળ મિથ્યા-ત્વમોહના ઉદયથી સમ્યક્ત્વરૂપ આત્માનું સ્વરૂપ હમાવા છતાં પણ તેનો અંશ ઉઘાડો રહે છે, કે જે વડે મનુષ્ય અને પશુ આદિ આત્મિક વિષયની અવિપરીત પ્રતીતિ દરેક આત્મા-ઓને થાય છે. માત્ર તાત્ત્વિક વિષયની યથાર્થ શ્રદ્ધા હોતી નથી. તે અંશ શુભની અપેક્ષાએ મિથ્યાદષ્ટિને પણ શુભસ્થાનકનો સંભવ છે.

પ્રશ્ન—અંશ શુભની અપેક્ષાએ મિથ્યાદષ્ટિને જ્યારે તમે શુભસ્થાનક માનો છો, ત્યારે તેને મિથ્યાદષ્ટિ કેમ કહો છો ? કારણ કે મનુષ્ય પશુ આદિ વિષયની પ્રતિપત્તિ-શ્રદ્ધાની અપેક્ષાએ અને છેવટે નિર્ગોહ અવસ્થામાં પણ તથા પ્રકારની સ્પર્શની અવ્યક્ત પ્રતીતિની અપેક્ષાએ દરેક આત્માઓમાં સમ્યક્દષ્ટિ પણ વધી શકે છે. તાત્પર્ય જો કે અંશ શુભની અપેક્ષાએ દરેક આત્માઓને સમ્યક્ત્વી કહેવા જોઈએ, મિથ્યાદષ્ટિ નહિ, તો મિથ્યાદષ્ટિ કેમ કહો ?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત તમારો દોષ ઘટી શકતો નથી. કારણ કે ભગવાન અરિહંતે કહેલ સંપૂર્ણ પ્રવચનના અર્થને માનવા છતાં પણ તેની અંદરનો એક પણ અક્ષર ન માને તો તે સર્વજ્ઞ પ્રભુ પર વિશ્વાસ ન હોવાને લીધે મિથ્યાદષ્ટિ કહેવાય છે કહ્યું છે કે-સૂત્રમાં કહેલ એક પણ અક્ષરની અશ્રદ્ધાથી આત્મા મિથ્યાદષ્ટિ થાય છે.’ હવે જો સૂત્ર તેને પ્રમાણ નથી, તો ભગવાન અરિહંતે કહેલ ઇવ અણુવાદિ વસ્તુ વિષયક યથાર્થ તત્ત્વનિર્ણય કયાંથી હોય ?

પ્રશ્ન—ઉપર કહ્યું કે ભગવાન અરિહંતે કહેલ સિદ્ધાંતના સંપૂર્ણ અર્થને માનવા છતાં પણ તેની અંદરના એક પણ અક્ષરને ન માને તો તે મિથ્યાદષ્ટિ છે. પરંતુ ન્યાયની રીતે

તો તે મિશ્રદંષ્ટિ છે, કારણ કે ભગવાન અરિહંતે કહેલા સિદ્ધાંતના સઘળા અર્થને માને છે, માત્ર કેટલાક અર્થોનેજ માનતો નથી. અહિં કેટલાક અર્થોની શ્રદ્ધા, કેટલાક અર્થોની અશ્રદ્ધા એમ શ્રદ્ધા અશ્રદ્ધાનું મિશ્રપણું હોવાથી મિશ્રદંષ્ટિ કહેવાવો જોઈએ, મિથ્યાદંષ્ટિ કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર—શ્રદ્ધા-અશ્રદ્ધાનું મિશ્રપણું હોવાથી મિશ્રદંષ્ટિ કહેવાવો જોઈએ, મિથ્યાદંષ્ટિ નહિ. એ જે કહ્યું તે વસ્તુ સ્વરૂપનું અજ્ઞાન હોવાથી અસત છે અહિં વસ્તુસ્વરૂપ આ છે-જ્યારે વીતરાગે કહેલ જીવ અજીવ આદિ સઘળા પદાર્થોને તે જિનપ્રણીત છે, માટે યથાર્થ રૂપે સફેદે ત્યારે તે સમ્યગ્દંષ્ટિ છે, જ્યારે જીવ અજીવઆદિ સઘળા પદાર્થોને અથવા તેના અમુક અંશન પણ અયથાર્થ રૂપે સફેદે ત્યારે તે મિથ્યાદંષ્ટિ છે, અને જ્યારે એક પણ દ્રવ્ય કે પર્થાવના વિષયમાં બુદ્ધિની મહતાવડે સમ્યગ્જ્ઞાન અથવા મિથ્યાજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી ન તો એકાંતે યથાર્થ શ્રદ્ધા હોય, કે નતો એકાંતે અશ્રદ્ધા હોય, ત્યારે તે મિશ્રદંષ્ટિ કહેવાય છે. શતકની બૃહચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—'નાજિયેર દ્વીપમાં વસનાર ભુખથી પીડિત કોઈ એક પુરુષની આગળ જોઈને આદિ અનેક જાતનો આહાર મૂકીએ, પરંતુ તેને તે આહાર ઉપર નથી તો રુચિ હોતી નથી તો અરુચિ હોતી, કારણ કે તે જોઈનાદે આહાર પહેલાં કોઈ દિવસ તેણે દેખ્યો નથી, તેમ તે કેવો હોય તે સાંભલ્યો નથી. એજ પ્રમાણે મિશ્ર-દંષ્ટિને પણ જીવાદિ પદાર્થ ઉપર રુચિ કે અરુચિ હોતી નથી' આ રીતે શ્રદ્ધા અશ્રદ્ધા બંને ન હોય ત્યારે તે મિશ્રદંષ્ટિ કહેવાય છે. પરંતુ જ્યારે એક પણ વસ્તુ કે પર્થાવના વિષયમાં એકાંતે અશ્રદ્ધા હોય ત્યારે તે મિથ્યાદંષ્ટિ કહેવાય છે, માટે અહિં કંઈ દોષ નથી. તે મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારે છે તેનું સ્વરૂપ આગળ ચોથા દ્વારમાં કહેવાશે.

૨. સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકઃ—આય-ઉપશમસમ્યક્ત્વના લાભનો જે નાશ કરે તે આય-સાદન કહેવાય અહિં 'વૃણોદરાવ્યઃ' એ સૂત્ર વડે ય અક્ષરનો લોપ થવાથી આસાદન શબ્દ બને છે. અનંતાનુબંધિ કથાયનો ઉદય ઉપશમસમ્યક્ત્વનો નાશ કરતો હોવાથી તે અનંતાનુબંધિકથાયના ઉદયનેજ આસાદન કહેવામાં આવે છે. કારણ કે જ્યારે અનંતાનુબંધિકથાયનો ઉદય થાય છે ત્યારે પરમ આનંદ સ્વરૂપ અનંતસુખરૂપ ક્ષણે આપનાર મોક્ષવૃક્ષના ખીજ-જૂત ઉપશમસમ્યક્ત્વનો લાભ અંતરકરણનો જોછામાં જોછો એક સમય વધારેમાં વધારે છ આવલિકાકાળ બાકી રહે ત્યારે દૂર થાય છે. આ આસાદન-અનંતાનુબંધિ કથાયના ઉદય સહિત જે વર્તો-હોય તે સાસાદન કહેવાય. તથા સમ્યક્-અવિપરીત દંષ્ટિ-જીવ અજીવઆદિ વસ્તુની શ્રદ્ધા છે જેને તે સમ્યગ્દંષ્ટિ, સાસાદન એવો જે સમ્યગ્દંષ્ટિ તે સાસાદન સમ્યગ્દંષ્ટિ, એટલે કે અનંતાનુબંધિ કથાયના ઉદયવાળો સમ્યગ્દંષ્ટિ આત્મા તે સાસાદન સમ્યગ્દંષ્ટિ, તેનું જે ગુણસ્થાન તે સાસાદન સમ્યગ્દંષ્ટિ ગુણસ્થાન કહેવાય છે. અથવા સાસ્વાદન સમ્યગ્દંષ્ટિ ગુણસ્થાન એવો પણ પાઠ છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—સમ્યક્ત્વરૂપ રસનો આસ્વાદ કરે તે સાસ્વાદન કહેવાય. જેમ કોઈ માણસે ખીર ખાધી હોય તે વિશે સૂગ ચડવાથી વમન કરે તે વખતે તે ખીરના રસનો આસ્વાદ લે છે, તેમ આ ઉપશમસમ્યગ્દંષ્ટિ પણ અંતરકરણનો જોછામાં જોછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે છ આવલિકાકાળ બાકી રહે

ત્યારે અનંતાનુભવિ કષાયનો ઉદય થવાથી સમ્યક્ત્વ ઉપર અનુચિતવાળો થયો થકો સમ્યક્ત્વને વમતો આત્મા સમ્યક્ત્વ રસનો આસ્વાદ કરે છે. તેના જ્ઞાનાદિ ગુણના સ્વરૂપ વિશેષને સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાન કહેવાય છે. તેની ઉત્પત્તિનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે-ગંભીર અને અપાર સંસાર સમુદ્રની મધ્યમાં રહેલો આત્મા મિથ્યા દર્શનમોહનીયાદિ હેતુથી અનંતપુદ્ગલ પરાવર્ત પથ^૧ ત અનેક પ્રકારના શારીરિક તથા માનસિક દુઃખોને અનુભવીને કથમપિ-મહામુરકેલીથી તથાભવ્યત્વનો પરિપાક થવા વડે પર્વતની નદીના પત્થરના ગોળ થવાના ન્યાયે-પર્વતની નદીનો પત્થર જેમ અથડાતા પીટાતાં એની મેળે ગોળ થાય તેમ-અનાભોગે-ઉપયોગ વિના શુભ પરિણામ રૂપ યથાપ્રવૃત્તિકરણ થાય છે. અહિં કરણ એટલે આત્માનો શુભ પરિણામ એ અર્થ છે. તે પરિણામ વડે આયુકર્મ^૨ વિના જ્ઞાનાવરણીયાદિ સાત કર્મની સ્થિતિ પલ્લેપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન એક કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કરે છે. અહિં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવા જતા વચમાં જીવને કર્મપરિણામજન્ય તીવ્ર રાગદ્વેષના પરિણામ રૂપ કર્કશ ગાઠ લાંબા કાળથી રૂઢ થયેલ ગુપ્ત ગાંઠના જેવી જેને પૂર્વે લેહી નથી એવી દુર્લેધ અનિય પ્રાપ્ત થાય છે. કહ્યું છે કે-‘ત્યાં વચમાં જીવને પૂર્વે જેને લેહી નથી એવી અનિય પ્રાપ્ત થાય છે, એમ જિનેશ્વરો કહે છે.’ અનિય એટલે શું? તેનો અર્થ કરતાં કહ્યું છે કે-‘કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલ તીવ્ર રાગદ્વેષરૂપ જે આત્મપરિણામ તે અનિય છે, અને તે અનિય કર્કશ ગાઠ લાંબા કાળથી રૂઢ થયેલ ગુપ્ત ગાંઠના જેવી છે.’ આ અનિય પથ^૩ ત અભણો પણ યથાપ્રવૃત્તિકરણ વડે કર્મ ખપાવીને અનંતિવાર આવે છે. પરંતુ અનિય-લેહ એટલે કે જે રાગદ્વેષ આત્માને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરતાં અટકાવે છે તેનો લેહ કરી શકતા નથી. આવશ્યક ટીકામાં કહ્યું છે કે-‘કેટલાક અભણો પણ યથાપ્રવૃત્તિકરણ દ્વારા કર્મ ખપાવીને અનિયદેશ પથ^૪ ત આવે છે. અને અરિહંતાદિની વિજૂતિને ભેવાથી ભેવાજ પ્રકારની વિજૂતિ પ્રાપ્ત થાય એ હેતુથી કે કોઈ અન્ય હેતુથી ધર્મક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ કરતા તેને શ્રુત સામાયિકનો લાભ થાય છે, અને કંઈક અધિક નવપૂર્વ સુધી અભ્યાસ કરે છે. પરંતુ સર્વવિરતિ (દેશવિરતિ કે સમ્યક્ત્વ રૂપ) સામાયિક કે અન્ય કોઈ આત્મિક લાભ થતો નથી. યથાપ્રવૃત્તિકરણ થવા પછી જેને મોક્ષરૂપ સુખ નજીકમાં છે, અને ઉત્પન્ન થયેલો જેના વીચનો તીવ્ર વેગ ન રોકી શકાય તેવો છે, એવો કોઈ મહાત્મા તીક્ષ્ણ કુહાડાની ધાર જેવા અપૂર્વકરણરૂપ પરમ વિદ્યુદ્ધિવડે ઉપરોક્ત સ્વરૂપવાળી અનિયનો લેહ કરીને અનિવૃત્તિકરણમાં પ્રવેશ કરે છે. અનિવૃત્તિકરણના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી એક સંખ્યાતમો ભાગ બાકી રહે ત્યારે ઉદયસમયથી આરંભી તે સંખ્યાતમ ભાગ જેવડી અંત-સુંદૃતપ્રમાણ સ્થિતિને છોડીને ઉપર અંતઃસુંદૃતકાળ પ્રમાણ અંતરકરણ કરે છે. અંતર-કરણ એટલે અંતઃસુંદૃતકાળમાં વેદવાયોગ્ય મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મના પુદ્ગલોને અભાવ કરવા રૂપ ક્રિયા. અંતરકરણ કરે ત્યારે મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મની સ્થિતિના બે વિભાગ થાય છે. અંતરકરણની નીચેની અંતઃસુંદૃતપ્રમાણ પ્રથમ સ્થિતિ, અને અંતરકરણની ઉપરની

૧ અભણોને અરિહંતાદિની વિજૂતિ ભેવાથી તેની પૌદ્ગલિક સંપત્તિની હજી થાય, પરંતુ અરિહંતની આત્મસંપત્તિની જેવી આત્મસંપત્તિની હજી ન થાય, કારણ તેઓ અભણ છે.

મોટી બીજી સ્થિતિ. અંતરકરણમાંના મિથ્યાત્વના પુદ્ગલોને પહેલી અને બીજી સ્થિતિમાં નાખી દૂર કરે છે અને તેટલી ભૂમિ તદ્દન શુદ્ધ કરે છે, એટલે કે અંતરકરણમાં લોગવવા યોગ્ય મિથ્યાત્વમોહના દલિલોને દૂર કરે છે. હવે જ્યાં સુધી આત્મા પહેલી નાની સ્થિતિને અનુભવે છે ત્યાં સુધી તે મિથ્યાદષ્ટિ કહેવાય છે. તે નાની સ્થિતિ દૂર થઈ જાય ત્યારે અંતરકરણમાં-શુદ્ધ ભૂમિમાં પ્રવેશ કરે છે અને ત્યાં મિથ્યાત્વનો રસ કે પ્રદેશ વડે ઉદય નહિ હોવાથી ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. કહ્યું છે કે-‘જેમ દાવાનળ ઉપર ભૂમિ કે બગેલા લાકડાને પ્રાપ્ત કરી શાન્ત થાય છે, તેમ મિથ્યાત્વના ઉદયરૂપ દાવાગ્નિ અંતરકરણરૂપ ઉપરભૂમિને પ્રાપ્ત કરી શાન્ત થાય છે અને આત્મા ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે.’ ત્રણે કરણોનો ક્રમ શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કહ્યો છે-‘અન્થિ પથંત પહેલું’ યથાપ્રવૃત્તિકરણ હોય છે, આ કરણે અન્થિનો લેહ થતો નથી. અન્થિ લેહતાં બીજું ‘અપૂર્વકરણ’ હોય છે, આ કરણે અન્થિનો લેહ થાય છે. અને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ જેને નજીક છે એવા આત્માને ત્રીજું ‘અનિવૃત્તિકરણ’ થાય છે. અનિવૃત્તિકરણમાં અંતરકરણ કરી પહેલી સ્થિતિ લોગવી હીધા બાદ ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે.’ પરમનિધિના લાભ સમાન તે ઉપશમસમ્યક્ત્વનો જઘન્યથી એક સમય ઉત્કૃષ્ટથી છ આવલિકા કાળ શેષ રહે ત્યારે મહાન ભયના ઉત્પન્ન થવા રૂપ અનંતાનુબંધિકપાથનો ઉદય થાય છે. તેના ઉદયથી ઉપશમસમ્યક્ત્વથી પડી સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે જાય છે. અથવા ઉપશમશ્રેણીથી પડતા પણ કેટલાએક સાસ્વાદને આવે છે. અંતરકરણનો જેટલો કાળ શેષ હોય અને સાસ્વાદને આવે તેટલો કાળ ત્યાં રહી ત્યાર પછી મિથ્યાત્વમોહનો ઉદય થવાથી અવરૂપ મિથ્યાત્વ શુભસ્થાનકે જાય છે.

૩. મિશ્રદષ્ટિ શુભસ્થાન-સમ્યગ્-અથાથ મિથ્યા-અથથાથ દષ્ટિ-શ્રદ્ધા છે જેને તે સમ્યગ્-મિથ્યાદષ્ટિ, તેના જ્ઞાનાદિ શુભોના સ્વરૂપ વિશેષને સમ્યગ્-મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાન કહેવાય છે. હમણાંજ કહેલ ત્રણ કરણદ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ ઉપશમસમ્યક્ત્વરૂપ વિશિષ્ટ ઔષધિ સમાન આત્મપરિણામ વડે મહાનકોદરો સરખા મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મને શુદ્ધ કરી તેને ત્રણ વિભાગમાં વહેચી નાખે છે. ૧ શુદ્ધપુંજ, ૨ અર્ધવિશુદ્ધપુંજ, ૩ અશુદ્ધપુંજ, મિથ્યાત્વમોહનીયના એક સ્થાનક અને મંદ બે સ્થાનક રસવાળા પુદ્ગલોને સમ્યક્ત્વમોહનીય કહે છે, તેના ઉદયથી જિનેશ્વરોના વચનપર શ્રદ્ધા થાય છે, તે વખતે આત્મા ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વ હોય છે. મધ્યમ બે સ્થાનક રસવાળા મિથ્યાત્વના પુદ્ગલોને મિશ્રમોહનીય કહેવામાં આવે છે. તેના ઉદયથી જિનપ્રણીત તત્ત્વપર શ્રદ્ધા કે અશ્રદ્ધા હોતી નથી. અને તીવ્ર બે સ્થાનક

૧ કર્મઅથકારોના અભિપ્રાયે અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ આ રીતે ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામે છે. પરંતુ સિદ્ધાન્તકારોના અભિપ્રાયે અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ યથાપ્રવૃત્તિકરણ કરી તથાપ્રકારોના વિશુદ્ધ અધ્યવસાય રૂપ અપૂર્વકરણ દ્વારા જ મિથ્યાત્વના ત્રણ પુંજ કરી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામ્યા વિના જ પ્રથમથી શુદ્ધપુંજને અનુભવતા ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પામે છે. અને બૃહત્કલ્પબાધ્યકારોના અભિપ્રાયે તો અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ યથાપ્રવૃત્તિ ત્રણ કરણ કરી અંતરકરણમાં ત્રણ પુંજ કર્યા વિના જ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામે છે. તેમજ તે જીવને અર્ધવિશુદ્ધ અને શુદ્ધપુંજ સંપાદાન ન હોવાથી અંતરકરણમાં અંતે મિથ્યાત્વનો ઉદય થવાથી કરીથી મિથ્યાત્વ જ જાય છે. જુઓ વિશેષાવસ્થક ગાથા પૃષ્ઠની ટીકા.

ત્રણ અને ચાર સ્થાનક રસવાળા પુરુષો મિથ્યાત્વમોહનીય કહેવાય છે, તેના ઉદયથી જિન-પ્રણીત તત્ત્વ પ્રત્યે અરુચિજ થાય છે ઉપરોક્ત ત્રણ પુંજમાંથી જ્યારે અર્ધવિશુદ્ધપુંજને ઉદય થાય ત્યારે તેના ઉદયથી જીવને અરિહંતે કહેલ તત્ત્વની અર્ધવિશુદ્ધ શ્રદ્ધા થાય છે. અર્થાત્ જિનપ્રણીત તત્ત્વપ્રત્યે રુચિ કે અરુચિ હોતી નથી, ત્યારે સમ્યગ્મિથ્યાદિ શુભ-સ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે. તેના કાળ (જન્મ-યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી) અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. ત્યાર-પછી ત્યાંથી પરિણામને અનુસરી પહેલે કે ચોથે શુભસ્થાનકે જાય છે.

૪. અવિરતિ સમ્યગ્દિ શુભસ્થાન. સંપૂર્ણપણે પાપવ્યાપારથી જેઓ વિરમ્યા હોય તે વિરત કે વિરતિ કહેવાય છે, અને જેઓ પાપવ્યાપારથી જિલકુલ વિરમ્યા નથી તે અવિરત કે અવિરતિ કહેવાય છે. પાપવ્યાપારથી સર્વથા નહિ વિરમેલા સમ્યગ્દિ આત્માઓ અવિ-રતિ સમ્યગ્દિ કહેવાય છે. આ સમ્યગ્દિ આત્માઓ અવિરતિ નિમિત્તે થતાં દુરંત નર-કાદિ દુઃખ જેતું ક્ષણ છે એવા કર્મબંધને જાણવા છતાં, અને પરમ સુનીશ્વરેઓ પ્રરૂપેલ સિદ્ધિરૂપ મહેલમાં ચક્રવાની નિસરણી સમાન વિરતિ છે એમ જાણવા છતાં પણ તેનો સ્વી-કાર કરી શકતા નથી, તેમ તેના પાલન માટે પ્રયત્ન પણ કરી શકતા નથી.^૧ કારણ કે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયોદયથી દબાયલા છે. તે કષાયો અદ્ય પણ પચ્ચક્ષુખાણને રોકે છે. કહ્યું છે કે-^૨ જે કારણ માટે અદ્ય પણ પચ્ચક્ષુખાણ-વિરતિને રોકે તેથી તે અપ્રત્યાખ્યા-

૧ મિથ્યગુણસ્થાને પહેલે અને ચોથે એ બંને ગુણસ્થાનેથી આવે છે. પહેલેથી આવનારને જે અરુચિ હતી તે હઠી જાય છે રુચિ તો હતીજ નહિ. ચોથેથી આવનારને રુચિ હતી તે દૂર થાય છે, અરુચિ તો હતી જ નહિ. એટલે જ ત્રીજે ગુણસ્થાને રુચિ કે અરુચિ નથી હોતી તેમ કહેવાય છે. તેનું નામજ અર્ધવિશુદ્ધ શ્રદ્ધા છે

૧ જેઓ ૧ વિરતિના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણતા નથી ૨ સ્વીકાર કરતા નથી અને ૩ તેનું પાલન કરતા નથી એ ત્રણ પદોના આઠ ભાંગા થાય છે.

૧ જેઓ વિરતિના સ્વરૂપને યથાર્થ સમજતા નથી, સ્વીકાર કરતા નથી, અને પાલન કરતા નથી તે સામાન્યથી સધળા જીવો.

૨ જેઓ જાણતા નથી, સ્વીકારતા નથી, પણ પાલન કરે છે તે અજ્ઞાન તપસ્વી.

૩ જેઓ જાણતા નથી, સ્વીકારે છે. પણ પાલન કરતા નથી તે સર્વ પાશ્વરથ આદિ.

૪ જે જાણતા નથી, પરંતુ સ્વીકાર કરે છે અને પાલન પણ કરે છે. તે ગીતાર્થ અનિશ્ચિત-અગીતાર્થ યુનિ.

૫ જેઓ જાણે છે, પરંતુ સ્વીકાર અને પાલન કરતા નથી તે શ્રેણિકાદિ.

૬ જેઓ જાણે છે, સ્વીકારતા નથી, પણ પાલન કરે છે તે અનુતરવત્સી દેવ.

૭ જેઓ જાણે છે, સ્વીકારે છે, પણ પાલન કરતા તથી તે સંવિનપાક્ષિકયુનિ.

૮ જે જાણે છે, સ્વીકારે છે, અને પાલે છે તે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ યુક્ત આત્મા. આ આઠ ભાંગામાંથી પ્રથમના ચાર ભાંગે વર્તતા મિથ્યાદિ હોય છે, કારણ કે તેઓ સમ્યગ્જ્ઞાન રહિત છે. પછીના ત્રણ ભાંગે વર્તતા અવિરતિ સમ્યગ્દિ હોય છે, કારણ કે તેઓ સમ્યગ્જ્ઞાન સહિત છે અને આઠમે ભાંગે વર્તતા આત્માઓ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ યુક્ત હોય છે. કારણ કે તેઓ સમ્યગ્જ્ઞાન સહિત વિરતિનો સ્વીકાર કરે છે અને પાલન કરે છે.

નાવરણ કહેવાય છે. અહિં ‘અ’ એ અદ્ય અર્થનો વાચક છે. ૧ તથા-‘અવિરતિ નિમિત્તક કર્મભંધને અને રાગદ્વેષજન્ય દુઃખને જાણવા છતાં તેમજ વિરતિથી થતા સુખને ઈચ્છતા છતાં પણ વિરતિ ધારણ કરવા માટે અસમર્થ થાય છે. ૨ પોતાના પાપકર્મને નિંદતો જેણે જીવ અજીવનું સ્વરૂપ જાણ્યું છે, જેની શ્રદ્ધા અચલ છે, અને જેણે મોહને ચલિત કર્યો છે એવો આ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા હોય છે,’ ૩ આ અવિરતિ આત્માનું સમ્યગ્દષ્ટિ-પણું પૂર્વે જેનું વર્ણન કર્યું છે તે અંતરકરણકાળમાં જેનો સંભવ છે તે ઉપશમસમ્યક્ત્વ, અથવા વિશુદ્ધ દર્શનમોહ-સમ્યક્ત્વમોહનો ઉદય છતાં જેનો સંભવ છે તે ક્ષાયોપશમિક-સમ્યક્ત્વ, અથવા દર્શનમોહનીયનો સર્વથા ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થયેલ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ આ ત્રણ સમ્યક્ત્વમાંથી કેઈપણ સમ્યક્ત્વ છતાં હોય છે, એટલે કે આ શુભકાણે દરેક આત્મા-ઓને આ ત્રણ સમ્યક્ત્વમાંથી કેઈપણ સમ્યક્ત્વ હોય છે. આ શુભના પ્રભાવથી આત્મા સ્વપરની વહેંચણ કરી શકે છે અને સંસાર તરફનો તીવ્ર આસક્તિભાવ ઓછો થાય છે. પૂર્વના અશુભ કર્મના ઉદયથી કદાચ પાપક્રિયામાં પ્રવર્તે તો પણ પશ્ચાત્તાપપૂર્ણ હૃદયે પ્રવર્તે છે. અને આત્માને હિતકારી પ્રવૃત્તિમાં ઉદ્ધાસપૂર્ણ હૃદયે પ્રવર્તે છે. તેના શુભોના સ્વરૂપ લેહને અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુભસ્થાન કહે છે. નીચેના શુભસ્થાનની અપેક્ષાએ અહિં અનંતશુભ વિશુદ્ધિ હોય છે, અને પાંચમા શુભસ્થાનકની અપેક્ષાએ અનંતશુભ હીન વિશુદ્ધિ હોય છે.

૫. દેશવિરતિ શુભસ્થાન—જે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા સર્વવિરતિની ઈચ્છા છતાં પણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયના ઉદયથી હિંસાદિ પાપવાળી ક્રિયાઓનો સર્વથા ત્યાગ કરી શકતો નથી, પરંતુ દેશથી-અંશતઃ ત્યાગ કરી શકે છે તે દેશવિરતિ કહેવાય છે. તેમાં કેઈ એક મતવિષયક સ્ફૂલ્લથી સાવધયોગનો ત્યાગ કરે છે, કેઈ બે મત સંબંધી, ચાવત કેઈ સર્વ-મત વિષયક અનુમતિ વળીને સાવધયોગનો ત્યાગ કરે છે. અહિં અનુમતિ ત્રણ પ્રકારે છે—૧ પ્રતિસેવનાનુમતિ, ૨ પ્રતિશ્રવણાનુમતિ, ૩ સંવાસાનુમતિ, તેમાં જે કેઈ પોતે કરેલા કે બીજાએ કરેલા પાપકાર્યને વખાણે તથા સાવધારભથી તૈયાર કરેલા ભોજનને ખાય ત્યારે તેને પ્રતિસેવનાનુમતિ દોષ લાગે છે. તથા યુત્રાદિકે કરેલા હિંસાદિ સાવધ કાર્યને સાંભળે તેને સંમત થાય પણ તેનો નિષેધ કરે ત્યારે પ્રતિશ્રવણાનુમતિ દોષ લાગે છે. અને હિંસાદિ સાવધ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયેલા યુત્રાદિકમાં માત્ર મમત્વ રાખે પરંતુ તેના પાપ કાર્યને સાંભળે નહિ વખાણે પણ નહિ ત્યારે તેને સંવાસાનુમતિ દોષ લાગે છે. તેમાં જે સંવાસાનુમતિ સિવાય સર્વ પાપબ્યાપારનો ત્યાગ કરે તે ઉત્કૃષ્ટ દેશવિરતિ શ્રાવક કહેવાય છે. અને સંવાસાનુમતિનો પણ જ્યારે ત્યાગ કરે ત્યારે તે યતિ-સર્વથા પાપબ્યાપારથી વિરમેલો સાધુ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—“સમ્યગ્દર્શન સહિત પોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં વિરતિને યશ્ન કરતો એક મતથી માંડી છેવટે સંવાસાનુમતિ સિવાય સર્વ પાપબ્યાપારનો ત્યાગી દેશવિરતિ કહેવાય છે. ૧ તે દેશવિરતિ આત્મા પરિમિત વસ્તુનો ઉપયોગ કરતો, અપરિમિત અનંત વસ્તુનો ત્યાગ કરતો પરલોકને નિષે અપરિમિત અનંત સુખ પામે છે, ૨ આ દેશવિરતિપણું અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો ક્ષયોપશમ થવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. આ શુભસ્થાનકે અવિરતિ

સમ્યગ્દષ્ટિની અપેક્ષાએ અનંતશુદ્ધિ વિશુદ્ધિ હોય છે. અને તેના જન્મન્યથી માંડી ક્રમશઃ ચડતાં પડતાં અસંખ્યાતા સ્થાનકો છે. કહ્યું છે કે—‘તે અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ શુભસ્થાનકથી આરંભી ઉત્તરોત્તર વધતી વિશુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરતો પૂર્વકરો વિશુદ્ધિના અનેક સ્થાનો પર આરૂઢ થાય છે—અટ્ટે છે. અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો ક્ષયોપશમ કરે છે, તેથી તેને અદ્ય અદ્ય પાપવ્યાપારનો ત્યાગ કરવાની યુક્તિ થાય છે.’ ૨. અહિં પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો ઉદય હોવાથી સર્વથા પાપવ્યાપારનો ત્યાગ હોતો નથી. કહ્યું છે કે—‘સર્વ’ પ્રકારે પાપવ્યાપારનો ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા છતાં પણ તેને દબાવે છે તેથી પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કહેવાય છે.’ દેશવિરતિના સ્વરૂપ વિશેષને દેશવિરતિ શુભસ્થાન કહે છે.

૬. પ્રમત્ત સંયત શુભસ્થાન—સર્વથા પાપવ્યાપારથી જેઓ વિરમ્યા, પૂર્વોક્ત સંવાસાનુમતિથી પણ જેઓ વિરમ્યા, તે સંયત અથવા સર્વવિરતિ સાધુ કહેવાય છે, તેનું ‘સંયતપણું’ પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો ક્ષયોપશમ થવાથી—પ્રાયઃ સામાયિક ચારિત્ર પ્રાપ્ત થવા વડે અથવા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર પ્રાપ્ત થવા વડે હોય છે એમ સમજવું. જે માટે કહ્યું છે—‘તે સંયત આત્મા પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો ક્ષયોપશમ થવાથી સામાયિક ચારિત્ર અથવા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરે છે.’ જે કે સંયતને ત્રીણું ‘પરિક્ષારવિશુદ્ધિક ચારિત્ર પણ અન્યત્ર કહ્યું છે, પરંતુ તે કોઈક વખતેજ હોય છે, વળી વિશિષ્ટ દેશકાળ સંઘયણ અને શ્રુતાદિની અપેક્ષા રાખનારું છે માટે અહિં તેની વિવક્ષા કરી નથી. તથા મન વચન અને કાયા વડે કોઈ પણ પ્રકારની પાપક્રિયા કરવી નહિ, કરાવવી નહિ. અને કરતાંને સારો માનવો નહિ, આ પ્રમાણે ત્રિકરણયોગે પાપવ્યાપારના ત્યાગી મુનિ પણ મોહનીયાદિ કર્મના ઉદયના સામઞ્યથી તીવ્ર સંજ્વલન કષાય અને નિદ્રા આદિ કોઈ પણ પ્રમાદના યોગે ચારિત્રમાં સીદાય—કિલ્લપરિણામ વાળો થાય એવો પ્રમાદ યુક્ત જે મુનિ તે પ્રમત્ત કહેવાય છે. આવા પ્રમાદયુક્ત સંયતનું જે શુભસ્થાન એટલે કે વિશુદ્ધિ અવિશુદ્ધિની તીવ્રતા અને મંદતા વડે થયેલો જે સ્વરૂપનો લેહ તે પ્રમત્તસંયત શુભસ્થાન કહેવાય છે. અહિં દેશવિરતિ શુભસ્થાનની અપેક્ષાએ અનંતશુદ્ધિ વિશુદ્ધિ હોવાથી વિશુદ્ધિને પ્રકર્ષ અને અવિશુદ્ધિનો અપકર્ષ છે, અને અપ્રમત્ત શુભસ્થાનની અપેક્ષાએ અનંતશુદ્ધિની વિશુદ્ધિ હોવાથી વિશુદ્ધિનો અપકર્ષ અને અવિશુદ્ધિનો પ્રકર્ષ છે. આ પ્રમાણે અન્ય શુભસ્થાનોમાં પણ પૂર્વ ઉત્તર શુભસ્થાનની અપેક્ષાએ વિશુદ્ધિ અવિશુદ્ધિના પ્રકર્ષ અપકર્ષની યોજના કરી લેવી.

૭. અપ્રમત્ત સંયત શુભસ્થાન—મન્દ સંજ્વલન કષાયનો ઉદય હોવાથી નિદ્રા વિકલા આદિ પ્રમાદવિનાનો મુનિ અપ્રમત્ત સંયત કહેવાય છે. પ્રમત્તસંયતની અપેક્ષાએ અપ્રમત્તસંયત અનંતશુદ્ધિ વિશુદ્ધિ પરિણામવાળો હોય છે. આ અપ્રમત્તસંયતના ત્રણે કાળની અપે-

૧ આ ચારિત્રનું મહત્ત્વ પ્રશ્ન પાસે અગર જેમણે આ ચારિત્રનું મહત્ત્વ પ્રશ્ન પાસે ક્યું છે, તેઓની પાસેજ થાય છે વળી યોધા આરાના ઉત્પન્ન થયેલા પ્રથમ સંઘયણી અને લગભગ સાધનવ પૂર્વના શાંતિને આ ચારિત્ર હોય છે, બીજાને હોવું નથી. તેથી અદ્યકાળ અને અદ્ય મહત્ત્વ કરનારા હોવાથી છડે સાતમે શુભકાળે આ ચારિત્ર હોય છે છતાં વિવક્ષા કરી નથી.

આએ ક્રમશઃ ચડતા ચડતા અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણુ વિશુદ્ધિસ્થાનો હોય છે. કહ્યું છે કે-‘અપ્રમત્તચતિના તરતમભાવે-ક્રમશઃ ચડતા ચડતા અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણુ વિશુદ્ધિસ્થાનો જ્ઞાની મહારાજે જાણેલા છે, કે જેના ઉપર રહેતો-તે અધ્યવસાયે વર્તતો સુને અપ્રમત્ત કહેવાય છે.’ આ ભગવાન અપ્રમત્તસંયતને વિશિષ્ટ તપ અને ધર્મધ્યાનાદિના યોગે કર્મો ખપાવતા, અને તેથી કરીને અપૂર્વ અપૂર્વ વિશુદ્ધિસ્થાનો ઉપર ચડતા મનઃપર્થ-વજ્ઞાન આદિ અનેક ઋદ્ધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે-‘તે અપ્રમત્તસંયત મહાત્મા તીવ્ર વિશુદ્ધતા યોગે કર્મ ખપાવતાં શ્રુતસમુદ્રને અવગાહે છે, અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, તથા મનઃપર્થવજ્ઞાન અને કૌશાદિ ભુદ્ધિઓ પણ પ્રાપ્ત કરે છે, ૧ તથા તે આદિત્રરૂપ શુભના પ્રભાવથી જંઘાચારણુલ્લખિત, વિઘ્નાચારણુ લખિત, અને સર્વોપધિ આદિ અનેક લખિતઓ, તેમજ અક્ષીણમહાનસ આદિ બળો ઉત્પન્ન થાય છે. ૨’ તેનું જે શુભસ્થાન તે અપ્રમત્તસંયત શુભસ્થાન કહેવાય છે. આ પ્રમત્ત અપ્રમત્ત બંને શુભસ્થાનક અંતર્મુદ્ધૃતે અંતર્મુદ્ધૃતે પરિવર્તન પામ્યા કરે છે.

૮. અપૂર્વકરણુ શુભસ્થાન—અપૂર્વ-પૂર્વે નહિ થયેલા, અથવા અન્ય શુભસ્થાનકો સાથે ન સરખાવી શકીએ તેવા. અને કરણુ-સ્થિતિઘાતાદિ ક્રિયા અથવા પરિણામ. તાત્પર્ય એ કે પૂર્વે નહિ થયેલા, અથવા અન્ય શુભસ્થાનકો સાથે જેને ન સરખાવી શકીએ એવા સ્થિતિઘાત, રસઘાત, શુભ્રેણિ, શુભ્રસંક્રમણુ, અને અપૂર્વસ્થિતિબંધ, એ પાંચે પદાર્થો જેની અંદર થાય, અથવા પૂર્વે નહિ થયેલા અપૂર્વ પરિણામ જેની અંદર હોય તે અપૂર્વકરણુ કહેવાય. હવે સ્થિતિઘાતાદિનું સ્વરૂપ કહે છે—

૧ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મની દીર્ઘસ્થિતિને અપવર્તના કરણુવડે ઘટાડી અદ્ય કરવી તે સ્થિતિઘાત.

૨ રસઘાત-સત્તામાં રહેલ જ્ઞાનાવરણીયાદિ અશુભપ્રકૃતિઓના તીવ્ર રસને અપવર્તના-કરણુવડે ઘટાડી અદ્ય કરવો તે રસઘાત. આ બંનેને પૂર્વશુભસ્થાનોમાં રહેલા આત્માઓ વિશુદ્ધિ અદ્ય હોવાથી અદ્ય પ્રમાણમાં કરતા હતા, અહિં વિશુદ્ધિ તીવ્ર હોવાથી મોટા પ્રમાણમાં કરે છે. પૂર્વશુભસ્થાનોમાં વધારે કાળમાં અદ્ય સ્થિતિ અને રસ દૂર થતો હતો, અહિં વિશુદ્ધિ તીવ્ર હોવાથી થોડા કાળમાં ઘણી સ્થિતિ અને જણો રસ દૂર કરે છે.

૩ શુભ્રેણિ-અત્યંત વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવડે અપવર્તના કરણુથી ઉપરની સ્થિતિમાંથી ઉતારેલાં દલિકોને શીઘ્ર ખપાવવા માટે ઉદય સમયથી આરંભી અન્તર્મુદ્ધૃતના સમયપ્રમાણુ સ્થાનકોની અંદર પૂર્વ પૂર્વ સ્થાનકથી ઉત્તર ઉત્તર સ્થાનોમાં અસંખ્ય અસંખ્યશુભ્રાકારે દલિ-કોને જે ગોઠવવા તે શુભ્રેણિ ઉપરની સ્થિતિમાંથી પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્ય અસંખ્યશુભ્ર દલિકો ઉતારે છે, અને તેને ઉદયસમયથી આરંભી અન્તર્મુદ્ધૃત પ્રમાણુ સ્થાનકોમાં અસંખ્યાતશુભ્ર વૃદ્ધિએ ગોઠવે છે. જેમકે પહેલે ત્રયે જે દલિકો ઉતાર્યા તેમાંથી ઉદયસમયમાં થોડા, તેનાથી પછીના સ્થિતિસ્થાનમાં અસંખ્યાતશુભ્ર, તેનાથી પછીના સ્થિતિસ્થાનમાં અસંખ્યાતશુભ્ર એમ પૂર્વ પૂર્વ સ્થાનથી ઉત્તર ઉત્તરસ્થાનમાં અસંખ્યાતશુભ્ર

વૃદ્ધિએ અંતરુદ્ધત પ્રમાણ સ્થાનોમાં ગોઠવે છે. બીજા સમયે પૂર્વ સમયથી અસંખ્યગુણ વધારે ઉતારે છે, તેને પણ જોઈ કંઈ અસંખ્યાતગુણ વૃદ્ધિએ ગોઠવે છે. આ પ્રમાણે ત્રીજા આદિ સમયો માટે પણ સમજવું. પૂર્વ ગુણસ્થાનોમાં મંદ વિશુદ્ધિ હોવાથી અપવર્તના કરણ વડે ઉપરના સ્થાનોમાંથી અદ્ય પ્રમાણમાં દલિત ઉતારતો હતો, અને તેની વધારે કાળમાં થોડા દલિત લોગવાય તે પ્રમાણે રચના કરતો હતો. અહિં ત્રીજા વિશુદ્ધિ હોવાથી અપવર્તના કરણ વડે ઉપરના સ્થાનોમાંથી વધારે પ્રમાણમાં દલિત ઉતારે છે, અને થોડા કાળમાં ઘણા દૂર થાય એ પ્રમાણે તેની રચના કરે છે.

૪ ગુણસંક્રમ—સત્તામાં રહેલા અબધમાન અશુભ પ્રકૃતિઓના દલિતોને બધ્યમાન ગુણ પ્રકૃતિમાં પૂર્વ પૂર્વ સમય કરતાં ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્યગુણ વૃદ્ધિએ સંક્રમાવવા-બધાતી પ્રકૃતિરૂપે કરવા, તે, ગુણસંક્રમ. તે પણ અહિં અપૂર્વ કરે છે.

૫ અપૂર્વસ્થિતિબંધ—પૂર્વે અશુદ્ધ પરિણામ હોવાથી કર્મોની દીર્ઘસ્થિતિ બાંધતો હતો, આ ગુણસ્થાનકે ત્રીજા વિશુદ્ધિ હોવાથી અદ્ય અદ્ય સ્થિતિબંધ કરે છે. અને તે પણ પૂર્વ પૂર્વથી ઉત્તરોત્તર-પછી પછીનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે હીન કરે છે અપૂર્વકરણના પહેલે સમયે જે સ્થિતિબંધ કરે છે, તેનાથી અતુલ્ય ઘટતા ઘટતા ત્યારપછીનો સ્થિતિબંધ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમાભાગે હીન કરે છે. એ પ્રમાણે દરેક સ્થિતિબંધ બદલાય છે, આ પ્રમાણે અપૂર્વકરણમાં યાંચે પદ્યોથી પ્રવર્તે છે. આ અપૂર્વકરણ બે પ્રકારે છે—૧ ક્ષપક, ૨ ઉપશમક. ચારિત્ર્યોહનીય કર્મોને ક્ષય અને ઉપશમ કરવાને યોગ્ય હોવાથી રાજ્ય યોગ્ય કુંવરને રાજની જેમ તે ક્ષપક અને ઉપશમક કહેવાય છે. કેમકે અહિં ચારિત્ર્યોહનીયની એક પણ પ્રકૃતિનો સર્વથા ક્ષય કે ઉપશમ કરતો નથી. તેવું જે ગુણસ્થાન તે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાન કહેવાય છે. આ ગુણસ્થાનકે ત્રિકાળવર્તી અનેક જીવોની અપેક્ષાએ સમયે સમયે અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયસ્થાનો હોય છે, અને તે પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે વધતા વધતા હોય છે. તે આ પ્રમાણે-જેઓએ ભૂતકાળમાં આ ગુણસ્થાનના પ્રથમ સમયને પ્રાપ્ત કર્યો હતો, વર્તમાનમાં પ્રાપ્ત કરે છે અને ભવિષ્યમાં પ્રાપ્ત કરશે તે સઘળા જીવોની અપેક્ષાએ જઘન્યથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ પર્યંત અતુલ્યે ચડતા ચડતા અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ અધ્યવસાયના સ્થાનકો હોય છે. કારણ કે જોકો સાચે આ ગુણસ્થાને ચઢેલા પ્રથમ સમયવર્તી કેટલાએક જીવોના અધ્યવસાયોમાં તરતમતાનો પણ સંભવ છે. અને તરતમતાની સંખ્યા કેવળજ્ઞાની મહારાજે એટલીજ દેખેલી છે. આ કારણથી અહિં એમ પણ નજી કહી શકાય કે—આ ગુણસ્થાનકના પ્રથમ સમયને પ્રાપ્ત કરનારા ત્રિકાળવર્તી જીવો અનંત હોવાથી, તથા પરસ્પર અધ્યવસાયવતું તારતમ્ય હોવાથી, અધ્યવસાયો અનંતા હોય છે. કેમકે જીવો માથા સમાન અધ્યવસાયવાળા હોવાથી જીવોની સંખ્યા અનંત હોવા છતાં પણ અધ્યવસાયની સંખ્યા તો અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણજ

૧ અપવર્તના કરણવડે ઉપરના સ્થાનોમાંથી ઉતારેલા દલિતોને અંતરુદ્ધત પ્રમાણ સ્થાનોમાં ગોઠવે છે. ઉપરના ગુણસ્થાનોમાં આ અંતરુદ્ધત 'મોહ' હવું, આ ગુણસ્થાનકે તે નાવું છે એટલે થોડા કાળમાં ઘણા દલિતોને દૂર કરે છે

છે. તથા પ્રથમ સમયે જે સ્વરૂપવાળા અને જેટલા અધ્યવસાયો હોય છે, તેનાથી દ્વિતીય સમયે અન્ય અને સંખ્યામાં વધારે અધ્યવસાયો હોય છે. બીજે સમયે જે અધ્યવસાયો હોય છે, તેનાથી અન્ય અને અધિક ત્રીજે સમયે હોય છે. ત્રીજે સમયે જે અને જેટલા અધ્યવસાયો છે, તેનાથી અન્ય અને વધારે ચોથે સમયે હોય છે. આ પ્રમાણે અપૂર્વકરણના ચરમસમય પછી ત કહી જવું. ઉપરોક્ત અધ્યવસાયોની સ્થાપના કરવામાં આવે એટલે કે અતુલ્ય નીચે નીચે તેની સંખ્યા મૂકવામાં આવે તો સમાન સંખ્યા નહિ હોવાથી વિષમ ચતુરસ્ર ક્ષેત્ર રોકે છે.

પ્રશ્ન—આ શુષ્કસ્થાનમાં પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અધ્યવસાયો વધે છે, તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—જીવ સ્વભાવજ કારણ છે. આ શુષ્કસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરનારા આત્માઓ પ્રત્યેક સમયે ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાને લઇને વિશુદ્ધિના પ્રકર્ષને પ્રાપ્ત કરતા જીવ સ્વભાવજ ભિન્ન ભિન્ન અધ્યવસાયોમાં વર્તે છે. અને તેથીજ પહેલે સમયે સાથે ચઢેલા જીવોમાં જે અધ્યવસાયની ભિન્નતા છે, તે કરતાં બીજા સમયે વધારે ભિન્નતા જણાય છે. આ શુષ્કસ્થાનના પ્રથમ સમયના જઘન્ય અધ્યવસાયથી પ્રથમ સમયનું ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાય અનંતશુષ્ક વિશુદ્ધ છે. અહિં જઘન્ય અધ્યવસાય આ શુષ્કસ્થાનકની અપેક્ષાએ સમજવું. કારણ કે અપ્રમત શુષ્કસ્થાનના ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયથી આ શુષ્કસ્થાનનું જઘન્ય અધ્યવસાય પણ અનંતશુષ્ક વિશુદ્ધ હોય છે. પહેલા સમયના ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયથી બીજા સમયનું જઘન્ય અધ્યવસાય પણ અનંતશુષ્કવિશુદ્ધ છે. ઉપર પહેલા સમયના અધ્યવસાયથી બીજા સમયના અધ્યવસાયો જુદા છે એમ જે કહ્યું, તેનું કારણ આ જ છે. કારણ કે પહેલા સમયના ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયથી બીજા સમયનું જઘન્ય અધ્યવસાય ત્યારેજ અનંતશુષ્ક હોઈ શકે કે જ્યારે પહેલા સમયના અધ્યવસાયથી બીજા સમયના અધ્યવસાયો જુદા જ હોય. તેનાથી તે જ સમયનું ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાય અનંતશુષ્ક વિશુદ્ધ છે, આ પ્રમાણે કહેતાં ત્યાં સુધી જવું કે દ્વિચરમ સમયના ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયથી ચરમ સમયનું જઘન્ય અનંતશુષ્ક વિશુદ્ધ છે, તેનાથી તેજ ચરમ સમયનું ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાય અનંતશુષ્ક વિશુદ્ધ છે. આ રીતે એકજ સમયના અધ્યવસાયો પણ પરસ્પર અનંતભાગ વૃદ્ધ, અસંખ્યાતભાગ વૃદ્ધ, સંખ્યાતભાગ વૃદ્ધ, સંખ્યાતશુષ્ક વૃદ્ધ, અસંખ્યાત શુષ્કવૃદ્ધ અને અનંતશુષ્કવૃદ્ધ એમ છ સ્થાન યુક્ત હોય છે. એટલે કે વિશુદ્ધિની અપેક્ષાએ જઘન્ય અધ્યવસાયથી કેટલાક અધ્યવસાયો અનંતભાગ અધિક વિશુદ્ધ, કેટલાક અસંખ્યાત ભાગ અધિક વિશુદ્ધ, કેટલાક સંખ્યાત ભાગ અધિક વિશુદ્ધ એમ કેટલાક સંખ્યાતશુષ્ક અસંખ્યાતશુષ્ક અને અનંતશુષ્ક અધિક વિશુદ્ધ હોય છે. આ પ્રમાણે આ શુષ્કસ્થાનના કેઈ પણ સમયમાં રહેલા અધ્યવસાયો પદસ્થાન પતિત હોય છે. આ રીતે આ શુષ્કસ્થાનકે એક સાથે ચઢેલા જીવોના અધ્યવસાયોમાં પરસ્પર વિશુદ્ધિનું તારતમ્ય હોવાથી આ શુષ્કસ્થાનનું બીજું નામ નિવૃત્તિ પણ કહેવાય છે.

૯. અનિવૃત્તિ બાહર સંપ્રસાદ શુષ્કસ્થાનક-જેની બાહર એક સાથે ચઢેલા જીવોના અ-

અધ્યવસાયમાં પરસ્પર તારતમ્ય ન હોય તે અનિવૃત્તિ. જે શુભસ્થાનકમાં એક સાથે ચડેલા જીવોના અધ્યવસાયમાં પરસ્પર તારતમ્ય હોય તે નિવૃત્તિ કહેવાય છે, અને જે શુભસ્થાનમાં સાથે ચડેલા જીવોના અધ્યવસાયમાં પરસ્પર તારતમ્ય ન હોય, પરંતુ એકત્રું જે અધ્યવસાય તેજ ધીબાનું, તેજ ત્રીબાનું, એમ અનંતજીવોનું પણ એક સરખું હોય, તે અનિવૃત્તિ શુભ-સ્થાનક કહેવાય છે. આજ આકાશ અને નવમા શુભસ્થાન વચ્ચે તફાવત છે. તથા જે વડે સંસારમાં રખડે તે સંપરાય જોટલે કષાયોદય. જેની અંદર કિટ્ટિરૂપે કરાયેલ સૂક્ષ્મ લોભાની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ કષાયોદય હોય તે બાહર સંપરાય કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ કે જેની અંદર સાથે ચડેલા જીવોના અધ્યવસાયમાં પરસ્પર તારતમ્ય ન હોય અને બાહર કષાયનો ઉદય હોય તે અનિવૃત્તિ બાહર સંપરાય શુભસ્થાનક કહેવાય છે. આ શુભસ્થાનકનો કાળ અંતઃકુર્હૂતનો છે. અન્તઃકુર્હૂત પ્રમાણુ આ શુભસ્થાનકના કાળમાં પ્રથમ સમયથી આરંભી ઉત્તરોત્તર અનંતશુભ વિશુદ્ધ અધ્યવસાય હોય છે. જોટલે કે પહેલે સમયે જે અધ્યવસાય હોય તેનાથી બીજે સમયે અનંતશુભ વિશુદ્ધ હોય છે, તેનાથી અનંતશુભ વિશુદ્ધ ત્રીજે સમયે હોય છે, આ પ્રમાણે ચરમ સમય પર્થત 'બાબુવું'. તેથી અન્તઃકુર્હૂતના જેટલા સમયો તેટલાજ અધ્યવસાયો આ શુભસ્થાનકમાં પ્રવેશ કરનારાઓના હોય છે, અધિક હોતા નથી, અહિં પણ આકાશ શુભસ્થાનકની જેમ સ્થિતિધાતાદિ પાંચે પદાર્થો પ્રવર્તે છે. આ અનિવૃત્તિ બાહર સંભવલન લોભ સિવાય વ્યારિત મોહનીયની વીશ પ્રકૃતિનો સર્વથા ક્ષય અને ઉપશમ કરતો હોવાથી ક્ષપક અને ઉપશમક એમ બે ભેદ છે.

૧૦ સૂક્ષ્મ સંપરાય શુભસ્થાન-કિટ્ટિરૂપે કરાયેલ સૂક્ષ્મ લોભ કષાયનો ઉદય જેની અંદર હોય તે સૂક્ષ્મ સંપરાય કહેવાય છે. તેના પણ ક્ષપક અને ઉપશમક એવા બે ભેદ છે. કારણ કે અહિં શેષ રહેલ એક સંભવલન લોભનો સર્વથા ક્ષય કે ઉપશમ કરે છે. ઉપશમ શ્રેણિવાળો ઉપશમાવે છે, અને ક્ષપક શ્રેણિવાળો ક્ષય કરે છે તેના જ્ઞાનાદિ શુભના સ્વરૂપ વિશેષને સૂક્ષ્મસંપરાય શુભસ્થાન કહે છે.

૧૧ ઉપશાંતકષાય વીતરાગ છન્દસ્થ શુભસ્થાનક-આત્માના જ્ઞાનાદિ શુભને જે દબાવે તે છન્દ જોટલે જ્ઞાનાવરણાદિ ધાતિકર્મનો ઉદય, અને તે ધાતિકર્મના ઉદયવાળા આત્માઓ છન્દસ્થ કહેવાય છે. દશમા શુભસ્થાન સુધીના છન્દસ્થો રાગી પણ હોય છે, તેનાથી પૃથક્ કરવા માટે વીતરાગ પદનું શ્રદ્ધ ધર્યું છે. માયા અને લોભ કષાયના ઉદયરૂપ રાગ, અને ઉપલક્ષણથી ક્રોધ અને માનના ઉદયરૂપ દ્વેષ પણ જેઓના ઝૂર ચયેલ છે તે વીતરાગ કહેવાય છે. અહિં વીતરાગ છન્દસ્થ લેવાના છે, પરંતુ દશમા શુભસ્થાનક સુધીના રાગી છન્દસ્થ નહિ

૧ અહિં વિશુદ્ધિનો વિચાર બે રીતે થાય છે. ૧ તિર્ગમ્યુષી વિશુદ્ધિ, અને ઉષ્વમ્યુષી વિશુદ્ધિ, એક સાથે ચડેલા જીવોના અધ્યવસાયોમાં પરસ્પર તારતમ્યનો જે વિચાર તે તિર્ગમ્યુષી વિશુદ્ધિ, અને પૂર્વપૂર્વ સમય કરતાં ઉત્તરોત્તર સમયની વિશુદ્ધિનો જે વિચાર તે ઉષ્વમ્યુષી વિશુદ્ધિ કહેવાય છે, અપૂર્વકરણ નામના કરણે અગર તે નામના શુભસ્થાને જાને પ્રકારે વિચાર થઈ શકે છે. અને અનિવૃત્તિ નામના કરણે અગર તે નામના શુભસ્થાને દક્ષત ઉષ્વમ્યુષી વિશુદ્ધિ હોય છે.

આ વીતરાગ છન્દસ્થ આરમા શુષ્કસ્થાનવાળા આત્માઓ પણ હોય છે, તેનાથી પૃથક્ કરવા માટે ઉપશાંતકષાય વિશેષણ મૂક્યું છે. ઉપશાંતકષાય-જેઓએ કષાયોને સર્વથા ઉપશમાવ્યા છે, એટલે કે કષાયો સત્તામાં હોવા છતાં તેઓને એવી સ્થિતિમાં મૂકી દીધા છે કે જેની અંદર સંક્રમણ અને ઉદ્વર્તન આદિ કરણો, તેમજ વિપાકોદય કે પ્રદેશોદય કંઈપણ પ્રવર્તતું નથી, મોહનીયકર્મને. જેઓએ સર્વથા ઉપશમ કર્યો છે એવા વીતરાગનું અહિં શુષ્ક હોવાથી, આરમા શુષ્કસ્થાનવાળા બ્રુદા પડે છે. કારણ કે તેઓએ તેા મોહનેા સર્વથા ક્ષય કર્યો છે. ઉપશાંતકષાય વીતરાગ છન્દસ્થ આત્માનું જે શુષ્કસ્થાન તે ઉપશાંતકષાય વીતરાગ છન્દસ્થ શુષ્કસ્થાન કહેવાય છે. આ શુષ્કસ્થાનકર્તુ સ્વરૂપ ઉપશમશ્રેણિના સ્વરૂપને સમભ્યા વિના ભરાબર સમજી શકાય તેમ નથી. ઉપશમશ્રેણિનું સ્વરૂપ આચાર્ય મહારાજ પોતેજ વિસ્તારથી ઉપશમના કરણના અધિકારમાં કહેશે. છતાં અહિં આ શુષ્કસ્થાનનું સ્વરૂપ કંઈક સમભય માટે સંક્ષેપમાં કહે છે-જે દ્વાગ આત્મા મોહનીયકર્મને સર્વથા શાંત કરે એવી ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતી પરિણામની ધારાને ઉપશમશ્રેણિ કહેવાય છે. આ ઉપ-શમશ્રેણિને પ્રારંભક અપ્રમત્ત સંયતજ હોય છે. અને ઉપશમશ્રેણિથી પડતા અપ્રમત્ત, પ્રમત્ત, દેશવિરતિ, કે અવિરતિમાંનો કોઈપણ હોય છે, એટલે કે પડતાં અનુક્રમે ચોથા સુધી આવે છે અને ત્યાંથી પડે તો બીજે અને ત્યાંથી પહેલે શુષ્કાણે પણ જાય છે. લાખ્યકાર ભગવાન કહે છે કે-‘ ઉપશમશ્રેણિને પ્રસ્થાપક અપ્રમત્ત સંયત હોય છે, અને અન્તે અપ્રમત્ત, પ્રમત્ત, અથવા અવિરતિ પણ થાય છે.’ શ્રેણિના બે અંશ છે-૧ ઉપશમભાવનું સમ્યક્ત્વ, ૨ ઉપ-શમભાવનું ચારિત્ર, તેમાં ચારિત્ર મોહનીયની ઉપશમના કરતા પહેલાં ઉપશમભાવનું સમ્ય-ક્ત્વ સાતમે શુષ્કાણેજ પ્રાપ્ત થાય છે, કેમકે દર્શનમોહનીયની સાતે પ્રકૃતિઓ સાતમેજ ઉપશમાવે છે, માટે ઉપશમશ્રેણિને પ્રસ્થાપક અપ્રમત્ત સંયતજ છે એમ કહે છે. કેટલાક અન્ય આચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે-અવિરતિસમ્યક્દષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, કે અપ્રમત્ત, શુષ્કસ્થાનમાનો કોઈપણ અનંતાનુબંધિ કષાયને ઉપશમાવે છે, અને દર્શનત્રિકાદિને તો સંયમમાં વર્તતોજ ઉપશમાવે છે. આ અભિપ્રાયે ચોથા શુષ્કસ્થાનકથી ઉપશમશ્રેણિના પ્રારં-ભક કહી શકાય છે. તેમાં પહેલાં અનંતાનુબંધિ ૧ઉપશમાવે છે, ત્યાર પછી અંતર્મુદ્ધૂત્ત રહી દર્શનત્રિક ઉપશમાવે છે. દર્શનત્રિકની ઉપશમના થયા બાદ પ્રમત્ત અપ્રમત્ત શુષ્કાણે એકઠો વાર પરાવર્તન કરીને-ગમનાગમન કરીને અપૂર્વકરણ શુષ્કસ્થાનકે જાય છે. ત્યાં અંતર્મુદ્ધૂત્તપર્યંત સ્થિતિઘાતાદિ વડે ઘણી સ્થિતિ અને ઘણો રસ ઓછો કરી અનિવૃત્તિ બાદર સંપ્રસાય શુષ્કસ્થાનકે જાય છે, અહિં પણ સ્થિતિઘાતાદિ વડે ઘણી સ્થિતિ અને રસ ઓછો કરે છે આ શુષ્કસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ જાય અને એક ભાગ શેષ રહે ત્યારે ચારિત્ર મોહનીયની એકવીશ પ્રકૃતિનું ૨અંતરકરણ કરે છે. ત્યારપછી પહેલાં નપુંસ-કવેદ ઉપશમાવે છે, ત્યાર પછી સ્ત્રીવેદ, ત્યાર પછી એક સાથે હાસ્ય રતિ અરતિ ભય શોક

૧ અહિં અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કર્યા વિના ઉપશમશ્રેણિ શરૂ કરે નહિ, એમ કેટલાક આચાર્ય કહે છે. તેની વિસંયોજના ચોથાથી સાતમા સુધી થાય છે. ત્યારપછી દર્શનત્રિકની ઉપશમના સંયમમાં વર્તતાં થાય છે. ૨ અંતરકરણનું સ્વરૂપ ઉપશમના કરણમાંથી જોઇ લેવું.

અને જુગુપ્સારૂપ હાસ્યપદ્ધતિ, ત્યાર પછી પુરુષવેદ, ત્યાર પછી એક સાથે અપ્રત્યાખ્યાનાવર-
નજી અને પ્રત્યાખ્યાનાવરજી કોષ, ત્યારપછી સંબલનકોષ, ત્યારપછી એક સાથે અપ્રત્યા-
ખ્યાનાવરજી અને પ્રત્યાખ્યાનાવરજી માન, ત્યારપછી સંબલન માન, ત્યારપછી એક સાથે
અપ્રત્યાખ્યાનાવરજી અને પ્રત્યાખ્યાનાવરજી માયા, ત્યારપછી સંબલનમાયા ઉપશમાવે છે, જે
સમયે અપ્રત્યાખ્યાનાવરજી અને પ્રત્યાખ્યાનાવરજી માયા ઉપશમે છે, તેજ સમયે સંબલન-
માયાના બંધ ઉદય અને ઉદ્દીરણનો વિચ્છેદ થાય છે. ત્યારપછીના સમયથી લોભનો વેદક
થાય છે. અહિંથી લોભના ઉદયનો જેટલો કાળ છે, તેના ત્રણ વિભાગ થાય છે, તે આ
પ્રમાણે-૧ અશ્વકર્ણકરણાદા, ૨ કિટ્ટિકરણાદા, ૩ કિટ્ટિવેદનાદા. તેમાં જે કાળમાં સત્તામાં
નહેલા રસસ્પર્શકો ક્રમશઃ ચડતા ચડતા રસાણુવાળા પરમાણુઓનો ક્રમ તોડતા સિવાય
અત્યત ઓછા રસવાળા થાય તે અશ્વકર્ણકરણાદા. આ અશ્વકર્ણકરણકાળમાં વર્તમાન
આત્મા અપૂર્વ સ્પર્શકો કરે છે. સ્પર્શક એટલે શું? તે કહે છે—આ સંસારમાં બ્રમજી
કરતા આત્માઓ અનંતાનંત પરમાણુઓથી બનેલા અનંતા સ્કંધોને પ્રતિસમય કમરૂંડે
અહણ કરે છે. તેની અંદર એક એક સ્કંધમાં ઓછામાં ઓછા રસવાળો જે પરમાણુ છે,
તે પરમાણુમાંના રસના કેવળી મહારાજના જ્ઞાનરૂપ શસ્ત્રવડે એકના બે ભાગ ન થાય તેવા
સર્વ જીવોથી અનંતજીવો રસાવિભાગ- રસાણુઓ થાય છે. આવા સમાન રસાણુઓવાળા પર-
માણુઓનો જે સમૂહ તે પહેલી વર્ગણ, એક અધિક રસાણુવાળા પરમાણુઓનો જે સમુદાય તે
બીજી વર્ગણ, બે અધિક રસાણુવાળા પરમાણુઓનો જે સમુદાય તે ત્રીજી વર્ગણ, એમ
અતુલ્યે એક એક અધિક રસાણુવાળા પરસ્પર સરખા પરમાણુના સમુદાયવાળી અભવ્યથી
અનંતજીવો અથવા સિદ્ધના અનંતમા ભાગ પ્રમાણુ અનંત વર્ગણ થાય છે. એ અનંત-
વર્ગણના સમૂહને સ્પર્શક કહેવાય છે. પહેલા સ્પર્શકની છેલ્લી વર્ગણમાંહેના કોઈપણ
પરમાણુમાં જે રસ છે તેનાથી એક અધિક રસાણુવાળા કોઈ પરમાણુ નથી, બે અધિક
રસાણુવાળા કોઈ પરમાણુ નથી, તેમ સંખ્યાતા અસંખ્યાતા કે અનંતા અધિક રસાણુવાળા
પણ કોઈ પરમાણુ નથી. પરંતુ સર્વ જીવોથી અનંતજીવો અધિક રસાણુવાળા પરમાણુઓ
હોય છે. તેવા સમાન રસાણુવાળા પરમાણુના સમૂહને બીજી સ્પર્શકની પહેલી વર્ગણ
કહેવામાં આવે છે. તેનાથી એક અધિક રસાણુવાળા પરમાણુના સમુદાયની બીજી વર્ગણ,
એ પ્રમાણુ એક એક અધિક રસાણુવાળા સમાન સમાન પરમાણુઓની અભવ્યથી અનંત-
જીવ વર્ગણો થાય છે, તેના સમૂહનું બીજી સ્પર્શક થાય છે. એ રીતે અનંતા સ્પર્શકો
થાય છે. આ સઘળાં પૂર્વ સ્પર્શકો કહેવાય છે, કારણ કે સંસારમાં પરિબ્રમજી કરતા
આત્માઓ આવા સ્પર્શકો તો બાધે છે. આ સ્પર્શકોમાંથી પ્રથમ દ્વિતીયાદિ વર્ગણો
અહણ કરી તેને તીમ વિશુદ્ધિ વડે ચડતા ચડતા રસાણુવાળા પરમાણુઓનો ક્રમ તોડતા

૧ જે સમયથી લોભનો ઉદય થાય છે તે સમયથી હવે નવમા શુભસ્થાનકનો જેટલો કાળ છે
તેના બે ભાગ થાય છે એક ભાગમાં અપૂર્વસ્પર્શક થાય છે, એક ભાગમાં કિટ્ટિઓ થાય છે. એ બે
ભાગ પૂરા કરી દશમે શુભાણુ બળ છે તે ભાગમાં કિટ્ટિઓ વેદે છે. એ પ્રમાણે લોભના વેદનના ત્રણ
ભાગ થાય છે, એમ કહ્યું છે.

સિવાય અનંતશુભ્રહીન રસવાળી કરીને પૂર્વની જેમ સ્પર્શકો કરે છે. આવા પ્રકારના અદ્યપરસવાળા સ્પર્શકો પહેલા કોઈ વખત કયાં ન હતા, માટે તે અપૂર્વસ્પર્શક કહેવાય છે. આ પ્રમાણે અશ્વકર્ણકરણાદના અંતર્મુદ્ગર્તમાં સમયે સમયે પૂર્વ સ્પર્શકમાંની વર્ગીભૂઓને અનંતશુભ્રહીન રસવાળી કરીને તેના અપૂર્વસ્પર્શકો કરે છે. અહિં 'ઝોટલું' સમજવાતું કે સત્તામાં જે પૂર્વસ્પર્શકો રહેલા છે તે સઘળા અપૂર્વ સ્પર્શક રૂપે થતાં નથી, પરંતુ કેટલાંક પૂર્વસ્પર્શકરૂપે પણ રહે છે. સંજવલનમાયાના બંધાદિના વિચ્છેદ થયા પછી સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળે સંજવલનમાયાને ઉપશમાવે છે. આ પ્રમાણે અશ્વકર્ણકરણાદના પૂર્ણ થયા બાદ કિટ્ટિકરણાદમાં પ્રવેશ કરે છે. તે કાળમાં લોભની કિટ્ટિઓ કરે છે. હવે કિટ્ટિ ઝોટલે શું ? તે કહે છે, -પૂર્વસ્પર્શકોમાંથી અને અપૂર્વસ્પર્શકોમાંથી પ્રથમ દ્વિતીયાદિ વર્ગીભૂઓ અહણ કરીને તેઓને તીવ્ર વિશુદ્ધિના બળથી અનંતશુભ્રહીન રસવાળી કરીને, તે વર્ગીભૂઓમાંના એક અધિક બે અધિક ઇત્યાદિ ચડતા ચડતા રસાણુના કંમને તોડીને વર્ગીભૂ વર્ગીભૂઓની વચ્ચે મોટું અંતર પાડી દેવું, જેમકે-જે વર્ગીભૂમાં અસત્કલ્પનાઓ સો, એકસો એક, એકસો બે, ઇત્યાદિ રસાણુઓ હતા, તેમાંથી વિશુદ્ધિના બળથી રસ ઘટાડીને દશ પંદર કે, પચીસ રસાણુઓ રાખવા તે કિટ્ટિ કહેવાય છે. અપૂર્વસ્પર્શકકાળે જે રસ હતો, તેનાથી પણ અહિં અનંતશુભ્રહીન રસ કરે છે, અને ચડતા ચડતા રસાણુનો કંમ તોડે છે, એ બંને વસ્તુ અહિં થાય છે. આ કિટ્ટિકરણકાળમાં પૂર્વ તેમજ અપૂર્વસ્પર્શકની અનંતી કિટ્ટિઓ થાય છે, છતાં સત્તામાં પૂર્વસ્પર્શકો તેમ અપૂર્વ સ્પર્શકો પણ રહે છે, સઘળા પૂર્વ અપૂર્વ સ્પર્શકની કિટ્ટિઓ થતી નથી. કિટ્ટિકરણ કાળના ચરમ સમયે ઝોટલે કે નવમા શુભ્રસ્થાનકના ચરમસમયે યુગપત્ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ લોભ ઉપશમાવે છે, સંજવલનલોભનો બંધવિચ્છેદ અને બાહર લોભનો ઉદયવિચ્છેદ થાય છે ત્યાર પછી આત્મા દશમા સૂક્ષ્મસંપરાય શુભ્રસ્થાનકમાં પ્રવેશ કરે છે. અહિં પ્રતિસમય ટેટલીક કિટ્ટિઓને ઉદય ઉદીરણથી ભોગવે છે, અને દ્વિતીય સ્થિતિમાંની ટેટલીક કિટ્ટિઓને ઉપશમાવે છે, તથા સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલા લોભના ફલિકેને તેટલાજ કાળે શાંત કરે છે. આ પ્રમાણે પ્રતિસમય ઉદય ઉદીરણથી ભોગવતો તેમજ ઉપશમાવતો ત્યાં સુધી જાય કે સૂક્ષ્મસંપરાય શુભ્રસ્થાનકનો ચરમસમય આવે, તે ચરમસમયે સંજવલન લોભ સર્વથા શાંત થાય છે. ત્યાર પછીના સમયે આત્મા ઉપશાંતમોહ શુભ્રસ્થાનમાં પ્રવેશ કરે છે.

પ્રશ્ન—અપ્રમત્ત સંયતજ ઉપશમશ્રેણિનો આરંભ કરે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—ઉપશમશ્રેણિનો પ્રારંભક અપ્રમત્તવિરત સાધુ હોય છે. અને અપ્રમત્ત સંયતપણું તો અનંતાતુ-બંધિ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, અને મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉપશમ થવાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે, અન્યથા થતું નથી. કારણ કે જો તેઓને ઉદય હોય તો સમ્યક્વાદિશુષ્ણોનો લાભ જ થતો નથી. કહ્યું છે કે, -‘પહેલાં અનંતાતુબંધિ કષાયનો જ્યાં સુધી ઉદય હોય, ત્યાં સુધી ભવ્ય-સિદ્ધિ અપ્રાપ્ત. પણ સમ્યક્દર્શન પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. અપ્રત્યાખ્યાનાવરણનામના બીજા કષાયનો ઉદય થતાં સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય છે, પરંતુ દેશવિરતિ પણ પ્રાપ્ત થતું નથી. ૨ ત્રીજા પ્રત્યાખ્યાનાવરણીયકષાયનો જ્યાં સુધી ઉદય હોય ત્યાં સુધી સર્વવિરતિચારિત્ર

પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. જો કે સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિપણું તો પ્રાપ્ત કરે છે, ૩ આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વ અને બાર કષાયોનો ઉપશમ થવાથી જ્યારે સર્વવિરતિપણું પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યારે શ્રેણિમાં તેઓનો ઉપશમ કરે છે, જોમ શી રીતે કહો છો ? કેમકે ઉપશમ તો થયેલો જ છે, ઉપશમનો વળી ઉપશમ શું ?

ઉત્તર—તમે જે કહ્યું. તે સિદ્ધાંતનું સમ્યગ્જ્ઞાન નહિ હોવાથી અસત્ છે. કારણ કે શ્રેણિપર ચડતાં પહેલાં તે કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉપશમ ન હતો પરંતુ ક્ષયોપશમજ હતો. ઉપશમ તો શ્રેણિમાંજ થાય છે. કદાચ તમે જોમ કહો કે જ્યારે ક્ષયોપશમ થાય, ત્યારે ઉદયમાં આવેલા કર્મોનો ક્ષય થાય છે, અને ઉદયમાં નહિ આવેલા કર્મોનો ઉપશમ થાય છે. અને જ્યારે ઉપશમ થાય છે, ત્યારે પણ ઉદયમાં આવેલાનો ક્ષય, અને ઉદયમાં નહિ આવેલાનો ઉપશમ થાય છે. આ રીતે તો બને સરખાજ છે. તો પછી આ બંને વચ્ચે શું વિશેષ છે ? કે જેથી કરીને પહેલાં ક્ષયોપશમ હતો, ઉપશમ ન હતો જોમ કહો છો ? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે જ્યારે ક્ષયોપશમ થાય છે, ત્યારે જેનો જેનો ક્ષયોપશમ થાય છે તેનો તેનો પ્રદેશોદય હોય છે. ઉપશમમાં તે હોતો નથી. જોજ એ બંનેમાં વિશેષ છે શ્રેણિ પ્રાપ્ત કરતા પહેલાં ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના પ્રદેશોદય હતો તે પ્રદેશોદયને પણ ઉપશમશ્રેણિમાં શાંત કરે છે. ભાષ્યકાર જિનભદ્રગણિપ્તમાશ્રમણ મહારાજ આ સંબંધમાં આ પ્રમાણે કહે છે—,મિથ્યાત્વમોહનીય અને પ્રથમના બાર કષાયોનો જ્યારે ક્ષયોપશમ થાય છે ત્યારે રસોદયને અનુભવતા નથી, પ્રદેશોદયને અનુભવે છે. પરંતુ જેણે તેનો સર્વથા ઉપશમ કર્યો છે તે પ્રદેશોદયને પણ અનુભવતો નથી.

વળી અહિં જોમ શંકા થાય કે ક્ષયોપશમ થવા છતાં પણ જો મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિ આદિ બાર કષાયોનો પ્રદેશોદય હોય છે, તો તે પ્રદેશોદયવડે સમ્યક્ત્વાદિ ગુણોના વિષાદ કેમ ન થાય ? જોમ અનંતાનુબંધિનો ઉદય થવાથી સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ દૂર થાય તેમ મિથ્યાત્વાદિનો ઉદય થવાથી સમ્યક્ત્વાદિ પ્રાપ્ત થયા હોય તો પણ તે અવશ્ય દૂર થાય છે. તેના સમાધાનમાં સમજવું કે પ્રદેશોદય અત્યંત મન્દ શક્તિવાળો હોવાથી ઉપરોક્ત દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી. કારણ કે મન્દ શક્તિવાળો ઉદય સ્વાવાર્થ ગુણોના ઘાત કરવા માટે સમર્થ થતો નથી. જોમ આર જ્ઞાન ધારણ કરનારાઓને મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ પ્રકૃતિઓના વિપાકોદય પણ તેઓના જ્ઞાનને દબાવવા સમર્થ થતો નથી જોજ હકીકતને વધારે સ્પષ્ટ કરે છે—મતિજ્ઞાનાવરણાદિ કર્મપ્રકૃતિઓ ધ્રુવોદયી છે, અને ધ્રુવોદયી હોવાથી તેઓનો અવશ્ય રસોદય હોય છે. કેમકે કર્મપ્રકૃતિઓના ધ્રુવોદય અધ્રુવોદયપણુની વિવક્ષા રસોદયની અપેક્ષાજોજ છે. પરંતુ તે રસોદય મન્દ શક્તિવાળો હોવાથી મતિજ્ઞાનાદિને ઘાત કરનાર થતા નથી. હવે જો રસોદય દ્વારા અનુભવાતા તે મતિજ્ઞાનાવરણાદિ કર્મો તેઓને ઉદય મન્દ શક્તિવાળો હોવાથી સ્વાવાર્થ-પોતાને દબાવવા યોગ્ય ગુણને દબાવવા સમર્થ થતા નથી, તો પછી પ્રદેશોદયવડે અનુભવાતા અનંતાનુબંધિ આદિ તો સ્વાવાર્થ ગુણને દબાવવા અત્યંત સમર્થ નહિ થાય, કારણ કે રસોદયથી પ્રદેશોદય તો અત્યંત મન્દ સામર્થ્યવાળો છે. ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે કે—,અનંતાનુબંધિ આદિને વેદતા દર્શનાદિનો ઘાત કેમ ન

થાય ? ઉત્તરમાં કહે છે-કે મન્દ પ્રભાવવાળો છે માટે. જેમ કોઈ સ્વયે રસોદય છતાં પણ શુભનો ઘાત થતો નથી તેમ. ૧ જેમ સંપૂર્ણ ચાર જ્ઞાનીને મતિજ્ઞાનાવરણાદિનો નિત્ય ઉદય-સ્ત્રવોદય છે, છતાં પણ તે ઉદય મન્દ હોવાથી વિઘાત કરનાર થતો નથી, તેમ પ્રદેશોદય પણ વિઘાત કરનાર થતો નથી, એમ જાણવું. ૨ ' ઉપશાંત કષાય વીતરાગ છદ્મસ્થશુ-સ્થાનકે આત્મા જ્ઞાનથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુદ્ધર્ત માત્ર રહે છે. ત્યાંથી અવ-શ્ય પડે છે. પ્રતિપાત બે રીતે થાય છે-૧ ભવક્ષયવડે, ૨ અદ્વાક્ષયવડે એટલે આશુ પૂર્ણ થવાથી પ્રતિપાત થાય છે. જેમ કોઈ ઉપશાંતમોહ શુભસ્થાનકને સમયમાત્ર સ્પર્શી આશુ પૂર્ણ થવાથી કાળધર્મ પામી અનુત્તરવિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે. મનુષ્યાનુના ચરમ-સમયપર્યંત અગિયારમું શુભસ્થાનક હોય છે, અને દેવાનુના પ્રથમ સમયથી ચોથું. શુભસ્થા-ન પ્રાપ્ત કરનારા આશ્રયિનેજ જ્ઞાન સમય પ્રમાણ કાળ ઘટે છે. અદ્વાક્ષયવડે એટલે શુભ-સ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ થવાથી પડે તે બે કાળધર્મ ન પામે તો આ શુભકાળે અંતર્મુદ્ધર્તકાળ રહીને જે ક્રમે ચડ્યો હતો તેજ ક્રમે પડે છે, પડતાં અનુક્રમે સાતમા અને છઠ્ઠા સુધી તો આવેજ છે. ત્યાં બે સ્થિર ન થાય, તો કોઈ પાંચમે અને કોઈ ચોથે આવે છે. કોઈ ત્રીજે-થી પડી પહેલે અને કોઈ બીજે ચર્ધ પહેલે શુભકાળે જાય છે, અગીઆરમાથી કેમશઃ પકતા આ રીતે પહેલા શુભસ્થાનક સુધી પણ પહોંચી જાય છે. વધારેમાં વધારે એક ભવમાં બે વાર ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત થાય છે. જે આત્મા એક ભવમાં બે વાર ઉપશમશ્રેણિ કરે તે તે ભવમાં ક્ષયકશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, અને જે એક વાર ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરે તેને તે ભવમાં ક્ષયકશ્રેણિ પ્રાપ્ત થઈ પણ શકે છે આ પ્રમાણે એક ભવમાં ઉપશમ અને ક્ષયક બંને શ્રેણિ પ્રાપ્ત થઈ શકે એવો કાર્મચ ચિકેનો અભિપ્રાય છે. એક ભવમાં બેમાથી એકજ શ્રેણિ પ્રાપ્ત થઈ શકે એવો સિદ્ધાંતકારનો અભિપ્રાય છે. કદપાકધ્યયનમાં કહ્યું છે કે—'સમ્ય-કૃત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી પલ્લોપમ પૃથક્ત્વ સ્થિતિ ઝોછી કરે ત્યારે દેશવિરતિ પ્રાપ્ત થાય છે, સર્વોત્તરિત ચારિત્ર, ઉપશમશ્રેણિ, અને ક્ષયકશ્રેણિ અનુક્રમે સંખ્યાતા સાગરોપમ સ્થિતિ ઝોછી કરે ત્યારે પ્રાપ્ત થાય છે. ૧ આ પ્રમાણે દેવ કે મનુષ્ય જન્મમાં સમ્યક્ત્વથી ન પડે તો બેમાંથી એક શ્રેણિ વિના એક ભવમા યથાયોગ્ય રીતે સઘળું પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ૨ અન્યત્ર પણ કહ્યું છે—'મોહનો સર્વોપશમ એક ભવમાં બે વાર થાય છે. પરંતુ જે ભવમાં મોહનો સર્વોપશમ થાય તે ભવમાં મોહનો સર્વથા ક્ષય થતો નથી,' આ પ્રમાણે સંક્ષેપમાં ઉપશમશ્રેણિનું સ્વરૂપ કહ્યું. વિસ્તારથી ઉપશમનાકરણમાંથી જોઈ લેવું.

૧૨ ક્ષીણકષાય વીતરાગ છદ્મસ્થ શુભસ્થાનક-સર્વથા પ્રકારે નષ્ટ થયેલા છે કષાયો જેઓના તે ક્ષીણકષાય કહેવાય. અન્ય શુભસ્થાનોમાં પણ આગળ ઉપર કહેવાશે તે યુક્તિથી કેટલાક કષાયોના ક્ષયનો સંભવ હોવાથી અન્ય શુભસ્થાનકોનો પણ ક્ષીણકષાય એવો વ્યપ-દેશ સંભવે છે, તે હેતુથી તે શુભસ્થાનકોથી પૃથક્ કરવા માટે 'વીતરાગ' વિશેષણ શ્રદ્ધ કયું છે. ક્ષીણકષાય વીતરાગ તો કેવળી મહારાજ પડ્યું છે, તેઓથી પૃથક્ કરવા માટે 'છદ્મસ્થ' વિશેષણ શ્રદ્ધ કયું છે. હવે ક્ષીણકષાય છદ્મસ્થ એટલું જ શ્રદ્ધ કરવામાં આવે તો નવમા દશમા શુભસ્થાનવાળાઓ પણ કેટલાક કષાયોનો ક્ષય કરેલા હોવાથી તેઓને

પણ એ નામ લાગુ પડે, તેથી પૃથક્ કરવા માટે વીતરાગ વિશેષણ મૂકેલું છે. વીતરાગ છંદસ્થ એટલું જ શ્રદ્ધા કરવામાં આવે તો અગીઆરમાં શુદ્ધસ્થાનનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય, તેથી ક્ષીણકષાય વિશેષણ મૂક્યું છે. ક્ષીણકષાય વીતરાગ છંદસ્થ આત્માનું જે શુદ્ધ-સ્થાનક તે ક્ષીણ કષાય વીતરાગ છંદસ્થ શુદ્ધસ્થાન કહેવાય છે. આ શુદ્ધસ્થાનક જે કમથી આત્મા પ્રાપ્ત કરે છે, તે કમ શરૂઆતથી જણાવે છે—કમશઃ ચડતાં જે અધ્યવસાય દ્વારા આત્મા દર્શનમોહનીયનો અને ત્યારપછી આરિત્તમોહનીયનો સર્વથા ક્ષય કરે તે ક્ષપક-શ્રેણિ કહેવાય છે. તેના બે અંશ છે. ૧ ક્ષાયિકભાવનું સમ્યક્ત્વ, ૨ ક્ષાયિકભાવનું આરિત્ત, તેમાંનો પ્રથમ અંશ કયાં? અને કોણ પ્રાપ્ત કરે? તે કહે છે—ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ કરનાર મનુષ્યજ હોય છે. અને તે આઠ વરસથી અધિક આયુવાળો, પ્રથમ સંઘયણી, શુદ્ધ ધ્યાન યુક્ત મનવાળો અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ દેશવિરતિ પ્રમત્ત કે અપ્રમત્તમાથી કૌંઠપણ શુદ્ધ-સ્થાનકે વર્તમાન અને ક્ષાયોપશમસમ્યક્ત્વી હોય છે. કહ્યું છે કે—‘અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, કે અપ્રમત્ત સંયત શુદ્ધસ્થાનકમાંના કૌંઠપણ શુદ્ધસ્થાનકે વર્તમાન નિર્મળ ધ્યાન યુક્ત ચિત્તવાળો આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરે છે.’ ૧ (ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભક બે અપ્રમત્ત હોય અને તે પૂર્વધર હોય તો શુદ્ધધ્યાન યુક્ત હોય છે, અને પૂર્વધર ન હોય તો ધર્મધ્યાન યુક્ત હોય છે.) ક્ષપકશ્રેણિ પર ચડતો ઉપરોક્ત ચારમાથી કૌંઠપણ શુદ્ધસ્થા-નકે વર્તમાન આત્મા યથાપ્રવૃત્તાદિ ત્રણ કરણ વડે પહેલા અનંતાનુબંધિ કષાયનો નાશ કરે છે. ત્યારપછી અનુક્રમે મિથ્યાત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય, અને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ક્ષય કરે છે. અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના, અને દર્શનત્રિકની ક્ષપણાનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ ઉપશમના કરણમાં આચાર્ય પોતાની મેળેજ કહેશે, માટે અહિં તેના વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો નથી ત્યાંથી બોધ લેવું. ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ કરનારા બધાંયુ અને અબધાંયુ એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં બે બધાંયુ ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ કરે, અને અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કર્યા પછી મરણનો સંભવ હોવાથી વિરામ પામે તો, તે આત્મા કદાચિત્ મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય થવાથી ફરી પણ અનંતાનુબંધિ બાંધે છે. કારણ કે તેના બીજ રૂપ મિથ્યાત્વમોહનીયનો નાશ કર્યો નથી. પરંતુ અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કર્યા પછી ચડતા પરિણામે જેણે મિથ્યાત્વમોહનીયનો પણ ક્ષય કર્યો છે, તે તેના બીજભૂત મિથ્યાત્વનો નાશ થયેલો હોવાથી ફરીવાર અનંતાનુબંધિ બાંધતો નથી. દર્શનસપ્તકનો ક્ષય કર્યા બાદ બે મરણ પામે તો અપતિત પરિણામે અવ-સ્થ વૈમાનિક દેવમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને પતિત પરિણામને અનુસરી ચારે ગતિમાં જાય છે. કહ્યું છે કે—‘બધાંયુક ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરે અને પહેલા કષાયનો

૧ અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કર્યા પછી બધા મરણ પામે છે એમ નથી. તેમજ સઘળા મિથ્યાત્વમોહનીયનો ક્ષય કરે છે એમ પણ નથી. આયુ પૂર્ણ થયું હો તો મરણ પામે છે. મરણ પ્રાપ્ત ન કરે અને ચડતા પરિણામવાળા હોય તો મિથ્યાત્વનો ક્ષય કરે છે. અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કર્યા બાદ આયુ પૂર્ણ થાય અને મરણ પામે તો અવસ્થ વૈમાનિક દેવમાં જાય છે. પતિત પરિણામે ગમે તે ગતિમાં જાય છે. આયુ પૂર્ણ ન થયું હોય અને ચડતા પરિણામવાળો ન હોય તો મિથ્યાત્વમોહનીયનો ક્ષય કરવા પ્રયત્ન કરતો નથી.

ક્ષય કરી બે મરણ પામે, તો કદાચિત્ મિથ્યાત્વનો ઉદય થવાથી ફરી તેને બાધે છે, પરંતુ મિથ્યાત્વનો પણ જેણે ક્ષય કર્યો હોય તે ફરી અનંતાનુભંધિ બાધતા નથી. ૧ અનંતાનુભંધિનો ક્ષય કર્યા બાદ અથવા દર્શન સપ્તકનો ક્ષય કર્યા બાદ અપતિત પરિણામે મૃત્યુ પામે તો અવશ્ય દેવલોકમાં જાય છે. અને પતિત પરિણામે મરણ પામે તો પરિણામને અનુસરી આત્માથી ગમે તે ગતિમાં જાય છે. ૨. બદ્ધાયુષ્ક હોવા છતાં પણ દર્શનસપ્તક ક્ષય કર્યા પછી મરણ ન પામે તો અવશ્ય વિરામ પામે છે, પરંતુ ચારિત્રમોહનીયની ક્ષપણા માટે ઉદ્ભવ કરતો નથી. કહ્યું છે કે-બદ્ધાયુષ્ક ક્ષપકશ્રેણિનો સ્વીકાર કરે તો દર્શન સપ્તક ક્ષય થયે અવશ્ય સ્થિર થાય છે-વિરામ પામે છે પરંતુ ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષય કરવા ઉદ્ભવ કરતો નથી. અહિં પૂર્વપક્ષીય શંકા કરે છે કે-દર્શનત્રિકનો પણ બે ક્ષય થયો તો આત્મા શુ સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય? કે અસમ્યગ્દષ્ટિ? આ શંકા થવાનું કારણ સમ્યક્ત્વ મિશ્ર અને મિથ્યાત્વ એ ત્રણેનો ક્ષય કર્યો છે. સમ્યક્ત્વનો ક્ષય થયેલો હોવાથી સમ્યગ્દષ્ટિ ન કહેવાય, તેમ મિથ્યાત્વ અને મિશ્રનો ક્ષય થયેલો હોવાથી અસમ્યગ્દષ્ટિ પણ ન કહેવાય? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે-દર્શનત્રિકનો ક્ષય થયો એટલે આત્મા વિશુદ્ધ સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય.

વળી અહિં શંકા થાય કે સમ્યગ્દર્શનનો અભાવ થવાથી સમ્યગ્દષ્ટિપણું કેમ ઘટી શકે? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે-મીણા-કેદ્ ન ઉત્પન્ન કરે એવા કરાયેલા કોદરા જેવા કે જેની અંદરથી મિથ્યાત્વભાવ નદ્ર થયો છે એવા જે મિથ્યાત્વના પુદ્ગલો કે જે પુદ્ગલોત્તરવાર્થ-શ્રદ્ધાનરૂપ જીવસ્વભાવને આવરતા નહિ હોવાથી ઉપચારથી સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે, તેનોજ ક્ષય થાય છે. પરંતુ તત્ત્વાર્થની શ્રદ્ધારૂપ જે આત્મપરિણામ તે રૂપ જે સમ્યગ્દર્શન તેનો ક્ષય થતો નથી તે તો મનુષ્યની આખ આડે આવેલ શુદ્ધ અખરખ દૂર થવાથી જેમ તે આંખ શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રકાશે છે, તેમ સ્વચ્છ અખરખ સમાન સમ્યક્ત્વમોહનીયના પુદ્ગલોનો ક્ષય થવાથી શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રકાશે છે. વિશેષાવશ્યકભાવ્ય ગા. ૧૩૧ માં કહ્યું છે કે-મિથ્યાત્વાદિ દર્શનત્રિકનો ક્ષય થયે છતે ત્રણે દર્શનથી રહિત થયેલો આત્મા સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય કે અસમ્યગ્દષ્ટિ? ઉત્તરમાં કહે છે કે-સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય. વળી પ્રશ્ન કરે છે કે સમ્યક્ત્વનો ક્ષય થયે છતે સમ્યક્ત્વ કયાથી હોય? કે તે સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય? તેનો ઉત્તર આપતાં કહે છે કે-મીણા-કેદ્ રહિત થયેલા મહન કોદરારૂપ હીન રસવ.જી જે મિથ્યાત્વ છે તેજ અહિં સમ્યક્ત્વ રૂપે કહેવામાં આવ્યું છે. તે દર્શનમોહનીયનોજ ક્ષય કર્યો છે, પરંતુ સમ્યગ્ દર્શન-શ્રદ્ધારૂપ આત્માના શુણનો ક્ષય કર્યો નથી તે શ્રદ્ધારૂપ ભાવતો નિર્મળ અખરખ જવાથી મનુષ્યની દષ્ટિની જેમ સમ્યક્ત્વ મોહનીયના પુદ્ગલોનો ક્ષય થવાથી અત્યંત શુદ્ધ થાય છે. '૩ માટેજ દર્શનમોહનીયનો ક્ષય થવાથી આત્મા સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય છે. તથા જેણે આવતા ભવનું આયુ નથી બાંધ્યું એવો કોઈ આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ માટે તો દર્શન સપ્તક ક્ષય થયા પછી પરિણામથી પતિત થયા વિનાજ ચારિત્રમોહનીય ખપાવવા માટે પ્રયત્ન કરે છે. કહ્યું છે કે-અગદાયુ આત્મા દર્શનસપ્તકનો ક્ષય થયા પછી અનુપરત-ચક્રતા પરિણામે ક્ષપકશ્રેણિ પૂર્ણ કરે છે.' ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષય કરવા માટે પ્રયત્ન કરતો આત્મા યથાપ્રવૃત્તિ કરવાદિ ત્રણ કરણ કરે છે. તે આ પ્રમાણે-૧ યથાપ્રવૃત્તકરણ, ૨ અપૂર્વકરણ, ૩ અને અનિ-

વૃત્તિકરણ. આ ત્રણે કરણતુ' સ્વરૂપ આચાર્યશ્રી આગળ ઉપર કહેશે. માટે અહિં તેનો વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી માત્ર અહિં અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકમાં યથાપ્રવૃત્તિકરણ, અપૂર્વકરણ ગુણ-સ્થાનકમાં અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણ ગુણસ્થાનકમાં અનિવૃત્તિકરણ કરે છે એમ 'સમજવું. તેમાં અપૂર્વકરણે સ્થિતિઘાતાદિવડે ક્ષય કરતાં કરતાં અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ આઠે કષાયનો એવી રીતે ક્ષય કરે કે અનિવૃત્તિકરણના પહેલે સમયે પલ્લોપમના અસંખ્યા-ત્વા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિ રહે. અનિવૃત્તિકરણના સંખ્યાતા ભાગ બીય ત્યારે સ્થાનાર્થિક, નરકદિક, તિર્થગૃહદિક, એકેન્દ્રિયાદિ ભતિ ચતુષ્ક, સ્થાવરનામ, આતપનામ, ઉદ્યોતનામ, સુક્ષ્મ-નામ, અને સાધારણનામ, એ સોળે પ્રકૃતિઓને પણ ઉદ્ભવના સંક્રમણે બપાવતાં બપાવતાં પલ્લોપમના અસંખ્યાત્વા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિ થાય. ત્યાર પછી તેઓને સમયે સમયે ગુણસંક્રમણે બધ્યમાન પ્રકૃતિમાં સંક્રમાવતાં સંક્રમાવતાં સંપૂર્ણપણે ક્ષય થાય એ કે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયાબ્દકને ક્ષય કરવાની શરૂઆત પહેલાંજ કરી હતી, પરંતુ તેનો હજી સુધી ક્ષય થયો નથી. વચમાંજ પૂર્વોક્ત સોળ પ્રકૃતિઓને બપાવી નાખે છે ત્યારપછી અંતર્યુદ્ધર્તકાળે કષાયાબ્દકને પણ (સંપૂર્ણપણે) બપાવે છે. આ સૂત્રાદેશ એટલે અંધકારનો અભિપ્રાય છે. અન્ય આચાર્યો આ પ્રમાણુ કહે છે-પૂર્વોક્ત સોળ પ્રકૃતિઓનેજ અપૂર્વકરણે સ્થિતિઘાતાદિ વડે ઘાત કરતાં કરતાં, એવી રીતે ઘાત કરે કે અનિવૃત્તિકરણના પહેલા સમયે પલ્લોપમના અસંખ્યાત્વા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિ રહે. આઠે કષાયોને ઉદ્ભવના સંક્રમણે બપાવતાં બપાવતાં, અનિવૃત્તિકરણના સંખ્યાતા ભાગ બીય ત્યારે પલ્લોપમના અસંખ્યાત્વા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિ થાય. ત્યારપછી તેઓને સમયે સમયે ગુણસંક્રમણે વડે બધ્યમાન પ્રકૃતિમાં સંક્રમાવતાં સંક્રમાવતાં સંપૂર્ણપણે ક્ષય થાય, ત્યારપછી અંતર્યુદ્ધર્તકાળે સોળ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય છે. આઠે કષાય અને સોળ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કર્યા પછી અંત-ર્યુદ્ધર્તકાળે નવ નોકષાય અને સંનવલન ચતુષ્ક એ તેર પ્રકૃતિઓનું અતરકરણ કરે છે. અતરકરણનો વિધિ આગળ કહેશે. અતરકરણ કરી દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલાં નપુસક-વેદના દલિકને ઉદ્ભવના સંક્રમણે એવી રીતે ઉવેલે કે અંતર્યુદ્ધર્તકાળે પલ્લોપમના અસં-ખ્યાત્વા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિ શેષ રહે, ત્યારપછી તેને ગુણસંક્રમણે બધ્યમાન પ્રકૃતિમાં સંક્રમાવતાં સંક્રમાવતાં અંતર્યુદ્ધર્તકાળે સંપૂર્ણપણે ક્ષય થાય. પ્રથમ સ્થિતિમાં રહેલા

૧ ક્ષપક ઔણિતુ' નિરત્ત સ્વરૂપ ઉપશમના કરણને અંતે કહેવાશે ત્યાંથી જોઈ લેવું.

૨ અહિં નપુ સક્રવેદના દલિકને ઉદ્ભવના સંક્રમણે એવી રીતે ઉવેલે, કે અંતર્યુદ્ધર્તકાળે પલ્લોપમના અસંખ્યાત્વા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિ શેષ રહે. ત્યારપછી તેને ગુણસંક્રમણે બધ્યમાન પ્રકૃતિમાં સંક્રમા-વતાં અંતર્યુદ્ધર્તકાળે ક્ષય થાય. એમ ઉપર લખ્યું છે. તેમાં ઉદ્ભવનાકાળે ગુણસંક્રમણે પ્રવર્તે તો નથી છેલ્લા પલ્લોપમના અસંખ્યાત્વા ભાગમાં જ પ્રવર્તે છે એમ સમજનાવું નથી. કારણ કે અબધ્યમાન દરેક અશુભ પ્રકૃતિઓનો ગુણસંક્રમણે તો અપૂર્વકરણના પ્રથમ સમયથી જ શરૂ થાય છે. એટલે ઉદ્ભવનાકાળે પણ ગુણસંક્રમણે પ્રવર્તે છે. પલ્લોપમના અસંખ્યાત્વા ભાગ પ્રમાણુ તો છેલ્લા ખંડ છે, એટલે તે છેલ્લા ખંડનો દલિક ગુણસંક્રમણેજ પરમા સંક્રમાવે છે. એક સ્થિતિઘાતનો કાળ અંતર્યુદ્ધર્તનો છે માટે અંત-ર્યુદ્ધર્તકાળે સંક્રમાવે છે એમ કહ્યું છે.

હલિકને બે નપુસકવેદે શ્રેષ્ઠિ માંડી હોય તો ભોગવતાં ભોગવતાં ક્ષય કરે છે, અને બે નપુસકવેદે ન માંડી હોય તો આવાલિકામાત્ર પ્રથમ સ્થિતિને વેદમાન પ્રકૃતિમાં સ્તિપુકસ-કેમવડે સંકેભાવી દૂર કરે છે. આ પ્રમાણે નપુસકવેદનો સત્તામાંથી નાશ કરે છે. ત્યારપછી આજ ક્રમે સ્ત્રીવેદને અંતર્મુદ્ધર્તકાળે ખપાવે છે. ત્યારપછી છ નોકપાયને એકી સાથે ખપાવવાનો આરંભ કરે છે. જે સમયે છ નોકપાયને નિર્મૂળ કરવાનો આરંભ કરે છે. તે સમયથી આરંભી તેઓના દ્વિતીય સ્થિતિના હલિકને પુરુષવેદમાં સંકેભાવતો નથી, પરંતુ સંજ્ઞાલન કોષમાં સંકેભાવે છે. છ નોકપાયોનો પણ પૂર્વોક્ત વિધિએ ક્ષય થતા થતા અંતર્મુદ્ધર્તકાળે સર્વથા ક્ષય થાય છે. જે સમયે હાસ્યધરકનો ક્ષય થાય, તેજ સમયે પુરુષવેદના બંધ, ઉદય અને ઉદીરણનો વિચ્છેદ થાય છે, અને સમયન્યૂન બે આવાલિકા કાળમાં બંધાયેલ હલિક છોડી શેષ સંપૂર્ણ હલિકનો પણ ક્ષય થાય છે. પુરુષવેદનો ઉદય વિચ્છેદ થયા પછી આત્મા અવેદી-વેદના ઉદય વિનાનો થાય છે. આ પ્રમાણે પુરુષવેદના ઉદયે શ્રેષ્ઠિ આરંભનાર આશ્રયિ સમજવું. જ્યારે નપુસકવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેષ્ઠિનો સ્વીકાર કરે, ત્યારે પહેલા સ્ત્રીવેદ અને નપુસકવેદને એક સાથે ખપાવે છે. સ્ત્રીવેદ અને નપુસકવેદના ક્ષય થતાની સાથેજ પુરુષવેદનો બંધ વિચ્છેદ થાય છે. ત્યારપછી અંતર્મુદ્ધર્તકાળે પુરુષવેદ અને હાસ્યાદિધરકનો પણ એક સાથેજ ક્ષય થાય છે. જ્યારે સ્ત્રીવેદના ઉદયે શ્રેષ્ઠિ આરંભે, ત્યારે પહેલાં નપુસકવેદનો ક્ષય કરે, ત્યારપછી સ્ત્રીવેદનો ક્ષય કરે સ્ત્રીવેદના ક્ષય સાથેજ પુરુષવેદનો બંધવિચ્છેદ થાય, પછી અવેદક છતો પુરુષવેદ અને હાસ્યાદિધરકનો એક સાથેજ ક્ષય કરે છે. ત્યારપછી કોષાદિનો ક્ષય કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. હવે અહિં પુરુષવેદે ક્ષપકશ્રેષ્ઠિ માંડનાર આશ્રયિ પ્રસંગાગત હકીકત કહે છે-કોષને વેદતા જે સમયે પુરુષવેદનો ઉદયવિચ્છેદ થાય ત્યાંથી જેટલો કાળ કોષને ઉદય રહેવાનો છે, તેટલો કાળના ત્રણ વિભાગ કરે છે. તે આ પ્રમાણે-૧ અર્થકર્ણકરણાદા. જેની અંદર અપૂર્વ સ્પર્દક થવાની ક્રિયા થાય છે. ૨ કિટ્ટિકરણાદા. જેની અંદર કિટ્ટિઓ થાય છે. કિટ્ટિવેદનાદા. જે કાળમાં ઠરેલી કિટ્ટિઓ વેદાય છે. અર્થકર્ણકરણાદામાં વર્તમાન આત્મા સંજ્ઞાલન કોષાદિ આરંભી અંતરકરણ ઉપરની મોટી સ્થિતિમાં અનંતા અપૂર્વ સ્પર્દકો કરે છે આ કાળમાં વર્તમાન પુરુષવેદને પણ સમયન્યૂન બે આવાલિકા કાળે શુભસંકેમવડે કોષમાં સંકેભાવતા સંકેભાવતા ચરમસમયે સર્વસંકેમવડે સંકેભાવી તેની સત્તા રહિત થાય છે. અર્થકર્ણકરણાદા.

૧ અંતરકરણ કયાં પછીજ ક્ષય કરવાનો આરંભ કરે છે, પરંતુ પહેલા કરતો નથી, એમ અહિં સમજવાનું નથી, અપૂર્વકરણના પ્રથમ સમયથી આરંભી સ્થિતિધાર્તાદિ પ્રવર્તે છે. અને સ્થિતિ, અને હલિક એકાદ થતાજ જાય છે. શુભસંકેમવડે અબંધમાન તમામ પ્રકૃતિઓના હલિક બંધમાન પ્રકૃતિમાં સંક્રમે જાય છે. વધારામાં નવમે શુભસ્થાને જેટલી પ્રકૃતિઓનો સર્વથા ક્ષય થાય છે, તેઓનો ઉદયના સંકેમ પણ થાય છે. તારપર્વ એ કે બધાનો ક્ષય તો થતોજ જાય છે. અંતરકરણ કયાં પછી આરંભ કરે છે એ લખવાનું તારપર્વ એટલુંજ કે આત્માર મુખી સામાન્ય ક્રિયા થતી હોય, તે જે જે પ્રકૃતિઓ પહેલાં પહેલાં નિર્મૂળ થવાની હોય તેની તેની અંદર વિશેષ-મુખ્ય ક્રિયા થાય છે. ઉદયના સંકેમનું સ્વરૂપ સંકેમકરણમાંથી ભેદ લેવું.

પૂર્ણ થયા પછી કિટ્ટિકરણાદ્વામાં પ્રવેશ કરે છે. તે કાળમાં વર્તતો આત્મા સંજ્વલન ચારે ક્ષાયોની દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલા દલિકોની કિટ્ટિઓ કરે છે. અપૂર્વ સ્પર્દક અને કિટ્ટિનું સ્વરૂપ પહેલાં આપ્યું છે તે પ્રમાણે સમજવું. જે કિટ્ટિઓ થાય છે. તે પરમાર્થથી તો અનંત છે, તો પણ દરેક ક્ષાયની ત્રણ ત્રણ કદખીને સ્થૂઝ જાતિલેહની અપેક્ષાએ બાર કિટ્ટિઓ કદખી છે.^૧ કોષના ઉદયે શ્રેણિના આરંભનાર આશ્રયિ આ પ્રમાણે સમજવું. જ્યારે માનના ઉદયે શ્રેણિનો આરંભ કરે ત્યારે સ્ત્રીવેદ કે નપુંસકવેદને ઉદયે શ્રેણિ આરંભનાર જે રીતે પુરુષવેદનો ક્ષય કરે, તે રીતે ઉદ્ભવન વિધિથી કોષનો ક્ષય કરે છે. કોષનો ક્ષય થયો એટલે શેષ માનાદિ ત્રણની પૂર્વક્રમે નવ કિટ્ટિઓ કરે છે. માયાના ઉદયે શ્રેણિ સ્વીકારે તો કોષ અને માનનો ઉદ્ભવન વિધિથી ક્ષય કરે, એટલે શેષ માયા અને લોભની પૂર્વક્રમે છ કિટ્ટિઓ કરે, અને જો લોભના ઉદયે શ્રેણિનો સ્વીકાર કરે તો કોષાદિ ત્રણેને ઉદ્ભવન વિધિથી ક્ષય કરે, એટલે માત્ર લોભનીજ ત્રણ કિટ્ટિ કરે છે. આ પ્રમાણે કિટ્ટિઓ કરવાનો વિધિ છે. કિટ્ટિ કરવાનો કાળ પૂર્ણ થાય ત્યારે કોષના ઉદયે જો શ્રેણિનો સ્વીકાર કર્યો હોય તો કોષની દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલ પ્રથમ કિટ્ટિના દલિકને ખેંચીને તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે, અને તેને ત્યાં સુધી વેદે કે તેની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે. ત્યારપછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલ બીજી કિટ્ટિના દલિકને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને વેદે. તે પણ તેની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધી વેદે. પ્રથમ કિટ્ટિની જે એક આવલિકા શેષ રહી છે, તેને બીજી કિટ્ટિના વેદાતા દલિકો સાથે સ્તિયુક્ત સંક્રમવડે સંક્રમાવી અનુભવે. ત્યારપછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલ ત્રીજી કિટ્ટિના દલિકને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને તે કિટ્ટિઓનો અનુભવ કરે. તેને પણ પ્રથમ સ્થિતિની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધી વેદે. પહેલી અને બીજી કિટ્ટિની જે એક એક આવલિકા શેષ રહે છે તે અનુક્રમે બીજી અને ત્રીજી કિટ્ટિના વેદાતા દલિકોમાં સ્તિયુક્ત સંક્રમવડે સંક્રમી ભોગવાઈ જાય છે, અને ત્રીજી કિટ્ટિની જે એક આવલિકા શેષ રહી તે માનની પ્રથમ કિટ્ટિ સાથે સ્તિયુક્ત સંક્રમવડે અનુભવાય છે. આ ત્રણે કિટ્ટિઓને એટલો કાળ વેદે છે, તેટલા કાળમાં બીજી સ્થિતિમાં રહેલ દલિકને ગુણસંક્રમવડે સમયે સમયે અસંખ્ય ગુણ-વૃદ્ધિએ સંજ્વલન માનમાં સંક્રમાવે છે. ત્રીજી કિટ્ટિ વેદવાનો એટલો કાળ છે તેના ચરમ સમયે સંજ્વલન કોષના બંધ ઉદય અને ઉદ્ભવના એ ત્રણેનો એક સાથે વિચ્છેદ થાય છે. સત્તામાં પણ સમય-ન્યૂન બે આવલિકા કાળમાં બંધાયેલું જ શેષ રહે છે બીજી રહેતું નથી કારણ કે સઘળું માનમાં સંક્રમાવી ખલાસ કર્યું છે. જે સમયે કોષના બંધ ઉદયનો

૧ કોષાદિ દરેકની અનંતી કિટ્ટિઓ છતાં એક એકની ત્રણ ત્રણ કદખી અહિં બાર કિટ્ટિઓ કદખી છે. તે એની રીતે કે જ્યન-ય રસવાળી કિટ્ટિથી ચડતા ચડતા રસવાળી કેટલીક કિટ્ટિઓનો પડે-શીમા, ત્યાંથી ચડતા ચડતા રસવાળી કેટલીક બીજીમાં, ત્યાંથી છેલ્લી કિટ્ટિ સુધીની કિટ્ટિઓ ત્રીજીમાં, આ પ્રમાણે બંધી કિટ્ટિઓને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી નાંખે છે. વધારે રસવાળી કિટ્ટિઓનો વિભાગ પહેલો ઉદયમાં આવે, અદ્ય અદ્ય રસવાળી કિટ્ટિઓનો વિભાગ પછી પછી ઉદયમાં આવે કારણ કે ઉપરાંતર આત્મા નિશુદ્ધ પરિણામી હોય છે એમ લાગે છે.

વિચ્છેદ થયો તે પછીના સમયે માનની બીજી સ્થિતિમાં રહેલા પ્રથમ કિટ્ટિના દલિકને જે'ચીને તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને તેને અત્યુદ્ધૃત' પથ'ત વેદે. તે વેદતા સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળમાં બંધાયેલું કૌંધતું જે દલિક સત્તામાં શેષ રહેલું છે, તેને તેટલાજ કાળે શુણ્વસંક્રમવડે સંક્રમાવતા સંક્રમાવતા ચરમ સમયે સંપૂર્ણપણે સંક્રમાવી તેની સત્તા રહિત થાય, અને માનતું પણ પ્રથમસ્થિતિ રૂપે કરાયેલું પ્રથમ કિટ્ટિનું જળ લોગવતા લોગવતા સમયાધિક આવલિકા કાળમાં લોગવાય તેટલું શેષ રહે. ત્યારપછીના સમયે માનની બીજી સ્થિતિમાં રહેલા બીજી કિટ્ટિના દલિકને જે'ચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને અતુભવે તેને પણ પ્રથમસ્થિતિની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધી અતુભવે. ત્યારપછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલા ત્રીજી કિટ્ટિના દલિકને પ્રથમ સ્થિતિરૂપે કરે અને અતુભવે તેને પણ તેની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધી અતુભવે. અને તેજ સમયે માનના બંધ ઉદય અને ઉદીરણનો યુગપત્ વિચ્છેદ થાય. સત્તામાં પણ સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળમાં બંધાયેલા દલિકજ શેષ રહે. કારણ કે શેષ સઘળા દલિકને શુણ્વસંક્રમવડે માયામાં સંક્રમાવી દીધું છે. માનની પ્રથમ કિટ્ટિની જે આવલિકા શેષ રહે છે તે બીજી કિટ્ટિમાં, બીજી કિટ્ટિની જે આવલિકા શેષ રહે તે ત્રીજી કિટ્ટિમાં અને ત્રીજી કિટ્ટિની જે આવલિકા શેષ રહે તે માયામાં સ્તિબુદ્ધ સંક્રમવડે સંક્રમી લોગવાઈ જાય છે. આ પ્રમાણે દરેક કિટ્ટિઓની શેષ રહેલી આવલિકા માટે સમજવું, જે સમયે માનના બંધ ઉદયનો વિચ્છેદ થયો, ત્યારપછીના સમયે માયાની બીજી સ્થિતિમાં રહેલ પહેલી કિટ્ટિના દલિકને જે'ચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને અત્યુદ્ધૃત' પથ'ત અતુભવે સંજ્વલનમાનના બંધનો વિચ્છેદ થયા પછી સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલા બીજી સ્થિતિમાં રહેલા દલિકને શુણ્વસંક્રમવડે માયામાં સંક્રમાવતાં સંક્રમાવતાં ચરમ સમયે સઘળું સંક્રમાવી સત્તા રહિત થાય, અને માયાતું પણ પ્રથમ સ્થિતિરૂપે કરાયેલું પહેલી કિટ્ટિનું જળ લોગવતા લોગવતા સમયાધિક આવલિકામાં લોગવાય તેટલું શેષ રહે. ત્યારપછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલા બીજી કિટ્ટિના દલિકને જે'ચી પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને તેની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધી અતુભવે. ત્યારપછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલા ત્રીજી કિટ્ટિના દલિકને જે'ચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને પ્રથમ સ્થિતિની સમયાધિક આવલિકા બાકી રહે ત્યાં સુધી અતુભવે. જે સમયે માયાની પ્રથમ સ્થિતિરૂપે કરાયેલ ત્રીજી કિટ્ટિની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે તેજ સમયે માયાના બંધ ઉદય અને ઉદીરણનો એક સાથે વિચ્છેદ થાય. તેની સત્તાપણ સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળમાં જે બંધાયેલ છે તેજ છે. કારણ કે શેષ સઘળા દલિકને લોગવી અને શુણ્વસંક્રમવડે લોભમાં સંક્રમાવી દૂર કરેલ છે. દરેક કિટ્ટિની પહેલી સ્થિતિની એક એક આવલિકા જે શેષ રહે છે તેની વ્યવસ્થા પહેલા કહ્યા પ્રમાણે સમજવી. જે સમયે માયાના બંધ ઉદયનો વિચ્છેદ થાય ત્યારપછીના સમયે લોભની બીજી સ્થિતિમાં રહેલા પહેલી કિટ્ટિના દલિકને જે'ચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે છે, અને તેને અત્યુદ્ધૃત' સુધી અતુભવે છે. સંજ્વલન માયાના બંધાદિનો વિચ્છેદ થયા પછી સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયતું તેવું જે જગ સત્તામાં હતું, તેને તેટલાજ

કાળે શુભસંક્રમણે લોભમાં સંક્રમણી તેની સત્તા રહિત થાય છે, અને લોભનું પશુ પ્રથમ સ્થિતિરૂપે કરાયેલું પહેલી કિટ્ટિનું દળ ભોગવતાં સમયાધિક આવલિકામાં ભોગવાય તેટલું શેષ રહે છે. ત્યારપછીના સમયે લોભની બીજી સ્થિતિમાં રહેલા બીજી કિટ્ટિના દલિકને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને તેને અનુભવે. તેને અનુભવતો લોભની બીજી સ્થિતિમાં રહેલા ત્રીજી કિટ્ટિના દલિકને અત્યાર સુધી જે કિટ્ટિઓના દલિકે અનુભવ્યા તેની અપેક્ષાએ અત્યંત હીન રસવાળી કરી સૂક્ષ્મ કિટ્ટિઓ કરે. તે સૂક્ષ્મ કિટ્ટિઓ પશુ ત્યાં સુધી કરે કે પ્રથમ સ્થિતિરૂપે કરાયેલ દ્વિતીય કિટ્ટિના દલિકને ભોગવતા ભોગવતા સમયાધિક આવલિકા પ્રમાણુ શેષ રહે. તેજ સમયે સંબલન લોભના બંધને, બાદરકષાયની ઉદય-ઉદીરણનો, અને અનિવૃત્તિ બાદર સંપ્રસાય શુભસ્થાનકના કાળનો એક સાથેજ વિરોધ થાય છે. જે સમયે લોભનો બંધવિરોધ થયો ત્યારપછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલ સૂક્ષ્મ કિટ્ટિના દલિકને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરી તેને અનુભવે છે. તે સમયે સૂક્ષ્મ કિટ્ટિઓને અનુભવતો લોભથી આત્મા સૂક્ષ્મસંપ્રસાય શુભસ્થાનવર્તી કહેવાય છે બીજી કિટ્ટિની જે એક આવલિકા શેષ રહી તે સ્તિભુક સંક્રમણે સૂક્ષ્મ કિટ્ટિમાં સંક્રમી સૂક્ષ્મકિટ્ટિઓ સાથેજ ભોગવાઈ જાય છે. સૂક્ષ્મસંપ્રસાય શુભકાળે લોભની સૂક્ષ્મકિટ્ટિઓને ઉદય ઉદીરણ વડે વેદતો, બીજી સ્થિતિમાં રહેલા સૂક્ષ્મ કિટ્ટિઓના દલિકને, અને સમયન્યૂન બે આવલિકા-કાળમાં બંધાયેલા દલિકને સ્થિતિઘાતાદિ વડે ક્ષય કરતો કરતો ત્યાં સુધી જાય, કે સૂક્ષ્મ-સંપ્રસાય શુભસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ જાય અને એક ભાગ શેષ રહે તે સંખ્યાતમાં ભાગમાં સંબલન લોભને સર્વાપવર્તનાવડે અપવર્તને સૂક્ષ્મસંપ્રસાય શુભસ્થાનકની સમાન કરે. સર્વાપવર્તનાવડે સ્થિતિની અપવર્તના થયા પછી પશુ સૂક્ષ્મસંપ્રસાય શુભસ્થાનકનો અંતર્બુદ્ધત્કાળ બાકી છે. અહિંથી આરંભી મોહનીયકર્મમાં સ્થિતિઘાતાદિ થતા નથી બીજા કર્મમાં તો થાય છે. લોભની અપવર્તિત સ્થિતિને ઉદય ઉદીરણવડે ભોગવતો ત્યાં સુધી જાય કે દશમા શુભસ્થાનકનો સમયાધિક આવલિકાકાળ બાકી રહે, ત્યારપછીના સમયથી ઉદીરણ પશુ ન થાય. માત્ર ઉદય વડેજ તેને ચરમસમય પર્યંત અનુભવે. ચરમ સમયે જ્ઞાનાવરણપચક, દર્શનાવરણચતુષ્ક, યથાકીર્તિ, ઉચ્ચગૌત્ર, અને અંતરાયપચકરૂપ સોળ કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધવિરોધ થાય, અને મોહનીયની ઉદય અને સત્તાનો વિરોધ થાય. ત્યારપછીના સમયે આત્મા ક્ષીણકષાય થાય છે એટલે કે ક્ષીણમોહ શુભસ્થાનકે જાય છે. તે શુભસ્થાનકે બાકીના કર્મમાં પૂર્વની જેમ સ્થિતિઘાતાદિ ત્યાં સુધી પ્રવર્તે કે તે શુભસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ જાય અને એક ભાગ શેષ રહે. તે એક ભાગ બાકી રહે ત્યારે જ્ઞાનાવરણપચક, અંતરાયપચક, દર્શનાવરણચતુષ્ક, અને નિદ્રાદિકરૂપ સોળ કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તાચત સ્થિતિને સર્વાપવર્તનાવડે અપવર્તને, હવે એટલો ક્ષીણમોહશુભસ્થાનકનો કાળ શેષ છે, તેટલી રાજે છે. માત્ર નિદ્રાદિકની સ્થિતિ સ્વસ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયન્યૂન

૧ જે વીર્યપ્રવૃત્તિદ્વારા એકદમ રિચાતે ઘટી હવે જેટલો શુભસ્થાનકનો કાળ હોય, તેટલીજ બાકી રહે તે સર્વાપવર્તના કહેવાય.

૨ આદિ શબ્દથી રસઘાત અને શુભશ્રેણી મહણ કરવા એમ લાગે છે.

રાખે છે, સામાન્યથી કર્મસ્વરૂપે તો તુલ્ય છે. કારણ કે દિયરમ સમયે તેની સ્વરૂપસત્તાનો નાશ થાય છે, પરંતુ જેની અંદર સ્તિષ્ઠુક સંક્રમવડે સંક્રમે છે તે રૂપે છેલ્લે સમયે તેની સત્તા હોય છે. ક્ષીણકષાય શુભસ્થાનકનો કાળ હજી પણ અંતર્જુહૂર્ત બાકી છે. અહિંથી આરંભી પૂર્વોક્ત ધાતિકર્મની પ્રકૃતિઓમાં સ્થિતિધાતાદિ થતા નથી, શેષ કર્મોમાં થાય છે. નિદ્રાદિક હીન તે સોળ કર્મ પ્રકૃતિઓને ઉદય-ઉદીરણાવડે ભોગવતો ભોગવતો ત્યાં સુધી બાક્ય કે તેઓની માત્ર સમયાધિક પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે. ત્યારપછીના સમયે ઉદીરણા પણ અંત થાય, માત્ર ઉદયાવલિકાજ શેષ રહે. તેને ઉદય વડેજ અનુભવતો ક્ષીણચોક્ક શુભસ્થાનકના દિયરમ સમય પર્થત બાક્ય. દિયરમ સમયે નિદ્રાદિકનો સ્વરૂપ સત્તાની અપેક્ષાએ ક્ષય થાય, અને ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ચરમ સમયે ક્ષય થાય. ત્યારપછીના સમયે આદિ ધાતિ કર્મનો સર્વથા ક્ષય થયો હોવાથી કેવલી થાય.

સયોગિ કેવળિશુભસ્થાનક-યોગ વીર્યપરિસ્પંદ એ પર્યાયવાચક શબ્દો છે. મન વચન અને કાયા વડે જેઓના વીર્યની પ્રવૃત્તિ થતી હોય તેઓ સયોગી કહેવાય છે. આ શુભસ્થાનકે ધાતિકર્મના સર્વથા ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન હોય છે, પરંતુ તેઓને મન વચન અને કાયાવડે વીર્ય પ્રવૃત્તિ હોવાથી તેઓ સયોગી કેવળી કહેવાય છે. તેમાં તે ભગવાનને કાચયોગ વિહાર અને નિમેષ-ઉન્મેષાદિમાં પ્રવર્તે છે, વચનયોગ દેશનાદિ કાળે પ્રવર્તે છે, અને મનોયોગ મનઃપર્વજ્ઞાની અથવા અનુત્તરસુરાદિવડે મનદારાજ પૂછાયેલા પ્રશ્નોને જ્યારે મનવડેજ ઉત્તર આપે ત્યારે પ્રવર્તે છે. અન્યક્ષેત્રમાં રહેલા મનઃપર્વજ્ઞાની અથવા અનુત્તર સુરાદિ જ્યારે મનદારા પ્રશ્ન કરે ત્યારે પ્રભુ તે પ્રશ્નને કેવળજ્ઞાનદારા બાણી તેનો જે જવાબ આપવાનો હોય, તેને અનુરૂપ મનોવર્ગણા પરિણામે છે. પરિણામ પામેલી તે મનોવર્ગણાઓને મનઃપર્વજ્ઞાની અથવા અવધિજ્ઞાની પોતાના જ્ઞાનવડે જુએ છે. જોઈને તે મનોવર્ગણાના આકારદારા અનુમાનવડે અલૌકિક સ્વરૂપ અથવા લૌકિકસ્વરૂપ આદિ પૂછેલ બાલ અર્થને જાણે છે. કહ્યું છે કે-‘બાહ્ય અર્થને અનુમાનદારા જાણે છે,’ આ પ્રમાણે યોગવાળા કેવળજ્ઞાની મહારાજનું જે શુભસ્થાન, તે સયોગી કેવળિ શુભસ્થાન કહેવાય છે. અંતર્જુહૂર્ત આશુ બાકી રહે ત્યારે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી મોક્ષમાં બાક્ય, તેઓ આશ્રયી સયોગિ કેવળિશુભસ્થાનકનો જઘન્યકાળ અંતર્જુહૂર્ત છે, અને પૂર્વકોટી વર્ષના આશુવાળા ગર્ભમાં સાત માસ રહી જન્મ થયા થયા પછી આઠ વરસની ઉમર થયા બાદ કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન ઉત્પન્ન કરે તેઓ આ શ્રવિ દેશોન પૂર્વકોટી પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ કાળ છે. તથા સઘળા સયોગિ કેવળિઓ સમુદ્ધવાત કરતાં પહેલાં આયોજિકાકરણનો આરંભ કરે છે. તેથી કેવળિસમુદ્ધવાતની પ્રતિયા કહેવા ઇચ્છતા સમુદ્ધવાત શબ્દની વ્યાખ્યા કહેવા પૂર્વક આયોજિકાકરણનો અર્થ કહે છે ‘તેમાં

૧ જિન્ન જિન્ન પદાર્થોનો વિચાર કરતી વખતે મનોવર્ગણાના જિન્ન જિન્ન આકારો રચાય છે. મનઃપર્વજ્ઞાનીઓને તે આકારોનું નિશ્ચિત જ્ઞાન હોય છે. એટલે કેવળી મહારાજની પરિણામ પામેલી મનોવર્ગણાદારા જેવું અનુમાન કરે કે મનોવર્ગણાનો અમુક જાતનો આકાર થયો છે એટલે પ્રભુએ મને અમુક ઉત્તર આપ્યો છે. આ પ્રમાણે અનુમાનદારા બાલ અર્થને જાણે છે. અનુમાન કરવાનું કારણ મનઃપર્વજ્ઞાની માત્ર મનોવર્ગણાનો સાક્ષાત્કાર કરે છે, ચિંતનીય વિષયનો સાક્ષાત્કાર કરતો નથી.

પોતાનું જેટલું આશુ અવશેષ છે, તેનાથી અધિક સ્થિતિવા નથી; કેમકે આગત સમ કરવાનો આત્માનો જે પ્રયત્ન તે સમુદ્ધાત કહેવાય છે. કેમકે કરવાની ઇચ્છાવાળા સઘળા કેવળિઓ પહેલા આયોજિકાકરણ કરે છે. 'હવે આયોજિકાકરણનો શબ્દાર્થ શું છે? તે કહે છે—અન્યથા—એકાગ્ર—વ્યાપાર. કરણ—ક્રિયા. જેટલે કે કેવળિની દૃષ્ટિ મર્યાદાવડે અત્યંત પ્રશસ્ત મન વચન અને કાયાનો વ્યાપાર તે આયોજિકાકરણ કહેવાય છે. જો કે કેવળિમહારાજના યોગનો વ્યાપાર પ્રશસ્ત જ હોય છે, છતાં અહિં એવી વિશિષ્ટ યોગપ્રવૃત્તિ થાય છે, કે જેની પછી સમુદ્ધાત અથવા યોગના નિરોધ રૂપ ક્રિયાઓ થાય છે. કેટલાએક આચાર્યો આવર્જિતકરણ એવું નામ કહે છે, તેના અર્થે આ પ્રમાણે છે—તથાભવ્યત્વરૂપ પરિણામવડે મોક્ષમન પ્રત્યે સન્નિપ્ત કરાયેલ આત્માનો અત્યંત પ્રશસ્ત જે યોગવ્યાપાર તે આવર્જિતકરણ કહેવાય છે. ખીબ કેટલાએક આચાર્યો આવશ્યકકરણ એવું નામ કહે છે. તેના ભાવાર્થે આ પ્રમાણે છે—જે ક્રિયા અવશ્ય કરવા યોગ્ય હોય તે આવશ્યકકરણ કહેવાય છે. અત્યંત પ્રશસ્ત મન વચન અને કાયાના વ્યાપારરૂપ ક્રિયા અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે, માટે તે આવશ્યકકરણ કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે-સમુદ્ધાત ક'ઈ સઘળાં કેવળિઓ કરતા નથી, કેટલાએક કરે છે, અને કેટલાએક નથી પણ કરતા. પરંતુ આ આવશ્યકકરણ તો સઘળા કેવળિઓ કરે જ છે. આ પ્રમાણે આયોજિકાકરણ કયાં પછી જે કેવળિમહારાજને પોતાનું આશુ જેટલું બાકી છે, તેનાથી વેદનીયાદિ કર્મો દ્વીર્ સ્થિતિવાળા હોય તે કર્મોને સમ કરવા માટે સમુદ્ધાત કરે છે. પરંતુ જે કેવળિમહારાજને આશુ સાથેજ પૂર્ણ થઈ જાય એવા અન્ય કર્મો હોય તો તેઓ સમુદ્ધાત કરતા નથી. કહ્યું છે કે—'સ્થિતિના વત્તા જોછા-પણને લઈને આશુ પૂર્ણ થતાં જો શેષ કર્મોની સંપૂર્ણતા ન થાય તો સમુદ્ધાત કરે છે. ૧ અંતર્મુદ્ધૂર્ત આશુ બાકી હોય ત્યારે સ્થિતિ અને કર્મોણુવડે અધિક વેદનીયાદિ કર્મોને સમ કરવા માટે સમુદ્ધાત કરે છે' ૨ સમુદ્ધાતમાં વેદનીયાદિ કર્મોની વધારાની સ્થિતિ અને પરમાણુઓનો નાશ કરી અવશિષ્ટ આશુ સાથેજ તેઓ ભોગવાઈ જાય એમ કરે છે. આ સમુદ્ધાત અંતર્મુદ્ધૂર્ત આશુ બાકી હોય ત્યારેજ થાય છે.

પ્ર૦—દ્વીર્ સ્થિતિવાળા વેદનીયાદિ કર્મોને આશુ સાથે સમ કરવા માટે સમુદ્ધાતનો આરંભ કુક્ષિત કુક્ષિત નથી. કારણ કે કૃતનાશાદિ દોષનો પ્રસંગ આવે છે. કઈ રીતે કૃતનાશાદિ દોષનો પ્રસંગ આવે તે કહે છે—લઘુ કાળ સુધી ભોગવાઈ શકે એવા વેદનીયાદિ કર્મોને એકદમ નાશ કરવાથી કૃતનાશ દોષ આવે છે. કારણ કે કર્મબંધ કરતી વખતે અચૂક વખત સુધી રૂળ આપે એ રીતે જે નિયત કરેલ છે, તે રૂળને કર્મનો એકદમ નાશ કરવાથી અનુભવતો નથી. અને તેથી કરેલા કર્મના રૂળનો પોતેજ નાશ કરે છે, માટે કૃતનાશ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. અને જો એમ થાય તો પોતે જે કર્મનો સર્વથા ક્ષય કર્યો છે તેના નાશનો પણ સંભવ થાય—ફરી કર્મબંધ થાય, અને તેથી મોક્ષમાં પણ અવિશ્વાસનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય.

૧ કરેલા કર્મોને રૂળ આપ્યા સિવાય નાશ થવો તે કૃતનાશદોષ કહેવાય છે.

ઉત્તરે આમન્યથી કર્મસ્થિતિ 'ખોટું' છે, કારણ કે કૃતનાશ આદિ દોષનો પ્રસંગજ પ્રાપ્ત થતો નથી તે આ પ્રમાણે જન્મ કાંઈકે હંમેશા એક સેતિકા-(માપ વિશેષ) પ્રમાણ આહારને ખાવાના હિસાબે સો વરસમાં ખાવા માટે નિશ્ચિત કરેલા આહારને 'ભરમકવ્યાધિના સામર્થ્યથી થોડાજ દિવસોમાં સંપૂર્ણપણે ખાઈ જવાથી' કૃતનાશ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી, કારણ કે ખાવા માટે એ આહારને નિશ્ચિત કરેલો છે, તે ખાઈ જાય છે. જો કે વધારે વખતમાં ખાઈ શકાય એ રીતે નિશ્ચિત કરેલા આહારને થોડા વખતમાં ખાય છે એ વાત ખરી છે, પરંતુ ખાય છે તો ખરોજ, ખાધા વિના ફેંકી દેતો નથી એટલે કૃતનાશ દોષ ન આવે. ખાધા વિનાજ ફેંકી દેતો હોય તો કૃતનાશ દોષ આવે. તેમ ઘણા કાળ સુધી રૂળ આપે એ રીતે નિશ્ચિત કરેલા વેદનીયાદિ કર્મને પણ તથાપ્રકારના વિશુદ્ધ અધ્યવસાય રૂપ ઉપક્રમવડે-કર્મક્ષયના હેતુવડે સંપૂર્ણપણે જલદીથી ભોગવી લેવાથી કૃતનાશ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી. કર્મને ભોગવ્યા વિનાજ નાશ કરે તો કૃતનાશ દોષ આવે, પરંતુ અહિં તો જલદીથી ભોગવીનેજ દૂર કરે છે માટેજ કૃતનાશ દોષ આવતો નથી. કર્મનો અનુભવ એ રીતે થાય છે. 'પ્રદેશોદયવડે, રસોદયવડે, તેમાં પ્રદેશોદયવડે સંપૂર્ણ કર્મ-સઘળા કર્મો અનુભવાય છે. એવું કોઈ કર્મ નથી, કે જે પ્રદેશોદયવડે અનુભવાયા છતાં ક્ષય ન થાય. જો પ્રદેશોદયવડે ભોગવાઈને પણ કર્મનો ક્ષય થાય છે, તો કૃતનાશ દોષ કઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય ? વિપાકોદયવડે તો કોઈ કર્મ અનુભવાય છે અને કોઈ નથી પણ અનુભવાતું. વિપાકોદયવડે અનુભવવાથીજ જો કર્મનો ક્ષય થતો હોય તો મોક્ષના અભાવનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય-કોઈ મોક્ષમાજ ન જાય. કારણ કે જો રસોદયવડે અનુભવવાથીજ સઘળા કર્મોનો ક્ષય થાય, એવો નિયમ હોય તો અસંખ્યાતા ભવોમાં તથાપ્રકારના વિચિત્ર અધ્યવસાયો-વડે નરકગતિ આદિ અનેક ગતિઓનાં જે કર્મો ઉપાજન કર્યા છે, તે સઘળાનો કોઈ એક મનુષ્ય આદિ ભવમાંજ અનુભવ થઈ શકે નહિ. કારણ કે ખાંધેલી તે તે ગતિઓનો વિપાકોદય પોતપોતાના ભવને અધીન છે, એટલે કે જે જે ગતિલાયક કર્મો ખાંધ્યા હોય તે તે ગતિમાં આત્મા જાય ત્યારેજ તેનો વિપાકોદય થાય છે, અન્યથા થતો નથી. હવે જે જે ભવ યોગ્ય કર્મો ઉપાજન કર્યા છે, તે તે ભવમાં અનુક્રમે જવાવડે તે તે ભવ યોગ્ય કર્મનો અનુભવ થાય તો કોઈ નરકાદિ યોગ્ય કર્મ ખાંધી નરકમાં જાય, ત્યાં ચરિત્રનો અભાવ હોવાથી ઘણા કર્મો ખાંધે, તેઓને વળી જે ભવયોગ્ય ખાંધ્યા હોય ત્યાં જઈ અનુભવે, વળી ત્યાં કોઈને કોઈ ગતિ યોગ્ય ખાંધે, તેને તે તે ગતિમાં જઈ અનુભવે, આ પ્રમાણે તે તે ગતિમાં અનુભવ થવાથી કોઈ પણ આત્માનો મોક્ષ કયાંથી થાય ? કોઈ પણ

૧ ધણું ખાવા છતાં તપ્તિ ન થાય એ જાતના એક વ્યાધિનું નામ ભરમક વ્યાધિ છે. જેમ ભરમક વ્યાધિથી જલદી અન ખાઈ જાય છે તેમ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયરૂપ ભરમકવ્યાધિથી કર્મોને એકદમ ભોગવી ખાલી કરે છે, ભોગવ્યા વિના ખાલી કરતો નથી.

૨ પરરૂપે જે અનુભવ કરવો તે પ્રદેશોદય કહેવાય છે. સ્તિશુકસંક્રમ અને પ્રદેશોદય એ બંને એકજ અર્થ વાળા છે.

૩ સ્વરૂપે જે અનુભવ કરવો તે રસોદય કહેવાય છે.

ભવમાં કોઈ પણ ભવ યોગ્ય કર્મ ન બાંધે એમ તો બનતુંજ નથી; કેમકે આઠમા ગુણ-સ્થાનકના છઠ્ઠા ભાગ સુધીમાં દરેક આત્માઓ પ્રતિસમય કોઈ ને કોઈ ગતિયોગ્ય કર્મ બાંધે છે, માટે રસોદય દ્વારાજ સઘળા કર્મો અતુલવવા બેઠાં એવો નિયમ ન સમજવો. અને પ્રદેશોદય દ્વારા અવશ્ય અતુલવવા યોગ્ય છે એમ સ્વીકારવું બેઠાં એ, આ પ્રમાણે સ્વીકાર કરતાં કોઈ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી.

પ્ર૦—દીર્ઘકાળ સુધી કૃણ આપે એવી રીતે બાંધેલા કર્મને વિશિષ્ટ અધ્યવસાયરૂપ ઉપક્રમ વડે શીઘ્ર અતુલવતાં કૃતનાશ દોષ આવતો નથી—એમ જે ઉપર કહ્યું, તે બરાબર નથી. કારણ કે જે વેદનીયાદિ કર્મ બાંધ્યું છે, તે તો દીર્ઘકાળ યથાંત કૃણ આપે એ રીતે બાંધ્યું છે, તેને વિશિષ્ટ પરિણામ રૂપ 'ઉપક્રમવડે શીઘ્ર અતુલવે છે, તો તે રીતે અતુલવતાં કૃતનાશ દોષ કેમ ન આવે ? જેટલી સ્થિતિવાળું બાંધ્યું છે ત્યાં સુધી તો અતુલવતો નથી.

ઉત્તર—તમે જે દોષ આપ્યો તે પણ અસત છે. કારણ કે તથાપ્રકારના વિશિષ્ટ અધ્યવસાયના વશથી ઉપક્રમ લાગી શકે એજ પ્રકારે બંધ સમયે કર્મ બાંધ્યું છે, જેટલેજ શીઘ્ર અતુલવતાં કૃતનાશ દોષ આવતો નથી, વળી જિનવચનોને પ્રમાણભૂત માનીને પણ વેદનીયાદિ કર્મોને ઉપક્રમ માનવો બેઠાં એ. ભાષ્યકાર ભગવાન કહે છે કે—'જેમ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભવ અને ભાવરૂપ હેતુઓને આશ્રયિને કર્મોને ઉદય ક્ષય ક્ષયોપશમ ઉપશમ વિગેરે થાય છે એમ માનીએ છીએ, તેમ તેજ હેતુઓને આશ્રય કર્મોમાં ઉપક્રમ પણ સ્વીકારવો બેઠાં એ, એ યુક્ત છે.' આ પ્રમાણે કર્મના નાશના જેમ હેતુઓ છે, તેમ ચોક્ષના નાશના કોઈ હેતુઓ નથી, જેથી ચોક્ષમાં અનાશ્વાસ-અવિશ્વાસનો પ્રસંગ આવે. કારણ કે ચોક્ષમાં જનારા આત્માઓએ ચોક્ષનો અભાવ થવાના રાગદ્વેષાદિ હેતુઓનોજ સર્વથા નાશ કર્યો છે. તેથી તમે વેદનીયાદિ કર્મની જેમ કરેલા કર્મક્ષયનો પણ નાશ થાય ઇત્યાદિ જે કહ્યું તે અયોગ્ય છે એમ નિશ્ચિત થયું.

પ્ર૦—એવો શું નિયમ છે કે આયુકર્મથી વેદનીય નામ અને ગોત્ર કર્મજ વધારે સ્થિતિવાળા હોય છે ? પરંતુ કોઈ કાળે વેદનીયાદિથી આયુ વધારે સ્થિતિવાળું ન હોય ?

ઉત્તર—જીવસ્વભાવ એજ અર્થ કારણ છે. આવા પ્રકારનોજ આત્માનો પરિણામ છે, કે જે વડે વેદનીયાદિ કર્મની સમાન અથવા ન્યૂનજ આયુ હોય છે, પરંતુ કોઈ કાળે વેદનીયાદિ કર્મથી વધારે હેતુ નથી. જેમ આયુકર્મના અનુવ બંધમાં જીવસ્વભાવ કારણ છે. આયુકર્મ વિના જ્ઞાનાવરણીયાદિ સાતે કર્મો સમયે સમયે બંધાય કદે છે, આયુષ તો પૌતાના ભવના આયુના ત્રીજે ભાગે નવમે ભાગે આદિ નિશ્ચિત કાલેજ બંધાય છે, પરંતુ સમયે સમયે બંધાતું નથી. આ પ્રમાણે બંધની વિચિત્રતાના નિયમમાં જેમ સ્વભાવ સિવાય કોઈ હેતુ નથી. તેમ વેદનીયાદિ કર્મની ન્યૂન કે સમાન આયુ હોવામાં જીવસ્વભાવ વિશેષજ કારણ છે. સિવાય કોઈ હેતુ નથી. ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે કે—'અસમાન

સ્થિતિવાળા કર્મોમાં એવો શું નિયમ છે કે આયુજ થોડું હોય ? પરંતુ આયુકર્મથી બીજા કર્મ અલ્પ સ્થિતિવાળા ન હોય ? ઉત્તરમાં કહે છે કે-જેમ તે કર્મનો અધુવબંધ થવામાં જીવસ્વભાવ કારણ છે, તેમ આયુની સ્થિતિ અલ્પ હોવામાં જીવ સ્વભાવજ કારણ છે.’

આયોજિકાકરણ કથો પછી જે કેવળ મહારાજને આજીખાથી વધારે સ્થિતિ વાળા વેદનીયાદિ કર્મો હોય, તેને સમ કરવા સમુદ્ધાત કરે છે. ત્યારે સમુદ્ધાત એટલે શું ? તેના ઉત્તરમાં કહે કે-‘સમ્-અપુનર્મૈવેન’ ફરીવાર ઘાત ન કરવો. પડે તેવી રીતે ‘વત્-વત્પ્રાવલ્ચેન’ અધિકૃતાયે ઘાતઃ વેદનીયાદિકર્મણો વિનાશઃ ચસ્મિન્ ક્રિયાવિશેષે સ સમુદ્ધાતઃ’ વેદનીયાદિ કર્મોનો વિનાશ જે ક્રિયાવિશેષમાં થાય તે ક્રિયાવિશેષને સમુદ્ધાત કહેવાય. એટલે કે ફરીવાર ઘાત ન કરવો. પડે તેવી રીતે ઘણા કાળ પર્વત લોગવવા યોગ્ય વેદનીયાદિ કર્મોનો શીઘ્ર વિનાશ જે ક્રિયામાં થાય તે ક્રિયાવિશેષને સમુદ્ધાત કહેવાય છે. તે સમુદ્ધાત કરતો આત્મા પહેલા સમયે જાડાઈવડે પોતાના શરીર પ્રમાણુ અને ઉર્ધ્વ અર્ધે લોકાંત પ્રમાણુ પોતાના આત્મ પ્રદેશનો દંડ કરે છે-જનાવે છે, બીજે સમયે પોતાના પ્રદેશોને પૂર્વ પશ્ચિમ અથવા દક્ષિણ ઉત્તરમાં કપાટરૂપે કરે છે, ત્રીજે સમયે મંથન-સ્વધ્યારૂપે કરે છે, ચોથે સમયે જે આંતરાગ્રો રહ્યા હોય, તે સંપૂર્ણ ચૌદરાજલોક આપી આત્મા થાય છે, પાંચમે આંતરાગ્રો સહાર કરે છે. છઠે સમયે મંથાનનો સંહાર કરે છે, સાતમે સમયે કપાટનો સંહાર કરે છે, અને આઠમે સમયે દંડનો સંહાર કરી આત્મા શરીરસ્થ થાય છે. આ પ્રમાણે આઠ સમય પ્રમાણુ કેવળી સમુદ્ધાત કરે છે. તેમાં દંડ સમય પહેલા વેદનીય, નામ અને ગોત્રકર્મની પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ જે સ્થિતિ હતી, તેના બુદ્ધિવદે અસંખ્યાતા ભાગ કરી, તેમાંનો એક અસંખ્યાતમા ભાગ બાકી રાખી બાકીના અસંખ્યાતા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિનો દંડ સમયે આત્મપ્રદેશને દંડરૂપે કરતો આત્મા એક સાથે હણે છે, અને પહેલા ત્રણે કર્મોનો જે રસ હતો, તેના અનંતા ભાગ કરવા તેમાંથી દંડસમયે અસાતવેદનીય, પ્રથમ વર્ગ સંસ્થાન-પંચક, પ્રથમ વર્ગ સંઘયણપંચક, અપ્રશસ્ત વર્ણોદિ ચતુષ્ક, ઉપધાત, અપ્રશસ્ત વિદ્યાયોગતિ, અપર્યાપ્ત, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભાગ, દુઃસ્વર, અનાદેય, અયશાકીર્તિ, અને નીચૈર્ગોત્રરૂપ પચીસ અશુભ પ્રકૃતિઓના અનંતા ભાગ પ્રમાણુ રસને હણે છે, અને એક અનંતમા ભાગ શેષ રાખે છે. તેજ સમયે સાતાવેદનીય, દેવક્રિક, મનુષ્યક્રિક, પચૈન્દ્રિયભતિ. શરીર પંચક, અંગોપાંગત્રય, પ્રથમ સંઘયણ, પ્રથમ સંસ્થાન, પ્રશસ્ત વર્ણોદિચતુષ્ક, અશુભલુ. પરાધાત,

૧ કેવળી સમુદ્ધાત કરતો આત્મા પહેલા સમયે જાડા પહેલો શરીર પ્રમાણુ અને જો બુદ્ધિ-લોકથી અધોલોક પર્વત આત્મપ્રદેશનો દંડ કરે છે. બીજ સમયે આખા દંડમાંથી પૂર્વ પશ્ચિમ અથવા ઉત્તર દક્ષિણ લોકના છેડા સુધી આત્મ પ્રદેશને ફેલાવી કપાટ રૂપે કરે છે, ત્રીજે સમયે બીજે સમયે પૂર્વ પશ્ચિમ ફેલાવા હોય તો ઉત્તર દક્ષિણ અને બીજે સમયે ઉત્તર દક્ષિણ ફેલાવા હોય તો પૂર્વ પશ્ચિમ લોક પર્વત આખા કપાટમાંથી આત્મપ્રદેશ ફેલાવી મંથાન રૂપે કરે છે ચોથે સમયે જે લોકનો ચાત્ર અસંખ્યાતમા ભાગ આત્મપ્રદેશ વિનાનો રહ્યો છે, તેમાં આત્મ પ્રદેશ ફેલાવી, આંતરાગ્રો ભાગ પૂર્ણ કરી, ચૌદ રાજલોક આપી થાય છે.

ઉચ્ચવાસ, પ્રશસ્તવિહાયોગતિ, ત્રસ, બાદર, પચોત્ત, આતપ, ઉદ્યોત, સ્થિર, શુભ, સુભગ, સુસ્વર, આદેય, યશઃકાર્તિ, નિર્માણ, તીર્થકર, અને ઉચ્ચૈર્ગોત્રરૂપ યોગણુચાળીસ પ્રકૃતિઓના રસને પાપ પ્રકૃતિઓના રસમાં પ્રવેશ કરાવવાવડે-સંક્રમાવવાવડે નાશ કરે છે. આ પ્રમાણે પુણ્યના રસનો પાપરૂપે પરિણામ સમુદ્ધાતના માહાત્મ્ય-સામર્થ્યથી થાય છે. તથા પહેલા સમયે જે અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણુ સ્થિતિ અને અનંતમા ભાગ પ્રમાણુ રસ શેષ હોતો, તેના બુદ્ધિ વડે અતુલકે અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરવા. તેમાંથી એક એક ભાગ શેષ રાખી, બાકીના સ્થિતિના અસંખ્યાતા ભાગોને, અને રસના અનંતા ભાગોને બીજા કપાટ સમયે એક સાથે હણે છે, અહિં પણ પ્રથમ સમયની જેમ અપ્રશસ્ત પ્રકૃતિઓના રસમાં પ્રવેશ કરાવવાવડે- સંક્રમાવવાવડે પ્રશસ્ત પ્રકૃતિઓના રસનો ક્ષય કરે છે. તથા બીજે સમયે ક્ષય થતા બાકી રહેલી સ્થિતિના અને અવશિષ્ટ રસના વળી બુદ્ધિવડે અતુલકે અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરવા, તેમાંથી એક એક ભાગ રાખી બાકીના સ્થિતિના અસંખ્યાતા ભાગોને અને રસના અનંતા ભાગોને, ત્રીજા મંથાન સમયે એક સાથે હણે છે. અહિં પણ પુનઃ પ્રકૃતિઓના રસને પાપપ્રકૃતિઓના રસમાં સંક્રમાવી ક્ષય કરે છે. તથા ત્રીજે સમયે અવશિષ્ટ સ્થિતિના અસંખ્યાતમા ભાગના અને રસના અનંતમા ભાગના બુદ્ધિવડે અતુલકે અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરવા. તેમાંથી ચોથે સમયે સ્થિતિના અસંખ્યાતા ભાગ હણે છે, એક ભાગ બાકી રાખે છે. રસના અનંતા ભાગ હણે છે, એક બાકી રાખે છે. પુનઃ પ્રકૃતિઓના રસનો ક્ષય પણ પૂર્વની જેમજ થાય છે. આ પ્રમાણે પ્રતિસમય સ્થિતિ-ચાતાદિ કરતા ચોથે સમયે પોતાના પ્રદેશવડે જેમણે સંપૂર્ણ હોકા પૂર્ણ કર્યો છે, એવા કેવળ ભગવાનને વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મની સ્થિતિ પોતાના આયુષી સંખ્યાતશુણી થઈ, અને રસ તો હજી પણ અનંતશુભજ છે. હવે ચોથે સમયે ક્ષય થતા અવશિષ્ટ સ્થિતિ, અને

૧ કર્મત્રયના મતે આતપ અને ઉદ્યોત નવમા શુભસ્થાનકના બીજા ભાગે સત્તામાંથી જળ્ય છે, છતાં અહિં પ્રશસ્ત ૭૯ પ્રકૃતિઓમાં તે બંનેવતું અહણુ આવશ્યક નિયુક્તિકારાદિના અભિપ્રાયે કરેલ છે. તેઓના મતે આ બંને પ્રકૃતિઓ અયોગિના દ્વિચરમ સમયે સત્તામાંથી જળ્ય છે તેમજ આવશ્યક નિયુક્તિકારાદિના અભિપ્રાયે અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ અને અપર્વામ નામકમ નવમા શુભસ્થાનકના બીજા ભાગે સત્તામાંથી જળ્ય છે છતાં અપ્રશસ્ત પચીસ પ્રકૃતિઓમાં તે બંનેવતું અહણુ કર્મત્રયના અભિપ્રાયે કરેલ છે. કર્મત્રયના મતે આ બંને પ્રકૃતિઓ અયોગિના દ્વિચરમ સમયે સત્તામાંથી જળ્ય છે.

આ સમુદ્ધાતવું સ્વરૂપ ટીકાકાર મલયગિરિજ મહારાજએ આવશ્યક ચૂલ્લિને અનુસરીને કહ્યું છે, અને આવશ્યક ચૂલ્લિમાં એક સ્થળે આતપ-ઉદ્યોતના અહણુથી અને અન્ય સ્થળે અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ તથા અપર્વામ નામકમના અહણુથી આવશ્યક ચૂલ્લિકાર મહર્ષિએ બંને મતો જણાવ્યા હોય તેમ ક્ષણે છે તત્ત્વ કેવલિગમ્ય.

૨ અહિં પુનઃ પ્રકૃતિઓના રસને પાપપ્રકૃતિઓના રસમાં સંક્રમાવી ક્ષય કરે છે, એ વાત કહી છે. અને તેની અંદર કારણ સમુદ્ધાતવું માહાત્મ્ય-સમુદ્ધાતવું સામર્થ્ય જતાવ્યું છે એટલે સમુદ્ધાતના સામર્થ્યથી પુનઃનો રસ પાપરૂપે પરિણામ પામે છે, અને કોઈપણ પતદ્વિદ્ધ વિના પ્રકૃતિઓમાં દલિકા પાપ પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમે છે. કારણ કે એકલો રસ તો શુદ્ધરૂપ હોવાથી સંક્રમી શકે નહિ, એટલે રસ યુક્ત દલિકોજ સંક્રમે છે.

અવશિષ્ટ રસના યુદ્ધિવડે અનુક્રમે સંખ્યાતા, અને અનંતા ભાગ કરવા. તેમાંથી એક એક ભાગ શેષ રાખી બાકીના સ્થિતિના સંખ્યાતા ભાગોને અને રસના અનંતા ભાગોને પાંચમા આંતરના સંહાર સમયે હથે છે. આ પ્રમાણે સમુદ્ધાતના પહેલા ચાર સમય પર્વત પ્રતિસમય જેટલી સ્થિતિ અને જેટલો રસ હોય, તેના અનુક્રમે અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરી, એક એક ભાગ રાખી, બાકીના અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગોને હથે છે, અને ચોથા સમયે જે સ્થિતિ અને જે રસ સત્તામાં હોય, તેના સંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરી, એક ભાગ રાખી, શેષ અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગોને પાંચમા સમયે ઘાત કરે છે. અહિંથી આગળ છઠ્ઠા સમયથી આરંભી સ્થિતિકંઠક અને રસકંઠકનો અંતસ્ફૂર્તકાળે નાશ કરે છે, જેટલો કે પાંચમા સમયે ક્ષય થયા બાદ જે સ્થિતિ અને જે રસની સત્તા શેષ હોય તેના અનુક્રમે સંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરી, પ્રત્યેકનો એક એક ભાગ રાખી, બાકીના સ્થિતિના અસંખ્યાતા અને રસના અનંતા ભાગોને ક્ષય કરવાનો પ્રયત્ન કરે, જેટલોક ભાગ છઠ્ઠા સમયે, જેટલોક ભાગ સાતમા સમયે, એમ સમયે સમયે ક્ષય કરતાં, અંતસ્ફૂર્તકાળે સઘળા અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગોને હથે છે. વળી જે સ્થિતિ અને રસ રહે, તેના સંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરી, એક ભાગ રાખી, બાકીના સંખ્યાતા અને અનંતા ભાગોને અંતસ્ફૂર્તકાળે ક્ષય કરે છે. આ પ્રમાણે અંતસ્ફૂર્ત અંતસ્ફૂર્ત કાળે સ્થિતિઘાત અને રસઘાત કરતો કરતો ત્યાં સુધી બંધ કે સયોગિ કેવળિ શુણ્ણસ્થાનનો ચરમ સમય આવે. સમુદ્ધાતના છઠ્ઠા સમયથી સયોગિ કેવળિ શુણ્ણસ્થાનના ચરમ સમય સુધીના કાળમાં અંતસ્ફૂર્તકાળવાળા અસંખ્યાતા સ્થિતિઘાત અને રસઘાત થાય છે અને વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મની સ્થિતિ ત્રણ આયુની સમાન થાય છે, એમ સમજવું. આ સમુદ્ધાતનો વિધિ આવશ્યક ચુષ્ણિને અનુસરીને કહ્યો છે. જે કેવળિ મહારાજને વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મ આયુની સમાન સ્થિતિવાળા હોય, તે સમુદ્ધાત કરતા નથી. ભગવાન આર્ચશ્યામ મહારાજે પત્તવણા સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—જે કેવળિ મહારાજને પ્રદેશ અને સ્થિતિવડે આયુની તુલ્ય ભવોપચાહિ વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મો હોય, તે કેવળિઓ સમુદ્ધાત કરતા નથી. સમુદ્ધાત કર્યા વિના અનંતા કેવળિ બિનેશ્વરા જરા અને મરણથી રહિત થઈને, શ્રેષ્ઠ મોક્ષમતિમાં ગયા છે.’ સમુદ્ધાત કરીને, અથવા કર્યા વિના, હેશ્યાના નિરોધ માટે, અને યોગ નિમિત્તે થતા બંધનો નાશ કરવા માટે યોગનો રોધ આવશ્યક કરે છે. કહ્યું છે કે—‘હેશ્યાના નિરોધને અને યોગ નિમિત્તે થતા સમય સ્થિતિ પ્રમાણ બંધના નિરોધને ઇચ્છતા કેવળિ મહારાજ યોગનો રોધ કરે છે. ૧ જો સમયે સમયે કર્મનુ ગ્રહણ કરે તો બંધની પરંપરા ચાલુ રહેવાથી કોઈનો મોક્ષ ન થાય. જો કે પૂર્વે બાંધેલા કર્મોની સ્થિતિને નાશ થવાથી તેનાથી તો છુટો થાય છે. ૨ નોકર્મરૂપ યોગ દ્રવ્ય વડે—મન વચન અને કાયાના પુણ્યલોપે જીવનો વીર્ય વ્યાપાર

૧ અત્યાર પહેલાં એક એક સ્થિતિઘાત અને એક એક રસઘાત કરતા અંતસ્ફૂર્ત ટાઇમ થતો હતો, અહિં સમુદ્ધાતના સાહાત્મ્યથી પહેલા પાંચ સમય પર્વત જેટલી સ્થિતિ અને જેટલા રસનો ઘાત થાય છે તેને એક એક સમયજ થાય છે. છઠ્ઠા સમયથી થતા સ્થિતિઘાત અને રસઘાતને અંતસ્ફૂર્ત ટાઇમ થાય છે.

થાય છે. જ્યાં સુધી તે યોગદ્રવ્યની હયાતિ છે, ત્યાં સુધી સમય સ્થિતિ પ્રમાણુ કર્મને બંધ પણુ સિદ્ધ છે.' ૩ આ પ્રલોકમાં બંધની જે સમય માત્ર સ્થિતિ કહી છે, તે બંધ સમય છોડીને 'કહી છે એમ સમજવું. યોગનિરોધ કરતો-વીર્ય વ્યાપારનો બંધ કરતો આત્મા પહેલા બાહર કાયયોગના બળથી અંતર્મુદ્ધર્તમાત્ર કાળે બાહર વચનયોગનો રોધ કરે છે. તેનો રોધ કર્યા પછી અંતર્મુદ્ધર્ત તેજ અવસ્થામાં રહીને બાહર કાયયોગના અવલંબનથી બાહર મનોયોગનો અંતર્મુદ્ધર્ત કાળે રોધ કરે છે. કહ્યું છે કે—'પહેલા બાહર કાયયોગ વડે બાહર વચનયોગ અને બાહર મનોયોગને અનુક્રમે રોકે છે. અહિં વચનયોગ અને મનયોગને રોકતા બાહર કાયયોગ એ અવલંબન માટે વીર્યવાન આત્માનું કરણ-ઉત્કૃષ્ટ સાધન મનાયું છે. એટલે કે વચન મન અને કાયા દ્વારા વીર્યવ્યાપારનો રોધ કરવા માટે અવલંબનની જરૂર છે. અહિં કાયયોગ એ અવલંબન છે. કાય દ્વારા થતા વીર્યવ્યાપાર વડે પહેલા બાહર વચનયોગ, ત્યાર પછી બાહર મનોયોગનો રોધ કરે છે. બાહર મનોયોગનો રોધ કર્યા પછી અંતર્મુદ્ધર્ત એજ સ્થિતિમાં રહીને દૃઢવાસ નિઃશ્વાસને અંતર્મુદ્ધર્તકાળે રોકે છે. ત્યાર-પછી અંતર્મુદ્ધર્ત એજ સ્થિતિમાં રહીને સૂક્ષ્મ કાયયોગના બળથી બાહર કાયયોગનો રોધ કરે છે. કારણ કે જ્યાં સુધી બાહર યોગ હોય ત્યાં સુધી સૂક્ષ્મ યોગો રોકી શકતા નથી, સધળા બાહર યોગનો રોધ કર્યા પછીજ સૂક્ષ્મ યોગોનો રોધ થાય છે. કહ્યું છે કે—સૂક્ષ્મ કાયયોગ વડે બાહર કાયયોગનો પણ રોધ કરે છે. કારણ કે બાહર યોગો છતાં સૂક્ષ્મ યોગો રોકાતા નથી.' અહિં કેટલાએક આચાર્યો એમ કહ્યું છે કે—બાહર કાયયોગના બળથીજ બાહર કાયયોગ રોકે છે. તેઓ અહિં આ પ્રમાણુ યુક્તિ બતાવે છે—જેમ કારપત્રિક-કરવતથી કાપનાર કરવતીયો સ્તંભ ઉપર ઘેસીનેજ સ્તંભને કાપે છે, તેમ બાહર કાયયોગના અવલંબનથી બાહર કાયયોગને રોકે છે. અહિં તત્ત્વ કેવળી મહારાજ જાણે બાહર કાયયોગને રોકતો પૂર્વસ્પર્શકોની નીચે અપૂર્વ સ્પર્શકો કરે, એટલે કે પહેલા વધારે વધારે વીર્યવ્યાપારવાળા સ્પર્શકો કરતો હતો, અહિં અત્યન્ત અદ્ય વીર્યવ્યાપારવાળા 'અપૂર્વ સ્પર્શકો કરે છે યોગ-આનંદનું સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસંગે સ્પર્શકનું સ્વરૂપ આચાર્ય મહારાજ પોતાની મેળે જ બંધનકરણમાં કહેશે. અત્યાર પહેલા પર્યાપ્તિ પર્યાય વડે પરિણત આત્માએ કાયાદિવ્યાપારને કરવા માટે જે સ્પર્શકો કર્યા હતાં, તે પૂર્વસ્પર્શકો કહેવાય છે, અને તે સ્થૂલ છે. જે સ્પર્શકોને હંમણાં કરવાનો આરંભ કરે છે, તે સૂક્ષ્મ છે. કારણ કે આવા પ્રકારના અત્યન્ત હીન વીર્યવ્યાપારવાળા સ્પર્શકો પૂર્વે અનાદિ સંસારમાં કેઈ કાળે કર્યા ન હતા, માટે અપૂર્વ કહેવાય

૧ અગ્નિઆરમા આરમા અને તેગમા ગુણસ્થાનકે માત્ર યોગનિમિત્તે જે સ્થિતિનો બંધ થાય છે, તે પૂર્વના સમયે બંધાય, અને પછીના સમયે ભોગવાય, અને ત્યારપછીના સમયે સત્તા રહિત થાય છે. એટલે કે જે સમયે બંધાય છે, ત્યારથી ત્રીજા સમયે સત્તા રહિત થાય છે. એટલે અકાષાધિક સ્થિતિનો બંધ જે સમય પ્રમાણુ ગણાય છે. છતાં અહિં એક સમય કહ્યો, તે બંધ સમય છોડીને કહ્યો છે. માત્ર ભોગ્ય સમયજ લીધો છે.

૨ ચક્તા ચક્તા વીર્યવ્યાપારી વર્ગીણા અને સ્પર્શકોનો જે ક્રમ છે, તે કાયમ રાખી વીર્યવ્યાપાર અત્યંત અદ્ય કરવો તે અપૂર્વસ્પર્શક કહેવાય છે.

છે. તેમાં પૂર્વસ્પર્શકોમાંની નીચલી જે પહેલી બીજી આદિ વર્ગોણાઓ છે, તેઓમાં જે વીર્યઅવિભાગ પલિષ્ઠેદ-વીર્યોણુઓ હોય છે, તેઓના અસંખ્યાતા ભાગો જે એ છે, અને એક અસંખ્યાતમો ભાગ શેષ રાખે છે. અને જે જીવપ્રદેશો છે, તેનો એક અસંખ્યાતમો ભાગ ખેંચે છે, શેષ સઘળા ભાગો રાખે છે. એટલે કે આટલી સંખ્યાવાળા જીવપ્રદેશમાંથી પૂર્વોક્ત વીર્યવ્યાપાર રોકે છે. આ પ્રમાણે બાહર કાયરોગનો રોધ કરતા પહેલા સમયે ક્રિયા થાય છે. કર્મપ્રકૃતિ પ્રાણુતમાં કહ્યું છે કે—‘ પહેલે સમયે અપૂર્વ સ્પર્શકો કરે છે. પૂર્વસ્પર્શકોમાંની નીચેની પહેલી આદિ વર્ગોણાઓમાં જે વીર્યોણુઓ હોય છે, તેના અસંખ્યાતા ભાગને ખેંચે છે, એટલે કે અસંખ્યાતા ભાગોમાં રહેલ વીર્યોણુ પ્રમાણુ વીર્યવ્યાપાર રોકે છે, અને જીવપ્રદેશોનો અસંખ્યાતમો ભાગ ખેંચે છે, એટલે કે પહેલા સમયે એટલા પ્રદેશમાંથી વીર્યવ્યાપાર એકા કરે છે.’ ત્યારપછી બીજા સમયે પહેલે સમયે ખેંચેલા અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ જીવપ્રદેશોથી અસંખ્યાત શુભ જીવપ્રદેશો ખેંચે છે. એટલે કે પહેલે સમયે એક ભાગ ખેંચે હોય બીજા સમયે અસંખ્યાતા ભાગો ખેંચે છે. એટલા બધા પ્રદેશોમાંથી વીર્યવ્યાપાર રોકે છે. તથા પહેલા સમયે જે વીર્યોણુઓ ખેંચ્યા હતા તેનાથી અસંખ્યેયશુભહીન એટલે કે અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ વીર્યોણુઓને ખેંચે છે. તાત્પર્ય એ કે પહેલા સમયની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ વીર્યવ્યાપાર રોકે છે. આ પ્રમાણે પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્યાતશુભ અસંખ્યાતશુભ આત્મપ્રદેશોમાંથી પહેલા સમયે જે વીર્યવ્યાપાર રોકાય છે, તેનાથી પછી પછીના સમયે અસંખ્યાતશુભહીન અસંખ્યાતશુભહીન વીર્યવ્યાપાર રોકતા, ત્યાં સુધી નય કે અપૂર્વસ્પર્શક કરવાના અંત-સુહૃત્તોના ચરમ સમય આવે, આ અંતસુહૃત્તકાળમાં અત્યન્ત અદ્ય વીર્ય વ્યાપારવાળા સૂચિશ્રેણિના વર્ગમૂળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ અપૂર્વસ્પર્શકો ધાય છે. અને તે અપૂર્વસ્પર્શકો પૂર્વસ્પર્શકોનો તે અસંખ્યાતમો ભાગમાત્ર છે બાકીનાં પૂર્વસ્પર્શકરૂપે જ રહે છે. સઘળા પૂર્વસ્પર્શકો અપૂર્વસ્પર્શકરૂપે થતાં નથી. અપૂર્વસ્પર્શક કરવાના અંતસુહૃત્તના પછીના સમયે કિટ્ટિ કરવાની શરૂઆત કરે છે, અને તે અંતસુહૃત્ત પર્થત કરે છે. કહ્યું છે કે—‘ તે કેવળી ભગવાન્ અપૂર્વસ્પર્શક કરીને સ્થુલ કાયરોગનો નાશ કરે, છે, અને શેષ કાયરોગની કિટ્ટિ કરે છે’ હવે કિટ્ટિ એટલે શું ? તે કહે છે—એક એક વીર્યોણુની વૃદ્ધિનો નાશ કરીને એટલે કે એક એક ચડતા ચડતા વીર્યોણુવાળી વર્ગોણાઓના કંમનો નાશ કરીને ‘અનંતશુભહીન વીર્યોણુવાળી એક એક વર્ગોણાને રાખવાવડે યોગને અદ્ય કરવો. તે કિટ્ટિ

૧ યોગસ્થાનમાં અનંતભાગહીન કે અનંતશુભહીન કે એ બે હાનિ, અથવા અનંતભાગ અધિક કે અનંતશુભઅધિક એ બે વૃદ્ધિ કહી નથી. પરંતુ વચલી ચાર હાનિ કે વૃદ્ધિ થાય છે એમ કહ્યું છે. આપણું વીર્ય અનંત છે, પરંતુ યોગ-વીર્યવ્યાપાર અનંત નથી, અસંખ્યાત પ્રમાણુ છે કેમકે ઉદ્વેગ નેટલો વીર્યવ્યાપાર છે, તેના સૂક્ષ્મ અશો કરવામાં આવે તો પણ અસંખ્ય લોકકાંચ પ્રદેશ પ્રમાણુ જ થાય છે, અનંત પ્રમાણુ થતા નથી. અર્થે યોગનો રોધ કરતા કિટ્ટિ કરવાના અવસરે જે ‘અનનુગૂળનૈકૈકવર્ગોણાસ્થાપનેન યોગસ્થાવીકરણમ્’ ‘અનંતશુભહીન એક એક વર્ગોણાને રાખવાવડે યોગને અદ્ય કરવો તે કિટ્ટિ કહેવાય છે’ એમ જે લખે છે તેમાં અનંતશુભહીન કરવાનું જે કહે છે તે સમજાતું નથી. અસંખ્યેય શુભહીન ભેદએ એમ લાગે છે. તત્ત્વ કેવળી મહારાજ ભણે.

કહેવાય છે. તેમાં કિટ્ટિ કરવાના પ્રથમ સમયે પૂર્વરૂપદ્ધંકોની અને અપૂર્વરૂપદ્ધંકોની બે પહેલી આદિ વર્ગજીવો છે, તેઓના બે અવિભાગ પરિષ્કંધો એટલે વીધોણુઓ છે, તેઓના અસંખ્યાતમા ભાગોને ખેંચે છે, એક અસંખ્યાતમો ભાગ શેષ રાખે છે. જીવપ્રદેશોના પણ એક અસંખ્યાતમો ભાગ ખેંચે છે, શેષ સઘળા ભાગોને રાખે છે. અહિં તાત્પર્ય એ કે એટલા જીવ પ્રદેશોને ખેંચે છે, તેટલા જીવપ્રદેશપ્રમાણી એટલા વીધોણુ ખેંચે છે, તેટલા વીધોણુપ્રમાણ વીધંબ્યાપર રોકે છે. આ કિટ્ટિકરણના પહેલા સમયની ક્રિયા છે. બીજે સમયે પહેલાં ખેંચેલા વીધાવિભાગ પરિષ્કંધ-વીધોણુના ભાગથી અસંખ્યેશુણ્ણીન વીધોણુ-ઓના ભાગને ખેંચે છે. અને જીવપ્રદેશોના પહેલે સમયે ખેંચેલા જીવપ્રદેશના અસંખ્યા-તમા ભાગથી અસંખ્યાતશુણ્ણ ભાગોને એટલે કે અસંખ્યાતા ભાગોને ખેંચે છે. આ પ્રમાણે કિટ્ટિઓ કરતો ત્યાં સુધી જ્યાં કે અંતરુદ્ધત્તો ચરમ સમય આવે. પહેલા સમયે કરા-યેલ કિટ્ટિઓથી બીજે સમયે કરાયેલ કિટ્ટિઓ અસંખ્યેય શુણ્ણીન છે એ પ્રમાણે શેષ સઘળા સમયોમાં જાણવું અહિં શુણ્ણકાર પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે. કર્મપ્રકૃતિ પ્રાણુતમાં કહ્યું છે કે-‘આ પ્રમાણે અંતરુદ્ધત્ત પર્થત પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્યેયશુણ્ણીન શ્રેણિએ કિટ્ટિઓ કરે, અને અસંખ્યાતશુણ્ણ શ્રેણિએ જીવપ્રદેશો ખેંચે. કિટ્ટિઓનો શુણ્ણકાર પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે.’ પહેલા સમયે કરાયેલ કુલ કિટ્ટિઓ સૂચિશ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ છે, એ પ્રમાણે બીજા આદિ દરેક સમ-યોમાં પણ સમજવું. માત્ર સૂચિશ્રેણિનો અસંખ્યાતમો ભાગ નાનો નાનો હોય. સઘળી કિટ્ટિઓનો સરવાળો પણ સૂચિશ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ થાય છે. આ સઘળી કિટ્ટિઓ પૂર્વરૂપદ્ધંક અને અપૂર્વરૂપદ્ધંકનો સંખ્યાતમો ભાગ માત્ર છે. કિટ્ટિઓ કરવાની ક્રિયા પૂર્ણ થવા છતાં પણ પૂર્વરૂપદ્ધંકો અને અપૂર્વરૂપદ્ધંકો રહે છે, સઘળાંની કિટ્ટિઓ થતી નથી. કિટ્ટિ કરવાની ક્રિયા પૂર્ણ થયા પછી પૂર્વરૂપદ્ધંક અને અપૂર્વરૂપદ્ધંકનો નાશ કરે છે બે સમયે તેઓનો નાશ થયો, તે સમયથી આરંભી અંતરુદ્ધત્ત પર્થત આત્મા કિટ્ટિગત-યોગ-કિટ્ટિરૂપ યોગવાળો હોય છે. કર્મપ્રકૃતિ પ્રાણુતમાં કહ્યું છે કે-‘કિટ્ટિ કરવાની ક્રિયા પૂર્ણ થયા બાદ પૂર્વરૂપદ્ધંક અને અપૂર્વરૂપદ્ધંકનો નાશ કરે, ત્યારપછી અંતરુદ્ધત્ત પર્થત કિટ્ટિરૂપ યોગવાળો હોય છે.’ તે અંતરુદ્ધત્તમાં કંઈપણ ક્રિયા કરે નહિ. પરંતુ એજ સ્થિતિમાં રહેત્યાર પછીના સમયે સૂક્ષ્મ કાયયોગના અવલંબનથી અંતરુદ્ધત્તકોણે સૂક્ષ્મ વચનયોગનો રોધ કરે છે. સૂક્ષ્મ વચનયોગનો રોધ કર્યા પછી અંતરુદ્ધત્ત પર્થત તેજ અવસ્થામાં રહે છે. કોઈપણ અન્ય સૂક્ષ્મયોગને રોકવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી. ત્યારપછીના

૧ પહેલા-સમયે અસંખ્યાતી કિટ્ટિઓ કરે, બીજે સમયે અસંખ્યાતશુણ્ણીન કરે, એટલે કે પહેલે સમયે એક એક અધિક વીધોણુવાળી એટલી વર્ગજીવોના ક્રમ તોડે તેટલી તે સમયે કિટ્ટિઓ થાય છે. પહેલા સમયે અસંખ્યાતી વર્ગજીવોમાંથી ઉપરોક્ત ક્રમ તોડે છે, માટે અસંખ્યાતી કિટ્ટિઓ થાય છે. તેનાથી અસંખ્યાત શુણ્ણીન વર્ગજીવોમાં બીજે સમયે ક્રમ તોડે છે, એમ ચરમ સમયપર્થત થાય છે. તેથી પહેલા સમયની કિટ્ટિઓથી પછી પછીના સમયની કિટ્ટિઓ અસંખ્યાતમો અસંખ્યાતમો ભાગ માત્ર છે એમ કહ્યું છે.

સમયે સૂક્ષ્મકાયયોગના અવસ્થાનથી સૂક્ષ્મમનોયોગને અંતમુંદૂર્ત્તકાળે રોકે છે. ત્યારપછી પણ અંતમુંદૂર્ત્ત તદવસ્થ રહે છે. ત્યાર પછી સૂક્ષ્મકાયયોગને અંતમુંદૂર્ત્તકાળે રોકે છે. તે સૂક્ષ્મકાયયોગને રોકવાની ક્રિયા કરતો સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ નામના શુક્લધ્યાનના ત્રીજા ભેદ ઉપર આરૂઠ થાય છે. આ ધ્યાનના બળથી વહન અને ઉદરઆદિના પોલાણુ સાથે પૂરાઈ જાય છે, અને શરીરના એક તુતીયાંશ ભાગમાંથી આત્મપ્રદેશો સંકોચાઈ શરીરના બે તુતીયાંશ ભાગમાં જેના પ્રદેશો રહ્યા છે એવો આત્મા થાય છે. કહ્યું છે કે- 'સૂક્ષ્મ-કાયયોગવડે અનુક્રમે સૂક્ષ્મચતુર્યોગ અને સૂક્ષ્મમનોયોગને રોકે છે, ત્યારપછી કિટ્ટિરૂપ યોગવાળો આ આત્મા સૂક્ષ્મ ક્રિયાવાળો હોય છે. ૧ તે સૂક્ષ્મ કાયયોગને રોક કરતા સર્વપર્યાયાનુગત સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ નામના નિર્મળ ધ્યાનપર આરૂઠ થાય છે.' ૨ સૂક્ષ્મકાયયોગને રોકતો પહેલો સમયે કિટ્ટિઓના અસંખ્યાતા ભાગોનો નાશ કરે છે, એક ભાગ રાખે છે. શેષ રહેલા એક ભાગના અસંખ્યાતા ભાગ કરી, એક ભાગ રાખી, બાકી સઘળા ભાગોનો બીજો સમયે નાશ કરે છે. આ પ્રમાણે સમયે સમયે કિટ્ટિઓનો નાશ કરતો, સયોગિ કેવળિશુભ્ધાનકના ચરમ સમય પર્વત જાય છે ચરમ સમયે જેટલી કિટ્ટિઓ રહી હોય તેનો નાશ કરી આત્મા અયોગિ કેવળિ શુભ્ધાનકે જાય છે. સયોગિ-કેવળિના ચરમ સમયે સઘળાં કર્મો અયોગિકેવળિ શુભ્ધાનકનો જેટલો કાળ છે તેટલી જ સ્થિતિવાળા રહે છે. માત્ર જે કર્મપ્રકૃતિઓનો અયોગિ શુભ્ધાનકે ઉદય નથી; તેઓની સ્થિતિ સ્વરૂપ સત્તા આશ્રયિ સમયન્યૂન રાખે છે. સત્તાકાળ આશ્રયિ સામાન્ય રીતે ઠરેક પ્રકૃતિઓનો સત્તાકાળ અયોગિ શુભ્ધાનકની સમાન હોય છે. સયોગિ શુભ્ધાનકના ચરમ સમયે સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ ધ્યાન, સઘળી કિટ્ટિઓ, સાતવેદનીયનો બંધ, નામ અને ગોત્ર કર્મની ઉદીરણા, યોગ. શુદ્ધલેશ્યા સ્થિતિ અને રસનો ઘાત, એ સાત પદાર્થોનો એક સાથે નાશ થાય છે. ત્યારપછીના સમયે આત્મા અયોગિકેવળી થાય છે.

૧૪. અયોગિકેવળિ શુભ્ધાનક-પૂર્વે જેનું વર્ણન કર્યું છે તેવા સૂક્ષ્મ કે બહાર કોઈપણ પ્રકારના યોગ વિનાના કેવળિ મહારાજનું જે શુભ્ધાનક તે અયોગિકેવળિ શુભ્ધાનક કહેવાય છે. તે શુભ્ધાનકે વર્તમાન આત્મા કર્મોનો ક્ષય કરવા માટે બ્યુપરતક્રિયા અનિવૃત્તિ નામના શુક્લધ્યાનના ચોથા પાયાપર આરૂઠ થાય છે. કહ્યું છે કે- 'તે કેવળિ ભગવાન ત્રણ શરીરથી છુટા થવા માટે સર્વવસ્તુગત સસુન્નિક્ષ્ણક્રિયા અનિવૃત્તિ નામના નિર્મળ ધ્યાન પર આરૂઠ થાય છે. ૧ આ પ્રમાણે સ્થિતિવાત, રસઘાત, ઉદીરણા આદિ કોઈપણ પ્રયત્ન વિનાના અયોગિ કેવળિ ભગવાન જે કર્મોનો અહિં ઉદય છે તેઓને ભોગવવાવડે

૧ આપણા શરીરના ત્રણ ભાગમાંથી એક ભાગમાં પોલાણુ છે. તે પોલાણુમાં આત્મ પ્રદેશો હોય નથી. બાકીના શરીરના સઘળા ભાગમાં હોય છે. બ્યારે શુક્લધ્યાનના ત્રીજા પાયાપર આરૂઠ થાય છે. ત્યારે આત્મપ્રદેશો એવાં પોલાણુના ભાગ પૂરાઈ જાય છે. અને શરીરના ત્રણ ભાગમાંથી બે ભાગમાં આત્મા આવી જાય છે. એટલે જ એકાદમાં બે ભાગ જેટલી અવગાહના હોય છે, અને આકૃતિ અનિવર્તનીય હોય છે.

ક્ષય કરે છે, અને જે કર્મોનેા અહિં ઉદય નથી તેઓને વેદમાન પ્રકૃતિમાં સ્તિષ્ઠ સંક્રમવડે સંક્રમાવતા, અથવા સ્તિષ્ઠસંક્રમવડે વેદમાન પ્રકૃતિરૂપે અનુભવતા ત્યાં સુધી જાય કે અયોગિ અવસ્થાનેા દ્વિચરસમય આવે. તે દ્વિચરમ સમયે દેવદ્રિક, શરીરપંચક, બંધન-પંચક, સંઘાતનપંચક, છ સંસ્થાન, ત્રણ અંગોપાંગ, છ સંઘયણ, વર્ણોદિ વીશ, પરાધાત, ઉપ-ધાત, અગુરૂલધુ, ઉચ્છવાસ, પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, સુન્વર, દુઃસ્વર, દુર્ભાગ, અનાદેય, અયશઃકીર્તિ, પ્રત્યેક, નિર્માણ, અપયોમ, નીચૈર્ગોત્ર, સાતા અસાતા-ઓ જેમાંથી જેનો ઉદય ન હોય તે એક વેદનીય એ પ્રમાણે યોતેર પ્રકૃતિઓનો સ્વરૂપસત્તા આશ્રયિ નાશ થાય છે. કારણ કે ચરમ સમયે અનુભવાતી પ્રકૃતિઓમાં સ્તિષ્ઠસંક્રમ વડે સંક્રમી જાય છે. અહિં સ્તિષ્ઠ સંક્રમ મૂળ કર્મથી અભિન્ન પર પ્રકૃતિઓમાં થાય છે, એમ સમજવું. કહ્યું છે કે-‘મૂળપ્રકૃતિથી અભિન્ન ઉત્તર પ્રકૃતિઓ પરસ્પર સંક્રમે છે.’ તથા જેનો ઉદય હોય તે એક વેદનીય, મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાનુપૂર્વી, મનુષ્યાયુઃ, પંચેન્દ્રિયભતિ, ત્રસ, સુમગ, આદેય, યશઃકીર્તિ, પયોષ્ઠ, બાહર, તીર્થંકરનામ, ઉચૈર્ગોત્ર, એ તેર પ્રકૃતિઓની સત્તાનો વિચ્છેદ ચરમ સમયે થાય છે. બીજા અચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે—ચરમ સમયે ઉદય નહિ હોવાથી મનુષ્યાનુપૂર્વીનો દ્વિચરમ સમયે નાશ થાય છે. કારણ કે જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય તેઓનેા સ્તિષ્ઠ સંક્રમ થતો નથી, તેથી તેઓનાં દલિક ચરમ સમયે સ્વસ્વરૂપે સત્તામાં દેખાય છે. તેથી ચરમ સમયે તેઓની સત્તાનો વિચ્છેદ થાય તે શુક્ત છે. પરંતુ જે પ્રકૃતિનેા ચરમ સમયે ઉદય ન હોય, તેના દલિક ચરમ સમયે સ્વસ્વરૂપે સત્તામાં કઈ રીતે હોઈ શકે ! ચાર આનુપૂર્વી ક્ષેત્રવિપાકી હોવાથી વિચ્છેદગતિમાંજ તેઓનો ઉદય હોય છે, ભવસ્થને તેના ઉદયનો સંભવ નથી. અને ભવસ્થને તેનો ઉદય નહિ હોવાથી અયોગિના દ્વિચરમ સમયેજ મનુષ્યાનુપૂર્વીની સ્વરૂપ સત્તાનો નાશ થાય છે. તેમના મતે દ્વિચરમ સમયે તહોતેર પ્રકૃતિ-ઓની, અને ચરમ સમયે બાર પ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ થાય છે. ત્યાર પછીના સમયે શિંગના બંધમાંથી છુટા થવા રૂપ સહકારી કારણથી ઉત્પન્ન થયેલ સ્વભાવ વિશેષથી જેમ ચોરડી ઉંચે જાય છે, તેમ ભગવાન પણ કર્મના સંબંધથી છૂટા થવારૂપ સહકારિકારણથી ઉત્પન્ન થયેલ સ્વભાવ વિશેષથી ઉંચે હોકના આતે જાય છે. અને તે ઋણુશ્રેણિવડે ઉંચે જતા આત્મા જેટલા આકાશપ્રદેશને અહિં અવગાહીને રહ્યો છે તેટલાજ આકાશપ્રદેશને ઉંચે જતા પણ અવગાહતો, અને વિવક્ષિત સમયથી અન્ય સમયને નહિ સ્પર્શતો ચૌદમા શુભસ્થાન-

૧ મનુષ્યાનુપૂર્વીનો દ્વિચરમ સમયેજ સત્તામાંથી નાશ થાય, એજ મત વધારે સંગત જણાય છે. કારણ કે જેનો સ્વોદય હોય છે, તેઓને તો ચરમ પર્વત ભોગવીને ખવાય છે. પરંતુ જેઓને પ્રદે-શોદય એટલે સ્તિષ્ઠસંક્રમવડે સંક્રમાવી દૂર કરવાની હોય છે, તેની સ્વરૂપ સત્તાનો એક સમય પહેલાજ નાશ થાય છે. જેમ સત્તામાંથી નિદ્રાદિકનો બારમાના દ્વિચરમસમયે નાશ થાય છે. સ્તિષ્ઠસંક્રમવડે સમાન સમયનું દલિક સમાન સમયમાં સંક્રમી શકતું નથી. તેથી સ્તિષ્ઠસંક્રમવડે સંક્રમી પ્રકૃતિ સ્વોદયવતી પ્રકૃતિની એક સમય પહેલાજ સત્તામાંથી જાય છે. જે સમાન સમયનું સમાન સમયમાં સ્તિષ્ઠ સંક્રમવડે સંક્રમી શકતું હોય તો યોતેર પ્રકૃતિઓનું દલિક પણ ચરમ સમયેજ સત્તામાંથી કેમ ન જાય ?

કના અરમસમય પછીનાજ સમયે હોકના અતે નય છે. આવશ્યકચુસ્તિમાં કહ્યું છે કે-‘આત્મા જેટલા આકાશપ્રદેશને અહિં અવગાહીને રહ્યો છે, તેટલાજ આકાશપ્રદેશને અવગાહતો, ઋણ-શ્રેણિવડે સિદ્ધાવસ્થાના પહેલેજ સમયે હોકના અતે નય છે. વાંકો જતો નથી, તેમ બીજા સમયને પણ સ્પર્શતો નથી.’ ત્યાં ગયેલા ભગવાન શાશ્વતકાળ પર્વત એજ સ્થિતિમાં રહે છે. ફરી કોઇપણ કાળે સંસારમાં આવતા નથી, કે જન્મ ધારણ કરતા નથી ત્યાં ગયેલા ભગવાન અનંતકાળપર્વત તેજ સ્થિતિમાં રહે છે એ કેવી રીતે બળી શકાય? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે સંસારના બીજબૂત, રાગ અને દ્વેષાદિ યુક્તિ-સિદ્ધપર્થાયનો નાશ કરવા સમર્થ છે, તેઓનો તો સર્વથા નાશ કયો છે. સર્વથા નષ્ટ થયેલા તે રાગ દ્વેષ ફરીવાર ઉત્પન્ન થતા નથી, કારણકે રાગ-દ્વેષનું કારણ જે મોહનીય કર્મનાં પુદ્ગલો છે. તેજ સત્તામાં નથી, હશમાં શુભસ્થાનકના અતે સર્વથા વિવિજ્ઞ થયેલા છે ફરીવાર તે બંધાતાં પણ નથી, કારણ કે સંકલેશ વિના તેનો બંધ થતો નથી. સિદ્ધના છવોમાં ફરી સંકલેશની ઉત્પત્તિ થતી નથી, કારણકે તેઓ રાગાદિ કલેશથી સર્વથા મુક્ત છે. તેથીજ મોક્ષમાં ગયેલા તે પરમાત્મા અનંતકાળ પર્વત તેજ સ્થિતિમાં રહે છે. આ પ્રમાણે ચૌદ શુભસ્થાનકનું સ્વરૂપ કહ્યું કયા શુભસ્થાનકનો કેટલો કાળ છે તે બીજા દ્વારમાં આવશે. ૧૫

આ પ્રમાણે શુભસ્થાનકોનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે શુભસ્થાનકમાં યોગો કહેવા ઇચ્છતા કહે છે—

જોગાહારદુગૂળા મિચ્છે સાસાયણે અવિરપ્પ ય ।

અપુવ્વાદ્ધસુ પંચસુ નવ ઓરાલો મળવર્ઘે ય ॥૧૬॥

યોગા આહારકદ્ધિકોના મિથ્યાત્વે સાસાદને અવિરતે ચ ।

અપૂર્વાદિષુ પચ્ચસુ નવ ઔદારિકં મનો વાક્ ચ ॥૧૬॥

અર્થ—મિથ્યાત્વ, સાસાદન, અને અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ શુભઠાણે આહારકદ્ધિક ન્યૂન તેર યોગો હોય છે. અપૂર્વકરણાદિક પાંચ શુભઠાણે મનના ચાર, વચનના ચાર અને ઔદારિક એમ નવ યોગો હોય છે.

ટીકાતુ—મિથ્યાત્વ સાસાદન અને અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ એ ત્રણ શુભઠાણે આહારક અને આહારકમિશ્રવિના ચેષ તેર યોગો હોય છે. ચૌદપૂર્વના જ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી આહારક-દ્ધિક એ ત્રણ શુભસ્થાનકે હોતું નથી અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિભાવ સંપરાય, સૂક્ષ્મસંપરાય, ઉપશાંતમોહ અને ક્ષીણમોહ એ પાંચ શુભઠાણે મનોયોગના ચાર લેહ, વચન યોગના ૪ લેહ અને ઔદારિક કાથયોગ એ નવ યોગોજ હોય છે. અન્ય કોઈ પણ યોગોના સંભવ નથી. કારણ કે કદાચ કોઈ લગ્નિસંપન્ન આ શુભસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે છતાં અહિં તેનો ઉપયોગજ કરતા નથી. ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ તો અનુક્રમે અપર્યાપ્તાવસ્થામાં અને વિશ્વહૃતિમાં હોય છે, તેથી તે પણ હોતા નથી. ૧૬

વેઝવિણા જુયા તે મીસે સાહારગેણ અપમત્તે ।

વેસે દુવિઝવિજુયા આહારદુગેણ ય પમત્તે ॥૧૭॥

વૈક્રિયેણ યુક્તાસ્તે મિશ્રે સાહારકૈનામ્રમતે ।

દેશે દ્વિવૈક્રિયયુક્તા આહારકદ્વિવેન ચ પ્રમતે ॥૧૭॥

અર્થ—વૈક્રિયયોગ સહિત દશ મીમે, આહારક સહિત અગ્નીઆર અપ્રમતે, વૈક્રિયદ્વિક સહિત અગ્નીઆર દેશવિરતે, અને આહારકદ્વિક સહિત તેર યોગ પ્રમતે હોય છે.

ટીકાનુવ—પૂર્વોક્ત ઔદારિક કાયયોગ આદિ નવ યોગ સાથે વૈક્રિયકાયયોગ મેળવતાં દશ યોગ સમ્યગ્મિથ્યાદંષ્ટિ શુષ્કાણે હોય છે ત્રીણું શુષ્કસ્થાનક હંમેશાં પર્યાપ્તાવસ્થાભાવ હોય છે, તેથી અપર્યાપ્તાવસ્થાભાવિ ઔદારિકમિશ્ર, વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણ્યયોગ હોતા નથી. આહારકદ્વિક તો લઘિસંપન્ન ચૌદપૂર્વર્તિનજ હોય છે, તેથી તે પણ અહિં હોતું નથી. માટે શેષ દશ યોગજ અહિં સંભવે છે. અહિં એમ શંકા થાય, કે અપર્યાપ્તાવસ્થાભાવિ દેવ નારદી સંબધી વૈક્રિયમિશ્ર તો ભલે અહિં ન હોય, પરંતુ વૈક્રિય લઘિવાળા પર્યાપ્તા મનુષ્ય તિથ્યોને મિશ્રદંષ્ટિ છતાં વૈક્રિયશરીર કરવાનો સંભવ છે, તેથી તેનો ન્યારે આરંભ કરે ત્યારે વૈક્રિયમિશ્ર થતે છે, તો તે અહિં શા માટે ન કહ્યું ? તેના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે—આ શુષ્કાણુવાળા વૈક્રિયલઘિ નહિ ફેરવતા હોય તે કારણે, અથવા ગમે તે અન્ય કારણે અન્યકર્તા આચાર્ય મહારાજે અને અન્ય આચાર્ય મહારાજોએ અહિં વૈક્રિયમિશ્ર માન્યું નથી. તેનું વાસ્તવિક કારણ તથાપ્રકારના સંપ્રદાયનો અભાવ હોવાથી અમે જાણી શકતા નથી. તથા ઉપર કહેલા નવ યોગ સાથે વૈક્રિયકાયયોગ અને આહારકકાયયોગ સહિત કરતાં અગ્ની-આર યોગ અપ્રમત્ત શુષ્કસ્થાનકે હોય છે. અપ્રમત્ત શુષ્કસ્થાનકે ઠાંપણ લઘિનો પ્રયોગ કરતા નથી, પરંતુ છડે વૈક્રિય કે આહારક લઘિ ફેરવી અપ્રમત્તે જાય, તો બંનેનાં શુદ્ધ-યોગનો સંભવ છે, મિશ્રનો નહિ. લઘિ કરતી અને છોડતી વખતે પ્રમત્ત હોય છે, કે જે વખતે મિશ્રયોગનો સંભવ છે. તથા તે પૂર્વોક્ત નવ યોગ સાથે વૈક્રિય વૈક્રિયમિશ્ર સહિત કરતાં અગ્નીઆર યોગ દેશવિરતિ શુષ્કાણે હોય છે. વૈક્રિયલઘિ સંપન્ન મનુષ્ય તિથ્ય અને તે બંને યોગો થતે છે. તે પાંચમે શુષ્કાણે કહેલા અગ્નીઆર યોગ સાથે આહારક આહારક-મિશ્ર યોગ જોડતાં તેર યોગ પ્રમત્ત શુષ્કાણે હોય છે. અહિં વૈક્રિય અને આહારકલઘિ-સંપન્ન મુનિઓને વૈક્રિયદ્વિક અને આહારકદ્વિક સંભવે છે. ૧૭

અઞ્જોગો અઞ્જોગી સત્ત સજોગંમિ હોંતિ જોગા ઉ ।

દો દો મ્ણવજ્ઞજોગા ઉરાલદુર્ગં સકમ્મશ્ગં ॥૧૮॥

અયોગો અયોગી સપ્ત સયોગિનિ ભવન્તિ યોગાસ્તુ ।

દ્વૌ દ્વૌ મનોવાગ્યોગાવૌદારિકદ્વિકં સકાર્મણમ્ ॥૧૮॥

અર્થ—અયોગિ ભગવાન યોગ રહિત છે. સયોગિ શુષ્કાણે બે મનના, બે વચનના, ઔદારિકદ્વિક, અને કાર્મણ્ય એમ સાત યોગ હોય છે.

વિવેચન—અયોગિકેવળિ શુષ્કસ્થાનકે સૂક્ષ્મ કે બાહર ઠાંપણ યોગ હોતા નથી, કેમકે

અયોગિ અવસ્થાનું કારણ યોગનો અભાવજ છે. તથા સયોગિ કેવળિ શુભસ્થાનકે સત્યમનો-યોગ, અસત્યઅમૃધામનોયોગ, સત્યવચનયોગ, અસત્યઅમૃધાવચનયોગ, ઔદારિકકાયયોગ, ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ, અને કાર્મણકાયયોગ એ સાત યોગો હોય છે. તેમાં ઔદારિકમિશ્ર અમૃદ્ધાતમાં બીજે છૂટે અને સાતમે સમયે, અને કાર્મણ ત્રીજે ચોથે અને પાંચમે સમયે હોય છે, બાકીના યોગો માટે શુભસ્થાનકના સ્વરૂપમાં કહ્યું છે, તે પ્રમાણે સમજી લેવું. ૧૮

આ પ્રમાણે શુભસ્થાનકોમાં યોગો ઘટાવી હવે ઉપયોગો ઘટાવે છે.—

અચક્ષુચક્ષુદંસણમન્નાણતિગં ચ મિચ્છસાસાણે ।

વિરયાવિરય સમ્મે નાણતિગં દંસણતિગં ચ ॥૧૯॥

અચક્ષુચક્ષુર્દર્શને અજ્ઞાનત્રિકં ચ મિથ્યાદૃષ્ટિસાસ્વાદને ।

વિરતાવિરતૌ સમ્યગ્દૃષ્ટૌ જ્ઞાનત્રિકં દર્શનત્રિકં ચ ॥૧૯॥

અર્થ—મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સાસ્વાદને અજ્ઞાનત્રિક, અક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન એ પાંચ ઉપયોગો હોય છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને દેશવિરતિશુભકાણે ત્રણજ્ઞાન અને ત્રણદર્શન એ છ ઉપ-યોગો હોય છે.

ટીકાકુળ—મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સાસ્વાદન એ બે શુભકાણે મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, અને વિભંગજ્ઞાન એ ત્રણ અજ્ઞાન, અક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન એ બે દર્શન, એમ પાંચ ઉપયોગો હોય છે. જેમ અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકતા અવધિજ્ઞાનીને પ્રથમ સામાન્યજ્ઞાન રૂપ અવધિદર્શન થાય છે, તેમ વિભંગજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકતા વિભંગજ્ઞાનીને પણ પ્રથમ અવધિદર્શન થાય છે, એમ સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે. પરંતુ ગમે તે કોઈ અભિપ્રાયથી આહિં અવધિદર્શન માન્યું નથી. કેમકે પહેલા બે શુભકાણે માત્ર બે દર્શન કહ્યાં છે, અવધિદર્શન કહ્યું નથી. ટીકાકાર મહારાજ કહે છે કે તેનો યથાર્થ અભિપ્રાય અમે સમજી શકતા નથી. ભગવતી-સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘હે પ્રભો ! અવધિદર્શની અનાકાર ઉપયોગી જ્ઞાની હોય છે, કે અજ્ઞાની ? આ પ્રમાણે ગૌતમ મહારાજના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પરમાત્મા મહાવીર કહે છે કે—જ્ઞાની પણ હોય છે, અજ્ઞાની પણ હોય છે. બે જ્ઞાની હોય તો કેટલાક ત્રણ જ્ઞાની, અને કેટલાક ચાર જ્ઞાની હોય છે. જે ત્રણ જ્ઞાની હોય છે, તે મતિજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની અને અવધિજ્ઞાની હોય છે. જે ચાર જ્ઞાની હોય છે, તે મતિ, શ્રુત, અવધિ, અને મનઃપર્થવજ્ઞાની હોય છે. જે અજ્ઞાની હોય છે, તે મતિઅજ્ઞાની, શ્રુતઅજ્ઞાની, અને વિભંગજ્ઞાની હોય છે.’ આ સૂત્રમાં મિથ્યાદૃષ્ટિ વિભંગજ્ઞાનીઓને પણ અવધિદર્શન સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું છે, કારણકે જે અજ્ઞાની હોય છે, તે મિથ્યાદૃષ્ટિજ હોય છે. જ્યારે અવધિજ્ઞાની સાસ્વાદનભાવને કે મિશ્રભાવને પ્રાપ્ત કરે, ત્યારે ત્યાં પણ અવધિદર્શન હોય છે. આ રીતે પહેલા ત્રણ શુભકાણે અવધિદર્શન પણ હોય છે, એમ સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે. તથા અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ અને દેશવિરતિ શુભસ્થાનકે મતિ શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણ જ્ઞાન અક્ષુ, અચક્ષુ, અને અવધિ એ ત્રણ દર્શન એમ છ ઉપયોગો હોય છે. ૧૯

મિસ્સંમિ વામિસ્સં મળનાણજુયં પમત્તપુઠ્ઠવાણં ।

કેવલિયનાણદંસણ ઉવઓગ અજોગિજોગીસુ ॥૨૦॥

મિશ્રે વ્યામિશ્રં મનઃપર્યવજ્ઞાનયુક્તં પ્રમત્તપૂર્વ્વાણામ્ ।

કૈવલિકજ્ઞાનદર્શનોપયોગાવયોગિયોગિનોઃ ॥૨૦॥

અર્થ—પૂર્વોક્ત ત્રણ ઉપયોગ મિશ્રે મિશ્ર હોય છે. પ્રમત્તાદિને મનઃપર્યવજ્ઞાન યુક્ત સાત ઉપયોગ હોય છે. અયોગિ તથા સયોગિ ગુણઠણે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન હોય છે.

ટીકાતુ૦—સમ્યગ્મિશ્ર્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકે પૂર્વે કહેલા ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ દર્શન અજ્ઞાનવડે મિશ્ર હોય છે. મતિજ્ઞાન મતિઅજ્ઞાનવડે, શ્રુતજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાનવડે, અને અવધિજ્ઞાન વિશગજ્ઞાનવડે મિશ્ર હોય છે. આ ગુણસ્થાનકે સમ્યક્ત્વ અને મિશ્ર્યાત્વ બંનેનો અંશ હોય છે. તેમાં કોઈ વખત સમ્યક્ત્વાંશનું બાહુલ્ય હોય છે, તો કોઈ વખત મિશ્ર્યાત્વાંશનું બાહુલ્ય હોય છે. કોઈ વખત બંને સમાન હોય છે. જ્યારે સમ્યક્ત્વાંશનું બાહુલ્ય હોય, ત્યારે જ્ઞાનનો અંશ વધારે, અજ્ઞાનનો અંશ ઓછો હોય છે. જ્યારે મિશ્ર્યાત્વાંશનું બાહુલ્ય હોય ત્યારે અજ્ઞાનનો અંશ વધારે, જ્ઞાનનો અંશ અલ્પ હોય છે. બંને અંશો સરખા હોય ત્યાર જ્ઞાન અને અજ્ઞાન બંને સમપ્રમાણમાં હોય છે. તથા પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકથી આરંભી બારમા ક્ષીણમેહ ગુણસ્થાનક પછી પૂર્વોક્ત ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ દર્શન એ છ ઉપયોગ સાથે મનઃપર્યવજ્ઞાન ભેદતાં સાત ઉપયોગો હોય છે. તથા સયોગિ કેવળિ અને અયોગિ કેવળિ એમ બે ગુણસ્થાનકે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એમ બે ઉપયોગો હોય છે. અન્ય કોઈ ઉપયોગો હોતા નથી. ૨૦

આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોમાં ઉપયોગો કહીને, હવે માર્ગસ્થાનોમાં જીવસ્થાનાદિને કહેવા ધ્વજતા પ્રથમ માર્ગસ્થાનો કહે છે—

ગઈ ઇંદિય ય કાણ જોણ વેણ કસાયનાળે ય ।

સંજમદંસણલેસા મવસન્નિસમ્મઆહારે ॥૨૧॥

ગતીન્દ્રિયે ચ કાયે યોગે વેદે કષાયજ્ઞાનેષુ ચ ।

સંયમદર્શનલેસ્યાયાં મવ્યસંન્નિસમ્યગાહારે ॥૨૧॥

અર્થ—ગતિ, ઇન્દ્રિય, કાય, યોગ, વેદ, કષાય, જ્ઞાન, સંયમ, દર્શન, લેશ્યા, બબ્ધ, સંન્નિ, સમ્યક્ત્વ અને આહારમાર્ગણુ એમ ચૌદ મૂળ માર્ગણુ છે. અને તેના બાસક ઉત્તર ભેદ છે. તે દરેકનું સંવિસ્તૃત વર્ણન પહેલા અપાયું છે, ત્યાંથી નોંધ લેવું. ૨૧

હવે એ માર્ગસ્થાનોમાં જીવસ્થાનકોનો વિચાર કરે છે—

તિરિયગઈય ચોદસ નારયસુરનરગઈસુ દોઠાળા ।

અગિંદિયસુ ચડરો વિગલ પર્ણિવિસુ છચડરો ॥૨૨॥

તિર્યંગતૌ ચતુર્દશ નારકસુરનરગતિષુ દ્વે સ્થાને ।

એકેન્દ્રિયેષુ ચત્વારિ વિકલપચ્ચેન્દ્રિયેષુ પદ્ ચત્વારિ ॥૨૨॥

અર્થ—તિર્યંગગતિમાં ચૌદે જીવસ્થાનકો હોય છે, નરક દેવ અને મનુષ્યગતિમાં બે જીવસ્થાનકો હોય છે, એકેન્દ્રિયમાં ચાર, વિકલેન્દ્રિયમાં છ, અને પંચેન્દ્રિયમાં ચાર જીવસ્થાનકો હોય છે.

ટીકાનુ—તિર્યંગગતિમાં ચૌદે જીવસ્થાનકો ઘટે છે, કેમકે એકેન્દ્રિયાદિ સઘળા લેહવાળા જીવોનો તેમાં સંભવ છે. તથા નારક, દેવ, અને મનુષ્યગતિમાં પર્ણાપ્ત અપર્ણાપ્ત સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયરૂપ બન્ને જીવસ્થાનક હોય છે. અહિં નારક અને દેવના સાહચર્યથી મનુષ્યો કરણ અપર્ણાપ્ત અને સમનસ્ક-મનવાળા વિવક્ષા છે, તેથીજ તેમાં પૂર્વોક્ત બે જીવસ્થાનક ઘટે છે. જો સામાન્યપણેજ મનુષ્યોની વિવક્ષા કરીએ તો અપર્ણાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયરૂપ ત્રીણું જીવસ્થાનક પણ સંભવે છે. કેમકે ઉલટી પિત્ત આદિ ચૌદસ્થાનકમાં ઉત્પન્ન થતા સંભૂતિમ મનુષ્યો અસંજ્ઞિ અને લઙ્ઘિ અપર્ણાપ્ત હોય છે. લગવતિસૂત્રમાં કહ્યું છે કે ‘હે પ્રભો ! સંભૂતિમ મનુષ્યો કયાં ઉત્પન્ન થાય છે ? હે ગૌતમ ! પીતાલીસ લાખ યોજન પ્રમાણ મનુષ્યક્ષેત્રમાં અહીંદ્રિય અને બે સમુદ્રમાં રહેલા પંદર કર્મભૂમિ, ત્રીસ અકર્મભૂમિ અને છપ્પન અંતરદ્વિપરૂપ એકસો એક ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થતા ગર્ભજ મનુષ્યોની વિદ્યામાં, સૂત્રમાં, કંદમાં, નાકના મેલમાં, ઉલટીમાં, પિત્તમાં, વીર્યમાં, યરૂમાં, રૂધિરમાં, વીર્ય પુદ્ગલોના પરિચાંગમાં, જીવનિના કલેવરમાં, નગરની ખાળમાં, સઘળા અશુચિના સ્થાનકોમાં, અને સ્ત્રીપુરુષના સંયોગમાં આ ચૌદે સ્થાનકોમાં સંભૂતિમ મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેઓ અંગુલના અક્ષરઆતમા ભાગની અવગાહનાવાળા, અસંજ્ઞિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ, અજ્ઞાની, અને સઘળી પર્ણાપ્તિએ અપર્ણાપ્ત હોય છે, તથા અંતર્મુહૂર્તના આઉપે કાળ કરે છે. તથા એકેન્દ્રિયમાર્ગજ્ઞામાં પર્ણાપ્ત અપર્ણાપ્ત સૂક્ષ્મ બાહર એકેન્દ્રિયરૂપ ચાર જીવસ્થાનકો હોય છે. વિકલેન્દ્રિયમાર્ગજ્ઞામાં પર્ણાપ્ત અપર્ણાપ્ત બેષેન્દ્રિય તેષેન્દ્રિય અને ચૌરેન્દ્રિયરૂપ છ જીવલેહો હોય છે. અને પંચેન્દ્રિયમાર્ગજ્ઞામાં પર્ણાપ્ત અપર્ણાપ્તસંજ્ઞિ અસંજ્ઞિરૂપ ચાર જીવસ્થાનકો હોય છે. ૨૨

દસ તસકાણ ચડ ચડ થાવરકાણસુ જીવઠાળાઈ ।

ચત્તારિ અદ્દ દોલ્લિ ય કાયવર્ડમાણસેસુ કમા ॥૨૩॥

દશ ત્રસકાયે ચત્વારિ ચત્વારિ સ્થાવરકાયેષુ જીવસ્થાનાનિ ।

ચત્વાર્યદ્ દ્વે ચ કાયવાગ્માનસેષુ ક્રમાત્ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ—ત્રસકાયમાં દશ, સ્થાવરકાયમાં ચાર ચાર, તથા કાયયોગ વચનયોગ અને મનો-યોગમાં અનુક્રમે ચાર આઠ અને બે જીવસ્થાનકો હોય છે.

ટીકાતુ—ત્રસકાયમાં અપર્થાપ્ત પર્થાપ્ત બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચઉચિન્દ્રિય અસંશ્લિષ્ચેન્દ્રિય અને સંશ્લિષ્ચેન્દ્રિયરૂપ દશ જીવસ્થાનકો હોય છે. તથા સ્થાવરકાય—પૃથ્વી અપૂ તેઉ વાયુ અને વનસ્પતિકાય એ દરેકમાં પર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ આદર એકેન્દ્રિયરૂપ ચાર ચાર જીવસ્થાનકો હોય છે. આ જ ચાર જીવસ્થાનકો વચનયોગ અને મનોયોગ વિનાના કેવળ કાયયોગિમાં હોય છે. કેવળ કાયયોગિ એકલા એકેન્દ્રિયોજ છે, અને તેના ચાર ભેદ પૂર્વે કહ્યા છે. મનોયોગ વિનાના વચનયોગિમાં પર્થાપ્ત અપર્થાપ્ત બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચઉચિન્દ્રિય અને અસંશ્લિષ્ચેન્દ્રિય એ આઠ જીવભેદો હોય છે. તથા મનોયોગિમાં સંશ્લિષ્ચેન્દ્રિય પર્થાપ્ત અપર્થાપ્ત એ ૧૭ જીવસ્થાનકો હોય છે. ૨૩

चउ चउ पुमिथिवेए सव्वाणि नपुंससंपराएसु ।

किण्हाइतिगाहारगभवामव्वे य मिच्छे य ॥२४॥

चत्वारि चत्वारि पुंस्त्रीवेदे सर्वाणि नपुंसकसंपरायेषु ।

कृष्णादित्रिकाहारकमव्यामव्ये च मिथ्यादृष्टौ च ॥२४॥

૧ સામાન્યથી મનોયોગવાળા જીવોને વચનયોગ તથા કાયયોગ અને વચનયોગવાળા જીવોને કાયયોગ હોય છે. એટલે કાયયોગમાં ચોદ, વચનયોગમાં એકેન્દ્રિયતા ચાર ભેદ વિના શેષ દશ અને મનોયોગમાં સંશ્લિષ્ચેન્દ્રિય-અપર્થાપ્ત એમ બે જીવભેદો હોય છે, પરંતુ અહિં મનોયોગવાળાઓને વચન યોગ અને કાયયોગની તેમજ વચનયોગવાળાને કાયયોગની ગૌણતા ગણી તેની વિવક્ષા કરી નથી, એટલે આ ગાથામાં જણાવ્યા મુજબ મનોયોગમાં બે, વચનયોગમાં આઠ અને કાયયોગમાં ચાર જીવસ્થાનકો હોય છે.

પ્રશ્ન—આજ અર્થમાં ગાથા છઠ્ઠીમાં પર્થાપ્ત વિકલેન્દ્રિય અને અસંશ્લિષ્ચેન્દ્રિય એમ ચાર જીવસ્થાનકોમાં કાયયોગ તથા વચનયોગ, સંશ્લિષ્ચેન્દ્રિય-પર્થાપ્ત એક જીવસ્થાનકમાં સર્વયોગ અને શેષ નવ જીવસ્થાનકમાં કેવળ કાયયોગ ખતાવેલ છે તો પૂર્વાપર વિરોધ કેમ નહિ આવે ?

ઉત્તર—છઠ્ઠી ગાથામાં લબ્ધિ-અપર્થાપ્તની વિવક્ષા હોવાથી અને તેમને ક્રિયાનો સમાપ્તિકાલ ન હોવાથી તેની ગૌણતા માની લબ્ધિ-અપર્થાપ્ત બેઇન્દ્રિયાદિ ચાર ભેદમાં વચનયોગ અને સંશ્લિષ્ચેન્દ્રિય-પર્થાપ્તમાં મનોયોગની વિવક્ષા કરી નથી. જ્યારે અહિં લબ્ધિ-પર્થાપ્તની વિવક્ષા હોવાથી કરણ-અપર્થાપ્ત અવસ્થામાં તે લબ્ધિ-પર્થાપ્ત જીવોને કરણ-પર્થાપ્ત જીવોની જેમ ક્રિયાના પ્રારંભકાલ અને સમાપ્તિ કાલ એકે મંત્રી અપર્થાપ્ત બેઇન્દ્રિયાદિ ચારમાં પણ વચનયોગ અને સંશ્લિષ્ચેન્દ્રિય-અપર્થાપ્તમાં મનોયોગ કહ્યો છે. જુઓ. સ્વા. ૧૦ ટીકા. ગા. ૨૩

અને આ ગાથામાં દર્શાવ્યા મુજબ મનોયોગની પ્રધાનતાવાળા જીવોને વચનયોગ તથા કાયયોગ તેમજ વચનયોગની પ્રધાનતાવાળાને કાયયોગની ગૌણતા માની છઠ્ઠી ગાથામાં જણાવ્યા મુજબ લબ્ધિ-અપર્થાપ્તની વિવક્ષા કરીએ અને ત્યાં જણાવ્યા મુજબ યોગે ધટાવીએ તો માત્ર સંશ્લિષ્ચેન્દ્રિય-અપર્થાપ્ત રૂપ એક-જીવભેદમાં મનોયોગ, પર્થાપ્ત અસંશ્લિષ્ચેન્દ્રિય અને પર્થાપ્ત વિકલેન્દ્રિય એ ચારમાં વચનયોગ અને શેષ નવ જીવભેદોમાં કાયયોગ હોય એમ સમજવું.

અર્થ—પુરુષ અને સ્ત્રીવેદમાં ચાર ચાર; નપુંસકવેદ, કષાય, કૃષ્ણાદિ ત્રણ લેશ્યા, આહારક, ભવ્ય, અભવ્ય, અને મિથ્યાત્વમાં સઘળા જીવસ્થાનો ઘટે છે.

ટીકાતુ—પુરુષવેદ અને સ્ત્રીવેદમાં અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત અસંજિષ્ઠેન્દ્રિય અને સંજિષ્ઠેન્દ્રિયરૂપ ચાર ચાર જીવલેદો હોય છે. જો કે અસંજિષ્ઠપર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત જો બંને જીવોમાં માત્ર નપુંસક વેદજ કહ્યો છે. ભગવતિજીમાં કહ્યું છે કે—‘હે પ્રભો ! અસંજિષ્ઠેન્દ્રિય તિથ’એ શું સ્ત્રીવેદી છે ? પુરુષવેદી છે ? કે નપુંસકવેદી છે ? હે ગૌતમ ! સ્ત્રીવેદી નથી, પુરુષવેદી નથી પરંતુ અવશ્ય નપુંસકવેદી છે. છતાં અહિં પુરુષવેદ અને સ્ત્રીવેદ જો કહ્યા છે, તે તેઓમાં માત્ર સ્ત્રી અને પુરુષનો આકાર હોય છે, તે આશ્રય કહ્યા છે. ભાવથી તો નપુંસકવેદ જોજી હોય છે. મૂળ ટીકામાં કહ્યું છે કે ‘જો કે અસંજિષ્ઠ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત નપુંસકવેદી છે, છતાં માત્ર સ્ત્રી પુરુષલિંગના આકાર આશ્રયને સ્ત્રીવેદી પુરુષવેદી કહ્યા છે.’ તથા નપુંસકવેદ, કૌષ્ઠ માન માયા અને લોભરૂપ કષાય, કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, આહારક, ભવ્ય, અભવ્ય, ચ શબ્દથી અસંધમ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ જો તેર માર્ગજીમાં સઘળા જીવસ્થાનો ઘટે છે. કારણ કે સઘળા જીવોમાં આ સઘળા ભાવોનો સંભવ છે. ૨૪

તેતુલેસાહસુ દોન્નિ સંજમે એકમટ્ટમળહારે ।

સન્નો સમ્મંમિ ય દોન્નિ સેસયાઈ અસંનિમ્મિ ॥૨૫॥

તેજોલેશ્યાદિષુ દ્વે સંયમે એકમટ્ટવનાહારે ।

સંજ્ઞિનિ સમ્યગ્દષ્ટૌ ચ દ્વે જોષકાણ્યસંજ્ઞિનિ ॥૨૫॥

અર્થ—તેજો આદિ ત્રણ લેશ્યામાં જો, સંધમમાં જોક, અણુહારિમાં આઠ. સંજિ અને સમ્યક્ત્વમાં જો અને અસંજિમાં બાકીના જીવસ્થાનકો હોય છે.

ટીકાતુ—તેજો પદ અને શુક્લલેશ્યામાં અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત સંજિ પંચેન્દ્રિયરૂપ જો જીવસ્થાનકો હોય છે. અહિં અપર્યાપ્તા કરણથી લેવાના છે. કારણ કે લઙ્ગિ અપર્યાપ્તાને તો કૃષ્ણ આદિ ત્રણ લેશ્યાજી હોય છે. તથા ગાથાના ઉત્તરાધર્મમાં મૂકેલ ‘ચ’ શબ્દ જો નહિ કહેલ અર્થનો સમુચ્ચાયક હોવાથી તેજોલેશ્યા માર્ગજીમાં કરણ અપર્યાપ્ત બાહર જોકેન્દ્રિયો પણ અલ્પ કરવા. કારણ કે ભવનપતિ વ્યંતર જ્યોતિષક સૌધર્મ અને ઇશાન દેવલોકના દેવો બાહર પર્યાપ્ત પૃથ્વી અપ્ અને પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે સઘળા દેવોને તેજોલેશ્યા હોય છે. દેવો જો લેશ્યાના પરિણામે મરણ પામે છે તે લેશ્યાના પરિણામે આગલી ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે કે ભવાંતરમાં પોતાના ભવની લેશ્યા સાથે લઈ જાય છે. કહ્યું છે કે—‘જો લેશ્યાજો મરણ પામે છે તે લેશ્યાજો ભવાંતરમાં ઉત્પન્ન થાય છે.’ તેથી બાહર જોકેન્દ્રિય પૃથ્વી અપ્ અને પ્રત્યેક વનસ્પતિના જીવોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં કેટલોક કાળ તેજોલેશ્યા હોય છે. તથા સામાયિકાદિ પાંચ ચારિત્રમાર્ગજી અને દેશનિરતિમાર્ગજીમાં પર્યાપ્ત સંજિષ્ઠેન્દ્રિયરૂપ જોજી જીવલેદો ઘટે છે. તથા અણુહારિમાર્ગજીમાં સાતે અપર્યાપ્તા અને આઠમાં સંજિષ્ઠેન્દ્રિયો જોમ આઠ જીવલેદો ઘટે છે. સાતે અપર્યાપ્તાને વિચલ્લગતિમાં અણુહારિપદ

સંભવે છે, અને સંજ્ઞિ પર્થોપ્તાને દેવાળસમુદ્ધાતાવસ્થામાં ત્રીજે ચોથે અને પાંચમે સમયે અણહારિપણું હોય છે. તથા સંજ્ઞિમાર્ગેણ અને ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક અને ઔપશમિક એ ત્રણ સમ્યક્ત્વમાર્ગેણામાં પર્થોપ્ત અપર્થોપ્ત સંજ્ઞિપર્થેન્દ્રિયરૂપ બે જીવલેહો હોય છે.

પ્રશ્ન—ક્ષાયિક અને ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ દાષ બવાંતરમાં જતો હોવાથી એ બે સમ્યક્ત્વમાં તો સંજ્ઞિ અપર્થોપ્તો એ જીવલેહ વટે છે. પરંતુ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વમાં સંજ્ઞિ અપર્થોપ્ત જીવલેહ શી રીતે વટે ! કારણ કે અપર્થોપ્તાવસ્થામાં તદ્યોગ્ય અધ્યવસાયનો અભાવ હોવાથી ક્રોધપણુ નહું સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતું નથી. કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે અપર્થોપ્તાવસ્થામાં નહું ભલે ઉત્પન્ન ન થાય, પરંતુ ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિકની જેમ પરભવતું લાવેલું અપર્થોપ્તાવસ્થામાં હોય, તેના ક્રોધ નિષેધ કરી શકે છે ? આ કથન પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે જે મિથ્યાદષ્ટિ મિથ્યાત્વશુષ્કાણે ત્રણ કરણ કરી ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે તે જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી ક્રોધ જીવ કાળ કરતો નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે— ‘ઔપશમિકસમ્યગ્દષ્ટિ અનંતાનુબંધિનો બંધ, તેના ઉદય આયુનો બંધ અને મરણ એ ચારમાંથી એક વાતું પણ કરતો નથી. કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે— ઉપશમશ્રેણિનું ઉપશમ સમ્યક્ત્વ અપર્થોપ્તાવસ્થામાં હોય છે, તે પણ અયોગ્ય છે. કારણ કે ઉપશમશ્રેણિપર ચઢેલી જે આત્મા ત્યાં મરણ પામી અનુત્તરવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેને દેવાયુના પહેલેજ સમયે સમ્યક્ત્વમેહાહનીયનાં પુદ્ગલોનો ઉદય થવાથી ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ હોય છે, ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ હોતું નથી. શતકની યૃહચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે— ‘જે ઉપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ ઉપશમશ્રેણિમાં મરણ પામે છે, તે દેવાયુના પહેલાજ સમયે સમ્યક્ત્વમેહાહનીયનાં દલિકાને ઉદ્યાવાલકામાં નાખીને વેદે છે, તેથી ઉપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ અપર્થોપ્તો હોતો નથી, આ પ્રમાણે ઉપશમસમ્યક્ત્વમાર્ગેણામાં સંજ્ઞિપર્થોપ્તો એકજ જીવલેહ વટે, પરંતુ અપર્થોપ્તો થતો શકે નહિ.

ઉત્તર—ઉપરોક્ત ક્રોધ દોષ વટતો નથી. કારણ કે સંપત્તિકાની ચૂર્ણિમાં શુભસ્થાનકમાં જ્યાં નામકર્મના બંધ અને ઉદયસ્થાનકનો વિચાર કર્યો છે, ત્યાં ચોથાશુભસ્થાનકના ઉદયસ્થાનના વિચાર પ્રસંગે પચીસ અને સત્તાવીસ પ્રકૃતિનો ઉદય દેવ અને નારકી આશ્રયિ કહ્યો છે. તેમાં નારકીઓ ક્ષાયિક અને વેદકસમ્યક્ત્વી કહ્યા છે, અને દેવો ત્રણે પ્રકારના સમ્યક્ત્વી કહ્યા છે. તે અંથના પાઠનો અર્થ આ પ્રમાણે— ‘પચીસ અને સત્તાવીસનો ઉદય દેવતા અને નારકી આશ્રયિ હોય છે. તેમાં નારકી ક્ષાયિક અને વેદક સમ્યક્ત્વી હોય છે, અને દેવો ત્રણે સમ્યક્ત્વી હોય છે. તેમાં પચીસનો ઉદય શરીરપર્થોપ્તિ કરતો હોય છે, અને સત્તાવીસનો ઉદય શરીરપર્થોપ્તિએ પર્થોપ્ત અને શેષ પર્થોપ્તિએ અપર્થોપ્તાને હોય છે. આ પ્રમાણે આ બંને ઉદયસ્થાનકો અપર્થોપ્તાવસ્થામાં હોવાથી આ અંથમાં અપર્થોપ્તાવસ્થામાં પણ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ અહંણુ કયું છે. આ રીતે શતકચૂર્ણિમાં ઉપશમ સમ્યક્ત્વે સંજ્ઞિપર્થોપ્ત એકજ જીવલેહ કહ્યો, અને સંપત્તિકાની ચૂર્ણિમાં ઉપશમશ્રેણિનું ઉપશમસમ્યક્ત્વ દાષ અનુત્તર વિમાનમાં જાય એ અપેક્ષાએ સંજ્ઞિપર્થોપ્ત અપર્થોપ્ત બે જીવ-

લેદ કહ્યા. આ પ્રમાણે બે મત છે. તત્ત્વ કેવળિમહારાજ બહુ. તથા પર્થોપ્ત અપર્થોપ્ત સંજ્ઞિ સિવાય શેષ સઘળા જીવસ્થાનો અસંજ્ઞિભાગીણુમાં હોય છે. ૨૫

હવે સામાન્યપણે જ્ઞાનાદિભાગીણુમાં જેટલા જીવસ્થાનકો ઘટે છે, તેવું પ્રતિપાદન કરે છે—

દુસુ નાળ-દંસળાઈં સઠ્ઠે અન્નાણિણો ય વિન્નેયા ।

સન્નિમ્મિ અયોગિ અવેદ્દિ એવમાદ્દિ મુણેયઠ્ઠં ॥૨૬॥

દ્વયોજ્ઞાનદર્શનાનિ સર્વેઽપ્યજ્ઞાનિનશ્ચ વિજ્ઞેયાઃ ।

સંજ્ઞિન્યયોગ્યવેદ્યેવમાદિ મન્તવ્યમ્ ॥૨૬॥

અર્થ—જ્ઞાન અને દર્શન બે જીવલેદમાં હોય છે. અજ્ઞાનિ સઘળા જીવલેદો બહુવા. અયોગિ અવેદિ આદિ ભાવો સંજ્ઞિમાંજ બહુવા.

ટીકાતુ—સંજ્ઞિપ'ત્રેદ્રિય પર્થોપ્ત અને અપર્થોપ્ત એ બે જીવલેદોમાં સામાન્ય રીતે જ્ઞાન દર્શન સંભવે છે, બીજા લેદોમાં સંભવતાં નથી. અને સામાન્ય રીતે સઘળા જીવલેદો અજ્ઞાની સંભવે છે, એટલે કે ચીદે જીવસ્થાનો અજ્ઞાની હોઈ શકે છે. અયોગિપણું, અવેદિપણું, આદિ શબ્દથી અવેદ્યપણું, અકષાયિપણું અનિન્દ્રિયપણું માત્ર સંજ્ઞિપર્થોપ્તામાંજ તેમાં પણ મુદુબ્યગતિમાંજ ઘટે છે, અન્યત્ર સંભવતું નથી. અહિં અયોગિપણું સંજ્ઞિપર્થોપ્તામાં કહ્યું છે, તેથી એમ શંકા થાય કે સૂક્ષ્મ બાહર યોગ વિનાના 'અયોગિપણુમાં સંજ્ઞિપણું' કેમ ઘટે? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે દ્રવ્યમનનો સંબંધ હોવાથી સંજ્ઞિપણું ઘટે છે દ્રવ્યમનના સંબંધથી સંજ્ઞિપણુનો વ્યપદેશ થાય છે, જેમ સયોગિ કેવળિમાં વ્યપદેશ થાય છે. કહ્યું છે કે મન કરણ-દ્રવ્યમન કેવળિ મહારાજને છે, તેથી તેઓ સંજ્ઞિ કહેવાય છે.' ૨૬

પૂર્વની ગાથાના વિષયનેજ વિશેષતઃ વિચારે છે—

દો મહુસુયઓહિદુગે એકં મળનાળકેવલવિમંગે ।

છ તિગં વ ચક્ષુદંસળ ચડદસ ઠાળાણિ સેસતિગે ॥

દ્વે મતિશ્રુતાવધિક્રે એકં મનોજ્ઞાનકેવલવિમંગ્લે ।

પદ્મ ત્રિકં વા ચક્ષુર્દર્શને ચતુર્દશ સ્થાનાનિ શેષત્રિકે ॥

૧ અયોગીપણુમાં દ્રવ્ય મનનો સંબંધ હોવાથી સંજ્ઞિપણું ઘટે છે એમ ઉપર કહ્યું, પરંતુ કોઈ પણ જાતના યોગ વિનાના તે આત્માને કયા મન.પ્રાયોગ્યવર્ગીણુનું મહણ કે પરિણમન કરવાતું છે કે દ્રવ્યમનનો સંબંધ છે એમ કહી શકાય? આવી શંકા કરનારાઓ સમજવું કે નજીકના જૂતકાળમાં હોય તો તેના વર્તમાનમાં આરોપ થઈ શકે છે અયોગિપણુની નજીકના સયોગિપણુમાં મન પ્રાયોગ્ય વર્ગીણુનું મહણ પરિણમન હતું, તેથી અયોગિપણુમાં તે વખતે ભણે મન:પ્રાયોગ્ય વર્ગીણુનું મહણ ન હોય તો પણ સંજ્ઞિપણુનો, આરોપ થઈ શકે છે.

અર્થ—મતિ શ્રુત અને અવધિજ્ઞાને બે, મનઃપર્થવજ્ઞાન કેવળજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાને એક, છ અથવા ત્રણ ચક્ષુર્દર્શને, અને શેષ ત્રણ અજ્ઞાને ચૌદે જીવસ્થાનો હોય છે.

ટીકાતુ—મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, અને અવધિદર્શનમાર્ગજ્ઞાનમાં પર્થોપત અપર્થોપ સંસિપચેન્દ્રિયરૂપ બે જીવસ્થાનક હોય છે. તથા મનઃપર્થવજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન અને વિભંગજ્ઞાનમાર્ગજ્ઞાનમાં પર્થોપત સંસિપચેન્દ્રિય રૂપ એકજ જીવસ્થાન હોય છે. અહિં વિભંગજ્ઞાનમાં જે પર્થોપતસંસિપચ એકજ જીવસ્થાનક કહ્યું, તે તિર્થંચ, મનુષ્ય, અને અસંસિનારકની અપેક્ષાએ સમજવું. કારણ કે સંસિપચેન્દ્રિય તિર્થંચ અને મનુષ્યોને અપર્થોપતાવસ્થામાં વિભંગજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી, તથા અસંસિ પચેન્દ્રિય તિર્થંચમાંથી જેઓ રત્નપ્રભા નારકીમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓનો અસંસિનારક એવે નામે વ્યવહાર થાય છે, તેઓને પણ અપર્થોપતાવસ્થામાં વિભંગજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી, પરંતુ સઘળી પર્થોપિતઓ સંપૂર્ણ થયા બાદ ઉત્પન્ન થાય છે. તે અપેક્ષાએ વિભંગજ્ઞાનમાં સંસિપર્થોપતરૂપ એકજ જીવસ્થાન કહ્યું છે. સામાન્ય રીતે વિચારતાં વિભંગજ્ઞાન માર્ગજ્ઞાને સંસિપર્થોપત અપર્થોપત એ બંને જીવસ્થાનક હોય છે. કારણ કે સંસિ તિર્થંચ મનુષ્યમાંથી ઉત્પન્ન થતા નારક દેવોને અપર્થોપતાવસ્થામાં પણ વિભંગજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. તથા ચક્ષુર્દર્શનમાર્ગજ્ઞાનમાં પર્થોપત અપર્થોપ અતુરિન્દ્રિય, અસંસિપચેન્દ્રિય, અને સંસિપચેન્દ્રિય એમ છ જીવસ્થાનકો ઘટે છે. અપર્થોપતાવસ્થામાં પણ ઇન્દ્રિયપર્થોપિત પૂર્ણ થયા પછી શેષ પર્થોપિતએ અપર્થોપતાને કેટલાએક ચક્ષુર્દર્શનોપયોગ માને છે. કેટલાક નથી પણ માનતા. તેમના મતની અપેક્ષાએ પર્થોપત ચક્રિન્દ્રિય, અસંસિપચેન્દ્રિય અને સંસિપચેન્દ્રિય એમ ત્રણ જીવલેદો ચક્ષુર્દર્શનમાર્ગજ્ઞાને હોય છે. શેષ મતિ અજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, અને અચક્ષુર્દર્શન એમ ત્રણ ઉપશેષે ચૌદે જીવસ્થાનકો ઘટે છે. તથા સાસ્વાદને સૂક્ષ્મ અપર્થોપતા વિના કરણ અપર્થોપતા છ જીવલેદ અને સાતમે સંસિપર્થોપતા એ સાત જીવલેદ હોય છે. મિત્રે એક સંસિપર્થોપતજ હોય છે.

આ પ્રમાણે માર્ગજ્ઞાનસ્થાનકોમાં જીવસ્થાનકો કહ્યા હવે શુષ્કસ્થાનકો ઘટાવે છે.

સુરનારણસુ ચત્તારિ પંચ તિરિણસુ ચોદસ મળૂસે ।

ઈગિ વિગલેસુ જુયલં સઠ્ઠાણિ પળિંદિસુ હવંતિ ॥૨૭॥

સુરનારકયોશ્વત્વારિ પચ્ચ તિરિણ્ણુ ચતુર્દશ મનુણે ।

એકવિકલેન્દ્રિયેષુ યુગલં સર્વ્વાણિ પચ્ચેન્દ્રિયેષુ મવન્તિ ॥૨૭॥

અર્થ—દેવતા અને નારકીમાં ચાર, તિર્થંચમાં પાંચ, મનુષ્યમાં ચૌદ, એકેન્દ્રિય અને વિકેન્દ્રિયમાં બે, અને પચેન્દ્રિયમાં સઘળાં શુષ્કસ્થાનકો હોય છે.

ટીકાતુ—દેવગતિ અને નરકગતિ માર્ગજ્ઞાનમાં મિથ્યાદષ્ટિથી આરંભી અવિરતિસમ્યક્-દષ્ટિ સુધીના ચાર શુષ્કસ્થાનકો હોય છે. ત્રીજા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીકથાપનો ઉત્કંથ હોવાથી એ ગતિમાં વિરતિ પરિણામ થતાજ નથી. દેશવિરતિ સુધીના પાંચ શુષ્કસ્થાનકો તિર્થંચ-

ગતિમાં હોય છે. ગર્ભાંતિથિ^૧એને સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિ યોગ્ય પરિણામ થઈ શકે છે. તેમાં યુગલિયા તિથિ^૨એને આરજ્ય શુભસ્થાનક હોય છે, અને સમ્યક્ત્વ ત્રણમાંથી કોઈપણ પ્રકારનું સંભવે છે. અને સંજ્યાતા વર્ષના આયુવાળા સંજિ તિથિ^૩અમાં ક્ષાયિક સિવાય બે સમ્યક્ત્વ, અને દેશવિરતિ સુધીના પાંચ શુભસ્થાનકો સંભવે છે. મતુષ્યગતિમાં ચૌદે શુભ-સ્થાનક ઘટે છે. તેમાં મિથ્યાદૃષ્ટિ આરંભી અયોગિ સુધીના સર્વ ભાવોનો સંભવ છે. તથા એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયમાં મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સાસ્વાદન એ બે શુભસ્થાનક હોય છે. તેમાં સાસ્વાદનપણું પર્થોપ્તાનામકર્મના ઉદયવાળા કરણઅપર્થોપ્તાએને અપર્થોપ્તાવસ્થામાં જાણવું, તથા પંચેન્દ્રિય માર્ગણમાં સઘળાં ચૌદે શુભસ્થાનકો સંભવે છે. કારણ કે મતુ-ષ્યગતિમાં સઘળા ભાવો ઘટે છે. ૨૭

સત્ત્વેસુવિ મિચ્છે વાતેતસુદ્ધમતિગં પમોત્તુણ ।

સાસાયણો ડ સમ્મો સન્નિદુગે સેસ સન્નિમ્મિ ॥૨૮॥

સર્વેવપિ મિથ્યાદૃષ્ટિર્વાયુતેજઃસૂક્ષ્મત્રિકં પ્રમુચ્ય ।

સાસ્વાદનસ્તુ સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ સંજિદ્વિકે શેષાણિ સંજિનિ ॥૨૮॥

અર્થ—મિથ્યાદૃષ્ટિ શુભસ્થાનક સર્વજીવોમાં, સાસ્વાદન શુભસ્થાનક વાયુ તેહ અને સૂક્ષ્મ-ત્રિક વર્ણને શેષ સઘળા જીવોમાં, અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ શુભસ્થાનક સંજિદ્વિકમાં, અને શેષ શુભસ્થાનકો સંજિમાં હોય છે.

ટીકાનુ—સામાન્ય રીતે ત્રસ અને સ્થાવર સઘળા જીવોમાં મિથ્યાદૃષ્ટિ શુભસ્થાનક હોય છે. તથા અગ્નિકાય, વાઉકાય, અને સૂક્ષ્માદિ ત્રણ-સૂક્ષ્મનામકર્મના ઉદયવાળા, અપર્થોપ્તા નામકર્મના ઉદયવાળા, અને સાધારણ નામકર્મના ઉદયવાળા જીવોને છોડી શેષ લઘિ-પર્થોપ્તા અને કરણ અપર્થોપ્તા સઘળા જીવસ્થાનોમાં અને સંજિપર્થોપ્તામાં સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ શુભસ્થાનક હોય છે. તથા સંજિપર્થોપ્તા અને સંજિ અપર્થોપ્તા જીવોમાં અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ શુભસ્થાનક હોય છે. શેષ મિથ્યાદૃષ્ટિ અને દેશવિરતિ આદિ અગ્નીઆર શુભસ્થા-નકો પર્થોપ્તા સંજિ પંચેન્દ્રિયમાંજ હોય છે. ૨૮

જા બાયરો તા વેણ્ણુ તિણ્ણુ વિ તહ તિણ્ણુ ય સંપરાણ્ણુ ।

લોભંમિ જાવ સુદ્ધમો છ હેસા જાવ સમ્મોત્તિ ॥૨૯॥

યાવદ્વાદરસ્તાવદ્ વેદેણ્ણુ ત્રિણ્ણુ તથા ત્રિણ્ણુ ચ સંપરાણ્ણુ ।

લોભે યાવત્સૂક્ષ્મઃ ષટ્તલેણ્ણુ યાવત્સમ્યગ્દૃષ્ટિરિતિ ॥૨૯॥

અર્થ—ત્રણ વેદ, તથા ત્રણ કપાયમાં બાહર સંપરાય સુધીના શુભસ્થાનકો હોય છે.

૧ અહિં વેદમાં જે નવ શુભસ્થાનકો કહ્યા તે દ્રવ્યવેદ આશ્રયી કહ્યા છે ? કે ભાવવેદ આશ્રયી ? દ્રવ્યવેદ આશ્રયી તો કહ્યા જણાતા નથી. કારણ કે તે તો ઉપરના શુભસ્થાનકો પશુ હોય છે. ભાવવેદ

લોકમાં સૂક્ષ્મસંપ્રદાય સુધીના, અને છ દેશમાં અતુલ્યશુભસ્થાનક સુધીના શુભસ્થાનકો હોય છે.

ટીકાનું—ત્રણ વેદમાર્ગણમાં અને કોઈ માન અને માયા એ ત્રણ કષાયમાર્ગણમાં મિથ્યાદૃષ્ટિથી આરંભી અનિવૃત્તિ બાદર સંપ્રદાય સુધીનાં નવ શુભસ્થાનકો હોય છે.

તથા લોકમાર્ગણમાં મિથ્યાદૃષ્ટિથી આરંભી સૂક્ષ્મસંપ્રદાય સુધીનાં દશ શુભસ્થાનકો હોય છે. અને છ દેશમાં માર્ગણમાં પ્રથમ શુભસ્થાનકથી આરંભી અવિરતિસમ્યક્દૃષ્ટિ સુધીના આર શુભસ્થાનકો હોય છે. ૨૬

અપુઞ્વાઈસુ સુક્ષ્મા નતિ અજોગિમ્મિ તિન્નિ સેસાણં ।

મૌસો યગો ચરો અસંજયા સંજયા સેસા ॥ ૩૦ ॥

અપૂર્વાદિષુ શુક્લા નાસ્ત્યયોગિનિ તિન્નઃ શ્રેષ્ઠાણામ્ ।

મિશ્ર એકચત્વારોઽસંયતાઃ સંયતાઃ શ્રેષ્ઠાઃ ॥ ૩૦ ॥

અર્થ—અપૂર્વકરણદિમાં શુક્લદેશ્યા હોય છે, અયોગિમાં એક પણ દેશ્યા હોતી નથી, અને શેષ શુભસ્થાનકોમાં ત્રણ દેશ્યા હોય છે. તથા મિશ્રે એક, અને અસંયતે આર શુભસ્થાનકો હોય છે. તથા શેષ શુભસ્થાનકો સંયતને હોય છે.

ટીકાનું—અપૂર્વકરણથી આરંભી સયોગિ શુભસ્થાનક સુધીના સઘળા શુભસ્થાનકોમાં એક શુક્લદેશ્યાજ હોય છે, અન્ય કોઈ દેશ્યા હોતી નથી. અયોગિ કેવળ શુભસ્થાનકો કોઈ પણ દેશ્યા હોતી નથી, કારણ કે ત્યાં યોગનો અભાવ છે. જ્યાં સુધી યોગ છે, ત્યાં સુધીજ દેશ્યા હોય છે. બાકીના દેશ્યવિરતિ પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત સંયતને તેઓ પક્ષ અને શુક્લ એ ત્રણ શુભદેશ્યા હોય છે. દેશ્યવિરતાદિને આ ત્રણ શુભ દેશ્યાઓ દેશ્યવિરતિ આદિ પ્રાપ્ત કરતાં હોય છે એમ સમજવું. અન્યથા છએ દેશ્યાઓ હોય છે. કહ્યું છે કે ‘સમ્યક્ત્વ, દેશ્યવિરતિ અને સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિકાળે ત્રણ શુભદેશ્યાજ હોય છે, અને પ્રાપ્ત થયા પછી

કલા હોય તો ભાવવેદ છતાં ચારિત્ર કેમ હોઈ શકે? નવમા શુભસ્થાનક સુધી વેદો કલા તે ઉપરથી ઉપરોક્ત થકા થઈ શકે છે. તેના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે અહિં નવ શુભસ્થાનકો ભાવવેદ આશ્રયી કલા છે. વેદ એ દેશ્યાદિ છે, અને સર્વધાતિકષાયોના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલા શુભને હલ્લતા નથી. પરંતુ સર્વધાતિ કષાયોના ઉદય યુક્ત તેનો ઉદય ચારિત્રને હલ્લે છે. વેદના તીર્થ મંદાદિ અસંખ્ય ભેદો થાય છે તેમાંના કેટલાક મંદ ભેદો ઉપરના શુભસ્થાનકે પચ્ચ પ્રતીયમાન થાય છે. અને તે અત્યંત મંદ હોવાથી શુભને બાધક થતા નથી જેમ પિતાદિ દોષો સઘળા છુવેને હોય છે, પરંતુ જો તે ઉત્કટ ન હોય તો બાધક થતા નથી, તેમ ઉપર ઉપરના શુભસ્થાને અત્યંત મંદતાને પ્રાપ્ત થયેલા તે વેદો બાધક થતા નથી. જુઓ મૂળટીકા ગા. ૨૯

૧ સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત થયા પછી સઘળા દેશ્યાઓ હોય છે, એમ ઉપર કહ્યું, તેમાં સર્વવિરતિ પ્રમત્ત શુભસ્થાનક, મહત્ત્વ કરવું, અપ્રમત્તે તે હંમેશા શુભ દેશ્યાજ હોય છે. આ રીતે છ દેશ્યા માર્ગણમાં છ શુભસ્થાનક સંભવે છે.

સઘળી લેશ્યાઓ પરાવર્તન પામે છે.' તથા મનોયોગ વચનયોગ માર્ગોણાએ અયોગિકેવળિ વર્ણને શેષ તેર શુભસ્થાનકો હોય છે. તથા મતિ શ્રુત અવધિજ્ઞાન માર્ગોણામાં અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિથી આરંભી ક્ષીણમોહ સુધીના નવ શુભસ્થાનકો હોય છે. મનઃપર્યવજ્ઞાનમાર્ગોણામાં પ્રમત્તસંયતથી આરંભી ક્ષીણમોહ સુધીના સાત શુભસ્થાનકો હોય છે. કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શનમાર્ગોણામાં સયોગિ અને અયોગિકેવળિ એ બે શુભસ્થાનક હોય છે. મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અને વિશ્વજ્ઞાનમાર્ગોણામાં પહેલાં ત્રણ શુભસ્થાનકો હોય છે. ચક્ષુ અચક્ષુ અને 'અવધિદર્શનમાર્ગોણામાં પહેલાં શુભસ્થાનકથી આરંભી ક્ષીણમોહ સુધીના ચાર શુભસ્થાનકો હોય છે. મિશ્રસમ્યક્ત્વમાર્ગોણામાં એક મિશ્રશુભસ્થાનક હોય છે. દેશવિરતિ આરિત્રમાર્ગોણામાં દેશવિરતિ શુભસ્થાનક હોય છે. અવિરતિમાર્ગોણામાં પહેલાં ચાર શુભસ્થાનકો હોય છે. સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય આરિત્રમાર્ગોણામાં પ્રમત્ત સંયતથી આરંભી નવમા સુધીના ચાર શુભસ્થાનકો હોય છે. પરિહારવિશુદ્ધિ આરિત્રમાર્ગોણામાં છઠું અને સાતમું એ બે શુભસ્થાનક હોય છે. સૂક્ષ્મસંપરાય આરિત્રમાર્ગોણામાં એક સૂક્ષ્મસંપરાયજ્ઞ હોય છે. અને યથાખ્યાત આરિત્રમાર્ગોણામાં છેલ્લા ચાર શુભસ્થાનકો હોય છે.

અમન્વિણસુ પદમં સઘ્વાણિયરેસુ દો અસન્નિસુ ।

સન્નિસુ વાર કેવલિ નો સન્ની નો અસન્નીચિ ॥૩૧॥

અમન્વેષુ પ્રથમં સઘ્વાણીતરેષુ દે અસન્નિષુ ।

સન્નિષુ દ્વાદશ કેવલિનૌ ન સન્નિનૌ નાસન્નિનાવપિ ॥૩૧॥

અર્થ—અલબ્ધમાં પહેલું એક, લબ્ધમાં સઘળા, અસન્નિમાં બે, અને સન્નિમાં બાર શુભસ્થાનકો હોય છે. કેવળિ ભગવાન્ સન્નિ દે અસન્નિ કંઈ પણ હોતા નથી.

ટીકાનું—અલબ્ધ છવોમાં પહેલું મિથ્યાદષ્ટિ એકજ શુભસ્થાનક હોય છે. લબ્ધોમાં મિથ્યાદષ્ટિથી આરંભી અયોગિકેવળિ સુધીના સઘળા શુભસ્થાનકો સંભવે છે. અસન્નિમાર્ગોણામાં મિથ્યાદષ્ટિ અને સાત્વાદન એ બે શુભસ્થાનક હોય છે. તેમાં સાત્વાદન શુભસ્થાનક લબ્ધિ પર્થાપ્તા તેઓને કરજી અપર્થાપ્તાવસ્થામાં ભલ્લુ. સન્નિમાં છેલ્લા બે સિવાય ચાર શુભસ્થાનક હોય છે. સયોગિકેવળિ અને અયોગિકેવળિ એ બે શુભસ્થાનક તેની અંદર સંભવતા નથી. કારણ કે મનોવિજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી સયોગિ અને અયોગિકેવળિ સન્નિ કહેવાતા નથી. તેમ દ્રવ્યમનનો સંબંધ છે માટે અસન્નિપણ કહેવાતા નથી. તેથીજ ગાથામાં કહ્યું છે કે—કેવળિભગવાન્ મનોવિજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી સન્નિ કહેવાતા નથી તેમ દ્રવ્ય મનનો સંબંધ હોવાથી અસન્નિ પણ કહેવાતા નથી. અપ્રતિકાચૂર્ણમાં કહ્યું છે કે—

૧ અહિં અવધિદર્શનમાં ૧ થી ૧૨ શુભસ્થાનક કલા છે તે ત્રમતે નહિ પણ ભગવતીજ શ્રવ આદિના અભિપ્રાયે સમન્વૃત્ત. કારણ કે પ્રથમ ગાથા ૧૯ની ટીકામાં શુભસ્થાનકમાં યોગ દર્શનતાં પહેલા બીજા શુભસ્થાને અવનિરુદ્ધન કહ્યું નથી. બીજો ગાથા ૧૯નું વિવેચન.

૨ મનોવર્ગોણા પુદ્ગલોને ત્રણ કરી તે દ્વારા વિચાર કરતા આત્માઓ સન્નિ કહેવાય છે. તેરમે ચૌદમે શુભસ્થાનક કેવળજ્ઞાન હોવાથી મનોવર્ગોણાદ્વારા વિચાર કરતા પણ નથી. પરંતુ કેવળ-

‘મનકરણુ-દ્રવ્યમન કેવળિ મહારાજને છે તેથી સંજ્ઞિ કહેવાય છે, મનોવિજ્ઞાન આશ્રયિ તેઓ સંજ્ઞિ નથી’

અપમત્તુવસન્તઅજોગિ જાવ સઘ્વેવિ અવિરચાઈયા ।

વેયગડવસમલાઈયદિટ્ટી કમસો મુણેયઠ્ઠા ॥૩૨॥

અપ્રમત્તોપશાન્તાયોગિનઃ યાવત્સર્વેજ્યવિરતાઘાઃ ।

વેદકોપશમક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટયઃ ક્રમશઃ મન્તવ્યાઃ ॥૩૨॥

અર્થ—અવિરતિથી આરંભી અપ્રમત્ત ઉપાશાન્તમોહ અને અયોગિકેવળિ સુધીના શુષ્ક-સ્થાનકો અનુક્રમે વેદક ઉપશમ અને ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિ માર્ગભામાં જાણવા.

ટીકાનુ—અહિ પહેલો સંબંધ અનુક્રમે કરવો તે આ પ્રમાણે—અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિથી આરંભી અપ્રમત્ત સુધીના ચાર શુષ્કસ્થાનકો વેદકસમ્યક્ત્વમાર્ગભામાં હોય છે, અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિથી આરંભી ઉપશાન્તમોહ સુધીનાં આઠ શુષ્કસ્થાનકો ઉપશમસમ્યક્ત્વમાર્ગભામાં હોય છે. અને અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિથી આરંભી અયોગિકેવળિ સુધીના અગીઆર શુષ્કસ્થાનકો ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વમાર્ગભામાં હોય છે. મિથ્યાદષ્ટિ સારવાન અને મિશ્રસમ્યક્ત્વ માર્ગભામાં પોતાપોતાના નામવાળું એક એક શુષ્કસ્થાનક ગાથામાં નથી કહ્યું છતાં જાણી લેવું. ૩૨

આહારગેસુ તેરસ પંચ અણાહારગેસુ વિ ભવંતિ ।

મળિયા જોગુવયોગાણ મગ્ગણા બંધગે મળિમો ॥૩૩॥

આહારકેષુ ત્રયોદશ પચ્ચાનાહારકેષ્વપિ ભવન્તિ ।

મળિતા યોગોપયોગાનાં માર્ગણા બન્ધકાન મળામઃ ॥૩૩॥

અર્થ—આહારકમાં તેર અને અણાહારકમાં પાંચ શુષ્કસ્થાનક હોય છે. આ પ્રમાણે યોગોપયોગમાર્ગભા કહી હવે બન્ધકનું વર્ણન કરીશ.

ટીકાનુ ૦ પ્રથમ શુષ્કસ્થાનકથી આરંભી સયોગિ કેવળિ સુધીના તેર શુષ્કસ્થાનકો આહારકમાર્ગભામાં હોય છે. અનાહારકમાર્ગભામાં પહેલાં બે શુષ્કસ્થાનક, અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુષ્કસ્થાનક, અને છેલ્લા બે સયોગિ કેવળિ અને અયોગિ કેવળિ એમ પાંચ શુષ્કસ્થાનક હોય છે. તેમાં પહેલા બીજા અને ચોથા શુષ્કસ્થાનકે વિચલગતિમાં અણાહારિપણું છે. તેરમે સમુદ્ઘાતાવસ્થામાં ત્રીજો ચોથો અને પાંચમે સંમયે અણાહારિપણું છે. અને ચૌદમા શુષ્ક-સ્થાનકવાળા આત્માઓ શરીરને અભાવ હોવાથી અણાહારીજ હોય છે. આ પ્રમાણે યોગોપયોગમાર્ગભાનામનું પહેલું દ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે બન્ધકનામના બીજા દ્વારનું પ્રતિપાદન કરીશું. ૩૩

જ્ઞાનદાર પદાર્થો જાણીને અન્ય ક્ષેત્રમાં રહેલા મન.પદ્ધતિના કે અનુત્તર વિમાનના દેવોને ઉત્તર આપવા મનોવર્ગભા અઢણું કરે છે. એટલે કેવળિમહારાજને માત્ર વર્ગભાનું અઢણું છે, તે દારા મનન કરવાપણું નથી. એટલે કે દ્રવ્ય મન છે, પણ ભાવમન નથી. ભાવમન નહિ હોનાથી સંજ્ઞિ ન કહેવાય, દ્રવ્યમન હોવાથી સંજ્ઞિ પણ કહેવાય. અને બારમા શુષ્કસ્થાનક સુધી વર્ગભાનું અઢણું તેમ તે દારા મનન પરિણામ પણ થાય છે, તેથી તેઓ સંજ્ઞિ કહેવાય છે.

अहंकारो नमो नमः

પંચસંગ્રહ-પ્રથમદ્વાર-સારસંગ્રહ

આ સંપૂર્ણ ગ્રંથમાં શતક, સત્કર્મ, કથાપ્રાબુત, કર્મપ્રકૃતિ અને સમ્પત્તિકા આ પાંચ ગ્રંથોનો સંગ્રહ હોવાથી અથવા આના પ્રથમભાગમાં યોગ-ઉપયોગ માર્ગણા, બંધક, બંધવ્ય, બંધહેતુ અને બંધવિધિ એ પાંચ દ્વારોનો સંગ્રહ હોવાથી આ ગ્રંથનું નામ પંચ સંગ્રહ છે.

પ્રથમદ્વારમાં પ્રથમ ચૌદ જીવસ્થાનકોમાં ગાથા ૬ થી ૮ માં યોગો અને ઉપયોગો, પછી બાસક માર્ગણાઓમાં ગાં ૯ થી ૧૫ માં યોગો તેમજ ઉપયોગો, ત્યારબાદ ચૌદ ગુણસ્થાનકોમાં ગાં ૧૬ થી ૨૦ માં યોગો તથા ઉપયોગોનો વિચાર કરી બાસક માર્ગણાઓમાં ગાં ૨૧ થી ૩૩ માં ચૌદ જીવસ્થાનક તથા ગુણસ્થાનકોનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

યોગો

યોગ=મન-વચન-કાયાના ટેકા દ્વારા આત્મપ્રદેશોમાં થતું જે સ્ફુરણ અર્થાત્ આત્મપ્રદેશોની સકરૂપ અવસ્થા, એટલે કે જે આત્મશક્તિદ્વારા જીવ દોહતું, વળગતું, વિચારતું, યોગ્યું વગેરે ક્રિયાઓમાં જોડાય તે યોગ કહેવાય છે. તે શક્તિ, ઉત્સાહ, ચેષ્ટા, પરાક્રમ, સામર્થ્ય વગેરે નામોથી પણ જોળખાવાય છે.

આ યોગ એક હોવા છતાં કારણમાં કાર્યોનો ઉપચાર કરી કારણના ભેદથી તે યોગના મન-વચન તથા કાયા રૂપ ત્રણ ભેદો છે.

[૧] મનદ્વારા આત્મપ્રદેશોમાં થતું સ્ફુરણ તે મનોયોગ, તેનાં (૧) સત્ય (૨) અસત્ય (૩) સત્યાસત્ય અને (૪) અસત્યામૃષા એમ ચાર પ્રકાર છે.

(૧) જેનાવડે મુનિઓ અથવા પદાર્થોનું હિત થાય એવી વિચારણા તે સત્યમનોયોગ. જેમકે-જીવ નિત્યાનિત્ય સ્વરૂપ છે.

(૨) જેનાવડે મુનિઓ કે પદાર્થોના અહિતની વિચારણા થાય તે અસત્ય મનોયોગ, જેમકે-જીવ એકાંતે નિત્ય જ છે અથવા અનિત્ય જ છે.

(૩) જેનાવડે કંઈક અંશે સત્ય અને કંઈક અંશે અસત્ય પદાર્થની વિચારણા થાય તે સત્યાસત્ય મનોયોગ જેમકે-અનેક પ્રકારનાં વૃક્ષો હોવા છતાં આંખનાં વૃક્ષો વધારે પ્રમાણમાં હોવાથી આ આસ્રવન છે.

(૪) જેનાવડે પદાર્થોના સત્ય કે અસત્ય એવા કોઈ વાસ્તવિક સ્વરૂપની વિચારણા જ ન

આથ, કેવળ લોકોના પરસ્પરના અવહાર માટે જે વિચારણા કરવામાં આવે તે અસત્યામૃષા મનોયોગ, જેમકે—હું સવારમાં વહેલો ઉઠીશ અને મહેતાં આ કાર્ય કરીશ.

સત્યાસત્ય અને અસત્યામૃષા આ બે લોકો વ્યવહાર નયથી છે. નિશ્ચયનયથી તો સત્યા-સત્યનો અસત્યમાં અને અસત્યામૃષાનો સત્ય કે અસત્યમાં અંતભાવ થાય છે આ જ રીતે વચનયોગના આ બે લોકો માટે પણ આ જ પ્રમાણે સમજવું.

[૨] વચનદ્વારા આત્મપ્રદેશોમાં થતું જે સ્કુરણ તે વચનયોગ. તેના પણ સત્ય, અસત્ય, સત્યાસત્ય અને અસત્યામૃષા—આ ચાર પ્રકાર છે.

આ ચારે લોકોનું સ્વરૂપ મનોયોગના લોકોની જેમજ સમજવાતું છે માત્ર મનોયોગમાં ચિંતન અથવા વિચારણા છે ત્યારે વચનયોગમાં કહેવું—એમ સમજવું.

[૩] શરીરદ્વારા આત્મપ્રદેશોમાં થતું જે સ્કુરણ તે કાયયોગ. તેના ૧. ઔદારિક, ૨. ઔદારિકમિશ્ર ૩ વૈક્રિય, ૪વૈક્રિયમિશ્ર, ૫. આહારક, ૬ આહારક મિશ્ર અને ૭ કાર્મણુ એમ સાત પ્રકાર છે.

ઔદારિકશરીરદ્વારા આત્મપ્રદેશોમાં જે હલન—ચલન થાય તે ઔદારિક કાયયોગ, એમ કાયયોગના સાતે લોકોમાં સમજવું.

ત્યાં સ્વયોગ્ય સર્વપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત અને અન્ય આચાર્યોના મતે શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત મનુષ્ય—તિર્થંચોને સામાન્યથી જીવનપર્યન્ત ઔદારિક અને ઉત્પત્તિના બીજા સમયથી સ્વયોગ્ય સર્વ પર્યાપ્તિએ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી અને અન્યમતે શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી મનુષ્ય—તિર્થંચોને અને કેવલિ સમુદ્ધાતમાં બીજે છઠ્ઠે તથા સાતમા સમયે તેમજ સિદ્ધાન્તના મતે લઘિસંપન્નજીવોને વૈક્રિય તથા આહારકના પ્રારંભકાળે ઔદારિક મિશ્ર હોય છે.

સર્વપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત અને અન્યમતે શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત દેવ—નારકોને જીવન પર્યન્ત અને લઘિસંપન્ન મનુષ્ય—તિર્થંચોને વૈક્રિયશરીરની સંપૂર્ણ રચના થયા બાદ તેનો ત્યાગ ન કરે ત્યાં સુધી વૈક્રિય હોય છે અને ઉત્પત્તિના બીજા સમયથી સર્વપર્યાપ્તિ અથવા શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી દેવ—નારકોને તેમજ લઘિસંપન્ન મનુષ્ય—તિર્થંચોને વૈક્રિયશરીરના પ્રારંભ તથા ત્યાગકાળે અને સિદ્ધાન્તના મતે માત્ર ત્યાગકાળે વૈક્રિયમિશ્ર હોય છે.

ચોદ પૂર્વધર આહારકાદિ લઘિધર મુનિઓ તીર્થંકરદેવની ઋદ્ધિ આદિના દર્શનનિ-મિત્તે જે શરીર બનાવે છે તેની સંપૂર્ણ રચના થયા બાદ તેનો ત્યાગ ન કરે ત્યાં સુધી આહારક અને એ જ શરીરના પ્રારંભ તથા ત્યાગકાળે તેમજ સિદ્ધાન્તના મતે માત્ર ત્યાગ-કાળે આહારકમિશ્ર હોય છે.

દરેક જીવોને વિગ્રહગતિમાં, ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે અને કેવલિ—ભગવંતોને કેવલિ સમુ-દ્ધાતમાં ત્રીજા—ચોથા તથા પાંચમા સમયે કાર્મણુ હોય છે. અન્યકાળે પણ કાર્મણુ શરીર હોય છે, પરંતુ તેની અપ્રધાનતા હોવાથી વિવક્ષા કરવામાં આવી નથી, આ શરીર હોય તો

જ ધીબ શરીરે ઉપજ થાય છે માટે જ આ શરીર સર્વ શરીરોનું અને ભવતું પણ મૂળ કારણ છે. એક ભવથી ધીબ ભવમાં જતાં પણ આ શરીર હોય છે, પરંતુ તે અતિસૂક્ષ્મ હોવાથી અમંચક્ષુથી બેઠું શકાતું નથી.

અન્યત્ર તેજસ શરીર પણ આવે છે પરંતુ તે અનાદિકાળથી કાર્મણશરીરની સાથે જ હોય છે માટે તેની જુદી વિવક્ષા કરવામાં આવી નથી.

ઉપર જણાવેલ સુખ ત્રણે યોગોમાંથી જે જીવોને જેટલાં યોગો હોય તે યોગોમાંથી અંતર્સૂક્ષ્મે અવશ્ય પરાવર્તન થાય છે અને કેવળ કાયયોગવાળા જીવોને જીવનપર્યંત કેવળ કાયયોગ હોય છે.

ઉપયોગો

જે શક્તિવડે જીવ પદાર્થ બ્રહ્મવામાં પ્રવૃત્તિ કરે તે ઉપયોગ. તેના (૧) સાકાર અને (૨) નિરાકાર એમ બે મૂખ્ય ભેદ છે.

(૧) જે શક્તિવડે જીવ સામાન્ય અને વિશેષ સ્વરૂપવાળા પદાર્થને વિશેષ સ્વરૂપે બધે એટલે કે આકાર-ભૂતિ આદિ વિશિષ્ટ સ્વરૂપે બધે તે સાકારોપયોગ તેને જ્ઞાનોપયોગ અથવા વિશેષોપયોગ પણ કહેવામાં આવે છે, તેના (૧) મતિ (૨) શ્રુત (૩) અવધિ (૪) મનઃપર્યવ અને (૫) કેવળજ્ઞાન તેમજ (૬) મતિ-અજ્ઞાન (૭) શ્રુત અજ્ઞાન અને (૮) વિશંજ્ઞાન એમ આઠ પ્રકાર છે.

(૧) મનન કરતું તે મતિ અથવા જે શક્તિવડે યોગ્યદેશમાં રહેલ પદાર્થને પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનદ્વારા વિશેષ સ્વરૂપે બધે તે મતિજ્ઞાન. તેણે આભિનિયોધિક એવું ધીબુ પણ નામ છે.

(૨) જેનાવડે સંભળાય અથવા જે સંભળાય તે શ્રુત જ્ઞાન, અથવા જેનાવડે શ્રુતાનુસારી શબ્દ ઉપરથી અર્થનો અથવા અર્થ ઉપરથી શબ્દોનો યોધ થાય તે શ્રુતજ્ઞાન.

(૩) જેનાવડે ઇન્દ્રિય નિરપેક્ષપણે નીચે નીચે વિસ્તારવાળી વસ્તુ જણાય અથવા જેનાવડે રૂપ પદાર્થને બ્રહ્મવા રૂપ મર્યાદાવાળું જ્ઞાન થાય તે અવધિજ્ઞાન.

(૪) જેનાવડે અદીદીપમાં રહેલ સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયજીવોના મનને સર્વ બાબુથી બધે અથવા મનપણે પરિણામ પામેલ મનોવર્ગણને બાળી અતુમાનદ્વારા વિચારેલ પદાર્થને બધે તે મનઃપર્યવ, મનઃપર્યવ કે મનઃપર્યાય જ્ઞાન કહેવાય છે.

(૫) જેનાવડે સમયે સમયે લોક-અલોકવર્તિ સર્વ પદાર્થોનો વિશેષ પ્રકારે યોધ થાય તે કેવળજ્ઞાન તેના એક, અસાધારણ, નિર્બોધાત, અનંત, શુદ્ધ, સકલ વગેરે પણ નામો છે.

(૬-૭-૮) મિથ્યાત્વથી કલુષિત એવાં જે પ્રથમનાં ત્રણ જ્ઞાનો તે જ અંતુકમે મતિ-અજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિશંજ્ઞાન કહેવાય છે. આદિ અજ્ઞાનનો જ્ઞાનનો અભાવ એવો અર્થ નથી, પરંતુ વિપરીત જ્ઞાન તે અજ્ઞાન એવો અર્થ છે.

(૨) જેનાવડે સામાન્ય વિશેષ સ્વરૂપવાળા પદાર્થને સામાન્ય સ્વરૂપે બાણે એટલે આકાર ભતિ આદિ વિશેષ સ્વરૂપે ન બાણે તે નિરાકારોપયોગ તેને દર્શનોપયોગ અથવા સામાન્યોપયોગ પણ કહેવાય છે. તેના (૧) ચક્ષુદર્શન, (૨) અચક્ષુદર્શન, (૩) અવધિદર્શન અને કેવળદર્શન એમ ચાર પ્રકાર છે.

(૧) ચક્ષુવડે પદાર્થનો સામાન્ય બોધ તે ચક્ષુદર્શન.

(૨) ચક્ષુ સિવાયની ચાર ઇન્દ્રિયો અને મનદ્વારા પદાર્થનો સામાન્ય બોધ તે અચક્ષુદર્શન.

(૩) રૂપી પદાર્થોની મર્યાદાવાળો આત્મ-સાક્ષાત્પણે પદાર્થનો સામાન્ય બોધ તે અવધિદર્શન.

(૪) સમયે સમયે લોક-અલોકમાં રહેલ સર્વપદાર્થનો સામાન્ય બોધ તે કેવળદર્શન.

છન્નસ્થિતિવોને પ્રથમ નિરાકારોપયોગ અને પછી સાકારોપયોગ એમ અત્યુદ્ધૃતે અત્યુદ્ધૃતે ઉપયોગ બદલાય છે, જ્યારે કેવલિ ભગવતોને પ્રથમ સાકારોપયોગ અને પછી નિરાકારોપયોગ એમ સમયે સમયે બદલાય છે.

ચૌદ જીવસ્થાનકો

(૧) સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય, (૨) બાહર એકેન્દ્રિય, (૩) બેધન્દ્રિય, (૪) તેધન્દ્રિય (૫) ચઉરિન્દ્રિય (૬) અસંજિ પંચેન્દ્રિય અને (૭) સંજિપંચેન્દ્રિય એ સાતે પર્યાપ્ત અને સાતે અપર્યાપ્ત એમ કુલ ચૌદ જીવસ્થાનક એટલે કે સંસારી જીવોના પ્રસિદ્ધ લેહો છે.

(૧) અસંજિય શરીરો એકઠા થવા છતાં ચર્મચક્ષુથી જે ભેદન શકાય તેમ જે શસ્ત્રાદિથી છેદાય-લેદાય નહિ તેવા સૂક્ષ્મ નામકર્મના ઉદયવાળા જે જીવો તે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય, તે ચૌદ રાજલોકમાં કાંસી કાંસીને બારેલા છે.

(૨) એક અથવા અસંજિય શરીરો ભેગાં થાય ત્યારે જે ચર્મચક્ષુથી દેખી શકાય, શસ્ત્રાદિથી છેદી-લેદી શકાય તેવા બાહર નામકર્મના ઉદયવાળા પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ તે બાહર એકેન્દ્રિય, તે લોકના અચુક અચુક નિયત સ્થાનોમાં રહેલા છે.

(૩) સ્પર્શન અને રસન એ બે ઇન્દ્રિયવાળા શંખ, કોઠ, ગંડાળા, વગેરે જે જીવો તે બેધન્દ્રિય.

(૪) સ્પર્શન, રસન અને શ્રાવણ ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા કાનખજુરા, માંકડ વગેરે જે જીવો તે તેધન્દ્રિય.

(૫) ઉપર જણાવેલ ત્રણ ઉપરાંત ચક્ષુધન્દ્રિય જેને હોય તે માખી વીંછી વગેરે જીવો તે ચઉરિન્દ્રિય. પાંચે ઇન્દ્રિયવાળા જીવો તે પંચેન્દ્રિય.

(૬) દીર્ઘકાલિકી સંસારિતાના જે પંચેન્દ્રિય તે અસંજિપંચેન્દ્રિય.

(૭) દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા જેને હોય તે સંજિપંચેન્દ્રિય.

પુણ્ડ્રીના સમૂહથી ઉત્પન્ન થયેલ, સંસારી જીવને શરીર ધારણ કરી જીવવાની જે શક્તિ તે પર્ચોત્તિ. તે આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, આસોન્દ્રવાસ, ભાષા અને મનના લેહથી છ પ્રકારે છે.

એકેન્દ્રિયોને - પ્રથમની ચાર, વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયને પાંચ અને સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય જીવોને છ એ પર્ચોત્તિઓ હોય છે.

સ્વયોગ્ય સર્વ પર્ચોત્તિઓ પૂર્ણ કરીને જ જે જીવો મૃત્યુ પામે તે પર્ચોત્તિ, અને સ્વયોગ્ય સર્વ પર્ચોત્તિઓ પૂર્ણ કર્યા વિના જ જે મૃત્યુ પામે તે અપર્ચોત્તિ, વળી તે દરેકના લબ્ધિ અને કરણ એમ બે બે પ્રકાર છે.

(૧) સ્વયોગ્ય પર્ચોત્તિઓ પૂર્ણ કરી હોય કે ન કરી હોય પરંતુ જે અવશ્ય કરીને જ મૃત્યુ પામે તે લબ્ધિ પર્ચોત્તિ.

(૨) જે જીવો સ્વયોગ્ય પર્ચોત્તિઓ પૂર્ણ કર્યા વિના જ મૃત્યુ પામે તે લબ્ધિઅપર્ચોત્તિ.

(૩) જેણે સ્વયોગ્ય સર્વ પર્ચોત્તિઓ પૂર્ણ કરી હોય તે કરણ પર્ચોત્તિ.

(૪) જેણે સ્વયોગ્ય પર્ચોત્તિઓ પૂર્ણ ન કરી હોય પરંતુ અવશ્ય પૂર્ણ કરશે તે કરણ અપર્ચોત્તિ, આ અર્થે ટીકામાં બતાવેલો છે. પરંતુ કેટલેક સ્થળે સ્વયોગ્ય પર્ચોત્તિઓ પૂર્ણ ન કરી હોય તે કરણ અપર્ચોત્તિ-આવે પણ અર્થ છે.

માર્ગણાઓ

અમુક પ્રકારે શોધવું અથવા વિચારવું તે માર્ગણા, તેના મૂળ લેહ ચૈદ અને ઉત્તરલેહ બાસક છે.

(૧) નરકત્વ વગેરે પર્ચોત્તિની પ્રાપ્તિ તે ગતિ-એ નરક-તિર્થ-મનુષ્ય અને દેવના લેહ ચાર પ્રકારે છે.

(૨) આત્માને જોખાખવાની નિશાની તે ઇન્દ્રિય અને તેના ઉપલક્ષણથી એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચક્રિન્દ્રિય તથા પંચેન્દ્રિય એ પાંચ પ્રકારે ઇન્દ્રિય માર્ગણા છે.

(૩) ઐય-અપચયપણાને પામે તે કાય. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ તેમજ ત્રસ એમ છ પ્રકારે છે.

(૪) મૂળલેહની અપેક્ષાએ મન-વચન અને કાય એમ ત્રણ પ્રકારે યોગ છે.

(૫) યુરુષાદિ પ્રત્યેનો જે અભિલાષ તે વેદ સ્ત્રી-યુરુષ અને નયુસકના લેહથી ત્રણ પ્રકારે છે.

(૬) જેનાથી સંસાર વૃદ્ધિ પામે તે કષાય. ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભના લેહથી ચાર પ્રકારે છે.

(૭) પૂર્વ જણાવેલ આઠ લેહે જ્ઞાનમાર્ગણા છે.

(૮) જેમાં સત્યગુ એટલે શ્રદ્ધા તથા જ્ઞાનપૂર્વક સર્વથા પાપબ્યાપારના ત્યાગ હોય તે

સંઘમ, તેના સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મ સંપ્રસાય અને યથાખ્યાત એમ મુખ્યત્વે પાંચ લેઈ છે, પરંતુ માર્ગભાગી દંષ્ટિએ દેશવિરતિ તથા અવિરતિ સહિત સાત લેઈ છે.

(૧) સમતા અથવા જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર રૂપ શુભો જેમાં હોય તે સામાયિક ચારિત્ર. ઇત્તરિક અને ચાવતકથિક એમ બે પ્રકારે છે. (૧) પહેલાં-છેલ્લા તીર્થંકરના તીર્થમાં પ્રથમ જે હલુદીક્ષા અપાય છે ત્યાંથી વડી દીક્ષા સુધી ઇત્તરિક સામાયિક ચારિત્ર અને (૨) ભરત-ઐરવતક્ષેત્રમાં મધ્યના બાવીશ તીર્થંકરોના તીર્થમાં તથા મહાવિદેહક્ષેત્રમાં પ્રથમથી જ મહાન્તોત્તું આરોપણ કરાવવામાં આવતું હોવાથી દીક્ષાના સમયથી જીવનપર્યન્તતુ જે ચારિત્ર તે ચાવતકથિક.

(૨) જેમાં પૂર્વના ચારિત્ર પર્ચાયનો છેદ કરી મહાન્તોત્તું આરોપણ કરવામાં આવે તે છેદોપસ્થાપનીય (૧) સાતિચાર તથા (૨) નિરતિચાર એમ બે પ્રકારે છે. (૧) મહાન્તોત્તું હાત થવાથી પૂર્વપર્ચાયનો છેદ કરી ફરીથી મહાન્તોત્તું આરોપણ કરવામાં આવે તે સાતિચાર અને (૨) વડીદીક્ષા વખતે પૂર્વના પર્ચાયનો જે છેદ કરવામાં આવે તેમજ ભરત-ઐરવત ક્ષેત્રમાં પ્રથમ તીર્થંકરના સાધુ ભગવંતો બીજા તીર્થંકરના તીર્થમાં પ્રવેશ કરે તે સમયે પાંચમાંથી ચાર મહાન્તો સ્વીકારે ત્યારે અને ત્રેવીશમા તીર્થંકરના તીર્થમાંથી ચોવીશમા તીર્થંકરના તીર્થમાં પ્રવેશ કરતાં ચારમાંથી પાંચ મહાન્તોનો સ્વીકાર કરે ત્યારે નિરતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે. આ ચારિત્ર મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સર્વથા હોતું નથી.

(૩) જેમાં વિશિષ્ટ પ્રકારના તપવટે ચારિત્રની મુદ્ધિ કરવામાં આવે તે પરિહારવિશુદ્ધિ, આ ચારિત્રનો સ્વીકાર કરનાર નવ નવનો સમૂહ હોય છે. તે નવમાંથી ચાર ચારિત્રનું પાલન કરનારા, ચાર વેધાવસ્થા કરનારા અને એક વાચનાચાર્ય થાય છે. એમ યથાસંભવ છ-છ માસ પારા ફરતી કરી અઢાર માસ પૂર્ણ કરે છે.

આ ચારિત્રનો સ્વીકાર કરનાર પ્રથમ સંઘચણી અને કંઈક ન્યૂન નવ પૂર્વના અધ્યાસી હોય છે. આ ચારિત્ર શ્રી તીર્થંકરદેવ પાસે અગર જેણે પૂર્વે આ ચારિત્રનું પાલન કર્યું હોય તેમની પાસે જ ગ્રહણ કરી શકાય છે. કાળ પૂર્ણ થયે છતે ફરીથી આ જ ચારિત્રનો અગર જિનકદપનો સ્વીકાર કરે અથવા ગચ્છમાં જાય.

(૪) જેમાં દિદિરૂપે કરાયેલ માત્ર લોભ કપાયનો ઉદય હોય તે સૂક્ષ્મ સંપ્રસાય ચારિત્ર, તે (૧) વિશુદ્ધમાન અને (૨) સંકલિતમાન એમ બે પ્રકારે છે. (૧) ક્ષપક અથવા ઉપશમ શેષિએ ચડતાં દશમા શુભસ્થાનકે વિશુદ્ધમાન અને (૨) ઉપશમશેષિથી પડતા દશમા શુભસ્થાનકે સંકલિતમાન હોય છે.

(૫) સર્વ જીવલોકમાં પ્રસિદ્ધ, કપાય રહિત, અત્યંત નિરતિચાર જે ચારિત્ર તે યથાખ્યાત અથવા અથાખ્યાત ચારિત્ર છે. તે અગિયારમાંથી ચૌદમા-એમ ચાર શુભસ્થાનકે હોય છે. તેના (૧) છાશ્વતિક અને (૨) કૈવલિક એમ બે પ્રકાર છે. વળી છાશ્વતિક યથાખ્યાતના ઉપશાન્ત

અને ક્ષાયિક જોમ બે પ્રકાર છે અને તે અતુકમે અગિયારમે તથા બારમે શુણ્ણસ્થાનકે હોય છે, તેમજ ક્વલિક યથાખ્યાત પશુ (૧) સયોગી અને (૨) અયોગિના લેહથી બે પ્રકારે છે તે અતુકમે તેરમે તથા ચૌદમે શુણ્ણસ્થાનકે હોય છે.

(૬) જેમાં અદપાંશે પાપવ્યાપારનો પચ્ચક્ષ્માણ પૂર્વક ત્યાગ હોય તે દેશવિરતિ.

(૭) જેમાં અદપ પશુ પાપવ્યાપારનો ત્યાગ ન હોય તે અવિરતિ.

દેશવિરતિમાં અદપાંશે ચારિત્ર હોવાથી અને અવિરતિમાં અદપ પશુ ચારિત્ર ન હોવાથી મુખ્યત્વે ચારિત્રના પાંચ જ પ્રકાર છે. પરંતુ કોઈ પશુ એક મૂલ્ય માર્ગણમાં સર્વ સંસારી જીવોનો સમાવેશ કરવાનો હોવાથી તે બંનેની પશુ ગણના કરી ચારિત્રના ક્ષાત પ્રકાર ગણાવવામાં આવ્યા છે એ જ પ્રમાણે ભવ્ય માર્ગણમાં અભવ્યતુ, અને સમ્યક્ત્વ માર્ગણમાં મિથ્યાત્વાદિકંતું શ્રદ્ધા કથું છે. જોમ સમજી લેવું.

(૯) પૂર્વે જણાવેલ ચારલેદે દર્શન માર્ગણ છે.

(૧૦) જેનાવડે આત્મા કર્મ સાથે લેપાય તે લેશ્યા. કૃષ્ય, નીલ, કાપોત, તેજો, પદ્મ અને શુકલ જોમ છ લેદે છે. પ્રથમની ત્રણ લેશ્યા અશુભ અને અંતિમ ત્રણ લેશ્યા શુભ છે. વળી દ્રવ્યલેશ્યા અને ભાવલેશ્યા જોમ પશુ લેશ્યાના બે પ્રકાર છે. યોગાન્તર્ગત કૃષ્ણવર્ણાદિ વર્ણ અતુક વાળાં જે પુરુષલો તે દ્રવ્યલેશ્યા અને તેનાથી થતો શુભાશુભ આત્મપરિણામ તે ભાવલેશ્યા.

દેવ અને નારકોને ભવપર્થન્ત દ્રવ્યલેશ્યા અવસ્થિત એક જ હોય છે. માત્ર ભાવલેશ્યા-જોતું પરાવર્તન થાય છે. ત્યારે શેષજીવોમાં પ્રત્યેક અંતમુહૂર્તે દ્રવ્ય અને ભાવ બંને પ્રકારે લેશ્યાતું પરાવર્તન થાય છે.

(૧૧) અનાદિ પારિણામિક ભાવવડે મોક્ષગમન યોગ્ય આત્મા તે-ભવ્ય. તેનાથી વિપરીત તે અભવ્ય.

(૧૨) પ્રશંસનીય અથવા મોક્ષ માટે અવિરોધી જોવો જે જીવનો પરિણામ તે સમ્યક્ત્વ. તે (૧) ક્ષાયિક (૨) ક્ષાયોપશમિક (૩) ઔપશમિક (૪) મિશ્ર (૫) સાન્વાદન અને (૬) મિથ્યાત્વ જોમ છ પ્રકારે છે.

સમ્યક્ત્વ નિમિત્ત વિના ઉત્પન્ન થતું નથી, પરંતુ નિમિત્ત પ્રાપ્ત કરી-ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં પશુ જીવના તથાભવ્યત્વની પરિપક્વતા એ મુખ્ય કારણ છે અને અરિહંત પરમાત્માના ઊંખનાં દર્શનાદિક તથા વ્યાખ્યાનશ્રવણાદિ ધર્મોત્ક્રાંતો સહકારી કારણો બને છે.

તથાભવ્યત્વની પરિપક્વતા સાધ્ય વ્યાધિ સમાન છે, જેમ-કેટલાક-જીવને સાધ્ય વ્યાધિ બાહ્ય ઉપચારની અપેક્ષા વિના જ શાન્ત થાય છે, અને કેટલાક જીવોને બાહ્ય ઔષધાદિના ઉપચારથી જ શાન્ત થાય છે, જોમ કેટલાક જીવોને બાહ્ય નિમિત્તો વિના જ તથાભવ્યત્વની

પરિપક્વતા થવાથી સમ્યક્ત્વાદિક ઉત્પન્ન થાય છે જ્યારે કેટલાકને ખાદ્ય નિમિત્તોથી જ તથા-
શબ્યત્વની પરિપક્વતા થાય છે અને સમ્યક્ત્વાદિક પ્રગટ થાય છે.

(૧) ચાર અનંતાનુબંધિ અને ત્રણ દર્શન મોહનીયને દર્શનસપ્તક કહેવામાં આવે છે. એ સાતેના સંપૂર્ણ ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થયેલ સમ્યક્ત્વ તે ક્ષાયિક.

(૨) ઉપરોક્ત સાતમાંથી સમ્યક્ત્વ મોહનીયના ઉદયથી અને શેષ છ ના ઉપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ સમ્યક્ત્વ તે ક્ષાયોપશમિક.

(૩) પૂર્વોક્ત સાતેના સંપૂર્ણપણે દબાવવાથી પ્રગટ થયેલ જે સમ્યક્ત્વ તે ઔપશમિક.
(૪-૫-૬) શેષ ત્રણે સુગમ છે.

(૧૩) જેને કીર્તિકાલિની સંગ્રાહોય તે સંસી તેનાથી વિપરીત તે અસંસી.

(૧૪) જોજ, લોમ અને કવલ એમ ત્રણમાંથી કોઈ પણ પ્રકારનો આહાર જીવ જ્યારે કરે ત્યારે આહારી, તેનાથી વિપરીત તે અણાહારી.

વિશુદ્ધગતિમાં તેમજ કેવલિ સમુદ્ધાતમાં ત્રીજા, ચોથા-પાંચમા સમયે અને ચૌદમા શુભસ્થાનકે જીવો અણાહારી હોય છે અને શેષ સઘળા સંસારી જીવો હંમેશા આહારી હોય છે.

ચૌદ જીવસ્થાનક

જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર વગેરે જે આત્માના સ્વાભાવિક શુષ્ક છે, તેઓને જોછા કે વધુ પ્રમાણમાં રહેવાનું જે સ્થાન તે શુષ્કસ્થાન.

સૂક્ષ્મતાની દૃષ્ટિએ દરેક આત્માઓમા જ્ઞાનાદિક શુષ્કોત્તુ સિદ્ધ સ્વરૂપ હોવાથી વાસ્તવિક રીતે અનંત અથવા અસંખ્યાત શુષ્કસ્થાનકો કહી શકાય. પરંતુ સ્થૂળદૃષ્ટિએ શાસ્ત્રકારોએ ચૌદ શુષ્કસ્થાનકો બતાવેલ છે.

(૧) મિથ્યાદૃષ્ટિ શુષ્કસ્થાનક-સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ કહેલ જીવાદિક તત્ત્વોમાં મિથ્યા= વિપરીત, દૃષ્ટિ=માન્યતા જેઓને હોય તે મિથ્યાદૃષ્ટિ, તેવા જીવોના જ્ઞાનાદિ શુષ્કોને રહેવાનું સ્થાન તે મિથ્યાદૃષ્ટિ શુષ્કસ્થાનક.

જો કે અહિં સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ કહેલ જીવ-અજીવાદિ પદાર્થોમાં વિપરીત માન્યતા છે છતાં આ મનુષ્ય છે, પશુ છે, એમ યાવત નિગોહાવસ્થામાં પણ અન્યક્ત સ્પર્શવિષયક યથાર્થ જ્ઞાન હોય છે તેથી મિથ્યાદૃષ્ટિને પણ શુષ્કસ્થાનક કહેવાય છે.

શંકા:—સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ કહેલ જીવાદિક તત્ત્વોમાં વિપરીત દૃષ્ટિ હોવાથી મિથ્યા-દૃષ્ટિ કહો છો તો કૌટુંબિકદૃષ્ટિએ અવિપરીત માન્યતા હોવાથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ શા માટે નહિ ?

સમાધાન:—સર્વજ્ઞકથિત સંપૂર્ણ દ્રાહશાંતિને માનવા છતાં તેના એક પણ પદાર્થને ન

માનનારને સર્વજ્ઞતા વચ્ચેનો પ્રત્યે વિશ્વાસનો અભાવ હોવાથી મિથ્યાદષ્ટિ કહેવામાં આવે છે, તો સર્વજ્ઞ પ્રભુતા વચ્ચેનો ઉપર લેવા માત્ર પણ શ્રદ્ધા ન હોય તેઓને તો સમ્યગ્દષ્ટિ ન જ કહેવાય, મિથ્યાદષ્ટિ જ કહેવાય.

તે મિથ્યાત્વ અભિગ્રહાદિકે પાંચ પ્રકારે છે.

(૨) સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ શુશ્રુસ્થાનકઃ—જેમ ક્ષીરાદિકતુલ્ય લોભન કર્યા પછી તેના પ્રત્યે અરુચિ થવાથી તેણે વમન કરતાં છતાં જો ક્ષીરાદિકને સ્વાદ આવે છે, તેમ ઉપશમ સમ્યક્ત્વમાં વર્તતાં છતાં જો અનંતાનુગ્રહિનો ઉદય થવાથી સમ્યક્ત્વ પ્રત્યે અરુચિ થવાથી સમ્યક્ત્વરૂપી શુશ્રુષ્થી પડતાં તે શુશ્રુષો જે આસ્વાદ આવે તે આસ્વાદન, અને તેવા આસ્વાદ શુક્ત છતાં જો શુશ્રુસ્થાનક તે સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ શુશ્રુસ્થાનક અથવા સમ્યક્ત્વના લાભનો સાદન-નાશ કરેલ છતાં જો શુશ્રુસ્થાનક તે સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ શુશ્રુસ્થાનક એમ પણ કહેવાય છે. આ શુશ્રુસ્થાનક ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી જ પડતાં આવે છે.

ઉપશમ સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ

અનાદિ સંસારમાં મિથ્યાત્વાદિકના નિમિત્તથી અનંત કાળથી શારીરિક, માનસિક આદિ દુઃખોને અનુભવતો કોઈ છતાં ભવપરિપાકતા વશથી ઘૂણાસર ન્યાયે અથવા ગિરિ-નદી-ઘોડ-ગોળ ન્યાયે યથાપ્રવૃત્તિકરણ કરે છે.

ઉપયોગવિના જેમ તેમ પ્રવર્તેલ આત્માનો જે વિશુદ્ધ પરિણામ તે યથા-પ્રવૃત્તિકરણ, તે વડે આશુ સિવાય સાતે કર્મની સત્તામાં રહેલ સ્થિતિ ઘટાડીને કંઈક ન્યૂન અંતઃકોષ-કોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કરે છે. આ કરણ લાંબો તથા અક્ષયો પણ અનંતીવાર કરે છે.

અહિં જેનો મોક્ષ નજીકમાં છે એવો ભવ્ય આત્મા અનાદિકાળથી યુદ્ધ કરાયેલ પૂર્વે ક્યારેય ન ભેડાયેલી રાગ-દ્વેષની ગાંઠને જે અપૂર્વે એવા વિશુદ્ધ અધ્યવસાયોવડે ભેદે અર્થોત્ત રાગ-દ્વેષને અદ્ય રસવાળા કરે તે અથવા પૂર્વે કોઈવાર નહિ કરેલ સ્થિતિઘાત, રસઘાત, શુભ્રેષ્ટિ અને અપૂર્વ સ્થિતિબંધ એ ચાર પદાર્થો કરે તે અપૂર્વકરણ. ત્યારબાદ આત્મા અનિવૃત્તિકરણ કરે છે.

જ્યાં એક સાથે પ્રવેશ કરેલ આત્માઓને પરસ્પર અધ્યવસાયોમાં અંશમાત્ર ફેરફાર ન હોય તે અનિવૃત્તિકરણ. અહિં પણ સ્થિતિઘાતાદિ પૂર્વવત્ પ્રવર્તે છે.

આ અનિવૃત્તિકરણના સંખ્યાતા ભાગ જાય અને એક સંખ્યાતમે ભાગ પ્રમાણ કાળ બાકી રહે ત્યારે સત્તામાં રહેલ મિથ્યાત્વની સ્થિતિમાંથી નીચે અંતર્મુદ્ધત પ્રમાણ એટલે કે અનિવૃત્તિના બાકી રહેલ સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિને રાખી તેની પછી અંતર્મુદ્ધત પ્રમાણ સ્થિતિમાંથી મિથ્યાત્વના દલિક ખાલી કરવા રૂપ અંતરકરણની ક્રિયા શરૂ કરે છે, આ ક્રિયાવડે મિથ્યાત્વની સ્થિતિના બે ભાગ ઘર્ષ વચ્ચે અંતર્મુદ્ધત પ્રમાણ ખાલી જવા

રૂપ અંતર થાય છે. તેને અંતરકરણ કહેવાય છે આ અનિવૃત્તિકરણ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધીમાં મિથ્યાત્વની પ્રથમસ્થિતિને અનુભવવા દ્વારા સંપૂર્ણ ક્ષય કરે છે એટલે ત્યાં સુધી આત્મા મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે અને ત્યારપછીના તરતના જ સમયે આત્મા અંતરકરણ રૂપ ખાલી જગ્યામાં પ્રવેશ કરે છે.

જેમ ઉપર જૂમિ પ્રાપ્ત કરી હાવાનલ યોલવાઈ બળ છે, તેમ અંતરકરણ રૂપી ઉપર જૂમિ પ્રાપ્ત કરી આત્માનો અનાદિકાલીન મિથ્યાત્વ રૂપી હાવાનલ પણ મિથ્યાત્વના દલિકેનો અભાવ હોવાથી શુભાઈ બળ છે. તેથી અંતરકરણના પ્રથમ સમયે જ જીવ મોક્ષરૂપી વૃક્ષના બીજ સમાન પૂર્વે કોઈવાર નહિ પ્રાપ્ત કરેલ પરમાનંદ સ્વરૂપ ઉપશમ સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરે છે.

અંતરકરણના પ્રથમ સમયે જ સત્તામાં રહેલ મિથ્યાત્વનાં દલિકેનો ઉપશમ સમ્યક્ત્વ રૂપ આત્મવિશુદ્ધિ દ્વારા શુદ્ધ-અર્ધશુદ્ધ અને અશુદ્ધ એમ ત્રણ વિભાગ કરે છે. આ અંતરકરણનો કાળ જન્મ-મૃત્યુ એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી છ આવલિકા બાકી રહે ત્યારે કોઈ જીવને અનંતાનુભવિને ઉદય થાય તેથી સાર્વાદન શુણ્ણસ્થાનક પ્રાપ્ત કરે છે. વળી ઉપશમ શ્રેણિથી પડતાં પણ કોઈ જીવ સાર્વાદને આવે છે અને આ શુણ્ણસ્થાનથી પડી મિથ્યાત્વે જ બળ છે.

અંતરકરણમાં રહેલ કોઈ જીવ દેશવિરતિ અથવા સર્વવિરતિ ભાવ પણ પામે છે અને અંતરકરણના અંતે જો શુદ્ધપુંજનો ઉદય થાય તો ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વની, અર્ધશુદ્ધ પુંજનો ઉદય થાય તો મિશ્રદષ્ટિ તથા અશુદ્ધ પુંજનો ઉદય થાય તો મિથ્યાદષ્ટિ થાય છે.

(૩) સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ શુણ્ણસ્થાનક:—અહિં રહેલ આત્માને જૈનધર્મ ઉપર રાગ કે દ્વેષ હોતો નથી તેથી સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ શુણ્ણસ્થાનક કહેવાય છે.

આ શુણ્ણસ્થાનક યોધાથી પડતાં અને પહેલાથી ચડતાં પણ આવે છે. અહિં પૂર્વે અંતરકરણમાં કરેલ અર્ધવિશુદ્ધિ પુર્વ રૂપ મિશ્ર મોહનીયનાં પુદ્ગલોનો ઉદય હોય છે.

(૪) અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુણ્ણસ્થાનક:—સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ કહેલ જીવાદિક નવતત્ત્વોમાં હેવ-ઉપાદેયપણાવડે કરીને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હોવા છતાં અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાયના ઉદયથી પાપ-વ્યાપારના ત્યાગ રૂપ અંશમાત્ર પણ વિરતિ સ્વીકારી શકે નહિ તે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ. એવા જીવોનું જે શુણ્ણસ્થાનક તે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુણ્ણસ્થાનક. અહિંથી સાતમા શુણ્ણસ્થાનક સુધી ક્ષાયિક, ઔપશમિક અને ક્ષાયોપશમિક એ ત્રણમાંથી કોઈ પણ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ હોય છે.

(૫) દેશવિરતિ શુણ્ણસ્થાનક:—જ્યાં સ્થૂલપ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિ એક ત્રતથી આરંભી ચાલત સંવાસાનુભતિ સિવાય પાપ-વ્યાપારનો ત્યાગ હોય તે દેશવિરતિ શુણ્ણસ્થાનક.

અહિં તત્ત્વભાવે અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાય સ્થાનો હોય છે. તેમજ અત્યંત શુણ્ણસ્થાનક કરતાં અહિં શુણ્ણનો પ્રકર્ષ અને દોષનો અપકર્ષ તથા છઠ્ઠા શુણ્ણસ્થાનકની

અપેક્ષાએ શુભનો અપકર્ષ અને દોષનો પ્રકર્ષ હોય છે, એમ અન્ય શુભસ્થાનકોમાં પૂર્વ અને ઉત્તર શુભસ્થાનકોની અપેક્ષાએ શુભ અને દોષના પ્રકર્ષ-અપકર્ષની વિચારણા સમજી લેવી.

આ શુભસ્થાનકે રહેલ આત્મા સર્વવિરતિ આસ્ત્રિને ગ્રહણ કરવાની પૂર્ણ ઇચ્છાવાળો હોવા છતાં પ્રત્યાઘ્યાનીય કષાયના ઉદયથી ગ્રહણ કરી શકતો નથી.

(૬) પ્રમત્ત સંયત શુભસ્થાનક. સાચી શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનપૂર્વક સંપૂર્ણ પાપ-વ્યાપારનો ત્યાગ કરેલ આત્મા તે સંયત, અને સંયત હોવા છતાં પાંચ પ્રકારના પ્રમાદમાંથી યથાસંભવ એકાદ પ્રમાદ જેને હોય તેવા આત્માનું જે શુભસ્થાનક તે-પ્રમત્તસંયત શુભસ્થાનક.

(૭) અપ્રમત્તસંયત શુભસ્થાનક: પ્રમાદરહિત સંયતનું જે શુભસ્થાનક તે અપ્રમત્તસંયત શુભસ્થાનક. જો કે અહિં પણ મંદ પ્રકારના સંબલન કષાયો. નવ નોકષાયો તેમજ નિદ્રા, પ્રયત્ના આદિનો ઉદય સંભવે છે તેથી સર્વથા અપ્રમત્તપણું તો નથી જ, પરંતુ તે અત્યંત અદ્ય પ્રમાણમાં હોવાથી તેની વિવક્ષા કરી નથી.

છકું-સાતમું આ બંને શુભસ્થાનકો પ્રત્યેક અંતમુંછૂત્તે રૂપો કરે છે.

આ શુભસ્થાને અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ વિશુદ્ધિસ્થાનો હોય છે અને ઉત્તરોત્તર નવા નવા વિશુદ્ધ અધ્યવસાયોને પ્રાપ્ત કરતા સુનિરાભે અનેક પ્રકારની લઘિષ્ઠો, કૌષ્ઠાદિક બુદ્ધિઓ અને શ્રુતજ્ઞાન રૂપી સમુદ્રનો પાર પામે છે.

(૮) અપૂર્વકરણુ શુભસ્થાનક:—સ્થિતિઘાતાદિક પાંચ પદાર્થો જ્યાં અપૂર્વ પણ કરે તે અપૂર્વકરણુ શુભસ્થાનક. અહિં સમકાળે પ્રવેશ કરેલ જીવોને એક સમયમાં પણ પરસ્પર અધ્યવસાયોનો તક્ષાવત હોય છે તેથી નિવૃત્તિકરણુ એવું પણ નામ છે.

આ શુભસ્થાનક સંસારચક્રમાં કેવળ શ્રેણી ચઢવાની અપેક્ષાએ પાંચ વાર અને પતનની પણ અપેક્ષા લઈએ તો ઉત્કૃષ્ટથી નવવાર પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે સ્થિતિઘાતાદિક પાંચ પદાર્થો સર્વથા અપૂર્વ કરે છે એમ કહી શકાય નહિ પરંતુ કૌર્ષક વાર અથવા બહુ અદ્યવાર પ્રાપ્ત થનાર વસ્તુને જેમ અપૂર્વ કહેવાય છે તેમ અહિં પણ સમજવું.

(૧) અપવર્તના કરણુ દ્વારા અંતમુંછૂત્ત કાળમાં સ્થિતિના અગ્રભાગથી જન્મ્યથી પદ્યો-પમના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ અને ઉત્કૃષ્ટથી સોંકડો સાગરોપમ પ્રમાણુ સ્થિતિનો નાશ કરવો તે સ્થિતિઘાત.

(૨) અપવર્તના કરણુ દ્વારા રસનું જે અદ્ય કરવું તે રસઘાત.

આ અપૂર્વકરણુમાં હજારો સ્થિતિઘાત અને એકેક સ્થિતિઘાતમાં હજારો રસઘાત થાય છે.

(૩) ઉપરથી ઉતારેલ સ્થિતિમાંથી જલદી ક્ષય કરવા માટે ઉદય સમયથી અસંખ્યાત શુભકારે અંતમુંછૂત્ત કાળ પ્રમાણુ સમયોમાં જે દલિલોની રચના કરવી તે શુભશ્રેણિ.

(૪) અજન્યમાન અશુભ પ્રકૃતિઓનાં દલિલોને સમયે સમયે અજન્યમાન શુભ પ્રકૃતિઓમાં અસંખ્યાત શુભકારે સંકેતોવાં તે શુભસંકેત.

(૫) પૂર્વ-પૂર્વનો સ્થિતિબંધ પૂર્ણ થયે છતે ઉત્તરોત્તર સ્થિતિબંધ પદ્યોપમના (અ) સંખ્યાતમાભાગે ન્યૂન-ન્યૂન કરવો તે-અપૂર્વસ્થિતિબંધ.

અહિં ત્રિકાળવર્તી જીવોની અપેક્ષાએ પ્રથમ સમયથી-છેલ્લા સમય સુધી દરેક સમયે અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો હોય છે, અને પૂર્વ-પૂર્વના સમયની અપેક્ષાએ પછી-પછીના સમયે તે વિશેષ વિશેષ-અધિક હોય છે માટે અહિં તિથ્યંશુખી અને ઊર્ધ્વ-શુખી એમ બે પ્રકારની વિશુદ્ધિ હોય છે.

વિવક્ષિત એક જ સમયવર્તી જીવોની વિશુદ્ધિનો વિચાર તે તિથ્યંશુખી વિશુદ્ધિ અને તેથી મૂળમાં બતાવ્યા સુજબ અનંતભાગાદિક છ પ્રકારની વૃદ્ધિ-હાનિ ઘટે છે.

પૂર્વ-પૂર્વના સમયની અપેક્ષાએ ઉત્તર-ઉત્તર સમયની વિશુદ્ધિનો વિચાર તે ઊર્ધ્વશુખી વિશુદ્ધિ.

આ શુભસ્થાનકે મોહનીયકર્મની એક પણ પ્રકૃતિનો સંપૂર્ણ ક્ષય કે ઉપશમ કરતો નથી પરંતુ તદોગ્ય લાયકાત હોવાથી આ શુભસ્થાનકના ક્ષપક અને ઉપશમક એમ બેદ પડે છે.

(૬) અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય શુભસ્થાનક:—એક સાથે પ્રવેશ કરેલા જીવોને કોઈ પણ વિવક્ષિત સમયે પરસ્પર જ્યાં અધ્યવસાયોમાં તરતમતા ન હોય, પરંતુ એક જ પ્રકારનો અધ્યવસાય હોય અને દશમા શુભસ્થાનકની અપેક્ષાએ બાદર=સ્થૂલ, સંપરાય=કષાયનો ઉદય જ્યાં હોય તે અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય શુભસ્થાનક.

આ શુભસ્થાનકે લોભ સિવાય શેષ ચારિત્ર મોહનીયની ૨૦ પ્રકૃતિઓનો સંપૂર્ણ પશ્ચે ક્ષય અથવા ઉપશમ કરે છે. માટે આ શુભસ્થાનકના ક્ષપક અને ઉપશમક એમ બે પ્રકાર છે.

(૧૦) સૂક્ષ્મ સંપરાય શુભસ્થાનક:—સૂક્ષ્મ=કટિટ્વ રૂપે કરાયેલ લોભ કષાયનો જ્યાં ઉદય હોય તે સૂક્ષ્મસંપરાય શુભસ્થાનક, આ શુભસ્થાનકના પણ ક્ષપક અને ઉપશમક એમ બે બેદ છે. અહિં માત્ર એક લોભનો જ સંપૂર્ણપણે ક્ષય કે ઉપશમ કરે છે.

(૧૧) ઉપશાન્ત કષાય વીતરાગ છંદસ્થ શુભસ્થાનક:—જેણે કષાયો સંપૂર્ણપણે ઉપશાન્ત કર્યા છે અને જેને રાગ-દ્વેષનો અભાવ છે છતાં મોહનીય સિવાય શેષ ત્રણ વ્રાતિકર્મનો ઉદય વર્તે છે એવા આત્માતુ' જે શુભસ્થાનક તે ઉપશાન્ત કષાય વીતરાગ છંદસ્થ શુભસ્થાનક.

આ શુભસ્થાનક ઉપશમશ્રેણીએ ચઢતાં જ પ્રાપ્ત થાય છે-તે ઉપશમશ્રેણિનું સ્વરૂપ આ સુજબ છે.

મોહનીય કર્મને સર્વથા ઉપશમાવવા માટે ઉત્તરોત્તર વધતી-જે શુદ્ધ અધ્યવસાયોની ધારા તે ઉપશમશ્રેણિ, આ શ્રેણિનો પ્રારંભક અપ્રમત સંયત જ હોય છે અને અન્ય આશા-શૈની મતે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિથી માંડીને અપ્રમત સંયત સુધીના કોઈ પણ ચાર શુભસ્થાનકમાંનો હોય છે.

દર્શનમોહનીયની ઉપશમના અને ચારિત્રમોહનીયની ઉપશમના રૂપ શ્રેષ્ઠિના બે અંશો છે. ત્યાં સ્વમતે અપ્રમત્તસંયત અને અન્યમતે ચોથાથી સાતમા શુણ્ણસ્થાનકમાં રહેલો કોઈ પણ આત્મા પ્રથમ ચાર અનંતાનુબંધિનો સમકાળે ઉપશમ કરે છે અને કેટલાક આચાર્યોના મતે અનંતાનુબંધિનો ક્ષય જ કરે છે. ત્યારબાદ સંયમમાં વર્તતો આત્મા સમકાળે દર્શન-ત્રિકેનો ઉપશમ કરી પ્રમત્ત-અપ્રમત્ત શુણ્ણકોણે હજારોવાર પરિભ્રમણ કરી અંતર્સુદ્ધિ પ્રમાણ આઠમા શુણ્ણસ્થાનકમાં સ્થિતિઘાતાદિથી કર્મોની સ્થિતિ ઓછી કરી કુલ નિદ્રાદિ છત્રીસ પ્રકૃતિઓનો બંધવિઘ્નેહ કરી અનિવૃત્તિકરણ શુણ્ણસ્થાનક પ્રાપ્ત કરે છે.

અહિં અનિવૃત્તિકરણના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી એક સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ બાકી રહે ત્યારે અનંતાનુબંધિ વિના ચારિત્રમોહનીયની શેષ ૨૧ પ્રકૃતિઓનું અંતરકરણ કરે છે. ત્યારબાદ પ્રથમ નપુંસકવેદ, પછી સ્ત્રીવેદ, ત્યારબાદ હાસ્ત્યવેદ અને તે પછી પુરુષ-વેદને સંપૂર્ણપણે ઉપશમાવે છે. ત્યારબાદ સમકાળે અપ્રત્યાખ્યાનીય પ્રત્યાખ્યાનીય ક્રોધને ઉપશમાવે, અને તે જ સમયે સંજ્વલન ક્રોધના બંધ-ઉદય અને ઉદીરણનો વિઘ્નેહ થાય-તે પછી સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળે સંજ્વલન ક્રોધનો ઉપશમ થાય, ત્યારબાદ અંતર્સુદ્ધિ સમકાળે અપ્રત્યાખ્યાનીય પ્રત્યાખ્યાનીય માનનો ઉપશમ થાય અને તે જ સમયે સંજ્વલન માનના બંધ ઉદય-ઉદીરણનો વિઘ્નેહ થાય, ત્યારબાદ સંજ્વલન માનનો અને ત્યારબાદ સમકાળે અપ્રત્યાખ્યાનીય-પ્રત્યાખ્યાનીય માયાનો ઉપશમ થાય અને તે જ સમયે સંજ્વલન માયાના બંધ-ઉદય-ઉદીરણનો વિઘ્નેહ થાય, ત્યારબાદ સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળે સંજ્વલન માયાનો પણ ઉપશમ થાય. જે સમયે સંજ્વલન માયાના બંધ-ઉદય-ઉદીરણનો વિઘ્નેહ પામે તે સમયે સંજ્વલન લોભનો ઉદય થાય અને તે લોભનો ઉદય હવે જેટલો સમય રહેવાનો છે તેના ઉદયકાળની અપેક્ષાએ અશ્વકર્ણકરણાદા, કિટ્ટિકરણાદા અને કિટ્ટિવેદનાદા એમ ત્રણ વિભાગ કરે.

(૧) અશ્વકર્ણકરણાદામાં વર્તમાન આત્મા અનંતા પૂર્વરૂપક્રોધમાંથી અપૂર્વરૂપક્રોધ ક્રોધ, એટલે કે અનાદિસંસારમાં પરિભ્રમણ કરતી પૂર્વે કોઈપણ વાર ન કયો હોય તેવાં અનંતશુણ્ણીન રસવાળાં રૂપક્રોધો અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિના વશથી અહિં નવીન બનાવે છે, તે અશ્વકર્ણકરણાદા સમાપ્ત થયે છતાં કિટ્ટિકરણાદામાં પ્રવેશ કરે.

(૨) કિટ્ટિકરણાદામાં વર્તતો આત્મા પ્રતિસમયે પૂર્વ અને અપૂર્વરૂપક્રોધમાંથી પ્રથમાદિક વર્ણણાઓનાં દલિકેને ગ્રહણ કરી એકોત્તરવૃદ્ધિનો ત્યાગ કરવા પૂર્વક અનંતશુણ્ણીન રસવાળાં કરે તે કિટ્ટિઓ ગ્રહેવાય છે. આવી અનંતી કિટ્ટિઓ કરે છે. ત્યારબાદ એટલે આ શુણ્ણસ્થાનકના ચરમસમયે સમકાળે અપ્રત્યાખ્યાનીય-પ્રત્યાખ્યાનીય લોભનો સંપૂર્ણપણે ઉપશમ થાય છે અને તેજ સમયે સંજ્વલન લોભનો બંધ બાદર લોભનો ઉદય તથા ઉદીરણનો વિઘ્નેહ પામે વળી તે સાથે જ કિટ્ટિકરણાદા તથા આ શુણ્ણસ્થાનકની પણ સમાપ્તિ થાય છે.

(૩) ત્યારબાદ લોભ વેદવાના કાળના છેલ્લા-ત્રીજા ભાગમાં પ્રવેશ કરે છે. અને તેને સૂક્ષ્મસંપશય શુણ્ણસ્થાનક કહેવાય છે. અહિં રહેલ આત્મા પ્રતિસમય કેટલીક કિટ્ટિઓને

ઉદય-ઉદીરણા દ્વારા લોગવે છે અને દ્વિતીય સ્થિતિગત કેટલીક કિટ્ટિઓનો ઉપશમ કરે છે એમ આ શુભસ્થાનકના ચરમ સમય સુધીમાં સંપૂર્ણ લોભનો પણ ઉપશમ કરી અગિયારમા શુભસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્રશ્ન:-અનંતાનુભંધિ અપ્રત્યાખ્યાનીય અને પ્રત્યાખ્યાનીય કષાયોનો ઉદય હોય ત્યાં સુધી અનુકંમે સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ તો સાતમા શુભસ્થાનકથી ઉપશમ કેમ કહો છે ?

ઉત્તર:-પ્રથમ તેનો ક્ષયોપશમ હતો હવે ઉપશમ કરે છે.

પ્રશ્ન:-એ બન્નેમાં તફાવત શું છે ?

ઉત્તર:-કર્મનો ઉદય રસથી અને પ્રદેશથી એમ બે પ્રકારે છે. ત્યાં ક્ષયોપશમમાં અનંતાનુભંધિ આદિનો પ્રદેશોદય હોય છે અને રસોદય હોતો નથી જ્યારે ઉપશમમાં પ્રદેશોદય પણ હોતો નથી આ વિશેષતા છે.

પ્રશ્ન:-અનંતાનુભંધિ આદિ કષાયો સર્વઘાતી હોવાથી તેનો પ્રદેશોદય પણ સ્વાવાચ્છં સમ્યક્ત્વાદિ શુભુનો ઘાત કેમ ન કરે ?

ઉત્તર:-તે પ્રદેશોદય તદ્દન મંદશક્તિવાળો હોય છે, જેથી તે સ્વાવાચ્છં શુભુનો અદ્યપ પણ ઘાત કરી શકતો નથી.

આ ઉપશમશ્રેણિ એક ભવમાં બે વાર અને ભવચક્રમાં ઉત્કૃષ્ટથી એક જીવ ચાર વાર કરી શકે છે, તેથી જો ભવમાં ઉપશમ શ્રેણિ કરે તે ભવમાં ક્ષપકશ્રેણિ પણ કરી શકે, પરંતુ સિદ્ધાન્તના અંતે એક ભવમાં ક્ષપક અને ઉપશમ એ બેમાંથી એક જ શ્રેણિ કરી શકે.

આ અગિયારમા શુભસ્થાનકથી શુભસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ થયે પડે તો જો કંમે ચડે તે જ કંમે પડતાં સાતમા-છઠ્ઠા શુભસ્થાનક સુધી આવીને રહે છે અને કોઈક જીવ અનુકંમે પાંચમે અથવા ચોથે આવીને રહે છે-જ્યારે કોઈ સાસ્વાદને આવી મિથ્યાત્વે પણ જાય છે. અને જો ભવક્ષયે કોટલે આગ પૂર્ણ થયે કાળ કરે તો અનુત્તર વિમાનમાં જાય અને ત્યાં પ્રથમ સમયે જ ચોથા શુભસ્થાનકે આવે.

(૧૨) ક્ષીણમોહ વીતરાગ છદ્મસ્થ શુભસ્થાનકઃ—

જેણે મોહનીય કર્મનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરેલ છે અને જેને સર્વથા રાગ-દ્વેષનો પણ અભાવ છે છતાં જ્ઞાનાવરણીય વગેરે શેષ ત્રણ ઘાતિકર્મનો ઉદયછે તેવા આત્માનુ જો શુભસ્થાનક તે ક્ષીણમોહવીતરાગ છદ્મસ્થ શુભસ્થાનક.

આ શુભસ્થાનક ક્ષપકશ્રેણિ દ્વારા જ પ્રાપ્ત થાય છે.

મોહનીય કર્મનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરવા ચોગ્ય ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતી વિશુદ્ધ પરિણામની ધારા તે ક્ષપકશ્રેણિ.

આ શ્રેણિના પશુ દર્શન મોહનીય અને ચારિત્ર મોહનીયના ક્ષય કરવા રૂપ જે વિશાળ છે અને તેથી દર્શન મોહનીયના ક્ષયની અપેક્ષાએ અતુલ્ય શુભસ્થાનકથી ક્ષયકશ્રેણિનો પ્રારંભક પશુ કહી શકાય છે.

ચોથાથી સાતમા સુધીનાં ચાર શુભસ્થાનકમાંથી કોઈ પશુ શુભસ્થાનકે વર્તતા પ્રથમ સંઘયણી, ઝોછામાં ઝોછી આઠ વર્ષની વયવાળો, ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વી, શુદ્ધ ધ્યાન યુક્ત મનવાળો, મનુષ્ય જ આ શ્રેણિનો આરંભ કરી શકે છે. અને તેમાં પશુ જે અપ્રમત્ત અને પૂર્વધર મહાત્મા આ શ્રેણિનો આરંભ કરે તો શુદ્ધધ્યાન યુક્ત હોય છે અન્યથા ધર્મધ્યાન યુક્ત હોય છે.

ચારમાંથી કોઈ પશુ શુભસ્થાનકે વર્તતાં પ્રથમ યથાપ્રવૃત્તિકરણ વગેરે ત્રણ કરણો દ્વારા અનંતાનુબંધિનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરે છે. ત્યારબાદ અનુક્રમે મિથ્યાત્વ, મિશ્ર અને સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો ક્ષય કરે છે.

અહિં જે બદ્ધાંશુ શ્રેણિનો આરંભ કરે અને ચાર અનંતાનુબંધિનો ક્ષય થયા બાદ તથા-વિધ સામગ્રીના અભાવે અટકી જાય અને મિથ્યાત્વ આદિનો ક્ષય ન કરે તો અનંતાનુબંધિના ધીજભૂત મિથ્યાત્વનો ફરીથી ઉદય થવાનો સંભવ હોવાથી મિથ્યાત્વ શુભસ્થાનકે આવી ફરી પશુ મિથ્યાત્વનો બંધ કરે અને જે ચક્રતા પરિણામવાળો હોય તો દર્શનત્રિકનો અવશ્ય ક્ષય કરે જ છે. અહિં જે બદ્ધાંશુ હોય તો સાતના ક્ષયે અવશ્ય અટકે તે વખતે મૃત્યુ પામે અને અપતિત પરિણામવાળો હોય તો દેવગતિમાં અન્યથા પરિણામને અનુસારે અન્ય ગતિમાં પશુ જાય.

દેવ-નરકાશુનો બંધ કયાં પછી સાતનો ક્ષય કરે તો ત્રીજા ભવે અને કવચિત્ પાંચમા ભવે તેમજ યુગલિક મનુષ્ય-તિથિ-આશુ બાંધ્યા પછી જે સાતપ્રકૃતિનો ક્ષય કરે તો ચોથા ભવે સુક્ષિપ્તો જાય, પરંતુ તે ભવમાં તો ચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષય ન જ કરે.

પ્રશ્ન:—અહિં ત્રણે દર્શન મોહનીયનો ક્ષય કર્યો હોવાથી એ સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય કે અસમ્યગ્દષ્ટિ ?

ઉત્તર:—સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય.

પ્રશ્ન:—સમ્યક્ત્વ મોહનીયરૂપ સમ્યક્ત્વનો ક્ષય કર્યો હોવાથી સમ્યગ્દષ્ટિ કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર:—મિથ્યાત્વના જ શુદ્ધ પુંજને ઉપચારથી સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે-તેનો નાશ થયો છે પરંતુ તત્ત્વર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યગ્દર્શન જે આત્માનો શુભ છે તેનો નાશ થયો નથી બલકે તે તો વધુ નિર્મળ થયેલ છે. માટે સમ્યગ્દષ્ટિ જ કહેવાય.

જે બબદ્ધાંશુ હોય તો આ સાતનો ક્ષય કર્યા પછી ચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષય કરવા અવશ્ય યથાપ્રવૃત્તિ આદિ ત્રણ કરણો અપ્રમત્તાદિ ત્રણ શુભસ્થાને અનુક્રમે કરે. ત્યાં અપૂર્વકરણ શુભસ્થાનકે આશુવિના દરેક કશોનો સ્થિતિધાતાદિવડે ઘાત કરે છે, પરંતુ મધ્યમ આઠ કયા-

જોનાં જોની રીતે ઘાત કરે છે કે નવમા શુભસ્થાનકના પ્રથમ સમયે માત્ર પદ્યોપમના અસં-
ખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિ રહે.

ત્યારબાદ તે આઠ કષાયનો ક્ષય કરતાં કરતાં અનિવૃત્તિકરણના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી એકેન્દ્રિય ભાતિ વગેરે સોલ પ્રકૃતિઓનો પ્રથમ ઉદ્ભવના સંક્રમથી અને પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારથી શુભસંક્રમવડે સંપૂર્ણ પછે નાશ કરી બાકી રહેલ આઠ કષાયોનો નાશ કરે, પરંતુ અન્ય આચાર્યોના મતે પ્રથમ સોળ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરતાં કરતાં વચમાં મધ્યમ આઠ કષાયોનો ક્ષય કરી શેષ સોલ પ્રકૃતિઓનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરે, ત્યારબાદ અંતર્મુહૂર્ત કાળે નવ નોકષાય અને ચાર સંવલનનું અંતરકરણ કરે અને તે પછી પુરુષવેદે શ્રેણિનો આરંભ કરનાર પ્રથમ દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલ નપુંસકવેદને ઉદ્ભવનાદારા અને પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિ થયા બાદ શુભસંક્રમદારા અંત-
ર્મુહૂર્તમાં સંપૂર્ણ ક્ષય કરે છે. એ જ પ્રમાણુ અંતર્મુહૂર્તમાં ત્રીવેદનો અને ત્યારબાદ હાસ્ય-
પદ્ધતિનો ક્ષય કરે છે વળી તેના ક્ષયની સાથે જ પુરુષવેદના બંધ ઉદય-ઉદીરણા વિચ્છેદ થાય છે. ત્યારબાદ અવેદક એવો તે સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળે પુરુષવેદનો પણ સંપૂર્ણ ક્ષય કરે છે.

ત્રીવેદે શ્રેણિ માડનાર પહેલાની જેમ પ્રથમ અંતર્મુહૂર્તમાં ત્રીવેદનો ક્ષય કરે છે તેમજ તે જ સમયે પુરુષવેદનો બંધ અટકે છે ત્યાર બાદ અવેદક એવો તે હાસ્યપદ્ધતિ અને પુરુષ-
વેદ એ સાતનો સમકાળે ક્ષય કરે છે. અને નપુંસકવેદે શ્રેણિમાડનાર પ્રથમ કહેલ રીતે જ પ્રથમ નપુંસક અને ત્રીવેદનો એકીસાથે જ ક્ષય કરે છે તથા તે જ સમયે પુરુષવેદનો બંધ-
વિચ્છેદ કરી અવેદક એવો તે ત્યારબાદ હાસ્યપદ્ધતિ અને પુરુષવેદનો સમકાળે ક્ષય કરે છે. અહિં ત્રણ વેદનાં પ્રથમ સ્થિતિમાં રહેલ દલિકને જે વેદનો, ઉદય હોય તેને લોગવાને અને અન્ય જે વેદનાં આવલિકા માત્ર દલિક હોય તેનો સ્તિષ્ઠક સંક્રમથી ક્ષય કરે છે.

હવે પુરુષવેદે શ્રેણિનો આરંભ કરનાર આત્મા બે સમયે અવેદક થાય તે જ સમયથી સંવલન કોષ જેટલો કાળ ઉદયમાં રહેવાનો છે તેટલો કાળના અશ્વકર્ણકરણાદા, કિટ્ટિ-
કરણાદા અને કિટ્ટિવેદનાદા એમ ત્રણ વિભાગ કરે છે.

ત્યાં અશ્વકર્ણકરણાદામાં ઉપરની સ્થિતિમાં રહેલ ચારે સંવલનનાં અનંતા અપૂર્વ સ્પર્શકો કરે છે. અને કિટ્ટિકરણાદામાં વાસ્તવિકરીતે અનંતી છતાં સ્થલભાતિની અપેક્ષાએ એકેક સંવલનની ત્રણ ત્રણ એમ બાર કિટ્ટિઓ કરે છે. જે માનના ઉદયે શ્રેણિનો આરંભક હોય તો સંવલન કોષનો નપુંસકવેદની જેમ ક્ષય કરી શેષ માન આદિની નવ અને જે માયાએ શ્રેણિનો પ્રારંભક હોય તો નપુંસકવેદની જેમ સંવલન કોષ, માનનો ક્ષય કરી માત્ર માયા તથા લોભની છ અને જે લોભે શ્રેણિનો આરંભક હોય તો નપુંસકવેદની જેમ કોષાદિ ત્રણનો ક્ષય કરી માત્ર લોભની ત્રણ કિટ્ટિઓ કરે છે. ત્યારબાદ—

કિટ્ટિવેદનાદામાં વર્ત્તો કોષાદયવાળો આત્મા કોષનાં દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલ ત્રણે કિટ્ટિઓનાં દલિકને અનુક્રમે આકર્ષી પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધી અનુભવે. તેમજ દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલ દલિકને પ્રતિસમયે શુભસંક્રમવડે માનમાં

સંક્રમાવે, પ્રથમ અને દ્વિતીય કિટ્ટિની શેષ રહેલ આવલિકા અતુકમે દ્વિતીય અને તૃતીય કિટ્ટિની પ્રથમ સ્થિતિની પ્રથમ આવલિકા સાથે સ્તિબૂક સંક્રમદ્વારા ભોગવે છે. અને તૃતીય કિટ્ટિની પ્રથમ સ્થિતિની આવલિકાને માનની પ્રથમ સ્થિતિમાં રહેલ પ્રથમ કિટ્ટિના દલિક સાથે સ્તિબૂક સંક્રમથી વેદે છે. અને તૃતીય કિટ્ટિની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે તે જ વખતે સંબલન ક્રોધના બંધ-ઉદય-ઉદીરણાનો વિચ્છેદ થાય છે. ત્યારબાદ સમયન્યૂન જે આવલિકાકાળે સંબલન ક્રોધનો સંપૂર્ણ ક્ષય થાય છે. આ જ પ્રમાણે માન, માયા તથા લોભની પ્રથમ કિટ્ટિ સુધી સમજવું.

ત્યારબાદ લોભનાં દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલ દ્વિતીય કિટ્ટિનાં દલિક ખેંચી પ્રથમસ્થિતિ કરે અને સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધી વેદે તે દ્વિતીય કિટ્ટિને વેદતો લોભના દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલ તૃતીય કિટ્ટિના દલિકની સૂક્ષ્મ કિટ્ટિઓ કરે. લોભની દ્વિતીય કિટ્ટિની પ્રથમ સ્થિતિ સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે તે જ સમયે સંબલન લોભના બંધનો તથા બાદર સંબલન લોભના ઉદય-ઉદીરણાનો વિચ્છેદ થાય તેમજ આ ગુણસ્થાનકની પણ સમાપ્તિ થાય છે.

સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકમાં વર્ત્તો આત્મા પ્રથમ સમયથી જ દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલ લોભનાં સૂક્ષ્મ કિટ્ટિકૃત દલિકોને આકર્ષી પ્રથમ સ્થિતિ બનાવે અને વેદે એમ યાવત આ ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ બંધ અને તે વખતે દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલા લોભની કિટ્ટિઓને સર્વાવવર્ત્તના કરણદ્વારા ઘટાડી સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકના બાકી રહેલ અંત-મુહૂર્ત કાળ પ્રમાણ કરે, ત્યારબાદ મોહનીય કર્મના સ્થિતિઘાતાદિ ન થાય, એમ સમયાધિક આવલિકા આ ગુણસ્થાનકની બાકી હોય ત્યાં સુધી ઉદય-ઉદીરણાથી અને ચરમાવલિકામાં માત્ર ઉદયદ્વારા સંબલન લોભને વેદી આ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે મોહનીય કર્મનો સંપૂર્ણ ક્ષય તેમજ પાંચ જ્ઞાનાવરણીય, ચાર દર્શનાવરણીય, પાંચ અંતરાય, યશઃ કીર્તિ અને ઉચ્ચગોત્ર એ સોળ પ્રકૃતિનો બંધ વિચ્છેદ કરી બારમું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કરે.

આ ગુણસ્થાનકે જ્ઞાનાવરણીય વગેરે શેષ ત્રણ ઘાતિકર્મનો સ્થિતિઘાતાદિકથી નાશ કરતો કરતો આ ગુણસ્થાનકનો અંતમુહૂર્ત પ્રમાણ સંખ્યાતયો ભાગ બાકી રહે ત્યારે સર્વાવવર્ત્તના કરણદ્વારા સ્થિતિને ઘટાડી પાંચ જ્ઞાનાવરણીય, ચાર દર્શનાવરણીય અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદ પ્રકૃતિઓની સ્થિતિ આ ગુણસ્થાનકના શેષ રહેલ કાળ સમાન અને નિદ્રાદિકની સ્થિતિ સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ એક સમયન્યૂન અને કર્મસત્તાની અપેક્ષાએ ચૌદની સમાન રાખે છે. ત્યારબાદ આ ગુણસ્થાનકની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધી ઉપરોક્ત ચૌદ પ્રકૃતિઓને ઉદય-ઉદીરણાથી અને ચરમાવલિકામાં ઉદયથી ભોગવે છે. સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ આ ગુણસ્થાનકના દ્વિચરમસમયે અન્યથા ચરમ સમયે નિદ્રાદિકની સત્તાનો અને શેષ ચૌદ પ્રકૃતિઓની સત્તાનો ચરમસમયે વિચ્છેદ થાય છે.

(૧૩) સયોગિ કેવલી ગુણસ્થાનક:— પૂર્વે રહેલ મન-વચન તથા કાયયોગ હોવા છતાં

જેમને આદેશ ધાતિકર્મના ક્ષયથી નિર્મળ જોતું કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન પ્રગટ થયું છે એવાં આત્માઓનું જે શુદ્ધસ્થાનક તે સયોગિ કેવલી શુદ્ધસ્થાનક.

અહિં કાચયોગ દ્વારા આહાર-નિહાર, વચનયોગદ્વારા દેશના અને મનયોગદ્વારા અન્ય-દેશમાં રહેલ અવધિજ્ઞાની તથા મનઃપર્થવજ્ઞાનીઓએ પૂછેલા પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપે છે.

અંતર્મુદ્ધર્ત આશુ બાકી રહે છે તે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનારને આશ્રયી આ શુદ્ધસ્થાન-કનો જઘન્ય કાળ અંતર્મુદ્ધર્ત છે. અને આઠ વર્ષની વયે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનાર પૂર્વકોઠ વર્ષના આશુવાળાઓને આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટકાળ દેશોન પૂર્વકોઠ વર્ષ પ્રમાણુ છે.

આ શુદ્ધસ્થાનકનો અંતર્મુદ્ધર્તકાળ શેષ રહે ત્યારે કેવલિસમુદ્ધાત કયાં પહેલાં દરેક કેવલિઓ આયોજિકાકરણુ કરે છે. તેને આવર્જિતકરણુ અથવા આવશ્યક કરણુ પણ કહેવાય છે.

જે કેવલિ ભગવંતને આશુબ્ધ કરતાં શેષ વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મો અધિક હોય તે કેવલિ સમુદ્ધાત કરે છે. બીજાઓ કરતા નથી.

ખાંધતી વખતે જ ઉપકર્મને યોગ્ય એવાં વેદનીયાદિ કર્મો ખાંધેલાં હોય છે કે તેનો ભોગવ્યા વિના જ નાશ કરવા છતાં કૃતનાશ, અકૃતાભ્યાગમ કે સુક્તિમાં અનાશ્વાસનો કોઈ પ્રસંગ આવતો નથી.

આશુકર્મ આખા ભવમાં જોકે જ વાર બંધાય છે. અને બીજા કર્મો સમયે સમયે બંધાય છે તેથી અથવા તથાસ્વભાવે જ વેદનીયાદિ કર્મો આશુની સમાન અથવા તેથી અધિક હોય છે પણ આશુબ્ધથી ન્યૂન હોતાં જ નથી.

દરેક કર્મ પ્રદેશોદયથી ભોગવીને ક્ષય કરાય છે પણ રસોદયથી ભોગવીને નહિ, જો રસોદયથી ભોગવીને જ ક્ષય થાય તો જીવ ક્યારે પણ ચોક્ષે જઈ શકે નહિ. ✓

જે ક્રિયામાં ફરીથી ઉત્પન્ન ન થાય તેવી રીતે વિશેષપણે વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મનો ઘાત કરવામાં આવે તે કેવલિ સમુદ્ધાત કહેવાય છે. ✓

કેવલિ સમુદ્ધાત કરતો આત્મા પ્રથમ સમયે પોતાના શરીરમાંથી કેટલાક આત્મપ્રદેશો બહાર કાઢી બહાર તથા પહોળાઈથી શરીર પ્રમાણુ અને લંગાઈથી ચૈત્ત રબળુ પ્રમાણુ દંડ, બીજા સમયે પૂર્વ-પશ્ચિમ અથવા દક્ષિણ-ઉત્તર કપાટ, ત્રીજા સમયે બાકી રહેલ દિશામાં બીજું કપાટ બનાવી મંથન કરે છે. અને ચોથા સમયે, મંથાનના આંતરા પૂરી લોક વ્યાપી થાય છે. ત્યારબાદ પાંચમા સમયે મન્યાનનો, છઠ્ઠા સમયે કપાટનો સાતમા સમયે દંડ રૂપે દરેક આત્મપ્રદેશોનો સંકોચ કરી આઠમા સમયે સ્વશરીરસ્થ થાય છે.

પ્રથમના પાંચ સમય સુધી સમુદ્ધાતના માહાત્મ્યથી સમયે સમયે સ્થિતિઘાત અને રસઘાત કરે છે અને છઠ્ઠા સમયથી આ શુદ્ધસ્થાનકના અરમ સમય સુધી અંતર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણુ અનેક સ્થિતિઘાતો તથા રસઘાતો કરે છે.

આ સમુદ્ધાતમાં ૩૬ પ્રશસ્ત પ્રકૃતિઓના રસનો અપ્રશસ્ત પ્રકૃતિઓમાં નાખી ઘાત કરે છે. આ શુભસ્થાનકેનો અંતર્મુદ્ધર્ત કાળ બાકી રહે છે તેવાં સમુદ્ધાત કરીને અથવા કયાં વિના પણ સર્વ કેવલિઓ લેશ્યાના નિરોધ માટે તથા સમયે સમયે થતા યોગનિમિત્તક સમય પ્રમાણ સાતાવેદનીયના બંધને અટકાવવા માટે યોગનિરોધ કરે છે.

ત્યાં પ્રથમ અંતર્મુદ્ધર્તમાં બાહર કાયયોગથી બાહર મનોયોગ રોકી અંતર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણ સ્વભાવસ્થ રહી પુનઃ તે જ બાહર કાયયોગના બલથી અંતર્મુદ્ધર્તમાં બાહર વચનયોગને રોકી વળી અંતર્મુદ્ધર્ત સ્વભાવસ્થ રહી અંતર્મુદ્ધર્તમાં ઉચ્છવાસ-નિઃશ્વાસને રોકે છે. ત્યારબાદ અંતર્મુદ્ધર્ત તદવસ્થ રહી અંતર્મુદ્ધર્તમાં સૂક્ષ્મ કાયયોગના બળથી અને કેટલાક આચાર્યોના મતે બાહર કાયયોગના બળથી બાહર કાયયોગને રોકે છે.

તે બાહર કાયયોગને રોકતાં પૂર્વસ્પર્શકોની નીચે અંતર્મુદ્ધર્ત કાળ સુધી ઠરેક સમયે અનાદિ સંસારમાં પ્રથમ કોઈવાર ન કયાં હોય તેવી રીતે અત્યંત અદ્ય યોગ કરવા રૂપ અપૂર્વ સ્પર્શકો કરે છે. તે અપૂર્વ સ્પર્શકો પૂર્વ સ્પર્શકોના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલાં જ કરે છે.

ત્યારબાદ પૂર્વ અને અપૂર્વ સ્પર્શકોમાંથી વીચ વ્યાપારની પ્રથમાદિ વર્ગીયો અહંબુ કરી એકોત્તર વૃદ્ધિનો ત્યાગ કરવા પૂર્વક પુનઃ અત્યંત અદ્યયોગ કરવા રૂપ કિટ્ટિઓ અંતર્મુદ્ધર્ત કાળમાં સમયે સમયે અને કુલ પણ સૂચિશ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કરે છે.

યોગકિટ્ટિઓ કયાં બાદ પૂર્વ-અપૂર્વ સ્પર્શકોનો નાશ કરે છે, ત્યારબાદ અંતર્મુદ્ધર્ત કાળસુધી સૂક્ષ્મ કિટ્ટિગત યોગવાળો થાય છે.

અંતર્મુદ્ધર્ત કાળ બાદ સૂક્ષ્મ કાયયોગના બળથી અંતર્મુદ્ધર્તમાં સૂક્ષ્મ મનોયોગને રોકી અંતર્મુદ્ધર્ત સ્વભાવસ્થ રહી પુનઃ અંતર્મુદ્ધર્તમાં તે જ સૂક્ષ્મ કાયયોગથી સૂક્ષ્મ વચનયોગને રોકી ફરીથી અંતર્મુદ્ધર્ત પર્યન્ત તદવસ્થ રહે છે.

સૂક્ષ્મ કાયયોગથી જ અંતર્મુદ્ધર્તકાળમાં સૂક્ષ્મ કાયયોગને રોકતાં સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતી નામે શુકલધ્યાનમાં આરૂઢ થઈ સમયે સમયે કિટ્ટિઓનો નાશ કરે છે. આ ધ્યાનના સામર્થ્યથી આત્મા આત્મપ્રદેશી વહન-ઉદરાદિ શરીરના પોલાણબાજોને પૂરી પોતાના એક તૃતીયાંશ ભાગ પ્રમાણ આત્મપ્રદેશોનો સંકેત કરી સ્વશરીરના બેતૃતીયાંશ ભાગ પ્રમાણ અવગાહના રાખે છે.

આ અંતર્મુદ્ધર્તના અંતે એટલે આ શુભસ્થાનકના અન્ય સમયે (૧) સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતી ધ્યાન (૨) સઘળી કિટ્ટિઓ (૩) સાતાનો બંધ (૪) નામ-ગોત્રની ઉદ્ધરણા (૫) યોગ (૬) શુકલદેશ (૭) સ્થિતિઘાત તથા રસઘાત આ સાતં ભાવો એકી સાથે વિમુક્ત પામે છે અને તે સમયે સત્તાગત સર્વ કર્મો અયોગિ શુભસ્થાનકના કાળ સમાન સ્થિતિવાળાં રહે છે. વળી સત્તા હોવા છતાં અયોગિ શુભસ્થાનકે જેઓનો ઉદય નથી તે પ્રકૃતિઓ સ્વરૂપ સત્તાની અપેક્ષાએ અયોગિ શુભસ્થાનકના કાળથી એક સમય ન્યૂન સ્થિતિવાળાં રહે છે, ત્યારબાદ આત્મા અયોગિકેવલી થાય છે.

(૧૪) અયોગિકેવલી ગુણસ્થાનકઃ—પૂર્વે કહેલ યોગો ન હોય એવા કેવલજ્ઞાનિઓનું જે ગુણસ્થાનક તે અયોગિકેવલિ ગુણસ્થાનક.

આ ગુણસ્થાનકે વર્તમાન આત્મા કર્યોનો ક્ષય કરવા ‘વ્યુપરતક્ષિયા અનિવૃત્તિ નામે શુદ્ધધ્યાનના યોગા પાયા પર આરૂઢ થાય છે અને સ્થિતિઘાત, રસઘાત આદિ કોઈપણ વિશિષ્ટ પ્રકારના પ્રયત્ન વિના ભગવંત અહિં જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય છે તેને અનુભવવા દ્વારા ક્ષય કરે છે અને જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય નથી તેઓને વેદ્યમાન પ્રકૃતિઓમાં સ્તિબ્ધ સંક્રમદ્વારા સંક્રમાવે એમ અયોગિ અવસ્થાના દ્વિચરમ સમય સુધી બાંધેલા ત્યાં દ્વિચરમ સમયે જેનો ઉદય નથી એવી (૭૨) યોગેતર પ્રકૃતિઓનો સ્વરૂપ સત્તાની અપેક્ષાએ વિચ્છેદ થાય છે અને મનુષ્યગતિ વગેરે ઉદયવાળી (૧૩) તેર પ્રકૃતિઓનો સત્તામાંથી ચરમ સમયે નાશ થાય છે. અન્ય આચાર્યોના મતે મનુષ્યાનુપૂર્વિનો ઉદય ન હોવાથી દ્વિચરમ સમયે તેના સહિત (૭૩) તોતેર પ્રકૃતિઓ અને ચરમ સમયે બાકીની બાર પ્રકૃતિઓ સત્તામાંથી નષ્ટ થાય છે.

સ્તિબ્ધ સંક્રમ યોગાની મૂળકર્મની ઉદયવાળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં જ થાય છે, એને પ્રદેશોદય પણ કહેવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે ચૌદ ગુણસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ કરી પછીના સમયે કર્મસંબંધથી યુક્ત થવા રૂપ સહકારી કારણથી ઉપપન્ન થયેલ સ્વભાવ વિશેષથી શિંગના બંધમાંથી છુટા થયેલ ચેરકાની જેમ અહિં જેટલા પ્રદેશને અવગાહી રહેલ છે ઉપર પણ તેટલા જ પ્રદેશોને અવગાહન કરતા કેવલિ ભગવંત સ્વચ્છેદથી તે જ સમયે લોકના અંતે જઈ સાંસ્થિકાળ પર્યંત રહે છે, પરંતુ સંસારના બીજભૂત રાગ-દ્વેષનો સર્વથા અભાવ હોવાથી પુનઃ કર્મબંધના અભાવે ફરી સંસારમાં આવતા નથી.

ચૌદ ગુણસ્થાનકનો કાળ

પ્રથમ ગુણસ્થાનકઃ—અભવ્યને અનાદિ અનંત કાળ, ભવ્યને અનાદિ સાન્ત અને સમ્યક્તેવથી પતિતને સાદિ સાન્ત=જઘન્યથી અંતર્યુદ્ધર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી-દેશોનપુરુષલપરાવર્ત કાળ છે.

સાસ્વાદન-જઘન્યથી ૧ સમય, ઉત્કૃષ્ટથી. ૬ આવલિકા.

મિશ્ર, ક્ષીણમોહ, અને અયોગિ કેવલી-આત્માને જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ કાળ અંતર્યુદ્ધર્ત છે. એટલું વિશેષ કે-અયોગિ ગુણસ્થાનકનો કાળ પાંચ હસ્તશ્વરના ઉચ્ચાર પ્રમાણ અંતર્યુદ્ધર્ત છે.

અવિરતિ સમ્યગદષ્ટિ-જઘન્યથી અંતર્યુદ્ધર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી સાધિક તેત્રીશ સાગરોપમ.

દેશવિરતિ તથા સયોગિકેવલી=જઘન્યથી અંતર્યુદ્ધર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોઠ વર્ષ.

છદ્ધાથી અગિયારમા સુધીનાં છ ગુણસ્થાનકનો જઘન્યથી ચરણની અપેક્ષાએ એક સમય અન્યથા જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ બંને પ્રકારે અંતર્યુદ્ધર્ત.

॥ चतुर्दशजीवस्थानेषु योगानां यन्त्रकम् ॥

[illegible]

॥ चतुर्दशजीवस्थानकेषु उपयोगानां यन्त्रकम् ॥

उपयोग	मतिआद्यान	श्रुत आद्यान	निर्गमआद्यान	मतिआद्यान	श्रुतआद्यान	अवधिआद्यान	अन परवद्यान	हेतुआद्यान	अज्ञादशेन	अवधिदशेन	अवधिदशेन	हेतुदशेन	इस उपयोग
ओष्ठेन्द्रिय सूक्ष्म अपयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	७
ओष्ठेन्द्रिय सूक्ष्म पयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	७
ओष्ठेन्द्रिय व्याहर अपयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	७
ओष्ठेन्द्रिय व्याहर पयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	७
श्रोत्रेन्द्रिय अपयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	७
श्रोत्रेन्द्रिय पयोग	१	१	०	०	०	१	०	०	०	१	०	०	७
श्रोत्रेन्द्रिय अपयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	७
श्रोत्रेन्द्रिय पयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	७
अक्षिरेन्द्रिय अपयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	७
अक्षिरेन्द्रिय पयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	७
असृग्नि पत्रे अपयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	७
असृग्नि पत्रे पयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	७
सृग्नि पत्रे अपयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	७
सृग्नि पत्रे पयोग	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१२
इस उपयोग	१४	१४	१	१	१	१	१	१	७	१४	१	१	

[illegible]

॥ द्वापष्टिमार्गणासु उपयोगानां यन्त्रकम् ॥

मार्गणां उपयोग—	मति अग्रान	श्रुत अग्रान	विक्रमग्रान	मतिग्रान	श्रुतग्रान	अवधिग्रान	अनःपथग्रान	इवग्रान	अग्रदृष्टेन	अग्रदृष्टेन	अवधिदृष्टेन	इवदृष्टेन	इव
नरकगति	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१	१	१	१
तिथिअग्रति	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१	१	१	१
भुक्तभुगति	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१	१	१	१
देवगति	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१	१	१	१
अकृन्दिग्र	१	१	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१
द्वीन्दिग्र	१	१	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१
त्रीन्दिग्र	१	१	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१
चतुरिन्दिग्र	१	१	१	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१
पञ्चेन्दिग्र	१	१	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१
पृथ्वीकाय	१	१	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१
अपकाय	१	१	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१
तेजिकाय	१	१	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१
वायुकाय	१	१	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१
वनस्पतिकाय	१	१	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१
असकाय	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१	१	१	१
अनोयोग	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१	१	१	१
वचनयोग	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१	१	१	१
काययोग	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१	१	१	१
अविद	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१	१	१	१
पुरुषवेद	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१	१	१	१
नपुंसकवेद	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१	१	१	१
क्रोध	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१	१	१	१
मान	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१	१	१	१
माया	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१	१	१	१
लोका	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१	१	१	१
मतिअग्रान	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१	१	१	१
श्रुतअग्रान	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१	१	१	१
विक्रमग्रान	१	०	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१
मतिग्रान	१	०	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१
श्रुतग्रान	०	०	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१
अवधिग्रान	०	०	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१
अनःपथग्रान	०	०	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१
इवग्रान	०	०	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१
साभाविक आरित्र	०	०	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१
छेदापस्थापनीय	०	०	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१
परिहार विमुक्ति	०	०	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१
सूक्ष्मसंपराय	०	०	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१

॥ ચતુર્દશગુણસ્થાનેષુ યોગાનાં યન્ત્રકમ્ ॥

-ગુણસ્થાનકો-	-યોગો-													
	સત્ય મનોયોગ	અસત્ય મનોયોગ	સત્યાસત્ય મનોયોગ	અસત્યાશ્રયા મનોયોગ	સત્ય વચનયોગ	અસત્ય વચનયોગ	સત્યાસત્ય વચનયોગ	અસત્યાશ્રયા વચનયોગ	વૈકિર્તિમય કામયોગ	વૈકિર્ત્ય કામયોગ	આહારકમિષ્ઠ કામયોગ	આહારક કામયોગ	ઓદારિકમિષ્ઠ કામયોગ	ઓદારિક કામયોગ
મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાન	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૦	૦	૧	૧
સારવાદન	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૦	૦	૧	૧
સમ્યગ્ મિથ્યાદષ્ટિ (મિશ્ર)	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૦	૧	૦	૦	૦	૦
અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૦	૦	૧	૧
દેશવિરતિ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૦	૦	૦	૦
પ્રમત્તસંયત	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૦	૦
અપ્રમત્તસંયત	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૦	૧	૦	૧	૦	૦
અપૂર્વકરણ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૦
અનિવૃત્તિઆદર સંપરાય	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૦
સુદ્ધ સંપરાય	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૦
ઉપશાંતકલાય વીતરાગ હ્રસ્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૦
ક્ષીણકલાય વીતરાગ હ્રસ્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૦
સયોગી કેવલિ	૧	૦	૦	૧	૧	૦	૦	૧	૦	૦	૦	૦	૧	૧
અયોગી કેવલિ	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦
કુલ માર્ગશુઓ	૧૩	૧૨	૧૨	૧૩	૧૩	૧૨	૧૨	૧૩	૫	૭	૧	૨	૪	૪

॥ ચતુર્દશગુણસ્થાનકેષુ યોગોનાં યન્ત્રકમ્ ॥

ઉપશેષ ગુણસ્થાનકો	મતિઅધ્યાન	શ્રુત અધ્યાન	વિભાગ્યાન	મતિઅધ્યાન	શ્રુતઅધ્યાન	અવધિઅધ્યાન	સનઃસંવ્યાન	સ્વળાન	ચક્ષુઃશન	અગ્નિચક્ષુઃશન	અવધિચક્ષુઃશન	સ્વલક્ષ્ણ	કેવલ ઉપશેષ
મિથ્યાદષ્ટિ	૧	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦	૫
સારવાદન	૧	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦	૫
મિથ્ર	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૦	૦	૧	૧	૧	૦	૬
અવિરતિ	૦	૦	૦	૧	૧	૧	૦	૦	૧	૧	૧	૦	૬
દેશવિરતિ	૦	૦	૦	૧	૧	૧	૦	૦	૧	૧	૧	૦	૬
પ્રમત્તસંયત	૦	૦	૦	૧	૧	૧	૧	૦	૧	૧	૧	૦	૭
અપ્રમત્તસંયત	૦	૦	૦	૧	૧	૧	૧	૦	૧	૧	૧	૦	૭
અપૂર્વકરણ	૦	૦	૦	૧	૧	૧	૧	૦	૧	૧	૧	૦	૭
અનિવૃત્તિભાદર સંપરામ	૦	૦	૦	૧	૧	૧	૧	૦	૧	૧	૧	૦	૭
સદ્દમ સંપરામ	૦	૦	૦	૧	૧	૧	૧	૦	૧	૧	૧	૦	૭
ઉપદર્શત મોહ	૦	૦	૦	૧	૧	૧	૧	૦	૧	૧	૧	૦	૭
ક્ષીણમોહ	૦	૦	૦	૧	૧	૧	૧	૦	૧	૧	૧	૦	૭
સયોગી	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૦	૦	૦	૧	૨
અયોગી	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૦	૦	૦	૧	૨
કુલ ગુણસ્થાન	૩	૩	૩	૧૦	૧૦	૧૦	૭	૨	૧૨	૧૨	૧૦	૨	

[illegible]

॥ मार्गणस्थानकेषु गुणस्थानकानां यन्त्रयम् ॥

[illegible]

પ્રશ્નોત્તરી

પ્ર-૧ પંચસંગ્રહ નામ કેમ રાખ્યું છે ?

ઉ૦ શતક, સપ્તતિકા, કથાચમ્રાભૂત, સત્કર્મ અને કર્મપ્રકૃતિ આ પાંચ ગ્રંથનો અથવા યોગોપયોગ માર્ગશી, બંધક, બંધવ્ય, બંધહેતુ અને બંધવિધિ એ પાંચ વિષયોનો સંગ્રહ હોવાથી 'પંચસંગ્રહ' નામ છે.

પ્ર-૨ આ ગ્રંથના મૂળકર્તા કોણ ? વર્તમાનમાં આની ઉપર કઈ કઈ ટીકાઓ મળે છે ?

ઉ૦ આ મૂળગ્રંથના કર્તા ચન્દ્રધિ મહત્તરાચાર્ય છે, આની ઉપર સ્વોપનટીકા તથા પૂ૦ શ્રી મલ્લગિરિજી મહારાજએ બનાવેલ એમ બે ટીકા મળે છે.

પ્ર-૩ વીર્ય અને યોગમાં શું તફાવત છે ?

ઉ૦ વીર્યોન્તરાય કર્મના સંપૂર્ણ ક્ષયથી કે ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થયેલ જે વીર્યલગ્નિષ તેને વીર્ય કહેવાય છે. અને મન, વચન, કાયાના અવલંબનદ્વારા જે વીર્યનો વપરાશ જોટલે કે આત્મપ્રદેશોત્તર કુરુણ તે યોગ, અર્થાત્ સકરણવીર્ય તે યોગ, તે તેરમ શુભસ્થાનક સુધીના આત્માઓને જ હોય છે. પરંતુ સિદ્ધ પરમાત્માઓ કે અયોગિ મહાત્માઓને અનન્તવીર્ય હોવા છતાં સકરણવીર્યનો અભાવ હોવાથી તે વીર્યને યોગ કહી શકાય નહિ.

પ્ર-૪ જ્ઞાન અને અજ્ઞાનમાં શું તફાવત છે ?

ઉ૦ આત્મવિકાસમાં ઉપયોગી, વિરતિ પ્રાપ્ત કરાવનાર, અદ્ય કે વિશેષ પ્રમાણમાં જે બોધ તે જ્ઞાન અને તેનાથી વિપરીત અર્થાત્ આત્મવિકાસને રોકનાર, યથેચ્છ બોધ કરાવનાર, સંસારવૃદ્ધિ કરાવનાર જે જ્ઞાન તે અજ્ઞાન.

પ્ર-૫ સામાન્યથી દર્શન અને જ્ઞાન બન્નેમાં બોધ છે તો તે બન્નેમાં શું વિશેષતા છે ?

ઉ૦ કોઈપણ પદાર્થનો ભતિ, લિંગ, આકૃતિ આદિ વિશેષ ધર્મો વિના માત્ર સામાન્ય પણે થતો જે બોધ તે દર્શન અને તે પદાર્થનો ભત્યાદિ અનેક ધર્મો વિશિષ્ટ જે બોધ તે જ્ઞાન.

પ્ર-૬ લગ્નિષ અપર્યાપ્ત અને કરણ અપર્યાપ્તમાં શું વિશેષતા છે ?

ઉ૦ જે જીવ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કર્યા વિના જ મરે તે લગ્નિષ અપર્યાપ્ત કહેવાય અને જે જીવે હજી સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી નથી તેમજ ભવિષ્યમાં કરે અથવા ન પણ કરે તે કરણ અપર્યાપ્ત.

૫-૭ કરણ અપર્યાપ્ત એવ લઘિ પર્યાપ્ત હોય કે લઘિ અપર્યાપ્ત ?

ઉ૦ વર્તમાનમાં કરણ અપર્યાપ્ત હોવા છતાં ભવિષ્યમાં સ્વયંચ પર્યાપ્તિઓ અવશ્ય પૂર્ણ કરવાનો જ હોય તો તે લઘિ પર્યાપ્ત, અને સ્વયંચ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ ન જ કરવાનો હોય તો તે લઘિ અપર્યાપ્ત, અર્થાત્ કરણ અપર્યાપ્ત લઘિ પર્યાપ્ત પણ હોય અને લઘિ અપર્યાપ્ત પણ હોય.

૫-૮ લઘિ અપર્યાપ્ત એવ કરણ અપર્યાપ્ત જ હોય કે કરણ પર્યાપ્ત પણ હોય ?

ઉ૦ લઘિ અપર્યાપ્ત કરણ અપર્યાપ્ત જ હોય પરંતુ કરણપર્યાપ્ત ન હોય, અપેક્ષા વિશેષે હોય પણ ખરો, તે માટે શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ-મહેસાણાથી પ્રકાશિત થયેલ નવ-તરવ ગાથા ૬૬ થી વિવેચન જુઓ.

૫-૯ લઘિ પર્યાપ્ત એવ કરણ અપર્યાપ્ત હોય કે કરણ પર્યાપ્ત ?

ઉ૦ લઘિ પર્યાપ્ત સ્વયંચ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી કરણ અપર્યાપ્ત હોય અને પૂર્ણ થયા બાદ કરણ પર્યાપ્ત હોય.

૫-૧૦ કરણ પર્યાપ્ત એવ લઘિ પર્યાપ્ત હોય કે લઘિ અપર્યાપ્ત ?

ઉ૦ કરણ પર્યાપ્ત એવ લઘિ પર્યાપ્ત જ હોય પણ લઘિ અપર્યાપ્ત ન હોય, અપેક્ષા-વિશેષ માટે ઉપરોક્ત નવતરવ ગાથા ૬૬ થી વિવેચન જુઓ.

૫-૧૧ અસંગી અને સંમૂલ્લિખમાં શું તફાવત છે ?

ઉ૦ ખંનેના શબ્દાર્થ જુદા છે. પરંતુ ભાવ એક જ છે. અર્થાત્ હીલકાલિકી સંસારા વિનાના જીવોને અસંગી કહેવાય છે અને માતા-પિતાના સંયોગ વિના તેમજ દેવશબ્દા તથા કુળીમાં ઉત્પન્ન થયેલ જીવો સિવાયના જીવોને સંમૂલ્લિખ કહેવાય છે. અર્થાત્ દેવ, નરક અને ગર્ભજ તિથ્ય-મતુષ્યો સિવાયના સર્વળા સંસારી જીવો અસંગી અથવા સંમૂલ્લિખ કહેવાય છે.

૫-૧૨ સંગી જીવો ગર્ભજ જ હોય ?

ઉ૦ દેવો અને નારકો ગર્ભજ ન હોવા છતાં સંગી છે એટલે ગર્ભજ હોય તે સંગી જ હોય પરંતુ સંગી હોય તે ગર્ભજ હોય પણ ખરા અને ન પણ હોય.

૫-૧૩ અસંગિ-પચેન્દ્રિયમાં અને અસંગિ-માર્ગણમાં કેટલા અને કયાં કયાં જીવલેદો હોય ?

ઉ૦ અસંગિ-પચેન્દ્રિયમાં પોતાના પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત રૂપ બે અને અસંગિ-માર્ગણમાં સંગિ-પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત વર્ગિત શેષ બાર જીવલેદો હોય.

૫-૧૪ જ્ઞાન, આર્ય તેમજ લઘ્યાદિક માર્ગણોમાં અજ્ઞાન, અવિરતિ અને અલઘ્યાદિકનું શબ્દ શા માટે ?

ઉ૦ જ્ઞાનાદિ ઉપરોક્ત એકેક મૂળમાર્ગણોમાં સર્વ સંસારી જીવોના સમાવેશ કરવાનો હોવાથી તેના પ્રતિપક્ષભૂત અજ્ઞાનાદિ-લેદો પણ શબ્દ-કરેલ છે.

પ્ર-૧૫ અદી દ્રીપની બહાર રહેલ જીવોના તેમજ દેવાદિકના મનના ભાવોને મનઃપર્યવજ્ઞાની જાણી શકે કે નહિ ?

ઉ૦ તિચ્છુ" અદીદ્રીપ પ્રમાણ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં, ઉપર જ્યોતિષયજ્ઞના ઉપરના તળ ભાગ સુધી અને નીચે અધોઞ્ચામ સુધીના ક્ષેત્રમાં રહેલ અગર બહારથી ઉપરોક્ત ક્ષેત્રમાં આવેલ સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયના મનના ભાવોને મનઃપર્યવજ્ઞાની જાણી શકે પણ ઉપરોક્ત ક્ષેત્રની બહાર રહેલ જીવોના નહિ.

પ્ર-૧૬ કેવલજ્ઞાનીને માત્ર કેવલજ્ઞાન જ હોય કે પાંચે જ્ઞાન હોય ?

ઉ૦ કેટલાક આચાર્યોના મતે માત્ર કેવલજ્ઞાન જ હોય જ્યારે કેટલાક આચાર્યોના મતે પાંચે જ્ઞાનો હોય છે.

પ્ર-૧૭ ચક્ષુ અને અચક્ષુદર્શન માર્ગોમાં પ્રથમના બાર શુભસ્થાનક જણાવેલ છે તેા શું કેવલી ભગવતેા ચક્ષુ આદિથી ભેદ કે સાંભળી વગેરે ન શકે ?

ઉ૦ કેવલજ્ઞાન-દર્શનથી સમસ્ત ભાવો જાણતા જ હોય છે-માટે તેઓને કંઈ ભેદ કે સાંભળવા જેવું રહેતું નથી એટલે કે તેના કાર્યને અભાવ હોવાથી ચક્ષુદર્શનાદિ હોવા છતાં તેની વિવક્ષા કરી નથી.

પ્ર-૧૮ એક જ જીવને આઆય સંસારચક્રમાં ચૌદ શુભસ્થાનકમાંથી કયા કયા શુભસ્થાનકેા ઉત્કૃષ્ટથી કેટલીવાર પ્રાપ્ત થઈ શકે ?

ઉ૦ બારમું, તેરમું, ચૌદમું શુભસ્થાનક એક જ વાર, આઠમું, નવમું, દશમું, શુભસ્થાનક ચઢવાની અપેક્ષાએ પાંચ વાર અને ઉપશમ્યેષ્ણિથી પડવાની અપેક્ષાએ પણ ગણીએ તેા કુલ નવ વાર, અગિયારમું શુભસ્થાન ચાર વાર, બીજું શુભસ્થાનક પાંચ વાર છઠું સાતમું સંખ્યાતી વાર, પાંચમું, ચોથું, ત્રીજું અને પહેલું અસંખ્યાતીવાર પ્રાપ્ત થાય, પરંતુ ત્રીજા શુભસ્થાનક માટે સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ કયાંય ભેદમાં આવ્યો નથી.

પ્ર-૧૯ જીવ કયા શુભસ્થાનકે મરી શકે અને કયા શુભસ્થાનકે મરી ન શકે-તેમજ કયા કયા શુભસ્થાનકેા પરભવમાં સાથે લઈ જઈ શકે ?

ઉ૦ મિશ્ર સિવાય એકથી અગિયાર એમ દસ શુભસ્થાનકે મરી શકે અને ચૌદમા શુભસ્થાનકે પણ મરી શકે પરંતુ તે મરણને નિર્વાણ કહેવાય છે ત્રીજે, બારમે અને તેરમે મરતો જ નથી, અને પહેલું, બીજું, ચોથું શુભસ્થાનક લઈ પરભવમાં જઈ શકે છે.

પ્ર-૨૦ સિદ્ધાત્માઓને કયું શુભસ્થાનક હોય ?

ઉ૦ સિદ્ધ પરમાત્માઓને સર્વોત્તમ શુભસ્થાનક હોય છે. પરંતુ અહિં સંસારસ્થ જીવોની અપેક્ષાએજ ચૌદ શુભસ્થાનકેા બતાવવામાં આવ્યાં છે અને તેથી જ સિદ્ધોને શુભસ્થાનક બતાવેલ નથી.

પ્ર-૨૧ વર્તમાનકાળે ભરતક્ષેત્રમાં કેટલાં શુભસ્થાનક હોય ?

૯૦ અહિં જન્મેલાની અપેક્ષાએ ૧ થી ૭ અને અન્યસ્થાને જન્મેલાની અપેક્ષાએ ચૌદે ચૌદે શુભસ્થાનકો પશુ હોઈ શકે.

પ્ર-૨૨ અહિં પાંચમા આરામાં કેટલાં શુભસ્થાનક હોય ?

૯૦ ચૌદ ચૌદ શુભસ્થાનકો હોઈ શકે.

પ્ર-૨૩ અસંજિ-નારકો કોને કહેવાય ? વળી આ જ રીતે અસંજિ-દેવો કહેવાય કે નહિ ?

૯૦ જે અસંજિ પચ્ચિન્દ્રિય પર્યાપ્ત તિથિઓ કાળ કરીને નરકમાં ગયેલા છે તેઓને વ્યવહારથી અસંજિ-નારકો કહેવાય છે પરંતુ વાસ્તવિક રીતે નહિ, એ જ પ્રમાણે અસંજિમાંથી કાળ કરી દેવ થયેલ વ્યતર સુધીના દેવોને અસંજિ-દેવો પણ કહી શકાય એમ લાગે છે.

પ્ર-૨૪ અવધિજ્ઞાની મનના ભાવો જાણી શકે કે નહિ ?

૯૦ અમુક વિશિષ્ટ પ્રકારના અવધિજ્ઞાનીઓ મનના ભાવ જાણી શકે.

પ્ર-૨૫ અવધિજ્ઞાની અને મનઃપર્થવજ્ઞાની એમ બન્ને મનના ભાવો જાણી શકે તો તે બન્નેમાં વિશેષતા શું ?

૯૦ અવધિજ્ઞાની મનના ભાવો જોઈલા અને જે સ્વરૂપમાં જાણે તેનાં કરતાં મનઃપર્થવજ્ઞાની વધારે પ્રમાણમાં અને વધુ સ્પષ્ટ જાણી શકે, તેમજ દરેક મનઃપર્થવજ્ઞાની મનના ભાવો જાણે પણ દરેક અવધિજ્ઞાની મનના ભાવો જાણી શકે નહિ.

પ્ર-૨૬ અવધિ અને મનઃપર્થવ એ બંને જ્ઞાનનો વિષય રૂપી પદાર્થને જ જાણવાનો છે તો તે જ્ઞાનોથી અરૂપી એવા મનના ભાવો શી રીતે જાણી શકાય ?

૯૦ આ બન્ને જ્ઞાનોથી આત્મા સંજિ-પચ્ચિન્દ્રિય જીવોએ મનપણે પરિણામાવેલ મનોવર્ણણાનાં પુદ્ગલોને સાક્ષાત જુએ અને તેના આકારાદિથી ચિંતન કરાયેલ પદાર્થોને અતુમાનથી જાણી શકે.

પ્ર-૨૭ આ દ્વારમાં કયા કયા મતાન્તરો આવેલ છે ?

૯૦ (૧) ઇંદ્રકાર ઉત્પત્તિના બીજ સમયથી સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી મિશ્ર કાયયોગ માને છે જ્યારે અન્ય આચાર્યો શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી મિશ્ર અને પછી શુદ્ધ કાયયોગ માને છે.

(૨) ઇંદ્રકાર અઊર્ધ્વિન્દ્રિય અપર્યાપ્ત વગેરે ત્રણ જીવસ્થાનોમાં ચક્ષુદર્શન માનતા નથી જ્યારે કેટલાક આચાર્યો તેમને પણ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી ચક્ષુદર્શન માને છે.

(૩) ગાથા ૧૧ માં વિલંગ્ગજ્ઞાનમાં આદારિકમિશ્ર હોય નહિ એમ કહેલ છે જ્યારે ગાથા ૧૨ મીની શ્રીકામાં વિલંગ્ગજ્ઞાનમાં આદારિકમિશ્ર હોય તેમ જણાવેલ છે.

(૪) આ ઇંદ્રકારી શ્રીકામાં ચક્ષુદર્શન માર્ગણમાં વૈકલ્પિકમિશ્ર અને આદારિકમિશ્રનો નિષેધ કર્યો છે જ્યારે અતુર્થઃ કર્મઇંદ્રકારીમાં તેનો નિષેધ કરેલ નથી.

(૫) આ અંશમાં જીવસ્થાનકોમાં યેળિ બતાવતાં મનોયોગ સંજ્ઞિ-પચેન્દ્રિય પથો-
પતને અને વચનયોગ પથોપ્ત યેષ્ઠેન્દ્રિયાદિક પાંચ જીવસ્થાનકોમાં અને કાયયોગ
સર્વ જીવસ્થાનકોમાં બતાવેલ છે ત્યારે માર્ગશ્ચા-સ્થાનકોમાં જીવસ્થાનો બતાવતાં
મનોયોગમાં સંજ્ઞિ-પથોપ્ત, અપથોપ્ત યે, વચનયોગમાં પથોપ્ત-અપથોપ્ત વિકલેન્દ્રિય
અને અસંજ્ઞિ પચેન્દ્રિય, એમ આઠ અને કાયયોગમાં એકેન્દ્રિયના માત્ર ચાર જીવ-
સ્થાનક બતાવેલ છે. જ્યારે ચતુર્થ કર્મઅંશમાં વચનયોગમાં પથોપ્ત યેષ્ઠેન્દ્રિયાદિ
માત્ર પાંચ જીવસ્થાનો બતાવેલ છે.

(૬) ભગવતીજી આદિ સૂત્રમાં અવધિદર્શનમાં ૧ થી ૧૨, કર્મઅંશાદિકમાં ૪ થી
૧૨ અને આ જ અંશમાં ગાથા ૨૦ માં ૩ થી ૧૨ અને ગાથા ૩૦ની ટીકામાં ૧
થી ૧૨ શુભસ્થાનક કહ્યા છે.

(૭) અહિં વિભાગજ્ઞાનમાં સંજ્ઞિ-પથોપ્ત એક અને ચતુર્થ કર્મઅંશમાં સંજ્ઞિ-પથોપ્ત
અને અપથોપ્ત એમ બે જીવલેદ કહ્યા છે.

(૮) ઉપશમ સમ્યક્ત્વમાં શતકપૃષ્ઠચૂર્ણી આદિના મતે સંજ્ઞિ-પથોપ્ત એક અને
સપ્તતિકા ચૂર્ણીકાદિના મતે સંજ્ઞિ-અપથોપ્ત-પથોપ્ત એમ બે જીવલેદ હોય છે.

(૯) અહિં તેમજ કર્મઅંશાદિકમાં ક્ષપકશ્રેણિમાં આતપ અને ઉલોતનો ક્ષય નવમા
શુભસ્થાનકે અને અપથોપ્ત તથા અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિનો ચૌદમાના દિવસ સમયે
ક્ષય કહ્યો છે. જ્યારે આવસ્યક ચૂર્ણીકાદે નવમા શુભસ્થાનકે અપથોપ્ત તથા અપ્ર-
શસ્ત વિહાયોગતિનો અને ચૌદમાના દિવસ સમયે આતપ-ઉલોતનો ક્ષય કહ્યો છે.

(૧૦) કેટલાક આચાર્યો ક્ષપકશ્રેણિમાં નવમા શુભસ્થાનકે અપ્રત્યાખ્યાનીય વગેરે
આઠ કષાયોની વચ્ચે થીલુદ્ધિનિકાદિ સોલ પ્રકૃતિઓનો અને કેટલાક આચાર્યો થીલુ-
દ્ધિનિકાદિ સોળ પ્રકૃતિઓની વચ્ચે આઠ કષાયોનો ક્ષય માને છે.

(૧૧) અંશકાર વગેરે ઉપશમશ્રેણિના આરંભક અપ્રમત સંયત જ કહે છે ત્યારે
કેટલાક આચાર્યો ચોથાથી સાતમા શુભસ્થાનકવર્તી જીવો કહે છે.

(૧૨) અહિં તેમજ અન્ય કેટલાક અંશોમાં અનંતાનુબંધિનો ઉપશમ કરીને પશુ
ઉપશમશ્રેણિ કરે છે એમ કહ્યું છે ત્યારે કેટલાક અંશોમાં અનંતાનુબંધિનો ક્ષય
કરીને જ ઉપશમશ્રેણિ માટે છે એમ કહ્યું છે.

(૧૩) કર્મઅંશાદિકના મતે ઉપશમ અને ક્ષપક એમ બંને શ્રેણિઓ એક જ
ભવમાં કરી શકાય જ્યારે સિદ્ધાન્તના મતે એક ભવમાં બેમાંથી એક જ શ્રેણી કરી
શકાય છે.

(૧૪) કેટલાક આચાર્યોના મતે કેવલી ભગવંતને મત્યાદિ ચાર જ્ઞાનો નહિ માત્ર
કેવળજ્ઞાન જ હોય જ્યારે કેટલાક આચાર્યોના મતે પાંચે જ્ઞાનો હોય છે.

(૧૫) અહિં સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદમાં પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ અને સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય એમ ચાર જીવલેદ કહ્યા છે. અને જગવતીજ સૂત્ર વગેરેમાં અસંજ્ઞાનાં અને જીવસ્થાનોમાં નપુંસકવેદ જ કહ્યો છે.

પ્ર-૨૮ મિશ્ર શુદ્ધસ્થાનકે જ્ઞાન હોય કે અજ્ઞાન ?

ઉ૦ જો આ શુદ્ધસ્થાનકે સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ભાગ ઉદયમાં વધુ હોય તો સુખત્વે જ્ઞાન અને જો મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ભાગ વધારે ઉદયમાં હોય તો સુખત્વે અજ્ઞાન, અને જો બંનેનો સરખો ભાગ ઉદયમાં હોય તો અજ્ઞાનમિશ્રિત જ્ઞાન હોય છે. જુઓ આ શ્રદ્ધાની ગા-૨૦ તેમજ તુલસી કૃમંશ્રદ્ધ ગા. ૧૬ ની ટીકા. અને તેથી જ અમોએ કોષ્ટકમાં આ શુદ્ધસ્થાનકે નવ ઉપયોગ જણાવ્યા છે.

પ્ર-૨૯ વર્તમાનમાં ભરતક્ષેત્રમાં જન્મેલાને કેટલા ચારિત્ર હોય ?

ઉ૦ ઈર્ષવરિક સામાયિક ચારિત્ર તથા બંને પ્રકારનું છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય.

પ્ર-૩૦ દરેક કેવલિઓ કેવલિ સમુદ્ધાત કરે જ ?

ઉ૦ જે કેવલિ જાગવતોને આયુધ્ય કરતાં શેષ ત્રણ અઘાતી કર્યોની સ્થિતિસત્તા વધારે હોય તેઓ કરે, બીજાઓ ન કરે.

પ્ર-૩૧ આયોજિકાકરણ એટલે શું ? તેનાં બીજા કયા નામો છે ?

ઉ૦ કેવલીની દંષ્ટરૂપ મર્યાદાવડે અત્યંત પ્રશસ્ત મન-વચન-કાર્યનો વ્યાપાર, તે આયોજિકાકરણ, એનાં આવરણકરણ અને આવર્જિતકરણ એમ બે બીજા નામો છે.

પ્ર-૩૨ અપૂર્વ સ્પર્શક એટલે શું ?

ઉ૦ અનાદિ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા જીવે અંધ દ્વારા કોઈપણ વાર ન કર્યા હોય તેનાં સત્તામાં રહેલ કર્મપુણ્યલોને રસાંશની એકોત્તર વૃદ્ધિનો ત્યાગ કર્યો વિના અત્યંત હીન રસવાળાં કરવાં તે અપૂર્વસ્પર્શક.

પ્ર-૩૩ સંમૂર્ચિમ મનુષ્યો કયાં ઉત્પન્ન થાય ?

ઉ૦ ગર્ભજ મનુષ્યોના ચૌદ અશુચિસ્થાનોમાં.

પ્ર-૩૪ અપૂર્વકરણ શુદ્ધસ્થાનકમાં 'વદસ્થાનપતિત'માં સંખ્યાતશુદ્ધહીન વગેરે આવે છે તે તે શી રીતે હોય ? તે દ્વાન્ત સાથે સમજાવો.

ઉ૦ જેટલી સંખ્યા હોય તેમાંથી માત્ર સંખ્યાતમા ભાગ અસંખ્યાતમા ભાગ અને અનંતમા ભાગ પ્રમાણ માત્ર સંખ્યા રહે તેને જ શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં સંખ્યાત-શુદ્ધહીન વગેરે અનુકરે કહેવાય છે, જેમ-અસલી મૂળ સંખ્યા એક લાખની હોય અને અસતકલ્પનાએ દશની સંખ્યાને સંખ્યાત, સોની સંખ્યાને અસંખ્યાત અને હજારની સંખ્યાને અનંત કલ્પીએ તો લાખને દશ રૂપ સંખ્યાતી સંખ્યાએ ભાગતાં, દશહજાર આવે, તે લાખની અપેક્ષાએ સંખ્યાતમે ભાગ છે અને તેજ સંખ્યાતશુદ્ધ હીન કહેવાય, એ જ પ્રમાણે લાખને સો રૂપ અસંખ્યાતી સંખ્યાએ

ભાગતાં એક હબર આવે તે લાખની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતમે ભાગ છે તેમજ અસંખ્યાતશુણ્ણીન કહેવાય અને તે જ લાખની સંખ્યાને હબર રૂપ અનંત સંખ્યાએ ભાગતાં સો આવે તે લાખની અપેક્ષાએ અનંતભાગ છે તેને જ અનંતશુણ્ણીન કહેવાય.

પ્ર-૩૫ કૌંઠક વ્યક્તિએ ‘ગાય’ શબ્દ સાંભળ્યો અને કૌંઠક વ્યક્તિએ ‘ઘટ’ પદાર્થ જોયો અહિં આ બંને વ્યક્તિઓને કયું જ્ઞાન થયું કહેવાય ?

ઉત્તર ‘ગાય’ શબ્દ સાંભળવા છતાં અને ‘ઘટ’ પદાર્થ જોવા છતાં અનુક્રમે ‘ગાય’ શબ્દ થી અમુક પ્રકારનો ‘ગાય’ પદાર્થ વાચ્ય છે અને ‘ઘટ’ પદાર્થથી જોનો વાચક અમુક શબ્દ છે આવો બોધ ન થાય ત્યાં સુધી મતિજ્ઞાન અને ઉપદેશક બોધ થાય ત્યારે શ્રુતજ્ઞાન થયું કહેવાય.

પ્ર-૩૬ યથાપ્રવૃત્તાદિકં ત્રણ કરણમાંથી અભવ્ય છવ કેટલાં કરણ કરે ?

ઉત્તર અભવ્યછવો માત્ર યથાપ્રવૃત્તકરણ કરે.

પ્ર-૩૭ સામાયિક કેટલા પ્રકારનાં છે ?

ઉત્તર શ્રુત, સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ એમ ચાર પ્રકાર છે.

પ્ર-૩૮ અભવ્યછવો ચારમાંથી કયું સામાયિક પામે, તેનાથી તેમને શું લાભ થાય ?

ઉત્તર અભવ્યો ચારમાંથી માત્ર શ્રુત સામાયિક પ્રાપ્ત કરે, તેનાથી સાદા નવ પૂર્વસુધીનો અભ્યાસ કરી શકે.

પ્ર-૩૯ અભવ્યો નવે તરવો માને કે નહિ ?

ઉત્તર અભવ્યો મોક્ષ સિવાય વધુમાં વધુ આઠ તરવો માને.

પ્ર-૪૦ અભવ્ય છવો જો મોક્ષને ન માને તો પછી ચારિત્ર શા માટે સ્વીકારે ? અને તેથી શું લાભ થાય ?

ઉત્તર અભવ્યો તીર્થંકર પરમાત્માની ઋદ્ધિ તેમજ તેઓશ્રી પાસે આવતા મહર્ષિક દેવો તેમજ ઇન્દ્રાદિકને જોઈને શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માની ઋદ્ધિ અથવા દેવ-ઇન્દ્રાદિક પશું પ્રાપ્ત કરવા દ્રવ્ય ચારિત્રનો સ્વીકાર કરે છે, પણ ભાવચારિત્રનો નહિ, અને તેથી નવ ગ્રેવેયક સુધીનાં સુખો મેળવી શકે છે.

પ્ર-૪૧ બંધાયેલ બધાં જ કર્મ લોગવવાં પડે કે લોગવ્યા વિના પણ ક્ષય થાય ?

ઉત્તર બંધાયેલ બધાં જ કર્મ પ્રદેશથી અવરૂપ લોગવવાં જ પડે પણ રસથી લોગવે પણ ખરા અને લોગવ્યા વિના પણ ક્ષય થાય.

પ્ર-૪૨ જોવું કયું કર્મ છે કે જે આખા ભવમાં એક જ વાર બંધાય ?

ઉત્તર આશુબ્ય કર્મ.

પ્ર-૪૩ સ્તિબૂદ્ધકંઠમ અને પ્રદેશોદયમાં શું ફેર છે ?

ઉત્તર કંઈ પણ ફેર નથી, બંને એક જ છે.

પ્ર-૪૪ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પાંચમાંથી કેટલાં અને કયા કયા ચારિત્ર હોય.

ઉત્તર ચાવતકથિક સામાયિક, સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત એ ત્રણ ચારિત્ર હોય.

ચોદસવિહાવિ જીવા વિવંધગા તેસિમંતિમો મેઓ ।

ચોદસહા સઁવે હુ કિમાઈસંતાઈપયનેયા ॥૧॥

ચતુર્દશવિધા અપિ જીવા વિવંધકાસ્તેષામન્તિમો મેદઃ ।

ચતુર્દશા સર્વેઽપિ હુ કિમાદિસદાદિપદજ્ઞેયાઃ ॥૧॥

અર્થ—ચોદ પ્રકારના જીવો કર્મના બંધક છે. તેમાંનો અંતિમ ભેદ ચોદ પ્રકારે છે. સઘળા જીવભેદો કિમ્ આદિ, અને સત્ આદિ પદોથી જાણવા યોગ્ય છે.

ટીકાતુ—જેનું સ્વરૂપ પહેલા દ્વારની પાંચમી ગાથાની ટીકામાં કહ્યું છે, તેવા અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ બાહર કોઈન્દ્રિયાદિ ચોદ પ્રકારના જીવો જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠે પ્રકારના કર્મના બંધક-બાંધનારા છે. તે ચોદ પ્રકારના જીવોમાંનો અંતિમ ભેદ જે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિયચેન્દ્રિય છે, તે મિથ્યાદષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકના ભેદે ચોદ પ્રકારે છે તથા પૂર્વોક્ત સૂક્ષ્મ કોઈન્દ્રિયાદિ ચોદ પ્રકારના જીવો, તેમજ ગુણસ્થાનકના ભેદે મિથ્યાદષ્ટિ આદિ જીવો 'કિમ્' આદિ અને 'સત્પદપ્રપણા' આદિ 'દ્વારે' વડે યથાર્થ સ્વરૂપે સમજવા યોગ્ય છે, તે હવે પછી સમજાવે છે. ૧

જે ક્રમથી વર્ણન કરવા પ્રતિજ્ઞા કરી હોય તે ક્રમથી વર્ણન કરવું જોઈએ. એ ન્યાયે પહેલા 'કિમ્' આદિ પદોવડે જીવની પ્રપણા કરે છે—

કિં જીવા ? ઉવસમમાઈઈહિં ભાવેહિં સંજુયં દઢવં ।

કસ્સ ? સરૂવસ્સ પહુ કેણન્તિ ? ન કેવઈ કયાઁ ॥૨॥

કિં જીવાઃ ? ઉપશમાદિમિમૈવૈઃ સંયુતં દ્રવ્યમ્ ।

કસ્ય ? સ્વરૂપસ્ય પ્રશ્નઃ કેનેતિ ? ન કેનાપિ કૃતાસ્તુ ॥૨॥

અર્થ—જીવ કો શું છે ? ઉપશમાદિ ભાવો વડે સંયુક્ત દ્રવ્ય તે જીવ છે. કોનો પ્રશ્ન છે ? સ્વરૂપનો પ્રશ્ન છે. કોણે બનાવ્યો છે ? કોઈએ બનાવ્યો નથી.

ટીકાતુ—કિમ્ આદિ પ્રશ્નો દ્વારા જીવના સ્વરૂપને જાણાવે છે તેમાં પહેલો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—

૧ દ્વારે જોડે જીવરૂપ વર્ણન સમજવાના પ્રકાર. જીવનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ સમજવા માટે આવ્યા આવ્યા અનેક પ્રકારની પૂત્રીયાયોગે ગોઠવણ કરી છે, તેમાંથી આદિ કિમ્ આદિ અને સત્પદપ્રપણા આદિ પ્રકારો વડે જીવનું સ્વરૂપ સમજાવે છે.

પ્રશ્ન—જીવ એ શું છે-જીવનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—ઔપશમિક, ઔદયિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, અને પારિણામિક ભાવો વડે યુક્ત જે દ્રવ્ય તે જીવ કહેવાય છે. એટલે કે આ ભાવોમાંથી જે ત્રણ ચાર કે પાંચ ભાવો જેની અંદર હોય છે, તે જીવ કે આત્મા કહેવાય છે.

શંકા—ઔદયિકભાવ નિગોદથી માંડી સઘળાં સંસારી જીવોને હોય છે, અને ઔપશમિક તો કેટલાકનેજ હોય છે, તો પછી ગાથાની શરૂઆતમાં ઔદયિક ભાવને છોડી શા માટે ઔપશમિકભાવનું ગ્રહણ કર્યું છે ?

ઉત્તર—જીવનું સ્વરૂપ જણાવતાં તેનું એવું સ્વરૂપ જણાવવું જોઈએ કે જે અસાધારણ હોય. કારણ કે એ પ્રમાણે અસાધારણ સ્વરૂપ જણાવે તોજ અન્ય પદ્ધતિથી જીવ ભિન્ન છે એવું સમજાય, અન્યથા ન સમજાય. આ હેતુથી ઔદયિકાદિ ગ્રહણ ન કરતાં ઔપશમિકાદિ ભાવોનું ગ્રહણ કર્યું છે.

એજ હકીકત સ્પષ્ટ કરે છે—ઔદયિક અને પારિણામિક એ બે ભાવ તો અજીવદ્રવ્યમાં પણ ઘટે છે, માટે તે ભાવો શરૂઆતમાં ગ્રહણ કર્યાં નથી. ક્ષાયિકભાવ ઔપશમિક ભાવપૂર્વક જ થાય છે, કારણ કે કોઈ પણ જીવ ઉપશમભાવ પામ્યા વિના ક્ષાયિકભાવ પ્રાપ્ત કરતોજ નથી. કેમકે અનાદિ મિથ્યાત્વી પ્રહેલીવાર ઉપશમ સમ્યક્ત્વજ પ્રાપ્ત કરે છે; માટે તેને પણ શરૂઆતમાં ન મૂક્યો. ક્ષાયોપશમિકભાવ ઔપશમિકભાવથી અત્યંત ભિન્ન નથી, તેથી શરૂઆતમાં ઔપશમિક ભાવનું ગ્રહણ કર્યું છે.

પ્રશ્ન ૨—જીવો કેના પ્રભુ-સ્વામિ છે ?

ઉત્તર—જીવો પોતાના સ્વરૂપનાજ પોતે સ્વામિ છે. આ નિશ્ચયનયનો અભિપ્રાય છે. કારણ કે કોઈથી છુટા થયેલા આત્માઓ કોઈ કોઈના સ્વામિ નથી, પરંતુ તથાસ્વભાવે પોતાના સ્વરૂપનાજ પોતે સ્વામિ છે. સંસારમાં જે સ્વામિ-સેવકભાવ જણાય છે, તે કર્મરૂપ ઉપાધિથી ઉત્પન્ન થયેલો હોવાથી ઔપાધિક છે, વાસ્તવિક નથી.

પ્રશ્ન ૩—જીવોને કોણે બનાવ્યા છે ?

ઉત્તર—જીવોને કોઈએ બનાવ્યાજ નથી, પરંતુ આકાશની જેમ અકૃત્રિમ છે. હંમેશાં એક નિયમ છે કે ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુનો જરૂર નાશ થાય. જો જીવ ઉત્પન્ન થયેલો હોય તો તેનો પણ નાશ થાય. પરંતુ તેનો કોઈકાળે નાશ થતો નહિ હોવાથી અકૃત્રિમ છે.

૧ જે વસ્તુને જે સ્વરૂપ એટલે કે જે ગુણ અથવા ધર્મ બતાવવામાં આવે તે સ્વરૂપ તે જાતની દરેક વસ્તુમાં હોય અને તે સિવાયની વસ્તુમાં ન જ હોય તો તે અસાધારણ સ્વરૂપ કહેવાય, જેમ- ઉપયોગ એ જીવનું સ્વરૂપ છે, તો સઘળા જીવોમાં અધિક વા ન્યૂન પ્રમાણમાં કોઈને કોઈ ઉપયોગ અવશ્ય હોય છે અને જીવ સિવાયની વસ્તુમાં ઉપયોગ હોતો જ નથી, માટે ઉપયોગ એ જીવનું અસાધારણ સ્વરૂપ કહેવાય.

ટીકાકાર મહારાજ લખે છે કે—જીવો અકૃત્રિમ છે તેવું, યુક્તિપૂર્વક સવિસ્તૃત સ્વરૂપ ધર્મસંબંધિની ટીકામાં કહ્યું છે, ત્યાંથી બેઈ લેવું. અહિં અંથગૌરવના લયથી કહેવામાં આવ્યું નથી. ૨

કતથ સરીરે લોષ વ હંતિ કેવચિર સઽવકાલં તુ ।

કઙ્ઘ ભાવજુયા જીવા દુગંતિગચડપંચમીસેહિં ॥૩॥

કુઝ ? શરીરે લેકે વા મવન્તિ કિયચિરં ? સઽવકાલં તુ ।

કતિમાવયુતા જીવાઃ ? દ્વિકત્રિકચતુષ્ચમિષ્ઠૈઃ ॥૩॥

અર્થ—જીવ કયાં રહે છે ? શરીર અથવા લોકમાં રહે છે. કેટલો કાળ જીવ રહેવાનો છે ? ? સર્વકાળ રહેવાનો છે. કેટલા ભાવ યુક્ત જીવો હોય છે ? બે ત્રણ ચાર કે પાંચ ભાવ યુક્ત જીવો હોય છે.

ટીકાનું—પૂર્વની ગાથામાં જીવનું સ્વરૂપ સમજવા ત્રણ પ્રશ્નો કરી તેના ઉત્તર આપ્યા છે. આ ગાથામાં બીજા ત્રણ પ્રશ્નો કરી તેના ઉત્તર આપે છે.

પ્રશ્ન ૪—જીવો કયાં રહે છે ?

ઉત્તર—જીવો પોત-પોતાના શરીરમાં રહે છે, અથવા લોકમાં રહે છે. તેમાં સામાન્ય વિચાર કરતાં જીવો લોકમાં રહે છે, અલોકમાં નહિ. કારણ કે તથાસ્વભાવે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, જીવ અને પુદ્ગલોનો અલોકમાં અભાવ છે. વિશેષ વિચાર કરતાં પોત-પોતાનો જીવ પોતપોતાના શરીરમાં રહે છે, પોતાના શરીરથી બંધાર રહેતો નથી. કારણ કે શરીરના પરમાણુઓ સાથે આત્મપ્રદેશોનો પાણી અને દૂધની જેમ પરસ્પર એકાકાર સંબંધ છે.

કહ્યું છે કે—જીવ અને પુદ્ગલ પરસ્પર એકાકારરૂપે રહેલા છે, તેમાં આ જીવ છે અને આ શરીર છે એવો વિભાગ થઈ શકતો નથી. જેમ પાણી અને દૂધ એકાકારરૂપે રહેલા છે તેમાં આ પાણી અને આ દૂધ એવો વિભાગ થઈ શકતો નથી.

પ્રશ્ન ૫—જીવો કેટલાકાળ પર્યંત જીવરૂપે રહેશે ? તેનો નાશ ક્યારે થશે ?

ઉત્તર—સર્વદા જીવો જીવરૂપે રહેશે, કોઈ કાળે તેઓનો નાશ થશે નહિ. અહિં ત્રીજા પ્રશ્નના ઉત્તરવડે જીવો અનંતકાળથી છે એમ કહ્યું. અને આ પ્રશ્નના ઉત્તરવડે અનંતકાળપર્યંત જીવો જીવરૂપે રહેવાના છે એ કહ્યું. તાત્પર્ય એ કે જીવોને કોઈએ બનાવ્યા નથી તેથી અનાદિ કાળથી છે, અને અનંતકાળ પર્યંત રહેવાના છે. એટલે કે અનાદિ અનંત છે, એમ સમજવું.

બ્યારે એમ છે ત્યારે યુક્ત અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા આત્માઓ પણ પોતાની એ સ્થિતિમાંથી કોઈ કાળે નહ થશે નહિ, પરંતુ હંમેશ માટે જ્ઞાન દર્શન આદિ પોતાના સ્વરૂપ-

માંજ રહેશે, એમ માનવું બોધ્યું. આ કહેવાવડે કેટલાક બૌદ્ધાદિ અન્ય દર્શનીઓનું ખંડન કર્યું છે, એમ સમજવું.

તેઓ આ પ્રમાણે કહે છે—‘જોલવાઈ ગયેલાં દીવો પૃથ્વીમાં નીચે જતો નથી, આકાશમાં ઉંચે જતો નથી, પરંતુ ત્યાંજ રહ્યો છતો સ્નેહ-તેલના ક્ષય થવાથી જોલવાઈ જાય છે. તેમ સ્નેહ-રાગદ્વેષના ક્ષય થવાથી નવૃત્તિ-ચોક્ષને પ્રાપ્ત થયેલાં આત્મા પણ પૃથ્વીમાં નીચે જતો નથી, આકાશમાં ઉંચે જતો નથી, તેમ કોઈ દિશા કે વિદિશામાં પણ જતો નથી, પરંતુ ત્યાંજ રહ્યો છતો દીવાની જેમ જોલવાઈ જાય છે, અથવા તેનો નાશ થાય છે.’ તથા ‘અરિહંતાના મરણોન્મુખ ચિત્તનું પ્રતિસંધિ-અનુસંધાન હોતું નથી, પરંતુ દીવાનો જેમ નિર્વાણ-નાશ થાય છે, તેમ ચિત્ત-આત્માનો મોક્ષ થાય છે.’

આ મતવાળાઓ તેલ થઈ રહેવાથી જોલવાઈ ગયેલાં દીવાની જેમ આત્માનો મોક્ષ માને છે. આ મત પ્રમાણે આત્માનો મોક્ષ થયા પછી આત્મા જેવી વસ્તુ રહેતી નથી. આ કથનનું ‘આત્મા અનાદિ અનંત છે’ એમ કહેવાવડે ખંડન કર્યું છે. કારણ કે બે વસ્તુ સત્ છે તેનો કોઈ કાળે નાશ થતો નથી. પર્થાવ્ય-અવસ્થાઓ ભલે બદલાયા કરે પરંતુ મૂળ દ્રવ્ય કાયમ રહે છે.

પ્રશ્ન—જીવો ઉપશમાદિ કેટલા ભાવોવડે યુક્ત હોય છે ?

ઉત્તર—કેટલાક જીવો બે ભાવ યુક્ત, તેમ કેટલાક ત્રણ અને ચારે ભાવ યુક્ત હોય છે, અને કેટલાક પાંચે ભાવ યુક્ત પણ હોય છે.

પ્રશ્ન—ઉપશમાદિ કેટલા ભાવો છે ? તેનું શું સ્વરૂપ છે ? અને તેનો દ્વિક-ત્રિકાદિ યોગ શી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર—ઉપશમાદિ છ ભાવો છે. તે આ પ્રમાણે—ઔદયિક, ઔપશમિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, પારિણામિક અને સાંનિધાતિક, હવે તેનું સ્વરૂપ કહે છે, તે આ પ્રમાણે—

૧ ઔદયિકભાવ-કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલાં બે જીવસ્વભાવ. જેમ કોઈના ઉદયથી આત્મા કોંધી, રાગના ઉદયથી રાગી વિગેરે. તે બે ભેદ છે. ૧ ઉદય, ૨ ઉદયનિબ્ધન તેમાં ઉદય એટલે પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે કૃણ આપવા માટે સન્મુખ થયેલા કર્મોના કૃણનો તે તે રૂપે અનુભવ કરવો. તે અહિં ઉદય શબ્દથી સ્વાર્થમાં ઇકલ્પ પ્રત્યય કરી ઔદયિક શબ્દ બનાવેલ છે. અને કર્મોના ઉદયવડે ઉત્પન્ન થયેલાં બે જીવસ્વભાવ તે ઉદયનિબ્ધન. અહિં તેન નિર્વૃત્ત ઇકલ્પ પ્રત્યય કરી ઔદયિક શબ્દ બનાવ્યો છે, એમ સર્વત્ર સમજવું. ઉદયનિબ્ધન બે ભેદ છે.—૧ જીવવિષયક, ૨ અજીવવિષયક. તેમાં નરકગતિ આદિકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ નારકવ્ય આદિ પર્થાવ્યના પરિણામરૂપ જીવવિષયક ઔદયિક ભાવ છે. કારણ કે નારકવાદિ જીવના ભાવો-પર્થાવ્યો નરકગતિ આદિ કર્મોના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા છે, તેથી વેલાવિક છે, સ્વાભાવિક નથી.

આર્થે પ્રથોમાં કહ્યું છે કે-‘ઔદયિક ભાવતુ’ શુ’ સ્વરૂપ છે? ઔદયિકભાવ બે ભેદે કહ્યો છે. તે આ પ્રમાણે-૧ ઉદય, ૨ ઉદયનિબ્ધન. ઉદય એટલે શું? આઠ પ્રકારની કર્મ પ્રકૃતિ-ઓના ક્રમનો અનુભવ કરવો તે ઉદયરૂપ ઔદાયિક ભાવ છે. ઉદયનિબ્ધન બે ભેદે કહ્યો છે. ૧ જીવવિષયક ઉદયનિબ્ધન, ૨ અજીવવિષયક ઉદયનિબ્ધન. જીવોદયનિબ્ધન ઔદાયિક એટલે શું? જીવોદયનિબ્ધન ઔદાયિકભાવ અનેક ભેદે જણાવેલ છે, તે આ પ્રમાણે-નારકપણું, તિર્યચપણું, મનુષ્યપણું, દેવપણું, પૃથ્વીકાયપણું, અપૃથ્વીકાયપણું, તેજાકાયપણું, વાયુકાયપણું, વનસ્પતિકાયપણું, ત્રસકાયપણું, કોષકષાયિ, માનકષાયિ, માયાકષાયિ, લોભકષાયિ, અંબેલી, પુરુષવેદિ, નપુંસકવેદિ, કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા, શુકલ લેશ્યા, મિશ્રલેશ્યા, અવિરતિપણું, અજ્ઞાનિપણું, આહારકપણું, છગ્રસ્થપણું, સયોગિપણું, સંસારાવસ્થા અને અસિદ્ધાવસ્થા. આ બધા ભાવો જીવને કર્મોના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા છે, તેથી તે જીવોદય નિબ્ધન કહેવાય છે. અજીવોદયનિબ્ધન એટલે જીવે થકુણ કરેલા ઔદાયિકાદિ શરીરમાં કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ જે વર્ણાદિ પરિણામ. તે આ પ્રમાણે-ઔદાયિકાદિ શરીર ચોગ્ય પુદ્ગલોનું અહ્ય, તે પુદ્ગલોનો તે તે શરીરરૂપે પરિણામ, તથા શરીરમાં વર્ણ ગદ્ય રસ અને સ્પર્શરૂપ પરિણામ, આ સઘળું કર્મના ઉદય સિવાય થતું નથી, તેથી તે અજીવોદયનિબ્ધન ઔદાયિકભાવ કહેવાય છે.

૨. ઔપશમિકભાવ બે ભેદે છે. ૧ ઉપશમ, ૨ ઉપશમનિબ્ધન. તેમાં શાબ્દી ઠંકારેલા અગ્નિની જેમ કર્મની સર્વથા અનુદયાવસ્થા, પ્રદેશથી પણ ઉદયનો જે અભાવ તે ઉપશમ, એટલે કે કર્મને ઓવી સ્થિતિમાં મૂકી દેવા કે રસથી કે પ્રદેશથી ક્રૂણ ન આપે તે ઉપશમ. આવા પ્રકારના ઉપશમને સર્વોપશમ કહેવામાં આવે છે, અને તે મોહનીયકર્મનોજ થાય છે. બીજા કોઈ કર્મનો થતો નથી. કહ્યું છે કે-‘સર્વોપશમ મોહનીયનોજ થાય છે.’ અહિં ઉપશમ શબ્દને સ્વાર્થમાં ઇકણ પ્રત્યય કરવાથી ઔપશમિક શબ્દ બને છે. કર્મના સર્વથા ઉપશમ થવા વડે ઉત્પન્ન થયેલ જે જીવસ્વભાવ તે ઉપશમનિબ્ધન. અને તે કોષાદિ કષાયોના ઉદયનો સર્વથા અભાવ થવાથી તેના ક્રૂણરૂપે ઉત્પન્ન થયેલ પરમ શાંત અવસ્થારૂપ જીવનો પરિણામ વિશેષ છે. અહિં ઉપશમ શબ્દથી તેનું નિર્વૃત્ત અર્થમાં ઇકણ પ્રત્યય થઈ ઔપશમિક શબ્દ બન્યો છે. તે ઔપશમિકભાવ અનેક પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે-ઉપશાંત વેદ, ઉપશાંત કોષ, ઉપશાંતમાન, ઉપશાંતમાયા, ઉપશાંતલોભ, ઉપશાંત દર્શનમોહનીય, ઉપશાંતચારિત્ર મોહનીય. અહિં વેદ અને કોષાદિ ચારિત્રમોહનીયનો સર્વથા ઉપશમ થવાથી ઉપશમભાવતુ’ યથાખ્યાત ચારિત્ર, અને દર્શનમોહનીયનો સર્વથા ઉપશમ થવાથી ઉપશમભાવતુ’ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે.

૩. ક્ષાયિક ભાવ પણ બે ભેદે છે. ૧ ક્ષય, ૨ અને ક્ષયનિબ્ધન. તેમાં ક્ષય એટલે કર્મોના સર્વથા અભાવ. ક્ષય એજ ક્ષાયિકભાવ. અને કર્મોનો સર્વથા અભાવ થવાથી તેના ક્રૂણરૂપે ઉત્પન્ન થયેલ જીવનો જે વિચિત્ર પરિણામ વિશેષ તે ક્ષયનિબ્ધન. તે આ પ્રમાણે-કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મના સર્વથા ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલ કેવળજ્ઞાનિત્વ એ પ્રમાણે કેવળદર્શનિત્વ, ક્ષીણમતિજ્ઞાનાવરણત્વ, ક્ષીણશ્રુતજ્ઞાનાવરણત્વ, ક્ષીણઅધિજ્ઞાનાવરણત્વ, ક્ષીણમનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણત્વ

ચાલત ક્ષીણવીર્યોતરાત્વ, અને સુકતત્વ, આ સઘળા ભાવો કર્મનો સર્વથા નાશ થવાથી તેના ક્ષણરૂપે ઉત્પન્ન થયેલા છે તેથી તે ક્ષયનિબ્બન્ન કહેવાય છે. અહિં ક્ષયથી ઉત્પન્ન થવા વડે થયેલા જે છવ સ્વભાવ તે ક્ષાયિકભાવ એવો વ્યુત્પત્ત્યર્થ થાય છે.

૪ ક્ષાયોપશમિકભાવ પણ બે પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે ૧ ક્ષયોપશમ, ૨ અને ક્ષયોપશમનિબ્બન્ન. તેમાં ઉદયમાં આવેલા કર્મોંશનો ક્ષય અને ઉદયમાં નહિ આવેલા કર્મોંશનો વિપાક આશ્રય જે ઉપશમ તે ૧ ક્ષયોપશમ. અને તે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય, અને અંતરાય એ ચાર ઘાતિકર્મોંનોજ થાય છે, અન્ય કર્મોંનો થતો નથી. ક્ષયોપશમ એજ ક્ષાયોપશમિક, સ્વાર્થમાં ઇકલ્પ પ્રત્યય દરવાથી થાય છે. તથા ઘાતિકર્મોંના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ મતિજ્ઞાનાદિ લઘિધરૂપ આત્માનો જે પરિણામવિશેષ તે ક્ષયોપશમનિબ્બન્ન કહેવાય છે.

સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે કે-‘ક્ષયોપશમનિબ્બન્ન એ શું છે ? ક્ષયોપશમનિબ્બન્ન અનેક પ્રકારે કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે-જ્ઞાનોપશમિક આભિનિર્ભોધિકજ્ઞાનલઘિ, એ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાનલઘિ, અવધિજ્ઞાનલઘિ, મનઃપર્યવજ્ઞાનલઘિ, ક્ષાયોપશમિક મતિઅજ્ઞાનલઘિ, ક્ષાયોપશમિક શ્રુતઅજ્ઞાનલઘિ, ક્ષાયોપશમિક વિભંગજ્ઞાન લઘિ, ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દર્શનલઘિ, ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્મિથ્યાદર્શનલઘિ, ક્ષાયોપશમિક સામાયિકલઘિ, ક્ષાયોપશમિક છેદાપર્યાપનીયલઘિ, ક્ષાયોપશમિક પરિહારવિશુદ્ધિકલઘિ, ક્ષાયોપશમિક સૂક્ષ્મસંપરાયલઘિ, ક્ષાયોપશમિક દેશવિરતિલઘિ, ક્ષાયોપશમિક દાનલઘિ, ક્ષાયોપશમિક લાભલઘિ, ક્ષાયોપશમિક લોભલઘિ,

૧ ઉદયમાં આવેલા કર્મોંના ક્ષય અને ઉદયમાં નહિ આવેલાનો ઉપશમ તે ક્ષયોપશમ કહેવાય. અહિં ઉપશમ શબ્દના બે અર્થ કરવા બોલ્યો. ૧ ઉપશમ એટલે ઉદયપ્રાપ્ત કર્મોંના ક્ષય અને સત્તામાં રહેલા કર્મોંને પરિણામને અનુસરી હીન શક્તિવાળા કરી એવી સ્થિતિમાં મૂકવા કે સ્વરૂપે કળ ન આપે. આ અર્થ મોહનીય કર્મોંમાં લાગુ પડે છે. મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુભવિ આદિ પાર કષા યોના ક્ષયોપશમ થાય છે, ત્યારે તેઓના ઉદય પ્રાપ્ત અંશને પરિણામને અનુસરી હીન શક્તિવાળા કરી એવી સ્થિતિમાં મૂકે છે કે સ્વરૂપત. કળ ન આપે ત્યારેજ સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ આરિનરૂપ શુભો ઉત્પન્ન થાય છે.

ઉપશમનો બીજો અર્થ-ઉદયપ્રાપ્ત અંશનો ક્ષય અને ઉદય અપ્રાપ્ત અંશને પરિણામને અનુસરી માત્ર હીન શક્તિવાળા કરવા. આ અર્થે શેષ ત્રણ ઘાતિ કર્મોંને લાગુ પડે છે. તેઓના ઉદય પ્રાપ્ત અંશનો ક્ષય કરે છે, અને ઉદય અપ્રાપ્ત અંશને પરિણામાનુસાર હીન શક્તિવાળા કરે છે, તેઓને સ્વરૂપતઃ કળ ન આપી શકે તેવી સ્થિતિમાં મૂકેલા નહિ હોવાથી તેઓને રસોદય પણ હોય છે, છતાં શક્તિ ઓછી કરેલી હોવાથી શુભના વિઘાતક થતા નથી. જેટલા પ્રમાણમાં તેઓની શક્તિ ઓછી કરી છે, તેટલા પ્રમાણમાં મતિજ્ઞાનાદિ શુભો પ્રગટ થાય છે, એટલા માટે આ ત્રણ કર્મોંના ઉદયાલુપક ક્ષયોપશમ કહેવાય છે. ક્ષયોપશમ ઘાતિકર્મોંનોજ થાય, અઘાતિનો નહિ. કારણ કે ઘાતિ કર્મોંના ક્ષયોપશમ થાય તો શુભો ઉઘાડો થાય છે. અઘાતિ કર્મોં કાષ્ટ શુભને દબાવતા નથી જેથી તેના ક્ષયોપશમની જરૂર હોય ? તેઓ તો વધારે સ્થિતિ કે વધારે રસવાળા હોય તોજ પોતાને કરવા ચોખ્ખા કાર્ય કરી શકે છે, માટે અઘાતિ કર્મોંના ક્ષયોપશમ હોષ શકતો નથી.

૨ મિથ્યાત્વનો ઉદય નહિ હોવાથી સમ્યગ્મિથ્યાદર્શન લઘિને અહિં ગણેલ છે.

ક્ષાયોપશમિક ઉપલોગલઘ્નિ, ક્ષાયોપશમિક વીર્યલઘ્નિ, ક્ષાયોપશમિક પંડિતવીર્યલઘ્નિ,^૧ એ પ્રમાણે બાલ વીર્યલઘ્નિ, બાલપંડિતવીર્યલઘ્નિ, ક્ષાયોપશમિક ઔત્રેન્દ્રિયલઘ્નિ,^૨ એ પ્રમાણે અક્ષુધન્દ્રિયલઘ્નિ, ક્ષાણેન્દ્રિયલઘ્નિ, બિન્હાધન્દ્રિયલઘ્નિ, સ્પર્શનેન્દ્રિયલઘ્નિ ઇત્યાદિ. આ બધા બાલો ધાતિકર્મના ક્ષાયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલા હોવાથી ક્ષાયોપશમનિબ્ધન કહેવાય છે.

૫. પરિણામર્જ-અવસ્થિત વસ્તુનું પૂર્વ અવસ્થાના ત્યાગ કરવાવડે ઉત્તરાવસ્થાને કથંચિત્ પ્રાપ્ત થવું તે, એટલે કે પોતાના મૂળ સ્વરૂપને છોડ્યા વિના પૂર્વ અવસ્થાના ત્યાગ પૂર્વક ઉત્તર અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવી તે પરિણામ કહેવાય છે.

કહ્યું છે કે-‘પોતાના મૂળ સ્વરૂપને છોડ્યા વિના અર્થોત્તર-અન્ય સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થવું તે પરિણામ કહેવાય. સર્વથા એકજ અવસ્થામાં રહેવું, અથવા સર્વથા અન્ય સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થવું, તે રૂપ પરિણામ અર્થે જ્ઞાનિઓને ઇષ્ટ નથી.’

પરિણામ શબ્દને સ્વાર્થમાં ઇકલ્પ પ્રત્યય કરવાથી પરિણામ એજ પારિણામિક ભાવ કહેવાય છે. તેના સાદિ અને અનાદિ એવા બે ભેદ છે. તેમાં ઘી ગોળ ચોખા આસવો અને ઘટાદિ પદાર્થોની નવા બુનાપણા આદિ અવસ્થાઓ, તથા વર્ષધર પર્વત, ભવન, વિમાન, ફૂટ, અને રત્નપ્રકા આદિ પૃથ્વીઓની પુદ્ગલોના મળવા વિખરવાવડે થયેલી અવસ્થાઓ, તથા ગંધર્વનગર-આકાશમાં થતી ભિન્ન ભિન્ન આકૃતિઓ, સંક્યારાગ, ઉલ્કાપાત, ગર્જના, મહિકા-ધ્રુમસ, દિગ્દાહ-દિશામાં દેખાતો અગ્નિ, વિશ્રળી, ચંદ્રપરિવેષ-ચંદ્ર ફરતુ જે ગોળ કુંડાળ થાય છે તે, સૂર્ય પરિવેષ, ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહણ, ઇન્દ્રધનુષ્ય ઇત્યાદિ અનેક અવસ્થાઓ આદિ પારિણામિક ભાવે છે. કેમકે તે તે ભતના પરિણામો અસુક અસુક વખતે થાય છે વળી તેનો નાશ થાય છે. અથવા તેમાં પુદ્ગલોના મળવા વિખરવાવડે ઓછાવત્તાપણુ-ફેર-ફરો થયા કરે છે. તથા લોકસ્થિતિ, અલોકસ્થિતિ, ભવ્યત્વ, અભવ્યત્વ, જીવત્વ, ધર્મોસ્તિકાયત્વ ઇત્યાદિરૂપ જે આવો છે તે અનાદિ પારિણામિકભાવે છે. કારણ કે તેના સ્વરૂપમાં કોઈ ભતનો ફેરફાર થતો નથી. પોતપોતાના સ્વરૂપમાંજ રહે છે.

૬ સન્નિપાત એટલે અનેક ભાવોનું મળવું, તે વડે થયેલ તે સાન્નિપાતિક છક્રો ભાવ છે. તાત્પર્ય એ કે ઔદચિકાદિ ભાવોના જે આદિના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલ જે અવસ્થા વિશેષ તે સાન્નિપાતિક કહેવાય છે. કોઈપણ જીવમાં એકે ભાવ હોતો જ નથી, પરંતુ બે ત્રણ આર કે પાંચ ભાવો હોય છે.

૧ મિથ્યાત્વી જીવના વીર્યવ્યાપારને બાલવીર્ય કહેવામાં આવે છે. સમ્યક્ત્વી અને દેશવિરતિના વીર્યવ્યાપારને બાલપંડિત, અને સર્વવિરતિ સુનિના વીર્યવ્યાપારને પંડિતવીર્ય લઘ્નિ કહેવામાં આવે છે. આ સઘળી લઘ્નિનો સામાન્ય વીર્યલઘ્નિમાં સમાવેશ થાય છે, પરંતુ સ્પષ્ટતા ખાતર ભિન્ન ગણાવેલ છે.

૨ આ લઘ્નિનો મતિદાન લઘ્નિમાં સમાવેશ થઈ જાય છે, કારણ કે આ સઘળી લઘ્નિઓ મતિદાનાવસ્થાના ક્ષાયોપશમથી થાય છે. પરંતુ વિશેષ સ્પષ્ટતા ખાતર જુદી ગણાવેલ છે.

૧ ન્યારે ભવક્ષિત પદાર્થના અનેક ભેદો હોય છે અને તે ભેદોમાંના ક્યારેક કોઈ પણ એક, ક્યારેક કોઈ પણ બે, એમ ચાલત ક્યારેક દરેક ભેદોનો વિચાર કરવાનો હોય છે ત્યારે તે વિવક્ષિત

આ પાંચે ભાવોના સામાન્યથી દ્વિકાદિ સંયોગે છબીસ ભાંગા થાય છે. તે આ પ્રમાણે—
 બેના સંયોગે દશ, ત્રણના સંયોગે દશ, ચારના સંયોગે પાંચ, અને પાંચના સંયોગે એક.

બેના સંયોગે થતા દશ ભાંગા આ પ્રમાણે—૧ ઔદયિક ઔપશમિક, ૨ ઔદયિક ક્ષાયિક, ૩ ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક ૪ ઔદયિક પારિણામિક, ૫ ઔપશમિક ક્ષાયિક, ૬ ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક, ૭ ઔપશમિક પારિણામિક, ૮ ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક, ૯ ક્ષાયિક પારિણામિક, ૧૦ ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક.

ત્રણના સંયોગવાળા દશ ભાંગા આ પ્રમાણે—૧ ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક ક્ષાયિક, ૨ ઔદયિક ઔપશમિક, ક્ષાયોપશમિક, ૩ ઔદયિક ઔપશમિક પારિણામિક, ૪ ઔદયિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક, ૫ ઔદયિક ક્ષાયિક પારિણામિક, ૬ ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક, ૭ ઔપશમિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક, ૮ ઔપશમિક ક્ષાયિક પારિણામિક, ૯ ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક, ૧૦ ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક.

ચારના સંયોગથી થતા પાંચ ભાંગા તે આ—૧ ઔદયિક ઔપશમિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક, ૨ ઔદયિક ઔપશમિક ક્ષાયિક પારિણામિક, ૩ ઔદયિક ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક ૪ ઔદયિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક, ૫ ઔપશમિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક. સરવાળે પચ્ચીસ.

પદાર્થના એક એક ભેદ આશ્રયી, બેબે ભેદના, ત્રણ ત્રણ ભેદના એમ યાવત તે પદાર્થના ભેદના ભેદો હોય છે ત્યાં સુધીના ભેદોના ભાંગાઓ બનાવવામાં આવે છે, આવા ભાગાઓ અનુક્રમે એક સંયોગી દ્વિસંયોગી, ત્રિસંયોગી ઇત્યાદિ નામથી ઓળખાય છે.

તે એક સંયોગી આદિ ભાંગા કેટલા થાય તે જાણવા નીચે લખેલ પદ્ધતિ ધણી ઉપયોગી છે.

જે વિવક્ષિત પદાર્થના એક-દ્વિસંયોગી આદિ ભાંગા બનાવવા હોય તે પદાર્થના ભેદોની સંખ્યા પ્રમાણે એકથી ચારની ક્રમશઃ અંક સ્થાપના કરવી. તે અંકોની બરાબર નીચે ઉલટાક્રમે (પશ્ચાત્તુર્વર્ત્તિ) અંકોની સ્થાપના કરવી, નીચેના અંકમાં જે સર્વથી પ્રથમ અંક છે તેની સંખ્યા પ્રમાણે એક સંયોગી ભાંગા થાય, હવે તે જ સંખ્યાને તેની પછી સ્થાપન કરેલ અંક વડે ગુણી તેની સમઞ્ચેત્તિએ રહેલ ઉપરની સંખ્યાવડે ભાગતાં જે સંખ્યા આવે તે દ્વિસંયોગી ભાગાની સંખ્યા જાણવી, તે દ્વિસંયોગી ભાગાની સંખ્યાને તેની પછી સ્થાપન કરેલ સંખ્યાવડે ગુણી તેની સમઞ્ચેત્તિએ રહેલ ઉપરની સંખ્યા વડે ભાગતાં ત્રિસંયોગી ભાગા આવે આ રીતે પછી પછી સ્થાપન કરેલ સંખ્યાવડે ગુણુકાર કરી તેની તેની સમઞ્ચેત્તિએ રહેલ ઉપરની સંખ્યાવડે ભાગતાં ચતુઃસંયોગી આદિ ભાંગા આવે.

જેમ 'લાવ'ના સંખ્યામાં વિચાર કરતાં 'લાવો' પાંચ છે તેથી અનુક્રમે એકથી પાંચ સુધીના અંકોની સ્થાપના કરવી. જેમકે—૧ ૨ ૩ ૪ ૫. આ અંકોની બરાબર નીચે ઉલટાક્રમે તે જ અંકો સુક્રમ. જેમકે ૫ ૪ ૩ ૨ ૧, નીચેના અંકોમાં સર્વ પ્રથમ ૫ નો અંક છે માટે એક સંયોગી ભાંગા ૫ થાય, તે પના અંકને તેની પછી સ્થાપન કરેલ અંક ૪ છે તેથી તેના વડે ગુણતાં $૫ \times ૪ = ૨૦$ થાય હવે તે ૨૦ ને તે ચારની સમઞ્ચેત્તિએ ઉપર રહેલ સંખ્યા ૨ વડે ભાગતાં $૨૦ \div ૨ = ૧૦$ એટલે ત્રિસંયોગી ભાંગા ૧૦ થાય, એ $૧૦ \times ૨ = ૨૦ \div ૪ = ૫$, ચતુઃસંયોગી ભાંગા ૫ થાય, $૫ \times ૧ = ૫ \div ૫ = ૧$ પંચસંયોગી ભાગો ૧ થાય, આ રીતે વિવક્ષિત પદાર્થમાં એક દ્વિસંયોગી આદિ ભાંગાઓ જાણી શકાય.

તથા પાંચે ભાવોના સંયોગથી થતો એક ભંગ કુલ છબીસ ભાંગ થાય છે.

આ ભાંગામાંથી દ્વિક સંયોગિ એક, ત્રિક સંયોગિ બે, ચતુઃ સંયોગિ બે, અને પંચ સંયોગિ એક એમ છ ભાંગાજ ઘટે છે, યીજા ઘટતા નથી. માત્ર ભંગ રચના આશ્રયિને જ બતાવ્યા છે. ઘટતા ભાંગાના જ્ઞાન માટે પણ તે રચના ઉપયોગિ છે.

હવે કયો ભંગ કેાને ઘટે છે તે બતાવે છે—દ્વિક સંયોગિ ભાંગામાંથી ક્ષાયિક પારિણામિક એ નવમો ભાંગો સિદ્ધો આશ્રયી ઘટે છે. ચારિત્ર, દાનાદિ લઘિધ, ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ, સિદ્ધોને કેવળજ્ઞાન દર્શન, ક્ષાયિક ભાવે છે, અને જીવત્વ પારિણામિક ભાવે છે.

ત્રિકસંયોગિ ભાંગામાંનો ઔદયિક ક્ષાયિક પારિણામિક એ પાંચમો ભંગ તથા ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક એ છઠ્ઠો ભંગ એમ બે ભાંગા સંભવે છે. તેમાં પાંચમો ભંગ કેવળિ આશ્રયિ જાણવો. તેઓને મનુષ્યગતિ આદિ ઔદયિક ભાવે, જ્ઞાન દર્શન આદિ ક્ષાયિકભાવે, અને જીવત્વ ભવ્યત્વ એ પારિણામિક ભાવે છે તથા છઠ્ઠો ભંગ ચારે ગતિના સંસારિ જીવ આશ્રયિ જાણવો. તેઓને નારકત્વાદિ પર્થાય ઔદયિકભાવે, ઇન્દ્રિય મતિજ્ઞાનાદિ ક્ષાયોપશમિકભાવે, અને જીવત્વ ભવ્યત્વ કે અભવ્યત્વ પારિણામિકભાવે હોય છે. આ કારણથી આ ભંગ ગતિના ભેદે ચાર પ્રકારે થાય છે. તે આ પ્રમાણે—નરકગતિમાં ઔદયિકભાવે નારકીપણું, ક્ષાયોપશમિક ભાવે ઇન્દ્રિયાદિ અને પારિણામિકભાવે જીવત્વ ભવ્યત્વ અથવા જીવત્વ અભવ્યત્વ હોય છે. તિર્થંચગતિમાં ઔદયિકભાવે તિર્થંચોનિત્વ, ક્ષાયોપશમિકભાવે ઇન્દ્રિયાદિ, અને પારિણામિક ભાવે જીવત્વાદિ ઘટે છે. આ પ્રમાણે દેવ અને મનુષ્ય ગતિ આશ્રયી પણ વિચાર કરી લેવો.

આજ ત્રણ ભાંગામાં ચોથો ક્ષાયિકભાવ ભેડીએ ત્યારે ચતુઃસંયોગ ભંગ થાય છે. તે આ—ઔદયિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક. આ ચતુઃસંયોગે થતા છ ભાંગામાંનો ચોથો ભંગ છે.

આ ભાંગો પણ પૂર્વોક્ત ત્રિક સંયોગિ ભાંગાની જેમ ગતિના ભેદે ચાર પ્રકારે થાય છે. તેમાં ઔદયિકભાવે મનુષ્યત્વાદિ ક્ષાયિકભાવે સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયોપશમિકભાવે મતિજ્ઞાનાદિ અને પારિણામિકભાવે જીવત્વ અને ભવ્યત્વ હોય છે.

પૂર્વોક્ત ત્રિક સંયોગિ ભાંગા સાથે ઔપશમિકભાવ ભેડીયે ત્યારે પણ ચતુઃસંયોગિ ભંગ થાય છે, અને તે આ—ક્ષાયોપશમિક ઔપશમિક ઔદયિક પારિણામિક. આ ચતુઃસંયોગિ ભાંગામાંનો ત્રીજો ભંગ છે.

આ ભંગ પણ પૂર્વોક્ત ભાંગાની જેમ ગતિના ભેદે ચાર પ્રકારે થાય છે. માત્ર એટલું વિશેષ છે કે—ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વના સ્થાને ઉપશમસમ્યક્ત્વ જાણવું.

પંચસંયોગિ ભાંગો ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વે ઉપશમશ્રેણિ માંડનારનેજ ઘટે છે અન્યત્ર ઘટતો નથી. તે ભાંગો આ પ્રમાણે—ઔદયિક ઔપશમિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક.

તેમાં ઔદયિકભાવે મનુષ્યગતિ આદિ, ઔપશનિકભાવે ચારિત્ર. ક્ષાયિકભાવે સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયો-પશનિકભાવે મતિજ્ઞાનાદિ, અને પારિણામિકભાવે જીવત્વ અને ભવ્યત્વ હોય છે.

આ પ્રમાણે અવાંતર ભાંગાના ભેદોની અપેક્ષાએ કુલ પંદર ભંગ ઘટે છે.

કહ્યું છે કે—‘ઔદયિક ક્ષાયોપશનિક અને પારિણામિક એ એક ભંગ ચાર ગતિના ભેદે ચાર પ્રકારે છે. એ ત્રણની સાથે ક્ષાયિક ભેદતાં ચતુઃસંયોગિ ભંગના પણ ચાર ભેદ થાય છે. અથવા ક્ષાયિકને સ્થાને ઉપશમ ભેદતાં પણ ચાર ગતિના ભેદે ચાર ભેદ થાય છે. ૧ આ પ્રમાણે બાર તથા ઉપશમશ્રેણિને પંચસંયોગિ એક ભંગ, કેવળિ મહારાજને ત્રિક સંયોગિ એક ભંગ, અને સિદ્ધને દ્વિક સંયોગિ એક ભંગ, આ પ્રમાણે સાન્નિપાતિકભાવના પંદર ભેદ ઘટે છે.’ ૨.

આ પ્રમાણે પંદર ભંગની અપેક્ષાએ દ્વિક ત્રિક ચતુષ્ક અને પંચકરૂપ સાન્નિપાતિકભાવ-યુક્ત જીવો હોય છે. ગાથામાં એજ હકીકત કહી છે. ‘દુગતિગચ્છવંચમોસેર્હિ’ એ ત્રણ ચાર અને પાંચ ભાવવદે યુક્ત જીવો હોય છે.

આ પ્રમાણે ભાવોનું સ્વરૂપ, તેના દ્વિક સંયોગે થતા ભાંગા, તથા કયા કયા ભાંગાઓ કેવી રીતે ઘટે છે તે કહ્યું. હવે ત્રીજી ગાથામાં જીવો ક્યાં રહે છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જીવો શરીરમાં રહે છે એમ કહ્યું છે. એ પ્રશ્નગથી જે જીવો જેટલા શરીરમાં સંભવે છે તેનું પ્રતિપાદન કરે છે—

સુરનેરશ્યા તિસુ તિસુ વાડપણિંદિતિરિવલ્લ ચડ ચડસુ ।

મળુયા પંચસુ સેસા તિસુ તળુસુ અવિગ્ગહા સિદ્ધા ॥૪॥

સુરનારકાશ્વિષુ ત્રિષુ વાયુપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યચ્ચઃ ચતુશ્ચતુષ્ણુ ।

મનુજાઃ પચ્ચસુ શેષાશ્વિષુ તતુષ્વવિગ્રહાઃ સિદ્ધાઃ ॥ ૪ ॥

અર્થ—દેવો અને નારકો ત્રણ ત્રણ શરીરમાં હોય છે. વાયુ અને પંચેન્દ્રિયતિર્યચ્ચો ચાર ચાર શરીરમાં હોય છે. મનુષ્યો પાંચ શરીરમાં અને શેષ જીવો ત્રણ શરીરમાં હોય છે. સિદ્ધ ભગવાન અશરીરી છે.

ટીકાનુ—દેવો અને નારકો ત્રણ ત્રણ શરીરમાં હોય છે, અર્થાત્ તેઓને ત્રણ ત્રણ શરીર હોય છે. તે ત્રણ શરીરો આ—તૈજસ, કાર્મણ અને વૈકિય.

વાયુકાયના જીવોને અને ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચોને ચાર ચાર શરીર હોય છે. તેમાં ત્રણ શરીર પૂર્વે કહ્યાં તે અને ચોથું ઔદારિક શરીર હોય છે. અહિં વૈકિય શરીર વૈકિય-લબ્ધિ સંપન્ન વાયુકાય અને ગર્ભજ તિર્યચ્ચોને હોય છે, બધાને હોતું નથી.

મનુષ્યોને પાંચ શરીર હોય છે. તેમાં વૈકિયશરીર વૈકિયલબ્ધિવાળાને, અને આહારક-

શરીર આહારકલ્પિત સંપન્ન ઔદૃષ્ટ્યરૂપે હોય છે. ઔદારિક તૈજસ્ય કાર્મણ્ય એ ત્રણ શરીર તો સામાન્યતઃ સઘળા તિથ્ય અને મનુષ્યોને હોય છે.

શેષ એકેન્દ્રિય બેધન્દ્રિય તેધન્દ્રિય ચૈરિન્દ્રિય અસંશ્લિષ્ટ પંચેન્દ્રિય તિથ્ય અને અસંશ્લિષ્ટ મનુષ્યોને ઔદારિક તૈજસ્ય અને કાર્મણ્ય એમ ત્રણ ત્રણ શરીર હોય છે.

તથા નષ્ટ થયા છે સઘળા કર્મમલરૂપ કલક જેઓને એવા સિદ્ધોને એક પણ શરીર હોતું નથી. ૪

આ પ્રમાણે કિમ્ આદિ પદોવડે પ્રરૂપણા કરી. હવે સત્પદાદિ પદોવડે પ્રરૂપણા કરે છે. સત્પદાદિ નવ પદો આ પ્રમાણે છે. ૧ સત્પદપ્રરૂપણા, ૨ દ્રવ્યપ્રમાણ, ૩ ક્ષેત્ર, ૪ સ્પર્શના, ૫ કાળ, ૬ અંતર, ૭ ભાગ, ૮ ભાવ, અને ૮ અદ્યત્વ, તેમાં પહેલાં સત્પદપ્રરૂપણા કરે છે—

પુઢવાઙ્ ચઙ્ ચઙ્હા સાહારણવર્ણપિ સંતયં સયયં ।

પત્તેયપજ્જપજ્જા દુવિહા સેસાઙ્ ડવવન્ના ॥ ૫ ॥

પૃથિવ્યાદયસ્ત્વારશ્ચતુર્ધા સાધારણવનમપિ સન્તઃ સતતમ્ ।

પ્રત્યેકપર્યાપ્તકાર્યાપ્તિકા દ્વિવિધાઃ શ્લેષાસ્તૂપપન્નાઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ—પૃથિવીકાયાદિ ચાર ચાર પ્રકારે, સાધારણ વનસ્પતિકાય ત્રણ ચાર પ્રકારે, પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય પર્થોપ્ત અપર્થોપ્ત એમ બે પ્રકારે નિરંતર વિદ્યમાન હોય છે. અને શેષ છવો પહેલાંના ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે, ઉપજતાની બાજના સમજવી.

ટીકાનુબ—શુભસ્થાનકોમાં શુભોની વિદ્યમાનતાનો જે વિચાર તે સત્પદપ્રરૂપણા કહેવાય છે.

તેમાં પૃથ્વીકાય, આકાશ, તેજકાય, અને વાયુકાય એ દરેક સૂક્ષ્મ અને બાહર તથા પર્થોપ્ત અને અપર્થોપ્તના ભેદે ચાર ચાર પ્રકારે છે, કુલ સોળ ભેદ થાય છે તથા સાધારણ વનસ્પતિકાય ત્રણ સૂક્ષ્મ અને બાહર તથા પર્થોપ્ત અને અપર્થોપ્તના ભેદે ચાર પ્રકારે છે. તથા પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય પર્થોપ્ત અપર્થોપ્ત એમ બે ભેદે છે. કુલ એકેન્દ્રિયના આવીસ ભેદ થાય છે.

તે દરેક ભેદ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા, અને ઉત્પન્ન થતા એમ બન્ને પ્રકારે છે. અહિં આ પર્થોપ્ત ભેદવાળા છવો પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા અને વર્તમાનકાળે ઉત્પન્ન થતા નિરંતર હોય છે, તેનો નિરૂહકાળ નથી.

અહિં પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા અને ઉત્પન્ન થતા એમ બે કહે છે, તે જે વખતે શિષ્ય શુર મહારાજને પ્રશ્ન પૂછે અને તેનો શુર મહારાજ ઉત્તર આપે તે અપેક્ષાએ સમજવું.

શેષ બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય, ચૈરિન્દ્રિય, અને અસંશ્લિષ્ટપંચેન્દ્રિય એ દરેક પર્થોપ્ત અને

અપયોમ તથા સંજ્ઞિપચેન્દ્રિય પયોમ એ સર્વ પ્રકારનાં જીવો પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા નિરંતર વિદ્યમાન હોય છે. પરંતુ ઉત્પન્ન થતા હોય છે, તેમ નથી પણ હોતા.

ગાથામાનો 'તુ' શબ્દ અનેકાર્થક હોવાથી સંજ્ઞિ લઘિ અપયોમ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા તથા ઉત્પન્ન થતા એમ બંને પ્રકારે ભજનીય છે એટલે કે ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે તેમ નથી પણ હોતા.

પ્રશ્ન—ઉત્પન્ન થતા હોય છે તેમ નથી પણ હોતા, એમ શી રીતે બાણી શકાય ? ઉત્તર—લઘિ અપયોમ સંજ્ઞિનો સ્થિતિકાળ અંતર્યુદ્ધર્ત પ્રમાણ છે, કારણ કે તેઓનું આયુ તેટલું જ હોય છે. અને તેઓનો ઉત્પત્તિ આશ્રયિ વિરહકાળ બાર મુદ્ધર્તનો છે. હવે ઉત્પન્ન થયા પછી વિરહકાળ પડે, અને ઉત્પન્ન થયેલા પોતાનું આયુ પૂર્ણ કરી મરણ પામે તો કંઈક અધિક અગીઆર મુદ્ધર્ત પર્યંત એક પણ લઘિ અપયોમ સંજ્ઞિ પચેન્દ્રિય પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલો કે ઉત્પન્ન થતો હોઈ શકે નહિ. તેથીજ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલાની પણ ભજના જણાવી છે.

શંકા—મેષ્ઠન્દ્રિય તેષ્ઠન્દ્રિય ચઉરિન્દ્રિય અસંજ્ઞિ પચેન્દ્રિય લઘિ અપયોમ પણ અંતર્યુદ્ધર્તના આયુવાળા છે, અને વિરહ પણ અંતર્યુદ્ધર્તનો અન્યત્ર કહેવાય છે. તો તેઓ પણ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા ભજનાએ કેમ ન હોય ? એટલે કે લઘિ અપયોમ સંજ્ઞિની જેમ તેઓ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા હોય કે ન પણ હોય એમ કેમ ન બને ?

ઉત્તર—અહિં કંઈ દોષ નથી. કારણ કે વિરહકાળથી તેઓના આયુનું અંતર્યુદ્ધર્ત મોટું છે. એટલે વિરહકાળ પૂર્ણ થતા છતાં પણ પૂર્વના ઉત્પન્ન થયેલા જીવો વિદ્યમાન હોય છે, તેથીજ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા જીવો આશ્રયી ભજના કહી નથી.

પ્રશ્ન—વિરહકાળથી આયુનું અંતર્યુદ્ધર્ત મોટું છે એ શી રીતે બાણી શકાય ?

ઉત્તર—અન્ય ગ્રંથોમાં કંઈ કંઈ સંજ્ઞિઓ નિત્ય છે, એનો જ્યાં વિચાર ચાલ્યો છે, ત્યાં જો નિત્યસંજ્ઞિઓ ગણાવી છે, તેની સાથે લઘિ અપયોમ મેષ્ઠન્દ્રિયાદિની પણ ગણના કરી છે. અને એ ગણના ત્યારેજ થઈ શકે કે વિરહકાળથી આયુનું અંતર્યુદ્ધર્ત મોટું હોય. ૫

આ પ્રમાણે જીવના ચૌદ લેહોનો સત્પદમરૂપણા વડે વિચાર કરીને હવે તે ચૌદ લેહ-માંના છેલ્લા લેહનો ચૌદ શુદ્ધસ્થાનકના લેહ ચૌદ પ્રકારે સત્પદમરૂપણા દ્વારા વિચાર કરવો એકજો તેથી શુદ્ધસ્થાનકોનેજ સત્પદમરૂપણાવડે વિચારે છે—

મિચ્છા અવિરય દેસા પમત્તઅપમત્તયા સજોગિ ચ ।

સવ્વહં ઇયરગુણા નાનાજીવેસુ વિ ન હોંતિ ॥ ૬ ॥

મિથ્યાદૃષ્ટ્યોઽવિરતદેશવિરતાઃ પ્રમત્તાપ્રમત્તકાઃ સયોગી ચ ।

સર્વાદ્વામિતરગુણા નાનાજીવેષ્વપિ ન ભવન્તિ ॥ ૬ ॥

અર્થ—મિથ્યાદષ્ટિ અવિરતિ દેશવિરતિ પ્રમત્ત અપ્રમત્ત અને સયોગિ કેવળિ શુદ્ધસ્થાનકો સર્વકાળ હોય છે. ઇતર શુદ્ધસ્થાનકો નાના જીવોમાં પણ સર્વકાળ હોતા નથી. ૬

ટીકાનુ—^૧મિથ્યાદષ્ટિ, અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, અને સયોગિ કેવળિ આ છ શુદ્ધસ્થાન સર્વકાળ હોય છે. આ છ શુદ્ધસ્થાનકવર્તી જીવો નિરંતર હોય છે.

શેષ સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ, મિશ્ર, અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિ બાદર અપરાય, સૂક્ષ્મસંપ્રસાય, ઉપશાંતમોહ, ક્ષીણમોહ, અને અયોગિ કેવળિ એ આઠ શુદ્ધસ્થાનકો એક જીવમાં તો દૂર રહો પરંતુ અનેક જીવોમાં પણ સર્વકાળ હોતા નથી.

આ આઠ શુદ્ધસ્થાનવર્તી જીવો સર્વકાળ વિદ્યમાન હોતા નથી. જો કોઈ વખતે હોય છે તો આઠમાંથી કોઈપણ એક શુદ્ધસ્થાનકે હોય છે, કોઈ વખતે કોઈપણ બે, કોઈ વખતે કોઈ પણ ત્રણ શુદ્ધસ્થાનકે હોય છે, એમ યાવત્ આઠે શુદ્ધસ્થાનક પર પણ કોઈ વખતે જીવો હોય છે. વળી તેઓમાં કોઈ વખત એક જીવ હોય છે, કોઈ વખત અનેક જીવો હોય છે. અનેક જોટલે કેટલા તેની નિશ્ચિત સંખ્યા આગળ ઉપર કહેશે. કોઈ વખત ન હોય તો આઠમાંના કોઈપણ શુદ્ધસ્થાનકે કોઈપણ જીવ હોતો નથી. કોઈપણ શુદ્ધસ્થાનકે પર જીવો ન હોય તો કેટલો કાળ ન હોય તે આગળ ઉપર વિરહકાળમાં કહેશે. ૬

હવે એ આઠ શુદ્ધસ્થાનકના એક-દ્વિકાદિના સંયોગે સરવાળે જેટલા ભેદો થાય છે, તે જોડો બતાવવા કરણ-ગાથા કહે છે—

ઇગદુગ જોગાઇળં ઠવિયમહો ઇગળેગ ઇઇ જુયલં ।

ઇગિ જોગાઝ દુદુ ગુણા ગુણિયવિમિસ્તા ભવે મંગા ॥૭॥

एकद्विकयोगादीनां स्थापयित्वाऽथः एकबहुत्वमिति गुणलम् ।

एकयोगात् द्विद्विगुणं गुणितविमिश्रा भवेयुर्मङ्गलाः ॥ ७ ॥

અર્થ—એક દ્વિક આદિ સંયોગિ ભાંગાની નીચે એક અનેકજુ' યુગલ સ્થાપવું. પછી એક સંયોગથી આરંભી બમણા કરી બે મેળવવા. ત્યારપછી તેમાં જેની સાથે શુદ્ધાકાર કર્યો છે, તે સંખ્યા મેળવવી જોટલે કુલ ભાગા થાય.

ટીકાનુ—એક બે ત્રણ આદિ દરેક સંયોગની નીચે એક અને અનેકરૂપ યુગલ મૂકવું. ત્યારપછી બે પદના સંયોગની ભંગ સંખ્યા કાઢવી હોય તે પદના સંયોગની નીચે રહેલ યુગલ બગડાનો તેની પૂર્વના પદના સંયોગની ભંગ સંખ્યાસાથે શુદ્ધાકાર કરવો, તેમાં બે મેળવવા, અને જેની સાથે શુદ્ધાકાર કર્યો છે, તે ભંગ સંખ્યા આવે.

^૧ મિથ્યાદષ્ટિ જીવો પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા અને ઉત્પન્ન થતા નિરંતર હોય છે. શેષ પાંચ શુદ્ધસ્થાનકવાળા જીવો પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા નિરંતર હોય છે, પરંતુ ઉત્પન્ન થતા હોય છે, તેમ નથી પણ હોતા. કારણ કે તેનો વિરહકાળ હોય છે. વિરહકાળ આગળ ઉપર કહેશે.

તેના વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે છે—જેટલા શુણ્યસ્થાનકો વિકલ્પે હોય છે, કે જેના એક અનેકના લેહની સંખ્યા બહુવા ઇચ્છીએ છીએ, તેટલા અસત કલ્પનાએ બિંદુઓ મૂકવા. અહિં 'બીજી', 'ત્રીજી', આઠમાંથી બાર સુધીના પાંચ, અને ચૌદમું કુલ આઠ શુણ્યસ્થાનકો વિકલ્પે હોય છે, માટે આઠ બિંદુઓ સ્થાપવા, અને તે દરેક બિંદુની નીચે જેનો આંક મૂકવો. તે આ પ્રમાણે—

૨ ૮ ૨૬ ૮૦ ૨૪૨ ૭૨૮ ૨૧૮૬ ૬૫૬૦ તેમાં એક એક પદના બે ભાંગા થાય છે. તે આ
૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ પ્રમાણે—એક, અને અનેક, તે બે ભાંગા પેલ
૨ ૨ ૨ ૨ ૨ ૨ ૨ ૨ બિંદુ ઉપર મૂકવા.

બે પદના આઠ ભાંગા થાય છે. તે આ પ્રમાણે—ઉપર કહ્યું છે કે જે પદની ભંગ સંખ્યા કાઢવા ઇચ્છ્યું હોય, તેના પહેલાંના પદની જે ભંગ સંખ્યા હોય તેની સાથે શુણ્યવા, તેમ બે મેળવવા, અને જેની સાથે શુણ્યાકાર કર્યો છે, તે સંખ્યા મેળવવી, એટલે કુલ ભાંગ થાય. અહિં બે પદની ભંગ સંખ્યા કાઢવી છે, માટે તેની પૂર્વના એક પદના બળે ભંગ થતા હોવાથી તે બે સાથે જેનો શુણ્યાકાર કરવો એટલે ચાર થાય, તેમાં બે મેળવવા, અને જેની સાથે શુણ્યાકાર કર્યો છે માટે તે સંખ્યા મેળવવી એટલે બે પદના આઠ ભાંગા થાય એ આઠ ભંગ બીજા બિંદુ ઉપર મૂકવા.

પ્રશ્ન—જે પદના તો ચાર જ ભાંગા થાય, તે આ પ્રમાણે—જ્યારે બીજે અને ત્રીજે શુણ્યસ્થાનકે જીવો હોય ત્યારે કેાઈ વખતે એક એક જીવ હોય, કેાઈ વખત બીજા ઉપર એક અને ત્રીજા ઉપર અનેક હોય, કેાઈ વખત બીજા ઉપર અનેક અને ત્રીજા ઉપર એક હોય, કેાઈ વખતે બીજા અને ત્રીજા બંને ઉપર અનેક હોય આ પ્રમાણે વિચારતાં બે પદના ચારજ વિકલ્પ થાય છે, અધિક એક પણ થતો નથી, તો પછી કેમ કહો છો કે બે પદના આઠ ભાંગા થાય છે ?

ઉત્તર—તમારી શંકા અમારો અભિપ્રાય નહિ સમજતા હોવાથી અચુકત છે. અમારો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે.

સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ બંને હમેશાં અવસ્થિત હોય, અને ભજના માત્ર અનેકપણને આશ્રયિનેજ હોય તો તમારા કહેવા પ્રમાણે બે પદના ચાર ભાંગા થાય. પરંતુ જ્યારે સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ સ્વરૂપેજ વિકલ્પે હોય, જેમકે—કેાઈ વખતે સાસ્વાદન હોય, કેાઈ વખતે મિશ્ર હોય, કેાઈ વખતે બંને હોય. તેમાં કેવળ સાસ્વાદન હોય તેના એક અનેક આશ્રયી બે, એમ મિશ્રના પચ્ચ બે, અને બંને યુગપત્ હોય ત્યારે તમારા કહેવા પ્રમાણે ચાર આ પ્રમાણે બે પદના આઠ ભાંગા થાય છે.

જો પ્રમાણે ત્રણ પદના ભાંગાને વિચાર કરીએ ત્યારે ત્રણનાં સંયોગના તો આઠ ભાંગા હેવા જોઈએ, પરંતુ તેની અંતર્ગત એક એક પદના અને બળે પદના પણ હેવા જોઈએ, તેથી ત્રણ પદનાં છબીસ ભાંગા થાય છે.

આ પ્રમાણે આગળ ઉપર પણ ભાંગાનો વિચાર કરી દેવો. 'આહિ પદના ભાંગા લીધા છે, તેથી બે પદના ભાંગા લઈએ ત્યારે એક એક પદના પણ ભાંગા હોય છે, માટે બે પદના આઠ, અને ત્રણ પદના ભાંગા લઈએ ત્યારે એક એક પદના, અને બધે પદના પણ લેવાના હોય છે, માટે ત્રણ પદના છઠ્ઠીસ ભાંગા થાય છે.

હવે ત્રણ પદના છઠ્ઠીસ ભંગ થાય તે આ પ્રમાણે-ત્રણ પદની પહેલાના બે પદના આઠ ભંગ હોવાથી આઠને બેએ ગુણવા, તેમાં બે મેળવવા, અને આઠની સાથે ગુણાકાર કરેલો હોવાથી તે આઠ મેળવવા એટલે ત્રણ પદના કુલ છઠ્ઠીસ ભાંગા થાય. આ છઠ્ઠીસ ભાંગા ત્રીજા બિંદુ ઉપર મૂકવા.

આહિ ટીકામાં બિંદુ ઉપર બે અને ત્રણ આદિના સંયોગે થતા ચાર અને આઠ આદિ ભાંગાઓ મૂકવાનું કહ્યું છે. આહિ બે ત્રણ આદિ પદના આઠ અને છઠ્ઠીસ આદિ ભાંગા મૂક્યા છે. કારણ કે પાછલી સંખ્યા સાથે ગુણવાનું સુગમ પડે.

૧ એક અનેકના વિકલ્પો સમજવા માટે જેટલા ગુણસ્થાનકો વિકલ્પે હોય છે તેના ભાંગાઓ સમજવા બેધએ.

બ્યારે આઠમાંનું કોઈ પણ એક ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે તેના આઠ વિકલ્પ થાય.

બ્યારે આઠમાંના કોઈ પણ બે હોય, જેમકે-કોઈ વખત બીજી ત્રીજી હોય, કોઈ વખત બીજી આઠમું હોય, એમ જુદા જુદા બે ગુણસ્થાનકના સંયોગે અઠ્ઠાવીસ ભંગ થાય.

એમ ત્રિકસંયોગે છપ્પન, ચતુસસંયોગે સીતેર, પંચસંયોગે છપ્પન, ષટ્સંયોગે અઠ્ઠાવીસ, સપ્ત સંયોગે આઠ, અને બ્યારે આઠ ગુણસ્થાનકે જીવે હોય ત્યારે અષ્ટ સંયોગે એક ભંગ થાય આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકના ભાંગા થાય.

હવે તે તે ભાંગાઓમાં કોઈ વખત એક જીવ હોય, કોઈ વખત અનેક જીવે હોય, તે એક અનેકના પણ ધણું વિકલ્પો થાય, જેમકે આઠમાંનું કોઈ પણ એક ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે તેમાં કોઈ વખત એક જીવ હોય, કોઈ વખત અનેક જીવ હોય, એટલે એક એક ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે અનેકના બેઠે બે વિકલ્પ થાય, એટલે આઠ ગુણસ્થાનકના સોળ વિકલ્પ થાય.

બ્યારે કોઈ પણ બે ગુણસ્થાનક હોય, જેમકે બીજી અને ત્રીજી ગુણસ્થાનક હોય, ત્યારે કોઈ વખત એ બે ગુણસ્થાનક પર એક એક જીવ હોય, કોઈ વખત બીજી ઉપર એક ત્રીજી ઉપર અનેક જીવે હોય, કોઈ વખત ત્રીજી ઉપર એક બીજી ઉપર અનેક જીવે હોય, કોઈ વખત બીજી ત્રીજી એમ બંને ઉપર અનેક હોય. આ પ્રમાણે બ્યારે કોઈ પણ બે ગુણસ્થાનક હોય, ત્યારે તેના એક અનેક જીવે આશ્રય ચાર વિકલ્પ થાય. દ્વિક સંયોગે અઠ્ઠાવીસ ભાંગા છે તેને ચારે ગુણતા કુલ એકસો બાર ભંગ એક અનેકના થાય.

એ રીતે ત્રિકસંયોગે ગુણસ્થાનકના છપ્પન ભંગ થાય તેના એક એક ત્રિકસંયોગે એક અનેકના આઠ આઠ ભંગ થાય એટલે કુલ ચારસો અઠ્ઠાવીસ ભંગ થાય.

ચતુસસંયોગે ગુણસ્થાનકના સિતેર ભંગ થાય તેમાંના એક એક ચતુસસંયોગે એક અનેક જીવે આશ્રય સોળ સોળ વિકલ્પ થાય, તેથી સિતેરને સોળ ગુણતા એક અનેકના કુલ અગીઆરસો વીસ વિકલ્પ થાય.

હવે ચાર પદની ભંગ સંખ્યા કહે છે-પૂર્વની ત્રણ પદની ભંગ સંખ્યા છવીસ સાથે બેના શુભાકાર કરવો એટલે બાવન થાય, તેમાં બે મેળવવા, અને તેમાં પાછળના છવીસ ભંગ મેળવવા એટલે એશી થાય. તે ચાર પદના ભાંગાઓ સમજવા, તે ચોથા બિંદુ ઉપર મૂકવા.

હવે પાંચ પદના ભાંગા કહે છે-પૂર્વના ચાર પદના એશી ભાંગાને બેએ શુભવા, તેમાં બે મેળવવા, અને એશી સહિત કરવા, એટલે કુલ પાંચ પદના બસો બેતાલીસ ભાંગા થાય છે. તે પાંચમાં બિંદુ ઉપર મૂકવા.

છ પદના ભાંગા કહે છે-પાંચ પદની બસો બેતાલીસ ભંગ સંખ્યાને નીચેના બગડાએ શુભવા, તેમાં બે મેળવવા અને જેની સાથે બેએ શુભવા છે તે બસો બેતાલીસ મેળવવા એટલે છ પદની કુલ ભંગ સંખ્યા સાતસો અઠ્ઠાવીસ થાય. તે છઠ્ઠા બિંદુ ઉપર મૂકવા.

હવે સાત પદની ભંગ સંખ્યા કહે છે-પૂર્વોક્ત સાતસો અઠ્ઠાવીસને બેએ શુભવા, તેમાં બે મેળવવા, પૂર્વોક્ત ભંગસંખ્યા સાતસો અઠ્ઠાવીસ મેળવવી એટલે સાત પદની કુલ ભંગ સંખ્યા એકવીસસો છઠ્ઠાસી થાય. તેને સાતમા બિંદુ ઉપર મૂકવા.

હવે આઠ પદની ભંગ સંખ્યા કહે છે-પૂર્વોક્ત એકવીસસો છઠ્ઠાસીને બેએ શુભવા, તેમાં બે મેળવવા, અને તેમાં સાત પદની ભંગ સંખ્યા એકવીસસો છઠ્ઠાસી ઉમેરવી એટલે આઠ પદની કુલ સંખ્યા પાંચઠસો અને સાઠ થાય છે. ૭

પંચ સંયોગે શુભસ્થાનકના ઇષ્ટન ભાંગા થાય અને એક એક ભંગમાં એક અનેક જીવો આશ્રયિ બનીસ બનીસ વિકલ્પ થાય. તેથી બનીસે શુભતા એક અનેકના કુલ સત્તરસો બાણુ ભંગ થાય.

પદ્મસંયોગે શુભસ્થાનકના અઠ્ઠાવીસ ભંગ થાય. એક અનેકના ચોસઠ વિકલ્પ થાય તેથી ચોસઠે શુભતાં પદ્મસંયોગે એક અનેક જીવો આશ્રયિ કુલ સત્તરસો બાણુ ભંગ થાય.

સપ્તસંયોગે શુભસ્થાનકના આઠ ભગ થાય, તેમાંના દરેક ભંગમાં એક અનેક જીવો આશ્રયિ વિકલ્પ કરીએ તો એકસો અઠ્ઠાવીસ ભંગ થાય તેના આઠ સાથે શુભાકાર કરતા કુલ એક હજાર ચોવીસો ભંગ થાય.

અષ્ટ સંયોગે શુભસ્થાનકનો એક જ ભંગ છે, તેમાં એક અનેકના વિકલ્પ બસો ઇષ્ટન થાય. તેને એકે શુભતા કુલ ભંગ પણ તેટલાજ થાય. કુલ પાંચઠસો અને સાઠ ભાંગા થાય છે.

ચતુર્થ કર્મત્રયમાં દ્વિકાદિ સંયોગના એક અનેકના આ પ્રમાણે ભાંગા કલા છે. આ ત્રંચમાં એક બે ત્રણ આદિ પદના ભાંગા લીધા છે. જ્યાં પદના ભાંગા લેવાના હોય ત્યાં જે પદના લેવાના હોય તેની અંતગતતા દરેકના ભાંગા લેવાના હોય છે. જેમકે-ત્રણ પદના એક-અનેકના ભાંગા લેવાના હોય તેમાં એક પદના અને બબ્બે પદના પણ લેવાના હોય છે. દાખલા તરીકે ત્રણ પદના લેવાના હોય, ત્યારે ત્રણ પદમાં એક એક પદ ત્રણ હોવાથી અને તે એક એક પદના બબ્બે ભંગ થતા હોવાથી છ, બબ્બે પદના ત્રણ વિકલ્પ થતા હોવાથી અને બબ્બે પદમાંના એક એક વિકલ્પના એક અનેકના ચાર ચાર વિકલ્પ થતા હોવાથી બાર. અને ત્રણ પદના એક અનેકના આઠ, કુલ છવીસ ભંગ થાય છે. બબ્બે પદના ત્રણ વિકલ્પ આ પ્રમાણે થાય છે-૨-૩-૮ આ પ્રમાણે ત્રિક સંયોગી ભંગ હોય તો તેમાં ૨-૩, ૨-૮, ૩-૮. એ પ્રમાણે ત્રણ થાય છે. એ રીતે ચાર આદિ પદના પણ વિકલ્પો સમજવા.

હવે આજ ભાંગાઓને ગણવાની બીજી રીત કહે છે—

અહવા યક્ષપર્દયા દો મંગા ઇગિ બહુત્તસન્ના જે ।

અથ ચિય પયબુદ્દોષ તિગુણા દુગસંજુયા મંગા ॥૮૧॥

અથૈકપદિકૌ દ્વૌ મજ્ઞૌ એક-બહુત્તસન્નૌ ચૌ ।

તાવેવ પદશુદ્ધૌ ત્રિગુણૌ દ્વિકસંયુતૌ મજ્ઞાઃ ॥૮૨॥

અર્થ—અથવા એકત્વ અને બહુત્વ સંસારવાળા એક એક પદના જે બળે ભાંગા થાય છે તેનેજ પદની વૃદ્ધિમાં ત્રણ શુભા કરતાં અને તેમાં બે ઉમેરતાં કુલ ભાંગા થાય છે.

ડીકાલુ—ગાથામાં મૂકેલ ‘અથવા એ પદ અન્ય પ્રકાર સૂચવવા માટે છે. પૂર્વની ગાથામાં બતાવેલ પ્રકારથી બીજો પ્રકાર અહિં બતાવે છે.

જ્યારે આઠમાત્રું કેાઈપણ એક શુભસ્થાનક હોય ત્યારે તેના એક અને અનેકના ભેદે બળે ભાંગ થાય છે. જેમકે—જ્યારે એક સાસ્વાદને જ છવ હોય અન્યત્ર સાત શુભસ્થાનકે ન હોય, અને તેમાં પણ કેાઈ વખત એક હોય, કેાઈ વખત અનેક હોય એમ એક અનેકના ભેદે બે ભાંગ થાય, એ પ્રમાણે એક એક પદના બળે ભાંગ થાય.

હવે બે ત્રણ આદિ પદના એક અનેકના કેટલા ભાંગ થાય તે કહે છે—જેટલા પદના એક અનેકના ભાંગ બહુવા ધ્વિછા હોય, તેની પહેલાંના પદની ભાંગ સંખ્યાને ત્રણ શુભી કરવી, તેમાં બે ઉમેરવા, એટલે જેટલા પદની ભાંગસંખ્યા બહુવા ધ્વિછયું છે તે સંખ્યા આવે. જેમકે બે પદની ભાંગ સંખ્યા કાઢવી હોય, ત્યારે તેની પૂર્વની ભાંગસંખ્યા જે બે છે, તેને ત્રણ શુભા કરી બે ઉમેરીએ એટલે બે પદના ભાંગની આઠ સંખ્યા આવે.

એ પ્રમાણે ત્રણ પદની ભાંગસંખ્યા બહુવી હોય, ત્યારે તેની પૂર્વના આઠ ભાંગાને ત્રણ શુભા કરી તેમાં બે ઉમેરીએ એટલે ત્રણ પદના એક અનેકની ભાંગ સંખ્યા છબીસ આવે.

છબીસને ત્રણ શુભા કરી તેમાં બે ઉમેરીએ એટલે ચાર પદના એસી ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે પાંચ પદના બસો બેતાલીસ, છ પદના સાતસો અઠ્ઠાવીસ, સાત પદના એકવીસસો છબીસ, અને આઠ પદના પાંસઠસો સાઠ ભાંગા થાય છે. ૮

આ પ્રમાણે સત્પદપ્રપણા કરી. હવે દ્રવ્ય પ્રમાણ—ચૌદ સ્થાનકમાંના દરેક છવસ્થાનકની તથા શુભસ્થાનકવર્તી છવેાની સંખ્યા કેટલી છે, તે કહે છે—

સાહારણાળ મેયા ચડરો અળંતા અસંખયા સેસા ।

મિચ્છા ળંતા ચડરો પલ્લિયાસંખંસ સેસ સંખેજ્ઞા ॥ ૧ ॥

સાધારણાનાં ચત્વારો મેદા અનન્તા અસંખ્યકાઃ શ્લેષાઃ ।

મિથ્યાદૃષ્ટ્યોઅનન્તાચત્વારઃ પુલ્યાસંખ્યાંશઃ શ્લેષાઃ સંખ્યેયાઃ ॥૧૧॥

અર્થ—સાધારણના ચારે ભેદો અનંત છે, શેષ ભેદો અસંખ્ય છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ અનંત છે, પછીના ચાર શુદ્ધસ્થાનકવાળા પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે, અને શેષ શુદ્ધસ્થાનકવાળા જીવો સંખ્યાતા છે.

ટીકાનુ૦—સાધારણ વનસ્પતિકાયના સૂક્ષ્મ બાદર પર્ણોત્ત અપર્ણોત્ત એ ચારે ભેદો અનંત સંખ્યા પ્રમાણ છે, કારણકે તે દરેક જીવો અનંત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે.

શેષ પૃથ્વી અપ્ તેડ અને વાયુ તે દરેક ભેદ સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્ણોત્ત અપર્ણોત્ત એમ ચાર ચાર પ્રકારે, પ્રત્યેક બાદર વનસ્પતિકાય પર્ણોત્ત, અપર્ણોત્ત એ બે પ્રકારે, તથા ઝેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચક્રિન્દ્રિય, અસંજિપચેન્દ્રિય અને સંજિપચેન્દ્રિય તે દરેક પર્ણોત્ત અપર્ણોત્ત એમ બબે પ્રકારે કુલ અઠ્ઠાવીસે પ્રકારના જીવોની સંખ્યા અસંખ્યાત પ્રમાણ છે, કારણકે તે દરેક ભેદવાળા જીવો અસંખ્યાતા છે.

શંકા—અપર્ણોત્ત સંજિ જીવો અસંખ્યાતા કઈ રીતે કહેવાય ? કારણકે તેઓ હમેશાં હોતા નથી. કેમકે તેઓનું આયુ અંતઃસૂક્ષ્મ છે, અને વિરહકાળ બાર સૂક્ષ્મ છે, એટલે કંઈક અધિક અગીઆર સૂક્ષ્મ સુધી તો એક પણ અપર્ણોત્ત સંજિ જીવ હોતોજ નથી, તો પછી અસંખ્યાતા કઈ રીતે થી શકે ?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત દોષ ઘટતો નથી. કારણ કે જો કે તેઓ હમેશાં હોતા નથી તોપણ જ્યારે હોય છે, ત્યારે જઘન્યથી એક બે અને ઉત્કૃષ્ઠથી અસંખ્યાતા હોય છે. જ્યારે હોય ત્યારે ઉપરોક્ત સંખ્યાનો સદ્ભાવ છે, માટે અસંખ્યાતા કહેવામાં કોઈપણ વિરોધ નથી.

કહ્યું છે કે—‘એક સમયમાં એક બે ત્રણ સંખ્યાતા અથવા અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે.’ આ પ્રમાણે જીવભેદ આશ્રયી સંખ્યા કહી.

હવે શુદ્ધસ્થાનક આશ્રયી જીવોની સંખ્યા કહે છે—મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્માઓ અનંત છે. કારણકે તેઓ અનંત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે. નિર્ગોદીધા સઘળા જીવો મિથ્યાત્વી છે. અનંત સંખ્યાને પૂરનાર તેજ જીવો છે.

સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિશ્રદૃષ્ટિ, અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ, અને દેશવિરતિ શુદ્ધસ્થાનકવાળા જીવો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. અહિં પદ્યોપમ એ ક્ષેત્ર પદ્યોપમ સમજવું, તેથી તે ચાર શુદ્ધકાણુવાળા જીવો ક્ષેત્ર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે.

અહિં સાસ્વાદન અને મિશ્રદૃષ્ટિ શુદ્ધસ્થાનકવાળા જીવો હમેશાં હોતા નથી, કેમકે તે બે શુદ્ધસ્થાનકો અધુવ છે. પરંતુ જ્યારે હોય છે ત્યારે જઘન્યથી એક બે અને ઉત્કૃષ્ઠથી ક્ષેત્ર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ હોય છે.

અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ અને દેશવિરત આત્માઓ હ્રમેશાં હોય છે. કેમકે તે બંને શુણ્ણસ્થાનકે મુખ છે. માત્ર કેાઈ વખતે જોછા હોય છે, તો કેાઈ વખતે વધારે હોય છે. તે બંને શુણ્ણસ્થાનકવાળા જીવો જઘન્યથી પણ ક્ષેત્ર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ છે, ઉત્કૃષ્ટથી પણ ઝોટલા જ છે. પરંતુ અસંખ્યાતાના અસંખ્યાતા ભેદ હોવાથી જઘન્યથી પદ્યોપમના અસંખ્યાત ભાગથી ઉત્કૃષ્ટથી પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમે ભાગ અસંખ્યાત શુણ્ણ મોટો સમજવો. અને દેશવિરતથી અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી ઘણા વધારે સમજવા. કારણકે અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ગતિમાં હોય છે, અને દેશવિરતિ માત્ર મતુષ્ય, તિથિ અગતિમાં જ હોય છે.

બાકીના પ્રમત્તાદિ દરેક શુણ્ણસ્થાનકના જીવો અમુક નિશ્ચિત સંખ્યાવાળા જ છે. તે દરેકની નિશ્ચિત સંખ્યા કેટલી છે તે અન્યકાર પ્રોતે જ આગળ ઉપર કહેયે. ૬

આ પ્રમાણે સામાન્યથી દ્રવ્ય પ્રમાણ કહ્યું. હવે વિશેષથી કહેવા ઇચ્છતા કહે છે—

પત્તેયપઞ્જવળકાઙ્યાઽ પયરં હરંતિ લોગસ્સ ।

અંગુલઅસંખ્યમાગેણ માઙ્ગ્યં મૂદગતણૂ ય ॥૧૦॥

પ્રત્યેકપર્યાસવનસ્પતિકાયિકાસ્તુ પ્રતરં હરંતિ લોકસ્ય ।

અદ્વગુલાસંખ્યેયમાગેન માજિતં મૂદકતનવજ્જ ॥૧૦॥

અર્થ—પર્યાસ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય, પર્યાસ બાહર પૃથ્વીકાય, અને પર્યાસબાહર અખકાયના જીવો અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગવડે ભાંગાયેલ લોક સંખ્યાથી પ્રતરનો અપહાર કરે છે.

ટીકાસુ—પર્યાસ પ્રત્યેક બાહર વનસ્પતિકાય, પર્યાસ બાહર અખકાય અને પર્યાસ બાહર પૃથ્વીકાય એ દરેક ભેદવાળા જીવો સાત રાજપ્રમાણ ધનીકૃત લોકના ઉપલા નીચલા પ્રદેશ-રહિત એક એક પ્રદેશની જડાઈરૂપ માંડાના આકારવાળા પ્રતરને અંગુલમાત્ર ક્ષેત્રના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશવડે ભાંગતા અપહાર કરે છે.

જોતું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—સઘળા પર્યાસ પ્રત્યેક બાહર વનસ્પતિકાયના જીવ એકી વખતે સંપૂર્ણ પ્રતરનો અપહાર કરવા ઉદ્યમવંત થાય અને જો એક સાથે એક એક જીવ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ એક એક ખંડનો અપહાર કરે—અહંણુ કરે તો એક જ સમયમાં તે સઘળા જીવો તે સંપૂર્ણ પ્રતરનો અપહાર કરે છે—અહંણુ કરે છે.

તેથી આ અર્થ ક્ષિત થાય છે કે—ધનીકૃત લોકના એક પ્રતરમાં અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ જેટલા ખંડો થાય તેટલા પર્યાસ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય છે.

૧ જોદરાજ પ્રમાણ લોકને છુદ્ધિવડે સાત રાજ લાખો પહેળો અને સાત રાજ જડો કરવો તે ધનીકૃત કહેવાય છે. તેની એક એક પ્રદેશ જડી પહેળી અને સાત રાજ ઉચી આકાશપ્રદેશની જે પંક્તિ તે સચ્ચિદ્રણિ કહેવાય. સચ્ચિદ્રણિના વર્ગને પ્રતર કહેવાય. ઝોટલે કે સાત રાજ લાખો પહેળો અને એક પ્રદેશ જડો આકાશપ્રદેશના વિસ્તારરૂપ માંડાના આકારવાળો જે ભાગ તે પ્રતર કહેવાય છે.

આ પ્રમાણેજ પર્થાત બાદર અઢકાય અને પર્થાસ બાદર પૃથ્વીકાયના સંબંધમાં પણ સમજ લેવું.

આ રીતે બેતાં બે કે આ ત્રણેતું સરખાપણું જણાય છે, તોપણ અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગના અસંખ્યાતા હેઠ થતા હોવાથી ત્રણેતું પરસ્પર આ પ્રમાણે અદ્વયબુદ્ધિ સમજવું- પર્થાસ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય જીવો થોડા છે, તેનાથી પર્થાસ બાદર પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતશુભ છે, તેનાથી બાદર પર્થાસ અઢકાય અસંખ્યાતશુભ છે. ૧૦

આવલિવર્ગા ડુનાવલીષ ગુણિઓ હુ વાયરા તેડુ ।

વાડુ ય લાંગસંઘં સેસતિગમસંઘિયા લોગા ॥૧૧॥

આવલિકાવર્ગડુનાવલિકયા ગુણિતો હુ વાદરસ્તેજઃ ।

વાયવથ લોકસંઘ્યાઃ શેષત્રિકમસંઘ્યા લોકાઃ ॥૧૧॥

અર્થ—આવલિકાના વર્ગને કંઈક ન્યૂન આવલિકાના સમયવડે શુભતાં જે આવે તેટલા બાદર તેહકાયના જીવો છે. લોકના સંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશપ્રદેશ તેટલા બાદર વાયુકાયના જીવો છે. અને શેષ ત્રણ અસંખ્યાતા લોકાકાશપ્રદેશ પ્રમાણ છે.

ટીકાતુ—આવલિકાના વર્ગને કંઈક ન્યૂન આવલિકાના સમયવડે શુભતાં જે સંખ્યા આવે તેટલા બાદર પર્થાત તેહકાયના જીવો છે.

આવલિકાના અસંખ્યાતા સમયો છે, છતાં અસત્કલ્પનાએ તેના દશ સમય કલ્પી તેના વર્ગ કલ્પે. તેટલાને તેટલાએ શુભતાં જે આવે તે વર્ગ કલ્પેવાય છે. જેટલે દશને દશે શુભતાં સો થાય. તેને કેટલાક ઝોછા આવલિકાના સમયવડે શુભતાં. અહિં કેટલાક ઝોછામાં જે સમય લઈ આવલિકાના કુલ દશ સમયમાંથી તે બે ઝોછા કરી આઠ સમયવડે શુભતાં આઠસો થાય. તેટલા બાદર તેહકાયના જીવો છે.

વાસ્તવિકરીતે આવલિકાના સમયો થોડા અસંખ્યાતા જેટલા હોવાથી થોડા અસંખ્યાતાની સંખ્યાને તેજ સંખ્યાએ શુભતાં જે આવે તેને કંઈક ઝોછી થોડા અસંખ્યાતાની સંખ્યાએ શુભાકાર કરવો. શુભતાં જે સંખ્યા આવે તેટલા બાદર તેહકાયના જીવો છે.

૧ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયના જીવો અદ્વય છે, અને પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતશુભ છે. તેનું કારણ વનસ્પતિકાયથી પૃથ્વીકાયનું શરીર સૂક્ષ્મ છે, અને ઉત્પત્તિસ્થાનનું ક્ષેત્ર વિશાળ છે. વનસ્પતિકાય માત્ર રત્નપ્રજાના ઉપરના તલમાં રહેલ પૃથ્વી નદી સમુદ્ર અને ઉપવન આદિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને પૃથ્વીકાય તો નારકીઓના અસંખ્ય યોજન પ્રમાણે લાંબા પહોળા પૃથ્વીપિંડો, દેવલોકનાં મોટા મોટા વિશાળ વિશેરે રચેલ ઉત્પન્ન થાય છે. તેનાથી અઢકાયનું શરીર સૂક્ષ્મ અને તેનું ઉત્પત્તિસ્થાન વિશાળ હોવાથી તે પૃથ્વીથી પણ અસંખ્યાત શુભ છે. તેઓ અસંખ્યાતા સમુદ્રો દહો, અને ધનોદિપિના પિંડોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સૌથી બાદર પર્થાસ તેહકાય અદ્વય હોવાનું કારણ તેના સદ્ભાવ માત્ર અદ્વીપમાં જ છે. અને સૌથી વાહિકાય વધારે હોવાનું કારણ ક્ષેત્રની વિપુલતા છે. લોકના સઘળા પોલાણના ભાગમાં વાયુકાયના જીવો છે.

પર્થોમ બાહર વાયુકાય લોકના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. એટલે કે ઘનીકૃતલોકના અસંખ્યાતા પ્રતરના સંખ્યાતમા ભાગમા રહેલ પ્રતરના આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ બાહર પર્થોમ વાયુકાય જીવો છે.

બાહર પર્થોમ પૃથ્વી અપ્ તેહ વાયુ અને વનસ્પતિનું પરસ્પર અદ્વયબહુત્વ આ પ્રમાણે છે—સર્વથી અદ્ય બાહર પર્થોમ તેહકાય છે, તેઓથી પર્થોમ પ્રત્યેક બાહર વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતશુણા છે, તેઓથી પર્થોમ બાહર પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતશુણા છે, તેઓથી પર્થોમ બાહર અપ્કાય અસંખ્યાત શુણા છે, અને તેઓથી પર્થોમ બાહર વાયુકાય અસંખ્યાતશુણા છે. તથા શેષ ત્રિક અસંખ્યાતા લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ છે.

અહિં શેષ ત્રિકમાં અપર્થોમ બાહર અને અપર્થોમ પર્થોમ સૂક્ષ્મ જો ત્રણ લેવાના છે. એટલે કે અપર્થોમ બાહર પૃથ્વી અપ્ તેહ અને વાયુ તથા પર્થોમ અપર્થોમ સૂક્ષ્મ પૃથ્વી અપ્ તેહ અને વાયુ તે દરેક પ્રકારના જીવો અસંખ્યાતા લોકાકાશમાં જેટલા આકાશપ્રદેશ હોય તેટલા છે. આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત ત્રણે રાશિનું સામાન્ય સ્વરૂપે અદ્વયબહુત્વ કહ્યું.

વિશેષતઃ વિચાર કરતાં ત્રણે રાશિનું સ્વસ્થાને અદ્વયબહુત્વ આ પ્રમાણે છે—અપર્થોમ બાહર સૌથી અદ્ય છે, તેનાથી અપર્થોમ સૂક્ષ્મ અસંખ્યાતશુણા છે. તેનાથી પર્થોમ સૂક્ષ્મ સંખ્યાતશુણા છે. શેષ ત્રિકનું પ્રકૃત્ય જો ઉપલક્ષણ—સૂચક છે, તેવડે અપર્થોમ બાહર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય પણ અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે એમ સમજવું.

સાધારણ વનસ્પતિકાય સૂક્ષ્મ બાહર પર્થોમ અપર્થોમ જો ચારે લેવાના જીવો સામાન્યતઃ બનતલોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે. જો પહેલાં કહ્યું છે. વિશેષતઃ વિચાર કરતાં તેઓનું અદ્વયબહુત્વ આ પ્રમાણે છે—બાહર પર્થોમ સાધારણ જીવો શ્રેણી, તેઓથી બાહર અપર્થોમ સાધારણ અસંખ્યાત શુણા, અને તેઓથી પર્થોમ સૂક્ષ્મ સાધારણ સંખ્યાત શુણા છે. ૧૧

હવે વિકલેન્દ્રિય અને અસંજિની સંખ્યા કહે છે—

પજ્જત્તાપજ્જત્તા બિત્તિચડઅસન્નિણો અવહરંતિ ।

અંગુલસંસ્વાસંસ્વપ્પસમર્થયં પુઢો પયરં ॥૧૨॥

પર્યાપ્તાપર્યાપ્તા દ્વિત્રિચતુરિન્દ્રિયાસન્નિજોપહરંતિ ।

અંગુલસંસ્વેયાસંસ્વેયપ્રદેશમવતં પૃથક્ પ્રતરસુ ॥૧૨॥

અર્થ—પર્થોમ અપર્થોમ બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને અસંજિપચેન્દ્રિય જો પ્રત્યેક જીવો અનુક્રમે અંશુલના સંખ્યાતમા અને અસંખ્યાતમા ભાગપડે ભંગાયેલ પ્રતરનો અપહાર કરે છે.

ટીકાનુ—બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને અસંજિપચેન્દ્રિય જો દરેક પ્રકારના પર્થોમતા

અને અપર્યાપ્તા જીવો અનુક્રમે અંશુલતા સંખ્યાતમા અને અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશવડે ભાગતા સંપૂર્ણ પ્રતરનો અપહાર કરે છે. તેની ભાવના-વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે છે.

સઘળા પર્યાપ્તા બેઈન્દ્રિય જીવો એક સાથે જો અંશુલતાત્ર ક્ષેત્રના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ પ્રતરના ખંડનો અપહાર કરે તો તે સઘળા બેઈન્દ્રિય જીવો એકજ સમયે સંપૂર્ણ પ્રતરનો અપહાર કરે છે.

તાત્પર્ય એ કે-સાત રાજ પ્રમાણ ધનીકૃત લોકના એક પ્રતરના અંશુલતા સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જેટલા ખંડો થાય તેટલા પર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિય જીવો છે.

એજ પ્રમાણે પર્યાપ્ત તેઈન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને અસંસિપ્તચેન્દ્રિય માટે પણ સમજવું.

એક પ્રતરના અંશુલતા અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જેટલા ખંડો થાય તેટલા અપર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિય તેઈન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને અસંસિપ્તચેન્દ્રિયો સમજવા. એટલે કે એક પ્રતરના આકાશપ્રદેશને અંશુલતા અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ વડે ભાગતા જે આવે તેટલા અપર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિયાદિ દરેક પ્રકારના જીવો છે એમ સમજવું.

જો કે તે સઘળા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિયાદિ સામાન્ય સ્વરૂપે સમાન પ્રમાણવાળા કહ્યા છે તોપણ અંશુલતા સંખ્યાતમો અને અસંખ્યાતમો ભાગ નાનો મોટો લેવાનો હોવાથી વિશેષ સ્વરૂપે તેઓનું અલ્પબહુત્વ આ પ્રમાણે સમજવું.

પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય સૌથી અલ્પ, તેનાથી પર્યાપ્ત અસંસિપ્ત પચેન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, તેઓથી પર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, તેનાથી પર્યાપ્ત તેઈન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત અસંસિપ્તચેન્દ્રિય અસંખ્યાત શુભા છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત તેઈન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, અને તેનાથી અપર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. ૧૨

આ પ્રમાણે અસંસિપ્ત પચેન્દ્રિય સુધીના સઘળા જીવોની સંખ્યા કહી. હવે સંસિની પ્રકરણ માટે કહે છે—

સન્નિવૃત્તસુ ગચ્છતુ પંદમાય અસંત્વ સેદિ નેરણ્યા ।

સેદિઅસંત્વેજ્જંસો સેસાસુ જહોત્તરં તહ ચ ॥ ૧૩ ॥

સંજ્ઞિનશ્વતસૃષ્ઠ ગતિષુ પ્રથમાયામસંત્વેયાઃ શ્રેણયો નારકાઃ ।

શ્રેણ્યસંત્વેયાશઃ શ્રેણસુ યથોત્તરં તથા ચ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ—સંસિ ચારે ગતિમાં હોય છે. પહેલી નરકપૃથ્વીમાં અસંખ્યાતી સ્થિતિશ્રેણિ પ્રમાણ નારકો છે. અને શેષ પૃથ્વીમાં શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ નારકો છે. અને તે ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાતમા અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ છે.

ટીકાનુ—સંસિજીવો ચારે ગતિમાં હોય છે, તેથી ચારે ગતિ આશ્રયિ સંખ્યાનો વિચાર કરવો જોઈએ. તેમાં પહેલાં નરકગતિ આશ્રયી વિચાર કરે છે—

પહેલી રત્નપ્રભા નરક પૃથ્વીમાં સાતરાજ પ્રમાણ ધંનીકૃત લોકની એક પ્રાદેશિકી અસંખ્યાતી સૂચિશ્રેણિ પ્રમાણ નારકો છે. એટલે કે અસંખ્યાતી સૂચિશ્રેણિના જેટલા આકાશપ્રદેશ થાય, તેટલા પહેલી નારકીમાં નારક જીવે છે.

ગાથાના અંતમાં રહેલ 'અ' એ ગાથામાં નહિ કહેલ વસ્તુને ગ્રહણ કરવાનું સૂચવતો હોવાથી ભવનપતિ દેવતાઓ પણ તેટલીજ સૂચિશ્રેણિ પ્રમાણ છે. આ હકીકત ગાથામાં સાક્ષાત્ કહી નથી છતાં 'અ' શબ્દથી ગ્રહણ કરવાની છે એમ સમજવું. શેષ બીજી આદિ નરકપૃથ્વીમાં સૂચિશ્રેણિના અસંખ્યાતમા પરંતુ ઉત્તરોત્તર પૂર્વ પૂર્વ પૃથ્વીમાં રહેલ નારકોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતમા અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ બાબતે. તે આ પ્રમાણે.

બીજી નરકપૃથ્વીમાં રહેલ નારકજીવોની અપેક્ષાએ ત્રીજી પૃથ્વીમાં અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ નારકો છે. ત્રીજી નરકપૃથ્વીના નારકીઓની અપેક્ષાએ ચોથી પૃથ્વીમાં અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ નારકીઓ છે આ પ્રમાણે સાતે નરકપૃથ્વીમાં સમજવું.

શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગ ઉત્તરોત્તર ન્હાનો ન્હાનો લેવાનો 'હોવાથી ઉપરોક્ત અલ્પ-બહુત્વ ઘટે છે.

પ્રશ્ન—બીજી નારકીથી આરંભી ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાતમા અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ નારકીઓ છે એ રી રીતે સમજી શકાય ?

ઉત્તર—યુક્તિના વશથી સમજી શકાય છે. તે યુક્તિ આ પ્રમાણે છે.

સાતમી નરકપૃથ્વીમાં પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં રહેલા નારકીઓ અલ્પ છે, તેઓથી તેજ સાતમી નારકીમાં દક્ષિણ દિશામાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાત ગણા છે.

પ્રશ્ન—દક્ષિણ દિશામાં અસંખ્યાત ગણા શા માટે છે ?

ઉત્તર—જગતમાં બે પ્રકારના આત્માઓ છે. ૧ શુદ્ધપાસિક, ૨ કૃષ્ણપાસિક. તેઓનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—જે જીવોને કંઈક ન્યૂન અર્થપુર્ણ પરાવર્તન માત્ર સંસાર જ શેષ હોય છે તે શુદ્ધપાસિક કહેવાય છે. અને તેથી વધારે કાળ જેઓનો આક્રી છે તે આત્માઓ કૃષ્ણપાસિક કહેવાય છે.

કહ્યું છે કે—જેઓનો કંઈક ન્યૂન અર્થ પુર્ણ પરાવર્તન સંસાર શેષ હોય તે અવશ્ય શુદ્ધપાસિક કહેવાય છે. અને અર્થપુર્ણ પરાવર્તનથી વધારે સંસાર જેઓનો શેષ હોય તે કૃષ્ણપાસિક કહેવાય છે.

આટલા ન્યૂન સંસારવાળા જીવ અલ્પ હોવાથી શુદ્ધપાસિક જીવો થોડા છે, અને કૃષ્ણપાસિક વધારે છે.

કૃષ્ણપાસિક જીવો તથાસ્વભાવે દક્ષિણદિશામાં વધારે ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ શેષ તથા

દિશામાં વધારે ઉત્પન્ન થતા નથી દક્ષિણ દિશામાં કૃષ્ણપાક્ષિક જીવોનું વધારે સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થવાનું કારણ તથાસ્વભાવ છે.

તે તથાસ્વભાવને પૂર્વાચાર્યોએ યુક્તિ વડે આ પ્રમાણે ઘટ્ટાવ્યો છે-કૃષ્ણપાક્ષિક આત્માઓ દીર્ઘકાળ પર્યંત સંસારમાં રખડનારા કહેવાય છે. દીર્ઘકાળ પર્યંત સંસારમાં રખડનારાઓ ઘણા પાપના ઉદયવાળા છે, પાપના ઉદયવિના સંસારમાં રખડે નહિ માટે. બહુ પાપના ઉદયવાળા કૂર કર્મી હોય છે. કૂરકર્મી વિના બહુ પાપ બાધે નહિ માટે. અને તે કૂરકર્મીઓ પ્રાયઃ ભળ્યા હોવા છતાં પણ તથાસ્વભાવે-જીવસ્વભાવે દક્ષિણ દિશામાં વધારે ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ શેષ ત્રણ દિશામાં વધારે પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થતા નથી.

કહ્યું છે કે-‘ કૃષ્ણપાક્ષિક આત્માઓ કૂરકર્મી હોય છે અને તેથી નારકી મનુષ્ય તિર્થંચ અને દેવગતિ આદિ સ્થાનોમાં ભળ્યા હોવા છતાં પણ પ્રાયઃ દક્ષિણદિશામાં ઉત્પન્ન થાય છે.’ આ પ્રમાણે દક્ષિણદિશામાં ઘણા કૃષ્ણપાક્ષિકજીવોની ઉત્પત્તિને સંભવ હોવાથી પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમથી દક્ષિણદિશાના અસંખ્યાત ગુણ સંભવે છે.

સાતમી નરકપૃથ્વીના દક્ષિણદિશાના નારકીઓથી છઠ્ઠી તમઃ પ્રભા નરકપૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશામાં ઉત્પન્ન થયેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે. અસંખ્યાતગુણ કેમ હોઈ શકે ? એમ પૂછતા હો તો સાંભળો-સર્વોત્કૃષ્ટ પાપ કરનાર સંસાર પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ અને મનુષ્યો સાતમી નરક પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને કંઈક ન્યૂન ન્યૂન પાપ કરનારા છઠ્ઠી આદિ નરક પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સર્વોત્કૃષ્ટ પાપકરનારા સૌથી અદ્ય હોય છે, અને અનુક્રમે કંઈક ઓછું ઓછું પાપ કરનારા વધારે વધારે હોય છે. તે હેતુથી સાતમી નરકપૃથ્વીના દક્ષિણદિશાના નારક જીવોની અપેક્ષાએ છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર પશ્ચિમ-દિશાના નારકીઓનું અસંખ્યાતગુણપણું ઘટે છે. આ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર નરકપૃથ્વી આશ્રયી પણ બીજી લેવું.

તેઓથી તેજ છઠ્ઠી પૃથ્વીમાં દક્ષિણદિશામાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે. અસંખ્યાતગુણ હોવાનું કારણ પૂર્વે કહ્યું છે તેજ સમજવું. તેઓથી પાંચમી ધુમપ્રભા પૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશાના નારકી અસંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી તેજ પાંચમી નરક-પૃથ્વીમાં દક્ષિણદિશામાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે, તેઓથી ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશામાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી તેજ નરકપૃથ્વીમાં દક્ષિણદિશાના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી ત્રીજી વાલુકાપ્રભાપૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશામાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાત ગુણ છે, તેનાથી તેજ નરક-પૃથ્વીમાં દક્ષિણદિશાના નારકીઓ અસંખ્યાત ગુણ છે, તેનાથી બીજી શકરાપ્રભા પૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશાના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી તેજ નરકપૃથ્વીમાં દક્ષિણદિશામાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે તેનાથી પહેલી રત્નપ્રભા નરકપૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશામાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે, અને તેઓથી તેજ રત્નપ્રભા નારકીમાં દક્ષિણદિશામાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે.

પ્રજાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘દિશાને અનુસરીને નીચે સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તરદિશામાં સૌથી અદ્ય છે, તેનાથી દક્ષિણદિશામાં અસંખ્યાતગુણ છે. સાંતરી નરકપૃથ્વીના દક્ષિણદિશાના નારકીઓથી છઠ્ઠી તમ.પ્રભા પૃથ્વીમાં પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશાના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે. તેનાથી દક્ષિણદિશામાં અસંખ્યાતગુણ છે. તમ.પ્રભા પૃથ્વીના દક્ષિણદિશાના નારકીથી પાંચમી ધુમપ્રભા નરકપૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર અને પાશ્વિમદિશામાં અસંખ્યાતગુણ નારકીઓ છે, તેનાથી દક્ષિણદિશામાં અસંખ્યાતગુણ છે. ધુમપ્રભા પૃથ્વીના દક્ષિણદિશાના નારકીથી ચોથી પંકપ્રભામાં પૂર્વ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર-દિશામાં નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી દક્ષિણદિશામાં અસંખ્યાતગુણ છે. પંકપ્રભા પૃથ્વીના દક્ષિણદિશાના નારકીથી ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીમાં પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તરદિશાના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી દક્ષિણદિશામાં અસંખ્યાતગુણ છે. વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના દક્ષિણદિશાના નારકીઓથી બીજી શકંરાપ્રભા પૃથ્વીમાં પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તરદિશાના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી દક્ષિણદિશામાં અસંખ્યાતગુણ છે. શકંરાપ્રભા પૃથ્વીના દક્ષિણ-દિશાના નારકીથી પહેલી રત્નપ્રભા નરકપૃથ્વીમાં પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી તેજ નરકપૃથ્વીમાં દક્ષિણદિશામાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે.’

જે નારકીના જીવો જેનાથી અસંખ્યાતગુણ હોય છે, તેઓના અસંખ્યાતમે ભાગે તેઓ હોય છે. જેમકે ત્રીજી નારકીના જીવોથી બીજી નારકીના જીવો અસંખ્યાતગુણ છે, તેથી ત્રીજી નારકીના જીવો બીજી નારકીના જીવોના અસંખ્યાતમે ભાગે વર્તે છે. તેથીજ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમ દિશામાં રહેલા નારકીના અસંખ્યાતમા ભાગે શકંરાપ્રભા પૃથ્વીના નારકી છે. જ્યારે એમ છે ત્યારે પહેલી નારકીના સંઘના નારકીના અસંખ્યાતમા ભાગે બીજી નારકીના નારકી તો હોય જ. આ પ્રમાણે નીચલી નરકપૃથ્વી માટે પણ વિચારી લેવું.

હવે વ્યંતરોત્તુ પ્રમાણ કહે છે—

પંસંલેજ જોયણાં સૂઝપણેહિં માહો પયરો ।

વંતરસુરેહિં હીરડ ઇવં ઇકેકમેણં ॥ ૧૪ ॥

સંલેયયોજનાનાં સ્વચિત્રદૈર્ઘ્યજિતઃ પ્રતરઃ ।

વ્યંતરસુરેહિંયતે ઇવમેકેકમેદેન ॥ ૧૪ ॥

અર્થ—સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિ શ્રેણિના આકાશ પ્રદેશવડે ભંગાયેલ પ્રતર વ્યંતર દેવાવડે અપહરાય છે. આ પ્રમાણે પ્રત્યેક વ્યંતર નિકાય માટે સમજવું.

ટીકાનું—‘સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિ શ્રેણિમાં રહેલા આકાશપ્રદેશવડે એક પ્રતરના

૧ આહિં વ્યંતરોત્તુ સંખ્યા આ પ્રમાણે જણાવી. પરંતુ અનુયોગ દાર સૂત્ર તથા પ્રજાપના સૂત્રમાં આ પ્રમાણે છે, કંઈક ન્યૂન સંખ્યાતા યો. યોજન સૂચિશ્રેણિના પ્રદેશોના વર્ગ કરવા અને તેમાં કુલ જેટલા પ્રદેશો આવે તેટલા પ્રદેશો પ્રમાણ ધનીકૃત લોકના એક પ્રતરના જેટલા ખડો થાય તેટલા કુલ વ્યંતરો છે. આ અભિપ્રાય પ્રથમની સંખ્યા કરતા ઘણી ઓછી સંખ્યા આવે.

આકાશપ્રદેશને ભાગતાં જે આવે તેટલા વ્યંતરદેવો છે. એટલે કે સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિ શ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા વ્યંતરદેવો છે. અથવા આ પ્રમાણે પણ કલ્પના થઈ શકે-સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા પ્રતરના એક એક ખંડને દરેક વ્યંતરો એક સાથે ગ્રહણ કરે તો તે સઘળા વ્યંતરદેવો એકજ સમયે તે સંપૂર્ણ પ્રતરને ગ્રહણ કરી શકે છે. ભાવાર્થ એકજ છે.

આ પ્રમાણે દરેક વ્યંતર નિકાયના પ્રમાણ માટે પણ સમજવું. તાત્પર્ય એ છે કે જે રીતે સઘળા વ્યંતર દેવાનું પ્રમાણ કહ્યું તે પ્રમાણે એક એક વ્યંતરનિકાયનું પ્રમાણ પણ સમજવું.

આ પ્રમાણે લેતાં સઘળા વ્યંતરદેવોના સમૂહની પ્રમાણભૂત સંખ્યા સાથે વિરોધ નહિ આવે, કારણ કે પ્રતરના આકાશપ્રદેશને ભાગનાર જે સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિના આકાશપ્રદેશ લેવાનું કહ્યું છે, તે સંખ્યાતુ નાનું મોટું લેવાનું છે. જ્યાં એક એક વ્યંતરની સંખ્યા કાઢવી હોય ત્યાં મોટા સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિના આકાશપ્રદેશવડે ભાગવા, જેથી જવાબની સંખ્યા નાની આવે. અને સર્વ સમૂહની સંખ્યા કાઢવી હોય ત્યાં નાના સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિના આકાશપ્રદેશવડે પ્રતરના આકાશપ્રદેશને ભાગવા, જેથી બધા વ્યંતરોના સરવાળા જેટલીજ સંખ્યા આવે. તેથી અહિં કંઈ વિરોધ નથી. ૧૪

હવે જ્યોતિષ દેવાનું પ્રમાણ કહે છે—

‘હ્રસ્વપન્ન દોસયંગુલ સૂઢપ્સેહિં માઢઓ પયરો ।

જોઢસિપ્હિં હીરઢ સઢાણે ત્થીય સંઘગુણા ॥૧૫॥

પટ્પજ્ઞાશત્શતદ્વયાંગુલાનાં સ્ત્રિપ્રદેશૈર્માજિતઃ પ્રતરઃ ।

જ્યોતિષ્કૈર્દિયતે સ્વસ્થાને સ્ત્રિયઃ સંઘયેયગુણાઃ ॥૧૫॥

અર્થ—બસો છાપન અંગુલ પ્રમાણ સૂચિ પ્રદેશવડે ભંગાયેલ પ્રતર જ્યોતિષ દેવાવડે અપહરાય છે સ્વસ્થાને દેવીઓ સંખ્યાતગુણી છે.

ટીકાનું—બસો^૧ છાપન અંગુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ વડે પ્રતરના આકાશ પ્રદેશને ભાગતાં જે આવે તેટલા જ્યોતિષ દેવો છે. અથવા બસો છાપન અંગુલપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા જ્યોતિષ દેવો છે. અથવા બસો છાપન અંગુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા એક એક ખંડને એક સાથે સઘળા જ્યોતિષ દેવો અપહાર કરે તો એકજ સમયમાં તે સઘળા દેવો સંપૂર્ણ પ્રતરનો અપહાર કરે છે. ત્રણેમાં તાત્પર્ય એકજ છે.

૧ અહિં જ્યોતિષદેવોની સંખ્યા જે રીતે જતાવી છે તેથી અનુયોગદ્વાર તથા પ્રદાપના સૂત્રમાં કંઈક જુદી રીતે જતાવી છે, તે આ પ્રમાણે—બસો છાપન અંગુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશો હોય તેનો વર્ગ કરતા જે સંખ્યા આવે તેટલા પ્રદેશો પ્રમાણ ધનીકૃત લોકના એક પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા કુલ જ્યોતિષીઓ છે. આ મત સુજન પ્રથમ કરતાં ઘણી જ ઓછી સંખ્યા આવે.

તથા આરે દેવનિકાયમાં પોતપોતાની નિકાયમાં રહેલા દેવોની અપેક્ષાએ દેવીઓ સંખ્યા-તશુભી છે. પશ્વવચ્ચાના મહાદંડકમાં તેવો પાઠ છે માટે. મહાદંડક આગળ બતાવશે.

વૈમાનિક દેવોનું પ્રમાણ કહે છે—

અસંસ્વસેદિસ્વપ્સતુલ્લયા પદમદુઙ્ગકપ્પેસુ ।

સેદિ અસંસ્વસસમા ઉવરિં તુ જહોત્તરં તહ ય ॥૧૬॥

અસંસ્વેયશ્રેણ્યાકાશપ્રદેશતુલ્યાઃ પ્રથમદ્વિતીયકલ્પયોઃ ।

શ્રેણ્યસંસ્વેયાંશસમા ઉપરિ તુ યથોત્તરં તથા ચ ॥૧૬॥

અર્થ—અસંખ્યાતી શ્રેણિના આકાશપ્રદેશ તુલ્ય પહેલા અને બીજા દેવલોકના દેવો છે. ઉપરના દેવલોકના દેવો શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ છે. જેમ જેમ ઉપરના દેવો તેમ તેમ પૂર્વ પૂર્વથી અસંખ્યાતમા ભાગે છે.

ટીકાતુ—ઘનીકૃતલોકની સાતરાજ પ્રમાણ લાંબી અને એક પ્રદેશપ્રમાણ બહી પહોળી અસંખ્યાતી સૂચિશ્રેણિમાં જેટલા આકાશપ્રદેશ હોય છે, તેટલા પહેલા સૌધર્મ દેવલોકમાં અને બીજા ઇશાન દેવલોકમાં એક એકમાં દેવો છે.

માત્ર સૌધર્મ દેવલોકના દેવોની અપેક્ષાએ ઇશાન દેવલોકના દેવો સંખ્યાતમા ભાગે છે. કારણકે પન્નવણાસૂત્રના મહાદંડકમાં ઇશાન દેવલોકના દેવોથી સૌધર્મ દેવલોકના દેવો સંખ્યાત શુભા કહ્યા છે.

તથા ઉપરના સનકુમાર માહેન્દ્ર બ્રહ્મ લાંતક મહાશુક અને સહસ્રાર એ દરેક દેવલોકમાં સૂચિશ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ દેવો રહેલા છે.

અહિં એટલું સમજવાનું કે સૂચિશ્રેણિનો અસંખ્યાતમા ભાગ અનુક્રમે નાનો લેવાનો હોવાથી અનુક્રમે ઉપર ઉપરના દેવલોકના દેવતાઓ પૂર્વ પૂર્વના દેવલોકના દેવોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતમા ભાગે છે.

તાત્પર્ય એ કે જેટલા સનકુમારકલ્પના દેવો છે, તેની અપેક્ષાએ માહેન્દ્ર દેવલોકમાં દેવો અસંખ્યાતમા ભાગે છે, અને માહેન્દ્ર દેવલોકના દેવોથી સનકુમારના દેવો અસંખ્યા-તશુભા છે. એ પ્રમાણે માહેન્દ્ર દેવલોકના દેવોની અપેક્ષાએ બ્રહ્મ દેવલોકના દેવો અસંખ્યાતમા ભાગે છે. આ રીતે લાંતક મહાશુક અને સહસ્રાર દેવલોકમાં પણ બાણી લેવું.

ગાથાના અંતમાં રહેલ ‘ચ’ શબ્દ એ ગાથામાં નહિ કહેલ વસ્તુનો સમુચ્ચય કરતો હોવાથી. આનંદ પ્રાણત આરણ્ય અને અચ્યુત દેવલોકમાં, નીચલી, મધ્યમ અને ઉપરની ત્રણ ત્રણ શ્રેણિકમાં, અને અતુતરવિમાનમાં, એ દરેકમાં ક્ષેત્રપદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ દેવો બહુવા.

અહિં એટલું વિશેષ સમજવાનું કે પૂર્વ પૂર્વ દેવોની અપેક્ષાએ ઉત્તરોત્તર દેવો સંખ્યા-
તશુભ્ધીન જાણવા, પ્રજાપનાના મહાદંડકમાં તેવો પાઠ છે માટે.

પ્રજાપનામાં કહેલું મહાદંડક-મોહું અદ્યખલુત્વ આ પ્રમાણે છે-હે પ્રભો ! હવે સર્વ
જીવોના અદ્યખલુત્વનું સૂચક મહાદંડક વર્ણવીશ.

૧ ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યો સૌથી અદ્ય છે, ૨ તેથી મનુષ્ય સ્ત્રીઓ સંખ્યાતશુભ્ધી
છે, ૩ તેથી પર્ણાત બાહર તેઉકાંચ અસંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૪ તેથી અંતુત્તર વિમાનના દેવો
અસંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૫ તેથી ઉપરના ત્રણ ઐવેયકના દેવો અસંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૬ તેથી
મધ્યમ ત્રણ ઐવેયકના દેવો સંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૭ તેથી નીચલી ત્રણ ઐવેયકના દેવો સંખ્યા-
તશુભ્ધી છે, ૮ તેથી અચ્યુત દેવલોકના દેવો સંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૯ તેથી આરણ દેવ-
લોકના દેવો સંખ્યાતશુભ્ધી છે, તેથી પ્રાણુત દેવલોકના દેવો સંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૧૧ તેથી
આનત દેવલોકના દેવો સંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૧૨ તેથી સાતમી નરકપૃથ્વીની નારકીઓ અસંખ્યાતશુભ્ધી
છે, ૧૩ તેથી છઠી તમઃપ્રભાપૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૧૪ તેથી સહસ્રાર
દેવલોકના દેવો અસંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૧૫ તેથી મહાશુક દેવલોકના દેવો અસંખ્યાતશુભ્ધી છે,
૧૬ તેથી પાંચમી ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૧૭ તેથી હાંતક દેવ-
લોકના દેવો અસંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૧૮ તેથી ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાત-
શુભ્ધી છે, ૧૯ તેથી બ્રહ્મદેવલોકના દેવો અસંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૨૦ તેથી ત્રીજી વાલુકાપ્રભા
પૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૨૧ તેથી માહેન્દ્ર દેવલોકના દેવો અસંખ્યાતશુભ્ધી
છે, ૨૨ તેથી સનતકુમાર દેવલોકના દેવો અસંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૨૩ તેથી બીજી શકંશપ્રભા
નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૨૪ તેથી સંભૂષિમ મનુષ્યો અસંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૨૫
તેથી ઇશાનદેવલોકના દેવો અસંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૨૬ તેથી ઇશાન કલ્પની દેવીઓ સંખ્યાત-
શુભ્ધી છે, ૨૭ તેથી સૌધર્મ દેવલોકના દેવો સંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૨૮ તેથી સૌધર્મકલ્પની દેવી
ઓ સંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૨૯ તેથી ભવનવાસી દેવો અસંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૩૦ તેથી ભવનવાસી
દેવી સંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૩૧ તેથી સ્તનપ્રભાપૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૩૨ તેથી જ્યેષ્ઠ
પંચેન્દ્રિય તિથ્યંચ પુરૂષો અસંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૩૩ તેથી જ્યેષ્ઠ પંચેન્દ્રિય તિથ્યંચ સ્ત્રીઓ
સંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૩૪ તેથી સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિથ્યંચપુરૂષો સંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૩૫ તેથી
સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિથ્યંચ સ્ત્રીઓ સંખ્યાતશુભ્ધી છે, તેથી જલચર પંચેન્દ્રિય તિથ્યંચ પુરૂષો
સંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૩૭ તેથી જલચર પંચેન્દ્રિય તિથ્યંચ સ્ત્રીઓ સંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૩૮ તેથી
વાયુવ્યંતર દેવો સંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૩૯ તેથી વાયુવ્યંતરી દેવી સંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૪૦ તેથી
જ્યોતિષીદેવો સંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૪૧ તેથી જ્યોતિષી દેવી સંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૪૨ તેથી જ્યેષ્ઠ
પંચેન્દ્રિય તિથ્યંચ નપુંસકો સંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૪૪ તેથી જળચર પંચેન્દ્રિય તિથ્યંચ નપુંસક
સંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૪૫ તેથી ચૌરિન્દ્રિય પર્ણાત સંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૪૬ તેથી પર્ણાત પંચેન્દ્રિય
વિશેષાધિક છે, ૪૭ તેથી પર્ણાત એકેન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, ૪૮ તેથી પર્ણાત તેકેન્દ્રિય
વિશેષાધિક છે, ૪૯ તેથી અપર્ણાત પંચેન્દ્રિય અસંખ્યાતશુભ્ધી છે, ૫૦ તેથી અપર્ણાત ચૌરિ-
ન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, ૫૧ તેથી અપર્ણાત તેકેન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, ૫૨ તેથી અપર્ણાત

એકંદ્રિય વિશેષાધિક છે, ૫૩ તેથી પર્થોપ્ત પ્રત્યેક બાહર વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતશુષ્ણ છે, ૫૪ તેથી પર્થોપ્ત બાહર નિગોહ અસંખ્યાતશુષ્ણ છે. ૫૫ તેથી પર્થોપ્ત બાહર પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતશુષ્ણ છે, ૫૬ તેથી પર્થોપ્ત બાહર અખકાય અસંખ્યાતશુષ્ણ છે. ૫૭ તેથી પર્થોપ્ત બાહર વાયુકાય અસંખ્યાતશુષ્ણ છે, ૫૮ તેથી અપર્થોપ્ત બાહર તેજકાય અસંખ્યાતશુષ્ણ છે, ૫૯ તેથી અપર્થોપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતશુષ્ણ છે, ૬૦ તેથી અપર્થોપ્ત બાહર નિગોહ અસંખ્યાતશુષ્ણ છે, ૬૧ તેથી અપર્થોપ્ત બાહર પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતશુષ્ણ છે ૬૨ તેથી અપર્થોપ્ત બાહર અખકાય અસંખ્યાતશુષ્ણ છે, ૬૩ તેથી અપર્થોપ્ત બાહર વાહિકાય અસંખ્યાતશુષ્ણ છે, ૬૪ તેથી અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ તેજકાય અસંખ્યાતશુષ્ણ છે, ૬૫ તેથી અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય વિશેષાધિક છે, ૬૬ તેથી અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ અખકાય વિશેષાધિક છે, ૬૭ તેથી અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ વાહિકાય વિશેષાધિક છે, ૬૮ તેથી પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ તેજકાય સંખ્યાતશુષ્ણ છે, ૬૯ તેથી પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય વિશેષાધિક છે, ૭૦ તેથી પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ અખકાય વિશેષાધિક છે, ૭૧ તેથી પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાય વિશેષાધિક છે, ૭૨ તેથી અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોહ અસંખ્યાતશુષ્ણ છે, ૭૩ તેથી પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોહ સંખ્યાતશુષ્ણ છે, ૭૪ તેથી અભવ્યસિદ્ધિઆ અનંતશુષ્ણ છે, ૭૫ તેથી સમ્યક્ત્વથી પહેલા અનંતશુષ્ણ છે, ૭૬ તેથી સિદ્ધી અનંતશુષ્ણ છે, ૭૭ તેથી પર્થોપ્ત બાહર વનસ્પતિકાય જીવો અનંતશુષ્ણ છે. ૭૮ તેથી પર્થોપ્ત બાહર જીવો વિશેષાધિક છે, ૭૯ તેથી અપર્થોપ્ત બાહર વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતશુષ્ણ છે, ૮૦ તેથી અપર્થોપ્ત બાહર જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૧ તેથી બાહર જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૨ તેથી અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાય અસંખ્યાત શુષ્ણ છે, ૮૩ તેથી અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૪ તેથી પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મવનસ્પતિકાય સંખ્યાત શુષ્ણ છે, ૮૫ તેથી પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૬ તેથી સામાન્યથી સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૭ તેથી અભવ્યસિદ્ધિઆ જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૮ તેથી નિગોહ જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૯ તેથી વનસ્પતિ જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૦ તેથી એકંદ્રિય જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૧ તેથી સામાન્યથી તિથંચ જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૨ તેથી મિથ્યાદષ્ટિ વિશેષાધિક છે, ૯૩ તેથી અવિરત જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૪ તેથી સક્રિયા જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૫ તેથી છદ્મસ્થ જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૬ તેથી સચોગી આત્માઓ વિશેષાધિક છે, ૯૭ તેથી સંચારસ્થ જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૮ અને તેથી સદળા જીવો વિશેષાધિક છે.

આ પ્રમાણે પ્રજાપતિ સૂત્રમાં કહેલું મોટું અદ્યબહુત્વ સમજવું. ૧૬

અહિં પહેલાં રત્નપ્રજા પૃથ્વીના નારકીઓની તથા ભવનયતિ અને સૌધર્મકેવલૈકના-
કેવેની સંખ્યા અસંખ્યાતી સૂચિશ્રેણિ પ્રમાણ સામાન્યથી કહી છે. તેમાં અસંખ્યાતનું પ્રમાણ
કંઈ કંઈ નથી, તેવી આ ત્રણમાં કોણ જોછા અને કોણ વધારે તે સમજી શકાતું નથી, એટલે
અહિં ત્રણેની અસંખ્યાતરૂપ સંખ્યાના નિર્ણય માટે કહે છે—

સેદી પક્ષેકપયસરઙ્ગસૂર્જનમંગુલવ્વમિયં ।

વસ્માય ભવણસોહમ્મયાણ સાણં હમં હોહ ॥૧૭॥

अण्यैकैकप्रदेशरचितसूचीनामङ्गुलप्रमितम् ।

वर्मायां भवनसौधमार्णां मानमिदम् भवति ॥१७॥

અર્થ—શ્રેષ્ઠિના એકેક આકાશ પ્રદેશવડે સ્થાયેલી સૂચિના અંશુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાંથી પ્રાપ્ત થયેલ ઘરમાં, ભવનપતિ અને સૌધર્મદેવદોઠનું નીચલી ગાથામાં કહેવાશે તે પ્રમાણ થાય છે.

ટીકાનું—ઘરમાં નામની પહેલી નરકપૃથ્વીના નારકોના તથા ભવનપતિ અને સૌધર્મ દેવદોઠના દેવોના પ્રમાણના નિષ્કૃષ્ટ માટે પહેલાં જેટલી શ્રેષ્ઠિઓ કહી છે, તેટલા શ્રેષ્ઠિ વ્યતિરિક્ત-સિવાયના આકાશપ્રદેશ અહંણ કરીને તેની સૂચિશ્રેષ્ઠિ કરવી, તેમાંથી સૂચિશ્રેષ્ઠિના અંશુલ પ્રમાણ ભાગ અહંણ કરવો. ત્યારપછી શું કરવું તે હવે પછીની ગાથામાં કહે છે. ૧૭

તેજ દેખાડે છે—

छप्पन्नदोसयंगुल भूओ भूओ विगठम मूलतिगं ।

गुणिया जहुत्तरत्था रासीओ कमेण सूईओ ॥१८॥

षट्पञ्चाशदधिकशतद्रयाङ्गुलस्य भूयो भूयो विगृह्य मूलत्रिकम् ।

गुणिता यथोत्तरस्था राशयः क्रमेण सूचयः ॥ १८ ॥

અર્થ—અસત્ કદપનાયે અંશુલમાત્ર ક્ષેત્રમાં રહેલ બસો છપ્પન આકાશપ્રદેશનું વાર-વાર વર્ગમૂળ કાઢીને ત્રણ મૂળ લેવાં, અને ઉપર ઉપરની રાશિને નીચે નીચેની રાશિ સાથે ગુણાકાર કરવો, જે સંખ્યા આવે તેટલી તેટલી સૂચિશ્રેષ્ઠિ પ્રમાણ ઘરમાંના નારકોઓ, અને ભવનપતિ તથા સૌધર્મ દેવદોઠમાં દેવો છે.

ટીકાનું—પૂર્વે કહેલ અંશુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેષ્ઠિમાં રહેલા આકાશપ્રદેશનું વર્ગમૂળ કાઢવાની રીતિએ મૂળ કાઢીને તેમાંથી ત્રણ મૂળ લેવા, અને તેને તથા અંશુલમાત્ર સૂચિશ્રેષ્ઠિના પ્રદેશની સંખ્યાને અનુક્રમે સ્થાપવી.

પછી અંશુલમાત્ર સૂચિશ્રેષ્ઠિની પ્રદેશસંખ્યાને મૂળ સાથે ગુણતા આકાશપ્રદેશની જેટલી સંખ્યા આવે તેટલી સંખ્યા પ્રમાણ આખી સૂચિશ્રેષ્ઠિના જેટલા આકાશપ્રદેશ થાય તેટલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક જીવોની સંખ્યા છે.

૧ અહિં પ્રથમ નારક તથા ભવનપતિઓના પ્રમાણ માટે જે અસંખ્યાત શ્રેષ્ઠિઓનું પ્રમાણ બતાવ્યું છે તેના કરતાં લિન્ન લિન્ન સૂત્રોમાં લિન્ન લિન્ન રીતે જોવા મળે છે તે આ પ્રમાણ—

અનુયોગદ્વાર સૂત્ર તથા જીવસંભાસ ગ્રંથના અભિપ્રાયે-અંશુલમાત્ર સૂચિશ્રેષ્ઠિમાં જે આકાશ પ્રદેશો છે તેના પહેલાં અને બીજા વર્ગમૂળનો ગુણાકાર કરતાં જે સંખ્યા આવે તેટલી સંખ્યા પ્રમાણ સાત રાજની સૂચિશ્રેષ્ઠિઓ નારકોના પ્રમાણ માટે છે, જેમ-અંશુલમાત્ર ક્ષેત્રમાં અસત્કદપનાએ બસો છપ્પન આકાશ પ્રદેશો છે, તેનું પહેલું વર્ગમૂળ સાત અને બીજું વર્ગમૂળ ચાર હોવાથી તેમાં ગુણાકાર $૧૬ \times ૪ = ૬૪$ થાય એટલે નારકોના જીવોના પ્રમાણ માટે અપરકદપનાએ ચોસઠ શ્રેષ્ઠિઓ આવે,

પેલા અને બીજા મૂળનો ગુણાકાર કરતાં જેટલા આકાશપ્રદેશ આવે તેટલી આખી સૂચિ-
શ્રેણિમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણુ લવનપતિના દેવો છે.

બીજા અને ત્રીજા મૂળનો ગુણાકાર કરતાં જેટલા આકાશપ્રદેશ આવે તેટલી આખી
સૂચિશ્રેણિપ્રમાણુ સૌધર્મદેવલોકના દેવતાઓ છે.

અંગુલપ્રમાણુ સૂચિશ્રેણિમાં જે કે અસંખ્યાતા આકાશપ્રદેશ છે, છતાં અસત્કલ્પનાયે
બસો છાપન કલ્પવા. તેને વર્ગમૂળ કાઢવાની રીતએ ત્રણવાર મૂળ કાઢવું. બસો છાપનનું
પહેલું મૂળ સોળ, બીજું મૂળ ચાર અને ત્રીજું મૂળ બે.

હવે આ ત્રણે મૂળ અને બસો છાપન એ ચારે રાશિઓને મોટી નાની સંખ્યાના ક્રમ
પ્રમાણે ઉપર નીચે સ્થાપવી. જેમકે ૨૫૬-૧૬-૪-૨. ત્યારપછી ઉપર ઉપરની રાશિને નીચે
નીચેની રાશિ સાથે ગુણાકાર કરવો. જેમકે બસો છાપનને પહેલું મૂળ સોળ સાથે ગુણા-
કાર કરવો. ગુણતાં ચાર હજાર છત્તુ થાય.

તાત્પર્ય:- આ અંકમાં લવનપતિઓના પ્રમાણુ માટે જેટલી શ્રેણિઓની સંખ્યા બતાવી છે તેટલી
સંખ્યા નારકો માટે અનુચોગ દાર તથા જીવસમાસમા બતાવી છે, જે કે સૂત્રમાં સામાન્યથા નારકોની
સંખ્યા બતાવી છે-પરંતુ શેષ છ નારકોના નારકો પ્રથમ નરકના નારકોથી અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા
જ હોવાથી પ્રથમ નરકના નારકો માટે પણ ઉપરોક્ત પ્રમાણુ માનવામાં કંઈ બાધ નથી.

આ અંકમાં અંગુલમાત્ર સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ આકાશપ્રદેશોના પ્રથમ અને દ્વિતીય વર્ગમૂળનો ગુણા-
કાર કરતાં જે સંખ્યા આવે તેટલી=અસંખ્યાતી શ્રેણિઓ લવનપતિઓના પ્રમાણુ માટે બતાવી છે,
પરંતુ જીવસમાસ અંકમાં અંગુલમાત્ર સૂચિશ્રેણિમાં જે આકાશપ્રદેશો છે તે જ સંખ્યાને પોતાના પ્રથમ
વર્ગમૂળ સાથે ગુણતાં જે સંખ્યા આવે તેટલી-અસંખ્યાતી શ્રેણિઓ લવનપતિઓના પ્રમાણુ માટે લેવાનું
કહ્યું છે. અંગુલ માત્ર સૂચિશ્રેણિમાં અસત્કલ્પનાએ બસો છાપન આકાશપ્રદેશ અને તેનું પ્રથમ વર્ગ-
મૂળ સોલ હોવાથી $૨૫૬ \times ૧૬ = ૪૦૯૬$ થાય અને અસત્કલ્પનાએ તેટલી શ્રેણિઓ લવનપતિઓના
પ્રમાણુ માટે સમજવી. તાત્પર્ય એ છે કે-આ અંકમાં પ્રથમ નરકના જીવોના પ્રમાણુ માટે જેટલી
અસંખ્યાતી શ્રેણિઓ બતાવી છે તેટલી જ શ્રેણિઓ જીવસમાસમાં લવનપતિના પ્રમાણુ માટે બતાવી
છે. વળી પ્રતાપનાસૂત્રમાં-અંગુલમાત્ર સૂચિશ્રેણિમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશો છે તેના પ્રથમ વર્ગમૂળના
સંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશો આવે તેનાથી સંખ્યાતમુલ્ય શ્રેણિઓ લવનપતિઓના પ્રમાણુ
માટે લેવાનું જણાવ્યું છે. અસત્કલ્પનાએ અંગુલમાત્ર સૂચિશ્રેણિમાં ૬૫૩૬ આકાશ પ્રદેશો માનીએ
તો તેલું પ્રથમ વર્ગમૂળ ૨૫૬, તેના અસંખ્યાતમો ભાગ ૪, તેને અસંખ્યાતમુલ્ય કરીએ એટલે કે
દશી ગુણીએ તો ૪૦ આવે, અને અસત્કલ્પનાએ તેટલી શ્રેણિઓ લવનપતિના પ્રમાણુ માટે જણાવી,
વળી અનુચોગદાર સૂત્રના અભિપ્રાયે અંગુલમાત્ર સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ આકાશપ્રદેશોના પ્રથમ વર્ગમૂ-
ળના અસંખ્યાતમા ભાગથી સંખ્યાતમુલ્ય કરતાં જેટલી શ્રેણિઓ આવે તેટલી શ્રેણિઓ લવનપતિના
પ્રમાણુ માટે જણાવી, જેમ અંગુલમાત્ર સૂચિશ્રેણિમાં અસત્કલ્પનાએ ૬૫૩૬ આકાશપ્રદેશ માનીએ,
તેનું પ્રથમ વર્ગમૂળ ૨૫૬, તેના અસંખ્યાતમો ભાગ અસત્કલ્પનાએ ૨, અને તેને સંખ્યાતમુલ્ય કર-
વાથી એટલે કે દશી ગુણવાથી વીસ થાય, આટલી શ્રેણિઓ લવનપતિઓના પ્રમાણુ માટે સમજવી,
જેમ લવનપતિઓના પ્રમાણુ માટે કુલ ચાર મતો બેતા મળે છે. વિશેષાર્થોએએ તે તે અંક બેતા.

રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના પ્રમાણરૂપે આટલી શ્રેણિઓ સમજવી. જોટલે કે ચાર હજાર છનુ સૂચિશ્રેણિમાં જેટલા આકાશપ્રદેશ હોય તેટલા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોઓ છે.

બીજા વર્ગમૂળ ચાર સાથે પહેલા મૂળ સોળને શુભાકાર કરવો, શુભતાં ચોસઠ આવે, તેટલી સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ ભવનપતિ દેવતાઓ છે.

તથા ત્રીજા મૂળ બે સાથે બીજા મૂળ ચારને શુભાકાર કરવો, શુભતા આઠ આવે, તેટલી સંપૂર્ણ સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ આકાશપ્રદેશપ્રમાણ સૌધર્મ દેવલોકના દેવતાઓ છે.

આ ઉપરથી કોણ કોનાથી વધારે છે તે સહજમાં જણાઈ આવશે. ૧૮

રત્નપ્રભા નારકાદિનાજ વિષયમાં પ્રકારાંતરે શ્રેણિનું પ્રમાણ કહે છે—

અહવંગુલપ્પણસા સમૂલગુણિયાં ઉ નેરહ્યસૂઈ ।

પદમદુડ્યાપયાઈ સમૂલગુણિયાઈં ઇયરાણં ॥૧૯॥

અથવાદ્વગુલપ્રદેશાઃ સ્વમૂલગુણિતાસ્તુ નૈરયિક્ષ્ણવિઃ ।

પ્રથમદ્વિતીયપદૌ સ્વમૂલગુણિતાચિરત્તયોઃ ॥૧૯॥

અર્થ—અથવા અંશુલક્ષેત્રમાં રહેલા પ્રદેશોને પોતાના મૂળ સાથે શુભતાં બે આવે તેટલી શ્રેણિઓ રત્નપ્રભા નારકોના પ્રમાણરૂપે સમજવી જોઈ પ્રમાણ પહેલા અને બીજા મૂળને પોતાપોતાના મૂળ સાથે શુભતાં બે આવે તેટલી શ્રેણિઓ અતુલ્ય ભવનપતિ અને સૌધર્મના પ્રમાણરૂપે સમજવી.

વિવેચન—અથવા જો પદ અન્ય પ્રકાર સૂચવવા માટે મૂકેલું છે. તે અન્ય પ્રકાર તે આ.

પૂર્વની ગાથામાં અંશુલમાત્ર ક્ષેત્રમાં રહેલા પ્રદેશરાશિની બસો છાપ્પનની કદખના કરી હતી, અહિં તે પ્રમાણ કરવાની નથી. પરંતુ વાસ્તવિક જેટલી સંખ્યા છે તેનીજ વિવક્ષા છે.

જોકે અંશુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિમાં રહેલા આકાશપ્રદેશને પોતાના મૂળ સાથે શુભાકાર કરવો, શુભાકાર કરતાં બે સંખ્યા આવે તેટલી સૂચિશ્રેણિમાં રહેલા આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકો છે

અંશુલપ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલા આકાશપ્રદેશના પહેલા મૂળને પોતાના મૂળ સાથે શુભતાં બે સંખ્યા આવે તેટલી સૂચિશ્રેણિઓ ભવનપાતદેવોના પ્રમાણના નિર્ણય માટે સમજવી. જોટલે જોટલી સૂચિશ્રેણિમાં જેટલા આકાશપ્રદેશ હોય તેટલા ભવનપતિ દેવો જાણવા.

અંશુલપ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલા આકાશપ્રદેશના બીજા મૂળને પોતાના મૂળ સાથે શુભતાં બે પ્રદેશરાશિ આવે તેટલી સૂચિશ્રેણિમાં રહેલા આકાશપ્રદેશપ્રમાણ સૌધર્મદેવલોકના દેવતાઓ છે. ૧૯

હવે ઉત્તરવૈદિકયશરીરવાળા તિથ્યપચેન્દ્રિય જીવોના પ્રમાણના નિર્ણય માટે કહે છે—

અંગુલમૂલાસંલિપ્તિયમાગપ્પમિયાં ડ હોતિ સેદ્ધીઓ .

ઉત્તરવેડવિચિયાણં તિરિયાણ ય સન્નિપજ્જાણં ॥૨૦॥

અહ્મગુલમૂલાસંલિપ્તિયમાગપ્પમિતાસ્તુ ભવન્તિ શ્રવ્યઃ .

ઉત્તરવૈક્રિયાણાં તિરચાં ચ સંનિપર્યાપ્તાનામ્ ॥૨૦॥

અર્થ—ઉત્તરવૈક્રિયશરીરી સંનિપર્યાપ્ત તિરચના પ્રમાણરૂપે એક અંગુલ પ્રમાણક્ષેત્રમાં રહેલ આકાશપ્રદેશના મૂળના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશરશિ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિઓ છે.

વિવેચન—એક અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલ આકાશપ્રદેશનું જે પહેલું વર્ગમૂળ તેના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિઓ ઉત્તરવૈક્રિયશરીરી સંનિપર્યાપ્તિય તિરચોના પ્રમાણના નિશ્ચય માટે જાણવી.

તાત્પર્ય—એ કે સૂચિશ્રેણિના એક અંગુલપ્રમાણ ક્ષેત્રમાં જેટલા આકાશપ્રદેશો હોય, તેનું જે પહેલું વર્ગમૂળ તેના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશપ્રદેશો આવે, તેટલી ઉત્તર વૈક્રિયલઘિસંપન્ન પર્યાપ્ત સંનિપર્યાપ્તિય તિરચોની સંખ્યા જાણવી.

શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—પર્યાપ્તિય તિરચોમાં કેટલા વૈક્રિયશરીરી કદા છે ? હે ગૌતમ ! અસંખ્યાતા કદા છે. કાલઆશ્રયી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અપર્પિણીના સમયપ્રમાણ કદા છે. ક્ષેત્ર આશ્રયી વિચારતાં પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમાં અસંખ્યાતી સૂચિશ્રેણિઓ છે તેવી અંગુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિના પ્રથમ વર્ગમૂળના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ પ્રમાણ કદા છે.

ઉત્તરવૈક્રિયશરીરી લઘિસંપન્ન પર્યાપ્ત સંનિપર્યાપ્તિય તિરચો અસંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્રમાં રહેલા હાથી મત્સ્ય અને હંસાદિ જીવો જાણવા. ૨૦

હવે મનુષ્યના પ્રમાણ માટે કહે છે—

ઉક્કોસપ્પ મણુયા સેઢિ રૂવાહિયા અવહરંતિ .

તદ્વિમૂલાહર્ણિ અંગુલમૂલપ્પસેઢિ ॥૨૧॥

ઉત્કૃષ્ટપદે મનુજાઃ શ્રેણીં રૂપાધિકા અપહરન્તિ .

તૃતીયમૂલાહર્ણે અંગુલમૂલપ્પદેશૈઃ ॥૨૧॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટપદે મનુષ્યો ત્રીજા વર્ગમૂળવડે શુભાયેલા અંગુલપ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલ પ્રદેશના પહેલા મૂળના પ્રદેશોથી એક રૂપ વધારે હોય તો સંપૂર્ણ સૂચિશ્રેણિનો અપહાર થઈ શકે.

ટીકાનુ—આ જગતમાં જે પ્રકારના મનુષ્યો છે ૧ ગર્ભજ, ૨ સંભૂચ્છિન્ન. તેમાં ગર્ભજ પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા એ બે ભેદ છે. અને અંતર્યુદ્ધર્ત આયુવાળા સંભૂચ્છિન્ન તો

અપર્યાપ્તાવસ્થામાંજ મરણ પામે છે. આ હંદીકત પહેલા દ્વારમાં કહી છે, તેથી તે પર્યાપ્તા હોતા નથી.

તેમાં જે ગર્ભજ પર્યાપ્તા મરુબો છે, તે ધ્રુવ હોવાથી હંમેશાં હોય છે, અને તે સંખ્યાતાજ છે. તેઓની જઘન્ય સંખ્યા પણ પાંચમા અને છઠ્ઠા વર્ગનો શુણાકાર કરતાં જે આવે તે છે.

શંકા:—વર્ગ એટલે શું ? પાંચમા વર્ગનું સ્વરૂપ શું ? છઠ્ઠા વર્ગનું સ્વરૂપ શું ? પાંચમા અને છઠ્ઠા વર્ગનો શુણાકાર કેટલો થાય ?

સમાધાન—કૌંઠ્યેક વિવક્ષિત રાશિને વિવક્ષિત રાશિસાથે શુણતાં જે આવે તે વર્ગ કહેવાય છે. એકનો વર્ગ એકજ થાય માટે વૃદ્ધિ રહિત હોવાથી તે વર્ગમાંજ ગણતો નથી. બેને બેએ શુણતાં બેનો વર્ગ ચાર (૪) થાય, આ પહેલો વર્ગ, ચારનો વર્ગ સોળ (૧૬) થાય, એ બીજો વર્ગ. સોળનો વર્ગ બસો છપ્પન (૨૫૬) થાય. એ ત્રીજો વર્ગ. બસો છપ્પનનો વર્ગ પાંચસ હજાર પાંચસો છત્રીસ (૬૫૫૩૬) થાય, એ ચોથો વર્ગ. પાંચસ હજાર પાંચસો છત્રીસનો વર્ગ ચારસો એાગણત્રીસ હેાડ એાગણપચાસ લાખ સઠસઠ હજાર બસો છત્તુ (૪૨૯૪૯૬૭૨૯૬) થાય, એ પાંચમો વર્ગ.

હવે તેના વર્ગને ત્રણ ગાથા વડે પ્રતિપાદન કરે છે—એક લાખ ચોરાશી હજાર ચારસો સઠસઠ હેાડાહેાડ ચુમાલીસ લાખ સાત હજાર ત્રણસો સિતેર હેાડ પંચાણુલાખ એકાવન હજાર છસો અને સોળ (૧૮૪૪૬૭૪૪૦૭૩૭૦૬૫૫૧૬૧૬) થાય, એ છઠ્ઠો વર્ગ.

આ પ્રમાણે છ વર્ગ થાય છે. તેમાંના છઠ્ઠા વર્ગનો પાંચમા વર્ગ સાથે શુણાકાર કરવો, શુણાકાર કરતાં જેટલો પ્રદેશરાશિ થાય, તેટલા જઘન્યથી પણ ગર્ભજ પર્યાપ્ત મરુબો હોય છે.

છઠ્ઠા અને પાંચમા વર્ગના શુણાકારના એાગણત્રીસ આંકડા થાય છે. તે આંકડા હેાડા હેાડી આદિ શબ્દકારા બેાલી શકાય તેમ નહિ હોવાથી, તે સંખ્યાના આંક આપ્યા છે. અને તે આ—૭૬૨૨૮૧૬૨૫૧૪૨૬૪૩૩૭૫૬૩૫૪૩૬૫૦૩૩૬.

આ સંખ્યાને પૂર્વાચાર્યો ત્રીજા યમલપદ ઉપરની અને ચોથા યમલપદ નીચેની કહે છે. યમલ એટલે બળે વર્ગનો સમૂહ. એક એક યમલમાં બળે વર્ગ આવે છે.

અનુચોગદ્વારની શૃંગિમાં કહ્યું છે કે—‘બળે વર્ગના સમૂહને યમલ કહે છે.’

તેથી પૂર્વોક્ત છ વર્ગના સમૂહના ત્રણ યમલ થાય.

મરુબ્ય પ્રમાણના હેતુબૂત રાશિને ત્રીજા યમલપદથી ઉપરની કહેવાતું કારણ પાંચમા અને છઠ્ઠા વર્ગનો શુણાકાર છે. પાંચમો અને છઠ્ઠો વર્ગ ત્રીજા યમલમાં આવે છે, સાતમો અને આ આઠમો વર્ગ ચોથા યમલમાં આવે છે. મરુબ્યપ્રમાણની હેતુબૂત સંખ્યા છઠ્ઠા વર્ગથી વધારે છે, કારણ કે છઠ્ઠા અને પાંચમા વર્ગના શુણાકાર જેટલી છે. અને તેથીજ સાતમા વર્ગથી પણ એાછી છે. માટે મરુબ્ય સંખ્યાના પ્રમાણબૂત રાશિને ત્રીજા યમલપદથી વધારે, અને ચોથા યમલપદથી એાછો કહ્યો છે.

અથવા આ પૂર્વોક્ત રાશિના છન્દુ છેદનક થાય છે. છેદનક એટલે અર્ધો અર્ધો કરવા તે. એટલે કે યોગણત્રીસ અંકપ્રમાણ રાશિનું પહેલીવાર અર્ધ કરીએ, બીજી વાર તેનું અર્ધ કરીએ, ત્રીજી વાર તેનું અર્ધ કરીએ, એમ અર્ધ અર્ધ છન્દુવાર કરીએ ત્યારે છન્દુમી વાર એકઠો આવે.

એને ઉઘી રીતે કહીએ તો છન્દુ વાર ઠાણ બમણા કરવા. જેમકે-એકને એક બે, બેને બે ચાર, ચારને ચાર આઠ, એમ છન્દુ વાર બમણા બમણા કરતા છન્દુમી વારે પૂર્વોક્ત રાશિ આવે.

છન્દુ છેદનક કેમ થાય તે કહે છે-પહેલા વર્ગના બે છેદનક થાય, પહેલું છેદનક બે, બીજું છેદનક એક. બીજા વર્ગના ચાર છેદનક થાય. એટલે કે બીજા વર્ગની સંખ્યાના અર્ધ અર્ધ ભાગ ચારવાર થાય. જેમકે-પહેલું છેદનક આઠ, બીજું છેદનક ચાર, ત્રીજું છેદનક બે, ચોથું છેદનક એક. આજ રીતે ત્રીજા વર્ગના આઠ છેદનક, ચોથા વર્ગનાં ચોળ છેદનક, પાંચમા વર્ગના બત્રીસ છેદનક, અને છઠાવર્ગનાં ચોસઠ છેદનક થાય. ગર્ભજ મનુષ્યની સંખ્યા પાંચમા અને છઠા વર્ગના શુણાકાર જેટલી હોવાથી તે સંખ્યામાં પાંચમા અને છઠા એ બંને વર્ગના છેદનકો આવે. પાંચમા વર્ગનાં બત્રીસ અને છઠા વર્ગનાં ચોસઠ હોવાથી બંનેનો સરવાળો કરતાં છન્દુ છેદનકો પૂર્વોક્ત રાશિમાં થાય.

આ કઇ રીતે બાણી શકાય ? એમ પૂછતા હો તો કહીએ છીએ-જે જે વર્ગનો જે જે વર્ગ સાથે શુણાકાર કરીએ અને શુણાકાર કરતાં જે સંખ્યા આવે તેમાં તે બંને વર્ગનાં છેદનકો ઘટે છે. જેમ પેલા વર્ગને બીજા વર્ગ સાથે શુણતા જે સંખ્યા આવે તેમાં પેલા વર્ગના બે અને બીજાના ચાર કુલ છ છેદનકો સંભાવે છે. તે આ પ્રમાણે-

પેલા અને બીજો વર્ગનો શુણાકાર ચોસઠ થાય છે. તેનું પેલું છેદનક બત્રીસ, બીજું સોળ, ત્રીજું આઠ, ચોથું ચાર, પાંચમું બે, અને છઠું એક, એમ છ છેદનકો થાય છે. એમ અન્યત્ર પણ બાણીવું. એજ પ્રમાણે પાંચમા અને છઠા વર્ગના શુણાકારમાં પાંચમા વર્ગના બત્રીસ અને છઠા વર્ગનાં ચોસઠ બંને સળી છન્દુ છેદનકો આવે છે.

આ પ્રમાણે એકજ રાશિને શિષ્યની યુદ્ધિનો પ્રકર્ષ થાય માટે ત્રણ રીતે પરમશુર-મહારાજે ઉપદેશ્યો છે.

અનુયોગદ્વારસૂત્રમાં કહ્યું છે કે-‘જ્યન્યપદે મનુષ્યો સંખ્યાતા કોઠ છે. ત્રીજા યમલપદથી ઉપર અને ચોથા યમલપદની નીચે છે. અથવા છઠા વર્ગને પાંચમાં વર્ગપદે શુણતાં જે આવે તેટલા છે. અથવા છન્દુ છેદનક આપનાર એ રાશિ છે.’

હવે જે ગર્ભજ અને સંમૂર્ષિષ્ઠમ અપર્યાપ્ત જીવો છે તે બંને કોઇ વખત હોય છે, કોઇ વખત નથી પણ હોતા. કારણકે ગર્ભજ અપર્યાપ્તનું જન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર સુદૃષ્ટ અંતર છે, અને સંમૂર્ષિષ્ઠમ અપર્યાપ્તનું જન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ સુદૃષ્ટ અંતર છે. અપર્યાપ્ત અંતરસુદૃષ્ટના આયુવાળા હોય છે. તેથી અંતરસુદૃષ્ટ પછી

સઘળાં નિર્દોષ થાય છે-નાશ પામે છે. એટલે ક'ઇક અધિક અગીઆર મુહૂર્ત ગર્ભજ અપર્યાપ્તા, અને ક'ઇક અધિક ત્રેવીસ મુહૂર્ત સંમૂર્ચિત અપર્યાપ્તા હોતા નથી. તેથીજ ઉપર કહ્યું છે કે ગર્ભજ અપર્યાપ્તા મનુષ્ય અને સંમૂર્ચિત મનુષ્ય કેઈ વખત હોય છે, અને કેઈ વખત હોતા નથી.

જ્યારે ગર્ભજ પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા અને સંમૂર્ચિત અપર્યાપ્તા એ સઘળા મળી વધારેમાં વધારે હોય ત્યારે તેઓનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે-ઉત્કૃષ્ટપદે ગર્ભજ અને સંમૂર્ચિત મનુષ્યની સર્વોત્કૃષ્ટ સંખ્યા હોય ત્યારે જેટલી સંખ્યા થાય તેનાથી બે કે વાસ્તવિક રીતે નથી, છતાં અંશતઃકદનાયે એક મનુષ્ય વધારે હોય તો. સૂચિશ્રેણિના એક અંશુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલા આકાશપ્રદેશના પેલા મૂળને ત્રીજા મૂળ સાથે શુભતાં જેટલા આકાશ પ્રદેશ આવે તેટલા આકાશપ્રદેશવડે ભાગતાં-અસત્કદનાયે સૂચિશ્રેણિના એક અંશુલક્ષેત્રના બસો છપ્પન આકાશપ્રદેશ કદપીએ તેડું પહેલું મૂળ સોળ, બીજું મૂળ ચાર, ત્રીજું મૂળ બે, પહેલા મૂળને ત્રીજા મૂળ વડે શુભતાં બીસ આવે તેટલા આકાશ પ્રદેશવડે ભાગતાં-સંપૂર્ણ એક સૂચિશ્રેણિનો અપહાર થાત.

તાત્પર્ય એ છે કે-સૂચિશ્રેણિના અંશુલમાત્ર ક્ષેત્રમાં જેટલા આકાશપ્રદેશો છે, તેના પહેલા વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગમૂળવડે શુભતાં જેટલા આકાશપ્રદેશ થાય તેટલા તેટલા પ્રમાણવાળા એક એક ખંડને પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ગર્ભજ અને સંમૂર્ચિત એક એક મનુષ્ય ઘડણ કરે, અને કુલ મનુષ્યની સંખ્યા છે તેનાથી એક વધારે હોય તો સંપૂર્ણ શ્રેણિને એકજ સમયે અપહાર કરી શકાય. પરંતુ એક મનુષ્ય જોઈ છે એટલે એક ખંડ વધે છે.

બીજી આ રીતે પણ કહી શકાય-સૂચિશ્રેણિના અંશુલમાત્ર ક્ષેત્રમાં રહેલા આકાશપ્રદેશના પહેલા વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગમૂળ સાથે શુભતાં જેટલા આકાશપ્રદેશ આવે, તેટલા આકાશપ્રદેશવડે આખી સૂચિશ્રેણિના આકાશપ્રદેશને ભાગતાં જે જવાબ આવે તેમાંથી એકરૂપ જોણું કરવું, તેટલી સંમૂર્ચિત અને ગર્ભજ મનુષ્યની સર્વોત્કૃષ્ટ સંખ્યા છે. કેવળજ્ઞાની મહારાજે તેઓની તેટલી જ સંખ્યા બોધે છે.

અનુયોગદ્વાર સૂચિમાં કહ્યું છે કે-ઉત્કૃષ્ટપદે જે મનુષ્યો છે, તેમાં એક મનુષ્ય નાખ્યે છતે તે મનુષ્યો વડે સંપૂર્ણ સૂચિશ્રેણિનો અપહાર થાય.

તે શ્રેણિનો કાલ અને ક્ષેત્ર વડે અપહારનો વિચાર કરે છે. કાલથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીના સમય પ્રમાણ છે. અને ક્ષેત્રથી સૂચિશ્રેણિના અંશુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલા આકાશપ્રદેશના પ્રથમ વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગમૂળવડે શુભતાં.

આ પંક્તિમાં શું કહ્યું ? તો કહે છે-તે શ્રેણિના અંશુલપ્રમાણ ક્ષેત્રમાં જે પ્રદેશરાશિ છે, તેના પહેલા વર્ગમૂળમાં જે પ્રદેશરાશિ આવે, તેને ત્રીજા વર્ગમૂળમાં આવેલા પ્રદેશરાશિ વડે શુભાકાર કરવો. શુભાકાર કર્યે છતે જે પ્રદેશરાશિ થાય, એવડા એવડા એક એક ખંડને અપહાર કરે, બીજી બાજુ એક એક મનુષ્યનો અપહાર કરે એટલે કે એવડા એવડા સૂચિ-

શ્રેણિના એક એક ખંડને એક એક મનુષ્ય ગ્રહણ કરે, એ એક મનુષ્ય વધારે હોય તો સંપૂર્ણ શ્રેણિને ગ્રહણ કરી શકે. એક બાળુ અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીના જેટલા સમય થાય તેટલા ઉત્કૃષ્ટપદે મનુષ્યો કહ્યા. બીજી બાળુ અંશુલપ્રમાણ ક્ષેત્રના પેલા મૂળના ત્રીજા મૂળ સાથે ગુણતા આવેલા આકાશપ્રદેશપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિના જેટલા ખંડો થાય, તેમાંથી એક ન્યૂન કરીએ તેટલા કહ્યા.

તેથી અહિં શંકા કરે છે કે-આવડા આવડા ખંડોપડે એક શ્રેણિનો અપહાર કરીએ તો તેનો અપહાર કરતાં અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાલ કેમ જાય ? આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે કે-ક્ષેત્ર અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી. સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે-‘કાલ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, તેનાથી પણ અત્યંત સૂક્ષ્મ આકાશપ્રદેશરૂપ ક્ષેત્ર છે. એક અંશુલપ્રમાણ ક્ષેત્રમાં જેટલા બધા આકાશ પ્રદેશો રહ્યા છે, કે તેમાંથી પ્રતિસમય એક એક આકાશપ્રદેશ લેવામાં આવે, તો અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ જાય.’ માટે કાલથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીના સમયપ્રમાણ મનુષ્યો છે.

ક્ષેત્રથી સૂચિશ્રેણિના એક અંશુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રના પ્રદેશના પહેલા વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગમૂળવડે ગુણતા જેટલા પ્રદેશો થાય તેટલા પ્રમાણવાળા સૂચિશ્રેણિના જેટલા ખંડો થાય તેમાંથી એક બોધો કરીએ તેટલા ઉત્કૃષ્ટપદે મનુષ્યો છે. ૨૧

આ પ્રમાણે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ ભેદે ચૌદે જીવભેદોત્તુ પ્રમાણ કહ્યું. હવે ગુણસ્થાનકના ભેદે ચૌદ ભેદોત્તુ પ્રમાણ કહે છે—

સાસાયેનાઙ્ગ ચરો અસંખ્યા અગંતયા મિચ્છા ।

કોટિસહસ્તપુહતં પમત્ત ઇયરે ડ થોવયરા ॥૨૨॥

સાસ્વાદનાદિચત્વારોઽસંખ્યા અનન્તા મિથ્યાદૃષ્ટયઃ ।

કોટિસહસ્તપૃથક્ત્વં પ્રમત્તા હૃતરે તુ સ્તોકતરાઃ ॥૨૨॥

અર્થ—સાસ્વાદનાદિ ચાર અસંખ્યાતા છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ અનંત છે, હજારકોડ પૃથક્ત્વ પ્રમત્ત સંયત છે, અને અપ્રમત્ત સંયત તેનાથી અદ્ય છે.

ટીકાતુ—સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ. અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિ, અને દેશવિરતિ એ ચારે ગુણસ્થાનકે વર્તતા જીવો અસંખ્યાતા અસંખ્યાતા છે. કારણ કે એ પ્રત્યેક ગુણસ્થાનવર્તિ જીવો વધારેમા વધારે ક્ષેત્રપલ્લેાપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશ રશિપ્રમાણ છે.

મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો અનંત છે, કેમકે તેઓ અનંત લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ છે.

તથા પ્રમત્ત સંયત જઘનથી પણ કોડ સહસ્ર પૃથક્ત્વ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ કોડ સહસ્ર પૃથક્ત્વ પ્રમાણ છે.

જેથી નવ સુધીની સંખ્યાને પૃથક્ત્વ કહે છે. એ જૈન સિદ્ધાંતનો પારિમાણિક શબ્દ છે.

તેથી પંદર કર્મભૂમિમાં પ્રમત્તસંયત મુનિઓ જઘન્યથી પણ બે હબર કોડથી અધિક હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ઠથી નવહબર કોડ હોય છે. તથા અપ્રમત્ત સંયત મુનિઓ પ્રમત્ત સંય- તથી અત્યંત અદ્ય છે. ૨૨

एगाङ् चउप्पण्णा समगं उवसामगा य उवसंता ।

अङ्गं पडुच्च सेढीए होंति सव्वेवि संखेज्जा ॥૨૩॥

एकात् चतुःपञ्चाशत् समकमुपशमकाश्चोपशान्ताः ।

अद्वां प्रतीत्य श्रेण्याः भवन्ति सर्वेऽपि संख्येयाः ॥૨૩॥

અર્થ—એકથી આરંભી ચોપન પર્થત એક સાથે ઉપશમક અને ઉપશાંતમોહી જીવે હોય છે, અને શ્રેણિના કાલ આશ્રયી સઘળા મળીને પણ સંખ્યાતાજ હોય છે.

ટીકાગુઠ—ઉપશમક એટલે ઉપશમ ક્રિયા કરનારા આક્રમા નવમા અને દશમા શુભસ્થા- નકવર્તિ જીવે, અને ઉપશાંત એટલે જેઓએ મોહને સર્વથા શાંત કર્યો છે, તે ઉપશાંતમોહ શુભસ્થાનકવર્તિ જીવે. આ બંને પ્રકારના જીવે કોઈ વખતે હોય છે, કોઈ વખતે નથી પણ હોતા. કારણ કે ઉપશમશ્રેણિનું અંતર પડે છે. કેટલું અંતર પડે છે તે આગળ ઉપર અંતરદ્વારમાં કહેશે. તેથી ઉપશમક-અપૂર્વકરણ અનિવૃત્તિબાહરસંપ્રાયવર્તિ જીવે તથા ઉપશાંત-ઉપશાંતમોહ શુભસ્થાનકવર્તિ જીવે જ્યારે હોય છે, ત્યારે જઘન્યથી એક બે કે ત્રણ હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ઠથી ચોપન જીવે હોય છે.

આ પ્રમાણુ પ્રવેશ કરનાર આશ્રયી કહ્યું છે. એટલે કે આટલા જીવે એક સમયે એક સાથે ઉપશમ શ્રેણિમાં અપૂર્વકરણાદિ શુભસ્થાનકોની અંદર પ્રવેશ કરતા હોય છે.

ઉપશમશ્રેણિના સંપૂર્ણ કાલ આશ્રયિ વિચારીએ તો સઘળા મળીને પણ સંખ્યાતા જીવેજ હોય છે.

તાત્પર્ય એ કે-ઉપશમશ્રેણિનો કાળ અંતર્યુદ્ધર્ત પ્રમાણુ છે. તે અંતર્યુદ્ધર્ત પ્રમાણુ ઉપ શમશ્રેણિના સઘળા કાળમાં ઉત્તરોત્તર સમયે અન્ય અન્ય જીવે પ્રવેશ કરે તો પણ સંખ્યાતા જીવેજ હોય છે.

પ્રશ્ન—ઉપશમશ્રેણિના અંતર્યુદ્ધર્ત પ્રમાણુ કાળના અસંખ્યાતા સમય થાય છે. તે કાળમાં એક એક સમયે એક એક જીવ પ્રવેશ કરે તો પણ શ્રેણિના સંપૂર્ણ કાળમાં અસંખ્યાતા જીવે સંભવે છે, તો પછી બે ત્રણથી આરંભી ઉત્કૃષ્ઠથી ચોપન સુધીની સંખ્યા પ્રવેશ કરે તો અસંખ્યાતા કેમ ન થાય ? થાય જ. પછી એમ કેમ કહો છો કે ઉપશમ શ્રેણિના સઘળા કાળ આશ્રયી પણ સંખ્યાતાજ જીવે હોય છે ?

ઉત્તર—તમારી આ કલ્પના ત્યારેજ થાય કે જ્યારે શ્રેણિના અંતર્યુદ્ધર્ત કાળમાં દરેક સમયે જીવે પ્રવેશ કરતા હોય. પરંતુ પ્રત્યેક સમયે જીવે પ્રવેશ જ કરતા નથી પરંતુ કેટલાક સમયોમાં જ કરે છે, તેથી જ ઉપરોક્ત સંખ્યા ઘટી શકે છે.

પ્રશ્ન—અંતર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણુ શ્રેણિના કાળના કેટલાક સમયોમાંજ જીવો પ્રવેશ કરે છે, પરંતુ સઘળા સમયોમાં પ્રવેશ કરતા નથી એ શી રીતે જણાય ?

ઉત્તર—ઉપશમશ્રેણિમાં યથોપતા ગર્ભજ મનુષ્યો જ પ્રવેશ કરી શકે છે, અન્ય જીવો નહિ. તે પશુ ચારિત્રસંપન્ન આત્માઓજ, જેવા તેવા નહિ. ચારિત્રસંપન્ન મહાત્માઓ વધારેમાં વધારે એ હજાર કોડથી નવ હજાર કોડ જ હોય છે. તે પશુ કંઈ સઘળા શ્રેણિ સ્વીકારી શકતા નથી, પશુ કેટલાક જ સ્વીકારી શકે છે.

તેથી જાણી શકાય છે કે—ઉપશમશ્રેણિના સઘળા સમયોમાં જીવોનો પ્રવેશ થતો નથી, પરંતુ કેટલાંક સમયોમાં જ થાય છે. તેમાં પશુ કોઈ કાળે પંદરે કર્મભૂમિ આશ્રયી વધારેમાં વધારે ચોપન જીવોજ એક સાથે પ્રવેશ કરતા હોય છે, વધારે નહિ. અને સઘળા શ્રેણિના કાળમાં સંખ્યાતાજ જીવો હોય છે. અસંખ્યાતા નહિ. તે સંખ્યાતા પશુ સેંકડો પ્રમાણુ જાણવા, હજારોની સંખ્યામાં નહિ. પૂર્વાચાર્ય મહારાજોએ એમજ જણાવેલું છે.

खवगा खीणा जोगी एगाइ जाव होंति अट्टसयं ।

अट्टाए सयपुहुत्तं कोटिपुहुत्तं सजोगीओ ॥२४॥

क्षपकाः क्षीणा अयोगिनः एकात् यावत् भवन्त्यष्टशतम् ।

अट्टायां शतपृથक्त्वं કોટિપૃથક્ત્વં સયોગિનઃ ॥૨૪॥

અર્થ—ક્ષપક, ક્ષીણમોહી અને અયોગિ એકથી આરંભી યાવત્ એકસો આઠ પર્થત હોય છે, અને સંપૂર્ણ શ્રેણિના કાળમાં શતપૃથક્ત્વ હોય છે. તથા સયોગિ દેવગિ કોડ પૃથક્ત્વ હોય છે.

ટીકાનુ—ક્ષપક એટલે ચારિત્રમોહનીયની ક્ષપણા કરનારા આઠમા નવમા અને દશમા શુભસ્થાનકવર્તિ આત્માઓ, ક્ષીણમોહ શુભસ્થાનકવર્તિ જીવો અને અયોગિ દેવગિ આત્માઓ આ સઘળા કોઈ વખતે હોય છે, અને કોઈ વખત હોતા નથી. કેમકે ક્ષપકશ્રેણિ અને અયોગિકેવગિ શુભસ્થાનકનું અંતર પડે છે.

ત્યારે ક્ષપક—અપૂર્વકરણ અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય અને સૂક્ષ્મ સંપરાય તથા ક્ષીણમોહ અને અયોગિકેવગિ શુભસ્થાનકે જીવો હોય ત્યારે જઘન્યથી એક બે અને ઉત્કૃષ્ટથી એકસો આઠ હોય છે. આ પ્રમાણુ પશુ પ્રવેશ કરનાર આશ્રયી કહ્યું છે. આટલા જીવો વધારેમાં વધારે એક સમયે એક સાથે ક્ષપકશ્રેણિમાં, ક્ષીણમોહ શુભસ્થાનકે, અને અયોગિકેવગિ શુભસ્થાનકે પ્રવેશ કરે છે.

ક્ષપકશ્રેણિ તથા ક્ષીણમોહ શુભસ્થાનકને કાળ અંતર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણુ છે, અને અયોગિકેવગિનો કાળ પાંચ હસ્વાક્ષર જેટલો છે. આ ક્ષપકશ્રેણિના સંપૂર્ણ કાળમાં અને અયોગિ

૧ અહિં સેંકડો પ્રમાણુ સંખ્યા નવસો સુધીની હોય તેમ લાગે છે. પછી ચાની જણે.

શુભસ્થાનકના કાળમાં અન્ય અન્ય જીવો પ્રવેશ કરે તો પણ તે સઘળા મળી શતપૃથક્ત્વ જ હોય છે.

તાર્પથ^૧ એ કે-અંતર્યુદ્ધ^૨ પ્રમાણ કપકચેષ્ટિના સઘળા કાળમાં પંદરે કર્મભૂમિની અંદર અન્ય અન્ય જીવો પ્રવેશ કરે તો 'શતપૃથક્ત્વ' જીવોજ પ્રવેશ કરે છે, અધિક પ્રવેશ કરતા નથી.

અયોગિ કેવળિ આશયી પણ આજ પ્રમાણે સમજવું. ક્ષીણમેહને કાપક સાથેજ લેવા.

શતપૃથક્ત્વ સંખ્યા જ કેમ, વધારે કેમ નહિ? એ શંકાનું સમાધાન ઉપશમચેષ્ટિ પ્રમાણે જાણવું.

તથા સયોગિ કેવળિ શુભસ્થાનકવર્તિ જીવો કોડપૃથક્ત્વ હોય છે. સયોગિ કેવળિ હંમેશા હોય છે, કારણ કે તે નિત્ય શુભસ્થાનક છે. આ શુભસ્થાનકે જન્યથી પણ કોટિપૃથક્ત્વ અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ કોટિપૃથક્ત્વ જીવો હોય છે. જન્યથી ઉત્કૃષ્ટ વધારે હોય છે. ૨૪

આ પ્રમાણે દ્રવ્યપ્રમાણ દ્વાર કહ્યું. હવે ક્ષેત્રપ્રમાણ દ્વાર કહે છે—

અપ્પજ્જત્તા દોન્નિવિ સુહમા ઇગિંદિયા જણ સન્ને ।

સેસા ચ અસંખેજ્જા બાયર પવણા અસંખેસુ ॥૨૫॥

અપર્યાપ્તૌ દ્વાવપિ સૂક્ષ્મા એકેન્દ્રિયા જગતિ સર્વસ્મિન્ ।

શેપાથ્ર અસંખ્યેયતમે વાદરપવનાઃ અસંખ્યેયેષુ ॥૨૫॥

અર્થ—ખંને પ્રકારના અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો સઘળા લોકમાં છે. શેષ જીવો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે, અને બાહર વાયુકાય લોકના અસંખ્યાતા ભાગમાં રહેલા છે.

ટીકાનુ—ખંને પ્રકારના અપર્યાપ્તા—લઘ્વિ અપર્યાપ્તા અને કરણ અપર્યાપ્તા તથા આશામાં કહેલ અપિ શબ્દ અનુક્રાંતે સમુચ્ચાયક હોવાથી પર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય પૃથ્વી અપ્ તેહ વાયુ અને વનસ્પતિ એ દરેક પ્રકારના જીવો સંપૂર્ણ લોકમાં રહેલા છે.

શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—'સૂક્ષ્મ જીવો લોકના સઘળા ભાગમાં રહ્યા છે.'

પ્રશ્ન—પર્યાપ્તાદિ સઘળા લેહવાળા પૃથ્વીકાયાદિ સર્વે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો સંપૂર્ણ લોકમાં આપી રહ્યા છે, એટલું કહેવાથી સઘળા લેહવાળા સૂક્ષ્મ જીવો સંપૂર્ણ લોકમાં છે એ છંદ્ર અર્થ સિદ્ધ થાય છે, તો શા માટે સુખ્ય પણે અપર્યાપ્તાનું અહંણ કયું, અને અપિ શબ્દથી પર્યાપ્તાનું અહંણ કયું?

૧ અહિં 'શતપૃથક્ત્વ' પણ વધારેમાં વધારે નવસો જ સંજ્ઞે છે.

૨ જગતિતામણિના ચૈત્યવંદનમાં કેવળજ્ઞાનીની જન્ય સંખ્યા એ કોડ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા નવ કોડ કહી છે. એટલે જન્ય સંખ્યામાં એ કોડ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યામાં નવ કોડ સમજવા.

ઉત્તર—સૂક્ષ્મ જીવોમાં પર્થોપ્તાની અપેક્ષાએ અપર્થોપ્તા અદ્ય છે, છતાં અપર્થોપ્ત જીવો ઘણા છે એ જણાવવા માટે સુખ્યવૃત્ત્યા અપર્થોપ્તાનું શ્રેષ્ઠ કથું છે. તે આ પ્રમાણે.

એ કે પર્થોપ્તાથી અપર્થોપ્તા સંખ્યેયશુભ્રહીન છે તે પશુ તે જગતના સંપૂર્ણ ભાગમાં કદા છે, એમ કહી અવશ્ય તેઓ ઘણા છે એમ સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું છે.

પર્થોપ્તાની અપેક્ષાએ અપર્થોપ્તા સંખ્યાતશુભ્રહીન કેમ હોઈ શકે? અપર્થોપ્તા તો વધારે હોવા બાંધે.

ઉત્તર—પ્રજ્ઞાપનામાં અપર્થોપ્તાની અપેક્ષાએ પર્થોપ્તા સંખ્યાતશુભ્રા કદા છે. તેનેા પાઠ આ પ્રમાણે—

‘સૂક્ષ્મ અપર્થોપ્ત અદ્ય છે, પર્થોપ્તા સંખ્યાતશુભ્રા છે.’

અન્યથ પશુ કહ્યું છે કે—બાહર જીવોમાં અપર્થોપ્તા વધારે અને સૂક્ષ્મમાં પર્થોપ્તા વધારે જાણવા. એમ સામાન્યથી કેવળી ભગવંતોએ કહ્યું છે.

સૂક્ષ્મ સિવાયના પર્થોપ્ત બાહર એકેન્દ્રિય—પૃથ્વી અપૂર્વે વનસ્પતિ અને યેર્ષાન્દ્રયાદિ સઘળા જીવો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહ્યા છે.

બાહર વાયુકાય પર્થોપ્ત અપર્થોપ્ત લોકના અસંખ્યાતા ભાગોમાં રહેલા છે. લોકનેા જે કંઈપણ પોલાણનેા ભાગ છે, તે સઘળા ભાગમા વાયુ વાય છે. મેરૂ પર્વતના મધ્યભાગાદિ કે તેના જેવા ધીબ ભાગે કે જે અતિનિમિઠ અને નિમિત-કાંસેલા અવયવોવાળા છે. ત્યાં બાહર વાયુના જીવ હોતા નથી. કેમકે તેમા પોલાણ હોતું નથી. એવો કાંસેલો ભાગ સંપૂર્ણ લોકનેા અસંખ્યાતમેા ભાગ જ છે, તેથી એક અસંખ્યાતમેા ભાગ છોડીને શેષ સઘળા અસંખ્યાતા ભાગોમાં બાહર વાયુકાયના જીવો કદા છે. ૨૫

હવે શુભ્રસ્થાનક આશ્રથી ક્ષેત્રપ્રમાણ કહે છે—

સાસાયણાઈ સવ્વે લોયસ્ય અસંખ્યમિ ભાગંમિ ।

મિચ્છા ઉ સવ્વલોપ હોઈ સજોગીવિ સમુદ્ધાપ્પા ॥૨૬ ॥

સાસ્વાદનાદયઃ સર્વે લોકસ્યાસંખ્યેયતમે માગે ।

મિથ્યાદૃષ્ટ્યસ્તુ સર્વલોકે ભવન્તિ સયોગ્યપિ સમુદ્ધાતે ॥૨૬ ॥

અર્થ—સાસ્વાદનાદિ સઘળા શુભ્રસ્થાનકવાળા જીવો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહ્યા છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ સંપૂર્ણ લોકમાં છે, અને સમુદ્ધાતમાં સયોગિ કેવળિ પશુ સંપૂર્ણ લોકમાં હોય છે.

ટીકાનું—મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સયોગિકેવળિ વિના સામ્યગૃહિ અને મિશ્રદૃષ્ટિ આદિ સઘળા શુભ્રસ્થાનકવર્તિ જીવો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહ્યા છે. કારણ કે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ આદિ શુભ્રસ્થાનકો સંજ્ઞિ પચેન્દ્રિયમાંજ હોય છે.

સાસ્વાદન શુભસ્થાનક અતિ અલ્પ કેટલાક કરણ અપર્યાપ્ત બાહર પૃથ્વી અપ વનસ્પતિ વિકલેન્દ્રિય અને અસંજિ પંચેન્દ્રિયમાં પણ હોય છે, પરંતુ તેઓ તેમજ ત્રીજા આદિ શુભ-સ્થાનકવાળા સંજિપંચેન્દ્રિયો અતિ અલ્પ હોવાથી લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જ હોય છે, એ હેતુથી તેઓનું ક્ષેત્ર લોકનો અસંખ્યાતમો ભાગ કહ્યું છે.

મિથ્યાદષ્ટિ જીવો સંપૂર્ણ લોકમાં હોય છે. કેમકે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો સકળ લોક-વ્યાપિ છે, અને તે સઘળા મિથ્યાદષ્ટિ છે.

તથા સમુદ્ઘાતમાં સયોગિ કેવળિ પણ સકળ લોકવ્યાપિ હોય છે. સમુદ્ઘાત કરતો આત્મા પહેલાં દંડ સમયે અને ઘીભ કપાટ સમયે લોકના અમંખ્યાતમા ભાગમાં વર્તે છે, ત્રીજા મંથાન સમયે લોકના અસંખ્યાતા ભાગોમાં વર્તે છે, અને ચોથા સમયે સંપૂર્ણ લોકવ્યાપિ થાય છે.

શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-‘ચોથે સમયે પોતાના આત્મપ્રદેશવડે સંપૂર્ણ લોક પૂરે છે, આઠમે સમયે શરીરસ્થ થાય છે.’ ૨૬

સમુદ્ઘાતમાં સયોગિકેવળિ પણ સંપૂર્ણ લોકવ્યાપિ હોય છે એમ કહ્યું, તેથી સમુદ્ઘાતના પ્રસંગે સમુદ્ઘાતોની પ્રકૃષ્ટા કરે છે—

વેયનકસાયમારણવેડવિવિયતેડહારકેવલિયા ।

સગ પળ જવડ તિન્નિ કમા મણુસુરનેરહ્યતિરિયાણં ॥૨૭॥

વેદનાકપાયમારણવૈક્રિયતેજાહારકૈવલિકાઃ ।

સપ્ત પચ્ચ ચત્તારણ્ણયઃ ક્રમેણ મનુજસુરનેરયિકતિરિચ્ચામ્ ॥૨૭॥

અર્થ—વેદના, કપાય, મારણ, વૈક્રિય, તૈજસ, આહારક, અને કેવલિ એ સાત સમુદ્ઘાતો છે. તે મનુષ્ય દેવ નારકી અને તિથંચોમાં અતુકમે સાત પાંચ ચાર અને ત્રણ હોય છે.

ટીકાતુલ્ય—પૂર્વની ગાથામાં અથવા હવે પછીની ગાથામાં મૂકેલ સમુદ્ઘાત શબ્દને વેદના આદિ શબ્દ સાથે જોડી તેનો આ પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરવો. જેમકે—વેદના સમુદ્ઘાત, કપાયસ-સમુદ્ઘાત વગેરે.

તેમાં વેદના વડે જે સમુદ્ઘાત થાય તે વેદના સમુદ્ઘાત, અને તે અશાતાવેદનીયકર્મથી ઉત્પન્ન થયેલો છે.

કપાયના ઉદયવડે થયેલો સમુદ્ઘાત તે કપાયસમુદ્ઘાત, અને તે ચારિત્રમોહનીયકર્મજન્ય છે.

મારણકાળે થનારો જે સમુદ્ઘાત તે મારણ કે મારણાતિક સમુદ્ઘાત, અને તે આયુકર્મ વિષયક છે. આ સમુદ્ઘાત અંતર્યુદ્ધર્ત્ત શેષ આયુ હોય ત્યારે જ થાય છે.

વૈક્રિયશરીરનો આરંભ કરતાં થનારો સમુદ્ઘાત તે વૈક્રિય સમુદ્ઘાત, તે વૈક્રિયશરીર નામકર્મ વિષયક છે.

તૈજસ શરીર જેનો વિષય છે એવો જે સસુદ્ધાત તે તૈજસ સસુદ્ધાત, તે તેભેદેશ્યા જ્યારે મૂઢવી હોય ત્યારે થાય છે, અને તે તૈજસશરીરનામકર્મજન્ય છે.

આહારક શરીરનો આરંભ કરતાં થનારો જે સસુદ્ધાત તે આહારક સસુદ્ધાત, તે આહારકશરીરનામકર્મવિષયક છે.

અંતર્મુદ્ધૂર્તમાં જ જેઓ મોક્ષમાં જવાના છે એવા કેવળ મહારાજને થનારો જે સસુદ્ધાત તે કેવલિક સસુદ્ધાત કહેવાય છે.

હવે સસુદ્ધાત શબ્દનો શું અર્થ છે? તે કહે છે—સસ્-તન્મય થઈ, જત્-અધિકતાયે—ઘણા, ઘાત-ક્ષય, તન્મય થવા વડે કાલાંતરે ભોગવવા યોગ્ય ઘણા કર્મોશનો જેની અંદર ક્ષય થાય તે સસુદ્ધાત.

અહિં એમ પ્રશ્ન થાય કે—તન્મયતા કેની સાથે? તો કહે છે કે—વેદનાદિ સાથે. તે આ પ્રમાણે—

જ્યારે આત્મા વેદનાદિ સસુદ્ધાતને પ્રાપ્ત થયેલો હોય છે, ત્યારે વેદનાદિના અનુભવ જ્ઞાનમાંજ પરિણત થાય છે, એટલે કે તેનાજ ઉપયોગવાળો હોય છે, અન્ય જ્ઞાનમાં પરિણત હોતો નથી.

પ્રબળતાએ—અધિકતાયે કર્મોશનો ક્ષય શી રીતે થાય? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—વેદનાદિના અનુભવ જ્ઞાનમાં પરિણત આત્મા કાલાંતરે અનુભવવા યોગ્ય ઘણા વેદનીયાદિના કર્મપ્રદેશોને ઉદીરણ કરણવડે ખેંચી ઉદયાવલિકામાં નાંખી છોડાવી ક્ષય કરે છે, આત્મપ્રદેશો સાથે એકાકાર થયેલા કર્મોશ્ચિનો નાશ કરે છે.

સામાન્યતા: સસુદ્ધાતનું સ્વરૂપ કહી હવે પ્રત્યેક સસુદ્ધાત માટે કહે છે—

જ્યારે આત્મા વેદના સસુદ્ધાતને પ્રાપ્ત થયેલો હોય છે ત્યારે અશાતા વેદનીયકર્મના પુણ્યલોનો ક્ષય કરે છે. એજ હકીકત સ્પષ્ટ કરે છે—

વેદનાવડે વિહ્વળ થયેલો આત્મા અનંતાનંત કર્મસ્કંધોથી વિટાયેલા પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીરથી બહાર પણ કાઢે છે. શરીરના ત્રણ ભાગ કરીએ તેમાં એક ભાગ પોલાણુનો છે, જેમાં આત્મપ્રદેશ હોતા નથી, બે ભાગમાં હોય છે. જ્યારે સસુદ્ધાત થાય છે, ત્યારે આત્મપ્રદેશ એકદમ ચળ થાય છે, અને તે સ્વસ્થાનથી બહાર નીકળે છે. અને નીકળેલા તે પ્રદેશોવડે મુખ જઠર વિગેરેના પોલાણુને અને કાન તથા ખભા આદિની વચ્ચેના ભાગને પૂરીને લંબાઈ પહોળાઈ વડે શરીર પ્રમાણ ક્ષેત્ર વ્યાપીને અંતર્મુદ્ધૂર્તકાળપર્થંત રહે છે, અને તેટલા કાળમાં ઘણા અશાતા વેદનીયકર્મોના ક્ષય કરે છે.

કષાય સસુદ્ધાતને કરતો આત્મા કષાય આરિત્રમોહનીયના કર્મપુણ્યલોનો ક્ષય કરે છે. તે આ પ્રમાણે—કષાયોના ઉદય વડે સમાક્રુળ—વિહ્વળ આત્મા પોતાના પ્રદેશોને બહાર કાઢીને તે પ્રદેશોવડે મુખ અને હોજરી આદિના પોલાણુને પૂરીને અને કાન તથા ખભા આદિના અંતરભાગને—પણ પૂરીને લંબાઈ—પહોળાઈવડે શરીર પ્રમાણ ક્ષેત્ર વ્યાપીને અંતર્મુદ્ધૂર્તપર્થંત રહે છે, અને તેટલા કાળમાં ઘણાં કષાયમોહનીયના કર્મપુણ્યલોનો ક્ષય કરે છે.

એ પ્રમાણે મરણ સમુદ્ધાતને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા આયુકર્મના પુદ્ગલોનો ક્ષય કરે છે.

વૈકિય સમુદ્ધાત કરતો આત્મા પોતાના પ્રદેશોને શરીરથી બહાર કાઢીને તે પ્રદેશોનો બહાઈ-પહોળાઈ વડે પોતાના શરીર પ્રમાણ અને લંબાઈ વડે સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ હંક કરે છે. હંક કરીને વૈકિય શરીરનામકર્મનાં પુદ્ગલોનો પહેલાની જેમ ક્ષય કરે છે.

કહ્યું છે કે-‘વૈકિય સમુદ્ધાત કરે છે, કરીને સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ આત્મપ્રદેશનો હંક રચે છે, રચીને સ્થૂલ પુદ્ગલોનો નાશ કરે છે.’

તૈજસ અને આહારક સમુદ્ધાત વૈકિય સમુદ્ધાતની જેમ સમજવા, ઓટલું વિશેષ કે તૈજસ સમુદ્ધાત કરતો આત્મા તૈજસનામકર્મનાં પુદ્ગલોનો ક્ષય કરે છે, અને આહારક સમુદ્ધાતમાં આહારક શરીર નામકર્મનાં પુદ્ગલોનો ક્ષય કરે છે.

વૈકિય અને આહારક એ બંને સમુદ્ધાત તે તે શરીર વિકુવે ત્યારે હોય છે, અને તેજોલેશ્યા સમુદ્ધાત કાંઈ છપ પર તેજોલેશ્યા મૂકે ત્યારે હોય છે.

કેવળિસમુદ્ધાત કરતા કેવળિ ભગવાન્ શાતા અશાતાવેદનીય, શુભ અશુભ નામકર્મ અને ઉચ્ચ નીચ ગોત્રકર્મનાં પુદ્ગલોનો ક્ષય કરે છે. કેવળિ સમુદ્ધાત સિવાય શેષ સઘળા સમુદ્ધાતોનો અંતમુહૂર્તકાળ. માત્ર કેવળિસમુદ્ધાતનો આઠ સમય કાળ છે.

પ્રજાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-‘હે પ્રસો ! વેદના સમુદ્ધાત કેટલા સમય પ્રમાણ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! અસંખ્યાતા સમયપ્રમાણ અંતમુહૂર્તનો કહ્યો છે. એ પ્રમાણે આહારક સમુદ્ધાત પથંત સમજવું. હે પ્રસો ! કેવળિસમુદ્ધાત કેટલા સમયપ્રમાણ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! આઠ સમય પ્રમાણ કહ્યો છે.’

હવે આ સમુદ્ધાતોનો ચારે ગતિમાં વિચાર કરે છે.

મનુષ્યગતિમાં સાતે સમુદ્ધાતો હોય છે. કેમ કે મનુષ્યમાં સઘળા ભાવોનો સંભવ છે. દેવગતિમાં શરૂઆતના પાચ સમુદ્ધાતો હોય છે. આહારક અને કેવળિ સમુદ્ધાત હોતા નથી. કેમકે દેવગતિમાં ચૌદ પૂર્વનુ અધ્યયન અને ક્ષાધિકભાવનું જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર હોતાં નથી. નરકગતિમાં આદિના ચાર હોય છે. તેજોલેશ્યા લગ્નિ ન હોવાને કારણે તૈજસ સમુદ્ધાત પણ તે ગતિમાં હોતો નથી. તિર્થંચગતિમાં વૈકિયલગ્નિવાળા સંસિપથેન્દ્રિય અને વાયુકાયને છોડીને શેષ છવોને આદિના ત્રણ સમુદ્ધાતો હોય છે, તેઓને વૈકિય લગ્નિ પણ હોતી નથી તેથી. ૨૭

વૈકિયલગ્નિવાળા સંસિ પથેન્દ્રિય અને વાયુકાયના સંબંધમાં વિશેષ કહે છે—

પંચિદિયતિરિયાણં દેવાણ વ હોંતિ પંચ સન્નોળં ।

વેડવિવવાઝ્ઞં પદમા ચડરો સમુદ્ધાયા ॥૨૮॥

૧ સમુદ્ધાતનું વિશેષ સ્વરૂપ પ્રજાપના સૂત્રના સમુદ્ધાત પદમાંથી અને લોકપ્રકાશના ત્રીજા સર્ગમાંથી જોઈ લેવું.

પચ્ચેન્દ્રિયતિરથાં દેવાનામિવ ભવન્તિ પચ્ચ સન્નિનામ્ ।

વૈક્રિયવાયુનાં પ્રથમાશ્વત્વાતઃ સમુદ્ઘાતાઃ ॥૨૮॥

અર્થ—સંક્ષિપ્ત પચ્ચેન્દ્રિય તિરથોમાં દેવોની જેમ પાંચ સમુદ્ઘાતો હોય છે. કારણ કે કેટલાએક સંક્ષિપ્ત તિરથોમાં વૈક્રિયલગ્નિ અને તેભેદેશ્યાલગ્નિ પણ હોય છે. વૈક્રિયલગ્નિ-વાળા વાયુકાય જીવોને પહેલાં વેદના કષાય મારણ અને વૈક્રિય એ ચાર સમુદ્ઘાતો હોય છે. ૨૮

આ પ્રમાણે ક્ષેત્રદાર કહ્યું હવે સ્પર્શનાદાર કહે છે—

ચતુર્દશવિહાવિ જીવા સમુદ્ઘાણં ફુસંતિ સઘજગં ।

રિત્સેદીષ્ વ કેદૈર્દેવં મિચ્છા સજોગી ય ॥૨૯॥

ચતુર્દશવિદ્યા અપિ જીવાઃ સમુદ્ઘાતેન સ્પૃશન્તિ સર્વં જગત્ ।

ઋજુશ્રેણ્યાં વા કેઽપિ એવં મિથ્યાદૃષ્ટયઃ સયોગિનશ્ચ ॥૨૯॥

અર્થ—ચૌદે પ્રકારના જીવો સમુદ્ઘાતવડે સર્વ જગત્નો સ્પર્શ કરે છે. અથવા કેટલાક જીવો ઋજુશ્રેણિવડે સર્વ જગત્નો સ્પર્શ કરે છે. એ પ્રમાણે મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સયોગિકૈવળિ સમુદ્ઘાતવડે સર્વ જગત્ને સ્પર્શે છે.

ટીકાતુલ્ય—અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ ભેદે ચૌદે પ્રકારના જીવો મારણ સમુદ્ઘાતવડે સંપૂર્ણ જગત્નો સ્પર્શ કરે છે. એનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—

પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એ બંને પ્રકારના સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો સંપૂર્ણ લોકમાં રહેલા છે, તેથી તેઓ સ્વસ્થાન આશ્રયિને પણ સંપૂર્ણ લોકને સ્પર્શ કરતા ઉત્પન્ન થાય છે. સ્વસ્થાન આશ્રયિને એટલે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય તો તેઓ સંપૂર્ણ લોકવર્ત્તિ હોવાથી સમુદ્ઘાત વિના પણ સંપૂર્ણ જગત્ને સ્પર્શ કરતા ઉત્પન્ન થાય છે. હવે બે સ્વસ્થાન આશ્રયિ સર્વ જગત્નો સ્પર્શ કરતાં ઉત્પન્ન થાય તો પછી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત વડે સર્વ જગત્ને સ્પર્શ કરતાં કેમ ઉત્પન્ન ન થાય ? અર્થાત્ ઉત્પન્ન થાય જ. કેમકે કેટલાએક જીવો અધોલોકમાંથી ઉર્ધ્વલોકમાં ઉત્પન્ન થાય તેઓને ચૌદે રાજની સ્પર્શના સંભવે છે.

સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય વિના બાહ્ય અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયાદિ સઘળા જીવો સ્વસ્થાન આશ્રયિ લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં જ રહેલા છે, તેથી તેઓ સ્વસ્થાન આશ્રયિ સર્વ જગત્નો સ્પર્શ કરતા નથી, પરંતુ સમુદ્ઘાતવડે સર્વ જગત્નો સ્પર્શ કરે છે. તે આ પ્રમાણે—અહિં જે સમુદ્ઘાત લેવા સૂચ્યું છે, તે મારણ સમુદ્ઘાત લેવાનો છે. મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરતો આત્મા બાહ્ય અને પહોળાઈ વડે પોતાના શરીરપ્રમાણ અને લંબાઈ વડે જઘન્યથી અશુભને અસંખ્યાતમાં ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતો યોગ્ય પ્રમાણ પોતાના પ્રદેશનો

દંડ કરે છે, અને કરીને જે સ્થાને આગળના ભવમાં ઉત્પન્ન થશે, તે સ્થાનમાં પોતાના પ્રદેશના દંડનો પ્રક્ષેપ કરે છે. તે ઉત્પત્તિસ્થાનને જો તે સમશ્રેણિમાં હોય તો મારણાંતિક સસુદ્ધાત વડે એક સમયમાં જ પ્રાપ્ત કરે છે, અને વિષમ શ્રેણિમાં હોય તો ઉત્કૃષ્ઠથી યોગે સમયે પ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે અપર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયાદિ બાદે પ્રકારના જીવો મારણાંતિક સસુદ્ધાત વડે સર્વ જગત્નો સ્પર્શ કરી શકે છે. તે પણ અનેક જીવોની અપેક્ષાએ ઘટે છે. એજ સ્પષ્ટ કરે છે.—

સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો ચૌદે રાજલોકમાં વ્યાપ્ત હોવાથી તેની અંદરનો એક જીવ પણ મારણ સસુદ્ધાત વડે અથવા ઋણુશ્રેણિ વડે ચૌદે રાજનો સ્પર્શ કરી શકે છે. પરંતુ બાહર એકેન્દ્રિયાદિ બાદે પ્રકારના જીવો સંપૂર્ણ લોકવ્યાપિ નહિ હોવાથી તેમાંના કોઈ એક જીવ ઉપરના કોઈ સ્વયોગ્ય સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થાય, અન્ય જીવ નીચે સ્વયોગ્ય સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થાય, એમ અનેક જીવોની અપેક્ષાએ મારણ સસુદ્ધાતવડે તેઓમાં ચૌદે રાજલોકની સ્પર્શના ઘટી શકે છે.

તથા કેટલાએક સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયરૂપ જીવો ઋણુશ્રેણિવડે પણ સર્વ જગત્ને સ્પર્શે છે. અહિં ‘વ’ એ શબ્દ પક્ષાંતરનો સૂચક છે. એટલે કેવળ સસુદ્ધાતવડે જ સ્પર્શ કરે છે એમ નથી, પરંતુ ઋણુશ્રેણિવડે પણ સ્પર્શ કરે છે, એમ સૂચવે છે.

ઋણુશ્રેણિવડે કઈ રીતે સ્પર્શ કરે છે તે કહે છે.

અધોલોકમાંથી ઉર્ધ્વલોકને અંતે ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો ચૌદે રાજનો સ્પર્શ કરે છે. એ પ્રમાણે સઘળી દિશામાં બાણી લેવું. તેથી એક અનેક જીવોની અપેક્ષાએ ઋણુશ્રેણિવડે પણ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો સંપૂર્ણ લોકનો સ્પર્શ કરે છે.

હવે શુણ્યસ્થાન આશ્રયી સ્પર્શનાનો વિચાર કરે છે—મિથ્યાદષ્ટિ જીવો સર્વ જગત્ને સ્પર્શ કરે છે. અહિં સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ જીવો મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે, અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયો સંપૂર્ણ લોકનો સ્પર્શ કરે છે.

સચોગિ કેવળિ કેવળિસસુદ્ધાતમાં યોગે સમયે સંપૂર્ણ લોકનો સ્પર્શ કરે છે. એ એ પહેલાંજ કહ્યું છે. ૨૬

હવે શેષ શુણ્યસ્થાનકોમાં સ્પર્શના કહે છે—

૧ અહિં ઉપર અનુત્તર વિમાનના પૃથ્વીપિંડમાં કે સિદ્ધશિલામાં એકેન્દ્રિયપણે ઉત્પત્તિનો સંભવ છે, અને નીચે સાતમી નાસ્ત્રીના પાથડાના પૃથ્વીપિંડાદિમાં ઉત્પત્તિનો સંભવ છે.

૨ ઋણુગતિવડે પણ સર્વ જગત્નો સ્પર્શ કરે છે એમ અહિં કહેવાનું કારણ એ છે કે સઘળા જીવો મારણ સસુદ્ધાત કરે જ છે એમ નથી. કેટલાક કરે છે, કેટલાક નથી પણ કરતા. જે નથી કરતા તે ઋણુગતિવડે પણ ચૌદરાજની સ્પર્શના કરી શકે છે.

મીસા અજયા અહ અહ બારસ સાસાયણા છ દેસજઈ ।

સગ સેસા ડ ફુસંતિ રજૂ યોળા અસંવંસં ॥૩૦॥

મિશ્રા અયતા અષ્ટાવટૌ દ્વાદશ સાસ્વાદનાઃ પદ્ દેશ્યતંયઃ ।

સસ શેષાસ્તુ સ્પૃશંતિ રજ્જુઃ ક્ષીણા અસંખ્યેયાંશમ્ ॥૩૦॥

અર્થ—મિશ્રદષ્ટિ અને અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ છવે આઠ આઠ રાજને સ્પર્શે છે સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ બાર રાજને, દેશવિરતિ છ રાજને, ક્ષીણમોહને છાડીને શેષ શુભસ્થાનકવાળા સાત સાત રાજને, અને ક્ષીણમોહ શુભસ્થાનકવાળા રાજના અસંખ્યાતમાં ભાગને સ્પર્શે છે. ૩૦

ઉપરની ગાથામાં કહેલ સ્પર્શનાનો આચાર્ય મહારાજ સ્વયમેવ હવે પછીની ગાથાઓમાં વિચાર કરે છે. તેમા આ ગાથામાં ત્રીજા અને ચોથા શુભસ્થાનકની સ્પર્શના કહે છે—

સહસારંતિય દેવા નારયનેહેળં જંતિ તદ્વ્યમુવં ।

નિજંતિ અચ્ચુયં જા અચ્ચુયદેવેળં હ્યરસુરા ॥૩૧॥

સહસ્રારાન્તિકદેવા નારકસ્નેહેન યાન્તિ તૃતીયમુવમ્ ।

નીયન્તેઽચ્ચુતં યાવદચ્ચુતદેવેનેતરસુરાઃ ॥૩૧॥

અર્થ—સહસ્રાર સુધીના દેવો નારકી ઉપરના સ્નેહવડે ત્રીજી નરકપૃથ્વી સુધી જાય છે, તથા છંતર દેવોને અચ્ચુત દેવલોકનો દેવતા અચ્ચુત દેવલોક પર્થત જઈ જાય છે, તેથી તેઓને આઠ આઠ રાજની સ્પર્શના થતે છે.

ટીકાનુ૦—મિશ્રદષ્ટિ શુભસ્થાનકવાળા મરણ પામતા નહિ હોવાથી અહિં ભવસ્થ મિશ્રદષ્ટિનુંજ અહંભુ છે.

સહસ્રાર દેવલોક સુધીના દેવો પૂર્વજન્મના મિત્ર નારકી ઉપરના સ્નેહવડે તેની વેદના શાંત કરવા માટે અથવા ઉપલક્ષણથી પૂર્વજન્મના વૈરિ નારકીની વેદના વધારવા માટે ત્રીજી નરકપૃથ્વી પર્થત જાય છે. સહસ્રાર દેવલોક સુધીના દેવો ચોતાના જ્ઞાનવડે જોઈને મિત્ર નારકીની વેદના શાંત કરવા અને શત્રુ નારકીની વેદના હઠીરવા ત્રીજીજી નરકપૃથ્વી પર્થત જઈ શકે છે. આનતાદિ દેવોની જવાની શક્તિ છે, છતાં અદ્ય સ્નેહાદિવાળા હોવાથી સ્નેહાદિ પ્રયોજનવડે પણ નરકમાં જતા નથી. તેથી સહસ્રાર સુધીના દેવોનું અહંભુ કથું છે.

જ્યોતે સીતાનો જીવ અચ્ચુતેન્દ્ર નરકમાં રહેલ લક્ષ્મણજીને-પૂર્વના સ્નેહથી મળવા માટે ચોથી નરકે ગમેલ અને ત્યાં રાવણને પણ મોખ કરેલ એ હકીકત જૈન રામાયણ (સાતમા પર્વ)ના દશમા સર્ગમાં છે પરંતુ તે કવચિત્ હોવાથી તેની વિવક્ષા કરવામાં આવી નથી. માટે જ અહિં અચ્ચુતદેવલોક સુધીના દેવોને અહંભુ ન કરતાં સહસ્રાર સુધીના દેવો તથા ચોથી નરક પર્થત નહિ પણ ત્રીજી નરક સુધી જાય એમ અહંભુ કરેલ છે.

તથા અમ્યુતદેવલોકનો દેવતા જન્માંતરના સ્નેહથી અથવા જોજ ભવના સ્નેહથી અન્ય દેવોને અમ્યુતદેવલોક પર્થત લઈ જાય છે.

મિશ્રદષ્ટિ અને અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ એ દરેકને આઠ આઠ રાજની રૂપરૂપના ઘટે છે. તેની ભાવના આ પ્રમાણે—

જ્યારે મિશ્રદષ્ટિ ભવનપતિ આદિ દેવને પૂર્વજન્મનો અથવા આ જન્મનો મિત્ર અમ્યુત દેવલોકનો દેવતા સ્નેહથી અમ્યુતદેવલોકમાં લઈ જાય ત્યારે તેને છ રાજની રૂપરૂપના ઘટે છે. કારણ કે તિર્યગ્લોકથી અમ્યુતદેવલોક પર્થત છ રાજ થાય છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે— અમ્યુત દેવલોક પર્થત છ 'રાજ થાય છે.'

તથા કોઈક સહસ્રાર કદપવાસિ મિશ્રદષ્ટિ દેવતા પૂર્વજન્મના મિત્ર નારકીની વેદના

૧ સાતે નારકીઓ પ્રત્યેક એક એક રાજ ઉંચી હોવાથી અધોલોકના સાત રાજમાં મતભેદ નથી. ઉચ્ચલોકના સાતરાજમાં મતભેદ છે, કૃત્તસંઘર્ષિ આદિના અભિપ્રાયે—પહેલી નારકીના ઉપરના તળથી સૌમ્ય દેવલોક પર્થત એક રાજ, ત્યાંથી માહેન્દ્રપર્થત બીજો રાજ, ત્યાંથી લાલક પર્થત ત્રીજો રાજ, ત્યાંથી સહસ્રાર સુધી ચોથો રાજ, ત્યાંથી અમ્યુત સુધી પાંચમો રાજ, ત્યાંથી ડ્રેવેલક પર્થત છઠ્ઠો અને ત્યાંથી લોકાંત પર્થત સાતમો રાજ થાય છે. આદિ તિર્યગ્લોકના મધ્ય ભાગમાંથી અમ્યુત પર્થત પાંચ રાજ થાય એમ કહ્યું. જનસમાસાદિના મતે તો છ રાજ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

ईसाणमि विवददा अद्दाइज्जा य रज्जुमाहिंदे ।

पंचेव सहसारे छं अचुचुय सत्त लोगेत्ते ॥१११॥

અર્થ—તિર્યગ્લોકના મધ્ય ભાગથી ઈસાન પર્થત દોઢરાજ, માહેન્દ્ર પર્થત અડ્ઢીરાજ, સહસ્રાર પર્થત પાંચ રાજ, અમ્યુત પર્થત છ રાજ, અને લોકાંત પર્થત સાત રાજ થાય છે. પંચસંઘર્ષમાં 'છ અચુચુય' એ જે પાઠ મૂક્યો છે, તે આ ગાથાનું ચોથું પદ છે. તિર્યગ્લોકના મધ્યભાગથી, અમ્યુત પર્થત છ રાજ થાય છે, એમ જે કહ્યું છે તે આ પાઠને અનુસરીને કહ્યું છે. અને તેને અનુસરીને જ અમ્યુત પર્થત છ રાજની રૂપરૂપના ઘટે છે. આ પંચસંઘર્ષમાં જનસમાસના અભિપ્રાયે રૂપરૂપના કહી છે

- ૧ આદિ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિની રૂપરૂપના મિત્ર દષ્ટિની જેમ આઠ રાજની કહી છે. મિશ્રદષ્ટિ મરણ પામતો નહિ હોવાથી જેમ ભવસ્ય ગ્રહણ કર્યો છે, તેમ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ મરણ પામે છે, છતાં ભવસ્ય વિવક્ષ્યો હોય એમ લાગે છે તેથીજ મિશ્રદષ્ટિ જેમ અવિરતિની આઠ રાજની રૂપરૂપના કહી છે.

જો એમ વિવક્ષા ન હોય તો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિને નવ રાજની રૂપરૂપના થાય છે. તે આ પ્રમાણે.

અનુતર વિમાનમાંથી ચ્યવી મનુષ્ય ગતિમાં આવતા સાત રાજની રૂપરૂપના થાય છે, તથા સહસ્રારાદિ કોષ સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ નારકીની વેદના વધારવા કે શાંત કરવા ત્રીજી નરક પર્થત જાય તેથી પહેલી અને બીજી નારકીનો એક એક રાજ રૂપરૂપ એમ બે રાજ થાય, તે ઉપરાંત સાત રાજમાં જોળવતા નવરાજની રૂપરૂપના થાય. પરંતુ તે કહી નથી, આદિ તો આઠ રાજની જ રૂપરૂપના કહી છે. તેથીજ મિશ્રદષ્ટિની જેમ અવિરતિ પણ ભવસ્ય જ વિવક્ષ્યો હોય તેમ લાગે છે. જન સમાસની દીક્ષા પૂઠ ૧૬૨માં પચ્યું કહ્યું છે કે— 'અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિયોડ્ઞચ્છ રજ્જુઃ સ્વકાન્તિ માવના વિવદ સમ્યગ્સિધ્ધાદિભવેતિ પ્રસુતગાયમિપ્રાયો ભવ્યતે. ચિરનનદીકાકૃતાપીલ્યમ્,તેદેશ એવ દત્તઃ માવનિકા તુ તથાવિવા ન કાવિત્ કૃતા.'

શાંત કરવા તેમજ પૂર્વના વરિ નારકીની વેદના ઉદીરવા વાલુકાપ્રમા નામની ત્રીજી નરકપૃથ્વી પદ્ધતિ બધ ત્યારે ભવનપતિના નિવાસની નીચેના બે રાજ વધે છે તેથી પૂર્વોક્ત છ રાજ બે રાજ સહિત આઠ રાજ થાય. આ પ્રમાણે અનેક જીવોની અપેક્ષાએ મિશ્રદંષ્ટિ આત્માઓને તિવ્હાં હોકથી અચ્યુત સુધીના છ રાજ અને પેલી અને બીજી નારકીનો એક એક રાજ કુલ આઠ રાજની સ્પર્શના થાય છે.

અથવા કોઈક મિશ્રદંષ્ટિ સહસાર કલ્પવાસિ દેવ પૂર્વોક્ત કારણે ત્રીજી નરકપૃથ્વીમાં જતો સાત રાજ સ્પર્શે છે, અને તે જ સહસાર દેવને કોઈક અચ્યુતનો દેવતા સ્નેહવદે અચ્યુત-દેવલોકમાં લઈ બધ ત્યારે સહસારથી અચ્યુત સુધીના એક રાજને વધારે સ્પર્શે છે, આ પ્રમાણે એકજ દેવ આશ્રયિ પશુ આઠ રાજની સ્પર્શના ઘટે છે.

અવિરતિ સમ્યગ્દંષ્ટિને પશુ-મિશ્રદંષ્ટિની જેમ આઠ રાજની સ્પર્શના સમજવી.

પ્રશ્ન—અવિરતિ સમ્યગ્દંષ્ટિ આત્માઓ તેજ ભાવમાં—સમ્યક્ત્વમાં વર્તતા છતાં કાળ પશુ કદે છે, અને સમ્યક્ત્વ લઈ અન્ય ગતિમાં પશુ બધ છે, તેથી તેઓની બીજી રીતે પણ વિચારણા કેમ કરતા નથી? મિશ્રદંષ્ટિની જેમ ભવસ્થ સમ્યક્ત્વી આશ્રયીજ કેમ વિચાર કરે છે?

ઉત્તર—બીજી રીતે તેઓને આઠ રાજની સ્પર્શનાનો અસંભવ છે તે અસંભવજ બતાવે છે—સમ્યક્ત્વ સહિત તિર્થંચ અથવા મનુષ્ય કાળધર્મ પામી બીજી આદિ નરકપૃથ્વીમાં જતો નથી, તેમજ બીજી આદિ નારકીમાંથી સમ્યક્ત્વ સહિત તિર્થંચ કે મનુષ્યમાં આવતો નથી, એટલે કાળધર્મ આશ્રયી અધોહોકની સ્પર્શના વધતી નથી. તેથી જ કાળધર્મ પામી સમ્યક્ત્વ સહિત અનુત્તર વિમાનવાસી દેવમાં જતાં અથવા ત્યાંથી અવીરતે મનુષ્યભવમાં આવતા સર્વોદ્કૃષ્ટ સાતરાજની સ્પર્શના સંભવે છે, કોઈ રીતે વધારે સંભવતી નથી. આ પ્રમાણે કાળધર્મ પામી સમ્યક્ત્વ સહિત અન્ય ગતિમાં જતાં તેમજ આવતા સાતરાજની સ્પર્શના સામાન્ય રીતે અવિરતિ સમ્યગ્દંષ્ટિને પશુ મિશ્રદંષ્ટિની જેમ સમજવી, અન્ય પ્રકારે નહિ.

અર્થ—અવિરતિ સમ્યગ્દંષ્ટિ જીવે, પશુ આઠ રાજ સ્પર્શે છે. તેની ભાવના મિશ્રદંષ્ટિની જેમજ કરવાની છે, એમ પ્રસ્તુત ગાથાનો અભિપ્રાય જણાય છે. પ્રાચીન ટીકાકારોએ પશુ અવિરતિને મિશ્રદંષ્ટિની જેમ આઠ રાજની સ્પર્શના કહી છે તથા પ્રકારનો બીજો કોઈ વિચાર કયો નથી.

આ ઉપરથી પશુ અવિરતિ ભવસ્થ વિવક્ષ્યો હોય એમ જણાય છે. અહિં ત્રીજી નારકીમાં બધ છે, છતાં પહેલી બે નારકીની સ્પર્શના લીધી છે. ત્રીજીની લીધી નથી. કારણ પહેલી બે નારકી પછી ભરત જ ત્રીજી નારકીનો એક લાખ અક્ષવીર હજારનો પિંડ આવે છે તેમાં નવ પાથડા છે, તે પાથડામાં નારકીના જીવો છે. તે પિંડપદ્ધતિ જ ઉપરોક્ત દેવો નારકીની વેદના ઉદીરવા કે શાંત કરવા બધ છે. પિંડ પશુ થવા પછી અસંખ્યાત યોજન પ્રમાણ ત્રીજી નારકીનો ભાગ રહી બધ છે તે અસંખ્યાતાની આગળ પૂર્વોક્ત પિંડ અત્યંત અલ્પ હોવાથી તેની સ્પર્શના થાય છે છતાં વિવક્ષી નથી.

બે કે ત્રીસે અવિરતિ સમ્યગ્દંષ્ટિની નવ તેમજ બાર રાજની સ્પર્શના પશુ કહી છે. તેમાં નવ રાજની સ્પર્શના કર્મકથના મતે દરેક રીતે દીક સંગત થાય છે. મિશ્રદંષ્ટિની જેમ વિચાર કરવામાં આવે કે મરણનો સંભવ હોવાથી તેમ વિચાર-કરવામાં આવે-બંને રીતે સંગત થાય છે. પછી જાની કહે તે પ્રમાણ.

અન્ય કેટલાએક આચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે—અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓને ઉત્કૃષ્ટી નવરાજની સ્પર્શના ઘટે છે.

કઈ રીતે નવ રાજની સ્પર્શના ઘટે છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે—આ આચાર્ય મહારાજાઓના મતે ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ લઈને ત્રીજી નરક પૃથ્વીમાં પણ જાય છે. તેથી અનુત્તર વિમાનવાસિ દેવભવમાં જતાં અથવા ત્યાંથી અગ્ની મનુષ્યભવમાં આવતાં સાત રાજની સ્પર્શના થાય છે, અને ત્રીજી નરકપૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થતાં અથવા ત્યાંથી રવ્યવી મનુષ્યભવમાં આવતાં બે રાજની સ્પર્શના થાય છે, આ પ્રમાણે સામાન્યરીતે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓને નવ રાજની સ્પર્શના સંભવે છે.

ભગવતિજી આદિ સૂત્રોના અભિપ્રાયે તો અતુથ શુભસ્થાનકવાળાઓને બાર રાજની સ્પર્શના પણ સંભવે છે તે આ પ્રમાણે—અનુત્તર દેવભવમાં જતાં અથવા ત્યાંથી રવ્યવીને મનુષ્યભવમાં આવતાં સાતરાજની સ્પર્શના થાય છે. તથા ભગવતિજી આદિના અભિપ્રાયે પૂર્વબદ્ધાશુ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ તિર્થંચ અથવા મનુષ્ય ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ લઈ છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીમાં પણ નરકપણે ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વયુક્ત નારકી ત્યાંથી રવ્યવીને મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે હેતુથી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીમાં જતા અથવા ત્યાંથી આવતાં પાંચ રાજને સ્પર્શે છે. માટે સર્વે મળી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓને સામાન્યતઃ બાર રાજની સ્પર્શના થાય છે.

સમ્યક્ત્વ સહિત સાતમી નરકપૃથ્વીમાં ગમનાગમન ભગવતિજીમાં પણ નિષેધેલું છે, માટે આદિ છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીનું ચક્ર પણ કશું છે. ૩૧

હવે સાસ્વાહન શુભસ્થાનકવાળાઓને બાર રાજની સ્પર્શનાનો વિચાર કરે છે—

છટ્ટીઞ નેરઙ્ઞો સાસણભાવેણ ષઙ્ઞ તિરિમિણુય ।

લોગંતનિકુલેસુ જંતિઽન્ને સાસણગુણતથા ॥૩૨॥

ષષ્ઠ્યાં નારકઃ સાસાદનમાવેનૈતિ તિર્યમ્નુજયોઃ ।

લોકાન્તનિક્ષુદેષુ યાન્ત્યન્યે સાસાદન્નગુણસ્થાઃ ॥૩૨॥

અર્થ—છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીમાં વર્તમાન નારકી સાસ્વાહનભાવ સાથે તિર્થંચ અથવા મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે પાંચરાજની સ્પર્શના થાય છે. તથા સાસ્વાહન શુભસ્થાનક રહેલા અન્ય કેટલાક જીવો લોકાંત નિક્ષુદેમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી સાત રાજની સ્પર્શના ઘટે છે. આ રીતે કુલ બાર રાજની સ્પર્શના થાય છે.

ટીકાનુ—છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીમાં વર્તમાન કોઈ એક નારકી પોતાના ભવના અતે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પડી સાસ્વાહન ભાવને પ્રાપ્ત થયેા છતાં કાલ કરે, અને કાલ કરીને તિર્થંચ અથવા મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થાય, એટલે તેને પાંચરાજની સ્પર્શના થાય.

સાતમી નરકપૃથ્વીનો નારકી સાસ્વાદન શુણ્ણસ્થાનકને છોડીને જ તિર્થમાં ઉત્પન્ન થાય છે, માટે છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીનું ગ્રહણ કયું છે.

તથા સાસ્વાદનશુણ્ણસ્થાનકે વર્તતા કેટલાએક તિર્થો આથવા મનુષ્યો તિર્થલોકમાંથી ઉપર લોકાંત નિષ્ક્રુટામાં-ત્રસનાડીના છેડે રહેલા લોકાંત પ્રદેશોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે તેઓને સાત રાજની સ્પર્શના થાય છે. આ પ્રમાણે સરવાળે સાસ્વાદન શુણ્ણસ્થાનકવર્તિ આત્માઓને સામાન્યથી બાર રાજની સ્પર્શના સંભવે છે.

અહિં એક જીવ આશ્રયિ સ્પર્શનાનો વિચાર કરતા નથી, પરંતુ એક શુણ્ણસ્થાનક આશ્રયિ વિચારે છે. તેથી અનેક જીવ આશ્રયિ બાર રાજની સ્પર્શના થાય છે, માટે અહિં કોઈ દોષ નથી.

અહિં પ્રાયઃ સાસ્વાદનભાવને પ્રાપ્ત થયેલા આત્માઓની અધોગતિ થતી નથી, એટલે કે સાસ્વાદન શુણ્ણસ્થાનક લઈને પ્રાયઃ કોઈ જીવો અધોગતિમાં જતા નથી, માટે બાર રાજની સ્પર્શનાનું પ્રતિપાદન કયું છે.

કદાચ જો સાસ્વાદન શુણ્ણસ્થાનકવાળાઓની અધોગતિ પણ થાય તો અધોલોકના નિષ્ક્રુટાદિમાં પણ તેઓની ઉત્પત્તિનો સંભવ હોવાથી ચૌદરાજની સ્પર્શના સંભવે. પણ તેમ થતું નહિ હોવાથી બારરાજની જ સ્પર્શના કહી છે. ૩૨

હવે અપૂર્વકરણાદિની સ્પર્શનાને કહેવા ઇચ્છતા કહે છે—

उवसामय उवसंता सव्वहे अपमत्तविरया य ।

गच्छन्ति रिउगईय पुंदेसजया उ बारसमे ॥૩૩॥

उपशमका उपशान्ताः सर्वार्थि अपमत्तविरताश्च ।

गच्छन्ति ऋजुगत्या पुंदेस्यतास्तु द्वादशमे ॥૩૩॥

અર્થ—ઉપશમક, ઉપશાંત અને અપ્રમત્ત તથા પ્રમત્ત વિરત આત્માઓ ઋજુગતિવડે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ આશ્રયિ સાતરાજની સ્પર્શના સંભવે છે. તથા મનુષ્યરૂપ દેશવિરતિ જીવો બારમા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ આશ્રયી છ રાજની સ્પર્શના થાય છે. ૩૩

ટીકાતુ—ઉપશમ એટલે ઉપશમશ્રેણિપર આરૂઢ થયેલા અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિબાદરસ. પરાય, અને સંક્ષમસંપરાયવર્તિ આત્માઓ, ઉપશાંત એટલે ઉપશાંતમોહ શુણ્ણસ્થાનકવર્તિ આત્માઓ, અપ્રમત્ત સંયત સાધુઓ, અને બીજા પાદના અંતે ગ્રહણ કરેલ ‘ચ’ શબ્દથી અપ્રમત્તભાવાભિમુખ પ્રમત્ત સંયત સાધુઓ આ સઘળાઓને ઋજુગતિવડે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં ઉત્પન્ન થતાં સાત રાજની સ્પર્શના સંભવે છે.

સપ્તશ્રેણિ પર આરૂઢ થયેલા અપૂર્વકરણાદિ શુણ્ણસ્થાનકવર્તિ આત્માઓ મરણ પામતા

નથી, તેમજ મારણ સમુદ્ધવાતનો પણ આરંભ કરતા નથી, તેથી તેઓને લોકોનો અસંખ્યાતમો ભાગ માત્ર સ્પર્શના ઘટે છે, અધિક ઘટતી નથી. આ જ કારણથી ક્ષીણમોહની માત્ર લોકોના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્પર્શના પહેલા કંઠી છે.

પ્રશ્ન—જ્યારે મનુષ્યભવના આયુનો ક્ષય થાય અને પરભવાયુનો ઉદય થાય ત્યારે પરલોકગમન સંભવે છે. તે વખતે તો અવિરતિપણુ હોય છે, ઉપશમપણુ આદિ ભાવો હોતા નથી. કારણ કે પ્રમત્તાદિ ભાવો મનુષ્યભવના અંત સમય સુધી જ હોય છે. પરભવાયુના પ્રથમ સમયે તો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુણ્ણસ્થાનક હોય છે. માટે સંવર્ધસિદ્ધ મહાવિમાને જતાં ચતુર્થ શુણ્ણસ્થાનકની સાત રાજની સ્પર્શના સંભવે છે, અપૂર્વકરણાદિની સંભવતી નથી. તો પછી અહિં અપૂર્વકરણાદિની સાત રાજની સ્પર્શના શી રીતે કહેવામાં આવે છે ?

ઉત્તર—અહિં કંઈ દોષ નથી. પરભવમાં જતાં ગતિ બે પ્રકારે થાય છે. ૧ કંદુકગતિ, ૨ ઇલિકાગતિ.

તેમાં કંદુકની જેમ જે ગતિ થાય તે કંદુકગતિ. એટલે કે જેમ કંદુક-ફટો પોતાના સઘળા પ્રદેશોને પિંડ કરીને પૂર્વના સ્થળ સાથે સંબંધ રાખ્યા વિના ઉઠે જાય છે, તેમ કોઈક જીવ પણ પરભવાયુનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે પરલોકમાં જતા પોતાના પ્રદેશોને એકત્ર કરીને પૂર્વના સ્થળ સાથે સંબંધ રાખ્યા વિના ઉત્પત્તિસ્થાનકે આવ્યો જાય છે.

કંદુકગતિ કરનાર આત્માને પોતાના ચરમ સમય પર્થત મનુષ્યભવનો સંબંધ હોય છે, અને પરભવાયુના પ્રથમ સમયે દેવભવનો સંબંધ છે, તેથી કંદુકગતિ કરનાર આશ્રયી પ્રમત્તાદિ શુણ્ણસ્થાનકવાળાઓને સાત રાજની સ્પર્શના ઘટતી નથી.

તથા બીજી ઇલિકાગતિ જેમ જે ગતિ થાય તે ઇલિકાગતિ. જેમ ઇલિકા પૂરછ એટલે પાછળનો ભાગ જે સ્થળ હોય છે, તે સ્થળને નહિ છોડતી મુખ એટલે આગળના ભાગવડે આગળના સ્થાનને પોતાનું શરીર પસારી સ્પર્શ કરે છે, અને ત્યારપછી પૂરછને સંહરી લે છે. એટલે કે જેમ ઇલિકા પાછલા ભાગ વડે પૂર્વસ્થાનનો સંબંધ છોડ્યા વિના આગલા સ્થાનનો સંબંધ કરે છે, અને આગલા ભાગ સાથે સંબંધ કરી પછીથી પાછલા સ્થાનનો સંબંધ છોડે છે, તેમ કોઈક જીવ પણ પોતાના ભવનાં અંતકાળે પોતાના પ્રદેશોથી ઋણુગતિવડે ઉત્પત્તિ સ્થાનનો સ્પર્શ કરીને પરભવાયુના પ્રથમ સમયે પૂર્વના શરીરનો ત્યાગ કરે છે. આ રીતે પોતાના ભવના અંત સમયે-કે જે સમયે પ્રમત્તાદિ ભાવો હોય છે-પોતાના આત્મપ્રદેશોવડે સંવર્ધસિદ્ધ મહાવિમાનરૂપ પોતાના ઉત્પત્તિ સ્થાનને સ્પર્શ કરતો હોવાથી ઇલિકાગતિ આશ્રયી પ્રમત્તા તેમજ ઉપશમકાદિને સાત રાજની સ્પર્શના કોઈ પણ રીતે વિરોધિ નથી.

આ પ્રમાણે ઋણુગતિવડે જતાં પ્રમત્તાદિને સાત રાજની સ્પર્શના સંભવે છે. વક્રગતિવડે જતાં નહિ. કારણ કે ઋણુગતિથી જતાં પોતાના આયુના છેલ્લા સમયે પોતાના પ્રદેશોવડે ઉત્પત્તિસ્થાનનો સ્પર્શ કરે છે, એટલે તે છેલ્લા સમયે પ્રમત્તાદિ શુણ્ણસ્થાનક અને સાત રાજની સ્પર્શના એ બંને સંભવે છે.

વક્રગતિવડે જતાં બીજા સમયે ઉત્પત્તિસ્થાનનો સ્પર્શ કરે છે, કે જે સમયે પરભવાયુનો ઉદય થાય છે. પહેલે સમયે વચમાં રહે છે, કે જે સમય પૂર્વભવાયુનો છેલ્લો સમય છે. આ પ્રમાણે પૂર્વભવના છેલ્લા સમયે વચમાં અને પરભવાયુના પહેલા સમયે ઉત્પત્તિસ્થાને બચ છે. પરભવાયુના પહેલા સમયે ઉત્પત્તિસ્થાને જતો હોવાથી અને તે સમયે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુષ્કસ્થાનક હોવાથી વક્રગતિવડે જતાં પ્રમત્તાદિને સાત રાજની સ્પર્શના સંભવતી નથી.

તથા ‘વુંદેસજ્ઞા’ એ પદમાં ‘વું’ પદવડે સામાન્યથી મનુષ્યનું ગ્રહણ છે. એટલે સામાન્યથી મનુષ્યરૂપ દેશવિરત આત્માઓ ઋણુગતિવડે જ્યારે બારમા અમ્યુત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે તેઓને છ રાજની સ્પર્શના ઘટે છે. તિર્થંગી સહસ્રાર નામના આઠમા દેવલોક સુધીજ બચ છે, માટે મનુષ્યનું ગ્રહણ કયું છે.

દેશવિરતિ આદિ શુષ્કસ્થાનકો પોતાના ભવના અંત સમય પર્થત જ હોય છે માટે પૂર્વે કહેલ યુક્તિથી ઋણુગતિથીજ જતા છ રાજની સ્પર્શના દેશવિરત આત્માને સંભવે છે. તિર્થંગીલોકના મધ્ય ભાગથી અમ્યુત દેવલોક પર્થત છ રાજ થાય છે, માટે છ રાજની સ્પર્શના કહી છે. ૩૩

એ પ્રમાણે સ્પર્શના કાર કહ્યું. હવે કાળકાર કહે છે.

કાળ ત્રણ પ્રકારે છે—૧ ભવસ્થિતિકાળ, ૨ કાયસ્થિતિકાળ, અને દરેક શુષ્કસ્થાનક આશ્રયિ કાળ.

તેમાં ભવસ્થિતિ કાળ એટલે એક ભવનું આયુ.

કાયસ્થિતિ એટલે પૃથ્વીકાયાદિમાંથી કોઈપણ મરણ પામીને તેનું વારંવાર ત્યાં જ ઉત્પન્ન થવું તે, તેનો જે કાળ તે કાયસ્થિતિકાળ. જેમકે પૃથ્વીકાયનો જીવ મરણ પામી પૃથ્વીકાય થાય, વળી મરણ પામી પૃથ્વીકાય, એમ ઉપરાઉપરી જેટલો કાળ પૃથ્વીકાય થાય તે કાળ કાયસ્થિતિકાળ કહેવાય. એમ અન્યત્ર પણ સમજવું.

તથા દરેક શુષ્કસ્થાન એક એક આત્મામાં કેટલો કેટલો કાળ રહે તેનો જે નિશ્ચિત સમય તે શુષ્કસ્થાનક વિભાગકાળ કહેવાય. તેમાં પહેલાં ભવસ્થિતિ કહે છે—

૧ દેશવિરતિની સ્પર્શના માટે જીવસમાસ પાના ૧૯૨ માં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે ‘દેશવિરતિ મનુષ્ય અર્થિથી મરીને અમ્યુત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થતાં છ રાજને સ્પર્શ છે. અર્થિ એમ ન કહેવું કે-દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થતાં તે આત્મા દેવ હોવાથી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ છે, પરંતુ દેશવિરતિ નથી. કારણ કે જે દેશવિરતિ આત્મા ઋણુગતિવડે એક સમયે દેવમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેને પૂર્વભવનું આયુ ક્ષિપ થયું નથી, તેમજ પૂર્વભવના મરીરનો સંબંધ પણ છૂટ્યો નથી. માટે ઋણુગતિમાં પૂર્વભવના આયુનો અને પૂર્વ જન્મના મરીરનો સંબંધ હોવાથી તે આત્મા દેશવિરતજ છે, તેથીજ ઋણુગતિવડે જતાં છ રાજની સ્પર્શના કહી છે. માટે અર્થિ કંઈ દોષ નથી’ ધર્મિકાગતિવડે જતાં આ સ્પર્શના સંભવે છે.

સત્તણહમપજ્ઞાણં અંતમુદુત્તં દુહાવિ સુદુમાણ ।

સેસાણંપિ જહન્ના ભવઠિર્હિ હોઈ એમેવ ॥૩૪॥

સપ્તાનામપર્યાપ્તાનામન્તર્ગૃહૃત્તે દ્વિધાપિ સ્વસ્માણામ્ ।

જ્ઞેષાણામપિ જઘન્યા મવસ્થિતિર્મવતિ એવમેવ ॥૩૫॥

અર્થ—સાતે અપર્યાપ્તા અને સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તાનું બંને પ્રકારે અંતર્મુદુત્ત આયુ છે. શેષ જીવોનું પણ જઘન્ય આયુ એ પ્રમાણે જ છે.

ટીકાનું—સૂક્ષ્મ બાહર એકેન્દ્રિય, બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, અને અસંજ્ઞિ સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય એ સાતે લબ્ધિ અપર્યાપ્તાના અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય પર્યાપ્તાના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બંને પ્રકારે એક ભવના આયુનું પ્રમાણ અંતર્મુદુત્ત છે. તેઓ અંતર્મુદુત્તમાત્ર જીવે છે.

એટલું વિશેષ છે કે-જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુદુત્ત મોટું છે.

શેષ બાહર એકેન્દ્રિય, બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તાનું જઘન્ય આયુ અંતર્મુદુત્ત પ્રમાણ હોય છે, અને તે બસો છપ્પન આવલિકાથી વધારેજ હોય છે. ૩૪

હવે એકેન્દ્રિયાદિના ઉત્કૃષ્ટ આયુનું પ્રમાણ કહે છે—

બાવીસસહસ્સાઈં વારસ વાસાઈં અડળપન્નદિણા ।

છમ્માસ પુવ્વકોઢી તેત્તીસયરાઈં ઉક્કોસા ॥૩૫॥

દ્વાવિંશતિ(વર્ષ)સહસ્રાણિ દ્વાદશ વર્ષાણિ ઇકોનપચ્ચાશત્ દિનાનિ ।

પદ્મમાસાઃ પૂર્વ્વકોટિઃ ત્રયસિંશત્ અવરાણિ ઉત્કૃષ્ટા ॥૩૫॥

અર્થ—પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયનું આયુ બાવીસ હજાર વર્ષ, બેઘન્દ્રિયાદિનું કેમે બાર વર્ષ, જોગણપચાસ દિવસ, અને છમાસ, અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય તિર્થંચનું પૂર્વકોઠ વર્ષ, અને સંજ્ઞિનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ છે.

ટીકાનું—અહિં પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયનો બાવીસ હજાર આદિ પદો સાથે અનુક્રમે સંબંધ કરવાનો છે. તે આ પ્રમાણે—

પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાવીસહજાર વરસનું છે. અને તે આયુ પર્યાપ્ત બાહર પૃથ્વીકાય એકેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ બળુનું. શેષ એકેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ નહિ. કારણકે શેષ એકેન્દ્રિયનું એટલું મોટું આયુ હોતું નથી. તે પ્રમાણે—

૧ જોજામાં જોણું બસો છપ્પન આવલિકા પ્રમાણ આયુ હોય છે, અને તે જોજામાં જોણું જીવનારા લબ્ધિ અપર્યાપ્તાનું હોય છે. પર્યાપ્તાનું આયુ બસો છપ્પન આવલિકાથી વધારેજ હોય છે.

ક્રીડા જઘન્ય આયુ સત્તર સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાવીસ સાગરોપમ. અને મહાત્મપ્રભા નારક્રીડા જઘન્ય આયુ બાવીસ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણુ છે.

સંજિપચૈન્દ્રિય તિથ્યના પાંચ લેહ છે. તે આ પ્રમાણે-જળચર, ચતુષ્પદ, ઉરપરિસર્પ, ભૂજપરિસર્પ, અને ખેચર. તેમાં જળચરનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ કોઠા પૂર્વે વર્ષ, ચતુષ્પદ સ્થળચરનું ત્રણ પથ્યોપમ, ઉરપરિસર્પ સ્થળચરનું પૂર્વકોઠા વર્ષ, ભૂજપરિસર્પ સ્થળચરનું પૂર્વકોઠા વર્ષ, અને ખેચરનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ પથ્યોપમનો અસંખ્યાતરો ભાગ છે.

કહ્યું છે કે-‘ગર્ભજ જળચરનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ પૂર્વકોટિ, ચતુષ્પદનું ત્રણ પથ્યોપમ, ઉરપરિસર્પનું પૂર્વકોઠા અને ભૂજપરિસર્પનું પૂર્વકોઠા, અને ખેચરનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ પથ્યોપમનો અસંખ્યાતરો ભાગ પ્રમાણુ છે.’

સંજિપચૈન્દ્રિય પર્થોપત મનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ત્રણ પથ્યોપમ પ્રમાણુ છે.

તથા દેવો ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે-ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ અને વૈમાનિક.

તેમાં ભવનપતિ દશ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે-અસુરકુમાર, નાગકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વાયુકુમાર, સ્તનિતકુમાર, ઉદધિકુમાર, ક્ષીપકુમાર, અને દિક્કુમાર. એ દશે ભવનપતિ બધે પ્રકારે છે. ૧ મેરૂપર્વતના દક્ષિણ અર્ધે ભાગમાં રહેનાર, ૨ મેરૂ પર્વતના ઉત્તર અર્ધે ભાગમાં રહેનારા અસુરકુમારનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક સાગરોપમ, અને ઉત્તરાર્ધે ભાગમાં રહેનારનું ક’ઇક અધિક એક સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ આયુ છે. તથા દક્ષિણ-અર્ધમાં રહેનાર નાગકુમારાદિ નવેનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ દોઢ પથ્યોપમ અને ઉત્તરાર્ધમાં રહેનારા નવેનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ દેશોન બે પથ્યોપમ છે. તથા દક્ષિણાર્ધવર્તિ અસુરકુમારના સ્વામિ અભેન્દ્રની દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાડા ત્રણ પથ્યોપમ અને ઉત્તરાર્ધવર્તિ અસુરકુમારના સ્વામિ બહેન્દ્રની દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાડા ચાર પથ્યોપમ છે. તથા દક્ષિણ દિગ્વર્તિ નાગકુમારાદિ નવે નિકાયની દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ દોઢ પથ્યોપમ, અને ઉત્તરદિગ્વર્તિ નવે નિકાયની દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ દેશોન બે પથ્યોપમ છે. ઇન્દ્ર-ઇન્દ્રાણીનું બે ઉત્કૃષ્ટ આયુ કહ્યું હોય તે સઘળા દેવ-દેવી માટે પણ ઘટે છે. તથા સઘળા ભવનપતિ દેવ-દેવીનું જઘન્ય આયુ દશ હજાર વર્ષ પ્રમાણુ છે.

વ્યંતર આઠ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે-પિશાચ, ભૂત, યક્ષ, રાક્ષસ, કિનર, કિપુરૂષ, મહોરગ, અને ગંધર્વ. એ આઠે પ્રકારના વ્યંતરનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક પથ્યોપમ અને જઘન્ય આયુ દશ હજાર વર્ષ પ્રમાણુ છે. તથા વ્યંતરીનું જઘન્ય આયુ દશ હજાર વર્ષ, અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ અઢી પથ્યોપમ પ્રમાણુ છે.

૧ શ્રી તત્ત્વચોધિગમ સ્ત્ર અ. ૪ સ્ત્ર ૩૧ માં પોણા બે પથ્યોપમ કહેલ છે.

૨ બુકસંગ્રહણી ગાથા ૪ માં દક્ષિણદિગ્વર્તિ નાગકુમારાદિ નવ નિકાયની દેવીઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ અર્ધ પથ્યોપમ અને ઉત્તરદિગ્વર્તિ નવે નિકાયની દેવીઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ દેશોન એક પથ્યોપમ કહેલ છે.

જ્યોતિષ પાંચ ભેદ છે. તે આ પ્રમાણે—ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા. ચંદ્ર વિમાનવાસિ દેવતું જઘન્ય આયુ પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્લોપમ. ચંદ્રવિમાનવાસિ દેવીતું જઘન્ય આયુ પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ પચાસહજાર વર્ષ અધિક અર્ધપલ્લોપમ. સૂર્ય વિમાનવાસિ દેવતું જઘન્ય આયુ પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક હજાર વર્ષ અધિક એક પલ્લોપમ. સૂર્ય વિમાનવાસિ દેવીતું જઘન્ય આયુ પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ પાંચસો વર્ષ અધિક અર્ધ પલ્લોપમ. ગ્રહ વિમાનવાસિ દેવતું જઘન્ય આયુ પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક પલ્લોપમ. ગ્રહવિમાનવાસિ દેવીતું જઘન્ય આયુ પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ અર્ધ પલ્લોપમ નક્ષત્રવિમાનવાસિ દેવતું જઘન્ય આયુ પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ અર્ધ પલ્લોપમ. નક્ષત્રવિમાનવાસિ દેવીતું જઘન્ય આયુ પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ કંઈક અધિક પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ. તારાના વિમાનવાસિ દેવતું જઘન્ય આયુ પલ્લોપમનો આઠમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ. તારાના વિમાનવાસિ દેવીતું જઘન્ય આયુ પલ્લોપમનો આઠમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ સાધિક પલ્લોપમનો આઠમો ભાગ છે.

કહ્યું છે કે—ચંદ્ર, સૂર્ય ગ્રહ, અને નક્ષત્ર વિમાનવાસિ દેવ તથા, દેવી એ આઠેનું જઘન્ય આયુ પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ છે. ૧ તારાની દેવ દેવીનું જઘન્ય આયુ પલ્લોપમનો આઠમો ભાગ છે. હવે ઉત્કૃષ્ટ આયુ કહીશ. ૨ ચંદ્રનું લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્લોપમ, સૂર્યનું એક હજાર વરસ અધિક એક પલ્લોપમ, ગ્રહનું એક પલ્લોપમ, ૩ નક્ષત્રનું અર્ધ પલ્લોપમ અને તારાના દેવતું પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ આયુ છે. ચંદ્રની દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ પચાસ હજાર વર્ષ અધિક અર્ધ પલ્લોપમ, સૂર્યની દેવીનું પાંચસો વરસ અધિક અર્ધ પલ્લોપમ પ્રમાણ આયુ છે. ૪-૫ ગ્રહની દેવીનું અર્ધ પલ્લોપમ, નક્ષત્રની દેવીનું કંઈક અધિક પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ, અને તારાની દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાધિક પલ્લોપમના આઠમા ભાગ પ્રમાણ કહ્યું છે. ૬-૭.

તથા વૈમાનિક દેવો બે પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—૧ કલ્પોપપન્ન, ૨ અને કલ્પાતીત

તેમાં બાર દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા સ્વામિ-સેવકની મર્યાદાવાળા બે દેવો તે કલ્પોપ-પન્ન અને સ્વામિ સેવકની મર્યાદા વિનાના ઐવેચક અને અતુતરવિમાનના બે દેવો તે કલ્પાતીત.

તેમાં સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવોનું જઘન્ય આયુ એક પલ્લોપમ, ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમ. પરિગૃહીત—કોઈ પણ એક દેવવરે ગ્રહણ કરાયેલી દેવીનું જઘન્ય પલ્લોપમ. ઉત્કૃષ્ટ સાત પલ્લોપમ. અપરિગૃહીત—કોઈ પણ દેવે નહિ ગ્રહણ કરેલી દેવીનું જઘન્ય પલ્લોપમ, ઉત્કૃષ્ટ પચાસ પલ્લોપમ. ઇશાન દેવલોકમાં દેવોનું જઘન્ય આયુ સાધિક એક પલ્લોપમ, અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાધિક બે સાગરોપમ. પરિગૃહીત દેવીનું જઘન્ય આયુ સાધિક પલ્લોપમ, ઉત્કૃષ્ટ નવ પલ્લોપમ. અપરિગૃહીત દેવીનું જઘન્ય આયુ સાધિક પલ્લોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ પચાસ પલ્લોપમ, સનકમાર દેવલોકમાં જઘન્ય આયુ બે સાગરોપમ. ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાત સાગરોપમ, માહેન્દ્ર દેવલોકમાં જઘન્ય આયુ સાધિક બે સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાધિક સાત સાગરોપમ, બ્રહ્મા

દેવલોકમાં જન્મ્યા આયુ સાત સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ દશ સાગરોપમ, લોક દેવલોકમાં જન્મ્યા આયુ દશ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ ચૌદ સાગરોપમ, મહાશુક દેવલોકમાં જન્મ્યા આયુ ચૌદ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ સત્તર સાગરોપમ, સહસ્રાર દેવલોકમાં જન્મ્યા આયુ સત્તર સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ આયુ અઠાર સાગરોપમ, આનન્દ દેવલોકમાં જન્મ્યા આયુ અઠાર સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ યોગણીશ સાગરોપમ, પ્રાણત દેવલોકમાં જન્મ્યા આયુ યોગણીશ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ વીશ સાગરોપમ. આરણ્ય દેવલોકમાં જન્મ્યા આયુ વીશ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ એકવીશ સાગરોપમ. અમ્યુત દેવલોકમાં જન્મ્યા આયુ એકવીશ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ બાવીશ સાગરોપમ.

કલ્પાતીત દેવોમાં અધસ્તન અધસ્તન ઐવેયકનાં વિમાનોનાં દેવોતું જન્મ્યા આયુ બાવીશ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રેવીશ સાગરોપમ. અધસ્તન મધ્યમ ઐવેયકમાં જન્મ્યા ત્રેવીશ સાગરોપમ. ઉત્કૃષ્ટ ચોવીશ સાગરોપમ. અધસ્તન ઉપરિતન ઐવેયકનાં દેવોતું જન્મ્યા આયુ ચોવીશ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ પચીસ સાગરોપમ. મધ્યમ અધસ્તન ઐવેયકમાં જન્મ્યા પચીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ છવીસ સાગરોપમ. મધ્યમ મધ્યમ ઐવેયકમાં જન્મ્યા છવીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ સત્તાવીસ સાગરોપમ. મધ્યમ ઉપરિતન ઐવેયકમાં જન્મ્યા આયુ સત્તાવીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ અઠાવીસ સાગરોપમ, ઉપરિતન અધસ્તન ઐવેયકમાં જન્મ્યા અઠાવીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ યોગણત્રીસ સાગરોપમ. ઉપરિતન મધ્યમ ઐવેયકમાં જન્મ્યા યોગણત્રીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રીસ સાગરોપમ. ઉપરિતન ઉપરિતન ઐવેયકમાં જન્મ્યા ત્રીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ એકત્રીસ સાગરોપમ. વિજય વિજયંત જયંત અને અપરાજિત એ આર અનુત્તર વિમાનના દેવોતું જન્મ્યા આયુ એકત્રીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમ. અને સર્વોર્થસિદ્ધ મહાવિમાનના દેવોતું અજઘન્યોત્કૃષ્ટ આયુ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણુ છે. અજઘન્યોત્કૃષ્ટ એટલે જન્મ્યા અને ઉત્કૃષ્ટ એવા ભેદ વિનાતું. સર્વોર્થસિદ્ધ મહાવિમાનના સ્વર્ણના દેવોતું એક સરણુ તેત્રીસ સાગરોપમ આયુ છે.

આ પ્રમાણે સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અને અનુત્તર વિમાનવાસિ દેવોને છોડીને અન્યત્ર તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણુ આયુ હોતું નથી. તેથી તેઓને આશ્રયીને જ સંસિઓની ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણુ કહી છે, એમ સમજવું. ૩૫

આ પ્રમાણે ભવસ્થિતિ કાળ કહી. હવે એક એક જીવ દરેક ગુણસ્થાનકમાં કેટલો કાળ રહી શકે તે કહે છે—

હૌંઙ અણાઙઅણંતો અણાઙસંતો ય સાઙસંતો ય ।

દેસૂળપોગ્ગલહ્લં અંતમુહુત્તં ચરિમમિચ્છો ॥૩૬॥

૧ શ્રી તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અધ્યાય. ૪ સૂત્ર ૩૮ માં તથા તેનાં ભાષ્યમાં વિજ્યાદિ આરણ્ય ઉત્કૃષ્ટ આયુ ૩૨ સાગરોપમ કહેલ છે.

भवति, अनाद्यनन्तोऽनादिसान्तश्च सादिसान्तश्च ।

देशोनपुद्गलार्द्धं अन्तर्मुहूर्त्तं चरिमो मिथ्यादष्टिः ॥३६॥

અર્થ—મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાનકનો અનાદિ, અનંત, અનાદિસાંત, અને સાદિસાંત એમ ત્રણ પ્રકારનો સ્થિતિકાળ છે. છેલ્લો સાદિ સાંત કાળવાળો મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન, અને જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત હોય છે.

ટીકાનુબ—કાળ આશ્રયિ વિચારતાં મિથ્યાદષ્ટિ ત્રણ પ્રકારે હોય છે. તે આ પ્રમાણે—
અનાદિ અનંત, અનાદિ સાંત અને સાદિ સાંત.

તેમાં અલભ્ય આશ્રયી અને જેઓ કોઈ દિવસ મોક્ષમાં જવાના નથી એવા લભ્ય આશ્રયિ, અનાદિ અનંત, સ્થિતિકાળ છે. કારણ કે તેઓ અનાદિ કાળથી આરંભી આગામિ સંપૂર્ણકાળ પર્યંત મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાનકે જ રહેશે, આગળ વધશે નહિ.

જે લભ્ય અનાદિકાળથી મિથ્યાદષ્ટિ છે, પરંતુ ભવિષ્યમાં અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરશે તે મિથ્યાદષ્ટિ આશ્રયી અનાદિ સાંત કાળ છે.

તથા જે જીવ તથાલભ્યત્વના પરિપાકના વશથી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને કોઈ કારણે પટે સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વને અનુભવે છે, તે કાળોતરે અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરશે, તેથી તેવા મિથ્યાદષ્ટિ આશ્રયી સાદિસાંત કાળ ઘટે છે. કેમકે ક્ષિપરાક્રાંત આત્માએ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યો પછી ત્યાંથી પડી મિથ્યાત્વ શુભસ્થાનકે પ્રાપ્ત કર્યું માટે સાદિ, વળી કાળોતરે અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરશે ત્યારે મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાનકનો અંત થશે માટે સાંત.

સાદિસાંત કાળવાળો આ મિથ્યાદષ્ટિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત હોય છે. કારણ કે સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે આવી ફરી અંતર્મુહૂર્ત કાળેજ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી કિંચિત ન્યૂન અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળ પર્યંત હોય છે. કારણ કે સમ્યક્ત્વથી પડેલો આત્મા વધારેનાં વધારે દેશોન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તનના અતિ અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે.

આ કારણથીજ મિથ્યાદષ્ટિનો સાદિઅનંતકાળ હોતો નથી. કારણકે મિથ્યાત્વ શુભસ્થાનકનું બધારે સાદિપણુ થાય, ત્યારે ઉત્કૃષ્ટથી કિંચિદ ન્યૂન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તનના કારણે અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી મિથ્યાત્વનો અંત કરે છે, અનંતકાળ પર્યંત મિથ્યાત્વમાં રહેતો નથી. ૩૬

ક્ષિપરાક્રાંત ગાથામાં દેશોનપુદ્ગલપરાવર્તોઽર્ધં કલ્પું છે તેથી, અર્ધિં શંકા થાય કે પુદ્ગલ-પરાવર્તન એટલે શું ? એ શંકા દૂર કરવા પુદ્ગલપરાવર્તનનું સ્વરૂપ કહે છે—

पोग्गलपरिग्रहो ह्रह दग्वाह चउव्विहो मुण्यव्वो ।

एकेको पुण दुविहो नायरसुहमत्तभेएणं ॥३७॥

પુદ્ગલપરાવર્તનં દ્વદ્વ દ્રવ્યાદેશ્વતુર્વિધો જ્ઞાતવ્યઃ ।

एकैकः पुनः द्विविधः वादरसक्षमत्वमेदेन ॥३७॥

અર્થ—અહિં પુદ્ગલપરાવર્તન દ્રવ્યાદિ ભેદે ચાર પ્રકારે જાણવો તથા એક એક બાદર અને સૂક્ષ્મના ભેદે બે પ્રકારે જાણવો.

ટીકાતુલ્ય—નિર્ઞય પ્રવચનમાં પુદ્ગલપરાવર્તન દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવના ભેદે ચાર પ્રકારે કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે—૧ દ્રવ્ય-પુદ્ગલ પરાવર્તન, ૨ ક્ષેત્ર-પુદ્ગલપરાવર્તન, ૩ કાળ-પુદ્ગલપરાવર્તન, ૪ અને ભાવ-પુદ્ગલપરાવર્તન.

વળી દરેકના બાદર અને સૂક્ષ્મ એવા બે પ્રકાર છે. જેમકે—સૂક્ષ્મ દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્તન, અને બાદર દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્તન. એ પ્રમાણે દરેકના ભેદો સમજવા. ૩૭

હવે બાદર અને સૂક્ષ્મ દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્તનનું સ્વરૂપ કહે છે—

संसारंमि अदंतो जाव य कालेण फुसिय सव्वाणू ।

इगु जीवु मुयइ बायर अन्नयरतणुट्ठिओ सुहुमो ॥३८॥

સંસારે અદન્ યાવતા ચ કાલેન સ્પૃષ્ટ્વા સર્વાણૂ ।

एको जीवो मुञ्चति वादरोज्यतरतुस्थितः सूक्ष्मः ॥३८॥

અર્થ—સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો કૌંઠએક આત્મા સઘળા અણુઓને જેટલા કાળે ઔદારિકાદિરૂપે સ્પર્શ કરીને મૂકે તેટલા કાળને દ્રવ્યપુદ્ગલ પરાવર્તન કહે છે. અને કૌંઠપણુ એક શરીરમાં રહ્યો છતો સઘળા અણુને જેટલા કાળે સ્પર્શે તે કાળને સૂક્ષ્મ દ્રવ્યપુદ્ગલ-પરાવર્તન કહે છે.

ટીકાતુલ્ય—કર્મવશ આત્માઓ જેની અંદર રખડે તે ઔદ રાજલોક પ્રમાણુ ક્ષેત્ર સંસાર કહેવાય છે. તે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો કૌંઠએક આત્મા સંપૂર્ણ ઔદ રાજલોકમાં જે કૌંઠ પરમાણુઓ હોય તેને જેટલા કાળે સ્પર્શ કરીને મૂકે એટલે કે ઔદારિકાદિરૂપે પરિણુમાવી પરિણુમાવી છાંટે તેટલા કાળ વિશેષને બાદર દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

તાત્પર્યાર્થ એ કે—જેટલા કાળે એક જીવ જગત્માં રહેલા સઘળા પરમાણુઓને યથારીત્વ રીતે ઔદારિક, વૈકલ્ય, તૈજસ, આપા, આસોચ્છવાસ, મન, અને કાર્મણુ એ સાતે રૂપે આડી અવળી રીતે પરિણુમાવી પરિણુમાવી છાંટે તેટલા કાળ વિશેષને બાદર દ્રવ્યપુદ્ગલ-પરાવર્તન કહે છે.

હવે સૂક્ષ્મ દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે—ઔદારિકાદિ શરીરમાંના કૌંઠપણુ એક શરીરમાં રહેલો સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો આત્મા જેટલા કાળે જગદંતિ સઘળા પરમાણુઓને સ્પર્શ કરીને મૂકે તેટલા કાળવિશેષને સૂક્ષ્મ દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

તાત્પર્ય એ કે-જેટલા કાળે લોકાકાશમાં રહેલા સઘળા પરમાણુઓને ઔદારિકાદિમાંથી વિવક્ષિત કોઈપણ એક શરીરરૂપે પરિણુમાવીને મૂકતાં જેટલો કાળ થાય તેટલો કાળને સૂક્ષ્મદ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

આહિં બાહર અને સૂક્ષ્મમાં એટલો વિશેષ છે કે બાહરમાં ઔદારિક વૈકિર્ચાદિ બે બે રૂપે જગદત્તિ સઘળા પરમાણુઓને પરિણુમાવે તે સઘળાનો પરિણામ ગણાય છે, અને સૂક્ષ્મમાં ઔદારિકરૂપે પરિણુમાવતાં વચમાં વક્રિયપણે પરિણુમાવે તે તેઓને તે રૂપે પરિણામ ગણાતો નથી, કાળ તો ગણાય જ છે. બાહરમાં આઠા અવળા પણ સાતેપણે જગત્વર્તિ સઘળા પરમાણુઓને પરિણુમાવવાના હોય છે, સૂક્ષ્મમાં કોઈપણ એક રૂપે પરિણુમાવવાના હોય છે.

આહિં પુદ્ગલપરાવર્તન એ સાર્થક નામ છે, આત્મા ઔદારિકાદિરૂપે અથવા વિવક્ષિત કોઈપણ એક શરીરરૂપે જગત્વર્તિ સઘળા પરમાણુઓને જેટલો કાળે પરિણુમાવીને મૂકે તેટલો કાળને પુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

આ શબ્દનું 'વ્યુત્પત્તિ નિમિત્ત છે. આ વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત વડે પોતાના એક અર્થમાં સ્વ-વાચસંબંધે રહેનાર પ્રવૃત્તિનિમિત્તરૂપ અનંતઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણુ કાળ સમજવો. તેથી ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્તનાદિમાં પુદ્ગલોના પરાવર્તનનો અભાવ હોવા છતાં પણ તેનું પ્રવૃત્તિ-નિમિત્ત બે અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણુ કાળ વિદ્યમાન હોવાથી પુદ્ગલપરાવર્તન શબ્દ ક્ષેત્રાદિમાં પણ પ્રવર્તે તે કોઈ પણ જાતનો વિરોધ નથી.

જેમ જો શબ્દ બે બંધ તે ગાય એ અર્થમાં ગમ્ ધાતુ ઉપરથી ઉત્પન્ન થયેલો છે. આ તેનું વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત છે. પણ એ અર્થમાં તે શબ્દ પ્રવર્તતો નથી. કારણ કે ગતિ કરનારા સઘળા ગાય કહેવાતા નથી પરંતુ ગમનરૂપ વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત સાથે એકજ અર્થમાં સમવાય સંબંધે રહેનાર એટલે કે જેની અંદર વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત રહે છે તેનીજ અંદર સમવાય સંબંધ રહેનાર ખરી, યુધ્ધ, પુછડું અને ગળાની ગોઠડીરૂપ પ્રવૃત્તિનિમિત્ત જણાય તે એટલે કે ખરી ગળકંબલ આદિ જેની અંદર હોય તે ગાય કહેવાય છે. તેથી જવાની ક્રિયા ન કરતી હોય છતાં ગાયના પિઠમાં પ્રવૃત્તિનિમિત્તનો સફાવ હોવાથી ગાય એ શબ્દ પ્રવર્તે છે. આ પ્રમાણે ક્ષેત્રાદિ પુદ્ગલ-પરાવર્તન માટે પણ સમજવું.

૧ વ્યુત્પત્તિ નિમિત્ત એટલે શબ્દ ઉપરથી નીકળતો અર્થ.

પુદ્ગલપરાવર્તનનો પુદ્ગલ-પુદ્ગલોને ઠહણ કરી ઔદારિકાદિપણે પરાવર્તન-પરિણુમાવી પરિણુ-માવી જેની અંદર મૂકે તે પુદ્ગલપરાવર્તન એ શબ્દ ઉપરથી નીકળતો અર્થ છે. આ અર્થ દ્રવ્ય-પુદ્ગલપરાવર્તનમાં ઘટે છે, પરંતુ ક્ષેત્રાદિ પુદ્ગલપરાવર્તનમાં ઘટતો નથી. કારણ તેમાં પુદ્ગલોને ઠહણ કરવાનો નથી. ત્યારે ત્યાં તેનું પ્રવૃત્તિનિમિત્ત બે કાળે વે ઘટે છે.

શબ્દ ઉપરથી જો તે અર્થ નીકળે છતાં બે અર્થમાં તે પ્રવર્તે તે તેનું પ્રવૃત્તિનિમિત્ત કહેવાય છે જેમકે પંકમાંથી ઉત્પન્ન થાય તે પંકજ આવી શબ્દનો અર્થ છતાં તેની કમળ અર્થમાંજ પ્રવૃત્તિ થાય છે. તેમ આહિં પુદ્ગલપરાવર્તનનો શબ્દાર્થ મૂકે તે થાય પરંતુ તે અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી બે કાળે તે અર્થમાં એ ઘટે છે. એટલે ક્ષેત્રાદિમાં પુદ્ગલનું ઠહણ નહિ હોવા છતાં પણ પુદ્ગલ પરાવર્તન શબ્દની પ્રવૃત્તિમાં કોઈ વિરોધ આવતો નથી.

આ સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુદ્ગલપરાવર્તનમાં વિવક્ષિત એક શરીર સિવાય અન્ય શરીરરૂપે પરિણમી પરીણમીની જે પુદ્ગલોને છેડે તે ગણાય નહિ. પરંતુ ઘણા કાળે પણ વિવક્ષિત એક શરીર રૂપે જ્યારે જગદ્ગતિ પરમાણુઓને પરિણમાવે ત્યારે તેને પરિણામ ગણાય છે. કાળ તો, શરૂઆતથી છેવટ સુધીના ગણાય જ છે. ૩૮

આ પ્રમાણે બાહર અને સૂક્ષ્મ એમ બે ભેદે દ્રવ્ય પુદ્ગલપરાવર્તનનું સ્વરૂપ કહ્યું હવે બાહર અને સૂક્ષ્મ એમ બે ભેદે ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્તનનું સ્વરૂપ કહે છે—

લોગસ્સ પદ્મસેસુ અણંતરપરંપરાવિમત્તોહિં ।

સ્વેત્તમિ વાયરો સો સુહુમો ડ અણંતરમયસ્સ ॥૩૯॥

લોકસ્ય પ્રદેશેષુ અનન્તરપરમ્પરા વિમત્તિભ્યામ્ ।

ક્ષેત્રે વાદરઃ સ સ્વસ્મસ્તુ અનન્તરમૃતસ્ય ॥ ૩૯ ॥

અર્થ—અનંતર પ્રકારે કે પરંપર પ્રકારે લોકાકાશના પ્રદેશોમાં મરણ પામતા આત્માને જેટલો કાળ થાય તે બાહર ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્તન કહેવાય, અને અનંતર પ્રકારે મરતા આત્માને જેટલો કાળ થાય તે સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્તન કહેવાય.

ટીકાતુ—બૌદ્ધરાજ પ્રમાણુ લોકાકાશના પ્રદેશોમાં અનંતર પ્રકારે જેટલે કે ક્રમપૂર્વક—એક પછી એક આકાશપ્રદેશમાં મરણ પામતા અથવા પરંપરપ્રકારે ક્રમ સિવાય આકાશ પ્રદેશને સ્પર્શી મરણ પામતા એક આત્માને જેટલો કાળ થાય તેટલા કાળને ક્ષેત્રથી બાહર પુદ્ગલપરાવર્તન કહેવામાં આવે છે.

તાત્પર્ય એ કે—જેટલા કાળે એક આત્મા લોકાકાશના સઘળા આકાશપ્રદેશોને ક્રમવદે કે ક્રમ સિવાય મરણવદે સ્પર્શ કરે તેટલા કાળને ક્ષેત્રથી બાહર પુદ્ગલપરાવર્તન કહેવામાં આવે છે.

હવે ક્ષેત્રથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે—બૌદ્ધરાજ પ્રમાણુ લોકના સઘળા પ્રદેશોમાં ક્રમપૂર્વક—એક પછી એક આકાશપ્રદેશને સ્પર્શી મરણ પામતા જેટલો કાળ થાય તેટલા કાળને સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

અહિં ભાવના આ પ્રમાણે છે—એ કે જીવની જઘન્ય અવગાહના પણ અસંખ્ય આકાશ-પ્રદેશપ્રમાણુ હોય છે, તેથી એક આકાશપ્રદેશને સ્પર્શીને મરણ પામે તે સમયે તે ક્ષેત્રના કોઈ પણ એક આકાશપ્રદેશની સ્પર્શનાની વિવક્ષા કરી તેને અવધિરૂપે ગણવેલો. ત્યારપછી તે આકાશપ્રદેશથી અન્ય ભાગમાં રહેલા આકાશ પ્રદેશોને મરણવદે સ્પર્શ કરે તો તે ગણાય

૧ જે પુદ્ગલોને એક વાર અહણુ કરી ચૂકેલા હોય તેને ફરી અહણુ કરે અગર મિથ અહણુ કરે તો તેની સ્પર્શના ગણાતી નથી. પરંતુ જેને નથી અહણુ કર્યો તેને અહણુ કરી પરિણમીની ચૂકે તો તેની સ્પર્શના ગણાય છે.

નહિ. પરંતુ અનંતકાળે તે મળ્યાદૃષ્ય એક આકાશપ્રદેશની નજીકના બીજા આકાશપ્રદેશને મરણ વડે કરીને બ્યારે સ્પર્શ ત્યારે તે સ્પર્શના ગણાય. વળી તેની નજીકના ત્રીજા આકાશ-પ્રદેશને સ્પર્શને જેટલે કાળે મરણ પામે તે ગણાય એમ કેમપૂર્વક લોકાકાશના સઘળા આકાશ પ્રદેશને મરણવડે સ્પર્શ કરતા જેટલો કાળ થાય, તેને ક્ષેત્રથી સૂક્ષ્મપુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે. ૩૯

બાહર અને સૂક્ષ્મ એમ બે ભેદે ક્ષેત્રપુદ્ગલપરાવર્તન કહ્યો. હવે બાહર અને સૂક્ષ્મ કાળ પુદ્ગલ પરાવર્તન કહે છે—

उत्सर्पिणि समणसु अणंतरपरंपराविभत्तिहि ।

कालमि बायरो सो सुहुमो उ अणंतरमयस्स ॥४०॥

उत्सर्पिणिसमयेषु अनन्तरपरम्पराविभक्तिभ्याम् ।

काले बादरः स सूक्ष्मस्तु अनन्तरसृतस्य ॥४०॥

અર્થ—અનંતર પ્રકારે કે પરંપર પ્રકારે ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સમયોને મરણવડે સ્પર્શ કરતાં જેટલો સમય થાય તેને બાહર કાળ પુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે. અને અનંતર પ્રકારે—એક પછી એક સમયોને મરણવડે સ્પર્શ કરતાં જેટલો કાળ થાય તેને સૂક્ષ્મ કાળ પુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

ટીકાતુલ્ય—અહિ ઉત્સર્પિણીના ગ્રહણથી અવસર્પિણીનું ગ્રહણ પણ ઉપલક્ષણથી કરવાતું છે. તેથી તેનો અર્થ આ થાય છે—

ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સઘળા સમયોમાં અનંતર પ્રકારે અને પરંપર પ્રકારે મરણ પામતા આત્માને જેટલો કાળ થાય તેટલો કાળને બાહર કાળ પુદ્ગલપરાવર્તન કહેવાય છે.

તારપર્થ એ કે—જેટલો કાળે એક જીવ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સઘળા સમયોને કેમવડે કે કેમ સિવાય મરણવડે સ્પર્શ કરે જેટલો આડા અવળા પણ સઘળા સમયોમાં મરણ પામે તેટલો કાળને બાહર કાળ પુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

હવે સૂક્ષ્મ કાળ પુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે—ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સઘળા સમયોમાં ઉત્સર્પિણીના પ્રથમ સમયથી આરંભી ત્યારપછી કેમપૂર્વક મરણ પામતા જેટલો કાળ બધે તેને સૂક્ષ્મ કાળપુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

અહિ પણ એનો વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે છે—કેઈ જીવ ઉત્સર્પિણીના પ્રથમ સમયે મરણ પામે, ત્યારપછી તે જીવ સમયન્યૂન વીસ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ ગયા પછી બે ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ પામે, તો તે બીજો સમય મરણથી સ્પર્શાયેલો ગણાય. એ કે ઉત્સર્પિણીના અન્ય અન્ય સમયોને મરણ કરવા વડે સ્પર્શ્યો છે છતાં

ક્રમપૂર્વક તેઓને સ્પર્શ કરવાના હોવાથી તેઓની સ્પર્શના ગણાય નહિ. હવે જો કદાચ તે આત્મા તે ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ ન પામે પરંતુ અન્ય સમયે મરણ પામે તો તે પણ ન ગણાય પરંતુ અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી ગયે છતે જ્યારે ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ પામે ત્યારે જ તે સમય ગણાય. આ પ્રમાણે ક્રમ પૂર્વક ઉત્સર્પિણીના સઘળા સમયોને અને ત્યારપછી અવસર્પિણીના સઘળા સમયોને મરણવડે સ્પર્શ કરતાં જેટલો કાળ થાય તેને કાળથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્તન કહેવામાં આવે છે.

ઉત્સર્પિણીના પહેલા સમયે મરણ પામનાર ત્યારપછીની અવસર્પિણી ગયા પછી આવતી ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ પામે તો તે ગણાય. જો તે ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ ન પામે તો તે ઉત્સર્પિણી અને ત્યારપછીની અવસર્પિણી ગયા પછીની ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ પામે તો ગણાય. આ પ્રમાણે ક્રમપૂર્વક ઉત્સર્પિણીના સમયોમાં મરણ પામતાં જેટલો કાળ થાય તેને સૂક્ષ્મ કાળ પુદ્ગલપરાવર્તન કહેવાય છે. ૪૦

સૂક્ષ્મ બાહર એમ બે ભેદે કાળ પુદ્ગલપરાવર્તન કહ્યો. હવે સૂક્ષ્મ બાહર એમ બે ભેદે ભાવ પુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે—

અણુભાગઠાણેસું અણંતરપરંપરાવિમત્તીર્હિ ।

ભાવંમિ બાયરો સો સુદમો સન્વેસુંગુક્કમસો ॥૪૧॥

અણુભાગસ્થાનેષુ અનંતરપરંપરાવિમત્તિમ્યામ્ ।

ભાવે બાદરઃ સ સૂક્ષ્મઃ સન્વેષ્વનુક્કમશઃ ॥૪૧॥

અર્થ—અનંતર અને પરંપરાવડે અણુભાગસ્થાનોમાં મરણ પામતાં જેટલો કાળ થાય તેને ભાવથી બાહર પુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે. અને અણુક્રમે સઘળા અધ્યવસાયોમાં મરણ પામતાં જેટલો કાળ બીજા સમયે તેને સૂક્ષ્મ ભાવપુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

ટીકાનુ—અણુભાગસ્થાનકોનું સવિસ્તૃત સ્વરૂપ કર્મપ્રકૃતિ સમૂહમાં બંધન કરણની અંદર રસબંધનુ સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસંગે ‘एकज्जवसायसमज्जियस्स दल्लियस्स किं रसो तुल्लો’ આ અર્થવડે કરીને કહેશે. તે અણુભાગ સ્થાનકો અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે.

રસસ્થાનકોના બંધમાં હેતુભૂત કષાયોદયજન્ય જે અધ્યવસાયો તે પણ કારણમાં કાર્યનો અર્થોપ કરવાથી અણુભાગસ્થાનકો જ કહેવાય છે.

રસબંધમાં હેતુભૂત તે અધ્યવસાયો પણ અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ છે.

હવે ગાથાનો અર્થ કહે છે—રસબંધમાં હેતુભૂત અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ અધ્યવસાયોમાં જેટલો કાળે એક આત્મા અનંતર પરંપરાવડે મરણ પામે તેટલો કાળને બાહર ભાવપુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

તાત્પર્યથી એ કે—જેટલો કાળે એક આત્મા ક્રમવડે કે ક્રમસિવાય રસબંધના સઘળા

અધ્યવસાયોમાં મરણ પામે એટલે કે દરેક અધ્યવસાયને કેમ સિવાય મરણવડે સ્પર્શે તેટલા કાળને બાદર ભાવપુદ્ગલ પરાવર્તન કહે છે.

હવે સૂક્ષ્મ ભાવપુદ્ગલ પરાવર્તન કહે છે—રસબંધના હેતુભૂત સઘળા અધ્યવસાયોમાં કેમ-પૂર્વક મરણ પામતાં એટલો કાળ થાય તેને સૂક્ષ્મ ભાવપુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

એની ભાવના—વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે—કોઈક આત્મા જઘન્ય કષાયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા અધ્યવસાયે મરણ પામ્યો, ત્યારપછી તે આત્મા અનંતકાળે પણ પહેલાની નજીકના બીજા અધ્યવસાયે મરણ પામે તે મરણ ગણાય, પરંતુ અન્ય અન્ય અધ્યવસાયે થયેલાં મરણો ન ગણાય. ત્યારપછી વળી કાળાંતરે બીજાની નજીકના ત્રીજા અધ્યવસાયે મરણ પામે—આશુ પૂર્વક હરે તે મરણ ગણાય, વચમાં વચમાં અન્ય અન્ય અધ્યવસાયોને સ્પર્શીને થયેલાં અનંતા મરણો પણ ગણાય નહિ, એટલે કે ઉત્ક્રમવડે મરણો દ્વારા થયેલી અધ્યવસાયની સ્પર્શના ગણાય નહિ, કાળ તો ગણાયજ. આ રીતે અનુક્રમે રસબંધના સઘળા અધ્યવસાયસ્થાનોને જેટલા કાળે મરણવડે સ્પર્શે તેટલા કાળને સૂક્ષ્મભાવપુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

અહિં બાદર પુદ્ગલપરાવર્તનની સઘળી પ્રકૃષ્ટા શિખોને સૂક્ષ્મ પુદ્ગલપરાવર્તનનું સ્વરૂપ જ્ઞાન થાય એટલા માટે કરેલી છે સિદ્ધાંતમાં કોઈપણ રથને કોઈપણ પ્રકારનું બાદર પુદ્ગલ-પરાવર્તન ઉપયોગી જણાયુ નથી. માત્ર તેનું સ્વરૂપ બતાવ્યા પછી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલપરાવર્તનનું સ્વરૂપ બતાવે તો તેને શિખોં સુખપૂર્વક સમજી શકે તે માટે જ તેનું સ્વરૂપ કહ્યું છે.

અહિં જો કે ચારે સૂક્ષ્મપુદ્ગલપરાવર્તનોમાં પરમાર્થથી-વાસ્તવિક રીતે કોઈ વિશેષ નથી તોપણ જીવાલિંગમાદિ સૂત્રોમાં ક્ષેત્ર આશ્રયી જ્યાં જ્યાં વિચાર કર્યો છે, ત્યાં ત્યાં ઘણા ભાગે ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્તનનું અહણુ કહ્યું છે.

સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—જો મિથ્યાદષ્ટિ કાળ આશ્રયી સાદિ સપર્થવસિત છે, તે જઘન્યથી અંતરુદ્ધર્ત હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ અનંત કાળ હોય છે; અને ક્ષેત્ર આશ્રયી વિચારતાં દેશોન અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તન કાળ હોય છે.

અહિં પુદ્ગલપરાવર્તન એ ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્તન સમજવું. આ પ્રમાણે પ્રસંગને અનુસરી ચાર પ્રકારના પુદ્ગલપરાવર્તનનું સ્વરૂપ કહ્યું. ૪૧

આ પ્રમાણે મિથ્યાદષ્ટિ શુભરંધાનકને જઘન્યોત્કૃષ્ટ કાળ કહ્યો હવે સાસ્ત્રાદન અને મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાનકને તથા ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનો કાળ કહે છે—

આંવલિયાણં છક્કં સમયાદારબ્ધ સાસણો હોઈ.

મીસુવસમ અંતમુહુઃ ક્ષાઈયદિદ્ધિ અણંતજ્ઞા ॥૪૨॥

આવલિકાનાં પદ્મકં સમયાદારમ્ય સાસ્વાદનો ભવતિ.

મીશ્રોપશમાવન્તર્મુહુર્ત્ત્વ ક્ષાયિકદષ્ટિરનન્તાદ્વા ॥૪૨॥

અર્થ—સાસ્વાદન શુભસ્થાનક સમયથી આરંભી છ આવલિકાપર્થત હોય છે, મિશ્રદષ્ટિ શુભસ્થાનક અને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ અંતર્મુદૂર્તપર્થત હોય છે, અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અનંતકાળપર્થત હોય છે.

ટીકાનુબ—એક સમયથી આરંભી છ આવલિકાપર્થત સાસ્વાદન શુભસ્થાનક હોય છે, આ સંબંધમાં વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે—

પહેલા કારમાં શુભસ્થાનકના સ્વરૂપમાં બતાવેલા કેમે જેણે સાસ્વાદનપણું પ્રાપ્ત કર્યું છે એવો કોઈ આત્મા સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે એક સમય રહે છે, અન્ય કોઈ બે સમય રહે છે, અન્ય કોઈ ત્રણ સમય રહે છે, એમ યાવત કોઈક છ આવલિકાપર્થત રહે છે, ત્યારપછી અવશ્ય મિથ્યાત્વ શુભસ્થાનકે બળ્ય છે. તેથી એક જીવ આશ્રયી સાસ્વાદન શુભસ્થાનકનો કાળ જઘન્યથી એક સમય હોય છે, ઉત્કૃષ્ટથી છ આવલિકા હોય છે.

તથા મિશ્રદષ્ટિ શુભસ્થાનક અને ઉપશમસમ્યક્ત્વ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુદૂર્તપર્થત રહે છે. તે આ પ્રમાણે-મિશ્રદષ્ટિ શુભસ્થાનકનો જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુદૂર્તકાળ પ્રસિદ્ધ છે.

કહ્યું છે કે—‘સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિનો કાળ અંતર્મુદૂર્ત છે.’

માત્ર જઘન્યપદે અંતર્મુદૂર્ત નાનું હોય છે, ઉત્કૃષ્ટપદે મોટું હોય છે.

તથા ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ કે જે-મિથ્યાત્વ શુભકાળે ત્રણ કરણ કરીને પ્રાપ્ત કરે છે તે અથવા ઉપશમશ્રેણિનું જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુદૂર્તજ હોય છે. એટલે કે એ બંને પ્રકારના ઉપશમસમ્યક્ત્વનો કાળ અંતર્મુદૂર્તનો છે.

તેમાં પ્રથમ ઉપશમસમ્યક્ત્વનો અંતર્મુદૂર્તકાળ પ્રસિદ્ધ છે. તે આ પ્રમાણે-મિથ્યાત્વ શુભસ્થાનકે ત્રણ કરણ કરી ઉપશમસમ્યક્ત્વ સહિત દેશવિરતિ આદિ શુભસ્થાનકે પણ બળ્ય તોપણ તેનો અંતર્મુદૂર્તજ સ્થિતિકાળ છે. કારણકે ત્યારપછી ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે.

અહિં સમ્યક્ત્વનો કાળ બતાવવો છે, શુભસ્થાનકનો નહિ ઉપશમસમ્યક્ત્વ અંતર્મુદૂર્તથી વધારે કાળ ન રહે, એટલે દેશવિરતિ આદિ શુભકાળે વધારે કાળ રહેવાને હોય તો ક્ષાયોપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી દેશે છે તથા દેશવિરતિ આદિ પ્રાપ્ત ન કરે માત્ર સમ્યક્ત્વજ પ્રાપ્ત કરે તો અંતર્મુદૂર્ત પછી પડી કોઈ સાસ્વાદને બળ્ય છે, અને કોઈક ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે.

તથા ઉપશમશ્રેણિનો કાળ અંતર્મુદૂર્તનો હોવાથી શ્રેણિના ઉપશમસમ્યક્ત્વનો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુદૂર્તનોજ કાળ ઘટે છે. માત્ર જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ વધારે હોય છે.

ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વે અનંતકાળ પર્થત હોય છે. કારણ કે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ એ દર્શનમોહ-નીચના સંપૂર્ણ નાશથી ઉત્પન્ન થયેલું જીવનું શુદ્ધ સ્વરૂપ હોવાથી પ્રાપ્ત થયા પછી કોઈ વિગત નાશ પામત નથી. તેથીજ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનો સહિ અનંતકાળ છે. ૪૨

હવે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ તથા દેશવિરતિ શુભસ્થાનકને કાળ કહે છે—

વેયગ અવિરયસમ્મો તેત્તીસયરાઈં સાઙ્ગેગાઈં ।

અંતમુહુત્તાઓ પુઞ્વકોટી દેસો ડ દેસુળા ॥૪૩॥

વેદકાવિરતસમ્યગ્દષ્ટિઃ ત્રયસ્ત્રિંશદતરાણિ સાતિરેકાણિ ।

અંતમુહુત્તંતિ પૂર્વકોટિઃ દેશસ્તુ દેશોના ॥૪૩॥

અર્થ—વેદક અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા અંતમુહુત્તંતિ આરંભી કંઈક અધિક તેત્તીસ સાંગરોપમ પથંત હોય છે, અને દેશવિરતિ દેશોના પૂર્વકોટિ પથંત હોય છે.

ટીકાનુ—ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ યુક્ત અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા જઘન્યથી અંતમુહુત્તંતિ પથંત હોય છે, અને ત્યારપછી અંતમુહુત્તંતિ આરંભી ત્યાં સુધી હોય છે કે ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક અધિક તેત્તીસ સાંગરોપમ કાળ થાય. એટલે કે ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક અધિક તેત્તીસ સાંગરોપમ પથંત હોય છે, તેથી ચોથા શુભસ્થાનકને તેટલો કાળ ઘટે છે.

કંઈક અધિક તેત્તીસ સાંગરોપમ પથંત ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ યુક્ત અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ દેવી રીતે હોય ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—કોઈએક પ્રથમ સંઘર્ષણી આત્મા અતિ સુંદર ચારિત્ર્યું પાલન કરી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા અતુત્તરવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં તેનો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિપણામાં તેત્તીસ સાંગરોપમ પ્રમાણ કાળ જાય, ત્યારપછી ત્યાંથી અઘની મનુષ્યભવમાં આવી ન્યાં સુધી સર્વવિરતિ આદિ પ્રાપ્ત ન કરે ત્યાં સુધી અવિરતિપણામાં જ રહે, તેથી આવા સ્વરૂપવાળા કોઈક વેદક અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માને મનુષ્યભવના કેટલાક સર્વ અધિક તેત્તીસ સાંગરોપમનો કાળ ઘટે છે.

દેશવિરતિ આત્મા જઘન્યથી અંતમુહુત્તંતિ અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોના પૂર્વકોટી પથંત હોય છે, તેથી પાંચમા શુભસ્થાનકને તેટલો કાળ છે.

તેમાં અંતમુહુત્તંતિ ભાવના આ પ્રમાણે—કોઈ એક અવિરતાદિ આત્મા અંતમુહુત્તંતિ પથંત દેશવિરતિ શુભસ્થાનકે રહી અવિરતિ આદિને પ્રાપ્ત કરે અગર પ્રમત્તાદિ શુભસ્થાનકે અથ તેને આશ્રયી અંતમુહુત્તંતિ કાળ ઘટે છે, જઘન્યથી પણ તેટલો કાળ રહી અવિરતિપણાને કે સર્વવિરતિ ભાવને પ્રાપ્ત કરે છે, તે પહેલાં નહિ.

દેશોના પૂર્વકોટીની ભાવના આ પ્રમાણે છે—કોઈક પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળો આત્મા ગર્ભમાં કંઈક અધિક નવ માસ રહે. ત્યારબાદ પ્રસવ થયા પછી પણ આઠ વરસ પથંત દેશવિરતિ અથવા સર્વવિરતિને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, કારણ કે જીવસ્વભાવે આઠ વરસથી નીચેની વયવાળાને દેશવિરતિ અગર સર્વવિરતિને યોગ્ય પરિણામ થતો નથી. તેથી તેટલા કાળપથંત કોઈપણ જાતનું ચારિત્ર્ય પ્રાપ્ત થતું નથી, એટલે તેટલું આયુ વીત્યા બાદ જેઓ દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરે તેઓ આશ્રયી દેશવિરતિ શુભસ્થાનકને દેશોના પૂર્વકોટિ કાળ ઘટે છે,

અધિક ઘટતો નથી. કારણ કે પૂર્વકોટિથી અધિક આશુવાળાં યુગલિયા હોય છે, તેઓને તો વિરતિના પરિણામ જ થતા નથી, તેઓને માત્ર ચારજ શુભસ્થાનક હોય છે.

ઉપર કહ્યું કે પ્રસવ થયા પછી આઠ વર્ષ પર્થત લુપ્તસ્વભાવે દેશથી અથવા સર્વથી વિરતિ પરિણામ થતા નથી. ત્યારપછી જ થાય છે, તેથી ભગવાન વજ્રસ્વામિના વિષયમાં હોખનો પ્રસંગ આવશે. કારણ કે ભગવાન વજ્રસ્વામિએ છ માસની ઉંમરમાં જ લાવથી સર્વસાવધવિરતિ પ્રાપ્ત કરી છે, એમ શાસ્ત્રમાં સંભળાય છે. સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-

‘છ માસની. ઉંમરવાળા ૫૬ લુપ્તનિકાયમાં પ્રયત્નવાળા, માતાસહિત ભગવાન વજ્રસ્વામિને હું વાંડું છું.’

આ પ્રમાણે હોવાથી પૂર્વોક્ત નિયમમાં આવેલા વિરોધતા જવાબમાં કહે છે કે-તમે જે કહ્યું તે સત્ય છે. પરંતુ ભગવાન વજ્રસ્વામિને બાલ્યાવસ્થામાં પણ લાવથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ આશ્ચર્યરૂપ છે, અને આવી રીતે ચારિત્રની પ્રાપ્તિ કાઠાચિત્કી-કોઈ વખતે જ થનારી હોય છે માટે અહિં કોઈ હોખ નથી.

વળી શંકા કરે છે કે-ભગવાન વજ્રસ્વામિને બાલ્યાવસ્થામાં પણ લાવથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થઈ તેવી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ કોઈક વખત જ થનારી હોય છે એમ તમે શી રીતે બોલો છો? તેના ઉત્તરમાં કહે છે-પૂર્વાચાર્ય મહારાજના આખ્યાન અને બાણીએ છીએ કે, ભગવાન વજ્રસ્વામિને ચારિત્રની પ્રાપ્તિ આશ્ચર્યજૂત છે.

પંચવસ્તુ ગ્રંથમાં અ્યાં પ્રવ્રજ્યાની પ્રાપ્તિ કાળના નિયમનો વિચાર કર્યો છે ત્યાં કહ્યું છે કે-“ તયદો પરિહવલેત્, ન ચરણમાવોવિ પાયમેવસિં । આદ્ય ભાવકદ્વાં સુતં પુન હોદ નાયવ્ ॥૧૧॥ એ ગાથાની વ્યાખ્યા-

આઠ વરસની નીચેની ઉમરવાળા મનુષ્યો પરિભવનું ક્ષેત્ર હોય છે. બાલ્યાવસ્થા હોવાથી જે તે વડે પરિભવને પ્રાપ્ત થાય છે-જે તે વડે દબાઈ જાય છે. તથા ચારિત્રનો પરિણામ પણ આઠ વરસથી નીચેની ઉમરવાળાને પ્રાયઃ થતો નથી.

વળી હસ્માસિયં છસુ જયં માવણ સમન્નિયં વંદે’ એ પ્રકારનું શાસ્ત્રમાં જે સૂત્ર કહ્યું છે તે તો કોઈ કાળે જ થનાર ભાવોને કથન કરવારું છે. તે હેતુથી આઠ વરસની નીચેની ઉંમરવાળાને તેઓ પરિભવનું સ્થાન હોવાથી તથા તેઓને ચારિત્ર પરિણામ થતો નહિ હોવાથી દીક્ષા અપાતી નથી. ” ૪૩

હવે પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત શુભસ્થાનકનો એક જ આશ્રયી કાળ કહે છે-

સમયાઓ અંતમુદ્ પમત્ત અપમત્તયં મયંતિ મુળી ।

દેસુળ પુઠ્વકોડિં અન્નોન્નં ચિદ્વહિ મયંતા ॥ ૪૪ ॥

સમયાદન્તર્મુદ્ પમત્તપ્રમત્તયં મયંતે મુનયઃ ।

દેશોનાં પૂર્વકોટિમન્યોન્યં તિષ્ઠન્તિ મજન્તા ॥ ૪૫ ॥

અર્થ—સમયથી આરંભી અંતર્યુદ્ધર્ત્ત પર્થત પ્રમત્તપણાને અથવા અપ્રમત્તપણાને મુનિઓ સેવે છે. અને પરસ્પર એ બંને શુભસ્થાનકને દેશોનપૂર્વ કૌટિ પર્થત સેવે છે.

ટીકાતુલોક—મુનિને પ્રમત્તપણામાં અથવા અપ્રમત્તપણામાં સમયથી આરંભી અંતર્યુદ્ધર્ત્ત પર્થત રહે છે, ત્યારપછી પ્રમત્ત હોય તે અવશ્ય અપ્રમત્તે બધ અને અપ્રમત્ત હોય તે પ્રમત્તે બધ છે. તેથી પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત એ એક એકનો જઘન્યથી સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્યુદ્ધર્ત્ત કાળ છે. એને જ વિચારે છે.

પ્રમત્તમુનિઓ અથવા અપ્રમત્તમુનિઓ જઘન્યથી તે તે અવસ્થામાં એક સમય રહે છે. ત્યારપછી મરણનો સંભવ હોવાથી અવિરતપણામાં બધ છે. અહિં જઘન્યથી સમયનો કાળ મરનાર આશ્રયીને જ ઘટે છે. મરણ ન પામે તો અંતર્યુદ્ધર્ત્તનો જ કાળ હોય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્યુદ્ધર્ત્ત કાળ છે. ત્યારપછી અવશ્ય પ્રમત્તને અપ્રમત્તપણું દેશવિરતિપણું અથવા મરણ થાય છે. અને અપ્રમત્તને પ્રમત્તપણું કૌંઠ પણ શ્રેણિ અથવા દેશવિરતિ આદિ પ્રાપ્ત થાય છે.

હવે અહિં શંકા થાય કે—અંતર્યુદ્ધર્ત્ત પછી પ્રમત્ત શુભસ્થાનકેથી અપ્રમત્ત શુભસ્થાનકે બધ અને અપ્રમત્ત શુભસ્થાનકેથી પ્રમત્ત શુભસ્થાનકે બધ એ કેમ બાળી શકાય ? શા માટે દેશવિરતિ આદિની જેમ દીર્ઘકાળ પર્થત એ બે શુભસ્થાનક ન હોય ?

એ શંકાનો ઉત્તર આપતાં જણાવે છે કે—જે સંકલેશ સ્થાનકોમાં વર્ત્તો મુનિ પ્રમત્ત હોય છે, અને જે વિશુદ્ધિ સ્થાનકોમાં વર્ત્તો મુનિ અપ્રમત્ત હોય છે, તે સંકલેશ અને વિશુદ્ધિનાં સ્થાનકો પ્રત્યેક અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે. યથાર્થ મુનિપણામાં વર્ત્તો મુનિ બધાં સુધી ઉપશમશ્રેણિ અથવા ક્ષપકશ્રેણિ પર ન ચડે ત્યાં સુધી જીવ સ્વભાવે સંકલેશ સ્થાનકોમાં અંતર્યુદ્ધર્ત્ત રહી વિશુદ્ધિસ્થાનકોમાં બધ, અને વિશુદ્ધિસ્થાનકોમાં અંતર્યુદ્ધર્ત્ત રહી સંકલેશસ્થાનકોમાં બધ છે. તથાસ્વભાવે દીર્ઘકાળ પર્થત સંકલેશસ્થાનકોમાં રહેતો નથી, તેમ દીર્ઘકાળ પર્થત વિશુદ્ધિસ્થાનકોમાં પણ રહી શકતો નથી. તેથી પ્રમત્તપણામાં અને અપ્રમત્તપણામાં દેશોનપૂર્વ કૌટિ પર્થત પરાવર્તન કર્યો કરે છે. તે હેતુથી પ્રમત્ત બાવ અથવા અપ્રમત્ત બાવ એ પ્રત્યેક અંતર્યુદ્ધર્ત્ત કાળ પર્થતજ હોય છે, વધારે કાળ હોતા નથી.

શતકની મૂઠ્ઠાચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—આ પ્રમાણે સંકલિષ્ટ પરિણામવાળો કે વિશુદ્ધ પરિણામવાળો મુનિ અંતર્યુદ્ધર્ત્તકાળ સુધી જ હોય છે, વધારે કાળ હોતો નથી. તેથી સંકલિષ્ટ પરિણામવાળો પ્રમત્ત મુનિ સંકલેશસ્થાનકોમાં અંતર્યુદ્ધર્ત્ત પર્થત હોય છે, અને વિશુદ્ધ પરિણામવાળો અપ્રમત્ત મુનિ વિશુદ્ધિસ્થાનકોમાં અંતર્યુદ્ધર્ત્ત પર્થત હોય છે.

પ્રશ્ન—આ પ્રમાણે પ્રમત્તપણામાં અને અપ્રમત્તપણામાં કેટલો કાળ પરાવર્તન કરે ?

ઉત્તર—પ્રમત્ત તેમ અપ્રમત્તપણામાં દેશોન પૂર્વકૌટિ પર્થત પરાવર્તન કરે છે. પ્રમત્તે

૧ અહિં જે સંકલેશ સ્થાનકો કહ્યાં તે અપ્રમત્તની અપેક્ષાએ સમજવાં, દેશવિરતિની અપેક્ષાએ તો તે સધળા વિશુદ્ધિસ્થાનકો જ છે.

અંતર્યુદ્ધર્ત રહી અપ્રમત્ત, અપ્રમત્તે અંતર્યુદ્ધર્ત રહી પ્રમત્તે એમ ક્રમશઃ દેશોના પૂર્વ કોટિ પર્યન્ત ક્રમાં કરે છે.

અહિં ગર્ભના કંઈક અધિક નવમાસ અને પ્રસવ થયા પછી આઠ વર્ષ ઇવસ્વભાવે વિરતિ પરિણામ થતા નહિ હોવાથી અને તેટલો કાળ પૂર્વકોટિ આયુર્માંથી એછા કરવાનો હોવાથી દેશોના પૂર્વકોટિ કાળ કહ્યો છે.

હવે બાકીનાં શુભસ્થાનકોનો એક ઇવ આશ્રયી કાળ કહે છે—

સમયાઓ અંતર્યુદ્ધ અપુર્વકરણા ઉ જાવ ઉવસંતો ।

સ્ત્રીણાજોગીનંતો દેસસસવ જોગિણો કાલો ॥૪૫॥

સમયાદન્તર્યુદ્ધર્ત અપૂર્વકરણાતુ યાવદુપશન્તઃ ।

સ્ત્રીણાયોગિનોન્તર્યુદ્ધર્ત દેશસ્યેવ યોગિનઃ કાલઃ ॥૪૫॥

અર્થ—અપૂર્વકરણથી ઉપશાંતમોહ સુધીના શુભસ્થાનકો સમયથી આરંભી અંતર્યુદ્ધર્ત-પર્યન્ત હોય છે, અને દેશવિરતિની જેમ સયોગિ દેવળી અંતર્યુદ્ધર્ત પર્યન્ત હોય છે, અને દેશવિરતિની જેમ સયોગિ શુભસ્થાનકનો કાળ છે.

ટીકાનુ—અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિભાવરસંપરાય, સૂક્ષ્મસંપરાય, અને ઉપશાંતમોહ એ દરેક શુભસ્થાનક સમયથી આરંભી અંતર્યુદ્ધર્ત પર્યન્ત હોય છે, તેથી તે દરેક શુભસ્થાનકનો જન્મન્ય સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્યુદ્ધર્ત કાળ છે.

તેમાં પ્રથમ સમય પ્રમાણ કાળ કંઈ રીતે હોય તેનો વિચાર કરે છે—કોઈ એક આત્મા ઉપશમ્યેષ્ઠિમાં એક સમય માત્ર અપૂર્વકરણપણાને અનુભવી, અને કોઈ અનિવૃત્તિકરણે આવી તેને સમય માત્ર અનુભવી, અન્ય કોઈ સૂક્ષ્મ સંપરાયે આવી તેને સમયમાત્ર સ્પર્શી અન્ય કોઈ ઉપશાંતમોહ શુભસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરી તેને સમયમાત્ર અનુભવી કાળધર્મ પામી બીજે સમયે અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓને મનુષ્યાશ્રુતા ચરમ સમય પર્યન્ત અપૂર્વકરણાદિ શુભસ્થાનકો હોય છે, અને દેવપણામાં ઉત્પન્ન થયેલા તેઓને પહેલે સમયે જ અવિરતિ સમ્યક્દિ શુભસ્થાનક પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે ઉપરાકૃત ચાર શુભસ્થાનકમાંથી કોઈપણ શુભસ્થાનકમાં સમયમાત્ર રહી કાળધર્મ પામે તો તે અપેક્ષાએ તે તે શુભસ્થાનકનો સમય માત્ર કાળ સંભવે છે.

અંતર્યુદ્ધર્તકાળ કંઈ રીતે હોય તેનો વિચાર તો મુગ્ધ છે. કારણ કે અપૂર્વકરણાદિ સઘળાં શુભસ્થાનકોનો અંતર્યુદ્ધર્તનો કાળ હોવાથી અંતર્યુદ્ધર્ત પછી અન્ય શુભસ્થાનકે જાય તેથી અથવા મરણ પ્રાપ્ત કરે તેથી તેઓનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ અંતર્યુદ્ધર્ત ઘટે છે.

ક્ષપકથેષ્ઠિમાં અપૂર્વકરણાદિ દરેક શુભસ્થાનકોનો એક સરળો અંતર્યુદ્ધર્તનો જ કાળ છે. કારણકે ક્ષપકથેષ્ઠિ પર આરૂઢ થયેલા આત્માઓ સઘળાં કર્મનો ક્ષય કર્યા વિના મરણ-ચામતા નથી.

ક્ષીણ્વેભાહુ-શુભસ્થાનકનો અને ભવસ્થ અયોગિ કેવળિનો અજઘન્યોદ્ધૃત અંતર્યુદ્ધૃત કાળ છે. તેમાં ક્ષીણ્વેભાહુ મરણ થતું નથી તેથી તે શુભસ્થાનકે અંતર્યુદ્ધૃત રહી જ્ઞાનાવરણીયાદિ ત્રણ ઘાતિ કર્મનો ક્ષય કરી સયોગિ કેવળી શુભસ્થાનકે જાય છે. તેથી તેનો કાળ એક સરખો અંતર્યુદ્ધૃત પ્રમાણજ છે. અને ભવસ્થ અયોગિ કેવળી પાંચ હસ્વાક્ષર ઉચ્ચારતાં જેટલો કાળ થાય તેટલો કાળ ત્યાં રહી સઘળા અઘાતિ કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષમાં જાય છે. તેથી તેનો કાળ પાંચ હસ્વાક્ષર ઉચ્ચારતાં જેટલો કાળ થાય તેટલો છે.

સયોગિ કેવળિનો દેશવિરતિ શુભસ્થાનકના જેટલો કાળ છે જઘન્યથી અંતર્યુદ્ધૃત, ઉદ્ધૃતથી દેશોન પૂર્વકોટિ તેમા અંતગઠ કેવળિ આશ્રયી અંતર્યુદ્ધૃતનો કાળ છે.

મરૂદેવા માતાની જેમ છેલ્લા અંતર્યુદ્ધૃતમાં જ ક્ષપકભેષિ માંડી ઘાતિ કર્મનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષમાં જનાર અંતગઠ કેવળિ કહેવાય છે

હવે દેશોન પૂર્વકોટિ શી રીતે હોય ? તે કહે છે—પૂર્વકોટિ વરસના આશુવાળો કોઈ આત્મા સાત માસ ગર્ભમાં રહી પ્રસવ થાય બાદ આઠ વર્ષ પછી ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરી શીઘ્ર કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે, એવા પૂર્વકોટિ વર્ષના આશુવાળાની અપેક્ષાએ તેરમા શુભસ્થાનકનો દેશોન પૂર્વકોટિ કાળ સંભવે છે. ૪૫

આ પ્રમાણે દરેક શુભસ્થાનકોનો એક જ આશ્રયિ કાળ કહ્યો. હવે કાયસ્થિતિનું પ્રમાણ કહે છે—

एगिदियाणंता दोणिण सहस्सा तसाण कायठिई ।

अयराण इग पणिदिसु नरतिरियाणं सगट्ट भवा ॥४६॥

एकेन्द्रियाणामनन्ता द्वौ सहस्रौ त्रसानां कायस्थितिः ।

अत्रराणामेकः पञ्चेन्द्रियेषु नरतिरिक्तां सप्ताष्टभवाः ॥४६॥

અર્થ—એકેન્દ્રિયોની કાયસ્થિતિ અનન્તા હબર સાગરોપમ, ત્રસની બે હબર સાગરોપમ, પંચેન્દ્રિયોની એક હબર સાગરોપમ અને મનુષ્ય તિયંબની કાયસ્થિતિ સાત આઠ ભવ છે.

ટીકાતુ—વારવાર તેજ એકેન્દ્રિયાદિ ભવોમાં ઉત્પન્ન થવું, જેમકે એકેન્દ્રિયમાં મરી ફરી ફરી એકેન્દ્રિય થવું, બેન્દ્રિયમાં મરી ફરી ફરી બેન્દ્રિય થવું, તે કાયસ્થિતિ કહેવાય છે.

૧ જે સમયે પૂર્વજન્મનું આશુ પૂણું થાય તે પછીના સમયથી જ પછીના જન્મનું આશુ શરૂ થાય છે. વિગ્રહગતિમાં કે ગર્ભમાં જે કાળ શુભાવે છે, તે પછીના જન્મનોજ શુભાવે છે. એટલે આદિ સાત માસ કે નવમાસ ગર્ભના અને પ્રસવ થયા પછીના જે આઠ વર્ષ કલા તે પૂર્વકોટી અંતર્ગતજ સંમજ્યા. ગાથા ૪૩ની ટીકામાં ગર્ભના નવ માસ લખ્યા અને આ ગાથાની ટીકામાં સાત માસ લખ્યા, પણ સાત માસ લેવાથી શુભસ્થાનકનો કાળ બે માસ વધારે આવે છતાં ગર્ભના નવમાસ લખ્યા તે બહુલતાની દ્રષ્ટિએ લાગે છે.

એકેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ અનંતા હોય સાગરોપમ એટલે કે અનંતી ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી પ્રમાણુ છે.

પ્રજાપતા સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-‘હે પ્રભો ! એકેન્દ્રિયો એકેન્દ્રિયરૂપે કાળથી કેટલો કાળ હોય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્યુદ્ધત્ કોય, ઉત્કૃષ્ટથી અનંત ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી પ્રમાણુ અનંતકાળ હોય, ક્ષેત્રથી અનંત લોક પ્રમાણુ, આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલા અસંખ્યાતા સમય પ્રમાણુ અસંખ્યાતા ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્તન જેટલી હોય છે.’

અનંતા હોય સાગરોપમ પ્રમાણુ એકેન્દ્રિયોની આ કાયસ્થિતિ વનસ્પતિની અપેક્ષાએ બહુવી, શેષ પૃથ્વીકાયાદિની અપેક્ષાએ નહિ. કારણ કે વનસ્પતિ સિવાય પૃથ્વીકાયાદિ સ્વ-ગાની કાયસ્થિતિ અસંખ્ય કાળ પ્રમાણુ જ છે.

પ્રજાપતા સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-‘હે પ્રભો ! પૃથ્વીકાય જીવો પૃથ્વીકાયપણામાં કેટલો કાળ જાય ? હે ગૌતમ ! કાળ આશ્રયિ જઘન્યથી અંતર્યુદ્ધત્ અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી પ્રમાણુ અસંખ્યાતો કાળ જાય. ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતા લોકાકાંશ પ્રદેશ પ્રમાણુ કાળ જાય એ પ્રમાણે અખંડાય, તેહિકાય અને વાઉકાય માટે પણ સમજવું.

હે પ્રભો ! વનસ્પતિકાયનો વનસ્પતિકાયપણામાં કાળ આશ્રયિ કેટલો કાળ જાય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્યુદ્ધત્ ઉત્કૃષ્ટથી અનંત ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણીરૂપ અનંતો કાળ જાય. ક્ષેત્રથી અનંત લોકાકાંશ પ્રદેશ પ્રમાણુ, અથવા અસંખ્યાતા ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્તન પ્રમાણુ કાળ જાય. અહિં અસંખ્યાતુ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણુ લેવાનું છે.’

અહિં સૂત્રના પાઠમાં જે ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતા લોક કહેલા છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-અસંખ્યાતા લોકાકાંશમાં રહેલા પ્રદેશોમાંથી એક એક સમયે એક એક આકાંશપ્રદેશનો અપહાર કરતાં જેટલી અસંખ્યાતી ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી થાય, તેટલી ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી કાળ પૃથ્વીકાયરૂપે રહે છે.

આ જ પ્રમાણે વનસ્પતિકાયની કાયસ્થિતિનો વિચાર કરતાં ક્ષેત્રથી જે અનંતલોક કહ્યા છે, તે સંખંધમાં પણ સમજવું. એટલે કે અનંતલોકાકાંશમાં રહેલા આકાંશપ્રદેશોમાંથી સમયે સમયે એક એકનો અપહાર કરતાં જેટલી અનંત ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી કાળ જાય, તેટલી ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી પ્રમાણુ કાળ વનસ્પતિકાયનો વનસ્પતિકાયરૂપે રહેવાનો સમજવો.

તથા વારંવાર ત્રસકાય-એકેન્દ્રિયાદિરૂપે ઉત્પન્ન થતા ત્રસોની કાયસ્થિતિ જે હોય સાગરોપમ પ્રમાણુ છે. માત્ર કેટલાક વર્ષ વધારે સમજવા.

પ્રજાપતા સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-‘હે પ્રભો ! ત્રસકાય જીવો ત્રસકાયપણે કેટલો કાળ હોય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્યુદ્ધત્ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા વર્ષ અધિક જે હોય સાગરોપમ હોય.’

તથા પંચેન્દ્રિયજીવોની કાયસ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્યુદ્ધત્, અને ઉત્કૃષ્ટથી કેટલાક વર્ષ અધિક એક હોય સાગરોપમ પ્રમાણુ છે.

પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં તેટલીજ કહી છે. તે થયના પાઠનો અર્થ આ-‘હે પ્રભો ! પંચેન્દ્રિય-જીવે પંચેન્દ્રિયપદ્ધતિમાં કેટલો કાળ હોય-રહે ? હે ગૌતમ ! જન-મથી-અંતર્યુદ્ધર્ત’, ઉત્કૃષ્ટથી કેટલાક વર્ષ અધિક એક હજાર સાગરોપમ હોય છે.

તથા પર્યાપ્તનામકર્મના ઉદયવાળા સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય અને તિર્થંચની ઉત્કૃષ્ટ કાય-સ્થિતિ સાત અથવા આઠ ભવની છે. તેમાં ઉપરા ઉપરી મનુષ્યના અથવા તિર્થંચના ભવ થાય તો સાત ભવ સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા થાય, અને આઠમો ભવ અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળા યુગલિયોનોજ થાય.

તે આ પ્રમાણે-પર્યાપ્ત મનુષ્યો અથવા પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્થંચો નિરંતર અનુ-ક્રમે પર્યાપ્ત મનુષ્યના અથવા પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ તિર્થંચના સાત ભવ અનુભવી, આઠમા ભવમાં જો તે પર્યાપ્ત મનુષ્ય કે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ તિર્થંચ થાય તો અનુક્રમે અવશ્ય અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળા યુગલિક મનુષ્ય અથવા યુગલિક તિર્થંચ થાય. પરંતુ સંખ્યાતાવર્ષના આયુવાળા ન થાય. અસંખ્યાતા વર્ષના આયુવાળા યુગલિકો મરણ પામી દેવલોકમાં જ ઉત્પન્ન થતા હોવાથી નવમો ભવ પર્યાપ્ત મનુષ્યનો કે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્થંચનો ન જ થાય આ હેતુથી પાછળના સાત ભવો નિરંતર થાય તો સંખ્યાતા વર્ષના આયુવાળાજ થાય. વચમાં અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળો એક પણ ભવ ન થાય. કારણ કે અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળા ભવની પછી તરત જ મનુષ્ય ભવનો કે તિર્થંચભવનો અસંભવ છે, આ પ્રમાણે જેઓ ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિ પૂર્ણ કરે તેઓ આશ્રયી સમજવું. ૪૬

હે ઉપર જે મનુષ્ય અને તિર્થંચના સાત આઠ ભવો કહ્યા, તેનું ઉત્કૃષ્ટથી કાળનું પ્રમાણ કહે છે—

પુવ્વકોટિપુહુત્તં પલ્લતિયં તિરિનરાણ કાલેણં ।

નાનાદ્ગપજ્જત્ત મણુણપલ્લસંખંસ અંતમુહૂ ॥૪૭॥

પૂર્વકોટિપુથક્ત્વં પલ્લત્રિકં તિર્યગ્નરાણાં કાલેન ।

નાનાદ્કાપર્યાપ્તિકમણુપ્પાણાં પલ્લાસંખ્યાંજોજ્જત્તમુહૂર્તમ્ ॥૪૮॥

અર્થ—તિર્થંચ અને મનુષ્યની સ્વકાયસ્થિતિનો કાળ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રણ પદ્ધતિપમ છે અનેક અને એક અપર્યાપ્ત મનુષ્યનો કાળ પદ્ધતિપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને અંતર્યુદ્ધર્ત છે.

ટીકાનુ—પર્યાપ્ત મનુષ્યો અને પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્થંચોના દરેકના આઠે ભવોનો સમૂહો મળી ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ કાળ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અને ત્રણ પદ્ધતિપમ થાય છે, તે આ પ્રમાણે—

૧ ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળા સંખ્યાતા વર્ષના આયુવાળા ગણાય છે અને તેનાથી સમય પણ અધિક આયુવાળા અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળા ગણાય છે. આ આયુ મટિ પરિભાષા છે.

જ્યારે પર્થોમ મંતુષ્યો અથવા પર્થોમ સંસિ પંચેન્દ્રિય તિથ્યો પૂર્વના સાતે ભવોમાં પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળા થાય, અને આઠમા ભવમાં ત્રણ પદ્યોપમના આયુવાળા થાય, ત્યારે તેઓને સાત કોઠ પૂર્વ વર્ષ અધિક ત્રણ પદ્યોપમ ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ કાળ થાય છે.

હવે અપર્થોમ મંતુષ્યો અપર્થોમ મંતુષ્યપણે ઉપરા ઉપરી ઉત્પન્ન થાય તો કેટલો કાળ ઉત્પન્ન થાય તે કહે છે—અપર્થોમ અનેક મંતુષ્યો અપર્થોમ મંતુષ્યપણે નિરંતર ઉત્પન્ન થાય તો તેઓને નિરંતર ઉત્પન્ન થવાનો કાળ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે, એટલે કે એટલા કાળ પર્થોમ તેઓ નિરંતર ઉત્પન્ન થઈ શકે છે, ત્યારપછી અંતર પડે છે.

તથા વારંવાર ઉત્પન્ન થતા એક અપર્થોમના મંતુષ્યને કાળ જઘન્યથી પણ અંતર્યુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્યુદ્ધર્ત છે એટલે કે કોઈપણ એક અપર્થોમ મંતુષ્ય ઉપરા ઉપરી અપર્થોમ મંતુષ્ય થયા કરે તો તેનો જઘન્ય કાળ પણ અંતર્યુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કાળ પણ અંતર્યુદ્ધર્ત છે. તેઓ નિરંતર એટલા ભવ કરે તેનો સઘળો મળી અંતર્યુદ્ધર્ત જ કાળ થાય છે. ૪૭

હવે પુરુષવેદાદિની કાયસ્થિતિ કહે છે—

પુરિસત્તં સન્નિત્તં સયપુહત્તં તુ હોઽ અચરાણં ।

ચી પલિયસયપુહત્તં નપુંસગત્તં અણંતદ્વા ॥૪૮॥

પુરુષત્વં સન્નિત્ત્વં શતપૃથક્ત્વં તુ ભવત્યતરાણામ્ ।

સ્ત્રીત્વં પલ્યશતપૃથક્ત્વં નપુંસકત્વમનન્તાદ્વા ॥૪૮॥

અર્થ—પુરુષપણાનો અને સંસિપણાનો શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમ કાળ છે. સ્ત્રીપણાનો શતપૃથક્ત્વ પદ્યોપમ, અને નપુંસકપણાનો અનંત કાળ છે.

ટીકાતુ—વચમાં અદ્ય પણ અંતર પડ્યા વિના નિરંતર પુરુષપણ પ્રાપ્ત થાય તો જઘન્યથી અંતર્યુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમ પર્થોમ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યાર પછી અવશ્ય વેદાતર થાય છે. ગાથામાં મૂકેલ ‘તુ’ શબ્દ અધિક અર્થનો સ્વચ્છ હોવાથી કેટલાક વર્ષ અધિક શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમ સમજવા.

પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘હે પ્રજ્ઞો ! પુરુષવેદનો પુરુષવેદપણામાં કેટલો કાળ ભય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી ‘અંતર્યુદ્ધર્ત’, ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક અધિક શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમ કાળ ભય’

૧ સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય સમય કહ્યો તેમ પુરુષવેદનો કાળ ઘટે નહિ. કારણ કે અહિં પુરુષ છે અને શ્રૈષ્ટિમાં મરણ પામી અનુત્તર વિમાનમાં ભય ત્યાં પણ પુરુષ જ થવાનો છે. અંતર્યુદ્ધર્ત એવી રીતે ઘટે કે કોઈ અન્યવેદિ પુરુષવેદમાં આવી અંતર્યુદ્ધર્ત રહી મરી અન્ય વેદે ભય. અંતર્યુદ્ધર્તથી આયુ અદ્ય ન હોય તેથી તેનો જઘન્ય અંતર્યુદ્ધર્ત જ કાળ હોય છે. જો કે વેદની સ્વકાયસ્થિતિમાં દ્રવ્યની વિવક્ષા છે. જ્ઞાનની નથી કારણ કે ભાવવેદ અંતર્યુદ્ધર્તે પરાવર્તન પામે છે. છતાં સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય સ્વકાય સ્થિતિ કાળ અતારતા ભાવવેદ લીધો હોય તેમ લાગે છે. કારણકે તે સિવાય સમયકાળ ઘટતો નથી.

તથા સંજ્ઞિપણાનો-સમનસ્કપણાનો નિરંતર કાળ જઘન્યથી અંતઃકુર્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમ છે. અસંજ્ઞિમાં ન જાય અને ઉપરાઉપરી સંજ્ઞિ થાય તો ઉત્કૃષ્ટ તેટલો કાળ થાય છે. તેટલો કાળ ગયા પછી અવશ્ય અસંજ્ઞિપણું પ્રાપ્ત થાય છે.

અહિં પણ શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમ સાતિરેક સમજવું. પ્રજ્ઞાપનામાં તે પ્રમાણેજ કહ્યું છે. તે આ પ્રમાણે—

‘હે પ્રભો ! સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયપણામાં કાળથી કેટલો કાળ જાય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતઃકુર્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ જાય.’

તથા સીવેદ નિરંતર પ્રાપ્ત થાય તો જઘન્યથી એક સમય, અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક સો પદ્યોપમ પથંત પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મા ઉપરા ઉપરી સીવેદી જ થાય તો જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટથી ઉપરોક્ત કાળ સંભવે છે, ત્યાર પછી અવશ્ય વેદાંતર થાય છે.

તેમાં જઘન્યથી સમય કાળ શી રીતે સંભવે તેનો વિચાર કરે છે.—કોઈ એક સ્ત્રી ઉપશમશ્રેણિમાં ત્રણે વેદના ઉપશમવટે અવેદિપણું અનુભવી શ્રેણિથી પડતાં એક સમયમાત્ર સીવેદનો અનુભવ કરી બીજે સમયે કાળ કરી દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય. શ્રેણીમાં કાળધર્મ પાત્રી અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થતા હોવાથી અને ત્યાં પુરુષપણું જ પ્રાપ્ત થતું હોવાથી તે આશ્રયી સીવેદનો જઘન્ય એક સમય કાળ ઘટે છે.

સીવેદની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ વિષયમાં ભગવાન્ આયશ્યામ મહારાજે પૂર્વ પૂર્વ આચાર્યોના મતસેદને બતાવતા પાંચ આદેશો જણાવ્યા છે. તે આ પ્રમાણે—

‘હે પ્રભો ! સીવેદનો સીવેદપણામાં નિરંતર કેટલો કાળ હોય ? એક આદેશે—મતે જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક એકસો દશ પદ્યોપમ.

એક આદેશે જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ અધિક અઠાર પદ્યોપમ.

એક આદેશે જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ચૌદ પદ્યોપમ.

એક આદેશે જઘન્ય એક સમય, અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક સો પદ્યોપમ.

એક આદેશે જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક પદ્યોપમ પૃથક્ત્વ હોય છે.

આ પ્રમાણે સીવેદના વિષયમાં પૂર્વાચાર્યોના પાંચ મતો છે. તે મતોનો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે.

ર અહિં પુરુષપણું સ્ત્રીપણું અને નપુંસકપણું દ્રવ્ય આશ્રયી લેવાનું છે એટલે કે પુરુષાદિનો આકાર નિરંતર એટલો કાળ પ્રાપ્ત થાય છે. પછી આકાર અવસ્થ ફરી જાય છે. કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે એક ભવથી બીજા ભવમાં જતાં તો કોઈ આકાર હોતો નથી તો પછી ઉપરોક્ત કાળ કેમ ઘટે ? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે શરીર થયા પછી અવસ્થ થવાનો છે માટે માનિનીમૂતવદુપવારઃ એ ન્યારે ત્યાં પણ લેવાનો છે. જુઓ મૂળ ડીકા ગા. ૮૨

કોઈ આત્મા પૂર્વકોટિવર્ષના આયુવાળી મનુષ્યની સ્ત્રી કે તિર્થંચની સ્ત્રીમાં પાંચ છ ભવો સ્ત્રીપણે અનુભવી ઇશાનદેવલોકમાં પંચાવન પલ્લોપમપ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી અપરિગૃહીતા દેવીમાં દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય, ત્યાંથી આયુઃ ક્ષયે મરી ફરી પૂર્વકોટિવર્ષના આયુવાળી નારી કે તિર્થંચણીમાં સ્ત્રીપણે ઉત્પન્ન થાય. ત્યાંથી બીજીવાર ઇશાન દેવલોકમાં પંચાવન પલ્લોપમના આયુવાળી અપરિગૃહીતા દેવીમાં દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય, ત્યારપછી અવશ્ય અન્ય વેદને પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે સ્ત્રીપણ પ્રાપ્ત કરનાર જીવ આશ્રયી પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વ અધિક એક સો દશ પલ્લોપમની કાયસ્થિતિ સંભવે છે.

શંકા—એ દેવકુરુ કે ઉત્તરકુરુમાં ત્રણ પલ્લોપમના આયુવાળી સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થાય તો પૂર્વોક્ત કાળથી અધિક કાયસ્થિતિ પણ સંભવે છે, તો શા માટે આટલીજ કહી ?

ઉત્તર—તમે જે કહ્યું તે અમારો અભિપ્રાય નહિ સમજતા હોવાથી અનુક્રમ છે. કારણ કે દેવીમાંથી સ્વર્ણને અસંખ્યવર્ષના આયુવાળી સ્ત્રીમાં સ્ત્રીપણે ઉત્પન્ન થાયજ નહિ. કેમકે દેવચોનિમાંથી ચ્યવેદાનો અસંખ્યવર્ષના આયુવાળીમાં ઉત્પત્તિનો નિષેધ છે.

કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે અસંખ્યવર્ષના આયુવાળી સ્ત્રી ઇશાન દેવલોકમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે પણ અનુક્રમ છે. ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી યુગલિક સ્ત્રી ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી દેવીમાં ઉત્પન્ન ન થાય. કેમકે યુગલિકા અહિં જેટલું આયુ હોય તેટલા અગર તેથી ન્યૂન આઉગેજ દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય પણ અધિક આઉગે ઉત્પન્ન થાય નહિ. તેથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કોઈ જીવ જમણુ કરે તોજ સીવેદનો તેટલો કાળ સંભવે છે.

પ્રજ્ઞાપના ટીકાકાર મહારાજે પણ કહ્યું છે કે—‘અસંખ્યવર્ષના આયુવાળી યુગલિક સ્ત્રી દેવગતિમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે નહિ.’

દ્વિતીય આદેશવાદિ આ પ્રમાણે કહે છે—પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળી નારી કે તિર્થંચણીમાં પાંચ છ ભવો સ્ત્રીવેદપણે અનુભવી પૂર્વોક્ત પ્રકારે ઇશાન દેવલોકમાં જે વાર ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવાળી દેવીમાં ઉત્પન્ન થાય, તો અવશ્ય પરિગૃહીતા દેવીમાંજ ઉત્પન્ન થાય, પરંતુ અપરિગૃહીતા દેવીમાં ઉત્પન્ન ન થાય. તેમના મતે સીવેદનો ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિકાળ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક અઢાર પલ્લોપમ હોય છે. પરિગૃહીતાનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ નવ પલ્લોપમ હોવાથી જે ભવના અઢાર પલ્લોપમ થાય છે.

ત્રીજા આદેશવાદિના મતે જે વાર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળી દેવીમાં ઉત્પન્ન થાય તો સૌધર્મ દેવલોકમાં સાત પલ્લોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી પરિગૃહીતા દેવીમાંજ ઉત્પન્ન થાય. તેથી તેમના મતે પૂર્વ કોટિ પૃથક્ત્વ અધિક સૌધર્મ પલ્લોપમ સીવેદની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ છે.

ચોથા આદેશવાદિના મતે પચાસ પલ્લોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી સૌધર્મ દેવલોકની અપરિગૃહીતા દેવીમાં પૂર્વોક્ત પ્રકાર જે વાર દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય. તેથી તેમના અભિપ્રાયે પૂર્વ કોટિ પૃથક્ત્વ અધિક સો પલ્લોપમ સીવેદની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ ઘટે છે. આ ચોથો આદેશ જ અંશકાર મહારાજે ગ્રહણ કર્યો છે, કારણ કે પ્રાયઃ ઘણા આચાર્યોએ આજ આદેશને માન્ય રાખ્યો છે.

હવે પાંચમા આદેશવાદિ આ પ્રમાણે કહે છે—અનેક ભવમાં જન્મણ કરવાવડે જો સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિનો વિચાર કરીએ તો પૂર્વ કોટિ પૃથક્ત્વ અધિક પદ્યોપમ પૃથક્ત્વજ સંભવે છે, અધિક નહિ. તે આ પ્રમાણે—પૂર્વ કોટિ વરસના આયુવાળી નારી કે તિથિચાલીમાં સાત ભવપથ તો સ્ત્રીપણ અનુભવી આઠમા ભવમાં દેવકુરુ કે ઉત્તરકુરુમાં ત્રણ પદ્યોપમના આયુવાળી સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાંથી મરી સૌધર્મ કે ધર્શન દેવલોકમાં જન્મ્ય આયુવાળી દેવીમાં દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય, ત્યારપછી અવશ્ય અન્ય વેદે ઉત્પન્ન થાય. આ રીતે પૂર્વ કોટિ પૃથક્ત્વ અધિક પદ્યોપમ પૃથક્ત્વ પ્રમાણ સ્ત્રીવેદની કાયસ્થિતિ સંભવે છે.

આ પ્રમાણે પાંચે આદેશોના અભિપ્રાયો કહ્યા. આ પાંચ આદેશોમાંના કોઈ પણ આદેશના સત્યાસત્યનો નિષ્કૃષ્ટ તો અતિશય જ્ઞાની અગર તો સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતલઘિસંપન્ન જ કરી શકે.

આ આદેશો ભગવાન આર્થશ્યામ મહારાજના જ્ઞાનમાં ન હતા, માત્ર તે તે કાળની અપેક્ષાએ પૂર્વ પૂર્વના આચાર્ય મહારાજઓએ તે તે કાળમાં થયેલા ઘટનાના પૂર્વાપરનો વિચાર કરી પોતાની બુદ્ધિને અનુસરી સ્ત્રીવેદની કાયસ્થિતિની પ્રશ્નપૂછા કરી, તેથી તેઓના કોઈપણ મતને અસત્ય માનવો એ શક્ય નથી. તે હેતુથી તે સઘળા સૈદ્ધાંતિક આચાર્ય મહારાજઓના મતોને ભગવાન આર્થશ્યામ મહારાજે ઉપદેશ્યા—સંગ્રહ્યા.

શંકા—સૂત્રમાં ગૌતમ મહારાજ પરમાત્મા મહાવીરને પૂછે છે કે—હે પ્રભો ! સ્ત્રીવેદનો સ્ત્રીવેદપણમાં નિર્વતર કેટલો કાળ જાય ? ત્યારે પ્રશ્ન કહે છે કે—હે ગૌતમ ! એક આદેશ પૂર્વ કોટિ પૃથક્ત્વ અધિક એકસો દશ પદ્યોપમ કાળ જાય એમ કહી પાંચ આદેશો જણાવે છે. પરંતુ પરમાત્મા મહાવીર જ્યારે ઉત્તર આપતા હોય ત્યારે તેવા અનેક આદેશો ઘટી જ કેમ શકે ? કારણ કે તેઓ સર્વજ્ઞ છે.

ઉત્તર—પ્રવચનને જાણનારા તે આચાર્યોએ પોતાના મતવડે સૂત્રને કહેતા છતાં એટલે કે સૂત્રમાં પોતાનો મત કહેતા હોય છતાં પણ ગૌતમ ભગવાન પ્રશ્ન પૂછે છે, અને તેનો પરમાત્મા મહાવીર ઉત્તર આપે છે એ રૂપે કહ્યા છે. તેઓએ સૂત્રની એ શૈલી રાખી છે. આર્થશ્યામ મહારાજે પૂર્વની જે પ્રકારે સૂત્રરચના હતી તે કાયમ રાખીને તેજ પ્રકારે અહિં સૂત્રો લખ્યા છે. જો એમ ન હોય તો સાક્ષાત્ ભગવાન જ્યારે ગૌતમ મહારાજને ઉત્તર આપે ત્યારે કોઈપણ પ્રકારના સંશયપૂર્વક કથન ઘટી શકેજ નહિ, કારણ કે ભગવાન સર્વજ્ઞ હોવાથી સઘળા સંશયથી રહિત છે. માટે ‘પરોણં આપરોણં’ એ વચન ભગવાન આર્થશ્યામ મહારાજનું સમજવું, પરંતુ ભગવાન મહાવીરનું નહિ.

તથા નપુંસકપણાનો નિર્વતર કાળ જન્મ્ય એક સમય, અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ છે. જન્મ્ય એક સમયનો કાળ સ્ત્રીવેદની જેમ સમજવો અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા પુણ્યદ પરાવર્તન પ્રમાણ અનંતકાળ સંખ્યવહારિક જીવો આશ્રયી સમજવો. પ્રજાપતિમાં કહ્યું છે કે—હે પ્રભો ! નપુંસકવેદમાં નપુંસકવેદપણે કેટલો કાળ જાય ? હે ગૌતમ ! જન્મ્ય એક સમય, અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ. તેમાં કાળ આશ્રયી અનંત ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી પ્રમાંણ કાળ અને ક્ષેત્ર

આશ્રયી અનંતલોક, અથવા આવલોકનાં અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ અસંખ્ય પુદ્ગલપરાવર્તન પ્રમાણુ કાળ જાય.

નપુંસકવેદનો આ કાયસ્થિતિકાળ 'સાંવ્યવહારિક' જીવો આશ્રયી કહ્યો છે. કારણ કે અનાદિ નિર્ગોદમાંથી સાંવ્યવહારિક જીવોમાં આવી ફરીથી નિર્ગોદમાં જાય તો તેઓ તેની અંદર અસંખ્ય પુદ્ગલપરાવર્તન જ રહે છે. અસાંવ્યવહારિક જીવો આશ્રયી અનંતકાળ બે પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણુ-જેઓ અસાંવ્યવહારિક રાશિમાંથી નીકળી કોઈ કાળે સાંવ્યવહારિકરાશિમાં આવવાના જ નથી તેવા કેટલાક જીવો આશ્રયી અનાદિ અનંત કાળ છે. જોવા પણ અનંતા સૂક્ષ્મનિર્ગોદ જીવો છે, કે જેઓ ત્યાંથી નીકળ્યા નથી, તેમ નીકળશે પણ નહિ. તથા જેઓ અસાંવ્યવહારિક રાશિમાંથી નીકળી સાંવ્યવહારિક રાશિમાં આવશે તેવા કેટલાક જીવો આશ્રયી અનાદિ સાંત કાળ છે. અહિં આવશે એમ જે કહ્યું તે પ્રસાપક કાળભાવિ સાંવ્યવહારિકરાશિમાં વર્તમાન જીવો આશ્રયી કહ્યું છે. અન્યથા જેઓ અસાંવ્યવહારિકરાશિમાંથી નીકળી સાંવ્યવહારિકરાશિમાં આવ્યા, આવે છે અને આવશે તે સંઘળાના નપુંસકવેદનો કાળ અનાદિસાંત હોય છે.

હવે અહિં શંકા કરે છે કે-જીવો અસાંવ્યવહારિકરાશિમાંથી નીકળી શું સાંવ્યવહારિક-રાશિમાં આવે છે કે જેથી આ પ્રમાણુ પ્રરૂપણ કરી શકે ?

ઉત્તર-અસાંવ્યવહારિક રાશિમાંથી નીકળી જીવો સાંવ્યવહારિકરાશિમાં આવે છે.

પ્રશ્ન-આ શા આધારે બાણી શકાય ?

ઉત્તર-પૂર્વાચાર્યોના વચનથી.

હુઃષમકાળ રૂપ અધિકારમાં નિમગ્ન જિનપ્રવચનનો પ્રકાશ કરવામાં હીવા સમાન ભગવાન શ્રીજિનભદ્રગણિસમાશ્રમણ મહારાજ વિશેષણવતી અંથમા કહે છે કે-‘સાંવ્યવહારિક રાશિમાંથી જેટલા જીવો ચોક્કસમાં જાય છે તેટલા જીવો અનાદિ વનસ્પતિ રાશિમાંથી-સૂક્ષ્મનિર્ગોદમાંથી સાંવ્યવહારિકરાશિમાં આવે છે.’ ટીકાકાર મલયગિરિજી મહારાજ કહે છે છે-આ સંબંધમાં વિશેષ વિચાર પત્રવણાની ટીકામાં કર્યો છે. માટે અહિં તેનો વિસ્તાર કર્યો નથી. ૪૮

હવે બાહર પથોત્ત એકેન્દ્રિયાદિની કાયસ્થિતિ કહે છે—

બાયરપજ્જેર્ગિદિય વિગલાણ ય વાસસહસ્સ સંસ્થેજ્જા ।

અપજ્જંતસુહુમસાહારણાણ પત્તેગમંતસુહુ ॥૪૯॥

૧ જેઓ અનાદિકાળથી સૂક્ષ્મ નિર્ગોદમાં રહેલા છે. કદિપણ તેમાંથી બહાર નીકળ્યા નથી, તેઓ અવ્યવહારિકરાશિના જીવો કહેવાય છે. તે સિવાયના બીજા જીવો તથા જેઓ સૂક્ષ્મ નિર્ગોદમાંથી બહાર નીકળી ફરી સૂક્ષ્મ નિર્ગોદમાં ગયા હોય તેઓ પણ અવ્યવહાર રાશિના કહેવાય છે. જુઓ સમતત્વ પ્રકરણ પૃ ૨૨

બાદરપર્યાપ્તકેન્દ્રિયવિકલાનાં ચ વર્ષસહસ્રાણિ સંખ્યેયાનિ ।

અપર્યાપ્તસૂક્ષ્મસાધારણાનાં પ્રત્યેકમન્તર્હૂર્ત્ત્મ ॥૪૯॥

અર્થ—બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ સંખ્યાતા હબર વર્ષની છે. અપર્યાપ્ત, સૂક્ષ્મ, અને સાધારણ એ દરેકની કાયસ્થિતિ અંતર્હૂર્ત્ત્મની છે.

ટીકાનુ—વારંવાર પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્હૂર્ત્ત્મની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા હબર વર્ષની છે.

પ્રમાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘હે પ્રભો ! વારંવાર બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય પણે ઉત્પન્ન થતા બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો હોય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્હૂર્ત્ત્મ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા હબર વર્ષનો હોય.’

આ બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિનો વિચાર સામાન્ય બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય જીવો આશ્રયી કર્યો છે જો બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાય એકેન્દ્રિય, બાદર પર્યાપ્ત અપકાય એકેન્દ્રિય એમ એક એક આશ્રયી વિચાર કરીએ તો તેઓની કાયસ્થિતિ આ પ્રમાણે બાબુવી

કોઇ જીવ વારંવાર પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય થાય તો તે રૂપે ઉત્પન્ન થતાં પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયની કાયસ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્હૂર્ત્ત્મ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા હબરવર્ષની છે.

આ પ્રમાણે બાદર પર્યાપ્ત અપકાય, બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાય, અને પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની પણ સ્વકાય સ્થિતિ બાબુવી.

તથા બાદર પર્યાપ્ત તેલિકાયની જઘન્યથી અંતર્હૂર્ત્ત્મ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા રાત્રિ દિવસની બાબુવી.

પન્નવણી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘હે પ્રભો ! બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો હોય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્હૂર્ત્ત્મ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા હબર વર્ષનો હોય છે.

એ પ્રમાણે અપકાયના વિષયમાં પણ સમજવું.

હે પ્રભો ! બાદર પર્યાપ્ત તેલિકાયનો કાળ કેટલો હોય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્હૂર્ત્ત્મ, ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા રાત્રિ-દિવસનો હોય છે.

બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાય, અને પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્હૂર્ત્ત્મ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા હબર વર્ષ પ્રમાણ હોય છે.’

તથા વિકલેન્દ્રિય-મેષ્ઠન્દ્રિય તેષ્ઠન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય એ દરેકનો કાયસ્થિતિકાળ જઘન્યથી અંતર્હૂર્ત્ત્મ, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા હબર વર્ષનો છે.

પ્રમાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘હે પ્રભો ! વારંવાર મેષ્ઠન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા મેષ્ઠન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્હૂર્ત્ત્મ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા કાળ છે. એ પ્રમાણે તેષ્ઠન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયનો પણ કાળ સમજવો.’

આ સામાન્ય વિકલ્પેન્દ્રિયનો સ્વકાયસ્થિતિકાળ સમજવો. જો પર્થાપ્ત બેઇન્દ્રિયાદિનો વિચાર કરીએ તો તેઓનો કાયસ્થિતિ કાળ આ પ્રમાણે સમજવો.

વારંવાર પર્થાપ્ત બેઇન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતાં પર્થાપ્ત બેઇન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિકાળ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા વર્ષનો છે.

પર્થાપ્ત તેઇન્દ્રિયનો જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા રાત્રિ દિવસનો છે.

પર્થાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયનો જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા માસનો છે.

કહ્યું છે કે-હે પ્રભો ! પર્થાપ્ત બેઇન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા પર્થાપ્ત બેઇન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો હોય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા વર્ષનો હોય છે.

હે પ્રભો ! પર્થાપ્ત તેઇન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા તેઇન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા રાત્રિ દિવસનો છે.

હે પ્રભો ! પર્થાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા ચૌરિન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા માસનો છે.

સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયથી આરંભી સંક્ષિપ્તેન્દ્રિય સુધીના મઘના અપર્થાપ્તાનો દરેકનો કાયસ્થિતિકાળ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત છે.

કહ્યું છે કે-હે પ્રભો ! અપર્થાપ્તપણે ઉત્પન્ન થતા અપર્થાપ્તાનો કેટલો કાળ છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત છે.

તથા સામાન્યથી સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ, સાધારણ-પર્થાપ્ત અપર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોહ અને પર્થાપ્ત અપર્થાપ્ત બાહર નિગોહ એ દરેક ભેદનો કાયસ્થિતિકાળ જઘન્યથી પણ અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત છે.

પ્રસાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-હે પ્રભો ! સૂક્ષ્મ અપર્થાપ્તપણે ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મ અપર્થાપ્તાનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત છે.

આ પ્રમાણે પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેઉકાય, વાયુકાય, અને વનસ્પતિકાયનો પણ કાયસ્થિતિ કાળ સમજવો.

દરેક પર્થાપ્તાનો પણ એટલો જ સમજવો.

હે પ્રભો ! બાહર પર્થાપ્ત નિગોહપણે અને બાહર અપર્થાપ્ત નિગોહપણે ઉત્પન્ન થતા બાહર પર્થાપ્ત નિગોહનો અને બાહર અપર્થાપ્ત નિગોહનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત છે.

જો પર્થાપ્ત અપર્થાપ્તરૂપ વિશેષણની અપેક્ષા કર્યા વિના સામાન્યથી સૂક્ષ્મનો કાયસ્થિતિ કાળ વિચારીએ તો આ પ્રમાણે જાણવો-વારંવાર સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયપણે ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મ

પૃથ્વીકાયનો કાયસ્થિતિ કાળ જન્મન્યથી અત્યુદ્ભૂત અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી બધુવો.

એ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ અપકાય, સૂક્ષ્મ તેડિકાય, સૂક્ષ્મ વાયુકાય, અને સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયનો પણ સમજવો.

કહ્યું છે કે—‘હે પ્રભો ! સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયપણે ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો ? હે જૌતમ ! જ્યારે અત્યુદ્ભૂત અને ઉત્કૃષ્ટથી કાળ આશ્રયી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી અને ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતા લોક પ્રમાણુ કાળ બધુવો.

એ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ અપકાય, સૂક્ષ્મ તેડિકાય, સૂક્ષ્મ વાયુકાય, અને સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયનો પણ બધુવો.’ ૪૮

હવે પ્રત્યેક અને બાહરાદિની સ્વકાયસ્થિતિ કહે છે—

પત્તેય વાદરસ્સ ડ પરમા હરિયસ્સ હોઝ કાયટ્ઝિંદી .

ઓસર્પિણી અસંખા સાહારત્તં રિડગઝયત્તં ॥૫૦॥

પ્રત્યેકં વાદરસ્ય તુ પરમા હરિતસ્ય ભવતિ કાયસ્થિતિઃ .

ઉત્સર્પિણ્યોઽસંખ્યેયાઃ સાહારત્તં ઋજુગતિત્વમ્ ॥૫૦॥

અર્થ—બાહરની અને બાહર વનસ્પતિકાયની એ દરેકની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી છે આહારીપણુ અને ઋજુગતિપણુ પણ એટલોજ કાળ હોય છે.

ટીકાનુ—આ ગાથામાં પ્રત્યેક એ બુદ્ધ પદ છે, સમસ્તપદ નથી. સમસ્ત—સમાસાન્ત પદ હોય તો વનસ્પતિકાયનું વિશેષણ થાય અને તેથી પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની સ્વકાયસ્થિતિનો પ્રસંગ આવે. આ ગાથામાં પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય આશ્રયી સ્વકાયસ્થિતિ કહી નથી, પરંતુ સામાન્યથી બાહર અને બાહર વનસ્પતિકાય આશ્રયી સ્વકાયસ્થિતિ કહી છે.

૧ શૂળ ટીકામાં પ્રત્યેક અને બંને બાદર એ વનસ્પતિકાયના વિશેષણ લીધા છે. તેમાં એમ જણાવ્યું છે કે—પૃથ્વી અપર્પિત વિશેષણરહિત પ્રત્યેક બાદર વનસ્પતિકાયની સ્વકાયસ્થિતિ અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણુ છે. આટલોજ કાળ આહારિપણુનો અને ઋજુગતિપણુનો પણ છે. આહારિપણુનો અને ઋજુગતિપણુનો આટલો કાળ છે, જેનું કંઈ રીતે અનુમાન કરે હો ? તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે—ગાથામાં અક્ષરો અધિક દોષથી અર્થ પણ અધિક થાય છે. પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય સૂક્ષ્મ નહિ હોવાથી તેનું બાહરપણુ તો સિદ્ધ જ છે. સિદ્ધ છતાં પણ જે બાહરનું પ્રકણ કહ્યું છે તે ઉપરાંત અર્થને જણાવવા માટેજ પ્રકણ કહ્યું છે.

મલમગિરિજા મહારાજે પ્રણયના સૂત્રને અનુસરી બાદર અને વનસ્પતિકાય લિખ લિખ લીધા છે. અને બાદર વનસ્પતિકાયમાં સાધારણ અને પ્રત્યેક એ બંનેનું પ્રકણ કહ્યું છે. તથાવ્યાઘનતો વિનેપક્તિ-પતિ. એ ન્યાયે આહારિપણુનો અને ઋજુગતિપણુનો જન્મન્ય ઉત્કૃષ્ટ કાળ કહ્યો છે.

આગમમાં પણ જોય પ્રમાણે કહી છે. તેથી તેનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે—સામાન્યથી બાહરકાયની તથા બાહરનો સંબંધ વનસ્પતિ સાથે પણ હોવાથી બાહર વનસ્પતિની—સામાન્યથી વનસ્પતિકાયની કાયસ્થિતિ પહેલાં ૪૬ મી ગાથામાં કહી છે—ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી છે. જઘન્ય એ બંનેની અંતમુહૂર્ત છે. એટલે કે કોઈ જીવ ઉપરાઉપરી બાહરના ભાવો કરે સૂક્ષ્મ ન થાય તો તેની અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાયસ્થિતિ સમજવી એ પ્રમાણે કોઈ જીવ બાહર વનસ્પતિકાય થયા કરે તો તેની પણ અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ જાણવી, અને જઘન્ય અંતમુહૂર્ત સમજવી.

પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘હે પ્રભો ! વારંવાર બાહરપણે ઉત્પન્ન થતા બાહર જીવોનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો છે ? હે ગૌતમ ! કાલથી—કાળ આશ્રયી જઘન્યથી અંતમુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણે અસંખ્યાતો કાળ છે. ક્ષેત્રથી અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે

હે પ્રભો ! બાહર વનસ્પતિકાયપણે ઉત્પન્ન થતા બાહર વનસ્પતિ જીવોનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતમુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ છે. ક્ષેત્રથી અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ છે.’

આ પાઠમાં જે અંશુલનો અસંખ્યાતનો ભાગ કહ્યો છે, એનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં જેટલા આકાશપ્રદેશો છે, તેમાંથી સમયે સમયે એક એકનો અપહાર કરતા જેટલી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ થાય તેટલો કાળ અહિં લેવો.

તથા આહારિયણું નિરંતર પ્રાપ્ત થાય તો જઘન્યથી જે સમયન્યૂન એક ક્ષુદ્ધકલ્પ પ્રમાણ, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ કાળ પ્રાપ્ત થાય છે. તાત્પર્ય એ કે—ઉપરાઉપરી ઋતુગતિ થાય વક્રગતિ ન થાય—ઋતુગતિમાં આત્મા આહારીય હોય છે—તો આહારિયણુંનો ઉપરોક્ત કાળ ઘટે છે.

કહ્યું છે કે—‘પ્રભો ! કાળથી આહારિયણું કેટલો કાળ હોય ? હે ગૌતમ ! આહારિયણું એ પ્રકારે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે—૧ છન્નસ્થ આહારિયણું, અને ૨ કેવળિઆહારિયણું. હે

અહિં આહારિયણુંનો જઘન્ય કાળ જે સમયન્યૂન બંસોછપન આવલિકા કહ્યો છે. ઓછામાં ઓછું બંસો છપન આવલિકા આણું હોય છે, એટલે તેટલો કાળ લીધો છે, તેમાં પંચુ જે સમયન્યૂન લેવાનો છે. એક ભરમાંથી બીજા ભરમાં જતો આત્મા વિગ્રહગતિમાંજ અણુહારિ હોય છે. વિગ્રહગતિએ પર-ભવમાં જતાં જે સમય કે ત્રણ સમય થાય છે. તેમાં શક્યાતના એક કે જે સમય અણુહારિયણું હોય છે. અહિં જઘન્ય આહારિયણુંનો કાળ કહેવાનો છે, માટે તે જે સમયન્યૂન બંસો છપન આવલિકામાં કહ્યો છે. જે કે વિગ્રહગતિમાં ચાર કે પાંચ સમય પણ થાય છે, અને તેથી અણુહારિના સમય વધારે હોય છે. પરંતુ તે દ્વયગતિજ, બહુલતાએ નહિ માટે તેની વિવક્ષા કરી નથી. ભુજો પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર પાતું ૩૬૩

પ્રશ્નો ! છદ્મસ્થ આહારિપણાનો કેટલો કાળ છે ? હે ગૌતમ ! જલ્પનથી જે સમયન્યૂન ક્ષુદ્ધ-
કલ્પ અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીરૂપ અસંખ્યાતો કાળ છે, અને
સૈત્તરી અશુભનો અસંખ્યાતમા સાગ્રમમાણ કાળ છે '

આટલો કાળ નિરંતર આહારિપણું ઋતુગતિએ પરલપમાં જતા હોય છે, વિશ્વગતિએ
જતાં હોતો નથી. કારણ કે વિશ્વગતિમાં અણુહારિપણું હોય છે. એટલાજ માટે ઋતુગતિ-
પણાનો પણ ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ કાળ ઘટે છે. વર્તમાન
ન થાય અને ઉપરાઉપરી ઋતુગતિજ થાય તો અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પર્યંત
થાય છે. ૫૦

હવે બાહર એકેન્દ્રિયાદિની કાયસ્થિતિ કહે છે—

મોહટ્વિર્ઘ વાયરાણં સુહુમાણ અસંખયા ભવે લોકા ।
સાહારણેસુ દોસદ્ધપુગ્ગલા નિઠ્ઠિવસેસાણં ॥૫૧॥

મોહસ્થિતિર્વાદરાણાં સ્પૃક્ષમાણામસદ્ધેયા મવેલ્લોકાઃ ।

સાધારણાનાં દ્વા સાર્પુદ્ગલૌ નિર્વિશેષાણામ્ ॥૫૨॥

અર્થ—સામાન્યથી બાહર પૃથ્વીકાયાદિની મોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રમાણ, સૂક્ષ્મની
અસંખ્યાતો લોક પ્રમાણ, અને સાધારણની અઢી પુદ્ગલપરાવર્તન પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ છે.

દીકાનુ—ગાથામાં મૂકેલ મોહ શબ્દથી દર્શનમોહનીય કર્મની વિવક્ષા છે. તથા ગાથામાં
એ કે પદ સામાન્યતઃ કહ્યું છે તો પણ બાહર પૃથ્વી, અપ, તેહ, વાહ, પ્રત્યેક અને સાધારણ
વનસ્પતિ આશ્રયી કહ્યું છે એમ સમજવું. સામાન્યથી બાહર આશ્રયી કે બાહર વનસ્પતિકાય
આશ્રયી સમજવું નહિ. કારણકે તે બંનેની કાયસ્થિતિ પહેલાં પચાસમી ગાથામાં કહી છે.
તેથી ગાથાનો અક્ષરાર્થ આ પ્રમાણે છે.

પર્થાગત અપર્થાગત વિશેષણ રહિત બાહર પૃથ્વી, અપ, તેહ, વાહ, પ્રત્યેક અને સાધારણ
વનસ્પતિ કાયની જલ્પન કાયસ્થિતિ અંતર્યુદ્ધર્ત છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી મિથ્યાત્વ મોહનીયકર્મની
ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જેટલી સીતેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કાયસ્થિતિ છે.

પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—હે પ્રશ્નો ! બાહર પૃથ્વીકાયપણામાં બાહર પૃથ્વીકાયનો
સ્વકાયસ્થિતિ કાળ કેટલો હોય ! હે ગૌતમ ! જલ્પન અંતર્યુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સિતેર કોડા-
કોડી સાગરોપમપ્રમાણ હોય છે.

એ પ્રમાણે બાહર અપકાય, બાહર તેહકાય, અને બાહર વાયુકાય આશ્રયી પણ બહુવો.

હે પ્રશ્નો ! પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનો પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયપણામાં કાયસ્થિતિકાળ કેટલો હોય
હે ગૌતમ ! જલ્પન અંતર્યુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સિતેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ
હોય છે.

હે પ્રસો ! બાહર નિગોદપણમાં બાહર નિગોદનો કાળ કેટલો હોય ! હે ગૌતમ ! જઘ-ન્યથી અંતમુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમપ્રમાણ હોય છે.

તથા વારંવાર સૂક્ષ્મપણે ઉત્પન્ન થતા પર્થોત્ત અપર્થોત્ત વિશેષણ વિનાના સૂક્ષ્મ પૃથ્વી-કાયાદિનો કાયસ્થિતિ કાળ જઘન્ય અંતમુહૂર્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા લોકાકાશમાં રહેલા આકાશ પ્રદેશોમાંથી સમયે સમયે એકનો અપહાર કરતાં જેટલી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી થાય તેટલી છે.

પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-‘હે પ્રસો ! સૂક્ષ્મપણે ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો હોય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતમુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ હોય છે, અને ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતા લોક પ્રમાણ કાળ હોય છે. પર્થોત્ત વિશેષણ યુક્ત પૃથ્વીકાયાદિની સ્વકાયસ્થિતિ પહેલાં ૪૬મી ગાથામાં કહી છે, એટલી અહિં સામાન્ય-થીજ લેવાની છે.

તથા સૂક્ષ્મ બાહર પર્થોત્ત કે અપર્થોત્ત એ કોઈપણ વિશેષણ વિનાના સાધારણની કાયસ્થિતિ જઘન્ય અંતમુહૂર્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી અહીં પુદ્ગલ પરાવર્તન પ્રમાણ છે.

કહ્યું છે કે-‘હે પ્રસો ! કોઈપણ જીવ વારંવાર નિગોદમાં ઉત્પન્ન થાય તો તેની કાય-સ્થિતિ કેટલી ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતમુહૂર્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી કાળ આશ્રયી અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ અનંતકાળ, અને ક્ષેત્રથી અહીં પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળ છે.’

આ નિગોદની જે કાયસ્થિતિ કહી તે સાંન્યવહારિક જીવો આશ્રયી કહી છે. કારણ કે વારંવાર નિગોદપણે ઉત્પન્ન થતા અસાંન્યવહારિક જીવોની કાયસ્થિતિ તો અનાદિની છે.

વિશેષણવતી ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે-‘એવા અનંત જીવો છે કે જેઓએ ત્રણાદિ પરિણામ પ્રાપ્ત કર્યો નથી, અનંતાનંત તે જીવો નિગોદાવસ્થામાંજ રહે છે.’

જ્યારે સામાન્યથી સૂક્ષ્મ નિગોદ આશ્રયી કાયસ્થિતિનો વિચાર કરીએ ત્યારે અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ કાળ છે. જ્યારે સામાન્યપણે બાહર નિગોદ આશ્રયી વિચારીએ ત્યારે સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ કાયસ્થિતિ છે જ્યારે પર્થોત્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ આશ્રયી અથવા અપર્થોત્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ આશ્રયી એમ ભિન્નભિન્ન વિચારીએ ત્યારે જઘન્યથી પણ અંતમુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતમુહૂર્ત કાયસ્થિતિ છે, એ પ્રમાણે બાહર નિગોદ માટે પણ સમજવું.

તથા વનસ્પતિ આશ્રયી સામાન્યથી વિચાર કરીએ તો તેની અસંખ્યાત પુદ્ગલપરાવર્તન પ્રમાણ કાયસ્થિતિ છે. એ-પહેલાં કહ્યું છે.

અહિં ટીકાકાર મહારાજ લખે છે કે-મૂળટીકામાં અને અન્ય ગ્રંથોમાં આગમ વિરોધ ખીલ ખીલ રીતે કાયસ્થિતિ જણાય છે, પરંતુ તેની ઉપેક્ષા કરીને યન્યવસ્થા સૂત્રને અનુસરી ગાથાની વ્યાખ્યા કરી છે. અને એજ હેતુથી ગ્રંથગૌરવનો અનાદર કરીને ઠરેક સ્થલે તે સૂત્રનો પાઠ બતાવ્યો છે. ૫૧

આ પ્રમાણે કાયસ્થિતિ કાળ કહ્યો પહેલા શુભસ્થાનક આશ્રયી જે કાલ કહ્યો છે, તે એક જીવ આશ્રયી કહ્યો છે, હવે અનેક જીવો આશ્રયી કહે છે.-

સાસણ મીસાઓ હવંતિ સન્તયા પલિયસંઘગકાલાં ।

ઉવસામગ ઉવસંતા સમયાઓ અંતરમુહુત્તં ॥૧૨॥

સાસ્વાદનમિશ્રા ભવન્તિ સન્તતાઃ પલ્પસંઘ્યૈકકાલાઃ ।

ઉપશમકા ઉપશન્તાઃ સમયાદન્તર્દ્યુર્ત્તમ્ ॥૧૨॥

અર્થ—સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિશ્રદષ્ટિ નિરંતર ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્યથી અતુલ્યે પલ્પોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ, અને એક જીવના કાળ પ્રમાણ કાળપર્યંત હોય છે. ઉપશમક અને ઉપશાંતમોહ સમયથી અંતર્યુર્ત્ત કાળ પર્યંત હોય છે.

ટીકાતુ—સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિશ્રદષ્ટિ એ દરેક શુભસ્થાનક નિરંતર ઉત્કૃષ્ટથી ક્ષેત્ર પલ્પોપમના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ કાળપર્યંત હોય છે. અને જઘન્યથી એક જીવ આશ્રયી સાસ્વાદનનો એક સમય અને મિશ્રશુભસ્થાનકનો અંતર્યુર્ત્ત જે જઘન્ય કાળ કહ્યો છે તેટલો કાળ અનેક જીવ આશ્રયી પણ હોય છે.

તાત્પર્ય—આ પ્રમાણે—અનેક જીવો સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ શુભસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે તો તેનો જઘન્ય કાળ એક સમય છે. ઉપશમ સમ્યક્ત્વનો જઘન્ય એક સમય કાળ શેષ રહે ત્યારે અનંતાનુબંધિ કપાયના ઉદયથી ત્યાંથી પડી તે એક સમય સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે રહી મિશ્રાત્વ શુભસ્થાનકે વ્યય અને બીજા સમયે કોઈ પણ જીવો સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે ન આવે તો તે આશ્રયી જઘન્ય એક સમયકાળ ઘટે છે. અને નિરંતર અન્ય અન્ય જીવો સાસ્વાદન શુભસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે તો ઉત્કૃષ્ટથી ક્ષેત્ર પલ્પોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જે આકાશપ્રદેશો છે, તેનો સમયે સમયે અપહાર કરતાં જેટલો કાળ થાય, તેટલો કાળ જેટલો કે અસંખ્યાતી ઉત્સર્ગિપણી અવસર્ગિપણી પ્રમાણ કાળ ઘટે છે. ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

જો પ્રમાણે સમ્યગ્મિશ્રાદષ્ટિ શુભસ્થાનકનો અનેક જીવો આશ્રયિ નિરંતર કાળ જઘન્યથી અંતર્યુર્ત્ત છે. એટલે કે અનેક જીવો નિરંતર તૃતીય શુભસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે તો તેનો જઘન્ય કાળ અંતર્યુર્ત્તનો છે. કારણ કે તે શુભસ્થાનકનો જઘન્યથી પણ તેટલોજ કાળ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ક્ષેત્ર પલ્પોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશોને સમયે સમયે અપહાર કરતાં જેટલો કાળ થાય તેટલો કાળ ઘટે છે. અન્ય અન્ય જીવો તે શુભસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે તો તેટલો કાળ કરે છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

ઉપશમક—ઉપશમ બ્રેહ્મિની અંતર્ગત અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિ બાહર સંપરાય, અને સૂક્ષ્મ સંપરાય એ ત્રણ શુભસ્થાનકો તથા ઉપશાંત—ઉપશાંતમોહ એ દરેકનો નિરંતર કાળ જઘન્ય એક સમય હોય છે. એક કે અનેક જીવો અપૂર્વકરણાદિ શુભસ્થાનકે આવી તે તે શુભસ્થાનકને

સમયમાત્ર સ્પર્શી, મરણ-પામે અને અન્ય જીવો તેમાં પ્રવેશ ન કરે તો જઘન્ય એક સમય કાળ ઘટે છે. તથા નિરંતર અન્ય અન્ય જીવો તે તે શુભસ્થાનકોને પ્રાપ્ત કરે તો પણ ઉત્કૃષ્ટ અંતર્યુદ્ધત કાળ પર્વત જ પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે. પર

હવે ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિનો નિરંતર કાળ કહે છે—

સ્વવગા સ્ત્રીણાજોગી હૌંતિ અણિચાવિ અંતરમુદ્ધતં ।

નાણાજીવે તં ચિય સત્તર્હિ સમયેહિં અઢમહિયં ॥૫૩॥

ક્ષપકાઃ સ્ત્રીણાયોગિનો ભવન્ત્યનિત્યા અપિ અંતર્યુદ્ધત્મ્ ।

નાનાજીવાન્ તદેવ સપ્તમિઃ સમયૈરમ્યધિકમ્ ॥૫૩॥

અર્થ—ક્ષપક સ્ત્રીણમોહી અને અયોગિ કેવળિઓ સઘળા અનિત્ય હોય છે, છતાં પણ હોય ત્યારે અંતર્યુદ્ધતકાળ હોય છે. અને અનેક જીવ આશ્રયી સાત સમય અધિક અંતર્યુદ્ધત કાળ હોય છે.

ટીકાતુલ્ય—ક્ષપક-ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય, તથા સ્ત્રીણમોહી અને ભવશ્ય અયોગિ કેવળી આત્માઓ અનિત્ય છે. હોય છે, તેમ નથી પણ હોતા. પરંતુ જ્યારે હોય છે, ત્યારે જઘન્યથી પણ અંતર્યુદ્ધતકાળ તો હોય છે જ, કેમકે તે તે શુભસ્થાનકનો તેટલો કાળ છે. કારણ કે ક્ષપકશ્રેણિમાં તેમજ સ્ત્રીણમોહ શુભસ્થાનકે કોઈપણ જીવો મરણ પામતા નથી અને ચૌદમે શુભસ્થાનકે અંતર્યુદ્ધત રહી અઘાતિકર્મ અપાવી મોક્ષમાં જાય છે. એટલે ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિની જેમ ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિનો જઘન્ય સમય કાળ નથી.

અનેક જીવો આશ્રયિ પણ ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિ શુભસ્થાનકો નિરંતર હોય તો અંતર્યુદ્ધત કાળ પર્વતજ હોય છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે. કારણ કે સંપૂર્ણ ક્ષપકશ્રેણિનો નિરંતરકાળ અંતર્યુદ્ધત જ છે.

અહિં એટલું વિશેષ છે કે એક જીવાશ્રિત અંતર્યુદ્ધતથી અનેક જીવાશ્રિત અંતર્યુદ્ધત સાત સમય અધિક જાણવું.

ગાથામાં ‘નાણાજીવે’ એ પદથી એક જીવાશ્રિત અંતર્યુદ્ધતથી અનેક જીવાશ્રિત અંતર્યુદ્ધત સાત સમય અધિક કહ્યું છે.

અહિં ક્ષપકશ્રેણિના અપૂર્વકરણાદિ શુભસ્થાનકોનો એક જીવાશ્રિત કાળથી અનેક જીવાશ્રિત કાળ માત્ર સાત સમય વધારે કહ્યો છે, તેનું શું કારણ ? એ શંકા થાય છે. તેના ઉત્તરમાં ટીકાકાર મહારાજ જણાવે છે કે—એ વચન સૂત્રકારના વચન ઉપરની શ્રદ્ધાથીજ માનવું જોઈએ. આ વિષયમાં અમે અત્યાહત કોઈ પણ સુક્તિ જોતા નથી તેમ કોઈ અન્ય ગ્રંથમાં આ વિષયમાં કંઈ પણ શંકા સમાધાન નથી.

તથા મિથ્યાદષ્ટિ, અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, અને સ્વયોગિકેવળિ
જો છ શુભસ્થાનકો અનેક જીવો આશ્રયી હમેશાં હોય છે, તેનો કોઈપણ કાળે વિરહ નથી.

કહ્યું છે કે-મિથ્યાદષ્ટિ, અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, અને સ્વયોગિકેવળિ
જો છ શુભસ્થાનકો નાના જીવો આશ્રયી સર્વકાળ હોય છે. તેથી અનેક જીવો આશ્રયી
તે છ શુભસ્થાનકનું કાળમાન અથકારે કહ્યું નથી. કારણ કે તે સુપ્રતીત છે. જોકે જીવ
આશ્રયી તો પહેલાં કહ્યું છે જ. ૫૩

આ પ્રમાણે ભવસ્થિતિ, કાયસ્થિતિ, તથા શુભસ્થાનકોમાં એક જીવનો અને અનેક જીવનો
અવસ્થાન કાળ કહીને હવે એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમાં અનેક જીવોની અપેક્ષાએ નિરંતર ઉત્પત્તિનું
કાળમાન કહે છે—

एगिदित्तं समयं तसत्तणं सम्मदेसचारित्तं ।

आवलिआसंखंसं अडसमयं चरित्तं सिद्धी य ॥५४॥

एकेन्द्रियत्वं सततं ब्रसत्वं सम्यग्देशचारित्वम् ।

आवलिकासंख्येयांश्च अष्टौ समयाः चारित्रं सिद्धत्वं च ॥५४॥

અર્થ—એકેન્દ્રિયપણું નિરંતર હોય છે. ત્રસપણું, સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ ચારિત્ર આવલિ-
કાના અસંખ્યાત્મા ભાગ પ્રમાણ કાળ પર્યંત હોય છે. તથા સર્વવિરતિ ચારિત્ર અને
સિદ્ધપણું નિરંતર આઠ સમયપર્યંત હોય છે.

દીકાનુ—અનેક જીવો આશ્રયી એકેન્દ્રિયપણું ઉત્પત્તિ નિરંતર હોય છે. એટલે કે એકે-
ન્દ્રિયપણું ઉત્પન્ન થતા આત્માઓ હમેશાં હોય છે, તેનો વિરહ નથી.

આ હકીકતને જ વધારે સ્ફુટ કરે છે, તે આ પ્રમાણે—એકેન્દ્રિયે પાંચ પ્રકારે છે. તે આ
પ્રમાણે પૃથ્વીકાય, અગ્નિકાય, તેજકાય, વાયુકાય, અને વનસ્પતિકાય. આ પૃથ્વીકાય આદિ
એક એક લોકમાં જીવો સર્વકા ઉત્પન્ન થતા હોય છે, તો પછી સામાન્યતાઃ એકેન્દ્રિય જીવોમાં
નિરંતર ઉત્પન્ન થાય એ હકીકત, ઘટી જ શકે છે.

પૃથ્વીકાગદિ દરેક હમેશાં ઉત્પન્ન થતા હોય છે એ શી રીતે બાણુ? એના ઉત્તરમાં
બાણુ છે કે-સૂત્રના વચનથી બાણુ. તે સૂત્ર આ પ્રમાણે—

‘હે પ્રભો ! પૃથ્વીકાયના જીવો વિરહ વિના કેટલો કાળ ઉત્પન્ન થાય ? હે ગૌતમ ! વિરહ
વિના દરેક સમયે ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રમાણે અગ્નિકાય તેજકાય વાયુકાય અને વનસ્પતિ-
કાય પણ દરેક સમયે વિરહ વિના ઉત્પન્ન થાય છે.’

વળી શકા કરે છે કે—પૃથ્વીકાયાદિ પ્રત્યેક સમયે ઉત્પન્ન થાય તો પ્રતિસમય કેટલા ઉત્પન્ન
થાય ? તેના ઉત્તરમાં બાણુ છે કે—પૃથ્વી અપૂર્ણ તેજ અને વાયુ એ દરેક સમયે સમયે
અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશરણિ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થાય છે, અને વનસ્પતિકાય અનંત લોકાકાશ
૨૮

પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ, અને સાધારણ વનસ્પતિકાય અનંત લોકાકાશ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ ઉત્પન્ન થાય છે, એમ સમજવું.

કહ્યું છે કે-‘એકેન્દ્રિયોમાં વિરહ વિના જ પ્રતિસમય મરણ અને જન્મ થાય છે. તેમાં વનસ્પતિકાય અનંત લોકપ્રમાણ અને શેષ ચાર કાયો અસંખ્ય લોકપ્રમાણ જન્મે છે અને મરે છે.’

પન્નવણા સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે-‘હે પ્રભો ! પૃથ્વીકાયના જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? હે ગૌતમ ! વિરહ સિવાય સમયે સમયે અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે વાયુકાય પર્યંત સમજવું.

હે પ્રભો ! વનસ્પતિકાયના જીવો વિરહ સિવાય સમયે સમયે કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાન ઉપપાત આશ્રયી અનંતા અને પરસ્થાન ઉપપાત આશ્રયી અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે.’

અહિ સ્વસ્થાન પરસ્થાનનું તાત્પર્ય એ છે કે-સાધારણ વનસ્પતિના જીવો સાધારણ વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય તો સમયે સમયે અનંતા ઉત્પન્ન થાય છે. અને નિગોદ સિવાય શેષ જીવોમાંથી સાધારણ વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય તો અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે. કારણકે નિગોદ સિવાય કોઈપણ હેતુવાળા જીવોની સંખ્યા અનંત પ્રમાણ નથી. માત્ર સાધારણ વનસ્પતિ જીવોની સંખ્યા જ અનંતપ્રમાણ છે.

તથા ત્રસપણે નિરંતર ઉત્પન્ન થાય તો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ કાળ પર્યંત ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે. એટલે કે તેટલો કાળ ગયા પછી કોઈપણ જીવ અમુક કાળપર્યંત ત્રસપણે ઉત્પન્ન થતો નથી.

સામાન્યતઃ ત્રસપણાને તો ઉપરોક્ત કાળ ઘટે છે. પરંતુ એકેન્દ્રિય, તેષ્ઠન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, તિર્થંકપંચેન્દ્રિય, સંમૂલિષ્ઠ મનુષ્ય, અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસના નારકીઓને છોડી શેષ દરેક નારકીઓ, અતુત્તર દેવ વજીને શેષ સઘળા દેવો, એ દરેક નિરંતર ઉત્પન્ન થાય તો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ કાળ પર્યંત ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

તથા સમ્યક્ત્વ અને દેશચિરતિ ચારિત્રને અનેક જીવો નિરંતર પ્રાપ્ત કરે તો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ કાળ પર્યંત પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારપછી અમુક સમયનું અવશ્ય અંતર પડે છે.

તથા સર્વથા પાપવ્યાપારના ત્યાગરૂપ જે આત્મપરિણામ તે રૂપ જે ચારિત્ર કે જે મૂળ ગુણ અને ઉત્તરગુણના આસેવન રૂપ લિંગવડે ગરૂ છે તેને, તથા સઘળા કર્મનો નાશ થવાથી પ્રાપ્ત થયેલા યથાસ્થિત આત્મસ્વરૂપ રૂપ જે સિદ્ધત્વ તેને અનેક જીવો પ્રાપ્ત કરે

તો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ સમયપથત પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે. ૫૪

હવે ઉપશમશ્રેણિ આદિ નિરંતર કેટલા સમયપથત પ્રાપ્ત થાય તે કહે છે—

उवसमसेढो उवसंतया य. मणुयंच्चणुत्तरसुरत्तं ।

पडिवज्जंते समया संखेया खवगसेढी य ॥૫૫॥

उपशमश्रेणिषुपशान्ततां च मनुष्यत्वमनुत्तरसुरत्वम् ।

प्रतिपद्यन्ते समयान् संखेयान् क्षपकश्रेणिं च ॥૫૫॥

અર્થ—ઉપશમશ્રેણિ, ઉપશાંતપથ, મનુષ્યપથ, અનુત્તરસુરપથ, અને ક્ષપકશ્રેણિ આ સઘળા-ભાવોને સંખ્યાતા સમયપથત પ્રાપ્ત કરે છે.

ટીકાનુ—ઉપશમશ્રેણિ, ઉપશાંતપથ—ઉપશાંતમોહ શુભસ્થાનક, પંચેન્દ્રિયગર્ભજ મનુષ્યત્વ અનુત્તરસુરત્વ, ઉપલક્ષણથી અપ્રતિષ્ઠાન—સાતમી નારકીના ઈર્દ્રક નરકાવાસમાં નારકીપથ, તથા ક્ષપકશ્રેણિ આ સઘળા ભાવોને અનેક જીવો નિરંતર પ્રાપ્ત કરે તો જઘન્યથી સમયમાત્ર પ્રાપ્ત કરે છે. એક કે અનેક જીવો તે તે ભાવોને પ્રાપ્ત કરી બીજે સમયે કોઈપણ જીવ તે તે ભાવોને પ્રાપ્ત ન કરે તે આશ્રયી જઘન્ય સમયકાળ ઘટે છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા સમય પથત પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

કારણ કે આ સઘળા ભાવોને પ્રાપ્ત કરનાર ગર્ભજ મનુષ્યોજ છે, અને તે સંખ્યાતાજ છે.

જો કે અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસમાં તિથ્યો પથ જાય છે પરંતુ તે નરકાવાસો માત્ર લાખ ચોખ્ખાના જ હોવાથી તેમાં સંખ્યાતાજ નારકીઓ હોય છે, એટલે તિથ્ય મનુષ્યોમાંથી જનારા પથ સંખ્યાતા જ હોય છે. તેમજ ત્યા જવાનો નિરંતર કાળ ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા સમયનો જ કહ્યો છે.

તથા ગર્ભજ મનુષ્યમા પથ જો કે ગમે તે ગતિમાંથી આવી શકે છે, પરંતુ ગર્ભજ મનુષ્યની સંખ્યા સંખ્યાત પ્રમાણ હોવાથી આવનાર જીવો પથ સંખ્યાતા જ સમજવા.

ચોપનમી ગાથામા અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસ અને અનુત્તર સુર માટે કહ્યું ન હતું તે આ ગાથામાં કહ્યું છે. ૫૫

પહેલા નિરંતર આઠ સમયપથત સિદ્ધત્વ પ્રાપ્ત કરે છે, જો કહ્યું છે. તેમાં આઠ સમય-પથત કેટલા મોક્ષમાં જાય ? તેમ સાત છ વિગેરે સમયપથત કેટલા મોક્ષમાં જાય ? કો શિષ્યની શંકા દૂર કરવા અને વિશેષ નિર્ણય કરવા કહે છે—

वत्तीसा अडयाला सट्ठी वावत्तरी य चुलसीई ।

छन्नउइ दुअट्टसयं एगाए जहुत्तरे समय ॥૫૬॥

દ્વાત્રિંશત્ અષ્ટચત્વારિંશત્ ષષ્ઠિઃ દ્વાસપ્તતિશ્ચ ચતુરશ્ચીતિઃ ।

ષણ્ણવતિઃ દ્વિઅષ્ટોત્તરશતં એકાદીન્ યથોત્તરાન્ સમયાન્ ॥૫૬॥

અર્થ—બત્રીસ, અઠતાલીસ, સાઠ, બહોંતેર, ચોરાશી, છન્નુ, એકસો બે, અને એકસો આઠ સુધીની સંખ્યા પશ્ચાત્પૂર્વિકો અતુકમે એકથી આઠ સમય પર્થત મોક્ષમાં બળ્ય છે.

ટીકાતુ—એકથી બત્રીસ સુધીની સંખ્યા નિરંતર આઠ સમયપર્થત મોક્ષમાં બળ્ય છે.

એટલે કે પહેલે સમયે જઘન્ય એક બે મોક્ષમાં બળ્ય ઉત્કૃષ્ટ બત્રીસ મોક્ષમાં બળ્ય, બીજે સમયે જઘન્યથી એક બે મોક્ષમાં બળ્ય ઉત્કૃષ્ટથી બત્રીસ મોક્ષમાં બળ્ય, ત્રીજે પ્રમાણે ત્રીજે ચોથે યાવત્ આઠમે સમયે પણ જઘન્યથી એક બે અને ઉત્કૃષ્ટથી બત્રીસ મોક્ષમાં બળ્ય છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે. નવમે સમયે કોઈપણ મોક્ષમાં જતો નથી.

ત્રીજે પ્રમાણે તેત્રીસથી અઠતાલીસ સુધીની કોઈપણ સંખ્યા નિરંતર ઉત્કૃષ્ટથી સાત સમય-સુધી મોક્ષમાં બળ્ય છે, ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

ઐગણ્ણપયાસથી સાઠ સુધીની કોઈપણ સંખ્યા નિરંતર ઉત્કૃષ્ટથી છ સમયપર્થત મોક્ષમાં બળ્ય છે, ત્યારપછી અંતર પડે છે.

એકસઠથી બહોંતેર સુધીની કોઈપણ સંખ્યા નિરંતર ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ સમયપર્થત મોક્ષમાં બળ્ય છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

તહોંતેરથી ચોરાશી સુધીની સંખ્યા નિરંતર ઉત્કૃષ્ટથી ચાર સમયપર્થત મોક્ષમાં બળ્ય છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

પંચાશીથી છન્નુ સુધીની સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર ત્રણ સમયપર્થત મોક્ષમાં બળ્ય છે, ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

સત્તાણ્ણથી એકસો બે સુધીની સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર બે સમયપર્થત મોક્ષમાં બળ્ય છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

એકસો ત્રણથી એકસો આઠ સુધીની કોઈપણ સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર એક સમયપર્થત મોક્ષમાં બળ્ય છે, પછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

ગાથામાં એકથી અતુકમે આઠ સમયપર્થત જે સંખ્યાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે તે પશ્ચાત્પૂર્વિકો સમયની સંખ્યા લેવા સૂચ્યું છે. એટલે કોનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે. એકસો ત્રણથી એકસો આઠ સુધીની કોઈપણ સંખ્યા એક સમયપર્થત મોક્ષમાં બળ્ય છે. સત્તાણ્ણથી એકસો બે સુધીની કોઈપણ સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર બે સમય પર્થત મોક્ષમાં બળ્ય છે. એમ યાવત્ એકથી બત્રીસ સુધીની કોઈપણ સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર આઠ સમયપર્થત મોક્ષમાં બળ્ય છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે જઘન્યથી દરેક સંખ્યા એક સમય-પર્થત મોક્ષમાં બળ્ય છે. ૫૬

આ પ્રમાણે સવિસ્તર કળિકાર કહ્યું છે, હવે અંતરદાર કહે છે—

ગર્ભગતિરિમણુસુરનારયાણ વિરહો મુહુત્ત વારસંગં ।

મુચ્છિમનરાણ ચંડવીસ વિગલં અમણાણ અંતમુહૂ ॥૫૭॥

ગર્ભગતિરિમણુસુરનારયાણાં વિરહો મુહૂર્ત્તાણિ દ્વાદશ ।

સંમુચ્છિમનરાણાં ચતુર્વિંશતિઃ વિકલામનસ્કાનામન્તર્મુહૂર્ત્તમ્ ॥૫૭॥

અર્થ—ગર્ભજ તિર્થંથ મનુષ્ય દેવ અને નારકીનો વિરહકાળ બાર મુહૂર્ત્ત, સંમુચ્છિમ મનુષ્યનો ચોવીસ મુહૂર્ત્ત, અને વિકલેન્દ્રિય તથા અસંત્રિપથેન્દ્રિયનો વિરહ અંતમુહૂર્ત્તનો છે.

ટીકાતુર્વાહ—નિરંતર ઉત્પન્ન થતા ગર્ભજ તિર્થંથ, ગર્ભજ મનુષ્ય, દેવતા અને નારકીનો ઉત્પાદ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ બાર મુહૂર્ત્તનો છે. એટલે કે ગર્ભજ તિર્થંથ અને ગર્ભજ મનુષ્યમાં ગર્ભજતિર્થંથ અને મનુષ્યરૂપે કૌર્ષપણુ છપ્પ ઉત્પન્ન ન થાય તો તેનો વિરહકાળ જ્યન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર મુહૂર્ત્ત છે, ત્યારપછી તેઓમાં કૌર્ષ ને કૌર્ષ છપ્પ અવશ્ય ઉત્પન્ન થાય જ છે.

કહ્યું છે કે—હે પ્રભો ! ગર્ભજતિર્થંથ પથેન્દ્રિયનો ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જ્યન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર મુહૂર્ત્ત કહ્યો છે.

એ પ્રમાણે ગર્ભજ મનુષ્યના સંબંધમાં પ્રશ્નનો ઉત્તર આપેલ છે. હે ગૌતમ ! જ્યન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ બાર મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે.

ભવનપતિ આદિની વિવક્ષા કર્યો વિના સામાન્યતઃ દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થતા દેવોના ઉત્પાદ આશ્રયી જ્યન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ છે.

કહ્યું છે કે—હે પ્રભો ! દેવગતિમાં ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જ્યન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે.

દેવગતિમાં કૌર્ષ પણુ છપ્પ ઉત્પન્ન ન થાય તો જ્યન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બારમુહૂર્ત્ત પથંત ઉત્પન્ન ન થાય, ત્યારપછી ભવનપતિ આદિ કૌર્ષ લેહમાં કૌર્ષ ને કૌર્ષ છપ્પ આવી ઉત્પન્ન થાય જ.

હવે જો દેવગતિમાં અસુરકુમારહિ જુહા જુહા લેહ આશ્રયી વિચાર કરીએ તો ઉત્પન્ન આશ્રયી અંતર આ પ્રમાણે બહુત્વ—

અસુરકુમારે, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિશુક્તકુમાર, વાસુકુમાર, અગ્નિકુમાર, સ્તનિતકુમાર, ઉદધિકુમાર, ક્ષિપ્રકુમાર કિકુકુમાર, એમ પ્રત્યેક ભવનપતિ, દરેક લેહવાળા અંતરો દરેક લેહવાળા જ્યોતિષ્ક, સૌધર્મ અને ધંશાન એ સઘળા લેહવાળા દેવોમાં ઉત્પન્ન થતા દેવો આશ્રયી જ્યન્ય એક સમય, અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ છે.

સનત્કુમાર દેવોમાં જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ નવ રાત્રિ દિવસ અને વીસ સુહૃત્ વિરહકાળ છે.

એ પ્રમાણે માહેન્દ્ર દેવલોકમાં જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ બાર રાત્રિદિવસ અને દશ સુહૃત્, બ્રહ્મ દેવલોકમાં સાડી બાવીસ દિવસ, હાંતક દેવલોકમાં પીસ્તાલીસ રાત્રિદિવસ, મહાશુક દેવલોકમાં એ'શી રાત્રિદિવસ, સહસ્રાર દેવલોકમાં સો રાત્રિ દિવસ, આનત દેવલોકમાં સ'ખ્યાતા માસ, પ્રાણુત દેવલોકમાં સ'ખ્યાતા માસ, માત્ર આનત દેવલોકની અપેક્ષાએ વધારે નળુવા. આરણુ દેવલોકમાં સ'ખ્યાતા વર્ષ, અચ્યુત દેવલોકમાં પ્રણુ સ'ખ્યાતા વર્ષ, માત્ર આરણુ કલ્પના દેવની અપેક્ષાએ વધારે નળુવા. અધસ્તન ત્રણુ ઐવેયક દેવોમાં સ'ખ્યાતા સો વર્ષ, મધ્યમ ત્રણુ ઐવેયક દેવોમાં સ'ખ્યાતા હજાર વર્ષ, ઉપરના ત્રણુ ઐવેયક દેવોમાં સ'ખ્યાતા હાખ વર્ષ, વિજય વિજયંત જયંત અને અપરાજિત અનુત્તર દેવોમાં અસ'ખ્યાતો કાળ, અને સંવાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનવાસિ દેવોમાં પદ્યોપમના સ'ખ્યાતમા ભાગરૂપ ઉત્પાદ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ છે.

જઘન્ય વિરહ દરેક સ્થળે એક સમયનો છે.

કહ્યું છે કે-હે પ્રભો ! અસુરકુમાર દેવોના ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ સુહૃત્ કહ્યો છે.

હે પ્રભો ! નાગકુમાર દેવોમાં ઉત્પત્તિ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ સુહૃત્ કહ્યો છે.

એ પ્રમાણે સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુતકુમાર, અગ્નિકુમાર, વાયુકુમાર, દ્વિપકુમાર, ઉદધિકુમાર, કિંકુમાર અને સ્તનિતકુમાર દેવોમાં જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ સુહૃત્ વિરહકાળ કહ્યો છે.

ચંદ્રાન દેવોના વિષયમાં પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ સુહૃત્ વિરહકાળ કહ્યો છે.

જ્યોતિષક દેવો સ'બધે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ સુહૃત્ વિરહકાળ કહ્યો છે.

હે પ્રભો ! સૌધર્મ કલ્પના દેવોમાં ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ સુહૃત્ વિરહકાળ કહ્યો છે.

ઈશાન દેવલોકના દેવોના વિષયમાં પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ સુહૃત્ વિરહકાળ કહ્યો છે.

સનત્કુમાર દેવોના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ નવ રાત્રિદિવસ અને વીસ સુહૃત્ વિરહકાળ કહ્યો છે.

માહેન્દ્રદેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર રાત્રિદિવસ અને દશ સુહૃત્ વિરહકાળ કહ્યો છે.

પ્રજ્ઞા દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સાડી ઝાવીસ દિવસ, લાંતક દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ પીસ્તાલીથ રાત્રિદિવસ, મહાશુક દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ જોશી રાત્રિદિવસ, સહસાર દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ સો રાત્રિદિવસ, આનત દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા માસ, પ્રાણુત દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા માસ, આરણુ દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા વર્ષ, અઽશુત દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા વર્ષ, નીચલી ત્રણ ઐવેયક દેવના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા સો વર્ષ, મધ્યમ ત્રણ ઐવેયક દેવના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા હજાર વર્ષ, ઉપરની ત્રણ ઐવેયકના દેવના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા સો હજાર વર્ષ, વિજય વૈજયંત જયંત અને આપરાજિત અનુત્તર દેવના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતો ઉત્પાદ આશ્રયી વિરહકાળ કહ્યો છે.

હે પ્રભો ! સર્વોર્થસિદ્ધિ દેવો આશ્રયી કેટલો ઉત્પાદ વિરહ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ યથોપમના સંખ્યાતમા લાગ પ્રમાણુ વિરહકાળ કહ્યો છે.'

તથા સામાન્યતઃ નરકગતિમાં નિરંતર ઉત્પન્ન થતા નારકી છુવોનો ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર સુહૂર્ત કહ્યો છે.

કહ્યું છે કે-હે પ્રભો ! નરકગતિમાં ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર સુહૂર્ત વિરહકાળ કહ્યો છે.

નરકગતિમાં ઉત્પન્ન આશ્રયી આ વિરહકાળ કૌર્ષપણુ નારકીની વિવક્ષા કર્યા વિના સામાન્યથી જ કહ્યો છે.

એ રત્નપ્રભા અહિં નારકીની અપેક્ષાએ વિશેષ વિચાર કરીએ તો વિરહકાળ આ પ્રમાણુ છે-રત્નપ્રભા નારકીમાં ઉત્પન્ન આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ વિરહ યોવીસ સુહૂર્ત, ચક્રરાપ્રભા નારકીમાં સાત રાત્રિદિવસ, વાલુકાપ્રભા નારકીમાં પંદર દિવસ, પંકપ્રભા નારકીમાં એક માસ, ધુમપ્રભા નારકીમાં બે માસ, તમાપ્રભા નારકીમાં ચાર માસ, અને તમસ્તમપ્રભા નારકીમાં ઉત્કૃષ્ટ વિરહ છ માસ છે. જઘન્ય દરેક નારકીમાં એક સમય છે.

કહ્યું છે કે-હે પ્રભો ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓનો ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ યોવીસ સુહૂર્ત કહ્યો છે. હે પ્રભો ! ચક્રરાપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓમાં કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સાત રાત્રિદિવસ કહ્યો છે. હે પ્રભો ! વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓમાં કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અર્ધમાસ કહ્યો છે.

હે પ્રભો ! પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓમાં કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ એક માસ કહ્યો છે. હે પ્રભો ! ધુમપ્રભા પૃથ્વીના નારકી-ઓમાં કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ જે માસ કહ્યો છે. હે પ્રભો ! તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓમાં કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર માસ કહ્યા છે. હે પ્રભો ! નીચે સાતમી-તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓમાં કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસ વિરહકાળ કહ્યો છે.’

સંપૂર્ણ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં નિરંતર ઉત્પન્ન થતા સંમૂર્ચિમ મનુષ્યોના ઉત્પાદ આશ્રયી જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુદ્દર્ત વિરહકાળ છે. સંમૂર્ચિમ મનુષ્યપણે કોઈપણ જીવ આવી ઉત્પન્ન ન થાય તો ઉક્તકાળ પર્યંત ઉત્પન્ન થતા નથી, ત્યારપછી અવશ્ય ઉત્પન્ન થાય છે.

કહ્યું છે કે—હે પ્રભો ! સંમૂર્ચિમ મનુષ્યોના કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુદ્દર્ત વિરહકાળ કહ્યો છે.’

તથા નિરંતર ઉત્પન્ન થતા વિકલેન્દ્રિય-ઐર્ષ્યન્દ્રિય તેષ્ઠન્દ્રિય-ચૌરિન્દ્રિય તથા સંમૂર્ચિમ તિર્થંક પચેન્દ્રિય એ દરેકનો ઉત્પાદ આશ્રયી જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતમુદ્દર્ત વિરહકાળ છે.

ભગવાન્ આર્યશ્યામ મહારાજ પન્નવણા સૂત્રમાં કહે છે કે—હે પ્રભો ! ઐર્ષ્યન્દ્રિયનો કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતમુદ્દર્ત કહ્યો છે. એ પ્રમાણે તેષ્ઠન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને સંમૂર્ચિમ પચેન્દ્રિય તિર્થંક એ દરેકનો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતમુદ્દર્ત વિરહકાળ કહ્યો છે.’ ૫૭

આ પ્રમાણે જીવસ્થાનકોમાં અનેક જીવાશ્રિત ઉત્પત્તિ આશ્રયિ અંતર કહ્યું. હવે તેજ જીવસ્થાનકોમાં એક જીવાશ્રયી અંતરનું પ્રતિપાદન કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

તસવાયરસાહારણઅસન્નિઅપુમાણ જો ઠિઈકાલો ।

સો ઇયરાણ વિરહો एवं हरियेयराणं च ॥૫૮॥

ત્રસવાદરસાધારણાસંજ્યપુંસાં (નપુંસકાનાં)યઃ સ્થિતિકાલઃ ।

સ इतरेषां विह एवं हरितेरेषां च ॥૫૮॥

અર્થ—ત્રસ, બાદર, સાધારણ, અસન્નિ અને નપુંસકનો જે સ્થિતિકાળ તે ઇતર-સ્થાવ રાહિનો વિરહકાળ સમજવો. એ રીતે હરિત અને અહરિતના સંબંધમાં સમજવું.

ટીકાનુ—પૂર્વની ગાથાઓમાં અનેક જીવાશ્રયી અંતર કહ્યું છે. જેમકે દેવ અગર ન ગતિમાં ભવાંતરમાંથી કોઈ પણ જીવ આવી દેવ કે નરકરૂપે ઉત્પન્ન ન થાય તો કેટલો કા ઉત્પન્ન ન થાય ?

હવે પછી એક જીવાશ્રયી અંતર કહે છે. જેમકે-કોઈ એક જીવ ત્રસ કે બાહર છે, તે વધારે કેટલા કાળે સ્થાવરપણું કે સૂક્ષ્મપણું પ્રાપ્ત કરે ?

અહિં એનું સામાન્ય સ્વરૂપ એ છે કે એક ભેદનો જેટલો સ્થિતિકાળ હોય, તેટલો તેનો વિરૂદ્ધ ભેદનો વિરહકાળ હોય છે. જેમકે-સ્થાવર કે સૂક્ષ્મપણાનો વિરહકાળ કેટલો ? એટલે કે કોઈ એક જીવ કેટલાકાળે સ્થાવરપણું કે સૂક્ષ્મપણું પ્રાપ્ત કરે એનો નિર્ણય કરવો હોય ત્યારે તેના વિરૂદ્ધ ભેદ ત્રસ અને બાહરપણે ઉત્કૃષ્ટથી તે જીવ કેટલો કાળ રહે એ વિચારી નિર્ણય કરવો જોઈએ. એક જીવ વધારેમાં વધારે ત્રસપણામાં અને બાહરપણામાં જેટલો કાળ રહે, તેટલો સ્થાવર અને સૂક્ષ્મપણાનો અંતર કાળ ઘણાય. આજ હકીકત વિસ્તારથી કહે છે-

ત્રસ બાહર સાધારણ અસંજિ અને નપુંસક એ હરેકનો જેટલો સ્થિતિકાળ છે તેટલો અનુક્રમે તેઓના પ્રતિપક્ષ સ્થાવર સૂક્ષ્મ પ્રત્યેકશરીર સંજિ અને સ્ત્રી-પુરુષવેદનો ઉત્કૃષ્ટથી વિરહકાળ સમજવો.

જેમકે-સ્થાવરપણું છોડીને સ્થાવરપણું પ્રાપ્ત કરતાં કેટલો કાળ જાય ? તો કહે છે કે જઘન્ય અંતઃસૂક્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રસકાયનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલાક વર્ષ અધિક બે હજાર સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ જાય.

જઘન્યથી અંતઃસૂક્તની ભાવના આ પ્રમાણે-કોઈ એક જીવ સ્થાવરપણું છોડી અંતઃસૂક્ત આશુવાળા ત્રસમાં આવી સ્થાવરમાં જાય તે આશ્રયી જઘન્ય અંતઃસૂક્તકાળ ઘટે છે.

કોઈ જીવ ઉપરોક્ત કંઈક અધિક બે હજાર સાગરોપમ ત્રસમાં રહી મોક્ષમાં ન જાય તો પછી અવશ્ય સ્થાવરમાં જાય એ રીતે ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ ઘટે છે.

એ રીતે સૂક્ષ્મપણું પ્રાપ્ત કરતાં જઘન્ય અંતઃસૂક્ત અને ઉત્કૃષ્ટ બાહરનો સિત્તર કોડા-કોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કાયસ્થિતિકાળ અંતર છે.

તથા પ્રત્યેક શરીરપણાને છોડી સાધારણ શરીરમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી કાળાંતરે પ્રત્યેક શરીરપણું પ્રાપ્ત કરતા જઘન્ય અંતઃસૂક્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સાધારણનો અઢી પુદ્ગલ પરાવર્તન પ્રમાણ કાયસ્થિતિકાળ અંતર છે.

તથા સંજિપણું છોડી અસંજિમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી સંજિપણું પ્રાપ્ત કરતા જઘન્ય અંતઃસૂક્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અસંજિનો અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્તન કાયસ્થિતિ પ્રમાણ અંતરકાળ છે.

અહિં સૂક્ષ્મપણાનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર સિત્તરે કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ જણાવ્યું, પરંતુ સામાન્ય સૂક્ષ્મની અપેક્ષાએ તેટલું અંતર ઘટી શકતું નથી. આગળ આજ દ્વારની ગાં ૫૦ અને તેની ટીકામાં સામાન્ય બાહરની ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિ અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ બતાવી છે. એટલે સૂક્ષ્મનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર પણ અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી પ્રમાણ સંભવે, તેથી પૃથ્વીકાયાદિ કોષપણું વિવક્ષિત એક કાવમાં જ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિકનું અંતર વિચારીએ તો સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય જીવ સિત્તરે કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ બાહર પૃથ્વીકાય જીવની સ્વકાયસ્થિતિ પૂર્ણ કરી પુનઃ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયમાં આવે એ અપેક્ષાએ ઉકત અંતર ઘટી શકે. તદ્વ કવલિગમ્ય.

અહિં અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્તન પ્રમાણુ અસંજિનો જે કાયસ્થિતિકાળ લીધો છે, તે વનસ્પતિ આશ્રયી લીધો છે. કારણ કે સંજિ સિવાયના એકેન્દ્રિયાદિ સઘળા અસંજિ જ કહેવાય છે, તેથી તેનો ઉપરોક્ત વિરહકાળ ઘટી શકે છે.

તથા પુરુષવેદ અથવા સ્ત્રીવેદને પ્રાપ્ત કરતાં જઘન્ય અંતર્મુદ્ધૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ તે બંનેનું નપુંસકવેદનો અસંખ્ય પુદ્ગલપરાવર્તન પ્રમાણુ કાયસ્થિતિકાળ અંતર છે.

અહિં એટલું વિશેષ સમજવું કે પુરુષવેદના વિરહકાળનો વિચાર કરતાં સ્ત્રીવેદનો કાયસ્થિતિકાળ અધિક લેવો, અને સ્ત્રીવેદના વિરહકાળનો વિચાર કરતાં પુરુષવેદનો કાયસ્થિતિકાળ અધિક ગ્રહણ કરવો. અલ્પ હોવાથી ગાથામાં કહ્યો નથી. કારણ કે નપુંસકવેદના કાયસ્થિતિકાળની અપેક્ષાએ સ્ત્રીવેદનો પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક સો પદ્યોપમ પ્રમાણુ, અથવા પુરુષવેદનો કેટલાક વર્ષ અધિક શત પૃથક્ત્વ સાગરોપમ પ્રમાણુ કાયસ્થિતિકાળ અલ્પ જ છે. અથવા ગાથાના અંતે મૂકેલ એ શબ્દ અનુક્રાને સમુચ્ચાયક હોવાથીજ ઉપરોક્ત અધિક કાળ ગ્રહણ કર્યો છે એમ સમજવું.

આ પ્રમાણુ સ્થાવર સૂક્ષ્મ પ્રત્યેકશરીરી સંજિ અને સ્ત્રી-પુરુષવેદનું અંતર કહ્યું. હવે ત્રસ, બાદર, સાધારણ, અસંજિ અને નપુંસકવેદનું અંતર આ જ ગાથાના ત્રણ પદ્યથી કહે છે- સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, પ્રત્યેકશરીરી. સંજિ અને સ્ત્રી-પુરુષવેદ એ દરેકનો જે કાયસ્થિતિ કાળ છે તે અનુક્રમે ત્રસ બાદર સાધારણ અસંજિ અને નપુંસકનો વિરહકાળ સમજવો.

જેમકે ત્રસપણું છોડી સ્થાવરમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી ત્રસપણું પ્રાપ્ત કરતાં જઘન્ય અંતર્મુદ્ધૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થાવરનો આવાલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ સમયરાશિ પ્રમાણુ અસંખ્ય-પુદ્ગલ પરાવર્તનરૂપ કાયસ્થિતિ વિરહકાળ જણવો.

તથા બાદરભાવને છોડી સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી બાદરભાવને પ્રાપ્ત કરતા જઘન્ય અંતર્મુદ્ધૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સૂક્ષ્મનો અસંખ્યાતા લોકાકાશના પ્રદેશને પ્રતિસમય અપહાર કરવા વડે ઉત્પન્ન થયેલ અસંખ્યાતી ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી પ્રમાણુ કાયસ્થિતિ વિરહકાળ સમજવો.

નિગોદપણાને છોડી પ્રત્યેક શરીરીમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી કાળાંતરે નિગોદમાં ઉત્પન્ન થતા જઘન્ય અંતર્મુદ્ધૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક શરીરનો અસંખ્યાતી ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી પ્રમાણુ કાયસ્થિતિ વિરહકાળ સમજવો.

અસંજિપણાને છોડી સંજિમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી અસંજિપણું પ્રાપ્ત કરતા જઘન્ય અંતર્મુદ્ધૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સંજિપણાનો કેટલાક વર્ષ અધિક શત પૃથક્ત્વ સાગરોપમ કાયસ્થિતિ પ્રમાણુ અંતરકાળ છે.

નપુંસકપણાનો ત્યાગ કરી પુરુષ કે સ્ત્રીવેદમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી નપુંસકવેદને પ્રાપ્ત કરતા જઘન્ય અંતર્મુદ્ધૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદનો કાયસ્થિતિ પ્રમાણુ અંતરકાળ

છે. તેમાં સ્ત્રીવેદનો ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિકાળ પૂર્વકાટિ પૃથક્ત્વ અધિક સો પદ્યોપમ પ્રમાણે, અને પુરૂષવેદનો કાયસ્થિતિકાળ કંઈક અધિક થત પૃથક્ત્વ સામરોપમ પ્રમાણે સમજવો.

આ પ્રમાણે વનસ્પતિ અને અવનસ્પતિપણાનો પણ અંતરકાળ સમજવો જેમકે—વનસ્પતિપણું છોડી અન્ય અવનસ્પતિ—પૃથિવી આદિમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી વનસ્પતિપણું પ્રાપ્ત કરતા જઘન્ય અંતરુદ્ધૃત અને ઉત્કૃષ્ટ અવનસ્પતિપણાનો અસંખ્યાતિ ઉત્સર્ગિણી પ્રમાણ કાયસ્થિતિકાળ અંતરકાળ સમજવો.

તથા અવનસ્પતિપણાનો ત્યાગ કરી વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી અવનસ્પતિપણું પ્રાપ્ત કરતા જઘન્ય અંતરુદ્ધૃત અને ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાયનો અસંખ્યાતા પુરૂગદ પરાવર્તનરૂપ કાયસ્થિતિ અંતરકાળ સમજવો.

ગાથામાનો ચ શબ્દ નહિ વસ્તુનો સમુચ્ચય કરતો હોવાથી જઘન્ય અંતર અંતરુદ્ધૃત સમજવું.

આ પ્રમાણે પથેન્દ્રિયનો અંતરકાળ અપથેન્દ્રિયના કાયસ્થિતિકાળ પ્રમાણ અને અપથેન્દ્રિયનો અંતરકાળ પથેન્દ્રિયના કાયસ્થિતિકાળ પ્રમાણ સમજવો.

તથા મનુષ્યનો અમનુષ્ય કાયસ્થિતિ કાળ પ્રમાણ અને અમનુષ્યનો મનુષ્ય કાયસ્થિતિ કાળ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ અંતર કાળ સમજવો.

આ પ્રમાણે ઇંદ્રના પૂર્વાપરનો વિચાર કરી પોતાની મેળેજ અંતરકાળ કહેવો. જઘન્ય સર્વત્ર અંતરુદ્ધૃત વિરહકાળ સમજવો. ૫૮

આ રીતે મનુષ્ય સંબંધે જોકે જીવાશ્રિત અંતર કહીને હવે દેવગતિમાં અંતરકાળ કહે છે—

આર્શણં અમરસ્ય અંતરં હીણયં મુહુત્તંતો ।

આસહસારે અચ્ચુયણુત્તર દિગ માસ વાસ નવ ॥૫૯॥

આર્શનાત્ અમરસ્યાન્તરં હીનં મુહુત્તન્તિઃ ।

આસહસારાત્ આચ્ચુતાત્ આનુત્તરાન્ દિનાનિ માસાન્ વર્ષાણિ નવ ॥

અર્થ—ઇંદ્રના દેવલોક સુધીના દેવોનું જઘન્ય અંતર અંતરુદ્ધૃત છે. સહસારસુધીના, અચ્ચુતસુધીના અને અનુત્તરસુધીના દેવોનું અનુક્રમે નવ દિવસ, નવમાસ અને નવવર્ષનું અંતર છે.

ટીકાનુ—આ ગાથામાં ભવનપતિ આદિ દેવોમાંથી અચ્ચુત જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કેટલા કાળે ફરી ભવનપતિ આદિ દેવમાં ઉત્પન્ન થાય, તે કહે છે.

ભવનપતિથી આરંભી ઇંદ્રના દેવલોક સુધીના કેઈ પણ દેવ પોતાની દેવનિકાયમાંથી અચ્ચુત ફરી તે ભવનપતિ આદિમાં ઉત્પન્ન થાય તો તેનું જઘન્ય અંતર અંતરુદ્ધૃત છે.

આટલું જઘન્ય અંતર શી રીતે ઘટે ? તે સંબંધમાં કહે છે—ભવનપતિ, બ્યંતર, બ્યોતિષ્ક, સૌધર્મ અથવા ઇશાન કદપમાંથી કોઈ પણ દેવતા મરણ પામી ગર્ભાજ મત્સ્યાદિમાં ઉત્પન્ન થઈને સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો થયા પછી ત્યાં તીવ્ર ક્ષયોપશમના વશથી ઉત્પન્ન થયેલા બતિસ્મરણાદિવડે પૂર્વભવને અનુભવતો અથવા એવા જ પ્રકારના અન્ય કોઈ કારણવડે—કારણ કે જીવની શક્તિ અચિત્ત્ય છે—ધર્મના સંબંધવાળી શુભ ભાવના ભાવતો ઉત્પન્ન થયા પછી અંતર્મુદ્ધૂર્ત કાળે મરણ પામી ફરી તેજ પોતાની દેવનિકાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આવા કોઈ જીવ આશ્રયી જઘન્ય અંતર્મુદ્ધૂર્ત અંતરકાળ ઘટે છે.

કોઈ આત્મા અપર્યાપ્તાવસ્થામાં દેવગતિ યોગ્ય કર્મબંધ કરતો નથી. માટે પર્યાપ્તો અહંભુ કર્યો છે. પર્યાપ્તો થયા પછી એવાજ પ્રકારના ઉત્તમ નિમિત્તો મળ્યે શુભ ભાવના વશથી અંતર્મુદ્ધૂર્તમાંજ દેવગતિ યોગ્ય કર્મ બાંધી મરણ પામી ઇશાન દેવલોક પર્યંત ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

ઉત્કૃષ્ટ અંતર ભવનપતિ આદિમાંથી વ્યવી વનસ્પતિઆદિમાં જામણ કરતાં આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ અસંખ્ય પુદ્ગલપરાવર્તનકાળ છે. ઐવેયક સુધીના ઉત્કૃષ્ટ અંતરનો વિચાર હવે પછીની ગાથામાં આચાર્ય મહારાજ સ્વયમેવ કહેશે, અહિં તો પ્રસંગ-થીજ કહ્યો છે.

હવે સનત્કુમારાદિનું જઘન્ય અંતર કહે છે—સનત્કુમાર દેવલોકથી આરંભી સહસ્રાર દેવ-લોક સુધીના કોઈપણ દેવલોકમાંથી વ્યવી ફરી પોતાના તે જ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થતા દેવોનું જઘન્ય અંતર નવ દિવસનું છે.

ઇશાન દેવલોક સુધીમાં જવા યોગ્ય પરિણામ અંતર્મુદ્ધૂર્ત આયુવાળાને પણ થઈ શકે છે. પરંતુ સનત્કુમારથી સહસ્રાર સુધીમાં જવા યોગ્ય પરિણામ યોજામાં યોજા નવ દિવસના આયુવાળાનેજ થઈ શકે છે. કેમકે ઉપરના દેવલોકમાં જવાનો આધાર અનુક્રમે વિશુદ્ધ વિશુદ્ધ પરિણામ ઉપર છે. ચડતા ચડતા પરિણામનો આધાર વધારે વધારે મનની મજબુતાઈ ઉપર છે, અને મનની મજબુતાઈનો આધાર અનુક્રમે ઉમરના વધવા ઉપર છે. એટલે અસુક ઉમરવાળાનેજ અસુક હદ સુધીના વિશુદ્ધ પરિણામ થઈ શકે છે, અને તે દ્વારા તે તે યોગ્ય કર્મ બાંધી અસુક દેવલોકપર્યંત જઈ શકે છે. સનત્કુમારથી સહસ્રાર દેવલોક સુધીમાં ઉત્પન્ન થયા યોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામ નવ દિવસના આયુવાળાને થઈ શકે છે, કેમકે એટલા દિવસે તેનું મન એટલું મજબૂત થાય છે. તેથીજ નવ દિવસના આયુવાળા અતિ વિશુદ્ધ સ્વચ્છદિષ્ટનું સહસ્રાર દેવલોકપર્યંત ગમન સંભવે છે.

આનત કદપથી આરંભી અચ્યુત દેવલોક સુધીના દેવોમાંથી વ્યવી મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી આનતાદિ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવાનો જઘન્ય અંતરકાળ નવ માસ છે. આનત દેવલોકથી અચ્યુત દેવલોક સુધીમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય વિશિષ્ટ વિશિષ્ટતર પરિણામનો નવ માસના આયુવાળાને સંભવ છે. તેથીજ યોજામાં યોજા તેટલા આયુવાળો વિશિષ્ટ વિશિષ્ટતર પરિણામને યોગે આનતથી અચ્યુત દેવલોક સુધીમાં જવા યોગ્ય કર્મ ઉપાજન કરી ત્યાં જાય છે.

તથા પ્રથમ ઐવેયક સુધીના સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાન વળી શેષ ચાર અનુત્તર દેવ સુધીના દેવોમાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થઈ ફરી પોતાના તે જ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવાનું જઘન્ય અંતર નવ વર્ષ છે. પ્રકૃષ્ટ દ્રવ્ય અને ભાવ ચારિત્રની પ્રાપ્તિનો નવ વર્ષના આયુષાવાળાને સંભવ છે, તેથીજ તેવા આત્માનું અનુત્તરસુર પથેત ગમન સંભવે છે.

સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થઈ ફરી સર્વાર્થસિદ્ધમાં કોઈ જતા જ નથી પરંતુ મોક્ષમાંજ જાય છે, તેથી તેનું વર્જન કથું છે. ૫૬

હવે પૂવોક્ત સ્થાનોનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર કહે છે—

યાવરકાલુક્ષોસો સવ્વદ્દે વીયઓ ન ઉવવાઓ ।

દો અયરા વિજયાદિસુ નરણ્ણુ વિચાણુમાણેણં ॥૬૦॥

સ્થાવરકાલ ઉત્કૃષ્ટઃ સર્વાર્થે દ્વિતીયો નોપપાતઃ ।

દે અતરે વિજયાદિષુ નરકેષુ વિજાનીહિ અનુમાનેન ॥૬૦॥

અર્થ—નવમ ઐવેયક સુધીના સઘળા દેવોનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર સ્થાવરનો કાળ સમજવો. સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં બીજીવાર ઉપપાત થતો નથી. વિજયાદિ ચારમાં બે સાગરોપમ અંતરકાળ છે. અને નરકોમાં આ જ અનુમાનવડે અંતરકાળ સમજવો.

ટીકાનુ—અવનપતિથી આરંભી નવમ ઐવેયક સુધીના સઘળા દેવોમાંથી ચ્યવી ફરી પોતાની તેજ દેવનિકાયમાં ઉત્પત્તિનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર સ્થાવરની સ્વકાયસ્થિતિ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ સમયરાશિપ્રમાણ અસંખ્યેય પુણ્યલપરાવર્તનરૂપ કાળ સમજવો.

સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનના દેવો ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થઈ તેજ ભવમાં મોક્ષમાં જાય છે. કારણકે તેઓ સઘળા એકાવતારી છે. તેથી તેઓ ફરી તેમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. જોટલે તેઓમાં જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ કંઈપણ અંતર નથી માટે કહ્યું નથી.

તથા વિજય વૈજયંત જયંત અને અપરાજિત એ ચાર અનુત્તર દેવોમાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થઈ વિજયાદિ દેવોમાં ઉત્પત્તિનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર બે સાગરોપમ છે. વિજયાદિમાંથી ચ્યવી ફરી વિજયાદિમાં ઉત્પન્ન થાય તો મનુષ્ય અને સૌધર્મોદિ દેવભવોમાં ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમ કાળ નિર્ગમન કરી ઉત્પન્ન થાય છે

જીવાસિગમ સૂત્રમાં તો અવનપતિથી આરંભી સહસ્રાર દેવલોક સુધીના દેવોમાં જઘન્ય અંતર અંતરુદ્ધૃત કહ્યું છે અને આનંતકલ્પથી આરંભી સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાન વળી શેષ

૧ વિજયાદિમાંથી ચ્યવેલો આત્મા નરક કે તિર્થંચમા ઉત્પન્ન થતો નથી. વધારેમાં વધારે બે સાગરોપમ કાળ મનુષ્ય અને સૌધર્મોદિ દેવ ભવોમાં ગુમાવી વિજયાદિમાં ઉત્પન્ન થઈ મોક્ષમાં જાય છે. વિજયાદિમાં ગયેલો ફરી વિજયાદિમાં જાયજ એવો કંઈ નિયમ નથી. મોક્ષમાં ન જાય અને વિજયાદિમાં જાય તો ઉપરોક્ત ઉત્કૃષ્ટ અંતર સંભવે છે.

વિજયાદિ ચાર વિમાન સુધીના દેવોમાં વર્ષપૃથક્ત્વ કહ્યું છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ અંતર ઐવેયક સુધીના દેવોમાં વનસ્પતિનો અસંખ્યપુદ્ગલ પરાવર્તનરૂપ કાળ અને વિજયાદિ ચારમાં સંખ્યાતા સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ કહ્યો છે.

તે અંશના પાઠનો અર્થ આ પ્રમાણે—‘સવનપતિથી આરંભી સહસાર સુધીના દેવપુરુષેત્ત્વ જલ્દન્ય અંતર અંતરુદ્ધર્ત છે, ઉત્કૃષ્ટ અંતર વનસ્પતિનો કાયસ્થિતિકાળ છે. હે પ્રભો ! આનંદદેવ પુરુષોમાં કેટલું અંતર છે ? હે ગૌતમ ! જલ્દન્ય વર્ષપૃથક્ત્વ, અને ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિનો કાયસ્થિતિકાળ છે. એ પ્રમાણે ઐવેયક દેવોમાં પણ છે. અતુતરૌપપાતિક દેવોમાં જલ્દન્ય અંતર વર્ષપૃથક્ત્વ, અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા સાગરોપમ છે’ તત્ત્વ કેવળી મહારાજ બ્રહ્મ.

નરકોમાં પણ આજ અનુમાન વડે જલ્દન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર સમજવું. એટલે કે કોઈ પણ નરકમાંથી ચ્યવી ફરી તે તે નરકમાં ઉત્પત્તિનું જલ્દન્ય અંતર અંતરુદ્ધર્ત છે. અંતરુદ્ધર્તના આશુવાળો કોઈ સઠિલપ્ટ પરિણામને યોગે નરકયોગ્ય કર્મ ઉપાર્જન કરી નરકમાં જાય છે. જેમ અંતરુદ્ધર્તના આશુવાળો તંદુલીયોમચ્છ સાતમી નરકમાં જાય છે. ઉત્કૃષ્ટ અંતર સ્થાવરનો અસંખ્યાતા પુદ્ગલ પરાવર્તનરૂપ કાયસ્થિતિકાળ છે. ઉત્કૃષ્ટથી એટલો કાળ વનસ્પતિ આદિમાં રખડી તે તે નરકમાં જઈ શકે છે. ૬૦

હવે શુશ્વસ્થાનકોમાં એક શુવાશ્રિત અંતરનો વિચાર કરે છે—

પલિયાસંલ્લો સાસાયણંતરં સેસયાણ અંતમુદ્ધૂ ।
મિચ્છાત્વસ્ય વે છસટ્ટી ઇયરાણં પોગ્ગલદ્ધંતો ॥૬૧॥

પલ્યાસંલ્લયઃ સાસાદનસ્યાન્તરં શ્રેષ્ઠકાનામન્તર્મુદ્ધર્ષય ।
મિધ્યાત્વસ્ય વે વટ્પટ્ટી હતરેવાં પુલ્ગલાદ્ધાન્તઃ ॥૬૧॥

અર્થ—સાસ્વાદનનું જલ્દન્ય અંતર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ, અને શેષ શુશ્વસ્થાન-કોટું અંતરુદ્ધર્ત કાળ છે. તથા મિધ્યાત્વનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર એ છાસક સાગરોપમ, અને શેષ શુશ્વસ્થાનકોટું કંઈક ન્યૂન અર્થ પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળ છે.

ટીકાનું—કોઈપણ શુશ્વસ્થાનકેથી પડી ફરી તે તે શુશ્વસ્થાનક જોછામાં જોછા કે વધારેમાં વધારે કેટલા કાળે પ્રાપ્ત કરે તે કહે છે.

સાસ્વાદનભાવનું જલ્દન્ય અંતર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે. એટલે કે કોઈ આત્મા સાસ્વાદનભાવને અનુભવી ત્યાંથી પડી ફરી સાસ્વાદનભાવને પ્રાપ્ત કરે તો અવશ્ય જલ્દન્યથી પણ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમો ભાગ પ્રમાણ કાળ ગયે છતેજ પ્રાપ્ત કરે છે, પહેલા નહિ.

આ પ્રમાણે કેમ બાળી શકાય ? એમ પૂછતા હો તો કહે છે—ઔપશમિક સત્યકૃત્વ પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી અનંતાપુષિ કષાયના ઉદયથી પડીનેજ સાસ્વાદનભાવને પ્રાપ્ત કરે છે, ઉપશમ-

સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા વિના કોઈ જીવ સાત્ત્વાદને જઈ શકતો નથી. સાત્ત્વાદનેથી પડી મિથ્યાત્વે જઈ ફરીવાર ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ થાય તો મોહનીયની છબીસ પ્રકૃતિની સત્તા થયા પછી યથાપ્રવૃત્તિ આદિ ત્રણ કરણ કરવા પૂર્વક પ્રાપ્ત થાય છે. મોહનીયની છબીસની સત્તા મિશ્ર અને સમ્યક્ત્વપુર્ણ ઉવેલે ત્યારે થાય છે. અને તે બંનેની ઉદ્ધવના પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળે થાય છે. તેથી પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા કાળે સમ્યક્ત્વ અને મિશ્રમોહનીય ઉવેલી છબીસની સત્તાવાળો થઈ તરતજ ત્રણ કરણ કરવા પૂર્વક ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે અને ત્યાંથી પડી સાત્ત્વાદને આવે તો તે આશ્રયી સાત્ત્વાદનું જઘન્ય અંતર પલ્લોપમનો અસંખ્યાતમા ભાગ ઘટે છે.

શેષ મિથ્યાદષ્ટિ, સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ, અવિરતિસમ્યદષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, ઉપ-શમશ્રેણિ સંબંધી અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિ બાહરસંપરાય, સૂક્ષ્મસંપરાય, અને ઉપશાંતમોહ એ ગુણસ્થાનકોનું જઘન્ય અંતર અતમુહૂર્ત છે. તે આ પ્રમાણે—

મિથ્યાદષ્ટિ આદિ પોતપોતાના તે તે ગુણસ્થાનકને છોડી અન્ય ગુણસ્થાનકે જઈ ફરી પોતપોતાના તે તે ગુણસ્થાનકને જઘન્યથી અતમુહૂર્ત કાળ ગયા પછી પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

પ્રશ્ન—ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિનો માત્ર અતમુહૂર્ત અંતરકાળ શી રીતે? કારણ કે દરેક ગુણસ્થાનકનો અંતર-અંતરમુહૂર્તનો કાળ છે. આઠમેથી દરેક ગુણસ્થાનકે અંતર અંતરમુહૂર્ત રહી અગીયારમે જાય ત્યાં પણ અંતરમુહૂર્ત રહે, ત્યાંથી પડી અનુક્રમે સાતમે છઠે આવી અંતમુહૂર્ત પછી શ્રેણિપર આરૂઢ થાય ત્યારે અપૂર્વકરણાદિને સ્પર્શે છે, એટલે કાળ વધારે થાય, અંતમુહૂર્ત કેમ?

ઉત્તર—ઉપશમશ્રેણિનો સંપૂર્ણ કાળ પણ અંતમુહૂર્ત છે. ઉપશમશ્રેણિથી પડ્યા બાદ કોઈક આત્મા ફરી પણ અંતમુહૂર્ત પછી ઉપશમશ્રેણિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકને સ્પર્શે છે. તેથી જઘન્ય અંતમુહૂર્ત અંતર ઘટે છે. આ અંતમુહૂર્તના અસંખ્યાત ભેદ છે. તેથી અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકાદિની પછી અનિવૃત્તિબાહર અને સૂક્ષ્મસંપરાયાદિ દરેક ગુણસ્થાનકોમાં અંતર અંતરમુહૂર્ત રહેવા છતાં, અને શ્રેણિપરથી પડ્યા પછી અંતમુહૂર્ત જવા બાદ અંતર અંતમુહૂર્તકાળ પ્રમાણ ત્રણ કરણ કરીને

૧ કોઈ આત્માએ મિથ્યાત્વે ત્રણ કરણ કરી ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી. પડી, સાત્ત્વાદને સ્પર્શે, પહેલે આવે. ત્યાં અતમુહૂર્ત રહી, ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી, ઉપરના ગુણસ્થાનકે જઈ અંતમુહૂર્તમાર્ગ શ્રેણિનું ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી ઉપશમશ્રેણિપર આરૂઢ થાય. ત્યારપછી શ્રેણિથી પડી અંતમુહૂર્તમાર્ગ સાત્ત્વાદને સ્પર્શે શકે છે, અને આ રીતે સાત્ત્વાદનની સ્પર્શનાનું જઘન્ય અંતર અંતમુહૂર્ત પણ સંભવે છે, તો પછી તે આદિ કેમ ન કહ્યું? એ શંકા થઈ શકે તેમ છે તેના ઉત્તરમાં સમજાવું કે જહન્ય અલ્પ સંખ્યાને તેમ થતું હોવાથી તેટલું અંતર સંભવે છે, છતાં વિવક્ષ્યું નથી.

૨ પહેલે ગુણસ્થાનકથી ચોથે પાંચમે જઈ પડી પહેલે આવી વળી અંતમુહૂર્ત કાળે ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી ચોથે પાંચમે જઈ શકે છે, અને છઠું સાતમું તો પ્રત્યેક અંતમુહૂર્તે જલ્દવાયા જ કરે છે, એટલે તેઓનું પણ અંતમુહૂર્ત અંતર સંભવે છે.

વિવક્ષિત અપૂર્વકરણાદિ શુભુસ્થાનકને સ્પર્શ કરવા છતાં અંતર વિચારીએ તો અંતઃસુંદરતા થાય છે, અધિક નહિ. કેમકે શુભુસ્થાનકનું અંતઃસુંદરતા નાનું છે, અને અંતરકાળનું મોટું છે એટલે કંઈ વિરોધ નથી.

શંકા-અંતરકાળ કહેવાના પ્રસંગે ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિની વિવક્ષા કેમ કરી ? ક્ષપકશ્રેણિના પશુ કેમ ન લીધા ?

ઉત્તર-ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિ શુભુસ્થાનકેથી પડવાનો અભાવ હોવાથી ફરી તે શુભુસ્થાનકો પ્રાપ્ત થતા નથી, માટે ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિ શુભુસ્થાનકોના અંતરનો અભાવ છે. અને આ જ હેતુથી ક્ષીણમોહ સયોગિકેવળિ અને અયોગિકેવળિ શુભુસ્થાનના અંતરનો પણ વિચાર કર્યો નથી. કેમકે તે દરેક શુભુસ્થાનક એકવારજ પ્રાપ્ત થાય છે.

વળી અહિં એમ પણ પ્રશ્ન થાય કે-અંતરકાળમાં બે વાર ઉપશમશ્રેણિ કેમ લીધી ? ત્યારે કહે છે કે-એક વાર ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરી તેજ ભવમાં બીજી વાર ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરતો નથી. કારણ કે એક ભવમાં સૂત્રના અભિપ્રાયે બંને શ્રેણિની પ્રાપ્તિનો અસંભવ છે.

કલ્પસામ્યમાં કહ્યું છે કે-‘બે શ્રેણિમાંથી એક વિના એક ભવમાં દેશવિરતિ સર્વવિરતિ આદિ સઘળા ભાવો પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રેણિ બેમાંથી એકજ કાં તો ઉપશમશ્રેણિ કાં તો ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત થાય છે.’^૧ માટે બંને વાર અપૂર્વકરણાદિ શુભુસ્થાનકો ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત વિવક્ષ્યા છે.

હવે ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ કહે છે-મિથ્યાદષ્ટિ શુભુસ્થાનકેથી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ શુભુસ્થાનકે જઈ ત્યાંથી પહીં ફરી મિથ્યાત્વ શુભુસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે તો તેનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર એકસો બત્રીસ સાગરોપમ છે.

એકસો બત્રીસ સાગરોપમ અંતર શી રીતે થાય ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે-કોઈ એક મિથ્યાદષ્ટિ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી છાસક સાગરોપમ પર્યંત સમ્યક્ત્વ ચુકત રહી શકે છે. ત્યારપછી વચમાં અંતઃસુંદરતા કાળ મિથ્યાદષ્ટિ શુભુસ્થાનકને સ્પર્શી ફરી ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી છાસક સાગરોપમ પર્યંત તેના અનુભવ કરે છે. આ પ્રમાણે એક સો બત્રીસ સાગરોપમ પછી કોઈક મહાત્મા મોક્ષસ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે, અથવા અધ-અ કોઈ આત્મા મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. તેમાં જે મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરે છે, તેને મિથ્યાત્વથી ઉપરના શુભુસ્થાનકે થઈ ફરી મિથ્યાત્વ શુભુસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરતા ઉપરોક્ત ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ વટે છે.

૧ ઉપરોક્ત અભિપ્રાય સૂત્રકારનો છે, કર્મઅંશકારનો નહિ કર્મઅંશકારના મતે તો એક ભવમાં ઉપશમ અને ક્ષપક એમ બે શ્રેણિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. એટલે ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પહીં અંતઃસુંદરતાકળે ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરે અને અપૂર્વકરણાદિ શુભુસ્થાનકોને સ્પર્શે તો પણ અંતઃસુંદરતા પ્રમાણુ વિરહકાળને વાધો આપતો નથી.

અહિં સઘળો મળી અંતર્મુદ્ધર્ત્ત અધિક એકસો બત્રીસ સાગરોપમ વિરહેકાળ થાય છે, તો ગાથામાં પરિપૂર્ણ એકસો બત્રીસ સાગરોપમ 'કેમ લીધાર' ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે અંતર્મુદ્ધર્ત્ત એ અદ્ય કાળ હોવાથી વિવક્ષા કરી નથી, માટે, કંઈ દોષ નથી.

તથા ઇતર સાસ્વાદન શુભસ્થાનકથી આરંભી ઉપશાંતિચોડ સુધીના દરેક શુભસ્થાનકને ફરી પ્રાપ્ત કરવાનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ કંઈક ન્યૂન અર્ધ પુરૂગલ પરાવર્તન છે. કારણ કે સાસ્વાદનાદિ કોઈપણ શુભસ્થાનકેથી પડી પહેલે શુભસ્થાનકે આવનાર આત્મા ત્યાં વધારેમાં વધારે કંઈક ન્યૂન અર્ધ પુરૂગલ પરાવર્તન પર્યંત રહે છે ત્યાર પછી અવરથ ઉપરના શુભસ્થાનકે જાય છે, તેથી તેટલું જ ઉત્કૃષ્ટ અંતર છે ૬૧

આ પ્રમાણે એક જવાશ્રિત શુભસ્થાનકોમાં અંતરકાળ કહ્યો. હવે અનેક જવાશ્રિત કહે છે—

વાસપુહુત્ત ઉવસામગાણ વિરહો છમાસ સ્વગાણં ।

નાનાજીવસુ સાસાણમીસાણં પહ્લસંઘંસો ॥ ૬૨ ॥

વર્ષપૃથક્ત્વં ઉપશમકાનાં વિરહઃ પદ્ માસાઃ ક્ષપકાનામ્ ।

નાનાજીવેષુ સાસાદનમિશ્રયોઃ પલ્યાસંઘ્યાંશઃ ॥ ૬૨ ॥

અર્થ—ઉપશમક—અપૂર્વકરણાદિ શુભસ્થાનકોત્તર અનેક જીવને આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ અંતર વર્ષ પૃથક્ત્વ, ક્ષપક અપૂર્વકરણાદિત્તું છ માસ, અને સાસ્વાદન તથા મિશ્રતું પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે.

ટીકાનુ—ઉપરની ગાથામાં એક જવાશ્રિત શુભસ્થાનકનો અંતરકાળ કહ્યો છે, આ ગાથામાં અનેક જવાશ્રિત કહે છે. એટલે કે અયોગિ આદિ શુભસ્થાનકને કોઈપણ જીવ પ્રાપ્ત ન કરે તો કેટલો કાળ પ્રાપ્ત ન કરે તે કહે છે—

ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણથી આરંભી ઉપશાંતિચોડ સુધીનાં કોઈપણ શુભસ્થાનકત્તું અનેક જીવો આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ અંતર વર્ષ પૃથક્ત્વ છે. તાત્પર્ય એ છે કે—આ જગતમાં ઉપરોક્ત આર શુભસ્થાનકમાં કોઈપણ જીવો સર્વવા ન હોય તો વર્ષ પૃથક્ત્વ પર્યંત હોતા નથી ત્યારપછી કોઈને કોઈ જીવ તે શુભસ્થાનકને અવરથ પ્રાપ્ત કરે છે

૨ અહિં ત્રીજી શુભસ્થાનકના અંતર્મુદ્ધર્ત્ત માટે શંકા કરી પગનું પડેલી વારનો હાસક સાગરોપમ-કાળ પૂરવા બાવીસ બત્રીસ સાગરોપમના આકેખે તથ્યવાર અમ્બુત દેવલેકમા જન્ય. અને બીજી વારનો હાસક સાગરોપમ કાળ પૂર્ણ કરવા તેત્રીસ તેત્રીસ સાગરોપમને આકેખે જે વાર દિવ્યધાદિમાં જન્ય, તેમાં અમ્બુત અને વિજયાદિમાં જતા આવતા વચ્ચા મનુષ્ય ભવના આયુષ્યના કાળમાટે કેમ શંકા ન કરી એવો પ્રશ્ન થાય તેના જવાબમાં પણ એમજ લાગે છે કે તે તે ભવના આયુષ્યના કાળની પણ વિવક્ષા કરી નથી, એકસો બત્રીસ સાગરોપમ ઉપરનો એ બધોકાળ લેવાનોજ છે, કારણ કે દાસોપ-શમિક સમ્પદ્યવનો એકસો બત્રીસ સાગરોપમ કાળ જતાવનાં વચમાં ચતા મનુષ્યભવનો કાળ લીધાજ છે, તેથી અહિં અંતરકાળમાં પણ તે કાળ લેવો જોઈએ, એમ લાગે છે.

ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણથી આરંભી ક્ષીણમેહ સુધીના કોઈ પણ શુભસ્થાનકને અને ઉપલક્ષણથી અયોગિકેવળિ શુભસ્થાનકને કોઈપણ જીવો પ્રાપ્ત ન કરે તો છ માસ પર્યંત પ્રાપ્ત કરતા નથી, ત્યારપછી કોઈ ને કોઈ જીવ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. વધારેમાં વધારે છ માસ પર્યંતજ સંપૂર્ણ જીવલોકની અંદર ઉપરોક્ત શુભસ્થાનકોમાં કોઈ પણ જીવ હોતો નથી.

સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ દરેક શુભસ્થાનકનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. કોઈ કાળે સંપૂર્ણ લોકમાં પણ પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ પર્યંત સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ શુભસ્થાનકે કોઈ પણ જીવો હોતા નથી, ત્યારપછી અવશ્ય તે શુભસ્થાનકે આવે છે.

મિથ્યાદષ્ટિ, અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, અને સયોગિકેવળિ એ છ શુભસ્થાનકે હમેશાં જીવો હોય છે તેથી તેનું અંતર નથી, માટે કહ્યું નથી. ૬૨

હવે ચતુર્થોદ્ધિ શુભસ્થાનકોને ઉત્કૃષ્ટથી કેટલે અંતરે પ્રાપ્ત કરે તે કહે છે—

સમ્માઈ તિન્નિ ગુણા કમસો સગચોદ્ધપન્નરદિનાણિ ।

હમ્માસ અજોગિત્તં ન કોવિ પઢિવજ્જણ સયયં ॥૬૩॥

સમ્યક્ત્વાદીનિ ત્રીણિ ગુણાનિ ક્રમશઃ સમ્પત્તુર્દશપંચદશદિનાનિ ।

પદ્દમાસમયોગિત્વં ન કોઽપિ પ્રતિપદ્યતે સતતમ્ ॥૬૩॥

અર્થ—સમ્યક્ત્વાદિ ત્રણ શુભસ્થાનકને અનુક્રમે સાત ચૌદ અને પંદર દિવસ પર્યંત, અને અયોગિપણુને છમાસ પર્યંત ઉત્કૃષ્ટથી કોઈ પ્રાપ્ત કરતા નથી.

ટીકાનુ૦—અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ત્રણ શુભસ્થાનકે જીવો નિરંતર હોય છે, એટલે

૧ અર્ધિ ગાથામાં ‘તિન્નિ’ પદથી ત્રણ શુભસ્થાનક લીધાં છે, પરંતુ સર્વવિરતિમાં છઠ્ઠા સાતમા એ બંનેનો સમાવેશ થઇ જાય છે, એટલે ચાર લેવામાં પણ હરકન નથી. સયોગિકેવળિ માટે કેમ ન કહ્યું ? એમ શંકા થાય પણ ક્ષપકશ્રેણિનો વિરહકાળ છ માસનો કહ્યો છે, છ માસ પછી તો અવશ્ય ક્ષપક શ્રેણિમાં કોઈ ને કોઈ જીવ હોય જ. ક્ષપકશ્રેણિનો કાળ અંતર્સૂક્તનો હોવાથી ત્યારપછી તેઓ તેરમે જવાનાજ. એટલે તેરમા શુભસ્થાનકને કોઈ પ્રાપ્ત ન કરે તો છ માસ પર્યંત પ્રાપ્ત કરતા નથી ત્યારપછી અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે, તે અર્થાત્ સમ્યક થાય છે. તથા પહેલા શુભસ્થાનકનું ઉત્કૃષ્ટ પલ્લોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અંતર છે, કારણ કે સાસ્વાદનેથી પડી અવશ્ય મિથ્યાત્વે જાય છે, અને સાસ્વાદનનું ઉત્કૃષ્ટ તેટલુંજ અંતર છે. મૂળટીકામાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે, પરંતુ ત્રીજા શુભસ્થાનક—આદિથી પણ મિથ્યાત્વે જાય છે તેમજ અન્યત્ર મિથ્યાત્વના અવક્રાંતવ્યવધનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર સાત દિવસ કહ્યું છે એટલે મિથ્યાત્વ શુભસ્થાનકનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર સાત દિવસનું આવે, માટે વિચારણીય છે. દરેક શુભસ્થાનકનું જનન્ય અંતર એક સમય છે, એક સમય બાદ કોઈ ને કોઈ જીવ તે તે શુભસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

તેનો અંતર કાળ કહ્યો નથી. પરંતુ અન્ય જીવો તે ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત ન કરે તો વધારેમાં વધારે ઠેકઠો કાળ પ્રાપ્ત ન કરે તે કહે છે—

કોઈ કાળે અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ એ ત્રણ ગુણસ્થાનકને અનુક્રમે સાત ચૌદ અને પંદર દિવસ પર્થત નિરંતર કોઈપણ જીવો પ્રાપ્ત કરતા નથી. ઓટલે કે-કોઈ કાળે એક જીવ અને કે સંપૂર્ણ જીવલોકમાં અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકને કોઈ પણ જીવો પ્રાપ્ત ન કરે તો ઉત્કૃષ્ઠથી સાત દિવસ પર્થત પ્રાપ્ત કરતા નથી. ત્યારપછી અવશ્ય કોઈને કોઈ જીવ પ્રાપ્ત કરે છે.

એ રીતે દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકને ચૌદ દિવસ પર્થત, અને સર્વવિરતિ ગુણસ્થાનકને પંદર દિવસ પર્થત પ્રાપ્ત કરતા નથી. અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકને છમાસ પર્થત કોઈપણ જીવ પ્રાપ્ત કરતા નથી ત્યારપછી અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. ૬૩

આ રીતે અંતરદાર કહ્યું. હવે બાગદાર કહેવાનો અવસર છે. તે દાર અદ્યખડુત્વ-દારની અંદર સમાઈ જાય છે. કારણ કે અમુક જીવો અમુક કરતાં સંખ્યાત અસંખ્યાત કે અનંતગુણ કહે ત્યારે પૂર્વના જીવો સંખ્યાતમા અસંખ્યાતમા કે અનંતમા ભાગે ઘટે છે, ઓટલે જીવ કહ્યું નથી. હવે બાવદાર કહે છે—

સમ્માહ ચતસુ તિય ચઠ ડવસમસુવસંતયાણ ચઠ પંચ ।
ચઠ લીળાઅપુવ્વાણં તિન્નિ ડ માવાવસેસાણં ॥૬૪॥

સમ્યક્તાદિષુ ચતુર્ણુ ત્રયશ્ચત્વારઃ ઉપશ્ચમકોપશાન્તાનાં ચત્વારઃ પચ્ચ ।
ચત્વારઃ ક્ષીણાપૂર્વયોઃ ત્રયસ્તુ માવા અવશેષાણાય ॥૬૪॥

અર્થ—અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ આદિ ચાર ગુણસ્થાનકોમાં ત્રણ અથવા ચાર ભાવો હોય છે, ઉપશ્ચમક અને ઉપશાંતમોહમાં ચાર અથવા પાંચ ભાવો, ક્ષીણમોહ અને અપૂર્વકરણે ચાર, અને શેષ ગુણસ્થાનકોમાં ત્રણ ભાવો હોય છે.

ટીકાસુ—અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિથી આરંભી અર્પમત્તસુધીના ચાર ગુણસ્થાનકોમાં ત્રણ અથવા ચાર ભાવો હોય છે. તેમાં ત્રણ હોય તો ઔદયિક, ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક એ ત્રણ હોય છે. અને ચાર હોય તો પૂર્વોક્ત ત્રણ સાથે ક્ષાયિક અથવા ઔપશમિક બેકંઠાં ચાર ભાવો થાય છે.

તેમાં મતુખ્યગતિ આદિ ગતિ, વેદ, કથા, આહારકત્વ, અવિરતિત્વ, લેશ્યા ઇત્યાદિ ઔદયિક ભાવે હોય છે. ભગ્યત્વ અને જીવત્વ પારિણામિક ભાવે હોય છે, મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાન, અક્ષુર્દર્શનાદિ દર્શન, ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ અને ઢાનાદિ લગ્નિ પચ્ચ ઇત્યાદિ ક્ષાયોપશમિકભાવે હોય છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ક્ષાયિકભાવે, અને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ ઉપશ્ચમકભાવે હોય છે.

અહિં એટલું સમજવું કે જ્યારે ત્રણ ભાવો વિવક્ષીએ ત્યારે સમ્યક્ત્વ ક્ષાયોપશમિક લેવું, અને ક્ષાયિક અથવા ઔપશમિક સહિત ચાર ભાવ વિવક્ષીએ ત્યારે સમ્યક્ત્વ ક્ષાયિક અથવા ઔપશમિક લેવું.

ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણ અતિવૃત્તિબાદર સંપરાય અને સૂક્ષ્મસંપરાય તથા ઉપશાત્તમોહ એ ચાર ગુણસ્થાનકે ચાર અથવા પાંચ ભાવો હોય છે. તેમા ચાર હોય ત્યારે ઔદયિક ઔપશમિક પારિણામિક અને ક્ષાયોપશમિક એ ચાર હોય છે.

તેમાં મનુબ્યગતિ વેદ કષાય દેશ્યા આદિ ઔદયિકભાવે, જીવત્વ ભવત્વ પારિણામિક-ભાવે, ઉપશમ સમ્યક્ત્વ ઉપશમભાવે, અને જ્ઞાન દર્શન અને દાનાદિ લબ્ધિ આદિ ક્ષાયોપશમિક ભાવે હોય છે.

માત્ર દશમા અને અગીઆરમા ગુણસ્થાનકે ઔદયિકભાવે વેદ અને કષાયો ન કહેવા. કારણ કે નવમા ગુણસ્થાનકે ઉપશમી ગયેલા હોવાથી ઉદયમાં હોતા નથી. ક્ષાયોપશમિક ભાવે વેદક સમ્યક્ત્વ ન કહેવું, કારણ કે તે ચોથાથી સાતમા સુધીજ હોય છે. અને ઉપશમ-ભાવે ઉપશમ ચારિત્ર વધારે કહેવું.

જ્યારે ક્ષાયિક સમ્યક્દષ્ટિ ઉપશમશ્રેણિ પર આરૂઢ થાય ત્યારે ક્ષાયિક ભાવે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને ઉપશમભાવે ઉપશમ ભાવનું ચારિત્ર હોય છે, અને શેષ ત્રણ ભાવે ઉપર કલ્પા પ્રમાણે હોય છે

તથા ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિબાદરસંપરાય, સૂક્ષ્મસંપરાય, અને ક્ષીણ-મોહ એ ગુણસ્થાનકે ચારજ ભાવો હોય છે, કારણ કે ક્ષપકશ્રેણિમાં ઔપશમિકભાવનો અભાવ છે.

શેષ મિથ્યાદષ્ટિ. સાસ્વાદન સમ્યક્દષ્ટિ, સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ, સયોગિ કેવળિ, અને અયોગિ કેવળિ, એ ગુણસ્થાનકોમાં ત્રણ ભાવોજ હોય છે.

મિથ્યાદષ્ટિ સાસાદન અને મિથ્યદષ્ટિને આ પ્રમાણે ત્રણ ભાવો હોય છે-ઔદયિક પારિણામિક અને ક્ષાયોપશમિક. તેમાં ગતિ ભતિ દેશ્યા વેદ કષાય વિગેરે ઔદયિક ભાવે હોય છે. જીવત્વ અને ભવત્વ એ પારિણામિક ભાવે હોય છે, અને કેટલાક મિથ્યાદષ્ટિ જીવોને જીવત્વ અને અભવત્વ પારિણામિક ભાવે હોય છે અને મતિ અજ્ઞાન આદિ ત્રણ અજ્ઞાન ચક્ષુ-દર્શનાદિ ત્રણ દર્શન અને દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ ક્ષાયોપશમિક ભાવે હોય છે.

સયોગિ કેવળિ અને અયોગિકેવળિમાં આ પ્રમાણે ત્રણ ભાવો હોય છે-ઔદયિક

૧ અગિયારમે ગુણસ્થાનકે ચારિત્ર મોહનીયની દરેક પ્રકૃતિઓ પૂર્ણ પછે ઉપશમી ગયેલ હોવાથી ઉપશમ ભાવનું ચારિત્ર હોય છે, પરંતુ દશમા ગુણસ્થાનકે સૂક્ષ્મ લોભનો ઉદય હોવાથી ઉપશમ ભાવનું ચારિત્ર હોતું નથી પરંતુ ક્ષયોપશમભાવનું હોય છે, છતાં અહિં ઉપશમભાવનું લીધું છે તે અપૂર્ણને પૂર્ણ માની લીધું છે. કારણકે ચારિત્ર મોહનીયની વીર્ય પ્રકૃતિઓ ઉપશમી ગયેલી છે. લોભનો પણ ધક્કો ભાગ ઉપશમી ગયેલો છે, માત્ર અલ્પ અશન બાકી છે. એટલે તેને પૂર્ણ માની લેવામા કંઈ હરકત નથી.

પારિણામિક અને ક્ષાયિક. તેમાં મનુષ્યગતિ આદિ ઔદાયિક ભાવે, ભયંત્રત્વ અને જીવત્વ પારિણામિક ભાવે, કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ચારિત્ર અને પૂર્ણ જ્ઞાનાદિ પાંચ લઘ્વિકાઓ સર્વ ક્ષાયિકભાવે હોય છે.

સિદ્ધ ભગવાનને ક્ષાયિક અને પારિણામિક બંને જીવના સ્વરૂપ રૂપ ભાવો હોય છે. તેમાં કેવળજ્ઞાનાદિ ક્ષાયિકભાવે અને જીવત્વ પારિણામિક ભાવે હોય છે, બંને પશુ સમજી લેવું.

આ પ્રમાણે શુદ્ધસ્થાનકોમાં ભાવો વિચાર્યો. તેને અનુસરી જીવસ્થાનકોમાં પણ પોતાની મેળે વિચારી લેવા.

તેમાં શરૂઆતના બાર જીવસ્થાનકોમાં ઔદાયિક ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક બંને ત્રણ ભાવો હોય છે. આ સઘળા જીવસ્થાનકોમાં પહેલું જ શુદ્ધસ્થાનક હોય છે. માત્ર કરણ અપર્યાપ્ત બાદર બેકેન્દ્રિય બેધન્દ્રિય તેધન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય અને અસંસિપ્તચેન્દ્રિયમાંથી કેટલાકને સાસ્વાદન હોય છે, તેથી, તેમાં પહેલા અને બીજા શુદ્ધસ્થાનકમાં જે રીતે ભાવો કહ્યા હોય તે રીતે સમજવા.

લઘ્વિકા અપર્યાપ્ત સંસિમાં પણ પૂર્વોક્ત જ ત્રણ ભાવો સમજવા. કારણ અપર્યાપ્ત સંસિમાં ચોથા શુદ્ધસ્થાનકનો પણ સંભવ હોવાથી જેઓએ દર્શન સંપત્તકનો ક્ષય કર્યો હોય તેઓને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, અને જેઓ ઉપશમશ્રેણિમાંથી કાળધર્મ પામી અનુત્તર વિમાનમાં ગયેલા હોય તે દેવોને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ. પણ હોઈ શકે છે. માટે ઔદાયિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક અથવા ઔપશમિક ઔદાયિક ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક બંને ચાર ચાર ભાવો પણ હોય છે. ઉપરોક્ત બે સમ્યક્ત્વમાંથી કોઈ પણ સમ્યક્ત્વ ન હોય તો પૂર્વોક્ત ત્રણ ભાવો હોય છે. માત્ર સમ્યક્ત્વ ક્ષાયોપશમિક હોય છે.

પર્યાપ્ત સંસિ જીવોમાં તો શુદ્ધસ્થાનકના ક્રમે જે પ્રમાણે ભાવો કહ્યા છે તે પ્રમાણે તે સઘળા હોય છે, કારણ કે સંસિમાં ચોદે શુદ્ધસ્થાનકનો સંભવ છે. ૬૪

આ પ્રમાણે ભાવદ્વાર કહ્યું. હવે અવપણહૃત્વદ્વાર કહે છે—

થોવા ગભમયમણુયા તત્તો રૂત્થીઓ તિચનગુણિયાઓ ।

વાયર તેડકાયા તાસિમસંચેજ્જ પજ્જત્તા ॥૬૫॥

સ્તોકા ગભ્મંજમણુજાઃ તતઃ સ્થિયઃ ત્રિચનગુણિતાઃ ।

વાદતેતેન્કાયાઃ તામ્યોઽસંચયેયગુણાઃ પર્યાપ્તાઃ ॥૬૫॥

અર્થ—ગભ્મંજ મનુષ્યો થોડા છે, તેનાથી સ્ત્રીઓ ત્રણનો જેટલો ઘન થાય તેટલા શુદ્ધી છે, અને તેનાથી બાદર પર્યાપ્ત તેડકાયાના જીવો અસંખ્યાત શુદ્ધા છે.

ટીકાનુ—પુરૂષરૂપ ગભ્મંજ મનુષ્યો થોડા છે, કારણ કે તેઓ માત્ર સંખ્યાતા કોડાકોડ પ્રમાણ છે.

આદિ સ્ત્રી સંબંધે નીચે કહેવાયું હોવાથી પુરૂષોજ અહણ કયાં છે.

પુરૂષરૂપ બર્બજ મનુષ્યોથી તેની સ્ત્રીઓ ત્રણનો ઘન જેટલા થાય તેટલા શુણી જોટલે કે સત્તાવીસ શુણી છે. માત્ર સત્તાવીસ વધારે છે એમ સમજવું.

વૃદ્ધ આત્માઓએ કહ્યું છે-કે 'તિથ'અ પુરૂષોથી તિથ'અ સ્ત્રીઓ ત્રણ શુણી અને ત્રણ વધારે છે, મનુષ્ય પુરૂષોથી મનુષ્ય સ્ત્રીઓ સત્તાવીસ શુણી અને સત્તાવીસ વધારે હોય છે. અને દેવ પુરૂષોથી દેવીઓ બત્રીસશુણી અને બત્રીસ વધારે હોય છે. એમ જેઓએ શબ-દેષનો જથ્થો કરી છે એવા વીતરાગોએ કહ્યું છે.'

મનુષ્યરૂપ સ્ત્રીઓથી પર્થાપ્ત બાહર તેઉકાયના છવે અસંખ્યાતશુણા છે. કારણ કે તેઓ જેટલાક વર્ગ ન્યૂન આવશિકાના ઘનના જેટલા સમયો થાય તેટલા છે. તેવું પ્રમાણ દ્રવ્ય-પ્રમાણ દ્વારમાં કહ્યું છે.

હવે અનુત્તર દેવાદિ સંબંધે કહે છે—

તત્તોણુત્તરદેવા તત્તો સંસ્વેજ્જ જાણઓ કવ્વો ।

તત્તો અસ્સંસ્વગુણિયા સત્તમ છટ્ટી સહસ્સારો ॥૬૬॥

તતોણુત્તરદેવાઃ તતઃ સંસ્વેયગુણઃ યાવદાનતઃ કલ્પઃ ।

તતોઽસંસ્વેયગુણાઃ સપ્તમ્યાં ષષ્ઠ્યાં સહસ્રારઃ ॥૬૬॥

અર્થ—તેનાથી અનુત્તરદેવો અસંખ્યાત શુણા છે, તેનાથી આનત કલ્પ સુધીના દેવો અનુક્રમે સંખ્યાતશુણા છે, તેનાથી અનુક્રમે સાતમી અને છઠ્ઠી નારકીઓના નારકીઓ, તથા સહસ્રાર દેવો અસંખ્યાતશુણા છે.

ટીકાનું—બાહર પર્થાપ્ત તેઉકાયથી અનુત્તર વિમાનવાસિ દેવો અસંખ્યાત શુણા છે, કારણ કે તેઓ ક્ષેત્ર પદ્ધત્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશમાણ છે.

તે અનુત્તરવિમાનવાસિ દેવોથી આનત કલ્પ સુધીના દેવો અનુક્રમે સંખ્યાતશુણા છે. તે આ પ્રમાણે—

અનુત્તર વિમાનવાસિ દેવોથી ઉપરની ઐવેયકના પ્રતરના દેવો સંખ્યાતશુણ છે, કારણ કે તેઓ ક્ષેત્રપદ્ધત્યોપમના મોટા અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશપ્રમાણ છે.

આ કઇ રીતે બજાવું ? એના ઉત્તરમાં કહે છે કે-વિમાનો ધણા છે માટે. તે આ પ્રમાણે-અનુત્તર દેવોના પાંચજ વિમાનો છે, અને ઐવેયકના ઉપરના પ્રતટ-પ્રતરમાં સો વિમાનો છે. અને પ્રત્યેક વિમાનમાં અસંખ્યાત દેવો રહેલા છે. જેમ જેમ નીચે નીચેના વિમાનવાસિ દેવોના વિચાર કરીએ તેમ તેમ તેની અંદર વધારે દેવો હોય છે. તેથી જણાય છે કે અનુત્તર વિમાનવાસિ દેવોની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રપદ્ધત્યોપમના મોટા અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ ઐવેયકના ઉપરના પ્રતરના દેવો છે.

પન્નવણના મહાદંડકમાં પણ તેમજ કહ્યું છે. આગળ પણ મહાદંડકને અનુસરીને જ વિચાર કરી લેવો.

ઐવેયકના ઉપરના પ્રતરના દેવોથી ઐવેયકના મધ્યમ પ્રતરના દેવો અસંખ્યાતશુણ છે. તેનાથી ઐવેયકના નીચેના પ્રતરના દેવો સંખ્યાતશુણ છે. તેનાથી પણ અવ્યુત દેવો સંખ્યાતશુણ છે.

જો કે આરણ્ય અને અવ્યુત સમગ્રેણિમાં છે, તેમજ સરળી વિમાનની સંખ્યાવાળા છે, તો પણ અવ્યુતદેવોથી આરણ્યકલ્પના દેવો સંખ્યાતશુણ છે. કારણ કે આરણ્યકલ્પ દક્ષિણ દિશામાં છે, અવ્યુતકલ્પ ઉત્તરદિશામાં છે. દક્ષિણદિશામાં તથાસ્વાભાવે કૃષ્ણપાક્ષિક છવો વણા ઉત્પન્ન થાય છે. કૃષ્ણપાક્ષિક છવો વણા છે અને શુક્લપાક્ષિક ચોદા હોય છે. તેથીજ અવ્યુત કલ્પની અપેક્ષાએ આરણ્ય કલ્પમાં દેવોનું સંખ્યાતશુણાપણું સંભવે છે. આ વિચાર આનત અને પ્રાણતના સંબંધમાં પણ બાણી લેવો.

આરણ્યકલ્પવાસિ દેવોથી પ્રાણતકલ્પના દેવો સંખ્યાતશુણ છે. તેનાથી આનત કલ્પના દેવો સંખ્યાતશુણ છે. અહિં પણ આનતકલ્પ દક્ષિણમાં અને પ્રાણતકલ્પ ઉત્તરમાં છે.

અનુત્તર વિમાનવાસિ દેવોથી આર'લી આનતકલ્પવાસિ દેવો સુપ્રીના સઘળા દેવો દરેક ક્ષેત્રપદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશાસિ પ્રમાણ છે.

કહ્યું છે કે— 'આનત પ્રાણતાદિ ક્ષેત્રપદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે છે.'

માત્ર ક્ષેત્રપદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અનુક્રમે મોટો મોટો લેવાનો છે.

આનતકલ્પવાસિ દેવોથી સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતશુણ છે. કેમકે તેઓ ઘનીકૃત હોકની એક પ્રાદેશિક-સૂચિશ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ છે.

તેઓથી છઠી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતશુણ છે. મહાદંડકમાં સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ છઠી નરકપૃથ્વીના નારકીઓના અસંખ્યાતમા ભાગે કહ્યા છે, એટલે અહિં સાતમીથી છઠીના અસંખ્યાતશુણા કહ્યા તે બરાબર છે.

તેઓથી પણ સહસ્રારકલ્પવાસિ દેવો અસંખ્યાતશુણ છે. છઠી નરકપૃથ્વીના નારકીઓના પ્રમાણના હેતુભૂત એ શ્રેણિનો અસંખ્યાતમો ભાગ કહ્યો છે, તેની અપેક્ષાએ સહસ્રારકલ્પવાસિ દેવોના પ્રમાણમાં હેતુભૂત શ્રેણિનો અસંખ્યાતમો ભાગ અસંખ્યાતશુણ મોટો હોવાથી સહસ્રાર કલ્પવાસિ દેવો અસંખ્યાતશુણ છે. ૬૬

હવે શુક્ર આદિના સંબંધમાં કહે છે—

સુક્રંમિ પંચમાય લંતય ચોત્થીય બંમ તચ્ચાપ ।

માર્હિદ સળંકુમારે દોચ્ચાપ મુચ્છિમા મળુયા ॥૬૭॥

શુક્રે પञ्चम्यां लान्तके चतुर्थ्यां ब्रह्मे तृतीयस्याम् ।

માહેન્દ્રે સનત્કુમારે દ્વિતીયસ્યાં સંમૂર્ચ્છિમા મનુજાઃ ॥૬૭॥

અર્થ—શુક્રમાં, પાંચમી નારકીમાં, લાંતકમાં, ચોથી નારકીમાં, બ્રહ્મદેવલોકમાં, ત્રીજી નારકીમાં, માહેન્દ્ર દેવલોકમાં, સનત્કુમાર દેવલોકમાં, અને બીજી નારકીમાં ઉત્તરોત્તર અનુક્રમે અસંખ્યાતશુભ્રુ છવો છે. તેનાથી સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો અસંખ્યાતશુભ્રુ છે.

ટીકાનુ—સહસ્રાર દેવોથી મહાશુક્રકલ્પના દેવો અસંખ્યાતશુભ્રુ છે, કારણ કે વિમાનો ઘણા છે. તે આ પ્રમાણે—સહસ્રાર દેવલોકમાં છ હજાર વિમાનો છે, અને મહાશુક્રકલ્પમાં ચાળીસ હજાર વિમાનો છે. તથા નીચે નીચેના વિમાનવાસિ દેવો વધારે વધારે હોય છે, અને ઉપર ઉપરના વિમાનવાસિ દેવો અલ્પ અલ્પ હોય છે.

ઉપર ઉપરના વિમાનવાસિ દેવો અલ્પ અલ્પ હોય છે એ કઈ રીતે સમજી શકાય ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—ઉપર ઉપરના વિમાનવાસિ દેવોની સંપત્તિ ઉત્તરોત્તર શુભ્રુ-પ્રકર્ષના યોગે અધિક અધિક પુન્યવાન આત્માઓ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને નીચે નીચેના વિમાનની સંપત્તિ અનુક્રમે હીન હીન શુભ્રુના યોગે અલ્પ અલ્પ પુણ્યવાન આત્માઓ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક શુભ્રુપ્રકર્ષવાળા પુન્યવાન આત્માઓ સ્વભાવથીજ અલ્પ અલ્પ હોય છે, અને હીન હીન શુભ્રુશુક્ર અલ્પ પુન્યવાન આત્માઓ વધારે હોય છે, તેથીજ ઉપર ઉપરના વિમાનોમાં દેવોની સંખ્યા અલ્પ અલ્પ હોય છે, અને નીચે નીચેના વિમાનોમાં વધારે વધારે હોય છે. માટે જ સહસ્રાર કલ્પના દેવોથી મહાશુક્ર કલ્પના દેવો અસંખ્યાત શુભ્રુ ઘટે છે.

તેઓથી પાંચમી નરક પૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાત શુભ્રુ છે. કારણ કે તેઓ શ્રેણિના મોટા અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશરાશિ પ્રમાણ છે.

તેઓથી પણ લાંતક કલ્પમાં દેવો અસંખ્યાત શુભ્રુ છે. શ્રેણિના અતિ મોટા અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશરાશિ પ્રમાણ છે માટે.

તેઓથી પણ ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીમાં નારકો અસંખ્યાતશુભ્રુ છે. લાંતક દેવોના પ્રમાણમાં હેતુભૂત શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગની અપેક્ષાએ ચોથી નારકીના નારકીઓના પ્રમાણમાં હેતુભૂત શ્રેણિનો અસંખ્યાતમો ભાગ અસંખ્યાત શુભ્રુ મોટો છે માટે.

તેઓથી પણ બ્રહ્મ દેવલોકમાં દેવો અસંખ્યાતશુભ્રુ છે. અસંખ્યાતશુભ્રુ શી રીતે હોય ? તેના વિચાર મહાશુક્ર દેવલોકની સંખ્યા કહેવાના પ્રસંગે કર્યો છે તે પ્રમાણે સમજી લેવો.

તેઓથી પણ ત્રીજી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતશુભ્રુ છે. અહિં પણ શુદ્ધિ પહેલાની જેમજ સમજવી.

તેઓથી પણ માહેન્દ્ર કલ્પમાં દેવો અસંખ્યાતશુભ્રુ છે.

તેઓથી પણ સનત્કુમાર કલ્પમાં દેવો વિમાનો ઘણા હોવાથી અસંખ્યાતશુભ્રુ છે. તે

આ પ્રમાણે—સનતકુમાર કલ્પમાં બાર લાખ વિમાનો છે, અને માહેન્દ્રકલ્પમાં આઠ લાખ વિમાનો છે. વળી સનતકુમાર કલ્પ દક્ષિણ દિશિમાં છે અને માહેન્દ્ર કલ્પ ઉત્તરદિશિમાં છે. તથાસ્થલાવે કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો દક્ષિણ દિશામાં વધારે ઉત્પન્ન થાય છે, અને શુક્લપાક્ષિક જીવો ઉત્તરદિશામાં વધારે ઉત્પન્ન થાય છે સ્વભાવથી જ કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો ઘણા છે, અને શુક્લપાક્ષિક જીવો થોડા હોય છે. તેથી માહેન્દ્રકલ્પના દેવોની અપેક્ષાએ સનતકુમાર કલ્પના દેવો અસંખ્યાતગુણા ઘટે છે.

તેઓથી પચ્ચ બીજી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે. અતિ મોટા શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે માટે.

સાતમી નરકપૃથ્વીથી આરંભી બીજી નરકપૃથ્વી પર્થત દરેકની સ્વસ્થાને સંખ્યા સૂચિ-શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલા આકાશપ્રદેશરાશિ પ્રમાણ છે. માત્ર પૂર્વ પૂર્વ સૂચિ-શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગની અપેક્ષાએ ઉત્તરોત્તર સૂચિશ્રેણિનો અસંખ્યાતમા ભાગ મોટો મોટો લેવાનો છે. એટલે ઉપરોક્ત અલ્પગણ્ય ઘટી શકે છે.

તથા બીજી નરકપૃથ્વીના નારકેથી સંખ્યાગ્રમ મનુષ્યો અસંખ્યાત ગુણા છે. કારણ કે તેઓ અંશુલભાત ક્ષેત્રમાં રહેલા આકાશ પ્રદેશના ત્રીજા મૂળ સાથે પહેલા મૂળનો ગુણકાર કરતાં બેટલો પ્રદેશરાશિ આવે તેટલા તેટલા પ્રમાણવાળા એક પ્રદેશિકી એક સૂચિશ્રેણિમાં બેટલા ખડો થાય તેમાંથી કેટલાક કોડાકોડી પ્રમાણ ગર્ભજ મનુષ્યો યોછા કરીએ તેટલા છે. તેથી અસંખ્યાતગુણા ઘટે છે. ૬૭

હવે ધશાનાદિના સંખ્યામાં અલ્પગણ્ય કહે છે—

ईसाणे सञ्चत्थवि वत्तीसगुणाओ होंति देवीओ ।

संख्येज्जा सोहम्मे तओ असंखा भवणवासी ॥६८॥

ईशाने सर्वत्रापि द्वात्रिंशद्गुणा भवन्ति देव्यः ।

संख्येयगुणाः सौधर्मे ततोऽसंख्येयगुणा भवनवासिनः ॥६८॥

અર્થ—તેઓથી ધશાન દેવલોકના દેવો અસંખ્યાતગુણા છે. સર્વત્ર દેવીઓ બત્રીસગુણી હોય છે. તેઓથી સંખ્યાતગુણા સૌધર્મ કલ્પવાસિ દેવો છે. તેઓથી ભવનપતિ અસંખ્યાત-ગુણા છે.

ટીકાતુ—સંખ્યાગ્રમ મનુષ્યોથી ધશાન દેવલોકના દેવો અસંખ્યાતગુણા છે. કારણ કે એક અંશુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલા આકાશપ્રદેશરાશિના બીજા વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગમૂળ સાથે ગુણતાં જે સંખ્યા આવે તેટલી ઘનીકૃત લોકની એક પ્રદેશિકી સૂચિશ્રેણિમાં બેટલા આકાશપ્રદેશો હોય તેટલા ધશાનકલ્પમાં દેવ-દેવીઓનો સમૂહ છે.

કુલ દેવ-દેવીની જે સંખ્યા કહી તેને બત્રીસે ભાગતાં જે આવે તેમાંથી એક રૂપ ન્યૂન

કરતાં જે આવે તેટલા ઇશાન કલ્પના દેવો છે. માટે જ સંખ્યોચ્ચ મનુષ્યોથી ઇશાન કલ્પના દેવો અસંખ્યાતશુભા કહ્યા છે.

ઇશાન કલ્પના દેવોથી તેની દેવીઓ સંખ્યાતશુભા છે, કેમકે બત્રીસ શુભા અને બત્રીસ અધિક છે માટે. તેજ કહે છે.

સૌધર્મ કલ્પ અને જ્યોતિષક આદિ દેવોના દરેક લોકમાં દેવોથી દેવીઓ બત્રીસશુભા હોય છે. ગાથાનાં મૂકેલ તુ શબ્દ અધિક અર્થનો સૂચક હોવાથી બત્રીસ વધારે લેવાની છે.

જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

‘તિથ્ય પુરૂષોથી તિથ્ય સ્ત્રીઓ ત્રણ શુભા અને ત્રણ વધારે છે, મનુષ્ય પુરૂષોથી મનુષ્ય સ્ત્રીઓ સત્તાવીસ શુભા અને સત્તાવીસ વધારે છે, અને દેવપુરૂષોથી દેવ સ્ત્રીઓ બત્રીસશુભા અને બત્રીસ વધારે છે.’

તથા ઇશાન કલ્પની દેવીઓથી સૌધર્મકલ્પના દેવો વિમાન ઘણા હોવાથી સંખ્યાતશુભા છે. તે આ પ્રમાણે—

ઇશાન દેવલોકમાં અઠાવીસ લાખ વિમાનો છે, અને સૌધર્મ દેવલોકમાં બત્રીસ લાખ વિમાનો છે. વળી સૌધર્મકલ્પ દક્ષિણદિશામાં છે, અને ઇશાન કલ્પ ઉત્તર દિશામાં છે. દક્ષિણદિશામાં કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો વધારે ઉત્પન્ન થતા હોવાથી અને જીવસ્વભાવે કૃષ્ણપાક્ષિક જીવોની સંખ્યા વધારે હોવાથી ઇશાનકલ્પના દેવીથી સૌધર્મકલ્પના દેવો સંખ્યાતશુભા છે.

શંકા—દક્ષિણ દિશામાં કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો વધારે ઉત્પન્ન થાય છે માટે સૌધર્મકલ્પના દેવો સંખ્યાતશુભા છે એમ કહ્યું, આ યુક્તિ પ્રમાણે માહેન્દ્ર દેવલોકની અપેક્ષાએ સનતકુમાર કલ્પના દેવો પણ સંખ્યાતશુભા કહેવા જોઈએ, કેમકે બંનેમાં યુક્તિનું સામ્ય છે. તો માહેન્દ્રકલ્પના દેવોથી સનતકુમારના દેવો અસંખ્યાતશુભા કેમ કહ્યા ? અને અહિં સૌધર્મના સંખ્યાતશુભા કેમ કહ્યા ?

ઉત્તર—પન્નવણા સૂત્રના મહાદંડકમાં તેમજ કહ્યું છે માટે અહિં પણ તેમજ કહેવામાં આવ્યું છે. તે મહાદંડક—મોઢું અલ્પબહુલ પહેલા કહ્યું છે.

તથા સૌધર્મકલ્પના દેવોથી તેની દેવીઓ બત્રીસશુભા અને બત્રીસ વધારે છે.

સૌધર્મકલ્પની દેવીઓથી ભવનવાસિ દેવો અસંખ્યાતશુભા છે. તે પ્રમાણે—

અંશુલ પ્રમાણ સૂત્રમાં રહેલ આકાશપ્રદેશના પહેલા વર્ગમૂળને બીજા વર્ગમૂળ સાથે શુભતાં આકાશ પ્રદેશની જે સંખ્યા થાય તેટલી ઘનીકૃત લોકની એક પ્રાદેશિકી સૂચિએણિમાં જેટલા આકાશપ્રદેશો હોય તેટલા ભવનપતિ દેવ-દેવીઓની સંખ્યા છે. અને તેના બત્રીસમટ જાગમાંથી એક રૂપ ન્યૂન ભવનપતિ દેવો છે. તેથી સૌધર્મ દેવીથી ભવનપતિ દેવો અસંખ્યાતશુભા છે.

ભવનવાસિ દેવોથી તેની દેવીઓ બત્રીસશુભા અને બત્રીસ વધારે છે. ૬૮

હવે રત્નાપ્રભાદિના સંબંધમાં કહે છે—

રયણપ્પમિયા રવહરપર્ણિદિ સંસ્થેજ્ઞ તત્તિરિક્વોઓ ।
સઠ્ઠવથ તઓ થલચર જલચર વળ જોડ્ડસા ચેવં ॥૬૯॥

રત્નપ્રમિકાઃ સ્વચરપન્થેન્દ્રિયાઃ સંસ્થેયગુણાસ્તત્તિરશ્ચયઃ ।

સર્વત્ર તતઃ સ્થલચરા જલચરા વ્યન્તરા જ્યોતિષ્કાશ્ચૈવમ્ ॥૬૯॥

અર્થ—તેઓથી રત્નપ્રભાના નારકી અને ખેચર પંચેન્દ્રિય પુરૂષો ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાત-ગુણા છે. તેની સ્ત્રી સંખ્યાતગુણી છે. તેનાથી સ્થળચર, જળચર, વ્યંતર અને જ્યોતિષ્ક ઉત્તરોત્તર સંખ્યાત સંખ્યાતગુણા છે.

ટીકાનુ—ભવનવાસિ ઠેવીથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે. કારણ કે અંશુલ પમાણુ ક્ષેત્રના પ્રદેશરાશિ સાથે તેના પહેલા વર્ગમૂળને ગુણતાં જે પ્રદેશસંખ્યા આવે તેટલી સૂચિશ્રેણિના આકાશપ્રદેશ પ્રમાણુ તેઓ છે.

તેઓથી પણ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિથ્ય પુરૂષો અસંખ્યાતગુણા છે. કારણ કે તેઓ પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ અસંખ્ય સૂચિશ્રેણિના આકાશપ્રદેશ પ્રમાણુ છે.

પહેલી નારકીના પ્રમાણમાં હેતુબૂત સૂચિશ્રેણિથી ખેચર પંચેન્દ્રિય પુરૂષોના પ્રમાણબૂત સૂચિશ્રેણિ અસંખ્યાતગુણી હોવાથી અસંખ્યાતગુણા છે.

તેનાથી ખેચર પંચેન્દ્રિય તિથ્ય યુવતિઓ સંખ્યાતગુણી છે. કારણ કે તેઓ ત્રણગુણી અને ત્રણ વધારે છે.

આ પ્રમાણે તિથ્યોમાં સર્વત્ર પોતપોતાની બાતિમાં પુરૂષની અપેક્ષાએ સ્ત્રીઓ સંખ્યાત-ગુણી એટલે ત્રણ ગુણી અને ત્રણ વધારે કહેવી, દરેક સ્થળે એમજ કહેવાશે.

ખેચર પંચેન્દ્રિય તિથ્ય સ્ત્રીઓથી સ્થલચર પુરૂષો સંખ્યાત ગુણા છે, કારણ કે પ્રતરના-મોટા અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ અસંખ્યાતિ સૂચિશ્રેણિના પ્રદેશરાશિ પ્રમાણુ તેઓ છે.

તેઓથી પણ તેની સ્ત્રીઓ ત્રણ ગુણી અને ત્રણ વધારે છે.

તેઓથી પણ મત્સ્ય મગર આદિ જળચર પુરૂષો સંખ્યાતગુણા છે, કારણ કે તેઓ પ્રતરના અતિમોટા અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ અસંખ્યાતિ સૂચિશ્રેણિના આકાશપ્રદેશપ્રમાણુ છે.

તેઓથી તેની સ્ત્રીઓ ત્રણગુણી અને ત્રણ વધારે છે,

તેઓથી પણ વ્યન્તર પુરૂષો સંખ્યાતગુણા છે, કારણ કે તેઓ સંખ્યાતા કોડાકોડી થોજન પ્રમાણુ સૂચિશ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા સામાન્યતઃ—પુરૂષ અને સ્ત્રી બંને મળીને વ્યંતરો છે. અહિં તે કેવળ પુરૂષની જ વિવક્ષા હોવાથી તેઓ સંપૂર્ણ સમૂહની અપેક્ષાએ બન્નીસમાં ભાગથી એકરૂપ હીન છે. તેથી જળચર સ્ત્રીઓથી વ્યંતર પુરૂષો સંખ્યાતગુણા ઘટે છે.

તેઓથી પણ વ્યત્તરીઓ બત્રીસ ગુણી અને બત્રીસ વધારે છે.

તેઓથી પણ જ્યોતિષક પુરૂષ દેવો સંખ્યાતગુણા છે. સામાન્યતઃ જ્યોતિષક દેવો બસો છાપન અંશુલપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડાં એક પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા છે. માત્ર અહિં પુરૂષ દેવની વિવક્ષા હોવાથી તેઓ પોતાના સંપૂર્ણ સમૂહની સંખ્યાની અપેક્ષાએ બત્રીસમા ભાગથી એકરૂપ ન્યૂન છે. તેથી વ્યત્તરીઓથી જ્યોતિષક પુરૂષ દેવો સંખ્યાતગુણા ઘટે છે.

જ્યોતિષક પુરૂષદેવોથી તેની દેવીઓ બત્રીસગુણી અને બત્રીસ વધારે છે. કહ્યું છે કે-
'દેવોમાં સર્વત્ર બત્રીસગુણી અને બત્રીસ દેવીઓ હોય છે.' ૬૬

હવે નપુંસક ખેચર આદિના સંબંધમાં કહે છે—

તત્તો નપુંસલ્પહર સંલ્પજ્ઞા થલચર જલચર નપુંસા ।

ચતુરિન્દ્રિ તત્તો પળવિત્તિ ઇન્દિય પજ્જત્ત કિંચિહિયા ॥૭૦॥

તત્તો નપુંસકલ્પેચરાઃ સંલ્પેયગુણાઃ સ્થલચરા જલચરા નપુંસકાઃ ।

ચતુરિન્દ્રિયાઃ તત્તઃ પઞ્ચદ્વિત્રીન્દ્રિયાઃ પર્યાપ્તાઃ કિન્ચિદધિકાઃ ॥૭૦॥

અર્થ—તેઓથી નપુંસક ખેચર સંખ્યાતગુણા છે. તેઓથી અતુલકે નપુંસક સ્થળચર અને જળચર ઉત્તરોત્તર સંખ્યાતગુણા છે, તેઓથી ચૌરિન્દ્રિય સંખ્યાતગુણા છે, તેઓથી પર્થાસ પચેન્દ્રિય બેઠન્દ્રિય અને તેઠન્દ્રિય ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક છે.

ટીકાનુ૦—જ્યોતિષક દેવીઓથી ખેચર પચેન્દ્રિય તિર્થંચ નપુંસકો સંખ્યાતગુણા છે. કોઈ સ્થળે 'તત્તો ચ સંલ્પ' એવો પાઠ છે તેમાં 'ચ' શબ્દ સમુચ્ચયાર્થ સમજવો.

જેઓ 'તત્તો અસંલ્પ' એવો પાઠ લઈ જ્યોતિષક દેવીઓથી ખેચર નપુંસકો અસંખ્યાતગુણા છે એવું વ્યાખ્યાન કરે છે; તેઓ એ પ્રમાણે કેમ વ્યાખ્યાન કરે છે તે અમે સમજી શકતા નથી. કારણ કે અહિંથી આગળ પર્થાસ ચૌરિન્દ્રિયો આશ્રયી જે કહેવાશે, તે પણ જ્યોતિષક દેવની અપેક્ષાએ સંખ્યાત ગુણા જ ઘટે છે.

સંખ્યાત ગુણા શી રીતે ઘટે ? તે કહે છે—બસો છાપન અંશુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડાં એક પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા જ્યોતિષક દેવો છે, આ હકીકત પહેલાં દ્રવ્ય પ્રમાણ દ્વારની પંક્તિની ગાથામાં કહી છે, તે આ પ્રમાણે—'બસો છાપન અંશુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિના પ્રદેશવડે ભંગાયેલો પ્રતર જ્યોતિષક દેવોવડે અપહરાય છે.' તથા અંશુલના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડાં એક પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા પર્થાસ ચૌરિન્દ્રિય છે.

પહેલાં દ્રવ્યપ્રમાણ દ્વારની બારમી ગાથામાં કહ્યું છે કે—'પર્થાસ અને અપર્થાસ બેઠ—

૧ મૂળ ટીકામા આ પાઠ છે. તેમા 'તત્તો અસંલ્પ સ્વહર' એમ પાઠ છે

ન્દ્રિય તેષન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને અસંસિપ્થેન્દ્રિયે અનુક્રમે અંશુલના સંખ્યાતમા અને અસંખ્યાતમા ભાગમાં નહેલ આકાશપ્રદેશવદે ભંગાયેલ પ્રતરનો અપહાર કરે છે.

અહિં અંશુલના સંખ્યાતમા ભાગની અપેક્ષાએ બસો છપ્પત્ર અંશુલ સંખ્યાતશુભ જ થાય છે. આ પ્રમાણે વિચારતા જ્યોતિષક દેવોની અપેક્ષાએ જ્યારે પર્વાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયે પણ સંખ્યાતશુભ જ થતે છે, તો પછી પર્વાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયની અપેક્ષાએ સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ ખેચર પંચેન્દ્રિય નપુ'સકો માટે તો શું કહેવું ? અર્થાત્ તે પણ સંખ્યાતશુભ જ થતે અસંખ્યાતશુભ નહિ.

કદાચ અહિં એમ કહેવામાં આવે કે—દેવ-દેવીની વિવક્ષા વિનાજ સામાન્યતઃ જ્યોતિષકની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો ખેચર પંચેન્દ્રિય નપુ'સકો સંખ્યાતશુભ થતે છે, પરંતુ જ્યોતિષક દેવીની અપેક્ષાએ તો અસંખ્યાતશુભ જ થતે છે.

એ પ્રમાણુ કહેવું તે પણ ચોખ્ખ નથી, કારણ કે તે તો શૂન્ય પ્રલાપ માત્રજ છે, તે આ પ્રમાણુ—એ દેવ પુરૂષોની અપેક્ષાએ દેવીઓ અસંખ્યાતશુભી હોય તો કુલ દેવની સંખ્યામાંથી દેવ પુરૂષની સંખ્યા બાદ કરતાં કેવળ દેવીની અપેક્ષાએ ખેચરપંચેન્દ્રિય નપુ'સકો અસંખ્યાતશુભ થતી થકે. પરંતુ તેમ નથી. કારણ કે દેવીની અપેક્ષાએ દેવો બત્રીસમા ભાગે જ છે. એટલે દેવની કુલ સંખ્યામાંથી દેવપુરૂષની સંખ્યા બાદ કરવા છતાં પણ જ્યોતિષક દેવીથી ખેચર નપુ'સકો સંખ્યાતશુભ જ થાય, અસંખ્યાતશુભ નહિ.

તથા ખેચરપંચેન્દ્રિય નપુ'સકોથી સ્થળચર પંચેન્દ્રિય નપુ'સકો સંખ્યાતશુભ છે. તેઓથી પર્વાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય સંખ્યાતશુભ છે. તેઓથી પર્વાપ્ત સંજ્ઞિ અસંસિપ્થ અને સેદવાળા પંચેન્દ્રિયે વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્વાપ્ત ષેષન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્વાપ્ત તેષન્દ્રિય વિશેષાધિક છે.

એ કે પર્વાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયથી આરંભી પર્વાપ્ત ષેષન્દ્રિય સુધીના દરેક સેદો અંશુલના સંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણુ સૂચિશ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા જડે થાય તેટલા સામાન્યથી કદ્દા છે. તો પણ અંશુલનો સંખ્યાતમા ભાગ સંખ્યાતા સેદવાળો હોવાથી અને તે અનુક્રમે મોટો મોટો દેવાનો હોવાથી ઉપર બે અદ્યપબહુત્વ કહ્યું છે, તે વિરૂદ્ધ નથી. ૭૦

હવે અપર્વાપ્ત પંચેન્દ્રિયાદિના સંબંધમાં અદ્યપબહુત્વ કહે છે—

અસંખ્યા પળ કિંચિદિય સેસ કમસો અપજ્જ ઓમયઓ ।

પંચેન્દિય વિસેસહિયા ચડતિયવેદિયા તત્તો ॥૭૧॥

અસંખ્યેયા પચ્ચેન્દ્રિયાઃ કિચ્ચિદધિકાઃ શેષાઃ ક્રમશોઽપર્યાપ્તા ઉભવે ।

પંચેન્દ્રિયા વિશેષાધિકાઃચતુસ્ત્રિવીન્દ્રિયાસ્તતઃ ॥૭૧॥

અર્થ—તેઓથી અપર્વાપ્ત પંચેન્દ્રિય અસંખ્યાતશુભ છે, તેઓથી અનુક્રમે અપર્વાપ્ત

ચૌરિન્દ્રયાદિ વિશેષાધિક વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્થોત્ત અપર્થોત્ત પંચેન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્થોત્ત અપર્થોત્ત ચૌરિન્દ્રિય તેષ્ઠન્દ્રિય અને યેષ્ઠન્દ્રિય ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક છે.

ટીકાનુ૦—પર્થોત્ત તેષ્ઠન્દ્રિયથી અપર્થોત્ત પંચેન્દ્રિય અસંખ્યાતશુભા છે. તેઓથી અપર્થોત્ત ચૌરિન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. તેઓથી અપર્થોત્ત તેષ્ઠન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. તેઓથી અપર્થોત્ત યેષ્ઠન્દ્રિય વિશેષાધિક છે.

એ કે અપર્થોત્ત પંચેન્દ્રિયથી આરંભી અપર્થોત્ત યેષ્ઠન્દ્રિય સુધીના દરેક હોદા અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા સામાન્યથી કહ્યા છે, તેા પણ અંશુલનેા અસંખ્યાતમેા ભાગ નાનો મોટો લેવાનેા હોવાથી આ પ્રમાણે જે અદ્યપબ્દુત્વ કહ્યું છે, તે કાંઈ પણ રીતે વિદોષને પ્રાપ્ત થતું નથી.

પ્રજાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘હે પ્રલો ! સામાન્યતઃ ઇન્દ્રિયવાળા તેમજ એકેન્દ્રિય યેષ્ઠન્દ્રિય તેષ્ઠન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય પર્થોત્તા અપર્થોત્તામાંથી કોણ કોની તુલ્ય અદ્ય બહુ કે વિશેષાધિક છે ? હે ગૌતમ ! સૌથી અદ્ય પર્થોત્ત ચૌરિન્દ્રિય છે, પર્થોત્ત પંચેન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, પર્થોત્ત યેષ્ઠન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, પર્થોત્ત તેષ્ઠન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, તેનાથી અપર્થોત્ત પંચેન્દ્રિય અસંખ્યાતશુભા છે, અપર્થોત્ત ચૌરિન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, અપર્થોત્ત તેષ્ઠન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, અને તેઓથી અપર્થોત્ત યેષ્ઠન્દ્રિય વિશેષાધિક છે.’ ઇત્યાદિ.

અપર્થોત્ત યેષ્ઠન્દ્રિયથી પર્થોત્ત અપર્થોત્ત રૂપ પંચેન્દ્રિયો વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્થોત્ત અપર્થોત્ત ચૌરિન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્થોત્ત અપર્થોત્ત તેષ્ઠન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. તેઓથી પણ પર્થોત્ત અપર્થોત્ત યેષ્ઠન્દ્રિય વિશેષાધિક છે.

પર્થોત્ત અપર્થોત્ત પંચેન્દ્રિયાદિના અદ્યપબ્દુત્વ કહેવાના પ્રસંગે કહ્યું છે કે—‘પંચેન્દ્રિયો થોડા છે અને વિપરીતપણે ચૌરિન્દ્રિયથી યેષ્ઠન્દ્રિય પર્થોત્ત વિકલેન્દ્રિયો વિશેષાધિક છે.’ ૭૧

હવે પર્થોત્ત બાહર વનસ્પતિકાયાદિના સંખ્યામાં અદ્યપબ્દુત્વ કહે છે—

પઞ્ચત્ત વાયર પત્તેયતરૂ અસંલેજ્જ ઇતિ નિગોયાઓ ।

પુઢવી આઝ વાઝ વાયરઅપઞ્ચત્તેઝ તઓ ॥૭૨॥

પર્યાપ્તિવાદરપ્રત્યેકતરવોજસંલ્લેયગુણા ઇતિ નિગોદાઃ ।

પૃથિવ્ય આપો વાયવો વાદરાપર્યાપ્તેજાંસિ તતઃ ॥૭૨॥

અર્થ—તેઓથી પર્થોત્ત બાહર પ્રત્યેક વનસ્પતિ અસંખ્યાતશુભા, તેઓથી બાહર પર્થોત્ત નિગોદો અસંખ્યાતશુભા, તેઓથી પર્થોત્ત બાહર પૃથ્વી અપ્ અને વાદ ઉત્તરોત્તર અનુક્રમે અસંખ્યાતશુભા છે. અને તેઓથી બાહર અપર્થોત્ત તેક અસંખ્યાત શુભા છે.

ટીકાનુ૦—પર્થોત્ત અપર્થોત્ત યેષ્ઠન્દ્રિયોથી પર્થોત્ત બાહર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય છવે અસંખ્યાતશુભા છે.

એ કે પહેલા અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયાદિની જેમ બાહર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય છવે પશુ અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સુચિશ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખંડે થાય તેટલા કહ્યા છે, તોપણ અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગના અસંખ્યાતા લેઈ થતા હોવાથી બાહર પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયના પરિમાણના પ્રસંગે અંશુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ બેઇન્દ્રિયના અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગથી અસંખ્યેય શુભુહીન હોવો. કેમકે ભાગનાર અંશુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઘણા નાનો હોવામાં આવે તોજ જવાબ મોટે આવે. માટે અહિં કોઈ વિરોધ નથી.

વળી આ હકીકત આ પ્રમાણે જ સ્વીકારવી બેઇએ. કારણ કે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના મહાદંકમાં અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય પછી તરતજ બાહરપર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિ અસંખ્યાતશુભુ કહેલી છે.

શંકા—મહાદંકમાં અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય પછી તરતજ બાહર પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિના સંબંધમાં કહેલું હોવાથી અસંખ્યાતશુભુ પશુ થી શકે, એ બરાબર છે. પરંતુ અહિં તો અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય પછી પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયો કહ્યા, ત્યારપછી અનુક્રમે ચૌરિન્દ્રિય રોઇન્દ્રિય અને બેઇન્દ્રિયના સંબંધમાં કહ્યું છે, અને તેની પછી પર્યાપ્ત બાહર પ્રત્યેક વનસ્પતિ માટે કહ્યું છે. તેથી તેઓ અસંખ્યાતશુભુ કઈ રીતે થી શકે ? વચમાં ઘણાના સંબંધમાં કહ્યા પછી વનસ્પતિના સંબંધમાં કહ્યું હોવાથી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયથી વિશેષાધિકપણ જ થટે.

ઉત્તર—અહિં કંઈ દોષ નથી. કારણ કે એ કે વચમાં પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયાદિના સંબંધમાં કહ્યું છે છતાં તેઓ સઘળા પૂર્વ પૂર્વથી વિશેષાધિક વિશેષાધિક જ કહ્યા છે. વિશેષાધિક એટલે પૂર્વની સંખ્યાથી થોડા વધારે, પરંતુ સંખ્યાતશુભુ અધિક નહિ તેથી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ બાહર પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિ અસંખ્યાતશુભુ કહ્યા છે છતાં પણ મહાદંકમાં પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતશુભુજ કહ્યા છે એમ સમજવું.

તેઓથી પણ બાહર પર્યાપ્ત નિર્ગોદો—અનંતકાયના શરીરો અસંખ્યાતશુભુ છે. તેઓથી પર્યાપ્ત બાહર પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતશુભુ છે, તેઓથી પર્યાપ્ત બાહર અગ્નિકાય અસંખ્યાતશુભુ છે.

અહિં એ કે પર્યાપ્ત બાહર પ્રત્યેક વનસ્પતિ, પૃથ્વીકાય અને અગ્નિકાય છવે અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સુચિશ્રેણિજ ખંડે એક પ્રતરના જેટલા થાય તેટલા સામાન્યથી કહ્યા છે, તો પણ અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગના અસંખ્ય લેઈ છે તેથી અંશુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અનુક્રમે અસંખ્યેયશુભુ હીન હીન શ્રદ્ધા કરવાનો હોવાથી આ પ્રમાણે અસંખ્યેયશુભુ અસંખ્યેયશુભુ કહેતા કોઈ દોષ આવતો નથી. આ રીતે પણ દોષ નથી. કેમકે મહાદંકમાં પણ અસંખ્યેયશુભુ કહ્યા છે. મહાદંક પહેલા કહી ગયા છે.

તથા બાહર પર્યાપ્ત અગ્નિકાયથી બાહર પર્યાપ્ત વાયુકાય અસંખ્યાતશુભુ છે. ધનીકૃતલોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ અસંખ્ય પ્રતરના આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ તેઓ છે. તેઓથી

પણ અપર્યાપ્ત બાદર તેડકાય અસંખ્યાતશુભા છે. તેઓ અસંખ્યાતા હોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે, માટે. ૭૨

હવે અપર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિ આદિના સંબંધમાં કહે છે.

વાદર તરુ નિગોયા પુદવીજલવાડતેડ તો સુહુમા ।
તત્તો વિસેસઅહિયા પુદવી જલ પવળ કાયા ડ ॥૭૩॥

વાદરતરુનિગોદાઃ પૃથ્વીજલવાયુતેજાંસિ તતઃ સૂક્ષ્માઃ ।

તતઃ વિશ્લેષાધિકાઃ પૃથ્વીજલપવનકાયાસ્તુ ॥૭૩॥

અર્થ—તેઓથી બાદર અપર્યાપ્ત વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતશુભા છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત બાદર નિગોદો અસંખ્યાતશુભા, તેઓથી અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વી, અપ અને વાઉ ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાતશુભા, તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેડકાય અસંખ્યાતશુભા છે, અને તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વી, જળ અને વાયુકાય ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક છે.

ટીકાતુ—અપર્યાપ્ત પદની પૂર્વ ગાથામાંથી અનુવૃત્તિ લેવાની છે.

તેથી અપર્યાપ્ત બાદર તેડકાયના જીવોથી અપર્યાપ્ત પ્રત્યેક બાદર વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતશુભા છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત બાદર નિગોદ અસંખ્યાતશુભા છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતશુભા છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત બાદર અજ્ઞકાય અસંખ્યાતશુભા છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત બાદર વાયુકાય અસંખ્યાતશુભા છે તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેડકાય અસંખ્યાતશુભા છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય વિશેષાધિક છે, તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અજ્ઞકાય વિશેષાધિક છે. અને તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાય વિશેષાધિક છે. ૭૩

હવે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેડકાયાદિના સંબંધે અલ્પબહુવ કહે છે.

સંલ્ખેજ્જ સુહુમ પજ્જત્ત તેડ કિંચિદહિય મુજલસમીરા ।
તત્તો અસંલ્ખગુણિયા સુહુમનિગોયા અપજ્જત્તા ॥૭૪॥

સંલ્ખેયાઃ સૂક્ષ્માઃ પર્યાપ્તાઃ તેજાંસિ કિંચિદધિકાઃ મુજલસમીરાઃ ।

તત્તોઽસંલ્ખેયગુણાઃ સૂક્ષ્મનિગોદા અપર્યાપ્તાઃ ॥૭૪॥

અર્થ—તેઓથી સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત તેડકાય અસંખ્યાતશુભા, તેઓથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વી જળ અને વાયુ અનુક્રમે વિશેષાધિક વિશેષાધિક છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદો અસંખ્યાતશુભા છે.

ટીકાતુ—અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાય જીવોથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેડકાય અસંખ્યાતશુભા છે. કારણ કે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવોથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો હંમેશાં ઘણા હોય છે.

તેઓથી પર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ અપ્કાય વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાય વિશેષાધિક છે. તેઓથી અપર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ અસંખ્યાતશુષ્ક છે. ૭૪

હવે પર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદાદિના સંબંધમાં કહે છે—

સંખ્યેજગુણા તત્તો પઞ્જજ્ઞાનંતયા તઓ મઠ્ઠવા ।

પદિવદિયસમ્મસિદ્ધા વળ બાયર જીવ પઞ્જજ્ઞા ॥૭૫॥

સંખ્યેયગુણાઃ તતઃ પર્યાપ્તાઃ અનન્તાઃ તત્તોઽમઘ્યાઃ ।

પ્રતિપતિતસમ્યક્ત્વાઃ સિદ્ધાઃ વનસ્પતયઃ વાદરાઃ જીવાઃ પર્યાપ્તાઃ ॥૭૫॥

અર્થ—તેઓથી પર્થાપ્ત અનંતકાય સંખ્યાતશુષ્ક, તેઓથી અલગ્ય અનંતશુષ્ક, તેઓથી પ્રતિપતિત સમ્યક્ત્વી અનંતશુષ્ક, તેઓથી સિદ્ધો અનંતશુષ્ક અને તેઓથી પર્થાપ્ત બાદર વનસ્પતિ છવો અનંતશુષ્ક છે.

ટીકાતુવ—અપર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદોથી પર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદો સંખ્યાતશુષ્ક છે.

એ કે અહિં અપર્થાપ્ત તેઉકાયથી આરંભી પર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદપર્થાપ્ત સામાન્ય રીતે અન્યત્ર અસંખ્ય લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ કહેવાય છે. તોપણ અસંખ્યાતાના અસંખ્ય લેવ હોવાથી અને ઉત્તરોત્તર મોટું મોટું અસંખ્યાતું લેવાનું હોવાથી ઉપરોક્ત અલપબહુલ્ય કોઈપણ રીતે વિરૂદ્ધ નથી. તેમજ મહાદંડકમાં પણ તેવો જ પાઠ છે.

પર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદોથી અલગ્યે અનંતશુષ્ક છે. કેમકે તેઓ જઘન્યશુક્ત અનંત પ્રમાણ છે. અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

‘ઉત્કૃષ્ટ પરિત્ત અનંતામાં એક રૂપ નાંખીએ એટલે જઘન્ય શુક્ત અનંત થાય. અલગ્ય છવો તેટલા જ છે.’

તેઓથી પણ સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વ શુભરથાનકે ગયેલા અનંતશુષ્ક છે. તેઓથી સિદ્ધતા છવો અનંતશુષ્ક છે. અને તેઓથી પર્થાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાયના છવો અનંતશુષ્ક છે. ૭૫

હવે સામાન્ય પર્થાપ્ત બાદરાદિના સંબંધમાં કહે છે—

કિંચિહિયા સામન્ના ઇષ ડ અસંખ વળ અપઞ્જજ્ઞા ।

ઇષ સામન્નેળં વિસેસઅહિયા અપઞ્જજ્ઞા ॥ ૭૬ ॥

કિંચિદધિકાઃ સામાન્યા ઇતે તુ અસંખ્યેયગુણા વના અપર્યાપ્તાઃ ।

ઇતે સામાન્યેન વિશેષાધિકા અપર્યાપ્તાઃ ॥૭૬॥

અર્થ—તેઓથી સામાન્યપણે પર્થોપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયો વિશેષાધિક, તેઓથી અપર્થોપ્ત બાદર વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતશુભા, અને તેઓથી સામાન્ય અપર્થોપ્ત બાદર વિશેષાધિક છે.

ટીકાતુ—પર્થોપ્ત બાદર વનસ્પતિ જીવોથી સામાન્યપણે પર્થોપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયજીવો વિશેષાધિક છે. કારણ કે પર્થોપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય છે.

તેઓથી અપર્થોપ્ત બાદર વનસ્પતિજીવો અસંખ્યાતશુભા છે, અને તેઓથી વનસ્પતિ આદિ વિશેષજીવ વિનાના બાદર અપર્થોપ્ત એકેન્દ્રિય જીવો સામાન્યપણે વિશેષાધિક છે. ૭૬

હવે સૂક્ષ્મ અપર્થોપ્ત વનસ્પતિ આદિ સંખ્યા કે હવે છે—

સુહુમા વળા અસંખ્યા વિસેસહિયા ઇમે ઉ સામન્ના ।

સુહુમવળા સંખ્યેજ્જા પઞ્જન્તા સઘ્વ કિંચિદિયા ॥૭૭॥

સૂક્ષ્માઃ વનાઃ અસંખ્યેયગુણાઃ વિશેષાધિકાઃ ઇમે તુ સામાન્યાઃ ।

સૂક્ષ્માઃ વનાઃ સંખ્યેયાઃ પર્યાપ્તાઃ સર્વે કિંચિદધિકાઃ ॥૭૭॥

અર્થ—તેઓથી અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ જીવો અસંખ્યાતશુભા, તેઓથી સામાન્ય અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ વિશેષાધિક, તેઓથી પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ સંખ્યેયશુભા, તેઓથી સઘળા સૂક્ષ્મ પર્થોપ્ત વિશેષાધિક છે.

ટીકાતુ—અપર્થોપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય જીવોથી સૂક્ષ્મ અપર્થોપ્ત વનસ્પતિજીવો અસંખ્યાતશુભા છે. તેઓથી સામાન્ય-વનસ્પતિ આદિ વિશેષજીવ વિનાના અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે. કારણ કે અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય છે.

તેઓથી પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ જીવો સંખ્યાતશુભા છે, કારણ કે અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ જીવોથી પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો તથાસ્વભાવે હંમેશા સંખ્યાતશુભા જ હોય છે. કેવળજ્ઞાની મહારાજે તેમજ દેખેલું છે માટે.

તેઓથી સઘળા પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે. પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે.

શંકા—પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ જીવોથી સઘળા પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક કેમ કહ્યા ? અસંખ્યાતશુભા કેમ ન કહ્યા ? કારણ કે ઘણી મોટી સંખ્યાવાળા સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે.

ઉત્તર—પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો પૂર્વોક્ત સંખ્યાથી કોઈ રીતે અસંખ્યાતશુભા થતા નથી. કારણ કે પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ જીવોની અપેક્ષાએ પર્થોપ્ત પૃથ્વીકાયાદિ સઘળા સૂક્ષ્મ જીવો પણ બહુ અલ્પ સંખ્યાવાળા છે. કેમકે પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ જીવો અનંત લોકાકાશ પ્રદેશાશિ પ્રમાણુ છે, અને પૃથ્વીકાયાદિ સઘળા સૂક્ષ્મ પર્થોપ્ત જીવો પણ અસંખ્યાત લોકાકાશપ્રદેશ પ્રમાણુ જ છે. ૭૭

હવે પર્ચાપર્ચાસ સૂક્ષ્માદિના સંખંધમાં કહે છે—

પજ્જત્તાપજ્જત્તા સુહુમા કિંચિદિહિયા મઠ્ઠસિદ્ધિયા ।

તત્તો બાયર સુહુમા નિગોય વણસ્સઙ્ગિયા તત્તો॥૭૮॥

પર્યાપ્તાપર્યાપ્તાઃ સૂક્ષ્માઃ કિંચિદધિકાઃ મઠ્ઠસિદ્ધિકાઃ ।

તત્તો વાદરસૂક્ષ્માઃ નિગોદાઃ વનસ્પતિજીવાસ્તતઃ ॥૭૮॥

અર્થ—તેજોથી પર્ચાસ અપર્ચાસ સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે. તેજોથી ભવ્યસિદ્ધિક જીવો વિશેષાધિક, તેજોથી બાહર સૂક્ષ્મ નિગોદો વિશેષાધિક, અને તેજોથી સઘળા વનસ્પતિ જીવો વિશેષાધિક છે.

ટીકાનુ—સઘળા પર્ચાસ સૂક્ષ્મ જોકેન્દ્રિય જીવોથી સઘળા પર્ચાસ અપર્ચાસ સૂક્ષ્મ જોકેન્દ્રિય જીવો વિશેષાધિક છે. તેજોથી ભવ્યસિદ્ધિકા જીવો વિશેષાધિક છે. કારણ કે સર્વ જીવોની સંખ્યામાંથી જઘન્યયુક્ત અનંત પ્રમાણ અભવ્યની સંખ્યા કાઢી નાખતાં શેષ સઘળા જીવો ભવ્ય છે, માટે પૂર્વોક્ત સંખ્યાથી ભવ્ય જીવો વિશેષાધિક કહ્યા છે.

તેજોથી પણ બાહર અને સૂક્ષ્મ બંને મળી નિગોદ જીવો વિશેષાધિક છે. કેમકે તેમાં કેટલાક અભવ્ય જીવોની સંખ્યાનો પણ સમાવેશ થાય છે માટે.

પ્રશ્ન—ભવ્ય જીવોથી બાહર અને સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવો વિશેષાધિક કેમ કહ્યા ? સંખ્યાત કે અસંખ્યાતશુણ્ણ કેમ નહિ ? કેમકે નિગોદમાં ભવ્ય અભવ્ય બંને પ્રકારના જીવો છે, અને ભવ્ય જીવો નિગોદ સિવાયના જીવલોહોમાં પણ છે. જોટલે નિગોદ અને તે સિવાયના જીવલોહોમાં રહેલા ભવ્ય જીવોથી માત્ર નિગોદના જીવો કે જેમાં અનંત અભવ્યો પણ રહેલા છે તે વિશેષાધિક કેમ ?

ઉત્તર—ભવ્ય જીવોથી બાહર અને સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવો સંખ્યાત કે અસંખ્યાતશુણ્ણ કોઈ પણ રીતે ઘટી શકતા નથી, કેમકે અહિં અભવ્ય સિવાયના ભવ્યોનો વિચાર કર્યો છે. અભવ્યો યુક્ત અનંત સંખ્યા પ્રમાણુ છે, અને બાહર સૂક્ષ્મ નિગોદ વિનાના શેષ સઘળા જીવોનો સરવાળો અસંખ્ય લોકાકાશપ્રદેશરાશિ પ્રમાણુ જ છે. તેથી અભવ્યો અને ભવ્યોની મોટી સંખ્યા તો બાહર નિગોદમાં જ રહેલી છે અન્યત્ર નહિ તથા ભવ્યની અપેક્ષાએ અભવ્યો ઘણા જ અદ્ય છે—અનંતમાં ભાગ માત્ર છે—જોટલે અભવ્ય અનંત જીવો સૂક્ષ્મ બાહર નિગોદમાં રહેલા છે છતાં પણ કુલ ભવ્ય જીવોથી બાહર સૂક્ષ્મ નિગોદજીવોની કુલ સંખ્યા વિશેષાધિક જ થાય છે.

સૂક્ષ્મ બાહર નિગોદ જીવોથી સામાન્યતઃ વનસ્પતિ જીવો વિશેષાધિક છે. કારણ કે પ્રત્યેક શરીરિ વનસ્પતિકાયના જીવોનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે ૭૮

હવે સામાન્ય એકેન્દ્રિયાદિ માટે કહે છે—

एगिंदिया तिरिक्त्वा चउगइमिच्छा य अविरइजुया य ।
सकसाया छउमत्था सजोग संसारि सव्वे वि ॥ ७९ ॥

એકેન્દ્રિયાઃ તિર્યચ્ચઃ ચાતુર્ગતિકમિથ્યાદ્યથાવિરતિયુતાશ્ચ ।

सकषायारुद्धस्थाः सयोगाः संसारिणः सर्वेऽपि ॥७९॥

અર્થ—તેઓથી એકેન્દ્રિયો, તિર્યચો ચારે ગતિના મિથ્યાત્વીઓ, અવિરતિ, સકષાયી, છદ્મસ્થો, યોગવાળા, સંસારી, અને સર્વે જીવો ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક છે.

ટીકાનુ—સઘળા વનરૂપતિજીવોથી સામાન્યતઃ એકેન્દ્રિયો વિશેષાધિક છે. કેમકે બાહ્ય અને સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ જીવોની સંખ્યાનો તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે.

તેઓથી સામાન્યતઃ તિર્યચો વિશેષાધિક છે, કેમકે પર્વાત અપર્વાત એકેન્દ્રિયાદિ જીવોની સંખ્યાનો તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે.

તેઓથી ચારેગતિના મિથ્યાદંષ્ટિ જીવો વિશેષાધિક છે, કેમકે અવિરતિ સમ્યક્દંષ્ટિ આદિ શુષ્કસ્થાનકવાળા કેટલાક સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય વિનાના સઘળા તિર્યચો મિથ્યાદંષ્ટિ છે, તેઓનો તથા અસંખ્યાતા મિથ્યાદંષ્ટિ નારક દેવ અને મનુષ્ય જીવોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે, માટે તિર્યચ જીવોની અપેક્ષાએ ચારે ગતિના મિથ્યાદંષ્ટિઓ વિશેષાધિક કહ્યા છે.

તેઓથી અવિરતિ યુક્ત-વિરતિવિનાના જીવો વિશેષાધિક છે, કેમકે કેટલાક અવિરતિ સમ્યક્દંષ્ટિ આત્માઓનો તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે.

તેઓથી કષાય યુક્ત આત્માઓ વિશેષાધિક છે, કેમકે દેશવિરતિથી આરંભી સૂક્ષ્મ સંપ્રસાય સુધીના શુષ્કસ્થાનકોમાં રહેલા કેટલાક જીવોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે.

તેઓથી છદ્મસ્થો વિશેષાધિક છે, કેમકે તેમાં ઉપશાંતમોહી તેમ જ ક્ષીણમોહી જીવોનો સમાવેશ થાય છે માટે.

તેઓથી યોગવાળા આત્માઓ વિશેષાધિક છે, અયોગિ કેવળિ જીવોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે.

તેઓથી સંસારી જીવો વિશેષાધિક છે, અયોગિ કેવળિનો સમાવેશ થાય છે માટે.

તેઓથી સઘળા જીવો વિશેષાધિક છે, કારણ કે સિદ્ધના જીવોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે. ૭૯

આ પ્રમાણે સામાન્યતઃ સર્વજીવો આશ્રયી અદ્યપબહુત્વ કહ્યું. હવે શુષ્કસ્થાનક આશ્રયી કહે છે—

उवसंत खवग जोगी अपमत्त पमत्त देस सासाणा ।

मीसाविरया चउ चउ जहुत्तरं संखसंखगुणा ॥८०॥

उपशान्तात् क्षપकाः योगिनः अप्रमत्ताः प्रमत्ताः देशाः सासादनाः ।

मिश्रा अविरताः चत्वारः चत्वारः यथोत्तरं संख्येयासंख्येयगुणाः ॥८०॥

અર્થ—ઉપશામક અને ઉપશાંતમોહિની અનુક્રમે ક્ષપક સયોગિ અપ્રમત્ત અને પ્રમત્ત એ ચાર ઉત્તરોત્તર સંખ્યાત સંખ્યાત શુભા છે. અને તેઓથી દેશવિરતિ સાસ્વાદન મિશ્ર અને અવિરતિ એ ચારે ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાત અસંખ્યાત શુભા છે.

ટીકાનુ—ગાથામાં અહંણ કરેલ ‘उवसंत’ એ પદથી ચારિત્ર મોહનીયની ઉપશમના કરનારા આઠમાં નવમા અને દશમાશુભસ્થાનકવાળા તથા જેણે ચારિત્રમોહનીયની સર્વથા ઉપશમના કરી છે તે અગીઆરમા શુભસ્થાનકવાળા એમ બંને અહંણ કરવાના છે.

જે પ્રમાણે ગાથામાં અહંણ કરેલ ‘खवग’ પદથી ચારિત્ર મોહની ક્ષપણ કરનારા આઠમાંથી દશમા શુભસ્થાનક સુધીના અને ક્ષીણમોહ બારમા શુભસ્થાનકવાળા એમ બંને લેવાના છે.

ઉપશાંતથી પછીના ચાર ઉત્તરોત્તર સંખ્યાતશુભા છે, અને તેઓથી પછીના ચાર ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાત શુભા છે. તે આ પ્રમાણે—

ઉપશમક આઠમાંથી દશમા શુભસ્થાનક સુધીના આત્માઓ અને ઉપશાંતમોહિ આત્માઓ સૌથી અદ્ય છે. કેમકે શ્રેણિના સંપૂર્ણ કાળ આશ્રયી વિચારતાં પણ વધારેમાં વધારે તેઓની એક બે કે ત્રણ આદિ નિયત સંખ્યા પ્રમાણ છે માટે.

તેઓથી ક્ષપક અને ક્ષીણમોહિ આત્માઓ સંખ્યાતશુભા છે. કારણ કે તેઓની શ્રેણિના સંપૂર્ણ કાળ આશ્રયિ પણ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા શત પૃથક્ત્વ પ્રમાણ છે માટે.

ઉપશમ અને ક્ષપક શ્રેણિમાં કહેલું ઉપરોક્ત અદ્યબહુત્વ તે બંને શ્રેણિમાં જ્યારે વધારે જીવો હોય ત્યારે ઘટે છે. કારણ કે કેટલીક વખત આ બંને શ્રેણિમાં કેાઈ પણ જીવો હોતાજ નથી, કેાઈ વખત બંનેમાં હોય છે, અને સરખાજ હોય છે, કેાઈ વખત ઉપશમક થોડા અને ક્ષપક જીવો વધારે હોય છે, કેાઈ વખત ક્ષપક થોડા અને ઉપશમક વધારે હોય છે, એમ અનિયતપણે હોય છે.

ક્ષપક જીવોથી સયોગિ કેવળિઓ સંખ્યાતશુભા હોય છે, કેમકે તેઓ જોછામાં જોછા પણ કેાટિ પૃથક્ત્વ હોય છે માટે.

તેઓથી અપ્રમત્તયતિ સંખ્યાતશુભા હોય છે, કેમકે તેઓ બે હબર કોડ પ્રમાણ હોઈ શકે છે માટે.

તેઓથી પ્રમત્તયતિઓ સંખ્યાતશુભા છે, કેમકે તેઓ કેાટિ સહસ્ર પૃથક્ત્વ હોય છે માટે.

તેઓથી પણ દેશવિરતિ અસંખ્યાતશુભા છે, અસંખ્યાતા તિથિઓના દેશવિરતિ શુભસ્થાનકે સંભવ છે માટે.

અહિં અસંખ્યાતાનું કેટલું પ્રમાણ લેવું તેના જવાબમાં કહે છે કે-ક્ષેત્રપદ્યોપમનો અસંખ્યાતનો ભાગ લેવો.

તેઓથી પણ સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ અસંખ્યાતશુભા છે, આ શુભસ્થાનક અનિ-ત્ય હોવાથી જ્યારે તેમાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા હોય ત્યારે આ અદ્યપખલુત્વ ઘટે છે. કારણ કે કોઈ વખત તેઓ સર્વથા હોતા નથી. કોઈ વખત હોય છે ત્યારે જઘન્યથી એક બે પણ હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશવિરતિના પ્રમાણના હેતુભૂત ક્ષેત્રપદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની અપે-ક્ષાએ અસંખ્યાતશુભ મોટા ક્ષેત્રપદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ હોય છે.

તેઓથી મિશ્રદષ્ટિઓ અસંખ્યાતશુભા છે. તેઓ સાસ્વાદનના પ્રમાણમાં હેતુભૂત ક્ષેત્ર-પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતશુભા મોટા ક્ષેત્રપદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ છે માટે.

આ શુભસ્થાનક પણ અનિત્ય હોવાથી જ્યારે તેમાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા હોય ત્યારેજ આ અદ્યપખલુત્વ ઘટે છે. નહિ તો કોઈ વખત હોય છે કોઈ વખત નથી પણ હોતાં, હોય ત્યારે જઘન્યથી એક બે હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ઉપરોક્ત સંખ્યા હોય છે.

તેઓથી પણ અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ અસંખ્યાતશુભા છે. કારણ કે તેઓ મિશ્ર-દષ્ટિની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતશુભા મોટા ક્ષેત્રપદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે, માટે. ૮૦

હવે શેષ શુભસ્થાનક આશ્રયી કહે છે—

उकोसपय संता मिच्छा तिसु गईसु होंतसंखगुणा ।

तिरिणसणंतगुणिया सन्निसु मणुएसु संखगुणा ॥८१॥

उत्कृष्टपदे सन्तः मिथ्यादृष्टयः तिसुषु गतिषु भवन्त्यसंख्येयगुणाः ।

तिर्यङ्मुख तेऽनन्तगुणाः संज्ञिषु मनुजेषु संख्येयगुणाः ॥८१॥

અર્થ—અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ઇવોથી તિથિય સિવાય ત્રણ ગતિમાં ઉત્કૃષ્ટપદે વર્તતા મિથ્યાદષ્ટિ ઇવો અસંખ્યાત શુભા છે, તેઓથી-તિથિય ગતિમાં મિથ્યાદષ્ટિઓ અનંતશુભા છે. તથા સ્વભાવીય અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્યોથી મિથ્યાદષ્ટિ મનુષ્યો સંખ્યાતશુભા છે.

ટીકાનું—અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ઇવોથી નારક મનુષ્ય અને દેવ એ ત્રણ ગતિમાં ઉત્કૃષ્ટ પદે વર્તતા મિથ્યાદષ્ટિ ઇવો અસંખ્યાતશુભા છે. તેઓથી પણ તિથિયગતિમાં વર્તતા મિથ્યા-દષ્ટિ ઇવો સઘળા નિગોહ ઇવો મિથ્યાત્વી હોવાથી અનંતશુભા છે.

ગભજ મનુષ્યોમાં અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ શુભસ્થાનકવાળા મનુષ્યોથી મિથ્યાદષ્ટિ મનુષ્યો સંખ્યાતુલ્ય છે. કેમકે તેઓ સઘળા મળી સંખ્યાતાજ છે.

તથા જે ભવસ્થ અયોગિ કેવળિ જીવો છે તે કષપકં તુલ્ય હોય છે. કેમકે તેઓની સંખ્યા પણ વધારેમાં વધારે શતપૃથક્ત્વજ હોય છે.

અભવસ્થ અયોગિકેવળિ અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ જીવોથી અનંતશુદ્ધા છે, સિદ્ધો અનંતા છે અને તે સઘળા અયોગિ છે માટે. ૮૧

આ રીતે અદ્યબદ્ધત્વ કહ્યું અને તે કહેવાથી સત્પદ્ધતિ પ્રરૂપણા સંપૂર્ણ કરી. આ સત્પદ્ધતિ પ્રરૂપણા અતીવ ગહન છે છતાં પણ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની કૃપાથી તેણે મેં અદ્યપમાત્ર વર્ણન કર્યું છે. અદ્યબદ્ધિવાળા મેં જિનેશ્વરના આગમથી જે કંઈ વિરૂદ્ધ કહ્યું હોય તેને તત્ત્વસંવિદ્ધાનોએ મારા પર કૃપા કરી શોધી લેવું. હવે પૂર્વે જીવોના ચૌદ ભેદો વર્ણવ્યા છે તે ચૌદ ભેદો કહે છે—

ર્ષગિંદિય સુહુમિયરા સન્નિયર પર્ણિદિયા સવિત્તિચ ૧

પજ્જત્તાપજ્જત્તામેર્ણ ચોદસગ્ગામા ॥૮૨॥

એકેન્દ્રિયાઃ સ્વસ્મેતરાઃ સન્જ્ઞીતરાઃ પંચેન્દ્રિયાઃ સદ્વિત્તિચતુરિન્દ્રિયાઃ ૧

પર્યાપ્તાપર્યાપ્તમેદેન ચતુર્દશગ્રામાઃ ॥૮૨॥

અર્થ—સૂક્ષ્મ અને બાહર એકેન્દ્રિય સંજ્ઞી અને અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય ગેઠન્દ્રિય તેઠન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય એ સાતે પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તાના ભેદે જીવોના ચૌદ પ્રકાર છે.

ટીકાતુ—સૂક્ષ્મ નામકર્મના ઉદયવાળા સૂક્ષ્મ, અને બાહર નામકર્મના ઉદયવાળા બાહર એમ એકેન્દ્રિયો બે પ્રકાર છે. તથા સંજ્ઞિ અને અસંજ્ઞિ એમ પંચેન્દ્રિય જીવો બે ભેદ છે. તે ચાર ભેદ તથા ગેઠન્દ્રિય તેઠન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય એમ જીવોના સાત ભેદો થાય છે. તે દરેક પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તાના ભેદે જીવોના કુલ ચૌદ ભેદો થાય છે. આ ચૌદ ભેદોનું પૂર્વે સવિસ્તર વર્ણન કર્યું છે એટલે અહિં તેણું વર્ણન કરતા નથી. ૮૨

હવે છેલ્લો સંજ્ઞિપર્યાપ્ત ભેદ શુભસ્થાનકના ભેદે ચૌદ પ્રકાર છે તે ચૌદ ભેદો કહે છે.

મિચ્છા સાસણમિસ્સા અવિરયદેસા પમત્ત અપમત્તા ૧

અપુવ્વ બાયર સુહુમોવસંતલ્લીણા સજોગિયરા ॥૮૩॥

મિથ્યાદષ્ટિઃ સાસાદનમિશ્રૌ અવિરતદેશૌ પ્રમત્તાપ્રમત્તૌ ૧

અર્પણવાદરસ્રુપશાન્તલીણાઃ સયોગીતરૌ ॥૮૩॥

અર્થ—મિથ્યાદેષ્ટિ, સાસાદન સમ્યગ્દેષ્ટિ, મિશ્રદેષ્ટિ, અવિરત સમ્યગ્દેષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત સંયત, અપ્રમત્ત સંયત, અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિ બાહર સંપરાય, સૂક્ષ્મ સંપરાય, ઉપશાંતમોહ, ક્ષીણમોહ, સયોગિ, અને અયોગિકેવળિ એ ચૌદ શુષ્કસ્થાનકો છે. તેનું સ્વરૂપ પહેલા દ્વારમાં વિસ્તારથી કહ્યું છે તેથી અહિં ફરી તેનું વ્યાખ્યાન કરતા નથી. ૮૩

આ શુષ્કસ્થાનકોમાં વર્તતા જે જીવો કર્મનો બંધ કરે છે તે કહે છે—

તેરસ વિવંધગા તે અટ્ટવિહં બંધિયઞ્ચયં કર્મમં ।

મૂલુત્તરમેયં તે સાહિમો તે નિસામેહ ॥૮૪॥

ત્રયોદશ વિવંધકાસ્તે અષ્ટવિધં વંધવ્યં કર્મમં ।

મૂલોત્તરમેદં તાનં કથયામઃ તાનં નિશમયત ॥૮૪॥

અર્થ—તેર શુષ્કસ્થાનકવર્તી તે જીવો મૂળ અને ઉત્તર લેહવાળા બાંધવા ચોગ્ય આઠ પ્રકારના કર્મને બાંધે છે. તે અમે કહીએ છીએ, તેને તમે સાંભળો.

ટીકાતુ—મિથ્યાદેષ્ટિથી આરંભી સયોગિકેવળિ સુધીના તેર શુષ્કસ્થાનકમાં વર્તતા જીવો યથાચોગ્ય રીતે પ્રતિસમય આઠ સાત છ કે એક કર્મને બાંધે છે. અયોગિકેવળિ ભગવાન હેતુનો અભાવ હોવાથી એક પણ કર્મનો બંધ કરતા નથી.

બાંધવા ચોગ્ય વસ્તુ ધિના કોઈ પણ રીતે બંધક હોતા નથી, માટે બાંધવા ચોગ્ય વસ્તુ કહે છે—

બાંધવા ચોગ્ય જેનું સ્વરૂપ ત્રીજા દ્વારમાં કહેશે તે મૂળ અને ઉત્તર લેહવાળા કર્મો છે. તેમાં મૂળ લેહે કર્મ આઠ પ્રકારે છે, અને ઉત્તર લેહે એકસો અઠ્ઠાવન પ્રકારે છે, તે મૂળ અને ઉત્તર લેહોને અમે વિસ્તારપૂર્વક કહીએ છીએ, સાવધાન થઈને સાંભળો. ૮૪

આ પ્રમાણે બંધક નામનું બીજું દ્વાર પૂર્ણ થયું.

બીજું દ્વાર સમાપ્ત.

દ્વિતીયદ્વાર સારસંગ્રહ

પ્રથમદ્વારમાં બતાવેલ પર્થોમ સૂક્ષ્મ કોકેન્દ્રિય વગેરે ચૌદે પ્રકારના છવેા કર્મના પાંધ-નારા છે, તેમાં પર્થોમ સન્નિ-પન્નિન્દ્રિય રૂપ જે ચૌદમો લેહ છે તે મિથ્યાત્વાદિ શુષ્કસ્થાન-કેના લેહથી ચૌદ પ્રકારે છે. તે સર્વ કિમાદિ અને સત્પદાદિ એમ મુખ્યપણે બે પ્રકારના દ્વારોથી જાણવા યોગ્ય છે.

કિલ્લાવાળા નગરમાં પ્રવેશ કરવા માટે બે દ્વાર જ ન હોય તો તેમાં કેાઈ રહી જ ન શકે અને એક બે યાવત્ જેમ અધિક દ્વારો હોય તેમ તે નગરમાં આસાનીથી પ્રવેશાદિ કરી શકાય, એ જ રીતે શાસ્ત્રરૂપી મહાનગરમાં પ્રવેશ કરવા માટે સિન્ન સિન્ન રીતે પ્રશ્નો કરી ઉત્તરો મેળવવા રૂપ દ્વારો હોય તો અતિ કઠિન શાસ્ત્રોમાં પણ મુખ્યપૂર્વકે પ્રવેશ કરી શકાય અર્થાત્ તેનો યોધ સહેલાઈથી થઈ શકે.

કિમ્ ? આદિ પ્રશ્નોદ્વારા જે ઉત્તરો મેળવવા તે કિમાદિ દ્વાર કહેવાય છે તે છ છે.

સત્પદ પ્રરૂપણા આદિનેા જે વિચાર કરવો તે સત્પદપ્રરૂપણાદિ દ્વાર. તે નવ છે. આને અનુયોગદ્વારો પણ કહેવામાં આવે છે.

- કિમાદિ છ દ્વારો -

(૧) છવ શુ' છે ? ઔપશમિકાદિ ભાવોથી શુક્ત દ્રવ્ય તે છવ છે.

ઔપશમિકાદિ ભાવો પાંચ છે. તેમાં ઔદયિક અને પારિણામિક ભાવ અન્ય દ્રવ્યમાં પણ હોય છે, ક્ષાયિકભાવ ઉપશમપૂર્વક જ હોય છે. ક્ષાયોપશમિક ભાવ ઔપશમિકથી અત્યંત સિન્ન નથી માટે ગાથામાં મુખ્યત્વે અન્યભાવો ગ્રહણ ન કરતાં ઔપશમિક ભાવને ગ્રહણ કરેલ છે.

(૨) છવ કેના સ્વામી છે ? છવ નિશ્ચયનયથી પોતાના સ્વરૂપનો જ સ્વામી છે. કારણ કે સ્વામી-સેવક આદિ સંસારી ભાવ કર્મોપાધિજન્ય હોવાથી વાસ્તવિક નથી.

(૩) છવ કેણે બનાવેલ છે ? અનાદિકાળથી હોવાથી છવ કેાઈએ બનાવેલ નથી.

(૪) છવ કયાં રહે છે ? લોકમાં અથવા શરીરમાં, શરીરની અપેક્ષાએ દેવો અને નારકો વૈકિંય, તેજસ અને કાર્મણ્ય એ ત્રણ શરીરમાં, લઘિધસંપન્ન પર્થોમ બાહર વાસુકાય અને પર્થોમ સન્નિ-તિર્થંચો ઔદારિક સહિત ચારમાં, મનુષ્યો આહારક સહિત પાંચે શરીરમાં

અને શેષ સર્વ સંસારી જીવો ઔદારિક, તૈજસ, તથા કાર્મણ એ ત્રણ શરીરમાં રહે છે. જ્યારે સિદ્ધો અશરીરી છે.

(૫) જીવ કેટલા કાળ સુધી રહેવાના છે ? જીવો અનંતકાળ સુધી રહેવાના છે, કદાપિ નાશ પામવાના નથી.

(૬) જીવ કેટલા ભાવોથી રુક્ત હોય ? જીવ બે, ત્રણ, ચાર અને પાંચ ભાવોથી રુક્ત હોય છે. તેનું વિશેષ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે-

(૧) ઔપશમિક, (૨) ક્ષાયિક, (૩) ક્ષયોપશમિક, (૪) ઔદયિક અને (૫) પારિણામિક આ પાંચ ભાવો છે, બે ત્રણ આદિ ભાવોનું મળવું તે છઠ્ઠો સાન્નિપાતિક ભાવ છે.

(૧) મોહનીયકર્મનો સર્વથા ઉપશમ થવાથી પ્રગટ થયેલ જીવનો સ્વભાવ તે ઔપશમિક, તેના (૧) ઉપશમ તથા (૨) ઉપશમનિષ્પન્ન એમ બે ભેદ છે, (૧) મોહનીય કર્મનો સર્વથા ઉપશમ થવો તે ઉપશમ, (૨) તેથી ઉત્પન્ન થયેલ જે આત્મસ્વભાવ તે ઉપશમનિષ્પન્ન, તેના ઉપશમ સમ્યક્ત્વ અને ઉપશમચારિત્ર એમ બે પ્રકાર છે.

(૨) કર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાથી પ્રગટ થયેલ જે જીવસ્વભાવ તે ક્ષાયિકભાવ. ક્ષય અને ક્ષયનિષ્પન્ન એમ બે પ્રકારે છે, (૧) કર્મનો ક્ષય થવો તે ક્ષય અને (૨) કર્મના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલ જે સ્વાભાવિક આત્મ સ્વભાવ તે ક્ષયનિષ્પન્ન, તેના કેવલજ્ઞાન, કેવલકર્શન, હાનાદિક પાંચ લબ્ધિ, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને યથાખ્યાત ચારિત્ર એમ નવ પ્રકાર છે.

(૩) ઉદયમાં આવેલ અંશનો ક્ષય અને ઉદયમાં નહિ આવેલ કર્મલિક્ષ્ણો વિપાકોદય અટકાવવો અથવા તેા મંદશક્તિવાળાં કરીને સ્વરૂપે ઉદયમાં લાવવાં તે ક્ષયોપશમિક, તે (૧) ક્ષયોપશમ અને (૨) ક્ષયોપશમનિષ્પન્ન એમ બે પ્રકારે છે. (૧) ચાર લાતિકર્મના ઉદિત અંશનો ક્ષય અને અનુદિત કર્મોંશનો વિપાકોદયની અપેક્ષાએ ઉપશમ અથવા અત્યંત અદ્યપશક્તિવાળાં કરવા રૂપ ઉપશમ તે ક્ષયોપશમ, (૨) ચારે લાતિકર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થયેલ જે જીવસ્વભાવ તે ક્ષયોપશમનિષ્પન્ન. તેના મત્યાદિ ચાર જ્ઞાન, ચક્ષુ આદિ ત્રણ કર્શન, ત્રણ અજ્ઞાન, હાનાદિ પાંચ લબ્ધિ, ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ એમ અઠાર ભેદ છે.

(૪) કર્મના ઉદયથી પ્રગટ થયેલ જે જીવસ્વભાવ તે ઔદયિક, તેના પછુ બે ભેદ છે, (૧) ઉદય (૨) ઉદયનિષ્પન્ન. ત્યાં તે તે કર્મનો વિપાકથી અનુભવ કરવો અર્થાત્ વેદવું તે ઉદય અને (૨) કર્મના ઉદયથી પ્રગટ થયેલ જીવનો જે વૈશ્વાવિક સ્વભાવ તે ઉદયનિષ્પન્ન. તેના (૧) જીવવિષયક અને (૨) અજીવવિષયક એમ બે પ્રકાર છે.

(૧) કર્મના ઉદયથી જીવને જે નરકત્યાદિ પર્યાયની પ્રાપ્તિ અથવા જીવની કોધી, અજ્ઞાની આદિ સંસારી અવસ્થાઓ તે જીવવિષયક ઉદયનિષ્પન્ન, તેના વાસ્તવિક રીતે અસંયમી, કોધી, પુરુષવેદી, ત્રસ, સૂક્ષ્મ આદિ અસંખ્યાત અથવા અનંત ભેદો પછુ કહી શકાય, પરંતુ

શાસ્ત્રોમાં મુખ્યપણે પ્રસિદ્ધ અજ્ઞાન, સંસારી, અસંયમ, છ લેશ્યા, ચાર ગતિ, ચાર કષાય, ત્રણ વેદ અને મિથ્યાત્વ એમ એકવીસ લેહો છે.

(૨) કર્મના ઉદયથી જીવે ગ્રહણ કરેલ ઔદારિકાદિ શરીર પુદ્ગલોમાં વર્ણાદિકની પ્રાપ્તિ તથા આકાર આદિની પ્રાપ્તિ તે અજીવવિષયક ઉદયનિબ્ધન.

(૫) પોતાની મૂળ અવસ્થાનો ત્યાગ કર્યાવિના કથંચિત્ ઉત્તર અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવી તે પારિણામિક ભાવ. તેના (૧) સાદિ અને (૨) અનાદિ એમ બે લેહ છે. (૧) ધી, ગોળ આદિ પદાર્થોની પૂર્વોપર આદિ અવસ્થાઓ તેમજ જીવના યોગ-ઉપયોગ આદિનું પરાવર્તન તે સાદિપારિણામિક. (૨) જીવત્વ, ભવ્યત્વ, ધર્માસ્તિકાયત્વ આદિ અનાદિ પારિણામિક ભાવ છે. પારિણામિક ભાવના અનેક લેહો કહી શકાય પરંતુ અહિં જીવમાં જ ઘટે એવા જીવત્વ, ભવ્યત્વ અને અભવ્યત્વ એમ ત્રણ જીવના અનાદિ પારિણામિક ભાવના લેહો છે.

આ પાંચ મૂળ ભાવોમાંથી કદાપિ જીવ કોઈપણ એક ભાવ યુક્ત હોતો નથી, પરંતુ બેથી આરંભી પાંચ સુધીના ભાવોથી યુક્ત હોય છે અને તેથી જ ‘બેથી પાંચ સુધીના ભાવોનું મળવું’ તે સાન્નિપાતિક ભાવ કહેવાય છે.

આ સાન્નિપાતિક ભાવના દ્વિસંયોગી દશ, ત્રિસંયોગી દશ, ચતુઃસંયોગી પાંચ અને પંચસંયોગી એક એમ કુલ છઠ્ઠીસ લેહો થાય છે. પણ તે બધા જ જીવમાં ઘટી શકતા નથી એથી પ્રરૂપણામાત્રની દૃષ્ટિએ છઠ્ઠીસ લેહો છે.

સિદ્ધના જીવોમાં ક્ષાયિક અને પારિણામિક એ રૂપ એક દ્વિસંયોગી ભંગ ઘટે છે, કેમકે સિદ્ધોને ક્ષાયિકભાવે જ્ઞાનાદિક અને પારિણામિક ભાવે જીવત્વ હોય છે.

ભવસ્થ કેવલિ-ભગવંતોને ક્ષાયિક ભાવે જ્ઞાનાદિ, ઔદયિક ભાવે મનુષ્યગતિ, શુક્લલેશ્યાદિ અને પારિણામિક ભાવે જીવત્વ ભવ્યત્વ હોવાથી ક્ષાયિક, ઔદયિક અને પારિણામિક રૂપ ત્રિસંયોગી ભંગ ઘટે છે.

ઉપશમશ્રેણિમાં રહેલ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વીને પંચસંયોગી ભંગ ઘટે છે. તેઓને ઉપશમ-ભાવે ચારિત્ર, ક્ષાનિકભાવે સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયોપશમિકભાવે મત્યાદિ જ્ઞાન વગેરે, ઔદયિકભાવે મનુષ્યગતિ આદિ પારિણામિકભાવે જીવત્વ, ભવ્યત્વ હોય છે.

એકથી સાત શુદ્ધસ્થાનક સુધી સર્વ સંસારી જીવોને ક્ષાયોપશમિક, ઔદયિક અને પારિણામિક રૂપ ત્રિસંયોગી ભંગ ઘટે છે. ત્યાં ક્ષાયોપશમિક ભાવે ઇન્દ્રિયો તેમજ મતિ-જ્ઞાનાદિ, અથવા મતિઅજ્ઞાનાદિ, ઔદયિકભાવે નરકાદિ ગતિ, કષાયો વગેરે અને પારિણામિક ભાવે જીવત્વ, તથા ભવ્યત્વ અગર અભવ્યત્વ હોય છે.

ઔપશમિક સમ્યક્ત્વી ચારે ગતિના જીવોને ઉપશમસહિત ચતુઃસંયોગી ભંગ અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી ચતુર્ગતિક જીવોને ક્ષાયિક સહિત ચતુઃસંયોગી ભંગ એમ આ ત્રણ ભંગ ચારે ગતિમાં ઘટતા હોવાથી ગતિ આશ્રયી એકેકના ચાર લેહ થવાથી ૩૪૪=૨ અને પ્રથમના

ત્રણ મલી કુલ ૧૨+૩=૧૫ અને મૂલભેદની અપેક્ષાએ છ સાન્નિપાતિક ભેદો જીવોમાં થટે છે, શેષ વીશ ભેદ ઘટતા નથી.

- સત્પદાદિ દ્વારો -

(૧) સત્પદપ્રરુણા, (૨) દ્રવ્ય પ્રમાણ, (૩) ક્ષેત્ર, (૪) સ્પર્શના, (૫) કાલ, (૬) અંતર, (૭) ભાગ, (૮) ભાવ અને (૯) અલ્પઅહુત્વ પ્રરુણા આ સત્પદાદિ નવ દ્વારો અનુયોગ-દ્વારો પણ કહેવાય છે.

(૧) વિદ્યમાન પદોનો જે વિચાર તે સત્પદ પ્રરુણા.

સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત તથા બાહર પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત એમ ચાર પ્રકારે પૃથ્વીકાય, અગ્નિકાય, તેજકાય, વાયુકાય તેમજ સાધારણ વનસ્પતિકાય એમ વીશ તેમજ બાહર પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય એમ કુલ બાવીસે પ્રકારના જીવો ઉત્પન્ન થયેલા અને ઉત્પન્ન થતા નિરંતર હોય છે.

પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત, યેષાન્દ્રિય, તેષાન્દ્રિય, ચક્રિન્દ્રિય, અસંજિ પંચેન્દ્રિય અને પર્યાપ્ત સંજિ પંચેન્દ્રિય આ નવ પ્રકારના જીવો ઉત્પન્ન થયેલા નિરંતર હોય છે. પરંતુ વિવક્ષિત સમયે ઉત્પન્ન થતા ક્યારેક હોય છે અને ક્યારેક નથી પણ હોતા.

પ્રશ્ન:- અપર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય અને અપર્યાપ્ત અસંજિપંચેન્દ્રિય અન્તર્મુહૂર્તના જ આયુ-બ્યવાળા છે અને તેઓનો ઉત્પત્તિ આશ્રયી વિરહકાળ પણ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે તો તે નિરંતર ઉત્પન્ન થયેલા હોય જ, એમ કેમ કહી શકાય ?

ઉત્તર:- વિરહકાળના અંતર્મુહૂર્ત કરતાં તેઓના આયુષ્યનું અંતર્મુહૂર્ત મોટું હોવાથી એમ કહી શકાય છે.

પ્રશ્ન—પરંતુ એમ શી રીતે સમજી શકાય ?

ઉત્તર—અન્ય ગ્રંથોમાં આ જીવોને પણ નિત્યરાશિ રૂપે ગણાવ્યા છે માટે વિરહકાળના અંતર્મુહૂર્તથી આયુષ્યનું અંતર્મુહૂર્ત મોટું છે એમ સમજી શકાય છે.

લઙ્ગિ અપર્યાપ્ત સંજિ-પંચેન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થયેલા અને ઉત્પન્ન થતા ક્યારેક હોય છે અને ક્યારેક નથી હોતા, કારણકે એ જીવોનો ઉત્પત્તિ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ બાર મુહૂર્ત પ્રમાણ છે, જ્યારે આયુષ્ય માત્ર અંતર્મુહૂર્તનું છે, માટે સાધિક અગિયાર મુહૂર્ત સુધી કોઈ વખતે ઉત્પન્ન થયેલા ન હોય એમ પણ બને છે.

મિથ્યાદષ્ટિ, અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્તસંયત, અપ્રમત્ત સંયત અને સયોગિ-કેવલી આ છ શુશ્રુસ્થાનકો અનેક જીવો આશ્રયી સામાન્યથી સર્વ ક્ષેત્રોની અપેક્ષાએ હંમેશાં હોય છે.

શેષ સાસ્વાદનાદિ આઠ શુશ્રુસ્થાનકોમાંનું એક પણ શુશ્રુસ્થાનક આખાય જગતમાં કોઈ-

વખતે કોઈ પણ જીવોને ન હોય એવું પણ બને છે. કોઈક વખતે આઠમાંથી એક હોય શેષ સાત ન હોય એમ ક્યારેક બે હોય, ત્રણ હોય, ચાર, પાંચ, છ કે સાત હોય અને ક્યારેક આઠે આઠે શુભસ્થાનક પણ હોય છે.

તેમાં પણ જ્યારે એકાદિ શુભસ્થાનકે જ જીવો હોય ત્યારે પણ ત્યાં કોઈ વખત એક જ હોય, કોઈ વખત અનેક હોય, એથી જ્યારે આઠમાંથી જેટલાં શુભસ્થાનક હોય ત્યારે તેટલાં શુભસ્થાનકના એક-અનેક જીવ આશ્રયી ભાંગાઓ થાય છે.

તેની રીત આ સુજબ છે—પ્રથમ વિકલ્પવાળાં શુભસ્થાનકો આઠ છે માટે આઠ બિંદુઓ સ્થાપના દરેક બિંદુની નીચે એક-અનેકની સંખ્યા રૂપે ૨ નો અંક સ્થાપવો, ત્યાર બાદ જે પદના સંયોગની ભાંગ સંખ્યા કાઢવી હોય તેની પૂર્વતા પદના સંયોગની ભાંગ સંખ્યાને બે બે શુભવા અને તેમાં બે ઉમેરવા, ત્યારબાદ જેની સાથે શુભાકાર કરેલ છે તે સંખ્યા ઉમેરવાથી ઇન્દ્રિય પદના સંયોગી ભાંગાઓ આવે.

જેમકે:-એક સંયોગી ૨ ભાંગા, તેને બેબે શુભતાં $2 \times 2 = 4$ તેમાં ૨ ઉમેરતાં $4 + 2 = 6$ અને બેની સાથે શુભાકાર કરેલ હોવાથી પુનઃ ૨ ઉમેરતાં બે પદના સંયોગી ભાંગા $6 + 2 = 8$ થાય. એ જ રીતે ત્રિસંયોગી ૨૬, ચતુઃસંયોગી ૮૦, પંચસંયોગી ૨૪૨, ૪૬ સંયોગી ૭૨૮, સપ્તસંયોગી ૨૧૮૬ અને અષ્ટસંયોગી ૬૫૬૦ ભાંગા થાય છે.

અથવા એક પદના એક અને અનેક જીવ આશ્રયી જે બે ભાંગા છે તે પ્રત્યેક પદના ભાંગાને ત્રણ શુભા કરી તે બે ઉમેરવાથી પછી પછીના પદની ભાંગ સંખ્યા આવે. જેમ-એક પદના બે ભાંગા છે તેને ત્રણ શુભા કરી બે ઉમેરવાથી $2 \times 3 = 6 + 2 = 8$ આઠ, તે આઠને ત્રણે શુભા બે ઉમેરવાથી ત્રણ પદના $8 \times 3 = 24 + 2 = 26$ છઠ્ઠીસ. ઇત્યાદિ.

(૨) વિવક્ષિત સ્થાનોમાં જીવ દ્રવ્યની સંખ્યા કેટલી છે? અર્થાત્ કેટલા જીવો છે તેની વિચારણા તે દ્રવ્ય પ્રમાણ પ્રરૂપણ.

પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તથા બાહર એમ ચાર પ્રકારના સાધારણ જીવો અનંત લોકાકાશના પ્રદેશશિષ્ પ્રમાણ છે, છતાં તેમાં પર્યાપ્ત બાહર સર્જીથી અલગ, તેથી અપર્યાપ્ત બાહર અસંખ્યાતશુભા. તે થકી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અસંખ્યાતશુભા અને તેનાથી પણ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ સંખ્યાતશુભા છે.

ધર્મીકૃત લોકના એક પ્રતરના અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશ પ્રમાણ જેટલા જાડો થાય તેટલા પર્યાપ્ત બાહર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય જીવો છે.

પર્યાપ્ત બાહર પૃથ્વીકાય તથા પર્યાપ્ત બાહર અપ્કાયનું પ્રમાણ પણ તેટલું જ છે પરંતુ એક એકથી અનુક્રમે અસંખ્યાતશુભા છે.

અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગના અસંખ્યાત લેઈ હોવાથી તેમ માનવામાં કંઈ વિરોધ નથી.

આવલિકાના સમયપ્રમાણ સંખ્યાનો વર્ગ કરી તેને કંઈક ન્યૂન આવલિકાના સમય પ્રમાણ સંખ્યા સાથે શુભતાં જેટલી સંખ્યા આવે તેટલા પર્યાપ્ત બાહર તેલિકાય જીવો છે.

ઘનીકૃતલોકના સંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રતરના પ્રદેશરાશિ પ્રમાણુ પર્યાપ્ત બાહર વાયુકાય જીવો છે.

પૃથ્વીકાયાદિ આ આરેના શેષ ત્રણ ત્રણ પ્રકારના જીવલેહો અને અપર્યાપ્ત બાહર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય જીવો અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણુ=અસંખ્યાતા છે.

તેમાં પણ વિશેષથી વિચારીએ તો પૂર્વે કહેલ પ્રમાણવાળા હોવાથી પર્યાપ્ત બાહર પૃથ્વીકાય પોતાના શેષ ત્રણ લેહોની અપેક્ષાએ અદ્ય તે થકી અપર્યાપ્ત બાહર પૃથ્વીકાય અસંખ્યાત-શુષ્ક. તે થકી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતશુષ્ક અને તેનાથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય સંખ્યાતશુષ્ક છે. એજ રીતે અખકાય, તેલકાય, વાયુકાય તથા પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયમાં પણ સમજી લેવું.

અંશુલના સંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશરાશિવટે ભાગતાં ઘનીકૃત લોકના એક પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય અને અસંજિ-પંચેન્દ્રિય એ પ્રત્યેક જીવો છે. છતાં અંશુલનો સંખ્યાતમો ભાગ સંખ્યાત લેહવાળો હોવાથી તેઓનું પરસ્પર અદ્યબદ્ધત્વ આ પ્રમાણે છે-

પર્યાપ્ત ચઉરિન્દ્રિય સર્વથી અદ્ય, તેથી પર્યાપ્ત અસંજિપંચેન્દ્રિય વિશેષાધિક, તેથી પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક અને તે થકી પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે.

અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશરાશિવટે ઘનીકૃત લોકના એક પ્રતરને ભાગતાં જેટલા ખંડો થાય તેટલા અપર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય અને અપર્યાપ્ત અસંજિ-પંચેન્દ્રિય જીવો છે, છતાં અપર્યાપ્ત અસંજિ પંચેન્દ્રિયથી અપર્યાપ્ત ચઉરિન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને બેઇન્દ્રિય જીવો અતુલકે વિશેષાધિક છે.

અંશુલમાત્ર સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશોની સંખ્યાને પોતાના વર્ગમૂળ સાથે શુષ્કતાં જે અસંખ્યાત સંખ્યા આવે તે અસંખ્યાતી શ્રેણિઓના કુલ જેટલા આકાશ પ્રદેશો છે તેટલા પ્રથમ નરકના નારકો છે.

ખીજીથી સાતમી સુધીના દરેક નરકના નારકો એક સમ રબળુ પ્રમાણુ શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશો છે તેટલા હોય છે. પરંતુ ખીજીથી પછી પછીની નરકમાં શ્રેણિનો અસંખ્યાતમો ભાગ અસંખ્યશુષ્ક હીન સમજવો. કારણ કે-અત્યંત ઉંચકે પાપ કરનારા કૂરકર્મી સાતમી નરકમાં જાય છે અને તેવા જીવો થોડા જ હોય છે, માટે સાતમી નરકમા જીવો સર્વથી થોડા છે. તેનાથી હીન હીન પાપ કરનારા અતુલકે છઠ્ઠી આદિ નરકમાં જાય છે અને તેવા જીવોની સંખ્યા અસંખ્યાતશુષ્ક કહી છે-માટે સાતમીથી પ્રથમ નરક સુધીના જીવો અતુલકે એકેકથી અસંખ્યાતશુષ્ક છે.

અત્યંત કૂરકર્મી પાપી જીવો કૃષ્ણપાણિક કહેવાય છે, તેઓનો દેશોનાર્ધપુદ્ગલપરાવર્તનથી અધિક સંસાર બાધી હોય છે. તેવા જીવો ઘણા છે અને તેઓ તથાસ્વભાવે જ ગમે તે ગતિમાં દક્ષિણદિશામાં વધારે ઉત્પન્ન થાય છે. અને જેઓને દેશોનાર્ધપુદ્ગલપરાવર્તન

અગર તેથી ન્યૂન સંસાર શેષ હોય તે છોડે શુદ્ધપાક્ષિક કહેવાય છે. તેવા છોડે થોડા જ હોય છે અને તે છોડે તથાસ્વભાવે જ કોઈપણ ગતિમાં પ્રાયઃ પૂર્વ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં જ ઉત્પન્ન થાય છે માટે દરેક નરકમાં આ ત્રણે દિશાના નારકો કરતાં એક દક્ષિણ-દિશાના નારકો અસંખ્યાતશુભ હોય છે.

અંશુલપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ આકાશપ્રદેશોના પહેલા અને બીજા વર્ગમૂળનો શુભા-કાર કરતાં જે સંખ્યા આવે તે અસંખ્ય સંખ્યા પ્રમાણ સાતરાજની શ્રેણિઓના જેટલા આકાશપ્રદેશો છે તેટલા કુલ ભવનપતિ દેવો છે, વળી અસુરકુમારાદિ દશે નિકાયના દેવો પણ તેટલા જ છે. પરંતુ તે કુલ ભવનપતિઓની સંખ્યાથી સંખ્યાતશુભ હીન છે.

ઘનીકૃતલોકના એક પ્રતરના સંખ્યાત શેષજન સૂચિશ્રેણિ પ્રમાણ જેટલા ખંડો થાય તેટલા સર્વ વ્યંતરો અને વ્યંતરના એકેક નિકાયના દેવો છે પરંતુ સર્વ વ્યંતરો કરતાં તે સંખ્યા-તશુભ હીન છે.

ઘનીકૃતલોકના એક પ્રતરના બસો છાપન અંશુલ સૂચિશ્રેણિ પ્રમાણ જેટલા ખંડો થાય તેટલા કુલ ભ્યોતિષ દેવો છે.

દરેક નિકાયમાં દેવો કરતાં દેવીઓ બત્રીશશુભી અને બત્રીશ અધિક છે.

અંશુલપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ આકાશપ્રદેશોના બીજા અને ત્રીજા વર્ગ મૂળનો શુભા-કાર કરવાથી જે અસંખ્યાત સંખ્યા આવે તે અસંખ્ય સંખ્યા પ્રમાણ સાતરાજની સૂચિ શ્રેણિઓના આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ પહેલા-બીજા દેવલોકના દેવો છે. ત્યાં બીજા દેવલોકના દેવોથી પહેલા દેવલોકના દેવો સંખ્યાતશુભ છે.

સનકુમારથી સહસ્રાર સુધીના દરેક કલ્પના દેવો સાતરાજની એક શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગે રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ અસંખ્ય છે. પણ ત્રીજાથી ઉપર ઉપરના કલ્પમાં દેવો અનુ-યે અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે.

આનતકલ્પથી અનુત્તર સુધીના દરેક દેવો ક્ષેત્ર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ અસંખ્ય આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ છે અને ઉપર-ઉપરના અનુક્રમે સંખ્યાતશુભ હીન-હીન છે, પરંતુ સર્વોચ્ચ સદ્ધાવિમાનમાં સંખ્યાતા જ હોય છે.

ઉપર-ઉપરના કલ્પોમાં વિમાનોની સંખ્યા ન્યૂન ન્યૂન હોવાથી અને અધિકાધિક દાના-દેકે યુધ્ધ કરનારા છોડે જગતમાં અદ્ય હોવાથી અને તેવા છોડે ઉત્તરોત્તર ઉપર-ઉપરના દેવોમાં ઉત્પન્ન થતા હોવાથી ઉપર-ઉપરના દેવો હીન-હીન હોય છે.

અંશુલપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ પ્રદેશશિના પ્રથમ વર્ગમૂળના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જે સંખ્યા આવે તે સંખ્યા પ્રમાણ અસંખ્યાત સાતરાજની શ્રેણિઓના જેટલા આકાશપ્રદેશો છે તેટલા વૈકિચલગ્નિસંપન્ન પર્થોત્ત સંસિ-પચેન્દ્રિય તિથ્યો છે.

ગર્ભજ અને સંમૂર્ત્તિમ એમ મનુષ્યો બે પ્રકારે છે. બીજી પર્થોત્ત. અને અપર્થોત્તના

લેદથી ગર્ભજ મનુષ્ય બે પ્રકારે છે. ત્યાં અપર્યાપ્ત ગર્ભજ અને અપર્યાપ્ત સંમુચ્છિત મનુષ્યો ક્યારેક જગતમાં હોય છે અને ક્યારેક નથી પણ હોતા. તેથી તે બંને પ્રકારના મનુષ્યો જ્યારે ન હોય ત્યારે પણ જઘન્યથી પચાસ ગર્ભજ મનુષ્યો પાંચમા અને છઠ્ઠા વર્ગોનાં શુણ્ણ-કાર કરવાથી જે સંખ્યા આવે તેટલા અર્થાત્ ૨૬ અંક પ્રમાણ છે. અથવા ત્રીજા યમલપદથી ઉપરની અને ચોથા યમલપદની નીચેની સંખ્યા પ્રમાણે છે, અથવા એકની સંખ્યાને જાનુ-કરે જાનુવાર દ્વિગુણ દ્વિગુણ કરતાં જે સંખ્યા આવે તેટલા છે, એટલે કે મનુષ્યોની ૨૬ અંકની જે જઘન્ય સંખ્યા છે તેને જાનુવાર અર્ધી અર્ધી કરતાં એકની સંખ્યા આવે.

વિવક્ષિત સંખ્યાને તેજ સંખ્યા સાથે ગુણતાં જે સંખ્યા આવે તે વર્ગ કહેવાય છે, એકને એકે ગુણતાં એક જ આવે માટે તેને વર્ગ કહેવાય નહિ, બેને બેજો ગુણતાં ચાર થાય માટે ચાર એ પ્રથમ વર્ગ કહેવાય.

બે બે વર્ગની સંખ્યાને એક યમલપદ કહેવાય છે. તેથી છ વર્ગની સંખ્યા ત્રણ યમલ-પદવાળી અને આઠ વર્ગની સંખ્યા ચાર યમલપદવાળી કહેવાય, પણ અહિં છઠ્ઠા વર્ગનો પાંચમા વર્ગ સાથે ગુણાકાર કરેલ હોવાથી ત્રણ યમલપદ ઉપરની સંખ્યા કહી છે.

જે વર્ગનો જે વર્ગ સાથે ગુણાકાર કરીએ અને તેથી જે સંખ્યા આવે તેમાં તે બંને વર્ગના છેદનકો આવે છે, છઠ્ઠા વર્ગમાં ૬૪, અને પાંચમા વર્ગમાં ૩૨ છેદનકો હોવાથી કુલ ૯૬ છેદનક પ્રમાણ આ સંખ્યા કહેવાય છે. છેદનક એટલે વિવક્ષિત સંખ્યાને અર્ધી અર્ધી કરવી તે.

ઉપર જણાવેલ ત્રણે પ્રકારના મનુષ્યો જગતમાં જ્યારે વધારેમાં વધારે હોય ત્યારે કાળથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીના સમયો પ્રમાણ અને શ્વેતથી અંશુલમાત સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ પ્રદેશરાશિના પહેલા અને ત્રીજા વર્ગમૂળનો ગુણાકાર કરતાં જેટલા પ્રદેશો આવે તેટલા તેટલા પ્રદેશ પ્રમાણ સાત રાજની એક શ્રેણિના જેટલા ખંડ થાય તેથી એક મનુષ્ય જોઈ છે.

મિથ્યાદષ્ટિઓ અનંત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે. સાસ્વાદનાદિ ચાર ગુણસ્થાનકવાળા જીવો પ્રત્યેક શ્વેતપદ્યોષમના અસંખ્યાતમા લાગમાં રહેલ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ, અસંખ્યાતા છે, તેમાં સાસ્વાદન અને મિશ્રગુણસ્થાનકે કોઈ વખત જીવો નથી પણ હોતા, જ્યારે હોય છે ત્યારે જઘન્યથી એક, બે યાવત્ ઉત્કૃષ્ટથી કહેલ સંખ્યા પ્રમાણ હોય છે.

ચોથા, પાંચમા ગુણસ્થાનકવાળા જીવો કાયમ હોય છે. વળી જઘન્યથી તેસજ ઉત્કૃષ્ટથી પણ કહેલ સંખ્યા પ્રમાણ જ હોય છે. છતાં જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્ય ગુણ છે.

અહિં સામાન્યથી ચારેતુ' પ્રમાણ સમાન બતાવેલ હોવા છતાં જ્યારે દરેક ગુણસ્થાનકે ઉત્કૃષ્ટજીવો જીવો હોય ત્યારે પાંચમા ગુણસ્થાનકવાળા ચોડા અને તેથી ધીબ, ત્રીજા તથા ચોથા ગુણસ્થાનકવાળા જીવો અતુકરે અસંખ્યાતગુણ હોય છે.

પ્રમત્તસંયત જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી બે હબારથી નવહબાર કોઠ અને અપ્રમત્તસંયતો તેથી ઘણી જ જોઈ સંખ્યામાં હોય છે.

ઉપશમશ્રેણિ સંબંધી આઠ નવ, દશ એ ત્રણ તેમજ ઉપશાન્તચોહ આ ચારમાં કોઇ પણ શુભસ્થાનકે એક સમયમાં એક સાથે પ્રવેશ કરનાર જીવો વધુમાં વધુ યોગ્ય અને આગળ-પાછળ પ્રવેશ કરેલ ઉપશમશ્રેણિમાં વર્તનાર કુલ જીવો સંખ્યાતા હોય છે.

પ્રશ્ન :- અંતર્યુદ્ધર્તમાં અસંખ્યાતા સમયે થાય છે, તો અંતર્યુદ્ધર્તના કાળ પ્રમાણે ઉપશમશ્રેણિમાં પ્રતિ સમયે એકેક જીવ પ્રવેશ કરે તો પણ અસંખ્યાતા જીવો હોઈ શકે તો અહિં સંખ્યાતા જ કેમ કહ્યા ?

ઉત્તર :- ઉપશમશ્રેણિમાં પ્રતિસમયે જીવો પ્રવેશ કરતા નથી, કોઇ કોઇ સમયે જ પ્રવેશ કરે છે માટે સંખ્યાતા જ જીવો હોય

પ્રશ્ન :- પ્રતિસમયે પ્રવેશ કરતા નથી પણ કોઇ કોઇ સમયે જ કરે છે એ કેમ બાણી શક્ય ?

ઉત્તર :- પર્થાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્યો જ સંખ્યાતા છે વળી તેમાં સંયતો તો ક્રોટિસહસ્ર-પૃથક્ત જ હોય છે અને તે કંઈ બધા ઉપશમશ્રેણિ કરતા નથી. માટે જ પ્રતિસમયે પ્રવેશ કરતા નથી એમ સમજાય છે. આગળ ક્ષપકશ્રેણિમાં પણ આ પ્રમાણે જ સમજવું.

ક્ષપકશ્રેણિગત આઠ, નવ, દશ તથા ક્ષીણમોહ અને અયોગી આ પાંચમાંથી કોઈપણ એક શુભસ્થાનકે એક સમયે પ્રવેશ કરનારા જીવો એકથી માંડી એકસો આઠ સુધી હોય છે અને આગળ-પાછળ પ્રવેશ કરેલ સંપૂર્ણ ક્ષપકશ્રેણિમાં અને અયોગિ-શુભસ્થાનકે વિવક્ષિત સમયે સંખ્યાતા જ હોય છે.

સયોગિ-કેવલી જલ-ચથી બે કોઠ અને ઉત્કૃષ્ટથી નવકોઠ હોય છે.

(૩) જેટલી જગ્યાને વ્યાપ્ત કરી જે જીવો રહ્યા હોય તેટલી જગ્યા તે જીવોનું ક્ષેત્ર કહેવાય.

સર્વ અપર્થાપ્ત અને પર્થાપ્ત પૃથ્વીકાય વગેરે પાંચ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયો સંપૂર્ણ લોકમાં અને અપર્થાપ્ત-પર્થાપ્ત બાહર વાયુકાય મેરુપર્વતના મધ્યભાગ જેવા અત્યંત ગીચ અવયવ-વાળા લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગને છોડી લોકના અસંખ્યાતા ભાગોમાં તેમજ બાકી રહેલ અપર્થાપ્ત-પર્થાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિય વગેરે બારે પ્રકારના જીવો લોકના અસુક નિયતસ્થાને જ હોવાથી લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં છે.

અહિં ગાથામાં માત્ર સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયો સર્વ લોકમાં છે એમ ન કહેતાં અપર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ અને અપિ શબ્દથી પર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ અહણ કરેલ છે, તેનું કારણ પર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવોની અપેક્ષાએ અપર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ સંખ્યાતગુણ હીન હોવા છતાં સંપૂર્ણ લોકમાં રહેલ છે તે અર્થ જણાવવા માટે છે.

મિથ્યાદષ્ટિઓ સંપૂર્ણ લોકમાં, કેવલિ-સમુદ્ધાતમાં ચોથા સમયે સયોગિ-કેવલીઓ સંપૂર્ણલોકમાં અને સારવાહનાદિ શેષ બાર શુભસ્થાનકવાળા જીવો લોકના અસંખ્યાતમાં

ભાગમાં છે, કારણકે મિશ્ર વગેરે અગિયાર ગુણસ્થાનકો સંક્ષિપ્તમાં જ હોય છે અને સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક અપયોજીત બાહ્ય કેટલાક જોડેન્દ્રિય વગેરેને પણ હોય છે છતાં તે જીવો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જ હોવાથી સાસ્વાદનાદિ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જ છે.

આદિ કેવલિ-સમુદ્ધાતમાં ચોથા સમયે સયોગિ કેવલિઓ સંપૂર્ણ લોકવ્યાપી હોય છે એમ કહ્યું, તેથી સમુદ્ધાતના પ્રસંગથી તેનું સ્વરૂપ કહે છે.

વેદનાદિ સાથે તન્મય થવા પૂર્વક કાલાન્તરે ભોગવવા યોગ્ય ઘણાં કર્મોને ઉદ્યોગલક્ષમાં લાવી ક્ષય કરવો તે સમુદ્ધાત, તે (૧) વેદના, (૨) કષાય, (૩) મારણ, (૪) વૈકિય, (૫) તૈજસ, (૬) આહારક અને (૭) કેવલિ એમ સાત પ્રકારે છે.

(૧) જેમાં વેદનાથી વ્યાકૂળ થયેલ જીવ પોતાના કેટલાક આત્મપ્રદેશોને શરીર બહાર કાઢી વદન, ઉદર વગેરેના પોલાણ ભાગોને અને રુદ્ધ આદિના આંતરણોને પૂરી લંબાઈ-પહોળાઈથી સ્વશરીર પ્રમાણ ક્ષેત્રને વ્યાપ્ત કરી અંતર્મુદ્ગર્તકાળમાં કાલાન્તરે ભોગવવા યોગ્ય ઘણાં અસાતવેદનીય કર્મપુદ્ગલોનો નાશ કરે તે વેદના સમુદ્ધાત.

(૨) એજ રીતે જેમાં ઘણાં આત્મિક મોહનીય કર્મોનાં પુદ્ગલોનો ક્ષય કરે તે કષાય સમુદ્ધાત.

(૩) જેમાં અંતર્મુદ્ગર્ત આયુ શેષ રહ્યો છતે શરીરમાંથી પોતાના આત્મપ્રદેશોને બહાર કાઢી બહાઈ-પહોળાઈથી સ્વ-શરીર પ્રમાણ અને લંબાઈથી ઉત્પત્તિક્ષેત્ર સુધી તેનો કંઈ બનાવી અંતર્મુદ્ગર્તકાળમાં આયુષ્યકર્મોનાં ઘણાં પુદ્ગલોનો નાશ કરે તે-મારણ સમુદ્ધાત.

(૪) જેમાં વૈકિયશરીરના પ્રારંભકાળે પોતાના કેટલાક આત્મપ્રદેશોને શરીરમાંથી બહાર કાઢી બહાઈ-પહોળાઈથી સ્વશરીર પ્રમાણ અને લંબાઈથી સંખ્યાત યોજન પ્રમાણ જીવપ્રદેશોનો કંઈ બનાવી પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલ વૈકિય શરીરનામકર્મોનાં ઘણાં કર્મપુદ્ગલોનો નાશ કરે તે-વૈકિય સમુદ્ધાત.

(૫) તે જ પ્રમાણે જેમાં નિશ્ચલ અને અનુચલ હેતુથી અનુકરમે તેજલેશ્યા અને શીતલેશ્યા સુકવા માટે પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલ ઘણાં તૈજસ નામકર્મોના પુદ્ગલોનો ક્ષય કરે તે-તૈજસ સમુદ્ધાત.

(૬) એજ પ્રમાણે જેમાં આહારકના પ્રારંભકાળે પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલ આહારક શરીર નામકર્મોનાં ઘણાં પુદ્ગલોનો ક્ષય કરે તે-આહારક સમુદ્ધાત.

(૭) આયુષ્ય કરતાં અધિક હોય તેવાં વેદનીયાદિ કર્મોને આયુષ્યની સમાન કરવા માટે અંતર્મુદ્ગર્ત આયુષ્ય બાકી રહ્યો છતે સયોગી કેવલિ ભગવંત જે સમુદ્ધાત કરે તે કેવલિ સમુદ્ધાત.

કેવલિ સમુદ્ધાતનો કાળ આઠ સમયનો છે. એજ જીવે સમુદ્ધાતનો પ્રત્યેકનો કાળ અંતર્મુદ્ગર્ત છે.

પ્રથમના ત્રણ સમુદ્ધાતો ઉપયોગ વિના અને શેષ ચાર સમુદ્ધાતો ઉપયોગ પૂર્વક થાય છે.

મનુષ્યોમાં સાત, દેવોમાં તથા વૈકિય અને તેજોદેશ્યાલગ્નિસંપન્ન સંક્ષિપ્ત-ચેન્દ્રિય તિવ્રચેત્નો પહેલા પાંચ, વૈકિયલગ્નિ સંપન્ન વાયુકાય તથા નારકમાં પહેલા ચાર અને શેષ તિવ્રચેત્નોમાં પ્રથમના ત્રણ સમુદ્ધાત હોય છે.

(૪) જીવ જેટલા ક્ષેત્રોના સ્પર્શ કરે તે સ્પર્શના.

સ્વર્ગ અપર્જાત તથા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયજીવો સંપૂર્ણ લોકમાં રહેલ હોવાથી તેઓને સ્વાભાવિક ઔદરાજ્યની સ્પર્શના હોય છે.

શેષ ચાર પ્રકારના જીવો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જ રહેલ હોવાથી તેઓને મરણ સમુદ્ધાતવડે અને તેઓના કેટલાક જીવોને પરભવમાં જતાં ઋણુશ્રેણિવડે પણ ઔદરાજ્ય સ્પર્શ જગતની સ્પર્શના હોય છે.

મિશ્રદંષ્ટિઓને તેમજ કેવલિ સમુદ્ધાતમાં ચોથા સમયે સ્યોગિકેવલિઓને ઔદરાજ્યની, મિશ્રદંષ્ટિ તથા અવિરતિ સમ્યગ્દંષ્ટિને આઠ રાજ્યની, સાસ્વાદન સમ્યગ્દંષ્ટિને બાર રાજ્યની, દેશવિરતિને છ રાજ્યની, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, ઉપશમશ્રેણિ-અતર્ગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ તથા ઉપશાન્ત ચોક્કસ તેમજ અયોગિકેવલિ ગુણસ્થાનકવાળાઓને સાત રાજ્યની સ્પર્શના હોય છે. સ્પષ્ટશ્રેણિગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ તથા ક્ષીણચોક્કસ ગુણસ્થાનકવાળાઓને એક રાજ્યના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્પર્શના હોય છે.

મિશ્રદંષ્ટિ અથવા અવિરતિ સમ્યગ્દંષ્ટિ સહસ્રાર કલ્પવાત્સી કોઈપણ દેવ અવધિજ્ઞાનથી બાણીને પૂર્વભવના સ્નેહથી યા વૈરથી ત્રીજી નરક સુધી બધા ત્યારે સાતરાજ્યની સ્પર્શના થાય અને તે જ સમયે પૂર્વના સ્નેહથી ભવનપતિથી સહસ્રાર સુધીના ઉપરોક્ત ગુણસ્થાનકે વર્તતા કોઈ દેવને અમ્યુતદેવ પોતાના દેવલોકમાં લઈ બધા ત્યારે ઉપર એક રાજ્ય વધે માટે કુલ આઠ રાજ્યની સ્પર્શના થાય. અથવા અમ્યુત દેવલોકનો દેવ ભવનપતિને બારમા દેવલોકમાં લઈ બધા ત્યારે છ રાજ્યની અને તે જ સમયે અન્ય કોઈ સહસ્રારનો દેવ ત્રીજી નરકમાં બધા ત્યારે નીચે બે રાજ્ય અધિક થાય એમ આઠ રાજ્યની સ્પર્શના થાય.

અવિરતિ સમ્યગ્દંષ્ટિ પોતાનું ગુણસ્થાનક લઈ નીચે નરકમાં જતા ન હોવાથી મરણની અપેક્ષાએ તિવ્રજોલોકમાંથી અનુત્તરવિમાનમાં જતાં અથવા ત્યાંથી મનુષ્યમાં આવતાં સાત-રાજ્યની જ સ્પર્શના થાય છે.

કર્મજંથના મતે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ સહિત જીવ ત્રીજી નરકપૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય છે માટે તિવ્રજોલોકમાંથી ત્રીજી નરકમાં જતાં અગર ત્યાંથી તિવ્રજોલોકમાં આવતાં બે રાજ્ય અને મનુષ્યમાંથી અનુત્તરમાં જતાં-આવતાં સાતરાજ્ય એમ મતાન્તરે કુલ નવરાજ્યની સ્પર્શના હોય છે.

ભગવતીજી આદિ સૂત્રના અભિપ્રાયે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ સહિત જીવ છઠ્ઠી નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તિરછોલોકમાંથી છઠ્ઠી નરકમાં જતાં અગર ત્યાંથી આવતા પાંચ રાજ અને તિરછોલોકમાંથી અનુત્તરવિમાનમાં જતાં અગર આવતાં સાત રાજ એમ અવિરતિ સમ્યગ્દેષ્ટિને બાર રાજની પશ્ચ સ્પર્શના ઘટે છે.

છઠ્ઠી નરકમાંથી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક લઈને તિરછોલોકમાં મનુષ્ય કે તિથિયણુ ઉત્પન્ન થતાં પાંચ રાજ અને તે જ સમયે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે રહેલ દૈર્ઘ્ય પશ્ચ જીવ ઉર્ધ્વલોકના અતે નિષ્ક્રોડોમાં ઉત્પન્ન થાય તેથી સાત રાજ એમ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકવાળાઓને બાર રાજની સ્પર્શના હોય છે. ઘણું કરીને સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક લઈ જીવો ઉપર જ બાય છે પરંતુ નીચે જતા નથી માટે બાર રાજથી અધિક સ્પર્શના થતી નથી.

ઉપશમશ્રેણિગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ ગુણસ્થાનકવાળા તેમજ ઉપશાંતમોહ અપ્રમત્ત તથા અપ્રમત્તાભિમુખ પ્રમત્તને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતવડે અથવા મૃત્યુસમયે ઇલિકાગતિએ જન્મુ-શ્રેણિવડે સર્વાર્થસિદ્ધિ વિમાનમાં જતાં સાતરાજની સ્પર્શના હોય છે.

મરણસમયે કંડુકગતિ અને ઇલિકાગતિ એમ બે પ્રકારે ગતિ હોય છે. તેમાં જન્મુ-શ્રેણિમાં ઇલિકાગતિ જ હોય છે.

દેશવિરતિ મનુષ્યને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતવડે અથવા મરણાન્ત સમયે જન્મુશ્રેણિવડે આરમા દેવલોકે જતાં છ રાજની સ્પર્શના હોય છે.

(૫) કાળ ત્રણ પ્રકારે (૧) એક ભવનું આયુષ્ય તે ભવસ્થિતિકાળ (૨) મરીને વારંવાર પૃથ્વીકાયાદિ વિવક્ષિત તેની તે જ કાયમાં ઉત્પન્ન થતાં બે કાળ યાચ તે કાયસ્થિતિકાળ, અને (૩) દૈર્ઘ્યપણુ વિવક્ષિત ગુણસ્થાને એક જીવ બેટલો સમય રહે તે ગુણસ્થાનક કાળ.

(૧) સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ સાતે અપર્યાપ્ત તેમજ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય એ આઠ પ્રકારના જીવોનો જનન્ય તેમજ ઉત્કૃષ્ટ એ બન્ને પ્રકારે ભવસ્થિતિકાળ અંતમુહૂર્ત પ્રમાણ છે. પરંતુ જનન્ય કાળ કરતાં ઉત્કૃષ્ટકાળ વધુ સમજવો.

પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિય વગેરે શેષ છ પ્રકારના જીવોનો જનન્ય ભવસ્થિતિકાળ અંતમુહૂર્ત છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પર્યાપ્ત બાહર પૃથ્વીકાયનો બાવીસ હજાર વર્ષ, અધ્યાયનો સાત હજાર વર્ષ, તેડિકાયનો ત્રણ અહોરાત્ર, વાયુકાયનો ત્રણ હજાર વર્ષ, પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનો દશ હજાર વર્ષ અને સાધારણ વનસ્પતિકાયનો અંતમુહૂર્ત તથા સામાન્યથી પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયનો પૃથ્વીકાયની અપેક્ષાએ બાવીસ હજાર વર્ષ ભવસ્થિતિકાળ છે.

પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયનો બાર વર્ષ, તેકેન્દ્રિયનો ઓગણપચાશ દિવસ, ચક્રિરન્દ્રિયનો છ માસ, પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય સ્વલ્પચરનો ચોરાશી હજાર વર્ષ, ખેચરનો બોતેર હજાર વર્ષ, ઉરપરિસર્પનો ત્રેપન હજાર વર્ષ, ભૂજપરિસર્પનો બેતાલીસ હજાર વર્ષ અને જલચરનો પૂર્વ કેઠક વર્ષ ઉત્કૃષ્ટથી ભવસ્થિતિકાળ છે.

પર્યાપ્ત ગર્ભજ જલચર, ઉપરિસર્પ અને ભૂજપરિસર્પનો પૂર્વકાંઠ વર્ષ, ગેચરનો પલ્લોપમનો અસંખ્યાતમે ભાગ તેમજ ચતુષ્પદ તિર્થચનો તથા ગર્ભજ મનુષ્યનો ત્રણ પલ્લોપમ ઉત્કૃષ્ઠથી ભવસ્થિતિકાળ છે.

સાતે નરકના નારકોના જઘન્યથી અનુક્રમે દશ હજાર વર્ષ, એક સાગરોપમ, ત્રણ, સાત, દશ, સત્તર અને બાવીશ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ઠથી અનુક્રમે એક, ત્રણ, સાત, દશ સત્તર, બાવીશ અને તેત્રીસ સાગરોપમ ભવસ્થિતિકાળ છે.

અસુરકુમારનો જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ઠ સાધિક સાગરોપમ, નાગકુમારાદિ શેષ નવ ભવનપતિદેવોનો જઘન્યથી દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ઠથી દેશાન જે પલ્લોપમ, વ્યંતર અને વાણવ્યંતરનો જઘન્યથી દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ઠથી એક પલ્લોપમ ભવસ્થિતિકાળ છે.

ચન્દ્રાદિ પ્રથમના ચાર જ્યોતિષનો જઘન્ય પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ઠથી અનુક્રમે એક લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્લોપમ, એક હજાર વર્ષ અધિક એક પલ્લોપમ, એક પલ્લોપમ, અર્ધપલ્લોપમ અને તારાઓનો જઘન્યથી પલ્લોપમનો આઠમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ઠથી પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ ભવસ્થિતિકાળ છે.

સૌધર્મમાં જઘન્ય એક પલ્લોપમ અને ઉત્કૃષ્ઠ જે સાગરોપમ, ઇશાનમાં જઘન્ય સાધિક પલ્લોપમ અને ઉત્કૃષ્ઠ સાધિક જે સાગરોપમ, સનતકુમારમાં જઘન્ય જે અને ઉત્કૃષ્ઠ સાત સાગરોપમ, માહેન્દ્રમાં જઘન્ય સાધિક જે અને ઉત્કૃષ્ઠ સાત સાગરોપમ, બ્રહ્મલોકમાં જઘન્ય સાત અને ઉત્કૃષ્ઠ દશ સાગરોપમ, લાન્તકમાં જઘન્ય દશ અને ઉત્કૃષ્ઠ ચૌદ સાગરોપમ, મહાશૂકમાં જઘન્ય ચૌદ અને ઉત્કૃષ્ઠ સત્તર સાગરોપમ, સહસ્રારમાં જઘન્ય સત્તર અને ઉત્કૃષ્ઠ અઠાર સાગરોપમ ભવસ્થિતિકાળ છે.

આનતાદિ ચાર દેવલોકમાં અને નવ ઐવેયકમાં અનુક્રમે એક એક સાગરોપમની વૃદ્ધિ છે, એટલે નવમી ઐવેયકમાં જઘન્ય ત્રીશ અને ઉત્કૃષ્ઠ એકત્રીશ સાગરોપમ ભવસ્થિતિકાળ છે.

વિજ્યાદિ ચાર અનુત્તરમાં જઘન્ય એકત્રીશ અને ઉત્કૃષ્ઠ તેત્રીશ સાગરોપમ તેમજ સર્વાર્થસિદ્ધમાં અજઘન્યોત્કૃષ્ઠ તેત્રીશ સાગરોપમ ભવસ્થિતિકાળ છે.

એક જીવ આશ્રયી ગુણુસ્થાનક કાળ:-

મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનકનો અભવ્ય તથા ભતિભવ્યની અપેક્ષાએ અનાદિ અનંત, મોક્ષગામી ભવ્યજીવોની અપેક્ષાએ અનાદિસંત અને સમ્યક્ત્વથી પતિતની અપેક્ષાએ સાદિ સંત એમ ત્રણ પ્રકારે કાળ છે. ત્યાં સાદિ-સાન્ત મિથ્યાદિષ્ટનો જઘન્યથી અંતર્યુક્ત અને ઉત્કૃષ્ઠથી દેશોનાર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તન કાળ છે.

અહિં પ્રસંગથી પુદ્ગલપરાવર્તનનું સ્વરૂપ કહે છે.

પુફ્ફગલપરાવર્તન (૧) દ્રવ્ય (૨) ક્ષેત્ર (૩) કાળ તથા (૫) ભાવના બેદથી ચાર પ્રકારે છે. વળી તે દરેકના (૧) સૂક્ષ્મ અને (૨) બાહર એમ બે બે પ્રકાર છે.

(૧) ઔદારિકાદિ કોઈપણ શરીરમાં રહેલો જીવ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં જેટલા કાળે જગતમાં રહેલ સર્વ પુફ્ફગલોને આહારક વિના ઔદારિકાદિ સાત પણે પરિભ્રમાવીને છોડે તેટલા કાળ પ્રમાણ બાહર દ્રવ્ય પુફ્ફગલ પરાવર્તન છે અને કોઈ એક જીવ જગતમાં રહેલ સર્વ પુફ્ફગલોને જેટલા કાળે આહારક વિના ઔદારિકાદિ સાતમાંથી કોઈ એક પણે પરિભ્રમાવીને છોડે તેટલા કાળ પ્રમાણ સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુફ્ફગલ પરાવર્તન છે.

(૨) એક જીવ ઔદારિકાદિ રાજલોકના સર્વ પ્રદેશોને જેટલા કાળે જેમ તેમ મરણવડે સ્પર્શ કરે તેટલા કાળ પ્રમાણ બાહર ક્ષેત્ર પુફ્ફગલપરાવર્તન અને જેટલા કાળે સર્વ લોક પ્રદેશોને ક્રમશઃ મરણવડે સ્પર્શ કરે તેટલા કાળ પ્રમાણ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુફ્ફગલ પરાવર્તન.

જો કે જીવની અવગાહના જઘન્યથી પણ અસંખ્ય આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે તેથી એક પ્રદેશમાં મરણ સંભવતું નથી છતાં મૃત્યુ પામનાર જીવવડે સ્પર્શ કરાયેલ પ્રથમ આકાશ પ્રદેશની મર્યાદા કરી એક એક આકાશપ્રદેશ કહેલ છે એથી કોઈ વિરોધ નથી.

(૩) એક જીવ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીકાળના સર્વ સમયોને જેટલા કાળે જેમ તેમ મરણવડે સ્પર્શ તેટલા કાળ પ્રમાણ બાહર કાળ પુફ્ફગલ પરાવર્તન અને તે જ જન્મે કાળના સર્વ સમયોને જેટલા કાળે ક્રમશઃ મરણવડે સ્પર્શ તેટલા કાળ પ્રમાણ સૂક્ષ્મ કાળ પુફ્ફગલ પરાવર્તન.

(૪) અનુભાગ બંધના કારણભૂત જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ સુધીના તરતમતાવાળા અસંખ્ય લોક પ્રમાણ અધ્યવસાયો છે-તે સર્વ રસબંધના અધ્યવસાયોને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો કોઈ પણ એક જીવ જેમ તેમ મરણવડે જેટલા કાળે સ્પર્શ કરે તેટલા કાળ પ્રમાણ બાહર ભાવ પુફ્ફગલ પરાવર્તન અને તે જ રસબંધના અધ્યવસાયોને ક્રમશઃ મરણવડે જેટલા કાળે સ્પર્શ કરે તેટલા કાળ પ્રમાણ સૂક્ષ્મ ભાવ પુફ્ફગલપરાવર્તન કાળ છે.

ક્ષેત્રાદિ ત્રણ પ્રકારના પુફ્ફગલનું પરાવર્તન ન હોવા છતાં દ્રવ્ય પુફ્ફગલ પરાવર્તનની જેમ આ ત્રણ પુફ્ફગલપરાવર્તનોમાં પણ અનંત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી રૂપ કાળ ઘટે છે માટે પ્રવૃત્તિનિમત્તથી 'જો' આદિ શબ્દોની જેમ આ ક્ષેત્રાદિ ત્રણને પુફ્ફગલ પરાવર્તન કહેવાય છે. તેમજ દ્રવ્યાદિ ચારે પ્રકારનાં બાહર પુફ્ફગલ પરાવર્તનો કોઈ પણ ઉપયોગમાં આવતાં નથી છતાં તેનું સ્વરૂપ સમજવાથી સૂક્ષ્મનું સ્વરૂપ સારી રીતે સમજી શકાય માટે જ બાહરની પ્ર-પણા કરી છે.

સાસ્વાદન શુભસ્થાનકનો જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી છ આવલિકા કાળ છે.

મિશ્ર તથા ઉપશમ સમ્યક્ત્વનો કાળ જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટથી એમ બંને પ્રકારે અંત-સુદ્ધર્ત કાળ છે, પરંતુ જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટનું અંતસુદ્ધર્ત મોટું બાણકું.

સાધિક સમ્યગ્દેષિને કાળ સાદિ અનંત છે, ક્ષયોપશમ અવિરતિ સમ્યગ્દેષિ શુભસ્થાન-
કને કાળ જઘન્યથી અંતર્યુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ઠથી સાધિક તેનીસ સાગરોપમ છે.

દેશવિરતિ શુભસ્થાનકને કાળ જઘન્યથી અંતર્યુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ઠથી સાધિક આઠવર્ષ
ન્યૂન પૂર્વકોઠ વર્ષ છે.

આ શુભસ્થાનક પ્રાપ્ત થયાં પછી અહિં જઘન્યથી પણ અંતર્યુદ્ધર્ત રહીને જ અન્ય
શુભસ્થાનકે જઈ શકે છે માટે તેથી ઓછો કાળ સંભવી શકતો નથી.

પૂર્વકોઠથી અધિક આયુવાળા જીવે તથાસ્વભાવે જ દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત
કરી શકતા નથી. માટે પૂર્વકોઠ વર્ષના આયુવાળો કોઈ મનુષ્ય સાધિક સાત માસ ગર્ભમાં
રહી જન્મ્યા પછી આઠવર્ષ દેશવિરતિ અથવા સર્વવિરતિ ગ્રહણ કરી શકે પણ તે પહેલાં
નહિ, માટે ઉત્કૃષ્ઠથી તેટલો કાળ કહ્યો છે.

જો કે સૂત્રમાં વજસ્વામિએ ભાવચારિત્ર સ્વીકાર્યાની હકીકત મળે છે પણ તે ક્વચિત્
હોવાથી અથવા આશ્ચર્યરૂપ હોવાથી અહિં કોઈ વિરોધ નથી.

પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત તેમજ ઉપશમશ્રેણિગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ અને ઉપશાન્તમોહ શુભ-
સ્થાનકને જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ઠથી અંતર્યુદ્ધર્ત પ્રમાણ કાળ છે. આ છએ
શુભસ્થાનકને એક સમય પ્રમાણ જઘન્ય કાળ મરણની અપેક્ષાએ જ ઘટે છે. મરણવિના
આ કોઈપણ શુભસ્થાને અંતર્યુદ્ધર્ત રહીને જ પછી અન્ય શુભસ્થાનકે જાય.

પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત આ બન્ને શુભસ્થાનકને સાથે મળી જઘન્યથી અંતર્યુદ્ધર્ત અને
ઉત્કૃષ્ઠથી દેશવિરતિની જેમ દેશેાન પૂર્વકોઠવર્ષ પ્રમાણ કાળ છે.

ક્ષપકશ્રેણિગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ શુભસ્થાનક તેમજ ક્ષીણમોહ શુભસ્થાનકને અજઘન્યો-
ત્કૃષ્ઠ એટલે કે એક સરખો જ અંતર્યુદ્ધર્ત કાળ છે અને અયોગિ શુભસ્થાનકને પાંચ
હંસ્વાક્ષરના જ્ઞાન પ્રમાણ અજઘન્યોત્કૃષ્ઠ અંતર્યુદ્ધર્ત કાળ છે.

સયોગિકેવલિ શુભસ્થાનકને દેશવિરતિની જેમ જઘન્યથી અંતર્યુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ઠથી
દેશેાનપૂર્વકોઠવર્ષ પ્રમાણ કાળ છે.

અંતર્યુદ્ધર્ત આયુષ્ય બાકી હોય ત્યારે જ કેવળજ્ઞાન પામે તે અન્તકૃત્ કેવલી કહેવાય છે.

સ્વકાયસ્થિતિકાળ

પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત તેમજ પૃથ્વીકાયાદિની વિવક્ષા વિના એકેન્દ્રિયોની સ્વકાયસ્થિતિ
કાળથી અનંતા હારો સાગરોપમ પ્રમાણ અને ક્ષેત્રથી આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં
રહેલ સમય તુલ્ય અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્તન પ્રમાણ છે.

સામાન્યથી પૃથ્વીકાયની સ્વકાયસ્થિતિ અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ અને
ક્ષેત્રથી અસંખ્ય લોકોકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે.

અપકાય, તેડકાય, વાયુકાય અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની સ્વકાયસ્થિતિ પણ પૃથ્વીકાયની સ્વકાયસ્થિતિ પ્રમાણુ છે.

વનસ્પતિકાયની કાયસ્થિતિ અનંત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી પ્રમાણુ અને ક્ષેત્રથી આવલિ-કાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ સમયો પ્રમાણુ અસંખ્ય પુફ્ફગલ પરાવર્તનની છે.

ત્રસકાયની સ્વકાયસ્થિતિ કેટલાંક વર્ષો અધિક બે હજાર સાગરોપમ પ્રમાણુ અને પંચેન્દ્રિયની કેટલાંક વર્ષો અધિક એક હજાર સાગરોપમ પ્રમાણુ છે.

પર્યાપ્ત મનુષ્યો અને પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિથ્યોની સ્વકાયસ્થિતિ સંખ્યાત વર્ષોના આયુની અપેક્ષાએ સાત ભવ પ્રમાણુ અને યુગલિકમાં જવાની અપેક્ષાએ આઠભવ પ્રમાણુ છે. તે આઠે ભવનો કાળ સાત પૂર્વકોઠ અને ત્રણ પદ્યોપમ છે.

લઙ્ગિ અપર્યાપ્ત મનુષ્યો કાયમ માટે જગતમાં હોતા નથી અર્થાત્ કોઈ વખત નથી પણ હોતા. જ્યારે સતત વિરહવિના હોય છે ત્યારે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ કાળ સુધી હોય છે, પછી અવશ્ય વિરહ પડે છે.

એક અપર્યાપ્ત મનુષ્યની સ્વકાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુદ્ધૂર્ત છે.

ઉપર જણાવેલ દરેક જીવોની જઘન્ય સ્વકાયસ્થિતિ અંતર્મુદ્ધૂર્ત પ્રમાણુ છે.

પુરુષની અને સંજ્ઞિની જઘન્ય સ્વકાયસ્થિતિ અંતર્મુદ્ધૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિ કેટલાંક વર્ષો સહિત સાગરોપમ શતપૃથક્ત્વ પ્રમાણુ છે.

શ્રીવેદની અને નપુંસકવેદની જઘન્ય સ્વકાયસ્થિતિ એક સમયની છે અને તે ભાવવેદની અપેક્ષાએ સંભવે છે.

શ્રીવેદે અગર નપુંસકવેદે ઉપશમશ્રેણિ માંડનાર કોઈ પણ જીવ અવેદક થઈ અગિયાર માથી પઠતાં નવમા શુભસ્થાનકે પુનઃ શ્રીવેદ કે નપુંસકવેદનો એક સમય પ્રમાણુ અનુભવ કરી આયુષ્ય ક્ષયે અનુત્તર વિમાનમાં જ જાય, ત્યાં પુરુષવેદનો જ ઉદય હોય છે તેથી જઘન્યકાળ એક સમય ઘટે છે, પણ પુરુષવેદને આ રીતે એક સમય ઘટતો નથી.

ત્રણે વેદોની ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિમાં દ્રવ્યવેદની અપેક્ષા છે.

શ્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિ પ્રથમ મતે પૂર્વકોઠ પૃથક્ત્વ અધિક એકસો દશ પદ્યોપમ, ધીજા મતે પૂર્વકોઠ પૃથક્ત્વ અધિક અઠાર પદ્યોપમ, ત્રીજા મતે પૂર્વકોઠ પૃથક્ત્વ અધિક ચૌદ પદ્યોપમ, ચોથા મતે પૂર્વકોઠ પૃથક્ત્વ અધિક સો પદ્યોપમ, પાંચમા મતે પૂર્વકોઠ પૃથક્ત્વ અધિક પદ્યોપમ પૃથક્ત્વ પ્રમાણુ છે.

ઘણા આચાર્ય ભગવતોએ આમાંના ચોથા મતનો સ્વીકાર કરેલ હોવાથી આ ગ્રંથમાં પણ મૂળકારે તે ગ્રહણ કરેલ છે.

પૂર્વકોઠ વર્ષથી એક સમય પણ અધિક આયુષ્ય હોયતો તે આયુષ્ય અસંખ્યાત વર્ષનું

મણાય અને તે અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા યુગલિકો કાળ કરીને પોતાના આયુષ્ય સમાન આયુષ્યવાળા અગર તેથી ન્યૂન આયુષ્યવાળા દેવમાં જ જાય છે, પરંતુ પોતાના આયુષ્યથી અધિક આયુષ્યવાળા દેવોમાં જતા નથી.

દેવો કાળ કરી સંખ્યાતવર્ષના આયુષ્યવાળામાં જ જાય છે, પણ યુગલિકમાં જતા નથી.

નપુંસકવેદની ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિ કાળથી અનંતી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી અને ક્ષેત્રથી આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્તનની છે.

આ નપુંસકવેદની સ્વકાયસ્થિતિ સાંવ્યવહારિક જીવોની અપેક્ષાએ છે. અસાંવ્યવહારિક જીવો આશ્રયી કેટલાકની અનાદિ અનંત અને કેટલાકની અનાદિસાન્ત હોય છે.

અનાદિ સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી જે જીવો હજુ બહાર આવ્યા જ નથી તે અસાંવ્યવહારિક અને જે જીવો અનાદિ સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી નીકળી પૃથ્વીકાયાદિ અન્ય સ્થાનોમાં ઉત્પન્ન થયા હોય તે ફરીથી સૂક્ષ્મનિગોદમાં જાય તો પણ સાંવ્યવહારિક જીવો કહેવાય છે.

સાંવ્યવહારિક જીવરાશિમાંથી જ્યારે જેટલા જીવો મોક્ષમાં જાય ત્યારે ત્યારે તેટલા જીવો અસાંવ્યવહારિક રાશિમાંથી સાંવ્યવહારિક રાશિમાં આવે છે.

સામાન્યથી પર્થોપ્ત બાહર એકેન્દ્રિય, પર્થોપ્ત બાહર પૃથ્વીકાયા, પર્થોપ્ત બાહર અપકાય, પર્થોપ્ત બાહર વાયુકાય અને પર્થોપ્ત બાહર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય એ દરેકની જુદી જુદી સ્વકાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા હજાર વર્ષ પ્રમાણ અને પર્થોપ્ત બાહર તેજકાયની સંખ્યાતા શત્તિન્દિવસ પ્રમાણ છે—અને જઘન્યથી દરેકની અંતર્મુદ્ધૃત પ્રમાણ છે.

સામાન્યથી એકેન્દ્રિય, તેકેન્દ્રિય અને ચત્તરિન્દ્રિય એ ત્રણેની જુદી જુદી ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિ સંખ્યાતા હજાર વર્ષ, પર્થોપ્ત એકેન્દ્રિયની સંખ્યાતા વર્ષ, પર્થોપ્ત તેકેન્દ્રિયની સંખ્યાતા દિવસ અને પર્થોપ્ત ચત્તરિન્દ્રિયની સંખ્યાતા માસ પ્રમાણ છે. આ દરેકની જઘન્ય સ્વકાયસ્થિતિ અંતર્મુદ્ધૃત પ્રમાણ છે.

સર્વ અપર્થોપ્ત, પર્થોપ્ત-અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ ચાર તથા પર્થોપ્ત-અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ-બાહર સાધારણ વનસ્પતિકાય એ દરેકની અલગ અલગ સ્વકાયસ્થિતિ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી એમ બંને રીતે અંતર્મુદ્ધૃત પ્રમાણ છે, પરંતુ જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુદ્ધૃત મોટું સમજવું.

સામાન્યથી સર્વ બાહરની તેમજ સર્વ બાહર વનસ્પતિકાયની સ્વકાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી પ્રમાણ અને ક્ષેત્રથી અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ અસંખ્ય આકાશ પ્રદેશ તુલ્ય સમય પ્રમાણ અને જઘન્યથી અંતર્મુદ્ધૃત પ્રમાણ છે.

આહારીપણાની નિરંતર પ્રાપ્તિ જઘન્યથી વિશ્વહૃતિ સંબધી અણાહારીપણાના એ સમય ન્યૂન સુલ્લેકભવ પ્રમાણ છે, ક્ષયિત્ ત્રણ સમય ન્યૂન સુલ્લેકભવ પ્રમાણ પણ હોય—પણ તેની અહિં અવિવક્ષા લાગે છે, તેમજ ઉત્કૃષ્ટથી કાળધક્ષી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી અને ક્ષેત્રથી અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ સમય પ્રમાણ છે. વળી પરભવમાં જતાં ઋજુ-ઐશ્વિની નિરંતર પ્રાપ્તિ પણ ઉત્કૃષ્ટથી તેટલા જ કાળ સુધી હોય છે.

સામાન્યથી બાહર પૃથ્વીકાય, બાહર અખંધ, બાહર તેઉકાય, બાહર વાયુકાય, બાહર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય તથા બાહર સાધારણ વનસ્પતિકાયની પ્રત્યેકની અલગ અલગ ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિ સીત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ અને જઘન્યથી અંતમુહૂર્ત પ્રમાણ છે.

સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ ચારની અને સૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિકાયની દરેકની જુદી જુદી સ્વકાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી અને જઘન્યથી અંતમુહૂર્ત પ્રમાણ છે.

સામાન્યથી સાધારણ વનસ્પતિકાય માત્રની ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિ અઢી પુદ્ગલપરાવર્તન કાળ પ્રમાણ અને જઘન્યથી અંતમુહૂર્ત પ્રમાણ છે.

સાસ્વાદનાદિ અમૃત ગુણસ્થાનકોનો નિરંતરકાળ.

આ અમૃત આઠ ગુણસ્થાનકો અનેક જીવોને આશ્રયીને પણ જગતમાં કાયમ માટે હોતા નથી એ વાત પ્રથમ આવી ગઈ છે, એટલે એ આઠ ગુણસ્થાનકો જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અનેક જીવાશ્રયી નિરંતર જગતમાં કેટલા કાળ સુધી હોય તેનો અહિં વિચાર કરે છે.

સાસ્વાદન અને મિશ્ર આ બે ગુણસ્થાનકો અનેક જીવાશ્રયી ઉત્કૃષ્ટથી જગતમાં ક્ષેત્ર પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશ રાશિ સમાન સમય પ્રમાણ એટલે કે અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી પ્રમાણ કાળ સુધી નિરંતર હોય છે-અને જઘન્યથી સાસ્વાદન એક સમય અને મિશ્ર અંતમુહૂર્ત કાળ સુધી હોય છે.

ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ અને ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાનકો અનેક જીવાશ્રયી નિરંતરકાળ જગતમાં જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતમુહૂર્ત છે પછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

ક્ષપકશ્રેણિગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ, ક્ષીણમોહ તથા અયોગિ-ગુણસ્થાનકો અનેક જીવાશ્રયી નિરંતરકાળ જઘન્યથી તેનો એક જીવાશ્રયી અજઘન્યોત્કૃષ્ટ જે અંતમુહૂર્ત કાળ છે તેટલો છે અને ઉત્કૃષ્ટથી તેમાં સાત સમય અધિક છે. પછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

અહિં કોઈ યુક્તિ જાણવામાં આવતી નથી. માત્ર જિનવચન જ પ્રમાણ ભૂત છે.

અનેક જીવાશ્રયી નિરંતર ઉત્પત્તિકાળ

પૃથ્વીકાયાદિ ચાર, પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય તથા સાધારણ વનસ્પતિકાય જીવો નિરંતર પ્રતિસમયે ઉત્પન્ન થાય છે. અંતર છે જ નહિ.

સાધારણ વનસ્પતિકાય સિવાય પૃથ્વીકાયાદિ દરેક પ્રતિસમયે અસંખ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. વળી પૃથ્વીકાયાદિમાંથી સાધારણ વનસ્પતિકાયપણે ઉત્પન્ન થતા જીવો પણ પ્રતિસમયે અસંખ્ય જ હોય છે, પરંતુ સાધારણ વનસ્પતિકાયમાંથી સાધારણ વનસ્પતિકાય સ્વરૂપે ઉત્પન્ન થતા જીવો પ્રતિસમય અનંતા હોય છે.

સામાન્યથી ત્રસકાયજીવો અને વિશેષથી બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય, અસંજિ-
પચેન્દ્રિય તિથંચો, ગર્ભજ તિથંચો, અપ્રતિબ્ધાન નરકાવાસ સિવાયના સાતે નરકના નારકો,
સંભૂતિમ મનુષ્યો, અનુત્તર સિવાયના દરેક પ્રકારના દેવો, સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિ ચારિત્ર
જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી આવાલિકાના અસંખ્યાતામા ભાગમાં રહેલ અસંખ્ય
સમય સુધી નિરંતર ઉત્પન્ન થાય છે, પછી અવશ્ય અંતર પડે છે. આ દરેક જીવો તથા
સમ્યક્ત્વ વગેરે વિવક્ષિત એક સમયમાં જઘન્યથી એક અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન
થાય છે.

સર્વવિરતિ ચારિત્ર તથા મોક્ષ જીવો જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ સમય
સુધી નિરંતર પ્રાપ્ત કરે છે. વિવક્ષિત સમયે જઘન્યથી એક અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા જીવો
જ પામે છે.

ઉપશામક અપૂર્વકરણાદિક ત્રણ, ઉપશાન્ત મોહ, ગર્ભજ મનુષ્યપણું, અપ્રતિબ્ધાન નર-
કાવાસ, અનુત્તર સુરપણું તથા ક્ષપકચેષ્ટિ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા
સમય સુધી નિરંતર પ્રાપ્ત થાય છે. વિવક્ષિત સમયે જઘન્યથી એક અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા
જીવો પ્રાપ્ત કરે છે. કારણે આ સર્વ ભાવો પ્રાપ્ત કરનાર ગર્ભજ મનુષ્યો જ હોય છે અને
તે ઉત્કૃષ્ટથી પણ સંખ્યાતા જ હોય છે. જો કે ગર્ભજ મનુષ્યપણું ચારે ગતિના જીવો અને
અપ્રતિબ્ધાન નરકાવાસપણું ગર્ભજ તિથંચો પણ પ્રાપ્ત કરે છે છતાં તે બંનેમાં સંખ્યાતા
જીવો જ હોય છે તેથી તેમાં ઉત્પન્ન થનાર જીવો પણ વિવક્ષિત સમયે સંખ્યાતા જ હોય છે.

પૂર્વે ઉત્કૃષ્ટથી આઠ સમય સુધી મોક્ષપ્રાપ્તિ નિરંતર કહી, ત્યાં પણ આ પ્રમાણે
વિશેષતા બહુવી.

એકથી બત્રીશ સુધીની સંખ્યા જ નિરંતર આઠ સમય સુધી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે,
પરંતુ જો તેત્રીસથી અઠતાલીશ, ઝોગણપચાશથી સાઠ, એકઠ્ઠથી બહોત્તર, તોત્તરથી ચોરાશી,
પંચાશીથી છત્તુ અને સત્તાણુંથી એકસો જે સુધીની સંખ્યા જો નિરંતર મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે
તો ઉત્કૃષ્ટથી પણ અનુક્રમે સાત, છ, પાંચ, ચાર, ત્રણ અને બે સમય સુધી જ પ્રાપ્ત કરે,
પછી અવશ્ય અંતર પડે. જો એકસો ત્રણથી એકસો આઠ સુધીની સંખ્યા કોઈ પણ એક
સમયે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે તો બીજા સમયે અવશ્ય અંતર પડે. તે મોક્ષણું અંતર જઘન્યથી
એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી છ માસણું હોય છે.

(૬) અન્તરદ્વાર

વિવક્ષિત ભાવની પ્રાપ્તિ પછી ફરીથી તે જ ભાવ જેટલા કાળ સુધી પ્રાપ્ત ન થાય
તેટલો કાળ અહિં 'અંતર' તરીકે કહેવાય છે.

તે અન્તર એક જીવ આશ્રયી તેમજ અનેક જીવાશ્રયી પણ હોય છે. ત્યાં પ્રથમ ઉત્પત્તિ
આશ્રયી અંતર=વિરહ કહે છે.

સંપૂર્ણ સાતે નરકમાં કોઈ પણ જીવ ઉત્પન્ન ન થાય તો જઘન્યથી એક સમય અને

ઉત્કૃષ્ટથી બાર મુહૂર્ત સુધી ન થાય માટે જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી બાર મુહૂર્ત પ્રમાણ ઉત્પત્તિ આશ્રયી વિરહકાળ છે.

રતનપ્રભા આદિ પ્રત્યેક નરકમાં ઉત્પત્તિ આશ્રયી અનુક્રમે ચોવીશ મુહૂર્ત, સાત દિવસ, પંદર દિવસ, એક માસ, બે માસ, ચાર માસ અને છ માસ ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ છે.

વિકલેન્દ્રિય અને અસંજિ-પંચેન્દ્રિય તિથંચમાં અંતમુહૂર્ત અને ગર્ભજ તિથંચમાં બાર મુહૂર્ત પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ છે.

ગર્ભજ મનુષ્યોમાં બાર મુહૂર્ત અને સંમૂર્ચિમ મનુષ્યોમાં ચોવીશ મુહૂર્ત પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ છે.

સામાન્યથી સર્વ દેવોમાં ઉત્પત્તિ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ બાર મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. દશે પ્રકારના ભવનપતિ, આઠે પ્રકારના વ્યંતર તથા વાણવ્યંતર, પાંચે પ્રકારના જ્યોતિષીઓ, સૌધર્મ તથા ઇશાન દેવલોકમાં પ્રત્યેકનો જુદો જુદો ઉત્કૃષ્ટથી વિરહકાળ ચોવીશ મુહૂર્ત પ્રમાણ છે.

સનત્કુમારમાં નવ દિવસ વીશ મુહૂર્ત, માહેન્દ્રમાં બાર દિવસ દશ મુહૂર્ત, પ્રહલ્લપમાં સાડા બાવીશ દિવસ, લાન્તકમાં પીરતાલીશ, મહાશુકમાં એંશી અને સહસ્રારમાં સો દિવસનો ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ છે.

આનત-પ્રાણુતમાં વર્ષથી ન્યૂન એવા સંખ્યાત માસ અને આરણ્ય-અરયૂતમાં સોથી ન્યૂન એવા સંખ્યાત વર્ષ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ છે, પરંતુ આનત કરતાં પ્રાણુતમાં અને આરણ્ય કરતાં અરયૂતમાં વિરહકાળ વધારે સમજવો.

પ્રથમની ત્રણ ઐવેયકમાં હજારથી ઓછાં એવા સંખ્યાતા સો વર્ષ, મધ્યમની ત્રણ ઐવેયકમાં લાખથી ન્યૂન એવાં સંખ્યાતાં હજાર વર્ષ અને ઉપરની ત્રણ ઐવેયકમાં કોઠથી ઓછાં એવાં સંખ્યાતાં લાખ વર્ષ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ વિરહ કાળ છે.

વિજ્યાદિ ચાર અનુત્તરમાં પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને સર્વોર્થસિદ્ધ વિમાનમાં સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ વિરહ કાળ છે.

ઉપરોક્ત સર્વ જીવોમાં ઉત્પત્તિ આશ્રયી જઘન્ય વિરહકાળ એક સમય છે શેષ જીવોમાં ઉત્પત્તિ આશ્રયી વિરહકાળ નથી.

હવે એક જીવ આશ્રયી અન્તર કહે છે.

કોઈ પણ એક જીવ ત્રસપણાનો ત્યાગ કરી જ્યાં સુધી ફરીથી ત્રસપણું પ્રાપ્ત કરે નહિ ત્યાં સુધીનો કાળ ત્રસનુ અન્તર કહેવાય.

અહિં ત્રસાદિ ભાવના પ્રતિપક્ષી સ્થાવરાદિ ભાવની જેટલી સ્વકાયસ્થિતિ હોય તેટલા કાળ પ્રમાણ ત્રસાદિ ભાવનું અન્તર થાય.

ત્રસંતુ' ઉત્કૃષ્ટ અન્તર આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ સમય પ્રમાણ અસંખ્ય પુફ્ફગલ પરાવર્તન રૂપ સ્થાવરની સ્વકાયસ્થિતિ સમાન છે.

સ્થાવરનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર ત્રસંતુની સ્વકાયસ્થિતિ તુલ્ય કેટલાક વર્ષો અધિક બે હજાર સાગરોપમ છે.

બાદરતું અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી પ્રમાણ અને સૂક્ષ્મતું સીત્રેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ અન્તર છે.

સાધારણતું અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી પ્રમાણ અને અસાધારણ=પ્રત્યેકતું સાધારણની સ્વકાયસ્થિતિ તુલ્ય અલીપુફ્ફગલપરાવર્તન અન્તર છે.

અસંસિંતું સંજિના કાળ સમાન કેટલાંક વર્ષો અધિક સાગરોપમ શતપૃથક્ત્વ પ્રમાણ અને સંસિંતું આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ સમયરાશિ પ્રમાણ અસંખ્ય પુફ્ફગલ પરાવર્તન ઉત્કૃષ્ટ અન્તર છે.

નપુસકવેદનું પૂર્વકૌઠ પૃથક્ત્વ અધિક સો પથ્યોપમ સહિત કેટલાંક વર્ષો અધિક સાગરોપમ શત પૃથક્ત્વ, અવેદનું કેટલાંક વર્ષો શુક્ત સાગરોપમ શત પૃથક્ત્વ અધિક અસંખ્ય પુફ્ફગલ પરાવર્તન અને પુરુષવેદનું પૂર્વકૌઠ પૃથક્ત્વ અધિક શત પથ્યોપમ સહિત અસંખ્ય પુફ્ફગલ પરાવર્તન ઉત્કૃષ્ટ અન્તર છે.

વનસ્પતિતું અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી અને અવનસ્પતિતું અસંખ્ય પુફ્ફગલ પરાવર્તન ઉત્કૃષ્ટ અન્તર છે.

પથેન્દ્રિયતું અસંખ્ય પુફ્ફગલ પરાવર્તન શુક્ત વિકલેન્દ્રિયના સ્વકાયસ્થિતિ કાળ તુલ્ય અને અપથેન્દ્રિયતું કેટલાંક વર્ષો અધિક એક હજાર સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ અન્તર છે.

મનુષ્યતું સાધિક અસંખ્ય પુફ્ફગલ પરાવર્તન અને અમનુષ્યતું પૂર્વકૌઠ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રણ પથ્યોપમ ઉત્કૃષ્ટ અન્તર છે.

આ સર્વ ભાવોતું જઘન્ય અન્તર અંતર્યુદ્ધૃત પ્રમાણ છે.

ઇશાન સુધીનો કોઠપણ દેવ કાળ કરી ગર્ભજ મનુષ્ય આદિમાં ઉત્પન્ન થઇ સર્વ પથો-તિઓ પૂર્ણ કરી ભતિ સ્મરણ જ્ઞાનાદિ કોઈ વિશિષ્ટ કારણથી દેવાયુનો બંધ કરી અંતર્યુદ્ધૃતમાં કાળ કરી ઇશાન દેવલોક સુધીના કોઈ પણ દેવમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે માટે આ દેવોતું જઘન્ય અન્તર અંતર્યુદ્ધૃત પ્રમાણ છે.

ક્રમશઃ ઉપર-ઉપરના દેવોમાં જવા માટે અધિક-અધિક વિશુદ્ધ અધ્યવસાયની આવશ્યકતા રહે છે અને વિશુદ્ધ અધ્યવસાયનો આધાર મનની દૃઢતા ઉપર હોય છે, સામાન્યથી ઉન્નતની વૃદ્ધિ સાથે મનની દૃઢતા વધે છે. તેથી સનકેમારથી સહસાર સુધીના દેવોનું નવ દિવસ, આરણ્યથી અશ્યુત સુધીના દેવોનું નવમાસ જઘન્ય અન્તર છે.

પ્રકૃષ્ટ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ વિના ઐવેયકાદિમાં જઈ શકાતું નથી અને પ્રકૃષ્ટ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ જઘન્યથી પણ નવ વર્ષની ઉમરવાળાને જ થાય છે, તેથી નવ ઐવેયક તથા વિજયાદિ ચારતું જઘન્ય અંતર નવ વર્ષનું છે. સર્વોર્થસિદ્ધ વિમાનથી ચ્યવી મનુષ્યમાં આવી તે જ ભવે મોક્ષે જતા હોવાથી ત્યાં અન્તર પ્રરૂપણ નથી.

જીવાભિગમસૂત્રના મતે સહસાર સુધીના દેવોનું જઘન્ય અન્તર અંતર્યુદ્ધર્ત અને સર્વોર્થસિદ્ધ વર્જિત આનતાદિ સર્વ દેવોનું જઘન્ય અન્તર વર્ષ પૃથક્ત્વ છે.

ઐવેયક સુધીના સર્વદેવોનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર આવલોકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ અસંખ્ય સમયરાશિ તુલ્ય અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્તન પ્રમાણ છે. વિજયાદિ ચાર અનુત્તર દેવો મનુષ્ય અને દેવમાં જ જતા હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ અન્તર બે સાગરોપમ પ્રમાણ છે અને જીવાભિગમ સૂત્રના મતે સંખ્યાતા સાગરોપમ પ્રમાણ છે.

સાતમાંથી કેાઈ પણ નરકનો જીવ કાળ કરી તિર્થંચ મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થઈ સર્વ પર્વાસિંચે પર્વાસ થઈ તંદુલિયા મત્સ્ય આદિની જેમ સકલિષ્ટ અધ્યવસાયથી નરકાસુનો બંધ કરી અંતર્યુદ્ધર્ત કાળમાં જ યુગ નરકમાં જઈ શકે છે માટે જઘન્ય અન્તર અંતર્યુદ્ધર્ત પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્તન પ્રમાણ છે.

શુણ્યસ્થાનકોમાં એકજીવ આશ્રયી અન્તર

સાસ્વાદન શુણ્યસ્થાનક ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડતાં જ આવે છે અને સાસ્વાદનથી નિયમ મિથ્યાત્વે જ બંધ છે, વળી તે મિથ્યાદષ્ટિ ફરીથી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામે તો જ સાસ્વાદન પામે, શાસ્ત્રમાં નિયમ છે કે-મિથ્યાદષ્ટિ મોહનીયની છળીશની સત્તાવાળો હોય તો જ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામે, તેમજ મિથ્યાદષ્ટિ શુણ્યસ્થાનકે ત્રણ કરણ કરી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરેલ જીવને મોહનીયની અઠ્ઠાવીશની જ સત્તા હોય છે, વળી તે ઉપશમ સમ્યક્ત્વ સાસ્વાદને થઈ જે સમયે મિથ્યાત્વે આવે છે તે જ સમયથી સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીયની ઉદ્દલના શરૂ કરે છે. ઉદ્દલના દ્વારા તે બન્નેનો ક્ષય કરતાં પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ થાય છે, ત્યારબાદ ફરીથી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામી પડતાં સાસ્વાદને આવે, આથી સાસ્વાદન શુણ્યસ્થાનકનો ત્યાગ કરી તે જીવ ફરીથી સાસ્વાદન શુણ્યસ્થાનક જઘન્યથી પણ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પછી જ પામી શકે, માટે સાસ્વાદનનું જઘન્ય અન્તર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે.

મિથ્યાદષ્ટિ અને મિશ્રથી ઉપશાન્ત મોહ સુધીનાં દરેક શુણ્યસ્થાનકનું જઘન્ય અન્તર અન્તર્યુદ્ધર્ત છે, કેમકે વિવક્ષિત શુણ્યસ્થાનકનો ત્યાગ કરી અન્યશુણ્યસ્થાનકે અન્તર્યુદ્ધર્ત રહી ફરીથી વિવક્ષિત શુણ્યસ્થાનકે આવી શકે છે માટે આ દશે શુણ્યસ્થાનકનું જઘન્ય અન્તર અન્તર્યુદ્ધર્ત છે.

મિથ્યાદષ્ટિ શુણ્યસ્થાનકનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર છ પૂર્વકોડ વર્ષ અધિક એકસો બત્રીસ સાગરોપમ છે. જો કે ટીકામાં છ પૂર્વકોડ વર્ષ અધિક લખેલ નથી. પરંતુ એકસો બત્રીસ સાગરોપમ છે.

રોપમની દૃષ્ટિએ તે તદ્દન અદ્ય હોવાથી તેની અવિવક્ષા કરી હોય એમ હોય છે. છતાં અન્યથા જણાવેલ હોવાથી અમે અહિં આ પ્રમાણે જણાવેલ છે.

સાસ્વાદનાદિ શેષ કથ શુણ્ણસ્થાનકંતુ ઉત્કૃષ્ટ અન્તર દેશોનાથ પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળ પ્રમાણ છે. કારણ કે ઉપશાન્તમોહ સુધી ગયેલ જીવ વિવક્ષિત શુણ્ણસ્થાનકથી પડી વધુમાં વધુ દેશોનાથ પુદ્ગલ પરાવર્તન પ્રમાણ કાળ સુધી સંસારમાં રખડે છે, પછી અવશ્ય મોક્ષે જાય છે, તેથી તેટલા કાળે ફરીથી આ બધાં શુણ્ણસ્થાનકનો સંભવ હોવાથી વિવક્ષિત શુણ્ણસ્થાનકોનો સંભવ હોવાથી વિવક્ષિત શુણ્ણસ્થાનકની પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટથી આટલું અન્તર થતી શકે છે.

ક્ષીણમોહ આદિ ત્રણ શુણ્ણસ્થાનકો ભવચક્રમાં એક જ વાર પ્રાપ્ત થતાં હોવાથી તેનું અન્તર નથી.

અનેક જીવાશ્રિત શુણ્ણસ્થાનકોમાં અન્તર

સાસ્વાદનાદિ આઠ શુણ્ણસ્થાનકો જગતમાં અનેક જીવાશ્રયી ક્યારેક હોય છે અને ક્યારેક નથી હોતાં, એ વાત પૂર્વે કહેવાઈ ગયેલ છે. હવે જો તે શુણ્ણસ્થાનકો જગતમાં કેઈ પણ જીવને ન હોય તો જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી કેટલા કાળ સુધી ન હોય તેનો અહિં વિચાર કરે છે.

સાસ્વાદનાદિ આઠ શુણ્ણસ્થાનકંતુ જઘન્ય અન્તર એક સમય છે અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર સાસ્વાદન અને મિશ્ર શુણ્ણસ્થાનકંતુ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ, ઉપશમશ્રેણિ-ગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ તથા ઉપશાન્ત મોહ એ ચારનું વર્ષ પૃથક્ત્વ, ક્ષપકશ્રેણિગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ, ક્ષીણમોહ અને અયોગિ-શુણ્ણસ્થાનકંતુ છ માસ પ્રમાણ છે.

કેઈ વખત સંપૂર્ણ જગતમાં કેઈ પણ જીવ નવીન સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અને સર્વ-વિરતિ આ ત્રણ શુણ્ણો જો પ્રાપ્ત ન કરે તો ઉત્કૃષ્ટથી અનુક્રમે સાત, ચૌદ અને પંદર દિવસ સુધી ન કરે, પછી તો અવશ્ય પ્રાપ્ત કરેજ. આથી આ ત્રણ શુણ્ણો ઉત્કૃષ્ટ અન્તર સાત, ચૌદ અને પંદર દિવસનું કહેલ છે. દરેકનું જઘન્ય અન્તર એક સમયનું છે. એ જ પ્રમાણે સયોગિ-શુણ્ણસ્થાનકંતુ જઘન્ય એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસ પ્રમાણ અન્તર છે.

(૬) ભાગદ્વાર

આ દ્વારનો અદ્યપણ્ણત્વ દ્વારમાં સમાવેશ થઈ જતો હોવાથી અહિં જુદું જતાવેલ નથી.

(૮) ભાવદ્વાર

પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત સંનિપચેન્દ્રિય સિવાય શેષ બાર જીવસ્થાનકમાં ક્ષાયોપશમિક, ઔદ-યિક અને પારિણામિક આ ત્રણ ભાવો હોય છે, કારણ કે ઔપશમિક અને ક્ષાયિક ભાવ એવા શુણ્ણસ્થાનકથી જ સંભવે છે. જ્યારે અહિં તો માત્ર મિથ્યાત્વ તથા કેટલાંક લઘિ

પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયાદિને કરણ-અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં સારવાદન શુભસ્થાનક હોય છે, પરંતુ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ શુભસ્થાનકો હોતા નથી તેથી તે બે ભાવો સંભવતા નથી.

અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ તેમજ લબ્ધિ પર્યાપ્ત કોષ્ઠકને કરણ-અપર્યાપ્તાવસ્થામાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પણ હોય છે અને સપ્તતિકા ચૂર્ણિતા મતે ઉપશમ સમ્યક્ત્વી ઉપશમ-શ્રેણિમાં કાળ કરી ઉપશમસમ્યક્ત્વ સહિત અનુત્તર વિમાને જાય છે તેથી તે મતે કોષ્ઠકને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પણ હોય છે તેથી અનેક જવાબથી પાંચે ભાવો પણ ઘટે છે.

પર્યાપ્તસંજ્ઞિમાં સામાન્યથી પાંચે ભાવો ઘટી શકે છે.

ત્યાં એક અથવા અનેક જવાબથી મિથ્યાત્વાદિ પ્રથમનાં ત્રણ શુભસ્થાનકે ક્ષાયોપશમિક, ઔદયિક અને પારિણામિક એ ત્રણ અને સયોગી-તથા અયોગિ-કેવળી શુભસ્થાનકે ઔદયિક, ક્ષાયિક અને પારિણામિક એ ત્રણ ભાવો હોય છે.

ક્ષયોપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ચાર શુભસ્થાનકે ક્ષાયોપશમિક, ઔદયિક અને પારિણામિક એ ત્રણ અને ક્ષાયિક કે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વી જીવને ક્ષાયિક કે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ સહિત ચાર ભાવો અને ત્રણ પ્રકારના સમ્યક્ત્વી જીવોને આશ્રયી પાંચે ભાવો હોય છે.

ઉપશમશ્રેણિગત અપૂર્વકરણાદિ ચાર શુભસ્થાનકોમાં એક અથવા અનેક જીવ આશ્રયી ઉપશમ સમ્યક્ત્વીને ક્ષાયિક વિના ચાર અને ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિને પાંચે ભાવો હોય છે.

ક્ષપકશ્રેણિગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ તથા ક્ષીણમોહ આ ચાર શુભસ્થાનકે ઉપશમવિના ચાર ભાવો હોય છે.

(૬) અદ્યપબહુત્વ

ક્યા જીવોથી ક્યા જીવો કેટલા અદ્ય અથવા અધિક છે તેનો વિચાર જેમાં હોય તે અદ્યપબહુત્વ.

પુરુષ રૂપ ગર્ભજ મનુષ્યો સર્વથી અદ્ય છે અને સંખ્યાતા જ છે તે થકી ગર્ભજ માનવસ્રીઓ સત્તાવીસ અધિક છે. તેથી પર્યાપ્ત બાહર તેઉકાય જીવો અસંખ્યાતશુભા છે, તેથી અનુત્તર દેવો અસંખ્યાતશુભા છે, તેથી ઉપરના ત્રણ, મધ્યમ ત્રણ અને નીચેના ત્રણ ઐવેયક દેવો, તે થકી અમરુત, આરણ્ય, પ્રાણુત અને આનત કલ્પના દેવો અનુક્રમે એકેકથી સંખ્યાત શુભ છે.

શાસ્ત્રમાં આ સર્વ દેવોને ક્ષેત્ર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં રહેલ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ કદ્દા છે, તે પણ અસંખ્યાતમાં ભાગ ઉત્તરોત્તર સંખ્યાત શુભો મોટો લેવાનો હોવાથી ઉપરોક્ત અદ્યપબહુત્વમાં કોષ નથી.

ઉપર-ઉપર કરતાં નીચે-નીચેના ઐવેયકોમાં અને દેવલોકોમાં વિમાનો અધિક-અધિક હોવાથી તેમજ વધુ વધુ પુણ્ય અને શુભના પ્રકર્ષવાળા જીવો ઉપર-ઉપર ઉત્પન્ન થાય છે

અને ઉત્તરોત્તર હીન હીન પુણ્ય અને ગુણવાળા જીવો નીચે-નીચે ઉત્પન્ન થાય છે: જગતમાં ઉત્તરોત્તર હીન પુણ્ય અને હીન ગુણવાળા જીવો અધિક-અધિક હોય છે તેથી ઉપર-ઉપરના દેવોથી નીચે-નીચેના દેવો અધિક-અધિક હોય છે. આ યુક્તિ સૌધર્મદેવ સુધી સમજવી.

બારમા-અગિયારમા તેમજ દશમા-નવમા દેવલોકમાં વિમાનોની સંખ્યા સમાન છે છતાં બારમા અને દશમા દેવલોક ઉત્તર દિશામાં તથા અગિયારમા તેમજ નવમા દેવલોક દક્ષિણ દિશામાં આવેલ છે, અને તથાસ્વભાવે જ કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો મોટા ભાગે દક્ષિણમાં અને શુક્લપાક્ષિક જીવો મોટા ભાગે ઉત્તરદિશામાં ઉત્પન્ન થાય છે. વળી શુક્લપાક્ષિક જીવો કરતાં કૃષ્ણપાક્ષિક જીવોની સંખ્યા ઘણીજ વધારે છે. માટે વિમાનોની સંખ્યા સમાન હોવા છતાં બારમાથી અગિયારમામાં અને દશમાથી નવમામાં દેવ સંખ્યાતગુણ કહ્યા છે.

આ જ યુક્તિ યાદેન્દ્ર અને સનત્કુમાર કલ્પના દેવો માટે તથા ઇશાન અને સૌધર્મ કલ્પના દેવો માટે પણ સમજવી.

આનંત કલ્પના દેવોથી સાતમી તથા છઠ્ઠી નરકના નારકો, સહસ્રાર કલ્પના દેવો, મહા-શ્વેત કલ્પના દેવો, પાંચમી નરકના નારકો, લાન્તકના દેવો, ચૌથી નરકના નારકો, બ્રહ્મલોકના દેવો, ત્રીજી નરકના નારકો, યાદેન્દ્ર અને સનત્કુમાર કલ્પના દેવો, તથા બીજી નારકના નારકો એમ અનુક્રમે એક એકથી અસંખ્યાત ગુણ છે.

સહસ્રાર કલ્પથી પ્રારંભી બીજી નરકના નારકો સુધીના પ્રત્યેક દેવો તથા પ્રત્યેક નારકો સંતરજાત પ્રમાણ શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ અસંખ્ય પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ છે, છતાં ઉત્તરોત્તર શ્રેણિનો અસંખ્યાતમો ભાગ અસંખ્યાતગણો મોટો દેવાનો હોવાથી ઉપરોક્ત અવગણ્ય સંગત છે.

તેથી સંમૂર્ણ મનુષ્યો અસંખ્યાતગુણ છે, તેથી ઇશાન કલ્પના દેવો અસંખ્યાત-ગુણ છે, તેમનાથી તેમની દેવીઓ બત્રીશ ગણી અને બત્રીશ અધિક છે. તે દેવીઓથી સૌધર્મવાસી દેવો સંખ્યાતગુણ અને તેનાથી તે જ કલ્પની દેવીઓ બત્રીશગણી અને બત્રીશ અધિક છે. તેનાથી ભવનપતિદેવો અસંખ્ય ગુણ છે, તેનાથી તેની દેવીઓ બત્રીશગણી અને બત્રીશ અધિક છે.

ભવનપતિની દેવીઓથી પ્રથમ પૃથ્વીના નારકો અસંખ્યાતગુણ છે. તેથી જેયર પંચેન્દ્રિય તિથંચ પુરુષો અસંખ્યાતગુણ છે, તેથી તેમની ઓંઓ ત્રણ ગુણી અને ત્રણ અધિક છે. જેયર પંચેન્દ્રિય તિથંચલીઓથી સ્થલચર તિથંચ પુરુષો અને તિથંચલીઓ, જલચર તિથંચ પુરુષો અને તેમની ઓંઓ, વ્યંતરદેવો અને વ્યંતરીઓ, જ્યોતિષદેવો અને તેમની દેવીઓ એમ એકેકથી અનુક્રમે સંખ્યાતગુણ છે.

જેયર તિથંચ પુરુષોથી જ્યોતિષ દેવીઓ સુધીના દરેક જીવો ધનીકૃતલોકના એક પ્રત-રના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ અસંખ્યાતી શ્રેણિઓના પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ અસંખ્યાતા છે.

પરંતુ ઉત્તરોત્તર જીવોના પ્રમાણબૂત પ્રતરનો અસંખ્યાતમો ભાગ સંખ્યાતશુભો મોટો હોવાથી ઉપરોક્ત અલ્પબહુત્વ બરાબર છે.

પોતપોતાની ભાતિમાં તિથ્યમાં સર્વત્ર પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓ સંખ્યાતશુભ એટલે ત્રણ-ચારી અને ત્રણ અધિક લેવી, જ્યારે દેવોમાં બત્રીશ શુભી અને બત્રીશ જ અધિક સમજવી.

જ્યોતિષક દેવીઓથી ખેચર, રથલચર અને જલચર નપુંસક તિથ્યો તેમજ પર્વાપ્ત ચૈત્રિન્દ્રિયો અનુક્રમે એક એકથી સંખ્યાતશુભ છે, પર્વાપ્ત ચૈત્રિન્દ્રિયથી પર્વાપ્ત પંચેન્દ્રિય પર્વાપ્ત બેષ્ઠન્દ્રિય અને પર્વાપ્ત તેષ્ઠન્દ્રિય અનુક્રમે એક-એકથી વિશેષાધિક છે.

પર્વાપ્ત તેષ્ઠન્દ્રિયથી અપર્વાપ્ત પંચેન્દ્રિયો અસંખ્યાતશુભ છે, તેથી અપર્વાપ્ત ચૈત્રિન્દ્રિય, તેષ્ઠન્દ્રિય અને બેષ્ઠન્દ્રિયો અનુક્રમે એક એકથી વિશેષાધિક છે અપર્વાપ્ત બેષ્ઠન્દ્રિયથી પર્વાપ્ત-અપર્વાપ્ત એમ ઉભય પંચેન્દ્રિયો, ચૈત્રિન્દ્રિયો, તેષ્ઠન્દ્રિયો અને બેષ્ઠન્દ્રિયો ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક છે.

અપર્વાપ્ત પંચેન્દ્રિયથી પર્વાપ્ત-અપર્વાપ્ત ઉભય બેષ્ઠન્દ્રિય સુધીના દરેક જીવો સામાન્યથી એક પ્રતરના અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જેટલા ખડો થાય તેટલા કહ્યા છે, છતાં અંશુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ મોટો નાનો લેવાનો હોવાથી ઉપરોક્ત અલ્પબહુત્વમાં વિરોધ નથી. એજ પ્રમાણે હવે પછી પર્વાપ્ત બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયથી પર્વાપ્ત બાદર અપ્કાય સુધીના દરેક જીવો પણ એક પ્રતરના અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જેટલા ખડો થાય તેટલા સામાન્યથી કહ્યા છે તો પણ અંશુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અનુક્રમે અસંખ્યાતશુભ નાનો-નાનો સમજવો, તેથી અસંખ્યશુભ અલ્પબહુત્વ કહેવામાં કોઇ દોષ નથી.

પર્વાપ્ત અપર્વાપ્ત બેષ્ઠન્દ્રિયથી પર્વાપ્ત બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય, તેથી પર્વાપ્ત બાદર નિગોદો અર્થાત્ બાદર સાધારણ વનસ્પતિકાયનાં ઔદારિક શરીરો, તેથી પર્વાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય, બાદર અપ્કાય, ઉત્તરોત્તર એક એકથી અસંખ્યાતશુભ છે. તેથી પર્વાપ્ત બાદર વાયુકાય અને તેથી અપર્વાપ્ત બાદર તેજકાય અનુક્રમે અસંખ્યાત શુભ છે.

અપર્વાપ્ત બાદર તેજકાયથી અપર્વાપ્ત બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય, તેથી અપર્વાપ્ત બાદર નિગોદો, અપર્વાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય, અપ્કાય અને વાયુકાય અનુક્રમે એક-એકથી અસંખ્યાતશુભ છે, અપર્વાપ્ત બાદર વાયુકાયથી અપર્વાપ્ત સૂક્ષ્મ તેજકાય અસંખ્યાતશુભ છે. તેથી અપર્વાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય, અપ્કાય અને વાયુકાય ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક છે.

અપર્વાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાયથી પર્વાપ્ત સૂક્ષ્મ તેજકાય અસંખ્યાતશુભ છે. તેથી પર્વાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય, અપ્કાય અને વાયુકાય અનુક્રમે એક-એકથી વિશેષાધિક છે. પર્વાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાયથી અપર્વાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદો અર્થાત્ અપર્વાપ્ત સૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિકાયનાં ઔદારિક શરીરો અસંખ્યશુભ છે.

અપર્વાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદથી પર્વાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદો સંખ્યાતશુભ છે.

અપર્યાપ્ત બાદર તેલિકાયાથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મનિગોદ સુધીના દરેક સામાન્યથી અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ કહેલ છે તો પણ અસંખ્યના અસંખ્ય પ્રકારો હોવાથી ઉપર બતાવ્યા મુજબ અસંખ્યાતશુષ્ક, વિશેષાધિક કે સંખ્યાતશુષ્ક વગેરે રૂપ અદ્યપ્યદ્યુત કહેવામાં કેાઈ હોય નથી.

પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદોથી અભવ્યો, સમ્યક્ત્વથી પતિત મિથ્યાત્વીઓ, સિદ્ધો અને પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાય જીવો ઉત્તરોત્તર અનંતશુષ્ક છે, તેથી પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયો વિશેષાધિક છે, તેઓથી અપર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાય જીવો અસંખ્યશુષ્ક છે, તેથી સઘળા અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયો વિશેષાધિક છે.

અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયોથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિજીવો અસંખ્યશુષ્ક છે, તેથી અપર્યાપ્ત સર્વ સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક, તેઓથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાય જીવો સંખ્યાતશુષ્ક અને તેથી પર્યાપ્ત સર્વ સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે.

એ કે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ જીવો અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે, પરંતુ તેનાથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયજીવો અનંતશુષ્ક હોવાથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાય કરતાં શેષ સૂક્ષ્મ જીવો અનંતમા બાગ જેટલા જ છે તેથી તેના કરતાં પર્યાપ્ત સર્વ સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક જ થાય છે.

પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મથી પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે, તેથી ભવ્યજીવો, બાદર સૂક્ષ્મ નિગોદના જીવો અને સર્વ વનસ્પતિ જીવો ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક છે.

પ્રશ્ન:-બાદર-સૂક્ષ્મ નિગોદમાં અનંતા અભવ્યજીવો પણ છે અને સૂક્ષ્મ-બાદર નિગોદની બહાર રહેલ ભવ્ય જીવો પણ અસંખ્યાતા છે છતાં ભવ્ય જીવો કરતાં બાદર સૂક્ષ્મ નિગોદના જીવો સંખ્યાત કે અસંખ્યાતશુષ્ક ન કરેતાં વિશેષાધિક જ કેમ કદા ?

ઉત્તર:-બાદર-સૂક્ષ્મ નિગોદમાં ભવ્ય જીવો કરતાં અનંતા અભવ્યો વધુ હોવા છતાં તેમજ ભવ્યજીવોમાંથી નિગોદ બહાર રહેલ અસંખ્ય ભવ્યજીવો બોધા યવા છતાંય નિગોદમાં રહેલ ભવ્ય જીવો કરતાં શેષ સર્વ ભવ્યજીવો અને અભવ્યો અનંતમા બાગ સમાન જ હોવાથી ભવ્ય જીવો કરતાં બાદર-સૂક્ષ્મ નિગોદના જીવો વિશેષાધિક જ થાય સંખ્યાત શુદ્ધાદિ ન જ થાય.

સર્વ વનસ્પતિ જીવોથી એકેન્દ્રિયો, તિર્થંચો, ચારેગતિના મિથ્યાદિજીવો, અવિન્નિ જીવો, મકષાથી, છાસથી, ચોગવાળા જીવો, મંસાદી જીવો અને સર્વ જીવો અનુક્રમે વિશેષાધિક વિશેષાધિક છે.

ગુણસ્થાનકે આશ્રયી અત્યપ્યદ્યુત

ઉપરમખેલિગત અપુર્વકરણાદિ ચાર ગુણસ્થાનકવાળા જીવો હિંદુદ પદે પદે પછી કહેવાતા ગુણસ્થાનકે રહેલ હિંદુદ સંખ્યાવાળા જીવોની અપેક્ષાએ ૨ : ૫ છે અને ૨ : ૫ નો ગુણ-

સ્થાનકે જીવે પરસ્પર સમાન હોય છે. તેથી ક્ષપક અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ ક્ષીણમોહ તથા ભવસ્થ અયોગિ શુભસ્થાનકે ઉત્કૃષ્ટપદે રહેલ જીવે શતપૃથક્ત્વ પ્રમાણ હોવાથી સંખ્યાત છે અને આ પાંચે શુભસ્થાનકોમાં પરસ્પર સમાન હોય છે.

તેથી સયોગિ-કેવલિઓ સંખ્યાતશુભા છે કેમકે તેઓ નિઃસ્વયથી પણ બે કોડ હોય છે. તેઓથી અપ્રમત્ત અને પ્રમત્ત શુભસ્થાનકવાળા જીવે અતુકમે સંખ્યાતશુભ છે કારણ કે ઉત્કૃષ્ટપદે તેઓ અતુકમે બે હજારકોડ અને કોટિસહસ્ર પૃથક્ત્વ પ્રમાણ હોય છે.

પ્રમત્ત સંયતો થકી ઉત્કૃષ્ટપદે વર્તતા દેશવિરતિ, સારવાદની, મિશ્રદષ્ટિ અને અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવે ક્રમશઃ એક એકથી અસંખ્યાતશુભા છે અને તેથી સિદ્ધો અનંતશુભ છે.

આ અદ્યખભહુત્વ ન્યારે દરેક શુભસ્થાનકે જીવે ઉત્કૃષ્ટપદે હોય ત્યારેજ સમજવું, પણ હંમેશ નહિ, કારણ કે પ્રથમ જણાવેલ સારવાદનાદિ આઠ શુભસ્થાનકે જીવે ક્યારેક નથી પણ હોતા. ક્યારેક એક-બે આદિ હોય, એટલે તે અપેક્ષાએ અનિયત શુભસ્થાનકોમાં જીવે ન પણ હોય અને કેટલીકવાર જણાવેલ સંખ્યાથી વિપરીત પણ હોય, પરંતુ ન્યારે દરેક શુભસ્થાનકે ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા હોય ત્યારે જણાવ્યા મુજબ અદ્યખભહુત્વ હોય છે.

જો કે દેશવિરતિ આદિ ચારે શુભસ્થાનકવાળા જીવે સામાન્યથી ક્ષેત્ર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ કહ્યા છે, તો પણ પદ્યોપમને અસંખ્યાતમે ભાગ અતુકમે અસંખ્યશુભ મોટો મોટો લેવાનો છે એથી અસંખ્યાતશુભ કહેવામાં વિશેષ આવડતો નથી.

સર્વ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિજીવોથી તિથંચ સિવાય ત્રણ ગતિમાં રહેલ મિથ્યાદષ્ટિઓ અસંખ્યશુભ છે, તેથી તિથંચગતિમાં મિથ્યાદષ્ટિઓ અનંતશુભ છે.

મતુષ્યગતિમાં રહેલ ચોથા શુભસ્થાનકવાળા જીવોની અપેક્ષાએ ગર્ભજ મિથ્યાદષ્ટિ મતુષ્યો સંખ્યાતશુભ છે.

અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ આદિ ચૌદ પ્રકારના જીવલેદો અને મિથ્યાદષ્ટિ આદિ ચૌદ શુભસ્થાનકોના સ્વરૂપ પ્રથમદ્વારથી જોઈ લેવું.

અયોગિ-શુભસ્થાનક સિવાયના તેર શુભસ્થાનકે રહેલ જીવો યથાસંભવ આઠ, સાત છ અને એક કર્મના વિશેષપ્રકારે બંધ કરનારા છે તેથી કર્મ તે બદ્ધ છે માટે હવે ત્રીજા દ્વારમાં બાંધવાયોગ્ય તે કર્મના મૂળ અને ઉત્તરસેદો કહેશે.

ધતિ દ્વિતીયદ્વાર સારસંગ્રહ

પ્રશ્નોત્તર

પ્ર-૧ અનુયોગદ્વાર જોટલે શું ? અને તે કેટલાં છે ?

ઉ૦ શાસ્ત્રના યોગ માટે જે અનુકૂલ વ્યાપાર તે અનુયોગ, અને શાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરવા માટે અનુકૂલ વ્યાપાર રૂપ દરવાજા તે અનુયોગદ્વાર અને તે શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ સત્પદમરુ-પણા આદિ નવ અનુયોગ ક્ષાણી છે.

પ્ર-૨ જીવ શું પદાર્થ છે ?

ઉ૦ ઔપશમિકાદિ ભાવોથી યુક્ત જોતું જે દ્રવ્ય તે જીવ.

પ્ર-૩ ક્ષાયિક, ઔદયિકાદિ પ્રસિદ્ધ ભાવોને છોડી ઔપશમિકાદિ ભાવ યુક્ત દ્રવ્યને જીવ કહેવાતું શું કારણ ?

ઉ૦ ઔદયિક અને પારિણામિક ભાવ જીવ સિવાય અન્ય દ્રવ્યમાં પણ હોય છે અને ક્ષાયિક ભાવ ઉપશમ પૂર્વક જ થાય છે. તેમજ ક્ષયોપશમભાવ ઔપશમિક ભાવથી તર્કન સિન્ન ન હોવાથી અન્ય ભાવોને ગ્રહણ ન કરતાં મૂળમાં ઔપશમિકાદિ ભાવ-યુક્ત દ્રવ્યને જીવ કહેલ છે.

પ્ર-૪ બૌદ્ધો મોક્ષતું સ્વરૂપ કેટલું માને છે ?

ઉ૦ બૌદ્ધોના મતે દરેક પદાર્થો ક્ષણધ્વંસી હોવાથી ક્ષણસંતાનનો નાશ થાય જોટલે મોક્ષ થાય જોમ માને છે. તેમણે કહેલું છે કે તેલ આદિ ખલાસ થવાથી જેમ દીપક જોલવાઈ જાય જોટલે તે કયાંય દિશા કે વિદિશાઓમાં જતો નથી પણ ત્યાંજ નાશ પામે છે જોટલે કે તેણે અસ્તિત્વ રહેતું નથી. તેમ રાગાદિનો ક્ષય થવાથી આત્મા પણ કયાંય દિશા કે વિદિશાઓમાં જતો નથી પણ ત્યાંજ નાશ પામે છે જોટલે તેણે ક્ષણ સંતાનરૂપ અસ્તિત્વ પણ રહેતું નથી. અને તે જ મોક્ષ છે.

પ્ર-૫ જીવ કોના સ્વામી છે ?

ઉ૦ જીવ નિશ્ચયથી સ્વ-સ્વરૂપના સ્વામી છે. વ્યવહારથી સ્વામિ-સેવકાદિ ભાવો કમ-જનિત ઉપાધિ રૂપ હોવાથી તે વાસ્તવિક નથી.

પ્ર-૬ સાન્નિપાતિક ભાવો જોટલે શું ? અને તે કેટલા છે ?

ઉ૦ પાંચ મૂળભાવોમાંથી મૂળ બેથી પાંચ ભાવોનું જે મીલન તે સાન્નિપાતિક ભાવ, અને તે કુલ છઠ્ઠીસ છે.

પ્ર-૭ ઔદયિક ભાવના ગ્રંથમાં ખતાવેલ ૨૧ જ લેટો કહી શકાય કે તેથી વધારે પણ કહેવાય ?

ઉં ઔદયિક ભાવના સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ભેદો કહી શકાય પરંતુ સ્થૂલદંડિએ જગત્પ્રસિદ્ધ એવા એકવીશ ભેદો જ કહ્યા છે. તેના ઉપલક્ષણથી તસપણું સ્થાવર પણું ઇત્યાદિ અનેક ભેદો કહી શકાય.

મ-૮ આકાશ અને સાકર કયા ભાવે છે ?

ઉં આકાશ એ અનાદિ પારિણામિક ભાવે અને સાકર એ સાદિ પારિણામિક ભાવે છે. તેમજ ઔદયિક ભાવે પણ છે.

મ-૯ ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક આ ત્રિસંયોગી ભાંગો જીવોમાં કેમ ન ઘટે ?

ઉં ક્ષાયોપશમિક ભાવ ખારમા શુભસ્થાનક સુધીના જીવોમાં જ હોય છે અને તે જીવોમાં મનુષ્યગતિ, શુભલેશ્યાદિક ભાવો અવશ્ય ઔદયિક ભાવે હોય છે. માટે ઔદયિક ભાવ વિના ક્ષાયોપશમિક ભાવ સંભવતો ન હોવાથી આ ભાંગો ન ઘટે.

મ-૧૦ ઉત્પદ્યમાન અને ઉત્પન્ન એ બંને પ્રકારના જીવો કયારેક જગતમાં ન હોય એવા કયા જીવો છે.

ઉં સંમૂર્ચિમ મનુષ્યો.

મ-૧૧ અલીકીપની બહાર રહેલ જીવોમાં કેટલાં શુભકાણાં હોય ?

ઉં અલીકીપની બહાર જન્મેલ જીવોને પ્રથમનાં પાંચ શુભકાણાં હોય અને અર્ધથી ગયેલાઓની અપેક્ષાએ સાત શુભકાણાં હોય.

મ-૧૨ કાયમ વિદ્યમાન હોય તેવાં શુભસ્થાનકો કેટલાં અને કયાં કયાં ?

ઉં પહેલું, તેરમું અને ચારથી સાત એમ કુલ છ શુભસ્થાનકો કાયમ વિદ્યમાન હોય.

મ-૧૩ કયા કયા શુભસ્થાનકે કેટલા કેટલા જીવો હોય ?

ઉં પહેલે અનંતા, ચોથે અને પાંચમે અસંખ્યાતા, બીજે અને ત્રીજે અસંખ્યાતા હોઈ શકે અને શેષ સર્વ શુભસ્થાનકે ઉત્કૃષ્ટથી પણ સંખ્યાતા જ હોય.

મ-૧૪ જોવાં કયાં શુભસ્થાનકો છે કે જ્યાં જીવો ન પણ હોય અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા પણ હોય.

ઉં સાસ્વાદન અને મિશ્ર શુભસ્થાનક.

મ-૧૫ એક બટાટામાં કેટલાં શરીરો હોય ?

ઉં એક બટાટામાં ઔદારિક શરીરો અસંખ્યાતાં અને તેજસ કાર્મણ અનંતા હોય છે.

મ-૧૬ અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશોની સંખ્યા અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સમયો પ્રમાણ કેમ થાય ?

ઉં વિશેષાવશ્યક ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે કાળ સૂક્ષ્મ છે અને ક્ષેત્ર તેથી પણ અત્યંત સૂક્ષ્મ

છે માટે અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવ-
સર્પિણીના સમયે પ્રમાણ પ્રદેશે હોઈ શકે છે.

પ્ર-૧૭ બાહર પર્ચાઈ પૃથ્વીકાયાદિ જીવોની અપેક્ષાએ બાહર પર્ચાઈ તેઉકાય જીવો તર્ફન
અદ્ય કેમ ?

ઉં બાહર પર્ચાઈ તેઉકાય જીવો માત્ર અદીકીપમાં જ હોય છે જ્યારે બાહર પર્ચાઈ
પૃથ્વીકાયાદિક તેથી બહાર પણ આખા લોકમાં અમુક અમુક સ્થાનોએ હોય છે માટે
બાહર પર્ચાઈ પૃથ્વીકાયાદિકથી તે અત્યંત અદ્ય છે.

પ્ર-૧૮ ચાર નિકાયના દેવોતું પરસ્પર અદ્યબદ્ધત્વ જણાવો !

ઉં વૈમાનિકદેવો સર્વથી અદ્ય, તેથકી ભવનપતિ અને વ્યંતર અનુકંમે અસંખ્યાત ગુણ,
તેથકી જ્યોતિષીઓ સંખ્યાતગુણ છે.

પ્ર-૧૯ ત્રણ પ્રકારના મનુષ્યોમાંથી જગતમાં કયા પ્રકારના મનુષ્યો હંમેશા હોય ?

ઉં ગર્ભજ પર્ચાઈ મનુષ્યો હંમેશ હોય, શેષ બંને અપર્ચાઈતા અનિયત હોય.

પ્ર-૨૦ બંને પ્રકારના અપર્ચાઈત મનુષ્યો કાયમ ન હોય તેમ શી રીતે સમજી શકાય ? અને
તે કેટલા કાળ સુધી ન હોય ?

ઉં બંને પ્રકારના અપર્ચાઈત મનુષ્યોતું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય પણ અંતરુદ્ધર્તું હોય છે અને
ગર્ભજ મનુષ્યોનો તેમજ સંભૂચિમ મનુષ્યોનો ઉત્પત્તિ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ
અનુકંમે બાર અને ચોવિશ સુદર્ત પ્રમાણ છે જોટલે જ્યારે ઉત્પત્તિ આશ્રયી
ઉત્કૃષ્ટ વિરહ પડે ત્યારે વિરહના પૂર્વ સમયે ઉત્પન્ન થયેલ બંને પ્રકારના અપર્ચાઈત
મનુષ્યો અંતરુદ્ધર્ત પછી ન હોય તેથી ગર્ભજ અપર્ચાઈત મનુષ્યો સાધિક અગ્નિ-
ચાર સુદર્ત અને સંભૂચિમ મનુષ્યો સાધિક ત્રેવીશ સુદર્ત સુધી સંપૂર્ણ જગતમાં
ન હોય જોતું પણ બને છે.

પ્ર-૨૧ ક્ષેત્ર અને સ્પર્શનામાં શું વિશેષતા છે ?

ઉં જે જીવો જેટલા ક્ષેત્રમાં રહ્યા હોય તે તેઓતું ક્ષેત્ર કહેવાય અને સ્પર્શનામાં જેમાં
રહેલ હોય તે ક્ષેત્ર તથા ઉપર નીચે અને ચારે તરફ સ્પર્શ કરાયેલું ક્ષેત્ર પણ આવે
તેથી ક્ષેત્ર કરતાં સ્પર્શના અધિક થાય.

પ્ર-૨૨ કયા સસુદ્ધાતમાં તેજ નિમિત્તે અધિક નવીન કર્યોતું અવશ્ય ગ્રહણ થાય ?

ઉં કપાય સસુદ્ધાતમાં.

પ્ર-૨૩ કેવલિ સસુદ્ધાતમાં કેવલિભગવંત પોતાના આત્મપ્રદેશોથી કયા સમયે કેટલા
ક્ષેત્રમાં વ્યાપ્ત હોય ?

ઉં પહેલા, બીજા, છઠ્ઠા, સાતમા અને આઠમા સમયે લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં,

ત્રીજા અને પાંચમા સમયે લોકના અસંખ્યાતા ભાગોમાં, તેમજ ચોથા સમયે સંપૂર્ણ લોકમાં વ્યાપ્ત હોય.

પ્ર-૨૪ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિને સ્પર્શના કયા કયા મતે કેટલા રાજની હોય ?

ઉ૦ મૂળ મતે આઠ રાજ, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ સહિત ત્રીજી નરકે જાય તે મતે નવરાજ, અને ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ લઈ છઠ્ઠી નરકે જાય તે મતે બાર રાજની સ્પર્શના હોય.

પ્ર-૨૫ અહિંથી સામાન્યથી ત્રીજી નરકે ત્રણ રાજ અને છઠ્ઠી નરકમાં જતાં પાંચ રાજની સ્પર્શના કેમ કહી ?

ઉ૦ ત્રીજી અને છઠ્ઠી નરકના નીચેના અંત ભાગ સુધી એટલે ચોથી અને સાતમી નરકના ઉપરના ભાગ સુધી ત્રણ અને છ રાજ થાય એ વાત બરાબર છે પરંતુ નરક પૃથ્વી ત્રીજા તથા છઠ્ઠા રાજમાં શરૂઆતના એક લાખ અઠાવીસ હજાર, અને એક લાખ સોળ હજાર યોજન પ્રમાણ ભાગમાં છે અને તે રાજની અપેક્ષાએ તદ્દન અદ્ય હોવાથી તેની અવિવક્ષા કરી અતુકમે બે રાજ અને પાંચ રાજ કહ્યા છે.

પ્ર-૨૬ ઉપરના સાત રાજની ગણતરીમાં શું મતાન્તર છે ?

ઉ૦ જીવસમાસાદિના મતે તિચ્છોલોકના મધ્યભાગથી ઇશાને દોહ, માહોન્દ્રે અહીં, સહસ્રારે પાંચ, અચ્યુતે છ અને લોકાન્તે સાત રાજ થાય છે. અહિં આ મત બહેણ કરેલ છે. પરંતુ પૃથ્વસંપ્રહણી આદિના મતે સૌધર્મે એક, માહોન્દ્રે બે, લાન્તકે ત્રણ, સહસ્રારે ચાર, અચ્યુતે પાંચ, ઐવેયકે છ અને લોકાન્તે સાત રાજ થાય છે.

પ્ર-૨૭ કયાં સુધીના દેવો ગમનાગમન કરે ?

ઉ૦ બાર દેવલોક સુધીના.

પ્ર-૨૮ સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે લઈને કોઈ જીવ અધોલોકમાં જાય કે ન જાય ?

ઉ૦ સાસ્વાદન શુભસ્થાનક લઈને ઘણું કરી અધોલોકમાં ન જાય પણ ઊર્ધ્વલોકમાં જાય,

પ્ર-૨૯ એવા કયા જીવો છે કે જેનું જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ બન્ને પ્રકારનું આયુ અન્તરુદ્ધૃત હોય પણ તેથી અધિક ન હોય ?

ઉ૦ સૂક્ષ્માદિક સાતે અપર્યાપ્ત.

પ્ર-૩૦ એવા કયા દેવો છે કે જેનું ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય આયુ તુલ્ય હોય.

ઉ૦ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો.

પ્ર-૩૧ ચાર નિકાયના દેવોમાંથી કયો નિકાયના દેવોનું જઘન્ય આયુ દસ હજાર વર્ષ હોય ?

ઉ૦ ભવનપતિ અને વ્યંતર.

પ્ર-૩૨ સાદિ સપર્થવસિત મિથ્યાત્વ શુભસ્થાનકનો જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ કાળ કેટલો ?

ઉ૦ જઘન્ય અંતરુદ્ધૃત અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન અર્ધ પુરુષલ પરાવર્તન.

પ્ર-૩૩ છ માસની ઉંમરે ભાવ ચારિત્રનો સ્વીકાર કોણે કર્યો ?

ઉં શ્રી વજ્રસ્વામિએ.

પ્ર-૩૪ અન્તકૃત કેવલી એટલે શું ?

ઉં અંતર્મુદ્ધર્ત આશુ બાકી હોતે છતે જેઓને કેવલજ્ઞાન થાય તે અન્તકૃત કેવલી કહેવાય.

પ્ર-૩૫ છક્રા આદિ શુભસ્થાનકે એક સમય રહી જીવ સાતમા આદિ શુભસ્થાનકે બીજા કે નહિ ?

ઉં ન જ બીજા.

પ્ર-૩૬ જો ન બીજા તો તેમનો એક સમય જન્મ-જાળ કેમ ઘટે ?

ઉં વિવક્ષિત શુભસ્થાનકે એક સમય રહી કાળ કરી અવિરતિપણાને જ પામે, તેથી જ એક સમય કાળ ઘટે અન્યથા નહિ.

પ્ર-૩૭ અસાંખ્યવહારિક રાશિમાંથી જીવો સાંખ્યવહારિક રાશિમાં ક્યારે આવે ? અને કેટલા આવે ?

ઉં જે સમયે જેટલા જીવો મોક્ષમાં બીજા તે સમયે તેટલા જીવો અસાંખ્યવહારિક રાશિ-માંથી સાંખ્યવહારિક રાશિમાં આવે.

પ્ર-૩૮ જગતમાં કોઈપણ વિવક્ષિત જીવ સતત કેટલો કાળ પુરુષવેદપણામાં રહી શકે ?

ઉં કેટલાંક વર્ષો અધિક સાગરોપમ શતપૃથક્ત્વ.

પ્ર-૩૯ ભાવવેદ પ્રાંત અંતર્મુદ્ધર્તે બદલાય છે અને ભવાન્તરમાં જતાં આકૃતિરૂપ દ્રવ્યવેદ હોતા નથી તો પુરુષવેદપણે આટલો દીર્ઘ કાળ કેમ ઘટે ?

ઉં આગામીભવમાં જે વેદ થવાનો હોય તે વેદ ભવાન્તરમાં જતાં ન હોવા છતાં તેની વિવક્ષા કરી દ્રવ્યવેદની અપેક્ષાએ તેટલો કાળ કદાચ છે. નપુંસક અને સ્ત્રીવેદ માટે પણ આ પ્રમાણે સમજવાતું છે.

પ્ર-૪૦ જીવ નિરંતર શ્રોત્રેન્દ્રિયપણું કેટલા સમય સુધી પ્રાપ્ત કરે ?

ઉં કેટલાંક વર્ષો અધિક એક હજાર સાગરોપમ.

પ્ર-૪૧ જીવ નિરંતર રસનેન્દ્રિયપણું કેટલો કાળ પ્રાપ્ત કરે ?

ઉં કેટલાંક વર્ષો અધિક બે હજાર સાગરોપમ.

પ્ર-૪૨ સામાન્યથી નિગોહની તેમજ બાહર સૂક્ષ્મ, પર્થોપ્ત, અપર્થોપ્ત નિગોહની સ્વકાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી કેટલી હોય ?

ઉં સામાન્યથી નિગોહની બહી પુરુષગત પરાવર્તન, બાહર નિગોહની સીતેર કોહા-કોહી સાગરોપમ, સૂક્ષ્મ નિગોહની અસંખ્ય ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી, પર્થોપ્ત તથા અપર્થોપ્ત નિગોહની સ્વકાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણ છે.

પ્ર-૪૩ સાસ્વાદનાદિ આઠ અનિત્ય શુભસ્થાનકો અનેક જીવ આશ્રયી જગતમાં ઉત્કૃષ્ટથી કેટલા સમય સુધી સતત હોય ?

ઉં સાસ્વાદન અને મિશ્ર અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી સુધી અને શેષ છ શુભસ્થાનકો અંતર્મુહૂર્ત કાળ સુધી સતત હોય છે.

પ્ર-૪૪ ઉપરોક્ત આઠ શુભસ્થાનકો સંપૂર્ણ જગતમાં કોઈ પણ જીવને ઉત્કૃષ્ટથી કેટલા કાળ સુધી ન હોય ?

ઉં સાસ્વાદન અને મિશ્ર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધી, ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિ ચાર વર્ષ પૃથક્ત્વ અને ક્ષપકશ્રેણિગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ, ક્ષીણશ્રેણિ અને અયોગિ છ માસ સુધી ન હોય.

પ્ર-૪૫ ઉત્કૃષ્ટથી આઠ સમય સુધી સતત કયા કયા ભાવો પ્રાપ્ત થાય ?

ઉં સર્વવિરતિ ચારિત્ર અને સિદ્ધપણ.

પ્ર-૪૬ નિરંતર પ્રતિસમયે અનંતા ઉત્પન્ન થાય એવા જીવો કયા કયા ?

ઉં એકેન્દ્રિય, વનસ્પતિ અને સાધારણ વનસ્પતિકાયના જીવો.

પ્ર-૪૭ જીવ એકેન્દ્રિયપણાનો ત્યાગ કરી યુગ્મ ઉત્કૃષ્ટથી કેટલા કાળે એકેન્દ્રિય થાય ?

ઉં કેટલાંક વર્ષ અધિક બે હજાર સાગરોપમ કાળે.

પ્ર-૪૮ જગતમાં સુનિઓ સર્વદા હોય છે, વળી તે પ્રતિ અંતર્મુહૂર્તે છઠેથી સાતમે અને સાતમાથી છઠે શુભસ્થાનકે જાય છે તો ગાથા ૬૩માં સર્વવિરતિ અંતર્ગત પ્રમત્ત અને અપ્રમત્તનો અનેક જીવાશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ પંદર દિવસનો કેમ કહ્યો ?

ઉં અવિરતિ કે દેશવિરતિમાંથી પ્રમત્તે કે અપ્રમત્તે જાય તે અપેક્ષાએ તે ગાથામાં ઉત્કૃષ્ટ વિરહ પંદરદિવસનો કહ્યો છે, પરંતુ છઠે સાતમે પરાવર્તન કરતા સુનિઓની અપેક્ષાએ નહિ.

પ્ર-૪૯ જીન-આગમો અને પંચસંઘાદિ ઋષિો સર્વજ્ઞમૂળક કહેવાય છે તો તેમાં મતાન્તર કેવી રીતે હોઈ શકે ?

ઉં વાત સત્ય છે, પરંતુ પૂર્વે આગમો સુનિભગવતો કંઠસ્થ રાખતા હતા, તે પછી કેટલાંક કાળે મોટા મોટા દુષ્કાળો પડવાથી અને સ્મરણશક્તિ વ્યાદિ ઘટી જવાથી આગમો ભરાભર કંઠસ્થ રહ્યા નહિ, ત્યારબાદ જે આગમો જે સુનિઓને જે રીતે કંઠસ્થ હતાં તે રીતે તપાસી વાચનાદ્વારા વ્યવસ્થિત કર્યા છતાં કેટલાંક સુનિઓને ભિન્ન-ભિન્ન રીતે યાદ રહેલ પાઠોનો સમન્વય ન થવાથી તેમાં કયા પાઠો સત્ય છે કે અસત્ય ? તેનો નિર્ણય તે કાળના અતિશયશ્રુતસંપન્ન આચાર્યો પણ ન કરી શકવાથી તે પાઠો આગમો પુસ્તકાદિ કરતી વખતે મતાન્તર રૂપે લેવામાં આવ્યા, તેમજ તે પછી પણ લઘીયા ઘગેરેના લેખનદોષના કારણે પણ પાઠો ભિન્ન-ભિન્ન રૂપે થયા એથી સર્વજ્ઞમૂળક આગમોમાં મતાન્તરો જણાય છે.

પ્ર-૫૦ મતાન્તર જોટલે જણાવેલ મતથી ભિન્નમત જોટલે કે અન્યમત, તેા તે મૂળમતથી સર્વથા ભિન્ન જ હોય કે અપેક્ષાએ તેનો સમન્વય પણ થઇ શકે ?

ઉ૦ જે અપેક્ષામાત્રથી ભિન્ન રીતે બતાવેલ હોય પણ બીજી કોઇ અપેક્ષાએ સમન્વય થઇ શકે તેને મતાન્તર કહેવાય નહિ, કારણ કે જુદા જુદા પ્રશ્નોમાં અથવા જોકે જ પ્રશ્નમાં જુદા જુદા મતો હોય અને જેનો કોઇ અપેક્ષાએ તેઓએ તે અથવા અન્યપ્રશ્નમાં સમન્વય ન કર્યો હોય તે જ મતાન્તર કહેવાય.

ક્યારેક કેટલાક ભિન્ન-ભિન્ન પ્રશ્નોમાં ભિન્ન-ભિન્ન મતોનો તે તે પ્રશ્નના ટીકા આદિ કરનાર અન્ય આચાર્યો પોતાની યુક્તિને અનુસારે સમન્વય કરતા જણાય છે પણ તે સમન્વય મૂળ પ્રશ્નકારના આશયને અનુરૂપ જ થાય છે ? અગર અન્ય રીતે થાય છે ? તે અતિશય જ્ઞાનીઓ વિના અન્ય કોઇથી કહી શકાય નહિ, તેથી જ કેટલાંક સ્થળોએ તેવા સમન્વયો કરી ‘તત્ત્વં તુ કેવલિનો વિદન્તિ’ ઇત્યાદિ લખેલું જોવા મળે છે.

પ્ર-૫૧ યથેન્દ્રિય તિથિઓમાં ત્રણે વેદવાળાઓનું અદ્યપજહુત્વ શી રીતે છે ?

ઉ૦ પુરુષવેદી સર્વથી થોડા, તેજકી સ્ત્રીવેદી અને નપુસકવેદી અનુક્રમે સંખ્યાતશુષ્ણ છે.

પ્ર-૫૨ અભાવો વધારે કે સમ્યક્ત્વથી પતિત મિથ્યાદંષ્ટિઓ વધારે ?

ઉ૦ અભાવો કરતાં સમ્યક્ત્વથી પતિત મિથ્યાત્વીઓ અનંતશુષ્ણ છે.

પ્ર-૫૩ અભાવો અને સિદ્ધો બન્ને અનંતા છે તેા તેમાં જોાણું કોણ અને વધારે કોણ ?

ઉ૦ અભાવો ચોક્કસ અનંતે અને સિદ્ધો પાંચમા અનંતે છે, દિગંબરીય પ્રશ્નોમાં તથા આપણામાં પણ કોઇ કોઇ સ્થળે આઠમા અનંતે સિદ્ધો કદા છે. તેથી અભાવો કરતાં સિદ્ધો અનંતશુષ્ણ છે.

પ્ર-૫૪ ઉપશમભ્રેણિમાં સમ્યક્ત્વ કયા ભાવે હોય ? તેમજ ક્ષપકભ્રેણિમાં દશમા શુષ્ણસ્થાનક સુધી કયા ભાવનું ચારિત્ર હોય ?

ઉ૦ ઉપશમભ્રેણિમાં સમ્યક્ત્વ ઔપશમમિક અથવા ક્ષામિક ભાવે હોય અને ક્ષપકભ્રેણિમાં દશમા શુષ્ણસ્થાનક સુધી ચારિત્ર ક્ષયોપશમ ભાવનું હોય.

પ્ર-૫૫ કયા અપર્યાપ્ત જીવોમાં પાંચે ભાવો ઘટી શકે ?

ઉ૦ સંનિ-અપર્યાપ્ત જીવોમાં.

ત્રીભુજ બંધન્ય દ્વારે

આ પ્રમાણે બંધક પ્રરૂપણા નામનું ત્રીભુજ દ્વાર કહ્યું, હવે બંધન્ય પ્રરૂપણા નામનું ત્રીભુજ દ્વાર કહે છે.

બાંધનાર ચૌદ લેહવાળા જીવોને બાંધવા યોગ્ય શું છે ? કેનો બંધ કરે છે ? તેનો વિચાર આ દ્વારમાં કરશે. બાંધવા યોગ્ય-કર્મના મૂળ અને ઉત્તર લેદો કહેવાનો આરંભ કરતાં પહેલાં મૂળ લેદો બતાવે છે. કેમકે મૂળ લેદોનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય તો ઉત્તર લેદો સુખપૂર્વક જાણી શકાય છે. તે મૂળ લેદો આ પ્રમાણે—

નાણસ્સ વંસણસ્સ ય આવરણં વેયણીય મોહનીયં ।

આડ ય નામં ગોયં તહંતરાયં ચ પયહોઓ ॥૧॥

જ્ઞાનસ્ય દર્શનસ્ય ચાવરણં વેદનીયં મોહનીયમ્ ।

આયુથ્ય નામ ગોત્રં તથાન્તરાયં ચ પ્રકૃતયઃ ॥૧॥

અર્થ—જ્ઞાન અને દર્શનનું આવરણ-જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ, મોહનીય, મોહનીય, આયુઃ, નામ, ગોત્ર, તથા અંતરાય એ આઠ કર્મના મૂળ લેદો છે.

ટીકાતુ—જે વડે વસ્તુનું જ્ઞાન થાય એટલે કે નામ જાતિ શુષ્ક ક્રિયા આદિ સહિત વિશેષ યોધ જે વડે થાય તે જ્ઞાન.

જે વડે દેખાય એટલે કે નામ જાતિ આદિ વિના સામાન્ય યોધ જે વડે થાય તે દર્શન. કહ્યું છે કે—

‘નામ જાતિ આદિરૂપ જે આકાર-વિશેષ યોધ તે વિના પદાર્થોનું જે સામાન્ય જ્ઞાન થાય તેને સિદ્ધાંતમાં દર્શન કહ્યું છે.’

જે વડે આચ્છાદન થાય-દેખાય તે આવરણ કહેવાય છે, એટલે કે—મિથ્યાત્વાદિ હેતુ-ઓનું જેમાં પ્રાધાન્ય છે એવા જીવજીવાપાર દ્વારા અહંભુ કરાચેત્રી કાર્મણ વર્ગણની અંદરનો જે વિશિષ્ટ પુદ્ગલ સમુહ તે આવરણ કહેવાય છે. તેમાં જ્ઞાનને આચ્છાદન કરનાર જે પુદ્ગલ સમુહ તે જ્ઞાનાવરણ, અને દર્શનને આચ્છાદન કરનાર જે પુદ્ગલ સમુહ તે દર્શનાવરણ કહેવાય છે.

સુખ અને દુઃખરૂપે જે અનુસવાય તે વેદનીય કહેવાય છે, જો કે સઘળાં કર્મોનો

અનુભવ થાય છે છતાં, પણ વેદનીય શબ્દ પંક્તિ આદિ શબ્દોની જેમ રૂઢ અર્થવાગો હોવાથી આતા અને અસાતારૂપે જે અનુભવાય તેજ વેદનીય કહેવાય છે, શેષ કચ્છો કહેવાતાં નથી.

જે કર્મ આત્માને સદ્ અસદરૂપ વિવેકથી રહિત કરે, હું કોણુ? મારું શું? પર કોણુ? અને પરાયું શું? એવું ભેદ જ્ઞાન ન થવા દે મોહનીય કહેવાય.

જે વડે અચુક અચુક ગતિમાં અચુક કાળ પર્થત આત્મા ટકી શકે, પોતે કરેલાં કર્મો વડે પ્રાપ્ત થયેલી નરકાદિ દુર્ગતિમાંથી નીકળવાની ઇચ્છા છતાં પણ જે અટકાવે, પ્રતિબંધકપણાને પ્રાપ્ત થાય તે આયુઃ. અથવા એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં જતાં આત્માઓને જેનો અવશ્ય ઉદય થાય તે આયુઃ.

જે કર્મ ગતિ ભતિ આદિ અનેક પર્યાયોનો આત્માને અનુભવ કરાવે તે નામકર્મ.

ઉચ્ચ અને નીચ શબ્દોવડે જે યોદ્ધાવાય એવો જે ઉચ્ચ અને નીચ કુળમાં ઉત્પન્ન થવા રૂપ આત્માનો પર્યાય વિશેષ તે ગોત્ર. તે પર્યાય પ્રાપ્ત થવામાં હેતુભૂત કર્મપણુ કારણમાં કાર્યનો આરોપ થવાથી ગોત્ર કહેવાય છે. અથવા જેનો ઉદય થવાથી આત્માનો ઉચ્ચ અને નીચ શબ્દો વડે વ્યવહાર થાય તે ગોત્ર કહેવાય છે.

જીવ અને દાનાદિકેતુ વ્યવધાન=અતર કરવા જે કર્મ પ્રાપ્ત થાય, એટલે કે જેના ઉદયથી જીવો દાનાદિ ન કરી શકે તે અતરાય કહેવાય છે.

આજ આઠ મૂળ પ્રકૃતિઓ છે. અહિં પ્રકૃતિ શબ્દનો અર્થ ભેદ થાય છે. ભાષ્યકાર ભગવાન કહે છે કે—‘અથવા પ્રકૃતિ એટલે ભેદ’ એટલે કર્મ આઠ ભેદ છે એ અર્થ થાય છે.

પ્રશ્ન—જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મને આ કેમથી કહેવામાં કંઈ પ્રયોજન છે? અથવા પ્રયોજન સિવાય જ આ કેમ પ્રવર્તેલો છે?

ઉત્તર—જે કેમપૂર્વક જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મો પૂર્વે કહ્યાં છે તે કેમપૂર્વક કહેવામાં પ્રયોજન છે, તે અમે કહીએ છીએ—તે આ પ્રમાણે—

અહિં જ્ઞાન અને દર્શન એ જીવનું સ્વરૂપ છે. કારણ કે જ્ઞાન અને દર્શનના અભાવે જીવન હોઈ શકતું જ નથી. કેમકે ચેતના એ જીવનું સ્વરૂપ છે. જો જીવમાં તે જ્ઞાન અને દર્શનનો જ અભાવ હોય તો તે જીવ કઈ રીતે હોઈ શકે? માટે જીવમાં તેના સ્વરૂપ રૂપ ચેતના-જ્ઞાન દર્શન હોવી જ જોઈએ. જ્ઞાન અને દર્શનમાં પણ જ્ઞાન એ મુખ્ય છે. કારણ કે સઘળાં શાસ્ત્રાદિ સંબંધી વિચાર જ્ઞાનદારા જ થઈ શકે છે. વળી જ્ઞાનાવરણાદિ સઘળી લબ્ધિઓ જ્ઞાનોપયોગમાં વર્તમાન આત્માને જ થાય છે. દર્શનોપયોગમાં વર્તમાન આત્માને થતી નથી. કહ્યું છે કે—

‘સાકારોપયોગિ આત્માને સઘળી લબ્ધિઓ થાય છે, અનાકારોપયોગિ આત્માને થતી નથી.’

તથા જે સમયે આત્મા સઘળા કર્મ રહિત થાય છે, તે સમયે જ્ઞાનાપયોગી જ હોય છે પરંતુ દર્શનોપયોગી હોતા નથી. કેમકે દર્શનોપયોગ બીજે સમયે હોય છે. તે હેતુથી જ્ઞાન જો પ્રધાન છે. તેને આવરનારૂં જ્ઞાનાવરણીય કર્મ હોવાથી તેને પહેલું કહ્યું છે, અને ત્યારપછી દર્શનને આવરનારૂં દર્શનાવરણીય કર્મ કહ્યું છે. કારણ કે જ્ઞાનોપયોગથી મ્યુત આત્માની દર્શનોપયોગમાં સ્થિરતા થાય છે.

આ જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મ પોતાના વિષાકને બતાવતાં યથાયોગ્ય રીતે અવશ્ય સુખ અને દુઃખરૂપ વેદનીય કર્મના ઉદયમાં હેતુ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

અતિ ગાઢ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના રસોદય વડે સૂક્ષ્મ અને અતિસૂક્ષ્મ પદાર્થોને વિચાર કરવામાં અસમર્થ પોતાને બાણતા ઘણા આત્માઓ અત્યંત ખેદ પામે છે—અત્યંત દુઃખનો અનુભવ કરે છે. અને જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ પટુતા સુક્ત આત્મા સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મતર પદાર્થોને પોતાની બુદ્ધિવડે ભેદતો—બાણતો—અને ઘણાઓથી પોતાને ઘડીઆતો ભેટો અત્યંત આનંદનો—સુખનો અનુભવ કરે છે. આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય અને ક્ષયોપશમ અનુક્રમે દુઃખ અને સુખરૂપ વેદનીય કર્મના ઉદયમાં નિમિત્ત થાય છે.

ગાઢ દર્શનાવરણીય કર્મના વિપાકોદય વડે જન્માંધ આદિ થવાથી ઘણા માણસો અતિ અફણુત દુઃખનો અનુભવ કરે છે; અને દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમવડે ઉત્પન્ન થયેલી કુશળતા દ્વારા સ્પષ્ટ અલ્પ આદિ ઇન્દ્રિયો સુક્ત થઇને યથાર્થપણે વસ્તુને ભેટો અત્યંત આનંદનો અનુભવ કરે છે. આ રીતે દર્શનાવરણીય કર્મ દુઃખ અને સુખરૂપ વેદનીય કર્મના ઉદયમાં નિમિત્તરૂપ થાય છે.

આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મ વેદનીય કર્મના ઉદયમાં હેતુ થાય છે જો અર્થ જણાવવા ત્રીજું વેદનીય કર્મ કહ્યું છે.

વેદનીય કર્મ ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ વસ્તુના સંયોગે સુખ કે દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે. ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ વસ્તુના સંયોગે સંસારિ આત્માઓને અવશ્ય રાગ અને દ્વેષ થાય છે. ઇષ્ટ વસ્તુનો સંયોગ થવાથી સારૂં થયું, મને આ વસ્તુ મળી, જોવો ભાવ થાય છે, અને અનિષ્ટ વસ્તુનો સંયોગ થવાથી મને આ વસ્તુ કયાંથી મળી? ક્યારે જો દુર થાય? જોવો ભાવ થાય છે. જોજ રાગ અને દ્વેષરૂપ છે. રાગ અને દ્વેષ મોહનીય કર્મરૂપ જ છે. આ રીતે વેદનીયકર્મ મોહનીયના ઉદયમાં કારણ છે, જો અર્થ જણાવવા માટે વેદનીય પછી ચોથું મોહનીય કર્મ કહ્યું છે.

મોહમૂઢ આત્માઓ બહુ આરંભ અને પરિશ્રદ્ધિ આદિ કાર્યોમાં આસક્ત થઇને નરકાદિ આયુષ્ય બાંધે છે. આ રીતે મોહનીય કર્મ આયુકર્મના બંધમાં હેતુ છે જો જણાવવા મોહનીય પછી આયુકર્મ કહ્યું છે.

૧ તેરમા ગ્રન્થસ્થાનકના પહેલે સમયે, ચૌદમા ગ્રન્થસ્થાનકના પહેલા સમયે, અને સિદ્ધ અવસ્થાના પ્રથમ સમયે આત્મા જ્ઞાનના ઉપયોગમાં જ વર્તેલા હોય છે.

નરકાશુ આદિ કૌંઠપણુ આશુનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે અવશ્ય નરકગતિ પંચેન્દ્રિય ભતિ આદિ નામકર્મનો ઉદય થાય છે. માટે આશુ પછી નામકર્મ કહ્યું છે.

નામકર્મનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે અવશ્ય ઉદય કે નીચ ગોત્રમાંથી કૌંઠ પણુ ગોત્ર કર્મનો ઉદય થાય છે. એ જણાવવા નામકર્મ પછી ગોત્રકર્મ કહ્યું છે.

ગોત્રકર્મનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે ઉદય કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલાને પ્રાયઃ કાનાંતરાય લાભાંતરાયાદિકર્મનો સ્વયોપશમ હોય છે, કેમકે રાભ વગેરે ઘણું દાન આપે છે ઘણો લાભ પણ મેળવે છે એમ દેખાય છે. અને નીચકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલાને પ્રાયઃ કાનાંતરાય લાભાંતરાયાદિકર્મનો ઉદય હોય છે. અત્યભાદિ હલકા વર્ણોમાં દાન આદિ જણાતું નથી. આ પ્રમાણે ઉદય નીચ ગોત્રનો ઉદય અંતરાયના ઉદયમાં હેતુ છે એ અર્થના જ્ઞાન માટે ગોત્ર પછી અંતરાય કર્મ કહ્યું છે. ૧

આ પ્રમાણે મૂળ પ્રકૃતિઓ કહી, હવે ઉત્તર પ્રકૃતિઓને સંખ્યા બતાવવા દ્વારા કહે છે—

પંચ નવ દોન્નિ અઢાવીસા ચરો તહેવ બાયાલા ।

દોન્નિ ચ પંચ ચ મળિયા પયઢીઓ ઉત્તરા ચેવ ॥૨॥

પંચ નવ દે અઢાવિંશતિઃ ચતસ્રઃ તથૈવ દ્વાવત્સારિશ્વ ।

દે ચ પંચ ચ મળિતાઃ પ્રકૃતય ઉત્તરાથૈવ ॥૨॥

અર્થ—પાંચ, નવ, બે, અઠાવીસ. ચાર, તેમજ બેતાલીસ, બે, અને પાંચ એ આઠ કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે.

ટીકાતુ—અહિં અનુક્રમે જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠકર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓની સંખ્યા કહી છે, તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણીયની પાંચ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે, એ પ્રમાણે દર્શનાવરણીયની નવ, વેદનીયની બે, મોહનીયની અઠાવીસ, આશુની ચાર, તેમજ નામકર્મની બેતાલીસ, ગોત્રની બે અને અંતરાયની પાંચ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ પૂર્વોચ્ચ મહારાજાઓએ કહી છે. ૨

એ કેમપૂર્વક કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હોય તે કેમપૂર્વક કથન કરવું એકજો, એવો ન્યાય હોવાથી પહેલાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓનું વ્યાખ્યાન કરે છે—

મહસુયઓહિમળકેવલાળ આવરણ મવે પઢમં ॥

મતિશ્રુતાવધિમનઃકેવલાનામાવરણ મવેત્ પ્રથમમ્ ।

૧) અર્થ—મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્થવ, અને કેવળજ્ઞાનનું એ આવરણ તે પહેલું જ્ઞાનાવરણ કર્મ છે.

ટીકાતું—પહેલું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ પાંચ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુત-જ્ઞાનાવરણ, અવધિજ્ઞાનાવરણ, મનઃપર્યાયજ્ઞાનાવરણ, અને દેવળ જ્ઞાનાવરણ.

મતિ-શ્રુતાદિ જ્ઞાનતું સ્વરૂપ પહેલા દ્વારમાં વિસ્તારપૂર્વકે કહ્યું છે એટલે ફરી અહિં કહેતા નથી.

મતિજ્ઞાન અને તેના પેટા ભેદોને આવરનારું જે કર્મ તે મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાન અને તેના પેટા ભેદોને આવરનારું શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, આ રીતે પાંચે આવરણો સમજવા.

જ્ઞાનાવરણીયકર્મ આત્માના જ્ઞાન શુષ્કને દબાવે છે.

આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીયની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ કહી હવે તેના સરખાજ ભેદવાળી અને સમાન સ્થિતિવાળી અંતરાય કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ કહે છે—

દાળલામભોગોવભોગવિરયંતરાયયં ચરિમં ॥૩॥

દાનલામભોગોપભોગવીર્યંતરાયકં ચરિમ્ ॥૩॥

અર્થ—દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ, અને વીર્યને દબાવનારું છેલ્લું અંતરાય કર્મ છે.

ટીકાતું—દાનાદિ શુષ્કને દબાવનારું દાનાંતરાય, લાભાંતરાય, ભોગાંતરાય, ઉપભોગાંતરાય, અને વીર્યાંતરાયના ભેદ છેલ્લું અંતરાયકર્મ પાંચ પ્રકારે છે.

તેમાં પોતાતું સ્વત્વ ઉઠાવી અન્યને અર્ધીન કરવું તે દાન કહેવાય. જે કર્મના ઉદ્દેશથી તેવા પ્રકારના દાનની ઇચ્છા ન થાય, પોતાના ઘરમાં વૈભવ છતાં શુભવાન પાત્ર મળવા છતાં આ મહાત્માને દેવાથી મહાન્ ફળની પ્રાપ્તિ થાય તેમ બાંધવા છતાં દેવાનો દત્તાર્થ ન થાય તે દાનાંતરાય કર્મ કહેવાય છે.

લાભ એટલે વસ્તુની પ્રાપ્તિ, જે કર્મના ઉદ્દેશથી વસ્તુને પ્રાપ્ત ન કરી શકે, દાન શુષ્ક વડે પ્રસિદ્ધ હાતારના ઘરમાં દેવાયોગ્ય વસ્તુ હોવા છતાં પણ તે વસ્તુને ભિક્ષા માગવામાં કુશળ અને શુભવાન વાચક હોવા છતાં પણ પ્રાપ્ત ન કરી શકે તે લાભાંતરાયકર્મ કહેવાય.

જે કર્મના ઉદ્દેશથી વિશિષ્ટ આહારાદિ વસ્તુની સામગ્રી મળવા છતાં પણ અને પ્રત્યાખ્યાન-ત્યાગનો પરિણામ અથવા વૈરાગ્ય ન હોવા છતાં પણ માત્ર કૃપણતાથી તે વસ્તુઓને ભોગવવા સમર્થ ન થાય તે ભોગાંતરાયકર્મ કહેવાય છે.

એ પ્રમાણે ઉપભોગાંતરાય કર્મ પણ સમજવું ભોગ અને ઉપભોગ એટલે લાભાંતરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત સામગ્રીનો ઉપયોગ કરવો તે. પરંતુ તે બંનેમાં આ વિશેષ છે જે એક વાર ભોગવાય તે ભોગ, અને વારંવાર ભોગવાય તે ઉપભોગ કહેવાય છે. એક વાર ભોગવવા-ચોગ્ય વસ્તુ જેના ઉદ્દેશથી ન ભોગવી શકે તે ભોગાંતરાય, અને વારંવાર ભોગવવા-ચોગ્ય વસ્તુ જેના ઉદ્દેશથી ન ભોગવી શકે તે ઉપભોગાંતરાય કહેવાય છે, કહ્યું છે કે—

એક વાર જે લોગવાય તે આહાર અને પુષ્પ આદિ લોગ, અને વારંવાર જે લોગવાય તે વસ્ત્ર અને સ્ત્રી આદિ ઉપલોગ કહેવાય છે.

વીથિ એટલે આત્માની અનંતશક્તિ, તેને આવરનાડે જે કર્મ તે વીથીંતરાય. જે કર્મના ઉદયથી શરીર રોગ રહિત હોવા છતાં અને યુવાવસ્થામાં વર્તતા છતાં પણ અદ્યપભળાળો થાય, અથવા શરીર ભળવાન હોવા છતાં કોઈ સિદ્ધ કરવાલાયક કાર્ય આવી પડવા વડે હીન સ્વપથ્યાને લઈ તે કાર્ય સિદ્ધ કરવા પ્રવૃત્તિ કરી શકે નહિ, તે વીથીંતરાય કર્મ કહેવાય છે. ૩

આ પ્રમાણે અંતરાય કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ કહી. હવે સમાન સ્થિતિરાળી હોવાથી અને યાતિ કર્મ હોવાથી જ્ઞાનાવરણીયની નજીકની બીજા દર્શનાવરણીય કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ કહે છે—

નયણેયરોહિકેવલ દંસણઆવરણયં મવે ચઢહા ।

નિદ્રાપયલાહિં છહા નિદ્રાહુરુત્તથીળદ્વો ॥ ૪ ॥

નયનેતરાવધિકેવલ—દર્શનાવરણ મવેચતુર્દા ।

નિદ્રાપ્રચલામ્યાં પોઠા નિદ્રાદિદ્વિસ્તસ્ત્યાનર્દિમિઃ ॥ ૪ ॥

અર્થ—ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ, અને કેવળદર્શન વિષયક દર્શનાવરણીય કર્મ ચાર ભેદે છે. નિદ્રા અને પ્રચલા સાથે છ ભેદે છે અને યેવાર યોદાયેલ નિદ્રા અને પ્રચલા તથા ચીજુદિ સાથે નવ ભેદો થાય છે.

ટીકાગુ—અહિં દર્શનાવરણીય કર્મ બંધ ઉદય અને સત્તામાં કોઈ વખતે ચાર પ્રકારે કોઈ વખત છ પ્રકારે, અને કોઈ વખતે નવ પ્રકારે એમ ત્રણ રીતે સંભવે છે. તે ચાર છ અને નવ પ્રકારે કઈ રીતે સંભવે તેને બતાવતાં પહેલા ચાર પ્રકાર બતાવે છે.

ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ અને કેવળદર્શન વિષયક દર્શનાવરણીય કર્મ ચાર ભેદે છે. તાત્પર્ય એ કે—અચારે દર્શનાવરણીય કર્મના બંધ ઉદય અને સત્તામાં ચાર ભેદની વિવક્ષા કરવામાં આવે ત્યારે તે ચાર ભેદ આ પ્રમાણે સમજવા—ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન, અને કેવળદર્શન.

તેમાં ચક્ષુદારા ચક્ષુના વિષયત્વ જે સામાન્ય જ્ઞાન તે ચક્ષુદર્શન, અને તેને આવરનાડે જે કર્મ તે ચક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મ.

ચક્ષુ વિના શેષ રૂપરૂનાદિ ચાર ઇન્દ્રિય અને મનવડે તે તે ઇન્દ્રિયના વિષયત્વ જે સામાન્ય જ્ઞાન તે અચક્ષુદર્શન, અને તેને આવરનાડે જે કર્મ તે અચક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મ.

૧ અહિં ચક્ષુ—અચક્ષુદર્શનાવરણ ન કહેતા સામાન્ય માત્ર ઇન્દ્રિયાવરણ કહેવામાં આવે તો બધા આવરણોનો સમાવેશ થાય છે. પરંતુ લોકમાં આ વસ્તુ જે 'જોષુ' છુ' આ દેખુ' છુ' એવાં વ્યવહાર ચક્ષુના સંબંધમાં જ થાય છે. તેથી તથા વિગ્રહગતિમાં કોઈપણ દર્શન ન હોય ત્યારે અચક્ષુદર્શન તો હોય છે જ તે બજાવવા ચક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન અલગ અલગ કહ્યા છે.

અચક્ષુદર્શનાવરણીયમાં સ્પર્શનાદિ આર ઇન્દ્રિયાવરણ અને મનનો ઇન્દ્રિયાવરણ એમ પાંચ આવરણોનો સમાવેશ થાય છે.

ઇન્દ્રિય અને મનની સહાય વિના મર્યાદામાં રહેલા રૂપી પદાર્થનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે અવધિદર્શન અને તેને આવરનાર જે કર્મ તે અવધિદર્શનાવરણીય કર્મ.

રૂપિ અરૂપિ દરેક પદાર્થનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે કેવળદર્શન, અને તેને આવરનાર જે કર્મ તે કેવળદર્શનાવરણીય કર્મ કહેવાય છે.

તેજ દર્શનાવરણીયનું ચતુષ્ક નિદ્રા પ્રચલા સાથે ગણતાં છ ભેદે થાય છે. નિદ્રા એ સર્વ-ઘાતિની પ્રકૃતિ છે. આત્માની ચૈતન્યશક્તિને દબાવી શરીર ઉપર પલ્લ અસર કરે છે કે જેને લઈ આંખોનું ઘેરાનું, રોલાં આવવા, શરીર ભારે થવું, ઇત્યાદિ ચિન્હો થાય છે.

હવે નિદ્રાનો શબ્દાર્થ કહે છે-જે અવસ્થામાં ચૈતન્ય અવસ્થ અસ્પષ્ટ થાય તે નિદ્રા કહેવાય. જ્યારે નિદ્રા આવે છે ત્યારે કોઈપણ ઇન્દ્રિયના વિષયનું કે અન્ય કોઈપણ પ્રકારનું જ્ઞાન થતું નથી. તે નિદ્રાના ત્રીન મંદાદિ ભેદે પાંચ પ્રકાર થાય છે. તે આ પ્રમાણે-નિદ્રા, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલા, પ્રચલાપ્રચલા, અને શિષુદિ.

તેમાં જોવા પ્રકારની મંદ નિદ્રા આવે કે જેની અંદર નખચોટિકા-ચપટી વગાડવી, જોકાદ શબ્દ કરવો એ આદિ દ્વારા સુખપૂર્વક જાગત થાય તે નિદ્રા. જોવા પ્રકારની નિદ્રા ઉંઘ આવવામાં હેતુભૂત જે કર્મ તે પંચ કારણમાં કાર્યનો આરોપ કરી નિદ્રા કહેવાય છે. નિદ્રા દર્શનાવરણીયકર્મ એ ઉંઘ આવવામાં કારણ છે, અને ઉંઘ એ કાર્ય છે.

જે નિદ્રાવસ્થામાં બેઠેલો અથવા ઉભો રહેલો ઠોલાં ખાધા કરે, જોટલે કે જેની અંદર બેઠાં બેઠાં કે ઉભાં ઉભાં ઉંઘ આવે તે પ્રચલા. જોવા પ્રકારના વિપાકનો અનુભવ કરાવનારી કર્મપ્રકૃતિ પણ પ્રચલા કહેવાય છે.

શીષુદિ ત્રિકની અપેક્ષાએ આ બે નિદ્રાઓ મંદ છે. દર્શનાવરણીયનું પદ્મ ન્યાં ઘસી કરવામાં આવે ત્યાં દરેક સ્થળે ઉપરોક્ત છ પ્રકૃતિઓ ઘસી કરવી.

આ દર્શનાવરણ પદ્મને બેવાર બોલાયેલ નિદ્રા અને પ્રચલા એટલે નિદ્રાનિદ્રા અને પ્રચલાપ્રચલા તથા શીષુદિ સાથે ગણતાં દર્શનાવરણીય નવ પ્રકારે થાય છે.

તેમાં નિદ્રાથી ચડીયાતી જે નિદ્રા તે નિદ્રાનિદ્રા. તેની અંદર ચૈતન્ય અત્યંત અસ્ફુટ થયેલું હોવાથી ઘણું ઢંઢોળવું, ઘણું સાદ પાડવા ઇત્યાદિ પ્રકારો વડે પ્રબોધ થાય છે. આ હેતુથી સુખપૂર્વક પ્રબોધ થવામાં હેતુભૂત નિદ્રા કર્મપ્રકૃતિની અપેક્ષાએ આ નિદ્રાનું ચડીયા-તાપણું છે. તાત્પર્ય એ કે જેના ઉદયથી એવી ગાઢ ઉંઘ આવે કે ઘણું સાદ પાડવાથી કે ઘણું ઢંઢોળવાથી હુઃખપૂર્વક જાગત થવાય તે નિદ્રાનિદ્રા કહેવાય છે. જોવા પ્રકારની નિદ્રામાં હેતુભૂત કર્મપ્રકૃતિ પણ નિદ્રાનિદ્રા કહેવાય છે.

પ્રચલાથી ચડીયાતી જે નિદ્રા તે પ્રચલાપ્રચલા. આ નિદ્રા ચાલતાં ચાલતાં પણ પ્રાપ્ત

ચાય છે. એટલે કે જે કર્મના ઉદયથી ચાલતાં ચાલતાં ઉઘ આવે તે પ્રયત્નાપ્રયત્ના કહેવાય છે. અને તેથી એક સ્થળે બેઠા કે ઉભા રહેલાને પ્રાપ્ત થતી પ્રયત્નાની અપેક્ષાએ આ નિદ્રાનું અધીષ્ઠાણપણું છે.

પિંડરૂપે થયેલી છે આત્મશક્તિ અથવા વાસના જે સ્વાપાવસ્થામાં તે સ્થાનર્થિ અથવા 'સ્થાનશુદ્ધિ' કહેવાય છે. કારણ કે જ્યારે આ નિદ્રા આવે છે ત્યારે પ્રથમ સંઘયણી જે વાસુદેવ તેના અર્ધ બળ સમાન બળ ઉત્પન્ન થાય છે.

જેમ કેાઇ માણસને રોગના ભેરથી બળ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમજ અતૃપ્ત વાસનાને રાત્રિમાં ઉઘમાં જ ઉઠી પૂર્ણ કરી આવે છે.

શાસ્ત્રમાં આ સંબંધે એક ઉદાહરણ આપ્યું છે તે આ પ્રમાણે—કેાઇ એક સ્થળે થીલુદ્ધિ નિદ્રાના ઉદયવાળો સાધુ રહેતો હતો. તેને દિવસે કેાઇ એક સ્થળે જતાં રસ્તામાં હાથીએ સ્ખલના કરી તે હાથી ઉપર તે સાધુને ઘણો શુસ્સો થયો, અને વેર લેવાની ધમ્મ થઇ. તે રાત્રે તેને થીલુદ્ધિ નિદ્રા આવી, નિદ્રામાં જ ઉઠીને જ્યાં હાથી હતો ત્યાં જઈ તેના બે હાંત ઉખાડી પોતાના ઉપાશ્રયના બારણામાં ફેંટી સૂઈ ગયો. આ નિદ્રાના બળથી સાધુને હાથીના હંતુશળ ખેંચવા જેટલી શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ અને વેર લીધું.

વિશેષાવશ્યક લાભાદિ શાસ્ત્રોમાં બીજા પણ અનેક દાખલાઓ આપ્યા છે.

નિદ્રાઓનો અર્થ કરતાં પ્રાચીન કર્મગ્રંથમાં કહ્યું છે કે—જેની અંદર સુખપૂર્વક પ્રયોધ -બંધત થાય તે નિદ્રા. હુઃખપૂર્વક જેની અંદર પ્રયોધ થાય તે નિદ્રાનિદ્રા. બેઠેલા અને ઉભા રહેલાને નિદ્રા આવે તે પ્રયત્ના અને ચક્રમણ કરતાં—ચાલતાં ચાલતાં જે ઉઘ આવે તે પ્રયત્ના પ્રયત્ના કહેવાય છે. અતિ સક્રિય કર્મને અનુભવ કરતાં થીલુદ્ધિ નિદ્રા પ્રાપ્ત થાય

૧ થીલુદ્ધિનિદ્રા ચાટે લોકપ્રકાશ સર્ગ દશમાના શ્લોક ૧૪૯ માં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે—

'સ્થાનર્થિવાસુદેવાર્ધવલાદ્ધિચિત્તાર્થકૃત્ ॥ સ્થાના સંધાતીભૂતા શુદ્ધિર્દિનચિન્તિતાર્થ-
વિપયાતિકાંક્ષા યત્યાં સા સ્થાનશુદ્ધિઃ' इति तु कर्मग्रन्थावचूर्णौ । आद्यसंहननापेक्षामिदमस्या
बले मतम् । अन्यथा तु वर्तमानयुवभ्योऽष्टगुणं भवेत् ॥

અર્થ કર્મગ્રંથવૃત્તાચમિપ્રાયઃ । જીતકલ્પવૃત્તૌ તુ-ચતુદયે અતિસંક્લિષ્ટપરિણામાત્ દિનદષ્ટ-
મર્ચેમુત્પાપ પ્રસાદયતિ કેસાવાર્ધવલ્લઙ્ગ જાપતે તદનુદયેઽપિ જ સ શેપપુરુષેઽચ્ચિત્તવૃત્તિર્ગુણો
ભવતિ, इयं च प्रथमसंहनिन एव भवति ।

પ્રથમ સંઘયણી સ્થાનર્થિ નિદ્રાવાળાને વાસુદેવનું અર્ધબળ ઉત્પન્ન થાય છે, અને શેષ સંઘયણુ-
વાળાને વર્તમાન યુવાનોથી આઠગણું બળ ઉત્પન્ન થાય છે એ કર્મગ્રંથની ટીકા આદિમાં કહ્યું છે.

અને જીતકલ્પરતિમાં તો થીલુદ્ધિનિદ્રા પ્રથમ સંઘયણિને જ હોય, અને તેને જ્યારે તે નિદ્રા
આવે ત્યારે વાસુદેવનું અર્ધબળ અને નિદ્રા ન આવેલી હોય ત્યારે પણ શેષ પુરુષોથી ત્રણ ચારગણું
બળ હોય એમ કહ્યું છે.

થીલુદ્ધિ નિદ્રાવાળો નિદ્રામાં જ દિવસ કે રાત્રિમાં ચિંતવેલ કાર્યને—અતૃપ્ત વાસનાને નિદ્રામાં જ
ઉઠી ઉત્પન્ન થયેલા બળવડે કરી આવે છે અને પાંડો સૂઈ જાય છે, પ્રાતઃકાળે જાગત થાય ત્યારે તેને
મને આહુ સ્વપ્ન આપ્યું એમ થાય છે. જો કે તે તો સાક્ષાત્ કાર્ય કરી આવ્યો છે.

છે. તે મહા આકરી નિદ્રા છે અને તે પ્રાયઃ દિવસમાં કે રાત્રિમાં ચિત્તવેદ અર્થને સાધનારી છે.' થીલુદિના વિપાકને અનુભવ કરાવનારી કર્મપ્રકૃતિ પણ કારણમાં કાર્યને આરોપ કરી થીલુદિ કહેવાય છે.

અશુદ્ધશૈનાવરણીયાદિ ચાર કર્મપ્રકૃતિઓ મૂળથી દર્શનલબ્ધિનેા ઘાત કરે છે એટલે તેના ઉદયથી અશુદ્ધશૈનાદિ પ્રાપ્ત જ થતા નથી. અથવા તેઓના ક્ષયોપશમને અનુસરીને થાય છે. અને નિદ્રાઓ તો દર્શનાવરણીયના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલી દર્શનલબ્ધિને હમાવે છે.

નિદ્રાઓને દર્શનાવરણીયમાં ગણવાનું કારણ નિદ્રાઓ છદ્મસ્થને જ હોય છે, છદ્મસ્થને પહેલાં દર્શન અને પછી જ જ્ઞાન થાય છે, એટલે નિદ્રાના ઉદયથી જ્યારે દર્શનલબ્ધિ હમાય એટલે જ્ઞાન તો હમાય જ. તેથી જ તેને જ્ઞાનાવરણીયમાં ન ગણતાં દર્શનાવરણીયમાં ગણેલી છે. ૪

આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાયકર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓનું વર્ણન કર્યું. જ્ઞાનાવરણીય ત્રણે ધાતિકર્મ છે, તેથી ધાતિકર્મના પસંગથી હવે મોહનીય કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ વર્ણવે છે—

સોલસ કસાય નવ નોકસાય દંસણતિગં ચ મોહણીયં ।

સુરનરતિરિનિરયાઝ સાયાસાયં ચ નીઝઞ્ચં ॥૫॥

ષોડશ કષાયા નવ નોકષાયા દર્શનત્રિકં ચ મોહનીયમ્ ।

સુરનરતિર્યગ્નિરયાયંવિ સાતાસાતં ચ નીચોષમ્ ॥ ૫ ॥

અર્થ—સોળ કષાય. નવ નોકષાય, અને દર્શનત્રિક એમ અઠાવીસ ભેદે મોહનીય કર્મ છે. દેવાયુ, મનુષ્યાયુ, તિર્થંજાયુ. અને નરકાયુ એમ ચાર પ્રકારે આયુ કર્મ છે. સાતવેદનીય, અને અસાત વેદનીય એમ બે ભેદે વેદનીય કર્મ છે અને નીચગોત્ર-ઉચ્ચગોત્ર એમ બે પ્રકારે ગોત્રકર્મ છે.

વિવેચન—મોહનીય કર્મ બે પ્રકારે છે—૧ ^૧દર્શનમોહનીય; ૨ ^૨ચારિત્રમોહનીય. તેમાં

૧ દર્શન એટલે સમ્યક્ત્વ, શ્રદ્ધા, રૂચિ, વસ્તુસ્વરૂપનું—આત્મસ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન. એ આત્માને મહાન શુણ્ય છે જેને લઈ અદારદોષ રહિત શુદ્ધ દેવ. પંચમહાવતધારી શુદ્ધ સાધુ, અને દયામૂળ ધર્મ પર રૂચિ થાય છે. આત્માના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે, અને અનંત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર યુક્ત આત્મા તે હું અને જ્ઞાનાદિ શ્રેણી તે મારા. શરીર તે હું નહિ અને દ્રવ્યાદિ વસ્તુઓ તે મારી નહિ, એ પ્રમાણે ભેદ જ્ઞાન થાય છે. તથા આત્માને હિતકારી કાર્યમાં રૂચિપૂર્વક પ્રવૃત્તિ થાય છે અને અહિતકારી કાર્યમાં પૂર્વકર્મના ઉદયથી કદાચ પ્રવૃત્તિ થાય તો પણ પશ્ચાતાપપૂર્ણ હૃદયે પ્રવૃત્તિ થાય છે. તેને આવરનાર દર્શન મોહનીય કર્મ છે, તેના અનંતાનુબંધી અને સિધ્ધાત્મ મોહનીય એ ભેદ છે. તેમાં અનંતાનુબંધિ સંસાર તરફ તીવ્ર આસક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે અને સિધ્ધાત્મ મોહનીય આત્માના સ્વરૂપના યથાર્થ ભાનથી વિકલ્પ કરે છે.

૨ સર્વંય પરમાત્મા મહાવીરના વચનપર યથાર્થ શ્રદ્ધા રાખી તે વચનોને બરાબર સમજી તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવી, વિભાવ દશામાથી છૂટી સ્વભાવ-સ્વરૂપમાં આવતું, તે ચારિત્ર કહેવાય છે તેને

આરિયોહનીયની વધારે પ્રકૃતિઓ હોવાથી અને તેના સંબંધમાં ઘણું કહેવાતું હોવાથી પહેલાં તેનું સ્વરૂપ બતાવે છે—સોળ કષાય અને નવ નોકષાય એમ બે ભેદે આરિય ઓહનીય કર્મ છે.

તેમાં જેને લઈ આત્માઓ સંસારમાં રખડે તે કષાય. તેના 'ક્રોધ, માન માયા અને લોભ એમ ચાર લેહ છે. વળી તે દરેકના તીવ્ર મંદાદિ ભેદે અનંતાતુળધિ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, અને સંબલન એમ ચાર ચાર લેહ થાય છે. અનંતાતુળધિ કષાય એ અતિ તીવ્ર છે અને અન્ય કષાયો અતુલ્યે મંદ મંદ છે.

તેમાં અનંત સંસારની પરંપરા વધારનારા જે કષાયો તે અનંતાતુળધિ કષાય કહેવાય છે. તીવ્ર રાગ દ્વેષથી-ક્રોધાદિથી આત્મા અનંત સંસારમાં રખડે છે. તેથી આદિના કષાયોની અનંતાતુળધિ એવી સંજ્ઞા ચોળેલી છે.'

આજ કષાયોનું સંયોજના એનું ણીલુ' નામ છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે-જે વડે આત્માઓ અનંત ભવો-જન્મો સાથે ભેદાય એટલે કે જેને લઈ જીવો અનંત જન્મપથ'ત રખડે તે સંયોજના કહેવાય છે. કહ્યું છે કે-જે કષાયો જીવને અનંત સંખ્યાવાળા ભવો સાથે ભેડે તે સંયોજના, અનંતાતુળધિ પણ તે જ કહેવાય છે.' આ કષાયોનો ઉદય હોય ત્યાં સુધી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી.

જે કર્મના ઉદયથી અલ્પ પણ પ્રત્યાખ્યાન-લ્પાગ દશા પ્રાપ્ત ન થાય, પૌદ્ગલિક પદા-રોપરનો મોહ જોડો કરી શકે નહિ તે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાય છે. કહ્યું છે કે-જે કર્મના ઉદયથી અલ્પ પણ પચ્ચક્રખાણું કરવાના ઉત્સાહવાળો ન થાય, એ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય સંજ્ઞા અનંતાતુળધિથી ઉતરતા ણીળ કષાયોમાં ચોળેલી છે.'

અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયના ઉદયથી અલ્પ પણ રવિરતિના પરિણામ થતા નથી. જો કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ થાય છે. તે સમ્યક્ત્વની આત્માઓને પાપબ્યાપારથી છુટવાની ઇચ્છા જરૂર હોય છે પરંતુ છોડી શકતા નથી અને તેમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તો પણ પશ્ચાત્તાપ પૂર્ણ હૃદયે પ્રવૃત્તિ કરે છે.

આવરનાક આરિય ઓહનીય કર્મ છે. તેનાથી આત્માની સ્વરૂપાનુયાયી દશા થતી નથી. મોહનીયકર્મ આત્માના શ્રદ્ધા અને આરિય એ બે મહાન ગુણને રોકે છે. અહિં એટલું સમજવાનું કે જ્ઞાન ગુણ દારા ભણપણ થાય છે પરંતુ તેમાં યથાર્જિતા-યથાર્જિ જ્ઞાન તો સમ્યક્ત્વ હોય તો જ આવે છે.

૧ ક્રોધ, અક્રિય, દેવ અને ક્ષમાનો અભાવ એ ક્રોધના પર્વણ છે. માન, મદ, અભિમાન. અને નમ્રતાનો અભાવ એ માનના પર્વણ છે. માયા, કપટ, બહાર અને અંદરની મિનંતા અને અસદગતા એ માયાના પર્વણ છે, તથા લોભ, રુદ્ધિ, અસક્રિય અને અસંતોષ એ લોભના પર્વણ છે.

૨ વિરતિ એટલે વિરમવું-પાછા હટવું, બહિરાત્મભાવથી છૂટી આત્માના સ્વરૂપમાં સ્થિર થવું તે છે. જ્યાં સુધી સર્વથા પાપબ્યાપારથી છુટતો નથી, જ્યાં સુધી પૌદ્ગલિકભાવ રહે છે ત્યાં સુધી આત્મા સ્વરૂપમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી સ્વરૂપમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના કોઈપણ આત્મા સંપૂર્ણ કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષમાં જઈ શકતો નથી. તેથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા મટે વિરતિ-સંપૂર્ણ ત્યાગ આવશ્યક છે.

સર્વથા પ્રકારે પાપવ્યાપારના ત્યાગરૂપ સર્વવિરતિ ચારિત્ર વડે અવશ્ય-દશાય યોટલે કે જેના ઉદયથી સંપૂર્ણ પાપવ્યાપારનો સર્વથા ત્યાગ ન કરી શકે તે પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાય કહેવાય છે. કહ્યું છે કે-‘સર્વથા પાપવ્યાપારથી જે વિરતિ, તેને અહિં પ્રત્યાખ્યાન કહ્યું છે. તેને આવરનાર અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયોથી મંદ જે ત્રીજા કષાયો તેમાં પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય સંસાર ચોળેલી છે.

આ કષાયના ઉદયથી આત્મા સર્વથા પ્રકારે પાપવ્યાપારનો ત્યાગ કરી શકતો નથી, દેશથી ત્યાગ કરી શકે છે. યોટલે શ્રાવકપણું પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ સાધુપણું પ્રાપ્ત થતું નથી.

પરિપક્વ ઉપસર્ગ આદિ પ્રાપ્ત થયે છતાં સર્વથા પ્રકારે પાપવ્યાપારના ત્યાગી ચારિત્રવાન સાધુ મહારાજને પણ જે કષાયો કંઈક જાળવલ્યમાન કરે-કષાય સુક્ત કરે તે સંજ્વલન કષાય કહેવાય છે. કહ્યું છે કે-‘જે કારણ માટે સર્વથા પાપવ્યાપારના ત્યાગી સંવિશ્વ યતિને પણ કંઈક-અદ્ય કષાયો અનિવૃત્ત કરે છે તેથી તે અદ્ય પ્રમાણમાં પ્રશ્નમનો અભાવ કરનારા સંજ્વલન કહેવાય છે.’ અન્યત્ર પણ કહ્યું છે-‘જે કારણથી શબ્દાદિ વિષયોને પ્રાપ્ત કરી વારંવાર જાળવલ્યમાન થાય છે તેથી ચોથા કષાયોને સંજ્વલન કહેવાય છે.’

સંજ્વલન કષાયના ઉદયવાળો આત્મા સંપૂર્ણ પાપવ્યાપારને છોડી સર્વવિરતિ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરે છે, પરંતુ આત્માના પૂર્ણ સ્વભાવરૂપ યથાખ્યાત ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

કષાયોનું કાચું આત્માને બહિરાત્મભાવમાં રોકી અંતરાત્મદશામાં સ્થિર ન થવા દેવો એ છે. જેમ જેમ કષાયનું બળ યોગ્ય થતું જાય તેમ તેમ આત્મા બહિરાત્મભાવ-પૌદ્ગલિક ભાવથી છૂટી અંતરાત્મભાવમાં સ્થિર થતો જાય છે.

અહિં વિરતિ કોને કહેવી તે સમજવું આવશ્યક છે-વિરતિ યોટલે જે પદાર્થોનો પોતે ત્યાગ કર્યો છે તેના રસનો પણ ત્યાગ થવો તે. જેમકે-ઉપવાસ જ્યારે કરીએ ત્યારે જો કે બાજીથી આહારનો ત્યાગ કર્યો છે, પરંતુ ઉઠા ઉતરીને આપણે વિચારીએ તો જણાશે કે જે આહારનો ત્યાગ કર્યો છે તેનો રસ તો કાયમ છે. રસનો ત્યાગ થયો હોતો નથી. જ્યારે એ રસનો પણ ત્યાગ થાય ત્યારે યથાર્થ ઉપવાસ થાય છે. તેમ જોની જોની જેટલા પ્રમાણમાં વિરતિ પ્રાપ્ત થાય તેના તેના તેટલા તેટલા પ્રમાણમાં રસનો પણ ત્યાગ થાય ત્યારે યથાર્થ વિરતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

પૌદ્ગલિક પદાર્થો પરના રસનો ત્યાગ ન થવા દેવો તે કષાયોનું કાચું છે. અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ કષાયોનો જેમ જેમ ક્ષયોપશમ થતો જાય તેમ તેમ રસનો ત્યાગ થતો જાય છે. રસ યોટલે બહારથી વસ્તુનો ત્યાગ કર્યો હોય છતાં અંતરંગ તેની ઈચ્છા કાયમ રહેતી. તે દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિ મહાત્માઓને જેટલા જેટલા પ્રમાણમાં વિરતિ પ્રાપ્ત થાય છે તેટલા તેટલા પ્રમાણમાં પૌદ્ગલિક પદાર્થોની અંતરંગ ઈચ્છા નષ્ટ થતી જાય છે. જેટલે જેટલે અંશે અંતરંગ ઈચ્છા નષ્ટ થાય તેટલે તેટલે અંશે આત્મા વિભાવમાંથી સ્વભાવમાં આવતો જાય છે. સર્વવિરતિસંપન્ન સુનિરાજને પૌદ્ગલિક પદાર્થોની અંતરંગ ઈચ્છા નષ્ટ થયેલી હોવાથી અતુતર વિમાનનાં પૌદ્ગલિક સુખો પણ વૃથા લાગે છે.

૧ ઉલ્લસવિહારી જ્યાં સાતમા ગુણસ્થાનને રહેલા મુનિ સંવિશ્વ યતિ કહેવાય છે.

હવે નોકધાયોનું સ્વરૂપ કહે છે-નો શબ્દ આર્દ્ર સાહચર્યવાચક અથવા દેશ નિર્ણયવાચક છે. એટલે કે જેઓ કષાયના સહચારી હોય, સાથે રહી કષાયોને જેઓ ઉદ્ધીપન કરે અથવા જેઓ કષાયોનું સંપૂર્ણ કાર્ય કરવા અસમર્થ હોય તે નોકધાયો કહેવાય છે.

કયા કષાયોના સહચારી છે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે-આદિના બાર કષાયોના સહચારી છે. તે આ પ્રમાણે-આદિના બાર કષાયોનો ક્ષય થયા પછી નોકધાયો ટકી શકતા નથી. કારણ કે બાર કષાયોનો ક્ષય કર્યો બાદ તરતજ સ્વપ્ને આત્મા નોકધાયોનો ક્ષય કરવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. અથવા ઉદય પ્રાપ્ત નોકધાયો અવસ્ય કષાયોને ઉદ્ધીપન કરે છે. જેમકે રતિ અરતિ કમશઃ હોભ કે કોષને ઉદ્ધીપન કરે છે. તેથીજ તેઓ કષાયના પ્રેરક કહેવાય છે. કહ્યું છે કે-કષાયના સહવર્તિ હોવાથી અને કષાયના પ્રેરક હોવાથી હાત્યાદિ નવને નોકધાય કષાય કહ્યા છે.

તે નોકધાયો નવ છે. તે આ પ્રમાણે-ત્રણ વેદ અને હાત્યપટ્ટક. ત્રીવેદ પુરુષવેદ, અને નપુંસકવેદ એમ વેદ ત્રણ પ્રકારે છે.

જેના ઉદયથી સ્ત્રીને પુરુષોપસોગની ઇચ્છા થાય, જેમ પિત્તનો વધારો થવાથી સ્પર્શનાળ્યા પદાર્થો ખાવાની ઇચ્છા થાય તે સ્ત્રીવેદ.

જેના ઉદયથી પુરુષને સ્ત્રીના ઉપસોગની ઇચ્છા થાય, જેમ કફનો વધારો થવાથી ખાટા પદાર્થો ખાવાની ઇચ્છા થાય તે પુરુષવેદ.

જેના ઉદયથી સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેના ઉપસોગની ઇચ્છા થાય જેમ પિત્ત અને કફ બંનેનો વધારો થવાથી મન્દિચક્રા-જેની અંદર ખટાશ અને ગળપણ બંને હોય તેની રાગ ખાવાની ઇચ્છા થાય તે નપુંસક વેદ કહેવાય છે.

તથા હાત્ય. રતિ. અરતિ, શોક, લય અને ભુગુપ્તિ એ હાત્ય પટ્ટકોહનીય કર્મ છે.

તેમાં જેના ઉદયથી નિમિત્ત મગવાવડે અથવા નિમિત્ત વિનાજ હસવું આવે અથવા રહેો મલકાવે તે હાત્યમોહનીય કર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી બાહ્ય કે અભ્યંતર વસ્તુના વિષયમાં હર્ષ ધારણ કરે, કંટ સંયોગ મગવાથી સારું થયું આ કંટ વસ્તુ મળી જોવો જાનક થાય તે રતિ મોહનીય.

જે કર્મના ઉદયથી બાહ્ય કે અભ્યંતર વસ્તુના વિષયમાં અપ્રીતિ ધારણ કરે, અનિષ્ઠ સંયોગ મગવાથી કષાંથી આવી વસ્તુને મને સંયોગ કયો તેનો વિયોગ થાય તો ક્રીક એ પ્રમાણે ખેદ થાય તે અરતિમોહનીય.

૧ વેદ મોહનીના ઉદયથી આત્માને ઇન્દ્રિયોના વિષયો મોગવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે. તે ઇચ્છા મંદ સંખ્યમ અને તીવ્ર એમ ત્રણ પ્રકારે છે. મંદ વાદસા પુરુષવેદના ઉદયવાગાને અને મધ્યમ અને તીવ્ર અનુક્રમે સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદના ઉદયવાગાને હોય છે. આ રીતે કેટલુંક નપુંસક વાદસાના બેદે ત્રણ વેદોના ઉદય હોઈ શકે છે.

જે કર્મના ઉદયથી પ્રિય વસ્તુના વિચોગાદિ કારણે છાતી ફૂટવી, આકેંઠ કરવો, જમીન પર આળોટવું, દીર્ઘ નિઃશ્વાસ લેવા વગેરે રૂપ દિલગીરી થાય તે શોકમોહનીય. છાતી ફૂટવી વિગેરે દિલગીરીના સૂચક છે.

જે કર્મના ઉદયથી 'સનિમિત્ત' કે નિમિત્ત વિના સંકલ્પમાત્રથી જ ભય પામે તે ભયમોહનીય.

જે કર્મના ઉદયથી શુભ કે અશુભ વસ્તુના સંબંધમાં ભુશુન્સા ધારણું કરે-ધુણા થાય તે ભુશુન્સામોહનીય.

આ પ્રમાણે આદિત્રમોહનીયની પચીસ પ્રકૃતિઓ કહી. હવે દર્શનમોહનીય કહે છે. તે ત્રણ હોય છે. તે આ પ્રમાણે-૧ મિથ્યાત્વમોહનીય ૨ મિશ્રમોહનીય ૩ સમ્યક્ત્વમોહનીય.

જે કર્મના ઉદયથી જિનેશ્વરોએ કહેલ તત્ત્વો પર અશ્રદ્ધા થાય, આત્માના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન ન થાય. તે મિથ્યાત્વમોહનીય.

જે કર્મના ઉદયથી જિનેશ્વરોએ કહેલ તત્ત્વની યથાર્થ શ્રદ્ધા ન થાય તેમ અશ્રદ્ધા પણ ન થાય, રૂચિ કે અરૂચિ બેમાંથી એક પણ ન હોય તે મિશ્રમોહનીય.

જે કર્મના ઉદયથી જિનપ્રણીત તત્ત્વની સમ્યક્ શ્રદ્ધા થાય, યથાર્થ રૂચિ ઉત્પન્ન થાય તે સમ્યક્ત્વમોહનીય.

આ પ્રમાણે મોહનીયકર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે મૂળ કર્મના ક્રમ પ્રમાણે આયુકર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ બતાવે છે.

આયુકર્મની આર ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે. તે આ પ્રમાણે—દેવાયુ, મનુષ્યાયુ, તિર્થંગાયુ અને નરકાયુ.

જે કર્મના ઉદયથી આત્માનો દેવ, મનુષ્ય, તિર્થંજી અને નરકપર્ણી અમુક નિયત કાલ-પર્ણત ટકી શકે તે દેવાયુ, મનુષ્યાયુ, તિર્થંગાયુ અને નરકાયુ કર્મ કહેવાય છે.

આયુકર્મ અમુક ગતિમાં અમુક કાલપર્ણત આત્માની સ્થિતિ થવામાં તેમજ તે તે ગતિને અનુરૂપ કર્મોના ઉપલોભ થવામાં હેતુ છે. આ પ્રમાણે આયુકર્મના ઉત્તર લોકો કહ્યાં. હવે અલ્પ વજ્રાત્મ્ય હોવાથી વેદનીય અને ગોત્રકર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓ કહે છે.

વેદનીયકર્મની બે ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે તે આ પ્રમાણે-૧ સાત વેદનીય અને ૨ અસાત વેદનીય.

જે કર્મના ઉદયથી આરોગ્ય અને વિષયોપલોભાદિ ઇષ્ટ સાધનો દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલ આહ્લાદરૂપ સુખનો અનુભવ કરે તે સાતવેદનીય.

૧ સનિમિત્તમાં બાહ્ય નિમિત્તો લેવાના છે અને અનિમિત્તમાં સ્મરણ રૂપ અભ્યંતર નિમિત્ત લેવાના છે. જેમકે કોઈ હસાવે અને હસીએ કે એવું જ કંઈક દેખવામાં આવે અને હસીએ તે બાહ્ય નિમિત્ત અને પૂર્વોચ્ચૂત હસવાના કારણો વાદ આવે અને હસીએ તે અભ્યંતર નિમિત્ત કહેવાય એમ સંમત્યું.

જે કર્મના ઉદયથી માંદગી આદિ અનિષ્ટ સાધનો દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલ ખેદરૂપ દુઃખનો અનુભવ કરે તે અસાતવેદનીય.

ગોત્રકર્મની પશ્ચ યે ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે તે આ-૧ ઉચ્ચગોત્ર અને ૨ નીચગોત્ર.

તેમાં જે કર્મના ઉદયથી ઉત્તમ જાતિ, કુળ, બળ, તપ, જૈશ્વર્થ, શ્રુત, સત્કાર, અભ્યુત્થાન-સાચું જહું, આસનપ્રદાન, અંજલિ પ્રથહ-હોય ભેડવા આદિનો સંભવ હોય તે ઉચ્ચગોત્ર.

જે કર્મના ઉદયથી જ્ઞાનાદિ સુક્ષ્મ હોવા છતાં પશ્ચ નિહા પ્રાપ્ત કરે અને હીન જાતિ, કુળ આદિનો સંભવ હોય તે નીચ ગોત્ર કહેવાય છે

ઉચ્ચગોત્રના ઉદયથી ઉચ્ચ કુળ ઉચ્ચ જાતિમાં જન્મ ધારણ કરે છે તેને લઈ તપ જૈશ્વર્થ આદિ પ્રાપ્ત સુલભ થાય છે અને નીચગોત્રના ઉદયથી નીચ કુળ નીચ જાતિમાં જન્મ ધારણ કરે છે. જેને લઈ તપ જૈશ્વર્થ આદિ લગભગ દુર્લભ થાય છે. આ પ્રમાણે વેદનીય અને ગોત્રકર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓ કહી. ૫

હવે ગોત્રકર્મની સમાન સ્થિતિવાળું હોવાથી તેની પછી નામકર્મની પ્રકૃતિઓનું નિર્ધારણ કરે છે. તે બે ભેદ છે. ૧ પિંડપ્રકૃતિ અને ૨ પ્રત્યેકપ્રકૃતિ. તેમાં પહેલાં પિંડપ્રકૃતિઓ બતાવે છે.

ગજ્જાઢસરીરંગં બંધણ સંઘાયણં ચ સંઘયણં ।

સંઠાળવન્નગંધરસફાસઅણુપુન્નિવિહગર્હ ॥૬॥

ગતિજાતિશરીરાક્ષોપાક્કં વન્ધનં સંઘાતનં ચ સંહનનમ્ ।

સંસ્થાનવર્ણગંધરસસ્પર્શાણુપૂર્વીવિહાયોગતયઃ ॥૬॥

અર્થ—ગતિ, જાતિ. શરીર, અંગોપાંગ, બંધન, સંઘાતન, સંઘયણ, સંસ્થાન, વર્ણ, ગંધ રસ, સ્પર્શ, આણુપૂર્વી, અને વિહાયોગતિ, એ ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ છે.

વિવેચન—આ ગાથામાં ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ બતાવે છે. જેના અનેક ભેદો થઈ શકતા હોય તે પિંડપ્રકૃતિ કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે—

તથા પ્રકારના કર્મપ્રધાન જીવવડે જે પ્રાપ્ત થાય, અર્થાત્ તથાપ્રકારના કર્મવડે જીવ જેને પ્રાપ્ત કરે તે ગતિ. ભેદે શરીર સંઘયણાદિ સર્વ કર્મોવડે પ્રાપ્ત થાય છે, છતાં ગતિ એ રૂઢ અર્થવાળી હોવાથી આત્માનો નારકત્વ આદિ જે પરીય થાય છે એજ અર્થમાં ગતિશબ્દ વપરાય છે. તે ચાર પ્રકારે છે—૧ નરકગતિ, ૨ તિર્થંગતિ, ૩ મનુષ્યગતિ, અને ૪ દેવગતિ.

૧ જે કર્મના ઉદયથી જીવ એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં જાય તે ગતિ નામકર્મ એમ સર્વોર્થ સિદ્ધિકાર કહે છે.

મનુષ્યત્વ દેવતાદિ તે તે પયોય ચંવામાં હેતુબૂત જે કર્મ તેને ગતિનામકર્મ કહે છે. જેમકે જે કર્મના ઉદયથી આત્માનો દેવપયોય થાય તે દેવગતિ નામકર્મ, જો પ્રમાણે મનુષ્યગતિ આદિ માટે પણ સમજવું.

હવે જાતિનામકર્મ કહે છે—અનેક લેહ પ્રલેહવાળા એકેન્દ્રિયાદિ જીવોનો એકેન્દ્રિયતા-દિરૂપ જે સમાન-એકસરખો પરિણામ કે જેને લઈ અનેક પ્રકારના એકેન્દ્રિયાદિ જીવોનો એકેન્દ્રિયાદિરૂપે વ્યવહાર થાય એવું જે સામાન્ય તે જાતિ, અને તેના કારણબૂત જે કર્મ તે જાતિનામકર્મ.

અહિં તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—દ્રવ્યરૂપ બાહ્ય અને અભ્યંતર નાસિકા અને કણીદિ ઇન્દ્રિયો અગોપાંગ નામકર્મ અને ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ નામકર્મના સામ્યથી સિદ્ધ છે, અને ભાવેન્દ્રિયો સ્પર્શનાદિ ઇન્દ્રિયાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી સિદ્ધ છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—‘ઇન્દ્રિયાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ભાવેન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થાય છે.’

પરંતુ આ એકેન્દ્રિય છે, આ બે ઇન્દ્રિય છે, એવા શબ્દ વ્યવહારમાં કારણ તથાપ્રકારના સમાન પરિણામરૂપ જે સામાન્ય તે અન્યથી અસાધ્ય હોવાથી તેનું કારણ જાતિ નામકર્મ છે. કહ્યું છે કે—‘અબ્યસિચ્ચારિ-નિર્દોષ સરખાપણાવડે એક કર્ણચેત્ત જે વસ્તુ સ્વરૂપ તે જાતિ’ તેના નિમિત્તબૂત જે કર્મ તે જાતિનામકર્મ.

તે પાંચ પ્રકારે છે—૧ એકેન્દ્રિય જાતિનામકર્મ, ૨ બેઇન્દ્રિય જાતિનામકર્મ, ૩ તેઇન્દ્રિય જાતિનામકર્મ, ૪ ચૌરેન્દ્રિય જાતિનામકર્મ, અને ૫ પચૈન્દ્રિય જાતિનામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી અનેક લેહ પ્રલેહવાળા એકેન્દ્રિય જીવોમાં એવો સમાન પરિણામ થાય કે જેને લઈ તે સઘળાનો આ એકેન્દ્રિય છે એવા સામાન્ય નામથી વ્યવહાર થાય તે એકેન્દ્રિય જાતિનામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી અનેક લેહવાળા બેઇન્દ્રિય જીવોમાં એવો કોઈ સમાન બાહ્ય આકાર થાય કે જેને લઈ તે સઘળાનો બેઇન્દ્રિય એવા સામાન્ય નામથી વ્યવહાર થાય તે બેઇન્દ્રિય જાતિનામકર્મ.

જો પ્રમાણે તેઇન્દ્રિયાદિ ‘જાતિનામકર્મ’નો પણ અર્થ સમજવો.

૧ જાતિ નામકર્મ એ દ્રવ્યેન્દ્રિય કે ભાવેન્દ્રિય યત્રામાં હેતુ નથી કારણ કે દ્રવ્યેન્દ્રિયો અગોપાંગ નામકર્મ અને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ વડે થાય છે, અને ભાવેન્દ્રિયો મતિચાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ વડે થાય છે. પરંતુ અનેક લેહ પ્રલેહ વાળા પૃથ્વીકાય અધ્ધાવાદિ એકેન્દ્રિય જીવોમાં સમાન આકાર-પરિણામ પ્રાપ્ત થવામાં, તેમજ એકેન્દ્રિયની ચેતના શક્તિ બેઇન્દ્રિયથી અધિક ન હોય, બેઇન્દ્રિયની ચેતના તેઇન્દ્રિયથી અધિક ન હોય, એ પ્રમાણે ચેતના શક્તિની વ્યવસ્થા થવામાં જાતિ નામકર્મ કારણ છે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કર્મપ્રકૃતિમાં જાતિ નામકર્મ સંબંધમાં આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે—એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમાં એકેન્દ્રિયાદિ શબ્દ વ્યવહારનું કારણ તથાપ્રકારના સમાન પરિણામ રૂપ જે સામાન્ય તે જાતિ, તેના કારણબૂત જે કર્મ તે જાતિ નામકર્મ.

ને જીવ્ન શાય સુખદુઃખના ઉપયોગનું જે સાધન હોય તે શરીર. તેના પાંચ ભેદ છે. તે આ પ્રમાણે—ઔદારિક શરીર, વૈકિય શરીર, આહારક શરીર, તૈજસ શરીર અને કાર્મણ શરીર.

શરીરનો વિસ્તૃત અર્થ પહેલા ક્ષણમાં કર્યો છે. તે શરીર પ્રાપ્ત થવામાં હેતુબુદ્ધ જે કર્મ તે શરીર નામકર્મ. તે પણ પાંચ ભેદ છે.

તેમાં જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિક શરીર યોગ્ય પુદ્ગલો અહણ કરી ઔદારિક શરીર પણે પરિણમાવે, અને પરિણમાવીને જીવપ્રદેશો સાથે પરસ્પર એકાકાર રૂપે જે જોડે તે ઔદારિક શરીર નામકર્મ. આ રીતે શેષ શરીર નામકર્મની પણ વ્યાખ્યા કરી લેવી. ઔદારિકાદિ શરીરો પ્રાપ્ત થવામાં ઔદારિક નામકર્મ કારણ છે.

ગાથામાં અહણ કરેલ અગ શબ્દથી અંગોપાંગ લેવાનું છે. તેમાં મસ્તક આદિ આંક અંગ છે. કહ્યું છે કે—મસ્તક, છાતી પેટ, પીઠ, બે બાહુ, અને બે જંઘા એ આંક અંગ.

આ વિષયમાં પુરોચાર્યનો અભિપ્રાય પણ આ પ્રમાણે છે—દ્રવ્યરૂપ ઇન્દ્રિયો અંગોપાંગ નામકર્મ અને ઇન્દ્રિય પશોપ્ત નામકર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને ભાવરૂપ ઇન્દ્રિયો રપજોનાદિ ઇન્દ્રિયાવરણ (મતિયાનાવરણ) કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થાય છે. ‘ઇન્દ્રિયો ક્ષયોપશમજન્ય છે એવું’ આગમનું વચન છે’ પરંતુ આ એકેન્દ્રિય છે, બેહન્દ્રિય છે છતાંદિ શબ્દવ્યવહારમાં નિમિત્ત જે સામાન્ય તે અન્યવડે અસાધ્ય હોવાથી જાતિનામકર્મજન્ય છે.

અર્થિ કોષ શકા કરે કે શબ્દવ્યવહારના કારણ માત્રથી જાતિની સિદ્ધિ નહિ થાય જો એમ થાય, તો હરિન્સિદ્ધિ આદિ શબ્દવ્યવહારમાં કારણરૂપે હરિત્વાદિ જાતિની પણ સિદ્ધિ થાય અને એમ થાય તો જાતિનો કોષ પાર ન રહે માટે એકેન્દ્રિયાદિ પદનો વ્યવહાર ઔપાધિક છે, જાતિ નામકર્મ માનવાનું કોષ કારણ નથી. વળી જો એકેન્દ્રિયાદિ જાતિનો સ્વીકાર કરેશો તો નારક્તવાદિને પણ તે નારક્તવ નારક્તિ વ્યવહારનું કારણ હોવાથી તેને પચોન્દ્રિયની અવાન્તર જાતિ તરીકે માનવી પડશે, અને પછી ગતિ નામકર્મ માનવાની જરૂર પડશે નહિ.

આ પ્રશ્નો અને અર્થિ આ પ્રમાણે ઉત્તર આપીએ છીએ—અપકૃષ્ટ ચૈતન્યાદિના નિયામક તરીકે એકેન્દ્રિયાદિ જાતિની સિદ્ધિ થાય છે. એટલે કે પચોન્દ્રિયથી ચૌરિન્દ્રિયનું ચૈતન્ય અદ્ય, (અદ્ય-ચૈતન્ય એટલે અદ્ય ક્ષયોપશમ લેવાનો છે) ચૌરિન્દ્રિયથી તેષ્ઠન્દ્રિયનું અદ્ય, આ પ્રમાણે ચૈતન્યની વ્યવસ્થા થવામાં એકેન્દ્રિયાદિ જાતિ હેતુ છે, તેમજ શબ્દવ્યવહારનું કારણ પણ તે જાતિ જ છે. તેથી તેના કારણરૂપે જાતિ નામકર્મ સિદ્ધ છે. નારક્તવાદિ જાતિ નથી, કેમકે તિયક્તવનું પચોન્દ્રિયત્વ સાથેનું સાકર્મ બાધક છે (મિત્ર મિત્ર અધિકરણમાં રહેનાર ધર્મનો એકમાં જે સમાવેશ થાય તે સંકર કહેવાય છે.) નારક્તવાદિ જે ગતિ છે તે અમુક પ્રકારના સુખદુઃખના ઉપયોગમાં નિયામક છે, અને તેના કારણરૂપે ગતિ નામકર્મ પણ સિદ્ધ છે.

તાત્પર્ય એ કે ગતિ નામકર્મ સુખદુઃખના ઉપયોગમાં નિયામક છે અને જાતિ નામકર્મ ચૈતન્ય વિકાસમાં નિયામક છે.

૧ જે જે શરીર નામકર્મનો ઉદય થાય તે તે શરીર યોગ્ય લોકમાં રહેલા પુદ્ગલો અહણ કરી તેને તે તે શરીર રૂપે પરિણમાવવા તે શરીર નામકર્મનું કાર્ય છે. જેમ કે ઔદારિક નામકર્મનો ઉદય થાય ત્યારે ઔદારિક વર્ગજીવોમાંથી પુદ્ગલો અહણ કરી તેને ઔદારિકપણે પરિણમાવે છે. કર્મ એ કારણ છે, અને શરીર એ કાર્ય છે. કર્મ એ કાર્યનું વર્ગજીવોનો પરિણામ છે, અને ઔદારિકાદિ શરીર એ ઔદારિકાદિ વર્ગજીવોનો પરિણામ છે.

છે.' તેના અવયવરૂપ અંગળી, નાક, કાન આદિ ઉપાંગ છે. અને તેના અવયવરૂપ નખ, વાળ, પાંપણ, રેખા વગેરે અંગોપાંગ કહેવાય છે. અંગ અને ઉપાંગની સંધિ અંગોપાંગ થાય, તેના અને અંગોપાંગ શબ્દનો સમાસ થવાથી વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે એક અંગોપાંગ શબ્દનો હોય અર્થ અંગોપાંગ શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. તે ત્રણ પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે- ઔદારિક અંગોપાંગ, વૈક્રિય અંગોપાંગ અને આહારક અંગોપાંગ.

તેમાં જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિક શરીરપણે પરિણામ પામેલા પુદ્ગલોનો ઔદારિક શરીરને યોગ્ય અંગ ઉપાંગ અને અંગોપાંગના સ્પષ્ટ વિભાગરૂપે પરિણામ થાય તે ઔદારિક અંગોપાંગ નામકર્મ. અંગોપાંગ નામકર્મનું કાર્ય શરીરપણે પરિણામ પામેલા પુદ્ગલોનો અંગ ઉપાંગ અને અંગોપાંગ રૂપે સ્પષ્ટ વિભાગ કરી આપવો તે છે.

એ પ્રમાણે વૈક્રિય અને આહારક અંગોપાંગ નામકર્મનું સ્વરૂપ સમજવું.

તૈજસ અને કાર્મણ્યશરીર જીવની આકૃતિને અનુસરતા હોવાથી તેને અંગોપાંગનો સંભવ નથી. ઔદારિકાદિ ત્રણ શરીરની આકૃતિને આત્મા અનુસરતો હોવાથી તેને અંગોપાંગ ઘટી શકે છે.

જે વડે બંધાય-જોડાય તે બંધન, જે કર્મના ઉદયથી પૂર્વે અહચ્ચ કરાયેલ અને અહચ્ચ કરાતા આદારિકાદિ પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંબંધ થાય તે બંધન નામકર્મ. પ્રજ્ઞાપંના સૂત્રના મૂળ ટીકાકાર મહારાજ કહે છે કે— 'એવું એક કર્મ છે કે જેના નિમિત્તે બે આદિનો સંયોગ થાય છે. જેમ બે કાષ્ઠને એકાકાર કરવામાં રાગ કારણ છે' તે પાંચ પ્રકારે છે, તેનું સ્વરૂપ આગળ કહેશે. બંધન નામકર્મ આત્મા અને પુદ્ગલો અગર પરસ્પર પુદ્ગલોનો એકાકાર સંબંધ થવામાં કારણ છે.

ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક અને તૈજસ નામકર્મનો ઉદય થાય ત્યારે ઔદારિક વૈક્રિય આહારક અને તૈજસ વર્ગીયુભાથી પુદ્ગલો અહચ્ચ કરી તેનું તે તે શરીર બનાવે છે. એ પ્રમાણે કાર્મણ્યશરીર નામકર્મ વડે કાર્મણ્ય વર્ગીયુભાથી પુદ્ગલો અહચ્ચ કરે છે, અને તેને કર્મ રૂપે પરિણમાવે છે.

કાર્મણ્ય શરીર નામકર્મ એ પણ કર્મ વર્ગીયુનો પરિણામ છે અને કાર્મણ્ય શરીર પણ કાર્મણ્ય વર્ગીયુનું જ બનેલું છે. આમ હોવાથી બંને એક જવા જણાય છે પરંતુ તેમ નથી. બંને ભિન્ન ભિન્ન છે. કાર્મણ્ય શરીર નામકર્મ નામકર્મની એક ઉત્તરપ્રકૃતિ છે, અને કાર્મણ્ય વર્ગીયુના પુદ્ગલોના મહં જુમાં હેતુ છે. જ્યાં સુધી કાર્મણ્ય શરીર નામકર્મનો ઉદય છે ત્યાં સુધી જ કાર્મણ્યવર્ગીયુભાથી કર્મણ્ય યોગ્ય પુદ્ગલો આત્માની સાથે એકાકાર થયેલ આદે કર્મણ્યની અનંતવર્ગીયુના પિંડનું નામ કાર્મણ્ય શરીર છે. કાર્મણ્ય શરીર એ અવયવી છે અને કર્મની દરેક ઉત્તરપ્રકૃતિઓ તેના અવયવો છે. કાર્મણ્ય શરીર નામકર્મ બંધમાંથી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગે, ઉદયમાંથી તેરમા અણુપાણે અને સત્તામાંથી ચૌદમાના દ્વિચરમ સમયે બળે છે. જ્યારે કાર્મણ્ય શરીરનો સંબંધ ચૌદમાના ચરમ સમયપર્યંત છે. કાર્મણ્ય શરીર નામકર્મનો ઉદય તેરમા અણુસ્થાનક સુધીજ હોય છે માટે ત્યાં સુધીજ, કર્મ યોગ્ય પુદ્ગલોનું અહચ્ચ થાય છે, ચૌદમે થતું નથી. કાર્મણ્ય નામકર્મનું કાર્ય કાર્મણ્ય શરીર ચૌદમાના ચરમ સમયપર્યંત હોય છે.

જે વડે ઔદારિકાદિ પુદ્ગલો પિંડરૂપે કરાય તે સંઘાતન. એટલે કે જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિકાદિ પુદ્ગલો ઔદારિકાદિ શરીરની રચનાને અનુસરી પિંડરૂપે થાય તે સંઘાતન નામકર્મ. તે પાંચ પ્રકારે છે, તેનું સ્વરૂપ આગળ ઉપર કહેશે.

અસ્થિની રચના વિશેષને સંઘયણ કહે છે, અને તે ઔદારિક શરીરમાંજ હોય છે. અન્ય શરીરોમાં હોતું નથી. કારણ કે ઔદારિક સિવાય કોઈપણ શરીરમાં અસ્થિ-હાડકાં હોતાં નથી. તે છ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે વજ્રઋષભનારાય, ઋષભનારાય, નારાય, અર્ધનારાય, કીલિકા, અને સેવાત્-છેવડું.

તેમાં વજ્ર શબ્દનો અર્થ ખીલી, ઋષભનો અર્થ હાડકાને વીંટીનાર પાટો અને નારાયનો અર્થ મકંટબંધ થાય છે. મકંટબંધ એક પ્રકારના મજબૂત બંધનું નામ છે. હવે દરેક સંઘયણનો અર્થ કહે છે.

જેની અંદર જે હાડકા ખંને બાણ મકંટબંધ વડે બંધાયેલા હોય, અને તે પાટાની આકૃતિવાળા ત્રીજા હાડકા વડે વીંટળાયેલા હોય, અને તેના ઉપર તે ત્રણ હાડકાને લેદનાર ખીલીરૂપ હાડકું હોય આવા પ્રકારના મજબૂત બંધને વજ્રઋષભનારાય કહે છે. તેના મજબૂત બંધ થવામાં હેતુશ્રૂત જે કર્મ તેને વજ્રઋષભનારાય સંઘયણ નામકર્મ કહેવાય છે.

તથા જે સંઘયણ ખીલીસરખા હાડકા રહિત છે, મકંટબંધ અને પાટો જેની અંદર હોય છે તે ઋષભનારાય, તેના હેતુશ્રૂત કર્મને ઋષભનારાય સંઘયણ નામકર્મ કહે છે.

જેની અંદર જે હાડકા માત્ર મકંટબંધથીજ બંધાયેલા હોય તે નારાય, તેના હેતુશ્રૂત જે કર્મ તે નારાય સંઘયણ નામકર્મ.

જેની અંદર એક બાણ મકંટબંધ હોય અને બીજી બાણ હાડકારૂપ ખીલીનો બંધ હોય તે અર્ધનારાય સંઘયણ, તેના હેતુશ્રૂત જે કર્મ તે અર્ધનારાય સંઘયણ નામકર્મ.

જેની અંદર હાડકાઓ માત્ર કીલિકા—ખીલીથી બંધાયેલા હોય તે કીલિકા, તેના હેતુશ્રૂત જે કર્મ તે કીલિકા સંઘયણ નામકર્મ.

જેની અંદર હાડકાના છેકાઓ પરસ્પર સ્પર્શીનેજ રહેલા હોય અને જે હંમેશા તૈલાદિતું મદન, ચપી આદિની અપેક્ષા રાખે તે સેવાત્ સંઘયણ, તેના હેતુશ્રૂત કર્મને સેવાત્ સંઘયણ નામકર્મ કહે છે.

આ પ્રમાણે છ પ્રકારે સંઘયણ નામકર્મ કહ્યું. હાડકાનો મજબૂત કે શિથિલ બંધ થવામાં સંઘયણ નામકર્મ કારણ છે.

સંસ્થાન એટલે આકાર વિશેષ. ગ્રહણ કરાયેલ શરીરની રચનાને અનુસરી ગોઠવાયેલા, અને પરસ્પર સંબંધ થયેલા ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોમાં સંસ્થાન નામકર્મ. શરીરમાં-આકાર-વિશેષ જે કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય તે સંસ્થાન નામકર્મ. શરીરમાં અનુક અનુક જાતનો

આકાર થવામાં સંસ્થાન નામકર્મ કારણ છે. તે છ પ્રકારે છે. આ પ્રમાણે-સમચતુરસ્ર, ત્ર્યંગોષ્ઠપરિમંડલ, સાદિ, કુબ્જ, વામન, અને હૃંડક.

તેમાં સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહેલ લક્ષણ અને પ્રમાણને અવિસંવાદિ-મળતા ચાર ખુણા ચાર દિગ્વિભાગ વડે ઉપલક્ષિત-ઓળખાતા શરીરના અવયવો જેની અંદર હોય તે સમચતુરસ્ર. એટલે કે જેની અંદર સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં જે પ્રમાણે શરીરનું પ્રમાણ અને લક્ષણ કહ્યું છે તે પ્રમાણે શરીરનું પ્રમાણ અને લક્ષણ થાય, તથા જેની અંદર જમણો ઢીંચણ અને ડાબો ખણો, ડાબો ઢીંચણ અને જમણો ખણો, બંને ઢીંચણ, તથા મસ્તક અને પલાંડી, એ ચારે ખુણાનું અંતર સરખું હોય તે સમચતુરસ્ર સંસ્થાન તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે સમચતુરસ્ર સંસ્થાન નામકર્મ.

ત્ર્યંગોષ્ઠ-વઠના જેવો પરિમંડલ-આકાર જેની અંદર હોય તે ત્ર્યંગોષ્ઠપરિમંડલ. જેમ વઠનો ઉપરનો ભાગ શાખા પ્રશાખા અને પાંદડાંઓથી સંપૂર્ણ પ્રમાણવાળો સુશોભિત હોય છે અને નીચેનો ભાગ હીન-સુશોભિત હોતો નથી, તેમ જેની અંદર નાભિની ઉપરના અવયવો સંપૂર્ણ લક્ષણ અને પ્રમાણ યુક્ત હોય અને નાભિની નીચેના લક્ષણ અને પ્રમાણયુક્ત ન હોય તે ત્ર્યંગોષ્ઠપરિમંડલ સંસ્થાન, તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે ત્ર્યંગોષ્ઠપરિમંડલ સંસ્થાન નામકર્મ.

અદિ આદિ શબ્દથી ઉત્સેધ જેની સંજ્ઞા છે એવો નાભિની નીચેનો શરીર ભાગ ગ્રહણ કરવાનો છે. તેથી આદિ-નાભિની નીચેના દેહભાગ યુક્ત જે હોય તે સાદિ કહેવાય; બે દે નાભિની નીચેના દેહભાગ યુક્ત તો સંપૂર્ણ શરીર છે, અને તેનો આકાર તો સમચતુરસ્ર સંસ્થાનમાં આવી જાય છે, તેથી આ રીતે અદિ સાદિત્વ વિશેષણ નહિ ઘટતું હોવાથી આદિ શબ્દ વડે પ્રમાણ અને લક્ષણ યુક્ત વિશિષ્ટ-નાભિની નીચેનો શરીરભાગ ગ્રહણ કરવો. એટલે કે જેની અંદર નાભિની નીચેના શરીરના અવયવો સંપૂર્ણ અને લક્ષણ યુક્ત હોય અને નાભિની ઉપરના અવયવો પ્રમાણ અને લક્ષણ યુક્ત ન હોય તે સાદિ સંસ્થાન.

અન્ય આચાર્યો સાદિ શબ્દને બદલે સાચી એવું નામ જોડે છે. સાચી એટલે શાદમ-લીવૃક્ષ એમ સિદ્ધાંતના રહસ્યને બળુનારાઓ કહે છે. સાચીના એવું જે સંસ્થાન તે સાચી સંસ્થાન. જેમ શાદમલીવૃક્ષનો સ્કંધભાગ અતિપુષ્ટ અને સુંદર હોય છે, અને ઉપરના ભાગમાં તેને અનુરૂપ મહાન વિશાળતા હોતી નથી, તેમ જે સંસ્થાનમાં શરીરનો અધોભાગ પરિપૂર્ણ હોય ઉપરનો ભાગ તથા પ્રકારનો ન હોય તે સાદિ સંસ્થાન, તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે સાદિસંસ્થાન નામકર્મ.

જેની અંદર મસ્તક ગ્રીવા અને હસ્તપાદાદિ અવયવો પ્રમાણ અને લક્ષણ યુક્ત હોય અને છાતી ઉદર-પેટ આદિ અવયવો પ્રમાણ અને લક્ષણ યુક્ત ન હોય તે કુબ્જસંસ્થાન, તેનું હેતુભૂત કર્મ તે કુબ્જસંસ્થાન નામકર્મ.

૧ અદિ પ્રકેશ કુબ્જ પછી વામન કહ્યું છે બ્રહ્મસંપ્રદાયીમા પહેલા વામન પછી કુબ્જ કહ્યું છે. એટલે લક્ષણ સ્થિતિ વિગેરે અદિ જે કુબ્જનું તે ત્યા વામનનું અને અદિ જે વામનનું તે ત્યા કુબ્જનું એમ મતોત્તર સમજવો.

જેની અંદર છાતી અને ઉદરાદિ અવયવો પ્રમાણ અને લક્ષણયુક્ત હોય અને હંસ્તપાદાદિ અવયવો હીન હોય તે વામનસંસ્થાન, તે સંસ્થાન થવામાં હેતુભૂત જે કર્મ તે વામન-સંસ્થાન નામકર્મ.

જેની અંદર શરીરના સઘળા અવયવો પ્રમાણ અને લક્ષણહીન હોય તે હુંડસંસ્થાન. તેહું હેતુભૂત જે કર્મ તે હુંડસંસ્થાન નામકર્મ કહેવાય છે.

જે કર્મના ઉદયથી શરીર શોભાયુક્ત થાય તે વર્ણ. તે પાંચ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે રવેત, પીળો, લાલ, લીલો, અને કાળો. તે તે પ્રકારના શરીરનો વર્ણ થવામાં હેતુભૂત કર્મ પશુ પાંચ પ્રકારે છે.

તેમાં જેના ઉદયથી જીવોના શરીરોમાં ખગલા વિગેરે જેવો રવેતવર્ણ થાય તે રવેત-વર્ણ નામકર્મ. જો રીતે અન્ય વર્ણનામકર્મનો પશુ અર્થ સમજી લેવો શરીરમાં અમુક અમુક જાતનો વર્ણ-રંગ થવામાં વર્ણ નામકર્મ કારણ છે.

જે નાસિકાનો વિષય હોય, જે સુંઘી શકાય તે ગંધ. તેના બે ભેદ છે—૧ સુરભિગંધ ૨ દુરભિગંધ.

જે કર્મના ઉદયથી શતપત્ર અને માલતીઆદિના પુષ્પોની જેમ જીવોના શરીરનો સુંઘર ગંધ થાય તે સુરભિગંધ નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી જીવોના શરીરમાં લસણ અને હિંગના જેવી ખરાબ ગંધ ઉત્પન્ન થાય તે દુરભિગંધ નામકર્મ. સારો કે ખરાબ ગંધ થવામાં ગંધનામકર્મ કારણ છે.

જેનો આસ્વાદ લઈ શકાય તે રસ. તે પાંચ પ્રકારે છે. ૧ તિક્ત-તીજો, કટુ-કંઠવો, કષા ચેદ-કટાઈ ગયેલા જેવો, આમ્લ-ખાટો, અને મધુર. શરીરનો તેવો રસ-સ્વાદ થવામાં હેતુ-ભૂત જે કર્મ તે પાંચ પ્રકારે છે.

તેમાં જે કર્મના ઉદયથી જીવોના શરીરોમાં મરિચાદિની-મરિચાદિના જેવો તિક્ત રસ થાય તે તિક્તરસનામકર્મ. જો પ્રમાણે અન્ય રસ નામકર્મનો અર્થ પશુ સમજી લેવો. શરીરમાં તે તે પ્રકારનો રસ થવામાં રસ નામકર્મ કારણ છે.

જે સ્પર્શનિદ્રયનો વિષય હોય, જેનો સ્પર્શ થઈ શકે તે સ્પર્શ. તે આઠ પ્રકારે છે—કર્કશ-કઠોર, મૃદુ-સુવાળો, લઘુ-હલકો, ગુરુ-ભારે, સિન્ધ-ચીકણો, રૂક્ષ-હુણો, શીત અને ઉષ્ણ, તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે સ્પર્શનામકર્મ.

તેમાં જે કર્મના ઉદયથી જીવોના શરીરોમાં પથ્થર આદિના જેવો કઠોર સ્પર્શ, થાય તે કર્કશસ્પર્શનામ કર્મ.

૧ પ્રથમ કર્મગ્રંથ ગાથા ૪૦ની ટીકામાં તિક્ત અને કટુનો અર્થ આનાથી વિપરીત કરેલ છે. અર્થાત્ નિંબ આદિના રસ જેવો તિક્ત રસ અને મરી, સુંઘ આદિના રસ જેવો કટુ રસ કહેલ છે.

એ પ્રમાણે શેષ સઘળા સ્પર્શનામકર્મનો અર્થ પણ સમજી દેવો. શરીરમાં તે તે પ્રકારનો સ્પર્શ થવામાં સ્પર્શનામકર્મ કારણ છે.

તથા દૂર્બલ, લાંગલ, અને ગોમુત્રિકાનાં આકારે અનુક્રમે બે ત્રણ અને ચાર સમયપ્રમાણે વિગ્રહ વડે એક એક ભવમાંથી ખીજા ભવમાં જતાં જીવની આકાશપ્રદેશની બેચિને અનુસરી જે ગતિ થાય તે આનુપૂર્વિ. તેવા વિગ્રહવડે વેલ એટલે તે પ્રકારના ફળને અનુભવ કરાવનારી જે કર્મપ્રકૃતિ તે આનુપૂર્વિનામકર્મ. તે ચાર પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે-નરક-જાત્યાનુપૂર્વિ, તિર્થંગત્યાનુપૂર્વિ, મનુષ્યગત્યાનુપૂર્વિ, અને દેવગત્યાનુપૂર્વિ.

તેમાં જે કર્મના ઉદયથી વક્રગતિવડે નરકમાં જતાં જીવની આકાશપ્રદેશની બેચિને અનુસરી ગતિ થાય તે નરકાનુપૂર્વિનામકર્મ. એમ શેષ ત્રણ આનુપૂર્વિનામકર્મનો અર્થ સમજવો. વિગ્રહગતિ સિવાય જીવ ગમે તેમ જઈ શકે છે, પરંતુ વિગ્રહગતિમાં આકાશપ્રદેશની બેચિને અનુસરીનેજ જીવની ગતિ થાય છે, અને તેમાં આનુપૂર્વિનામકર્મ કારણ છે.

તથા વિહાયસ્-આકાશવડે જે ગતિ તે વિહાયોગતિ.

પ્રશ્ન—આકાશ સર્વવ્યાપક હોવાથી આકાશ સિવાય ગતિનો સંભવજ નથી તો પછી વિહાયસ્ એ વિશેષણ શા માટે પ્રહણ કર્યું? કારણ કે વ્યવસ્થેષ-પૃથક્ કરવા લાગ્ય વસ્તુનો અભાવ છે. વિશેષણ લગભગ એક વસ્તુથી ખીજી વસ્તુને જુદી પાડવી હોય ત્યાં મૂકાય છે. આકાશ વિના ગતિનો સંભવજ નહિ હોવાથી અહિં કોઈ વ્યવસ્થેષ નથી, તેથી વિહાયસ્ એ વિશેષણ નકાર્યું છે.

ઉત્તર—અહિં વિહાયસ્ એ વિશેષણ નામકર્મની પ્રથમ પ્રકૃતિ જ ગતિનામકર્મ છે તેનાથી પૃથક્ કરવા માટે મૂક્યું છે. કારણ કે અહિં માત્ર ગતિનામકર્મ એટલુંજ કહેવામાં આવે તો પહેલું ગતિનામકર્મ તો આવી ગયું છે ફરી શામાટે મૂક્યું એવી શંકા થાય, તે શંકા ન થાય માટે વિહાયસ્ એ વિશેષણ સાર્થક છે. તેથી આપણે જે આલીએ છીએ તે ગતિમાં વિહાયોગતિનામકર્મ હેતુ છે, પરંતુ નારકત્વાદિપર્યાય થવામાં હેતુ નથી.

તે બે પ્રકારે છે—૧ શુભવિહાયોગતિ, ૨ અશુભવિહાયોગતિ.

જે કર્મના ઉદયથી હંસ હાથી અને બળદના જેવી સુંદર ગતિ—ચાલ પ્રાપ્ત થાય તે શુભવિહાયોગતિનામકર્મ.

૧ વળું ગદ્ય રસ અને સ્પર્શ નામકર્મની પ્રકૃતિઓ દરેક જીવને દરેક સમયે ઉદયમાં હોય છે, કેમકે મુવોદયી છે. તેથી એમ શંકા થાય કે સ્વેત અને કૃષ્ણ એવી પરસ્પર વિરોધિ પ્રકૃતિઓનો એક સાથે ઉદય કેમ હોઈ શકે? એના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે આ સઘળી પ્રકૃતિઓ શરીરના અચુક અચુક ભાગમાં ચોતપોતાતું કાર્ય કરી કૃતાર્થ થાય છે. જેમ કે વાળનો વળું કૃષ્ણ, લોહીનો લાલ, ફાંત હાડકો વિગેરેમાં સ્વેત. પિત્તમાં ખીજો કે લીલો વળું હોય છે. એ પ્રમાણે ગંધ આદિ માટે પણ સમજવું. એટલે અહિં કોઈ ભતનો વિરોધ નથી.

૨ તત્ત્વાર્થભાષ્ય સ્વ ૮-૧૨માં એના ઉદયથી નિર્માણ નામકર્મ વડે બનાવાયેલ જીવ વગેરે અંગો તથા આંગળી વગેરે ઉપાંગો યોગ્યસ્થાને ગોઠવાય તે આનુપૂર્વિ નામકર્મ એ પ્રમાણે જણાવેલ છે.

જે કર્મના ઉદયથી ગધેડું, ઉંટ, પાડો અને કાગડાના જેવી અશુભગતિ પ્રાપ્ત થાય તે અશુભવિહ્વાયોગતિ નામકર્મ. ૬

આ પ્રમાણે ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ કહ્યું. જેના અવાંતર ભેદો થઈ શકતા હોય તેનું નામ પિંડપ્રકૃતિ. આ ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓના અવાંતર પાંચઠે ભેદો થાય છે.

હવે પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહે છે, તેના બે ભેદ છે, ૧ સપ્રતિપક્ષ, ૨ અપ્રતિપક્ષ.

જેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ હોય પરંતુ અવાંતર ભેદો થઈ શકતા ન હોય તે સપ્રતિ-પક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિ. જેમકે—ત્રસ, સ્થાવર વિગેરે.

જેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ ન હોય તેમ અવાંતર ભેદો પણ ન થઈ શકતા તે હોય તે અપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિ. જેમ કે અશુરૂલ્લુ આદિ. તેમાં અદ્ય વક્તાન્ય હોવાથી પહેલાં અપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ કહે છે.

અગુરુલ્લુ ડવઘાયં પરઘાઠ્ઠાસઆયુજ્જોયં ।

નિમ્માણતિત્થનામં ચ ચોદસ અઢ પિંડપેત્તયા ॥૭॥

અગુરુલ્લુપ્રધાતં પરાધાતોચ્છનાસાતપોઘોત્તમ્ ।

નિમ્માણં તીર્થનામ ચ ચતુર્દશાઘૌ પિણ્ઠાઃ પ્રત્યેકાઃ ॥૭॥

અર્થ—અશુરૂલ્લુ, ઉપધાત, પરાધાત, ઉચ્છવાસ, આતપ, ઉલોત, નિમ્માણ. અને તીર્થ-કરનામ એ આઠ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ છે, અને પૂર્વ ગાથામાં કહેલ ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ છે.

ટીકાનું—જે કર્મના ઉદયથી જીવોનું શરીર ન ભારે ન લઘુ કે ન શુરૂલ્લુ થાય પરંતુ અશુરૂલ્લુ પરિણામ પરિણત થાય તે ‘અશુરૂલ્લુનામકર્મ’.

જે કર્મના ઉદયથી શરીરની અંદર વધેલા પ્રતિબિહ્વા-જીભ ઉપર ચયેલી બીજી જીભ, ગલ્લજીભ-રસોળી, અને ચોરડત-ઢાંતની પાસે ધારવાળા નીકળેલા બીજા ઢાંત એ આદિ પોતાનાજ અવયવડે હણાય-ફૂંખી થાય અથવા પોતે કરેલ ઉદ્ધવધન-ઝાડ ઉપર ઉધે માથે લટકેલું, ભેરવપ્રપાત-પર્વત ઉપરથી ઝંપાપાત કરવો એ આદિવડે હણાય તે ઉપધાત નામકર્મ. ૧

૧ અશુરૂલ્લુ નામકર્મનો સંપૂર્ણ શરીરાશ્રિત વિપાક છે. તેના ઉદયથી સંપૂર્ણ શરીર લોઢાના ગોળા જેવું ભારે નહિ, ૧ જેવું હલકું નહિ, આગર શરીરનો અમુક ભાગ ગુરુ કે અમુક ભાગ લઘુ એમ પણ નહિ પરંતુ નહિ ભારે નહિ હળવું એવા અશુરૂલ્લુ પરિણામવાળું થાય છે સ્પર્શનામ-કર્મનાં ગુરુ અને લઘુ એ બે સ્પર્શ કલા છે. પરંતુ તેઓ શરીરના અમુક અમુક અવયવમાંજ પોતાની શક્તિ બતાવે છે. જેમ તે હાડકાં વિગેરેમાં ગુરુતા, વાળ વિગેરેમાં વધુતા થાય છે તે બેનો વિપાક આખા શરીરાશ્રિત નથી એ તદ્દાવત છે.

૨ કહેવાયેલ સ્વરૂપવાળા અંગો અને ઉપાંગો જે કર્મના ઉદયથી બીજા વડે હણાય તે ઉપધાત નામકર્મ. આ પ્રમાણે તરવારો વૃત્તિમાં કહેલ છે, જ્યારે તત્ત્વાર્થ ભાષ્યમાં-પોતાનાં પરાક્રમ તથા વિગ્રથ યો

જે કર્મના ઉદયથી ઓજશ્વી-પ્રતાપી આત્મા પોતાના દર્શન માત્રથી તેમજ વાણીની પટુતાવડે મહારાજાઓની સલામાં જવા છતાં પણ તે સલાના સભ્યોને ત્રાસ ઉત્પન્ન કરે-શોભા પેદા કરે અને પ્રતિવાદિ-સામાપક્ષની પ્રતિભાને દબાવે તે પરાધાતનામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી ઉચ્છ્વાસ-નિચ્છ્વાસલબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય તે ઉચ્છ્વાસ-નિચ્છ્વાસ નામકર્મ.^૨

જે કર્મના ઉદયથી જીવોના શરીરો સ્વરૂપે ઉચ્ચ નહિ છતાં ઉચ્ચપ્રકાશરૂપ આતપ કરે તે આતપ નામકર્મ. તેનો ઉદય સૂર્યના વિમાનની નીચે રહેલા બાહર પૃથ્વીકાયના જીવોને જ હોય છે, અગ્નિકાય જીવોને હોતો નથી. કારણ કે સિદ્ધાન્તમાં તેનો ઉદય નિષેધો છે તે જીવોના શરીરમાં જે ઉચ્ચતા છે તે ઉચ્ચ સ્પર્શ નામકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલી છે, અને જે પ્રકાશકત્વ છે તે ઉત્કટ રક્તવચ્ચુ નામકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલું છે.

જે કર્મના ઉદયથી જંતુઓના શરીરો શીત પ્રકાશરૂપ ઉદ્યોત કરે તે ઉદ્યોતનામકર્મ. તેનો ઉદય યતિ અને દેવનાના ઉત્તરવૈદિક્ય શરીરમાં, ચંદ્ર અહ નક્ષત્ર અને તારાના વિમાનની નીચે રહેલા પૃથ્વીકાયના શરીરમાં, તેમજ કેટલીક વનસ્પતિ વગેરેમાં હોય છે.

વગેરેનો નાશ કરનાર જે કર્મ તે ઉપધાત નામકર્મ એમ જણાવેલ છે. તથા વિજય પામવા જતા અન્યરથાને વિજય નથી પામ્યો છતાં કથન જે કર્મના ઉદયથી થાય તે ઉપધાત નામકર્મ, એ પ્રમાણે પણ અન્ય આચાર્યો કહે છે

૧ જે કર્મના ઉદયથી અન્યને હણે તે પરાધાન નામકર્મ એ પ્રમાણે શતકચૂર્ણિમાં જણાવેલ છે અને રાજ્યવાર્તિકકાર કહે છે કે જે કર્મના ઉદયથી ફક્ત આદિત્ય આવરણ નજીકમાં હોવા છતાં પણ અન્યનું કરાવેલ શસ્ત્રાદિનો આઘાત થાય તે પરાધાત નામકર્મ.

૨ અહિં એમ શંકા થાય કે સધળી લબ્ધિઓ ક્ષાયોપશમિક ભાવે એટલે કે વીર્ણતરાય કર્મના ક્ષયોપશમ થવાથી કહી છે, તો શ્વાસોચ્છ્વાસ લબ્ધિમાં શ્વાસોચ્છ્વાસ નામકર્મનો ઉદય માનવાનું શું પ્રયોજન ? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે-કેટલીક લબ્ધિઓમાં કે જેની અંદર લોકમાં રહેલા પુદ્ગલો અહણ કરવાના હોય અને અહણ કરી શ્વાસોચ્છ્વાસાદિ રૂપે પરિણમવાનાનાં હોય ત્યાં કર્મનો ઉદય પણ માનવો પડે છે કારણ કે કર્મના ઉદય વિના લોકમાં રહેલા પુદ્ગલો અહણ કરી પરિણમવાની શક્તિ નથી. જેમ કે-આહારક લબ્ધિ જેને ચાઇ હોય તેને જ્યારે આહારક કરવું હોય ત્યારે લોકમાં રહેલી આહારકવર્ગજ્ઞામાંથી પુદ્ગલો અહણ કરી તેને આહારકપણે પરિણમાવે છે. આ અહણ અને પરિણમ કર્મના ઉદય વિના થતો નથી જો કે તદ્વતુકળ વીર્ણતરાયકર્મનો ક્ષયોપશમ તો થવો જ જોઈએ, જો તે ન હોય તો લબ્ધિ ફેરવી શકે જ નહિ. જેમ કે વૈદિક શરીર નામકર્મની લગભગ દરેક સંધિ પર્વોદય તિર્થચમતુષ્યોને સત્તા હોય છે, જ્યાં સધળા મનુષ્ય તિર્થચ વૈધિ શરીર કરી શક્તા નથી. પરંતુ જેને તદ્વતુકળ ક્ષયોપશમ થયો હોય તેજ કરી શકે છે. તેમ અહિં પણ શ્વાસોચ્છ્વાસ પુદ્ગલો અહણ તેમજ પરિણમ કરવાનું હોવાથી શ્વાસોચ્છ્વાસ નામકર્મ માનવાની આવશ્યકતા રહે છે.

૩ આતપનું લક્ષણ અગ્નિમાં ઘટનું નહિ હોવાથી પણ તેને આતપનો ઉદય હોતો નથી આતપનું લક્ષણ-પોતે અતુલ્ય હોઈ દૂર રહેલી વસ્તુ ઉપર ઉચ્ચ પ્રકાશ કરે એ છે. જ્યારે અગ્નિ સ્વયં ઉચ્ચ છે, અને માત્ર થોડે દૂર રહેલ વસ્તુપરજ ઉચ્ચ પ્રકાશ કરી શકે છે.

જે કર્મના ઉદયથી જન્મીએના શરીરોમાં પોતપોતાની ભૂતિને અનુસારે અંગ પ્રત્યંગની નિયતસ્થાનવર્તિતા-વ્યવસ્થા જે સ્થળે જે અંગ ઉપાંગ કે અંગોપાંગ બેઠીએ તેની ત્યાં જોઈવણ થાય તે 'નિર્માણનામકર્મ'. આ કર્મ સુતાર જેવું છે. જેમ સુતાર પુતળી વિગેરેમાં હાથ વિગેરે અવયવોની વ્યવસ્થા કરે છે બે આ કર્મ ન હોય તો તેના નોકર જેવા અંગોપાંગ નામકર્મ આદિ વડે થયેલા મસ્તક અને ઉદરાદિ અવયવોની નિયતસ્થળે રચના થવામાં કોઈ નિયમ ન રહે, તેથી નિયત સ્થળે રચના થવામાં નિર્માણનામકર્મ કારણ છે.

જે કર્મના ઉદયથી અષ્ટ મહાપ્રાતિહાય^૧ આદિ ચોત્રીશ અતિશયો ઉત્પન્ન થાય તે તીર્થંકર નામકર્મ.

ગાથામાં જોઈએ જાહેર એમ બે સંખ્યા લખી છે તે કમપૂર્વક આ પ્રમાણે લેવાની છે: પૂર્વોક્ત ગાથામાં ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ કહી છે, અને આ ગાથામાં આઠ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહી છે. આ પ્રમાણે અપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહી હવે સપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહે છે.

તસવાચરપઞ્જનં પત્તેય ચિરં સુમં ચ નાયઠ્ઠં ।

સુસ્તરસુમગાઙ્ગાં જસકિત્તી સેયરા વોસં ॥૮૧॥

તસવાદરપર્યાપ્તકં પ્રત્યેકં સ્થિરં શુભં ચ જ્ઞાતવ્યમ્ ।

સુસ્તરસુમગાદેયં યશઃકીર્તિઃ સેતરા વિશતિઃ ॥૮૨॥

અર્થ—તસ, બાહર, પર્યાપ્ત. પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ, સુસ્તર, સુમગ, આદેય, અને યશઃકીર્તિ જો ઇતર ભેદ-સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, અસ્થિર, અશુભ, હંસ્તર, હુર્ભંગ, અનાદેય, અને અયશઃકીર્તિ સાથે સપ્રતિપક્ષ વીશ પ્રકૃતિઓ બંધવી.

ટીકાતુ—તાપ આદિથી પીડિત થયા છતાં જે સ્થાને રહ્યા છે તે સ્થાનથી ઉદ્ધેગ પામે અને છાયા આદિના સેવન માટે અન્ય સ્થળે જાય તે બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય ત્રસ કહેવાય છે. તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે ત્રસનામકર્મ.

તેનાથી વિપરીત સ્થાવરનામકર્મ, ઉચ્ચતા આદિથી તપ થયા છતાં પણ તે સ્થાનનો ત્યાગ કરવા માટે જેઓ અસમર્થ છે તે પૃથ્વી અથવા તેઈ વાઈ અને વનસ્પતિ સ્થાવર કહેવાય છે. તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે સ્થાવર નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી જીવો બાહર થાય તે બાહર નામકર્મ. બાહરપણું તે જોઈ પ્રકારનો પરિણામ વિશેષ છે, કે જેના વશથી પૃથ્વીકાયાદિ જોઈ જોઈ જીવનું શરીર ચક્ષુદ્વારા ગ્રહણ

૧ જેના ઉદયથી અંગોપાંગોની સંપાતિ થાય અર્થાત્ જેનો ઉદય ભૂતિનામકર્મને અનુસારે તે તે સ્થળે તે તે પ્રમાણવાળાં ચક્ષુ આદિ બનાવે તે નિર્માણ નામકર્મ એમ રાજવાર્તિકકાર કહે છે.

થતું નથી છતાં પણ ઘણાં જીવોના શરીરનો જ્યારે સમૂહ થાય ત્યારે તે અણુદ્વારા અણુ થાય છે. તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે 'બાહર નામકર્મ'.

જે કર્મના ઉદયથી જીવનો સૂક્ષ્મ પરિણામ થાય કે જેને લઈ ગમે તેટલા શરીરોનો પિંડ એકઠો થાય છતાં દેખાઈ શકે નહિ તે સૂક્ષ્મનામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી સ્વયોગ્ય પર્થોસિ પૂર્ણ કરવામાં સમર્થ થાય તે પર્થોસિ નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી સ્વયોગ્ય પર્થોસિ પૂર્ણ કરવામાં સમર્થ ન થાય, અધુરી પર્થોસિએ જ મરણ પામે તે અપર્થોસિનામકર્મ. પર્થોસિનું સ્વરૂપ પહેલા દ્વારમાંથી જોઈ લેવું.

જે કર્મના ઉદયથી એક એક જીવને ભિન્ન ભિન્ન શરીર પ્રાપ્ત થાય તે પ્રત્યેક નામકર્મ, તે કર્મનો ઉદય પ્રત્યેક શરીરી જીવોને હોય છે. નારક, દેવ, મનુષ્ય, એકન્દ્રિય, તેષન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય પૃથ્વી, અપ તેહ વાહ અને કૌઠ આમ વિગેરે પ્રત્યેક વનસ્પતિ. એ પ્રત્યેક શરીરિ જીવો છે. તે સઘળાને પ્રત્યેક નામકર્મનો ઉદય હોય છે.

પ્રશ્ન—જે કૌઠ અને આમ આદિ વૃક્ષોમાં પ્રત્યેક નામકર્મનો ઉદય માનીએ તો તેઓમાં એક એક જીવને ભિન્ન ભિન્ન શરીર હોવું જોઈએ, તે તો હોતું નથી. કારણ કે કૌઠ પીપળો પીછુ અને સેહુ આદિ વૃક્ષોના મૂળ સ્કંધ છાલ મોટી ડાળીઓ વિગેરે દરેક અવયવો અસંખ્ય જીવવાળા માનવામાં આવેલા છે. પ્રજાપના સૂત્રમાં એકાન્દ્રિક—એક બીજવાળા અને બહુ બીજવાળા વૃક્ષની પ્રજ્વલના પ્રશ્નને કહ્યું છે કે—'તે વૃક્ષોના મૂળ અસંખ્ય જીવોવાળા છે. એટલે કે મૂળમાં અસંખ્ય જીવો હોય છે. એ પ્રમાણે કંદર પલ્લ, સ્કંધ પલ્લ, છાલ પલ્લ, મોટી ડાળીઓ પલ્લ, અને પ્રવાહ પલ્લ અસંખ્ય જીવવાળા છે પાંદડાં એક એક જીવવાળા છે. ઇત્યાદિ' મૂળથી આરંભી કૃણ સુધીના સઘળા અવયવો દેવદત્તાના શરીરની જેમ એક

૧ બાહર નામકર્મ એ જીવવિપાકી પ્રકૃતિ છે. એટલે જીવનો કંઈક બાહર પરિણામ ઉત્પન્ન કરી પુદ્ગલ ઉપર અસર કરે છે. જેને લઈ એક અથવા અસંખ્ય શરીરોના પિંડ અણુનો વિષય થાય છે. જીવવિપાકી પ્રકૃતિ પુદ્ગલ ઉપર પણ જરૂર અસર કરે છે. જેમ કૌઠ નિદ્રા વિગેરે જીવવિપાકી છતાં તેની અસર પુદ્ગલ પર થાય છે. તેમ બાહર અને સૂક્ષ્મ જીવવિપાકી છતાં પુદ્ગલ પર અસર થાય છે. એમ ન હોય તો બાહરનું પણ ઔદારિક શરીર છે, સૂક્ષ્મનું પણ ઔદારિક શરીર છે. બંનેના શરીર અનંતાનંત વર્ગજીવાના જોવા છે છતાં ગમે તેટલા સૂક્ષ્મ જીવોના શરીરો એકઠા થવા છતાં તે દેખાય જ નહિ અને બાહર જીવોના એક અથવા અસંખ્ય શરીરોના પિંડ દેખાય તેનું કારણ શું? કારણ એજ કે બાહર અને સૂક્ષ્મનામકર્મ જીવ પર પોતાની અસર ઉત્પન્ન કરી પુદ્ગલ પર અસર કરે છે. તેથીજ એવો અર્થ કરવામાં આવ્યો છે કે—

જે કર્મના ઉદયથી અણુથી દેખી શકાય એવા સ્થૂળ શરીરની પ્રાપ્તિ થાય તે બાહર નામકર્મ, અને તેનાથી વિપરીત સૂક્ષ્મનામકર્મ. બાહર નામકર્મ જે જીવવિપાકી ન હોત તો ઔદમે ગુણસ્થાનકે તેનો ઉદય હોઈ શકે જ નહિ કેમકે ઔદમે ગુણસ્થાનકે માત્ર જીવવિપાકી પ્રકૃતિઓનોજ ઉદય હોય છે.

૨ મૂળીયા ઉપર જમીનમાં રહેલા ભાગને કદ કહે છે, અને જમીન બહાર નીકળેલા ભાગને સ્કંધ કહે છે.

દીકાતુવાઈ સહિત

શરીરાકાર જણાય છે. જેમ દેવદત્ત નામના કોઈ પુરુષનું શરીર આખું એક સ્વરૂપવાળું જણાય છે. તેમ, મૂળ-આદિ સઘળા પશુ આખું એક એક સ્વરૂપે જણાય છે. માટે કોઈ વૃક્ષાદિ તે વૃક્ષો આખું એક શરીરવાળા છે, અને અસંખ્ય જીવોવાળા છે, એટલે તે કોઈ વગેરેનું શરીર એક છે, અને તેમાં જીવો અસંખ્ય છે. તાત્પર્ય એ કે એક શરીરમાં અસંખ્ય જીવો હોય છે, એક નહિ. આ પ્રમાણે હોવાથી તે પ્રત્યેક શરીરી કેમ કહી શકાય ? કેમકે એક શરીરમાં એક જ નથી પરંતુ એક શરીરમાં અસંખ્યાતા જીવો છે.

ઉત્તર—મૂળ કંઈ આદિ સઘળા પ્રત્યેક શરીરીજ છે, કારણ કે મૂળ આદિમાં જે અસંખ્ય જીવો શાખામાં ફલા છે, તે સઘળાના શરીરો ભિન્ન ભિન્ન છે.

પ્રશ્ન—જ્યારે મૂલાદિ સઘળા ભિન્ન ભિન્ન શરીરવાળા છે ત્યારે તેઓ એકાકાર કેમ જણાય છે ?

ઉત્તર—સ્ત્રેષ્ઠદ્રવ્ય-ભેડનાર દ્રવ્યથી ભિન્નિત એકાકાર થયેલ સરસવની વાટની જેમ કોઈ એવાજ પ્રકારના પ્રબળ રાગ-દ્રેષ્ઠપ હેતુ વડે બાંધેલા તથાપ્રકારના પ્રત્યેક નામકર્મના પુદ્ગલોના ઉદયથી તે સઘળા જીવોનું શરીર ભિન્ન ભિન્ન હોય છે છતાં પરસ્પર વિભિન્ન-એકાકાર શરીરવાળા થાય છે. પ્રજાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—સ્ત્રેષ્ઠ દ્રવ્યથી ભિન્ન થયેલા ઘણા સરસવોની બનાવેલી વાટ જેમ એકાકાર જણાય છે તેમ પ્રત્યેક શરીરી જીવોના શરીરનો સંઘાત એકાકાર જણાય છે. અથવા ઘણા તલમાં તેને ભિન્ન કરનાર ગોળ વિગેરે નાળી તેની તલપાપડી કરવામાં આવે તે જેમ એકાકાર-દરેક તલ તેમાં ભિન્ન હોવા છતાં એક પિંડરૂપ જણાય છે તેમ વિચિત્ર પ્રત્યેક નામકર્મના ઉદયથી મૂળ આદિ દરેકને ભિન્ન ભિન્ન શરીર હોવા છતાં એકાકાર જણાય છે. તેમાંની બંને ગાથાનો અક્ષરાર્થ આ પ્રમાણે છે—જેમ કોઈ સંયોજક દ્રવ્યથી ઘણા સરસવોની વાળેલી વર્તિ-વાટ, અથવા સંયોજક દ્રવ્યથી ઘણા તલવડે વિભિન્ન થયેલી જેમ તલપાપડી થાય છે તેમ પ્રત્યેક શરીરી જીવોનાં શરીર-સંઘાત-શરીરના પિંડો થાય છે.

તાત્પર્ય—આ પ્રમાણે—જેમ તે વર્તિ-વાટમાં સઘળા સરસવો પરસ્પર ભિન્ન છે, એકાકાર નથી. કેમકે તેઓ સઘળા આપણને ભિન્ન ભિન્ન જણાય છે, એકાકાર જણાતાજ નથી. આદિ ઘણા સરસવો ગ્રંથણ કરવાનું એજ કારણ છે કે તેઓ પરસ્પર એકાકાર નથી એમ સ્પષ્ટપણે જણાય. એ પ્રમાણે વૃક્ષાદિમાં પણ મૂળ આદિ દરેક અવયવોમાં અસંખ્યાતા જીવો હોય છે છતાં તે સઘળા પરસ્પર ભિન્ન ભિન્ન શરીરવાળા છે. અસંખ્યાતા જીવ વચ્ચે એક શરીરવાળા છે એમ નથી અને જેમ તે સરસવો સંયોજક દ્રવ્યના સંઘાતના માહાત્મ્યથી પરસ્પર ભિન્ન થયેલા છે, તેમ મૂળ આદિમાં રહેલા પ્રત્યેક શરીરી જીવો પણ તથા પ્રકારના પ્રત્યેક નામકર્મના ઉદયથી પરસ્પર સંઘાત-એકાકારરૂપે થયેલા છે.

જે કર્મના ઉદયથી અનંત જીવો વચ્ચે એક શરીર પ્રાપ્ત થાય તે સાધારણ નામકર્મ.

પ્રશ્ન—અનંત જીવો વચ્ચે એક શરીર કેમ ઉત્પન્ન થાય ? ન થયું બેઠ્યો. કારણ કે—જે જીવ પહેલો ઉત્પન્ન થયો તેણે તે શરીર બનાવ્યું, અને તેની સાથે પરસ્પર બોલાવા વડે

સંપૂર્ણપણે પોતાનું કયું. તેથી તે શરીરમાં પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલા જીવનો જ અવકાશ હોવો જોઈએ, અન્ય જીવોનો અવકાશ કેમ હોઈ શકે ? દેવદત્તના શરીરમાં જેમ દેવદત્તનો જીવ પોતાના સંપૂર્ણ શરીર સાથે સંબંધ ધરાવે છે તેમ બીજા જીવો તેના સંપૂર્ણ શરીર સાથે કંઈ સંબંધ ધરાવતા ઉત્પન્ન થતા નથી, કારણ કે તેમ દેખાતું નથી. વળી કદાચ અન્ય જીવોને ઉત્પન્ન થવાનો અવકાશ હોય છતાં પણ જે જીવે તે શરીર ઉત્પન્ન કરીને પરસ્પર ભેડાવા વડે પોતાનું કયું તે જીવજ તે શરીરમાં સુખ્ય છે, માટે તેના સંબંધેય પર્થોપ અપર્થોપ વ્યવસ્થા, પ્રાણાપાનાદિ યોગ્ય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ વગેરે હોઈ જોઈએ, પરંતુ અન્ય જીવોના સંબંધે તે કંઈ હોવું જોઈએ નહિ. સાધારણમાં તો તેમ નથી. કારણ કે તેમાં પ્રાણાપાનાદિ વ્યવસ્થા જે એકની તે અનંતાની અને જે અનંતાની તે એકની હોય છે. તો તે કંઈ રીતે હોઈ શકે ?

ઉત્તર-ઉપર જે કહ્યું તે જિનવચનના જ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી યોગ્ય નથી. કારણ કે સાધારણ નામકર્મના ઉદયવાળા અનંતા જીવો તથા પ્રકારના કર્મોદયના સામર્થ્યથી એક સાથેજ ઉત્પત્તિસ્થાનને પ્રાપ્ત થાય છે, એક સાથેજ તે શરીરનો આશ્રય લઈ પર્થોપિત્તો કરવાનો આરંભ કરે છે, એક સાથેજ પર્થોપ્તા થાય છે, એક સાથેજ પ્રાણાપાનાદિ યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. એકનો જે આહાર તે બીજા અનંતાનો, અને અનંતાનો જે આહાર તે વિવક્ષિત એક જીવનો હોય છે. શરીરને લગતી સઘળી ક્રિયા જે એક જીવની તે અનંતાની અને અનંતાની જે ક્રિયા તે એક જીવની એ પ્રમાણે સમાન જ હોય છે. તેથી અહિં કંઈ અસંગતિ નથી.

પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-એક સાથે અનંતા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, એક સાથે તેઓના શરીરની નિષ્પત્તિ થાય છે, એક સાથે શ્વાસોચ્છવાસાદિ યોગ્ય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ થાય છે, અને એક સાથે શ્વાસોચ્છવાસ લેવાની ક્રિયા પણ કરે છે. એક જીવનું જે ગ્રહણ તે અનંતાનું સાધારણ હોય છે, અનંતા જીવોનું જે ગ્રહણ તે એકનું પણ હોય છે. આહાર, શ્વાસોચ્છવાસ યોગ્ય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ એ વગેરે શરીરને લગતી સઘળી ક્રિયા સાધારણ એટલે અનંતા જીવની તે એક જીવની અને એક જીવની તે અનંતા જીવની હોય છે. સાધારણ જીવોનું એ 'લક્ષણ' છે.

તથા જે કર્મના ઉદયથી મસ્તક, હાડકાં, અને હાંત આદિ શરીરના અવયવોમાં સ્થિરતા-નક્કરપણું થાય તે સ્થિર નામકર્મ.

૧ જે કે શરીરને લગતી સઘળી ક્રિયા સમાન હોય છે, પરંતુ કર્મોના બંધ, ઉદય, આયુડ પ્રમાણ એ કંઈ સઘળા સાથે ઉત્પન્ન થયેલાને સરખાજ હોય છે એમ નથી. સરખાએ હોય તેમ જોઈ વતા પણ હોય છે.

૨ કુબ્ધર ઉપવાસાદિ તપ કરવા છતાં પણ જેના ઉદયથી અજોપગિતું સ્થિરપણું થાય તે સ્થિર નામકર્મ અને જેના ઉદયથી અલ્પ ઉપવાસાદિ કરવાથી અગર સ્વલ્પ શીત કે ભૂષાદિના સંબંધથી અજોપગં કુશ થાય તે અસ્થિર નામકર્મ એમ રાજવાર્તિકકાર કહે-છે.

તેનાથી વિપરીત અસ્થિર નામકર્મ. જે કર્મના ઉદયથી જિહ્વા આદિ શરીરના અવયવોનાં અસ્થિરતા થાય તે અસ્થિર નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી નાભિની ઉપરના અવયવો શુભ થાય તે 'શુભ નામકર્મ'.

તેનાથી વિપરીત અશુભ નામકર્મ. જે કર્મના ઉદયથી નાભિની નીચેના શરીરના અવયવો અશુભ થાય તે. તે આ પ્રમાણે-મસ્તક વડે કોઈને સ્પર્શ કરીએ તો તે સતોષ પામે છે, કેમકે તે શુભ છે. પગથી અડકીએ તો ગુસ્સે થાય છે, કેમકે તે અશુભ છે.

કદાચ અહિં જોમ કહેવામાં આવે કે-હીના પગવડે પણ સ્પર્શ કરાયેલો પુરૂષ સંતુષ્ટ થાય છે માટે ઉપરના લક્ષણમાં દોષ આવે છે. તેના ઉત્તરમાં કહે છે-તે સતોષમાં તો મોહક કારણ છે. અહિં તો વસ્તુ સ્થિતિનો વિચાર થાય છે, માટે કોઈ દોષ નથી.

જે કર્મના ઉદયથી જીવનો સ્વર કર્ણપ્રિય થાય, શ્રોતાનો પ્રીતિના હેતુજૂન થાય તે સુસ્વર નામકર્મ.

તેનાથી વિપરીત દુસ્વર નામકર્મ. જે કર્મના ઉદયથી જીવનો સ્વર કર્ણકટુક થાય, શ્રોતાને અપ્રીતિનું કારણ થાય તે.

જે કર્મના ઉદયથી ઉપકાર નહિ કરવા છતાં પણ ઘણાના મનને પ્રિય થાય તે સુભગ નામકર્મ.

તેનાથી વિપરીત જે કર્મના ઉદયથી ઉપકાર કરવા છતાં પણ જીવોને અપ્રિય થાય તે દુર્ભગ નામકર્મ. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે- 'જે જીવ ઉપકાર નહિ કરવા છતાં પણ ઘણાને પ્રિય થાય તેને સૌભાગ્યનો ઉદય હોય છે, અને ઉપકાર કરવા છતાં પણ અપ્રિય થાય તેને દૌર્ભાગ્યનો ઉદય છે.

સૌભાગ્ય નામકર્મના ઉદયવાળો પણ કોઈ જીવ જો કે કોઈને આશ્રયી અપ્રિય થાય તો તે તેના દોષે થાય છે. જેમ અભયને તીર્થંકર અપ્રિય થાય છે. તેમાં સૌભાગ્યના ઉદય-વાળાનો કંઈ દોષ નથી.'

જે કર્મના ઉદયથી જે પ્રવૃત્તિ કરે જે જોલે તે સર્વને હોકો પ્રમાણ કરે, અને દેખવા પછી તરતજ અભ્યુત્થાન-સામે જવું આદિ સત્કાર કરે તે 'આદેય નામકર્મ'.

તેનાથી વિપરીત અનાદેય નામકર્મ. જે કર્મના ઉદયથી ચુકિતચુકત બોલવા છતાં પણ હોકો તેવું વચન માન્ય કરે નહિ, તેમજ ઉપકાર કરવા છતાં પણ અભ્યુત્થાનાદિ આચરે નહિ તે.

૧ જે કર્મના ઉદયથી વ્યક્તિ જોનાર અથવા સાંભળનારને રમણીય થાય તે શુભનામકર્મ અને અરમણીય થાય તે અશુભ નામકર્મ જોમ રાજવાર્તિકકાર કહે છે.

૨ જોના દર્શનમાનથી શ્રદ્ધેયપણું થાય એવો શરીરનો યુગ્મ-પ્રભાવ જે કર્મના ઉદયથી થાય તે આદેય નામકર્મ જોમ તત્ત્વાર્થવૃત્તિમાં કહેલ છે બ્યારે 'જે કર્મના ઉદયથી પ્રતિભાચુકત શરીર મળે તે આદેય નામકર્મ અને પ્રતિભા રહિત શરીર મળે તે અનાદેય નામકર્મ જોમ રાજવાર્તિકકાર કહે છે.

તપ, શૌર્ય અને ત્યાગાદિથી ઉપાર્જિત યશઃરહે લોકોમાં જે પ્રશંસા થવી-વાહવાહ બોલાવી તે યશઃકીર્તિ અથવા યશ એટલે સામાન્યથી આતિ, અને કીર્તિ એટલે શુભના વર્ણનરૂપ પ્રશંસા અથવા સર્વ દિશામાં પ્રસરનાર, પરાક્રમથી ઉત્પન્ન થયેલી અને સર્વ મનુષ્યો વડે પ્રશંસનીય જે કીર્તિ તે યશ, અને એક દિશામાં પ્રસરનારી, ફાન પુન્યથી થયેલી જે પ્રશંસા તે કીર્તિ. તે યશ અને કીર્તિ જે કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય તે યશઃકીર્તિ નામકર્મ.

તેનાથી વિપરીત અયશઃકીર્તિ નામકર્મ. જે કર્મના ઉદયથી મધ્યસ્થ મનુષ્યોને પણ અપ્રશંસનીય થાય તે.

આ રીતે સપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહી. આ સપ્રતિપક્ષ ત્રસાદિ પ્રકૃતિઓનું આ ક્રમથી જે કથન કર્યું છે, તે આ પ્રકૃતિઓના સંસારિ દ્વિક જણાવે છે. તે આ પ્રમાણે-

ત્રસાદિ દશ પ્રકૃતિઓ ત્રસાદિ દશક કહેવાય, સ્થાવરાદિ દશ પ્રકૃતિઓ સ્થાવરાદિ દશક કહેવાય. તેમ અન્યત્ર જ્યાં ત્રસાદિનું શ્રદ્ધા કર્યું હોય ત્યાં આ જ ત્રસાદિ દશ પ્રકૃતિઓ સમજવી અને સ્થાવરાદિ દશનું જ્યાં શ્રદ્ધા કર્યું હોય ત્યાં ત્રસાદિની પ્રતિપક્ષ સ્થાવરાદિ દશ પ્રકૃતિઓ સમજવી.

તથા ત્રસાદિ દશ અને સ્થાવરાદિ દશ પ્રકૃતિઓ બંને ક્રમપૂર્વક પરસ્પર વિરોધી છે. જેમકે-ત્રસ વિરુદ્ધ સ્થાવર, બાહર વિરુદ્ધ સૂક્ષ્મ. તથા ત્રસચતુષ્ક, સ્થાવરચતુષ્ક, સ્થિર-ષટ્ક, અસ્થિરષટ્ક, આદિ સંસારમાં કહેલી પ્રકૃતિઓ આજ ગાથામાંથી લેવાની છે. ૮

આ પ્રમાણે નામકર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે પૂર્વોક્ત ગતિ આદિ ચૌદ પિંડ પ્રકૃતિઓમાં જેના જેટલા પેટા ભેદો થાય છે, અને સરવાળે જેટલા ભેદો થાય છે તેનું પ્રતિપાદન કરે છે—

ગર્હ્યાર્હ્યાણ મેયા ચૌ પળ પળ તિ પળ પંચ છ છકં ।

પળ દુગ પળટ્ટ ચૌદુગ પિંડુત્તરમેય પળસટ્ટી ॥૧॥

ગત્યાદીનાં મેદાશ્ચત્વારઃ પચ્ચ પચ્ચ ત્રયઃ પચ્ચ પચ્ચ ષટ્ ષટ્ ।

પચ્ચ દ્વૌ પચ્ચ અષ્ઠૌ ચત્વારઃ દ્વૌ પિંડોત્તરમેદાઃ પચ્ચષ્ટિઃ ॥૧॥

અર્થ—ગતિ આદિ ચૌદ પિંડ પ્રકૃતિઓના ઉત્તરભેદો અનુક્રમે ચાર, પાંચ, પાંચ, ત્રણ, પાંચ, પાંચ, છ, છ, પાંચ, બે, પાંચ, આઠ, ચાર અને બે, સરવાળે પાંચસ થાય છે.

ટીકાનુ—ગતિ, જાતિ આદિ ચૌદ પિંડ પ્રકૃતિઓના અનુક્રમે ચારથી બે પર્થક ઉત્તર-ભેદો થાય છે તે આ પ્રમાણે—ગતિના ચાર ભેદ, જાતિ નામના પાંચ, શરીર નામના પાંચ, અંગોપાંગ નામના ત્રણ, બંધન નામના પાંચ, સંઘાતન નામના પાંચ, સંઘર્ષણ નામના છ, સંસ્થાન નામના છ, વર્ણ નામના પાંચ, ગંધ નામના બે, રસ નામના પાંચ, સ્પર્શ નામના આઠ, આત્મપૂર્વિક નામના ચાર, અને વિહાયોગતિ નામના બે.

આ ગતિ આદિ પિંડપ્રકૃતિઓના સઘળા ઉત્તર હોદો પહેલા ગતિ આદિના સ્વરૂપને કહેવાના અવસરે ક્રમપૂર્વક વિસ્તારથી કહ્યા છે, માટે અહિં ફરીથી કહેતા નથી.

સઘળા મળી ચૌદ પિંડ પ્રકૃતિઓના પાંચઠ ઉત્તર હોદો થાય છે. અને પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ સઘળી મળી અઠાવીસ થાય છે. તે બંનેનો સરવાળો કરતાં નામકર્મની ત્રાણું ઉત્તર પ્રકૃતિઓ થાય છે. આ આચાર્ય મહારાજ બંધન નામકર્મના પાંચ હોદોજ માને છે, એટલે ઉક્ત સંખ્યા જ થાય છે

અહિં બંધમાં એકસો વીસ ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો અધિકાર છે, ઉદયમાં એકસો બાવીસ, અને સત્તામાં એકસો અઠતાલીસ, અથવા એકસો અઠાવન પ્રકૃતિઓનો અધિકાર છે. તેથી જે વિવક્ષાએ કે કારણે બંધાદિમાં આવું વૈચિત્ર્ય જણાય છે તેના પ્રતિપાદન માટે કહે છે—

સસરીરંતરમૂયા બંધન સંઘાયણા ઉ બંધુદણ ।

વળણાઞ્ વિગળ્યાવિ હુ બંધે નો સમ્મમીસાઞ્ ॥૧૦॥

સ્વશરીરાન્તર્ભૂતાનિ વન્ધનસંઘાતનાનિ તુ વન્વોદયે ।

વળ્ણાદિવિકલ્પા અપિ હુ વન્ધે નો સમ્યક્ત્વમિથ્રે ॥૧૦॥

અર્થ—બંધ અને ઉદયમાં બંધન અને સંઘાતનને પોતાના શરીરની અંતર્ગત વિવક્ષા છે, અને વળ્ણાદિના ઉત્તર હોદો પણ બંધ અને ઉદયમાં વિવક્ષા નથી તથા સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્રમોહનીય બંધમાં હોતી જ નથી.

ટીકાનુ—બંધ અને ઉદયનો જ્યારે વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે બંધન નામના પાંચ હોદની અને સંઘાતન નામના પાંચ હોદની પોતપોતાના શરીરની અંતર્ગત વિવક્ષા કરી છે એમ સમજવું.

જો કે પાંચે બંધન અને સંઘાતનનો બંધ છે અને ઉદય પણ છે છતાં જે શરીર નામકર્મનો બંધ કે ઉદય હોય તે સાથે તે શરીર યોગ્ય બંધન અને સંઘાતનનો અવશ્ય બંધ અને ઉદય હોય જ છે તેથી બંધ અને ઉદયમા જુદા વિવક્ષા નથી.

સત્તામાં જુદાજુદા બતાવ્યા છે, અને તે બતાવવા જ જોઈએ. જો સત્તામાં પણ ન બતાવવામાં આવે તો મૂળ વસ્તુજ ઉડી જાય, બંધન અને સંઘાતન નામનું કોઈ કર્મ જ નથી એમ થાય, એટલે સત્તામાં બતાવ્યા છે.

કયા કયા બંધન અને સંઘાતનની કયા કયા શરીરની અંતર્ગત વિવક્ષા કરી છે તે કહે છે—ઔદારિક બંધન અને સંઘાતન નામકર્મની ઔદારિક શરીર નામકર્મની અંતર્ગત, વૈકિય બંધન અને સંઘાતન નામકર્મની વૈકિય શરીર નામકર્મની અંતર્ગત, આહારકબંધન અને સંઘાતન નામની આહારક શરીર નામની અંતર્ગત, તૈજસ બંધન અને સંઘાતન તૈજસ શરીર નામની અંતર્ગત, અને કાર્મણ બંધન અને કાર્મણ સંઘાતન નામકર્મની કાર્મણ શરીર નામકર્મની અંતર્ગત વિવક્ષા કરી છે.

જે વર્ણ, બંધ, રસ અને સ્પર્શ નામકર્મના અતુકમે પાંચ, બે, પાંચ અને આઠ ઉત્તર-લેહો થાય છે, તેની બંધ અને ઉદયમાં વિવક્ષા કરી નથી પરંતુ સામાન્યતઃ વર્ણોદિ આરજ ગણ્યા છે. કારણ કે વીસેનો સાથેજ બંધ અને ઉદય હોય છે. એક પણ પ્રકૃતિ પહેલાં કે પછી બંધ કે ઉદયમાંથી ઝોછી થતી નથી, તેથી એમ વિવક્ષા કરી છે.

તથા દર્શન મોહનીયની બે ઉત્તર પ્રકૃતિ-સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીયને બંધમાં ગ્રહણ કરતા નથી, કારણ કે તેનો બંધજ સંભવતો નથી તેનેજ સ્પષ્ટપણે બતાવે છે-એમ કોઈ છાત્ર આદિ ઔષધિ વિશેષવડે મદનકોદરા શુદ્ધ કરે છે, તેમ આત્મા મદન-કોદરા જેવા મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મને ઔષધિસમાન સમ્યક્ત્વને અતુરૂપ વિશુદ્ધિ વિશેષ વડે શુદ્ધ કરે છે, અને તેને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી નાંખે છે. તે આ પ્રમાણે-૧ શુદ્ધ, ૨ અર્ધવિશુદ્ધ અને ૩ અશુદ્ધ.

તેમાં અત્તર શુદ્ધ કરાએલા કે જે સમ્યક્ત્વ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયેલા છે, એટલે કે જે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થવામાં વિઘાતક થતા નથી તે પુદ્ગલો શુદ્ધ કહેવાય છે, અને તેનો સમ્યક્ત્વ મોહનીય એ નામે વ્યવહાર થાય છે.

જે અદ્ય શુદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલા છે તે અર્ધ વિશુદ્ધ અને તેનો મિશ્ર મોહનીય એ નામે વ્યવહાર થાય છે.

જેઓ અદ્ય પણ શુદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલા નથી, પરંતુ મિથ્યાત્વ મોહનીય સ્વરૂપેજ રહેલ છે, તે અશુદ્ધ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—

એમ છાણાદિ વડે મદનકોદરા શુદ્ધ કરાય છે, તેમ સમ્યક્ત્વરૂપ શુણ્વડે તે ભ્રમ્ય આત્મા મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મને શુદ્ધ કરે છે જે સર્વથા શુદ્ધ કરાય છે તે સમ્યક્ત્વ મોહનીય કર્મ, જે અદ્ય વિશુદ્ધ કરાય છે તે મિશ્ર મોહનીય કર્મ, અને જે શુદ્ધ કરાતા જ નથી જેવા હોય તેવા જ રહે છે તે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મ છે.’

આ રીતે સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય સમ્યક્ત્વ શુણ્વ વડે સત્તામાજ શુદ્ધ થયેલા મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના પુદ્ગલો હોવાથી તેઓનો બંધ થતો નથી, પરંતુ મિથ્યાત્વ મોહનીયનોજ બંધ થાય છે.

તેથી બંધના વિચાર પ્રસંગે સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય વિના મોહનીય કર્મની છબીસ, અને બંધન પાંચ, સંઘાતન પાંચ અને વર્ણોદિ સોળ વિના નામકર્મની સઠસઠ પ્રકૃતિઓ ગ્રહણ કરાય છે. શેષ કર્મની પ્રકૃતિઓની સંખ્યામાં વધઘટ નથી એટલે સર્વ પ્રકૃતિઓની સંખ્યાનો સરવાળો કરતા બંધમાં એકસો વીસ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ થાય છે.

ઉદયના વિચાર પ્રસંગે સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીયનો પણ ઉદય થતો હોવાથી તેની વૃદ્ધિ કરતાં એકસો બાવીસ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ થાય છે,

સત્તામાં બંધ ઉત્તરમાં નહિ વિવક્ષેલ પાંચ બંધન, પાંચ સંઘાતન અને વર્ણોદિ સોળઈ પચ્ચ ગ્રહણ થતું હોવાથી સરવાળે એકસો અઠતાલીસ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ થાય છે.

કર્મસ્તવમાં કહ્યું છે કે—‘ જે પરમાત્માએ સત્તામાંથી એકસો અડતાલીસ પ્રકૃતિઓ ખપાવી તે પરમાત્માને હું નમસ્કાર કરું છું’.

જ્યારે શ્રીમાન્ ગર્ગર્ષિ અને શ્રી શિવશર્માચાર્યાદિ અન્ય આચાર્ય મહારાજઓના મતે સત્તામાં એકસો અઠાવન પ્રકૃતિઓ ગણવામાં આવે ત્યારે બંધનો પંદર વિવક્ષાય છે— ગણવામાં આવે છે. તેથી એકસો અડતાલીસ પ્રકૃતિઓમાં પાંચ બંધન તો ગણાયાજ છે અને વધારાના દશ બંધન અધિક કરીએ એટલે એકસો અઠાવન ઉત્તર પ્રકૃતિઓ થાય છે. ૧૦

હવે પંદર બંધન શી રીતે થાય છે એવી શિષ્યની શકા કરીને તેના ઉત્તરમાં પંદર બંધનની પ્રરૂપણા અર્થે કહે છે—

વેડ઼વાહારોરાલિયાણ સગતેયકમ્મજુત્તાણં ।

નવ બંધનાણિ હ્યરદુજુત્તાણં તિન્નિ તેસિં ચ ॥૧૧॥

વૈક્રિયાહારકૌદારિકાણાં સ્વકતૈજસકાર્મણયુક્તાનામ્ ।

નવ વ્યનનાનિ હ્તરદ્વિજુક્તાનાં ત્રીણિ તયોશ્ચ ॥૧૨॥

અર્થ—પોતાનાજ નામ સાથે, તૈજસ સાથે, અને કાર્મણ સાથે જોડાતાં વૈક્રિય આહારક અને ઔદારિકના નવ બંધન થાય છે. તૈજસ કાર્મણ બંને સાથે યુક્ત કરતાં ત્રણ બંધન થાય છે, અને તૈજસ કાર્મણ એ બે શરીરના ત્રણ બંધન થાય છે કુલ પંદર બંધન થાય છે.

ટીકાનુ—પોતાના નામ સાથે તૈજસ સાથે અને કાર્મણ સાથે વૈક્રિય આહાર અને ઔદારિકને જોડતા નવ બંધન થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

વૈક્રિય વૈક્રિય બંધન, વૈક્રિય તૈજસ બંધન, વૈક્રિય કાર્મણ બંધન, આહારક આહારક બંધન, આહારક તૈજસ બંધન, આહારક કાર્મણ બંધન, ઔદારિક ઔદારિક બંધન, ઔદારિક તૈજસ બંધન, ઔદારિક કાર્મણ બંધન

તેમાં પૂર્વે અહણ કરાયેલા વૈક્રિય પુદ્ગલોનો અહણ કરાતા વૈક્રિય પુદ્ગલો સાથે જે સંબંધ તે વૈક્રિય વૈક્રિય બંધન, અને એવા પ્રકારનો સંબંધ થવામાં હેતુબૂન જે કર્મ તે વૈક્રિય વૈક્રિય બંધન નામકર્મ. એ પ્રમાણ દરેક બંધન નામકર્મ સાટે સમજવું.

પૂર્વે અહણ કરેલા અને અહણ કરાતાં વૈક્રિય પુદ્ગલોનો અહણ કરાયેલા અને અહણ કરાતાં તૈજસ પુદ્ગલો સાથે જે સંબંધ તે વૈક્રિય તૈજસ બંધન.

પૂર્વે અહણ કરેલા અને અહણ કરાતાં વૈક્રિય પુદ્ગલોનો અહણ કરાયેલાં અને અહણ કરાતાં કાર્મણ પુદ્ગલો સાથે જે સંબંધ તે વૈક્રિયકાર્મણબંધન.

પૂર્વે અહણ કરેલાં આહારક પુદ્ગલોનો અહણ કરાતાં આહાર પુદ્ગલો સાથે જે સંબંધ તે આહારક આહારક બંધન.

પૂર્વે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં આહારક પુફ્ફગલો સાથે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં તૈજસ પુફ્ફગલોનો જે સંબંધ તે આહારક તૈજસ બંધન.

પૂર્વે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં આહારક પુફ્ફગલોનો પૂર્વે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં કાર્મણ પુફ્ફગલો સાથે જે સંબંધ તે આહારક કાર્મણબંધન.

પૂર્વે અહણ કરેલાં ઔદારિક પુફ્ફગલોનો અહણ કરાતાં ઔદારિક પુફ્ફગલો સાથે જે સંબંધ તે ઔદારિક ઔદારિક બંધન.

પૂર્વે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં તે જ ઔદારિક પુફ્ફગલોનો પૂર્વે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં તૈજસ પુફ્ફગલો સાથે જે સંબંધ તે ઔદારિક તૈજસ બંધન.

પૂર્વે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં ઔદારિક પુફ્ફગલોનો પૂર્વે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં કાર્મણ પુફ્ફગલો સાથે જે સંબંધ તે ઔદારિક કાર્મણ બંધન.

તથા ઇતર-તૈજસ અને કાર્મણ બંનેના સમૂહ સાથે જોડાયેલા તે ત્રણ શરીરના ત્રણ બંધન થાય છે તે આ પ્રમાણે વૈકિય તૈજસ કાર્મણ બંધન, આહારક તૈજસ કાર્મણ બંધન, અને ઔદારિક તૈજસ કાર્મણ બંધન.

તેમાં પૂર્વે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં વૈકિયતૈજસ અને કાર્મણ એ ત્રણેના પુફ્ફગલોનો પરસ્પર જે સંબંધ તે વૈકિયતૈજસકાર્મણબંધન એ પ્રમાણે આહારક તૈજસ કાર્મણ બંધન અને ઔદારિક તૈજસકાર્મણબંધન પણ સમજવા.

પૂર્વોક્ત નવ બંધન સાથે આ ત્રણ બંધન જોડતાં કુલ બાર થાય છે.

તથા તૈજસ અને કાર્મણના પરસ્પર જોડવાથી ત્રણ બંધન થાય છે. તે આ પ્રમાણે-તૈજસતૈજસબંધન, તૈજસકાર્મણબંધન, અને કાર્મણકાર્મણબંધન.

તેમાં પૂર્વે અહણ કરેલાં તૈજસ પુફ્ફગલોનો અહણ કરાતાં તૈજસ પુફ્ફગલો સાથે પરસ્પર જે સંબંધ તે તૈજસતૈજસબંધન.

પૂર્વે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં તૈજસ પુફ્ફગલોનો પૂર્વે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં કાર્મણ પુફ્ફગલો સાથે જે સંબંધ તે તૈજસકાર્મણબંધન.

પૂર્વે અહણ કરેલાં કાર્મણ પુફ્ફગલોનો અહણ કરતાં કાર્મણ પુફ્ફગલો સાથે પરસ્પર જે સંબંધ તે કાર્મણ કાર્મણબંધન.

પૂર્વોક્ત બાર બંધનો સાથે આ ત્રણ બંધન જોડતાં કુલ પંદર બંધન થાય છે. તે તે બંધનોના હેતુબૂત કર્મના પણ પંદર સેદો થાય છે. આ પ્રમાણે જેઓ પંદર બંધન માને છે તેમને મતે પંદર બંધનનું સ્વરૂપ કહ્યું. ૧૧

હવે જે આચાર્યો પંદર બંધનની વિવક્ષા કરતા નથી પરંતુ પાંચ જ માને છે તેમના મતે પાંચ બંધન અને તેના સમાન વજ્રાવ્ય હોવાથી પાંચ સંઘાતનનું વ્યાખ્યાન કરે છે—

ઓરાલિયાફયાણં સંઘાયા બંધનાણિ ય સજોગે ।

ઔદારિકાદીનાં સંઘાતાઃ વન્ધનાનિ ચ સ્વયોગે ।

અર્થ—ઔદારિકાદિ શરીરના સંઘાતનો અને બંધનો પોત-પોતાના યોગ્ય પુફ્ફગલોના યોગે થાય છે.

ટીકાતુ—ઔદારિક, વૈકિય, આહારક, તૈજસ, અને કામંબુ શરીરોના પોતપોતાના યોગ્ય પુફ્ફગલો સાથે યોગ થાય ત્યારે તેના સંઘાત અને બંધન થાય છે. પર પુફ્ફગલો સાથે યોગ છતાં તેની વિવક્ષા થતી નહિ હોવાથી સંઘાત કે બંધન થતા નથી.

તાત્પર્ય—આ પ્રમાણે—જો કે ઔદારિકાદિ પુફ્ફગલોના પર-તૈજસાદિ પુફ્ફગલો સાથે સંયોગ થાય છે, અને સંયોગ જોજ અહિં બંધન કહેવાય છે. બંધન સંઘાત સિવાય થતું નથી. ‘અસંહત પુફ્ફગલોના બંધ થતો નથી’ એવો ન્યાય છે માટે તો પણ પર પુફ્ફગલો સાથે થતા સંયોગની અહિં વિવક્ષા કરતા નથી માટે પાંચ જ બંધન અને પાંચ જ સંઘાતન થાય છે.

ઔદારિકાદિ પુફ્ફગલોના સ્વપુફ્ફગલો સાથે જેમ યોગ થાય છે તેમ બીજા તૈજસાદિ પુફ્ફગલો સાથે પણ યોગ થાય છે. તે યોગની વિવક્ષા કરી શિવશર્મસૂરિઆદિ આચાર્યોએ પંદર બંધન માન્યા છે. અને તે યોગની અવિવક્ષા કરી માત્ર સ્વ સ્વ યોગ્ય પુફ્ફગલો સાથેના યોગની જ વિવક્ષા કરી આ આચાર્ય મહારાજે પાંચ બંધન માન્યા છે.

પ્રશ્ન—જેઓ પંદર બંધન માને છે તેમના મતે ‘અસંહત પુફ્ફગલોના બંધ થતો નથી.’ એવો ન્યાય હોવાથી સંઘાતનો પણ પંદર હોવાં જોઈએ, કેમકે જેવા જેવા પ્રકારનો પુફ્ફગલોના પિંડ થાય તે પ્રમાણે તેનું બંધન થાય. હવે પંદર માનવામાં આવે તો પૂર્વોપર વિરોધ કેમ ન આવે ? કેમકે સંઘાતનો તો કોઈ પંદર માનતા જ નથી. સઘળા આચાર્યો પાંચ જ માને છે.

ઉત્તર—ઉપરોક્ત દોષ ઘટતો નથી કારણ કે તેઓએ સંઘાતનનું લક્ષણ જ બીજું કહ્યું છે. સંઘાતન નામકર્મના લક્ષણનું તેઓ આ પ્રમાણે વર્ણન કરે છે—

માત્ર પુફ્ફગલોની સંહતિ-સમૂહ થવામાં સંઘાતન નામકર્મ હેતુ નથી, કારણ કે સમૂહ તો ગ્રહણ માત્રથી જ સિદ્ધ છે, તેથી માત્ર સંહતિમાં હેતુભૂત સંઘાત નામકર્મ માનવાની આવશ્યકતા નથી, પરંતુ ઔદારિકાદિ શરીરની રચનાને અનુસરી સંઘાત વિશેષ-પિંડ વિશેષ તે તે પુફ્ફગલોની રચના વિશેષ થવામાં સંઘાત નામકર્મ નિમિત્ત છે. અને રચના તો ઔદારિક, વૈકિય, આહારક, તૈજસ, અથવા કામંબુ વર્ગભૂતા પુફ્ફગલોની જ થાય છે. કારણ કે જગતમાં ઔદારિકાદિ શરીર યોગ્ય પુફ્ફગલો છે, અને તેના હેતુભૂત ઔદારિકાદિ નામકર્મો છે. ઔદારિક તૈજસ વર્ગભૂત, કે ઔદારિક કામંબુ વર્ગભૂત નથી તેમ જ તેના હેતુભૂત ઔદારિક તૈજસ નામકર્મ આદિ કર્મ પણ નથી, જેથી તેવા પ્રકારની વર્ગભૂતા ગ્રહણ કરી

રચના થાય. પરંતુ ઔદારિક વર્ગેણ છે, અને તેના હેતુભૂત ઔદારિક નામકર્મ છે. ઔદારિક નામકર્મના ઉદયથી શરીર યોગ્ય વર્ગેણાનું ગ્રહણ અને ઔદારિક સંઘાતન નામકર્મના ઉદયથી ઔદારિક શરીરને યોગ્ય રચના થાય છે. અને ઔદારિકાદિ બંધન નામકર્મના ઉદયથી તેના ઔદારિકાદિ શરીર સાથે સંબંધ થાય છે. એટલે જે શરીર નામકર્મના ઉદયથી જે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે તે પુદ્ગલોની રચના તે શરીરને અનુસરીનેજ થાય છે. પછી સંબંધ બદલે ગમે તેની સાથે થાય, તેથી 'સંઘાત નામકર્મ' તો પાંચ પ્રકારે જ અને જુદા જુદા શરીરો સાથે સંબંધ થતો હોવાથી બંધન પંદર પ્રકારે છે.

જેઓ પાંચ બંધન અને પાંચ સંઘાતન માને છે તેઓના મતે તો ઉપરોક્ત શંકાને અવકાશજ નથી. તે સંઘાતન નામ પાંચ પ્રકારે છે-૧ ઔદારિક સંઘાતન નામ, ૨ વૈકિંચ સંઘાતન નામ. ૩ આહારક સંઘાતન નામ, ૪ તૈજસ સંઘાતન નામ, ૫ અને કાર્મણ સંઘાતન નામ. તેમાં ઔદારિક શરીરની રચનાને અનુસરી ઔદારિક પુદ્ગલોની સંહિત-રચના થવામાં નિમિત્તભૂત જે કર્મ તે આદારિક સંઘાતન નામકર્મ. એમ શેષ ચાર સંઘાતન કર્મોનો અર્થ જાણી લેવો. આ લક્ષણ ઘટતું હોવાથી કોઈ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી.

આ પ્રમાણે નામકર્મના સંબંધમાં કહેવા યોગ્ય કહીને હવે તેનો ઉપસંહાર કરે છે—

બંધસુમ સંતતદયા આસજ્જ અણેગહા નામ ॥૧૨॥

વન્ધ્યસુમસત્તોદયાનાસાધનિકધા નામ ॥૧૨॥

અર્થ—બંધ, શુભ, સત્તા. અને ઉદયને આશ્રયી નામકર્મ અનેક પ્રકારે થાય છે

ટીકાનુ-જેનું સ્વરૂપ દશમી ગાથામાં કહ્યું છે તે બંધ. શુભાશુભપણું, સત્તા અને ઉંચકે આશ્રયિ પૃથક્ પૃથક્ બાવને પ્રાપ્ત થતું નામકર્મ અનેક પ્રકારે થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ આ સંબંધે ઉપાધ્યાયજી મહારાજ આ પ્રમાણે લખે છે—

પ્રશ્ન—સંઘાતન નામકર્મ માનવાનું શું પ્રયોજન છે ? માત્ર પુદ્ગલોના સમૂહ રરવા તેની અન્ન તે કર્મ કારણ છે એવો ઉત્તર આપતા હો તો તે યોગ્ય નથી. કેમકે પુદ્ગલોના સમૂહ તો ઔદારિક નામકર્મના ઉદયથી જે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે તે ગ્રહણ કરવા માત્રથીજ સિદ્ધ છે. તેમાં તો સંઘાત નામકર્મના કંઈ ઉપયોગ નથી તથા ઔદારિકાદિ શરીરની રચના પ્રમાણે સંઘાત-સમૂહ વિશેષ કરવા તેમાં સંઘાતન નામકર્મ કારણ છે. આવો પૂર્વાચાર્યનો અભિપ્રાય પણ યુક્ત નથી. કારણ કે જેમ તનુનો સમૂહ ૫૮ પ્રત્યે કારણ છે, તેમ ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોના સમૂહ ઔદારિકાદિ શરીરોનું કારણ છે, અને સમૂહ તો ગ્રહણ માત્રથી સિદ્ધ છે. તેમાં સંઘાતનને વિશેષ કારણરૂપે માનવાની શી આવશ્યકતા છે ?

ઉત્તર—અમુક પ્રમાણુમાંજ લંબાઈ જડાઈ નિશ્ચિત પ્રમાણુવાળા ઔદારિકાદિ શરીરની રચના માટે સમૂહ વિશેષતી-ઔદારિકાદિ શરીરને અનુસરતી રચનાની આવશ્યકતા છે અને તેથી જ શરીરનું તારતમ્ય થાય છે. માટે સમૂહ વિશેષતા કારણરૂપે સંઘાતન નામકર્મ અવશ્ય માનવું જોઈએ, એ રીતે પૂર્વાચાર્યનો અભિપ્રાય જ યુક્ત છે. તત્ત્વર્થ એ કે-ઔદારિકાદિ નામકર્મના ઉદયથી જે ઔદારિકાદિ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે તેની નિયત પ્રમાણુવાળી રચના થવામાં સંઘાતન નામકર્મ હેતુ છે.

ખંધ અને ઉદય આશ્રયિ ત્રાણમાંથી વર્ણોદિ સોળ, ખંધન પંચક, સંઘાતન પંચક, એ છન્વીસ પ્રકૃતિ જોાછી કરતાં સઠસઠ ઉત્તર પ્રકૃતિજોવાણું થાય છે.

શુભ, અને અશુભપણાનો વિચાર કરતા વર્ણોદિ ચતુષ્ક જો પ્રકારે ઘટે છે. ૧ શુભ, ૨ અશુભ. તેથી શુભ અને અશુભ કોઈ પણ પ્રકૃતિજોની સંખ્યામાં વર્ણોદિ ચતુષ્ક ઉમેરાય છે. માટે સઘળી શુભ અને અશુભ પ્રકૃતિજો મળી જોકોત્તર થાય છે.

સત્તાનો જ્યારે વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે વર્ણોદિ વીશ, ખંધન પંચક, સંઘાતન પંચક એ સઘળી પ્રકૃતિજોનું ગ્રહણ થતું હોવાથી ત્રાણું પ્રકૃતિજો ગણાય છે. આ પ્રમાણે સંખ્યાના જોદ આશ્રયી અનેક પ્રકારે નામકર્મ થાય છે. ૧૨

અહિ વર્ણોદિ ચતુષ્ક શુભ-પુણ્ય પ્રકૃતિજો અને અશુભ-પાપ પ્રકૃતિજો જો ખંનેમાં આવે છે. જો પૂર્વની ગાથામાં કહ્યું છે જે સ્વરૂપે વર્ણોદિ ચતુષ્ક પુણ્ય હોય તેજ સ્વરૂપે તે પાપ હોય જોમ હોવું ચોગ્ય નથી, કેમકે પરસ્પર વિરોધ છે માટે પરંતુ ઉત્તર પ્રકૃતિજોના વિભાગની અપેક્ષાએ શુભાશુભપણું ઘટે છે, તે માટે વિભાગ આશ્રયી ઉત્તર પ્રકૃતિજોની રૂપણા કરે છે—

નીલકસીળં દુગંધં તિત્તં કહુચ્ચં ગુરં ચરં રુવલં ।

સીયં ચ અસુમનવગં ઇગારસગં સુમં સેસં ॥૧૩॥

નીલં કૃષ્ણં દુર્ગન્ધં તિત્તં કહુકં ગુરુ ચરં રુલં ।

સીતં વાસુમનવકં ઇકાદશકં સુમં શેષમ્ ॥૧૩॥

અર્થ—નીલ, કૃષ્ણ જો જે વર્ણ, દુરભિગન્ધ. તિત્ત, કટુક, જો જે રસો; ગુરુ, ખર, રૂક્ષ અને શીત જો ચાર સ્પર્શ કુલ નવ અશુભ-પાપ છે, શેષ અગીઆર શુભ-પુણ્ય છે.

ટીકાતુ—વર્ણનામકર્મમાં નીલ અને કૃષ્ણવર્ણ નામકર્મ, ગંધ નામકર્મમાં દુરભિગંધ નામકર્મ, રસ નામકર્મમાં તિદ્ત અને કટુક રસ નામકર્મ, સ્પર્શ નામકર્મમાં ગુરુ, ખર, રૂક્ષ અને શીત સ્પર્શ નામકર્મ જો નવ પ્રકૃતિજો અશુભ છે. અને શેષ શુદ્ધ, પીત અને રક્તવર્ણ નામકર્મ, સુરભિગંધ નામકર્મ, મધુર, અમ્લ-ખાટો અને કષાય-તૂરો રસ નામકર્મ અને લઘુ, મૃદુ, સ્નિગ્ધ અને ઉષ્ણ સ્પર્શ નામકર્મ જો વર્ણોદિ અગીઆર પ્રકૃતિજો શુભ છે. ૧૩

આ પ્રમાણે સઘળા કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિજો કહી. હવે તે પ્રકૃતિજોના મુવળધિત્વ, અમુવળધિત્વાદિ વિભાગનું પ્રતિપાદન કરવા માટે દ્વાર ગાથા કહે છે—

ધ્રુવલંધિ ધ્રુવોદય સઙ્ગચાહ પરિચિત્તમાણઅસુમાઓ ।

પંચ ય સપઢિવક્ત્રા પર્ગઈ ય વિવાગઓ ચઢહા ॥૧૪॥

ધ્રુવબન્ધિધ્રુવોદયસર્વઘાતિપરાવર્તમાનાશ્રુમાઃ ।

પચ્ચ ચ સપ્રતિપક્ષાઃ પ્રકૃતયચ્ચ વિપાકતચ્ચતુર્દ્વા ॥૧૪॥

અર્થ—કર્મપ્રકૃતિઓ ધ્રુવબન્ધિની, ધ્રુવોદયી, સર્વઘાતિની, પરાવર્તમાન અને અશ્રુભ એ પાંચ પ્રતિપક્ષ સહિત કરતાં દશ ભેદ થાય છે, અને વિપાક આશ્રયી ચાર ભેદ થાય છે.

ટીકાતુલ્ય—અહિં સામાન્યથી ભેદની સંખ્યાનો વિચાર કરતાં પ્રકૃતિઓ દશ પ્રકારે થાય છે. તે આ પ્રમાણે—ધ્રુવબન્ધિની, ધ્રુવોદયી, સર્વઘાતિની, પરાવર્તમાન, અને અશ્રુભ એ પાંચેને અધ્રુવબન્ધિ આદિ પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિ સહિત કરતાં દશ ભેદ થાય છે.

અહિં પચ્ચ ચ એ પદમાં મૂકેલ ચ શબ્દવડે સપ્રતિપક્ષ ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓ પણ સમજવી.

તેમાં બંધવિચ્છેદ કાળપર્યંત દરેક સમયે દરેક જીવને જેઓનો બંધ હોય તે ધ્રુવબન્ધિની. બંધ વિચ્છેદ કાળ સુધીમાં પણ કાલાવસ્થાયિ જેઓનો બંધ ન હોય તે અધ્રુવબન્ધિની.

ઉદયવિચ્છેદ કાળ પર્યંત દરેક સમયે જીવને જે જે પ્રકૃતિઓનો વિપાકોદય હોય તે ધ્રુવોદયી. અને ઉદયવિચ્છેદ કાળ સુધીમાં પણ જેઓના ઉદયનો નિયમ ન હોય તે અધ્રુવોદયી.

પોતાના વડે હણી શકાય એવા જ્ઞાનાદિ શુભોનો જે સર્વથા ઘાત કરે તે સર્વઘાતિની. અને જ્ઞાનાદિ શુભોનો જે ઘાત ન કરે તે અઘાતિની. અથવા સર્વઘાતિપ્રતિભાગા-સર્વઘાતિ સર્વથી. અહિં સર્વઘાતિની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિમાં દેશઘાતિ અને અઘાતિ એ બંનેનું શ્રદ્ધ છે. તેમાં પોતાના વડે હણી શકાય એવા જ્ઞાનાદિ શુભોના એક દેશને જેઓ હણે તે દેશઘાતિની. અને સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓના સંસર્ગથી સર્વઘાતિપ્રકૃતિઓનું સાદૃશ્ય જે પ્રકૃતિઓમાં હોય તે સર્વઘાતિપ્રતિભાગા. તાત્પર્ય એ કે—સ્વરૂપે અઘાતિ હોવા છતાં પોતાનામાં જ્ઞાનાદિ શુભને દબાવવાની શક્તિ નહિ હોવા છતાં જેઓ સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓના સંસર્ગથી પોતાનો અતિદારૂણ વિપાક બતાવે છે, તેઓ સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓ સાથે વેદાતા દારૂણવિપાક બતાવતી હોવાથી તેઓના સાદૃશ્યને પ્રાપ્ત કરે છે માટે સર્વઘાતિ પ્રતિભાગા કહેવાય છે.

જે પ્રકૃતિઓનો બંધ અથવા ઉદય બીજી કોઈ બંધાતી અથવા વેદાતી પ્રકૃતિવડે પ્રકાશ-વડે જેમ અંધકાર રોકાય તેમ રૂંધાય-રોકાય તે પરાવર્તમાન કહેવાય. એટલે કે જે જે કાળે પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓના બંધ અને ઉદયનો સંભવ હોય તે તે કાળે બંધ અને ઉદય આશ્રયી જેઓ પરાવર્તન ભાવ પામે, અને ફરી યથાચોગ્ય રીતે પોતાના બંધ અને ઉદયના હેતુઓ મળવાથી બંધ અને ઉદયમાં પ્રાપ્ત થાય, આ પ્રમાણે બંધ અને ઉદયથી પરાવર્તન થતું હોવાથી તેઓ પરાવર્તમાન કહેવાય છે. તથા જેઓનો બંધ અથવા ઉદય અન્ય વેદાતી કે બંધાતી પ્રકૃતિઓવડે પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓ નહિ હોવાથી રોકાતો નથી તે અપરાવર્તમાન કહેવાય છે.

જે પ્રકૃતિનો વિપાક-રૂળ શુભ ન હોય તે અશુભ—પાપ અને જેઓનો વિપાક શુભ હોય તે શુભ-પુણ્ય કહેવાય છે.

તથા વિચ્છેદ કાળ પહેલાં જે પ્રકૃતિઓની દરેક સમયે દરેક જીવને સત્તા હોય તે ધ્રુવ-

જતાક, અને વિરુદ્ધ કાળ પહેલાં પણ જેઓની સત્તાનો નિયમ ન હોય તે અધુવસતાક પ્રકૃતિઓ કહેવાય છે.

ધ્રુવબંધિની આદિ કઈ કઈ પ્રકૃતિઓ છે તે હવે પછી કહેવામાં આવશે.

વિષાક આશ્રયીને પ્રકૃતિઓ ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—પુદ્ગલવિષાકિની, ભવ-વિષાકિની, ક્ષેત્રવિષાકિની અને જીવવિષાકિની.

વિષાક જોટલે કમ્પ્રે પ્રકૃતિઓના ફળનો અનુભવ કરવો તે. પુદ્ગલ, ભવ, ક્ષેત્ર, અને જીવકારા પ્રકૃતિઓના ફળનો અનુભવ થતો હોવાથી તેઓ પુદ્ગલવિષાકાદિ કહેવાય છે. ૧૪

હવે ધ્રુવબંધિની આદિ પ્રકૃતિઓને કહેવા કચ્છતા પહેલા ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ કહે છે—

નાળંતરાયદંસણ ધ્રુવબંધિ કસાર્યામચ્છમયકુચ્છા ।

અગુરુલઘુ નિમિણ તેયં ઉવઘાયં વણ્ણચરુકમ્મ ॥૧૫॥

જ્ઞાનાન્તરાયદર્શનાનિ ધ્રુવબન્ધિન્યઃ કષાયમિથ્યાત્વમયજુગુપ્સાઃ ।

અગુરુલઘુ નિર્માણં તૈજસમુપઘાતં વર્ણચતુઃકાર્મણમ્ ॥૧૫॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય, અંતરાય, દર્શનાવરણીય, કષાય, મિથ્યાત્વ, ભય, જુગુપ્સા, અજુ-રુલઘુ, નિર્માણ, તૈજસ, ઉપઘાત, વર્ણચતુષ્ક, અને કાર્મણ એ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ છે.

ટીકાનુ—જેનો શબ્દાથ ઉપર કહી આવ્યા તે ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ સુડતાલીસ છે. તે આ પ્રમાણે—

ગાથામાં જ્ઞાનાવરણીયનો સામાન્યથીજ નિર્દેશ કરેલો હોવાથી તેના પાંચે છેદો લેવાના છે. એ પ્રમાણે અંતરાય અને દર્શનાવરણીય માટે પણ સમજવું જોઈએ જ્ઞાનાવરણીય પાચ, અંતરાય પાચ, દર્શનાવરણીય નવ, કષાય સોળ, મિથ્યાત્વમોહનીય, ભય અને જુગુપ્સા એ આડનીસ ધાતિકર્મની ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ છે.

હવે નામકર્મની ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ કહે છે—અગુરુલઘુ, નિર્માણ, તજસ, ઉપઘાત, વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શરૂપ વર્ણોદિચતુષ્ક, અને કાર્મણ એમ નવ છે.

આ પ્રકૃતિઓનો પૃથક્ નિર્દેશ જ્યાં નામકર્મની ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ લેવાનું કહેવામાં આવે ત્યાં આ પ્રકૃતિઓ સુખપૂર્વક લઈ શકાય એ માટે છે. સઘળી મળી સુડતાલીસ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવબંધિની છે.

હવે કઈ પ્રકૃતિઓ કયા ગુણસ્થાન સુધી નિરંતર બંધાય છે, તે કહે છે—

મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક પર્યંત મિથ્યાત્વમોહનીય નિરંતર બંધાય છે. ત્યાર પછી મિથ્યા-ત્વના ઉદય રૂપ હેતુનો અભાવ હોવાથી બંધાતી નથી. મિથ્યાત્વ મોહનીય જ્યાં સુધી વેદાય છે ત્યાં સુધી બંધાય છે. કહ્યું છે કે—જ્યાં સુધી વેદાય છે ત્યાં સુધી બંધાય

નિર્માણસ્થિરાસ્થિરતૈજસકાર્મણવર્ણાદ્યગુરુલ્લુપ્તશુમાશુમ્ ।

જ્ઞાનાન્તરાયદશકં દર્શનવત્તુમિથ્યાત્વં નિત્યોદયાઃ ॥૧૬॥

અર્થ—નિર્માણ સ્થિર, અસ્થિર, તૈજસ, કાર્મણ, વર્ણાદિચાર, અશુરુલ્લુપ્ત, શુભ, અશુભ, જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાયની દશ, દર્શનાવરણીય ચાર અને મિથ્યાત્વ એ ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓ છે.

ટીકાતુ—ઉદયવિગ્રહેદ દાળ પહેલાં જે પ્રકૃતિઓનો હ મેશા ઉદય હોય તે ધ્રુવોદયી કહેવાય છે. તે પ્રકૃતિઓ તે આ-નિર્માણ, સ્થિર, અસ્થિર, તૈજસ, કાર્મણ, વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શ એ વર્ણઅતુષ્ક, અશુરુલ્લુપ્ત, શુભ અને અશુભ એ બાર નામકર્મની ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓ છે. એનો પૃથક્ નિર્દેશ અભિપ્રાય પૂરક છે. અને તે એ કે સામાન્યથી જ્યાં નામકર્મની ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓ લેવાતું કહે ત્યાં આ બાર પ્રકૃતિઓ લેવી. હવે ધાતિકર્મની ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓ કહે છે—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ, ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ અને કેવલદર્શનાવરણીય એ દર્શનાવરણીય ચાર અને મિથ્યાત્વમોહનીય એ પંદર ધાતિ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવોદયી છે. કુલ સત્તાવીશ થાય છે.

હવે કઈ પ્રકૃતિઓનો કયા શુભસ્થાનક પર્યંત નિરંતર ઉદય હોય છે, તે કહે છે—અશુરુલ્લુપ્ત આદિ નામકર્મની ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓ તેરમા શુભસ્થાનકના ચરમ સમય પર્યંત, મિથ્યાત્વ મોહનીય પ્રથમ શુભસ્થાનકના ચરમ સમય પર્યંત, અને શેષ ધાતિ પ્રકૃતિઓ બારમા શુભસ્થાનકના ચરમ સમય પર્યંત નિરંતર ઉદયમાં હોય છે, તેથી તે ધ્રુવોદયી કહેવાય છે.

શેષ પંચાણુ પ્રકૃતિઓ અધ્રુવોદયી છે, અધ્રુવોદયી હોવાતું કારણ ગતિનામાદિ ઘણી પ્રકૃતિઓ પરસ્પર વિરોધી છે અને તીર્થંકર આદિ કેટલીક પ્રકૃતિઓનો સર્વ કાળે ઉદય હોતો નથી તે છે. પંચાણુ પ્રકૃતિઓનાં નામે સુખમ હોવાથી અહિં બતાવ્યા નથી. ૧૬

હવે સર્વધાતી પ્રકૃતિઓ બતાવે છે—

કેવલિયનાણદંસણઆવરણં વારસાહમકસાયા ।

મિચ્છન્તં નિદ્વાઓ જ્ય વીસં સવ્વઘાઈઓ ॥૧૭॥

કૈવલિકજ્ઞાનદર્શનાવરણં દ્વાદશાધકપાયાઃ ।

મિથ્યાત્વં નિદ્રા ઇતિ વિશતિઃ સર્વધાતિન્યઃ ॥૧૭॥

અર્થ—કેવળજ્ઞાનાવરણ, કેવળદર્શનાવરણ, આદિના બાર કપાય, મિથ્યાત્વ, અને નિદ્રા એ વીશ સર્વધાતિની પ્રકૃતિઓ છે.

ટીકાતુ—જેનો શબ્દાર્થ પહેલાં કરી આવ્યા તે સર્વધાતિની પ્રકૃતિઓ વીશ છે. તે આ પ્રમાણે—કેવળજ્ઞાનાવરણ, કેવળદર્શનાવરણ, અનંતાતુભંધિ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ બાર કપાય, મિથ્યાત્વમોહનીય અને પાંચ નિદ્રા.

ઘાતિ પ્રકૃતિઓની અંદરની મતિજ્ઞાનાવરણાદિ શેષ પચીસ પ્રકૃતિઓ દેશઘાતિ છે.

વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને આશુની સઘળી પ્રકૃતિઓ અઘાતિ છે.^૧

હવે ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓમાં સર્વઘાતિપણું શા હેતુથી છે ? એ પ્રશ્નનો અવકાશ બાણીને તેની પ્રરૂપણામાટે કહે છે—

સમ્મત્તનાણદંસળચરિત્તઘાઙ્ગનાઽ ઘાઙ્ગો ।

તસ્સેસ દેસઘાઙ્ગનાઽ પુળ દેસઘાઙ્ગો ॥૧૮॥

સમ્યક્ત્વજ્ઞાનદર્શનચારિત્રઘાતિત્વાત્ ઘાતિન્યઃ ।

તચ્છેષાઃ દેશઘાતિત્વાત્ પુનઃ દેશઘાતિન્યઃ ॥૧૮॥

અર્થ—સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્રનો સર્વથા ઘાત કરતી હોવાથી કેવળજ્ઞાનાવરણીયાદિ વીશ પ્રકૃતિઓ સર્વઘાતિ છે, અને શેષ પ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાદિગુણના દેશને ઘાત કરતી હોવાથી દેશઘાતિ છે.

ટીકાનુઠ—ઉક્ત સ્વરૂપવાળી કેવળજ્ઞાનાવરણીયાદિ વીશ પ્રકૃતિઓ યથાયોગ્ય રીતે યોતાનાથી જે ગુણનો ઘાત થઈ શકે તે જ્ઞાન, દર્શન, સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર ગુણનો સંપૂર્ણપણે ઘાત કરે છે. તે આ પ્રમાણે—

મિથ્યાત્વ અને અનતાતુળધિ સમ્યક્ત્વનો સર્વથા ઘાત કરે છે. કારણ કે તેનો બધાં સુધી ઉદય હોય ત્યાં સુધી કોઈ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી. કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળદર્શનાવરણીય અનુક્રમે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનને સંપૂર્ણપણે દબાવે છે, પાંચે નિશ્ચયો, દર્શનાવરણીયકર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત દર્શનલભિને સર્વથા દબાવે છે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયો અનુક્રમે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ રૂપ ચારિત્રનો સર્વથા ઘાત કરે છે. આ પ્રમાણે આ સઘળી પ્રકૃતિઓ સમ્યક્ત્વાદિ ગુણોનો સર્વથા ઘાત કરતી હોવાથી સર્વઘાતિ કહેવાય છે.

ઉક્ત સર્વઘાતિ વીશ પ્રકૃતિઓ સિવાયની ચાર ઘાતિકર્મની મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ પચીસ પ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાદિગુણના એક દેશને ઘાત કરતી હોવાથી દેશઘાતિ કહેવાય છે. ઉપર જે કહ્યું તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—

અહિં જો કે કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મગુણને સંપૂર્ણપણે દબાવવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે તો પણ જીવસ્વભાવને સંપૂર્ણપણે દબાવવા તે સમર્થ થતું નથી. જો

૧ અહિં દેશઘાતિ આદિના બંધની અપેક્ષાએ વિચાર કર્યો છે, એટલે કૃષ્ણ એકસો વીશ પ્રકૃતિઓ થાય છે. ઉદયની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો સમ્યક્ત્વ, મિથ્યોહનીય સાથે ઘાતિકર્મની સુડતાથીસ પ્રકૃતિઓ લેવી. તેમાં સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો દેશઘાતિમાં અને મિથ્યોહનીયનો સર્વઘાતિમાં સમાવેશ થાય છે. સરવાળે ઉદયની અપેક્ષાએ એકસો બાવીસ પ્રકૃતિઓ થાય છે.

સંપૂર્ણપણે દબાવે તો જીવ અજીવ થઈ જાય, અને જડ અને ચૈતન્ય વચ્ચેના ભેદનો અજાણ થાય. જેમ અતિગાંઠ વાડળાના સમૂહવડે સૂર્ય-ચંદ્રના કીરણોનો સમૂહ દબાવા છતાં પણ સર્વથા તેનો પ્રકાશ અવરાઈ શકતો નથી જો સર્વથા અવરાઈ જાય તો પ્રતિપ્રાણિ પ્રસિદ્ધ દિવસ-રાત્રિના વિશ્વાગના અજાણનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય કહ્યું છે કે-ગાંઠ મેધનો ઉદય થવા છતાં પણ ચંદ્ર સૂર્યનો કંઈક પ્રકાશ હોય છે, તેમ કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મવડે સંપૂર્ણપણે કેવળજ્ઞાન અવરાવા છતાં પણ જે કંઈ તત્સંબંધિ મંદ તીવ્ર અતિતીવ્ર પ્રકાશરૂપ જ્ઞાનનો એક દેશ ઉઘાડો રહે છે જેને મતિજ્ઞાનાદિ સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થાય છે, તે એક દેશને યથાયોગ્ય રીતે મતિ શ્રુત અવધિ અને મનઃપર્યાયજ્ઞાનાવરણીયકર્મ દબાવતું હોવાથી તે દેશઘાતિ કહેવાય છે.

જો પ્રમાણે કેવળદર્શનાવરણીય કર્મવડે સંપૂર્ણપણે કેવળદર્શન અવરાવા છતાં પણ તત્સંબંધિ મંદ અતિમંદ કે વિશિષ્ટાદિરૂપ જે પ્રભા કે જેની ચક્ષુર્દર્શનાદિ સંજ્ઞા છે, તે પ્રભાને યથાયોગ્ય રીતે ચક્ષુ અચક્ષુ અને અવધિદર્શનાવરણીય કર્મ દબાવે છે, તેથી તે પણ દર્શનના એક દેશને દબાવતા હોવાથી દેશઘાતિ કહેવાય છે.

જો કે નિદ્રા આદિ પાંચ પ્રકૃતિઓ કેવળદર્શનાવરણવડે અનાવૃત કેવળદર્શન સંબંધી પ્રભારૂપ માત્ર દર્શનના એક દેશને જ ઘાત કરે છે, તો પણ દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ દર્શનલ્પિધને સંપૂર્ણપણે દબાવતી હોવાથી તેઓને સર્વઘાતિ કહી છે.

સંબલન કષાય અને નોકષાયો આદિના બાર કષાયના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલી ચારિત્રલ્પિધને દેશથી દબાવે છે. કારણ કે તેઓ માત્ર અતિચાર ઉત્પન્ન કરે છે. જે કષાયો અનાચાર ઉત્પન્ન કરે એટલે કે જેઓનો ઉદય સમ્યક્ત્વાદિ શુભોના વિનાશ કરે તે સર્વઘાતિ કહેવાય, અને જે કષાયો માત્ર અતિચાર ઉત્પન્ન કરે તે દેશઘાતિ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે-સઘળા અતિચારો સંબલન કષાયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને આઘ બાર કષાયના ઉદયથી મૂળથી નાશ થાય છે, એટલે કે તે તે મતોથી પતિત થાય છે. તેથી તે પણ દેશઘાતિ છે.

અહંભુ ધારણ યોગ્ય જે વસ્તુને જીવ આપી શકતો નથી, પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, કે ભોગોપભોગ કરી શકતો નથી તે દાનાંતરાયાદિ કર્મના વિષય છે. અને તે અહંભુ ધારણ યોગ્ય વસ્તુ જગતમાં રહેલ સર્વ દ્રવ્યોનો અનંતમે ભાગ માત્ર જ છે. તેથી તથારૂપ સર્વદ્રવ્યોનો જે એક દેશ તદ્વિષયક દાનાદિનો વિઘાત કરતી હોવાથી દાનાંતરાયાદિ દેશઘાતી કર્મ છે. જેમ જ્ઞાનના એક દેશને દબાવતી હોવાથી મતિજ્ઞાનાવરણાદિ દેશઘાતિ છે તેમ સર્વદ્રવ્યના એક દેશ વિષયક દાનાદિનો વિઘાત કરતી હોવાથી દાનાંતરાયાદિ દેશઘાતિ છે.

ગાથામાં અહંભુ કરેલ 'તુ' શબ્દ જો અધિક અર્થને સૂચવતો હોવાથી નામ, ગોત્ર, વેદનીય અને આયુર્કર્મની અંતર્ગત સઘળી પ્રકૃતિઓ પોતાને હણવા લાયક કોઈ શુભ નહિ હોવાથી કોઈ પણ શુભને હણતી નથી. તેથી તે અઘાતિ છે. જોમ સમજકું. ૧૮.

હવે દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓનાં નામ કહે છે—

નાનાવરણચઙ્ક દંસણતિગ નોકસાય વિગ્ધપણં ।

સંજલણ દેસઘાઈ તદ્યવિગપ્પો હમો અન્નો ॥૧૧॥

જ્ઞાનાવરણચતુષ્કં દર્શનત્રિકં નોકપાયાઃ વિગ્ધપચ્ચકમ્ ।

સચ્ચલનાઃ દેશઘાતિન્યઃ તૃતીયવિકલ્પોઽયમન્યઃ ॥૧૧॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણ ચતુષ્ક, દર્શનાવરણત્રિક, નોકપાય, વિગ્ધપચક અને સંજવલનચતુષ્ક એ દેશઘાતિ છે. આ ઘાતિ પ્રકૃતિઓમાં ત્રીજો વિકલ્પ છે.

ટીકાતુ—મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ અવધિજ્ઞાનાવરણ અને મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણ એ જ્ઞાનાવરણ ચતુષ્ક. અલ્પદર્શનાવરણ, અચક્ષુરદર્શનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણ એ દર્શનાવરણત્રિક ત્રણવેદ અને હાસ્થાદિષદ્ક એ નવ નોકપાય. દાનાંતદાય, લાભાંતરાય, લોભાંતરાય, ઉપલોભાંતરાય અને વીર્યાંતરાય એ વિગ્ધપચક તથા સંજવલન કોષ, માન, માયા અને લોભ એ સંજવલન ચતુષ્ક સઘળી મળી પચીસ પ્રકૃતિઓ દેશઘાતિ છે.

દેશઘાતિ હોવાનું કારણ પૂર્વની ગાથામાં વિચારી ગયા છે. સર્વઘાતિ અને અઘાતિ પ્રકૃતિઓમાં આ દેશઘાતિરૂપ ત્રીજો પ્રકાર છે. મૂળદ્વારમાં તે માત્ર સર્વઘાતિ અને દેશઘાતિ એ બે જ લેહ કહ્યા છે, તેથી આને ત્રીજો પ્રકાર કહે છે. ૧૯

આ પ્રમાણે સર્વઘાતિ દ્વાર કહ્યું. હવે પરપરાવર્તમાનદ્વાર કહે છે—

નાળંતરાયદંસણચઙ્કં પરઘાયતિત્યઽસ્સાસં ।

મિચ્છમયકુચ્છ ધુવવંધિનીઽ નામસ્સ અપરિયત્તા ॥૨૦॥

જ્ઞાનાન્તરાયદર્શનચતુષ્કં પરાઘાતતીર્થોચ્છવાસમ્ ।

મિથ્યાત્વમયજુગુપ્સાઃ ધ્રુવવન્ધિન્યસ્તુ નામ્નોઽપરાવર્ત્તાઃ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય, અંતરાય, દર્શનાવરણીય ચતુષ્ક, પરાઘાત, તીર્થંકર, ઉચ્છવાસ, મિથ્યાત્વ, ભય, અને નામકર્મની ધ્રુવવંધિની પ્રકૃતિઓ એ અપરાવર્તમાન છે.

ટીકાતુ—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, પરાઘાતનામ, તીર્થંકરનામ, ઉચ્છવાસનામ, મિથ્યાત્વમોહનીય, ભય, જુગુપ્સા મોહનીય, અણુરૂણ, નિર્ભય, તૈશ્વજ, ઉપઘાત વર્ણચતુષ્ક અને કાર્મણ એ નામકર્મની નવ ધ્રુવવંધિની પ્રકૃતિઓ, સઘળી મળીને ઐગણ્યત્રીસ પ્રકૃતિઓ બંધ અને ઉદય આશ્રયીને અપરાવર્તમાન છે.

કારણ કે આ પ્રકૃતિઓના બંધ ઉદય અથવા તે બંનેને બંધાતી કે ઉદય પ્રાપ્ત કોઈ પ્રકૃતિઓ શક્તી શકતી નથી તેથી કોઈપણ પ્રકૃતિઓ વડે બંધ ઉદય શકાયો વિના પોતાનો બંધ ઉદય બતાવે છે માટે તે અપરાવર્તમાન છે.

શેષ બંધ આશ્રયી ગણીએ તો એકાણું અને ઉદય આશ્રયી ગણીએ તો સમ્યક્ત્વ, મિશ્ર-
મોહનીય સહિત ત્રાણું પ્રકૃતિઓ પરાવર્તમાન છે. કારણ કે તેઓમાંથી કેટલીકનો બંધ
કેટલીકનો ઉદય અને કેટલીકના બંને બંધાતી કે અતુલવાતી અન્ય પ્રકૃતિઓ વડે રોકાય છે. ૨૦

પરાવર્તમાન દ્વાર કહ્યું હવે શુભ અશુભ દ્વાર આશ્રયી કહે છે—

મનુયતિગં દેવતિગં તિરિયાકસાસઅટ્ટતનુયંગં ।

વિહગઈવળ્લાઈસુમં તસાઈદસતિત્યનિમ્માણં ॥૨૧॥

ચરંસડસમઆયવ પરાધાય પર્ણિદિ અગુરુસાડચ્ચં ।

ઉજ્જોયં ચ પસત્થા સેસા બાસીઈ અપસત્થા ॥૨૨॥

મનુષ્યત્રિકં દેવત્રિકં તિર્યગાયુરુચ્છવાસાટતન્વજ્ઞમ્ ।

વિહાયોગતિવળ્લાઈશુમં ત્રસાદિદસતીર્થનિર્માણમ્ ॥૨૧॥

ચતુરસ્રર્પમાતપપરાવાતપચ્ચેન્દ્રિયાગુરુલુપ્પસાતોચ્ચમ્ ।

ઉદ્યોતં ચ પ્રશસ્તાઃ શેષા દ્વયચીતિરપ્રશસ્તાઃ ॥૨૨॥

અર્થ—અને ટીકાતુ૦—મનુષ્યત્રિક—મનુષ્યગતિ મનુષ્યાતુપૂર્વી અને મનુષ્યાશુરૂપ. દેવત્રિક—
દેવગતિ દેવાતુપૂર્વી અને દેવાશુરૂપ, તિર્યંચાશુ, ઉચ્છવાસ નામ, શરીર અને અંગોપાંગતુ
અષ્ટક—ઔદારિકાદિશરીર પંચક અને ઔદારિક અંગોપાંગાદિ ત્રણ અંગોપાંગ, શુભ વિહાયો-
ગતિ, વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શરૂપ શુભ વર્ણાદિ અતુલક. ત્રસાદિ દશક—ત્રસ બાહર, પર્થામ,
પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ, સુભગ, સુસ્વર, આદેય અને યશાકીર્તિરૂપ. તીર્થંકર, નિમીષ, સમ્યત્તરસ
સંસ્થાન, વજ્રપક્ષનારાયસંઘયણ, આતપ, પરાધાત, પંચેન્દ્રિયભતિ, અશુરૂલ્લુ, સાતવેહનીય,
ઉચ્ચગેત્ર, ઉદ્યોતનામકર્મ એ બેતાલીસ પ્રકૃતિઓ પ્રશસ્ત-સંશાવાળી છે.

વર્ણાદિઅતુલક શુભપ્રકૃતિઓની સંખ્યામાં અને અશુભપ્રકૃતિઓની સંખ્યામાં એમ બંનેમાં
અણુય છે. કારણ કે તેનો બંને પ્રકારે સંભવ છે.

શેષ બાશી પ્રકૃતિઓ અશુભ છે. જે સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય કર્મ છે, તે
માત્ર ઉદય આશ્રયીને અશુભમાં ગણાય છે, બંધ આશ્રયી નહિ. કેમકે તે બંનેના બંધનો
અસંભવ છે. તેથી તે બંને પ્રકૃતિઓ આગળ કર્મપ્રકૃતિસંગ્રહના અધિકારમાં અતુલગની
ઉદીરણાને કહેવાના પ્રસંગે બુદ્ધી જ કહેવાશે. ૨૧, ૨૨.

આ પ્રમાણે શુભ અશુભદ્વાર કહ્યું. હવે વિષાક ચાર પ્રકાર છે, એમ પહેલાં કહ્યું છે, તેણે
વિવરણ કરવા ઇચ્છતા પ્રથમ પુદ્ગલવિપાકિની પ્રકૃતિઓ કહે છે—

આયાવં સંઠાણં સંઘયણસરીરચંગડજોયં ।

નામધુવોદયોપધાતપરાધાતં પ્રત્યેક્ષાધારણમ્ ॥૨૩॥

ઉદઙ્ગભાવા પોગ્ગલવિવાગિણો ।

આતપં સંસ્થાનાનિ સંદનનશરીરાક્ષોતમ્ ।

નામધુવોદયોપધાતપરાધાતં પ્રત્યેક્ષાધારણમ્ ॥૨૩॥

ઔદયિકભાવાઃ પુદ્ગલવિપાકિન્યઃ ।

અર્થ—આતપ, સંસ્થાન, સંઘયણ, શરીર, અંગોપાંગ, ઉષોત, નામધુવોદયી, ઉપધાત, પરાધાત, પ્રત્યેક અને સાધારણ એ ઔદયિકભાવવાળી અને પુદ્ગલવિપાકિની પ્રકૃતિઓ છે.

ટીકાતુલ્ય—વિપાક આશ્રયી પ્રકૃતિઓ ચાર પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે—પુદ્ગલવિપાકિ, ભવવિપાકિ, ક્ષેત્રવિપાકિ અને જીવવિપાકિ એ પહેલાં કહ્યું છે.

જે કર્મપ્રકૃતિઓ પુદ્ગલના વિષયમાં ફળ આપવાને સન્ન્યુષ હોય તે પુદ્ગલવિપાકી, એટલે કે જે પ્રકૃતિઓના ફળને આત્મા પુદ્ગલ દ્વારા અનુભવે, ઔદારિકાદિ નામકર્મના ઉદયથી અહણ કરેલા પુદ્ગલોમાં જે કર્મપ્રકૃતિઓ પોતાની શક્તિ બતાવે તે પુદ્ગલવિપાકિ કહેવાય છે. તે છત્રીશ છે. તે આ પ્રમાણે—આતપનામ, છ સંસ્થાન, છ સંઘયણ, તૈજસ, કાર્મણ વર્ણને શેષ ત્રણ શરીર, તૈજસ અને કાર્મણ નામધુવોદયીના અહણ વડે અહણ કરાશે. માટે શરીરત્વં અહણ કરવા છતાં તેઓત્વં વર્ણન કહ્યું છે. તથા ત્રણ અંગોપાંગ, ઉષોત, નિમોણ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, તૈજસ, કાર્મણ, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને અગુરુ લઘુ એ બાર નામ ધ્રુવોદયી, ઉપધાત, પરાધાત, પ્રત્યેક અને સાધારણ એ છત્રીસ પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલવિપાકિ છે.

આ સઘળી પ્રકૃતિઓ પોતપોતાનો વિપાક-ફળ-શક્તિનો અનુભવ ઔદારિકાદિ નામ કર્મના ઉદયથી અહણ કરેલા પુદ્ગલોમાં બતાવે છે. કેમકે તેવા પ્રકારનો તેના વિપાક સ્પષ્ટપણે જણાય છે, આ હેતુથી તે સઘળી પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલવિપાકિ છે.

ભાવ આશ્રયી વિચાર કરતાં ઉપરોક્ત સઘળી પ્રકૃતિઓ ઔદયિક બાવે છે. ઉદય એ જ ઔદયિક, તે છે સ્વભાવ જેઓનો તે પ્રકૃતિઓ ઔદયિક બાવે કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ કે ફળનો અનુભવ કરાવવા રૂપ સ્વભાવ જેઓનો હોય તે પ્રકૃતિઓ ઔદયિક બાવે કહેવાય.

જે કે સઘળી પ્રકૃતિઓ પોતાના ફળને અનુભવ કરાવે જ છે. કારણ કે વિપાકનો ન્યાય વિચાર કરવામાં આવે ત્યાં ઔદયિકભાવ જ ઉપયોગી છે. કેમકે ઉદય સિવાય વિપાક સંભવતો જ નથી. વિપાકનો અર્થ જ ફળનો અનુભવ છે. તેથી અહિં આ સઘળી પ્રકૃતિઓ ઔદયિક બાવે છે એવું જે ગાથામાં વિશેષણ મૂક્યું છે તે માત્ર પ્રકૃતિઓત્વં સ્વરૂપ છે તેને નથી. પરંતુ જ છે. વ્યવસ્થાકર-પૃથક્ કરનાર નથી.

વળી આ વિશેષણ એવો નિર્ણય કરતું નથી કે આ પુદ્ગલવિપાક પ્રકૃતિઓ ઔદયિક ભાવે જ છે, અન્ય ભાવે નથી. કારણ કે આગળ ઉપર તેમાં ક્ષાયિક અને પારિણામિક એ બે ભાવ પણ કહેવાયો. ૨૩

પુદ્ગલવિપાક પ્રકૃતિઓ કહી હવે ભવવિપાક કર્મપ્રકૃતિઓ કહે છે.

આઠ મવવિવાગીણિ ।

આયુંપિ મવવિપાકીણિ ।

અર્થ—આર આયુ ભવવિપાકિ છે.

ટીકાતુ—આરે ગતિના આયુ ભવવિપાકિ છે.

બે કર્મપ્રકૃતિઓ નારકાદિરૂપ પોતપોતાને ચોગ્ય ભવમાં ફળનો અનુભવ કરાવતી હોય તે કર્મપ્રકૃતિઓ ભવવિપાકિ કહેવાય.

કારણ કે બે ભાગ આદિ ગયા પછી ત્રીજા આદિ ભાગે આયુ બધાવા છતાં પણ જ્યાં સુધી પૂર્વભવનો ક્ષય થવા વડે ઉત્તર સ્વચોગ્ય ભવ પ્રાપ્ત થયો હોતો નથી ત્યાં સુધી તે ઉદયમાં આવતું નથી. માટે તે ભવવિપાકિ છે.

હવે ક્ષેત્રવિપાકિ પ્રકૃતિઓ કહે છે.

સ્વેત્તવિવાગણુપુઞ્વી ।

ક્ષેત્રવિપાકિન્ય આનુપૂર્વ્યઃ ।

અર્થ—આર આનુપૂર્વા ક્ષેત્રવિપાકિ છે.

ટીકાતુ—નરકાનુપૂર્વા આદિ આરે આનુપૂર્વ્યો ક્ષેત્રવિપાકિ છે.

એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં જવામાં હેતુભૂત આકાશ માર્ગે રૂપ ક્ષેત્રમાં બે કર્મપ્રકૃતિઓ પોતાના ફળનો અનુભવ કરાવતી હોય તે ક્ષેત્રવિપાકી કહેવાય.

આ આરે પ્રકૃતિઓ પૂર્વ ગતિમાંથી નીકળી અન્ય ગતિમાં જતાં વચમાંજ ઉદયમાં આવે છે, શેષ કાલે બિલકુલ ઉદયમાં આવતી નથી, માટે તે ક્ષેત્રવિપાકિ છે. આદિ ક્ષેત્ર એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં જતા આકાશપ્રદેશની શ્રેણિરૂપ જ લેવાતું છે.

હવે જીવવિપાકિ પ્રકૃતિઓ કહે છે—

જીવવિવાગા ડ સેસાઓ ।

જીવવિપાકિન્યસ્તુ શ્લેષાઃ ॥૨૪॥

અર્થ—શેષ પ્રકૃતિઓ ભવવિપાકિ છે.

ટીકાનું—એકસો વીશ પ્રકૃતિઓ આશ્રયી બાકી રહેલી છોતેર કર્મપ્રકૃતિઓ ભવવિપાકિ છે.

ભવનાં જ્ઞાનાદિ રૂપ સ્વરૂપને ઉપધાતાદિ કરવા રૂપ વિપાક બેઓનો હોય તે ભવવિપાકિ. એટલે કે જે પ્રકૃતિઓ પોતાના કૃણનો અનુભવ ભવના જ્ઞાનાદિ ગુણને ઉપધાતાદિ કરવા સાક્ષાત્ ભવનેજ કરાવતી હોય; પછી શરીર હોય કે ન હોય, તેમજ ભવ કે ક્ષેત્ર ગમે તે હોય, તે ભવવિપાકિ કહેવાય છે.

જેમકે જ્ઞાનાવરણીયાદિ પ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાદિ આત્માના ગુણને દબાવવારૂપ કૃણનો અનુભવ શરીર હોય કે ન હોય તેમજ ભવ કે ક્ષેત્ર ગમે તે હોય સઘળે સ્થળે કરાવે છે. તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—

જ્ઞાનાવરણ પંચક, દર્શનાવરણ નવક, સાત અસાત વેદનીય, સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય સિવાયની શેષ મોહનીયની છત્રીસ, અંતરાય પંચક, નરકગતિ આદિ ચાર ગતિ, એકેન્દ્રિય ભતિ આદિ પાંચ ભતિ, બે વિહાયોગતિ, ત્રસ બાહર પર્થોસ એ ત્રસત્રિક તેનાથી વિપરીત સ્થાવર સૂક્ષ્મ અને અપર્થોસ એ સ્થાવરત્રિક, સુસ્વર, સૌભાગ્ય, આદેય, અનાદેય, યશઃકીર્તિ, અયશઃ-કીર્તિ, વીર્યકરનામ, ઉચ્છવાસનામ, નીચગોત્ર અને ઉચ્ચગોત્ર આ સઘળી પ્રકૃતિઓ પોતાની શક્તિનો અનુભવ સાક્ષાત્ ભવનેજ કરાવે છે તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણ પંચક ભવના જ્ઞાનગુણને હણે છે, એ પ્રમાણે દર્શનાવરણ નવક દર્શનગુણને, મિથ્યાત્વમોહનીય સમ્યક્ત્વને, ચારિત્રમોહનીય ચારિત્રગુણને, દાનાંતરાયાદિ પાંચ પ્રકૃતિઓ દાનાદિ લબ્ધિઓને હણે છે. સાત અસાત વેદનીય સુખ દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે, જેને લઈ આત્મા સુખી કે દુઃખી કહેવાય છે, અને ગતિચતુષ્કાદિ પ્રકૃતિઓ ભવનો ગતિ ભતિ આદિ પર્થોસ ઉત્પન્ન કરે છે એટલે સઘળી ભવવિપાકિ કહેવાય છે.

શંકા-ભવવિપાકાદિ સઘળી પ્રકૃતિઓ પણ પરમાર્થથી વિચારતાં ભવવિપાકિજ છે. કારણ કે ચારે આશુ પોતપોતાને યોગ્ય ભવમાં તે તે ભવધારણ કરવારૂપ વિપાક દેખાડે છે, અને તે તે ભવમાં ધાણ્ય ભવનું જ થાય છે, અન્ય કોઈનું નહિ આનુપૂર્વિકો પણ વિષ્ણુ હગતિરૂપ ક્ષેત્રમાં વિપાક બતાવતી આકાશપ્રદેશની શ્રેણિને અનુસરીને ગમન કરવા રૂપ સ્વભાવ ભવનેજ કરે છે, ઉદયપ્રાપ્ત આતપનામ અને સરધાન નામકમોદિ પુદ્ગલવિપાકિ પ્રકૃતિઓ પણ તે તે પ્રકારની શક્તિ ભવમાંજ ઉત્પન્ન કરે છે કે જે વડે ભવ તેવાજ પ્રકારના પુદ્ગલો અહણ કરે છે, અને અહણ કરાયેલાં પુદ્ગલોની તે તે પ્રકારની રચના કરે છે. માટે સઘળી ભવવિપાકિજ છે, તો પછી અન્ય અન્ય વિપાકી શા માટે કહી ?

ઉત્તર—એ સત્ય છે સઘળી પ્રકૃતિઓ ભવવિપાકિજ છે ભવ વિના વિપાક-કૃણનો અનુભવ હોતોજ નથી અર્થે માત્ર ભવાદિના પ્રાધાન્યની વિચક્ષાએ ભવવિપાકિ આદિ વ્યપદેશ થાય

છે, એટલે કે ભવાદિ દ્વારા તે તે પ્રકૃતિઓના કૃત્તે જીવ અનુભવે છે માટે ભવાદિની સુખતા હોવાથી તે તે પ્રકૃતિઓની તે તે પ્રકારની સંજ્ઞા થાય છે, તેથી અહિં કંઈ દોષ નથી. ૨૪

અહિં પુદ્ગલવિપાકિની પ્રકૃતિઓ ઔદયિકભાવે છે એ કહ્યું છે તે પ્રસંગને અનુસરી શેષ પ્રકૃતિઓમાં પણ સંભવતા ભાવો કહે છે—

મોહસ્તેવ ઉવસમો જ્ઞાઓવસમો ચડણહ ઘાઈણં ।

જ્યપરિણામિયડયા અટ્ટણહવિ હોતિ કમ્માણં ॥૨૫॥

મોહસ્તેવોપશમઃ ક્ષયોપશમશ્ચતુર્ણી ઘાતિનામ્ ।

ક્ષયપારિણામિકોદયા અટાનામપિ ભવન્તિ કર્મણામ્ ॥૨૫॥

અર્થ—ઉપશમ મોહનીયકર્મનોજ થાય છે, ક્ષયોપશમ ચાર ઘાતિકર્મનો થાય છે, અને ક્ષાયિક પારિણામિક અને ઔદાયિકભાવો આઠે કર્મોમાં હોય છે.

ટીકાનુવ-વિપાક અને પ્રદેશ એ બને પ્રકારે ઉદયના રોકાવા રૂપ ઉપશમ આઠ કર્મો-માંથી માત્ર મોહનીયકર્મનોજ થાય છે, બીજા કોઈ પણ કર્મોનો થતો નથી. કારણ કે જેમ મોહનીય કર્મનો સર્વથા ઉપશમ થવાથી ઉપશમભાવતું સમ્યક્ત્વ અને ઉપશમભાવતું યથા-ખ્યાત ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોનો સર્વથા ઉપશમ થવાથી કેવળજ્ઞા-નાદિ શુષ્ણે તથાસ્વભાવે ઉત્પન્ન થતાજ નથી.

અહિં ઉપશમ શબ્દથી સર્વોપશમ વિવક્ષ્યો છે, પરંતુ દેશોપશમ વિવક્ષ્યો નથી. કેમકે દેશોપશમ તો આઠે કર્મોનો થાય છે.

ઉદયાવલિકામાં પ્રવિષ્ટ કર્મો થના ક્ષયવડે અને ઉદયાવલિકામાં અપ્રવિષ્ટ અંશના વિપા-કોદયના રોકાવારૂપ ઉપશમવડે થયેલો જે જીવસ્વભાવ તે ક્ષયોપશમિક ભાવ. તે જ્ઞાનાવર-ણીય દર્શનાવરણીય મોહનીય અને અંતરાય એ ચાર ઘાતિકર્મોમાજ પ્રવર્તે છે, શેષ અઘાતી કર્મોમાં પ્રવર્તતો નથી. અને તે પણ કેવળજ્ઞાનાવરણ, કેવળદર્શનાવરણના રસોદયના રોકા-વાનો અભાવ હોવાથી તે બે પ્રકૃતિ વિના શેષ ચાર ઘાતિકર્મની પ્રકૃતિઓમાંજ પ્રવર્તે છે. ઘાતિકર્મ આત્માના જ્ઞાનાદિ શુષ્ણને રોકે છે એટલે તેનો યથાયોગ્યરીતે સર્વોપશમ કે ક્ષયો-પશમ થવાથી જ્ઞાનાદિ શુષ્ણે પ્રગટ થાય છે. અઘાતિકર્મો કોઈ આત્માના શુષ્ણને રોકતા નથી તેથી તેનો સર્વોપશમ કે ક્ષયોપશમ થતો નથી.

ક્ષાયિક, પારિણામિક અને ઔદયિક એ ત્રણ ભાવો આઠે કર્મોમાં પ્રવર્તે છે. તેમાં ક્ષય એટલે સર્વથા નાશ થવો તે, ક્ષય જોજ ક્ષાયિકભાવ કહેવાય છે. મોહનીયકર્મનો સર્વથા નાશ સૂક્ષ્મ સંપરાય શુષ્ણસ્થાનકના ચરમ સમયે થાય છે, શેષ ત્રણ ઘાતિકર્મો શીષ્ણ કષાય શુષ્ણસ્થાનકના ચરમ સમયે, અને અઘાતિકર્મો અયોગિકેવળિ શુષ્ણસ્થાનકના ચરમ સમયે આત્યંતિક ઉચ્છેદ-સર્વથા નાશ થાય છે.

પરિણમવું-પોતાના મૂળ સ્વરૂપને છોડ્યા સિવાય અન્યસ્વરૂપને પ્રાપ્ત થવું તે પરિણામ,

અને તેજ પારિણામિક ભાવ, તાત્પર્ય એ કે-જીવપ્રદેશો સાથે જોડાઈને પોતાના સ્વરૂપને છોડ્યા વિના પાણી અને દૂધની જેમ મિશ્ર થવું-એકાકાર થવું તે પારિણામિકભાવ. અથવા તે તે પ્રકારના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને અધ્યવસાયની અપેક્ષાએ તે તે પ્રકારે સંક્રમણોને જે પરિણમવું-પરિણામ થવો તે પારિણામિકભાવ કહેવાય છે અને તે આઠે ક્રમોમાં હોય છે. કેમકે આઠે ક્રમો આત્મપ્રદેશ સાથે પાણી અને દૂધની એકાકાર થયેલા છે.

ઉદય તો પ્રતીત જ છે. કારણ કે સઘળા સંસારિ જીવોને આઠે ક્રમોના ઉદય દેખાય છે.

આ રીતે મોહનીય કર્મમાં ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક ઔપશમિક ઔદયિક અને પારિણામિક એ પાંચે ભાવો સંભવે છે, જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય અને અતશયકરમમાં ઔપશમિક ભાવ સિવાયના ચાર ભાવ, અને નામ ગોત્ર વેદનીય અને આયુ એ ચાર કર્મમાં ક્ષાયિક ઔદયિક અને પારિણામિક એ ત્રણ ભાવો જ સંભવે છે. ૨૫

હવે જે ભાવ છતાં જે શુભો ઉત્પન્ન થાય છે તે કહે છે-

સમ્મત્તાઈ ઉવસમે સ્વાઓવસમે ગુણા ચરિત્તાઈ ।

સ્વહૃદ્ય કેવલમાઈ તઠવવણ્ણો ઉ ઉદર્હૃદ્ય ॥૨૬॥

સમ્યક્તાણુપશમે ક્ષયોપશમે ગુણાચારિત્રાદયઃ ।

ક્ષાયિકે કેવલાદયસ્તદ્વ્યવસ્થાસ્ત્વૌદયિકે ॥૨૬॥

અર્થ-ઉપશમ થવાથી સમ્યક્ત્વ આદિ શુભો પ્રગટ થાય છે, ક્ષયોપશમ થવાથી ચારિત્ર આદિ શુભો, અને ક્ષય થવાથી કેવળજ્ઞાનાદિ શુભો પ્રગટ થાય છે. તથા ઉદય થવાથી તે તે ઔદયિકભાવે વ્યવસ્થા થાય છે.

ટીકાનુ-મોહનીયકર્મોના જ્યારે સર્વથા ઉપશમ થાય ત્યારે ઔપશમિક ભાવનું સમ્યક્ત્વ, અને ઔપશમિક ભાવનું પૂર્ણ થથાગમ્યાત ચારિત્ર એ બે શુભ પ્રગટ થાય છે.

ચાર ઘાતિ કર્મોના જ્યારે ક્ષયોપશમ થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાન ક્ષાયિકભાવે હોવાથી તે સિવાયના મતિ ક્ષુત અવધિ અને મનઃપર્થવ એ ચાર જ્ઞાન તથા, મતિઅજ્ઞાન ક્ષુતઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન એ ત્રણ અજ્ઞાન, કેવળદર્શન ક્ષાયિક ભાવે હોવાથી તે વિના અક્ષુ અચક્ષુ અને અવધિ એ ત્રણ દર્શન, જ્ઞાન લાભ લોગ ઉપલોગ અને વીર્ય એ પાંચ લગ્નિક, ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ ચારિત્ર અને સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિકારવિશુદ્ધિ અને સૂક્ષ્મ સંપ્રસાધરૂપ સર્વવિરતિ ચારિત્ર એ અઠાર શુભો પ્રગટ થાય છે.

અહિં શંકા થાય કે-જ્ઞાન એ આત્માનો મૂળશુભ હોવાથી ગાથામાં જ્ઞાનાદિ શુભો છોડીને ‘ગુણા ચરિત્તાઈ’ ચારિત્રાદિ શુભો એમ કેમ કહ્યું? તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે-ચારિત્ર શુભ જ્યારે પ્રગટ થાય છે ત્યારે જ્ઞાન અને દર્શન અવશ્ય હોય જ છે એ જણાવવા ગાથામાં

ક્ષાયિક ભાવ જ્યારે પ્રવર્તે ત્યારે કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, યથાખ્યાત ચારિત્ર, અને દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ, એ નવ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં જ્ઞાનાવરણીયનો સર્વથા ક્ષય થવાથી કેવળજ્ઞાન, દર્શનાવરણીયનો ક્ષય થવાથી કેવળદર્શન, મોહનીય કર્મનો ક્ષય થવાથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને યથાખ્યાત ચારિત્ર, અને અંતરાયકર્મનો ક્ષય થવાથી પૂર્ણ દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ પ્રગટ થાય છે. તેમજ સઘળા કર્મનો ક્ષય થવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

ઔદાયિકભાવ જ્યારે પ્રવર્તે ત્યારે તે તે કર્મના ઉદયને અનુસરીને આત્માનો વ્યવદેશ થાય છે. જેમકે-પ્રમળ જ્ઞાનાવરણીયના ઉદયે અજ્ઞાની, પ્રમળ દર્શનાવરણીયના ઉદયે અધ અધિર-અહેરો ભોભટો એમ કોઇપણ એક અંગની ચેતના રહિત ઇત્યાદિ, વેદનીયના ઉદયે સુખી હઃખી, કોધાદિના ઉદયે કોધી, માની, માયી, લોભી ઇત્યાદિ, નામકર્મના ઉદયે મનુષ્ય દેવ એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ત્રીસિન્દ્રિય પચેન્દ્રિય ત્રસ બાહર પથોસ ઇત્યાદિ, ઉચ્ચ-ગોત્રના ઉદયે આ ક્ષત્રિયનો પુત્ર છે એ શેકનો છોકરો છે એ પ્રકારે પ્રશંસાગર્ભ વ્યવદેશ,

૧ ક્ષાયિક ભાવના નવ ભેદમાથી સિદ્ધતા જીવોને કૃત કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન એ બે ભેદ હોય છે. બાકીના ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયિક ચારિત્ર અને દાનાદિ લબ્ધિઓ એ સાત ભેદ હોતા નથી. દર્શનમોહનીયત્વિક અને અનન્તાનુબંધીચતુષ્કના ક્ષય રૂપ નિમિત્તથી પ્રાપ્ત થયેલી તત્ત્વરૂચિ તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનું કહેવાય છે, અને તે રૂચિ મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થયેલ મતિ-જ્ઞાનના અપાય રૂપ છે. મતિજ્ઞાનના અપાયોપશમ રૂચિ કેવલજ્ઞાની કે સિદ્ધને હોતી નથી, મારે તેમને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ નથી પરન્તુ દર્શનમોહનીય અને અનન્તાનુબંધી ક્ષાપના ક્ષયથી જે આત્મિક ગુણ રૂપ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનું પ્રગટ થાય છે તે કેવળજ્ઞાની કે સિદ્ધને હોય છે. ક્ષાયિક ચારિત્ર સિદ્ધાત્મા-ઓને હોતું નથી, કારણ કે હિંસાદિ સાવજ્યોગનો ત્યાગ કરી અહિંસાદિ નિરવજ્ય યોગનું સેવન કરવું તેને ચારિત્ર કહે છે, અને સિદ્ધના જીવો યોગ રહિત હોવાથી તેને યોગની પ્રવૃત્તિરૂપ ચારિત્ર નથી. પરન્તુ મોહનીયકર્મના ક્ષયથી પ્રગટ થયેલ સ્વરૂપમાં રમણતા રૂપ જે ક્ષાયિકચારિત્ર તે સિદ્ધને વિશે અવશ્ય હોય છે. વળી સિદ્ધોને વિશે પ્રવૃત્તિરૂપ દાનાદિક નથી, પણ લબ્ધિરૂપે તો હોય છે. કારણ કે અંતરાય કર્મના ક્ષયથી આત્મિકગુણરૂપ દાનાદિક લબ્ધિઓ ક્ષાયિક ભાવે પ્રકટ થાય છે, અને તે સિદ્ધોને અવશ્ય હોય છે.

પ્રશ્ન-હે ભગવન! સિદ્ધતા જીવોને અંતરાય કર્મના ક્ષયથી દાનાદિક લબ્ધિઓ પ્રગટ થાય છે, પરન્તુ તેઓની દાનાદિને વિશે પ્રવૃત્તિ હોતી નથી, તો શું દાનાદિક લબ્ધિઓ નિષ્ફળ છે ?

ઉત્તર-આપુ ! તારી શંકા ઉચિત છે. સિદ્ધને વિશે દાનાદિક લબ્ધિઓ હોય છે, પરન્તુ તેઓની વ્યાવ-હારિક દાનાદિકને વિશે પ્રવૃત્તિ નથી પણ તેઓને નૈશ્વર્યિક દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ અને વીર્યલબ્ધિ હોય છે. તેઓમાં પરભાવ-પૌરુષલિક ભાવના ત્યાગ રૂપ દાન, આત્મિક શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિરૂપ લાભ, આત્મિક શુદ્ધ સ્વરૂપના અનુભવવારૂપ ભોગ-ઉપભોગ અને સ્વભાવમાં પ્રવૃત્તિરૂપ વીર્ય હોય છે. ચોતાની વસ્તુને આપવી, ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થવી, ભોગ્ય અને ઉપભોગ્ય વસ્તુના ઉપયોગ કરવો, અને ચોતાની ચક્રિતાને ઉપયોગ કરવો તે ક્ષાયોપશમિક અને વ્યાવહારિક દાનાદિક કહેવાય છે. અને તે સિદ્ધના જીવોને હોતા નથી, પણ ક્ષાયિક અને નૈશ્વર્યિક દાનાદિ સિદ્ધાત્મામાં હોય છે, મારે દાનાદિ લબ્ધિઓ નિષ્ફળ નથી. જીવો પડિત ભગવાનદાસલાહજીને લખેલ નવતત્ત્વવિવરણ પાત્ર ૧૫૬.

અને નીચગોત્રના ઉદયે આ વેશ્યાપુત્ર છે આ ચાંડાલ છે ઇત્યાદિરૂપે નિંદાગર્ભ વ્યવહેશ, અને અંતરાયના ઉદયે અઢાતા અલાભિ અભોગિ ઇત્યાદિ અનેકરૂપે આત્માનો વ્યવહેશ થાય છે. એટલે કે જેવા જેવા પ્રકારના કર્મનો ઉદય હોય તેને અનુસરી આત્માનો વ્યવહેશ થાય છે.

હવે પારિણામિક ભાવના સંબંધમાં વિશેષ પ્રતિપાદન કરવા માટે કહે છે—

નાણંતરાયદંસણવેયણિયાણં તુ મંગયા દોન્નિ ।

સાહસપજ્જવસાણોવિ હોહ્ સેસાણ પરિણામો ॥૨૭॥

જ્ઞાનાન્તરાયદર્શનવેદનીયાનાં તુ મજ્જકૌ દ્વૌ ।

સાદિસપર્યવસાનોઽપિ ભવતિ શ્લેષાણાં પારિણામિકઃ ॥૨૭॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય અંતરાય દર્શનાવરણીય અને વેદનીય કર્મમાં બે ભાગા હોય છે, અને શેષ કર્મમાં સાદિ સપર્યવસાન ભંગ પણ હોય છે.

ટીકાનું—જ્ઞાનાવરણીય અંતરાય દર્શનાવરણીય અને વેદનીય કર્મમાં પ્રવાહની અપેક્ષાએ સામાન્યરૂપે પારિણામિક ભાવનો વિચાર કરતાં બે ભાગા ઘટે છે. તે આ પ્રમાણે—અનાદિ અનંત, અને અનાદિસાંત, તેમાં ભવ્ય આશ્રયી અનાદિ સાંત, તે આ પ્રમાણે—ભવ અને કર્મનો પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ કાળથી સંબંધ છે માટે આદિનો અભાવ હોવાથી અનાદિ, અને સુક્તિગમન સમયે કર્મના સંબંધનો નાશ થતો હોવાથી સાંત, આ રીતે ભવ્યને અનાદિ સાંત ભાગેા ઘટે છે. અભવ્ય આશ્રયી અનાદિ અનંત. તેમાં અનાદિ સંબંધે ભવ્ય આશ્રયી જેમ વિચાર કર્યો છે તેમ અર્હિ પણ સમજી લેવું. અને કોઈ કાળે કર્મના સંબંધનો નાશ થવાનો નહિ હોવાથી અનંત એ પ્રમાણે અભવ્ય આશ્રયી અનાદિ અનંત ભાગેા ઘટે છે. ઉપરોક્ત ચાર કર્મમાં સાદિ સાંત ભંગ ઘટતો નથી, કારણ કે એ ચાર કર્મમાંહિના કોઈ પણ કર્મની કે તેની ઉત્તર પ્રકૃતિની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી સત્તા થતી નથી.

શેષ મોહનીય આયુ નામ અને ગોત્રનો પારિણામ સાદિ સાંત પણ હોય છે. ‘અપિ’ શબ્દથી અનાદિ અનંત અને અનાદિ સાંત એ બે ભંગ પણ ઘટે છે. ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં પ્રહસ્ય કરેલ ‘તુ’ શબ્દ ભિન્ન ક્રમવાળો હોવાથી ઉત્તરાર્ધમાં ‘સેસાણ’ એ પદની પછી તેની યોજના કરવી. તે તુ શબ્દ વિશેષ અર્થનો સૂચક હોવાથી આ પ્રમાણે વિશેષ અર્થ જણાવે છે—મોહનીય આયુ નામ અને ગોત્રકર્મની કેટલીક ઉત્તર પ્રકૃતિઓ આશ્રયીનેજ સાદિસાંતરૂપ ત્રીજો ભંગ ઘટે છે. અને કેટલીક ઉત્તર પ્રકૃતિઓ આશ્રયી તો પૂર્વોક્ત અનાદિઅનંત અને અનાદિસાંત એ બે ભંગજ ઘટે છે. તેમાં પ્રકૃતિઓની સત્તા જ ન હોય અને સત્તામાં પ્રાપ્ત થાય, અગર જે પ્રકૃતિઓ સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેઓની સત્તા થાય તેમાંજ સાદિ સાંતરૂપ ત્રીજો ભંગ ઘટે છે. તે સિવાયની અન્ય પ્રકૃતિઓમાં અનાદિઅનંત

અને અનાદિસાંત એ બે ભાગ થઈ છે, અને તે બે ભાગ પૂર્વે અભવ્ય અને ભવ્ય આશ્રયી કહ્યા તે પ્રમાણે સમજવા.

હવે કંઈ પ્રકૃતિઓ આશ્રયી સાદિસાંત ભાગ થઈ છે તે કહે છે—ઉપશમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ જ્યારે થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીયની સત્તાનો સંભવ છે. એ રીતે 'પચ્ચિન્દ્રયપણુ' જ્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે વૈકિયપટ્ટકની, સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તીર્થંકર નામકર્મની, અને સંયમ જ્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે આહારકલિકની સત્તાનો સંભવ છે, માટે તે પ્રકૃતિઓમાં સાદિસાંત એ ભાગ થઈ છે. તથા અનંતાતુલ્યધિ, મતુલ્યદિક, ઉચ્ચગોત્ર આદિ ઉદ્ભવનયોગ્ય પ્રકૃતિઓની ઉદ્ભવના થયા પછી ફરી પણ બંધનો સંભવ હોવાથી તે પ્રકૃતિઓ સત્તામાં આવે છે, માટે તેમાં સાદિસાંત ભાગ થઈ છે. આયુ કર્મની પ્રકૃતિઓમાં તે તે પ્રકૃતિઓ અનુક્રમે સત્તામાં સત્તામાં પ્રાપ્ત થતી હોવાથી સાદિસાંત ભાગ સ્પષ્ટજ છે. આ પ્રમાણે ઉપર કહી તેટલી પ્રકૃતિઓમાંજ સાદિસાંત ભાગ થઈ છે.

અપ્રત્યાખ્યાન ક્રોધાદિ, ઔદારિકશરીરાદિ, અને નીચગોત્ર રૂપ પ્રકૃતિઓ કે જેની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી સત્તામાં આવતી નથી તે પ્રકૃતિઓ આશ્રયી ભવ્યોને અનાદિસાંત અને અભવ્યને અનાદિઅનંત એ બેજ ભાગ થઈ છે. ઉત્તરપ્રકૃતિઓ આશ્રયી તો આ પ્રમાણે સમજવું. અને જ્યારે મૂળ કર્મ આશ્રયી દરેકનો વિચાર કરીએ ત્યારે તો અનાદિ અનંત અને અનાદિસાંત એ બેજ ભાગજ થઈ છે, કારણ કે મૂળકર્મની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેઓ સત્તામાં આવતાજ નથી. ૨૭

પ્રશ્ન—કર્મોનો ક્ષયોપશમ તેઓનો ઉદય હોય ત્યારે થાય છે? કે ઉદય ન હોય ત્યારે? ઉદય હોય ત્યારે છે એમ કહેતા હો તો એ યુક્ત નથી, કેમકે વિરોધ આવે છે. તે આ પ્રમાણે—ક્ષાયોપશમિકભાવ ઉદયાવલ્લિકામાં પ્રવિષ્ટ અંશનો ક્ષય થવાથી અને ઉદય અપ્રાપ્ત અંશનો વિષાદોદયના રોકાવારૂપ ઉપશમ થવાથી ઉત્પન્ન થાય છે, અન્યથા થતો નથી. જો ઉદય હોય તો ક્ષયોપશમ કેમ હોઈ શકે? અને જો ક્ષયોપશમ હોય તો ઉદય કેમ હોઈ શકે? હવે અનુદય એટલી કર્મનો ઉદય ન હોય ત્યારે ક્ષયોપશમ થાય છે, એમ કહેતા હો તો તે પણ અયુક્ત છે. કારણ કે ઉદયનો અભાવ હોવાથીજ જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રાપ્ત થવા રૂપ ધટ્ટ રૂળ સિદ્ધ થાય છે. કેમકે ઉદયપ્રાપ્ત કર્યો જ આત્માના ગુણોને દબાવે છે, પણ જેનો ઉદય નથી એ કંઈ ગુણના રોધક થતા નથી. તો પછી ક્ષયોપશમ થવાથી વિશેષ શું? મતિ-જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મનો ઉદય નહિ હોવાથી જ મતિજ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રાપ્ત થશે તો પછી ક્ષાયોપશમિક ભાવની કલ્પના શા માટે કરવી? ક્ષાયોપશમિક ભાવની કલ્પના નકામી છે.

ઉત્તર—ઉદય હોય ત્યારે ક્ષાયોપશમિક ભાવ થાય છે, તેમાં કંઈજ વિરોધ નથી. જે માટે કહ્યું છે—‘ઉદય છતાં અનેક ભેદ ક્ષયોપશમ થાય છે. તેમાં કંઈ વિરોધ નથી. જો ઉદય છતાં ક્ષાયોપશમિક ભાવ પ્રવર્તે તો ત્રણ કર્મમાંજ પ્રવર્તે છે, અને મોહનીયકર્મમાં પ્રદેશોદય છતાંજ ક્ષાયોપશમિકભાવ પ્રવર્તે છે.’ અહિં જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોનો જ્યાં સુધી ક્ષય ન થાય ત્યાં સુધી તેઓ દ્રુવોદય છે. તેથી તેઓનો ઉદય છતાંજ ક્ષયોપશમ થઈ છે, પરંતુ

અનુદયે નહિ. કારણ કે ઉદય ન હોય ત્યારે તે જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોનોજ સંભવ નથી. માટે ઉદય છતાંજ ક્ષાયોપશમિકભાવ હોય તેમાં કંઈ વિરોધ નથી.

વળી 'જે ઉદય હોય તે ક્ષાયોપશમ કેમ હોઈ શકે ?' એ પ્રકારે જે વિરોધ ઉપસ્થિત થયો તે પણ અયોગ્ય છે. કારણ કે દેશવાતિ સ્પર્દકોના ઉદય છતાં પણ કેટલાક દેશવાતિ સ્પર્દકની અપેક્ષાએ ક્ષાયોપશમ થવામાં કોઈ પણ પ્રકારે વિરોધ નથી. તે ક્ષાયોપશમ તેવા તેવા પ્રકારના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર અને કાળાદિ સામગ્રીના વશથી વિચિત્રતાનો સંભવ હોવાથી અનેક પ્રકારે છે. તથા ઉદય છતાંજ જે ક્ષાયોપશમિકભાવ થાય તે સઘળાં કર્મોના થતો નથી પરંતુ જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય અને અંતરાય એ ત્રણ કર્મોનોજ થાય છે.

જે એમ છે તે મોહનીયકર્મોના ક્ષયોપશમ શી રીતે થાય છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે-મોહનીયકર્મોના ક્ષયોપશમ પ્રદેશોદય હોય ત્યારેજ થાય છે, રસોદય હોય ત્યારે નહિ. કારણ કે અનંતાનુબંધિઆદિ કર્મપ્રકૃતિઓ સર્વવાતિ છે. સર્વવાતિ પ્રકૃતિઓના સઘળાં રસસ્પર્દકો સર્વવાતિજ હોય છે, દેશવાતિ હોતા નથી. સર્વવાતિ રસસ્પર્દકો સ્વધાત્ય શુષ્કને સંપૂર્ણપણે હણે છે દેશથી નહિ તેથી તેઓનો વિપાકોદય છતાં ક્ષયોપશમનો સંભવ નથી, પરંતુ પ્રદેશોદય છતાં ક્ષયોપશમનો સંભવ છે.

વળી અહિં એમ શંકા થાય કે-પ્રદેશોદય છતાં પણ ક્ષયોપશમભાવનો સંભવ કેમ હોઈ શકે ? કારણ કે સર્વવાતિસ્પર્દકોના દલિકો સર્વપ્રકારે સ્વધાત્યશુષ્કને ઘાત કરવાના સ્વભાવવાળાં હોય છે. તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે-વસ્તુ સ્વરૂપના જ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી ઉપરોક્ત શંકા અયોગ્ય છે. કેમકે તે સર્વવાતિસ્પર્દકોના દલિકોને તથાપ્રકારના શુદ્ધ અર્થ વસાયતા બળથી કંઈક અલ્પ શક્તિવાળા કરીને તે સ્પર્દકો વિરલ વિરલપણે અનુભવતા દેશવાતિ રસસ્પર્દકોમાં સ્તિબુદ્ધકમ્પવડે સંક્રમતા હોવાથી જેટલી તેઓમાં ક્ષણ આપવાની શક્તિ છે તે પ્રકટ કરવા સમર્થ થતા નથી, રસોદય હોય અને જેટલું ક્ષણ આપી શકે તેટલું ક્ષણ આપવા સમર્થ થતા નથી. તેથી તે સ્પર્દકો ક્ષયોપશમને હણનાર થતા નથી. માટે મોહનીયકર્મોના પ્રદેશોદય છતાં ક્ષયોપશમભાવ વિરોધી નથી.

'અણેગમેદોત્તિ' એ પદના અંતે મૂકેલ ઇતિ શબ્દ અધિક અર્થનો સૂચક હોવાથી આ પ્રમાણે વિશેષ સમજવું-આદિતા બાર કષાય અને મિથ્યાત્વમોહનીય રહિત શેષ મોહનીય પ્રકૃતિઓનો પ્રદેશોદય હોય અથવા વિપાકોદય હોય છતાં ક્ષયોપશમ થાય છે એમાં કંઈ વિરોધ નથી. કારણ કે સંજ્ઞલન આદિ મોહનીયની પ્રકૃતિઓ દેશવાતિ છે. તેમાં પણ આ વિશેષ છે-સર્વવાતિ પ્રકૃતિઓ સિવાયની શેષમોહનીયકર્મની પ્રકૃતિઓ અધ્રુવોદયિ છે. તેથી વિપાકોદયના અભાવમાં ક્ષયોપશમિક ભાવ હોવા છતાં અને પ્રદેશોદયનો સંભવ છતાં પણ તે પ્રકૃતિઓ અલ્પ પણ દેશવાતિ થતી નથી. જ્યારે વિપાકોદય હોય ત્યારે ક્ષાયોપશમિક ભાવ છતાં કંઈક મલિનતા કરતી હોવાથી દેશવાતિ થાય છે. એટલે શુષ્કના દેશને હણનારી થાય છે.

તાત્પર્ય એ કે દેશવાતિની પ્રકૃતિઓનો ઉદય છતાં ક્ષયોપશમ થઈ શકે છે, અને સર્વ-

ધાતિની પ્રકૃતિઓનો ઉદય છતાં ક્ષયોપશમ થઈ શકતો નથી પરંતુ પ્રદેશોદય છતાં ક્ષયોપશમ થઈ શકે છે. તેમાં કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળદર્શનાવરણીયનો તો ક્ષયોપશમ થતો જ નથી, કારણ કે તે ક્ષાયિકભાવની છે.

તથા દેશધાતિની પ્રકૃતિઓનો રસોદય હોય ત્યારેજ તે ગુણને દબાવનારી થાય છે, પ્રદેશોદય હોય ત્યારે નહિ અને સર્વધાતિની પ્રકૃતિઓનો પ્રદેશોદય પણ કંઈક અંશે વિધાત કરનાર થાય છે. ૨૭

અહિં પ્રકૃતિઓમાં ઔઙ્યિકભાવ બે પ્રકારે થાય છે. તે આ પ્રમાણે-શુદ્ધ, અને ક્ષાયોપશમિકભાવયુક્ત ઓના સ્વરૂપને સ્પષ્ટ કરવા માટે પહેલાં સ્પષ્ટકની સ્પષ્ટતા કરે છે—

चउतिट्टाणरसाइं सव्वघाईणि होंति फट्ठाइं ।
दुट्ठाणियाणि मीसाणि देसघाईणि सेसाणि ॥२८॥

चतुस्त्रिस्थानरसानि सर्वधातीनि भवन्ति स्पर्द्धकानि ।

द्विस्थानकानि मिश्राणि देशधातीति शेषाणि ॥२८॥

અર્થ—આર સ્થાનક અને ત્રણ સ્થાનક રસવાળા સઘળા સ્પર્ધકો સર્વધાતિ છે, બે સ્થાનક રસવાળાં મિશ્ર છે, અને શેષસ્પર્ધકો દેશધાતિ છે.

ટીકાનુ—રસસ્પર્ધકં સ્વરૂપ કર્મપ્રકૃતિ સંગ્રહમાં બંધન કરણના અધિકારમાં અનુ-

૧ ક્ષયોપશમનો અર્થ ઉદયપ્રાપ્ત કર્મપુદ્ગલોનો ક્ષય કરવો અને ઉદય અપ્રાપ્ત પુદ્ગલોને ઉપશમના. અહિં ઉપશમના બે અર્થ થઈ શકે ૧ ઉપશમ એટલે ઉદય પ્રાપ્ત કર્મપુદ્ગલોનો ક્ષય કરવો અને સત્તાગત દલિલોને અધ્યવસાયને અનુસરી હીન શક્તિવાળા કરવા. ૨ ઉદય પ્રાપ્ત કર્મપુદ્ગલોનો ક્ષય કરવો અને સત્તાગત દલિલોને અધ્યવસાયનુસાર હીનશક્તિવાળા કરી સ્વરૂપે ફળ ન આપે એવી સ્થિતિમાં થકના. પહેલો અર્થ જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય અને અંતરાય એ ત્રણ કર્મમાં લાગુ થાય છે. તેઓના ઉદયપ્રાપ્ત દલિલોને ક્ષય કરે છે અને સત્તાગત દલિલોને પરિણામાનુસાર હીનશક્તિવાળા કરી તેનો સ્વરૂપે અનુભવ કરે છે સ્વરૂપે અનુભવ કરવા છતાં પણ તે ગુણના વિધાતક થતા નથી, કારણ કે તેમાથી શક્તિ ઓછી કરેલી છે. તેથી હવે તે પુદ્ગલોમા નેટલા પ્રમાણમાં સક્તિ છે તે પ્રમાણમા ગુણને દબાવે છે. અને નેટલા પ્રમાણમા શક્તિ ઓછી કરી તેટલા પ્રમાણમાં ગુણ પ્રકટ થાય છે. મોહનીયકર્મમા બીજો અર્થ લાગુ પડે છે, તેના ઉદયપ્રાપ્ત દલિલોનો ક્ષય કરી સત્તાગત દલિલોમાથી પરિણામાનુસાર હીનશક્તિવાળા કરી એવી સ્થિતિમાં મૂકે છે કે તેનો સ્વરૂપે ઉદય ન થાય, જેમ કે સિંધાવ અને અનંતામધિ આદિ આર ક્ષાયોના ઉદયપ્રાપ્ત દલિલોનો ક્ષય કરી સત્તાગત દલિલોને હીનશક્તિવાળા કરી એવી સ્થિતિમાં મૂકે છે કે તેનો સ્વરૂપે ઉદય ન થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વાદિ ગુણો પ્રગટ થાય છે. બીજા સુધી આ પ્રકૃતિઓનો રસોદય હોય ત્યાં સુધી સ્વાનાયં ગુણને પ્રગટ થવા દેના નથી કેમકે તે સઘળા પ્રકૃતિઓ સર્વધાતિની છે. મોહનીયકર્મની દેશધાતિની પ્રકૃતિઓમાં પહેલો અર્થ જ લાગુ થાય છે.

ભાગખંધનું સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસંગે કહેશે. તે સ્વરૂપે કો તીવ્રમંદાદિ રસના હોદે ચાર પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે—એકસ્થાનક, દ્વિસ્થાનક ત્રિસ્થાનક અને ચતુસ્થાનક.

રસમાં એકસ્થાનકપણું, બેસ્થાનકપણું એ શું છે? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે—શુભ પ્રકૃતિઓનો ખીર અને ખાંડના રસની ઉપમાવાળો મિષ્ટ રસ છે, અને અશુભપ્રકૃતિઓનો લીંબડો અને ઠંડવા પટોળના રસની ઉપમાવાળો કંડવો રસ છે. આગળ ઉપર આજ ક્રીકત કહેશે કે—‘કંડવા તુરીયા અને લીંબડાની ઉપમાવાળો અશુભપ્રકૃતિઓનો તથા ખીર અને ખાંડની ઉપમાવાળો શુભ પ્રકૃતિઓનો રસ છે

ખીર આદિનો સ્વાભાવિક-જેવો હોય તેવો ને તેવોજ રસ તે એકસ્થાનક-મંદ કહેવાય છે. બે ભાગને ઉકાળતાં એક ભાગ બાકી રહે તે બેસ્થાનક-તીવ્રરસ કહેવાય છે. ત્રણ ભાગને ઉકાળતાં એક ભાગ બાકી રહે તેને ત્રણસ્થાનક-તીવ્રતર રસ કહેવાય છે. અને ચાર ભાગને ઉકાળતા એક ભાગ બાકી રહે તેને ચારસ્થાનક-તીવ્રરસ કહેવાય છે

એકસ્થાનક રસના પણુ બિંદુ, ચણુ, પસલી, અંજલિ, કરક, ઘડો, અને દ્રોણાદિ પ્રમાણ પાણિ નાખવાથી મંદ અતિમંદ આદિ અનેક હોદો થાય છે. એ પ્રમાણે બેસ્થાનક આદિના પણુ અનેક હોદો થાય છે. આ દ્રષ્ટાંતે કર્મમાં પણુ ચતુસ્થાનકાદિ રસ અને તે દરેકના અનંતહોદો સમજી લેવા

તથા એકસ્થાનક રસથી બે સ્થાનક રસ અનંતગુણુ છે, તેનાથી ત્રણ સ્થાનક રસ અનંતગુણુ છે, અને તેનાથી ચારસ્થાનક રસ અનંતગુણુ^૧ તીવ્ર છે. આગળ ઉપર કહેશે કે—‘એકસ્થાનક રસથી દ્વિસ્થાનકાદિ રસ અતુલ્યે અનંત અનંત ગુણુ તીવ્ર છે.’

તેમાં સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓના ચતુસ્થાનક રસ સ્વરૂપે કો ત્રિસ્થાનક રસસ્વરૂપે કો અને બે સ્થાનક રસ સ્વરૂપે કો સર્વઘાતિજ છે, અને દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓનાં મિશ્ર છે. એટલે કે કેટલાક સર્વઘાતિ છે, કેટલાક દેશઘાતિ છે. અને એકસ્થાનક રસસ્વરૂપે કો સઘળા દેશઘાતિ જ છે. એકસ્થાનક રસસ્વરૂપે કો દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓનાંજ સંભવે છે, સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓના સંભવતાં નથી. ૨૮

૧ અતિમંદ રસથી આરંભી ક્રમશઃ ચડતા ચડતા રસના અનંત હોદો થાય છે. તેને યાત્રી મહારાજો ચાર હોદમાં વહેંચી નાખ્યા છે. અતિમંદથી અમુક હદ સુધીના અનંતહોદો એક સ્થાનકમાં, ત્યાર પછીના ક્રમશઃ ચડતા ચડતા અનંતહોદો બે સ્થાનકમાં, ત્યાર પછીના અનંતહોદો ત્રિસ્થાનકમાં, અને ત્યાર પછીના અનંતહોદો ચતુસ્થાનકમાં સમાખ્યા છે. એટલે રસના એકસ્થાનકાદિ ચાર હોદો કળા છે. પાંચ સ્થાનકાદિ ભેદ ન કરતા ચારમાજ સમાવેશ કર્યો તેનું કારણ કયાય ચાર છે એ છે. રસખંધમાં કારણ કયાય છે, કયાય ચાર છે એટલે રસના અનંતહોદોનો ચારમાં સમાવેશ કર્યો છે.

૨ કર્મવર્ગશ્રીઓમા કષાયોદયજન્ય અધ્યવસાયરૂઝે ઉત્પન્ન થયેલી યાત્રાદિ ગુણોને આવરવાની અને સુખદુઃખાદિ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિને રસ કહે છે. ઝોઝાસા ઝોઝા કષાયોદયથી આરંભી વધારેમાં વધારે કષાયોદયથી ઉત્પન્ન થયેલ રસને ચાર ભાગમાં વહેંચી નાખ્યો છે. ૧ મંદ ૨ તીવ્ર ૩ તીવ્રતર ૪ તીવ્રતમ તેનેજ એક સ્થાનકાદિ સંગ્રા આપી છે. તે દરેકના મંદ તીવ્ર આદિ અનંતહોદ થાય છે.

આ પ્રમાણે સ્પર્ધકોનો વિચાર કર્યો હવે જેવી રીતે ઔદયિકભાવ શુદ્ધ હોય છે, અને જે રીતે ક્ષયોપશમભાવ શુદ્ધ હોય છે, તે દેખાડે છે—

નિહયસુ સન્વધાશ્રસેસુ ફક્તેસુ દેસઘાઈંગં ।

જીવસ્સ ગુણા જાયંતિ ઓહિમળચક્ષુમાઈયા ॥૨૧॥

નિહતેષુ સર્વઘાતિસેષુ સ્પર્ધકેષુ દેશઘાતિનામ્ ।

જીવસ્ય ગુણા જાયન્તે અઘધિમનશ્ચક્ષુરાદયઃ ॥૨૧॥

અર્થ—દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓનાં સર્વઘાતિ રસસ્પર્ધકો નિહત થાય ત્યારે જીવને અવધિ અને મનાપર્યવ જ્ઞાનાદિ શુભો ઉત્પન્ન થાય છે.

ટીકાતુ—અવધિજ્ઞાનાવરણાદિ દેશઘાતિ કર્મપ્રકૃતિઓના સર્વઘાતિ રસસ્પર્ધકો તથા પ્રકારના વિશુદ્ધ અધ્યવસાયના બળ વડે નિહત—દેશઘાતિરૂપે પરિણામ પામે ત્યારે અને અતિસ્નિગ્ધ રસવાળાં દેશઘાતિ રસસ્પર્ધકો પણ અદ્યવસવાળાં કરાય ત્યારે તેમાંના ઉદ્યા-લિકામાં પ્રવિષ્ટ કેટલાક રસસ્પર્ધકોના ક્ષય થયે છતે અને શેષસ્પર્ધકોના વિપાકોદયના રોકા-વારૂપ ઉપશમ થયે છતે જીવને અવધિજ્ઞાન મનાપર્યવજ્ઞાન અને ચક્ષુદર્શનાદિ ક્ષયોપશમ-ભાવના શુભો ઉત્પન્ન થાય છે

તાત્પર્ય એ કે—અવધિજ્ઞાનાવરણાદિ દેશઘાતિ કર્મપ્રકૃતિઓનાં સર્વઘાતિ રસસ્પર્ધકોના ન્યારે રસોદય હોય ત્યારે તેો કેવળ ઔદયિકભાવજ હોય છે, ક્ષયોપશમભાવ હોતો નથી. કારણ કે સર્વઘાતિ સ્પર્ધકો સ્વાભાવે શુભને સર્વથા દબાવે છે. પરંતુ ન્યારે દેશઘાતિ રસસ્પર્ધકોના ઉદય હોય ત્યારે તે દેશઘાતિ સ્પર્ધકોના ઉદય હોવાથી ઔદયિકભાવ, અને કેટલાક દેશઘાતિ રસસ્પર્ધક સંબંધી ઉદ્યાલિકામાં પ્રવિષ્ટ અશનો ક્ષય થયે છતે અને અનુ-દિત અશનો ઉપશમ થયે છતે ક્ષાયોપશમિક એમ બે ભાવ હોવાથી ક્ષાયોપશમિકાનુ-વિદ્-ક્ષાયોપશમિકભાવ શુદ્ધ ઔદયિકભાવ હોય છે.

મતિજ્ઞાનાવરણ શ્રુતજ્ઞાનાવરણ અચક્ષુદર્શનાવરણ અને અંતરાય એટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો તો હંમેશાં દેશઘાતિ રસસ્પર્ધકોના ઉદય હોય છે. સર્વઘાતિ રસસ્પર્ધકોના ઉદય હોતો નથી તેથી તે કર્મપ્રકૃતિઓના હંમેશાં ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક એમ મિશ્રભાવ હોય છે, કેવળ ઔદયિકભાવ હોતો નથી. ૨૯

૧ દેશઘાતિની સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓ બાધાતી વખતે સર્વઘાતિ રસેજ બંધાય છે અને ઉદયમાં મતિ-શ્રુત જ્ઞાનાવરણ અચક્ષુદર્શનાવરણ અને અંતરાય એટલી પ્રકૃતિઓના હંમેશાં દેશઘાતિરસજ હોય છે, ૨ અને શેષ પ્રકૃતિઓના સર્વઘાતિ રસ પણ ઉદયમાં હોય છે, દેશઘાતિ પણ હોય છે. ન્યારે ન્યારે સર્વ-ઘાતિ રસ ઉદયમાં હોય ત્યારે ત્યારે તે રસ સ્વાભાવે શુભને સર્વથા દબાવતો હોવાથી અચક્ષુદર્શન, ૨ અવધિજ્ઞાનાદિ શુભો પ્રવૃદ્ધા હોતા નથી, દેશઘાતિ રસસ્પર્ધકોના ઉદય હોય ત્યારેજ શુભો ઉદ્યાલ થાય છે. તેથી ન્યારે સર્વઘાતિ રસસ્પર્ધકોના ઉદય હોય ત્યારે કેવળ ઔદયિકભાવજ પ્રવર્તે છે. તથા સર્વ-

અહિં પહેલાં રસના ચતુઃસ્થાનકાદિ લેદો કહ્યા. હવે તે પ્રસંગને અનુસરી જે પ્રકૃતિ-
ઓના બંધ આશ્રયી જેટલા પ્રકારના રસરૂપદંકો સંભવે છે, તે કહે છે—

આવરણમસર્વઘ્નં પુંસંજલણંતરાયપયદીઓ ।

ચતુષ્ઠાણપરિણયાઓ દુતિચટ્ટાણાઓ સેસાઓ ॥૩૦॥

આવરણમસર્વઘ્નં પુંસંજલણાન્તરાયપ્રકૃતયઃ ।

ચતુઃસ્થાનપરિણતા દ્વિત્રિચતુઃસ્થાનાઃ શ્રેષ્ઠાઃ ॥૩૦॥

અર્થ—સર્વઘાતિ સિવાયની જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણની પ્રકૃતિઓ, પુરુષવેદ, સંન્ય-
સન કથાય, અને અંતરાય એટલી કમ પ્રકૃતિઓ ચતુઃસ્થાન પરિણત છે. અને શેષ સઘળી
કમ પ્રકૃતિઓ બે ત્રણ અને ચાર એમ ત્રણ સ્થાન પરિણત છે.

ટીકાનું—સર્વઘાત પ્રકારે જ્ઞાન અને દર્શનને કબાવનાર કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળ-
દર્શનાવરણીયને છે. શેષ મતિ શ્રુતિ અવધિ અને મનઃપથવિજ્ઞાનાવરણ એ ચાર જ્ઞાનાવરણ
અહુ અચહુ અને અવધિદર્શનાવરણ એ ત્રણ દર્શનાવરણ, પુરુષવેદ, સંન્યસન કોધાદિ ચાર,
અને દ્વાનાંતરાયાદિ પાંચ અંતરાય એ સત્તર પ્રકૃતિઓ ચતુઃસ્થાન પરિણત છે. એટલે કે
તેઓના રસબંધ આશ્રયી એકસ્થાનક દ્વિસ્થાનક ત્રિસ્થાનક અને ચતુઃસ્થાનક એમ ચારે પ્રકારે
હોય છે.

તેમાં જ્યાં સુધી જીવો શ્રેણિ પર આડે થયા હોતા નથી. ત્યાં સુધી આ સત્તર પ્રકૃ-
તિઓના અધ્યવસાયને અનુસરી બેસ્થાનક ત્રણસ્થાનક અથવા ચારસ્થાનક રસ બંધાય છે.
અને શ્રેયથાડે આત્માઓ અનિવૃત્તિબાદર સંપરાય શુશ્વસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી
અત્યન્ત વિશુદ્ધ અધ્યવસાયના ચોગે એકસ્થાનક રસ બાંધે છે. તેથી તે સત્તર પ્રકૃતિઓ
બંધ આશ્રયી ચતુઃસ્થાન રસ પરિણત સંભવે છે.

સત્તર સિવાયની શેષ શુભ અથવા અશુભ દરેક પ્રકૃતિઓ બંધ આશ્રયી બે ત્રણ અથવા
ચારસ્થાનક રસવાળી છે. કોઈપણ કાળે એકસ્થાનક રસવાળી હોતી નથી. એટલે કે સત્તર
સિવાયની સઘળી પ્રકૃતિઓના અધ્યવસાયને અનુસરી બેસ્થાનક ત્રણસ્થાનક અથવા ચાર-
સ્થાનક રસ બંધાય છે, કોઈપણ કાળે એકસ્થાનક રસ બંધાતો નથી

એકસ્થાનક રસ કેમ બંધાતો નથી ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—અહિં પ્રકૃતિઓ
એ પ્રકારની છે. ૧ શુભ, ૨ અશુભ. તેમાં અશુભપ્રકૃતિઓના એકસ્થાનક રસબંધને સંભવ
અનિવૃત્તિબાદર સંપરાય શુશ્વસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી છે, તે પહેલાં નહિ. કારણ

ઘાતિ રસરૂપદંકને અધ્યવસાયવડે દેશઘાતિ રૂપે કરી અને તેને પણ હીન શક્તિવાળા કરે અને તેનો
અનુભવ કરે ત્યારે ઔદયિક અને ક્ષયોપશમ એ બંને ભાવો પ્રવર્તે છે મારે ઉદ્યાનુવિદ ક્ષયોપશમ-
ભાવ પ્રવર્તે છે એમ કહેવાય છે.

અંધ અનુક્રમે પત્થર, ભૂમિ, રેતિ અને જળમાં કરેલી રેખા સમાન કષાયો વડે બંધાય છે. એટલે કે-પત્થરમાં કરેલી રેખા સરખા અનંતાનુબંધિ કષાયના ઉદય વડે સઘળી અશુભ પ્રકૃતિઓનો ચોઠાણીયો રસબંધ થાય છે. સૂર્યના તાપ વડે સુકાયેલા તળાવમાં પડેલી રેખા સરખા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયવડે ત્રણઠાણીયો રસબંધ થાય છે રેતિના સમૂહમાં પડેલી રેખા સરખા પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયવડે બેઠાણીયો રસબંધ થાય છે. અને પાણીમાં કરેલી રેખા સરખા સંબલન કષાયવડે એક સ્થાનક રસબંધ થાય છે

ચોથા પદમાંનો તુ શબ્દ અધિક અર્થનો સૂચક હોવાથી પૂર્વોક્ત સત્તર પ્રકૃતિઓનોજ એકસ્થાનક રસબંધ થાય છે, સઘળી અશુભ પ્રકૃતિઓનો થતો નથી, એટલું વિશેષ સમજવું.

તથા શેષ શુભ પ્રકૃતિઓનો રસબંધ વિપરીત બાણવો. તે આ પ્રમાણે-પત્થરમાં કરેલી રેખા સમાન કષાયના ઉદય વડે પુન્ય પ્રકૃતિઓનો બેઠાણીયો રસબંધ, સૂર્યના તાપથી સૂકાયેલ તળાવમાં પડેલી રેખા સરખા કષાયવડે ત્રણ ઠાણીયો અને રેતીમાં કરેલી સરખા તથા પાણીમાં કરેલી રેખા સરખા કષાયો વડે ચોઠાણીયો રસબંધ થાય છે. એટલું વિશેષ છે કે સંબલન કષાયો વડે ત્રીસ ચોઠાણીયો રસ બંધાય છે.

રસબંધનો આધાર કષાય પર છે. જેમ જેમ કષાયની તીવ્રતા તેમ તેમ યાપપ્રકૃતિઓમાં રસબંધની તીવ્રતા અને પુન્યપ્રકૃતિઓના રસબંધની મંદતા તથા જેમ જેમ કષાયની મંદતા તેમ તેમ યાપપ્રકૃતિઓના રસબંધમાં મંદતા અને પુન્યપ્રકૃતિઓના રસબંધમાં તીવ્રતા થાય છે, ગમે તેવા સંક્ષિપ્ત પરિણામ થવા છતાં જીવસ્વભાવે પુન્ય પ્રકૃતિઓનો બેઠાણીયો રસબંધ થાય છે, એકઠાણીયો રસબંધ થતો જ નથી. આત્મા સ્વભાવે નિર્મળ છે. સંક્ષિપ્ત પરિણામની તેના ઉપર ગમે તેટલી અચર થાય છતાં એટલી નિર્મળતા રહે છે કે જે વડે પુન્ય પ્રકૃતિઓ આછામાં આછી બેઠાણીયા રસેજ બંધાય છે. ૩૧

હવે શુભાશુભ પ્રકૃતિઓના રસના સ્વરૂપને જ ઉપમાદ્વારા પ્રરૂપે છે—

ઘોસાહ્લ નિંબુવમો અસુમાળ સુમાળ લીરલંહુવમો ।

एगट्टाणो उ रसो अणंतगुणिया कमेणियरे ॥૩૨॥

घोषातकीनिम्बोपमोऽशुमानां शुमानां क्षीरखण्डोपमः ।

एकस्थानस्तु रसोज्ज्वलगुणिताः क्रमेणोत्तरे ॥૩૨॥

અર્થ—અશુભ પ્રકૃતિઓનો એકઠાણીયો રસ ઘોષાતકી અને લીંબડાની ઉપમાવાળો છે અને શુભ પ્રકૃતિઓનો ખીર અને ખાડની ઉપમાવાળો છે. તે એકસ્થાનક રસથી ધંતર દ્વિસ્થાનકાદિ રસ અનુક્રમે અનંતશુભ સમજવા.

ટીકાનુ—અશુભ પ્રકૃતિઓનો એકઠાણીયો રસ ઘોષાતકી-કડવા તુરીયા અને લિંગડાના રસની ઉપમાવાળો અને વિપાકમા અતિ કડવો હોય છે. તથા શુભ પ્રકૃતિઓનો એકસ્થા-

નક રસના જેવો શરૂઆતનો ઝેડાણીયો રસ ખીર અને ખાંડના રસની ઉપમાવાળો, ચિત્તની અત્યંત પ્રસન્નતાનું કારણ અને વિપાકમાં મિષ્ટ હોય છે

શુભ પ્રકૃતિઓનો એક સ્થાનક રસ હોતો નથી એ પહેલાંજ કહ્યું છે. એ હેતુથી જો કે ગાથામાં શુભ અશુભ બંનેમાં એકસ્થાનક રસ એ પ્રમાણે સામાન્યતઃ કહ્યું છે, છતાં શુભ પ્રકૃતિઓમાં એકસ્થાનક રસની તુલ્ય પ્રાથમિક ઝેડાણીયો રસ એકસ્થાનક શબ્દથી કહેલો છે એમ સમજવું.

તથા તે એકસ્થાનક રસથી ઇતર દ્વિસ્થાનકાદિ રસ અનુક્રમે અનંતશુષ્કા સમજવા. તે આ પ્રમાણે—એકસ્થાનક રસથી દ્વિસ્થાનકરસ અનંતશુષ્ક તીવ્ર સમજવો. તેનાથી ત્રિસ્થાનક રસ અનંતશુષ્ક તીવ્ર સમજવો. અને તેનાથી ચતુસ્થાનક રસ અનંતશુષ્ક તીવ્ર સમજવો. તાત્પર્ય એ કે—એકસ્થાનક રસના પછી મંદ અતિમંદાદિ અનંત ભેદ થાય છે. એમ દ્વિસ્થાનકાદિ દરેકના પછી અનંત ભેદ થાય છે એ પહેલાં સવિસ્તર કહ્યું છે.

તેમાં અશુભ પ્રકૃતિઓનો જે સર્વજ્ઞાન્ય એક સ્થાનક રસ છે તે હીંબડો અને ઘોષા-તક્ષીના સ્વાભાવિક રસની ઉપમાવાળો છે, અને જે શુભ પ્રકૃતિઓનો સર્વજ્ઞાન્ય ઝેડાણીયો રસ છે તે ખીર અને ખાંડના સ્વાભાવિક રસની ઉપમાવાળો છે. શેષ અશુભ પ્રકૃતિઓના એકસ્થાનક રસયુક્ત જે સ્પર્દકો છે અને શુભ પ્રકૃતિઓના દ્વિસ્થાનક રસયુક્ત જે સ્પર્દકો છે તે અનુક્રમે અનંતશુષ્ક શક્તિવાળાં છે એમ સમજવું. તેનાથી પણ અશુભપ્રકૃતિઓના દ્વિસ્થાન ત્રિસ્થાન અને ચતુસ્થાનક રસવાળા સ્પર્દકો, અને શુભ પ્રકૃતિઓના ત્રણ અને ચાર સ્થાનક રસવાળાં સ્પર્દકો અનુક્રમે અનંતશુષ્કા સમજવા.

આ પ્રમાણે પ્રસંગાનુપ્રસંગથી સઘળું કહ્યું. હવે દ્વારગાથાના ચ શબ્દથી સૂચિત પ્રકૃ-ઓની ધ્રુવાધ્રુવ સત્તા કહે છે—

उच्चं तिथिं सम्मं मोसं वेउव्विच्छक्कमाऊणि ।

મળુદુગ આહારદુગં અટ્ટારસ અધુવસત્તાઓ ॥૩૩॥

उच्चं तीर्थं सम्यक्त्वं मिश्रं वैक्रियपट्कमायुंषि ।

મનુજદિકાહારકદિકમણાદશાધ્રુવસત્યઃ ॥૩૩॥

અર્થ—ઉચ્ચગોત્ર તીર્થકરનામ, સમ્યક્ત્વ મિશ્રમોહનીય, વૈક્રિયપટ્ક, ચાર આયુ, મનુ-બ્યદિક, અને આહારકદિક એ અહાર પ્રકૃતિઓ અધ્રુવસત્તાવાળી છે.

ડીકાનું—ઉચ્ચગોત્ર, તીર્થકરનામ, સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મિશ્રમોહનીય. દેવગતિ દેવાનુ-પૂર્વિ નરકગતિ નરકાનુપૂર્વિ વૈક્રિયશરીર અને વૈક્રિય અંગોપાંગરૂપ વૈક્રિયપટ્ક, નરકાનુ આદિ ચાર આયુ. મનુધ્યગતિ મનુબ્યાનુપૂર્વિરૂપ મનુબ્યદિક અને આહારક શરીર આહારક અંગોપાંગ-રૂપ આહારકદિક, એ અહાર પ્રકૃતિઓ કેઈ વખતે સત્તામાં હોય છે કેઈ વખતે નથી હોતી માટે અનિયત સત્તાવાળી છે. તે આ પ્રમાણે—

ઉચ્ચગોત્ર અને વૈકિયષ્ટક એ સાત પ્રકૃતિઓ જ્યાં સુધી જીવોએ ત્રસપણું ગણ કરેલું હોતું નથી, ત્યાં સુધી સત્તામાં હોતી નથી. ત્રસપણું પ્રાપ્ત થવા પછી બાંધે એટલે સત્તામાં હોય છે. આ પ્રમાણે સઘળા જીવોને સત્તામાં નહિ હોવાથી તેઓની અધ્રુવસત્તા કહેવાય છે. અથવા ત્રસ અવસ્થામાં બંધવડે સત્તામાં પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ રથાવરણાવને પ્રાપ્ત થએલો આત્મા અવસ્થા વિશેષને પ્રાપ્ત કરી ઉવેલે છે, માટે તેઓની અધ્રુવસત્તા છે. તથા સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્રમોહનીય જ્યાં સુધી તથાભવ્યત્વને પરિપાક થયો હોતો નથી અને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું હોતું નથી ત્યાં સુધી સત્તામાં પ્રાપ્ત થતી નથી. તથાભવ્યત્વને પરિપાક થાય અને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સત્તામાં આવે છે. અથવા સત્તામાં પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ મિથ્યાત્વે ગયેલો આત્મા ઉવેલે છે; અને અભવ્યને તો સર્વથા સત્તા હોતી નથી, માટે તેઓની પણ અધ્રુવસત્તા છે.

તીર્થંકરનામકમ તથાપ્રકારની વિશિષ્ટ વિશુદ્ધિ યુક્ત સમ્યક્ત્વ હોય ત્યારેજ સત્તામાં પ્રાપ્ત થાય છે.

આહારકદિક પણ તથાદૃષ્ય સંયમ છતાં બંધાય છે, સંયમના અભાવે બંધાતું નથી વળી બંધાવા છતાં પણ અવિરતિરૂપ નિમિત્તથી ઉવેલાય છે.

મનુષ્યદિકને પણ તેઉકાય અને વાઉકાયમાં ગયેલો આત્મા ઉવેલે છે. માટે તીર્થંકરનામાદિ પ્રકૃતિઓની અધ્રુવસત્તા છે.

તથા દેવભવમાં નારકાચુની, નરકભવે દેવાચુની, આનતાદિ દેવોને તિર્થંચાચુની, તેઉકાય વાઉકાય અને સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓને મનુષ્યાચુની સત્તા હોતી નથી માટે ચારે આચુની અધ્રુવ સત્તા છે.

શેષ એકસો ત્રીસ કર્મપ્રકૃતિઓની ધ્રુવસત્તા છે.

શંકા—અનંતાનુબંધી કષાયની ઉદ્ધલનાનો સંસવ હોવાથી તેની સત્તાનો નાશ થવા પછી મિથ્યાત્વ નિમિત્તે ફરી બંધાય છે, અને સત્તામાં આવે છે, તેથી તેની અધ્રુવસત્તાજ હોવી જોઇએ. ધ્રુવસત્તા કેમ કહી ?

ઉત્તર—અભિપ્રાયતું જ્ઞાન નહિ હોવાથી ઉપરોક્ત શંકા અચોગ્ય છે. કારણ કે જે કર્મપ્રકૃતિઓ કેઇ નિયત અવસ્થાને આશ્રયીનેજ બંધાય છે, પરંતુ સર્વકાળ બંધાતી નથી અને

૧ અહિં એકસો અધ્યાવનના હિસાબે એકસો ત્રીસ પ્રકૃતિઓ લીલી છે. જો પાંચજ બધ ત્રણ કરે તો એકસો છત્રીસ પ્રકૃતિઓ થાય. યુગ ટીકામાં અધ્રુવ સત્તામાં અદાર, અને ધ્રુવસત્તામાં એકસો ચાર લીધી છે. અહિં ઉદ્ધવની વિવક્ષા છે. યુગ ટીકાના સત્તાના હિસાબે ગણીએ તો અધ્રુવસત્તામાં બાવીસ અને ધ્રુવસત્તામાં એકસો છત્રીસ થાય છે. પૂર્વોક્ત અદારમાં આહારકબંધન, સંઘાતન, અને વૈકિયબંધન, સંઘાતન એ ચાર મેળવતાં બાવીસ થાય. શેષ એકસો છત્રીસ ધ્રુવસત્તાએ હોય છે. પંદર બંધનના હિસાબે પૂર્વોક્ત અદાર આહારકના ચાર બંધન, એક સંઘાતન અને વૈકિયના ચાર બંધન અને એક સંઘાતન મેળવતા અહારીશ અધ્રુવસત્તામાં અને શેષ એકસોત્રીસ ધ્રુવસત્તાએ હોય છે.

સમ્યક્ત્વાદિ વિશિષ્ટ શુભની પ્રાપ્તિ વિના તથા પ્રકારના ભવપ્રત્યાદિ કારણ યોગે ઉદ્ધલન યોગ્ય થાય છે, તેને અધ્રુવસત્તાવાળી માની છે. પરંતુ જે કર્મપ્રકૃતિઓ સર્વદા સર્વ જીવને બંધાય છે, અને વિશિષ્ટ શુભની પ્રાપ્તિ પૂર્વક ઉદ્ધલન યોગ્ય થાય છે તેને અધ્રુવ સત્તાવાળી માની નથી. કેમ કે તેના ઉદ્ધલનમાં વિશિષ્ટ શુભની પ્રાપ્તિ હેતુ છે. અને વિશિષ્ટ શુભની પ્રાપ્તિ વડે સઘળા કર્મની સત્તાનો નાશ થાય છે. અહિં અનંતાનુબંધિની સત્તા સમ્યક્ત્વાદિ વિશિષ્ટ શુભની પ્રાપ્તિ વિના તો સર્વ જીવોને સર્વકાળ હોય છે, તેની ઉદ્ધલનમાં સમ્યક્ત્વાદિ શુભની પ્રાપ્તિ હેતુ છે. પરંતુ સામાન્યથી ભવાદિ હેતુ નથી. માટે તેની અધ્રુવસત્તા નથી પરંતુ ધ્રુવસત્તા જ છે.

તથા ઉચ્ચઓનાદિ કર્મપ્રકૃતિઓ વિશિષ્ટ અવસ્થાની જ્યારે પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે બંધાય છે, અને તથાવિધ વિશિષ્ટ શુભની પ્રાપ્તિ વિના જ ઉદ્ધલન યોગ્ય થાય છે, માટે તે અધ્રુવ સત્તાવાળી છે. ૩૩

ઉપરોક્ત ગાથામાં ઉદ્ધલન યોગ્ય પ્રકૃતિઓનાં નામ માત્ર કહ્યાં. તે પ્રસંગને અનુસરી ૪૬ પ્રકૃતિઓ શ્રેણિ પર ચડ્યા વિના ઉદ્ધલન યોગ્ય છે, તેનું પરિમાણ કહે છે—

પદમકસાયસમેયા ય્યાઓ આડતિથવજ્ઞાઓ.

સત્તરસુવ્વલળાઓ તિગેસુ ગજઆણુપુવ્વાહ ॥૩૪॥

પ્રથમકપાયસમેતા પતા આયુસ્તીર્થવર્જાઃ ।

સપ્તદશોદ્વર્તિન્યસ્ત્રિકેષુ ગત્યાનુપૂર્વ્યાયંબિ ॥૩૫॥

અર્થ—આયુ અને તીર્થ કરનામ વર્જીને પ્રથમ કપાય યુક્ત એ સત્તર પ્રકૃતિઓ ઉદ્ધલન યોગ્ય છે. જ્યાં ત્રિકેતુ ગ્રહણ કરે ત્યાં ગતિ, આનુપૂર્વિ અને આયુ એ ત્રણ ગ્રહણ કરવા.

ટીકાતુલ—તેગ્રીસમી ગાથામાં જે અધ્રુવસત્તાવાળી અઢાર પ્રકૃતિઓ કહી તેમાંથી ચાર આયુ અને તીર્થ કરનામકર્મ એ પાચ પ્રકૃતિઓ કાઢી નાખતાં અને અનંતાનુબંધિ કપાયની ચાર પ્રકૃતિઓ મેળવતાં કુલ સત્તર પ્રકૃતિઓ શ્રેણિપર ચડ્યા પહેલાં ઉદ્ધલન યોગ્ય છે એમ સમજવું. તેમાં અનંતાનુબંધિ અને આહારક સિવાયની સઘળી પ્રકૃતિની ઉદ્ધલના પહેલે શુભ ઠાણે થાય છે. અનંતાનુબંધી કપાયની ઉદ્ધલના ચોથાથી સાતમા શુભસ્થાનક સુધીમાં અને આહારકની અવિરતિષ્ણમાં થાય છે.

તથા શેષ છગ્રીસ પ્રકૃતિઓ જે ઉદ્ધલન યોગ્ય છે, તે શ્રેણિ ઉપર આરૂઢ થાય ત્યારે જ છે અન્યત્ર નહિ. તેથી તે પ્રકૃતિઓને અહિં કહી નથી. પરંતુ આગળ પ્રદેશસંકેતના અધિકારમાં રહેશે.

૧ શ્રેણિમાં ઉદ્ધલન યોગ્ય છગ્રીસ પ્રકૃતિઓ જે નવમે શુભઠાણે ઉવેલાવ છે તે આ છે—અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક અને સંજ્વલન લોભવિના અગીઆર કપાય, નવનોકપાય, થીણદ્વિત્રિક, રજાવરદિક, તિર્થગદિક, નરકદિક, આતપદિક, એકેન્દ્રિયાદિ ચાર જાતિ અને સાધારણ નામકર્મ.

ને કેાઈ સ્થળે દેવત્રિક, મતુષ્યત્રિક એમ ત્રિકલું શ્રદ્ધુ કરવામાં આવે ત્યાં તેની ગતિ તેની આતુપૂર્વિ અને તેનું આયુ એ પ્રમાણે ત્રણ સમજવી. ૩૪

આ પ્રમાણે સપ્રતિપક્ષ ધ્રુવસત્તાક પ્રકૃતિઓ કહી. હવે દ્વારગાથામાં કહેલ ધ્રુવબંધિ આદિ પદોના અર્થને સ્પષ્ટ કરતા કહે છે—

નિયહેતુસંભવેવિ હુ મયણિજ્ઞો જાણ હોઈ પયહોણ ।

બંધો તા અધુવાઓ ધ્રુવા અમયણિજ્ઞબંધાઓ ॥૩૫॥

નિજહેતુસંભવેઽપિ હુ મજનીયો યાસાં મવતિ પ્રકૃતીનામ્ ।

વન્ધસ્તા અધ્રુવાઃ ધ્રુવા અમજનીયવન્ધાઃ ॥૩૫॥

અર્થ—પોતાના બંધહેતુને સંભવ છતાં ને પ્રકૃતિઓને બંધ ભજનાએ છે તે અધ્રુવ-બંધિ, અને જેઓના બધ નિશ્ચિત છે તે ધ્રુવબંધિની કહેવાય છે.

ટીકાનુ—જે પ્રકૃતિઓ ને બંધ પોતાના મિથ્યાત્વાદિ સામાન્ય બંધહેતુઓના સંભવ છતાં પણ ભજનીય છે, એટલે કે કોઈ વખતે બંધાય અને કોઈ વખતે ન પણ બંધાય તે અધ્રુવબંધિ કહેવાય છે. તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—ઔદારિકદિક, વૈકિયદિક, આહારકદિક ગતિ ચતુષ્ક, ભતિપંચક, વિહાયોગતિદિક, આતુપૂર્વિ ચતુષ્ક, સંસ્થાનપદક, સંઘસંઘપદક ત્રસાદિ વીશ-ત્રસદશક અને સ્થાવરદશક, ઉચ્છવાસનામ, તીર્થંકરનામ, આતપ, ઉચીત, પશ-ઘાત, સાત અસાત વેદનીય, ચાર આયુ, ઉચ્ચ નીચ ગોત્ર, હાસ્ય રતિ, શોક અરતિ અને ત્રણ વેદ આ તહોતેર પ્રકૃતિઓ પોતાના સામાન્ય બંધ હેતુઓ મળવા છતાં પણ અવશ્ય બંધાય છે એમ નહિ હોવાથી અધ્રુવબંધિ છે. એજ બતાવે છે—

પરાઘાત અને ઉચ્છવાસનામકર્મના અવિરતિઆદિ પોતાના બંધહેતુ છતાં પણ ન્યારે પર્યાપ્તનામકર્મ યોગ્ય કર્મ બંધાય ત્યારેજ તે બંધાય છે, અપર્યાપ્તયોગ્ય કર્મ બંધાતાં તે પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી. આતપનામ એકેન્દ્રિયયોગ્ય પ્રકૃતિબંધ થતો હોય ત્યારેજ બંધાય છે, શેષકાળે બંધાતી નથી. તીર્થંકર અને આહારકદિકના અતુકરે સમ્યક્ત્વ અને સંયમરૂપ પોતપોતાના સામાન્ય બંધહેતુ હોવા છતાં પણ કોઈ વખતે જ તે પ્રકૃતિઓ બંધાય છે. અને ઔદારિકદિકાદિ શેષ સહસ્રં પ્રકૃતિઓના પોતાના સામાન્ય બંધહેતુને સદ્ભાવ છતાં પણ પરસ્પર વિરોધિ હોવાથી નિરંતર બંધાતી નથી, માટે એ સઘળી પ્રકૃતિઓ અધ્રુવબંધિની છે.

જે પોતાના સામાન્ય બંધહેતુ છતાં અવશ્ય બંધાય છે તે મતિજ્ઞાનાવરણાદિ સુઠતાલીસ પ્રકૃતિઓ. ધ્રુવબંધિની કહેવાય છે, અને તે પ્રકૃતિઓ પહેલા બતાવી છે.

૧ જે પ્રકૃતિઓના જે જે ખાસ બંધહેતુ હોય છે તે તે હેતુઓ ન્યારે ન્યારે મળે ત્યારે ત્યારે તે પ્રકૃતિઓનો બંધ અવશ્ય થાય છે. પછી બને અધ્રુવબંધિની હોય. તેથી અહિં ધ્રુવબંધિ અધ્રુવબંધિપણામાં સામાન્ય બંધહેતુની ત્રિવક્ષા છે. એટલે પોતાના સામાન્ય બંધ હેતુ છતાં જે પ્રકૃતિઓ બંધાય કે ન બંધાય તે અધ્રુવબંધિ અને અવશ્ય બંધાય તે ધ્રુવબંધિ કહેવાય છે.

હવે ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓના અર્થને કહેવા ઈચ્છતા પહેલા ઉદયહેતુઓ જતાવે છે—

દઢવં ચેત્તં કાલો ભવો ય ભાવો ય હેયવો પંચ ।

હેતુ સમાસેણુદયો જાયઙ્ સઙ્ગાણ પર્ગઈણં ॥૩૬॥

દ્રવ્યં ક્ષેત્રં કાલો ભવથ્ ભાવથ્ હેતવઃ પંચ ।

હેતુસમાસેનોદયો જાયતે સર્વાસાં પ્રકૃતીનામ્ ॥૩૬॥

અર્થ—દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભવ અને ભાવ એ પાંચ હેતુઓ છે આ હેતુના સમુદાયવડે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય છે.

ટીકાનુ—અહિં સામાન્યથી સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓના પાંચ ઉદયહેતુઓ છે. તે આ— પ્રમાણે—દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, અને ભાવ. તેમા કર્મના પુદ્ગલોરૂપ દ્રવ્ય છે. અથવા તથા— પ્રકારત્ કોઈપણ બાહ્ય કારણ કે જે ઉદય થવામાં હેતુ હોય જન્મ કે શ્રવણને પ્રાપ્ત થતા ગાળ વિગેરે ભાવાવગ્ધાના પુદ્ગલો કોઈના ઉદયનું કારણ થાય છે. તેમ જોવાજ પ્રકારના કોઈ પુદ્ગલદ્રવ્યો હોય કે જે કર્મનો ઉદય થવામા હેતુ હોય તે દ્રવ્ય કહેવાય. એ પ્રમાણે આકાશપ્રદેશરૂપ ક્ષેત્ર, સમયાદિરૂપ કાળ મનુષ્યભવાદિરૂપ ભવ, અને જીવના પરિણામ વિશેષરૂપ ભાવ, આ સઘળા હેતુઓ પ્રકૃતિઓના ઉદયમાં કારણ છે. તેમાં પશુ એક એક ઉદયનું કારણ નથી પરંતુ પાંચેનો સમૂહ કારણ છે. એજ કહે છે—

જેનું સ્વરૂપ ઉપર કહ્યું તે દ્રવ્યાદિ પાંચે હેતુના સમૂહવડે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય છે. એકજ પ્રકારના દ્રવ્યાદિ હેતુઓ સઘળા કર્મપ્રકૃતિઓના ઉદયમાં કારણ રૂપ થતા નથી પરંતુ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના દ્રવ્યાદિ હેતુઓ કારણ રૂપે થાય છે. કોઈક દ્રવ્યાદિ સામગ્રી કોઈ પ્રકૃતિના ઉદયમા હેતુરૂપે થાય છે, કોઈ સામગ્રી કોઈના ઉદયના હેતુરૂપે થાય છે, તેથી હેતુપણમાં કોઈ દોષ નથી. ૩૬

આ પ્રમાણે ઉદયહેતુઓ કહ્યા, હવે ઉદય આશ્રયી ધ્રુવાધ્રુવપણાનો વિચાર કરતા કહે છે—

અઘ્વોચ્છિન્નો ઉદયો જાણં પર્ગઈણ તા ધ્રુવોદય્યા ।

વોચ્છિન્નો વિ હુ સંભવઙ્ જાણ અધ્રુવોદયા તાઓ ॥૩૭॥

અઘ્વચ્છિન્ન ઉદયો યાસાં પ્રકૃતીનાં તા ધ્રુવોદયાઃ ।

વ્યવચ્છિન્નોઽપિ હુ સમ્ભવતિ યાસામધ્રુવોદયાસ્તાઃ ॥૩૭॥

૧ જેમ ભાષાદિ દ્રવ્ય રોધના ઉદયમાં, અયોગ્ય આહાર અસાતાના ઉદયમા હેતુ થાય છે, તેમ ક્ષેત્ર કાળાદિ પશુ ઉદયમાં હેતુ થાય છે. આ પાતી વખતે અમુક દ્રવ્યતા યોગે અમુક ક્ષેત્રમા અમુક કાળે અમુક ભવમાં અમુક પ્રકારની અધ્વવસાયની સામગ્રીના યોગે તે તે યોગ્ય પ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય તેમ નિયત થાય છે, એટલે તેવા પ્રકારની દ્રવ્યાદિ સામગ્રીના યોગે તે તે પ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય છે.

યો ઘાતયતિ સ્વવિપયં સકલં સ ભવતિ સર્વઘાતિરસઃ ।

સ નિશ્ચિદ્રઃ સ્તિગ્ધસ્તનુકઃ સ્ફટિકાબ્રહ્મરવિમલઃ ॥૩૯॥

અર્થ—જે રસ પોતાના વિષયને સંપૂર્ણપણે હણે તે રસ સર્વઘાતિ કહેવાય અને તે રસ છિદ્ર વિનાનો, સ્તિગ્ધ, તનુક, અને સ્ફટિક તથા અબ્રહ્મના ધરના જેવો નિર્મલ છે.

ટીકાનુ—જે રસ પોતાના જ્ઞાનાદિ વિષયને મેઘના દષ્ટાંતે સંપૂર્ણ પણે હણે, જ્ઞાનાદિ-શુભના ભણવા આદિરૂપ પોતાના કાર્યને સિદ્ધ કરવા અસમર્થ કરે એટલે કે જેને લઈ જ્ઞાનાદિશુભ ભણવા આદિરૂપ પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ ન કરી શકે તે રસ સર્વઘાતિ કહેવાય છે.

હવે તે રસ કેવો છે તે કહે છે—તાંબાના^૧ પાત્રની જેમ છિદ્ર વિનાનો, ઘી આદિની જેમ સ્તિગ્ધ, દ્રાક્ષા આદિની જેમ અદ્ય પ્રદેશથી બનેલ અને સ્ફટિક તથા અબ્રહ્મના ધરની જેમ નિર્મળ હોય છે. રસ એ શુભ હોવાથી કેવળ રસ ન સમજવો, પરંતુ રસસ્પર્શકનો સમૂહ આવા સ્વરૂપવાળો છે એમ સમજવું ૩૯

આ ગાથામાં દેશઘાતિ રસનું^૨ સ્વરૂપ કહે છે—

દેસવિઘાટ્તણઓ ઇયરો કહકંબલંસુસંકાસો ।

વિવિહવહુછિદ્રમરિઓ અપ્પસિણેહો અવિમલો ય ॥૪૦॥

દેશવિઘાતિત્વાદિતરઃ કટકમ્બલાંશુકસદ્ભાસઃ ।

વિવિધવહુચિદ્રમૃતોઽપ્પસનેહોઽવિમલઃ ॥૪૦॥

૧ અહિં રસનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. અહિં કેવળ રસ હોતો નથી, પરંતુ રસસ્પર્શકો હાય છે. કારણ કે રસ શુભ છે. તે શુભ પગ્યાણું વિના રહી શકે નહિ, માટે રસ કહેવાથી તેના રસયુક્ત સ્પર્શકો ભેગા. તેમાં સર્વઘાતિ રસ સ્પર્શકો તાંબાના પાત્રની જેમ છિદ્ર વિનાના હોય છે એટલે જેમ ત્રાંબાના પાત્રમાં છિદ્ર નથી હોતા અને પ્રકાશક વસ્તુની પાછળ તે મૂક્યું હોય તો તેનો પ્રકાશ બહાર આવે છે તેમ સર્વઘાતિ રસસ્પર્શકોમાં ક્ષયોપશમરૂપ છિદ્રો હોતા નથી પરંતુ તેને બેદીને પ્રકાશ બહાર આવે છે. તથા છૂતાદિ જેમ સ્તિગ્ધ હોય છે, તેમ સર્વઘાતિ રસ પશુ અત્યંત સ્ત્રીકાશયુક્ત હોવાથી અદ્ય પશુ ધણું કામ કરી શકે છે. તથા જેમ દ્રાક્ષા અદ્ય પ્રદેશથી બનેલી છતાં તૃપ્તિરૂપ કાર્ય કરવા સમર્થ છે તેમ સર્વઘાતિ કર્મપ્રકૃતિઓના ભાગમાં અદ્યસ્પર્શકો આવવા છતાં તેઓ તેના પ્રકારના તીવ્ર રસવાળા હોવાથી જ્ઞાનાદિ શુભને દાવાવવા રૂપ કાર્ય કરવા સમર્થ થાય છે તથા સ્ફટિક જેવા નિર્મળ કહેવાનું કારણ કાષ્ઠ વસ્તુની આડે સ્ફટિક રહેયું હોય છતાં તેની આરપાર જેમ તે વસ્તુનો પ્રકાશ આવે છે તેમ સર્વઘાતિ રસસ્પર્શકને બેદી જડ ચેતન્યનો સ્પષ્ટ વિભાગ માત્રમ પડે તેવો પ્રકાશ બહાર આવે છે. દેશઘાતિ રસ તેવા દેશો નથી. તેમાં ક્ષયોપશમરૂપ છિદ્રની જરૂર હોય છે. ક્ષયોપશમરૂપ છિદ્ર એ ન હોય તો તે કર્મ બેદી તેના પ્રકાશ બહાર ન આવે, એટલા માટે અનેક પ્રકારના છિદ્રથી ભરેલા કબો છે. તેમજ તેને અદ્યસ્પર્શકવાળો કલો છે કારણ કે તેમાં સર્વઘાતિ રસ નેટલી સંમિત નથી તેની તેથી તેના ભાગમાં વધારે પુદ્ગલો આવે છે તેથી તે રસ અને પુદ્ગલો બંને મળી કાર્ય કરે છે. તેમજ તેને અનિર્મલ કલો છે કારણ કે તેને બેદીને પ્રકાશ બહાર આવી શકતો નથી.

અર્થ—ઇતર-દેશઘાતિરસ દેશઘાતિ હોવાથી કટ, કંબળ, અને વસ્ત્રના જેવા અનેક છિદ્રથી ભરેલો, અદ્ય સ્નેહયુક્ત અને અનિર્મળ છે.

ટીકાતુ—ઇતર-દેશઘાતિરસ પોતાના વિષયના એક દેશને ઘાત કરતો હોવાથી તે દેશ ઘાતિ છે. અને તે ક્ષયોપશમરૂપ અનેક પ્રકારનાં છિદ્રથી ભરેલો છે. તે આ પ્રકાર—

કોઈક વાંસના પત્રની બનાવેલી સાદડીની જેમ અતિસ્થૂલ સેંકડો છિદ્રયુક્ત હોય છે, કોઈક કંબળની જેમ મધ્યમ સેંકડો છિદ્ર યુક્ત હોય છે, અને કોઈક તથાપ્રકારના મચ્છુ-સુંવાળા કોમળ વસ્ત્રની જેમ અત્યંત ભારીક-સૂક્ષ્મ છિદ્ર યુક્ત હોય છે. તથા અદ્ય સ્નેહ-વિભાગના સમુદાયરૂપ અને નિર્મળતા રહિત હોય છે.

હવે અઘાતિ રસનું સ્વરૂપ કહે છે—

જાળ ન વિસઓ ઘાઙ્ગણમિ તાંગંપિ સઙ્ગઘાઙ્ગરસો ।

જાયઙ્ગ ઘાઙ્ગસગાસેળ ચોરયા વેહચોરાણં ॥૪૧॥

યાસાં ન વિષયો ઘાતિત્વે તાસામપિ સર્વઘાતિરસઃ ।

જાયતે ઘાતિસકાશાત્ ચૌરતા વેહાચૌરાણામ્ ॥૪૧॥

અર્થ—જે પ્રકૃતિઓના ઘાતિપણાને આશ્રયી કોઈ વિષય નથી તેઓના પણ સર્વઘાતિ-કર્મપ્રકૃતિઓના સંસર્ગથી સર્વઘાતિ રસ થાય છે જેમ ચોર નહિ છતાં ચોરના સંસર્ગથી ચોરપણું થાય છે તેમ.

ટીકાતુ—જે કર્મપ્રકૃતિઓના ઘાતિપણાને આશ્રયી કોઈ પણ વિષય નથી એટલે કે જે દરેક પ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાદિ કોઈ પણ શુષ્કનો ઘાત કરતી નથી તે પ્રકૃતિઓના પણ સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓના સંસર્ગથી સર્વઘાતિ રસ થાય છે. જેમ બળવાનની સાથે રહેલો નબળો પણ સ્વયં પોતામાં જોર નહિ છતાં જોર કરે છે, તેમ અઘાતિ કર્મની પ્રકૃતિઓ પણ સર્વઘાતિના સંસર્ગથી તેના જેવી થઈ અનુભવાય છે.

અહિં દ્રષ્ટાંત કહે છે—જેમ પોતે ચોર નહિ છતાં ચોરના સંસર્ગથી ચોરપણું પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ સ્વયં અઘાતિ છતાં ઘાતિના સંબંધથી ઘાતિપણાને પ્રાપ્ત થાય છે. ઘાતિકર્મના સંબંધ વિનાની અઘાતિ કર્મપ્રકૃતિઓ આત્માના કોઈ શુષ્કને હણતી નથી. ૪૧

હવે સંબંધન અને નોકધાયના દેશઘાતિપણાનો વિચાર કરતા કહે છે—

૧ અહિં મતિજ્ઞાનાવશીવાદિ કર્મના ક્ષયોપશમને વાંસના પત્રની બનાવેલી સાદડીના છિદ્રની ઉપમા આપી છે. જેમ તેમા મોટાં મધ્યમ અને સૂક્ષ્મ અનેક છિદ્રો હોય છે, તેમ કોઈકમા ત્રીજા ક્ષયોપશમ, કોઈકમાં મધ્યમ અને કોઈકમાં અદ્ય ક્ષયોપશમરૂપ વિવર હોય છે. એટલે તે ઉપમા યદી

ઘાઙ્ગલઓવસમેણ સમ્મવરિત્તાઈં જાઈં જીવસ્સ ।
તાણં હળંતિ દેસં સંજલણા નોકસાયા ય ॥૪૩॥

ઘાતિક્ષયોપશમેન સમ્યક્ત્વચારિત્રે યે જીવસ્સ ।
તયોર્જનન્તિ દેસં સંજલણા નોકસાયા ॥૪૨॥

અર્થ—સર્વઘાતિ મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમ વડે જીવને જે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે તેના એક દેશને સંજલણ અને નોકસાયો હજી છે.

ટીકાતુ—મિથ્યાત્વ અને અનંતાતુલ્ય અહિ સર્વઘાતિ બાર કષાયના ક્ષયોપશમ વડે જીવને જે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે. તેના એક દેશને વિષાદોદયને પ્રાપ્ત થયેલા સંજલણ અને હાર્યાદિ નોકસાયો હજી છે, એટલે કે તે ગુણમાં અતિચાર ઉત્પન્ન કરવા રૂપ માત્ર મલિનતા ઉત્પન્ન કરે છે સર્વથા ગુણનો નાશ કરતા નથી તે સંજલણ અને નોકસાયો દેશઘાતિ છે. એ પ્રમાણે જ્ઞાન દર્શન અને જ્ઞાનાદિ લબ્ધિના એક દેશને હજીતા મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ પણ દેશઘાતિ^૧ છે એમ સમજવું. ૪૨

હવે પરાવર્તમાન પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ કહે છે—

વિણિવારિય જા ગચ્છહ્ વંધં ઉદયં વ અનપગઈંણ ।
સા હુ પરિયત્તમાણી અણિવારેંતિ અપરિયત્તા ॥૪૩॥

વિનિવાર્ય યા ગચ્છતિ વન્ધમુદયં વાન્યપ્રકૃતેઃ ।

સા હુ પરાવર્તમાના અર્નિવારયન્તી અપરાવર્તા ॥૪૩॥

અર્થ—અન્ય પ્રકૃતિઓના બંધ અથવા ઉદયને નિવારી જેઓ બંધ અથવા ઉદયને પ્રાપ્ત થાય છે તે પરાવર્તમાન કહેવાય છે, અને જેઓ નિવારણી નથી તે અપરાવર્તમાન કહેવાય છે.

ટીકાતુ—જે પ્રકૃતિ અન્ય પ્રકૃતિના બંધ અથવા ઉદયને નિવારીને પોતે બંધ અથવા ઉદયને પ્રાપ્ત થાય તે પરાવર્તમાન કહેવાય છે. સઘળી મળી તે એકાલું^૧ પ્રકૃતિઓ છે. તે આ પ્રમાણે—નિદ્રાપંથક, સાતઅસાતવેદનીય, સોળ કષાય, ત્રણ વેદ, હાસ્ય રતિ, અરતિ શોક, ચાર આયુ, ચાર ગતિ, પાંચ જાતિ, ઔદારિકદિક, વૈદિકદિક, આહારકદિક, છ સંઘયણ, છ સંસ્થાન, ચાર આનુપૂર્વિ, બે વિહાયોગતિ, આતપનામ, ઉદ્યોતનામ, ત્રસદશક, સ્થાવર દશક, ઉદ્ય ગોત્ર, અને નીચ ગોત્ર.

૧ જેનો ઉદય છતાં ક્ષયોપશમ થઈ શકતો હોય તે દેશઘાતિ અને જેનો ઉદય ક્ષયોપશમને વિરોધિ હોય તે સર્વઘાતિ કહેવાય છે સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓના ઉદય ગુણને સર્વથા રોકે છે અનાચાર ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓ ગુણના એક દેશને રોકે છે, અતિચાર માત્ર ઉત્પન્ન કરે છે.

આ સઘળી પ્રકૃતિઓ પરાવર્તમાન શાં માટે છે ? જોમ જો પ્રશ્ન કરતા હો તો કહે છે—અહિં જો કે સોળ કષાયો અને પાંચ નિદ્રા જો જોકવીસ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવબંધિ હોવાથી સાથેજ બંધાય છે પરસ્પર સ્વભાવીય પ્રકૃતિઓના બંધને રોકીને બંધાતી નથી તો પણ બ્યારે તેઓને ઉદય થાય છે ત્યારે સ્વભાવીય અન્યપ્રકૃતિના ઉદયને નિવારીનેજ થાય છે, તે સ્વિચાલ્ય થતો નથી માટે તે જોકવીસે પ્રકૃતિઓ ઉદય આશ્રયી પરાવર્તમાન છે. તથા સ્થિર, શુભ, અસ્થિર અને અશુભ જો ચારે પ્રકૃતિઓ જોક સાથેજ ઉદયમાં આવે છે, ઉદયમાં વિરોધિ નથી પરંતુ સ્થિર અને શુભ અસ્થિર અને અશુભના બંધને રોકીને, અસ્થિર અને અશુભ સ્થિર અને શુભના બંધ રોકીને બંધાય છે. માટે તે ચારે પ્રકૃતિઓ બંધ આશ્રયી પરાવર્તમાન છે. અને શેષ ગતિ આદિ પ્રકૃતિઓ બંધ અને ઉદય જો બંનેમાં પરસ્પર વિરોધિ હોવાથી સ્વભાવીય પ્રકૃતિના બંધ અને ઉદય જો બંનેને રોકીને બંધ અને ઉદયને પ્રાપ્ત થાય છે માટે બંધ ઉદય બંનેમાં પરાવર્તમાન છે.

હવે વિપાકને આશ્રયી પ્રકૃતિઓ ચાર પ્રકારે છે જોમ જો કહ્યું, તેનું વ્યાખ્યાન કરતાં કહે છે—

દુવિહા વિવાગઓ પુન હેઽવિવાગઓ રસવિવાગઓ ।

एकैकावि य चउहा जओ च सहो विगपेणं ॥૪૪॥

द्विविधा विपाकतः पुनः हेतुविपाकाः रसविपाकाः ।

एकैकाऽपि च चतुर्द्धा यतश्च शब्दो विकल्पेन ॥૪૪॥

અર્થ—વિપાકને આશ્રયી પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારે છે ૧ હેતુવિપાકા, ૨ રસવિપાકા અને જોક જોક ચાર પ્રકારે છે. જો કે વિપાકને આશ્રયી પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારે છે જોમ દ્વાર ગાથામાં કહ્યું નથી તો પછી અહિં કયાંથી કહ્યું ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે દ્વારગાથામાં અતે અહંભુ કરેલ ચ શબ્દ વિકલ્પ અર્થવાળો હોવાથી કહ્યું છે.

ટીકાનુબ—વિપાકને આશ્રયી પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારે છે. ૧ હેતુવિપાકા ૨ અને રસવિપાકા. તેમાં પુદ્ગલદિ રૂપ હેતુને આશ્રયી જે પ્રકૃતિઓના વિપાક-કૃણાનુભવ થતો હોય તે પ્રકૃતિઓ હેતુવિપાકા કહેવાય તથા રસને આશ્રયીને એટલે રસની સુખ્યતાએ નિર્દેશમાન વિપાક જે પ્રકૃતિઓના હોય તે પ્રકૃતિઓ રસવિપાકા કહેવાય.

વળી તે જોક જોક ચાર પ્રકારે છે. તેમાં પુદ્ગલ, ક્ષેત્ર, ભવ, અને જીવરૂપ હેતુના ભેદે ચાર પ્રકારે હેતુવિપાકા છે. તે આ પ્રમાણે—પુદ્ગલવિપાકા, ક્ષેત્રવિપાકા, ભવવિપાકા, અને જીવવિપાકા. તે ચારેનું સ્વરૂપ તથા પ્રકૃતિઓ પહેલાં કહી ગયા છે.

તથા ચાર ત્રણ બે અને જોકસ્થાનક રસના ભેદે ચાર પ્રકારે રસવિપાકા પ્રકૃતિઓ છે. તે આ પ્રમાણે—ચારસ્થાનક રસવાળી, ત્રણસ્થાનક રસવાળી. બેસ્થાનક રસવાળી, અને જોક—

સ્થાનક રસવાળી એકસ્થાનકાદિ રસના ભેદનું સ્વરૂપ તથા કંઈ પ્રકૃતિઓના કેટલે કેટલે રસ બંધાય છે તે પહેલા કહેવાઈ ગયું છે.

અહિં શંકા કરે છે કે વિપાકને આશ્રયી પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારે છે એ હકીકત દ્વારગાથામાં તો કહી નથી તો પછી અહિં કેમ તેનું વર્ણન કરો છો? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—ઉપ-રોક્ત શંકા અયોગ્ય છે. કાન્થ કે નથી કહી એ જ અસિદ્ધ છે એ જ 'અસિદ્ધપણું' બંતાવે છે—દ્વારગાથા ચૌદમીમા પ્રકૃતિ શબ્દ પછી જે ચ શબ્દ કહ્યો છે તે વિકલ્પ અર્થવાળો છે. તેથી તેનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે—વિપાક આશ્રયી પ્રકૃતિઓ ચાર પ્રકારે છે અથવા અન્યથા-અન્ય પ્રકારે પણ છે એ અન્ય પ્રકારે કહેવાથી જ હેતુ અને રસના ભેદે બે પ્રકારે છે એમ જાણવું ૪૦

હવે હેતુવિપાકપણાને આશ્રયી વિચાર કરતાં કહે છે.

જા જં સમેચ્છ હેતું વિવાગઉદયં ઉવેતિ પર્ગઈઓ ।

તા તવિવાગસન્ના સેસમિહાણાઈં સુગમાઈં ॥૪૫॥

યા યં સમેત્ય હેતું વિપાકોદયસુપયાન્તિ પ્રકૃતયઃ ।

તાસ્તદ્વિપાકસંજ્ઞાઃ શેષમિધાનાનિ સુગમાનિ ॥૪૫॥

અર્થ—જે પ્રકૃતિઓ જે હેતુને પ્રાપ્ત કરી વિપાકોદયને પ્રાપ્ત થાય તે પ્રકૃતિઓ તે વિપાક સંજ્ઞાવાળી થાય છે. શેષ નામો તો સુગમ છે.

ટીકાનુ—જે સંસ્થાન, સંઘયણ નામકર્માદિ પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલવિરૂપ જે કારણને પ્રાપ્ત કરી વિપાકોદયને પ્રાપ્ત થાય છે. તે પ્રકૃતિઓ તે વિપાક સંજ્ઞાવાળી એટલે કે પુદ્ગલવિપાક ભવવિપાક આદિ નામવાળી થાય છે જેમ સંસ્થાન નામકર્માદિ પ્રકૃતિઓ ઔદારિકાદિ પુદ્ગલને પ્રાપ્ત કરી વિપાકોદયને પ્રાપ્ત થાય છે. માટે તે પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલવિપાક કહેવાય છે. ચાર આતુપ્રવિઓ વિગ્રહગતિરૂપ ક્ષેત્રને આશ્રયી ઉદયમાં આવે છે, માટે તે ક્ષેત્રવિપાક કહેવાય છે. ઇત્યાદિ.

શેષ ધ્રુવ સત્કર્મ અધ્રુવ સત્કર્મ ઉદ્ભવના આદિના નામો તો સુગમ છે માટે તેનો વિશેષ વિચાર કરતા નથી. તે દરેકના નામોના અર્થો પહેલા આવી ગયા છે માત્ર ઉદ્ભવનાનો અર્થ આવ્યો નથી તેનું સ્વરૂપ પ્રદેશક ક્રમના અધિકારમાં આવશે. ૪૫

આ પ્રમાણે જ્યારે કહ્યું ત્યારે પુદ્ગલવિપાકપણાને આશ્રયી પરંતુ વક્તવ્ય જણાવી તેમાં દોષ આપે છે—

અરઙ્ગરૂપં ઉદઓ કિન્ન મવે પોગ્ગલાણિ સંપ્પવ ।

અપ્પુટ્ટેહિવિ કિન્નો एवं કોહાઙ્ગયાણંવિ ॥૪૬॥

અરતિસ્ત્યોલ્લસ્યઃ કિં ન મવેત્ પુદ્ગલાન્ સમ્પ્રાપ્ય ।

અસ્પૃષ્ટૈરપિ કિં નો એવં ક્રોધાદીનામપિ ॥૪૬॥

અર્થ—અરતિ અને રતિમોહનીયનો ઉદય શું પુદ્ગલને આશ્રયીને થતો નથી ? ઉત્તરમાં કહે છે કે પુદ્ગલના સ્પર્શ વિના પણ શું તે બન્નેનો ઉદય થતો નથી ? ક્રોધાદિનું પણ એ પ્રમાણે સમજવું.

ટીકાનું—જે પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલ રૂપ હેતુને પ્રાપ્ત કરી વિપાકોદયને પ્રાપ્ત થાય તે પુદ્ગલ વિપાકી એમ ઉપરની ગાથામાં કહ્યું તે સંબંધમાં પ્રશ્નકાર પ્રશ્ન પૂછે છે કે—રતિમોહનીય અને અગતિ મોહનીયનો ઉદય શું પુદ્ગલરૂપ હેતુને આશ્રયીને થતો નથી ? અર્થાત્ તે બંનેનો ઉદય પણ પુદ્ગલોને પ્રાપ્ત કરીને જ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—કંટકાદિ ખરાબ પુદ્ગલના સંસર્ગથી અરતિનો વિપાકોદય થાય છે, અને પુષ્પની માળા અને અંદનાદિના સંબંધથી રતિમોહનીયનો ઉદય થાય છે. આ પ્રમાણે પુદ્ગલને પ્રાપ્ત કરી તે બંનેનો ઉદય થતો હોવાથી તે બંને પુદ્ગલવિપાકી કહેવી યોગ્ય છે. જીવવિપાકી કહેવી યોગ્ય નથી અને કહી છે તો જીવવિપાકી.

તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—પુદ્ગલના સંબંધ વિના શું રતિ અરતિ મોહનીયનો ઉદય થતો નથી ? અર્થાત્ પુદ્ગલના સંબંધ વિના પણ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—કંટકાદિના સંબંધ વિના પણ પ્રિય અપ્રિય વસ્તુના દર્શન અને તેના સ્મરણાદિ વડે રતિ અરતિનો વિપાકોદય જણાય છે પુદ્ગલવિપાકી તો એને કહેવાય જેનો ઉદય પુદ્ગલના સંબંધ વિના થાય જ નહિ. રતિ, અરતિ તો એવી નથી. પુદ્ગલના સંસર્ગથી થાય છે તેમ તેના સંસર્ગ વિના પણ થાય છે માટે પુદ્ગલની સાથે વ્યભિચારિ હોવાથી તે પુદ્ગલવિપાકી નથી; પરંતુ જીવવિપાકી જ છે.

આ પ્રમાણે ક્રોધાદિના સંબંધમાં પણ પૂર્વ પક્ષનો તિરસ્કાર કરી તેનું જીવવિપાકિપણું સિદ્ધ કરવું. તે આ પ્રમાણે—ક્રોધના તિરસ્કાર કરનારા શબ્દો સાંભળી ક્રોધનો ઉદય થાય છે, શબ્દ એ પુદ્ગલ થાય છે, એટલે ક્રોધ શંકા કરે કે ક્રોધનો ઉદય પણ પુદ્ગલને આશ્રયીને થાય છે માટે તે પુદ્ગલવિપાકી છે. સ્મરણાદિ વડે પુદ્ગલના સંબંધ વિના પણ કયાં નથી થતો ? એમ ઉત્તર આપી તે જીવવિપાકી છે એમ સિદ્ધ કરવું. એમ અન્યત્ર પણ સમજવું ૪૬

હવે ભવવિપાકિ પ્રકૃતિને આશ્રયી પ્રશ્ન કરનાર પૂછે છે કે—જેમ આયુકર્મનો જે ભવનું આયુ બાક્યુ હોય તે પોતપોતાના ભવમાં જ વિપાકોદય થાય છે, અન્યત્ર થતો નથી; તેમ ગતિનામકર્મનો પણ પોતપોતાના ભવમાં જ વિપાકોદય થાય છે પોતપોતાના ભવ સિવાય અન્યત્ર થતો નથી. આ વસ્તુ જિન પ્રવચનના રહસ્યને સમજનારને પ્રતીત જ છે. માટે ગતિ પણ આયુની જેમ ભવવિપાકિ કેમ કહેવાતી નથી ? શા માટે જીવવિપાકિ કહેવાય છે ? એમ અન્યે કહો છો આચર્ય મહારાજ તેને અનુવાદ કરી ખંડન કરે છે—

આઠ્ઠવ ભવવિવાગા ગર્હ ન આઠ્ઠસ પરભવે જમ્હા ।

નો સઠ્ઠહાવિ ઉદઓ ગર્હણ પુણ સંકમેણતિ ॥૪૭॥

આયુરિવ ભવવિપાકાઃ ગતયઃ નાયુપઃ પરભવે યસ્માત્ ।

નો સર્વથાપ્યુદયો ગતીનાં પુનઃ સંક્રમેણાસ્તિ ॥૪૭॥

અર્થ—આયુની જેમ ગતિઓ ભવવિપાકી નથી કારણ કે આયુનો પરભવમાં કૌઈપણ રીતે ઉદય હોતો નથી. ગતિનો તો સંક્રમવડે ઉદય હોય છે.

ટીકાતુ—આયુની જેમ ગતિઓ ભવવિપાકિ નથી કારણ કે આયુનો જે ભવતું આયુ બાંધ્યુ હોય તે સિવાય અન્ય કૌઈપણ ભવમાં વિપાકોદયવડે ઉદય થતો નથી પરંતુ સંક્રમ વડે—સ્તિયુક્તસંક્રમ વડે પણ ઉદય થતો નથી. જે ગતિતું આયુ બાંધ્યું હોય ત્યાં જ તેનો ઉદય થાય છે, તેથી સર્વથા પોતાના ભવ સાથે અવ્યભિચારી હોવાથી આયુ ભવવિપાકિ કહેવાય છે. પરંતુ ગતિઓનો તો પોતાના ભવવિના અન્યત્ર પણ સંક્રમ—સ્તિયુક્તસંક્રમ વડે ઉદય થાય છે તેથી પોતાના ભવ સાથે વ્યભિચારી હોવાથી તે ભવવિપાકિ નથી.

તાત્પર્ય એ કે આયુનો સ્વભવમાં જ ઉદય થાય છે માટે તે ભવવિપાકિ છે, અને ગતિઓનો પોતાના ભવમાં વિપાકોદય વડે અને પરભવમાં સ્તિયુક્તસંક્રમવડે એમ પોતાના અને પરબને ભવમાં ઉદય થતો હોવાથી તે ભવવિપાકિ નથી. ૪૭

હવે ક્ષેત્રવિપાકિ આશ્રયી પર પ્રશ્નને દૂર કરવા કહે છે—

અણુપુઙ્ગવીણં ઉદઓ કિં સંક્રમણેણ નાંત્ય સંતેવિ ।

જહુ સ્વેત્તહેઉણો તાણ ન તહુ અન્નાણ સવિવાગો ॥૪૮॥

આનુપૂર્વીણામુદયઃ કિં સંક્રમણેણ નાસ્તિ સત્યપિ ।

યથા ક્ષેત્રહેતુકઃ તાસાં ન તથાજ્ઞ્યાસાં સ્વવિપાકઃ ॥૪૮॥

અર્થ—શું આનુપૂર્વિનો ઉદય સંક્રમવડે થતો નથી ? સંક્રમવડે ઉદય થાય છે છતાં પણ જે રીતે ક્ષેત્રહેતુક તેઓનો વિપાક છે તે રીતે અન્ય પ્રકૃતિઓનો નથી માટે આનુપૂર્વિઓ ક્ષેત્રવિપાકિ છે.

ટીકાતુ—ઉપરોક્ત ગાથામાં ગતિનામકર્મને જીવવિપાકિ કહી છે એમ આનુપૂર્વિ નામકર્મ પણ કેમ જીવવિપાકિ નથી ? એ સંબંધમાં પૂર્વપક્ષીય શંકા કરે છે—જેમ ગતિનામકર્મનો પોતપોતાના ભવ સિવાય અન્ય ભવમાં સંક્રમ વડે ઉદય થાય છે તેથી પોતાના ભવ સાથે વ્યભિચારી છે માટે તેઓ ભવવિપાકિ કહેવાતી નથી પરંતુ જીવવિપાકિ કહેવાય છે. તેણે આનુપૂર્વિનામકર્મનો સ્વયોગ્ય ક્ષેત્ર સિવાય અન્યત્ર સ્તિયુક્તસંક્રમવડે શું ઉદય થતો નથી કે જેથી તે પ્રકૃતિઓ અન્યથા ક્ષેત્રવિપાકિ કહેવાય છે ? સ્વયોગ્ય ક્ષેત્ર સિવાય અન્યત્ર પણ

સંક્રમવડે ઉદય થાય છે. માટે સ્વક્ષેત્ર સાથે વ્યભિચારિ હોવાથી આતુપૂર્વિકોને ક્ષેત્રવિપાકિ કહેવી યોગ્ય નથી. પરંતુ જીવવિપાકિ જ કહેવી જોઈએ, એ પ્રશ્ન કરનારનો અભિપ્રાય છે.

તેનો આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે—

આતુપૂર્વિકોનો સ્વયોગ્ય ક્ષેત્ર સિવાય અન્યત્ર સંક્રમવડે ઉદય હોય છે છતાં પણ જેવી રીતે તે પ્રકૃતિકોનો આકાશ પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્ર નિમિત્તે રસોદય થાય છે તેમ અન્ય કોઈપણ પ્રકૃતિકોનો થતો નથી તેથી આતુપૂર્વિકોના રસોદયમાં આકાશ પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્ર અસાધારણ હેતુ છે એ જણાવવા માટે તેઓને ક્ષેત્રવિપાકિ કહી છે ૪૮

હવે જીવવિપાકિ આશ્રયી પરપ્રશ્નને દૂર કરવા કહે છે—

સંપપ્પ જીયકાલે ઉદયં કાઓ ન જંતિ પગઈઓ ।

एवमिणमोहहेउ आसज्ज विसेसयं नत्थि ॥૪૯॥

सम्प्राप्य जीवकालौ उदयं काः न यान्ति प्रकृतयः ।

एवमेतदोघहेतुमाश्रित्य विशेषितं नास्ति ॥૪૯॥

અર્થ—જીવ અને કાળરૂપ હેતુને પ્રાપ્ત કરી કઈ પ્રકૃતિકો ઉદયમાં આવતી નથી ? અર્થાત્ સઘળી આવે છે, માટે બધી પ્રકૃતિકો જીવવિપાકિ છે. એના ઉત્તરમાં કહે છે—ઝોઘ હેતુને આશ્રયી તો એમ જ છે વિશેષ હેતુને આશ્રયી એમ નથી.

ટીકાતુ—કઈ એવી પ્રકૃતિકો છે કે જે પ્રકૃતિકો જીવ અને કાળરૂપ હેતુને આશ્રયી ઉદયમાં આવતી નથી ? અર્થાત્ સઘળી પ્રકૃતિકો જીવ અને કાળરૂપ હેતુને આશ્રયી ઉદયમાં આવે છે. કારણ કે જીવ અને કાળ વિના ઉદયનો જ અસંભવ છે. માટે સઘળી પ્રકૃતિકો જીવવિપાકિ છે, એવો પ્રશ્નકારનો આશય છે.

આહિ આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે કે—સામાન્ય હેતુને આશ્રયી તો તે જ એમ કહ્યું તેમજ છે. એટલે જીવ અને કાળને આશ્રયી સઘળી પ્રકૃતિકોના ઉદય થતો હોવાથી સઘળી પ્રકૃતિકો જીવવિપાકિ છે. પરંતુ અસાધારણ-વિશેષ હેતુને આશ્રયી એમ નથી. કારણ કે જીવ અથવા કાળ સઘળી પ્રકૃતિકોના ઉદય પ્રત્યે સાધારણ હેતુ છે. તેની અપેક્ષાએ બે વિચાર કરીએ તો સઘળી પ્રકૃતિકો જીવવિપાકિ જ છે, એમાં કોઈ સંદેહ નથી પરંતુ કેટલીક પ્રકૃતિકોના ઉદય પ્રત્યે ક્ષેત્રાકિ પણ અસાધારણ કારણ છે માટે તેની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રવિપાકિ આહિ વ્યવહાર થાય છે. તેથી આહિ કંઈ દોષ નથી. ૪૯

હવે રસઆશ્રયી અન્ય પ્રશ્ન કરે છે—

केवलदुग्गस्स सुहुमो हासाइसु कह न कुणइ अपुव्वो ।

सुभगाईणं मिच्छो किलिट्ठओ एगठाणिरसं ॥૫૦॥

કેવલદ્વિકસ્ય સૂક્ષ્મઃ હાસ્યાદિપુ કથં ન કરોત્યપૂર્વઃ ।

સુમગાદીનાં મિથ્યાદષ્ટિઃ કિલ્લ્ટ એકસ્થાનિકરસમ્ ॥૫૦॥

અર્થ—સૂક્ષ્મ સંપરાય શુભસ્થાનકે વર્તમાન આત્મા કેવળદિકને એકઠાણિયો રસ કેમ ન બાંધે ? હાસ્યાદિકને અપૂર્વકરણવાળો કેમ ન બાંધે ? અને કિલ્લ્ટ પરિણામિ મિથ્યાદષ્ટિ સુભગાદિનો કેમ ન બાંધે ?

ટીકાતુ—જેમ શ્રેણિપર આરૂઢ થયેલો આત્મા અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય શુભસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી અતિ વિશુદ્ધ પરિણામના યોગે મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ અશુભ પ્રકૃતિઓનો એકઠાણિયો રસ બાંધે છે, તેમ ક્ષપકશ્રેણિ પર આરૂઢ થયેલો આત્મા સૂક્ષ્મ સંપરાય શુભસ્થાનકના છેલ્લા કે ઉપાન્ત્યાદિ સમયોમાં વર્તતા અતિવિશુદ્ધ પરિણામને યોગે કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળ દર્શનાવરણીયનો એક ઠાણિયો રસ કેમ ન બાંધે ? કેવળદિક એ અશુભ પ્રકૃતિ છે. તેના બાંધનારાઓમાં ક્ષપકશ્રેણિ પર ચડેલ સૂક્ષ્મ સંપરાય શુભસ્થાનકવાળા આત્માઓ અતિવિશુદ્ધ પરિણામવાળા છે. માટે મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ પ્રકૃતિઓની જેમ કેવળદિકના પણ એક સ્થાનક રસબંધનો સંભવ છે. તો પછી કેમ ન કહ્યો ? શા માટે તેનો યોછામાં યોછા પણ બેઠાણિયો રસ બંધાય છે એમ કહ્યું ? એમ પ્રશ્નકારનો આશય છે.

હાસ્ય રતિ ભય અને ભુશુપ્સા એ પાપ પ્રકૃતિ હોવાથી તેનો અતિવિશુદ્ધિના પ્રકર્ષને પ્રાપ્ત થયેલો અપૂર્વકરણ શુભસ્થાનકવાળો આત્મા એક સ્થાનક રસ કેમ ન બાંધે ? કારણ કે તેના બંધમાં તેજ અતિવિશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળો છે.

સુભગ આદિ પુન્ય પ્રકૃતિઓનો અતિ સંકુલિષ્ટ પરિણામવાળો મિથ્યાદષ્ટિ એક સ્થાનક રસ કેમ ન બાંધે ? કારણ કે અતિ સંકુલિષ્ટ પરિણામનો સંભવ છતાં પુન્ય પ્રકૃતિઓના પણ એકસ્થાનક રસબંધનો સંભવ છે. શા માટે પહેલાં એમ કહ્યું કે સત્તાર પ્રકૃતિઓ જ એક બે ત્રણ અને ચાર ઠાણીયા રસે બંધાય છે ? અને અન્ય સઘળી પ્રકૃતિઓ બે ત્રણ કે ચાર ઠાણિયા રસે બંધાય છે ? ૫૦

ઉપર પ્રમાણે પ્રશ્નકારના આશયને ધ્યાનમાં રાખી આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે—

જલરેહસમકસાદવિ ઇગઠાળી ન કેવલદુગસ્સ ।

જં તણુયંપિ હુ મળિયં આવરણં સઠ્ઠવાઈ સે ॥૫૧॥

જલરેસાસમકપાયૈરપ્યેકસ્થાનિકો ન કેવલદ્વિકસ્ય ।

યતસ્તતુકમપિ હુ મળિતમાવરણં સર્વ્વવાતિ તયોઃ ॥૫૨॥

અર્થ—જળરેખા સમાન કવાયવડે પણ કેવળદિકને એકઠાણીયો રસબંધ થતો નથી, કારણ કે તે બંનેનું અલ્પ પણ આવરણ સર્વ્વવાતિ કહ્યું છે.

ટીકાતુ—જળરેખા સમાન સંબંધન કવાયનો ઉદય છતાં પણ કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને

કેવળદર્શનાવરણીય કર્મને એકઠાણીયો રસબંધ થતો નથી. કારણ કે તે બનેલું રસરૂપ અદ્ય પણુ આવરણ તીથંકરો અને ગણધરોએ સર્વધાતિ કહ્યું છે. એટલે કે તેઓનો સર્વ જઘન્ય રસ પણુ સર્વધાતિ કહ્યો છે. અને સર્વધાતિ રસ જઘન્યપદે પણુ એકઠાણીયો જ બંધાય છે, એકઠાણીયો બંધાતો જ નથી. તે હેતુથી કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળદર્શનાવરણીયનો એકઠાણીયો રસબંધ થતો નથી ૫૧

હવે હાસ્યાદિ પ્રકૃતિ આશ્રયી ઉત્તર કહે છે—

સેસાસુમાળ વિ ન જં સ્વગિયરાણં ન તારિસા સુદ્ધિ ।
ન સુમાણંપિ હુ જમ્હા તાણં બંધો વિસુદ્ધાંતિ ॥૫૨॥

શેષાશુમાનામપિ ન યત્ ક્ષપકેતરાણાં ન તાદક્ શુદ્ધિઃ ।

ન શુમાનામપિ હુ યસ્માત્ તાસાં બન્ધઃ વિશુદ્ધમાને ॥૫૨॥

અર્થ—શેષ અશુભપ્રકૃતિઓનો પણુ એક સ્થાનક રસ બંધ થતો નથી. કારણ ક્ષપક અને ઇતર ગુણસ્થાનકવાળાને તેવા પ્રકારની શુદ્ધિ હોતી નથી. શુભ પ્રકૃતિઓનો સંકિલ્પ મિથ્યાદિષ્ટિને પણુ એક સ્થાનક રસબંધ થતો નથી, કારણ કે તેઓનો બંધ પણુ કંઈક વિશુદ્ધ પરિણામ છતાં થાય છે.

ટીકાનુ૦—પૂર્વે કહેલ મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ સત્તર પ્રકૃતિ સિવાય શેષ અશુભ પ્રકૃતિઓનો પણુ એક સ્થાનક રસબંધનો સંભવ નથી. કારણ કે ક્ષપક—અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકમાં અને ઇતર—પ્રમત્ત અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકમાં તેવા પ્રકારની વિશુદ્ધિ હોતી નથી જેથી એક સ્થાનક રસનો બંધ થાય. જ્યારે એક સ્થાનક રસબંધ યોગ્ય પરમ પ્રકર્ષને પ્રાપ્ત થયેલ વિશુદ્ધ અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી થાય છે. ત્યારે સત્તર સિવાય કોઈપણ અશુભપ્રકૃતિઓનો બંધ થતો નથી. તેથી સત્તર સિવાય કોઈપણ અશુભ પ્રકૃતિઓનો એક સ્થાનક રસબંધ થતો નથી. ગાથામાં કહેલ ક્ષપક શબ્દથી અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક લેવાનું છે.

શુભપ્રકૃતિઓનો મિથ્યાદિષ્ટિ સંકિલ્પ પરિણામિ આત્મા પણુ એક સ્થાનક રસ બંધતો જ નથી. કારણ કે શુભપ્રકૃતિઓનો અતિસંકિલ્પ મિથ્યાદિષ્ટિ છતાં બંધ થતો નથી, પરંતુ કંઈક વિશુદ્ધ પરિણામ છતાં બંધ થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશ છતાં શુભપ્રકૃતિઓના એક સ્થાનક રસબંધનો સંભવ છે, પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશના અભાવે નહિ. તેથી શુભપ્રકૃતિઓનો પણુ જોછામાં જોછો એસ્થાનક રસનો જ બંધ થાય છે. એક સ્થાનક રસનો બંધ થતો નથી.

અહિં એમ શંકા થાય કે સાતમી નરક પ્રાયોગ્ય બાંધતા અતિસંકિલ્પ પરિણામિ મિથ્યાદિષ્ટિને પણુ વૈકિંચક્રિકે તેજસ આદિ શુભપ્રકૃતિઓ બંધાય છે તે સમયે તેનો એકઠાણીયો રસ કેમ ન બંધાય ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—નરકપ્રાયોગ્ય બાંધતાં વૈકિંચ તેજસ આદિ

જે શુભ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે તેઓનો પણ તથાસ્વભાવે ઝોછામાં ઝોછો પણ બેઠાણીયો રસ જ બંધાય છે એકઠાણીયો બંધાતો જ નથી એમાં કારણ જીવસ્વભાવ છે. પર

આ વિષયમાં પ્રાશ્નિક પ્રશ્ન કરે છે—

उक्तोसठिइअज्झवसानेहिं एगठाणिओ होही ।

सुमियाण तन्न जं ठिइ असंखगुणिया उ अणुभागा ॥५३॥

उत्कृष्टस्थित्यध्यवसायैः एकस्थानिको भविष्यति ।

शुमानां तन्न यतः स्थित्यसंख्येयगुणास्तु अनुभागाः ॥५३॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને યોગ્ય અધ્યવસાયો વડે શુભ પ્રકૃતિઓનો એકસ્થાનક રસ બંધ થશે, એમ પ્રશ્ન કરનારનો અભિપ્રાય છે. આચાર્ય^૧ મહારાજ કહે છે કે—શુભ પ્રકૃતિઓનું તેમ નથી. કારણ કે સ્થિતિબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયોથી રસબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયો અસંખ્યાતશુભા છે.

ટીકાનુ૦—નરકાણુ સિવાય ત્રણ આણુ વિના શુભ અથવા અશુભ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશ વર્તતાં થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશ વિના થતો નથી. કહ્યું છે કે—‘સઘળી સ્થિતિઓમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશ વડે થાય છે.’ તેથી જે અધ્યવસાયો વડે શુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થશે તે જ અધ્યવસાયો વડે તેઓનો એકસ્થાનક રસબંધ થશે. તો પછી એમ કેમ કહ્યો છો કે શુભ પ્રકૃતિઓનો એક સ્થાનક રસબંધ થતો નથી ?

આ પ્રશ્ન કરનારના આશયને ધ્યાનમાં રાખી આચાર્ય^૧ મહારાજ ઉત્તર આપે છે—

તે જે બ્રહ્મ તે બરાબર નથી. કારણ કે સ્થિતિબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયોથી રસબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયો અસંખ્યાતશુભા છે. તાત્પર્ય^૨ એ છે કે—

પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનકથી આરંભી સમય સમય વધતા સરવાળે અસંખ્યાત સ્થિતિવિશેષો સ્થિતિસ્થાનકો થાય છે. એક એક સ્થિતિમાં અસંખ્યાતા રસસ્પર્શકો હોય^૩ છે. તેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ જ્યારે થાય ત્યારે દરેક સ્થિતિમાં—દરેક સ્થિતિસ્થાનકમાં જે અસંખ્યાતા રસસ્પર્શકના સમૂહવિશેષ હોય છે, તે સઘળા બે સ્થાનક રસના જ ઘટે છે, એક સ્થાનક રસના નહિ. તેથી જ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયો વડે પણ શુભ પ્રકૃતિઓનો રસબંધ જીવસ્વભાવે બેઠાણીયો જ થાય છે; એક ઠાણીયો થતો નથી. ૫૩

૧ કોઇ પણ એક સ્થિતિબંધ અસંખ્યાત સમય પ્રમાણુ બંધાય છે, તેમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પણ અસંખ્યાત સમય પ્રમાણુ જ થાય છે. પ્રત્યેક સ્થિતિસ્થાનકમાં અસંખ્ય સ્પર્શકો હોય છે. એટલે જ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બેટવા સમય પ્રમાણુ બંધાય છે તેનાથી સ્પર્શકસંખ્યાતો અસંખ્યશુભ થાય છે.

હવે સત્તા સંબંધે પર પ્રશ્નને દૂર કરવા કહે છે—

દુવિહમિહ સંતકમ્મં ધુવાધુવં સૂદયં ચ સદેણ ।

ધુવસંતં ચિય પદમા જઓ ન નિયમા વિસંજોગો ॥૫૪॥

દ્વિવિધમિહ સત્કર્મ ધુવાધુવં સ્વચિતં ચ શબ્દેન ।

ધુવસન્ત એવ પ્રથમાઃ યતો ન નિયમાત્ વિસંયોગઃ ॥૫૪॥

અર્થ—ધુવ અને અધુવ એમ બંને પ્રકારની સત્તા દ્વારગાથામાં ચ શબ્દ વડે સૂચવી છે તેમાં પહેલા અનંતાનુબંધિ કથાયોની અવશ્ય ધુવસત્તા જ છે, કારણ કે શુભપ્રાપ્તિ વિન તેની વિસંયોજના થતી નથી.

ટીકાનુબંધ—દ્વારગાથામાં કહેલ ચ શબ્દ વડે સત્તા બે પ્રકારે સૂચવી છે. તે આ પ્રમાણે- ધુવસત્તા અને અધુવસત્તા.

તેમાં જેઓને સમ્યક્ત્વાદિ ઉત્તર શુભોની પ્રાપ્તિ થઈ નથી તેવા સઘળા સંસારીજીવોને જે પ્રકૃતિઓની નિરંતર સત્તા હોય તે ધુવસત્તા એ પહેલાં જ કહ્યું છે. તે ધુવસત્તા પ્રકૃતિઓ એકસો ચાર છે. તે આ પ્રમાણે-જ્ઞાનાવરણીયપંચક, દર્શનાવરણી નવ, સાત અસાત વેદનીય, મિથ્યાત્વ, સોળ કષાય, નવ નોકષાય, તિર્થગ્રંથિક, ભાતિપંચક, ઔદારિકિક, તેજસ, કાર્મણ, સંસ્થાનપદક, સંઘયજ્ઞપદક, વર્ણોદિ ચાર, વિહાયોગતિકિક, પરાધાત, ઉચ્ચવાસ, આતપ, ઉદીત, અશુરુદ્ધ, નિર્માણ, ઉપધાત, ત્રસદશક, સ્થાવરદશક, નીચગોત્ર અને અંત રાયપંચક. અર્ધિ વર્ણોદિ ચાર જ વિવક્ષ્યા છે અને બંધન સંધાતન વિવક્ષ્યા નથી માટે એકસો ચાર થાય છે.

તથા સમ્યક્ત્વાદિ ઉત્તર શુભોની જેઓને પ્રાપ્તિ થઈ નથી તેવા આત્માઓને પણ જે પ્રકૃતિઓની સત્તા કોઈ વખતે હોય અને કોઈ વખતે ન હોય તે અધુવસત્તા કહેવાય.

આ પ્રમાણે હોવાથી કોઈ શંકા કરે કે-અનંતાનુબંધિકથાયાની ઉદ્ધત્તના થાય છે એટલે તેની સત્તાનો નાશ થાય છે વળી મિથ્યાત્વના ચોગે ફરી સત્તામાં આવે છે તો તેની અધુવસત્તા કેમ ન કહેવાય? તેતું ખંડન કયું છે એમ સમજવું. કારણ કે અનંતાનુબંધિ કથાયાની વિસંયોજના સમ્યક્ત્વાદિશુભોની પ્રાપ્તિ વિના તો થતી જ નથી પરંતુ શુભની પ્રાપ્તિના વશથી થાય છે. ઉત્તરશુભની પ્રાપ્તિ વડે જે સત્તાનો નાશ થાય છે. તે પ્રકૃતિઓની અધુવસત્તાના વ્યપદેશનો હેતુ નથી. ઉત્તર શુભની પ્રાપ્તિ વડે થતો સત્તાનો નાશ એ અધુવસત્તાના વ્યપદેશનો હેતુ હોય તો સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓ અધુવસત્તાના વ્યપદેશને ચોગ્ય થાય. કારણ કે ઉત્તરશુભના ચોગે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ થાય છે. પરંતુ તેમ નથી. ધુવસત્તાના લક્ષણમાં જ કહ્યું છે કે ઉત્તરશુભની પ્રાપ્તિ પહેલાં જે પ્રકૃતિઓની દરેક જીવને દરેક સમયે સત્તા હોય તે ધુવસત્તા. ઉત્તરશુભની પ્રાપ્તિ પહેલાં તો દરેક જીવને દરેક સમયે અનંતાનુબંધિ અવશ્ય સત્તામાં હોય છે. માટે અનંતાનુબંધિ કથાયાની ધુવસત્તા જ છે.

સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય, તીર્થંકર નામ અને આહારકદ્દિક એ પ્રકૃતિઓ ઉત્તર શુષ્ણી પ્રાપ્તિ થયા પછી જ સત્તામાં આવે છે માટે તે પ્રકૃતિઓની અધુર સત્તા પ્રતીત જ છે અને શેષ વૈદિક્યપરકાદિ પ્રકૃતિઓ ઉત્તર શુષ્ણી પ્રાપ્તિ થયા પહેલાં પણ નિરંતર સત્તામાં હોય એ કંઈ નિયમ નથી. માટે તેઓની પણ અધુર સત્તા છે. ૫૪

અહિં જે પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ હવે પછી કહેવાશે તેનું પ્રતિપાદન કરનારી અન્યની બનાવેલી જે દ્વાર ગાથા છે. તે મંદમતિજીવોને સુખપૂર્વક જ્ઞાન થવામાં કારણ હોવાથી તે એ ગાથા પણ અહિં લખે છે—

‘અણુદયઉદઓમયબંધનીડ ઉમબંધઉદયવોછેયા ।

સંતરઉમયનિરંતરબંધા ઉદસંકમુક્કોસા ॥૧॥

અણુદયસંકમજેટ્ટા ઉદણુદણ ય બંધઉક્કોસા ।

ઉદયાણુદયવૈઓ તિતિતિચિડુહા ઉ સવ્વાઓ ॥૨॥

અર્થ—અણુદયબંધિ, ઉદયબંધિ અને ઉભયબંધિ સમક, કંમપૂર્વક અને ઉત્કંમથી બંધોદય જેઓનો વિચ્છેદ થાય છે તે. સાંતર, ઉભય અને નિરંતરબંધિ. ઉદય સંકમોત્કૃષ્ટ, અણુદય સંકમોત્કૃષ્ટ, ઉદય બંધોત્કૃષ્ટ અને અણુદયબંધોત્કૃષ્ટ અને અણુદયવતી એમ સઘળી પ્રકૃતિઓ અણુકંમે ત્રણ, ત્રણ, ત્રણ, ચાર અને બે પ્રકારે છે.

દીકાતુ—કર્મપ્રકૃતિઓ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—સ્વાણુદયબંધિ, સ્વોદયબંધિ અને ઉભયબંધિ. તેમાં પોતાનો ઉદય ન હોય ત્યારે જ જેઓનો બંધ થતો હોય તે સ્વાણુદયબંધિ, પોતાનો ઉદય છતાં જ જેઓનો બંધ થતો હોય તે સ્વોદયબંધિ અને પોતાનો ઉદય હોય કે ન હોય છતાં જે પ્રકૃતિઓ બંધાતી હોય તે ઉભયબંધિ કહેવાય.

વળી પણ કર્મપ્રકૃતિઓ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—સમકંવ્યવચ્છિદ્યમાનબંધોદયા, કંમવ્યવચ્છિદ્યમાનબંધોદયા અને ઉત્કંમવ્યવચ્છિદ્યમાનબંધોદયા. તેમાં જે કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ અને ઉદય સાથે જ થતો હોય તેઓ સમકંવ્યવચ્છિદ્યમાનબંધોદયા, પહેલા બન્ધ અને પછી ઉદય એમ કંમપૂર્વક જેઓનો બંધ ઉદય વિચ્છિદ્ય થતો હોય તે કંમવ્યવચ્છિદ્યમાનબંધોદયા અને પહેલા ઉદય અને પછી બંધ એ પ્રમાણે ઉત્કંમથી જેઓનો બંધ ઉદય જતો હોય તે ઉત્કંમવ્યવચ્છિદ્યમાનબંધોદયા કહેવાય. આ ત્રણે પ્રકારની પ્રકૃતિઓને ગાથામાં મૂકેલ ઉભય, બંધ અને ઉદય એ શબ્દ વડે કંમપૂર્વક અહણ કહેલ છે.

૧ અણુદયોદયોમયવચ્છિદ્યઃ ઉમયવચ્છોદયવ્યુચ્છેદાઃ ।

સાન્તરોમયનિરંતરવચ્છિદ્ય ઉદયસંકમોત્કૃષ્ટાઃ ॥ ૧ ॥

અણુદયસંકમજેટ્ટા ઉદયાણુદયયોશ્ચ વચ્છોત્કૃષ્ટાઃ ।

ઉદયાણુદયવત્યઃ તિષ્ઠઃ તિષ્ઠઃ તિષ્ઠઃ ચત્તઃ દ્વિવિધાશ્ચ સર્વાઃ ॥ ૨ ॥

આ રીતે પણ પ્રકૃતિઓ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—સાંતરખંધિ, ઉભયખંધિ અને નિરંતરખંધિ. એ ત્રણેનું સ્વરૂપ આચાર્ય મહારાજ આગળ કહેશે.

તથા પ્રકૃતિઓ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ, અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ, ઉદય બંધોત્કૃષ્ટ અને અનુદય બંધોત્કૃષ્ટ.

તથા પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—ઉદયવતી અને અનુદયવતી. ઉપરોક્ત ચાર તથા બે ભેદ એ દરેકનું સ્વરૂપ સ્વયમેવ આચાર્ય મહારાજ આગળ કહેશે.

આ સઘળી પ્રકૃતિઓ અનુક્રમે ત્રણ ત્રણ ત્રણ ચાર અને બે ભેદ છે તેઓને તે પ્રકારે ઉપર કહી ગયા છે. ૧-૨

હવે આ સઘળા ભેદવાળી પ્રકૃતિઓને અનુક્રમે કહેવી જોઈએ. તેમાં પહેલા સ્વાનુદયખંધિ આદિ ત્રણ ભેદને કહેવા ધ્વજાત આ ગાથા કહે છે—

દેવનિરયાડવેઽવિચ્છન્નઆહારજુયલતિત્યાણં ।

વંધો અણુદયકાલે ધ્રુવોદયાણં તુ ઉદયમ્મિ ॥૫૫॥

દેવનરકાયુર્વૈક્રિયપટ્કાહારયુગલતીર્થનામ્ ।

વંધોઽનુદયકાલે ધ્રુવોદયાનાં તૂદયે ॥ ૫૫ ॥

અર્થ—દેવાયુ, નરકાયુ, વૈક્રિયપટ્ક, આહારકદ્વિક અને તીર્થંકર નામકર્મ જોટલી પ્રકૃતિઓ પોતાનો ઉદય ન હોય તે કાળે બંધાય છે અને ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો પોતાનો ઉદય છતાં બંધ થાય છે.

ટીકાતુલ્ય—દેવાયુ, નરકાયુ, દેવગતિ દેવાનુપૂર્વિ નરકગતિ નરકાનુપૂર્વિ વૈક્રિયશરીર વૈક્રિય અંગોપાંગ એ છ પ્રકૃતિરૂપ વૈક્રિયપટ્ક. આહારક શરીર આહારક અંગોપાંગરૂપ આહારકદ્વિક અને તીર્થંકરનામકર્મ એ અગીઆર પ્રકૃતિઓનો બંધ પોતાનો ઉદય ન હોય તે કાળે જ થાય છે તે આ પ્રમાણે—

દેવત્રિકનો ઉદય દેવગતિમાં, નરકત્રિકનો ઉદય નરકગતિમાં, અને વૈક્રિયદ્વિકનો ઉદય તે બંને ગતિમાં હોય છે. દેવો અને નારકીઓ ભવ સ્વભાવે જ એ આઠ પ્રકૃતિઓ બંધતા કથી.

તીર્થંકરનામકર્મનો ઉદય કેવળજ્ઞાન થાય ત્યારે હોય છે તે વખતે તે કર્મપ્રકૃતિનો બંધ થતો નથી. કારણ કે અપૂર્વકરણ શુણ્ઠાણે જ તેનો બંધવિરોધ થાય છે.

આહારક શરીર કરવામાં પ્રવૃત્ત થયેલો આત્મા લઘિ દ્વારવવાના કાર્યમાં વ્યથ થયેલો

૧ વૈક્રિય શરીર અને વૈક્રિય અંગોપાંગ પોતાનો ઉદય ન હોય ત્યારે બંધાય છે એમ જો કહ્યું તે ભવપ્રત્યયિક વિવક્ષા કરીને કહ્યું હોય એમ લાગે છે. કારણ કે વૈક્રિય શરીર મનુષ્ય તિર્થંકર દેવ પ્રાણીય નાતિના બામતા વૈક્રિયિયાણે છે.

હોવાથી પ્રમત હોય છે તેથી અને ત્યારપછીના કાળમાં તથાપ્રકારની વિશુદ્ધિનો અભાવ હોવાથી મંદસંઘમસ્થાનમાં વર્તે છે માટે 'આહારક શરીરિ આહારકદિકનો બંધ કરતો નથી. માટે એ સઘળી પ્રકૃતિઓ સ્વાનુદયબંધિ કહેવાય છે.

તથા ધ્રુવોદયિ—જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, અંતરાય પંચક, મિથ્યાત્વમોહનીય નિર્માણ, તેજસ, કાર્મણ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, અગુરુલુ અને વદ્યચતુષ્ક, એ સત્તાવીસ પ્રકૃતિઓનો ઉદય છતાં જ બંધ થાય છે. કારણ કે એ સઘળી પ્રકૃતિઓ ધ્રુવોદયિ હોવાથી તેઓનો સર્વદા ઉદય છે.

શેષ નિદ્રાપંચક, ભતિપંચક, સસ્થાનકપદક, સંઘયણપદક, સોળ કષાય, નવ નોકષાય, પરાઘાત, ઉપઘાત, આતપ, ઉચોત, ઉચ્છ્વાસ. સાત અસાત વેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, મનુષ્યત્રિક, તિથ્યત્રિક, કૌતુહલિક, શુભ અશુભ વિહારોગાતિ, ત્રસ, બાહર, પચોત, પ્રત્યેક, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપચોત. સાધારણ, સુસ્વર, સુભગ, આદેય, યશકીર્તિ, હુસ્વર, હુર્ભગ, અનાદેય, અને અપયશકીર્તિ એ બાંશી પ્રકૃતિઓ સ્વોદયાનુદયબંધિ છે. કારણ કે એ સઘળી પ્રકૃતિઓ મનુષ્ય તિથ્યોનો ઉદય હોય કે ન હોય ત્યારે બંધાય છે. માટે સ્વોદયાનુબંધિ કહેવાય છે. ૫૫

હેવે જે પ્રકૃતિઓનો સાથે જ બંધ અને ઉદયનો વિચ્છેદ થાય છે, તે પ્રકૃતિઓ કહે છે—

૧ આહારક શરીર અને આહારક અંગોપાંગ પણ પોતાનો ઉદય ન હોવ ત્યારે બંધાય છે એમ ઉપર કહ્યું છે પરંતુ સપતતિકા લાભમાં એકત્રીશના બંધે જે ઉદયસ્થાનક લીધા છે. તે આ પ્રમાણે— ૨૬-૩૦. તેમા ૨૬ નો ઉદય પ્રમતપણામાં આહારક અથવા વૈક્રિય શરીર કરીને અપ્રમત ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરનાર ઉચોતના ઉદય વિનાના સંયતને કહ્યો છે, અને ત્રીશનો ઉદય ઉચોતના વેદક વૈક્રિય અથવા આહારક શરીરિને અથવા સ્વભાવરથ સંયતને કહ્યો છે. અહિં એકત્રીશનો બંધ આહારકદિક સહિત છ અને તેના બંધક મામાન્ય રીતે ૨૬ અને ૩૦ એ બંને ઉદયવાળા આહારક અને વૈક્રિય શરીરિ લીધા છે. આહારક શરીરિ માટે કંઈ જુદું કહ્યું નથી. આહારક શરીરિને આહારકનો ઉદય હોય જ એટલે અહિં આહારક શરીરિને પણ આહારકદિકનો બંધ લીધા છે જુઓ સપતતિકાભાષ્ય પાનુ ૮૭ ગાથા ૧૨૫. તથા પા. ૧૦૬ ગા. ૧૬૪ મા અપ્રમત સંયતને ૨૮-૨૯-૩૦-૩૧ એ ચાર બંધસ્થાનક કહ્યા છે અને ૨૬-૩૦ જે ઉદયસ્થાનક કહ્યા છે. તેમાં પહેલું ઉદયસ્થાન વૈક્રિય અને આહારક સંયતને કહ્યું છે. બીજું વૈક્રિય આહારક સંયતને અથવા સ્વભાવરથ સંયતને કહ્યું છે. તેમા અપ્રમત સંયતને ૨૬-૩૦ એ બંને ઉદયસ્થાનકમાં ૨૮ ના બંધે ૮૮ નું સત્તાસ્થાન, ૨૯ ના બંધે ૮૯ નું, ૩૦ ના બંધે ૯૦ નું અને ૩૧ ના બંધે ત્રાણુતું સત્તાસ્થાન કહ્યું છે. અહિં આહારકશરીરિ એકત્રીસ ન બાધે એમ કહ્યું નથી. અહિં અલ્પ હોવાને લીધે વિવક્ષા ન કરી હોય તો સંભવે છે. તત્ત્વ ચાંલી મહારાજ જણે.

૨ અહિં મનુષ્ય તિથ્યોનો ઉદય હોય કે ન હોય ત્યારે બંધાય છે એમ કહેવાતું કારણ ઉકા પ્રકૃતિઓમાંથી લગભગ સઘળી પ્રકૃતિઓ તેઓ બાધે છે તે છે. કેવ નારકોઓ પણ ઉકા પ્રકૃતિઓમાંથી તેને એનો ઉદય સંભવી શકે છે, તેનો ઉદય હોય કે ન હોય છતાં ઉકા પ્રકૃતિઓમાંથી સ્વયોગ્ય પ્રકૃતિઓ બાધે છે.

ગયચરિમલોમધુવંધિ મોહહાસરૂમણુપુઢ્વીણં ।

સુહમતિગઆયવાણં સપુરિસવેયાણ વંધુદયા ॥ ૫૬ ॥

વોચ્છિજ્ઞંતિ સમં ચિય કમસો સેસાણ ઉક્કમેણં તુ ।

અટ્ટપહમજસસુરતિગવેઝઙ્ગાહારજુયલાણં ॥ ૫૭ ॥

ગતચરમલોમધુવંધિમોહહાસ્યરતિમતુજાતુપૂર્વીણામ્ ।

સૂક્ષ્મત્રિકાતપાનાં સપુરુષવેદાનાં વંધોદયૌ ॥ ૫૬ ॥

વ્યવચ્છિદ્યેતે સમમેવ કમશઃ જ્ઞેપાણામુક્કમેણ તુ ।

અટાનામયશઃસુરત્રિકૈવક્રિયાહારયુગલાનામ્ ॥ ૫૭ ॥

અર્થ—સંબલન લોભ વિના મોહનીયકર્મની ધુરબધિની પ્રકૃતિઓ, હાસ્ય રતિ, મતુ-
ખ્યાનુપૂર્વિ, સૂક્ષ્મત્રિક. આતપ અને પુરુષવેદ એટલી પ્રકૃતિઓનો બંધ અને ઉદય સાથે જ
વિચ્છેદ થાય છે. શેષ પ્રકૃતિઓનો કેમપૂર્વક વિચ્છેદ થાય છે અને અયશ કીર્તિ, સુરત્રિક,
વૈકિંચદિક અને આહારાદિક, એ પ્રકૃતિઓનો ઉત્ક્રમે બંધ ઉદયનો વિચ્છેદ થાય છે. ૫૬-૫૭

ટીકાનું—સંબલન લોભ સિવાયની મોહનીયકર્મની ધુરબધિની પંદર કષાય, મિથ્યાત્વ
ભય અને જુગુપ્સા એ અઠાર કર્મ પ્રકૃતિઓ. હાસ્ય, રતિ, મતુખ્યાનુપૂર્વિ, સૂક્ષ્મ, અપયોગ
અને સાધારણરૂપ સૂક્ષ્મત્રિક, આતપનામ અને પુરુષવેદ એ સઘળી મળી છબીસ પ્રકૃતિનો
બંધ અને ઉદય સાથે જ વિચ્છેદ થાય છે. એટલે કે એ પ્રકૃતિઓનો જે શુભસ્થાને બંધ
વિચ્છેદ થાય છે તે જ શુભસ્થાનકે ઉદય વિચ્છેદ પણ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

સૂક્ષ્મત્રિક આતપ અને મિથ્યાત્વ મોહનીયનો મિથ્યાદંષ્ટિ શુભસ્થાનકે, અનંતાનુબધિનો
સાસ્ત્રાદને, મતુખ્યાનુપૂર્વિ અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો અવિરતિ સમ્યક્દંષ્ટિ શુભસ્થાનકે,
પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો દેશવિરતિ શુભકાણે હાસ્ય રતિ ભય અને જુગુપ્સાનો અપૂર્વ-
કરણે, સંબલન ક્રોધ, માન, માયા અને પુરુષવેદનો અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય શુભકાણે
સાથે જ બંધ અને ઉદયનો વિચ્છેદ થાય છે તેથી તે સમક વ્યવચ્છિદ્યમાન બધોઈ
કહેવાય છે.

તથા આ છબીસ અને હવે પછી અયશઃકીર્તિ આદિ જે આઠ કહેશે તે સિવાય શેષ
છથાસી પ્રકૃતિઓનો બંધ અને ઉદય કેમપૂર્વક એટલે કે પહેલા બંધનો. ત્યારપછી ઉદયનો
વિચ્છેદ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણીય પંચક, અંતરાય પંચક અને દર્શનાવરણ ચતુષક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો
સૂક્ષ્મ સંપરાયના અરમ સમયે બંધ વિચ્છેદ અને શીલ કષાયના અરમ સમયે ઉદય વિચ્છેદ
થાય છે. નિકા અને પ્રત્યાજ્ઞાનો અપૂર્વકરણના પહેલા બાજે બંધ વિચ્છેદ અને શીલ કષાયના

દ્વિચરમ સમયે ઉદય વિચ્છેદ, અસાત વેદનીયનો પ્રમત્તે અને સાત વેદનીયનો સયોગિના ચરમ સમયે બંધ વિચ્છેદ અને એ બનેનો સયોગિ કેવળીના ચરમ સમયે ઉદય વિચ્છેદ, છેલ્લા સંસ્થાનનો મિથ્યાદર્ષિ શુભાંણુ, વચલા ચાર સંસ્થાન, અપ્રમત્ત વિદ્યાગોગતિ અને દુઃસ્વરનો સાસ્વાદને, ઔદાચિકાદિક અને પ્રથમ સંઘયણનો અવિરત સમ્યક્દર્ષિ શુભાંણુ, અસ્થિર અને અશુભનો પ્રમત્ત સંયતે, તૈજસ, કાર્મણ, સમયતુલ્ય સંસ્થાન, વર્ણાદિ ચતુષ્ક, અશુદ્ધિ ચતુષ્ક, પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ, સુસ્વર અને નિર્માણનો અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગે બંધ વિચ્છેદ થાય છે. અને છેલ્લા સંસ્થાનથી આરંભી નિર્માણ સુધીની અઠાવીસે પ્રકૃતિઓનો સયોગિ કેવળીના ચરમ સમયે ઉદય વિચ્છેદ થાય છે. તથા મનુષ્યત્રિકનો^૧ અવિરતિ શુભાંણુ પચૈન્દ્રિય ભતિ, ત્રસ, બાહર, પર્થાગ, સુભગ, આદેય, તીર્થંકર એટલી પ્રકૃતિઓનો અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગે અને યશઃકીર્તિ તથા ઉચ્ચગોત્રનો સૂક્ષ્મ સંપરાયના ચરમસમયે બંધવિચ્છેદ થાય છે અને આ બારે પ્રકૃતિઓનો અયોગિ કેવળીના ચરમ સમયે ઉદય-વિચ્છેદ થાય છે, તથા સ્થાવરનામ, એકેન્દ્રિય, બેષ્વન્દ્રિય, તેષ્વન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય ભતિ નામનો, તથા નરકત્રિકનો અને છેલ્લા સંઘયણનો, તથા નપુલકવેદનો મિથ્યાદર્ષિ શુભાંણુ બંધવિચ્છેદ થાય છે. અને ઉદયવિચ્છેદ અનુક્રમે સાસ્વાદને, અવિરતિ સમ્યક્દર્ષિ શુભાંણુ, અપ્રમત્ત સંયતે અને અનિવૃત્તિ બાહર સંપરાય શુભાંણુ થાય છે. તથા અવેદનો બંધ-વિચ્છેદ સાસ્વાદને અને ઉદયવિચ્છેદ નવમે શુભાંણુ થાય છે. તથા તિર્થચાતુર્પૂર્વિ, દુર્ભગ અને અનાદેયનો તથા તિર્થચગતિ, તિર્થચાચુ, ઉદ્યોત અને નીચગોત્રનો તથા સ્થાનધિત્રિકનો તથા ચોથા પાચમા સંઘયણનો તથા બીજા ત્રીજા સંઘયણનો ઉપરોક્ત સંઘળી પ્રકૃતિઓનો બંધ વિચ્છેદ સાસ્વાદને શુભાંણુ થાય છે અને ઉદય વિચ્છેદ અનુક્રમે અવિરતિ શુભાંણુ દેશવિરતિ શુભાંણુ, પ્રમત્તે, અપ્રમત્તે અને ઉપશાંતભોક શુભાંણુ થાય છે. તથા અર તિથોકનો બંધવિચ્છેદ પ્રમત્ત સંયતે અને ઉદયવિચ્છેદ અપૂર્વકરણે થાય છે. સંજવલન લોભનો બંધ વિચ્છેદ નવમા શુભસ્થાનકના ચરમસમયે અને ઉદય વિચ્છેદ સૂક્ષ્મસંપરાયના ચરમસમયે થાય છે. તે હેતુથી આ છયાત્મી પ્રકૃતિઓ કમત્યવચ્છિદ્યમાન બધોદયા કહેવાય છે.

તથા અયશઃકીર્તિ, સુરત્રિક, વૈક્રિયદિક, અને આહારકદિક, એ આઠ પ્રકૃતિઓનો પહેલા ઉદય અને પછી બંધવિચ્છેદ થતો હોવાથી ઉત્ક્રમ વ્યવચ્છિદ્યમાન બધોદયા કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે—

અયશઃકીર્તિનો પ્રમત્તે, દેવાયુજનો અપ્રમત્તે, દેવદિક અને વૈક્રિયદિકનો અપૂર્વકરણે બંધ વિચ્છેદ થાય છે અને એ છએ પ્રકૃતિઓનો ઉદય વિચ્છેદ ચોથે શુભાંણુ થાય છે. તથા

૧ અર્થ મનુષ્યત્રિકમાં મનુષ્યાનુપૂર્વિ લીધી છે અને તેનો ઉદય વિચ્છેદ અયોગિના ચરમ સમયે થાય છે એમ કહ્યું છે, એ વિચારણીય છે. કારણ કે મોક્ષપણ આનુપૂર્વિકો ઉદય પહેલા બીજા અને ચોથા એ ત્રણ શુભસ્થાનકે જ હોય છે. અન્યત્ર કોતો નથી. કદાચ પ્રદેશોદયની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવે તો તે પણ ચોથા નથી કારણ કે પ્રદેશોદયે તો સંઘયણ, સંસ્થાન નામકર્મોદિ તરૂંતેરે પ્રકૃતિઓ પછી હોય છે. એટલે બંધ અને ઉદયમાં ચોથે જ જતી હોવાથી તેને સમત્યવચ્છિદ્યમાન બધોદયમાં મૂકવું કરતી બેધએ એમ લાગે છે પછી ચાની મહારાજ જણ.

આહારદિકનો અપૂર્વકરણે બંધવિનિષેદ અને અપ્રમત સંયતે ઉદયવિનિષેદ થાય છે, માટે તે આદે ઉત્ક્રમચ્ચવમિષ્ણમાન બંધોદયા કહેવાય છે. ૫૬-૫૭

હવે સાંતરાદિ પ્રકૃતિઓ કહે છે—

ધ્રુવબંધિની તિથ્યગરનામ આડયચડક્ક વાવન્ના ।

एया निरंतराओ सगवीसुभ संतरा सेसा ॥ ૫૮ ॥

ध्रुवबन्धिन्यः तीर्थकरनाम आयुश्चतुष्कं द्रापञ्चाशत् ।

एता निन्तराः सप्तविंशतिरुभयाः सान्तराः शेषाः ॥૫૮॥

અર્થ—ધ્રુવબન્ધિની પ્રકૃતિઓ, તીર્થકરનામ, આયુઃચતુષ્ક એ બાવન પ્રકૃતિઓ નિરંતરા છે, હવે કહેવાશે તે સત્તાવીશ ઉભયા અને શેષ પ્રકૃતિઓ સાન્તરા છે.

ટીકાનું—જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાય પંચક, દર્શનાવરણ નવક, સોળ કષાય, મિથ્યાત્વ, ભય, જીરુપણ, અશુદ્ધિ, નિર્માણ, તૈજસ, કાર્મણ, ઉપધાત અને વર્ણચતુષ્ક એ મુલતાલીસ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ તથા તીર્થકર નામ અને આયુઃચતુષ્ક એ બાવન પ્રકૃતિઓ નિરંતરા છે.

નિરંતરાનું સ્વરૂપ સાઠમી ગાથામાં કહેશે. તથા હવે પછીની ગાથામાં કહેવાશે તે સત્તાવીશ પ્રકૃતિઓ સાન્તરનિરંતરા છે અને શેષ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓ સાન્તરા છે. ૫૮

હવે સાન્તરનિરંતરા સત્તાવીસ પ્રકૃતિઓના નામ કહે છે—

चउरंसउसभपरघाउसासपुंसगलसायसुभखगई ।

वेउव्विउरलसुरनरतिरिगोयदुसुसरतसतिचउ ॥૫૯॥

चतुरस्रर्पसपराघातोच्छ्वासपुंसकलसातशुभखगतयः ।

वैक्रियौदारिकसुरनरतिरिगोत्रद्वિકसुस्वरत्रसत्रिकचतुः ॥૫૯॥

અર્થ તથા ટીકાનું—સમચતુરસ્ર સંસ્થાન, વજ્રપીનારાચસંઘયણ, પરાધાત, ઉચ્છ્વાસ, પુરુષવેદ, પચેન્દ્રિય જાતિ, સાતાવેદનીય, શુભવિહારોગતિ, પૈકિયદિક, ઔદારિકદિક, સુરદિક, મતુષ્યદિક, તિથ્યદિક, ગોત્રદિક—ઉચ્ચગોત્ર નીચગોત્ર, સુસ્વરત્રિક—સુસ્વર સુભય અને આદેય, ત્રસચતુષ્ક—ત્રસ બાદર પર્થાસ અને પ્રત્યેક; એ સત્તાવીસ પ્રકૃતિઓ ઉભયા—સાન્તર નિરંતરા છે. ૫૯

હવે સાન્તર નિરંતરાદિનો અર્થ કહે છે—

समयाओ अंतमुहु उक्कोसा जाण संतरा ताओ ।

बंधहियंमि उभया निरंतरा तम्मि उ जहन्ने ॥૬०॥

સમયાદન્તર્મુદ્દર્શનકૃત્યો યાસાં સાન્તરાસ્તાઃ ।

વન્ધેઽધિકે ઉમયાઃ નિરન્તરાસ્તસ્મિન્તુ જઘન્યઃ ॥૬૦॥

અર્થ—જે કર્મપ્રકૃતિઓનો સમયથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુદ્દર્શન પર્થત બંધ થતો હોય તે સાંતરા કહેવાય છે તથા જે પ્રકૃતિઓનો સમયથી આરંભી અંતર્મુદ્દર્શન અને તેથી પણ અધિક બંધ થતો હોય તે સાંતરનિરંતરા કહેવાય છે અને જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પણ અંતર્મુદ્દર્શન બંધ થતો હોય તે નિરંતરા કહેવાય છે.

ટીકાતુ—જે કર્મપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સમયમાત્ર બંધ થતો હોય અને ઉત્કૃષ્ટ સમયથી આરંભી અંતર્મુદ્દર્શન પર્થત બંધ થતો હોય, તેથી વધારે કાળ ન થતો હોય તે સાંતરા પ્રકૃતિઓ છે. કેમકે અંતર્મુદ્દર્શનમાં પણ બધા આશ્રયી વ્યવધાન પડે છે, અંતર્મુદ્દર્શનકાળ પણ નિરંતર થતો નથી તેથી તે સાંતરા કહેવાય છે. તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે—અસાત-વેદનીય, સ્ત્રીવેદ, નપુંસકવેદ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, નરકક્રિક, આહારક્રિક, પહેલા વિના પાંચ સસ્થાન, પહેલા વિના પાંચ સ્વયમ્. આદિની આરંભે એકેન્દ્રિયાદિ ભૂતિ, આતપ, ઉષોત; અપ્રશસ્ત વિહાંયોગતિ, સ્થિર, શુભ, યશઃકીર્તિ, અને સ્થાવરદશક. આ સઘળી પ્રકૃતિઓ જઘન્યથી એક સમય બંધાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુદ્દર્શન પર્થત બંધાય છે. ત્યાર પછી પોતાના સામાન્ય બંધ હેતુને સફળતાવ છતાં પણ તથાસ્વભાવે તે પ્રકૃતિઓના બંધ યોગ્ય અધ્યવસાયોનું પરાવર્તન થતું હોવાથી અવશ્ય બંધાતી નથી પરંતુ તેની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે માટે સાંતરા કહેવાય છે.

જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્યથી સમયમાત્ર બંધ થતો હોય અને ઉત્કૃષ્ટથી સમયથી આરંભી નિરંતર અંતર્મુદ્દર્શનની ઉપર અસંખ્ય કાળ પર્થત બંધ થતો હોય તે સાંતરનિરંતરા કહેવાય છે. કારણ કે અંતર્મુદ્દર્શનમાં બંધ આશ્રયી અંતર પડે છે અને અસંખ્ય કાળ પર્થત નિરંતર પણ બંધાય છે. તે પૂર્વે કહેલી સમયતુરજ્ઞાદિ સત્તાવીસ પ્રકૃતિઓ છે. તે પ્રકૃતિઓ જઘન્ય સમયમાત્ર બંધાય છે માટે સાંતરા છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અનુત્તરાદિ દેવો અસંખ્યકાળ પર્થત પણ નિરંતર બાધે છે, માટે અંતર્મુદ્દર્શનમાં બધનું અંતર નહિ હોવાથી નિરંતરા કહેવાય છે.

તથા જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્યથી પણ અંતર્મુદ્દર્શન પર્થત બંધ થતો હોય અંતર્મુદ્દર્શનમાં બંધનું અંતર ન જ પડતું હોય તે નિરંતરા કહેવાય છે અને તે પહેલાં કહેલી ધ્રુવબંધિ આદિ ભાવન પ્રકૃતિઓ છે. એ પ્રકૃતિઓ જઘન્યથી પણ અંતર્મુદ્દર્શનપર્થત નિરંતર બંધાય છે.

તારપર્થ એ કે જે પ્રકૃતિઓ અંતર્મુદ્દર્શન પર્થત નિરંતર બંધાતી હોય તેટલા કાળમાં અંતર ન જ પડતું હોય તે નિરંતરા. અંતર્મુદ્દર્શન કાળમાં પણ અંતર પડતું હોય તે સાંતરા અને જે પ્રકૃતિઓનું અંતર્મુદ્દર્શન કાળમાં બંધ આશ્રયી અંતર પડતું પણ હોય અને અંતર્મુદ્દર્શન પર્થત અને તેથી વધારે અસંખ્યકાળ પણ નિરંતર બંધાતી હોય તે સાંતર નિરંતરા કહેવાય છે. ૬૦

આ પ્રમાણે નિરંતરાદિ પ્રકૃતિઓ કહી. હવે ઉદયબ'ધોત્કૃષ્ટાદિ પ્રકૃતિઓને કહેવા ઇચ્છતા પહેલાં તેનું સ્વરૂપ કહે છે—

उदय व अणुदय वा बंधाओ अन्नसंकमाओ वा ।
ठितिसंतं जाण भवे उक्कोसं ता तयक्खाओ ॥६१॥

उदये वा अनुदये वा बन्धादन्यसंकमाद्वा ।

स्थितिसत्कर्म यासां भवेदुत्कृष्टं तास्तदारव्याः ॥६१॥

અર્થ—બંધ વડે અથવા અન્યના સંક્રમવડે ઉદય હોય અથવા ન હોય છતાં જે કર્મ-પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા થાય તે પ્રકૃતિઓ તે સંજ્ઞાવાળી સમજવી.

ટીકાનુઠ—જે કર્મ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય અથવા ન હોય છતાં બંધ વડે કે અન્ય પ્રકૃતિઓના દલિલોના સંક્રમ વડે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા થાય તે પ્રકૃતિઓ તેને અનુરૂપ સંજ્ઞાવાળી સમજવી. તે આ પ્રમાણે—

જે કર્મ પ્રકૃતિઓની વિપાકોદય હોય ત્યારે બંધ વડે મૂળકર્મની જેટલી સ્થિતિ છે તેટલી સ્થિતિ બંધાય તે ઉદય બ'ધોત્કૃષ્ટ એટલે મૂળકર્મનો જેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે, તેટલો સ્થિતિબંધ જે ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો બંધાતી વખતે થતો હોય તે હવે જે જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટ બંધ થતો હોય તે ઉદય બ'ધોત્કૃષ્ટ. જેમકે—મતિજ્ઞાના-વશીય કર્મ.

જેઓનો ઉદય ન હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થતો હોય તે અનુદય બ'ધોત્કૃષ્ટ. જેમકે પાંચ નિદ્રા.

તથા પોતાના મૂળકર્મનો જેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય તેટલો સ્થિતિબંધ જે કર્મ-પ્રકૃતિઓનો બંધાતી વખતે ન થતો હોય પરંતુ સ્વભાવીય પ્રકૃતિઓના દલિલોના સંક્રમવડે થતો હોય તે સંક્રમોત્કૃષ્ટ કહેવાય. તેમાં જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે જે પ્રકૃતિઓને અન્ય સ્વભાવીય દલિલોના સંક્રમવડે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય તે ઉદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ જેમકે—સાતવેદનીય.

ઉદય ન હોય ત્યારે સંક્રમવડે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય તે અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ કહેવાય. જેમકે—દેવગતિ નામકર્મ. ૬૧

તેમાં 'અનાતુપૂર્વિ'એ પણ કહી શકાય છે, એ જણાવવા પહેલાં ઉદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહે છે—

૧ શાઓમાં (૧) પૂર્વાતુપૂર્વી, (૨) પશ્ચાતુપૂર્વી અને (૩) અનાતુપૂર્વી એમ ત્રણ પ્રકારે પદાર્થો વર્ણન આપે છે.

(૧) જે પદાર્થો 'તુ' જે ક્રમે નિરુપણ કરવામાં આવ્યું હોય તે જ ક્રમે એકેક પદાર્થોનું સ્વરૂપ જતા-વતું તે પૂર્વાતુપૂર્વી. (૨) જે પદાર્થો 'તુ' જે ક્રમે નિરુપણ કરવામાં આવ્યું હોય તેથી તદ્દન ઉલટા ક્રમે

મણુગઈ સાયં સમ્મં ધિરહાસાઈછવેયસુમલગઈ ।

રિસહ ચરંસગાઈપણુચ્ચ ઉદસંકમુલકોસા ॥૬૨॥

મનુષ્યગતિઃ સાતં સમ્યક્ત્વં સ્થિરહાસ્યાદિષ્ટકવેદશુમલગતયઃ ।

ઋષમચતુરસાદિપશ્ચોચં ઉદયસંક્રમોત્ક્રુષ્ટાઃ ॥૬૨॥

અર્થ—મનુષ્યગતિ, સાતવેદનીય, સમ્યક્ત્વમોહનીય, સ્થિર પદ્ક, હાસ્યાદિ પદ્ક, ગણુ વેદ, શુભ વિહારોગતિ, વજ્રઋષમનારાયાદિ પાંચ સંઘયણુ, સંમચતુરસાદિ પાંચ સંસ્થાન, અને ઉચ્ચ ગોત્ર એ ઉદય સંક્રમોત્ક્રુષ્ટ પ્રકૃતિઓ છે.

દ્રીકાતુ—મનુષ્યગતિ, સાતવેદનીય, સમ્યક્ત્વમોહનીય, સ્થિરાદિ પદ્ક-સ્થિર શુભ સૌભાગ્ય સુસ્વર આદેય અને યશઃપ્રીતિ, હાસ્યાદિ પદ્ક-હાસ્ય રતિ અરતિ શૈલ ભય અને જીયુસા વેદનિક-મીવેદ પુરૂષવેદ અને નપુંસકવેદ, શુભ વિહારોગતિ, વજ્રઋષમનારાય, ઋષમનારાય, નારાય, અર્ધનારાય અને દ્રીલિકા એ પાંચ સંઘયણુ. સમચતુરસ, નયગોધપરિમંડલ, સાદિ, વામન અને કુબ્જ એ પાંચ સંસ્થાન, અને ઉચ્ચગોત્ર એ ત્રીશ કર્મપ્રકૃતિઓ ઉદય સંક્રમોત્ક્રુષ્ટ છે.

આ પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે તેની વિપક્ષભૂત સ્વભલીય નરકગતિ, અસાત વેદનીય અને મિથ્યાત્વમોહનીયાદિ કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્ક્રુષ્ટ સ્થિતિ બાંધીને તેની બંધાવલિકા વીત્યા બાદ ઉદય પ્રાપ્ત ઉપરોક્ત મનુષ્યગતિ આદિ પ્રકૃતિઓનો બંધ શરૂ કરે. એટલે પ્રાપ્ત અને બંધાતી તે મનુષ્યગત્યાદિમાં નરકગત્યાદિ વિપક્ષ પ્રકૃતિના કલિકાને સંક્રમાવે એટલે સંક્રમથી ઉત્ક્રુષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય. બંધાવલિકા પૂર્ણ ન થાય ત્યા સુધી તેમાં કોઈ ષણુ કરણુ લાગે નહિ માટે બંધાવલિકા જવી બોધજે. અને જેમાં સંક્રમ થવાનો છે તેનો બંધ શરૂ થાય એટલે જ તેમાં સંક્રમ થાય. કારણુ બંધાતી પ્રકૃતિજ પતકશ્રદ્ધ થાય છે. અને પતકશ્રદ્ધ સિવાય કોઈ પ્રકૃતિઓ સંક્રમેજ નહિ માટે મનુષ્યગત્યાદિનો બંધ થવો બોધજે એમ કહ્યું છે.

કાબલા તરીકે મનુષ્યગતિનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે નરકગતિની વીશકોલકોડીની સ્થિતિ બાંધે તેની બંધાવલિકા વીત્યા બાદ મનુષ્યગતિનો બંધ શરૂ કરે તેમાં ઉદયાવલિકા ઉપરના નરકગતિના કલિકા સંક્રમાવે ત્યારે મનુષ્યગતિમાં ઉત્ક્રુષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય.

જે પ્રમાણે સાતવેદનીયાદિ માટે પણ સમજવું. સંક્રમવડે ઉત્ક્રુષ્ટ સ્થિતિસત્તા થવાનું

એટલે કે છેલ્લેથી પહેલા સુધી એકેક પદાર્થનું સ્વરૂપ બતાવવું તે પદ્યપૂર્વી. (૩) જે પદાર્થનું જે ક્રમે નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું હોય તે પદાર્થનું ઉપર જણાવેલ અને ક્રમે વિના આકુઅચ્છુ સ્વરૂપ બતાવવું તે અનાતુપૂર્વી કહેવાય છે.

અહિ મૂળ ગાથામાં જણાવેલ ચાર પદાર્થોમાંથી પ્રથમ ત્રીજનું પછી ચોથાનું, બીજનું અને પહેલાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે મટે આ વર્ણન અનાતુપૂર્વીએ કર્યું છે તેમ કહેવાય છે.

કારણ શુભ પ્રકૃતિઓનો સ્થિતિબંધ અલ્પ થાય છે; અશુભનો ઉત્કૃષ્ટ થાય છે. એટલે અશુભ પ્રકૃતિઓના દલિકેના સંક્રમવડેજ શુભ પ્રકૃતિઓમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય, અન્યથા નહિ. માટે તેઓ ઉદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ કહેવાય છે.

હવે અનુદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહે છે—

મનુયાણુપુર્વિમિશ્રમાહારગદેવજુગલવિગલાણિ ।

સુહુમાદિતિગં તિથ્યં અણુદયસંક્રમણ ઉવકોસા ॥૬૨॥

મનુજાનુપૂર્વિમિશ્રમાહારકદેવજુગલવિકલાણિ ।

સૂક્ષ્માદિત્રિકં તીર્થમનુદયસંક્રમોત્ક્રષ્ટાઃ ॥૬૩॥

અર્થ—મનુખ્યાનુપૂર્વિ, મિશ્રમોહનીય, આહારકદિક, દેવદિક, વિકલત્રિક, સૂક્ષ્મત્રિક, અને તીર્થકરનામકર્મ એ અનુદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ છે.

ટીકાનું—મનુખ્યાનુપૂર્વિ, મિશ્રમોહનીય, આહારકશરીર અને આહારક અંગોપાંગ, દેવ-દિક-દેવગતિ દેવાનુપૂર્વિ, બેધન્દ્રિય તેધન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયબતિ એ વિકલત્રિક, સૂક્ષ્મ અપ-ચોપ્ત અને સાધારણ એ સૂક્ષ્મત્રિક, અને તીર્થકરનામકર્મ એ તેર પ્રકૃતિઓ અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ છે. કારણ કે આ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ પોતાના બંધવડે થતો નથી કેમકે તેઓની સ્થિતિ પોતાના મૂળ કર્મ જેટલી બંધ સમયે બંધાતીજ નથી, પરંતુ સ્વભાવી પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓના સંક્રમવડેજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્યારે પ્રકૃતિઓની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી તેની બંધાવલિકા જે સમયે પૂર્ણ થાય તે પછીના સમયે ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના બંધનો આરંભ કરે, બંધાવી તે પ્રકૃતિઓમાં પૂર્વે બંધાયેલી તેની પ્રતિપક્ષ નરકાનુપૂર્વિ આદિના દલિકે સંક્રમાવે એટલે સંક્રમવડે તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય છે. તે પણ તેઓનો ઉદય ન હોય ત્યારેજ. કારણ કે જ્યારે ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે તેની વિપક્ષ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધજ થતો નથી. જેમ કે મનુજાનુપૂર્વિનો ઉદય વિશ્વક્રમતિમાં હોય છે, વિકલત્રિક અને સૂક્ષ્મત્રિકનો ઉદય વિકલેન્દ્રિય અને સૂક્ષ્માદિ જીવોમાં હોય છે. આહારકનો ઉદય આહારક શરીરીને હોય છે, મિશ્રમોહનીયનો ઉદય ત્રીજે શુષ્કાણે હોય છે, અને તીર્થકરનામનો ઉદય તેરમે શુષ્કાણે હોય છે, ત્યાં તેની વિપક્ષપ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને યોગ્ય અધ્યવસાયોજ હોતા નથી અને દેવદિકનો ઉદય દેવગતિમાં હોય છે પરંતુ ત્યાં તેનો બંધ નથી. માટે તે પ્રકૃતિઓ અનુદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ છે. ૬૩

હવે અનુદય બંધોત્કૃષ્ટ અને ઉદય બંધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહે છે—

નારયતિરિરલદુગં છેવટ્ટેર્ગિદિથાવરાયાવં ।

નિદ્ધા અણુદયજેટ્ટા ઉદવકોસા પરાણાઃ ॥૬૪॥

નારકતિર્યગૌદારિકદ્વિકાનિ સેવાતૈકેન્દ્રિયસ્થાવરાતપાનિ ।

નિદ્રા અનુદયજ્યેષ્ઠાઃ ઉદયોત્કૃષ્ટાઃ પરે અનાયુષઃ ॥૬૪॥

અર્થ—નરકદિક, તિર્યચ્ચદિક, ઔદારિકદિક, સેવાતૈક સઘણ, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, આતપ અને પાંચ નિદ્રા એ અનુદય બધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ છે, અને આયુકર્મવિના શેષ પ્રકૃતિઓ ઉદયબધોત્કૃષ્ટ છે.

ડીકાતુવ—નરકદિક, તિર્યચ્ચદિક, ઔદારિકદિક, હેવદેહસંઘણ, એકેન્દ્રિયભતિ, સ્થાવર-નામ, આતપનામ, અને પાંચ નિદ્રા એ પંદર કર્મપ્રકૃતિઓ અનુદયબધોત્કૃષ્ટ છે. આ સઘણી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પોતાના મૂળકર્મના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ જેટલોજ થાય છે, ચરન્તુ તેઓનો ઉદય ન હોય ત્યારે થાય છે.

નરકદિકાદિ ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધાધિકારી કેણુ છે તેનો વિચાર કરતા જણાશે કે આ—પ્રકૃતિઓનો જ્યાં ઉદય છે ત્યાં તેનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ થઈ શકતોજ નથી. તેમજ નિદ્રાનો જ્યારે ઉદય હોય છે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને યોગ્ય કિલ્લ પરિણામ થતા નથી. અને જ્યારે તેવા પ્રકારના કિલ્લ પરિણામ હોય છે ત્યારે નિદ્રાનો ઉદય હોતો નથી. કારણ કે નિદ્રામાં કષાયાદિ વૃત્તિઓ ઉલટી શાંત થાય છે. માટે તેનો ઉદય હોય ત્યારે તેનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થતો નથી.

ચાર આયુ વિના શેષ સાઠ કર્મપ્રકૃતિઓ ઉદય બધોત્કૃષ્ટ છે. તે આ પ્રમાણે—પચૈન્દ્રિય-ભતિ, વૈક્રિયદિક, ^૧ હુંડસ્થાન, પરાધાત, ઉચ્છવાસ, ઉદ્યોત, અશુભવિહાયોગતિ, અયુક્લણ, તેજસ, કામંણ, નિમોણ, ઉપધાત, વર્ણોદિયતુષ્ક, સ્થિરાદિષ્ટક, ત્રસાદિયતુષ્ક, અસાતવેદનીય, નીચગોત્ર, સોળકષાય, મિથ્યાત્વમોહનીય, જ્ઞાનાવરણપંચક, અંતરઃપંચક, અને દર્શનાવર-ણ્યતુષ્ક આ પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે તેઓનો પોતાના મૂળકર્મના જેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે, માટે તે પ્રકૃતિઓ ઉદય બધોત્કૃષ્ટ છે.

આયુકર્મમાં તો પરસ્પર સંક્રમ થતો નથી તેમજ બંધાતા આયુકર્મના દલિકે પૂર્વબદ્ધ આયુના ઉપચય માટે થતા નથી. પૂર્વબદ્ધઆયુ સ્વતન્ત્ર રહે છે, અને બદ્ધઆયુ પણ સ્વતન્ત્ર રહે છે. તેથી ચાર પ્રકારમાંથી એક પણ પ્રકારવડે તિર્યચ મનુષ્યાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થતો નથી. માટે અનુદય બધોત્કૃષ્ટાદિ ચારમાંની કોઈપણ સંજ્ઞા સંહિત છે.

એ કે દેવનારકાયુ^૨ પરમાર્થથી અનુદયબધોત્કૃષ્ટ છે. કારણ કે એનો ઉદય ન હોય

૧ અહિં વૈક્રિયદિકને ઉદયબધોત્કૃષ્ટમા ગણ્યુ છે. એ કે તેનો ઉદય દેવ નારકાને ભવ પ્રત્યયિક છે ત્યાં તો તેનો બંધ નથી. પરંતુ ઉત્તરવૈક્રિયશરીરધારી મનુષ્યતિર્યચો કિલ્લ પરિણામને યોગે તે બે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે છે તેથી ઉદયબધોત્કૃષ્ટમાં ગણ્યુ છે.

૨ દેવ નારકાયુને એક પણ સંજ્ઞામાં નહિ ગણવાતું કારણ એમ પણ હોય કે જ્યારે ઉદય બધો-ત્કૃષ્ટાદિ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાનો વિચાર કરે ત્યારે ઉદય બધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની પૂર્વ સત્તા હોય છે અને અનુદય બધોત્કૃષ્ટની એક સમય ન્યૂન હોય છે. હવે ઉપરોક્ત બે આયુને અનુદય બધોત્કૃષ્ટમાં

ત્યાદે દિલ્લે સ્થિતિખંધ થાય છે. તો પણ પ્રયોજનના અભાવે પૂર્વોચાર્યોએ ચારમાંની કોઈ પણ સંજ્ઞામાં વિવક્ષી નથી માટે ચારમાંની એકપણ સંજ્ઞામાં ગણેલ નથી. ૬૪

હવે ઉદયવતી અને અનુદયવતીનું સ્વરૂપ કહે છે—

ચરિમસમયમિ દલિયં જાસિં અન્નતથ સંકમે તાઓ ।
અણુદયવદ્ ઇયરીઓ ઉદયવદ્ હોતિ પગઈઓ ॥૬૫॥

ચરમસમયે દલિકં યાસામન્યત્ર સંક્રમયેત્ તાઃ ।

અનુદયવત્યઃ સ્તરાઃ ઉદયવત્યઃ ભવન્તિ પ્રકૃતયઃ ॥૬૫॥

અર્થ—જે કર્મપ્રકૃતિઓના દલિક અન્ય સમયે અન્ય સંક્રમે તે પ્રકૃતિઓ અનુદયવતી છે, અને ઇતર પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી છે.

ટીકાનુબંધ—જે કર્મપ્રકૃતિઓના દલિક અન્ય સમયે એટલે કે તે તે પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપ સત્તાનો નાશ જે સમયે થાય તે સમયે અન્ય પ્રકૃતિઓમાં સ્તિભુક સંક્રમવડે સંક્રમે, અને સંક્રમીને અન્ય પ્રકૃતિરૂપે અનુભવાય તે પ્રકૃતિઓ અનુદયવતી સંજ્ઞાવાળી છે. અને જે પ્રકૃતિઓનાં દલિકાં પોતાની સત્તાનો જે સમયે નાશ થાય તે સમયે સ્વસ્વરૂપે અનુભવાય તે પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી સંજ્ઞાવાળી છે ૬૫

હવે તેજ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓ કહે છે—

નાળંતરાયઆઉદંસણચઊવેયણીયમપુમિત્થી ।
ચરિમુદયઉચ્ચવેયગ ઉદયવદ્ ચરિમલોભો ય ॥૬૬॥

જ્ઞાનાન્તરાયાણુક્કર્શનચતુર્વેદનીયાપુંસિયઃ ।

ચરમોદયોચ્ચવેદકા ઉદયવત્યશ્રમલોભશ્ચ ॥૬૬॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય, અન્તરાય, આયુ, કર્શનાવરણ ચતુષ્ક, વેદનીય, નપુસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, અયોગિના શ્રમસમયે ઉદયવતી નામકર્મની નવ પ્રકૃતિઓ, ઉચ્ચ જોત્ર, વેદકસમ્યક્ત્વ, અને સંજ્ઞવલન હોલ એટલી પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી છે.

ટીકાનુબંધ—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અન્તરાય પાંચ, ચાર આયુ. કર્શનાવરણીયની અક્ષુરશનાવરણીયાદિ ચાર સાત, અસાતવેદનીય, સ્ત્રીવેદ, નપુસકવેદ, અયોગિના શ્રમ સમયે નામકર્મની જે પ્રકૃતિઓનો સ્પેષ છે તે નવ પ્રકૃતિઓ તે આ-મનુષ્યગતિ પચોદયવતિ ત્રણ

ગણે તો તેની ઉલ્લેખ સ્થિતિની સત્તા પણ એક સમય ન્યૂન કેમ ન હોય? એ શંકા થાય એટલે એ શંકા જ ઉપસ્થિત ન થાય માટે પણ કોઈ સંજ્ઞામાં ન ગણી હોય. કેમકે આયુની પૂર્ણ સત્તા જ હોય છે, ન્યૂન હોતી નથી.

આદર પયાસ સૌભાગ્ય આદેય યશઃકીર્તિ અને તીર્થંકર, ઉચ્ચગોત્ર, સમ્યક્ત્વમોહનીય, અને સંલ્પલન લોક આ યોગીશ પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી છે, કારણ કે તેઓનો ઉદય અને સત્તાનો એક સમયેજ નાશ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણ પાંચ, અંતરાય પાંચ, અને દર્શનાવરણ ચાર એ ચૌદ પ્રકૃતિઓ ક્ષીણકષાય શુભસ્થાનકના ચરમ સમયે કે જે સમયે તેઓની સત્તાનો નાશ થાય છે તે સમયે સ્વસ્વરૂપે અનુભવાય છે, માટે તે ઉદયવતી છે. એ પ્રમાણે ચરમોદયવતી નામકર્મની મનુષ્યગતિ આદિ નવ પ્રકૃતિઓ સાત અસાત વેદનીય અને ઉચ્ચગોત્ર સઘળી મળી બાર પ્રકૃતિઓનો અયોગિ કેવળિ શુભસ્થાનકના અન્ય સમયે, સંલ્પલન લોકનો ક્ષપકશ્રેણિમાં સૂક્ષ્મ સંપ્રશયના અન્ય સમયે, સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉપાભવ કરતા પોતાના ક્ષયના ચરમ સમયે, સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદનો તે તે વેદના ઉદયે શ્રેણિ આરંભનારને અનિવૃત્તિ બાદર સંપ્રશય શુભસ્થાનકના સંખ્યાત ભાગ ગયા પછી તે તે વેદના ઉદયના અન્ય સમયે, આર આહુનો પોતપોતાના ભવના ચરમ સમયે સ્વસ્વરૂપે અનુભવ થાય છે માટે તે સઘળી પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી કહેવાય છે.

એ કે સાત અસાત વેદનીય અને સ્ત્રી નપુંસકવેદના અનુદયવતીપણું પણ સંભવે છે. કારણ કે ચૌદમા શુભસ્થાનકે એક જીવને સાતા અસાતા બેમાંથી એકનોજ ઉદય હોય છે. જેનો ઉદય હોય તે ઉદયવતી, અને જેનો ઉદય ન હોય તે અનુદયવતી. એ પ્રમાણે જે વેદના ઉદયે શ્રેણિ આરંભી હોય તે વેદ ઉદયવતી સંજ્ઞક, અને બીજો અનુદયવતી સંજ્ઞક કહેવાય. આ પ્રમાણે ઉક્ત ચાર પ્રકૃતિઓ અનુદયવતીપણું પણ સંભવે છે છતાં મુખ્ય શુભને અવલંબીનેજ સત્પુરૂષો કર્મપ્રકૃતિઓતું નામ આપે છે. એક જીવ આશ્રયી બલે એક પ્રકૃતિ ઉદયવતી સંજ્ઞક અને અન્ય પ્રકૃતિ અનુદયવતી સંજ્ઞક હોય પરંતુ ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ એ ચાર પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી હોય છે, એ ધ્યાનમાં રાખીને પુર્વ પુરૂષોએ ઉદયવતી કહી છે.

શેષ એકસો ચૌદ પ્રકૃતિઓ અનુદયવતી છે. કારણ કે તે પ્રકૃતિઓનાં દલિકો ચરમ સમયે અન્યત્ર સંક્રમતા હોવાથી પોતાના રસોદયનો અભાવ છે. તે આ પ્રમાણે—

ચરમોદય સંજ્ઞાવાળી મનુષ્યગતિ આદિ નામકર્મની નવ પ્રકૃતિઓ, નરકદ્વિક, તિર્થંકર, એકેન્દ્રિય બેઠ્ઠિન્દ્રિય તેઠ્ઠિન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયઅતિ, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, આતપ અને ઉવોત એ બાવીસ પ્રકૃતિઓ વળી નામ કર્મની શેષ એકોત્તેર પ્રકૃતિઓ સ્તિપુક-સંક્રમવડે સંક્રમાવી ચરમ સમયે પરપ્રકૃતિના વ્યપદેશે લગવાન અયોગિકેવળી અનુભવે છે. એ પ્રમાણે નિદ્રા અને પ્રયત્નને ક્ષીણકષાય શુભસ્થાનકવાળો અનુભવે છે. તથા મિથ્યાત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીયને સસકસ્ય કાળે સમ્યક્ત્વમાં સ્તિપુકસંક્રમવડે સંક્રમાવી પરવ્યપદેશે અનુભવે છે. અનંતાનુભવિના ક્ષયકાળે તેના દલિકોને બધ્યમાન ચારિત્રમોહનીયમાં શુભસંક્રમવડે સંક્રમાવી અને ઉદયાવલિકાના દલિકોને ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં સ્તિપુકસંક્રમવડે સંક્રમાવી પરવ્યપદેશે અનુભવે છે. તથા સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, આતપ, ઉવોત, એકે-

તૃતીયદ્વાર સારસંગ્રહ

હવે આ દ્વારમાં બાંધવા યોગ્ય આઠ પ્રકારના કર્મોના વિચાર કરેલ છે તેથી આ દ્વારનું 'બંધવ્ય' નામ રાખેલ છે.

જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય એ આઠ મૂળ કર્મપ્રકૃતિઓ છે.

સામાન્ય-વિશેષ એમ ઉભય ધર્મવાળી વસ્તુમાં રહેલ વિશેષ ધર્મને જાણવાની જે આત્મામાં રહેલ શક્તિ તે જ્ઞાન, તેને રોકનાર અર્થાત્ તેને હાંકનાર જેમાં મિથ્યાત્વાદિ હેતુ-ઓની પ્રધાનતા છે એવા જીવના વ્યાપારથી થઈ શકેલા કર્મણ્યવર્ગણા અન્તર્ગત જે સુદ્ધગત સ્વધીનો સમૂહ તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ.

સામાન્ય-વિશેષ એમ ઉભયધર્મવાળી વસ્તુને સામાન્ય સ્વરૂપે જાણવાની આત્મામાં રહેલી શક્તિ તે દર્શન અને તેને રોકનાર જે કર્મ તે દર્શનાવરણીય કર્મ.

જે સુખ-દુઃખ રૂપે અનુભવાય તે વેદનીય, જો કે દરેક કર્મ કોઇને કોઈ સ્વરૂપે અનુભવાય જ છે તો પણ કાદવમાં ઉત્પન્ન થયેલ દરેક પદાર્થોને પંકજ કહેવાતાં નથી પરંતુ રુદી વિશેષથી કમળને જ પંકજ કહેવાય છે તેમ જ સુખ-દુઃખ રૂપે અનુભવાય તેને જ વેદનીય કર્મ કહેવાય છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ આત્મિકદંષ્ટિએ સાર-અસાર-અર્થાત્ હેય ઉપાદેય આદિના વિવેક વિનાનો થાય તે મોહનીય.

એક ભવથી બીજા ભવમાં જતાં સર્વ બાલુથી જીવને જે ઉદયમાં આવે તે અથવા કરેલ પોતપોતાના કર્મના ફળને અનુસારે પ્રાપ્ત થયેલ નરકાદિ ગતિમાંથી નીકળવાની ઇચ્છાવાળા પ્રાણીને રોડી રાખે તે આયુષ્ય.

જે કર્મ જીવને નરકત્વાદિ પર્વાયો ભોગવવા તરફ નમાવે અર્થાત્ લઈ જાય તે નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ ઉચ્ચ-નીચ શબ્દો વડે બોલાવાય અથવા ઉચ્ચ-નીચ ક્રુણમાં ઉત્પન્ન થવા રૂપ આત્માનો પર્વાય વિશેષ થાય તે ગોત્ર.

જે કર્મના ઉદયથી અનંત શક્તિવાળો જીવ દાંનાદિકના અંતર-વ્યવધાનને પામે તે અંતરાય અથવા વિઘ્ન કર્મ છે.

અર્હિ પ્રકૃતિ શબ્દના જુદા જુદા ત્રણ અર્થો છે. પ્રકૃતિ=સ્વભાવ, અથવા નિયતિ, રક્ષ

અને પ્રદેશનો સમુદાય તે પ્રકૃતિ, અથવા પ્રકૃતિ-ભેદ. આદિ ટીકાકારે વિશેષાવશ્યકભાષના અનુસારે પ્રકૃતિ-ભેદ એ અર્થ અહીં કરેલ છે. તે મૂળકર્મના આ આઠ જ ભેદ છે.

આદિ જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠે કર્મ જે ક્રમપૂર્વક કર્યા છે તેમાં આ કારણ છે.

જ્ઞાન-દર્શન રૂપ ચેતના એ જીવનો સ્વતંત્ર રૂપ સ્વભાવ-લક્ષણ છે, તેથી ચેતના વિના જીવ-અજીવમાં કોઈ ભેદ રહેતો નથી, તે બે પ્રકારની ચેતનામાં પણ જ્ઞાનની પ્રધાનતા છે કારણ કે જ્ઞાનથી જ સર્વ શાસ્ત્રોના વિષયોનો વાસ્તવિક બોધ થઈ શકે છે અને સર્વ લબ્ધિઓ પણ સાકારાપયોગ યુક્ત એટલે કે જ્ઞાનોપયોગ યુક્ત જીવને જ પ્રાપ્ત થાય છે, વળી કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વખતે તેમજ મોક્ષની પ્રાપ્તિ સમયે પ્રથમ જ્ઞાનોપયોગ જ હોય છે. તેથી સર્વથી પ્રથમ તેને આવરનાર જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહેલ છે.

જ્ઞાનોપયોગથી વ્યુત થયેલાઓને બીજા સમયે દર્શનોપયોગ જ હોય છે માટે તેની પછી દર્શનાવરણીય કર્મ કહેલ છે.

આ બે કર્મના તીવ્રતર કે તીવ્રતમ વિપાકોદયવાળો જીવ બુદ્ધિની મંદતા અને ઇન્દ્રિયોની હીનતા આદિ દ્વારા નિત્યાનુષ્ઠતા, બધિરતા વગેરે પ્રાપ્ત કરી અન્યજીવો કરતાં પોતાને અદ્યપશક્તિવાળો માની અત્યંત દુઃખનો અનુભવ કરે છે અને આ બે કર્મના તીવ્રતર તીવ્રતમ આદિ ક્ષયોપશમ પ્રાપ્ત કરેલ જીવ બુદ્ધિની કુશળતા અને ઇન્દ્રિયોની સુંદરતા આદિ પ્રાપ્ત કરી બીજાઓ કરતાં પોતાને સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મતર વસ્તુઓના જ્ઞાનવાળો માનતો અત્યંત સુખનો અનુભવ કરે છે તેથી આ બે કર્મ પછી વેદનીય કર્મ કહ્યું છે.

સુખ-દુઃખનો અનુભવ કરતા સંસારી આત્માને સુખ તથા સુખના સાધનો ઉપર રાગ અને દુઃખ તથા દુઃખનાં સાધનો ઉપર દ્વેષ અવશ્ય થાય છે માટે વેદનીય પછી મોહનીય કર્મ જણાવેલ છે.

મોહમાં મૂઠ થયેલ જીવ અનેક પ્રકારનાં આરંભ-પરિશ્રદ્ધાદિક પાપો દ્વારા નરકાદિ આયુષ્ય ઉપાબંધન કરે છે એથી મોહનીય પછી આયુષ્ય કર્મ જણાવેલ છે.

નરકાદિ આયુષ્યના ઉદયને અનુસારે નરકગતિ, પંચેન્દ્રિયભક્તિ ત્રસાદિ નામકર્મની પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં આવે છે તેથી આયુષ્ય પછી નામકર્મ કહેલ છે.

નરકાદિ ગતિમાં ઉત્પન્ન થયેલ જીવ અવશ્ય ઉચ્ચ-નીચ પર્થાય વિશેષને પામે છે એ અર્થ જણાવવા માટે નામ પછી ગોત્ર કર્મ કહેલ છે.

ઉચ્ચકૂળમાં ઉત્પન્ન થયેલ જીવને ઘણું કરીને દાનાદિ પાંચે લબ્ધિઓ સુલભ અથવા વધુ પ્રમાણમાં હોય છે ત્યારે નીચકૂળમાં ઉત્પન્ન થયેલ જીવને ઘણું કરીને આ પાંચે લબ્ધિઓ દુર્લભ અથવા ઘણા ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે એ અર્થ જણાવવા ગોત્ર પછી અંતરાષ કર્મ બતાવેલ છે.

ત્યાં જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠે કર્મના અનુક્રમે પાંચ-નવ-એ-અઢીવીસ-ચાર-બેતાલીસ-એ અને પાંચ ઉત્તર ભેદો છે.

પ્રથમ દ્વારમાં જેનું સ્વરૂપ અતાવવામાં આવ્યું છે તે મતિ વગેરે પાંચ જ્ઞાનોને રોકનાર અનુક્રમે મતિજ્ઞાનાવરણીય, શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય, અવધિજ્ઞાનાવરણીય, મનઃપર્થવજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળજ્ઞાનાવરણીય એમ પાંચ પ્રકારે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે.

અંતરાયકર્મની પ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાવરણીયની તુલ્ય હોવાથી કેમપ્રાપ્ત દર્શનાવરણીય કર્મ છે. એકી અંતરાયકર્મની પાંચ પ્રકૃતિઓ જણાવેલ છે. ત્યારબાદ કેમપ્રાપ્ત દર્શનાવરણીયનું વર્ણન કરી વેદનીયનું વર્ણન ન કરતા ઘાતીપણાના સામ્યથી મોહનીયનું વર્ણન કરેલ છે. ત્યારબાદ કેમપ્રાપ્ત આયુકર્મની પ્રકૃતિઓ ગતાવેલ છે જે કે તેના પછી નામકર્મનું સ્વરૂપ ગતાવડું બોધ્યું પરંતુ નામકર્મમાં ઘણું કહેવાનું હોવાથી અને વેદનીય તથા ગોત્રમાં અદષ્ટ કહેવાનું હોવાથી આયુષ્ય પછી વેદનીય અને ગોત્રકર્મ કહી અન્તે નામકર્મનું સ્વરૂપ જણાવેલ છે.

જે કર્મના ઉદયથી દાન યાચવામા કુશળ શુભવાન યાચક મળ્યો હોય, ઠાતા પાસે આપવા યોગ્ય પદાર્થ પણ હોય, દાનનું મહાન્ ફળ જાણતો હોય છતાં ય ઠાતા દાન ન આપી શકે તે દાનાન્તરાય.

જે કર્મના ઉદયથી દાનશુભ વડે પ્રસિદ્ધ ઠાતા મળ્યો હોય, તેની પાસે આપવા યોગ્ય પદાર્થો હાજર હોય, યાચક શુભવાન હોય અને યાચના કરવામાં કુશળ હોય છતાં ઇચ્છત વસ્તુ પ્રાપ્ત ન કરી શકે તે લાભાન્તરાય.

જે કર્મના ઉદયથી વિવક્ષિત પદાર્થનું ખચ્ચક્રખાણ ન હોવા છતાં અને ઉદ્ધાસીનતા ન ન હોવા છતાં ઇષ્ટ આહારાદિક તથા વસ્ત્રાદિ પદાર્થો મળવા છતાં કેવળ કૃપણતા અથવા તબિયતાદિના કારણે ભોગવી ન શકે તે અનુક્રમે ભોગાન્તરાય અને ઉપભોગાન્તરાય કર્મ છે.

આહારાદિક જે એકવાર ભોગવાય તે ભોગ અને વસ્ત્ર, આભૂષણ, સ્ત્રી આદિ જે વાર-વાર ભોગવી શકાય તે ઉપભોગ.

જે કર્મના ઉદયથી શક્તિશાળી હોવા છતાં અદપખળવાળો થાય અથવા બળવાન હોવા છતાં કૌર્ભણ કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં પ્રવૃત્તિ ન કરી શકે અથવા ઉત્સાહ વિનાનો થાય તે વીર્યાન્તરાય.

પ્રથમ દ્વારમાં જણાવેલ ચક્ષુદર્શનાદિ ચારે દર્શનોને જે રોકે તે અનુક્રમે ચક્ષુદર્શનાવરણ, અચક્ષુદર્શનાવરણ, અવધિદર્શનાવરણ અને કેવલદર્શનાવરણ છે.

દર્શનાવરણીય કર્મની બંધ, ઉદય અને સત્તામાં જ્યાં ચાર પ્રકૃતિઓ જણાવી હોય ત્યાં આ ચાર સમજવી અને જ્યાં છ ગતાવી હોય ત્યાં આ ચાર અને નિદ્રા-પ્રચલા અને જ્યાં નવ પ્રકૃતિઓ ગતાવી હોય ત્યાં આ છ ઉપરાંત નિદ્રાનિદ્રા-પ્રચલાપ્રચલા અને થીલુદ્ધી સમજવી.

જે કર્મના ઉદયથી જે અવસ્થામાં જીવનું ચૈતન્ય અવશ્ય અસ્પષ્ટપણાને પામે તે નિદ્રા તે પાંચ પ્રકારે છે.

જે નિદ્રા-અવસ્થામાં સહેલાઈથી જાગૃત થઈ શકાય તે નિદ્રા.

જેમાં ઘણા મોટા અવાજો કરવાથી કે હાથ-પગાદિ પકડીને હલાવવા દ્વારા ભગૃત કરી શકાય તે નિદ્રા-નિદ્રા.

જેમાં જેમાં અથવા ઉભાં ઉભાં ઉઘે તે પ્રચલા અને ચાલતાં ચાલતાં કે કંઈ કામકાજ કરતાં ઉઘે તે પ્રચલા-પ્રચલા.

ભગૃત અવસ્થામાં ચિંતવેલ કાર્યને જે નિદ્રાવસ્થામાં કરે તે ઘીલુહી. આ નિદ્રાના ઉદય-કાળે પ્રથમ સંઘયણીને અર્ધવાસુદેવ જેટલું અને અન્ય સંઘયણુવાળાને પોતાના સ્વાભાવિક બળથી આઠગણું અથવા જે-ત્રણ ગણું બળ પ્રાપ્ત થાય છે.

અહિં કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરી તે તે વિપાકને બતાવનારી કર્મપ્રકૃતિઓને યજ્ઞ નિદ્રા વિગેરે શબ્દથી કહેલ છે.

દર્શન મોહનીય અને ચારિત્ર મોહનીય જોમ મોહનીય કર્મના મુખ્ય બે પ્રકાર છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવાદિતરવો ઉપર હેય ઉપાદેય રૂપે યથાર્થશ્રદ્ધા ન થાય અથવા શંકાદિનો સંભવ રહે તે દર્શન મોહનીય, તેના (૧) મિથ્યાત્વ (૨) મિશ્ર અને (૩) સમ્યક્ત્વ મોહનીય જોમ ત્રણ પ્રકાર છે.

(૧) જે કર્મના ઉદયથી સર્વસંકલિત જીવાદિતરવોમાં હેય-ઉપાદેય આદિ સ્વરૂપે યથાર્થશ્રદ્ધા ન થાય તે મિથ્યાત્વ મોહનીય.

(૨) જે કર્મના ઉદયથી સર્વસંકલિત જીવાદિતરવો ઉપર રાગ અને દ્વેષ પણ ન હોય તે મિશ્રમોહનીય.

(૩) સર્વસંકલિત તરવો પ્રતિ થયેલ યથાર્થશ્રદ્ધામાં જે કર્મના ઉદયથી શંકાદિ અતિ-ચારોનો સંભવ થાય તે સમ્યક્ત્વ મોહનીય.

જે કર્મના ઉદયથી સર્વસંકલિત જીવાદિતરવોની હેય-ઉપાદેય આદિ સ્વરૂપે યથાર્થશ્રદ્ધા હોવા છતાં હેય-ઉપાદેયાદિ રૂપે આચરણ ન કરી શકે તે ચારિત્રમોહનીય, તેના કષાય અને નોકષાય મોહનીય જોમ મુખ્ય બે પ્રકાર છે.

જેની અંદર પ્રાણીઓ પરસ્પર પીઠાય તે કષય=સંસાર. અને જીવ જોનાવડે તે સંસારને ચામે તે કષાય. તેના (૧) અનંતાનુબંધી (૨) અપ્રત્યાગ્ચાનીય (૩) પ્રત્યાગ્ચાનીય અને (૪) સંબલન જો ચાર ભેદ છે અને તે દરેકના (૧) ક્રોધ (૨) માન (૩) માયા અને (૪) લોભ જોમ ચાર-ચાર ભેદ હોવાથી કુલ સોળ ભેદો છે.

જીવ જોના વડે અનંત સંસારને પ્રાપ્ત કરે તે અનંતાનુબંધી, આતું યીજી નામ 'સંયોજના' છે. ત્યાં જીવને અનંત ભવો સાથે જોડે તે સંયોજના જોવો અર્થ છે. આ કષાયના ઉદયથી સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થતું નથી, સમ્યગ્દર્શિને આ કષાયનો ઉદય થાય તો પ્રાપ્ત થયેલ સમ્યગ્દર્શન આદ્યું બંધ છે માટે આ કષાયો ચારિત્ર મોહનીયનો ભેદ હોવા છતાં યથાર્થ

જ્ઞાનોને પણ ઘાત કરનાર હોવાથી આ ચાર કષાયો અને દર્શનનિક આ સાતને દર્શન સંપત્તિ કહેવામાં આવે છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ દેશવિરતિના પરિણામ રૂપ અદ્ય પણ પ્રત્યાખ્યાન ન કરી શકે તે અપ્રત્યાખ્યાનીય અથવા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, જ્યાં સુધી આ કષાયોનો ઉદય હોય ત્યાં સુધી આત્મા દેશવિરતિ પામી શકતો નથી.

જેના ઉદયથી જીવ ભાવચારિત્ર રૂપ સર્વવિરતિને સ્વીકાર ન કરી શકે અથવા જેનો ઉદય થવાથી પ્રાપ્ત થયેલ ભાવચરિત્રનો પણ નાશ થાય તે પ્રત્યાખ્યાનીય અથવા પ્રત્યાખ્યાનાવરણ,

જેના ઉદયથી ઉપસર્ગો અને પરિષદો પ્રાપ્ત થયે છે તે અથવા ઇંદ્ર કે અનિષ્ટ શબ્દાદિક વિષયોની પ્રાપ્તિમા ત્યાગી મુનિ પણ રાગ-દ્વેષના પરિણામવાળા થાય તે સંજ્ઞાન કષાય કહેવાય છે.

પ્રથમના બાર કષાયો સમ્યક્ત્વાદિ મૂળ શુષ્કનો ઘાત કરનારા છે અને સંજ્ઞાન કષાયો સંયમમા અતિચાર માત્ર લગાડનારા ઝોટલે કે યથાખ્યાત ચારિત્રનો ઘાત કરનારા છે.

જેના ઉદયથી જીવ ઇર્ષ્યા, અસૂયા, ગુસ્સા આદિની લાગણી વાળો થાય તે ક્રોધ.

જેના ઉદયથી જીવ ગર્વ, અભિમાન, અછડતા, મદ આદિની લાગણી વાળો થાય તે માન.

જેના ઉદયથી જીવ કપટ, દંભ, વકેતા માયા આદિની લાગણીવાળો થાય તે માયા.

જેના ઉદયથી જીવ આસક્તિ, ઇચ્છા, આશા, આકર્ષણ, ટુંબુ આદિની લાગણીવાળો થાય તે લોભ.

જેન ઉદયથી જીવને કષાયોની ઉત્પત્તિમાં પ્રેરણા મળે અર્થાત્ પોતે સંપૂર્ણ કષાય સ્વરૂપ ન હોવા છતાં કષાયોને પ્રગટ થવામાં નિમિત્તભૂત અને તે નોકષાય અથવા પ્રથમના બાર કષાયોના સહચારી હોવાથી નોકષાયો કહેવાય છે તે હાસ્ય વગેરે ભેદથી નવ પ્રકારે છે.

(૧) જેના ઉદયથી જીવને બાહ્ય નિમિત્તોથી અગર નિમિત્તવિના હાસ્ય થાય તે હાસ્યમોહનીય.

(૨) જેના ઉદયથી જીવને બાહ્ય નિમિત્તથી અથવા નિમિત્ત વગર આનંદ થાય તે રતિ-મોહનીય, અણુગમો થાય તે અરતિમોહનીય, શોક થાય તે શોકમોહનીય, બીક લાગે તે ભય-મોહનીય, ઘણા થાય તે ભુગુપ્સા મોહનીય કહેવાય છે.

જેના ઉદયથી સ્ત્રી પ્રત્યે અભિલાષા જાગે તે પુરૂષવેદ, પુરૂષ પ્રત્યે અભિલાષા જાગે તે સ્ત્રીવેદ અને સ્ત્રી-પુરૂષ ઉભય પ્રત્યે અભિલાષા જાગે તે નપુંસકવેદ કહેવાય છે. આ ત્રણે વેદ અણુકેમે વીત્ર, વીત્રતર અને વીત્રતમ અભિલાષ રૂપ હોય છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ અસુક નિયત કાળ સુધી દેવભવમાં ટકી રહે તે દેવાયુ, મનુ-ભ્યભવમાં ટકી રહે તે મનુષ્યાયુ, તિર્થંચભવમાં ટકી રહે તે તિર્થંચાયુ અને નરકભવમાં ટકી રહે તે નરકાયુ.

જેના ઉદયથી જીવને આરોગ્ય અને વિષયોપભોગાદિ ઇષ્ટસાધનો દ્વારા જે આહ્લસાદ ઉત્પન્ન થાય તે સાતાવેદનીય, જેના ઉદયથી જીવને માંદગી આદિ અનિષ્ટ સાધનો દ્વારા જે ખેદરૂપ ક્રુષ્ણ ઉત્પન્ન થાય તે અસાતાવેદનીય.

જેના ઉદયથી ઉત્તમકુલ આદિની પ્રાપ્તિ થાય તે ઉચ્ચગોત્ર અને જેના ઉદયથી નિંદનીયકુલ-આદિની પ્રાપ્તિ થાય તે નીચગોત્ર.

નામકર્મની પ્રકૃતિઓના મુખ્ય બે પ્રકાર છે, જેના અવાન્તર લેહો હોય તે પિંડ-પ્રકૃતિ. પિંડ એટલે કે એકથી વધારે પેટા લેહોનો સમુદાય તે પિંડપ્રકૃતિઓ યૌદ છે, જેના અવાન્તરલેહો ન હોય પણ વ્યક્તિગત પોતે એક જ પ્રકૃતિ હોય તે પ્રત્યેક પ્રકૃતિ.

તે પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓના અપ્રતિપક્ષી અને સપ્રતિપક્ષી એમ બે પ્રકાર છે.

અગુરુલ્લુ આદિ પ્રકૃતિઓને વિરુદ્ધ પ્રકૃતિઓ ન હોવાથી તે અપ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિઓ છે અને ત્રસાદિ પ્રકૃતિઓને સ્થાવરાદિ વિરોધી પ્રકૃતિઓ હોવાથી તે સપ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિઓ કહેવાય છે.

ગતિ, ભતિ, શરીર, અગોપાંગ, બંધન, સંઘાતન. સંઘયણુ, સંસ્થાન, વર્ણ, અંધ, રસ, સ્પર્શ, આનુપૂર્વી અને વિહાયોગતિ એ યૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ છે.

અગુરુલ્લુ. ઉપધાત, પરાધાત, ઉચ્છવાસ, આતપ, ઉવોત, નિર્માણ અને તીર્થંકરનામકર્મ એ આઠ અપ્રતિપક્ષી અને ત્રસ, બાહર, પર્થોપ્ત, પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ, સુસ્વર, સૌભાગ્ય, આદેય અને યશઃકીર્તિ આ ત્રસાદિ દશ તથા સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્થોપ્ત, સાધારણ, અસ્થિર, અશુભ, કુસ્વર, દૌર્ભાગ્ય, અનાદેય અને અયશઃકીર્તિ એ સ્થાવરાદિ દશ એ વીશ સપ્રતિપક્ષી એમ કુલ અઠાવીશ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ તથા પ્રથમ જણાવેલ યૌદપિંડ પ્રકૃતિઓ એમ મૂળ ગાથામાં જણાવેલ નામકર્મની કુલ ૪૨ પ્રકૃતિઓ છે.

આ સંખ્યા માત્ર કહેવા પૂરતી જ ઉપયોગી છે એમ નથી, પરંતુ બંધાદિકમાં પ્રાપ્ત થતા દલિકોના આ ૪૨ રીતે મુખ્યપણે લેહ પડે છે પછી શરીર, વર્ણ વગેરે કેટલી પ્રકૃતિમાં પેટા લેહ પડે છે, વળી શરૂકચૂર્ણિ આદિ ગ્રંથોમાં આ બેતાલીસને ય પિંડપ્રકૃતિ કહી છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ નરકત્વ, તિર્થંકૃત્વ, મતુષ્યત્વ અને દેવત્વ પર્ચાયને પ્રાપ્ત કરે તે અતુલકે નરક, તિર્થંચ, મતુષ્ય અને દેવગતિ નામકર્મ છે.

જે કર્મના ઉદયથી અનેક લેહ-પ્રલેહવાળા એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને એકેન્દ્રિયત્વાદિ રૂપ જે સમાન=એકસરખો પરિણામ થાય કે જેને લઈ અનેક પ્રકારના એકેન્દ્રિયાદિ જીવોનો એકેન્દ્રિયાદિ રૂપે વ્યવહાર થાય તે ભતિનામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી અનેક લેહ-પ્રલેહવાળા એકેન્દ્રિયજીવોમાં એવો સમાન પરિણામ થાય કે જેને લઈને તે સઘળાનો આ એકેન્દ્રિય છે એવા સામાન્ય નામથી વ્યવહાર થાય તે એકેન્દ્રિય ભતિનામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી અનેક લેહવાળા બેઇન્દ્રિય આદિ જીવોમાં એવો કોઈ સમાન બાહ્ય આકાર થાય કે જેને લઇને તે સધળાનો આ બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય ચઉચિન્દ્રિય કે પચેન્દ્રિય છે એવા સામાન્ય નામથી વ્યવહાર થાય તે અતુકમે બેઇન્દ્રિય-તેઇન્દ્રિય-ચઉચિન્દ્રિય અને પચેન્દ્રિય ભત્તિનામકર્મ કહેવાય છે.

આદિ તાત્પર્યે એ છે કે બાહ્ય અને અસ્થંતર નિવૃત્તિ આદિ દ્રવ્યેન્દ્રિયો ઇન્દ્રિયપયોગિત, અંગોપાંગનામકર્મ તથા નિર્મોણનામકર્મથી પ્રાપ્ત થાય છે અને લઘિ ઉપયોગ રૂપ ભાવેન્દ્રિયો મતિજ્ઞાનાવરણીય અને ચક્ષુ-અચક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ અનેક આકારવાળા હોવા છતાં આ સર્વે એકેન્દ્રિય છે, બેઇન્દ્રિય છે ઇત્યાદિ એક સ્વરૂપ શબ્દ વ્યવહાર બીજા કોઈ કર્મથી સિદ્ધ ન હોવાથી તેના એકેન્દ્રિયાદિક શબ્દવ્યવહારનું અતુક લેહ સુધીના ચૈતન્યના નિયામકનું કારણ ભત્તિનામકર્મ માનવું પડે છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ જેમાં વિસ્તાર પામે એવું અથવા બે ઉપલોગના સાધનરૂપ અને જીવોદિક સ્વભાવવાળું શરીર પ્રાપ્ત થાય તે શરીરનામકર્મ. તે ઔદારિક, વૈકિંચ, આહારક, તૈજસ, કાર્મણુ એમ પાંચ પ્રકારે છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ ઔદારિક-વૈકિંચ-આહારક-આદિ પાંચે શરીરયોગ્ય પુદ્ગલો અહંબુ કરી ઔદારિકાદિ શરીરરૂપે પરિણામી આત્મપ્રદેશો સાથે પાણી અને દ્વધની જેમ અલેહસ્વ-રૂપ સંબંધ કરે તે અતુકમે ઔદારિક, વૈકિંચ, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણુ શરીરનામકર્મ કહેવાય છે.

મરતક, પીઠ, છાતી, પેટ, બે કુબજો અને બે સાથળો એ આઠ અંગો, અને સુખ, નાક, નાસિ, આંગળીઓ વગેરે ઉપાંગો તથા દાંત, નખ, પર્વ, રેખાઓ વગેરે અંગોપાંગો કહેવાય છે, જે કર્મના ઉદયથી શરીરપણે પરિણામ પામેલાં પુદ્ગલોના અંગ-ઉપાંગ અને અંગોપાંગ રૂપ સ્પષ્ટ વિભાગ સ્વરૂપે વિભાગ થાય તે અંગોપાંગનામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિક, વૈકિંચ કે આહારક શરીર સ્વરૂપ પરિણામ પામેલા પુદ્ગલોના તે તે શરીરના અંગ-ઉપાંગ અને અંગોપાંગ રૂપે સ્પષ્ટ વિભાગ સ્વરૂપે પરિણામ થાય તે અતુકમે ઔદારિક-વૈકિંચ અને આહારક અંગોપાંગનામકર્મ કહેવાય છે.

તૈજસ અને કાર્મણુશરીર જીવના સંસ્થાન સ્વરૂપ હોવાથી આ બંને શરીરને અંગોપાંગ હોવાં નથી.

જે કર્મના ઉદયથી આત્મપ્રદેશો અને અહંબુ કરતાં ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોના અથવા પૂર્વે અહંબુ કરાયેલાં અને નવાં અહંબુ કરતાં ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોના પરસ્પર એકાકાર સંબંધ થાય તે બંધન નામકર્મ પાંચ પ્રકારે છે.

જે કર્મના ઉદયથી પૂર્વે અહંબુ કરેલાં અને અહંબુ કરતાં ઔદારિક, વૈકિંચ, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણુ પુદ્ગલોના પરસ્પર પોત-પોતાની સાથે એકાકાર સંબંધ થાય તે અતુકમે ઔદારિક, વૈકિંચ, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણુ બંધન નામકર્મ કહેવાય છે.

જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિકાદિ સ્વભાવીય પુદ્ગલો એકઠા કરાય તે સંઘાતન નામકર્મ પાંચ પ્રકારે છે.

જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણુ શરીર યોગ્ય પુદ્ગલો સમૂહ રૂપે થાય તે અનુક્રમે ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણુ સંઘાતન નામકર્મ છે,

જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિક શરીરમાં હાડકાંઓની અચુક ભિન્ન ભિન્ન રીતે રચના થાય તે સંઘયણુ નામકર્મ-છ પ્રકારે છે.

ખન્ને બાહ્ય મર્કટખંધની જેમ બે હાડકાંઓના છેદા એક ખીજામાં એળવેલા હોય તે નારાય, અને તે ખન્ને હાડકાંઓ ઉપર પાટાના આકારવાળું ત્રીભુજ હાડકું વીંટળાયેલું હોય તે ઋષભ, તેની ઉપર તે ત્રણેને લેદનાર ખીલી રૂપ હાડકું બેસાડેલું હોય અને જેવી મજબુતાઈ થાય તેવો મજબૂત હાડકાંનો બાધો જે કર્મના ઉદયથી થાય તે વજ્રઋષભનારાય સંઘયણુ નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી ત્રણ હાડકાંને લેદનાર ખીલી વિના પૂર્વે કહેલ હાડકાંની જેવી મજબુતાઈ થાય તેવો હાડકાંનો બાધો થાય તે ઋષભનારાય સંઘયણુ નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી માત્ર બે બાહ્ય મર્કટખંધ કરેલ હાડકાંની મજબુતાઈ જેવી હાડકાંઓની રચના વિશેષ થાય તે નારાય સંઘયણુ નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી એકબાહ્ય મર્કટખંધ અને એકબાહ્ય માત્ર ખીલી મારેલ હાડકાંની મજબુતાઈ જેવી હાડકાંઓની રચના વિશેષ થાય તે અર્ધનારાય સંઘયણુ નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી માત્ર ખીલી મારેલ હાડકાંની મજબુતાઈ જેવી હાડકાંની રચના થાય તે ક્રીલિકા.

જે કર્મના ઉદયથી હાડકાંના પર્યંત ભાગ માત્ર સ્પર્શને જ રહેલાં હોય અથવા જે તેલાદિના મર્દન વગેરેની અપેક્ષા રાખે તેવી હાડકાંઓની રચના વિશેષ થાય તે છેદસ્પૃશ્ઠ અથવા સેવાર્ત સંઘયણુ નામકર્મ કહેવાય છે.

જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિકાદિ શરીરમાં બુદ્ધિ બુદ્ધિ પ્રકારના વિશેષ આકારો થાય તે સંસ્થાન નામકર્મ છ પ્રકારે છે.

જે કર્મના ઉદયથી શરીરના સર્વ અવયવો અથવા ચારે યુષ્માના વિભાગો સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહેલા સંપૂર્ણ લક્ષણોથી યુક્ત પ્રાપ્ત થાય તે સમચતુરસ્રસ્થાન નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી નાભિથી મસ્તક સુધીના સર્વ અવયવો વટકુલની જેમ વિશાળ એટલે સામુદ્રિકશાસ્ત્રમાં કહેલ સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત થાય અને નાભિથી નીચેના અવયવો તેવા ન થાય તે ત્ર્યંગોધપરિમંડલ સંસ્થાન નામકર્મ છે.

જે કર્મના ઉદયથી પગથી નાભિ સુધીના અવયવો સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહેલ સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત પ્રાપ્ત થાય પણ નાભિની ઉપરના અવયવો તેવા ન થાય તે સાદિ અથવા સાચી સંસ્થાન નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી મસ્તક, શીવા તથા હસ્ત-પાદાદિ અવયવો પ્રમાણ્યુક્ત થાય અને છાતી વગેરે શેષ અવયવો તેવા ન થાય તે કુખ્ય સંસ્થાન નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી છાતી-ઉદર આદિ અવયવો પ્રમાણ્ય અને લક્ષણ્ય યુક્ત હોય અને મસ્તકાદિ અવયવો તેવા ન થાય તે વામન સંસ્થાન.

અહિં કેટલાક આચાર્યો કુખ્ય અને વામનની વ્યાખ્યા ઉલટા-સુલટી કરે છે.

જે કર્મના ઉદયથી શરીરના સર્વ અવયવો પ્રમાણ્ય અને લક્ષણ્યથી સહિત પ્રાપ્ત થાય તે હુંડક સંસ્થાન નામકર્મ.

જેના ઉદયથી જીવનું શરીર શોભા યુક્ત થાય તે વર્ણનામકર્મ-પાંચ પ્રકારે છે.

જે કર્મના ઉદયથી શરીરને વિષે સફેદ, પીળો, લાલ, લીલો અને કાળો વર્ણ થાય તે અનુક્રમે શ્વેત-પીત-રક્ત-નીલ તથા કૃષ્ણ વર્ણ નામકર્મ છે. ન્યાયદર્શનમાં ચિત્ર=રંગભેરંગી અને કપીશ=કાબરગીતરો એ બે વર્ણ વધુ બતાવેલ છે પરંતુ અહિં બતાવેલ પાંચ વર્ણોની વથાયોગ્ય મેળવણીથી જ આ બે તેમજ બીજા પશ્ચ અનેક રંગો થાય છે, માટે આ પાંચ જ બતાવેલ છે, બીજા બતાવેલ નથી.

જે કર્મના ઉદયથી શરીર ગંધયુક્ત થાય તે ગન્ધનામકર્મ, તે બે પ્રકારે છે.

જેના ઉદયથી શરીર કસ્તુરી જેવું સુગંધી પ્રાપ્ત થાય તે સુરભિગંધ અને લક્ષણ્ય આદિ જેવું દુર્ગંધવાળું પ્રાપ્ત થાય તે દુરભિગંધ નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી શરીર આસ્વાદવાળું થાય તે રસનામકર્મ પાંચ પ્રકારે છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર તીખાશ, કઠવાશ, તુરાશ, ખટાશ અને મીઠાશવાળું થાય તે અનુક્રમે તિક્ત, કટુ, કષાય, આમ્લ અને મધુરરસ નામકર્મ છે.

ન્યાયદર્શનમાં છઠ્ઠો ખારોરસ બતાવેલ છે, પરંતુ તે સર્વસ્થામાં અતર્જત હોવાથી અહિં ભિન્ન બતાવેલ નથી.

જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર કઠોર-ભારે આદિ સ્પર્શવાળું થાય તે સ્પર્શનામકર્મ આઠ પ્રકારે છે.

જેના ઉદયથી જીવનું શરીર કઠોર, સુંવાળું, હલકું, ભારે, ચીકાશવાળું, દુષ્પ્ર, શીત અને ઉષ્ણ સ્પર્શવાળું થાય તે અનુક્રમે કકંચ, મૃદુ, લઘુ, શુર, સ્નિગ્ધ, રુક્ષ, શીત અને ઉષ્ણસ્પર્શ નામકર્મ છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવને પરભવમાં જતાં આકાશપ્રદેશની શ્રેણિને અનુસારે કૌણી, હજા અને ગોમૃત્રિકાના આકારે અનુક્રમે બે ત્રણ અને ચાર સમય પ્રમાણ્ય વળાંકવાળી ગતિ થાય તે અનુપૂર્વી નામકર્મ ચાર પ્રકારે છે.

જે કર્મના ઉદયથી નરક, તિર્થંથ, મનુષ્ય અને દેવલકમાં જતાં આકાશપ્રદેશની શ્રેણિને અનુસારે વક્રતાવાળી જે ગતિ થાય તે અનુક્રમે નરકાનુપૂર્વી, તિર્થંગાનુપૂર્વી, મનુષ્યાનુપૂર્વી અને દેવાનુપૂર્વી નામકર્મ છે.

જે કર્મના ઉદયથી આકાશ વડે જે ગતિ થાય તે વિહાયોગતિ નામકર્મ જે પ્રકારે છે, જો કે આકાશ સર્વત્ર વ્યાપ્ત હોવાથી આકાશ સિવાય ગતિનો સંભવ જ નથી. માટે વિહાયસૂ-વિશેષણની જરૂર નથી, પરંતુ પિંડ પ્રકૃતિમાં પહેલી પ્રકૃતિ પશુ ગતિનામકર્મ હોવાથી તેનાથી શિજતા ખતાવવા માટે વિહાયસૂ વિશેષણ આવશ્યક છે.

જે કર્મના ઉદયથી હાથી, ખગદ અને હંસાદિ જેવી સુંદર ચાલ પ્રાપ્ત થાય તે શુભ-વિહાયોગતિ અને ઊંટ, ગધેડા અને પાઠા આદિ જેવી ખરાબ ચાલ પ્રાપ્ત થાય તે અશુભ-વિહાયોગતિ નામકર્મ છે.

આ પ્રમાણ ચૌદ પિંડ પ્રકૃતિઓના કુલ પેટા લેહો પાંચઠ થાય છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર ભારે, હલકું કે ભારે-હલકું ન થાય પરંતુ ભારે પશુ નહિ અને હલકું પશુ નહિ એવું અશુભલક્ષ્ય પરિણામયુક્ત થાય છે તે અશુભલક્ષ્ય નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ પોતાના જ શરીરમાં થયેલ રસોલી, ચોરદંત, પ્રતિજિહ્વા આદિ અવયવો વડે દુઃખી થાય અથવા હાથે જ કદેલા બંધનાદિથી કે પર્વત પરથી પડવા આદિથી હણાય તે ઉપધાત નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ પોતાના દર્શન કે વાણી આદિ દ્વારા બળવાન એવા બીજાઓને ક્ષોભ પમાડે અર્થાત્ તેઓની પ્રતિભાને હણી નાખે તે પરાધાત નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ શ્વાસોચ્છવાસ લઘિથી યુક્ત થાય તે શ્વાસોચ્છવાસ નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી જીવનું પોતાનું શરીર ઊંચુ ન હોવા છતાં બીજાઓને તાપયુક્ત લાગે તે આતપ નામકર્મ છે. તેનો ઉદય માત્ર સૂર્યના વિમાનમાં રહેલ બાદર, પૃથ્વીકાય જીવોને જ હોય છે, પરંતુ અગ્નિકાય જીવોને નહિ. અગ્નિના જીવોને તો ઉત્કટ રક્તવર્ષુ નામકર્મ અને ઉષ્ણરૂપનામકર્મનો ઉદય હોય છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર શીત પ્રકાશ રૂપ ઉદ્યોતયુક્ત થાય તે ઉદ્યોત નામકર્મ તેનો ઉદય સૂર્ય સિવાયના જ્યોતિષ વિમાનોમાં રહેલ બાદર પૃથ્વીકાયના જીવોને, સુનિના ઉત્તરવૈકિંચમાં તથા આહારક શરીરમાં, દેવોના ઉત્તરવૈકિંચમાં, આગીઆ જીવો તથા ચન્દ્રકાંત રત્નો અને ઔષધિઓ વગેરેને હોય છે.

જે કર્મના ઉદયથી અંગો ઉપાંગો અને અંગોપાંગો જીવોને પોતપોતાની ભૂતિને અનુસારે નિયતસ્થાને ગોઠવાય તે નિર્માણનામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી ત્રણે જગતને પૂજ્ય થાય અર્થાત્ અષ્ટપ્રાતિહાર્ય અને ચૌત્રીશ અતિ-શયો આદિથી યુક્ત થઈ કૃતાર્થ હોવા છતાં તીર્થની સ્થાપના કરે તે તીર્થકરનામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ ઇન્દ્રિયાનુસાર ગતિ કરી શકે તે ત્રસનામકર્મ.

જેના ઉદયથી એક જીવનું એક કે છેવટે અસંખ્યા શરીરો લેગાં થાય ત્યારે દંદિગોચર થઈ શકે એવા સ્થૂલ પરિણામવાળા જીવ થાય તે બાહરનામકર્મ.

જેના ઉદયથી જીવ સ્વયંચાલ પદાર્થોનો પૂરી કરીને જ મરે તે પદાર્થનામકર્મ.

જેના ઉદયથી એક એક જીવને ભિન્ન ભિન્ન શરીર મળે તે પ્રત્યેકનામકર્મ.

પ્રશ્ન: કૌઠ-પીપળો-પીછુ આદિ વૃક્ષોના મૂળ, સ્તંભ, છાલ, મોટી ડાળીઓ વગેરે દરેક અવયવો અસંખ્ય જીવવાળા કદા છે અને શાસ્ત્રમા તેને પ્રત્યેક શરીરવાળા કદા છે અને તે કૌઠ આદિ વ્યવહારથી દેવદત્તની જેમ અખંડ એક શરીર લાગે છે તો એક શરીરમાં અસંખ્ય જીવો હોવા છતાં તે પ્રત્યેક કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર:-ઉપરોક્ત મૂળાદિ દરેક અવયવોમાં અસંખ્યજીવો કદા છે પરંતુ તે દરેકનું શરીર ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. છતાં તેવા પ્રકારના વિચિત્ર રાગદ્વેષના પરિણામથી બંધાયેલ પ્રત્યેક નામકર્મના ઉદયથી તે બધા શરીરો એવી રીતે પરસ્પર એકાકાર શરીરવાળા બની ગયાં હોય છે કે જેથી તે એક અખંડ શરીર રૂપે લાગે છે. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તે દરેક જીવોનું શરીર ભિન્ન ભિન્ન હોય છે અને તેથી જ તે પ્રત્યેક શરીર નામકર્મના ઉદયવાળા જ શાસ્ત્રમા કદા છે.

જેના ઉદયથી દાંત-હાડકાં આદિ અવયવોમાં સ્થિરતા થાય તે સ્થિરનામકર્મ.

જેના ઉદયથી નાભિની ઉપરના અવયવો શુભ થાય તે શુભનામકર્મ

જેના ઉદયથી જીવનો સ્વર મધુર અને સાંભળનારને પ્રીતિનું કારણ બને તે સુસ્વરનામકર્મ.

જેના ઉદયથી જીવ સર્વને પ્રિય લાગે તે સૌભાગ્યનામકર્મ.

જેના ઉદયથી વ્યક્રિતનું વચન આદર કરવા યોગ્ય થાય તે આદરનામકર્મ.

જેના ઉદયથી જીવ યશઃ અને કીર્તિ પામે અથવા યશઃ વડે જે ખ્યાતિ મેળવે તે યશઃ કીર્તિનામકર્મ.

સર્વ દિશાઓમાં પ્રસરનાર પરાક્રમથી ઉત્પન્ન થયેલ અને સર્વ મનુષ્યો વડે પ્રશંસનીય જે ખ્યાતિ તે યશઃ-એક દિશામાં પ્રસરનારી, દાન-પુણ્યથી ઉત્પન્ન થયેલ જે ખ્યાતિ તે કીર્તિ કહેવાય છે

જેના ઉદયથી જીવ ઇન્દ્રિયાનુસાર ગતિ ન કરી શકે અથવા ગતિજ ન કરી શકે તે સ્થાવર નામકર્મ.

જેના ઉદયથી જીવનો તેવો સૂક્ષ્મ પરિણામ થાય કે અસંખ્યશરીરો એકત્ર થવા છતાં દંદિગોચર ન થઈ શકે તે સૂક્ષ્મનામકર્મ

જેના ઉદયથી જીવ સ્વયંચાલ પદાર્થોનો પૂર્ણ કર્યા વિના જ મરે તે અપદાર્થનામકર્મ.

જેના ઉદયથી અનંતજીવો વચ્ચે એક જ ઔદારિકશરીર મળે અને આહાર-શાસન-પાસ આદિ સઘળા જીવોને સાધારણ-સમાન હોય તે સાધારણ નામકર્મ.

પ્રશ્ન: પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલ જીવ પોતાના સંપૂર્ણ શરીરમાં વ્યાપ્ત થઈને રહે છે તેથી પછી તેમાં બીજા અનંત જીવો કેમ રહી શકે? અને બીજા અનંત જીવો કદાચ રહી શકે એમ માની લઈએ તોપણ જે જીવે પ્રથમ તે શરીર ઉત્પન્ન કરીને પરસ્પર ભેદાવા વડે પોતાનું કાર્ય છે તે જીવ જ તે શરીરમાં મુખ્ય છે માટે તેના સંબંધે જ પર્યાપ્ત અવસ્થા, પ્રાણ-પાનાદિ શોગ્ય પુદ્ગલોનું શ્રદ્ધા વગેરે હોઈ શકે પરંતુ અન્ય જીવોના સંબંધે તે હોઈ શકે નહિ અને સાધારણમાં તો અનંતા જીવોની પ્રાણપાનાદિ વ્યવસ્થા એક જ પ્રકારે હોય છે તો અનંતા જીવોને એક શરીર શી રીતે હોય?

ઉત્તર: તથાપ્રકારના સાધારણ નામકર્મના ઉદયથી અનંતા જીવો એક સાથે જ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે જ શરીરમાં રહીને પર્યાપ્તિઓ કરવાનો આરંભ, આહાર અને પ્રાણપાનાદિ શોગ્ય પુદ્ગલોનું શ્રદ્ધા આદિ શરીર સંબંધી સર્વ ક્રિયાઓ એક જ સાથે કરે છે, માટે કોઈ દોષ નથી.

જેના ઉદયથી જિહ્વા આદિ શરીરના અવયવો અસ્થિર થાય તે અસ્થિર નામકર્મ.

જેમા ઉદયથી નાભિની નીચેના અવયવો અશુભ થાય તે અશુભનામકર્મ, જેમ કોઈ માણસને પગ આદિ અડે તો તેને કોષ થાય, જે કે કામી પુરૂષને સ્ત્રીના પગાદિ અવયવો અડે વાથી કોષને બદલે આનંદ થાય છે પરંતુ ત્યાં આનંદ થવાનું કારણ મોઢ છે. જ્યારે અર્ધ વસ્તુસ્થિતિની વિચારણા છે

જેના ઉદયથી જીવોનો સ્વર કર્ણકંઠક થાય અને સાંભળનારને અપ્રીતિનું કારણ બને તે ક્રુરસ્વર નામકર્મ.

જેના ઉદયથી જીવ સર્વને અગ્રિય થાય તે દૌર્ભાગ્ય નામકર્મ, સૌભાગ્ય નામકર્મના ઉદય-વાળા તીર્થંકર પરમાત્મા જેવા મહાત્માઓ પણ કોઈ અગ્રવ્ય આદિ જીવને અગ્રિય થાય છે પરંતુ ત્યાં અભવ્યમાં પોતામાં રહેલ દોષ જ અપ્રીતિનું કારણ છે પરંતુ તીર્થંકર પરમાત્મા આદિને તો સૌભાગ્ય નામકર્મનો જ ઉદય હોય છે.

જેના ઉદયથી વ્યક્તિ અથવા તેનું વચન સર્વત્ર તિરસ્કાર પામે પણ આદરણીય ન થાય તે અનાદેય નામકર્મ.

જેના ઉદયથી એક અથવા સર્વદિશાઓમાં અપયશને પામે તે અયશઃકીર્તિ.

આ પ્રમાણે આઠ અપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક અને વીશ સપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક એમ અઠ્ઠાવીસ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ અને ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓના દૃષ્ટ અવાન્તર ભેદ મેળવતાં નામકર્મની ૬૩ પ્રકૃતિઓ થાય છે અને કેટલાક આચાર્યના મતે બંધન પાંચને બદલે પંદર ગણતાં નામકર્મની ૧૦૩ પ્રકૃતિઓ થાય છે.

આ ત્રાણુ' અથવા એકસોત્રણ પ્રકૃતિઓ માત્ર સત્તામાં ગણાય છે પરંતુ બંધ-ઉદય અને ઉદીરણમાં સહસ્ર જ ગણાય છે, કારણકે પોતપોતાના શરીરમાં બંધન અને સંઘાતનોના સ્વશરીર સાથે જ બંધાદિ થતા હોવાથી તેઓની તેમાં ભિન્ન વિવક્ષા કરી નથી અને વર્ણા-લિક્ષના સર્વે અવાન્તર હોદો પણ સર્વે જીવોને સાથે જ બંધ ઉદય-ઉદીરણમાં પ્રાપ્ત થતા હોવાથી તેના અવાન્તર હોદોની બંધાદિમાં વિવક્ષા કરી નથી માટે પૂર્વોક્ત પિંડપ્રકૃતિઓના ૬૫ હોદમાંથી વર્ણચતુષ્કના કુલ વીશ હોદોને બદલે માત્ર સામાન્યથી વર્ણ ચતુષ્ક ગણવાથી તેના સોળ હોદો અને પાંચ બંધન અને પાંચ સંઘાતન એમ છબીસ હોદો ઓછા કરવાથી ૩૯ પિંડપ્રકૃતિઓ અને ૨૮ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ મળી નામકર્મની ૬૭ પ્રકૃતિઓ ગણાય છે.

પ્રશ્ન:-બંધાદિકમાં કયાય પણ બંધનો અને સંઘાતનો શરીરથી જુદાં હોતાં નથી અને વર્ણ ચતુષ્કના પેટા હોદો પણ સર્વત્ર સાથે જ હોય છે માટે જુદા ગણેલ નથી તો સત્તામાં આ દરેકની જુદી વિવક્ષા શા માટે કરી છે ?

ઉત્તર:-બંધન સંઘાતન અને વર્ણ ચતુષ્કના પેટાહોદો વાસ્તવિક રીતે અલગ તો છે જ પરંતુ જેમ બંધાદિકમાં બધાં સાથે જ આવતા હોવાથી જુદી વિવક્ષા કરી નથી એમ સત્તામાં પણ તેની જુદી વિવક્ષા કરવામાં ન આવે તો તેતું અસ્તિત્વ પણ ન રહે-અર્થાત્ બંધનાદિ છે કે નહિ ? અને તેતું શું કાર્ય છે ? વગેરે તેતું સ્વરૂપ જ ન રહે અને તેથી જ સત્તામાં જુદી વિવક્ષા કરી છે.

ઉદય-ઉદીરણ અને સત્તામાં મોહનીય કર્મની અક્રૂણીસ પ્રકૃતિઓ હોવા છતાં સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્રમોહનીયનો બંધ ન હોવાથી બંધમાં મોહનીયકર્મની છબીસ પ્રકૃતિઓ ગણાય છે.

પ્રશ્ન:-બંધ વિના મિશ્રમોહનીય અને સમ્યક્ત્વ મોહનીય ઉદયાદિમાં શી રીતે હોઈ શકે ?

ઉત્તર:-ઉપશમ સમ્યક્ત્વ રૂપ ઔષધિ વિશેષ સ્વરૂપ વિશુદ્ધ અધ્યવસાય દ્વારા અશુદ્ધ એવા મિથ્યાત્વ મોહનીયના પુદ્ગલોને જ ઓછા રસવાગા કરીને અવશુદ્ધ અને વિશુદ્ધ એમ બે નવા પુજ રૂપે બનાવે છે અને તે જ મિશ્રમોહનીય અને સમ્યક્ત્વ મોહનીય કહેવાય છે. તેથી સ્વરૂપે બંધ ન હોવા છતાં પણ આ બે પ્રકૃતિઓ ઉદયાદિમાં હોઈ શકે છે.

એમ આઠે કર્મની બંધમાં ૧૨૦, ઉદય તથા ઉદીરણમાં મોહનીયની બે પ્રકૃતિઓ વધવાથી ૧૨૨ અને સત્તામાં ઉપરોક્ત બે ઉપરાંત નામકર્મની ૬૭ને બદલે ૯૩ પ્રકૃતિઓ હોવાથી ૧૪૮ અને નામકર્મની ૧૦૩ હોવાથી ૧૫૮ પ્રકૃતિઓ હોય છે.

જે શ્રીમાન્ ગર્ગર્ષિ તથા અન્ય શિવશર્મસૂરિ આદિ મહર્ષિઓ પાંચને બદલે પંદર બંધન માની સત્તામાં એકસો અક્રૂણન પ્રકૃતિઓ માને છે. તેઓના મતે પંદર બંધનના નામ આ પ્રમાણે છે.

(૧) ઔદારિક-ઔદારિક બંધન, (૨) વૈક્રિય-વૈક્રિય બંધન, (૩) આહારક-આહારક

બંધન, (૪) તેજસ-તેજસ બંધન, (૫) કામભુ-કામભુ બંધન, (૬) ઔદારિક-તેજસ બંધન, (૭) વૈકિય-તેજસબંધન, (૮) આહારક-તેજસબંધન, (૯) ઔદારિક-કામભુબંધન, (૧૦) વૈકિય-કામભુબંધન, (૧૧) આહારક-કામભુબંધન, (૧૨) તેજસ-કામભુબંધન, (૧૩) ઔદારિક-તેજસ-કામભુ બંધન, (૧૪) વૈકિય-તેજસ-કામભુ બંધન, (૧૫) આહારક-તેજસ-કામભુ બંધન

જેના ઉદયથી પૂર્વે અહણ કરાયેલ અને નવીન અહણ કરાતાં ઔદારિક પુદ્ગલોનો પરસ્પર એકાકાર રૂપે સંબંધ થાય તે ઔદારિક-ઔદારિક બંધન. એ પ્રમાણે દરેકની વ્યાખ્યા સમજવી.

પ્રશ્ન—જેના ઉદયથી ઔદારિક પુદ્ગલો સમૂહ રૂપે થાય તે સંઘાતન નામકર્મ અને પૂર્વે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં ઔદારિકાદિ પુદ્ગલો પરસ્પર એકાકાર તે બંધન નામકર્મ એમ પ્રથમ કહ્યું છે તો પુદ્ગલ સમૂહરૂપ થયા વિના બંધનનો સંભવ ન હોવાથી જે આચાર્યો બંધન પદર માને છે તેઓના મતે સંઘાતન પણ પદર હોવાં જોઈએ? પાંચ જ કેમ કહ્યાં છું?

ઉત્તર—જેઓ બંધન પદર માને છે તેઓ સંઘાતન નામકર્મની વ્યાખ્યા ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોને એકઠાં કરવાં એવી નથી કરતા, કેમકે તેઓનું કહેવું છે કે અહણ માત્રથી જ ઔદારિકાદિ પુદ્ગલો સમૂહ રૂપે ધર્મ જ બધા જોડે સમૂહરૂપ થવામાં સંઘાતન નામકર્મ માનવાની જરૂર નથી. પરંતુ જેના ઉદયથી ઔદારિકાદિ શરીરની રચનાને અનુકૂળ પુદ્ગલોની રચના વિશેષ થાય તે સંઘાતન નામકર્મ એમ માને છે તેથી ઔદારિકાદિ શરીર પાંચ જ હોવાથી બંધન પદર હોવા છતાં સંઘાતનો પાંચ જ થાય છે, પરંતુ પદર નથી.

પ્રશ્ન—વર્ણ અતુષ્ક શુભ અને અશુભ એમ બંને પ્રકારની પ્રકૃતિઓમાં ગણાવેલ હોવાથી પરસ્પર વિરોધ કેમ ન આવે?

ઉત્તર—વર્ણઅતુષ્કના વીશ લેહમાંથી નીલ-કૃષ્ણ એ બે વર્ણ, દુરભિગંધ. તિષ્ઠા અને કટુરસ, કર્કશ, શુરુ. રુક્ષ, પીત એ ચાર સ્પર્શ એમ નવ લેહ અશુભ અને શેષ અગિયાર પેટા લેહો શુભ છે તેથી બંનેમાં ગણાવેલ છે

આ પ્રમાણે કર્મની સર્વ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ કહી હવે તેઓની ઉપર મુરબંધી આદિ પ્રતિપક્ષ સહિત પાંચ અને ચ શબ્દથી પ્રતિપક્ષ સહિત દ્વિવસ્તુતા અને વિપાક આશ્રયી ચાર પ્રકારનાં દ્વારો એમ કુલ સોળ દ્વારોની વ્યાખ્યા-સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે

(૧) પોતપોતાના સામાન્ય બંધ હેતુઓ વિદ્યમાન હોતે છતે જે પ્રકૃતિઓ અવશ્ય બંધાય તે મુરબંધી કુલ ૪૭ પ્રકૃતિઓ છે.

મિશ્રાત્વ પ્રથમ શુભસ્થાનક સુધી. થીરહીનિક અને અનંતાનુબંધી દ્વિતીય શુભસ્થાનક સુધી, અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાય અતુષ્ઠ શુભસ્થાનક સુધી, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય પાંચમા સુધી

સ્થાનક સુધી, નિદ્રાદિક આઠમા શુભસ્થાનકના પ્રથમ ભાગ સુધી વર્ણુ ચતુષ્ક, અગ્રરેલુ, ઉપધાત, નિર્માણ, તૈજસ તથા કાર્મણ આ નવ પ્રકૃતિઓ આઠમા શુભસ્થાનકના છઠ્ઠા ભાગ સુધી, લય અને જુગુપ્સા આઠમા શુભસ્થાનકના ચરમ સમય સુધી અને સંજવલન ચતુષ્ક નવમા શુભસ્થાનકના અનુક્રમે બીજાથી પાચમા ભાગના ચરમ સમય સુધી, પાંચ જ્ઞાનાવરણીય ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદ પ્રકૃતિઓ દશમા શુભસ્થાનક સુધી સર્વ જીવો અવશ્ય બાંધે છે માટે આ સર્વ ધ્રુવમધી છે. જ્યાં નામકર્મની ધ્રુવબધી પ્રકૃતિઓ લખી હોય ત્યાં આ વર્ણચતુષ્કાદિ નવ પ્રકૃતિઓ જ સમજવી.

(૨) પોતપોતાના સામાન્ય બંધ હેતુઓ વિદ્યમાન હોતે છતે જે પ્રકૃતિઓ બંધાય અથવા ન પણ બંધાય તે અધ્રુવબધી પ્રકૃતિઓ ૭૩ છે.

ચતુર્થ આદિ શુભસ્થાનકોમાં સમ્યક્ત્વરૂપ સામાન્ય બંધહેતુ હોવા છતાં જિનનામ-કર્મ કોઈકને જ બંધાય છે, સાતમાદિ શુભસ્થાનકે અપ્રમત ચારિત્રરૂપ સામાન્ય બંધહેતુ હોવા છતાં આહારકદ્રિક દોષકે જ બાંધે છે, કષાયરૂપ સામાન્ય બંધહેતુ હોવા છતાં આઠમા શુભસ્થાનક સુધી પરાધાત અને ઉચ્છવાસ નામકર્મ પર્યાપ્ત નામકર્મ સાથે જ બંધાય પણ અપર્યાપ્ત નામકર્મ સાથે ન બંધાય, અચરિતરૂપ સામાન્ય બંધહેતુ હોવા છતાં ઉદ્યોત નામકર્મ બીજા શુભસ્થાનક સુધી તિથ્યગતિ નામકર્મ સાથે જ બંધાય પણ અન્ય ગતિઓ સાથે ન બંધાય.

પ્રથમ શુભસ્થાનકે મિથ્યાત્વ રૂપ સામાન્ય બંધહેતુ હોવા છતાં આતપ નામકર્મ એકેન્દ્રિય ભતિ નામકર્મ સાથે બંધાય પણ ક્ષીન્દ્રિયાદિ ભતિ સાથે ન બંધાય માટે આ સાત પ્રકૃતિઓ અધ્રુવબધી છે અને શેષ છાસક પ્રકૃતિઓ પરસ્પર વિરોધી હોવાથી સમકાલે સર્વ બંધાતી નથી માટે અધ્રુવબધી છે.

સામાન્યથી સર્વ કર્મપ્રકૃતિઓના ઉદય, ક્ષય, ક્ષયોપશમ અને ઉપશમ આદિમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ અને ભાવ એમ સમુદાયપણે પાંચ હેતુઓ હોય છે, જેમ-ચ દનાદિના વિદે-પનથી અને પુષ્પમાળાદિના સ્પર્શથી સાતાનો, સર્પ, કંટક આદિના સ્પર્શથી અસાતાનો ઉદય

૧ અહિં જિનનામ તથા આહારકદ્રિકના અનુક્રમે સમ્યક્ત્વ તથા ચારિત્ર બંધ હેતુ કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે—જ્યારે સમ્યક્ત્વ હોય છે ત્યારે જ જિનનામનો બંધ થાય છે તેથી મિથ્યાતાદિ શુભ-સ્થાને સમ્યક્ત્વનો અમાર હોવાથી જિનનામનો બંધ થતો નથી. એ જ રીતે અપ્રમત ચારિત્ર હોય તો જ આહારકદ્રિકનો બંધ થાય, તેથી પમત સુધી અપ્રમત ચારિત્ર ન હોવાથી આહારકદ્રિકનો બંધ પણ નથી આ પ્રમાણે શતકચ્છિમાં ખુલાસો કરેલ છે. આ ત્રણે પ્રકૃતિઓ અધ્રુવબધી હોવાથી બંધ હેતુ હોય ત્યારે બંધ થાય જ એવો નિયમ નથી. તેથી નવમા આદિ શુભસ્થાનકે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર રૂપ બંધ હેતુ હોવા છતાં આ પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી.

અથવા ત્રણે પ્રકૃતિઓના બંધના જે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર હેતુ કહેલ છે તે સહકારી હેતુ તરીકે સમજવાના છે અને સમ્યક્ત્વ તથા ચારિત્ર વિશિષ્ટ તથા નથા પ્રકારનો કષાયોદય એ મુખ્ય હેતુ છે એમ સમજવાનું છે.

થાય છે એ જ પ્રમાણે ક્ષેત્ર આશ્રયી-શરીરવાળી વ્યક્તિને આણુ, સીમલા આદિ ઠંડા ક્ષેત્રમાં અસાતાનો, ખેડવાડા, મદ્રાસ આદિ ઉષ્ણ ક્ષેત્રમાં સાતાનો ઉદય, એ જ પ્રમાણે કાળ આશ્રયી એ જીવને ઉનાળામાં સાતાનો અને શિયાળામાં અસાતાનો ઉદય થાય છે તેમજ ભવઆશ્રયી દેવાદિમાં સાતાનો અને નરકાદિ ભવમાં અસાતાનો ઉદય થાય છે અને ભાવઆશ્રયી વૃદ્ધાવસ્થામાં ઘણું કરીને અસાતાનો અને યુવાવસ્થામાં ઘણું કરીને સાતાનો ઉદય થાય છે, એ જ પ્રમાણે અન્ય પ્રકૃતિઓના ઉદયમાં અને સર્વપ્રકૃતિઓના ક્ષયાદિમાં કારણો સ્વયં વિચારવાં, અંધવિસ્તારના ભયથી અહિં બતાવેલ નથી.

જે પ્રકૃતિઓનો જે શુષ્કસ્થાનક સુધી ઉદય બતાવેલ છે તે તે પ્રકૃતિઓનો તે તે શુષ્કસ્થાનક સુધી સર્વ જીવોને નિરંતર ઉદય હોય તે ધ્રુવોદયી ૨૭ પ્રકૃતિઓ છે.

ત્યાં મિથ્યાત્વ મોહનીય મિથ્યાત્વ શુષ્કાણે, પાંચ જ્ઞાનાવરણીય, ચાર દર્શનાવરણીય અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદનો બારમા શુષ્કસ્થાનક સુધી, નિર્માણ, ગિયર, અસ્થિર, શૂલ, અશુભ, અશુરેન્દ્ર, તૈજસ, કામંજ અને વર્ણચતુષ્ક નામકર્મની આ બાર પ્રકૃતિઓનો તેરમા શુષ્કસ્થાનક સુધી સર્વ જીવોને હંમેશાં ઉદય હોય છે માટે ધ્રુવોદયી છે. જ્યાં જ્યાં નામકર્મની ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓ લખી હોય ત્યાં આ બાર જ સમજવી.

જે પ્રકૃતિઓનો જે શુષ્કસ્થાનક સુધી ઉદય કહેલ છે તે તે પ્રકૃતિઓ તે તે શુષ્કસ્થાનક સુધી કોઈ જીવને ઉદય હોય અને કોઈક જીવને ઉદય ન હોય અથવા એક જ જીવને અસુક કાળે ઉદયમાં હોય અને અસુક કાળે ઉદયમાં ન હોય તે અધ્રુવોદયી પંચાણુ પ્રકૃતિઓ છે, જેમ દેવને દેવગતિનો ઉદય હોય છે ૧૫ મનુષ્યને તેનો ઉદય નથી હોતો માટે દેવગત્યાદિ કેટલીક પ્રકૃતિઓ એવી છે કે અસુક જીવને ઉદયમાં હોય છ અને અસુક જીવને ઉદયમાં નથી હોતી ત્યારે સાતાવેદનીયાદિક કેટલીક પ્રકૃતિઓ એવી છે કે એક જ જીવને અસુક કાળે ઉદયમાં હોય છે અને અસુક કાળે ઉદયમાં નથી હોતી માટે આ સઘળી પ્રકૃતિઓ અધ્રુવોદયી કહેવાય છે.

પોતાથી ઠાંકવા લાયક જે શુષ્ક જેટલો હોય તે શુષ્કને સર્વથા જ ઠાંકે તે સર્વધાતી ૨૦ પ્રકૃતિઓ છે અને ઉદયની અપેક્ષાએ ગણીએ તો મિશ્રમોહનીય સહિત ૨૧ છે તે આ પ્રમાણે-કેવલજ્ઞાનાવરણીય, કેવલદર્શનાવરણીય, પ્રથમના બાર કષાય, મિથ્યાત્વમોહનીય, પાંચનિદ્રા અને મિશ્રમોહનીય.

કેવલજ્ઞાનાવરણીય અને કેવલદર્શનાવરણીય પોતાથી ઠાંકવા લાયક અનુક્રમે જે કેવલજ્ઞાન શુષ્ક છે તેને સર્વથા જ ઠાંકે છે.

અનંતાનુગ્રહી તથા મિથ્યાત્વ અને મિશ્રમોહનીય પોતાથી ઠાંકવા લાયક સમ્યક્ત્વશુષ્કને અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાય અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય પોતાથી ઠાંકવા લાયક અનુક્રમે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતરૂપ આરિત્રશુષ્કને સર્વથા જ ઠાંકે છે માટે આ સઘળી પ્રકૃતિઓ સર્વધાતી છે. જો કે નિદ્રાપંચક સંપૂર્ણ દર્શન લબ્ધિના એક દેશ રૂપ દર્શનશુષ્ક કે જે અધુ-અઅધુ

દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલ છે તેને જ નોક છે, પરંતુ પોતાથી આવરવા લાયક પૂર્વોક્ત બે આવરણના ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થયેલ એક દેશ રૂપ દર્શનલબ્ધિને સર્વથા હજી છે માટે તે પાંચ નિદ્રાઓ પણ સર્વઘાતી છે.

પોતાથી આવરવા લાયક બે અને જેટલો ગુણ હોય તેના એક દેશને અને કોઈક વાર તેને સંપૂર્ણપણે હજી તે દેશઘાતી, આવી પ્રકૃતિઓ ચાર ઘાતીકર્મ અન્તર્ગત મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ ચાર જ્ઞાનાવરણ, ચક્ષુદર્શનાવરણાદિ ત્રણ દર્શનાવરણ, ચાર સંભવલન કષાય અને નવ નોકકષાય અને પાંચ અતરાય એ પચીસ તથા ઉદયની અપેક્ષાએ સમ્યક્ત્વ મોહનીય સહિત છબીસ પ્રકૃતિઓ છે, તેમાં મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ અને પાંચ અતરાય આ આઠ પ્રકૃતિઓ પોતાથી હજીવા લાયક બે ગુણ છે તેને હંમેશાં દેશથી જ હજી છે પરંતુ કોઈ પણ કાળે સર્વથા હજીતી જ નથી એ જ પ્રમાણે ચાર સંભવલન અને નવ નોકકષયો અન્ય કષાયોના ઉદયના અભાવમાં કેવળ પોતાથી આવરવા લાયક નિરતિચાર ચારિત્રમાં અતિચાર માત્ર લગાડનાર હોવાથી દેશથી જ ઘાત કરે છે માટે દેશઘાતી છે અને સમ્યક્ત્વ મોહનીય પણ નિર્મળ સમ્યગ્દર્શન ગુણમાં માત્ર અતિચાર લગાડવા દ્વારા સમ્યગ્દર્શનના દેશનો જ ઘાત કરે છે માટે દેશઘાતી છે.

અવધિજ્ઞાનાવરણ, મનઃપર્થવજ્ઞાનાવરણ, ચક્ષુદર્શનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણ આ ચાર પ્રકૃતિઓ પોતાથી આવરવા લાયક બે ગુણ જેટલો હોય છે તેને કોઈકવાર દેશથી હજી છે અને કોઈકવાર સર્વથી હજી છે. જેમ-અવધિજ્ઞાની, મનઃપર્થવજ્ઞાની, ચક્ષુદર્શની અને અવધિદર્શનીને આ પ્રકૃતિઓ અવધિજ્ઞાનાદિનો દેશથી જ ઘાત કરે છે, જ્યારે ઉપરોક્ત ગુણ વિનાના જીવોને તે તે ગુણનો સર્વથા ઘાત કરે છે માટે આ બધી પ્રકૃતિઓ દેશઘાતી છે.

દાનાદિ લબ્ધિઓને વિષય શ્રહણ ધારણાદિ યોગ્ય દ્રવ્ય પૂરતો જ છે એટલે જીવ દાનાન્તરાયાદિ કર્મના ઉદયથી બે આપી શકતો નથી, પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, ભોગ કે ઉપભોગ કરી શકતો નથી અને જેના માટે વીર્ય ફેરવી શકતો નથી, તે વસ્તુ સર્વ દ્રવ્યના અનંતમાં ભાગ પ્રમાણ જ છે માટે દાનાન્તરાયાદિનો પણ તેટલો જ વિષય હોવાથી દેશઘાતી કહેવાય, અથવા તીવ્ર દાનાન્તરાયાદિનો ઉદય પણ જીવની દાનાદિ લબ્ધિઓને સર્વથા ઘાત કરી શકતો નથી માટે પણ દાનાન્તરાયાદિ દેશઘાતી છે તે આ પ્રમાણે—અત્યંત ગાઢ દાનાન્તરાયાદિના ઉદયવાળા નિગોદીયા જીવોને પણ બીજાઓને યોરાક રૂપે બનવાથી દાન, પોતે આહારાદિ પ્રાપ્ત કરતા હોવાથી લાભ, આહારાદિનો ભોગ-ઉપભોગ કરતા હોવાથી ભોગ-ઉપભોગ તેમજ આહાર અને પ્રાણપાનાદિ યોગ્ય પુદ્ગલોને શ્રહણ કરવામાં વીર્યનો વ્યાપાર કરતા હોવાથી વીર્ય, એમ ચત્તિક્ષિત સ્વરૂપમાં પણ દાનાદિક પાંચ લબ્ધિઓ હોય જ છે. એમ લાગે છે.

આ દ્વાર ગાથામાં બતાવેલ સર્વઘાતી અને અઘાતી પ્રકૃતિ રૂપ બે વિકલ્પથી અન્ય-એવો આ દેશઘાતી રૂપ ત્રીજો વિકલ્પ છે.

જે રસ પોતાના જ્ઞાનાદિ વિષયને સંપૂર્ણપણે હજી તે સર્વઘાતી રસ, તાંબાના પાત્રની

જેમ છિદ્ર વિનાનો, ઘૂલ આદિની જેમ સ્નિગ્ધ, દ્રાક્ષાદિની જેમ અલ્પ પ્રદેશવાળો, અને સ્ફટિક તથા અગ્રખના ઘરની જેમ નિર્મલ છે.

જે રસ પોતાના વિષયભૂત જ્ઞાનાદિ શુભનો દેશથી ઘાત કરે તે દેશઘાતી રસમાંનો કૌર્ષિક રસ વાંશના પત્રની બનાવેલી સાદડીની જેમ અતિસ્થૂલ, કૌર્ષિક કંબલની જેમ મધ્યમ અને અને કૌર્ષિક કુંવાળા કામળ વસ્ત્રની જેમ અત્યંત સૂક્ષ્મ સેંકડો છિદ્રયુક્ત હોય છે તેમ જ તે રસ અલ્પ સ્નેહાવિભાગના સમુદાય રૂપ અને નિર્ભંગતા રહિત હોય છે.

અહિં કેવલ રસ હોતો નથી માટે રસરૂપદ્ધિનો સમુદાય આવા સ્વરૂપવાળો સમજવો.

જે પ્રકૃતિઓ આત્માના જ્ઞાનાદિ શુભને હણતી નથી તે અઘાતી કહેવાય છે. 'ચોતે ચોર ન હોવા છતાં ચોરની સાથે રહેવાથી જેમ ચોરપણું પ્રાપ્ત થાય' તેમ આ પ્રકૃતિઓ અઘાતી હોવા છતાં ઘાતી પ્રકૃતિઓના સંસર્ગથી ઘાત કરનારી થાય છે. તેથી તેમને સર્વ-ઘાતી-પ્રતિભાગા પણ કહેવાય કે, તે અઘાતી પ્રકૃતિઓ પંચોતેર છે.

જે પ્રકૃતિઓ અન્ય પ્રકૃતિઓના બંધ અને ઉદયને રોક્યા વિના જ પોતાનો બંધ ઉદય બતાવે તે અપરાવર્તમાન પ્રકૃતિઓ ૨૬ છે.

જે પ્રકૃતિઓ અન્ય પ્રકૃતિઓના બંધ-ઉદય અથવા બંધોદય એ બન્ને રોકી પોતાનો બંધ-ઉદય અથવા બંધોદય બતાવે તે પરાવર્તમાન પ્રકૃતિઓ ૯૧ છે.

અહિં સ્થિર-અસ્થિર, શુભ અને અશુભ આ ચાર પ્રકૃતિઓ મુવોદયી હોવાથી કેવલ બધે પરાવર્તમાન છે, પાંચ નિદ્રા અને સોળ કષાયો મુવબંધી હોવાથી કેવળ ઉદયે પરાવર્તમાન છે અને સાતાવેદનીયાદિ શેષ ૬૬ પ્રકૃતિઓ ઉભય પરાવર્તમાન છે. આ ૬૬ માં સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ એ ચાર ઉમેરતા ૭૦ પ્રકૃતિઓ બધે પરાવર્તમાન થાય છે અને આ જ છાંયકમાં પાંચ નિદ્રા અને સોળ કષાયો ઉમેરતાં ૯૬યે પરાવર્તમાન કુલ ૮૭ પ્રકૃતિઓ છે. બંધ ન હોવાથી કેવળ ઉદયની અપેક્ષાએ ગણીએ તો મિશ્રમોહનીય અને સમ્યક્ત્વ મોહનીય પણ પરાવર્તમાન છે.

જે પ્રકૃતિઓ જીવને આનંદ-પ્રમોદ થવામાં હેતુભૂત રસવાળી હોય તે પુણ્ય અથવા શુભ પ્રકૃતિઓ ૪૨ છે જે પ્રકૃતિઓ જીવને શોક-દુઃખ થવામાં હેતુભૂત રસવાળી હોય તે પાપ અથવા અશુભ પ્રકૃતિઓ ૮૨ છે.

દ્વાર ગાથામાં બતાવેલ પંચ ય પદમાં રહેલ વ શબ્દથી સૂચિત પ્રતિપક્ષ સહિત મુવસત્તા જણાવેલ છે.

જે પ્રકૃતિઓ સર્વ મિથ્યાદષ્ટિ જીવોને હંમેશા સત્તામાં હોય તે મુવસત્તા પ્રકૃતિઓ ૧૩૦ છે.

જે પ્રકૃતિઓ મિથ્યાદષ્ટિ જીવોને સત્તામાં હોય પણ ખરી અને ન પણ હોય તે અમુ-સત્તા પ્રકૃતિઓ ૨૮ છે.

ઉચ્ચગોત્ર તથા વૈદિક ચોકાદશની ત્રસપ્ત્યુ' ન પામેલા જીવોને તેમજ ત્રસપ્ત્યુ' પામીને બંધકારા પ્રાપ્ત કરેલ સત્તાવાળા જીવોને પણ સ્થાવરમાં જઈને અવસ્થાવિશેષને પામી ઉદ્ધલના કર્યા પછી સત્તા હોતી નથી અને શેષ જીવોને હોય છે.

મનુષ્યદિકની તેઉકાય વાચુકાયમાં જઈને ઉદ્ધલના કર્યોબાદ ત્યાં તેમજ ત્યાંથી નીકળી અન્ય તિથ'યમાં પણ જ્યાંસુધી બંધકારા સત્તા પ્રાપ્ત ન કરે ત્યાં સુધી સત્તા હોતી નથી અને અન્યને હોય છે.

જે જીવે સમ્યક્ત્વાદિ વિશિષ્ટ નિમિત્તથી જિનનામ બંધકારા સત્તામાં પ્રાપ્ત કરેલ હોય તેવા જીવને મિથ્યાત્વે અને ચતુર્થાદિ શુભસ્થાનકોમાં જિનનામની સત્તા હોય અને ન બાંધ્યું હોય તેમને ન હોય.

જે જીવોએ અપ્રમત્તાદિ બે શુભસ્થાનકે બંધકારા આહારકદિકની સત્તા પ્રાપ્ત કરી હોય તેવા જીવોને ઉદ્ધલના ન કરે ત્યાંસુધી આહારક સપ્તકની સત્તા હોય અને ઉદ્ધલના કર્યો બાદ અથવા બાંધ્યું જ ન હોય તેઓને સત્તામાં ન હોય.

ત્રણ પુત્ર કરવા કારણ સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્રમોહનીયની સત્તા પ્રાપ્ત કરેલ જીવોને જ્યાંસુધી આ બેનો ક્ષય કે ઉદ્ધલના ન થાય ત્યાંસુધી તે બેની સત્તા હોય અને અન્ય જીવોને ન હોય.

સર્વ સ્થાવરોને દેવ-નરકાયુની, તેઉકાય-વાચુકાય તથા સ્વાતમીનારકના જીવોને મનુષ્યા-સુખની સર્વ નારકોને દેવાસુખની, સર્વ દેવોને નરકાયુની તેમજ આનતાદિ દેવોને તિથ'યા-યુની સત્તા હોતી નથી. અન્ય જીવોને યથાયોગ્ય ચારે આયુની સત્તા હોય છે.

એમ આ અકુલીસે પ્રકૃતિઓ સત્તામાં કેઈકને હોય છે અને કેઈકને હોતી નથી માટે અધ્રુવસત્તાક છે.

બે કે અનંતાનુભધિકષાયની પણ ચતુર્થાદિ શુભસ્થાનકે ઉદ્ધલના કરનાર જીવોને મિશ્રાદિ શુભસ્થાનકે સત્તા હોતી નથી અને અન્ય જીવોને હોય છે છતાં મિથ્યાદષ્ટિ દરેક જીવોને સર્વકાળે તેની સત્તા હોય છે માટે અનંતાનુભધિ ધ્રુવસત્તાક છે.

જિનનામ અને ચાર આયુ સિવાય શેષ અધ્રુવસત્તાવાળી ૨૩ પ્રકૃતિઓ અને ચાર અનં-તાનુભધીકષાય આ ૨૭ પ્રકૃતિઓની શ્રેણિ વિના પણ ઉદ્ધલના થાય છે

ક્ષપકશ્રેણિમાં અન્ય ૩૬ પ્રકૃતિઓની ઉદ્ધલના થાય છે.

જ્યાં ત્રિક હોય ત્યાં ગતિ, આનુપૂર્વ અને આયુષ્ય એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ અને જ્યાં દિક હોય ત્યાં ગતિ અને આનુપૂર્વ એમ બે પ્રકૃતિઓ સમજવી.

વિષાક આશ્રયી હેતુવિપાકી અને રસવિપાકી એમ બે પ્રકારે પ્રકૃતિઓ છે આ બે પ્રકાર દ્વારાગાથામાં સાક્ષાત્ બતાવ્યા નથી પરંતુ ગાથામાં ‘પગઈ ચ’ એ પદમાં રહેલ ચ શબ્દથી જણાવેલ છે.

બે પ્રકૃતિઓ હેતુને પ્રાપ્ત કરી વિપાકોદયને પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રકૃતિઓ હેતુવિપાકી કહેવાય છે. તે પુદ્ગલવિપાકી, ભવવિપાકી, ક્ષેત્રવિપાકી અને જીવવિપાકી એમ ચાર પ્રકારે છે.

બે પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલરૂપ હેતુને પ્રાપ્ત કરી વિપાકને બતાવે છે તે પુદ્ગલવિપાકી છત્રીસ પ્રકૃતિઓ છે. જેમ શરીરનામકર્મ અને સંસ્થાનામકર્મોદિ પ્રકૃતિઓ ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોને પ્રાપ્ત કરી તેમાં તેવા તેવા પરિણામ અને આકૃતિઓ આદિ કરવા દ્વારા વિપાકોદયમાં આવે છે તેથી તે સઘળી પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલવિપાકી છે.

બે પ્રકૃતિઓ દેવભવ આદિ હેતુને પ્રાપ્ત કરી પોતાના વિપાકને બતાવે તે ચાર આયુષ્ય ભવવિપાકી કહેવાય છે.

બે પ્રકૃતિઓ વિગ્રહગતિરૂપ ક્ષેત્રહેતુને પ્રાપ્ત કરી પોતાના વિપાકને બતાવે તે ચાર આનુપૂર્વીઓ ક્ષેત્રવિપાકી છે.

બે પ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાદિશુભોને ઉપધાતાદિ કરવા દ્વારા સાક્ષાત્ જીવને જ પોતાનો વિપાક દેખાડે તે મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ ૭૬ અને ઉદયની અપેક્ષાએ સમ્યક્ત્વમોહનીય તથા મિશ્ર-મોહનીય સહિત ૭૮ પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકી છે. જેમ-જ્ઞાન.વરણીય જ્ઞાનશુભનો ધાત કરવા દ્વારા, સાતા-અસાતાવેદનીય સુખ-દુઃખ ઉત્પન્ન કરવા દ્વારા અને દેવગતિનામકર્મ દેવત્વ પયોય પ્રાપ્ત કરવા દ્વારા અને દાનાન્તરાયાદિ દાનાદિ લગ્નને હજીવાદ્વારા સાક્ષાત્ જીવને જ પોતાનો વિપાક બતાવે છે માટે આ પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકી જ છે.

પ્રશ્ન—રતિ-અરતિ મોહનીય જીવવિપાકી કહી હોવા છતાં કુંડલી માળા અને ચંદનાહિના વિદ્યેષન દ્વારા રતિમોહનીયનો અને કંટક તથા અગ્નિ રપથ આદિથી અરતિ મોહનીયનો પણ ઉદય થાય છે, તે જ પ્રમાણે કર્કશ અને કઠોર શબ્દ રૂપ ભાષાના પુદ્ગલોને પામી ક્રોધ મોહનીયનો, વાદ્ય આદિ શિકારી પશુઓને જોઈ ભય મોહનીયાદિનો પણ ઉદય થાય છે તેથી આ રતિ મોહનીયાદિ પ્રકૃતિઓ પણ પુદ્ગલવિપાકી કેમ ન કહેવાય ?

ઉત્તર—રતિમોહનીયાદિ પ્રકૃતિઓ તમોએ કહ્યા સુજબ પુદ્ગલને પ્રાપ્ત કરી પોતાનો વિપાક બતાવે છે એ વાત ખરી છે, પરંતુ પુદ્ગલ રૂપ નિમિત્ત વિના પણ માર પ્રિય-અપ્રિયના દર્શન-રમરણ શ્રવણાદિ દ્વારા રતિ અને અરતિ મોહનીયનો અને તે જ પ્રમાણે પોતાની તરફના પહેલાંના પ્રતિકૂળ વર્તનાહિના રમરણથી.ક્રોધનો અને કેવળ અનની કલ્પનાથી પણ ભયમોહનીયનો ઉદય થાય છે, માટે પુદ્ગલ રૂપ હેતુને પામીને જ પોતાનો વિપાક બતાવે છે એવો નિયમ ન હોવાથી રતિ મોહનીય વગેરે પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકી છે પણ પુદ્ગલવિપાકી નથી.

પ્રશ્ન—દેવાયુષ વગેરે ચાર પ્રકૃતિઓ દેવાદિ ભવ હેતુને પ્રાપ્ત કરી પોતાના વિપાકને બતાવે છે માટે ચાર આયુષ્ય જેમ ભવવિપાકી છે તેમ દેવગતિ આદિ ચાર પ્રકૃતિઓ દેવાદિ ભવ રૂપ હેતુને પામીને જ પોતાના વિપાકને બતાવે છે માટે આયુષ્યની જેમ દેવગતિ આદિ ચાર પ્રકૃતિઓ ભવવિપાકી કેમ નહિ ?

ઉત્તર—દેવાદિ આયુષનો રસોદય અને પ્રદેશોદય એમ બંને પ્રકારનો ઉદય તે તે ભવમાં જ હોય છે, પરંતુ અન્ય ભવમાં નહિ, ત્યારે દેવગતિ નામકર્મનો પ્રદેશોદય અન્ય ભવમાં પણ હોય છે તેથી આયુષ્ય ભવવિપાકી હોવા છતાં ગતિઓ ભવવિપાકી નથી પરંતુ જીવવિપાકી છે.

પ્રશ્ન—જેમ દેવગતિનો પ્રદેશોદય અન્ય ભવમાં હોય છે તેમ દેવાદિ આતુપૂર્વ નામકર્મનો પ્રદેશોદય પણ વિગ્રહગતિ રૂપ ક્ષેત્ર સિવાય અન્ય ક્ષેત્રે હોય છે માટે ગતિઓની જેમ ચાર આતુપૂર્વો પણ જીવવિપાકી કેમ નહિ ?

ઉત્તર—જેમ ચાર આતુપૂર્વોનો વિપાકોદય બતાવવામાં વિગ્રહગતિ રૂપ ક્ષેત્ર મુખ્ય કારણ છે તેમ ગતિઓનો વિપાક બતાવવામાં નથી માટે ચાર આતુપૂર્વો ગતિઓની જેમ જીવવિપાકી નથી પરંતુ ક્ષેત્રવિપાકી છે.

પ્રશ્ન—સામાન્યથી સઘળી પ્રકૃતિઓ જીવ રૂપ હેતુને પ્રાપ્ત કરી જીવને જ વિપાક બતાવે છે પરંતુ બીજા કોષને નહિ. માટે સર્વ પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકી જ માનીએ અને પુદ્ગલાદિ વિપાક ન માનીએ તો શું દોષ આવે ?

ઉત્તર—સામાન્યથી સર્વ પ્રકૃતિઓ તમાગ કહેવા મુજબ જીવવિપાકી જ છે અને તેમ માનવામાં કોઈ દોષ નથી પરંતુ પુદ્ગલાદિ હેતુની મુખ્યતા માનીને અહિં પુદ્ગલવિપાકી આદિ ચાર પ્રકારે પ્રકૃતિઓ કહી છે.

અહિં પુદ્ગલવિપાકીપ્રકૃતિઓ ઔદયિકભાવે બતાવી તેથી પુદ્ગલવિપાકી પ્રકૃતિઓ જ ઔદયિકભાવે છે અને અન્યપ્રકૃતિઓ નથી એમ સમજવાનું નથી કેમકે સઘળી પ્રકૃતિઓ ઔદયિક ભાવે હોય છે તેમજ આ પ્રકૃતિઓનો ઔદયિકભાવ જ હોય તે એમ પણ સમજવાનું નથી કારણકે આ પ્રકૃતિઓ આગળ ઉપર ક્ષાયિક અને પારિણામિકભાવે પણ બતાવશે એટલે અહિં ઔદયિક ભાવે છે એ વિશેષજ્ઞ સામાન્યથી પુદ્ગલવિપાકી પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ બતાવવા માટે જ અહંશ કરેલ છે પણ બીજા કોઈ હેતુથી અહંશ કરેલ નથી.

અહિં પ્રસંગથી કુલ ભાવો કેટલા છે અને કયા ભાવથી કયા કયા શુભ પ્રગટ થાય તેમજ કયા કયા કર્મના કેટલા ભાવો હોય તે કહે છે.

બીજા દ્વારના ચારભમાં જણાવ્યા મુજબ કુલ પાંચ ભાવો છે.

ઉપશમભાવથી સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર એ બે શુભો પ્રગટ થાય છે, ક્ષયોપશમભાવથી

આરિત્ર અને આદિ શબ્દથી મત્યાદિજ્ઞાનો, સમ્યક્ત્વ, ચક્ષુઆદિ દર્શનો અને દાનાદિ લઘિક્ષો પ્રાપ્ત થાય છે.

અહિં પ્રથમ આત્માના સુખ્યશુણ્ણ જ્ઞાનાદિતું બ્રહ્મ ન કરતાં આરિત્રાદિ શુણ્ણતું બ્રહ્મ કથું છે તે આરિત્રશુણ્ણની હાજરીમાં જ્ઞાનાદિશુણ્ણો અવશ્ય હોય તેમ જણાવવા માટે છે.

ક્ષાયિકભાવથી કેવલજ્ઞાનાદિ નવશુણ્ણો પ્રગટ થાય છે.

પ્રશ્ન:-સિદ્ધોમાં કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન એ બે શુણ્ણો તો હોય પણ સમ્યક્ત્વાદિ સાત શુણ્ણો શી રીતે હોય ?

ઉત્તર:-સિદ્ધોને પોતે જ જિન હોવાથી જિનોક્તતત્ત્વની રુચિ રૂપ સમ્યગ્દર્શન હોતું નથી, પરંતુ દર્શન સપ્તકના ક્ષયથી પ્રગટ આત્મિકશુણ્ણ રૂપ સમ્યગ્દર્શન અને યોગોનો અભાવ હોવાથી શુભયોગોની પ્રવૃત્તિ અને અશુભયોગોની નિવૃત્તિરૂપ આરિત્ર હોતું નથી પરંતુ સંપૂર્ણ મોહનીયકર્મના ક્ષયથી પ્રગટ થયેલ આત્મશુણ્ણોમાં રમણતા અને સ્થિરતા રૂપ ક્ષાયિક યથા-ખ્યાત આરિત્ર હોય છે તે જ પ્રમાણે તેઓને શરીર અને કર્મબંધાદિના અભાવે વ્યવહારિક દાનાદિને વિષે પ્રવૃત્તિ હોતી નથી પરંતુ પરભાવ રૂપ પુણ્યલક્ષણના ત્યાગ સ્વરૂપ અને રાગદ્વેષાદિક ભાવના ત્યાગ-સ્વરૂપ દાન, આત્મિક શુદ્ધ સ્વરૂપ-જ્ઞાનાદિ શુણ્ણોની પ્રાપ્તિ રૂપ લાભ, આત્માના સ્વાભાવિક સુખ અને જ્ઞાનાદિશુણ્ણોના અનુભવરૂપ ભોગ-કેવલોગ અને સ્વભાવમાં પ્રવૃત્તિ રૂપ વીર્ય એમ નૈશ્વર્યિક દાનાદિ પાંચ લઘિક્ષો અવશ્ય હોય છે. આ રીતે સમ્યક્ત્વાદિ સાત શુણ્ણ પણ ઘટી શકે છે અન્યથા તેમાંના કેટલાક ઘટે છે, કેટલાક નથી પણ ઘટતા, અપેક્ષા વિશેષ માટે જુઓ શ્રી જૈન શ્રેયસ્કાર મંડળ-મહેસાણા પ્રકાશિત નવતત્ત્વ પ્રકરણ આ. ૪૬ પૃષ્ઠ ૧૭૨-૧૭૩

ઔદયિકભાવથી અજ્ઞાની, સંસારી આદિ તે તે ભાવોનો અપદેશ થાય છે.

પારિણામિકભાવથી કર્મપરમાણુઓ આત્મપ્રદેશો સાથે પાણી અને દૂધની જેમ મિશ્રિત થાય છે અથવા કર્મસ્વરૂપે રહેવા છતાં સ્થિતિ ક્ષયાદિથી અથવા સંક્રમાદિ દ્વારા અન્ય સ્વરૂપે થાય છે.

ઉપશમભાવ મોહનીય કર્મનો જ થાય છે, ક્ષયોપશમભાવ ચાર ઘાતિકર્મનો જ અને શેષ ત્રણ ભાવો આઠે કર્મના થાય છે એટલે કે મોહનીયમાં પાંચ અને શેષ ત્રણ ઘાતિકર્મમાં ઉપશમ વિના ચાર અને ચાર અઘાતિકર્મમાં ક્ષાયિક-ઔદયિક અને પારિણામિક આ ત્રણ ભાવો હોય છે.

અહિં ઉપશમથી સર્વોપશમ સમજવાનો છે.

આઠે મૂળ કર્મમાં તથા અનંતાનુબંધિ વિના દ્રુવસત્તાવાળી ૧૨૬ ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાં અભ્રમ્ય તથા ભતિભ્રમ્ય જીવો આશ્રયી અનાદિ અનંત અને અબ્યજીવો આશ્રયી અનાદિ અનંત આ બે પારિણામિક ભાવના ભાગા ઘટે છે અને અનંતાનુબંધિમાં ઉપરોક્ત બે ભાગો

ઉપરાંત ઉદ્ધરના કરી બંધ દ્વારા ફરીથી સત્તા પ્રાપ્ત કરનાર છુવેને સાદિ સાન્ત એમ કુલ ત્રણ અને અધ્યવસત્તાવાળી અદ્ભવીશે પ્રકૃતિઓમાં માત્ર સાદિ સાન્ત રૂપ એક જ પારિજ્ઞામિક ભાંગે-ઘટે છે.

પ્રશ્ન—તમે એ પ્રથમ ચાર ઘાતિકર્મને ક્ષયોપશમ કહ્યો, પરંતુ તે ક્ષયોપશમ કર્મને (૧) ઉદય હોય ત્યારે હોય કે (૨) ઉદય ન હોય ત્યારે હોય? તે આ બેમાંથી એક પણ રીતે ઘટી શકતો નથી, કારણ કે ક્ષયોપશમભાવ ઉદયાવલિકામાં પ્રાપ્ત દલિકને ક્ષય થવાથી અને શેષ દલિકના વિપાકોદયને રોકવા રૂપ ઉપશમથી થાય છે અને કર્મને ઉદય વિપાકોદય હોય તો જ કલ્પેવાય માટે ઉદય હોય ત્યારે ક્ષયોપશમ અને ક્ષયોપશમ હોય ત્યારે ઉદય ન જ હોય, વળી બીજી રીતે માનીએ તો કર્મના અનુદયથી જ તે તે જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રાપ્ત થઈ જાય છે માટે અનુદય અવસ્થામાં પણ ક્ષયોપશમ માનવો યોગ્ય નથી.

ઉત્તર—અહિં ક્ષયોપશમ એટલે ઉદયાવલિકામાં પ્રાપ્ત કર્મદલિકને ક્ષય અને શેષ કર્મદલિકને અધ્યવસાયાનુસાર હીન રસવાળા કરી સ્વસ્વરૂપે અનુભવ કરવો તે અથવા ઉદયાવલિકામાં પ્રાપ્ત કર્મદલિકને ક્ષય અને શેષ કર્મદલિકને અત્યંત નિરસ કરી સ્વભતીય અન્ય કર્મસ્વરૂપે એટલે કે પ્રદેશોદય રૂપે જ અનુભવ કરવો તે એમ ક્ષયોપશમના બે અર્થ છે.

તેમાં જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાય એ ત્રણકર્મની દેશઘાતી પ્રકૃતિઓમાં પ્રથમનો અર્થ ઘટે છે ત્યારે મિથ્યાત્વમોહનીય અને અનંતાનુબંધી આદિ બાર કષાયોમાં બીજો અર્થ ઘટે છે તથા મોહનીયની શેષ સંજ્ઞલનાદિ તેર પ્રકૃતિઓમાં બન્ને અર્થ ઘટે છે અર્થાત્ રસોદય હોય ત્યારે પણ ક્ષયોપશમ હોય છે અને પ્રદેશોદય હોય ત્યારે પણ ક્ષયોપશમ હોય છે પરંતુ રસોદય સાથે ક્ષયોપશમ હોય ત્યારે દેશઘાતી થાય છે અને બ્યારે રસોદયના અભાવમાં ક્ષયોપશમ હોય છે ત્યારે તે પ્રકૃતિઓ દેશઘાતી થતી નથી.

પ્રશ્ન—મિથ્યાત્વમોહનીય અને અનંતાનુબંધી આદિ કષાયોનો પ્રદેશોદય છતાં પણ ક્ષયોપશમભાવ શીરીતે હોય? કારણકે સર્વઘાતી સ્પર્ધકોનાં દલિકો સ્વઘાતપ્રગુણે સર્વપ્રકારે જ ઘાત કરવાના સ્વભાવવાળાં હોય છે.

ઉત્તર—તથાપ્રકારના શુદ્ધ અધ્યવસાયના બળથી સર્વઘાતી સ્પર્ધકોનાં દલિકોને કંઈક અદ્યપશક્તિવાળાં કરી દેશઘાતી રસસ્પર્ધકોમાં સ્તિબૂક્ષ્કેમ વડે સંકેમાવેલ હોવાથી તે સ્પર્ધકોમાં જેટલી ક્ષણ આપવાની શક્તિ છે તેટલું ક્ષણ આપવા સમર્થ થતાં નથી તેથી સ્પર્ધકો સ્વાવાર્થ ગુણને હણતાં નથી માટે પ્રદેશોદય છતાં ક્ષયોપશમભાવ ઘટી શકે છે.

ક્ષયોપશમ અને રસોદય એકી સાથે હોય તે ક્ષયોપશમાનુવિદ અને ક્ષયોપશમના અભાવ-ભાંગે જે રસોદય હોય તે શુદ્ધ એમ ઔદયિકભાવ બે પ્રકારે છે.

ત્યાં મતિજ્ઞાનાવરણીય, શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય, અચક્ષુદર્શનાવરણીય અને પાંચ અંતરાય એ

આઠ પ્રકૃતિઓનો ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ ઔદયિકભાવ જ હોય છે, પણ શુદ્ધ ઔદયિકભાવ હોતો નથી, જ્યારે તે તે શુભવાળા આત્માઓને તે તે અવધિજ્ઞાનાદિ શુભને આવરનાર અવધિ-જ્ઞાનાવસ્થાથી વગેરે શેષ દેશઘાતી પ્રકૃતિઓનો ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ ઔદયિક અને તે તે શુભના અભાવવાળા છવોને કેવળ શુદ્ધ ઔદયિકભાવ જ હોય છે

સર્વઘાતી પ્રકૃતિઓનાં એક સ્થાનક રસસ્પર્શકો હોતાં જ નથી તેમજ દ્વિસ્થાનકાદિ સઘળાં રસસ્પર્શકો સર્વઘાતી જ હોય છે અને દેશઘાતી પ્રકૃતિઓનાં એક સ્થાનક રસસ્પર્શકો દેશઘાતી દ્વિસ્થાનક રસસ્પર્શકો ભ્રમ અને ત્રિસ્થાનક, ચતુસ્થાનક સઘળાં રસસ્પર્શકો સર્વઘાતી જ હોય છે.

તથાપ્રકારના વિશુદ્ધ અધ્યવસાયના પ્રસાવથી દેશઘાતી પ્રકૃતિઓનાં જે સર્વઘાતી રસ-સ્પર્શકો હેણ્યાં છે અને અતિસ્નિગ્ધ એવાં દેશઘાતી સ્પર્શકો અદ્ય રસવાળાં કરાયાં છે તે સ્પર્શકોનો ઉદય થાય ત્યારે છવને અવધિ આદિ શુભો પ્રગટ થાય છે.

—: રસસ્પર્શકોનું સ્વરૂપ :—

અહિં કાષાયિક અધ્યવસાય દ્વારા થકુલ કરાતા કર્મરંકધના પરમાણુઓમાં શુભાશુભ કળ આપવાની જે શક્તિ ઉત્પન્ન થાય તે રસ કહેવાય છે.

તે રસનાં સ્પર્શકો એકસ્થાનક, દ્વિસ્થાનક, ત્રિસ્થાનક અને ચતુસ્થાનક એમ ચાર પ્રકારે હોય છે. ત્યાં શુભ પ્રકૃતિઓનો રસ શેલડી જેવો મધુર અને અશુભ પ્રકૃતિઓનો રસ કંઠવાં તુંબકા જેવો હોય છે ત્યાં શેલડી અને કંઠવાં તુંબકાનો જે સહજ-સ્વાભાવિક રસ તે એક-સ્થાનક રસ. તે એક સ્થાનકરસ પણ તેમાં ઝોછા-વધતા પ્રમાણમાં પાણી નાખવાથી અનેક પ્રકારે થાય છે. ઉપરોક્ત બન્ને પ્રકારના રસોને ઉકાળી અર્ધ બાળી નાખવાથી જેવો મધુર અગર કટુરસ થાય તે દ્વિસ્થાનકરસ, એ જ પ્રમાણે ઉકાળી બે ભાગ બાળી એક ભાગ રાખવાથી તેમજ ઉકાળી ત્રણ ભાગ બાળી એક રાખવાથી જેવો રસ થાય તે અનુક્રમે ત્રિસ્થાનક અને ચતુ: સ્થાનક રસ કહેવાય છે.

એકસ્થાનકની જેમ દ્વિસ્થાનકાદિ રસના પણ અનેક ભેદો હોય છે, પરંતુ મુખ્ય દ્વિષ્ટિએ એકસ્થાનકાદિ ચાર વિભાગ બતાવવામાં આવ્યા છે.

એ જ પ્રમાણે કર્મરંકધોમાં પણ એકસ્થાનકાદિ ચાર પ્રકારનો રસ હોય છે અને તે ફરેકના અનંતા ભેદો હોય છે.

એક સ્થાનકથી દ્વિસ્થાનકાદિ રસ અનુક્રમે અનંતશુભ હોય છે.

ત્યાં અર્ધ આશ્રયી ચાર જ્ઞાનાવસ્થા, ત્રણ દર્શનાવસ્થા, પાંચ અંતરાય, પુરૂષવેદ અને ચાર સંતતલન આ સત્તર પ્રકૃતિઓનો એકસ્થાનકાદિ ચાર પ્રકારનો અને શેષ ૧૦૩ પ્રકૃતિઓનો દ્વિસ્થાનકાદિ ત્રણ પ્રકારનો રસ હોય છે.

વળી અશુભ પ્રકૃતિઓનો અનંતાનુબંધિ કષાયથી અતુસ્થાનક, અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાયથી ત્રિસ્થાનક તેમજ પ્રત્યાખ્યાનીય કષાયથી દ્વિસ્થાનક તેમજ સંબલન કષાયથી પૂર્વોક્ત સત્તર અશુભ પ્રકૃતિઓનો દ્વિસ્થાનક અને એક સ્થાનક અને શેષ અશુભ પ્રકૃતિઓનો દ્વિસ્થાનક રસ બંધાય છે.

શુભ પ્રકૃતિઓનો અનંતાનુબંધિથી દ્વિસ્થાનક, અપ્રત્યાખ્યાનીયથી ત્રિસ્થાનક તેમજ પ્રત્યાખ્યાનીય તથા સંબલન કષાયથી અતુસ્થાનકરસ બંધાય છે.

અશુભ પ્રકૃતિઓના એકસ્થાનક રસ બંધયોગ્ય વિશુદ્ધ અધ્યવસાયો અનિવૃત્તિકરણના સંખ્યાતા ભાગો બધા અને એક સંખ્યાતરો ભાગ બાકી રહે ત્યારે જ આવે છે અને તે વખતે ઉપર જણાવેલ સત્તર તથા કેવલ આવરણદિક એ જોગણીસ સિવાય કેઈ અશુભ પ્રકૃતિઓ બંધાતી જ નથી અને કેવલ આવરણદિક સર્વઘાતી હોવાથી તથાસ્વભાવે જ તે વખતે તેમજ ક્ષપક-સૂક્ષ્મસંપરાય શુભસ્થાનકે પણ જઘન્યથી દ્વિસ્થાનક રસ યુક્ત જ બંધાય છે તેથી બંધ આશ્રયી આ સત્તર અશુભ પ્રકૃતિઓનો જ એકસ્થાનક રસ હોય છે.

મિથ્યાત્વાદિ અવસ્થામાં પણ સામાન્યથી અતિસંકિલ્પ પરિણામે પ્રાયઃ શુભ પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી પરંતુ કંઈક વિશુદ્ધ પરિણામ હોય ત્યારે જ શુભ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે માટે શુભ પ્રકૃતિઓનો એક સ્થાનક રસ બંધાતો નથી પરંતુ જઘન્યથી પણ દ્વિસ્થાનક જ બંધાય છે અને અતિસંકિલ્પ પરિણામે નરકગતિ વગેરે અશુભ પ્રકૃતિઓ સાથે ત્રસચતુષ્ક, તૈજસ-કાર્મણાદિ જે શુભ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે તેઓનો પણ તથા સ્વભાવે જઘન્યથી દ્વિસ્થાનક રસ જ બંધાય છે, મૂળમાં શુભ પ્રકૃતિઓનો અનંતાનુબંધી કષાયથી એક સ્થાનક રસ બંધાય છે એમ કહ્યું છે, ત્યાં એકસ્થાનક રસ જેવો પ્રાયમિક દ્વિસ્થાનક રસ સમજવો.

પ્રશ્ન:-જે અધ્યવસાયો દ્વારા શુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે તે જ અધ્યવસાયોથી તે પ્રકૃતિઓમાં એક સ્થાનક રસબંધ કેમ ન થાય ?

ઉત્તર:-જઘન્યથિતિસ્થાનકથી માઠી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સુધી સમયસમયની વૃદ્ધિએ અસંખ્યાતા સ્થિતિસ્થાનો હોય છે અને તે દરેક સ્થિતિસ્થાનોમાં અસંખ્ય રસ સ્પર્શકો હોય છે તેથી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ થાય ત્યારે દરેક સ્થિતિમાં અસંખ્ય રસસ્પર્શકો બંધાય છે અને તે સઘળા રસસ્પર્શકો દ્વિસ્થાનક રસનાં જ હોય છે, માટે જ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયોથી પણ શુભ પ્રકૃતિઓમાં એક સ્થાનક રસ ન જ બંધાય.

—: ઉપયોગી—અન્યદ્વારે :—

સ્વોદયબંધી, સ્વાનુદયબંધી અને ઉભયબંધી એમ પ્રકૃતિઓ ત્રણ પ્રકારે છે.

જે પ્રકૃતિઓ પોતાનો ઉદય હોય ત્યારે જ બંધાય તે મતિજ્ઞાનાવરણીય વગેરે ધ્રુવોદયી સત્તાવીશ પ્રકૃતિઓ સ્વોદયબંધી છે, જે પ્રકૃતિઓ પોતાનો ઉદય ન હોય ત્યારે જ બંધાય તે દેવ-ત્રિકાદિ અગિયાર પ્રકૃતિઓ સ્વાનુદયબંધી છે અને જે પ્રકૃતિઓ પોતાનો ઉદય હોય કે ન હોય ત્યારે અર્થાત્ બંને રીતે બંધાય તે ત્રિકાઆદિ ૮૨ પ્રકૃતિઓ ઉભયબંધી છે.

સમક્રમ્યવચ્છિદ્ધમાનબંધોદયા, ક્રમક્રમ્યવચ્છિદ્ધમાનબંધોદયા અને ઉત્ક્રમક્રમ્યવચ્છિદ્ધમાનબંધોદયા એમ ત્રણ પ્રકૃતિઓ ત્રણ પ્રકારે છે.

જે પ્રકૃતિઓનો બંધ અને ઉદય એકીસાથે એક જ શુભસ્થાનકે વિરુદ્ધ થાય છે તે ત્રિકા-ત્રયોદશીય વગેરે છવીસ પ્રકૃતિઓ સમક્રમ્યવચ્છિદ્ધમાનબંધોદયા છે. જે પ્રકૃતિઓનો પહેલાં બંધ અને પછી ઉદયવિરુદ્ધ થાય તે મતિજ્ઞાનાવરણીય છયાસી પ્રકૃતિઓ ક્રમક્રમ્યવચ્છિદ્ધમાનબંધોદયા છે. અને જે પ્રકૃતિઓનો પ્રથમ ઉદય અને પછી બંધ વિરુદ્ધ થાય તે દેવત્રિકાદિ આઠ પ્રકૃતિઓ ઉત્ક્રમક્રમ્યવચ્છિદ્ધમાનબંધોદયા છે.

સાન્તરા, નિરન્તરા અને સાન્તરા-નિરન્તરા એમ અન્ય રીતે ત્રણ પ્રકારે પ્રકૃતિઓ છે.

જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ઠથી અંતર્મુદ્ધૂર્ત સુધી બંધ હોય એટલે કે બંધ આશ્રયી અંતર્મુદ્ધૂર્તમાં ત્રણ જે પ્રકૃતિઓ અંતરવાળી હોય તે અસાતાવેદનીયાદિ ૪૧ પ્રકૃતિઓ સાન્તરા છે. જે પ્રકૃતિઓ જઘન્યથી ત્રણ અંતર્મુદ્ધૂર્ત સુધી અવરથ બંધાય અર્થાત્ બંધ આશ્રયી અંતર્મુદ્ધૂર્તમાં જેઓનું અંતર ન હોય તે ૪૭ ધ્રુવબંધી, ચાર આયુષ્ય અને જિનનામ એમ પર પ્રકૃતિઓ નિરન્તરા છે. જે પ્રકૃતિઓ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ઠથી અંતર્મુદ્ધૂર્તથી અધિક સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત કાળ સુધી બંધાય અર્થાત્ બંધ આશ્રયી અંતર્મુદ્ધૂર્તમાં ત્રણ જેઓનું અંતર હોય અને અંતર્મુદ્ધૂર્તથી અધિક કાળ સુધી ત્રણ નિરન્તર બંધાય તે સાતાવેદનીય વગેરે સત્તાવીશ પ્રકૃતિઓ સાન્તરા-નિરન્તરા છે.

ઉદય બંધોત્કૃષ્ઠા, અનુદય બંધોત્કૃષ્ઠા, ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ઠા અને અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ઠા એમ પ્રકૃતિઓ ચાર પ્રકારે છે.

પોતાનો ઉદય હોય ત્યારે જ બંધથી જે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિસત્તા થાય તે ઉદય-

બંધાતુકા પ્રકૃતિઓ. સાઠ છે. જેમ મતિજ્ઞાનાવરણીય વગેરે કર્મપ્રકૃતિઓ પોતાનો ઉદય હોય ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિસત્તાવાળી થાય છે. માટે તે પ્રકૃતિઓ ઉદયબંધાતુકા છે.

પોતાનો ઉદય ન હોય ત્યારે જ બંધથી જે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય તે નરકગતિ આદિ પંદર પ્રકૃતિઓ અનુદયબંધાતુકા છે.

નરકદિકનો ઉદય નારકને જ હોય છે અને નારકો નરકદિક બાંધતા જ નથી.

તિથંચદિકનો ઉદય તિથચંને, ઔદારિકદિક તથા ઉવકૂ. સંધયણનો ઉદય યથાયોગ્ય મનુષ્ય તિથંચોને હોય છે ત્યારે આ પાંચે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ દેવ અને નારકો કરે છે.

ઐકેન્દ્રિય-સ્થાવર અને આત્મપૂર્ણામકર્મનો ઉદય ઐકેન્દ્રિયોને હોય છે અને આ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ ઇશાન સુધીના દેવો કરે છે.

ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ અતિસંકલિષ્ટ પરિણામે થાય છે અને નિરોદય અવસ્થામાં અતિ સંકલિષ્ટ પરિણામ હોતા નથી તેથી નિદ્રાનો ઉદય ન હોય ત્યારે પાંચે નિદ્રાઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે માટે આ પંદરે પ્રકૃતિઓ અનુદયબંધાતુકા છે.

પોતાનો ઉદય હોય ત્યારે પોતાની સ્વભાવીજ અન્ય પ્રકૃતિઓનાં સંક્રમથી જે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય તે મનુષ્યગતિ વગેરે ત્રીશ પ્રકૃતિઓ ઉદય સંક્રમોત્કૃષ્ટા છે.

સમ્યક્ત્વ મોહનીય સિવાયની આ સઘળી પ્રકૃતિઓની પોતપોતાના મૂળકર્મની સ્થિતિથી ઝોછી જ સ્થિતિ બધાય છે. તેથી મનુષ્યગતિ વગેરેની પ્રતિપક્ષી જે નરકગતિ વગેરે પોત પોતાના મૂળકર્મ જેટલી સ્થિતિવાળી બધાય છે. તેઓનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ કરી ઉદયપ્રાપ્ત મનુષ્યગતિ વગેરેનો બંધ શરૂ કરી પૂર્વબદ્ધ નરકગત્યાદિકની બંધાવલિકા વ્યતીત થયા બાદ તુરત જ ઉદયાવલિકા ઉપરની ઝોટલે બંધાવલિકા અને ઉદયાવલિકા ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળી નરકગતિ આદિને બંધાવી મનુષ્યગતિ આદિની ઉદયાવલિકા ઉપર સંક્રમણે છે માટે મનુષ્ય ગત્યાદિ પ્રકૃતિઓની ઉદય હોય ત્યારે સંક્રમથી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિસત્તા થાય છે એ જ રીતે સાતાવેદનીયના ઉદયવાળો કોઇક જીવ અસાતાવેદનીયનો ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી તરત જ સાતાનો બંધ શરૂ કરી પૂર્વે બંધાયેલ અસાતાવેદનીયને બંધાવલિકા વીત્યાબાદ ઉદયાવલિકા ઉપરની યે આવલિકા ન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિવાળી અસાતાને સાતાવેદનીયની ઉદયાવલિકા ઉપર સંક્રમણે ત્યારે સાતાવેદનીયની સંક્રમ દ્વારા આવલિકા ન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ થાય.

ઈશનત્રિકની સત્તાવાળો કોઇ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ મિથ્યાત્વ મોહનીયનો સીત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી અંતઃકુંડલ મિથ્યાત્વે જ રહી તરત જ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પામે તે જ સમયે પૂર્વે બંધાયેલ અંતઃકુંડલ ન્યૂન ઉદયાવલિકા ઉપરની સીત્તર

કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ મિથ્યાત્વ મોહનીયને સમ્યક્ત્વ મોહનીયની ઉદયાવલિકા ઉપર સંક્રમાવે ત્યારે સમ્યક્ત્વ મોહનીયની સંક્રમ દ્વારા અંતઃસુદ્ધિત ન્યૂન સીતેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય ઇત્યાદિ.

પોતાનો ઉદય ન હોય ત્યારે પોતાની સ્વજાતીય અન્ય પ્રકૃતિઓના સંક્રમથી જોડાણી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય તે મનુષ્યાનુપૂર્વી વગેરે તેર પ્રકૃતિઓ અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા છે, મિશ્ર-મોહનીય સિવાય આ બારે પ્રકૃતિઓનો પોતાના મૂળકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જેટલો કોઈનો સ્થિતિબંધ થતો નથી, પરંતુ મનુષ્યાનુપૂર્વી પંદર કોડાકોડી સાગરોપમ, તીર્થંકર નામકર્મ અને આહારકલ્પિક અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ, દેવલ્પિક દસ કોડાકોડી સાગરોપમ, સૂક્ષ્મત્રિક અને વિકલત્રિક અઠાર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટથી બંધાય છે.

તેથી મનુષ્યાનુપૂર્વી આદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળી પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટબંધ કરી ઉદયમાં નહિ આવેલ જોવી આ મનુષ્યાનુપૂર્વી આદિનો બંધ શરૂ કરે અને બંધાવલિકા વ્યતીત થયા બાદ ઉદયાવલિકા ઉપરની અર્થોત્ બંધાવલિકા અને ઉદયાવલિકા ન્યૂન વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ પૂર્વે બંધાયેલ નરકાનુપૂર્વી આદિ પ્રકૃતિઓને બંધાતી મનુષ્યાનુપૂર્વી આદિની ઉદયાવલિકા ઉપર સંક્રમાવવાથી મનુષ્યાનુપૂર્વી, સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક અને દેવલ્પિકની સમયાધિક આવલિકા ન્યૂન વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તા થાય, આજ રીતે જિનનામ અને આહારકલ્પિકની અન્ય પ્રકૃતિઓના સંક્રમથી અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય

દર્શનત્રિકની સત્તાવાળો કોઈક જીવ મિથ્યાત્વમોહનીયનો સીતેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી મિથ્યાત્વે જ અંતઃસુદ્ધિતકાળ પ્રમાણુ રહી તરત ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પામી અંતઃસુદ્ધિત ન્યૂન ઉદયાવલિકા ઉપરની સીતેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ મિથ્યાત્વમોહનીયને અનુદિત જોવી મિશ્રમોહનીયમાં ઉદયાવલિકા ઉપર સંક્રમાવે ત્યારે મિશ્ર-મોહનીયની સમયાધિક અંતઃસુદ્ધિત ન્યૂન સીતેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ-સત્તા થાય.

આ રીતે આ સઘળી પ્રકૃતિઓ, અનુદયકાળે સંક્રમથી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિસત્તાવાળી થતી હોવાથી અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા છે.

આશુબ્યનો પરસ્પર સંક્રમ ન હોવાથી મનુષ્ય-તિર્થંઆશુની મૂળકર્મ જેટલી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સત્તા થતી નથી અને દેવ-નરકાણુની પોતાનો ઉદય ન હોય ત્યારે બંધથી મૂળકર્મ જેટલી તેનીસ સાગરોપમ પ્રમાણુ સ્થિતિ બંધાય છે, તેથી આ બે આશુબ્ય અનુદય બંધોત્કૃષ્ટા કહી શકાય, પરંતુ અહિ કોઈ પ્રયોજન ન હોવાથી ચાર આશુબ્યને આમાંની કોઈ સંજ્ઞા આપેલ નથી.

જે પ્રકૃતિઓ પોતાની સત્તાના ચરમ સમય સુધી સ્વસ્વરૂપે ભોગવાય તે ઉદયવતી ચોત્રીશ પ્રકૃતિઓ છે તે આ પ્રમાણુ-પાંચ જ્ઞાનાવરણીય, ચાર દર્શનાવરણીય, પાંચ અંતરાશ

આ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ખારમા ગુણધાનના ચરમ સમય સુધી, ચાર આયુષનો પોતપોતાના સ્થાપના ચરમ સમય સુધી બંને વેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, ત્રસત્રિક, મનુષ્યગતિ, પૃથ્વીન્દ્રિય ભતિ, સૌભાગ્ય, આદેયક્રિક અને જિનનામ આ ખારનો અયોગિના ચરમ સમય સુધી, સંભવલન દોષનો સૂક્ષ્મસંપરાધના ચરમ સમય સુધી, સમ્યક્ત્વ ચોહનીયનો પોતાના ક્ષયના ચરમ સમય સુધી, શ્રી અને નપુંસકવેદે શ્રેષ્ઠ માંડનારને પોતપોતાના ઉદયના ચરમ સમય સુધી અનુક્રમે સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદનો સ્વરૂપે ઉદય અને સત્તા હોય છે.

પોતાની સ્વરૂપસત્તાના નાશના સમયે જે પ્રકૃતિઓ સ્તિબૂકસંક્રમ દ્વારા સ્વભતીય અન્ય પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમ પામી પછીના સમયે અન્ય પ્રકૃતિ રૂપે અનુભવાય તે નિદ્રાદિ શેષ અઠાસી પ્રકૃતિઓ અનુદયવતી છે.

ચૌદમા ગુણસ્થાનકે જોકે જીવને જે વેદનીયમાંથી જોકેનો ઉદય હોય છે અને જોકેનો ઉદય હોતો નથી તેમજ પોતાથી ઇતર વેદોદયે શ્રેષ્ઠ માંડનારને નપુંસકવેદ અને સ્ત્રીવેદનો ઉદય નથી હોતો માટે આ ચારે પ્રકૃતિઓ અનુદયવતી પણ સંભવે છે, પરંતુ સિદ્ધ સિદ્ધ જીવોને આશ્રયીને ઉદયવતી પણ છે માટે સુખ્ય ગુણનું અવલંબન કરી મહાપુરુષોએ ઉદયવતી કહેલ છે.

ધ્રુવખંધી આદિ દરેક દ્વારમાં કેટલી અને કંઈ કંઈ પ્રકૃતિઓ હોય છે તે કોષકમાંથી જોઈ લેવી.

[illegible]

[illegible]

અનુક્રમ	પ્રકૃતિઓ	દારોનાં નામ—	શ્વિયમધી	અશ્વિયમધી	ફિગેશ્યા	આફ્ટિનોહસી	શ્વિયસપા	અફ્ટિસતા	રુપ્થાતી	દિશયાતી	અશયાતી	પુન્ય	પાય	પરાવતમાન	આપરાવતમાન	છબતિપાઈ
૪૨	પુષ્પવદ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૪૩	ઓવેલ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૪૪	નપુ'સકવેઃ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૪૫	દેવાયુઃ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૪૬	અનુભવાયુઃ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૪૭	તિવ'ચાયા:		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૪૮	નરકાયુઃ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૪૯	અનુભવગતિ નામકમ'		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૫૦	તિવ'ચગતિ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૫૧	દેવગતિ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૫૨	નરકગતિ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૫૩	એકેન્દ્રિય જાતિ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૫૪	બેઇન્દ્રિય "		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૫૫	તેઇન્દ્રિય "		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૫૬	ચક્ષુરિન્દ્રિય "		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૫૬	પૂર્વેન્દ્રિય "		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૫૮	ઓદારિક શરીર પદ્ધત્		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૫૯	વૈકિય શરીર "		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૬૦	આહારક શરીર "		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૬૧	તેજસ શરીર ૪		૧	૦	૧	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૬૨	કામજા શરીર ૩		૧	૦	૧	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૬૩	ઓદારિક અંગોપાંગ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૬૪	વૈકિય અંગોપાંગ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૬૫	આહારક અંગોપાંગ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૬૬	વજ્રસ્પર્શનારાચ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૬૭	સ્પર્શનારાચ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૬૮	નારાચ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૬૯	અધનારાચ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૭૦	ક્રીલિકા		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૭૧	ઉવડું		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૭૨	સમચતુરસ સંસ્થાન		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૭૩	ન્યગ્રોધ પરિમંડળ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૭૪	સાદિ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૭૫	વામન		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૭૬	કુખજ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૭૭	હુડક		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૭૮	વજ્ર પાંચ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૭૯	ગંધ બે		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૮૦	રસ પાંચ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૮૧	સ્પર્શ આઠ		૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૦
૮૧	નરકાનુપૂર્વી		૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૮૩	તિવ'ચાનુપૂર્વી		૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦

[illegible]

[illegible]

પંચસંગ્રહ-તૃતીયદ્વાર પ્રશ્નોત્તરી

પ્ર-૧ 'પ્રકૃતિ' શબ્દનો શું અર્થ છે ?

ઉ૦ અહિં લાઘ્યકારને અનુસારે 'લેદ' નવતરત્તમાં 'સ્વભાવ' અને પંચસંગ્રહ બંધનકરણ ગા. ૪૦ માં 'સ્થિતિ આદિ ત્રણનો સમુદાય' એમ પ્રકૃતિ શબ્દના ત્રણ અર્થ છે.

પ્ર-૨ નામકર્મની પ્રકૃતિઓની સંખ્યા કેટલી રીતે છે ? તેમજ કઈ કઈ સંખ્યા કયાં કયાં ઉપયોગી છે ?

ઉ૦ નામકર્મની પ્રકૃતિઓની સંખ્યા ૪૨, ૬૭, ૬૩ અને ૧૦૩ એમ ચાર પ્રકારે જણાવેલ છે. તેમાં ૪૨ માત્ર મૂળ લેદ અથવા દલિક વહેચણીમાં ૬૭-બંધ-ઉદય-ઉદ્ગીરણમાં અને ૬૩ અથવા ૧૦૩ની સંખ્યા સત્તામાં ઉપયોગી છે.

પ્ર-૩ એવી કઈ પ્રકૃતિઓ છે કે જે બંધ વિના પણ ઉદય-ઉદ્ગીરણ અને સત્તામાં હોય ?

ઉ૦ સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય.

પ્ર-૪ જેની એક પણ ઉત્તરપ્રકૃતિ સર્વઘાતી નથી એવું કયું ઘાતી કર્મ છે ?

ઉ૦ અંતરાય કર્મ.

પ્ર-૫ પોતાથી બળવાન એવા પણ અન્યપુરુષોને ભય લાગે છે ત્યાં ભય પામનાર અને ભય પમાડનારને કયા કર્મનો ઉદય કહેવાય ?

ઉ૦ ભય પામનારને ભય મોહનીય અને ભય પમાડનારને પરાઘાત નામકર્મનો ઉદય કહેવાય.

પ્ર-૬ કયા કર્મના ઉદયથી જીવોને અંગ આદિ અવયવો પોતપોતાની જાતિને અનુસારે યોગ્યસ્થાને ગોઠવાય ?

ઉ૦ નિર્માણ નામકર્મના ઉદયથી.

પ્ર-૭ નીચેના વિષયમાં કયા કર્મનો ઉદય હોય ?

(૧) બહેરાશ (૨) સાંસારિક પદાર્થો મેળવવાની ઇચ્છા (૩) પોતાનું શરીર પોતાને ભારે કે હલકું ન લાગે પણ બરાબર=સમતોલ લાગે. (૪) જાતે જ ક્ષાંસો ખાવા આદિથી મરે. (૫) શરીરની અંદર રુધિર આદિનું સ્ફુરણ. (૬) જોવા માત્રથી પણ જે લોકોના સત્કાર-સન્માનાદિ પામે. (૭) મોહક આદિ મળવા છતાં અને ઇચ્છા હોવા છતાં પોતે ખાઈ ન શકે.

૭૦ (૧) બહેરાશમાં-અશ્રુદશનાવરણીય. (૨) સાસારિક પદાર્થો મેળવવાની ઇચ્છામાં-લોભ મોહનીય. (૩) પોતાનું શરીર પોતાને ભારે-હલકું ન લાગવામાં અચુલલુ નામકર્મ. (૪) ભતે જ કાંસો ખાવા આદિથી મરવામાં-ઉપધાત નામ. (૫) શરીરની અંદર રુધિર આદિનું સ્ફુરણ થવામાં અસ્થિર નામ. (૬) લોકોના સત્કાર-સન્માન આદિ પામવામાં આદેય નામ અને (૭) મોહક આદિ ખાઈ ન શકવામાં ભોગાન્તરાય કર્મનો ઉદય હોય છે

પ્ર-૮ એવું કયું કર્મ છે કે-એ બંધાયા પછીના તરતના ભવમાં જ ઉદયમાં આવે પણ જે ભવમાં બાંધ્યું તે જ ભવમા કે તે પછીના તરતના ભવને સુકીને પછીના ભવોમાં ઉદયમાં ન જ આવે ? તેમજ જીવનના ૨/૩ ભાગ પહેલાં ન જ બંધાય ?

૭૦ આશુબ્ધ કર્મ.

પ્ર-૯ પોતપોતાના હેતુઓ વિદ્યમાન હોય ત્યાંસુધી જે પ્રકૃતિઓ અવરથ બંધાય તે ધ્રુવ બંધી કહેલ છે તેા આગળ ચોથાકારમા અનંતાનુબંધી આદિ પાત્રીસ પ્રકૃતિઓનેા મુખ્યત્વે અવિરતિ બધહેતુ કહંશે અને થીલ્લુદ્ધિનિક તથા અનંતાનુબંધી પ્રકૃતિઓ તમે ધ્રુવબંધી ગણાવી છે. તેથી આ સાતે પ્રકૃતિઓનેા ચોથા શુલ્લુસ્થાનક સુધી બંધ હોવો જોઈએ. પરંતુ એઓનેા બધ બીજા શુલ્લુસ્થાનક સુધી જ છે. તે જ પ્રમાણે નિદ્રા-પ્રચલા તથા નામકર્મની નવ ધ્રુવબંધી વગેરે પ્રકૃતિઓનેા બંધહેતુ કષાય છે છતાં તે પ્રકૃતિઓ પણ કષાય છે ત્યા સુધી બધાતી નથી પરંતુ અપૂર્વકરણ શુલ્લુસ્થાનકના પ્રથમાદિ ભાગ સુધી જ બંધાય છે તેા આ બધી પ્રકૃતિઓ ધ્રુવબંધી કેમ કહેવાય ?

૭૦ અનંતાનુબંધી આદિ પાત્રીસ પ્રકૃતિઓનેા ‘અવિરતિ’ બંધહેતુ સામાન્યથી કહેલ છે, કેમકે બીજે શુલ્લુસ્થાનકે બંધવિચ્છેદ થનાર અનંતાનુબંધી આદિ પચીસ પ્રકૃતિઓનેા કેવળ અવિરતિ બંધહેતુ નથી પણ અનંતાનુબંધી ઉદયવિશિષ્ટ અવિરતિ બધહેતુ છે, અનંતાનુબંધિનેા ઉદય બે શુલ્લુસ્થાનક સુધી જ છે માટે થીલ્લુદ્ધિનિકાદિ સાત પ્રકૃતિઓ ધ્રુવબંધી હોવાછતા બે શુલ્લુસ્થાનક સુધી જ બંધાય છે. પણ ચોથા શુલ્લુસ્થાનક સુધી બંધાતી નથી. એ જ પ્રમાણે નિદ્રા-પ્રચલા આદિ પ્રકૃતિઓનેા ‘કષાય’ સામાન્યથી બંધહેતુ કહેલ છે, પરંતુ કેવળ કષાય બંધહેતુ નથી, ‘તે તે પ્રકૃતિ બંધ યોગ્ય અધ્યવસાય વિશિષ્ટ તથા તથા પ્રકારનેા કષાયોદય” તે તે પ્રકૃતિના બંધમાં હેતુ હોવાથી બંધવિચ્છેદ પછીના સ્થાનોમા સામાન્ય કષાય હોવા છતાં તે તે પ્રકૃતિબંધ યોગ્ય અધ્યવસાય વિશિષ્ટ તથા તથા પ્રકારનેા કષાયોદય નહિ હોવાથી અપૂર્વકરણના બીજા આદિ ભાગોમાં તેમજ અનિવૃત્તિકરણ વગેરે શુલ્લુસ્થાનકે નિદ્રા-પ્રચલાદિ ધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી એટલે કે પોતપોતાના વિશિષ્ટ હેતુઓ હોય ત્યા સુધી થીલ્લુદ્ધિનિકાદિ અવરથ બંધાય છે તેથી આ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવબંધી કહેવાય છે.

૩-૧૦ એ અનંતાનુબંધી આદિ પચીસ પ્રકૃતિઓનેા અનંતાનુબંધી વિશિષ્ટ અવિરતિ બંધ.

હેતુ છે તો સર્વવિરતિધર પીઠ-મહાપીઠ સાધુ મહારાજને તે હેતુના અભાવમાં સ્ત્રીવેદનો બંધ શી રીતે થયો ?

ઉ૦ પીઠ-મહાપીઠ મુનિરાજ ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ જ હતા એવો નિશ્ચય ન હોવાથી આકર્ષનો સંભવ હોવાથી સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે ગયેલા એવા તેઓને સ્ત્રીવેદનો બંધ ઘટી શકે. અથવા ગુરુ મહારાજે બાહ્ય-સુબાહ્ય મુનિઓની કરેલ શુભપ્રશંસાથી ઉત્પન્ન થયેલ ઈર્ષ્યા રૂપ સંકલિષ્ટ તીમનમ કૃષ્ણદેશના ગોપવતાં તીવ્ર સંનવલન માયાના પરિણામથી પૂર્વે બંધાયેલ સ્ત્રીવેદની સ્થિતિ અને રસ વધારી બંધ વિના પણ તેને નિકાશિત કરેલ તેથી તેના જ કૃણ સ્વરૂપે બન્ને મુનિઓ બ્રાહ્મી અને સુંદરી રૂપે થયા માટે અહિં દોષ નથી. જુઓ આ જ ધારની મૂળટીકા ગા. ૩૬.

પ્ર-૧૧ સર્વ જીવોને ત્રીજા શુભકાણે હંમેશાં મિશ્ર મોહનીયનો ઉદય હોય છે, છતાં મિશ્ર મોહનીયને પ્રુવોદથી ન માનતાં અપ્રુવોદથી કેમ કહી ?

ઉ૦ ઉદયચિન્ત્રે કાળ સુધી જે નિરંતર ઉદયમાં હોય તે પ્રુવોદથી કહેવાય છે. પરંતુ મિશ્ર મોહનીયનો ત્રીજા શુભસ્થાનક સુધી નિરંતર ઉદય નથી. કારણકે પહેલા-બીજા શુભ-સ્થાનકે તેના ઉદયનો અભાવ છે. તેથી ઉદયચિન્ત્રે કાળસુધી ઉદય અને ઉદયનો અભાવ એમ બન્ને હોવાથી તે અપ્રુવોદથી છે.

પ્ર-૧૨ નિર્માણ આદિ નામકર્મની ખાર પ્રકૃતિઓ પ્રુવોદથી કહેલ છે તેથી તેરમા શુભસ્થાનક સુધી સર્વ જીવોને હંમેશા આ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય એટલે કે વિગ્રહગતિમાં પણ તેઓનો ઉદય હોય, ત્યારે વિગ્રહગતિમા જીવ તૈજસ-કાર્મણ શરીર સુકા હોય છે અને તે બંને શરીરો પૌદ્ગલિક હોવાથી વર્ણોન્નિ સહિત જ હોય છે તેથી ત્યાં (વિગ્રહગતિમાં) તૈજસ. કાર્મણ તથા વર્ણચતુષ્ટનો ઉદય ઘટી શકે, પરંતુ તે વખતે ઔદા-ન્નિકાદિ ત્રણમાંથી એક પણ શરીર ન હોવાથી તે હોય ત્યારે જ જેનો ઉદય હોઈ શકે એવી નિર્માણ નામકર્મ વગેરે છ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કેમ ઘટી શકે ?

ઉ૦ જેમ સુપુત્ર અવસ્થામાં અથવા એકાન્ત પ્રદેશમાં કેટલીકવાર કષાયોદય જીવને સ્પષ્ટ વિપાક બતાવી શકતો નથી છતાં નવમા શુભસ્થાનક સુધી દરેક જીવોને કોઈ ને કોઈ બાહર કષાયનો ઉદય અવશ્ય હોય જ છે તેમ વિગ્રહગતિમાં નિર્માણ નામકર્મ આદિ પ્રુવોદથી પ્રકૃતિઓનો ઉદય અવશ્ય હોય છે પરંતુ ઔદાન્નિકાદિ પુદ્ગલ રૂપ નિમિ-ત્તાના અભાવે તે પ્રકૃતિઓ પોતાનો સ્પષ્ટ વિપાક બતાવી શકતી નથી. પણ ઉત્પત્તિ-સ્થાને ઔદાન્નિકાદિ શરીરની રચના થતાં જ પોતાનું કૃણ અવશ્ય બતાવે જ છે.

પ્ર-૧૩ કોઈપણ પ્રકૃતિઓના ઉદયાદિ થવામાં દ્રવ્યાદિ પાંચ હેતુઓ કેવી રીતે ઘટે છે તે કોઈ પણ એક પ્રકૃતિના દષ્ટાન્તરારા સમજાવો.

ઉ૦ દ્રવ્યથી-દહિં, અડદ, લેંસડું દૂધ તથા મહિરા આદિ દ્રવ્યો વાપરવાથી, ક્ષેત્રથી-અના-યદેશ આદિ અયોગ્ય સ્થાનોમાં રહેવાથી, કાળથી-મધ્યાહ્ન આદિ અયોગ્યકાળે અધ્ય-

યન કરવાથી, ભવથી-તિથિ-આદિ ભવથી અને ભાવથી-દેશગાદિ, અસ્થિર ચિત્ત અથવા અત્યંત વૃદ્ધતાદિની પ્રાપ્તિથી મતિ-શ્રુતજ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોના તીવ્ર ઉદય થાય છે. તે જ પ્રમાણે બ્રાહ્મી, સારસ્વત ચુલ્, બદામ વગેરેના સેવન રૂપ દ્રવ્ય હેતુથી, કાશી સિદ્ધાચલજી આદિ રૂપ ક્ષેત્રહેતુથી, પ્રાતઃકાળ વગેરે રૂપ કાળહેતુથી, મનુષ્યભવ વગેરે-રૂપ ભવ અને આદોગ્ય, સ્થિરચિત્ત, બાહ્ય અથવા તરુણત્વાદિ અવસ્થા રૂપ ભાવહેતુથી તે બંને કર્મોના ક્ષયોપશમ થતો પણ જણાય છે.

આ જ પ્રમાણે દરેક પ્રકૃતિઓના ઉદય-ક્ષય-ક્ષયોપશમ-ઉપશમ વગેરેમાં પણ દ્રવ્યાદિ પાંચે હેતુઓ યથાથોગ્ય રીતે સ્વયં વિચારવા.

પ્ર-૧૪ નિદ્રા આદિ પાંચે પ્રકૃતિઓનો ઉદય જેમ પ્રાપ્ત દર્શન લબ્ધિને હણે છે તેમ પ્રાપ્ત જ્ઞાનશુભને પણ હણે છે છતાં તેને જ્ઞાનાવરણીયમાં ન ગણતાં દર્શનાવરણીયમાં કેમ ગણેલ છે ?

ઉ૦ વાસ્તવિકરીતે નિદ્રાદિ પાંચે પ્રકૃતિઓનો ઉદય ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલ દર્શન અને જ્ઞાન એ બંને લબ્ધિઓને હણે છે, પરંતુ છન્દસજી જીવેને પ્રથમ દર્શન લબ્ધિનો અને પછી જ જ્ઞાનલબ્ધિનો ઉપયોગ પ્રવર્તે છે, તેથી દર્શનલબ્ધિનો ઘાત કરનાર દર્શનાવરણીયમાં ગણવાથી દર્શનની પ્રાપ્તિ વિના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી ન હોવાથી જ્ઞાનનો પણ ઘાત કરનાર છે જ એમ સહેલાઈથી સમજી શકાય છે. પરંતુ જ્ઞાનાવરણીયમાં કહે તો જેમ જ્ઞાનશુભનો ઘાત કરે તેમ દર્શનશુભનો ઘાત કરે કે નહિ ? તે સ્પષ્ટ સમજી શકાય નહિ માટે નિદ્રાપંચકને જ્ઞાનાવરણીયમાં ન ગણતાં દર્શનાવરણીયમાં ગણેલ છે.

પ્ર-૧૫ મતિજ્ઞાનાવરણીય, શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય અને ચક્ષુ-અચક્ષુ દર્શનાવરણીય વગેરે પ્રકૃતિઓ ધ્રુવોદયી ગણેલ છે અને દરેક જીવેને બારમા શુભસ્થાનક સુધી તે પ્રકૃતિઓનો ઉદય માનેલ છે તો ઉત્કૃષ્ટ લબ્ધિ સંપન્ન સંપૂર્ણ ચૌદ પૂર્વધર તથા સર્વધન્દ્રિયોની સંપૂર્ણ શક્તિવાળા સુનિરાભેને ઉપરોક્ત મતિજ્ઞાનાવરણીય વગેરેનો ઉદય કેમ હોય ?

ઉ૦ જેમ વિષ મરણ પ્રાપ્ત કરાવનાર છે છતાં પ્રયોગવિશેષથી અત્યંત અદ્યપ્રમાણમાં અપાયેલ તે જ વિષ કોઈપણ બલનું નુકશાન કરતું નથી તેમ ઉત્કૃષ્ટ લબ્ધિસંપન્ન સંપૂર્ણ ચૌદ પૂર્વધર તથા સર્વધન્દ્રિયોની સંપૂર્ણ શક્તિવાળા સુનિરાભેને અધ્યવસાય વિશેષથી એકસ્થાનક રસ સ્પર્શક રૂપે કરાયેલ મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોના ઉદય હોય છે અને તેથી તે સ્વાવાયં શુભને રોકવા સમર્થ થતાં નથી.

પ્ર-૧૬ પ્રતિપક્ષી એવાં સ્થિર-અસ્થિર અને શુભ-અશુભ નામકર્મોના ઉદય એકીસાથે શી રીતે હોઈ શકે ?

ઉ૦ એક જ શરીરમાં ઢાંત અસ્થિ વગેરે અવયવો સ્થિર હોય છે. ત્યારે શૂં ત્રિહા રુધિર આદિ અસ્થિર હોય છે તે જ પ્રમાણે એ જ શરીરમાં નાભિથી મસ્તક સુધીના અવ-

થવો શુભ અને નાશિની નીચેના અવથવો અશુભ હોય છે, આ રીતે પ્રતિપક્ષી સ્થિરાદિ ચારે પ્રકૃતિનો ઉદય એક સાથે હોઇ શકે છે.

૩-૧૭ પ્રકૃતિઓનો હંમેશાં ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ ઔદયિક ભાવ જ હોય, અને તે કઇ રીતે માની શકાય ?

ઉ૦ મતિ-શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય, અચક્ષુ દર્શનાવરણીય તથા જ્ઞાનાન્તરાયાદિ પાંચ અંતરાય એ આઠ પ્રકૃતિઓનો હંમેશાં ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ ઔદયિક ભાવ જ હોય છે. અને એ વાત દરેક જીવોને ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં મતિજ્ઞાનાદિ આઠે લગ્નિયો અવશ્ય પ્રગટ હોય જ છે તેથી સહેલાઇથી સમજી શકાય છે.

૩-૧૮ ચક્ષુદર્શનાવરણીય, અવપ્રિક્ષિકાવરણ, અને મનઃપર્થવજ્ઞાનાવરણ દેશઘાતી કહેલ છે, પરંતુ તેષન્દ્રિય સુધીના જીવોને ચક્ષુદર્શનાવરણ, અને અવધિ તથા મનઃપર્થવજ્ઞાન વિનાના જીવોને શેષ ત્રણ આવરણો સ્વાવાયં શુભનો સર્વથા ઘાત કરે છે તો આ ચારે પ્રકૃતિઓ દેશઘાતી કેમ કહેવાય ?

ઉ૦ જે પ્રકૃતિઓ પોતાનો ઉદય હોય ત્યાંસુધી સર્વજીવોને હંમેશા સ્વાવાયંશુભનો સર્વથા જ ઘાત કરે તે જ સર્વઘાતી કહેવાય છે પરંતુ જે પ્રકૃતિઓ પોતાના ઉદય કાળ સુધી કોઈક જીવોને સર્વથા અને કોઈક જીવોને દેશથી અથવા એક જ જીવને અનુક કાળે દેશથી પણ સ્વાવાયં શુભનો ઘાત કરે છે તે દેશઘાતી કહેવાય છે. આ ચાર પ્રકૃતિઓ પણ આવી હોવાથી દેશઘાતી કહેલ છે.

૩-૧૯ ઉપરોક્ત ચારે પ્રકૃતિઓ દેશઘાતી હોવા છતાં ય અનુક જીવોના સ્વાવાયં શુભને સર્વથા કેમ હણે છે ?

ઉ૦ દેશઘાતી પ્રકૃતિઓનાં સ્પર્ધકો સર્વઘાતી અને દેશઘાતી એમ બે પ્રકારે કહેલ છે તેથી જ્યારે આ પ્રકૃતિઓનાં સર્વઘાતી રસસ્પર્ધકો ઉદયમા આવે છે ત્યારે સ્વાવાયંશુભને સર્વથા હણે છે અને જ્યારે અદ્ય રસવાળાં દેશઘાતી સ્પર્ધકો ઉદયમા આવે છે ત્યારે દેશથી હણે છે.

૩-૨૦ દેશઘાતી પ્રકૃતિઓનાં પણ સ્પર્ધકો સર્વઘાતી છે તો સર્વઘાતી અને દેશઘાતી પ્રકૃતિઓમાં તફાવત શું ?

ઉ૦ દેશઘાતી પ્રકૃતિઓનાં એક સ્થાનિક રસસ્પર્ધકો દેશઘાતી જ હોય છે અને દ્વિસ્થાનિક રસ સ્પર્ધકો મિશ્ર હોય છે. અને શેષ સર્વઘાતી જ હોય છે. છતાં આ પ્રકૃતિઓનાં સર્વઘાતી સ્પર્ધકો પણ અપવર્તનાદિકારા હણાવાથી દેશઘાતી થાય છે. જ્યારે સર્વઘાતી પ્રકૃતિઓમાં એકસ્થાનિક રસસ્પર્ધકો સર્વથા હોતાં જ નથી અને દ્વિસ્થાનિકાદિ સર્વસ્પર્ધકો સર્વઘાતી જ હોય છે. અપવર્તનાદિકારા હણાઇને જનન્યથી દ્વિસ્થાનિક રસવાળાં જે સ્પર્ધકો અને છે તે પણ સર્વઘાતી જ રહે છે પણ દેશઘાતી થતાં નથી દેશઘાતી અને સર્વઘાતી પ્રકૃતિઓમાં આ જ તફાવત છે.

પ્ર-૨૧ ચક્ષુ-અચક્ષુ દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી સંપૂર્ણ દર્શન લભિષની અપેક્ષાએ જે એક દેશરૂપ દર્શન ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે તેને જ પાંચ નિદ્રાનો ઉદય હશે છે, તો તે નિદ્રાઓ સર્વઘાતી કેમ કહેવાય ?

ઉ જો કે ચક્ષુદર્શનાવરણીયાદિના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલ દર્શનલભિષ-સંપૂર્ણ દર્શન લભિષના એક દેશ રૂપ છે પરંતુ નિદ્રાપંચક તેને સંપૂર્ણ પણે જ હશે છે. અથવા સત્તામાં નિદ્રાપંચકના સર્વઘાતી જ રસ સ્પર્શકો હોય છે. માટે તે સર્વઘાતી કહેલ છે.

પ્ર-૨૨ ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ અને શુદ્ધ એમ બન્ને પ્રકારના ઔદયિકભાવ કેટલી અને કઈ પ્રકૃતિમા ઘટી શકે ?

ઉ અવધિ તથા મનઃપર્ચવ જ્ઞાનાવરણ, ચક્ષુ તથા અવધિદર્શનાવરણ, ચાર સંબંધન અને નવ નોકધાય આ સત્તર પ્રકૃતિઓમાં બન્ને પ્રકારનો ઔદયિક ભાવ ઘટી શકે છે.

પ્ર-૨૩ ઘાતીકોમાં એવી કઈ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ છે કે જેનો ક્ષયોપશમ થઈ શકે જ નહિ ?

ઉ કેવળજ્ઞાનાવરણીય, કેવળદર્શનાવરણીય અને પાંચ નિદ્રા આ સાત પ્રકૃતિઓનો ક્ષયોપશમ થઈ શકે જ નહિ.

પ્ર-૨૪ સર્વઘાતી અને દેશઘાતી પ્રકૃતિઓના ક્ષયોપશમમાં શું વિશેષતા છે ?

ઉ સર્વઘાતી પ્રકૃતિઓનો ક્ષયોપશમ પોતાના રસોદય સાથે હોતો નથી, પરંતુ પ્રદેશોદય સાથે જ હોય છે. ત્યારે દેશઘાતી પ્રકૃતિઓનો ક્ષયોપશમ રસોદય સાથે હોય છે. એ વિશેષતા છે.

પ્ર-૨૫ ઉદયળ ધોત્કૃષ્ટા પ્રકૃતિઓમાં અસાતાવેદનીય વગેરે કેટલીક એવી પ્રકૃતિઓ છે કે જેઓનો ઉદય ન હોય ત્યારે પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિભ્રમ થાય છે, માટે અસાતાવેદનીય વગેરે પ્રકૃતિઓને અનુદયળ ધોત્કૃષ્ટા પણ કેમ ન કહેવાય ? એ જ પ્રમાણે મનુષ્યત્વ મોહનીય સિવાયની ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા મનુષ્યગતિ વગેરે પ્રકૃતિઓમાં પણ પોતાનો ઉદય ન હોય ત્યારે પોતાની સ્વભાવી અન્ય પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસંક્રમ થાય છે, માટે મનુષ્યગતિ વગેરે અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા પણ કેમ ન કહેવાય ?

ઉ જેનો ઉદય ન હોય તે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું પ્રથમની ઉદયસ્થિતિમા રહેલું દલિક તેના અનંતર પૂર્વ સમયે જ સ્વભાવી ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમા સ્થિત્યુક સંક્રમ ઠારા સંક્રમી જાય છે, ત્યારે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓનું પ્રથમસ્થિતિનું દલિક સ્વ સ્વરૂપે ફાળર હોય છે તેથી ઉદય વખતે બધ અથવા અન્ય પ્રકૃતિઓના સંક્રમથી જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય છે તેના કરતાં તેનો ઉદય ન હોય ત્યારે પોતાના બધથી અથવા અન્યપ્રકૃતિના સંક્રમથી પણ એક સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી અસાતા વેદનીય વગેરે અનુદયળ ધોત્કૃષ્ટા અને મનુષ્યગતિ વગેરે અનુદય નંક્રમોત્કૃષ્ટા ન જ કહી શકાય. પરંતુ ઉદયળ ધોત્કૃષ્ટા અને ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા જ કહેવાય.

પ્ર-૨૬ કઈ કર્મપ્રકૃતિ એવી છે કે જેનો વિપાક એકાન્તે શુભફળ જ આપનાર છે ?

ઉં તીર્થંકર નામકર્મ.

પ્ર-૨૭ હાસ્ય, રતિ, પુરુષવેદ અને સમ્યક્ત્વ મોહનીય આ ચાર પ્રકૃતિઓને અહિં તેમજ નવતત્ત્વ વગેરેમાં અશુભ ગણાવી છે ત્યારે તત્ત્વાર્થોધિગમ સૂત્ર અં ૮ સૂત્ર ૨૬ માં શુભ ગણાવી છે, તો તેનું શું કારણ ?

ઉં આ હાસ્યાદિ પ્રકૃતિઓનો વિષાક પૌદ્ગલિક દંષ્ટ્રોએ જીવને આનંદદાયક હોવાથી તત્ત્વાર્થોધિગમસૂત્રમાં તે શુભ તરીકે ગણાવેલ હોય તેમ લાગે છે. પરંતુ તેઓનો વિષાક પૌદ્ગલિક દંષ્ટ્રોએ આનંદદાયક હોવા છતાં આત્માના આરિત્ર અને સમ્યક્ત્વરૂપ શુભનો ઘાત કરનાર હોવાથી અહિં તેમજ નવતત્ત્વાદિમાં તે અશુભ તરીકે ગણાવેલ લાગે છે.

પ્ર-૨૮ એવી કંઈ પ્રકૃતિઓ છે કે જે ઉદયવતી અને અનુદયવતી એમ બન્નેમાં આવવા છતાં પ્રધાનશુભની વિવક્ષા કરી તેને ઉદયવતીમાં ગણાવી છે ?

ઉં સ્ત્રીવેદ, નપુંસકવેદ, સાતા-અસાતાવેદનીય, આ ચાર પ્રકૃતિઓ બન્નેમાં આવવા છતાં ઉદયવતીમા જ ગણાવેલ છે.

પ્ર-૨૯ એવી કંઈ પ્રકૃતિઓ છે જેમાં સત્તા આશ્રયી સાદિ અનંત સિવાય પારિણામિક ભાવના ત્રણ ભાંગા ઘટી શકે ?

ઉં માત્ર ચાર અનંતાનુબંધી કષાયમાં જ સાદિ અનંત સિવાયના પારિણામિક ભાવના ત્રણભાંગા ઘટી શકે છે.

પ્ર-૩૦ કોઈકને અલંકારો મળતા નથી, કોઈકને મળે છે તો વાપરતાં બીજા અટકાવે છે. જ્યારે કોઈકને મળે છે, બીજાઓ વાપરવા પ્રેરણા કરે છે, વાપરવાનો શોખ પણ છે, છતાં તે વાપરી શકતા નથી, અહિં તે તે જીવોને કયા કર્મોનો ઉદય કહેવાય ?

ઉં જેઓને અલંકારો મળતા નથી તેઓને લાભાન્તરાય, જેમને મળે છે છતાં વાપરતાં બીજાઓ અટકાવે છે તેને ઉપસોગાન્તરાય અને જે સ્વયં વાપરી શકતા નથી તેઓને ઉપસોગાન્તરાય સહિત લોભ અને ભયમોહનીયનો ઉદય હોય છે.

પ્ર-૩૧ અતિસંકલિષ્ટ મિથ્યાદંષ્ટિને કેટલી અને કંઈ કંઈ શુભપ્રકૃતિઓ બંધમાં આવી શકે ?

ઉં ૨૧. તે આ-પંચેન્દ્રિય જાતિ, આહારક સિવાયનાં ચાર શરીર અને બે અંગોપાંગ, શુભવર્ણચતુષ્ક, પરાઘાત, ઉન્મૂલ્લાસ, આતપ, ઉલોત, નિર્માણ, અશુરેલધુ તથા ત્રસ-ચતુષ્ક તેમાં પચ્ચ આતપ, ઉલોત અને ઔદારિક દ્રિક તિર્થચંગતિ સાથે જ, વૈકલ્પિક નરકગતિ સાથે જ અને શેષ પંદર પ્રકૃતિઓ બન્ને ગતિ સાથે બંધમાં આવી શકે છે.

પ્ર-૩૨ અંતર્યુદ્ધર્ત્તથી ઝોછો બંધ કાળ જ ન હોય તેવી પ્રકૃતિઓ કેટલી અને કંઈ કંઈ ?

ઉં ૪૭ દ્રુવબંધી, ચાર આયુષ્ય અને જિનનામ. કુલ બાવન, (૫૨)

પ્ર-૩૩ જેનો જઘન્યથી એક સમય બંધ હોય તેવી પ્રકૃતિઓ કેટલી અને કંઈ કંઈ ?

ઉ૦ ચાર આશુખ્ય અને જિનનામ સિવાય શેષ અમુલ્યબંધી અડસઠ (૬૮)

૩-૩૬ અમુલ્યબંધી હોવા છતાં જે જઘન્યથી પણ સતત અંતઃકુલ્લંત બંધાય જ એવી પ્રકૃતિઓ કેટલી અને કંઈ કંઈ ?

ઉ૦ ચાર આશુખ્ય અને જિનનામ. કુલ પાંચ. (૫)

૩-૩૭ ક્ષપક સૂક્ષ્મસંપરાયને પણ જઘન્યથી જેનો દ્વિસ્થાનિક રસ બંધાય તેવી પ્રકૃતિઓ કંઈ કંઈ ?

ઉ૦ કેવળજ્ઞાનાવરણ અને કેવળહર્શનાવરણ.

૩-૩૮ જે અંતઃકુલ્લંતથી વધારે કાળ સતત ન જ બંધાય એવી પ્રકૃતિઓ કેટલી અને કંઈ કંઈ ?

ઉ૦ પીસ્તાલીશ, તે આ-અશુભવિહારોગતિ, એકેન્દ્રિયાદિ ચાર ભતિ. અન્તિમ પાંચ સંવ-યણ અને પાંચ સંસ્થાન. આહારકદ્રિક, નરકદ્રિક, આતપ, ઉષોત, રિચર, શુભ, યશ, હાસ્ય, રતિ, શોક, અરતિ, ઓવેદ, નપુસકવેદ, અસાતાવેદનીય, સ્થાવરદશક અને ચાર આશુખ.

૩-૩૯ કેટલી અને કંઈ કંઈ પ્રકૃતિઓ એવી છે કે-જે સંપૂર્ણ ક્ષય થયા પછી ફરીથી બંધ અને સત્તામાં ન આવે ?

ઉ૦ અનંતાનુબંધી વિના ધ્રુવસત્તાવાળી એકસો છવીશ પ્રકૃતિઓ.

૩-૪૦ પ્રાયઃ સર્વલગ્નિઓ ક્ષયોપશમ કે ક્ષાયિકભાવથી પ્રાપ્ત થાય છે. છતાં કંઈ લગ્નિઓ એવી છે કે જે ઔદયિક ભાવે પ્રાપ્ત થાય છે ? તેમજ તેનું કારણ શું ?

ઉ૦ જે લગ્નિઓમાં નવીન પુદ્ગલાદિને અકલ્પકરવાની જરૂર ન હોય તેવી કેવળજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાનાદિ સર્વ લગ્નિઓ યથાસમય ક્ષાયિક કે ક્ષયોપશમ ભાવે પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ જે લગ્નિઓ ફારવવામાં નવીન પુદ્ગલોનું ગ્રહણ વગેરે જરૂરી હોય તે લગ્નિઓ બે પ્રકારે છે. તેમાંની એક મુખ્યત્વે ક્ષયોપશમભાવે અને ગૌણપણે ઔદયિક ભાવે હોય છે. જ્યારે બીજી મુખ્યત્વે ઔદયિક ભાવે અને ગૌણપણે ક્ષયોપશમ ભાવે હોય છે, વૈકિંચ, આહારક, તેજોદેશ્યા, આસોઅષ્વાસ આદિ લગ્નિઓ પ્રથમ પ્રકારમાં આવે છે અને ચક્રવર્તિત્વ, વાસુદેવત્વ, પ્રતિવાસુદેવત્વ આદિ લગ્નિઓ બીજા પ્રકારમાં આવે છે, તે તે લગ્નિઓમાં તે તે પ્રકારનાં પુદ્ગલોનું ગ્રહણ વગેરે જરૂરી હોવાથી ઔદયિક ભાવ વિના આ લગ્નિઓ ફારવી શકાતી નથી, વળી એની સાથે લાભાન્તરાય, વીર્યોન્તરાય આદિ કર્મોના ક્ષયોપશમ પણ અવશ્ય હોય જ છે. તે ક્ષયોપશમ ચાર ઘાતીકર્મોના જ થાય છે.

૩-૪૧ કયા કર્મોના ઉદયથી ક્ષુધાનો અનુભવ થાય ? દ્વંધપાક આદિ સ્વાદિષ્ટ ભોજનની ઇચ્છા થાય અને સ્ત્રી આદિ વિભવીય વ્યક્તિઓનું આકર્ષણ થાય ?

ઉ૦ અસાતા વેદનીયકર્મોના ઉદયથી ક્ષુધાનો અનુભવ થાય. લોભના દયથી દ્વંધપાક આદિ

સ્વાદિષ્ટ ભોજનની ઇચ્છા થાય અને વેદમોહનીયના ઉદયથી વિનતીય વ્યક્તિઓનું આકર્ષણ થાય.

૩-૪૦ ક્ષુધા આદિ ત્રણે પ્રસંગો અસાતા વેદનીયાદિ કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થાય છે, અને આહારાદિ વાપરવાથી તે તે કર્મ ભોગવાઈ ક્ષય પામતાં જણાય છે તો ઉદયમાં આવેલ તે તે કર્મનો ક્ષય કરવા માટે આહાર, સ્વાદિષ્ટ ભોજન અને સ્ત્રી વગેરેનું સેવન અત્યંત આવશ્યક ગણાય અને જો તેમ હોય તો, જેમ બને તેમ ભોજનાદિની ઇચ્છાઓને પૂર્ણ કરવા કરતાં નાબૂદ કરવી તેમજ ઇચ્છાઓ કદાચ નાબૂદ ન કરી શકાય તો પણ તે તે પ્રસંગોથી અવશ્ય દૂર રહેવું જોઈએ એમ અનેક શાસ્ત્રોમાં જણાવેલ છે તેવું શું ?

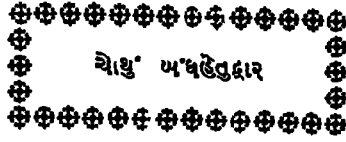
ઉ૦ અસાતા વેદનીયાદિ કર્મના ઉદયથી ઉપરના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે અને તે તે રીતે આહાર, સ્વાદિષ્ટ ભોજન તેમજ વિષયસેવનથી તે કાળે ઉદયમાં આવેલ કર્મનો ક્ષય જરૂર થાય છે, પરંતુ સામાન્ય કેટલેના સંસારી જીવો રાગ-દ્વેષયુક્ત હોવાથી આ પ્રસંગોમાં આસક્તિભાવ આવ્યા વિના રહેતો જ નથી, અને વિષયસેવનમાં તો આસક્તિભાવ ઉપરાંત અનેક જીવોની હિંસા પણ થાય છે.

તેથી તે કાળે ઉદયમાં આવેલ કર્મના ભોગવટાથી તે કર્મ જેટલું નષ્ટ થાય છે તેના કરતાં તેના નિમિત્તે પ્રદેશ તથા સ્થિતિની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ગુણ અને રસની અપેક્ષાએ ઘણું વધારે નવીનકર્મ અવશ્ય બંધાય છે. માટે જ શાસ્ત્રમાં તેવી ઇચ્છા વગેરેને નાબૂદ કરવા અને તે શક્ય ન હોય તો પણ છેવટે તે પદાર્થોના ભોગવટાથી દૂર રહેવા જણાવેલ છે અને તે બરાબર જ છે.

૩-૪૧ જાંધેલ કર્મ ભોગવ્યા વિના દૂર થાય નહિ અને ઇચ્છાઓને નાબૂદ કરવાથી તથા ઇચ્છાઓ નાબૂદ ન થાય તો પણ તેવા પ્રસંગોથી દૂર રહેવાથી તે તે કર્મ ભોગવાઈને ક્ષય પામે નહિ પણ એમને એમ રહી જાય, તો શું કરવું ?

ઉ૦ કર્મ નિકાચિત અને અનિકાચિત એમ બે પ્રકારે હોય છે. ત્યાં અનિકાચિત તથા અદ્યનિકાચિત સઘળાં કર્મ વિષાકોદયથી અવશ્ય ભોગવવાં જ પડે એવો નિયમ નથી. પરંતુ બાર પ્રકારના તપ રૂપ નિર્જરાના પરિણામથી અથવા તેવા પ્રકારના કેઈ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયો દ્વારા તે તે કર્મનો ભોગવ્યા વિના પણ ક્ષય થઈ શકે છે. અને જે કર્મ ગાઢ નિકાચિત હોય છે, તે અવશ્ય વિષાકોદયથી ભોગવવું જ પડે છે. અને તેથી જ સ્વયંજ્ઞાની તથા અનાસક્ત હોવા છતાં તીર્થંકરાદિ જેવા મહાપુરુષોને પણ કર્મને વશ થવું પડે છે, પણ ત્રિજ્ઞાની તથા નિરાસક્તભાવવાળા હોવાથી તેવા મહાપુરુષોની વાત નિરાળી છે. જ્યારે આપણે તેવા જ્ઞાની કે નિરાસક્ત ભાવવાળા નથી એટલે નિકાચિત કર્મ જાણી શકતા નથી અને રાગ-દ્વેષ પામ્યા વિના પણ રહી શકતાં નથી, માટે આપણે તેવા તેવા પ્રસંગોથી દૂર રહેવું અને તેવી ઇચ્છાઓને નાબૂદ કરવી એ જ શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે.

अहम् ।

આ પ્રમાણે અ'ધ'ન્યદ્વાર કહ્યું. હવે અ'ધ'હેતુરૂપ ચોથા દ્વારને કહેવા ઇચ્છતા આ આશા કહે છે—

बंधस्य मिच्छाविरङ्कसायजोगा य हेयवो भणिया ।

ते पंच दुवालस पन्नवीस पन्नरस भेद्गच्छा ॥ ૧ ॥

बन्धस्य मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगाश्च हेतवो भणिताः ।

ते पञ्च द्वादशपञ्चविंशत्तिपञ्चदशमेदवन्तः ॥ ૧ ॥

અર્થ—કર્મ'અ'ધ'ના મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, અને યોગ એ ચાર હેતુઓ કહ્યા છે. અને તે અનુક્રમે પાંચ, બાર, પચીસ, અને પંદર ભેદવાળા છે.

ટીકાતુલ્ય—કર્મ અને આત્માનો પાણી અને દૂધના જેવો કે અગ્નિ અને લોહના જેવો જે 'સ'અ'ધ તે અ'ધ તેના સામાન્યથી તીથ'કરો અને ગણધરોએ ચાર હેતુઓ કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, અને યોગ, 'જોગા' શબ્દ પછી મૂકેલ 'વ' એ 'પદ્ધિનીયમન્તરાદ્ય' પ્રત્યનિકપણું અન્તરાય એ આદિ એક એક કર્મના વિશેષ હેતુને સૂચક છે.

તે મિથ્યાત્વાદિ ચાર હેતુઓના અનુક્રમે પાંચ, બાર, પચીસ, અને પંદર અવાંતર ભેદો થાય છે. તે આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વ પાંચ ભેદે, અવિરતિ બાર ભેદે, કષાયો પચીસ ભેદે, અને યોગો પંદર ભેદે છે.

'મેદ્ગચ્છા' એ પદમાં ફલ પ્રત્યય પ્રાકૃત ભાષામાં મતુ અર્થમાં થયો છે. પ્રાકૃતમાં મતુ અર્થમાં બાલ ફલ અને મળ એ ત્રણ પ્રત્યય થાય છે. સંસ્કૃતમાં વાળા અર્થમાં મતુ પ્રત્યય થાય છે જેમ કે—પુદ્ગિમત્ એટલે પુદ્ગિવાળો. એ પ્રમાણે અહિં સમજવું. ૧

હવે પહેલા મિથ્યાત્વના પાંચ ભેદોને કહેવા ઇચ્છતા કહે છે—

अभिगगहियमणाभिगगहियं च अभिनिवेशियं चेव ।

સંસદ્ગમણાભોગં મિચ્છન્તં પંચહા હોઝ ॥ ૨ ॥

અભિગૃહીતમનમિગૃહીતં ચામિનિવેશિકં ચૈવ ।

સાંશયિકમનાભોગં મિથ્યાત્વં પશ્ચન્ના મવતિ ॥ ૪ ॥

અર્થ—આભિગૃહિક, અનાભિગૃહિક, આભિનિવેશિક, સાંશયિક, અને અનાભોગ એમ મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારે છે.

ટીકાનુ—તત્ત્વભૂત છવાદિપદ્ધતિની અગ્રહા રૂપ એટલે કે આત્માના સ્વરૂપના અચ-શય^૧ જ્ઞાનરૂપ મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—આભિગૃહિક, અનાભિગૃહિક, આભિ-નિવેશિક, સાંશયિક અને અનાભોગ.

વંશપરંપરાથી પોતે જે ધર્મ માનતો આવ્યો છે તેજ ધર્મ સાચો છે ખીજા સાચા નથી એ પ્રમાણે બુદ્ધ શૈવ આદિ અસત્ય ધર્મોમાંથી કોઈ પણ એક ધર્મને તત્ત્વબુદ્ધિએ ગ્રહણ કરવા વડે થયેલું જે મિથ્યાત્વ તે આભિગૃહિક. આ મિથ્યાત્વના વશથી યોગિકાદિ-દ્વિગંભ-રાદિ અસત્ય ધર્મોમાંથી કોઈપણ એક ધર્મ ગ્રહણ કરે છે, અને એનેજ સત્ય માને છે. સત્યાસત્યની પરીક્ષા કરી શકતો નથી.

તેનાથી વિપરીત જે મિથ્યાત્વ તે અનાભિગૃહિક. એટલે કે થયેલ તત્ત્વરૂપવાળો આભિ-ગૃહ—કોઈ પણ એક ધર્મનું ગ્રહણ જેની અંદર ન હોય તે. આ મિથ્યાત્વના વશથી સમગ્રા ધર્મો સારા છે કોઈ ખરાબ નથી, આ પ્રમાણે સાચા યોગીની પરીક્ષા વિના કાચ અને મણિમાં ભેદ નહિ સમજનારની જેમ કંઈક^૨ માધ્યસ્થવૃત્તિને ધારણ કરે છે.

સર્વજ્ઞ પ્રભુ શ્રી મહાવીરે કહેલ પદ્ધતિને ઉખાડી નાખવારૂપ આભિનિવેશવડે થયેલું જે મિથ્યાત્વ તે આભિનિવેશિક. આ મિથ્યાત્વના વશથી ગોષ્ઠામાહિલ આદિની જેમ સર્વજ્ઞે કહેલ પદ્ધતિને ઉખાડી પોતાના માનેલા અર્થોને સ્થાપન કરે છે.

સંશયવડે થયેલું જે મિથ્યાત્વ તે સાંશયિક, જેના વશથી ભગવાન અરિહંતે કહેલ છવાદિ તત્ત્વોમાં સંશય થાય છે. જેમ કે-હું નથી સમજી શકતો કે ભગવાન અરિહંતે કહેલ ધર્મો-સ્તિકાદિ સત્ય છે કે નહિ.

જેની અંદર વિશિષ્ટ વિચાર શક્તિના અભાવે સત્યાસત્યનો વિચારજ ન હોય તે અનાભોગ મિથ્યાત્વ. અને તે એકેન્દ્રિયાદિ^૩ છવોને હોય છે. આ પ્રમાણે પાંચ મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ કહ્યું. ૨

૧ અહિં કંઈક માધ્યસ્થવૃત્તિ ધારણ કરે છે એમા કંઈક મૂકવાનું કારણ એ કે વાસ્તવિક રીતે આ માધ્યસ્થવૃત્તિ જ નથી. સાચા યોગીની પરીક્ષા કરી સાચાનો સ્વીકાર કરી યોગી અન્ય ધર્મો પર દ્રેષ ન રાખવો તે વાસ્તવિક માધ્યસ્થવૃત્તિ છે. અહિં તો બધા ધર્મો સરખા માન્યા એટલે ઉપરથી માધ્યસ્થતા દેખાઈ એટલું જ માત્ર. જોળ અને જોળ સરખા માનવાથી કંઈ માધ્યસ્થતા કહેવાતી નથી.

૨ અહિં એકેન્દ્રિયાદિને અનાભોગ મિથ્યાત્વ કહ્યું છે. પરંતુ આ જ દારની આ ગાથાની તથા પાચમી ગાથાની સ્વોપસ દીકામાં સંયોગ-પંચેન્દ્રિય પયોપ સિવાયના છવોને અનાભિગૃહિક મિથ્યાત્વ કહેલ છે અને આ જ ગાથાની સ્વોપસ દીકામાં “આગમનો અભાસ ન કરવો એટલે કે અજ્ઞાન જ સારું છે.” એવા અનાભોગ મિથ્યાત્વનો અર્થ કરેલ છે,

હવે અવિરતિઆદિના બાર વગેરે લેદો કહે છે—

છકાયવહો મળદંદિયાળ અજમો અસંજમો મળિયો ।

હૈ વારસહા સુગમા કસાયજોગા ચ પુઠ્ઠુત્તા ॥ ૩ ॥

પટ્કાયવધો મનદંદિયાળામયમોઝસંયમો મળિતઃ ।

હિતિ દ્વાદશવા સુગમાઃ કપાયયોગાસ્તુ પૂર્વોક્તાઃ ॥ ૩ ॥

અર્થ—છકાયનો વધ અને મન તથા પાંચ ઇન્દ્રિયોનો અસંયમ એમ બાર પ્રકારે અવિરતિ કહી છે. અને પૂર્વે કહેલા કપાય તથા યોગો સુગમ છે.

ટીકાનું—પૃથ્વી. અપ, તેજ, વાહ, વનસ્પતિ અને ત્રસ એ પ્રકારે છ કાયની હિંસા કરવી તથા પોતપોતાના વિષયમાં યથેચ્છપણે પ્રવર્તતી મન અને શ્રોત્ર આદિ પાંચ ઇન્દ્રિયોને કાબુમાં ન રાખવી. એ પ્રમાણે તીર્થકરો અને ગણધરોએ બાર પ્રકારે અવિરતિ કહી છે. એમ કહીને કર્તો જણાવે છે કે અમે અમારી બુદ્ધિથી કહી નથી. તે બારે પ્રકારે અસંયમ સુગમ છે, એક એક પદની વ્યાખ્યા ન કરવામાં આવે તો પણ સુખપૂર્વક સમજી શકાય તેમ છે, માટે એક એક પદની વ્યાખ્યા કરી નથી.

કપાયના પચીસ લેદોનું તથા યોગના પૂંદર લેદોનું સવિસ્તર વર્ણન ^{સા. ૫} પહેલા કથું છે, માટે ફરી અહિં કહેતા નથી. ત્યાંથી જ બેઈ લેવું. ૩

આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વાદિના અવાંતર લેદો કહ્યા. હવે મિથ્યાત્વાદિ મૂળ લેદોને શુભસ્થાનકોમાં કહેવા ઇચ્છતા કહે છે—

ચતુષ્પદ્યયો મિચ્છે તિપ્પદ્યયો મીસસાસનાવિરે ।

દુગપ્પદ્યયો પમત્તા ઉવસંતા જોગપ્પદ્યયો ॥ ૪ ॥

ચતુષ્પ્રત્યયકો મિથ્યાત્વે ત્રિકપ્રત્યયકો મિશ્રસાસાદનાવિરે ।

દ્વિકપ્રત્યયકઃ પ્રમત્તાત્ ઉપશન્તાત્ યોગપ્રત્યયકઃ ॥ ૪ ॥

અર્થ—મિથ્યાત્વે ચારે હેતુવાળો મિશ્ર, સાસાદન, અવિરતિમાં ત્રણ હેતુવાળો, પ્રમત્ત શુભસ્થાનથી બે હેતુવાળો અને ઉપશાંતિમાં શુભસ્થાનકથી માત્ર યોગ નિમિત્તક બંધ થાય છે.

ટીકાનું—મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાનકે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કપાય અને યોગરૂપ ચારે હેતુ વડે કર્મનો બંધ થાય છે. કારણ કે મિથ્યાત્વ શુભકાણે ચારે બંધહેતુઓ છે.

સાસાદન, મિશ્ર અને અવિરતિસમગ્રદષ્ટિ શુભકાણે અવિરતિ, કપાય અને યોગરૂપ ત્રણ હેતુ વડે બંધ થાય છે. આ શુભસ્થાનકોમાં મિથ્યાત્વ બંધહેતુ રૂપે નથી. કારણ કે મિથ્યાત્વનો ઉદય પહેલે જ શુભકાણે છે.

દેશવિરતિ શુભકાણે કંઈક ન્યૂન ત્રણ હેતુદ્ધાર કર્મબંધ થાય છે. કારણ કે અહિં ત્રસની અવિરતિ હોતી નથી. જો કે સર્વથા ત્રસકાયની અવિરતિથી આવક વિરમ્યો નથી છતાં હિંસા ન થાય તેમ ઉપયોગપૂર્વક પ્રવર્તતો હોવાથી છે છતાં વિવક્ષી નથી. આ શુભસ્થાનકે કંઈક ન્યૂન ત્રણ હેતુવડે કર્મબંધ થાય છે તે ગાથામાં કહ્યું નથી, છતાં સામર્થ્યથી જ જણાય છે. કારણ કે પૂરા ત્રણ હેતુ ન કહ્યા તેમ જો હેતુ ત્રણ ન કહ્યા એટલે સમભય છે કે ત્રણથી ન્યૂન અને યેથી વધારે બંધહેતુઓ છે.

પ્રમત્ત શુભસ્થાનકથી આરંભી સૂક્ષ્મસંપ્રસાય શુભસ્થાનક પર્યંત કષાય અને યોગ જો બે હેતુઓ વડે કર્મબંધ થાય છે. કારણ કે પ્રમત્તાદિ શુભસ્થાનકોમાં મિથ્યાત્વ અને અવિરતિનો અભાવ છે.

તથા ઉપશાંતમોહ શુભસ્થાનકથી આરંભી સયોગિ કેવળી શુભસ્થાનક મુખીમાં કેવળ યોગનિમિત્તે જ બંધ થાય છે. કેમકે ઉપશાંતમોહાદિ શુભસ્થાનકોમાં કષાયો ત્રણ હોતા નથી.

અયોગિ ભગવાન કોઈપણ બંધહેતુના અભાવે કોઈપણ કર્મનો બંધ કરતા નથી. ૪

આ પ્રમાણે શુભસ્થાનકોમાં મિથ્યાત્વાદિ મૂળ હેતુઓ કહ્યા. હવે તે મૂળ હેતુઓમાંના કેટલાક અવાંતર ભેદો સંભવે છે તે કહે છે—

પણપન્ન પન્ન તિયછહિયચત્ત ગુણચત્ત છક્કચડસહિયા ।

દુજુયા ય વોસ સોલસ દસ નવ નવ સત્ત હેઝુય ॥ ૫ ॥

પચ્ચપન્નાણ્ણ પન્નાણ્ણ ત્રિકપટ્ઠકાધિકચત્તારિણ્ણ યકોનચત્તારિણ્ણ પટ્ઠકચત્તુસહિતા ।

દિયુતા ચ વિશતિઃ પોહણ દણ્ણ નવ નવ સમ્મ હેતવચ્ચ ॥ ૫ ॥

અર્થ—પંચાવન, પચાસ, ત્રણ અને છ અધિક ચાળીસ, ચોગણચાળીસ, છ ચાર અને એ સહિત વીસ, સોળ દસ નવ નવ અને સાત જો પ્રમાણે અવાંતર ભેદો અનુક્રમે મિથ્યાત્વાદિ તેર શુભસ્થાનકોમાં હોય છે.

ટીકાનુ૦—મિથ્યાત્વાદિ ચાર મૂળ બંધહેતુઓના ઉત્તરભેદોનો સરવાળો કરતાં કુલ સત્તાવન થાય છે.

તેમાં મિથ્યાદષ્ટિ શુભકાણે આહારક અને આહારકમિશ્ર જો બે કાયયોગ વિના પંચાવન બંધહેતુઓ હોય છે. આહારકદ્વિકનો અર્હિ અભાવ છે. કારણ કે આહારકદ્વિક આહારક લગ્નિધસંપન્ન ચૌદપૂર્વધર મુનિઓનેજ હોય છે. પહેલે શુભકાણે તેઓનો અભાવ હોવાથી તે જો યોગો હોતા નથી.

સાર્વાહન શુભકાણે પાંચે પ્રકારના મિથ્યાત્વનો અભાવ હોવાથી તેને દૂર કરતાં પચાસ બંધ હેતુઓ છે.

મિશ્રદષ્ટિ શુભકાણે તેતાલીસ બંધહેતુઓ હોય છે. કારણ કે ‘સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ કાળ કરતો નથી’ એવું શાઅનુ’ વચન હોવાથી મિશ્રશુભકાણું લઈ પરલોકમાં જતો નથી. તેથી

અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જેનો સંભવ છે, તે કાર્મણ્ઑ ઔદારિકમિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગ ઘટતા નથી. તથા અહિં અનંતાનુભંધિ કથાયનો પણ ઉદય હોતો નથી, પહેલા બે ગુણકાણા સુધીજ તેનો ઉદય હોય છે. માટે અનંતાનુભંધિ ચાર કથાય, કાર્મણ્ઑ, ઔદારિકમિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્ર એ સાત હેતુઓ પૂર્વોક્ત પચાસમાંથી દૂર કરતાં શેષ તેતાલીસ બંધહેતુઓ હોય છે.

અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ ગુણકાણે છેતાલીસ હેતુઓ હોય છે. કારણ કે આ ગુણસ્થાનકે મરણ્યુનો સંભવ હોવાથી તેને સાથે લઈ પરલોકગમન પણ થાય છે. તેથી પૂર્વે દૂર કરેલા અને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં સંભવતા કાર્મણ્ઑ, વૈક્રિયમિશ્ર અને ઔદારિકમિશ્ર એ ત્રણ યોગોનો અહિં સંભવ હોવાથી એ ત્રણ મેળવતાં છેતાલીસ બંધહેતુઓ થાય છે.

દેશવિરતિ ગુણકાણે યોગણ્યાણીસ બંધહેતુઓ હોય છે. કારણ કે અહિં અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કથાયનો ઉદય હોતો નથી ત્રસકાયની અવિરતિ હોતી નથી, અને આ ગુણસ્થાનકે મરણ્યુનો અસંભવ હોવાથી ત્રિચક્રગતિમાં અને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં સંભવતા કાર્મણ્ઑ અને ઔદારિકમિશ્ર એ બે યોગો પણ હોતા નથી. તેથી પૂર્વોક્ત છેતાલીસમાંથી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કથાય, ત્રસકાયની અવિરતિ, ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ્ઑ એ સાત હેતુઓ દૂર કરતાં યોગણ્યાલીસ બંધહેતુઓ હોય છે.

શંકા:—દેશવિરતિ શ્રાવક માત્ર સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થયેલ ત્રસની અવિરતિથીજ નિવર્યો છે, પરંતુ આરંભથી ઉત્પન્ન થયેલી અવિરતિથી વિરમ્યો નથી. આરંભથી ઉત્પન્ન થયેલ ત્રસની અવિરતિ તો શ્રાવકને કાયમ છે તો બંધહેતુમાંથી ત્રસની અવિરતિ કેમ દૂર કરે છે ?

ઉત્તર:—અહિં ઉપરોક્ત દોષ ઘટતો નથી કારણ કે શ્રાવક ચતનાવડે પ્રવૃત્તિ કરતો હોવાથી આરંભથી ઉત્પન્ન થયેલ ત્રસની અવિરતિ હોવા છતાં પણ તેની વિવક્ષા કરી નથી.

પ્રમત્ત સંચલ ગુણસ્થાનકે છન્વીસ બંધહેતુઓ હોય છે. છન્વીસ શી રીતે હોઈ શકે ? તો કહે છે—આ ગુણસ્થાનકે અવિરતિ સર્વથા હોતી નથી અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચતુષ્કનો પણ ઉદય હોતો નથી. તથા લબ્ધિસંપન્ન ચૌદ પૂર્વધર મુનિઓને આહારકલ્પકનો સંભવ છે, માટે તે બે યોગો હોય છે. તેથી અવિરતિના અગ્નીઆર લેહ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચતુષ્ક એ પંદર બંધહેતુઓ પૂર્વોક્ત યોગણ્યાણીસમાંથી કહાઠતાં અને આહારક તથા આહારકમિશ્ર એ બે યોગ મેળવતાં છન્વીસ બંધહેતુ થાય છે.

અપ્રમત્ત મુનિઓ લબ્ધિ ફેરવતા નહિ હોવાથી આહારકશરીર કે વૈક્રિયશરીરનો આરંભ કરતા નથી માટે તેઓને આહારકમિશ્ર કે વૈક્રિયમિશ્ર એ બે યોગ ઘટતા નથી. તેથી પૂર્વોક્ત છન્વીસમાંથી વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર એ બે યોગ દૂર કરતાં ચોવીસ બંધહેતુઓ અપ્રમત્ત ગુણકાણે હોય છે.

૧ અહિં તેમ જ કર્મમંચાદિમા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે આહારકની જેમ વૈક્રિય કાયયોગ કલ્પો છે. પરંતુ તત્ત્વતઃ સત્ત્વ અ. ૨ સૂત્ર ૪૪ ની સિદ્ધાંતિજણિ દીકામાં વૈક્રિય શરીર બનાવીને ઉત્તરકાળમાં પણ અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે ન બળ્ય એમ કહ્યું છે. તેથી એ અપેક્ષાએ અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે વૈક્રિય કાયયોગ પણ ન થતે. પછી તો માની જાય.

અપૂર્વકરણ શુભકાંક્ષે આહારક કાયયોગ અને વૈક્રિયકાયયોગ એ બે યોગ પશુ હોતા નથી. માટે બાવીસજી બંધહેતુ હોય છે.

હાસ્યાદિ ષટ્કનો અપૂર્વકરણજી ઉદયવિચ્છેદ થતો હોવાથી અનિવૃત્તિબાદર સંપરાયે સોળ બંધહેતુઓ જ હોય છે.

અનિવૃત્તિબાદર સંપરાયે ત્રણ વેદ તથા સંબલન ત્રિકનો ઉદયવિચ્છેદ થતો હોવાથી સૂક્ષ્મ-સંપરાયે દશ બંધહેતુઓ થટે છે.

સંબલન લોભનો સૂક્ષ્મસંપરાયે ઉદયવિચ્છેદ થાય છે માટે ઉપશાંતભેદ શુભકાંક્ષે યોગરૂપ નવ બંધહેતુઓ હોય છે. જોજ નવ હેતુઓ ક્ષીણભેદ શુભકાંક્ષે પશુ હોય છે.

સત્યમનોયોગ, અસત્યઅમૃષા મનોયોગ, સત્યવચનયોગ, અસત્ય અમૃષા વચનયોગ, કાર્મણકાયયોગ, ઔદારિક કાયયોગ અને ઔદારિકમિત્ર કાયયોગ એ સાત બંધહેતુઓ સયોગિ કેવળી શુભસ્થાનકે હોય છે. તેમાં કેવળી સમુદ્ધાતમાં બીજે છઠ્ઠે અને સાતમે સમયે ઔદારિકમિત્ર અને ત્રીજે ચોથે તથા પાંચમે સમયે કાર્મણ કાયયોગ હોય છે, અને તે સિવાયના કાળમાં ઔદારિકકાયયોગ હોય છે. વચનયોગ ઉપદેશ આપતી વખતે અને મનોયોગ અતુત્તર વિમાનવાસી આદિ દેવો અને અન્યક્ષેત્રમાં રહેલા ગુનિઓ મનથી પ્રશ્ન પૂછે ત્યારે મન વડે ઉત્તર આપતાં હોય છે.

અયોગિકેવળી ભગવાન શરીરમાં રહેલા છતાં પણ સર્વથા મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગનો શોધ કરેલા હોવાથી તેઓને એક પણ બંધહેતુ હોતો નથી. ૫

આ પ્રમાણે શુભસ્થાનકોમાં સત્તામાત્રથી સંભવતા મિથ્યાત્વાદિ હેતુઓના પંચાવન આદિ અવાંતર લેદો કદા. હવે એક સમયે એક જીવને જન્મન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટથી જે શુભસ્થાનકે જોટલા હેતુઓ હોઈ શકે છે, તે કહે છે—

દસ દસ નવ નવ અહ પંચ જઈતિગે દુદુગ સેસયાળેગો ।

અહસત્તસત્તસત્તગલ્લદોદોદોદગિજુયા વા ॥ ૬ ॥

દશ દશ નવ નવાઽષ્ટૌ પચ્ચ યતિત્રિકે દ્વિદ્વિકં શેષકાળામેકઃ ।

અષ્ટસત્ત સત્તસત્તકપદ્વિદ્વિદ્વિક્યુતા વા ॥ ૬ ॥

અર્થ—પહેલા શુભસ્થાનકથી આરંભી તેરમા શુભસ્થાનક સુધીમાં એક સમયે એક જીવને જોછામાં જોછા અનુક્રમે દશ, દશ, નવ, નવ, આઠ, યતિત્રિકે પાંચ પાંચ, નવમે બે, દશમે બે, અને શેષ શુભસ્થાનકે એક એક હેતુ હોય છે. અને વધારેમાં વધારે ઉપરોક્ત સંખ્યામાં અનુક્રમે આઠ, સાત, સાત, છ, યતિત્રિકે બેબે, અને નવમે એક હેતુ મેળવતાં કુલ જોટલા થાય તેટલા હોય છે. ૬

ટીકાનુ—ગાથામાં પૂર્વોદ્ધવે મિથ્યાદષ્ટિ આદિ શુભસ્થાનકોમાં અનુક્રમે જોછામાં જોછા

એક સમયે એક જીવને કેટલા હેતુઓ હોય તે કહ્યું છે. અને ઉત્તરાધ્યયને ઉત્કૃષ્ટ પદની પૂર્તિ માટે મેળવવા યોગ્ય હેતુઓની સંખ્યા કહી છે. તેથી તેના સંક્ષેપે અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે.

મિથ્યાદષ્ટિ આદિ શુભસ્થાનકોમાં જઘન્યથી દશ આદિ બંધ હેતુઓ હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ આદિ સંખ્યા મેળવતાં અઠાર આદિ બંધહેતુઓ હોય છે. તાત્પર્યથી આ પ્રમાણે—મિથ્યાદષ્ટિ શુભકાણે જઘન્યપદે એક સમયે એક સાથે દશ બંધહેતુઓ, ઉત્કૃષ્ટપદે અઠાર બંધહેતુઓ, અને મધ્યમ અગીયાર આદિ બંધહેતુઓ હોય છે.

આ પ્રમાણે મધ્યમનો વિચાર પોતાની મેળેજ કરી લેવો.

સારવાદને જઘન્યથી દશ ઉત્કૃષ્ટથી સત્તર, મિશ્રશુભસ્થાનકે જઘન્ય નવ ઉત્કૃષ્ટ સોળ, એ પ્રમાણે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુભકાણે જઘન્ય નવ ઉત્કૃષ્ટ સોળ, દેશવિરતિ શુભકાણે જઘન્ય આઠ ઉત્કૃષ્ટ ચૌદ, યતિવ્રતિક-પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત અને અપૂર્વકરણ શુભસ્થાનકે જઘન્ય પાંચ પાંચ ઉત્કૃષ્ટ સાત સાત, અનિવૃત્તિબાદરે જઘન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ, સૂક્ષ્મસંપ્રસારે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ, શેષ ઉપશાંતમોહ, ક્ષીણમોહ, અને સયોગિકેવળિ શુભકાણે અજઘન્યોત્કૃષ્ટ એકજ બંધહેતુ હોય છે.

સૂક્ષ્મસંપ્રસારાદિમાં તેને યોગ્ય મેળવવાની સંખ્યા નહિ હોવાથી કહી નથી, માટે ગાથાના પૂર્વાર્કમાં કહેલી બંધહેતુની સંખ્યાજ સમજવી. ૬

હવે મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાનકે જઘન્યપદે બે દશ બંધહેતુઓ કહ્યા તે બતાવે છે.

મિત્ત્વત્ત્વકાયાદિઘાય અન્નયરઅક્ત્વજુલુદઓ ।

વેયસ્સ કસાયાણ ચ જોગસ્સણ મયદુગંઠા વા ॥ ૭ ॥

મિથ્યાત્વમેકકાયાદિઘાતોજ્યતરાક્ષયુગલોદયઃ ।

વેદસ્ય કપાયાણાં ચ યોગસ્ય અનન્તાનુવન્ધિ મયજુગુપ્સા વા ॥ ૭ ॥

અર્થ—પાંચમાંથી એક મિથ્યાત્વ, એક કાયાદિનો ઘાત, અન્યતર ઇન્દ્રિયનો અસંયમ, એમાંથી એક યુગલ, અન્યતર વેદ, અન્યતર કોષાદિ ચાર કપાય, અને દશ યોગમાંથી એક યોગ એ પ્રમાણે જઘન્ય દશ બંધહેતુઓ હોય છે, અને અનંતાનુબંધિ, ભય, અને જુગુપ્સા એ કોઈ વખતે ઉદયમાં હોય છે કોઈ વખતે નથી હોતા.

ટીકાનુવાન—એક સમયે એક સાથે જોછામાં જોછા કેટલા બંધહેતુઓ હોય તે કહે છે.

મિથ્યાત્વના પાંચ લેહોમાંથી કોઈ પણ એક મિથ્યાત્વ,

છ કાયમાંથી એક બે આદિ કાયની હિંસાના લેહ કાયની હિંસાના છ લેહ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—છ કાયમાંથી જ્યારે પુરિષપૂર્વક એક કાયની હિંસા કરે ત્યારે એક કાયઘાતક

૧ છકાયના દ્વિક્ષયોગાદિના પંદર વગેરે ભાગોએ જાણવાની રીત પૃષ્ઠ ૧૨૯-૧૩૦ ની ટીપ્પણીમાં જણાવેલ છે. ત્યાંથી જોઈ લેવી.

કહેવાય; જ્યારે છ કાયમાંથી કોઈ પણ બે કાયની હિંસા કરે, ત્યારે બે કાયનો ઘાતક કહેવાય, જ્યારે છ કાયમાંથી કોઈ પણ ત્રણ કાયની હિંસા કરે, ત્યારે ત્રણ કાયનો ઘાતક કહેવાય, એ પ્રમાણે છ કાયમાંથી કોઈ પણ ચાર કે પાંચ કાયની હિંસા કરે, ત્યારે અનુક્રમે ચાર અને પાંચ કાયનો ઘાતક, અને છએ કાયની એક સાથે હિંસા કરે, ત્યારે ષટકાયઘાતક કહેવાય. આ પ્રમાણે યુદ્ધિપૂર્વક એકાદિ કાયની હિંસા થઈ શકે છે, સજ્જ કરી શકે છે, માટે કાયઘાતના ભેદે છ ભેદો થાય છે.

પળી પ્રત્યેક કાયઘાતના આ પ્રમાણે ભેદો થાય છે, જ્યારે કોઈ પણ એક કાયની હિંસા કરે ત્યારે કાયો છ હોવાથી છ ભેદ થાય. છમાંથી કોઈ પણ બે કાયની હિંસા કરે ત્યારે દ્વિકસ યોગે પંદર ભેદ થાય, એ પ્રમાણે ત્રિક સંયોગે વીસ ભેદ, ચતુષ્ક સંયોગે પંદર, પંચ સંયોગે છ, અને છના સંયોગે એક ભંગ થાય છે. કાયની હિંસાના સ્થાને એ ભેદો ગ્રહણ કરવા.

એનાદિ પાંચ^૧ ઇન્દ્રિયોમાંથી કોઈ પણ એક ઇન્દ્રિયનો અસંયમ, હાસ્ય રતિ કે શોક અરતિ એ બેમાંથી કોઈ પણ એક યુગલ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંભવન એ ત્રણ કષાયમાંથી કોઈ પણ કોષાદિ ત્રણ કષાયનો ઉદય.

કષાયોમાંથી કોષ માન માયા અને લોભ એક સાથે ઉદયમાં આવતા નથી પરંતુ અનુક્રમે ઉદયમા આવે છે. એટલે કે જ્યારે કોષ ઉદયમાં આવે ત્યારે માન, માયા કે લોભ કોઈ પણ ઉદયમાં આવતા નથી. માનનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે કોષ માયા કે લોભ કોઈપણ ઉદયમાં હોતા નથી એ પ્રમાણે માયા લોભ માટે પણ સમજવું. પરંતુ જ્યારે અપ્રત્યાખ્યાનાદિ કોષ ઉદયમાં આવે ત્યારે તેની નીચેના પ્રત્યાખ્યાનાદિ કોષનો પણ ઉદય થાય છે, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ માનનો ઉદય છતાં પ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ માનનો પણ ઉદય થાય છે. એ પ્રમાણે માયા લોભ માટે પણ સમજવું.

અહિં એવો નિયમ છે કે ઉપર ઉપરના કોષાદિનો ઉદય છતાં નીચે નીચેના કોષાદિનો ઉદય જરૂર થાય છે. તેથી અહિં અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ કષાયોમાંથી કોષાદિ ત્રિકલું ગ્રહણ કર્યું છે.

તથા દશ યોગમાંથી કોઈ પણ એક યોગ. આ પ્રમાણે એક સાથે દશ અંશહેતુઓ હોય છે.

પ્રશ્ન—યોગો પંદર છે, એ પહેલાં અનેકવાર કહ્યું છે. માટે અહિં પંદર યોગમાંથી એક યોગ હોય એમ કહેવું ભોંઠું, તો પછી શામાટે દશમાંથી એક યોગ હોય એમ કહ્યું ?

ઉત્તર—મિથ્યાદૃષ્ટિ શુભાણે આહારકદ્રિક હીન શેષ તેર યોગો સંભવે છે. 'આહારક અને આહારકમિત્ર એ બે કાયયોગ લબ્ધિસપ્ત યૌદ્ધપૂર્વિને આહારક ચરીર કરે ત્યારે હોય છે' એવું શાસ્ત્રવચન હોવાથી તેનો મિથ્યાદૃષ્ટિને અસંભવ છે એ પહેલાં કહ્યું છે તેમાં પણ જ્યારે અનંતાનુભવિ કષાયનો ઉદય ન હોય ત્યારે દશયોગજ સંભવે છે.

૧ અહિં મનનો અસંયમ અલગ હોવા છતાં ઇન્દ્રિયના અસંયમની જોમ જુદા જતાવેલ નથી તેનું કારણ મનના અસંયમથી જ ઇન્દ્રિયનો અસંયમ થાય છે. માટે ઇન્દ્રિયોના અસંયમથી મનના અસંયમને અલગ ન ગણતાં ઇન્દ્રિયના અસંયમમાં અંતર્ગત ગણેલ છે.

વળી આદિ એમ શંકા થાય કે અનંતાનુબંધિના ઉદયનો અભાવ મિથ્યાદષ્ટિને કેમ સંભવે ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—કોઈ એક જીવે સમગ્રદૃષ્ટિ છતાં પહેલાં અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરી માત્ર એટલું કરીનેજ ત્રિરમ્ભે પરંતુ તથા પ્રકારના વિશુદ્ધ અધ્યવસાયરૂપ સામગ્રીના અભાવે મિથ્યાત્વદિના ક્ષય માટે પ્રયત્ન કર્યો નહિ, ત્યારપછી કાળાન્તરે મિથ્યાત્વ-મોહના ઉદયથી મિથ્યાત્વશુચરુપાનકે જાંઘ છે અને ત્યાં જઈને મિથ્યાત્વરૂપ હેતુવડે અનંતાનુબંધિ આધિ છે, અને બંધાતા તે અનંતાનુબંધિમાં પ્રતિસમય શેષ આસ્ત્રિમોહનીયના દલિલો સંક્ર-માત્રે છે, સંક્રમાવીને અનંતાનુબંધિરૂપે પરિણમી છે તેથી જ્યાં સુધી સંક્રમાવલિકા પૂર્વ ન થાય ત્યાં સુધી મિથ્યાદષ્ટિ છતાં પણ અનંતાનુબંધિનો ઉદય હોતો નથી.

આ પ્રમાણે મિથ્યાદષ્ટિ છતાં અને અનંતાનુબંધિ બાંધ્યા છતાં એક આવલિકાકાળ તેનો ઉદય હોતા નથી. તેના ઉદયનો અભાવ હોવાથી મરણ થતું નથી. કારણકે અનંતાનુબંધિ ક્રમાયના ઉદય વિનાના મિથ્યાદષ્ટિને સત્કર્મ આદિ શ્રેણીમાં મરણનો નિષેધ કર્યો છે. તેથી ભાવંતરમાં જતાં જેનો સંકલ્પ છે તેવા વૈકલ્પિકમિશ્ર, ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ્ય એ ત્રણ યોગો પણ હોતા નથી, માટે દશ યોગમાંથી કોઈપણ યોગ હોય એમ કહ્યું છે.

તથા અનંતાનુબંધિ, ક્ષય અને જીયુષ્માનો ઉદય વિકલ્પે હોય છે—કોઈ વખતે હોય છે, કોઈ વખતે નથી હોતો. જ્યારે તેઓનો ઉદય નથી હોતો ત્યારે જઘન્યપદે પૂર્વોક્ત દશ બંધ હેતુઓ હોય છે અને તેમાં અનંતાનુબંધિ, બધ, જીયુષ્મા અને કાયનો વધ ભળે ત્યારે અગ્નીઆરથી આરંભી અઠાર હેતુઓ થાય છે. ૭

આ પ્રમાણે જઘન્યપદ ભાવિ દશ બંધહેતુઓ કહ્યા, તેઓના મિથ્યાત્વ અને કાયઘાતાદિને દેરવતાં ઘણાં ભાંગાઓ થાય છે તે ભાંગાઓના જ્ઞાન માટે ઉપાય કહે છે—

इच्चेसिमिगगहणे तस्संखा भंगया उ कायाणं ।

जुयलस्स जुयं चउरो सया ठवेज्जा कसायाणं ॥ ૮ ॥

૧ અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરી મિથ્યાત્વે આવનાર જે સમયે મિથ્યાત્વે આવે તેજ સમયે અનંતાનુબંધિની અંતઃક્રોધાદોષી પ્રમાણ સ્થિતિ બાધે છે, તેના અગ્રાધાકાળ અંતઃક્રોધનો છે એટલે તેટલો કાળ તેનો પ્રદેશ કે રચથી ઉદય થતો નથી. પરંતુ જેનો અગ્રાધાકાળ વીતી ગયો છે અને જેનો રસોદય આશુ છે તેના અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિકના દલિલો બંધાતા અનંતાનુબંધિના સંક્રમાવે છે. સંક્રમેલા તે દલિલો એક આવલિકા ગયા પાદ ઉદયમાં આવે છે માટે મિથ્યાત્વ શુભકાળે પણ એક આવલિકા અનંતાનુબંધિનો ઉદય હોતો નથી.

૨ જેમ બંધાવલિકા સકલ કરણને અયોગ્ય છે તેમ જે સમયે દલિલો અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમે તે સમયથી આરંભી એક આવલિકા તે દલિલોમાં પણ કોઈ કરણ લાગતું નથી માટે સંક્રમાવલિકા પણ સકલ કરણને અયોગ્ય છે. જે સમયે અનંતાનુબંધિ બાધે તેજ સમયે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિના દલિલો સંક્રમાવે છે તેથી બંધ અને સંક્રમનો સમય એક જ છે એટલે કમમાં કમ એક આવલિકા અનંતાનુબંધિનો ઉદય ન હોય તેમ કહ્યું છે.

इत्येषामेकग्रहणे तत्संख्या भङ्गकास्तु कायानाम् ।

युगलस्य युगं चत्वारः सदा स्थापयेत् कपायानाम् ॥ ८ ॥

અર્થ—એક સમયે અનેક જીવ આશ્રયી ભાંગાની સંખ્યા લાવવા માટે તે મિથ્યાત્વાદિના એક એક લેદરું અહંણ કરતા તેના લેદની સંખ્યા મૂકવી, કાયના ભાંગાઓ મૂકવા, યુગલના સ્થાને બે મૂકવા, અને કપાયના સ્થાને ચારની સંખ્યા મૂકવી.

ટીકાનું—પૂર્વની ગાથામાં કહ્યું એ રીતે એક સમયે એક જીવને મિથ્યાત્વાદિના-મિથ્યાત્વ, કાયનો ઘાત, ઇન્દ્રિયનો અસંયમ, યુગલ, વેદ, કપાય અને યોગોના એક એક લેદને અહંણ કરતાં દશ બંધહેતુઓ થાય તે આ પ્રમાણે—

પાંચ મિથ્યાત્વમાંથી કૌઇપણ એક મિથ્યાત્વ, છ કાયમાંથી કૌઇપણ એક કાયનો ઘાત, પાંચ ઇન્દ્રિયના અસંયમમાંથી કૌઇપણ એક ઇન્દ્રિયનો અસંયમ, બે યુગલમાંથી કૌઇપણ એક યુગલ, ત્રણ વેદમાંથી કૌઇપણ એક વેદ, કૌધાદિ ચાર કપાયમાંથી કૌઇપણ એક કૌધાદિ કપાય, અને દશ યોગમાંથી કૌઇપણ એક યોગ. આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વાદિનો એક એક લેદ અહંણ કરતાં એાછામાં એાછા દશ હેતુઓ એક સમયે એક જીવને હોય છે.

હવે એક સમયે અનેક જીવ આશ્રયી ભાંગાની સંખ્યા લાવવી હોય ત્યારે મિથ્યાત્વાદિના લેદની સંખ્યા મૂકવી. કારણકે એક સાથે એક જીવને મિથ્યાત્વના સઘળા લેદનો ઉદય હોતો નથી, કૌઇને કૌઇ હોય છે, તો કૌઇ જીવને કૌઇ હોય છે. તથા ઉપયોગ પૂર્વક બે ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાં પ્રવર્તે તે લેવાની હોવાથી કૌઇ જીવને કૌઇ ઇન્દ્રિયનો અસંયમ હોય, કૌઇ જીવને કૌઇ હોય, એ પ્રમાણે કૌઇને કૌઇ કાયનો ઘાત, અને વેદ આદિ હોય કૌઇને કૌઇ હોય માટે મિથ્યાત્વ આદિના સ્થાને તેના લેદની સંખ્યા મૂકવી. તે આ પ્રમાણે—

મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારે છે માટે પહેલાં તેના સ્થાને પાંચનો અંક મૂકવો. તેની પછી પૃથ્વીકાયાદિના ઘાતને આશ્રયી એકદિકાદિના સંયોગથી ઉત્પન્ન થતા ભાંગાની પૂર્વે કહેલી સંખ્યા મૂકવી. ત્યારપછી ઇન્દ્રિયના અસંયમના પાંચ લેદ છે માટે તેના સ્થાને પાંચ મૂકવા.

અહિં એમ શંકા થાય કે પાંચ ઇન્દ્રિય અને મન એમ છ ઇન્દ્રિયનો અસંયમ હોવાથી ઇન્દ્રિય-મનના સ્થાને છની સંખ્યા મૂકવી જોઈયે, પાંચની કેમ મૂકે છે ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે મનની અવિરતિ છે છતાં વિવક્ષી નથી. કારણકે પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિની અતર્ગતજ મનની અવિરતિની વિવક્ષા કરી છે. પાંચ ઇન્દ્રિયની પ્રવૃત્તિ છતાં મન દરેકમાં પ્રવર્તે છે માટે.

તેની ઉપર હાસ્ય-રતિ, શોક-અરતિ એ યુગલના સ્થાને બે મૂકવા. કારણકે એ બે યુગલનો ઉદય ક્રમપૂર્વક હોય છે; સાથે હોતો નથી. હાસ્યનો ઉદય હોય ત્યારે રતિનેા ઉદય અવશ્ય હોય છે, એ પ્રમાણે શોકનો ઉદય હોય ત્યારે અરતિનેા ઉદય અવશ્ય હોય છે, માટે હાસ્ય અને રતિ તથા શોક અને અરતિને સાથેજ લીધા છે. ત્યારપછી ત્રણ વેદોનો ક્રમપૂર્વક ઉદય થતો હોવાથી વેદના સ્થાને ત્રણ મૂકવા. કૌધ માન માયા અને લોભનો ક્રમ-પૂર્વક ઉદય થતો હોવાથી કપાયના સ્થાને ચાર મૂકવા.

તે એકસો પચાસ લેઢ હાથરતિના ઉદયવાળા હોય, બીજા દોઢસો શોક અરતિના ઉદય-વાળા હોય માટે તેને યુગલ સાથે શુદ્ધતાં ત્રણસો લેઢ થાય.

આ ત્રણસો લેઢ પુરુષવેદવાળા હોય, એમ બીજા અને ત્રીજા ત્રણસો ત્રણસો જીવો ક્રીવેદ અને નપુંસક વેદના ઉદયવાળા હોય. માટે ત્રણસોને ત્રણ વેદ સાથે શુદ્ધતા નવસો લેઢ થાય.

આ નવસો લેઢો અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ ત્રણ કોષાદિ યુક્ત હોય છે. એટલે કે નવસો લેઢો અપ્રત્યાખ્યાવરણાદિ ત્રણ કોષવાળા એ પ્રમાણે બીજા, ત્રીજા, અને ચોથા નવસો નવસો અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ માન, માયા, અને લોભવાળા હોય છે. માટે નવસોને ચાર કષાયે શુદ્ધતાં છત્રીસો લેઢ થાય.

તે છત્રીશો લેઢો દશમાંથી કોઈ ને કોઈ યોગ યુક્ત હોય છે, માટે છત્રીસોને દશ યોગે શુદ્ધતાં છત્રીસ હજાર લેઢ થાય.

આ રીતે એક સમયે એક જીવને ઘટતાં જોછામાં જોછા દશ બંધહેતુનાં તેજ સમયે અનેક જીવ આશ્રયી મિથ્યાત્વાદિ લેઢોને ફેરવતા બંધ હેતુના છત્રીસ હજાર ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે દશનો વિકલ્પ છત્રીસ હજાર પ્રકારે થયો, કેમકે દરેક વિકલ્પમાં દશની સંખ્યા કાયમ રહી છે; અગીઆર આદિ બંધહેતુમાં મિથ્યાત્વાદિના લેઢોને ફેરવી ફેરવી શુદ્ધાકાર કરવાની આજ રીત છે.

હવે અગીઆર આદિ મધ્યમ બંધહેતુને પ્રતિપાદન કરવા ગાથાનું ઉત્તરાર્ધ કહે છે—

અળવંધિમયદુર્ગંજાણ ચારણા પુણ વિમજ્જેસુ ॥ ૧ ॥

અનંતાનુબન્ધિમયજુગ્પ્સાનાં ચારણા પુનર્વિમલ્લેષુ ॥ ૧ ॥

અર્થ—મધ્યમ અગીઆર આદિ વિકલ્પોમાં અનંતાનુબંધિ, ભય, અને જુગ્પ્સાની ચારણા ફેરવી એટલે ફેરવવા.

ટીકાનું—અનંતાનુબંધિકાચ, ભય, અને જુગ્પ્સાને ફેરવતાં અને કાયનો વધ વધારતાં વચલા અગીઆર આદિ બંધહેતુઓ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં ભય^૧ નાખીએ એટલે અગીઆર હેતુ થાય, તેના ભાંગા પૂર્વે કહ્યા તે રીતે ૩૬૦૦૦ છત્રીસ હજાર જ થાય. અથવા જુગ્પ્સા નાખીએ ત્યારે પણ અગીઆર થાય, અર્થે પણ ભાંગા ૩૬૦૦૦

૧ ભય મેળવતાં અથવા જુગ્પ્સા મેળવતાં અગીઆર બંધહેતુના તથા ભય જુગ્પ્સા બંને સાથે મેળવતા બાર હેતુના ભાંગા છત્રીસ હજાર જ થશે, વધશે નહિ. કારણ કે ભય કે જુગ્પ્સા પરસ્પર વિરોધી નથી. એટલે એક એક સાથે શુદ્ધતાં છત્રીસ હજાર જ થાય. યુગલની જેમ પરસ્પર વિરોધિ હોય તો એટલે કે એક જીવને ભય હોય બીજા જીવને જુગ્પ્સા હોય એટલે બેએ શુદ્ધતાં ભાંગા વધે. પરંતુ ભય અને જુગ્પ્સા બંનેનો એક સમયે એક જીવને ઉદય હોઈ શકે છે. તેથી તેના ભાંગા વધશે નહિ.

થાય. અથવા અનંતાતુળખંધિના કોઈપણ કોષાદિ મેળવીએ ત્યારે અગીઆર થાય. અનંતાતુળખંધિનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે યોગ તેર હોય છે કારણ કે મિથ્યાદષ્ટિને અનંતાતુળખંધિનો ઉદય થયા પછી મરણનો સંભવ હોવાથી અપચીમાવસ્થાભાવિ કાર્મણ્ય ઔદારિકમિશ્ર અને વૈકલ્યમિશ્ર યોગો ઘટે છે. આ હકીકત પહેલાં સુકિતપૂર્વક કહેવાઈ છે. તેથી કપાય સાથે ગુણતાં જે છત્રીસેસો આવ્યા છે તેને દશને બદલે તેર યોગ સાથે ગુણતાં ૪૬૮૦૦ થાય તથા તે પૂવોક્ત જઘન્ય દશ બંધહેતુમાં પૃથ્વીકાયાદિ છકાયમાંથી કોઈપણ બેકાયનો વધ ગણીએ ત્યારે અગીઆરહેતુ થાય.

અહિં એ ધ્યાનમાં રાખવું કે દશ હેતુમાં એક કાયનો વધ છે અને એક કાયનો વધ મેળવવાનો છે. કુલ બે કાયનો વધ લેવાનો છે. છ કાયના દ્વિકસંયોગે ૧૫ ભાંગ થાય માટે કાયઘાતસ્થાને પંદર મૂકવા, તેથી મિથ્યાત્વના પાંચ ભેદ સાથે બેકાયની હિંસાના દ્વિકસંયોગે થતા પંદર ભાંગા સાથે ગુણતાં ૭૫ થાય, તેને પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે ગુણતાં ૩૭૫ થાય; તેને બે યુગલ સાથે ગુણતાં ૭૫૦ થાય, તેને ત્રણ વેદ સાથે ગુણતાં ૨૨૫૦ થાય, તેને ચાર કપાય સાથે ગુણતાં ૯૦૦૦ થાય. તેને દશ યોગ સાથે ગુણતાં ૯૦૦૦૦ ભાંગા થાય. સઘળા મળી મિથ્યાદષ્ટિ ગુણકાણે અગીઆર બંધ હેતુના બે લાખ અઠાસીસો ૨૦૮૮૦૦ ભાંગ થાય. આ પ્રમાણે અગીઆર બંધહેતુના ભાંગા કલા.

હવે બાર હેતુના ભાંગા કહે છે—પૂવોક્ત જઘન્ય દશ બંધહેતુમાં ભય અને ભુશુન્સા બંને મેળવતાં બાર હેતુ થાય તેના પહેલાંની જેમ છત્રીસ હજાર ૩૬૦૦૦ ભાંગ થાય. અનંતાતુળખંધિ અને ભય મેળવતાં પણ બાર થાય. અહિં અનંતાતુળખંધિના ઉદયે યોગો તેર લેવાના હોવાથી પહેલાંની જેમ છેતાલીસ હજાર અને આઠસો ૪૬૮૦૦ ભાંગા થાય. અથવા અનંતાતુળખંધિ અને ભુશુન્સા મેળવતાં બાર થાય તેના પણ છેતાલીસ હજાર અને આઠસો ૪૬૮૦૦ ભાંગા થાય. અથવા એક કાયના સ્થાને ત્રણ કાયનો વધ લેતાં બાર હેતુ થાય.

છ કાયના ત્રિકસંયોગે વીશ ભાંગા થાય માટે કાયઘાતના સ્થાને વીસ મૂકવા. પછી અત્યુક્રમે ગુણકાર કરવો. તે આ પ્રમાણે—મિથ્યાત્વના પાંચ ભેદોને કાયની હિંસાના ત્રિકસંયોગે થતા વીશ ભાંગા સાથે ગુણતાં સો ૧૦૦ ભાંગા થાય, તેને પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે ગુણતાં પાંચસો ૫૦૦ થાય. તેને યુગલ સાથે ગુણતાં એક હજાર ૧૦૦૦ થાય, તેને ત્રણ વેદ સાથે ગુણતાં ત્રણ હજાર ૩૦૦૦ થાય, તેને ચાર કપાય સાથે ગુણતાં બાર

૧ અહિં ભાંગા કરવા માટે ગુણકારનો જે ક્રમ કહ્યો છે તે ક્રમે ગુણકાર કરતાં ભાંગ સંખ્યા આવે છે. એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે જ્યારે અનંતાતુળખંધી મેળવવામાં આવે ત્યારે દશ યોગને બદલે તેર યોગે ગુણવા, અને જ્યારે કાયનો વધ મેળવવામાં આવે ત્યારે જો બે કાય ગણીએ તો દ્વિકસંયોગે પંદર ભાંગ થાય માટે કાયના સ્થાને જો બદલે પંદર મૂકવા. કાય ત્રણ ગણીએ ત્યારે ત્રિકસંયોગે વીશ ભાંગ થાય માટે વીશ મૂકવા. એ પ્રમાણે અત્યુક્રમ સંયોગે પંદર, પાંચ સંયોગે છ અને છ સંયોગે એક ભાંગ થાય માટે તેટલા તેટલા સુકવા. અનંતાતુળખંધિ તથા ભય એમ બંને જ્યારે મેળવ્યા હોય ત્યારે એટલી કાંચે લીધી હોય તેના ભાંગાની સંખ્યા કાયના સ્થાને સુકવી અને યોગ દશને બદલે તેર સુકી ગુણકાર કરવો. આ લક્ષ્યમાં રાખવું.

હબર થાય, તેને દશ યોગ સાથે ગુણતાં એક લાખ વીસ હબર ૧૨૦૦૦૦ ભંગ થાય. અથવા ભય અને બે કાયની હિસા લેતા બાર થાય તેના પૂર્વની જેમ નેહુ હબર ૬૦૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને બે કાયની હિસા લેતાં પચ્ચ નેહુ હબર ૬૦૦૦૦ ભંગ થાય.

અથવા અનંતાનુબંધિ અને બે કાયની હિસા લેતાં પચ્ચ બાર થાય. અહિં કાયની હિસાના સ્થાને દ્વિક સંયોગે થતા પંદર ભાગા મૂકવા અને અનંતાનુબંધિનો ઉદય હોવાથી યોગો તેર લેવા અને પૂર્વે કહેલ વિધિ પ્રમાણે ચરસ્પર ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર કરતાં એક લાખ સત્તરહબર ૧૧૭૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે બાર હેતુ સાત પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા પાંચ લાખ છેતાલીસ હબર અને છસો ૪૪૬૬૦૦ થાય. આ પ્રમાણે બાર બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે તેર હેતુના ભાગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં ભય, જુગુપ્સા અને અનંતાનુબંધિ એ ત્રણ મેળવતાં તેર બંધહેતુ થાય.

અનંતાનુબંધિનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે યોગો તેર ગણવાના હોવાથી પહેલાની જેમ છેતાલીસ હબર અને આઠસો ૪૬૮૦૦ ભંગ થાય

અથવા દશ બંધહેતુમાં જે એક કાય લીધેલી છે, તેને બદલે ચાર કાય લેતાં એટલે કે દશ હેતુમાં એક છે, અને ત્રણ મેળવતાં પચ્ચ તેર હેતુ થાય. છ કાયના ચતુષ્ક સંયોગી પંદર ભંગ થાય માટે કાયવધસ્થાને તે પંદર ભંગ મૂકવા, ત્યારપછી પૂર્વકમે વ્યવસ્થાપિત અંકોના ગુણાકાર કરતાં નેહુ હબર ૬૦૦૦૦ ભંગ થાય.

અથવા ભય અને ત્રણ કાયની હિસા લેતાં પચ્ચ તેર હેતુ થાય. છકાયના ત્રિકસંયોગી વીસ ભાંગા થતા હોવાથી કાયવધસ્થાને વીસ મૂકવા અને ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર કરતા એક લાખ વીસ હબર ૧૨૦૦૦૦ ભંગ થાય.

અથવા અનંતાનુબંધિ અને ત્રણ કાયનો વધ લેતા તેર હેતુ થાય. પૂર્વે કહેલ વિધિ પ્રમાણે અંકોના ગુણાકાર કરતાં એક લાખ છપ્પત્ર હબર ૧૫૬૦૦૦ ભંગ થાય.

અથવા ભય જુગુપ્સા અને બેકાયની હિસા લેતાં તેર હેતુ થાય તેના નેહુ હબર ૬૦૦૦૦ ભંગ થાય

અથવા ભય અનંતાનુબંધિ અને બે કાય લેતા, પચ્ચ તેર હેતુ થાય તેના પૂર્વની જેમ એક લાખ સત્તર હબર ૧૧૭૦૦૦ ભંગ થાય.

એ પ્રમાણે અનંતાનુબંધિ જુગુપ્સા અને બે કાયની હિસા લેતાં પચ્ચ એક લાખ સત્તર હબર ૧૧૭૦૦૦ ભંગ થાય.

આ પ્રમાણે તેર બંધહેતુ આઠ પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા આઠ લાખ છપ્પત્ર હબર અને આઠસો ૮૫૬૮૦૦ થાય. આ પ્રમાણે તેર બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે ચૌદ બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં પાંચ કાયનો વધ ગ્રહણ કરતાં ચૌદ બંધહેતુ થાય. છ કાયના પાંચના સંયોગે છ ભાંગા થાય માટે કાયના વધસ્થાને છ મૂકવા. ત્યારપછી પૂર્વોક્ત કર્મે અઠોનો શુભાકાર કરતાં છત્રીસહજાર ૩૬૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય અને ચાર કાયનો વધ દેતાં પંચ ચૌદ હેતુ થાય. છ કાયના ચતુષ્ક સંયોગે પંદર ભાંગા થાય માટે કાયની હિંસાને સ્થાને પંદર મૂકવા. ત્યારપછી પૂર્વોક્ત કર્મે અઠોનો પરસ્પર શુભાકાર કરતાં નેત્રું હજાર ૬૦૦૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ચાર કાયની હિંસા દેતાં પંચ નેત્રું ૬૦૦૦૦ ભંગ થાય. અથવા અનંતાનુબંધિ અને ચાર કાયની હિંસા દેતાં પંચ ચૌદ હેતુ થાય, અનંતાનુબંધિના ઉદયે યોગો તેર હોય છે માટે યોગના સ્થાને તેર મૂકવા. છ કાયના ચારના સંયોગે પંદર ભાંગા થાય માટે કાયની હિંસાના સ્થાને પંદર મૂકવા. ત્યારપછી પૂર્વોક્ત કર્મે અઠોના શુભાકાર કરતાં એક લાખ અને સત્તર હજાર ૧૧૭૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, જુગુપ્સા અને ત્રણ કાયને ગ્રહણ કરતાં ચૌદ હેતુ થાય. કાયના ત્રિકસંયોગે વીશ ભંગ થાય, તેથી કાયની હિંસાના સ્થાને વીશ મૂકી અઠોના શુભાકાર કરતાં એક લાખ વીશ હજાર ૧૨૦૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, અનંતાનુબંધિ અને ત્રણ કાયની હિંસા દેતાં ચૌદ હેતુ થાય. તેના પૂર્વવત્ એક લાખ છપ્પન હજાર ૧૫૬૦૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા, અનંતાનુબંધિ અને ત્રણ કાયની હિંસાના પંચ એક લાખ છપ્પન હજાર ૧૫૬૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, જુગુપ્સા, અનંતાનુબંધિ, અને બે કાયની હિંસા દેતાં ચૌદ હેતુ થાય તેના પૂર્વની જેમ—પૂર્વોક્ત વિધિને અનુસારે શુભાકાર કરતાં એક લાખ સત્તર હજાર ૧૧૭૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે ચૌદ બંધહેતુ આઠ પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા આઠ લાખ બાંશી હજાર ૮૮૨૦૦૦ થાય. આ રીતે ચૌદ બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે પંદર બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—

પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં છએ કાયની હિંસા ગ્રહણ કરતાં પંદર બંધહેતુ થાય. છ કાયનો છના સંયોગે એક જ ભંગ થાય માટે પૂર્વોક્ત અઠોમાં કાયની હિંસાને સ્થાને એક મૂકવો ત્યાર પછી અનુક્રમે અઠોનો શુભાકાર કરતાં છ હજાર ભાંગા થાય.

અથવા ભય અને પાંચ કાયની હિંસા દેતાં પંચ પંદર હેતુ થાય. તેના પૂર્વોક્ત કર્મે શુભાકાર કરતાં છત્રીસ હજાર ૩૬૦૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને પાંચ કાયની હિંસાના પંચ છત્રીસ હજાર ૩૬૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા અનંતાનુબંધિ અને પાંચ કાયની હિસા લેતાં પણ પંદર હેતુ થાય. અહિં યોગો તેર લેવાના છે અને કાયની હિસાના પાંચ સ્થાનો છે. યોગ અને કાયના સ્થાને તેર અને છ મૂકી પૂર્વોક્ત કર્મે અકૈનો શુષ્કાર કરતાં છેતાલીસ હજાર આઠસો ૪૬૮૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, બુદ્ધિ, અને ચાર કાયની હિસા લેતાં પણ પંદર હેતુ થાય. તેના ભાંગા નેત્રુ હજાર ૬૦૦૦૦ થાય.

અથવા ભય, અનંતાનુબંધિ અને ચાર કાયની હિસા લેતાં પણ પંદર હેતુ થાય તેના પહેલાની જેમ એક લાખ સત્તર હજાર ૧૧૭૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે બુદ્ધિ, અનંતાનુબંધિ અને ચાર કાયની હિસા લેતાં પણ એક લાખ સત્તર હજાર ૧૧૭૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, બુદ્ધિ, અનંતાનુબંધિ અને ત્રણ કાયની હિસા લેતાં પંદર હેતુ થાય. તેના એક લાખ છપ્પત્ત હજાર ૧૫૬૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે પંદર હેતુ આઠ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા છ લાખ અને અઠતાલીસસો ૬૦૪૮૦૦ થાય. આ પ્રમાણે પંદર બંધ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે સોળ બંધ હેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બંધ હેતુમાં ભય અને છ કાયની હિસા ગ્રહણ કરતાં સોળ બંધ હેતુ થાય. તેના પૂર્વોક્ત ક્રમાનુસારે અકૈના શુષ્કાર કરતાં છ હજાર ૬૦૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે બુદ્ધિ અને છ કાયનો વધ મેળવતાં પણ છ હજાર ભાંગા થાય.

અથવા અનંતાનુબંધિ અને છ કાયનો વધ મેળવતાં પણ સોળ હેતુ થાય. તેના ૫-૫-૧-૨-૩-૪-૧૩ આ કર્મે અકૈનો શુષ્કાર કરતાં અઠોતેરસો ૭૮૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, બુદ્ધિ અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં પણ સોળ હેતુ થાય. તેના પહેલાની જેમ છત્રીસ હજાર ૩૬૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, અનંતાનુબંધિ અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં પણ સોળ હેતુ થાય. તેના છેતાલીસ હજાર અને આઠસો ૪૬૮૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે બુદ્ધિ-અનંતાનુબંધિ અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં પણ છેતાલીસ હજાર આઠસો ભાંગા થાય.

અથવા ભય, બુદ્ધિ, અનંતાનુબંધિ અને ચાર કાયનો વધ મેળવતાં પણ સોળ હેતુ થાય. તેના પહેલાની જેમ એક લાખ સત્તર હજાર ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે સોળ હેતુ સાત પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા બે લાખ છાસક હજાર અને આસો ૨૬૬૪૦૦ થાય. આ રીતે સોળ બંધ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે સત્તર હેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ હેતુમાં ભય ભુશુન્સા અને છ કાયની હેંસા મેળવતાં સત્તર હેતુ થાય તેના પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોના શુભાકાર કરતાં છ હજાર ૬૦૦ ભંગ થાય.

અથવા ભય, અનંતાનુભંધિ અને છ કાયની હિંસા મેળવતાં પણ સત્તર હેતુ થાય તેના પૂર્વવત્ અંકોતેરસો ૭૮૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે ભુશુન્સા, અનંતાનુભંધિ અને છ કાયનો વધ મેળવતાં પણ અંકોતેરસો ૭૮૦૦ ભંગ થાય.

અથવા ભય, ભુશુન્સા, અનંતાનુભંધિ અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં પણ સત્તર હેતુ થાય તેના છેતાલીસ હજાર અને આઠસો ૪૬૮૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે સત્તર બંધહેતુ ચાર પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા અઠસઠ હજાર અને ચારસો ૬૮૪૦૦ થાય. આ પ્રમાણે સત્તર બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે અઠાર હેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં છ કાયનો વધ, ભય, ભુશુન્સા અને અનંતાનુભંધિ મેળવતા અઠાર હેતુ થાય. તેના ભાંગા અંકોતેરસો ૭૮૦૦ થાય.

અંકોના શુભાકાર કરતાં લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય હકીકત પહેલાં કહી છે તે પ્રમાણે લક્ષ્ય રાખી અંકોના શુભાકાર કરવો.

આ પ્રમાણે દશ હેતુથી ચારેલી અઠાર હેતુના મિથ્યાદષ્ટિ શુભાંશુ કુલ ભાંગા ચોત્રીસ લાખ સત્તોતેર હજાર અને છસો ૩૪૭૭૬૦૦ થાય. ૯

હવે અનંતાનુભંધિના ઉદય વિનાના મિથ્યાદષ્ટિને જોતા યોગો સંભવે છે તે કહે છે—

અણપુદયરહિયમિચ્છે જોગા દસ કુણઈ જન્ન સો કાલં ।

અણુદયો પુણ તદુલ્લગ સમ્મદિટ્ઠિસ્સ મિચ્છુદણ ॥૧૦॥

અનન્તાનુબંધુદયરહિતમિથ્યાદષ્ટૌ યોગા દશ કરોતિ યતો ન સ કાલમ્ ।

અનન્તાનુબંધુનુદયઃ પુનઃ તદુલ્લક્ષમ્યગ્રહૈઃ મિથ્યાત્તોદયે ॥૧૦॥

અર્થ—અનન્તાનુભંધિના ઉદય વિનાના મિથ્યાદષ્ટિને યોગો દશ હોય છે, કારણ કે તે તથાસ્વભાવે કાળ કરતો નથી. મિથ્યાત્તીને અનંતાનુભંધિના ઉદયનો અભાવ અનંતાનુભંધિના ઉદયનાર સમ્યક્દષ્ટિને જ્યારે મિથ્યાત્તમોહનો ઉદય થાય ત્યારે હોય છે

ટીકાનું—અનંતાનુભંધિના ઉદય વિનાના મિથ્યાદષ્ટિને યોગો દશ જ હોય છે. શા માટે દશ યોગ હોય છે? મિથ્યાદષ્ટિને તો પૂર્વે તેર યોગો કહ્યા છે, તેના ઉત્તર આપતા કહે છે—

અનંતાનુભંધિના ઉદય વિનાનો મિથ્યાદષ્ટિ તથાસ્વભાવે મરતો નથી, અને, મરણ, માં

નહિ હોવાથી વિચલિતમાં અને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જેનો સંભવ છે તે કાર્મણ, ઔદારિક-મિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગો તેને હોતા નથી માટે દશ યોગો જ હોય છે.

વળી કહે છે કે—મિથ્યાદષ્ટિને અનંતાનુબંધિનો અનુદય કેમ સંભવે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—અનંતાનુબંધિનો અનુદય અનંતાનુબંધિનો ઉદ્ભવક—ઉગેકનાર—સત્તામાંથી નાશ કરનાર સમ્યક્દષ્ટિને મિથ્યાત્વમોહનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે હોય છે.

તાત્પર્ય એ કે—જેણે અનંતાનુબંધિની ઉદ્ભવના કરી છે એવો સમ્યક્દષ્ટિ જ્યારે મિથ્યાત્વ મોહના ઉદયથી પરી મિથ્યાત્વ શુષ્કાણે જાય અને ત્યાં બીજાનું મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ વડે અનંતાનુબંધિ બાધે ત્યારે તેનો એક આવલિકા કાળ ઉદય હોતો નથી તેટલો કાળ દશ યોગ જ હોય છે. ૧૦

હવે સાસ્વાદન શુષ્કસ્થાનકે દશથી સત્તર સુધીના બંધહેતુઓનો વિચાર કરે છે. તેમાં સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ સર્વથા સંભવતું નથી, માટે મિથ્યાદષ્ટિને જે જઘન્યથી દશ બંધહેતુ કહ્યા છે તેમાંથી મિથ્યાત્વરૂપ પ્રથમ પદ કાઢી નાંખવું. શેષ પૂર્વે કહ્યા તેજ જઘન્ય પદ ભાવિ નવ હેતુઓ લેવા. તેમાં અનંતાનુબંધિ કષાય વધારવો એટલે સાસ્વાદને ઓછામાં ઓછા દશ હેતુ થાય. સાસ્વાદન શુષ્કસ્થાને અનંતાનુબંધિનો ઉદય અવશ્ય હોય છે કારણ કે તેના વિના સાસ્વાદન જ ઘટતું નથી, માટે. જ્યારે અનંતાનુબંધિનો ઉદય હોય ત્યારે યોગો તેર સંભવે છે. એ પહેલાં જ કહ્યું છે તેથી યોગના સ્થાને તેરનો અંક સ્થાપવો. એટલે અંકસ્થાપના આ પ્રમાણે કરવી.

ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને પાચ, કાચના વધના સ્થાને તેના સંયોગી ભાંગાઓ, કષાયના સ્થાને ચાર, વેદના સ્થાને ત્રણ, યુગલના સ્થાને બે, અને યોગના સ્થાને તેર આ પ્રમાણે અંકો મૂકવા.

હવે અર્ધ જે વિશેષ છે તે કહે છે—

સાસાયણમ્મિ રૂવં ચય વેયહયાણ નિયગજોગાણ ।

જમ્હા નપુંસડદણ વેડવિચમીસગો નત્થિ ॥ ૧૧ ॥

સાસ્વાદને રૂપં ત્યજ વેદાહતેમ્યો નિજકયોગેમ્યઃ ।

યસ્માનપુંસકોદયે વૈક્રિયમિશ્રકો નાસ્તિ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ—સાસ્વાદન શુષ્કસ્થાનવર્તી યોગોને વેદ સાથે શુષ્કતાં બે આવે તેમાંથી એક રૂપ કાઢી નાંખવું કારણ કે નપુંસક વેદના ઉદયે વૈક્રિયમિશ્ર યોગ હોતો નથી.

ટીકાનું—સાસ્વાદન સમ્યક્દષ્ટિ શુષ્કસ્થાનકે બેટલા યોગો હોય તે યોગો-સાથે પહેલાં વેદોનો શુષ્કાકાર કરવો, જે સંખ્યા આવે તેમાંથી એક રૂપ ઓછું કરવું.

તાત્પર્ય એ કે એક એક વેદના ઉદયે કેમપૂર્વક તેર યોગો પ્રાપ્ત સંભવે છે. જેમકે

પુરુષવેદના ઉદયે ઔદારિક વૈદિક આદિ કાયાના યોગો તથા મનોયોગના ચાર અને વચન-યોગના ચાર હેઠો સંભવે છે. તેમજ સ્ત્રીવેદ અને નપુસકવેદના ઉદયે પણ સંભવે છે. માટે ત્રણ વેદને તેર સાથે શુભતાં યોગજુષ્યાણીસ થાય. તેમાંથી એક રૂપ દ્વર કરવું એટલે શેષ આઠત્રીસ રહે.

હવે અહિં શંકા થાય કે પહેલાં વેદ સાથે યોગોનો શુભાકાર કરી તેમાંથી એક સંખ્યા યોગી કેમ કરી? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે વર્તતા આત્માને નપુ-સકવેદના ઉદયે વૈદિકમિશ્ર કાયયોગ હોતો નથી. કારણ કે અહિં વૈદિકમિશ્ર કાયયોગ કાર્મણ સાથે વિવક્ષ્યો છે. નપુસક વેદનો ઉદય છતાં વૈદિક કાયયોગ નરકગતિમાં જ હોય છે. અન્યત્ર કયાંય હોતો નથી. સાસ્વાદન શુભસ્થાનક લઈને કૌર્મપણ આત્મા નરકગતિમાં જતો નથી. માટે વેદ સાથે યોગોનો શુભાકાર કરી એક સંખ્યા યોગી કરવાનું કહ્યું છે.

એટલા જ માટે અહિં પહેલાં વેદ સાથે યોગોને શુભી, તેમાંથી એક રૂપ યોગી કરવું. અને ત્યાર પછી શેષ અઠોનો શુભાકાર કરવો. એ એમ ન કરીએ તો જેટલા થતા હોય તેટલા નિશ્ચિત ભાંગાની સંખ્યાનું જ્ઞાન સુખપૂર્વક ન થાય.

અહિં અંકસ્થાપના આ પ્રમાણે સમજવી—પહેલાં ત્રણ વેદ મૂકવા, ત્યારપછી તેર યોગો મૂકવા, ત્યાર પછી છ કાય, ત્યાર પછી પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, ત્યાર પછી બે યુગલ, ત્યાર પછી ચાર કષાય મૂકવા, સ્થાપના આ પ્રમાણે-૪-૨-૫-૬-૧૩-૩.

આ અઠોનો શુભાકાર આ પ્રમાણે કરવો—ત્રણ વેદ સાથે તેર યોગોને શુભવા એટલે યોગજુષ્યાલીસ ૩૬ થાય. તેમાંથી એક રૂપ યોગી કરતાં આઠત્રીસ ૩૮ રહે. તે આઠત્રીસે ભાંગા છએ કાયના વધમાં ઘટે છે. જેમ કે—કૌર્મ સત્યમનોયોગી પુરુષવેદી પૃથ્વીકાયનો વધ કરનાર હોય, કૌર્મ સત્યમનોયોગી પુરુષવેદી અપકાયનો વધ કરનારા હોય, એ પ્રમાણે તેઉ-કાયાદિનો વધ કરનાર પણ હોય. એ પ્રમાણે અસત્યમનોયોગાદિ દરેક યોગ અને દરેક વેદ સાથે યોગ કરવો. તેથી આઠત્રીસને છએ શુભતાં બસે અઠ્ઠાવીસ ૨૨૮ થાય. તે બસે અઠ્ઠાવીસે ૧૧૪૦ ભાંગા થાય. તે અઠ્ઠાવીસે આલીસ હાસ્યરતિના ઉદયવાળા, બીજા તેટલા જ શોક-અરતિના ઉદયવાળા હોય છે માટે તેને બેએ શુભતાં બાવીસે અને એ'શી ૨૨૮૦ ભાંગા થાય. તે બાવીસે અને એ'શી છવે કૌર્મના ઉદયવાળા હોય, તેટલા જ બીજા માનના ઉદયવાળા હોય, તેટલા જ માયા અને લોભના ઉદયવાળા હોય છે, માટે તેને ચારે શુભતાં એકાણીસે અને વીશ ૬૧૨૦ ભાંગા થાય.

આટલા ભાંગા સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે દશ બંધહેતુના થાય. હવે પછી પણ અઠોનો કેમપૂર્વક શુભાકાર કર્યો તે પ્રમાણે સમજવો.

હવે અગ્નીઆર બંધ હેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં જે એક કાયનો વધ ગણેલો છે તેને બઠલે બે કાયનો વધ લેતા અગ્નીઆર હેતુ થાય. છ કાયના દ્વિકસયોગી

પંદર ભાંગા થાય. તેથી કાયના સ્થાને છને બદલે પંદર મૂકવા. ત્યારપછી પૂર્વોક્ત કમે અંકોનો શુષ્કાકાર કરતાં બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા તે પૂર્વોક્ત દશ હેતુમાં ભય ઉમેરતાં અગીઆર થાય. ભય ઉમેરતાં ભાંગાની સંખ્યા વધશે નહિ માટે પૂર્વવત્ એકાલ્પસો વીશ ૬૧૨૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતાં અગીઆર હેતુના પચ્ચ એકાલ્પસો વીશ ૬૧૨૦ ભાંગા થાય.

સરનાળે અગીઆર બંધ હેતુના એકતાલીસ હજાર અને ચાલીસ ૪૧૦૪૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે અગીઆર હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે બાર હેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં એક કાયના બદલે ત્રણ કાય હેતાં બાર હેતુ થાય. છ કાયના ત્રિક સંયોગે વીશ ભંગ થાય, તેથી કાયના સ્થાને છને બદલે વીશ મૂકવા. ત્યાર પછી પૂર્વવત્ અંકોને શુષ્કતાં ત્રીસ હજાર અને ચારસો ૩૦૪૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય અને બે કાયનો વધ હેતાં પચ્ચ બાર થાય તેના બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને બેકાયનો વધ હેતાં પચ્ચ બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભંગ થાય.

અથવા ભય, જુગુપ્સા એ બે મેળવતાં પચ્ચ બાર હેતુ થાય. તેના એકાલ્પસો અને વીશ ૬૧૨૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે બાર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા પંચાશી હજાર એકસો અને વીશ ૮૫૧૨૦ થાય. આ પ્રમાણે બાર હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે તેર હેતુના ભાંગા કહે છે—તે પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં એક કાયના સ્થાને ચાર કાયનો વધ હેતાં તેર બંધહેતુ થાય. છ કાયના અતુષ્ક સંયોગે પંદર ભાંગા થાય છે તેથી કાયના સ્થાને પંદર મૂકવા ત્યાર પછી પૂર્વોક્ત કમે અંકોનો શુષ્કાકાર કરતાં બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય અને ત્રણ કાયનો વધ મેળવતાં પચ્ચ તેર હેતુ થાય તેના ત્રીસ હજાર અને ચારસો ૩૦૪૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ત્રણ કાયના વધના તેર હેતુના પચ્ચ ત્રીસ હજાર અને ચારસો ૩૦૪૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, જુગુપ્સા અને બે કાયની હિંસા હેતાં પચ્ચ તેર હેતુ થાય તેના પૂર્વવત્ બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે તેર બંધ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા એક લાખ અને ચોસ-ઠસો ૧૦૬૪૦૦ થાય. આ પ્રમાણે તેર બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે ચૌદ હેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં પાંચ કાયનો વધ ગ્રહણ કરતાં ચૌદ હેતુ થાય, છ કાયના પાંચના સંયોગે છ ભાંગા થાય. તે છ ભાંગા કાયવધના સ્થાને મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો શુભાકાર કરતાં એકાણસો અને વીસં ૯૧૨૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય અને ચાર કાયનો વધ મેળવતાં પણ ચૌદ હેતુ થાય. તેના પૂર્વવત્ બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતાં પણ ચૌદ હેતુ થાય. તેના પણ બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, જુગુપ્સા અને ત્રણ કાયનો વધ મેળવતાં પણ ચૌદ હેતુ થાય. કાયવધના સ્થાને નિકસંયોગે થતા વીશ ભંગ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો શુભાકાર કરતાં ત્રીશ હજાર અને ચારસો ૩૦૪૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે ચૌદ બંધ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા પંચાશી હજાર એક સો અને વીશ ૮૫૧૨૦ થાય. આ પ્રમાણે ચૌદ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે પંદર હેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં છ કાયનો વધ મેળવતાં પંદર હેતુ થાય. છ કાયના વધનો ભાગો એક થાય તે એક ભાંગો કાયના વધસ્થાને મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો શુભાકાર કરતાં પંદરસો વીશ ૧૫૨૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં પણ પંદર હેતુ થાય. તેના પહેલાની જેમ એકાણસો વીશ ૯૧૨૦ ભાંગા થાય.

અથવા જુગુપ્સા અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં પંદર હેતુ થાય તેના પણ એકાણસો વીશ ૯૧૨૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતાં પંદર હેતુ થાય. છ કાયના ચતુષ્ક સંયોગે પંદર ભાંગા થાય. તે પંદર ભાંગા કાયવધસ્થાને મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો શુભાકાર કરતાં બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે પંદર બંધ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા બેતાલીસ હજાર પાંચસો અને સાઠ ૪૨૫૬૦ થાય. આ પ્રમાણે પંદર બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે સોળ બંધ હેતુના ભાંગા કહે છે—તે પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં ભય અને છ કાયનો વધ મેળવતાં સોળ બંધહેતુ થાય. તેનો પંદરસો વીશ ૧૫૨૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને છ કાયનો વધ મેળવતાં પણ પંદરસો વીશ ૧૫૨૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય ભુશુપ્ત્તા પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં સોળ હેતુ થાય તે છ કાયના પંચ સંયોગી છ ભાંગા થાય. તે છ ભાંગા કાયની હિંસાના સ્થાને મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોને શુભાકાર કરતાં એકાદસો વીશ ૬૧૨૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે સોળ બંધ હેતુ ત્રણ પ્રકારે ગાય. તેના કુલ ભાંગા બાર હજાર એકસો અને સાઠ ૧૨૧૬૦ થાય. આ પ્રમાણે સોળ બંધહેતુના ભાગા કઢ્યા.

હવે સત્તર બંધ હેતુના ભાંગા કહે છે—તે પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં ભય ભુશુપ્ત્તા અને છ કાયનો વધ મેળવતાં સત્તર બંધહેતુ થાય, તેના પૂર્વોક્ત ક્રમે શુભાકાર કરતાં ચંદ્રસો અને વીશ ૧૫૨૦ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી સાસ્વાદન શુભસ્થાનકના બંધહેતુના ભાંગા ત્રણ લાખ ત્યાસી હજાર અને આઠીસ ૩૮૩૦૪૦ થાય.

આ પ્રમાણે સાસ્વાદન શુભસ્થાનકના બંધ હેતુના ભાગા કઢ્યા.

હવે મિશ્ર શુભસ્થાનકના નવથી સોળ સુધીના બંધહેતુના ભાગા કહે છે—સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ શુભસ્થાનકે જ્યન્મપદે જે દશ બંધ હેતુ કઢ્યા છે, તેમાંથી અનંતાતુલ્યધિ કાઢી નાખતા શેષ નવ હેતુઓ સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ શુભકાણે ઓછામાં ઓછા હોય છે અનંતાતુલ્ય બંધિનો ઉદય બેજ શુભકાણા સુધી હોય છે માટે અહિં તેને કાઢી નાખવામાં આવ્યો છે. તથા મિશ્રદષ્ટિ મરણ પામતો નહિ હોવાથી અપર્માપ્તાવસ્થાવંભવિ ઔદારિકમિશ્ર, વૈકિંચમિશ્ર અને કામંભુ એ ત્રણ યોગો પણ તેને ઘટતા નથી માટે અહિં દશ યોગો જ સંભવે છે.

એટલે અંકસ્થાપના આ પ્રમાણે સમજવી યોગસ્થાને દશ, કષાયસ્થાને ચાર, વેદ સ્થાને ત્રણ, યુગલસ્થાને બે, ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને પાંચ, કાયના વધના સ્થાને છ મૂકવા. ૧૮-૪-૩-૨-૫-૬ આ અંકોને ક્રમશઃ શુભતાં મિશ્રદષ્ટિ શુભકાણે નવ બંધ હેતુના બહેતિરસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય.

તેજ નવ હેતુમાં બે કાયનો વધ ગણતાં દશ હેતુ થાય. અહિં છ કાયના દિકસંયોગે ચંદ્ર ભંગ થાય માટે કાયના વધના સ્થાને છને બદલે પંદર મૂકવા ત્યારપછી અંકોને અનુક્રમે શુભતાં અઢાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય મેળવતા ત્રણ દશ થાય તેના પૂર્વવત્ બહેતિરસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે ભુશુપ્ત્તા મેળવતાં દશ બંધહેતુના ત્રણ બહેતિરસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય.

૧ ભય ભુશુપ્ત્તા મેળવતાં ભાગા વધશે નહિ, પરંતુ કાયો મેળવતા ભાંગા વધશે. બધારે બે કાય ગણવામાં આવી હોય ત્યારે તેના પંદર ભાંગા થાય માટે પૂર્વોક્ત અંકસ્થાપનામાં, કાયની હિંસાને સ્થાને પંદર મૂકી અંકોને શુભાકાર કરવો એ પ્રમાણે બધારે ત્રણ ચાર પાંચ કે છ કાયો ગણવામાં આવી હોય ત્યાં તેના અનુક્રમે વીશ પંદર છ અને એક ભાગા કાયની હિંસાને સ્થાને મૂકી અંકોને અનુક્રમે શુભાકાર કરવો. બીજા કોષ અંક આ શુભકાણે ફેરવવાના નથી.

આ પ્રમાણે ૬૨૫ બંધ હેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા બત્રીસ હજાર અને ચારસો ૩૨૪૦૦ થાય. આ પ્રમાણે ૬૨૫ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે અગીઆર હેતુના કહે છે.—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધહેતુમાં ત્રણ કાયનો વધ મેળવતાં અગીઆર હેતુ થાય, છ કાયના ત્રિકસંયોગે વીશ ભાંગા થાય માટે કાયના વધના સ્થાને વીશ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતાં ચોવીસ હજાર ૨૪૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય અને બે કાયનો વધ મેળવતાં અગીઆર થાય. છ કાયના દ્વિકસંયોગે પંદર ભાંગા થાય તે કાયના સ્થાને મૂકવા. ત્યારપછી અંકોનો ક્રમશઃ ગુણાકાર કરતાં અઠાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ રીતે જુગુપ્સા અને બે કાયનો વધ મેળવતાં પચ્ચ અગીઆર હેતુના અઠાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, જુગુપ્સા મેળવતાં અગીઆર થાય તેના પૂર્વવત્ બહેતિરેસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય

આ પ્રમાણે અગીઆર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા સડસઠ હજાર અને બસો ૬૭૨૦૦ થાય. આ પ્રમાણે અગીઆર હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે બાર હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ હેતુમાં ચાર કાયનો વધ મેળવતાં બાર હેતુ થાય છ કાયના ચતુષ્ક સંયોગે પંદર હેતુ થાય માટે કાયની હિસાબના સ્થાને પંદર મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા અઠાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય

અથવા ભય અને ત્રણ કાયનો વધ મેળવતાં પચ્ચ બાર હેતુ થાય. છ કાયના ત્રિકસંયોગે વીશ ભાંગા થાય માટે કાયસ્થાને વીશ મૂકી ક્રમશઃ અંકોને ગુણતાં ચોવીસ હજાર ૨૪૦૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ત્રણ કાય મેળવતાં બાર હેતુના પચ્ચ ચોવીસ હજાર ૨૪૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, જુગુપ્સા અને બે કાયનો વધ મેળવતાં પચ્ચ બાર થાય તેના પૂર્વવત્ અઠાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે બાર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય, તેના કુલ ભાંગા ચૌરાશી હજાર ૮૪૦૦૦ થાય. આ પ્રમાણે બાર હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે તેર હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધહેતુમાં પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં તેર

૧ અર્થે 'ચાર કાયનો વધ મેળવતા' નો તાત્પર્ય એ સમજવાનો છે કે પૂર્વોક્ત નવ આદિ હેતુમાં એક કાય તો છે અને નવી ત્રણ કાય મેળવવાની છે કુલ ચાર કાય ગણવાની છે પરંતુ ચાર નવી કાય મેળવી કુલ પાંચ ગણવાની નથી કારણ કે તેમ કરતા હેતુ વધી જાય આ પ્રમાણે સર્વજન સમજવું.

હેતુ થાય, છ કાયના પાંચના સ'યોગે છ ભાંગા થાય. તે છ ભાંગા કાયના વધસ્થાને મૂકી અ'કોનો કમપૂર્વક શુષ્કાકાર કરતાં બહોતેરસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય અને ચાર કાયનો વધ મેળવતાં પશુ તેર હેતુ થાય ચારના સ'યોગે કાયના પંદર ભાંગા થાય તે પંદર ભાંગ કાયના વધસ્થાને મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અ'કોનો શુષ્કાકાર કરતાં અઢાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ચાર કાય મેળવતાં તેર હેતુના પશુ અઢાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, જુગુપ્સા અને ત્રણ કાયનો વધ મેળવતાં પશુ તેર હેતુ થાય, છ કાયના ત્રિક સ'યોગે વીશ ભાંગ થાય કાય વધસ્થાને તે વીશ ભાગ મૂકી ક્રમશઃ અ'કોને શુષ્કતાં ચોવીસ હજાર ૨૪૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે તેર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા સઠપ્રઠ હજાર અને બસો ૬૭૨૦૦ થાય. આ પ્રમાણે તેર હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે ચૌદ હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધ હેતુમાં છ કાયનો વધ મેળવતાં ચૌદ હેતુ થાય, છ કાયનો છના સ'યોગે એકજ ભાંગ થાય, કાયના વધના સ્થાને તે એક અંક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અ'કોને શુષ્કતા બારસો ૧૨૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય અને પાંચ કાય મેળવતાં પશુ ચૌદ થાય કાયના પચસ'યોગી છ ભાંગા કાયની હિસાને સ્થાને મૂકી ક્રમશઃ અ'કોનો શુષ્કાકાર કરતાં બહોતેરસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને પાંચ કાય મેળવતાં ચૌદ હેતુના પશુ બહોતેરસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતાં પશુ ચૌદ હેતુ થાય, અહિં કાયના વધના સ્થાને પંદરનો અંક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અ'કોનો શુષ્કાકાર કરતાં અઢાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે ચૌદ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા તેત્રીસ હજાર અને છસો ૩૩૬૦૦ થાય આ પ્રમાણે ચૌદ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે પંદર હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ હેતુમાં ભય અને છ કાયનો વધ મેળવતાં પંદર હેતુ થાય, છ કાયનો છ સ'યોગી એક ભાંગ થાય. કાયની હિસાના સ્થાને તે એક ભાંગ મૂકી પૂર્વોક્ત અ'કોનો શુષ્કાકાર કરતાં બારસો ૧૨૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને છ કાયનો વધ મેળવતાં પંદર હેતુના પશુ ૧૨૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, જુગુપ્સા અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં પંદર થાય, છ કાયના પંચ સ'યોગી છ ભાંગા થાય તે છ ભાંગા કાયની હિસાના સ્થાને મૂકી અતુલક્રમે અ'કોનો શુષ્કાકાર કરતાં બહોતેરસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે પંદર હેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા છ-પુસો ૯૬૦૦ થાય, આ પ્રમાણે પંદર હેતુના ભાંગા કદા.

હવે સોળ હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધહેતુમાં બય જુગુપ્સા અને છએ કાયનો વધ મેળવતાં સોળ હેતુ થાય, છ કાયનો છના સંયોગે એક ભંગ થાય તે એક ભંગ કાયની હિસાના સ્થાને મૂકી કેમકે: અકેને શુભતાં બારસો ૧૨૦૦ ભાંગા થાય.

મિશ્રદષ્ટિ શુભકાળે નવથી સોળ બંધહેતુના કુલ ભાંગા ત્રણ લાખ અને ચોવીસસો ૩૦૨૪૦૦ થાય, ૧૧.

આ પ્રમાણે મિશ્રદષ્ટિ શુભસ્થાનકના બંધહેતુ કદા. હવે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુભકાળે નવથી સોળ બંધહેતુ હોય છે. તેના ભાંગા કહેવાની શરૂઆત કરતાં પહેલાં યોગ આશ્રયી વિશેષ છે તે કહે છે—

चत्तारि अविरए चय थीउदए विउठ्विमीसकम्मइया ।

इत्थिनपुंसगउदए ओरालियमीसगो नत्थि ॥ ૧૨ ॥

चत्तारि अविरते त्यज स्त्रीउदये वैक्रियमिश्रकर्मणौ ।

स्त्रीनपुंसकोदये औदारिकमिश्रको नास्ति ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—વેદ સાથે યોગેને શુભી તેમાંથી ચાર રૂપ કાઢી નાખવાં. કારણકે સ્ત્રીવેદને ઉદયે વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણ યોગ હોતા નથી, અને સ્ત્રીવેદ તથા નપુસકવેદના ઉદયે ઔદારિકમિશ્ર યોગ હોતો નથી.

ટીકાનુ—વેદ સાથે પોતાના યોગેનો શુભાકાર કરવો એ પૂર્વની ગાથામાંથી લેવાનું છે. તેથી તેનો આ પ્રમાણે અર્થ થાય—અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુભકાળે પહેલાં વેદ સાથે યોગેને શુભી જે સંખ્યા આવે તેમા ચાર રૂપ જોડા કરવાં.

ચારરૂપ શા માટે જોડા કરવાં ? તેનું કારણ કહે છે—આ શુભસ્થાનકે સ્ત્રીવેદના ઉદયે વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણ એ બે યોગો હોતા નથી. કારણ કે વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણ કાય યોગી સ્ત્રીવેદીમાં અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ કોઈપણ આત્મા ઉત્પન્ન થતો નથી, કેમકે અતુર્થ શુભસ્થાનક લઈને જનાર આત્મા પુરૂષ થાય છે, સ્ત્રી થતો નથી.

સમતિકાચૂર્ણિમાં વૈક્રિયમિશ્ર કાયયોગી અને કાર્મણકાયયોગી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ સંબંધે વેદમાં ભાંગાનો વિચાર કરતાં કહ્યું છે કે—‘આ બે યોગમાં જોયે શુભકાળે સ્ત્રીવેદ હોતો નથી કારણકે તેઓ સ્ત્રીવેદિમાં ઉત્પન્ન થતા નથી’ એટલે કે આ બે યોગમાં વર્તમાન સ્ત્રીવેદના ઉદયવાળા જીવને અતુર્થ શુભસ્થાનક હોતું નથી.

આ હકીકત ઘણા જીવોમાં સભવ આશ્રયી કહી છે, અન્યથા કોઈ વખતે સ્ત્રીવેદિમાં પણ તેઓની ઉત્પત્તિ થાય છે. સમતિકાચૂર્ણિમાંજ કહ્યું છે કે—‘કદાચિત્ સ્ત્રીવેદિમાં પણ જોયે શુભકાળે આ બે યોગ ઘટે છે.’

તથા સ્ત્રીવેદના અને નપુંસકવેદના ઉદય છતાં ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ હોતો નથી. કારણકે સ્ત્રીવેદના અને નપુંસકવેદના ઉદયવાળા તિર્થંચ અને મનુષ્યોમાં અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા ઉત્પન્ન થતો નથી. આ પણ ઘણા જીવોમાં સંભવ આશ્રયી કહ્યું છે, એટલે કદાચ કેઇકમાં ન ઘટે તેથી કંઈ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી. સ્ત્રીવેદના ઉદયવાળા મહિસ્વામી, પ્રાહ્લી, સુંદરી વિગેરે યોગ્ય શુભકાણું લઈ મનુષ્યગતિમાં ઉત્પન્ન થયા છે અને તેને વિશ્વહગતિમાં કાર્મણ અને અપયોમાવસ્થામાં ઔદારિકમિશ્રયોગ પણ ધરી શકે છે.

આ પ્રમાણે સ્ત્રીવેદે વૈકુન્થમિશ્ર, ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણકાયયોગો ઘટતા નથી અને નપુંસક વેદે ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ ઘટતો નથી માટે વેદ સાથે યોગોને શુભી તેમાંથી ચાર જોછા કરવા.

અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુભકાણે જન્મ-પદે નવ બંધહેતુઓ હોય છે. તે આ પ્રમાણે — છકાયમાંથી કેઇપણ એક કાયનો વધ, પાંચ ઇન્દ્રિયમાંથી એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ, ત્રણ વેદમાંથી એક વેદ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ કેઇપણ કેઇપણ ત્રણ કષાય, તેર યોગમાંથી કેઇપણ એક યોગ, આ પ્રમાણે જોછામાં જોછા નવ બંધહેતુ એક સમયે એક જીવને હોય છે.

એક સમયે અનેક જીવ આશ્રયી ભાંગાની સંખ્યા લાવવા માટે અંક સ્થાપના આ પ્રમાણે કરવી. છ કાયના એક એકના યોગે છ ભાંગા થાય માટે કાયની હિસાને સ્થાને છ મૂકવા, એ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયની અવિરતિને સ્થાને પાંચ, વેદના સ્થાને ત્રણ, યુગલના સ્થાને બે, કષાયને સ્થાને ચાર, યોગને સ્થાને તેર મૂકવા તેમાં પણ પહેલાં વેદ સાથે યોગો શુભી તેમાંથી ચાર જોછા કરી ત્યારપછી શેષ અંકો સાથે શુભાકાર કરવો. એટલે શુભાકાર કરવા માટે અંકો આ પ્રમાણે મૂકવા.—૪-૨-૫-૬-૧૩-૩.

હવે તેઓનો શુભાકાર આ પ્રમાણે કરવો—ત્રણ વેદ સાથે તેર યોગને શુભતાં જોગ-ણચાલીસ ૩૬ થાય તેમાંથી ચાર જોછા કરતા શેષ પાત્રીસ રહે તેને છ કાયે શુભતાં બસો દશ ૨૧૦ થાય, તેને પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે શુભતાં એક હજાર અને પચાસ ૧૦૫૦ થાય, તેને બે યુગલ સાથે શુભતાં એકવીસસો ૨૧૦૦ થાય, અને તેને ચાર કષાય સાથે શુભતાં ચોરાશીસો ૮૪૦૦ થાય. આ પ્રમાણે નવ બંધહેતુના અનેક જીવ આશ્રયી ચોરા-શીસો ભાંગા થાય.

હવે દશ બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ હેતુમાં બે કાયનો વધ મેળવતાં દશ હેતુ થાય. છ કાયના દ્વિકસયોગે પંદર ભાંગા થાય માટે કાયસ્થાને પંદર મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો શુભાકાર કરતાં એકવીસ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય મેળવતાં દશ થાય તેના ભાંગા પૂર્વવત્ ચોરાશીસો ૮૪૦૦ થાય.

એ પ્રમાણે જીગૃહ્સા મેળવતાં પણ દશ બંધહેતુના ચોરાશીસો ૮૪૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે દશ બંધહેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા સાઠત્રીસ હજાર અને આઠસો ૭૭૮૦૦ થાય આ રીતે દશ બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે અગીઆર બંધ હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધહેતુમાં ત્રણ કાયનો વધ હેતાં અગીઆર હેતુ થાય, છ કાયના ત્રિકસંયોગે વીશ ભાંગા થાય માટે કાયને સ્થાને વીશ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોને ગુણતાં અઠાવીસ હજાર ૨૮૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય અને બે કાયનો વધ મેળવતાં પણ અગીઆર થાય. બે કાયનો વધ ગણીએ ત્યારે કાય સ્થાને પંદર મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોને ગુણાકાર કરવો તેના પૂર્વવત્ એકવીસ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જીગૃહ્સા અને બે કાયનો વધ મેળવતાં અગીઆર હેતુના પણ એકવીસ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય અને જીગૃહ્સા મેળવતાં અગીઆર થાય તેના પૂર્વવત્ ચૌરાશીસો ૮૪૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે અગીઆર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા અઠોતેર હજાર અને ચારસો ૭૮૪૦૦ થાય. અગીઆર બંધ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે બાર હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધહેતુમાં ચાર કાયનો વધ ગ્રહણ કરતાં બાર હેતુ થાય છ કાયના ચતુષ્ક સંયોગે પંદર ભાંગા થાય માટે કાયસ્થાને પંદર મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોને ગુણાકાર કરતાં એકવીસ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ત્રણ કાયનો વધ અને ભય મેળવતાં પણ બાર થાય. અહિં કાયસ્થાને વીશ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોને ગુણાકાર કરતાં અઠાવીસ હજાર ૨૮૦૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે ત્રણ કાયનો વધ અને જીગૃહ્સા મેળવતાં બાર હેતુના પણ અઠાવીસ હજાર ૨૮૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય જીગૃહ્સા અને બે કાયનો વધ મેળવતાં બાર હેતુ થાય. અહિં કાયસ્થાને પંદર મૂકી અંકોને ગુણાકાર કરતાં પૂર્વવત્ એકવીસ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે બાર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા અઠાણ્ઠ હજાર ૯૮૦૦૦ થાય. બાર બંધ હેતુ કહ્યા.

હવે તેર બંધ હેતુઓનો વિચાર કરે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધહેતુમાં પાંચ કાયનો વધ હેતાં તેર હેતુ થાય, છ કાયના પંચસંયોગે છ ભાંગા થાય. માટે કાયની હિસાને સ્થાને છ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોને ગુણતાં ચૌરાશીસો ૮૪૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ચાર કાયનો વધ અને ભય મેળવતાં પણ તેર હેતુ થાય ત્યાં કાયસ્થાને પંદર મૂકી અંકોને ગુણાકાર કરતાં એકવીસ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જીગૃહ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતાં તેર હેતુના પણ એકવીસ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, ભુશુપ્ત અને ત્રણ કાયનો વધ મેળવતાં પછી તેર હેતુ થાય. અહિં કાય-
સ્થાને ત્રિકસંયોગી વીશ ભાંગા મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકૈનો શુભાકાર કરતાં અઠાવીશ હજાર
૨૮૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે તેર બંધહેતુ ચાર પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા અઠાતેર હજાર અને ચારસો
૭૮૪૦૦ થાય. આ પ્રમાણે તેર હેતુઓ કહ્યા.

હવે ચૌદ હેતુઓ કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ હેતુમાં છ કાયનો વધ ગ્રહણ કરતાં ચૌદ
હેતુ થાય, છ કાયનો છ સંયોગિ એકબે ભંગ થાય. કાયવધસ્થાને તે એક ભંગ મૂકી
પૂર્વોક્ત ક્રમે અકૈનો શુભાકાર કરતાં ચૌદસો ૧૪૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા પાંચ કાયનો વધ અને ભય મેળવતાં ચૌદ હેતુ થાય. અહિં કાયસ્થાને છ મૂકી
અકૈનો શુભાકાર કરતાં ચોરાશીસો ૮૪૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે ભુશુપ્ત અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં ચૌદ હેતુના પછી ચોરાશીસો
૮૪૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, ભુશુપ્ત અને ચાર કાયનો વધ મેળવતાં પછી ચૌદ થાય, અહિં કાયસ્થાને
પંદર મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકૈનો શુભાકાર કરતાં એકવીશ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે ચૌદ બંધ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા એગણચાળીશ હજાર
અને બસો ૩૯૨૦૦ થાય. ચૌદ હેતુ કહ્યા.

હવે પંદર હેતુઓ કહે તે—છે પૂર્વોક્ત નવ હેતુમાં ભય અને છ કાયનો વધ મેળવતાં
પંદર થાય. અહિં કાયસ્થાને એક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકૈનો શુભાકાર કરતાં ચૌદસો ૧૪૦૦
ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે ભુશુપ્ત અને છ કાય મેળવતાં પંદર હેતુના પછી ચૌદસો ૧૪૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, ભુશુપ્ત અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં પછી પંદર હેતુ થાય. અહિં
કાયની હિંસાને સ્થાને છ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકૈનો શુભાકાર કરતાં ચોરાશીસો ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે પંદર હેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય, તેના કુલ ભાંગા અગીઆર હજાર અને બસો
૧૧૨૦૦ થાય. પંદર હેતુઓ કહ્યા.

હવે સોળ હેતુઓ કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ હેતુમાં ભય, ભુશુપ્ત અને છ એ કાય
મેળવતાં સોળ હેતુ થાય, અહિં છ કાયનો ચટ્કસંયોગી એક ભંગ થતો હોવાથી કાયની
હિંસાના સ્થાને એક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકૈનો શુભાકાર કરતાં ચૌદસો ૧૪૦૦ ભાંગા થાય.
આ પ્રમાણે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુભાકારે નવ બંધહેતુથી આરંભી સોળ હેતુ સુધીના
કુલ ભાંગા ત્રણ લાખ બાવન હજાર અને આઠસો ૩૫૨૮૦૦ થાય. અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ
શુભાકારે બંધ હેતુઓના ભાંગા કહ્યા.

હવે દેશવિરતિ શુભસ્થાનકના બંધ હેતુ કહે છે—દેશવિરતિ શુભાંશુ બધન્ય આઠ અને ઉત્કૃષ્ટ ચૌદ બંધહેતુ હોય છે.

તેમાં દેશવિરતિ શ્રાવક ત્રસકાયની અવિરતિથી વિરગ્યો હોવાથી હિંસા પાંચ કાયની હોય છે. તેના દ્વિકસયોગે દશ, ત્રિક સયોગે દશ, ચતુષ્કસયોગે પાંચ, અને પંચસયોગે એક એ પ્રમાણે ભાંગા થાય છે. એટલે જેટલા કાયની હિંસા આઠ આદિ હેતુમાં લીધી હોય તેના સયોગે જેટલા ભાંગા થાય તેટલા ભાંગા કાયની હિંસાના સ્થાને મૂકવા.

તથા આ શુભાંશુ ઔદારિકમિશ્ર, કાર્મણ અને આહારકદ્રિક એ ચાર યોગો નહિ હોવાથી શેષ અગીઆર યોગો હોય છે. આ શુભસ્થાનક પર્યાપ્તસ્થામાં જ હોવાથી ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ યોગ હોતા નથી અને ચૌદ પૂર્વના અધ્યયનનો અભાવ હોવાથી આહારક અને આહારકમિશ્ર એ બે યોગ પણ હોતા નથી.

જઘન્યપદ ભાવિ આઠ બંધ હેતુ આ પ્રમાણે હોય છે—પાંચ કાયમાંથી કોઈ પણ એક કાયનો વધ, પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી કોઈ પણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ, ત્રણ વેદમાંથી કોઈ પણ એક વેદ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયના ઉદયનો અહિં અભાવ હોવાથી પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંજવલનના કોઈ પણ કોષાદિ બે કષાય, અને અગીઆર યોગમાંથી કોઈ પણ એક યોગ એમ એક સમયે એક જનને આઠ બંધ હેતુ હોય છે.

તથા પાંચ કાયના એક એક સયોગે પાંચ ભાંગા થાય છે માટે કાયની હિંસાને સ્થાને પાંચ સ્થાપવા, તેમ જ ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને પાંચ, યુગલના સ્થાને બે, વેદના સ્થાને ત્રણ, કષાયના સ્થાને ચાર અને યોગના સ્થાને અગીઆર ૧૧-૪-૩-૨-૫-૫ મૂકી અકોનો શુભાકાર કરતાં એક સમયે અનેક જીવ આશ્રયી ભાંગા ઉત્પન્ન થાય છે.

શુભાકાર આ પ્રમાણે કરવો—કોઈ પણ ઇન્દ્રિયની અવિરતિવાળા કોઈપણ કાયનો વધ કરનારા હોય છે માટે પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે પાંચ કાયને શુભતાં પચીસ ૨૫ થાય, તે પચીસ હાસ્ય-રતિના ઉદયવાળા અને બીજા પચીસ શોક-અરતિના ઉદયવાળા હોય છે માટે પચીસને બે યુગલ સાથે શુભતાં પચાસ થાય, તે પચાસ પુરૂષવેદના ઉદયવાળા બીજા પચાસ સ્ત્રીવેદના અને ત્રીજા પચાસ નપુંસક વેદના ઉદયવાળા હોય છે માટે પચાસને ત્રણ વેદ સાથે શુભતા એકસો પચાસ ૧૫૦ ભાંગા થાય. તે એકસો પચાસ કોષ કષાયથી બીજા તેટલા જ માન કષાયી તેટલા જ માયા અને તેટલા જ લોક કષાયી હોય છે માટે એકસો પચાસને ચાર કષાય સાથે શુભતાં છસો ભંગ થાય, તે છસો સત્યમનોયોગી બીજા છસો અસત્યમનોયોગી એ પ્રમાણે અગીઆર યોગો તેઓને હોવાથી છસો ને અગીઆર યોગો સાથે શુભતાં છાસસો ૬૬૦૦ ભાંગા થાય.

આ રીતે આઠનો બંધહેતુ એક સમયે અનેક જીવો આશ્રયી છાસસો પ્રકારે થાય છે. આઠ બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે નવ હેતુના કહે છે—તે આઠ બંધહેતુમાં બેકાયનો વધ ગ્રહણ કરતાં નવ બંધહેતુ થાય. પાંચ કાયના દ્વિકસયોગે દશ ભંગ થાય, માટે કાયવધસ્થાને દશ મૂકી ક્રમેશઃ અંકોનો ગુણાકાર કરતાં તેર હજાર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય મેળવતાં પણ નવ થાય, અહિં તો કાયવધસ્થાને પાંચ જ મૂકતાં તેનાં ભાંગા પૂર્વવત્ છાસઠસો ૬૬૦૦ થાય.

એ પ્રમાણે ભુગુપ્તા મેળવતાં નવ બંધહેતુનાં પણ છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે નવ બંધહેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા છવીસ હજાર અને અને ચારસો ૨૬૪૦૦ થાય. નવ બંધહેતુઓ કહ્યા.

હવે દશ બંધહેતુઓ કહે છે—તે પૂર્વોક્ત આઠ બંધહેતુમાં ત્રણ કાયનો વધ લેતાં દશ હેતુ થાય, પાંચ કાયના ત્રિકસયોગે દશ ભાંગા થાય માટે કાયની હિસાને સ્થાને દશનો આઠ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે ગુણાકાર કરતાં તેર હજાર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા બે કાયનો વધ અને ભય મેળવતાં પણ દશ થાય. અહિં પણ કાયની હિસાના સ્થાને પાંચ કાયના દ્વિકસયોગે દશ ભંગ થતા હોવાથી દશ ભાંગા મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતાં તેર હજાર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે ભુગુપ્તા અને બે કાયનો વધ મેળવતાં દશ બંધહેતુના તેર હજાર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય અને ભુગુપ્તા મેળવતાં પણ દશ બંધહેતુ થાય તેના પૂર્વવત્ છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે દશ બંધહેતુ ચાર પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા છેતાલીસ હજાર અને બસો ૪૬૨૦૦ થાય. દશ બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે અગીઆર બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—તે પૂર્વોક્ત આઠ બંધહેતુમાં ચાર કાયનો વધ લેતાં અગીઆર થાય. પાંચ કાયના ચતુષ્કસયોગે પાંચ ભાંગા થતા હોવાથી કાયની હિસાના સ્થાને પાંચ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતાં છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ત્રણ કાયનો વધ અને ભય મેળવતાં અગીઆર થાય, અહિં કાયની હિસાના સ્થાને દશ મૂકવા તેના પૂર્વવત્ તેર હજાર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે ત્રણ કાયનો વધ અને જાગુપ્તા મેળવતાં અગીઆર હેતુનાં પણ તેર હજાર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, ભુગુપ્તા અને બે કાયનો વધ મેળવતાં ત્રણ અગીઆર થાય, અહિં

પણ કાયની હિંસાના સ્થાને દશ જ મૂકવા તેના પૂર્વવત્ તેર હબાર અને બસો ૧૩૨૦૦ લાંગા થાય.

આ રીતે અગીઆર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ લાંગા છેતાલીસ હબાર અને બસો ૪૬૨૦૦ થાય. અગીઆર બંધહેતુ કહ્યા.

હવે બાર હેતુ કહે છે—તે પૂર્વોક્ત આઠ હેતુમાં પાંચ કાયની હિંસા અહણ કરતાં બાર હેતુ થાય, પાંચ કાયનો પંચસંયોગિ એક જ ભંગ થતા હોવાથી કાયની હિંસાના સ્થાને તે એક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકેનો ગુણાકાર તેરસો અને વીશ ૧૩૨૦ લાંગા થાય.

અથવા ચાર કાયનો વધ અને ભય મેળવતાં બાર થાય. અહિં પાંચ કાયના ચતુષ્ક સંયોગિ પાંચ ભંગ થતા હોવાથી કાયની હિંસાના સ્થાને પાંચ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકેનો ગુણાકાર કરતાં છાસઠસો ૬૬૦૦ લાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતાં બાર હેતુના પણ છાસઠસો ૬૬૦૦ લાંગા થાય.

અથવા ત્રણ કાયનો વધ, ભય અને જુગુપ્સા મેળવતાં પણ બાર હેતુ થાય. પાંચ કાયના ત્રિકસંયોગિ દશ ભંગ થતા હોવાથી કાયની હિંસાના સ્થાને દશ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકેનો ગુણાકાર કરતાં તેર હબાર અને બસો લાંગા થાય.

આ પ્રમાણે બાર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ લાંગા સત્તાવીસ હબાર સાતસો અને વીશ ૨૭૭૨૦ થાય. બાર બંધહેતુ કહ્યા.

હવે તેર બંધહેતુ વિચારે છે—પૂર્વોક્ત આઠ બંધહેતુમાં પાંચકાયનો વધ અને ભય મેળવતાં તેર બંધહેતુ થાય. પાંચકાયનો પાંચસંયોગિ એક ભંગ થતા હોવાથી કાયના સ્થાને એક મૂકી પૂર્વોક્ત અકેનો ક્રમશઃ ગુણાકાર કરતાં લાંગા તેરસો અને વીશ ૧૩૨૦ થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં તેર બંધહેતુના પણ તેરસો વીશ ૧૩૨૦ લાંગા થાય.

અથવા ભય જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતાં તેર હેતુ થાય. અહિં કાયસ્થાને પાંચ મૂકી અકેનો ગુણાકાર કરતાં છાસઠસો લાંગા થાય.

આ પ્રમાણે તેર બંધહેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય. તેના કુલ લાંગા બાણસો અને ચાળીસ ૯૨૪૦ થાય. તેર બંધહેતુના લાંગા કહ્યા.

હવે ચૌદ હેતુના લાંગા કહે છે—પૂર્વોક્ત આઠ બંધહેતુમાં પાંચ કાયનો વધ, ભય અને જુગુપ્સા મેળવતાં ચૌદ બંધહેતુ થાય. અહિં પાંચ કાયનો પંચસંયોગિ એક

ભંગ થતો હોવાથી કાયસ્થાને એક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતાં ભાંગા। તેરસો વીસ ૧૩૨૦ થાય.

આ પ્રમાણે દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે આઠથી ચૌદ સુધીના બંધહેતુના કુલ ભાંગા એક લાખ ત્રેસઠ હજાર છસો અને એ'શી ૧૬૩૬૮૦ થાય. ૧૨

આ રીતે દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકના બંધહેતુ કલ્પા. હવે પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકના પાચથી સાત સુધીના બંધહેતુના ભાંગા કહેતાં પહેલાં યોગના સંબંધમાં પ્રમત્ત અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે જે વિશેષ છે તે કહે છે—

દોઢુવાળિ પમત્તે ચયાહિ ઇગં તુ અપ્પમત્તમિ ।

જં ઇત્થિવેયુદદ્દ આહારગમીસગા નત્થિ ॥૧૩॥

દ્વે રૂપે પ્રમત્તે ત્વજ એકં તુ અપ્રમત્તે ।

યસ્માત્ સ્ત્રીવેદોદયે આહારકમિશ્રકૌ ન સ્તઃ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ—વેદ સાથે યોગનો ગુણાકાર કરી તેમાંથી પ્રમત્ત ગુણકાણે જે રૂપનો અને અપ્રમત્ત ગુણકાણે એક રૂપનો ત્યાગ કરવો. કારણ કે સ્ત્રીવેદનો ઉદય છતાં પ્રમત્તે આહારક અને આહારકમિશ્ર એ જે યોગ અને અપ્રમત્તે આહારક કાયયોગ હોતો નથી.

ટીકાતુ—જે કે આ ગાથામાં વેદ સાથે યોગોને ગુણવાનુ કહ્યું નથી છતાં પહેલાંની ગાથામાંથી તેની અનુવૃત્તિ લેવાની છે. તેથી અહિં પદોનો આ પ્રમાણે સમન્વય કરવો.

પ્રમત્તસંયત અને અપ્રમત્ત સંયત ગુણકાણે પહેલાં વેદ સાથે તે તે ગુણકાણે જેટલા યોગો હોય તેનો ગુણાકાર કરવો. ગુણીને જે આવે તેમાંથી પ્રમત્ત સંયતે જે રૂપ ઓછાં કરવા અને અપ્રમત્ત સંયતે એકરૂપ ઓછું કરવું.

જે અને એક રૂપ શા માટે ઓછું કરવું ? તેનું કારણ કહે છે—સ્ત્રીવેદનો ઉદય છતાં આહારક કાયયોગ અને આહારકમિશ્ર એ જે યોગ હોતા નથી. કેમકે સ્ત્રીઓને ચૌદ પૂર્વના અધ્યયનનો અસંભવ છે, ચૌદપૂર્વના જ્ઞાન વિના કોઇને આહારકલઘ્નિ હોતી નથી.

ચૌદપૂર્વનું અધ્યયન શા માટે હોતું નથી ? તો કહે છે—સ્ત્રીઓને દષ્ટિવાદના અધ્યયનનો નિષેધ કયો છે માટે.

શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—સ્ત્રીઓ સ્વભાવે તુચ્છ છે, અભિમાન બહુલતાવાળી છે. ચપળ છે, ધીરજ વિનાની છે એટલે છુરવી શકતી નથી. અથવા બુદ્ધિ વડે મંદ છે માટે અતિશયવાળાં જેની અંદર અધ્યયનો રહેલા છે, તે દષ્ટિવાદના અધ્યયનનો સ્ત્રીઓને નિષેધ કયો છે.

માટે પ્રમત્ત સંયતને વેદ સાથે પોતાના યોગોનો શુષ્કાકાર કરી સ્ત્રીવેદે આહારક યોગ અને સ્ત્રીવેદે આહારકમિશ્ર એ બે ભાંગા કાઢી નાંખવા. તથા અપ્રમત્ત સંયતને સ્ત્રીવેદે આહારક કાયયોગ રૂપ એક ભાંગ ઝોછો કરવો.

વૈક્રિય અને આહારક લઘિધવાળા પ્રમત્ત સંયત મુનિઓ લઘિધનો પ્રયોગ અર્હિ કરતા હોવાથી તેને વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર એ બે યોગ હોય છે. પરંતુ તે લઘિધ પ્રમત્ત સંયત વિદુર્વી તે તે શરીર યોગ્ય પદાર્થોનો પૂર્ણ કરી અપ્રમત્ત સંયતે જતા હોવાથી ત્યાં વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર એ બે યોગો હોતા નથી. આરભ-કાળે અને ત્યાગકાળે મિશ્રપણું હોય છે. તે બન્ને વખતે પ્રમત્ત શુષ્કાણું જ હોય છે. માટે અપ્રમત્તે એક ભાંગ ઝોછો કરવાનું કહ્યું છે.

પ્રમત્ત સંયતે જઘન્યપદે પાંચ બંધહેતુઓ આ પ્રમાણે હોય છે—અર્હિ સર્વથા પાપવ્યાપારના ત્યાગી મુનિઓ હોવાથી મિથ્યાત્વ અને અવિરતિ સર્વથા હોતી નથી. કષાય અને યોગ એ બે જ હેતુઓ હોય છે. માટે બે યુગલમાંથી એક યુગલ, ત્રણ વેદમાંથી એક વેદ, ચાર સંજ્વલન કષાયમાંથી એક કૌષાદિ કષાય અને કાર્મણ તથા ઔદારિકમિશ્ર એ બે યોગ વિના શેષ તેર યોગમાંથી એક યોગ એ પ્રમાણે પાંચ બંધ-હેતુઓ હોય છે.

માટે અર્હિ વેદના સ્થાને ત્રણ, યોગના સ્થાને તેર, યુગલના સ્થાને બે અને કષાયના સ્થાને ચારનો અંક મૂકી ક્રમશઃ અક્રાંતો શુષ્કાકાર કરવો.

શુષ્કાકાર આ પ્રમાણે કરવો—પહેલાં ત્રણ વેદ સાથે તેર યોગોને શુષ્કવા, શુષ્કતાં યોગશુચ્યાલીસ રૂઢ થાય તેમાથી બે રૂપ ઝોછાં કરવાં એટલે શેષ સાડત્રીશ રૂઢ રહે, તેને બે યુગલ સાથે શુષ્કવા એટલે ચુરમોતેર રૂઢ થાય, તેને ચાર કષાય સાથે શુષ્કવા એટલે બસો છન્દુ રહ્દ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે પાંચ બંધહેતુના અનેક જીવો આશ્રયી બસો છન્દુ ભાંગા થાય.

હવે છ બંધહેતુ કહે છે—તે પાંચમાં ભય મેળવતાં છ બંધહેતુ થાય ત્યાં પણ તે જ બસો છન્દુ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતાં છ હેતુના પણ બસો છન્દુ ભાંગા થાય. કુલ છ બંધહેતુના પાંચસો બાજુ પદર ભાંગા થાય.

હવે સાત બંધહેતુઓ કહે છે—પૂર્વોક્ત પાંચ હેતુમાં ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતાં સાત હેતુ થાય તેના પણ બસો છન્દુ રહ્દ ભાંગા થાય. સઘળા મળી પ્રમત્ત સંયત શુષ્કાણે અગીઆરસો અને ચોરાશી ૧૧૮૪ ભાંગા થાય.

અપ્રમત્ત સંયત શુષ્કાણે પણ પાંચથી સાત સુધી બંધહેતુઓ હોય છે. તેમાં પાંચ આ પ્રમાણે—ત્રણ વેદમાંથી એક વેદ, કાર્મણ, ઔદારિકમિશ્ર, વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર સિવાય અગીઆર યોગમાંથી કૌઠપણ એક યોગ, બે યુગલમાંથી એક

સુગલ અને સંભવલન ચાર કષાયમાંથી કોઈપણ એક કષાય એમ ઓછામાં ઓછા પાંચ બંધહેતુઓ હોય છે.

અહિં વેદના સ્થાને ત્રણ યોગના સ્થાને અગીઆર, સુગલના સ્થાને બે અને કષાયના સ્થાને ચાર, ૪-૨-૧૧-૩ એ પ્રમાણે અંકો મૂકવા.

તેમાં પહેલાં વેદ સાથે યોગનો ગુણાકાર કરવો એટલે તેત્રીસ ૩૩ થાય તેમાંથી અહિં ત્રીવેદોદયે આહારક કાયયોગ નથી હોતો માટે એક ભાંગો ઓછો કરવો એટલે શ્રેષ્ઠ બત્રીસ ૩૨ રહે. તે બત્રીસ હાસ્તચરિતના ઉદયવાળા અને બીજા બત્રીસ શેક અસ્તિતના ઉદયવાળા હોવાથી બે સુગલ સાથે ગુણતાં ચોસઠ થાય તે ચોસઠ કોષ કષાયી, બીજા ચોસઠ માન કષાયી એ પ્રમાણે ત્રીજા અને ચોથા ચોસઠ ચોસઠ માયા અને ઢોલ કષાયી હોવાથી ચોસઠને ચાર કષાય સાથે ગુણતાં બસો છાપન ૨૫૬ થાય. આટલા અપ્રમત સંચતે પાંચ બંધહેતુના ભાંગા થાય.

તે પાંચમાં ભય મેળવતાં છ થાય ત્યાં પણ બસો છાપન ૨૫૬ ભાંગા જ થાય. અથવા જુગુપ્સા મેળવતાં પણ છ થાય તેના પણ તેટલા જ ૨૫૬ ભાંગા થાય. છ બંધહેતુના સઘળા મળી પાંચસો બાર ૫૧૨ ભાંગા થાય.

તથા તે પાંચમા ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતાં સાત હેતુ થાય તેના પણ બસો છાપન ૨૫૬ ભાંગા થાય.

અપ્રમત સંચત ગુણકાણે સઘળા મળી એક હજાર અને ચોવીસ ૧૦૨૪ ભાંગા થાય. અપ્રમત ગુણસ્થાનકના બંધહેતુ કહ્યા.

હવે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકના બંધહેતુઓ કહે છે—અપૂર્વકરણે યોગો નવ હોય છે કારણ કે આંહિ વૈકિંચ અને આહારક એ બે કાયયોગ પણ હોતા નથી.

અહિં જઘન્યપદે પાંચ બંધહેતુઓ હોય છે અને તે આ—ત્રણ વેદમાંથી કોઈ પણ એક વેદ, નવ યોગમાંથી કોઈપણ એક યોગ, બે સુગલમાંથી એક સુગલ, અને સંભવલન ચાર કષાયમાંથી કોઈપણ એક કોષાદિ કષાય, આ પ્રમાણે પાંચ હેતુઓ હોય છે.

અહિં વેદસ્થાને ત્રણ, યોગસ્થાને નવ, સુગલસ્થાને બે અને કષાયસ્થાને ચાર ૩-૯-૨-૪ એ પ્રમાણે અંકો સ્થાપવા તેમાં ત્રણ વેદ સાથે નવ યોગોને ગુણતાં સત્તાવીશ ૨૭ થાય તેને બે સુગલ સાથે ગુણતાં ચોપન ૫૪ થાય અને ચાર કષાય સાથે ગુણતાં બસો અને સોળ ૨૧૬ થાય. અપૂર્વકરણે પાંચ બંધહેતુના તેટલા ભાંગા થાય.

તે પાંચમાં ભય મેળવતાં છ હેતુ થાય, તેના પણ બસો સોળ ભાંગા થાય. અથવા જુગુપ્સા મેળવતાં છ હેતુના પણ બસો સોળ ભાંગા થાય. છ હેતુના કુલ ચારસો બત્રીસ ૪૩૨ ભાંગા થાય.

તે પાંચમાં ભય બુદ્ધિમા બંને મેળવતાં સાત બંધહેતુ થાય તેના પશુ બસો સોળ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી અપૂર્વકરણ ગુણઠાણે આઠસો ચોસઠ ૮૬૪ ભાંગા થાય. આ રીતે અપૂર્વકરણના બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકે બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણઠાણે જઘન્યપદે બે બંધહેતુ હોય છે અને તે આ સંબલન ચાર કષાયમાંથી કોઈ પશુ એક કોધાદિ કષાય અને નવ યોગમાંથી કોઈ પશુ એક યોગ. ચાર કષાયને નવ યોગ સાથે ગુણતાં બે બંધહેતુના છત્રીસ ભાંગા થાય.

ઉત્કૃષ્ટપદે ત્રણ હેતુઓ હોય છે. તેમાં બે તો પહેલાં કહ્યા તે અને ત્રીજો કોઈ પશુ એક વેદ. આ ગુણઠાણે જ્યાં સુધી પુરુષવેદ અને સંબલનની ચાર એમ પાંચ પ્રકૃતિઓના બંધ હોય છે ત્યાં સુધી વેદનો પશુ ઉદય હોય છે માટે ત્રણ વેદમાંથી કોઈ પશુ એક વેદ મેળવતાં ત્રણ બંધહેતુ થાય છે. તે ત્રણ હેતુના પૂર્વોક્ત છત્રીસને ત્રણે ગુણતાં એકસો આઠ ૧૦૮ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણઠાણે એકસો ચુસ્માલીસ ૧૪૪ ભાંગા થાય.

સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણઠાણે સૂક્ષ્મકિટિદ્વિપે કરાયેલ સંબલન લોભરૂપ કષાય અને નવ યોગ એમ દશ બંધહેતુ હોય છે. એક જીવને એક સમયે લોભ કષાય અને એક યોગ એમ બે હેતુ હોય છે અને અનેક જીવ આશ્રયી તે એક કષાયને નવ યોગ સાથે ગુણતાં નવ ભાંગા થાય.

ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાને માત્ર યોગ જ બંધહેતુ છે અને તે નવમાંથી કોઈ પશુ એક એક યોગ એક કાલે બંધહેતુ હોવાથી તેના નવ ભાંગા થાય છે.

એ પ્રમાણે ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે પશુ નવ ભાંગા થાય છે.

સયોગિ કેવળી ગુણસ્થાનકે સાત યોગ થવાથી સાત ભાંગા થાય છે. ૧૩

હવે સઘળા ગુણસ્થાનકના બંધહેતુના ભાંગાની સંખ્યા કહે છે—

સઘગુણઠાણગેસુ ત્રિસેસહેઞ્જણ ઇત્થિયા સંસ્થા ।

છાયાલલક્ષ્ણ વાસોદ્ધ સહસ્સ સય સત્ત સયરી અ ॥૧૪॥

સર્વગુણસ્થાનકેષુ વિશેષહેતુનામેતાવતી સંખ્યા ।

પદ્મચત્વારિશ્લક્ષ્યાઃ દ્વયશીતિસહસ્રાણિ શતાનિ સપ્ત સપ્તત્રિય ॥૧૪॥

અર્થ—સઘળા ગુણસ્થાનકોમાં એક સાથે સંભવતા દશાદિરૂપ વિશેષ બંધહેતુના સઘળા ભાંગાની સંખ્યા આટલી થાય અને તે આ પ્રમાણે—છેતાલીસ લાખ આશી હજાર સાતસો અને સિત્તેર ૪૬૮૨૭૭૦. ૧૪

આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોમાં યુગપત્ કાળભાવિ બંધહેતુઓ અને તેના ભાંગાની સંખ્યા કહી. હવે જીવસ્થાનકોમાં યુગપત્કાળભાવિ બંધહેતુની સંખ્યાનું પ્રતિપાદન કરવા કહે છે—

સોલસટ્ટારસ હેઠ જહન્ન ઉક્કોસયા અસન્નીર્ણ ।

ચોદસટ્ટારસપ્પજ્જસ સન્નિળો સન્નિગુણગહિયો ॥ ૧૫ ॥

પોદ્દશાપાદશ હેત્તુ જઘ્ન્યોત્કટ્કાવસંજ્ઞિનામ્ ।

ચતુર્દશાપદશપર્યાપ્તકસ્ય સંજ્ઞિનઃ સંજ્ઞી ગુણગૃહીતઃ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ—અસંજ્ઞિના ખારે ભેદોમાં જઘ્ન્ય સોળ અને ઉત્કૃષ્ટ અઢાર બંધહેતુ હોય છે. અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિમાં જઘ્ન્ય ચૌદ અને ઉત્કૃષ્ટ અઢાર હોય છે અને સંજ્ઞિને ગુણસ્થાનકના અહંભુથી જ અહંભુ કયો છે.

ટીકાતુ—સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત સિવાય શેષ ખારે જીવસ્થાનકોમાં દરેકમાં જઘ્ન્યપદે સોળ બંધહેતુઓ અને ઉત્કૃષ્ટપદે અઢાર બંધહેતુઓ હોય છે. આ હેતુઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક આશ્રયીને જ કહ્યા છે એમ સમજવું. સાત્ત્વાદન સત્ય-દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકે તે ખાદર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયોને જઘ્ન્યપદે પંદર બંધહેતુઓ હોય છે. તથા સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તને જઘ્ન્યપદે ચૌદ અને ઉત્કૃષ્ટપદે અઢાર બંધહેતુઓ હોય છે અને જે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તો છે તે તે ગુણસ્થાનકના અહંભુ વડે જ અહંભુ કયો છે. કારણ કે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયમાં જ ચૌદ ગુણસ્થાનકનો સંભવ છે તેથી ચૌદ ગુણસ્થાનકના ભાંગા કહેવા વડે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયમાં જ કહ્યા છે એમ સમજવું. માટે તેની અંદર અહિં ફરીથી ભાંગા કહેવામાં નહિ આવે. ૧૫.

હવે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય વજીને, શેષ તેર જીવસ્થાનોમાં મિથ્યાત્વાદિના અવાંતર ભેદોમાંથી જે જે ભેદો સંભવે છે, તેને વિશેષથી નિર્ણય કરવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

મિત્તહ્તં ઇદં ચિય છક્કાયવહો તિ જોગ સન્નિમ્મિ ।

ઈંદિયસંઘા સુગમા અસન્નિવિગલેસુ દો જોગા ॥ ૧૬ ॥

મિથ્યાત્વમેકમેવ પદ્કાયવઘઃ ત્રયો યોગાઃ સંજ્ઞિનિ ।

ઈન્દ્રિયસંઘ્યા સુગમા અસંજ્ઞિવિકલેષુ દ્વૌ યોગૌ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ—પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ વિના તેર જીવભેદોમાં મિથ્યાત્વ એક જ હોય છે. વધુ છએ કાયનો હોય છે, અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિમાં યોગ ત્રણ હોય છે, ઇન્દ્રિયની સંખ્યા સુગમ છે અને અસંજ્ઞિ તથા વિકલેન્દ્રિયમાં યોગ બેજો હોય છે.

ટીકાનુ૦—પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય વિના તેરે જીવલેદોમાં પાંચ મિથ્યાત્વમાંથી એક 'અનાભોગિક મિથ્યાત્વ જ હોય છે, બીજા કોઈ મિથ્યાત્વના લેદો સંભવતા નથી. માટે અંક સ્થાપનમાં મિથ્યાત્વના સ્થાને એક સ્થાપવો. તથા તે તેરે જીવલેદોમાં સામાન્ય રીતે જીએ કાયોનો વધ હંમેશાં હોય છે. પરંતુ એક બે કાયાદિના ઘાતરૂપે ભાંગાની પ્રરૂપણાના વિષયભૂત હોતો નથી. કારણ કે તે અસંજ્ઞિ જીવે હંમેશાં જીએ કાયો પ્રત્યે અવિરત પરિણામવાળા હોય છે. એટલે તેઓને સમયે સમયે જીએ કાયની હિંસા હોય છે.

પ્રશ્ન—મિથ્યાદષ્ટિ આદિ ગુણકાણે પૂર્વે જે કાયના ભાંગાની પ્રરૂપણા કરી તે રીતે સંભવે? કારણ કે જેમ અસંજ્ઞિ તે કાયોની હિંસાથી વિરમેલો નહિ. હોવાથી સામાન્યતા: જીએ કાયનો હિંસક છે તેમ મિથ્યાદષ્ટિ પણ તે જીએ કાયોની હિંસાથી વિરમેલો નહિ હોવાથી હિંસક છે જ. માટે કોઈ વખતે એક કોઈ વખતે બે આદિ કાયના હિંસક કેમ કહ્યા?

ઉત્તર—તમે જે દોષ આપ્યો તે દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી. કારણ કે સંજ્ઞિ જીવે મનવાળા છે, અને મનવાળા હોવાથી તેઓને કોઈ કોઈ વખતે કોઈ કોઈ કાયપ્રત્યે તીવ્ર તીવ્રતર પરિણામ થાય છે. તે સંજ્ઞિ જીવોને એવો વિકલ્પ થાય છે કે મારે આ એક કાયની હિંસા કરવી છે, આ બે કાયની હિંસા કરવી છે, અથવા અમુક અમુક ત્રણ કાયનો ઘાત કરવો છે. આ રીતે પુલ્કિપૂર્વક અમુક અમુક કાયની હિંસામાં તેઓ પ્રવર્તે છે, માટે તે અપેક્ષાએ છ કાયના એક બે આદિ સંયોગથી કરેલા ભાંગાની પ્રરૂપણા ઘટે છે.

અસંજ્ઞિ જીવોને તો મનના અભાવે તેવા પ્રકારનો સંકલ્પ થતો નહિ હોવાથી સઘળી કાયો પ્રત્યે હંમેશાં એક સરખા પરિણામવાળા જ હોય છે એ હેતુથી તેઓને હંમેશાં જીએ કાયના વધરૂપ એક ભંગ જ હોય છે. માટે કાયના સ્થાને પણ એકનો અંક જ મૂકવો.

તથા અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિમાં કાર્મણ્ય ઔદારિકમિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્ર એમ ત્રણ યોગો હોય છે, બીજા યોગો હોતા નથી માટે અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાંગાનો વિચાર કરતાં યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકવા. તથા તેરે જીવલેદોમાં ઇન્દ્રિયની સંખ્યા પ્રસિદ્ધ હોવાથી સુગમ છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ અહિ એકેન્દ્રિયાર્થિ સઘળા અસંજ્ઞિ જીવોને અનાભોગિક મિથ્યાત્વ કહ્યું છે. જૂના ટીકામાં અનભિશુદ્ધિત મિથ્યાત્વ કહ્યું છે. જૂના ટીકા ચોથા દારની પાંચમી ગાથાના અંતમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ જીવસ્થાનમાં જ આ વિશેષો સંભવે છે શેષ સવળાઓને એક અનભિશુદ્ધિત મિથ્યાત્વ જ હોય છે, તેથી જ અનભિશુદ્ધિતનો તેમાં આ પ્રમાણે અર્થ" કર્યો છે—ન ભમિશુદ્ધીત અનભિશુદ્ધીત યવેકદ્વિ-ત્રિવત્તુરિન્દ્રિયમૈરેકેષ." સોળમી ગાથામાં પણ 'મિથ્યાત્વમેકમેવાનમિશુદ્ધીત દ્વાવશાનામસંજ્ઞિનામ એ પ્રમાણે કહ્યું છે તત્ત્વ ગાની બાલે

પંચેન્દ્રિયને પાંચ, ચૌરિન્દ્રિયને ચાર, તેઇન્દ્રિયને ત્રણ. યેઇન્દ્રિયને યે અને એકેન્દ્રિય ઇવેને એક.

માટે તે તે ઇવેના બંધહેતુના વિચાર પ્રસંગે ઇન્દ્રિયની આવરતિના સ્થાને જેટલી ઇન્દ્રિયવાળા તેઓ હોય તે સંખ્યા મૂકવી.

તથા પર્થોપ્ત અપર્થોપ્ત અસંજિ પંચેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિય ઇવેમાં બંબે યોગ હોય છે. તેમાં અપર્થોપ્તને કાર્મણ તથા ઔદારિકમિશ્ર એ બે યોગ હોય છે અને પર્થોપ્તને ઔદારિક કાયયોગ તથા અસત્ય અમૃષા વચનયોગ એ બે યોગ હોય છે માટે તેઓના બંધહેતુ ગણતાં યોગના સ્થાને બંબે મૂકવા.

તથા સંજિ અપર્થોપ્ત સિવાય બાર ઇવલેદોમાં અનંતાતુબંધિ આદિ ચારે કષાયો હોવાથી કષાયના સ્થાને ચાર મૂકવા. વેદ એક નપુંસક જ હોવાથી વેદના સ્થાને એક મૂકવો. માત્ર અસંજિ પંચેન્દ્રિયના ભાંગા ગણતાં તેઓને દ્રવ્યથી ત્રણે વેદ હોવાથી વેદના સ્થાને ત્રણ મૂકવા અને તે સમજાને યુગલ બંને હોવાથી યુગલના સ્થાને બે મૂકવા.

તથા સંજિ અપર્થોપ્તમાં તેઓની બે લગ્નિ વડે વિવક્ષા કરવામાં આવે તો કષાયો આદિ એકેન્દ્રિયાદિને જે પ્રમાણે કહ્યા તે પ્રમાણે જ કહેવા અને કરણ અપર્થોપ્ત સંજિમાં પર્થોપ્ત સંજિની જેમ અનંતાતુબંધિનો ઉદય નથી પણ હોતો, બ્યારે ન હોય ત્યારે કષાયના સ્થાને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ ત્રણ કષાય મૂકવા અને ઉદય હોય ત્યારે ચાર મૂકવા, ત્રણ વેદનો ઉદય તેઓને હોવાથી વેદના સ્થાને ત્રણ મૂકવા અને યુગલના સ્થાને બે મૂકવા. ૧૬.

હવે એકેન્દ્રિય ઇવેમાં જેટલા યોગો સંભવે છે તે કહે છે—

एवं च अपज्जाणं वायरसुहुमाण पज्जयाण पुणो ।

તિણ્ણેક્ક કાયજોગા સણિઅપજ્જે ગુણા તિન્નિ ॥૧૭॥

एवं चापर्याप्तानां वादरस्रह्माणां पर्याप्तानां पुनः ।

ત્રયઃ एकઃ કાયયોગાઃ સંજિન્યપર્યાપ્તે ગુણાસ્ત્રયઃ ॥૧૭॥

અર્થ—અસંજિની જેમ બાહર અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય અપર્થોપ્તને બે યોગ હોય છે. પર્થોપ્ત બાહર અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને અતુકમે ત્રણ અને એક યોગ હોય છે. તથા અપર્થોપ્ત સંજિને ત્રણ ગુણસ્થાન હોય છે.

ટીકાતુ—જેમ અપર્થોપ્ત અસંજિ અને વિકલેન્દ્રિયને બે યોગ કહ્યા છે, તેમ અપર્થોપ્ત બાહર અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને પણ કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્ર એ બે યોગ હોય છે.

તથા પર્થોપ્ત બાહર અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને અતુકમે ત્રણ અને એક યોગ હોય

છે. તેમાં પર્ચોપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયને ઔદારિક, વૈક્રિય અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગ હોય છે. અને પર્ચોપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને આદારિકાયયોગરૂપ એકજ યોગ હોય છે. માટે તે તે જીવોની અપેક્ષાએ બંધહેતુના ભાંગાનો વિચાર કરતાં યોગસ્થાને ત્રણ કે એક અંક મૂકવો.

તથા ગુણસ્થાનકને વિચાર કરવામાં આવે તો કરણ અપર્ચોપ્ત સંજ્ઞિને મિથ્યાદિ, સાસ્વાદન, અને અવિરતિ સમ્યગ્દિષ્ટિ એ ત્રણ ગુણસ્થાનક હોય છે.

તથા ગાથાની શરૂઆતમાં ' एवं च ' એમાં એવ' પછી મૂકેલ ચ શબ્દ અતુકતો સૂચક હોવાથી કરણ અપર્ચોપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપચેન્દ્રિય જીવોમાં મિથ્યાદિષ્ટિ અને સાસ્વાદન એમ બન્ને ગુણસ્થાન હોય છે એમ સમજવું.

તથા પર્ચોપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિ પચેન્દ્રિય જીવોમાં મિથ્યાદિષ્ટિરૂપ એકજ ગુણસ્થાનક હોય છે. જ્યારે બાદર એકેન્દ્રિયાદિ પૂર્વોક્ત જીવોમાં સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે ત્યાં મિથ્યાત્વ નહિ હોવાથી બંધહેતુ પંદર હોય છે.

તે વખતે યોગો કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્ર એ બે હોય છે. કારણ કે સંજ્ઞિ સિવાય અન્ય જીવોને સાસ્વાદનપણું અપર્ચોપ્તાવસ્થામાંજ હોય છે, અન્યકાળે હોતું નથી. અને અપર્ચોપ્તસંજ્ઞિ સિવાય શેષ જીવોને અપર્ચોપ્તાવસ્થામાં જોજ યોગ હોય છે. અપર્ચોપ્ત સંજ્ઞિમાં તો કાર્મણ, ઔદારિકમિશ્ર, અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગો હોય છે તે પહેલા કહ્યુંજ છે.

પ્રશ્ન—સાસ્વાદનપણામાં પણ શેષ પર્ચોપ્તિએ અપર્ચોપ્તા અને શરીરપર્ચોપ્તિએ પર્ચોપ્તાને ઔદારિકકાયયોગ સંભવે છે માટે બાદર એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિ પચેન્દ્રિય જીવોને સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે ત્રણ યોગો કેમ ન કહ્યા ? બે યોગ કેમ કહ્યા ?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત શંકા અયોગ્ય છે, કારણ કે શરીરપર્ચોપ્તિએ પર્ચોપ્તાવસ્થામાં સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક જ હોતું નથી, કેમ કે સાસ્વાદનપણાનો કાળ માત્ર છ આવ-વિકા છે અને શરીર પર્ચોપ્તિએ પર્ચોપ્તા તો અતર્કુલ્લેષકાળે થાય છે. તેથી શરીર-પર્ચોપ્તિ પૂર્ણ થતાં પહેલા જ સાસ્વાદનપણું આદ્યું જાય છે માટે તે જીવોને સાસ્વાદનપણામાં પૂર્વોક્ત બે જ યોગ હોય છે.

મિથ્યાદિષ્ટિ ગુણસ્થાનકે જ્યાં સુધી શરીરપર્ચોપ્તિ પૂર્ણ કરી નથી હોતી ત્યાં સુધી કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્ર એ બે જ યોગ હોય છે અને શરીરપર્ચોપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી ઔદારિક કાયયોગ હોય છે માટે અપર્ચોપ્તાવસ્થામાં ત્રણ યોગો થતે છે. ૧૭.

એ જ હકીકત કહે છે—

અરુણેણ તિન્નિ છપ્પહં સરીસ્પજ્જતયાણ મિચ્છાણં ।

સવિરુદ્ધેણ સન્નિસ્સ સમ્મમિચ્છસ્સ વા પંચ ॥ ૧૮ ॥

ઔદારિકેણ ત્રીણિ પળ્લાં સરીસ્પયાંસિકાનાં મિથ્યાદષ્ટીનામ્ ।

સવૈક્રિયેણ સંજ્ઞિનઃ સમ્યગ્દષ્ટેર્મિથ્યાદષ્ટેર્વા પન્ન ॥ ૧૮ ॥

અર્થ—શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા મિથ્યાદષ્ટિ છ જીવલેહોને ઔદારિક કાયયોગ સાથે ત્રણ-યોગ હોય છે અને સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા સંજ્ઞિ જીવોને વૈક્રિય અને ઔદારિક કાયયોગ સાથે પાંચ યોગ હોય છે.

ટીકાકુ—શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા અને શેષ પર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તા મિથ્યાદષ્ટિ સૂક્ષ્મ બાહ્ય એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપચેન્દ્રિય એ છ જીવલેહોને ઔદારિક કાયયોગ સાથે ત્રણ યોગો હોય છે. તેથી અપર્યાપ્ત આ છ જીવલેહોના મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનક આશ્રયી બંધહેતુના ભાંગાનો વિચાર કરતાં અંક સ્થાપનમાં યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકવા.

તથા સંજ્ઞિ અપર્યાપ્ત મિથ્યાદષ્ટિ અથવા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને શરીરપર્યાપ્ત પૂર્ણ થતા પહેલાં પૂર્વોક્ત વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણરૂપ ત્રણ યોગો હોય છે અને શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતા પછી દેવ અને નારકીની અપેક્ષાએ વૈક્રિય કાયયોગ અને મનુષ્ય તથા તિથ્-ચોની અપેક્ષાએ ઔદારિક કાયયોગનો સંભવ હોવાથી કુલ પાંચ યોગો સંભવે છે. તેથી સંજ્ઞિને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં સમ્યગ્દષ્ટિપણાને અગર મિથ્યાદષ્ટિપણાને આશ્રયી બંધહેતુના ભાંગા કહેવાના અવસરે યોગના સ્થાને પાંચ મૂકવા.

અહિં પહેલાં સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાને જઘન્યપદે ચૌદ બંધહેતુ અને ઉત્કૃષ્ટપદે અઠાર બંધહેતુ કહ્યા છે. તેનો હવે વિચાર કરે છે.

તેમાં જઘન્યપદે ચૌદ બંધહેતુઓ સમ્યગ્દષ્ટિને હોય છે. તે આ પ્રમાણે—છ કાયનો વધ; પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી કેાઇ પણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ, ત્રણ વેદમાંથી કેાઇપણ એક વેદ, અપ્રત્યાજ્ઞાનાવરણ, પ્રત્યાજ્ઞાનાવરણ અને સંજ્ઞવલન કેાધાદિ કષાયોમાંથી કેાઇપણ કેાધાદિ. ત્રણ કષાય, તથા યોગો અહિં પાંચ સંભવે છે. કહ્યું છે કે ‘સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તને વૈક્રિય અને ઔદારિક કાયયોગ સાથે પાંચ યોગ હોય છે.’ માટે, પાંચ યોગમાંથી કેાઇપણ એક યોગ. પ્રમાણે જઘન્યપદે ચૌદ હેતુ હોય છે.

એકે સ્થાપનમાં પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ સિવાય શેષ સઘળા જીવોને હંમેશાં છ કાયના વધરૂપ એકજ ભાંગો હોય છે, માટે કાયસ્થાને એક, વેદના સ્થાને ત્રણ, યોગના સ્થાને પાંચ, ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને ત્રાંચ, યુગલનાં સ્થાને બે, અને કષાયના સ્થાને ચાર. ૪-૨-૫-૫-૩-૧ મૂકવા. આ અકેાનો ગુણાકાર આ પ્રમાણે કરવો.

પહેલાં ત્રણ વેદ સાથે પાંચ યોગોનો શુભાકાર કરવો એટલે પંદર ૧૫ થાય, તેમાંથી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુભકાણે ચાર રૂપ ઓછા કરવાનું પૂર્વે કહ્યું છે તે પ્રમાણે ચાર રૂપ ઓછાં કરવાં એટલે શેષ અગ્નીઆર ૧૧ રહે. તેને પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે શુભાકાર કરવો એટલે પંચાવન ૫૫ થાય, તેની સાથે બે યુગલને શુભતાં એકસો દશ ૧૧૦ થાય, તેને કોધાદિ કષાયો સાથે શુભતાં ચારસો અને આળીસ ૪૪૦ થાય. તેટલા સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તા સમ્યગ્દષ્ટિને ચૌદ બંધહેતુના ભાંગા થાય.

તે ચૌદ બંધહેતુમાં ભય મેળવતાં પંદર થાય તેના પશુ ચારસો આળીસ ૪૪૦ ભાંગા થાય.

અથવા જુગુપ્સા મેળવતાં પંદર હેતુના પશુ ચારસો આળીસ ૪૪૦ ભાંગા થાય.

તથા તે ચૌદ બંધહેતુમાં ભય અને જુગુપ્સા એ બંને મેળવતાં સોળ હેતુ થાય તેના પશુ ચારસો આળીસ ૪૪૦ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાને બંધહેતુના સત્તરસો અને સાઠ ભાંગા થાય.

સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ અપર્યાપ્તા સંજ્ઞિને કામંજી, ઔદારિકમિશ્ર અને વૈકિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગો હોય છે. માટે યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકવા.

આ શુભકાણવાળાને જઘન્યપદે પંદર બંધહેતુ હોય છે. કારણ કે અહિં અનંતાનુબંધિનો ઉદય અવશ્ય હોય છે. અંકસ્થાપનમાં શેષ અંકોની સ્થાપના પૂર્વવત્ કરવી. તે આ પ્રમાણે ૪-૨-૫-૩-૩-૧.

તેમાં પહેલા ત્રણ વેદ સાથે ત્રણ યોગોનો શુભાકાર કરવો એટલે નવ ૯ થાય તેમાંથી સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે એક રૂપ ઓછું કરવા પૂર્વે કહ્યું છે તે પ્રમાણે એક રૂપ ઓછું કરવું એટલે શેષ આઠ રહે. તેને પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે શુભતાં આળીસ થાય, તેને બે યુગલ સાથે શુભતાં એ'શી થાય, તેને ચાર કષાય સાથે શુભતાં ત્રણસે વીશ ૩૨૦ થાય, એટલા સાસ્વાદન શુભકાણે સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાના પંદર બંધહેતુના ભાંગા થાય.

તે પંદરમાં ભય મેળવતાં સોળ હેતુ થાય તેના પશુ તે ત્રણસો વીશ ૩૨૦ ભાંગા જ થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતાં સોળ હેતુના પશુ ત્રણસો વીશ ૩૨૦ ભાંગા થાય.

ભય, જુગુપ્સા બંને મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેના પશુ ત્રણસો વીશ ૩૨૦ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી સાસ્વાદન શુભકાણે સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાના બંધહેતુના ભાંગા બારસો એ'શી ૧૨૮૦ ભાંગા થાય.

મિથ્યાદિ સંજ્ઞા અપર્યાપ્તાને જઘન્યપદે સોળ બંધહેતુઓ હોય છે કારણ કે પૂર્વોક્ત પંદર હેતુમાં મિથ્યાત્વનો ઉદય વધે છે. અહિં યોગો પાંચ હોય છે. કેમકે પહેલાં કહ્યું છે છે—સચ્ચક્તી અથવા મિથ્યાત્વી સંજ્ઞા અપર્યાપ્તાને વૈકલ્પિક સહિત પાંચ યોગો હોય છે' માટે યોગના સ્થાને પાંચ મૂકવા. શેષ અંકસ્થાપના પૂર્વની જેમજ કરવી, માત્ર અહિં મિથ્યાત્વનો ઉદય હોવાથી અને તે પણ એક અનાભોગિક મિથ્યાત્વ હોવાથી મિથ્યાત્વના સ્થાને એક મૂકવો. એટલે અંકસ્થાપના આ પ્રમાણે કરવી ૪-૨-૫-૫-૩-૧-૧

શુષ્કાકાર આ પ્રમાણે કરવો—ત્રણ વેદ સાથે પાંચયોગોને શુષ્કતાં પંદર ૧૫ થાય તેને પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે શુષ્કતાં પચોતેર ૭૫ થાય તેને બે યુગલ સાથે શુષ્કતાં એકસો પચાસ ૧૫૦ થાય અને તેને ચાર કષાય સાથે શુષ્કતાં છસો ૬૦૦ થાય. સંજ્ઞા અપર્યાપ્ત મિથ્યાદિષ્ટિને સોળ બંધહેતુના તેટલા ભાંગા થાય.

તે સોળમાં ભય મેળવતાં સત્તર હેતુ થાય તેના પણ તેટલા જ ૬૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભુગુપ્ત્સા મેળવતાં સત્તર હેતુના પણ છસો ૬૦૦ ભાંગા થાય.

તથા ભય અને ભુગુપ્ત્સા બંને મેળવતાં અઠાર બંધહેતુ થાય. તેના પણ છસો ૬૦૦ ભાંગા થાય.

સરવાળે સંજ્ઞા અપર્યાપ્ત મિથ્યાદિષ્ટિના ચોવીસસો ૨૪૦૦ ભાંગા થાય અને ત્રણ શુષ્કસ્થાનકના સઘળા મળી ચોપનસો અને ચાલીસ ૫૪૪૦ ભાંગા થાય.

હવે અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞા પંચેન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—અસંજ્ઞા પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તાને સાસ્વાદન શુષ્કાણે જઘન્યથી પંદર બંધહેતુ હોય છે. તે આ પ્રમાણે—છ કાયનો વધ, પાંચ કાયની અવિરતિમાંથી કોઈ પણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ, ત્રણ વેદમાંથી કોઈ પણ એક વેદ, અનંતાનુબંધિ આદિ કષાયોમાંથી કોઈ પણ કોષાદિ ચાર કષાય અને કાર્મણ તથા ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગમાંથી એક યોગ. આ પ્રમાણે યોછામાં યોછા પંદર હેતુ હોય છે.

તેની અંક સ્થાપના ક્રમશઃ આ પ્રમાણે—છ કાયના વધના સ્થાને એક, ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને પાંચ, કષાયના સ્થાને ચાર, યુગલના સ્થાને બે, વેદના સ્થાને ત્રણ અને યોગના સ્થાને બે. ૧-૫-૪-૨-૩-૨ આ અંકોનો અનુક્રમે શુષ્કાકાર કરતાં પંદર બંધહેતુના બસો ચાલીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય.

તે પંદરમાં ભય મેળવતાં સોળ બંધહેતુ થાય તેના પણ બસો ચાલીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે ભુગુપ્ત્સા મેળવતાં સોળ બંધહેતુના પણ બસો ચાલીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય.

તથા ભય, ભુગુપ્ત્સા બંને મેળવતા સત્તર બંધહેતુ થાય તેના પણ બસો ચાલીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે વર્તમાન અસંજિ પંચેન્દ્રિયના બંધહેતુના નવસો અને સાઠ ૬૬૦ ભાંગા થાય.

મિથ્યાદષ્ટિ અસંજિ પંચેન્દ્રિય અપચીત્તાને મિથ્યાત્વમોહનો ઉદય વધવાથી જઘન્ય-પદે સોળ બંધહેતુઓ હોય છે. મિથ્યાત્વ શુભકાણે અપચીત્તાવસ્થામાં યોગો ત્રણ હોય છે, માટે યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકવા. ત્યારપછી પૂર્વવત્ અકૌનો શુભકાર કરતા સોળ બંધહેતુના ત્રણસો સાઠ ૩૬૦ ભાંગા થાય છે.

તે સોળમાં ભય મેળવતાં સત્તર બંધહેતુ થાય તેના પશુ ત્રણસો સાઠ ૩૬૦ ભાંગા થાય.

બ્રુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર બંધહેતુના પશુ ત્રણસો સાઠ ૩૬૦ ભાંગા થાય.

તથા ભય બ્રુગુપ્સા બંને મેળવતાં અઢાર બંધહેતુ થાય તેના પશુ ત્રણસો સાઠ ૩૬૦ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી મિથ્યાદષ્ટિ અસંજિ અપચીત્તાને ચૌદસો અને ચાળીસ ૧૪૪૦ બંધહેતુના ભાંગા થાય. બંને શુભસ્થાનકના મળી અસંજિ અપચીત્તાના બંધહેતુના ભાંગા ચોવીસસો ૨૪૦૦ થાય.

પચીત્ત અસંજિ પંચેન્દ્રિયને જઘન્યપદે સોળ બંધહેતુ હોય છે. તે આ પ્રમાણે—એક મિથ્યાત્વ, છ કાયનો વધ, પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી કોઈ પણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ, અનંતાતુબંધિ આદિ કષાયોમાંથી કોઈપણ કોઈકે આર કષાય, ત્રણ વેદમાંથી એક વેદ અને ઔદારિક કાયયોગ તથા અસત્ય અમૃષા વચનયોગમાંથી એક યોગ.

અકે સ્થાપના આ પ્રમાણે—૧-૧-૫-૨-૪-૩-૨. કેમકે: અકૌનો શુભકાર કરતાં સોળ બંધહેતુના બસો ચાળીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય.

તે સોળ હેતુમાં ભય મેળવતાં સત્તર થાય તેના પશુ બસો ચાળીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય.

બ્રુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર હેતુના પશુ બસો ચાળીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય.

ભય તથા બ્રુગુપ્સા બંને મેળવતાં અઢાર બંધહેતુ થાય તેના પશુ બસો ચાળીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી પચીત્ત અસંજિ પંચેન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાંગા નવસો સાઠ ૬૬૦ થાય. આ પ્રમાણે અસંજિ પંચેન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે ચૌરિન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—અપચીત્ત ચૌરિન્દ્રિયને સાસ્વાદન શુભકાણે જઘન્યપદે પંદર બંધહેતુઓ હોય છે. તે આ પ્રમાણે—છ કાયનો વધ, આર ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ તથા

સંજિ પંચેન્દ્રિય વિનાના શેષ સઘળા સંસારી જીવો પરમાર્થથી તો નપુંસકવેદી જ છે, માત્ર અસંજિ પંચેન્દ્રિય જીવોમાં સ્ત્રી અને પુરૂષનો આકાર હોય છે તે આકાર માત્રને આશ્રયી તેઓ સ્ત્રીવેદી અને પુરૂષવેદીમાં ઘટે છે, માટે અસંજિમાં ત્રણ વેદ કહ્યા છે. ચૌરિન્દ્રિયાદિ જીવોને તો સ્ત્રી અને પુરૂષનો બાહ્ય આકાર પણ હોતો નથી માટે ચૌરિન્દ્રિયાદિ સઘળા જીવોમાં નપુંસકવેદ એક જ સમજવો. માટે વેદ એક તથા અનંતાનુબંધિ કોધાદિમાંથી કોઈપણ કોધાદિ ચાર કષાય, કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્ર યોગમાંથી એક યોગ.

અંકસ્થાપનામાં કાયસ્થાને એક, કારણ કે જાણે કાયની હિંસાનો ધૂસંયોગિ ભાંગો એક જ હોય છે તેથી. ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને ચાર, યુગલના સ્થાને બે, વેદના સ્થાને એક, કષાયના સ્થાને ચાર અને યોગના સ્થાને બે. ૨-૪-૧-૨-૪-૧ મૂકવા.

હવે આ અંકોનો ગુણાકાર આ પ્રમાણે કરવો—ચારે ઇન્દ્રિયની અવિરતિ એક એક યુગલના ઉદયવાળાને હોય છે માટે બે યુગલ સાથે ગુણવા એટલે આઠ ૮ થાય તે આઠે કોધાદિ કોઈપણ એક એકના ઉદયવાળા હોય છે માટે આઠને ચારે ગુણતાં બત્રીસ ૩૨ થાય, તે બત્રીસ એક એક યોગવાળા હોય છે માટે તેને બેજો ગુણતાં ચોસઠ ૬૪ થાય. આટલા અપર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિયના સાસ્વાદન ગુણકાણે પંદર બંધ હેતુના ભાંગા થાય.

તે પંદરમાં ભય મેળવતાં સોળ થાય, તેના પણ ચોસઠ ૬૪ ભાંગા થાય.

એ રીતે બ્રુગુપ્સા મેળવતાં પણ સોળ બંધહેતુના ચોસઠ ૬૪ ભાંગા થાય.

તથા ભય અને બ્રુગુપ્સા બંને મેળવતાં સત્તર બંધહેતુ થાય, તેના પણ ચોસઠ ૬૪ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી ચૌરિન્દ્રિય અપર્યાપ્તાના સાસ્વાદન ગુણકાણે બંધહેતુના બસો છપ્પત્ત ૨૫૬ ભાંગા થાય.

તથા મિથ્યાદષ્ટિ અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયને જઘન્યપદે પૂર્વોક્ત પંદર હેતુમાં મિથ્યા-ત્વભેદનીય ઉત્તરવાથી સોળ બંધહેતુ થાય છે. અહિં યોગો કાર્મણ ઔદારિકમિશ્ર અને ઔદારિક એમ ત્રણ હોય છે. કારણ કે અહિં શરીર પર્યાપ્ત પૂર્ણ થયા પછી ઔદારિકકોચયોગ ઘટે છે. એટલે યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકી પૂર્વવત્ અંકોનો ગુણાકાર કરતાં જન્મુ ૯૬ ભાંગા થાય.

તે સોળમાં ભય મેળવતા સત્તર હેતુ થાય, તેના પણ જન્મુ ૯૬ ભાંગા થાય.

એ રીતે બ્રુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર હેતુના પણ જન્મુ ૯૬ ભાંગા થાય.

ભય અને બ્રુગુપ્સા બંને મેળવતાં અઠાર હેતુ થાય, તેના પણ જન્મુ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય મિથ્યાદષ્ટિના ત્રણસો ચોરાશી ૩૮૪ ભાંગા થાય.

પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયને જઘન્યપદે સોળ બંધહેતુઓ હોય છે, તે આ પ્રમાણે—એક મિથ્યાત્વ, છ કાયનો વધ, ચાર ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી કોઈપણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ, અનંતાનુબંધિ કૌધાદિમાંથી કોઈપણ કૌધાદિ ચાર કષાય, નપુંસકવેદ અને ઔદારિક કાયયોગ તથા અસત્ય અમૃષા વચનયોગ એ બે યોગમાંથી એક યોગ.

અંકસ્થાપના આ પ્રમાણે—મિથ્યાત્વના સ્થાને એક, ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને ચાર, યુગલના સ્થાને બે, કષાયના સ્થાને ચાર, વેદના સ્થાને એક અને યોગના સ્થાને બે. ૧-૧-૪-૨-૪-૧-૨. ક્રમશઃ અંકોનો ગુણાકાર કરતાં સોળ બંધહેતુના ચોસઠ ૬૪ ભાંગા થાય.

તે સોળમાં ભય મેળવતાં સત્તર થાય, તેના પણ ચોસઠ ૬૪ ભાંગા થાય.

જુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર હેતુના પણ ચોસઠ ૬૪ ભાંગા થાય.

ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતાં અઠાર હેતુ થાય તેના પણ ચોસઠ ૬૪ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે ચૌરિન્દ્રિય પર્યાપ્ત મિથ્યાદષ્ટિના બંધહેતુના બસો છપ્પત્ત ૨૫૬ ભાંગા થાય. ચૌરિન્દ્રિયના સઘળા મળી આઠસો અને છત્તુ ૮૯૬ ભાંગા થાય. આ રીતે ચૌરિન્દ્રિયના ભાંગા કહ્યા.

હવે તે ઇન્દ્રિયના ભાંગા કહે છે—અપર્યાપ્ત તે ઇન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણકાણે જઘન્યપદે ચૌરિન્દ્રિય પ્રમાણે પંદર હેતુ હોય છે. માત્ર ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને ત્રણ ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ કહેવી.

પૂર્વની જેમ અંકોનો ગુણાકાર કરતાં પંદર બંધહેતુના અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય.

તે પંદરમાં ભય મેળવતાં સોળ થાય, તેના પણ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય.

અથવા જુગુપ્સા મેળવતાં સોળ હેતુના પણ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય.

ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતાં સત્તર હેતુ થાય, તેના પણ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી અપર્યાપ્ત તે ઇન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણકાણે બંધહેતુના એકસો બાહું ૧૯૨ ભાંગા થાય.

પૂર્વોક્ત પંદરમાં મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ મેળવવાથી મિથ્યાદષ્ટિ અપર્યાપ્ત તે ઇન્દ્રિયને સોળ બંધહેતુ હોય છે. અહિં યોગો કાર્મણ, ઔદારિકમિશ્ર અને ઔદારિક એ ત્રણ હોય છે. માટે યોગને સ્થાને ત્રણ મૂકી પૂર્વવત્ અંકોનો ગુણાકાર કરતાં સોળ બંધહેતુના બહેતેર ૭૨ ભાંગા થાય.

તે સોળમાં ભય મેળવતાં સત્તર થાય તેના પણ બહેતેર ૭૨ ભાંગા થાય.

પંચસંગ્રહ-ચતુર્થાંકાર

એ જ રીતે જુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર હેતુના પશ્ચ બહોતેર ૭૨ ભાંગા થાય. ભય, જુગુપ્સા બંને મેળવતાં અઠાર હેતુ થાય. તેના પશ્ચ પૂર્વવત્ બહોતેર ૭૨ ભાંગા થાય.

બધા મળી અપયોખ્ત તેઇન્દ્રિય મિથ્યાદષ્ટિના અસો અઠ્ઠારી ૨૮૮ ભાંગા થાય. બંને ગુણસ્થાને અપયોખ્ત તેઇન્દ્રિયના બંધહેતુના કુલ ભાંગા ચારસો અને એશી ૪૮૦ થાય.

પયોખ્ત તેઇન્દ્રિયને પયોખ્ત ચૌરિન્દ્રિયની જેમ જઘન્યપદે સોળ બંધહેતુઓ હોય છે. માત્ર ત્રણ ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી કોઈપણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ કહેવી. શેષ સઘણ પૂર્વની જેમ સમજવું. અહિં ભાંગા અડતાલીસ ૪૮ થાય.

તે સોળમાં ભય મેળવતાં સત્તર હેતુ થાય તેના પશ્ચ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય.

તે પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પશ્ચ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય.

તથા ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતા અઠાર હેતુ થાય તેના પશ્ચ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે મિથ્યાદષ્ટિ ગુણઠાણે પયોખ્ત તેઇન્દ્રિયના બંધહેતુના સરવાળે એકસો આણ ૧૬૨ ભાંગા થાય. તેઇન્દ્રિયના બંધહેતુના કુલ ભાંગા છસો બહોતેર ૬૭૨ થાય. તેઇન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે બેઇન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—અપયોખ્ત બેઇન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણઠાણે ચૌરિન્દ્રિયની જેમ પંદર બંધહેતુ હોય છે, માત્ર બેઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી કોઈ પશ્ચ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ કહેવી. પૂર્વવત્ અકોનો ગુણાકાર કરતાં પંદર હેતુના બત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય.

તે પંદરમાં ભય મેળવતાં સોળ હેતુ થાય તેના પશ્ચ બત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય.

જુગુપ્સા મેળવતાં સોળ હેતુના પશ્ચ બત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય.

તથા ભય અને જુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર બંધહેતુ થાય તેના પશ્ચ બત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી અપયોખ્ત બેઇન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણઠાણે એકસો અઠ્ઠારીસ ૧૨૮ ભાંગા થાય.

મિથ્યાદષ્ટિ અપયોખ્ત બેઇન્દ્રિયને પૂર્વોક્ત પંદર હેતુમાં મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ મળવાથી સોળ બંધહેતુ થાય. માત્ર અહિં યોગ કાર્મણ્ય, ઔદારિકમિથ્ય અને ઔદારિક એ ત્રણ હોય માટે યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકી પૂર્વની જેમ અકોનો ગુણાકાર કરતાં અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય. મિથ્યાદષ્ટિ બેઇન્દ્રિય અપયોખ્તાના સોળ બંધહેતુના તેટલા ભાંગા થાય.

તે સોળમાં ભય મેળવતાં સત્તર હેતુ થાય. તેના પશ્ચ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય.

જુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર હેતુનાં પશુ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય.

તથા ભય જુગુપ્સા બંને મેળવતાં અઠાર હેતુ થાય, તેના પશુ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી એકસો બાણ ૧૯૨ ભાંગા થાય. બંને ગુણસ્થાનકે બેઈન્દ્રિય અપ-ચીત્તાને સઘળા મળી ત્રણસો વીશ ૩૨૦ ભાંગા થાય.

પર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિયને જઘન્યપદે અનંતરોક્ત સોળ બંધહેતુઓ હોય છે. માત્ર અહિં ઔદારિકકાયયોગ અને અસત્ય અમૃષા વચનયોગ એ બે યોગમાંથી એક યોગ કહેવો. યોગના સ્થાને બે મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકોનો ગુણાકાર કરતાં સોળ બંધહેતુના બત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય.

તે સોળમાં ભય મેળવતાં સત્તર હેતુ થાય તેના પશુ બત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય. જુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર હેતુનાં પશુ બત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય.

તથા ભય અને જુગુપ્સા એ બંને મેળવતાં અઠાર બંધહેતુ થાય તેના પશુ બત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી પર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિયના બંધહેતુના એકસો અઠાવીશ ૧૨૮ ભાંગા થાય. બેઈન્દ્રિયના બંધહેતુના સઘળા મળી ચારસો અને અડતાલીસ ૪૪૮ ભાંગા થાય. બેઈન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે બાહર એકેન્દ્રિયના ભાંગા કહે છે—અપર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણકાણે જઘન્યપદે પૂર્વની જેમ પંદર બંધહેતુઓ હોય છે. માત્ર અહિં એક સ્પર્શ ઇન્દ્રિયનીજ અવિરતિ કરવી.

અકસ્થાપનામાં ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને એક, છ કાયના વધના સ્થાને એક, કષાયના સ્થાને ચાર, યુગલના સ્થાને બે, વેદના સ્થાને એક, અને યોગના સ્થાને બે ૧-૧-૪-૨-૧-૨ મૂકી, અકોનો ગુણાકાર કરતાં પંદર હેતુના સોળ ૧૬ ભાંગા થાય.

તે પંદરમાં ભય મેળવતાં સોળ હેતુ થાય તેના પશુ સોળ ૧૬ ભાંગા થાય. જુગુપ્સા મેળવતાં સોળ બંધહેતુના પશુ ૧૬ ભાંગા થાય.

તથા ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતાં સત્તર હેતુ થાય તેના પશુ સોળ ૧૬ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે અપર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણકાણે બંધહેતુના ચોસઠ ૬૪ ભાંગા થાય.

તથા મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ મળવાથી અપર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિય મિથ્યાદષ્ટિને સોળ બંધહેતુ થાય. માત્ર અહિં કાર્મણ, ઔદારિકમિશ્ર, અને ઔદારિક એ ત્રણ યોગમાંથી કોઈપણ

એક યોગ કહેવો. યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકી પૂર્વવત્ અકોનો ગુણાકાર કરતાં સોળ બંધહેતુના ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય.

તે સોળમાં ભય મેળવતાં સત્તર હેતુ થાય તેના પણ ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય.

જુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર હેતુના પણ ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય.

તથા ભય જુગુપ્સા બંને મેળવતાં અઠાર હેતુ થાય, તેના પણ ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી છન્નું ૯૬ ભાંગા થાય. બંને ગુણકાણે બાહર એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્તાના સઘળા મળી એકસો સાઠ ૧૬૦ ભાંગા થાય.

પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયને જઘન્યપદે અનંતરોક્ત સોળ બંધહેતુઓ હોય છે માત્ર અહિં ઔદારિક, વૈક્રિય, અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગમાંથી એક યોગ કહેવો કારણ કે પર્યાપ્ત બાહર વાયુકાયમાના કેટલાક જીવોને વૈક્રિય શરીર હોય છે. માટે યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકોનો ગુણાકાર કરતાં સોળ હેતુના ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય.

તે સોળમાં ભય મેળવતાં સત્તર હેતુ થાય તેના પણ ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય.

જુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર હેતુ થાય તેના પણ ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય.

ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતાં અઠાર હેતુ થાય તેના પણ ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય.

કુલ છન્નું ભાંગા થાય. સઘળા મળી બાહર એકેન્દ્રિયના બંધહેતુના બસો અને છપ્પન ૨૫૬ ભાંગા થાય. બાહર એકેન્દ્રિયના ભાંગા કહ્યા.

હવે સૂક્ષ્મએકેન્દ્રિયના કહે છે—સૂક્ષ્મએકેન્દ્રિય અપર્યાપ્તાને જઘન્યપદે બાહર એકેન્દ્રિયની જેમ સોળ બંધહેતુઓ હોય છે. અહિં ભાંગા પૂર્વવત્ ચોવીસ ૨૪ થાય.

તે સોળમાં ભય મેળવતાં સત્તર હેતુ થાય તેના પણ ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય.

જુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર હેતુના પણ ૨૪ ભાંગા થાય.

તથા ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતાં અઠાર બંધહેતુ થાય તેના પણ ચોવીસ ભાંગા થાય.

સરવાળે છન્નું ૯૬ ભાંગા થાય.

તથા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને જઘન્યપદે હંમણાં કહ્યા તેજ સોળ બંધહેતુઓ હોય છે. માત્ર અહિં યોગ એક ઔદારિક માત્રયોગજ હોય છે. માટે યોગના સ્થાને એક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકોનો ગુણાકાર કરતા સોળ બંધહેતુના આઠ ભાંગા થાય. એટલે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિઓ સાથે ફેરવતાં સોળ બંધહેતુ આઠ પ્રકારે થાય.

તે સોળમાં ભય મેળવતાં સત્તર થાય તેના પછી આઠ ૮ ભાંગા થાય.

અથવા જુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર હેતુના પછી આઠ ૮ ભાંગા થાય.

તથા ભય અને જુગુપ્સા મેળવતાં અઠાર હેતુ થાય તેના પછી આઠ ૮ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી બત્રીસ ભાંગા થાય. સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના સઘળા મળી બંધહેતુના એકસો અઠાવીસ ૧૨૮ ભાંગા થાય. ૧૮

આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોમાં અને જીવસ્થાનકોમાં બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા. હવે જે કર્મપ્રકૃતિઓ અન્વય વ્યતિરેકને અનુસરી જે બંધહેતુવાળી છે તેનું તે પ્રકારે પ્રતિપાદન કરે છે—

સોલસ મિચ્છનિમિત્તા વજ્જહિ પળનીસ અવિરહ્ણ ય ।

સેસા ૩ કસાણ્હિવિ જોગેહિવિ સાયવેયનીયં ॥ ૧૯ ॥

પોડ્ઝ મિચ્ચાન્નનિમિત્તા વધ્યન્તે પચ્ચન્નિગ્ગદવિરત્થા ચ ।

જોપાસ્તુ કપાયરપિ યોગૈરપિ સાતવેદનીયમ્ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ—સોળ કર્મપ્રકૃતિઓ મિથ્યાત્વરૂપ હેતુવડે બંધાય છે. તથા પાંત્રીસ પ્રકૃતિઓ અવિરતિરૂપ હેતુવડે, શેષ પ્રકૃતિઓ કપાયેવડે, અને સાતવેદનીય યોગરૂપ હેતુવડે બંધાય છે.

ટીકાતુલ્ય—કારણનો સફસાવ છતાં કાર્યનો સફસાવ તે અન્વય, અને કારણના અભાવે કાર્યનો અભાવ તે વ્યતિરેક કહેવાય.

નરકગનિ. નરકાનુષ્ઠિય, નરકાયુ, એકેન્દ્રિયભતિ, વિકલેન્દ્રિયભતિત્રિક, મિથ્યાત્વ, નપુંસકવેદ, હુંદકસંસ્થાન, સેવાત્ સંઘયણુ. આતપનામ, સ્થાવરનામ, સૂક્ષ્મનામ, સાધારણનામ અને અપર્યાપ્તનામ એ સોળ પ્રકૃતિઓ અન્વય વ્યતિરેકવડે વિચારતાં મિથ્યાત્વનિમિત્તક છે. કેનકે એ સોળ પ્રકૃતિઓ મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ છતાં અવશ્ય બંધાય છે, અને મિથ્યાત્વરૂપ હેતુનો અભાવ છતાં બંધાતી નથી.

આ કર્મપ્રકૃતિઓ મિથ્યાત્વ ગુણહાણે બંધાય છે. અને મિથ્યાત્વ ગુણહાણે તે આદિ બંધહેતુ હોય છે એટલે જો કે આ સોળ પ્રકૃતિઓ બંધાતાં અવિરતિ આદિ હેતુઓનો પછી ઉપયોગ થાય છે, તો પછી તેઓની સાથે અન્વય વ્યતિરેક બંધન થઈતું નથી, પરંતુ મિથ્યાત્વ સાથેજ થઈ છે. કારણ કે મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ વ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધીજ તે પ્રકૃતિઓ બંધાય છે, અને મિથ્યાત્વ દૂર થતાં અને અવિરતિ આદિ હેતુ હોવા છતાં પછી તેઓ બંધાતી નથી માટે વાસ્તવિક રીતે મિથ્યાત્વ જ તે પ્રકૃતિઓનો બંધહેતુ છે, અવિરતિ આદિ નથી. એટલે કે જો સોળ પ્રકૃતિઓના

અંધમાં મિથ્યાત્વ મુખ્ય હેતુ છે અને અવિરતિ આદિ ગૌણ છે. આ પ્રમાણે આગળ ઉપર પશુ હેતુઓ માટે સમબંધુ.

તથા સ્થાનધિનિક, સ્ત્રીવેદ, અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક, તિર્થચત્રિક, પહેલા અને છેલ્લા વિના ચાર સંસ્થાન, અને છેલ્લા વિના પાંચ સંધ્યણુ, ઉદ્યોત, અપ્રશસ્ત વિહા-ચોગતિ, દુર્ભાગ, અનાદેય, દુઃસ્વપ્ન, નીચગોત્ર, અપ્રત્યાખ્યાન ચતુષ્ક, મનુષ્યનિક અને ઔદારિકદિક, એ પાંત્રીસ કર્મપ્રકૃતિઓ અવિરતિ નિમિત્તે અંધાય છે. એટલે કે એ પ્રકૃતિઓનો ખાસ હેતુ અવિરતિ છે.

તથા સાત વેદનીય વિનાની શેષ અડસઠ પ્રકૃતિઓ કષાયોવડે અંધાય છે. તે અડસઠ પ્રકૃતિઓનો ખાસ અંધહેતુ કષાય છે. કારણ કે તેઓ કષાયો સાથે અન્ય વ્યતિરેકને અનુસરે છે.^૧

તથા જ્યાં સુધી યોગ છે ત્યાં સુધી અંધાય છે, અને યોગના અભાવે અંધાતી નથી, માટે સાત વેદનીયનો યોગ અંધહેતુ છે. ૧૯

તિથ્યરાહારાણં વંધે સમ્મત્તસંજમા હેઝ ।

પયહીપયસબંધા જોગેહિં કસાયઝો ડ્યરે ॥ ૨૦ ॥

તીર્થકારાહારકાણં વંધે સમ્યક્ત્વસંયમૌ હેતુ ।

પ્રકૃતિપ્રદેશવંધૌ યોગૈઃ કષાયત્ત્વેત્તરૌ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ—તીર્થકર અને આહારકદિકના અંધમાં સમ્યક્ત્વ અને સંયમ હેતુ છે. તથા પ્રકૃતિઅંધ અને પ્રદેશઅંધ યોગવડે, અને સ્થિતિઅંધ અને રસઅંધ કષાયવડે થાય છે.

ટીકાનું—તીર્થકર અને આહારકદિકના અંધમાં અનુક્રમે સમ્યક્ત્વ તથા સંયમ હેતુ છે. એટલે કે તીર્થકરના અંધમાં સમ્યક્ત્વ, અને આહારકદિકના અંધમાં સંયમ હેતુ છે. આ પ્રમાણે તે પ્રકૃતિઓના અંધમાં જ્યારે સમ્યક્ત્વ અને સંયમ હેતુ તરીકે કહેવામાં આવ્યા ત્યારે અન્ય કોઈ આ હકીકત યુક્તિથી વિરુદ્ધ છે એમ કહી પ્રશ્ન ઉત્પન્ન કરે છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ આ રથે કર્મપ્રથમી ટીકામા સોળનો અંધહેતુ મિથ્યાત્વ, પાંત્રીસના મિથ્યાત્વ અને અવિરતિ એ બે, પામળા યોગ વિના ત્રણ અને સાત વેદનીયના ચારે અંધહેતુ લીધા છે ટીકામાં તે તે પ્રકૃતિઓનો ને ચુચકણા સુધી અંધ થાય છે ત્યાં સુધીમાં અન્ય વ્યતિરેક સંબંધવડે ઘટતા અંધા હેતુની વિવક્ષા કરી છે. અને આદિ એક જ હેતુ વિગત્યો છે. તથા ટીકામા તીર્થકરનામ અને આહારકદિકનો કષાય અંધહેતુ છતાં પણ સમ્યક્ત્વાદિ બીજા અંતરંગ કારણો ક્ષેત્રાથી ચારમાથી કષાય હેતુથી અંધાય છે તે કહ્યું નથી. આદિ કષાયરૂપ હેતુની વિવક્ષા કરી છે એટલે એમાં વિવક્ષા જ કારણ છે. મનબેદ બહુતો નથી

પ્રશ્ન—તીર્થંકર નામકર્મનો બંધહેતુ એ સમ્યક્ત્વ કહીએ તો શું ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ હેતુ છે? અથવા ક્ષાયિક હેતુ છે? કે ક્ષાયોપશમિક હેતુ છે? દરેક સ્થળે દોષ છે. તે આ પ્રમાણે—તીર્થંકર નામકર્મના બંધમાં ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ બંધહેતુ તરીકે કહેવામાં આવે તો ઉપશાંત મોહ ગુણકાણે પણ તેનો બંધ પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે ત્યાં પણ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વનો સફળાવ છે. એ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ કહેવામાં આવે તો સિદ્ધોને પણ તેના બંધનો પ્રસંગ આવે. કારણ કે તેઓને પણ ક્ષાયિક-સમ્યક્ત્વ છે. એ ક્ષાયોપશમિક કહેવામાં આવે તો અપૂર્વકરણના પહેલે સમયે પણ તેના બંધના વિરોધનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય. કારણ કે તે સમયે તેને ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ હોતું નથી. અને તીર્થંકર નામકર્મના બંધનો વિરોધ તો અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગે થાય છે. માટે કોઈપણ સમ્યક્ત્વ તીર્થંકર નામકર્મના બંધમાં હેતુરૂપ ઘટતું નથી. તથા આહારકદ્ધિકનો બંધહેતુ સંયમ કહેવામાં આવે તો ક્ષીણમોહાદિ ગુણકાણે પણ તેના બંધનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય કારણ કે ત્યાં વિશેષતઃ અતિનિર્ભગ ચારિત્રનો સફળાવ છે. અને ત્યાં બંધ તો થતો નથી, માટે આહારકદ્ધિકનો પણ સંયમ બંધહેતુ નથી.

ઉત્તર—અમારા અભિપ્રાયનું અજ્ઞાન હોવાથી ઉપર જે શંકા ઉપસ્થિત કરી તે અયોગ્ય છે. કારણ કે—‘વિત્થયરાહારાણ વંચે સમ્મત્તસંજમા દ્વેઠ’ એ પદ વડે સાક્ષાત્ સમ્યક્ત્વ અને સંયમ જ માત્ર તીર્થંકર અને આહારકદ્ધિકના બંધહેતુરૂપે કહ્યા નથી, પરંતુ ‘સહકારી કારણભૂત વિશેષ હેતુરૂપે કહ્યા છે. મૂળ કારણ તો આ બંનેમાં કષાય વિશેષ જ છે. પહેલા જ કહ્યું છે કે—‘સેસાવ કસાણ્હિ’ શેષ પ્રકૃતિઓ કષાયોવડે-કષાયરૂપ બંધહેતુવડે બંધાય છે. અને તીર્થંકર નામકર્મના બંધમાં હેતુરૂપે થતા તે કષાય વિશેષો ઔપશમિકાદિ કોઈપણ સમ્યક્ત્વ રહિત હોતા નથી એટલે કે ઔપશમિકાદિ કોઈપણ સમ્યક્ત્વ રહિત માત્ર કષાયવિશેષો જ તીર્થંકરના બંધમાં હેતુભૂત થતા નથી. તથા તે ઔપશમિકાદિ કોઈપણ સમ્યક્ત્વયુક્ત તે કષાયવિશેષો સઘળા જીવોને તે પ્રકૃતિઓના બંધમાં હેતુ થતા નથી. તેમ જ અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગ પછી પણ બંધહેતુરૂપે થતા નથી. તથા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકથી આરંભી અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગ સુધીમાં જ સંભવતા કેટલાક પ્રતિનિયત ‘કષાય વિશેષો જ આહારકદ્ધિકના બંધમાં હેતુ છે.

તાત્પર્ય એ કે ચોથાથી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગ સુધીના કષાયવિશેષો ઔપશમિકાદિ કોઈપણ સમ્યક્ત્વ યુક્ત અને હમણાં જ કહેશે તેવી ભાવનાવાળા આત્માઓને

૧ સાથે રહી જે કારણરૂપે થાય, તે સહકારી કારણ કહેવાય. વિશિષ્ટ કષાયરૂપ હેતુની સાથે રહી સમ્યક્ત્વ અને સંયમ તીર્થંકર અને આહારકદ્ધિકના બંધમાં હેતુ થાય છે માટે સમ્યક્ત્વ અને સંયમ સહકારી કારણ કહેવાય છે.

૨ અહિં પ્રતિનિયત શબ્દ યુક્તિ એજ જાણીએ છે કે ચાનીની દષ્ટિમા નિશ્ચિત થયેલ અચુક જ કષાયવિશેષો અહિં બંધહેતુરૂપે લેવાના છે. સાતમાથી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગ સુધીના, સઘળા નાહ.

પંચસંગ્રહ-ચતુર્થાદ્ય

તીર્થંકર નામકર્મના બંધમાં હેતુ થાય છે. અને આહારકદ્ધિકના બંધમાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વિશિષ્ટ કષાયો હેતુરૂપે થાય છે. માટે અહિં કોઈ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી.

પ્રશ્ન—ઔપશમિકાદિ કોષ્ટપણ સમ્યક્ત્વ યુક્ત જે કષાયવિશેષો તીર્થંકર નામકર્મના બંધમાં હેતુ છે તેનું સ્વરૂપ શું? એટલે કે કેવા પ્રકારના કષાયવિશેષો તીર્થંકર નામકર્મના બંધમાં કારણ છે?

ઉત્તર—પરમાત્માના પરમ પવિત્ર અને નિર્દોષ શાસનવડે જગત્પતિ સઘળા જીવોના ઉદ્ધાર કરવાની ભાવના આદિ પરમ ગુણના સમૂહ યુક્ત તે કષાયવિશેષો તીર્થંકર નામકર્મના બંધમાં કારણ છે. તે આ પ્રમાણે—

ભવિષ્યમાં જેઓ તીર્થંકર થવાના છે તેઓને ઔપશમિકાદિ કોષ્ટપણ સમ્યક્ત્વ જ્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેના બળથી સંપૂર્ણ સંસારના આદિ, મધ્ય અને અંતભાગમાં નિર્જીવપણાનો—ગુણરહિતપણાનો નિર્ણય કરી એટલે કે સંપૂર્ણ સંસારમાં, ભલે પછી તેના ગમે તે ભાગ હોય તેમાં આત્માને ઉત્તત કરનાર કોઈ તત્ત્વ નથી એવો નિર્ણય કરી તે મહાશય તથાભવ્યત્વના થોગે આ પ્રમાણે વિચાર કરે—

અહો! આ આશ્ચર્ય છે! કે સકળગુણસંપન્ન તીર્થંકરોએ પ્રરૂપેલ, સ્ફુરાયમાન તેજભાગુ પ્રવચન વિદ્યમાન છતાં પણ મહામોહરૂપ અધકાર વડે અવરાઈ ગયેલો છે સાચો માર્ગ જેની અંદર એવા આ ગહન સંસારમાં દુઃખથી ભરેલું છે અંતઃકરણ જેઓનું એવા મૂઢમનવાળા આત્માઓ ભ્રમ્યાજ કરે છે માટે હું આ જીવોને આ સંસારમાંથી આ પવિત્ર પ્રવચનવડે યથાયોગ્ય રીતે પાર ઉતારું. આ પ્રમાણે વિચાર કરે.

અને એ પ્રમાણે વિચારીને પરાર્થવ્યસની કરૂણાદિ ગુણ યુક્ત અને પ્રત્યેક ક્ષણે પરોપકાર કરવામાંજ વધતી જતી છે ઇચ્છા જેની એવા તે મહાત્મા હંમેશાં જે જે રીતે બીજાને ઉપકાર થાય, બીજાનું ભલું થાય એટલે તેઓના આત્માનો ઉદ્ધાર થાય તે તે રીતે પ્રવૃત્તિ કરે છે. માત્ર વિચાર કરી બેસી રહેતા નથી. આ પ્રમાણે પ્રાણીઓનું કદયાણ કરવાદ્વારા ઉપકાર કરતા તીર્થંકરનામકર્મ ઉપાજન કરીને પરમ-પુરુષાર્થનું—શોક્ષનુ સાધન તીર્થંકરપણું પ્રાપ્ત કરે છે.

કહ્યું છે કે—‘સમ્યક્ત્વના બળથી સંસારની નિર્જીવતાને સમ્યક્પ્રકારે જોઈને તથાભવ્યત્વના થોગે તે મહાશય તેની વિચિત્રતાનો વિચાર કરે ૧.

વિચાર આ પ્રમાણે કરે—આ સર્વજ્ઞભાષિત ધર્મનું તેજ છતાં પણ મહામોહરૂપ અધકારવડે ગહન આ સંસારમાં દુઃખ પામતા આત્માઓ પરિભ્રમણ કર્યાજ કરે છે. ૨,

માટે આ સઘળા જીવોને દુઃખથી ભરેલા આ સંસારમાંથી યથાયોગ્ય પણે કોઈ પણ રીતે આ પરમપવિત્ર પ્રવચનવડે પાર ઉતારું, એવો શ્રેષ્ઠ સમ્યક્ત્વ યુક્ત તે મહાત્મા વિચાર કરે. ૩

એ પ્રમાણે વિચાર કરીને કરુણાદિ ગુણ યુક્ત, પરોપકાર કરવામાં વ્યસની અને અન્ય આત્માઓના કલ્યાણ કરવાની જ વધતી જતી છે ભાવના જેની એવા તે બુદ્ધિ-માન મહાત્મા તે તે પ્રકારે પ્રવૃત્તિ કરે. ૪

આ પ્રમાણે પ્રાણીઓનું કલ્યાણ કરતા સત્ય અર્થવાળું અને પરમ પુરુષાર્થનું સાધન તીર્થંકરપણું પ્રાપ્ત કરે. ૫

અહિં પહેલી ગાથામાં જનને એ વડ વડે સમ્યક્ત્વનું અહણ કયું છે. આ પ્રમાણે સઘળા આત્માઓને સંસારમાંથી પાર ઉતારવાની તીવ્ર ભાવનાવડે આત્મા તીર્થંકર-નામકર્મ બાંધે છે.

તથા સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને પોતાના સ્વજનાદિના વિષયમાં યથોક્ત ચિંતા કરે એટલે માત્ર સ્વજનોનેજ તારવાનો વિચાર કરે અને તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે તે ધીમાન્ આત્મા ગણધર ૧લખિધ પ્રાપ્ત કરે છે.

જે આત્મા સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયે છતે ભવની નિશુષ્ણતાને ભેધને નિર્વેદ થવાથી માત્ર પોતાનો જ ઉદ્ધાર ઇચ્છે અને તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે તે યુ'ડકેવળી થાય છે. કહ્યું છે કે—'

જે સ્વજનાદિ સંબંધે જ તારવાનો વિચાર કરે અને તે પ્રકારે પ્રવૃત્તિ કરે તે બુદ્ધિમાન્ આત્મા ગણધર થાય છે. ૧

તથા જે સંવિન્ન સંસાર પર નિર્વેદ થવાથી પોતાનો જ ઉદ્ધાર ઇચ્છે અને તેટલા પુરતી જ પ્રવૃત્તિ કરે તે યુ'ડકેવળી થાય. ૨

આ પ્રમાણે ગણધરાદિ કોણ થાય તે પ્રસંગાગત કહ્યું.

સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ યોગથી થાય છે. તેમાં જ્ઞાનાચ્છાદકત્વાદિ જે સ્વભાવવિશેષ તે પ્રકૃતિબંધ છે, અને જે કર્મપરમાણુઓનો આત્મા સાથે ક્ષીરનીરવત્ સંબંધ થાય છે તે પ્રદેશબંધ છે.

તથા સ્થિતિબંધ અને રસબંધ કષાયવડે થાય છે. તેમાં કર્મોનું આત્મા સાથે ત્રીશ કોડાકોડી આદિ કાળપથત રહેલું તે સ્થિતિબંધ છે, અને ઓછા વત્તા પ્રમાણમાં જ્ઞાનાદિ ગુણને કબાવનાર તથા ઓછા વત્તા પ્રમાણમાં સુખ-દુઃખાદિ ઉત્પન્ન કરનાર જેનું સ્વરૂપ પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે એવો એકસ્થાનકાદિ જે રસ છે તે અનુભાગ-બંધ છે. આ પ્રમાણે ચાલુ ગુણસ્થાનકોમાં અને જીવલોકોમાં બંધહેતુના ભાંગા કલ્યા. ૨૦

૧ ગણધર અને આચાર્ય આદિ થવાનાં હેતુજન કર્મોના તીર્થંકરનામકર્મના જ સમાવેશ થયે છે એમ સમજવું.

અ'ધાયેલા કર્મોના યથાચોગ્યરીતે ઉદય થાય છે, અને તેઓના ઉદય થવાથી સાધુઓને અનેક પ્રકારના પરિપક્ષો ઉપસ્થિત થાય છે. તેથી જે પરિપક્ષોમાં જે કર્મોના ઉદય નિમિત્ત છે, તેઓનું તથા તેના વિજય કઈ રીતે કરવો તેનું પ્રતિપાદન કરે છે—

સુપિપાસુપહસીયાણિ સેજ્ઞા રોગો વધો મલો ।

તળફાસો ચરોયા ચ દંસેકારસ જોગિસુ ॥ ૨૧ ॥

સુત્પિપાસોજ્ઞાતિતિનિ શર્યા રોગો વધો મલઃ ।

તળસ્પર્શશ્ર્યર્ચા ચ દન્ન એકાદશ યોગિસુ ॥ ૨૧-॥

અર્થ—જીધા, પિપાસા, ઉષ્ણ, શીત, શર્યા, રોગ, વધ, મળ, તૃણસ્પર્શ, ચર્ચા, અને દંશ એ અગ્નિઆર પરિપક્ષો સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાને હોય છે.

ટીકાતુ—અહિં ગાથામાં પરિપક્ષ શબ્દ લખ્યો નથી છતાં તેનું પ્રકરણ હોવાથી અર્થાત્ પ્રાપ્ત થાય છે. તે શબ્દ ગાથામાના દરેક પદ સાથે જોડવો. તે આ પ્રમાણે—જીતપરિપક્ષ, પિપાસાપરિપક્ષ, ઉષ્ણપરિપક્ષ, શીતપરિપક્ષ, શર્યાપરિપક્ષ, રોગપરિપક્ષ, વધપરિપક્ષ, મળપરિપક્ષ, તૃણસ્પર્શપરિપક્ષ, ચર્ચાપરિપક્ષ, અને દંશપરિપક્ષ.

કર્મના ઉદયથી આવા આવા પરિપક્ષો જ્યારે પ્રાપ્ત થાય થાય, ત્યારે મુનિઓએ પ્રવચનમાં કહેલ વિધિ પ્રમાણે સમભાવે સહન કરી તેના પર જ્ય મેળવવો જોઈએ. તેના વિજય આ પ્રમાણે કરવો—

નિદોષ આહારની ગવેષણા કરતા, પરંતુ તેવા પ્રકારનો નિદોષ આહાર નહિ મળવાવડે અથવા અદ્ય મળવાવડે જેમની જીધાની શાંતિ થઈ નથી, અવસર વિના ગોચરી જવા પ્રત્યે જેમની ઇચ્છા વિરામ પામી છે, આવશ્યક ક્રિયામાં જરાપણ રખાણના થાય તેને જેઓ સહન કરતા નથી, સ્વાધ્યાય, કથાન અને ભાવનામાં જેમનું ચિત્ત મગ્ન થયેલું છે, અને પ્રજળ જીધાજન્ય પીડા ઉત્પન્ન થવા છતાં પણ અનેષણીય આહારનો જેઓએ ત્યાગ કર્યો છે, એવા મુનિરાજે જરા પણ ગ્તાનિ વિના ભુખથી ઉત્પન્ન થયેલ પીડા સમભાવે સહન કરતી તે જીતપરિપક્ષવિજય.

એ પ્રમાણે પિપાસા પરિપક્ષના વિજય માટે પણ સમજવું.

અત્યંત ઉચ્ચ સૂચના કિરણના તાપવડે સૂકાઈ જવાથી જેનાં પાંદડાં ખરી પડેલ છે અને તેથીજ જેની છાયા દૂર થઈ છે એવા વૃક્ષવાળી અટવીમાં, અથવા અન્યત્ર કે જ્યાં ઉચ્ચ તાપ લાગે ત્યાં જતા કે રહેતા, તથા અનન્યાદિ તપવિશેષવડે જેઓને પેટમાં અત્યંત દાહ ઉત્પન્ન થયેલ છે, તેમજ અત્યંત ઉષ્ણ અને કઠોર વાયુના સખંધથી જેઓને તાળડું અને ગળામાં શોષ પડેલ છે, તેવા મુનિરાજે જીવેનાં પીડા ન થાય એ ઇચ્છાથી કાચા પાણીમાં અવગાહ—નંદાવા માટે પડવાની કે કાચા પાણીથી ફર

સ્નાન કરવાની અગર તેા કાચુ' પાણી પીવાની ઇચ્છા પણ નહિ કરતાં ઉષ્ણતાજન્ય પીડાને સમભાવે સહન કરવી તે ઉષ્ણપરિષહવિજય.

ઘણી થંડી પડવા છતાં પણ અકલ્પનીય વસ્ત્રનેા ત્યાગ કરતા, અને પ્રવચનમાં કહેલ વિધિને અનુસરી કલ્પનીય વસ્ત્રનેા ઉપભોગ કરતા, તથા પક્ષિની જેમ પોતાના એક ચોક્કસ સ્થાનનેા નિશ્ચય નહિ કરતા, તેથી જ વૃક્ષની નીચે, શૂન્ય ગૃહમાં, અથવા એવાજ કોઇ અન્ય સ્થળે રહેતા ત્યાં બરફના કણવડે અત્યંત થંડા પવનનેા સંબંધ થવા છતાં પણ તેના પ્રતિકારનું કારણ અગ્નિ આદિને સેવવાની ઇચ્છા પણ નહિ કરતા, તેમજ પૂર્વે અનુભવેલા થંડીને દૂર કરવાનાં કારણોને યાદ પણ નહિ કરતા શીતથી ઉત્પન્ન થયેલી પીડાને સમભાવે સહન કરવી તે શીતપરિષહવિજય.

કંઠણુ ધારવાળા અને નાના મોટા ઘણા કાંકરા વડે વ્યાપ્ત શીત અથવા ઉષ્ણ પૃથ્વી ઉપર અથવા કોમળ અને કઠિન આદિ લેદલાળા અપકાદિની પાટ ઉપર નિદ્રાને અનુભવતા પ્રવચનોક્ત વિધિને અનુસરી કઠિનાદિ શમ્યાથી થતી પીડા સમભાવે સહન કરવી તે શમ્યાપરિષહવિજય.

કોઇપણ પ્રકારનેા રોગ થાય ત્યારે નફા તોટાનેા વિચાર કરી શાસ્ત્રમાં કહેલ વિધિને અનુસારે ચારિત્રમાં સ્ખલના ન થવા પામે તેવી રીતે, પ્રતિક્રિયા-ઔષધાદિ ઉપચાર કરવા તે રોગપરિષહવિજય.

તીક્ષ્ણ ધારવાળી તરવાર અથવા મુદ્ગરાદિ હથિયારના તાડનાદિવડે શરીર ચીરાતાં છતાં પણ ચીરનાર ઉપર અલ્પ પણ મનોવિકાર નહિ કરતાં એવો વિચાર કરે કે—'મેં પૂર્વે બાંધેલા કર્મફળ' જ આ ફળ છે આ બિચારા રાંકડાઓ મને કંઈપણ કરી શકતા નથી એ તો નિમિત્તમાત્ર છે, વળી એવો પણ વિચાર કરે કે નાશ પામવાના સ્વભાવવાળા શરીરને આ લોકો પીડા ઉત્પન્ન કરે છે, પરંતુ મારા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ અતરંગ ગુણોને કોઇપણ પ્રકારની પીડા કરી શકતા નથી, એવી ભાવના ભાવતા વાંસલાથી છેદનાર અને ચંદનથી પૂજા કરનાર બંને પર સમદર્શિ મુનિરાજે વધથી થતી પીડા સમભાવે સહન કરવી તે વધપરિષહવિજય.

અપ્રકાય આદિ છવોને પીડા ન થાય માટે મરણપર્યંત સ્નાન નહિ કરવાના યતને ધારણ કરનાર, ઉચ્ચ સૂર્યકિરણના તાપથી ઉત્પન્ન થયેલ પરસેવાના જળ સંબંધથી પવનથી ઉડેલી પુષ્કળ ધુળ લાગવા વડે જેનું શરીર અત્યંત મલીન થયું છે છતાં પણ જેઓના ચિત્તમાં તે મેલને દૂર કરવાનેા સંકલ્પ પણ નથી, પરંતુ સમ્યક્જ્ઞાન, દર્શન-ચારિત્રરૂપ નિર્મળ જળના પ્રવાહ વડે કર્મરૂપ મેલને જ દૂર કરવા જેઓ પ્રયત્નવંત છે તેવા મુનિરાજે મળથી થતી પીડાને સમભાવે સહન કરવી તે મળપરિષહવિજય.

ગમ્મમાં વસતા અગર ગમ્મમાં નહિ વસતા મુનિરાજને પોલાણુ વિનાના દર્શાદિ

ઘાસના ઉપલોગની પ્રભુએ આજ્ઞા આપી છે. તેમાં જે મુનિરાજને પોતાના ગુરુએ દર્શાવે ઘાસ ઉપર શયન કરવાની અનુજ્ઞા આપી છે તે જ મુનિરાજે દર્શાવે ઘાસ ઉપર સંધારો અને ઉત્તરપટ્ટો પાથરીને સૂઈ બેય છે, અથવા જેના ઉપકરણોને ચોરો ચોરી ગયા છે અગર તો અતિશુષ્ક થવાથી ફાટી ગયા છે તેવા મુનિઓ પોતાની પાસે સંધારો અને ઉત્તરપટ્ટો નહિ હોવાથી દર્શાવે આદિ પાથરી સૂઈ બેય છે, તેવા ઘાસ પર સૂતા. પૂર્વે અનુભવેલ મખમલની શર્યા આદિને યાદ પશુ નહિ કરતા તે ઘાસના અશ્રમાગાદિ લોકાવા દ્વારા થતી પીડાને સમભાવે સહન કરવી તે તુલ્યસ્પર્શપરિષદ્વિજય.

જે મહાશયોએ ઝંધ અને મોક્ષનુ સ્વરૂપ બંધાયું છે, જેઓ પવનની જેમ નિઃસંગતા ધારણ કરે છે, જેઓ દેશ અને કાળને અનુસરી સયમવિરોધી માર્ગમાં જવાનો ત્યાગ કરનારા છે, તથા જેઓ આગમમાં કહેલ માસકેદપની મર્યાદાને અનુસરી વિહાર કરનારા છે. એવા મુનિરાજે કઠોર કાકરા અને કંટકાદિ વડે પોતાના પગમાં અત્યંત પીડા થવા છતાં પણ પૂર્વે પોતે સેવેલા વાહનાદિમા જવાનું સ્મરણ નહિ કરતાં આમા નુશામ વિહાર કરવો તે સર્વાપરિષદ્વિજય.

દંશપરિષદ્માં દંશ શબ્દનું અહણુ શરીરને ઉપઘાત કરનારા સઘળા જંતુઓને અહણુ કરવા માટે છે. જેમ કાગડાથી ઘીનું રક્ષણ કરવું એમ કહેવામાં આવે ત્યાં કાગડા શબ્દનું અહણુ ઘી ખાઈ જનાર કાગડા સિવાય અન્ય પક્ષિઓના અહણુ માટે પણ કથ્યું છે તેમ આદિ પણ સમજવું. તેથી હંશ, મચ્છર, માંખીઓ. માંકડ, કીડા, કીડીઓ અને વીંછી આદિ જંતુઓ વડે પીડા પામવા છતાં પણ તે સ્થાનથી અન્યત્ર નહિ જતા અને તે દંશ-મચ્છરાદિ જંતુઓને ત્રિવિધે ત્રિવિધે પીડા નહિ કરતા તેમ જ વીંજણા-આદિ વડે તેને દૂર પણ નહિ કરતા તે હંશ-મચ્છરાદિથી થતી બાધાને સમભાવે સહન કરવી તે દંશપરિષદ્વિજય.

આ અગ્નીઆરે પરિષદો સયોગિ કેવલિ ભગવાનને સંભવે છે. ૨૧

હવે કયા કર્મના ઉદયથી આ અગ્નીઆર પરિષદો ઉત્પન્ન થાય છે તે કહે છે—

વેયળીયમવા ષણ્ પન્નાનાણા ડ આદિમે ।

અટ્ટમંમિ અલામોત્થો છડમત્થેસુ ચોદ્દસ ॥ ૨૨ ॥

વેદનીયમવા ઇતે પ્રજ્ઞાજ્ઞાને તુ આદિમે ।

અટ્ટમે અલામોત્થઃ છદ્મસ્થેષુ ચતુર્દશ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ—પૂર્વોક્ત અગ્નીઆર પરિષદો વેદનીયકર્મથી ઉત્પન્ન થયેલા છે. જ્ઞાનાવરણીય-કર્મનો ઉદય છતાં પ્રજ્ઞા અને અજ્ઞાન પરિષદ ઉત્પન્ન થાય છે અને અંતરાયનો ઉદય છતાં અલાસથી ઉત્પન્ન થયેલ પરિષદ થાય છે. છદ્મસ્થોને એ ચૌદ પરિષદો હોય છે.

ટીકાનુ—વીશમી ગાથામાં કહેલ અગીઆર પરિષદો વેદનીયકર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે. જેમકે ક્ષુધાવેદનીયનો ઉદય થાય, ભૂખ સગત લાગે તે અવસરે તે ભૂખને સહન કરવાનો અવસર આવે તેને આત્માના અણાહારિ આદિ સ્વભાવને યાદ કરી જો સમજાવે સહન કરે તો તેનો વિજય કર્યો કહેવાય, નહિ તો નહિ. જો વિક્ષેપતા થાય, દુઃસ્થાન થાય તો પરિષદ ઉપર વિજય મેળવ્યો ન કહેવાય. એ પ્રમાણે અન્ય પરિષદો માટે પણ સમજવું. કહ્યું છે કે—

ક્ષુધા, પિપાસા, શીત, ઉષ્ણ, દંશ, ચર્ચા, વધ, મદ, શંખ્યા, રોગ અને તુષ્ટ્યપર્શ એ અગીઆર પરિષદો વેદનીય કર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે સઘળા સયોગિ કેવળીઓને સંભવે છે.

તથા જ્ઞાનાવરણીયકર્મનો ઉદય પ્રજ્ઞા અને અજ્ઞાન પરિષદ ઉત્પન્ન થવામાં હેતુ છે.

તેમાં અંગ, ઉપાંગ, પૂર્વ, પચન્ના વગેરે શાસ્ત્રોમાં વિશારદ તેમ જ વ્યાકરણ, ન્યાય અને અધ્યાત્મ શાસ્ત્રમાં નિપુણ એવા મારી સન્મુખ અન્ય સઘળા સૂર્યની પાસે ખળુઆની જેમ નિસ્તેજ છે એવા પ્રકારના અભિમાનજન્ય જ્ઞાનના આનંદનો નિરાસ કરવો—ત્યાગ કરવો તે પ્રજ્ઞાપરિષદવિજય.

તથા આ અજ છે, પશુ સમાન છે, કંઈપણ સમજતો નથી એવા પ્રકારના તિરસ્કારના વચનોને સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરતા, પરમ દુઃખર તપસ્યાદિ ક્રિયામાં રક્તસાવધાન અને નિત્ય અપ્રમત્ત ચિત્તવાળા એવા મને હજી પણ જ્ઞાનાતિશય ઉત્પન્ન થતો નથી એ પ્રકારે જે વિચાર કરવો અને જરાપણ વિકળતા ઉત્પન્ન ન થવા દેવી તે અજ્ઞાન પરિષદ વિજય.

તથા આઠમા અંતરાયકર્મનો વિપાકોદય છતાં અલાભ પરિષદ સહન કરવાનો અવસર થાય છે.

તેમાં ભિન્ન ભિન્ન દેશમાં વિહાર કરતા, સંપત્તિની અપેક્ષાએ ઘણા ઉચ્ચ, નીચ ઘરોમાં ભિક્ષાને નહિ પ્રાપ્ત કરીને પણ સંકૂલિષ્ટ ચિત્ત વિનાના અને દાતારની પરીક્ષા કરવામાં નિરૂત્કુચ, ‘અલાભ એ મને ઉત્કૃષ્ટ તપ છે’ એવો વિચાર કરીને અપ્રાપ્તિને અધિક ગુણવાળી માનતા, અલાભજન્ય પીડાને જે સમજાવે સહન કરવી તે અલાભ પરિષદવિજય.

પૂર્વની ગાથામાં કહેલ અગિયાર પરિષદો તથા પ્રજ્ઞા, અજ્ઞાન અને અલાભ મળી કુલ ચૌદ પરિષદો ઉપશાંતમોહ તથા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે હોય છે. કારણ કે તે ગુણસ્થાનકે વર્તમાન આત્માઓએ સંપૂર્ણ મોહનીય કર્મનો ઉપશમ તથા ક્ષય કરેલ છે.

સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકે પણ એ ચૌદ પરિષદો જ હોય છે. જો કે અહિં વર્તતા આત્માઓ સંબલન લોભની સૂક્ષ્મ કિટ્ટિઓને અનુભવે છે છતાં અત્યંત સૂક્ષ્મ લોભને

કૌધરૂપ અગ્નિને ઉત્પન્ન કરવામાં કુશળ, મિથ્યાત્વમોહના ઉદયથી મહોન્મત્ત પુરુષોએ ઉચ્ચારેલા, ઈર્ષ્યાપ્રચુકત, તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરે તેવા અને નિર્દાત્મક વચનો સાંભળવા છતાં પણ તેમ જ તેનો પ્રતિકાર કરવાની શક્તિ-છતાં પણ કૌધાદિ કષાયોદયરૂપ નિમિત્તાથી ઉત્પન્ન થયેલ પાપકર્મનો વિપાક અત્યંત દુરંત છે એમ ચિંતવન કરતા અદ્વપમાત્ર કષાયને પણ પોતાના હૃદયમાં સ્થાન ન આપવું તે આકેશપરિષદવિજય.

સૂત્રના ઉપદેશને અનુસરી વિહાર કરતાં અગર રહેતાં કૌઠ વખતે જો કે અરતિ ઉત્પન્ન થાય તો પણ સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને ભાવનારૂપ ધર્મમાં રમણતા વડે અરતિનો ત્યાગ કરવો તે અરતિ પરિષદ વિજય.

આરામ-બગીચો, ઘર કે કૌઠ એવા જ પ્રકારના એકાંત સ્થળમાં વસતા યુવાવસ્થાનો મદ્દ અને વિલાસ-હાવભાવ વડે પ્રમત્ત થયેલી મહોન્મત્ત અને શુભ મનઃસંકલ્પનો નાશ કરતી સ્ત્રીઓના વિષયમાં પણ અત્યંત દાખમાં-વશ રાખેલ છે ઇન્દ્રિયો અને મન જેમણે એવા મુનિરાજે ‘આ અશુચિથી ભરપુર માંસનો પિંડ છે.’ આવા પ્રકારની શુભ ભાવનાના વશથી તે સ્ત્રીઓના વિલાસ, હાસ્ય, મૃદુ ભાષણ, વિલાસપૂર્વક નિરીક્ષણ અને મોહ ઉત્પન્ન કરે તેવા પ્રકારની ગતિરૂપ કામનાં બાણોને નિષ્ફળ કરવાં અને જરા પણ વિકાર ઉત્પન્ન ન થવા દેવો તે સ્ત્રીપરિષદવિજય.

નમ્રતા-નમ્રપણું, અચેલકપણું. તે અચેલકપણું શાસ્ત્રના ઉપદેશ વડે અન્ય પ્રકારે વસ્ત્રને ધારણ કરવારૂપે કે જીર્ણ, અદ્વપ મૂલ્યવાળા કાટી ગયેલા અને આખા શરીરને નહિ ઢાંકવાવાળા વસ્ત્ર ધારણ કરવા સંબંધે બાણવું, કારણ કે લોકમાં તેવા વસ્ત્રો પહેચો હોય તો પણ નમ્રપણાનો વ્યવહાર થાય છે. જેમ કે—

નદી ઉતરતો પુરુષ નીચે પહેરવાની પોતડી માથે વીંટલી હોય છતાં પણ ‘નમ્ર’ એવો વ્યવહાર થાય છે. તથા જેણે જીર્ણ વસ્ત્ર પહેરેલું છે એવી કૌઠ સ્ત્રી વણકરને કહે છે કે વણકર જલદી કર, મને સાડી આપ, હું નાગી છું.

તે પ્રમાણે કાટીલા, અદ્વપમૂલ્યવાળા, શરીરના અમુક ભાગને ઢાંકનારા વસ્ત્રો ધારણ કરનારા મુનિઓ પણ અન્ય પ્રકારે ધારણ કરવાથી વસ્ત્ર સહિત છતાં પણ વાસ્તવિક રીતે અચેલક ગણાય છે.

“જેમ પાણીમાં પ્રવેશ કરતો અને બહુ વસ્ત્રવાળો છતાં મસ્તક ઉપર કેડે પહેરવાનું વસ્ત્ર જેણે વીંટલું છે એવો મનુષ્ય અચેલક-વસ્ત્રરહિત કહેવાય છે તેમ વસ્ત્ર ધારણ કરનાર વસ્ત્રવાળા મુનિઓ પણ થોડા જીર્ણ, કૃત્સિત વસ્ત્રવડે અચેલક કહેવાય છે.

જેમ કૌઠ સ્ત્રી વણકરને કહે છે કે-હો વણકર ત્વરા કર, મને જલદી સાડી આપ. હું નાગી છું.”

જ્યારે એમ છે તો ઉત્તમ ધૈર્ય અને સંઘયણાદિ રહિત તુણ્યગ્રહણ અને અગ્નિનો

ત્યાગ કરેલો હોવાથી સંયમ પાલન કરવા નિમિત્તે શાસ્ત્રોક્ત વસ્ત્રને ધારણ કરનારા આ યુગના સાધુઓને પણ અચેલક પરિષદનું સહન કરવું સમ્યક્ પ્રકારે જાણવું. કહ્યું છે કે—

સંયમના પાલન નિમિત્તે જીર્ણોદ્ધિ વસ્ત્રોને ધારણ કરનારા સદા મમત્વ રહિત યતિને પરિષદને સહન કરવાનું કેમ ન હોય ?”

અહીં પૂર્વપક્ષી કહે કે તમે જે પ્રકારે કહ્યું તે પ્રકારે અચેલકપણું ઔપચારિક થયું, તેથી તેવા પ્રકારના અચેલકપણારૂપ પરિષદનું સહન કરવું તે પણ ઔપચારિક થયું અને એમ હોય તો મોક્ષપ્રાપ્તિ શી રીતે થાય ? કારણ કે ઉપચરિત-આરોપિત વસ્તુ વાસ્તવિક અર્થક્રિયા કરી શકે નહિ. માણવકને વિશે અગ્નિનો આરોપ કરવાથી પાકક્રિયા થતી નથી.

ઉત્તર—જો એમ હોય તો નિર્દોષ આહારને પણ ખાનાર યુગિને સમ્યક્ પ્રકારે ક્ષુધાપરિષદનું સહન કરવું નહિ ઘટી શકે. કારણ કે તમે કહેલા ન્યાયથી તો આહારના સર્વથા ત્યાગથી જ ક્ષુધાપરિષદ સહન કરવો ઘટી શકે અને જો એમ માનીએ તો અરિહંત ભગવાન પણ ક્ષુધાપરિષદને જિતનારા ન થાય. કારણ કે ભગવાન પણ છન્દસ્થાવસ્થામાં તમારા મતે પણ નિર્દોષ આહાર લે છે તો તે પ્રમાણે નિર્દોષ આહાર લેનાર ક્ષુધા પરિષદનો વિજેતા તમને ઇષ્ટ નથી એમ નથી. તેથી જેમ અનેષણીય અને અકલ્પનીય ભોજનના ત્યાગથી ક્ષુધાપરિષદનું સહન કરવું ઇષ્ટ છે તેમ મહામૂલ્ય, અનેષણીય અને અકલ્પનીય વસ્ત્રના ત્યાગથી અચેલક પરિષદનું સહન કરવું માનવું જોઈએ.

જો એમ હોય તો સુંદર સ્ત્રીના ઉપભોગનો ત્યાગ કરી કાણી, મુંઘવાળી અને એકાદા અંગવાળી સ્ત્રીનો ઉપભોગ કરતાં સ્ત્રીપરિષદ સહન કરવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થશે—એમ ન કહેવું, કારણ કે સૂત્રમાં સ્ત્રીના ઉપભોગ સર્વથા પ્રતિષેદ છે. એ પ્રમાણે કોઈ પણ સૂત્રમાં જીર્ણોદ્ધિ અને અલ્પમૂલ્યવાળા વસ્ત્રોનો પ્રતિષેધ કયો નથી તેથી અતિ-પ્રસંગ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી કહ્યું કે—

જો વસ્ત્રના પરિભોગ માત્રથી અચેલક પરિષદનો જય ન થાય તો ભક્તતાદિના અહંભુથી ક્ષુધાપરિષદનો પણ જય ન થાય. એ પ્રમાણે તો તમારે બિનેશ્વરદેવો પણ સર્વથા પરિષદને જીતનારા ન થયા, એમ સિદ્ધ થયું અથવા ભોજનાદિમાં જે વિધિ-ઈષ્ટ છે તે વસ્ત્રમાં કેમ ઇષ્ટ નથી ? અહિં સ્ત્રીપરિષદના પ્રસંગથી અનિષ્ટની પ્રાપ્તિ થશે એમ કહે તો સૂત્રાન્તરને બાધ થવાથી તે પ્રસંગનું નિવારણ થાય છે. બિનવ-રોએ મૈથુન સિવાય કોઈની સર્વથા અનુસા આપી નથી તેમ પ્રતિષેધ પણ કયો નથી. કારણ કે તે (મૈથુન) રાગદ્વેષ સિવાય થતું નથી. જો એમ ન હોય તો પરિષદના સહન કરનારાએ પ્રાસુક છતાં પણ અશનાદિ કદાચિત્ પણ ન ખાવું જોઈએ તેમ પીવું ન જોઈએ.

વધારે પ્રસંગથી બસ છે. વિસ્તારથી તો ધર્મસંગ્રહણી ટીકામાં અપવાદનો વિચાર કયો છે ત્યાંથી જાણી લેવું.

તથા પદનો એક દેશ કહેવાથી આખા પદનું ગ્રહણ થતું હોવાથી ગાથામાં સત્કાર શબ્દ ગ્રહણ કર્યો છે છતાં 'સત્કાર પુરસ્કાર' ગ્રહણ કરવો.

તેમાં વસ્ત્ર, પાત્ર, આહાર, પાણી આદિ દેવા તે સત્કાર કહેવાય અને છતાં ગુણની પ્રશંસા કરવી અથવા પ્રણામ, અભ્યુત્થાન-સામે જવું, આસન આપવું વિગેરે પુરસ્કાર કહેવાય છે.

તેમાં લાંબા કાળથી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનારા, મહા તપસ્વી, સ્વ-પર સિદ્ધાંતના રહસ્યને જાણનાર, વારંવાર પરવાદિઓને જિતનાર એવા મને કોઈપણ પ્રણામ કરતા નથી, ભક્તિ કે બહુમાન કરતા નથી, આદરપૂર્વક આસન આપતા નથી તેમ જ આહાર, પાણી અને વસ્ત્રપાત્રાદિ પણ કોઈ આપતા નથી. એ પ્રકારના દુઃખિધાન-અશુભ સંકલ્પનો ત્યાગ કરવો તે સત્કાર પુરસ્કાર પરિષદ વિજય.

હું સઘળા પાપસ્થાનોનો ત્યાગી, ઉત્કૃષ્ટ તપસ્થાને આચરનાર અને નિઃસંગ હું. છતાં પણ ધર્મ અને અધર્મના ફલરૂપ દેવ અને નારકોને જોઈ શકતો નથી માટે ઉપવાસાદિ મહા તપસ્યા કરનારને પ્રાતિહાર્ય વિશેષ ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રભાવમાત્ર છે, આવો મિથ્યાત્વ મોહનીયના પ્રદેશો વડે જે અશુભ અધ્યવસાય થાય છે, તે દર્શન પરિષદ કહેવાય છે, તેનો જય આ રીતે કરવો—

દેવો મનુષ્યોની અપેક્ષાએ સુખી છે, વર્તમાન કાળમાં દુઃખમકાળના પ્રભાવથી તીર્થંકરાદિ મહાપુરુષો નથી તેથી પરમ સુખમાં આસક્ત હોવાથી અને મનુષ્યલોકમાં કાર્યનો અભાવ હોવાથી મનુષ્યોને દૃષ્ટિગોચર થતા નથી. નારકીઓ અત્યંત તીવ્ર વેદના વડે વ્યાપ્ત હોવાથી અને પૂર્વે બાંધેલા આકરા કર્મના ઉદય રૂપ અપન વડે બદ્ધ થયેલા હોવાથી જ્યાં આવવાની શક્તિ વિનાના છે માટે તેઓ પણ આર્હિ આવતા નથી. દુઃખમકાળના પ્રભાવ વડે ઉત્તમ સંઘયણ નહિ હોવાથી તેવા પ્રકારનું ઉત્કૃષ્ટ તપ કરવાની શક્તિ નથી કે તેવા પ્રકારનો ઉત્કૃષ્ટ ભાવનો ઉદ્ભાસ પણ થતો નથી કે જે વડે જ્ઞાનાતિશય ઉત્પન્ન થવાથી તેના સ્થાનમાં રહેલા દેવ-નારકોને જોઈ શકાય. પૂર્વ મહાપુરુષોને ઉત્તમ સંઘયણના વશથી તપોવિશેષની શક્તિ અને ઉત્તમ ભાવના હતી કે જેને લઈ ઉત્પન્ન થયેલા જ્ઞાનાતિશય વડે સઘળું જોઈ શકતા હતા, આ પ્રમાણે વિચાર કરી જ્ઞાનીના વચનમાં જરા પણ અશ્રદ્ધા થવા ન દેતાં ચિત્તને સ્થિર કરવું તે દર્શન પરિષદ વિજય કહેવાય છે.

આ નિષદ્યા આદિ આઠ પરિષદો મોહનીયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય છે તે આ પ્રમાણે—ભયના ઉદયથી નિષદ્યાપરિષદ, માનના ઉદયથી ચાંચા પરિષદ, ક્રોધના ઉદયથી આક્રોશ પરિષદ, અરતિના ઉદયથી અરતિપરિષદ, પુરુષવેદના ઉદયથી સ્ત્રીપરિષદ, જીર્ણ-પ્રસામોહનીયના ઉદયથી નાગ્ન્યપરિષદ, લોભના ઉદયથી સત્કાર પુરસ્કાર પરિષદ અને દર્શનમોહના ઉદયથી દર્શનપરિષદ ઉત્પન્ન થાય છે.

॥ योऽथु षष्ठस्तुतार सभापत ॥

13

પૂર્વે જણાવ્યા મુજબ પચીસ પ્રકારે કષાય તથા પંદર પ્રકારે યોગ છે.

આ પ્રમાણે આ ચારે સામાન્ય બંધહેતુઓના કુલ સત્તાવન પેટાભેદો એટલે કે ઉત્તરબંધહેતુઓ છે.

મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનકે ચારે બંધહેતુઓથી, સાસ્વાદન, મિશ્ર તથા અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ રૂપ ત્રણ ગુણુસ્થાનકે મિથ્યાત્વના ઉદયનો અભાવ હોવાથી અવિરતિ આદિ ત્રણ બંધહેતુઓથી અને દેશવિરતિ ગુણુસ્થાનકે ત્રસકાયની વિરતિ હોવાથી કંઈક ન્યૂન ત્રણ હેતુઓથી કર્મબંધ થાય છે.

દેશવિરતને ત્રસકાયની સર્વથા વિરતિ હોતી નથી, છતાં હયાના પરિણામ પૂર્વક જયણા હોવાથી અપેક્ષાએ ત્રસકાયની વિરતિ કહી શકાય છે.

પ્રમત્તથી સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણુસ્થાનક સુધી કષાય અને યોગ એ બે બંધહેતુઓથી તથા ઉપશાંતમોહ આદિ ત્રણ ગુણુસ્થાનકોમાં માત્ર યોગ હેતુથી કર્મબંધ થાય છે.

ગુણુસ્થાનકોમાં સત્તામાત્રથી સંભવતા ઉત્તર બંધહેતુઓ આ પ્રમાણે છે.

મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનકે આહારકદ્ધિક વિના પંચાવન, સાસ્વાદન ગુણુસ્થાનકે પાંચ મિથ્યાત્વ વિના પચાસ અને મિશ્ર ગુણુસ્થાનકે મરણનો સંભવ ન હોવાથી વિગ્રહગતિ તથા અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં જ સંભવતા કર્મણુ, ઔદારિકમિશ્ર તથા વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ તથા અનંતાનુબંધિનો ઉદય બે જ ગુણુસ્થાનક સુધી હોવાથી ચાર અનંતાનુબંધી એમ સાત વિના તેતાલીસ ઉત્તર બંધહેતુઓ હોય છે.

અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણુસ્થાનક વિગ્રહગતિ અને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પણું સંભવતું હોવાથી તે વખતે સંભવતા કર્મણુ, ઔદારિકમિશ્ર તથા વૈક્રિયમિશ્ર સહિત પૂર્વે જણાવેલ તેતાલીસ એમ કુલ છેતાલીસ બંધહેતુઓ આ ગુણુસ્થાનકે હોય છે.

દેશવિરતિ ગુણુસ્થાનકે વિગ્રહગતિ તથા અપર્યાપ્તાવસ્થાનો સંભવ ન હોવાથી કર્મણુ, ઔદારિકમિશ્ર, ત્રસકાયની અવિરતિ તેમજ ઉદયનો અભાવ હોવાથી ચાર અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાય એમ સાત વિના યોગણુઆલીસ, અર્ધિ વૈક્રિયદ્વિક વૈક્રિયલગ્નિધના ઉપયોગ સમયે હોય.

પ્રમત્તે ત્રીજા કષાયનો તથા અવિરતિનો સર્વથા અભાવ હોવાથી ત્રસકાય વિનાની અગિયાર અવિરતિ અને પ્રત્યાખ્યાનીય કષાય એ પંદર બાદ કરતાં અને આહારકદ્ધિકનો સંભવ હોવાથી તે ઉમેરતાં છવીશ, અપ્રમત્તે લગ્નિધ શેરવતા ન હોવાથી વૈક્રિયમિશ્ર તથા આહારકમિશ્ર વિના શેષ ચોવીશ અને અપૂર્વકરણ ગુણુસ્થાનકે વૈક્રિય તથા આહારક કાયયોગ વિના શેષ બાવીશ બંધહેતુઓ હોય છે.

અનિવૃત્તિકરણ ગુણુસ્થાનકે હાસ્યષટ્કના ઉદયનો અભાવ હોવાથી તે છ વિના

સોળ, સૂક્ષ્મસંપરાયે ત્રણ વેદ તથા સંજ્ઞલન કૌઘાદિક ત્રણનો પણ ઉદય ન હોવાથી એ છ વિના દશ, ઉપશાન્ત તથા ક્ષીણગોષ્ટ સંજ્ઞલન લોકનો પણ ઉદય ન હોવાથી શેષ નવ અને સયોગિ-કેવલિ ગુણસ્થાનકે પહેલાં-છેલ્લાં-એ મન, બે વચન, કાર્મણ તથા ઔદારિકિક્રિક એમ સાત બંધહેતુઓ હોય છે.

કેવલિ ભગવંતને કેવલિ-સમુદ્ધાતમાં બીજા છઠ્ઠા અને સાતમા સમયે ઔદારિકમિશ્ર, ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા સમયે કાર્મણ અને શેષકાળે ઔદારિક કાયયોગ હોય છે. દેશનાદિ આપવામાં વચનયોગ અને અનુત્તર દેવાદિકે મનથી પૂછેલા પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપવામાં મનોયોગ હોય છે.

અયોગિ-ગુણસ્થાનકે શરીર હોવા છતાં અત્યંત નિષ્કંપ અવસ્થા હોવાથી કોઈ પણ યોગ હોતો નથી. માટે સર્વસંવર ભાવ હોય છે.

મિથ્યાત્વાદિ ગુણસ્થાનકે એક જીવને એકી સાથે જઘન્યથી તથા ઉત્કૃષ્ટથી અનુ-ક્રમે આ પ્રમાણે બંધહેતુઓ હોય છે.

ગુણસ્થાનક	જઘન્ય હેતુ	મધ્યમ હેતુ	ઉત્કૃષ્ટ હેતુ	ગુણસ્થાનક	જઘન્ય હેતુ	મધ્યમ હેતુ	ઉત્કૃષ્ટ હેતુ
મિથ્યાત્વ	૧૦	૧૧થી ૭	૧૮	અપૂર્વકરણ	૫	૬	૭
સર્મ્વાદન	૧૦	૧૧થી ૧૬	૧૭	અનિવૃત્તિ	૨	—	૩
મિશ્ર	૯	૧૦થી ૧૫	૧૬	સૂક્ષ્મસંપરાય	૨	૨	૨
અવિરતિ	૯	૧૦થી ૧૫	૧૬	ઉપશાન્તગોષ્ટ	૧	૧	૧
દેશવિરતિ	૮	૯થી ૧૩	૧૪	ક્ષીણગોષ્ટ	૧	૧	૧
પ્રમત્ત	૫	૬	૭	સયોગિકેવળી	૧	૧	૧
અપ્રમત્ત	૫	૬	૭	અયોગિકેવળી	—	—	—

—: મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે :—

આ ગુણસ્થાનકે જઘન્યથી દશ હેતુઓ હોય છે તે આ પ્રમાણે:—ત્રણ વેદમાંથી એક-વેદ, ચાર સન, ચાર વચન, ઔદારિક તથા વૈક્રિય કાયયોગ એ દશમાંથી એક યોગ, હાસ્ય-રતિ અથવા શોક-અરતિ એમ બન્નેનો ઉદય સાથે જ હોવાથી બેમાંથી એક યુગલ, પાંચમાંથી એક મિથ્યાત્વ, પાંચ ઇન્દ્રિયોના અસંયમમાંથી એક ઇન્દ્રિયનો અસંયમ, કૌઘાદિ ચારમાંથી અપ્રત્યાગ્યાનીય વગેરે ત્રણ કૌઘાદિ અને છ માંથી એક-કાયનો વધ આ દશ હેતુઓ છે.

પ્રશ્ન:—આ પ્રકારની અવિરતિમાં મનનો અસંયમ પણ ગણાવેલ છે. તો અહિં પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મન એ છમાંથી એકનો અસંયમ ન બતાવતાં પાંચ ઇન્દ્રિયોના અસંયમમાંથી એક ઇન્દ્રિયનો અસંયમ કેમ બતાવ્યો ?

ઉત્તર:—મનના અસંયમથી જ ઇન્દ્રિયો સંયમ રહિત બને છે તેથી મનના અસંયમને અલગ ન બતાવતાં ઇન્દ્રિયના અસંયમની અંતર્ગત જ ગણેલ છે.

પ્રશ્ન:—આ ગુણસ્થાનકે અનંતાનુબંધિ ઉદય ન હોય એવું કઈ રીતે બને ?

ઉત્તર:—ક્ષયોપશમ સમ્યગદૃષ્ટિ ચતુર્થાદિ ગુણસ્થાનકે પ્રથમ અનંતાનુબંધિની ઉદ્ભવના કરે પણ ત્યારબાદ તથાપ્રકારના વિશિષ્ટ અધ્યવસાયના અભાવે એ તેના બીજ-ભૂત મિથ્યાત્વનો ક્ષય ન કરી શકે તો કાલાંતરે ફરીથી બ્યારે મિથ્યાત્વનો ઉદય થાય ત્યારે અનંતાનુબંધિનો ઉદય હોતો નથી, પરંતુ તેના નિમિત્તે અનંતાનુબંધિનો બંધ શરૂ થાય છે.

જો કે અહિં નવીન બંધાયેલ અનંતાનુબંધિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉદ્દેષથી ચાર હજાર વર્ષ પ્રમાણુ તેના અભાધાકાળ વીત્યા પહેલાં ઉદયમાં આવે નહિ, પરંતુ જે સમયે અનંતાનુબંધિનો બંધ શરૂ થાય છે તે જ સમયથી સત્તામાં રહેલ શેષ અપ્રત્યાખ્યાનીય વગેરે બાર કષાયોનાં દલિક અનંતાનુબંધિમાં સંક્રમી અનંતાનુબંધિરૂપે બને છે અને તેનો સંક્રમાવલિકા કાળ વીત્યા બાદ અનંતાનુબંધિરૂપે ઉદય થાય છે. તેથી એવા જીવોને પ્રથમ ગુણસ્થાનકે આવે ત્યારે એક આવલિકા મુધી અનંતાનુબંધિનો ઉદય હોતો નથી શેષ મિથ્યાત્વીઓને અવશ્ય હોય છે.

પ્રશ્ન:—આ ગુણસ્થાનકે ઉપર જણાવ્યા તે દશ તથા કાર્મણુ, વૈક્રિયમિશ્ર અને ઔદારિકમિશ્ર એ ત્રણ એમ તેર યોગો હોય છે, છતાં અહિં દશ જ કેમ કહ્યા છે ?

ઉત્તર:—સામાન્યથી અહિં તેર યોગ હોય છે, પરંતુ અનંતાનુબંધિના ઉદય વિનાનો મિથ્યાત્વી કાળ કરતો નથી તેથી વિગ્રહગતિ તથા અપર્યાપ્તાવસ્થામાં સંભવતા આ ત્રણ યોગો ઘટતા નથી, માટે દશ જ કહેલ છે. આ રીતે આ ગુણસ્થાનકે અનંતાનુબંધિનો ઉદય ન હોય ત્યારે દશમાંથી એક યોગ અને અનંતાનુબંધિનો ઉદય હોય ત્યારે તેરમાંથી એક યોગ સમજવો.

આ હેતુઓમાં વેદ વગેરે એકેક હેતુના ત્રણ વગેરે પેટાભેદો હોવાથી અનેક જીવાશ્રયી અનેક ભાંગાઓ સંભવે છે, તે સમજવા માટે ઉપર જણાવેલ હેતુઓના દરેકના બેટલા પેટાભેદો છે તે દરેક હેતુની નીચે તેટલી સંખ્યા મુકવી, સ્થાપના આ આ પ્રમાણે—
 વેદ યોગ યુગલ મિથ્યાત્વ ઇન્દ્રિયનો અસંયમ કષાય કાયવધ હવે સ્થાપન કરેલ અકોનો અનુક્રમે ગુણાકાર કરવાથી કુલ ભંગ સંખ્યા આવે છે તે આ પ્રમાણે—
 ત્રણ વેદ છે. તેને યોગ દશ હોનાથી દશે ગુણતાં ત્રીશ, યુગલ બે છે તેથી ત્રીશને બે એ ગુણતાં સાઠ, મિથ્યાત્વ પાંચ છે માટે સાઠને પાંચે ગુણતા ત્રણસો, તેને પાંચ ઇન્દ્રિયોના અસંયમની સંખ્યાથી ગુણતાં પંદરસો, તેને કોષાદિ ચાર કષાયોથી ગુણતાં છ હજાર થાય, હવે અહિં છમાંથી એક કાયનો વધ હોવાથી અને છ કાયના એક

સંયોગી ભાંગા છ થાય છે તેથી છ હબરને છ એ ગુણતાં દશ બંધહેતુના કુલ છત્રીસ હબર ભાંગા થાય છે.

ઉપર જણાવ્યા મુજબ દશમાં એકથી પાંચ સુધીની વધારે કાયનો વધ, અનંતાનુબંધી, ભય અને ભુશુન્સામાંથી એકાદિ હેતુ ઉમેરતાં અગિયાર વગેરે મધ્યમ બંધ-હેતુઓ થાય છે. અને આ બધા ઉમેરવાથી ઉત્કૃષ્ટથી અઢાર બંધહેતુઓ થાય છે. ત્યાં દશ અને અઢાર બંધહેતુનો એક એક, અગિયાર અને સત્તર બંધહેતુના ચાર ચાર, બાર અને સોલ બંધહેતુના સાત સાત તથા તેર, ચૌદ અને પંદર બંધહેતુના આઠ આઠ વિકલ્પો થાય છે.

એક એ પણ યાદ રાખવું કે જે વિકલ્પમાં અનંતાનુબંધી હોય ત્યાં યોગ તેર હોવાથી અંકસ્થાપનામાં યોગની જગ્યાએ દશને બદલે તેરની સંખ્યા મુકવી તેમજ છ કાય-વધના એક તથા પંચ સંયોગી છ છ, બે અને ચાર સંયોગી પંદર પંદર, ત્રિસંયોગી વીશ અને છ સંયોગી એક ભાંગો થાય છે. માટે જે બંધહેતુના જે વિકલ્પમાં જેટલી કાયનો વધ ગણેલ હોય ત્યાં તેટલી કાયના સંયોગના જેટલા ભાંગા હોય તેટલી સંખ્યા અંક સ્થાપનામાં કાયના સ્થાને મૂકવી. ત્યારબાદ ઉપર મુજબ અનુક્રમે અંકોનો ગુણકાર કરવાથી તે તે બંધહેતુના તે તે વિકલ્પની ભંગસંખ્યા આવશે.

વળી આને સહેલાઈથી યાદ રાખવા માટે એક આ હકીકત પણ ધ્યાનમાં રાખવી કે જે બંધહેતુના જે વિકલ્પમાં અનંતાનુબંધી ન હોય અને છ એ કાયની હિંસા હોય ત્યાં છ હબર, એક અથવા પાંચ કાયની હિંસા હોય ત્યાં એક અને પંચ સંયોગી ભાંગા છ હોવાથી છ હબરને છ એ ગુણતાં છત્રીસ હબર જ્યાં બે અથવા ચાર કાયની હિંસા હોય ત્યાં બે અને ચાર કાયના પંદર પંદર ભાંગા થતા હોવાથી છ હબરને પંદરે ગુણતાં નેવુ હબર અને જ્યાં ત્રણ કાયની હિંસા હોય ત્યાં છ કાયના ત્રિસંયોગી ભાંગા વીશ હોવાથી પૂર્વોક્ત છ હબરને વીશે ગુણતાં એક લાખ વીશ હબર ભાંગા થાય છે.

એ જ પ્રમાણે જે બંધહેતુના જે વિકલ્પમાં અનંતાનુબંધી અને છએ કાયની હિંસા હોય ત્યાં છ કાયનો છ સંયોગી એક જ ભાંગો હોવાથી અઢોત્તરસોને એકે ગુણવાથી અઢોત્તરસો, જ્યાં એક અથવા પાંચ કાયની હિંસા હોય ત્યાં પૂર્વોક્ત અઢોત્તરસોને છ વડે ગુણતાં છતાલીસ હબર ને આઠસો, જ્યાં બે અથવા ચાર કાયની હિંસા હોય ત્યાં અઢોત્તરસોને પંદર વડે ગુણતાં એક લાખ સત્તર હબર અને જ્યાં ત્રણ કાયનો વધ હોય ત્યાં અઢોત્તરસોને વીશ વડે ગુણતાં એક લાખ છપ્પન હબર ભાંગા થાય.

ભય, ભુશુન્સા અથવા તે બંને ઉમેરવાથી પણ ભંગ સંખ્યામાં કંઈ ફેર પડતો નથી અર્થાત્ તેની તે જ સંખ્યા આવે છે.

મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે બંધાહેતુના વિરુદ્ધના ભાગાંખો

બંધ હેતુ	હેતુઓના વિરુદ્ધે	વિરુદ્ધવાર ભાગાંખો	કુલ ભાગ સંખ્યા
૧૦	૧ વેદ. ૧ ગે. ૧ યુગલ. ૧ મિથ્યાત્વ, ૧ ઇન્દ્રિય અસ- યમ, અપ્રત્યા, આદિન ત્રણ કાયા ૧ કાયવધ	૩૬૦૦૦	૩૬૦૦૦
૧૧	પૂર્વોક્ત દશ તથા બે કાયનો વધ	૬૦૦૦૦	૨૦૮૮૦૦
૧૧	" " અનંતાનું	૪૬૮૦૦	
૧૧	" " ભય	૩૬૦૦૦	
૧૧	" " ગુણપ્રસા	૩૬૦૦૦	
૧૨	પૂર્વોક્ત દશ, ત્રણ કાય વધ	૧૨૦૦૦૦	૫૪૬૬૦૦
૧૨	" બે કાય વધ અનંતાનું	૧૧૭૦૦૦	
૧૨	" " ભય	૬૦૦૦૦	
૧૨	" " ગુણપ્રસા	૬૦૦૦૦	
૧૨	" અનંતાનું ભય	૪૬૮૦૦	
૧૨	" " ગુણપ્રસા	૪૬૮૦૦	
૧૨	" ભય ગુણપ્રસા	૩૬૦૦૦	
૧૩	પૂર્વોક્ત દશ, ચાર કાય વધ	૬૦૦૦૦	૮૫૬૮૦૦
૧૩	" ત્રણ કાય વધ અનંતાનું	૧૫૬૦૦૦	
૧૩	" " ભય	૧૨૦૦૦૦	
૧૩	" " ગુણપ્રસા	૧૨૦૦૦૦	
૧૩	" બે કાય વધ અનંતાનું ભય	૧૧૭૦૦૦	
૧૩	" " " ગુણપ્રસા	૧૧૭૦૦૦	
૧૩	" " ભય ગુણપ્રસા	૬૦૦૦૦	
૧૩	" અનંતાનું ભય ગુણપ્રસા	૪૬૮૦૦	
૧૪	પૂર્વોક્ત દશ, પાંચ કાય વધ	૩૬૦૦૦	૮૮૨૦૦૦
૧૪	" ચાર કાય વધ અનંતાનું	૧૧૭૦૦૦	
૧૪	" " ભય	૬૦૦૦૦	
૧૪	" " ગુણપ્રસા	૬૦૦૦૦	
૧૪	" ત્રણ કાય વધ અનંતાનું ભય	૧૫૬૦૦૦	
૧૪	" " " ગુણપ્રસા	૧૫૬૦૦૦	
૧૪	" " ભય ગુણપ્રસા	૧૨૦૦૦૦	
૧૪	" બે કાય વધ અનંતાનું ભય ગુણપ્રસા	૧૧૭૦૦૦	
૧૫	પૂર્વોક્ત દશ, છ કાય વધ	૬૦૦૦	૬૦૪૮૦૦
૧૫	" પાંચ કાય વધ, અનંતાનું	૪૬૮૦૦	
૧૫	" " ભય	૩૬૦૦૦	
૧૫	" " ગુણપ્રસા	૩૬૦૦૦	
૧૫	" ચાર કાય વધ, અનંતાનું ભય	૧૧૭૦૦૦	
૧૫	" " " ગુણપ્રસા	૧૧૭૦૦૦	
૧૫	" " ભય ગુણપ્રસા	૬૦૦૦૦	
૧૫	" ત્રણ કાય વધ અનંતાનું ભય ગુણપ્રસા	૧૫૬૦૦૦	

* અર્થે દશમાં બે કાયવધ ઉમેરવાથી ચાર કાય, પરંતુ દશ બંધાહેતુમાં એક કાયનો વધ ગણાયેલ હોવાથી બે કાયનો વધ ગણાવવા છતાં એક જ કાયનો વધ વધુ થાય, આથી તે સર્વ સમજાયું. જેમ

ક્રમ ક્રમ	હેતુઓના વિકલ્પો	વિકલ્પવાર ભાંગાઓ	કુલ ભંગ સંખ્યા
૧૬	પૂર્વોક્ત દશ, છ કાય વધ અનંતાં	૭૮૦૦	૨૬૬૪૦૦
૧૬	" " ભય	૧૦૦૦	
૧૬	" " જુગ્મ	૧૦૦૦	
૧૬	" પાંચ કાય વધ અનંતાં ભય	૪૬૮૦૦	
૧૬	" " " જુગ્મ	૪૬૮૦૦	
૧૬	" " ભય જુગ્મ	૩૬૦૦૦	
૧૬	" આઠ કાય વધ અનંતાં ભય જુગ્મ	૧૧૭૦૦૦	૬૮૪૦૦
૧૭	પૂર્વોક્ત દશ, છ કાય વધ અનંતાં ભય	૭૮૦૦	
૧૭	" " જુગ્મ	૭૮૦૦	
૧૭	" ભય જુગ્મ	૧૦૦૦	
૧૭	" પાંચ કાય વધ અનંતાં ભય જુગ્મ	૪૬૮૦૦	
૧૮	પૂર્વોક્ત દશ, છ કાય વધ અનંતાં ભય જુગ્મ	૭૮૦૦	૭૮૦૦

આ પ્રણાલિ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે સર્વ બંધહેતુના કુલ ભાંગા ચોત્રીસ લાખ સત્તાતેર હજાર અને છસો (૩૪૭૭૬૦૦) થાય.

—: સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક :-

અહિં પ્રથમ ગુણસ્થાનકે બતાવેલ બધન્યપદભાવી દશ હેતુમાંથી મિથ્યાત્વનો ઉદય ન હોવાથી તેને બાદ કરતાં અને અનંતાનુબંધીનો ઉદય અવશ્ય હોવાથી તે ઉમેરતાં બધન્યથી કુલ દશ હેતુઓ હોય છે. તે આ પ્રમાણે—

ત્રણ વેદમાંથી એક વેદ, આહારકદ્રિક સિવાય અહિં સંભવતા તેર યોગમાંથી એક યોગ, જે યુગલમાંથી એક યુગલ, પાંચ ઇન્દ્રિયોમાંથી એક ઇન્દ્રિયનો અસંયમ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ રૂપ ચાર કષાયમાંથી કોઈ પણ અનંતાનુબંધી આદિ ચાર ક્રોધાદિકે, છ કાયની હિંસામાંથી એક કાયની હિંસા.

અહિં પણ જે જે હેતુના જેટલા જેટલા ભેદો હોય તે દરેક હેતુની નીચે તેટલી સંખ્યા સુકવી. સ્થાપના આ પ્રમાણે—વેદ યોગ યુગલ ઇન્દ્રિયનો અસંયમ કષાય કાયવધ હવે સ્થાપન કરેલ અકોનો પ્રથમથી આરંભી છેલ્લા અંક સુધી અનુક્રમે ગુણાકાર કરવાથી કુલ ભંગ સંખ્યા આવે છે. પરંતુ આ ગુણસ્થાનકે નપુસકવેદીને વૈકિંચમિશ્ર કાયયોગ હોતો નથી, અહિં કામંજુ સાથે વૈકિંચમિશ્ર કાયયોગની વિવક્ષા છે અને તે વૈકિંચમિશ્ર નપુસકવેદીને નરકમાં અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જ હોય છે. બચારે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે લખે તથા સ્વભાવે જ નરકમાં જતા નથી, માટે ત્રણ વેદને તેર આદ્ય બંધહેતુમાં છ કાય વધ બતાવેલ છે તથા દશમાં એક કાય આવેલ હોવાથી જ ને બદલે પાંચ કાય વધ, અનંતાનુબંધી, જવ તથા જુગ્મના એમ દશમાં આઠ ઉમેરવાથી આદ્ય હેતુઓ યથે.

થોગે ગુણતા ઓગણ્યાલીસ થાય, તેમાંથી નપુસકવેદે વૈકિયમિશ્ર કાયયોગ ખાદ કરતાં આઠત્રીસ રહે તે આઠત્રીસને બે યુગલે ગુણતાં છોત્તર, તેને પાંચ ઇન્દ્રિયના અસંયમે ગુણતાં ત્રણસો એંશી થાય, તેને ચાર કપાયે ગુણતાં પંદરસો વીશ થાય, છ કાયના એક સંયોગી ભાંગા છ હોવાથી પંદરસો વીશને છ એ ગુણતાં બધન્યપદભાવી દશ બંધ હેતુના કુલ નવ હજાર એકસો વીશ ભાંગા થાય.

આ દશમાં એકથી પાંચ સુધીની વધારે કાયનો વધ, ભય અને બુદ્ધિમાંથી એકાદિ હેતુ ઉત્પન્નતાં અગિયાર વગેરે મધ્યમ બંધહેતુઓ થાય છે અને આ બધા ઉત્પન્નથી ઉત્કૃષ્ટથી સત્તર બંધહેતુઓ થાય છે. ત્યાં દશ અને સત્તરનો એક જ વિકલ્પ છે, અગિયાર અને સોળ બંધહેતુમાં ત્રણ ત્રણ વિકલ્પ અને બારથી પંદર સુધીના ચાર હેતુઓમાં ચાર ચાર વિકલ્પ થાય છે.

આ પણ ખાસ યાદ રાખવું કે-જે જે બંધહેતુના વિકલ્પમાં છ એ કાયનો વધ હોય ત્યાં છ કાય વધનો પદ્મસંયોગી એક જ ભાંગા હોવાથી ચાર કપાયથી ગુણ-થેલા પૂર્વોક્ત પંદરસો વીશ જ ભાંગા થાય, જ્યાં એક અથવા પાંચ કાયની હિસા હોય ત્યાં એક અને પંચસંયોગી છ ભાંગા હોવાથી પંદરસો વીશને છએ ગુણતાં નવ હજાર એકસો વીશ થાય. જ્યાં બે અથવા ચાર કાયની હિસા હોય ત્યાં છ કાયના દ્વિ અને ચતુઃસંયોગી ભાંગા પંદર હોવાથી પંદરસો વીશને પંદરે ગુણતાં બાવીશ હજાર આઠસો ભાંગા થાય અને જ્યાં ત્રણ કાયનો વધ હોય ત્યાં છ કાયના ત્રિસંયોગી ભાંગા વીશ હોવાથી પૂર્વોક્ત પંદરસો વીશને વીસે ગુણતાં ત્રણ હજાર ચારસો ભાંગા થાય.

સારસાદન ગુણરચાનકે બંધહેતુના વિકલ્પવાર ભાંગાઓ

બંધ હેતુ	હેતુઓના વિકલ્પો	વિકલ્પ વાર ભાંગા	કુલ ભાંગ સંખ્યા
૧૦	૧ વેદ, ૧ યોગ, ૧ યુગલ ૧ ઇન્દ્રિયઅસંયમ, ૪ કપાય ૧ કાયવધ	૬૧૨૦	૬૧૨૦
૧૧	પૂર્વોક્ત દશ, એ કાય વધ	૨૨૮૦૦	
૧૧	ભય	૬૧૨૦	૨૧૦૪૦
૧૧	બુદ્ધિ	૬૧૦	
૧૨	પૂર્વોક્ત દશ, ત્રણ કાય વધ	૨૦૪૦૦	
૧૨	એ કાય વધ, ભય	૨૨૮૦૦	
૧૨	બુદ્ધિ	૨૨૮૦૦	૮૫૧૨૦
૧૨	ભય	૬૧૨૦	
૧૩	પૂર્વોક્ત દશ, ચાર કાય વધ	૨૨૮૦૦	
૧૩	ત્રણ કાય વધ, ભય	૩૦૪૦૦	
૧૩	બુદ્ધિ	૩૦૪૦૦	૧૦૧૪૦૦
૧૩	એ કાય વધ ભય	૨૨૮૦૦	

અંક હેતુ	હેતુઓના વિકલ્પો	વિકલ્પવાર ભાગા	કુલ ભાગ સંખ્યા
૧૪	પૂર્વોક્ત દશ પાત્ર કાય વધ	૯૧૨૦	૮૧૧૦
૧૪	" ચાર કાય વધ ભય	૨૨૮૦૦	
૧૪	" " જુગુપ્સા	૨૨૮૦૦	
૧૪	" ત્રણ કાય વધ ભય જુગુપ્સા	૩૦૪૦૦	
૧૫	પૂર્વોક્ત દશ, છ કાયવધ	૧૫૨૦	૪૨૫૬૦
૧૫	" પાત્ર કાય વધ, ભય	૯૧૨૦	
૧૫	" " જુગુપ્સા	૯૧૨૦	
૧૫	" ચાર કાય વધ, ભય, જુગુપ્સા	૨૨૮૦૦	
૧૬	પૂર્વોક્ત દશ, છ કાય વધ ભય	૧૫૨૦	૧૨૧૬૦
૧૬	" " જુગુપ્સા	૧૫૨૦	
૧૬	" પાત્ર કાય વધ ભય જુગુપ્સા	૯૧૨૦	
૧૭	પૂર્વોક્ત દશ, છ કાય વધ ભય, જુગુપ્સા	૧૫૨૦	૧૫૨૦

એમ આ ગુણસ્થાનકે કુલ ત્રણ લાખ ત્રાસી હજાર ને ચાલીશ (૩૮૩૦૪૦) ભાગાઓ થાય છે.

—: મિશ્ર ગુણસ્થાનક :—

અહિં અનંતાનુબંધીના ઉદય હોતો નથી, માટે પૂર્વે જણાવેલ દશમાંથી તેને બાદ કરતાં જઘન્યથી નવ હેતુઓ થાય છે, અહિં યોગ માત્ર દશ જ હોય છે.

નવ અંકહેતુઓ આ પ્રમાણે:—ત્રણ વેદમાંથી એક વેદ, દશમાંથી એક યોગ. એમાંથી એક યુગલ. પાંચમાંથી એક ઇન્દ્રિયનો અસંયમ, ચાર કષાયોમાંથી અપ્રત્યા-જ્ઞાનીય વગેરે ત્રણ કૌષાદિક, છ કાયમાંથી એક કાયની હિંસા.

અહિં પણ જે જે હેતુના જેટલા જેટલા ભેદો હોય તે દરેક હેતુની નીચે તેટલી સંખ્યા મુકવી. સ્થાપના આ પ્રમાણે:—વેદ યોગ યુગલ ઇન્દ્રિય અસંયમ કષાય કાયવધ. સ્થાપન કરેલ અંકોનો પ્રથમથી આરંભી છેલ્લા અંક સુધી પરસ્પર એક-એકનો ગુણકાર કરવાથી કુલ ભાગ સંખ્યા આવે છે. ત્રણ વેદને દશ યોગે ગુણતાં ત્રીસ, ત્રીશને બે યુગલે ગુણતાં સાઠ, સાઠને પાત્ર ઇન્દ્રિયના અસંયમે ગુણતાં ત્રણસો, તેને ચાર કષાયે ગુણતાં આસો અને તેને છ કાય વધના એક સંયોગી ભાગા છ હોવાથી છએ ગુણતાં સાત હજાર ને બસો ભાગા થાય છે.

આ નવમાં વધારાની પાંચ કાયની હિંસા, ભય તથા જુગુપ્સા ઉમેરતાં ઉત્કૃષ્ટથી સોળ હેતુઓ થાય, ત્યાં નવ અને સોળ એક જ રીતે થતા હોવાથી તેનો એક એક ૬૪

વિકલ્પ, કંઈ અને પંદરના ત્રણ-ત્રણ, અને બારથી ચૌદના દરેકના ચાર-ચાર વિકલ્પ છે. કારણ કે મધ્યમના બંધહેતુઓમાં કાયવધની સંખ્યા, ભય અને જુગુપ્સામાં ફેરફાર થાય છે. અહિં પણ પૂર્વની જેમ જે કોઈ બંધહેતુ કે તેના વિકલ્પમાં છ કાયની હિંસા હોય ત્યાં બારસો, એક અથવા પાંચ કાયની હિંસા હોય ત્યાં સાત હજાર બસો, બે અથવા ચાર કાયની હિંસા હોય ત્યાં અઠાર હજાર અને ત્રણ કાયની હિંસા હોય ત્યાં ચોવીસ હજાર ભાંગાઓ થાય છે.

મિશ્ર ગુણસ્થાનકે બંધહેતુના વિકલ્પવાર ભાંગાઓ

બંધ હેતુ	હેતુઓના વિકલ્પો	વિકલ્પવાર ભાંગા	કુલ ભંગ સંખ્યા
૬	૧ વેદ, ૧ યોગ ૧ સુગલ, ૧ હિન્દવનો અસંધમ, અગ્રત્યાગ ત્રણ કોધાદિ, ૧ કાયવધ	૭૨૦૦	૭૨૦૦
૧૦	પૂર્વોક્ત નવ, બે કાય વધ	૧૮૦૦૦	૩૦૪૦૦
૧૦	" ભય	૭૨૦૦	
૧૦	" જુગુપ્સા	૭૨૦૦	
૧૧	પૂર્વોક્ત નવ ત્રણ કાયનો વધ	૨૪૦૦૦	૬૭૨૦૦
૧૧	" બે કાયનો વધ, ભય	૧૮૦૦૦	
૧૧	" " જુગુપ્સા	૧૮૦૦૦	
૧૧	" " ભય, જુગુપ્સા	૭૨૦૦	
૧૨	પૂર્વોક્ત નવ ચાર કાયનો વધ	૧૮૦૦૦	૮૪૦૦૦
૧૨	" ત્રણ કાયનો વધ, ભય	૨૪૦૦૦	
૧૨	" " જુગુપ્સા	૨૪૦૦૦	
૧૨	" બે કાયનો વધ, ભય જુગુપ્સા	૧૮૦૦૦	
૧૩	પૂર્વોક્ત નવ, પાંચ કાય વધ,	૭૨૦૦૦	૬૭૨૦૦
૧૩	" ચાર કાય વધ, ભય,	૧૮૦૦૦	
૧૩	" " જુગુપ્સા	૧૮૦૦૦	
૧૩	" ત્રણ કાય વધ, ભય જુગુપ્સા	૨૪૦૦૦	
૧૪	પૂર્વોક્ત નવ છ કાય વધ	૧૨૦૦	૩૩૬૦૦
૧૪	" પાંચ કાય વધ, ભય	૭૨૦૦	
૧૪	" " જુગુપ્સા	૭૨૦૦	
૧૪	" ચાર કાય વધ, ભય જુગુપ્સા	૧૮૦૦૦	
૧૫	પૂર્વોક્ત નવ છ કાય વધ, ભય	૧૨૦૦	૬૬૦૦૦
૧૫	" " જુગુપ્સા	૧૨૦૦	
૧૫	" પાંચ કાય વધ, ભય, જુગુપ્સા	૭૨૦૦	
૧૬	પૂર્વોક્ત નવ છ કાય વધ, ભય, જુગુપ્સા	૧૨૦૦	૧૨૦૦

આ પ્રમાણે મિશ્ર ગુણસ્થાનકે કુલ ત્રણ ભાગ, બે હજાર ને ચારસો (૩૦૨૪૦૦) ભાંગાઓ થાય છે.

—: અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણુસ્થાનક :—

અહિં મિશ્ર ગુણુસ્થાનકમા કહ્યા તે જ જન્યથી નવ, ઉત્કૃષ્ટથી સોળ અને મધ્ય-મથી દશથી પંદર સુધીના બંધેતુઓ હોય છે.

નવ તથા સોળનો એક એક-દશ તથા પંદર બંધેતુના ત્રણ-ત્રણ અને શેષ બંધેતુઓમા ચાર-ચાર વિકલ્પો હોય છે.

આ ગુણુસ્થાનકે સામાન્યથી આહારકદિકે સિવાય તેર યોગો હોય છે. તેથી અંક સ્થાપના આ રીતે થાય છે.—વેદ યોગ યુગલ ઇન્દ્રિયનો અસંયમ કષાય કાયવધ. સ્થાપન કરેલ અંકોનો પહેલાથી છેલ્લા સુધી પરસ્પર ગુણાકારથી નવ હેતુની ભાંગ સંખ્યા આવે છે. પરંતુ ચતુર્થ ગુણુસ્થાનક લઈને કોઈ પણ જીવ, કોઈ પણ ગતિમાં સ્ત્રીવેદી તરીકે ઉત્પન્ન થતો નથી તેથી ચતુર્થ ગુણુસ્થાનકે સ્ત્રીવેદીને કાર્મણ, દેવીમાં ઉત્પન્ન થતો નથી તેથી વૈકિંચમિશ્ર અને મનુષ્યણી તથા તિથંચ સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થતો નથી માટે ઔદારિકમિશ્ર એમ આ ત્રણ યોગો ઘટતા નથી, વળી ચતુર્થ ગુણુસ્થાનક લઈને કોઈ જીવ મનુષ્ય કે તિથંચમા પણ નપુંસકપણે ઉત્પન્ન થતો જ નથી તેથી નપુંસકવેદીને ઔદારિકમિશ્રયોગ ઘટી શકતો નથી. એટલે પુરુષ વેદીને તેર યોગ. નપુંસકવેદીને ઔદારિકમિશ્રવિના ચાર અને સ્ત્રી વેદીને કાર્મણ, વૈકિંચમિશ્ર તથા ઔદારિકમિશ્રવિના શેષ દશ યોગ ઘટે છે. માટે ત્રણ વેદને તેર યોગે ગુણી તેમાંથી ચાર ભાંગા બાદ કરતાં શેષ પાંચીસ, તેને બે યુગલે ગુણતાં સીત્તર, તેને પાંચ ઇન્દ્રિયોના અસંયમે ગુણતા ત્રણસો પચાસ, તેને ચાર કષાયે ગુણતાં ચૌદસો થાય, અહિં નવ બંધેતુમાં એક કાયવધ છે અને છ કાયવધના એકસ યોગી ભાગા છ થાય છે તેથી ચૌદસોને છએ ગુણતા નવ બંધેતુના કુલ આઠ હજાર ચારસો ભાંગા થાય છે. પરંતુ ત્યાં કાય સાથે ગુણાકાર કર્યા વિનાના ભાંગા ચૌદસો છે તે બરાબર ચાદ રાખવા, અને જે જે બંધેતુ કે જે જે વિકલ્પમાં છ કાયનો વધ હોય ત્યાં તેના પદસંયોગી એક જ ભાગો હોવાથી ચૌદસો ભાગા જ સમજવા. જ્યાં એક અથવા પાંચ કાયનો વધ હોય ત્યાં તેના ભાંગા છ હોવાથી ચૌદસોને છએ ગુણતા આઠ હજાર ચારસો ભાંગા થાય, જ્યાં બે અથવા ચાર કાયનો વધ હોય ત્યાં તેના પંદર-પંદર ભાંગા થતા હોવાથી ચૌદસોને પંદરવડે ગુણતાં એકવીસ હજાર ભાંગા, અને જેમાં ત્રણ કાયનો વધ હોય ત્યાં છ કાયના ત્રિસંયોગી ભાંગા વીસ હોવાથી ચૌદસોને વીસે ગુણતાં અઠાવીસ હજાર ભાંગા આવે. એમ આ ગુણુસ્થાને સર્વત્ર સમજવું. વળી અહિં પણ બે વળેરે કાયની વધ સંખ્યા, ભય અને ભુગુપ્તિ આ ત્રણનો મધ્યમ હેતુઓમાં વારવાર ફેરફાર થાય છે.

અવિરતિ ગુણસ્થાનકે બંધહેતુના વિકલ્પવાર ભાંગાઓ

બંધ હેતુ	હેતુઓના વિકલ્પો	વિકલ્પ વાર ભાંગા	કુલ ભાગ સંખ્યા
૯	૧ વેદ, ૧ યોગ, ૧ સુગલ ૧ ઇન્દ્રિયઅસંયમ, ૩ કષાય ૧ કાયવધ	૮૪૦૦	૮૪૦૦
૧૦	પૂર્વોક્ત નવ, એ કાયનો વધ,	૨૧૦૦૦	૩૭૮૦૦
૧૦	ભય	૮૪૦૦	
૧૦	ગુણુપ્રસા	૮૪૦૦	
૧૧	પૂર્વોક્ત નવ, ત્રણ કાયનો વધ,	૨૮૦૦૦	૭૮૪૦૦
૧૧	એ કાય વધ, ભય	૨૧૦૦૦	
૧૧	ગુણુપ્રસા	૨૧૦૦૦	
૧૧	ભય ગુણુપ્રસા	૮૪૦૦	
૧૨	પૂર્વોક્ત નવ, ચાર કાયનો વધ	૨૧૦૦૦	૯૮૦૦૦
૧૨	ત્રણ કાયનો વધ, ભય	૨૮૦૦૦	
૧૨	ગુણુપ્રસા	૨૮૦૦૦	
૧૨	એ કાયનો વધ ભય ગુણુપ્રસા	૨૧૦૦૦	
૧૩	પૂર્વોક્ત નવ, પાંચ કાયનો વધ	૮૪૦૦	૭૮૪૦૦
૧૩	ચાર કાયનો વધ, ભય	૨૧૦૦૦	
૧૩	ગુણુપ્રસા	૨૧૦૦૦	
૧૩	ત્રણ કાયનો વધ, ભય, ગુણુપ્રસા	૨૮૦૦૦	
૧૪	પૂર્વોક્ત નવ, છ કાયનો વધ	૧૪૦૦	૬૬૨૦૦
૧૪	પાંચ કાયનો વધ, ભય	૮૪૦૦	
૧૪	ગુણુપ્રસા	૮૪૦૦	
૧૪	ચાર કાયનો વધ, ભય, ગુણુપ્રસા	૨૧૦૦૦	
૧૫	પૂર્વોક્ત નવ, છ કાયનો વધ, ભય	૧૪૦૦	૧૧૨૦૦
૧૫	ગુણુપ્રસા	૧૪૦૦	
૧૫	પાંચ કાયનો વધ, ભય, ગુણુપ્રસા	૮૪૦૦	
૧૬	પૂર્વોક્ત નવ, છ કાયનો વધ, ભય, ગુણુપ્રસા	૧૪૦૦	૧૪૦૦

આ પ્રમાણે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકે કુલ ત્રણ લાખ, બાવન હજાર અને આઠસો (૩૫૨૮૦૦) ભાંગાઓ થાય છે.

આ નવાદિ બંધહેતુઓના અનેક જીવાશ્રયી ભાંગા કહ્યા તે બહુલતાએ છે, કારણ કે ચતુર્થ ગુણસ્થાનકે લખને સ્ત્રીવેદીપણે મહિલકુમારી, રાજમતી, બ્રાહ્મી, સુંદરી આદિ ઉત્પન્ન થયાના ઉદ્દેશ્યો મળે છે. એથી આ અપેક્ષાએ ચતુર્થ ગુણસ્થાનકે સ્ત્રીવેદીને વિગ્રહગતિમાં કાર્મણ અને ઉત્પત્તિસ્થાને ઔદારિકમિશ્ર એમ બે યોગ થી શકે છે.

એટલે એ દષ્ટિએ સ્ત્રીવેદીને માત્ર વૈકલ્પિકમિશ્ર અને નપુસકવેદીને પૂર્વે કહ્યા મુજબ ઔદારિકમિશ્ર એમ બે યોગો જ નથી હોતા, તેથી ત્રણ વેદને તેર યોગે ગુણીયારને અઠલે બે જ ભાંગા ઝોછા કરતાં શેષ ૩૭ ભાંગા રહે અને પૂર્વોક્ત રીતે સ્થાપન કરેલ અઠોથી પરસ્પર ગુણવાથી કુલ નવ બંધહેતુની ભાગ સંખ્યા ૮૪૦૦૦ના અઠલે

૮૮૮૦ થાય છે, અને કાયથી ગુણ્યા વિનાના જે પ્રથમ ચૌદસો ભાંગા કરેલા છે તેના અઠલે ૧૪૮૦ કરવા અને પછી તે ૧૪૮૦ જ્યાં છ કાયવધ હોય ત્યાં તેટલાજ, જ્યાં એક અથવા પાંચ કાયનો વધ હોય ત્યાં તેને છ ગુણુ, જે અથવા ચાર કાયનો વધ હોય ત્યાં પંદર ગુણુ અને જ્યાં ત્રણ કાયનો વધ હોય ત્યાં વીસ ગુણુ કરી ભંગ સંખ્યા સ્વયં વિચારી લેવી.

સપ્તતિકા ચૂર્ણિમાં કણુ છે કે- ચોથું ગુણુસ્થાનક લઈને ક્યારેક દેવી પશ્ચે પશ્ચ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તે મતે સ્ત્રીવેદી અને પુરુષવેદીને તેર-તેર, અને નપુંસકવેદીને ઔદારિકમિશ્ર વિના ખાર યોગ હોવાથી પ્રથમ ત્રણવેદને તેરયોગે ગુણી તેમાંથી એક રૂપ બાદ કરતાં આઠત્રીશ રહે અને તેની સાથે સ્થાપન કરાયેલા શેષ અંકોનો પરસ્પર ગુણાકાર કરવાથી દરેક બંધહેતુના અને તેના વિકલ્પના ભાંગાઓ થાય છે. તે ભાંગાઓ સાસ્વાદન ગુણુસ્થાનકની જેમ જ થતા હોવાથી અહિં દરીથી લખેલ નથી.

—: દેશવિરતિ ગુણુસ્થાનક :-

આ ગુણુસ્થાનકે ત્રણમાંથી એક વેદ, આહારકદ્રિક, કાર્મણ તથા ઔદારિકમિશ્ર વિના અગિયારમાંથી એક યોગ, જે યુગલમાંથી એક યુગલ, પાંચ ઇન્દ્રિયના અસંયમ-માંથી એક ઇન્દ્રિયનો અસંયમ, ચાર કષાયોમાંથી પ્રત્યાખ્યાનીય અને સંબલન એ બે કૌષાદિક તેમજ અહિં ત્રસકાયની વિરતિ હોવાથી શેષ પાંચ કાયમાંથી એક કાયની હિંસા એમ જઘન્યથી આઠ બંધહેતુઓ છે. તેમાં ચાર કાય તથા ભય, ભુગુપ્સા ઉમેરવાથી ઉત્કૃષ્ટથી ચૌદ બંધહેતુઓ થાય છે. આ બંને હેતુઓનો એક-એક જ વિકલ્પ છે. તથા બે કાયવધ આદિની સંખ્યા, ભય તથા ભુગુપ્સા એ ત્રણના ફેરફારથી થતા નવથી તેર સુધીના મધ્યમ હેતુઓમાંથી નવ અને તેરના ત્રણ-ત્રણ અને શેષ હેતુઓના ચાર-ચાર વિકલ્પ થાય છે.

અહિં કાય પાંચ જ હોવાથી પાંચ કાયના પંચસંયોગી એક, એક અને ચતુઃસંયોગી પાંચ-પાંચ અને દ્વિસંયોગી તથા ત્રિસંયોગી દશ-દશ ભાંગા થાય છે. માટે જે જે બંધહેતુમાં જેટલી કાયનો વધ હોય તે તે બંધહેતુમાં કાયના સ્થાને તેટલા સંયોગી ભંગની સંખ્યા મુકેવી.

અહિં આઠ બંધહેતુમાં અંકસ્થાપના આ રીતે:-વેદ યોગ યુગલ ઇન્દ્રિયનો અસંયમ કષાય કાયવધ સ્થાપન કરેલ અંકોને અનુક્રમે પહેલાથી છેલ્લા અંક સુધી ગુણાકાર કરવાથી કુલ ભંગ સંખ્યા આવે છે. જેમકે-ત્રણ વેદને અગિયાર યોગે ગુણતાં તેત્રીસ, તેને બે યુગલે ગુણતાં છાસઠ તેને પાંચ ઇન્દ્રિયના અસંયમે ગુણતાં ત્રણસો ત્રીશ, તેને ચાર કષાયે ગુણતાં તેરસો વીસ, અહિં પાંચ કાયના એક સંયોગી

પાંચ ભાંગા હોવાથી તેરસો વીસને પાંચે ગુણતાં જઘન્યપદભાવી આઠ બંધહેતુના છાસઠસો ભાંગા થાય.

જે બંધહેતુમાં ચાર કાયની હિંસા હોય ત્યાં પણ છાસઠસો, જે અથવા ત્રણ કાયની હિંસા હોય ત્યાં તેર હજાર બસો અને જ્યાં પાંચે કાયનો વધ હોય ત્યાં માત્ર તેરસો વીસ ભાંગા થાય છે.

દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે બંધહેતુના વિકલ્પના ભાંગાઓ

બંધ હેતુ	હેતુઓના વિકલ્પો	વિકલ્પનાર ભાંગાઓ	કુલ ભાગ સંખ્યા
૮	૧ વેદ. ૧ યોગ. ૧ સુમલ. ૧ ધન્વિયનો અસંયમ, ૨ કપાય ૧ કાયવધ	૧૬૦૦	૧૬૦૦
૯	પૂર્વોક્ત આઠ બે કાયનો વધ	૧૩૨૦૦	૨,૪૦૦
૯	„ ભય	૬૬૦૦	
૯	„ જુગુપ્સા	૬૬૦૦	
૧૦	પૂર્વોક્ત આઠ ત્રણ કાય વધ	૧૩૨૦૦	૪૬૨૦૦
૧૦	„ બે કાય વધ ભય	૧૩૨૦૦	
૧૦	„ „ જુગુપ્સા	૧૩૨૦૦	
૧૦	„ ભય જુગુપ્સા	૬૬૦૦	
૧૧	પૂર્વોક્ત આઠ ચાર કાય વધ	૬૬૦૦	૪૬૨૦૦
૧૧	„ ત્રણ કાય વધ ભય	૧૩૨૦૦	
૧૧	„ „ જુગુપ્સા	૧૩૨૦૦	
૧૧	„ બે કાય વધ ભય જુગુપ્સા	૧૩૨૦૦	
૧૨	પૂર્વોક્ત આઠ પાંચ કાય વધ	૧૩૨૦	૨૭૭૨૦
૧૨	„ ચાર કાય વધ ભય	૬૬૦૦	
૧૨	„ „ જુગુપ્સા	૬૬૦૦	
૧૨	„ ત્રણ કાય વધ ભય જુગુપ્સા	૧૩૨૦૦	
૧૩	પૂર્વોક્ત આઠ પાંચ કાય વધ, ભય	૧૩૨૦	૯૨૪૦
૧૩	„ „ જુગુપ્સા	૧૩૨૦	
૧૩	„ ચાર કાય વધ, ભય જુગુપ્સા	૬૬૦૦	
૧૪	પૂર્વોક્ત આઠ, પાંચ કાય વધ, ભય, જુગુપ્સા	૧૩૨૦	૧૩૨૦

આ પ્રમાણે દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે કુલ એક લાખ, ત્રેસઠ હજાર, છસો અને એ'શી (૧૬૩૬૮૦) ભાંગાઓ થાય છે.

પ્રમત્ત-અપ્રમત્ત અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક.

આહં મિથ્યાત્વ અને અવિરતિ એક પણ ભેદ હોતો નથી. ત્રણમાંથી એક વેદ, પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે અર્ધભૂ તથા ઔદારિકમિશ્ર સિવાય તેરમાંથી એક યોગ, અપ્રમત્ત

ગુણસ્થાનકે પૂર્વોક્ત બે, વૈકિંચમિશ્ર તથા આહારકમિશ્ર સિવાય શેષ અગિયારમાંથી એક યોગ અને અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે ચાર મન, ચાર વચન, તથા ઔદારિક કાય-યોગ એ નવમાંથી એક યોગ, ત્રણ ગુણસ્થાનકે બેમાંથી એક યુગલ અને ચાર સંત્વ-લનમાંથી એક કોષ વગેરે એમ આ ગુણસ્થાનકોમાં જઘન્યથી પાંચ બંધહેતુ હોય છે તેમાં ભય અથવા ભુગુપ્સા ઉમેરવાથી બે પ્રકારે છ અને બંને ઉમેરવાથી સાત બંધહેતુઓ થાય છે.

પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે ત્રણ વેદને તેર યોગે ગુણતાં ઓગણચાલીસ, આવે તેમાંથી સીવેદીને આહારક અને આહારકમિશ્ર એ બે યોગ ન હોવાથી તે બાદ કરતાં સાઠ-ત્રીસ રહે, તેને બે યુગલે ગુણતાં ચુમ્મોત્તેર, તેને ચાર કષાયે ગુણતાં પાંચહેતુના બસો છન્નુ ભાંગા થાય, પૂર્વોક્ત પાંચમાં ભય અથવા ભુગુપ્સા ઉમેરવાથી થયેલ છ હેતુના બંને વેકલ્પમાં અથવા ભય અને ભુગુપ્સા બંને ઉમેરવાથી થયેલ સાતહેતુમાં પણ ભાંગા થી બસો છન્નુ જ થાય, એમ પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે કુલ અગિયારસો ચોરાશી (૧૧૮૪) ભાંગા થાય છે.

અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે ત્રણવેદને અગિયાર યોગે ગુણી સીવેદીને આહારક કાય-યોગ ન હોવાથી તેમાંથી એક ભાંગો ઓછો કરતાં બત્રીસ રહે, તેને બે યુગલે ગુણતાં ચોસઠ, તેને કોષાદિ ચારવડે ગુણતાં પાંચ બંધહેતુના બસો છપ્પન ભાંગા થાય. તેમાં ભય અથવા ભુગુપ્સા ઉમેરવાથી છના બે વિકલ્પ થાય અને બંનેમાં બસો છપ્પન મસો છપ્પન ભાંગા થાય. તેમજ પાંચમાં ભય-ભુગુપ્સા બંને ઉમેરતાં સાત હેતુ થાય અહિં પણ બસો છપ્પન ભાંગા થાય એમ આ ગુણસ્થાનકે કુલ એક હજાર ને ચોવીશ ભાંગા થાય.

અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે ત્રણવેદને નવ યોગે ગુણતાં સત્તાવીશ થાય, તેને બે યુગલે ગુણતાં ચોપ્પન, ચોપ્પનને કોષાદિ ચારે ગુણતાં પાંચ હેતુના બસો સોલ ભાંગા થાય. તેમાં ભય અથવા ભુગુપ્સા ઉમેરવાથી છના બે વિકલ્પ થાય. બંને વિકલ્પમાં બસો સોલ બસો સોલ ભાંગા થાય. તથા પાંચમાં એપ્રી સાથે બંને ઉમેરતાં સાત બંધહેતુ થાય, અહિં પણ બસો સોળ ભાંગા થાય, એમ આ ગુણસ્થાનકે કુલ આઠસો ચોસઠ ભાંગાઓ થાય.

—: અનિવૃત્તિકરણાદિ ગુણસ્થાનકો :-

અનિવૃત્તિ ગુણસ્થાનકે ચાર મન, ચાર વચન અને ઔદારિકકાય એ નવમાંથી એક યોગ અને કોષાદિક ચારમાંથી એક કષાય એમ જઘન્યથી બે બંધહેતુઓ હોય છે. ત્યાં નવયોગને કોષાદિ ચારે ગુણતાં તેના છત્રીસ ભાંગા થાય છે, વળી આ ગુણ-સ્થાનકની શરૂઆતમાં ત્યારે ત્રણમાંથી એક વેદનો પણ ઉદય હોય ત્યારે પૂર્વોક્ત

મે તેમજ ત્રણમાંથી એક વેદ એમ ત્રણ બંધહેતુઓ હોય છે. અહિં બે બંધહેતુના છત્રીસ ભાંગાને ત્રણ વેદે ગુણતાં એકસો આઠ ભાંગા એમ આ ગુણુસ્થાનકે કુલ એકસો ચુરમાલીસ ભાંગા થાય છે.

સૂક્ષ્મસંપરાયે ઉપર જણાવેલ નવમાંથી એક યોગ અને સૂક્ષ્મકિટ્ટિરૂપ સંબંધન લોભ એમ બે જ બંધહેતુઓ હોય છે. અહિં નવમાંથી કોઈ પણ એક યોગ હોવાથી નવ ભાંગા થાય છે. એ જ પ્રમાણે ઉપશાન્તમોહ તથા ક્ષીણમોહનીતરાગ ગુણુસ્થાનકે ઉપરોક્ત નવ યોગમાંથી કોઈ પણ એક યોગ સ્વરૂપ એક-એક બંધહેતુ અને નવ-નવ ભાંગા થાય છે.

સયોગિકેવળી ગુણુસ્થાનકે અહિં સંભવતા સાતમાંથી કોઈ પણ એક યોગ હોય તેથી એક બંધહેતુ અને તેના સાત ભાંગા થાય છે.

એમ સંક્ષિપ્ત-પર્યાપ્ત જીવસ્થાનકમાં આ તેર ગુણુસ્થાનકોના સર્વ મળી છેતાલીસ લાખ, બ્યાસી હજાર સાતસો સિતેર (૪૬૮૨૭૭૦) ભાંગા થાય છે.

હવે સંક્ષિપ્ત-પર્યાપ્ત વિનાના શેષ તેર જીવસ્થાનકોમાં બંધહેતુઓના વિચાર આ પ્રમાણે છે.

આ તેર જીવસ્થાનકોમાં એક અનાલોગ મિથ્યાત્વ જ હોય છે અને સ્વોપજ્ઞ ટીકાકારના મતે અનભિગૃહીત એ એક મિથ્યાત્વ હોય છે.

આ દરેક જીવોને વિરતિ ન હોવાથી તેમજ આ એક કાયનો વધ કરું કે બે કાયનો વધ કરું એવા સંકલ્પ રૂપ મનનો પણ અભાવ હોવાથી સામાન્યથી સર્વદા છએ કાયના વધ રૂપ એક જ ભાંગો હોય છે.

અહિં સર્વત્ર અપર્યાપ્ત એટલે લઘિ પર્યાપ્ત રૂપ કરણ અપર્યાપ્ત સમજવા. અને તેથીજ બાહર અપર્યાપ્ત વગેરે પાંચ અપર્યાપ્તમાં મિથ્યાત્વ અને સાસ્વાદન એમ બે ગુણુસ્થાનકે કહ્યાં છે. તેમજ સંક્ષિપ્ત-અપર્યાપ્તમાં પહેલું બીજું તથા ચોથું એમ ત્રણ ગુણુસ્થાનકો કહેલ છે.

અહિં સ્વોપજ્ઞટીકામાં દરેક જીવલેહોને ત્રણ વેદનો ઉદય માની ભાંગા કહ્યા છે એથી વેદની જગ્યાએ ત્રણનો અંક મુકવો છે. પરંતુ અન્ય ગ્રંથોમાં ચૈતરિન્દ્રિય સુધીના જીવોને માત્ર નપુંસકવેદનો જ ઉદય કહેલ છે અહિં પણ એ જ પ્રમાણે વિચાર કર્યો છે. તેથી ચૈતરિન્દ્રિય સુધીના ભાંગાઓ ગણવાના હોય ત્યારે વેદના સ્થાને એકનો જ અંક મુકવો. પરમાર્થથી તો અસંસી-પંચેન્દ્રિય પણ નપુંસકવેદી જ હોય છે. પરંતુ બાહ્ય આકારની દૃષ્ટિએ તે ત્રણ વેદવાળા હોય છે, માટે અહિં અસંસિના ભંગ વિચારમાં વેદના સ્થાને ત્રણ અંક મુકવો.

અહિં શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત જીવોને ઔદારિક કાયયોગ અને દેવનારકોને વૈકિય કાયયોગ કહેલ છે તેથી અન્ય આચાર્યોના મત ગ્રહણ કર્યો હોય તેમ લાગે છે. અને તેથી જ સંજ્ઞિ-અપર્યાપ્તને પહેલા તથા ચોથા ગુણસ્થાનકે કાર્મણ, ઔદારિકદિક તેમજ વૈકિયદિક એમ પાંચ યોગ અને શેષ અપર્યાપ્ત જીવસ્થાનકોમાં મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને કાર્મણ તથા ઔદારિકદિક એમ ત્રણ યોગો કહ્યા છે. બ્યારે આ દરેક જીવસ્થાનકોમાં સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક શરૂઆતના માત્ર છ આવલોકિ પ્રમાણ કાળ સુધી જ હોઈ શકે છે અને કાયયોગ શરીર-પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી આવે છે માટે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે સંજ્ઞિ-અપર્યાપ્તને ત્રણ અને શેષ અપર્યાપ્તોને બે યોગો કહ્યા છે.

ઈન્દ્રિયોના અસંયમના સ્થાને પચેન્દ્રિયોને પાંચ, ચૈત્રિન્દ્રિયોને ચાર, તેષ્ઠન્દ્રિયોને ત્રણ, ઘેષ્ઠન્દ્રિયોને બે અને એકેન્દ્રિયોને એકઈન્દ્રિય હોય છે માટે તે તે સ્થાને તે તે અંક સંખ્યા મુકવી.

ઘેષ્ઠન્દ્રિયાદિ સઘળા પર્યાપ્તોએને ઔદારિક કાય અને અસત્યામૃષા એ બે બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયને ઔદારિક કાય તથા વૈકિયદિક એમ ત્રણ તેમજ સુદમ પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયને માત્ર ઔદારિક કાયયોગ જ હોય છે. માટે યોગના સ્થાને તે તે જીવોને તેટલી અંક સંખ્યા મુકવી.

સામાન્યથી સંજ્ઞિ-અપર્યાપ્તને ચૌદથી અઠાર બંધહેતુઓ હોય છે અને વિશેષથી વિચાર કરતાં પહેલા ગુણસ્થાનકે સોળથી અઠાર બંધહેતુઓ હોય છે, તે આ પ્રમાણે- ત્રણ વેદમાથી એક વેદ, પાંચમાંથી એક યોગ, બેમાંથી એક યુગલ. પાંચમાંથી એક ઈન્દ્રિયનો અસંયમ, અનંતાતુળ થી આદિ ચાર કષાયમાથી કોષાદિ ચાર, અનાભોગ મિથ્યાત્વ અને છ કાયનો વધ આ સોળ બંધહેતુ જન્યથી હોય છે. તેની ભંગ સંખ્યા લાવવા અકોની સ્થાપના કરવી. સ્થાપના:-વેદ યોગ યુગલ ઈન્દ્રિયનો અસંયમ કષાય મિથ્યાત્વ છ કાયવધ. સ્થાપન કરેલ આ અકોનો અનુક્રમે ગુણકાર કરવાથી છસો ભાંગા થાય, તેમાં ભય અથવા બુગુપ્સા ઉમેરવાથી બે રીતે સત્તર બંધહેતુ અને ભય તથા બુગુપ્સા એમ બંને ઉમેરતાં ઉત્કૃષ્ટથી અઠાર બંધહેતુ થાય, આ દરેકના પણ પૂર્વોક્ત રીતે છસો-છસો ભાંગા થાય એમ પ્રથમ ગુણસ્થાનકે કુલ ચૌવીસો (૨૪૦૦) ભાંગા થાય.

સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે મિથ્યાત્વનો અભાવ હોવાથી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે બતાવેલ સોળ હેતુમાંથી શેષ પંદર બંધહેતુઓ જન્યથી હોય. અહિં યોગ ત્રણ હોવાથી પ્રથમ ત્રણ વેદને ત્રણ યોગે ગુણતાં નવ. તેમાંથી નવુંસકવેદીને વૈકિયમિશ્ર કાયયોગ ન હોવાથી શેષ આઠ, તેને બે યુગલે ગુણતાં સોળ. તેને પાંચ ઈન્દ્રિયના અસંયમે

ગુણતાં એ'શી. તેને ચાર કષાયે ગુણતાં ત્રણસો વીશ ભાંગા થાય, તે પંદરમાં ભય અથવા ભુગુપ્સા ઉમેરતાં બે રીતે સોળ હેતુ થાય અને ભય-ભુગુપ્સા એ બન્ને ઉમેરતાં સત્તર બંધહેતુ થાય. આ દરેકના પશુ ત્રણસો વીશ-ત્રણસો વીશ ભાંગા થાય, એમ સાસ્વાદને કુલ બારસો એ'શી (૧૨૮૦) ભાંગા થાય.

ચોથા ગુણસ્થાનકે પૂર્વોક્ત પંદરમાંથી અનંતાનુબંધિ વિનાના શેષ ચૌદ બંધહેતુ જઘન્યથી હોય. ત્યાં પ્રથમ ત્રણ વેદને પાંચ યોગે ગુણતાં પંદર થાય, તેમાંથી સ્ત્રી-વેદીને કાર્મણુ, ઔદારિકમિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્ર અને નપુંસકવેદીને ઔદારિકમિશ્ર ન હોવાથી આ ચાર બાદ કરતાં શેષ અગિયાર રહે, તેને બે યુગલે ગુણતાં બાવીશ, તેને પાંચ ઇન્દ્રિયના અસંયમે ગુણતાં એકસો દશ, તેને ચાર કષાયે ગુણતાં ચારસો ચાલીસ ભાંગા થાય, તેમાં ભય અથવા ભુગુપ્સા ઉમેરતાં બે રીતે પંદર હેતુ થાય, તેના ભાંગા ચારસો ચાલીસ, ચારસો ચાલીસ થાય અને ભય-ભુગુપ્સા બન્ને ઉમેરતાં સોળ બંધહેતુ થાય ત્યાં પશુ ચારસો ચાલીસ ભાંગા થાય. એમ ચોથા ગુણસ્થાને કુલ સત્તરસો સાઠ (૧૭૬૦) ભાંગા થાય અને મતાંતરે ભાંગાઓ સ્વયં વિચારી લેવા. તેમજ સંજ્ઞિ-અપર્યાપ્તના ત્રણે ગુણસ્થાનકના સર્વ મલી ચોપનસો ચાલીસ (૫૪૪૦) ભાંગા થાય.

અસંજ્ઞિ-પર્યાપ્તને એક મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે જ હોય, ત્યાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જઘન્યથી સોળ બંધહેતુઓ હોય છે. સ્થાપના:-વેદ યોગ યુગલ ઇન્દ્રિયનો અસંયમ કષાય મિથ્યાત્વ છ કાયવધ. સ્થાપના કરાયેલ આ અંકોનો પૂર્વની જેમ પરસ્પર ગુણાકાર કરતાં કુલ બસો ચાલીસ ભાંગા થાય તેમાં ભય અથવા ભુગુપ્સા ઉમેરવાથી બે રીતે સત્તર અને તે બન્ને ઉમેરવાથી અઠાર બંધહેતુ થાય. એ દરેકના બસો ચાલીસ-બસો ચાલીસ ભાંગા થાય, સર્વ મળી નવસો સાઠ (૯૬૦) ભાંગા થાય.

અસંજ્ઞિ-અપર્યાપ્તને પ્રથમ ગુણસ્થાનકે ઉપર સુજબ જ સોળ બંધહેતુ હોય પરંતુ અહિં કાર્મણુ અને ઔદારિકદ્વિક એમ ત્રણ યોગો હોય છે. માટે યોગની જગ્યાએ ત્રણનો અંક સુક્રી સ્થાપના કરવી. સ્થાપના:-વેદ યોગ યુગલ ઇન્દ્રિયનો અસંયમ કષાય મિથ્યાત્વ છ કાયવધ સ્થાપન. કરેલ અંકોનો પૂર્વની જેમ અનુક્રમે ગુણાકાર કરવાથી ત્રણસો સાઠ ભાંગા થાય, તેમાં ભય અથવા ભુગુપ્સા ઉમેરવાથી બે રીતે સત્તર અને બન્ને ઉમેરવાથી અઠાર બંધહેતુ થાય. દરેકના ત્રણસો સાઠ-ત્રણસો સાઠ ભાંગા થાય એમ પ્રથમ ગુણસ્થાનકે કુલ ચૌદસો ચાલીસ (૧૪૪૦) ભાંગા થાય.

સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે મિથ્યાત્વ વિના જઘન્યથી આ જ પંદર હેતુ હોય. પશુ અહિં કાર્મણુ અને ઔદારિકમિશ્ર એ બે જ યોગો હોય છે માટે યોગની જગ્યાએ બેની સંખ્યા સુક્રી પૂર્વોક્ત રીતે પરસ્પર અંકોનો ગુણાકાર કરતાં બસો ચાલીસ ભાંગા

થાય તેમા ભય અથવા બુબુસા ઉમેરતાં બે રીતે સોળ અને બન્ને ઉમેરતાં સત્તર બંધહેતુ થાય ત્રણે સ્થળે બસો ચાલીસ-બસો ચાલીસ ભાંગા થાય. કુલ મલી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે નવસો સાઠ (૯૬૦) ભાંગા થાય અને બન્ને ગુણસ્થાનકે મળી અસંજિ પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તના કુલ ચોવીસો (૨૪૦૦) ભાંગા થાય.

ચૈત્રિન્દ્રિય પર્યાપ્તને એક મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક જ હોય, ત્યાં પૂર્વની જેમ જઘન્યથી સોળ. તેમા ભય અથવા બુબુસા ઉમેરવાથી બે રીતે સત્તર અને બન્ને ઉમેરવાથી અઢાર બંધહેતુ થાય, અહિં માત્ર નપુંસકવેદ જ હોય છે, ઇન્દ્રિયો ચાર હોય છે તેથી પૂર્વની જેમ અકેનો ગુણાકાર કરતાં ચારે સ્થાને ચોસઠ-ચોસઠ ભાગા થવાથી કુલ બસો છપ્પન ભાંગા થાય.

ચૈત્રિન્દ્રિય અપર્યાપ્તને પણ પ્રથમ ગુણસ્થાનકે આ પ્રમાણે જઘન્યથી સોળ બંધહેતુઓ હોય છે તેમાં ભય અથવા બુબુસા ઉમેરવાથી બે રીતે સત્તર અને બન્ને ઉમેરવાથી અઢાર બંધહેતુઓ થાય છે. પરંતુ અહિં યોગ ત્રણ હોય છે. માટે યોગના અકની જગ્યાએ ત્રણનો અંક મુકી પૂર્વોક્ત રીતે અકેનો ગુણાકાર કરતાં ચારે સ્થળે છત્તુ-છત્તુ ભાગા થવાથી પ્રથમ ગુણસ્થાનકે કુલ ત્રણસો ચોરાશી ભાગા થાય. સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે પણ જઘન્યથી મિથ્યાત્વ વિના તે જ પંદર બંધહેતુઓ હોય, તેમાં ભય અથવા બુબુસા ઉમેરવાથી બે રીતે સોળ અને બન્ને ઉમેરવાથી સત્તર હેતુ થાય, પરંતુ અહિં કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્ર એ બે યોગો હોય છે. માટે યોગની જગ્યાએ બેનો અંક મુકી પૂર્વ પ્રમાણે અકેનો ગુણાકાર કરતાં ચારે સ્થાને ચોસઠ-ચોસઠ ભાગા થવાથી કુલ બસો છપ્પન ભાંગા થાય, બન્ને ગુણસ્થાનકે મલી ચૈત્રિન્દ્રિય અપર્યાપ્તના કુલ બસો ચાલીસ ભાંગા થાય છે.

તેઘન્દ્રિય પર્યાપ્તને પણ ચૈત્રિન્દ્રિય પર્યાપ્તની જેમ બંધહેતુઓ હોય છે. પરંતુ અહિં ઇન્દ્રિયો ત્રણ હોવાથી ઇન્દ્રિયના સ્થાને ત્રણની સંખ્યા મુકી પૂર્વોક્ત રીતે ગુણાકાર કરતા ચારે સ્થાને અડતાલીસ-અડતાલીસ ભાંગા થતા હોવાથી કુલ એકસો બાણ્ણ ભાંગા થાય.

તેઘન્દ્રિય અપર્યાપ્તને પણ પહેલા તથા બીજા ગુણસ્થાને ચૈત્રિન્દ્રિય અપર્યાપ્તની જેમજ બંધહેતુ બાણ્ણવા, માત્ર અહિં ઇન્દ્રિયો ત્રણ હોવાથી ઇન્દ્રિયના અસંયમના સ્થાને ત્રણને અંક મુકી ગુણાકાર કરવાનો હોવાથી ભગ સંખ્યા મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને ચારે સ્થાને બેતેતર-બેતેતર થતી હોવાથી કુલ બસો અઠ્યાસી અને સાસ્વાદને ચારે સ્થાને અડતાલીસ-અડતાલીસ હોવાથી કુલ એકસો બાણ્ણ થાય છે. બન્ને ગુણસ્થાને મલી કુલ ચારસો એ રીતે ભાંગા થાય.

તેઘન્દ્રિય પર્યાપ્તને એક પહેલું જ ગુણસ્થાન હોય છે ત્યાં પણ પૂર્વની જેમ સોળથી અઢાર બંધહેતુઓ હોય છે. માત્ર અહિં ઇન્દ્રિયોના અસંયમના સ્થાને બેની

સંખ્યા મુકી પૂર્વોક્ત રીતે અંકોનો ગુણાકાર કરવાથી આરે સ્થળે બત્રીસ-બત્રીસ ભાંગા થવાથી કુલ એકસો અઠ્ઠાવીસ ભાંગા થાય.

બેઇન્દ્રિય અપર્યાપ્તને પણ મિથ્યાત્વે સોળથી અઠાર બંધહેતુ હોય, પરંતુ અહિં યોગ ત્રણ હોવાથી યોગની જગ્યાએ ત્રણનો અંક મુકી પૂર્વોક્ત રીતે ગુણાકાર કરવાથી આરે સ્થળે અડતાલીસ-અડતાલીસ ભાંગા થવાથી કુલ મિથ્યાત્વે એકસો બાહુ ભાંગા થાય, અને સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ વિના પંદરથી સત્તર બંધહેતુ હોય પણ અહિં યોગ બે જ હોવાથી આરે સ્થળે બત્રીસ-બત્રીસ ભાંગા થવાથી કુલ એકસો અઠ્ઠાવીસ ભાંગા થાય. એમ બેઇન્દ્રિય અપર્યાપ્તના બંને ગુણસ્થાનકે મલી કુલ ત્રણસો વીસ ભાંગા થાય.

બાહર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયને પહેલું જ ગુણસ્થાનક હોય છે. ત્યાં પૂર્વની જેમ સોળથી અઠાર બંધહેતુઓ હોય પરંતુ ઇન્દ્રિય એક હોવાથી ઇન્દ્રિયના અસંયમના સ્થાને એક અને ઔદારિક કાયયોગ તથા વૈકિયદ્વિક એમ ત્રણ યોગ હોવાથી યોગના સ્થાને ત્રણનો અંક મુકી પ્રથમની જેમ ગુણાકાર કરવાથી આરે સ્થળે ચોવીસ-ચોવીસ ભાંગા થાય, સર્વ મલી છનુ ભાંગા થાય.

બાહર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયને મિથ્યાત્વે પૂર્વની જેમ સોળથી અઠાર બંધહેતુ હોય છે. અહિં કાર્મણ તથા ઔદારિકદ્વિક એ ત્રણ યોગ હોય છે, માટે પૂર્વની જેમ ગુણાકાર કરતાં આરે સ્થાને ચોવીસ-ચોવીસ ભાંગા થતાં કુલ છનુ ભાંગા થાય, બીજે ગુણસ્થાને પણ પંદરથી સત્તર બંધહેતુના આરે વિકલ્પોમાં સોળ-સોળ ભાંગા થતા હોવાથી કુલ ચોસઠ ભાંગા થાય એમ બંને ગુણસ્થાને મળી બાહર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયના એકસો સાઠ ભાંગા થાય છે.

સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તને પણ પહેલું એક જ ગુણસ્થાનક હોય ત્યાં સોળથી અઠાર બંધહેતુના આરે વિકલ્પમાં માત્ર ઔદારિક કાય રૂપ જ એક જ યોગ હોવાથી આઠ-આઠ એમ કુલ બત્રીસ ભાંગા થાય.

સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તને પહેલું જ ગુણસ્થાનક હોય છે તેથી ત્યાં બાહર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયના પહેલા ગુણસ્થાનકની જેમજ બંધહેતુ અને તેના ભાંગા થાય છે.

—: પ્રકૃતિઓના બંધહેતુઓ :—

નરકત્રિક, એકેન્દ્રિયાદિ ભતિચતુષ્ક, સ્થાવર ચતુષ્ક, હુંડક સંસ્થાન, છેવડું સંધ-ચણુ, આતપ, મિથ્યાત્વ અને નપુંસકવેદ આ સોળ પ્રકૃતિઓના મિથ્યાત્વ સાથે અન્યથ ન્યતિરેક સંબંધ હોવાથી મુખ્ય બંધહેતુ મિથ્યાત્વ છે અને તે વખતે વર્તમાન શ્લેષ અવિરતિ આદિ ત્રણ હેતુઓ ગૌણ છે એમ આગળ પણ સમજવું.

કારણની વિદ્યમાનતામાં કાર્યની વિદ્યમાનતા તે અન્વય અને કારણના અભાવમાં કાર્યનો અભાવ તે વ્યતિરેક કહેવાય છે.

તિર્થાત્રિક, દૌભાગ્યત્રિક, શીલુદ્ધિત્રિક, ચાર અનંતાનુબંધી તથા અપ્રત્યાખ્યાનીય, પ્રથમનાં પાંચ સંઘયણ, મધ્યનાં ચાર સંસ્થાન, સ્ત્રીવેદ, નીચગોત્ર, અશુભવિહાયોગતિ, ઉદ્યોત, મનુષ્યત્રિક અને ઔદારિકદ્વિક આ પાંચીસ પ્રકૃતિઓનો અન્વય વ્યતિરેકવડે અવિરતિ મુખ્ય હેતુ છે. સાતવેદનીય સિવાય શેષ અડસઠ પ્રકૃતિઓનો કષાય મુખ્ય હેતુ છે અને સાતવેદનીયનો યોગ મુખ્ય હેતુ છે.

તીર્થંકર અને આહારકદ્વિકના બંધમાં કેવળ કષાય કારણ નથી પરંતુ સમ્યક્ત્વ અને અપ્રમત્તચારિત્રવિશિષ્ટ તથા પ્રકારના પ્રતિનિયત કષાયવિશેષો જ કારણ છે, વળી જિનનામના કારણભૂત તેવા કષાયવિશેષો ચોથાથી અને આહારકદ્વિકના કારણભૂત કષાયવિશેષો અપ્રમત્તથી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગ સુધી જ ઘટી શકે છે.

અનાદિ અનંત સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખોથી અત્યંત પીડાતા પ્રાણીઓને જોઈને પરોપકારી, પરાર્થવ્યસની એવા જે મહાત્માઓ પ્રવચનવડે એ સમસ્ત જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાની ભાવના ભાવે અને તેવા પ્રકારનો પુરુષાર્થ પશુ કરે તે મહાત્માઓ તીર્થંકર નામકર્મનો બંધ કરે છે. પોતાના જ કુટુંબીઓને તારવાની ભાવનાપૂર્વકનો જેઓ પ્રયત્ન કરે છે તે મહાત્માઓ ગણધર લખ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે અને જેઓ પોતાનું જ કલ્યાણ કરવાનો વિચાર અને પ્રયત્ન કરે તે સુંડકેવલિ થાય છે.

આ હેતુઓથી ચાર પ્રકારે બંધ થાય છે. તેમાં પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ યોગથી તેમજ સ્થિતિ તથા રસબંધ કષાયથી થાય છે. તેમાં સ્થિતિબંધ કેવળ કષાયથી અને રસબંધ લેશ્યાસહકૃત કષાયથી થાય છે, અહિં મિશ્રતાત્વ તથા અવિરતિ બંધહેતુને કષાયની અન્તર્ગત ગણી માત્ર બે હેતુનું જ મુખ્યત્વે કથન છે.

બંધાયેલાં કર્મોનો ઉદય થવાથી મહાન ત્યાગી એવા મુનિઓને પણ પરિષદો પ્રાપ્ત થાય છે. તે પરિષદો મુખ્યપણે બાવીશ છે. તેમાં વેદનીય કર્મના ઉદયથી બ્રુધા, પીપાસા, શીત, ઉષ્ણ, ઈંશ-મશક, ચર્મા, શય્યા, રોગ, વધ, તૃષ્ણસ્પર્શ અને મલ આ અગિયાર પરિષદો પ્રાપ્ત થાય છે અને તે તેરમા શુભસ્થાનક સુધી હોય છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી પ્રજ્ઞા અને અજ્ઞાન તથા લાભાન્તરાય કર્મના ઉદયથી અલાભ પરિષદ આવે છે. આ ત્રણે પરિષદો બારમા શુભસ્થાનક સુધી હોય છે. ઈર્શન મોહનીયના ઉદયથી ઈર્શન અને ચારિત્ર મોહનીયના ઉદયથી નિષદ્યા, યાચના, આકોશ, અરિત, સ્ત્રી, નમ્રતા અને સત્કાર એ સાત એમ કુલ આ આઠ પરિષદો નવમા શુભસ્થાનક સુધી હોય છે.

કર્મના ઉદયથી આ પરિષદો પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તે તે પરિષદોને દૂર કરવા માટે

દોષોના સેવનદ્વારા ચારિત્રને મલિન કરવાની ઇચ્છા ન કરતાં ચારિત્રમાર્ગમાં સ્થિર રહેવા માટે અને કર્મના ક્ષય માટે પ્રવચનમાં કહેલ વિધિ સુબળ આ રીતે તે તે પરિપક્વ ઉપર વિજય મેળવવો જોઈએ.

અત્યંત તપસ્વી હોય, ક્ષુધા પ્રબળ લાગી હોય, છતાં શુદ્ધ આહાર ન મળે અથવા અલ્પ આહાર મળે તો પણ અનેષણીય આહારને ચંદુષ્ય કરવાની લેશ માત્ર માત્ર પણ ઇચ્છા ન કરતાં, સ્વાધ્યાયાદિ આવશ્યક ક્રિયાઓમાં જરા પણ પ્રમાદ ન સેવતાં 'આહાર ન મળવાથી અનિચ્છાએ પણ તપનો લાભ થયો' એમ વિચારી ભૂખની પીડાને સમભાવે સહન કરવી તે ક્ષુધાપરિષદ્વિજય.

એ જ પ્રમાણે અત્યંત તૃષ્ણા લાગવા છતાં પણ દોષિત પાણી વાપરવાની ઇચ્છા ન કરતાં તૃષ્ણાને સહન કરવી તે પિપાસાપરિષદ્વિજય.

અત્યંત ગરમીમાં તડકામાં વિહારાદિ કરવાથી અને અતિઉષ્ણ વાયુથી તાળવું અને કંઠ સુકાતાં હોય છતાં પાણીમાં પડવાની કે ન્હાવા આદિની ઇચ્છા ન કરતાં, તેમજ તે ગરમીને દૂર કરવાના કોઈપણ ઉપાયો ન ચિંતવતાં ગરમીને સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરવી તે ઉષ્ણપરિષદ્વિજય.

મહા મહિનાની અત્યંત ઠંડીમાં સવારમાં વિહારાદિ કરવાના કારણે શરીરના અવયવો પણ સ્તબ્ધ થઈ જતા હોય છતાં ઠંડીને દૂર કરવા માટે અગ્નિની કે શૂંઢ-સ્થની જેમ ગરમ કપડાં આદિ પહેરવાની ઇચ્છા ન કરતાં ઠંડીની પીડાને સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરવી તે શીતપરિષદ્વિજય.

જાંચી, નીચી જમીન ઉપર અથવા કાંકરા આદિથી વ્યાપ્ત એવી ભૂમિ ઉપર શયન કરવા છતાં ખેદને ન કરતાં તેનાથી થતી પીડાને સમભાવે સહન કરવી તે શમ્યા-પરિષદ્વિજય.

શરીરમાં ગમે તેટલા રોગો થાય તો પણ ચારિત્રમાં ન કદ્યે તેવાં ઔષધાદિ દ્વારા રોગોને અટકાવવાનો વિચાર પણ ન કરતાં કદ્યે શકે તેવાં ઔષધોદ્વારા રોગ દૂર થાય તો ઠીક છે અન્યથા પૂર્વકૃત કર્મ અપાવવાનો સુંદર અવસર છે એમ સમજી રોગોને સમભાવે સહન કરવા તે રોગપરિષદ્વિજય.

તલવાર, સુદ્ધગર આદિથી કાંઈ મારવા આવે તો પણ તેના ઉપર લેશમાત્ર પણ દ્વેષ ન કરતાં મારા પૂર્વકૃત કર્મનું જ આ ફળ છે, આ તો મિથ્યાચે નિમિત્ત માત્ર છે, અથવા તો આ તો આત્માથી પર એવાં શરીરાદિને જ હજી છે, પરંતુ મારા આત્માના જ્ઞાનાદિક પ્રાણો હણી શકતો નથી. એમ વિચારી વધથી થતી પીડાને સમભાવે સહન કરવી તે વધપરિષદ્વિજય.

શરીર ઉપર ઘણો મેલ થવા છતાં પૂર્વે અનુભવેલ મેલ દૂર કરવાનાં સાધનોને

સેવવાની ઇચ્છા પણ ન કરતાં આખું શરીર અશુચિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ છે અને અશુચિમય જ છે એમ વિચારી મળથી થતી પીડાને સહન કરવી તે પરિષદ વિજય છે.

સઘન પાથરેલ દહાંદિ ઘાસ ઉપર સંધારો અને ઉત્તરપટ્ટો પાથરીને અગર જેના સંધારાદિ ચોરાઈ ગયા હોય કે ફાટી ગયા હોય તેઓ પાથર્યા વિના પણ શયન કરતાં ઘાસના અઘલાગાદિથી પીડા પામવા છતાં તેને દૂર કરવાની કે ચુંદર શરૂ કરવાની ઇચ્છા ન કરતાં તે પીડાને સમભાવે સહન કરે તે તૃષ્ટપર્શપરિષદવિજય.

શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ નવ કદપાદિ વિહાર કરતાં પગમાં કાંટા-કાંકરાદિ લાગવા છતાં અને ઠંડીમાં પગમાં પગ ઠરી જવા છતાં પૂર્વે ગૃહસ્થપણમાં ઉપયોગ કરેલ વાહન કે ઝોડાં આદિની મનથી પણ ઇચ્છા ન કરતાં તેનાથી થતી પીડાને સમભાવે સહન કરવી તે ચર્ચાપરિષદવિજય.

શરીરને ઉપદ્રવ કરનાર ડાંશ, મચ્છર, માંકડ, કીડી, વિષ્ણુ આદિ કુદ્ર જતુઓથી પીડા પામવા છતાં પણ તે સ્થાનથી અન્યસ્થાને જવાની અગર પંખા આદિથી તે જતુઓને દૂર કરવાની મનથી પણ ઇચ્છા ન કરવી અને તેનાથી થતા દુઃખને સમભાવે સહન કરવું તે દંશપરિષદવિજય.

અંગ-ઉપાંગ આદિ સ્વશાસ્ત્રોમાં અને વ્યાકરણ, ન્યાય, ષડ્દર્શન આદિ અન્ય-શાસ્ત્રોમાં પોતે સંપૂર્ણ કુશળ હોય, અનેક મુનિરાજો પ્રશ્નાદિ પુછી સમાધાનો મેળવતા હોય છતાં પણ ‘પૂર્વના પૂર્વધર મહર્ષિઓની અપેક્ષાએ હું તો સૂર્ય આગળ ખળુઆ જેવો જ છું’ ઇત્યાદિ વિચારોદ્ધાર લેશમાત્ર પણ અભિમાનજન્ય જ્ઞાનના આનંદને ન થવા દે, તે પ્રજ્ઞાપરિષદવિજય.

પોતાની બુદ્ધિ બહુ અદ્ય હોય, ઘણી મહેનત કરવા છતાં થોડું પણ લાગી ન શકે તેથી ‘આ તો પશુ છે કંઈ પણ સમજતો નથી’ એ પ્રમાણે બીજાઓ કહેતા હોય છતાં ખેદ ન કરે તેમજ લાણવાના ઉદ્ભવને પણ ન છોડે, પરંતુ મેં પૂર્વે ઘણું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધ્યું છે કે જેના થોડો આટલી મહેનત કરવા છતાં પણ મને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. ઇત્યાદિ વિચારોદ્ધાર જરા પણ હીનતાને ધારણ ન કરે અને લાણવામાં વિશેષ ઉદ્ભવ કરે તે અજ્ઞાનપરિષદવિજય.

અનેક સ્થળે દાતાઓ પાસે યાચના કરવા છતાં પોતાની જરૂરિયાત પ્રમાણે કદપનીય વસ્તુઓ મેળવી ન શકે છતાં અકલ્પિત વસ્તુઓને અહણ કરવાની ઇચ્છા પણ ન કરે, તેમજ ‘અદાસ એ પરમ તપ છે’ એમ સમજી આવશ્યક વસ્તુઓ ન મળવા છતાં પણ ખેદને ધારણ ન કરે તે અદાસ પરિષદવિજય.

પોતાની ઇન્દ્રિયો દ્વારા બરાબર નિરીક્ષણ કરી જ્યાં સ્ત્રી, પશુ કે નપુંસકો ન રહેતા હોય અને જ્યાં સ્વાધ્યાયાદિ સુખપૂર્વક થઈ શકે તેમ હોય તેવા એકાન્ત

સ્થાને રહેલું અથવા સિંહાદિ હિંસક પશુઓના લય'કર સ્થાનોમાં કાચોત્સર્ગાદિ કરતાં આવી પડતા ચારે પ્રકારના ઉપસર્ગોને સમભાવે સહન કરવા તે નિષ્ઠા પરિપક્વ-વિજય છે.

મહાન તપસ્વી તથા જ્ઞાની એવા પણ મુનિરાજ દીનતા અને ગ્લાનિ વિના વશ, પાત્ર, આહારાદિ આવશ્યક વસ્તુઓની યાચના કરતાં લઘુતાજન્ય અભિમાનને સહન કરે તે યાચનાપરિપક્વવિજય.

કૌધાનલને ઉપજવનાર અનેક પ્રકારનાં આક્ષેપ વચ્ચે સાંભળે અને તેનો પ્રતીકાર કરવાની પોતાનામાં શક્તિ હોય છતાંય 'કૌધ એ કર્મજંધનું કારણ છે' એમ સમજી પોતાના હૃદયમાં લેશમાત્ર પણ કૌધને અવકાશ ન આપતાં જે ક્ષમા ધારણ કરવી તે આક્રોશપરિપક્વવિજય.

વસતિમાં કે વિહારાદિમાં અરતિનાં નિમિત્તો પ્રાપ્ત થાય તો પણ તેના કડું-વિપાકને યાદ કરી અરતિ ન થવા દે તે અરતિપરિપક્વવિજય.

એકાન્ત સ્થળે હાવભાવાદથી યુક્ત અપ્સરા સમાન સ્ત્રીઓ કામભાણેને ફેંકે અથવા ભોગની પ્રાર્થના કરે તો પણ 'ભોગ એ દુર્ગતિનું કારણ છે, બહારથી મનોહર દેખાવા છતાં આ સ્ત્રીઓ મળ-મૂત્રાદિનો પિંડ જ છે' ઇત્યાદિ વિચાર ઢાસ મનમાં લેશમાત્ર પણ વિકાર ન થવા દે સ્ત્રીપરિપક્વવિજય છે.

અદ્ય મૂલ્યવાળાં, જીર્ણ અથવા લોકરુદિથી ભિન્ન રીતે નિર્મમત્વપણે માત્ર સંયમની રક્ષા માટે વસ્ત્રો ધારણ કરે, પરંતુ ઘણાં મૂલ્યવાળાં અથવા લોકવ્યવહાર પ્રમાણે મમત્વથી કોઈ પણ વસ્ત્રોને ઉપયોગ ન કરે તે અચેલકપરિપક્વવિજય કહેવાય.

વ્યવહારમાં જેમ ઘણાં કપડાં હોવા છતાં અધોવસ્ત્ર મસ્તકે વોટી નહીં પાર કરનાર મનુષ્યે નમ્રપણે નહીં પાર કરી એમ કહેવાય છે અથવા 'કોઈ માણસ ફરજને કહે કે હું નમ્ર ફરું છું' માટે જલદી કપડાં આપ' એવો પ્રયોગ કરાય છે તેમ અહિં પણ જીર્ણ, અદ્ય મૂલ્યવાળાં, અથવા અન્ય રીતે ધારણ કરેલ વસ્ત્રો હોવા છતાં પણ તે અચેલક કહેવાય છે.

દિગંબર:-આ રીતે તો અચેલકપણું ઉપચરિત થયું, જેમ ઉપચરિત ગાય દૂધ ન આપી શકે તેમ ઉપચરિત પરિપક્વનો જય પણ મોક્ષ કેમ આપી શકે ?

આચાર્ય:-આ રીતે અચેલકપણું ઉપચરિત માનો તો તમારા મતે પણ કદપનીય આહાર વાપરનારા છન્દસ્થ ભગવંતને પણ ક્ષુધા પરિપક્વનો વિજય ઉપચરિત જ કહેવાય અને તેથી ઉપચરિત ક્ષુધાપરિપક્વનો વિજય મોક્ષાગિ અર્થક્રિયા ન જ કરી શકે.

દિગંબર:-એ એમ માનીએ તો વૃદ્ધ અને બેડાળ સ્ત્રીના ભોગમાં પણ સ્ત્રી પરિપક્વનો વિજય કેમ ન કહેવાય ?

આચાર્ય:-મૈથુન સિવાય અન્ય કોઈ પણ પદાર્થો એકાન્તે અકલ્પનીય કહ્યા નથી તેમજ એકાન્તે ઉપયોગ કરવાની અનુસૂચા પણ આપેલ નથી, જ્યારે મૈથુનક્રિયા રાગ-દ્વેષ પૂર્વક જ થાય છે તેથી એકાન્તે વર્જ્ય છે. અન્યસૂત્રોમાં પણ તેનો અત્યંત નિષેધ જ કરેલ છે તેથી બેઠોળ અને વૃદ્ધ સ્ત્રીને ભોગવવામાં સ્ત્રીપરિષદના વિજયનો પ્રસંગ આવતો નથી.

અનેક પ્રકારના તપને કરનાર, અનેક વાદીઓને જિતવામાં કુશળ, તેમજ વર્ત-માનકાલીન સર્વશાસ્ત્રોના પારંગત એવા પણ મારો કોઈ વસ્ત્ર-પાત્ર ઔપધાદિકારા સત્કાર અને અભ્યુત્થાન તેમજ આસનપ્રદાન આદિકારા પુરસ્કાર પણ કરતા નથી. એવો જેદ ન થવા દે અને ઉપર જણાવેલ સત્કાર-પુરસ્કાર વધારે પ્રમાણમાં થાય તો પણ અભિમાન ન થવા દે તે સત્કાર-પુરસ્કાર પરિષદવિજય.

હું દીર્ઘકાળથી વિવિધ પ્રકારનાં અતિહૃદય તપ અને સુંદર ચારિત્રનું પાલન કરું છું છતાં શાસ્ત્રમાં બતાવેલ દેવ-નારકોને બેઠું શકતો નથી તેમજ આવાં હૃદય અનુ-દાનો કરવા છતાં કોઈ દેવોને પ્રસન્ન થતા કે અહિં આવતા બોલો નથી તો આવા દેવ-નારકો વગેરે અતીન્દ્રિય પદાર્થો હશે કે કેમ ? ઇત્યાદિ મિથ્યાત્વ મોહનીયના પ્રદેશોદયથી અશુભ વિચાર થાય તે દર્શન પરિષદ. તેનો જ અ પ્રમાણ થાય.

વર્તમાનકાળમાં અહિં સાક્ષાત્ વીર્યકરો આદિ તેમજ ઉત્તમ પ્રકારના સંઘચણુ-દિના અભાવે એવા મહાન્ ત્યાગી કે તપસ્વીઓ પણ નથી કે જેઓનાં હૃદય અનુ-દાનોથી આકર્ષાઈ દેવો અહિં આવે, વળી તેવા પ્રકારનો ઉલ્લુપ્ત તપ આદિ કરવાની શક્તિના અભાવે મને પણ અવધિ આદિ પ્રત્યક્ષજ્ઞાનો ઉપજતાં નથી કે જેથી પોતાના સ્થાને રહેલા દેવ-નારકો આદિને હું અહિંથી બેઠું શકું ? વળી નારકો પરવશ હોવાથી અહિં આવી શકતા નથી. પણ એથી જ્ઞાનીઓના વચનમાં શંકા લાવવાનું કંઈ પણ કારણ નથી. ઇત્યાદિ વિચારણા દ્વારા ચિત્તને સ્થિર કરવું તે દર્શનપરિષદવિજય.

પંચસંગ્રહ ચતુર્થદ્વાર-પ્રશ્નોત્તરી

પ્ર ૧ આ કારની પ્રથમ ગાથામાં સામાન્યથી મિથ્યાત્વાદિ ચાર બંધહેતુઓ કહ્યા અને આજ કારની વીશમી ગાથામાં તેમજ પંચમ કર્મચંદ્ર ગાથા ૬૫ માં પ્રકૃતિ અને પ્રદેશબંધ યોગથી અને સ્થિતિબંધ તથા રસબંધ કષાયથી થાય છે એમ જણાવેલ છે, જ્યારે શ્રી તત્ત્વાર્થોધિગમ અ. ૮. સૂત્ર ૧ માં આ ચાર હેતુઓ ઉપરાંત પ્રમાદને પણ હેતુ તરીકે ગણાવેલ છે તો આ સિન્નતાનું કારણ શું ?

ઉ ૦ મિથ્યાત્વ અને અવિરતિ પણ એક પ્રકારના તીવ્ર કષાયો જ છે અને તેથી જ

અનંતાનુભંધી કષાય ચારિત્ર મોહનીયની પ્રકૃતિ હોવા છતાં તેને દર્શન સખ્ત-કર્માં ગણેલ છે. એટલે મિથ્યાત્વ તથા અવિરતિનો કષાયમાં અંતર્ભાવ કરી અહિં ગા. ૨૦ માં તેમજ પંચમ કર્મચંદ્રમાં બે જ હેતુઓ કહ્યા છે અને બાળજીવોને સમભવવા માટે આ દ્વારની પ્રથમ ગાથામાં મિથ્યાત્વ તથા અવિરતિને અલગ બતાવી સામાન્યથી ચાર હેતુઓ કહ્યા છે. વળી પ્રમાદ પણ એક પ્રકારનો કષાય જ હોવાથી તેને અહિં અલગ બતાવેલ નથી. જ્યારે નય-વાદની અપેક્ષાએ બાળજીવોને સમભવવા માટે પ્રમાદને અલગ ગણી તત્વાર્થ-ધિગમ સૂત્રમાં પાંચ હેતુઓ કહ્યા છે. તેથી અહિં પરમાર્થથી કંઈ વિરોધ નથી.

પ્ર. ૨ એક જીવ એકી સાથે પાંચ અથવા છ કાયની હિંસા કેવી રીતે કરે ? તે દેશાન્ત આપી સમભવે.

ઉ. રસોઈ કરતી વખતે હીલાં શાક આદિ બનાવતાં પાંચ અથવા છએ કાયનો વધ સંભવી શકે છે તે આ પ્રમાણે-સળગતી સગડી કે ચૂલા આદિથી અગ્નિ-કાય, તેને સળગાવવા પંખા આદિથી હવા નાખતાં વાયુકાય, કાચા પાણીમાં હીલું શાક આદિ બનાવવામાં અધ્કાય અને વનસ્પતિકાય, મીઠું અને તેના જેવા પદાર્થમાં પૃથ્વીકાય તેમજ ચોમાસા આદિમાં કુંચુઆ આદિ અતિભારીક ત્રસજીવો વધુ પ્રમાણમાં હોવાથી તે પણ સળગતી સગડી આદિમાં પડે તેથી ત્રસકાય-એમ છએ કાયની હિંસા એકી સાથે સંભવી શકે છે. તે જ પ્રમાણે હોકા, ચલમ આદિના વપરાશમાં પણ છ કાયની હિંસા શાસ્ત્રમાં જણાવેલ છે.

પ્ર. ૩ કયા કયા જીવને કયું કયું મિથ્યાત્વ હોય ?

ઉ. બૌદ્ધાદિ અન્ય દર્શનકારોને અભિગૃહીત, જમાલી આદિ નિહંવોને અથવા તેનાં કદાચહી જીવોને આભિનિવેશિક, સંયમ સ્વીકાર્યા પહેલાં ધન્દ્વભૂતિ આદિ ગણ-ધરોને કે તેવા પ્રકારના સંશયવાળા અન્યજીવોને સાંશયિક, કોઈ પણ ધર્મના આગ્રહ વિનાના-સર્વ ધર્મને સમાન માનનારા-જીવોને અનભિગૃહીત અને એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને અનાભોગ મિથ્યાત્વ હોય છે. બીજી રીતે અભ્યોને અનભિગૃહીત અને અનાભોગ અને અભ્યોને પાંચે મિથ્યાત્વ સંભવી શકે છે.

પ્ર. ૪ સંકમાવલિકા એટલે શું ? અને તેટલા કાળસુધી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને અનંતાનુભંધિનો ઉદય કેમ ન હોય ?

ઉ. વિવક્ષિત કર્મદલિકનો જે સમયથી જે પ્રકૃતિમાં સંક્રમ થવાની શરૂઆત થાય એટલે કે બધ્યમાન પ્રકૃતિરૂપે પરિણામ પામવાની શરૂઆત થાય તે સમયથી આરંભી એક આવલિકા સુધીનો કાળ તે સંકમાવલિકા કહેવાય છે અને તે સંકમાવલિકામાં કોઈ પણ કરણ લાગી શકતું નથી તેમજ તેનો ઉદય પણ

અર્થ શકતો નથી, સંકેતમાવલિકા વીત્યા બાદ જ ઉદય થાય છે માટે જ મિથ્યા-દષ્ટિને સંકેતમાવલિકા સુધી અનંતાનુબંધીના ઉદય ન હોય.

પ્ર૦ ૫ કોઈપણ જીવ ચોથું ગુણસ્થાનક લઈને કયા વેદે ઉત્પન્ન ન થાય ?

ઉ૦ ચોથું ગુણસ્થાનક લઈને કોઈ પણ જીવ મોટા ભાગે દેવ આદિ ત્રણે ગતિમાં સ્ત્રીપણે ઉત્પન્ન થતો નથી, પરંતુ મનુષ્યગતિમાં મલ્લિકાનાથ, પ્રાહ્લી, સુંદરી, રાજ-મતી વગેરે કેટલાક આત્માઓ સ્ત્રીપણે ઉત્પન્ન થયા છે. એ રીતે કવચિત્ દેવ-ભવમાં પણ સ્ત્રીપણે ઉત્પન્ન થાય છે. તેમજ ચોથું ગુણસ્થાનક લઈને મનુષ્ય કે તિથંચમાં નપુંસકપણે પણ કોઈ ઉત્પન્ન થતા નથી.

પ્ર૦ ૬ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક લઈને જીવ કઈ ગતિમાં ન જાય ?

ઉ૦ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક લઈને જીવ નરકગતિમાં જતો નથી તેથી જ સાસ્વાદન ગુણકણે નપુંસકવેદીને વૈકિયમિશ્ર કાયયોગ ગ્રહણ કરેલ નથી.

પ્ર૦ ૭ અનંતાનુબંધિના ઉદય વિનાના મિથ્યાદષ્ટિને તેર યોગમાંથી કેટલા યોગ ઘટે ? અને તેનું કારણ શું ?

ઉ૦ પ્રથમ ગુણસ્થાને સંભવતા તેર યોગોમાંથી વિગ્રહગતિ અને અપયોપ્તાવસ્થામાં જ સંભવતા કાર્મણ, ઔદારિકમિશ્ર તથા વૈકિયમિશ્ર આ ત્રણ યોગ ઘટતા નથી. કારણ કે અનંતાનુબંધિના ઉદય વિનાનો મિથ્યાત્વી કાળ કરતો નથી માટે તે જીવને શેષ દશ યોગો ઘટે છે.

પ્ર૦ ૮ પહેલે ગુણસ્થાનકે વૈકિયલ્પિષ ફેરવતાં અનંતાનુબંધિના ઉદય વિનાના જીવને વૈકિયશરીરના પ્રારંભ વખતે વૈકિયમિશ્ર કેમ ન ઘટે ?

ઉ૦ માત્ર એક આવલિકા કાળ હોવાથી તે વખતે લ્પિષ ફેરવતો નહિ હોય અથવા ઉત્તરવૈકિયની વિવક્ષા ન કરી હોય-એમ લાગે છે. વિશેષ તો જ્ઞાનિ-ગર્ય.

પ્ર૦ ૯ એક જીવને એકી સાથે બાવીશમાંથી વધુમાં વધુ કેટલા પરિપક્ષો સંભવે ? અને ન સંભવે તેનું કારણ શું ?

ઉ૦ શીત અને ઉષ્ણ એ બે તેમજ ચર્ચા તથા નિષઘા એ બે પરિપક્ષો પરસ્પર વિરોધી હોવાથી આ ચારમાંથી ગમે તે, વિરોધી બે પરિપક્ષો ન ઘટે, માટે શેષ વીશ પરિપક્ષો એકી સાથે સંભવી શકે અને કેટલાકના મતે ચર્ચા, નિષઘા તથા શમ્યા એ ત્રણે પરસ્પર વિરોધી હોવાથી આ ત્રણમાંથી પણ કોઈપણ એક સમયે એક જ હોય-માટે એકી સાથે જોગણીસ પરિપક્ષો ઘટી શકે, જુઓ તત્વાર્થોધિગમ અ. ૯ સૂત્ર. ૧૭.

પ્ર૦ ૧૦ જિનનામ કર્મના બંધમાં કેવળ સંચયકૃત્વને હેતુ માનીએ તો શું દોષ આવે ?

ઉં જિનનામ કર્મના બંધનું કારણ કેવલ સમ્યક્ત્વ માનીએ તો દરેક સમ્યગ્દષ્ટિને અને સિદ્ધોને પણ જિનનામનો બંધ થવો જોઈએ પરંતુ કોઈક સમ્યગ્દષ્ટિ જ જિનનામ બાંધે છે અને તે પણ આઠમા ગુણસ્થાનકેના છઠ્ઠા ભાગ સુધી જ, માટે સમ્યક્ત્વ સહિત તથાપ્રકારના કષાયવિશેષો જ જિનનામના બંધનું કારણ છે.

પ્રં ૧૧ મુંડ કેવલી એટલે શું ? અને તે શાથી થાય ?

ઉં જીસ આદિ શારીરિક કોઈ પણ અવયવની એવી ખામી હોય કે જેથી તેઓ ઉપદેશ આદિ આપી ન શકે તે મુંડકેવલી કહેવાય છે. વળી સમ્યગ્દર્શન પામી પોતાનું જ કલ્યાણ કરવાની ભાવના ભાવે અને તેવી જ પ્રવૃત્તિ કરે તે મુંડ-કેવલી થાય છે.

પ્રં ૧૨ છ કાયવધના એક સંયોગી આદિ ભાંગા કેટલા અને કયા કયા ?

ઉં એક સંયોગી આદિ ભાંગા કુલ ૬૩ છે. તે આ પ્રમાણે—એક સંયોગી ભાંગા છ-(૧) પૃથ્વીકાય (૨) આપ્તકાય (૩) તેજિકાય (૪) વાયુકાય (૫) વનસ્પતિ કાય (૬) ત્રસકાય.

દ્વિસંયોગી ભાંગા પંદર છે. (૧) પૃં અં (૨) પૃં તેં (૩) પૃં વાં (૪) પૃં વનં (૫) પૃં ત્રસં (૬) અં તેં (૭) અં વાં (૮) અં વનં (૯) અં ત્રસં (૧૦) તેં વાં (૧૧) તેં વનં (૧૨) તેં ત્રસં (૧૩) વાં વનં (૧૪) વાં ત્રસં (૧૫) વનં ત્રસં

ત્રિસંયોગી ભાંગા વીશ છે. (૧) પૃં અં તેં (૨) પૃં અં વાં (૩) પૃં અં વનં (૪) પૃં અં ત્રસં (૫) પૃં તેં વાં (૬) પૃં તેં વનં (૭) પૃં તેં ત્રસં (૮) પૃં વાં વનં (૯) પૃં વાં ત્રસં (૧૦) પૃં વનં ત્રસં (૧૧) અં તેં વાં (૧૨) અં તેં વનં (૧૩) અં તેં ત્રસં (૧૪) અં વાં વનં (૧૫) અં વાં ત્રસં (૧૬) અં વનં ત્રસં (૧૭) તેં વાં વનં (૧૮) તેં વાં ત્રસં (૧૯) તેં વનં ત્રસં (૨૦) વાં વનં ત્રસં

ચતુઃ સંયોગી ભાંગા પંદર છે. (૧) પૃં અં તેં વાં (૨) પૃં અં તેં વનં (૩) પૃં અં તેં ત્રસં (૪) પૃં અં વાં વનં (૫) પૃં અં વાં ત્રસં (૬) પૃં અં વનં ત્રસં (૭) પૃં તેં વાં વનં (૮) પૃં તેં વાં ત્રસં. (૯) પૃ. તે. વન. ત્રસ. (૧૦) પૃ. વા. વન. ત્રસ. (૧૧) અ. તે. વા. વન. (૧૨) અ. તે. વા. ત્રસ. (૧૩) અ. તે. વન. ત્રસ. (૧૪) અ. વા. વન. ત્રસ. (૧૫) તે. વા. વન. ત્રસ.

પંચસંયોગી ભાંગા છ છે. (૧) પૃ. અ. તે. વા. વન. (૨) પૃ. અ. તે. વા. ત્રસ. (૩) પૃ. અ. તે. વન. ત્રસ. (૪) પૃ. અ. વા. વન. ત્રસ. (૫) પૃ. તે. વા. વન. ત્રસ. (૬) અ. તે. વા. વન. ત્રસ.

ષટ્સંયોગી ભાંગો એક છે. (૧) પૃ. અ. તે. વા. વન. ત્રસ.

પ્ર૦ ૧૩ દેશવિરતિને સંપૂર્ણ ત્રસણવોની હિંસાની અપેક્ષાએ આઠમા ભાગની જ હિંસાનું પચ્ચક્ષુખાણુ હોય છે છતાં તેમને ત્રસકાયની વિરતિ કેમ ગણાવેલ છે ?

ઉ૦ તમે કહ્યું તે પ્રમાણે હોવા છતાં દેશવિરતિને કોઈ પણ કાર્યના આરંભમાં દયાના જ પરિણામ હોય છે અને તેથી તેમની પ્રવૃત્તિ જયણાપૂર્વક જ થાય છે એથી આ અપેક્ષાએ તેમને ત્રસકાયની વિરતિ ગણાવેલ છે.

પ્ર૦ ૧૪ પ્રજ્ઞા=વિશિષ્ટ પ્રકારનું અતિશય જ્ઞાન, તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી થાય છે છતાં આ પ્રજ્ઞા પરિષદ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી હોય છે એમ કેમ કહ્યું ?

ઉ૦ આ પરિષદ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયકાળે જ હોય છે. પરંતુ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થયા પછી કેવળીને હોતો નથી માટે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી થાય છે, એમ કહેલ છે.

પ્ર૦ ૧૫ પરિષદ=‘પ્રતિકૂળતા કે કષ્ટનું સહન કરવું’ પરંતુ વિશિષ્ટ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, સ્ત્રી અને સત્કારના પ્રસંગમાં તો અનુકૂળતા જ મળે છે, પણ પ્રતિકૂળતા કે કષ્ટ નથી છતાં તે ત્રણને પરિષદ રૂપે કેમ ગણાવેલ છે ?

ઉ૦ પરિષદ=‘પ્રતિકૂળતા કે કષ્ટનું સહન કરવું’ એમ સામાન્યથી કહી શકાય પરંતુ વાસ્તવિક રીતે અહીં કહેલ વ્રતોનો ભંગ કે મલિનતા થવાના સંયોગો આવે ત્યારે તે વ્રતોની રક્ષા માટે ચિત્તની સ્થિરતાપૂર્વક તેવા સંયોગોને આધીન બની દોષોનું સેવન ન કરવું એ અર્થ છે. આ કારણે જ ઉપરોક્ત ત્રણે પ્રસંગોમાં અનુકૂળતા મળવા છતાં તેનાથી વ્રતોનો ભંગ કે મલિનતાનો સંભવ હોવાથી તે અનુકૂળ સંયોગોને આધીન ન થતાં સ્વસ્થ રહેવા માટે ચિત્તની એકાગ્રતા રૂપ કષ્ટ સહન કરવું પડે છે અને પ્રતિકૂળ સંયોગો કરતાં અનુકૂળ સંયોગોમાં સ્વસ્થ રહેવું વધુ મુશ્કેલ છે તેથી આ ત્રણને પણ પરિષદ રૂપે કહેલ છે.

પ્ર૦ ૧૬ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ અપ્રમત્ત શુણ્ણસ્થાનક સુધી જ હોય છે તેથી દર્શન પરિષદ પણ ત્યાં સુધી જ સંભવી શકે, પરંતુ આઠમા-નવમા શુણ્ણસ્થાનકે દર્શન સંપત્તકોનો સર્વથા ક્ષય કે ઉપશમ જ કરેલ હોય છે. તેથી ત્યાં દર્શન પરિષદ

કેવી રીતે સંભવી શકે ? જો ન સંભવી શકે તો અહિં નવમા ગુણુસ્થાનક સુધી ખાવીશે પરિપહો કઇ રીતે બતાવ્યા ?

ઉ૦ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર શ્રી ભગવતીસૂત્ર શતક ૮, ઉદ્દેશ ૮ સૂત્ર ૨૪૩ની દીકામાં દીકાકાર મહર્ષિ આ પ્રમાણે આપે છે.

યસ્માદ્દશંતસપ્તકોપશમસ્યોપચૈવ નપુંસકવેદાદ્યુપશમકાલેડનિવૃત્તિવાદરમમ્પરાયો
ભવતિ, સ ચાવદ્યકાદિવ્યતિરિક્તગ્રન્થાન્તરમતેન દર્શનત્રયમ્ વૃદ્ધિ માગે સપગાને જોયે
ચાતુપશાન્તે એ સ્થાદ, નપુંસકવેદં ચાસૌ તેન સદ્ગોપશમચિતુમુપક્રમતે, નતશ્ચ નપુંસક
વેદોપશમાવસરેડનિવૃત્તિવાદરસમ્યચાયસ્ય સતો દર્શનમોદસ્ય પ્રદેશત ઉદયોડસ્તિ ન તુ
સત્તૈવ સતતસ્તત્પ્રત્યયો દર્શનપરિષદ્ તસ્યાસ્તિ ઇતિ, તતશ્ચાષ્ટાવપિ મવન્તીતિ ।
ભા૦ ૨૦ પાતુ' ૩૬૧.

આનો ભાવ આ પ્રમાણે છે, જે કારણથી દર્શનત્રિકના ઉપશમની ઉપ
નપુંસકવેદ વગેરેના ઉપશમકાળે અનિવૃત્તિબાદર સંપરાય હોય છે (અને) તે
(અનિવૃત્તિ બાદર) આવશ્યક વગેરે અન્યઅર્થોના મતે દર્શનત્રિકનો મોટો ભાગ
ઉપશાંત થયે છતે અને શેષ ભાગ બાકી રહ્યો છતે જ હોય, અને આ (બાદર
સંપરાય ગુણુસ્થાનકવાળો) તે દર્શનત્રિકની સાથે જ નપુંસકવેદને ઉપશમાવ-
વાની શરૂઆત કરે છે તેથી અનિવૃત્તિબાદર સંપરાય ગુણુસ્થાનકવાળાને નપું-
સકવેદના ઉપશમ સમયે ઓટલે કે ઉપશમ થાય તે કાળમાં દર્શન મોહનીયની
કેવળ સત્તા નહિ પરંતુ પ્રદેશથી ઉદય પશુ હોય છે, તેથી દર્શન મોહનીયના
પ્રદેશોદયતા નિમિત્તવાળો દર્શન પરિપહ નવમા ગુણુસ્થાનકવાળા જીવને હોય
છે, અને તેથી મોહનીયના ઉદયથી સંભવતા આઠે ય પરિપહો હોય છે.

પ્ર૦ ૧૭ માત્ર યોગ હેતુથી જ કયા ગુણુસ્થાને કયા કર્મનો બંધ થાય ?

ઉ૦ ઉપશાન્તમોહાદિ ત્રણ ગુણુસ્થાને માત્ર યોગ હેતુથી સાતાવેદનીયનો જ બંધ
થાય છે.

પ્ર૦ ૧૮ સ્ત્રીવેદીને છઠ્ઠા ગુણુસ્થાને આહારકર્મિક અને સાતામા ગુણુસ્થાને આહારક કમ-
યોગ કેમ ન થતે ?

ઉ૦ આહારક શરીર ચૌદ પૂર્વધરો જ બનાવી શકે, જ્યારે સ્ત્રીઓ તુચ્છ સ્વભાવ
વાળી, અભિમાની, ચપળ ઇન્દ્રિયોવાળી અને મંદ બુદ્ધિવાળી હોવાથી અતિ-
શય અધ્યયનવાળા ચૌદ પૂર્વો જેમાં છે તે દષ્ટિવાદ સૂત્ર લખવાનો તેઓને
નિષેધ છે માટે તેઓ આહારક શરીર બનાવી શકે તેમ ન હોવાથી આહારક
અને આહારકમિશ્ર યોગ તેઓને થતતા નથી.

પ્ર૦ ૧૯ સ્ત્રીઓને ચૌદ પૂર્વના અધ્યયનના અભાવે આહારક લિપ્ધિ ન હોય, એમ ઉપર

જણાવ્યું તેા સ્ત્રીઓ કરતાં પણ નપુંસકો વધારે મલિન સ્વભાવવાળા હોવાથી તેઓને ચૌદ પૂર્વજી અધ્યયન અને તેથી પ્રાપ્ત થતી આહારક લઘિ શી રીતે હોઈ શકે ?

ઉ૦ શાઓમાં નપુંસકો જે પ્રકારના કહ્યા છે, જન્મ નપુંસકો અને કૃત્રિમ નપુંસકો, તેમાં જેઓ જન્મથી નપુંસક હોય છે તેઓ અત્યંત મલિન વિચારવાળા અને તીવ્ર વેદોદયવાળા હોવાથી ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, પરંતુ પાછળથી ઔષધાદિના પ્રયોગથી થયેલ છ પ્રકારના કૃત્રિમ નપુંસકો મંદવેદોદયવાળા હોવાથી અત્યંત મલિન વિચારવાળા હોતા નથી તેથી તેઓને ચૌદ પૂર્વજી અધ્યયન અને આહારક લઘિ થટી શકે છે.

પ્ર૦ ૨૦ સર્વધર્મોને સમાન માનનારો મધ્યસ્થ કેમ ન કહેવાય ?

ઉ૦ માત્ર રાગ-દ્વેષ ન કરે અને સર્વ ધર્મોને સમાન માને તેટલા માત્રથી જ કોઈને મધ્યસ્થ ન કહેવાય. પરંતુ સત્યને સત્યસ્વરૂપે અને અસત્યને અસત્યસ્વરૂપે જાણવા છતાં જે રાગ-દ્વેષ ન કરે તેને જ મધ્યસ્થ કહેવાય, અન્યથા નીતિ અનીતિને સમાન માનનારને વિવેકશૂન્ય હોવા છતાં ય મધ્યસ્થ કહેવાનો પ્રસંગ આવે.

પ્ર૦ ૨૧ પ્રથમ ગુણસ્થાને એક જીવને એકી સાથે જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી બંધહેતુ અને તેના ભાંગા કેટલા કેટલા હોય ?

ઉ૦ પ્રથમ ગુણસ્થાને જઘન્યથી દશ બંધહેતુ હોય અને તેના ભાંગા છત્રીશ હજાર થાય, ઉત્કૃષ્ટથી અઠાર બંધહેતુ અને તેના ભાંગા સાત હજાર ને આઠસો થાય છે.

પ્ર૦ ૨૨ મોહનીયકર્મની કઈ પ્રકૃતિના ઉદયથી સત્કારપરિષદ પ્રાપ્ત થાય ?

ઉ૦ લોભ મોહનીયના ઉદયથી સત્કાર પરિષદ પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્ર૦ ૨૩ કયા કયા ગુણસ્થાનકે જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી એક જ પ્રકારના એટલે કે ભેદ ન પડે તેવા બંધહેતુઓ હોય ?

ઉ૦ દશમાથી તેરમા ગુણસ્થાનક સુધી જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી એક જ પ્રકારના બંધહેતુ હોય છે. ત્યાં દશમે જે અને શેષ ત્રણ ગુણસ્થાને એક જ બંધહેતુ હોય છે.

પ્ર૦ ૨૪ કંઈક ન્યૂન ત્રણહેતુ પ્રત્યયિક બંધ કયા ગુણસ્થાને હોય અને તે કઈ રીતે ?

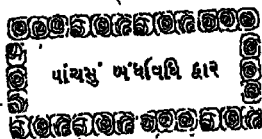
ઉ૦ કંઈક ન્યૂન ત્રણ હેતુ પ્રત્યયિક બંધ દેશવિરતિ ગુણસ્થાને હોય છે. ત્યાં બાર પ્રકારની અવિરતિમાંથી ત્રસકાયની અવિરતિનું જ પચ્ચક્ષુખાણુ હોવાથી કંઈક ન્યૂન ત્રણ હેતુ કહેલ છે.

પ્ર૦ ૨૫ પ્રથમ કર્મચંદ્રની ગાથા ૫૪ થી ૬૧ સુધીમાં અને તત્ત્વાર્થાધિગમ અધ્યાય ૬નાં ૧૧ થી ૨૬ સુધીનાં સૂત્રોમાં દરેક કર્મના જુદા જુદા અનેક બંધહેતુઓ બતાવ્યા છે છતાં અહિં મિથ્યાત્વ વગેરે ચાર જ બંધહેતુઓ કેમ કહ્યા ?

ઉ૦ કર્મચંદ્ર અને તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્રમાં બતાવેલ દરેક કર્મના જુદા જુદા દરેક હેતુઓનો સૂક્ષ્મ દષ્ટિએ વિચાર કરતાં મિથ્યાત્વાદિ ચારમાં જ સમાવેશ થઈ જાય છે પરંતુ બાળશ્રવેને હેય-ઉપાદેય રૂપે સમજાવવા ક્યાં કાર્યો યોગ્ય છે અને ક્યાં કાર્યો કરવા યોગ્ય નથી તે જણાવવા માટે અથવા ક્યાં કાર્યોથી તે તે કર્મમાં વિશેષ રસબંધ થાય છે તેનું જ્ઞાન કરાવવા દરેક કર્મના સિદ્ધ-સિદ્ધ બંધહેતુઓ જણાવ્યા છે.

॥ અર્થ ॥

આ પ્રમાણે બંધવેતુનામનું ચોથું દ્વાર કહ્યું. હવે બન્ધવિધિનામના પાંચમા દ્વારને કહેવાનો. એવસર છે, તેમાં બન્ધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તાનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવશે.

અર્થ—એમ શકે થાય કે વન્ધવિધિ: વન્ધવિધિ: બન્ધની વિધિ-સ્વરૂપ-પ્રકાર તે બન્ધવિધિ એવી ન્યુત્પત્તિ હોવાથી બન્ધના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરવું એજ યુક્ત છે, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તાનું સ્વરૂપ અહિં કહેવું તે યુક્તિયુક્ત નથી. તેા શા માટે અહિં બન્ધ, ઉદય ઉદીરણા અને સત્તા એ ચારેના સ્વરૂપને કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી ? તેનો ઉત્તર આપવા નીચેની ગાથા કહે છે—

વદ્ધસ્તુદઓ ઉદય ઉદીરણા તદવસેસયં સંતં ।

તમ્હા બંધવિહાણે મન્નંતે હૃદ્ય મળિયઠવં ॥૧॥

વદ્ધસ્તોદય: ઉદયે ઉદીરણા તદવસેષકં સત્ ।

તસ્માત્ વન્ધવિધિને મળ્યમાતે હૃદિ: મળિતવ્યમ્ ॥૧॥

અર્થ—બાંધેલા કર્મનો ઉદય થાય છે, ઉદય હોય ત્યારે ઉદીરણા થાય છે, અને શેષની સત્તા હોય છે, આ પ્રમાણે પરસ્પર સંબંધ હોવાથી બંધવિધિ કહે છે તે ઉદય-ચારિત્રું સ્વરૂપ પણ કહેવું જોઈએ.

ટીકાનું—બાંધેલા કર્મનો તેનો જેટલો જેટલો અબાધકાળ હોય તેનો ક્ષય થયા બાદ ઉદય થાય છે. ઉદય છતાં પ્રાય: અવશ્ય ઉદીરણા હોય છે. અને જે કર્મને અધ્યાપિ ઉદય ઉદીરણાવડે લોગવની દૂર નથી કયું તે અવશેષ કર્મની સત્તા હોય છે.

આ પ્રમાણે પરસ્પર સંબંધ હોવાથી બંધનું સ્વરૂપ જ્યારે કહેવામાં આવે ત્યારે ઉદયચારિત્રું સ્વરૂપ પણ અવશ્ય કહેવું જોઈએ, એટલે અનુક્રમે ચારેનું સ્વરૂપ આ દ્વારમાં કહેવામાં આવશે. ૧

તેમાં પહેલા મૂળકર્મ આશ્રયી શુભસ્થાનકોમાં બંધવિધિ કહે છે—

૧. અર્થ—પ્રાય: મૂળકર્મ કરણ ઉદીરણા વિના એકલો ઉદય પણ હોય છે, એ જણાવવું છે, એમકે ચાનાવરણાદિ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓ.

જા અપમત્તો સત્તદ્વંધગા સુદૃમ છપ્તહમેગસ્ત ।
 ઉવસંતસ્ત્રીજોગી સત્તપ્તહં નિયદ્વિમીસઅનિયદ્વો ॥૨॥

યાવદ્ગ્રમત્તઃ સપ્તાષ્ટવન્ધકાઃ સૂક્ષ્મઃ પળ્લાં એકસ્ય ।

ઉપશાન્તક્ષીણયોગિનઃ સપ્તાનાં નિવૃત્તિમિશ્રાનિવૃત્તયઃ ॥૨॥

અર્થ—અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે પર્થતે જીવો સાત કે આઠ કર્મના બંધક છે. સૂક્ષ્મ સંપરાયવર્તિ છે કર્મના, ઉપશાંતમોહ, ક્ષીણમોહ—અને સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનક-વર્તિ એક કર્મના, અને નિવૃત્તિ, મિશ્ર અને અનિવૃત્તિ ગુણસ્થાનકવર્તિ સાત કર્મના બંધક છે.

ટીકાસુ—મિશ્ર ગુણસ્થાનક વર્તીને મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનકથી આરંભી અપ્રમત્ત ગુણસ્થાન સુધીના સઘળા જીવો સમયે સમયે સાત અથવા આઠ કર્મ બાંધે છે. તેમાં જ્યારે આયુનો બંધ કરે ત્યારે અત્યુર્લૂત્ત પર્થતે આઠ બાંધે છે, અને શેષકાળ સાત બાંધે છે. મિશ્ર ગુણસ્થાનક માટે આગળ કહેશે માટે તેનું વર્ણન છે.

સૂક્ષ્મસંપરાયવર્તિ જીવો મોહનીય અને આયુ વિના સમયે સમયે છ કર્મ બાંધે છે. આ ગુણસ્થાનકવર્તિ જીવો અતિવિશુદ્ધ પરિણામવાળા હોવાથી આયુનો બંધજ કરતા નથી, અને બાહર કષાયના ઉદયરૂપ બંધનું કારણ નહિ હોવાથી મોહનીય કર્મનો પણ બંધ કરતા નથી.

ઉપશાંતમોહ ક્ષીણમોહ અને સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકે વર્તતા આત્માઓ યોગનિમિત્તકે એક માત્ર સાતા વેદનીયનો જ બંધ કરે છે. કષાયઉદય નહિ હોવાથી શેષ કોઈપણ કર્મ બાંધતા નથી.

તથા મિશ્ર, અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિ બાહર સંપરાય ગુણસ્થાનકે આયુ વિના પ્રતિસમય સાત સાત કર્મ બંધાય છે. આઠમે અને નવમે ગુણસ્થાનકે અતિ વિશુદ્ધ પરિણામ હોવાથી અને મિશ્ર ગુણસ્થાનકે જીવસ્વભાવે આયુનો બંધ થતો નથી.^૧

આ પ્રમાણે મૂળકર્મો આશ્રયી ગુણસ્થાનકોમાં બંધવિધિ કહ્યો. ૨

૧ આયુનો બંધ થેલના પરિણામે થાય છે. થેલના પરિણામ એટલે પરાતર્તમાન પરિણામ, ચડતા ઉતરતા પરિણામ. ઉતરતા સમયે પરિણામની ધારા ચડતી જતી હોય પણ ભગે તે શુભ હોય કે અશુભ હોય ત્યારે આયુકર્મ બંધાયું નથી. આઠમા આદિ ગુણસ્થાનકોમાં કર્મશઃ શુદ્ધપરિણામના ચડતો જતો હોવાથી આયુ બંધાયું નથી. ત્રીજો ગુણસ્થાનકે પણ થેલના પરિણામનો અસંભવ હોય એમ લાગે છે. શેષ પદ્ધતિથી જ્યાં સુધીમા થેલના પરિણામનો સંભવ છે તેવા પરિણામે ત્યાં આયુનો બંધ થાય છે. સાતમે ગુણસ્થાનકે જો કે આયુ બંધાયું છે ખરું, પણ ત્યાં નથી શરૂઆત થતી નથી. જ્યાં આરંભેલું સાતમે પુરું કરે છે એટલું જ.

હવે ઉદય અને સત્તાવિધિ કહે છે—

જા સુદ્ધમસંપરાઓ ઉદ્દગ્ન સંતાંઈ તાવ સઠ્વાઈ ।
સત્તદુઠ્ઠવસંતે સ્ત્રીણે સત્ત સેસેસુ ચત્તારિ ॥૩॥

યાવત્સૂક્ષ્મસંપરાયઃ ઉદીર્ણાનિ સન્તિ તાવત્સર્વાણિ ।
સપ્તાષ્ટૌ ઉપશાન્તે સ્ત્રીણે સપ્ત શેષેષુ ચત્તારિ ॥૩॥

અર્થ—સૂક્ષ્મસંપરાય પર્વત સઘળાં આઠે કર્મનો ઉદય અને આઠે કર્મની સત્તા હોય છે. ઉપશાંતમોહ સાત કર્મનો ઉદય અને આઠે કર્મની સત્તા હોય છે. ક્ષીણમોહ સાતનો ઉદય અને સાતની સત્તા હોય છે. અને શેષ ગુણસ્થાનકોમાં ચાર કર્મનો ઉદય અને ચાર કર્મની સત્તા હોય છે.

ટીકાનુ—મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનકથી આરંભી સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનક પર્વત આઠે કર્મનો ઉદય અને આઠે કર્મની સત્તા હોય છે. કારણ કે આ સઘળા ગુણસ્થાનકોમાં મોહનીયકર્મનો ઉદય અને સત્તા હોય છે.

ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે ઉદયમાં સાત કર્મ હોય છે. કારણ કે મોહનીયકર્મનો સર્વથા ઉપશમ થયેલો હોવાથી તેનો ઉદય હોતો નથી. અને સત્તામાં આઠે કર્મ હોય છે. કેમકે મોહનીયકર્મ સત્તામાં તો પડ્યું જ છે.

ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે સાત કર્મનો ઉદય અને સાત કર્મની સત્તા હોય છે. કારણ કે મોહનીયકર્મનો સર્વથા ક્ષય થયેલો હોવાથી તે ઉદય કે સત્તામાં હોતું નથી.

તથા ધાતિકર્મનો સર્વથા નાશ થયેલો હોવાથી સયોગિ અને અયોગિ કેવળી ગુણસ્થાનકે અઘાતિ ચાર કર્મનો જ ઉદય અને સત્તા હોય.

આ પ્રમાણે મૂળકર્મ આશ્રયી ઉદય અને સત્તાનું સ્વરૂપ કહ્યું. ૩

ઉદીરણના સંબંધમાં ઘણું કહેવાતું હોવાથી તેનો વિધિ આગળ કહેશે, તેને આડી રાખી હવે જીવસ્થાનકોમાં જંધ ઉદય અને સત્તા ઘટાવે છે—

વંધંતિ સત્ત અદ્દ વ ઉદ્દગ્ન સત્તદુગા ઉ સઠ્ઠેવિ ।
સત્તદુછેગ વંધગમંગા પજ્જત્તસંઘિમ્મિ ॥૪॥

વન્ધન્તિ સપ્તાષ્ટૌ વા ઉદીર્ણસત્તાષ્ટકાસ્તુ સર્વેઽપિ ।

સપ્તાષ્ટકાઃ વન્ધકમજ્ઞાઃ પર્યાપ્તસંઘિનિ ॥૪॥

અર્થ—સઘળા જીવો સાત અથવા આઠે કર્મ બાંધે છે. તથા સઘળા જીવોને

ઉદય અને સત્તામાં આઠે કર્મો હોય છે. માત્ર પર્વાપ્ત સંજિમાં ગુણસ્થાનકનો લેદે સાત, આઠ, છ અને એક એમ બંધના ચાર ભાગો હોય છે.

ટીકાનું—પર્વાપ્ત સંજિ સિવાય શેષ અપર્વાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ તેરે લેદે વાળા સઘળા જીવો પ્રતિસમય સાત અથવા આઠ કર્મો બાંધે છે. તેમાં પોતાના આયુના બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા આદિ ભાગની શરૂઆતમાં આયુ બાંધે ત્યારે અંતર્યુદ્ધર્ત પર્વાપ્ત આઠ કર્મો બાંધે છે. શેષ કાળ નિરંતર સાત કર્મો બાંધે છે. તથા તેરે લેદેના સઘળા જીવોને ઉદય અને સત્તામાં આઠે કર્મો હોય છે.

પર્વાપ્ત સંજિમાં સાત, આઠ, છ અને એક એમ ગુણસ્થાનકનો લેદે, બંધના ચાર વિકલ્પો હોય છે. એટલે કે પર્વાપ્ત સંજિ કોઈ વખતે સાત બાંધે છે; કોઈ વખતે આઠ બાંધે છે, કોઈ વખતે છ બાંધે છે, અને કોઈ વખતે એક બાંધે છે.

તેમાં મિથ્યાદષ્ટિથી આરંભી અપ્રમત્તસંયત પર્વાપ્ત સઘળા સંજિ પંચેન્દ્રિયો આયુબંધકર્તૃ આઠ કર્મો, અને શેષ સઘળો કાળ સાત કર્મો બાંધે છે. તથા મિથ્યા અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયવર્તિ સઘળા જીવો આયુ વિના સાત કર્મો બાંધે છે. સૂક્ષ્મ સંપરાયે આયુ અને મોહનીય વિના છ કર્મો બાંધે છે, અને ઉપશાંત મોહથી આરંભી સયોગિ કેવળી સુધીના સઘળા આત્માઓ એક સાતા વેદનીય કર્મોનો બંધ કરે છે. અયોગિ કેવળિ ભગવાન બંધહેતુના અભાવે એક પણ કર્મોનો બંધ કરતા નથી.

ગાથામાં સત્તદ્વગા પછી ગ્રહણ કરેલ તુ શબ્દ એ અધિક અર્થને સૂચવતો હોવાથી આઠ, સાત અને ચાર એ ત્રણે ઉદયના વિકલ્પો તથા આઠ, સાત અને ચાર એ ત્રણ સત્તાના વિકલ્પો પર્વાપ્ત સંજિમાં સમજવા. અને તે ગુણસ્થાનક પરત્વે ઉદય અને સત્તાના વિધિમાં ત્રીજી ગાથામાં કહ્યા છે તે પ્રમાણે જાણવા. ૪

હવે ગુણસ્થાનકોમાં ઉદીરણાવિધિ કહે છે—

જાવ પમત્તો અટ્ટપ્પંદીરગો વેયઆહવજ્જાણં ।

સુહુમો મોહેણ ચ જા સ્વીણો તત્પરઓ નામગોચણં ॥૫॥

યાવત્પમત્તઃ અણનામુદીરકઃ વેદનીયાયુર્વર્જનામ્ ।

સૂક્ષ્મઃ મોહેન ચ યાવત્ સ્વીણઃ તત્પરતઃ નામગોત્રયોઃ ॥૫॥

અર્થ—મિથ્યાદષ્ટિથી આરંભી પ્રમત્ત સંયત પર્વાપ્ત સઘળા જીવો આઠ કર્મોનો ઉદીરક હોય છે, અપ્રમત્તથી આરંભી સૂક્ષ્મ સંપરાય સુધીના સઘળા જીવો વેદનીય અને આયુ વિના છ કર્મોનો ઉદીરક હોય છે, મોહનીય વિના પાંચ કર્મોનો ઉદીરક હોય છે.

પંચસંકલ્પ-પાંચસું કોરે

પથ"ત ઉદીરક છે, અને તે પછીના સયોગિકેવળિ શુભસ્થાનકવર્તી એવો નામ અને ગોત્ર એ બે કર્મના ઉદીરક છે.

ટીકાનુ-મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાનકથી આરંભી પ્રમત્તસંયત શુભસ્થાનકપથ"ત સઘળા જીવો આઠે કર્મના ઉદીરક હોય છે, એટલે કે તે સઘળા જીવોને સમયે સમયે આઠે કર્મની ઉદીરણા હોય છે. માત્ર પોતપોતાનું આયુ ભોગવતા એક આવલિકા પ્રમાણુ શેષ રહે ત્યારે તેની ઉદીરણા થતી નથી. તે કાળે તેઓ સાત કર્મના ઉદીરક હોય છે.

‘ઉદ્યાવલિકા ઉપરની સ્થિતિમાંથી કલિકો જેવી ઉદ્યાવલિકા સાથે ભોગવવા યોગ્ય કરવા તે ઉદીરણા કહેવાય છે.’ અહિં માત્ર એક આવલિકા જ આક્રી છે ઉપરની સઘળી સ્થિતિ, ભોગવાઈને દૂર થયેલી છે એટલે ઉપરથી જેવવા યોગ્ય કલિકો નહિ હોવાથી તે એક આવલિકા કાળ આયુવિના સાત કર્મના ઉદીરક હોય છે.

સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાનકે વર્તતા સઘળા જીવો સર્વદા આઠે કર્મના ઉદીરક હોય છે. કારણ કે આયુની છેલ્લી એક આવલિકા-શેષ રહે ત્યારે મિશ્રશુભસ્થાનકનો અસંભવ છે. કેમકે અતર્કુહ્લત્ આયુ શેષ રહે ત્યારે જ મિશ્રશુભસ્થાનકવર્તી સઘળા જીવો તથાસ્વભાવે ત્યાંથી પડી જાય છે પહેલે શુભસ્થાનકે ચાલ્યા જાય છે, ત્રીજે શુભસ્થાનકે રહેતા નથી.

અપ્રમત્ત શુભસ્થાનકથી આરંભી સૂક્ષ્મસંપરાય શુભસ્થાનક પથ"ત સઘળા જીવો વેદનીય અને આયુ વિના છ કર્મના ઉદીરક છે. અપ્રમત્ત દશાના પરિણામવડે વેદનીય અને આયુકર્મની ઉદીરણા થતી નથી માટે એ બે કર્મનું વર્જન કયું છે.

સૂક્ષ્મસંપરાય શુભસ્થાનકે ક્ષપકશ્રેણિમાં મોહનીયકર્મનો ક્ષય કરતા કરતા સત્તામાં એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે તે છેલ્લી આવલિકામાં મોહનીય વિના પાંચ કર્મની ઉદીરણા થાય છે. ઉપશમશ્રેણિમાં તો મોહની સત્તા વધારે હોવાથી ચરમ સમય પથ"ત ઉદીરણા થાય છે. તેથી સૂક્ષ્મસંપરાય શુભસ્થાનકની ચરમ આવલિકાથી આરંભી ક્ષીણુ-મોહ શુભસ્થાનકે પથ"ત મોહનીય, વેદનીય અને આયુકર્મ વિના શેષ પાંચકર્મની ઉદીરણા થાય છે.

માત્ર ક્ષીણુમોહશુભસ્થાનકની ચરમાવલિકામાં જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, અને અંતરાયની સ્થિતિ સત્તામાં એક આવલિકા જ શેષ રહેવાથી તેની ઉદીરણા થતી નથી, નામ અને ગોત્ર એ બે કર્મની જ ઉદીરણા થાય છે.

કોઈ પણ કર્મ સત્તામાં જ્યારે એક આવલિકા આક્રી રહે ત્યારે તેની ઉદીરણા થતી નથી, કારણ કે ઉપરની સ્થિતિમાંથી જેવી શકાય તેવું દળ રહ્યું નથી.

ક્ષીણુમોહશુભસ્થાનકની ચરમાવલિકાથી આરંભી સયોગિકેવળિ શુભસ્થાનકના ચરમ સમય પથ"ત માત્ર નામ અને ગોત્ર એ બે કર્મની ઉદીરણા થાય છે.

સૂક્ષ્મ કે બાહ્ય કોઈપણ પ્રકારનો યોગ નહિ હોવાથી અયોગિ કેવળિ ભગવાન કોઈપણ કર્મની ઉદ્ધરણા કરતા નથી. ઉદ્ધરણા યોગ હોય ત્યારે જ થાય છે. અયોગિ ગુણસ્થાને યોગ નથી માટે ઉદ્ધરણા થતી નથી. કહ્યું છે કે—

‘ અયોગિ આત્મા કોઈપણ કર્મને ઉદ્ધરતો નથી’ પ.

અહિં શંકા કરે છે કે ઉદય હોય ત્યારેજ ઉદ્ધરણા પ્રવર્તે છે, એ પ્રમાણે સિદ્ધાંતમાં તે તો સ્થાને કહ્યું છે. તો શું જ્યાં સુધી ઉદય હોય ત્યાં સુધી ઉદ્ધરણા પ્રવર્તે છે ? અથવા ઉદય હોય છતાં ઉદ્ધરણા પ્રવર્તતી નથી એમ પણ બને છે ? તેનો ઉત્તર આપતાં આ ગાથા કહે છે—

જાવુદઓ તાવ ઉદીરણાવિ વેયણીયઆવજાણં ।

અદ્ધાવલિયાસેસે ઉદય ઉ ઉદીરણા નત્થિ ॥૬૥॥

યાવદુદયઃ તાવદુદીરણાઽપિ વેદનીયાયુર્વર્જાનામ્ ।

અધ્ધાવલિકાશ્લેષે ઉદયે તુ ઉદીરણા નાસ્તિ ॥૬૥॥

અર્થ—વેદનીય અને આયુકર્મવિના શેષ છ કર્મની જ્યાં સુધી ઉદય હોય છે ત્યાં સુધી ઉદ્ધરણા પણ હોય છે. તથા કોઈપણ કર્મની સત્તામાં એક આવલિકા સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ઉદ્ધરણા હોતી નથી કેવળ ઉદય જ હોય છે.

ટીકાતુ—વેદનીય અને આયુવિના શેષ છ કર્મની જ્યાં સુધી ઉદય હોય છે ત્યાં સુધી ઉદ્ધરણા પ્રવર્તે છે. વેદનીય અને આયુકર્મની પ્રમત્ત ગુણસ્થાનક પર્યંત ઉદય હોય ત્યાં સુધી ઉદ્ધરણા પ્રવર્તે છે. અને પ્રમત્તગુણસ્થાનકથી આગળ વેદનીય અને આયુકર્મની ઉદ્ધરણા દૂર થવા છતાં પણ દેશોન પૂર્વકોટિપર્યંત કેવળ ઉદય જ પ્રવર્તે છે. અહિં દેશોન પૂર્વકોટિ કાળ સંયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકના કાળની અપેક્ષાએ સમજવો.

તથા સઘળાં કર્મોની અદ્ધાવલિકા શેષ રહે ત્યારે ઉદય પ્રવર્તે છે છતાં ઉદ્ધરણા થતી નથી. અદ્ધાવલિકાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—આવલિ એટલે પંક્તિ—શ્રેણિ. તે શ્રેણિ પ્રાયઃ દરેકે પદાર્થની હોઈ શકે છે પરંતુ અહિં કાળનીજ પંક્તિ લેવાની હોવાથી અદ્ધા શબ્દનું અહણ કહ્યું છે. અદ્ધા—કાળની આવલિકા—શ્રેણિ તે અદ્ધાવલિકા અર્થાત્ પ્રતિનિયત સંજ્ઞાવાળી—આવલિકાના સમયપ્રમાણ જે સમયરચના તે અદ્ધાવલિકા કહેવાય છે. તે અદ્ધાવાલિકા અર્થાત્ એક આવલિકા એટલા કાળમાં ભોગવવા યોગ્ય દલિકા સત્તામાં જ્યારે શેષ રહે ત્યારે ઉદય પ્રવર્તે છે છતાં પણ ઉદ્ધરણા નથી તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અંતરાય, મોહનીય, અને આયુકર્મનો પોતપોતાની

પર્વતાવલિકામાં ઉદય હોય છે છતાં પણ ઉદીરણ થતી નથી. કારણ કે ત્યાં તેનું લક્ષણ ઘટતું નથી. ઉદીરણાનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—

ઉદયસમયથી આરંભી એક આવલિકા જેટલા કાળમાં ભોગવાય એવી જે નિષેક રચના તે ઉદયાવલિકા કહેવાય છે. તે ઉદયાવલિકાથી ઉપરના સ્થિતિસ્થાનકોમાં રહેલા દલિકોને કષાયયુક્ત અગર કષાયવિનાના યોગસંજ્ઞક વીર્યવિશેષ વડે ખેંચી ઉદયાવલિકામાં રહેલા દલિકો સાથે ભોગવવા યોગ્ય કરવાં તે ઉદીરણ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—

‘ઉદયાવલિકાથી ઉપરના સ્થિતિસ્થાનકોમાંથી કષાયસહિત કે કષાયવિનાના યોગસંજ્ઞક વીર્યવિશેષ વડે દલિકોને ખેંચી ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશ કરાવવો—મેળવવા તે ઉદીરણ કહેવાય છે.’

જ્યારે કોઈપણ કર્મની સત્તામાંજ એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે તે આવલિકા ઉપર કોઈપણ સ્થિતિસ્થાનક નથી કે જેમાંથી દલિક ખેંચી તેને ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશ કરાવે—મેળવે. માટે તે વળતે ઉદય હોય છે છતાં પણ ઉદીરણ થતી નથી.

તથા ગાથામાંના તુ શબ્દ અધિક અર્થનો સૂચક હોવાથી નામ અને ગોત્રકર્મનો અયોગિ અવસ્થામાં ઉદય હોય છે છતાં યોગનો અભાવ હોવાથી ત્યાં ઉદીરણ થતી નથી. જો કે નામ, ગોત્ર અને વેદનીય કર્મની પર્વતાવલિકા ચૌદમે ગુણસ્થાનકે શેષ રહે છે પરંતુ ત્યાં યોગનો અભાવ હોવાથી ઉદીરણ જ થતી નથી.

તેમાં નામ અને ગોત્રકર્મની ઉદીરણા તેરમાના ચરમસમયપર્વત અને વેદનીયની ઉદીરણા પ્રમત્તપર્વત પ્રવર્તે છે. આયુકર્મની પર્વતાવલિકા ઉપશમશ્રેણિમાં ત્રીજું ગુણસ્થાનક વર્ણ અગીઆર ગુણસ્થાનક સુધીમાં શેષ રહી શકે છે. કારણ કે ત્રીજું છોડી અગીઆર ગુણસ્થાનક સુધીમાં મરણ પામી શકે છે. અને ક્ષપકશ્રેણિમાં ચૌદમે ગુણસ્થાનકેજ શેષ રહે છે, પરંતુ તેની ઉદીરણા છઠ્ઠા સુધીજ પ્રવર્તે છે. આગળ ગુણકાણે અધિક આયુ સત્તામાં હોય તો પણ ઉદીરણ થતી નથી. કારણ પૂર્વે કહ્યું છે.

આ પ્રમાણે મૂળકર્મ આશ્રયી ગુણસ્થાનકોમાં ઉદીરણાનો વિધિ કહ્યો. ૬.

હવે ઉત્તરપ્રકૃતિ આશ્રયી ઉદીરણાનો વિધિ કહેવો જોઈએ, તેમાં કઈ પ્રકૃતિની કયા ગુણસ્થાનક પર્વત ઉદીરણા હોય છે ? તેના નિરૂપણ માટે કહે છે—

સાયાસાયાઝળ જાવ પમત્તો અજોગિ સેસુદઓ ।

જા જોગી ઉદરિજ્જિહ સેસુદયા સોદયં જાવ ॥૭॥

સાતાસાતાયુષાં યાવત્પમત્તોઽયોગિજ્ઞેષોદયઃ ।

યાવત્ સયોગી ઉદીર્યતે જ્ઞેષોદયાઃ સ્વોદયં યાવત્ ॥૭॥

અર્થ—સાત, અસાતવેદનીય અને મનુષ્યાચુની ઉદ્ધરણા પ્રમત્તસંયત પર્થત થાય છે. આ ત્રણ પ્રકૃતિ સિવાય અયોગિ ગુણસ્થાનકે જેનો ઉદય છે તેની ઉદ્ધરણા સયોગિગુણસ્થાનક પર્થત થાય છે. અને ઉદયપ્રાપ્ત શેષ પ્રકૃતિઓની ઉદ્ધરણા પોતાના ઉદય પર્થત થાય છે.

ટીકાનુ૦—સાત, અસાતવેદનીય અને મનુષ્યાચુની ઉદ્ધરણા પ્રમત્ત સંયત ગુણ-સ્થાનકે પર્થત થાય છે, અપ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનકે થતી નથી. કારણ કે એ ત્રણ પ્રકૃ-તિની ઉદ્ધરણામાં પ્રમત્તદશાના પરિણામ હેતુ છે, છઠ્ઠા સુધી જ પ્રમત્ત દશા છે માટે ત્યાં સુધીજ ઉદ્ધરણા થાય છે, આગળના ગુણસ્થાનકે અપ્રમત્તદશા હોવાથી થતી નથી.

સાત-અસાતવેદનીય અને મનુષ્ય આચુ વિના જે પ્રકૃતિઓનો અયોગિ કેવળિ-ગુણસ્થાનકે ઉદય છે તેની ઉદ્ધરણા સયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકે પર્થત થાય છે. એટલે કે સાત-અસાત વેદનીય અને મનુષ્ય આચુ વિના શેષ જે ત્રસ, બાહર, પર્થાત, મનુ-ષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયભતિ, તીર્થકરનામકર્મ, સૌભાગ્ય, આદેય, યશઃકીર્તિ અને ઉચ્ચગૌત્ર એ દશ પ્રકૃતિઓનો અયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકે ઉદય છે, પરંતુ તેઓની ઉદ્ધરણા સયોગિ કેવળિગુણસ્થાનકના ચરમસમય પર્થત થાય છે. અયોગિકેવળિ ભગવાન યોગના અભાવે ક્રોધપણ કર્મપ્રકૃતિને ઉદ્ધરતા નથી.

તથા પૂર્વોક્ત તેર પ્રકૃતિ સિવાય શેષ પ્રકૃતિઓની ઉદ્ધરણા તે તે પ્રકૃતિઓનો જ્યાં ઉદય હોય ત્યાં સુધી થાય છે. એટલે કે જે ગુણસ્થાનકે પર્થત તેનો ઉદય હોય ઉદ્ધરણા પણ ત્યાં સુધી થાય છે. માત્ર ચંરમાવલિકામાં ઉદ્ધરણા થતી નથી, એટલે કે ક્રોધપણ કર્મપ્રકૃતિની ભોગવતા ભોગવતા સત્તામાં એક આવલિકાજ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ઉદ્ધરણા થતી નથી.

હવે કયા ગુણસ્થાનકે પર્થત કઈ કઈ પ્રકૃતિઓની ઉદ્ધરણા પ્રવર્તે છે ? તે કહે છે ?

મિથ્યાત્વમોહનીય, આતપ, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, અને અપર્થાત્તનામરૂપ પાંચ પ્રકૃ-તિઓની મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકે પર્થત ઉદ્ધરણા થાય છે. કારણ કે મિથ્યાત્વમોહની-યનો ઉદય પહેલાગુણસ્થાનકેજ છે અને આતપાદિ પ્રકૃતિઓના ઉદયવાળા જીવોને પહેલું જ ગુણસ્થાનકે હોય છે.

અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક, એકેન્દ્રિય, બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય અને ચૌરેન્દ્રિયભતિ સ્થાવર નામકર્મ એ નવપ્રકૃતિની ઉદ્ધરણા સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે પર્થત થાય છે. કારણ કે અનંતાનુબંધિનો ઉદય બીજા ગુણસ્થાનકે સુધી જ છે, અને શેષ એકેન્દ્રિય ભતિનામ-કર્મોદિ પ્રકૃતિઓના ઉદયવાળા જીવોમાં કરણપર્થાત્તાવસ્થામાંજ બીજું ગુણસ્થાનકે હોય છે. તે સિવાય હંમેશા પહેલું ગુણસ્થાનકે હોય છે એટલે તે પ્રકૃતિઓને ઉદય બીજા ગુણસ્થાનકે સુધી હોવાથી તેની ઉદ્ધરણા પણ બીજા ગુણસ્થાનકે સુધી જ થાય છે.

મિશ્રમોહમોહનીય કર્મનો ઉદય ત્રીજે ગુણસ્થાનકે જ હોવાથી તેની ઉદ્ધરણા પણ પશુ ત્રીજું ગુણસ્થાનકે જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધીજ થાય છે.

અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચતુષ્ક, દેવાચુ, નારકાચુ, તિર્થંગાનુપૂર્વિક, મનુષ્યાનુપૂર્વિક, દેવ-
દિક, નરકદિક, વૈક્રિયદિક દુર્લભ, અનાદેય અને અપયશક્રીર્તિરૂપ સત્તર પ્રકૃતિઓની
ઉદ્ધરણા અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકે સુધી થાય છે, તે પછી થતી નથી. કારણ
કે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણનો ઉદય ચોથા ગુણસ્થાનકે સુધી જ હોય છે. ત્યારપછીના ગુણ-
સ્થાનકે તેનો ક્ષયોપશમ થયેલો હોવાથી ઉદય હોતો નથી. તથા દેવત્રિક, નરકત્રિક અને
વૈક્રિયદિકનો ઉદય દેવતા નારકીને પહેલા ચાર ગુણસ્થાનકે હોવાથી ચાર ગુણસ્થાનકે
સુધીજ હોય છે. આહિ ભવધારણીય વૈક્રિયશરીરની વિવક્ષા હોવાથી વૈક્રિયદિકે ચાર
ગુણસ્થાનકે કદા છે અન્યથા કૃત્રિમ વૈક્રિયશરીર નામનો ઉદય તો સાત ગુણસ્થાનક-
સુધી હોય છે. તથા કેાઇપણ આનુપૂર્વિકનામકર્મનો ઉદય વિઅહગતિમાં હોય છે અને
ત્યાં પહેલુ બીજું અને ચોથુ એ ત્રણ ગુણસ્થાનકજ હોય છે, બીજા કેાઈ ગુણસ્થા-
નકે હોતા નથી માટે મનુષ્ય-તિર્થંગાનુપૂર્વિકનો ઉદય પણ ત્રીજા વિના ચતુર્થ ગુણસ્થા-
નકે સુધીજ હોય છે. તથા દૌર્ભાગ્ય, અનાદેય અને અપયશક્રીર્તિ નામકર્મનો ઉદય દેશ-
વિરતિ આદિ ગુણસંપન્ન જીવોને ગુણનિમિત્તે જ હોતો નથી માટે સત્તર પ્રકૃતિઓની
ઉદ્ધરણા પણ ચોથા ગુણસ્થાનકે સુધીજ થાય છે.

તથા પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચતુષ્ક, તિર્થંગતિ, તિર્થંગાચુ, ઉદ્યોતનામકર્મ, અને નીચ-
ગોત્ર એ આઠ પ્રકૃતિની ઉદ્ધરણા દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે સુધી થાય છે. કારણ કે પ્રત્યા-
ખ્યાનાવરણનો ઉદય પાંચમા ગુણસ્થાનકે સુધી હોય છે આગળ તેનો ક્ષયોપશમ થયેલો
હોવાથી ઉદય હોતો નથી. તથા તિર્થંગોને પાંચ ગુણકાણા હોવાથી તિર્થંગતિ અને
તિર્થંગાચુનો ઉદય પણ પાંચ ગુણસ્થાનકે સુધીજ હોય છે. ઉદ્યોતનામકર્મ તિર્થંગ-
ગતિવૃત્તિ સહચારિ હોવાથી તેનો ઉદય પણ પાંચમા સુધીજ હોય છે. જો કે આગળ
ઉપર સાધુ વૈક્રિય કે આહારક શરીર કરે ત્યારે ઉદ્યોતનો ઉદય થાય છે. પરંતુ તે
મનુષ્યગતિની સહચારી નથી તેથી તથા અદ્યપકાળપર્યંત તેમજ અદ્યપને તેનો ઉદય
હોવાથી વિવક્ષી નથી. તથા નીચગોત્રનો ઉદય પણ તિર્થંગો આશ્રયીનેજ પાંચમા ગુણ-
સ્થાનકે સુધી હોય છે માટે આ આઠ પ્રકૃતિઓની ઉદ્ધરણા પણ પાંચમા ગુણસ્થાનક-
સુધીજ થાય છે.

સ્થાનર્થિકત્રિક અને આહારકદિકરૂપ પાંચ પ્રકૃતિની ઉદ્ધરણા પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે
પર્યંત હોય છે. કારણ કે શીલુદિ, નિદ્રાનિદ્રા અને પ્રયલાપ્રયલા એ ત્રણ નિદ્રાઓ
સ્થૂલ પ્રમાદરૂપ હોવાથી અપ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનકે તેનો ઉદય હોઈ શકે નહિ માટે પ્રમ-
ત્તપર્યંત તેનો ઉદય હોય છે. તથા આહારક શરીર અને તેના અંગોપાંગોનો ઉદય-
પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે આહારકશરીર કરનાર ચૌદ પૂર્વધરને હોય છે. જો કે આહારક-

શરીર કરી ઉઘાત નામકર્મ વિના ૨૯ અને ઉઘોતનામકર્મ સહિત ૩૦ના ઉદયે વર્તતા કોઈ સાધુ અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે જાય છે અને ત્યાં આહારકદ્રિકનો ઉદય થી શકે છે પરંતુ તેઓ અદ્ય હોવાથી તેની વિવક્ષા કરી નથી તેથી પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે તેનો ઉદય લીધો છે માટે એ પાંચે પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા પ્રમત્તસંયત સુધીજ હોય છે.

તથા સાત અસાત વેદનીય અને મનુષ્યાયુનો અપ્રમત્તગુણસ્થાનકથી આરંભી ચૌદમા ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયપર્યંત કેવળ ઉદય જ હોય છે ઉદીરણા હોતી નથી એ પહેલાં જ કહ્યું છે.

સમ્યક્ત્વમોહનીય, અર્ધનારાચ, કિલિકા અને છેવટા સંઘયણની ઉદીરણા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકપર્યંત થાય છે. આગળ ઉપર થતી નથી. કારણ કે આગળ ઉપર આરિત્રમોહનીયના ઉપશમક કે ક્ષપક જીવોજ હોય છે તેઓને ક્ષાયિક કે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વજ હોય છે, ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ હોતું નથી. સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વનેજ ચોથાથી સાતમા સુધીમાં હોય છે માટે તેની ઉદીરણા પણ ત્યાં સુધીજ કહી છે. અને છેલ્લા ત્રણ સંઘયણ વડે કોઈપણ શ્રેણિ પ્રારંભી થકતા નથી સાતમા ગુણસ્થાનક સુધીજ જઈ શકે છે તેથી તેનો ઉદય સાતમા સુધી હોય છે એટલે ઉદીરણા પણ સાતમા સુધીજ થાય છે.

હાસ્યપદ્ધત્ની ઉદીરણા અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક સુધી હોય છે, આગળના ગુણસ્થાનકે અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામ હોવાથી ઉદય હોતો નથી માટે ઉદીરણા પણ હોતી નથી.

વેદનિક, સંજ્વલન કોષ, માન અને માયા એ છ પ્રકૃતિની ઉદીરણા અનિવૃત્તિ-કરણ પર્યંત થાય છે. અહિં તેનો સર્વથા ક્ષય અથવા ઉપશમ થતો હોવાથી ઉપરના ગુણસ્થાનકે તેની ઉદીરણા હોતી નથી. તથા સંજ્વલન લોભની સૂક્ષ્મસંપરાયપર્યંત ઉદીરણા થાય છે. તેમાં ઉપશમશ્રેણિમાં સૂક્ષ્મસંપરાયના ચરમસમયપર્યંત અને ક્ષપક-શ્રેણિમાં ચરમાવલિકા છોડી બાકીના કાળમાં થાય છે.

ઋષભનારાચ અને નારાયણસંઘયણની ઉદીરણા ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનક સુધી થાય છે. કેમકે આ બે સંઘયણવાળા ઉપશમશ્રેણિ માંડી અહિં સુધીજ આવી શકે છે.

તથા ચક્ષુ અચક્ષુ-અવધિ અને કેવળદર્શનાવરણ એ દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, જ્ઞાનાવરણ પંચક, અને અંતરાય પંચક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓની ક્ષીણમોહપર્યંત ઉદય અને; ઉદીરણા પ્રવર્તે છે. માત્ર ચરમાવલિકામાં ઉદીરણા હોતી નથી.

કર્મસ્તવના પ્રણેતા તો ક્ષીણમોહના દિચરમસમયપર્યંત નિદ્રા અને પ્રચલાનો ઉદય માને છે. કર્મસ્તવમાં કહ્યું છે કે-‘નિદ્રા અને પ્રચલાનો ક્ષીણમોહના દિચરમસમયે ઉદયવિરોધ થાય છે.’ તેથી તેમના મતે ક્ષીણમોહના દિચરમસમયપર્યંત નિદ્રાદિકને ઉદય જાણવો. ઉદીરણા ચરમાવલિકા છોડીને સમજવી.

પંચસંશ્લેષકારના મતે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકના ચરમસમય પથંત ઉદય અને ઉદીરણા એ બંને હોય છે.

ઔદારિક શરીર, ઔદારિક અંગોપાગ, તૈજસ, કાર્મણ, સંસ્થાનષટ્ક, વજ્રક-
ષણનારાય સંઘયણ, વણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, પ્રશસ્ત-અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, પરાઘાત,
ઉપઘાત, અગુરૂલ્લુ, ઉચ્છ્વાસ, પ્રત્યેક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, સુસ્વર, દુસ્વર
અને નિર્માણ રૂપ ઓગણત્રીસ પ્રકૃતિઓનો સંયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમય
પથંત ઉદય અને ઉદીરણા હોય છે. અયોગિ ગુણસ્થાનકે ઉદય નહિ હોવાથી ઉદી-
રણા પણ હોતી નથી. યોગનો રોધ કરેલો હોવાથી ઉચ્છ્વાસ નામકર્માદિ પ્રકૃતિઓનો
અને પુરૂષલનો સંબંધ છોડ્યા હોવાથી શરીર નામકર્માદિ પુરૂષલવિપાકિ પ્રકૃતિઓનો
ઉદય હોતો નથી માટે ઉદીરણા પણ થતી નથી.

તથા ત્રસ, બાહર, પર્યાપ્ત, સુભગ, આદેય, યશઃકીર્તિ, મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિય-
ભતિ, તીર્થંકર નામકર્મ અને ઉચ્ચગોત્રરૂપ દશ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા તેરમા ગુણસ્થા-
નકના ચરમસમય પથંત થાય છે, અને ઉદય અયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમય
પથંત હોય છે. યોગના અભાવે આદિ ઉદીરણા હોતી નથી.

આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોમાં ઉદીરણાનો વિધિ કહ્યા.

હવે જે કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય હોવા છતાં પણ ઉદીરણા ભજનાએ હોય છે તે
ખતાવે છે—

નિદ્રાઉદયવર્દ્ધનં સમિચ્છપુરિસાણ ઇગચ્છાણં ।

પયાણં ચિય મજ્ઞા ઉદીરણા ઉદય નમ્નાસિ ॥૮॥

નિદ્રોદયવતીનાં સમિચ્છાત્વપુરુષાણામેકચત્વારિંશત્મામ્ ।

પ્રતાસામેવ મજ્ઞનીયોદીરણોદયે નાન્યાસામ્ ॥૮॥

અર્થ—પાંચ નિદ્રા, ઉદયવતી સંજ્ઞાવાળી પ્રકૃતિઓ, મિથ્યાત્વમોહનીય, અને
પુરૂષવેદ એ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓની ઉદય છતાં પણ ઉદીરણા ભજનીય બલુવી. અને
તે સિવાય અન્ય પ્રકૃતિઓની જ્યાં સુધી ઉદય હોય છે ત્યાં સુધી ઉદીરણા હોય છે.

ટીકાનું—પાંચ નિદ્રા, ત્રીજા ક્ષારમાં કહેલ જ્ઞાનાવરણપંચક, અંતરાયપંચક,
અક્ષુ-અચક્ષુ-અવધિ અને કેવળદર્શનાવરણીય એ દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, સાત-અસાત
વેદનીય, સીવેદ, નયુકવેદ, સમ્યક્ત્વમોહનીય, સંભવલન લોભ, ત્રસ, બાહર, પર્યાપ્ત,
સુભગ, આદેય, યશઃકીર્તિ, મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયભતિ, તીર્થંકરનામ, ઉચ્ચગોત્ર, આર,
આશુ એ ઉદયવતી સંજ્ઞાવાળી ચોત્રીસ પ્રકૃતિઓ, તથા મિથ્યાત્વમોહનીય અને પુરૂષ-

વેદ એ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓની ઉદય છતાં પણ ઉદીરણા ભજનીય હોય છે. એટલે કે અમુક ટાઇમ એકલો ઉદયજ હોય છે ઉદીરણા નથી પણ હોતી તે આ પ્રમાણે—

પાંચ^૧ નિદ્રાનો શરીર પર્યાપ્ત પૂર્ણ થયા પછીથી આરંભી ન્યાં સુધી ઇન્દ્રિય-પર્યાપ્ત પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી કેવળ ઉદય જ હોય છે, ઉદીરણા હોતી નથી. શેષ કાળ ઉદય અને ઉદીરણા બંને સાથેજ હોય છે.

તથા આરંભ આશુની પોતપોતાના ભવની છેલ્લી આવલિકા શેષ રહે ત્યારે કેવળ ઉદય હોય છે ઉદીરણા હોતી નથી.

જ્ઞાનાવરણપંચક, અંતરાયપંચક અને દર્શનાવરણ ચતુષ્કની ક્ષય થતા થતા સત્તાનાં એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે આરંભા ગુણસ્થાનકની છેલ્લી આવલિકામાં કેવળ ઉદય હોય છે, ઉદીરણા હોતી નથી.

ક્ષપકશ્રેણિમાં સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકે સંભવલન લોભની એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે ઉદીરણા હોતી નથી કેવળ ઉદય જ હોય છે.

ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉપાર્જન કરતાં ચરમાવલિકા શેષ રહે ત્યારે સમ્યક્ત્વ મોહનીયની ઉદીરણા થતી નથી. ઉદયજ માત્ર હોય છે.

ઉપશમસમ્યક્ત્વ ઉપાર્જન કરતાં અનિવૃત્તિકરણે પ્રથમ સ્થિતિની એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે મિથ્યાત્વમોહનીયનો કેવળ ઉદય હોય છે ઉદીરણા હોતી નથી.

ત્રસ, ખાદર, પર્યાપ્ત, સુભગ, આદેય, યશઃકીર્તિ, મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયભતિ, તીર્થંકર, અને ઉચ્ચગોત્ર એ દશ પ્રકૃતિઓની અયોગિ અવસ્થામાં યોગના અભાવે ઉદીરણા થતી નથી, ફક્ત ઉદય જ હોય છે.

સાત-અસાત વેદનીયની અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકથી તથાવિધ અધ્યવસાયના અભાવે ઉદીરણા હોતી નથી કેવળ ઉદય પ્રવર્તે છે.

શ્રીવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિ આરંભનારને શ્રીવેદની, નપુંસકવેદના ઉદયે આરંભનારને નપુંસકવેદની અને પુરૂષવેદના ઉદયે આરંભનારને પુરૂષવેદની પોતપોતાની

૧ કોષ્ટગુણ કર્મપ્રકૃતિની સત્તામાં એક આવલિકા બાકી રહે ત્યારે ઉપરથી એવના કામક કોષ્ટ દલિક નહિ હોવાથી ઉદીરણા થતી નથી. જેમ કે-જ્ઞાનાવરણ પંચક, તથા પાંચ નિદ્રામાં સત્તામાં તેની વધારે સ્થિતિ હોવા છતાં શરીર પર્યાપ્ત પૂર્ણ થયા પછી અને ઇન્દ્રિયપર્યાપ્ત પૂર્ણ થતા પહેલા વચ્ચેના સ્થિતિમાં ઉદીરણા થતી નથી મૂળ ટીકામાં ઇન્દ્રિયપર્યાપ્ત પૂર્ણ થતાં સુધી નિદ્રાનો કાળમાં જ્ઞાનાવરણ ઉદીરણા થતી નથી મૂળ ટીકામાં ઇન્દ્રિયપર્યાપ્ત પૂર્ણ થતાં સુધી નિદ્રાનો કેવળ ઉદય હોય છે એમ સામાન્ય કહ્યું છે. 'ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તથી આરંભી' એમ કહ્યું નથી. એ અભિપ્રાયે વિગ્રહગતિથી આરંભી ઇન્દ્રિય પર્યાપ્ત પૂર્ણ થતા સુધી નિદ્રાનો કેવળ ઉદય હોય એમ સંભવે છે. તેનો પાઠ આ પ્રમાણે 'નિર્ગત તુનીયપર્યાપ્તિ ચાવદુદીરણાવ્યપમેગનુમવલુર્ગતુદીરણા.' મતાંતર હોય તેમ કહે છે. તત્ત્વ કેવળી મહારાજ જાણે.

પ્રથમસ્થિતિની એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે ઉદ્ધીરણા થતી નથી કેવળ ઉદય જ પ્રવર્તે છે. માટે ઉપરોક્ત એકતાલીસ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોવા છતાં પણ ઉદ્ધીરણા ભજનીય સમજવી.

તથા અન્ય એકાશી પ્રકૃતિઓની ઉદય છતાં ઉદ્ધીરણા ભજનીય નથી. એટલે કે શેષ એકાશી પ્રકૃતિઓનો જ્યાં સુધી ઉદય હોય છે ત્યાં સુધી ઉદ્ધીરણા પણ હોય છે પરંતુ ઉદ્ધીરણા વિનાનો કેવળ ઉદય કોઈ કાળે પણ હોતો નથી. બંને સાથે જ થાય છે અને સાથે જ ભય છે. આ પ્રમાણે ઉદ્ધીરણા વિસ્તારપૂર્વક કહી. ૮

હવે બંધને વિસ્તાર પૂર્વક કહેવા ઇચ્છતા, પહેલા બંધના પ્રકારો જણાવે છે—

હોઈ અણાઈઅણંતો અણાઈસંતો ય સાઈસંતો ય ।

બંધો અમઘ્વમઘ્વોવસંતજીવેસુ ફૂઈ તિવિહો ॥૧॥

મવતિ અનાદ્યનન્તઃ અનાદિસાન્તશ્ચ સાદિસાન્તશ્ચ ।

વન્વઃ અમઘ્વમઘ્વોવસંતજીવેષુ ઇતિ ત્રિવિધઃ ॥૧૧॥

અર્થઃ—અભઘ્વ, ભઘ્વ અને ઉપશાંતમોહ શુભુસ્થાનકથી પડેલા જીવોમાં અનુ-ક્રમે અનાદિ અનંત, અનાદિ સાંત, અને સાદિ સાન્ત બન્ધ હોય છે. એમ બન્ધ ત્રણ પ્રકારે છે.

ટીકાનુ—સાંપરાયિક કર્મોનો બંધ અભઘ્વ જીવોમાં અનાદિ અનંત છે. તેમાં ભૂતકાળમાં સર્વદા બંધ થતો હોવાથી અનાદિ, અને ભવિષ્યકાળમાં કોઈ પણ કાળે બંધનો નાશ નહિ થાય, સર્વદા બંધ કર્યા જ કરશે માટે અનંત.

ભઘ્વ જીવોમાં અનાદિસાંત. તેમાં ભૂતકાળમાં હંમેશાં બંધ થતો હોવાથી અનાદિ અને ભવિષ્યકાળમાં મોક્ષમાં જતાં કોઈ કાળે બંધનો વિચ્છેદ થશે માટે સાન્ત.

તથા ઉપશાંતમોહ શુભુસ્થાનકેથી પડેલા જીવોમાં સાદિ સાંત. તેમાં ઉપશાંત-મોહ શુભુસ્થાનકે બંધનો અભાવ હોવાથી અને ત્યાંથી પડે ત્યારે ફરી બંધ થતો હોવાથી સાદિ. એટલે કે ઉપશાંતમોહ શુભુસ્થાનકે સાંપરાયિક કર્મોનો બંધ થતો નથી ત્યાંથી પડી દશમા આદિ શુભુસ્થાનકે આવે ત્યારે બાંધે માટે સાદિ, અને તેને ભવિ-ષ્યકાળમાં વધારેમાં વધારે કંઈક ન્યુન અર્ધપુરુષલ પરાવર્ત કાળે મોક્ષમાં જતા બંધનો નાશપૂર્વકે માટે સાંત.

આ પ્રમાણે બંધ ત્રણ પ્રકારે થાય છે. ૯

હવે આજ ત્રણ પ્રકારના બંધના ઉત્તરભેદો બતાવે છે—

પયડીઠિઈપણસાણુભાગમેયા ચઠવિહેકેકો ।

ઊકોસાણુકોસગજહન્રમજહન્રયા તેસિં ॥૧૦॥

તે વિ હુ સાઈઅણાઈધુવઅધુવમેયઓ પુણો ચઠહા ।

તે દુવિહા પુણ નેયા મૂલુત્તરપયઈમેણં ॥૧૧॥

પ્રકૃતિસ્થિતિપ્રદેશાનુભાગમેદાત્ ચતુર્વિધ એકૈકઃ ।

ઉત્કૃષ્ટાનુત્કૃષ્ટકજન્યાજન્યતા તૈષામ્ ॥૧૦॥

તેઽપિ હુ સાધનાદિધ્રુવાધ્રુવમેદતઃ પુનશ્ચતુર્દ્વા ।

તે દ્વિવિધાઃ પુનર્જ્ઞેયા મૂલોત્તરપ્રકૃતિમેદેન ॥૧૧॥

અર્થ—પૂર્વોક્ત 'અનાદિ અનંતાદિ એકેકે બન્ધ પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશના લેહે ચાર ચાર પ્રકારે છે. તથા તે પ્રકૃતિબંધાદિ દરેકના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ જન્ય અને અજન્ય એમ ચાર ચાર લેહ થાય છે. તે ઉત્કૃષ્ટ આદિ દરેક લેહો સાદિ અનાદિ અનંત અને સાંત એમ ચાર ચાર પ્રકારે—લેહે છે અને તે પ્રત્યેક મૂલ અને ઉત્તર પ્રકૃતિના લેહે બબે લેહે છે.

ટીકાનું—પૂર્વની ગાથામાં જે અનાદિ અનંત આદિ બંધના લેહો કહ્યા, તે દરેક પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશના લેહે ચાર ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—પ્રકૃતિ-બંધ, સ્થિતિબંધ, રસબંધ, અને પ્રદેશબંધ. એટલે પૂર્વોક્ત બંધના ત્રણ લેહ પ્રકૃતિ-બંધાદિ ચારમાં ઘટે છે. જેમકે—પ્રકૃતિબંધ અજન્યને અનાદિ અનંત, જન્યને અનાદિ સાંત અને અહિં સાંપરાયિક બંધની વિવક્ષા હોવાથી અને ઉપશાંતમોહે સાંપરાયિક બંધ થતો નહિ હોવાથી ત્યાંથી પડતા પ્રકૃતિબંધ થાય માટે સાદિ સાંત એમ ત્રણ પ્રકાર પૂર્વે જેમ સામાન્ય બંધમાં ઘટાવ્યા છે તેમ અહિં પણ ઘટાવી લેવાના છે. એમ સ્થિતિબંધાદિ માટે પણ સમજવું.

તથા અનાદિ અનંતાદિ લેહોની અપેક્ષા રાખ્યા વિના પ્રકૃતિબંધાદિ દરેકના સામાન્યથી ઉત્કૃષ્ટ, અનુત્કૃષ્ટ, જન્ય અને અજન્ય એમ ચાર ચાર પ્રકાર છે.

તાત્પર્ય એ કે પ્રકૃતિબંધાદિ એક એક ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ જન્ય અને અજન્ય એમ ચાર ચાર લેહે છે. તેમાં વધારેમાં વધારે જે બંધ તે ઉત્કૃષ્ટ, સમયાદિ ન્યૂન થતાં થતાં જન્ય સુધીનો જે બંધ તે અનુત્કૃષ્ટ. ઝોઝામાં ઝોઝો જે બંધ તે જન્ય, અને સમયાદિ વધતા વધતા ઉત્કૃષ્ટ સુધીનો જે બંધ તે અજન્ય.

૧ જેની અંદર શરૂઆત કે અંત ન હોય તે અનાદિ અનંત, જેની શરૂઆત ન હોય પરંતુ અંત હોય તે અનાદિ સાંત, જેની શરૂઆત હોય અને અંત ન હોય તે સાદિ અનંત, અને જેની શરૂઆત અંત એમ બંને હોય તે સાદિસાંત.

સામાન્ય રીતે જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ ત્રણ લેહો હોય છે. અહિં જઘન્ય અજઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ એમ બાબતેની ભેદી મળી ચાર લેહ કહ્યા છે. તેમાં જઘન્ય પ્રકૃતિખંધાદિનો જઘન્યમાં અને મધ્યમ તથા ઉત્કૃષ્ટનો અજઘન્યમાં સમાવેશ થાય છે. આ રીતે જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ પચત પ્રકૃતિખંધાદિના કુલ લેહોનો બે લેહમાં સમાવેશ કર્યો છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિખંધાદિનો ઉત્કૃષ્ટમાં, અને મધ્યમ તથા જઘન્યનો અનુત્કૃષ્ટમાં સમાવેશ થાય છે. આ રીતે ઉત્કૃષ્ટથી જઘન્યપચત પ્રકૃતિખંધાદિના કુલ લેહોનો પણ બે લેહમાં સંગ્રહ કર્યો છે.

શંકા: પ્રકૃતિખંધાદિના સઘળા લેહોનો જઘન્ય-અજઘન્યમાં અથવા ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ એમ કોઈપણ બેમાં સંગ્રહ-સમાવેશ થાય છે તો ચાર લેહ શા માટે લીધા ? કોઈપણ બેજ લેવા ભોંધતા હતા ?

ઉત્તર-કોઈ વખતે અનુત્કૃષ્ટ ઉપર સાદિ અનાદિ ચાર ભાંગા ઘટે છે તો કોઈ વખતે અજઘન્ય ઉપર ચાર ભાંગા ઘટે છે. કોઈ વખતે અનુત્કૃષ્ટ પર બે ભાંગા તો કોઈ વખતે અજઘન્ય ઉપર બે ભાંગા ઘટે છે. આ રીતે ભાંગાની ઘટના ભિન્ન ભિન્ન રીતે થતી હોવાથી ચારે લેહ લીધા છે. આની વિશેષ સ્પષ્ટતા મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાં જ્યારે તે ભાંગાઓ ઘટાવશે ત્યારે થશે.

તે ઉત્કૃષ્ટ આદિ દરેક લેહો યથાસંભવ સાદિ આદિ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે-સાદિ, અનાદિ, ક્ષુવ અને અક્ષુવ. તેમાં જેની અંદર શરૂઆત હોય તે સાદિ, અને શરૂઆત ન હોય તે અનાદિ. તથા જેનો અંત હોય તે સ્પન્ત, અને જેનો અંત ન હોય તે અનંત.

અહિં ઉત્કૃષ્ટ આદિ સઘળા લેહો કંઈ સાદિ આદિ ચાર લેહ ઘટતા નથી માટે અમે યથાસંભવ એ પ્રમાણે કહ્યું છે. એને જ સ્ફુટ કરે છે.

જે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ રસખંધાદિ ઉપરના ગુણસ્થાનકે થતા હોય, તેના અનુત્કૃષ્ટ લેહ ઉપર સાદિ આદિ ચાર ભાંગા ઘટે છે. કારણ કે ઉપરના ગુણસ્થાનકે નહિ ગયેલા, નહિ જનારા અને જઈને પતિત થયેલા જીવો હોય છે.

એ રીતે જે પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસખંધાદિ ઉપરના ગુણસ્થાનકે થતા હોય તેના અજઘન્ય ભાંગામાં સાદિ આદિ ચાર ભાંગા ઘટે છે.

તથા જે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ રસખંધાદિ પહેલા ગુણસ્થાને થતા હોય તેના અનુત્કૃષ્ટ ભાંગા પર સાદિ અને સ્પન્ત એ બે ભાંગા ઘટે છે. કારણ કે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે વારાફરતી ઉત્કૃષ્ટ-અનુત્કૃષ્ટ બંનેનો સંભવ છે માટે.

એ પ્રમાણે જે પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસખંધાદિ પહેલા ગુણસ્થાનકે થતા હોય

તેના અબધન્ય ભાંગા પર સાદિ અને સાંત એ બે ભાંગા ઘટે છે. બધન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અમુક સમયજ થતા હોવાથી તેના પર તો સાદિ અને સાંત એ બેજ ભાંગા ઘટે છે.

તથા તે સાદિ આદિ ભાંગા મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓના લેદે બબે પ્રકારે બાણુવા. આ પ્રકૃતિબંધાદિ સઘળા લેદો યથાવસરે સૂત્રકાર પોતેજ વિરતારપૂર્વક કહેશે માટે અમે અહિં તેના વિચાર કર્યો નથી. ૧૦-૧૧

મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાં સંભવતા બંધના અન્ય પણ ચાર લેદો છે. તેઓને હવે બતાવે છે—

મૂઓગારપ્પયરગ અવ્વત્ત અવટ્ઠિઓ ય વિન્નેયા ।

મૂલુત્તરપગ્ગઈવંધનાસિયા તે હમે સુણસુ ॥૧૨॥

ભૂયસ્કારોઽપ્પતરકોઽવક્તવ્યોઽવસ્થિતશ્ચ વિજ્ઞેયાઃ ।

મૂલોત્તરપ્રકૃતિવન્ધનાશ્રિતાઃ તાનિમાન્ શૃણુત ॥૧૨॥

અર્થ—મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓના બંધાશ્રિત ભૂયસ્કાર, અદ્યતર, અવક્તવ્ય. અને અવસ્થિત એ ચાર ભાંગા બાણુવા. જેઓના સ્વરૂપને હવે પછી કહેશે તેને તમે સાંભળો.

ટીકાનુ—મૂળ પ્રકૃતિબંધ અને ઉત્તર પ્રકૃતિબંધ એ બંનેને આશ્રયીને રહેલા એટલે કે એ દરેકમાં ઘટતા અન્ય પણ ચાર લેદો છે. તે આ પ્રમાણે—ભૂયસ્કાર, અદ્યતર, અવક્તવ્ય, અને અવસ્થિત. હવે તે દરેકનું સ્વરૂપ કહે છે—

ન્યારે થોડી પ્રકૃતિ બાંધી વધારે પ્રકૃતિ બાંધે, એટલે કે પહેલા જે બંધ થાય છે, તેનાથી એકાદિ પ્રકૃતિના વધારે બંધ કરે, જેમ કે—સાત કર્મ બાંધી આઠનો બંધ કરે, તે બંધ ભૂયસ્કાર કહેવાય છે.

ન્યારે વધારે પ્રકૃતિ બાંધી પછી થોડી બાંધે એટલે કે પહેલાં જે બંધાય છે, તેનાથી એકાદિ ન્યૂન પ્રકૃતિ બાંધે, જેમ કે—આઠ કર્મ બાંધી, સાતનો બંધ કરે, તે બંધ અદ્યતર કહેવાય છે.

આ બંને બંધનો એક સમયનો કાળ છે. કારણ કે જે સમયે વધે કે ઘટે તેજ સમયે તે બંધ ભૂયસ્કાર કે અદ્યતર કહેવાય. પછીના સમયે તેનો તે બંધ રહે તો તે અવસ્થિત કહેવાય. અને જો કદાચ વધે કે ઘટે તો તે બંધ અન્ય ભૂયસ્કાર કે અદ્યતર સંજ્ઞાને યોગ્ય થાય છે.

ન્યારે સર્વથા અબંધક થઈને ફરી બંધનો આરંભ કરે ત્યારે તે બંધ અવક્તવ્ય કહેવાય છે. અવક્તવ્ય એટલે નહિ કહેવા યોગ્ય, એવો બંધ થાય કે જે બંધ ભૂય-

સ્કાર, અદ્યત્તર કે અવસ્થિત શબ્દવડે કહેવા યોગ્ય ન હોય તે બંધ અવક્રાંત્ય કહેવાય. અબંધકે શબ્દને નવો બંધ શરૂ કરે તેજ ભૂયસ્કારાદિ શબ્દવડે કહેવા યોગ્ય હોતો નથી માટે તે બંધ અવક્રાંત્ય કહેવાય છે. તેનો પશુ એક સમયનોજ કાળ છે. કારણ કે પછીના સમયે વધે ઘટે કે તેનો તેજ રહે તો તે બંધ ભૂયસ્કારાદિ સંજ્ઞાનો યોગ્ય થાય છે.

તથા જ્યારે જેટલી પ્રકૃતિ પૂર્વના સમયે બાંધી હતી, તેટલીજ પછીના સમયેમા બાંધે ત્યારે તે બંધ અવસ્થિત કહેવાય. કારણ કે બંધસંખ્યામાં વૃદ્ધિ હાનિ થઈ નથી, તેટલીજ સંખ્યા છે.

હવે મૂળ તથા ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાં તે ભૂયસ્કારાદિ કેવી રીતે ઘટે છે, તે તમે સાંભળો-તેમાં પહેલા મૂળ કર્મોમાં વિચારે છે.

મૂળ કર્મમાં ચાર બંધસ્થાનક છે તે આ પ્રમાણે-એક. છ. સાત. અને આઠ. તેમાં જ્યારે એક સાત વેદનીયરૂપ કર્મપ્રકૃતિ બાંધે ત્યારે એક અને તે ઉપશાત મોહાદિ ગુણસ્થાનકે સમજવો. જ્યારે છ કર્મપ્રકૃતિ બાંધે. ત્યારે છનો બંધ. અને તે સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકે સમજવો. સાત કર્મ બાંધતા સાતનો બંધ અને તેમિશ્ર, અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિ બાદરે સમજવો. તથા શેષ મિશ્રાદિપ્રિથી આરંભી મિશ્ર વર્જિત અપ્રમત્ત સંયત સુધીના ગુણસ્થાનકવાળાને આશુ બંધકાળે આઠનો અને શેષ કાળે સર્વહા સાતનો બંધ સમજવો. ૧૨.

ટીકામાં મૂળ કર્મના જે બંધસ્થાનકો કહ્યા તેજ ગાથામાં કહે છે—

इगच्छाद् मूलियाणं बंधट्टाणा हवंति चत्वारि ।

एकषट्वादीनि मूलानां बन्धस्थानानि भवन्ति चत्वारि ।

અર્થ—મૂળકર્મના એક અને છ આદિ ત્રણ કુલ ચાર બંધસ્થાનકો છે.

ટીકાનુ-મૂળ કર્મના એક અને છ આદિ ત્રણ, કુલ ચાર બંધસ્થાનકો છે. તે આ-એક, છ, સાત અને આઠ. આ ચારે બંધસ્થાનકો પૂર્વની ગાથામાં કહ્યા છે.

તેમાં ભૂયસ્કાર ત્રણ છે, તે આ પ્રમાણે-ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે એક પ્રકૃતિ બાંધી, ત્યાંથી પડી, સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકે છ પ્રકૃતિ બાંધતાં જે સમયે છનો બંધ કરે, તે સમયે ભૂયસ્કાર બંધ અને શેષ કાળે જ્યાં સુધી તેનો તેજ બંધ કરે ત્યાં સુધી અવસ્થિત બંધ હોય છે. આ પહેલો ભૂયસ્કાર બંધ કહેવાય. ત્યાંથી પડતા અનિવૃત્તિ બાદરે સંપરાય ગુણસ્થાનકે મોહનીયકર્મ સહિત સાત કર્મ પ્રકૃતિ બાંધતાં પહેલે સમયે બીજો ભૂયસ્કાર બંધ અને શેષકાળે જ્યાં સુધી તેનો તેજ બંધ કરે ત્યાં સુધી અવસ્થિત બંધ હોય છે આ બીજો ભૂયસ્કાર કહેવાય. સાત બાંધીને પ્રમત્તાદિ ગુણ-

સ્થાનકોમાં આયુકર્મ સહિત આઠ બાંધતા પહેલે સમયે ત્રીજો ભૂયસ્કાર બંધ અને શેષ કાળે અવસ્થિત બંધ હોય છે આ ત્રીજો ભૂયસ્કાર કહેવાય. આ પ્રમાણે મૂળ-કર્મમાં ત્રણ ભૂયસ્કાર કહ્યા.

અદ્યતર પણ ત્રણ હોય છે. તે આ પ્રમાણે-આઠ કર્મ પ્રકૃતિ બાંધીને સાત બાંધતા પહેલે સમયે અદ્યતરબંધ અને શેષકાળે અવસ્થિત આ પહેલો અદ્યતરબંધ કહેવાય. જ્યારે સાતકર્મ બાંધીને સુદ્ધમસંપરાય ગુણસ્થાનકે છ કર્મપ્રકૃતિ બાંધે ત્યારે પહેલે સમયે બીજો અદ્યતરબંધ અને શેષકાળે અવસ્થિત બંધ હોય છે. આ બીજો અદ્યતર બંધ કહેવાય. છ બાંધીને ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે અથવા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે એક કર્મપ્રકૃતિ બાંધતા પહેલે સમયે ત્રીજો અદ્યતરબંધ અને શેષકાળે અવસ્થિત બંધ હોય છે, આ ત્રીજો અદ્યતરબંધ કહ્યો. આ પ્રમાણે મૂળકર્મમાં ત્રણ અદ્યતરબંધ કહ્યા.

અવસ્થિત બંધ ચાર હોય છે. કારણ કે ચારે બંધસ્થાનકો અમુક કાળપર્યંત નિરંતર બંધાય છે માટે. તેનો કાળ આ પ્રમાણે-આઠના અવસ્થિત બંધનો કાળ આયુ અંતર્મુદ્ધર્ત્ત બંધાતું હોવાથી અંતર્મુદ્ધર્ત્ત છે. સાતકર્મનો કાળ અંતર્મુદ્ધર્ત્ત ન્યૂન પૂર્વકોટીના ત્રીજા ભાગ અધિક છ માસ ન્યૂન તેત્રીસ સાગરોપમ છે. ભાવના આ પ્રમાણે-કોઈ પૂર્વકોટીના આયુવાળો બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં નારકી કે દેવતાનું તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ આયુ બાંધે. આઉખાનો બંધકાળ અંતર્મુદ્ધર્ત્ત છે. તેથી આઉખાનો બંધ કરી રહ્યા પછી અંતર્મુદ્ધર્ત્ત ન્યૂન પૂર્વકોટીના ત્રીજા ભાગ સાતકર્મનો બંધ કરે. દેવભવ નારકભવમાં છ માસ શેષ રહે ત્યારે પરભવના આયુનો બંધ કરે છે, છ માસ શેષ ન રહે ત્યાં સુધી આયુ વિના સાતકર્મજ બાંધે છે એટલે પૂર્વોક્ત બંધકાળ ઘટે છે. છતાં બંધનો કાળ અંતર્મુદ્ધર્ત્ત છે. કારણ કે સુદ્ધમસંપરાય ગુણસ્થાનકનો તેટલોજ કાળ છે. અને એકના બંધનો કાળ દેશેાન પૂર્વકોટી છે. સયોગિ ગુણસ્થાનકનો કાળ તેટલો છે. આ પ્રમાણે અવસ્થિત બંધ કહ્યો.

અન્યત્ર પણ ભૂયસ્કાર અદ્યતર અને અવસ્થિત બંધની ભાવના આ પ્રમાણે જ કરવી.

હવે અવક્રાંત્ય બંધ કહે છે-મૂળકર્મમાં અવક્રાંત્ય બંધ સંભવતો નથી કારણ કે સઘળી મૂળ કર્મપ્રકૃતિનો અબંધક થઈને ફરીવાર કર્મ બાંધતો નથી. સઘળી મૂળ કર્મપ્રકૃતિનો અબંધક અયોગિ ગુણસ્થાનકે થાય છે ત્યાંથી પડતો જ નથી એટલે અવક્રાંત્યબંધ પણ ઘટતો નથી. એજ હકીકત કહે છે—

અવંધગો ન વંધઈ ઇહ અઢવત્તો અઓ નત્થિ ॥૧૩॥

અવન્ધકો ન વધ્નાતિ ઇહાવક્તવ્યોજ્જો નાસ્તિ ॥૧૩॥

અર્થ—સઘળી મૂળ કર્મપ્રકૃતિઓનો અબંધક થઈને તેઓને ફરી બાંધતો નથી માટે અહિં મૂળ કર્મપ્રકૃતિઓમાં અવકૃતવ્ય બંધ ઘટતો નથી. ૧૩

હવે બંધની જેમ ઉદય, ઉદ્દીરણ અને સત્તાસ્થાનોમાં પણ ભૂયસ્કારાદિને કહેવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

મૂળોગારપ્પયરગઅવત્તઅવટ્ટિયા જહા વંધે ।

ઉદય ઉદીરણાપ સંતે જહસંમવં નેયા ॥૧૪॥

ભૂયસ્કારાલ્પતરાવક્તવ્યાવસ્થિતા યથા વન્ધે ।

ઉદયે ઉદીરણાયાં સત્તાયાં યથાસંમવં જ્ઞેયાઃ ॥૧૪॥

અર્થ—ઉદય ઉદ્દીરણ અને સત્તામાં ભૂયસ્કાર, અલ્પતર, અવસ્થિત અને અવ-કૃતવ્ય જેમ બંધમાં કહ્યા છે તેમ યથાસંભવ જાણવા.

ટીકાતુલ્ય—જેમ બંધમાં મૂળકર્મને આશ્રયી ભૂયસ્કાર, અલ્પતર, અવસ્થિત અને અવકૃતવ્ય કહ્યા છે તેમ ઉદય, ઉદ્દીરણ અને સત્તામાં પણ જેમ સંભવે તેમ જાણવા. અતિ સંક્ષેપમાં કહેલી આ હકીકતને વિશેષ વિચારે છે—

મૂળ પ્રકૃતિનાં ત્રણ ઉદયસ્થાનકો છે. તે આ પ્રમાણે—આક, સાત અને ચાર. પહેલા ગુણસ્થાનકથી દશમા ગુણસ્થાનપર્યંત આઠે કર્મનો ઉદય હોય છે. મોહનીય-વિના અગીઆરમે અને બારમે સાત કર્મનો, ઘાતિ કર્મ વિના તેરમે અને ચૌદમે ગુણ-સ્થાનકે ચાર કર્મનો ઉદય હોય છે.

અહિં ભૂયસ્કાર એક છે, તે આ પ્રમાણે—ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે સાતનો વેદક થઈ ત્યાંથી પડે ત્યારે ફરી પણ આઠનો વેદક થાય છે. ચારનો વેદક થઈને સાત કે આઠ કર્મનો વેદક થતો નથી. કારણ કે ચારનો વેદક સંયોગિ અવસ્થામાં હોય છે ત્યાંથી પ્રતિપાત થતો નથી માટે અહિં એકજ ભૂયસ્કાર ઘટે છે.

અલ્પતર એ છે તે આ—આઠના ઉદયસ્થાનેથી અગીઆરમા કે બારમા ગુણસ્થાનકે સાતના ઉદયસ્થાને, અને સાતના ઉદયસ્થાનેથી તેરમે ગુણસ્થાનકે જાય ત્યારે ચારના ઉદયસ્થાને જાય છે, માટે અલ્પતર એ ઘટે છે.

અવસ્થિત ત્રણ છે. ત્રણે ઉદયસ્થાનકો અમુક કાળ પર્યંત ઉદયમાં હોય છે. તેમાં આઠનો ઉદય અલબ્ધને અનાદિ અનંત, અલબ્ધને અનાદિસાંત અને અગીઆરમે ગુણ-સ્થાનકેથી પહેલાને દેશોન અર્ધ પુરુષ પરાવર્તન પર્યંત હોય છે. સાતનો ઉદય અનંત-સુદૃષ્ટ પર્યંત હોય છે, અને ચારનો ઉદય દેશોન પૂર્વકોટિ પર્યંત હોય છે.

મૂળકર્મના ઉદયસ્થાનમાં અવકૃતવ્ય ઘટતો નથી. કારણ કે સઘળા કર્મનો અવે-

ઠક થઈને ફરી કોઈપણ કર્મને વેદતો નથી. સઘળા કર્મનો અવેદક આત્મા સિદ્ધા-વસ્થામાં થાય છે ત્યાંથી સંસારમાં આવતું નથી કે ફરી કર્મનો વેદક થાય. માટે અવસ્થાઓ નથી.

હવે ઉદ્ધરણાસ્થાનકો કહે છે-ઉદ્ધરણાનાં પાંચ સ્થાનકો છે. તે આ-આઠ, સાત, છ, પાંચ, અને બે. તેમાં જ્યાં સુધી આયુની પર્યાંતાવલિકા શેષ ન રહી હોય ત્યાં સુધી પહેલાથી છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકપર્યંત આઠે કર્મની ઉદ્ધરણા હોય છે. અંતર્મુદ્ધર્ત્ત શેષ આયુ રહે ત્યારેજ આત્મા ત્રીજે ગુણસ્થાનકેથી પહેલે કે ચોથે આવેલો જતો હોવાથી ત્યાં આઠ કર્મનીજ ઉદ્ધરણા હોય છે. સાતમાથી દશમા ગુણસ્થાનકે પર્યંત વેદનીય અને આયુવિના છ કર્મની ઉદ્ધરણા થાય છે. અગીઆરમે અને બારમે ગુણ-સ્થાનકે મોહનીય વિના પાંચ કર્મની ઉદ્ધરણા હોય છે. તેરમે ગુણસ્થાનકે નામ અને જોત એ બેજ કર્મની ઉદ્ધરણા હોય છે.

આ પાંચ ઉદ્ધરણાસ્થાનમાં ભૂયસ્કાર ત્રણ છે. તે આ પ્રમાણે-ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થા-નકે પાંચ કર્મનો ઉદ્ધરક થઈ ત્યાંથી પરી સુક્ષ્મ સંપ્રસાય ગુણસ્થાનકે આવે ત્યારે છ કર્મનો ઉદ્ધરક થાય તે પહેલો ભૂયસ્કાર. ત્યાંથી પડતાં પ્રમત સંયતાદિ ગુણસ્થાનકે આયુની આવલિકા શેષ રહે ત્યારે સાતનો ઉદ્ધરક થાય એ બીજો ભૂયસ્કાર. ત્યારપછી પરમચે આઠનો ઉદ્ધરક થાય એ ત્રીજો ભૂયસ્કાર. બેનો ઉદ્ધરક ક્ષીણમોહ અને સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકે હોય છે આ બેમાંથી એક પણ પડતો નથી. માટે તેની અપેક્ષાએ ભૂયસ્કાર થતો નથી. માટે ત્રણજ ભૂયસ્કાર થટે છે.

અદ્યપતર ચાર થાય છે. તે આ-આઠનો ઉદ્ધરક સાતના, સાતનો ઉદ્ધરક છના છનો ઉદ્ધરક પાંચના અને પાંચનો ઉદ્ધરક બેના ઉદ્ધરણા સ્થાને જાય છે માટે અદ્યપ-તર ચાર થટે છે.

તથા અવસ્થિત પાંચે સંભવે છે. તેમાં તેત્રીસ સાગરોપમના આયુવાળા દેવો કે નારદીઓ પોતાના આયુની શેષ એક આવલિકા ન રહે ત્યાં સુધી આઠે કર્મના ઉદ્ધરક હોય છે માટે આઠ કર્મની ઉદ્ધરણાનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ આવલિકા ન્યૂન તેત્રીસ સાગરો-પમ છે. આયુની ત્યારે એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે તે આવલિકામાં સાત કર્મની ઉદ્ધરણા હોય છે માટે સાતકર્મની ઉદ્ધરણાનો કાળ અંતર્મુદ્ધર્ત્ત છે. ક્ષપકશ્રેણિમાં દશમા ગુણસ્થાનકની પર્યાંતાવલિકામાં અને અગીઆરમા ગુણકાણે મોહનીય વિના પાંચ કર્મની ઉદ્ધરણા હોય છે માટે પાંચની ઉદ્ધરણા અંતર્મુદ્ધર્ત્ત માત્ર હોય છે. તથા સયોગિ ગુણસ્થાનકનો દેશોન પૂર્વ કોટિ કાળ હોવાથી અને ત્યાં બે કર્મની ઉદ્ધરણા થતી હોવાથી બેની ઉદ્ધરણાનો કાળ દેશોન પૂર્વકોટી છે, માટે અવસ્થિત પાંચ થટે છે.

૧ આયુની પર્યાંતાવલિકામાં આયુ વિના સાતનો ઉદ્ધરક આત્મા અપ્રમતે જ્ય તેને વેદનીય વિના છ કર્મની ઉદ્ધરણા પરી શકે છે.

તથા અવક્રાંત્ય અહિં પણ ઘટતો નથી. કારણ કે મૂળકર્મનો સર્વથા અનુદીરક થઈને ફરી ઉદીરક થતો નથી. કેમકે સર્વ કર્મના અનુદીરક ભગવાન અયોગિકેવળી હોય છે ત્યાંથી પ્રતિપાત થતો નથી માટે અવક્રાંત્ય નથી.

સત્તાસ્થાનકો ત્રણ છે. તે આ પ્રમાણે—આઠ, સાત, ચાર. તેમાં અગીઆરમાં ગુણસ્થાનકે પચાત આઠે કર્મની સત્તા હોય છે. મોઢવિના સાતની ક્ષીણમોઢે, અને છેલ્લા બે ગુણસ્થાનકે ચાર અઘાતિ કર્મની સત્તા હોય છે.

તેની અંદર એક પણ ભૂયસ્કાર ઘટતો નથી કારણ કે સાતની સત્તાવાળો થઈ આઠની સત્તાવાળો કે ચારની સત્તાવાળો થઈ સાતની સત્તાવાળો થતોજ નથી. સાત આદિની સત્તાવાળો ક્ષીણમોઢાદિ હોય છે તેનો પ્રતિપાત થતો નથી માટે.

અદ્યપતર બે ઘટે છે. કેમકે આઠના સત્તાસ્થાનેથી સાતના, અને સાતના સત્તાસ્થાનેથી ચારના સત્તાસ્થાને જાય છે માટે.

તથા અવસ્થિત આઠ, સાત અને ચાર એ ત્રણે હોય છે. તેમાં આઠની સત્તાનો કાળ અલબ્ધને અનાદિ અનંત અને લબ્ધને અનાદિ સાંત છે. સાતની સત્તા ક્ષીણ—મોઢે ગુણસ્થાનકે હોવાથી અને તેનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત હોવાથી તેની સત્તાનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત છે. તથા ચારની સત્તા છેલ્લા બે ગુણસ્થાનકે હોવાથી અને સયોગિ ગુણ—ઠાણનો કાળ દેશોન પૂર્વકોટી હોવાથી ચારની સત્તાનો ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટી કાળ છે.

તથા અવક્રાંત્ય અહિં પણ ઘટતો નથી. કારણ કે સર્વથા સઘળા કર્મની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેઓ સત્તામાં આવતાંજ નથી.

આ પ્રમાણે મૂળ કર્મના બંધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તાસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહ્યા.

હવે ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં ભૂયસ્કારાદિને કહેવા ઇચ્છતા પહેલાં દરેક કર્મના બંધ—સ્થાનકો કહે છે—

વંધટ્ટાણા તિ દસટ્ટ દંસણાવરણમોહનામાણં ।

સેસાણેગમવટ્ટિયવંધો સવ્વથ ઠાણસમો ॥૧૫॥

વન્ધસ્થાનાનિ ત્રીણિ દશાણી દર્શનાવરણમોહનાસ્નામ્ ।

સેયાણામેકમવસ્થિતવન્ધઃ સર્વત્ર સ્થાનસમઃ ॥૧૫॥

અર્થ—દર્શનાવરણીય, મોઢનીય અને નામકર્મના અવુકમે ત્રણ, દશ અને આઠ બંધસ્થાનકો છે અને શેષ કર્મમાં એક એક બંધસ્થાનક હોય છે. તથા અવસ્થિત—બંધ સર્વત્ર બંધસ્થાનકોની સમાન હોય છે.

ટીકાનુબંધ—દર્શનાવરણ, મોહનીય અને નામકર્મના અનુક્રમે ત્રણ, દશ અને આઠ બંધસ્થાનકો છે. તથા શેષ જ્ઞાનાવરણીય, અંતરાય, વેદનીય, આયુ અને ગોત્ર એ દરેક કર્મનું એક એક બંધસ્થાન હોય છે.

તથા જે કર્મના જેટલા બંધસ્થાનકો હોય તે કર્મના તેટલા અવસ્થિત બંધ હોય છે. તેથીજ એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે અવસ્થિતબંધ સઘળા કર્મમાં બંધસ્થાનની સમાન હોય છે.

આ વિષયમાં વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે છે—દર્શનાવરણીય કર્મના ત્રણ બંધસ્થાનક છે. તે આ-નવ, છ, અને ચાર. તેમાં સઘળી પ્રકૃતિના સમૂહ તે નવ, થીલુ-દ્વિત્રિક રહિત છ, અને નિદ્રાદ્વિક્ષીન ચાર એમ ત્રણ બંધસ્થાનક થાય છે. તેમાં બે ભૂયસ્કાર, બે અદ્યતર અને ત્રણ અવસ્થિતબંધ ઘટે છે. તે સઘળા સુગમ હોવાથી તેનું વ્યાખ્યાન કર્યું નથી. ચાર અને છના બંધરૂપ બે અવકૃતવ્ય બંધ ઘટે છે તે આગળ કહેશે.

મોહનીયકર્મના દશ બંધસ્થાનકો છે. તે આ પ્રમાણે—બાવીસ, એકવીસ, સત્તર, તેર, નવ, પાંચ, ચાર, ત્રણ, બે અને એક. તેમાં બાવીસનું બંધસ્થાન મિથ્યાદષ્ટિને, એકવીસનું સાસ્વાદનીને, સત્તરનું મિશ્ર અને અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિને, તેરનું દેશવિરતને, નવનું પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત અને અપૂર્વકરણે, અને પાંચથી એક સુધીનાં પાંચે બંધસ્થાનકો અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકે હોય છે.

અહિં ભૂયસ્કાર નવ છે અને તે ઉપશમશ્રેણિથી પડતા સંજ્વલન લોભરૂપ એક પ્રકૃતિના બંધથી આરંભી અનુક્રમે બાળુવા.

એમ ઉપરના ગુણસ્થાનકેથી પડતાં ભૂયસ્કાર થાય છે તેમ પહેલે ગુણસ્થાનકેથી ઉપરના ગુણસ્થાનકે ચડતાં અદ્ય અદ્ય બંધ કરતા અદ્યતર થાય છે. પરંતુ તે આઠ જ થાય છે, કારણ કે બાવીસના બંધસ્થાનકેથી કેાઈ પણ છવ એકવીસના બંધસ્થાનકે જતો નથી, તેમજ એકવીસના બંધમાંથી સત્તરના બંધે જતો નથી. કેમકે બાવીસનો બંધ મિથ્યાદષ્ટિને હોય છે, એકવીસનો બંધ સાસ્વાદને હોય છે, અને સત્તરનો બંધ મિશ્રે અથવા અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકે હોય છે. મિથ્યાદષ્ટિ સાસ્વાદને જતો નથી, તેમજ સાસ્વાદને ગુણસ્થાનકેથી મિશ્ર કે સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરતો નથી, પરંતુ સાસ્વાદનેથી અવશ્ય મિથ્યાત્વેજ જાય છે માટે બાવીસના બંધથી એકવીસના બંધે અથવા એકવીસના બંધથી સત્તરના બંધે જતો નહિ હોવાથી અદ્યતર આઠજ થાય છે.

અવસ્થિતબંધ સર્વત્ર બંધસ્થાનની સમાનજ હોવાથી દશ છે. તેમાં બાવીસનું બંધસ્થાન અલબ્યને અનાદિ અનંત, જે લબ્યો હજી સુધી મિથ્યાત્વેથી આગળ વધ્યા

નથી પરંતુ હવે વધવાના છે તે આશ્રયી અનાદિસાંત, અને ઉપરના ગુણસ્થાનકેથી પડી મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત થયેલા જીવો આશ્રયી સાદિસાંત છે. અને શેષ બંધસ્થાનકોનો કાળ તે તે બંધસ્થાનક જે ગુણસ્થાનકે હોય તે તે ગુણસ્થાનકનો જેટલો કાળ હોય તેટલો છે.

તથા એક અને સત્તરપ્રકૃતિના બંધરૂપ જે અવકૃતવ્યબંધ છે. તે ઉપશાંતચોક્ક ગુણસ્થાનકેથી પડતાં જે રીતે સંભવે છે તે રીતે આગળ ઉપર વિચારશે.

નામકર્મના આઠ બંધસ્થાનકો છે. તે આ-ત્રેવીસ, પચીસ, છવીસ, અઠ્ઠાવીસ, ઓગણત્રીસ, ત્રીસ, એકત્રીસ, અને એક. આ બંધસ્થાનકો નાના જીવો આશ્રયી અનેક પ્રકારે છે એટલે તેને સંક્ષેપમાં કહેવું બની શકે તેમ નથી. એટલે સૂચકાર પોતેજ આગળ સપ્તતિકાસંગ્રહમાં વિસ્તારથી કહ્યો માટે ત્યાંથી તેમજ સ્વરૂપ બાણી લેવું.

આ આઠ બંધસ્થાનકમાં ભૂચકાર છ છે-ત્રેવીસના બંધસ્થાનકેથી પચીસના તેમ પચીસના બંધસ્થાનેથી છવીસના, એમ એકત્રીસના બંધસ્થાનક પર્વત જવાનો સંભવ હોવાથી છ થાય છે.

અદ્વપતર સાત છે. તે આ-આહારદ્વિક અને તીર્થકરનામકર્મ સહિત દેવ પ્રાયોગ્ય એકત્રીસ પ્રકૃતિ બાંધી કાળધર્મ પાત્રી દેવમાં જઈ તીર્થકરનામ સહિત મનુષ્યગતિ પ્રાયોગ્ય ત્રીસ બાંધતાં પહેલો અદ્વપતર, દેવમાંથી ચ્યવી મનુષ્યગતિમાં આવી તીર્થકરનામ સહિત દેવગતિ પ્રાયોગ્ય ઓગણત્રીસ બાંધતાં બીજો અદ્વપતર, તથા ક્ષપક-શ્રેણિ કે ઉપશમશ્રેણિ ઉપર ચઢતાં અઠ્ઠાવીસ આદિ ચાર બંધસ્થાનેથી એક બાંધતાં ત્રીજો અદ્વપતર, તથા મનુષ્ય કે તિર્થગતિ પ્રાયોગ્ય ઓગણત્રીસ બાંધી દેવ કે નર-કગતિ યોગ્ય અઠ્ઠાવીસ બાંધતાં ચોથો અદ્વપતર, અઠ્ઠાવીસના બંધેથી એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય છવીસના બંધે જતાં પાંચમો અદ્વપતર, તથા છવીસના બંધેથી અનુક્રમે પચીસ અને ત્રેવીસના બંધે જતાં છઠ્ઠો અને સાતમો અદ્વપતર. આ પ્રમાણે અદ્વપતર બંધ સાત છે.

^૧અવસ્થિતબંધ બંધસ્થાનની જેટલા આઠ છે. તથા અવકૃતવ્યબંધ ત્રણ છે તે આગળ ઉપર કહેશે. ૧૫

હવે પૂર્વની ગાથામાં કહેલ ભૂચકાર અને અદ્વપતરની સંખ્યા આ ગાથામાં બતાવે છે—

૧ નામકર્મના દરેક બંધસ્થાનકોનો કાળ પ્રાય અંતર્ધૃત છે. પ્રાય: કહેવાતું કારણ મુગલીયા ત્રણ પશ્ચોપમ પર્વત દેવગતિયોગ્ય અઠ્ઠાવીસ બાધે છે, તેમજ અનુત્તરપાત્રી દેવો મનુષ્યગતિયોગ્ય ઓગણત્રીસ કે ત્રીશનો બંધ તેત્રીસ સાગરોપમ પર્વત કરે છે. સાતમી નરકના મિથ્યાત્વી નારકીઓ તિર્થગતિ યોગ્ય ઓગણત્રીસ કે ઉભીત સહિત ત્રીશનો તેત્રીસ સાગરોપમ પર્વત બંધ કરે છે એ છે. બાકીના બંધસ્થાનકોનો કાળ અંતર્ધૃત છે.

भूओगारा दो नव छ यप्पतरा दु अट्ट सत्त कमा ।
मिच्छाओ सासणत्तं न एकतीसेक्कगुरु जम्हा ॥१६॥

भूयस्कारा द्वौ नव पद् चाल्पतरा द्वावष्टौ सप्त क्रमात् ।
मिथ्यात्वात् सासादनत्वं न एकत्रिंशत् एको गुरुर्यस्मात् ॥१६॥

અર્થ— દર્શનાવરણ, મોહનીય અને નામકર્મના ભૂયસ્કાર અનુક્રમે બે નવ અને છ છે. અદ્યતર બે, આઠ અને સાત છે. મિથ્યાત્વેથી સાસાદને જતા નહિ હોવાથી મોહનીયના આઠજ અદ્યતર છે. અને એકત્રીસના બંધથી એકનો બંધ ગુરુ નથી માટે નામકર્મના છજ ભૂયસ્કાર થાય છે.

ટીકાનુ૦—દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને નામકર્મના અનુક્રમે બે, નવ અને આઠ ભૂયસ્કાર છે, તથા બે આઠ અને સાત અદ્યતર છે. તાત્પર્ય એ કે દર્શનાવરણીયકર્મના બે ભૂયસ્કાર, અને બે અદ્યતર છે. મોહનીયકર્મના નવ ભૂયસ્કાર અને આઠ અદ્યતર છે, તથા નામકર્મના છ ભૂયસ્કાર, અને સાત અદ્યતર છે.

અહિં એમ શંકા થાય કે—મોહનીયકર્મના દશ બંધસ્થાનકમાં ભૂયસ્કાર જેમ નવ થાય છે તેમ અદ્યતર નવ કેમ ન થાય ? તેમજ નામકર્મના આઠ બંધસ્થાનકમાં જેમ સાત અદ્યતર થાય છે તેમ ભૂયસ્કાર સાત કેમ ન થાય ?

તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે—કોઈપણ જીવ મિથ્યાત્વ ગુણઠાણેથી સાસ્વાદને જતો નથી તેથી એકવીસના બંધરૂપ અદ્યતર ઘટતો નથી માટે મોહનીયના અદ્યતર આઠજ થાય છે. તથા નામકર્મના એકત્રીસના બંધથી ઉતરી આઠમા ગુણસ્થાનકના સાતમા ભાગે જે એક પ્રકૃતિનો બંધ થાય છે તે એકત્રીસની અપેક્ષાએ મહોટો નથી માટે નામકર્મના ભૂયસ્કાર છજ થાય છે.

વળી એમ કહેવામાં આવે કે ઉપશમશ્રેણિથી પડતા યશઃકીર્તિરૂપ એક પ્રકૃતિ બાંધી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગે આત્મા એકત્રીસના બંધે પણ બંધ છે. અને તે એકત્રીસનો બંધ એક પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ ભૂયસ્કાર છે માટે સાત ભૂયસ્કાર થાય છે અને તે યુક્તજ છે. ‘અન્ય શાસ્ત્રોમાં પણ સાત ભૂયસ્કારો કહ્યા છે. શતકચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે— એકના બંધથી પણ એકત્રીસના બંધે બંધ છે માટે ભૂયસ્કાર સાત છે.’

તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—તે અયોગ્ય છે. કારણ કે અકુલીશ આદિ બંધની અપેક્ષાએ એકત્રીસના બંધરૂપ ભૂયસ્કાર પહેલાંજ ચલણ કર્યો છે. એકના બંધથી એકત્રીસના બંધે બંધ કે અકુલીશઆદિ પ્રકૃતિના બંધથી એકત્રીસના બંધે બંધ એ બંનેમાં એકત્રીસના બંધરૂપ ભૂયસ્કારનું તો એકજ સ્વરૂપ છે. અવધિના ભેદે કંઈ સિદ્ધ ભૂયસ્કારની વિવક્ષા થતી નથી. બે અવધિના ભેદે સિદ્ધ સિદ્ધ ભૂયસ્કારની વિવક્ષા કરવામાં

આવે તો ઉક્ત સંખ્યાથી પણ ઘણા ભૂયસ્કાર થાય. તે આ પ્રમાણે—કોઈ વખતે અઠ્ઠાવીસના બંધથી એકત્રીસના બંધે જાય, એ રીતે કોઈ વખત યોગણત્રીસના બંધથી, કોઈ વખત ત્રીસના બંધથી, તેમજ કોઈ વખત એક પ્રકૃતિના બંધથી એકત્રીસના બંધે જાય. તથા કોઈ વખત તેવીસના બંધથી અઠ્ઠાવીસના બંધે જાય એ રીતે કોઈ વખત પચ્ચીસ આદિના બંધથી અઠ્ઠાવીસના બંધે જાય આ પ્રમાણે અવધિના ભેદે સિદ્ધ ભૂયસ્કારની વિવક્ષા કરવામાં આવે તો સાતથી પણ ઘણા વધારે ભૂયસ્કાર થાય. એ વસ્તુ તો ઇંદ નથી તેથી અવધિના ભેદે ભૂયસ્કારનો ભેદ નથી, માટે જ ભૂયસ્કાર થાય છે.

તથા અવસ્થિતબંધ ભેટલા બંધસ્થાનકો છે તેટલાજ છે એ પહેલાંજ કહ્યું છે. આ પ્રમાણે ભૂયસ્કારાદિની સંખ્યા કહી. ૧૬

હવે અવક્રાંત્ય બંધ કહે છે—

ચત્ત્વર છ વિઙ્ગ નામંમિ ઇગ ગુણતીસ તીસ અઠ્ઠત્તા ।

ઇગ સત્તરસ ચ મોહે ઇકૈકો તદ્વિવજ્ઞાનં ॥૧૭॥

ચત્ત્વરઃ પદ્ દ્વિતીયે નામ્નિ ઇક એકોનવિંશત્ત્રિંશદવત્કવ્યાઃ ।

ઇકઃ સપ્તદશ ચ મોહે ઇકૈકસ્તૃતીયવર્જનામ્ ॥૧૭॥

અર્થ—ખીબા દર્શનાવસ્થીયકર્મમાં ચાર અને છ એ બે અવક્રાંત્ય બંધ છે. નામકર્મમાં એક, યોગણત્રીસ અને ત્રીસના બંધરૂપ ત્રણ અવક્રાંત્ય બંધ છે અને મોહ-ત્રીયકર્મમાં એક અને સત્તરના બંધરૂપ બે અવક્રાંત્ય બંધ છે. તથા વેદનીયકર્મ સિવાય શેષ કર્મમાં એક એકજ અવક્રાંત્ય બંધ છે.

ટીકાત્ત્વ—ખીબા દર્શનાવસ્થીયકર્મમાં ચાર પ્રકૃતિના બંધરૂપ અને છ પ્રકૃતિના બંધરૂપ બે અવક્રાંત્ય બંધ છે. તે આ પ્રમાણે—જ્યારે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ વિચ્છેદ થયા પછી ફરી બંધ થાય ત્યારે પહેલા સમયે અવક્રાંત્યબંધનો સંભવ છે એ પહેલાં કહ્યું છે.

દર્શનાવસ્થીયકર્મની સઘળી પ્રકૃતિઓનો બંધવિચ્છેદ ઉપશાંતમોહાદિ શુષ્કસ્થાનકોમાં સંભવે છે, અન્યત્ર સંભવતો નથી. ઉપશાંતમોહ શુષ્કસ્થાનકેથી બે પ્રકારે પ્રતિપાત થાય છે. ૧ અદ્વાક્ષયે, ૨ ભવક્ષયે. તેમાં અદ્વાક્ષયે એટલે ઉપશાંતમોહ શુષ્કસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ થાય અને પડે તે. અને ભવક્ષયે એટલે મરણ થાય અને પડે તે.

જે જીવ ઉપશાંતમોહ શુષ્કસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ કરી પડે તે જે કંમે ચડયો હતો તેજ કંમે પડે છે. એટલે કે અગ્નીઆરમાંથી દશમા, નવમા, આઠમા આદિ શુષ્કસ્થાનકોને સ્પર્શ કરતો કરતો પડે છે.

જે જીવ અગ્નીઆરમે ગુણુસ્થાનકે મરણ પામે છે તે દેવાયુના પહેલા જ સમયે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ થાય છે. એટલે કે મનુષ્યાયુના ચરમસમય પર્વત અગ્નીઆરમું ગુણુસ્થાનક હોય છે અને દેવાયુના પહેલા જ સમયે યોથું ગુણુસ્થાનક પ્રાપ્ત થાય છે. વયલા ગુણુસ્થાનકની સ્પર્શના થતી નથી.

તેમાં જ્યારે ઉપશાંતમોહ ગુણુસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ કરી પડતો દશમા ગુણુસ્થાનકમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે પહેલે જ સમયે દર્શનાવરણીયની ચાર પ્રકૃતિ બાંધે તે ચાર પ્રકૃતિના બંધરૂપ પહેલો અવસ્થાવ્ય.

જ્યારે ઉપશાંતમોહ ગુણુસ્થાનકેથી ભવક્ષયે પડતા અતુત્તરદેવમાં જાય ત્યારે પહેલે જ સમયે યોથા ગુણુસ્થાનકે દર્શનાવરણીયકર્મની છ પ્રકૃતિ બાંધતાં છના બંધરૂપ બીજો અવસ્થાવ્યબંધ થાય છે.

આ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય કર્મમાં બે અવસ્થાવ્ય બંધ થાય છે.

નામકર્મમાં એક, ઓગણત્રીસ અને ત્રીશના બંધરૂપ ત્રણ અવસ્થાવ્ય બંધ છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્યારે ઉપશાંતમોહ ગુણુસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ કરી પડી દશમા ગુણુસ્થાનકે પ્રવેશ કરે ત્યારે પહેલે જ સમયે એક યથાકીર્તિ બાંધતા એક પ્રકૃતિના બંધરૂપ પહેલો અવસ્થાવ્ય.

તથા જ્યારે ભવક્ષયે પડી દેવપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ત્યાં પહેલે જ સમયે મનુષ્યગતિયોગ્ય ઓગણત્રીસ પ્રકૃતિ બાંધતાં ઓગણત્રીસ પ્રકૃતિના બંધરૂપ બીજો અવસ્થાવ્ય.

તથા કેાઈ જીવ તીર્થંકરનામકર્મનો નિકાચિત બંધ કરી ઉપશમશ્રેણિ પર આરૂઢ થઈ અગ્નીઆરમે ગુણુસ્થાનકે મરણ પામી દેવપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યાં પહેલે જ સમયે તીર્થંકરનામકર્મ સહિત મનુષ્યગતિ પ્રાપ્તિયોગ્ય ત્રીસ પ્રકૃતિ બાંધતાં ત્રીસ પ્રકૃતિના બંધરૂપ ત્રીજો અવસ્થાવ્ય બંધ થાય છે.

તથા મોહનીયકર્મમાં એક અને સત્તર પ્રકૃતિના બંધરૂપ બે અવસ્થાવ્ય બંધ છે. તે આ પ્રમાણે—

ઉપશાંતમોહ ગુણુસ્થાનકેથી તેનો કાળ પૂર્ણ કરી ક્રમશઃ પડતાં પડતાં બાહર-સંપરાય ગુણુસ્થાનકે સંજ્વલન લોભરૂપ એક પ્રકૃતિ બાંધતાં એકના બંધરૂપ પહેલો અવસ્થાવ્ય.

ભવક્ષયે પડી દેવપણું પ્રાપ્ત કરે ત્યારે પહેલે જ સમયે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ થાય ત્યાં અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ નિમિત્તક સત્તર પ્રકૃતિ બાંધતાં સત્તરના બંધરૂપ બીજો અવસ્થાવ્યબંધ.

આ રીતે મોહનીયકર્મમાં બે અવસ્થાવ્ય બંધ થાય છે.

તથા ત્રીજા વેદનીયકર્મ વિના શેષ જ્ઞાનાવરણીય, અંતરાય, આયુ અને ગોત્રરૂપ ચાર કર્મમાં એક એક અવક્રતવ્ય બંધ છે.

તેમાં જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાયકર્મમાં ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકેથી અદ્વાક્ષ્યે કે ભવક્ષ્યે પડી પાંચ પાંચ પ્રકૃતિ બાંધતા પહેલે જ સમયે પાંચ પાંચ પ્રકૃતિના બંધ-રૂપ એક એક અવક્રતવ્ય બંધ થાય છે.

તથા ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકેથી બંને પ્રકારે પડતા ઉચ્ચગોત્ર બાંધતા પહેલે જ સમયે ઉચ્ચગોત્રના બંધરૂપ ગોત્રકર્મમાં એક અવક્રતવ્ય બંધ થાય છે.

તથા આયુના બંધના આરંભમાં ચાર આયુમાંની કોઈપણ એક એક પ્રકૃતિ બાંધતાં પહેલે જ સમયે તે તે એક એક આયુના બંધરૂપ અવક્રતવ્યબંધ થાય છે.

વેદનીયકર્મમાં અવક્રતવ્યબંધ સર્વથા ઘટતો નથી. કારણ કે વેદનીયકર્મનો બંધ-વિચ્છેદ થયા પછી ફરી બંધ થતો નથી. વેદનીયકર્મનો બંધવિચ્છેદ અયોગિ અવસ્થામાં થાય છે. ત્યાંથી પ્રતિપાત થતો નથી કે જેથી ફરીવાર બંધના આરંભનો સંભવ હોય. આ પ્રમાણે સર્વથા બંધનો વિચ્છેદ થયા પછી બંધનો આરંભ થતો નહિ હોવાથી વેદનીયમાં અવક્રતવ્યબંધ સંભવતો નથી. માટે તેનું વર્જન કયું છે.

તથા દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને નામકર્મ વિના શેષ કર્મમાં એક એક બંધ-સ્થાનક હોવાથી ભૂયસ્કાર અને અદ્યપતર બંધ ઘટતા નથી.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જે સમયે નવો બંધ થાય તે સમયે અવક્રતવ્ય અને શેષ-કાળ તેનો જ્યાં સુધી બંધ રહે ત્યાં સુધી અવસ્થિતબંધ ઘટે છે, અને વેદનીય કર્મમાં તો માત્ર અવસ્થિતબંધ જ ઘટે છે.

તેમાં જ્ઞાનાવરણીય, અંતરાય અને ગોત્રકર્મનો મૂળકર્મઆશ્રયી અવસ્થિત બંધ અલભ્ય આશ્રયી અનાદિ અનંત અને લભ્ય આશ્રયી અનાદિ સાંત અને સાદિ સાંત છે.

વેદનીયકર્મનો પણ મૂળકર્મ આશ્રયી અવસ્થિતબંધ અલભ્ય આશ્રયી અનાદિ અનંત અને લભ્ય આશ્રયી અનાદિ સાંત છે.

આયુકર્મનો અવસ્થિત બંધ માત્ર અંતર્યુદ્ધર્ત જ છે.

આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણાદિ પ્રત્યેક કર્મોના બંધસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહ્યા. ૧૭

હવે સામાન્યતઃ સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાંના બંધસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહેવા ઇચ્છતાં પહેલાં તેઓના બંધસ્થાનકોનું પ્રતિપાદન કરે છે—

इगसयरेगुत्तर जा दुवीस छुवीस तह तिपन्नाइं ।

जा चोवत्तरि बावट्टिरहियबंधाओ गुणंतोसं ॥१८॥

एका सप्तदश एकोत्तराणि यावत् द्वाविंशतिः पट्त्रिंशतिः तथा त्रिपञ्चाशदादीनि ।
यावत् चतुःसप्ततिः द्वापष्टिरहितवन्वस्थानानि एकोनत्रिंशत् ॥१८॥

અર્થ—એક, સત્તર, તેનાથી એક એક અધિક કરતાં બાવીશ સુધીના પાંચ તથા છઠ્ઠીશ, અને ત્રેપનથી એક એક અધિક કરતાં અને બાસઠમું બંધસ્થાનકે રહિત કરતાં ચુમ્ભોત્તર સુધીના એકવીશ, આ પ્રમાણે સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના સામાન્યથી ઓગણત્રીશ બંધસ્થાનકો થાય છે.

ટીકાનું—સામાન્યતઃ સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના ઓગણત્રીશ બંધસ્થાનકો થાય છે. તે આ—

એક, સત્તર, સત્તરથી એક એક અધિક કરતાં બાવીશ સુધીના પાંચ. તે આ પ્રમાણે—અઠાર, ઓગણીશ, વીશ, એકવીશ, અને બાવીશ. તથા છઠ્ઠીશ, તથા ત્રેપનથી આઠથી એક એક અધિક કરતાં વચમાં બાસઠમા બંધસ્થાન વિનાના ચુમ્ભોત્તર સુધીના એકવીશ બંધસ્થાનકો. તે આ—ત્રેપન, ચૌપન, પંચાવન, છાપન, સત્તાવન, અઠાવન, ઓગણસાઠ, સાઠ, એકસઠ, ત્રેસઠ, ચૌસઠ, પાંસઠ, છાસઠ, સઠસઠ, અડસઠ, ઓગણોત્તર, સિત્તર, એકોત્તર, બહોત્તર, તહોત્તર, ચુમ્ભોત્તર. ૧-૧૭-૧૮-૧૯-૨૦-૨૧-૨૨-૨૬-૫૩-૫૪-૫૫-૫૬-૫૭-૫૮-૫૯-૬૦-૬૧-૬૩-૬૪-૬૫-૬૬-૬૭-૬૮-૬૯-૭૦-૭૧-૭૨-૭૩-૭૪.

આ ઓગણત્રીશ બંધસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કાર અઠાવીશ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

એક પ્રકૃતિનું બંધસ્થાન ઉપશાંતિમોહાદિ ગુણસ્થાનકે હોય છે. જ્યારે ઉપશાંત મોહ ગુણસ્થાનકેથી પડી સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકે આવે ત્યારે ત્યાં જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, યશઃકીર્તિ, અને ઉચ્ચગોત્ર એ સોળ પ્રકૃતિ અધિક બાંધતાં સત્તર કર્મપ્રકૃતિના બંધરૂપ પહેલો ભૂયસ્કાર. ત્યાંથી પડી અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકે પ્રવેશ કરતા શરૂઆતમાં સંભવલન લોભ અધિક બાંધતા અઠાર પ્રકૃતિના બંધરૂપ બીજો ભૂયસ્કાર. ત્યારપછી માયાના પણ બંધ કરતાં ઓગણીશ પ્રકૃતિના બંધરૂપ ત્રીજો ભૂયસ્કાર. ત્યારપછી તેજ ગુણસ્થાનકે માનનો અધિક બંધ કરતા વીશ પ્રકૃતિના બંધરૂપ ચોથો ભૂયસ્કાર. ત્યારપછી ત્યાંજ ક્રોધ અધિક બાંધતા એકવીશ પ્રકૃતિના બંધરૂપ પાંચમો ભૂયસ્કાર. ત્યાંથી પડતા તેજ ગુણસ્થાનકે પુરુષવેદ અધિક બાંધતા બાવીશ પ્રકૃતિના બંધરૂપ છઠ્ઠો ભૂયસ્કાર. ત્યારપછી અનુક્રમે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે પ્રવેશ કરતા ભય, ભુગુપ્તિ, હાસ્ય અને રતિ એ ચાર પ્રકૃતિ અધિક બાંધતા છઠ્ઠીશ પ્રકૃતિના બંધરૂપ સાતમો ભૂયસ્કાર.

ત્યાંથી નીચે ઉતરતાં એજ ગુણસ્થાનકે નામકર્મની દેવગતિ પ્રાયોગ્ય અઠાવીશ પ્રકૃતિ બાંધતાં પરંતુ પૂર્વોક્ત છઠ્ઠીશ પ્રકૃતિમાં યશઃકીર્તિ આવેલી હોવાથી તે એક

સિવાય સત્તાવીશ પ્રકૃતિ વધારતાં ત્રેપન પ્રકૃતિના બંધરૂપ આઠમો ભૂયસ્કાર. તીર્થંકર-નામકર્મ સહિત દેવગતિ પ્રાપ્તિય યોગભુત્રીશ બાંધતા ચોપન પ્રકૃતિના બંધરૂપ નવમો ભૂયસ્કાર. આહારકદિક સહિત દેવગતિ પ્રાપ્તિય ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતાં પંચાવન પ્રકૃતિના બંધરૂપ દશમો ભૂયસ્કાર. આહારકદિક અને તીર્થંકરનામ સહિત એકત્રીશ બાંધતા છપ્પન પ્રકૃતિના બંધરૂપ અગીઆરમો ભૂયસ્કાર.

ત્યાર પછી નીચે ઉતરતા એજ ગુણુસ્થાનકે નામકર્મની ત્રીશ પ્રકૃતિ સાથે નિદ્રા-દિકે બાંધતા સત્તાવન પ્રકૃતિના બંધરૂપ બારમો ભૂયસ્કાર. અને નામકર્મની એકત્રીશ પ્રકૃતિ સાથે નિદ્રાદિકે બાંધતાં અઠાવન પ્રકૃતિના બંધરૂપ તેરમો ભૂયસ્કાર. ત્યારપછી અપ્રમત્ત ગુણુસ્થાનકને પ્રાપ્ત થયેલા દેવાયુ સાથે તે અઠાવન પ્રકૃતિ બાંધતાં યોગભુ-સાઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ ચૌદમો ભૂયસ્કાર. આ યોગભુસાઠ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે-જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય છ, વેદનીય એક, મોહનીય નવ, આયુ એક, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ અને નામકર્મની એકત્રીસ.

ત્યાંથી દેશવિરતિ ગુણુસ્થાનકે આવી નામકર્મની અઠાવીસ બાંધતા અને પ્રત્યા-ખ્યાનાવરણ ચતુષ્ક અધિક બાંધતાં સાઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ પંદરમો ભૂયસ્કાર. તીર્થંકર સહિત નામકર્મની યોગભુત્રીસ બાંધતા એકસઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ સોળમો ભૂયસ્કાર. તે એકસઠ પ્રકૃતિ આ પ્રમાણે છે-જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય છ, વેદનીય એક, મોહનીય તેર, આયુ એક, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ, અને નામકર્મની યોગભુત્રીશ.

ત્યાંથી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણુકાણે આવી નામકર્મની અઠાવીસ બાંધતા આયુનો બંધ નહિ કરતા અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચતુષ્ક અધિક બાંધતા ત્રેસઠ પ્રકૃતિના બંધ-રૂપ સત્તરમો ભૂયસ્કાર. ત્રેસઠ પ્રકૃતિ આ પ્રમાણે-જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય છ, વેદનીય એક, મોહનીય સત્તર, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ, અને નામકર્મની અઠાવીસ.

અહિં પૂર્વોક્ત એકસઠમાંથી આયુ અને તીર્થંકરનામ એ બે યોગી કરી અપ્રત્યા-ખ્યાન ચતુષ્ક વધારતાં ત્રેસઠ પ્રકૃતિ થાય છે. બીજી કોઈપણ રીતે પ્રકૃતિ યોગી વત્તી થતી નહિ હોવાથી બાસઠ પ્રકૃતિતું બંધસ્થાનક સર્વથા સંભવતું નથી માટે બાસઠના બંધરૂપ ભૂયસ્કાર પણ સંભવતો નથી.

તેજ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિને નામકર્મની યોગભુત્રીશ બાંધતા ચોસઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ અઠારમો ભૂયસ્કાર. તથા દેવગતિમાં મનુષ્યગતિ પ્રાપ્તિય નામકર્મની ત્રીશ બાંધતા તેજ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિને પાંસઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ યોગભુત્રીશમો ભૂયસ્કાર. તેજ જીવને આયુ અધિક બાંધતા છાસઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ વીશમો ભૂયસ્કાર. છાસઠ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે-જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય છ, વેદનીય એક, મોહ-નીય સત્તર, આયુ એક, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ, અને નામકર્મની ત્રીશ.

ત્યાંથી પડી મિથ્યાત્વે ગયેલાને નામકર્મની ત્રેવીસ બાંધતા આયુનો પણ બંધ-

કરતા અને મિથ્યાત્વમોહનીય, અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક અને સ્થાનાર્થિક અધિક બાંધતા સહસ્રક પ્રકૃતિના બંધરૂપ એકવીસમો ભૂયસ્કાર. તથા એજ મિથ્યાદષ્ટિને નામકર્મની પચીસ પ્રકૃતિ બાંધતા અને આયુનો બંધ નહિ કરતા અહસ્રક પ્રકૃતિના બંધરૂપ બાવીસમો ભૂયસ્કાર. તથા તેજ પચીસના બંધકને આયુ અધિક બાંધતા ઓગણતેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ ત્રેવીસમો ભૂયસ્કાર. તથા મિથ્યાદષ્ટિને નામકર્મની છબીસ પ્રકૃતિ બાંધતા સીતેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ ચોવીસમો ભૂયસ્કાર. તથા નામકર્મની અઠાવીસ બાંધતા અને આયુનો બંધ નહિ કરતા એકોતેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ પચ્ચીસમો ભૂયસ્કાર. તેને જ આયુનો બંધ કરતા બહોતેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ છબીસમો ભૂયસ્કાર. તથા નામકર્મની ઓગણત્રીસ પ્રકૃતિ બાંધતા તહોતેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ સત્તાવીસમો ભૂયસ્કાર. તથા તે જ મિથ્યાદષ્ટિને નામકર્મની તિયંગતિ પ્રાયોગ્ય ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતા ચુરમોતેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ અઠ્ઠાવીસમો ભૂયસ્કાર.

તે ચુરમોતેર પ્રકૃતિ આ પ્રમાણે-જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય નવ, વેદનીય એક, મોહનીય બાવીસ, આયુ એક, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ, અને નામકર્મની ત્રીસ. વધારેમાં વધારે એક સમયે એક જીવને ચુરમોતેર પ્રકૃતિ બંધાય છે.

અહિં કેટલાક ભૂયસ્કાર અન્ય અન્ય બંધસ્થાનકની અપેક્ષાએ ઘણીવાર થાય છે પરંતુ તેઓને એકવાર ગ્રહણ કરેલા હોવાથી અને અવધિના ભેદે ભૂયસ્કારના ભેદની વિવક્ષા થતી નહિ હોવાથી તેઓને અહિં ગણવામાં આવ્યા નથી. માત્ર એક ભૂયસ્કાર. અનેક પ્રકારે પણ થાય છે એટલું લક્ષ્ય રાખવું. તેથી ભૂયસ્કાર તો અઠ્ઠાવીશજ થાય છે.

તથા જે ક્રમે પ્રકૃતિઓ વધારી ભૂયસ્કાર કહ્યા તે ક્રમે પશ્ચાત્તુર્વિધે પ્રકૃતિઓ ઝોછી કરતા અદ્યપતર પણ ^૧અઠ્ઠાવીશજ થાય છે. અને તે પોતાની મેળેજ વિચારી લેવા.

૧ ઓગણત્રીશ બંધસ્થાનકમાં અઠ્ઠાવીસ અદ્યપતર થાય છે તે આ પ્રમાણે-હિંદુષ્ટ સા-૫, ૬-૬, વે-૧, મો-૨૨, આ-૧, ના-૩૦, ગો-૧ અને અ-૫ એ ચુરમોતેર પ્રકૃતિ બાધી તેમાંથી આયુ કે જીવોત ઝોછી બાંધતાં તહોતેર અને બંને ઝોછી બાંધતા બહોતેર એમ બે અદ્યપતર થાય તથા નામકર્મની અઠ્ઠાવીસ અને શેષ ૭ કર્મની તેનાથીય કુદ્ધ એકોતેર બાધતા ત્રીજો અદ્યપતર, તથા એ કેન્દ્રિય યોગ્ય જીવીસ, આયુ અને શેષ ૭ કર્મની તેનાથીસ એમ સિતેર બાંધતા ચોથો અદ્યપતર. આયુ રહિત ઓગણતેર બાંધતા પાંચમો અદ્યપતર. તથા એકેન્દ્રિયાદિ યોગ્ય પચીસ અને શેષ ૭ કર્મની તેનાથીસ એમ સહસ્રક બાંધતાં છઠ્ઠો અદ્યપતર. તથા આયુ સાથે સાત કર્મની ચુરમાલીસ અને એકેન્દ્રિયયોગ્ય ત્રેવીસ એમ સહસ્રક બાંધતા સાતમો અદ્યપતર. અને આયુ વિના ઇસક બાંધતા આદ્યમો અદ્યપતર. તે ઇસક પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે-સા-૫, ૬-૬, વે-૧, મો-૨૨, ના-૨૩, ગો-૧, અને અ-૫.

તથા ચોથે ચુલ્લાણે રા-૫, ૬-૬, વે-૧, મો-૧૭, આ-૧, ગો-૧, અ-૫, અને નામકર્મની દેવગતિ યોગ્ય તીર્થકર નામકર્મ સહિત ૨૬ એમ પાંચક બાંધતા નવમો અદ્યપતર. તેમાંથી જાતીસ અને આયુ બેમાંથી એક એક ઝોછી બાંધતા ચોસક અને બંને ઝોછી બાંધતા ત્રેસકના બંધ રૂપ દશમે અને અગીઆરમો અદ્યપતર.

‘ સર્વત્ર બંધસ્થાનની સમાન અવસ્થિત બંધ છે ’ એ વચનને અનુસરી અવસ્થિત યોગણુત્રીસ છે.

અવકૃતબંધ અહિં સર્વથા ઘટતો નથી. કારણ કે સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો અબંધક થઇને ફરીવાર બંધક થતોજ નથી. સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો અબંધક અયોગિગુણુસ્થાનકે થાય છે ત્યાંથી પ્રતિપાત થતો નથી માટે અવકૃતબંધ બંધ ઘટતો નથી.

આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓના અને સામાન્યથી સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓના બંધસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહ્યા.

હવે ઉદયસ્થાનકોમાં કહેવાનો અવસર છે. તેમાં પહેલા એક એક જ્ઞાનાવરણાદિ ઉત્તરપ્રકૃતિઓના ઉદયસ્થાનકોમાં વિચારે છે. તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય, વેદનીય, આયુ, ગોત્ર, અને અંતરાય એ પાંચે કર્મોમાં એક એક ઉદયસ્થાન છે તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાય એ બંને કર્મની પાંચે ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો પ્રતિસમય ઉદય હોવાથી એ પાંચ પાંચ પ્રકૃતિના સમૂહરૂપ ઉદયસ્થાન છે.

વેદનીય, આયુ અને ગોત્રકર્મનું તેઓની એક એક પ્રકૃતિજ ઉદયપ્રાપ્ત હોવાથી એક એક પ્રકૃતિરૂપ ઉદયસ્થાન છે. કારણ કે તેઓની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ પરસ્પર પરાવર્તમાન હોવાથી એક સાથે બે ત્રણ ઉદયમાં આવતી નથી પરંતુ એક વખતે કોઈપણ એકનો જ ઉદય થાય છે.

તથા પાંચમે ગુણકાણે યા-૫, ૬-૬ વે-૧ મો-૧૩ ગો-૧ અ-૫ અને નામકર્મની ૨૯ એમ એકસદ્ બાધતા પારમે અસ્પતર, તથા જિનનામ અને આયુમાંથી એક એક ઓછી કરતા સાદ અને બેને ઓછી કરતા યોગસૂચાદના બંધરૂપ તેરમે અને ચૌદમે અસ્પતર થાય.

સાતમે ગુણકાણે યા-૫, ૬-૬ વે-૧ મો-૬ ગો-૧ અ-૫ અને નામકર્મની જિનનામ અને આહારકદિક સાથે ૩૧ એમ અધ્યાવન બાધતા પંદરમે અસ્પતર, જિનનામના બધ વિના સત્તાવન બાધતા સોળમે અસ્પતર. જિનનામ બાધતા અને આહારકદિક નહિ બાધતા છપ્પનના બધે સત્તરમે અસ્પતર. અને ત્રણે વિના પંચાવન બાધતા અદારમે અસ્પતર.

તથા આઠમે ગુણકાણે યા-૫, નિદ્રાદિક વિના ૬-૪, વે-૧, મો-૬, ગો-૧, અ-૫ અને નામકર્મની જિનનામ સાથે દેવગતિ યોગ ૨૯ એમ ચોપન બાધતા યોગણુસમે અસ્પતર. જિનનામ વિના ત્રેપન બાધતા વીશમે અસ્પતર. તથા આઠમા ગુણુસ્થાનકના સાતમા ભાગે યા-૫, ૬-૪, વે-૧, મો-૬, ગો-૧, અ-૫, અને નામકર્મની યશકીર્તિ એક એમ છવીસ બાધતા એકવીસમે અસ્પતર.

તથા નવમે ગુણકાણે યા-૫, ૬-૪, વે-૧, મો-૫, નામ-૧, ગો-૧, અને અ-૫, એમ બાવીસ બાધતા બાવીસમે અસ્પતર, પુરુષવેદ વિના એકવીસ બાધતા ત્રેવીસમે અસ્પતર. સંજ્ઞવન ક્રોધ વિના વીશ બાધતા ચોવીસમે અસ્પતર. માનવિના યોગણુસ બાધતા પચીસમે અસ્પતર. માયા વિના અદાર બાધતા છવીસમે અસ્પતર. અને લોભ-વિના દશમે ગુણકાણે સત્તર બાધતા સત્તાવીસમે અસ્પતર. અને અગ્નીઆરમે ગુણકાણે એક સાત વેદનીય બાધતા અઠાવીસમે અસ્પતર. આ પ્રમાણે અઠાવીસ અસ્પતર થાય છે.

દર્શનાવરણીયના બે ઉદયસ્થાન છે. તે આ-ચાર અને પાંચ, તેમાં ચાર હોય તો ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ અને કેવળ દર્શનાવરણીય એ ચાર હોય છે. અને પાંચ હોય તો પાંચ નિદ્રામાંથી કોઈપણ એક નિદ્રાસહિત કરતા પાંચનો ઉદય હોય છે. ચક્ષુદર્શનાદિ ચાર ક્રુનોદયિ હોવાથી તે ચારેનો એક સાથે ઉદય હોય છે. પરંતુ નિદ્રાઓ અધુવોદયિ અને પરસ્પર વિરુદ્ધ હોવાથી કોઈ વખતે નિદ્રાનો ઉદય નથી પણ હોતો અને જ્યારે હોય ત્યારે પાંચમાંથી કોઈપણ એકનો ઉદય હોય છે. માટે યથોક્ત બે જ ઉદયસ્થાનકો સંભવે છે.

અહિં ચારથી પાંચના ઉદયે જતા એક ભૂયસ્કાર થાય છે. પાંચથી ચારના ઉદયે જતા એક અદ્યપતર થાય છે. અવસ્થિતોદય બે છે, કેમકે બંને ઉદયસ્થાનકો અમુક કાળપર્યંત ઉદયમાં વર્તે છે. અવક્રાન્તોદય સર્વથા ઘટતો નથી. કારણ કે દર્શનાવરણીયકર્મની સર્વ પ્રકૃતિનો ઉદયવિરુદ્ધ ક્ષીણમોહ શુભકાળે થાય છે, ત્યાંથી પડવાનો અભાવ હોવાથી ફરી તેની કોઈપણ પ્રકૃતિનો ઉદય થતો નથી.

તથા મોહનીયકર્મનાં નવ ઉદયસ્થાનકો છે. તે આ પ્રમાણે—એક, બે, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ અને દશ. ૧-૨-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦. આ સઘળા ઉદયસ્થાનકોને વિસ્તારથી સંપ્રતિકા સંગ્રહમાં આચાર્યમહારાજ પોતેજ કહેશે માટે તેનો અહિં વિચાર કર્યો નથી.

એકના ઉદયસ્થાનેથી બે આદિના ઉદયસ્થાને ક્રમશઃ જતા આઠ ભૂયસ્કાર થાય છે, તથા દશના ઉદયસ્થાનેથી નવ આદિના ઉદયસ્થાનકે ક્રમશઃ જતા આઠ અદ્યપતર થાય છે. અવસ્થિત નવે નવ છે. દરેક ઉદયસ્થાનકે અમુક કાળપર્યંત ઉદયમાં હોઈ શકે છે.

અવક્રાન્તોદય પાંચ છે. તે આ—એક, છ, સાત, આઠ અને નવ.

તેમાં જ્યારે ઉપશાંતમોહ શુભસ્થાનકથી અદ્વાક્ષયે પડે ત્યારે સૂક્ષ્મસંપ્રસાય શુભસ્થાનકે પ્રવેશ કરતા પહેલા સંબલન લોભ ઉદયમાં આવે છે. તેથી તેને પહેલે સમયે સંબલન લોભરૂપ એક પ્રકૃત્યાત્મક અવક્રાન્તોદય થાય છે.

જ્યારે ઉપશાંતમોહ શુભસ્થાનકથી ભવક્ષયે પડે ત્યારે પહેલેજ સમયે અવિરતિ સત્યગદ્ધિ દેવ થાય છે. તે બે ક્ષાયિક સત્યગદ્ધિ હોય અને તેને ભય ભુશુષ્ણા ઉદયમાં ન હોય તો પહેલે સમયે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંબલન કોષાદિમાંથી કોઈ પણ કોષાદિ ત્રણ, પુરૂષવેદ અને હાસ્યરતિ યુગલ એ છ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં આવે છે. આ પ્રમાણે છ પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ બીજો અવક્રાન્તોદય થાય છે.

૧ દેવગતિમાં ભવના પ્રથમ આરંભી અંતકૃત્તિ પ્રપંત અવસ્થ હાસ્ય-રતિનો જ ઉદય હોય છે એટલે હાસ્ય રતિ એ બે પ્રકૃતિ જ ગ્રહણ કરી છે.

જો તે ક્ષાયિકસમ્યદૃષ્ટિ ન હોય તો 'પહેલેજ' સમયે સમ્યક્ત્વમોહનીય વેદે છે તેથી સમ્યક્ત્વમોહનીય સહિત સાત પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ ત્રીજો અવક્રતવ્યોદય થાય છે.

અથવા જો ક્ષાયિકસમ્યદૃષ્ટિ હોય અને ક્ષય કે જુગુપ્સા એ બેમાંથી કોઈપણ એકને અનુભવે તો પણ સાત પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ ત્રીજો અવક્રતવ્ય થાય છે.

જ્યારે ક્ષાયોપશમ સમ્યક્ત્વની ક્ષય કે જુગુપ્સા એ બેમાંથી કોઈપણ એકને અનુભવે ત્યારે અથવા ક્ષાયિક સમ્યદૃષ્ટિ ક્ષય અને જુગુપ્સા એ બંનેને અનુભવે ત્યારે આઠ પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ ચોથો અવક્રતવ્યોદય થાય છે.

તથા ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વની ક્ષય અને જુગુપ્સા એ બંનેને એક સાથે અનુભવતો હોય ત્યારે નવ પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ પાંચમો અવક્રતવ્યોદય થાય. આ પ્રમાણે મોહનીયકર્મના અવક્રતવ્યોદય કહ્યા.

હવે નામકર્મના ઉદયસ્થાનકો કહે છે. તે બાર છે. તે આ પ્રમાણે—વીશ, એક-વીશ, ચોવીસ, પચીસ, છવીસ, સત્તાવીસ, અઠ્ઠાવીસ, ઓગણત્રીસ, ત્રીસ, એકત્રીસ, નવ અને આઠ. ૨૦-૨૧-૨૪-૨૫-૨૬-૨૭-૨૮-૨૯-૩૦-૩૧-૬-૮. આ દરેક ઉદયસ્થાનકોને સપ્તતિકા સંપ્રદેશમાં આચાર્ય મહારાજ પોતે જ વિસ્તારપૂર્વક કહેશે માટે અહિં તેઓનું વિવરણ કયું નથી, કહાય અહિં કહેવામાં આવે તો પુનરુક્તિ થવાથી અંશગૌરવરૂપ દોષનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય.

અહિં એકવીસના ઉદયસ્થાનેકથી આરંભી યથાયોગ્ય રીતે સંસારમાં કે સમુદ્ધાતમાં ચોવીસ આદિ ઉદયસ્થાનકે જાય છે માટે આઠ ભૂયસ્કાર થાય છે.

જો કે ઉદયસ્થાનક બાર છે છતાં વીશના ઉદયસ્થાનેથી એકવીસના તેમ જ આઠના ઉદયસ્થાનેથી નવના ઉદયસ્થાને અને નવના ઉદયસ્થાનેથી વીશના ઉદયસ્થાને કોઈ. જીવો જતા નહિ હોવાથી આઠ જ ભૂયસ્કાર થાય છે. વીશ અને આઠનું ઉદયસ્થાન સામાન્ય કેવળીને હોય છે, એકવીસ અને નવનું ઉદયસ્થાન તીર્થંકર કેવળીને હોય છે. સામાન્ય કેવળીના ઉદયસ્થાનેથી તીર્થંકરના ઉદયસ્થાને અથવા તીર્થંકરના ઉદયસ્થાનેથી સામાન્ય કેવળીના ઉદયસ્થાને કોઈપણ જીવો જતા નહિ હોવાથી તેના ભૂયસ્કાર થતા નથી.

તથા અદ્યતરોદય નવ છે. કઈ રીતે નવ થાય છે? તે કહે છે—અહિં કોઈપણ

૧ અગીઆરમે ગુણસ્થાનકેથી જોઈને કાવક્ષ્યે પડે છે. તેઓ અનુત્તરવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને કાવના પ્રથમ સમયે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે, છે, 'પૂર્વભવતું' ઉપશમએણિતું' ઉપશમસમ્યક્ત્વ અહિં કાવતા નથી એમ એક આચાર્ય મહારાજ માને છે તેથી ઉપર લખ્યું છે કે જો ક્ષાયિક સમ્યદૃષ્ટિ ન હોય તો પહેલે જ સમયે સમ્યક્ત્વ મોહનીયકર્મ વેદે છે. એવો પણ એક મત છે કે ઉપશમએણિતું' ઉપશમસમ્યક્ત્વ લઈ અનુત્તરવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે: તેમને મતે ઉદયસ્થાનકો અને અવક્રતવ્ય ઉદય ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની નેમ મટે છે.

આત્મા નવના ઉદયથી આઠના ઉદયે, તેમ જ એકવીસના ઉદયથી વીસના ઉદયે જતો નથી. કારણ કે નવનું અને એકવીસનું ઉદયસ્થાન તીર્થંકરને હોય છે. તેઓ કંઈ સામાન્ય કેવળીના ઉદયસ્થાનકે જતા નથી, માટે એ બે અદ્યતર ઘટતા નથી. તથા કોઈ પચીસના ઉદયથી ચોવીસના ઉદયે જતા નથી. કારણ કે સંસારી આત્માઓ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં ચોવીસના ઉદયથી પચીસના ઉદયસ્થાનમાં પ્રવેશ કરે છે પરંતુ પચીસના ઉદયસ્થાનથી ચોવીસના ઉદયે જતા નથી. માટે અદ્યતરોદય નવ જ થાય છે.

તે અદ્યતરોદયો તીર્થંકર અને સામાન્ય કેવળીઓને સમુદ્ધાત અને અયોગિ-પણું પ્રાપ્ત થતાં કંઈ રીતે થાય છે. તેના વિચાર કરે છે.

તેમાં સ્વભાવસ્થ સામાન્ય કેવળીને મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયબળતિ, ત્રસનામ, બાહર નામ, અપર્યાપ્તનામ, સૌભાગ્યનામ, યશઃકીર્તિ, આદેય, અગુરુદધુ, નિમણ, તેજસ, કાર્મણ, વર્ણાદિ ચતુષ્ક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, વજ્રઋષભનારાય સંઘયણ, ઉપ-ઘાત, પ્રત્યેક, ઔદારિકદ્વિક, છ સંસ્થાનમાંથી કોઈપણ એક સંસ્થાન, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, અન્યતર વિહાયોગતિ. સુસ્વર દુઃસ્વરમાંથી એક, એ ત્રીશ પ્રકૃતિઓના ઉદય હોય છે અને તીર્થંકરોને તીર્થંકરનામકર્મ સાથે એકત્રીસનો ઉદય હોય છે.

હવે જ્યારે તેઓ સમુદ્ધાતમાં પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે સમુદ્ધાત કરતા સામાન્ય કેવળીને બીજે સમયે ઔદારિકમિશ્રયોગે વર્તતા પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, અન્યતરવિહાયોગતિ અને સુસ્વર દુઃસ્વરમાંથી એક એમ ચાર પ્રકૃતિઓના ઉદયનો રોધ થતા છન્વીસનો ઉદય થાય છે. અને તીર્થંકરને પરાઘાત ઉચ્છ્વાસ પ્રશસ્તવિહાયોગતિ અને સુસ્વરનો રોધ થતા સત્તાવીસનો ઉદય થાય છે. આ પ્રમાણે ત્રીસ અને એકત્રીસના ઉદયથી છન્વીસ અને સત્તાવીસના ઉદયે જતા છન્વીસના અને સત્તાવીસના ઉદયરૂપ બે અદ્યતર થાય છે.

તથા સમુદ્ધાતમાં પ્રવિષ્ટ અતીર્થંકર કેવળીને ત્રીજે સમયે કાર્મણકાયયોગે વર્તતા ઉદય પ્રાપ્ત સંસ્થાન, વજ્રઋષભનારાયસંઘયણ, ઔદારિકદ્વિક, ઉપઘાત, અને પ્રત્યેક એ છ પ્રકૃતિનો રોધ થતા વીસનો ઉદય થાય છે. અને તીર્થંકર કેવળીને તે સમયે ઉકત છ પ્રકૃતિઓના ઉદયનો રોધ થતા એકવીસનો ઉદય થાય છે. આ પ્રમાણે છન્વીસ અને સત્તાવીસના ઉદયથી વીસ અને એકવીસના ઉદયે જતા વીસ અને એક-

૧ અહિં કોઈપણ આત્મા નવના ઉદયથી આઠના ઉદયે તેમજ એકવીસના ઉદયથી વીસના ઉદયે જતો નથી, કારણ કે નવનું અને એકવીસનું ઉદયસ્થાન તીર્થંકરને હોય છે, તેઓ કંઈ સામાન્ય કેવળીને ઉદયસ્થાનકે જતા નથી માટે એ બે અદ્યતર ઘટતા નથી—એમ દીકામાં જણાવ્યું છે પણ કઈ પ્રકૃતિ સ્વરૂપ અદ્યતર ઘટતા નથી તે નજ લખ્યું નથી છતાં આક પ્રકૃતિરૂપ અને વીસ પ્રકૃતિરૂપ બે અદ્યતર ઘટતા નથી એવો ભવ સમભવ છે. પરંતુ આ જ ગાથાની દીકામાં આગળ આ બન્ને અદ્યતરો ઘટાળ્યા છે તેથી આ પદ્ધતિઓ લખવાનો ભાવ શું છે? તે બહુમુતો બલિ.

વીસના ઉદયરૂપ બે અદ્યતર થાય છે. આ રીતે સમુદ્ધાતમાં ચાર અદ્યતર થાય છે. તથા અયોગિપણને પ્રાપ્ત કરતા તીર્થંકરકેવળિને યોગના રોધ કાળે પૂર્વોક્ત એકત્રીસ પ્રકૃતિમાંથી સ્વરના ઉદય રોકાય ત્યારે ત્રીશનો ઉદય થાય છે, અને ત્યારપછી ઉચ્ચ-વાસનો ઉદય રોકાય ત્યારે યોગણત્રીસનો ઉદય થાય છે. તથા સામાન્ય કેવળિને પૂર્વોક્ત ત્રીસ પ્રકૃતિમાંથી સ્વરના ઉદયનો રોધ થાય ત્યારે યોગણત્રીસ અને ઉચ્ચવાસના ઉદયનો રોધ થાય ત્યારે અઠ્ઠાવીસનો ઉદય થાય છે. આ રીતે તીર્થં કરને આશ્રયી ત્રીશ અને યોગણત્રીસના ઉદયરૂપ બે અદ્યતર અને સામાન્ય કેવળિને આશ્રયી યોગ-ણત્રીસ અને અઠ્ઠાવીસના ઉદયરૂપ બે અદ્યતર એમ ચાર અદ્યતર થાય છે.

આદિ યોગણત્રીસનો અદ્યતર બંનેમાં આવે છે પરંતુ અવધિના લેટે લિન્ન અદ્યતરની વિવક્ષા થતી નહિ હોવાથી તેને એક ગણી ત્રણ જ અદ્યતર થાય છે.

તથા અઠ્ઠાવીસના ઉદયવાળા અતીર્થંકર કેવળિને અયોગિપણની પ્રાપ્તિના પ્રથમ સમયે પરાધાત, વિહાયોગતિ, પ્રત્યેક, ઉપધાત, અન્યતમ ઉદયપ્રાપ્ત સંસ્થાન, વજ્ર-ઋણનારાચસંઘયણ, ઔદારિકદ્વિક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, અગુરુલુ, તૈજસ. કાર્મણ, વણ્વિદ્યત્રુષ્ક, અને નિર્માણ, એ વીશ પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિરોધ થતા આઠનો ઉદય થાય છે, અને યોગણત્રીશ પ્રકૃતિના ઉદયવાળા તીર્થંકરકેવળિને ઉક્ત વીશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય વિરોધ થાય ત્યારે નવનો ઉદય થાય છે, આ પ્રમાણે અઠ્ઠાવીસ અને યોગણત્રીસના ઉદયથી આઠ અને નવના ઉદયે જતા આઠ અને નવના બે અદ્યતર થાય છે.

આ રીતે તીર્થંકર અતીર્થંકર કેવળી આશ્રયી સમુદ્ધાત અને અયોગિપણ પ્રાપ્ત કરતા થતા નવ અદ્યતરો વિચાર્યા.

તથા સંસારી જીવોને એકત્રીસ આદિ ઉદયસ્થાનેથી આરંભી એકવીશ સુધીના કેટલાએક અદ્યતર ઉદયસ્થાનોમાં સક્રમણ થાય છે, જેમકે ઇન્દ્રિયપયાતિ પૂર્ણ થયા પછી ૨૪ કે ૨૬ માંથી કોઈપણ ઉદયસ્થાને વર્તતા મરણ પામી એકવીશના ઉદયે બંધ એટલે એકવીશનો અદ્યતર થાય, તથા ઉદ્યોત સહિત ત્રીશના ઉદયે વર્તતા ઉત્તરવૈકિંચ-શરીરી કેવો વૈકિંચ શરીર વિખરાઈ બંધ ત્યારે યોગણત્રીશના ઉદયે બંધ ત્યારે યોગ-ણત્રીશનો અદ્યતર થાય.

આ પ્રમાણે સંસારી જીવોને કેટલાએક અદ્યતરોનો સંભવ છે પરંતુ જે સંખ્યા-વાળા અદ્યતરો તેઓને થાય છે તે અદ્યતરો પૂર્વોક્ત અદ્યતરોમાં આવી બંધ છે. માત્ર એક અદ્યતર અનેક પ્રકારે થાય છે એટલું જ. પરંતુ અવધિના લેટે અદ્યતરોનો લેદ ગણતો નહિ હોવાથી નવથી અધિક એક પણ અદ્યતર થતો નથી.

૧. આદિ એકત્રીસ પ્રકૃતિના ઉદયથી અધિક નામકર્મની પ્રકૃતિઓ ઉદયસ્થાન ન હોવાથી એક-ત્રીસ પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ અદ્યતર થતો નથી તેથી એકત્રીસ તેજ પચીસ તથા ચોવિસના ઉદય વિના નવ ઉદયસ્થાનના નવ અદ્યતર ગણાવ્યા અને કેવળીની અવેક્ષાએ તે બરાબર છે પરંતુ લઘુ-

અવસ્થિત ઉદય સર્વત્ર સ્થાન તુલ્ય છે' આતું મૂળ ટીકાકાર—સ્વોપન ટીકાકારનું વચન હોવાથી જેટલા ઉદયસ્થાનકો છે તેટલા અવસ્થિતોદયો પણ છે.

અવક્રાન્તોદયનો સર્વથા અસંભવ છે કારણ કે નામકર્મની સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો ઉદય વિગ્રહેદ થયા પછી ફરી ઉદય થતો જ નથી. સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો ઉદય વિગ્રહેદ અયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે થાય છે ત્યાંથી પ્રતિપાત થતો નથી કે ફરી ઉદયનો સંભવ થાય માટે અવક્રાન્તોદય ઘટતો નથી.

આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણાદિ દરેક ઉત્તરપ્રકૃતિઓના ઉદયસ્થાનોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહેલાં. ૧૮

હવે સામાન્યતઃ સઘળી પ્રકૃતિઓના ઉદયસ્થાનોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહેવા ઇચ્છતા પહેલાં ઉદયસ્થાનકો કહે છે—

પક્ષાર વાર તિચઝક્રવીસ ગુણતીસઓ ય ચઝતીસા ।

ચઝઆલા ગુણસટ્ટી ઉદયટ્ટાણાઈં છઝવીસં ॥ ૧૯ ॥

एकादश द्वादश त्रिचतुर्विंशतिरेकोनविंशतः च चतुर्विंशत ।

चतुश्चत्वारिंशत एकोनपट्त्रिंशदयस्थानानि पञ्चविंशतिः ॥ १९ ॥

અર્થ—અગીઆર, બાર, ત્રણ અને ચાર અધિક વીશ, ઓગણત્રીશથી ચોત્રીસ, અને ચુમ્માલીસથી ઓગણસાઠ આ રીતે છઠ્ઠીસ ઉદયસ્થાનકો છે.

ટીકાતુ—સામાન્યતઃ સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓનાં છઠ્ઠીસ ઉદયસ્થાનકો છે. તે આ પ્રમાણે—

અગીઆર, બાર, ત્રણ અને ચાર અધિક વીશ, એટલે ત્રેવીસ અને ચોવીશ તથા ઓગણત્રીશથી આરંભી ચોત્રીશ અને ચુમ્માલીસથી આરંભી ઓગણસાઠ. તે આ— ઓગણત્રીશ, ત્રીશ, એકત્રીશ, બત્રીશ, તેત્રીશ અને ચોત્રીશ તથા ચુમ્માલીસ, પીસ્તાલીસ, છેતાલીસ, સુડતાલીસ, અડતાલીસ, ઓગણપચાસ, પચાસ, એકાવન, બાવન,

સંપૂર્ણ મનુષ્યો અથવા તિર્થંચો વૈક્રિયશરીર બનાવે ત્યારે ત્રીશના ઉદયસ્થાનથી પચીસના ઉદયસ્થાને અને લક્ષ્મણપન્ન છઠ્ઠીસના ઉદયમાં વર્તીતો વાણકાય વૈક્રિયશરીર બનાવે ત્યારે છઠ્ઠીસના ઉદય સ્થાનથી ચોત્રીસના ઉદયસ્થાને ભવ્ય છે. અથવા પચાસંભવ એકત્રીસથી છઠ્ઠીસ સુધીના ઉદયસ્થાનથી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ વગેરે કાળ કરી ઋતુચક્રિયારા દેવ-નરકમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે પચીસના અને એકત્રીસમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ચોત્રીસના ઉદયસ્થાને ભવ્ય છે તેથી પચીસ અને ચોત્રીસ પ્રકૃતિના ઉદય સ્વરૂપ બનને અલ્પતરો સંસારી જીવોમાં ધરી શકે છે. તેથી કુદ નરને બદલે અગિયાર અલ્પતરોદય ધરી શકે છતાં ટીકામાં આ બે અલ્પતરો કેમ જતાવ્યા નથી? એનું કારણ બહુશ્રુતો બાલે.

૨ ઉદયસ્થાનક એટલે એક સમયે એક જીવને જેટલી પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોઈ તે.

ત્રેપન, ચોપન, પંચાવન, છપન, સત્તાવન, અઠાવન અને જોગણસાંઠ. ૧૧-૧૨-૨૩-૨૪-૨૬-૩૦-૩૧-૩૨-૩૩-૩૪-૪૪-૪૫-૪૬-૪૭-૪૮-૪૯-૫૦-૫૧-૫૨-૫૩-૫૪-૫૫-૫૬-૫૭-૫૮-૫૯.

હવે ઉક્ત ઉદયસ્થાનકોનું વિવરણ કરે છે—

મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાયુ, પંચેન્દ્રિયભાતિ, ત્રસનામ, આદરનામ, પર્યાપ્તનામ, સુભગ, આદેય, યશઃકીર્તિનામ, અન્યતર વેદનીય અને ઉચ્ચગોત્ર એ અગ્નીઆર પ્રકૃતિઓનો ઉદય સામાન્ય કેવળી ભગવાનને અયોગિ અવસ્થામાં હોય છે અને એ જ અવસ્થામાં તીર્થંકર ભગવાનને તીર્થંકર નામકર્મ સહિત ખારનો ઉદય હોય છે.

આ અતીર્થંકર તીર્થંકર કેવળીના બંને ઉદયસ્થાનકો અનુક્રમે અગુરુલઘુ, નિમોષ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, તેજસ, કાર્મણ, વર્ણાદિ ચતુષ્ક એ ખાર કુવોદયિ પ્રકૃતિ સાથે ત્રેત્રીસ અને ચોવીસ થાય છે. એ બંને ઉદયસ્થાનકો અનુક્રમે સમુદ્ધવાત અવસ્થામાં કાર્મણ કાયયોગે વર્તતા સામાન્ય કેવળી અને તીર્થંકરને હોય છે.

આ ચાર ઉદયસ્થાનકોમાં એક પણ ભૂચસ્કાર ઘટતો નથી. કારણ કે કોઈપણ આત્મા અયોગિપણામાંથી સયોગિપણામાં જતો નથી તેમજ સામાન્ય કેવળી તીર્થંકરના ઉદયને પ્રાપ્ત કરતો નથી.

તે ત્રેવીસ અને ચોવીસના ઉદયસ્થાન સાથે પ્રત્યેક, ઉપધાત, ઔદારિકદ્વિક, છ સંસ્થાનમાંથી કોઈપણ એક સંસ્થાન અને પ્રથમ સંઘયણ એ છ પ્રકૃતિઓ ભેડતાં જોગણત્રીસ અને ત્રીસ એ બે ઉદયસ્થાન થાય છે. આ બે ઉદયસ્થાનકે અનુક્રમે ઔદારિકમિશ્રયોગે વર્તતા સામાન્યકેવળી તથા તીર્થંકર ભગવાનને હોય છે.

ઔદારિકકાયયોગે વર્તતા તથા સ્વભાવસ્થ તેઓને પરાધાત, વિહાયોગતિ, ઉચ્છૈંસ અને સ્વરના ઉદય સાથે અનુક્રમે તેત્રીસ અને ચોત્રીસનો ઉદય થાય છે.

યોગનો રોધ કરતાં ન્યારે સ્વરનો રોધ થાય એટલે કે સ્વરનો ઉદય બંધ પડે ત્યારે પૂર્વોક્ત તેત્રીસ અને ચોત્રીસમાંથી એ એક પ્રકૃતિ ઓછી થતા બત્રીસ અને તેત્રીસનો ઉદય થાય છે.

ત્યારપછી શ્વાસોચ્છ્વાસનો રોધ થતાં શ્વાસોચ્છ્વાસનો ઉદય રોકાય ત્યારે એકત્રીસ અને બત્રીસનો ઉદય થાય છે.

આ પ્રમાણે દશ ઉદયસ્થાનકો કેવળી મહારાજને હોય છે.

એ દશ ઉદયસ્થાનોમાં છ ભૂચસ્કાર થાય છે અને તે સામાન્ય કેવળી અને

૧ અહિં દીકામાં કેવળિ મહારાજના દશ ઉદયસ્થાનમાં ૨૬-૩૦-૩૧-૩૨-૩૩ અને ૩૪ ૩૫ ભૂચસ્કાર કલા છે, પરંતુ ચાર થાય છે તે આ પ્રમાણે—સમુદ્ધવાત અવસ્થામાં કાર્મણ કાયયોગે વર્તતા

તીર્થ'કરને આશ્રથી ઝોગણુત્રીશ અને ત્રીશ આદિ જાણવા. ખીજા ત્રેવીસાદિ ભૂચસ્કાર સંભવતા નથી તેનું કારણ પહેલા કહ્યું છે.

તથા અદ્યતરૌદય 'નવ છે અને તે ઝોત્રીસ વિના સઘળા સમજવા.

તથા વિગ્રહગતિમાં વર્તમાન ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિને ચુરમાલી-સનો ઉદય હોય છે. તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ, તથા નિદ્રાનો ઉદય ન હોય ત્યારે અક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ અને કેવળ એ દર્શનાવરણીય ચાર, અનંતાતુષધિ વર્જિત અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ કોષાદિ ત્રણ કષાય, ત્રણ વેદમાંથી એક વેદ અને જે યુગલમાંથી કોઈપણ એક યુગલ એ પ્રમાણે મોહનીયકર્મની છ, એમ ધાતિકર્મની વીશ, તથા ચાર ગતિમાંથી કોઈ પણ એક ગતિ, ચાર આતુર્ભૂવિવમાંથી ગતિને અનુસરતી એક આતુર્ભૂવિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસ, ખાદર, પર્યાપ, સુભગ-દુર્ભાગમાંથી એક, આદેય-અનાદેયમાંથી એક, યશઃકીર્તિ-અયશઃકીર્તિમાંથી એક, નિર્માણ, અશુરુલ્લુ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, તૈજસ, કાર્મણ, વર્ણાદિક ચતુષ્ક એ રીતે નામકર્મની એકવીશ, ચાર આયુમાંથી એક આયુ, જે વેદનીયમાંથી એક વેદનીય, અને જે ગોત્ર-માંથી એક ગોત્ર એ સઘળીનો સરવાળો કરતાં અધાતિકર્મની ચોવીશ, સઘળી મળી ચુરમાલીસ પ્રકૃતિઓ થાય.

ઝોછામાં ઝોછી એ ચુરમાલીસ પ્રકૃતિઓનો ઉદય વિગ્રહગતિમાં વર્તમાન ક્ષાયિક

સામાન્ય કેવળિ તથા તીર્થ'કરને અનુક્રમે ત્રેવાસ અને ચોવીસનો ઉદય હોય છે તેમાં સાતમે સમયે ઔદારિક મિશ્રયોગે વર્તતા તેઓને પ્રત્યેક આદિ છ પ્રકૃતિનો ઉદય વધે એટલે ઝોગણુત્રીસ અને ત્રીસનો ઉદય થાય છે. તથા તેઓને આઠમે સમયે ઔદારિક કાયયોગે વર્તતા સ્વર વગેરે ચાર પ્રકૃતિનો ઉદય વધે એટલે તેત્રીસ અને ચોત્રીસનો ઉદય થાય છે. આ પ્રમાણે ઝોગણુત્રીશ, ત્રીશ, તેત્રીશ અને ચોત્રી-શના ઉદયરૂપ ચાર ભૂચસ્કારૌદય થાય છે, પરંતુ કોઈ રીતે એકત્રીશ અને બત્રીસના ઉદયરૂપ ભૂચસ્કાર ઘટતા નથી.

અદ્યતરૌદય તો ઘટે છે. તેત્રીસ અને ચોત્રીસના ઉદયવાળા સ્વરનો રોધ કરે ત્યારે તેઓને બત્રીસ અને તેત્રીસનો ઉદય થાય અને ઉચ્છવાસનો રોધ થતાં એકત્રીસ અને બત્રીસનો ઉદય થાય, એટલે આદિ તેત્રીસ બત્રીસ અને એકત્રીસ એ ત્રણે અદ્યતરૌદય થાય. આ રીતે એકત્રીસ અને બત્રીસ એ અદ્યતર થાય છે, પરંતુ ભૂચસ્કાર થતા નથી. પછી તો જ્ઞાનીમહારાજ જાણે.

૨ અદ્યતરૌદય નવ આ પ્રમાણે—યોગના રોધ કાળે એકત્રીસ અને બત્રીસના ઉદયે વર્તતા સામા-ન્ય કેવળિ અને તીર્થ'કરો અયોગિપણને પ્રાપ્ત કરે ત્યારે તેઓને અગીઆર અને બારનો ઉદય થાય છે. તથા બ્યારે સમુદ્ઘાત કરે ત્યારે તે બંનેને ખીજે સમયે ઔદારિકમિશ્રયોગે વર્તતા સ્વર આદિ પ્રકૃતિનો ઉદય ઝોછા થાય ત્યારે ત્રીસ અને ઝોગણુત્રીસનો ઉદય થાય અને કાર્મણ કાર્મણ કાયયોગે વર્તતા પ્રત્યેકાદિ છ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ઝોછા થાય ત્યારે ચોવીસ અને ત્રેવીસનો ઉદય થાય. અને યોગનો રોધ કરતાં પૂર્વે કહ્યા તે પ્રમાણે ત્રણ અદ્યતર થાય એટલે ૧૧-૧૨-૩૦-૨૬-૨૪-૨૩-૩૩-૩૨ અને ૩૧ એ નવ, અદ્યતરૌદય થાય છે.

સમ્યક્ત્વની હોય છે. પાંત્રીસ આદિ કોઈ પણ ઉદયસ્થાનકે સંભવતાં નહિ હોવાથી ચુમ્માલીસથી શરૂઆત કરે છે.

તે ચુમ્માલીસમાં સમ્યક્ત્વમોહનીય, ભય અને ભુગુપ્સામાંથી કોઈ પણ એક પ્રકૃતિ ઉમેરતાં પીસ્તાલીસનો ઉદય થાય. 'સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને ભય, અથવા સમ્યક્ત્વ-મોહનીય અને ભુગુપ્સા, અથવા ભય અને ભુગુપ્સા એમ બન્ને પ્રકૃતિ ઉમેરતાં છેતાલીસનો ઉદય થાય તથા સમ્યક્ત્વમોહનીય ભય અને ભુગુપ્સા એ ત્રણે ઉમેરતાં સુઠતાલીસ પ્રકૃતિનો ઉદય થાય.

તથા ભવસ્થ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની દેવ અથવા નારકીને પૂર્વે કહેલી ચુમ્માલીસ પ્રકૃતિમાંથી આનુપૂર્વિક દ્વર કરતાં અને વૈકિયશરીર, વૈકિય અંગોપાગ, પ્રત્યેક, ઉપઘાત, અને સમચતુરસસંસ્થાન એ પાંચ ઉમેરતાં અઠતાલીસ પ્રકૃતિનો ઉદય થાય છે. તે અઠતાલીસ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, મોહનીયની પૂર્વે કહી તે છ, અને અતરાય પાંચ, એમ ઘાતિકર્મની વીસ. તથા નામકર્મની વિચ્છેદનિર્મલતા જે એકવીસ કહી છે તે વૈકિયદિક આદિ યુક્ત કરતાં અને આનુપૂર્વિક કાઠતાં પચ્ચીસ, ગોત્ર એક, વેદનીયની એક, અને આયુ એક એમ અઘાતિકર્મની અઠાવીસ, આ રીતે કુલ અઠતાલીસ પ્રકૃતિનો જોછામાં જોછો ઉદય ભવસ્થ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની દેવ કે નારકીને હોય છે.

અહિં નારકીઓને હુંડ સંસ્થાન આદિ અશુભ પ્રકૃતિઓનો જ ઉદય હોય એમ સમજવું.

તે અઠતાલીસમાં ભય ભુગુપ્સા અથવા સમ્યક્ત્વમોહનીય એ ત્રણમાંથી કોઈપણ એક ઉમેરતાં જોગણપચાસનો ઉદય થાય, ભય-સમ્યક્ત્વમોહનીય, ભુગુપ્સા-સમ્યક્ત્વ મોહનીય, અથવા ભય-ભુગુપ્સા એમ કોઈપણ બન્ને પ્રકૃતિ ઉમેરતાં પચાસનો ઉદય થાય, અને ભય-ભુગુપ્સા અને સમ્યક્ત્વમોહનીય એ ત્રણે ઉમેરતાં એકાવનનો ઉદય થાય.

તથા પૂર્વે જે ચુમ્માલીસ કહી છે તેમાંથી આનુપૂર્વિક કઠાડતાં અને ઔદારિક-દિક, પ્રત્યેક, ઉપઘાત, સમચતુરસ સંસ્થાન, અને વજ્રપલનારાય સંઘયણ એ છ

૧ અહિં સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય ક્ષાયોપશમ સમ્યક્ત્વની જ હોય છે. એટલે જ્યાં જ્યાં સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય લીધો હોય ત્યાં તે ઉદયસ્થાનવાળો ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વની હોય છે તેમ સમજવું. તથા ભય-ભુગુપ્સાનો ઉદય દરેકને હોય જ છે એમ નથી પરંતુ કોઈ વખતે એમાંથી એકનો, કોઈ વખતે બંનેનો ઉદય હોય છે, અને કોઈ વખતે એમાંથી એકનો પણ ઉદય હોતો નથી તેથી જ વારાફરતી ઉમેરવાના કલા છે. દેવ, નારકીઓને અપર્ણતાવસ્થામાં નિદ્રાનો ઉદય હોય તેમ લાગતું નથી. મનુષ્ય-તિથિ અને સંભવ છે કેમકે તેના ઉદયમાં ગણેશ છે. ચુમ્માલીસનો ઉદય દેવ-નારક આશ્રયી લીધો હોય તેમ લાગે છે કારણ કે ચુમ્માલીસના ઉદયસ્થાનમાં નિદ્રા વધારીને ઉદયસ્થાન વધાવું નથી. પછી ચાની મહારાજ બાણે.

પ્રકૃતિઓ ઉમેરતાં યોગણુપચાસ પ્રકૃતિઓનો ઉદય લવસ્થ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની તિયંચ અથવા મનુષ્યોને હોય છે.

તેમાં સમ્યક્ત્વ મોહનીય, લય અને જુગુપ્સા એ ત્રણમાંથી કોઈપણ એક એક લય-સમ્યક્ત્વ મોહનીય અથવા જુગુપ્સા-સમ્યક્ત્વ મોહનીય કે લય અને જુગુપ્સા એમ કોઈપણ બન્ને અથવા સમ્યક્ત્વ મોહનીય, લય અને જુગુપ્સા એમ ત્રણે ઉમેરતાં પચાસ એકાવન અને બાવનનો ઉદય થાય છે.

તથા નિદ્રાનો ઉદય ઉમેરતાં ત્રેપનનો ઉદય થાય.

અથવા પહેલાં દેવ અને નરકને યોગ્ય જે અઠતાલીસ પ્રકૃતિઓ કહી તેમાં શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ અથવા નારકીને પરાઘાત અને અન્યતર વિહાયોગતિ ઉમેરતાં પચાસનો ઉદય થાય. તેમાં સમ્યક્ત્વમોહનીય, લય અને જુગુપ્સા એ ત્રણમાંથી કોઈપણ એક ઉમેરતાં એકાવન, કોઈપણ બે ઉમેરતાં બાવન, અને ત્રણે ઉમેરતા ત્રેપનનો, ઉદય, થાય.

અથવા શરીરસ્થ ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ તિયંચ અને મનુષ્યને પૂર્વે જે યોગણુપચાસ કહી છે તેમાં શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થયા પછી પરાઘાત અને પ્રશસ્તવિહાયોગતિ ઉમેરતાં એકાવનનો ઉદય થાય. ત્યારપછી તેમાં સમ્યક્ત્વમોહનીય, લય, જુગુપ્સા, અને નિદ્રા એ ચારમાંથી કોઈપણ એક પ્રકૃતિ ઉમેરતાં બાવન, કોઈપણ બે ઉમેરતા ત્રેપન, કોઈપણ ત્રણ પ્રકૃતિ ઉમેરતાં ચોપન, અને ચારે ઉમેરતાં પંચાવનનો ઉદય થાય.

અથવા ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ તિયંચ અને મનુષ્યને અનંતરોક્ત એકાવન પ્રકૃતિ-ઓમાં પ્રાણાપાન પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થયા પછી શ્વાસોચ્છવાસનો ઉદય ઉમેરતાં બાવનનો ઉદય થાય. તેમાં સમ્યક્ત્વમોહનીય લય જુગુપ્સા અને નિદ્રામાંથી કોઈપણ એક ઉમેરતાં ત્રેપન, કોઈપણ બે ઉમેરતાં ચોપન, ત્રણ ઉમેરતાં પંચાવન, અને ચારે ઉમેરતાં છપ્પનનો ઉદય થાય.

અથવા શ્વાસોચ્છવાસ પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત તિયંચ અને મનુષ્યને જે બાવન પ્રકૃતિઓ કહી તેમાં ભાષા પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થયા પછી સ્વરનો ઉદય ઉમેરતાં ત્રેપનનો ઉદય થાય. તેમાં સમ્યક્ત્વમોહનીય, લય, જુગુપ્સા, અને નિદ્રા એ ચારમાંથી કોઈપણ એક ઉમેરતાં ચોપન, કોઈપણ બે ઉમેરતાં પંચાવન, ત્રણ ઉમેરતાં છપ્પન, અને ચારે ઉમેરતાં સત્તાવનનો ઉદય થાય. અને તિયંચ આશ્રયી ઉદ્યોતનામકર્મ ઉમેરતાં અક્ષુ-વનનો ઉદય થાય. તે અક્ષુવન પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, ચક્ષુદર્શનાવરણીયાદિ ચાર અને એક નિદ્રા મળી પાંચ, મોહનીયની, પ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ કોઈપણ કોઈક ત્રણ કષાય, એક યુગલ, એક વેદ, સમ્યક્ત્વમોહનીય, લય અને જુગુપ્સા મળી નવ. અંતરાય પાંચ, ગોત્ર એક, વેદનીય

એક, આયુ એક અને નામકર્મની વિગ્રહગતિ માંહેની આતુપૂર્વિ વિના વીશ તથા અઠા-
રિકદિક, પ્રત્યેક, ઉપધાત, એક સંઘયણ, એક સંસ્થાન, પરાધાત, વિહાયોગતિ, ઉચ્ચ-
વાસ, સ્વર, અને ઉદ્યોત એ એકત્રીશ કુલ અઠાવન પ્રકૃતિઓ થાય છે.

અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિના આ સઘળા ઉદયસ્થાનો નિદ્રા, ભય, જુગુપ્સા અને ઉદ્યોત
એ અધ્રુવોદયિ હોવાથી તેઓને ઓછી વત્તી કરતાં અદ્યપતર અને ભૂયસ્કાર એમ બે ને
રૂપે સંભવે છે.

તથા મિથ્યાદષ્ટિને ૧ છેતાલીસથી આરંભી યોગણુસાઠ સુધીના ઉદયસ્થાનકો હોય
છે. તેઓને ભિન્ન ભિન્ન ગતિમાં રહેલા મિથ્યાદષ્ટિ છુવો આશ્રયી જેને સંપ્રતિકા
સંગ્રહમાં કહેશે તેના પૂર્વોપર ભાવનો વિચાર કરી નિદ્રા, ભય, જુગુપ્સા અને ઉદ્યોત
એ પ્રકૃતિઓને ઓછી વત્તી કરી પોતાની મેળેજ સમજવા.

૧ મિથ્યાદષ્ટિના ઉદયસ્થાનકોના સામાન્ય વિચાર આ પ્રમાણે-મિથ્યાદષ્ટિને વિગ્રહગતિમાં ધાના-
વસ્થા પાંચ, દર્શનાવસ્થા ચાર, વેદનીય એક, મોહનીય અનંતાનુગંધિ કૌધાદિમાથી કૌધાદિ ચાર,
યુગ્મ એક, વેદ અને મિથ્યાત્વમોહનીય એ આઠ, આયુ એક, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ, એમ સાત-
કર્મની પચીસ અને નામકર્મની એકવીસ કુલ છેતાલીસ પ્રકૃતિનો કમમાં કમ ઉદય હોય છે. તેમાં ભય
અને જુગુપ્સા અને નિદ્રામાથી એક એક મેળવતાં સુકતાલીસનો અને બપોળે મેળવતાં અઠતાલીસનો
અને ત્રણે મેળવતાં યોગણુપચાસનો ઉદય થાય છે. તથા ભવસ્થ એકેન્દ્રિયને પૂર્વેકિત સાત કર્મની પચીસ
અને નામકર્મની એકવીસ પ્રકૃતિમાંથી આતુપૂર્વિ કહાડતાં અને પ્રત્યેક, ઔદારિક શરીર, ઉપધાત અને હુંડક
સંસ્થાન એ ચાર મેળવતા યોવીસ-કુલ યોગણુપચાસનો ઉદય થાય છે. તેમાં ભય, જુગુપ્સા અને નિદ્રા
એ ત્રણમાંથી એક એક મેળવતા પચાસ, બપોળે મેળવતા એકાવન અને ત્રણે મેળવતા બાવનનો ઉદય
થાય છે. તથા પૂર્વેકિત યોગણુપચાસમાં શરીરપર્યાપ્તિએ પર્થાપ્તાને પરાધાતનો ઉદય વધે એટલે પચા-
સનો ઉદય થાય છે. તેમાં ભય જુગુપ્સા અને નિદ્રા એ ત્રણમાંથી એક એક મેળવતા એકાવન, બપોળે
મેળવતા બાવન અને ત્રણે મેળવતા ત્રેપનનો ઉદય થાય છે. તથા તે પચાસમા ઉચ્ચવાસ પર્થાપ્તિએ
પર્થાપ્તાને શ્વાસોષ્ણવાસનો ઉદય વધે એટલે એકાવન પ્રકૃતિનો ઉદય થાય. તેમાં ભય, જુગુપ્સા અને
નિદ્રામાંથી એક એક મેળવતા બાવન, બપોળે મેળવતા ત્રેપન અને ત્રણે મેળવતા ચોપનનો ઉદય થાય
તથા તે પૂર્વેકિત એકાવનમા હલોત અથવા આતપનો ઉદય વધે એટલે બાવનનો ઉદય થાય. તેમાં ભય,
જુગુપ્સા અથવા નિદ્રામાંથી એક એક મેળવતા ત્રેપન, બપોળે મેળવતા ચોપન અને ત્રણે મેળવતા પંચા-
વનનો ઉદય થાય. તથા ભવસ્થ એકેન્દ્રિયને ઉદય યોગ્ય ચોવીસમા અંગોપાંગ અને સંઘયણ ઉમેરતાં
ભવસ્થ એકેન્દ્રિયાદિને નામકર્મની ઈવીસ અને શેષ સાત કર્મની પચીસ કુલ એકાવન પ્રકૃતિઓનો
ઉદય હોય છે. તેમાં ભય, જુગુપ્સા અને નિદ્રામાંથી કૌઠ પણુ એક એક ઉમેરતાં બાવન, બપોળે ઉમે-
રતા ત્રેપન અને ત્રણે ઉમેરતા ચોપનનો ઉદય થાય છે. તથા શરીરપર્યાપ્તિએ પર્થાપ્તા તેઓને પૂર્વેકિત
એકાવનમાં પરાધાત અને વિહાયોગતિ ઉમેરતા ત્રેપનનો ઉદય થાય. તેમાં ભય, જુગુપ્સા અને નિદ્રા-
માંથી એક એક ઉમેરતા ચોપન, બપોળે ઉમેરતા પંચાવન અને ત્રણે ઉમેરતા છપનનો ઉદય થાય છે.
તથા ઉચ્ચવાસ પર્થાપ્તિએ પર્થાપ્તા તેઓને પૂર્વેકિત ત્રેપનના ઉદયમાં શ્વાસોષ્ણવાસ ઉમેરતાં ચોપનનો
ઉદય થાય. તેમાં ભય, જુગુપ્સા અને નિદ્રામાંથી એક એક ઉમેરતાં પંચાવન, બપોળે ઉમેરતા છપન,
અને ત્રણે ઉમેરતા સપ્તાવનનો ઉદય થાય છે. તથા ભાષાપર્થાપ્તિએ પર્થાપ્તાને પૂર્વેકિત ચોપનમાં સ્વરનેક

પ્રશ્ન—મિથ્યાદષ્ટિને મોહનીયકર્મની સાત પ્રકૃતિનો ઉદય છતાં વિચ્છેદગતિમાં નામકર્મની એકવીશ પ્રકૃતિના ઉદયે વર્તમાન આત્માને પીસ્તાલીસ પ્રકૃતિનું ઉદયસ્થાન કેમ ન સંભવે ? છેતાલીસનું કેમ કહ્યું ?

ઉત્તર—વસ્તુસ્વરૂપનું અજ્ઞાન હોવાથી ઉપરોક્ત શંકા અયોગ્ય છે. કારણ કે મિથ્યાદષ્ટિને સાતનો ઉદય અનંતાનુભધિનો ઉદય ન હોય ત્યારે માત્ર એક આવલોકનાં સુધી હોય છે અને તે પર્યાપ્તાવસ્થામાં જ હોય છે. અને નામકર્મની એકવીશ પ્રકૃતિનો ઉદય તો વિચ્છેદગતિમાં હોય છે. કોઈપણ મિથ્યાદષ્ટિ અનંતાનુભધીના ઉદય વિના કાળ કરતો નથી એટલે વિચ્છેદગતિમાં અનંતાનુભધીના ઉદય વિનાનો કોઈપણ જીવ હોતો નથી. તેથી વિચ્છેદગતિમાં આઠનો જ ઉદય હોય છે, અને તેને છેતાલીસ આદિ જ ઉદયસ્થાનકો હોય છે.

તથા તે મિથ્યાદષ્ટિને છેલ્લું જોગણસાઠ પ્રકૃતિનું ઉદયસ્થાન મોહનીયની દશે પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય ત્યારે હોય છે. તે જોગણસાઠ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—અનંતાનુભધી, અપ્રત્યાપચાનાવરણ, પ્રત્યાપચાનાવરણીય અને સંજ્ઞવલન કોધાદિમાંથી, કોઈપણ કોધાદિ ચાર, ત્રણ વેદમાંથી એક વેદ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ, ભય, ભુગુપ્ત્સાઠ, અને મિથ્યાત્વ મોહનીય એ મોહનીયની દશ. તિર્થચગતિ, પંચેન્દ્રિયબલિ, ત્રસનામ, આદરનામ, પર્યાપ્તનામ, સુભગ હુલ્લંગમાંથી એક, આદેય અનાદેયમાંથી એક, યશઃકીર્તિ અયશઃકીર્તિમાંથી એક, વર્ણાદિ ચતુષ્ક, અગુરુલઘુ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, તેજસ, કાર્મણ, નિર્માણ, ઔદારિકક્રિક, કોઈપણ એક સંઘયણ, કોઈપણ એક સંસ્થાન, પ્રત્યેક, ઉપ-પ્રાત, પરાપ્રાત, કોઈપણ એક વિહાચોગતિ, બે સ્વરમાંથી એક સ્વર, ઉચ્છ્વાસ, અને ઉદ્યોત એમ નામકર્મની એકત્રીસ, જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ, ચલ્લદર્શનાવરણાદિ ચાર, પાંચ નિદ્રામાંથી કોઈપણ એક નિદ્રા, એક વેદનીય એક આયુ, અને એક ગોત્ર. આ આ રીતે વધારેમાં વધારે જોગણસાઠ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય છે.

ઉદય વધારતા પંચાવનનો ઉદય થાય. તેમાં ભય ભુગુપ્ત્સા અને નિદ્રામાંથી એક એક ઉમેરતા છપન, બળમે ઉમેરતા સતાવન અને ત્રણે ઉમેરતા અઘ્ઘવનનો ઉદય થાય. તથા પૂરેકત પંચાવન પ્રકૃતિઓ તિર્થો આશ્રયી ઉદ્ધીનનો ઉદય વધારતાં છપનનો ઉદય થાય. તેમાં ભય ભુગુપ્ત્સા અને નિદ્રામાંથી એક એક ઉમેરતા સતાવન, બળમે ઉમેરતા અઘ્ઘવન અને ત્રણે ઉમેરતા જોગણસાઠનો ઉદય થાય.

આ પ્રમાણે તિર્થોમાં એક સમયે એક જીવને વધારેમાં વધારે જોગણસાઠ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે. તેમાં જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય પાંચ, વેદનીય એક, મોહનીય દશ, આયુ એક, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ અને નામકર્મની એકત્રીસ પ્રકૃતિઓ હોય છે. દેવાદિ ભિન્નભિન્ન જીવો આશ્રયી ઉદયસ્થાનકો ગણતા એક એક ઉદયસ્થાન અનેક પ્રકારે થાય તે તથા ક્રમશઃ વધારતા જ્યેષ્ઠકાર અને, જોઈ કરતાં અદ્યપતર થાય તે સ્વયમેવ સમજવા. અર્હિ જે જ્યેષ્ઠકાર અને અદ્યપતર થાય તેનો પૂર્વોક્ત, સંજ્ઞામાં કંઈ ઉપયોગ નથી કારણ કે સંજ્ઞા વધશે નહિ. માત્ર એક જ્યેષ્ઠકાર કે એક અદ્યપતર અનેક રીતે થાય છે એટલું સમજવું. અર્હિ ઉદયસ્થાનકોની દિશા માત્ર જતાવી છે તેથી ભિન્નભિન્ન જીવો આશ્રયી ઉદયસ્થાનકો સ્વયમેવ સમજી લેવા.

ઔગણ્ણીશમી ગાથામાં જે ઉદયસ્થાનકો કહ્યા તેમાં ભૂયસ્કાર અને અદપતરની સંખ્યા સકારણુ આ ગાથામાં કહે છે—

ભૂયપ્પયરા ઇગિચવોસં જન્નેઙ્ગ કેવલી છુત્તમં ।

અજઓ ય કેવલિત્તં તિત્થયરિયરા વ અન્નોન્નં ॥૨૦॥

ભૂયસ્કારાલ્પતરા એકચતુર્વિંશતિર્યસ્માત્ ન ઇતિ કેવલી છત્ત ।

અયતથ્થ કેવલિત્ત્વં તીર્થકરેતરૌ વાડ્ડ્યોન્યમ્ ॥૨૦॥

અર્થ—પૂર્વોક્ત છન્વીસ ઉદયસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કાર અને અદપતર અનુક્રમે એક-વીશ અને ચોવીશ છે. કારણ કે કેવળી છન્નસ્થના ઉદયસ્થાનોને પ્રાપ્ત કરતો નથી. તેમ જ અવિરતિ કેવળીપણાના ઉદયસ્થાનોને પ્રાપ્ત કરતો નથી. એ જ પ્રમાણે તીર્થ-કર સામાન્યકેવળીના અને સામાન્યકેવળી તીર્થ કરના ઉદયસ્થાનકોને પ્રાપ્ત કરતા નથી.

ટીકાનું—પૂર્વોક્ત છન્વીસ ઉદયસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારોદય એકવીશ છે અને અદપ-તરોદય ચોવીસ છે. એમાંના એક પણુ ઉક્ત સંખ્યાથી અધિક નથી. કારણ કે કેવળી ભગવાન છન્નસ્થના ઉદયને પ્રાપ્ત કરતા નથી, અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ કેવળજ્ઞાનીના ઉદય-સ્થાનકોમાં જતા નથી, તેમ જ સામાન્ય કેવળી અને તીર્થકરો એક ધીબના ઉદય-સ્થાનકે જતા નથી માટે પૂર્વે જે સંખ્યા કહી તેટલા જ ભૂયસ્કાર અને અદપતરોદય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય આ છે—

કેવળી ભગવાન છન્નસ્થના ઉદયસ્થાનોમાં જતા નથી જો જાય તો ચુરમાલીસનું ઉદયસ્થાનક ભૂયસ્કારરૂપે થાય અને તેમ થવાથી તેની સંખ્યા વધે પરંતુ તેમ થતું નહિ હોવાથી ભૂયસ્કારની સંખ્યામાં વધારો થતો નથી. એ પ્રમાણે અતીર્થકર તીર્થ-કરના ઉદયને અને અયોગિ કેવળી સયોગિકેવળીના ઉદયને પ્રાપ્ત કરતા નથી. માટે અગ્ગીઆર, બાર, ત્રેવીસ, ચોવીસ અને ચુરમાલીસ એ પાંચ ઉદયસ્થાનકો ભૂયસ્કારો-દયરૂપે સંભવતા નથી. પરંતુ શેષ એકવીશ ઉદયસ્થાનકો જ ભૂયસ્કારોદયરૂપે સંભવે છે.

તથા અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ કેવળી ભગવાનના ઉદયસ્થાનકોને પ્રાપ્ત કરતા નથી માટે ચોત્રીસના ઉદયરૂપ અદપતરોદય ઘટી શકતો નથી.

પ્રશ્ન—ચોત્રીસનો ઉદય સ્વભાવસ્થ તીર્થકર કેવળીને હોય છે. તેથી જ્યારે તીર્થ-કર થનારા આત્મા કેવળીપણાને પ્રાપ્ત કરે, અને ચુરમાલીસ આદિ કોઈપણ ઉદય-સ્થાનેથી ચોત્રીસના ઉદયે જાય ત્યારે ચોત્રીસના ઉદયરૂપ અદપતર સંભવે છે તો પછી શા માટે ચોત્રીસના અદપતરનો નિષેધ કર્યો ?

ઉત્તર—વસ્તુસ્વરૂપનું અજ્ઞાન હોવાથી ઉપરોક્ત શંકા અયોગ્ય છે કારણ કે કેવ-ળીપણાને સઘળા આત્માઓ ગુણસ્થાનકના રૂપે પ્રાપ્ત કરે છે. સીધા ચોથા પાંચમાથી.

પંચસંઘ-પાંચમું કાર

તેરમે જઈ શકતા નથી. પરંતુ છઠ્ઠા સાતમાથી આઠમા નવમા અને દશમા ગુણુસ્થાનકને કેમશઃ પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી આરમાને સ્પર્શીને જ કેવળીપણુને પ્રાપ્ત કરે છે. તેમાં આરમા ક્ષીણમોહ ગુણુસ્થાનકે ૧ તેત્રીસ પ્રકૃતિનું એક જ ઉદયસ્થાનક હોય છે. અન્ય કોઈ ઉદયસ્થાન હોતું નથી.

તે તેત્રીસ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયબળતિ, ત્રસ, ખાદર, પર્ણાપ્ત, સુભગ, આદેય, યશઃકીર્તિ, તેજસ, કાર્મણ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, વણીદિ ચતુષ્ક, અગુરુલ્લુ, નિર્માણ, ઔદારિકદિક, પ્રત્યેક, ઉપધાત, અન્યતરવિહાયોગતિ, પરાધાત, સુસ્વર દુઃસ્વરમાંથી એક, ઉચ્ચવાસ, છ સંસ્થાનમાંથી એક સંસ્થાન, વજ્ર-વલનારાચસંઘયણ, સાત અસાતમાંથી એક વેદનીય, મનુષ્યાચુ, અને ઉચ્ચગોત્ર.

હવે જ્યારે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય અને સયોગિકેવળી ગુણુસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે ત્યારે તીર્થંકર થનારને તીર્થંકરનામકર્મનો ઉદય થવાથી ચોત્રીસના ઉદયસ્થાનને પ્રાપ્ત કરે તેથી ચોત્રીસનું ઉદયસ્થાનક ભૂયસ્કારરૂપે જ ઘટી શકે અદ્યતર રૂપે ઘટી શકે નહિ માટે ચોત્રીસના અદ્યતરને નિષેધ કર્યો છે.

તથા યોગણુસાઠનું ઉદયસ્થાનક પણ પોતાનાથી અન્ય કોઈ મોટું ઉદયસ્થાનક નહિ હોવાથી અદ્યતરરૂપે થતું નથી એ કોઈ મોટું ઉદયસ્થાનક હોત તો તે મોટા ઉદયસ્થાનેથી યોગણુસાઠના ઉદયસ્થાને જતા તે અદ્યતર થાય પરંતુ તે તો નથી માટે ચોત્રીસ અને યોગણુસાઠ એ બે ઉદયસ્થાનકો અદ્યતરરૂપે થતા નથી તેથી ચોત્રીસ જ અદ્યતરરોદયો થાય છે. આ પ્રમાણે સામાન્યતઃ સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના ઉદયસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહ્યાં.

હવે જ્ઞાનાવરણીયાદિ દરેક ઉત્તરપ્રકૃતિઓના અને સામાન્યથી સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓના સત્તાસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહે છે—તેમાં જ્ઞાનાવરણાદિની ઉત્તરપ્રકૃતિઓના ભૂયસ્કારાદિ પોતાની મેળે જ સમજવા. તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાય એ બે કર્મનું પાંચ પાંચ પ્રકૃતિરૂપ એક જ સત્તાસ્થાનક છે. આ બે કર્મની પાંચ પાંચ જ પ્રકૃતિ હોવાની અને તે પાંચેની સત્તા ધ્રુવ

૧ અહિં એમ કહ્યું કે સઘળા આત્માઓ કેવળીપણુને ગુણુસ્થાનકના કેમ પ્રાપ્ત કરે છે એટલે બારમે થકને જ તેરમે જાય છે તે સિવાય જઈ શકતા નથી એ બરાબર છે. પરંતુ બારમે તેત્રીસનું જ ઉદયસ્થાન હોય એમ બે કહ્યું તે કેમ સંભવે? કારણ કે ચાર અધ્યાત્મકર્મની જ તેત્રીસ પ્રકૃતિઓ થાય તેમાં જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર અને અંતરાય પાંચ એ મોઢ મળવાથી મુઠતાલીસનું ઉદયસ્થાનક થાય, કારણ કે ધાતિ ત્રણ કર્મનો ઉદય હોય છે. તેથી તે મુઠતાલીસના ઉદયસ્થાનેથી ધાતીકર્મ ખપાવી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ચોત્રીસના ઉદયે જતા ચોત્રીસનું અદ્યતર પણ સંભવી શકે તો શા માટે તેનો નિષેધ કર્યો? એટલે કે બારમે ગુણુકાણે તેત્રીસનું જ ઉદયસ્થાનક કેમ કહ્યું? અને ચોત્રીસનું અદ્યતર કેમ ન કહ્યું? એ શંકાને અવકાશ છે તેનું સમાધાન બહુશ્રુત પાસેથી કરી લેવું.

હોવાથી બીજું નાનું મોટું કોઈ સત્તાસ્થાન નથી માટે ભૂચસ્કાર કે અદ્વપતરપણાનો સંભવ નથી. તથા એ બે કર્મની સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓની સત્તાનો વ્યવચ્છેદ થયા પછી ફરી તેઓની સત્તાનો અસંભવ હોવાથી અવક્તવ્ય સત્તા પણ ઘટતી નથી. માત્ર અવસ્થિત સત્તા અભવ્યને અનાદિ અનંત અને ભવ્યને અનાદિ સાંત એ બે ભાગે સંભવે છે.

તથા વેદનીયના બે અને એક પ્રકૃતિરૂપ એમ બે સત્તાસ્થાનક છે. તેમાં અયોગિ શુણ્ણસ્થાનકના દ્વિચરમસમય પર્થત બે પ્રકૃતિરૂપ, અને છેલ્લે સમયે એક પ્રકૃતિરૂપ, સત્તાસ્થાનક છે. અહિં એક પ્રકૃતિના સત્તાસ્થાનકથી બે પ્રકૃતિના સત્તાસ્થાનકે જતા નહિ હોવાથી ભૂચસ્કાર ઘટતો નથી. બે પ્રકૃતિના સત્તાસ્થાનેથી એક પ્રકૃતિના સત્તાસ્થાનકે જતો હોવાથી એક અદ્વપતર સંભવે છે. બે પ્રકૃતિની સત્તારૂપ અભવ્યને અનાદિ અનંત અને ભવ્યને અનાદિ સાંત એમ એક અવસ્થિત સત્કર્મ સંભવે છે. એક પ્રકૃત્યાર્ત્થક સત્તાસ્થાન માત્ર એક સમય જ રહેતું હોવાથી તે અવસ્થિતરૂપે ઘટતું નથી. અહિં પણ આ કર્મની સંપૂર્ણ સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેની સત્તા થતી નહિ હોવાથી અવક્તવ્ય સત્કર્મ સંભવતું નથી.

ગોત્ર અને આયુના બે સત્તાસ્થાનકો હોય છે. તે આ પ્રમાણે—બે, અને એક. તેમાં જ્યાંસુધી ગોત્રકર્મની બંને પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય ત્યાંસુધી બે પ્રકૃતિરૂપ સત્તાસ્થાન, અને તેઉવાયુના ભવમાં જઈ ઉચ્ચગોત્ર ઉવેલી નાંબે ત્યારે નીચગોત્રરૂપ એક પ્રકૃતિરૂપ સત્તાસ્થાનક હોય છે. અથવા અયોગિ શુણ્ણસ્થાનકના દ્વિચરમસમયે નીચગોત્રનો ક્ષય થાય ત્યારે છેલ્લે સમયે ઉચ્ચગોત્રની સત્તારૂપ એક પ્રકૃતિરૂપ સત્તાસ્થાનક હોય છે. અહિં એક નીચગોત્રની સત્તાવાળો પૃથ્વીકાયાદિમાં આવી ઉચ્ચગોત્ર બાંધે ત્યારે બે પ્રકૃતિની સત્તારૂપ એક ભૂચસ્કાર થાય. અદ્વપતર પણ ઉચ્ચગોત્ર ઉવેલે ત્યારે નીચગોત્રની સત્તારૂપ અથવા નીચગોત્રનો ક્ષય કરે ત્યારે ઉચ્ચગોત્રની સત્તારૂપ એક જ થાય. તથા અવસ્થિત સત્કર્મ બે છે. કારણ કે ઉચ્ચ નીચ એ બે પ્રકૃતિની અને ઉચ્ચગોત્ર ઉવેલાયા બાદ એકલા નીચગોત્રની સત્તા ચિરકાળ પર્થત સંભવે છે. તથા અવક્તવ્યસત્કર્મ ઉચ્ચગોત્રની સત્તા નષ્ટ થયા પછી ફરી તે સત્તામાં આવે છે તેથી તે તે એક પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ ઘટે પરંતુ ગોત્રકર્મની અપેક્ષાએ ન ઘટે. કારણ કે ગોત્રકર્મની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી સત્તામાં આવતું નથી.

તથા આયુની પણ જ્યાંસુધી પરભવતું આયુ ન બાંધે ત્યાંસુધી ભોગવાતા એકની સત્તા હોય. અને પરભવતું આયુ બાંધે ત્યારે બેની સત્તા થાય છે. અહિં ભૂચસ્કાર બે પ્રકૃતિની સત્તારૂપ એક થાય છે અને તે બે સમયે પરભવતું આયુ બાંધે તેજ સમયે થાય છે. એક પ્રકૃતિરૂપ એક અદ્વપતર સત્કર્મ હોય છે અને તે અનુભૂતમાન ભવના આયુની સત્તાનો નાશ થયા પછી બે સમયે પરભવના આયુનો ઉદય થાય તે સમયે હોય છે. અવસ્થિત સત્કર્મસ્થાનો બંને હોય છે કારણ કે બંને સત્તાસ્થાનો

અમુક કાળપર્યંત હોય છે. અવક્રાંત્યસત્કર્મ હોતું નથી. કારણ કે આયુકર્મની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તે સત્તામાં આવતું જ નથી.

દર્શનાવરણીયના ત્રણ સત્તાસ્થાનો છે. તે આ પ્રમાણે—નવ, છ અને ચાર. તેમાં ક્ષપકશ્રેણિ આશ્રયી અનિવૃત્તિ બાદરસંપ્રાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગપર્યંત અને ઉપશમશ્રેણિ આશ્રયી ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે પર્યંત નવની સત્તા હોય છે. ક્ષપકશ્રેણિમાં બાદરસંપ્રાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ પછીથી ચારેલી ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકના દ્વિચરમસમય પર્યંત છની સત્તા હોય છે અને છેલ્લે સમયે ચારની સત્તા હોય છે. અહિં ભૂયસ્કાર એક પણુ ઘટતો નથી. કારણ કે ક્ષપકશ્રેણિમાં છ અને ચારની સત્તા થયા પછી પડતો નથી. અદ્યપતર બે છે. ૧ છ, ૨ ચાર. નવથી છની, અને છથી ચારની સત્તાએ જતા હોવાથી તે બે અદ્યપતર ઘટે છે. અવસ્થિત સત્કર્મ બે છે. ૧ નવ, ૨ છ. તેમાં નવની સત્તા અભવ્યને અનાદિ અનંત અને ભવ્યને અનાદિ સાંત હોય છે અને છની સત્તા અંતર્મુહૂર્ત માત્ર જ હોય છે. તથા ચાર પ્રકૃતિરૂપ ત્રીણું સત્તાસ્થાન એક સમય માત્ર જ હોવાથી તે અવસ્થિતરૂપે હોતું નથી. તથા સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિનો વિચ્છેદ થયા પછી, ફરી સત્તાનો સંભવ નહિ હોવાથી, અવક્રાંત્ય સત્કર્મ ઘટતું નથી.

મોહનીયનાં પંદર સત્તાસ્થાનો છે. તે આ પ્રમાણે—૨૮-૨૭-૨૬-૨૪-૨૩-૨૨-૨૧-૧૩-૧૨-૧૧-૫-૪-૩-૨-૧. તેમાં સઘળી પ્રકૃતિ સત્તામાં હોય ત્યારે અઠ્ઠાવીશ, તેમાંથી સમ્યક્ત્વમોહનીય ઉવેલે ત્યારે સત્તાવીસ. અને મિશ્રમોહનીય ઉવેલે ત્યારે, અથવા અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિને છન્વીસ તથા અઠ્ઠાવીશમાંથી અનંતાનુબંધિ ચાર કષાયનો ક્ષય થાય ત્યારે ચોવીસ, મિથ્યાત્વના ક્ષયે ત્રેવીશ, મિશ્રમોહનીયના ક્ષયે બાવીસ અને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ક્ષય થાય ત્યારે એકવીશ, ત્યારપછી ક્ષપકશ્રેણિમાં આઠ કષાયનો ક્ષય થાય ત્યારે તેર, નપુંસકવેદના ક્ષયે બાર, ઓવેદના ક્ષયે અગીઆર, છ નોકષાયના ક્ષયે પાંચ, પુરૂષવેદના ક્ષયે ચાર, સંજ્વલન કોધના ક્ષયે ત્રણ, સંજ્વલન માનના ક્ષયે બે અને સંજ્વલન માયાનો ક્ષય થાય ત્યારે એકની સત્તા હોય છે. અહિં અવસ્થિત સત્કર્મ પંદર છે કારણ કે સઘળા સત્તાસ્થાનકોમાં કમમાં કમ અંતર્મુહૂર્ત પર્યંત અવસ્થાન-સ્થિરતાનો સંભવ છે. અદ્યપતર ચૌદ છે અને તે અઠ્ઠાવીસ છોડીને શેષ સઘળા સમજવા. તથા અઠ્ઠાવીસના સત્તાસ્થાનકરૂપ ભૂયસ્કાર સત્કર્મ એક જ છે. કેમકે ચોવીસના સત્તાસ્થાનેથી અથવા છન્વીસના સત્તાસ્થાનેથી અઠ્ઠાવીસના સત્તાસ્થાને જાય છે. શેષ સત્તાસ્થાનો ભૂયસ્કારરૂપે હોઈ શકતા નથી. કારણ કે અનંતાનુબંધિ કષાય, સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય સિવાય અન્ય પ્રકૃતિની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેઓની સત્તાનો અસંભવ છે. તથા મોહનીયકર્મની સઘળી પ્રકૃતિની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેઓની સત્તા નહિ થતી હોવાથી અવક્રાંત્ય સત્કર્મ ઘટતું નથી.

તથા નામકર્મના બાર સત્તાસ્થાનો છે. તે આ પ્રમાણે—૬૩-૬૨-૮૬-૮૮-૮૬-

૮૦-૭૯-૭૮-૭૬-૭૫-૬-૮. તેમાં સઘળી પ્રકૃતિ સત્તામાં હોય ત્યારે ત્રાણું. તીર્થ-કરનામકર્મની સત્તા ન હોય ત્યારે બાણું, તીર્થકરનામકર્મની સત્તા હોય અને આહારક શરીર, આહારક અંગોપાંગ, આહારકબંધન અને આહારક સંઘાતન એ ચાર પ્રકૃતિની સત્તા ન હોય ત્યારે નેન્વાશી અને તીર્થકરનામકર્મની પણ સત્તા ન હોય ત્યારે અહ્મશી. આ ચાર સત્તાસ્થાનકની પ્રથમ એવી સંજ્ઞા છે એટલે કે એ પ્રથમ સત્તાસ્થાન ચતુષ્ક કહેવાય છે.

આ ચાર સત્તાસ્થાનકમાંથી નામકર્મની તો પ્રકૃતિ ક્ષય થાય ત્યારે દ્વિતીય સત્તાસ્થાનનું ચતુષ્ક થાય. તે આ-એ'શી, આગણુએ'શી, છોત્તર, અને પંચોત્તર. આ દ્વિતીય સંજ્ઞક સત્તાસ્થાન ચતુષ્ક કહેવાય છે.

તથા પ્રથમ સત્તાસ્થાન ચતુષ્ક સંબંધી અહ્મશીના સત્તાસ્થાનમાંથી દેવદિક્ક અથવા નરકદિક્ક ઉવેલે ત્યારે છયાશી, દેવદિક્ક અથવા નરકદિક્ક કે જે ન ઉવેલાયુ હોય તે સાથે વૈકિંચ ચતુષ્ક ઉવેલે ત્યારે એ'શી અને તેમાંથી મતુષ્યદિક્ક ઉવેલે ત્યારે અહોતેરના સત્તાસ્થાન થાય છે. આ ત્રણ સત્તાસ્થાનોનો પ્રાચીન ગ્રંથોમાં અધુવ એ સંજ્ઞાથી ઓળખાઈ શકાય છે.

તથા અયોગિ અવસ્થાના ચરમ સમયે તીર્થકર પરમાત્માને નવ પ્રકૃતિનું અને સામાન્ય કેવળી મહારાજને આઠ પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાન હોય છે.

અહિં એ'શીનું સત્તાસ્થાનક ક્ષપકચેલિમાં તેરનો ક્ષય કર્યા પછી થાય છે, તેમ જ અહ્મશીમાંથી વૈકિંચ અષ્ટક ક્ષય કર્યા પછી પણ થાય છે પરંતુ બનેમાં સંખ્યા એક સરખી હોવાથી એક જ ગણ્યુ છે. માટે બાર જ સત્તાસ્થાનકો છે.

આ બાર સત્તાસ્થાનકોમાં દશ અવસ્થિત સત્કર્મ છે. નવ અને આઠના સત્તાસ્થાનકનો એક સમયનો જ કાળ હોવાથી તે અવસ્થિતરૂપે નથી.

દશ અદ્વપતર સ્થાનો છે. તે આ પ્રમાણે—પ્રથમ સત્તાસ્થાન ચતુષ્કથી બીજા સત્તાસ્થાન ચતુષ્કે જતાં ચાર અદ્વપતર, બીજા ચતુષ્કથી ત્રીજા ચરમસમયે નવ અને આઠના સત્તાસ્થાનકે જતાં બે અદ્વપતર, પ્રથમ સત્તાસ્થાન ચતુષ્ક માંહેના અહ્મશીના સત્તાસ્થાનેથી છયાસી અને અહોતેરના સત્તાસ્થાનકે જતાં બે અદ્વપતર. એ'શીનું અદ્વપતર નામકર્મની તો ક્ષય કર્યા પછી પણ થાય છે અને વૈકિંચાષ્ટક ક્ષય કર્યા પછી પણ થાય છે સંખ્યા તુલ્ય હોવાથી તેને એક જ ગણ્યુ છે. કેમકે અવધિના હેતુ અદ્વપતરનો હેતુ ગણ્યુનો નથી. તથા ત્રાણું અને બાણું સત્તાસ્થાનેથી આહારક ચતુષ્ક ઉવેલતા નેન્વાશી અને અહ્મશીના સત્તાસ્થાને જતાં બે અદ્વપતર, સઘળા મળી દશ અદ્વપતર થાય છે.

તથા ભૂયસ્કાર સ્થાનો છ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—અહોતેરના સત્તાસ્થાનેથી મતુષ્યદિક્ક બાંધી એ'શીના સત્તાસ્થાને જતાં પહેલો, ભૂયસ્કાર, ત્યાંથી નરકદિક્ક અને

વૈક્રિય ચતુષ્કે અથવા દેવદ્વિકે અને વૈક્રિય ચતુષ્કે બાંધી છય શીના સત્તાસ્થાને જતાં બીજો ભૂયસ્કાર, ત્યાંથી દેવદ્વિકે અથવા નરકદ્વિકે બાંધી અકુશીના સત્તાસ્થાનકે જતાં ત્રીજો ભૂયસ્કાર, તીર્થંકરનામસ્મૃતિ બાંધી નેવ્યાશીના સત્તાસ્થાનકે જતાં ચોથો ભૂયસ્કાર, અથવા તીર્થંકરના અંધ વિના આહારક ચતુષ્કે બાંધી બાણુના સત્તાસ્થાને જતાં પાંચમો ભૂયસ્કાર અને ત્યાંથી તીર્થંકર નામ બાંધી ત્રાણુના સત્તાસ્થાને જતાં છઠો ભૂયસ્કાર આ પ્રમાણે છ ભૂયસ્કાર થાય છે. શેષ સત્તાસ્થાનેથી બીજા મોટા સત્તાસ્થાને જવાનો અસંભવ હોવાથી અન્ય ભૂયસ્કાર થતા નથી માટે છ જ ભૂયસ્કાર થાય છે.

તથા નામકર્મની સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓની સત્તા નષ્ટ થયાં પછી ફરી સત્તાનો અસંભવ હોવાથી અવકાશ સ્થાન હોતું નથી. આ પ્રમાણે દરેક જ્ઞાનાવરણીયાદિ ઉત્તર પ્રકૃતિઓના સત્તાસ્થાનોમાં ભૂયસ્કારાદિ કદ્દા. ૨૦

હવે સામાન્યથી સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના સત્તાસ્થાનોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહેવા ઇચ્છતા પહેલાં સત્તાસ્થાનકો કેટલા થાય છે કહે છે—

एकवार वारमासी इगिचउपंचाहिया य चउणउइ ।

एत्तो चउइहिय सयं पणवीसओ य छायालं ॥२१॥

वत्तोसं नत्थि सयं एवं अडयाल संत ठाणाणि ।

जोगिअघाइचउक्के भण खिविउं घाइसंताणि ॥२२॥

एकादश द्वादशाशीतिः एकचतुःपञ्चाधिका च चतुर्नवतिः ।

अतः चतुर्दशाधिकं शतं पञ्चविंशाच्च षट्चत्वारिंशत् ॥२३॥

द्वाविंशं नास्ति शतं एवमष्टचत्वारिंशत् सत्तास्थानानि ।

योग्यघातिचतुष्के भण क्षिप्त्वा घातिसत्तास्थानानि ॥२४॥

અર્થ—અગીઆર, બાર, એ'શી તથા એક, ચાર અને પાંચ અધિકે એ'શી, ચોરાણું અને ત્યારપછી એકસો ચૌદ પચીસ સઘળા તથા એકસો પચીસથી આરંભી એકસો છેતાલીસ સુધીના સઘળા, વચમાં એકસો બત્રીસનું સત્તાસ્થાનકે નથી. કુલ અઠતાલીસ સત્તાસ્થાનકો છે, સયોગિકેવળીના અઘાતિકર્મના ચાર સત્તાસ્થાનોમાં ઘાતિકર્મના સત્તાસ્થાનકો ઉમેરી ઉપરોક્ત સત્તાસ્થાનકો કહેવા.

ટીકાનું—સામાન્યતઃ સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના અઠતાલીસ સત્તાસ્થાનો થાય છે. તે આ પ્રમાણે—અગીઆર, બાર, એ'શી તથા અહિં પણ એ'શીનો સંબંધ હોવાથી એક, ચાર અને પાંચ અધિકે એ'શી એટલે કે એકાશી, ચોરાશી અને પચાશી, તથા ચોરાણુંથી આરંભી એક એક અધિકે કરતાં એકસો ચૌદ સુધીના સઘળાં, તે આ

પ્રમાણે—ચોરાણું, પંચાણું, છનું, સત્તાણું, અઠાણું, નવાણું, સો, એકસો એક, એકસો બે, એકસો ત્રણ, એકસો ચાર, એકસો પાંચ, એકસો છ, એકસો સાત, એકસો આઠ, એકસો નવ, એકસો દસ, એકસો અગીઆર, એકસો બાર, એકસો તેર અને એકસો ચૌદ તથા એકસો પચીસથી આરંભી વચમાં એકસો બત્રીસ વળીને એકસો છેતાલીસ સુધીના સઘળાં, તે આ પ્રમાણે—એકસો પચીસ, એકસો છત્રીસ, એકસો સત્તાવીસ, એકસો અઠાવીસ, એકસો આગણત્રીસ, એકસો ત્રીસ, એકસો એકત્રીસ, એકસો તેત્રીસ, એકસો ચોત્રીસ, એકસો પાંત્રીસ, એકસો છત્રીસ, એકસો સાઠત્રીસ. એકસો આઠત્રીસ, એકસો આગણચાળીસ, એકસો ચાળીસ, એકસો એકતાલીસ, એકસો બેતાલીસ, એકસો તેતાલીસ, એકસો ચુમ્તાલીસ, એકસો પીસ્તાલીસ અને એકસો છેતાલીસ સરવાળે અઠ-તાલીસ સત્તાસ્થાનો થાય છે. તે આ પ્રમાણે—૧૧-૧૨-૮૦-૮૧-૮૪-૮૫-૯૫-૯૬-૯૭-૯૮-૯૯-૧૦૦-૧૦૧-૧૦૨-૧૦૩-૧૦૪-૧૦૫-૧૦૬-૧૦૭-૧૦૮-૧૦૯-૧૧૦-૧૧૧-૧૧૨-૧૧૩-૧૧૪-૧૨૫-૧૨૬-૧૨૭-૧૨૮-૧૨૯-૧૩૦-૧૩૧-૧૩૩-૧૩૪-૧૩૫-૧૩૬-૧૩૭-૧૩૮-૧૩૯-૧૪૦-૧૪૧-૧૪૨-૧૪૩-૧૪૪-૧૪૫-૧૪૬.

આ સત્તાસ્થાનોનું જે રીતે જ્ઞાન થાય તે રીતે કહે છે—

સયોગિ કેવળીની અઘાતિપ્રકૃતિ સંખંધી એંશી આદિ જે ચાર સત્તાસ્થાનો છે તેમાં ધાતિકર્મ સંખંધી સત્તાસ્થાનો અત્યુકમે ઉમેરીને અઠતાલીસે સત્તાસ્થાનો શિષ્યોને કહેવા. હવે એ જ કથનનો વિચાર કરે છે—

સામાન્ય કેવળી મહારાજને અયોગિશુણ્યસ્થાનકના ચરમ સમયે અગીઆર પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાન હોય છે. તે જ સમયે તીર્થંકર ભગવાનને બાર પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાન હોય છે. તે બાર પ્રકૃતિઓ આ છે—મનુષ્યાયુ, મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયભૂતિ, ત્રસનામ, બાદરનામ, પર્યાપ્તનામ, સુભગ, આદેય, યશઃકીર્તિ, તીર્થંકર, અન્યતર વેદનીય અને ઉચ્ચગોત્ર. આ જ બાર પ્રકૃતિઓ તીર્થંકર નામ રહિત અગીઆર અને તે સામાન્ય કેવળીને હોય છે.

સયોગિકેવળી અવસ્થામાં એંશી, એકાશી, ચોરાશી અને પંચાશી એમ ચાર સત્તાસ્થાનો હોય છે. તેમાં એંશી પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—દેવદિક, ઔદારિક ચતુષ્ક, વંદિય ચતુષ્ક, તૈજસ, કાર્મણ, તૈજસખંધન, કાર્મણખંધન, તૈજસસંઘાતન, કાર્મણસંઘાતન સંસ્થાન પદક, સંઘયણ પદક, વર્ણાદિવીશ, અશુરુલ્લુ, પરાઘાત, ઉપઘાત, ઉચ્છૈંસ, વિહાયોગતિદિક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, સુસ્વર, દુઃસ્વર, દુર્ભાગ, અયશઃકીર્તિ, અનાદેય, નિર્માણ, પ્રત્યેક. અપર્યાપ્ત, મનુષ્યાતુષ્ટવિ, નીચગોત્ર અને અન્યતર-વેદનીય, એ અગણોતર તથા પૂવોક્ત અગીઆર સરવાળે એંશી થાય છે.

એ જ એંશી તીર્થંકરનામ સાથે એકાશી, આઠારક ચતુષ્ક સાથે ચોરાશી તથા તીર્થંકર આઠારક ચતુષ્ક બંને સાથે પંચાશી. તેમાં એંશી અને ચોરાશી એ બે સત્તાસ્થાન સામાન્ય કેવળીને અને એકાશી અને પંચાશી એ બે સત્તાસ્થાન તીર્થંકર કેવળીને હોય છે.

પંચસંગ્રહ-પાંચસું દ્વાર

અહિં તીર્થ"કર અતીર્થ"કર એ બને એક બીજાના સત્તાસ્થાનોમાં નહિ જતા હોવાથી તથા તીર્થકરાદિને બંધ અહિં નહિ થતો હોવાથી એક પણ ભૂયસ્કાર થતો નથી અને એ"શી અને ચોરાશીના સત્તાસ્થાનેથી અગ્નીઆરના સત્તાસ્થાને જતાં તથા એકાશી અને પંચાશીના સત્તાસ્થાનેથી ખારના સત્તાસ્થાને જતાં અગ્નીઆર અને ખારની સત્તારૂપ બે અલપતર થાય છે.

તથા પૂર્વેકા એ શી આદિ ચાર સત્તાસ્થાનો જ્ઞાનાવરણ પંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક અને અંતરાય પચક એમ ચૌદ પ્રકૃતિઓ સાથે ચોરાણું પંચાણું અઠાણું અને નવાણું એમ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે આ સત્તાસ્થાનો ક્ષીણકયાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે નાનાં હોવા આશ્રયી હોય છે.

તથા ચોરાણું આદિ ચાર સત્તાસ્થાનો નિદ્રા અને પ્રચલ્લા સાથે છન્દુ; સત્તાણું સો અને એકસો એક એ પ્રમાણે ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે. આ સત્તાસ્થાનો ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના દ્વિચરમ સમય પર્થત અનેક હોવાની અપેક્ષાએ ઘટે છે.

અહિં ઉપરના ગુણસ્થાનકેથી પડતા નહિ હોવાથી ભૂયસ્કાર એક પણ થતો નથી. તથા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયવર્તિ ચોરાણું ના અને અઠાણું ના સત્તાસ્થાનેથી એ શી અને ચોરાશીના સત્તાસ્થાને જતા અને પંચાણું તથા નવાણું ના સત્તાસ્થાનેથી એકાશી અને પંચાશીના સત્તાસ્થાને જતા એ શી, ચોરાશી, એકાશી અને પંચાશીની તારૂપ ચાર અલપતર એ જ પ્રમાણે છન્દુ અને સોના સત્તાસ્થાનેથી ચોરાણું અને પઠાણું ના સત્તાસ્થાને જતા તથા સત્તાણું અને એકસો એકના સત્તાસ્થાનેથી પંચાણું અને નવાણું ના સત્તાસ્થાને જતાં ચોરાણું અઠાણું પંચાણું અને નવાણું ની સત્તારૂપ ચાર અલપતર થાય છે.

તથા તે છન્દુ આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં સંબલન લોભનો પ્રણેપ કરતાં સત્તાણું, અઠાણું એકસો એક અને એકસો બે એમ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે. આ ચાર સત્તાસ્થાનો સૂક્ષ્મસ પરાય ગુણકાણે હોય છે.

એ જ ચારમાં સંબલન માયા મેળવતાં અઠાણું નવાણું એકસો બે અને એકસો ત્રણ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય. આ સત્તાસ્થાનો અનિવૃત્તિ આદરસ પરાય ગુણસ્થાનકના આદે હોય છે.

તથા તે જ ગુણકાણે સંબલન માનનો પ્રણેપ કરતાં નવાણું, સો, એકસો ત્રણ એને એકસો ચાર એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે.

એ જ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં સંબલન કેધનો પ્રણેપ કરતાં સો, એકસો એક, એકસો ચાર અને એકસો પાંચ એમ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે.

એ જ ગુણસ્થાનકે પુરુષવેદનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો એક, એકસો બે, એકસો પાંચ અને એકસો છ એમ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે.

એ જ ગુણસ્થાનકે હાસ્યાદિષટ્કનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો સાત, એકસો આઠ, એકસો અગીઆર અને એકસો બાર એ ચાર સત્તાસ્થાનકો થાય છે.

ત્યારપછી સ્ત્રીવેદનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો આઠ, એકસો નવ, એકસો બાર અને એકસો તેર એ ચાર સત્તાસ્થાનકો થાય છે.

ત્યારપછી એ જ ગુણસ્થાનકે નપુંસકવેદનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો નવ, એકસો દશ, એકસો તેર અને એકસો ચૌદ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે.

તથા એ જ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં એ જ ગુણસ્થાનકે નરકદ્વિકાદિ નામકર્મની તેર પ્રકૃતિ અને થીલુદ્ધિત્રિક એમ સોળ પ્રકૃતિનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો પચીસ, એકસો છબીસ, એકસો યોગણત્રીસ અને એકસો ત્રીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે.

ત્યારપછી એ જ ગુણસ્થાનકે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ આઠ કષાયનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો તેત્રીસ, એકસો ચોત્રીસ, એકસો સાડત્રીસ અને એકસો આડત્રીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે. આ સઘળા સત્તાસ્થાનો નવમા ગુણકાણે હોય છે.

તથા પૂર્વે જે ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનક સંબંધી છન્દુ, સત્તાણુ, સો અને એકસો એક એ ચાર સત્તાસ્થાનકો કહ્યા છે તેમાં મોહનીયની બાવીશ, થીલુદ્ધિત્રિક અને નામકર્મની તેર પ્રકૃતિઓનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો ચોત્રીસ, એકસો પાંત્રીસ, એકસો આડત્રીસ અને એકસો યોગણચાળીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે.

નવમા ગુણકાણાના છેલ્લા ચાર સત્તાસ્થાનોમાં મોહનીય કર્મની બાર કષાય અને નવનોકષાય એ એકવીશ પ્રકૃતિ આવી બાય છે. અહિં જે મોહનીયની બાવીશ પ્રકૃતિ લીધી છે તેમાં સમ્યક્ત્વ મોહનીય વધારે લીધી છે.

જે કમથી પ્રકૃતિઓનો સ્વયં કરે છે તેનાથી પશ્ચાત્તુપર્વિએ પ્રકૃતિઓનો પ્રક્ષેપ કરતાં ઉપરોક્ત સત્તાસ્થાનો થાય છે.

તથા તે ક્ષીણકષાય સંબંધી છન્દુ આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં મિશ્રમોહનીય સાહત મોહનીયની ત્રેવીસ, નામ ત્રયોદશક અને થીલુદ્ધિત્રિકનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો પાંત્રીસ, એકસો છત્રીસ, એકસો યોગણચાળીસ અને એકસો ચાળીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે.

તથા તે છન્દુ આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં મિથ્યાત્વમોહનીય સાથે મોહનીયની ચોવીસ, નામ ત્રયોદશક અને થીલુદ્ધિત્રિકનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો છત્રીસ, એકસો સાડત્રીસ, એકસો ચાળીસ અને એકસો એકતાલીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે.

તે જ છન્નુ આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં મોહનીયકર્મની છન્વીસ, સ્થાનર્હિત્રિક અને નામ ત્રયોદશકનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો આઠત્રીસ એકસો ઝોગણ્યાલીસ, એકસો મેતાલીસ અને એકસો તેતાલીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે.

તથા તે જ છન્નુ આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં મોહનીયની સત્તાવીસ, નામ ત્રયોદશક અને સ્થાનર્હિત્રિકનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો ઝોગણ્યાળીસ, એકસો ચાળીસ, એકસો તેતાલીસ અને એકસો ચુમ્માલીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે.

તથા તે જ છન્નુ આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં મોહનીયની અઠ્ઠાવીસ, સ્થાનર્હિત્રિક અને નામ ત્રયોદશકનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો ચાળીસ, એકસો એકતાલીસ, એકસો ચુમ્માલીસ અને એકસો પીસ્તાલીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે.

આ પ્રમાણે મોહનીયની બાવીસ આદિ પ્રકૃતિઓની પ્રક્ષેપ વડે થનારા એકસો ચોત્રીસ આદિ સત્તાસ્થાનોથી ચાર'લી એકસો પીસ્તાલીસ સુધીના સત્તાસ્થાનો અવિરતિ સમયગદ્દેષ્ટિથી ચાર'લી અપ્રમત ૧ ગુણસ્થાનક પર્વત હોય છે એમ સમજવું.

તથા હમણાં જ જે એકસો પીસ્તાલીસનું સત્તાસ્થાન કહ્યું તે જ પરભવનું આયુ બાંધે ત્યારે એકસો છેતાલીસનું સત્તાસ્થાનક થાય છે. તથા જ્યારે તેઉં-વાયુના ભવમાં વર્તમાન આત્માને નામકર્મની અહોતેર અને નીચજોત્ર સત્તામાં હોય ત્યારે જ્ઞાનાવરણ પાંચ, દર્શનાવરણ નવ, વેદનીય બે, મોહનીય છન્વીસ, અંતરાય પાંચ, તિર્થંગાયુ, નામ અહોતેર અને નીચજોત્ર એ પ્રમાણે એકસો સત્તાવીસ પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાન હોય છે. તે જ પરભવ સંબંધી તિર્થંગયનું આયુ બાંધે ત્યારે એકસો ૨ અઠ્ઠાવીસનું સત્તાસ્થાન થાય છે.

૧ સયોગિ ગુણસ્થાનકોના સત્તાસ્થાનોમાં જ્ઞાનાવરણાદિ ઘાતિ આદિ પ્રકૃતિઓના પ્રક્ષેપથી ચાર'લી મોહનીયકર્મની બોવીસ પ્રકૃતિઓના પ્રક્ષેપપર્વત જે જે સત્તાસ્થાનો કલા તે તે સત્તાસ્થાનો ઉપરથી આત્મા પડે છે અને ઉત્પન્ન થાય છે એમ સમજવાનું નથી, કારણ કે મોહનીયની ચોવીસની સત્તા થયા પછી જે જે પ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ થાય છે તેની ફરી સત્તા થતી જ નથી પરંતુ બિન્નબિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ નીચે નીચેના ગુણસ્થાનકે આવ્યા પ્રકારના સત્તાસ્થાનકો હોય છે તેમ સમજવાનું છે. તેથી આ સત્તાસ્થાનોમાં ભૂયસ્કાર થતા નથી. તથા મોહનીયની બાવીસ આદિ પ્રકૃતિઓના પ્રક્ષેપથી થનારા સત્તાસ્થાનોથી ચાર'લી એકસો પીસ્તાલીસ સુધીના સત્તાસ્થાનો ચતુર્થ ગુણસ્થાનકથી ચાર'લી અપ્રમત પર્વત હોય છે એમ જે કહ્યું ત્યાં એમ શંકા થાય છે કે—મોહનીયની છન્વીસ ઉમેરતા જે ૧૩૮-૧૩૯-૧૪૨-૧૪૪ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે તે આ ગુણસ્થાનકોમાં કેમ સંભવે? કારણ કે મોહનીયનું છન્વીસનું સત્તાસ્થાન આ ચાર ગુણકો હોતું જ નથી ૨૮-૨૪-૨૩-૨૨-૨૧ એ પાંચસાથી કોષપણ સત્તાસ્થાન હોય છે છન્વીસનું સત્તાસ્થાન તો મિથ્યત્વ ગુણકો હોય છે. આ પ્રમાણે સત્તાવીસ ઉમેરતા જે સત્તાસ્થાનો થાય ત્યાં પણ એ જ સંકા થાય છે. જે પહેલે ગુણકો એ સત્તાસ્થાનો સેનામાં આવે તો તે સંભવે છે. તરત જ્ઞાનીગમ્ય.

૨ અહિં વેદિકાવ-વાડિકાવમાં વર્તતા એકસો સત્તાવીસની સત્તાવાળા જીવને પરભવ સંબંધી તિર્થંગા-

તથા વનસ્પતિકાય જીવોમાં સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી જ્યારે દેવદ્રિક, નરકદ્રિક અને વેદિક ચતુષ્ક એ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ થાય અને નામકર્મની એથી પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય ત્યારે નામકર્મની એથી, વેદનીય જો, ગોત્ર જો, અનુભૂયમાન તિર્થચતુર્થ આયુ, જ્ઞાનાવરણ પંચક, દર્શનાવરણ નવક, મોહનીય છબીસ અને અંતરાય પાંચ એ પ્રમાણે એકસો ત્રીશનું સત્તાસ્થાન હોય છે અને પરભવનું આયુ બાંધે ત્યારે એકસો એકત્રીસનું સત્તાસ્થાન થાય છે.

આ પ્રમાણે સત્તાસ્થાનોનો વિચાર કરતાં એકસો બત્રીસનું સત્તાસ્થાન કોઈ રીતે સંભવતું નથી માટે સૂત્રકારે તેનું વર્જન કર્યું છે. આદિ જો કે સત્તાણું આદિ સત્તાસ્થાનો ઉક્ત પ્રકારે અન્ય અન્ય યોગ્ય પ્રકૃતિઓનો પ્રક્ષેપ કરવાથી અનેક પ્રકારે બીજી બીજી રીતે થાય છે, તોપણ સંજ્યા વડે તેઓ તુલ્ય હોવાથી એક જ વિવક્ષાય છે. એક જ સત્તાસ્થાન બીજી બીજી રીતે થાય તેથી સત્તાસ્થાનોની સંજ્યા વધતી નથી. માટે અડતાલીસ જ સત્તાસ્થાનો થાય છે વધારે ઓછા થતા નથી.

આ સત્તાસ્થાનોમાં સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તાનો વિચ્છેદ થયા પછી તેઓની સત્તા ફરી નહિ થતી હોવાથી અવકાશ સત્કર્મ ઘટતું નથી.

અવસ્થિતસ્થાન ચુરમાલીશ છે કારણ કે અગ્નિઆર અને બારનું સત્તાસ્થાન અયોગિના ચરમસમયે તથા ચોરાણુંનું સત્તાસ્થાન ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે જ હોય છે. એટલે એ ચાર સત્તાસ્થાનકો એક સમય પ્રમાણ જ હોવાથી અવસ્થિતપણે સંભવતા નથી માટે ચુરમાલીસ થાય છે. તથા અદ્યતર સુડતાલીશ છે અને ભૂચસ્કાર સત્તર છે.

યુનો બંધ થાય ત્યારે એકસો અઢાવીસનું સત્તાસ્થાનક થાય એમ કહ્યું. જો કે આ જીવો તિર્થચાલુ સિવાય અન્ય આયુ બાંધતા નથી એ વાત બરાબર છે. પરંતુ એકસો સત્તાવીશમાં તિર્થચાલુની સત્તા હોવા છતાં ફરી પરભવ સંબંધી તિર્થચાલુ બધા એકસો અઢાવીશની સત્તા કેમ કરી શકાય? તે વિચારણીય છે.

૩ સયોગિ કેવળી ગુણસ્થાનકના સત્તાસ્થાનોમાં ધાતિકર્મની પ્રકૃતિઓનો ક્રમશઃ પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો છતાલીસ સુધીનાં જ સત્તાસ્થાનો ક્યાં તે જ કર્મ એકસો છતાલીસમાંથી પશ્ચાત્તુર્વિજએ પ્રકૃતિઓ ઓછી કરતાં સુડતાલીસ અદ્યતરો થાય છે.

૪ ભૂચસ્કાર સત્તર થાય છે તે આ પ્રમાણે—તેજવાયુમાં મનુષ્યદિક અને ઉચ્ચગોત્ર હવેલાયા પછી ચા-૫, દ-૬, વે-૨, ગો-૨૬, આ-૧, ગો-૧, અ-૫ અને નામ-૭૮ એ પ્રમાણે એકસો સત્તાવીસ પ્રકૃતિની સત્તા હોય છે, તે જ આયુના બંધે એકસો અઢાવીસનું સત્તાસ્થાન થાય. એકસો સત્તાવીસની સત્તાવાળો પૃથ્વી આદિ મનુષ્યદિક બાંધે ત્યારે એકસો ઝોગણુત્રીસનું, ઉચ્ચગોત્ર અથવા આયુના બંધે એકસો ત્રીસનું અને બંનેના બંધે એકસો એકત્રીસનું સત્તાસ્થાન થાય. તથા આયુ વિના એકસો ત્રીસની સત્તાવાળો પંચેન્દ્રિય વૈકલ્પિક બાંધે ત્યારે એકસો છત્રીસનું અને આયુ બાંધે ત્યારે એકસો સાડત્રીસનું સત્તાસ્થાન થાય. તથા એકસો છત્રીસની સત્તાવાળો દેવદ્રિક અથવા નરકદ્રિક બાંધે ત્યારે એકસો આડત્રીસનું અને તેને જ આયુના બંધે એકસો ઝોગણુચાળીસનું સત્તાસ્થાન થાય તથા આયુ-

આ ભૂયસ્કારો તેઉ-વાયુમાં જે એકસો સત્તાવીસનું સત્તાસ્થાન થાય છે ત્યાંથી આરંભી પછીના સત્તાસ્થાનોમાં જ સંભવે છે. તે પહેલાંના સત્તાસ્થાનો કષપકચેષ્ટિમાં હોવાથી અને ત્યાંથી પડવાનો અભાવ હોવાથી તેઓમાં ભૂયસ્કારો સંભવતા નથી. તેમાં પણ એકસો તેત્રીસનું સત્તાસ્થાન કષપકચેષ્ટિમાં જ હોય છે અને ત્યાંથી પ્રતિપાત થતો નથી તેથી તે પણ ભૂયસ્કારરૂપે સંભવતું નથી. માટે સત્તર જ ભૂયસ્કાર થાય છે. ૨૨

આ પ્રમાણે બંધ આદિના ભૂયસ્કારાદિ ભેદો કહ્યા. હવે સાદિ આદિ ભેદો કહે છે. તે ભેદો આ પ્રમાણે છે—સાદિ, અનાદિ, ક્રુવ અને અક્રુવ. જે બંધાદિ આદિ—

વિના એકસો આડનીસની સત્તાવાળાને ઉપશમ સમ્પક્ત્ય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સમ્પક્ત્ય મોહનીય અને 'મિશ્રમોહનીય સત્તામાં આવે ત્યારે એકસો ચાળીસનું સત્તાસ્થાન થાય. એકસો ચાળીસની સત્તાવાળો સમ્પક્ત્ય તીર્થકરનામ બાધે ત્યારે એકસો એકતાલીસનું, પરબવનું આયુ બાધે ત્યારે એકસો બેતાલીસનું અને તે જ એકસો ચાલીસની સત્તાવાળો સમ્પક્ત્ય આહારક ચતુષ્ક બાધે ત્યારે એકસો ચુમ્માલીસનું, તીર્થકર અને આહારક ચતુષ્ક બંને બાધે ત્યારે એકસો પીસતાલીસનું અને તેને દેવાયુના બાધે એકસો છેતાલીસનું સત્તાસ્થાન થાય

આ રીતે ૧૨૮-૧૨૯-૧૩૦-૧૩૧-૧૩૬-૧૩૭-૧૩૮-૧૩૯-૧૪૦-૧૪૧-૧૪૪-૧૪૫-૧૪૬-એટલા સત્તાસ્થાનો ભૂયસ્કારપણે પ્રાપ્ત થાય છે.

તથા ક્ષાયિક સમ્પક્ત્યની ઝા-૫, દ-૯, વે-૨, મો-૨૧, આ-૧ નામ-૮૮, ગો-૨ અને અ-૫ એમ એકસો તેત્રીસ પ્રકૃતિની સત્તા હોય છે. તેને તીર્થકરના બાધે એકસો એત્રીસનું, આયુના બાધે એકસો પાંત્રીસનું તીર્થકર અને આયુના બાધે વિના આહારક ચતુષ્કના બાધે એકસો સાડત્રીસનું, તીર્થકરના બાધે એકસો આડત્રીસનું અને આયુના બાધે એકસો ઝોગણચાળીસનું સત્તાસ્થાન થાય છે. કૃષ્ણની જેમ ક્ષાયિક સમ્પક્ત્યની આયુ અને તીર્થકર નામકર્મનો બાધે થાય છે. આ પ્રમાણે અર્ધિ ૧૩૪-૧૩૫-૧૩૭-૧૩૮-૧૩૯ એ પાંચ સત્તાસ્થાનો ભૂયસ્કારપણે પ્રાપ્ત થાય છે તેમાંના પહેલાના બે જ લેવાના છે. અન્ય સરખી સંખ્યાવાળા હોવાથી લેવાના નથી.

તથા અનંતાનુબંધિના વિસંયોજક ક્ષયોપશમ સમ્પક્ત્યની ઝા-૫, દ-૯, વે-૨, મો-૨૪, આ-૧, ના-૮૮, ગો-૨ અને અ-૫ એમ એકસો છત્રીસ પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાન હોય છે. તેને તીર્થકરના બાધે એકસો સાડત્રીસનું, આયુના બાધે એકસો આડત્રીસનું, એકસો છત્રીસની સત્તાવાળાને આહારક ચતુષ્કના બાધે એકસો ચાળીસનું, તીર્થકરના બાધે એકસો એકતાલીસનું અને દેવાયુના બાધે એકસો બેતાલીસનું સત્તાસ્થાન થાય છે. અર્ધિ ૧૩૭-૧૩૮-૧૪૦-૧૪૧-૧૪૨ એ પાંચ સત્તાસ્થાનો ભૂયસ્કારપણે પ્રાપ્ત થાય છે તેમાંથી છેલ્લો જ ભૂયસ્કાર લેવાનો છે, બીજા સમસ્ત્રાજાળા હોવાથી લેવાના નથી. આ પ્રમાણે વિચારતાં ૧૪૩ નો ભૂયસ્કાર સંભવતો નથી. જે કે આહારક ચતુષ્કની ઉદ્ભવનાનો પચ્ચોપશમનો અસંખ્યાતમો ભાગ મોટો હોય અને સમ્પક્ત્ય મોહનીયની ઉદ્ભવનાનો પચ્ચોપશમનો અસંખ્યાતમો ભાગ નાનો હોય એટલે સમ્પક્ત્ય મોહનીયની ઉદ્ભવના થયા પછી પણ આહારક ચતુષ્કની સત્તા રહેતી હોય તો ઝા-૫, દ-૯, વે-૨, મો-૨૭, આ-૧, ના-૯૨, ગો-૨ અને અ-૫ એ પ્રમાણે ૧૪૩ પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાન સંભવી શકે પરંતુ તે ભૂયસ્કારરૂપે તો સંભવતો નહિ. કારણ કે મોહની અહાવીશ પ્રકૃતિ સાથે એકસો ચુમ્માલીસ પ્રકૃતિની સત્તાવાળો સમદિતમોહનીય ઉવેલી એકસો તેતાલીસના સત્તાસ્થાને બધ તેની તે અદપતરપણે ધટી શકે. તત્ત્વ ઝાની મહારાજ બળે.

પ્રારંભ-શરૂઆત યુક્ત હોય તે સાદિ. જેની આદિ ન હોય તે અનાદિ. ભવિષ્યમાં જે બંધાદિ હંમેશા રહેનાર હોય જેનો કોઈ કાળે નાશ ન થાય તે ધ્રુવ-અનંત અને કાળાન્તરે જેનો વિચ્છેદ થાય તે અધ્રુવ-સાન્ત. આ ચાર ભેદોમાં જેના સફલાવમાં જેનો અવશ્ય સફલાવ હોય તે કહે છે—

સાઙ અધુવો નિયમા જીવવિસેસે અળાઈ અધુવધુવો ।

નિયમા ધુવો અળાઈ અધુવો અધુવો વ સાઈ વા ॥૨૩॥

સાદિરધ્રુવઃ નિયમાત્ જીવવિશેષાદનદિરધ્રુવો ધ્રુવઃ ।

નિયમાત્ ધ્રુવોઽનાદિરધ્રુવોઽધ્રુવો વા સાદિર્વા ॥૨૩॥

અર્થ—જે બંધાદિ સાદિ હોય છે, તે અવશ્ય અધ્રુવ હોય છે. જે બંધાદિ અનાદિ હોય છે, તે જીવવિશેષે અધ્રુવ હોય છે, ધ્રુવ પણ હોય છે. જે ધ્રુવ હોય છે. તે અવશ્ય અનાદિ હોય છે અને જે અધ્રુવ છે, તે અધ્રુવરૂપે રહે છે, અથવા સાદિ પણ થાય છે.

ટીકાનુ૦—આદિ જે બંધ સાદિ હોય છે તે અવશ્ય અધ્રુવ હોય છે. કારણ કે સાદિપણું ત્યારે જ ઘટે જ્યારે પૂર્વના બંધનો વિચ્છેદ થયા પછી નવા બંધનો પ્રારંભ થાય. તેથી સાદિ બંધના વિચ્છેદ પૂર્વક જ હોય છે માટે જ એમ કહ્યું કે જે બંધ સાદિ હોય તે અધ્રુવ-સાન્ત અવશ્ય હોય છે.

અભવ્ય અને ભવ્યરૂપ જીવો આશ્રયી અનાદિ બંધ બે પ્રકારે થાય છે. તે આ પ્રમાણે—અધ્રુવ, ધ્રુવ. તેમાં અભવ્યને જે બંધ અનાદિ હોય છે તે તેને ધ્રુવ-અનંત જ હોય છે અને ભવ્યને અનાદિ બંધનો પણ ભવિષ્યમાં નાશ થવાનો સંભવ હોવાથી સાન્ત થાય છે.

જે બંધ ધ્રુવ હોય છે તે અવશ્ય અનાદિ હોય છે. કારણ કે અનાદિ સિવાય અનંત હોઈ શકતો જ નથી. કોઈ કાળે સાદિ બંધ અનંતકાળ પર્વત રહી શકે જ નહિ. કારણ કે ઉપરના ગુણસ્થાનકે જઈ પૂર્વના બંધનો વિચ્છેદ કરી પરી ફરી બંધનો પ્રારંભ કરે ત્યારે સાદિ કહેવાય, પહેલે ગુણકાણેથી ઉપરના ગુણસ્થાનકે ચઢનાર આત્મા લલે પહેલે ગુણકાણે આવે, પરંતુ તે કંઈક ન્યૂન અર્ધપુરુષલ પરાવર્તનથી વધારે સંસારમાં રહે જ નહિ. જ્યારે ઉપરના ગુણસ્થાનકે જાય ત્યારે બંધનો અંત કરે જ. માટે જે બંધ સાદિ હોય તે અવશ્ય સાન્ત હોય એમ કહ્યું છે.

તથા જે બંધનો અન્ત થાય છે તેની ફરી શરૂઆત થતી નથી એમ પણ બને છે. જેમ વેદનીયકર્મના બંધનો વિચ્છેદ થયા પછી તેના ફરી બંધ થતો નથી અને કોઈ કર્મમાં બંધનો વિચ્છેદ થયા પછી ફરી બંધની શરૂઆત થાય પણ છે, જેમ જ્ઞાનાવરણીયકર્મના બંધનો વિચ્છેદ થયા પછી પડે ત્યારે ફરી તેના બંધની શરૂ

આત થાય છે. તેથી જ એમ કહેવામાં આંચુ છે કે જે બંધ અક્રુવ હોય છે તે અક્રુવ-રૂપે જ રહે છે તેમ જ તે બંધની સાદિ પણ થાય છે. ૨૩.

આ પ્રમાણે સાદિ આદિ બંધના ભેદોમાં જે છતાં જે અવશ્ય હોય છે અથવા જે છતાં નથી પણ હોતા તે કહ્યું. હવે સાદિ આદિ જઘન્ય, અજઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એમ ચાર ભેદ છે તેમાં અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ કેટલાકને એકરૂપે જણાય છે તેથી તદ્દગત સાદિત્વ વિશેષને બતાવવા દ્વારા તે બંનેના ભેદ બતાવે છે—

ઉક્લોસા પરિવડિષ સાહ અણુક્લોસઓ જહન્નાઓ ।

અન્નંધાઓ વિચરો તદમાવે દો વિ અવિસેસા ॥૨૪॥

ઉત્કૃષ્ટાત્ પરિપતિતે સાદિરનુત્કૃષ્ટો જઘન્યાત્ ।

અન્નંધાદ્વા ઇતરસ્તદમાવે દ્વાવપિ અવિશેષૌ ॥૨૪॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ બંધથી જ્યારે પડે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટબંધ સાદિ થાય અને જઘન્ય બંધથી પડે અથવા અબંધક થઈ ફરી બાંધે ત્યારે અજઘન્ય બંધ સાદિ થાય. તેના અભાવમાં તે બંને સરખા જ છે.

ટીકાનું—અહિં જઘન્યથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ પર્યંત જે બંધ કે ઉદ્યાદિ હોય તે સઘળો અજઘન્ય કહેવાય છે. માત્ર ઓછામાં ઓછો જે બંધ કે ઉદ્યાદિ હોય તેનો તેમાં સમાવેશ થતો નથી.

ઉત્કૃષ્ટથી આરંભી જઘન્ય પર્યંત જે બંધ કે ઉદ્યાદિ હોય તે સઘળો અનુત્કૃષ્ટ કહેવાય છે. માત્ર વધારેમાં વધારે જે બંધ કે ઉદ્યાદિ હોય તેનો તેમાં સમાવેશ થતો નથી.

જો કે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ વચ્ચેના તેમ જ ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય વચ્ચેના સ્થાનકો બંનેનાં સરખા છે પરંતુ એટલા માત્રથી આ બંનેમાં વિશેષ નથી એમ નથી. કારણ કે તદ્દગત સાદિત્વ વિશેષનો ભેદ હોવાથી બંનેમાં વિશેષ છે. તે જ વિશેષ—ભેદ બતાવે છે.

ઉત્કૃષ્ટથી જ્યારે પડે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ સાદિ થાય છે. એટલે કે જ્યારે પરિણામ વિશેષ વડે ઉત્કૃષ્ટ બંધ કરીને ત્યાર પછી પરિણામની મંદતા વડે ઉત્કૃષ્ટ બંધથી પડે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ બંધની સાદિ થાય છે અને જઘન્ય બંધથી અથવા બંધાદિનો વિચ્છેદ કરીને પડે ત્યારે અજઘન્ય સાદિ થાય છે.

તાત્પર્ય એ કે જ્યારે તથાપ્રકારના પરિણામ વિશેષ વડે જઘન્ય બંધ કરીને ત્યાંથી પડે અથવા ઉપશાંતમોહ શુણ્યસ્થાનકે જઈ ત્યાં અબંધક થઈ પરિણામના પરાવર્તન વડે ત્યાંથી પડે ત્યારે અજઘન્ય બંધની સાદિ થાય છે. આ પ્રમાણે અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટની સાદિ સિદ્ધ સિદ્ધ કારણો વડે ઉત્પન્ન થયેલી હોવાથી અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ એ બંને સિદ્ધ છે, એક નથી.

તથા અજઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ભિન્ન ભિન્ન અવધિ—મર્યાદાથી ઉત્પન્ન થયેલા છે માટે પણ તે બંને ભિન્ન છે. તે આ પ્રમાણે—જઘન્યરૂપ મર્યાદાને આશ્રયી અજઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટરૂપ મર્યાદાને આશ્રયી અનુત્કૃષ્ટ પોતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે. એટલે કે જઘન્યથી અજઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી અનુત્કૃષ્ટ બળ્ય છે. અવધિના લેદે સ્વરૂપનો લેદ જણાય છે. જેમ પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશાની મર્યાદા ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી જેમ તે બંને સ્વરૂપે ભિન્ન છે તેમ અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટની મર્યાદા ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી તે બંને પણ સ્વરૂપે ભિન્ન છે.

આર્હિ માત્ર સાદિત્વવિશેષના સ્વીકાર વડે જ એટલે સાદિત્વરૂપ વિશેષ હોવાને લઇને જ અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટમાં સ્પષ્ટ વિશેષ—લેદ જણાય છે, માટે તેનું ગ્રહણ કથું છે. જ્યાં સાદિત્વરૂપ વિશેષનો અભાવ છે, ત્યાં તે ઝેની વચ્ચે કોઈ ખાસ વિશેષ જણાતો નથી. કારણ કે સાદિત્વરૂપ વિશેષનો અભાવ ત્યારે જ હોય કે જ્યારે મર્યાદાનો અભાવ થાય એટલે કે જઘન્યથી અજઘન્ય બળ્ય ત્યારે અજઘન્યની સાદિ થાય અને ઉત્કૃષ્ટથી અનુત્કૃષ્ટ બળ્ય ત્યારે અનુત્કૃષ્ટની સાદિ થાય એ મર્યાદા જ નષ્ટ થાય ત્યારે વચ્ચલા સ્થાનકો સરખા હોવાથી તે બંનેમાં કોઈ ભતનો લેદ ઘટી શકે નહિ. માટે સાદિત્વ વિશેષ જ તે બંનેના લેદમાં કારણ છે. સાદિત્વ વિશેષના અભાવે તે બંને સરખા છે.

જે કોઈ પણ સ્થળે સાદિત્વવિશેષ નહિ જણાવાથી અજઘન્ય અનુત્કૃષ્ટ વચ્ચે લેદ ન જણાતો હોય ત્યાં પણ અજઘન્યની મર્યાદા જઘન્ય છે અને અનુત્કૃષ્ટની મર્યાદા ઉત્કૃષ્ટ છે, એમ પોતાના અંતઃકરણમાં વિચારી તે બંને વચ્ચે લેદ છે એમ નિષ્કૃંચ કરી લેવો.

આ રીતે અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટનો વિશેષ કહ્યો. હવે અજઘન્યસાદિમાં સામાન્યથી સાદિત્વાદિ ભાગની પ્રરૂપણા કરે છે—

તે ગાર્હ ઓહેળં ડકોસજહનગો પુળો સાર્હ ।

તૌ અનાદી ઓષેનોત્કૃષ્ટજઘન્યકો પુનઃ સાર્હ

અર્થ—ઓષે અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ અનાદિ છે અને ઉત્કૃષ્ટ તથા જઘન્ય સાદિ છે.

ટીકાનુ—જેની અંદર સાદિત્વ વિશેષ અનુપલક્ષ્યમાણ છે—ઓળખી શકાતા નથી—સમજી શકાતા નથી એટલે કે સાદિત્વ વિશેષ વિનાના તે અજઘન્ય અથવા અનુત્કૃષ્ટનો કાળ અનાદિ છે.

શી રીતે અનાદિ છે ? તો કહે છે—સામાન્યથી. એટલે પ્રકૃતિ અથવા સ્થિતિ આદિ વિશેષની અપેક્ષા રાખ્યા વિના સર્વત્ર અનાદિ છે. પ્રકૃતિ અને સ્થિતિ આદિને અપેક્ષીને તો હવે પછી કહેશે તે પ્રમાણે છે.

તથા નિયતકાળ ભાવિ હોવાથી એટલે કે અમુક નિર્ણયિત સમય જ પ્રવર્તતા હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સાદિ છે.

આ રીતે પ્રકૃતિ એને સ્થિતિ આદિની અપેક્ષા સાર્થક વિના જઘન્યાદિમાં સાદિ-ત્વાદિની પ્રફુલ્લ કરી હવે સામાન્યથી બંધ આશ્રયી કહે છે—

અધુવાળ સાદ સર્વે ધ્રુવાળનાઈ વિ સંભવિનો ॥૨૫॥

અધ્રુવાળાં સાદયઃ સર્વે ધ્રુવાળામનાદી અપિ સંભવિનૌ ॥૨૫॥

અર્થ—અધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના સઘળા ભાગા સાદિ છે અને ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના સંભવતા અજઘન્ય અને અતુત્કૃષ્ટ અનાદિ પણ હોય છે.

ટીકાનું—સાતવેદનીયાદિ અધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અતુત્કૃષ્ટ એ સઘળા ભાગા સાદિ છે. સાદિ એ સાન્તનું ઉપલક્ષણ—સૂચક હોવાથી સાન્ત પણ છે. જે સાદિ હોય છે તે સાન્ત અવશ્ય હોય છે એ પહેલાં કહ્યું છે. એટલે આદિ એકલો સાદિ ભાગો કહ્યો છે છતાં સાન્ત પણ લઈ લેવો.

વર્ણાદિ ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓમાં યથાયોગ્ય રીતે સંભવતા અજઘન્ય અને અતુત્કૃષ્ટનો કાળ અનાદિ છે. આદિ પણ અનાદિ શબ્દવડે અનન્ત પણ લઈ લેવાનો છે. કારણ કે જ્યારે અનાદિ હોય ત્યારે અનંતપણાનો પણ સંભવ છે. એટલે અનાદિ અને ધ્રુવ છે અને ગાથામાં અહણ કરેલા ‘અપિ’ શબ્દવડે સાદિ અને અધ્રુવ પણ છે.

તથા ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના જે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ભેદ છે તે સાદિ સાન્ત જ હોય છે. કારણ કે એ બંને કોઈ વખતે જ પ્રવર્તે છે. જ્યારે પ્રવર્તે ત્યારે સાદિ અને જે સાદિ હોય તે સાન્ત હોય જ એ પહેલાં કહ્યું છે માટે ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સાદિ સાન્ત બાણવા. ૨૫

આ પ્રમાણે સામાન્યથી પ્રકૃતિબંધ આશ્રયી જઘન્ય આદિ ભાગાઓ સાદિ આદિ રૂપે પ્રફુલ્લા. હવે મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાં જ્યાં જ્યાં જે જે જઘન્યાદિ બંધનો સંભવ છે ત્યાં ત્યાં તે તે કહે છે—

મૂલુત્તરપગર્દૈર્જ જહન્નમો પગ્ધ્રુવન્ધ ડવસંતે ।

તવમદ્વા અજહન્નો ઉક્કોસો સન્નિ મિચ્છંમિ ॥૨૬॥

મૂલોત્તરપ્રકૃતીનાં જઘન્યઃ પ્રકૃતિવન્ધ ઉપશન્તે ।

તદ્ અપ્રાદજ્ઞવન્ય ઉત્કૃષ્ટઃ સન્નિમિ મિથ્યાદૃષ્ટૌ ॥૨૬॥

અર્થ—મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિનો, જઘન્ય બંધ ઉપશાંતિમાં હ યુક્ષણે થાય છે. ત્યાંથી પડવાથી અજઘન્ય બંધ થાય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ બંધ મિથ્યાદૃષ્ટ સન્નિમાં હોય છે.

ટીકાનુબંધ—મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓના ઓછામાં ઓછો બંધ ઉપશાંતમોહ ગુણ-કાણે થાય છે. કેમ કે ઉપશાંતમોહ ગુણકાણે મૂળ પ્રકૃતિ અથવા ઉત્તર પ્રકૃતિ આશ્રયી એક સાતવેદનીયરૂપ પ્રકૃતિનો બંધ થાય છે અને તે એક પ્રકૃતિનો બંધ પ્રકૃતિ-બંધ આશ્રયી જન્ય કહેવાય છે.

અહિં સ્થિતિબંધાદિને આશ્રયી અજન્યાદિ વિચાર ઇષ્ટ નથી જેથી જન્ય સ્થિતિ આદિનો બંધ તે જન્ય બંધ એમ કહેવાય. અહિં તો માત્ર પ્રકૃતિબંધ આશ્રયી વિચાર કરવો એ જ ઇષ્ટ છે. સ્થિતિબંધ આશ્રયી આગળ કહેશે. તેથી જે અલ્પમાં અલ્પ પ્રકૃતિનો બંધ તે જન્ય બંધ કહેવાય. માટે જ એક પ્રકૃતિનો બંધ જન્યબંધ કહેવાય છે.

અહિં ગાથામાં ઉપશાંત શબ્દનું ગ્રહણ ઉપલક્ષણ છે. તેથી ક્ષીણમોહ અને સયોગિ કેવળી ગુણસ્થાનકે પણ જન્ય પ્રકૃતિબંધ સમજવો. માત્ર ઉપશાંતમોહ ગુણકાણેથી પ્રતિપાત થાય છે અને ક્ષીણમોહાદિ ગુણકાણેથી થતો નથી, પડે ત્યારે અજન્ય આદિ ભાગોનો સંભવ થાય છે, માટે સુખ્ય વૃત્તિએ ઉપશાંતમોહનું ગ્રહણ કર્યું છે.

તે ગુણસ્થાનકેથી પડવાથી અજન્ય બંધ થાય છે. કારણ કે અગીઆરમેથી દશમા આદિ ગુણકાણે આવે ત્યારે મૂળકર્મ આશ્રયી છ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓ આશ્રયી સત્તર આદિ પ્રકૃતિઓના બંધનો સંભવ છે.

મિથ્યાદિષ્ટ ૧ સંજ્ઞિને ઉત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિબંધ થાય છે. કારણ કે તેને મૂળ આઠે કર્મનો અને ઉત્તર ચુરમોતેર પ્રકૃતિઓનો બંધ થઈ શકે છે.

હવે તે ઉત્કૃષ્ટ બાંધી ત્યાંથી પડતા જે અલ્પ અલ્પ મૂળ અથવા ઉત્તર પ્રકૃતિ-ઓનો બંધ થાય તે બંધ અનુત્કૃષ્ટ કહેવાય. એને ગાથામાં નથી કહ્યો છતાં સામ-અર્થથી બાણી શક્ય છે.

અહિં સાદિત્વાદિ ભંગની ચોખ્ખા સુગમ હોવાથી પોતાની મેળે કરવી. તે આ પ્રમાણે—મૂળ અથવા ઉત્તર પ્રકૃતિઓના જન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ બંધ કોઈ વખતે થતા હોવાથી સાદિ અને સાંત ભાંગે સમજવા. માત્ર અજન્યબંધ સાદિ અનાદિ દ્રવ્ય અને અદ્રવ્ય એમ ચાર ભાંગે છે. તેમાં ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકથી પડે અને અજન્ય બંધ કરે ત્યારે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત નથી કર્યું તેઓને અનાદિ, અભવ્યને હમેશા અજન્ય બંધ થતો હોવાથી દ્રવ્ય અને ભવ્યોને અમુક કાળે વિચ્છેદ થવાનો સંભવ હોવાથી અદ્રવ્ય છે. ૨૬

આ પ્રમાણે મૂળ અથવા ઉત્તર પ્રકૃતિ આશ્રયી જ્યાં જે જન્ય આદિ સંભવે

૧ એકેન્દ્રિયાદિ જ્યાં પણ આઠ મૂળ અને ચુરમોતેર ઉત્તરપ્રકૃતિ ૨૨૩૫ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિબંધ કરે છે. છતાં અહિં મૂળ ગાથા ટીકાના સતી કેમ જણાવ્યા? તે વિચારણીય છે.

છે ત્યાં તેનું પ્રતિપાદન કર્યું. હવે મૂળકર્મ આશ્રયી એક એક કર્મમાં સાદિત્વાદિનો વિચાર કરે છે—

આડસ સાદ્અધુવો બંધો તદ્યસ સાદ્ અવસેસો ।

સેસાણ સાદ્યાઈ મઠ્ઠામઠ્ઠેસુ અધુવધુઓ ॥૨૭॥

આયુષઃ સાદિરધુવઃ વન્ધઃ તૃતીયસ્ય સાધવશેષઃ ।

જોવાળાં સાધાદિઃ મળ્યામળ્યેષુ અધુવધુવૌ ॥૨૭॥

અર્થ—આયુનો બંધ સાદિ અને અધુવ છે. ત્રીજા કર્મનો સાદિ વિના ત્રણ ભાગે છે અને શેષ કર્મનો સાદિ આદિ ચારે ભાગે છે. તથા લબ્યમાં અધુવ અને અલબ્યમાં ધ્રુવ બંધ હોય છે.

ટીકાનું—મૂળ કર્મની અંદર આયુનો બંધ તે અધુવબંધ હોવાથી સાદિ સાન્ત છે.

ત્રીજા વેદનીયકર્મનો બંધ સાદિ સિવાય અનાદિ, અધુવ અને ધ્રુવ એમ ત્રણ ભાગે છે. તેમાં સર્વદા તેનો બંધ થતો હોવાથી અનાદિ, લવિધ્યમાં કૌર્ષપણ કાળે વિચ્છેદનો અસંભવ હોવાથી અલબ્યને અન્ત અને લબ્યને અયોગિ ગુણસ્થાનકે બંધનો વિચ્છેદ થતો હોવાથી અધુવ—સાન્ત છે.

શેષ જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય, નામ, ગોત્રકર્મ તથા અંતરાયકર્મનો બંધ સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધુવ એમ ચાર ભાગે છે. તેમાં ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકેથી પડે અને બંધ કરે માટે સાદિ તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત નથી કર્યું તેઓને અનાદિ, અલબ્યને ધ્રુવ અને લબ્યને અધુવ બંધ છે. ૨૭

હવે ઉત્તર પ્રકૃતિઓ આશ્રયી એક એક પ્રકૃતિના બંધમાં સાદિત્વાદિનો વિચાર કરે છે—

સાઈ અધુવો સઠ્ઠાણ હોઈ ધુવબંધિયાણ ણાઈ ધુવો ।

નિયયઅબન્ધચુયાળં સાઈ અણાઈ અપત્તાળં ॥૨૮॥

સાદિરધુવઃ સર્વ્વાસાં મવતિ ધ્રુવવન્ધિનીનામનાદિ ધ્રુવઃ ।

નિજકાવન્ધચ્યુતાનાં સાદિસ્નાદિસ્પ્રાપ્તાનામ્ ॥૨૮॥

અર્થ—સઘળી ધ્રુવબન્ધ પ્રકૃતિઓનો બંધ સાદિ, સાન્ત, અનાદિ અને અન્ત એમ ચાર ભાગે છે. પોતપોતાના અબંધસ્થાનથી પડે ત્યારે તેનો બંધ સાદિ થાય છે. તથા તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને તેનો બંધ અનાદિ છે.

ટીકાનું—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય નવ, અંતરાય પાંચ, સોળ કથાય,

મિથ્યાત્વ, ભય, ભુગુપ્સા અશુરુલ્લુ, નિર્માણ, તૈજસ, કાર્મણ, ઉપધાત અને વર્ણાદિ અતુષ્ક એ સુડતાલીસે ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓનો બંધ સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર ભાંગે છે.

તેમાં સાદિ શી રીતે થાય છે? તે કહે છે—જ્યાં જ્યાં જે જે પ્રકૃતિનું અબંધ-સ્થાન હોય ત્યાંથી પડે ત્યારે તે તે પ્રકૃતિનો બંધ સાદિ થાય છે, જેમકે—મિથ્યાત્વ, સ્થાનાર્દિનિક્ક અને અનંતાનુબંધિ એ આઠ પ્રકૃતિનું અબંધસ્થાન મિશ્રદંષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકો છે. એ પ્રમાણે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનું દેશવિરતિ આદિ ગુણસ્થાનકો, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનું પ્રમત્તસંયતાદિ ગુણસ્થાનકો, નિદ્રા, પ્રત્યક્ષા, અશુરુલ્લુ, નિર્માણ, તૈજસ, ઉપધાત, વર્ણઅતુષ્ક, કાર્મણ, ભય અને ભુગુપ્સા એ તેર પ્રકૃતિઓનું અનિવૃત્તિ બાદરાદિ ગુણસ્થાનકો, સંજ્વલન કષાયનું સૂક્ષ્મસંપરાયાદિ ગુણસ્થાનકો અને જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ અને દર્શનાવરણીય ચાર એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનું ઉપ-શાંતમોહાદિ ગુણસ્થાનકો અબંધસ્થાન છે.

તે તે મિશ્રદંષ્ટિ આદિ અબંધસ્થાનેથી જ્યારે પડે ત્યારે મિથ્યાત્વાદિ પ્રકૃતિઓનો ફરી બંધ શરૂ થાય માટે સાદિ. સાદિપણું અધ્રુવપણા વિના હોતું નથી, જે બંધ સાદિ થાય તેનો અંત અવશ્ય થાય છે, તેથી જ્યારે મિશ્રદંષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકે જાય ત્યારે તે તે પ્રકૃતિઓના બંધનો અંત થાય માટે સાન્ત. તથા તે તે સમ્યક્ સિધ્યાદંષ્ટિ ગુણસ્થાનકરૂપ અબંધસ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને તે પ્રકૃતિઓનો બંધ શરૂઆતનો અભાવ હોવાથી અનાદિ છે. અભવ્યોને કોઈપણ કાળે બંધ વિચ્છેદ ન થાય માટે અનંત અને સત્યો તે તે ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરી ભવિષ્યમાં બંધનો નાશ કરશે માટે તેઓ આશ્રયી સાન્ત બંધ છે.

તથા ધ્રુવબંધિ—સુડતાલીસ સિવાય તહોંતેર અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો બંધ તેઓ અધ્રુવબંધિ હોવાથી જ સાદિ સાન્ત બાણવો. ૨૮

આ પ્રમાણે સાદિ આદિ ભાંગાની પ્રરૂપણા કરી. હવે સ્વામિત્વ કહેલું બેઠ્યો એટલે કયો જીવ કેટલી પ્રકૃતિના બંધનો અધિકારી છે તે કહેલું બેઠ્યો. તેમાં જે પ્રકૃતિઓ જે જીવોને બંધ આશ્રયી અયોગ્ય છે તે પ્રકૃતિઓના બંધના તે જીવો સ્વામિ નથી. એમ કહેવાથી તે સિવાયની બીજી પ્રકૃતિઓના બંધના તેઓ સ્વામિ છે એમ અર્થાત્ સમજી શકાય અને એવી બંધ આશ્રયી અયોગ્ય પ્રકૃતિઓ ચારે ગતિમાં થોડી હોય છે તેથી ગ્રંથલાઘવ માટે જે પ્રકૃતિઓ જે જીવોને અયોગ્ય છે, તેઓનું પ્રતિપાદન કરવા ઈચ્છતાં પહેલાં તિયજોને અયોગ્ય પ્રકૃતિઓનું પ્રતિ-પાદન કરે છે—

નરયતિગં દેવતિગં ઇગિવિગલાણં વિઉદ્ધિવ નો બંધે ।

મણુયતિગુચ્ચં ચ ગર્હૈતસંમિ તિરિ તિથ્યાહારં ॥૨૧॥

નરકત્રિકં દેવત્રિકમેકવિકલનાં વૈક્રિયં ન વન્ધે ।

મનુજત્રિકોચં ચ ગતિત્રસે તિરથાં તીર્થાહારમ્ ॥૨૯॥

અર્થ—એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયોને નરકત્રિક, દેવત્રિક અને વૈક્રિયદ્વિક બંધમાં હોતું નથી, ગતિત્રસમાં મનુષ્યત્રિક, ઉચ્ચગોત્ર અને પૂર્વોક્ત આઠ પ્રકૃતિઓ બંધમાં હોતી નથી, તથા તીર્થંકરનામ અને આહારકદ્વિક સઘળા તિર્થંચોને બંધમાં હોતું નથી.

ટીકાનુ—નરકગતિ, નરકાનુપૂર્વિ અને નરકાનુ એ નરકત્રિક, દેવગતિ, દેવાનુપૂર્વિ અને દેવાનુ એ દેવત્રિક, તથા વૈક્રિય શરીર અને વૈક્રિય અંગોપાંગ એ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયોને બંધયોગ્ય હોતી નથી.

મનુષ્યગતિ મનુષ્યાનુપૂર્વિ અને મનુષ્યાનુ એ મનુષ્યત્રિક. ઉચ્ચગોત્ર અને ચ શબ્દ વડે પૂર્વોક્ત આઠ પ્રકૃતિઓ કુલ બાર પ્રકૃતિઓ ગતિત્રસ—તેઉકાય અને વાણુકા-યના છવોને બંધ આશ્રથી અયોગ્ય છે. અર્થાત્ તેઓ બાંધતા નથી.

તીર્થંકર નામ અને આહારકશરીર, આહારક અંગોપાંગરૂપ આહારકદ્વિકને સઘળા તિર્થંચો તથાભવસ્વભાવે બાંધતા નથી.

તાત્પર્ય એ કે—તીર્થંકરનામ અને આહારકદ્વિક વિના શેષ એકસો સત્તર પ્રકૃતિઓના સામાન્યથી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચો બંધના સ્વામિ છે. એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયો આહારકદ્વિક. તીર્થંકરનામ, વૈક્રિયદ્વિક, નરકત્રિક અને દેવત્રિક વિના એકસો નવ પ્રકૃતિઓના બંધના સ્વામિ છે. તથા તેઉકાય અને વાઉકાય તીર્થંકરનામ, આહારકદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, નરકત્રિક, દેવત્રિક, મનુષ્યત્રિક અને ઉચ્ચગોત્ર વિના શેષ એકસો પાંચ પ્રકૃતિઓના બંધના અધિકારી છે. ૨૯

હવે દેવો અને નારકીઓને આશ્રથી બંધને અયોગ્ય પ્રકૃતિઓ બતાવે છે—

વેઞ્ઞવાહારદુગં નારયસુરસુદુમ વિગલજાઙ્ગતિગં ।

બંધહિ ન સુરા સાયવથાવરણિદિ નેરઙ્ગયા ॥૩૦॥

વૈક્રિયાહારકદ્વિકં નારકસુરસુમવિકલજાતિત્રિકમ્ ।

વધ્નન્તિ ન સુરાઃ સાતપસ્થાવરૈકેન્દ્રિયં નૈરયિકાઃ ॥૩૦॥

અર્થ—વૈક્રિયદ્વિક, આહારકદ્વિક, નરકત્રિક, દેવત્રિક, સૂક્ષ્મત્રિક અને વિકલજાતિ-ત્રિક એ સોળ પ્રકૃતિઓને દેવો બાંધતા નથી અને આત્મ, સ્થાવર અને એકેન્દ્રિય-ભતિ સાથે યોગણીશ પ્રકૃતિઓને નારકીઓ બાંધતા નથી.

ટીકાનુ—વૈક્રિય શરીર અને વૈક્રિય અંગોપાંગરૂપ વૈક્રિયદ્વિક, આહારક શરીર અને આહારક અંગોપાંગરૂપ આહારકદ્વિક, ત્રિક શબ્દનો દરેકની સાથે યોગ હોવાથી નરક-ગતિ નરકાનુપૂર્વિ અને નરકાનુ એ નરકત્રિક, દેવગતિ દેવાનુપૂર્વિ અને દેવાનુ એ

દેવત્રિકે, સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત અને સાધારણ એ સૂક્ષ્મત્રિક, બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય એ ભત્તિક, સઘળી મળી સોળ પ્રકૃતિઓને તથાભવસ્વભાવે સઘળા દેવો બાંધતા નથી. તેથી શેષ એકસો ચાર પ્રકૃતિઓના બંધાધિકારી સમજવા.

તથા આત્મ સ્થાવર અને એકેન્દ્રિયભત્તિ સાથે પૂર્વોક્ત સોળ પ્રકૃતિઓ-કુલ ઓગણીશ પ્રકૃતિઓને તથાસ્વભાવે કોઇપણ નારકીઓ બાંધતા નથી, તેથી સામાન્યતઃ તેઓ એકસો એક પ્રકૃતિઓના બંધાધિકારી છે. ૩૦

આ પ્રમાણે પ્રકૃતિબંધ કહ્યો. હવે સ્થિતિબંધનું કથન શરૂ કરે છે—તેમાં અગ્નિ-આર અનુયોગકાર છે. તે આ પ્રમાણે-૧ સ્થિતિપ્રમાણ પ્રરૂપણ, ૨ નિષેક પ્રરૂપણ, ૩ અબાધાકંડક પ્રરૂપણ, ૪ એકેન્દ્રિયાદિ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિબંધના પ્રમાણ સંબંધે પ્રરૂપણ, ૫ સ્થિતિસ્થાન પ્રરૂપણ, ૬ સંકલેશસ્થાન પ્રરૂપણ, ૭ વિશુદ્ધિસ્થાન પ્રરૂપણ, ૮ અધ્યવસાયસ્થાનના પ્રમાણવિપયક પ્રરૂપણ, ૯ સાધાદિ પ્રરૂપણ, ૧૦ સ્વામિત્વ પ્રરૂપણ, ૧૧ અને શુભાશુભત્વ પ્રરૂપણ. તેમાં પહેલાં સ્થિતિ પ્રમાણ પ્રરૂપણ કહે છે. સ્થિતિ પ્રમાણ પ્રરૂપણ એટલે મૂળ અને ઉત્તર દરેક પ્રકૃતિઓની ઓછામાં ઓછી અને વધારેમાં વધારે કેટલી સ્થિતિ બંધાય તેનો વિચાર. આ દ્વારમાં મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ જેટલી સ્થિતિ બંધાય તે કહેશે. તેમાં પહેલાં મૂળ કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે—

મોહે સત્તરી કોડાકોડીઓ વીસ નામગોયાળં ।

તીસિયરાળ ચરુણં તેત્તીસચરાઈં આરસસ ॥૩૧॥

મોહે સત્તતિકોટીકોટયો વિશતિર્નામગોત્રયોઃ ।

ત્રિશદિતરેપાં ચતુર્ણાં ત્રયક્લિશદતરાણ્યાયુપઃ ॥૩૧॥

અર્થ—મોહનીયકર્મની સિત્તર કોડાકોડી, નામ અને ગોત્રની વીસ કોડાકોડી, ઇતર-જ્ઞાનાવરણાદિ ચાર કર્મની ત્રીસ કોડાકોડી અને આયુની તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય છે.

ટીકાનુ—મોહનીયકર્મની ઉત્કૃષ્ટ બંધસ્થિતિ સિત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. અહિં સ્થિતિ બે પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—કર્મસ્વરૂપે રહેનારી, અને અનુભવ યોગ્ય.

અહિં સ્થિતિનુ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ કર્મસ્વરૂપે રહેનારી સ્થિતિને આશ્રયીને જ કહ્યું છે એમ સમજવું. એટલે કે જે સમયે જે કોઇ કર્મ બંધાય તે સમયથી આરંભી તેની જેટલી સ્થિતિ બંધાઇ હોય તેના ચરમસમય પર્યાંત તે કર્મ આત્મા

૧ સામાન્ય કયા કયા શુભસ્થાનકે કેટલી બંધાય છે તે અને કયા કયા દેવો કે નારકીઓ કેટલી બાંધે છે તે સદગુણીજ-ગોળ કર્મત્રયમાથી જાણવું અહિં તો દિગ્દર્શન માત્ર કરાવ્યું છે.

સાથે કોઈ પણ કરણ ન લાગે તો તે રૂપે ટકી શકે છે અને અખાધાકાલહીન શેષ સ્થિતિ અનુભવ યોગ્ય છે.

જે કર્મની જેટલી કોડાકોડી સાગરોપમપ્રમાણ સ્થિતિ બંધાય તેના તેટલા સો વરસનો અખાધાકાળ હોય છે. આ જ પ્રકરણમાં આગળ ઉપર કહેશે 'એવડ્યા વાહવા-સસયા' જે કર્મની જેટલી કોડાકોડી પ્રમાણ સ્થિતિ બંધાય તેટલા સો વરસનો અખા-ધાકાળ હોય છે.

જેમ કે—મોહનીયકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ બંધાતી હોવાથી તેના સાત હજાર વરસનો 'અખાધાકાળ' છે. એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-વાળું બાંધેલું મોહનીય કર્મ સાત હજાર વરસ પર્થત પોતાના ઉદય વડે જીવને કાંઈ પણ ખાધા ઉત્પન્ન કરતું નથી. ત્યારપછી જ, ખાધા ઉત્પન્ન કરે છે. કારણ કે સાત હજાર વરસના જેટલા સમયો થાય તેમાં આત્મા તથાસ્વભાવે દલિકની રચના કરતો નથી. ત્યારપછીના સમયથી આરંભી સાત હજાર વરસે ન્યૂન સિત્તેર કોડાકોડી સાગ-રોપમના જેટલા સમયો થાય તેટલામાં રચના કરે છે. તેથી જ સાતહજાર વરસ પર્થત કળનો અનુભવ કરતો નથી અને સાત હજાર વરસ ન્યૂન સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પર્થત કળ અનુભવે છે.

જેટલા સ્થાનકોમાં દલરચના થતી નથી તેને અખાધાકાળ કહે છે અને જેટલા સ્થાનકોમાં દલરચના થાય છે તેને નિષેક રચના કહે છે.

૧ જે સમયે જે કર્મ બંધાય તેના લાગમાં જે દલિકો આવે તેઓ કમણઃ ભોગવાય તેટલા માટે તેની વ્યવસ્થિત રચના થાય છે જે સમયે કર્મ બંધાયુ તે સમયથી આરંભી કેટલાક સમયોમાં રચના થતી નથી, પરંતુ તેની ઉપરના સમયથી થાય છે. જેટલા સમયોમાં રચના થતી નથી, તેને અખાધાકાળ એટલે દલિક રચના વિનાનો કાળ. બંધ સમયથી આરંભી અમુક સમયમા દલરચના નહિ થવામાં કારણ જીવસ્વભાવ છે. અખાધાકાળના ઉપરના સમયથી આરંભી અમુક સમયે આટલા જ દલિક કળ આવે, અમુક સમયે આટલા દલિકો કળ આવે એ પ્રમાણે સ્થિતિના અરમ સમયપર્થત નિશ્ચિત રચના થાય છે. જે જે સમયોમાં જે જે પ્રમાણે રચના થઈ હોય તે તે સમય પ્રાંત થાય ત્યારે તેટલા તેટલા દલિકોના કળને ભોગવે છે. તેથી જ અખાધાકાળ ગયા પછી એક સાચંટા દલિકો કળ આપતા નથી, પરંતુ ગોઠવણ અનુસાર જ કળ આવે છે. જેટલા સ્થાનોમાં રચના થઈ નથી તેને અખાધાકાળ કહે છે તેનું પ્રમાણ આગળ ઉપર કહેશે. કળ ભોગવવા માટે ઘણી વ્યવસ્થિત દલિકરચનાને નિષેક રચના કહે છે. અખાધાકાળમાં દલિક નહિ ગોઠવાયેલું હોવાથી તેટલા કાળપર્થત વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલા કર્મના કળને અનુભવતો નથી. તેટલો કાળ ગયા પછી અનુભવે છે. અહિં જે સ્થિતિ કહી છે તે અખાધાકાળ સહિત કર્મસ્વરૂપે રહે-નારી કહી છે. કારણ કે અખાધાકાળમા પણ તે કર્મનો જ બંધ તો જીવ સાથે છે જ. આમ વિના સાત-કર્મની સ્થિતિ સાથે અખાધાકાળ જોડીને તેઓની સ્થિતિ કહી છે કારણ કે તે કર્મોના અખાધાકાળનું પ્રમાણ ચોક્કસ છે આમના અખાધાકાળનું પ્રમાણ ચોક્કસ નહિ હોવાથી તેની સ્થિતિ સાથે અખાધા-કાળ જોડો નથી.

નામ અને ગોત્રકર્મની વીસ કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, બે હજાર વરસનો અબાધાકાળ છે. અબાધાકાળહીન કર્મદલિકનો નિષેક—કાળ છે.

તથા ઇતર-જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણીય, વેદનીય અને અંતરાય એ ચાર કર્મની ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમપ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, ત્રણ હજાર વરસનો અબાધાકાળ છે અને અબાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે.

આયુકર્મની પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગ અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ અબાધાકાળ છે અને અબાધાકાળહીન નિષેક કાળ છે. આ રીતે મૂળકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી. હવે જ્ઞાન્ય કહે છે—

મોક્ષમકસાદૃ તણુયા ઠિઢ વેયણીયસ્સ વારસ મુહુત્તા ।

અટ્ટટ્ટ નામગોયાણ સેસયાણં મુહુત્તંતો ॥૩૨॥

મુક્ત્વાઝ્કપાયિણઃ તતુકા સ્થિતિઃ વેદનીયસ્ય દ્વાદશ મુહુર્તાઃ ।

અઘાવટૌ નામગોત્રયોઃ શેષકાણાં મુહુર્તાન્તઃ ॥૩૨॥

અર્થ—અકષાયિ આત્માની સ્થિતિ મૂકીને વેદનીયકર્મની જ્ઞાન્ય સ્થિતિ બાર મુહુર્ત છે, નામ અને ગોત્રકર્મની આઠ મુહુર્ત છે, અને શેષ કર્મોની અંતમુહુર્ત છે.

ટીકાનું—જ્ઞાન્ય સ્થિતિના પ્રસંગમાં વેદનીયકર્મની સ્થિતિ બે પ્રકારે છે. ૧ સકષાયિ આત્માઓને દશમા ગુણસ્થાનકને અન્તે ઓછામાં ઓછી જે બંધાય તે. ૨ અને અકષાયિ આત્માઓને અગીઆરમેથી તેરમા પથંત બે સમય પ્રમાણ જે જ્ઞાન્ય-સ્થિતિ બંધાય છે તે. અહિં 'અકષાયિ આત્માઓની સ્થિતિની વિવક્ષા નથી. તેથી તે સ્થિતિને છોડીને શેષ સકષાયિ આત્માઓને વેદનીયની જ્ઞાન્ય સ્થિતિ બાર મુહુર્ત'

૧ અહિં એમ શંકા થાય કે અગીઆરમા આદિ ગુણહીન વેદનીયકર્મની જ્યારે બે સમય પ્રમાણ જ્ઞાન્ય સ્થિતિ બંધાય ત્યારે તેની જ્ઞાન્ય સ્થિતિ બંધ તરીકે વિવક્ષા કેમ ન કરી? તેના ઉત્તરમાં સમ-જનાતું' કે કપાયશ્વ હેતુ વિના જે સ્થિતિ બંધાય છે તેમાં રમ નથી હોતો અને તેથી તેનું કંઈ ફળ અનુભવમાં આવતું નથી. ઓછામાં ઓછા કે વધારેમાં વધારે કપાય નિમિત્તથી જે કર્મ બંધાય છે તેનું જ ફળ અનુભવમાં આવે છે. અગીઆરમેથી ચૌદમા પથંત જે સુખ-દુઃખનો અનુભવ આત્મા કરે છે તે કપાય નિમિત્તે બંધાયેલા વેદનીયનો જ કરે છે. અગીઆરમે બંધાયેલી સાતાનો જે અનુભવ કરતો હોય તો હવેશમાં સાતાનો જ અનુભવ થાય અસાતાનો કદાપિ નહિ. કારણ કે અગીઆરમા આદિમાં સાતા જ બંધાય છે અને તે જે સમયે બંધાય તેના પછીના સમયે ભોગવાય છે. એટલે અગીઆર-માના બીજા સમયથી સાતાનો જ ઉદય રહેવાનો અને એમ તો નથી. તે ગુણસ્થાનકમાં અસાતાનો પણ ઉદય થાય છે. વળી પરાવર્તનમાન પ્રકૃતિ હોવાથી સાતા અસાતા બેનો ઉદય સાથે પણ હોઈ શકે નહિ તેથી જ કેળ ગોત્રનિમિત્તે બંધાયેલ સાતાની વિવક્ષા કરી નથી કેમકે તેનો ઉદય હોય કે ન હોય તે સરખું જ છે. દશમા સુધીની બંધાયેલી સાતા-અસાતાના જ ફળને ઉપરના ગુણહીનતાના અનુભવ છે.

હવે અસાતા આદિની ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ કહે છે—

ત્રીસં કોડાકોડી અસાયઆવરણઅંતરાયાણં ।

મિચ્છે સયરો ર્થીમંણુદુગસાયાણ પન્નરસ ॥૩૪॥

ત્રિંશત્ કોટીકોટયઃ અસાતાવરણાન્તરાયાણામ્ ।

મિથ્યાત્વસ્ય સપ્તતિઃ સ્ત્રીમનુજદ્વિકસાતાનાં પંચદશ ॥૩૪॥

અર્થ—અસાત વેદનીય, જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અન્તરાયની ત્રીસ કોડાકોડી, મિથ્યાત્વની સિત્તેર કોડાકોડી, તથા સ્ત્રીવેદ મનુષ્યદ્વિક અને સાત વેદનીયની પંદર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ છે.

ટીકાનું—અસાતવેદનીય, મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, અવધિજ્ઞાનાવરણ, મનઃપર્થવજ્ઞાનાવરણ અને કેવળજ્ઞાનાવરણ એ પાંચ જ્ઞાનાવરણીય તથા નિદ્રાપંચક, અક્ષુ-અચક્ષુ-અવધિ અને કેવળદર્શનાવરણીય એ નવ દર્શનાવરણીય તથા દાનાંતરાય, લાભાંતરાય, ભોગાંતરાય, ઉપભોગાંતરાય અને વીર્યાંતરાય એ પાંચ અંતરાય કુલ વીસ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે, ત્રણ હબર વરસનો અખાધાકાળ છે અને અખાધાકાળહીન નિષેક કાળ છે.

મિથ્યાત્વમોહનીયની સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ છે, સાત હબર વરસનો અખાધાકાળ છે અને અખાધાકાળહીન કર્મદળનો નિષેક કાળ છે.

સ્ત્રીવેદ, મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાનુપૂર્વિ અને સાતવેદનીય એ ચાર પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ પંદર કોડાકોડી સાગરોપમની છે, પંદરસો વરસનો અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે. ૩૪

હવે સંઘયણાદિની ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ કહે છે—

સંઘયણે સંઠાણે પદમે દસ ઉવરિમેસુ દુગવુહ્લી ।

સુહમતિવામણવિગલે ઠારસ ચત્તા કસાયાણં ॥૩૫॥

સંહનને સંસ્થાને પ્રથમે દશ ઉપરિત્તેષુ દ્વિકવૃદ્ધિઃ ।

સૂક્ષ્મત્રિકવામનવિકલે અષ્ટાદશ ચત્તારિંશત્ કષાયણામ્ ॥૩૫॥

અર્થ—પહેલા સંઘયણ અને પહેલા સંસ્થાનની દશ કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ છે અને ઉપર ઉપરના એક એક સંઘયણ અને એક એક સંસ્થાનમાં બીજી કોડાકોડીની વૃદ્ધિ કરવાની છે. તથા સૂક્ષ્મત્રિક, વામનસંસ્થાન અને વિકલત્રિકની અઠાર કોડાકોડી સાગરોપમની અને કષાયોની ચાલીસ કોડાકોડી સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ છે.

ટીકાનું—પહેલા વજ્રરૂપલનારાય સંઘયણ અને સમચતુરસ સંસ્થાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ કોડકોડી સાગરોપમ છે, એક હબર વરસનો અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન નિપેક કાળ છે અને ઉપરના સંઘયણ અને સંસ્થાનોમાં અનુક્રમે બીજે કોડકોડી સાગરોપમની વૃદ્ધિ કરવાની છે તે આ પ્રમાણે—

બીજા રૂપલનારાય સંઘયણ અને ન્યગ્રોધપરિમંડલ સંસ્થાનની બાર કોડકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, બારસો વરસનો અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન નિપેકકાળ છે.

ત્રીજા નારાય સંઘયણ અને સાદિ સંસ્થાનની ચૌદ કોડકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, ચૌદસો વરસનો અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન ભોગ્યકાળ છે.

ચોથા અર્ધનારાય સંઘયણ અને કુબ્જ સંસ્થાનની સોળ કોડકોડી સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, સોળસો વરસનો અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન ભોગ્યકાળ છે.

પાંચમા ક્ષીલિકા સંઘયણ અને વામન સંસ્થાનની અઠાર કોડકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, અઠારસો વરસનો અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન નિપેકકાળ છે.

છઠ્ઠા છેવટું સંઘયણ અને હુંડક સંસ્થાનની વીશ કોડકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, બે હબર વરસનો અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન નિપેક કાળ છે.

સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત અને સાધારણ એ સૂક્ષ્મત્રિક, વામન સંસ્થાન અને બેષ્ટન્દ્રિય તેષ્ટન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય એ વિશ્વત્રિક એમ સાત કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઠાર કોડકોડી સાગરોપમની છે, અઠારસો વરસનો અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન કર્મદલિકોનો નિપેકકાળ છે.

અહિં વામનને કેટલાએક ચોથું સંસ્થાન માને છે અને તેથી તેમના મતે તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સોળ કોડકોડી સાગરોપમની થાય છે અને તેટલી તેની સ્થિતિ ઇંદ્ર નથી માટે આ સંસ્થાન પાંચમું જ છે ચોથું નથી એ પ્રકારના વિશેષ નિર્ણય માટે પહેલીવાર સંસ્થાનોની સ્થિતિ કહેવાના પ્રસંગે કહી ગયા છતાં પણ ફરી તેનું ચક્રણ કર્યું છે.

તથા અનંતાનુબંધિ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય અને સંલવલન એ સોળે કયાયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આલીસ કોડકોડી સાગરોપમ છે. ચાર હબર વરસનો અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન નિપેકકાળ છે. ૩૫

હવે પુરુષવેદાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે—

પુંહાસરકેંડે સુભવગતિથિરાજ્જકેવદુમે ।

દસ સેસાણં વીસા પ્વજ્યા વાહ વાસસયા ॥૨૬॥

પુંવેદહાસ્યરત્યુચ્ચૌર્ગોત્રિ શુભસ્વગતિસ્થિરાદિપદ્મદેવદ્વિકે ।

દશ શેષાણાં વિંશતિઃ एतावन्त्यवाधा वर्षशतानि ॥૩૬॥

અર્થ—પુરુષવેદ, હાસ્ય, રતિ, ઉચ્ચગોત્ર, શુભવિહાયોગતિ, સ્થિરાદિ પદ્મ અને દેવદ્વિકની દશકોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે અને શેષ પ્રકૃતિઓની વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. જેટલા કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ હોય તેટલા સો વરસનો અબાધાકાળ છે.

ટીકાનુ—પુરુષવેદ, હાસ્ય, રતિ, ઉચ્ચગોત્ર, શુભવિહાયોગતિ, સ્થિર, શુભ, સૌભાગ્ય, સુરવર, આદેય અને યશઃકીર્તિ એ સ્થિર પદ્મ અને દેવગતિ તથા દેવાનુપૂર્ણ એ દેવદ્વિક એમ તેર પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ કોડાકોડી સાગરોપમ છે, એક હજાર વરસનો અબાધાકાળ અને અબાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે.

તથા જેટલી પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી તે સિવાયની ભય, ભુગુપ્તિ, શોક, અરતિ, નયુસકવેદ, નીચગોત્ર, નરકદ્વિક, તિયગ્દ્વિક, ઔદારિકદ્વિક, વૈકિંચદ્વિક અગુરુ-લઘુ, ઉપલાત, પરાલાત, ઉચ્છવાસ, ત્રસ, બાદર, પર્થામ, પ્રત્યેક, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભાગ, દુઃસ્વર, અનાદેય, અયશઃકીર્તિ, સ્થાવર, આતપ, ઉદ્યોત, અશુભવિહાયોગતિ, નિર્માણ, એકેન્દ્રિયબળતિ, પંચેન્દ્રિયબળતિ, તૈજસ અને કાર્મણ એમ સાતત્રીસ કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ છે, બે હજાર વરસનો અબાધાકાળ અને અબાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે.

હવે ઉક્ત સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની સ્થિતિ જ્યારે બંધાય ત્યારે કેટલો અબાધાકાળ હોય તેના પ્રમાણનું પ્રતિપાદન કરવા કહે છે—જે કર્મપ્રકૃતિની જેટલા કોડાકોડી સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી હોય તે પ્રકૃતિનો તેટલા સો વરસનો અબાધાકાળ હોય છે, જેમકે મિથ્યાત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ કહી છે તેથી તેનો સાત હજાર વર્ષ પ્રમાણ અબાધાકાળ છે. એ પ્રમાણે સર્વત્ર સમજવું. ૩૬

હવે આયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે—

સુરનારયાડયાણં અયરા તેત્રીસ તિન્નિ પલિયાઈં ।

ઈયરાણં ચડસુત્રિ પુઠ્ઠવકોઢિતંસો અવાહાઓ ॥૩૭॥

સુરનારકાણુષોરતરાણિ ત્રયસ્ત્રિંશત્ ત્રીણિ પલ્યાનિ ।

ઈતરયોઃ ચતુર્ષ્વપિ પૂર્વકોટિન્યંશઃ અવાધા ॥૩૭॥

અર્થ—દેવ અને નરકાણુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમ છે અને ઇતર બે આયુની ત્રણ પદ્મોપમ છે. ચારે આયુનો પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ અબાધાકાળ છે.

ટીકાનું—દેવાયુ અને નારકાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમ છે. સાત્ર પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ અધિક લેવો. તથા ઇતર-તિથિય અને મનુષ્યના આયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ પદ્યોપમ છે. અહિં પણ પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ અધિક લેવો.

અહિં ચારે આયુમાં જે પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ વધારે લીધો છે તે અબાધ છે. તેટલા કાળમાં અધ્યમાન આયુના દલિકની નિષેક રચના કરતો નથી. કારણ કે એ

૧ અહિં પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ લેવાનું કારણ એ કે પૂર્વકોટી વરસના આયુવાળા મનુષ્ય અને તિથિયો ધયાયોગ્ય રીતે પોતાના આયુના જે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં દેવ નારકીનું તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ આયુ આંધી શકે છે. તેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાથે અબાધાકાળરૂપે પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ લેવાનું કહ્યું છે. જેમ બીજા સધળા કર્મો સાથે અબાધાકાળ જોડીને સ્થિતિ કહી છે તેમ અહિં અબાધાકાળ જોડીને સ્થિતિ કહી નથી કારણ તેનો અબાધ નિશ્ચિન નથી. અસંખ્ય વરસના આયુવાળા મનુષ્ય તિથિયો અને દેવો તથા નારકીઓ પોતાના આયુનો છાસ શેષ રહે ત્યારે પરભવનું આયુ બાધે છે. શેષ સંખ્યાતવરસના પરંતુ નિષ્પક્ષી આયુવાળા પોતાના આયુના જે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં પરભવનું આયુ બાધે છે અને સોવકર્મો આયુવાળા કુલ આયુના જે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં બાધે છે જે તે વખતે ન બાધે તો જેટલું આયુ બાકી હોય તેના ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં, તે વખતે જ ન બાધે તો જેટલું બાકી હોય તેના ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં બાધે છે. તાત્પર્ય એ કે કુલ આયુના ત્રીજો ભાગે, નવમે ભાગે, સતતવીશમા ભાગે એમ ચાલતુ છેલ્લું અંતર્મુદ્ધત આયુ બાકી હોય ત્યારે પરભવનું આયુ બાધે છે. પરભવનું આયુ આંધ્યા પછી પોતાનું જેટલું શેષ આયુ રહે તેટલો અબાધાકાળ છે.

અબાધા જ્ઞાન્ય હોય અને આયુનો બધ પણ જ્ઞાન્ય હોય છે. જેમ અંતર્મુદ્ધતના આયુવાળો અંતર્મુદ્ધત પ્રમાણ આયુ બાધે. અબાધા જ્ઞાન્ય હોય અને આયુનો બધ ઉત્કૃષ્ટ હોય જેમ અંતર્મુદ્ધતના આયુવાળો તેત્રીસ સાગરોપમનું તંદુર્ગાયામચ્છની જેમ નારકીનું આયુ બાધે. ઉત્કૃષ્ટ અબાધા હોય અને આયુનો જ્ઞાન્ય બધ હોય જેમ પૂર્વકોટી વરસના આયુવાળો પોતાના ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં અંતર્મુદ્ધત આયુ બાધે. તથા ઉત્કૃષ્ટ અબાધા હોય અને આયુનો બધ પણ ઉત્કૃષ્ટ હોય, જેમ પૂર્વકોટી વરસના આયુવાળો ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ દેવ કે નારકીનું આયુ બાધે આ પ્રમાણે અબાધાના વિષયમાં આયુકર્મ માટે ચક્રિય છે. આ પ્રમાણે અબાધા અનિશ્ચિત હોવાથી આયુ સાથે જોડી નથી

તથા અન્ય કર્મો પોતાના સ્વભાવી કર્મોના સ્થાનકોને પોતાના બંધવડે પુષ્ટ કરે છે અને જો તેનો ઉદય હોય તો તે જ ભતના બંધાવલા નવા કર્મની બંધાવલિકા ગયા પછી ઉદીરણા વડે તેનો ઉદય પણ થાય છે આયુકર્મમાં એમ નથી. બધાનું આયુ ભોગવતા આયુના એક પણ સ્થાનકને પુષ્ટ કરતું નથી, તેમ જ મનુષ્ય આયુ ભોગવતા સ્વભાવી મનુષ્યાયુ બધે તો બંધાવલા તે આયુને અન્ય મનુષ્ય જન્મમાં જન્મે જ ભોગવે છે. અહિં તેના કોઈ પણ દલિકનો ઉદય કે ઉદીરણા થતી નથી. તેથી પણ આયુ સાથે અબાધાકાળ જોડ્યો નથી.

અંતર્મુદ્ધતના આયુવાળો મનુષ્ય અનુવરવિમાનનું તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ આયુ આંધી શકે નહિ. કારણ કે અનુવરવિમાનનું આયુ મુનિઓને પ્રમત અપ્રમત ગુણકોણે બંધાય છે. તે ગુણસ્થાનક લગભગ નવ વરસની ઉમરવાળાને જ પ્રાપ્ત થાય છે.

લોગવાતું આયુ છે. લોગવાતા આયુના બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવના આયુનો ખંધ થાય છે માટે જ પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળો ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં પરભવનું આયુ ખાંધે તેને જ તેટલો ઉત્કૃષ્ટ અખાધાકાળ હોય છે. પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ એ ઉત્કૃષ્ટ અખાધા છે. કારણ કે પૂર્વકોટિ કરતાં વધારે આયુવાળા પોતાનું છ માસ શેષ આયુ હોય ત્યારે જ પરભવનું આયુ ખાંધે છે. ૩૭

હવે અહિં જે લોગવાતા આયુના બે ભાગ બચ અને ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવના આયુનો ખંધ કરે એમ જે કહ્યું તે સંખંધમાં અન્ય કોઈ પ્રશ્ન પૂછે છે—

વોલીણેસું દોસું ભાગેસું આડયસ્સ જો વંધો ।

મણિઓ અસંભવાઓ ન ઘડઈ સો ગઙ્ગચલકેવિ ॥૩૮॥

વ્યતિક્રાન્તયોર્દ્વયોર્માગયોરાયુયો યો વન્ધઃ ।

મણિતોઽસંભવાત્ ન ઘટતે સ ગતિચતુષ્કેઽપિ ॥૩૮॥

અર્થ—લોગવાતા આયુના બે ભાગ બચ અને ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવના આયુનો જે ખંધ કહ્યો છે તે અસંભવ હોવાથી ચારે ગતિમાં ઘટી શકશે નહિ.

હવે અસંભવ કઈ રીતે છે ? તેનો જ વિચાર કરે છે—

પલ્યાસંસ્થેઙ્ગસે વંધંતિ ન સાહિષ્ નરતિરિચ્છા ।

છમ્માસે પુળ ઇયરા તદાઽ તંસો વહું હોશ્ ॥૩૯॥

પલ્યાસંસ્થેયંશ્ચે વન્નન્તિ ન સાધિકે નરતિર્યજ્ઞઃ ।

પમ્માસે પુનરિતરે તદાયુસ્ત્યંશઃ વહુ મવતિ ॥૩૯॥

અર્થ—યુગલિક મનુષ્ય તિથંચો જ્યાં સુધી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી અધિક આયુ શેષ હોય ત્યાં સુધી પરભવના આયુનો ખંધ કરતા નથી અને ઇતર-દેવો તથા નારકીઓ છ માસથી અધિક આયુ જ્યાં સુધી શેષ હોય ત્યાં સુધી પરભવનું આયુ ખાંધતા નથી. કારણ કે તેઓનો આયુનો ત્રીજો ભાગ અહું મોટો હોય છે.

ટીકાછં—યુગલિકા મનુષ્યો અને તિથંચો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી અધિક પોતાનું આયુ જ્યાં સુધી શેષ હોય ત્યાં સુધી પરભવનું આયુ ખાંધતા નથી, પરંતુ પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ શેષ રહે ત્યારે જ પરભવનું આયુ ખાંધે છે. અહિં જેઓ યુગલિક મનુષ્ય અને તિથંચોને પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ, અખાધા માને છે તેઓના મતે પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવનું આયુ ખાંધે એમ કહ્યું છે. તથા ઇતર-દેવો અને નારકીઓ પોતાના આયુનો જ્યાં સુધી છ માસથી

અધિક ભાગ શેષ હોય ત્યાં સુધી પરભવના આયુનો બંધ કરતા નથી, પરંતુ છ માસ આયુ શેષ રહે ત્યારેજ પરભવનું આયુ બાંધે છે. કારણ કે યુગલિક મનુષ્ય તિથિ^૧એ અને દેવ નારકીઓને પોતાના આયુનો ત્રીજો ભાગ બહુ મોટો હોય છે. તેમાં યુગલિક મનુષ્ય તિથિ^૧એ ત્રીજો ભાગ પલ્લોપમ પ્રમાણ, અને દેવો તથા નારકીઓને ત્રીજો ભાગ અગ્નીઆર સાગરોપમ પ્રમાણ શેષ હોય છે. આટલો મોટો ભાગ શેષ હોય ત્યારે પરભવના આયુનો બંધ થઈ શકતો નથી પરંતુ પલ્લોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ આદિ શેષ રહે ત્યારેજ બાંધે-એ થઈ શકે છે. આ પ્રમાણે જ્યારે છે ત્યારે પોતાના આયુનો ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવાયુનો બંધ, અને પૂર્વ કૌટિનો ત્રીજો ભાગ અબાધા એ જે કહ્યું છે તે સઘળું અસંગત છે. ૩૯

હવે ઉત્તર કહે છે—

પુનવાકોડી જેસિં આરુ અહિકિચ્ચ તે ઇમં મણિયં ।
મણિયંપિ નિયઅવાહં આરું વંધંતિ અમુયંતા ॥૪૦॥

પૂર્વકોટી ચેપામાયુરવિકૃત્ય તાનિદં મણિતમ્ ।
મણિતમપિ નિજાવાધામાયુઃ વન્ધન્તિ અમુચ્ચતઃ ॥૪૦॥

અર્થ—જેઓનું પૂર્વકૌટી વરસનું આયુ છે તેઓને આશ્રયી જે ભાગ ગયા પછી ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવનું આયુ બાંધે એમ કહ્યું છે. તેમજ પૂર્વકૌટિના ત્રીજા ભાગરૂપ પોતાની અબાધાને નહિ છોડતા એટલે પૂર્વકૌટીનો ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવનું આયુ બાંધે એ જે કહ્યું છે તે પણ પૂર્વકૌટી વરસના આયુવાળા છવો આશ્રયી કહ્યું છે.

ટીકાનું—જે સંજ્ઞિ પ ચૈન્દ્રિય તિથિ^૧એ અને મનુષ્યોનું પૂર્વકૌટિ પ્રમાણ આયુ હોય અને પરભવનું આયુ બાંધે તેઓ આશ્રયીનેજ પોતાના આયુના જે ભાગ બંધ અને ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં પરભવનું આયુ બાંધે એમ કહ્યું છે.

તાત્પર્ય એ કે પોતાના આયુના જે ભાગ બંધ અને ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવના આયુનો બંધ થાય એમ જે કહ્યું છે તે પૂર્વકૌટિ વરસના આયુવાળા છવો આશ્રયી કહ્યું છે. તેથી વધારે જેઓનું આયુ હોય તેઓ આશ્રયી આ નિયમ નથી. તેઓ તો છ માસ શેષ આયુ રહે ત્યારે પરભવનું આયુ બાંધે છે.

૧ આયુમાં એવી પરિભાષા છે કે પૂર્વકૌટિ વરસના આયુવાળા સંખ્યાત વરસના આયુવાળા અને તેથી એક સમય પણ અધિક વાત પલ્લોપમ સાગરોપમાદિના આયુવાળા અસંખ્ય વરસના આયુવાળા કહેવાય છે પોતાના આયુના જે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં આયુ બંધી શકે એ હકીકત સંખ્યાત વરસના આયુવાળા આશ્રયી થઈ છે અસંખ્યાત વરસના આયુવાળા આશ્રયી ૪૬

તથા પૂર્વ કૌટિના ત્રીજા ભાગરૂપ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા પણ પૂર્વકૌટિ વરસના આયુવાળાનેજ ઘટે છે કારણકે તેઓ પોતાના આયુના બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં 'પરભવતુ' આયુ બાંધી શકે છે.

પરભવાયુનો ઉત્કૃષ્ટ બંધ અને ઉત્કૃષ્ટ અબાધા એ ભાગ પણ પૂર્વકૌટિ વરસના આયુવાળા બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાંજ આયુ બાંધે અને તે પણ ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાંધે એવા જીવોનેજ ઘટે છે.

તથા પૂર્વકૌટિ વરસના આયુવાળા સઘળા જીવો કંઈ બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાંજ આયુ બાંધે છે એવો નિયમ નથી. કેટલાક ત્રીજે ભાગે, કેટલાક ત્રીજા ભાગના ત્રીજા ભાગે એટલે કુલ આયુના નવમા ભાગે, કેટલાક ત્રીજા ભાગના ત્રીજા ભાગે એટલે કુલ આયુના સત્તાવીસમા ભાગે, ચાલત કેટલાક એક જીવટના અંતમુહૂર્તે પણ પારભવિક આયુ બાંધે છે. જેટલું 'પોતાનું' આયુ શેષ રહે અને પારભવિક આયુ બાંધે તેટલો અબાધાકાળ છે. આ અબાધા ભોગવાતા આયુ સંબંધી સમજવાની છે પરભવાયુ સંબંધી નહિ.

તેમજ ભોગવાતું આયુ બે સમયે પૂર્ણ થાય તેના પછીના સમયેજ પરભવના આયુનો ઉદય થાય છે, વચમાં એક પણ સમયનું અંતર રહેતું નથી. જીવસ્વભાવે નિષેક રચનાજ એ રીતે થાય છે. ભોગવાતા આયુના એક પણ સ્થાનકમાં થતી નથી, પરંતુ પછીના સમયથી આરંભીને જ થાય છે એટલે ભોગવાતું આયુ પૂર્ણ થાય કે પછીના જ સમયે પરભવના આયુનો ઉદય થાય છે. આ રીતે બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં આયુનો બંધ અને પૂર્વકૌટિના ત્રીજા ભાગરૂપ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા એ પૂર્વકૌટિ વરસના આયુવાળા આશ્રયી કહ્યું છે માટે ઉક્ત હંકીકત સંગત થાય છે. ૪૦

આ પ્રમાણે પરભવનું આયુ બાંધનારા પૂર્વકૌટિ વરસના સંજ્ઞા પંચેન્દ્રિય તિથિ અને મનુષ્યોને પૂર્વકૌટિના ત્રીજા ભાગરૂપ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા કહી. હવે પરભવાયુ બંધક શેષ જીવોને જેટલી અબાધા હોય તે કહે છે—

નિરુપક્રમાણ છમાસા ઇગિવિગલાણ મવદ્વિતંત્સો ।

પલિયાસંલેજ્જસં જુગધમ્મીણં વયંતન્ને ॥૪૧॥

નિરુપક્રમાણાં ષપ્માસા એકવિકલાનાં મવસ્થિતિત્ર્યંશઃ ।

પલ્યાસંલેય્યાંશઃ યુગલધર્મિણાં વદન્ત્યન્યે ॥૪૧॥

નહિ. અસંખ્યાત વરસના આયુવાળા તો પોતાનું જ માત્ર શેષ આયુ હોય ત્યારે પરભવનું આયુ બાંધે છે. મર્યાદાતરે યુગલિયા પથ્યોપમનો અસંખ્યાતનો ભાગ શેષ રહે ત્યારે અને નારહીઓ અંતમુહૂર્તે આયુ બાંધી હોય ત્યારે પરભવનું આયુ બાંધે છે.

અર્થ—નિરુપક્રમ આયુવાળાઓને છ માસ અબાધા છે. એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયોને પોતાના આયુના ત્રીજા ભાગ અબાધા છે. તથા યુગલિયાઓને પલ્લેપાપનો અસંખ્યાતમો ભાગ અબાધા છે એમ અન્ય આચાર્યો કહે છે.

ટીકાનું—નિરુપક્રમ—અનપવર્તનીય આયુવાળા દેવો નારકીઓ અને અસંખ્ય વરસના આયુવાળા તિથ્યો તથા મનુષ્યોને છ માસ પ્રમાણ અબાધા છે. કારણકે તેઓ પોતાનું છમાસ આયુ શેષ હોય ત્યારે પરલવનું આયુ બાંધે છે.

૧ આયુષકર્મનાં પુણ્યલોને દ્વાયાયુષ અને દેવાદિગતિમા રિશ્તિકાલને કાલાયુષ કહે છે તેમાં કાલાયુષના અપવર્તનીય અને અનપવર્તનીય એવા બે ભેદ છે—૧ વિપશ્ચાદિ બાહ્ય નિમિત્તથી અને રાગાદિ આત્મનિમિત્તથી જે આયુષની રિશ્તિ ઘટે તે અપવર્તનીય આયુષ કહેવાય છે, અને તેના નિમિત્તથી જે આયુષની રિશ્તિ ન ઘટે તે અનપવર્તનીય આયુષ કહેવાય છે તેના હેતુ આયુષના બન્ધની શિથિલતા અથવા મળજાનું છે બન્ધનમયે આયુષનો શિથિલ બન્ધ કયો હોય તો તેનું અપવર્તન થાય છે, અને સખ્ત બન્ધ કયો હોય તો અપવર્તન થતું નથી. તેમાં અનપવર્તનીય આયુષના સોપક્રમ અને નિરુપક્રમ એ બે ભેદ છે ઉપક્રમ એટલે આયુષને ઘટનાના નિમિત્તો તેવડે સહિત હોય. અર્થાત્ વિપશ્ચાદિ નિમિત્તો મળવાથી જે આયુષ ન ઘટે પરંતુ આયુષ પૂર્ણ થયું હોય ત્યારે તે નિમિત્તોથી મરણ થયું જાય, તે સોપક્રમ અનપવર્તનીય. અને મરણ સમયે જેને આયુષ ઘટનાના વિપશ્ચાદિ નિમિત્તો પ્રાપ્ત જ ન થાય તે નિરુપક્રમ અનપવર્તનીય આયુષ કહેવાય છે. અપવર્તનીય આયુષ તો અવશ્ય સોપક્રમ હોય છે. કારણ કે જ્યારે જ્યારે અપવર્તનીય આયુષ હોય છે ત્યારે તેને વિપશ્ચાદિ નિમિત્તો અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. અન્ય કયોમા પણ આ પ્રમાણે સમજવું (તથા નીચે પ્રશ્ન અને ઉત્તરમાં આપેલ હકીકત અર્થિ પ્રગટ નથી છતાં ઉપયોગી હોવાથી લીધી છે)

૩૦—જે આયુષનું અપવર્તન (રિશ્તિનું ઘટવું) થાય તો તે આયુષ ફલ આપ્યા સિવાય નાશ થાય તેથી તેમાં કૃતનાશ દોષનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય; તથા આયુષ કર્મ બાકી હોવા છતાં મરણ પામે છે, માટે અકૃત-અનિર્મિત મરણની અભ્યાગમ-પ્રાપ્તિ થવાથી અકૃતાભ્યાગમ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે વળી આયુષ છતાં મરણની પ્રાપ્તિ થાય છે માટે આયુષ કર્મની નિષ્ફળતા પણ સિદ્ધ થાય છે.

૬૦—આયુષ કર્મને કૃતનાશ, અકૃતાભ્યાગમ અને નિષ્ફળતા એ દોષો ખરી રીતે લાગતા નથી કારણ કે જ્યારે આત્માને વિપશ્ચાદિ ઉપક્રમ લાગે છે. ત્યારે આયુષ કર્મ બધું એક સાથે ઉદયમાં આવે છે અને જલદીથી ભોગવાય છે, તેથી બાધિલા આયુષનો ફલ આપ્યા સિવાય નાશ થતો નથી વળી સર્વ આયુષ કર્મનો ક્ષય થવા પછી જ મરણ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે અકૃત (અનિર્મિત) મરણની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેથી અકૃતાભ્યાગમ દોષ પણ નથી. તથા આયુષ કર્મનો જલદીથી ઉપભોગ થાય છે અને બધું આયુષ ભોગવાય પછી જ મરણ થાય છે માટે તે નિષ્ફળ પણ નથી. જેમકે ચારે તરફથી મળજા બાધિલી ઘાસની ગંજીને એક તરફથી સળગાવી દોય તો તે અનુક્રમે ધીરે ધીરે બળે છે, પરંતુ તેના બન્ધ તોડી નાખી છૂટી કરી નાંખી દોય અને એમરે પવન વાતો દોય તો તે ચારે તરફથી સળગે છે અને જલદી બળી જાય છે; તેવી રીતે બન્ધ સમયે શિથિલ બાધિલું આયુષ ઉપક્રમ લાગતાં બધું એક સાથે ઉદયમાં આવે છે અને શીઘ્ર ભોગવાય તેનો ક્ષય થાય છે. તેમાં ઔપચારિક (દેવો તથા નારકો), અસંખ્ય વર્ષના આયુષવાળા (મનુષ્ય અને તિથ્યો), ચરમ શરીરી (તે જ શરીર દ્વારા મેક્ષને પ્રાપ્ત થનારા) અને ઉત્તમ પુરુષો-(તીર્થંકર, ચક્રવર્તીદિ) ને અવશ્ય અનપવર્તનીય આયુષ હોય છે જ કદાચ

એકેન્દ્રિય ઘેષન્દ્રિય તેષન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયોને લવસ્થિતિનો—એનું બેટલું ઉત્કૃષ્ટ આયુ હોય તેનો ત્રીજો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ અબાધ છે. કારણકે પોતપોતાના આયુના જે ભાગ ગયા પછી પરલવનું આયુ બાંધી શકે તેથી પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ આયુનો ત્રીજો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા ધટે છે.

યુગલિયા—અસંખ્યેય વરસના આયુવાળા તિથંચો અને મનુષ્યોને પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ પરલવાયુની અબાધ છે એમ અન્ય આચાર્યો કહે છે. તેમનાં મતે તેઓ પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરલવનું આયુ બાંધે એમ સમજવું. ૪૧

હવે તીર્થંકરનામ અને આહારકદિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું પ્રમાણ કહે છે—

અંતો કોઢાકોઢી તિથયરાહાર તોષ સંસ્વાઓ ।
તેત્તીસપલિયસંસં નિકાઙ્ગાણં તુ ઉક્તોસા ॥૪૨॥

અતઃકોટીકોટી તીર્થંકરાહારકયોઃ તસ્યાઃ સંસ્વાતઃ ।

ત્રયલ્લિસત્ પલ્યાસંસં નિકાચિતયોસ્તુ ઉત્કૃષ્ટા ॥૪૨॥

અર્થ—તીર્થંકર અને આહારકદિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતઃકોઢાકોઢી સાગરોપમ છે અને અંતઃકોઢાકોઢીના સંખ્યાતમા ભાગથી આરંભી નિકાચિત થયેલી એ અનેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અનુક્રમે તેત્રીસ સાગરોપમ અને પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે.

ટીકાતુ—તીર્થંકરનામકર્મ અને આહારકદિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતઃકોઢાકોઢી સાગરોપમની છે, અંતઃકોટી અબાધાકાળ છે, અને અબાધાકાળ હીન કર્મકળનેા નિષેકકાળ છે. આ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અનિકાચિત તીર્થંકરનામ અને આહારકદિકની કહી છે.

નિકાચિત એ બંને કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આ પ્રમાણે છે—તેમાં તીર્થંકરનામ-

છવેને અપવત્નીય અને અનપવત્નીય એ બન્ને પ્રકારનું આયુષ હોય છે. દેવો, નારકો તથા અસંખ્ય વર્ષના આયુષવાળા મનુષ્ય અને તિથંચો પોતાના આયુષના ૭ માસ બાકી રહે ત્યારે પરલવાયુષનેા બંધ કરે છે. બાકીના નિરુપકમ આયુષવાળા તિથંચ અને મનુષ્યો પોતાના આયુષનો ત્રીજો ભાગ બાકી રહે ત્યારે પરલવાયુષનેા બંધ કરે છે અને સોપકમ આયુષવાળા પોતાના આયુષનો ત્રીજો, નવમો કે સત્તવીશમો—એમ ત્રિગુણ કરતાં છેવટે અન્તર્મુદ્ધત બાકી રહે ત્યારે પણ પરલવનું આયુષ બાંધે છે. જુઓ પંડિત ભગવાનકાસલાહએ લખેલ નવતત્ત્વ વિવેચન પૃ. ૩૭.

૧ અહિં એટલું સમજવાનું કે પોતાના ઉત્કૃષ્ટ આયુનો ત્રીજો ભાગ શેષ રહે અને પરલવનું આયુષ બાંધે તેઓને ઉત્કૃષ્ટ અબાધા ધટે પરંતુ બધા ઉત્કૃષ્ટ આયુષવાળા હોય અને ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરલવનું આયુષ બાંધે એ કંઈ નિયમ નથી. કોઈ નરમે કોઈ સત્તાવીસ ઈત્યાદિ ભાગે પણ આયુષ બાંધે છે તેને તેટલી અબાધા સમજવી.

કર્મની અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમના સંખ્યાતમા ભાગથી આરંભી કંઈક ન્યૂન જે પૂર્વકોડી અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ અને આહારકદ્ધિકની પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે.

તાત્પર્ય એ કે-તીર્થંકરનામ અને આહારકદ્ધિકની અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમના સંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિથી આરંભી નિકાચિત કરવાનો આરંભ કરે છે. જ્યારે સંપૂર્ણપણે ગાઢ નિકાચિત થાય છે ત્યારે તીર્થંકરનામની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ કંઈક ન્યૂન જે પૂર્વકોડ અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

જે જન્મમાં તીર્થંકર થવાના છે તે ભવથી ત્રીજે ભવે પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળો કોઈ મનુષ્ય તીર્થંકરનામકર્મને પહેલપહેલા નિકાચિત કરે, ત્યાંથી તેત્રીસ સાગરોપમના આયુવાળા અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ થયા, ત્યાંથી ચ્યવી ચોરાસી લાખ પૂરવના આયુવાળા તીર્થંકર થાય. આ પ્રમાણે પૂર્વકોટી વરસના આયુવાળા તીર્થંકર થાય. આ પ્રમાણે પૂર્વકોટી વરસના આયુવાળો નિકાચિત કરે ત્યાંથી અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્કૃષ્ટ આઉળે ઉત્પન્ન થાય અને ઉત્કૃષ્ટ આઉળે તીર્થંકર થાય તો ઉપર કહી તે પ્રમાણે નિકાચિત તીર્થંકરનામકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સંભવે છે.^૧ અને આહારકદ્ધિકની અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમના સંખ્યાતમા ભાગથી આરંભી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ ગાઢ નિકાચિત થાય છે.

આ રીતે બંનેની સ્થિતિ અનિકાચિત, અદ્વનિકાચિત અને ગાઢ નિકાચિત એમ ત્રણ પ્રકારે છે. બંનેની^૨ અનિકાચિત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ, અને અદ્વનિકાચિત અંતઃકોડાકોડીનો સંખ્યાતમા ભાગ છે. તથા ગાઢ નિકાચિત ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તેત્રીસ સાગરોપમાદિ છે.

૧ પૂર્વકોટી વરસના આયુવાળો કોઈ મનુષ્ય તીર્થંકર નામકર્મ ગાઢ નિકાચિત બાંધી તેત્રીસ સાગરોપમના આઉળે અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય અને ત્યાંથી ઉત્કૃષ્ટ ચોરાસી લાખ પૂર્વના આઉળે તીર્થંકર થાય તેઓ આશ્રયી ઉપરોક્ત ઉત્કૃષ્ટ ગાઢ નિકાચિત સ્થિતિ સંભવે છે. પૂર્વકોટિ વરસથી જોઈ આયુવાળા બાધે અને જોઈ આયુવાળા વૈમાનિક દેવો કે નરકમાં ઉત્પન્ન થાય અને તીર્થંકરભવમાં જોઈ આયુ હોય તો ઉપરોક્ત સ્થિતિથી જોઈ પણ ગાઢ નિકાચિત થાય છે. સંખ્યાત વરસના આયુવાળો મનુષ્ય ગાઢ નિકાચિત કરી શકે છે જોઈમાં જોઈ કેટલા આયુવાળો કરી શકે તે બળુવાના આબુ નથી. મનુષ્યમાંથી જોઈમાં જોઈ દસ હજાર વરસના આયુવાળો પ્રથમ નારકમાં અગર પદ્યોપમ પ્રમાણ જન્મ આયુવાળો સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે તીર્થંકરભવમાં જોઈમાં જોઈ બહોતેર વરસનું આયુ હોય છે. એટલે મનુષ્યભવમાં જેટલું આયુ શેષ હોય અને ગાઢ નિકાચિત કરે ત્યાંથી આરંભી બ્યાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં જેટલું આયુ હોય અને તીર્થંકરના ભવમાં જેટલું આયુ હોય તેટલી તીર્થંકર નામકર્મની સ્થિતિ ગાઢ નિકાચિત થાય એમ સમજવું.

૨ અનિકાચિત એ એવી સ્થિતિ છે કે જે તે નિકાચિતરૂપમાં પરિણામ ન પામે તો વધે, ઘટે અને કદાચિત સત્તામાંથી નીકળી પણ જાય. નિકાચિત ત્રીજે ભવે જ થાય છે. તે પણ અંતઃકોડાકોડી

હવે અનિકાચિત અવસ્થામાં તીર્થંકરનામકર્મનું અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમરૂપ સ્થિતિનું જે ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ કહ્યું તે આશ્રયી અન્ય પ્રશ્ન કરે છે—

અંતોકોડાકોડી ઠિઠ્ઠ વિ કહં ન હોઝ ? તિત્થયરે ।
સંતે કિત્તિયકાલં તિરિઓ અહ હોઝ ઉ વિરોહો ॥ ૪૩ ॥

અન્તઃકોડીકોડીસ્થિતિકેઽપિ કથં ન ભવતિ ? તીર્થંકરે ।

સતિ કિયત્કાલં તિર્યગ્ અથ ભવતિ તુ વિરોધઃ ॥ ૪૩ ॥

અર્થ—અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિવાળું તીર્થંકરનામકર્મ સત્તામાં છતાં પણ કેટલાએક કાળપર્યંત તિર્થંચ કેમ ન થાય ? જો થાય એમ કહો તો આગમ વિરોધ આવે છે.

ટીકાનુ—અહિં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે—અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિવાળું તીર્થંકરનામકર્મ જ્યારે સત્તામાં હોય ત્યારે તેટલા કાળપર્યંત શું તે તિર્થંચ ન થાય ? કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે ન થાય, તો એમ પણ હોઈ શકે નહિ, કારણકે ત્રસકાયની ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિ જે હબર સાગરોપમ કહી છે, ત્યાર પછી જીવ મોજે ન જાય તો અવશ્ય સ્થાવર થાય છે. માટે તિર્થંચમાં ગયા વિના તેટલી સ્થિતિ પૂર્ણ

હીનો સંખ્યાતમો ભાગ જ થાય અને ગાઢ નિકાચિત તો જે ભવમાં નિકાચિત કરે છે તે ભવનું જેટલું આયુ શેષ હોય ત્યાંથી વૈમાનિક દેવોમાં કે ત્રીજી નરક સુધી જાય ત્યાં જેટલું આયુ હોય અને ત્યાંથી અગ્ની મનુષ્ય થાય ત્યાં જેટલા આયુએ ઉત્પન્ન થાય તેટલી થાય છે. ઉપર ગાઢ નિકાચિત સ્થિતિનું ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ બતાવ્યું છે. કારણ કે ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકાંટિ વરસના આયુવાળા મનુષ્ય જ જિનનામ બાધે છે. ત્યાંથી અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ થાય અને ત્યાંથી અગ્ની ચોરાશીલાખ પૂરવના આયુવાળા તીર્થંકર થાય. તીર્થંકરનું ઉત્કૃષ્ટ તેટલું જ આયુ હોય છે. એટલે કષ્ટ ન્યૂન જે પૂર્વકાંટિ અધિક તેવીસ સાગરોપમ ગાઢ નિકાચિતનું ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ થાય છે.

અદ્ય નિકાચિત અને ગાઢ નિકાચિતમાં એ તકાવત છે કે અદ્યનિકાચિત કરણ સાધ્ય છે અને ગાઢ નિકાચિત કરણ અસાધ્ય છે. અદ્યનિકાચિત સ્થિતિની અપવર્તના થઈ ઓછી થશે અને ગાઢ નિકાચિત જેટલી સ્થિતિ થઈ હશે તેટલી બરાબર ભોગવાશે. જો કે રસોદયે તો જે ભવમાં તીર્થંકર થવાના છે તે ભવમાં જેટલું આયુ બાકી હોય અને ડેવળગાન થાય તેટલી જ અનુભવે શેષ સધળી સ્થિતિને પ્રદેશોદયે અનુભવે છે. પ્રદેશોદયે અનુભવાતી પ્રકૃતિનું ફળ ખીજ જીવેની અપેક્ષાએ માન-મહત્ત્વ-પૂજન-સતકાર વધારે હોય છે અષ્ટમહાપ્રાતિહાયાદ ફળ તો રસોદય થાય ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય છે. ગમે તેવી તીવ્ર રમવાળી પ્રકૃતિ પણ જ્યાં સુધી રવસ્વરૂપે નથી અનુભવાતી ત્યાં સધી તે યથાર્થરૂપે કાપ કરતી નથી, જ્યારે રવસ્વરૂપે અનુભવાય છે ત્યારે સંપૂર્ણપણે પોતાની શક્તિનો અનુભવ કરાવે છે. આહારશક્તિની પદ્ધતિપ્રમાણે અપ્રખ્યાતમો ભાગ ગાઢ નિકાચિત થાય છે. તેની સ્થિતિ ત્રીજે ભવે નિકાચિત થાય છે એ કષ્ટ નિયમ નથી.

થઈ શકે નહિ. જો કદાચ તિર્થંચમાં બીજા એમ કહેવામાં આવે તો આગમ વિરોધ આવે. કારણકે તિર્થંકરનામકર્મની સત્તાવાળા તિર્થંચગતિમાં ન બીજા એમ આગમ અંશમાં કહ્યું છે.

હવે ઉપરોક્ત પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે—

जमिह निकाइयतिथं तिरियमवे तं निसेहियं संतं ।

इयरंमि नत्थि दोसो उवट्ठणवट्ठणासज्जे ॥ ૪૪ ॥

यदिह निकाचित्तीर्थं तिर्यग्मवे तत् निषिद्धं सत् ।

इतरस्मिन् नास्ति दोषः उद्धर्त्तनापवर्त्तनासाध्ये ॥૪૪॥

અર્થ—અહીં જે નિકાચિત તીર્થંકર નામકર્મ છે, તેની સત્તા તિર્થંચ ભવમાં નિષેધી છે. ઇતર ઉદ્ધર્તના-અપવર્તના સાધ્ય અનિકાચિત જિનનામની સત્તા હોવામાં કોઈ દોષ નથી.

ટીકાતુ—જિનપ્રવચનમાં જે તીર્થંકર નામકર્મ ત્રીજે ભવે નિકાચિત કહ્યું છે એટલે અવશ્ય ભોગવાય એ રીતે વ્યવસ્થિત કહ્યું છે તેની સ્વરૂપસત્તા તિર્થંચ ભવમાં નિષેધી છે. પરંતુ જેની ઉદ્ધર્તના અને અપવર્તના થઈ શકે તે અનિકાચિત જિનનામની સત્તા તિર્થંચભવમાં નિષેધી નથી. અનિકાચિત જિનનામની સત્તા તિર્થંચ ભવમાં હોય તેથી કોઈપણ દોષ નથી.

આ હકીકત સૂત્રકરે પોતાની બુદ્ધિથી કલ્પેલી નથી. વિશેષણવતિ નામના અંશમાં પણ તે જ પ્રકારનું કથન છે. તે અથ આ પ્રમાણે—‘તિરિયસુ નત્થિ તિત્થયરનામ સત્તંતિ દેસિયં સમય । કહ ય તિરિઓ ન હોહી, અયરોવમકોહિકોહીય ॥ ૧ ॥ તંપિ સુનિકાઇયસ્સેવ તઇયમવમાવિણો વિણિદ્દિ’ । અણિકાઇયંમિ વચ્છ સન્નવર્ગહોવિ ન વિરોહો ॥૨॥

તે બંને ગાથાનો અર્થ ટીકાકાર પોતે જ લખે છે. તે આ પ્રમાણે—તીર્થંકરનામકર્મની સત્તા તિર્થંચભવમાં નથી એમ જિનપ્રવચનમાં કહ્યું છે, પરંતુ તીર્થંકરનામકર્મની ઉદ્ધૃષ્ટ સ્થિતિ અતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કહી છે તેટલી સ્થિતિમાં તીર્થંકરનામકર્મની સત્તાવાળો તિર્થંચ કેમ ન થાય ? તેટલી સ્થિતિમાં તિર્થંચ અવશ્ય થાય જ. કારણ કે તિર્થંચભવમાં બ્રમણ કયા વિના તેટલી સ્થિતિની પૂર્ણતા થવી જ અશક્ય છે.

હવે તેનો ઉત્તર આપે છે—તીર્થંકરનામકર્મની સત્તા તિર્થંચમાં નથી હોતી એમ જે સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે તે ત્રીજે ભવે થનાર ‘સુનિકાચિત જિનનામકર્મની સત્તા આશ્રયી કહ્યું છે, સામાન્ય સત્તા આશ્રયી કહ્યું નથી. તેથી અનિકાચિત જિનનામકર્મની સત્તા છતાં સઘળી-આદે ગતિમાં બીજા એમાં કોઈપણ પ્રકારનો વિરોધ નથી. ૪૪

આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું પ્રમાણ કહ્યું. હવે જઘન્ય સ્થિતિનું પ્રમાણ કહે છે. તેમાં મૂળકર્મની જઘન્ય સ્થિતિનું પ્રમાણ પહેલાં જ કહ્યું છે. એટલે ઉત્તર પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિનું પ્રમાણ કહેતાં પહેલાં સ્થિતિના સંબંધમાં નિયમ વિશેષ કહે છે—

પુવ્વકોટીપરઓ ઇગિવિગલો વા ન બંધણ આરું ।

અંતોકોટાકોટીણ આરુ અમવસન્ની તુ ॥ ૪૫ ॥

પૂર્વકોટીપરતઃ એકવિકલો વા ન વધ્નાત્યાયુઃ ।

અન્તઃકોટીકોટ્યા આરુતોઽમવસન્ની તુ ॥ ૪૫ ॥

અર્થ—પૂર્વકોટીથી અધિક આયુ એકેન્દ્રિય અને વિકેન્દ્રિયો બાંધતા નથી. અને અંતઃકોટાકોટી સાગરોપમથી ન્યૂન સાતે કર્મની સ્થિતિ અભવ્યસંજ્ઞિ બાંધતા નથી.

ટીકાનુ—અહિં ચોરાશી લાખને ચોરાશી લાખે ગુણતાં, સિત્તેર લાખ અને છપ્પન્ન હજાર કોડ થાય. તેટલા વર્ષે એક પૂર્વ થાય. યૃહત્સંશ્લેષિમાં કહ્યું છે કે— ‘એક પૂર્વ’નું પ્રમાણ સિત્તેર લાખ અને છપ્પન્ન હજાર કોડ વર્ષ થાય છે. તેવા એક કોડ પૂર્વથી અધિક પરભવનું આયુ એકેન્દ્રિયો અને વિકેન્દ્રિયો બાંધતા નથી. એકેન્દ્રિયો અને વિકેન્દ્રિયો પરભવનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક કોડ પૂર્વ વર્ષનું જ બાંધે છે.

તથા અભવ્યસંજ્ઞિ ગાથામાં મૂકેલ તુ શબ્દ અધિક અર્થને સૂચવતો હોવાથી આયુ વર્જિત સાતે કર્મની સ્થિતિ અંતઃકોટાકોટી સાગરોપમથી હીન હીન બાંધતો નથી, પરંતુ જઘન્યથી પણ અંતઃકોટાકોટી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિ જ બાંધે છે.

આ ઉપરથી એમ સમજી લેવાનું કે પંચેન્દ્રિયો પૂર્વકોટીથી અધિક પણ આયુ બાંધે અને ભવ્યસંજ્ઞિઓ ગુણસ્થાનકે ગુણસ્થાનકે પરત્વે અંતઃકોટાકોટી સાગરોપમથી ન્યૂન પણ સાતકર્મની સ્થિતિ બાંધી શકે છે. ૪૫

આ પ્રમાણે સ્થિતિના સંબંધમાં નિયમ કહ્યો. હવે ઉત્તર પ્રકૃતિઓની જઘન્ય-સ્થિતિનું પ્રમાણ કહેવા ઇચ્છતા નીચેની ગાથા કહે છે—

સુનારયાડયાણં દસવાસસહસ્ત્ર લઘુ સતિત્યાણં ।

દ્યયે અંતમુહુત્તં અંતમુહુત્તં અવાહાઓ ॥ ૪૬ ॥

૧ તીર્થંકરનામકર્મની અવનિકાચિત અને ગાદનિકાચિત એમ બે પ્રકારની નિકાચિત સત્તા ત્રીજે ભવે થાય છે જે કે ઉપરની ગાથામાં સુનિકાચિત માટે જ કહ્યું છે છતાં તે જને પ્રકારની સત્તા તિર્થંકર ગતિમાં ન હોય એમ લાગે છે. કારણ એ કે અવ્ય કે ગાદ નિકાચના ત્રીજે ભવે થાય ત્યાંથી નરક કે વૈમાનિક દેવમાં જાય એટલે તિર્થંકરમાં જવાનો અવકાશ જ રહે નહિ. માત્ર ધણી ભવ પહેલા જે જિનનામ બંધાય છે કે જે બિલકુલ નિકાચિત થયેલું હોય નથી તેની સત્તા તિર્થંકરગતિમાં થયું હોઈ શકે છે.

સુરનારકાયુષોઃ દશવર્ષસહસ્રાણિ લઘુઃ સતીર્થયોઃ ।

દ્વિતરયોરન્તર્મુહૂર્તમન્તર્મુહૂર્તમવાધા ॥ ૪૬ ॥

અર્થ—તીર્થંકર નામકર્મ સહિત દેવ અને નારકાયુની જઘન્ય સ્થિતિ દશ હજાર વરસ પ્રમાણ છે અને ઇતર એ આયુની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત છે અને અંતર્મુહૂર્તનો અબાધાકાળ છે.

ટીકાતુ—દેવાયુ, નરકાયુ અને તીર્થંકરનામકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ દશ હજાર વરસ પ્રમાણ છે. તથા ઇતર મનુષ્યાયુ અને તીર્થંચાયાની જઘન્ય સ્થિતિ ક્ષુદ્ધકલવ પ્રમાણ અંતર્મુહૂર્ત છે.

એક ક્ષુદ્ધક લવનુ પ્રમાણ બસો છપ્પત્ર આવલિકા થાય છે, તથા એક મુહૂર્ત એટલે એ ઘડી પ્રમાણકાળમાં હૃદયુષ્ઠ અને યુવાન યુરુષના સાકત્રીસસો તહોતેર શ્વાસોચ્છવાસ થાય છે. એક શ્વાસોચ્છવાસ બેટલા કાળમાં કંઈક અધિક સત્તર લવ થાય છે અને એક મુહૂર્તમાં પાંસઠ હજાર પાંચસો અને છત્રીસ ક્ષુદ્ધકલવ—નાનામાં નાના લવો થાય છે.

આરે આયુ અને તીર્થંકર નામકર્મની અબાધા અંતર્મુહૂર્ત છે. અબાધાકાળહીન નિષેક કાળ છે. એટલે કે અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ અબાધાકાળમાં ફલરચના કરતો નથી ત્યારપછીના સ્થિતિસ્થાનકથી આરંભી કરે છે.

અહિં સૂત્રકારે તીર્થંકર નામની 'દશ હજાર વરસ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિ કોઈ આચાર્યના મતે કહી છે. એમ ન હોય તો કર્મપ્રકૃતિ આદિ અન્યોમાં તો તીર્થંકર નામકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કહી છે. માત્ર ઉત્કૃષ્ટ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી સંખ્યાતગુણહીન^૨ સમજવી.

કર્મપ્રકૃતિ ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—'આહારકદ્વિક અને તીર્થંકર નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે અને તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધથી જઘન્ય સ્થિતિબંધ સંખ્યાત ગુણહીન છે. તે જઘન્ય સ્થિતિબંધ પણ અંતઃકોડાકોડી પ્રમાણ જ છે.

શતકચૂર્ણિમાં પણ કહ્યું છે—'આહારક શરીર, આહારક અંગોપાંગ અને તીર્થં-

૧ દશ હજાર વરસ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિબંધ પહેલી નરકમા દશ હજાર વરસના આઠિખે જનાર શવ આશ્રયી થતે છે. અહિં પણ પહેલા ઉલ્લા મનુષ્યના ભવનુ આયુ અધિક લેવું

૨ સંખ્યાત ગુણહીન એટલે સંખ્યાતમે ભાગ સમજવો. ન્યા દ્વિગુણ ત્રિગુણ પંચાદિ કહે ત્યાં જમણું ત્રણગણું આદિ લેવું અને તેની સાથે હીન ગુણ એકે ત્યારે તેટલામે ભાગ લેવો. જેમ દ્વિગુણહીન એટલે એ ભાગ કરી એક ભાગ લેવો. ત્રિગુણહીન એટલે ત્રણ ભાગ કરી એક ભાગ લેવો. એમ સંખ્યાત ગુણહીન એટલે સંખ્યાતા ભાગ કરી એક ભાગ લેવો. એ પ્રમાણે અસંખ્યાત ગુણહીન એટલે અસંખ્યાતમે ભાગ અને અનંતગુણહીન એટલે અનંતમે ભાગ સમજવો.

કર નામકર્મનો જઘન્ય સ્થિતિખંધ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે અને અંત-
મુહૂર્ત અખાધાકાળ છે. માત્ર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધથી જઘન્ય સ્થિતિખંધ સંખ્યેય-
શુષ્ક હીન છે.’

પુરુષવેદાદિની જઘન્ય સ્થિતિ કહે છે—

પુંવેષ અટ્વાસા અટ્મહુત્તા જસુચ્ચગોયાળં ।

સામ વારસ હારગવિગ્ધાવરણાળ કિંચૂળં ॥૪૭॥

પુંવેદેઽષ્ટૌ વર્ષાણ્યઽષ્ટૌ મુહૂર્તા યશઃચ્ચર્ગોત્રયોઃ ।

સાતે દ્વાદશ આહારકવિગ્ધાવરણાનાં કિંચિદ્નમ્ ॥૪૭॥

અર્થ—પુરુષવેદની જઘન્યસ્થિતિ આઠ વરસની, યશઃક્રીતિ અને ઉચ્ચગોત્રની આઠ મુહૂર્તની, સાતવેદનીયની ખાર મુહૂર્તની, આહારકદ્વિક, અંતરાય, રાનાવરણીય અને દર્શ-
નાવરણીયની કંઈક ન્યૂન મુહૂર્તની જઘન્ય સ્થિતિ છે.

ટીકાનુ—આ અષ્ટ વર્ષોદિ જઘન્ય સ્થિતિ જે જે શુષ્કસ્થાનકે તે તે પ્રકૃતિઓનો ખંધવિચ્છેદ થાય છે ત્યાં ત્યાં ક્ષપકશંખિમાં ખંધાય છે. એ જ જઘન્યસ્થિતિ કહે છે.

પુરુષવેદની જઘન્ય સ્થિતિ આઠ વરસ પ્રમાણ છે. અંતમુહૂર્ત અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન કર્મદળનો નિષેકકાળ છે.

યશઃક્રીતિ અને ઉચ્ચગોત્રની આઠ મુહૂર્તની જઘન્યસ્થિતિ, અંતમુહૂર્ત અખાધા-
કાળ અને અખાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે.

સાતવેદનીયની ખાર મુહૂર્ત જઘન્યસ્થિતિ, અંતમુહૂર્ત અખાધાકાળ અને અખાધા-
કાળહીન નિષેકકાળ છે.

આહારક શરીર, આહારક અંગોપાંગ, અંતરાય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, કુલ સોળ કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ કંઈક ન્યૂન મુહૂર્ત એટલે અંતમુહૂર્તની છે, અંતમુહૂર્ત અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન કર્મદળનો નિષેકકાળ છે.

કર્મપ્રકૃતિ આદિમાં આહારકદ્વિકની જઘન્યસ્થિતિ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ પહેલાં કહી છે છતાં અહિં જે અંતમુહૂર્તની કહી તે અન્ય આચાર્યના મતે કહી છે એમ સમજવું. ૪૭

હવે સંજ્વલન કોષાદિની જઘન્ય સ્થિતિ કહે છે—

દોમાસ ઇગ અદ્ધં અંનમુહૂત્તં ચ કોહપુવ્ગ્ગાળં ।

સેસાણક્રોસાઓ મિચ્છત્તઠિર્દિષ્ જં લઠ્ઠં ॥૪૮॥

द्वौ मासौ एकोद्विः अन्तर्मुहूर्त्तं च क्रोधपूर्वणां ।

शेषाणामुत्કृष्टાત્ મિથ્યાત્વસ્થિત્યા ચલ્લબ્ધમ્ ॥૪૮॥

અર્થ—સંજવલન કોધાદિ ચારની અનુક્રમે બે માસ, એક માસ, અર્ધ માસ અને અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. શેષ પ્રકૃતિઓની પાતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા જે આવે તેટલી છે.

ટીકાનુ૦—સંજવલન કોધ, માન, માયા અને લોભની અનુક્રમે બે માસ, એક માસ, અર્ધ માસ અને અંતર્મુહૂર્તની જઘન્ય સ્થિતિ છે. તાત્પર્ય એ કે નવમા ગુણ સ્થાનકે ભ્યાં તેઓનો બંધવિચ્છેદ થાય છે ત્યાં બંધવિચ્છેદ સમયે ક્ષપકશ્રેણિમાં સંજવલન કોધની બે માસ, સંજવલન માનની એક માસ, સંજવલન માયાની અર્ધ માસ અને સંજવલન લોભની અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ જઘન્યસ્થિતિ બંધાય છે. દરેકમાં અંતર્મુહૂર્ત અબાધાકાળ છે અને અબાધાકાળહીન કર્મદળનો નિષેધકાળ છે.

શેષ-જેટલી કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ કહી તે સિવાય અન્ય પ્રકૃતિઓની પાતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વડે ભાગતાં જે આવે તે જઘન્ય સ્થિતિ છે. એ જ જઘન્ય સ્થિતિ બતાવે છે.

નિદ્રાપંચક અને અસાતાવેદનીય એ દરેક પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીશ કોડા-કોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સિત્તર કોડાકોડી પ્રમાણ સ્થિતિ વડે ભાગાકારની રીત પ્રમાણે ભાગવી. એ રીતે ભાગતાં શૂન્યને શૂન્ય વડે ઉડાડી નાખવી. એટલે નીચે જેટલા મીંડા ઉડાડવાના હોય તેટલા જ ઉપર ઉડાડવા, તાત્પર્ય એ કે નીચે જેટલા હોય તેટલી જ સંખ્યા વડે ઉપર ભાગી છેક ઉડાડવો અહિં એ પ્રમાણે છેક ઉડાડતા સાગરોપમના સાતીયા ત્રણ ભાગ આવે કારણ કે અહિં ઉપર ત્રીશ કોડા-કોડી છે નીચે સિત્તર કોડાકોડી છે તે બંને સંખ્યાને એક એક કોડાકોડીએ ભાગી છેક ઉડાડતાં સાગરોપમના સાતીયા ત્રણ ભાગ આવે છે. સાતીયા ત્રણ ભાગ એટલે સાગરોપમના સાત ભાગ કરીએ તેવા ત્રણ ભાગ. તેટલી નિદ્રાપંચક અને અસાતાવેદનીયની જઘન્ય સ્થિતિ છે.

એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વમોહનીયની સાતીયા સાત ભાગ એટલે પૂર્ણ એક સાગરોપમ જઘન્ય સ્થિતિ છે.

સંજવલન સિવાય બાર કષાયની સાતીયા ચાર ભાગ જઘન્ય સ્થિતિ છે.

સૂક્ષ્મત્રિક અને વિકલબતિત્રિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઠાર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતાં નીચેના જેટલા જ મીંડા ઉપર ઉડાડતાં ઉપર અઠાર અને નીચે સિત્તર રહે અહિં બેએ છેક ઉડશે તેથી ઉપર અને નીચેની

એમ બંને સંખ્યાને બે વડે ભાગતાં ઉપર નવ અને નીચે પાંત્રીસ રહે, એટલે પાંત્રીસીયા નવ ભાગની સૂક્ષ્મત્રિકાદિ છ પ્રકૃતિની જઘન્ય સ્થિતિ આવે છે.

તથા સ્ત્રીવેદ અને મનુષ્યદિકેનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પંદર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા નીચેના જેટલી જ શૂન્યને ઉપરની સંખ્યામાંથી ઉડાડી પાંચ વડે અપવર્તના કરવી, એટલે ઉપલી અને નીચલી બંને સંખ્યાને પાંચ વડે ભાગી છેદ ઉડાડવો—પાંચ વડે ભાગી સંખ્યા નાની કરવી એટલે સાગરોપમના ઔદિયા ત્રણ ભાગ આવે તેટલી સ્ત્રીવેદ અને મનુષ્યદિકેની જઘન્યસ્થિતિ છે.

હાસ્ય, રતિ, યશઃકીર્તિ વર્ણને સ્થિરાદિ પાંચ, શુભવિહાયોગતિ, સુરભિગંધ, શુકલવર્ણ, મધુરરસ, મૃદુ, લઘુ, સ્તિગ્ધ અને ઉબ્ધ રૂપર્શ, આદ્યસંસ્થાન, આદ્યસંધયણ, એ સત્તર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ દશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે, તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા ઉપરની અને નીચેની બંનેની સંખ્યાની સરળી જ શૂન્યને દૂર કરતા સાગરોપમનો સાતીથો એક ભાગ આવે તેટલી હાસ્ય આદિ સત્તર પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિ છે.

બીજા સંધયણ અને બીજા સંસ્થાનની બાર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતાં નીચેની જેટલી જ શૂન્યને ઉપરથી દૂર કરતા અને પછી ઉપરની અને નીચેની બંને સંખ્યાને બે વડે છેદ ઉડાડતા પાંત્રીસીયા છ ભાગ રહે તેટલી બીજા સંધયણ અને બીજા સંસ્થાનની જઘન્ય સ્થિતિ છે.

ત્રીજા સંધયણ અને ત્રીજા સંસ્થાનનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ચૌદ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા શૂન્યને શૂન્ય વડે દૂર કરી ઉપલી નીચલી બંને સંખ્યાને ચૌદે ભાગતાં સાગરોપમનો પાંચીથો એક ભાગ આવે તેટલી તે બંનેની જઘન્ય સ્થિતિ છે.

ચોથા સંધયણ અને ચોથા સંસ્થાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સોળ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા શૂન્યને શૂન્ય વડે દૂર કરી બેએ છેદ ઉડાડતા સાગરોપમના પાંત્રીસીયા આઠ ભાગ આવે તેટલી તે બંનેની જઘન્ય સ્થિતિ છે.

પાંચમા સંધયણ અને પાંચમા સંસ્થાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઠાર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતાં અને બેએ છેદ ઉડાડતા સાગરોપમના પાંત્રીસીયા નવ ભાગ આવે તેટલી તે બંનેની જઘન્ય સ્થિતિ છે.

ત્રસ, બાદર, પર્થાપ્ત, પ્રત્યેક, અશુરુલ્લુ, પરાધાત, ઉપધાત, ઉચ્છવાસ, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભાગ, દુઃસ્વર, અનાદેય, અયશઃકીર્તિ, તિયગ્દિક, ઔદારિકદિક, હારિક, લોહિત, નીલ અને કૃષ્ણવર્ણ. દુરભિગંધ, કષાય, આરણ, કટુક અને તિક્તરસ, શુદ્ધ કર્કશ રૂક્ષ અને શીતરૂપર્શ, એકેન્દ્રિયભતિ, પંચેન્દ્રિયભતિ, નિર્માણ, આતપ, ઉષોત,

અપ્રશસ્તવિહાયોગતિ, હુંક સંસ્થાન, છેવટું સંઘયણુ તૈજસ, કાર્મણુ, નીચગોત્ર, અરતિ, શોક, ભય બુગુપ્ત્સા, નપુંસકવેદ અને સ્થાવર એ અહતાલીસ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા શૂન્યને શૂન્ય વડે દૂર કરતા સાગરોપમના સાતીયા બે ભાગ આવે તેટલી એ અહતાલીસ પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિ છે.

આદિ એ કે હારિદ્ર અને રક્તવર્ણાદિનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ સાડાખાર કોડાકોડી આદિ સાગરોપમ પ્રમાણુ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા સાગરોપમના કંઈક અધિક પાંત્રીસીયા છ ભાગ આદિ જઘન્ય સ્થિતિ આવે તો પણ પ્રાચીન શાસ્ત્રોમાં તે હારિદ્ર રક્ત વર્ણાદિ દરેક ભેદોનો સાગરોપમના સાતીયા બે ભાગ પ્રમાણુ જ જઘન્ય સ્થિતિખંધ કહ્યો છે માટે આદિ પણ હારિદ્ર વર્ણાદિનો તેટલો જ સ્થિતિખંધ કહ્યો છે.

આ પ્રમાણુ નિદ્રાપંચકથી આરંભીને સઘળી પ્રકૃતિઓના જઘન્ય સ્થિતિખંધનું પ્રમાણુ આ ગ્રંથકાર મહારાજે મતાંતરને આશ્રયીને કહેલું હોય એમ સમભય છે કારણ કે કર્મપ્રકૃતિ આદિમાં બીજી રીતે સ્થિતિખંધના પ્રમાણુનું કથન^૧ છે. કઈ રીતે કથન છે તે કહે છે—

૧ કર્મપ્રકૃતિકાર જે રીતે નિદ્રા આદિ પંચાશી પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિ માને છે તે ૨૫૪ છે. તેઓ કહે છે કે—જે પ્રકૃતિ જે વર્ગની હોય તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગતા જે આવે તેમાંથી પથ્થોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તે નિદ્રા આદિ પંચાશી પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ છે એકેન્દ્રિય તેટલી જઘન્ય સ્થિતિ બાધિ છે, તેમાં ઝોઝો કરેલો પથ્થોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરતાં એકેન્દ્રિય આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ થાય છે. તથા એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધને અતુકમે પચીસ, પચાસ, સો અને એક હજાર ગુણો કરતાં જે આવે તે બેઇન્દ્રિયાદિનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ થાય છે. તેમાંથી પથ્થોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તે બેઇન્દ્રિયાદિ આશ્રયી જઘન્ય સ્થિતિ છે.

વૈક્રિયપટ્ટની પોતાના વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છેરે ભાગતાં જે આવે તેને હજારગુણો કરી પથ્થોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તે તેના જઘન્ય સ્થિતિખંધ છે અને ઝોઝો કરેલો ઉમેરતા જે આવે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ છે. હજારગુણો કરવાનું કારણ વૈક્રિયપટ્ટના બંધાધિકારી અસંખિપચેન્દ્રિયો છે અને તેઓ એકેન્દ્રિયોથી હજારગુણો બંધ કરે છે. જો કે અસંખિઓ પોતાના ઉત્કૃષ્ટ બંધથી પથ્થોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન સ્વભંધેભ્ય પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિખંધ કરે છે તથાપિ વૈક્રિયપટ્ટ માટે દરેક સ્થળે પથ્થોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરવા જણાવ્યું છે, વૈક્રિયપટ્ટની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વચ્ચે પંચસંગ્રહ કે કર્મપ્રકૃતિમાં મતભેદ નથી. સાધુ-શતકમાં ઉત્કૃષ્ટથી જઘન્ય પથ્થોપમના ધંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કહ્યો છે.

પંચસંગ્રહકાર નિદ્રા આદિ પંચાશી કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ આ પ્રમાણુ કહે છે—નિદ્રા આદિ પ્રકૃતિઓની પોતાની તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય તેને સિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગતા જે આવે તેટલી તેઓની જઘન્ય સ્થિતિ છે અને તેમાં પથ્થોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરતા જે આવે તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે જો કે શુક્લવર્ણાદિની પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ કોડાકોડી આદિ છે અને

તેથી તેને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ભાગતા સાતીથો એક ભાગ આદિ આવે છે છતાં જ્ઞાન્ય સ્થિતિના વિચારમાં તો શુક્લવર્ણ, મુરલિગંધ, મધુરરસ અને ચાર શુભરસો એ સાત વિના શેષ હારિદ્રવર્ણ વગેરે તેરની સાતીયા એ ભાગ જ્ઞાન્ય સ્થિતિ કહી છે. દાખલા તરીકે નિદ્રાની ઉત્કૃષ્ટ ત્રીશ કોડાકોડી પ્રમાણ સ્થિતિને સિતેર કોડાકોડીએ ભાગતા અને છેદ ઉડાકતાં સાતીયા ત્રણ ભાગ આવે તેટલી તેની જ્ઞાન્ય સ્થિતિ છે. એકેન્દ્રિયો તેટલી બાધે છે. તેમાં પથ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરતા પથ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ અધિક સાતીયા ત્રણ ભાગ તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. એકેન્દ્રિયો તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધે છે. તથા સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ જે એકેન્દ્રિયની જ્ઞાન્ય સ્થિતિ છે તેને પચીસ, પચાસ, સો અને હજારશુણી કરતાં જે આવે તેટલી અનુક્રમે બેષ્ટન્દ્રિયાદિ જ્ઞાન્ય સ્થિતિ બાધે છે અને એકેન્દ્રિયની પથ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ અધિક સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તેને પચીસ, પચાસ સો અને હજાર શુણી કરતાં જે આવે તેટલી બેષ્ટન્દ્રિયાદિ નિદ્રાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધે છે. પાંચમા કર્મગ્રંથ ગાં ૩૬ ની ટીકામાં કહ્યું છે કે—પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સિતેર કોડાકોડીએ ભાગતાં જે આવે તે નિદ્રા આદિ પ્રકૃતિઓની જ્ઞાન્ય સ્થિતિ છે અને પથ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે અધિક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તેનો પાઠ આ—અવમેવ જગન્યસ્થિતિવચઃ પલ્લોપમાસહચમામાત્રાધિકઃ સ્વક્રોધે ભવતીતિ આ ત્યાજ્યાન પંચસંગ્રહના અભિપ્રાયે સમજવું. એ પ્રમાણે ત્યાં કહ્યું છે. આ સંબંધમાં ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ પણ કર્મપ્રકૃતિ પાના ૭૭ માં આ પ્રમાણે લખે છે—પદ્મસંગ્રહે તુ વર્ગોત્કૃષ્ટસ્થિતિવિમજનીયતયા નામિત્રતા કિં તુ 'મેસાણુકોસાઓ મિષ્ટંતરિદ્ધિં જં લદ્ધં' इति ग्रंथेन स्वस्વોત્કૃષ્ટસ્થિતેર્મિથ્યાત્વસ્થિત્યા ભાગે હૃદયે ચક્ષુર્યંતે તદેવ જગન્યસ્થિતિપરિમાણમુક્તમ્ । તત્ર નિદ્રાપદ્મકત્યાસાતાવેદનીયસ્ય ચ પ્રત્યેકમુક્તયા સ્થિતિસ્થિજિજ્ઞ સાગરોપમકોટાકોટીરિતિ, તત્ત્વા મિથ્યાત્વોત્કૃષ્ટસ્થિત્યા ભાગે હિયમાણે શ્વર્ગ ધૃત્યેન પાતવેદિતિ વચનાહ્વાજાયઃ સાગરોપમસ્ય સપ્તભાગાઃ, કથતી નિદ્રાપદ્મકાસાતવેદનીયજોગૈષ્ઠ્યત્યા સ્થિતિઃ ।

ભાવાર્થ એ કે—પંચસંગ્રહમાં વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ભાગવાનું માન્યું નથી પરંતુ પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિએ ભાગતા જે આવે તે જ જ્ઞાન્ય સ્થિતિનું પ્રમાણ કહ્યું છે તે આ પ્રમાણે—નિદ્રાપંચક અને અસાતવેદનીયની ઉત્કૃષ્ટ ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ સ્થિતિને સિતેર કોડાકોડીએ ભાગતાં સાતીયા ત્રણ ભાગ આવે તેટલી તેની જ્ઞાન્ય સ્થિતિ છે. આદિ પથ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરવાનું કહ્યું નથી પરંતુ ઉક્ત જ્ઞાન્ય પથ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ વધારતાં જે આવે તે ઉત્કૃષ્ટ છે એમ કહ્યું છે. આગળ બેષ્ટન્દ્રિયાદિના જ્ઞાન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અવસરે તે રપષ્ટ થાય છે. ત્યાં બેષ્ટન્દ્રિયાદિની જ્ઞાન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બતાવતા જણાવે છે કે—'પદ્મસંગ્રહે તુ આ જગન્યસ્થિતિરેકેન્દ્રિયાણાં સા પલ્લોપમાસહચેયમામાન્યધિકીકૃતા પદ્મવિશ્વાદિના ચ ગુણિતા દ્વિન્દ્રિયાદિનામુત્કૃષ્ટા, યથાસ્થિતેવ વૈકાન્દ્રિયજગન્યસ્થિતિઃ પદ્મવિશ્વાદિના ગુણિતા દ્વિન્દ્રિયાદિનાં જગન્યેલુક્તમસ્તિ, તત્ત્વં તુ કેવલિનો વિવદન્તિ' ભાવાર્થ એ કે—પંચસંગ્રહમાં સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ એકેન્દ્રિયની જે જ્ઞાન્ય સ્થિતિ કહી છે તેમાં પથ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરતા અને તેને પચીસ આદિએ શુણતા જે આવે તે બેષ્ટન્દ્રિયાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે અને એકેન્દ્રિયની જેટલી જ્ઞાન્ય છે તેને જ પચીસ આદિએ શુણતા જે આવે તેટલી બેષ્ટન્દ્રિયાદિની જ્ઞાન્ય સ્થિતિ છે. તત્ત્વ તો કેવળ મહારાજ જણે. જીવાભિગમ મુત્રમાં પણ એસદમાં પાને ખીજ આજ્ઞમાં આ સંબંધે આ પ્રમાણે કહ્યું છે—'પદ્મસંગ્રહમતેનામીદમેવ જગન્યસ્થિતિપરિમાણં કેવલં પલ્લોપમાસહચેયમાગ્રહીનં (ન) વક્તવ્યં, તન્મતેન 'સેણુકોસાઓ મિષ્ટંતરિદ્ધિં જં લદ્ધં' इत्येतावन्मात्रस्यैव જગન્યસ્થિતિયાત્વસ્ય, કરણસ્ય વિચમાનત્વાત' ભાવાર્થ એ કે—પંચસંગ્રહના મતે આજ્ઞ જ્ઞાન્ય સ્થિતિનું પ્રમાણ પથ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ફીન ન કરેલું. કારણ કે તેઓના મતે 'શેષ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ભાગતા જે આવે તે જ્ઞાન્ય સ્થિતિ છે'

જન્ય સ્થિતિ લાવવાનું આજ ગણિત ત્યાં વિચરમાન છે માટે. આ પ્રમાણે વિચારતા નિદ્રા આદિની પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સિત્તર કોડાકોડીએ ભાગતા ને આવે તે જન્ય છે અને તેટલી જન્ય સ્થિતિ એકેન્દ્રિયો બાધે છે. તેમાં પથ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક કરતા ઉત્કૃષ્ટ થાય છે, તેટલી ઉત્કૃષ્ટ બાધે છે. એકેન્દ્રિયની જન્ય અને ઉત્કૃષ્ટને પચીસ આદિએ ગુણતા એકેન્દ્રિયાદિની અનુક્રમે જન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આ પ્રમાણે પંચસંગ્રહકારનો અભિપ્રાય જણાય છે. જીવાભિગમ સૂત્રમાં જન્ય સ્થિતિ આ આ પ્રમાણે કહી છે—નિદ્રા આદિની પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સિત્તર કોડાકોડીએ ભાગતા ને આવે તેમાંથી પથ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન તેઓની જન્ય સ્થિતિ છે અને એાદી કરેલી ઉચેરતા ને આવે તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. પ્રણાપના સૂત્રના ત્રેવીસમા પદમાં ૪૭૬ મા પાને પણ તેટલી જ કહી છે. અહિં વર્ણ્યાદિની દરેક ઉત્તર પ્રકૃતિની તેમ જ વૈક્રિયપટ્ટકમાંની દરેક પ્રકૃતિની પણ પોતાની ને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તેને સિત્તર કોડાકોડીએ ભાગવાનું કહ્યું છે. પહેલા જેમ વર્ણ્યાદિ દરેકની સાતીયા બે ભાગ પથ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન જન્ય સ્થિતિ કહી તેમ અહિં નહિ આવે પરંતુ સાતીયા એક ભાગ સવા ભાગ વિગેરે આવશે. દેવગતિની પણ સાતીયા એક ભાગને હજારે ગુણી પથ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરતા ને રહે તે જન્ય સ્થિતિ આવશે. તથા એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિને પચીસ, પચાસ, સો અને હજાર ગુણી કરતા ને આવે તેટલી એકેન્દ્રિયાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે અને તેમાંથી પથ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન જન્ય સ્થિતિ છે. કષ્ટઅથમાં એકેન્દ્રિયાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી જન્યસ્થિતિ પથ્યોપમના સંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કહી છે. અહિં અસંખ્યાતમે ભાગ ન્યૂન કહ્યો છે. આ પ્રમાણે સ્થિતિયંધને અંગે ત્રણ મતો છે.

આ મતભેદ નિદ્રા આદિ પંચાશી પ્રકૃતિઓને અંગે કહ્યો તે બરાબર છે પરંતુ એકેન્દ્રિયો ૧૦૬ પ્રકૃતિઓ બાધે છે. તો પંચાશી સિવાય શેન પ્રકૃતિઓ માટે શું સમજવું? એ શકા અહિં થાય છે. ઉત્તરમાં એમ સમજવું કે—ચાર આયુ, વૈક્રિયપટ્ટક, આહારકર્દિક અને તીથકરનામ સિવાય પાત્રીસ પ્રકૃતિઓના પોતપોતાના વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સિત્તર કોડાકોડીએ ભાગી પથ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરતા ને આવે તેટલી જન્ય સ્થિતિ એકેન્દ્રિયો બાધે છે અને પરિપૂર્ણ તે સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી બાધે છે. એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પચીસ આદિએ ગુણી પથ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા ને રહે તેટલી એકેન્દ્રિયાદિ જન્યસ્થિતિ બાધે છે. પરિપૂર્ણ તે સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી બાધે છે. આ પ્રમાણે કષ્ટપ્રકૃતિકારને મતે સમજવું.

પંચસંગ્રહકારને મતે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સિત્થાત્વની સ્થિતિએ ભાગતા ને આવે તે એકેન્દ્રિયોની જન્ય અને પથ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉચેરતાં ને આવે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. એકેન્દ્રિયની જન્ય અથવા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પચીસ આદિએ ગુણી ને આવે તે અનુક્રમે એકેન્દ્રિયાદિની જન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે.

પ્રણાપના અને જીવાભિગમ સૂત્રના અભિપ્રાયે પાત્રીસ પ્રકૃતિઓની પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સિત્થાત્વની સ્થિતિએ ભાગી ને આવે તેમાંથી પથ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરતા ને રહે તેટલી એકેન્દ્રિયો જન્ય સ્થિતિ બાધે છે અને પરિપૂર્ણ તે સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી બાધે છે તથા એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પચીસ આદિએ ગુણતાં ને આવે તેટલી એકેન્દ્રિયાદિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધે છે અને પથ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન જન્યસ્થિતિ બાધે છે.

ચાર આયુ આહારકર્દિક અને તીથકરનામકષ્ટની જન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિયંધના અંગે કષ્ટ મતભેદ નથી. વૈક્રિયપટ્ટકની સ્થિતિ સંબંધે પંચસંગ્રહ અને કષ્ટપ્રકૃતિમાં કષ્ટ મતભેદ નથી પરંતુ પ્રણાપના સૂત્રમાં દેવદિકની ૧/૭ સ્થિતિને હજારે ગુણી પથ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન જન્ય સ્થિતિ કહી છે. તત્ત્વ કેવળી મહારાજ જાણે

કર્મપ્રકૃતિમાં નિદ્રાદિની જઘન્ય સ્થિતિના પ્રમાણના પ્રતિપાદન માટે જે ગાથા કહી છે તે આ—વગુક્કોસઠર્દિયં મિચ્છત્તુક્કોસગેય જં લલ્લં । સેસાણં તુ જહજો પહ્લાસંલેજ-
ગેળૂળો ॥ ૧ ॥

એ ગાથાનો અક્ષરાર્થ આ પ્રમાણે છે—જે કર્મપ્રકૃતિ જે વર્ગની હોય તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વડે ભાગતાં જે આવે તેમાંથી પદ્યોપમનો અસંજ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તેટલો શેષ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ છે.

તેમાં વર્ગ એટલે સ્વભાવી કર્મપ્રકૃતિઓનો સમૂહ. જેમ જ્ઞાનાવરણની પાંચ પ્રકૃતિઓનો જે સમૂહ તે જ્ઞાનાવરણીયવર્ગ. દર્શનાવરણીયની નવ પ્રકૃતિઓનો જે સમૂહ તે દર્શનાવરણવર્ગ. વેદનીયની બે પ્રકૃતિનો સમૂહ તે વેદનીયવર્ગ. દર્શનમોહનીયની પ્રકૃતિનો સમુદાય તે દર્શનમોહનીયવર્ગ. ચારિત્ર મોહનીયની પ્રકૃતિઓનો સમુદાય તે ચારિત્રમોહનીયવર્ગ. નોકષાય મોહનીય પ્રકૃતિઓનો 'સમુદાય તે નોકષાય મોહનીયવર્ગ. નામકર્મની દરેક પ્રકૃતિઓનો જે સમુદાય તે નામકર્મવર્ગ. ગોત્રકર્મની પ્રકૃતિઓનો જે સમૂહ તે ગોત્રકર્મવર્ગ અને અંતરાયકર્મની પાંચે પ્રકૃતિઓનો જે સમૂહ તે અંતરાયવર્ગ.

અહિં માત્ર મોહનીયમાં ત્રણ વર્ગ છે બાકી દરેક કર્મનો એક એક જ વર્ગ છે, એ વર્ગોની પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જે ત્રીશ કોડાકોડી આદિ સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સિત્તર કોડાકોડી વડે ભાગતાં જે આવે તેમાંથી પદ્યોપમનો સંજ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તે નિદ્રા આદિ શેષ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ સમજવો. તે આ પ્રમાણે—

દર્શનાવરણીયકર્મની ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા શૂન્યને શૂન્ય વડે દૂર કરતા સાગરોપમના સાતીયા ત્રણ ભાગ આવે તે પદ્યોપમના અસંજ્યાતમે ભાગે ન્યૂન નિદ્રાપંચક અને અસાતવેદનીયની જઘન્ય સ્થિતિ છે.

એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વમોહનીયની પદ્યોપમના અસંજ્યાતમા ભાગે ન્યૂન એક સાગરોપમ જઘન્ય સ્થિતિ છે. સંબલન સિવાય બાર કષાયની પદ્યોપમના અસંજ્યાતમા ભાગે ન્યૂન સાતીયા ચાર ભાગ જઘન્ય સ્થિતિ છે. પુરુષવેદ વર્ણત આઠ નોકષાય, તથા વૈક્રિયષટ્ક, આહારકદિકં, તીર્થકરનામ અને યશઃક્રિતિ સિવાય નામકર્મની સઘળી પ્રકૃતિઓ અને નીચગોત્રની પદ્યોપમના અસંજ્યાતમે ભાગે ન્યૂન સાતીયા બે ભાગ જઘન્ય સ્થિતિ છે.

જીવાંભિગમાદિમાં તો આ અંચકાર મહારાજે જે રીતે જઘન્ય સ્થિતિનું પ્રમાણ કહ્યું છે, તે જ પ્રમાણ પદ્યોપમના અસંજ્યાતમા ભાગે ન્યૂન કહ્યું છે.

૧ અહિં ચારિત્ર મોહનીયથી કષાયમોહનીયની પ્રકૃતિઓ સમજવી.

‘અસ’અહ-પાંચસું કીર

ત્યાં સ્ત્રીવેદની જઘન્ય સ્થિતિને આશ્રયી આ સૂત્ર કહ્યું છે— સ્ત્રીવેદસ્સ ણં મતે !
કન્મસ્સ કેવહ્યં કાલં વર્ગઠિદં પવ્ત્તા ? ગોચમા ! જહન્નેણં સાગરોવમસ્સ વિવહ્ઠા સત્તમાગો
પલ્લિઓવમસ્સ અસંલેજ્જામણેણ ક્કણો ’ હે પ્રભો ! સ્ત્રીવેદ મોહનીયની બંધસ્થિતિ કેટલા
ાગ પ્રમાણ કહી છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન
સાગરોપમનો સાતીયો દોઢ ભાગ કહી છે. ૪૮

અહિં વૈકિયપટ્ટકની જઘન્ય સ્થિતિ ઉક્ત પ્રકારે વટતી નથી તેથી તેની સ્થિતિને
પૃથક્ પ્રતિપાદન કરવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે.

વેગવિવલ્લક્કિ તં સહસતાહિયં જં અસંજ્ઞિણો તેસિં ।
પલિયાસંલ્લસૂણં ઠિદં અવાહૂણિયનિસેમો ॥૪૯॥

વૈકિયપટ્ટકે તત્ સહસતાહિતં યત્ અસંજ્ઞિનસ્તાસામ્ ।
પલ્યાસંલ્યાયેનાનં સ્થિતિઃ અવાધોના ચ નિષેકઃ ॥૪૯॥

અર્થ—વૈકિયપટ્ટકની ઉલ્લુપ્ત સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતાં જે આવે
તેને હંબરે ગુણવા જે આવે તે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન વૈકિયપટ્ટકની
જઘન્ય સ્થિતિ છે. કારણ કે તેના બંધક અસંજ્ઞિ પચેન્દ્રિયો છે. અખાધા કાળ ન્યૂન
નિષેક કાળ છે.

ટીકાકૃત—દેવદિક્ક વૈકિયદિક્ક અને નરકદિક્ક એ વૈકિયપટ્ટકની ચોતાની ઉલ્લુપ્ત
સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા જે સાગરોપમના સાતીયા જે ભાગ આવે
તેને હંબરે ગુણી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરી જે રહે તે પૂર્વોક્ત વૈકિય
પટ્ટકની જઘન્ય સ્થિતિ છે.

અહિં વૈકિયદિક્ક અને નરકદિક્કની તો વીશ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ છે
એટલે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા જે ભાગ આવે, પરંતુ દેવદિક્કની તો દશ
કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા સાતીયો એક
ભાગ આવે, તેના સંબંધમાં કહે છે કે જો કે દેવદિક્કની દશ કોડાકોડી સાગરોપમ
માણુ સ્થિતિ છે તો પણ તેની જઘન્ય સ્થિતિનું પરિમાણ લાવવા માટે વીશ કોડા-
કોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિની વિવક્ષા કરી છે, કારણ કે અનિષ્ઠ અર્થમાં શાસ્ત્રોની
પ્રવૃત્તિ હોવી નથી એવું પૂર્વના મહાપુરુષોનું વચન છે. એટલે સાતીયા જે ભાગને
હંબરે ગુણી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરી જે રહે તેટલી જ દેવદિક્કની
પણ જઘન્ય સ્થિતિ છે. માટે જ અહિં વૈકિય આદિ છએ પ્રકૃતિ માટે વીશ કોડાકો-
ડીને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગવાનું કહ્યું છે.

શતકચૂલ્લિમાં કહ્યું છે કે—‘દેવગતિ, નરકગતિ, વૈકિયશરીર, વૈકિય અંગોપાંગ,

દેવાનુપૂર્વે અને નરકાનુપૂર્વેનો હંભરે ગુણાયેલ સાગરોપમના સાતીયા બે ભાગ પલ્લો-પમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન જઘન્ય સ્થિતિખંધ છે.

વૈક્રિયષટ્કનું જઘન્ય સ્થિતિખંધનું પરિમાણ આટલું શા માટે ?

ઉત્તર—વૈક્રિયષટ્કરૂપ છ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિખંધ અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયો જ કરે છે અને તેઓ તે પ્રકૃતિઓની તેટલી જ સ્થિતિ ખાંધે છે, ન્યૂન ખાંધતા નથી. કોઈપણ કર્મપ્રકૃતિઓનો અમુક પ્રમાણવાળો જઘન્ય સ્થિતિખંધ ત્યારે જ ઘટી શકે કે કોઈપણ જીવ તેટલી સ્થિતિનો ખંધક હોય. અમુક કર્મપ્રકૃતિનો અમુક પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિખંધ કહે અને તેને કોઈ ખાંધનાર ન હોય તો તે સ્થિતિખંધ તરીકે જ ઘટી શકે નહિ. અહિં વૈક્રિયષટ્કના સાતીયા બે ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ ખંધક તો કોઈ જીવો નથી, પરંતુ તેને હંભરે ગુણી પલ્લોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરી જે રહે તેટલો જઘન્ય સ્થિતિખંધ અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયો ખાંધે છે, માટે હંભરે ગુણવાનું કહ્યું છે.

તથા સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પોતપોતાની અખાધા વડે ન્યૂન નિષેકના-દલરચનાના વિષયભૂત સમજવી. એટલે કે જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જેટલો અખાધાકાળ હોય તેટલો કાળ છોડીને શેષ સ્થિતિમાં-સમયોમાં કર્મદળનો નિષેક-રચના થાય છે, અખાધાના સમયોમાં થતી નથી.

ભગવતિ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘અખાધા ન્યૂન કર્મસ્થિતિ કર્મદળનો નિષેક છે.’ ૪૬

આ પ્રમાણે જઘન્ય સ્થિતિનું પરિમાણ કહ્યું. હવે નિષેકનો વિચાર કરે છે. તેમાં બે અનુયોગદ્વાર છે. ૧ અનંતરોપનિધા, ૨ પરપરોપનિધા. તેમાં પહેલા અનંતરોપનિધા વડે વિચાર કરે છે—

મોક્ષમવાહાસમયે बहुगं तयणंतरे रयइ दलियं ।

ततो विसेसहीणं कमसो नेयं ठिई जाव ॥૫૦॥

मुक्त्वाऽवाधासमयान् बहुकं तदनन्तरं रचयति दलिकम् ।

ततो विशेषहीनं क्रमशः ज्ञेयं स्थितिर्यावत् ॥૫૦॥

અર્થ—અખાધાના સમયોને છોડીને ત્યારપછીના સમયે ઘણું પુફગલ દ્રવ્ય ગોઠવે છે. ત્યારપછીના સમયે ક્રમશઃ વિશેષહીન વિશેષહીન ગોઠવે છે. એ પ્રમાણે ખંધ્યમાન સ્થિતિના ચરમસમયપર્યંત બાણકુંડ.

ટીકાનુ—કોઈપણ વિવક્ષિત સમયે ખંધાતી કોઈપણ પ્રકૃતિરૂપે જેટલી કાર્મણ વર્ગણાઓ પરિણમે તે વર્ગણાઓ તે સમયે તે પ્રકૃતિની જેટલી સ્થિતિ ખંધાય તેટલી સ્થિતિ પર્યંત ક્રમશઃ દળ આપે તેટલા માટે વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવાય છે. તે નિષેક રચના કહેવાય છે.

માત્ર અખાધાકાળમાં ફલરચના થતી નથી. જો આ પ્રમાણે રચના ન થાય તો અખાધાકાળ ગયા પછી કેટલી અને કંઈ વર્ગજ્ઞાઓના ફળનો અનુભવ કરવો તે નિશ્ચિત ન થાય અને તેથી અવ્યવસ્થા થાય. અને અવ્યવસ્થા થવાથી બંધાયેલી અમુક પ્રમાણ સ્થિતિનો કંઈ જ અર્થ ન રહે. અહિં બંધ સમયે બંધાયેલી વર્ગજ્ઞાઓની નિશ્ચિતરૂપે રચના થતી હોવાથી જરા પણ અવ્યવસ્થા થતી નથી.

તે રચના કંઈ રીતે થાય તે કહે છે—જ્યારે પણ કોઈ કર્મ બાંધે ત્યારે તેની જેટલી સ્થિતિ બંધાયેલ હોય અને તે સ્થિતિના પ્રમાણમાં જેટલો અખાધાકાળ હોય તે અખાધાના સમયોને છોડીને ફળરચના કરે છે. તેમાં અખાધાના સમયોથી પછીના સમયે ઘણું ફળ ગોઠવે છે, ત્યારપછીના સમયે વિશેષહીન દલિત ગોઠવે છે. ત્યારપછીના સમયે તેનાથી પણ વિશેષહીન દલિત ગોઠવે છે, એ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર સમયે વિશેષહીન વિશેષહીન દલિત ગોઠવે છે. આ પ્રમાણે વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલી સ્થિતિના ચરમ સમય પર્વત કહેલું.

આ પ્રમાણે રચના થતી હોવાથી અખાધાકાળ પછીના પહેલા સમયે ઘણા દલિત કર્મ ફળ અનુભવે છે, ત્યારપછીના બીજે સમયે વિશેષહીન દલિત કર્મ ફળ અનુભવે છે, એ પ્રમાણે પછી પછીના સમયે પૂર્વ પૂર્વ સમયથી હીન હીન દલિત કર્મ ફળને અનુભવે છે. એ પ્રમાણે વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલી સ્થિતિના ચરમ સમય પર્વત કહેલું.

જો સમયે જેટલા રસવાળી અને જેટલી વર્ગજ્ઞાઓ ફળ આપવા નિયત થઈ હોય તે સમયે તેટલા રસવાળી અને તેટલી વર્ગજ્ઞાઓ ફળ આપે છે અને ફળ આપી આત્મપ્રદેશથી છુટી બાંધ છે. આ પ્રમાણે કરણો ન પ્રવર્તે ત્યારે સમજવું, કારણ કે કરણો વડે અનેક ફેરફારો થાય છે. ૫૦

હવે આયુના સંબંધમાં વિશેષ કહે છે—

આયુસ્સ પદમસમયા પરમવિયા જેણ તસ્સ ડ અવાહા ।

આયુષઃ પ્રથમસમયાત્ પરમવિકા યેન તસ્ય તુ અવાધા ।

અર્થ—આયુના પ્રથમ સમયથી જ ફળરચના થાય છે, કારણ કે તેની અખાધા પરભવના આયુ સંબંધી હોય છે.

ટીકાનુ—ચાર આયુમાંથી કોઈપણ આયુ બંધાય ત્યારે પ્રથમ સમયથી આરંભી પૂર્વક્રમે દલિતની રચના કરે છે. તે પ્રકારે—પ્રથમ સમયે ઘણું દલિત ગોઠવે છે. બીજે સમયે વિશેષહીન દલિત ગોઠવે છે, ત્રીજે સમયે તેથી પણ વિશેષહીન ગોઠવે છે. એ પ્રમાણે બંધ્યમાન આયુના ચરમ સમયપર્વત કહેલું.

શંકા:—આયુ વિના હરેક કર્મમાં અખાધાના સમયોને છોડીને ફળરચના કરે

એમ કહું છે તો પછી આયુકર્મમાં પ્રથમ સમયથી આરંભી દલિકની રચના કરે એમ શા માટે કહું ?

ઉત્તર—બંધાતા આયુની અબાધા પરભવ સંબંધી—ભોગવાતા આયુ સંબંધી છે, માટે તે અબાધા તે બંધાતા આયુની સત્તાના વિષયભૂત કહેવાતી નથી જ્યારે બીજા કર્મોમાં અબાધા બંધાતા કર્મની સત્તાના વિષયભૂત કહેવાય છે. એ હેતુથી બંધ્યમાન આયુના પ્રથમ સમયથી આરંભીને જ દલિકને નિષેકવિધિ કહ્યો.

વળી અહિં શંકા થાય કે—બંધ્યમાન આયુની અબાધા પરભવ સંબંધી કેમ કહેવાય છે ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે બંધ્યમાન આયુની અબાધા ભોગવતા આયુને આધીન નથી. એ જ હકીકત સ્પષ્ટ કરે છે.

આયુનો એવો સ્વભાવ છે છે જ્યાં સુધી અનુભવાતા ભવનું આયુ ઉદયમાં વર્તે છે ત્યાં સુધી બંધાતા ભવનું આયુ સર્વથા—પ્રદેશોદય કે રસોદયથી ઉદયમાં આવતું નથી પરંતુ અનુભવાતા ભવનું આયુ પૂર્ણ થયા પછી જ અવશ્ય ઉદયમાં આવે છે.

કોઈ વખતે અનુભવાતા ભવના આયુનો ત્રીજો ભાગ શેષ હોય ત્યારે કોઈ વખતે નવમો ભાગ શેષ હોય ત્યારે કોઈ વખતે સત્તાવીસમો ભાગ શેષ હોય ત્યારે અને કોઈ વખતે અંતર્મુહૂર્ત શેષ હોય ત્યારે પરભવનું દીર્ઘ સ્થિતિવાળું પશુ આયુ બાંધે છે. તેથી દીર્ઘ સ્થિતિવાળા પરભવાયુની પશુ ભોગવાતા આયુના શેષ ભાગને અનુસારે જેટલો શેષ ભાગ હોય તેટલી તેટલી અબાધા પ્રવર્તે છે માટે તે પરભવ સંબંધી કહેવાય છે, બંધ્યમાન આયુ સંબંધી કહેવાતી નથી. તેથી જ બંધ્યમાન આયુના પ્રથમ સમયથી જનરચના થાય એમ કહું છે. આ પ્રમાણે અનંતરોપનિધા વડે દલરચનાનો વિચાર કર્યો.

હવે પરંપરોપનિધા વડે વિચાર કરે છે—

પલ્લાસંસ્થિયમાગં ગંતું અદ્વદ્વિં દલિયં ॥૫૧॥

પલ્યાસંસ્થેયમાગં ગત્વા અદ્વદ્વિં દલિકમ્ ॥૫૧॥

અર્થ—પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા સ્થાનકો ઓળંગી ઓળંગી અદ્વદ્વિં દલિક થાય છે.

૧ બીજા કર્મોમાં અબાધા બંધાતા કર્મની સત્તા કહેવાય છે અને તેથી જ અપવર્તના વડે તે સ્થાનકો ભરી શકે છે અને અબાધા ઉડાડી નાખે છે. તથા રત્નનીય પ્રકૃતિનો જો ઉદય હોય તો બંધાવલિકા ગયા બાદ ઉદીરણા વડે તેનો ઉદય પશુ થાય છે. આયુના તેમ નથી. આયુની અબાધા તે બંધાતા આયુની સત્તા નહિ હોવાથી અપવર્તના વડે તે સ્થાનકો ભરી શકાતા નથી અને ભોગવાતા આયુના ઉદય સાથે રત્નનીય બંધાતા આયુનો ઉદય પશુ થતો નથી.

ટીકાનુ૦—સઘળા કર્મોમાં અખાધા પછીના પહેલે સમયે^૧ જે દલિકોની રચના કરી છે તેની અપેક્ષાએ ધીજી આદિ સમયોમાં વિશેષહીન વિશેષહીન દલિક ગોઠવાતું ગોઠવાતું પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનકો જથ ત્યારે તેના પછીના સ્થાનમાં અર્ધ દલિક થાય છે.

એટલે કે અખાધાની પછીના સમયોમાં એવા ક્રમથી ઓછું ઓછું દલિક ગોઠવાય છે કે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનકો ઓળંગી પછી જે સ્થાનક હોય તેમાં પહેલા સ્થાનકની અપેક્ષાએ અર્ધ દલિક હોય છે. ત્યારપછી અગાડીના સ્થાનકોમાં પણ વિશેષહીન વિશેષહીન ગોઠવાતું ગોઠવાતું પહેલા જે સ્થાનમાં અર્ધદલિક થયું છે તેની અપેક્ષાએ ફરી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થાનકો ઓળંગી પછી જે સ્થાનક આવે તેમાં અર્ધદલિક થાય છે.

એટલે કે પહેલીવાર જે સ્થાનકમાં અર્ધ થયા છે તેનાથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થાનકો ઓળંગી પછીના સ્થાનકમાં અર્ધ થાય છે. એ પ્રમાણુ વળી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થાનકો ઓળંગી પછીના સ્થાનકમાં ધીજીવાર જે સ્થાનકમાં અર્ધ થયા છે તેની અપેક્ષાએ અર્ધ થાય છે. એ પ્રમાણુ તેટલા તેટલા સ્થાનકો ઓળંગી અર્ધ અર્ધ હીન ત્યાં સુધી કહેવું ચાવતું ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવે.

જે જે સમયે ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ કે જઘન્ય જેટલી સ્થિતિ અંધાય તે તે સમયે તેના ભાગમાં જે વર્ગણુઓ આવે તેની અખાધાકાળ છોડી ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ કે જઘન્ય સ્થિતિના ચરમ સમય પર્વત જે રીતે વ્યવસ્થિત રચના થાય છે તે કહી. એ રચનામાં સંક્રમાદિ કરણો વડે ફેરફાર ન થાય તો રચના પ્રમાણુ દલિકો ભોગવાય અને ફેરફાર થાય તો તે પ્રમાણુ ભોગવાય છે. પ્રતિસમય કર્મ અંધાતું હોવાથી રચના પણ પ્રતિસમય થાય છે. ૫૧

હવે દળરચનામાં અર્ધ અર્ધ હાનિના સ્થાનકો કેટલા થાય તે કહે છે—

પલિઓવમસ મૂલા અસંખ્યાભાગમ્મિ જત્તિયા સમયા ।

તાવજ્ઞયા હાળીઓ ઠિઠ્ઠંધુક્કોસણ નિયમા ॥૫૨॥

પલ્યોપમસ્ય મૂલાસંખ્યેયમાગે ચાવન્તઃ સમયાઃ ।

તાવત્યો હાનયઃ સ્થિતિવન્થે ઉત્કૃષ્ટે નિયમાત્ ॥૫૨॥

અર્ધ—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિઅંધમાં પલ્યોપમના મૂળના અસંખ્યાતમા ભાગે જેટલા સમયો હોય તેટલા દ્વિગુણહાનિના સ્થાનકો છે.

ટીકાનુ૦—સઘળા કોઈપણ કર્મનો જથારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિઅંધ કરે ત્યારે તેમાં નિષેક

આશ્રયી પૂર્વોક્ત ક્રમે જે અર્દ્ધ અર્દ્ધ હાનિ થાય છે તેની સંજ્ઞા પદ્યોપમના પહેલા વર્ગમૂળના અસંખ્યાતમા ભાગે જેટલા સમયો હોય તેટલી થાય છે.

પ્રશ્ન—મિથ્યાત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સિત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ હોવાથી તેની અંદર નિષેક આશ્રયી પૂર્વે કહ્યા તેટલા દ્વિગુણહાનિના સ્થાનકો સંભવે. પરંતુ આયુકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ માત્ર તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ હોવાથી તેની અંદર તેટલા સ્થાનકો કેમ સંભવે? અને લાગે છે તો સામાન્યતઃ સરખા જ.

ઉત્તર—જો કે સામાન્યતઃ દ્વિગુણહાનિના સ્થાનકો સરખા લાગે છે પરંતુ અહિં અસંખ્યાતમો ભાગ અસંખ્ય હોવાળો છે. કારણ કે અસંખ્યાતાના અસંખ્યાતા હેતુ છે. તેથી આયુના વિષયમાં પદ્યોપમના પ્રથમ મૂળનો અસંખ્યાતમો ભાગ અતિ નાનો^૧ ઓછા કરવો એટલે કોઈપણ પ્રકારના વિરોધનો અવકાશ રહેશે નહિ.

તથા અર્દ્ધહાનિના સ્થાનકો સઘળા મળી હવે કહેશે તે સંજ્ઞાની અપેક્ષાએ અલ્પ છે કારણ કે તેઓ પદ્યોપમના પહેલા વર્ગમૂળનો અસંખ્યાતમો ભાગ માત્ર છે. તેનાથી બે હાનિના એક આંતરામાં જે નિષેકસ્થાનો છે એટલે કે જેટલા સ્થાનો ઓળંગી પછીના સ્થાનકમાં અર્દ્ધ દલિલો થાય છે તે સ્થાનકો અસંખ્યાતગુણ છે. કારણ કે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ સમય પ્રમાણ છે. આ પ્રમાણે પરંપરોપનિધા વડે વિચાર કર્યો. પર

આ રીતે દળરચના સંબંધે વિચાર કર્યો. હવે અખાધા અને કંડકની પ્રફુલ્લ કરે છે—

उक्कोसठिईबंधा पल्लासंखेजभागमित्तेहि ।

हसिएहि समएहि हसइ अबाहाए इग समओ ।

उत्कृष्टस्थितिवन्धात् पल्यासंख्येयभागमात्रैः ।

द्वसितैः समयैर्द्वसत्यवाधाया एकः समयः ॥५३॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધથી આરંભી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ માત્ર સમયો ઘટવા વડે અખાધાનો એક સમય ઘટે છે.

ટીકાતુલ્ય—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધથી આરંભી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ માત્ર સમયોના ઘટવા વડે ઉત્કૃષ્ટ અખાધાનો એક સમય ઓછો થાય છે એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ

૧ અહિં એટલું પણ સમજવું કે જેમ સ્થિતિ નાની તેમ દ્વિગુણહાનિ થોડી વાર થાય. જેમ જેમ સ્થિતિ વધારે તેમ તેમ દ્વિગુણહાનિ વધારે વાર થાય એટલે સ્થિતિ નાની હોય ત્યારે પદ્યોપમના પ્રથમ મૂળનો અસંખ્યાતમો ભાગ નાનો લેવો જેમ જેમ સ્થિતિ વધારે હોય તેમ તેમ મોટા લેવો.

અબાધા એક સમય ન્યૂન થાય છે. આ ક્રમે હીન હીન અબાધા ત્યાં સુધી કહેવી કે જ્યન્ય સ્થિતિની અંતરુંહૂર્ત પ્રમાણ જ્યન્ય અબાધા થાય. અહિં આ પ્રમાણે સંપ્ર-
દાય-રીત છે—

આર આયુને છોડીને શેષ સઘળા કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ અબાધામાં જ્યારે જીવ વર્તતો હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ-પૂર્ણ સ્થિતિનો બંધ કરે, અથવા એક સમય હીન સ્થિતિનો બંધ કરે, અથવા બે સમયહીન સ્થિતિનો બંધ કરે, એ પ્રમાણે યાવત સમય સમય ન્યૂન કરતા પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે હીન સ્થિતિનો બંધ કરે.

તાત્પર્ય એ કે ઉત્કૃષ્ટ અબાધા ત્યાં સુધી પડે કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ ન્યૂન સુધી બંધાય. બીજી રીતે એમ પણ કહી શકાય કે પલ્લોપમને અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થતા સુધી ઉત્કૃષ્ટ અબાધા પડે.

હવે જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ અબાધા એક સમય ન્યૂન હોય ત્યારે અવશ્ય પલ્લોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ કરે.^૧

આ જ નિયમને અવલંબીને જ સૂત્રકારે કહ્યું કે—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધમાંથી પલ્લો-
પમના અસંખ્યાતમા ભાગ માત્ર સમયો જોછા થવાથી અબાધાનો એક સમય જોછો થાય છે. કારણ કે આ પ્રમાણે કહો છો આવો અર્થ અર્થાત્ લખ થાય કે એક સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ અબાધામાં જીવ વર્તતો હોય ત્યારે અવશ્ય પલ્લોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે હીન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે છે. અહિંથી અગાડી પણ એ જ સંપ્રદાય-રીત છે—
એક સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ અબાધામાં વર્તતો પલ્લોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે અથવા સમયાધિક પલ્લોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન સ્થિતિ બાંધે, અથવા બે સમયાધિક પલ્લોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે, યાવત પલ્લોપમના બે અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન સ્થિતિ બાંધે.

હવે જ્યારે બે સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ અબાધામાં વર્તતો હોય ત્યારે પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગરૂપે બે કંઠક ન્યૂન એટલે કે પલ્લોપમના બે અસંખ્યાતમે ભાગે

૧ અનેક જીવો છે. કેાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ બાંધે છે, કેાં સમય ન્યૂન બાંધે છે, કેાં બે સમય ન્યૂન બાંધે યાવત કેાં પલ્લોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન બાંધે છે, કેાં તેનાથી પણ ન્યૂન બાંધે છે. હવે અહિં અબાધાકાળનો નિયમ શો? એ નિયમ માટે ઉત્તર કહ્યું છે કે—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ અબાધા સમય ન્યૂન કરે ત્યારે પણ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા, બે સમય ન્યૂન બંધ કરે ત્યારે પણ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા યાવત ત્યાં સુધી પલ્લોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન બંધ ન કરે ત્યાં સુધી ઉત્કૃષ્ટ અબાધા પડે. પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન બંધ કરે ત્યારે સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ અબાધા પડે તે ત્યાં સુધી કે બીજાવાર પલ્લોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ બંધમાંથી જોછો ન થાય. બીજાવાર પલ્લોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ જોછો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય ત્યારે બે સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ અબાધા પડે. એ પ્રમાણે પ્રત્યેક પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે અબાધાનો એક એક સમય ન્યૂન કરતા એક બાજુ જ્યન્ય સ્થિતિબંધ અને બીજી બાજુ જ્યન્ય અબાધા આવે.

ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે, તે પણ એક સમય ન્યૂન અથવા જે સમય ન્યૂન બાંધે ચાવત્ ત્રીજીવાર પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન સ્થિતિ થાય ત્યાં સુધીની સ્થિતિ બાંધે.

એમ જેટલા સમય અબાધા ન્યૂન થાય તેટલા પદ્યોપમના અસંખ્યાતમો ભાગ પ્રમાણ કંડક વડે જોઈ સ્થિતિબંધ થાય છે. એમ અબાધાનો સમય અને સ્થિતિ-બંધનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમો ભાગ પ્રમાણ કંડક જોઈ કરતા ત્યાં સુધી જવું કે જઘન્ય અબાધાએ વર્તીતો જીવ જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે. પડ

આ પ્રમાણે અબાધાના સમયની હાનિ કરવા વડે સ્થિતિના કંડકની હાનિનો વિચાર કર્યો. હવે એકેન્દ્રિયાદિના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધના પ્રમાણનો વિચાર કરવા ઇચ્છતા, પહેલા એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધનું પ્રમાણ કહે છે—

જા ઇર્ગિદિ જહન્ના પહ્લાસંખંસસંજુયા સા ડ ।

તેસિં જેટ્ટા સેસાળ સંખભાગહિય જા સન્ની ॥૫૪॥

યા એકેન્દ્રિયાણાં જઘન્યા પલ્યાસંખ્યાંશસંયુતા સા તુ ।

તેષાં જ્યેષ્ઠા શ્લેષાણામસંખ્યભાગાધિકા યાવદસંજ્ઞિનઃ ॥૫૪॥

અર્થ—એકેન્દ્રિયની જે જઘન્ય સ્થિતિ હોય તે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમો ભાગના સમયો વડે યુક્ત કરતા તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે, તથા શેષ બેઠાન્દ્રિયથી આરંભી અસંખિ સુધીની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એકેન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિમાં પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ મેળવતા અને તેને પચીસ આદિએ ગુણુતા જે આવે તેટલી છે.

ટીકાનું—એકેન્દ્રિય જીવો નિદ્રા આદિ પ્રકૃતિઓની જે જઘન્ય સ્થિતિ બાંધતા હોય તેમાં પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરતા જે થાય તેટલી એકેન્દ્રિય જીવો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે. એકેન્દ્રિય જીવો કેટલી જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે એ પૂછતા હો તે કહે છે—

ચોતાની મૂળ પ્રકૃતિની એટલે કે ચોતાના વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સિત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વડે ભાગતા જે આવે તેમાંથી પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તેટલી જઘન્ય સ્થિતિ એકેન્દ્રિયો બાંધે છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય અને અંતરાયની સ્થિતિ ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સિત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિ વડે ભાગતા સાગરોપમના સાતીયા ત્રણ ભાગ આવે. તેમાંથી પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ જોઈ કરવો. એટલે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન સાતીયા ત્રણ ભાગ

પ્રમાણ જ્ઞાનાવરણ પંચક, દર્શનાવરણ નવક, સાત-અસાતવેદનીય અને અંતરાય પંચકની જઘન્ય સ્થિતિ એકેન્દ્રિયો બાંધે છે, તેનાથી બોધી બાંધતા નથી.

એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વની પદ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન એક સાગરોપમ પ્રમાણ, કષાય મોહનીયની પદ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન સાતીયા ચાર ભાગ પ્રમાણ, નોકષાયમોહનીયની તથા વૈક્રિયષદક, આહારકદિક અને તીર્થંકરનામકર્મ વર્જિત નામકર્મની શેષ પ્રકૃતિઓની તથા ઉચ્ચ નીચ ગોત્રકર્મની પદ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન સાતીયા બે ભાગ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે.

આ પ્રમાણે ઉપર જે જઘન્ય સ્થિતિ કહી તે કર્મપ્રકૃતિ-ચૂર્ણિકાર આદિના મતે કહી છે. સૂત્રકાર—પંચસંગ્રહકારના મતે તેા નિદ્રાપંચકાદિ પ્રકૃતિઓની સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ જે પૂર્વે જઘન્ય સ્થિતિ કહી છે તે જ એકેન્દ્રિય યોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિ સમજવી અને જ્ઞાનાવરણાદિ (બાવીસ) પ્રકૃતિઓની અંતર્મુહૂર્તાદિ જઘન્ય સ્થિતિ કર્મ પ્રકૃતિ ચૂર્ણિકારાદિને સમ્મત જે પૂર્વે કહી છે તે જ જઘન્ય સ્થિતિ પંચસંગ્રહકારના મતે પણ સમજવી.

કર્મપ્રકૃતિ-ચૂર્ણિકારના મતે એકેન્દ્રિયોની જે જઘન્ય સ્થિતિ કહી તેમાં પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમે ભાગ યુક્ત કરીએ ત્યારે એકેન્દ્રિયોનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણ પંચક, દર્શનાવરણ નવક, સાત અસાત વેદનીય અને અંતરાય પંચકનો સાગરોપમના પૂર્ણ સાતીયા ત્રણ ભાગ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે.

એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વનો પૂર્ણ એક સાગરોપમ પ્રમાણ, કષાયમોહનીયનો સાતીયા ચાર ભાગ પ્રમાણ, નોકષાયમોહનીયનો તથા વૈક્રિયષદક, આહારકદિક અને તીર્થંકરનામ સિવાય શેષ નામકર્મની પ્રકૃતિઓનો અને ઉચ્ચ, નીચ ગોત્રનો સાતીયા બે ભાગ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે. આ જઘન્ય સ્થિતિબંધ કર્મપ્રકૃતિની ચૂર્ણિને અનુસારે કહ્યો છે.

સૂત્રકાર—પંચસંગ્રહકારના મતે નિદ્રા પંચકાદિની સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ જે જઘન્ય સ્થિતિ કહી છે તેમાં પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમે ભાગ બેકડતા એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે એમ સમજવું, તથા શેષ બેકેન્દ્રિયથી આરંભી અસંખ્ય પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોની પૂર્વે નિદ્રા આદિ પ્રકૃતિઓની સાતીયા ત્રણ ભાગાદિ પ્રમાણ જે જઘન્ય સ્થિતિ કહી છે તેમાં પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમે ભાગ ઉમેરી હવે જે સંખ્યાએ શુષ્ણકાર કરવાનું કહેશે તે સંખ્યાએ શુષ્ણકાર કરવો, શુષ્ણતા જે આવે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે.

એટલે કે જ્યારે બેકેન્દ્રિયાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ લાવવાની-બાણવાની ઇચ્છા થાય

ત્યારે પૂર્વે કહેલી એકેન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ વડે અધિક કરવી અને તેને પચીસ આદિ સંખ્યાએ ગુણવા, ગુણતાં જે આવે તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે. ૫૪

ઉપરોક્ત અર્થને વ્યક્ત કરતા કહે છે—

પણવોસા પન્નાસા સય દસસય તાહિયા ફર્ગિદિ ઠિર્કે ।

વિગલાસન્નીણ કમા જાયફ જેટ્ટા વ ફરરા વા ॥૫૫॥

પશ્ચાદ્વિગતિપશ્ચાદ્ગતદશગતતાહિના એકેન્દ્રિયસ્થિતિઃ ।

વિગલાસન્નીનાં ક્રમાત્ જાયતે જ્યેષ્ઠા વા હ્રતરા વા ॥૫૫॥

અર્થ—એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિને પચીસ પચાસ સો અને દશ સોએ ગુણતા અનુક્રમે બેધન્દ્રિયાદિની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ થાય છે.

ટીકાનું—એકેન્દ્રિયોની જે ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ છે તેને પચીસ, પચાસ, સો અને હજારે ગુણતાં જે આવે તેટલી અનુક્રમે બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય અને અસંખિ પંચેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ થાય છે.

તાત્પર્ય એ કે—જ્ઞાનાવસ્થાયાદિ કર્મની પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂત સાગરોપમના સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિરૂપ જે જઘન્ય સ્થિતિ છે તેને પચીસ ગુણતા જે આવે તેટલી બેધન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ છે પચાસ ગુણતાં જે આવે તેટલી તેધન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ છે, સોએ ગુણતા જે આવે તેટલી ચૌરિન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ છે અને હજારે ગુણતાં જે આવે તેટલી અસંખિ પંચેન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ છે.

૧ અર્થ પદ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગે હીન સારીવા ત્રણ ભાગ આદિરૂપ જે જઘન્ય સ્થિતિ કહી તેનો આશય જણાવો નથી. સૂત્રકારને મતે તે પૂર્ણ સારીવા ત્રણ ભાગ જઘન્ય સ્થિતિ જણાય છે. આ જ હકીકત પંચાવનમી ગાથાની ટીકામાં મલયગીરીજી મહારાજે કહી છે તે પાઠ આ—સૂત્રકાર-મતેન તુ નિદ્રાપચક્રમૂલીના ચા પૂર્વે જઘન્યા સ્થિતિરુક્ષા સા તાસમેકેન્દ્રિયપ્રાયોગ્યા જઘન્યા સ્થિતિરવસેયા, જ્ઞાનાવરણચક્રાદીના તુ પ્રાગુક્તૈર્વ કર્મપ્રકૃત્યાદિર્બુધ્ધિર્નારસમ્મતેતિ । સ એવ જઘન્યાસ્થિતિવન્ધઃ પદ્યોપમાસલ્યેય-ભાગયુતઃ સન્નુલ્લેપઃ સ્થિતિવન્ધ એકેન્દ્રિયાણા મવતિ । આગળ વળી લખે છે કે—સૂત્રકારમતેન તુ નિદ્રાપચ-ક્રાદીના પ્રાગુક્તા જઘન્યા સ્થિતિ. પદ્યોપમાસલ્યેયમાગમ્યવિકા એકેન્દ્રિયાણામુલ્લેપ્યા સ્થિતિરવસેયા । પોતાપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સિદ્ધતાવની સ્થિતિએ ભાગતાં જે આવે તે નિદ્રા આદિના જઘન્ય સ્થિતિઅંધ થાય છે. તેમાં પદ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરવા પહેલાં કહ્યું નથી. આ ઉપરથી અને ઉપાખ્યાયજી મહારાજના કથન પરથી જણાય છે કે સૂત્રકારનો અભિપ્રાય નિદ્રા આદિ પંચાશી પ્રકૃતિઓનો તે તે પ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ ગ્થિતિઅંધને સિદ્ધતાવની સ્થિતિએ ભાગતાં જે આવે તેટલો જઘન્ય સ્થિતિઅંધ છે અને તેટલો એકેન્દ્રિય જઘન્ય બાંધે છે. પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે અધિક તેઓ ઉત્કૃષ્ટ બાંધે છે એકેન્દ્રિય ૧ જઘન્ય ગ્થિતિને પચીસ આદિએ ગુણતા બેધન્દ્રિયાદિની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટને ગુણતાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે. અડતાલીસમી ગાથાના ટીપ્પનમાં પણ આ હકીકત કહી છે. તરવ સારી જણે.

તથા તે પૂર્વોક્ત એકેન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિમાં પડ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ મેળવી તેને પચીસે ગુણતાં જે આવે તેટલી બેધન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે. પચાસે ગુણતાં તેધન્દ્રિયની, સોએ ગુણતાં ચૌરિન્દ્રિયની અને હજારે ગુણતાં અસંખિ પંચેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે.

આ વિષયમાં કર્મપ્રકૃતિકાર આદિ આ પ્રમાણે કહે છે—એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને પચીસે ગુણતાં જે આવે તેટલો બેધન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે. એ પ્રમાણે પચાસે ગુણતાં તેધન્દ્રિયનો, સોએ ગુણતાં ચૌરિન્દ્રિયનો અને હજારે ગુણતાં જે આવે તેટલો અસંખિ પંચેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે.

અને બેધન્દ્રિયાદિનો પોતપોતાનો જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ છે તેમાંથી પડ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તેટલો તેઓને જઘન્ય સ્થિતિબંધ થાય છે. અહિં તત્ત્વ અતિશય જ્ઞાની બાણે.

આ રીતે એકેન્દ્રિયોના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધના પ્રમાણનો વિચાર કર્યો. સ્થિતિસ્થાનના વિચાર માટે કહે છે—

ઠિઠ્ઠાઠાણં ઇન્દ્રિયાણ યોદ્ધાઙ્ગં હોતિ સઙ્ગાણં ।

વેદિણ અસંસ્થેજ્ઞાણિ સંસ્થગુણિયાણિ જહ્ન ઉપિ ॥૫૬॥

સ્થિતિસ્થાનાન્યેકેન્દ્રિયાણાં સ્તોકાનિ ભવન્તિ સર્વેષામ્ ।

દ્વીન્દ્રિયાણામસંસ્થાણિ સંસ્થેયગુણાનિ યથોપરિ ॥૫૬॥

અર્થ—સઘળા એકેન્દ્રિયોના સ્થિતિસ્થાનકો થોડા છે. તેનાથી બેધન્દ્રિયના અસંખ્યાત ગુણા છે અને ઉપર ઉપરના તેધન્દ્રિયાદિનાં સંખ્યાતગુણા છે.

ટીકાકૃત—એક સમયે એક સાથે જેટલી સ્થિતિનો બંધ થાય તે સ્થિતિસ્થાનક કહેવાય. જઘન્ય સ્થિતિથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના ચરમ સમય પર્વત સમય સમય વધારતાં જેટલા સમયો થાય તેટલા સ્થિતિસ્થાનકો હોય છે, તે આ પ્રમાણે—

૧ એક સમયે એક સાથે જેટલી સ્થિતિનો બંધ થાય તે બદ્ધસ્થિતિ સ્થાનક કહેવાય જેમ કોઈ જઘન્ય સ્થિતિનો બંધ કરે તે પહેલું સ્થિતિસ્થાન, કોઈ સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે તે પીચું સ્થિતિસ્થાન એમ કોઈ ત્રણ, ચાર, સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા, સમયાધિક સ્થિતિનો બંધ કરે ચાલત કોઈ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ કરે તે છેલ્લું સ્થિતિસ્થાનક છે. આ તો બદ્ધ સ્થિતિસ્થાનકની ગતિ થઈ. હવે સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનોનો વિચાર કરીએ. એક સમયે જઘન્ય મધ્યમ કે ઉત્કૃષ્ટ જેટલી સ્થિતિ બંધાઈ હોય તેના ભાગમાં આવેલ વર્ગાઓની આબાધાકાળ છોડીને જેટલા સમયોમાં રચના થાય તે સઘળા સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનો કહેવાય. સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનક એટલે એક સમયે એક સાથે કાળબેડે જેટલા સમયોના બંધાવણ અને જેટલી વર્ગાઓના કળને અનુલભે તે.

કોઈ જઘન્ય સ્થિતિનો બંધ કરે તે પહેલું સ્થિતિસ્થાનક, સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિનો બંધ તે બીજું સ્થિતિસ્થાનક, એ સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિનો બંધ તે ત્રીજું સ્થિતિસ્થાનક, એમ સમય સમય વધારતા ચાલતું ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ તે છેલ્લું સ્થિતિસ્થાનક.

આના પ્રકારના સ્થિતિસ્થાનકો સઘળા એકેન્દ્રિયો આશ્રયી વિચારતાં થોડા છે. કારણ કે તેઓના જઘન્ય સ્થિતિબંધ અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ વચ્ચે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગનું જ અંતર છે. તેઓના જેટલી જઘન્ય સ્થિતિબંધ છે, તેનાથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે અધિક છે, તેથી તેઓના સ્થિતિસ્થાનકો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા સમયો હોય તેટલા જ છે, માટે સર્વથી થોડા છે. તેનાથી એકેન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનો અસંખ્યાતગુણ છે અને ત્યાર પછી ઉત્તરોત્તર સંજ્ઞિ પર્યાપ્ત સુધીના સંખ્યાત સંખ્યાતગુણ છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—

સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનકો સર્વથી અદ્યપિ છે. તેનાથી અપર્યાપ્ત બાહરના સંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તના સંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયના સંખ્યાતગુણ છે. આ સઘળા પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ સમય પ્રમાણ છે. પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમા ભાગ મોટો મોટો લેવાથી ઉપરોક્ત અદ્યપિ બહુત્વ સંભવે છે.

પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનોથી અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનો અસંખ્યાતગુણ છે.

અસંખ્યાતગુણ કેમ ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે—અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયના

૧ સંકલેશ અને વિશુદ્ધિને આધાર યોગ છે જેમ જેમ યોગગ્રાપાર વધારે હોય તેમ તેમ વધારે વધારે પ્રમાણમાં વિશુદ્ધિ કે સંકલેશ હોઈ શકે. જેમ જેમ યોગ અદ્યપિ તેમ તેમ તે અદ્યપિ અદ્યપિ હોય અને સ્થિતિબંધનો આધાર મંકલેશ કે વિશુદ્ધિ છે. જેમ જેમ સંકલેશ વધારે તેમ તેમ સ્થિતિનો બંધ વધારે, જેમ જેમ સંકલેશ ઓછો અને વિશુદ્ધિ વધારે તેમ તેમ સ્થિતિનો બંધ અદ્યપિ અદ્યપિ થાય. એકેન્દ્રિયોમાં બાહર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયનો યોગ મવર્થી વધારે છે તેનાથી સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તનો, તેનાથી બાહર અપર્યાપ્તનો અને તેનાથી સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તનો ઓછો ઓછો છે. સંકલેશ અને વિશુદ્ધિમાં પણ આ જ ક્રમ છે. બાહર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયનો સંકલેશ કે વિશુદ્ધિ બીજા એકેન્દ્રિયોથી વધારે છે અને તેથી જ તેઓને સ્વયંભૂ ઓછામાં ઓછો અને વધારેમાં વધારે સ્થિતિબંધ થઈ શકે છે. તેનાથી સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તને મંકલેશ પણ ઓછો અને વિશુદ્ધિ પણ ઓછી તેથી તે બાહર પર્યાપ્ત જેટલી જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધી શકતા નથી. દાખલા તરીકે—બાહર પર્યાપ્ત ઉત્કૃષ્ટ સો વરસ અને જઘન્ય પાંચ વરસની સ્થિતિ બંધના હોય તો સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત જઘન્ય પદર અને ઉત્કૃષ્ટ નેતુની બાંધે. તેથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની વચ્ચાં અંતર ઓછું ઓછું રહે આ હેતુથી જ બાહર પર્યાપ્તથી સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તના સ્થિતિસ્થાનકો ઓછા થાય આ પ્રમણે બાહર અપર્યાપ્તોમાં મોટે પહોળા સમજાય.

સ્થિતિસ્થાનો પદ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ છે.^૧ કારણ કે તેઓની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની વચ્ચે અંતર તેટલું જ છે અને પાછળનાં એકેન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ છે. પદ્યોપમનો સંખ્યાતમા ભાગ અસંખ્યાતમા ભાગથી અસંખ્યાતગુણ મોટો હોવાથી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનો એકેન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનોથી અસંખ્યાતગુણ ઘટે છે.

તેનાથી પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનો સંખ્યાતગુણ છે. તેનાથી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયનાં સંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયનાં સંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયનાં અસંખ્યાતગુણ છે. તેનાથી પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયના સંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયનાં સંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયના સંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયના સંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયના સંખ્યાતગુણ છે.

અહિં અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત સુધીના દરેક ભેદમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની વચ્ચે પદ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગનું અંતર છે એટલે તેટલા સ્થિતિસ્થાનો કહ્યા છે અને પદ્યોપમનો સંખ્યાતમા ભાગ ક્રમશઃ મોટો મોટો લેવાથી ઉપરોક્ત અદ્ય બહુત્વ ઘટે છે.

અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ અંતઃકોડાકોડી અને ઉત્કૃષ્ટ પણ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ છે પરંતુ જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતગુણ મોટો છે એટલે સંખ્યાતગુણ ઘટે છે અને પર્યાપ્ત સંજ્ઞિને મિથ્યાત્વ ગુણકાણે જઘન્ય સ્થિતિબંધ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ દરેક પ્રકૃતિનો જેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કહ્યો તેટલો થાય છે માટે તેને પણ સંખ્યાતગુણ ઘટે છે.

અહિં આ અદ્યબહુત્વમાં અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનો સંખ્યાતગુણ કહેવા અને શેષ સઘળાં સંખ્યાતગુણ કહેવાં. આ પ્રમાણે સ્થિતિસ્થાન સંબંધે વિચાર કર્યો.

હવે સંકલેસ્થાન અને વિશેષસ્થાનોનો વિચાર કરવો બોધ્યો, તેમાં ઉત્તરોત્તર દરેક જીવભેદમાં તે બંને પ્રકારના સ્થાનો અસંખ્યાત અસંખ્યાતગુણ છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ ભે કે આ ત્રયમા એકેન્દ્રિયના જઘન્ય સ્થિતિબંધને પચીસ, પચાસ આદિએ ગુણતાં જે આવે તેટલો બેઇન્દ્રિયાદિનો જઘન્ય અને એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને પચીસ, પચાસ આદિએ જે આવે તેટલો બેઇન્દ્રિયાદિનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કહ્યો છે કમઃત્રયની જેમ એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને પચીસ આદિએ ગુણી તેમાંથી પદ્યોપમનો સંખ્યાતમા ભાગ ન્યૂત જઘન્ય સ્થિતિબંધ કહ્યો નથી. છતાં પણ અહિં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધની વચ્ચે પદ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગનું અંતર સંખ્યાત હોય તેમ લાગે છે તેથી ઉપર બેઇન્દ્રિયના પદ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ રિય તસ્થાનકો કહ્યાં જણાય છે, પરંતુ આ અધકારના સત્ પ્રમાણે પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનોની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનો પુરા પચીસગુણાં પણ નથી તો તે અસંખ્યાતગુણ કેમ થઈ શકે ? તે વિચારણીય છે.

સંક્ષિપ્તચેન્નિયાદિપત્રક-

ક્ર. નંબર	પ્રકૃતિઓ	પ્રકૃતિનો તથા સંધિ- નો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિનંધ	ઉત્કૃષ્ટ આયાધા	અન્ય સ્થિતિનંધ	અન્ય આયાધા	એકેન્દ્રિય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનંધ	એકેન્દ્રિય અન્ય સ્થિતિનંધ	બિહિન્દ્રિય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનંધ
૫	મતિશાનાવરણીય આદિ પાંચ શાનાવરણ	૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમ	૧૫ હજાર વર્ષ	અંતરૂંદ્રત	અંતરૂંદ્રત	સાધિક ૬ સાગરોપમ	૬ સાગર	સાધિક ૧૦ સાગર
૪	અશ્વદશનાવરણાદિ ચાર દશનાવરણ	"	"	"	"	"	"	"
૫	નિદ્રાપંચક	"	"	૬ સાગર	"	"	"	"
૬	અસાતા વેદનીય	"	"	"	"	"	"	"
૭	સાતા વેદનીય	૧૫ કોડાકોડી સાગર	૧૫૦૦ વર્ષ	(૧૨) નાર ચુદ્રત	"	સાધિક ૬ સાગર	૬ સાગર	અધિક ૫૬ સાગર
૮	નિદ્રાવન મોહનીય	૭૦ કોડાકોડી સાગર	૭ હજાર વર્ષ	૧ સાગર	"	સાધિક ૧ સાગર	૧ સાગર	સાધિક ૨૫ સાગર
૯	અનંતાનુબંધી આદિ ચાર કપાય	૪૦ કોડાકોડી સાગર	૪ હજાર વર્ષ	૬ સાગર	"	સાધિક ૬ સાગર	૬ સાગર	સાધિક ૧૬ સાગર
૧૦	સંજ્વલન કોષ	"	"	બે માસ	"	"	"	"
૧૧	" માન	"	"	એક માસ	"	"	"	"
૧૨	" માયા	"	"	૧૫ દિવસ	"	"	"	"
૧૩	" લોભ	"	"	અંતરૂંદ્રત	"	"	"	"
૧૪	હાથ-રતિ	૧૦ કોડાકોડી સાગર	૧ હજાર વર્ષ	૬ સાગર	"	સાધિક ૬ સાગર	૬ સાગર	સાધિક ૩૬ સાગર
૧૫	અરતિ, શોક, અપ- ચુચુષ્સા, નપુસકવેદ	૨૦ કોડાકોડી સાગર	૨ હજાર વર્ષ	૬ સાગર	"	સાધિક ૬ સાગર	૬ સાગર	સાધિક ૭૬ સાગર

वन्यस्थितिवन्धादियन्त्रकम्

अश्विन्द्य नयन्य	सोमिन्द्य उत्कृष्ट	सोमिन्द्य नयन्य	अश्विन्द्य उत्कृष्ट	अश्विन्द्य नयन्य	अश्विन्द्य उत्कृष्ट	अश्विन्द्य नयन्य	अश्विन्द्य उत्कृष्ट
१०० सागर०	साधिक २१० सागर०	२१० सागर०	साधिक ४२० सागर०	४२० सा०	साधिक ४२० सा०	४२० सा०	अतर्कित
"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	अतः कोडाकोडी सागर०
"	"	"	"	"	"	"	"
५० सागर०	साधिक १०० सा०	१०० सा०	साधिक २१० सा०	२१० सा०	साधिक २१० सा०	२१० सा०	आर मृदत
२५ सागर०	साधिक ५० सागर०	५० सागर०	साधिक १०० सा०	१०० सागर०	साधिक १०० सा०	१०० सा०	आर मृदत
१० सा०	साधिक २० सा०	२० सा०	साधिक ५० सा०	५० सा०	साधिक ५० सा०	५० सा०	अतः कोडाकोडी सागर०
"	"	"	"	"	"	"	मे आस
"	"	"	"	"	"	"	मेक आस
"	"	"	"	"	"	"	१५ द्विष
"	"	"	"	"	"	"	अतर्कित
३० सागर०	साधिक ६० सागर०	६० सागर०	साधिक १४० सागर०	१४० सागर०	साधिक १४० सागर०	१४० सा०	अतः कोडाकोडी
७० सागर०	साधिक १४० सागर०	१४० सागर०	साधिक २८० सागर०	२८० सागर०	साधिक २८० सा०	२८० सा०	"

સંખ્યા	પ્રકૃતિઓ	પ્રકૃતિનો વધા સંધિ- નો ઉલ્લેખ રિયાલિટી	ઉલ્લેખ અગ્રાધા	બંધન્ય રિયાલિટી	બંધન્ય અગ્રાધા	એકમિત્ય ઉલ્લેખ રિયાલિટી	એકમિત્ય બંધન્ય રિયાલિટી	એકમિત્ય ઉલ્લેખ રિયાલિટી
૧	ઓવેર	૧૫ કોડાકોડી સાગરોપમ	૧૫૦૦ વર્ષ	૧૬ સાગર	"	સાધિક ૧૬ સાગર	૧૬ સાગર	સાધિક ૧૬ સાગર
૧	પુરુષવેદ	૧૦ કોડાકોડી સાગર	૧ હજાર વર્ષ	આઠ વર્ષ	અંતમુલુત	સાધિક ૭ સાગર	૭ સાગર	સાધિક ૭ સાગર
૨	મનુષ્યાયુ, તિયંગાયુ	પૂર્વકોટિ ત્રિમાગાધિક ત્રણ પદ્યોપમ	પૂર્વકોડનો ત્રીનો સાગર	સાધિક હુલ્લકભવ	"	સાધિક સાતહજારવર્ષ અધિક પૂર્વકોડ વર્ષ	સાધિક હુલ્લકભવ	ચારવર્ષ અધિક પૂર્વકોડ વર્ષ
૨	દેવાયુ, નરકયુ	પૂર્વકોટિ ત્રિ ભાગાધિક તેનોશ સાં	સાધિક ૧૬ હજાર વર્ષ	"	x	x	x	x
૫	તિયંગાધિક, એક ભતિ, પંચેન ભતિ ઓદારિક સપ્તક તેજસ-કાર્મણ્યસપ્તક સેનાતમ હનન, હુલ્લક સંધ્યાન, કુલ્યનયુ, કુરભિગધ, તિકારસ, યુર, કકશ, રક્ષ અને શીત એ ચાર સ્પર્શ, અશુભ વિહાયોગતિ જિનનામ વિના સાત પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ, ત્રસ ચનુષ્ક, રથાવર, અ- રિથર પટ્ટક.	વીશ કોડાકોડી સાગર	૨ હજાર વર્ષ	૨ સાગરોપમ	અંતમુલુત	સાધિક ૭ સાગર	૭ સાગર	સાધિક ૭ સાગર
૬	નરકદિક, વૈકિય સપ્તક	"	"	દેશીન ૨૮૫ સાં	"	x	x	x
૮	મુક્તમનિક, વિકલ- નિક, પંચમસ હનન પંચમસ રથાન	૧૮ કોડાકોડી સાગર	૧૮૦૦ વર્ષ	૭ સાગર	"	સાધિક ૭ સાગર	૭ સાગર	સાધિક ૭ સાગર
૨	નીલવલ્યુ કહરસ	૧૭૧ કોડા- કોડી સાગર	૧૭૫૦ વર્ષ	૭ સાગર	"	સાધિક ૭ સાગર	૭ સાગર	સાધિક ૭ સાગર
૨	લોહિનવલ્યુ, કપાવરસ	૧૫ કોડાકોડી સાગર	૧૫૦૦ વર્ષ	"	"	"	"	"

અગ્રિમંદ્ય જનન્ય સ્થિતિમંદ્ય	અગ્રિમંદ્ય ઉદ્દેશ સ્થિતિમંદ્ય	અગ્રિમંદ્ય જનન્ય સ્થિતિમંદ્ય	અગ્રિમંદ્ય ઉદ્દેશ સ્થિતિમંદ્ય	અગ્રિમંદ્ય જનન્ય સ્થિતિમંદ્ય	અગ્રિમંદ્ય ઉદ્દેશ સ્થિતિમંદ્ય	અગ્રિમંદ્ય જનન્ય સ્થિતિમંદ્ય	અગ્રિમંદ્ય જનન્ય સ્થિતિમંદ્ય
૧૦ સાગર૦	સાધિક ૧૦૨૬ સા૦	૧૦૨૬ સા૦	સાધિક ૨૧૬૬ સા૦	૨૧૬૬ સા૦	સાધિક ૨૧૬૬ સા૦	૨૧૬૬ સા૦	અંતઃ કોડાકોડી
૭૬ સાગર૦	સાધિક ૭૬ સાગર૦	૭૬ સાગર૦	સાધિક ૧૪૬ સાગર૦	૧૪૬ સા૦	સાધિક ૧૪૬ સા૦	૧૪૬ સા૦	આઠ વર્ષ
સાધિક સુલકભવ	સાધિક સોલ દિવસ અધિક પૂર્વકોડ વર્ષ	સાધિક સુલકભવ	એ માસ અધિક પૂર્વકોડ વર્ષ	સાધિક સુલકભવ	પૂર્વકોડ ત્રિમાસાધિક પદ્ય નો અસ- ખ્યાતભાગ	સાધિક સુલકભવ	સાધિક સુલકભવ
X	X	X	X	X	"	સાધિક સુલકભવ વર્ષ	સાધિક સુલકભવ વર્ષ
૭૬ સાગરોપમ	સાધિક ૧૪૬ સાગર૦	૧૪૬ સાગર૦	સાધિક ૨૮૬ સાગર	૨૮૬ સાગરોપમ	સાધિક ૨૮૬ સાગર૦	૨૮૬ સાગર૦	અંતઃ કોડાકોડી સાગર૦
X	X	X	X	X	૨૮૬ સા૦	કેશન ૨૮૬ સા૦	"
૬૬ સા૦	સાધિક ૧૨૬ સા૦	૧૨૬ સા૦	સાધિક ૨૪૬ સા૦	૨૪૬ સા૦	સાધિક ૨૪૬ સા૦	૨૪૬ સા૦	"
૭૬ સાગર૦	સાધિક ૧૪૬ સાગર૦	૧૪૬ સાગર૦	સાધિક ૨૮૬ સાગર૦	૨૮૬ સાગર૦	સાધિક ૨૮૬ સા૦	૨૮૬ સા૦	"
"	"	"	"	"	"	"	"

ક્ર.સંખ્યા	પ્રકૃતિઓ	પ્રકૃતિનો તથા સંસ્થિતિનો ઉલ્લેખ	ઉલ્લેખ અપાયા	જાહેર સ્થિતિ	જાહેર અપાયા	કોમિનિટી સ્થિતિ	કોમિનિટી સ્થિતિ	કોમિનિટી સ્થિતિ
૦	હારિદવણી, આગરસ	૧૨૧ કોડકોડી સાગરોપમ	૧૨૫૦ વર્ષ	"	"	"	"	"
૨	ચતુર્થ સંહનન ચતુર્થ સંસ્થાન	૧૬ કોડકોડી સાગરો	૧૬૦૦ વર્ષ	કુલ સાગરો	"	સાધિક કુલ સાગર	કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર
૨	મનુષ્યદિક	૧૫ કોડકોડી સાગરો	૧૫૦૦ વર્ષ	કુલ સાગરો	"	સાધિક કુલ સાગર	કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર
૨	વૃત્તીય સંહનન વૃત્તીય સંસ્થાન	૧૪ કોડકોડી સાગરો	૧૪૦૦ વર્ષ	કુલ સાગરો	અંતરુદ્ધત	સાધિક કુલ સાગરોપમ	કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર
૨	દિત્તીય સંહનન દિત્તીય સંસ્થાન	૧૨ કોડકોડી સાગરો	૧૨૦૦ વર્ષ	કુલ સાગરો	"	સાધિક કુલ સાગરો	કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર
૨	દેવદિક	૧૦ કોડકોડી સાગરો	૧૦૦૦ વર્ષ	કુલ સાગરો	"	સાધિક કુલ સાગરો	કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર
૧૫	પ્રથમ સંહનન, પ્રથમ સંસ્થાન, શુકલવણી, સુરભિગધ, મધુરસ, વધુ આદિ ચાર શુભ પ્રજા શુભ વિહારો ગતિ સ્થિતિ	"	"	કુલ સાગરો	"	સાધિક કુલ સાગરો	કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર
૮	તીર્થકર નામ આહાનક સંત	અંતઃ કોડકોડી સાગરો	અંતરુદ્ધત	સંખ્યાત ગુણીન અંતઃ કોડકોડી સાગરોપમ	"	સાધિક કુલ સાગરો	કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર
૧	યશ કીર્તિ	૧૦ કોડકોડી સાગરો	૧૦૦૦ વર્ષ	આદિ કુલ સાગરો	"	સાધિક કુલ સાગરો	કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર
૧	ઉચ્ચગોત્ર	"	"	"	"	સાધિક કુલ સાગરો	કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર
૧	નીચગોત્ર	૨૦ કોડકોડી સાગરો	૨૦૦૦ વર્ષ	કુલ સાગરો	"	સાધિક કુલ સાગરો	કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર
૫	અંતરાય પાંચ	૩૦ કોડકોડી સાગરો	૩૦૦૦ વર્ષ	અંતરુદ્ધત	"	સાધિક કુલ સાગરો	કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર

१५००-०६३३ १५००-१ रिशतिय	२०००-०६३३ २०००-१ रिशतिय	३०००-०६३३ ३०००-१ रिशतिय	४०००-०६३३ ४०००-१ रिशतिय	५०००-०६३३ ५०००-१ रिशतिय	६०००-०६३३ ६०००-१ रिशतिय	७०००-०६३३ ७०००-१ रिशतिय	८०००-०६३३ ८०००-१ रिशतिय
"	"	"	"	"	"	"	"
३३३ सागर	साधिक ११३३ सा०	११३३ सा०	साधिक २२३३ सा०	२२३३ सा०	साधिक २२३३ सा०	२२३३ सा०	"
५५५ सा०	साधिक १०५५ सा०	१०५५ सा०	साधिक २१५५ सा०	२१५५ सा०	साधिक २१५५ सा०	२१५५ सा०	"
५ सागर	साधिक १० सागर	१० सागर	साधिक २० सागर	२० सागर	साधिक २० सागर	२० सागर	अंतः कोडकोडी
१३३ सागर	साधिक ८३३ सागर	८३३ सागर	साधिक १७३३ सा०	१७३३ सा०	साधिक १७३३ सा०	१७३३ सा०	"
x	x	x	x	x	२८५ सा०	२८५ सा०	"
३३ सागर	साधिक ७३ सागर	७३ सागर	साधिक १४३ सागर	१४३ सागर	साधिक १४३ सा०	१४३ सा०	"
x	x	x	x	x	x	x	संभ्यातशुद्धीन अंतः कोडकोडी सागर
सागर	साधिक ७३ सागर	७३ सागर	साधिक १४३ सागर	१४३ सागर	साधिक १४३ सा०	१४३ सा०	आहं शुद्ध
"	"	"	"	"	"	"	"
७३ सागर	साधिक १४३ सागर	१४३ सागर	साधिक २८३ सागर	२८३ सागर	साधिक २८३ सा०	२८३ सा०	अंतः कोडकोडी सागर
१०३ सागर	साधिक २१३ सागर	२१३ सागर	साधिक ४२३ सागर	४२३ सागर	साधिक ४२३ सा०	४२३ सा०	अंतः शुद्ध

સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તના સંકલેશસ્થાનો સર્વથા અદ્ય છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત બાહરનાં અસંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી પર્યાપ્તસૂક્ષ્મના અસંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી પર્યાપ્ત બાહરના અસંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયના અસંખ્યાતગુણ છે, એ પ્રમાણે પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય, અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, અસંસિપ્તચેન્દ્રિય અને સંસિપ્તચેન્દ્રિયનાં ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાત અસંખ્યાતગુણ કહેવા.

અપર્યાપ્તસૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ સઘળા જીવભેદમાં ઉત્તરોત્તર સંકલેશના સ્થાનકો અસંખ્યાતગુણ છે એમ કઈ યુક્તિથી નાણી શકાય ?

ઉત્તર—અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરતાં જે સંકલેશના સ્થાનકો છે તેનાથી સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરતાં વિશેષાધિક સંકલેશના સ્થાનો હોય છે, તેનાથી પણ જે સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરતાં વિશેષાધિક હોય છે, એ પ્રમાણે પૂર્વ પૂર્વ સ્થિતિબંધથી ઉત્તરોત્તર સ્થિતિબંધમાં અધિક સંકલેશના સ્થાનો ત્યાં સુધી કહેવા કે તે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવે. એટલે કે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પર્યંત કહેવાં.

અહિં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરતા કુલ જે સંકલેશના સ્થાનકો છે તે જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરતા જે સંકલેશસ્થાનકો હોય છે તેની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણ છે. હવે જ્યારે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના પોતાના જ જઘન્ય સ્થિતિબંધ યોગ્ય સંકલેશ સ્થાનોથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ યોગ્ય સંકલેશસ્થાનો અસંખ્યાતગુણ છે ત્યારે તેનાથી અપર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયના સંકલેશસ્થાનો તો બહુ જ સહેલાઈથી અસંખ્યાતગુણ થઈ શકે છે. તે આ પ્રમાણે—

અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનોની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્ત બાહરના સ્થિતિસ્થાનો સંખ્યાતગુણ છે એ પહેલાં જ કહ્યું અને સ્થિતિસ્થાનની વૃદ્ધિએ સંકલેશસ્થાનની વૃદ્ધિ થાય એ પણ કહ્યું છે. તેથી જ્યારે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મના અતિ અદ્ય સ્થિતિસ્થાનોમાં પણ જઘન્ય સ્થિતિસ્થાન સંબંધી સંકલેશસ્થાનની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસ્થાનના સંકલેશસ્થાનો અસંખ્યાતગુણ થાય તો સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયથી સંખ્યાતગુણ અધિક બાહર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનોમાં અસંખ્યાતગુણ સંકલેશસ્થાનો બહુ સારી રીતે થાય જ આ જ યુક્તિથી ઉત્તરોત્તર પણ અસંખ્યાતગુણપણું વિચારી લેવું.

૧ અહિં કદાચ એમ શંકા થાય કે—જ્યારે સંખ્યાતગુણ સ્થિતિના સ્થાનો છે ત્યારે સંકલેશના સ્થાનો સંખ્યાતગુણ કેમ ન થાય ? અસંખ્યાતગુણ કેમ થાય ? એના ઉત્તરમાં એમ સમજવું કે અમુક અમુક સ્થાનો એવાં જો જે દિગુણવૃદ્ધિ થાય છે તે એવી રીતે થાય છે કે અસંખ્યાતગુણ જ થાય. કારણ કે પૂર્વ પૂર્વવૃદ્ધિથી ઉત્તરોત્તરવૃદ્ધિ બમણી થાય છે તે વૃદ્ધિ તેટલા સ્થાનોમાં એટલી જાણી વાર થાય છે કે ઉપરોક્ત હકીકત બરાબર સંગત થાય છે.

હવે જેમ સંકલેશસ્થાનો ફરેકના અસંખ્યાતગુણ કહ્યા, તેમ વિશુદ્ધિસ્થાનો પણ ફરેકના અસંખ્યાતગુણ કહેવા. કારણ કે સંકલેષ પરિણામવાળાના જે સંકલેશસ્થાનો તે જ વિશુદ્ધ પરિણામવાળાના વિશુદ્ધિના સ્થાનો 'સંભવે છે. આ સંખ્યા વિસ્તાર-પૂર્વક આગળ ઉપર વિચારાશે. માટે પૂર્વે સંકલેશના સ્થાનો જે ક્રમે અસંખ્યાતગુણ કહ્યા તે ક્રમે વિશુદ્ધિના સ્થાનો પણ અસંખ્યાતગુણ કહેવા અને ખંનેની સંખ્યા-સરખી જ કહેવી. પણ

હવે એક એક સ્થિતિસ્થાનના બંધમાં હેતુભૂત નાના જીવોની અપેક્ષાએ કેટલા અધ્યવસાયો હોય છે? એ પ્રશ્નના નિરૂપણ માટે કહે છે—

સન્વજહન્નાવિ ઠિઈ અસંખલોગપ્પપ્પસતુલ્લેહિં ।

અજ્ઞવસાપ્પહિં ભવે વિસેસઅહિપ્પહિં ઉવરુવરિં ॥૫૭॥

સર્વજઘન્યાઽપિ સ્થિતિરસંખ્યલોકપ્રદેશતુલ્યૈઃ ।

અધ્યવસાયૈર્મવેદ વિશેષાધિકૈરુપરિ ॥૫૭॥

અર્થ—સર્વ જઘન્યસ્થિતિ પણ અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો વડે બંધાય છે અને ઉપર ઉપરના સ્થાનકો વિશેષાધિક વિશેષાધિક અધ્યવસાયો વડે બંધાય છે.

ટીકાનું—આયુર્વર્જિત સાતે કર્મની જે સર્વ જઘન્ય સ્થિતિ છે, તે પણ અનેક જીવો આશ્રયી અસંખ્યલોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો વડે બંધાય છે. એટલે કે સર્વ જઘન્ય સ્થિતિબંધ થવામાં પણ અસંખ્યલોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો હેતુ છે. કોઈ જીવને કોઈ અધ્યવસાય વડે, કોઈ જીવને કોઈ અધ્યવસાય વડે તે જઘન્ય સ્થિતિ બંધાય છે. સ્થિતિનું સ્થાન એક જ અને તેના બંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાયો અસંખ્ય છે. ત્રિકાળવર્તિ અનેક જીવોની અપેક્ષાએ તે એક જ જઘન્ય-સ્થિતિ અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો વડે બંધાતી કેવળજ્ઞાની મહા-રાજે ભેઈ છે.

અહિં તીવ્ર અતિતીવ્ર મંદ અતિમંદ કષાયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ જે આત્મ-પરિણામ તે અધ્યવસાય કહેવાય છે. જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ પચત્ કષાયના અસંખ્ય સ્થાનો

૧ અહિં સંકલેશ અને વિશુદ્ધિ સાપેક્ષ છે. જે સંકલેશના સ્થાનો છે, તે જ વિશુદ્ધિના સંભવે છે. દાખલા તરીકે દશ સ્થાન છે, વિશુદ્ધિમાં પહેલેથી ખીચ્ચું, ખીચ્ચી ત્રીચ્ચું એમ ઉત્તરોત્તર ચડીયાતું છે, તેમ દશમાંથી નવચું, નવમાંથી આઠચું એમ પચાતુપ્પત્તિએ પડતું પડતું છે. ચડતા વિશુદ્ધિનું જે સ્થાન તે જ ઉત્તરતા અવિશુદ્ધિનું સંભવે છે. જેમ કોઈ બે જીવ ચોથે સ્થાનકે છે. તેમાં એક ચોથાથી પાંચમે જનાર છે, એક ચોથાથી ત્રીજે જનાર છે, બે કે અત્યારે તો બંને જીવ એક સ્થાનક પર છે, છતાં ચડનારની અપેક્ષાએ શુદ્ધ અને તેજ પડનારની અપેક્ષાએ અશુદ્ધ છે. એમ સંકલેશ અને વિશુદ્ધિ-સાપેક્ષ છે, તેથી જ નેટલા સંકલેશના તેટલા જ વિશુદ્ધિના સ્થાનો થાય છે.

છે તેથી તત્જન્ય અધ્યવસાયો પણ અસંખ્ય છે. અમુકથી અમુક હદ સુધીના કષાયો-
દયજન્ય અધ્યવસાય વડે અમુક સ્થિતિનું સ્થાનક, અમુકથી અમુક હદ સુધીના કષાયો-
દય વડે અમુક સ્થિતિનું સ્થાનક બંધાય છે. આ પ્રમાણે એક કાર્યના અનેક કારણો છે.

તથા ઉપરના સ્થિતિસ્થાનો વિશેષાધિક વિશેષાધિક અધ્યવસાયો વડે બંધાય છે. એટલે કે આયુર્વર્જિત સાતે કર્મની જે જઘન્ય સ્થિતિ છે તે ત્રિકાળવર્તિ અનેક જીવો આશ્રયી અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો વડે બંધાય છે, ત્યારપછીની બીજી સ્થિતિ વિશેષાધિક અધ્યવસાયો વડે બંધાય છે, ત્યારપછીની ત્રીજી સ્થિતિ પૂર્વથી પણ વિશેષાધિક અધ્યવસાયો વડે બંધાય છે, એ પ્રમાણે પછી પછીના યાવત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સુધીના દરેક સ્થાનો પૂર્વ પૂર્વથી અધિક અધિક અધ્યવસાયો વડે બંધાય છે.

આયુ કર્મ માટે આ પ્રમાણે સમજવું-આયુકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ લિંગ લિંગ અનેક જીવોની અપેક્ષાએ અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો વડે બંધાય છે. સમયાધિક બીજી સ્થિતિ પૂર્વથી અસંખ્યાતગુણ અધ્યવસાયોથી બંધાય છે. તેનાથી ત્રીજી સ્થિતિ અસંખ્યાતગુણ અધ્યવસાયોથી બંધાય છે. એમ પૂર્વ પૂર્વથી ઉત્તરોત્તર સ્થિતિનું સ્થાન અસંખ્યાતગુણ અસંખ્યાતગુણ અધ્યવસાયો વડે બંધાય છે. ૫૮

એનો જ કંઈક વિચાર કરે છે—

અસંખલોગવપ્સતુલ્યા હૈળમઙ્ગિમુક્ષોસા ।

ઠિર્દેવંધજ્ઞવસાયા તીર્ણ વિસેસા અસંલેખા ॥૫૮॥

અસંખ્યલોકવપ્સતુલ્યા હીનમધ્યમોત્કૃષ્ટાયાઃ ।

સ્થિતેર્વિધ્વાન્યવસાયાસ્તસ્યા વિશેષા અસંલેખાઃ ॥૫૮॥

અર્થ—જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાયો અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે. કારણ કે તે જઘન્યાદિ સ્થિતિના અસંખ્યાતા વિશેષો છે.

ટીકાતુ—સ્થિતિ શબ્દને પછીના અર્થમાં પ્રથમા વિભક્તિ પ્રાકૃતના નિયમને અનુસરી મૂકી છે. એટલે જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એ દરેક સ્થિતિબંધના હેતુભૂત અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો છે. કારણ કે તે જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એક એક સ્થિતિસ્થાનોમાં અસંખ્યાતા વિશેષો છે અને તે વિશેષો સ્થિતિબંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાયની વિચિત્રતામાં કારણ દેશ, કાળ, રસ વિલાગના વિચિત્રપણા વડે થાય છે એમ જાણવું. અથવા જઘન્ય સ્થિતિ અસંખ્ય સમય પ્રમાણ છે, એ પ્રમાણે

૧ દય, ક્ષેત્ર, કાળ, અનુભાગ આદિ અનેક કારણોની આત્મા પર અસર થાય છે, જેને લઈ અધ્યવસાયની ભિન્નતા થાય છે. ઘણા જીવોએ એક સરખી સ્થિતિ બાંધવા છતાં તે સઘળા જીવો એક જ

પંચસંપ્રદ-પાંચગુણ દ્વાર

અન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એ દરેક સ્થિતિ પણ અસંખ્ય સમય પ્રમાણ છે. તેમાં બધું જ અન્ય સ્થિતિ સમય સમય પ્રમાણ યોગી થવાથી પ્રતિ સમયે અન્યથા સાવને-ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારને-જોડેને પ્રાપ્ત કરે છે. એ પ્રમાણે મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિઓ પણ સમય સમય માત્ર યોગી થવા વડે ભિન્નતાને પ્રાપ્ત કરે છે. આ પ્રમાણે તે બધું-ચાલિ સ્થિતિ-ઓમાં અસંખ્ય વિશેષો રહેલા છે કે જે વિશેષોના કારણે પણ અસંખ્ય લોકકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો છે. ૫૮

આ પ્રમાણે અધ્યવસાયસ્થાન આશ્રયી વિચાર કર્યો. હવે સાદિ અનાદિનો વિચાર છે. તે બે પ્રકારે છે ૧ મૂળ પ્રકૃતિ વિષયક, ૨ ઉત્તર પ્રકૃતિ વિષયક. તેમાં પહેલા ૧ પ્રકૃતિવિષયક સાદિ અનાદિનો વિચાર કરવા હવે છતાં આ ગાથા કહે છે—

સત્ત્વહં અજહ્નો ચઝહા ટિહંબુ મૂલપર્ણં ।
સેસા ડ સાહ્યધુવા ચત્તારિ વિ આહ્ય એવં ॥૫૧॥

સત્તાનામજવ્યયતુર્દા સ્થિતિઓ મૂલપર્ણીનાય ।
જેતાલુ સાધ્યધુવાચત્તારોપ્યાયુલ્લેખ ॥૫૧॥

અર્થ—મૂળ સાત કર્મનો અબધન્ય સ્થિતિબંધ ચાર પ્રકારે છે અને શેષ બધો સાદિ સાંત છે તથા આયુના ચારે બધો સાદિ સાંત છે.

ટીકાડું—આયુવર્જિત સાતે મૂળકર્મનો અબધન્ય સ્થિતિબંધ ચાર પ્રકારે છે. સાદિ, અનાદિ, કુલ અને અધુલ. તે આ પ્રમાણે—

મોહનીય વિના છ મૂળકર્મનો બધન્ય સ્થિતિબંધ ચરમ સમયે માત્ર એક સમય સુધી જ હુણુસ્થાનકના ચરમસમયે થાય છે. તે બધન્યબંધ ચરમ સમયે માત્ર એક સમય સુધી જ

ક્ષેત્રમાં, એક જ કાળમાં કે એક જ પ્રકારના સંયોગમાં અનુભવતા નથી, પરંતુ ભિન્ન ભિન્ન ક્ષેત્રકાળાદિ અને ભિન્ન ભિન્ન સંયોગમાં અનુભવે છે. આ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન ક્ષેત્ર, કાળ અને અનુ-ભાગોમાં વડે થયેલી અધ્યવસાયની વિચિત્રતા છે. આ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન ક્ષેત્ર, કાળ આદિ અસંખ્ય કારણો ભિન્ન ભિન્ન અધ્યવસાયો થવામાં કારણ છે ક્ષેત્રાદિ અસંખ્ય હોવાથી અધ્યવસાયો પણ અસંખ્ય છે. આ અસંખ્ય અધ્યવસાયો વડે એક સંયોગ જ સ્થિતિ બંધાયા છતાં એક સંયોગ-જોમાં અનુભવવાતી નથી. કોઈપણ એક સ્થિતિબંધનું એક અધ્યવસાયો એક જ કારણ હોય તો તે થતિને એક જ ને સામગ્રી પામી અનુભવે તે જ સામગ્રી પામી તે સ્થિતિને બાંધનાર સળગા હોય એ સ્થિતિને અનુક ક્ષેત્ર કે અનુક કાળમાં અનુભવે, બીજી જ સ્થિતિને બાંધનાર અનેક કારણો વડે સ્થિતિબંધ એક સંયોગ જ થાય છે, માત્ર તેમાં ભિન્ન ભિન્ન સંયોગોમાં અનુભવવાદ્ય તે જ અનેક કારણો વડે ફેરફાર થવાદ્ય વિચિત્રતા રહેલી છે.

થતો હોવાથી સાદિ અને બીજે સમયે તે પ્રકૃતિઓના બંધનો વિચ્છેદ થતો હોવાથી તે જઘન્ય બંધનો પણ વિચ્છેદ થશે માટે સાંત. આ પ્રમાણે જઘન્ય સ્થિતિમાં સાદિ અને સાંત એ બે જ ભંગ ઘટે છે. આ પ્રકારના જઘન્ય સ્થિતિબંધથી અન્ય સઘળો સ્થિતિબંધ અજઘન્ય છે. તે અજઘન્ય સ્થિતિબંધ ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે થતો નથી ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ કાળથી અજઘન્ય બંધ થાય છે. માટે અનાદિ, ભવ્યને કાળાંતરે અજઘન્ય બંધનો વિચ્છેદ થવાનો સંભવ હોવાથી સાંત અને અભવ્યને કોઈપણ કાળે વિચ્છેદ થવાનો સંભવ હોવાથી અનન્ત.

મોહનીયનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપકને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકના અરમસમયે થાય છે. તે એક સમય જ થતો હોવાથી સાદિ સાંત, તે સિવાયનો અન્ય સઘળો અજઘન્ય સ્થિતિબંધ કહેવાય છે. તે ઉપશમ શ્રેણિમાં સૂક્ષ્મસંપરાયે થતો નથી, ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યને અનન્ત અને ભવ્યને સાંત છે.

બે કે વેદનીયનો બે સમયનો અતિ જઘન્ય સ્થિતિબંધ ઉપશાંતમોહાદિ ગુણસ્થાનકે થાય છે પરંતુ તે સાર્વપરાયિક બંધ નથી. અહિં સાર્વપરાયિક બંધ આશ્રયી સાઘાદિ ભાંગાનો વિચાર કરવાનો આરંભ કરેલો છે માટે અહિં તે સાર્વપરાયિક બંધનું અહણુ કર્યું નથી.

તથા સાંતે મૂળ કર્મના અજઘન્ય વર્ણિત શેષ જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સાદિ સાંત ભાંગે ગણવા. તેનાં જઘન્ય સ્થિતિબંધ આશ્રયી સાદિ અને સાંત એ બે ભાંગા તો પહેલા વિચારી ગયા છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સર્વ સંકિલ્પ સંજ્ઞિ મિથ્યાદષ્ટિને કેટલોએક કાલ જ હોય છે ત્યાર પછી તેને જ અનુત્કૃષ્ટ થાય છે. વળી કાળાંતરે સંકિલ્પ પરિણામ થાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટબંધ થાય છે. આ પ્રમાણે એ બંને વારાફરતી પ્રવર્તતા હોવાથી સાદિ સાંત ભાંગે છે.

આયુકર્મમાં જઘન્ય, અજઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એ ચારે સ્થિતિબંધ સાદિ સાંત ભાંગે બાણવા. કારણ કે આયુનો બંધ બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા આદિ ભાગની શરૂઆતમાં અંતર્મુદ્ધર્ત સુધી જ થાય છે. માટે જ્યારે જઘન્યાદિ આયુ બંધની શરૂઆત થાય ત્યારે સાદિ અને આયુનો બંધ પૂર્ણ થાય ત્યારે સાંત એ રીતે બે ભાંગા ઘટે છે. ૫૯

આ પ્રમાણે મૂળ કર્મ વિષયક સાદિ આદિ ભાંગનો વિચાર કર્યો. હવે ઉત્તર પ્રકૃતિ વિષયક વિચાર કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

૧ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અંતર્મુદ્ધર્ત થઈ શકે છે, તેનાથી વધારે સમય પૂર્ણ થઈ શકતો નથી.

નાળંતરાયદંસણચતુક્કસંજલણઠિઈ અજહન્ના ।

ચઢહા સાઈ અધુવા સેસા ઇયરાણ સઠ્વાઓ ॥૬૦॥

જ્ઞાનાન્તરાયદર્શનચતુક્કસંજલણનાં સ્થિતિરજવન્યા ।

ચતુર્દ્વા સાઘધુવાઃ શેષા ઇતરાસાં સર્વાઃ ॥૬૦॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય, અન્તરાય, દર્શનાવરણીય ચતુષ્ક અને સંજલણની અજઞન્ય સ્થિતિ ચાર પ્રકારે છે અને શેષ ઉત્કૃષ્ટ આદિ સાદિ સાંત ભાંગે છે. તથા ઇતર સઘળી પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટાદિ સઘળી સ્થિતિઓ સાદિ-સાંત ભાંગે છે.

ટીકાનુ-જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અન્તરાય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર અને સંજલણ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ અઠાર પ્રકૃતિઓની અજઞન્ય સ્થિતિ ચાર પ્રકારે છે. સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ. તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અન્તરાય પાંચ અને દર્શનાવરણીય ચાર, એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો જઞન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપકને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણુસ્થાનકના ચરમસમયે થાય છે અને સંજલણ ચતુષ્કને જઞન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપકને અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય ગુણુસ્થાનકે જે જે સમયે તેઓનો બંધવિચ્છેદ થાય છે તે તે સમયે થાય છે. તેનો કાળ માત્ર એક સમયનો જ છે. માટે તે જઞન્ય સ્થિતિબંધ સાદિ સાન્ત ભાંગે છે. તે સિવાયનો જઞન્ય સઘળો સ્થિતિબંધ, અજઞન્ય કહેવાય છે. તે અજઞન્ય સ્થિતિબંધ ઉપશાંતમેહ ગુણુસ્થાનકે થતો નથી, ત્યાંથી પડે ત્યારે ફરી થાય છે, માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અલભ્ય આશ્રયી ધ્રુવ અને લભ્ય આશ્રયી અધ્રુવ છે.

તથા શેષ જઞન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અતુલ્ય સ્થિતિ સાદિ સાંત ભાંગે છે. તેમાં જઞન્ય સંબધે તે પહેલાં વિચારી જણા. ઉત્કૃષ્ટ અને અતુલ્ય, તે સંજ્ઞા મિથ્યાદિષ્ટને વારાફરતી થાય છે તે આ પ્રમાણે—

જ્યારે જ્યારે સર્વ સંકલ્પ પરિણામ થાય ત્યારે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ થાય અને મધ્યમ પરિણામે અતુલ્ય સ્થિતિનો બંધ થાય, આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વ ગુણુકાણે ક્રમપૂર્વક પ્રવર્તતા હોવાથી તે બંને સાદિ સાંત ભાંગે છે.

તથા ઉપરોક્ત અઠાર પ્રકૃતિ વિના શેષ સઘળી પ્રકૃતિઓની જઞન્ય અજઞન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અતુલ્ય સ્થિતિ સાદિ સાંત ભાંગે છે.

સાદિ સાંત ભાંગે શી રીતે થટે છે તે કહે છે—નિદ્રાપંચક, મિથ્યાત્વ, આદિના બાર ક્રમ, લય, જુગપસ, તેજસ, કાર્મણ, સ્મૃતિ, ચતુષ્ક, અશુભુ, ઉપશાંત, મિમીષુ, જો, જોનાશુ, ત્રિસ, પ્રકૃતિઓનો જઞન્ય સ્થિતિબંધ સ્વયંભૂત સર્વ વિશુદ્ધ પચોત બાદર

એકેન્દ્રિયને અંતર્બુદ્ધિ પર્થત થાય છે. ત્યારપછી તે જ જીવને અધ્યવસાયનું પરા-
વર્તન થવાથી જ્યારે મંદપરિણામ થાય ત્યારે અજઞ્ઞ્ય સ્થિતિખંધ થાય છે. ફરી પણ
કાળાંતરે કે અન્ય ભવમાં વિશુદ્ધ પરિણામ થાય ત્યારે જઞ્ઞ્ય સ્થિતિખંધ થાય છે.
આ પ્રમાણે વારાફરતી થતા હોવાથી તે બંને સાદિ સાંત ભાંગે છે.

અને ઉત્કૃષ્ટ, અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ સંજ્ઞા મિથ્યાદષ્ટિને કમપૂર્વક થાય છે. સર્વ
સંકિલ્પ પરિણામે ઉત્કૃષ્ટ થાય અને મધ્યમ પરિણામે અનુત્કૃષ્ટ થાય માટે તે બંને
સાદિ સાંત ભાંગે છે.

જે પ્રકૃતિઓનો જઞ્ઞ્ય કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ પહેલે શુષ્કાણે થતો હોય તેના
અજઞ્ઞ્ય અને અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધમાં તે બંને વારાફરતી થતા હોવાથી સાદિ અને
સાંત એ બે જ ભાંગા ઘટે છે.

જે પ્રકૃતિઓનો જઞ્ઞ્ય અથવા ઉત્કૃષ્ટ ખંધ ઉપરના શુષ્કાણે થતો હોય તેના
અજઞ્ઞ્ય કે અનુત્કૃષ્ટ ઉપર ચાર ભાંગા ઘટે છે, કારણ કે ઉપરના શુષ્કાણે નહિ
ચડેલા, નહિ ચડનારા અને ચડીને પડનારા જીવો હોય છે. આ નિયમને અનુસરી
ભાંગા ઘટાવી લેવાના છે.

શેષ અધુવખંધિ પ્રકૃતિઓના ચારે વિકલ્પો તેઓના ખંધ જ અધુવ હોવાથી
સાદિ સાંત ભાંગે જણવા. ૬૧

હવે પૂર્વોક્ત ગાથામાં કહેલ જઞ્ઞ્યાદિ ભાંગાનો મંદ બુદ્ધિવાળા શિષ્યોના ઉપ-
કાર માટે વિશેષ વિચાર કરે છે—

અટ્ટારસપ્તહ સ્વગ્નો વાયરર્ણિદિ સેસધ્રુવિયાળં ।

પજ્ઞો કુળઙ્ જહન્નં સાઈઅધુવો અઓ एसो ॥૬૧॥

अष्टादशानां क्षपको वादरैकेन्द्रियः शेषध्रुववन्धिनीनाम् ।

पर्याप्तः करोति ज्ञवन्यं साधध्रुवोऽस्त एषः ॥६१॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીયાદિ અઠાર પ્રકૃતિઓનો જઞ્ઞ્ય સ્થિતિખંધ ક્ષપક કરે છે અને
શેષ ધ્રુવખંધિની પ્રકૃતિઓનો પર્યાપ્ત આદર એકેન્દ્રિય કરે છે. આ હેતુથી એ સાદિ
સાંત ભાંગે છે.

ટીકાનું—જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાય પંચક. દર્શનાવરણ ચતુષ્ક અને સંબલન
ચતુષ્ક, એ પૂર્વોક્ત અઠાર પ્રકૃતિઓનો જઞ્ઞ્ય સ્થિતિખંધ ક્ષપક તે તે પ્રકૃતિઓના
ખંધવિવેક સમયે કરે છે. તેમાં સંબલનચતુષ્કનો અનિવૃત્તિબાદર શુષ્કસ્થાનકે
અને શેષ પ્રકૃતિઓનો સૂક્ષ્મસંપરાય શુષ્કસ્થાનકે કરે છે. કારણ કે આ સઘળી પ્રકૃ-
તિઓ અશુભ છે, અશુભ પ્રકૃતિઓનો જઞ્ઞ્ય સ્થિતિખંધ વિશુદ્ધ પરિણામ હોય ત્યારે

થાય છે, ક્ષપક આત્મા અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામવાળો હોય છે. માટે પૂવોક્ત અઢાર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપકને જ થાય છે અન્યત્ર થતો નથી. તેનો કાળ એક સમયનો છે માટે તે સાદિ સાંત ભાંગે છે.

તથા શેષ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાય, અપકાય અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયરૂપ તલોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામવાળો બાહર એકેન્દ્રિય કેટલોએક કાળ કરે છે. શેષ એકેન્દ્રિયો તથાભવસ્વભાવે કરતા નથી. અંતર્બુદ્ધિ પછી તે જ છવ્વ અજઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે છે. વારાકરતી તેઓને થતા હોવાથી તે બંને સાદિ સાંત ભાંગે છે. જઘન્ય બંધના સાદિ સાંત ભાંગાનું કારણ કહ્યું.

હવે અઢાર પ્રકૃતિઓના અજઘન્ય સ્થિતિબંધના ચાર પ્રકારનો, શેષ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટાદિના સાદિ અને સાંત ભાંગાનો, તથા અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના ચારે પ્રકારમાં સાદિ સાંત એ બે ભાંગાનો વિચાર કરે છે—

અટ્ટારાણઽજહન્નો ઉવસમસેહીષ પરિવહંતસ્સ ।

સાઈ સેસવિગપ્પા સુગમા અધુવા ધ્રુવાણંપિ ॥૬૩॥

અઠાદશાનામજઘન્ય ઉપશમશ્રેણ્યાઃ પ્રતિપતતઃ ।

સાદિઃ શેષવિકલ્પાઃ સુગમા અધ્રુવાણાં ધ્રુવાણામપિ ॥૬૨॥

અર્થ—અઢાર પ્રકૃતિઓનો અજઘન્ય સ્થિતિબંધ ઉપશમ શ્રેણિથી પડતા થાય છે માટે સાદિ. તથા તેના શેષ વિકલ્પો અને અધ્રુવ તથા શેષ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના પણ સઘળા વિકલ્પો સુગમ છે.

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણીયાદિ પૂવોક્ત અઢાર પ્રકૃતિઓના અજઘન્ય સ્થિતિબંધની શરૂઆત ઉપશમશ્રેણિથી પડતા થાય છે માટે તે ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે— ઉપશમશ્રેણિથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અભવ્ય આશ્રયી ધ્રુવ અને ભવ્ય આશ્રયી અધ્રુવ છે.

એ જ અઢાર પ્રકૃતિઓના શેષ જઘન્યાદિ વિકલ્પો, તથા અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના અને અઢાર સિવાય શેષ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના ચારે વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાંગે છે. જેનો વિચાર પહેલા કરી આવ્યા છે. ૬૩.

આ પ્રમાણે સાદિ અનાદિની પ્રરૂપણા કરી. હવે એના જ વિશેષ રૂપથીકરણ માટે સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા કરે છે—

સઘ્વાણવિ પર્ગર્જનં ઉક્કોસં સન્નિળો કુણંતિ ઠિદં ।

ર્મિદિયા જહન્નં અસન્નિ સ્વગા ય કાણંપિ ॥૬૩॥

सर्वासामपि प्रकृतीनामुत्कृष्टां संज्ञिनः कुर्वन्ति स्थितिम् ।

एकेन्द्रिया जघन्यामसंज्ञिनः क्षपकाश्च कासामपि ॥६३॥

અર્થ—સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સંજ્ઞિઓ કરે છે, તથા જઘન્ય સ્થિતિબંધ એકેન્દ્રિયો કરે છે અને કેટલીએક પ્રકૃતિઓનો અસંજ્ઞિ તથા ક્ષપક કરે છે.

ટીકાનુ૦—શુભ-અશુભ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સંજ્ઞિ જીવો કરે છે. માત્ર તીર્થંકરનામ, આહારકંઠિક અને દેવાયુ વર્જિત એકસો સોળ પ્રકૃતિઓનો સંજ્ઞિ મિથ્યાદંષ્ટિ અને તીર્થંકરનામાદિ ચાર પ્રકૃતિઓનો સત્યગદ્દંષ્ટિયાદિ કરે છે.

આ શી રીતે સમજી શકાય કે જિનનામાદિનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સત્યગદ્દંષ્ટિયાદિ કરે છે? તે કહે છે—અહિં તીર્થંકરનામકર્મનો બંધહેતુ સત્યકત્વ અને આહારકંઠિકનો વિશિષ્ટ સંયમ છે. કહ્યું છે કે—

‘સત્યકત્વશુ રૂપ નિમિત્ત વડે તીર્થંકરનામકર્મ અને સંયમરૂપ હેતુ વડે આહારકંઠિક બંધાય છે.’

તથા દેવાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સર્વોર્થસિદ્ધ વિમાનમાં હોય છે. ત્યાં વિશિષ્ટ સંયમના વશથી ઉત્પત્તિ થાય છે, એટલે તેના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધમાં પણ સંયમ હેતુ છે. માટે મિથ્યાદંષ્ટિ જીવોને આ પ્રકૃતિઓનો મૂળથી જ બંધનો અસંભવ હોવાથી સત્યગદ્દંષ્ટિ આદિ જીવો તે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધક બાબવા.

માત્ર દેવાયુ સિવાય તે પ્રકૃતિઓના બાંધનારાઓમાં જે સંકિલ્પ પરિણામી છે તે જીવો તે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે એમ બાબવું. કહ્યું છે કે—‘સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે કારણ કે તે ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશ વડે બંધાય છે.’

હવે તે તીર્થંકરનામાદિ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કયો જીવ કરે તે કહે છે—પહેલાં જેણે નરકનું આયુ બાંધ્યું હોય એવો કોઈ જીવ ક્ષયોપશમ^૧ સત્યકત્વ પ્રાપ્ત કરી વીશ સ્થાનકના આરાધન વડે તીર્થંકરનામ નિકાચિત કરે તે જીવ અંત-મુક્તિ^૨ શેષ આયુ રહે અને નરકમાં જવા અભિમુખ થાય ત્યારે સત્યકત્વ વમી નાખે છે. જે સમયે સત્યકત્વ વમી મિથ્યાત્વ શુષ્કસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરશે તે ચોથા શુષ્કસ્થાનકના છેલ્લા સમયે તીર્થંકર નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે છે. તીર્થંકરનામકર્મના બાંધનારાઓમાં આવો જ જીવ સર્વ સંકિલ્પ પરિણામે વર્તતો હોય છે.

૧ નરકમાં જનાર આત્મા ક્ષયોપશમ સત્યકત્વ લાખે જતો નથી. એવો કર્મપ્રયત્નો અભિપ્રાય છે એટલે નરકમાં જવા અભિમુખ થાય ત્યારે તેને વમી નાખે છે. માટે ચોથાથી પહેલાં શુષ્કસ્થાનકે જતા ચોથાના અરમ સમયે સંકિલ્પ પરિણામે તીર્થંકરનામનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય અને તે ક્ષયોપશમિક સત્યકત્વની જ કરે એમ કહ્યું છે.

શતક ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—તીર્થંકરનામકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને અસંયત વેદકે સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્ય કે જેણે પહેલાં નરકનું આયુ ખાંધ્યું છે અને નરકાભિમુખ થયેા છતો મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત કરશે તે જીવ તીર્થંકરનામકર્મના અતિમ સ્થિતિખંધમાં વર્ત્તો છતો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે. તેના ખાંધનારાઓમાં તે જ અતિ સંકલિષ્ટ પરિણામી છે માટે. જે જીવ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ સહિત નરકમાં જાય છે, તે સમ્યક્ત્વને વમતો નહિ હોવાથી વિશુદ્ધ પરિણામવાળો હોય છે માટે તેને તીર્થંકરનામકર્મના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ થતો નથી.

તથા આહારકલિકનો પણ પ્રમત્તભાવને સન્મુખ થયેલો. અપ્રમત્ત સંયત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે છે. કારણકે તેના ખાંધનારાઓમાં તે જ સર્વ સંકલિષ્ટ પરિણામી છે.

દેવાયુનો પણ પૂર્વકૌટિ વર્ષના આયુવાળો પૂર્વકૌટિના ત્રીજા ભાગના આઘ સમયે વર્ત્તમાન અપ્રમત્તભાવને સન્મુખ થયેલો. પ્રમત્ત સંયત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે છે. અહિં એકાંતે સર્વ વિશુદ્ધ પરિણામવાળો અપ્રમત્ત સંયત આયુના ખંધનો આરંભ જ કરતો નથી. માત્ર પ્રમત્તે આરંભેલો અપ્રમત્ત પૂર્ણ કરે છે. કહ્યું છે કે—

‘અપ્રમત્ત આત્મા આયુના ખંધનો આરંભ કરતો નથી, પ્રમત્તે આરંભેલાને અપ્રમત્ત ખાંધે છે.’

દેવાયુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ પૂર્વકૌટિ વર્ષના આયુવાળો પૂર્વકૌટિના ત્રીજા ભાગના પ્રથમ સમયે એક સમય પર્ચીત કરે છે. ત્યારપછીના સમયે અખાધાની હાનિનો સંભવ હોવાથી ઘટતો નથી અને તે વખતે પ્રમત્ત શુભસ્થાનકે હોય છે. વળી આયુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ વિશુદ્ધ પરિણામે થાય છે માટે અપ્રમત્તભાવને સન્મુખ થયેલો પ્રમત્ત આત્મા આયુના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો ખંધકે કહ્યો છે.

તથા શેષ શુભ અથવા અશુભ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના ખંધકે સર્વ સંકલિષ્ટ સજિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવો છે. તેમાં પણ આ વિભાગ છે—

દેવાયુ વર્જિત શેષ ત્રણ આયુ, નરકક્રિક, દેવક્રિક, બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય, ચૌન્દ્રિય ભતિ. વૈકિંચક્રિક, સૂક્ષ્મ, અપર્ચીત અને સાધારણ એ પંદર પ્રકૃતિઓનો તત્પ્રાયોગ્ય સંકલિષ્ટ પરિણામવાળો મિથ્યાદષ્ટિ તિર્થંચ અને મનુષ્યો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે છે. કારણ કે દેવો અને નારકીઓને તેના ખંધનો અભાવ છે. તે આ પ્રમાણે—

તિર્થંચાયુ અને મનુષ્યાયુ છોડીને શેષ પ્રકૃતિઓને દેવો અને નારકીઓ ભવ-સ્વભાવે જ ખાંધતા નથી, તથા તિર્થંચ અને મનુષ્યાયુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુના યુગલિકનુ આયુ ખાંધતા થાય છે. દેવો અને નારકીઓ તથા ભવ-સ્વ-ભાવે ત્યાં ઉત્પન્ન થતા નથી. માટે તિર્થંચ અને મનુષ્યાયુના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધકે દેવો અને નારકીઓ હોતા નથી, પરંતુ તિર્થંચો અને મનુષ્યો જ હોય છે. તે પણ

પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળા, પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગના પ્રથમ સમયે વર્તમાન મિથ્યાદષ્ટિ અને તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામે વર્તતા હોય તે જ હોય છે.

અર્ધ અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામવાળાને આયુનો બંધ થતો નહિ હોવાથી અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામવાળા ન કહેતાં તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામી કહ્યા છે.

સમ્યક્દષ્ટિ તિયંચ મનુષ્યોને તિયંચ અને મનુષ્યનું આઉષુ જ બંધાતું નહિ હોવાથી તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામવાળા મિથ્યાદષ્ટિ લીધા છે.

નરકાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધનાર પણ તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલ્પ પરિણામિ મિથ્યાદષ્ટિ તિયંચ અને મનુષ્યો હોય છે. અત્યંત સંકિલ્પ પરિણામવાળાને આયુના બંધનો જ અસંભવ હોવાથી તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલ્પ પરિણામિ લીધા છે.

તથા તિયંચગતિ, તિયંચાનુપૂર્વિ, ઔદારિક શરીર, ઔદારિક અંગોપાંગ, ઉલ્લોત અને છેવટું સંઘયણ એ છ પ્રકૃતિઓની અત્યંત સંકિલ્પ પરિણામવાળા દેવો અથવા નારકીઓ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે. આ છ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અત્યંત તીવ્ર સંકલેશ હોય ત્યારે થાય છે. જો કે તિયંચો અને મનુષ્યો આ છ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે પરંતુ તેની મધ્યમ સ્થિતિ બાંધે છે, કારણ કે જે સંકલેશ દેવો અને નારકીઓ ઉપરોક્ત છ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે તે સંકલેશ મનુષ્ય અને તિયંચો નરક પ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે, પરંતુ તિયંચ કે મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય બંધ કરતા નથી માટે તે છ પ્રકૃતિઓના દેવો અથવા નારકીઓ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધક કહ્યા છે.

એકેન્દ્રિયભૂતિ સ્થાવર અને આતપ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સંકિલ્પ પરિણામવાળા ઇશાન સુધીના દેવો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે.

બીજા કેમ બાંધતા નથી ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે— નારકીઓને અને સનત્કુમારાદિ દેવોને ભવસ્વભાવે જ એ પ્રકૃતિઓના બંધનો અસંભવ છે અને અતિ સંકિલ્પ પરિણામવાળા તિયંચ-મનુષ્યોને નરકગતિ પ્રાયોગ્ય બંધનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે અને મંદ સંકલેશ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધનો અસંભવ છે. માટે તે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધક માત્ર ઇશાન સુધીના દેવો જ કહ્યા છે.

તથા જે પ્રકૃતિઓ માટે કહી ગયા તે, સિવાયની સઘળી પ્રકૃતિઓની ચારે ગતિના સર્વસંકિલ્પ મિથ્યાદષ્ટિ સંજ્ઞિ જીવો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધક છે.

હવે ઉત્તરાર્ધ વડે જઘન્ય સ્થિતિના બંધસ્વામિત્વ કહે છે—એકેન્દ્રિયો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે. માત્ર કેટલીક પ્રકૃતિઓની અસંજ્ઞિ અને ક્ષપક જીવો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે. તાત્પર્યથી આ પ્રમાણે—

દેવત્રિક, નરકત્રિક, વૈકલ્પિક, આહારકદ્રિક, તીર્થંકરનામ, પુરુષવેદ, સંભવન ચતુષ્ક, જ્ઞાનાવરણપંચક, અંતરાયપંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, ઉચ્ચગોત્ર, સાતાવેળીય

उत्कृष्ट-अधन्यस्थितिवन्धस्वामि-यन्त्रकम्

प्रकृतिया	संख्या	उत्कृष्ट स्थितिधना स्वामी	अधन्य स्थितिधना स्वामी
मानावरण-५, अंतराय-५, दशनापरण-४	१४	अतिसंक्षिप्त परिष्काराधीन संज्ञी मिथ्याहृष्टि	क्षपक, सुखसुखपराय यरम समयवर्ती
१५ अंक	५	,	विशुद्ध पथीत व्याहर ओकेन्द्रिय
द्वारात्, व्याहर व्याहर कथाय	१३	,	" " " "
अनवसन यगुक्क	४	,	क्षपक स्वयं ध यरम समयवर्ती
क्षाय-रति	२	तत्प्रयोग संक्षिप्त पं सं मि	विशुद्ध पथीत व्याहर ओकेन्द्रिय
अरति, शोक, क्षय, शुभ्रं नपुंसकवेद	५	अति, सं ० पं ० सं मिथ्या	" " " "
वेद	१	तत्प्रयोग सं ० पं ० सं मिथ्या	" " " "
१३५ वेद	१	" " " " "	क्षपक स्वयं ध यरम समयवर्ती
शाता वेदनीय	१	" " " " "	" " " "
अशाता वेदनीय	१	अति सं ० पं ० सं मिथ्या	विशुद्ध व्याहर पथीत ओकेन्द्रिय
द्वेयायु	१	तत्प्रयोग विशुद्ध अप्रसक्तमि अप्य अप्रसक्तमि	तत्प्रयोग सं ० पथीत संज्ञी असंज्ञी मिथ्याहृष्टि
गुह्यायु, तिथ्यायु	२	मिथ्या तत्प्रयोग विशुद्ध पथीत अनुपपत्ति	तत्प्रयोग संक्षिप्त मिथ्याहृष्टि तिथ्यायु अने अनुपपत्ति
१२३५	१	तत्प्रयोग सं ० पं ० सं मिथ्या अनुपपत्ति	तत्प्रयोग विशुद्ध मिथ्याहृष्टि पथीत असंज्ञी अने संज्ञी
देवदिके	२	तत्प्रयोग मं ० पथीत मिथ्या अनुपपत्ति	सर्वविशुद्ध पथीत अप्रसक्त पथीन्द्रिय

પ્રકૃતિઓ	સંખ્યા	ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિઓ ધના રવામી	બધન્ય સ્થિતિઓ ધના રવામી
વૈકલ્પિક	૨	અતિ સંઘ પર્થો મિથ્યા મનુઃ તિથં	સર્વવિશુદ્ધ પર્થોત અસગ્રી પ એન્દ્રિય
નરકિક	૨	અતિ સંઘ પર્થો મિથ્યા મનુઃ તિથં	તત્પ્રાયો વિશુદ્ધ પર્થોત અસગ્રી પ એન્દ્રિય
મનુષ્યિક, આઘ પાંચ સંહનન, આઘ પાંચ સંસ્થાન, શુભ વિહારોગતિ, સ્થિરપંચક	૧૮	તત્પ્રાયો સંઘ મિથ્યા પર્થો સંગ્રી	વિશુદ્ધ પર્થોત બાહર એન્દ્રિય
તિથંગિક, ઔદારિક શરીર, ઉદ્યોત	૪	અતિ સંઘ મિથ્યા નારક તથા સહસારાન્ત દેવ	" " " "
એન્દ્રિય, સ્થાવર, આતપ	૩	અતિ સંઘ ધનાનાન્ત દેવ	" " " "
ઔદારિક અંગોપાગ, સેવાત સંહનન	૨	અતિ સંઘ મિથ્યા નારક તથા સનકુમારથો સહસાર સુધીના દેવ	" " " "
વિકલત્રિક, સ્ફુલ્લત્રિક	૬	તત્પ્રાયો સંઘ મિથ્યા મનુઃ તિથં	" " " "
પંચેન્દ્રિય જાતિ, તૈજસ, કામંજી, કુલક સંસ્થાન, વલ્લંચતુષ્ક, અશુભ વિહારોગતિ, પરાધાત, ઉચ્છવાસ, અગુરુસધુ, નિમિત્ત, ઉપધાત, ત્રસચતુષ્ક, અસ્થિરપટક	૨૪	અતિ સકલેષ્ટ મિથ્યાદૃષ્ટિ પર્થોત સંગ્રી	વિશુદ્ધ પર્થોત બાહર એન્દ્રિય
આહારકિક	૨	પ્રમતાભિમુખ અપ્રમતપતિ	ક્ષપક સ્વઅધિવિચ્છેદ સમયવર્તી
જિનનામ	૧	મિથ્યાત્વ-નરકાભિમુખ ક્ષયા-પશ્ચાત્ત સમયકલ્પ ચરમસમય વર્તી મનુષ્ય	" " "
યશક્રીતિ, ઉચ્ચગોત્ર	૨	તત્પ્રાયો સંઘ પર્થો મિથ્યા સંગ્રી	ક્ષપક સ્ફુલ્લસંપદાય ચરમ-સમયવર્તી
નીચગોત્ર	૧	અતિ સંઘ મિથ્યા પર્થો સંગ્રી	વિશુદ્ધ પર્થોત બાહર એન્દ્રિય

અને યશઃકીર્તિ એ તેનીસ પ્રકૃતિ વિના શેષ સત્તાશી^૧ પ્રકૃતિઓની તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામવાળા એકેન્દ્રિય—પર્યાપ્ત બાહર પૃથ્વીકાય, અખંધ અને પ્રત્યેક વનસ્પતિ-કાયના જીવો જઘન્ય સ્થિતિ ખાંધે છે.

તથા દેવત્રિક, નરકત્રિક અને વૈકિચદ્વિક એ આઠ પ્રકૃતિઓની અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયો જઘન્ય સ્થિતિ ખાંધે છે.

આહારકશરીર, આહારક અંગોપાંગ અને તીર્થંકરનામકર્મની ક્ષપક અપૂર્વકરણ-વર્તિ જીવો જઘન્ય સ્થિતિ ખાંધે છે.

સંવલન કોષાદિ ચાર અને પુરુષવેદની ક્ષપક અનિવૃત્તિ બાહરસંપરાય ગુણ-સ્થાનકવર્તિ જીવો અને જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાય પંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, સાતા-વેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર અને યશઃકીર્તિ એ સત્તર પ્રકૃતિઓની ક્ષપક સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણ-સ્થાનકવર્તિ જીવો જઘન્ય સ્થિતિ ખાંધે છે. ૬૩.

આ પ્રમાણે સ્વામિત્વપ્રરૂપણા કરી. હવે શુભાશુભપણાનો વિચાર કરવા માટે કહે છે—

સઘ્વાળ ઠિઠ્ઠે અસુમા ડકોસુકોસસંકિલેસેળં ।

ફ્યરા ડ વિસોહિફ સુરનરતિરિઆડ૫ મોત્તં ॥૬૪॥

સર્વાસાં સ્થિતિરશુમા ઉત્કૃષ્ટોત્કૃષ્ટસંવલેજેન ।

ફતરા તુ વિશુદ્ધ્યા સુરનરતિર્યાગ્યૂંપિ મુક્ત્વા ॥૬૪॥

અર્થ—દેવાયુ, મનુષ્યાયુ અને તિર્થંચાચુને છોડીને શેષ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે, કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશ વડે બંધાય છે અને ઈતર જઘન્ય સ્થિતિ શુભ છે કારણ કે વિશુદ્ધ પરિણામ વડે બંધાય છે.

ટીકાનુ—શુભ અથવા અશુભ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે.

અહિં પ્રશ્ન થાય છે કે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની સ્થિતિ શા માટે અશુભ છે ? તો કહે છે—કારણ અશુદ્ધ છે માટે. તે આ પ્રમાણે—

ઉત્કૃષ્ટ સંકિલ્પ પરિણામ બ્યારે થાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ થાય છે. કેમકે જેમ જેમ સંકલેશની વૃદ્ધિ થતી જાય તેમ સ્થિતિબંધ વૃદ્ધિ થાય એમ પ્રતિ-પાદન કયું છે, કપાયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ જે અશુભ અધ્યવસાય તે સંકલેશ

૧ અહિં સત્તાશી પ્રકૃતિમાં મનુષ્યાયુ અને તિર્થંચાચુ એ બે આયુ પશુ આવી જાય છે. પરંતુ તે બે આયુનો બંધો છાપન અવલોકા પ્રમાણ જઘન્ય બંધ તો તત્પ્રાયોગ્ય સંકલેશે વર્તતા દેવ, નારક વર્જિત એકેન્દ્રિયથી ચત્રેન્દ્રિય સુધીના સર્વ જીવો કરી શકે એમ સંભવે છે.

કહેવાય છે. આ પ્રમાણે સંકલિષ્ટ અધ્યવસાયરૂપ કારણ અશુદ્ધ હોવાથી તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધરૂપ કાર્ય પશુ અશુભ જ હોય છે.

વળી અપ્રશસ્ત કર્મમાં જેમ સંકલેશની વૃદ્ધિ થાય તેમ રસ પણ પુષ્ટ થાય છે તેથી અશુભકર્મની જેમ સ્થિતિ વધે તેમ રસ વધે છે. આ હેતુથી પશુ તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે એ પ્રસિદ્ધ છે.

તથા જે પ્રશસ્ત કર્મપ્રકૃતિઓ છે તેઓમાં જેમ જેમ સંકલેશ વધે તેમ તેમ તેની સ્થિતિની વૃદ્ધિ અને રસ ઓછો થતો જાય છે. સ્વયોચ્ચ ઉત્કૃષ્ટ સંકલિષ્ટ પરિણામ થાય ત્યારે તેઓની પશુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય છે, તે વખતે રસનો અત્યંત અલ્પ બંધ થાય છે માટે તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પશુ જેની અંદરથી રસ કાઢી લીધો છે એવી શેલડીની જેમ નીરસ હોવાની અપ્રશસ્ત છે.

એ જ સ્વરૂપનો વિચાર કરવા માટે જે વડે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય છે, અને જે વડે જઘન્ય સ્થિતિ બંધાય છે, તેનું નિરૂપણ કરે છે—

સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશ વડે થાય છે, એટલે કે જે જે સંકલેશ જે જે પ્રકૃતિના બંધમાં હેતુ છે, તેની અંદર જે ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશ છે તે સંકલેશ તે તે પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં હેતુ છે.

તથા સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ વિશુદ્ધ અધ્યવસાય વડે થાય છે. એટલે કે—જે વિશુદ્ધ પરિણામ જે પ્રકૃતિના બંધમાં હેતુ છે તેની અંદર જે સર્વ-વિશુદ્ધ પરિણામ છે તે, તે પ્રકૃતિની જઘન્ય સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરે છે.

આ વિષયમાં અપવાદ કહે છે—દેવ, મનુષ્ય અને તિર્થંચના આયુને છોડીને શેષ કર્મપ્રકૃતિઓ માટે જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સંબંધે ઉપરની પરિભાષા સમજવી. પરંતુ ત્રણ આયુ માટે વિપર્યાસ સમજવો. તે આ પ્રમાણે—

પૂર્વોક્ત ત્રણ આયુ બાંધનારા જીવોમાં જે સર્વસંકલિષ્ટ^૧ પરિણામવાળા હોય છે તે જીવો તે ત્રણ આયુની જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે અને જે સર્વ વિશુદ્ધ પરિણામ-વાળા હોય છે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે. વળી જેમ જેમ તેઓની સ્થિતિ વધે છે તેમ તેમ રસની પશુ વૃદ્ધિ થાય છે, જેમ જેમ અલ્પ અલ્પ સ્થિતિનો બંધ થાય છે તેમ તેમ રસ પણ ઓછો ઓછો બંધાય છે. આ પ્રમાણે ત્રણ આયુનો શેષ પ્રકૃતિ-ઓથી વિપરીત ક્રમ છે. ૬૪

આ પ્રમાણે સ્થિતિબંધનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે રસબંધનું સ્વરૂપ કહેવું છે. તેમાં ત્રણ

૧ અહિં આયુનો બંધ ઘોલના પરિણામે થતો હોવાથી આયુ બંધાઈ શકે તેટલા પૂરતો સર્વ સંકલેશ અને તેટલા પૂરતા સર્વ વિશુદ્ધ પરિણામ લેવાના છે. એ જ તાર્કિકનો સૂચક આ શબ્દ છે.

અનુયોગદ્વાર છે. તે આ પ્રમાણે—સાદિ અનાદિ પ્રરૂપણા, સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા અને અદ્યપહુત્વ પ્રરૂપણા. સાદિ અનાદિ પ્રરૂપણા પશુ બે પ્રકારે છે. ૧ મૂળપ્રકૃતિ સંબંધે, ૨ ઉત્તરપ્રકૃતિ સંબંધે. તેમાં પહેલા મૂળ પ્રકૃતિ સંબંધે સાદિ અનાદિ પ્રરૂપણા કરવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

અણુભાગોણુકોસો નામ-તદ્વજ્ઞાણ ઘાઙ્ અજહન્નો ।

ગોયસ્સ દોવિ ણ્ણ ચઙ્ગવિહા સેસયા દુવિહા ॥૬૫॥

અનુસાગોણુત્કુદ્યો નામતૃતીયયોર્ષાતિનામજઘન્યઃ ।

ગોત્રસ્ય દ્વે અપ્યેતે ચતુર્વિધાઃ શેષા દ્વિવિધાઃ ॥૬૫॥

અર્થ—નામ અને વેદનીયનો અનુત્કુદ્ય અનુભાગબંધ, ઘાતિકર્મનો અજઘન્ય અનુભાગબંધ અને ગોત્રના બંને બંધ ચાર ભાંગે છે અને શેષ બંધ બે ભાંગે છે.

ટીકાનુ૦—નામકર્મ અને વેદનીયકર્મનો અનુત્કુદ્ય અનુભાગબંધ, તથા ઘાતિ-જ્ઞાનાવરણ હર્શનાવરણ મોહનીય અને અંતરાયકર્મનો અજઘન્ય અનુભાગબંધ સાદિ, અનાદિ, દ્રુવ અને અદ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

નામ અને વેદનીયકર્મનો ઉત્કુદ્ય અનુભાગબંધ ક્ષપકને સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે થાય છે અને પછીના સમયે વિરોધ થાય છે. એક સમયમાત્ર થતો હોવાથી તે સાદિ સાંત ભાંગે છે. તે સિવાયનો સઘળો રસબંધ અનુત્કુદ્ય છે. તે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે થતો નથી. ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત નથી કર્યું તેઓને અનાદિ, અલબ્યને ધ્રુવ અને લબ્યને આશ્રયી અદ્રુવ છે.

મોહનીયનો ક્ષપકને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે, તથા જ્ઞાનાવરણીય હર્શનાવરણીય અને અંતરાયનો ક્ષપકને સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે જઘન્ય રસબંધ થાય છે. તે એક સમય જ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાયનો અન્ય સઘળો રસબંધ અજઘન્ય છે. તેમાં મોહનીયનો અજઘન્ય રસબંધ ઉપશમશ્રેણિમાં સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણઠાણે અને જ્ઞાનાવરણાદિ ત્રણનો ઉપશાંતમોહ ગુણઠાણે થતો નથી. ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત નથી કર્યું તેઓ આશ્રયી અનાદિ અને ધ્રુવ અદ્રુવ અલબ્ય અને લબ્યની અપેક્ષાએ છે.

ગોત્રકર્મનો અજઘન્ય અને અનુત્કુદ્ય બંને પ્રકારનો અનુભાગબંધ સાદિ અનાદિ દ્રુવ અને અદ્રુવ એમ ચાર ભાંગે છે, તે આ પ્રમાણે—ગોત્રકર્મનો ઉત્કુદ્ય અનુભાગબંધ, ક્ષપકને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે થાય છે, તે સમયમાત્ર થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાયનો અન્ય સઘળો અનુભાગબંધ અનુત્કુદ્ય છે. તે અનુત્કુદ્ય રસબંધ ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે થતો નથી, ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે

સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ અને ધ્રુવ-અધ્રુવ, અલભ્ય અને લભ્યની અપેક્ષાએ ઘટે છે.

તથા ગોત્રકર્મનો જઘન્ય અનુભાગખંધ ઔપશ્યિક સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરતા સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીને અનિવૃત્તિકરણમાં અંતરકરણ કરીને મિથ્યાત્વની પ્રથમ સ્થિતિનો અનુભવ કરતા કરતા જ્યારે જ્યારે ક્ષય થાય ત્યારે તે પ્રથમ સ્થિતિના ચરમ સમયે નીચગોત્ર આશ્રયી થાય છે. તે એક સમયમાત્ર જ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાયનો ઉત્કૃષ્ટ ન થાય ત્યાં સુધીનો સઘળો અનુભાગખંધ અજઘન્ય છે. તે અજઘન્ય રસખંધ ઔપશ્યિક સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય ત્યારે ઉચ્ચગોત્ર આશ્રયી પ્રવર્તે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અને ધ્રુવ, અધ્રુવ અલભ્ય અને લભ્યની અપેક્ષાએ છે.

તથા આ પૂર્વોક્ત સાતે કર્મના ઉક્તવ્યતિરિક્ત સઘળા વિકલ્પો સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

વેદનીય અને નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગખંધ સાદિ સાંત ભાંગે પહેલા વિચારાઈ ગયો છે. જઘન્ય અને અજઘન્ય મિથ્યાદંષ્ટિ અથવા સમ્યગ્દંષ્ટિને વાશકરતી થાય છે. તે આ રીતે—

જ્યારે પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામ થાય ત્યારે મિથ્યાદંષ્ટિ અથવા સમ્યગ્દંષ્ટિને જઘન્ય અનુભાગ ખંધ થાય છે. સંકિલ્પ અથવા વિશુદ્ધ પરિણામ થાય ત્યારે અજઘન્ય થાય છે. આ પ્રમાણે ક્રમપૂર્વક થતા હોવાથી તે બંને સાદિ સાંત છે.

ઘાતિકર્મનો જઘન્ય અનુભાગખંધ સાદિ સાંત ભાંગે પહેલા વિચારી ગયા છે. ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ મિથ્યાદંષ્ટિને અનુકરે થાય છે. જ્યારે સર્વ સંકિલ્પ પરિણામ થાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમ પરિણામ થાય ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ રસખંધ થાય છે માટે તે બંને સાદિ સાંત ભાંગે છે.

ગોત્રકર્મના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એ બંને સાદિ સાંત ભાંગે વિચારાઈ ગયા છે.

તથા આશુ કર્મ અધ્રુવખંધિ હોવાથી તેના અજઘન્ય રસખંધાદિ ચારે વિકલ્પ આશ્રયી સાદિ અને સાંત ભાંગ સુપ્રસિદ્ધ છે. ૬૫

આ પ્રમાણે મૂળ કર્મ આશ્રયી સાધાદિ પ્રરૂપણા કરી. હવે ઉત્તરપ્રકૃતિઓ આશ્રયી કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

સુમધુવિયાળગુક્કોલો ચઝહા અજહન્ન અસુમધુવિયાળં ।

સાઈ અધુવા સેસા ચત્તારિવિ અધુવબંધીળં ॥૬૬॥

શુભધ્રુવવન્ધિનીનામતુલ્કુટઃ ચતુર્દ્વાઙ્ગધન્યોઽશુભધ્રુવવન્ધિનીનામ્ ।

સાઘધ્રુવાઃ ક્ષેપાઃ ચત્તારોઽપ્યધ્રુવવન્ધિનીનામ્ ॥૬૬॥

અર્થ—શુભ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો અતુલ્કુટ રસબંધ અને અશુભ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો અબધન્ય રસબંધ ચાર પ્રકારે છે. શેષ બંધો સાદિ સાંત છે તથા અધ્રુવ-બંધિ પ્રકૃતિઓના ચારે સાદિ સાંત છે.

ટીકાનુ-શુભ ધ્રુવબંધિની-તૈબસ, કાર્મણ, પ્રશસ્ત વર્ણ, ગંધ, રસ, રૂપશી, અગુરુલઘુ અને નિર્માણ એ આઠ પ્રકૃતિઓનો અતુલ્કુટ રસબંધ સાદિ, અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

એ આઠ પ્રકૃતિઓનો ઉલ્કુટ રસબંધ ક્ષપકને અપૂર્વકરણે ત્રીશ કર્મપ્રકૃતિઓનો જે સમયે બંધવિચ્છેદ થાય છે તે સમયે એક સમય માત્ર થાય છે. એક સમય જ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાયનો અન્ય સઘળો રસબંધ અતુલ્કુટ છે. તે ઉપશમશ્રેણિમાં બંધવિચ્છેદ થયા પછી થતો નથી ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત નથી કર્યું તેઓને અનાદિ અને ધ્રુવ અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ છે.

અશુભ ધ્રુવબંધિ-જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણનવક, મિથ્યાત્વ, સોળ કષાય, ભય, ભુશુપ્સા, ઉપઘાત, અપ્રશસ્ત વર્ણ, ગંધ, રસ, રૂપશી અને અંતરાયપંચક એ તેંતાલીસ પ્રકૃતિઓનો અબધન્ય અતુલાગબંધ સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણપંચક, અંતરાયપંચક અને દર્શનાવરણચતુષ્ક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો બધન્ય અતુલાગબંધ ક્ષપકને સૂક્ષ્મસંપરાય શુણ્ણસ્થાનકના ચરમ સમયે થાય છે. સંબલન ચાર કષાયનો અનિવૃત્તિ બાદર શુણ્ણસ્થાનકે વર્તતા ક્ષપકને તે તે પ્રકૃતિના બંધવિચ્છેદ સમયે થાય છે. નિદ્રા, પ્રત્યક્ષા, ઉપઘાત, ભય, ભુશુપ્સા અને અપ્રશસ્ત વર્ણ-ચતુષ્ક એ પ્રકૃતિઓનો ક્ષપકશ્રેણિમાં અપૂર્વકરણ શુણ્ણસ્થાનકે તે તે પ્રકૃતિઓના બંધવિચ્છેદ સમયે થાય છે. પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ચાર કષાયનો સંયમને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતા દેશવિરતિને સ્વશુણ્ણસ્થાનકના ચરમ સમયે વર્તતા થાય છે. અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ચાર કષાયનો ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને સંયમ એ બંનેને એકી સાથે—એક સમયે પ્રાપ્ત કરતા અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ જીવને થાય છે. કારણ કે તેના બાંધનારાઓમાં તેઓને જ અતિ વિશુદ્ધ અધ્યવસાય છે. સ્વાનાર્દિનિક, મિથ્યાત્વ અને અન-તાનુબંધિ કષાય એ આઠ પ્રકૃતિઓનો સમ્યક્ત્વ અને સંયમ એ બંનેને યુગપત્ એક જ સમયે પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતા મિથ્યાદષ્ટિને ચરમસમયે બધન્ય રસબંધ થાય છે. કારણ કે તે તે પ્રકૃતિ બાંધનારા જીવોમાં તે જ અતિ નિર્મળ પરિણામવાળા છે માટે તેઓ જ

જઘન્ય રસખંધના સ્વામિ છે. તે જઘન્ય રસખંધ માત્ર એક સમય થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાયનો અન્ય સઘળો રસખંધ અજઘન્ય છે અને તે અજઘન્ય રસખંધ જ્ઞાનાવરણપંચક, અંતરાયપંચક અને દર્શનાવરણચતુષ્કનો ઉપશાંતયોહ શુભસ્થાનકે થતો નથી, એ પ્રમાણે સંજ્વલન ચતુષ્કનો ઉપશમશ્રેણિમાં સૂક્ષ્મસંપરાયે, નિદ્રા, પ્રયત્ના, ઉપધાત, અપ્રશસ્ત વર્ણ ચતુષ્ક, લય અને બુગ્ધસાનો ઉપશમ શ્રેણિમાં અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયે, પ્રત્યાખ્યાનાવરણનો પ્રમત્તસંયતે, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિનો દેશવિરતાદિ શુભકાણે અને થીલુદ્ધાત્રકાદિનો મિશ્રાદિ શુભકાણે ખંધવિચ્છેદ થયેલો હોવાથી થતો નથી ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જોયોએ પ્રાપ્ત કયું નથી તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અને મુલ અમુલ અલબ્ધ અને લબ્ધની અપેક્ષાએ છે.

તથા શુભ અશુભ સઘળી મુલખંધિની પ્રકૃતિઓના ઉક્ત શેષ વિકલ્પો સાદિ સાંત છે. તે આ પ્રમાણે—

તૈજસાદિ શુભ આઠ મુલખંધિની પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસખંધ સાદિ સાંત ભાંગે અનુત્કૃષ્ટના ભાંગા કહેવાના પ્રસંગે વિચારી ગયા છે. અને જઘન્ય અજઘન્ય સંજિ મિથ્યાદષ્ટિને પર્વાય વડે-કમપૂર્વક થાય છે. તે આ પ્રમાણે—ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશે વર્તતા જઘન્ય અને વિશુદ્ધ પરિણામે વર્તતા અજઘન્ય રસખંધ થાય છે. આ પ્રમાણે મિથ્યાદષ્ટિને કમપૂર્વક થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે.

તેતાલીસ અશુભ મુલખંધિની પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય અનુભાગખંધ પહેલાં વિચારી ગયા છે અને ઉત્કૃષ્ટ પર્વાય સર્વ સંકલેષ્ટ સંજિ મિથ્યાદષ્ટિને એક અથવા બે સમય પર્વાય થાય છે. ત્યારપછી મંદ પરિણામ થાય ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ થાય છે. માટે આ બે પશુ સાદિ સાંત ભાંગે છે.

અમુલખંધિની પ્રકૃતિઓના જઘન્યાદ ચારે વિકલ્પો તેઓ અમુલખંધિ હોવાથી જ સાદિ સાંત ભાંગે જાણવા. ૬૬

આ પ્રમાણે સાદિ અનાદિ સંખધે વિચાર કર્યો. હવે તે પ્રરૂપણને અતિ સ્પષ્ટ કરવા ઈચ્છતા સ્વામિત્વનો વિચાર કરે છે—

અસુમધુવાણ જહન્નં વંધગચરમા કુણંતિ સુવિસુદ્ધા ।

સમયં પરિવડમાણા અજહન્નં સાહ્યા દોવિ ॥૬૭॥

અસુમધુવાનાં, જઘન્યં વન્ધકચરમાઃ કુર્વન્તિ સુવિશુદ્ધાઃ ।

સમયં પ્રતિપતન્તઃ અજઘન્યં સાદી દ્વે અપિ ॥૬૭॥

અર્થ—અશુભ મુલખંધિ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસખંધ સુવિશુદ્ધ પરિણામવાળો

બંધના ચરમ સમયે વર્તતા એક સમય માત્ર કરે છે. ત્યાંથી પડતા અજઘન્ય રસ-
બંધ કરે છે, માટે તે બંને સાદિ છે.

ટીકાનું—અશુભ દ્રુવબંધિની પૂર્વે કહેલી તેંતાલીસ પ્રકૃતિઓનો અત્યંત વિશુદ્ધ
પરિણામવાળા બંધના ચરમ સમયે વર્તતા એટલે કે જે જે ગુણસ્થાનકના જે જે
સમયે તેઓનો બંધવિચ્છેદ થાય તે સમયે વર્તતા ક્ષપક આત્માઓ એક સમયમાત્ર
જઘન્ય રસબંધ કરે છે. આ વિષયમાં પહેલા વિચાર કર્યો છે.

ઉપશમશ્રેણિમાં તે તે પ્રકૃતિનો બંધવિચ્છેદ કરીને અગાડી ઉપશાંતિમાં પહોં
જઈને ત્યાંથી જેઓ પડે છે તેઓ અજઘન્ય રસબંધ કરે છે. માટે જઘન્ય અજઘન્ય
એ બંને સાદિ થાય છે. માત્ર અજઘન્ય અનુભાગબંધ સઘળા સંસારી જીવોને થાય
છે તેથી જેઓ બંધવિચ્છેદ સ્થાનને પ્રાપ્ત નથી થયા તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અભવ્યને
અનન્ત અને ભવ્યને સાન્ત છે. આ રીતે પહેલાં ચાર પ્રકારે કહેલ છે. ૬૭

આ પ્રમાણે અશુભ દ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના જઘન્ય અને અજઘન્ય અનુભાગ-
બંધના સ્વામિ કહ્યા. હવે શુભ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ રસબંધના સ્વામિ કહે છે.

સયલસુમાણુક્ષોસં એવમણુક્ષોસંગં ચ નાયઠ્ઠં ।

વન્નાઈ સુમઅસુમા તેળં તેયાલ ધુવઅસુમા ॥૬૮॥

સકલશુમાનામુત્કૃષ્ટમેવમનુત્કૃષ્ટં ચ જ્ઞાતવ્યમ્ ।

વર્ણાદયઃ શુમા અશુમાસ્તેન ત્રયશ્ચત્વારિત્તિ ધ્રુવાશુમાઃ ॥૬૮॥

અર્થ—સઘળી શુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ અનુભાગ બંધ એ પ્રમાણે જ
કરે છે, એમ જાણવું. વર્ણાદિ ચાર શુભ અને અશુભ એમ બંને પ્રકારે હોવાથી દ્રુવ-
બંધિની અશુભ પ્રકૃતિઓ તેંતાલીસ થાય છે.

ટીકાનું—સઘળી સાતવેદનીય, તિર્થંગીય, મનુષ્યાયુ, દેવાયુ, મનુષ્યદિકે, દેવદિકે,
પંચેન્દ્રિયભતિ, શરીર પંચકે, સમચતુરસ સંસ્થાન, વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ, અંગો-
પાંગત્રિકે, પ્રશસ્ત વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ, અગુરુલઘુ, પરાધાત, ઉચ્છ્વાસ, આતપ,
ઉદ્યોત, પ્રશસ્તવિહારોગતિ, ત્રશ્વશક, નિર્મોણ, તીર્થકરનામ અને ઉચ્ચગોત્ર એ બેંતા-
લીસ શુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ પણ પૂર્વે કહ્યા એ જ
પ્રમાણે કરે છે એમ જાણવું. એટલે કે તે પ્રકૃતિઓના બાંધનારાઓમાં જેઓ ચરમ
—અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામવાળા છે તેઓ ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ કરે છે અને જેઓ
મંદ પરિણામવાળા છે તે અનુત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ કરે છે.

અર્થ વર્ણાદિ ચારનો શુભ પ્રકૃતિના સસુદાયમાં અને અશુભ પ્રકૃતિના સસુદા-
યમાં એમ બંનેમાં અંતર્ભાવ થાય છે માટે અશુભ દ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ તેંતાલીસ

થાય છે અને શુભ ધ્રુવબંધિની આઠ થાય છે. વર્ણોદિને સામાન્ય ગણતાં ધ્રુવબંધિની સુડતાલીસ થાય છે. ૬૮.

આ રીતે શુભ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ અને અતુલ્ય રસબંધના સ્વામિ કહ્યા. હવે અનંતરોક્ત શુભ પ્રકૃતિઓની અંદર કેટલીએક પ્રકૃતિઓના વિશેષ નિર્ણય માટે કેટલીએક શુભ પ્રકૃતિઓના અને અશુભ સઘળી પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ રસબંધના સ્વામિ કહે છે—

સયલાસુભાયવાણં ઉજ્જોયતિરિત્થિલમણુયઆઠ્ઠાં ।

સન્નો કરેઈ મિચ્છો સમયં ઉક્કોસઅણુભાગં ॥૬૯॥

સકલાશુભાતપાનામુદ્ધોતતિર્યગ્મનુજાયુપામ્ ।

સચ્ચી કરોતિ મિથ્યાદષ્ટિઃ સમયમુત્ક્રુણાનુભાગમ્ ॥૬૯॥

અર્થ—સઘળી અશુભ પ્રકૃતિઓનો અને આતપ, ઉદ્યોત, તિર્થંચ અને મનુષ્યનું આયુ એ પુન્ય પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ સંજ્ઞિ મિથ્યાદષ્ટિ એક સમયમાત્ર કરે છે.

ટીકાનુ—જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણનવક, અસાતપેદનીય, મિથ્યાત્વ, સોળકપાય, નવ નોકપાય, નરકત્રિક, તિર્થંચદ્રિક, પહેલાને છાડી શેષ પાંચ સંઘયણ, પહેલાને છાડી શેષ પાંચ સંસ્થાન, એકેન્દ્રિય, બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયભતિ, સ્થાવરાદિ દશક, અપ્રશસ્ત વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શ, ઉપધાત, અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, નીચગોત્ર અને અંતરાયપંચક એ સઘળી ખ્યાશી અશુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ અતિસંકિલ્પ પરિણામી સંજ્ઞિ મિથ્યાદષ્ટિ એક સમયમાત્ર કરે છે.

તેમાં પણ નરકત્રિક, બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિયભતિ, સૂક્ષ્મ, અપયોત અને સાધારણ એ નવ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ અતિ સંકિલ્પ પરિણામિ મિથ્યાદષ્ટિ સંજ્ઞિ તિર્થંચ અથવા મનુષ્ય કરે છે. કેમકે દેવો કે નારકીઓ ભવસ્થાવે જ આ પ્રકૃતિઓ બાંધતા નથી.

૧ અર્થ ત્રણ ગાથા તથા ટીકામાં ખ્યાશી પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ એક સમયમાત્ર કરે એમ જો કહ્યું છે તે જઘન્યકાળની અપેક્ષાએ કહ્યું હોય તેમ લાગે છે. ઉત્કૃષ્ટથી તો એ સમય સુધી કરે એમ લાગે છે.

૨ અર્થ નરકત્રિકાદિ નવ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ અતિસંકિલ્પ પરિણામી મનુષ્ય-તિર્થંચો કરે એમ કહ્યું તે નરકદ્રિક માટે તો બરાબર છે, પરંતુ શેષ સાત પ્રકૃતિઓમાં ઘટતું નથી. કારણ કે અતિસંકિલ્પ પરિણામે આયુષ્ય બંધાતું જ નથી. વળી અતિસંકિલ્પ પરિણામે મનુષ્ય તિર્થંચો વિકલત્રિક અને સૂક્ષ્મનો બંધ ન કરતાં નરકપ્રાયોગ્ય પ્રકૃતિઓનો જ બંધ કરે છે તેથી અતિસંકિલ્પ પરિણામી તે તે પ્રકૃતિના બંધ પ્રાયોગ્ય અધ્યવસાય સ્થાનોમાં અતિસંકિલ્પ પરિણામી લેવાના હોય તેમ લાગે છે. કારણકે પંચમ કર્મ. ગા. ૬૬ ની ટીકામાં આ સાતે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ તતપ્રાયોગ્ય સંકિલ્પ મનુષ્ય તિર્થંચો કરે એમ કહ્યું છે અને તે આ રીતે જ સંગત થઈ શકે. પછી તો બહુજોતે કહે તે પ્રમાણ.

એકંદ્રયજ્ઞાતિ અને સ્થાવર એ બે પ્રકૃતિના ભવનપતિથી આરંભી ઈશાન દેવ-લોકસુધીના દેવો જ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. કેમકે જે અતિક્ષિપ્ત પરિણામે ભવનપ-ત્યાદિ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે તેવા પરિણામે તિર્થંચ અને મનુષ્યો નરકગતિ પ્રાપ્તોગ્ય બાધે છે. અને જ્યારે મંદસંકલ્પ હોય ત્યારે તે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ રસબંધનો સંસર્ગ નથી, કારણ કે તે અશુભ છે. તથા નારકીઓ અને ઈશાન ઉપરના દેવતાઓ ભવસ્વ-ભાવે એ પ્રકૃતિઓ જ બાંધતા નથી. માટે તે બે પ્રકૃતિઓના ઉપરોક્ત અતિ સં-ક્ષિપ્ત પરિણામિ દેવો જ ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધના સ્વામિ છે.

તિર્થંચગતિ. તિર્થંચાનુપૂર્વિ અને છેવટું સંઘયણ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓના અતિ-સંક્ષિપ્ત પરિણામિ મિથ્યાદષ્ટિદેવો અથવા નારકીઓ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધના સ્વામિ છે. અતિ-સંક્ષિપ્ત પરિણામિ મનુષ્ય તિર્થંચોને નરકગતિ યોગ્ય બંધ થતો હોવાથી ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના બંધનો અસંભવ છે.

તથા શેષ જ્ઞાનાવરણપંચક. દર્શનાવરણનવક. અસાતવેદનીય, મિથ્યાત્વ, સોળ કપાય, નપુંસકવેદ, અરતિ, શોક. ભય, બુદ્ધિસા. હુંડસંધાન. અપ્રશસ્ત વર્ણ અનુષ્ઠ, ઉપધાત, અપ્રશસ્તવિહાયોગતિ, દુર્ભાગ. દુઃસ્વર, અશુભ, અસ્થિર, અનાદેય, અયશ-કીર્તિ, નીચગોત્ર, અને અંતરાયપંચક એ છાપન્ન પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ અતિ-સંક્ષિપ્ત પરિણામિ ચારે ગતિના મિથ્યાદષ્ટિ છવો કરે છે.

હાસ્યરતિ, શ્રીવેદ, પુરૂષવેદ પહેલા અને છેલ્લાને છોડી ચાર સંધાન. પહેલા અને છેલ્લાને છોડી ચાર સંઘયણ, એ બાર પ્રકૃતિઓનો 'તત્પ્રાપ્તોગ્ય સંક્ષિપ્ત પરિ-ણામિ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે.

તથા આતપ. ઉદ્યોત, તિર્થંચ અને મનુષ્યનું આયુ એ ચાર પ્રકૃતિઓનો 'સર્વલુપમાણુક્ષોમમેવ' સઘળી શુભપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ વિશુદ્ધ પરિણામી છવો કરે એવા પહેલા વચનના સામર્થ્યથી સુવિશુદ્ધ સંજ્ઞિ મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે.

અહિં એમ શી રીતે સમજી શકાય કે ઉક્ત ચાર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ મિથ્યાદષ્ટિ કરે છે ? પરંતુ સમ્યક્દષ્ટિ કરતા નથી ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—તિર્થંચાયુ, આતપ અને ઉદ્યોત એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ તો સમ્યક્દષ્ટિને બંધમાજ આવતી નથી એટલે સમ્યક્દષ્ટિમાટે તેના રસબંધનો વિચારજ્ઞ જ્ઞાનો હોય ? અને મનુષ્યાયુનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ તેનું ત્રણ પદ્યોપર પ્રમાણ આયુ બાંધનારને જાણે. તેનાથી ન્યૂન બાંધનાર અન્ય કોઈને થતો નથી. સમ્યક્દષ્ટિ તિર્થંચ અથવા મનુષ્યો તો મનુષ્યાયુનો બંધજ

૧ અતિ તત્પ્રાપ્તોગ્ય સંધર્ભ ભવાનો ઈ. અતિક્ષિપ્ત પાંચગાં તે ઈકે અતિ આદિ પ્રકૃતિ-ઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય. માટે તેના પૂર્વે સંકલ્પ દેવો કે ઈશાન પ્રકૃતિઓનો બંધ થાય અને તેનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ પાંચગાં થાય.

કરતા નથી કારણકે તેઓ તેા માત્ર દેવાયુનોજ બંધ કરે છે. સમ્યક્દષ્ટિ દેવો અથવા નારકીઓ મનુષ્યનું આઉપુ બાંધે છે પરંતુ કર્મભૂમિયોગ્ય સંયતાત વર્ષ પ્રમાણુજ આયુ બાંધે છે, અકર્મભૂમિયોગ્ય—અસંખ્યાત વર્ષનું બાંધતા નથી; કારણકે ભવસ્વભાવે ત્યાં ઉત્પન્ન થતા નથી. માટે મનુષ્યાયુ આદિ ચાર પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધના મિથ્યાદષ્ટિ જીવોજ સ્વામિ છે, સમ્યક્દષ્ટિ જીવો નથી.

આ વિષયમાં પણ વિશેષ વિચાર કરીએ તેા આતપનો તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામવાળો મિથ્યાદષ્ટિ દેવજ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે, બીજા જીવો ન કરે. કારણ કે જે વિશુદ્ધ પરિણામે દેવો આતપનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે તેવા પરિણામે, મનુષ્ય અને તિથંચોને આતપના બંધનોજ અસંભવ છે. કારણ કે તેઓ તેવા પરિણામે એકેન્દ્રિય યોગ્ય કર્મબંધ જ કરતા નથી અને નારકને તથાસ્વભાવે આનો બંધ જ નથી.

તથા ઉદ્યોત નામકર્મનો સાતમી નરક પૃથ્વીમાં વર્તમાન ઔપશયિક સમ્યક્ત્વને ઉત્પન્ન કરતો નારકી યથાપ્રવૃત્તાદિ ત્રણ કરણપૂર્વક અંતરકરણ કરીને મિથ્યાત્વની પ્રથમ સ્થિતિ અનુભવતા તેના ચરમ સમયે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. કારણકે ઉદ્યોતના બંધક જીવોમાં તેજ અત્યંત શુદ્ધ પરિણામિ છે. આવા વિશુદ્ધ પરિણામવાળા છ નરક સુધીના નારકીઓ અને દેવો મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય, અને મનુષ્ય તિથંચો દેવ પ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે. સાતમી નરક પૃથ્વીના નારકીઓ ન્યાં સુધી મિથ્યાત્વમોહના ઉદયવાળા છે ત્યાં સુધી ભવસ્વભાવે જ તિથંચગતિ પ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે, અને તિથંચગતિ પ્રાયોગ્ય કર્મ બાંધતા તેની સાથે ઉદ્યોતનામકર્મ બંધાઈ શકે છે, એટલે અનિવૃત્તિકરણના ચરમ સમયે વર્તમાન સાતમી નારકીના જીવો ઉદ્યોતનામના ઉત્કૃષ્ટ રસના બંધાધિકારી છે.

તથા તિથંચ અને મનુષ્યાયુનો તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામવાળો મિથ્યાદષ્ટિ ત્રણ પદ્યોપમ પ્રમાણુ યુગલિકનું આયુ બાંધતા ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે.

અશુરુલ્લુ, તૈજસ, કાર્મણ, નિર્માણ, પ્રશસ્ત વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, દેવદિક, વૈકિંચદિક, આહારકદિક, પંચેન્દ્રિયભાતિ, સમચતુરસસંસ્થાન, પરાધાત, ઉચ્છ્વાસ,

૧ સારામાં સારા પરિણામે તીર્થંકરાદિ પ્રકૃતિઓનો આઠમે ગુણસ્થાનકે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય અને યશઃકીર્તિ આદિનો દશમે થાય એમ આદિ કહ્યું. ત્યારે આદિ શંકા થાય કે આઠમા ગુણસ્થાનકથી નવમા ગુણસ્થાનકે અનંતગુણુ વિશુદ્ધ પરિણામ છે. દશમાથી અગીઆરમે અત્યંત નિર્ગળતા છે તેા ત્યાં તેના ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કેમ ન થાય? કદાચ આદિ એમ કહેવામા આવે કે ત્યાં તે બંધાતી નથી માટે ન થાય. પરંતુ સા માટે ન બંધાય? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે દરેક પુન્ય કે પાપ પ્રકૃતિઓના બંધ યોગ્ય પરિણામની તીર્થંકર પરમાત્માના જ્ઞાનમા મર્ણા છે કે જોજામાં જોજા અમુક હદના સારા પરિણામથી આરંભી વધારેમા વધારે અમુક હદ સુધીના સારા પરિણામ પર્વત અમુક અમુક પુન્ય પ્રકૃતિઓ બંધાય. તે જ પ્રમાણે જોજામાં જોજા અમુક હદના સંકિલ્પ પરિણામથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ બંધાય. તે જ પ્રમાણે જોજામાં પર્વત અમુક પાપ પ્રકૃતિ બંધાય. આ પ્રમાણે બંધમા પોત-

પ્રશસ્ત વિહાયોગતિ તીર્થ"કર યશઃકીર્તિ સિવાય ત્રસાદિ નવક એ પ્રમાણે યોગણુત્રીશ પ્રકૃતિઓનો મોહનીયકર્મને સર્વથા અપાવવાની યોગ્યતાવાળો અપૂર્વકરણ શુણ્ઠસ્થાનક વર્તિ આત્મા જ્યાં તેનો બંધવિચ્છેદ થાય છે ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે.

મનુષ્યદિક, ઔદારિકદિક અને પ્રથમ સંઘયણ એ પાંચ પ્રકૃતિઓનો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે.

તથા પ્રમત્તે દેવાયુનો બંધ શરૂ કરી અપ્રમત્તે ગયેલો આત્મા તીવ્ર વિશુદ્ધિના યોગે તેનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે.

તથા સાત વેદનીય ઉચ્ચગોત્ર અને યશઃકીર્તિ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો ક્ષપક સૂક્ષ્મ-સંપરાય શુણ્ઠસ્થાનક વર્તિ આત્મા અત્યંત તીવ્ર વિશુદ્ધિના યોગે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. ૬૮

આ પ્રમાણે શુભ અને અશુભ પ્રકૃતિઓના વિશેષરૂપે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધના સ્વામિ કહ્યા. હવે યથાયોગ્યપણે શુભ અશુભ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબંધના સ્વામિ કહે છે—

આહાર અપ્પમત્તા કુળઙ્ગ જહન્નં પમત્તયામિમુહો ।

નરતિરિય ચોદ્ધસહ્નં દેવાજોગાણ સાડણ ॥૭૦॥

આહારકસ્યાપ્રમત્તઃ કરોતિ જઘન્યં પ્રમત્તતામિમુલ્લઃ ।

નરતિર્યચઃ ચતુર્દશાનાં દેવાયોગ્યાનાં સ્વાયુષોઃ ॥૭૦॥

અર્થ—આહારકદિકનો જઘન્ય રસબંધ પ્રમત્તપણાને સન્નુબ થયેલો અપ્રમત્ત કરે છે. તથા દેવાને અયોગ્ય ઔદ પ્રકૃતિઓનો અને પોતાના બે આયુનો મનુષ્ય અને તિર્યચો જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

ટીકાનુ—આહારકદિકનો પ્રમત્ત શુણ્ઠસ્થાનકને સન્નુબ થયેલો અપ્રમત્ત આત્મા જઘન્ય રસબંધ કરે છે. કારણ કે તેના બાંધનારાઓમાં તે જ કિલ્લ પરિણામિ છે કેમકે પડતાં કિલ્લ પરિણામ થાય છે અને પુન્ય પ્રકૃતિઓનો કિલ્લ પરિણામે જ જઘન્ય રસબંધ થાય છે.

પોતાની જે યોગાર્થ યોગી કે વધારેમાં વધારે સંકલેશ કે વિશુદ્ધિની મર્યાદા છે તે કરતા યોગી હોય કે વધી જાય તે તે પ્રકૃતિના બંધ ન થાય. આ હેતુથી જ અમુક અમુક પ્રકૃતિ અમુક શુણ્ઠસ્થાનક સુધી બંધાય આગળ ન જવાય એમ કહ્યું છે. જો આ પ્રમાણે મર્યાદા ન હોય અને ઉત્તરોત્તર શુણ્ઠસ્થાનકે બંધાય જ કરે તો તેના બંધનો અંત જ ન આવે અને કોઈ જીવ મોક્ષમાં જ ન જાય, તેથી જ તીર્થ"કરાદિનો આદ્ય અને યશઃકીર્તિ આદિનો દશમે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કલ્પો અને બંધવિચ્છેદ પણ ત્યાં જ કલ્પો. કારણ કે તેના બંધને યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધ પરિણામ ત્યાં જ છે. તે કરતા અગાડીના શુણ્ઠસ્થાનકે તેના બંધ યોગ્ય હઠથી વધારે નિર્મળ પરિણામ છે. માટે ત્યાં ન બંધાય. આ પ્રમાણે દરેક પ્રકૃતિઓ માટે સમજવું.

તથા દેવના બંધને અયોગ્ય નરકત્રિક, દેવત્રિક, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય-બાતિ, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ અને વૈકિંચદિક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો તથા તિથ્ય-આયુ અને મનુષ્યાયુનો તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ અને સંકિલ્પ પરિણામવાળા મનુષ્ય અને તિથ્યો જઘન્ય રસબંધના સ્વામિ છે.

તેમાં નરકત્રિકનો દશ હજાર વર્ષપ્રમાણ નારકાયુને બાંધતા તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ મનુષ્ય તિથ્યો જઘન્ય રસબંધ કરે છે. કારણ કે અતિવિશુદ્ધ પરિણામવાળાને નરકપ્રાયોગ્ય બંધનો સંભવ જ નથી.

શેષ ત્રણ આયુની પોતપોતાની જઘન્યસ્થિતિ બાંધતા તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલ્પ પરિણામી જઘન્ય રસબંધ કરે છે. અતિસંકિલ્પ પરિણામે તેના બંધનો અસંભવ છે.

વૈકિંચદિકનો નરકગતિ યોગ્ય વીશકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતા અતિસંકિલ્પ પરિણામના યોગે જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

દેવદિકનો દશકોડાકોડી પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતા તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલ્પ પરિણામે જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તેના બાંધનારાઓમાં આવા આત્માઓ જ અતિસંકિલ્પ પરિણામી છે.

બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયબાતિ, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત અને સાધારણ એ છ પ્રકૃતિઓનો તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામી આત્મા જઘન્ય રસબંધ કરે છે. વધારે વિશુદ્ધિવાળાને તે પ્રકૃતિઓના બંધનો અસંભવ છે.

આ સોળે પ્રકૃતિઓને દેવો અને નારકીઓ ભવસ્વભાવે જ બાંધતા નથી. માટે મનુષ્ય અને તિથ્યનું અહણ કયું છે. જો કે મનુષ્ય અને તિથ્યનું આયુ દેવો અને નારકીઓ બાંધે છે, પરંતુ તેના મધ્યમાયુનો બંધ કરે છે, જઘન્યાયુનો નહિ. ૭૦

ઓરાલિયતિરિયદુગે નીડજોયાણ તમતમા હ્ણહં ।

મિચ્છ-નરયાણમિમુહો સમ્મદિટ્ઠિ ડ તિત્થસ્સ ॥૭૧॥

ઔદારિકતિર્થગ્ઢિકયોર્નીચૈરુદોતયોસ્તમસ્તમાઃ ષણ્ણામ્ ।

મિથ્યાત્વનરકયોરમિમુલ્લઃ સમ્યગ્દૃષ્ટિસ્તુ તીર્થસ્ય ॥૭૨॥

અર્થ—ઔદારિકદિક, તિર્થગ્ઢિક, નીચગેત્ર અને ઉદ્યોતનામકર્મ એ છ પ્રકૃતિઓનો સાતમી નરક પૃથ્વીના નારકીઓ જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તથા મિથ્યાત્વ અને નરકને સન્નુબ થયેલો સચ્ચગ્દંષ્ટિ તીર્થકર નામકર્મનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

૧ નરક પ્રાયોગ્ય બંધ કરતા જો કે કિનપરિણામ હોય છે પરંતુ દશ હજાર વર્ષથી વધારે આયુના બાંધનારની અપેક્ષાએ દશ હજાર વર્ષ પ્રમાણ આયુ બાંધનાર શુદ્ધ છે તેનાથી વધારે શુદ્ધ પરિણામે નરક પ્રાયોગ્ય બંધ જ ન થાય માટે તત્પ્રાયોગ્ય શુદ્ધ એમ કહ્યું છે.

ટીકાનુબંધ—‘શુભ પ્રકૃતિઓની સહચારિ શુભપ્રકૃતિઓ અને અશુભની સહચારિ અશુભ પ્રકૃતિઓ હોય છે. એટલે કે શુભની સાથે શુભપ્રકૃતિઓનો યોગ અને અશુભની સાથે અશુભનો યોગ થાય છે એવો ન્યાય હોવાથી ઔદારિકદ્વિક સાથે ઉદ્યોતનો યોગ કરવો અને તિથ્યંગદ્વિક સાથે નીચગોત્રનો યોગ કરવો.

તાત્પર્ય એ કે ઔદારિકદ્વિક અને ઉદ્યોતનામકર્મ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો વ્યાખ્યાનતો વિશેષત્વત્વત્તિ.’ વ્યાખ્યાન-વિસ્તૃત ટીકા કરવા વડે વિશેષ અર્થનું જ્ઞાન થાય છે.’ એવું વચન હોવાથી ગાથામાં બે કે-તમતમા’ એ પદ વડે સાતમી નારકીના છવો જ દ્વીધા છે છતાં દેવો અથવા નારકીઓ તિથ્યંગગતિની ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશે વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતા જઘન્ય રસબંધ કરે છે. કારણ કે તે પ્રકૃતિઓના બાંધનાર છવોમાં તેઓ જ સર્વસંકલિષ્ટ અધ્યવસાયવાળા છે. આવા પ્રકારના અતિકલિષ્ટ પરિણામી તિથ્યંગ મનુષ્યોને નરકગતિ યોગ્ય બંધનો સંભવ હોવાથી ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના બંધનો અસંભવ છે. તેમાં પણ ઔદારિક અંગોપાંગના ઇશાન દેવલોક પછીના દેવો બાજુવા. કારણ કે અતિસંકલિષ્ટ પરિણામે ઇશાન સુધીના દેવોને તો એકેન્દ્રિયયોગ્ય બંધનો સંભવ હોવાથી તે વખતે તેઓને ઔદારિક અંગોપાંગ નામકર્મ બંધાતું નથી.

તથા તિથ્યંગગતિ, તિથ્યંગાનુપૂર્વિ અને નીચગોત્રનો સાતમી નરકપૃથ્વીમાં વર્તમાન ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને ઉત્પન્ન કરતો નારકી યથાપ્રવૃત્તાદિ ત્રણ કરણ કરવાપૂર્વક અંતરકરણ કરીને પ્રથમ સ્થિતિને વિપાકોદય વડે અનુભવતા પ્રથમ સ્થિતિના ચરમ સમયે મિથ્યાદષ્ટિ છતો જઘન્ય રસબંધ કરે છે તે પ્રકૃતિઓના બંધકર્મમાં તેની જ ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ છે.

શતકચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—‘તિથ્યંગગતિ, તિથ્યંગાનુપૂર્વિ અને નીચગોત્રનો સમ્યક્ત્વને સન્નુભ થયેલો સાતમી નરકનો ચરમસમયવર્તી મિથ્યાદષ્ટિ નારકી ત્રણ કરણ કરી પ્રથમ સ્થિતિનો અનુભવ કરતા તેના ચરમસમયે ન્યાં સુધી મિથ્યાત્વભાવ છે ત્યાં સુધી ભવસ્વભાવે એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે. માટે તેનો તેને જઘન્ય રસબંધ થાય છે. તેના બંધકર્મમાં તે જ સર્વ વિશુદ્ધ પરિણામવાળો છે. આ પ્રમાણે ગાથામાં અહણ કરેલી છત્તે પ્રકૃતિઓનો મિથ્યાદષ્ટિ જઘન્ય રસબંધનો સ્વામિ છે.

તથા મિથ્યાત્વ અને નરકને સન્નુભ થયેલો અવિરતિ વેદક સમ્યક્દષ્ટિ આત્મા તીર્થંકર નામકર્મના જઘન્ય રસબંધનો સ્વામિ છે. ચોથાથી પહેલે જતા ચોથાના ચરમ સમયે તેનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અને જઘન્ય રસબંધ કરે છે. કારણ કે તેના જઘન્ય રસબંધને યોગ્ય તે જ સર્વસંકલિષ્ટ પરિણામી છે. ૭૧

સુમધુવ તસાઈ ચરો પરધાય પર્ણિદિસાસ ચરગહ્યા ।

અકલમિચ્છા તે ચિય થીઅપુમાણં ત્રિસુજ્ઞંતા ॥૭૨॥

શુભશ્રુવાણાં ત્રસાદીનાં ચતસૃણાં પરાઘાતપન્થેન્દ્રિયોચ્છ્વાસાનાં ચતુર્ગતિકાઃ ।

ઉત્કટમિથ્યાદૃષ્ટયસ્તે એવ સ્વપુંસોર્વિશુષ્યન્તઃ ॥૭૨॥

અર્થ—શુભ ક્રુવખંધિની આઠ, ત્રસાદિ ચાર, પરાઘાત, પંચેન્દ્રિયભતિ અને ઉચ્છ્વાસનામ એ પંદર પ્રકૃતિઓનો ચારે ગતિના સંકિલ્પ પરિણામિ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો જઘન્ય રસખંધ કરે છે. તથા કંઈક વિશુદ્ધ પરિણામે વર્તતા તે જ જીવો સ્ત્રીવેદ અને નપુંસક વેદનો જઘન્ય રસખંધ કરે છે.

ટીકાનું—શુભ વર્ણાદિ ચતુષ્ક, અગુરુલઘુ, તૈજસ, કાર્મણ અને નિર્માણ એ શુભ ક્રુવખંધિની આઠ, તથા ત્રસ, ખાદર, પર્યાપ્ત અને પ્રત્યેક એ ત્રસાદિ ચાર, તથા પરાઘાત, પંચેન્દ્રિયભતિ અને ઉચ્છ્વાસ નામકર્મ એ પ્રમાણે પંદર પ્રકૃતિઓનો ચારે ગતિમાં વર્તતા સંકિલ્પ પરિણામિ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો જઘન્ય રસખંધ કરે છે. તે આ પ્રકારે—

નરકગતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ખાંધતા અતિકિલ્પ પરિણામવાળા તિયંચો અને અને મનુષ્યો ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસખંધ કરે છે. નરકગતિ પ્રાયોગ્ય ખંધ કરતા પણ ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓ ખંધાય છે. વળી નરકગતિ પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ખાંધતા સર્વોત્કૃષ્ટ સંક્લેશ પણ છે એટલે તે સઘળી પુન્ય પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસખંધ થાય છે.

તથા ઇશાન દેવલોક સુધીના દેવો સિવાય ત્રીજાથી આઠમા દેવલોક સુધીના કિલ્પ પરિણામિ દેવો અથવા નારકીઓ તિયંચગતિ અને પંચેન્દ્રિયભતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ખાંધતાં ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસખંધ કરે છે. ઇશાન સુધીના સર્વોત્કૃષ્ટ સંક્લેશે વર્તતા દેવો તો પંચેન્દ્રિયભતિ અને ત્રસનામ વર્ણને શેષ તેર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસખંધ કરે છે. કારણ કે સર્વસંકિલ્પ પરિણામે તેઓ એકેન્દ્રિયભતિ અને સ્થાવરનામકર્મનો ખંધ કરતા હોવાથી પંચેન્દ્રિયભતિ અને ત્રસનામકર્મના ખંધનો અસંભવ છે.

તથા તે જ ચારે ગતિના મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો કંઈક વિશુદ્ધ પરિણામે વર્તતા સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદનો જઘન્ય રસખંધ કરે છે. માત્ર કંઈક અલ્પ શુદ્ધ પરિણામવાળા નપુંસકવેદનો અને તેનાથી અધિક વિશુદ્ધ પરિણામવાળા સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય રસખંધ કરે છે, એમ સમજવું. તેનાથી પણ અધિક વિશુદ્ધ પરિણામવાળા તો પુરુષવેદ ખાંધે છે માટે જો વેદના ખંધમાં અલ્પ વિશુદ્ધિવાળા જીવો લીધા છે. વેદ એ પાપ પ્રકૃતિ હોવાથી તેના જઘન્ય રસખંધમાં વિશુદ્ધ વિશુદ્ધ પરિણામ હેતુ છે. ૭૨

થિરસુમજસલાયાણં સપહિવક્ત્રાણ મિચ્છ સમ્મો વા ।

મજ્ઞિમપરિણામો કુણ્ઙ થાવરેર્ગિદિષ મિચ્છો ॥૭૩॥

સ્થિરચ્છુમયશઃસાતાનાં સપ્રતિપક્ષાણાં મિથ્યાદૃષ્ટિઃ સમ્યગ્દૃષ્ટિર્વા ।

મધ્યમપરિણામઃ કરોતિ સ્થાવરૈકેન્દ્રિયયોર્મિથ્યાદૃષ્ટિઃ ॥૭૩॥

અર્થ—સપ્રતિપક્ષ સ્થિર, શુભ, યશઃકીર્તિ અને સાતવેદનીયનો મધ્યમ પરિણામવાળો સમ્યગ્દૃષ્ટિ અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિ જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તથા સ્થાવર અને એકેન્દ્રિય જાતિનો મિથ્યાદૃષ્ટિ જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

ટીકાનુ—પોતાની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિ અસ્થિર, અશુભ, અયશઃકીર્તિ અને અસાતવેદનીય સાથે સ્થિર, શુભ, યશઃકીર્તિ અને સાતવેદનીય—કુલ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનો મધ્યમ પરિણામે—પરાવર્તમાન પરિણામે વર્તતો સમ્યગ્દૃષ્ટિ અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિ જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

જે સ્થિતિસ્થાનકથી જે સ્થિતિસ્થાનકે પર્વત ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓ પરાવર્તનપણે બંધાય છે તેટલા સ્થાનકમાં વર્તતા આત્માઓ તે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે. કારણ કે સર્વવિશુદ્ધ પરિણામે કેવળ સાતવેદનીયાદિ શુભ પ્રકૃતિઓનો અને સર્વસંકલિષ્ટ પરિણામે કેવળ અસાતવેદનીયાદિ અશુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય છે, તે હેતુથી મધ્યમ પરિણામ યુક્ત સમ્યગ્દૃષ્ટિ અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિ સપ્રતિપક્ષ ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબંધનો સ્વામિ થાય છે.

તથા સ્થાવર અને એકેન્દ્રિયજાતિનો નારકી વિના શેષ ત્રણ ગતિનો મિથ્યાદૃષ્ટિ મધ્યમ પરિણામે વર્તતો આત્મા જઘન્ય રસબંધનો સ્વામિ છે. કેમકે સર્વ વિશુદ્ધ પરિણામે વર્તતો આત્મા પંચેન્દ્રિયજાતિ અને ત્રસનામકર્મ બાંધે છે અને સર્વસંકલિષ્ટ પરિણામે સ્થાવર અને એકેન્દ્રિયજાતિનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. માટે મધ્યમ પરિણામયુક્ત આત્મા બંને પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબંધનો સ્વામિ કહ્યો છે.

આતપ નામકર્મના સર્વસંકલિષ્ટ પરિણામવાળા ઈશાન સુધીના મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવો જઘન્ય રસબંધના સ્વામિ છે. તેના બાંધનારાઓમાં તેઓ સર્વસંકલિષ્ટ પરિણામવાળા છે માટે. આતપ નામકર્મ માટે જો કે ગાથામાં નથી કહ્યું છતાં શુદુમહારાજના વચનથી અને અર્થાતરથી જણાય છે, ૭૩

સુસરાઈ તિન્નિ દુગુણા સંઠિઈસંઘયળમળયવિહજુયલે ।

ઉચ્ચે ચડગઈ મિચ્છા અરઈસોગાળ ઉ પમત્તો ॥૭૪॥

સુસ્વરાદીનાં ત્રયાણાં દ્વિગુણાં સંસ્થાનસંહનનમનુજવિહાયોગતિયુગલાનામ્ ।

ઉચ્ચૈર્ગોત્રસ્ય ચતુર્ગતિકો મિથ્યાદૃષ્ટિરતિશોકયોસ્તુ પ્રમત્તઃ ॥૭૪॥

અર્થ—સુસ્વરાદિ ત્રણને બમણી કરીએ એટલે સુસ્વરત્રિક અને દુઃસ્વરત્રિક એમ

છ પ્રકૃતિઓનો તથા સંસ્થાન પટક, સંઘયણ પટક, મનુષ્યદિક, વિહાયોગતિદિક અને ઉચ્ચગોત્રના ચારેગતિના મિથ્યાદષ્ટિ જીવો જઘન્ય રસબંધના સ્વામિ છે. તથા અરતિ અને શોકના જઘન્યરસનો પ્રમત્ત આત્મા સ્વામિ છે.

ટીકાનુ—ખમણા સુસ્વરાદિ ત્રણ છ થાય છે. ઝોટલે કે સુસ્વર, સુભગ અને આદેય, દુઃસ્વર, દુર્ભંગ અને અનાદેય એ પ્રમાણે છ પ્રકૃતિઓ તથા છ સંસ્થાન, છ સંઘયણ, તથા સુગલ શબ્દનો મનુષ્ય અને વિહાયોગતિ બંનેની સાથે સંબંધ હોવાથી મનુષ્યગતિ અને મનુષ્યાનુપૂર્વિકૃત મનુષ્યસુગલ, શુભ ને અશુભ વિહાયોગતિરૂપ વિહાયોગતિસુગલ તથા ઉચ્ચગોત્ર એમ સઘળી મળી ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓનો મધ્યમ પરિણામવાળો ચારે ગતિનો મિથ્યાદષ્ટિ જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

કારણ કે તે સઘળી પ્રકૃતિઓ જ્યારે પોતપોતાની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓ સાથે પરાવર્તન પામી પામીને—વારાકરતી બંધાય તે વખતે તેઓનો જઘન્ય રસબંધ થાય છે. પરાવર્તનભાવ જ્યારે હોય, ત્યારે પરિણામમાં તીવ્રતા હોતી નથી, તેથી જઘન્ય રસબંધ થઈ શકે છે. માટે તેઓના જઘન્ય રસબંધમાં પરાવર્તમાન પરિણામ બંધ હેતુ તરીકે કહ્યો છે.

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને આ પ્રકૃતિઓનો પરાવર્તન થવાવડે બંધ થતો નથી. શા માટે થતો નથી? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ અથવા નારકી મનુષ્યદિક અને વજ્રપક્ષનારાચસંઘયણ નામકર્મના બંધક થાય છે. તથાભવસ્વભાવે તેઓ દેવદિક બાંધતા નથી. અને જે સમ્યગ્દષ્ટિ તિર્યંચ આદિ છે તે દેવદિક બાંધે છે, મનુષ્યદિક અને વજ્રપક્ષનારાચ બાંધતા નથી. તેમ તેઓ સમ્યગ્દષ્ટિ હોવાથી ઉક્ત પ્રકૃતિઓની વિરોધિ અન્ય પ્રકૃતિઓ પણ બાંધતા નથી, તથા સમયતુરસંસ્થાન, પ્રશસ્તવિહાયોગતિ સુભગ, સુસ્વર આદેય અને ઉચ્ચગોત્રની પ્રાંતપક્ષ પ્રકૃતિઓ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને બંધાતી જ નથી, માટે ઉપરોક્ત ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ મિથ્યાદષ્ટિ કરે છે એમ કહ્યું છે.

તથા અરતિ અને શોકનો પ્રમત્ત સંયત પ્રમત્તેથી અપ્રમત્તે જતા અતિવિશુદ્ધ પરિણામ હોવાથી જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

ગાથામાં મૂકેલ તુ શબ્દ અનેક અર્થવાળો હોવાથી ગાથામાં નહિ કહેલ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબંધનો પણ આશ્લેષ કરે છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણચતુષ્ક અને અંતરાયપંચક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો સૂક્ષ્મસંપરાય શુભસ્થાનકે વર્તમાન ક્ષપકે આત્મા બંધવિચ્છેદ સમયે એક સમયમાત્ર જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તેથી તે તેના જઘન્ય રસબંધના સ્વામિ છે. કારણ કે તે પ્રકૃતિઓના બાંધનારા જીવોમાં તેને જ અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામ છે.

પુરુષવેદ અને સંજ્વલન ચતુષ્કનો અનિવૃત્તિગાદરસંપરાય શુભસ્થાનકે વર્તમાન

उत्कृष्ट-सचन्यरसवन्धस्वामि-पन्नकम्

प्रकृतिः	संख्या	उत्कृष्ट रसबंधना रचना	अध-रसबंधना रचना
शान्तवरेण्य-य, दशनावरेण्य-य अंतराय-य, (अष्टौ व्यादि)	१४	निश्वादिष्ट, अतिसंक्षिप्त पर्याप्त संज्ञा	क्षपक, सूक्ष्मसंधाय यरभ समयवर्ती
निद्रा-प्रवसा	२	"	क्षपक अपूर्वकृत्यवर्ती, रसबंध विशुद्ध समये
वीर्यद्विजिह्विक भिद्यमान, अनंतानुगंधी यतुषक	८	"	क्षपक सभयकृत्य तथा स यमने अनंतर समये प्राप्त करनाद निर्याती
अप्रत्याप्यानीय यतुषक	४	"	अनंतर समये सर्वविश्रुति प्राप्तनाद अविश्रुत सभयकृत्य
प्रत्याप्यानीय यतुषक	४	"	अनंतर समये सर्वविश्रुति प्राप्त करनाद देशविश्रुत अरुता
संज्ञकवन यतुषक	४	"	क्षपक अनिवृति लाहरे स पर्यापी रसबंध विशुद्ध समये
क्षय, रति	२	तत्प्रतीयोप संक्षिप्त, निश्वादी पर्याप्त संज्ञा	क्षपक अपूर्वकृत्य यरभ सभयवर्ती
अरति, शोक	२	अति संज्ञ निश्वादि पर्याप्त संज्ञा	अप्रमत्ताविश्रुत प्रमत्तयति
भय, युगुप्सा	२	" " " " "	क्षपक अपूर्वकृत्य यरभ सभयवर्ती
युगुप्सवेद	१	" " " " "	तत्त्वोप विशुद्ध निश्वादि
अविद	१	तत्प्रतीयोप संज्ञ	" " "
पुत्रावेद	१	" " " " "	क्षपक अनिवृति लाहरे स पर्यापी रसबंध विशुद्ध समये
असता	१	अति संज्ञ " " "	पर्याप्तमान, सभयवर्ती
सता	१	क्षपक-सूक्ष्मसंधाय यरभ- समयवर्ती	" "

પ્રકૃતિઓ	સંખ્યા	ઉત્કૃષ્ટ રસખંધના સ્વામી	બીજા રસખંધના સ્વામી
દેવાયુ	૧	તદ્વિગ્ન વિશુદ્ધ અપ્રમતયતિ	તતપ્રાયો સંમિથ્યાં પર્વાત પર્યેતિત્યંચ, મનુષ્ય
મનુષ્યાયુ, તિથંગાયુ	૨	મિથ્યાદષ્ટિ પર્વાત મનુષ્ય, તિથંગ, ચ	તતપ્રાયો સંમિથ્યાં તિથંગ મનુષ્ય
નરકાયુ	૧	તતપ્રાયો સંમિથ્યાં પર્વાત મનુષ્ય તિથંગ	તતપ્રાયો વિશુદ્ધ મિથ્યાં પર્વાત મનુષ્ય તથા પર્વેતિત્યંચ
દેવદિક, વૈકિયદિક	૪	ક્ષપક અપૂર્વકરણે સ્વપ્ન ધ વિચ્છેદ સમયવર્તી	તતપ્રાયો સંમિથ્યાં પર્વાત મનુષ્ય, પર્વેતિત્યંચ
મનુષ્યદિક	૨	અતિવિશુદ્ધ સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ	પરાવર્તમાન, મધ્યમ પરિણામી મિથ્યાદષ્ટિ
તિથંગદિક	૨	અતિ સંમિથ્યાં નારક તથા સહસ્રારાન્ત દેવ	ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવા મિથ્યાત્વ ચરમ સમયવર્તી અતિ નારક
નરકદિક	૨	અતિ સંમિથ્યાં પર્વાત મનુષ્ય તિથંગ	તતપ્રાયો વિશુદ્ધ મિથ્યાં પર્વાત મનુષ્ય તથા પર્વેતિત્યંચ
આહારકદિક	૨	ક્ષપક અપૂર્વકરણે સ્વપ્ન ધ વિચ્છેદ સમય	પ્રયત્નાસિદ્ધિ અપ્રમતયતિ
ઔદારિકદિક	૨	અતિવિશુદ્ધ સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ	અતિ સંમિથ્યાં દેવ, નારક,
તૈમસ, કામદેવ, શુક્લવર્ણ ચતુષ્ક, પર્વેતિત્યંચ નિ, પરાધાત, ઉચ્છવાસ, અચુરલક્ષુ, નિર્માણ, તસચતુષ્ક,	૧૫	ક્ષપક અપૂર્વકરણવર્તી સ્વપ્ન ધ વિચ્છેદ સમય	અતિ સંમિથ્યાં ચારે અતિવાળા
સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક	૬	તતપ્રાયો સંમિથ્યાં મનુષ્ય, તિથંગ, ચ	તતપ્રાયો વિશુદ્ધ મિથ્યાં મનુષ્ય તિથંગ
એકેન્દ્રિય, સ્થાવર	૨	અતિ સંમિથ્યાં ધ્યાનાન્ત દેવો	નરક સિવાય ત્રણ અતિના મિથ્યા- દષ્ટિ મધ્યમ પરિણામી છવે
વજ્રસપ્તનારાય સંહન	૧	સર્વવિશુદ્ધ સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ	પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામી મિથ્યાદષ્ટિ
મધ્યમ ચાર સંહન ,, ચાર સંસ્થાન	૮	તતપ્રાયો સંમિથ્યાદષ્ટિ	પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામી મિથ્યાદષ્ટિ

પ્રકૃતિઓ	સંખ્યા	ઉત્કૃષ્ટ રક્ષણધના સ્વામી	બધન્ય રક્ષણધના સ્વામી
૧ સંકલન	૧	આતિ સંઁ મિથ્યાં નારક તથા દશાનાન્ત દેવ	પરાવર્તમાન મધ્યમ પ્રતિજ્ઞામી મિથ્યાદષ્ટિ
મનુષ્ય, સ્થિરપંચક શુભવિકાઓગતિ,	૭	ક્ષેપક, અપૂર્વકરણ રક્ષણ વિન્દે સમયવર્તી	પરાવર્તમાન-મધ્યમપરિણામી
હુંક, અશુભવિકાઓગતિ, અસ્થિર ધૂંક,	૮	આતિ સંઁ મિથ્યાં પર્વાં સંઁગી	" "
અશુભ વર્ણુચતુષક, ઉપધ્યાત,	૫	" " " "	અપૂર્વકરણવર્તી ક્ષેપક, રક્ષણ વિન્દે સમયે
૫	૧	તલોમ વિશુદ્ધ દશાનાન્ત દેવ	આતિ સંઁ મિથ્યાં દશાનાન્ત દેવ
લોત	૧	ઉપરુષ્ય સમયકલ પ્રાપ્ત કરનાર મિથ્યાત્વ ચરમ સમય વર્તી	આતિ સંઁ નારક તથા સદસોનાન્ત દેવ,
તીર્થંદ નામક	૧	અપૂર્વ કરણવર્તી ક્ષેપક, રક્ષણ વિન્દે સમયે	મિથ્યાત્વ તથા નારક અભિપ્રાય ચલેલ ક્ષેપાપણ સમયકલ ચરમ સમયવર્તી મનુષ્ય,
યશઃ કીર્તિ	૧	ચક્ષુષ્યપરાય ચરમ સમય વર્તી ક્ષેપક	પરાવર્તમાન-મધ્યમપરિણામી
ક્રમ્ય ગોત્ર	૧	ચક્ષુષ્યપરાય ચરમ સમય વર્તી ક્ષેપક	" " મિથ્યાદષ્ટિ
નીચગોત્ર	૧	આતિ સંઁ મિથ્યાં પર્વાં સંઁગી	ઉપરુષ્ય સમયકલ પ્રાપ્ત કરનાર, મિથ્યાત્વ ચરમ સમયવર્તી ચરમ નારક

ક્ષપક તે તે પ્રકૃતિઓના બંધન્યવરહે સમયે એક સમયમાત્ર જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તેના બંધકમાં તેની જ અત્યંત વિશુદ્ધિ છે માટે.

અપ્રશસ્ત વર્ણુ ચતુષ્ક, નિદ્રા, પ્રચલા, ઉપધાત, હાસ્યરતિ, ભય, બુશુસારૂપ અગ્નીઆર પ્રકૃતિઓનો ક્ષપણાને યોગ્ય અપૂર્વકરણે વર્તમાન આત્મા તે તે પ્રકૃતિઓના બંધન્યવરહે સમયે એક સમયમાત્ર જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

સ્ત્યાનર્દિનિક, મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિ કપાય એ આઠ પ્રકૃતિઓનો સમ્યક્ત્વ અને સંયમ એ બંનેને યુગપત્-એક સાથે પ્રાપ્ત કરનાર મિથ્યાદંદિ છવ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

અપ્રત્યાજ્યાનાવરણ કપાયનો સંયમને પ્રાપ્ત કરનાર અવિરતિ સમ્યગ્દંદિ, પ્રત્યાજ્યાનાવરણ કપાયનો સર્વવિરતિને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતો દેશવિરતિ જઘન્ય રસબંધ કરે છે. આ સઘળું ગાથામાં નથી કહ્યું છતાં સમજી લેવું. ૭૪

આ પ્રમાણે સ્વામિત્વ આશ્રયી વિચાર કર્યો. હવે અનુભાગબંધના અધ્યવસાયો અને અનુભાગના અવિભાગ પદ્ધિરહેદોના પ્રમાણના નિરૂપણ માટે અલ્પબહુત્વ કહે છે—

સેદ્ધિઅસંસ્લેજ્જંસો જોગટ્ટાણા તત્તો અસંસ્લેજ્જા ।

પયઢીમેઆ તત્તો ટિઢ્ઢમેયા હોંતિ તત્તોવિ ॥૭૫॥

ટિઢ્ઢવંધજ્ઞવસાયા તત્તો અણુભાગવંધઠાણાણિ ।

તત્તો કમ્મપણ્ણસા ણંતગુણા તો રસચ્છેયા ॥૭૬॥

ઐયપંસ્લેયેયંશો યોગસ્થાનાનિ તત્તોજ્સંસ્લેયાઃ ।

પ્રકૃતિમેદાસ્તતઃ સ્થિતિમેદા મવન્તિ તત્તોઽપિ ॥૭૬॥

સ્થિતિવન્ધાધ્યવસાયાસ્તતોજ્જુમાગવન્ધસ્થાનાનિ ।

તતઃ કર્મ્મપ્રદંશા અનન્તગુણાસ્તતો રસચ્છેદાઃ ॥૭૬॥

અર્થ—સૂચિશ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશપ્રમાણ યોગસ્થાનકો છે, તેનાથી અસંખ્યાતગુણા પ્રકૃતિના લેદો છે, તેનાથી અસંખ્યાતગુણા સ્થિતિબંધના અધ્યવસાયો છે, તેનાથી અસંખ્યાતગુણા રસબંધના અધ્યવસાયો છે, તેનાથી અનંતગુણા કર્મના પ્રદેશો છે અને તેનાથી અનંતગુણા રસાણુઓ છે.

ટીકાનુ—સાત રાજ પ્રમાણ ઘનીકૃત લોકાકાશની એક પ્રાદેશિકી જે પંક્તિ તે શ્રેણિ-સૂચિશ્રેણિ કહેવાય છે, તે સૂચિશ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશો છે તેટલા યોગસ્થાનકો છે. તેનાથી પણ અસંખ્યાતગુણા પ્રકૃતિના લેદો છે. એક

એક પ્રકૃતિના તીવ્ર અને મંદપણુ વડે ઉત્પન્ન થયેલા જે વિશેષો છે તેની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતા ભેદો ઘટે છે. તે આ પ્રમાણે—

અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણના અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ^૧ ભેદો છે. કારણ કે તે ભેદોના વિષયરૂપ ક્ષેત્ર અને કાળના તારતમ્ય વડે ક્ષયોપશમના તેટલા ભેદો આગમમાં કલા છે. તથા ચાર આનુપૂર્વિક નામકર્મના બંધ અને ઉદયની વિચિત્રતા વડે લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશપ્રમાણુ ભેદો છે.

અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે—‘અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણની પ્રકૃતિઓ ભેદો અસંખ્યાતા લોકાકાશપ્રમાણુ છે. તેઓના ક્ષયોપશમના પણ તેટલા જ ભેદો છે. તથા ચાર આનુપૂર્વિક નામકર્મના ભેદો અસંખ્ય છે. લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશપ્રદેશો હોય તેટલા છે.’

આ પ્રમાણે શેષ પ્રકૃતિઓના પણ તે તે પ્રકારના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને સ્વરૂપાદિરૂપ સામગ્રીની વિચિત્રતાને આશ્રયીને આગમાનુસારે અસંખ્યાતા ભેદો સમજી લેવા. માટે યોગસ્થાનોથી અસંખ્યાતગુણ પ્રકૃતિના ભેદો થાય છે. કારણ કે એક એક યોગસ્થાનકે બંધ આશ્રયી પ્રકૃતિના સઘળા ભેદો ઘટે છે એટલે કે એક એક યોગસ્થાનકે વર્ત્તતા અનેક જીવો વડે અથવા કાળભેદે એક જીવ વડે એ સઘળી પ્રકૃતિઓ બંધાય છે.

કહ્યું છે કે—‘યોગસ્થાનોથી અસંખ્યાતગુણી પ્રકૃતિઓ—પ્રકૃતિના ભેદો છે. એક એક યોગસ્થાનકમાં વર્ત્તમાન આત્મા એ સઘળી પ્રકૃતિઓ બાંધે છે માટે.

તેનાથી પણ સ્થિતિના ભેદો—સ્થિતિવિશેષો અસંખ્યાતગુણ છે.

હવે સ્થિતિવિશેષ એટલે શું ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે—જન્ય સ્થિતિથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પર્યંત જેટલા સમયો છે તેટલા સ્થિતિ વિશેષો છે. એક સાથે જેટલી સ્થિતિના બંધ થાય તે સ્થિતિસ્થાનક અથવા સ્થિતિવિશેષ કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ ક્ષયોપશમ વિશેષે અવધિજ્ઞાનના અસંખ્યાતા ભેદો થાય છે. જેમકે કોઇને મંદ ક્ષયોપશમ હોવાથી અત્ય અવધિજ્ઞાન હોય. કોઇને થોડો વધારે ક્ષયોપશમ હોવાથી મૈત્રુ વધારે અવધિજ્ઞાન હોય, એમ ક્ષયોપશમ વધતા વધતા અવધિજ્ઞાન વધતું જાય છે. આ પ્રમાણે અસંખ્યાતા ભેદો થાય છે. તેથી તેના આવરણના પણ તેટલા જ ભેદો થાય. કારણ કે આવરણનો જ ક્ષયોપશમ થતો હોવાથી જેટલા ક્ષયોપશમના ભેદો તેટલા જ તેના આવરણના ભેદો છે. તેથી જ અવધિજ્ઞાનાવરણ પ્રકૃતિઓના અસંખ્યાતા ભેદો કલા છે. એ પ્રમાણે અવધિદર્શનાવરણ તેમ જ સતિ શ્રુતાદિ આવરણના અને સઘળી પ્રકૃતિઓના ભેદો સમજવા, કોષ પણ કર્મપ્રકૃતિ બાંધનારા જીવો કષ્ટ સરખા સ્વભાવવાળા હોતા નથી. એટલે સરખે સ્વભાવે કર્મપ્રકૃતિ બંધાતી પણ નથી. તેથી અસંખ્ય ભેદો થાય છે. જો કે જીવો અનંત છે માટે પ્રકૃતિના ભેદો અનંત પણ થઇ શકે. વિશેષાં ભાષ્ય. ગા. ૩૧૧ માં સતિજ્ઞાનના અને ગા. ૫૭૧ માં અવધિજ્ઞાનના પણ અનંત ભેદો કલા છે તેથી સતિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિજ્ઞાનાવરણના અનંત ભેદો થઈ શકે, એ રીતે અન્ય પ્રકૃતિઓના પણ યથાસંભવ અનંત ભેદો થઇ શકે, પણ આદિ અનંતભેદોની નિવક્ષા ન કરતા સ્પૃહાદિએ એકેક પ્રકૃતિના અસંખ્યાતા ભેદોની નિવક્ષા કરી હોય તેમ લાગે છે.

જઘન્ય સ્થિતિ એ પહેલું સ્થિતિસ્થાન, સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિ એ બીજું સ્થિતિ-સ્થાન, બે સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિ એ ત્રીજું સ્થિતિસ્થાન, એ પ્રમાણે સમય સમય અધિક કરતા ત્યાં સુધી કહેવું કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એ છેલ્લું સ્થિતિસ્થાન કહેવાય, આ રીતે અસંખ્યાતા સ્થિતિવિશેષો થાય છે. તે સ્થિતિવિશેષો પ્રકૃતિના લેહોથી અસંખ્યાતશુણા છે. કારણ કે દરેક પ્રકૃતિના લેહે અસંખ્યાતા સ્થિતિવિશેષો ઘટે છે, એટલે કે એક એક પ્રકૃતિનો લેહ બાંધતા અસંખ્ય સ્થિતિવિશેષો બાંધાય છે. એક જ પ્રકૃતિના લેહને કોઈક જીવ કોઈ સ્થિતિવિશેષ વડે બાંધે છે, તે જ પ્રકૃતિના લેહને તે જ કે અન્ય જીવ અન્ય સ્થિતિવિશેષ વડે બાંધી શકે છે.

તેનાથી પણ સ્થિતિબંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાયો અસંખ્યાતશુણા છે. કારણ કે એક એક સ્થિતિસ્થાનનો બંધ થતા તેના હેતુભૂત અધ્યવસાયો અનેક જીવોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ કેવલજ્ઞાની મહારાજે જોયા છે.

તેનાથી પણ રસબંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાયો અસંખ્યાતશુણા છે. અહિં સ્થાન શબ્દ આશ્રય વાચક છે, જેમકે આ મારું સ્થાન છે, એટલે કે આ મારો આશ્રય છે. એટલે અહિં તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-અનુભાગબંધના આશ્રયરૂપ-હેતુરૂપ કષાયોદયમિશ્ર લેશ્યાજન્ય જે જીવના પરિણામ વિશેષ કે જેઓ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ સમય રહેનાર હોય છે તે પરિણામો સ્થિતિબંધના હેતુભૂત અધ્યવસાયોથી અસંખ્યાતશુણા છે. કારણ કે સ્થિતિબંધના હેતુભૂત એક એક અધ્યવસાયમાં તીવ્ર અને મંદત્વાદિ લેહરૂપ કૃષ્ણાદિ લેશ્યાના પરિણામો કે જે અનુભાગબંધમાં હેતુ છે તે અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ હોય છે. માટે સ્થિતિબંધના હેતુભૂત અધ્યવસાયોથી રસબંધના હેતુભૂત અધ્યવસાયો અસંખ્યાતશુણા કહ્યા છે.

તેનાથી પણ કોઈ પણ વિવક્ષિત એક સમયે એક અધ્યવસાયથી ગ્રહણ કરાયેલ કર્મદલિકના પરમાણુઓ અનંતશુણા છે. કારણ કે એક એક વર્ગણમાં અભવ્યથી અનંતશુણા પરમાણુઓ હોય છે. તથા તેનાથી એક અધ્યવસાયથી ગ્રહણ કરાયેલ કર્મદલિકમાં રસાવિભાગપરિવ્રજેદો એટલે રસાણુઓ અનંતશુણા છે. કારણ કે એક એક પરમાણુમાં સર્વજીવોથી અનંતશુણા રસાણુઓ હોય છે. આ પ્રમાણે અદ્યપમહુત્વ કહ્યું. ૭૫-૭૬

આ પ્રમાણે રસબંધનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે ક્રમ પ્રાપ્ત પ્રદેશબંધનું સ્વરૂપ કહેવું જોઈએ. તેમાં ત્રણ અનુયોગદ્વાર છે. તે આ-ભાગવિભાગ પ્રમાણ, સાધાદિપ્રરૂપણા અને સ્વામિત્વપ્રરૂપણા. તેમાં ભાગવિભાગપ્રરૂપણાને કહેવા ઇચ્છતા પહેલા જે આકાશપ્રદેશ ઉપર રહેલી કર્મવર્ગણાઓને જેવી રીતે જીવ ગ્રહણ કરે છે તે કહે છે-

एगणसोगाढे सव्वपणसेहि कम्मणो जोगे ।

जीवो पोग्गलदव्वे गिण्हइ साई अणाई वा ॥७७॥

एकप्रदेशवगाढानि सर्वप्रदेशैः कर्मणः योग्यानि ।

जीवः पुद्गलद्रव्याणि गृह्णाति सादीन्यनादीनि वा ॥७७॥

અર્થ—અભિન્ન આકાશપ્રદેશમાં રહેલા કર્મને યોગ્ય પુદ્ગલદ્રવ્યોને આત્મા પોતાના સર્વ પ્રદેશો વડે ગ્રહણ કરે છે. તે પુદ્ગલો સાદિ અથવા અનાદિ હોય છે.

ટીકાનું—જગત્માં પુદ્ગલ દ્રવ્યો જે પ્રકારના છે. તે આ પ્રમાણે—કર્મરૂપે પરિણમી શકે તેવા અને કર્મરૂપે ન પરિણમી શકે તેવા.

તેમાં છુટા પરમાણુ અને જે પ્રદેશ વડે બનેલા સ્કંધોથી આરંભી મનોવર્ગના પછીની અગ્રહણપ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગના સુધીના સઘળા સ્કંધો કર્મોને અયોગ્ય છે, એટલે કે આત્મા તેવા સ્કંધોને ગ્રહણ કરી તેને જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મરૂપે પરિણમાવી શકતો નથી.

ત્યારપછીના એક એક અધિક પરમાણુથી બનેલા સ્કંધોથી આરંભી તેની જ ઉત્કૃષ્ટ વર્ગના સુધીના સ્કંધો યોગ્ય છે. તેવા સ્કંધોને ગ્રહણ કરી તેને જ્ઞાનાવરણાદિરૂપે પરિણમાવી શકે છે. ત્યારપછીના એક એક અધિક પરમાણુથી બનેલા સ્કંધોથી આરંભી મહાસ્કંધ વર્ગના સુધીના તમામ સ્કંધો કર્મને અયોગ્ય છે.

અહિં કર્મ યોગ્ય જે પુદ્ગલ દ્રવ્યો છે તેને કર્મપણે પરિણમાવવા માટે આત્મા ગ્રહણ કરે છે. કેવા પ્રકારના તે પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે ? તો કહે છે કે—

એક પ્રદેશવગાઢ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. અહિં એક શબ્દ અભિન્ન અર્થનો વાચક છે. જેમ આપણા બંનેનું એક કુટુંબ છે. અહિં એક શબ્દ અભિન્ન અર્થનો વાચક હોવાથી જેમ તારૂં જે કુટુંબ તે જ માડું છે એવો અર્થ થાય છે, તેમ એક પ્રદેશવગાઢ—એક પ્રદેશમાં અવગાહીને રહેલા એટલે કે જે આકાશપ્રદેશમાં આત્માના પ્રદેશો અવગાહીને રહેલ છે, તે જ આકાશપ્રદેશમાં જે કર્મયોગ્ય પુદ્ગલદ્રવ્ય અવગાહીને રહેલા હોય તો તે પુદ્ગલદ્રવ્યોને છપ ગ્રહણ કરે છે, અન્યથા ગ્રહણ કરતો નથી. એ એક પ્રદેશવગાઢનો અર્થ છે.

તાત્પર્ય એ કે—જે આકાશપ્રદેશને આત્મા અવગાહીને રહ્યો છે તે જ આકાશપ્રદેશને અવગાહીને રહેલ કર્મયોગ્ય વર્ગનાઓને ગ્રહણ કરી તેને કર્મપણે પરિણમાવી શકે છે. પરંતુ જે આકાશપ્રદેશને આત્માએ અવગાહ્યા નથી તે આકાશપ્રદેશને અવગાહીને રહેલ કર્મયોગ્ય વર્ગનાને ગ્રહણ કરવાની અને કર્મરૂપે પરિણમાવવાની શક્તિનો અસંભવ છે.

કર્મપંથ કરનારા દરેક આત્માઓ માટે એ સામાન્ય હકીકત છે કે—કોઈપણ આત્મા પોતે જે આકાશપ્રદેશને અવગાહી રહ્યો છે તે જ આકાશપ્રદેશને અવગાહીને રહેલ કર્મયોગ્ય વર્ગના ગ્રહણ કરી તેને કર્મપણે પરિણમાવી શકે છે. અહિં કંઈક સરખાપણાને આશ્રયીને અગ્નિનું દષ્ટાંત પૂર્વ મહર્ષિઓ આ પ્રમાણે વર્ણવે છે—

જેમ અગ્નિ બાળવા યોગ્ય પોતાના ક્ષેત્રમાં રહેલા પુદ્ગલ દ્રવ્યોને જ અગ્નિરૂપે પરિણામી શકે છે પોતાના ક્ષેત્રમાં નાંક રહેલાને પરિણામી શકતો નથી તેમ જીવ પણ સ્વપ્રદેશાવગાઠ કર્મયોગ્ય પુદ્ગલ દ્રવ્યોને જ અહણ કરવાને અને કર્મરૂપે પરિણામવાને સમર્થ છે. પરંતુ જે આકાશપ્રદેશને અવગાહીને પોતે રહ્યો નથી તે આકાશ પ્રદેશને અવગાહીને રહેલ કર્મપુદ્ગલોને અહણ કરી કર્મરૂપે પરિણામવા માટે સમર્થ નથી. કારણ કે તે પોતાના વિષયની બહાર રહેલા છે.

કહ્યું છે કે—‘જેમ અગ્નિ તેના વિષય-ક્ષેત્રમાં રહેલ હલન યોગ્ય દ્રવ્યોને અગ્નિપણે પરિણામે છે. તેના વિષયમાં નહિ રહેલને અગ્નિપણે પરિણામવતો નથી. તેમ જીવ પણ સ્વપ્રદેશાવગાઠ કર્મપુદ્ગલોને અહણ કરે છે અને કર્મપણે પરિણામે છે. જે સ્વપ્રદેશાવગાઠ નથી તેને અહણ કરી શકતો નથી અને કર્મપણે પરિણામી શકતો નથી.

આ પ્રમાણે આત્મા એક પ્રદેશાવગાઠ કર્મયોગ્ય પુદ્ગલ દ્રવ્યોને અહણ કરે છે. તે શી રીતે અહણ કરે છે? તો કહે છે કે—પોતાના સઘળા આત્મપ્રદેશો વડે. તેનો તાત્પર્યાર્થ આ પ્રમાણે—

જીવના સઘળા પ્રદેશો સાંકળના અવયવોની જેમ પરસ્પર સંકળાયેલા છે. માટે જીવનો એક પ્રદેશ જ્યારે સ્વપ્રદેશાવગાઠ કર્મયોગ્ય પુદ્ગલ દ્રવ્યને અહણ કરવા પ્રયત્ન કરે ત્યારે અન્ય પ્રદેશો પણ તે પુદ્ગલ દ્રવ્યોને અહણ કરવા માટે અનંતર પરંપરપણે પ્રયત્ન કરે છે. માત્ર તેનો પ્રયત્ન મંદ, વધારે મંદ અને તેનાથી પણ વધારે મંદ હોય છે.

જેમ સાંકળનો છેલ્લો અવયવ ચલાવીએ ત્યારે તેની નજીકનો અને અતુકમે દૂર દૂર રહેલો અવયવ એમ સઘળા અવયવો ચાલે છે. માત્ર નજીકનો વધારે ચાલે છે. દૂર દૂરના મંદ મંદ ચાલે છે તેમ જીવનો એક પ્રદેશ અહણક્રિયામાં પ્રયત્નવંત થાય ત્યારે તેની નજીકના અને ક્રમશઃ દૂર દૂર રહેલા સઘળા પ્રદેશો પ્રયત્નવંત થાય છે માત્ર નજીકના પ્રદેશમાં વધારે પ્રયત્ન હોય છે, દૂર દૂરના પ્રદેશોમાં અલ્પ અલ્પ પ્રયત્નો હોય છે.

જેમ ઘટાદિ કોઈ વસ્તુને ઉપાડવા હાથ પ્રયત્ન કરે ત્યારે ત્યાં વધારે ક્રિયા થાય અને દૂર દૂર રહેલા માણુખંધ કોણી ખંભા ત્રિગેરેમાં અતુકમે અલ્પ અલ્પ ક્રિયા થાય છે. એટલે ક્રિયા ઓછીવત્તી થાય છે પરંતુ પ્રયત્ન સઘળા પ્રદેશો થાય છે.

એ પ્રમાણે જ્યારે સઘળાએ જીવપ્રદેશો સ્વપ્રદેશાવગાઠ કર્મયોગ્ય દ્રવ્યોને અહણ કરવા માટે પ્રયત્ન કરે ત્યારે સઘળાએ જીવ પ્રદેશો અનંતર પરંપરપણે સંપૂર્ણ રીતે પ્રયત્ન કરે છે. એટલે કે કોઈપણ પ્રદેશ યોગ્ય પુદ્ગલોને અહણ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને અન્ય નથી કરતા એમ નથી. પરંતુ દરેક સમયે સઘળા જીવપ્રદેશો પ્રયત્ન કરે છે. માટે ગાથામાં સર્વ પ્રદેશો વડે અહણ કરે છે. એમ કહ્યું છે.

હવે જીવ વડે અહણ કરાતાં તે 'કર્મ'યોગ્ય પુણ્ય દ્રવ્યો જો નિયત દેશ, કાળ અને સ્વરૂપની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો અહણ આશ્રયીને સાદિ છે. કારણ કે તેવા સ્વરૂપવાળા તે પુણ્ય દ્રવ્યો તે જ વખતે અહણ કરાયેલ છે અને જો માત્ર કર્મરૂપે પરિણામ આશ્રયી પ્રવાહની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો અનાદિ છે. કારણ કે અનાદિ કાળથી જીવો કર્મપુણ્યલોને અહણ કર્યા કરે છે.

તાર્પથ એ કે કર્મ પ્રતિસમય બંધાતું હોવાથી તે અપેક્ષાએ સાદિ અને પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ છે. ૭૭

આ પ્રમાણે જ્યાં અવગાહીને રહેલા કર્મદ્રવ્યોને જે રીતે અહણ કરે છે તેનું પ્રતિપાદન કર્યું. હવે એક અધ્યવસાય વડે અહણ કરાયેલ કર્મદલિકના ભાગવિભાગની પ્રરૂપણા માટે કહે છે—

કમસો વુદ્ધિર્ઘનં ભાગો દલિયસ્સ હોઈ સવિસેસો ।

તહયસ્સ સવ્વજેટ્ટો તસ્સ ફુદ્ધત્તં જઓ નપ્પે ॥૭૮॥

ક્રમશો વૃદ્ધત્થિતીનાં ભાગઃ દલિકસ્ય મવતિ સવિશેષઃ ।

તૃતીયસ્ય સર્વજ્યેષ્ઠસ્તસ્ય સ્ફુટત્વં યતો નાલ્પે ॥૭૮॥

અર્થ—મોટી સ્થિતિવાળા કર્મોના દલિકનો ભાગ અનુક્રમે મોટો મોટો હોય છે. માત્ર ત્રીજા વેદનીયકર્મનો ભાગ સર્વથી વધારે છે, કારણ કે અલ્પ ભાગ હોય તો તેનું સ્ફુટપણું ન થાય.

ટીકાનુ૦—કોઈપણ વિવક્ષિત સમયે એક અધ્યવસાયથી અહણ કરાયેલ દલિકનો—કર્મપરમાણુના સમૂહનો ભાગ અનુક્રમે મોટો મોટો હોય છે.

કેનો મોટો હોય છે ? મોટી સ્થિતિવાળા કર્મનો. અહિં પણ રૂકાકાક્ષિગોલક-

૧ અહિં એમ શંકા થાય કે જોમ વધારે યોગ હોય ત્યારે વધારે પુણ્યલો અહણ કરે અલ્પ હોય ત્યારે અલ્પ અહણ કરે તેમ એમ કેમ ન અને કે જે જીવપ્રદેશ વધારે યોગ હોય ત્યાં વધારે કર્મનો સંબંધ થાય અલ્પ યોગ હોય ત્યાં અલ્પ કર્મનો સંબંધ થાય ? તેના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે જીવ એક અલ્પ દ્રવ્ય છે એટલે ભલે પ્રપત્તિ જોછોવતો હોય છતાં કર્મનો સંબંધ જોછોવતો હોતો નથી. જે એક પ્રદેશનું કર્મ તે સમજાવતું અને જે સમજાવતું તે એકનું હોય છે. એક પ્રદેશ નેટલો અને જોવા પ્રકારનો અનુભવ હોય તેટલો અને તેવા પ્રકારનો સંપૂર્ણ આત્મામાં અનુભવ થાય છે. આત્મપ્રદેશ કહીએ છીએ ત્યાં પ્રદેશની માત્ર કલ્પના છે વાસ્તવિક નથી. એટલે ઉપરોક્ત શંકાને સ્થાન નથી.

૨ લોકમાં એમ કહેવાય છે કે કાગડાને ડોળો એક હોય છે. જે બાજુ તે જુએ તે આપ સાથે તેનો સંબંધ થાય છે એટલે એક ડોળાનો જે બાજુ સંબંધ થાય છે. એમ જ્યાં એક શબ્દનો જે બાજુ સંબંધ હોય ત્યાં કાકાક્ષિગોલક-વાય કહેવાય છે. અહિં વધતી સ્થિતિવાળા એ શબ્દ સાથે કર્મશઃ શબ્દનો સંબંધ છે અને વિશેષાધિક શબ્દ સાથે પણ સંબંધ છે એટલે એવો અર્થ થાય છે કે અનુક્રમે વધતી સ્થિતિવાળા કર્મનો અનુક્રમે મોટો ભાગ હોય છે.

ન્યાયે ક્રમશઃ એ પદનો સંબંધ કરી આ પ્રમાણે અર્થ કરવો—અનુક્રમે મોટી મોટી સ્થિતિવાળા કર્મનો ભાગ અનુક્રમે વિશેષ વિશેષ હોય છે. તાત્પર્ય એ કે—

જેવા કર્મથી કર્મની સ્થિતિ વધારે છે તેવા કર્મથી તેઓનો ભાગ પણ મોટો છે. જેની સ્થિતિ નાની તેનો ભાગ નાનો અને જેની મોટી તેનો ભાગ પણ મોટો હોય છે. તેમાં ળીજ સઘળા કર્મોથી નાની સ્થિતિ હોવાથી આયુનો ભાગ સર્વથી અલ્પ હોય છે. કારણ કે તેની ઉત્કૃષ્ટથી પણ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિ છે. તેનાથી નામ અને ગોત્રકર્મનો વિશેષાધિક ભાગ છે. કારણ કે તેની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. સ્વસ્થાને બંનેનો પરસ્પર સરખો છે. એટલે કે જેટલો ભાગ નામકર્મનો તેટલો જ ગોત્રનો છે.

શતકૃષ્ણિકાર મહારાજ કહે છે કે—‘આયુનો ભાગ સર્વથી અલ્પ છે. નામ અને ગોત્ર એ બંનેનો તુલ્ય ભાગ છે, આયુના ભાગથી વિશેષાધિક છે.’

તેનાથી જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અંતરાયનો ભાગ વિશેષાધિક છે. તેઓની સ્થિતિ ત્રીશકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે માટે. સરખી સ્થિતિ હોવાથી સ્વસ્થાને તે ત્રણેનો ભાગ સરખો છે. કહ્યું છે કે—‘જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અંતરાય એ ત્રણેનો ભાગ સરખો છે, નામ અને ગોત્રથી વિશેષાધિક છે.’

તેનાથી પણ મોહનીયનો ભાગ મોટો છે, તેની સિત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે માટે.

હવે અહિં અપવાદ કહે છે—ત્રીભુ વેદનીયકર્મ એ કે જ્ઞાનાવરણીયાદિની સમાન સ્થિતિવાળું છે છતાં તેનો ભાગ સર્વથી વધારે છે.—સર્વોત્કૃષ્ટ છે.

મોહનીયથી અલ્પ સ્થિતિવાળું છે છતાં તેનો ભાગ સર્વોત્કૃષ્ટ કેમ ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—ત્રીભુ વેદનીયકર્મના ભાગમાં એ અલ્પ દલિક આવે તો સુખ-દુઃખના અનુભવને સ્પષ્ટ કરવાપણું ન થાય. એટલે કે વેદનીયકર્મ દ્વારા જે સ્પષ્ટપણે સુખ-દુઃખનો અનુભવ થાય છે તે તેના ભાગમાં અલ્પ દલિક આવે તો ન થાય. તે જ સમજાવે છે—

વેદનીયકર્મ એ ઘણા દળવાળું હોય તો જ તે તેના દળરૂપ સુખ અથવા દુઃખનો સ્પષ્ટપણે અનુભવ કરાવવા માટે સમર્થ થાય, અલ્પ દળવાળું હોય તો સમર્થ ન થાય. આ પ્રમાણે થવામાં તેનો સ્વભાવ એ જ હેતુ છે. સ્પષ્ટપણે સુખ-દુઃખનો અનુભવ કરાવવા સમર્થ થાય એ માટે તેનો સર્વથી મોટો ભાગ પ્રાપ્ત થાય છે.

મૂળપ્રકૃતિના સંબંધમાં ભાગના વિભાગનો એટલે કોના કોના ભાગમાં કેટલું આવે તે વિચાર એક અધ્યવસાય વડે ગ્રહણ કરાયેલ કર્મ વર્ગીકૃતિઓ આશ્રયી સમજવો,

અને તે એક અધ્યવસાય ચિત્રતાગર્ભ હોય છે, જે એમ ન હોય તો કર્મમાં રહેલી વિચિત્રતા સિદ્ધ ન થાય. તે આ પ્રમાણે—

જે અધ્યવસાય એક જ સ્વરૂપવાળો હોય તો તેનાથી અહણ કરાયેલું કર્મ પણ એક સ્વરૂપવાળું જ હોય છે. કેમકે કારણના ભેદ વિના કાર્યનો ભેદ થતો નથી. જે કારણના ભેદ વિના કાર્યનો ભેદ થાય તો અમુક કાર્યનું અમુક કારણ છે એ નિયત સંબંધ ન રહે. અહિં જ્ઞાનાવરણીયાદના ભેદે કર્મમાં પણ અનેક પ્રકારની વિચિત્રતા છે માટે તેના હેતુભૂત અધ્યવસાયને પણ શુદ્ધ એક સ્વરૂપવાળો નહિ પરંતુ અનેક સ્વરૂપવાળો માનવો જોઈએ. તે 'ચિત્રતાગર્ભ' એકે અધ્યવસાય તેવા તેવા પ્રકારની દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળાદિ સામગ્રીને અપેક્ષીને સંકલેશ અથવા વિશુદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેા છતો કોઈ વખતે આઠ કર્મનો બંધહેતુ થાય છે, કોઈ વખતે સાતકર્મનો બંધહેતુ થાય છે. કોઈ વખતે છ કર્મનો બંધહેતુ થાય છે, કોઈ વખતે એક કર્મનો બંધહેતુ થાય છે.

કહ્યું છે કે—'એક અધ્યવસાયથી અહણ કરાયેલું કર્મ'દલિક આઠ આદિ કર્મના બંધપણે શી રીતે પરિણમે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—તેનો—આત્માનો અધ્યવસાય જ તેવા પ્રકારનો હોય છે કે જે વડે એક અધ્યવસાયથી અહણ કરાયેલું કર્મ'દલિક આઠ આદિ પ્રકારના બંધપણે પરિણમે છે. જેમ કુંભાર માટીના પિંડ વડે સરાવ આદિ અનેકને પરિણમાવે છે, કેમકે તેનો તેવા પ્રકારનો પરિણામ છે. એ પ્રમાણે સર્વજ પ્રણયે જોયેલો જે પરિણામ છે તે પરિણામ વડે બંધાયેલું કર્મ'દલિક પણ આઠ આદિ બંધપણે પરિણામ પામે છે.'

અહિં આઠ પ્રકારના કર્મબંધમાં જે ભાગવિભાગનો વિધિ કહ્યો છે તે જ વિધિ સાતના બંધમાં અને છના બંધમાં અનુસરવો. એટલે કે જેની સ્થિતિ વધારે તેનો ભાગ વધારે અને જેની સ્થિતિ ઓછી તેનો ભાગ ઓછો સમજવો. ૭૮

એ જ હકીકત સમજાવે છે—

जं समयं जावइयाइं बंधए ताण एसिबिहिण ।

पत्तयं पत्तयं भागे निवत्तए जीवो ॥७९॥

૧ જેની અંદર અનેક પ્રકારના કાર્ય કરવારૂપ વિચિત્રતા રહેલી હોય તે ચિત્રતાગર્ભ કહેવાય. અહિં અધ્યવસાયને ચિત્રતાગર્ભ કહ્યો છે એટલે અનેક પ્રકારનું વિચિત્ર કાર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવો હોય છે. જે એમ ન હોય તો કર્મમાં ઓછીવતી સ્થિતિ, ઓછાવતો રસ, ઓછાવતો દલિક એવી વિચિત્રતા ન થાય. જે શુદ્ધ એક અધ્યવસાય હોય તો એક સરખું જ કાર્ય થાય. આવો ચિત્રતાગર્ભ અધ્યવસાય યવામાં પણ કર્મનો ઉદય જ કારણ છે. સમયે-સમયે—આઠ કર્મનો ઉદય હોય છે તે કંઈ સરખી સ્થિતિ કે સરખા રસવાળા હોતા નથી. તે દરેકની તેમ જ વિચિત્ર દ્રવ્યક્ષેત્રાદિની અસર આત્મા પર થાય છે તેને લઈ અધ્યવસાય વિચિત્ર થાય છે અને તેનાથી કર્મબંધરૂપ કાર્ય પણ વિચિત્ર થાય છે.

યસ્મિન્સમયે યાવન્તિ વધ્નાતિ તેપામીદક્ષેન વિધિના ।

પ્રત્યેકં પ્રત્યેકં ભાગાન્ નિર્વર્તયતિ જીવઃ ॥૭૧॥

અર્થ—જે સમયે જેટલા કર્મ ખાંધે છે તે સમયે તેમાંના દરેકને પૂર્વોક્ત વિધિ વડે જીવ ભાગ આપે છે.

ટીકાનું—જે સમયે જેટલા આઠ, સાત કે છ કર્મોને તે તે પ્રકારના અધ્યવસાયના યોગે ખાંધે છે તે સમયે તે બંધાતા આઠ, સાત કે છ કર્મોને પૂર્વે કહેલ વિધિ પ્રમાણે ભાગ આપે છે. તે આ પ્રમાણે—

સર્વત્ર વેદનીયનો ભાગ મોટો છે અને શેષ કર્મોમાં સ્થિતિની વૃદ્ધિને અનુસરી વધારે વધારે હોય છે. એટલે કે—જેની સ્થિતિ વધારે તેમાં ભાગ વધારે અને જેની સ્થિતિ અદ્ય તેમાં ભાગ અદ્ય હોય છે. તેમાં જ્યારે આઠ પ્રકારના કર્મબંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાય પ્રવર્તે ત્યારે તેના વશથી ગ્રહણ કરેલા દલિકને જીવો આઠ ભાગે વહેંચે છે.

આઠ કર્મ બંધાય ત્યારે ભાગવિભાગ કેવી રીતે થાય ? તેનો વિચાર તો પહેલા કરી ગયા છે. જ્યારે સાત કર્મના બંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાય પ્રવર્તે ત્યારે તેના વશથી ગ્રહણ કરેલા કર્મના સાત ભાગ કરે છે, તેમાં નામ અને ગોત્રકર્મનો ભાગ સર્વથી અદ્ય અને સ્વસ્થાને પરસ્પર તુલ્ય છે. તેનાથી જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અંતરાયનો ભાગ વધારે છે. કારણ કે તેઓની સ્થિતિ મોટી છે અને સ્વસ્થાને પરસ્પર એક બીજાનો સરખો છે. તેનાથી મોહનીયનો ભાગ વિશેષાધિક છે, કારણ કે જ્ઞાનાવરણીયાદિથી તેની સ્થિતિ મોટી છે. તેનાથી પણ વેદનીયનો ભાગ વિશેષાધિક છે. વેદનીય કર્મમાં સર્વોત્કૃષ્ટ ભાગ હોવાનું કારણ પૂર્વે કહ્યું છે.

જ્યારે છ કર્મના બંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાય હોય ત્યારે તેના વશથી ખાંધેલા કર્મદલિકના છ ભાગ કરે છે એટલે તેને છ ભાગે વહેંચી આપે છે—છપણે પરિણમાવે છે. તેમાં પણ ભાગનો વિભાગ પૂર્વની જેમ જ બાણવો. જેમ કે—નામ અને ગોત્રને ભાગ અદ્ય, માંહોમાંહે તુલ્ય. તેનાથી જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અંતરાયનો ભાગ વધારે, ત્રણેમાં માંહોમાંહે સરખો અને તેનાથી વેદનીયનો ભાગ મોટો છે.

જ્યારે માત્ર એક વેદનીય કર્મ ખાંધે ત્યારે યોગના વશથી ખાંધેલું જે કંઈ પણ દલિક હોય તે સઘળું તે બંધાતી સાતાવેદનીયરૂપે જ પરિણમે છે.

આ પ્રમાણે હોવાથી તાત્પર્ય આ આવ્યું કે—જેમ જેમ થોડી પ્રકૃતિ ખાંધે તેમ તેમ બંધાતી પ્રકૃતિનો ભાગ મોટો મોટો હોય અને જેમ જેમ ઘણી પ્રકૃતિ ખાંધે તેમ તેમ અદ્ય અદ્ય ભાગ હોય છે. ૭૬

એ જ વિષયને સ્પષ્ટ કરે છે.

જહ જહ ય અપ્પપગઈણ વંધગો તહતહત્તિ ઉક્કોસં ।

કુણહ પપ્પસવંધં જહનન્યં તસ્સ વચ્ચાસા ॥૮૦॥

યથા યથા ચારપપ્રકૃતીનાં બન્ધકસ્તથા તથેતિ ઉત્કૃષ્ટ ।

કરોતિ પ્રદેશબન્ધં જઘન્યં તસ્ય વ્યત્પાસાત્ ॥૮૦॥

અર્થ—જેમ જેમ જીવ અલ્પ પ્રકૃતિઓનો બંધક હોય છે તેમ તેમ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ-બંધ કરે છે અને તેના વિપરીતપણાથી જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે. ૮૦

ટીકાતુ—જેમ જેમ અલ્પ મૂળ કે ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો બંધક હોય તેમ તેમ બંધાતી તે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે છે. કારણ કે ભાગ અલ્પ છે. એટલે કે—જેમ જેમ થોડી થોડી પ્રકૃતિઓ બાંધે, તેમ તેમ જે જે પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી તેનો ભાગ બંધાતી તે તે પ્રકૃતિને પ્રાપ્ત થાય છે, માટે અલ્પ પ્રકૃતિઓ બંધાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે.

‘જહનન્યં તસ્સ વચ્ચાસા’ પૂર્વે જે કહ્યું તેનાથી વિપરીતપણે જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે. એટલે કે—જેમ જેમ વધારે મૂળ કે ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો બંધક હોય તેમ તેમ જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે. કારણ કે ભાગ ઘણા છે. ૮૦

આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સંભવ કહ્યો. હવે જે પ્રકૃતિઓનો સ્વતઃ—અન્ય પ્રકૃતિઓનો ભાગ આપ્યા વિના પરતઃ—અન્ય પ્રકૃતિઓનો ભાગ આપીને અને ઉભયતઃ—બંને રીતે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સંભવ પ્રાપ્ત થાય છે, તેને પ્રતિપાદન કરે છે—

નાળંતરાહ્યાણં પરમાગા આઝગસ્સ નિયગાઓ ।

પરમો પપ્પસવંધો સેસાળં ઝમયઓ હોહ ॥૮૧॥

જ્ઞાનાન્તરાયયોઃ પરમાગાદાયુષો નિજકાત્ ।

પરમઃ પ્રદેશબન્ધઃ શ્રેષ્ઠાણામ્મયતો મવતિ ॥૮૧॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાયનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ અન્ય કર્મના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી થાય છે, આયુકર્મનો પોતાના ભાગથી જ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે અને શ્રેષ્ઠ કર્મોનો બંને રીતે થાય છે. ૮૧

ટીકાતુ—જ્ઞાનાવરણીયની અને અંતરાયકર્મની પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ અન્ય પ્રકૃતિઓના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી થાય છે. એટલે કે—

ત્યારે આયુ અને મોહનીયકર્મનો બંધવિચ્છેદ થાય ત્યારે મોહનીય યોગ્ય અને આયુયોગ્ય ભાગ જુદો પડતો નથી કારણ કે તે તે સમયે બંધાયેલ કાર્મણુવર્ગણોનો

મોહનીય અને આયુષ્ય પરિણામ થતો નથી, પરંતુ જેટલા બંધાય છે તેટલા રૂપે જ પરિણામ થાય છે. માટે તે બે કર્મના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી જ્ઞાનાવરણ અને અંતરાયકર્મની પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. સ્વભૂતીય કોષ ઉત્તરપ્રકૃતિના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી આ બે કર્મની પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થતો નથી. કારણ કે જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાય એ બંને કર્મની દરેક ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો એક સાથે જ બંધવિચ્છેદ થાય છે.

તથા આયુનો પોતાની સ્વભૂતીય પ્રકૃતિને પ્રાપ્ત થયેલ ભાગના પ્રવેશ વડે જ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—જ્યારે જીવ આયુ બાંધે છે ત્યારે આઠે મૂળ પ્રકૃતિનો બંધક હોય છે. માટે અન્ય પ્રકૃતિના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ હોતો નથી, પરંતુ સ્વભૂતીય પ્રકૃતિ વડે લક્ષ્ય ભાગના પ્રવેશ વડે જ થાય છે. કારણ કે આયુના અવાંતર ચાર ભેદ છે, એક વખતે ચારમાંથી કોઈપણ એક આયુ જ બંધાય છે, વધારે બંધાતા નથી તેનું કારણ તથાપ્રકારનો જીવસ્વભાવ છે. માટે શેષ ત્રણ આયુનો ભાગ બંધાતા કોઈપણ આયુને જાય છે તેથી પોતાની જ સ્વભૂતીય પ્રકૃતિ વડે લક્ષ્ય—મેળવવા યોગ્ય ભાગના પ્રવેશ વડે તેના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સંભવ છે.

તથા શેષ દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, નામ અને ગોત્રનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ અન્ય પ્રકૃતિઓના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી અને પોતાની સ્વભૂતીય પ્રકૃતિના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી એમ બંને રીતે થાય છે. તે આ પ્રકારે—

મોહનીયકર્મની કેટલીએક પ્રકૃતિઓનો આયુબંધના વિચ્છેદકાળે તે આયુના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે અને કેટલીએક પ્રકૃતિઓનો સ્વભૂતીય પ્રકૃતિઓનો બંધવિચ્છેદ થયા બાદ વિચ્છેદ થયેલી તે પ્રકૃતિઓના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી થાય છે. એ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય, વેદનીય, નામ અને ગોત્રના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ માટે પણ આગમને અનુસરીને સમજી લેવું. ૮૧

૧ જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાય સિવાય દરેક કર્મમાં સ્વભૂતીય નહિ બંધાતી પ્રકૃતિના ભાગના દલિલો આવવા વડે અને બીજા નાહ બંધાતા કર્મના ભાગના દલિલો આવવા વડે પ્રદેશબંધમાં દલિલ થાય છે. જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાયની પાંચ પાંચ જ પ્રકૃતિઓ હોવાથી અને સાથે જ બંધમાંથી જની હોવાથી સ્વભૂતીય પ્રકૃતિના ભાગના દલિલો આવવા વડે પ્રદેશબંધમાં વધારો થતો નથી પરંતુ પરપ્રકૃતિના ભાગના દલિલો આવવા વડે જ વધારો થાય છે. આયુકર્મ સહિત આઠે કર્મ બંધાતા હોય તે વખતે મોહનીય, વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને આયુમાં સ્વભૂતીય નહિ બંધાતી પ્રકૃતિના ભાગના દલિલો આવવા વડે અને આયુ ન બંધાતું હોય ત્યારે નહિ બંધાતી સ્વ તથા પર પ્રકૃતિના ભાગના દલિલો આવવા વડે પ્રદેશબંધમાં દલિલ થાય છે. દર્શનાવરણીયમાં જ્યારે તેની નવે પ્રકૃતિઓ બંધાતી હોય ત્યારે સ્વભૂતિના ભાગ પ્રાપ્ત થતો નથી પરંતુ જ્યારે જ કે ચાર બંધાય છે ત્યારે જ સ્વભૂતીય ભાગ પ્રાપ્ત થાય છે. એ પ્રમાણે મોહનીય માટે પણ સમજવું.

હવે આયુના વિષયમાં પરની શંકાનું નિરાકરણ કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

उक्तोसमाइयाणं आउम्मि न संभवो विसेसाणं ।
एवमिणं किंतु इमो नेओ जोगट्टिइविसेसा ॥८२॥

उक्त्यादीनां आयुषि न संभवः विशेषणाम् ।
एवमिदं किन्तु अयं ज्ञेयो योगस्थितिविशेषात् ॥८२॥

અર્થ—ઉક્ત્યદિ વિશેષોનો આયુમાં સંભવ નથી કારણ કે આયુ બંધાય ત્યારે આઠે કર્મ બંધાતા હોવાથી મૂળ પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ સર્વદા આઠમે ભાગ સરખી રીતે જ આવે છે. એવા શિષ્યના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા કહે છે કે—એ પ્રમાણે જ એ છે પરંતુ ઉક્ત્યદિ આદિ જે વિશેષ છે તે યોગ અને સ્થિતિના ભેદથી છે, માટે ઉક્ત્યદિ આદિ વિશેષોનો સંભવ છે. ૮૨

ટીકાનું—અહિં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે—આયુના સંબંધમાં ઉક્ત્યદિ, અનુક્ત્યદિ જઘન્ય અને અજઘન્યરૂપ વિશેષનો સંભવ નથી. કારણ કે—જ્યારે આયુ બંધાય ત્યારે આઠે કર્મનો બંધ થતો હોવાથી તેના બંધકાળે તેના ભાગમાં મૂળ પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ હંમેશા આઠમે ભાગ આવે માટે ન્યાયની રીતે હંમેશાં તેના ભાગમાં સરખી જ વર્ગીકૃતિઓ પ્રાપ્ત થાય, ઝોછીવત્તી નહિ. તો પછી ઉક્ત્યદિ વિશેષનો સંભવ કઈ રીતે હોઈ શકે ?

આ પ્રમાણે શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે કે—આયુ બંધાય ત્યારે આઠે કર્મ બંધાય છે અને મૂળ પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ હંમેશાં આયુને આઠમે ભાગ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી તેની અપેક્ષાએ ઉક્ત્યદિ વિશેષનો સંભવ નથી એ પ્રમાણે તે જે કહ્યું તે બરાબર છે. કારણ કે માત્ર આઠમા ભાગ આશ્રયીને હંમેશા તેનું સરખાપણું અમે પણ કહ્યું જ છે, પરંતુ જે આ ઉક્ત્યદિરૂપ વિશેષ છે તે યોગ અને સ્થિતિના ભેદથી છે એમ સમજવું. તે આ પ્રમાણે—

જ્યારે જીવ ઉક્ત્યદિ યોગે વર્ત્તે છે ત્યારે ઉક્ત્યદિ પ્રદેશ-વધારેમાં વધારે વર્ગીકૃતિઓનું અહણ કરે છે. મધ્યમયોગે મધ્યમ અને જઘન્યયોગે જઘન્ય એટલે ઝોછામાં ઝોછી વર્ગીકૃતિઓ અહણ કરે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી આયુકર્મનો ઉક્ત્યદિરૂપ ભાગ પણ તેને અનુસારે જ હોય છે. તેમ જ જ્યારે મોટી સ્થિતિવાળું આયુકર્મ બંધાય ત્યારે ભાગ મોટો હોય છે અને જઘન્ય સ્થિતિવાળું બંધાય ત્યારે ભાગ પણ જઘન્ય હોય છે. આ પ્રમાણે યોગ અને સ્થિતિના ભેદે ઉક્ત્યદિરૂપ વિશેષ હોય છે માટે એ ચારે ભાગોનો સંભવ છે. ૮૨

આ પ્રમાણે ભાગ વિભાગની પ્રરૂપણા કરી. હવે સાધાદિ પ્રરૂપણા કરવી બેઠ્યો.

તે બે પ્રકારે છે. ૧ મૂળપ્રકૃતિ વિષયક, ૨ અને ઉત્તરપ્રકૃતિ વિષયક. તેમાં પહેલાં મૂળપ્રકૃતિ વિષયક પ્રશ્નપણા કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

મોહાન્યવજ્ઞાણં અણુક્લોસો સાદ્યાદ્વો હોઽ ।

સાદૈ અધુવા સેસા આઝગમોહાણ સઽવેવિ ॥૮૩॥

મોહાયુર્વર્જનામનુત્ક્રુષ્ટઃ સાઘાદિકો મવતિ ।

સાઘધ્રુવાઃ શ્રેષ્ઠા આયુર્મોહનીયયોઃ સર્વેઽપિ ॥૮૩॥

અર્થ—મોહ અને આયુ વર્જિત છ કર્મનો અનુત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ સાદિ આદિ ચાર લેદો છે અને શેષ જઘન્યાદિ સાદિ સાંત ભાગે છે. તથા આયુ અને મોહનીયકર્મના ચારે લેદો સાદિ સાંત ભાગે છે. ૮૩

ટીકાનુ—મોહનીય અને આયુકર્મ સિવાય શેષ જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય કર્મનો અનુત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

આ છ કર્મનો ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ મોહનીયકર્મનો ખંધવિચ્છેદ થયા પછી સૂક્ષ્મ-સંપરાય ગુણસ્થાનકે ઉત્ક્રુષ્ટ થોગે વર્તમાન ક્ષપક અથવા ઉપશમકને એક કે બે સમય-પર્યંત થાય છે. માટે ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ તો સાદિ સાંત જ હોય છે. આ સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશખંધ અનુત્ક્રુષ્ટ છે. તે અનુત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ કરી ત્યાંથી પરતા અથવા ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે ખંધવિચ્છેદ કરી ત્યાંથી પરતા મંદ-થોગસ્થાનકવર્તિ આત્માને થાય માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અલબ્યને ધ્રુવ અને લબ્યને અધ્રુવ છે.

તથા એ છ કર્મનો ઉત્ક્રુષ્ટ, જઘન્ય અને અજઘન્ય વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાગે છે. તેમાં ઉત્ક્રુષ્ટ તો સાદિ સાંત ભાગે હમણું જ વિચાર્યો. જઘન્ય પ્રદેશખંધ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે વર્તમાન, લપ્તિ અપર્યાપ્ત, સર્વથી અલ્પ વીર્યાવાળા અને સાત કર્મના ખંધક સૂક્ષ્મ નિગોદને એક સમયમાત્ર હોય છે. બીજે સમયે તેને જ અજઘન્ય હોય છે. વળી દ્વિતી પણ સંજયાતો અથવા અસંજયાતો કાળ વીતી ગયા બાદ જઘન્ય થોગિ-પણું અને અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદપણું પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પ્રથમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશ-ખંધ થઈ શકે છે. ત્યારપછીના સમયે અજઘન્ય થાય છે. આ પ્રમાણે અનેક વાર સંસારી જીવોને જઘન્ય અને અજઘન્ય પ્રદેશખંધમાં પરાવર્તન થતું હોવાથી બંને સાદિ સાંત ભાગે છે.

આયુ અને મોહનીય કર્મમાં જઘન્ય, અજઘન્ય, ઉત્ક્રુષ્ટ અને અનુત્ક્રુષ્ટ એ સઘળા લેદો સાદિ સાંત ભાગે છે. તેમાં આયુ અધ્રુવખંધિ હોવાથી તેના ચારે વિકલ્પોનું તો સાદિ

સાંતપણું અત્યંત સ્પષ્ટ છે અને મોહનીયનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનવર્તિ સપ્તવિધ ખંધક સમયગૃહિત અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિને એક અથવા બે સમયપર્યંત હોય છે. શેષકાલ અનુત્કૃષ્ટ હોય છે, માટે એ ખંધને સાદિ સાંત ભાંગે છે. તથા જઘન્ય-અજઘન્યમાં સાદિ-સાંતપણાનો વિચાર જ્ઞાનાવરણીયાદિની જેમ બાણી લેવો. ૮૩

શિષ્યોના ઉપકાર માટે ઉપરોક્ત ગાથાનું વર્ણન કરતાં આચાર્ય મહારાજ કહે છે-

છન્નંધકસ્સ ઉક્કસ્સજોગિણો સાહઅધુવડક્કોસો ।

અણુક્કોસ તચ્ચુયાઓ અણાહઅધુવાધુવા સુગમા ॥૮૪॥

પદ્ધન્ધકસ્યોત્કૃષ્ટયોગિનઃ સાધધ્રુવ ઉત્કૃષ્ટઃ

અનુત્કૃષ્ટસ્તચ્ચૂતાદનાધધ્રુવધ્રુવાઃ સુગમાઃ ॥૮૪॥

અર્થ—આ છ કર્મના ખંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગિને પ્રદેશખંધ સાદિ સાંત છે. ત્યાંથી પડે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ થાય છે. તથા અનાદિ અધ્રુવ અને ધ્રુવ સુગમ છે. ૮૪

ટીકાનું—છ કર્મના ખંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગિ સૂક્ષ્મસંપરાયવર્તિ ક્ષપક અથવા ઉપ-શમક આત્માને એક અથવા બે સમયપર્યંત મોહ અને આયુ વિના છ કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે. તે તે જ વખતે થતો હોવાથી સાદિ અને બીજે અથવા ત્રીજે સમયે વિચ્છેદ થતો હોવાથી સાન્ત.

તે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધથી પડવા વડે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય માટે તે સાદિ થાય, અથવા ઉપશાંતમોહ શુષ્કસ્થાનકે ખંધવિચ્છેદને પ્રાપ્ત કરીને ત્યાંથી પડે ત્યારે મંદ યોગસ્થાનકે વર્તતા અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ પ્રવર્તે એ રીતે પણ સાદિ થાય અને અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ તો સુગમ છે. તે આ પ્રમાણે-ખંધવિચ્છેદ સ્થાનને અથવા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ સ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ અનાદિ છે અને ધ્રુવ-અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ હોય છે. ૮૪

આ પ્રમાણે મોહ અને આયુ વિના શેષ કર્મના ઉત્કૃષ્ટ-અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધનો વિચાર કર્યો. હવે જઘન્ય-અજઘન્યનો વિચાર કરે છે—

હોઈ જહન્નોપ્પજ્જત્તગસ્સ સુહમનિગોયજીવસ્સ ।

તસ્સમડપ્પન્નગ સત્તંધગસ્સપ્પવિરિયસ્સ ॥૮૫॥

एकं समयं अजहन्नओ तओ साइ अद्धुवा दोवि ।

मोहेवि इमे एवं आउम्मि य कारणं सुगमं ॥८६॥

મવતિ જઘન્યોઽપર્યાપ્તકસ્ય સૂક્ષ્મનિગોદજીવસ્ય ।

તત્સમયોત્પન્નસ્ય સપ્તવન્ધકસ્યાલ્પવીર્યસ્ય ॥૮૫॥

एकं समयमजघन्यस्ततः साद्यष्टुर्वा द्वावपि ।

मोहोऽप्येतावेवमायुषि च कारणं सुगमम् ॥८६॥

અર્થ—પ્રથમ સમયોત્પન્ન જઘન્યચોગિ, સાત કર્મના બંધક, અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવને એક સમય પર્થત જઘન્ય પ્રદેશબંધ થાય છે, ત્યારપછી અજઘન થાય છે, માટે એ બંને સાદિ-સાંત છે. મોહનીયકર્મમાં પણ એ બે ભાગો એમ જ કહેવા અને આયુના સંબંધમાં તે કારણ સુગમ છે. ૮૫-૮૬

ટીકાનુ—તત્સમયોત્પન્ન એટલે ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે વર્તમાન, સર્વથી અલ્પ વીર્યવાળા સાતકર્મના બંધક, અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદીયા જીવને મોહ અને આયુ વિના શેષ છ કર્મનો સામર્થ્યથી માત્ર એક જ સમય જઘન્ય પ્રદેશબંધ થાય છે. ત્યારપછીના સમયે અજઘન્ય થાય છે, ત્યારપછી કાળાન્તરે ફરી પણ જઘન્ય-અજઘન્ય પ્રદેશબંધ થાય છે આ પ્રમાણે વારાફરતી થતા હોવાથી એ બંને સાદિ સાંત છે.

મોહનીયકર્મના જઘન્ય અજઘન્યનો પણ એ જ પ્રમાણે વિચાર કરી લેવો.

તથા આયુના વિષયમાં જઘન્યાદિ ચારે વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાંગે છે એ તો સુગમ છે, કારણ કે તેઓ સઘળા અમુલ્યબધિ છે. ૮૫-૮૬

હવે મોહનીયના ઉત્કૃષ્ટ-અનુત્કૃષ્ટના સાદિ-સાંત ભાંગાનો વિચાર કરે છે.

मोहस्य अङ्किलिद्वे उक्कोसो सत्तवंधए मिच्छे ।

एकं समयं एक्कोसओ तओ साइअधुवाओ ॥८७॥

मोहस्यातिक्लिष्टे उत्कृष्टः सप्तवन्धके मिथ्यादृष्टौ ।

एकं समयमनुत्કृष्टस्ततः साद्यष्टुर्वा ॥८७॥

અર્થ—અતિક્લિષ્ટ પરિણામી સાતના બંધક મિથ્યાદૃષ્ટિ અથવા સરચક્ષિને મોહનો એક સમયપર્થત ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. ત્યારપછી અનુત્કૃષ્ટ થાય છે. માટે એ બંને સાદિ સાંત છે. ૮૭

૧ અહિં સામર્થ્યથી એક સમય એમ કહેવાનું કારણ સઘળા અપર્યાપ્તા અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્ય અસંખ્યગુણ વધતા યોગસ્થાનકે જલ્પ છે તેથી જઘન્ય એમ માત્ર પહેલે જ સમયે હોય છે બીજા આદિ કોઈપણ સમયોમા હોતો નથી. તેથી જઘન્ય પ્રદેશબંધ પણ એક સમય જ થાય છે. એ અર્થાત્ લેવાનું હોવાથી એમ કહ્યું છે.

ટીકાનું—અતિસંકલ્પ પરિણામિ, અહિં અતિસંકલ્પેશનું અહંબુ માત્ર બળ-
વાનપણું જણાવવા માટે છે. કારણ કે બળવાનને જ અતિસંકલ્પ હોય છે. નહિ
તો પ્રદેશબંધના વિષયમાં સંકલ્પ પરિણામનું કંઈ પ્રયોજન નથી. ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિવા-
ળાને પણ ઉત્કૃષ્ટ યોગ હોય છે અને તેને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. તેથી ગાથામાં
'અઙ્કલિદ્વે' એ પદ વડે બળવાન આત્માનું અહંબુ છે. એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાને
વર્તમાન આત્મા લેવાનો છે, કેમકે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ તે જ કરી શકે છે, તથા સાતનો
બંધક, ગાથામાં મૂકેલ 'મિચ્છે' એ પદ સમ્યક્દષ્ટિનું ઉપલક્ષણ—સૂચક છે માટે મિથ્યા-
દષ્ટિ અથવા સમ્યક્દષ્ટિને એક અથવા બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. ત્યારપછી
અનુત્કૃષ્ટ થાય છે. વળી કાળાન્તરે ઉત્કૃષ્ટ ત્યારપછી અનુત્કૃષ્ટ થાય છે. એ પ્રમાણે વારા-
ફરતી થતા હોવાથી એ બંને સાદિ-સાંત ભાંગે છે. આ પ્રમાણે મોહનીયના વિષયમાં
બે ભાંગા વિચાર્યાં. ૮૭

આ પ્રમાણે મૂળપ્રકૃતિઓ આશ્રયી સાધાદિ ભાંગનો વિચાર કર્યો. હવે ઉત્તર-
પ્રકૃતિઓ આશ્રયી વિચાર કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

નાળંતરાયનિદ્વાઅળવજ્જકસાયમયદુગંછાળ ।

દંસળચડપયલાળં ચડવિગળ્પો અળુક્કોસો ॥૮૮॥

જ્ઞાનાન્તરાયનિદ્વાનન્તાલુવન્ધિવર્જકપાયમયજુગુપ્સાનામ્ ।

દર્શનચતુષ્કપ્રચલાનાં ચતુર્વિકલ્પોઽનુત્કૃષ્ટઃ ॥૮૮॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય, અન્તરાય, નિદ્રા, અનન્તાનુબંધિ વર્જી ખાર કષાય, ભય,
જુગુપ્સા, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક અને પ્રચલાનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ ચાર પ્રકારે છે.

ટીકાનું—જ્ઞાનાવરણપંચક, અન્તરાયપંચક, નિદ્રા, અનન્તાનુબંધિ વર્જીને ખાર
કષાય, ભય, જુગુપ્સા, ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ અને કેવળદર્શનાવરણીયરૂપ દર્શનાવરણ
ચતુષ્ક અને પ્રચલા એ ધ્રુવબંધિ ત્રીસ પ્રકૃતિઓનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાદિ, અનાદિ,
ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અન્તરાય પાંચ અને ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ અને કેવળદર્શ-
નાવરણીયરૂપ દર્શનાવરણીય ચાર એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન ક્ષપક
અથવા ઉપશમક સૂક્ષ્મસંપરાયવર્તિ આત્માને એક કે બે સમયપર્યંત ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ
થાય છે. કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ યોગ વડે ઘણા દલિલે અહંબુ કરે છે અને આશુ તથા મોહ-
નીયનો બંધવિચ્છેદ થયેલો હોવાથી તેના ભાગનો તેઓમાં પ્રવેશ થાય છે, એટલે કે
તેનો ભાગ પણ મળે છે, વળી ચાર દર્શનાવરણીયમાં તો સ્વભાવી નહિ બંધાતી
પ્રકૃતિઓનો ભાગ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. તે પ્રતિનિયત એક કે બે સમય જ થતો
હોવાથી સાદિ સાંત છે. ત્યારપછી સમયાન્તરે મંદયોગસ્થાને વર્તમાન તે જ આત્માને
અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય ત્યારે, અથવા ઉપશાંતમોહ શુદ્ધસ્થાનકે બંધવિચ્છેદ કરીને

ત્યાંથી પડે અને અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે ત્યારે તેની સાદિ થાય. તે ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ યોગ્ય સ્થાન અથવા વ્યવસ્થેદ સ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અલભ્યને ધ્રુવ અને ભવ્યને અધ્રુવ છે.

નિદ્રા અને પ્રચલનો ઉત્ક્રુષ્ટ યોગસ્થાને વર્તમાન સાતકર્મના ખંધક અવિરતિ સમયગદિથી આરંભી અપૂર્વકરણ પર્યન્તવર્તિ આત્માને એક અથવા બે સમય ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે. કારણ કે ઉત્ક્રુષ્ટ યોગસ્થાનનો સંભવ હોવાથી ઘણા દલિકો ગ્રહણ કરે છે અને નહિ ખંધાતા આયુ તથા સ્થાનહિનિકનો ભાગ પ્રાપ્ત થાય છે. તે એક કે બે સમય સુધી જ હોવાથી સાદિ સાંત છે. ત્યાર પછી સમયાન્તરે અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશ ખંધ થાય એટલે તે પણ સાદિ થાય, અથવા ખંધવિચ્છેદ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પડે ત્યારે મંદ યોગસ્થાનકે વર્તતા અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય તેથી પણ તે સાદિ થાય. ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ યોગ્ય સ્થાન અથવા ખંધવિચ્છેદ સ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ અને ધ્રુવ-અધ્રુવ, અલભ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાઓ છે.

અપ્રત્યાગ્યાનાવરણ અતુષ્કનો ઉત્ક્રુષ્ટ યોગે વર્તમાન અવિરતિ સમયગદિ આત્માને એક કે બે સમય ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે. કારણ કે ઉત્ક્રુષ્ટ યોગસ્થાનકને પ્રાપ્ત થયેલ હોવાથી ઘણા દલિકો ગ્રહણ કરે છે અને સ્વભાવીય મિથ્યાત્વ તથા અનંતાનુ-ખંધિ નહિ ખંધાતી હોવાથી તેના ભાગનો તેમાં પ્રવેશ થાય છે. તે ઉત્ક્રુષ્ટ યોગસ્થા-નેથી પડે ત્યારે અથવા ખંધવિચ્છેદ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પડે ત્યારે મંદ યોગ-સ્થાનકે વર્તતા અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધનો આરંભ કરે ત્યારે તેની સાદિ થાય. તે ઉત્ક્રુષ્ટ ખંધસ્થાન અથવા વ્યવસ્થેદ સ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, ધ્રુવ-અધ્રુવ, અલભ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાઓ ઘટે છે.

અપ્રત્યાગ્યાનાવરણ અતુષ્કનો ઉત્ક્રુષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્તતા દેશવિરતિ આત્માને એક અથવા બે સમયપર્યન્ત ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે, કારણ કે ઉત્ક્રુષ્ટ યોગના વશથી ઘણા દલિકો ગ્રહણ કરે છે તથા સ્વભાવીય ખંધાતી મિથ્યાત્વ, અનંતાનુખંધિ અને અપ્રત્યાગ્યાનાવરણરૂપ પ્રકૃતિઓના ભાગનો તેમાં પ્રવેશ થાય છે, તે એક કે બે સમય જ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે ઉત્ક્રુષ્ટથી પડતા અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય ત્યારે અથવા ખંધવિચ્છેદ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પડે ત્યારે મંદ યોગસ્થાને વર્તતા અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય ત્યારે તેની સાદિ થાય, તે ઉત્ક્રુષ્ટ ખંધ યોગ્ય સ્થાન અથવા ખંધવિચ્છેદ સ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ અને ધ્રુવ-અધ્રુવ અલભ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાઓ છે.

ભય અને જુગુપ્સાનો ઉત્ક્રુષ્ટ યોગે ૧ અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે વર્તમાન આત્માને

૧ અર્થે અખંધમાન મિથ્યાત્વ તથા અનંતાનુખંધિ આદિ બાર કષાયનો ભાગ મળતો હોવાથી ભય-જુગુપ્સાના ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધના સ્વામી અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક વર્તી કલા છે. પરંતુ અખંધમાન

એક અથવા બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે. કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ યોગના વશથી વર્ગજ્ઞાઓ અહીં કરે છે તેમ જ મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિ આદિ અખંધમાન સ્વભાવી પ્રકૃતિઓના ભાગનો પ્રવેશ થાય છે. તે ઉત્કૃષ્ટથી પણ માત્ર બે સમય થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે ઉત્કૃષ્ટથી અનુત્કૃષ્ટે જતા અનુત્કૃષ્ટની સાદિ થાય, અથવા બંધવિચ્છેદ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પડી અનુત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્તતા અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધનો આરંભ કરે ત્યારે તેની સાદિ થાય. તે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ યોગ્ય સ્થાન અથવા બંધવિચ્છેદ સ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓની અપેક્ષાએ અનાદિ અને ક્રુવ-અક્રુવ, અલબ્ય અને લબ્યની અપેક્ષાએ થાય છે.

સંભવલન કોષનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાને વર્તમાન સંભવલન ચતુષ્કોનો બંધક, અનુવૃત્તિ બાદર સંપરાયવર્તિ આત્માને એક અથવા બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ યોગના વશથી ઘણા દલિકો અહીં કરે છે અને મિથ્યાત્વાદિ પ્રકૃતિઓના અને પુરુષવેદના ભાગનો પ્રવેશ થાય છે.

તથા માનાદિ ત્રણ પ્રકૃતિના બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગી તે જ અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયવર્તિ આત્માને એક અથવા બે સમય સંભવલન માનનો સંભવલન કોષના ભાગનો પણ પ્રવેશ થતો હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે.

તથા દ્વિવિધબંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગી તે જ અનિવૃત્તિબાદરસંપરાયવર્તિ આત્માને એક કે બે સમય સંભવલન માયાનો સંભવલન માનના ભાગનો પણ પ્રવેશ થતો હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે.

તથા ઉત્કૃષ્ટ યોગી એક પ્રકૃતિનો બંધક અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાયવર્તિ આત્માને એક કે બે સમય સંભવલન લોભનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે. કારણ કે મોહનીયનો સઘળો ભાગ બંધાતી તે પ્રકૃતિરૂપે જ પરિણમે છે. માટે.

મિથ્યાત્વાદિ તેર પ્રકૃતિઓનો ભાગ પ્રમત અને અપ્રમત ગુણસ્થાને પણ મળે છે. તેથી આ બે ગુણસ્થાનક વર્તી આત્માઓને પણ લય-ગુણુષ્ણના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશના સ્વામી કહેવા બોધ્યો. છતાં અર્ધ કેમ કહા નથી તે વિચારણીય છે. વળી પંચમ કર્મમંથ ગા. ૬૨ અને ૬૪ ની ટીકામાં જણાવેલ છે કે-અખંધમાન કષાયોનો ભાગ અખંધમાન કષાયોને જ મળે, પરંતુ નોકષાયોને મળે નહિ માટે આ બંને પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધના સ્વામી અખંધમાન મિથ્યાત્વનો ભાગ મળતો હોવાથી ચોથાથી આઠમા ગુણસ્થાનક સુધીના છવેા છે.

તેથી પંચમ કર્મમંથાદિના મતે અખંધમાન કષાયનાં દલિકો શેષ અખંધમાન કષાયોને જ મળે છે પરંતુ અખંધમાન નોકષાયોને મળતા નથી અને પંચસંઘાદિના મતે અખંધમાન મિથ્યાત્વની જેમ અખંધમાન કષાયોનું દલિક પણ અખંધમાન કષાય તથા નોકષાય એમ બંનેને મળે છે. એમ સમજાય છે. પરંતુ બે એમ હોય તો હાસ્યાદિ બે યુગલમાં યથાસંભવ છટ્ટા આદિ ગુણસ્થાને મધ્યમના આઠ કષાયોનો ભાગ મળી શકે તેથી તે ગુણસ્થાનકવર્તી છવેા જ આ ચારે પ્રકૃતિઓના સ્વામી કહેવા બોધ્યો. છતાં તેમ ન કહેતા આવરતિ સમગ્રદિ જ સ્વામી કેમ કહા ? તે વિચારણીય છે.

આ પ્રમાણે તે સંબંધનની ચારે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ એક કે બે સમય જ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે તે સિવાયનો સઘળો પ્રદેશબંધ અનુત્કૃષ્ટ છે. તે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ યોગ્ય સ્થાનકથી પડતા અથવા બંધવિચ્છેદ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પડતા મંદ યોગસ્થાનવર્ત્તિ આત્માને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય માટે સાદિ, ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ યોગ્ય સ્થાન અથવા બંધવિચ્છેદ સ્થાન નહિ પ્રાપ્ત કરનારને અનાદિ અને ધ્રુવ-અધ્રુવ, અભય અને ભયને થાય છે. ૮૮

સેસા સાઈઅધુવા સઘ્વે સઘ્વાળ સેસપર્ગઈળં ।

શેષાઃ સાઘઘ્રુવાઃ સઘ્વે સર્વાસાં શેષપ્રકૃતીનામ્ ।

અર્થ—ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના શેષ વિકલ્પો તથા શેષ સઘળી પ્રકૃતિઓના સઘળા વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાંગે છે.

ટીકાનુ—પૂર્વોક્ત ત્રીશ પ્રકૃતિઓના શેષ જઘન્ય, અજઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટરૂપ ત્રણે વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાંગે છે. તેમાં ઉત્કૃષ્ટ તેો સાદિ-સાંત ભાંગે હમણાં જ વિચારી ગયા અને જઘન્ય અત્યંત અદ્ય વીર્યવાળા, અપર્યાપ્ત, ભવ પ્રથમ સમયે વર્ત્તમાન, સૂક્ષ્મ નિગોદીયાને થાય છે. બીજા સમયે તેને જ અજઘન્ય થાય છે. ફરી પણ સંખ્યાતો કાળ અથવા અસંખ્યાતો કાળ ગયે છતે ઉક્ત સ્વરૂપવાળી નિગોદાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જઘન્ય થાય માટે તે બંને સાદિ સાંત છે.

શેષ સઘળી મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધિ કષાય, સ્ત્યાનર્હિત્રિક, અશુરુલ્લુ, તજસ, કાર્મણ, ઉપધાત, વર્ણચતુષ્ક અને નિર્માણરૂપ સત્તર ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના અને સઘળી અધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય, અજઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એ ચારે વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાંગે છે.

કઈ રીતે સાદિ સાંત ભાંગે છે? તેો કહે છે—

સ્ત્યાનર્હિત્રિક, મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિનો સાતકર્મના બંધક, ઉત્કૃષ્ટ યોગ-સ્થાનકે વર્ત્તમાન મિથ્યાદષ્ટિને એક અથવા બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. આ આઠ પ્રકૃતિઓને સમ્યદર્ષિતે જીવો બાંધતા જ નથી, માટે મિથ્યાદર્ષિત અહંણુ કયા છે. ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનેથી મધ્યમયોગસ્થાનકે જતા અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય. ફરી પણ કાળાન્તરે ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાન પ્રાપ્ત થતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. આ પ્રમાણે મિથ્યાદર્ષિતે તે બંને વારાફરતી થતા હોવાથી સાદિ સાંત છે.

તેજસ, કાર્મણ, અશુરુલ્લુ, ઉપધાત, વર્ણાદિ ચતુષ્ક અને નિર્માણ એ નામકર્મની ધ્રુવબંધિ નવ પ્રકૃતિઓનો તેવીસ પ્રકૃતિઓના બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તમાન મિથ્યા-દર્ષિતે એક અથવા બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. તે સિવાયના નામકર્મની

પચ્ચીસાદિ પ્રકૃતિના બંધકને ઘણા ભાગ થતા હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થતો નથી. કેવળજ્ઞાની મહારાજે તેમ જ દેવેશ છે. ત્યારપછી સમયાન્તરે અનુકૃષ્ટ થાય વળી ફરી કાળાન્તરે ઉત્કૃષ્ટ થાય. આ પ્રમાણે ક્રમશઃ થતો હોવાથી તે બંને સાદિ સાંત છે.

જઘન્ય-અજઘન્ય પ્રદેશબંધ ગાથાની શરૂઆતમાં જેમ ત્રીશ પ્રકૃતિ આશ્રયી ઘટાઠ્યા તેમ અહિં પણ ઘટાવી લેવા.

તથા અધ્રુવબંધિની સઘળી પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટાદિ ચારે વિકલ્પો તેઓનો બંધ જ અધ્રુવ હોવાથી સાદિ સાંત ભાંગે નાણવા.

આ પ્રમાણે સાધાદિ ભંગની પ્રરૂપણા કરી. હવે સ્વામિત્વનો વિચાર કરવો જોઈએ. તે બે પ્રકારે છે—૧ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશવિષયક. ૨ જઘન્ય પ્રદેશવિષયક. વળી તે એકે એક બેબે પ્રકારે છે—૧ મૂળપ્રકૃતિ વિષયક, ૨ ઉત્તરપ્રકૃતિ વિષયક. તેમાં પહેલા મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિવિષયક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિત્વનો વિચાર કરે છે—

જાણ જહિં બંધંતો ઉક્કોસો તાણ તત્યેવ ॥૮૧॥

યાસાં યત્ર વન્ધાન્ત ઉત્કૃષ્ટસ્તાસાં તત્રૈવ ॥૮૧॥

અર્થ—જે પ્રકૃતિઓના બંધનો જ્યાં અન્ત થાય ત્યાં પ્રાયઃ તે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સમજવો.

ટીકાનું—જે પ્રકૃતિઓનો જે સ્થાને બંધવિચ્છેદ થાય છે તે પ્રકૃતિઓનો પ્રાયઃ ત્યાં જ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સમજવો. તાત્પર્ય એ કે—જે સ્થાને બંધવિચ્છેદ થાય છે તે સ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલા ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્તતા આત્માઓ તે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ ભણવા.

અતિ સંક્ષેપમાં કહેલી ઉપરોક્ત હકીકતનો સવિશેષતઃ વિચાર કરે છે. તેમાં પણ મૂળપ્રકૃતિ વિષયક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિત્વનો વિચાર કરે છે.

આયુકર્મના મિથ્યાદૃષ્ટિ, અવિરતિ સચ્ચદૃષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્તસંયત અને અપ્રમત્તસંયત એ પાંચ શુણ્ણસ્થાનકે વર્તતા ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનવર્તિ આત્માઓ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ છે, કારણ કે આ સઘળા શુણ્ણસ્થાનકવાળાઓને ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનક અને આયુના બંધનો સંભવ છે.

શંકા—સાસ્વાદન શુણ્ણસ્થાનકવર્તિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ કેમ નથી હોતો ?

ઉત્તર—તેને ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકનો જીવસ્વભાવે અસંભવ છે.

એ અસંભવને વિશેષતઃ યુષ્ટ કરે છે—જો સાસ્વાદન શુણ્ણસ્થાનકવર્તિ આત્માને

ઉત્કૃષ્ટ યોગ હોય તો અનંતાનુબંધિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાસ્વાદને જ ઘટી શકે કારણ કે મિથ્યાત્વના ભાગની પણ પ્રાપ્તિ થાય અને જો એમ થાય તો અનંતાનુબંધિનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાદિ આદિ ચાર ભાગે ઘટી શકે. તે આ પ્રમાણે—

અનંતાનુબંધિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ ઉક્ત નીતિએ સાસ્વાદને થાય, અન્યત્ર થાય. તે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકથી પડી મિથ્યાત્વે આવે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ ચાર માટે સાદિ. જેઓએ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને આનાદિ, અણત્વં અનન્ત અને લબ્યને સાન્ત. આ પ્રમાણે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધે ચારે ભાગના ઘટી શકે

પરંતુ આ હકીકત શાસ્ત્રકારને ઇષ્ટ નથી. કારણ કે અનંતાનુબંધિનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાદિ સાંત ભાગે પહેલા જ કહી ગયા છે. માટે સાસ્વાદન ગુણસ્થાન ઉત્કૃષ્ટ યોગનો અસંભવ હોવાથી તે આયુના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ નથી.

મિશ્રદંષ્ટિ તો આયુનો બંધ જ કરતો નથી માટે તેનો પણ નિષેધ કર્યો છે.

મોહનીયકર્મનો સાતના બંધકે મિથ્યાદંષ્ટિ, અવિરતિ સમ્યગ્દંષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત સંયત, અપ્રમત્તસંયત, અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય એ સાત ગુણસ્થાનકર્મ આત્માઓ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ છે. આ સઘળાઓને ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાન અં મોહનીયના બંધનો સફલાવ છે માટે.

શિવશર્મસૂરિ મહારાજ કહે છે કે—‘આયુકર્મના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ પાંચ ગુણસ્થાનકવાળા અને મોહનીયકર્મના સાત ગુણસ્થાનકવાળા હોય છે.’

અહિં શંકા કરે છે કે—સાસ્વાદન સમ્યગ્દંષ્ટિ અને મિશ્રદંષ્ટિ આત્માઓ મોહનીયના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ કેમ હોતા નથી ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—તેઓ ઉત્કૃષ્ટ યોગ હોતો નથી માટે હોતા નથી. તેમાં સાસ્વાદને ઉત્કૃષ્ટ યોગ કેમ નહ હોતો તેની યુક્તિ હમણાં જ કહી ગયા અને સમ્યગ્મિથ્યાદંષ્ટિને પૂર્વસૂરિ મહારાજ પ્રવચનથી ઉત્કૃષ્ટ યોગ નથી હોતો એમ સમજવું. તે પૂર્વસૂરિ મહારાજનું વચન આ છે

‘સાસનસમ્મામિચ્છેસુક્ષોસો જોગો ન હવદ્વત્તિ’ સાસ્વાદન અને મિશ્રદંષ્ટિને ઉત્કૃષ્ટ યોગ હોતો નથી.

માટે ઉપરોક્ત સાત ગુણસ્થાનકવાળા જ મોહનીયના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ છે.

તથા જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય એ છ કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલો સુક્ષ્મસંપરાયવર્તિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. કારણ કે નહિ બંધાતા આયુ અને મોહનીયનો ભાગ પણ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે મૂળપ્રકૃતિ વિષયક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિત્વનો વિચાર કર્યો.

હવે ઉત્તર પ્રકૃતિવિષયક સ્વામિત્વનો વિચાર કરે છે—જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણચતુષ્ક અને અંતરાયપંચક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકને પ્રાપ્ત થયેલ સૂક્ષ્મસંપરાયવર્તિ આત્મા, ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. કારણ કે મોહનીય અને આયુના ભાગનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય છે અને દર્શનાવરણચતુષ્કમાં સ્વભૂતીય અબધ્યમાન નિદ્રાપંચકના ભાગનો પ્રવેશ થાય છે.

સંબલન કોષ, માન, માયા અને લોભનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્તમાન અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયવાત્ત આત્મા અનુક્રમે ચાર ત્રણ બે અને એક પ્રકૃતિને બ્યારે બાંધતો હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. બંધ આશ્રયી વિચિત્ર થયેલી પ્રકૃતિઓના ભાગનો પ્રવેશ થાય છે માટે.

નિદ્રાદિકના અવિરતિ સમયગદિષ્ઠી આરંભી અપૂર્વકરણ પર્યંતવર્તિ ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્તમાન સાતકર્મનો બંધક આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. આ સઘળા ગુણસ્થાનકોમાં ઉત્કૃષ્ટ યોગ અને તે પ્રકૃતિના બંધનો સંભવ છે અને થીણુદ્વિત્રિક અને આયુના ભાગનો પ્રવેશ થાય છે.

ભય અને ભુગુપ્સાનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્તમાન અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકવર્તિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. કારણ કે તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરતા મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધિ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ પ્રકૃતિઓના ભાગનો તેમાં પ્રવેશ થાય છે માટે.

અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો સાતનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન અવિરતિ સમયગદિષ્ઠી આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. કેમકે આયુના ભાગનો તેમ જ મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિના ભાગનો તેમાં પ્રવેશ થાય છે.

પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો સાતનો બંધક, ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકને પ્રાપ્ત થયેલી દેશવિરતિ આત્મા, ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધિ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને આયુના ભાગનો તેમાં પ્રવેશ થાય છે માટે.

તેજસ, કામંષુ, અગુરુલુપ્ત, ઉપધાત, વર્ણચતુષ્ક અને નિર્માણ એ નવપ્રકૃતિઓનો સાતકર્મનો બંધક, તેમાં પણ નામકર્મની એકેન્દ્રિયયોગ્ય ત્રેવીસ પ્રકૃતિ બાંધતો, ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્તમાન, મિથ્યાદિષ્ઠિ આત્મા એક કે બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધિ અને સ્ત્યાનર્દિત્રિકરૂપ ક્રુવળંધિ પ્રકૃતિઓના અને નામવાર દરેક અક્રુવળંધિની પ્રકૃતિઓના લઘુ ઉપાય-સહેલી સુક્તિ ખતાવવા દ્વારા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ અંધકાર મહારાજ આગળ ઉપર પોતાની જેમે જ કહેશે. ૮૬

હવે પૂર્વોક્ત ત્રીશ પ્રકૃતિઓનો જે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાદિ આદિ ચાર પ્રકારે

કહ્યો છે તેના તથા અધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટાદિ ચાર પ્રકારના પ્રદેશબંધ સંબંધ જે સાદિ-સાંત ભંગ કહ્યો છે તેના વિચાર કરવા માટે કહે છે—

નિયયઅબંધચુયાણં ણુવકોસો સાઙ્ઘાઙ્ગ તમપ્પત્તે ।

સાઙ્ગે અધ્રુવોઽધ્રુવબંધિયાણધ્રુવબંધના ચેવ ॥૧૦॥

નિજકાવન્ધચ્યુતાનામતુલ્કૃષ્ટઃ સાદિરનાદિસ્તમપ્રાપ્તાનામ્ ।

સાદિરધ્રુવોઽધ્રુવવન્ધિનીનામધ્રુવવન્ધનાદેવ ॥૧૦॥

અર્થ—પૂર્વોક્ત ત્રીશ પ્રકૃતિઓના પોતાના અબંધસ્થાનકથી પડેલાઓને તેને અતુલ્કૃષ્ટ થાય તેથી સાદિ અને તે સ્થાનકને નહિ પ્રાપ્ત થયેલાને અનાદિ છે. તથા અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટાદિ ચારે તેઓ અધ્રુવબંધિ હોવાથી જ સાદિ સાંત છે.

ટીકાનુ—જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણપદ્મક, અંતરાયપંચક, અનંતાનુબંધિ વચ્ચેને બાર કષાય, ભય અને બુદ્ધિસા એ ત્રીશ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના પોતપોતાના અબંધસ્થાનકથી અથવા ઉપલક્ષણ દ્વારા ઉત્કૃષ્ટ બંધસ્થાનકથી પડેલાઓને અતુલ્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય ત્યારે તે બંધ સાદિ થાય અને તે અબંધસ્થાનને અથવા ઉત્કૃષ્ટ બંધ-સ્થાનને નહિ પ્રાપ્ત થયેલાને અનાદિ અને ધ્રુવ-અધ્રુવ, અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ છે.

તથા અધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટાદિ ચારે બંધ તેઓ અધ્રુવબંધિ હોવાથી સાદિ સાંત ભાંગે સમજવા. ૯૦

હવે અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિત્વના એટલે કે કથો જીવ તેના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરી શકે તેના જ્ઞાન માટે દુઃકે ઉપાય બતાવે છે—

અપ્પતરપગ્ગઢ્ઠે ઉક્કહજોગી ડ સન્નીપજ્જતો । કુણ્ઙ પપ્પસુવકોસં

અલ્પતરપ્રકૃતિબન્ધે ઉત્કૃષ્ટયોગી તુ સંજ્ઞિપર્યાપ્તઃ । કરોતિ પ્રદેશોત્કૃષ્ટ

અર્થ—જ્યારે અલ્પ પ્રકૃતિઓનો બંધ થતો હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન સંજી પર્યાપ્તો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે છે.

ટીકાનુ—જ્યારે મૂળપ્રકૃતિઓનો અતિ અલ્પબંધ થતો હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ યોગ-સ્થાનકે વર્તમાન પર્યાપ્ત સંજી એક અથવા બે સમય અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે છે એટલે કે જ્યારે કેાઈપણ વિવક્ષિત પ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ-બંધનો વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે મૂળકર્મ તેમ જ તેની સ્વભાવી અન્ય પ્રકૃતિઓ પણ જેટલી બની શકે તેટલી ઓછી બંધાતી હોય અને ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનક હોય ત્યારે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિને તેના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

સાતવેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર અને યશઃકીર્તિ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો છ કર્મનો બંધ

ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્તમાન સૂક્ષ્મસંપરાયવર્તિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. કારણ કે આયુના અને મોહનીયના ભાગનો અને યશઃકીર્તિમાં અબધ્યમાન સ્વભાવીય પ્રકૃતિઓના ભાગનો પણ પ્રવેશ થાય છે.

પુરુષવેદનો અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયવર્તિ ઉત્કૃષ્ટયોગી આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. કારણ કે મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિ આદિ પ્રકૃતિઓના ભાગનો પણ પ્રવેશ થાય છે.

દેવગતિ પ્રાયોગ્ય તીર્થંકરનામકર્મ સાથે યોગણ્વીશ પ્રકૃતિ બાંધતો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આરંભી અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગ સુધીમાં ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન આત્મા તીર્થંકર નામકર્મના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન અપ્રમત્તસંયત તથા અપૂર્વકરણવર્તિ આહારકદિક સહિત દેવગતિ યોગ્ય ત્રીશ પ્રકૃતિનો બંધક આત્મા આહારકદિકના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

કહ્યું છે કે— આહારકદિકના બંધમાં અપ્રમત્ત અને અપૂર્વકરણ બંને ગ્રહણ કર્યા છે. ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન તે બંનેને દેવગતિ યોગ્ય આહારકદિક સાથે ત્રીશ બાંધતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. એકત્રીશના બંધમાં થતો નથી. કારણ કે ભાગો ઘણા થાય.

તથા હાસ્ય, રતિ, અરતિ અને શોક મોહનીયના ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ^૧ છે.

તથા તિર્થંદિક, અસાતવેદનીય, નીચગોત્ર, અવેદ અને નપુંસકવેદનો સાત કર્મનો બંધક મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

હુંકંકસંસ્થાન, સ્થાવર, અયશઃકીર્તિ, ઔદારિક, પ્રત્યેક, સાધારણ, સૂક્ષ્મ, બાદર, એકેન્દ્રિયભતિ અને અપયોષ્તનામકર્મ એ સઘળી પ્રકૃતિઓના એકેન્દ્રિયયોગ્ય ત્રેવીસ પ્રકૃતિનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

૧ અહિં એકલા અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ લીધા છે. પરંતુ કર્મગ્રંથની દીકામાં અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ અપૂર્વકરણ સુધીના ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન રૂપણા લીધા છે. પરંતુ અહિં એમ લાગે છે કે મોહનીયની સત્તર અને તેર પ્રકૃતિના બંધક એવા પાંચમાવાળા ન લેતા નોંધએ. પરંતુ નવ પ્રકૃતિના બંધક જોડા સાતમા અને આઠમા ગુણસ્થાનકવાળા લેતા નોંધએ. કારણકે તેઓને અલ્પ પ્રકૃતિઓનો બંધ છે અને અબધ્યમાન મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધિ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણનો ભાગ પણ આપત થાય છે. એટલે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ તેઓ જ કરી શકે એમ લાગે છે. તત્ત્વ કેવળીમગ્ધ.

૨ તિર્થંદિકાદિ પ્રકૃતિઓ સમ્યગ્દષ્ટિ બાધતા નથી માટે મિથ્યાદષ્ટિ તેના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે તે બરાબર છે. પરંતુ અસાતવેદનીયને તો સમ્યકત્વી પણ બાધે છે માટે તે પણ તેના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ હોવો નોંધએ. કર્મગ્રંથની દીકામાં લીધા છે.

ઝેષ્ટન્દ્રિય, તેષ્ટન્દ્રિય, ચૌશ્ચિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિયભૂતિ, છેવટું સંઘયણુ, ઔદારિક અંગોપાંગ, મનુષ્યદિક અને ત્રસનામકર્મનો અપયોત્ત. ઝેષ્ટન્દ્રિયાદિ યોગ્ય પચીસ પ્રકૃતિનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

પરાધાત, ઉચ્છવાસ અને પર્યાપ્તનામકર્મનો એકેન્દ્રિય યોગ્ય પચીસ પ્રકૃતિનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગિ મિથ્યાદષ્ટિ સ્વામિ છે.

આતપ અને ઉદ્યોતનો એકેન્દ્રિયયોગ્ય છવ્વિસનો બંધક સ્વામિ છે.

સ્થિર, શુભ, સુભગ, સુસ્વર, આદેય, સમચતુરસસંસ્થાન, પ્રશસ્તવિહાયોગતિ, દેવદિક, વૈકિંચદિક, દુર્ભંગ, અનાદેય, અશુભ અને અસ્થિર એ પંદર પ્રકૃતિઓનો દેવગતિપ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન સત્યદષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

તથા નરકદિક, અપ્રશસ્તવિહાયોગતિ અને દુઃસ્વરનામકર્મનો નરકગતિ પ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીશનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

મધ્યમ ચાર સંઘયણુ અને મધ્યમ ચાર સંસ્થાનનો તિર્યંચ અને મનુષ્યગતિ યોગ્ય ઝોગણુત્રીશ પ્રકૃતિનો બંધક અને વજ્રઘણનારાચર્યંઘયણુનો મનુષ્યગતિ યોગ્ય ઝોગણુત્રીશનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

દેવાયુનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલો અપ્રમત સંયત ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

તથા શેષ ત્રણ આયુનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલો મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. આ પ્રમાણે મૂળપ્રકૃતિવિષયક અને ઉત્તરપ્રકૃતિવિષયક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનું સ્વામિત્વ કહ્યું.

હવે જઘન્ય પ્રદેશબંધનું સ્વામિત્વ કહેવું. એકંએ. તેમાં પહેલા મૂળપ્રકૃતિવિષયક કહે છે—

આયુ વિના સાતે મૂળપ્રકૃતિઓને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે વર્તમાન, સર્વથી અદ્ય વીર્યવાળો, લઘિ અપયોત્ત, સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવ જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

ઉત્પત્તિના બીજા સમયે વર્તમાન તે સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવ શા માટે જઘન્ય પ્રદેશ-

૧ દેવગતિ પ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીશ બાંધના દુર્ભંગ અને અનાદેયનો બંધ થતો નથી છતાં આદિ લીધો છે તેનો આશય સમજાતો નથી, બાકી એ બે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ એકેન્દ્રિયયોગ્ય ત્રેવીસ બાંધતા સંભવે છે. ત્રેવીસનો બંધક મિથ્યાદષ્ટિ તેનો બાધિકારી છે. અસ્થિર અને અશુભના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો પણ એ જ બાધિકારી સંભવે છે અને સ્વોપચ દીકામાં પણ આ દુર્ભંગ આદિ ચારેનો એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય ત્રેવીસનો બંધક સ્વામિ કહેલ છે.

૨ પ્રથમ સંઘયણુના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો બાધિકારી તિર્યંચગતિ યોગ્ય ઝોગણુત્રીસનો બંધક પણ કર્મબંધની દીકામાં લીધો છે.

બંધનો સ્વામિ નથી હોતો? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—બીજે સમયે પહેલા સમયથી અસંખ્યગુણ વધતા યોગસ્થાનકે જાય છે. કારણ કે સઘળા અપર્યાપ્તા જીવો અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પ્રતિસમય પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્ય અસંખ્યગુણ વધતા યોગસ્થાનકે જાય છે, માટે બીજે સમયે જઘન્ય પ્રદેશખંધ હોતો નથી.

‘‘શંતકચુષ્ણિકાર મહારાજ કહે છે કે—‘સઘળા અપર્યાપ્તા જીવો સમયે સમયે અસંખ્યગુણ યોગ વડે વધે છે માટે બીજા આદિ સમયોમાં જઘન્ય પ્રદેશખંધ ઘટી શકતો નથી.’

આયુનો પણ તે જ લઘિ અપર્યાપ્તો અન્ય સૂક્ષ્મનિગોદની અપેક્ષાએ સર્વમંદ યોગસ્થાનવર્તિ સૂક્ષ્મ નિગોદનો આત્મા ચોતાના આયુના ત્રીજા ભાગના પહેલે સમયે વર્તતો જઘન્ય પ્રદેશખંધ કરે છે. પરંતુ ત્યારપછીના સમયે કરતો નથી. કારણ કે અપર્યાપ્તો હોવાથી તેની પછીના સમયે અસંખ્યગુણ વધતા યોગસ્થાનકે જાય છે માટે ત્યાં જઘન્ય પ્રદેશખંધ ઘટતો નથી, તેથી ચોતાના આયુના ત્રીજા ભાગના પહેલા સમયે જઘન્ય પ્રદેશખંધ કરે છે એમ કહ્યું છે.

શિવશર્મસૂરિ મહારાજ કહે છે કે—‘ઉત્પત્તિના પહેલે સમયે જઘન્ય યોગે વર્તમાન અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મનિગોદ સાતે કર્મોનો જઘન્ય પ્રદેશખંધ કરે છે અને આયુનો ખંધ કરતો તે જ સૂક્ષ્મનિગોદીઓ આયુનો જઘન્ય પ્રદેશખંધ કરે છે.’

આ પ્રમાણે મૂળપ્રકૃતિવિષયક જઘન્ય પ્રદેશનુ સ્વામિત્વ કહ્યું.

હવે ઉત્તરપ્રકૃતિ સંખંધે જઘન્ય પ્રદેશખંધનું સ્વામિત્વ કહે છે—

જહન્યં તસ્સ વચ્ચાસે ॥૧૧॥

જઘન્યં તસ્ય વ્યત્યાસે ॥૧૧॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધના સ્વામિત્વના વિષયમાં જે રીતે કહ્યું તેનાથી વિપર્યાસ કરતા જઘન્ય પ્રદેશખંધ થાય છે.

ટીકાનુ૦—ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધના સ્વામિત્વ સંખંધે જે હકીકત કહી છે તેનો વિપર્યાસ કરવાથી જઘન્ય પ્રદેશખંધનો સ્વામિ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ તે આત્મા કરે છે કે જે મનોલઘિસંપન્ન ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્તમાન, સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો અને મૂળ તેમ જ ઉત્તરપ્રકૃતિઓની અદ્ય સંખ્યાનો ખાંધનાર હોય.

શા માટે એ પ્રમાણે છે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—જે આત્મા મનોલઘિ સંપન્ન છે તેની ચેષ્ટા—ક્રિયા શેષ જીવની અપેક્ષાએ અતિશય બળવાળી હોય છે કારણ કે વિચારપૂર્વક ક્રિયા કરનાર આત્માની ચેષ્ટા તીવ્ર હોય છે. પ્રબળ ચેષ્ટા સુક્રત તે આત્મા

ઘણા પુદ્ગલોને ઝહણુ કરે છે માટે મનોલઘિધસંપન્ન એ વિશેષણુ ઝહણુ કયું છે. મનોલઘિધયુક્ત હોવા છતાં પણ પોતાની ભૂમિકાને અનુસારે મંદ મંદ યોગસ્થાનક-વાળો પણ હોય છે. તેથી તેનો ત્યાગ કરવા માટે ઉત્કૃષ્ટયોગી એ વિશેષણુ લીધું છે. તથા સંજ્ઞિ અપયોખ્તાને પણ પોતાની ભૂમિકાને અનુસારે ઉત્કૃષ્ટ યોગ છે, તે ઉત્કૃષ્ટ યોગનું અહિં પ્રયોજન નથી, કારણ કે તે ઉત્કૃષ્ટ યોગે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થતો નથી, માટે તેને દૂર કરવા સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો એ વિશેષણુ ઝહણુ કયું છે.

આ ત્રણે વિશેષણુ યુક્ત હોવા છતાં પણ જો ઘણી મૂળ કે ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો બંધક હોય તો પણ વિવક્ષિત પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ ન થાય. કારણ કે દલિલો ઘણા ભાગમાં વહેંચાઈ બાય, તે હેતુથી મૂળ અને ઉત્તર અલ્પતર પ્રકૃતિઓનો બંધક હોવો જોઈએ એમ કહ્યું છે. આ ચાર વિશેષણુ યુક્ત આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે છે માટે પ્રદેશબંધના સ્વામિત્વના વિષયમાં સર્વત્ર આ નિર્દોષ સામાન્ય લક્ષણુ છે. તેમાં જે કંઈ વિશેષ છે તે પૂર્વે બતાવેલ છે.

ઉપરોક્ત લક્ષણોનો વિપર્યાસ એ જ પ્રાયઃ જઘન્ય પ્રદેશબંધના સ્વામિત્વના વિષયમાં લક્ષણુ સમજવું. તે આ પ્રમાણે—

મનોલઘિધ હીન, જઘન્ય યોગસ્થાનકે વર્તમાન, લઘિધ અપયોખ્તો, મૂળ અને ઉત્તર ઘણી પ્રકૃતિઓનો બાંધનાર આત્મા જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

કહ્યું છે કે—‘સંજ્ઞિ ઉત્કૃષ્ટ યોગિ, પર્યાપ્તો, અલ્પતર પ્રકૃતિનો બંધક, ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે છે, તેથી વિપરીત જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે.’ આ તો બહુ સંક્ષેપમાં કહ્યું તેને જ મંદ મતિવાળા શિષ્યોના ઉપકાર માટે વિસ્તારથી વણુંવે છે—

નરકગતિ, નરકાનુભૂતિ, નરકાશ્રુ અને દેવાશ્રુરૂપ ચાર પ્રકૃતિઓના સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો જઘન્ય યોગસ્થાનકે વર્તમાન અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. અહિં અસંજ્ઞિ પર્યાપ્તાના જઘન્યયોગથી સંજ્ઞિ પર્યાપ્તાનો જઘન્યયોગ અસંખ્યાતશુણો હોય છે.

કહ્યું છે કે—‘અસંજ્ઞિ પર્યાપ્તાના જઘન્યયોગથી સંજ્ઞિ પર્યાપ્તાનો જઘન્યયોગ અસંખ્યાતશુણો છે.’

માટે સંજ્ઞિને જઘન્ય પ્રદેશબંધ ઘટતો નથી તેથી અસંજ્ઞિ ઝહણુ કયો છે અને અપયોખ્ત અસંજ્ઞિને વિવક્ષિત ચાર પ્રકૃતિઓનો બંધ થતો નથી માટે સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો એમ કહ્યું છે.

૧ જઘન્ય પ્રદેશબંધ થતામાં ચાર વિશેષણુ સૂચ્યા છે. પરંતુ વધારેમાં વધારે જેટલા ઘટે તેટલા ઘટાવવાના છે. જ્યાં ચારે ઘટે ત્યાં ચાર, ચારે ન જ ઘટતા હોય તો વધારેમાં વધારે ઘટી શકે તેટલા ઘટાવવાના છે.

આહારકદિકનો મૂળ આઠે કર્મનો અને દેવગતિ પ્રાપ્તિ પ્રાયોગ્ય એકત્રીશ પ્રકૃતિનો બાંધક જઘન્યયોગે વર્તમાન અપ્રમત્ત સંયત જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

દેવદિક, વૈકિયદિક અને તીર્થંકર નામકર્મ એ પાંચ પ્રકૃતિઓના ભવ પ્રથમ સમયે વર્તમાન જઘન્ય યોગિ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ, જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

તેમાં તીર્થંકર નામકર્મનો બાંધક દેવ અથવા નારકી અનુક્રમે દેવભવમાંથી અથવા નરકભવમાંથી ચ્યવીને મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થતો ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે વર્તમાન મનુષ્ય દેવગતિપ્રાયોગ્ય તીર્થંકર નામકર્મ સહિત યોગલુત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતો, જઘન્ય યોગિ, વૈકિયદિક અને દેવદિકનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે.

અહિં એમ શંકા થાય કે ઉક્ત ચાર પ્રકૃતિઓનો અસંજિમાં શા માટે જઘન્ય પ્રદેશબંધ ન થાય ? કારણ કે સંજિથી અસંજિમાં યોગ અદ્ય છે. તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—અહિં અસંજિ બે પ્રકારનો છે. તે આ પ્રમાણે—૧ પર્યાપ્તો, ૨ અપર્યાપ્તો. તેમાં અપર્યાપ્તાને તો દેવગતિ પ્રાયોગ્ય કે નરકગતિ પ્રાયોગ્ય બંધ જ થતો નથી પર્યાપ્તાને જ થાય છે અને પર્યાપ્ત અસંજિને અપર્યાપ્ત સંજિના યોગસ્થાનકથી અસંજ્યાતશુષ્ણ યોગ હોય છે.

શતકચૂર્ણિકાર કહે છે કે—‘સંજિ અપર્યાપ્તાના યોગથી અસંજિ પર્યાપ્તાના યોગ અસંજ્યાતશુષ્ણ હોય છે.’

માટે અસંજિમાં જઘન્ય પ્રદેશબંધ ઘટી શકતો નથી. તેથી ભવના પ્રથમ સમયે વર્તમાન અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્ય એ ચાર પ્રકૃતિઓના જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ કહ્યો છે.

આ કહેવા વડે કોઈ એમ કહે છે કે હીનબળવાળા અસંજિમાં વૈકિયષ્ટકનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ થાય છે તેનું ખંડન કર્યું છે એમ સમજવું.

તીર્થંકરનામકર્મનો તીર્થંકરનામકર્મનો બાંધનાર મનુષ્ય કાળ કરીને દેવમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં ભવના પ્રથમ સમયે જઘન્ય યોગસ્થાનકે વર્તતો તીર્થંકર નામકર્મ સહિત મનુષ્યપ્રાયોગ્ય ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધનાર દેવ જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે. પૂર્વાચાર્યોએ તેમ જ પ્રતિપાદન કરેલું હોવાથી અન્યત્ર તેનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ થતો નથી.

શતકચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—‘તીર્થંકરનામકર્મનો બાંધક મનુષ્ય કાળ કરીને દેવમાં ઉત્પન્ન થાય તેને પ્રથમ સમયે મનુષ્યગતિ પ્રાયોગ્ય તીર્થંકરનામકર્મ સહિત ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતા સર્વ જઘન્ય યોગે વર્તતાં તીર્થંકરનામકર્મનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ થાય અન્યત્ર ન થાય.’

૧ અહિં અન્યત્ર ન થાય એમ કહ્યું છે માટે તીર્થંકરનામકર્મ બાંધી નરકમાં જનારને તીર્થંકરનામકર્મ સાથે મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતા તીર્થંકરનામકર્મનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ ન થાય એમ સમજવું હેતુ એ જણાય છે કે દેવથી નરકમાં ભવના પ્રથમસમયે પણ યોગ વંધારે હોવાને બોધ્યો.

તથા મનુષ્યાયુ અને તિથ્યાયુ વર્જિત શેષ એક 'સો' નવ પ્રકૃતિઓનો સર્વથી જઘન્ય યોગે વર્તમાન, લાંબા અપર્યાપ્ત, ઉત્પત્તિના પ્રથમ સંયયવર્તિ, સૂક્ષ્મનિગોદિથો, જઘન્ય પ્રદેશખંધનો સ્વામિ છે. તેમાં પશુ અપર્યાપ્ત, સૂક્ષ્મ અને સાધારણ નામકર્મનો નામકર્મની પચીસ પ્રકૃતિનો ખંધક સ્વામિ છે. એકેન્દ્રિય, આતપ અને સ્થાવર નામકર્મનો એકેન્દ્રિયયોગ્ય છંવીસનો ખંધક સ્વામિ છે, મનુષ્યદિકનો યોગ-ત્રીશનો ખંધક સ્વામિ છે. શેષ નામકર્મની પ્રકૃતિઓનો ત્રીશનો ખંધક ઉક્ત વિશેષણ-વાળો સૂક્ષ્મ નિગોદિથો જઘન્ય પ્રદેશખંધનો સ્વામિ છે.

મનુષ્યાયુ અને તિથ્યાયુનો તે જ સૂક્ષ્મ નિગોદિથો પોતાના આયુના ત્રીજા ભાગના પ્રથમ સમયે વર્તેલો જઘન્ય પ્રદેશખંધનો સ્વામિ છે. પોતાના આયુના ત્રીજા ભાગના બીજા આદિ સમયોમાં જઘન્ય પ્રદેશખંધ નાહ થવામાં કારણ પૂર્વે કહ્યું છે તે જ સમજવું, ૯૧

હવે મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધિ અને સ્ત્યાનર્દિત્રિક એ આઠ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધના સ્વામિ અને તેજસાદિ નામ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના જઘન્ય પ્રદેશખંધના સ્વામિ બે કે સામાન્યથી પૂર્વે કહ્યા છે છતાં મંદ બુદ્ધિવાળા જીવોને સ્પષ્ટ રીતે બોધ થાય માટે વિશેષતઃ કહે છે—

સત્તવિહવન્ધમિચ્છે પરમો અગમિચ્છથીળગિદ્ધીળં ।

ઉક્લોસસંકિલિટૃ જહન્નઓ નામધુવિયાળં ॥૧૨॥

સપ્તવિધવન્ધકૈ મિથ્યાદૃષ્ટૌ પરમોઽનમિથ્યાત્વસ્ત્યાનર્દીનામ્ ।

ઉત્કૃષ્ટસંક્રિષ્ટૈ જઘન્યો નામધ્રુવવન્ધિનીનામ્ ॥૧૨॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ સંક્રિષ્ટ પરિણામિ સાત કર્મના ખંધક મિથ્યાદૃષ્ટિને અનંતાનુ-બંધિ અનુબંધ, મિથ્યાત્વ અને થીણુદ્વિત્રિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે. તથા અપ-ર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદને નામ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશખંધ થાય છે.

ટીકાનું—સાત કર્મનો ખંધક, ઉત્કૃષ્ટ સંક્રિષ્ટ પરિણામિ, અર્ધિ સંકલેશનું અહણુ અતિશય બળનું અહણુ કરવા માટે કથું છે. એટલે તાત્પર્ય એ કે—

સર્વોત્કૃષ્ટ યોગસ્થાને વર્તમાન મિથ્યાદૃષ્ટિને અનંતાનુબંધિ, મિથ્યાત્વ અને થીણુ-દ્વિત્રિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે. એટલે કે સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો, સર્વો-ત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્તમાન, સાતકર્મનો ખંધક, સંશિષ્યેન્દ્રિય પૂર્વોક્ત અનંતાનુ-બંધિ આદિ આઠ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધનો સ્વામિ છે.

૧ અર્ધિ ટીકામાં બે આયુ વિના એકસો નવ પ્રકૃતિઓ કહી, પરંતુ આ બે આયુ વિના એકસો સાત જ સંભવે છે. કારણ કે એકેન્દ્રિયો આ બે આયુષ્ય વિના એકસો સાત પ્રકૃતિઓ જ બાંધી શકે છે.

ઉત્કૃષ્ટ-જીવન્યસંબન્ધસ્વામિ-ચન્દ્રકમ્

પ્રકૃતિઓ	સંખ્યા	ઉત્કૃષ્ટ સંબંધના સ્વામી	જીવન્ય સંબંધના સ્વામી
સાનાવરણ-પાંચ, પાંચ અત રાંધ, દશનાવરણ ચાર	૧૪	સદ્મસ પરાયી, ઉત્કૃષ્ટ યોગી	સર્વોપદેય વીરવંશ લલિત અપર્ધાત સુક્ષ્મનિગોદનો જીવ બવાલ સમય
નિદ્રા-પ્રચલ	૨	ઉત્કૃષ્ટયોગી, સપ્તવિધ બંધક ચોથાથી આઠમા ગુણસ્થાનકનો પ્રથમ ભાગ સુધીના વર્તતા જીવો	"
ચીજ્જનિક. મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધી ચતુષ્ક નપુંસકવેદ, સ્ત્રોવેદ	૧૦	ઉત્કૃષ્ટ યોગી. સપ્તવિધ બંધક પચાસ સ સી મિથ્યાદૃષ્ટિ,	"
અપ્રત્યાખ્યાનીય ચતુષ્ક	૪	ચતુર્થે ગુણસ્થાનકવર્તી	"
પ્રત્યાખ્યાનીય ચતુષ્ક	૪	પંચમ ગુણસ્થાનકવર્તી	"
સંબલન કોષ	૧	નવમા ગુણ ૦ ના દ્વિતીય ભાગવર્તી	"
" માન	૧	" તૃતીય ભાગવર્તી	"
" માયા	૧	" ચતુર્થે ભાગવર્તી	"
" લોભ	૧	" પચમ ભાગવર્તી	"
હાસ્ય, રતિ, શોક, અરતિ	૪	અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ	"
ભય, બુદ્ધિસા	૨	અજિમ ગુણસ્થાનકવર્તી	"
ધુરુષવેદ	૧	નવમા ગુણના પ્રથમ ભાગવર્તી	"
દેવાયુ	૧	અપ્રમત સંચત	જીવન્યયોગી, પચાસ અસંસી પંચેન્દ્રિક
અનુભાસુ-તિથિ-આયુ	૨	મિથ્યાદૃષ્ટિ પચાસ સ સી	સર્વોપદેય વીરવંશ, લલિત અપર્ધાત, સુક્ષ્મનિગોદ, સ્વાયુત્તી ભાગ પ્રથમ સમયવર્તી

પ્રકૃતિઓ	સંખ્યા	ઉકૃષ્ટ રસખંધના સ્વામી	બદ્ધ-રસખંધના સ્વામી
નરકાલુ	૧	મિથ્યાદષ્ટિ પર્વાત સંગી	બદ્ધ-પ્રયોગી, પર્વાત અસંગી પંચેન્દ્રિય
દેવદિક, વૈકિયદિક	૪	દેવપ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીશનો બંધક	ભગવાત સમયે દેવપ્રાયોગ્ય ઝોગ- ણીશનો બંધક, સમ્યક્દષ્ટિ મનુષ્ય
નરકદિક	૨	નરક પ્રાયોગ્ય , , , ,	બદ્ધ-પ્રયોગી પર્વાત, અસંગી પંચેન્દ્રિય, અષ્ટવિધ બંધક
મનુષ્યદિક	૨	મનુષ્યપ્રાયોગ્ય પચ્ચીશનો બંધક	મનુષ્યપ્રાયોગ્ય ૨૬ ના. બધે
તિથિ અદિક, વલ્લુ અનુબંધ, તૈમ્સ, કામૈષ, અશુરુધધુ, નિર્માણ, લપધાત, ઔદારિક શરીર, દુષ્કસંસ્થાન, પ્રત્યેક, બાદર, અરિથર, અશુભ, દોષાગ્નિ, આનાદેય, અવશ	૨૦	ત્રેવીશનો બંધક મિથ્યાદષ્ટિ મનુષ્ય-તિથિ અ	તિથિ-પ્રાયોગ્ય ત્રીશના બંધક
ઔદારિક અંગોપાંગ, પંચે ન્દ્રિય ભતિ, છેવટકે સંધ- યણ, ત્રસ,	૪	ત્રસપ્રાયોગ્ય પચ્ચીશના બંધક મનુષ્ય-તિથિ અ	" "
પરધાત, ઉચ્છ્રવાસ, પર્વાત	૩	એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય પચ્ચીશના બંધક નરક વિનાના ત્રણ ગતિના છબે	" "
વિકલ્પનિક	૩	ત્રવપ્રાયોગ્ય પચ્ચીશના બંધક મનુષ્ય-તિથિ અ	ત્રવપ્રાયોગ્ય ત્રીશના બંધક
એકેન્દ્રિય, સ્થાવર	૨	ત્રેવીશના બંધક-મનુષ્ય તિથિ અ	એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય છવીશના બંધક
આતપ	૧	છવીશના બંધક, નરક વિના ત્રણ ગતિના છબે	" "
ઉલોન	૧	નરક વિના ત્રણ ગતિના છબે એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય છવીશના બંધક	તિથિ-પ્રાયોગ્ય ત્રીશના બંધક
મધ્યમના આગ સંધયણ " " સંસ્થાન	૮	તિથિ-પ્રાયોગ્ય અથવા મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ઝોગણીશના બંધક	" "
વજ્રસંસ્થાનારાય	૧	મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ઝોગણીશના બંધક	" "
સમયયુગ્મે, શુભવિધયોગતિ, સ્થિર, શુભ, સો માંગ, મુરવર, અદેય	૭	દેવપ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીશનો બંધક	" "

પ્રકૃતિઓ	સંખ્યા	હિતકૃષ્ટ રક્ષણ ધના સ્વામી	જન્ય રક્ષણ ધના સ્વામી
અશુભ વિહાયોગતિ, દુઃસ્વર	૨	નરકપ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીશના બંધક	તિથિય પ્રાયોગ્ય ત્રીશના બંધક
સૂક્ષ્મ, સાધારણ	૨	ત્રેવીશના બંધક	પર્વાં એકે પ્રાયોગ્ય પચ્ચીશના બંધક
અપર્યાપ્ત	૧	,,	અપ૦ તસ પ્રાયોગ્ય પચ્ચીશના બંધક
યશ	૧	સૂક્ષ્મપરાયવર્તિ	તિથિય પ્રાયોગ્ય ત્રીશના બંધક
આહારકદિક	૨	દેવપ્રાયોગ્ય ત્રીશના બંધક ઉત્તમ મુનિ	અષ્ટવિધ બંધક, દેવપ્રાયોગ્ય, એકવીશના બંધક અપ્રમત્તવતિ
જિનનામ	૧	દેવપ્રાયોગ્ય યોગણુત્રીશનો બંધક મનુષ્ય	મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ત્રીશનો બંધક સમ્પદદષ્ટિ દેવ, ભવાલ મમયે
ઉચ્ચગોત્ર	૧	સૂક્ષ્મપરાયવર્તિ	ભવાલ સમયવર્તિ, સર્વોપયોગી, લબ્ધિ અપર્યાપ્ત, સૂક્ષ્મ નિગોદનો છવ
નીચગોત્ર	૧	મિથ્યાદષ્ટિ	,,

(૧) અહિં હિતકૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિમાં ચાર આણુ વિના સર્વત્ર હિતકૃષ્ટયોગી, સંસીપર્યાપ્ત અને જ્યાં આણુબંધનો સંભવ હોય ત્યાં સપ્તવિધ બંધક છવે સમજવા.

(૨) વૈકિંચઅષ્ટક, આહારકદિક, તીર્થંકર નામકમં, મનુષ્યાણુ તથા તિથિયાણુ વિના શેષ એકસો સાત પ્રકૃતિઓના જન્ય પ્રદેશબંધના સ્વામી સર્વ અલ્પ વીર્યવાન્ લબ્ધિ અપર્યાપ્ત, સૂક્ષ્મનિગોદના છવ ભવાલ સમયે સમજવા.

તથા તેજસ, કાર્મણ, અગ્નિરુદ્ધ, ઉપધાત, વર્ણાદિ ચતુષ્ક અને નિર્માણ એ નામ ક્રિયબળિની નવ પ્રકૃતિઓના સાતનો અંધક મિથ્યાદષ્ટિ અપચાપ્તો સર્વ જઘન્ય યોગ-સ્થાને વર્તમાન નામકર્મની તિથિચગતિ યોગ્ય ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતો સૂક્ષ્મ નિર્ગોદિઓ^૧ જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. આ પ્રમાણે નેચાશીખી ગાથામાં કહેવા માટે બાહ્ય રાખેલા ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના સ્વામિ કહ્યા. ૯૨

આ પ્રમાણે સ્વામિત્વ પ્રરૂપણ કરી છેવટે તે કરીને પ્રદેશબંધનું સ્વરૂપ પૂર્ણ કર્યું. હવે કંઈ પ્રકૃતિઓ જઘન્યથી અથવા ઉત્કૃષ્ટથી કેટલા કાળ પથંત નિરંતર અંધાય ? તેનું નિરૂપણ કરવા માટે કહે છે—

સમયાદસંઘકાલં તિરિદુગનીયાણિ જાવ વજ્ઞંતિ ।

વેઽવિવયદેવદુગં પલ્લતિગં આઽ અંતમુહૂ ॥૯૩॥

સમયાદસંઘકાલં તિર્યગ્દિક્ષીચૈર્ગોત્રિ યાવત્ વચ્ચેતે ।

વૈક્રિયદેવદિકં ઇલ્યત્રિકમાયુરન્તર્મુહૂર્તમ્ ॥૯૩॥

અર્થ—તિર્યગ્દિક્ષ અને નીચગોત્ર જઘન્ય સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યકાળ પથંત, વૈક્રિયદિક્ષ અને દેવદિક્ષ ત્રણ પલ્લોપમ પથંત અને આયુ અંતમુહૂર્ત પથંત નિરંતર અંધાય છે.

ટીકાનુ—તિર્યચગતિ, તિર્યચાનુપૂર્વિ અને નીચગોત્ર એ જઘન્યથી એક સમય પથંત અંધાય છે. કારણ કે બીજે સમયે તથાપ્રકારના અધ્યવસાયના યોગે તેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓના અંધનો સંભવ છે. ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય લોકાકાશના પ્રદેશની જેટલી સંખ્યા થાય તેટલા સમય પથંત નિરંતર અંધાય છે. કારણ કે તેઉકાય અને વાઉકાયમાં ગયેલા આત્માને એ જ ત્રણ પ્રકૃતિઓ અંધાય છે, તથાભવસ્વભાવે તેની વિરોધિની મનુષ્યગતિ આદિ અંધાતી નથી. તે બંનેની સ્વકાયસ્થિતિ તેટલી જ છે તેથી ઉપરોક્ત ત્રણ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ તેટલો નિરંતર અંધકાળ કહ્યો છે.

પ્રજાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘હે ભગવન્ ! તેઉકાયિક જીવ તેઉકાયપણે કાળથી કેટલો કાળ હોય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતમુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતો કાળ એટલો કાળ આશ્રયી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પથંત હોય અને ક્ષેત્ર આશ્રયી

૧ અર્થ ગાથામાં નામની ક્રિયબળિ નવ પ્રકૃતિનો અંધક સૂક્ષ્મનિર્ગોદ છે એમ કહ્યું નથી છતાં-અણ્યાનતો વિશેષપ્રતિપત્તિઃ નહિ સદેહાદલક્ષણતા-એ ન્યાયે લેવાનો છે. ન્યાયનો અર્થ આ-આખ્યાનથી વિશેષ અર્થનો નિર્ણય થાય છે. સંદેહથી-દસવથી લક્ષણ અલક્ષણ ચતુ નથી. તાત્પર્ય એ કે-સૂત્રના અર્થમાં સશય થવાથી તેના વિશેષાર્થનો નિર્ણય આખ્યાનથી થાય છે. પરંતુ જો લક્ષણ પ્રતિપાદક સૂત્ર છે તે અલક્ષણ ચતુ નથી.

અસંખ્યાતા લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશ થાય તેટલા સમયપ્રમાણ હોય. એ પ્રમાણે વાયુકાય માટે પણ સમજવું.

વૈકલ્પિક અને દેવિક જઘન્ય એક સમય બંધાય. કારણ કે તે પરાવર્ત-માન પ્રકૃતિઓ છે, બીજે સમયે તથાપ્રકારના અધ્યવસાયના ચોગે તેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ બંધાઈ શકે છે. ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પદ્યોપમ પથંત બંધાય છે. કારણ કે અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળા તિયંચો અને મનુષ્યો જન્મથી આરંભી મરણપથંત એ જ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે. તે યુગલિકો ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પદ્યોપમના આયુવાળા જ હોય છે માટે તેનો ઉત્કૃષ્ટથી તેટલો નિરંતર બંધકાળ કહ્યો છે.

ચારે આયુ ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર અંતર્મુદ્ધર્ત સુધી જ બંધાય છે અધિક કાળ બંધાતા નથી. તેમાં કારણ તથાપ્રકારનો અવસ્થાવ જ છે. ૯૩

દેસૂળપુવ્વકોઢી સાયં તહ અસંખ્યોગ્ગલા ડરલં ।

પરવાત્સાસતસચડપર્ણિદિ પળસિય અચરસયં ॥૧૪॥

દેશોનાં પૂર્વકોટીં સાતં તથાસંખ્યપુદ્ગલાસુરલમ્ ।

પરાવાતોન્ન્યાસત્રસચતુષ્કપન્નેન્દ્રિયાણિ પન્નાશીતમતરશતમ્ ॥૧૪॥

અર્થ—સાતવેદનીય ઉત્કૃષ્ટથી દેશોના પૂર્વકોટિ પથંત ઔદારિકશરીર નામકર્મ અસંખ્યાતા પુદ્ગલ પરાવર્તન પથંત અને પરાવાત, ઉચ્છ્વાસ, ત્રસચતુષ્ક, અને પન્નેન્દ્રિયભતિ નામકર્મ એકસો પન્નાશી સાગરોપમ પથંત નિરંતર બંધાય છે.

ટીકાનું—સાતવેદનીયકર્મ જઘન્યથી એક સમય બંધાય છે. કારણ કે પરાવર્ત-માન પ્રકૃતિ હોવાથી બીજે સમયે તથાપ્રકારના અધ્યવસાયરૂપ સામંચીનાં વશથી તેની વિરોધિ પ્રકૃતિનો બંધ થઈ શકે છે, તેથી સાતવેદનીયનો જઘન્ય એક સમયમાત્ર બંધકાળ ઘટે છે. પરાવર્તમાન પ્રકૃતિઓનો જઘન્યથી એક સમયમાત્ર બંધકાળ હોવામાં આગળ પણ આ જ કારણ સમજવું. ઉત્કૃષ્ટથી દેશોના પૂર્વકોટિ પથંત નિરંતર બંધાય છે. કારણ કે ઉત્કૃષ્ટથી સયોગિકેવળી ગુણસ્થાનકનો એટલો કાળ છે અને ત્યાં એકલી સાતાનો જ બંધ થાય છે, અસાતાનો થતો નથી.

૧ તેમા ગુણસ્થાનકનો દેશોનાપૂર્વકોટીકાળ હોવાથી સાતાનો ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ તેટલો ઘટે છે. અન્યત્ર તો અંતર્મુદ્ધર્ત પરાવર્તમાન પ્રકૃતિ હોવાથી પલટાયા કરે છે. આ પ્રમાણે દરેક પરાવર્તમાન પ્રકૃતિ માટે સમજવું જ્યાં જ્યાં જે જે પરાવર્તમાન પ્રકૃતિઓનો નિરંતર ત્રણ પદ્યોપમાદિ બંધકાળ કહ્યો હોય ત્યાં ત્યાં તેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ ગુણ પ્રત્યયે કે ભ્રત્ર પ્રત્યયે બંધાતી નથી માટે કહ્યો છે. જ્યાં જ્યાં વિરોધી પ્રકૃતિઓ બંધાતી હોય ત્યાં ત્યાં તો અંતર્મુદ્ધર્ત ઉત્કૃષ્ટ નિરંતર બંધકાળ સમજવો જઘન્ય સર્વત્ર સમય સમજવો.

ઔદારિકશરીર નામકર્મ જઘન્યથી એક સમય બંધાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અસં-
ખ્યાતા પુદ્ગલ^૧ પરાવર્તન પર્થત બંધાય છે. કારણ કે સ્થાવરમાં ગયેલા જીવો
ઔદારિકશરીર નામકર્મ જ બાંધે છે, વૈકલ્ય બાંધતા નથી. કેમકે તેઓને ભવસ્વભાવે જ
તે શરીર નામકર્મ બંધાયેલ અધ્યવસાયનો અસંભવ છે. સ્થાવરમાં ગયેલા વ્યવહાર
રાશિના આત્માઓ ઉત્કૃષ્ટથી તેટલો જ કાળ ત્યાં રહે છે.

પ્રજાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-‘હે પ્રજો ! એકેન્દ્રિયનો એકેન્દ્રિયપણે કાળ આશ્રયી
કેટલો કાળ હોય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંતી ઉત્સ-
ર્પિણી અવસર્પિણી કાળ આશ્રયી હોય છે અને ક્ષેત્રથી અનંતા લોક, અસંખ્યાતા
પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળ હોય છે. તે પુદ્ગલ પરાવર્તન આવલોકના અસંખ્યાતમ
ભાગના સમય પ્રમાણ લેવા.’

પરાધાત, ઉચ્છ્વાસ, ત્રસ બાદર પર્થાપ્ત અને પ્રત્યેક એ ત્રસચતુષ્ક અને પંચે-
ન્દ્રિયબલિત એ સાત પ્રકૃતિઓ જઘન્યથી એક સમયમાત્ર બંધાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી
એકસો પંચાશી સાગરોપમ પર્થત નિરંતર બંધાય છે.

શી રીતે એકસો પંચાશી સાગરોપમ નિરંતર બંધાય છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
કહે છે કે—

છઠ્ઠી નરક પૃથ્વીમાં રહેલી નારકીઓનું ઉત્કૃષ્ટથી બાવીસ સાગરોપમ આયુ છે.
તેટલો કાળ ત્યાં ભવસ્વભાવે ઉક્ત પ્રકૃતિઓ જ બંધાય છે, તેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ
બંધાતી નથી. તે નારકી પોતાના ભવના અંતે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી તે લઇને મનુ-
ષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં પણ સમ્યક્ત્વના પ્રભાવથી વિવક્ષિત પ્રકૃતિઓની પ્રતિપક્ષ
પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી. હવે તે મનુષ્ય^૨ અનુત્તર સંયમનું પાલન કરી એકત્રીશ સાગ-

૧ અહિં નિર્ગોહ જીવો ત્રણ પ્રકારના છે-૧ કેટલાક એવા જીવો છે કે નિર્ગોહમાંથી નીકળ્યા નથી
અને નીકળશે પણ નહિ. ૨ કેટલાક એવા જીવો છે જેઓ હજી હવે નીકળશે અને ૩ કેટલાક એવા
જીવો છે કે નિર્ગોહમાંથી નીકળી કરી નિર્ગોહમાં ગયા છે. અહિં ઔદારિક શરીર નામનો નિરંતર બંધ-
કાળ જો કહ્યો છે, તે ત્રીજા પ્રકારના જીવ આશ્રયી સમભવાનો છે. પહેલાં બે પ્રકાર આશ્રયી તે અનુ-
ક્રમે અનાદિ અનંત અને અનાદિ સાંતકાળ સમભવો. સૂક્ષ્મનિર્ગોહ ભારને જેઓએ કાષ્ઠ દિવસ છોડ્યો
નથી તે અવ્યવહાર રાશિના જીવો કહેવાય છે. શૈવ સધના વ્યવહારરાશિના કહેવાય છે.

૨ આ દીકામાં તેમ જ સ્વોપમ દીકામાં-‘છઠ્ઠી નરકમાંથી સમ્યક્ત્વ સહિત નીકળી મનુષ્યપણામાં
ઉત્તમ સંયમની આરાધના કરી નવમી ઐવેયકમાં ભવ’ એમ કહ્યું. પરંતુ છઠ્ઠી નરકમાંથી નીકળેલ જીવ
મનુષ્યપણામાં દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, પણ સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી’ એમ બૃહસ્પ-
તિએ વગેરે ધણા અંશોમાં કહ્યું છે. તેમ જ પંચમ કર્મગ્રંથ ગા. ૧૦ ની દીકામાં આ જ સાત ક્ર-
તિઓનો ઉત્કૃષ્ટ નિરંતર બંધકાળ બતાવતાં કહ્યું છે કે-‘સમ્યક્ત્વ સહિત છઠ્ઠી નરકમાંથી નીકળી મનુ-
ષ્યપણ’ પંચી દેશવિરતિની આરાધના કરી સમ્યક્ત્વ સહિત ચાર પલ્લોપમના આયુષ્યવાણો દેવ યજ્ઞ
ત્યાંથી મનુષ્યમાં આવી સર્વવિરતિ સંયમની આરાધના કરી નવમ ઐવેયકમાં ભવ’ અને તેથી ચાર

રોપમના આઉળે ઐવેયકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થાય. તે દેવ તથા પ્રકારના અધ્યવસાયના યોગે જન્મ થયા પછી તરત મિથ્યાત્વભાવને પ્રાપ્ત કરે. સ્વવનકાળે ફરી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી મનુષ્યમાં આવી ઉત્તમ શ્રાવકપણું પાળી ખાવીસ ખાવીસ સાગરોપમના આઉળે ત્રણવાર અમૃત દેવલોકમાં જવા વડે છાસક સાગરોપમ કાળ પૂર્ણ કરે. ક્ષાયો-પશમિક સમ્યક્ત્વ તેટલો કાળ નિરંતર ટકી શકે છે. ત્યારપછી અંતર્યુક્તિ મિશ્ર શુષ્ક-સ્થાનકે આવી ફરી ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી બે વાર તેત્રીસ સાગરોપમના આઉળે વિજ્યાદિ વિમાનમાં જવા વડે છાસક સાગરોપમ પૂર્ણ કરે. આ સ્થાનકોમાં આટલા કાળ પર્યાંત ભવપ્રત્યયે અથવા શુષ્કપ્રત્યયે ઉક્ત પ્રકૃતિઓની વિપક્ષ પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી. માટે વિવક્ષિત પ્રકૃતિઓનો નિરંતર એકસો પંચાશી સાગરોપમનો અંધકાળ થતે છે. ૬૪

ચરંસઽન્નસુમલ્લગદ્વપુરિસસુસ્સરતિગાળ છાવદ્વિ ।

વિઝળા મણુદુગરલંગરિસહતિથાળ તેત્તીસા ॥૧૫॥

ચતુરસોર્વૈર્ગોત્રશુમલ્લગતિપુરુષવેદસુસ્સરત્રિકાળાં પદ્મપટિઃ ।

દ્વિગુણા મનુજદ્વિકૌદારિકાઙ્ગવર્ષમતીર્થાનાં ત્રયસ્તિશ્વ ॥૧૬॥

અર્થ—સમચતુરસ સંસ્થાન, ઉચ્ચગોત્ર, શુભ વિહાયોગતિ, પુરુષવેદ અને સુસ્વ-રત્રિકનો દ્વિગુણ છાસક સાગરોપમ નિરંતર અંધકાળ છે. તથા મનુજદ્વિક, ઔદારિક અગ્રોપાંગ, વજ્રસપ્તનારાય સંઘયણ અને તીર્થ કરનામકર્મનો તેત્રીસ સાગરોપમ નિરંતર અંધકાળ છે. ૬૫

ટીકાનું—સમચતુરસ સંસ્થાન, ઉચ્ચગોત્ર, શુભવિહાયોગતિ, પુરુષવેદ સુસ્વર સુભાગ અને આદેય એ સુસ્વરત્રિકનો નિરંતર અંધકાળ પરાવર્તમાન પ્રકૃતિ હોવાથી જઘન્યથી એક સમયનો છે અને ઉત્કૃષ્ઠથી દ્વિગુણ છાસક સાગરોપમ એટલે એકસો ખત્રીસ સાગરોપમનો છે. આ સઘળી પ્રકૃતિઓ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને અથવા મિશ્રદષ્ટિ જીવોને તો અવશ્ય બંધાય છે, કારણ કે તેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓનો સાસ્વાદન શુષ્ક-સ્થાનકે બંધવિચ્છેદ થાય છે. એટલે ઉત્કૃષ્ઠથી એટલો કાળ આત્મા સમ્યક્ત્વાદિ શુષ્ક-સ્થાનકે રહી શકે તેટલો કાળ નિરંતર ઉપરોક્ત સાત પ્રકૃતિઓ બંધાયા કરે છે.

પરોપમ કાળ પણ અધિક થાય છે. “કર્મપ્રકૃતિ સંકેમણુકરણ ગા. ૧૦૮ ની મલ્લયગિરિજા મ. ની તથા મહોપાધ્યાયજી મ ની ટીકા” માં પણ આ જ પ્રમાણે જણાવેલ છે. છતાં અહિં એમ કેમ કહ્યું? તે બહુશ્રુતો જાણે.

૧ અહિં પરિભ્રમણનો જે ક્રમ કહેવામાં આવ્યો છે તે ક્રમે પરિભ્રમણ કરે તો તેટલો નિરંતર અંધકાળ થતે ગાનદષ્ટિ એ જ ક્રમ છે ત્યારપછી મોક્ષમાં ન જાય તો સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે જાય અને ત્યાં વિરોધિની પ્રકૃતિઓનો અવશ્ય અંધ થાય.

અંતર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણે મિશ્ર ગુણસ્થાનકના કાળથી અંતરિત એકસો બત્રીસ સાગરોપમનો સમ્યક્ત્વનો કાળ પૂર્વોક્ત પ્રકારે ઘટે છે. તે આ પ્રમાણે—

કોઈ એક મનુષ્ય ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી ઉત્તમ શ્રાવકપણું પાળી ખારીશ સાગરોપમને આઢિખે અમ્યુત દેવલોકમાં જાય. ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થઈ ઉત્તમ શ્રાવકપણું પાળી અમ્યુત દેવલોકમાં જાય, વળી ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થઈ અમ્યુત દેવલોકમાં જાય, ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થાય. ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વનો વચમાં થતા મનુષ્યના ભવ અધિક છાસક સાગરોપમનો કાળ હોવાથી અંતર્મુદ્ધર્ત મિશ્ર ગુણસ્થાનકે જઈ ફરી ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી ઉત્તમ મુનિપણું પાળી તેત્રીસ સાગરોપમને આઢિખે વિજ્યાદિ ચારમાંથી કોઈ મહાવિમાને ઉત્પન્ન થાય, ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થઈ અમુત્તર મુનિપણું પાળી ફરી વિજ્યાદિ વિમાને ઉત્પન્ન થાય ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થાય. હવે જો તે ભવમાં મોક્ષ ન જાય તો સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે જાય. આ પ્રમાણે વચમાં થતા મનુષ્યના ભવોથી અધિક અને અંતર્મુદ્ધર્ત મિશ્ર ગુણસ્થાનકના કાળથી અંતરિત એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પર્થત સમ્યક્ત્વાદિ ગુણકોણે રહી શકે છે અને ત્યાં ઉપરોક્ત સાત પ્રકૃતિઓ ખાંધ્યા કરે છે. ત્યારપછી મોક્ષમાં ન જાય તો સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે જઈ ઉત્તમ પ્રકૃતિઓની વિરોધિ પ્રકૃતિઓ ખાંધે છે.

તથા મનુષ્યક્રિકે ઔઠારિકે અંગોપાંગ અને વજ્રઋષભનારાય સંઘયણનો જઘન્યથી સમય અને તીર્થ કરનામકર્મનો જઘન્યથી અંતર્મુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ઠથી એ પાંચે પ્રકૃતિઓનો તેત્રીસ સાગરોપમ નિરંતર બંધકાળ છે. તે આ પ્રકારે—

અમુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયેલો આત્મા તીર્થ કરનામકર્મ વજ્રને શેષ પ્રકૃતિઓ તો નિયમપૂર્વક ખાંધે છે અને પછીના જન્મમાં તીર્થ કર ચનાર કોઈ આત્મા તીર્થ કર નામકર્મનો પણ બંધ કરે છે. માટે એ પાંચ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ઠથી તેટલો બંધકાળ ઘટે છે. માત્ર તીર્થ કરનામકર્મનો દેશોન એ પૂર્વકોટિ વડે અધિક સમજવો. ૯૫.

૧ આદિ જે જઘન્યથી સમયનો બંધકાળ કલો છે તે જ્યાં સુધી વિરોધિની પ્રકૃતિઓ બંધતી હોય ત્યાં સુધી સમજવો. અને ઉત્કૃષ્ઠ બંધકાળ વિરોધિની પ્રકૃતિનો બંધવિરોધ થયા પછી એકલી જ્યાં સુધી બંધાય ત્યાં સુધીનો સમજવો. તીર્થ કરનામકર્મ છારરભાવે જઘન્યથી પણ આગુની જેમ અંતર્મુદ્ધર્ત જ બંધાય છે.

૨ દેશોન બે પૂર્વકોટિ અધિક કહેવાનું કારણ તીર્થ કરનામકર્મ ત્રીજે ભવે નિકાચિત કરે છે તે છે. તે આ પ્રમાણે-વધારેમા વધારે પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળા કોઈ મનુષ્યે વીશ સ્થાનકનું આરાધન કરી તીર્થ કર નામકર્મ નિકાચિત કર્યું પોતાનું જોટણ આયુ શેષ હતું અને નિકાચિત કર્યું તેટલો કાળ, ત્યાંથી અમુતર વિમાનમાં તેત્રીસ સાગરોપમને આઢિખે દેવ થાય તેટલો કાળ, ત્યાંથી ચ્યવી ઉત્કૃષ્ઠ ચોરાણી લાખ પ્રવના આઢિખે મનુષ્ય થાય ત્યાં જ્યાં સુધી આદ્ય ગુણસ્થાનકના છઠ્ઠા ભાગથી અગાડી ન જાય તેટલો કાળ નિરંતર બંધાયા જ કરે છે. કેમકે તીર્થ કરનામકર્મ નિકાચિત થયા પછી પોતાની બંધરોગ્ય ભૂમિકામાં પ્રતિસમય બંધાયા જ કરે એવા નિયમ છે. તેથી કેટલાએક વર્ષ ન્યૂન બે પૂર્વકોટી અધિક કાળ કલો છે.

સેસાણંતમુદુત્તં સમયા તિથ્યાઽગાણ અંતમુદુ .

વન્ધો જહન્નઓવિ હુ મંગતિગે નિચ્ચંધીણં ॥૧૬॥

શેષાણામન્તમુદુત્તં સમયાત્ તીર્થાયુપોરન્તમુદુત્તમ્ .

વન્ધો જહન્યતોઽપિ હુ મંગત્રિકં નિત્યવન્ધિનીનામ્ ॥૧૬॥

અર્થ—શેષ અધુવખંધિની પ્રકૃતિઓનો સમયથી આરંભી અંતમુદુત્તં પર્થત બંધ હોય છે. તીર્થાંકરનામ અને આયુનો અંતમુદુત્તં બંધ હોય છે અને નિત્ય-ખંધિ પ્રકૃતિઓ આશ્રયી ત્રણ ભાગા છે.

ટીકાનુ—જે પ્રકૃતિઓ આશ્રયી પહેલાં નિરંતર બંધકાળ કહ્યો તે સિવાય પ્રથમ વર્ષ સંસ્થાનપંચક, પ્રથમ વર્ષ સંઘયણપંચક, એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયભતિ, સ્થાવરકંશક, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શૌક, નરકદ્વિક, આહારકદ્વિક, આતપ, ઉદ્યોત, સ્ત્રીવેદ, નયુસકવેદ, સ્થિર, શુભ, યશઃકીર્તિ, અશાતવેદનીય અને અપ્રશસ્તવિહાયોગતિ એ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સમયમાત્ર બંધ થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતમુદુત્તં પર્થત બંધાય છે. ત્યારપછી બન્ધ આશ્રયી અવશ્ય પરાવર્તન પામે છે. કારણ કે તે સઘળી અધુવખંધિની પ્રકૃતિઓ છે.

તીર્થાંકરે નામકર્મ અને આયુકર્મનો જીવ સ્વભાવે જઘન્યથી પણ અંતમુદુત્તં પર્થત નિરંતર બંધ થાય છે. ઉત્કૃષ્ટથી બંધકાળનું પ્રમાણ પહેલા કહ્યું છે.

નિત્યખંધિ—ધ્રુવખંધિ પ્રકૃતિઓના બંધકાળ આશ્રયી ત્રણ ભાગા જાણવા. તે આ પ્રમાણે—અનાદિ અનંત, અનાદિ સાંત અને સાદિ સાંત.

તેમાં અલગ્ય આશ્રયી અનાદિ અનંત બંધકાળ છે. કારણ કે તેઓને અનાદિ-કાળથી બંધાયા કરે છે માટે અનાદિ અને લવિષ્યકાળમાં કોઈ કાળે બંધનો વિચ્છેદ નહિ કરે માટે અનંત. તથા જે લગ્યે હજી સુધી મિથ્યાત્વથી આગળ વધ્યા નથી પણ હવે પછી વધશે અને ધ્રુવખંધિની પ્રકૃતિઓના બંધનો વિચ્છેદ કરશે તેવા લગ્ય જીવો આશ્રયી અનાદિ સાંત છે અને ઉપશંભશ્રેણિથી પડેલા જીવો આશ્રયી સાદિ સાંત છે. આ પ્રમાણે બંધવિધિ કહ્યો.

બંધવિધિ સમોપ્ત.

૧ આ પ્રકૃતિઓમાંથી હાસ્યરતિ, અરતિશૌક, આહારકદ્વિક, સ્થિર, શુભ, યશઃકીર્તિ અને અશા-તવેદનીય સિવાયની સઘળી પ્રકૃતિઓ પહેલાં એ ગુણદાણાં સુરી જ બંધાય છે. ત્યાં તે પ્રકૃતિઓની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ બંધાવી હોવાથી, અને તે પરાવર્તમાન હોવાથી અંતમુદુત્તંથી વધારે કાળ બંધાય શકતી નથી. તથા આહારકદ્વિક સિવાયની હાસ્યરતિ આદિ સઘળી પ્રકૃતિઓ હજી ગુણદાણાં સુધી પોતાની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ સાથે પરાવર્તમાનપણે બંધાયા કરે છે અને સાતમા આદ્ય ગુણરચાનકનો અંત-મુદુત્તંથી અધિક કાળ નથી માટે આહારકદ્વિકનો અંતમુદુત્તં ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ છે તથા તેનો જઘન્ય એક સમય જે બંધકાળ કહ્યો છે તે સાતમા કે આદ્ય ગુણદાણે જઈ એક સમય બાંધી મરણ પ્રાપ્ત કરનારની અપેક્ષાએ ઘટે છે.

उत्तरप्रकृति-उत्कृष्ट-जघन्यनिरन्तरबन्धकाल-यन्त्रकम्

प्रकृतिओ	संख्या	उत्कृष्ट अंशकाण	जघन्य अंशकाण
मानानुरण्य-प, दशनापरण्य ६, अंतराय-प, मिथ्यात्व, सौल कपाय, भय, लुप्युत्सा	३८	अमलव्याश्रयी-अनादि अनंत भव्याश्रयी-अनादि सांत पति- ताश्रयी-देशानाधि पुद्गल परा०	अंतर्मुहूर्त
काश्य, रति, अरति, शोक, ओवेद, नपुंसकवेद	६	अंतर्मुहूर्त	अंक समय
पुरुषवेद	१	साधिक ओकसो ज्योति सागरो०	„
साता	१	देशान पूर्वकांड	„
असाता	१	अंतर्मुहूर्त	„
आयुष्य चार	४	„	अंतर्मुहूर्त
देवदिक, वैदिकदिक	४	त्रय पक्षोपम	अंक समय
मनुष्यदिक, औदारिक अंगो- पग, वज्रकपलनाराय	४	तेजोश सागरोपम	„
तिथि दिक	२	असंख्य उत्स० अवसर्पिणी	„
नरकदिक, ओकेन्द्रियादि चार ज्वाति, आहारकदिक, अन्तिम पांथ संधयण्य तथा अन्तिम पांथ संस्थान, अशुभ, विहा- योगति, आतप, उद्योत, स्थिर, शुभ, यश, रथावर दशक	३४	अंतर्मुहूर्त	„
पञ्चेन्द्रियज्वाति, पराधात, उ- वास, तस व्युत्पन्न	७	साधिक चार पक्षोपम संहित ओकसो पञ्चाशी सागरोपम	„
औदारिक शरीर	१	असंख्य पुद्गल परावर्त	„
वर्णव्युत्पन्न, तैश्च, काम्य, अगुरुलघु, निर्मोक्ष, उपधात.	६	अमलव्याश्रयी-अनादि अनंत भव्याश्रयी-अनादि सांत पति- तव्याश्रयी-देशानाधि पुद्गल परा०	अंतर्मुहूर्त
अभ्युत्पन्न, शुभ विहायोगति, सौभाग्य, सुस्वर, आदि	५	साधिक ओकसो ज्योति साग०	अंक समय
तीर्थ कर नामक	१	देशान जे पूर्वकांड वष अधिक तेजोश सागरोपम	अंतर्मुहूर्त
द्वयजोत्र	१	साधिक ओकसो ज्योति साग०	अंक समय
नीत्यजोत्र	१	असंख्य उत्स० अवसर्पिणी	„

ઉદયવિધિ.

હવે ઉદયવિધિ—ઉદયનુ સ્વરૂપ કહે છે—

હોઙ્ઙાઙ્ઙાઙ્ઙાઙ્ઙાઙ્ઙા ધ્રુવોદયાણુદયો ।

સાઙ્ઙસપજ્જવસાણો અધુવાણં તહય મિચ્છસ્સ ॥૧૭॥

મવત્યનાઘન્તોજ્ઞાદિસાન્તો ધ્રુવોદયાનામુદયઃ ।

સાદિસપર્યવસાનોઽધુવાણાં તથા ચ મિથ્યાત્વસ્ય ॥૧૭॥

અર્થ—ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો ઉદય અનાદિ અનન્ત અને અનાદિ સાંત એમ બે પ્રકારે છે અને અધુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો તથા મિથ્યાત્વનો ઉદય સાદિ સાન્ત છે.

ટીકાનુ૦—અહિં પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—ધ્રુવોદયી અને અધુવોદયી. તેમાં કર્મપ્રકૃતિના કર્તા ઉદયાધિકારમાં એકસો અક્ષવન પ્રકૃતિઓ માને છે.^૧ અહિંથી આરંભી આઠ કરણના સ્વરૂપની સમાપ્તિ પથ^૨ ત કર્મપ્રકૃતિકારના અભિપ્રાયે જ કહેવામાં આવશે. તેમના અભિપ્રાયે ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓ અડતાલીસ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ, દર્શનાવરણીય આર, મિથ્યાત્વમોહનીય, વર્ણાદિ વીશ, તૈજસકાર્મણ્ય સપ્તક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, અગુરુલઘુ અને નિર્માણ.

આ અડતાલીસ પ્રકૃતિઓનો ઉદય અનાદિ અનન્ત અને અનાદિ સાંત એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં અલબ્ધ આશ્રયીને તે પ્રકૃતિઓનો ઉદય અનાદિ અનન્ત છે. કારણ કે તેઓને અનાદિ કાળથી ઉદય છે અને કોઈ દિવસ ઉદયવિચ્છેદનો સંભવ નથી. તથા બાકીના આશ્રયી અનાદિ સાંત છે, કારણ કે મોક્ષમાં જતાં તેઓને અવરજ ઉદય વિચ્છેદનો સંભવ છે.

અધુવોદયિ શેષ એકસો દશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય સાદિ સાંત છે. કારણ કે તેઓ સઘળી અધુવોદયિ હોવાથી પરાવર્તન પામી પામીને ઉદય થાય છે. કેવળ અધુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો ઉદય સાદિ સાંત છે એમ નથી પરંતુ મિથ્યાત્વનો ઉદય પણ સાદિ સાંત છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ કર્મપ્રકૃતિકાર જનન પંદર માનતા હોવાથી તેમના અભિપ્રાયે આઠ કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓની સંખ્યા ૧૫૮ થાય છે. જયસંઘકાર પાંચ જનન માનતા હોવાથી તેમના અભિપ્રાયે ૧૪૮ થાય છે. અહિં કર્મપ્રકૃતિકારના અભિપ્રાયથી કહ્યું છે. તથા ઉદયમાં બે કે ૧૨૨ પ્રકૃતિઓ કહી છે. કારણ કે તેમાં વર્ણાદિના ઉત્તર ભેદો વિવક્ષા નથી. અહિં ઉત્તર ભેદોની પણ વિવક્ષા કરી છે માટે એકસો અક્ષવન કહી છે. અહિં વિવક્ષાભેદ છે મત્તાતર નથી.

સમ્યક્ત્વથી પડેલા જીવો આશ્રયી સિથ્યાત્વના ઉદયની સાદિ અને ફરી ન્યારે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે મિથ્યાત્વનો ઉદયવિચ્છેદ થતો હોવાથી અમુવ. આ પ્રમાણે અંધકારે મિથ્યાત્વનો ઉદય ત્રણ પ્રકારે જણાવેલો છે. ૧. અનાદિ અનન્ત, ૨. અનાદિ સાંત અને સાદિ સાંત. તેમાંના પહેલા બે ભાગ તો મિથ્યાત્વ પ્રવોદયિ હોવાથી અને પ્રવોદયિ પ્રકૃતિઓમાં બે ભાગ કહ્યા હોવાથી મિથ્યાત્વમાં પંચ બે જ પ્રમાણે સમજી લેવા અને ત્રીજો ભાગ 'તદય મિચ્છસ્સ' એ પદ વડે સાક્ષાત્ જાતીય છે. ૯૭

હવે ઉદયના પ્રકૃત્યુદય સ્થિત્યુદય આદિ લેદો કહે છે—

પયઢીઠિઢમાઈયા મેયા પુવ્વુત્તયા ઇહં નેયા ।

ઉદીરણુદયણં જન્નાણત્તં તયં ચોચ્છં ॥૧૮॥

પ્રકૃતિસ્થિત્યાદયો મેદાઃ પૂર્વોક્તા ઇહ જ્ઞેયાઃ ।

ઉદીરણોદયયોઃ યજ્ઞાનાત્વં તદ્ વક્ષ્યે ॥૧૮॥

અર્થ—પ્રકૃતિ સ્થિતિ આદિ જે લેદો પૂર્વે કહ્યો છે તે અહિં પણ જાણવા. માત્ર ઉદય ઉદીરણના વિષયમાં જે લેદ છે તે હું કહીશ.

ટીકાનુ—જે પ્રમાણે પહેલા અંધવિધિમાં પ્રકૃતિ, સ્થિતિ આદિ લેદો કહ્યો છે, જેમ કે—પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ અને પ્રદેશબંધ તે સઘળા અહિં ઉદયાધિકારમાં પંચ જાણવા. જેમ કે—પ્રકૃત્યુદય, સ્થિત્યુદય, અનુભવોદય અને પ્રદેશોદય, તેમાં આચાર્ય મહારાજ પોતે જ ઉદીરણાનું સ્વરૂપ ઉદીરણાકરણમાં વિસ્તારપૂર્વક કહેશે.

અહિં એ શંકા થાય કે ઉદયનું સ્વરૂપ કહેવાતાં આસંગે ઉદીરણાનું સ્વરૂપ આગળ ઉપર કહેશે એ શા માટે કહ્યું ? તેના હિતરમાં સમજવાનું કે ઉદય અને ઉદીરણા સહભાવિ હોવાથી એ બંનેના સ્વામિત્વ સંબંધે પ્રાર્થઃ કંઈ લેદ નથી. કેમકે જે પ્રકૃતિનો ન્યાં સુધી ઉદય હોય છે તેની ત્યાં સુધી ઉદીરણા હોય છે, એ પ્રમાણે જેની ન્યાં સુધી ઉદીરણા હોય છે તેના ત્યાં સુધી ઉદય પણ હોય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી જે પ્રકારે પ્રકૃતિ આદિ લેદો ઉદીરણાના અધિકારમાં કહેવાશે તેમ જ જે કંઈપણ સ્વામિત્વ રૂપે પણાદિ કહેવાશે. તે સઘળું પૂર્ણ રીતે અહિં પણ જાણી લેવું. માત્ર ઉદય અને ઉદીરણાના પ્રકૃતિ આદિ લેદના વિષયમાં જે ભિન્નતા છે તે અહિં હું કહીશ. શેષ સઘળું ઉદીરણાની જેમ સમજી લેવું. ૯૮

હવે ઉદય અને ઉદીરણામાં પ્રકૃતિલેદના વિષયમાં ભિન્નતા જણાવવા ઇચ્છતા કેટલીએક પ્રકૃતિઓનો ઉદીરણા સિવાય પણ કેટલોક કાળ ઉદય હોય છે તે જણાવનારી બે ગાથા કહે છે—

ચરિમોદયમુચ્છાણં અજોગિકાલં ઉદીરણાવિરહે ।

દેસૂણપુવ્વકોડો મણુયાડગત્રેયણીયાણં ॥૧૯॥

તદ્યચ્ચિયપજ્જતી જા. તા. નિદ્ધાણ હોઈ પંચપહં. |

उदओ आवलिअंते तेवीसाए उ सेसाणं ॥१००॥

चरमोदयोच्चैर्गोत्राणामर्योगिकालमुदीरणाविरहे ।

देशानां पूर्वकोटी मनुजापुर्वेदनीयानाम् ॥१९॥

તૃતીયાં ચૈવ પર્યાપ્તિ યાવત્તાવત્ નિદ્રાણાં સવતિ પચ્ચાનામ્ ।

उदय आवलिकान्ते त्रयोविंशतीनां तु शेषाणाम् ॥१००॥

અર્થ—અયોગિના ચરમ સમયે ઉદયવતી નામકર્મની નવ પ્રકૃતિઓ અને ઉચ્ચ-ગોત્રનો અયોગિ શુભસ્થાનકનો કાળપર્યંત, મનુષ્યાશુ અને સાત-અસાત વેદનીયનો દેશોન પૂર્વકોટિ પર્યંત, પાંચ નિદ્રાનો ત્રીજી પર્યાપ્તિ પર્યંત અને શેષ ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓનો છેલ્લી આલોકિક કાળ પર્યંત ઉદીરણા સિવાય કેવળ ઉદય પ્રવર્તે છે.

ટીકાનું—અયોગિ કેવળી શુભસ્થાનકના ચરમ સમયે જે નામકર્મની પ્રકૃતિઓ ઉદયમોર્વર્તે છે તે પ્રકૃતિઓનો, તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે—મનુષ્યગતિ, પચેન્દ્રિયભતિ, ત્રસનામ, આહરનામ, પયોપ્તનામ, સુભગનામ, આદ્યનામ, યથાક્રીર્તિનામ અને તીર્થકર લંબવીનને તીર્થકરનામ. એ નવ-પ્રકૃતિઓનો અને ઉચ્ચગોત્રનો અયોગિ કેવળી શુભસ્થાનકે તે શુભસ્થાનકના કાળપર્યંત ઉદીરણા સિવાય કેવળ ઉદય પ્રવર્તે છે.

તથા મનુષ્યાશુ, સંતવેદનીય અને અસાતવેદનીય એ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો પ્રમત્ત શુભસ્થાનક પછીના શેષ શુભસ્થાનકમાં સ્વર્તમાન આત્માઓને દેશોન પૂર્વકોટિ પર્યંત ઉદીરણા સિવાય કેવળ ઉદય પ્રવર્તે છે. આ દેશોન પૂર્વકોટીકાળ સયોગિ કેવળી શુભસ્થાનક આશ્રયી સમજવો. કારણ કે શેષ સઘળા શુભસ્થાનકોનો તો અંતર્સૂક્ષ્મ પ્રમાણ જ કાળ છે.

સાત અસાતવેદનીય અને મનુષ્યાશુ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓની પ્રમત્ત શુભસ્થાનકથી પછીના શુભસ્થાનકોમાં શા માટે ઉદીરણા થતી નથી ? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—જે ત્રણ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા અવસ્થાએ સંકલિષ્ટ અધ્યવસાયના ચોગે થાય છે અને અપ્રમત્ત સંયતાદિ શુભસ્થાનકવાળા આત્માઓ તે વિશુદ્ધ-અતિવિશુદ્ધ અધ્યવસાયે સ્વર્તતા હોય છે, માટે તેઓને તે ત્રણ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણાનો અભાવ છે.

આત્મા જે સમયે શરીર પર્યાપ્તિએ ન્યર્પાતો થાય છે તે પછીના સમયથી

૧ આ સ્થળે સ્વેપંશ ટીકાકર મહારાજ આહારપર્યાપ્તિથી આરંભી પન્દ્રથપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતા સુધી પાંચ નિદ્રાનો કેવળ ઉદય હોય છે ઉદીરણા હોતી નથી અને ત્યારપછી ઉદય ઉદીરણા સાથે હોય છે એમ કહે છે. તેનો પાઠ આ, પ્રમાણે—‘વાવદાહારસરીરેન્દ્રિયપર્વાસિયસ્તાવન્નિદ્રાણામુદય, एतद्वच्च-उदीरणासद्वતો भवत्युदय’

આરંભી ત્રીજી ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ જે સમયે પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી-તેટલા કાળ પર્યાપ્ત પાંચે નિદ્રાઓની તથાસ્વભાવે ઉદીરણા થતી નથી માત્ર ઉદય જ પ્રવર્તે છે.

શેષ જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણચતુષ્ક, અંતરાયપંચક, સંબલન લોભ, ત્રણ વેદ, સમ્યક્ત્વમોહનીય, મિથ્યાત્વમોહનીય. નરકાણુ, તિર્થગાણુ અને દેવાણુ એ ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓનો છેલ્લી આવલિકામાં કેવળ ઉદય જ હોય છે ઉદીરણા હોતી નથી. તે આ પ્રમાણે-

જ્ઞાનાવરણીયપંચક, દર્શનાવરણીયચતુષ્ક અને અંતરાયપંચક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ક્ષીણ કષાય ગુણસ્થાનકની પર્યાપ્ત આવલિકામાં કેવળ ઉદય જ પ્રવર્તે છે ઉદીરણા થતી નથી. કારણ કે તે વખતે તે-સઘળી પ્રકૃતિઓની છેલ્લી એક ઉદયાવલિકા જ શેષ રહી છે. ઉદયાવલિકા ઉપર કંઈપણ દલિક રહ્યું નથી અને ઉદયાવલિકામાં તે કોઈ કર્ણ પ્રવર્તતું જ નથી.

એ પ્રમાણે ક્ષપકશ્રોણમાં સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકની પર્યાપ્ત આવલિકામાં સંબલન લોભનો કેવળ ઉદય હોય છે. મિથ્યાત્વ, ભીવેદ, પુરુષવેદ અને નપુंसકવેદ એ પ્રકૃતિઓનો અંતરકરણ કયાં પછી પ્રથમ સ્થિતિની જ્યારે આવલિકા શેષ રહે ત્યારે કેવળ ઉદય જ પ્રવર્તે છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉપાર્જન કરતા સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ક્ષય કરતાં કરતાં જ્યારે છેલ્લી એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે સમ્યક્ત્વમોહનીયનો પણ કેવળ ઉદય જ પ્રવર્તે છે ઉદીરણા થતી નથી.

નારકાણુ, તિર્થગાણુ અને દેવાણુ એ ત્રણ આણુનો પોતપોતાના ભવની છેલ્લી આવલિકામાં કેવળ ઉદય જ પ્રવર્તે છે, ઉદીરણા થતી નથી. કારણ કે ઉદયાવલિકાની અંતર્ગત સઘળા કર્મો, ઉદીરણાને અર્થોગ્ય છે.

આદિ મનુષ્યાણુનો ઉદીરણા વિના પણ કેવળ ઉદયકાળ દેશોન પૂર્વકોટી પ્રમાણ પહેલા કહ્યો છે. માટે મિથ્યાદષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકવાળાઓને મનુષ્યાણુનો તેની છેલ્લી આવલિકામાં ઉદીરણાના અભાવે જે આવલિકામાત્ર ઉદયકાળ છે તે જુદો કહ્યો નથી પરંતુ તેની અંતર્ગત તેને પણ સમજી લેવાનો છે. કારણ કે પૂર્વકોટિનું જ્યારે કથન કરે ત્યારે આવલિકા માત્ર કાળ તો તેના એક અતિ નાના ભાગરૂપ છે તેથી પૃથક્ ન કહ્યું હોય છતાં સામર્થ્યથી જ સમજી લેવાનું હોય છે.

આ પ્રમાણે ઉક્ત એકતાલીસ પ્રકૃતિઓ સિવાય શેષ પ્રકૃતિઓનો જ્યાં સુધી ઉદય હોય છે ત્યાં સુધી ઉદીરણા હોય છે અને જ્યાં સુધી ઉદીરણા હોય છે ત્યાં સુધી ઉદય હોય છે અને સાથે જ શરૂ થાય છે સાથે જ નાશ પામે છે. ૯૯-૧૦૦

આ પ્રમાણે પ્રકૃત્યુદયમાં ઉદીરણાથી જે વિશેષ છે તે યતાબ્ધો, હવે સાધારિ પ્રરૂપણા કરવી જોઈએ, તે મૂળપ્રકૃતિ વિષયક અને ઉત્તરપ્રકૃતિ વિષયક એમ બે પ્રકારે છે. તે બંને વિષયક પ્રરૂપણા કરવા ઇચ્છતા કહે છે-

મોહે ચડહા તિવિહોવસેસ સત્તપહ મૂલપગર્દનં ।

મિચ્છત્તુદઓ ચડહા અધુવધુવાણં દુવિહતિવિહા ॥૧૦૧॥

મોહે ચતુર્દ્વા ત્રિવિધોઽવશેષાણાં સપ્તાનાં મૂલપ્રકૃતીનામ્ ।

મિથ્યાત્વોદયચતુર્દ્વાઽધુવધુવાણાં દ્વિવિધત્રિવિધૌ ॥૧૦૧॥

અર્થ—મોહનીયકર્મનો ઉદય ચાર પ્રકારે છે અને અવશેષ સાત મૂળપ્રકૃતિઓનો ઉદય ત્રણ પ્રકારે છે. તથા મિથ્યાત્વનો ઉદય ચાર પ્રકારે છે અને અધુવોદયી તથા શેષ કુવોદયીનો ઉદય અનુક્રમે બે અને ત્રણ પ્રકારે છે.

ટીકાકુટુંબ—મોહનીયકર્મનો ઉદય સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

ઉપશાંતમોહ શુષ્કસ્થાનકે મોહનીયનો ઉદય હોતો નથી ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, અગ્નીઆરમ્બ શુષ્કસ્થાનકે જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અલબ્ધને ધ્રુવ અને લબ્ધને મોક્ષે જતાં ઉદય વિચ્છેદ થશે માટે અધ્રુવ હોય છે.

અવશેષ સાત મૂળકર્મનો ઉદય અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અંતરાયનો ક્ષીણમોહ શુષ્કસ્થાનકના ચરમ સમય-પર્યંત ઉદય હોય છે, તથા વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને આયુકર્મનો અયોગિ શુષ્કસ્થાનકના ચરમ સમયપર્યંત ઉદય હોય છે. તે તે શુષ્કસ્થાનકે તે તે કર્મોના ઉદયનો ક્ષય થયા પછી ત્યાંથી પડવાનો અભાવ હોવાથી ફરીવાર તેઓના ઉદયની શરૂઆત થતી નથી માટે એ સાતે કર્મનો ઉદય અનાદિ છે, તથા લબ્ધને જ્યારે ક્ષપકેશ્વરે પર આરૂઢ થાય અને ઉપરોક્ત શુષ્કસ્થાનકે જાય ત્યારે તેઓનો ઉદય વિચ્છેદ થાય માટે સાંત અને અલબ્ધને કેાઈ કાળે પૂર્વોક્ત કર્મનો ઉદયવિચ્છેદ નહિ થાય માટે અનંત.

આ પ્રમાણે મૂળકર્મવિષયક સાદિ વિગેરે ભાંગાની પ્રરૂપણા કરી. હવે ઉત્તરપ્રકૃતિની અંદર સાદિ વિગેરે ભાંગાની પ્રરૂપણા કરે છે—

મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

સમ્યક્ત્વથી પડેલાને મિથ્યાત્વમોહનો ઉદય થાય માટે સાદિ. તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી એટલે અઘાપિ જેઓએ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ અલબ્ધને અનંત અને લબ્ધને સાંત મિથ્યાત્વમોહનો ઉદય હોય છે.

સઘળી અધુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે ઉદય હોય છે. કારણ કે તે સઘળી પ્રકૃતિઓનો ઉદય સ્થાથી નથી અધ્રુવ છે.

પૂર્વે જેનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તે મિથ્યાત્વમોહનીય વિના શેષ સુઠતાદ્વીસં ક્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓના ઉદય અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—

ક્રુવોદયિ ધાતિ કર્મની પ્રકૃતિઓના ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયપર્યંત ઉદય હોય છે અને નામકર્મની ક્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનાં સંયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયપર્યંત ઉદય હોય છે. ત્યાંથી પડવાનો અભાવ હોવાથી તે પ્રકૃતિઓના ઉદયની સાદિ નથી; તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તે સઘળા સંસારી જીવોને પૂર્વોક્ત ક્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓના ઉદય અનાદિ હોય છે, ધ્રુવ અને અધ્રુવ અભાવ્ય અને ભાવ્યની અપેક્ષાએ છે. ૧૦૧

આ પ્રમાણે પ્રકૃતિ ઉદયના સંબંધમાં ઉદ્ધીરણાથી જે વિશેષ હકીકત હતી તે કહી, શેષ ઉદ્ધીરણા પ્રમાણે સમજવું. હવે સ્થિતિ ઉદય એટલે વધારેમાં-વધારે અને ઓછામાં ઓછી કેટલી સ્થિતિનો ઉદય હોય તે કહે છે.

उदञ्चो ठिइखण्णं संपत्तीए सभावतो पढमो ।

सति तस्मि भवे बीओ पओगओ दीरणा उदञ्चो ॥१०२॥

उदयः स्थितिखण्णं सम्प्राप्त्या स्वभावतः प्रथमः ।

सति तस्मिन् भवेत् द्वितीयः प्रयोगत उदीरणोदयः ॥१०२॥

અર્થ—(અખાધાકાલ રૂપ) સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી (દ્રવ્યાદિ હેતુઓ) પ્રાપ્ત થયે છતે (જે) વિપાકોદય થાય તે પહેલાં સ્વભાવોદય; (અને તે સ્વભાવોદય) હોતે છતે (ઉદ્ધીરણાકરણ રૂપ) પ્રયોગથી (જે ઉદય) થાય (તે) બીજો ઉદ્ધીરણોદય છે.

ટીકાનું—અહિં ઉદય બે પ્રકારે થાય છે. તે આ પ્રમાણે—સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી અને પ્રયોગ વડે. તેમાં અહિં સ્થિતિ અખાધાકાળરૂપ છે. તે અખાધાકાળરૂપ-સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવરૂપ ઉદયના હેતુઓ પ્રાપ્ત થયે. છતે પ્રયત્ન વિના સ્વાભાવિક રીતે જ તે સ્થિતિના ક્ષય વડે થયેલા ઉદય કહેવાય છે. તેનું બીજું નામ સંપ્રાપ્તોદય અથવા ઉદયોદય છે.

તે ઉદય બ્યારે પ્રવર્તેતો હોય ત્યારે ઉદ્ધીરણા કરણરૂપ પ્રયોગ વડે ઉદયાવલિકા ઉપરના સ્થાનોમાં રહેલા દલિકોને જેથી ઉદયાવલિકાના દલિકો સાથે એ અનુસવે તે

૧ અહિં એમ શંકા થાય કે અખાધાકાળ પૂર્ણ થાય ત્યારે કોઈ પણ કર્મ ઉદયમાં આવે જ. કારણ કે અખાધાકાળમાં વિવક્ષિત પ્રકૃતિના દલિકો ગોઠવાયા નથી. એટલે અખાધાકાળમાં તો ઉદય ન જ થાય પરંતુ તે ઉપરના સ્થાનકોમાં દલિકો ગોઠવાયેલા હોવાથી તે સ્થાનોમાં બ્યારે જીવ જાય ત્યારે તે દલિકોનો ઉદય જરૂર થાય તો પછી ઉપર જે હેતુઓ બતાવ્યા તેની જરૂર શી? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે—અખાધાકાળ ઉપરના સ્થાનકોમાં બ્યારે જીવ જાય ત્યારે ઉપરના કારણોના અભાવે પ્રદે-ગોદય થાય, પરંતુ રસોદય તો ઉપરના કારણો મળ્યે જ થાય. ઉપરોક્ત કારણો રસોદયના છે એમ સમજવું.

બીજો પ્રયોગથી થયેલો ઉદય કહેવાય છે. તેનું બીજું નામ અસંપ્રાપ્તોદય અથવા ઉદીરણોદય છે.

તાત્પર્ય એ કે અખાધાકાળના ક્ષય થવા વડે સ્વાભાવિક રીતે થયેલો ઉદય અને તે ઉદય હોય ત્યારે ઉદીરણા કરણરૂપ પ્રયત્ન વડે થયેલો ઉદય એમ ઉદય બે પ્રકારે થાય છે.

અહિં સ્થિતિ ઉદયનું સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસંગે ઉપર જે ઉદયના બે પ્રકાર બતાવ્યા તેનું કારણ એ કે જેટલા સ્થાનકોને ઉદીરણાથી અનુભવે છે તેનાથી ઉદયથી જે અનુભવે છે તે વધારે છે એ બતાવવું છે.

તે સ્થિતિનો ઉદય સામાન્ય રીતે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બે પ્રકારે છે. અહિં સ્થિતિનો ઉદય એટલે તે તે સ્થાનકોમાં રહેલા દલિકનો ઉદય એ અર્થ છે.

એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે જે જે સ્થાનકોમાં ભોગવવા માટે દલિકની રચના થઈ છે તેમાંનું કોઈપણ સ્થાનક ઉદીરણા વડે તફન ખાલી કરતો નથી પરંતુ તે તે સ્થાનકોમાં દલિકોને યોગના પ્રમાણમાં જેથીને ઉદયાવલિકાના સ્થાનકોમાં રહેલા દલિકો સાથે ભોગવવા યોગ્ય કરે છે. તેમાં વધારેમાં વધારે જેટલા સ્થાનકોમાંના દલિકને અનુભવે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદય કહેવાય છે અને યોછામાં યોછા જેટલા સ્થાનકોમાંના દલિકને અનુભવે તે જઘન્ય સ્થિતિ ઉદય કહેવાય છે.

ઉદીરણાકરણ વડે જેટલા સ્થાનકોમાંના દલિકોને અનુભવે છે તેનાથી ઉદયથી જે અનુભવે છે તે વધારે છે તે નીચેની ગાથામાં સમજાશે. ૧૦૨

ઉદીરણાકરણ વડે વધારેમાં વધારે જેટલા સ્થાનકોમાંના દલિકોને અનુભવે છે તેનાથી ઉદય વડે એક વધારે સ્થાનકના દલિક અનુભવે છે તે કહે છે.

ઉદીરણજોગ્ગાણં અઘ્મહિયઠિર્ઞ્ણ ઉદયજોગ્ગાઓ ।

ઉદીરણાયોગ્યામ્યોઽમ્યધિકાઃ સ્થિત્વા ઉદયયોગ્યાઃ ।

અર્થ—ઉદીરણા યોગ્ય સ્થિતિથી ઉદયયોગ્ય સ્થિતિ એક સ્થિતિસ્થાનક વડે અધિક છે.

ટીકાનું—ઉદીરણા યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળી પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા યોગ્ય જે સ્થિતિઓ છે, તેનાથી ઉદયયોગ્ય સ્થિતિઓ ઉદયપ્રાપ્ત એક સ્થિતિ વડે અધિક છે. એટલે કે ઉદીરણા વડે વધારેમાં વધારે જેટલા સ્થિતિસ્થાનકોમાંના દલિકોને અનુભવે તેનાથી ઉદય વડે એક સ્થિતિસ્થાનકનાં અધિક દલિકો અનુભવે છે. તે આ પ્રમાણે—

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જ્યારે બંધાય ત્યારે અખાધાકાળમાં પણ પૂર્વે બંધાયેલું કે જેનો અખાધાકાળ વીતી ગયો હોય છે તે દલિક છે. કેમકે અખાધાકાળ તો વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલી કર્મપ્રકૃતિઓનો હોય છે. સપૂર્ણ કર્મલતાનો હોતો નથી. હાજલા તરીકે—જે સમયે મતિજ્ઞાનાવરણીયકર્મ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળું બંધાય ત્યારે તે સમયથી આરંભી

તેનો ત્રણ હજાર વરસનો અખાધાકાળ હોય છે. પરંતુ સંપૂર્ણ મતિજ્ઞાનાવરણીયનો સ્થોતો નથી કેમકે પૂર્વે બંધાયેલ મતિજ્ઞાનાવરણીય કે જેનો અખાધાકાળ વીટી ગયો છે તેની દલચરના તો વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલ મતિજ્ઞાનાવરણીયના અખાધાકાળમાં પણ હોય છે. તેથી જ ન્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય ત્યારે બંધાવલિકા પૂર્ણ થયા બાદ તેની પછીના સ્થિતિસ્થાનકને વિપાકોદય વડે અનુભવ કરતો આત્મા તે સમયથી આરંભી ઉદયાવલિકા ઉપરના સઘળા સ્થિતિસ્થાનકોની ઉદીરણા કરે છે અને ઉદીરીને અનુભવે છે. એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જે સમયે બંધ થાય તે સમયથી આરંભી બંધાવલિકા જે સમયે પૂર્ણ થાય તેની પછીના સ્થાનકને રસોદયે અનુભવતો ઉદયાવલિકા ઉપરના બંધાવલિકા ઉદયાવલિકા હીન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના જેટલા સમયે થાય તે તમામ સ્થિતિસ્થાનકમાં રહેલા દલિકને યોગના પ્રમાણમાં ખેંચી તેને ઉદયાવલિકાના દલિકો સાથે મેળવી અનુભવે છે.

આ પ્રમાણે હોવાથી ઉદયાવલિકા હીન શેષ સઘળી સ્થિતિની ઉદય અને ઉદીરણા તુલ્ય છે. કેમકે જેટલા સ્થિતિસ્થાનોમાંથી દલિકો ખેંચ્યા તે દરેકનો અનુભવ તો થવાનો જ છે તેથી તે સ્થાનકોની અપેક્ષાએ ઉદય ઉદીરણા તુલ્ય છે. માત્ર ઉદયમાં એક સ્થાનક વધારે છે. કેમકે જે સ્થિતિસ્થાનકને અનુભવતો ઉદયાવલિકા ઉપરના સ્થાનકોની ઉદીરણા કરે છે. તે સ્થાનક ઉદયાવલિકા અંતર્ગત હોવાથી તેની ઉદીરણા થતી નથી તેમાં તો માત્ર ઉદય જ પ્રવર્તે છે તેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની ઉદીરણાથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો ઉદય વેદ્યમાન સમયમાત્ર સ્થિતિ વડે અધિક છે.

એક સમય જ અધિક કહેવાનું કારણ આત્મા પ્રતિસમય ઉદયાવલિકામાંના એક એક સ્થાનકને જ અનુભવે તે છે. કોઈ કાર્ય આખી ઉદયાવલિકાના સ્થાનોને એક સાથે અનુભવતો નથી. બંધાવલિકા-ઉદયાવલિકા હીન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો ઉદય ઉદયબંધાવલિકા છયાસ્તી પ્રકૃતિઓનો સમજવો. શેષ પ્રકૃતિઓનો તો સત્તાગત સ્થિતિને અનુસરીને સમજવો, તેમાં પણ ઉક્ત ન્યાયે ઉદયપ્રાપ્ત એક સ્થિતિસ્થાનક વડે વધારે સમજવો.

૧ બંધાવલિકા એટલે જે સમયે બંધ થાય તે સમયથી આરંભી આવલિકા જેટલો જે કાળ તે. ૨ ઉદયાવલિકા એટલે ઉદય સમયથી આરંભી એક આવલિકા પ્રમાણ કાળમા ભોગત્રાય એવી જે દળચરના તે, જે સમયે કમ બંધાય તે સમયથી આરંભી એક આવલિકા પંચ ત તે બંધાયેલ કમમાં કોઈ કારણ પ્રાપ્ત નથી. તેમ જ ઉદય સમયથી આરંભી એક આવલિકાકાળમા ભોગત્રાય જે ભોગ કમદેવોમા પણ કોઈ કારણ લાગતું નથી.

૩ ઉદય સંક્રમેષ્ટેષ્ટા-મનુષ્યગતિ વગેરે ત્રીજા દ્વારની ૬૨ મી ગાથામા જણાવેલ ત્રીજા પ્રકૃતિઓમાંથી સમ્યક્ત્વ મોહનીય સિવાયની ભોગજુત્રીય પ્રકૃતિઓની પોતપોતાના ઉદયકાલે અન્ય પ્રકૃતિઓના સંક્રમથી એક આવલિકા ન્યૂત પોતાના મૂળકર્મની ઉત્કૃષ્ટ ગિયતિ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય છે. અને તે આવલિકા ન્યૂત થયેલ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તામાંથી સક્રમાવલિકા વ્યતીત થયા બાદ ઉદયાવલિકાની ઉપરનાં સર્વ સ્થિતિસ્થાનો ગત દલિકો ઉદીરણાભોગ્ય હોવાથી ત્રણ આવલિકા ન્યૂત પોતાના મૂળકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિયપ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ ઉદીરણા ભોગ્ય સ્થિતિઓ હોય છે.

હવે જઘન્ય સ્થિતિના ઉદય સંબંધે વિશેષ કહે છે—

હસ્તુદયો યગટિર્દિગં નિદ્દુગા યગિયાલાપ ॥૧૦૩॥

હસ્તોદયઃ એકસ્થિતીનાં નિદ્રોનાનામેકચત્વારિંશતઃ ॥૧૦૩॥

અર્થ—પાંચ નિદ્રા હીન એકતાલીસ પ્રકૃતિઓનો છેલ્લી એક સ્થિતિનો જે ઉદય તે જઘન્ય ઉદય સમજવો.

ટીકાનુ—પહેલા જે પ્રકૃતિઓનો ઉદીરણના કાળથી ઉદયનો કાળ વધારે કહ્યો છે તે એકતાલીસ પ્રકૃતિઓમાંથી પાંચ નિદ્રા બાદ કરતાં શેષ મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિય-જાતિ, ત્રસ, બાદર, પર્થાપ્ત, સુલગ, આદેય, યશઃકીર્તિ, તીર્થંકરનામ, ઉચ્ચગોત્ર, આયુ ચતુષ્ક, સાત અસાત વેદનીય, જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, અંતરાય પાંચ, સંબલન લોભ, તણુ વેદ, સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિથ્યાત્વમોહનીય એ છત્રીસ પ્રકૃતિઓની છેલ્લી સમયમાત્ર સ્થિતિ રહે ત્યારે જઘન્ય સ્થિતિનો ઉદય સમજવો. એટલે કે અયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે જેનો ઉદય હોય છે તે પ્રકૃતિઓનો તથા આયુચતુષ્ક, જ્ઞાનાવરણપચક, અંતરાયપચક, દર્શનાવરણચતુષ્ક, સંબલનલોભ અને સમ્યક્ત્વમોહનીય એ સઘળી પ્રકૃતિઓની સ્થિતિનો ક્ષય થતાં થતાં સત્તામાં છેલ્લુ એક સ્થિતિસ્થાનક જ્યારે શેષ રહે ત્યારે તેને વેદતાં તેઓનો જઘન્યસ્થિતિનો ઉદય સમજવો.

તણુ વેદ તથા મિથ્યાત્વમોહનીયની પ્રથમ સ્થિતિને ભોગવતા ભોગવતા જ્યારે છેલ્લો એક સમય શેષ રહે ત્યારે તેને ભોગવતા તે પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિનો ઉદય સમજવો.

જે કે નિદ્રાપચકનો શરીરપર્થાપ્તિ પૂર્ણ કર્યા પછી ઇન્દ્રિયપર્થાપ્તિ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી વચગાળામાં કેવળ ઉદય જ હોય છે ઉદીરણ હોતી નથી. એટલે તેટલા કાળના છેલ્લે સમયે તે એક સ્થાનકને અનુભવતા જઘન્ય સ્થિતિનો ઉદય કેમ ન કહ્યો ? એ શંકા અહિં થઈ શકે છે.

પરંતુ તે શંકા અસ્થાને છે કારણ કે અહિં જઘન્ય સ્થિતિનો ઉદય તેને કહેવામાં આવ્યો છે કે કોઈપણ એવા એક સ્થાનકનો અનુભવ કરે કે જેને વેદતા તેની અંદર તે સમયે બીજા કોઈપણ સ્થાનકના દલિત મળી શકતા ન હોય. જેમ કે—બારમા

અનુપ્પ ઇન્દ્રિયકૃષ્ટા નરકગતિ આદિ વીસ તેમ જ જિનનામ તથા આહારક સપ્તક વિના અનુદય સંક્રમોદકૃષ્ટા મનુષ્યાનુપૂર્ણ વગેરે વ્ષ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ ઉદીરણ ચોગ્ય રિયતિઓ અતર્થુદય ન્યૂન પોતપોતાના યુગલર્થના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિઅંધની સમાન છે

આહારક સપ્તકની અતર્થુદય ન્યૂન અંતઃક્રોડાક્રોડી સામગ્રેય પ્રમાણ અને જિનનામની પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ ઉદીરણ ચોગ્ય રિયતિઓ છે. વિશેષ મટે આ જ અંથમાં ઉદીરણકરણ ગુણો.

શુભસ્થાનકના ચરમસમયે જ્ઞાનાવરણીયકર્મના છેલ્લા સ્થાનકને બધારે વેદ છે ત્યારે તે સમયે તેની અંદર અન્ય કોઈ સ્થાનકનું કલિક મળતું નથી.

અહિં પાંચ નિદ્રામાં^૧ તો-એ કે શરીરપચાપ્તિ પૂર્ણ કર્યા પછી કેવળ ઉદય હોય છે છતાં સત્તામાં ઘણી સ્થિતિ હોવાથી અપવર્તના વડે ઉપરના સ્થાનકના કલિકો મળી શકે છે અને તેનો પણ ઉદય થાય છે. શુદ્ધ એક સ્થિતિનો ઉદય હોતો નથી. માટે તેનું વર્જન કર્યું છે.

શેષ પ્રકૃતિઓની ઉદય અને ઉદીરણા સાથે જ શરૂ થાય છે અને સાથે જ ખતમ થાય છે. તેથી તે પ્રકૃતિઓની જે જઘન્ય સ્થિત્યુદીરણા તે જ જઘન્ય સ્થિત્યુદય સમજવો, માત્ર ઉદયપ્રાપ્ત એક સ્થાનક વધારે લેવું.

તેમ જ સાદિ વિગેરેની પ્રરૂપણા આદિ જે અહિં નથી કહેવામાં આવ્યું તે સઘળું સ્થિતિ ઉદીરણામાં જેમ કહ્યું છે તેમ અહિં પણ સમજવું. ૧૦૩

આ રીતે સ્થિતિ ઉદયનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે અનુભાગોદયનું સ્વરૂપ કહે છે—

અણુભાગુદઓવિ ઉદોરણાણં તુલ્લો જહ્નયં નવરં ।

આવલિગંતે સમ્મત્તવેયસ્વોળંતલોભાણં ॥૧૦૪॥

અનુભાગોદયોઽપ્યુદીરણાયાસ્તુલ્યઃ જઘન્યં નવરમ્ ।

આવલિકાન્તે સમ્યક્ત્વેદક્ષીણાન્તલોભાનામ્ ॥૧૦૪॥

અર્થ—અનુભાગનો ઉદય પણ તેની ઉદીરણા તુલ્ય સમજવો. માત્ર સમ્યક્ત્વ-મોહનીય, ત્રણ વેદ, ક્ષીણમોહ શુભસ્થાનકે જેનો અંત થાય છે તે પ્રકૃતિઓ અને સંજવલનલોભના જઘન્ય રસનો ઉદય તે તે પ્રકૃતિની છેલ્લી આવલિકાના ચરમસમયે બાકીવો.

ટીકાતુ—અનુભાગના ઉદયનું સ્વરૂપ અનુભાગની ઉદીરણાની જેમ સમજવું. એટલે કે જે રીતે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ રસની ઉદીરણા ઉદીરણાકરણમાં વિસ્તારપૂર્વક કહેશે તે રીતે અહિં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ રસનો ઉદય પણ કહેવો.

શું ઉદીરણાકરણમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે સઘળું અહિં કહેવું કે તેમાં કંઈ વિશેષ છે? તો કહે છે કે આટલો વિશેષ છે. તે આ પ્રમાણે—

સમ્યક્ત્વમોહનીય, ત્રણ વેદ, ક્ષીણમોહશુભસ્થાનકે જેનો ઉદય વિચ્છેદ થાય તે જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર અને અંતરાય પાંચ એ એ ચૌદ પ્રકૃતિઓ

૧ નિદ્રાનો ઉદય જેઓ બારમા શુભસ્થાનક સુધી માને છે તેમના મતે બારમાના દ્વિચરમસમયે નિદ્રા અને પ્રયત્નાના છેલ્લા સ્થાનકને અનુભાગતા તેનો જઘન્ય સ્થિત્યુદય સંભવે છે.

અને સંબલન લોભ તેટલી પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસનો ઉદય પોતાની છેલ્લી આવલિકાના ચરમસમયે સમજવો.

તાત્પર્ય એ કે—જ્ઞાનાવરણપંચક, અંતરાયપંચક, દર્શનાવરણચતુષ્ક, ત્રણ વેદ, સંબલનલોભ અને સમ્યક્ત્વમોહનીય એ યોગણીય પ્રકૃતિઓના પોતપોતાના અંતકાળે ઉદીરણા નષ્ટ થયા બાદ સત્તામાં જ્યારે એક આવલિકામાત્ર સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે આવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય રસનો ઉદય સમજવો.

ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિનો ઉદય અને જઘન્ય રસનો ઉદય બંને સાથે જ થાય છે. ૧૦૪

આ રીતે ઉદીરણાની ભલામણ કરીને અનુભાગોદય કહ્યો. હવે પ્રદેશોદય કહેવો જોઈએ. તેમાં આ બે અર્થોધિકાર છે. સાદિ વિગેરે ભંગની પ્રરૂપણા અને સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા. તેમાં સાદિ વિગેરે ભંગની પ્રરૂપણા બે પ્રકારે છે. મૂળપ્રકૃતિ સંબંધી અને ઉત્તરપ્રકૃતિ સંબંધી. તેમાં પહેલાં મૂળપ્રકૃતિ સંબંધી સાદિ વિગેરે ભંગની પ્રરૂપણા કરવા આ ગાથા કહે છે—

અજહન્નોઽનુક્રોસો ચઽહ તિહા છપહ ચઽવિહો મોહે ।

આઽસ્સ સાઙ્ઘુવા સેસવિગપ્પા ય સવ્વેસિ ॥૧૦૫॥

અજઘન્યોઽનુક્રુષ્ટશ્ચતુર્દા ત્રિધા ષણ્ણાં ચતુર્વિધો મોહે ।

આયુષઃ સાઘધુવાઃ શેષવિકલ્પૌ ચ સર્વેષામ્ ॥૧૦૫॥

અર્થ—આયુ અને મોહનીય વિના શેષ છ કર્મનો અજઘન્ય પ્રદેશોદય ચાર પ્રકારે છે અને અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશોદય ત્રણ પ્રકારે છે, મોહનીયકર્મના તે બંને ચાર પ્રકારે છે. તથા આયુના સઘળા વિકલ્પો અને સઘળા કર્મના શેષ વિકલ્પો સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે.

ટીકાનુ—મોહનીય અને આયુકર્મ વિના શેષ છ કર્મનો અજઘન્ય પ્રદેશોદય સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

કેઈ એક ક્ષપિત^૧ કર્મોંશ આત્મા દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો^૨ ત્યાં સંકિલ્પ પરિણામવાળો થઈને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતો ઘણા પ્રદેશની ઉદ્ધર્તના કરે. ઉદ્ધર્તના કરે

૧ ક્ષપિત કર્મોંશ એટલે જોછામાં જોછા કર્મોંશની સત્તાવાળો આત્મા. તે ભવ્ય જ હોય છે. તેનો ઉપાય સંક્રમણકરણમાં કહેશે

૨ ક્ષપિતકર્મોંશ આત્મા સીધો એકેન્દ્રિયમાં ન જાય, પરંતુ દેવલોકમાં જાય મારે દેવલોકમાં જવાનું કહ્યું. જઘન્ય પ્રદેશોદય એકેન્દ્રિયમાં હોય છે, કારણ કે યોગ અત્યંત અદ્ય હોવાથી વધારે ઉદીરણા કરી શકતો નથી. એકેન્દ્રિયાદિમાં યોગ વધારે હોવાથી ઉદીરણા વધારે થાય એટલે વધારે

ઐટલે નીચેના સ્થાનકોમાં રહેલા દલિકોને ઉપરના સ્થાનકોમાં ગોઠવે. ત્યારપછી બંધને અંતે કાળ કરીને ઐકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં પહેલે સમયે 'પૂર્વોક્ત છ કર્મ'નો જન્મ્ય પ્રદેશોદય થાય તે જન્મ્ય પ્રદેશોદય પહેલા સમયે એક સમય જ થતો હોવાથી સાદિ અને સાંત છે.

તે સિવાય અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અજન્મ્ય છે. તે અજન્મ્ય પ્રદેશોદય બીજા સમયે થતો હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન નહિ પ્રાપ્ત કરનારને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ અને ભવ્યને અધ્રુવ છે. તથા તે જ છ કર્મ'નો અતુલ્ય પ્રદેશોદય અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રકારે—આ છ કર્મ'નો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય જેનું સ્વરૂપ આગળ ઉપર કહેવાશે તે ગુણતકર્મો'શ આત્માને પોતાપોતાના ઉદયને અંતે ગુણશ્રેણિના શિરભાગમાં વર્તતા હોય છે. તે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય માત્ર એક સમય જ હોય છે માટે સાદિ સાંત છે.

તે સિવાય અન્ય સઘળો અતુલ્ય પ્રદેશોદય છે અને તે સર્વદા પ્રવર્તતો હોવાથી અનાદિ છે. કારણ કે જ્યાં સુધી આત્માએ જે ગુણસ્થાનકના જે સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે તે ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કર્યું નથી ત્યાં સુધી અતુલ્ય પ્રદેશોદય હોય છે, તથા અભવ્યને અનંત અને ભવ્યને સાંત છે.

મોહનીયકર્મ'નો અજન્મ્ય અને અતુલ્ય એ બંને પ્રકારનો પ્રદેશોદય સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રકારે—

પ્રમાણ્યમા ભોગવાય તેથી જન્મ્ય પ્રદેશોદય ન થાય. માટે દેવલોકમાંથી ઐકેન્દ્રિયમા જવાનું કલ્પું. નીચેના સ્થાનકોના દલિકો ઉપરના સ્થાનકમાં જ્યારે ગોઠવાય ત્યારે નીચેના સ્થાનકોમાં દલિકો ઓછા રહે તેથી જન્મ્ય પ્રદેશોદય થઈ શકે માટે ઉદ્ધર્તના કરવાનું જણાવ્યું. જે કર્મ'દલિકો બંધાય અને ઉદ્ધર્તિત થાય તેની જો આવલિકા પૂર્ણ થાય તો તે ઉદીરણા યોગ્ય થાય અને જો ઉદીરણા થાય તો પણ જન્મ્ય પ્રદેશોદય ન થાય માટે તે થતાં પહેલા અને અર્ધ યોગ પ્રથમ સમયે હોય માટે પ્રથમ સમયે જન્મ્ય પ્રદેશોદય થાય એમ કલ્પું છે.

૧ ગુણતકર્મો'શ ઐટલે વધારેમા વધારે કર્મો'શની સત્તાવાળો આત્મા.

૨ ગુણશ્રેણિના શિરભાગ તેને કહે છે કે જે સ્થાનની અંદર વધારેમા વધારે દલિકો ગોઠવાયા હોય. સમ્યક્ત્વાદિ પ્રાપ્ત કરતાં અંતર્મુદ્ધર્તના સમય પ્રમાણ્ય સ્થાનકોમાં પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયમા અસંખ્ય અસંખ્ય ગુણ્યકારે દળરચના થાય છે. આ કર્મે અંતર્મુદ્ધર્તના છેલ્લા સમયમાં સર્વથી વધારે દલિક ગોઠવાય છે તેને ગુણશ્રેણિનું શિર કહેવામાં આવે છે. બારમા ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ જાય અને એક ભાગ શેષ રહે ત્યારે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાયની સ્થિતિને સર્વોત્તરના વડે અપવર્તી બારમા ગુણસ્થાનકની નેટલી સ્થિતિ શેષ રહી છે તેના નેટલી કરે છે અને ઉપરના દલિક ઉતારી તે અંતર્મુદ્ધર્તમાં ગુણશ્રેણિના કર્મે ગોઠવે છે. તે અંતર્મુદ્ધર્તનો છેલ્લો સમય એ ગુણશ્રેણિનું શિર છે, તે જ બારમા ગુણસ્થાનકનો ચરમસમય છે. ત્યાં જ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઘટે છે એ રીતે નામ જોત અને વેદનીયકર્મની તેરમાના ચરમસમયે યોદમા ગુણસ્થાનકના કાળ પ્રમાણ્ય ગુણશ્રેણિ કરે છે ઐટલે યોદમા ગુણસ્થાનકનો છેલ્લો સમય એ ત્રણ કર્મની ગુણશ્રેણિનું શિર છે ઐટલે તે સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે.

કપિત કર્મોંશ આત્માને અંતરકરણ જ્યારે કરે ત્યારે અંતરકરણને અંતે આવલિકા માત્ર કાળમાં જે ગોપુચ્છાકારે^૧ દલરચના થાય છે તે આવલિકાના ચરમસમયે જન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. તે એક સમય જ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે.

તે સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અજન્ય છે. તે બીજે સમયે થતો હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અલબ્યને ધ્રુવ અને લબ્યને અધ્રુવ છે.

શુષિત કર્મોંશ આત્માને સૂક્ષ્મસંપરાય શુષ્કસ્થાનકના ચરમસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે તે માત્ર છેલ્લે સમયે જ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે.

તે સિવાયનો અન્ય સઘળો અતુલ્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય છે. તે ઉપશમશ્રેણિથી પડતા ચાય માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અલબ્યને ધ્રુવ અને લબ્યને અધ્રુવ છે.

આયુના ઉત્કૃષ્ટ અતુલ્કૃષ્ટ જન્ય અને અજન્ય એ ચારે ભેદો સાદિ અને સાંત ભાગે છે. કારણ કે એ ચારે ભેદો યથાયોગ્ય રીતે નિયતકાળ પર્યંત પ્રવર્તે છે.

તથા પૂર્વોક્ત છ અને ચોહનીય એ સઘળા કર્મોના ઉત્કૃષ્ટ અને જન્યચરૂપ શેષ વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાગે છે. કેમકે અમુક નિયત સમયપર્યંત જ તે પ્રવર્તે છે. તેના વિચાર અતુલ્કૃષ્ટ અને અજન્ય કહેવાના પ્રસંગે કર્યો છે. આ રીતે મૂળ કર્મ સંખ્યા સાદિ વિગેરે ભંગનો વિચાર કર્યો. ૧૦૫

હવે ઉત્તરપ્રકૃતિ સંખ્યા સાદિ આદિ ભંગનો વિચાર કરે છે—

અજહન્નોણુક્કોસો ધ્રુવોદયાણં ચઝહ તિહા ચઝહા ।

મિચ્છત્તે સેસારિં દુવિહા સઙ્ગે ય સેસાણં ॥૧૦૬॥

જઘ્ન્યોજ્જુત્કૃષ્ટઃ ધ્રુવોદયાનાં ચતુર્દાં ત્રિધા ચતુર્દાં ।

મિથ્યાત્વસ્ય શેષૌ આસાં દિવિધાઃ સર્વે ચ શેષાણામ્ ॥૧૦૬॥

૧ ઉદય સમયથી આરંભી ઉત્તરેતર સમયે અસંખ્યાત અસંખ્યાતગુણ જે દળરચના થાય છે તે શુષ્કશ્રેણિ કહેવાય છે. વળી ઉદયસમયમાં વધારે અને પછી પછીના સમયે અદ્ય અદ્ય જે નિયેકરચના થાય તે ગોપુચ્છાકાર દલરચના કહેવાય છે.

૨ અંતરકરણનો સમધિક આવલિકાકાળ શેષ રહે ત્યારે બીજી સ્થિતિમાંથી દલિકા જેવી અંતરકરણની છેલ્લી આવલિકામાં તે દલિકાને ગોપુચ્છાકારે ગોળવે છે. તે સમધિકકાળ પૂર્ણ થાય અને છેલ્લી આવલિકામાં પ્રવેશ કરે ત્યારે ચોહનીયનો ઉદય થાય એટલે તે આવલિકાના છેલ્લા અમયે અદ્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

અર્થ—ધ્રુવોદય પ્રકૃતિઓના અજઘન્ય પ્રદેશોદય ચાર પ્રકારે છે અને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ત્રણ પ્રકારે છે. મિથ્યાત્વના તે બંને વિકલ્પો ચાર ભાગે છે. તથા આ સઘળી પ્રકૃતિઓના શેષ વિકલ્પો અને શેષ પ્રકૃતિઓના સઘળા વિકલ્પો સાદિ અને સાંત એ બે ભાગે છે.

ટીકાનુ—મિથ્યાત્વ રહિત શેષ તૈજસકાર્મણ્યસપ્તક, વણોદિ વીથ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, અશુરુલ્લઘ, નિર્મોલ, જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણચતુષ્ક અને અંતરાયપંચક એ સુડતાલીસ ધ્રુવોદય પ્રકૃતિઓના અજઘન્ય પ્રદેશોદય સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર ભાગે છે. તે આ પ્રકારે—

ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશે વર્તતા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતો ક્ષપિતકર્મોશ કોઈ દેવ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશની ઉદ્ધર્તના કરે અને બન્ધને અંતે કાળ કરીને એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય તે એકેન્દ્રિયને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે પૂર્વોક્ત સુડતાલીસ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે. માત્ર અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણનો દેવતાઓને બંધાવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય સમજવો. તે જઘન્ય પ્રદેશોદય માત્ર એક સમય થતો હોવાથી સાદિ સાંત ભાગે છે.

તે સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અજઘન્ય હોય છે. તે એકેન્દ્રિયને ઉત્પત્તિના બીજે સમયે થતો હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી એટલે કે ક્ષપિતકર્મોશ થઈ દેવગતિમાંથી જેઓ એકેન્દ્રિયમાં નથી ગયા તેઓ આશ્રયી અનાદિ. અણબંધને અનન્ત અને ભંબને સાંત અજઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

પૂર્વે કહી તે જ સુડતાલીસ પ્રકૃતિઓના અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રકારે—

શુષ્કશ્રેણિના શિરે વર્તમાન શુષ્કિતકર્મોશ આત્માને તે તે પ્રકૃતિઓના ઉદયને અંતે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે. તે એક સમય થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે.

તે સિવાય અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અનુત્કૃષ્ટ છે. તે સર્વદા થતો હોવાથી અનાદિ, અણબંધને ધ્રુવ અને ભંબને અધ્રુવ છે.

મિથ્યાત્વનો અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ આ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય પ્રદેશોદય એકેન્દ્રિયના હોવાનું કારણ સ્પષ્ટકર્મનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેવાના પ્રસંગે કહ્યું છે તે પ્રમાણે જાણી લેવું. અવધિદિકનો જઘન્ય પ્રદેશોદય દેવગતિમાં હોવાનું કારણ અવધિજ્ઞાને દૃત્પન્ન કરતા તેઓ ઘણા પ્રદેશોને દૂર કરે છે અને સત્તામાં ઓછા રહે છે. બંધાવલિકાનો ચરમસમય એટલા માટે ત્રણથી છે કે બંધાવલિકાનો ઉદય ન થાય. બંધાવલિકાનો પહેલો સમય એટલા માટે ન લીધો કે તેટલો કાળ ઉદય ઉદારણથી વધારે પ્રદેશો દૂર કરી શકે

પ્રથમ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરતા જેણે અંતરકરણ કયું છે, એવો ક્ષપિતકર્માંશ કૌંઠ આત્મા ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે જાય, તેને અંતરકરણનો કંઈકે અધિક આવલોકિકાકાળ બાકી રહે ત્યારે છેલ્લી આવલોકિકામાં જે ગોપુચ્છાકાર-ઢળરચના થાય છે, તેના છેલ્લા સમયે વર્ત્તા જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે. તે એક સમયમાત્ર થતો હોવાથી સાદિ અને સાંત છે.

તે સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અજઘન્ય છે. તે તેનાથી બીજે સમયે પ્રવર્ત્તો હોવાથી સાદિ અથવા વેદક સમ્યક્ત્વથી પડતા પણ અજઘન્ય પ્રદેશોદય શરૂ થતો હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કયું નથી તેઓને અનાદિ, અલબ્ધને અનંત અને લબ્ધને સાંત હોય છે.

તથા દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિમાં વર્ત્તમાન કૌંઠ ગુણિતકર્માંશ આત્મા સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરે એટલે તેને નિામત્તે ગુણશ્રેણિ કરે અને તે કરીને ત્યાં સુધી જાય, યાવત્ બંને ગુણશ્રેણિનો 'શિરભાગ પ્રાપ્ત થાય. તે વખતે ત્યાંથી પડી કૌંઠ મિથ્યાત્વે જાય તેને તે બંને ગુણશ્રેણિના શિરભાગનો અનુભવ કરતાં મિથ્યાત્વનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે. તે માત્ર એક સમય થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે.

તે સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અનુત્કૃષ્ટ છે તે બીજે સમયે થતો હોવાથી સાદિ, અથવા વેદક સમ્યક્ત્વથી પડતા પણ અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય શરૂ થતો હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કયું નથી તેઓને અનાદિ, અલબ્ધને ક્રુપ અને લબ્ધને અમુલ છે.

પૂર્વોક્ત સુડતાલીસ પ્રકૃતિઓના અને મિથ્યાત્વમોહનીયના શેષ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એ બે વિકલ્પ સાદિ સાંત લાગે છે. તે બંનેનો વિચાર અનુત્કૃષ્ટ અને અજઘન્યનો વિચાર કરવાના પ્રસંગે કર્યો છે.

તથા બાકીની અમુલોદય એકસો દશ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય-અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એ સઘળા વિકલ્પો સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે. કારણ કે તે સઘળી પ્રકૃતિઓ અમુલોદય છે. ૧૦૬

આ પ્રમાણે સાદિ વિગેરે ભાગની પ્રરૂપણા કરી. હવે સ્વામિત્વનો વિચાર કરવો બેઠો. તે બે પ્રકારે છે—ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સ્વામિત્વ અને જઘન્ય પ્રદેશોદય સ્વામિત્વ.

૧ જે સમયે દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરે ત્યારથી અંતર્મુદ્ધત્ ૫૫૮ આત્મા પ્રવર્ધમાન પરિણામવાળો રહે છે. એટલે અંતર્મુદ્ધત્ ૫૫૮ ચડતી ચડતી ગુણશ્રેણિ કરે છે. હવે તે દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિમાં વર્ત્તો સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરે અને તલ્લિમિત્તક ગુણશ્રેણિ કરે. સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરીને પણ અંતર્મુદ્ધત્ ૫૫૮ અવશ્ય પ્રવર્ધમાન પરિણામવાળો જ રહે છે અને ચડતી ચડતી ગુણશ્રેણિ કરે છે. તે બંને ગુણશ્રેણિના શિર ભાગને જે સમયે પહોંચવાનો હોય તે પહેલા પડીને મિથ્યાત્વે જાય ત્યાં તે શિર ભાગનો અનુભવ કરતા મિથ્યાત્વનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

તેમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયનો સ્વામિ કોણ છે ? તેને પ્રતિપાદન કરવા માટે સંભવતી સઘળી શુભશ્રેણિઓ બતાવે છે—

સંમત્તદેસસંપુન્નવિરઙ્ગુપ્પત્તિઅણવિસંજોગે ।

દંસણસ્થવગે મોહસ્સ સમણે ઉવસંતસ્થવગે અ ॥૧૦૭॥

સ્ત્રીણાઙ્ગિતિગે અસંસ્થગુણિય ગુણસેદ્ધિદલિય જહક્કમસો ।

સમ્મત્તાર્ઙ્ગોક્કારસણ્હ કાલો ઉ સસ્થસો ॥૧૦૮॥

સમ્યક્ત્વદેશસમ્પૂર્ણવિરત્યુત્પન્નવિસંયોજનેષુ ।

દર્શનક્ષપકે મોહસ્ય શમને ઉપશાન્તે ક્ષપકે ચ ॥૧૦૭॥

સ્ત્રીણાદિત્રિકે અસંસ્થાતગુણિતં ગુણશ્રેણિદલિકં યથાક્રમશઃ ।

સમ્યક્ત્વાદીનામેકાદશાનાં કાલસ્તુ સંસ્થેયાંશઃ ॥૧૦૮॥

અર્થ—સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ જ્યારે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે અનંતા-અધિની વિસંયોજના કરતા, દર્શનમોહનીયનો ક્ષય કરતા, ચારિત્ર મોહનીયને ઉપશ-માવતા, ઉપશાંતમોહ શુભસ્થાનકે, ચારિત્રમોહનો ક્ષય કરતા અને સ્ત્રીણમોહાદિ ત્રણ શુભસ્થાનકે એમ અગિઆર શુભશ્રેણિ થાય છે. તથા તે સમ્યક્ત્વાદિ અગીઆર શુભ-શ્રેણિઓમાં દળરચના અનુક્રમે અસંખ્ય અસંખ્ય શુભ થાય છે અને કાળ અનુક્રમે સંખ્યાતમો સંખ્યાતમો ભાગ છે.

ટીકાનું—ઉદયસમયથી આરંભી પછી પછીના સમયમાં અસંખ્ય અસંખ્ય શુભાકારે જે દળરચના થાય તે શુભશ્રેણિઓ અગીઆર છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતા જે ત્રણ કરણ થાય છે તેમાં અપૂર્વકરણે તથા અનિ-વૃત્તિકરણે શુભશ્રેણિ થાય છે અને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી આત્મા અંતર્મુદ્ધર્ત પર્થત અવશ્ય ચડતા પરિણામવાળો રહે છે, ત્યારે શુભશ્રેણિ થાય છે તે સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે થતી પહેલી શુભશ્રેણિ.

૨-૩ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ ઉત્પન્ન થયા પછી પણ આત્મા અંતર્મુદ્ધર્ત પર્થત અવશ્ય ચડતા પરિણામવાળો રહે છે અને ત્યારે જે શુભશ્રેણિ થાય છે તે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ નિમિત્તે થતી બીજી અને ત્રીજી શુભશ્રેણિ. જે કે દેશવિ-રતિ અને સર્વવિરતિ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થયા પછી જ્યાં સુધી તે શુભ રહે ત્યાં સુધી શુભશ્રેણિ થાય છે પરંતુ તે પરિણામાનુસાર થાય છે અને શરૂઆતના અંતર્મુદ્ધર્તમાં અવશ્ય પ્રવર્ધમાન શુભશ્રેણિ થાય છે. સર્વવિરતિ નિમિત્તક શુભશ્રેણિ પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત બંને શુભસ્થાનકે થાય છે.

૪ અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે અનંતાનુભંધિની વિસયોજના કરતા અપૂર્વ અનિવૃત્તિ-કરણે જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે ચોથી 'ગુણશ્રેણિ'.

૫ તથા સાતમે ગુણસ્થાનકે સમ્યક્ત્વ, મિશ્ર અને મિથ્યાત્વ એ ત્રણ દર્શન-મોહનીયનો ક્ષય કરતા અપૂર્વ અનિવૃત્તિકરણે જે ગુણશ્રેણિ થાય તે પાંચમી ગુણશ્રેણિ.

૬ ચારિત્ર ઉપશમાવતા જે ગુણશ્રેણિ થાય તે છઠી ગુણશ્રેણિ. (આ વિષયમાં પાંચમા કર્મશ્રેણી ગાથા ૮૨ ની ટીકામાં કહ્યું છે કે-મોહનીયકર્મનો ઉપશમ કરનાર ઉપશમશ્રેણિ પર ચઢેલો અનુવૃત્તિબાહરસંપ્રાય અને સૂક્ષ્મસંપ્રાયવર્તિ આત્મા કહેવાય છે. તેને મોહ ઉપશમાવતા જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે છઠી ગુણશ્રેણિ.)

૭ તથા ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે જે ગુણશ્રેણિ થાય છે, તે સાતમી ગુણશ્રેણિ.

૮ ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષય કરતા જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે આઠમી ગુણશ્રેણિ. (આહિં પછી તે જ ૮૨ મી ગાથાની ટીકામાં લખ્યું છે કે-મોહનીયનો ક્ષય કરનાર ક્ષપકશ્રેણિ પર ચઢેલો અનિવૃત્તિબાહરસંપ્રાય અને સૂક્ષ્મસંપ્રાયવર્તિ આત્મા કહેવાય છે ત્યાં ક્ષય કરતા જે ગુણશ્રેણિ થાય તે આઠમી ગુણશ્રેણિ.)

૯ તથા ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકે જે ગુણશ્રેણિ થાય તે નવમી ગુણશ્રેણિ.

૧૦ સયોગિ કેવળીગુણસ્થાનકે થતી જે ગુણશ્રેણિ તે દશમી ગુણશ્રેણિ.

૧૧ તથા અયોગિકેવળી સંખંધે જે ગુણશ્રેણિ થાય તે અગીઆરમી ગુણશ્રેણિ^૧.

આ સમ્યક્ત્વાદિ સંખંધિ અગીઆર ગુણશ્રેણિઓમાં જે દળરચના થાય છે તે અનુક્રમે અસંખ્યાત અસંખ્યાત ગુણ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતા જે ગુણશ્રેણિ થાય અને તેમાં જે દળરચના થાય તે પરિણામની મંદતા હોવાથી અદ્ય પ્રમાણમાં થાય છે, તેનાથી દેશવિરતિ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિમાં અસંખ્યાત-ગુણ દળરચના થાય છે. કારણ કે ત્યાં પરિણામ અનંતગુણ વિશુદ્ધ છે. તેનાથી પછી સર્વવિરતિ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિમાં અસંખ્યાતગુણ દળરચના થાય છે. એ પ્રમાણે

૧ અનંતાનુભંધિની વિસયોજના જે કે ચોથાથી સાતમા પરંતુ થાય છે, પરંતુ સાતમા ગુણસ્થાનકવાળો આત્મા અનંતગુણ વિશુદ્ધ પરિણામવાળો હોવાથી અને સર્વવિરતિ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિથી અસંખ્યાતગુણ નિર્જરા અનંતાનુભંધિની વિસયોજના કરનાર કરે છે એમ કહ્યું હોવાથી અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે અનંતાનુભંધિની વિસયોજના કરતા જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે આહિં ગ્રહણ કરવી. એ પ્રમાણે દર્શનમોહનીયની ક્ષપણાદિ નિમિત્તે સાતમે ગુણસ્થાનકે થતી ગુણશ્રેણિ જ ગ્રહણ કરવી.

૨ સયોગિના અંતે જે અયોગિ નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ થાય છે, તે અયોગિની ગુણશ્રેણિ ક્ષેવાની છે. કારણ કે અયોગિ ગુણસ્થાનકે યોગના અભાવે ઉપરના સ્થાનકોમાંથી દળ ઉતારવા અને તીચેના સ્થાનકોમાં ગ્રહણવા એ કોષપણ પ્રકારની ક્રિયા થતી નથી. પરંતુ સયોગિને અંતે જે પ્રમાણે ગોઠવી રાખ્યા છે તેને તે જ પ્રમાણે એક પછી દળ ઉચું નીચું કર્યા વિના ભોગવે છે.

પછી પછીની ગુણશ્રેણિમાં ઉત્તરોત્તર અનંતગુણ વિશુદ્ધિ હોવાથી અસંખ્યાત અસંખ્યાતગુણ દળરચના અયોગિ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિ પર્યંત કહેવી.

તથા એ સમ્યક્ત્વદિ ગુણશ્રેણિઓનો કાળ અનુક્રમે સંખ્યેયગુણહીન સંખ્યેય ગુણહીન કહેવો. તે આ પ્રમાણે—સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતાં થતી ગુણશ્રેણિનો કાળ સૌથી વધારે છે, તેનાથી દેશવિરતિ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિનો કાળ સંખ્યાતમો ભાગ છે. તેનાથી પણ સર્વવિરતિની ગુણશ્રેણિનો કાળ સંખ્યાતમો ભાગભાગ છે. એ પ્રમાણે ત્યાં સુધી કહેવું યાવત્ સયોગિની ગુણશ્રેણિના કાળથી અયોગિની ગુણશ્રેણિનો કાળ સંખ્યાતગુણહીન છે.

તાત્પર્ય એ કે સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિ દીર્ઘ અંતરુદ્ધત્ પર્વંત લોગવાય તેવી અને અદ્ય દળરચના—પ્રદેશપ્રમાણ જેની અંદર રહ્યું છે તેવી કરે છે. તેનાથી સંખ્યાતગુણ હીન અંતરુદ્ધત્માં લોગવાય તેવી અને અસંખ્યાતગુણ અધિક દળરચનાવાળી દેશવિરતિનિમિત્તક ગુણશ્રેણિ કરે છે. એ પ્રમાણે સંખ્યાતગુણહીન સંખ્યાતગુણહીન અંતરુદ્ધત્માં વેદવા યોગ્ય અને અસંખ્યાતગુણ અસંખ્યાતગુણ વધારે દલિક રચનાવાળી ઉત્તરોત્તર ગુણશ્રેણિ કરે છે.

અહિં કોઇ શંકા કરે કે—અનુક્રમે અસંખ્યાતગુણ અસંખ્યાતગુણ દલિક કેમ થતે ? સરખું કે ન્યૂન કેમ નહિ ?

તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરતો આત્મા મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે. તેને પરિણામની મંદતા હોવાથી અપૂર્વ અનિવૃત્તિકરણે જે દળરચના થાય, તેમાં દલિક અદ્ય પ્રમાણમાં હોય છે. અને સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થયા બાદ જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે પૂર્વોક્ત ગુણશ્રેણિની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણ દળવાળી હોય છે કારણ અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામ છે. આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતા અને થયા બાદ થતી ગુણશ્રેણિમાં દલિકની રચનાનું તારતમ્ય હોય છે. તેનાથી પણ દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિ અસં-

૧ ઉપાના રચનાક્રોમાંથી અપવર્તના કરણ વડે દલિકો ઉતારી ઉદય સમયથી આરંભી નેટલા અંતરુદ્ધત્ પ્રમાણ રચનાક્રોમાં પૂર્વ પૂર્વથી ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાતગુણ ગોઠવાય છે તે અંતરુદ્ધત્કાળ અહિં લેવાનો છે. એટલે સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે જેવડા અંતરુદ્ધત્માં દળરચના થાય છે તેનાથી સંખ્યાતમો ભાગના અંતરુદ્ધત્માં દેશવિરતિ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિમાં દળરચના થાય છે. જો કે ઉત્તરોત્તર તથા ભાગના અંતરુદ્ધત્માં દેશવિરતિ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિમાં દળરચના થાય છે. એટલે અસંખ્યાતગુણ વિશુદ્ધિ હોવાથી દલિકો અસંખ્યાતગુણ વધારે ઉતારે છે અને ગોઠવે છે. એટલે તાત્પર્ય એ આવ્યો કે સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે જે ગુણશ્રેણિ થઇ તે ગોટા અંતરુદ્ધત્માં થઇ અને દલિકો જોણ ગોઠવાયા અને દેશવિરતિ નિમિત્તે જે ગુણશ્રેણિ થઇ તે સંખ્યાતગુણહીન અંતરુદ્ધત્માં થઇ અને દલિકો અસંખ્યાતગુણ ગોઠવાયા. આ પ્રમાણે થવાથી સમ્યક્ત્વની ગુણશ્રેણિ દારા નેટલા કાળમાં નેટલા દલિકો દૂર થાય તેનાથી સંખ્યાતમો ભાગના કાળમાં અસંખ્યાતગુણ વધારે દલિકો દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિમાં દૂર થાય આ પ્રમાણે પછી પછીની ગુણશ્રેણિ માટે સમજવું.

૨ આ ગુણશ્રેણિઓ અહિં બતાવવાનું કારણ ગુણશ્રેણિના શિરભાગે વર્તતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોઇ શકે છે એ જણાવવું છે. અમુક ગતિમાં અમુક ગુણશ્રેણિ ઘટી જાય છે એ બતાવવાનું કારણ પણ તે, ગતિમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સંભવે એ છે.

ખ્યાતગુણ અધિક દળરચનાવાળી હોય છે. કારણ કે સમ્યગ્દષ્ટિની અપેક્ષાએ દેશવિરતિ આત્મા અત્યંત વધારે વિશુદ્ધ પરિણામવાળો છે. તેનાથી પણ સર્વવિરતિ ગુણશ્રેણિ અસંખ્યાતગુણ અધિક દળરચનાવાળી છે કારણ કે દેશવિરતિ આત્મા અતિવિશુદ્ધ પરિણામવાળો છે. તેનાથી પણ સંયતને અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરતા થતી ગુણશ્રેણિ અસંખ્યાતગુણ અધિક દળરચનાવાળી છે. કારણ કે પૂર્વથી અત્યંત વિશુદ્ધિવાળો આત્મા છે.

આ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર વધતી વધતી વિશુદ્ધિ હોવાથી આગળ આગળની ગુણશ્રેણિમાં અસંખ્યાત અસંખ્યાતગુણ અધિક દળરચના થાય છે, પરંતુ સમાન કે ન્યૂન થતી નથી અને તેથી જ ઉત્તરોત્તર ગુણશ્રેણિમાં વર્તમાન જીવો અસંખ્યાત અસંખ્યાતગુણ અધિક કર્મની નિર્જરા કરનારા હોય છે. ૧૦૮

હવે કઈ ગુણશ્રેણિઓ કઈ ગતિમાં હોઈ શકે છે તેના નિરૂપણ માટે આ ગાથા કહે છે—

જ્ઞતિ ગુણાઓ પઢિષ મિચ્છત્તગયંમિ આહમા તિન્નિ ।

લંભંતિ ન સેસાઓ જં જ્ઞોણાસું અસુંમમરણં ॥૧૦૯॥

જ્ઞતિ ગુણાત્ પતિતે મિથ્યાત્વં ગતે આઘાસ્તિસઃ ।

લમ્યન્તે ન શ્લેષા યત્ ક્ષીણાસ્વશુભમરણમ્ ॥૧૦૯॥

અર્થ—આત્મા શીઘ્ર ગુણથી પડી મિથ્યાત્વે જાય અને તરતમાં જ મરણ પામે તો આદિની ત્રણ ગુણશ્રેણિઓ નારકાદિ ભવોમાં સંભવે છે. શેષ સંભવતી નથી. કારણ કે તેનો ક્ષય થયે છતે જ અશુભ મરણ થાય છે.

ટીકાનુ—કેાઈ આત્મા સમ્યક્ત્વાદિ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિ કયાં પછી તરતમાં જ સમ્યક્ત્વાદિ ગુણથી પડી મિથ્યાત્વે જાય અને ત્યાંથી પણ તરત જ અપ્રશસ્ત મરણ વડે મરણ પામી નારકાદિ ભવમાં જાય ત્યાં અદ્ય કાળ પથંત ઉદયને આશ્રયી શરૂઆતની 'સમ્યક્ત્વ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ નિમિત્તે થયેલી ત્રણ ગુણશ્રેણિઓ સંભવે છે. એટલે કે એ ત્રણ ગુણનિમિત્તે થયેલી દળરચનાનો નારકાદિ ભવોમાં સંભવ છે અને એ દળરચનાનો સંભવ હોવાથી તેનો ઉદય પણ સંભવે છે, બાકીની ગુણશ્રેણિઓ સંભવતી નથી. કારણ કે નારકાદિ ભવ અપ્રશસ્ત મરણ વડે મરણ પ્રાપ્ત કરતા થાય છે.

૧ સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે થયેલી દળરચના કેટલીક બાકી હોય અને દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી તેને નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે તેનો પણ અમુક લાગણી હોય અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી તેને નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે ત્યાંથી તરતમાં જ પડી મિથ્યાત્વે જાય ત્યાંથી પણ તરતમાં જ મરણ પામી નારકાદિ ભવમાં જાય ત્યાં આત્મા એ ત્રણે ગુણ નિમિત્તે થયેલી દળરચના લખને ગયેલો હોવાથી ઉદય આશ્રયી એ ત્રણે ગુણશ્રેણિઓના દલિલો સંભવે છે.

ઉક્ત ત્રણ વિના ગુણશ્રેણિઓ જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી અપ્રશસ્ત મરણ થતું નથી, પરંતુ તે ગુણશ્રેણિઓ દૂર થયા પછી જ થાય છે. માટે શરૂઆતની ત્રણ ગુણશ્રેણિઓ જ નારકાદિ ભવોમાં સંભવે છે, શેષ સંભવતી નથી. ૧૦૯

આ પ્રમાણે ગુણશ્રેણિઓ કહી. હવે કેાણ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે અને કેાણ જઘન્ય કરે છે ? તેનો વિચાર કરે છે—

उक्तोस पयसुदयं गुणसेढीसीसगे गुणियकम्मो ।

सव्वासु कुणइ ओहेण खवियकम्मो पुण जहन्नं ॥૧૧૦॥

उक्तप्रदेशोदयं गुणश्रेणिशिरसि गुणितकर्मांशः ।

सर्व्वासं करोत्योवेन क्षपितकर्मांशः पुनः जघन्यम् ॥૧૧૦॥

અર્થ—સામાન્ય રીતે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ગુણશ્રેણિને શિરે વર્તમાન ગુણિતકર્માંશ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે અને ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા જઘન્ય પ્રદેશોદય કરે છે.

ટીકાનું—પછી અને સપ્તમી વિભક્તિનો અર્થ પ્રત્યે અલેહ હોવાથી સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ગુણશ્રેણિના શિરે વર્તમાન ગુણિતકર્માંશ આત્મા—ઓવે—સામાન્યતઃ—ઘણે ભાગે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે. એટલે કે ઘણે ભાગે ગુણશ્રેણિના શિરભાગે વર્તતા ગુણિતકર્માંશ આત્માને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે અને પ્રાયઃ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને થાય છે. ગુણિતકર્માંશ અને ક્ષપિતકર્માંશ કેને કહેવા ? તેનું સ્વરૂપ આગળ કહેવાશે, ૧૧૦

હવે સઘળી પ્રકૃતિઓના ભિન્ન ભિન્ન ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયના સ્વામિ કહેવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

सम्मत्तवेयसंजलणयाण खीणंत दुजिणअंताणं ।

लहु खवणाए अवहिस्स अणोहिणुकोसो ॥૧૧૧॥

सम्यक्त्ववेदसंज्वलनानां क्षીणान्तानાં દ્વિજિનાન્તાનામ્ ।

લુપ્તક્ષવણયાન્તે અવચેરનવવિકસ્યોત્કૃષ્ટઃ ॥૧૧૧॥

અર્થ—સમ્યક્ત્વમેહનીય, ત્રણ વેદ અને સંનવલ કથાયનો તથા ક્ષીણમેહ ગુણસ્થાનકે જેનો અંત થાય છે તે પ્રકૃતિઓના તથા બે જિનેશ્વરને—સયોગિ કેવળી અને

૧ ઉપરના ગુણસ્થાનકોથી પછી પહેલે આવા અપ્રશસ્ત મરણ વડે મરણ પામી અન્ય નારકાદિ ભવોમાં ગુણશ્રેણિ લઈ જાય તો શરૂઆતની ત્રણ જ લઈ જાય છે. પરંતુ ઉપરના ગુણસ્થાનકે જ મરણ પામી એથુ ગુણકાણું લઈ દેવલોકાદિમાં જાય તો અન્ય ત્રણ ગુણશ્રેણિ લઈ જાય છે. જેમકે ઉપસમ શ્રેણિમાં મરણ પામી તેને નિમિત્તે અગ્રેથી ગુણશ્રેણિ લઈ અનુષ્ઠાન વિમાનમાં જાય છે.

અયોગિ કેવળીને જેનો ઉદય વિચ્છેદ થાય છે તે પ્રકૃતિઓનો, લઘુક્ષપણા વડે ક્ષય કરતા તે તે પ્રકૃતિઓના ઉદયના અંતસમયે ગુણિતકર્મોંશ આત્માને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે. માત્ર અવધિદિક્કેનો જેને અવધિજ્ઞાન નથી થયું તેને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે.

ટીકાનુ૦—સમ્યક્ત્વમોહનીય, ત્રણ વેદ અને સંબલન ચતુષ્ક એ આઠ પ્રકૃતિઓને લઘુક્ષપણા વડે ખપાવવા માટે ઉદયમવંત થયેલા ગુણિતકર્મોંશ આત્માને તે તે પ્રકૃતિના ઉદયના ચરમસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

અહિં ક્ષપણા બે પ્રકારે છે—૧ લઘુક્ષપણા અને ૨ ચિરક્ષપણા. તેમાં સાત માસ અધિક આઠ વરસની ઉમરનો કોઈ બંધ્યાત્મા સંયમનો સ્વીકાર કરે તે સ્વીકાર્યા બાદ અંતર્મુહૂર્ત્તકાળે જ ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ કરે, તેને જે કર્મનો ક્ષય થાય તે લઘુક્ષપણા કહેવાય છે અને જે ઘણા લાંબા કાળે સંયમને પ્રાપ્ત કરે અને સંયમ પ્રાપ્ત કર્યા પછી ઘણા કાળ ગયા બાદ ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ કરે તેને જે કર્મનો ક્ષય થાય તે ચિરક્ષપણા કહેવાય છે.

દીર્ઘકાળે જે સંયમને પ્રાપ્ત કરે અને ત્યારપછી દીર્ઘકાળે જે ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ કરે તેને ઉદય ઉદીરણા વડે ઘણા પુણ્યલોનો ક્ષય થાય છે થોડા જ બાકી રહે છે તેથી ચિરક્ષપણા વડે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઘટી શકતો નથી. માટે જ લઘુક્ષપણા વડે ખપાવવાને ઉદયમવંત થયેલાને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય એમ કહ્યું છે. જે આત્મા યોછામાં યોછા જેટલા કાળે ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય તેટલા કાળે ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરે અને ત્યારપછી અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળે જ ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ કરે તેને ઉદય-ઉદીરણા વડે ઘણા કર્મપુણ્યલો યોછા કરવાનો સમય મળી શક્યો હોતો નથી તેથી સત્તામાં વધારે કર્મપુણ્યલો હોય છે એટલે તેવા ગુણિતકર્મોંશ આત્માને તે પ્રકૃતિના ઉદયના ચરમસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

ઉપરોક્ત હકીકતને અનુસરી જે પ્રકૃતિઓનો બ્યાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે તે કહે છે.

ક્ષીણમોહ ગુણુસ્થાનકે જે પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ થાય છે તે જ્ઞાનાવરણપંચક, અંતરાયપંચક અને દર્શનાવરણચતુષ્કરૂપ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો લઘુક્ષપણા વડે ખપાવવા ઉદયમવંત થયેલા ગુણુશ્રેણિના શિરે વર્તમાન ક્ષપક આત્માને ક્ષીણમોહ ગુણુસ્થાનકના ચરમસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

માત્ર અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય જેને અવધિજ્ઞાન અને અવધિદર્શન ઉત્પન્ન થયું નથી તેને હોય છે. કારણ કે અવધિજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરતા ઘણા કર્મપુણ્યલોનો તથાસ્વભાવે ક્ષય થાય છે, તેથી અવધિજ્ઞાનીને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોતો નથી, માટે જ અવધિલગ્નિ રહિત આત્માને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય એમ કહ્યું છે. તથા બે જિન એ પદ વડે સયોગિકેવળી અને અયોગિકેવળી એ બે લેવાના છે.

તેમાં સ્થોગિ કેવળીને જે જે પ્રકૃતિઓના ઉદયવિષ્ણુ થાય છે તે ઔદારિક સ્પર્શક, તૈજસકાર્મણ્ય સ્પર્શક, સ્વસ્થાન પરક, પ્રથમ સંઘયણ, વણીદિ વીશ, પરાવાત, ઉપવાત, અચુરુલ્લુ, પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત વિહાયોગિતિ, પ્રત્યેક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ અને નિર્માણરૂપ આવન પ્રકૃતિઓના શુષિતકર્મોંશ સ્થોગિકેવળી ભગવાને સ્થોગિકેવળી શુભસ્થાનકના ચરમસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે.

તથા સુસ્વર હ્રસ્વરનો સ્વરના નિરોધકાળે અને ઉચ્છ્વાસ નામકર્મનો ઉચ્છ્વાસના નિરોધકાળે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે. સ્વર અને ઉચ્છ્વાસનો રોધ કરતા જે સમયે છેલ્લો ઉદય હોય, તે સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સંભવે છે.

અથોગિકેવળીને જે પ્રકૃતિઓના ઉદયવિષ્ણુ થાય છે તે અન્યતર વેદનીય, મનુષ્ય-ગતિ, મનુષ્યાયુ, પંચેન્દ્રિયભાતિ, ત્રસ, આદર, પચોપ્ત, સુભગ, આદેય, યશઃકીર્તિ, તીર્થંકર અને ઉચ્ચગોત્રરૂપ પ્રાર પ્રકૃતિઓના શુષિતકર્મોંશ અથોગિકેવળીને ચરમસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. ૧૧૧

પદમગુણસેદિસીસે નિદ્રાપયલાળ કુળદ્ ઉવસંતો ।

દેવત્તં જ્ઞાતિ ગમ્ભો વેડવિવ્યસુરદુગ સ ઇવ ॥૧૧૩॥

પ્રથમગુણશ્રેણિશિરસિ નિદ્રામ્વલયોઃ કરોત્યુપશાન્તઃ ।

દેવત્વં જ્ઞાતિ ગતઃ વૈક્રિયસુરદ્વિકસ્ય સ ઇવ ॥૧૧૨॥

અર્થ—પ્રથમ શુભશ્રેણિના શિરે વર્તમાન ઉપશાંત કષાય આત્મા નિદ્રા અને પ્રચક્ષાને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે. તથા દેવપણાને શીઘ્ર પ્રાપ્ત થયેલો તે જ આત્મા વૈક્રિયસ્પર્શક અને સુરદ્વિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે.

ટીકાતુ—પોતાની 'પ્રથમ શુભશ્રેણિના શિરે વર્તમાન શુષિતકર્મોંશ ઉપશાંત

૧ શુભશ્રેણિ એટલે પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયમાં અસંખ્યાત અસંખ્યાત શુભાકારે જે દળરચના થાય છે તે. તે રચના આત્મહૃતના સમય પ્રમાણ સ્થાનકોમાં થાય છે. પહેલે સમયે જે દલિકા ઉપરના સ્થાનકોમાંથી ઉતારે તેમાંના ઉદય સમયમાં થોડા, પછીના સ્થાનકમાં અસંખ્યાતશુભા, તેનાથી પછીના સ્થાનકમાં અસંખ્યાતશુભા, થાવત આત્મહૃત પ્રમાણ શુભશ્રેણિના છેલ્લા સમયમાં અસંખ્યાતશુભા ગોઠવે છે. બીજે સમયે ઉપરના સ્થાનકોમાંથી પૂર્વ સમયથી અસંખ્યાતશુભા દલિકા ઉતારે છે તેને પણ ઉદય સમયથી આરંભી અસંખ્યાત અસંખ્યાત શુભાકારે ગોઠવે છે એમ ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્યાત અસંખ્યાત શુભાકારે ઉતારે છે અને ઉદય સમયથી આરંભી ઉત્તરોત્તર સ્થાનકમાં અસંખ્યાત અસંખ્યાત શુભાકારે ગોઠવે છે. અહિં એટલું સમજવાતું કે નીચે નીચેના સ્થાનકો ભોગ-વાહને દૂર થાય એટલે શેષ શેષ સ્થાનકમાં રચના થાય પરંતુ ઉપર સ્થાનકો વધતા નથી. દાખલા તરીકે પહેલે સમયે ઉતારેલા દલિકાની ઉદય સમયથી આરંભી પાંચ હજાર સ્થાનકોમાં શુભશ્રેણિ દારા રચના થઈ તો બીજે સમયે ઓગણપચાસસો નવાણું સ્થાનકમાં રચના થાય. એ પ્રમાણે એક એક સ્થાન

કષાય આત્મા નિદ્રા અને પ્રવ્યસાનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે. તથા તે જ શુષ્કીલકર્મોશ ઉપશાંત કષાય આત્મા જે સમયે પોતાની પ્રથમ શુષ્કીલિના શિરને પ્રાપ્ત કરશે તેની

ન્યૂન સ્થાનકમાં રચના થાય. લગભગ ધણી શુષ્કીલિઓમાં દલિક ગોહવાનો આ ક્રમ છે. આની અંદર અત્યુદ્ધતનો છેલ્લો સમય અર્ધિ અસત્કર્પનાએ પાય હબરમે સમય એ શુષ્કીલિનું શિર કહેવાય છે. કારણ કે તે સ્થાનકમાં ખીજ કાઢપણ સ્થાનકોથી વધારેમા વધારે દલિકો ગોહવાયા છે. આ સ્થાનકને જ્યારે અનુભવતો હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઘટે છે

અર્ધિ અગીઆરમે શુષ્કસ્થાનકે સ્થિર પરિણામ હોય છે એટલે કે અગીઆરમાના પહેલે સમયે જ્યારે પરિણામ તેવા જ ખીજ સમયે યાવત્ તેવા જ છેલ્લા સમયે હોય છે. તેથી ઉપરના સ્થાનકોમાંથી પહેલા સમયે નેટલા દલિકો ઉતારે તેટલા જ ખીજ સમયે ઉતારે યાવત્ તેટલા જ છેલ્લા સમયે ઉતારે છે. અગીઆરમાના પહેલે સમયે ઉતારેલા દલિકને અત્યુદ્ધત પ્રમાણ સમયોમાં-સ્થાનકોમાં ઉદય સમયથી આરંભી અસંખ્યાત શુણકારે ગોહવે છે. ખીજ સમયે જે ઉતારે છે તેને પણ તે જ ક્રમે ગોહવે છે, માત્ર અર્ધિ સરખા જ દલિકો ઉતારતો હોવાથી રચના સરખા જ પ્રમાણમાં થાય છે. તેમ જ અર્ધિ એક એક સમય દૂર થાય તેમ ઉપર ઉપર એક એક સમય વધે છે એટલું નિશ્ચય છે. દાખલા તરીકે અગીઆરમાના પહેલા સમયે ઉતારેલા દલિકો તેના પહેલા સમયથી આરંભી સો સ્થાનકોમાં ગોહવાયા તેમ ખીજ સમયે ઉતારેલા દલિકો પણ સોમા જ ગોહવાય, ત્રીજે સમયે ઉતારેલા દલિકો પણ સોમાં જ ગોહવાય. તથા પહેલે સમયે ઉતારેલા દલિકો ઉદય સમયમાં, તેના પછીના સમયમાં, તેના પછીના સમયમાં નેટલા નેટલા ગોહવાયા હોય એ જ પ્રમાણે ખીજ સમયે ઉતારેલા દલિકો પણ ગોહવાય છે. જેમકે પહેલા સમયે ઉતારેલા દલિકોમાંથી ઉદય સમયે સો દલિકો. ખીજ સમયે પાંચસો, ત્રીજ સમયે પંદરસો ગોહવાયા હોય તો ખીજ સમયે ઉતારેલા દલિકોમાંથી પણ ઉદય સમયે સો દલિકો, પછીના સમયે પાંચસો, પછીના સમયે પંદરસો ગોહવાય છે.

અર્ધિ પ્રથમ શુષ્કીલિના શિરે વર્તમાન આત્મા નિદ્રા અને પ્રવ્યસાનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે એમ કહ્યું છે. તેમાં પ્રથમ શુષ્કીલિનું શિર એટલે અગીઆરમા શુષ્કસ્થાનકના પહેલા સમયે ઉપરના સ્થાનકોમાંથી દલિકો ઉતારી નેટલા સ્થાનકોમાં ગોહવે તેમાંનો જે છેલ્લો સમય તે તે સ્થાનકમાં અન્યની અપેક્ષાએ ધણી રચના થયેલી હોય છે. દાખલા તરીકે પહેલા સમયે ઉતારેલા દલિકો સો સમયમાં ગોહવાયા માટે અગીઆરમા શુષ્કસ્થાનકને સોમા સમય એ પ્રથમ એટલે પહેલા સમયે કરાયેલી શુષ્કીલિનું શિર કહેવાય છે. તે સમયે આત્મા પહેલે એટલે નિદ્રાદિકને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે અને નવાણુમા સમયે કાળધર્મ પામી અનુત્તરવિમાનમાં જાય તે અનુત્તરદેવને દેવાણુના પહેલા જ સમયે વૈકિર્મદિક અને દેવદિકને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

આ શુષ્કસ્થાને અવસ્થિત પરિણામ હોવાથી જેમ જેમ પૂર્વ પૂર્વના સમયો નેટલા નેટલા ભોગવાઇને દૂર થાય તેમ તેમ આગળ આગળ તેટલા તેટલા અધિક સમયોમાં શુષ્કીલિની રચના થતી હોવાથી આ શુષ્કસ્થાનકના પ્રથમ સમયે રચેલ શુષ્કીલિના મસ્તક સ્થાને નેટલા દલિકો હોય છે તેટલા જ દલિકો ખીજ આદિ સમયમાં કરેલ શુષ્કીલિના મસ્તકે પણ હોય છે. છતાં પૂર્વ બંધથી થયેલ દલિક રચનારૂપ નિષેક સ્થાનોમાં વિશેષ હીન હીન દલિકો ગોહવાયેલ છે એથી પ્રથમ સમયે કરેલ શુષ્કીલિના મસ્તકે એટલે કે શિરલાગે બંધથી પ્રાપ્ત થયેલ નિષેપનાં દલિકો વધુ પ્રમાણમાં હોવાથી ત્યાં જ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. પરંતુ પછી પછીના સમયમાં શુષ્કીલિ નિષેપના દલિકો સમાન સમાન હોવા છતાં પૂર્વ બંધથી પ્રાપ્ત થયેલ નિષેપના દલિકો વિશેષહીન વિશેષહીન હોવાથી ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થતો નથી.

પહેલાના સમયે કાળધર્મ પાત્રી દેવપણાને પ્રાપ્ત થાય તે આત્મા વૈકિયંસપતક અને દેવદિક એ નવ પ્રકૃતિઓને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે. ૧૧૨

તિરિયંગતુદયાણં મિચ્છત્તનમીસયીણગિહ્વીણં ।

અવજ્જત્તસ્સ ય જોગે દુત્તિગુણસેહીણ સીસાણં ॥૧૧૩॥

તિર્યગેકાન્તોદયાનાં મિથ્યાત્વાનમિશ્રસ્ત્યાનર્હીનામ્ ।

અપર્યાપ્તસ્ર વ યોગે દ્વિતીયતૃતીયગુણશ્રેણિશિસોઃ ॥૧૧૩॥

અર્થ—તિર્યંગતિમાં જ એકાંતે જેઓને ઉદય હોય છે તે પ્રકૃતિઓને તથા મિથ્યાત્વ, મિશ્ર, અનંતાનુબંધિ અને થીણુદ્વિત્રિકને તથા અપર્યાપ્તનામકર્મનો, બીજી અને ત્રીજી ગુણશ્રેણિને જ્યાં યોગ થાય ત્યાં વર્તતા મિથ્યાદષ્ટિને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકા—જે કર્મપ્રકૃતિઓને ઉદય કૈવળ તિર્યંગમાં જ હોય છે તે એકેન્દ્રિય, બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયભતિ, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ અને સાધારણ નામકર્મ તથા મિથ્યાત્વબેહનીય, અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક, મિશ્રમોહનીય, થીણુદ્વિત્રિક અને અપર્યાપ્ત નામકર્મ, સઘળી મળી સત્તર પ્રકૃતિઓને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય બીજી અને ત્રીજી ગુણશ્રેણિના શિરને યોગ જે સમયમાં થતો હોય તે સમયમાં વર્તમાન મિથ્યાદષ્ટિને થાય છે. માત્ર તે સમયે તે તે પ્રકૃતિને ઉદય હોવો બેધજો. તેના તાત્પર્યાર્થ આ પ્રમાણે—

કોઈ એક આત્માએ દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી દેશવિરતિ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિ કરી, ત્યારપછી સંયમ પ્રાપ્ત કરી સંયમ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિ કરી ત્યારપછી તે આત્મા સમ્યક્ત્વાદિ ગુણેથી પડી મિથ્યાત્વે ગયો અને ત્યાંથી અપ્રશસ્ત મરણ વડે મરણ પાત્રી તિર્યંગમાં ઉત્પન્ન થયો. તે ગુણિતકર્મોશ્ચ તિર્યંગને જે સમયે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ નિમિત્તે થયેલી બને ગુણશ્રેણિના શિરભાગને 'યોગ થાય—એકત્ર મળે

૧ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિનો શિરભાગ કયો લેવો ? તેમ જ તે બંનેના યોગનો કયો સમય લેવો તે સંબંધમાં અને આ પ્રમાણે લાગે છે. જે સમયે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરે તે સમયથી અંતર્મુદ્ધત પર્વત અવસ્થા પ્રવહમાન પરિણામવાળો આત્મા રહેતો હોવાથી ગુણશ્રેણિ પશુ તેવી જ કરે છે. તેમાં દેશવિરતિના પહેલા સમયે જે દાંબકો ઉતાવાં અને જેટલા સમયમાં તે દાંબકોને ગોઠવ્યા તેમાનો જે છેલ્લો સમય તેને જ દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિના શિર તરીકે લેવો અને સર્વવિરતિ આરિત્ત જે સમયે પ્રાપ્ત કરે તે સમયે જેટલા સમયમાં રચના કરે તેના છેલ્લા સમયને સર્વવિરતિની ગુણશ્રેણિના શિર તરીકે લેવો. હવે તે બંનેના શિરભાગ એવી રીતે મળી શકે—દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિ છતાં સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરે. પરંતુ તે તેટલા કાળે પ્રાપ્ત કરે કે સર્વવિરતિના પહેલા સમયે જેટલા રચનાકર્મો દગરચના થાય છે તેટલા જ સમયો શેષ હોય. દાખલા તરીકે દેશવિરતિના પહેલા સમયે પંદરસો સમયમાં ગુણશ્રેણિ થાય છે અને સર્વવિરતિના પહેલા સમયે પાંચસો સમયમાં થાય છે તો પંદરસો સમયમાંના પહેલા હપ્તર સમય દેશવિરતિ ગુણશ્રેણિ ગાળી સર્વવિરતિ ગુણશ્રેણિ બચે. આ

તે સમયે તિયગતિમાં જ ઓકાન્તે જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય તે પૂર્વોક્ત સાત પ્રકૃતિઓનો અને અપર્યાપ્ત નામકર્મનો યથાયોગ્ય રીતે તે તે પ્રકૃતિનો ઉદય છતાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

તથા મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિના સંબંધમાં મરણ પ્રાપ્ત કરીને 'પણ બ્યારે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિની શુણ્ઞેષિના શિરભાગનો યોગ થાય તે કાળે શુણ્ઠિકર્મમાં શ કોઈ આત્મા મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરે ત્યારે તેને મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

શુણ્ઞેષિના શિરે વર્ત્તો કોઈ મિશ્ર શુણ્ઠસ્થાનક પ્રાપ્ત કરે તો મિશ્રમોહનીયનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

તથા મિથ્યાત્વે જાય કે ન જાય છતાં શુણ્ઞેષિના શિરે વર્ત્તો શુણ્ઠિકર્મમાં શ આત્માને થીણુદ્ધિત્રિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. કારણ કે થીણુદ્ધિત્રિકનો પ્રમત્ત સંયત પચત ઉદય હોય છે. તેથી જ બંને શુણ્ઞેષિના શિરે વર્ત્તો પ્રમત્ત હોય અને તેને થીણુદ્ધિત્રિકમાંની કોઈપણ નિદ્રાનો ઉદય થાય તો તેને પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઘટે છે. કદાચ પડીને મિથ્યાત્વે જાય તો ત્યાં પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઘટે છે. માત્ર શુણ્ઞેષિના શિરભાગને જે સમયે પ્રાપ્ત થાય તે સમયે તેનો ઉદય હોવો જોઈએ. ૧૧૩

સે કાલે અંતરકરણં હોહી અમરો ય અંતમુદુ પરઓ ।

उकोसपणसुदद्यो हासाइसु मज्झिमढण्हं ॥૧૧૪॥

तस्य काले अन्तरकरणं भविष्यत्यमरश्चान्तर्मुहूर्त्तपरतः ।

उत्कृष्टप्रदेशोदयः हास्यादीनां मच्चयमानामष्टानाम् ॥૧૧૪॥

અર્થ—જે સમયે અંતરકરણ થશે તેની પહેલાના સમયે મરણ પામી દેવ થાય

અમણે થવાથી દેશવિરતિ શુણ્ઠાણે પહેલે સમયે જે પંદરસો સમયોમાં રચના થઈ તેમાંનો પંદરસોનો સમય અને સર્વવિરતિ શુણ્ઠાણે પહેલે સમયે જે પાંચસો સમયમાં રચના થઈ તેમાંનો પાંચસોનો સમય એ બંને એક જ આવી શકે. દેશવિરતિ શુણ્ઠાણે જેટલા સમયમાં રચના થાય છે તેના સંખ્યાત્મક ભાગના સમયમાં સર્વવિરતિ શુણ્ઠાણે રચના થાય છે. એટલે આવી રીતે બંનેના શિરભાગનો યોગ થવામાં કોઈ વિરોધ આવતો નથી. દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ શુણ્ઠાણે પહેલા સમયે જેટલા સમયમાં રચના થાય છે તેના ઉદ્ભાવ સમયને શુણ્ઞેષિનું શિર તેટલા માટે કપ્પુ' છુ' કે તે શુણ્ઠાણે નીચે નીચેના સમયો ભોગવાઈ દૂર થાય તેમ તેમ ઉપર ઉપર સમય વધે છે અને રચનાના સમયની સંખ્યા કાયમ રહે છે.

૧ મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય મરણ પામીને મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરનાર અથવા મરણ પામ્યા સિવાય મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરનાર એ બંનેને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સંભવે છે એમ જણાવવા અહિં દીકામાં અવિ શબ્દ શૂંચ્યો હોય તેમ લાગે છે.

તેને અંતર્મુદ્ધત્ ગયા બાદ હાસ્યાદિ છનો અને વચલા આઠ કથાયનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદે-
શોદય થાય છે.

ટીકાનુ—કોઈ આત્માએ ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરી, તેને અનિવૃત્તિકરણમાં જે સમયે અંતરકરણ થશે તેની પહેલાના સમયે મરણ પામી દેવ થાય તે દેવને ઉત્પન્ન થયા પછી અંતર્મુદ્ધત્ ગયા બાદ શુભશ્રેણિના શિરે વર્તતા હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, બુગુન્સા એ હાસ્યપટ્ટકનો તથા અપ્રત્યાગયાનાવરણ અને પ્રત્યાગ્યાનાવરણ એ મધ્યમ કથાયાદિકનો કુલ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો તે તે પ્રકૃતિના ઉદયે વર્તતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદે-
શોદય થાય છે.

અંતર્મુદ્ધત્ ગયા બાદ શુભશ્રેણિનું શિર પ્રાપ્ત થાય છે માટે દેવમાં ઉત્પન્ન થયા પછી અંતર્મુદ્ધત્ ગયા બાદ, ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય એમ કહ્યું છે. ૧૧૪

हंसट्टिङ् बंधित्ता अद्वाजोगाड्ठिङ्निसेगाणं ।

उक्कोसपण पढमोदयम्मि सुरनारगाऊणं ॥૧૧૫॥

ह्रस्वस्थिति बद्ध्वा अद्वायोगादिस्थितिनिषेकाणाम् ।

उत्कृष्टपदे प्रथमोदये सुरनारकायुषोः ॥૧૧૫॥

અર્થ—અહીં, યોગ અને પહેલી સ્થિતિમાં દલિકોનો નિષેક એ ત્રણેનું બચાવે

૧ અંતર્મુદ્ધત્ પછી શુભશ્રેણિનું શિર પ્રાપ્ત થવાનું કારણ અપૂર્વ અનિવૃત્તિકરણના કાળથી વધારે કાળમાં શુભશ્રેણિ થાય એ છે અને અંતરકરણ શરૂ થતા પહેલા મરણ થાય એમ કહેવાનું કારણ નીચે કહ્યું છે. એટલે અહિં જે સમયે મરણ પ્રાપ્ત કરવાનું કહ્યું ત્યારથી અંતર્મુદ્ધત્ ગયા બાદ જ શુભશ્રેણિનું શિર પ્રાપ્ત થાય. શુભશ્રેણિનું શિર કયુ કહેવાય ? તે પહેલા કહેવાય છે.

અહિં એ શંકા થાય કે અંતરકરણ ક્રિયા જે સમયે શરૂ થાય તે પહેલાના સમયે મરણ પ્રાપ્ત કરવાનું કેમ કહ્યું ? ત્યાર પછી કેમ ન કહ્યું ? તેના ઉત્તરમાં મને લાગે છે કે જેટલા સ્થાનકોનું અંતર-કરણ અહિં થવાનું છે તેની અંદર જ શુભશ્રેણિ જેટલા સ્થાનકોમાં થાય છે તે દરેક સ્થાનકો આવી જતા હોવા બદલે અને જો એમ હોય તો તેનો શિરભાગ પણ અંતરકરણનાં દલિકો સાથે દૂર થાય એટલે અંતરકરણ કર્યા પછી મરણ પ્રાપ્ત કરે તો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થઈ શકે નહિ. આંતર પાડવાની ક્રિયા શરૂ હોય અને મરણ પામે તો પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ન થાય કારણ કે આંતર પાડતા નાની મોટી સ્થિતિ વચ્ચે જેટલા સ્થાનકોનું આંતર પાડવાનું છે તે દરેક સ્થાનકમાંથી દલિકો ઉપાડે છે માટે દલિકો બોલા થાય અને તેથી શુભશ્રેણિના શિરભાગને પ્રાપ્ત કરવા છતાં પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ન થાય. અહિં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય તો કહેવો છે માટે અંતરકરણ કર્યા પહેલા મરણ પામે એમ કહ્યું. શુભ-શ્રેણિનો શિરભાગ જો અંતરકરણના દલિકો સાથે દૂર ન થતો હોય તો અંતરકરણ કરતા કે અંતરકરણ કર્યા પછી મરણ પામે તો પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થઈ શકે, જો એમ હોય તો અંતરકરણ કરતા પહેલાં મરણ પ્રાપ્ત કરે એમ કહેવાનું મને જન રહે નહિ તેથી ઉપરની કથના એ કરી છે.

ઉત્કૃષ્ટપદ હોય અને જઘન્ય સ્થિતિનો બંધ કરી મરણ પ્રાપ્ત કરી દેવ કે નારકી થાય, ત્યારે તેને પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનમાં વર્ત્તતા દેવ અને નારકાયુનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય.

ટીકાનુ૦—અદ્ધા-આયુનો બંધકાળ. યોગ-મન, વચન અને કાયા દ્વારા પ્રવર્ત્તતું આત્મવીર્ય અને પ્રથમ સ્થિતિ નિષેક એટલે બંધાતા આયુના પહેલા સ્થાનકમાં થતી દળરચના. એ ત્રણ બ્યારે ઉત્કૃષ્ટપદ હોય એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તતા વધારેમાં વધારે જેટલો કાળ આયુનો બંધ કરી શકે તેટલો કાળ આયુની જઘન્ય સ્થિતિનો બંધ કરીને તેમજ આયુના પ્રથમ સ્થાનકમાં ઉત્કૃષ્ટ દલિકનો નિષેપ કરીને મરણ પામી દેવ કે નારકી થાય તે દેવને દેવાયુનો અને નારકીને નારકાયુનો આયુની પ્રથમ સ્થિતિનો અનુભવ કરતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય.

કારણ કે દીર્ઘ અંતર્યુદ્ધર્ત પર્થત ઉત્કૃષ્ટ યોગે ઘણા દલિકો અહણ કરાયા છે અને પ્રથમ સ્થિતિમાં ઘણા ગોઠવાયા છે, માટે પ્રથમ સ્થિતિનો અનુભવ કરતાં જ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થતી શકે છે. ૧૧૫

અદ્ધા જોગુક્કોસે બંધિત્તા મોગભૂમિગેસુ, લહું ।

સવ્વપ્પજીવિયં વજ્જહત્તુ ઓવદ્ધિયા દોણહં ॥૧૧૬॥

અદ્ધાયોગોક્કુષ્ટેન વદ્ધ્વા મોગભૂમિગેસુ લહુ ।

સર્વાલ્પજીવિતં વર્જયિત્વા અપવર્ચ્ય દ્વયોઃ ॥૧૧૬॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ અને ઉત્કૃષ્ટ યોગ વડે ભોગભૂમિ સંબંધી આયુ બાંધીને મરણ પામી યુગલિયામાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં અંતર્યુદ્ધર્ત પ્રમાણ આયુ છોડી શેષ આયુની શીઘ્ર અપવર્ત્તના કરે, કરીને અપવર્ત્તના થયા બાદ પ્રથમ સમયે તિર્થંચ અને મનુષ્યને ક્રમશઃ તિર્થંચાયુ અને મનુષ્યાયુનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનુ૦—વધારેમાં વધારે જેટલો કાળ આયુ બાંધી શકે તેટલા કાળ વડે અને વધારેમાં વધારે જેટલા યોગ વડે આયુ બાંધી શકે તેટલા યોગ વડે ભોગભૂમિના તિર્થંચ અને મનુષ્ય સંબંધી કોઈ આત્મા તિર્થંચનું અને કોઈ આત્મા મનુષ્યનું ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્લેયોપમ પ્રમાણ આયુ બાંધીને મરણ પામે, મરણ પામીને એક ત્રણ પલ્લેયોપમના આયુવાળા તિર્થંચમાં ઉત્પન્ન થાય અને બીજો ત્રણ પલ્લેયોપમના આયુવાળા મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને શીઘ્ર સર્વાલ્પલવિત-ઓછામાં ઓછું અંતર્યુદ્ધર્ત પ્રમાણ આયુ વળીને શેષ પોતપોતાના સઘળા આયુની અપવર્ત્તના કરણ વડે

૧ અપર્થાપ્તાવસ્થામાં યુગલિયાને આયુની અપવર્ત્તના થઈ શકે છે, પર્થોપ્તો થયા પછી થતી નથી તેમા પણ ઓછામાં ઓછું અંતર્યુદ્ધર્ત આયુ રાખી પાકીના આયુની જ અપવર્ત્તના થાય છે. એટલે જ અંતર્યુદ્ધર્ત વળી શેષ આયુની અપવર્ત્તના કરવાનું કહ્યું છે. આ બે આયુનો આ રીતે ઉત્કૃષ્ટ

અપવર્તના કરીને અપવર્તના થયા પછીના પ્રથમ સમયે વર્તતા તિયંચા અને મનુષ્યને અનુકંમે તિયંચાનું અને મનુષ્યાનું ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. ૧૧૬

નારયતિરિદિગદુભગાદિનીયમણુયાણુપુઙ્ગિવિગાણં તુ ।

દંસળમોહસ્વવગો તદ્વચગસેદી ડ પઙ્કિમગ્ગો ॥૧૧૭॥

નારકતિર્યગ્દિકદુભગાદિનીચૈર્ગોત્રમનુજાનુપૂર્વિકાણં તુ ।

દર્શનમોહસ્વવગઃ તૃતીયશ્રેણ્યાસ્તુ પ્રતિમઘઃ ॥૧૧૭॥

અર્થ—તૃતીય ગુણશ્રેણીથી પતિત દર્શનમોહના ક્ષપકને નારકદિક, તિયંચાદિક, દુર્લભ, અનાદેય અને અપયશકીર્તિ, નીચગોત્ર અને મનુષ્યાનુપૂર્વિકાના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનુ—દર્શનમોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિને ખપાવવા માટે પ્રયત્નવત અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે, ત્યારપછી તે જ આત્મા દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી દેશવિરતિ નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે, ત્યારપછી તે જ આત્મા સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી સર્વવિરતિ નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે. આ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ સંબંધી ગુણશ્રેણિ સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે જે કરેલા કરે છે તેમાં જ કરે એટલે કે યોગે ગુણશ્રેણિ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ માટે થયેલા અપૂર્વ, અનિવૃત્તિ કરણમાં વર્તેલો દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી તત્સંબંધી ગુણશ્રેણિ કરે. ત્યારપછી કરણની સમાપ્તિ થયા બાદ જેણે દર્શનમોહનીયત્રિકનો ક્ષય કર્યો છે અને જેણે ત્રીજી સર્વવિરતિ નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરી ત્યાંથી પડી અવિરતિપણું પ્રાપ્ત કર્યું છે તે અવિરત આત્માને સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે થયેલી દેશવિરતિ નિમિત્તે થયેલી અને સર્વવિરતિ નિમિત્તે થયેલી ત્રણે ગુણશ્રેણિનો શિરભાગ જે સ્થાનકમાં એકત્ર થતો હોય તે સ્થાનકમાં વર્તતા તે જ ભવમાં દુર્લભ, અનાદેય, અપયશકીર્તિ અને નીચગોત્રમાંથી જેનો જેનો ઉદય હોય તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. સર્વવિરતિથી અવિરતિમાં આવવા છતાં તેને નિમિત્તે થયેલી દળરચના રહી જાય છે એટલે કેાઈ વિરોધ આવતો નથી.

હવે જો તે આત્માએ નારકીનું આયુ બાંધ્યું હોય અને તે ગુણશ્રેણિનું શિર પ્રાપ્ત થવા પહેલા મરીને નારકી થાય તો ગુણશ્રેણિના શિરભાગમાં વર્તતા પૂર્વોક્ત દુર્લભાદિ ચાર અને નરકદિક એમ છ પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

દેશોદય થઈ શકે છે. કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ ચોગ અને ઉત્કૃષ્ટ કાળ વડે ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાંધ્યું છે અને અપવર્તના થતા અત્યુદ્ધત આયુ વળે ઉપરના સધળા આયુના દલિલો અત્યુદ્ધત કાળમાં ગોઠવાયા તેમાં પણ પહેલા સ્થાનકમાં વધારે ગોઠવાય એટલે અપવર્તના થયા પછી પહેલા સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થઈ શકે છે.

કદાચ અસંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા તિથ્યંચનું આયુ બાંધ્યું હોય અને મરણ પામીને તિથ્યંચ થાય તેને તિથ્યંચદ્વિક સાથે પૂવોક્ત ચાર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય.

અને યુગલિયા મનુષ્ય સંખ્યાંધી આયુ બાંધ્યું હોય અને મનુષ્ય થાય તો 'મનુ-
ધ્યાત્મપૂર્વિક સાથે પૂવોક્ત પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય. ૧૧૭

સંઘયણપંચગસ્સ ડ વિદ્યાદિતિગુણસેદિસીસમ્મિ ।

આહારુજ્જોયાણં અપમત્તો આદિગુણસીસે ॥૧૧૮॥

સંહનનપચ્ચક્કસ્ય દ્વિતીયાદિત્રિગુણશ્રેણિશિરસિ ।

આહારકોદ્યોતયોસ્સમત્તઃ આદિગુણશિરસિ ॥૧૧૮॥

અર્થ—પ્રથમવર્ણ પાંચ સંઘયણનો દ્વિતીય આદિ ત્રણ ગુણશ્રેણિના શિરે વર્તતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. તથા આહારકસંપત્તક અને ઉદ્યોત નામકર્મનો પ્રથમ ગુણ-
શ્રેણિના શિરે વર્તતા અપ્રમત્તને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનુ—પ્રથમ સિવાય પાંચ સંઘયણ નામકર્મનો દ્વિતીયાદિ ત્રણ ગુણશ્રેણિના શિરે વર્તતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—

કોઈ એક મનુષ્ય દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી દેશવિરતિ નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે, ત્યાર-

૧ ભવિષ્યનું કોઈ આયુ ન બાંધ્યું હોય અગર ત્રણ નરકનું, વૈમાનિક દેવનું કે અસંખ્યાતવર્ષના આયુવાળા મનુષ્ય-તિથ્યંચનું આયુ બાંધ્યું હોય તે જ ક્ષામિક સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરે છે માટે 'યુગલિયા' એ વિશેષણ જોડ્યું છે. તિથ્યંચને ભવાશ્રિત નીચગોત્રનો જ ઉદય હોય છે. મનુષ્યને ચોથે ગુણકાણે તેનો ઉદય હોઈ શકે છે પાચમે અને તેથી અગાડી તો મનુષ્યને ગુણપ્રત્યયે ઉચ્ચગોત્રનો જ ઉદય હોય છે. પહેલા નીચનો ઉદય હોય તો પણ તે પલટાઈ જાય છે. ત્યાંથી પડીને ચોથે આવે તો મૂળ હોય તે ગોત્રનો પણ ઉદય થઈ શકે છે માટે તેનો ચોથે ગુણકાણે મનુષ્યાદિને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થતો છે. ક્ષામિક સમ્યક્ત્વી વૈમાનિકમાં જતો હોવાથી અને ત્યાં કુલમાદિનો ઉદય નહિ હોવાથી દેવગતિમાં તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કહી નથી.

૨ અહિં પ્રથમ સિવાયના પાંચ સંઘયણનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય દેશવિરતિ આદિ સંખ્યાંધી ત્રણ ગુણ-
શ્રેણિઓના શિરભાગે વર્તતા મનુષ્યને કહ્યો પરંતુ ખીજ અને ત્રીજ સંઘયણનો કર્મરત્ન વગેરેમાં અગિયારમા ગુણસ્થાનક સુધી ઉદય કહેલ છે અને આ ત્રણ ગુણશ્રેણિઓ કરતા ઉપશાન્તમોહની ગુણ-
શ્રેણિમાં દલિલકરચના અસંખ્યગુણ હોય છે. તેથી આ બે સંઘયણનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાને પ્રથમ સમયે કરેલ ગુણશ્રેણિના શિરભાગે વર્તતા જીવને જ સંભરી શકે. છતાં આ ગ્રંથકર્તા તથા કેટલાક અન્ય ગ્રંથકારો 'ઉપશમશ્રેણિ'નો આરંભ પણ પ્રથમ સંઘયણવાળો જ કરે છે પણ ખીજ ત્રીજ સંઘયણવાળા નહિ એમ માને છે. જુઓ પંચસંઘ-સંપત્તિકા ગા. ૧૨૬ ની ટીકા. તેથી અહિં પાચમે સંઘયણનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય દેશવિરતિ આદિ સંખ્યાંધી ત્રણ ગુણશ્રેણિના શિરભાગે વર્તતા મનુ-
ષ્યને જ કહેલ છે.

પછી તે જ આત્મા તીવ્ર વિશુદ્ધિના યોગે સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી સર્વવિરતિ નિમિત્તે શુષ્કશ્રેણિ કરે, અને ત્યારપછી વળી તે જ આત્મા તથાપ્રકારની વિશુદ્ધિના યોગે અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરવા માટે પ્રયત્નવંત થઈ તેને નિમિત્તે શુષ્કશ્રેણિ કરે. આ પ્રમાણે બીજી, ત્રીજી અને ચોથી જેમ ત્રણ શુષ્કશ્રેણિ થાય. તે ત્રણે નિમિત્તે ત્રણે શુષ્કશ્રેણિઓ કરીને તે ત્રણેના શિરભાગનો જે સ્થાનકમાં યોગ થાય તે સ્થાનકમાં વર્તમાન તે મનુષ્યને પ્રથમ સંઘચક્ષુ સિવાય પાંચ સંઘચક્ષુમાંથી જેનો ઉદય હોય તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

આહારક શરીરમાં વર્તમાન અપ્રમત સંયતને અપ્રમતના પહેલા સમયે જેટલા સ્થાનકોમાં શુષ્કશ્રેણિ-દળરચના થાય છે. તેમાંના છેલ્લે સમયે આહારકસપ્તક અને ઉદ્યોત નામકર્મનો અનુભવ કરતાં તે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. ૧૧૮

ગુણસેઢીઐ ભગ્નો પત્તો વેદંદિપુઢવિકાયત્તં ।

આયાવસ્સ ડ તવ્વેદ્ પઢમસમયંમિ વદ્દંતો ॥૧૧૯॥

ગુણશ્રેણ્યા મમઃ પ્રાપ્તો દ્વીન્દ્રિયપૃથ્વીકાયત્વમ્ ।

આતપસ્ય તુ તદ્વેદી પ્રથમસમયે વર્તમાનઃ ॥૧૧૯॥

અર્થ—સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે થયેલી શુષ્કશ્રેણિથી પહેલા કોઈ આત્માએ યેઠન્દ્રિયપણું પ્રાપ્ત કરી પૃથ્વીકાયપણું પ્રાપ્ત કર્યું. ત્યાં શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ કર્યા પછી પહેલે સમયે વર્તતા આતપના ઉદયવાળા તે પૃથ્વીકાયને તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય.

ટીકાનુ—શુષ્કિતકર્માંશ કોઈ પંચેન્દ્રિય આત્માએ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું અને સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે શુષ્કશ્રેણિ કરી. ત્યારપછી ત્યાંથી પડી મિથ્યાત્વે ગયો. મિથ્યાત્વે જઈને મરણ પામી યેઠન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં યેઠન્દ્રિયને જેટલી સ્થિતિની સત્તા હોઈ શકે તે સિવાયની શેષ સઘળી સ્થિતિની અપવર્તના કરે. અપવર્તના કર્યા બાદ ત્યાંથી મરણ પામી ખરબાદર પૃથ્વીકાયપણું પ્રાપ્ત કરે. ત્યાં જેમ અને તેમ જલદીથી શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો થાય. તે શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થયા પછીના પહેલા સમયે આતપ નામકર્મનો તે પૃથ્વીકાય આત્માને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

આતપનો ઉદય ખરબાદર પૃથ્વીકાયને હોય છે માટે એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થવાનું જણાવ્યું છે.

પંચેન્દ્રિયમાંથી સીધા એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થવાનું ન કહેતાં અથવા પંચેન્દ્રિયમાંથી તેઠન્દ્રિયાદિમાં ઉત્પન્ન થવાનું ન કહેતાં યેઠન્દ્રિયમાં જઈ પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય એમ કહેવાનું કારણ યેઠન્દ્રિયમાંથી એકેન્દ્રિયમાં ગયેલો આત્મા તેની સ્થિતિને ઘટાડી સ્વયોચ્ચ કરી શકે છે. પરંતુ પંચેન્દ્રિયમાંથી એકેન્દ્રિય થયેલો અથવા પંચેન્દ્રિયમાંથી

તેષાંન્દ્રિયાદિમાં જઈ એકેન્દ્રિય થયેલો આત્મા એકદમ તેની સ્થિતિને સ્વયોગ્ય કરી શકતો નથી. માત્ર એષાંન્દ્રિયની સ્થિતિને જ શીઘ્રતાથી સ્વયોગ્ય કરી શકે છે. અહિં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયના અધિકારમાં શીઘ્રતાથી કરનાર આત્મા લેવાનો છે માટે પંચેન્દ્રિયમાંથી એષાંન્દ્રિયમાં જઈ એકદમ સ્થિતિની અપવર્તના કરી એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય અને ત્યાં પણ શીઘ્ર શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો થાય એમ કહ્યું છે.

આંતરપનો ઉદય શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ કર્યા પછી જ થાય છે માટે તે પૂર્ણ કર્યા પછીના પહેલા સમયે તેને વેદતાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય એમ કહ્યું છે. ૧૧૬

આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયના સ્વામિ કહ્યાં, હવે જઘન્ય પ્રદેશોદયના સ્વામિ કહે છે—

દેવો જહંસ્યાંકુ દોહુર્વદિત્તુ મિચ્છંતંતસ્મિ ।

ચડનાણદંસણતિગે યગિદિગણ જહન્નુદય ॥૧૨૦॥

દેવો જઘન્યાયુર્દીર્ઘામુદ્વર્ત્ય મિથ્યાત્વં અન્તે ।

ચતુર્જાનદર્શનત્રિકયોરેકેન્દ્રિયં ગતે જઘન્યોદયઃ ॥૧૨૦॥

અર્થ—કોઈ જઘન્ય આયુવાળો દેવ ઉત્પન્ન થયા બાદ અંતર્મુહૂર્ત પછી સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરી અંતે મિથ્યાત્વે જાય, ત્યાં દીર્ઘ સ્થિતિ બાંધીને અને સત્તાગત સ્થિતિની ઉદ્ધર્તના કરીને એકેન્દ્રિયમાં જાય, તે એકેન્દ્રિયને ચાર જ્ઞાનાવરણ અને ત્રણ દર્શનાવરણોનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

ટીકાસુ—અહિં જઘન્ય પ્રદેશોદયના અધિકારમાં સર્વત્ર ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા અહણ કરવાનો છે, એ હકીકત પહેલા કહી છે.

દશહજાર વરસના આયુવાળો ક્ષપિતકર્માંશ કોઈ દેવ ઉત્પન્ન થયા બાદ અંતર્મુહૂર્ત ગયા પછી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે. તથા તે સમ્યક્ત્વનું અંતર્મુહૂર્ત ન્યૂન દશહજાર વરસ પર્યંત પાલન કરીને છેલ્લા અંતર્મુહૂર્તમાં મિથ્યાત્વે જાય. તે મિથ્યાત્વની દેવ અતિસંકલિષ્ટ પરિણામવાળો થઈને પ્રેસ્તુત મતિજ્ઞાનાવરણાદિ કર્મપ્રકૃતિઓની અંતર્મુહૂર્ત પર્યંત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે અને તે કાળે ઘણા દલિકોની ઉદ્ધર્તના કરે એટલે સત્તાગત દલિકોની સ્થિતિ વધારે—નીચેના સ્થાનકોના દલિકોને ઉપરના સ્થાનકોના દલિકો સાથે ભોગવાય તેવા કરે. ત્યારપછી સંકલિષ્ટ પરિણામ છતાં જ કાળ કરીને તે દેવ એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય. તે એકેન્દ્રિય ઉત્પત્તિના પહેલે જ સમયે મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, મનઃપર્ચવજ્ઞાનાવરણ અને કેવળજ્ઞાનાવરણ એ ચાર જ્ઞાનાવરણો તથા અણુદર્શનાવરણ, અચણુદર્શનાવરણ અને કેવળદર્શનાવરણ એ ત્રણ દર્શનાવરણોના કુલ સાત કર્મપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કરે છે.

પહેલે સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય કેમ થાય ? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે-પ્રાયઃ ઘણા દલિકની ઉદ્ધર્તના કરેલી હોવાથી પહેલે સમયે અલ્પ પ્રમાણમાં દલિક હોય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશયુક્ત આત્માને પ્રદેશની ઉદીરણા અલ્પ થાય છે કેમકે તેને અનુભાગની ઉદીરણા વધારે થાય છે.

એવો સામાન્ય નિયમ છે કે-જ્યારે અનુભાગની વધારે પ્રમાણમાં ઉદીરણા થાય ત્યારે પ્રદેશોની અલ્પ પ્રમાણમાં ઉદીરણા થાય અને જ્યારે પ્રદેશોની વધારે પ્રમાણમાં ઉદીરણા થાય ત્યારે અનુભાગની અલ્પ પ્રમાણમાં ઉદીરણા થાય છે.

અહિં અતિ સંકલિષ્ટ પરિણામી એકેન્દ્રિયને વધારે પ્રમાણમાં અનુભાગની ઉદીરણા થતી હોવાથી પ્રદેશોની ઉદીરણા અલ્પ પ્રમાણમાં થાય છે તેથી ઉદીરણાથી પણ વધારે દલિકો ઉદયમાં પ્રાપ્ત થતાં નથી માટે મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત થયેલા અતિસંકલિષ્ટ પરિણામી એકેન્દ્રિયને પહેલે સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય એમ કહ્યું છે.

कुव्वइ ओहिदुगस्स उ देवत्तं संजमाउ संपत्तो ।

मिच्छुकोसुक्कट्टिय आवलिगंते पएसुदयं ॥૧૨૧॥

કરોત્યવધિક્વિકસ્ય તુ દેવત્તં સંજમાતુ સમ્પાત્તઃ ।

મિથ્યાત્વમુત્કૃષ્ટામુદ્વર્ત્યાવલિકાન્તે પ્રદેશોદયમ્ ॥૧૨૧॥

અર્થ—સંયમના વશથી અવધિજ્ઞાન અને અવધિદર્શન ઉત્પન્ન કરી દેવપણુને પ્રાપ્ત થયેલો કોઈ આત્મા અંતર્મુદ્ધર્ત ગયા બાદ મિથ્યાત્વે જાય ત્યાં તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આંધિ અને ઘણા પ્રદેશોની ઉદ્ધર્તના કરે તે દેવ આવલિકાના અંતસમયે અવધિક્વિકનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કરે છે.

ટીકાનું—સૂપિતકર્માંશ કોઈ આત્મા સંયમ પ્રાપ્ત કરે અને તે સંયમના પ્રભાવ વડે અવધિજ્ઞાન, અવધિદર્શન ઉત્પન્ન કરી તે અવધિજ્ઞાન અને અવધિદર્શનથી પડ્યા સિવાય દેવમાં જાય. ત્યાં અંતર્મુદ્ધર્ત ગયા બાદ મિથ્યાત્વે જાય, ત્યારપછી મિથ્યાત્વ નિમિત્તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આંધિ અને ઘણા દલિકોની ઉદ્ધર્તના કરે. તે દેવ અધાવલિકાના અંત સમયે અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કરે છે. ૧૨૧

૧ અહિં પહેલા જ સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય એમ કહેવાતું કારણ એમ પણ જણાય છે કે બીજા આદિ સમયોમાં યોગ વધારે હોવાથી પહેલા સમયથી કંઈક વધારે પ્રદેશોની ઉદીરણા બોગવે તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય ન થાય માટે પહેલો સમય મહણ્ય કયો છે.

૨ અવધિજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરતો આત્મા ઘણા દલિકોને સત્તામાંથી દૂર કરે છે એટલે સત્તામાં અલ્પ રહે છે માટે અવધિજ્ઞાનીને જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે, અવધિજ્ઞાન રહિત આત્માને થતો નથી. તેથી અવધિજ્ઞાનવાળો આત્મા અહિં લીધો છે. તથા ચારિત્રના પ્રભાવથી દેવપણુને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા અંતર્મુદ્ધર્ત પદ ઉપરના ગુણાણે ટકી રહે છે ત્યારપછી મિથ્યાત્વે જાય છે માટે અંતર્મુદ્ધર્ત ગયા

વેયણિય ઉચ્ચસોયંતરાય અરહ્ણ હોહ ઓહિસમો ।

નિદ્ધાદુગસ્સ ઉદપ્પ ઉક્કોસઠિર્હિંહ પહિયસ્સ ॥૧૨૨॥

વેદનીયોચ્ચૈર્શોકાન્તરાયારત્તીનાં મવત્તવધિસમઃ ।

નિદ્ધાદ્વિકસ્યોદયે ઉત્કૃષ્ટસ્થિત્યાઃ પતિતસ્ય ॥૧૨૨॥

અર્થ—વેદનીયદ્વિક, ઉચ્ચગોત્ર, શોક, અંતરાયપંચક અને અરતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય અવધિજ્ઞાનની જેમ થાય છે. તથા નિદ્ધાદ્વિકનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી નિવૃત્ત થયેલાને તેનો ઉદય છતાં જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનુ—સાત, અસાતવેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, શોકમોહનીય, અંતરાયપંચક અને અરતિમોહનીય એ દશ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય અવધિજ્ઞાનાવરણની જેમ થાય છે. એટલે કે અવધિ જ્ઞાનાવરણનો જ્યાં અને જે રીતે જઘન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો છે, ત્યાં અને તે રીતે એ દશ પ્રકૃતિઓનો પણ જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

બાદ મિથ્યાત્વે જવાનું જણાવ્યું છે. મિથ્યાત્વે ગયા બાદ સંકલેશના વશથી દીર્ઘ સ્થિતિ બાધે અને સત્તાગત સ્થિતિની ઉદ્ધર્તના કરે. તેમાં બંધ કરવાનું એટલા માટે લખ્યું છે કે બંધ હોય ત્યારે જ ઉદ્ધર્તના થાય છે. ઉદ્ધર્તના કરવાનું કારણ નીચેના સ્થાનકોમાં દલિલો અલ્પ રહે તે છે. બંધાવલિકાના અંત સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય એમ કહેવાનું કારણ બંધાવલિકા ગયા પછી ઉદીરણા વડે બંધાવેલા ધણી પ્રદેશોનો ઉદય થાય તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય ન થાય માટે બંધાવલિકાનો અંતસમય જઘન્ય પ્રદેશોદય માટે લીધો છે.

વળી અહિં એમ પણ શંકા થાય કે દેવપણામાં અંતર્બુદ્ધિમાં ગયા પછી મિથ્યાત્વે જઘ દીર્ઘ સ્થિતિ બાધે અને ઉદ્ધર્તના કરે એમ કહ્યું પરંતુ વરસ, એ વરસ કે તેનાથી વધારે કાળ ગયા પછી બાધે એમ કેમ ન કહ્યું? તેના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે લાખા કાળ ગયા પછી ક્ષપિતકર્મોસપણું ટકી શકે નહિ કારણ કે બંધ તો શરૂ છે. વળી બંધાવલિકા ગયા પછી ઉદીરણા વડે વધારે પ્રમાણમાં ઉદય થાય અને તેથી પણ જઘન્ય પ્રદેશોદય થઈ શકે નહિ.

વળી એમ પણ શંકા થાય કે શરૂઆતના અંતર્બુદ્ધિમાં શું બંધ નથી થતો? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે તે અનિવાર્ય છે. કારણ કે સંયમના વશથી ઉત્પન્ન થયેલો આત્મા અંતર્બુદ્ધિમાં પર્વત તો ઉપરના ગુણાણે ટકી રહે ત્યારપછી મિથ્યાત્વે જઘ એટલે જ અંતર્બુદ્ધિમાં ગયા પછી વિગેરે હકીકત સંગત થાય છે. વળી શંકા થાય કે મિથ્યાત્વે જવાનો હેતુ શો? તેના ઉત્તરમાં જણાવું જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ અને વધારે પ્રમાણમાં ઉદ્ધર્તના પહેલે જ ગુણાણે થાય છે.

૧ લાવના આ પ્રમાણે—કોઈ ક્ષપિતકર્મોસ આત્મા સંયમ પ્રાપ્ત કરે અને તેના વશથી દેવમાં જાય, ત્યાં અંતર્બુદ્ધિમાં ગયા પછી મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરે. તથા આટલા કાળમાં ઉદય ઉદીરણા વડે ધણી દલિલો ઝોળાં કરે મિથ્યાત્વે જઘ સંકલેશના વશથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધે અને ધણી દલિલોની ઉદ્ધર્તના કરે એટલે નીચેના સ્થાનકોમાં અલ્પ પ્રમાણમાં દલિલો રહે તે દેવને એ દશ પ્રકૃતિઓનો બંધાવલિકાના અંતસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. નિદ્ધાદ્વિકનો પણ આવા સ્વરૂપવાળો દેવને જ જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય. માત્ર ઉત્કૃષ્ટ બંધ કરી નિવૃત્ત થાય અને પછી તરત તેનો ઉદય થાય તેને કહેવા.

નિદ્રા અને પ્રચલનો પણ તે પ્રમાણે જ જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. માત્ર ઉત્કૃષ્ટ બંધ કરી પાછા ફરેલા-પડેલા અને નિદ્રા તથા પ્રચલના ઉદયે વર્તીતાને કહેવો.

ઉત્કૃષ્ટ બંધ કરી પાછા ફરેલા એમ કહેવાનું કારણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ અતિ-શય સંકિલ્પ પરિણામવાળાને થાય છે અને અતિસંકિલ્પ પરિણામ છતાં નિદ્રાક્રિક્ષા ઉદયનો સંભવ નથી. આદિ જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદયનો તેો વિચાર જ ચાલે છે માટે એમ કહ્યું છે.

મહસરિસં વરિસવરં તિરિર્ગઈ થાવરં ચ નીચં ચ ।

ઈન્દિયપજ્જતીય પદમે સમયંમિ ગિદ્ધિતિગે ॥૧૨૩॥

મતિસદ્દશં વર્ષવરં તિર્યગ્ગતિં સ્થાવરં ચ નીચૈર્ગોત્રં ચ ।

ઈન્દ્રિયપર્યાપ્ત્યાઃ પ્રથમે સમયે સ્ત્યાનદ્વિત્રિકમ્ ॥૧૨૩॥

અર્થ—જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદયના વિષયમાં વર્ષવર-નપુ'સકવેદ, તિર્ય'ગ્ગતિ, સ્થાવર અને નીચગોત્રને મતિજ્ઞાનાવરણની જેમ તું સમજ અને થીણુદ્વિત્રિકનો ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાના પ્રથમ સમયે જાણ.

ટીકાનુબ—જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદયના સંબંધમાં નપુ'સકવેદ, તિર્ય'ગ્ગતિ, સ્થાવરનામ-કર્મ અને નીચગોત્રને મતિજ્ઞાનાવરણની સમાન તું સમજ. એટલે કે મતિજ્ઞાનાવરણનો જે રીતે એકેન્દ્રિયમાં જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો છે, તે રીતે એ ચાર પ્રકૃતિઓનો પણ તે એકેન્દ્રિયને જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદય થાય છે એમ સમજવું.

તથા નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલાપ્રચલા અને થીણુદ્વિ એ ત્રણ નિદ્રાનો જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદય પણ મતિજ્ઞાનાવરણની જેમ જ સમજવો. માત્ર ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાના પ્રથમ સમયે તેનો ઉદય છતાં કહેવો. ત્યારપછીના સમયથી એ ત્રણ નિદ્રાની ઉદ્દીરણનો સંભવ હોવાથી જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદય સંભવી શકે નહિ. દેવલોકમાં થીણુદ્વિત્રિકના ઉદયનો અભાવ હોવાથી એકેન્દ્રિયમાં જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો છે. ૧૨૩

અપુમિત્થિસોગપદમિહ્નઅરહરહિયાણ મોહપગર્દનં ।

અંતરકરણાઽ ગચ્ચ સુરેસુ ઉદયાવલીઅંતે ॥૧૨૪॥

અપુંહીશ્લોકપ્રથમારતિરહિતાનાં મોહપ્રકૃત્તીનામ્ ।

અંતરકરણાત્ ગતે સુરેશ્વરુદયાવલિકાન્તે ॥૧૨૪॥

અર્થ—નપુ'સકવેદ, સ્ત્રીવેદ, શોકમોહનીય, પ્રથમ કષાય, અરતિમોહનીય એ આઠ પ્રકૃતિ રહિત શેષ મોહનીયની પ્રકૃતિઓનો જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદય અંતરકરણ કરી દેવલોકમાં ગયેલાને ઉદયાવલિકાના અરમસમયે થાય છે.

ટીકાનું—નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, શોકમોહનીય, અનંતાંતુળાંધિ ચંતુષ્ક અને અસ્તિ-
મોહનીય એ આઠ પ્રકૃતિ સિવાય, દર્શનમોહનીયની ત્રણ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ ખાર
કપાય, પુરુષવેદ, હાસ્ય, રતિ, લય અને બુદ્ધિસા એ મોહનીયની વીશ પ્રકૃતિઓનો
અંતરકરણથી—અંતરકરણ કરી દેવલોકમાં જ્યારે જાય ત્યારે ત્યાં ઉદયાવલિકાના ચરમ
સમયે જન્મ્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—કોઈ ક્ષયિતકર્મોંશ ઉપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા ઉપશમ
સમ્યક્ત્વથી પડતા અંતરકરણનો સમધિક આવલિકા કાળ ખાંડી રહે ત્યારે બીજી સ્થિતિ-
માંથી સમ્યક્ત્વ મોહનીયાદિના દલિકો જેવીને અંતરકરણની છેલ્લી આવલિકામાં ગોપુ-
ત્થાકારે ગોઠવે છે.

તે આ પ્રમાણે—પહેલા સમયમાં ઘણું દલિક ગોઠવે, બીજા સમયમાં વિશેષહીન,
ત્રીજા સમયમાં વિશેષહીન, ચોથા યાવત ચરમસમયમાં વિશેષહીન ગોઠવે છે.

હવે સમધિક કાળ પૂર્ણ થાય અને જો મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય થાય તો તેનો,
મિથ્યમોહનીયનો ઉદય થાય તો તેનો અને સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો ઉદય થાય તો તેનો
ઉદયાવલિકાના ચરમ સમયે જન્મ્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

દર્શનત્રિક સિવાય શેષ સત્તર પ્રકૃતિઓનું ઉપશમશ્રેણિમાં અંતરકરણ કરી શ્રેણિમાં જ
કાળધર્મ પામી દેવલોકમાં જાય ત્યાં પહેલે જ સમયે બીજી સ્થિતિમાંથી દલિકો જેવી
ઉદય સમયથી આરંભી ગોપુત્થાકારે ગોઠવે. તે આ પ્રમાણે—ઉદય સમયમાં ઘણું ગોઠવે,
બીજા સમયમાં વિશેષહીન, ત્રીજા સમયમાં વિશેષહીન, એ પ્રમાણે વિશેષહીન આવલિ-
લિકાના ચરમસમય પર્વત ગોઠવે. તે આવલિકાના ચરમસમયે વર્તતાં પૂર્વોક્ત સત્તર
પ્રકૃતિઓનો જન્મ્ય પ્રદેશોદય કરે છે. ૧૨૪

હવે દેવલોકમાં નપુંસકવેદાદિ આઠ પ્રકૃતિઓના નિષેધનું અને સત્તર પ્રકૃતિઓનો
જન્મ્ય પ્રદેશોદય હોવાનું કારણ કહે છે—

उवसंतो कालगओ सवट्टे जाइ भगवइ सिद्धं ।

तत्थ न एयाणुदओ असुभुदए होइ मिच्छस्स ॥૧૩૫॥

उपशान्तः कालगतः सर्वार्थं याति भगवत्पां सिद्धम् ।

तत्र नैतासामुदयः अशुभस्य उदये भवति मिथ्यात्वस्य ॥૧૨૫॥

અર્થ—કાળધર્મ પામેલો ઉપશાંત કપાય આત્મા સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં જાય
એમ ભગવતિસૂત્રમાં કહ્યું છે. ત્યાં નપુંસકવેદાદિ આઠનો ઉદય હોતો નથી. તથા
અશુભ મરણ બડે મરનાર કે નહિ મરનારને મિથ્યાત્વનો જન્મ્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનું—જેણે મોહનો સર્વથા ઉપશમ કર્યો છે તે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનક-વર્તી આત્મા અથવા ઉપશમ ક્રિયા કરનાર ઉપશમશ્રેણિમાં વર્તીતો કેાઈ આત્મા કાળ-ધર્મ પામે તો સંબોધસિદ્ધ મહાવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય એમ ભગવતીસૂત્રમાં સ્પષ્ટપણે કહ્યું છે, એમાં કેાઈ વિસંવાદ નથી.

તે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, અરતિ, શોક મોહનીય અને અનંતાનુબંધિ અતુષ્ઠ એ આઠ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોતો નથી માટે ત્યાં તેના જઘન્ય પ્રદેશોદયનો નિષેધ કર્યો છે અને દર્શનત્રિક સવાચની શેષ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોવાથી ત્યાં તે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો છે.

મિથ્યાત્વનો જઘન્ય પ્રદેશોદય અશુભ મરણ વડે મરણ પ્રાપ્ત કરે અથવા મરણ પ્રાપ્ત ન કરે તો પણ પૂર્વની ગાથામાં કહ્યું તે પ્રમાણે ઉદયાવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

એ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીયનો પણ મરણ પામે કે ન પામે પરંતુ ઉદયાવલિકાના ચરમસમયે વર્તીતાં જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. ૧૨૫

उवसामश्नु चउहा अन्तमुहु बंधिऊण बहुकालं ।

पालिय सम्मं पढमाण आवलिअंत मिच्छगए ॥१२८॥

उपशमय्य चतुर्द्धाज्जंतुहूर्त्तं वच्चा बहुकालम् ।

पालयित्वा सम्यक्त्वं प्रथमानामावलिकान्તે मिथ्यात्वं गतः ॥१२६॥

અર્થ—ચાર વાર મોહનો ઉપશમ કરીને અને ચારબાર મિથ્યાત્વે જઈ-અંત-મુહૂર્ત્ત પર્થત અનંતાનુબંધિને બાંધી ત્યારપછી બહુ કાળ પર્થત સમ્યક્ત્વનું પાલન કરી મિથ્યાત્વે જાય ત્યાં અનંતાનુબંધિ બાંધે તેના બંધાવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનું—કેાઈ આત્મા ચારવાર મોહનીયને ઉપશમાવી પછીથી અંતમુહૂર્ત્ત ગયા બાદ મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરે. ત્યાં મિથ્યાત્વ નિમિત્તે અંતમુહૂર્ત્ત પર્થત અનંતાનુબંધિ કષાય

૧ અહિં એટલું સમજવાનું કે અંતરકરણનો સમધિક આવલિકા કાળ બાકી રહે ત્યારે ત્રણે પૂર્વના દલિકાને અંતરકરણની છેલ્લી આવલિકામાં ગોપુચાકારે ગોઠવે છે તેમાં મિથ્યાત્વનો ઉદય થાય અને મરણ પામે તો ભવંતરમાં અને ન મરણ પામે તો તે જ ભવમાં આવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. પરંતુ મિશ્રમોહનીયનો ઉદય થવાથી મિશ્રગુણોએ આવેલો આત્મા બધાં સુધી તે ગુણોથી હોય ત્યાં સુધી મરતો નથી માટે તેના જઘન્ય પ્રદેશોદય જે ગતિમાં ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડીને મિશ્રે આવે ત્યાં જ થાય. સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો તે ગતિમાં અગર દેવલોકમાં પણ જઘન્ય પ્રદેશોદય થઈ શકે છે.

આધિ. ત્યારપછી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે. તે સમ્યક્ત્વનું એકસો બત્રીસ સાંગરોપમ પર્થત પાલન કરીને અને તે સમ્યક્ત્વના પ્રભાવ વડે અનંતાનુબંધિ કષાયના ઘણા પુણ્યલો પ્રદેશસંક્રમ વડે ખપાવી ફરી મિથ્યાત્વે જાય. ત્યાં મિથ્યાત્વ નિમિત્તે અનંતાનુબંધિ આધિ. તે બંધાવલિકાના ચરમસમયે પૂર્વે બંધાયેલા અનંતાનુબંધિ કષાયનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કરે છે.

બંધાવલિકા પૂર્ણ થયા પછીના સમયે પહેલા સમયના બંધાયેલા દલિકાનો પણ ઉછીરણ વડે ઉદય થાય છે. માટે જઘન્ય પ્રદેશોદય ઘટતો નથી તેથી બંધાવલિકાનો ચરમસમય અહંણ કર્યો છે.

તથા સંસારમાં એક જીવને ચાર વાર જ મોહનીય કર્મનો સર્વોપશમ થાય છે, વધારે વાર થતો નથી માટે ચાર વાર મોહનીયનો ઉપશમ કરે એમ કહ્યું છે.

અહિં એમ શંકા થાય કે-મોહનીયના ઉપશમનું જ અહિં શું પ્રયોજન છે? તો કહે છે કે-મોહને ઉપશમાવતો આત્મા પ્રત્યાખ્યાનાદિ કષાયોના ઘણા દલિકને અન્ય પ્રકૃતિઓમાં ગુણસંક્રમ વડે સંક્રમાવે છે. તેથી ક્ષીણપ્રાય થયેલા તેઓના દલિક ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવી મિથ્યાત્વે આવ્યા બાદ મિથ્યાત્વ નિમિત્તે અંતર્મુહૂર્ત પર્થત જે અનંતાનુબંધિ આધિ છે તેમાં ઘણા જ થોડા સંક્રમે માટે ચાર વાર મોહના ઉપશમનું અહંણ કર્યું છે.

અંતર્મુહૂર્ત પર્થત આંધી એકસો બત્રીસ સાંગરોપમ પર્થત સમ્યક્ત્વના કાળમાં તેના ઘણા દલિકો દૂર છે તેથી મિથ્યાત્વે આવ્યા બાદ બંધાવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય સંભવે છે. ૧૨૬

દ્વિતીય સંજમમથે સર્વાનરુદ્ધમિ ગંતુ મિચ્છં તો ।

દેવી લહુ જિટ્ઠિઠિઠિ ઉવદિય આવલીઅંતે ॥૧૨૭॥

સ્ત્રિયઃ સંયમમથે સર્વનિરુદ્ધે ગત્વા મિથ્યાત્વં તતઃ ।

દેવી લહુ જ્યેષ્ઠસ્થિતિમુદ્વર્ત્ય આવલિકાન્તે ॥૧૨૭॥

અર્થ-કોઈ સ્ત્રી સંયમના ભવમાં અંતર્મુહૂર્ત આશુ શેષ રહે ત્યારે મિથ્યાત્વે જાય, ત્યાં કાળધર્મ પામી દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય. તે દેવીના ભવમાં શીઘ્ર પચાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આધિ અને સત્તાગત સ્થિતિની ઉદ્વર્તના કરે. તેને બંધાવલિકાના ચરમસમયે સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય.

ટીકાનું-સંયમ વડે ઝોળખાતો જે ભવ તે સંયમભવ એટલે કે જે ભવમાં પોતે ચારિત્રનું પાલન કર્યું છે તે ભવ અંતર્મુહૂર્ત શેષ રહે ત્યારે કોઈ સ્ત્રી મિથ્યાત્વે જાય, ત્યાં કાળધર્મ પામી પછીના ભવમાં દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય, તે દેવીપણમાં જેમ

અને તેમ શીઘ્ર પચાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે અને સત્તામાં રહેલા ઘણા દલિલોની ઉદ્ધર્તના કરે. જે સમયે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અને ઘણા દલિલોની ઉદ્ધર્તના થઈ તે સમયથી આરંભી બંધાવલિકાના ચરમસમયે સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

તાર્પય એ કે-ક્ષપિતકર્મોશ કોઈ સ્ત્રી દેશોન પૂર્વકોટી પચત સંયમનું પાલન કરી અંતરુદ્ધર્ત શેષ આચુ રહે ત્યારે મિથ્યાત્વે જઈ પછીના ભવમાં દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં શીઘ્ર પચાપ્તિઓ પૂર્ણ કરે. પચાપ્તાવસ્થામાં ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશે વર્તતી તે સ્ત્રી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે અને પૂર્વબદ્ધની ઉદ્ધર્તના કરે. તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધથી આરંભી આવલિકાના ચરમસમયે સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય. ૧૨૭

અપ્પંજ્ઞાજોગસંમંજિયાણ આંઝળં જિટ્ઠિટ્ઠિંએતે ।

ઉવરિં થોવનિસેગે ચિર તિવ્વાસાંયવેદ્દિં ॥૧૨૮॥

અલ્પાદ્યાયોગસમંજિતાનામાયુષાં જ્યેષ્ઠસ્થિત્યન્તે ।

ઉપરિ સ્તોકત્વિકે ચિરં સીવાસાતવેદિનામ્ ॥૧૨૮॥

અર્થ—અલ્પ કાળ અને યોગ વડે બાંધેલા ચારે આયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને અંતે કે જે સ્થાનમાં અલ્પ નિષેક થયેલો છે તે સર્વોપરિતન સ્થાનમાં વર્તતા ઘણા કાળ સુધી તીવ્ર અસાતવેદનીય વડે અભિભૂત આત્માને ચારે આયુનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાતુ—કમમાં કમ જેટલા કાળ વડે અને કમમાં કમ જેટલા યોગ વડે આયુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થઈ શકે તેટલા કાળ અને યોગ વડે બાંધાયેલા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા ચારે આયુનો જે સ્થાનકમાં ઓછામાં ઓછા નિષેક-દળચર્યા થઈ છે તે ચરમ સ્થિતિ-સ્થાનકમાં વર્તતા ઘણા કાળ સુધી તીવ્ર અસાતવેદનીયનાં ઉદય વડે વિહ્વળ થયેલા ક્ષપિતકર્મોશ આત્માને જે જે આયુનો ઉદય હોય તેનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

૧ દેશોન પૂર્વકોટિ પચત આરત્રમાં સ્ત્રીવેદ બાંધે નહિ મોત પુરુષવેદ જ બાંધે અને તેમાં સ્ત્રીવેદ સંક્રમાવે એટલે સ્ત્રીવેદનું દળ ઓછું થાય એટલે દેશોન પૂર્વકોટી સંયમનું પાલન કરવાનું કઠું. ઉપરના ગુણસ્થાનકે મરણ પામે તો પછીના ભવમાં પુરુષ થાય, સ્ત્રી ન થાય માટે છેલ્લા અંતરુદ્ધર્તમાં મિથ્યાત્વે જવા સૂચવ્યું. અપચાપ્તાવસ્થામાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ થતો નથી, તેથી અને વધારે કાળ ન ગુમાવે માટે પચાપ્તાવસ્થા યાંચ એમ કહ્યું. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ એટલા માટે કહ્યો કે તે વખતે ઉદ્ધર્તના વધારે પ્રમાણમાં થાય. વધારે પ્રમાણમાં ઉદ્ધર્તના થવાથી નીચેના સ્થાનકોમાં દલિલો બહુ જ અલ્પ પ્રમાણમાં રહે એટલે બંધાવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય. આવલિકાનો ચરમસમય એટલા માટે લીધો કે બંધાવલિકા પૂર્ણ થયા પછી બંધાયેલા પંચુ ઉદારણાથી ઉદયમાં આવે અને એમ થવાથી જઘન્ય પ્રદેશોદય ન થાય. માટે બંધાવલિકાનો ચરમસમય અલ્પ ક્યો છે.

અદ્યપકાળ વડે બહુવાર આયુ બાંધી શકે નહિ અને અદ્ય યોગ વડે ઘણા કલિકો અહણ કરી શકે નહિ માટે અદ્યપકાળ અને યોગનું અહણ કર્યું છે.

ત્રીજા અસાતવેદનીય વડે વિહ્વળ થયેલા આત્માઓને આયુના ઘણા પુણ્યલોનો ક્ષય થાય છે, તેથી ત્રીજા અસાતને વેદનાર આત્માનું અહણ કર્યું છે.

છેલ્લા સ્થાનકમાં નિષેક રચના ઘણી જ અદ્ય પ્રમાણમાં થાય છે તેમ જ ઉદય-ઉત્તરણાદિ વડે પણ ઘણા કલિકો ફર થયેલા હોય એટલે ચરમસ્થાનકમાં ઘણા જ અદ્ય કલિકો રહે છે તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય માટે ચરમ સ્થાન લીધું છે. ૧૨૮

સંજોયણા વિજોજિય જહનનદેવત્તમંતિમમુદુત્તે ।

બંધિય ઉક્કોસઠિઈં ગંતૂળેનિદિયાસન્નો ॥૧૨૯॥

સઠ્વલહું નરય ગપ્ નરયગઈં તમ્મિ સઠ્વપજ્જત્તે ।

અણપુવ્વિ સગઈતુહ્ણા તા પુણ નેયા મવાઈમ્મિ ॥૧૩૦॥

સંયોજનાન્ વિસંયોજ્ય જઘન્યદેવત્વાન્તિમમુદુત્તે ।

બદ્ધ્વોત્ક્રુષ્ટસ્થિતિં ગત્વા એકેન્દ્રિયાસન્નિષ્ઠુ ॥૧૨૯॥

સત્રેલ્લુ નરકં ગતઃ નરકગતેઃ તસ્મિન્ સર્વપર્યાપ્તે ।

આનુપૂર્વ્યઃ સ્વગતિતુલ્યાઃ તાઃ પુનઃ જ્ઞેયાઃ મવાદૌ ॥૧૩૦॥

અર્થ—અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરી જઘન્ય દેવપણું પ્રાપ્ત કરે, તેના છેલ્લા સુહૃત્તમાં એકેન્દ્રિય યોગ્ય ઉત્ક્રુષ્ટ સ્થિતિ બાંધીને એકેન્દ્રિયમાં અને ત્યાંથી અસંજિમાં બય, ત્યાં જઈને ત્યાંથી શીઘ્ર નરકમાં બય, સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા તે નારકીને નરકગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. તથા ચારે આનુપૂર્વિકો જઘન્ય પ્રદેશોદય પોતપોતાની ગતિની જેમ જ થાય છે. માત્ર પોતપોતાના ભવના પહેલે સમયે સમજવો.

ટીકાનુ—કોઈ આત્મા અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરીને, અહિં અનંતાનુ-બંધિની વિસંયોજના કરીને એમ કહેવાનું કારણ તેની વિસંયોજના કરતા શેષ સઘળા કર્મોના પણ ઘણા પુણ્યલોનો ક્ષય થાય છે. ત્યારપછી જઘન્ય આયુવાળું દેવપણું પ્રાપ્ત કરે ત્યાં છેલ્લા સુહૃત્તમાં મિથ્યાત્વે જઈ એકેન્દ્રિય યોગ્ય પ્રકૃતિઓની ઉત્ક્રુષ્ટ સ્થિતિ બાંધીને સંકલિષ્ટ પરિણામ છતાં જ એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં માત્ર અંતર્યુહૃત્ત રહીને અસંજિ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય.

દેવ સીધા અસંજિ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થતો નથી માટે એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થઈ અસંજિમાં ઉત્પન્ન થાય એમ જણાવ્યું છે.

તે અસંજિના ભવમાંથી અન્ય સઘળા અસંજિ જીવોથી શીઘ્ર મરીને નરકમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં શીઘ્ર સઘળી પર્ચાઈતિએ પર્ચાપ્તો થાય. સઘળી પર્ચાઈતિએ પર્ચાપ્તો તે નારકીને નરકગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

પર્ચાપ્ત જીવને ઘણી પ્રકૃતિઓનો વિપાકોદય થાય છે. વિપાકોદયપ્રાપ્ત પ્રકૃતિઓ સ્તિભુક્સંક્રમ વડે અન્યત્ર સંક્રમતી નથી માટે અન્ય પ્રકૃતિઓના દલિક સ્તિભુક્સંક્રમ વડે સંક્રમતા નથી તેથી ઉદયપ્રાપ્ત નરકગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય ઘટી શકે છે.

તથા ચારે આનુપૂર્વિકોનો જઘન્ય પ્રદેશોદય પોતપોતાની ગતિની જેમ સમજવો એટલે કે જેવી રીતે ગતિના જઘન્ય પ્રદેશોદયની ભાવના-વિચારણા કરી છે તેમ ચારે આનુપૂર્વિકની ભાવના પણ કરી લેવી. માત્ર ભાવના પ્રથમ સમયે તેઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેવો. કારણ કે વિહાયોગતિમાં જ તેનો ઉદય હોય છે અને તે પણ ત્રણ સમય સુધી જ હોય છે. તેમાં પણ ત્રીજે સમયે જેની બંધાવલિકા વ્યતીત થઇ છે તેવી અન્ય લતા પણ ઉદયમાં આવે છે તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય થતો નથી માટે ભવ પ્રથમ સમયનું અહણ ક્યું છે. ૧૨૯-૧૩૦

देवगई ओहिसमा नवरं उज्जोयवेयगो जाहे ।

चिरसंजमिणो अन्ते आहारे तस्स उदयम्मि ॥२३॥

૧ અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરનાર આત્મા અન્ય પ્રકૃતિઓની જેમ નરકગતિના પણ ઘણા પુદ્ગલો દૂર કરે છે માટે અહિં અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના લીધી છે. જઘન્ય આયુવાળુ દેવપણું પ્રાપ્ત કરવાનું કારણ એમ જણાય છે કે જઘન્ય આયુવાળો દેવ અંતર્મુદ્દતના આયુવાળો એકેન્દ્રિયસો ઉત્પન્ન થતો હોવા જોઈએ. દીર્ઘઆયુવાળું એકેન્દ્રિયપણું નહિ લેવાનું કારણ અન્ય બંધયોગ્ય નામકર્મની પ્રકૃતિઓ પણ બંધ વડે પુષ્ટ ન કરે તે છે. અન્ય પ્રકૃતિઓને જો પુષ્ટ કરે તો અસંજિમાં નરકગતિ બાંધતા તે પ્રકૃતિઓના દલિકો સંક્રમે અને નરકગતિ પુષ્ટ થાય તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય ન થાય અને દેવ ઓછામાં ઓછા પર્ચાપ્ત અંતર્મુદ્દતના આયુવાળો એકેન્દ્રિયમાં જ ઉત્પન્ન થાય તેટલી સ્થિતિ તો અહણ ક્યાં વિના છૂટકો જ નથી. એકેન્દ્રિયમાંથી અસંજિમાં જઈ ત્યાં ઘણીવાર નરકગતિ પ્રયોગ્ય બંધ ન કરે માટે જઘણી મરી નરકમાં જાય એમ કહ્યું છે. નરકમાં પણ અપર્ચાપ્તાવસ્થામાં જઘન્ય ઉદય ન કરી. કારણ કે અપર્ચાપ્તાવસ્થામાં ઘણી પ્રકૃતિઓનો વિપાકોદય નહિ હોવાથી સ્તિભુક્સંક્રમ વધારે થાય તેથી પર્ચાપ્તાવસ્થા લીધી છે. વળી નરકગતિમાં નરકગતિનો બંધ થતો નથી પરંતુ ઉદય ઉદીરણુ વડે ઓછા કરે છે માટે પણ પર્ચાપ્તાવસ્થા લીધી છે. સંજિથી અસંજિનો યોગ અદ્ય હોય તેથી ઓછા દલિકો અહણ કરે માટે અસંજિ લીધી છે.

અહિં એમ શંકા થાય કે નારકીને પોતાના આયુના ચરમસમયે નરકગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય એમ કેમ ન કહ્યું ? ચરમસમયે થાય એમ કહેવું જોઈએ. કારણ કે ઉદય ઉદીરણુ વડે ઘણા દલિકો ભોગવાઈ જવાથી ઓછા થાય, વળી બંધાતી મનુષ્ય તિર્થંચગતિમાં સંક્રમી જવાથી પણ ઓછા થાય વળી ઉપર ઉપરના સ્થાનકમાં નિવેક રચના યજુ કમ કમ છે તેથી પોતાનાં આયુના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય લેવો જોઈએ. કેમ ન લીધો તે બહુશ્રુત પાસેથી જાણી લેવું

દેવગતિરવધિસમા નવરમુદ્યોતવેદકો યદા ।

ચિરસંયમિનોજ્જ્ઞે આહારસ્ય તસ્યોદયે ॥૧૩૧॥

અર્થ—દેવગતિને જઘન્ય પ્રદેશોદય અવધિજ્ઞાનાવરણની જેમ સમજવો. માત્ર જ્યારે ઉદ્યોતનો વેદક હોય ત્યારે જાણવો. તથા ચિરકાળ પર્યંત સંયમનું પાલન કરનાર ચૌદપૂર્વિને અંતે આહારકને ઉદય થતા તેનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનું—દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય અવધિજ્ઞાનાવરણીયનો જઘન્ય પ્રદેશોદય જે પ્રમાણે કહ્યો છે તે પ્રમાણે સમજવો. એટલું વિશેષ છે કે દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય જ્યારે ઉદ્યોતનો ઉદય હોય ત્યારે જાણવો.

ઉદ્યોતનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય તેનું કારણ શું ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—

જ્યાં સુધી ઉદ્યોતનો ઉદય થતો નથી ત્યાં સુધી સ્તિબુકસંક્રમ વડે દેવગતિમાં ઉદ્યોતનું દલિક સંક્રમે છે તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય સંભવતો નથી. જ્યારે ઉદ્યોતનો ઉદય થાય છે ત્યારે તેનો સ્તિબુકસંક્રમ થતો નથી માટે ઉદ્યોતનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે એમ કહ્યું છે.

ઉદ્યોતનો ઉદય પર્યાપ્તાને થાય છે અપર્યાપ્તાને થતો નથી માટે પર્યાપ્તાવસ્થામાં દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે એમ સમજવું.

તથા દેશોન પૂર્વકોટિ પર્યંત જેણે ચારિત્રનું પાલન કર્યું છે તેવા ચૌદપૂર્વિને અન્તિમકાળે—છેવટે આહારકશરીરી થઇને આહારકસંપતક અને ઉદ્યોતના વિપાકોદયે વર્તતાં આહારકસંપતકનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

દીર્ઘકાળ પર્યંત ચારિત્રનું પાલન કરતા ઘણા પુણ્યલોનો સ્થય થાય છે. માટે ચિરકાળ સંયમિને જઘન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો છે. ઉદ્યોતના ઉદયનું ગ્રહણ કરવામાં કારણ ઉપર કહ્યું તે જ અહિં સમજવું. ૧૩૧.

સેસાણં ચક્વુસમં તંમિવ અન્નંમિ વા ભવે અચિરા ।

તજ્જોગા બહુયાઓ તા તાઓ વેયમાણસ્સ ॥૧૩૨॥

શેષાણાં ચક્ષુઃસમં તસ્મિન્વાજ્ઞ્યસ્મિન્વા ભવેદચિરાત્ ।

તદ્યોગ્યા બહ્વીસ્તાસ્તાઃ વેદયમાનસ્ય ॥૧૩૨॥

અર્થ—ચક્ષુદર્શનાવરણીયની જેમ શેષ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય એકેન્દ્રિયના ભવમાં કહેવો. અથવા તે ભવમાં જેનો ઉદય નથી તેનો તે એકેન્દ્રિયના ભવમાંથી એકદમ નીકળી, તે તે પ્રકૃતિના ઉદય યોગ્ય અન્ય ભવમાં તે ભવને યોગ્ય ઘણી પ્રકૃતિ વેદતા જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેવો.

ટીકાતુ—જે કર્મપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો તે સિવાયની સઘળી પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સુધી ચક્ષુદર્શનાવરણીયની જેમ કહેવો. એમ હોવાથી જે પ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયના ભવમાં ઉદય વર્તે છે, તે પ્રકૃતિઓનો તે જ ભવમાં દીર્ઘકાળ પથત વેદતા ક્ષપિતકર્મોંશ આત્માને જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેવો.

મનુષ્યગતિ, એકેન્દ્રિયાદિ જાતિચતુષ્ક, પહેલા પાંચ સંસ્થાન, ઔદારિક અંગો-પાંગ, વૈક્રિય અંગોપાંગ, છ સંઘયણ, બે વિહાયોગતિ, ત્રસ, સુભગ, સુસ્વર, દુસ્વર અને આદેયરૂપ જે પચીસ પ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયમાં ઉદયનો સંભવ નથી તે પ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયના ભવમાંથી એકદમ નીકળી તે તે પ્રકૃતિઓના ઉદય યોગ્ય ભવોમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષપિતકર્મોંશ આત્માને તે તે ભવયોગ્ય ઘણી પ્રકૃતિ વેદતાં જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેવો.

તે તે ભવને યોગ્ય ઘણી પ્રકૃતિઓનો ઉદય પર્ચોપ્તાને હોય છે અપર્ચોપ્તાને હોતો નથી માટે સઘળી પર્ચોપ્તિએ પર્ચોપ્તાને જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે એમ સમજવું.

પર્ચોપ્તા જીવને ઘણી પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં આવે છે અને ઉદયપ્રાપ્ત પ્રકૃતિઓનો સ્તિબુક્કસંક્રમ થતો નથી માટે વિવક્ષિત પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય ઘટે છે.

જો કે પર્ચોપ્તાને થાય એમ ગાથામાં કહ્યું નથી છતાં ઉપરોક્ત કારણથી સામર્થ્યથી વિવચું—કહ્યું છે.

તીર્થંકરનામકર્મનો જઘન્ય પ્રદેશોદય ક્ષપિતકર્મોંશ તીર્થંકર પરમાત્માને ઉદયના પ્રથમ સમયે સમજવો. કારણ કે ત્યારપછીના સમયોમાં શુષ્કશ્રેણિ દ્વારા ગોઠવાયેલા ઘણા દલિકનો અનુભવ થતો હોવાથી જઘન્ય પ્રદેશોદય થતો નથી. ૧૩૨

આ પ્રમાણે પ્રદેશોદય કહ્યો, અને તે કહીને ઉદયાધિકાર પૂર્ણ કર્યો. હવે સત્તાના સ્વરૂપને કહેવાનો અવસર છે. તે સત્તા ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે-પ્રકૃતિસત્કર્મ, સ્થિતિસત્કર્મ, અનુભાગસત્કર્મ અને પ્રદેશસત્કર્મ. પ્રકૃતિ સત્તાના વિષયમાં બે અનુયોગદ્વાર છે—સાદિ વિગેરેની પ્રરૂપણા અને સ્વામિત્વ. તેમાં સાદિ વિગેરેની પ્રરૂપણા બે પ્રકારે છે. મૂળકર્મવિષયક, ઉત્તરપ્રકૃતિવિષયક.

તેમાં મૂળપ્રકૃતિ સંબંધે સાદિ વિગેરેનું નિરૂપણ કરે છે—મૂળ કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તા અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં હંમેશા સફલાવ હોવાથી મૂળકર્મની સત્તા અનાદિ છે, અભવ્યને ધ્રુવ અને ભવ્યને અધ્રુવ છે.

આ પ્રમાણે મૂળકર્મ આશ્રયી સાદિ વિગેરે ભંગનો વિચાર કર્યો, હવે ઉત્તરપ્રકૃતિઓ આશ્રયી સાદિ વિગેરે ભંગનો વિચાર કરવા માટે કહે છે—

પદમકસાયા ચઢહા તિહા ધુવં સાઈઅદ્ધુવં સંતં ।

પ્રથમકસાયાઃ ચતુર્દ્ધાં ત્રિધા ધ્રુવં સાઘધ્રુવં સત્કર્મ ।

અર્થ—પહેલા કસાયો ચાર પ્રકારે છે. શેષ ધ્રુવ સત્કર્મ ત્રણ પ્રકારે છે અને અધ્રુવ સત્કર્મ સાદિ અને સાંત છે.

ટીકાતુલ્ય—પહેલા અનંતાનુબંધિ કસાયો સત્તાની અપેક્ષાએ સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

સમ્યગ્દષ્ટિ કોઈ આત્માએ અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરી, ત્યારબાદ બ્યારે સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે જઈ મિથ્યાત્વ નિમિત્તે બંધે ત્યારે તેની સત્તાની શરૂઆત થાય માટે સાદિ, અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના જ જેઓએ કરી નથી તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અલબ્ધને અનંત અને લબ્યાત્મા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉપાજન કરી અનંતાનુબંધિની સત્તાનો નાશ કરશે માટે સાંત.

અનંતાનુબંધિ સિવાય શેષ એકસો છઠ્ઠીસ ધ્રુવસત્તાક કર્મપ્રકૃતિઓ સત્તા આશ્રયી અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં આ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓ ધ્રુવ સત્તાવાળી હોવાથી અનાદિકાળથી સત્તામાં હોય છે માટે અનાદિ, અલબ્ધને કોઈ કાળે તે પ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ નહિ થાય માટે ધ્રુવ અને લબ્ધ મોક્ષે જતાં તે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો નાશ કરશે માટે અધ્રુવ.

શેષ-અધ્રુવસત્કર્મપ્રકૃતિઓ સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે. તે સાદિ-સાંત-પણું તે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તા અધ્રુવ હોવાથી સમજવું. તે અધ્રુવ સત્કર્મપ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—સમ્યક્ત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય, મતુષ્યદિક, દેવદિક નરકદિક, ચૈકિયસપ્તક, આહારકસપ્તક, તીર્થકરનામ, ઉચ્ચગોત્ર અને ચાર આયુ, કુલ અકુલીશ છે.

આ પ્રમાણે સાદિ વગેરે લગ્નને વિચાર કર્યો. હવે કઈ કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તાનો કોણ સ્વામિ છે ? તે કહેવું બેઠવું. તે બે પ્રકારે છે—એક એક પ્રકૃતિ સંબંધે અને પ્રકૃતિના સમૂહ સંબંધે. એટલે કે એક એક પ્રકૃતિની સત્તાનો સ્વામિ કોણ ? અને અનેક પ્રકૃતિના સમૂહની સત્તાનો સ્વામિ કોણ ? તેમાં પહેલાં એક એક પ્રકૃતિની સત્તાનો સ્વામિ કહેવા ઈચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

દુચરિમલ્લોખમવન્તા નિદ્વાદુગચોદ્દસાઝણિ ॥૧૩૩॥

દ્વિચરમક્ષીણમવાન્તાનિ નિદ્વાદિકચતુર્દશાયુંષિ ॥૧૩૩॥

અર્થ—શીલુમોહના દ્વિચરમસમય પર્થત, ચરમસમય પર્થત અને લવના અંત-પર્થત જેની સત્તા છે એવી અતુલ્ય નિદ્વાદિક, સાનાવરણાદિ ચૌદ અને ચાર આયુ છે.

ટીકાનું—અહિં ‘દુર્ચરિત્’ આદિ પદનો સંબંધ અતુલ્ય કરવો. તે આ પ્રમાણે—

ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના દ્વિચરમ-ઉપાન્ત્ય સમય પર્થત નિદ્રાદિક સત્તામાં હોય છે, ત્યારપછી તેની સત્તા હોતી નથી. તેથી મિથ્યાદૃષ્ટિથી આરંભી ક્ષીણમોહ સુધીના સઘળા જીવો નિદ્રાદિકની સત્તાના સ્વામિ સમજવા.

આ પ્રમાણે જે ગુણસ્થાનક સુધી જે પ્રકૃતિઓની સત્તા કહેવામાં આવે તેઓની સત્તાના સ્વામિ મિથ્યાદૃષ્ટિથી આરંભી તે ગુણસ્થાનક સુધીના સઘળા જીવો સમજવા.

એ પ્રમાણે ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકના ચરમસમય પર્થત જ્ઞાનાવરણપર્થક, અંતરાય-પર્થક અને દર્શનાવરણપર્થક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે, અગાડી હોતી નથી.

ચારે આયુની પોતપોતાના ભવના અંતસમય પર્થત સત્તા હોય છે, આગળ હોતી નથી. ૧૩૩

તિસુ મિચ્છત્તં નિયમા અટ્ટસુ ઠાણેસુ હોદ્દ મહ્યકવં ।

સાસાયણંમિ નિયમા સમ્મં મજ્જં વસસુ સંત ॥૧૨૪॥

ત્રિપુ મિથ્યાત્વં નિયમાદદ્ધસુ સ્થાનેષુ મવતિ માજ્યમ્ ।

સાસ્વાદને નિયમાત્ સમ્યક્ત્વં માજ્યં દશસુ સત્ ॥૧૨૪॥

અર્થ—પહેલા ત્રણ ગુણસ્થાનકોમાં મિથ્યાત્વ અવશ્ય સત્તામાં હોય છે. ત્યાર-પછીના આઠ ગુણકોએ ભજનાઓ છે. સાસ્વાદને સમ્યક્ત્વ મોહનીય અવશ્ય સત્તામાં હોય છે, દશ ગુણકોએ ભજનાઓ હોય છે.

ટીકાનું—મિથ્યાદૃષ્ટિ, સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ ત્રણ ગુણસ્થાનકોમાં મિથ્યાત્વ-મોહનીયની સત્તા અવશ્ય હોય છે અને ચતુર્થ ગુણસ્થાનકથી આરંભી ઉપશાન્તમોહ-ગુણસ્થાનક પર્થત ભજનાઓ હોય છે, એટલે કે સત્તામાં હોય છે અને નથી પણ હોતી. તે આ પ્રમાણે—

અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉપાર્જન કરતા જેઓએ મિથ્યાત્વનો ક્ષય કર્યો હોય છે તેઓને સત્તામાં હોતી નથી અને ઉપશમાવેલી હોય તો એટલે કે ઉપશમ સમ્યક્ત્વની સત્તામાં હોય છે. ક્ષીણમોહાદિ ગુણસ્થાનકોમાં મિથ્યાત્વની સત્તાનો અવશ્ય અભાવ છે.

સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે સમ્યક્ત્વમોહનીય અવશ્ય સત્તામાં હોય છે. કારણ કે સાસ્વાદને મોહનીયની અઠાવીસે પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે અને મિથ્યાદૃષ્ટિથી આરંભી બીજા ગુણસ્થાનક વિના ઉપશાન્તમોહ સુધીના દશ ગુણસ્થાનકોમાં ભજનાઓ હોય છે. એટલે કે કોઈ વખતે સત્તામાં હોય છે કોઈ વખતે નથી હોતી. તે આ પ્રમાણે—

મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણકાણે અભવ્યને અને અઘાપિ પથત સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કથું નથી તેવા ભવ્યને સમ્યક્ત્વમોહનીય સત્તામાં હોતી જ નથી અને ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડીને આવેલા ભવ્યને જ્યાં સુધી ઉવેલે નહિ ત્યાં સુધી જ સત્તામાં હોય છે. તથા ઉપરના ગુણસ્થાનકેથી પડીને મિશ્રપણું પ્રાપ્ત કરે તેને મિશ્રગુણસ્થાનકે સમ્યક્ત્વ મોહનીયની અવશ્ય સત્તા હોય છે અને પહેલે ગુણકાણે સમ્યક્ત્વમોહનીય ઉવેલી મિશ્રપણું પ્રાપ્ત કરે તેને સત્તામાં નથી હોતી. યોથાથી અગિઆરમા સુધીમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને સત્તામાં હોતી નથી, ઉપશમ-ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વને હોય છે. માટે દશ ગુણસ્થાનકોમાં સમ્યક્ત્વમોહનીયની સત્તા ભજનાએ કહી છે. બારમા આદિ ગુણસ્થાનકોમાં તે હોતી જ નથી. ૧૩૪

સાસણમીસે મીસં સન્તં નિયમેણ નવસુ મહ્યવ્વં ।

સાસાયણંત નિયમા પંચસુ મજ્ઞા અઓ પદમા ॥૧૩૫॥

સાસ્વાદનમિશ્રયોર્મિશ્રં સત્ નિયમેન નવસુ મક્તવ્યમ્ ।

સાસાદનાન્તા નિયમાત્ પચ્ચસુ માજ્ઞ્યા અતઃ પ્રથમાઃ ॥૧૩૬॥

અર્થ—સાસ્વાદન અને મિશ્રગુણકાણે મિશ્રમોહનીય અવશ્ય સત્તામાં હોય છે, નવ ગુણસ્થાનકમાં ભજનાએ હોય છે. તથા સાસ્વાદન પથત પહેલા અનંતાનુબંધિ કષાય અવશ્ય સત્તામાં હોય છે અને ત્યારપછીના પાંચ ગુણસ્થાનકે ભજનાએ હોય છે.

ટીકાનુ—સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ બે ગુણસ્થાનકમાં મિશ્રમોહનીય અવશ્ય સત્તામાં હોય છે. કારણ કે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકવર્તિ આત્મા મોહનીયની અકુલીસે પ્રકૃતિની સત્તાવાળો હોય છે અને મિશ્રમોહનીયની સત્તા વિના મિશ્રગુણસ્થાનક ઘટી શકતું નથી, માટે સાસાદન અને મિશ્રગુણકાણે અવશ્ય મિશ્રમોહનીય સત્તામાં હોય છે.

અવિરતિ સમ્યક્દૃષ્ટિથી આરંભી ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનક પથત ભજનાએ હોય છે. એટલે કે કઠાચિત્ હોય, કઠાચિત્ ન હોય. તે આ પ્રમાણે—

ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને મિશ્રમોહનીયની સત્તા હોતી નથી, ઉપશમ-ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વને હોય છે, પહેલે ગુણકાણે અભવ્યને અને જેઓએ હનુ સુધી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કથું નથી તેઓને મિશ્રમોહનીયની સત્તા હોતી નથી અને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી મિથ્યાત્વે ભય તેઓ તે જ્યાં સુધી ઉવેલે નહિ ત્યાં સુધી સત્તામાં હોય છે. એટલે નવ ગુણકાણે ભજનાએ મિશ્રમોહનીયની સત્તા કહી છે.

સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક પથત અનંતાનુબંધિ કષાયો અવશ્ય સત્તામાં હોય છે કારણ કે મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકવર્તિ જીવો અનંતાનુબંધિ અવશ્ય બાંધે છે માટે તે બે ગુણસ્થાનકમાં તે તેની અવશ્ય સત્તા હોય છે. ત્યારપછીના

મિશ્રગુણસ્થાનકથી આરંભી અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનક સુધીના પાંચ ગુણસ્થાનકમાં ભજનાએ હોય છે. તેમાં ચોથાથી સાતમા સુધીમાં. વિસંયોજના હોય તો સત્તા હોતી નથી અન્યથા. હોય છે અને અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરી ત્રીજે આવે તેને ત્રીજે ગુણ-કોણે સત્તામાં ન હોય અન્યથા હોય છે. માટે અનંતાનુબંધિની સત્તા મિશ્રાદિ પાંચ ગુણકોણે ભજનાએ કહી છે.

ઉપરના ગુણકોણે પહેલા કથાયો સત્તામાં હોતા જ નથી. કારણ કે આ આચાર્ય મહારાજ અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરીને જ ઉપશમશ્રેણિ પર આરૂઢ થાય એમ માને છે. ૧૩૫

મઙ્ગિલ્લટ્ટકસાયા તો જા અણિયદિલ્લવગસંલેયા ।

ભાગા તા સંલેયા ઠિલ્લવંડા જાવ ગિલ્લિતિગં ॥૧૩૬॥

મધ્યમાષ્ટકવાયાસ્તાવત્ યાવદનિવૃત્તિલ્લપકસ્ય સંલેયા: ।

ભાગાસ્તતઃ સંલેયાનિ સ્થિતિલ્લવંડાનિ તાવત્ સ્થાનદ્વિત્રિકમ્ ॥૧૩૬॥

અર્થ—મધ્યમ આઠ કથાયો ક્ષપકને અનુવૃત્તિકરણ ગુણસ્થાનકના સંખ્યાત ભાગ પર્યંત સત્તામાં હોય છે. ત્યારપછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડ પર્યંત થીલુદ્ધિત્રિક સત્તામાં હોય છે.

ટીકાનુ—વચલા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ આઠ કથાયો ક્ષપકને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ પર્યંત સત્તામાં હોય છે, ત્યારપછી હોતા નથી. કારણ કે તેઓનો ક્ષય થાય છે. ઉપશમશ્રેણિ આશ્રયીને તો ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનક પર્યંત સત્તામાં હોય છે.

તથા ક્ષપકને અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય ગુણકોણે જે સ્થાને આઠ કથાયોનો ક્ષય થયો તે સ્થાનકથી સંખ્યાત સ્થિતિખંડો-સ્થિતિઘાત પર્યંત એટલે કે અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકના જે સમયે આઠ કથાયોનો ક્ષય થયો તે સમયથી આરંભી સંખ્યાતા સ્થિતિઘાતો જેટલા સમયમાં થાય તેટલા સમયપર્યંત નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલા-પ્રચલા અને થીલુદ્ધિ એ થીલુદ્ધિત્રિક અને સ્થાવરાદિ નામકર્મની તેર પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય છે, ત્યારપછી હોતી નથી. કારણ કે તેટલા કાળમાં તેઓનો ક્ષય થાય છે. નામ-કર્મની તેર પ્રકૃતિઓ હવે પછી કહેશે અને ઉપશમશ્રેણિ આશ્રયી ઉપશાંતમોહ ગુણ-સ્થાનક પર્યંત સત્તામાં હોય છે. ૧૩૬

હવે એ જ નામકર્મની સ્થાવરાદિ તેર પ્રકૃતિઓ કહે છે—

થાવરતિરિગિલ્લદોદો આયાવેગિદિલ્લિગલંસાહારં ।

નરયદુગુજોયાણિ ય દસાદમેગંતતિરિજોગ્ગા ॥૧૩૭॥

સ્થાવરતિર્યગ્ગતિદ્વિક્રમાતપૈકેન્દ્રિયવિકલસાધારણમ્ ।

નરકદ્વિકોદ્યોતે ચ દશ આદિમા એકાન્તતિર્યગ્ગોમ્યાઃ ॥૧૩૭॥

અર્થ—સ્થાવર અને સૂક્ષ્મનામરૂપ સ્થાવરદ્વિક, તિર્યગ્ગતિ અને તિર્યગ્નાનુભૂતિરૂપ તિર્યગ્દ્વિક, આતપનામ, એકેન્દ્રિય જાતિનામ, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય જાતિરૂપ વિકલત્રિક, સાધારણનામ, નરકગતિ અને નરકાનુભૂતિરૂપ નરકદ્વિક અને ઉદ્યોતનામ એ નામકર્મની સ્થાવરાદિ તેર પ્રકૃતિઓ કહેવાય છે. તેમાંથી શરૂઆતની દશ પ્રકૃતિઓ એકાન્ત તિર્યગ્ યોગ્ય છે એટલે કે તે દશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય માત્ર તિર્યગ્ગતિમાં જ હોય છે. તેથી જે કોઈપણ સ્થળે તિર્યગ્ એકાન્ત યોગ્ય પ્રકૃતિનું અહંબુ કયું હોય, ત્યાં આ દશ પ્રકૃતિઓ સમજવી.

एवं नपुंस इत्थी संतं छक्कं च वायर पुरिसुदप ।

समऊणाओ दोन्निउ आवलियाओ तओ पुरिसं ॥१३८॥

एवं नपुंसकः स्त्री सत् पदकं च वादरे पुरुषोदये ।

समयोने द्वे आवलिके ततः पुरुषः ॥१३८॥

અર્થ—પુરુષવેદનો ઉદયે શ્રેષ્ઠિ આરંભનાર બાહરસંપરાય ગુણકાણે એ પ્રમાણે અનુક્રમે નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ અને હાસ્યપદ્ધતિનો ક્ષય કરે છે અને ત્યારપછી સમય ન્યૂન બે આવલિકા કાળે પુરુષવેદનો ક્ષય કરે છે.

ટીકાનું—એ પ્રકારે એટલે આઠ કષાયનો ક્ષય કર્યા પછી સંખ્યાતા સ્થિતિઘાત ઝોળંગી ગયા બાદ જેમ સોળ પ્રકૃતિનો ક્ષય કર્યો તેમ સોળ કર્મપ્રકૃતિનો ક્ષય કર્યા પછી સંખ્યાતા સ્થિતિઘાત વ્યતીત થયા બાદ નપુંસકવેદ નાશ પામે છે, જ્યાં સુધી તેનો નાશ ન થાય, ત્યાં સુધી તે સત્તામાં હોય છે.

નપુંસકવેદનો ક્ષય થયા પછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો ઝોળંગી ગયા બાદ સ્ત્રીવેદનો નાશ થાય છે. તે પછી જ્યાં સુધી નાશ ન પામે ત્યાં સુધી સત્તામાં હોય છે.

સ્ત્રીવેદે કે પુરુષવેદે ક્ષપકશ્રેષ્ઠિ પર આરંભ થનાર આશ્રયી આ ક્રમ સમજવો. નપુંસકવેદે ક્ષપકશ્રેષ્ઠિ પર ચઠનારને સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદ એ બંને વેદનો એક સાથે ક્ષય થાય છે. જ્યાં સુધી તેનો ક્ષય ન થાય ત્યાં સુધી તે બંને વેદ સત્તામાં હોય છે, ઉપશમશ્રેષ્ઠિ આશ્રયી તો ઉપશાંતભોહ ગુણસ્થાનક પચત તે બંને વેદની સત્તા હોય છે.

સ્ત્રીવેદનો ક્ષય થયા પછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો ઝોળંગી ગયા બાદ હાસ્યાદિ પદ્ધતિનો ક્ષય થાય છે અને હાસ્યાદિ પદ્ધતિનો ક્ષય થયા પછી સમય ન્યૂન બે આવલિકા

કાંકાળે પુરુષવેદની સત્તાનો નાશ થાય છે. આ હકીકત પુરુષવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિ સ્વીકાર કરનાર આશ્રયી પ્રતિપાદન કરેલી છે. ૧૩૮

હવે સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિ સ્વીકાર કરનાર આશ્રયી વિધિ કહે છે—

इत्थीऊदयं नपुंसं इत्थीवेयं च सत्तगं च कमा ।

अपुमोदयमि जुगवं नपुंसइत्थी पुणो सत्त ॥१३९॥

સ્ત્ર્યુદયે નપુંસકઃ સ્ત્રીવેદશ્ચ સત્તકં ચ ક્રમાત્ ।

નપુંસકવેદે યુગપત્ નપુંસકસ્ત્રિયૌપુનઃ સત્તકમ્ ॥૧૩૯॥

અર્થ—સ્ત્રીવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિ પર આરંભ થનાર પહેલા નપુંસકવેદનો ક્ષય કરે છે, ત્યારપછી સંખ્યાતા સ્થિતિઘાત ઓળંગી ગયા બાદ સ્ત્રીવેદનો ક્ષય કરે છે અને ત્યારપછી પૂર્વોક્ત કાળ ગયા બાદ હાસ્યાદિષટ્ક અને પુરુષવેદનો એક સાથે ક્ષય કરે છે. નપુંસકવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિ આરંભનાર સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદનો એક સાથે ક્ષય કરે છે અને ત્યારપછી પુરુષવેદ અને હાસ્યાદિષટ્ક એ સાત પ્રકૃતિઓનો સમકાળે ક્ષય કરે છે. જ્યાં સુધી તે તે પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કર્યો હોતો નથી ત્યાં સુધી તેની સત્તા હોય છે, ત્યારબાદ હોતી નથી. ઉપશમશ્રેણિ આશ્રયી ઓળંગીઆરંભ શુભસ્થાનક પર્યંત સત્તા હોય છે. ૧૩૯

ત્યારપછી શું કરે? તે કહે છે—

संखेज्जा ठिइखंडा पुणोवि कोहाइ लोभ सुहुमत्ते ।

आसज्ज खवगसेढी सव्वा इयराइ जा संतो ॥१४०॥

સંખ્યેયાનિ સ્થિતિલ્ખંડાનિ પુનરપિ ક્રોધાદિઃ લોભઃ સુક્ષ્મત્વે ।

આશ્રિત્ય ક્ષપકશ્રેણિ સર્વ્વાં હતરાયાં યાવત્ જ્ઞાન્તમ્ ॥૧૪૦॥

અર્થ—સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો ઓળંગી ગયા બાદ અનુક્રમે ક્રોધાદિનો ક્ષય થાય છે અને લોભનો સૂક્ષ્મસંપરાયપણામાં ક્ષય થાય છે. ક્ષપકશ્રેણિ આશ્રયી આ હકીકત કહી છે. ઉપશમશ્રેણિમાં તે સઘળી પ્રકૃતિઓ ઉપશાંતમોહશુભસ્થાનક પર્યંત સત્તામાં હોય છે.

ટીકાનુ—પુરુષવેદનો ક્ષય થાય પછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો ઓળંગીને સંન્વલન કોષનો નાશ થાય છે, ત્યારપછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો વ્યતીત થયા બાદ સંન્વલન માનનો ક્ષય થાય છે, ત્યારપછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો ગયા બાદ સંન્વલન માંથીનો ક્ષય થાય છે. સંન્વલન લોભનો સૂક્ષ્મસંપરાય શુભસ્થાનકના ચરમસમયે ક્ષય થાય છે.

આ મધ્યમ ક્રયાયાદક આદિ સઘળી પ્રકૃતિઓનો ક્ષય ક્ષયકે આશ્રયી કહ્યો છે. જ્યાં સુધી ક્ષય થઈ ન હોય ત્યાં સુધી સત્તામાં હોય છે, ત્યારપછી હોતી નથી અને ઈતર ઉપશમન્નપ્રિયાં તો ઉપશાંતિએક શુણ્ણસ્થાનકે પર્યંત સત્તામાં હોય છે એમ સમજવું. ૧૪૦

હવે આહારકસપ્તક અને તીર્થંકરનામકર્મની સત્તાનો સંભવ શુણ્ણસ્થાનકોમાં કહે છે—

સઘ્વાણ્ણિ આહારં સાસણમોસેયરાણ પુણ તિથ્યં ।

ઉભયે સંતિ ન મિચ્છે તિથ્યગરે અંતરમુદ્ધૃત્ત્વં ॥૧૪૧॥

સર્વેષામપિ આહારં સાસ્વાદનમિશ્રેતરેષાં પુનઃ તીર્થમ્ ।

ઉભયોઃ સતોર્ન મિથ્યાદદિષ્ટિર્તીર્થકરેન્નત્યુદ્ધૃત્ત્વમ્ ॥૧૪૨॥

અર્થ—સઘળા શુણ્ણસ્થાનકવાળા જીવોને આહારકસપ્તકની વિકલ્પે સત્તા હોય છે. સાસ્વાદન અને મિશ્ર સિવાય અન્ય શુણ્ણસ્થાનકે તીર્થંકરનામની સત્તા ભજનાએ હોય છે. બંનેની સત્તા હોય તો મિથ્યાદદિ હોતો નથી. તીર્થંકરની સત્તા છતાં અંતરમુદ્ધૃત્ત્વં પર્યંત જ મિથ્યાદદિ હોય છે.

ટીકાનુ—મિથ્યાદદિષ્ટિ આરંભી અયોગિ કેવળી સુધીના સઘળા જીવોને આહારકસપ્તકની સત્તા ભજનાએ હોય છે. એટલે કે કદાચિત્ હોય છે. કદાચિત્ નથી પણ હોતી.

સાતમે અને આઠમા શુણ્ણસ્થાનકના છઠ્ઠા ભાગ સુધીમાં આહારકનામકર્મ બાંધીને ઉપરના શુણ્ણસ્થાનકે ચડે, અગર તો પડી નીચેના શુણ્ણસ્થાનકમાં જાય તો સઘળા શુણ્ણસ્થાનકોમાં સત્તા સંભવે, ન બાંધનારને ન સંભવે.

સાસ્વાદન અને મિશ્ર શુણ્ણસ્થાનક સિવાયના સઘળા જીવોને તીર્થંકર નામકર્મની સત્તા ભજનાએ હોય છે. તીર્થંકરનામકર્મનો બંધ કયો હોય તો હોય, નહિ તો ન હોય. પરંતુ સાસ્વાદન અને મિશ્રદદિને તો અવશ્ય હોતી નથી. કારણ કે જીવસ્વભાવે જ તીર્થંકરનામકર્મની સત્તાવાળો આત્મા બીજે અને ત્રીજે એ જ શુણ્ણસ્થાનકે જતો નથી.

તથા આહારકનામકર્મ અને તીર્થંકરનામકર્મ એ બંનેની યુગપત્ એક જીવને એ સત્તા હોય તો તે જીવ મિથ્યાદદિ હોતો જ નથી—એટલે કે બંનેની સત્તાવાળો આત્મા મિથ્યાત્વે જતો જ નથી.

કેવળ તીર્થંકરનામકર્મની સત્તા મિથ્યાદદિને અંતરમુદ્ધૃત્ત્વં પર્યંત જ હોય છે, વધારે કાળ હોતી નથી. એનો સપ્તતિકા સંશ્રદ્ધમાં વિસ્તારપૂર્વક વિચાર કરશે, એટલે અહિં કયો નથી.

અન્નયરવેયળીયં ઉચ્ચં નામસ્ત ચરમઉદયાઓ ।

મળુયાઝ અજોગંતા સેસા ઝ દુચરિમસમયંતા ॥૧૪૨॥

અન્યતરવેદનીયમુચ્ચૈર્ગોત્રં નામ્નશ્ચરમોદયાઃ ।

મનુજાયુરયોગ્યન્તાઃ ક્ષેપાસ્તુ દ્વિચરમસમયાન્તાઃ ॥૧૪૨॥

અર્થ—અન્યતર વેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, નામકર્મની ચરમોદયવતી પ્રકૃતિઓ અને મનુ-
ખ્યાસુ અયોગિના ચરમસમય પર્થત સત્તામાં હોય છે અને શેષ- પ્રકૃતિઓ દ્વિચરમ
સમય પર્થત સત્તામાં હોય છે.

ટીકાનું—સાતા અગર અસાતા ભેમાંથી એક વેદનીય. ઉચ્ચગોત્ર તથા અયો-
ગીના ચરમસમયે નામકર્મની જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે તે નવ પ્રકૃતિઓ, તે
આ પ્રમાણે—મનુખ્યગતિ પચેન્દ્રિયબળતિ, વસનામ, ખાદરનામ, પયોપ્તનામ, સુભગનામ,
આદેયનામ, યશઃકીર્તિનામ અને તીર્થકરનામ તથા મનુખ્યાસુ એ બાર પ્રકૃતિઓ અયો-
ગિના ચરમસમય પર્થત સત્તામાં હોય છે.

ખાકીની અન્યતર વેદનીય, દેવદિક, ઔદારિકસપ્તક, વૈકિંયસપ્તક, આહારકસપ્તક,
તૈજસકર્મણસપ્તક, પ્રત્યેક, સંસ્થાનષટ્ક, સંઘયણુષટ્ક, વણાદિ વીશ, વિહાયોગતિકિક,
અગુરુલઘુ, પરાધાત, ઉપધાત, ઉચ્છવાસ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, સુભગ, દુર્ભગ,
સુસ્વર, દુઃસ્વર, અનાદેય, અપયશકીર્તિ, મનુખ્યાતુપૂર્વિ, નિર્માણ, અપયોપ્ત અને નીચ-
ગોત્રરૂપ ત્યાસી પ્રકૃતિઓ અયોગિ કેવળી શુભસ્થાનકના દ્વિચરમસમય પર્થત સત્તામાં
હોય છે. દ્વિચરમસમયે એ ત્યાસી પ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ થાય છે એટલે ચરમસમયે
તેઓની સ્વરૂપસત્તા હોતી નથી. ૧૪૨

આ પ્રમાણે એકેક પ્રકૃતિની સત્તાના સ્વામિ કહ્યા. હવે પ્રકૃતિ સત્કર્મ સ્થાનગત
એટલે અનેક પ્રકૃતિઓના સમૂહની સત્તાના સ્વામિ કહેવા બોધ્યો. પ્રકૃતિ સત્કર્મસ્થાનો
અગાડી ‘દો સન્ત દ્વાળાઈ’ ઇત્યાદિ અન્ય વડે સપ્તતિકાસંપ્રદમાં કહેવામાં આવશે
આદિ અન્યગૌરવના ભયથી કહેવાશે નહિ. માટે તેનો ત્યાંથી જ વિચાર કરી આદિ
સ્વામિત્વ કહેવું. આ પ્રમાણે પ્રકૃતિ સત્કર્મ સંબંધી કહ્યું.

હવે સ્થિતિ સત્કર્મસત્તાના સંબંધમાં કહે છે. તેમાં બે અનુયોગદ્વાર છે—સાદિ
વગેરેનું પ્રરૂપણ અને સ્વામિત્વ. સાદિ વગેરેનું પ્રરૂપણ પણ બે પ્રકારે છે—૧ મૂળકર્મ
સંબંધી, ૨ ઉત્તરપ્રકૃતિ સંબંધી. તેમાં પહેલા મૂળકર્મ સંબંધી સાદિ વિગેરેનું પ્રરૂ-
પણ કરવા આ ગાથા કહે છે—

મૂલઠિઈ અજહન્ના, તિહા ।

મૂળનાં સ્થિતિરજવન્યા, ત્રિયા ।

અર્થ—મૂળકર્મની અજઘન્ય સ્થિતિ ત્રણ પ્રકારે છે.

ટીકાનું—મૂળકર્મ પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય સ્થિતિની સત્તા અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—

મૂળકર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિની સત્તા પોતપોતાના ક્ષયને અતે જ્યારે એક સમયમાત્ર શેષ રહે ત્યારે હોય છે. તે જઘન્ય સત્તા એક સમયમાત્ર હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાય અન્ય સઘળી સ્થિતિની સત્તા અજઘન્ય છે. તે અજઘન્ય સ્થિતિની સત્તાનો સર્વદા સફાવ હોવાથી અનાદિ છે. અલગ્યને ધ્રુવ અને ભગ્યને અધ્રુવ છે.

તથા ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા સાદિ સાંત છે. કારણ કે તે બંને પ્રકારની સત્તા ક્રમશઃ અનેકવાર થાય છે. (જઘન્યસ્થિતિની સત્તા પૂર્વે કદા સુજળ સાદિ-અધ્રુવ છે.)

આ રીતે મૂળકર્મ સંબંધે સાદિ વિગેરે ભંગની પ્રરૂપણા કરી. હવે ઉત્તરપ્રકૃતિ સંબંધે પ્રરૂપણા કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

ચતુદ્ધા ડ પદમયાળ ભવે ।

ધ્રુવસંતીર્ણપિ તિહા સેસવિગપ્પાડધ્રુવા દુવિહા ॥૧૪૩॥

ચતુર્દ્ધા તુ પ્રથમાનાં ભવેત્ ।

ધ્રુવસત્તાકાનામપિ ત્રિધા શેષવિકલ્પા અધ્રુવા દ્વિવિધાઃ॥૧૪૩॥

અર્થ—પહેલા અનંતાનુબંધિની અજઘન્ય સ્થિતિની સત્તા ચાર પ્રકારે છે અને શેષ ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની પણ અજઘન્ય સ્થિતિની સત્તા ત્રણ પ્રકારે છે. તથા ઉક્ત પ્રકૃતિઓના શેષ વિકલ્પો અને અધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓના સઘળા વિકલ્પો બે પ્રકારે છે.

ટીકાનું—પહેલા અનંતાનુબંધિ કથાયની અજઘન્ય સ્થિતિની સત્તા સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રકારે—

ઉક્ત કથાયની જઘન્યસ્થિતિસત્તા પોતાના ક્ષયના ઉપાન્ત્ય સમયે—એ સમયે તેની સત્તાનો નાશ થાય તેની પહેલાના સમયે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક સમય સ્થિતિ રૂપ, અન્યથા બે સમય સ્થિતિરૂપ છે. તે એક અથવા બે સમય પ્રમાણ હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાય અન્ય સઘળી સત્તા અજઘન્ય છે. તે અજઘન્ય સત્તા અનંતાનુબંધિની ઉદ્ભવના કર્યા પછી જ્યારે તેનો ફરી બંધ થાય ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન નહિ પ્રાપ્ત કરનારાઓને અનાદિ, અલગ્યને ધ્રુવ અને ભગ્યને અધ્રુવ હોય છે.

અનંતાનુબંધિ સિવાય પૂર્વે કહેલી એકસો છઠ્ઠીસ ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય સ્થિતિ સત્તા અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે—

તે પૂર્વોક્ત એકસો છઠ્ઠીસે પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા તે તે પ્રકૃતિઓના

સંયમે અતસમયે એટલે કે જે સમયે તે તે પ્રકૃતિઓના સત્તામાંથી નાશ થાય ત્યારે હોય છે. તેમાં ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની માત્ર એક સમય સ્થિતિરૂપ અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપને આશ્રયી સમય સ્થિતિરૂપ અન્યથા એ સમય સ્થિતિરૂપ જે સત્તા તે જઘન્ય સ્થિતિસત્તા છે. તે સમય અથવા જે સમય પ્રમાણ હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાયની અન્ય સંઘર્ષી સત્તા અજઘન્ય છે. તે અનાદિ છે. કારણ કે બધાં સુધી જઘન્ય સત્તા ન થાય ત્યાં સુધી તેનો સહભાવ છે. ધ્રુવ અભ્યન્ને અને અધ્રુવ અભ્યન્ને હોય છે.

માત્ર અનંતાનુભધિની વિસંયોજના થયા બાદ તેનો ફરી બંધ થતો હોવાથી સત્તામાં આવે છે માટે તેની અજઘન્ય સત્તા પર ચાર ભાંગા ઘટે છે. તે સિવાયની ધ્રુવસત્તાવાળી કોઈપણ કર્મપ્રકૃતિ સત્તામાંથી ફર થયા પછી ફરી સત્તામાં આવતી જ નથી. માટે તેઓની અજઘન્ય સત્તામાં સાદિ સિવાયના ભાંગાઓ જ ઘટી શકે છે.

અનંતાનુભધિ કષાય અને શેષ સઘળી ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓના શેષ ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય એ ત્રણ વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાંગે છે. તેમાં જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના વિષયમાં સાદિ સાંત ભાંગનો તો પહેલા વિચાર કરી ગયા અને ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ એ બંને પ્રકારની સ્થિતિસત્તા ક્રમશઃ અનેકવાર થાય છે માટે તે બંને સાદિ સાંત છે.

દેવદ્રિક, નરકદ્રિક, ઉચ્ચગોત્ર, સમ્યક્ત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય, વૌકચસંપત્ક, આહારકસંપત્ક, મનુષ્યદ્રિક, એ ઉદ્દલન યોગ્ય ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓ તથા ચાર આસુ અને ત્રીર્થકરનામકર્મ એ પ્રમાણે અઠાવીશ અધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની જઘન્ય અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એમ ચારે પ્રકારની સ્થિતિસત્તા સાદિ-સાંત ભાંગે છે. કારણ કે તે સઘળી પ્રકૃતિઓની સત્તા જ અધ્રુવ છે.

જેની સત્તા સર્વદા હોય કે જે સર્વદા રહેવાની હોય તેના પર જ અનાદિ અને અનંત ભાંગ ઘટી શકે પરંતુ જેની સત્તાનો જ નિયમ ન હોય તેના પર સાદિ અને સાંત સિવાય અન્ય ભાંગાઓ ઘટી શકે નહિ. ૧૪૩

આ પ્રમાણે મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓના વિષયમાં સાદિ વગેરે ભાંગનો વિચાર કર્યો. હવે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાના સ્વામિત્વ સંબંધે એટલે કે જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાનો સ્વામિ કોણ? તે સંબંધે વિચાર કરવો જોઈએ. તેમાં પહેલા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાના સ્વામિત્વ સંબંધે વિચાર કરતાં કહે છે—

બંધુદયકોસાણં ઉકોસ ઠિર્દય સંતમુકોસં ।

તં પુણ સમયેણં અણુદયકોસબંધીણં ॥૧૪૪॥

બંધોદયોત્કૃષ્ટાનામુત્કૃષ્ટા સ્થિતિસ્તુ સદુત્કૃષ્ટમ્ ।

તત્પુનઃ સમયેનોનમણુદયોત્કૃષ્ટવધ્વિનીનામ્ ॥૧૪૫॥

અર્થ—ઉદય છતાં બધોતુષ્ટ પ્રકૃતિઓની જે સ્થિતિ તે જ તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-સત્તા છે અને ઉદયનાં અભાવે બધોતુષ્ટ પ્રકૃતિઓની સમય ન્યૂન જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે.

ટીકાનું—ઉદય હોય ત્યારે જે કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય તે બધોતુષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહેવાય છે. તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—જ્ઞાનાવરણપંચક, ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ અને કેવળદર્શનાવરણરૂપ દર્શનાવરણચતુષ્ક, અસાતવેદનીય, મિથ્યાર્તવ-મોહનીય, સોળ કથાય, પંચેન્દ્રિયભતિ, તેજસસપ્તક, હુંકસંસ્થાન, વર્ણાદિ વીથ, અનુ-રુદ્ધ, પ્રારાધાત, ઉપધાત, ઉચ્છવાસ, અપ્રશસ્તવિહાયોગતિ, ઉદ્યોત, ત્રસ, આદર, પયામ, પ્રત્યેક, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભાગ, દુઃસ્વર, અનાદેય, અપયશક્તિ, નિર્માણ, નીચગોત્ર, અતરાયપંચક અને તિયંચ મનુષ્ય આશ્રયી વૈકિયસપ્તક એ ક્રયાસી બધોતુષ્ટ પ્રકૃતિઓની જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે જ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા છે એટલે કે તે પ્રકૃતિઓનો જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે તે જ પૂર્ણ સ્થિતિબંધ તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે.

શંકા:—ન્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સિત્તર કોડાકોડી વગેરે થાય ત્યારે તેનો અભા-ધાકાળ સાત હજાર વરસ જગેરે હોય છે અને અભાધાકાળમાં તો દલિકો હોતા નથી તેથી પૂર્ણ જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ તે જ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા શી રીતે કહી શકાય ?

ઉત્તર:—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ન્યારે થાય ત્યારે પૂર્વે બંધાયેલું દલિક કે જેનો અભાધાકાળ વીતી ગયો હોય છે તે તો સત્તામાં હોય છે. વળી તેની પહેલી સ્થિતિ ઉદયવતી હોવાથી સ્તિપુકસંક્રમ વડે અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમતી નથી એટલે એટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય તેટલી જ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહી શકાય તેમાં કોઈ વિરોધ નથી.

જે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પોતાનો ઉદય ન હોય ત્યારે થાય તે અનુ-દયબધોતુષ્ટ કહેવાય. તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે—નિદ્રાપંચક, નરકક્રિક, તિયંગક્રિક, ઔદારિકસપ્તક, એકેન્દ્રિય ભતિ, સેવાર્ત સંઘયણ, આતંપ અને સ્થાવરનામકર્મ. આ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે તે પ્રકૃતિનો ઉદય ન હોય ત્યારે બંધાય છે.

અહિં કોઈ કહે કે—એ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ન હોય ત્યારે બંધ વડે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કેમ થઈ શકે ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ન્યારે ઉત્કૃષ્ટ સંકલ્પ પરિણામ થાય ત્યારે થાય છે. તેવા કલ્પ પરિણામ હોય ત્યારે પાંચમાંની કોઈપણ

૧ આ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે જ તેઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે. એમ સમજવાનું નથી પરંતુ ઉદય હોય ત્યારે પણ થાય છે એમ સમજવાનું છે. કારણ કે તેમાંની કેટલીએક પ્રકૃતિ-ઓનો ઉદય ન હોય ત્યારે પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થઈ શકે છે. જેમકે—કોઈનો ઉદયવાળો માર્ગનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી શકે છે. તેમ જ અપ્રશસ્તવિહાયોગતિના ઉદયવાળો અપ્રશસ્તવિહાયોગતિનો, કોઈ અન્ય સંસ્થાનના ઉદયવાળો હુંકસંસ્થાનનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી શકે છે. અનુદયબધોતુષ્ટ પ્રકૃતિઓનો તેઓનો ઉદય ન હોય ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે.

નિદ્રાનો ઉદય જ હોતો નથી. તથા નરકદિકનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ તિયજ્યો કે મનુષ્યો કરે છે તેઓને કંઈ નરકદિકનો ઉદય હોતો નથી અને શેષ તેર કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ યથાયોગ્ય રીતે દેવો કે નારકીઓ કરે છે, તેઓને તેરમાંની એક પણ પ્રકૃતિનો ઉદય હોતો નથી માટે તે વીશ પ્રકૃતિઓ અનુદયબંધોત્કૃષ્ટ કહેવાય છે.

આ અનુદયબંધોત્કૃષ્ટ વીશ પ્રકૃતિઓનો જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ તે એક સમય ન્યૂન તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે—

આ પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય ત્યારે જો કે અખાધાકાળમાં પૂર્વજીવ બંધાયેલું દલિક કે જેનો અખાધાકાળ વીતી ગયો છે, તે સત્તામાં છે તો પણ જે સમયે તેઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે તે ઉદયપ્રાપ્ત પ્રથમ સ્થિતિને ઉદયવતી સ્વભાવીય પ્રકૃતિમાં સ્તિયુક્તસંક્રમ વડે સંક્રમાવે છે માટે સમયમાત્ર તે પ્રથમ સ્થિતિ વડે ન્યૂન જે સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે.

તાત્પર્ય એ કે—ઉદય છતાં બંધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓનો જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ તે જ પૂર્ણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે અને અનુદય બંધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની એક સમય ન્યૂન જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે. ઉદયવતી અને અનુદયવતીની સત્તામાં એક સમયનો ફરક છે. કારણ કે ઉદયવતી પ્રકૃતિનું ઉદયપ્રાપ્ત દલિક સ્તિયુક્તસંક્રમ વડે અન્યત્ર સંક્રમતુ નથી અને અનુદયવતીનું સંક્રમે છે. ૧૪૪

उदसंकमउक्कोसाण आगमो सान्निगो भवे जेट्ठो ।

संतं अणुदयसंकमउक्कोसाणं तु समउणो ॥૧૪૫॥

उदयसंकमोत्कुष्ठानामागमः सावलिकः भवेज्ज्येष्ठम् ।

सदनुदयसंकमोत्कुष्ठानां तु समयोनम् ॥૧૪૫॥

અર્થ—ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની તેમાં જેટલો આગમ થાય, તેને આવલિકા સહિત કરીએ તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે અને અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની તેનાથી એક સમય ન્યૂન છે.

ટીકાનુબ—જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે સંક્રમ દ્વારા જેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા થાય તે ઉદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહેવાય. તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—

મનુજગતિ, સાતાવેહનીય, સમ્યક્ત્વમોહનીય, સ્થિર, શુભ, સુભગ, સુસ્વર, આદેય, યશઃકીર્તિ, નવ નોકપાય, પ્રશસ્તવિહારોગતિ, પ્રથમ સંઘયણપંચક, પ્રથમ સંસ્થાનપંચક અને ઉચ્ચગોત્ર.

ઉપરોક્ત જો પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે તેમાં સ્વભાવીય અન્ય પ્રકૃતિની સ્થિતિના સંક્રમ વડે જે આવલિકા ન્યૂન સ્થિતિનો જે આગમ-સંક્રમ થાય

તેમાં ઉદ્યાવલિકા મેળવતા જેટલી સ્થિતિ થાય, તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે. તાત્પર્ય એ કે—

સાતાવેદનીયને વેદતા કોઇ આત્માએ અસાતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ખાંધી અને ત્યાર પછી સાતાવેદનીય બાંધવાને આરંભ કર્યો તે વેદાત્મી અને બંધાત્મી સાતાવેદનીયમાં તેની ઉદ્યાવલિકા ઉપર જેની બંધાવલિકા વ્યતીત થઈ છે તેવી અસાતાવેદનીયની ઉદ્યાવલિકા ઉપરની કુલ બે આવલિકા ન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ સઘળી સ્થિતિ સંક્રમાવે છે. તેથી સાતાવેદનીયની ઉદ્યાવલિકા ઉપર સંક્રમ વડે જે બે આવલિકાન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો આગમ થયો તે આગમ ઉદ્યાવલિકા સહિત કરતાં જેટલો થાય તેટલી સાતાવેદનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે.

આ પ્રમાણુ સમ્યક્ત્વમોહનીય સિવાય શેષ અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિઓની બે આવલિકા ન્યૂન સ્વભાવી પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના સંક્રમ વડે જે આગમ થાય તે ઉદ્યાવલિકા સહિત કરતાં જેટલો થાય તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સમજવી.

સમ્યક્ત્વમોહનીયની અંતર્મુદ્ધર્ત્ત ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જે આગમ થાય તે ઉદ્યાવલિકા સહિત કરતા જે થાય તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સમજવી. કારણ આ પ્રમાણુ—

મિથ્યાત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ખાંધી મિથ્યાદષ્ટિ ગુણકાણુ અંતર્મુદ્ધર્ત્ત રહીને જ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા પછી મિથ્યાત્વમોહનીયની ઉદ્યાવલિકા ઉપરની અંતર્મુદ્ધર્ત્ત ન્યૂન સિત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સમ્યક્ત્વમોહનીયમાં ઉદ્યાવલિકા ઉપર સંક્રમાવે તેથી અંતર્મુદ્ધર્ત્ત ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો

૧ બંધાવલિકા અને ઉદ્યાવલિકામાં કોઇ કરણુ લાગતું નથી માટે બંધાવલિકા ગવા પછી ઉદ્યાવલિકા ઉપરની બે આવલિકા ન્યૂન ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ સ્થિતિ બંધાત્મી સાતાવેદનીયમાં સંક્રમાવે છે. સંક્રમાવે છે એટલે બે આવલિકા ન્યૂન જેટલા સ્થિતિસ્થાનકો છે. તેમાંના દલિહોને સાતાવેદનીયરૂપે કરે છે.

અહિં એટલું સમજવું કે અસાતાવેદનીય સાતારૂપે થાય એટલે અસાતાવેદનીયની સત્તા જ નહિ થાય એમ નહિ પરંતુ બે આવલિકા ન્યૂન અસાતાવેદનીયના દેષકે સ્થાનકમાંના દલિહને યોગના પ્રમાણુમાં સાતારૂપે કરે વળી જે સ્થાનકમાં દલિહો રહ્યા છે તે જ સ્થાનકમાં દલિહો રહે, નિષેકે રચનામાં ફેરફાર ન થાય, માત્ર સ્વરૂપનો જ ફેરફાર થાય. એટલે કે અસાતા બંધાત્મી બે પ્રમાણુ નિષેકે રચના થઈ છે તે કાયમ રહી માત્ર સ્વરૂપનો ફેરફાર થયો. અસાતારૂપે ફળ આપનાર હતા તે સાતારૂપે થયા. એટલે ઉદ્યાવલિકા ઉપરનું અસાતાત્વ જે દલિહ સાતામાં સંક્રમાવે તે સાતાવેદનીયની ઉદ્યાવલિકા ઉપર સંક્રમાવે એમ કહ્યું છે.

આ પ્રમાણુ હોવાથી જે સમયે અસાતાની બે આવલિકા ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાતાવેદનીયમાં સંક્રમી તે સમયે સાતાવેદનીયની ઉદ્યાવલિકા ઉપર બે આવલિકા ન્યૂન ત્રીસ કોડાકોડી પ્રમાણુ સ્થિતિ થઈ. તેમાં તે ઉદ્યાવલિકા મેળવતાં કુલ એક આવલિકા ન્યૂન ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સાતાવેદનીયની થઈ. આ પ્રમાણુ અન્યત્ર પણ સમજવું.

જે આગમ થાય તેમાં ઉદ્યાવલિકા મેળવતાં જે પ્રમાણ થાય તેટલી સમ્યક્ત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા^૧ કહેવાય છે.

જ્યારે ઉદય ન હોય ત્યારે સંક્રમ વડે જે પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય તે અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહેવાય. તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે—

દેવગતિ, દેવાનુપૂર્વિક, સમ્યગ્મિથ્યાત્વમોહનીય, આહારકસપ્તક, મનુજનુપૂર્વિક, બેષન્દ્રિય, તેષન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયભતિ, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, અપચોપ્ત અને તીથે^૨ કરનામ. આ અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ અઢાર પ્રકૃતિઓના જે આવલિકા ન્યૂન સ્વભાવીય પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જે સંક્રમ થાય તેમાં સમય ન્યૂન ઉદ્યાવલિકા સહિત કરતાં જે સ્થિતિ થાય તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય. તે આ પ્રમાણે—

કોઈ એક મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશના વશથી નરકગતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ખાંધીને પરિણામનું પરાવર્તન થવાથી દેવગતિ ખાંધવાનો આરંભ કરે. ત્યારપછી બંધાતી તે દેવગતિમાં જેની બંધાવલિકા વીતી ગઈ છે તે નરકગતિની ઉદ્યાવલિકા ઉપરની જે આવલિકા ન્યૂન વીથ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિને તેની ઉદ્યાવલિકા ઉપર સંક્રમાવે, જે સમયે દેવગતિમાં નરકગતિની સ્થિતિ સંક્રમાવે તે સમયમાત્ર પ્રથમ સ્થિતિ વેઢાતી મનુજગતિમાં સ્તિષ્ઠકસંક્રમ વડે સંક્રમે છે. કારણ કે દેવગતિનો રસોદય નથી માટે તે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ વડે ન્યૂન આવલિકાથી અધિક જે આવલિકા ન્યૂન જે નરકગતિની સ્થિતિનો આગમ થયો તે દેવગતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા^૩ સમજવી.

૧ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબળ કરી અવસ્થ મિથ્યાદર્ષિ યુષ્ઠાણે અંતર્યુદ્ધત^૪ રહે છે ત્યારપછી જ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તથા કરણ કર્યાં સિવાય કોઈ આત્મા સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે તો અંતર્યુદ્ધત^૫ ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા હાર્ષ ઉપરના યુષ્ઠાણે જાય છે એટલે મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધી અંતર્યુદ્ધત^૬ ગયા બાદ ચોથે જાય એટલે અંતર્યુદ્ધત^૭ ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની; સત્તા ચોથે યુષ્ઠાણે હોય. ઉદ્યાવલિકા ઉપરની તે સ્થિતિને સમ્યક્ત્વમોહનીયમાં સંક્રમાવે એટલે અંતર્યુદ્ધત^૮ અને ઉદ્યાવલિકા સિવાયની મિથ્યાત્વમોહનીયની સઘળી સ્થિતિ, સમ્યક્ત્વમોહનીયરૂપે થાય તેમાં સમ્યક્ત્વમોહનીયની ઉદ્યાવલિકા મેળવતાં અંતર્યુદ્ધત^૯ ન્યૂન સિતરે કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સમ્યક્ત્વમોહનીયની થાય.

૨ આ અનુદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓના જ્યારે ઉદય હોય છે, ત્યારે તેમાંની કેટલીક તો બંધાતી જ નથી અને કેટલીક બંધાય છે તો તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાતી હોતી નથી, તેમ જ તેમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો સંક્રમ થતો હોતો નથી, તથા જે સમયે બંધાતી દેવગતિમાં બંધાવલિકા ઉદ્યાવલિકાહીન વીથ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિનો સંક્રમ થાય તે સમયનું દેવગતિનું દલિક ઉદયપ્રાપ્ત મનુજગતિમાં દેવગતિનો મ્લેહ્ય નહિ હોવાથી સ્તિષ્ઠકસંક્રમ વડે સંક્રમી જાય છે માટે સમયન્યૂન ઉદ્યાવલિકા મેળવવાનું જણાવ્યું છે. આવલિકા મેળવવાનું કારણ ઉદ્યાવલિકા ઉપર દલિક સંક્રમે છે, ઉદ્યાવલિકામાં સંક્રમનું નથી. માટે સ્વભાવીય પ્રકૃતિની જેટલી સ્થિતિ સંક્રમે તેમાં ઉદ્યાવલિકા જોડવામાં આવે છે. સ્વભાવીય પ્રકૃતિનું જે આવલિકાન્યૂન દલિક જ સંક્રમે છે કારણ કે બંધાવલિકા વીત્યા વિના કરણ જોડ્યું થતું નથી અને ઉદ્યાવલિકા ઉપરનું જ સંક્રમે છે. માટે ઉદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની એક આવલિકા ન્યૂન જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય અને અનુદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની સમ્યાધિક આવલિકા ન્યૂન જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે દેવાનુપૂર્વે આદિ સોળ પ્રકૃતિના સંબંધમાં પણ સમજવું. માત્ર મિશ્રમોહનીયની અંતર્યુક્તિ ન્યૂન મિથ્યાત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જે સંક્રમ થાય તે સમયન્યૂન આવલોકિ વડે અધિક કરતા જે પ્રમાણ થાય તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-સત્તા સમજવી. તેનો વિચાર પૂર્વોક્ત સમ્યક્ત્વ મોહનીયને અનુસરીને કરી લેવો.

જે આત્મા જે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આંધે અને જે આત્મા જે પ્રકૃતિ-ઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સંક્રમાવે તે આત્મા તે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાનો સ્વામિ સમજવો. ૧૪૫

આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાના સ્વામિ કહ્યા. હવે જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના સ્વામિ કહે છે—

उदयवर्द्धणेगठिई अणुदयवद्दयाणु दुसमया एगा ।

होइ जहन्नं सत्त दसण्ह पुण संकमो चरिमो ॥१४६॥

उदयवतीनामेकस्थितिरनुदयवतीनां द्विसमया एका ।

भवति जघन्या सत्ता दशानां पुनः संक्रमश्चरमः ॥१४६॥

અર્થ—ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની એક સમય પ્રમાણ જે સ્થિતિ તે, તથા અનુદય-વતી પ્રકૃતિઓની જે સમય અથવા એક સમય પ્રમાણ જે સ્થિતિ તે જઘન્ય સત્તા છે. તથા દશ પ્રકૃતિઓનો જે ચરમ સંક્રમ તે જઘન્ય સત્તા છે.

ટીકાનું—જે સમયે સત્તાનો નાશ થાય તે સમયે જે પ્રકૃતિઓનો રસોદય હોય તે ઉદયવતી કહેવાય, ઇતર અનુદયવતી કહેવાય.

ઉદયવતી—જ્ઞાનાવરણપંચક, અંતરાયપંચક, દર્શનાવરણચતુષ્ક, સમ્યક્ત્વમોહનીય, સંજ્ઞલનલોભ, ચાર આયુ, નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ સાત-અસાતવેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, મનુ-બ્યગતિ, પંથેન્દ્રિયબળતિ, ત્રસ, બાદર, પચાપ્ત, સુભગ, આદેય, યશઃકીર્તિ અને તીર્થ-કરનામકર્મરૂપ ચોત્રીસ પ્રકૃતિઓના પોતપોતાના ક્ષયના ચરમસમયે જે એક સમયમાત્ર સ્થિતિ તે તે પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા કહેવાય.

તથા જે દશ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા હવે પછી કહેશે તે દશ સિવાય અનુદયવતી એકસો ચૌદ પ્રકૃતિઓની જે સમયે તેઓનો નાશ થાય તેની પહેલાના સમયે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયમાત્ર જે સ્થિતિ અન્યથા-સ્વરૂપ અને પરરૂપની અપેક્ષાએ જે સમય પ્રમાણ જે સ્થિતિ તે જઘન્યસત્તા કહેવાય. કારણ કે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દલિક ચરમસમયે સ્તિબુકસંક્રમ વડે સ્વભાવીય ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમી જાય છે અને તે રૂપે અનુભવે છે. માટે ચરમસમયે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દલિક સ્વસ્વરૂપે સત્તામાં હોવું નથી. પરંતુ પરરૂપે હોય છે. માટે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમય-માત્ર અને સ્વ પર જાનેની અપેક્ષાએ જે સમયપ્રમાણ સ્થિતિને જઘન્યસત્તા કહી છે.

હાસ્યાદિ દશ પ્રકૃતિઓનો જે ચરમ સંક્રમ થાય છે તે તેઓની જઘન્ય સ્થિતિ સત્તા કહેવાય છે, કારણ કે તે દશ પ્રકૃતિઓનો બંધ અને ઉદયનો વિચ્છેદ થયા બાદ અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમવા વડે ક્ષય થાય છે, માટે બેટલી સ્થિતિનો ચરમસંક્રમ થાય તેટલી સ્થિતિ તે પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા કહેવાય.

હવે તે જ દશ પ્રકૃતિઓના નામ કહે છે—

હાસાઈ પુરિસ કોહાઈ તિન્નિ સંજલણ જેણ બંધુદણ ।

વોચ્છિન્ને સંકામઈ તેણ ફહં સંકમો ચરિમો ॥૧૪૭॥

હાસ્યાદયઃ પુરુષઃ ક્રોધાદયઃ ત્રયઃ સંજ્વલનાઃ યેન બન્ધોદયે ।

વ્યવચ્છિન્ને સક્કામન્તિ તેન ફહ સક્કમચરમઃ ॥૧૪૭॥

અર્થ—હાસ્યાદિ છ, પુરુષવેદ અને સંજ્વલન ક્રોધાદિ ત્રણ એમ દશ પ્રકૃતિઓનો બંધ અને ઉદયનો વિચ્છેદ થયા બાદ સંક્રમ થાય છે માટે તેઓનો જે ચરમસંક્રમ તે જઘન્ય સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે.

ટીકાનું—અર્થ સુખમ છે. એટલે કે ઉપરોક્ત દશ પ્રકૃતિઓનો ચરમસંક્રમ તેઓનો બંધ અને ઉદયનો વિચ્છેદ થયા પછી થાય છે. માટે તેઓનો બેટલો ચરમ-સંક્રમ થાય, તેટલી જઘન્ય સ્થિતિસત્તા કહેવાય. આ પ્રમાણે જઘન્યસત્તા કેટલી હોય તે કહ્યું.

હવે સામાન્યતઃ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનાં સ્વામિ કહે છે—

અનન્તાનુબંધિચતુષ્ક અને દર્શનત્રિકની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિથી આરંભી અપ્રમત્ત સંયત સુધીનો આત્મા સ્વામિ છે.

નારક, તિયંચ અને દેવાસુની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનાં પોતપોતાના ભવના ચરમ-સંક્રમે વર્તતા નારકી, તિયંચ અને દેવો સ્વામિ છે.

અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ-પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ આઠ કષાય, શીલુદ્ધિત્રિક, નામકર્મની નવમે શુભસ્થાનકે ક્ષય થતી તેર પ્રકૃતિ, નવ નોકષાય અને સંજ્વલનત્રિક એ છત્રીસ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય શુભસ્થાનકવર્તિ આત્મા સ્વામિ છે.

સંજ્વલન લોભની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો સૂક્ષ્મસંપરાયવર્તિ આત્મા સ્વામિ છે.

સાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણષટ્ક અને અંતરાયપંચકની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો શીલુકષાય-શુભસ્થાનકવર્તિ આત્મા સ્વામિ છે.

ખામ્બીની પંચાણુ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો અયોગિકેવળી શુભસ્થાનકવર્તિ આત્મા સ્વામિ છે. ૧૪૭

આ પ્રમાણે જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના સ્વામિ કહ્યા હવે સ્થિતિના ભેદોનો વિચાર કરવા આ ગાથા કહે છે—

જાવેગિદિ જહન્ના નિયગુકોસા હિ તાવ ઠિઙ્ઠાણા ।

નેરંતરેણ હેટ્ટા સ્વવણાઇસુ સંતરાઇંપિ ॥૧૪૮॥

યાવદ્દેકેન્દ્રિયજઘન્યા નિજકોલ્કુટાત્ હિ તાવત્થિતિસ્થાનાનિ ।

નૈરંતર્યેણાષસ્તાત્ ક્ષવણાદિષુ સાન્તરાણ્યપિ ॥૧૪૮॥

અર્થ—પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસ્થાનકથી આરંભી એકેન્દ્રિય યોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિ સુધીના સ્થાનકો નાના જીવોની અપેક્ષાએ નિરંતર હોય છે અને તેની નીચેના સ્થિતિસ્થાનકો ક્ષપકાદિને સાન્તર પણ હોય છે.

ટીકાતુલ્ય—સઘળા કર્મોના પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસ્થાનકથી આરંભી ત્યાં સુધી નીચે ઉતરતું, યાવત્ એકેન્દ્રિયયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિ આવે, તેટલી સ્થિતિમાં જેટલા સમયો હોય તેટલા સ્થિતિસ્થાનકો ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ સત્તામાં નિરંતરપણે ઘટે છે. એટલે કે તેટલા સ્થિતિસ્થાનકોમાંનું કોઈ સ્થિતિસ્થાનક કોઈ જીવને પણ સત્તામાં હોય છે. તેની ઉપર કહ્યા તેટલા સ્થિતિસ્થાનકો ભિન્ન ભિન્ન જીવો આશ્રયી સત્તામાં હોય છે.

સ્થિતિસ્થાનક એટલે એક સમયે એક સાથે જેટલી સ્થિતિ સત્તામાં હોય તે. કોઈ જીવને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તામાં હોય તે પહેલું સ્થાનક, એ પ્રમાણે કોઈ જીવને સમયેના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તામાં હોય તે બીજું સ્થાનક, કોઈ જીવને એ સમયન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તામાં હોય એ ત્રીજું સ્થાનક, એ પ્રમાણે સમય સમયન્યૂન કરતાં ત્યાં સુધી જતું યાવત્ એકેન્દ્રિય યોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિ આવે.

આ બધા સ્થિતિસ્થાનકો પંચેન્દ્રિયથી એકેન્દ્રિય સુધીના જીવોમાં યથાયોગ્ય રીતે નિરંતરપણે સત્તામાં હોય છે.

એકેન્દ્રિયયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિની નીચેના સ્થિતિસ્થાનકો ક્ષપકને અને ગાથામાં મૂકેલ આદિ શબ્દ વડે ઉદ્ધતના કરનારને સાંતર હોય છે, ગાથામાં અહણ કરેલ અપિ શબ્દથી નિરંતર પણ હોય છે, એટલે કે સાંતર નિરંતર હોય છે. કેટલાક સ્થાનકો નિરંતર હોય છે, ત્યારપછી અતર પડી જતું હોવાથી સાંતર સ્થાનકો હોય છે. તે આ પ્રમાણે—

એકેન્દ્રિય યોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિના ઉપરના ભાગથી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિખંડને ક્ષય કરવાનો આરંભ કરે, જે સમયે ક્ષય કરવાનો આરંભ કર્યો તે સમયથી આરંભી સમયે સમયે નીચેના સ્થાનકોમાંથી ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની

સમય સમય પ્રમાણુ સ્થિતિ અનુભવવા વડે અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સમય સમય પ્રમાણુ સ્થિતિ સ્તિભુક્સંક્રમ વડે ક્ષય થાય છે, આ પ્રમાણુ એક એક સ્થિતિસ્થાનક સત્તામાંથી ઓછું થતું હોવાથી પ્રતિસમય ભિન્ન ભિન્ન સ્થિતિવિશેષો સત્તામાં ઘટે છે.

એમકે તે એકેન્દ્રિયયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિ નીચેનો પહેલો ઉદય સમય ભોગવાઈ દૂર થાય એટલે સમયહીન થાય, બીજો સમય ભોગવાઈ દૂર થાય એટલે બે સમયહીન થાય, ત્રીજો સમય ભોગવાઈ દૂર થાય એટલે ત્રણ સમયહીન થાય, આ પ્રમાણુ સમય સમયહીન થતાં અંતર્મુદૂર્તના સમય પ્રમાણુ સ્થાનકો નિરંતર હોય છે. કારણ કે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિનો ઘાત કરતા અંતર્મુદૂર્તકાળ બધ છે. અંતર્મુદૂર્ત ગયા બાદ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિખંડનો ઘાત થાય છે એટલે એટલી સ્થિતિનો સમકાળે ક્ષય થતો હોવાથી અંતર્મુદૂર્તના સમય પ્રમાણુ સ્થાનકોની પછીના સ્થાનકો નિરંતર હોતા નથી. કેમ કે એકેન્દ્રિયયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિ સમય સમય ન્યૂન થતાં અંતર્મુદૂર્ત ન્યૂન સુધીના સ્થિતિસ્થાનકો સત્તામાં નિરંતર હોઈ શકે. ત્યારપછી તો એક સાથે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિનો ક્ષય થયો એટલે અંતર્મુદૂર્ત અધિક પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન એકેન્દ્રિયયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિની સત્તા સંભવે.

ત્યારપછી ફરી બીજા પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિખંડને ક્ષય કરવાનો આરંભ કરે. અંતર્મુદૂર્તકાળે તેનો નાશ કરે. એટલે જે સમયથી બીજા ખંડનો ક્ષય કરવાનો આરંભ કર્યો તે સમયથી આરંભી અંતર્મુદૂર્તના સમય પ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનકો નીચેની સમય સમય પ્રમાણુ સ્થિતિના ક્ષયની અપેક્ષાએ પૂર્વોક્ત પ્રકારે નિરંતર હોય છે. ત્યારપછી બીજા સ્થિતિખંડનો નાશ થયો એટલે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિ એક સાથે ઓછી થઈ તેથી અંતર્મુદૂર્ત પછીના પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધીના સ્થિતિસ્થાનકો નિરંતર હોતા નથી પરંતુ તેટલા સ્થાનકનું અંતર પડે છે.

આ પ્રમાણુ ક્યાં સુધી એક સ્થિતિખંડનો ઘાત ન થાય ત્યાં સુધીનાં અંતર્મુદૂર્તના સમયપ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનકો નિરંતર સંભવે અને ત્યારપછી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિનો એક સાથે ક્ષય થતો હોવાથી તેટલા સ્થાનકોનું એક સાથે અંતર પડે. આ પ્રમાણુ છેલ્લી ઉદયાવલિકા બાકી રહે ત્યાં સુધી કહેવું.

તે ઉદયાવલિકા રહી તેને બે તે ઉદયવતી પ્રકૃતિની હોય તો સમયે સમયે અનુભવવા વડે અને અનુદયવતી હોય તો પ્રતિસમય સ્તિભુક્સંક્રમ વડે ક્ષય થાય છે. થાવત તેનું છેલ્લું સ્થિતિસ્થાનક આવે. આ આવલિકાના સમય પ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનકો નિરંતર હોય છે. ૧૪૮

૧. અહિં અયોગિ ગુણસ્થાનકે સત્તાવાળી પ્રકૃતિઓના અયોગિ ગુણસ્થાનકના કાળ પ્રમાણુ છેલ્લા સ્થિતિસ્થાનો અયોગિ ગુણસ્થાને નિરંતર પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. પરંતુ ટીકામાં તેની વિવક્ષા કરી લાગતી નથી.

આ પ્રમાણે સત્તામાં સ્થિતિસ્થાનકના ભેદનું ઉપદર્શન કર્યું. હવે અનુભાગની સત્તાનો વિચાર કરવા માટે કહે છે—

સંકમતુલ્લં અનુભાગસંતયં નવરિ દેસઘાઈણં ।

હાસાર્દરહિયાણં જહન્યં એગઠાણં તુ ॥૧૪૯॥

સંકમતુલ્યમનુભાગસત્કર્મ નવરં દેશઘાતિનીનામ્ ।

હાસ્યાદિરહિતાનાં જઘન્યમેકસ્થાનકં તુ ॥૧૪૯॥

અર્થ—અનુભાગના સંક્રમ તુલ્ય અનુભાગની સત્તા સમજવી. માત્ર હાસ્યાદિ સહિત દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય અનુભાગ એક સ્થાનક સમજવો.

ટીકાનુ—આગળ ઉપર સંક્રમકરણમાં જેનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવશે તે અનુભાગના સંક્રમની જેમ અનુભાગની સત્તા સમજવી. એટલે કે અનુભાગસંક્રમની અંદર જેવી રીતે એકસ્થાનકાદિ સ્થાનો, ઘાતિ, અઘાતિપણું, સાદિ વિગેરે ભાંગાઓ અને જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગ સંક્રમના સ્વામિ કહેવાશે તે રીતે અહિં પણ અનુભાગની સત્તાના વિષયમાં સ્વાન, ઘાતિ, અઘાતિપણું વિગેરે કહેવું.

માત્ર આટલું વિશેષ છે—હાસ્યાદિ છ પ્રકૃતિ વર્જિત બાકીની મતિ શ્રુત અવધિ જ્ઞાનાવરણ, અહુ અવશ્ય અવધિદર્શનાવરણ, સંતવલન ચતુષ્ક, ત્રણ વેદ અને અંતરાય-પંચક એ અઠાર દેશઘાતિની પ્રકૃતિઓની જઘન્યસત્તા સ્થાન આશ્રયી એક સ્થાનક અને ઘાતિત્વ આશ્રયી દેશઘાતિ સમજવી. એટલે કે એ અઠાર પ્રકૃતિઓની દેશઘાતી અને એક સ્થાનક રસની જઘન્ય સત્તા હોય છે. બાકીનું બધું અનુભાગસંક્રમની જેમ સમજવું. ૧૪૯

હવે મનઃપર્થવજ્ઞાન માટે વિશેષ કહે છે—

મળનાળે દુદ્ધાણં દેસઘાઈ ચ સામિણો જ્વલગા ।

અંતિમસમયે સમ્પત્તવેદક્ષીણાન્તલોભાણં ॥૧૫૦॥

મનોજ્ઞાને દ્વિસ્થાનં દેશઘાતિ ચ સ્વામિનઃ ક્ષપકાઃ ।

અન્તિમસમયે સમ્પત્તવેદક્ષીણાન્તલોભાનામ્ ॥૧૫૦॥

અર્થ—મનઃપર્થવજ્ઞાનાવરણનું જઘન્ય અનુભાગ સત્કર્મ સ્થાન આશ્રયી બે સ્થાનક અને ઘાતિત્વ આશ્રયી દેશઘાતી સમજવું. તથા સમ્પત્તવેદમોહનીય, ત્રણ વેદ, ક્ષીણમોહ-શુણ્યસ્થાને નષ્ટ થનારી પ્રકૃતિઓ અને સંતવલન લોભ, એ પ્રકૃતિઓનું જઘન્ય અનુભાગ સત્કર્મ પોતપોતાના અંતિમ સમયે સમજવું. તેના સ્વામિ ક્ષપક બાણવા.

ટીકાનુ—મનઃપર્થવજ્ઞાનાવરણની સ્થાન આશ્રયી બે સ્થાનક રસની અને ઘાતિત્વ

આશ્રયી દેશવાતિ રસની જઘન્ય સત્તા સમજવી. તથા જેઓ ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગ સંકે-
મના સ્વામિ છે તેઓ જ ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગની સત્તાના સ્વામિ સમજવા અને જેઓ
જઘન્ય અનુભાગ સંકેમના સ્વામિ છે, તેમાંની કેટલીએક પ્રકૃતિઓના જઘન્ય અનુભાગ
સત્તાના સ્વામિ પણ તે જ બાણવા. કેટલીએક પ્રકૃતિઓના સંબંધમાં વિશેષ છે તે કહે છે-

સમ્યક્ત્વમોહનીય, ત્રણ વેદ, ક્ષીણમોહણુસ્થાનકે જેનો ક્ષય થાય તે જ્ઞાનાવરણ
પંચક, અંતરાયપંચક અને દર્શનાવરણપરક એ સોળ પ્રકૃતિઓ અને સંબંધન લોહ,
એ સઘળી મળી એકવીસ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય અનુભાગસત્તાના સ્વામિ તે તે પ્રકૃતિ-
ઓના ક્ષય સમયે વર્તતા ક્ષપક જીવો સમજવા. એટલે કે જે સમયે તે પ્રકૃતિને
સત્તામાંથી નાશ થાય છે તે સમયે તેની જઘન્ય અનુભાગસત્તા સમજવી. ૧૫૦

ઉપર કહ્યું તે જ સંબંધમાં વિશેષ કહે છે—

મૈસુયચકલુંઅચકલું સુયસમ્મત્તસ્સ જેટ્ઠલહિસ્સ ।

પરમોહિસ્સોહિદુગે મળનાળે વિપુલનાગિસ્સ ॥૧૫૧॥

મતિશ્રુતચક્ષુરચક્ષુણં શ્રુતસમાપ્તસ્ય જ્યેષ્ઠલબ્ધિકસ્ય ।

પરમાવધેરવધિદિકસ્ય મનોજ્ઞાને વિપુલજ્ઞાનિનઃ ॥૧૫૨॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ લઙ્ઘિવાળા ચૌદ પૂર્વિને મતિ શ્રુત જ્ઞાનાવરણ અને ચક્ષુ, અચક્ષુ
દર્શનાવરણની જઘન્ય અનુભાગસત્તા હોય છે. તથા પરમાવધિ જ્ઞાનિને અવધિજ્ઞાન
અવધિદર્શનાવરણના જઘન્ય રસની અને વિપુલમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાનિને મનઃપર્યવજ્ઞાન-
વરણીયની જઘન્ય અનુભાગસત્તા હોય છે.

ટીકાનુ—શ્રુત સમાપ્ત-સંપૂર્ણ શ્રુતના પારગામિ, ઉત્કૃષ્ટ લઙ્ઘિવાળા-શ્રુતજ્ઞાનની
ઉત્કૃષ્ટ લઙ્ઘિમાં વર્તતા ચૌદ પૂર્વધરને મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, ચક્ષુદર્શનાવરણ
અને અચક્ષુદર્શનાવરણની જઘન્ય અનુભાગસત્તા હોય છે. એટલે કે ઉપરોક્ત મતિજ્ઞા-
નાવરણાદિ ચાર પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ શ્રુતલઙ્ઘિસંપન્ન ચૌદ પૂર્વધર જઘન્ય અનુભાગ-
સત્તાનો સ્વામિ છે.

પરમાવધિજ્ઞાન યુક્ત આત્માને અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણની જઘન્ય
અનુભાગસત્તા હોય છે. એટલે કે-અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણની જઘન્ય
અનુભાગસત્તાનો સ્વામિ પરમાવધિલઙ્ઘિસંપન્ન આત્મા છે.

વિપુલમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાનિને મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણની જઘન્ય અનુભાગસત્તા હોય
છે. એટલે મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણની જઘન્ય અનુભાગસત્તાનો સ્વામિ વિપુલમતિ મનઃપ-
ર્યવજ્ઞાનલઙ્ઘિસંપન્ન આત્મા છે.

ઉત્કૃષ્ટ શ્રુતજ્ઞાનાદિ લઙ્ઘિસંપન્ન આત્માને મતિજ્ઞાનાવરણાદિના ઘણા રસનો ક્ષય

થાય છે. તેથી તે તે લખિયસંપન્ન આત્માઓ તે તે પ્રકૃતિઓના જુઘન્ય રસના સ્વામિ કહ્યા છે. ૧૫૧

હવે અનુભાગસત્તાના લેહની પ્રરૂપણા માટે કહે છે—

અણુભાગટ્ટાણાઈં તિહા કમા તાળ સંઘગુણિયાળિ ।

બંધા ઉઠ્ઠવદ્દોવદ્દુણાઠ અણુભાગઘાયાઓ ॥૧૫૨॥

અનુભાગસ્થાનાનિ ત્રિધા ક્રમાત્ તાન્યસંઘ્યેયગુણિતાનિ ।

વંધાદુદ્ધર્ત્તનાપવર્ત્તનાદનુભાગઘાતાત્ ॥૧૫૨॥

અર્થ—અન્ધથી, ઉદ્ધર્ત્તના—અપવર્ત્તનાકરણ વડે અને રસઘાત વડે ઉત્પન્ન થયેલા હોવાથી અનુભાગસ્થાનકેા ત્રણ પ્રકારે છે અને અનુક્રમે અસંજ્યાત અસંજ્યાતશુણા છે.

ટીકાનુ—‘પૂવે’ જેમ સત્તામાં સ્થિતિના લેહો કહ્યા, તેમ સત્તામાં અનુભાગના લેહો કહે છે.

સત્તાગત અનુભાગસ્થાનો ત્રણ પ્રકારે છે. કારણ કે ભિન્ન ભિન્ન ત્રણ રીતે સત્તામાં રસનો લેહ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—અન્ધ વડે, ઉદ્ધર્ત્તના—અપવર્ત્તનાકરણ વડે અને રસઘાત વડે.

તેમાં અન્ધ વડે જેઓની ઉત્પત્તિ થાય છે તેઓ શાસ્ત્રમાં અધોત્પત્તિક એ નામે પ્રસિદ્ધ છે. અધોત્પત્તિક એટલે અન્ધ વડે ઉત્પત્તિ છે જેઓની, તે દરેક સમયે દરેક આત્માઓને કોઈ ને કોઈ રસસ્થાનક અધાય છે તેમાં ઉદ્ધર્ત્તના અપવર્ત્તના કે રસઘાત વડે લેહ ન થાય ત્યાં સુધી તે અધોત્પત્તિક રસસ્થાનક કહેવાય છે. તે અસંજ્યા લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ છે. કારણ કે તેના હેતુઓ અસંજ્યાતા લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ છે.

ઉદ્ધર્ત્તના—અપવર્ત્તનારૂપ બે કરણના વશથી જેઓ ઉત્પન્ન થયેલા છે તેઓને હેતોત્પત્તિક એવા નામ વડે વ્યવહાર થાય છે. હતાત્ ઉત્પત્તિર્થેષા તાનિ હેતોત્પત્તિકાનિ—ઘાત થવાથી ઉત્પત્તિ છે જેઓની તે હેતોત્પત્તિક એવા તેનો બ્યુત્પત્ત્યર્થ છે. તાત્પર્ય એ કે—

ઉદ્ધર્ત્તના—અપવર્ત્તનારૂપ બે કરણ વડે અધાવલિકા વીત્યા બાદ અધાયેલા રસમાં જે વૃદ્ધિ હોતી થાય છે અને વૃદ્ધિ—હોતી થવા વડે પૂર્વાવસ્થાનો જે વિનાશ થાય અને તે પૂર્વાવસ્થાનો વિનાશ થવા વડે જેઓ ઉત્પન્ન થાય, તેઓ હેતોત્પત્તિક અનુભાગ સ્થાનકેા કહેવાય છે.

રસસ્થાન અધાયા પછી અધાવલિકા વીત્યા બાદ ઉદ્ધર્ત્તના—અપવર્ત્તના વડે રસની અસંજ્યા પ્રકારે વૃદ્ધિ—હોતી થાય છે. આ પ્રમાણે સત્તામાં ઉદ્ધર્ત્તના અપવર્ત્તના વડે જે રસના લેહો થાય છે તે હેતોત્પત્તિક અનુભાગ સત્કર્મસ્થાનો કહેવાય છે. તેઓ અધોત્પત્તિક અનુભાગ સત્કર્મ સ્થાનોથી અસંજ્યાતશુણા છે. કારણ કે અન્ધથી ઉત્પન્ન

થયેલા-બંધાયેલા એક એક રસસ્થાનકમાં અનેક જીવોની અપેક્ષાએ ઉદ્ભવના અપવર્તના વડે અસંખ્યાતા લેહો થાય છે.

અનુભાગનો ઘાત થવાથી એટલે કે રસઘાત થવા વડે સત્તાગત અનુભાગના સ્વરૂપનો જે અન્યથાભાવ થાય અને તે વડે જે અનુભાગસ્થાનકો થાય તેનો શાસ્ત્રોમાં હંતહંતોત્પત્તિક એવા નામે વ્યવહાર થાય છે. ઉદ્ભવના-અપવર્તના વડે બદ્ધ રસસ્થાનકના સ્વરૂપનો અન્યથાભાવ થયા બાદ સ્થિતિઘાત રસઘાત વડે જેઓના સ્વરૂપનો અન્યથાભાવ થાય તે હંતહંતોત્પત્તિક રસસ્થાનકો કહેવાય છે.

અહિં પહેલા ઉદ્ભવના અપવર્તના વડે બદ્ધ રસસ્થાનકના સ્વરૂપનો ઘાત-અન્યથાભાવ થયો, ત્યારપછી ફરી સ્થિતિઘાત રસઘાત વડે થયો. આ પ્રમાણે બે વાર ઘાત થયો અને તે વડે રસસ્થાનકો ઉત્પન્ન થયા એટલે તેઓનો હંતહંતોત્પત્તિક એવા નામથી વ્યવહાર થયો છે. તે રસસ્થાનકો ઉદ્ભવના અપવર્તનાથી ઉત્પન્ન થયેલા સ્થાનકોથી અસંખ્યાતગુણ છે. કારણ કે ઉદ્ભવના અપવર્તનાથી ઉત્પન્ન થયેલા એક-એક અનુભાગ સત્કર્મસ્થાનમાં ભિન્ન-ભિન્ન અનેક જીવોની અપેક્ષાએ સ્થિતિઘાત રસઘાત વડે અસંખ્ય લેહો થાય છે. ૧૫૨

આ પ્રમાણે અનુભાગ સત્કર્મનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે પ્રદેશ સત્કર્મનું સ્વરૂપ કહેવું જોઈએ. તેમાં બે અર્થોધિકાર છે. તે આ પ્રમાણે-સાદિ વિગેરેની પ્રરૂપણા અને સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા. તેમાં સાદિ વિગેરેની પ્રરૂપણા મૂળપ્રકૃતિઓ સંબંધી અને ઉત્તરપ્રકૃતિઓ સંબંધી એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં પહેલાં મૂળપ્રકૃતિ સંબંધી સાદિ વિગેરે ભાગની પ્રરૂપણા કરે છે-

સત્ત્વહં અજહન્નં તિવિહં સેસા દુહા પપ્સંમિ ।

મૂળપર્ગર્દસુ આડસસ સાહ અધુવા ય સન્વેવિ ॥૧૫૩॥

સપ્તાનામજઘન્યં ત્રિવિધં શેષા દ્વિવિધાઃ પ્રદેશે ।

મૂળપ્રકૃતીનામાયુષઃ સાઘ્યુવાશ્ચ સર્વેઽપિ ॥૧૫૩॥

અર્થ-સાત મૂળપ્રકૃતિઓના પ્રદેશના વિષયમાં અજઘન્ય પ્રદેશ સત્કર્મ ત્રણ પ્રકારે છે અને શેષ વિકલ્પો બે પ્રકારે છે. તથા આયુના સઘળા વિકલ્પો સાદિ સાંત એમ બે પ્રકારે છે. ૧૫૩

ટીકાગ્રં-આયુવર્જિત સાત મૂળકર્મની પ્રદેશ સંબંધી અજઘન્ય સત્તા અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે-

આયુવર્જિત સાત કર્મની પોતપોતાના ક્ષય સમયે ચરમસ્થિતિમાં વર્તતા ક્ષપિતકર્મોશ આત્માને જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. તે સત્તા માત્ર એક સમય પ્રમાણ હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાય અન્ય સઘળી પ્રદેશસત્તા અજઘન્ય છે. તે અજઘન્ય સત્તા સર્વદા હોવાથી અનાદિ છે. અભવ્યને ધ્રુવ અને ભવ્યને અધ્રુવ હોય છે.

શેષ ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય એ ત્રણ વિકલ્પો સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા જેનું સ્વરૂપ અગાડી કહેવાશે તે શુષ્કિતકર્મોંથ સાતમી નરકપૃથ્વીમાં વર્તમાન મિથ્યાદષ્ટિને હોય છે અને શેષકાળ તેને પણ અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશ-સત્તા હોય છે માટે તે બંને સાદિ સાંત ભાંગે છે. જઘન્યભાંગ તો અજઘન્યનો વિચાર કરતા વિચારો છે.

આશુના ઉત્કૃષ્ટ, અનુત્કૃષ્ટ, જઘન્ય અને અજઘન્ય એ ચારે વિકલ્પો ચારે આશુની અધુવસત્તા હોવાથી સાદિ અને સાંત એ બે ભાંગે છે. ૧૫૩

હવે ઉત્તરપ્રકૃતિ આશ્રયી સાદિ વગેરે ભાંગની પ્રપચ્છા કરે છે—

સુમધુવંધિતસાઈર્ પર્ણિદિચરંસરિસમસાયાણં ।

સંજલણુસ્સાસુમખગદ્ધપુંપરાધાયણુકોસં ॥૧૫૪॥

ચઢહા ધ્રુવસંતીર્ણં અણજસસંજલ્લણલોભવજ્ઞાણં ।

તિવિહમજહન્ન ચઢહા ઇમાણ છળહં દુહાણુત્તં ॥૧૫૫॥

શુમધુવવંધિનીત્રસાદિપચ્છેન્દ્રિયચતુરસ્રઘ્નમસાતાનામ્ ।

સંજલનોચ્છ્વાસશુમખગતિપુંપરાધાતાનામનુત્કૃષ્ટમ્ ॥૧૫૬॥

ચતુર્દ્વા ધ્રુવસત્તાકાનાં અનયશઃસંજ્વલનલોભવજ્ઞાનામ્ ।

ત્રિવિધમનવન્યં ચતુર્દ્વા આસાં વર્ણાં દ્વિધાઽનુક્તમ્ ॥૧૫૭॥

અર્થ—ધ્રુવબંધિની શુભ પ્રકૃતિઓ, ત્રસાદિ દશક, પચ્છેન્દ્રિયભતિ, સમચતુરસ્ર-સંસ્થાન, વજ્રઘ્નપલનારાયસંઘયણુ, સાતવેદનીય, સંજ્વલન ચતુષ્ક, ઉચ્છ્વાસ, શુભવિ-હાયોગતિ, પુરુષવેદ અને પરાધાતની અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ચાર પ્રકારે છે. તથા અન-તાનુબંધિ યશઃકીર્તિ અને સંજ્વલન લોભ વર્જિત ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય પ્રદે-શસત્તા ત્રણ પ્રકારે છે. અનંતાનુબંધિ આદિ છ પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા ચાર પ્રકારે છે, તથા જે જે પ્રકૃતિઓમાં જે જે વિકલ્પો નથી કહ્યા તે સઘળા વિકલ્પો બે પ્રકારે છે.

ટીકાનુ-ધ્રુવબંધિની શુભ પ્રકૃતિઓ-નિર્માણ અગુરુલઘુ શુભવર્ણાદિ અગ્નીઆર, તેજસકર્મણુસપ્તક એ પ્રમાણે વીશ, તથા ત્રસાદિ દશ, પચ્છેન્દ્રિયભતિ, સમચતુરસ્ર સંસ્થાન, વજ્રઘ્નપલનારાય સંઘયણુ, સાતવેદનીય, સંજ્વલન ચતુષ્ક, ઉચ્છ્વાસ, શુભ-વિહાયોગતિ, પુરુષવેદ અને પરાધાત સઘળી મળી બેતાલીસ પ્રકૃતિઓની અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—
વજ્રઘ્નપલનારાય સંઘયણુ વર્જિત શેષ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા

ક્ષપકશ્રેણિમાં પોતપોતાના બંધના અંતસમયે વર્તતા શુષિતકર્માંશ આત્માને હોય છે. તે માત્ર એક સમય હોવાથી સાદિ સાંતલાંગે છે. તે સિવાય અન્ય સઘળી પ્રદેશસત્તા અનુત્કૃષ્ટ છે. અનુત્કૃષ્ટ સત્તા ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના પછીના સમયે થતી હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અલબ્ધને ધ્રુવ અને લબ્ધને અધ્રુવ છે.

વજ્રવલનારાય સંઘયણની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સાતમી નરકપૃથ્વીમાં વર્તતા મિથ્યાત્વ શુષ્કાણે જવા ઇચ્છતા-જવાની તૈયારી કરતા શુષિતકર્માંશ સમ્યગ્દષ્ટિ નાર-કીને હોય છે. તે ઉત્કૃષ્ટ સત્તા સાદિ સાંત ભાંગે છે. તે સિવાય સઘળી પ્રદેશસત્તા અનુત્કૃષ્ટ છે. તે અનુત્કૃષ્ટ સત્તા ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના પછીના સમયે થતી હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન નહિ પ્રાપ્ત કરનારને અનાદિ, અલબ્ધને ધ્રુવ અને લબ્ધને અધ્રુવ હોય છે.

અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક, સંજ્વલન લોભ અને યશઃકીર્તિ, એ છ પ્રકૃતિઓ સિવાય એકસો ચોવીસ ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

એ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા પોતપોતાના ક્ષયના ચરમસમયે ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને હોય છે. તે એક સમયમાત્ર હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાય અન્ય સઘળી સત્તા અજઘન્ય છે અને તે અનાદિ છે, કારણ કે તેનો સર્વદા સફલાવ છે. અલબ્ધને અનંત અને લબ્ધને સાંત છે.

તથા પહેલા કાઠી નાખેલી અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક, યશઃકીર્તિ અને સંજ્વલન લોભ એ છ પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

અનંતાનુબંધિની ઉદ્દલના કરતા ક્ષપિતકર્માંશ કોઈ આત્માને સત્તામાં તેની જ્યારે એક સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. તેનો કાળ માત્ર એક સમય હોવાથી તે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા સાદિ સાંત ભાંગે છે. તે સિવાય અન્ય સઘળી સત્તા અજઘન્ય હોય છે. તે અજઘન્ય સત્તા અનંતાનુબંધિની ઉદ્દલના કર્યા પછી મિથ્યાત્વ નિમિત્તે જ્યારે ફરી બાંધે ત્યારે થાય માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી એટલે કે અઘાપિ પયંત અનંતાનુબંધિની જેઓએ ઉદ્દલના કરી નથી તેઓને અજઘન્ય સત્તા અનાદિ, અલબ્ધને ધ્રુવ અને લબ્ધ અધ્રુવ હોય છે.

સંજ્વલન લોભ અને યશઃકીર્તિની અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા ખપાવવા માટે ઉદમવંત થયેલા ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને ક્ષપકશ્રેણિના યથાપ્રવૃત્તિકરણના-અપ્રમત્ત શુષ્કસ્થાનકના ચરમસમયે હોય છે. તે માત્ર એક સમય હોવાથી સાદિ સાંત ભાંગે છે. તે સિવાય અન્ય સઘળી પ્રદેશસત્તા અજઘન્ય છે. અપૂર્વકરણ શુષ્કસ્થાનકના પ્રથમ સમયે શુષ્કસંક્રમ વડે અશુભ અન્ય પ્રકૃતિઓનું ઘણું દલિત પ્રાપ્ત થતું હોવાથી તે અજઘન્ય પ્રદેશ-

પ્રદેશસત્તા સાદિ છે. તે સ્થાન નહિ પ્રાપ્ત કરનારને અનાદિ, અલભ્યને ધ્રુવ અને લભ્યને અધ્રુવ હોય છે.

તથા સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓના જે વિકલ્પો કહેવામાં આવ્યા નથી તે સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં શુભ ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓ અને ત્રસાદિ દશ વગેરે જેતાલીસ પ્રકૃતિઓના નહિ કહેલા જઘન્ય, અજઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એ ત્રણ વિકલ્પ સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં ઉત્કૃષ્ટમાં સાદિ સાંત ભંગનો પહેલા વિચાર કરી ગયા છે અને જઘન્ય અજઘન્ય એ બે વિકલ્પમાં સાદિ સાંત ભંગનો જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ કોણ છે? તે જોઈ પોતાની જાણે વિચાર કરી લેવો.

ધ્રુવસત્તા એકસો ચોવીસ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એ ત્રણ વિકલ્પ સાદિ સાંત એમ બે ભાગે છે. તેમાં જઘન્યમાં સાદિ સાંત ભંગનો પહેલા વિચાર કરી ગયા છે અને પૂર્વોક્ત જેતાલીસ પ્રકૃતિઓ સિવાય સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ એ બે વિકલ્પ ગુણિતકર્મોંશ મિથ્યાદૃષ્ટિમાં હોય છે માટે તે બંને સાદિ સાંત ભાગે છે.

એ જ પ્રમાણે અનંતાનુબંધિ, સંબંધન લોભ અને યશઃકીર્તિના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ એ બે વિકલ્પો પણ જાણી લેવા. જઘન્યનો તો પહેલા વિચાર કરી જ ગયા છે.

શેષ અધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ, અનુત્કૃષ્ટ, જઘન્ય અને અજઘન્ય એ ચારે વિકલ્પો તેઓની સત્તા અધ્રુવ હોવાથી સાદિ સાંત એમ બે ભાગે છે. ૧૫૪-૧૫૫

આ પ્રમાણે સાદિ વગેરે ભંગનો વિચાર કર્યો. હવે સ્વામિત્વનો વિચાર કરવો જોઈએ. તે બે પ્રકારે છે-ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્કર્મ સ્વામિત્વ અને જઘન્ય પ્રદેશ સત્કર્મ સ્વામિત્વ. તેમાં પહેલા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્કર્મ સ્વામિત્વ એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશની સત્તાનો સ્વામિ કોણ છે તે કહે છે—

સંપુન્નગુણિકર્મ્મો પપ્સડક્સસંતસામીઓ ।

તસ્સેવ સત્તમીનિગ્ગયસસ કાણં વિસેસોવિ ॥૧૫૬॥

સમ્પૂર્ણગુણિકર્મ્મો ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસત્ત્વામી ।

તસ્યૈવ સત્તમીનિર્ગતસ્ય કાસાં વિશેષોઽપિ ॥૧૫૬॥

અર્થ—સંપૂર્ણ ગુણિતકર્મોંશ આત્મા પ્રાયઃ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ છે. તથા સાતમી નરકપૃથ્વીમાંથી નીકળેલા તેને જ કેટલીક પ્રકૃતિઓના સંબંધમાં વિશેષ પણ છે.

ટીકાનું—સાતમી નરકપૃથ્વીનો પોતાના આયુના ચરમસમયે વર્તમાન સંપૂર્ણ ગુણિતકર્મોંશ નારકી પ્રાયઃ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ સમજવો. માત્ર સાતમી નરકપૃથ્વીમાંથી નીકળેલા તે જ ગુણિતકર્મોંશ આત્માને કેટલીએક પ્રકૃતિઓના સંબંધમાં વિશેષ પણ છે. હવે પછી જે વિશેષ છે તે હું કહીશ. ૧૫૬

જે વિશેષ છે તે કહેવાની હવે શરૂઆત કરતા કહે છે—

મિચ્છમીસેહિં કમસો સંપલ્લિલ્લેહિં મીસસમ્મેસુ ।

વરિસવરસ્સ ડ ઈસાણગસ્સ ચરિમમ્મિ સમયમ્મિ ॥૧૫૭॥

મિથ્યાત્વમિશ્રામ્યાં ક્રમશઃ સંપ્રશ્નિતામ્યાં મિશ્રસમ્યક્ત્વયોઃ ।

વર્ણવરસ્ય તુ ઈશાનગસ્ય ચરમે સમયે ॥૧૫૭॥

અર્થ—મિથ્યાત્વ અને મિશ્રમોહનીયને નાંખવા વડે અનુક્રમે મિશ્ર અને સમ્યક્ત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા થાય છે. ઇશાન દેવલોકમાં ગયેલાને ચરમસમયે નપુંસકવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા થાય છે.

ટીકાનુ—જેનું સ્વરૂપ પહેલા કહેવાયુ છે તે શુષ્ણિકર્મોશ કોઈ આત્મા સાતમી નરકપૃથ્વીમાંથી નીકળી તિર્થંચમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં અંતર્મુહૂર્તમાન રહી સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી દર્શનમોહનીયની સાત પ્રકૃતિ ખ્યાવવાતો પ્રયત્ન કરે. સાત પ્રકૃતિનો ક્ષય કરવાનો પ્રયત્ન કરનાર તે આત્મા અનિવૃત્તિકરણના જે સમયે મિથ્યાત્વમોહનીયને મિશ્રમોહનીયમાં સર્વસંક્રમ વડે સંક્રમાવે તે સમયે મિશ્રમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

તે મિશ્રમોહનીયને જે સમયે સમ્યક્ત્વમોહનીયમાં સર્વસંક્રમ વડે સંક્રમાવે તે સમયે સમ્યક્ત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. (સાતમી નરકનો નારકી મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થતો નથી અને મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થયા સિવાય ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતું નથી માટે તિર્થંચમાં જઈ સંખ્યાતા વરસના આયુવાળા મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થવા કહ્યું છે.)

તે જ શુષ્ણિકર્મોશ કોઈ નારકી તિર્થંચ થઈ ઇશાન દેવલોકમાં દેવ થાય, ત્યાં અતિસંકલ્પ પરિણામવાળો થઈને વારંવાર નપુંસકવેદ આંધ્યા કરે, તે નપુંસકવેદની યોતાના ભવના અંત સમયે વર્તતા તે ઇશાન દેવલોકના દેવને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

ઇશાનદેવલોકનું ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમ પ્રમાણ આયુ હોય છે. વળી તેઓ અતિ-કલ્પ પરિણામી એકેન્દ્રિય યોગ્ય કર્મ આંધે છે અને તે આંધતા નપુંસકવેદ આંધે છે માટે તે દેવ તેની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાનો અધિકારી થાય છે. ૧૫૭

ઈસાણે પુરિત્તા નપુંસગં તો અસંલ્લવાસીસુ ।

પલ્લાસંલ્લિયમાગેણ પુરણ્ણ ઇત્થીવેયસ્સ ॥૧૫૮॥

ઈશાને પૂરયિત્વા નપુંસકં તતોઽસંલ્લયવર્ષાયુષ્કેષુ ।

પલ્લાસંલ્લયેયમાગેણ પૂરિત્તે સ્ત્રીવેદસ્ય ॥૧૫૮॥

અર્થ—કોઈ આત્મા ઇશાન દેવલોકમાં નપુ'સકવેદને પૂરીને ત્યાંથી સંખ્યાતવર્ષના આયુવાળામાં ઉત્પન્ન થઈ અસંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા યુગલિયામાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ વડે બંધ અને નપુ'સકવેદના સંક્રમ વડે સ્ત્રીવેદ પૂરાય ત્યારે તેની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા તે યુગલિયાને થાય છે.

ટીકાનુ—શુષિતકર્માંશ કોઈ સાતમી નરકપૃથ્વીનો નારકી ત્યાંથી નીકળી તિર્થંચ થઈ ઇશાન દેવલોકમાં દેવ થાય. ત્યાં અતિસંકલિષ્ટ પરિણામે વારંવાર નપુ'સકવેદ બાંધી તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસંચય કરી સંખ્યાત વરસના આયુવાળામાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાંથી અસંખ્યાત વરસના આયુવાળા યુગલિયામાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં સંકલિષ્ટ પરિણામવાળો થઈને પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ વડે વારંવાર બંધથી અને નપુ'સકવેદના કલિકના સંક્રમથી સ્ત્રીવેદને પુષ્ટ કરે. જ્યારે તે સ્ત્રીવેદ સંપૂર્ણપણે પુષ્ટ થાય ત્યારે તેની તે યુગલિયાને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સંભવે છે.

(અહિં યુગલિક સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાનો અધિકારી કહ્યો છે. યુગલિયા દેવ થોડા ક્રમ જ બાંધે છે, તે બાંધતા અતિસંકલિષ્ટ પરિણામે સ્ત્રીવેદ બાંધે, નપુ'સકવેદ નહિ. કારણ કે દેવગતિમાં નપુ'સકવેદનો ઉદય હોતો નથી. વળી તેઓનું આયુ પણ મોટું જોટલું વધારે કાળ બાંધી શકે માટે તે તેનો અધિકારી છે. વળી જે કલિષ્ટ પરિણામે યુગલિયા સ્ત્રીવેદ બાંધે તેવા પરિણામે ઇશાન દેવ નપુ'સકવેદ બાંધે માટે પણ યુગલિક લીધો હોય તેમ જણાય છે.) ૧૫૮

જો સર્વસંક્રમેણં इत्थी पुरिसम्मिं છુહइ सो सामी ।

पुरिसस्स कम्म संजलणयाण सो चेव संछोमे ॥૧૫૯॥

यः सर्वसंक्रमेण स्त्रियं पुरुषे क्षुमति स स्वामी ।

પુરુષસ્ય ક્રમાત્ સંજ્વલનાનાં સ એવ સંછોમે ॥૧૫૯॥

અર્થ—જે આત્મા સર્વ સંક્રમ વડે સ્ત્રીવેદના કલિકને પુરુષવેદમાં સંક્રમાવે તે પુરુષવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ છે, તથા તે જ આત્મા અનુક્રમે પુરુષવેદાદિના કલિકને જ્યારે સંભવલન કોષાદિમાં સર્વસંક્રમ વડે સંક્રમાવે ત્યારે સંભવલન કોષાદિની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે.

ટીકાનુ—જે શુષિતકર્માંશ ક્ષપક સ્ત્રીવેદને સર્વસંક્રમ વડે પુરુષવેદમાં સંક્રમાવે તે પુરુષવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે. ત્યારપછી તે જ આત્મા અનુક્રમે પુરુષવેદાદિને સંભવલન કોષાદિમાં સંક્રમાવે ત્યારે તે સંભવલનની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે. તાત્પર્ય એ કે—

જે આત્મા પુરુષવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ છે તે જ આત્મા પુરુષવેદને સર્વસંક્રમ વડે જ્યારે સંભવલન કોષમાં સંક્રમાવે ત્યારે સંભવલન કોષની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદે-

શસત્તાનો સ્વામિ થાય છે. તે જ આત્મા જ્યારે સંજ્વલન કોષને સર્વસંક્રમ વડે સંજ્વલન માનમાં સંક્રમાવે ત્યારે તે સંજ્વલન માનની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે. જ્યારે સંજ્વલન માનને સર્વસંક્રમ વડે સંજ્વલન માયામાં સંક્રમાવે ત્યારે તે સંજ્વલનમાયાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે. જ્યારે સંજ્વલન માયાને સર્વસંક્રમ વડે સંજ્વલન લોભમાં સંક્રમાવે ત્યારે તે જ આત્મા સંજ્વલન લોભની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે. ૧૫૯

**चउरुवसामिय मोहं जसुच्चसायाण सुहुम खवगंते ।
जं असुभपगइदलियस्स संकमो होइ एयासु ॥१६०॥**

चतुरुपशमय्य मोहं यशउच्चसातानां सूक्ष्मस्य क्षपकान्ते ।
यदशुभप्रकृतिदलिकस्य संक्रमो भवति एतासु ॥१६०॥

અર્થ—ચાર વાર મોહને ઉપશમાવીને ખપાવવા માટે ઉદ્ધમવંત થયેલા ક્ષપકને સૂક્ષ્મસંપરાયના ચરમસમયે યશઃકીર્તિ, ઉચ્ચગોત્ર અને સાતવેદનીયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. કારણ કે અશુભ પ્રકૃતિઓના દલિકનો એ પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમ થાય છે.

ટીકાનુ—ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવીને શીઘ્રપણે કર્મને ક્ષય કરવા માટે કોઈ ગુણિતકર્મોંશ આત્મા પ્રયત્ન કરે, તે ક્ષપકને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે યશઃકીર્તિ ઉચ્ચગોત્ર અને સાતવેદનીયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

કારણ કે એ પ્રકૃતિઓમાં ક્ષપકશ્રેણિ ઉપર આરૂઢ થયેલા આત્મા ગુણસંક્રમ વડે અશુભ પ્રકૃતિઓના ઘણા દલિકો સંક્રમાવે છે માટે સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે એ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સંભવે છે. ૧૬૦

अद्वाजोगुक्कोसेहिं देवनिरयाउगाण परमाण् ।

परमं पणससंतं जा पढमो उदयसमओ सो ॥१६१॥

अद्वायोगोत्કृष्टदैर्घनारकायुषोः परमायाम् ।

परमं प्रदेक्षसत् यावत् प्रथम उदयसमयस्तयोः ॥१६१॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ યોગ અને કાળ વડે જ્યારે દેવાયુ અને નરકાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય ત્યારે તે બંને આયુના ઉદયના પ્રથમ સમય પર્યંત તેની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

ટીકાનુ—કોઈ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ અને ઉત્કૃષ્ટ યોગ વડે દેવાયુ અને નારકાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે, તે બંધાયા બાદ તે બંને આયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ત્યાં સુધી સંભવે કે તે બંનેના ઉદયનો પહેલો સમય પ્રાપ્ત થાય. એટલે કે બંધ સમયથી આરંભી ઉદયના પ્રથમ સમય પર્યંત ઉક્ત પ્રકારે બંધાયેલા દેવાયુ અને નારકાયુની

ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. ઉદય થયા પછી ભોગવાઈને દૂર થતા બાય છે માટે ઉદ-
બના પ્રથમ સમય પર્યંત ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા કહી છે. ૧૬૧

સેસાડગાણિ નિયમેસુ ચેવ આગંતુ પુવ્વકોડીય ।

સાયવહુલસસ અંચિરા વંધંતે જાવ નો વદ્દે ॥૧૧૨॥

શેષાયુપી નિજકેષુ ઇવાગત્ય પૂર્વકોટિકે ।

સાતવહુલસ્યાચિરાત્ વન્ધાન્તે યાવન્નાપવર્તયતિ ॥૧૬૨॥

અર્થ— શેષ બે આયુને પૂર્વકોટિ પ્રમાણ બાંધી ત્યારપછી પોતપોતાના ભવમાં
આવીને સાતબહુલ છતો અનુભવે જ્યાં સુધી તેની અપવર્તના ન કરે ત્યાં સુધી તે
બે આયુના બંધને અંતે તે સાતબહુલ આત્માને તેની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

ટીકાનું—પૂર્વની ગાથામાં દેવાયુ અને નરકાયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ક્યારે હોય
તે કહ્યું. આ ગાથામાં તિથિઆયુ અને મનુષ્યાયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ક્યારે હોય
તે કહે છે—

કેઈ આત્મા તિથિઆયુ અને મનુષ્યાયુ બે બે આયુને ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ અને
ઉત્કૃષ્ટ યોગ વડે પૂર્વકોટિ વર્ષ પ્રમાણ બાધે, બાંધીને પોતપોતાને યોગ્ય ભવોમાં
ઘેટ લે કે મનુષ્યાયુ બાંધનાર મનુષ્યમાં અને તિથિઆયુ બાંધનાર તિથિઆમાં ઉત્પન્ન
થઈને બહુ જ સુખપૂર્વક તે બે પોતપોતાના આયુને યથાયોગ્ય રીતે અનુભવે, સુખી
આત્માને આયુકર્મના ઘણા પુણ્યલોભો ક્ષય થતો નથી માટે સાતબહુલનું ચંદ્રણ કયું છે

મનુષ્ય તિથિઆમાં ઉત્પન્ન થયા બાદ માત્ર અંતર્મુદ્ધર્તકાળ રહીને મરણ સન્સુખ
થયો છતો ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ અને ઉત્કૃષ્ટ યોગ વડે પરભવનું સ્વભાવીય ઘેટલે કે મનુષ્ય
મનુષ્યાયુ અને તિથિઆ તિથિઆયુ બાધે, તે આયુના બંધના અંત સમયે ભોગવાતા
આયુની અપવર્તના થતા પહેલાં સુખપૂર્વક પોતાના આયુને ભોગવતા મનુષ્યને મનુ-
ષ્યાયુની અને તિથિઆને તિથિઆયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

તાત્પર્ય એ કે—કેઈ આત્મા પૂર્વકોટિ પ્રમાણ મનુષ્ય કે તિથિઆનું આયુ બાંધી
અનુક્રમે મનુષ્ય અને તિથિઆમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં પોતાના આયુને માત્ર અંતર્મુદ્ધર્ત
સુખપૂર્વક મનુષ્યની મરણ સન્સુખ થાય. મરણ સન્સુખ થનારો તે આત્મા ભોગવાતા
આયુની અપવર્તના કરે જ, તે અપવર્તના કરતાં પહેલાં ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ અને ઉત્કૃષ્ટ
યોગ વડે પરભવનું સ્વભાવીય આયુ બાધે. સુખપૂર્વક પોતાના આયુને ભોગવતા આવા
આત્માને ઉક્ત બે આયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

કારણ કે તેને તે વખતે પોતાનું ભોગવાતું આયુ કંઈક ન્યૂન હજવાળું છે કારણ
કે માત્ર અંતર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણ જ ભોગવ્યું છે અને સમાનભાવીય પરભવનું પૂર્ણ હજવાળું
છે માટે મનુષ્યને મનુષ્યાયુની અને તિથિઆને તિથિઆયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

ખંધના અંત સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે એમ કહેવાનું કારણ તેના પછીના સમયે લોગવાતા આયુની અપવર્તના થાય છે અને અપવર્તના થાય એટલે શીઘ્રપણે આયુના દલિક લોગવાઈ જાય તેની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા અંભવે નહિ. ૧૬૨

પૂરિત્તુ પુલ્વકોડીપુહુત્ત નારયદુગસ્સ બંધંતે ।

एवं पलियतिगंते सुरदुगवेउव्वियदुगाणं ॥૧૬૩॥

પૂરયિત્વા પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વં નરકદિક્કસ્ય બન્ધાન્તે ।

एवं पल्पत्रिकान्ते सुरदिकवैक्रियद्विकयोः ॥૧૬૩॥

અર્થ—પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વ પર્થત ખંધ વડે પૂરીને નરકાભિયુખ આત્માને ખંધના અંતે નરકદિકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. એ પ્રમાણે ત્રણ પલ્લયાપમે પર્થત ખાંધીને અંતે સુરદિક અને વૈક્રિયદિકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

ટીકાનુ—પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વ—સાત પૂર્વકોટિ વર્ષ પર્થત સંકિલ્પ અધ્યવસાય વડે નરકગતિ—નરકાનુપૂર્વિરૂપ નરકદિકને વારંવાર ખંધ વડે પુષ્ટ કરીને નરકમાં જવાને સન્નુજ થયેલો આત્મા ખંધના અંત સમયે તે નરકદિકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાને સ્વામિ છે.

આ જ પ્રમાણે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ પર્થત સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળામાં અને ત્રણ પલ્લયાપમે પર્થત લોગભૂમિ—યુગલિયામાં વિશુદ્ધ અધ્યવસાય વડે વૈક્રિયદિક અને દેવદિકને ખંધ વડે પુષ્ટ કરીને દેવગતિમાં જવા સન્નુજ થયેલો આત્મા વૈક્રિયદિક અને દેવદિકના ખંધના અંતસમયે તે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાને સ્વામિ છે.

(સંજયાત વરસના આયુવાળા મનુષ્ય કે તિર્થંચના ઉપરા ઉપરી સાત ભવ થઈ શકે છે અને તેમાં કિલ્પ પરિણામે ઘણીવાર નરકદિક ખાંધી શકે છે એટલે તેવા જીવો તેની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના અધિકારી છે. વૈક્રિયદિક અને દેવદિકના ખંધનો યુગલિયાના ભવમાં વધારે ટાઇમ મળે છે. કેમકે આક્રમો ભવ યુગલિકનો જ થાય છે અને તેઓ દેવલોગ્ય કર્મ જ ખાંધે છે એટલે ચાર પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના અધિકારી તેઓ લીધા છે.) ૧૬૩

तमतमगो अइखिणं सम्मत्तं लभिय तंमि बहुगइ ।

मण्यदुगस्सुक्कोसं सवज्जरिसिभस्स बंधंते ॥૧૬૪॥

તમસ્તમગોઽતિશિષ્ઠં સમ્યક્ત્વં લબ્ધ્વા તસ્મિન્ પ્રભૂતાદ્રાપ્ત ।

मनुजद्विकस्योत्कृष्टं सवर्जर्मस्य बन्धान्ते ॥૧૬૪॥

અર્થ—તમસ્તમગો—નારકીનો કોઈ આત્મા અતિશીઘ્ર સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને અને મનુજદિકસ્યોત્કૃષ્ટ સર્વજર્મસ્ય બન્ધાન્તે ॥૧૬૪॥

નારકીનો આત્મા ઉક્ત ત્રણ પ્રકૃતિઓની તેઓના બંધના અંત સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ-સત્તાનો સ્વામિ છે.

ટીકાનું—તમસ્તમપ્રભા નામની સાતમી નરકનો કોઈ નારકી અતિશીઘ્ર ત્યાં ઉત્પન્ન થયા પછી અંતર્મુહૂર્ત ગયા બાદ-પર્યાપ્તો થાય કે તરત જ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને તે સમ્યક્ત્વમાં દીર્ઘકાળ-અંતર્મુહૂર્ત ન્યૂન તેત્રીસ સાગરોપમ પર્થત રહે એટલે કે તેટલો કાળ સમ્યક્ત્વનું પાલન કરે અને તેટલો કાળ મનુષ્યદિક અને વજ્રઋષભનારાય સંઘયણને બંધ વડે પુષ્ટ કરે. હવે તે સાતમી નરકનો જીવ જે પછીના સમયે મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરશે બંધકાળના અંતભૂત તે સમયે એટલે કે ચોથા શુષ્કાણના ચરમસમયે તે નારકીને મનુષ્યદિક અને વજ્રઋષભનારાય સંઘયણની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. ૧૬૪

वेष्ठावद्विचियाणं मोहस्सुवसामगस्स चउखुत्तो ।

सम्मधुववारसण्हं खवगंमि संबंधअंतम्मि ॥१६५॥

द्वेषदृष्टी चित्तानां मोहस्योपशमके चतुष्कृत्वः ।

सम्यक्त्वध्रुवद्वादनानां क्षપके स्वक्वचान्ते ॥१६५॥

અર્થ—બે છાસક સાગરોપમ પર્થત પુષ્ટ કરેલી ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવી ક્ષય કરનારને સમ્યક્ત્વ છતાં ધ્રુવબંધિ બાર પ્રકૃતિઓની પોતપોતાના બંધના અંત સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

ટીકાનું—મિશ્રશુષ્કસ્થાનકનો અંતર્મુહૂર્તકાળ અધિક બે છાસક-એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પર્થત બંધ વડે અને અન્ય પ્રકૃતિઓના સંક્રમ ત્રણે પુષ્ટ કરેલી સમ્યક્ત્વ છતાં જેઓનો અવશ્ય બંધ થાય છે તે-પંચેન્દ્રિયજાતિ, સમચતુરસસંસ્થાન, પરાધાત, ઉચ્ચવાસ, પ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, ત્રસ, બાહર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, સુસ્વર, સુભગ અને આદેયરૂપ બાર પ્રકૃતિઓની ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવી ત્યારપછી મોહનીયનો ક્ષય કરવા માટે ઉદયમવંત થયેલા આત્માને પોતપોતાના બંધના અંતસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

૧ સાતમી નારકીમાં જનાર જીવો સમ્યક્ત્વ વગીને જ બંધ છે અને નવું સમ્યક્ત્વ પર્્યાપ્તાવસ્થામાં જ ઉત્પન્ન થાય છે માટે જન્મ પછી અંતર્મુહૂર્ત ગયા બાદ સમ્યક્ત્વ કેત્વ કરવાનું કહ્યું. અંતર્મુહૂર્ત ન્યૂન તેત્રીસ સાગરોપમ પર્થત તેઓને સમ્યક્ત્વ ટકી શકે છે અને તેમાં નિરંતર ઉક્ત ત્રણ પ્રકૃતિનો બંધ તેઓ કરે છે માટે તે જીવ ઉક્ત ત્રણ પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના અધિકારી લીધા છે.

કદાચ અહિં શંકા થાય કે અનુત્તર દેવો પૂર્ણ તેત્રીસ સાગરોપમ પર્થત ઉક્ત પ્રકૃતિઓ નિરંતર બંધિ છે તો તેઓને તેની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના અધિકારી કેમ ન લીધા ? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે અનુત્તર દેવો કરતાં નારકીનો યોગ ધણો વધારે છે એટલે તેઓ ધણા દલિલો મહણ કરી ઉક્ત પ્રકૃતિઓને પુષ્ટ કરી શકે છે માટે તે લીધા છે.

મોહનીયને ઉપશમાવતો આત્મા અશુભ પ્રકૃતિઓના ઘણા દલિલોને શુભસંકેત વડે પૂર્વોક્ત ખાર પ્રકૃતિઓમાં સંકેતમાવે છે એટલે ચાર વાર ઉપશમાવી ત્યારપછી ક્ષય કરનાર આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્થામિ લીધો છે. ૧૬૫

સુમથિરસુમધુવિયાળં एवं चिय होइ संतमुकोसं ।

तित्थयराहारणं नियनियगुकोसबंधंते ॥૧૬૬॥

શુભસ્થિરસુમધુવાળાં એવમેવ ભવતિ સદુત્કૃષ્ટમ્ ।

તીર્થકરાહારકયોર્નિજનિજોત્કૃષ્ટવન્ધાન્તે ॥૧૬૬॥

અર્થ—શુભ, સ્થિર અને શુભ ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓની પણ એ જ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. તથા તીર્થકર અને આહારકનામકર્મની પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળના અંતસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

ટીકાનુ—શુભનામ, સ્થિરનામ અને ધ્રુવબંધિની શુભ વીશ પ્રકૃતિઓ-તૈજસ-કાર્મણ્યસપ્તક, શુભવર્ણાદિ અગ્નિઆર, અગ્નુરુલ્લુ અને નિર્માણ કુલ ખાવીશ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પણ પૂર્વોક્ત પ્રકારે જ એટલે કે જે રીતે પંચેન્દ્રિયબળતિ આદિ ખાર પ્રકૃતિઓની સત્તા કહી તે જ પ્રમાણે સમજવી. માત્ર ચાર વાર મોહનીયનો ઉપશમ કર્યા બાદ અતિશીઘ્ર મોહનીયનો ક્ષય કરવા માટે ઉદ્યમવંત થયેલાને હોય એટલું વિશેષ કહેવું.

તીર્થકરનામ અને આહારકસપ્તકની પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળના અંતસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

એટલે કે શુષ્ણિતકર્માંશ કોઈ આત્મા જ્યારે દેશોન બે પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પર્થત તીર્થકરનામકર્મને બંધ વડે પુષ્ટ કરે ત્યારે તે તીર્થકરનામકર્મના બંધના અંતસમયે તેની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે અને જેણે આહારકસપ્તકને પણ દેશોન પૂર્વકોટિ પર્થત વારંવાર બંધ વડે પુષ્ટ કરેલું હોય તેને તે આહારકસપ્તકની તેના બંધવ્યવરોદ સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. ૧૬૬

૧ તીર્થકરનામકર્મનો નિકાચિત બંધ થવા પછી સમયે સમયે તેનો બંધ થવા જ કરે છે. તીર્થકરનામકર્મ ત્રીજે ભવે નિકાચિત થાય છે પૂર્વકોટિ વર્ષનો કોઈ આત્મા પોતાનું ઓછામાં ઓછું જેટલું આયુ ગયા બાદ નિકાચિત કરી શકે ત્યારે તેત્રીસ સાગરોપમના આઠિબે અનુતર વિમાનમાં ઉત્પલ થાય ત્યાંથી ચ્યવી ચોરાશી લાખ પૂરવના આઠિબે તીર્થકર થાય. તીર્થકરનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ ચોરાશી લાખ પૂર્વતું જ હોય છે. તે જરમાં ન્યાં સુધી આટલું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત ન કરે ત્યાં સુધી તેનો બંધ થવા કરે છે. એટલે ઉપરનો તેટલો કાળ જચુઓ છે. એ પ્રમાણે આહારકકર્મનો બંધ થવા પછી જણ પોતાની બંધવેગ જીમિકામાં તે બંધાવા કરે છે. પરંતુ તેનો બંધ સાતમે ગુણકણે થાય અને તે ગુણસ્થાનક મનુષ્યમતિમાં જ હોય એટલે તેના માટે દેશોન પૂર્વકોટિમાંથી જેટલો વધારેમા વધારે કાગ હોઈ શકે તેટલો લીધો છે.

તુલ્લા નપુંસગેણં ષર્ગિદિંચથાવરાયત્તુજ્જોયા ।

સુદુમતિગં વિગલાવિ ચ તિરિમિણુય ચિરચ્ચિયા નવરિં ॥૧૬૭॥

તુલ્યા નપુંસકેન ષર્કેન્દ્રિયસ્થાવરાતપોદ્ધોતાનિ ।

સૂક્ષ્મત્રિકં વિકલા અપિ ચ તિર્યગ્મતુજૈઃ ચિરં ચિતાઃ નવરમ્ ॥૧૬૭॥

અર્થ—એકેન્દ્રિયભતિ, સ્થાવરનામ, આતપનામ અને ઉદ્યોતનામની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા નપુંસકવેદની તુલ્ય સમજવી. તથા તિર્યચ્ચ અને મતુષ્યોએ હીર્ષકાળ વડે સંચિત કરેલી સૂક્ષ્મત્રિક અને વિકલત્રિકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા તિર્યચ્ચ અને મતુષ્યોને સમજવી.

ટીકાનુ—એકેન્દ્રિયભતિ, સ્થાવરનામ, આતપનામ અને ઉદ્યોતનામની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા નપુંસકવેદની સમાન સમજવી. એટલે કે—જે રીતે ઇશાન દેવલોકને પોતાના ચરમસમયે નપુંસકવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા કહી છે, તે રીતે ઉપરોક્ત ચાર પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પણ ઇશાન દેવલોકને પોતાના ભવના ચરમસમયે સમજવી. કારણ કે નપુંસકવેદનો બંધ કિલષ્ટ પરિણામે થાય છે અને તેવા કિલષ્ટ પરિણામ જ્યારે થાય, ત્યારે તે દેવોને એકેન્દ્રિય યોગ્ય કર્મબંધ કરતા ઉપરોક્ત ચાર પ્રકૃતિઓનો પણ બંધ થાય છે.

સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત અને સાધારણ નામ એ સૂક્ષ્મત્રિક તથા એકેન્દ્રિયભતિ, તેષ્ઠેન્દ્રિયભતિ અને ચૌરિન્દ્રિયભતિ એ વિકલત્રિક, એ છ પ્રકૃતિઓને તિર્યચ્ચો અને મતુષ્યો જ્યારે પૃથક્ત્વ પૂર્વકેટિ વર્ષ પર્વત વારંવાર બંધ વડે પુષ્ટ કરે ત્યારે તે તે પ્રકૃતિઓના બંધના અંતસમયે તે તિર્યચ્ચો અને મતુષ્યોને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. કેમકે સૂક્ષ્મત્રિકાદિ છ પ્રકૃતિઓનો બંધ તિર્યચ્ચ અને મતુષ્યોને જ હોય છે એટલે તેઓને જ વારંવાર બંધ વડે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશનો સંચય થઈ શકે છે. ૧૬૭

આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાના સ્વામિ કહ્યા. હવે જઘન્ય પ્રદેશસત્તાના સ્વામિ કહે છે—

ઓહેણ ચવિયકમ્મે પપ્પસસંતં જહસ્યં હોઈ ।

નિયસંકમસસ ચિરમે તસ્સેવ વિસેસિયં મુણસુ ॥૧૬૮॥

ઓષેન ક્ષપિતકર્મ્મણિ પ્રદેશસત્ત્વ જઘન્યં ભવતિ ।

નિજસંક્રમસ્ય ચિરમે તસ્યૈવ વિશેષિતં મુણસુ ॥૧૬૮॥

અર્થ—ઘણે ભાગે ક્ષપિતકર્મશ આત્માને પોતપોતાના સંક્રમને અતે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. પરંતુ તે ક્ષપિતકર્મશને વિશેષ યુક્ત સમજવી. એટલે કે તેના સંબંધમાં કેટલોએક વિશેષ છે કે જે નીચેની ગાથામાં કહેવાશે તે વિશેષ યુક્ત જઘન્ય પ્રદેશસત્તા સમજવી.

હવે જઘન્ય પ્રદેશસત્તાના સંબંધમાં જે વિશેષ છે તેનો વિચાર કરે છે—

उव्वल्लमाणीणेगट्ठि उव्वल्लए जया दुसामइगा ।

थोवद्धमज्जियाणं चिरकालं पालिया अंते ॥१६९॥

उद्वल्लनानामेकस्थितिरुद्वल्लनायां यदा द्विसामयिकी ।

स्तोकाद्वામર્જિતાનાં. ચિરકાલં પરિપાલ્યાન્તે ॥૧૬૯॥

અર્થ—અદ્યપકાળ પર્વત બંધ વડે પુષ્ટ થયેલી ઉદ્ધલનયોગ્ય પ્રકૃતિઓની જ્યારે ઉદ્ધલના થાય ત્યારે જે સમયપ્રમાણ જે એક સ્થિતિ તે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા છે. એટલું વિશેષ છે કે ચિરકાળ પર્વત સમ્યક્ત્વનું પાલન કર્યા બાદ છેવટે હોય છે.

ટીકાનું—અદ્યપકાળ પર્વત બંધ વડે ઉપચિત-સંચિત કરેલી જે કર્મપ્રકૃતિઓની ઉદ્ધલના થાય છે તે—આહારકસપ્તક, વૈક્રિયસપ્તક, દેવદિક, મનુજદિક, નરકદિક, સમ્યક્ત્વભોહનીય, મિશ્રભોહનીય, ઉચ્ચગોત્ર અને અનંતાનુબંધિચતુષ્કરૂપ સત્તાવીશ પ્રકૃતિઓની જ્યારે પોતપોતાની ઉદ્ધલના થાય ત્યારે સ્વ અને પર બંનેની અપેક્ષાએ જે સમય સ્થિતિ અને સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયમાત્ર એક સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તેઓની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે.

સામાન્ય સ્વરૂપે કહેલી આ હકીકતને વિશેષથી કહે છે—અદ્યપકાળ પર્વત બંધ વડે પુષ્ટ કરેલા અનંતાનુબંધિ ચતુષ્કની ચિરકાળ પર્વત સમ્યક્ત્વનું પાલન કરી ઉદ્ધલના કરતા અંતે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—

સમ્યગ્દષ્ટિ કૌંઠ ક્ષયિતકર્માંશ આત્માએ સમ્યગ્દષ્ટિ છતાં અનંતાનુબંધિ ચતુષ્કની ઉદ્ધલના કરી સત્તામાંથી નિર્મૂળ કરી નાખ્યા. ત્યારપછી સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વગુણકાણે જઈ મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ વડે અંતર્બુદ્ધત્તકાળ પર્વત અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક આંધી ફરી ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે તે સમ્યક્ત્વનું જે વાર છાસક એટલે એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પર્વત પાલન કરીને છેવટે તે ખપાવવા માટે પ્રયત્નવત થાય તે અનંતાનુબંધિ ચતુષ્કને ખપાવતા ખપાવતા જ્યારે સઘળા ખડોનો ક્ષય થાય અને ઉદ્યાવલિકાને સ્તિભુક્સંક્રમ વડે સંક્રમાવતા જ્યારે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયમાત્ર સ્થિતિ અને સામાન્યતઃ કર્મપણાની અપેક્ષાએ જે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તેઓની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે.

૧ અહિં પૂર્વતા અનંતાનુબંધિ ચતુષ્કની ઉદ્ધલના કરવાનું કહ્યું. ધારણ કે ધણી કાળના બંધા-ચેક્ષા હોવાથી તેઓની વધારે પ્રદેશોની સત્તા હોય. અહિં જઘન્ય પ્રદેશસત્તા કહેવાની છે. તેથી જ મિથ્યાત્વગુણકાણે જઈ ત્યાં માત્ર અંતર્બુદ્ધત્ત પર્વત આંધી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાનું કહ્યું અને તેને એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પાલન કરવાનું કહ્યું. તેટલા કાળમાં સંક્રમકરણ અને સ્તિભુક્સંક્રમ વડે ધણી સત્તા ઝાણી કરે છેવટે ઉદ્ધલના કરતા અંતે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ધટી શકે છે.

૨ અહિં જે જે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ કહી. તે ઉદ્યાવલિકાનો સ્વરૂપ સત્તાની અપેક્ષાએ રહેલો.

કોઈ ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા જોકેસો ખત્રીસ સાગરોપમ પથંત સમ્યક્ત્વનું પાલન કરી, પડી મિથ્યાત્વગુણસ્થાને જાય ત્યાં પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ વડે થતી મંદ ઉદ્ધલના વડે સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીયને ઉવેલવાનો આરંભ કરે, ઉવેલતો તે આત્મા તે ખત્રીસ દલિકને મિથ્યાત્વ મોહનીયમાં સંક્રમીવે. આ પ્રમાણે સંક્રમાવતા સંક્રમાવતા ઉદ્ધવાવલિકાની ઉપરના છેલ્લા ખંડના સઘળા દલિકને છેલ્લે સમયે સર્વસંક્રમ વડે સંક્રમાવી નાંખે. ઉદ્ધવાવલિકાના દલિકને સ્તિબુદ્ધસંક્રમ વડે સંક્રમાવે. એ રીતે સંક્રમાવતા જ્યારે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમય પ્રમાણ સ્થિતિ અને સામાન્યતઃ કર્મપણુની અપેક્ષાએ જે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે ખત્રીસ જ્ઞાન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે.

નરકદિક, દેવદિક અને વૈકલ્પસપ્તકરૂપ અગીઆર પ્રકૃતિઓને કોઈ જોકેન્દ્રિય જીવ ક્ષપિતકર્માંશ છતાં ઉવેલી, ત્યારપછી સંજિ તિથંચમાં આવી અંતર્બુદ્ધત્ત કાળપથંત બાંધે, બાંધી સાતમી નારકીના અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસમાં તેત્રીસ સાગરોપમને આઉંખે ઉત્પન્ન થાય ત્યાં વિપાકોદય દ્વારા અને સંક્રમ વડે યથાયોગ્ય રીતે અનુભવે. ત્યારપછી તે નરકમાંથી નીકળી સંજિ તિથંચમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં તથાપ્રકારના અધ્યવસાયના અભાવે પ્રસ્તુત અગીઆર પ્રકૃતિઓને બાંધ કર્યા વિના જોકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય તે જોકેન્દ્રિય જીવ પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ વડે થતી ઉદ્ધલના દ્વારા ઉવેલવાનો આરંભ કરે, ઉવેલતા જ્યારે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયમાત્ર સ્થિતિ અને કર્મત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ જે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે અગીઆર પ્રકૃતિની જ્ઞાન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે.

તથા ક્ષપિતકર્માંશ કોઈ સૂક્ષ્મત્રસ-તેઉકાય અને વાઉકાયના જીવ મનુષ્યદિક અને ઉચ્ચજોત્રની ઉદ્ધલના કરી, ત્યાંથી સૂક્ષ્મ જોકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાયાદિમાં ઉત્પન્ન થઈ ત્યાં અંતર્બુદ્ધત્ત કાળ પથંત કરી એ ત્રણે પ્રકૃતિઓને બાંધી તેઉકાય-વાઉકાયમાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં ચિરોદ્ધલના વડે ઉદ્ધલનાનો આરંભ કર્યો. ઉવેલતાં ઉવેલતાં સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયમાત્ર સ્થિતિ અને કર્મત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ જે સમય સ્થિતિ જ્યારે શેષ રહે ત્યારે એ ત્રણ પ્રકૃતિની જ્ઞાન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે.

એ છેલ્લો સમય સ્તિબુદ્ધસંક્રમ વડે અન્ય રૂપે થઈ જાય તે સમય ગણતાં કહી છે. કારણ કે-સ્તિબુદ્ધસંક્રમ વડે સંક્રમેલી સ્થિતિ સંક્રમણકરણ વડે સંક્રમેલી સ્થિતિની જ્યે સર્વથા પર સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરતી નથી. કંઈક સ્વરૂપે પણ રહે છે. એટલે તે સમય પણ સંક્રમણાણ પ્રકૃતિનો ગણવામાં આવે છે, એટલે જ એ સમય પ્રમાણ સ્થિતિ કહી છે

૧ એ ખત્રીસ જ્ઞાન્ય પ્રદેશસત્તા આ પ્રમાણે જ ઘટે છે. જો કે ક્ષાણિક સમ્યક્ત્વ ઉપાજ્ઞ કરતા પણ તે ખત્રીસ ક્ષય થાય છે, પણ ત્યાં અંતર્બુદ્ધત્તમાં જ ક્ષય થાય છે. વળી ગુણુઓથી થતી હોવાથી સમયમાત્ર સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે જ્ઞાન્ય પ્રદેશસત્તા હોઈ શકતી નથી. મારે મિથ્યાત્વ ગુણુઓ જ આ રીતે ઉદ્ધલના થતા જ્ઞાન્ય પ્રદેશસત્તા સંભવે છે.

આહારકસપ્તકની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા નીચેની ગાથામાં કહેશે. ૧૬૬
હવે લોભ વિગેરે પ્રકૃતિઓની અને આહારકસપ્તકની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા કહે છે—

અંતિમલોભજસાળં અસેદિગાહાપવત્તઅંતમિ ।

મિચ્છત્તગણ આહારગસ્સ સેસાણિ નિયગંતે ॥૧૭૦॥

અન્તિમલોભયજસોઃ અશ્રેણિગયથાપ્રવૃત્તકરણાન્તે ।

મિથ્યાત્વં ગતે આહારકસ્ય શેષાણાં નિજકાન્તે ॥૧૭૦॥

અર્થ—ઉપશમશ્રેણિ કયાં સિવાય ક્ષપકશ્રેણિ કરતાં યથાપ્રવૃત્તકરણના અંતસમયે સંજવલન લોભ અને યશઃકીર્તિની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. આહારકસપ્તકની મિથ્યાત્વે ગયેલાને જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે અને શેષ પ્રકૃતિઓની પોતાપોતાના ક્ષય સમયે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે.

ટીકાનું—જે ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા પહેલા ઉપશમશ્રેણિ કયાં સિવાય ક્ષપકશ્રેણિ પર આરૂઢ થાય, તે ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને યથાપ્રવૃત્તકરણ—અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે સંજવલન લોભ અને યશઃકીર્તિની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે.

જો મોહનો સર્વથા ઉપશમ કરે તો ગુણસંક્રમ વડે અખંધમાન અશુભ પ્રકૃતિઓનો ઉક્ત પ્રકૃતિમાં સંક્રમ થતો હોવાથી તેઓનું સત્તામાં ઘણું દલિલ પ્રાપ્ત થાય અને તેમ થવાથી જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ઘટી શકે નહિ. જઘન્ય પ્રદેશસત્તાના વિષયમાં તેનું કંઈ પ્રયોજન નથી માટે ઉપશમશ્રેણિ કયાં સિવાય ક્ષપકશ્રેણિ પર આરૂઢ થાય એમ કહ્યું છે.

તેમાં અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. કારણ કે અપૂર્વકરણથી ગુણસંક્રમ શરૂ થતો હોવાથી જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ઘટી શકતી નથી.

મિથ્યાત્વે ગયેલા આત્માને આહારકસપ્તકની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. એટલે કે—કોઈ અપ્રમત્ત આત્મા અદ્વકાળ પથે ત આહારકસપ્તક બાંધી મિથ્યાત્વે જાય અને ત્યાં પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળે તેની ઉદ્ધલના કરે, ઉદ્ધલના કરતા ચરમસમયે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમય માત્ર સ્થિતિ અને કર્મત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ જ સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે આહારકસપ્તકની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે.

શેષ પ્રકૃતિઓની ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને તે તે પ્રકૃતિના ક્ષય સમયે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે.

આ પ્રમાણે જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનું સ્વામિત્વ કહ્યું. હવે પ્રદેશસત્તાના સ્થાનની પ્રરૂપણા માટે સ્પર્ધકની પ્રરૂપણા કરે છે—

ચરમાવલિપ્પવિટ્ટા ગુણસેઢી જાસિ અત્થિ ન ય ઉદઓ ।

આવલિકાસમયસમા તાસિં ચલુ ફલ્લગાઈં તુ ॥૧૭૧॥

ચરમાવલિપ્રવિટ્ટા ગુણશ્રેણિયાંસામસ્તિ ન ચોદયઃ ।

આવલિકાસમયસમાનિ તાસાં ચલુ સ્પર્દકાનિ તુ ॥૧૭૧॥

અર્થ—જે કર્મપ્રકૃતિઓની ગુણશ્રેણિ છેલ્લી આવલિકામાં પ્રવેશેલી છે પરંતુ ઉદય હોતો નથી તે પ્રકૃતિઓના આવલિકાના સમય પ્રમાણુ સ્પર્દકો થાય છે.

ટીકાનું—ક્ષયકાળે જે કર્મપ્રકૃતિઓની ગુણશ્રેણિ ચરમાવલિકામાં પ્રવેશેલી છે પરંતુ ઉદય હોતો નથી તે સ્ત્યાનર્દિનિક, મિથ્યાત્વમોહનીય, પહેલા અનંતાનુબંધિ આદિ ખાર કષાય, નરકક્રિક, તિર્થંગક્રિક, પંચેન્દ્રિયભતિ સિવાય શેષ ભતિચતુષ્ક, આતપ, ઉચીત, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ અને સાધારણરૂપ ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિઓના આવલિકામાં જેટલા સમયો હોય, તેટલા સ્પર્દકો થાય છે. એટલે કે આવલિકાના સમય પ્રમાણુ કુલ સ્પર્દકો થાય છે. ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—

૧ પહેલા વિવક્ષિત સમયે કાષ્ઠપણુ એક જ્વાગ્રિત જલન્ય પ્રદેશસત્તા કે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા કહી. હવે પ્રદેશ સત્કર્મ સ્થાનનું નિરૂપણ કરવા સ્પર્દક કહે છે તેમાં જલન્ય પ્રદેશસત્તાથી આરંભી એક એક પરમાણુ વડે વધતા વધતા ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશ સંબંધી એ સત્તાસ્થાનકો થાય તે સ્વભાવ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો કહેવાય અને એક એક સમયે જલન્ય પ્રદેશસત્તાથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પર્વત જેટલા સ્થાનો થાય તેઓનો જે પિંડ તે સ્પર્દક કહેવાય છે. ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની સત્તામાં છેલ્લી આવલિકા શેષ રહે તેના સમય પ્રમાણુ અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનાં એક સમયન્યૂન આવલિકા પ્રમાણુ અને કેટલીએક પ્રકૃતિઓની ગુણશ્રેણિ અને સ્થિતિધાત બધ થયા પછી એટલે કે તે બંને અટકી ગયા પછી જેટલા સમયો રહે તેટલા સમય પ્રમાણુ સ્પર્દકો થાય છે. માત્ર તે દરેકમાં એક વધારે હોય છે. તથા ઉદયવતી અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓમાં એક સ્પર્દકનો તફાવત છે. ઉદયવતીમાં અનુદયવતીથી એક સ્પર્દક વધારે હોય છે. ગુણશ્રેણિ અને સ્થિતિધાત બધ થયા પછી જેટલા સમયો શેષ રહે તેમાં પ્રદેશની હાનિ રૂદ્ધ થતી નથી જે પ્રમાણુ ગોઠવાયેલા હોય છે તે પ્રમાણુ પ્રાયઃ ભોગવવાના હોય છે એટલે તેના નિયત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે હાખલા તરીકે ઉદ્યાવલિકાનો છેલ્લો સમય શેષ રહે ત્યારે જે જીવને જોખામા જોઈ પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલું સત્કર્મસ્થાન, જે જીવને એક પરમાણુ વધારે સત્તામાં હોય તે બીજું સત્કર્મસ્થાન, જેને એ વધારે હોય તે ત્રીજું સ્થાન, એમ એક એક પરમાણુ વધારતાં જે જીવને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય તે છેલ્લું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન. એ બધાનો સમુદાય તે ઉદ્યાવલિકાના ચરમસમયાગ્રિત સ્પર્દક કહેવાય. એ પ્રમાણુ ઉદ્યાવલિકાના એ સમય શેષ હોય ત્યારે જે જીવને જોખામાં જોઈ પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન, એક પરમાણુ વધારે હોય તે બીજું, એમ એક એક વધારતાં જેને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય તે છેલ્લું સત્કર્મસ્થાન. તેના જે સમુદાય તે ઉદ્યાવલિકાના છેલ્લા એ સમયાગ્રિત બીજું સ્પર્દક કહેવાય. એ પ્રમાણુ ત્રણ સમયાગ્રિત ત્રીજું, ચાર સમયાગ્રિત ચોથું, ચાવત્ ઉદ્યાવલિકાના સમય પ્રમાણુ સમયાગ્રિત છેલ્લું સ્પર્દક કહેવાય. અનુદયવતી પ્રકૃતિઓમાં ઉદયવતીથી એક સ્પર્દક ઓછું હોય છે. કારણ કે તેના છેલ્લો સમય સ્તિભુક્સંક્રમ વડે અન્યત્ર સંક્રમી

અભવ્ય યોગ્ય બદ્ધન્ય પ્રદેશસત્તાવાળો કોઈ આત્મા ત્રસમાં ઉત્પન્ન થયો, ત્યાં અનેકવાર સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરીને તેમ જ ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવીને ફરી એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં માત્ર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલો કાળ રહીને મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય, મનુષ્યપણામાં શીઘ્રપણે મોહનો ક્ષય કરવા માટે પ્રયત્નવત્ થાય, ત્યાં ઉક્ત પ્રકૃતિઓને યથાયોગ્ય રીતે ક્ષય કરતાં કરતાં દરેકના છેલ્લા ખંડનો પણ ક્ષય થાય, માત્ર ઉદયાવલિકા શેષ રહે. તે ચરમ આવલિકાનો પણ સ્તિભુકસંક્રમ વડે ક્ષય થતાં થતાં જ્યારે તેઓની સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક સમય પ્રમાણુ સ્થિતિ અને કર્મત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણુ સ્થિતિ રહે ત્યારે ઓછામાં ઓછી જે પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય.

એક પરમાણુનો પ્રક્ષેપ કરતાં બીજું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય. એટલે કે જે જીવને એક અધિક પરમાણુઓની સત્તા હોય તેનું બીજું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય, ત્રણ પરમાણુનો પ્રક્ષેપ કરતાં ચોથું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય. એ પ્રમાણે એક એક પરમાણુનો પ્રક્ષેપ કરતાં કરતાં ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ અનન્તા પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી કહેવા, યાવત્ તે જ ચરમ સ્થિતિ વિશેષમાં ગુણિતકર્મશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય.

બીજા છે. એટલે કે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની જ્યારે એક આવલિકા બરાબર શેષ રહે ત્યારે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના સમયન્યત આવલિકા શેષ રહે છે. એટલે જ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના સ્પર્શકાથી અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના એક ન્યૂન સ્પર્શકા થાય છે. આ પ્રમાણે જેઓની ચરમાવલિકા શેષ રહે અને અપવર્તના બંધ થાય તેઓના ચરમાવલિકા આશ્રિત સ્પર્શકા કહ્યા. તથા જેઓની ઉદયાવલિકાથી વધારે સ્થિતિ શેષ હોય અને સ્થિતિઘાત તથા ગુણુશ્રેણી બંધ થાય તેઓના જેટલા સમયો શેષ હોય તેટલા સ્પર્શકા થાય છે. માત્ર અનુદયવતીના એક ઓછા થાય છે. તથા જેટલા નિવૃત્ત સ્પર્શકા થયા ત્યારપછીના ચરમ સ્થિતિઘાતથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પર્યંતનું એક જ સ્પર્શકા થાય છે. કારણ કે તેમાં ગુણુશ્રેણી આદિથી અનેક પ્રકારના ફેરફારો થાય છે. એટલે તેનું એક જ સ્પર્શકા વિવક્તુ છે. એ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ સમજવું.

અહિં જેઓની ગુણુશ્રેણી ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશી છે તેનો અર્થ એ સમજવો કે જેઓના ગુણુશ્રેણી દ્વારા ગોદવાયેલા દલિલો હવે ઉદયાવલિકા પૂરતાં જ રહ્યા છે, વધારે નથી. કારણ કે સત્તામાં માત્ર એક આવલિકા જ બાકી છે શેષ સર્વ નષ્ટ થયેલ છે. આ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ સમજવું.

૧ અહિં ટીકામાં 'દ્વિસમયમાત્રાવસ્થાના સ્થિતિ' એ પ્રમાણે લખ્યું છે આનો અર્થ 'બે સમયમાત્ર જેનું અવસ્થાન-સ્થિતિ છે' એ થાય છે. તેનો તાત્પર્ય એ છે કે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમય સ્થિતિ અને કર્મત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ બે સમયસ્થિતિ. કારણ કે ઉદયાવલિકાના ચરમસમયે અનુદયાવલિકાની ચરમ સ્થિતિ સ્વરૂપ સત્તાએ હોતી નથી. પરંતુ હોય છે અને ઉપાન્ય સમયે સ્વરૂપ સત્તાએ હોય છે. એટલે ઉપાન્ય સમય સ્વરૂપ સત્તાનો ચરમસમય પરંતુ સત્તાનો એમ બે સમય લઈ બે સમય માત્ર જેનું અવસ્થાન છે એમ જણાવ્યું છે. કેમકે સ્પર્શકા તો સ્વરૂપ સત્તાએ રહેલી સ્થિતિનાં જ થાય છે.

૨ કર્મપ્રકૃતિ ચૂર્ણ સત્તા પૃ. ૬૭/૨ માં એક એક પરમાણુના પ્રક્ષેપને બદલે એક એક કર્મસંક્રમ ધની વૃદ્ધિ કરવાનું કહેલ છે.

હવે પછી એક પણ અધિક પરમાણુઓવાળું અન્ય પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન ન થાય. આ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનોના સમૂહને સ્પર્ધક કહેવાય છે. આ પહેલું સ્પર્ધક છેલ્લી સમય પ્રમાણુ સ્થિતિને આશ્રયી કહ્યું. એ રીતે બે સમય પ્રમાણુ સ્થિતિનું બીજું સ્પર્ધક કહેવું. ત્રણ સમય પ્રમાણુ સ્થિતિનું ત્રીજું સ્પર્ધક કહેવું, એ પ્રમાણે ત્યાં સુધી કહેવું ચાવત સમય ન્યૂન આવલિકાના સમય પ્રમાણુ સ્પર્ધકો થાય. આ પ્રમાણે ચરમાવલિકાના સ્પર્ધકો થયાં.

તથા છેલ્લા સ્થિતિઘાતનો પરપ્રકૃતિમાં બે છેલ્લો પ્રક્ષેપ થાય ત્યાંથી આરંભી પશ્ચાત્તુર્વિએ અનુક્રમે વધતા વધતા પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી કહેવા ચાવત પોતપોતાનું ઠેકઠેક પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય. આટલા પ્રમાણુવાળું અનન્ત સત્કર્મસ્થાનોના સમૂહરૂપ આ પણ સંપૂર્ણ સ્થિતિ સંબંધી યથાસંભવ એક સ્પર્ધક જ વિવક્ષાય છે. એટલે કે છેલ્લા સ્થિતિઘાતના છેલ્લા પ્રક્ષેપથી આરંભી અનુક્રમે વધતા સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પર્યંત બે અનન્ત પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો થાય તેના સમૂહને એક જ સ્પર્ધક વિવક્ષ્યું છે.

પૂર્વોક્ત સ્પર્ધકોમાં તે એક સ્પર્ધક મેળવતાં થીજીદ્વિત્રિક આદિ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનાં કુલ આવલિકાના સમય પ્રમાણુ સ્પર્ધકો થાય છે. ૧૭૧

પૂર્વની આથામાં કહ્યું તે જ સ્પર્ધકનું લક્ષણ બતાવે છે—

સત્ત્વજહનપણ્સે પપ્સવુઢ્ઢીપ ણંતયા મેયા ।

ઠિઢ્ઠાણે ઠિઢ્ઠાણે વિન્નેયા સ્વવિયકમ્માઓ ॥૧૭૨॥

સર્વજન્યપ્રદેશે પ્રદેશબુદ્ધયાઞ્જન્તા મેદાઃ ।

સ્થિતિસ્થાને સ્થિતિસ્થાને વિજ્ઞેયાઃ ક્ષપિતકર્મ્મણઃ ॥૧૭૨॥

અર્થ—પ્રત્યેક સ્થિતિસ્થાનકમાં ક્ષપિતકર્મોંશ આશ્રયી બે સર્વ જન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે, તેમાં ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિ વટે અનંતા લેટો થાય છે એમ સમજવું.

ટીકાનું—એક સમય પ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનમાં, બે સમય પ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનમાં, ત્રણ સમય પ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનમાં, એમ ચાવત સમય સમય વધારતા સમયન્યૂન આવલિકાના સમયપ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનમાં ક્ષપિતકર્મોંશ આત્માને બે સર્વ જન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તેમાં એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિ થતા ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ અનન્ત પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

એક સમય પ્રમાણુ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ક્ષપિતકર્મોંશ આત્માને બે સર્વ જન્ય પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન, એક અધિક પરમાણુવાળું બીજું

પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન, જે અધિક પરમાણુવાળું ત્રીણું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન, એમ એક એક પરમાણુ અધિક કરતાં શુષ્કિતકર્મીશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ જે પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન તે છેલ્લું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન છે.

આ પ્રમાણે એક સ્થિતિસ્થાનમાં અનન્ત પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો થાય છે, તેના સમૂહને સ્પર્દક કહે છે.

એ જ રીતે જે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે સર્વ જઘન્ય જે પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલું સત્કર્મસ્થાન, એક અધિક પરમાણુવાળું બીણું, એમ શુષ્કિતકર્મીશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ જે પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન તે છેલ્લું સત્કર્મસ્થાન છે. એ અનન્ત સત્કર્મસ્થાનોના સમૂહનું જે સમયસ્થિતિનું બીણું સ્પર્દક કહેવાય છે. એ પ્રમાણે ત્રણ સમયસ્થિતિનું ત્રીણું, ચાર સમય સ્થિતિનું ચોથું, એમ જેટલા એક સમય પ્રમાણાદિ સ્થિતિસ્થાનો હોય તેટલા સ્પર્દકો થાય છે. ૧૭૨

એ જ હકીકત કહે છે—

एगद्विद्वयं एगाए फड्गं दोसु होइ दोद्विद्वगं ।

तिगमाईसुवि एवं नेयं जावन्ति जासिं तु ॥१७३॥

एकस्थितिकमेकस्यां स्पर्दकं द्वयोर्मवति द्विकस्थितिकम् ।

ज्यादिष्वप्येवं ज्ञेयं यावन्ति यासां तु ॥१७३॥

અર્થ—એક સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે એક સ્થિતિ સંબંધી સ્પર્દક થાય છે, જે સમય શેષ સ્થિતિ રહે ત્યારે જે સમયનું સ્પર્દક થાય છે, એ પ્રમાણે ત્રણ ચાર આદિ સમયો રહે ત્યારે ત્રણ ચાર આદિ સમયનું સ્પર્દક થાય છે. એ પ્રમાણે જે પ્રકૃતિઓના જેટલા સ્પર્દકો સંભવે છે તેટલા ત્રણ આદિ સ્થિતિના સ્પર્દકો થાય છે.

ટીકાનું—ક્ષય થતા થતા જ્યારે એક સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે એક સ્થિતિમાં અનેક જીવોની અપેક્ષાએ પૂર્વે કહ્યા તે રીતે જે અનન્ત પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો થાય છે તેના સમૂહરૂપ તે એક સ્થિતિનું સ્પર્દક થાય છે. જ્યારે જે સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે જે સમય સ્થિતિમાં જઘન્ય પ્રદેશસત્તાથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પર્વત જે અનન્ત સત્કર્મસ્થાનો થાય તેના સમૂહરૂપ જે સ્થિતિનું બીણું સ્પર્દક થાય છે. એ પ્રમાણે ત્રણ સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે ત્રણ સમય સ્થિતિમાં ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ જે અનન્ત પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો થાય તેના સમૂહરૂપ ત્રણ સમય સ્થિતિનું ત્રીણું સ્પર્દક થાય છે.

એ પ્રમાણે ચાર આદિ સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે સ્પર્દકો કહેવા. એમ જે પ્રકૃતિઓનાં જેટલાં સ્પર્દકો સંભવે તેના ત્રણ આદિ સ્થિતિ સંબંધી ઉક્ત પ્રકારે તેટલાં સ્પર્દકો કહેવા. ૧૭૩

આ પ્રમાણે સ્પર્દાકર્તુ દક્ષણ કહ્યું. હવે 'જે પહેલા કહ્યું છે કે આવલિકાના સમય સમાન તે પ્રકૃતિઓના સ્પર્દાકર્તા હોય છે, તે તે કઈ કઈ પ્રકૃતિઓના હોય છે તેઓના નામના કથનપૂર્વક ઉલ્લેખ સ્પર્દાકર્તા કહે છે—

આવલિમેત્તુકોસં ફહ્નુગ મોહસસ સઙ્ગઘાર્દનં ।

તેરસનામતિનિદ્ધાણં જાવ નો આવલી ગલહ્ ॥૧૭૪॥

આવલિકામાત્રમુલ્કુદં સ્પર્દકં મોહસ્ય સર્વધાતિનીનામ્ ।

નામત્રયોદશત્રિનિદ્ધાણાં યાવન્ન આવલિર્ગલતિ ॥૧૭૪॥

અર્થ—મોહનીયની સર્વધાતિ પ્રકૃતિઓ, નામકર્મની તેર પ્રકૃતિઓ અને ત્રણ નિદ્ધાની ચરમાવલિકા જ્યાં સુધી અન્યત્ર પ્રક્ષેપ થવાથી ક્ષય ન થાય ત્યાં સુધી તેઓનું સમય ન્યૂન આવલિકા પ્રમાણે ઉલ્લેખ સ્પર્દાકર્તા થતે છે.

ટીકાનુ—મોહનીયકર્મની—મિથ્યાત્વ મોહનીય અને પહેલા બાર કષાય એમ સર્વધાતિની તેર પ્રકૃતિઓ તથા નરકદ્રિક, તિર્થગ્દિક, એકેન્દ્રિય, બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયભવિતિ, સ્થાવર, આતપ, ઉદ્યોત, સૂક્ષ્મ અને સાધારણ એમ નામકર્મની તેર પ્રકૃતિઓ તથા થીલુદ્ધિ નિદ્ધાનિદ્ધા અને પ્રચલાપ્રચલા એમ થીલુદ્ધિત્રિક—સઘળી મળી ઝોગણુત્રીસ પ્રકૃતિઓની સત્તામાં રહેલી છેલ્લી આવલિકાનો અન્ય પ્રકૃતિઓમાં સ્તિબુકસંક્રમ વડે સંક્રમ થવાથી ક્ષય ન થાય ત્યાં સુધી તેનું સમય ન્યૂન આવલિકા પ્રમાણે સ્પર્દાકર્તા થતે છે.

તે આવલિકામાંનો સમય સ્તિબુકસંક્રમ વડે સંક્રમી જવાથી દૂર થાય ત્યારે જે સમય ન્યૂન આવલિકા પ્રમાણે સ્પર્દાકર્તા થાય છે. એ પ્રમાણે જેમ જેમ સમય સમય સ્તિબુકસંક્રમ વડે દૂર થાય, તેમ તેમ સમય સમય ન્યૂન આવલિકા પ્રમાણે મધ્યમ સ્પર્દાકર્તા થાય છે. એમ યાવત્ સ્વરૂપસત્તાએ એક સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે એક સમય પ્રમાણે જઘન્ય સ્પર્દાકર્તા થાય છે.

આ પ્રમાણે અનુદયવતી ઉપરોક્ત મિથ્યાત્વાદિ ઝોગણુત્રીસ પ્રકૃતિઓના ચરમાવલિકાના સમય ન્યૂન આવલિકા પ્રમાણે સ્પર્દાકર્તા અને શેષ આખી સ્થિતિનું એક સ્પર્દાકર્તા મળી સરવાળે આવલિકાના સમયપ્રમાણે સ્પર્દાકર્તા થાય છે.

૧ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની ક્ષય થતા થતા જ્યારે સત્તામાં માત્ર એક આવલિકા પ્રમાણે સ્થિતિ રહે છે, ત્યારે અનુદયવતી—પ્રદેશોદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપસત્તા સમયન્યૂન આવલિકા શેષ રહે છે. તેથી જ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના છેલ્લા સમયે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપ સત્તા હોતી નથી તે હેતુથી જ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની ઉદયાવલિકા અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપ સત્તાએ સમય ન્યૂન આવલિકા શેષ રહે અને તેમાંનો એક પણ સમય અન્યત્ર સંક્રમ વડે ક્ષય ન થાય, ત્યાં સુધી સમય ન્યૂન આવલિકા પ્રમાણે ઉલ્લેખ સ્પર્દાકર્તા ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનું થાય છે અને શેષ આખી સ્થિતિનું એક સ્પર્દાકર્તા થાય છે. એટલે જ ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના સરવાળે આવલિકા પ્રમાણે સ્પર્દાકર્તા થાય છે.

જેમ મોહનીયની સંવર્ધાતિ તેર પ્રકૃતિઓ, નામકર્મની તેર, શીલુદ્ધિત્રિક, એમ યોગશુત્રીશ પ્રકૃતિઓના આવલિકાના સમયપ્રમાણ સ્પર્ધકો થાય છે, તેમ ક્ષીણમોહ-ગુણસ્થાને જેઓનો ક્ષય થાય છે, તે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકનો જેટલો કાળ છે, તેના એક અધિક સંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ સ્પર્ધકો થાય છે અને નિદ્રા અને પ્રચલાના એક ન્યૂન સ્પર્ધકો થાય છે. કારણ કે નિદ્રા અનુદયવતી પ્રકૃતિ છે. ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપસત્તાએ જેટલી સ્થિતિ શેષ રહે, તેની અપેક્ષાએ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સમય ન્યૂન સ્થિતિ શેષ રહે છે. તેથી જ ઉદયવતીની અપેક્ષાએ એક સ્પર્ધક ઓછું થાય છે.

ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાને જેઓની સત્તાનો નાશ થાય છે, તેના તે ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગના કાળ પ્રમાણ સ્પર્ધકો કેમ અને શી રીતે થાય છે તે કહે છે—

ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકે વર્તમાન કૈાં ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા તે ગુણસ્થાનકનો જેટલો કાળ છે, તેના સંખ્યાતા ભાગ જાય અને અંતરુદ્ધર્ત પ્રમાણ સંખ્યાતમા એક ભાગ શેષ રહે ત્યારે જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, કર્શનાવરણીય ચાર અને અંતરાય પાંચ એમ ચૌદ પ્રકૃતિઓની તે વખતે સત્તામાં જેટલી સ્થિતિ હોય તેને સર્વાપવર્તના વડે અપવર્તીને-ઘટાડીને હવે ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકનો જેટલો કાળ શેષ છે તેટલી કરે છે અને નિદ્રા તથા પ્રચલાની એક સમયહીન કરે છે. કારણ કે તે બંને પ્રકૃતિઓ અનુદયવતી હોવાથી ચરમસમયે સ્વસ્વરૂપે તેઓનું દળ સત્તામાં હોતું નથી, પરંતુ પરરૂપે હોય છે. માટે તે બંનેની સ્થિતિસત્તા સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક સમય ન્યૂન કરે છે.

જ્યારે સર્વાપવર્તના વડે અપવર્તી ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રાખે ત્યારપછી તે પ્રકૃતિઓમાં સ્થિતિઘાત રસઘાત અને ગુણ-શ્રેણિ પ્રવર્તતા નથી.

કૈાંપણ પ્રકૃતિઓમાં જ્યાં સુધી સ્થિતિઘાત અને ગુણશ્રેણિ પ્રવર્તતા હોય છે ત્યાં સુધી તે પ્રકૃતિઓની આખી સ્થિતિનું એક સ્પર્ધક થાય છે અને સ્થિતિઘાત તથા ગુણશ્રેણિ બંધ થયા પછી જેટલી સ્થિતિ સત્તામાં શેષ રહે તે સઘળી સ્થિતિનું એક સ્પર્ધક, એક સમય ઓછો થાય અને જેટલી સ્થિતિ રહે તેનું એક સ્પર્ધક. વળી એક સમય ઓછો થાય અને જેટલી સ્થિતિ રહે તેનું એક સ્પર્ધક, એ પ્રમાણે જેમ જેમ સમય ઓછો થતો જાય તેમ તેમ જેટલી જેટલી સ્થિતિ શેષ રહે તેનું તેનું એક એક સ્પર્ધક થાય છે. યાવત્ ચરમસમય શેષ રહે ત્યારે તેનું એક સ્પર્ધક થાય છે. આ પ્રમાણે સ્પર્ધક ઉત્પન્ન થવાની વ્યવસ્થા છે.

૧ ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ જાય અને એક ભાગ શેષ રહે ત્યારે એવા વિશિષ્ટ પરિણામ થાય છે કે જે વડે એકદમ સ્થિતિ ઘટાડી તે ગુણસ્થાનકનો જેટલો કાળ હોય તેટલા કાળમાં ભોગવાય તેટલી સ્થિતિ શેષ રાખે છે. જે વિશિષ્ટ પરિણામ વડે એ-ક્રિયા થાય છે તેનું નામ સર્વાપવર્તના કહેવાય છે. સર્વાપવર્તના થયા પછી સ્થિતિઘાત, રસઘાત કે ગુણશ્રેણિ થતાં નથી.

અહિં જ્ઞાનાવરણાદિ ચૌદ પ્રકૃતિઓના ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના કાળનો સંખ્યા-
તમા ભાગ શેષ રહ્યો અને સ્થિતિઘાત તથા ગુણશ્રેણિ બંધ થઈ તેથી તેના તે સંખ્યા-
તમા ભાગ પ્રમાણુ સ્પર્શકો અને શેષ કે જ્યાં સ્થિતિઘાતાદિ પ્રવર્તે છે તે સંપૂર્ણ
સ્થિતિનું એક સ્પર્શક કુલ એક અધિક સંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણુ જ્ઞાનાવર-
ણાદિ ચૌદ પ્રકૃતિઓના સ્પર્શકો થાય છે અને નિદ્રાદિકમાં એક ઓછું થાય છે.
એટલું ચાદ રાખવું કે ઉદયવતીની અપેક્ષાએ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું સ્પર્શક એક
ઓછું જ થાય છે. આ પ્રમાણે ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ
સ્પર્શકો થયા તે કહ્યું.

હવે સ્પર્શક શી રીતે થાય છે તે કહે છે—

ક્ષીણકાયા ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગ જય અને એક ભાગ શેષ રહે ત્યારે
સત્તાગત સ્થિતિ ઘટાડીને જે સંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણુ રાખી તે પણ યથાસંભવ ઉદય
ઉદીરણા વડે કેમશઃ ક્ષય થતા થતા ત્યાં સુધી કહેવું યાવત્ એક સ્થિતિ શેષ રહે. જ્યારે
તે એક સ્થિતિ શેષ રહી ત્યારે તેમાં ક્ષપિતકર્માંશ કોઈ આત્માને ઓછામાં ઓછી
જે પ્રદેશસત્તા હોય તે ચરમ સમયાશ્રિત પહેલું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય. તેમાં એક
પરમાણુનો પ્રક્ષેપ કરતા બીજું એટલે કે તે છેલ્લા સ્થાનકમાં વર્તમાન એક અધિક
પરમાણુની સત્તાવાળા ક્ષપિતકર્માંશ જીવ આશ્રયી બીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, જે અધિક
પરમાણુની સત્તાવાળા જીવ આશ્રયી ત્રીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, એ પ્રમાણે એક એક
પરમાણુ વધતા વધતા નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી કહેવા યાવત્ ગુણિતક-
ર્માંશ આત્માને તે ચરમ સ્થિતિમાં વર્તતા સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશની સત્તાનું છેલ્લું પ્રદેશ
સત્કર્મસ્થાન થાય. આ અનંત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોના પિંડરૂપ ચરમ સ્થિતિસ્થાન
આશ્રયી સ્પર્શક થયું.

જે સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ઉક્ત પ્રકારે બીજું સ્પર્શક થાય. એ પ્રમાણે સર્વા-
પવર્તના વડે ક્ષીણકાયા ગુણસ્થાનકના કાળની સમાન કરાયેલ સત્તાગત સ્થિતિના જેટલા
સ્થિતિ વિશેષો—સમયો હોય, તેટલા સ્પર્શકો થાય છે.

તથા ચરમ સ્થિતિઘાતના ચરમ પ્રક્ષેપથી આરંભી પશ્ચાત્પૂર્વિએ અનુક્રમે વધતા
વધતા ત્યાં સુધી કહેવું યાવત્ પોતપોતાની સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા થાય, આ પણ સંપૂર્ણ
સ્થિતિનું એક સ્પર્શક થાય છે. આ એક સ્પર્શક અધિક થતું હોવાથી જ્ઞાનાવરણ પંચ-
કાદિ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના એક સ્પર્શક વડે અધિક ક્ષીણકાયા ગુણસ્થાનકના સંખ્યા-
તમા ભાગના ચરમ સમય પ્રમાણુ સ્પર્શકો થાય છે. તથા નિદ્રા અને પ્રચલ્લાની ક્ષીણ-
કાયાગુણસ્થાનકના ચરમસમયે સત્તા નહિ હોવાથી દ્વિચરમ સ્થિતિ આશ્રયી
સ્પર્શક થાય છે માટે તે ચરમ સ્થિતિ સંબંધી સ્પર્શક વડે હીન તે બંનેના સ્પર્શકો
થાય છે. એટલે તે બંનેના કુલ સ્પર્શકો ક્ષીણકાયા ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગના
સમયપ્રમાણુ જ થાય છે. ૧૭૪

દીકામાં જે જ્ઞાનાવરણાદિના સ્પર્દાકોની સંખ્યા કહી તે જે ગાથામાં કહે છે—

સ્ત્રીણદ્વાસંત્રસં સ્ત્રીણંતાણં તુ ફહ્દુગુક્કોસં ।

ઉદયવર્ણનેગહિયં નિદ્રાણં ઇગહીણં તં ॥૧૭૫॥

સ્ત્રીણાદ્વાસંત્રસં સ્ત્રીણાન્તાનાં તુ સ્પર્દાકોત્કર્ષઃ ।

ઉદયવતીનામેકાધિકઃ નિદ્રાણામેકહીનઃ સઃ ॥૧૭૫॥

અર્થ—સ્ત્રીણમોહ ગુણસ્થાનકે જેની સત્તાનો નાશ થાય છે તે ઉદયવતી પ્રકૃતિ-
ઓના એક અધિક સ્ત્રીણકષાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ સ્પર્દાકો
થાય છે અને નિદ્રાના એક હીન સ્પર્દાકો થાય છે.

ટીકાનુ૦—સ્ત્રીણમોહગુણસ્થાનકે જેની સત્તાનો નાશ થાય છે તે જ્ઞાનાવરણપંચક-
દર્શનાવરણચતુષ્ક અને અંતરાયપંચક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો સ્પર્દાકોત્કર્ષ-કુલ સ્પર્દા-
કોની સંખ્યા સ્ત્રીણકષાયગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ હોય છે.
માત્ર એક સ્પર્દાક વડે અધિક છે. કયુ એક સ્પર્દાક વધારે હોય છે? તે કહે છે—

ચરમ સ્થિતિધાતના ચરમ પ્રક્ષેપથી આરંભી પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પથંત
સંપૂર્ણ સ્થિતિનું જે પહેલાં એક સ્પર્દાક કહ્યું છે તે એક સ્પર્દાક વડે અધિક સ્ત્રીણ-
કષાયગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ સ્પર્દાકો થાય છે.

નિદ્રા અને પ્રચલની સ્ત્રીણકષાય ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે સ્વરૂપ સત્તા નહિ
હોવાથી તે ચરમસમય સંખ્યાથી એક સ્પર્દાક હીન તે બંનેના સ્પર્દાકો થાય છે.

એટલે કે જ્ઞાનાવરણ્યાદિ ચૌદે પ્રકૃતિનાં જેટલા સ્પર્દાકો કહ્યા તેનાથી એક હીન
નિદ્રાદિકના સ્પર્દાકો થાય છે. ૧૭૫

હવે અયોગિ ગુણકોણે જેનો અંત થાય છે તેના સ્પર્દાકો કહે છે—

અજોગિસંતિગાણં ઉદયવર્ણં તુ તસ્ય કાલેણં ।

ઈગાહિનેણ તુલ્યં ઇયરાણં ઇગહીણં તં ॥૧૭૬॥

અયોગિસત્તાકાનામુદયવતીનાં તુ તસ્ય કાલેન ।

ઈકાધિકેન તુલ્યં હ્તરાસામેકહીનઃ સઃ ॥૧૭૬॥

અર્થ—અયોગિ ગુણસ્થાનકે જેઓની સત્તા હોય છે તે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના
એક સ્પર્દાક વડે અધિક અયોગિ ગુણસ્થાનકના કાળ તુલ્ય સ્પર્દાકો થાય છે અને
ઇતર-અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના એક ન્યૂન થાય છે.

ટીકાનુ૦—અયોગિકેવલિ ગુણસ્થાનકે જેઓની સત્તા હોય છે તે-મનુષ્યગતિ-

મનુષ્યાયુ, પંચેન્દ્રયજ્ઞતિ, ત્રસ, સુભગ, આદેય, પથાંત, બાદર, તીર્થંકર, યશઃકીર્તિ, સાત અસાત ભેમાંથી અન્યતર વેદનીય અને ઉચ્ચગોત્રરૂપ આર ઉદયવતી પ્રકૃતિઓનો સ્પર્દકૈાકર્ષ—કુલ સ્પર્દકૈાની સંખ્યા અયોગિકેવળી ગુણસ્થાનકના કાળ તુલ્ય છે. માત્ર એક સ્પર્દક વડે અધિક છે. એટલે કે અયોગિકેવળી ગુણસ્થાનકના કાળના બેટલા સમયો છે તેનાથી એક સ્પર્દક વડે અધિક સ્પર્દકૈા થાય છે. કાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—

ક્ષપિતકર્માંશ કૈાઇ આત્માને અયોગિકેવળીના ચરમસમયે જે સર્વજ્ઞન્ય પ્રદેશ-સત્તા હોય છે તે પહેલું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, એક પરમાણુ મેળવતાં બીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, બે પરમાણુ મેળવતાં ત્રીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, એ પ્રમાણે અયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે વર્તતા અનેક જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુ મેળવતાં નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી જાણવા કે તે જ સમયે વર્તતા ગુણિતકર્માંશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય. આ પ્રમાણે ચરમસ્થિતિ આશ્રયી એક સ્પર્દક થાય.

એ જ પ્રમાણે બે સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે બે સ્થિતિનું બીજું સ્પર્દક થાય. ત્રણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે ત્રણ સ્થિતિનું ત્રીજું સ્પર્દક થાય. એમ નિરંતર અયોગિના પહેલા સમયપથંત સમજવું. તથા સયોગિકેવળીના ચરમસમયે થતા ચરમ સ્થિતિઘાતના ચરમ પ્રક્ષેપથી આરંભી પશ્ચાત્તુર્પૂર્વિકે અનુક્રમે વધતાં નિરંતર પ્રદેશ-સત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી કહેવાં. ચાલત પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા થાય. આ સંપૂર્ણ સ્થિતિ સંબંધી યથાસંભવ એક સ્પર્દક થાય છે. માટે તે એક સ્પર્દક વડે અધિક અયોગિના સમયપ્રમાણ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓનાં સ્પર્દકૈા થાય છે.

ઇતર=અયોગિ ગુણસ્થાનકે જેઓની સત્તા હોય છે તે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના ઉદયવતી પ્રકૃતિઓથી એક ન્યૂન સ્પર્દક થાય છે. કારણ કે અયોગિકેવળી ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે તે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપસત્તા હોતી નથી તેથી તે ચરમ સ્થિતિ સંબંધી સ્પર્દક વડે હીન છે. એટલે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના કુલ સ્પર્દકૈા અયોગિકેવળીના સમયપ્રમાણ થાય છે, એક પણ વધારે નહિ.

ક્ષીણભાઈ ગુણસ્થાનકે જેઓનો અંત થાય છે તે તથા અયોગિગુણસ્થાનકે જેઓની સત્તા હોય છે તે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના યથોક્ત પ્રમાણયુક્ત જે સ્પર્દકૈા એક સ્પર્દક વડે અધિક કહ્યા છે, તથા અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનાં ઉદયવતીથી એક ન્યૂન કહ્યા છે, તેનો વિચાર કરવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

તિશ્વંદાણફલુદ્ધં લીણસજોગીણ હોઈ જં ચરિમં ।

તં ઉદયવર્દેણહિયં અન્નગણ તૂળમિચરાણં ॥૧૭૭॥

સ્થિતિલ્પ્પાનામતિશ્વલ્લં ક્ષીણસયોગિનોઃ ભવતિ યચ્ચરમ્ ।

તદુદયવતીનામધિકમન્યગતં તૂળમિતરાસામ્ ॥૧૭૭॥

અર્થ—ક્ષીણભોહ અને સયોગિકેવળી ગુણસ્થાનકે થતા સ્થિતિઘાતોમાંના અરમ સ્થિતિઘાતનો જે અતિક્ષુદ્ધક-અતિશય ન્હાનો અરમ પ્રક્ષેપ ત્યાંથી આરંભી પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પથંત જે પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોનું સ્પર્દક થાય છે, તે સ્પર્દક ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં અધિક હોય છે. તથા અનુદયવતી પ્રકૃતિઓમાં અરમસમયે જે દલિક સ્તિયુક્તસંક્રમ વડે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમી જાય છે તે અરમસમયાશ્રિત એક સ્પર્દક વડે ન્યૂન હોય છે.

ટીકાનું—જ્ઞાનાવરણપંચકાદિ પ્રકૃતિઓનો ક્ષીણભોહકપાય ગુણસ્થાનકે અને અયોગિકેવળીને જે પ્રકૃતિઓની સત્તા છે તે પ્રકૃતિઓનો સયોગિકેવળી ગુણસ્થાનકે સ્થિતિઘાતાદિ કરતાં કરતાં છેલ્લા સ્થિતિખંડને ઉકેરતાં તે ખંડના દલિકોનો અન્ય પ્રકૃતિઓમાં જે પ્રક્ષેપ થાય છે તેની અંદર તે છેલ્લા સ્થિતિઘાતના અરમસમયે અતિશય ન્હાનો જે અરમ પ્રક્ષેપ થાય છે, ત્યાંથી આરંભી પશ્ચાત્તપૂર્વિકે અનુક્રમે વધતા પોતપોતાની સવોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પથંત જે પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે, તે પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોના સમૂહરૂપ સંપૂર્ણ સ્થિતિનું જે એક સ્પર્દક થાય છે, તે એક સ્પર્દક ક્ષીણકપાય ગુણકાણે જેઓના અંત થાય છે તે પ્રકૃતિઓમાં, તથા અયોગિકેવળીને જેઓની સત્તા હોય છે તે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં વધારે હોય છે.

અરમસ્થિતિઘાતના અરમપ્રક્ષેપથી આરંભી સંપૂર્ણ સ્થિતિનું જે સ્પર્દક ઉદયવતીમાં થાય છે તે અનુદયવતીમાં પણ થાય છે, છતાં ઉદયવતીથી અનુદયવતીમાં એક ઓછું થાય છે. કારણ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓનું અરમસમયે સ્વસ્વરૂપે દલિક અનુભવાય છે. તેથી તેનું અરમસમયાશ્રિત સ્પર્દક થાય છે પરંતુ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં સ્તિયુક્તસંક્રમ વડે સંક્રમી જતું હોવાથી અરમસમયે તેઓના દલિકે સ્વસ્વરૂપે અનુભવાતા નથી માટે અરમસમયાશ્રિત એક સ્પર્દક તેઓનું થતું નથી તેથી તે એક સ્પર્દકહીને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનાં સ્પર્દકો થાય છે એમ સમજવું. ૧૭૭

એ જ હકીકતને સ્પષ્ટ કરે છે—

જં સમયં ઉદયવર્દ સ્વિજ્ઞૈ દુષ્ચરિમયન્તુ ટિઙ્ઠાણં ।

અનુદયવર્દય તસ્મિ ચરિમં ચરિમમ્મિ જં કમઙ્ ॥૧૭૮॥

યસ્મિન્સમયે ઉદયવત્યાઃ ક્ષીયતે દ્વિચરમં તુ સ્થિતિસ્થાનમ્ ।

અનુદયવત્યાઃ તસ્મિન્ ચરમં ચરમે યત્ ક્રામતિ ॥૧૭૮॥

અર્થ—જે સમયે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના દ્વિઅરમ સ્થિતિસ્થાનનો ક્ષય થાય છે, તે સમયે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના અરમસ્થાનનો ક્ષય થાય છે. કારણ કે અરમસમયમાં અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દલિક સ્તિયુક્તસંક્રમ વડે સંક્રમી જાય છે.

ટીકાનું—અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનાં સ્પર્દકો ઉદયવતી પ્રકૃતિઓનાં સ્પર્દકોથી એક

જોછા હોય છે તેનું કારણ કહે છે-જે સમયે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના દ્વિચરમ-ઉપાન્ત્ય-છેલ્લાની પહેલાંના સ્થિતિસ્થાનનો સ્વસ્વરૂપે અનુભવતાં ક્ષય થાય છે, તે સમયે અનુ-દયવતી પ્રકૃતિઓના ચરમ સ્થિતિસ્થાનનો ક્ષય થાય છે.

શા માટે એ પ્રમાણે થાય છે? એમ જો પ્રશ્ન થાય તો તેના ઉત્તર કહે છે-કારણ કે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના ચરમસમયમાં અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દ્વિક સ્તિબુક-સંક્રમ વડે સંક્રમી જાય છે. તેથી ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના દ્વિચરમસમયે જ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના ક્ષય થાય છે. તે હેતુથી ચરમસમયે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દ્વિક સ્વરૂપ સત્તાએ હોતું નથી માટે તે ચરમસમય સંબંધી એક સ્પર્શક વડે ન્યૂન તે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના સ્પર્શકો થાય છે. ૧૭૮

સંબલન લોભ અને યશઃકીર્તિનું બીજી રીતે પણ એક સ્પર્શક થાય છે, તે આ ગાથામાં બતાવે છે—

જાવહ્યાઽઽ ઠિર્દ્વિઓ જસંતલોભાણહાપવતંતે ।

તં ઇગિફદ્દું સંતે જહન્યં અકયસેદિસસ ॥૧૭૯॥

યાવત્યસ્તુ સ્થિતયઃ યજ્ઞોઽન્તલોમયોર્યાપ્રવૃત્તાન્તે ।

તદેકં સ્પર્શકં સત્તાયાં જઘન્યમકૃતશ્રેણિકસ્ય ॥૧૭૯॥

અર્થ—જેણે શ્રેણિ કરી નથી એવા આત્માને યથાપ્રવૃત્તકરણના ચરમસમયે યશઃ-કીર્તિ અને સંબલન લોભની જેટલી સ્થિતિઓ સત્તામાં હોય છે તેનું એક જઘન્ય સ્પર્શક થાય છે.

ટીકાનું—કોઈ એક અભવ્ય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિની સત્તાવાળો આત્મા ત્રસમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં ચાર વાર મોહનીયકર્મનો સંવેદોપશમ કર્યા સિવાયની બાકીની ક્ષયિત-કર્મોશની-કર્મપુદ્ગલોની સત્તા જોછી કરવા માટે થતી ક્રિયા વડે ઘણા કર્મપુદ્ગલોને અપાવીને અને દીર્ઘકાળ પર્થત સંયમનું પાલન કરીને મોહનીયનો ક્ષય કરવા માટે સ્પર્શકશ્રેણિ પર આરૂઢ થાય.

તે ક્ષયિતકર્મોશ આત્માને યથાપ્રવૃત્તકરણના-અપ્રમત શુભસ્થાનકેના ચરમસમયે જેટલી સ્થિતિઓ-સ્થિતિસ્થાનકો સત્તામાં હોય અને તે સઘળા સ્થાનકમાં જે જોછામાં જોછા પ્રદેશોની સત્તા હોય તેના સમૂહનું પહેલું જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, ત્યારપછી ત્યાંથી આરંભી ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિ થતા એ જ યથાપ્રવૃત્તકરણના ચરમસમયે નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી કહેવા યાવત શુભિત-કર્મોશ આત્માને સંવેદકૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય. એ સઘળા પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોના

સમૂહરૂપ એક સ્પર્ધક સંબલન લોભ અને યશઃકીર્તિ એ જે પ્રકૃતિમાં ઉપશમશ્રેણિ નહિ કરનારને થાય છે.

પહેલા યશઃકીર્તિના અયોગિ ગુણકાણાના એક અધિક સમયપ્રમાણ સ્પર્ધકો કહ્યા છે. તેમાં આ રીતે એક સ્પર્ધક અધિક થાય છે.

અહિં ત્રસના ભવોમાં શ્રેણિ કર્યા સિવાય એમ કહ્યું છે. કારણ કે ઉપશમશ્રેણિ કરે તો અન્ય પ્રકૃતિઓના ઘણા દલિકો ગુણસંક્રમ વડે ઉક્ત એ પ્રકૃતિઓમાં સંકેતો અને તેથી જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મ ન થટે માટે શ્રેણિ નહિ કરનારને થાય, એમ કહ્યું છે. ૧૭૯

ઉદ્દલન યોગ્ય પ્રકૃતિઓના સ્પર્ધકો કહે છે—

અનુદયતુલ્યં ઉવ્વલનિગ્માણ જાણિજ્ઞ દીહુવ્વલણે ।

અનુદયતુલ્યં ઉદ્દલનાનાં જાનીહિ દીર્ઘોદ્દલને ।

અર્થ—ઉદ્દલનયોગ્ય પ્રકૃતિઓના સ્પર્ધકો તેઓની ચિરોદ્દલના કરતા અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની તુલ્ય બાજુ.

ટીકાનુ—ઉદ્દલનયોગ્ય ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓની પંદરોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ વડે ઉદ્દલના કરતા તેઓના સ્પર્ધકો અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની તુલ્ય તું બાજુ.

૧ સંબલન લોભનુ એક સ્પર્ધક કહ્યું છે. પરંતુ જેમ ખારમાં ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ બધા ત્યારે સર્વોપવર્તના વડે અપવર્તને સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ યાનાવરણાદિની રાખે છે અને તેથી તેઓના એક અધિક સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્પર્ધકો થાય છે તેમ દશમા ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ બધા અને એક ભાગ શેષ રહે ત્યારે લોભની સ્થિતિને સર્વોપવર્તના વડે અપવર્તો તેને દશમા ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ રાખે છે ત્યારે તેમાં સ્થિતિધાતાદિ પ્રવર્તતા નથી તેથી યાનાવરણાદિની જેમ લોભના એક અધિક દશમા ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્પર્ધકો ઉપરોક્ત એક સ્પર્ધકથી અધિક થતા જોઇએ એમ ગાથા ૧૭૯ મીના અવતરણમાં સંબલન લોભ અને યશઃકીર્તિનું અન્યથા બીજી રીતે પણ એક સ્પર્ધક થાય છે એમ કહ્યું છે તે ઉપરથી ધાગે છે. જે કે આગળ પાછળ ટીકામાં ક્યાંયે કહ્યું નથી.

પુરૂષવેદના એ સ્પર્ધકો કહ્યા છે પરંતુ તે ઉપરાંત બંધ ઉલ્લેખ વિચ્છેદ થયા પછી જે જે સમય ન્યૂન આવલિકા પ્રમાણ બધાવતું દલિક રહે છે તેના એ સમય ન્યૂન એ આવલિકા પ્રમાણ સ્પર્ધકો સંબલન કોધની જેમ થાય છે એટલે તેટલા અધિક લેવાના છે આ હકીકત કર્મપ્રકૃતિમાં અને આ જ દારની છેલ્લી ગાથામાં કહી છે. હાસ્યપટ્ટકનું એક જ સ્પર્ધક કહ્યું છે. તેનું કારણ એમ બજાય છે કે તેઓની પ્રથમ અને દ્વિતીય સ્થિતિ સાથે જ ભરી હોવી જોઇએ. આ રીતે જેમ હાસ્યપટ્ટકનું એક સ્પર્ધક થાય છે તેમ પુરૂષવેદને ઉદ્યે શ્રેણિ આરંભનારને સ્ત્રી કે નપુંસકવેદનું પણ એક સ્પર્ધક થતું હોવું જોઇએ અને સ્ત્રી કે નપુંસકવેદના ઉદ્યે શ્રેણિ આરંભનારને નપુંસકવેદની જેમ પુરૂષવેદનું પણ એક સ્પર્ધક થતું હોવું જોઇએ. અન્ય વેદના ઉદ્યે શ્રેણિ આરંભનારને અન્ય વેદનું આનું સ્પર્ધક થતું હોવું જોઇએ. પછી બહુશ્રુત બાજુ.

એટલે કે જે પહેલા અનુદયવંતી પ્રકૃતિઓના આવલિકાનાં સમય પ્રમાણુ સંપર્કકો કહ્યા છે તેમ ઉદ્દલનયોગ્ય પ્રકૃતિઓના પણ સમજવા.

તેમાં સમ્યક્ત્વ મોહનીયના સ્પર્દકો આશ્રયી ભાવના કરે છે—અભાવ્ય પ્રાચીન્ય જઘન્ય સ્થિતિની સત્તાવાળો કોઈ આત્મા ત્રસમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સમ્યક્ત્વ તથા દેશ-વિરતિ આરિત્રને અનેકવાર પ્રાપ્ત કરીને તેમ જ આરવાર મોહનીયનો સંવોપશમ કરીને અને એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પથવિ સમ્યક્ત્વનું પાલન કરીને મિથ્યાત્વે બધા ત્યાં ચિરોદ્ધલના વડે—પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ કાળ વડે સમ્યક્ત્વ મોહનીયને ઉવેલતા બ્યારે છેલ્લી સ્થિતિખંડ સંક્રમી જાય અને એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે તેને પણ સ્તિબુદ્ધસંક્રમ વડે મિથ્યાત્વમોહનીયમાં સંક્રમાવતા બે સમયમાત્ર બેની અવસ્થિતિ છે એવી એક સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે યોછામાં યોછી જે પ્રદેશસત્તા હોય તે સમ્યક્ત્વમોહનીયનું જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય છે.

ત્યાંથી આરંભી અનેક જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિ થતા નિરં-તર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી કહેવા યાવત્ તે જ ચરમ સ્થિતિસ્થાનમાં શુષ્કિત-કર્મોશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય. એ અનન્ત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોનું પહેલું એક સ્પર્દક થાય.

સ્વરૂપસત્તાએ જે સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે પૂર્વોક્ત કર્મે ખીનું સ્પર્દક થાય. એ પ્રમાણુ ત્યાં સુધી કહેવું યાવત્ સમયોન આવલિકા પ્રમાણુ સ્પર્દકો થાય. તથા ચરમ સ્થિતિધાતના ચરમ પ્રક્ષેપથી આરંભી પૂર્વે કહ્યું તે રીતે એક સ્પર્દક થાય. આ રીતે સમ્યક્ત્વમોહનીયના આવલિકાના સમય પ્રમાણુ કુલ સ્પર્દકો થાય છે.

એ પ્રમાણુ મિશ્રમોહનીયના પણ સ્પર્દકો કહેવા.

એ જ રીતે શેષ વૈકિયાદિ અગીઆર, આહારકસંપતક, ઉચ્ચગોત્ર અને મનુષ્ય-દિકરૂપ ઉદ્દલનયોગ્ય એકવીશ પ્રકૃતિઓના પણ સ્પર્દકો સમજવા. માત્ર એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણુ કાળ મૂળથી જ ન કહેવો. એટલે કે એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પથવિ જે સમ્યક્ત્વનું પાલન કરવાનું કહ્યું છે તે ન કહેવું.

આ સ્થળે કર્મપ્રકૃતિમાં સત્તાધિકાર ગા. ૪૫ માં ઉદ્દલન પ્રકૃતિઓનું જે એક સ્પર્દક કહ્યું છે તે ઉપલક્ષક સમજવું, પરંતુ શેષ સ્પર્દકનો નિરોધ કરનાર છે, એમ ન સમજવું. એટલે અહિં કહેલા સ્પર્દકો સાથે વિરોધ આવશે નહિ.

હવે હાસ્યપટ્ટકનું સ્પર્દક કહે છે—

હાસ્યાદીનામેકં સંજોમે સ્પર્દકં ચરમે ॥૧૮૦॥

હાસ્યાદીનામેકં સંજોમે સ્પર્દકં ચરમે ॥૧૮-॥

અર્થ—હાસ્યાદિ પ્રકૃતિઓના ચરમપ્રક્ષેપથી આરંભી એક સ્પર્દક થાય છે.

લીકાનુ—હાસ્યાદિ છ પ્રકૃતિઓના ન્યારે ચરમક્ષેપ-સંકેતમણ થાય ત્યારે ત્યાંથી આરંભી એક સ્પર્શક થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

અલગ્ય પ્રાયોગ્ય જ્ઞાન્ય સ્થિતિની સત્તાવાળો કેઇ આત્મા ત્રસમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિ અનેકવાર પ્રાપ્ત કરીને અને ચારવાર મોહનીયને ઉપ-શમાવીને તથા સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદને વારંવાર બંધ વડે તથા હાસ્યાદિ દલિકના સંકેત વડે સારી રીતે પુષ્ટ કરીને મનુષ્ય થાય. મનુષ્યમાં દીર્ઘકાળ સંયમનું પાલન કરીને તે પ્રકૃતિઓના ક્ષય કરવા માટે પ્રયત્નવંત થાય. ક્ષપકશ્રેણિમાં ક્ષય કરતા કરતા ચરમસમયે જે છેલ્લો ક્ષેપ થાય તે કાળે તે હાસ્યાદિ પ્રકૃતિઓની જે જોછામાં જોછી પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલું સર્વજ્ઞાન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન.

ત્યારપછી ત્યાંથી આરંભી નાના જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિ થતા નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી કહેવા યાવત્ શુષ્કિતકર્મોશ જીવને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય. તે અનંતા સત્કર્મસ્થાનોના સમૂહને સ્પર્શક કહેવાય છે. હાસ્યાદિ છ પ્રકૃતિઓમાં દરેકનું આ રીતે એક એક સ્પર્શક થાય છે. ૧૮૦

હવે સંજ્વલનત્રિકના સ્પર્શકનું પ્રતિપાદન કરવા કહે છે—

બંધાવલિયાઈયં આવલિકાલેખ વીઝિઠિઝિંહિંતો ।

લયઠાણં જ્વલઠાણં નાસેઈ સંક્રમેણ તુ ॥૧૮૧॥

સંજલણતિગે દુસમયહીણા દો આવલીણ ઉક્કોસં ।

ફરુઢં વિઝ્યઠિઝ્ઞ પઢમાણ અણુદયાવલિયા ॥૧૮૨॥

આવલિયદુસમઝુણા મેત્તં ફરુઢું તુ પઢમઠિઝ્ઞિરમે ।

બંધાવલિકાતીતં આવલિકાકાલેન દ્વિતીયસ્થિતિમ્યઃ ।

લતાસ્થાનં લતાસ્થાનં નાશયતિ સંક્રમેણ તુ ॥૧૮૧॥

સંજ્વલનત્રિકસ્ય દ્વિસમયહીના દ્વાવલિકોત્કૃષ્ટમ્ ।

સ્પર્શકં દ્વિતીયસ્થિતૌ પ્રથમાયામણુદયાવલિકા ॥૧૮૨॥

આવલિકા દ્વિસમયોના માત્રં સ્પર્શકં તુ પ્રથમસ્થિતિરિમે ।

અર્થ—જે જે લતાની બંધાવલિકા વ્યતીત થઇ છે, તે તે સંજ્વલનત્રિકની લતાને બીજી સ્થિતિમાંથી અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમાવવા વડે નાશ કરે છે. તથા ન્યાં સુધી પ્રથમ સ્થિતિમાં અણુદયાવલિકા શેષ છે ત્યાં સુધી બીજી સ્થિતિમાં જે સમય ન્યૂન છે આવલિકા પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્શક થાય છે અને ન્યારે પ્રથમ સ્થિતિનો વિરામ-

નાશ થાય ત્યારે જે સમય ન્યૂન આવલિકા પ્રમાણ સ્પર્ધક થાય છે. તેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્ધક જે સમય ન્યૂન જે આવલિકા પ્રમાણ થાય છે.

ટીકાનું—સંજ્વલન કોષ, માન અને માયાની પ્રથમ સ્થિતિની જ્યાં સુધી એક આવલિકા શેષ ન રહી હોય, ત્યાં સુધી તેઓમાં સ્થિતિઘાત રસઘાત બંધ ઉદય અને ઉદીરણા પ્રવર્તે છે અને જ્યારે પ્રથમ સ્થિતિ એક આવલિકા પ્રમાણ બાકી રહે ત્યારે તે સ્થિતિઘાતાદિનો વિચ્છેદ થાય છે. ત્યારપછીના સમયે એટલે કે અખંધના પ્રથમ સમયે પ્રથમ સ્થિતિના સમય ન્યૂન એક આવલિકાના દલિક અને જે સમય ન્યૂન જે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલા દલિક માત્ર સત્તામાં હોય છે, બીજા સઘળાં દલિકોનો નાશ થયેલા હોય છે.

તેમાં પ્રથમ સ્થિતિની સમય ન્યૂન આવલિકા પ્રમાણ દલિકના સ્પર્ધકોનો વિચાર થીજીદ્વિત્રિકાદિનો જેમ પહેલા કરી ગયા છે તેમ અહિં પણ કરી લેવો. પરંતુ જે સમયન્યૂન આવલિકાકાળમાં બંધાયેલું જે સત્તામાં છે તેની સ્પર્ધક લાવના બીજી રીતે કરાય છે કારણ કે પૂર્વોક્ત પ્રકારે સ્પર્ધકો ઘટી શકતા નથી.

પ્રશ્ન—અહિં એ કંઈ રીતે જાણી શકાય કે, સ્થિતિઘાત, રસઘાત, બંધ, ઉદય અને ઉદીરણાનો જે સમયે વિચ્છેદ થાય છે, ત્યારપછીના સમયે જે સમય ન્યૂન જે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલું બાકી રહે છે, વધારે સમયનું બંધાયેલું બાકી રહેતું નથી ?

ઉત્તર—અહિં કોઈ પણ વિવક્ષિત એક સમયે બંધાયેલા કર્મદલિકની જે નિષેક-સ્થના તે લતાસ્થાન કહેવાય છે. હવે તે દરેક લતાસ્થાનની એટલે કે સમયે સમયે બંધાયેલા તે કર્મદલિકની જ્યારે બંધાવલિકા વ્યતીત-હર થાય ત્યારે તેને બીજી સ્થિતિમાંથી આવલિકા માત્ર કાળે સંક્રમાવવા વડે-અન્ય પ્રકૃતિરૂપે કરવા વડે નાશ કરે છે.

તાત્પર્ય એ કે જે સમયે કર્મ બંધાય, તે સમયથી એક આવલિકા ગયા બાદ તેને એક આવલિકાકાળે અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમાવી હર કરે છે. કોઈપણ એક સમયના બંધાયેલા દલિકને હર કરતાં એક આવલિકાકાળ જાય છે. એટલે જે સમયે કર્મ બંધાયું તે કર્મ તે સમયથી બીજી આવલિકાના ચરમસમયે હર થાય છે અને તેથી કોઈપણ સમયે બંધાયેલી કર્મની સત્તા જે આવલિકા રહે છે. તે જ હકીકતને સ્પષ્ટ કરે છે—

કોષાદિનો અનુભવ કરતા ચરમસમયે-બંધવિચ્છેદ સમયે જે કર્મદલિક બાંધ્યું

૧ અહિં પૂર્વે જેમ ઉદયી ઉદયાવલિકાના સ્પર્ધકોનો વિચાર કર્યો છે તે પ્રમાણે જે સમય ન્યૂન જે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલા દલિકોના સ્પર્ધકો ઘટી શકશે નહિ કારણ કે જેવા જેવા યોગસ્થાન વડે જેટલા જેટલા પ્રમાણમાં દલિકો બંધાયા છે, તે બંધાયેલા દલિકોના સ્પર્ધકોનો વિચાર કરવાનો છે અને તેથી જ એક એક સમયે અનત સત્કર્મસ્થાનો ઘટશે નહિ. પરંતુ જે જે સમયે બંધાય છે, તે તે સમયે અનેક જીવોની અપેક્ષાએ જેટલા યોગસ્થાનોનો સંભવ હોય, તેટલા જ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ઘટી શકશે.

તે બંધાવલિકા ગયા બાદ આવલિકામાત્ર કાળે અન્ય પ્રકૃતિરૂપે કરતાં કરતાં સંકમાવલિકાના ચરમસમયે સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ તે કર્મફલિકનો નાશ કરે છે, દ્વિચરમસમયે કૌંધાદિને વેદતાં જે કર્મ બાંધ્યુ તેને પણ બંધાવલિકા ગયા બાદ આવલિકામાત્ર કાળ વડે સંક્રમ કરતાં કરતાં સંકમાવલિકાના ચરમસમયે સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ નાશ કરે છે.

આ પ્રમાણે જે કર્મ જે સમયે બંધાયુ તે કર્મ તે સમયથી આરંભી બીજી આવલિકાના ચરમસમયે સ્વરૂપની સત્તાની અપેક્ષાએ દૂર થાય છે એમ સિદ્ધ થયું. આ પ્રમાણે હોવાથી બંધવિચ્છેદ સમયથી સમય ન્યૂન બે આવલિકાકાળે બંધાયેલા કર્મફલિકની સત્તાનો બંધાભાવના પહેલા સમયે નાશ થાય છે. તેથી બંધાદિના અભાવના પ્રથમ સમયે બે સમય ન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલા કર્મફલિકની જ સત્તા સંભવે છે, અન્ય કૌંધપણ સમયના બંધાયેલા કર્મફલિકની સત્તા સંભવતી નથી એમ કહ્યું છે. આ જ હકીકતને મંદુષુદ્ધિવાળા જીવોને સ્પષ્ટ બોધ થવા માટે કંઈક અસત કલ્પનાએ દર્શાવે આપી સમજાવે છે—

અહિં વાસ્તવિક રીતે અસંખ્યાતા સમયપ્રમાણ આવલિકા હોવા છતાં પણ તેને ચાર સમયપ્રમાણ કલ્પીએ. હવે જે સમયે બંધાદિનો વિચ્છેદ થાય છે તે સમયથી આરંભી પહેલાના આઠમા સમયે જે કર્મ બાંધ્યુ, તે કર્મ તે સમયથી માંડી ચાર સમય પ્રમાણ બંધાવલિકા ગયા બાદ ચાર સમયપ્રમાણ બીજી આવલિકા વડે અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમતું સંક્રમતું સંક્રમાવલિકાના ચરમસમયે કે જે સમયે બંધાદિનો વિચ્છેદ થાય છે તે સમયે સર્વથા સ્વસ્વરૂપે સત્તામાં રહેતું નથી કારણ કે સઘળું પરમાં સંક્રમી બન્યું છે. તેથી જે સમયે છેલ્લી બંધ થાય છે તે સમયે સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલું કર્મફળ સત્તામાં હોય છે.

બંધવિચ્છેદ સમયથી સાતમા સમયે જે કર્મ બાંધ્યુ તે કર્મ ચાર સમયપ્રમાણ આવલિકા અતિક્રમી ગયા બાદ ચાર સમયપ્રમાણ અન્ય આવલિકા વડે અન્ય પ્રકૃતિ રૂપે થતાં થતાં જે સમયે બંધાદિનો વિચ્છેદ થયો તે પછીના અર્થાત્ અબંધના પહેલા સમયે સ્વસ્વરૂપે સત્તામાં હોતું નથી, કારણ કે સઘળું પરપ્રકૃતિરૂપે થઈ ગયું છે.

એટલે અબંધના પહેલા સમયે બંધવિચ્છેદ સમયથી છઠ્ઠા આદિ સમયનું બંધાયેલું કર્મફળ સત્તામાં હોય છે. અહિં આવલિકાના ચાર સમય કલ્પ્યા હોવાથી છ સમય એટલે બે આવલિકામાં બે સમય ન્યૂન કાળ થાય છે. માટે જ એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે બંધાદિનો વિચ્છેદ થયા બાદ અનન્તર સમયે બે સમય ન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલું કર્મ જ સત્તામાં હોય છે તે ઉપરાંત વધારે સમયનું બંધાયેલું સત્તામાં હોતું નથી.

તેમાં બંધાદિના વિચ્છેદ સમયે જઘન્યથોગે જે કર્મ બાંધ્યુ તે કર્મને તેની

અધાવલિકા ગયા બાદ અન્ય આવલિકા વડે અન્યત્ર સંક્રમાવતાં સંક્રમાવલિકાના ચરમ-સમયે હજી પરમાં સંક્રમાવ્યું નથી પરંતુ જેટલું કર્મદળ પરમાં સંક્રમાવશે તેટલું સંબલન કોઇનું જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય છે.

તથા બંધાદિના વિચ્છેદ સમયે યથાસંભવ જઘન્ય યોગ પછીના યોગસ્થાને વર્તતાં જે કર્મ બાંધ્યું તેને બંધાવલિકા ગયા બાદ સંક્રમાવતાં સંક્રમાવતાં સંક્રમાવલિકાના ચરમસમયે જેટલું સત્તામાં હોય તેને બીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય. એ પ્રમાણે ત્યાં સુધી કહેવું ચાવતું ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાને વર્તતા બંધાદિના વિચ્છેદ સમયે જે કર્મ બાંધ્યું તેને સંક્રમાવતાં સંક્રમાવતાં સંક્રમાવલિકાના ચરમસમયે જેટલું કર્મદળ સત્તામાં હોય તેને સંબલન કોઇનું સર્વોત્કૃષ્ટ છેલ્લું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય.

આ પ્રમાણે નવમે ગુણકાણે જે જઘન્ય યોગસ્થાનનો સંભવ હોય તે યોગસ્થાનથી આરંભી સંભવતા ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાન પર્વત જેટલા યોગસ્થાનો ઘટી શકે તેટલા પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ચરમસમયે થાય છે. તે સઘળા પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનના સમૂહનું પહેલું સ્પર્શક થાય છે. એ પ્રમાણે જે સમયે બંધાદિનો વિચ્છેદ થાય છે તે પહેલાના સમયે જઘન્યયોગ આદિ વડે જે કર્મ બંધાય છે તે કર્મદળના તે સમયથી આરંભી બીજી આવલિકાના ચરમસમયે પહેલા જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન પર્વત ચરમસમયે બંધાયેલા દલિકના જે રીતે અને જેટલા પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો વિચાર્યા તે રીતે અને તેટલા પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો અહિં પણ સમજી લેવા. માત્ર એ સ્થિતિસ્થાનના થયેલા છે એમ સમજવું.

કારણ કે બંધવિચ્છેદરૂપ ચરમસમયે બંધાયેલા દલિકની પણ તે સમયે સત્તા છે. આ પ્રમાણે અસંગત સત્કર્મસ્થાનોના સમૂહનું બીજું સ્પર્શક થાય છે. ચાર સમય પ્રમાણે અસત્કલ્પનાએ આવલિકા ગણતા બંધાદિવિચ્છેદ પછીના સમયે અર્થાત્ અબંધના પહેલા સમયે છ સમયના બંધાયેલા દલિકની સત્તા હોય છે, અબંધના બીજો સમયે પાંચ સમયના બંધાયેલા, અબંધના ત્રીજો સમયે ચાર સમયના બંધાયેલા, અબંધના ચોથો સમયે ત્રણ સમયના બંધાયેલા, અબંધના પાંચમા સમયે બે સમયના બંધાયેલા અને અબંધના છઠ્ઠો સમયે માત્ર બંધવિચ્છેદ સમયે બંધાયેલા દલિકની જ સત્તા હોય છે.

આ પ્રમાણે હોવાથી ત્રણ સમય સ્થિતિનું ઉપરોક્ત રીતે ત્રીજું સ્પર્શક, ચાર સમય સ્થિતિનું ચોથું સ્પર્શક પાંચ સમયસ્થિતિનું પાંચમું અને છ સમયસ્થિતિનું છઠ્ઠું સ્પર્શક થાય છે. એ જ હકીકત કહે છે—

એ પ્રમાણે બંધાદિવિચ્છેદના ત્રિચરમસમયે અર્થાત્ ચરમસમયથી ત્રીજો સમયે જઘન્ય યોગાદિ વડે જે બંધાય છે તેના તે બંધસમયથી આરંભી બીજી આવલિકાના ચરમસમયે પૂર્વની જેમ તેટલા જ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે માત્ર તે ત્રણ સ્થિતિના થાય છે. કારણ

કે તે સમયે બંધાઈ વિરજે સમયે ત્રણ સમયની સ્થિતિવાળા દલિકની સત્તા હોય છે તેમ જ દિવચરમસમયે બંધાયેલા બે સમયની સ્થિતિવાળા દલિકની સત્તા હોય છે.

આ રીતે અસંખ્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોના સમૂહનું ત્રીજું સ્પર્શક થાય છે. આ પ્રમાણે બે સમયન્યૂન બે આવલિકાના જેટલા સમયો તેટલા સ્પર્શકો થાય છે.

આ પ્રમાણે સંભવન માનના તથા માયાના પણ તેટલા જ અને એ જ રીતિએ સ્પર્શકો કહેવા.

બંધવિરજે પછીના સમયે બે સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલા દલિકની જ સત્તા હોવાથી તેટલી સ્થિતિનું ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્શક થાય છે.

શંકા:—અખંડના પ્રથમ સમયે પ્રથમ સ્થિતિની સમયન્યૂન એક આવલિકા અને બીજી સ્થિતિમાં બે સમયન્યૂન બે આવલિકા શેષ હોવાથી કુલ ત્રણ સમયન્યૂન ત્રણ આવલિકા પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્શક થતું જોઈએ. બે સમયન્યૂન બે આવલિકાપ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્શક કેમ કહેવામાં આવે છે ?

ઉત્તર:—આ શંકા ત્યારે જ થાય કે સત્તામાં રહેલ ત્રણ સમયન્યૂન ત્રણ આવલિકા અનુક્રમે દૂર થતી હોય. પરંતુ તેમ થતું નથી પ્રથમ સ્થિતિમાંથી અને બીજી સ્થિતિમાંથી સાથે જ જોણું થતું જાય છે તેથી ત્યારે પ્રથમ સ્થિતિ દૂર થાય ત્યારે બે સમયન્યૂન એક આવલિકાપ્રમાણે બીજી સ્થિતિમાં સત્તામાં રહે છે. તેથી બે સમયન્યૂન બે આવલિકાના સમયપ્રમાણે જ ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્શક સંભવે છે, વધારે મોટું સંભવતું નથી.

હવે વેદોના સ્પર્શકો કહે છે—

વેયાણવિ બે ફરુડા ઠિર્દુગં જેણ તિપ્પિ ॥૧૮૨॥

વેદાનામપિ દ્વે સ્પર્શકે સ્થિતિદ્વિકં યેન ત્રયાણામપિ ॥ ૧૮૩॥

અર્થ—વેદોના પણ બે સ્પર્શક થાય છે, કારણ કે તે ત્રણ વેદોની બે સ્થિતિ છે

ટીકાનું—પુરુષવેદ, સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદ એ ત્રણ વેદનાં જેનું સ્વરૂપ હોય પછી કહેવાશે એવા સ્પર્શક થાય છે.

શાં માટે તે ત્રણ વેદના દરેકના બે સ્પર્શક થાય છે ? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—તે ત્રણ વેદોની પ્રથમ સ્થિતિ અને બીજી સ્થિતિ એમ બે સ્થિતિ છે માટે દરેક વેદોનાં બે સ્પર્શક થાય છે.

એ જ બે સ્પર્શકો બતાવે છે—

પઠમઠિર્દિચરમુદય વિઙ્ગઠિર્દિય વ ચરમસંહોમે ।

દો ફરુડા વેયાણં દો ઈગિ સંતં હવા ઈય ॥૧૮૪॥

પ્રથમસ્થિતિચરમોદયે દ્વિતીયસ્થિત્યા વા ચરમસંજોમે ।

દ્વે સ્પર્દકે વેદાનાં દ્વે ઇકા સત્તા અથવા એતે ॥૧૮૪॥

અર્થ—પ્રથમ સ્થિતિના ચરમસમયનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે અને બીજી સ્થિતિનો જ્યારે ચરમ ક્ષેપ થાય ત્યારે, એમ વેદના બે સ્પર્દક થાય છે. અથવા જ્યાં સુધી બંને સ્થિતિની સત્તા હોય તેનું એક સ્પર્દક અને પહેલી કે બીજી કોઈપણ એક સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તેનું એક સ્પર્દક એમ બે સ્પર્દક દરેક વેદના થાય છે.

ટીકાનું—પ્રથમ સ્થિતિનાં ચરમસમયનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે તે ચરમ સ્થિતિનું એક સ્પર્દક થાય છે અને બીજી સ્થિતિના ચરમ ક્ષેપ-સંક્રમણી આરંભી પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાને પચીત બીજું સ્પર્દક, એ પ્રમાણે દરેક વેદના કુલ બે સ્પર્દક થાય છે.

ગાથાના બીજા પાદમાં મૂકેલ વા શબ્દ સ્પર્દક બનાવવાનો બીજો પ્રકાર સૂચવવા માટે છે. જે બીજો પ્રકાર ગાથાના ચોથા પાદમાં બતાવ્યો છે અને ટીકામાં અતે કહ્યો છે. હવે એ સ્પર્દકોના વિચાર કરે છે—

અલગ્ય પ્રાચોગ્ય જઘન્ય પ્રદેશની સત્તાવાળો કોઈ આત્મા ત્રસમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં વ્રણીવાર દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરીને તેમ જ ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવીને અને એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પચીત સમ્યક્ત્વનું પાલન કરીને સમ્યક્ત્વથી પક્ષા સિવાંચ નપુંસકવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિ પર આરૂઢ થાય ત્યાં નપુંસકવેદની પ્રથમ સ્થિતિના દ્વિચરમ સમયે વર્તતા બીજી સ્થિતિમાંનો ચરમ સ્થિતિખંડ અન્યત્ર સંક્રમી જાય અને તેમ જથવાથી ઉપર બીજી સ્થિતિ સંપૂર્ણપણે નિર્દેપ થાય. માત્ર પ્રથમ સ્થિતિના ચરમસમયની જ સત્તા રહે. તે સમયે જોછામાં જોછી જે પ્રદેશ-સત્તા હોય તે પહેલું જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય.

એક પરમાણુ મેળવતાં બીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, બે પરમાણુનો પ્રક્ષેપ કરતાં ત્રીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, એ પ્રમાણે સિત્ત સિત્ત જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિએ થતાં પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી કહેવાં યાવત ગુણિતકર્મોંશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય. આ અનંત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોના સમૂહનું એક સ્પર્દક થાય.

તથા બીજી સ્થિતિના ચરમખંડને સંક્રમાવતાં ચરમસમયે પૂર્વોક્ત પ્રકારે જે સર્વ-જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન હોય ત્યાંથી આરંભી સિત્ત સિત્ત જીવોની અપેક્ષાએ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિએ થતાં નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી કહેવાં યાવત ગુણિતકર્મોંશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય. આ સઘળા પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોના સમૂહનું બીજું સ્પર્દક થાય.

આ પ્રમાણે નપુંસકવેદનાં જે સ્પર્શક થાય છે. સ્ત્રીવેદનાં પણ એ જ પ્રકારે જે સ્પર્શક સમજી લેવા. પુરુષવેદનાં જે સ્પર્શકે આ પ્રમાણે સમજના.

ઉદયના ચરમસમયે જે સર્વજ્ઞન્ય પ્રદેશની સત્તા હોય ત્યાંથી આરંભી ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિએ થતાં નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી કહેવાં યાવત્ શુષ્કિતકર્માંશ આત્માને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય. આ અનંત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોનું પહેલું સ્પર્શક થાય.

તથા બીજી સ્થિતિ સંખ્યાની ચરમખંડને સંક્રમાવતાં ઉદયના ચરમસમયે જે સર્વ જ્ઞન્ય પ્રદેશની સત્તા હોય ત્યાંથી આરંભી પહેલાની જેમ બીજી સ્પર્શક થાય.

અથવા પ્રકારાંતરે જે સ્પર્શકની પ્રવૃત્તિ કરે છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્યાં સુધી કોઈપણ વેદની પહેલી સ્થિતિ અને બીજી સ્થિતિ સત્તામાં હોય ત્યાં સુધી જ્ઞન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પર્યંતનું એક સ્પર્શક થાય અને જેમાંથી કોઈપણ એક સ્થિતિનો ક્ષય થતાં પહેલી સ્થિતિ અથવા બીજી સ્થિતિ જ્યારે શેષ રહે ત્યારે તે આશ્રયી બીજી સ્પર્શક થાય.

તેમાં સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદની બીજી સ્થિતિના ચરમ સ્થિતિઘાતના ચરમ દળનો જ્યારે પ્રક્ષેપ થાય ત્યારે પ્રથમસ્થિતિનો એક ઉદય સમય જ શેષ રહે છે. તથા પુરુષવેદની પ્રથમ સ્થિતિને અતુલવતા જ્યારે ક્ષય થઈ જાય ત્યારે જે સમયન્યૂન જે આવલિકાકાળમાં બંધાયતું બીજી સ્થિતિનું દલિક સત્તામાં શેષ રહે છે તેનું એક સ્પર્શક થાય છે.

આ પ્રમાણે પહેલી અને બીજી બંને સ્થિતિનું એક સ્પર્શક અને જેમાંથી એક સ્થિતિ શેષ રહે તેનું એક એમ વેદનાં બન્ને સ્પર્શક થાય છે. ૧૮૪

એ જ હકીકત કહે છે—

ચરમસંછોભસમય. યગાઠિઙ્ હોઙ્ **ઇત્યીનપુંસાણં ।**

પદમઠિઙ્ પદંતે પુરિસે દોઆલિ દુસમૂળં ॥૧૮૫॥

ચરમસંછોમસમયે ઇકા સ્થિતિઃ ભવતિ સ્ત્રીનપુંસકયોઃ ।

પ્રથમસ્થિત્યાઃ તદન્તે પુરુષે દ્રવાવલિકા દ્વિસમયોનમ્ ॥૧૮૬॥

અર્થ—સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદના ચરમ સંછોભ સમયે પ્રથમ સ્થિતિનો એક સમય શેષ હોય છે અને પુરુષવેદની પ્રથમ સ્થિતિના અંતે જે સમયન્યૂન જે આવલિકા શેષ હોય છે.

ટીકાનુ—સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદની બીજી સ્થિતિના ચરમ સ્થિતિઘાતના ચરમ સંછોભ-સંક્રમ સમયે પ્રથમ સ્થિતિનો એક સમયમાત્ર શેષ હોય છે અને પુરુષવેદની

પ્રથમ સ્થિતિનો સ્થાય ત્યારે બીજી સ્થિતિનું જે સમયન્યૂન જે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલું હજી શેષ રહે છે. જે સમયન્યૂન જે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલું હજી ન્યારે શેષ રહે ત્યારે તેના અવેદી તે આત્માને સંબલનનિકમાં જે પ્રકારે કહ્યા તે પ્રકારે જે સમયન્યૂન જે આવલિકાપ્રમાણ સ્પર્શક થાય છે એમ સમજવું. ઉપરની ગાથામાં પુરુષવેદની બીજી સ્થિતિનું જે એક સ્પર્શક કહ્યું છે તે માત્ર સામાન્ય વિવક્ષાએ કહ્યું છે. ૧૮૫

શ્રીમદાચાર્યમલયગિરિવિરચિત્ત પદ્મસંગ્રહટીકાના અનુવાદમાં વન્ધવિધિદ્વાર સમાપ્ત.

—[પ્રથમ ભાગ સમાપ્ત]—

પંચસંગ્રહ પંચમદ્વાર સારસંગ્રહ

બંધવિધિ એટલે બંધના પ્રકાર. અબાધા પૂર્ણ થયે છતે બંધાયેલ કર્મનો જે અનુભવ કરવો તે ઉદય. ઉદય હોય ત્યારે ઉદયાવલિકાની બહારની સ્થિતિમાં રહેલ દલિકાને સકપાય તથા અકપાય વીર્યવિશેષથી ઉદયાવલિકામાં લાવી ઉદયાવલિકા સાથે જ ભોગવવા તે ઉદીરણા. ઉદય-ઉદીરણા તથા સંક્રમ વગેરેથી સંપૂર્ણ સ્થાય ન થાય ત્યાં સુધી કર્મસ્વરૂપે જે વિદ્યમાનતા તે સત્તા કહેવાય છે.

આ દ્વારનું નામ બંધવિધિ છે તેથી બંધનું જ સ્વરૂપ કહેવું બોધ્યું પરંતુ બંધાયેલ કર્મનો જ ઉદય, ઉદય હોય ત્યારે જ ઉદીરણા અને તેથી બાકી રહેલ તે સત્તા છે. તેથી બંધના સ્વરૂપમાં પણ ઉદયાદિ ત્રણેયનું સ્વરૂપ કહેવાનો અવસર છે અને તેથી જ આદિ કહેલ છે.

મિશ્ર સિવાય એકથી સાત ગુણસ્થાનક સુધી આગુબ્ધનો બંધ થાય ત્યારે અન્તર્મુદ્ધૂર્તકાળ સુધી આક્રંતો અને શેષકાળે સાતકર્મનો તેમ જ મિશ્ર, અપૂર્વકરણ તથા અનિવૃત્તિકરણ ગુણસ્થાનકે આગુબંધનો અભાવ હોવાથી સાતનો જ બંધ હોય છે. તે સાતના બંધનો કાળ જન્મ્યથી અન્તર્મુદ્ધૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુદ્ધૂર્ત ન્યૂન પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગ સહિત છ માસહીન અને મતાંતરે અન્તર્મુદ્ધૂર્ત હીન તેત્રીશ સાગરોપમ છે.

સૂક્ષ્મસંપરાયે મોહનીય તથા આગુ વિના છ કર્મનો બંધ હોય છે. તેનો કાળ જન્મ્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુદ્ધૂર્ત છે.

ઉપશાન્તમોહાદિ ત્રણ ગુણસ્થાને એક વેદનીય કર્મનો જ બંધ હોય છે. તેનો કાળ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોડ વર્ષ છે.

આ ચારે પ્રકારનો બંધ પર્યાપ્ત સંસિ-પંચેન્દ્રિયમાં જ પ્રાપ્ત થાય છે. શેષ તેર જીવજોદોમાં આઠ અથવા સાતનો જ બંધ હોય છે.

સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનક સુધી આઠનો, ઉપશાન્ત તથા ક્ષીણમોહ સાતનો અને સયોગિ તથા અયોગિકેવળી ગુણસ્થાનકે ચાર કર્મનો ઉદય હોય છે.

આઠના ઉદયનો કાળ અભવ આશ્રયી અનાદિ અનંત, ભવ આશ્રયી અનાદિ સાન્ત અને ઉપશાન્તમોહથી પતિત આશ્રયી સાદિ સાન્ત-એમ ત્રણ પ્રકારે છે. સાતના ઉદયનો કાળ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્ત તેમ જ ચારના ઉદયનો કાળ જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોડ વર્ષ છે.

ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાનક સુધી આઠની સત્તા હોય છે. તેનો કાળ અભવ આશ્રયી અનાદિ-અનંત અને ભવ આશ્રયી અનાદિ-સાન્ત છે. ક્ષીણમોહ સાતની સત્તા હોય છે. તેનો કાળ અન્તર્મુહૂર્ત છે. સયોગિ તથા અયોગિકેવળી ગુણસ્થાનકે ચારની સત્તા હોય છે. તેનો કાળ જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોડ વર્ષ છે.

પર્યાપ્ત સંસિ પંચેન્દ્રિયને આ ત્રણે ઉદયસ્થાનો તથા સત્તાસ્થાનો હોય છે અને શેષ તેર જીવસ્થાનોમાં આઠનો જ ઉદય અને આઠની જ સત્તા હોય છે.

મિશ્ર સિવાય ૧ થી ૬ ગુણસ્થાનક સુધી મૃત્યુ સમયની ચરમાવલિકામાં આયુ સિવાય સાતની અને શેષકાળે આઠ કર્મની ઉદીરણા હોય છે. મિશ્ર ગુણસ્થાને કેવળ આઠની જ ઉદીરણા હોય છે. સાતની ઉદીરણાનો કાળ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક આવલિકા છે, તેમ જ આઠની ઉદીરણાનો કાળ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક આવલિકા ન્યૂન તેત્રીશ સાગરોપમ છે.

અગ્રમત્તથી સૂક્ષ્મસંપરાય સુધી વેદનીય અને આયુષ્યની ઉદીરણાને યોગ્ય સંલિલ્ય અધ્યવસાયોનો અભાવ હોવાથી તે બે વિના શેષ છ કર્મની ઉદીરણા હોય છે. તેનો કાળ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્ત છે.

ક્ષપકને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકની અન્તિમ આવલિકામાં તેમ જ ઉપશાન્તમોહ તથા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાને એક આવલિકા બાકી રહે ત્યાં સુધી મોહનીય, વેદનીય અને આયુ વિના શેષ પાંચ કર્મની ઉદીરણા હોય છે. તેનો કાળ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્ત છે.

ક્ષીણમોહની ચરમાવલિકામાં તેમ જ સયોગિ કેવળીએ નામ તથા ગોત્ર એ બેની જ ઉદીરણા હોય છે. તેનો કાળ જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોડ વર્ષ છે. અયોગિ-ગુણસ્થાને યોગનો અભાવ હોવાથી ઉદીરણાનો પણ અભાવ જ છે.

પર્યાપ્ત સંજ્ઞા-પરિવર્તનમાં આ પાંચે ઉદીરણાસ્થાનો હોય છે. શેષ તેર અવ-
સ્થાઓમાં સાત અથવા આઠની જ ઉદીરણા હોય છે.

જે કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય પોતાની સત્તાનાં અંત સમય સુધી હોય તે કર્મપ્રકૃ-
તિઓનો ચરમાવલિકામાં માત્ર ઉદય હોય છે, પણ ઉદીરણા હોતી નથી.

ત્યાં ચૈત્યાથી સાતમાં ગુણસ્થાનક સુધીમાં ઉપશમ અથવા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ
પ્રાપ્ત કરનારને સમ્યક્ત્વ મોહનીયનાં ઉદયની ચરમાવલિકામાં સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો
જે જીવે નવમાં ગુણસ્થાને ત્રણ વેદમાંથી જે વેદે ક્ષપકશ્રેણિનો પ્રારંભ કર્યો હોય તે
જીવને તે વેદની ચરમાવલિકામાં તે વેદનો સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકની અન્ય આવ-
લિકામાં સંબલન લેાભનો, ક્ષીણમોહની છેલ્લી આવલિકામાં નવ આવરણ અને પાંચ
અંતરાય એ ચૌદનો ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરતાં મિથ્યાત્વની અથમસ્થિતિની અન્તિમ
આવલિકામાં મિથ્યાત્વનો તેમ જ મરણ સમયની અન્ય આવલિકામાં મંથાસંભવ ચારે
આગુચ્યનો કેવળ ઉદય હોય છે. પરંતુ ઉદીરણા હોતી નથી. સાતા-અસાતા-વેદનીય
તથા મનુષ્યાયુનો અપ્રમત્તથી અયોગિ ગુણસ્થાનક સુધી અને મનુષ્યગતિ, પરિવર્તન-
ભતિ, તસત્રિક, સૌભાગ્ય, આદેયદિક, જિનનામ તથા ઉચ્ચગોત્રનો અયોગિ ગુણસ્થા-
નકે કેવળ ઉદય જ હોય છે. પરંતુ ઉદીરણા હોતી નથી. તેમ જ આહારક પ્રચાપ્તિની
શરૂઆતથી ઇન્દ્રિય પ્રચાપ્તિ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી અથવા શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા
બાદ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી નિદ્રાપચકનો કેવળ ઉદય હોય છે.
પરંતુ તથાસ્વભાવે ઉદીરણા હોતી નથી.

આ ૪૧ પ્રકૃતિઓની શેષકાળમાં અને શેષ ૮૧ પ્રકૃતિઓની સર્વકાળમાં ઉદ-
યની સાથે જ ઉદીરણા હોય છે.

સામાન્યથી બંધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તા અનાદિ-અનંત, અનાદિ-સાન્ત
અને સાદિ-સાન્ત એ ત્રણ પ્રકારે છે. સાદિ-સાન્ત લાંગાનો કાળ સર્વત્ર જઘન્યથી
અન્તર્યુદ્ધત અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોનાર્દ પુદ્ગલ પરાવર્તન પ્રમાણ છે.

આ બંધાદિ ચારે પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશનાં ભેદથી ચાર ચાર પ્રકારે
છે. વળી તે પ્રકૃતિ આદિ ચારે ઉત્કૃષ્ટ, અનુત્કૃષ્ટ, જઘન્ય અને અજઘન્યનાં ભેદથી
ચાર-ચાર પ્રકારે છે.

ત્યાં પ્રકૃતિ બંધાદિમાં જે વધારેમાં વધારે હોય તે ઉત્કૃષ્ટ, તે સિવાય શેષ સર્વ
અનુત્કૃષ્ટ (એટલે તેમાં જઘન્ય પણ આવી જાય) એ જ રીતે જે ઓછામાં ઓછો હોય
તે જઘન્ય અને તે સિવાય શેષ સર્વ અજઘન્ય (અહિં અજઘન્યમાં ઉત્કૃષ્ટ પણ આવી જાય.)

આ રીતે ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટમાં અથવા જઘન્ય અને અજઘન્યમાં સર્વ આવી
જાય છતાં આગળ કોઈ સ્થળે વિવક્ષાભેદે અનુત્કૃષ્ટ અને કોઈ સ્થળે અજઘન્ય ચાર-

ચાર પ્રકારે આત્મે છે, ત્યાં ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અનુત્કૃષ્ટની સાદિ વગેરે થઈ શકે અને જઘન્યની અપેક્ષાએ અજઘન્યની સાદિ વિગેરે થઈ શકે તેથી ઉત્કૃષ્ટાદિ ચાર ભેદો ખતાવવામાં આવેલ છે. ન્યાં ઉત્કૃષ્ટ કે જઘન્યની વિવક્ષા ન હોય ત્યાં અનુત્કૃષ્ટ અજઘન્ય સમાન જ છે.

ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સર્વ સ્થળે સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે તેમ જ અનુત્કૃષ્ટ તથા અજઘન્ય આગળ ખતાવશે તે પ્રમાણે કેટલીક પ્રકૃતિઓમાં સાદાદિ ચાર પ્રકારે, કેટલીક પ્રકૃતિમાં કેટલાક સ્થાને સાદિ વિના ત્રણ પ્રકારે અને કેટલીક પ્રકૃતિઓમાં સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે હોય છે.

જેની શરૂઆત હોય તે સાદિ, જેની શરૂઆત ન હોય તે અનાદિ, જેનો અંત ન હોય તે ધ્રુવ અને જેનો અંત હોય તે અધ્રુવ. આ સર્વ પ્રકારો મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાં યથાસંભવ ઘટાવી શકાય છે.

આદિ બંધ પ્રકરણ ચાલુ હોઈ પ્રકૃતિબંધાદિ ચારમાં ઘટાવશે, ઉદ્યાદિ શેષ ત્રણમાં ઉદ્યાદિના પ્રસંગે ઘટાવશે.

આદિ એટલું યાદ રાખવું કે-ઉપરના ગુણસ્થાનકથી પડીને નાહ આવેલા તેમ જ ઉપરના ગુણસ્થાનકે જવાની તૈયારી વિનાના પહેલા ગુણસ્થાને રહેલા જીવોને જે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ કે જઘન્ય બંધાદિ થતા હોય તે પ્રકૃતિઓના અનુત્કૃષ્ટ કે અજઘન્ય પણ સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે જ હોય છે. વળી ઉપરના ગુણસ્થાનોમાં રહેલા અથવા ઉપરના ગુણસ્થાનેથી પડીને પહેલા ગુણસ્થાને આવેલા કે પહેલા ગુણસ્થાનકથી ઉપરના ગુણસ્થાનકે જવાની તૈયારીવાળા જીવોને જે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ કે જઘન્ય બંધાદિક થતા હોય તે પ્રકૃતિઓના અનુત્કૃષ્ટ કે અજઘન્ય બંધાદિ. સાદાદિ ચાર પ્રકારે હોય છે અને ન્યાંથી પડવાનો અભાવ છે એવા ક્ષપકેશ્રણિ અન્તર્ગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ તથા ક્ષીણમોહે રહેલ જીવોને જ જે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ કે જઘન્ય બંધાદિક થતા હોય તે પ્રકૃતિઓના અનુત્કૃષ્ટ કે અજઘન્ય બંધ સાદાદિ ચાર પ્રકારે અને ઉદ્યાદિ સાદિ વિના ત્રણ પ્રકારે પણ હોય છે. આ સામાન્ય હકીકત છે. પરંતુ બંધમાં તથા મોહનીયકર્મના ઉદય અને ઉદ્દીરણમાં તફાવત છે તે યથાસ્થાને ખતાવવામાં આવશે.

બંધાદિ દરેક ભૂયસ્કાર, અદ્યતર, અવસ્થિત અને અવક્રાંત્યના ભેદથી ચાર-ચાર પ્રકારે છે. ચાલુ બંધાદિ કરતાં એકાદિ પ્રકૃતિના બંધાદિ અધિક થાય ત્યારે પ્રથમ સમયે ભૂયસ્કાર, ચાલુ બંધાદિ કરતાં એકાદિ પ્રકૃતિના બંધાદિહીન થાય ત્યારે પ્રથમ સમયે અદ્યતર, પ્રથમ સમયે જેટલી પ્રકૃતિના બંધાદિ હોય તેટલી જ પ્રકૃતિના બંધાદિ બીજા વગેરે સમયમાં પણ હોય તે અવસ્થિત અને સર્વથા અબંધકાદિ થઈ ફરીથી બંધાદિ શરૂ કરે ત્યારે ભૂયસ્કારાદિ ત્રણમાંથી એકેયથી કહેવાય તેમ ન હોવાથી તે અવક્રાંત્ય કહેવાય છે.

મૂળ તથા ઉત્તર પ્રકૃતિઓના બંધસ્થાનકાદિ

મૂળકર્મના એક, છ, સાત અને આઠ પ્રકૃતિરૂપ ચાર બંધસ્થાનક છે. ત્યાં અવસ્થિત બંધાદિ પ્રાયઃ સર્વ સ્થળે બંધસ્થાનાદિની સમાન જ હોય છે. તેથી આ ચારે બંધસ્થાનો અવસ્થિત છે.

ઉપશાંતમોહ એક વેદનીયકર્મ બાંધતો સૂક્ષ્મસંપરાયે છ કર્મ બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે પહેલો, ત્યાંથી પડતા નવમા ગુણસ્થાને મોહનીય સહિત સાત બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે બીજો ત્યાંથી પડતો પ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનકે આવી આયુષ્ય સહિત આઠ બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે ત્રીજો એમ ત્રણ ભૂયસ્કાર બંધ હોય છે.

એ જ પ્રમાણે આઠ બાંધતાં સાત બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે પહેલો સાત બાંધતાં છ બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે બીજો અને છ બાંધતાં એક બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે ત્રીજો એમ ત્રણ અદ્યતર બંધ હોય છે.

અયોગિ ગુણસ્થાનકે સર્વ પ્રકૃતિઓનો અબંધક થઈ પડવાનો અભાવ હોવાથી ફરીથી બંધ કરતો નથી માટે મૂળપ્રકૃતિ આશ્રયી અવક્રત્ય બંધ નથી.

એ જ પ્રમાણે આઠ, સાત અને ચાર પ્રકૃતિરૂપ ત્રણ ઉદયસ્થાન તથા સત્તાસ્થાન છે. એ ત્રણે ઉદયસ્થાન તથા સત્તાસ્થાન અવસ્થિત પણ થાય છે. વળી આઠથી સાતના અને સાતથી ચારના ઉદયસ્થાન તથા સત્તાસ્થાને જતાં પ્રથમ સમયે બે અદ્યતર થાય છે. ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનેથી પડતાં સાતના ઉદયને બદલે આઠનો ઉદય થાય ત્યારે પ્રથમ સમયે એક ભૂયસ્કાર થાય છે. ચારના ઉદયસ્થાનથી સાત કે આઠના ઉદયસ્થાને અને ચાર તથા સાતના સત્તાસ્થાનથી આગળના સત્તાસ્થાને જવાનો અભાવ હોવાથી ત્યાં ભૂયસ્કાર થતા નથી. સર્વ પ્રકૃતિઓના ઉદય અને સત્તાના અભાવ પછી ફરીથી ઉદય કે સત્તા થવાનો અભાવ હોવાથી અવક્રત્યોદય અને અવક્રત્ય સત્તાસ્થાન સંભવતા નથી.

દર્શનાવરણીય કર્મનાં નવ, છ અને ચાર એમ ત્રણ બંધસ્થાન છે. તેથી અવસ્થિત બંધ પણ ત્રણ છે. નવથી છ અને છથી ચારના બંધસ્થાને જતાં પ્રથમ સમયે અનુક્રમે પહેલો તથા બીજો એમ બે અદ્યતર અને ચારથી છ તથા છથી નવના બંધસ્થાને જતાં પ્રથમ સમયે અનુક્રમે પહેલો તથા બીજો એમ બે ભૂયસ્કાર થાય છે. ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનેથી કાલક્ષયે પડતાં સૂક્ષ્મસંપરાયે ચાર બાંધતાં અને ભવક્ષયે પડતાં અવિરતિ ગુણસ્થાને છ બાંધતાં પ્રથમ સમયે બે અવક્રત્ય બંધ થાય છે.

આવીશ, એકવીશ, સત્તર, તેર, નવ, પાંચ, ચાર, ત્રણ, બે અને એક પ્રકૃતિરૂપ મોહનીયનાં દશ બંધસ્થાનો છે. તેથી અવસ્થિત બંધ પણ દશ છે.

ઉપશમત્રેણિથી કાલક્ષયે પડતાં નવમા ગુણસ્થાને એક સંજ્વલન લોભ બાંધે ત્યારે

પ્રથમ સમયે પહેલો અને ભવક્ષયે અનુત્તર વિમાનમાં (દેવલોકમાં) જઈ સત્તર બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે બીજો એમ બે અવસ્થાઓ બંધ હોય છે.

નવમા ગુણુસ્થાનકે સંબલન લોકરૂપ એક પ્રકૃતિ બાંધતો આત્મા ત્યાંથી પડતાં અનુક્રમે ચોથા ગુણુસ્થાનક સુધી આવી સાર્વાદને થઈ પ્રથમ ગુણુસ્થાને આવે ત્યારે અનુક્રમે બે ત્રણ, ચાર, પાંચ, નવ, તેર, સત્તર, એકવીશ અને બાવીશ પ્રકૃતિના બંધના પ્રથમ સમયે કુલ નવ ભૂયસ્કાર થાય.

મિથ્યાત્વેથી સાર્વાદને જવાનો અભાવ હોવાથી એકવીશનો અને બાવીશથી મોટી સંખ્યા ન હોવાથી બાવીશનો એમ તે બે વર્ણ ઉપરના ગુણુસ્થાનકે જતાં બાવીશથી સત્તર, તેર, નવ, પાંચ, ચાર, ત્રણ, બે અને એક પ્રકૃતિ બાંધતાં પ્રથમ સમયે અનુક્રમે આઠ અલ્પતર બંધ થાય છે.

ત્રેવીશ, પચીશ, છઠ્વીશ, અઠ્ઠાવીશ, ઝોગણુત્રીશ, ત્રીશ, એકત્રીશ અને એક એમ નામકર્મનાં આઠ બંધસ્થાનક હોવાથી અવસ્થિત બંધ પણ આઠ જ છે.

ઉપશાન્તમોહથી કાલક્ષયે પડતાં સૂક્ષ્મસંપરાયે આવી યશઃકીર્તિ બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે પહેલો તથા ભવક્ષયે પડતાં અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થઈ મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ઝોગણુત્રીશ બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે બીજો અને જિનનામ સહિત મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ત્રીશ બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે ત્રીજો એમ કુલ ત્રણ અવસ્થાઓ બંધ હોય છે.

ત્રેવીશ આદિ પ્રકૃતિ બાંધતાં અધ્યવસાયના પરાવર્તનથી યથાસંભવ અનુક્રમે પચીશ, છઠ્વીશ, અઠ્ઠાવીશ, ઝોગણુત્રીશ, ત્રીશ અને એકત્રીશનો બંધ કરે ત્યારે પ્રથમ સમયે એકથી છ સુધીના ભૂયસ્કાર થાય.

એકના બંધથી પડતાં અઠ્ઠાવીશથી એકત્રીશ સુધીની પ્રકૃતિઓનો બંધ કરતાં બે ભૂયસ્કાર થાય છે તે પ્રથમ જણાવેલ છ ભૂયસ્કારમાં જ આવી જાય છે તેથી અવધિના ભેદથી બુદ્ધા ભૂયસ્કાર ગણાતા નથી.

શ્રેણિમાં યથાસંભવ અઠ્ઠાવીશથી એકત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતા આઠમાના સાતમા ભાગે એકના બંધસ્થાને જાય ત્યારે પ્રથમ સમયે પહેલો ઉપશમશ્રેણિમાં એકત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતાં કાળ કરી અનુત્તર વિમાનમાં જઈ જિનનામ સહિત મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ત્રીશ બાંધતા પ્રથમ સમયે બીજો, ત્યાંથી મનુષ્યમાં આવી જિનનામ સહિત દેવપ્રાયોગ્ય ઝોગણુત્રીશ બાંધતાં પ્રથમસમયે ત્રીજો, મનુષ્ય કે તિયંચ પ્રાયોગ્ય ઝોગણુત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતાં અધ્યવસાયના અનુસારે અઠ્ઠાવીશ વગેરે બાંધે ત્યારે પ્રથમસમયે અઠ્ઠાવીશ, છઠ્વીશ, પચીશ અને ત્રેવીશ પ્રકૃતિના બંધસ્વરૂપ આરથી સાત સુધીના ચાર એમ કુલ સાત અલ્પતરબંધ હોય છે.

જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાયમાં પાંચ પ્રકૃતિ સ્વરૂપ અને વેદનીય, આયુષ્ય તથા

જોતમાં એક જ પ્રકૃતિ સ્વરૂપ એકેક બંધસ્થાન હોવાથી આ પાંચે કર્મમાં એક એક અવસ્થિત બંધ હોય છે.

ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે અબંધક થઈ પડતાં વેદનીય સિવાય ચાર કર્મનો બંધ સ્ફૂટ કરે ત્યારે પ્રથમસમયે દરેકનો એક એક અવક્રતવ્યબંધ થાય છે. ચૌદમા ગુણસ્થાનકે અબંધક થઈ ત્યાંથી પડવાનો અભાવ હોવાથી વેદનીયકર્મનો અવક્રતવ્યબંધ થતો નથી.

આ પાંચે કર્મનું એક એક બંધસ્થાન હોવાથી ભૂયસ્કાર તથા અદ્યપતર સંભવતા જ નથી.

સર્વ ઉત્તરપ્રકૃતિઓનાં બંધસ્થાનાદિ

૧, ૧૭, ૧૮, ૧૯, ૨૦, ૨૧, ૨૨, ૨૬ અને ૬૨ વિના ૫૩ થી ૭૪ સુધી એમ કુલ ૨૯ બંધસ્થાનો છે. તેથી અવસ્થિત બંધસ્થાન પણ યોગણ્વીશ (૨૯) છે.

સર્વ ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો બંધવિગ્રહેક થયા પછી ફરીથી બંધનો અભાવ હોવાથી અવક્રતવ્યબંધ નથી.

સત્તરથી ચુરમોત્તર સુધીનાં બંધસ્થાનોના કુલ અઠ્ઠાવીશ ભૂયસ્કાર થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાને એક પ્રકૃતિનો બંધ કરતો સૂક્ષ્મસંપરાયે આવી મતિજ્ઞાનાવરણીય આદિ સોળ પ્રકૃતિ અધિક બાંધતાં પ્રથમસમયે સત્તરપ્રકૃતિના બંધસ્વરૂપ પહેલા ભૂયસ્કાર, ત્યાંથી પડતો નવમા ગુણસ્થાને આવી સંબલન લૌભાદિક ચાર તથા યુરુષવેદ એ પાંચમાંથી અતુકમે એક એક પ્રકૃતિ અધિક બાંધતાં અઠાર, યોગણ્વીશ, વીશ, એકવીશ અને બાવીશના બંધ વખતે પ્રથમસમયે બેથી છ સુધીના પાંચ ભૂયસ્કાર થાય. ત્યાંથી આઠમા ગુણસ્થાને આવતાં હાસ્થાદિ ચાર પ્રકૃતિ સહિત છવીશ બાંધતાં પ્રથમ સમયે સાતમો, ત્યાંથી નીચે પડતાં તે જ ગુણસ્થાને દેવપ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિ બાંધે ત્યારે થયે વિના સત્તાવીશ પ્રકૃતિઓ વધતાં ત્રેપનના બંધે આઠમો, તે જ વખતે દેવપ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીશના બદલે જિનનામ સહિત યોગણ્વીશ, આહારકદિક સહિત ત્રીશ તેમ જ જિનનામ તથા આહારકદિક સહિત એકત્રીશ બાંધતાં અતુકમે ચોપન, પંચાવન અને છપ્પનના બંધસ્વરૂપ નવમો, દશમો અને અગિયારમો ભૂયસ્કાર થાય. વળી આહારકદિક યુક્ત ત્રીશ પ્રકૃતિઓ સહિત પંચાવનનો બંધ કરનાર આઠમાના પહેલા ભાગે નિદ્રાદિક બાંધે ત્યારે સત્તાવનના બંધે અને પૂર્વોક્ત છપ્પનનો બંધ કરનાર નિદ્રાદિક સહિત બાંધે ત્યારે અઠ્ઠાવનના બંધે અતુકમે બારમો અને તેરમો ભૂયસ્કાર થાય.

પ્રમત્ત ગુણસ્થાને આહારક દિક વિના પૂર્વોક્ત છપ્પન અને દેવાસુ-એમ સત્તાવન

બાંધતો અપ્રમતે આવી આહારકદ્ધિકનો બંધ કરે ત્યારે ઝોગણુસાં પ્રકૃતિ બાંધતાં ચૌદમો ભૂયસ્કાર થાય. ત્યાંથી પડતો દેશવિરતિએ આવી દેવાયુ તથા આહારકદ્ધિક વિના પૂર્વોક્ત છપ્પન તથા પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ચાર કષાય-એમ સાં અને દેવાયુ સહિત તે એકસં પ્રકૃતિ બાંધે ત્યારે અનુક્રમે પંદરમો તથા સોલમો ભૂયસ્કાર, ત્યાંથી અવિરતિ ગુણુસ્થાને આવી જિનનામ તથા દેવાયુ વિના ઝોગણુસાં અને અપ્રત્યાખ્યાનીય ચાર-એમ ત્રેસં તેમ જ જિનનામ સહિત ચોસં બાંધે ત્યારે અનુક્રમે સત્તરમો તથા અઠારમો ભૂયસ્કાર થાય. તે જ આત્મા મનુષ્યમાંથી દેવ અથવા નરકમાં જઈ જિનનામ સહિત દેવપ્રાયોગ્ય ઝોગણુત્રીશના બદલે જિનનામયુક્ત મનુષ્યપ્રાયોગ્ય ત્રીશ સહિત પાંસં બાંધે ત્યારે ઝોગણીસમો અને તે જ મનુષ્યાયુ સહિત છાસં બાંધે ત્યારે વીશમો ભૂયસ્કાર થાય.

મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનકે જ્ઞાનાં ૫ દર્શનાં ૯, વેદનીય ૧, મોહં ૨૨ અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય નામકર્મની ૨૩, ગોત્ર ૧ અને અંતં ૫ એમ છાસં બાંધતો તિથં-ચાચુ સહિત સડસં બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે એકવીશમો, તિથં-ચાચુ વિના નામકર્મની ત્રેવીશને બદલે પચીશ તથા છવીશ બાંધે ત્યારે અડસં અને ઝોગણુસીત્તરના બંધે અનુક્રમે બાવીશમો તેમ જ ત્રેવીશમો અને તિથં-ચાચુ સહિત સિત્તર બાંધે ત્યારે ચોવીશમો ભૂયસ્કાર થાય.

તિથં-ચાચુ વિના એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય છવીશના બદલે દેવ કે નરકપ્રાયોગ્ય નામકર્મની અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિઓ સહિત ઇકોતરે બાંધતાં પચીશમો ભૂયસ્કાર થાય અને અઠ્ઠાવીશના બદલે તિથં-ચ પ્રાયોગ્ય નામકર્મની ઝોગણુત્રીશ સહિત બહોતરેના બંધ કરે ત્યારે છવીશમો, ઉદોત સહિત તહોતરે તેમ જ તિથં-ચાચુ સહિત ચુમોતરે પ્રકૃતિના બંધે પ્રથમ સમયે અનુક્રમે સત્તાવીશમો તથા અઠ્ઠાવીશમો ભૂયસ્કાર થાય.

એ જ પ્રમાણે ઉલટા ક્રમે ચુમોતરના બંધથી એકના બંધ સુધીમાં તહોતરથી એક સુધીના બંધસ્વરૂપ અઠ્ઠાવીશ અદ્યતર થાય તે યથાસંભવ સ્વયં ઘટાવી લેવા.

આમાંના કેટલાક ભૂયસ્કારો તથા અદ્યતરો એક અથવા અનેક જીવ આશ્રયી અનેક પ્રકારે થાય છે, તે સ્વયં વિચારવા.

જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાયકર્મનું પાંચ-પાંચ પ્રકૃતિરૂપ તેમ જ વેદનીય, આચુ તથા ગોત્રકર્મનું એક એક પ્રકૃતિ સ્વરૂપ એક એક ઉદયસ્થાન છે. તેથી અવસ્થિતોદય પણ એક એક જ હોય છે. આ પાંચમાંના કોઈપણ કર્મની સર્વ ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો વિચ્છેદ થયા બાદ ફરીથી ઉદય થતો નથી માટે અવકતઓદય નથી વળી ઉદય-સ્થાન એક એક જ હોવાથી ભૂયસ્કાર તથા અદ્યતર પણ નથી.

દર્શનાવરણીયકર્મનાં ચક્ષુદર્શનાવરણાદિ ચાર પ્રકૃતિરૂપ અને પાંચમાંથી કોઈપણ

એક નિદ્રાનો ઉદય હોય ત્યારે પાંચ પ્રકૃતિરૂપ એમ બે ઉદયસ્થાન હોવાથી અવસ્થિ-
તોદય બે તથા ભૂયસ્કારોદય અને અદ્યતરોદય એક એક છે. અવક્રાંત્યોદય અહિં પણ નથી.

મોહનીયકર્મના એક, બે, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ અને દશ પ્રકૃતિરૂપ
નવ ઉદયસ્થાન હોવાથી અવસ્થિતોદય નવ છે.

ઉપશાંતમોહથી કાલક્ષયે પડતાં સૂક્ષ્મસંપરાયે સંનવલન લોભનો ઉદય થાય ત્યારે
પહેલો અવક્રાંત્યોદય અને ભવક્ષયે અનુત્તર વિમાનમાં જતાં અપ્રત્યાખ્યાનીય વગેરે
ત્રણ કષાયો, હાસ્ય, રતિ અને પુરુષવેદ એ છનો અથવા ભય, ભુગુપ્ત્સા કે સમ્બંધત્વ
મોહનીય એ ત્રણમાંથી કેાઈપણ એક પ્રકૃતિ સહિત સાતનો, ત્રણમાંથી બે સહિત
આઠનો અને ત્રણે સહિત નવનો ઉદય થાય ત્યારે પ્રથમ સમયે અનુક્રમે બીજો, ત્રીજો,
ચોથો અને પાંચમો અવક્રાંત્યોદય હોય છે. એમ કુલ પાંચ અવક્રાંત્યોદય છે.

સૂક્ષ્મસંપરાયે એક સંનવલન લોભનો ઉદય હોય છે. ત્યાંથી પડી અનુક્રમે યથા-
સંભવ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક સુધી આવતાં ત્રણ વિના બેથી દશ સુધીની પ્રકૃતિઓનો
ઉદય થાય ત્યારે અનુક્રમે પ્રથમ આદિ આઠ ભૂયસ્કાર અને મિથ્યાત્વેથી યથાસંભવ
સૂક્ષ્મસંપરાય સુધી જતાં એ જ પ્રમાણે ઉલટા ક્રમે નવથી એકના ઉદય સુધીના આઠ
અદ્યતરો થાય છે.

નામકર્મના આઠ, નવ, વીશ, એકવીશ અને ચોવીશથી એકત્રીશ પયંત આઠ એમ
કુલ બાર ઉદયસ્થાન હોવાથી બાર અવસ્થિતોદય હોય છે. અવક્રાંત્યોદય અહિં પણ નથી.

આઠ, નવ, વીશ અને એકવીશ એ ચાર સિવાય એકવીશના ઉદયસ્થાનથી ચોવી-
શથી એકત્રીશ પયંતના ઉદયસ્થાનોમાં જતાં સંસારી જીવોને આઠ ભૂયસ્કાર થાય છે.
બે કે કેવલિ-સમુદ્ઘાતમાં વીશ અને એકવીશના ઉદયસ્થાનથી છન્વીશ અને સત્તા-
વીશે જતાં તેમ જ છન્વીશ તથા સત્તાવીશથી ત્રીશ અને એકત્રીશના ઉદયસ્થાને જતાં
છન્વીશ વગેરે તે તે ભૂયસ્કારો થાય છે. પરંતુ તે આ આઠમાં જ અંતર્ગત થઈ જાય
છે તેથી ભિન્ન ગણાતા નથી.

અહિં અદ્યતર નવ છે, તે આ પ્રમાણે-ત્રીશના ઉદયવાળા સામાન્ય કેવળી અને
એકત્રીશના ઉદયવાળા તીર્થંકર કેવલીને કેવલી-સમુદ્ઘાત અવસ્થામાં પરાઘાત, વિહા-
યોગતિ, ઉચ્છ્વાસ અને સ્વર આ ચાર પ્રકૃતિઓનો ઉદય અટકે ત્યારે સમુદ્ઘાતના
બીજા સમયે છન્વીશ અને સત્તાવીશના ઉદય સમયે અનુક્રમે પહેલો તથા બીજો, વળી
તેમાંથી સંઘયણ, સંસ્થાન, પ્રત્યેક, ઉપઘાત અને ઔદાસિકદિક એ છનો ઉદય અટકે
ત્યારે ત્રીજા આદિ સમયે વીશ અને એકવીશ પ્રકૃતિના ઉદયકાળે અનુક્રમે ત્રીજો તથા
ચોથો અદ્યતર થાય, તીર્થંકર કેવલી તથા સામાન્ય કેવલીને એકત્રીશ અને ત્રીશના
ઉદયમાંથી સ્વરનો રોધ થાય ત્યારે અને તેમાંથી ઉચ્છ્વાસનો રોધ થાય ત્યારે ત્રીશ,
ઝોગણત્રીશ અને અઘ્ઘાવીશના ઉદયકાળે ત્રીશ, ઝોગણત્રીશ અને અઘ્ઘાવીશ પ્રકૃતિ સ્વરૂપ

ત્રણ તેમ જ યોગણુત્રીશ અને અઠ્ઠાવીશના ઉદયસ્થાનથી અયોગિ-ગુણસ્થાને અનુક્રમે નવ અને આઠના ઉદયે જાય ત્યારે નવ અને આઠના ઉદયરૂપ આ યો-એમ કુલ નવ અદ્યતરોદય છે અને ઋણુગતિથી ઉત્પન્ન થનાર સંસારી જીવને ૨૪-૨૫ નો અદ્યતર આવી શકે છે. પણ ડીકામાં જણાવેલ નથી.

સંસારી જીવોને આમાંના કેટલાક અદ્યતરોદય ઘટી શકે છે. પરંતુ બધા ઘટી શકતા નથી અને જે ઘટે છે તે આ નવમાં આવી જાય છે તેથી જુદા ગણાવેલ નથી.

સર્વકર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિનાં અગિયાર, બાર, ત્રેવીશ, ચૌવીશ, યોગણુત્રીશથી ચોત્રીશ સુધીનાં છ તથા ચુરમાલીશથી યોગણુસાઠ પ્રકૃતિના ઉદય સુધીનાં સોલ એમ કુલ છબીશ ઉદયસ્થાનો છે.

ત્રસત્રિક, મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, સૌભાગ્ય, આદેયદ્રિક, એક વેદનીય, ઉચ્ચ-ગોત્ર અને મનુષ્યાયુષ આ અગિયાર પ્રકૃતિનો ઉદય ચૌદમે ગુણસ્થાનકે સામાન્ય કેવલીને અને જિનનામ સહિત બારનો ઉદય તીર્થંકર કેવલિને હોય છે. અહિં તેમ જ તેરમે ગુણસ્થાને તીર્થંકરોને પ્રતિપક્ષી દરેક શુભ પ્રકૃતિઓનો જ ઉદય હોય છે એ ધ્યાનમાં રાખવું.

આ અગિયાર અને બાર પ્રકૃતિમાં નામકર્મની ખુવોદથી બાર ઉમેરતાં કેવલિ-સમુદ્ધાતમાં કાર્મણ કાયથોગે વર્તતાં અતીર્થંકર તેમ જ તીર્થંકર કેવલિને અનુક્રમે યોગણુત્રીશ અને ત્રીશ આ બે જ ઉદયસ્થાનો હોય છે, તેમાં પરાધાત, એક વિહાયો-ગતિ, ઉચ્છવાસ અને એક સ્વર આ ચાર ઉમેરવાથી સ્વભાવસ્થ તેઓને અનુક્રમે તેત્રીશ અને ચોત્રીશ આ બે ઉદયસ્થાનો હોય છે.

તેઓને જ યોગનિરોધ સમયે સ્વર રોકાયે છતે અનુક્રમે બત્રીશ અને તેત્રીશ તથા ઉચ્છવાસ રોકાયે છતે એકત્રીશ અને બત્રીશ એમ ચાર ઉદયસ્થાનો હોય છે. પરંતુ અહિં બત્રીશ અને તેત્રીશ બે વાર ગણાવેલ હોવાથી નવાં ઉદયસ્થાનો બે જ એકત્રીશ અને બત્રીશ કહી શકાય. આ રીતે કેવલિ ભગવંતોને સામાન્યથી ઠશ જ ઉદયસ્થાનો હોય છે.

કોઈપણ અવિરતિ ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને વિગ્રહગતિમાં જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, વેદનીય એક, આયુષ્ય એક, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ એમ છ કર્મની સત્તર, અપ્રત્યાખ્યાનીય ત્રણેરે ત્રણ કોધાદિ, એક યુગલ અને એક વેદ એમ મોઢનીયની છ, તથા વિગ્રહગતિમાં ઘટતી નામકર્મની એકવીશ એમ કુલ ચુરમાલીશ પ્રકૃતિનો જઘન્યથી ઉદય હોય છે. તેમાં ભય, બુણુખ્સા અને સમ્યક્ત્વ મોઢનીય એ ત્રણમાંથી કોઈપણ એક ઉમેરતાં પીસ્તાલીશ, બે ઉમેરતાં છેતાલીશ અને ત્રણે ઉમેરતાં સુઠતાલીશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય છે.

ઉત્પત્તિસ્થાને આવેલ અવિરત ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ અથવા નારકને પૂવોક્ત

ચુરમાલીશમાંથી આતુપૂર્વિ બાદ કરતાં વૈકિયદિક, ઉપધાત, પ્રત્યેક તથા સંસ્થાન એમ પાંચ ઉમેરતાં અડતાલીશ, તેમાં ભય, જુગુપ્સા અને સમ્યક્ત્વ મોહનીય આ ત્રણમાંથી એક ઉમેરતાં ઝોગણપચાસ, બે ઉમેરતાં પચાસ અને ત્રણ ઉમેરતાં એકાવનનો ઉદય થાય છે.

અથવા ચુરમાલીશના ઉદયવાળા અવિરત ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્ય-તિથિઓને ઉત્પત્તિસ્થાને આતુપૂર્વિ બાદ કરી એમાં ઔદારિકદિક, ઉપધાત, પ્રત્યેક, પ્રથમ સંઘ-યણ અને એક સંસ્થાન એ છ ઉમેરતાં ઝોગણપચાસનો ઉદય થાય. વળી શરીરપચા-તિએ પચાપ્ત એવા તેઓને જ તે ઝોગણપચાસમાં એક વિહાયોગતિ અને પરાધાત ઉમેરતાં એકાવન, ઉચ્છ્વાસ ઉમેરતાં બાવન, સ્વર ઉમેરતાં ત્રેપન, સમ્યક્ત્વ મોહનીય, ભય, જુગુપ્સા અને એક નિદ્રા આ ચારમાંથી કોઈપણ એક ઉમેરતાં ચોપ્પન, બે ઉમે-રતાં પંચાવન, ત્રણ ઉમેરતાં છપ્પન અને ચારે ઉમેરતાં સત્તાવનનો ઉદય થાય, તેમાં ઉઘોત ઉમેરતાં તિથિઓને અઠાવનનો ઉદય થાય.

પૂર્વે દેવ તથા નરક આશ્રયી ઉત્પત્તિસ્થાને અડતાલીશનું ઉદયસ્થાન બતાવ્યું હતું તેમાં પણ મનુષ્ય-તિથિઓની જેમ પરાધાત, વિહાયોગતિ, ઉચ્છ્વાસ, સ્વર, ભય, જુગુપ્સા, સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને નિદ્રા ઉમેરવાથી યથાસંભવ અનેક રીતે સત્તાવન સુધીનાં ઉદયસ્થાનકો થઈ શકે છે.

મિથ્યાદષ્ટિને છેતાલીશથી ઝોગણસાઠ સુધીનાં ઉદયસ્થાનો સંભવે છે. ત્યાં જ્ઞાના-વરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય પાંચ, વેદનીય એક, મોહનીય દશ, આશ્રુ એક, નામકર્મ એકત્રીશ, ગોત્ર એક અને અંતરાય પાંચ એમ ઝોગણસાઠ પ્રકૃતિનો ઉદય તિથિઓને જ સંભવે છે. શેષ ઉદયસ્થાનો સ્વયં વિચારી લેવાં.

સર્વોત્તર પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ થયા પછી ફરીથી ઉદયનો સંભવ ન હોવાથી અવકાતઓદય એક પણ નથી. અવસ્થિતોદય છન્વીશ હોય છે.

ભૂયસ્કારોદય અગિયાર, બાર, ત્રેવીશ, ચોવીશ અને ચુરમાલીશ વિના શેષ એક-ત્રીશ હોય છે.

ત્યાં તીર્થંકર તથા સામાન્ય કેવલિને અયોગિ ગુણસ્થાને બાર તથા અગિયારનો અને સયોગિ ગુણસ્થાને કેવલિ-સમુદ્ધાતમાં કાર્મણ કાયયોગે વર્તતાં અનુક્રમે ચોવીશ તથા ત્રેવીશનો ઉદય હોય છે. તેમ જ ચુરમાલીશનું ઉદયસ્થાન અવિરત ક્ષાયિક સમ્ય-ગ્દષ્ટિને વિઝહગતિમાં જ ઘટે છે. આ પાંચે ઉદયસ્થાનો પ્રકૃતિઓની હાનિથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. પણ પ્રકૃતિઓની વૃદ્ધિથી પ્રાપ્ત થતા નથી. માટે આ પાંચ ઉદયસ્થાનો ભૂય-સ્કારરૂપે સંભવતાં નથી.

કેવલિ-સમુદ્ધાતમાં કાર્મણ કાયયોગે વર્તતા સામાન્ય કેવલિ તથા તીર્થંકર કેવલિને અનુક્રમે ત્રેવીશ તથા ચોવીશનો ઉદય હોય છે. તેમને છઠ્ઠા સમયે ઔદારિક

મિશ્ર કાયથોગે વર્તતાં ઔદારિકદ્રિક, ઉપઘાત, પ્રત્યેક, પ્રથમ સંઘયણ અને એક સંસ્થાન એ છ પ્રકૃતિ વધે ત્યારે અનુક્રમે યોગણત્રીશ તથા ત્રીશના ઉદયરૂપ બે અને તેમને જ આઠમા સમયે ઔદારિક કાયથોગે વર્તતાં પરાઘાત, વિહાયોગતિ, ઉચ્છ્વાસ અને સ્વર આ ચાર પ્રકૃતિઓ વધે ત્યારે અનુક્રમે તેત્રીશ અને ચોત્રીશ પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ બે—એમ કેવલિના દશ ઉદયસ્થાનોમાં માત્ર ચાર ભૂયસ્કાર ઘટે છે. ટીકામાં એકત્રીશ અને બત્રીશ પ્રકૃતિના ઉદય સ્વરૂપ બે ભૂયસ્કારો સંહિત કુલ છ ગણાવ્યા છે. પરંતુ તે ભૂયસ્કારો શી રીતે ઘટી શકે તે અમે બહુતા નથી.

પીસ્તાલીસથી યોગણસાઠના ઉદયસ્થાન સુધીના કુલ પંદર ભૂયસ્કારો યથાસંભવ અનેક છવો આશ્રયી અનેક પ્રકારે ઘટી શકે છે. એથી કુલ એકવીશ ભૂયસ્કારો થાય છે.

યોગણસાઠથી વધારે પ્રકૃતિઓનો ઉદય ન હોવાથી યોગણસાઠ તથા ચોત્રીશનો ઉદય પણ ટીકાકારના જણાવવા મુજબ વૃદ્ધિથી થતો હોવાથી આ બે વિના શેષ ચોવીશ અદ્યપતરોદય ઘટે છે. પરંતુ ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે રહેલ તીર્થંકરના આત્માને સુડતાલીશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે, તેમાંથી પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદનો ક્ષય થવાથી અને તીર્થંકર નામકર્મનો ઉદય થવાથી સયોગિ-ગુણસ્થાનકે ચોત્રીશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે તેથી એ પણ અદ્યપતર સ્વરૂપે સંભવી શકે છે. છતાં તેનું વર્ણન કેમ કર્યું? તે બહુશ્રુતો બહુ.

સત્તાસ્થાનોમાં અવક્રાંત્યાદિનો વિચાર

કૌર્ષપણ એક કર્મની સર્વ ઉત્તરપ્રકૃતિઓની કે સર્વ કર્મની સર્વ ઉત્તરપ્રકૃતિઓની સત્તાનો વિચ્છેદ થયા પછી ફરીથી સત્તા થતી નથી માટે કૌર્ષપણ કર્મમાં અવક્રાંત્ય સત્કર્મ ઘટતું જ નથી.

જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાયનું ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનક સુધી પાંચ-પાંચ પ્રકૃતિ સ્વરૂપ એક જ સત્તાસ્થાન હોય છે. તેથી અવસ્થિત સત્કર્મ એક થાય છે અને ભૂયસ્કાર તથા અદ્યપતર સત્કર્મ નથી.

વેદનીય, ગોત્ર અને આયુષ્યકર્મમાં બે અને એક પ્રકૃતિ સ્વરૂપ બે બે સત્તાસ્થાનો હોય છે. ત્યાં વેદનીયમાં અયોગિના દ્વિચરમસમય સુધી બે અને ચરમસમયે એક પ્રકૃતિ સ્વરૂપ એમ બે સત્તાસ્થાન છે. એકનું સત્તાસ્થાન એક જ સમય રહેતું હોવાથી અવસ્થિત રૂપે પ્રાપ્ત થતું નથી, માટે બે પ્રકૃતિ સ્વરૂપ એક અવસ્થિત સત્તાસ્થાન અને એક અદ્યપતર સત્કર્મ થાય છે. પણ એકની સત્તામાંથી બેની સત્તા થવાનો સંભવ ન હોવાથી ભૂયસ્કાર સત્કર્મ નથી.

ગોત્રકર્મમાં ઉચ્ચગોત્ર ઉવેલે ત્યારે અથવા અયોગિના દ્વિચરમસમયે નીચગોત્રનો ક્ષય કરે ત્યારે એક પ્રકૃતિનું અન્યથા બે પ્રકૃતિનું સત્કર્મ હોય છે. બન્ને સત્તાસ્થાનો અવસ્થિત છે. ભૂયસ્કાર તથા અદ્યપતર એક એક હોય છે.

ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયથી આયુષધનો પૂર્વ સમય સુધી એકનું અને આયુષધના પ્રથમ સમયથી તે ભવના અંત સુધી એનું-એમ આયુષધનાં બે સત્તાસ્થાનો હોય છે. માટે બંને અવસ્થિત સત્કર્મ છે. આયુષધના પ્રથમ સમયે એક ભૂયસ્કાર અને ભવના પ્રથમ સમયે એક અદ્યપતર થાય છે.

ઉપશમશ્રેણિમાં અગિયારમા ગુણસ્થાનક સુધી અને ક્ષપકશ્રેણિમાં નવમા ગુણસ્થાનકની પ્રથમ ભાગ સુધી નવનું, થીલુદ્ધિત્રિકનો ક્ષય થયા બાદ ક્ષીણમોહના દ્વિચરમસમય સુધી એનું અને નિદ્રાદિકનો ક્ષય થવાથી ક્ષીણમોહના ચરમસમયે ચાર પ્રકૃતિનું-એમ દર્શનાવરણીયનાં ત્રણ સત્તાસ્થાન છે. ત્યાં ચારનું સત્તાસ્થાન એક સમય જ હોવાથી તે અવસ્થિતરૂપે ઘટતું નથી, તેથી શેષ બે અવસ્થિત અને છ તથા ચાર પ્રકૃતિ રૂપે બે અદ્યપતર હોય છે. દર્શનાવરણીયની કૌંઠપણુ પ્રકૃતિનો ક્ષય થયા પછી ફરીથી સત્તામાં આવતી ન હોવાથી એક પણ ભૂયસ્કાર થતો નથી.

મોહનીયકર્મનાં અઠ્ઠાવીશ, સત્તાવીશ, છન્વીશ, ચોવીશ, ત્રેવીશ, બાવીશ, એકવીશ, તેર, બાર, અગિયાર, પાંચ, ચાર, ત્રણ, બે અને એક પ્રકૃતિરૂપ પંદર સત્તાસ્થાનો હોવાથી પંદર અવસ્થિત સત્કર્મ છે અને અઠ્ઠાવીશ વિનાના ચૌદ અદ્યપતર સત્કર્મ છે.

અનંતાનુબંધિ, સમ્યક્ત્વ મોહનીય તથા મિશ્ર મોહનીય સિવાયની કૌંઠપણુ પ્રકૃતિ ક્ષય થયા પછી ફરીથી સત્તામાં પ્રાપ્ત થતી ન હોવાથી ચોવીશ અથવા છન્વીશના સત્તાસ્થાનથી અઠ્ઠાવીશના સત્તાસ્થાને જતાં અઠ્ઠાવીશની સત્તા રૂપ એક જ ભૂયસ્કાર થાય છે, શેષ કૌંઠપણુ સત્તાસ્થાનો ભૂયસ્કાર રૂપે થતાં નથી.

નામકર્મનાં સત્તાસ્થાનો બાર છે. સર્વ પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય ત્યારે ત્રાણુ, જ્વિનનામ વિના બાણુ, આહારક ચતુષ્ક વિના નેત્રાશી, જ્વિનનામ તથા આહારક ચતુષ્ક વિના અંકુચાશી આ પ્રથમ સત્તાસ્થાન ચતુષ્ક કહેવાય છે. તેમાંથી ક્ષપકશ્રેણિમાં નામની તેર પ્રકૃતિઓના ક્ષય થતાં અનુક્રમે એ'શી, યોગણુએ'શી, છોત્તેર અને પંચોત્તેરનું સત્તાસ્થાન થાય છે. આ બીજું સત્તાસ્થાન ચતુષ્ક કહેવાય છે. અયોગિના દ્વિચરમ સમયે એ'શી અને યોગણુએ'શીની સત્તાવાળાને એકોત્તેરનો ક્ષય થવાથી અથવા છોત્તેર અને પંચોત્તેરની સત્તાવાળાને સડસડ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થવાથી નવ અને આઠ રૂપ બે સત્તાસ્થાનો થાય છે.

પૂર્વોક્ત અઠ્ઠાશીમાંથી દેવદ્વિક કે નરકદ્વિક વિના છવાશી તેમાંથી શેષ રહેલ દેવદ્વિક કે નરકદ્વિક સહિત વૈકિય ચતુષ્ક એ છ વિના એ'શી અને તેમાંથી પણ મનુષ્યદ્વિકની ઉદ્દલના થાય ત્યારે અઠ્ઠોત્તેરનું સત્તાસ્થાન થાય છે. પૂર્વાચાર્યોએ આ ત્રણ સત્તાસ્થાનોને અમુવ સત્તાસ્થાનો કહેલ છે.

એ'શીનું સત્તાસ્થાન વૈકિયપદ્મક વિના અથવા ક્ષપકશ્રેણિમાં તેરનો ક્ષય થાય ત્યારે

એમ જોઈતે થાય છે, પરંતુ અંખ્યા એક જ હોવાથી તે જ વાર ગણાતું નથી તેથી આર જ સત્તાસ્થાનો છે.

અર્થ નવ અને આઠની સત્તા અયોગિના ચરમસમયરૂપ-એક જ સમય હોવાથી શેષ દશ સત્તાસ્થાનો અવસ્થિતરૂપે હોય છે. ત્રાહુ અને બાહુ વિના શેષ દશ અલ્પ-તરો હોય છે.

અહોતેરની સત્તાવાળાને બંધથી મહુધ્યદિકની સત્તા વધે ત્યારે એ'શીનું, તેમાં વૈકિયપદ્ધતની સત્તા વધે ત્યારે છયાશીનું, તેમાં શેષ દેવદિક કે નરકદિકની સત્તા વધે ત્યારે અહાશીનું, તેમાં જિનનામ વધે ત્યારે નેબ્યાશીનું, એ જ અહાશીમાં આહારક ચતુષ્ક વધે ત્યારે બાહુનું અને તેમાં જિનનામ વધે ત્યારે ત્રાહુનું, એમ આ છ સત્તા-સ્થાનો ભૂચક્ષારરૂપે થાય છે. શેષ સત્તાસ્થાનો ક્ષપકશ્રેણિમાં જ પ્રાપ્ત થતાં હોવાથી ભૂચક્ષારરૂપે થતાં નથી અને ક્ષપકશ્રેણિ વિના અહોતેરથી બોણી સત્તા ન હોવાથી અહોતેરનું સત્તાસ્થાન પણ ભૂચક્ષારરૂપે થતું નથી.

અર્થ ઉત્તરપ્રકૃતિઓનાં સત્તાસ્થાનો અને તેમાં અવકાશોદ્યાદિનો વિચાર

૧૧, ૧૨, ૮૦, ૮૧, ૮૪, ૮૫, ૯૪, ૯૫, ૯૬, ૯૭, ૯૮, ૯૯, ૧૦૦, ૧૦૧, ૧૦૨, ૧૦૩ ૧૦૪, ૧૦૫, ૧૦૬, ૧૦૭, ૧૦૮, ૧૦૯, ૧૧૦, ૧૧૧, ૧૧૨, ૧૧૩, ૧૧૪, ૧૨૫, ૧૨૬, ૧૨૭, ૧૨૮, ૧૨૯, ૧૩૦, ૧૩૧, ૧૩૩, ૧૩૪, ૧૩૫, ૧૩૬, ૧૩૭, ૧૩૮, ૧૩૯, ૧૪૦, ૧૪૧, ૧૪૨, ૧૪૩, ૧૪૪, ૧૪૫ અને ૧૪૬ પ્રકૃતિરૂપ સર્વ ઉત્તરપ્રકૃતિઓનાં કુલ ૪૮ સત્તાસ્થાનો અનેક છવ આશ્રયી હોય છે.

તસત્રિક, સૌરામ્ય, આદેયદિક, મહુધ્યગતિ, પથેન્દ્રિયભતિ, મહુધ્યાશુ, ઉચ્ચગેત્ર અને એક વેદનીય આ અગિયાર પ્રકૃતિરૂપ અને જિનનામ સહિત બાર પ્રકૃતિરૂપ સત્તાસ્થાન અયોગિ-શુણ્યસ્થાનકના ચરમસમયે અનુક્રમે સામાન્ય કેવલી તથા તીર્થંકર કેવલિને હોય છે.

ઉપરોક્ત અગિયાર અને બારમાં આવરદિક, તિર્થંચદિક, નરકદિક, આતપદિક, એકેન્દ્રિયાદિ ચાર ભતિ અને સાધારણ નાનકર્મ એ તેર તેમ જ જિનનામ તથા આહારક ચતુષ્ક એમ આદર વિના શેષ નામકર્મની સહસ્રક, અન્યતર વેદનીય તથા નીચગેત્ર એમ કુલ બોગણસિત્તર પ્રકૃતિઓ ઉમેરતાં એ'શી અને એકાશી તેમ જ આહારક ચતુષ્ક સહિત તે ઉમેરતાં ચોરાશી અને પંચાશી એમ ચાર સત્તાસ્થાન અનેક છવોની અપેક્ષાએ સયોગિથી અયોગિના ચિચરમસમય સુધી હોય છે. ત્યાં એ'શી અને ચોરાશીનું સામાન્ય કેવલિને તથા એકાશી અને પંચાશીનું સત્તાસ્થાન તીર્થંકર કેવલિને હોય છે.

આ એ'શી આદિ ચાર સત્તાસ્થાનમાં નવ આવરણ અને પાંચ અંતરાય ઉમેરતાં શીણમોહના ચરમસમયે અનુક્રમે ચોરાહુ, પંચાહુ, અહાહુ અને નંબાહુ એ ચાર

સંત્તાસ્થાનો હોય. આ જ શુષ્કસ્થાનકના કિચરમસમય સુધી નિદ્રાદિક સહિત છનુ, સંત્તાણુ', સો અને એકસો એક એ ચાર સંત્તાસ્થાનો હોય છે.

સૂક્ષ્મસં'પરાય શુષ્કસ્થાનકે લોભ સહિત સંત્તાણુ', અઠ્ઠાણુ', એકસો એક અને એકસો બે એમ ચાર સંત્તાસ્થાનો હોય છે.

અનિવૃત્તિકરણ શુષ્કસ્થાને માયા સહિત અઠ્ઠાણુ', નંબાણુ', એકસો બે અને એકસો ત્રણ એ ચાર, ત્યારબાદ માન સહિત નંબાણુ', સો, એકસો ત્રણ અને એકસો ચાર, ત્યારબાદ કૌપ સહિત કરતાં સો, એકસો એક, એકસો ચાર અને એકસો પાંચ, તેમાં પુરુષવેદ સહિત કરતાં એકસો એક, એકસો બે, એકસો પાંચ અને એકસો છ એ ચાર સંત્તાસ્થાનો હોય છે. ત્યારબાદ હાસ્યપદ્ધતિ ઉમેરતાં એકસો સાત, એકસો આઠ, એકસો અગિયાર અને એકસો બાર, ત્યારબાદ સ્ત્રીવેદ ઉમેરતાં એકસો આઠ, એકસો નવ, એકસો બાર અને એકસો તેર, તેમાં નપુ'સકવેદ સહિત કરતાં એકસો નવ, એકસો દશ, એકસો તેર અને એકસો ચૌદ આ ચાર સંત્તાસ્થાનો હોય છે. તે પછી તે જ શુષ્કસ્થાનકે સ્થાવરદ્રિકાદિ નામકર્મની તેર અને શીલુદ્ધિત્રિક એમ સોલ ઉમેરતાં એકસો પચ્ચીશ, એકસો છવીશ, એકસો ઓગણત્રીશ અને એકસો ત્રીશ એ ચાર સંત્તાસ્થાનો હોય છે. ત્યારબાદ આ જ શુષ્કસ્થાનકે આઠ કષાયશુકત કરતાં એકસો તેત્રીશ, એકસો ચૌત્રીશ, એકસો સાડત્રીશ અને એકસો આડત્રીશ આ ચાર સંત્તાસ્થાનો થાય છે. તે અનેક જીવ આશ્રયી અર્હિથી ચતુર્થ શુષ્કસ્થાનક સુધી હોય છે.

તેમાં સમ્યક્ત્વ મોહનીય સહિત-મોહનીયની ખાવીશની સંત્તાવાળાને એકસો ચૌત્રીશ, એકસો પાંત્રીશ, એકસો આડત્રીશ અને એકસો ઓગણચાલીશ, તેમાં મિશ્ર-મોહનીય ઉમેરતાં એકસો પાંત્રીશ, એકસો છત્રીશ, એકસો ઓગણચાલીશ અને એકસો ચાલીશ તેમ જ મિથ્યાત્વ સહિત મોહનીયની ચૌવીશની સંત્તાવાળાને એકસો છત્રીશ, એકસો સાડત્રીશ, એકસો ચાલીશ અને એકસો એકતાલીશ એ ચાર સંત્તાસ્થાનો હોય છે.

મોહનીયની છવીશની સંત્તાવાળાને એકસો આડત્રીશ, એકસો ઓગણચાલીશ, એકસો જૈતાલીશ અને એકસો તેતાલીશ, મોહનીયની સંત્તાવીશની સંત્તાવાળાને એકસો ઓગણચાલીશ, એકસો ચાલીશ, એકસો તેતાલીશ અને એકસો સુરમાલીશ, તેમ જ મોહનીયની અઠ્ઠાવીશની સંત્તાવાળાને એકસો ચાલીશ, એકસો એકતાલીશ, એકસો સુરમાલીશ અને એકસો પીસ્તાલીશ આ ચાર સંત્તાસ્થાનો હોય છે.

એકસો ચૌત્રીશથી એકસો પીસ્તાલીશ સુધીનાં સર્વ સંત્તાસ્થાનો ચૌથાથી સાતમા શુષ્કસ્થાનક સુધી ભિન્ન ભિન્ન જીવો આશ્રયી હોય છે. એમ ટીકામાં બતાવેલ છે, પણ આ શુષ્કસ્થાનકોમાં મોહનીયકર્મની છવીશ કે સંત્તાવીશની સંત્તા હોતી જ નથી, તેથી આ સંત્તાસ્થાનો કઈ રીતે ઘટી શકે તે સમજાતું નથી. પરંતુ કર્મપ્રકૃતિ સત્તા. ગાથા ૧૩ તથા તેની ટીકામાં અન્ય આચાર્યોના મતે પ્રથમ દર્શનત્રિકનો અને પછી અનંતા-

ગુણધિ ક્ષય કરે-એમ કહેલ છે તેથી તે મતે વિચારીએ તો મિથ્યાત્વનો ક્ષય કયાં આદ મોહનીયની સત્તાવીશની અને મિશ્રનો ક્ષય કયાં આદ છન્વીશની સત્તા ચોથાથી સાતમા ગુણસ્થાનક સુધી પણ સંભવી શકે. તત્ત્વ દેવલિગમ્ય.

આ સર્વ સત્તાસ્થાનો ચોથાથી સાતમા ગુણસ્થાનક સુધી હોય એમ કહ્યું તે અહુલતાની દૃષ્ટિએ જાણ્યું. કેમકે આમાનાં કેટલાંક સત્તાસ્થાનો પ્રથમના ત્રણ ગુણસ્થાનકે અને કેટલાંક આઠમા ગુણસ્થાનકે પણ ઘટી શકે છે.

તે જ એકસો પીસ્તાલીશની સત્તાવાળાને આયુષ્ય થાય ત્યારે એકસો છેતાલીશની સત્તા હોય છે.

તેઉકાય-વાઉકાયમાં સાં ૫, ૬૦ ૯, ૧૦ ૨. મોં ૨૬, (તિયંચ) આયુ ૧, અં ૫, (મનુષ્યદિક તથા ઉચ્ચગોત્રની ઉદ્ધલના પછી) નાં ૭૮ અને (નીચ) ગોત્ર ૧, એમ કુલ એકસો સત્તાવીશની સત્તા હોય છે. તે જ જીવ પરબવતું તિયંચાચુ બાંધે ત્યારે એકસો અઠ્ઠાવીશની સત્તા હોય છે. અહિં પ્રકૃતિ સ્વરૂપે આયુ એક જ હોવા છતાં બે ભવની અપેક્ષાએ બે માની એકસો અઠ્ઠાવીશની સત્તા ટીકાકારે કરી હોય તેમ લાગે છે.

પૂર્વે જણાવેલ એકસો સત્તાવીશની સત્તાવાળો પૃથ્વીકાયાદિમાં આવી મનુષ્યદિકે બાંધે ત્યારે નામકર્મની એશીની સત્તા થવાથી એકસો યોગજીવત્રીશ, વળી ઉચ્ચગોત્ર બાંધે ત્યારે એકસો ત્રીશ અને મનુષ્યાયુ બાંધે એકસો એકત્રીશની સત્તા હોય છે.

પંચેન્દ્રિયમાં આવેલ પૂર્વોક્ત એકસો ત્રીશની સત્તાવાળાને દેવદિકે અથવા નરકદિકે તથા વૈકિયચતુષ્ક એ છ પ્રકૃતિ બાંધે ત્યારે એકસો છત્રીશ, ત્યારબાદ બાકી રહેલ દેવદિક કે નરકદિક બાંધે ત્યારે એકસો આઠત્રીશની સત્તા થાય છે, પરંતુ એકસો અત્રીશનું સત્તાસ્થાન કોઈ પણ રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી.

અહિં બતાવેલ સત્તાસ્થાનો આ રીતે જ ઘટી શકે એમ સમજવાનું નથી પરંતુ ભિન્ન ભિન્ન ગુણસ્થાનકે ભિન્ન ભિન્ન જીવો આશ્રયી અનેક રીતે અનેક પ્રકૃતિઓના ફેરફારથી ભિન્ન ભિન્ન રીતે થાય છે પરંતુ વિસ્તારના ભયથી અહિં લખેલ નથી.

અહિં અવકતબ્ય સત્કર્મ એક પણ નથી. વળી અયોગિના અન્ત્ય સમયે સંભવતાં અગિયાર તથા બાર. તેમ જ ક્ષીણમોહના ચરમસમયે જ સંભવતાં ચોરાણું અને પંચાણું પ્રકૃતિરૂપ-એમ ચાર સત્તાસ્થાનો વિના શેષ ચુરમાલીશ સત્તાસ્થાનો અવસ્થિત સત્કર્મરૂપે સંભવે છે. તેમ જ એકસો છેતાલીશ વિના શેષ ચુરમાલીશ અદ્યપતર સત્કર્મ થાય છે.

અગિયારથી એકસો છન્વીશ સુધીનાં સર્વ સત્તાસ્થાનો ક્ષપકચેષ્ટિમાં જ પ્રાપ્ત થતાં હોવાથી તેમ જ એકસો તેત્રીશ તથા એકસો સત્તાવીશનું સત્તાસ્થાન પણ દેવજી

અક્ષરપત્ર સ્વરૂપે જ પ્રાપ્ત થતું હોવાથી કુલ આ એકત્રીશ સત્તાસ્થાનો ભૂચસ્કારરૂપે પ્રાપ્ત થતાં નથી. શેષ એકસો અઠ્ઠાવીશથી એકસો એકત્રીશ સુધીનાં ચાર અને એકસો એકત્રીશથી એકસો છેતાલીશ સુધીનાં તેર-એમ સત્તર સત્તાસ્થાનો ભૂચસ્કારરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે.

જાાં ૫, ૬૦ ૨, મોાં ૨૬, આાં ૧, નાાં ૭૮, ગોાં ૧ અને અંતરાય ૫, એમ એકસો સત્તાવીશની સત્તાવાળા તેઉકાય-વાયુકાયને પારભાવિક તિર્થગાયુના બંધકાલે એકસો અઠ્ઠાવીશની સત્તા થાય, પૃથ્વીકાય આદિમાં ઉત્પન્ન થયેલ એ જ એકસો સત્તાવીશની સત્તાવાળાને મનુષ્યદિકના બંધકાલે એકસો યોગણુત્રીશની, ઉચ્ચગોત્રના બંધકાળે એકસો ત્રીશની અને પરભવના આયુના બંધકાલે એકસો એકત્રીશની સત્તા થાય.

પૂર્વોક્ત એકસો ત્રીશની સત્તાવાળો જીવ પંચેન્દ્રિયમાં આવી દેવાદંક અથવા નરકદિક સંહિત વૈકિંચ ચતુષ્ક બાંધે ત્યારે એકસો છત્રીશની, તે જ જીવ શેષ રહેલ દેવદિક કે નરકદિક બાંધે ત્યારે એકસો આઠત્રીશની અને આયુ બાંધે ત્યારે એકસો યોગણુચાલીશની સત્તા થાય છે.

એકસો તેત્રીશની સત્તાવાળો ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ જિનનામ બાંધે ત્યારે એકસો એત્રીશ, આયુ બાંધે ત્યારે એકસો પાંત્રીશ, જિનનામ તથા આયુ વિના આહારક ચતુષ્ક બાંધે ત્યારે એકસો સાઠત્રીશ, જિનનામ બાંધે ત્યારે એકસો આઠત્રીશ અને આયુ બાંધે ત્યારે એકસો યોગણુચાલીશ-એમ પાંચ સત્તાસ્થાનો થાય છે.

જાાં ૫, ૬૦ ૬, વેાં ૨, મોાં ૨૪, આાં ૧, નાાં ૮૮, ગોાં ૨ અને અંતરાય ૫, એમ એકસો છત્રીશની સત્તાવાળો આહારક ચતુષ્ક બાંધે ત્યારે એકસો ચાલીશ, જિનનામ બાંધે ત્યારે એકસો એકતાલીશ અને આયુ બાંધે ત્યારે એકસો બેતાલીશ-એમ ત્રણ સત્તાસ્થાન થાય છે.

જાાં ૫, ૬૦ ૬, વેાં ૨, મોાં ૨૮, આાં ૧, નાાં ૮૮, ગોાં ૨ અને અંતરાય ૫ એમ એકસો ચાલીશની સત્તાવાળો આહારક ચતુષ્ક બાંધે ત્યારે એકસો ચુમ્માલીશ, જિનનામ બાંધે ત્યારે એકસો પીસ્તાલીશ અને આયુ બાંધે ત્યારે એકસો છેતાલીશ એ ત્રણ સત્તાસ્થાનો થાય છે.

એમ આ કુલ સોલે સત્તાસ્થાનો પ્રથમ સમયે ભૂચસ્કારરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે. એકસો તેતાલીશનું સત્તાસ્થાન તથા તે સ્વરૂપ ભૂચસ્કાર ટીકામાં જણાવેલ છે પણ તે કેવી રીતે વધી શકે તે બહુશ્રુતો બળે.

સાચાદિ-ભગવિચાર

જે બંધાદિ સાદિ હોય છે તે અધ્રુવ જ હોય છે અને જે અનાદિ હોય છે તે જીવવિશેષમાં ધ્રુવ અને અધ્રુવ પણ હોય છે. જે અધ્રુવ હોય છે તે અધ્રુવરૂપે રહે છે. અથવા સાદિ પણ થઈ શકે છે.

જે બંધાદિ વધારેમાં વધારે હોય તે ઉત્કૃષ્ટ અને તે સિવાયના સર્વ અતુલ્ય કહેવાય છે. જે ઓછામાં ઓછા હોય તે જઘન્ય અને તે સિવાયના સર્વ અજઘન્ય કહેવાય છે.

ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય-સિવાયના સામાન્યથી બંધાદિ સઘળા અતુલ્ય અને અજઘન્ય બંનેમાં આવી શકે છે. છતાં સાદિપણની વિશેષતાથી તે બંનેમાં ભેદ છે. જેમ બંધાદિને ઉત્કૃષ્ટ કરી તેથી ઓછા કરે ત્યારે અતુલ્યની સાદિ અને બંધાદિને જઘન્ય કરી તેથી વધારે કરે ત્યારે અજઘન્યની સાદિ, વળી જ્યાં અતુલ્ય કે અજઘન્યની સાદિ ન હોય ત્યાં પણ ઉત્કૃષ્ટની મર્યાદા કરી અતુલ્ય અને જઘન્યની મર્યાદા કરી શેષ બંધાદિ અજઘન્ય એમ સમજવું.

સામાન્યથી અજઘન્ય અને અતુલ્ય બંધાદિ અનાદિ અને ઉત્કૃષ્ટ તથા જઘન્ય સાદિ જ હોય છે.

બંધઆશ્રયી અધુવબંધી સર્વ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટાદિ ચારે સાદિ, અધુવ એમ બે પ્રકારે અને ધુવબંધી પ્રકૃતિઓના અજઘન્ય તથા અતુલ્ય યથાસંભવ સાદિ, અનાદિ, ધુવ અને અધુવ એમ ચાર પ્રકારે છે અને ઉત્કૃષ્ટ તથા જઘન્ય સાદિ અધુવ એમ બે પ્રકારે છે.

ઉપશાન્તમોહ આદિ ત્રણ ગુણસ્થાને મૂળ એક વેદનીય અને ઉત્તર એક સાત-વેદનીય કર્મપ્રકૃતિનો બંધ હોવાથી તે જઘન્ય પ્રકૃતિબંધ છે. તે સાદિ, અધુવ એમ બે પ્રકારે છે ઉપશાન્તમોહથી પડતાં સૂક્ષ્મસંપરાયે છ મૂળકર્મ અને સત્તર ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે તે અજઘન્ય પ્રકૃતિબંધ છે અને તે વખતે તેની સાદિ થાય છે. ઉપશાન્તમોહાદિ ગુણસ્થાનકને નહિ પામેલાઓને તે અનાદિ છે, અલબ્ધ્ય ભુવો ઉપશાન્તમોહ વગેરે ગુણસ્થાનક પામવાના જ નથી માટે તેઓને ધુવ અને લબ્ધ્ય ભુવો ઉપશાન્તમોહાદિ ગુણસ્થાનક પામી અજઘન્ય પ્રકૃતિબંધનો અંત કરશે માટે અધુવ. આ રીતે અજઘન્ય પ્રકૃતિબંધ ચાર પ્રકારે છે.

સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયાદિ ભુવો આયુબંધકાળે મૂળ આઠ અને ઉત્તર ચુરમોત્તર પ્રકૃતિનો બંધ કરે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિબંધની સાદિ અને અત્તર્મુહૂર્ત બાદ તેથી ઓછી પ્રકૃતિ બાંધે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ અધુવ અને અતુલ્યની સાદિ, ફરીથી ઉત્કૃષ્ટ કરે ત્યારે અતુલ્ય અધુવ અને ઉત્કૃષ્ટની સાદિ એમ ક્રમ વડે ઉત્કૃષ્ટ અને અતુલ્ય પ્રકૃતિબંધ થતાં હોવાથી બંને બંધ સાદિ અને અધુવ છે.

આયુષ્યકર્મ અધુવબંધી હોવાથી તે સાદિ અને અધુવ એમ બે પ્રકારે છે.

ઉપશાન્તમોહથી પડે ત્યારે સૂક્ષ્મસંપરાયે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય એ પાંચ કર્મની અને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયે આવે ત્યારે મોહનીયની સાદિ, આ ગુણસ્થાનકોને નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અલબ્ધ્યોને ધુવ અને લબ્ધ્યોને અધુવ એમ આ છ કર્મનો બંધ સાધાદિ ચાર પ્રકારે છે.

અયોગિ-ગુણસ્થાનકે વેદનીયનો અબંધક થઈ ફરી બંધ કરતો ન હોવાથી વેદ-

નીયકર્મના બંધની સાદિ નથી. તેથી આ ગુણસ્થાનક નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અલબ્ધોને ધ્રુવ અને લબ્ધોને અધ્રુવ-એમ વેદનીયકર્મનો બંધ સાદિ વિના ત્રણ પ્રકારે છે.

ધ્રુવબંધી મુરુતાલીય પ્રકૃતિઓનો પ્રકૃતિબંધ સાધાદિ ચાર પ્રકારે છે. ત્યાં મિથ્યાત્વ મોહનીય, શીલુદ્ધિત્રિક તથા ચાર અનંતાનુબંધી એ આઠનો ત્રીજા આદિ ગુણસ્થાને, અપ્રત્યાખ્યાનીય ચારનો દેશવિરતિ આદિમાં, પ્રત્યાખ્યાનીય ચારનો પ્રમત્તાદિમાં, નિદ્રા, પ્રત્યક્ષા, નામકર્મની ધ્રુવબંધી નવ, લય તથા બુશુષ્માનો અનિવૃત્તિ બાહર સંપરાયાદિમાં, ચાર સંબલનનો સૂક્ષ્મસંપરાયાદિમાં, પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદનો ઉપશાંતમોહાદિમાં અબંધ હોય છે, વળી તે તે ગુણસ્થાનકથી પડતાં તે તે પ્રકૃતિબંધની સાદિ, અબંધસ્થાનરૂપ ગુણસ્થાનક નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અલબ્ધોને ધ્રુવ અને લબ્ધોને અધ્રુવ છે.

તહોત્તેર અધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓનો બંધ અધ્રુવ હોવાથી સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે જ પ્રકારે છે.

પ્રકૃતિબંધના સ્વામી

પંચેન્દ્રિય તિથંચો જિનનામ અને આહારકદ્ધિક સિવાય એકસો સત્તર, એકેન્દ્રિયો તથા વિકલેન્દ્રિયો એ ત્રણ તથા દેવત્રિક, નરકત્રિક અને વૈકિંચદ્ધિક-એમ અગિયાર વિના શેષ એકસો નવ, તેમ જ તેઉકાય તથા વાઉકાય ઉપરોક્ત અગિયાર તથા મનુષ્યત્રિક અને ઉચ્ચગોત્ર એમ પંદર વિના સામાન્યથી એકસો પાંચ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે.

દેવતાઓ વૈકિંચ અષ્ટક, આહરકદ્ધિક, વિકલત્રિક અને સૂક્ષ્મત્રિક એ સોલ વિના એકસો ચાર અને નારકો પૂર્વોક્ત સોલ તથા એકેન્દ્રિય, સ્થાવર અને આતપ એમ યોગ-ણીશ વિના સામાન્યથી એકસો એક પ્રકૃતિઓ બાંધે છે, મનુષ્યો સામાન્યથી સર્વ (એકસો વીશ) પ્રકૃતિઓ બાંધે છે.

સ્થિતિબંધ

અહિં અગિયાર અનુયોગદ્વારો છે. (૧) ઉત્કૃષ્ટ જઘન્ય સ્થિતિબંધ પ્રમાણ (૨) એકેન્દ્રિયાદિ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય સ્થિતિબંધ પ્રમાણ, (૩) નિષેક, (૪) અબાધાકંઠક, (૫) સ્થિતિસ્થાન, (૬) સંદ્વેશ સ્થાન, (૭) વિશુદ્ધિ સ્થાન, (૮) સ્થિતિબંધ અધ્યવસાય સ્થાન પ્રમાણ, (૯) સાધાદિ, (૧૦) સ્વામિત્વ, (૧૧) શુભાશુભત્વ, આ અગિયાર દ્વારોની ક્રમશઃ વિચારણા છે.

(૧) સ્થિતિબંધ પ્રમાણ—અવસ્થાનકાલ અને લોગ્યકાલ એમ કર્મની સ્થિતિ બે પ્રકારે છે. ત્યાં વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલ કર્મલતા (જે બંધ પછી તેમાં કોઈ કરણ ન લાગે તો) ચરમસમયે ગોઠવાયેલ દલિકની અપેક્ષાએ આત્મા સાથે જેટલો સમય રહે તે તેનો અવસ્થાન કાળ અને વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલ કર્મલતાના દલિકોની રચના જેટલા સમયોમાં થાય તે લોગ્યકાળ અથવા નિષેક કહેવાય છે.

જે કર્મ જેટલા કોડાકોડી સાગરોપમનું બંધાય છે તે કર્મની તથાસ્વભાવે શુદ્ધિ આપનાં તેટલા સો વર્ષોના સમયપ્રમાણ સ્થાનો છોડી પછીના સમયથી ચંદ્રમસમય સુધી કલિકરચના થાય છે. એથી જેટલા સ્થાનોમાં કલિકરચના કરતો નથી તેટલા અખંધાકાળ અને શેષ લોગ્યકાળ હોય છે. જેમ સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ મિથ્યોત્ત્વ મોહનીયકર્મ બંધાય છે ત્યારે સાત હજાર વર્ષ અખંધાકાળ અને સાત હજાર વર્ષ ન્યૂન સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ નિષેકકાળ અથવા લોગ્યકાળ હોય છે.

અહિં સૂત્રકાર મહર્ષિએ સર્વ પ્રકૃતિઓનો અવસ્થાનકાળ જણાવેલ છે અને ઉપર જણાવ્યા મુજબ અખાધાકાળ ન્યૂન શેષ લોગ્યકાળ સ્વયં સમજવાનો છે. માત્ર આશુબ્ધ કર્મમાં અખાધાકાળ નિયત ન હોવાથી તેનો લોગ્યકાળ જ ખતાવેલ છે.

કર્મના જઘન્ય સ્થિતિબંધમાં અખાધાકાળ સર્વત્ર અંતર્મુદ્ધર્ત સમજવો. જ્યાં જઘન્ય સ્થિતિબંધ અંતર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણ જ હોય ત્યાં સ્થિતિબંધના અંતર્મુદ્ધર્તથી અખાધાકાળનું અંતર્મુદ્ધર્ત ઘણું જ નાનું હોય છે.

મોહનીયકર્મનો સિત્તેર કોડાકોડી, નામ તથા ગોત્રની વીશ કોડાકોડી, આશુબ્યનો પૂર્વ કોડાના ત્રીભ લાગે અધિક તેત્રીશ અને જ્ઞાનાવરણ વગેરે શેષ ચાર કર્મનો ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ છે.

ઉપશાંતમોહાદિ ત્રણ ગુણસ્થાનકે રસ રહિત બે સમયપ્રમાણ સાતાવેદનીય બંધાય છે. તેને છોડી સકંપાથી જીવની અંપેક્ષાએ વેદનીયનો ખાર, નામ તથા ગોત્રનો આઠ મુદ્ધર્ત અને શેષ પાંચ કર્મની અંતર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિબંધ છે.

હાસ્ય, રતિ, પુરુષવેદ, દેવદ્રિક, પ્રથમ સંઘયણ, પ્રથમ સંસ્થાન, શુદ્ધવણ, સુરભિગંધ, મધુર રસ, લલ્લુ, મૃદુ, સ્નિગ્ધ અને લેખ્ય એ ચાર સ્પર્શ, શુભવિહાયોગતિ, સ્થિરપટ્ટક અને ઉચ્ચગોત્ર આ બાવીશ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ દશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. ત્યાં એક હજાર વર્ષ અખાધાકાળ અને શેષ લોગ્યકાળ છે. આ રીતે સર્વ પ્રકૃતિઓમાં અખાધાકાળ તથા લોગ્યકાળ સ્વયં વિચારી લેવો.

બીભ સંઘયણ તથા બીભ સંસ્થાનનો ખાર કોડાકોડી, હાલિદ્રવણ અને આશ્વરસનો સાડાઘાર કોડાકોડી, ત્રીભ સંઘયણ તથા સંસ્થાનનો ચૌદ કોડાકોડી, સાતાવેદનીય, સ્ત્રીવેદ, મનુષ્યદ્રિક, રક્તવણ તથા કપાય રસનો પંદર કોડાકોડી, ચાથા સંઘયણ-સંસ્થાનનો સોલ કોડાકોડી, નીલવણ અને કટુરસનો સાડાસત્તર કોડાકોડી, પંચમ સંઘયણ-સંસ્થાન, સૂક્ષ્મત્રિક તથા વિકલત્રિક એ આઠનો અઠાર કોડાકોડી, અરતિ, શોક, ભય, ભુગુપ્તિ, નપુંસકવેદ, તિયંત્રિક, નરકદ્રિક, એકેન્દ્રિય-પંચેન્દ્રિય જાતિ, ઔદાસિકદ્રિક, વૈકિંચદ્રિક, તૈજસ, કાર્મણ, છેવટું સંઘયણ, હુંકે સંસ્થાન, કૃષ્ણવણ, દુરભિગંધ, તિક્તરસ, ગુરુ, કંકશ, રુક્ષ અને શીત એ ચાર સ્પર્શ, અશુભ વિહાયોગતિ, તીર્થંકર નામકર્મ વિના સાત પ્રત્યેક પ્રકૃતિ, ત્રસ ચતુષ્ક, સ્થાવર, અસ્થિર-પટ્ટક અને નીચગોત્ર આ છેતાલીશ પ્રકૃતિઓનો વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ છે.

પાંચ જ્ઞાનાવરણ, નવ દર્શનાવરણ, અસાતવેદનીય અને પાંચ અંતરાય—એ વીશનો ત્રીશ કોડાકોડી, સોઠ કષાયનો ચાલીશ કોડાકોડી અને મિથ્યાત્વ મોહનીયનો સિત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ છે.

આયુષ્યમાં અન્યકર્મની જેમ અબાધાકાળ નિયત નથી, પરંતુ આયુ બાંધે ત્યારે ભોગવાતા ભવનું જેટલું આયુષ્ય બાકી હોય તેટલો અબાધાકાળ હોય છે. વળી ભોગવાતા ભવના આયુના છેલ્લા તૃતીયાંશ ભાગમાં અથવા તેના ત્રીજા ત્રીજા ભાગમાં ગમે ત્યારે જન્મનું કે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય બાંધી શકે છે. તેથી પૂર્વકોડના આયુવાળા પોતાના ભવના બે ભાગ ગયા પછી તરત જ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય બાંધે અને જન્મનું આયુ બાંધે ત્યારે અનુક્રમે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધે ઉત્કૃષ્ટ અબાધા અને જન્મનું સ્થિતિખંધે ઉત્કૃષ્ટ અબાધા થાય. તે જ પ્રમાણે ભોગવાતા આયુષ્ય અંતર્યુદ્ધર્ત બાકી રહે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ અને જન્મનું આયુષ્ય બાંધનારને અનુક્રમે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધે જન્મનું અબાધા અને જન્મનું સ્થિતિખંધે જન્મનું અબાધા થાય છે. આ પ્રમાણે આયુષ્યની ચતુર્લગ્ની થાય છે. તેથી જ મૂળભાષામાં આયુષ્યનો માત્ર ભોગ્યકાળ કહ્યો છે જે દેવ-નરક આયુષ્યનો તેત્રીશ સાગરોપમ અને મનુષ્ય-તિર્યચ્ચાયાયુષ્યનો ત્રણ પદ્યોપમ પ્રમાણ છે.

કેઈપણ આયુષ્યને દેવ-નારકો અને યુગલિકો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ બાંધતા નથી તેથી પૂર્વકોડવર્ષના આયુષ્યવાળા જે મનુષ્ય-તિર્યચ્ચો પોતાના આયુષ્યના બે ભાગ ગયા પછી તરત જ યથાસંભવ ત્યારે આયુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ બાંધે ત્યારે તેઓને ત્યારે આયુષ્યમાં પૂર્વકોડનો ત્રીજો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ અબાધાકાળ હોય છે.

ત્રિષ, શસ્ત્ર આદિ નિમિત્તો દ્વારા જેઓનું આયુષ્ય ઘટે નહિ અને જેમને મરણ સમયે તેવા નિમિત્તો પણ પ્રાપ્ત ન થાય—તે નિરુપકંમી કહેવાય, સર્વ દેવો, નારકો અને યુગલિકો નિરુપકંમી હોય છે. તે સર્વ પોતાના ભવનું આયુષ્ય છ માસ બાકી હોય ત્યારે જ પરભવનું આયુષ્ય બાંધે છે, મતાન્તરે યુગલિકો પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ બાકી હોય ત્યારે અને નારકો અંતર્યુદ્ધર્ત બાકી હોય ત્યારે પરભવનું આયુષ્ય બાંધે છે. તેથી નિરુપકંમી જીવો આશ્રયી તેટલો જ અબાધાકાળ ઘટે છે.

સોપકંમી જીવો અનુભવાતા આયુષ્યના ત્રીજા, નવમા, સત્તાવીશમા ભાગે કે ચાવત અંતર્યુદ્ધર્ત આયુષ્ય બાકી રહે ત્યારે પરભવનું આયુષ્ય બાંધે છે. તેથી જ પૂર્વકોડ વર્ષના આયુષ્યવાળા ત્રીજા ભાગના આરંભે પરભવનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય બાંધે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ અબાધા સહિત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ થાય છે. પણ અન્યથા નહિ.

કેકેન્દ્રિયો અને વિકલેન્દ્રિયો મનુષ્યાયુ અને તિર્યચ્ચાયાયુ એમ બે જ આયુષ્ય બાંધે છે અને તેઓ આ બન્ને આયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ પોતાના ભવના ત્રીજા ભાગ સહિત પૂર્વકોડવર્ષ પ્રમાણ કરે છે. ત્યાં સ્વભવના આયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ અબાધાકાળ અને પૂર્વકોડવર્ષ ભોગ્યકાળ છે.

અસન્નિ-પંચેન્દ્રિયો પૂર્વકોડના ત્રીજા ભાગ સહિત. પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ ચારે આયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે છે. અહિં પણ પૂર્વકોડનો ત્રીજો ભાગ અબાધાકાળ અને પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમા ભાગ લોભ્યકાળ સમજવો.

તીર્થંકર નામકર્મ અને આહારકદ્ધિક એ ત્રણનો અનિકાચિત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે અને અનિકાચિત જઘન્ય સ્થિતિબંધ સંખ્યાત-ગુણહીન અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. અબાધાકાળ અંતર્મુદ્ધૂર્ત છે. અંતર્મુદ્ધૂર્ત પછી આ ત્રણે પ્રકૃતિઓનો પ્રદેશોદય અવશ્ય થઈ જાય છે.

તીર્થંકર નામકર્મના પ્રદેશોદયવાળો પણ જીવ પોતાની સમાન કક્ષાવાળા અન્ય જીવોની અપેક્ષાએ ઐશ્વર્ય, સત્કાર, સમૃદ્ધિ આદિથી અધિક હોય છે, એમ કેટલાક આચાર્યો કહે છે. બુદ્ધો પંચમ કર્મગ્રંથ ગા. ૩૩ ની ટીકા.

કોડાકોડી સાગરોપમમાં કાંઈક ન્યૂન હોય તે અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ કહેવાય છે. તેના અંતર્મુદ્ધૂર્તની જેમ અસંખ્ય લેહો થઈ શકે છે.

આ ત્રણે પ્રકૃતિઓની અદ્યપનિકાચિત સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ગુણહીન અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ અને ગાઢ નિકાચિત સ્થિતિ તીર્થંકર નામકર્મની કંઈક ન્યૂન એક કોડ ચોરાશીલાખ. પૂર્વ અધિક તેત્રીશ સાગરોપમ અને આહારકદ્ધિકની પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટથી હોય છે.

જેની ઉદ્ધર્તના-અપવર્તના થઈ શકે તે અનિકાચિત અથવા અદ્યપનિકાચિત કહેવાય તેવા જિનનામની સત્તાવાળો જીવ તિર્થંચમાં પણ જાય છે. અથવા તિર્થંચગતિમાં જતી વખતે અપવર્તના દ્વારા અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ તીર્થંકર નામકર્મની સ્થિતિસત્તાનો ક્ષય કરી તિર્થંચગતિમાં જાય છે તેથી આગમ સાથે કોઈ ત્રિરોધ આવતો નથી.

તીર્થંકર નામકર્મનો અદ્યપનિકાચિત કે ગાઢનિકાચિત સ્થિતિબંધ તીર્થંકર થવાના ત્રીજા ભવમાં અને તે પણ મનુષ્યભવમાં જ થાય છે અને તેવી જિનનામની ગાઢનિકાચિત સત્તાવાળો તિર્થંચગતિમાં જતો નથી, પરંતુ બીજા ભવે દેવ કે નરકમાં જઈ ત્યાંથી મનુષ્યમાં આવી તીર્થંકર થાય છે. ગાઢનિકાચિત એટલે જે રીતે ખાંધ્યુ હોય તે જ રીતે ભોગવવું પડે પણ તેમાં કોઈપણ કચણો દ્વારા કોઈપણ ભતનો ફેરફાર ન થાય.

તીર્થંકર નામકર્મની સાધિક પદ્યોપમ દેવની અપેક્ષાએ અથવા સાધિક ચોરાશી હજાર વર્ષ પ્રમાણ નારકની અપેક્ષાએ જઘન્યથી ગાઢનિકાચિત સ્થિતિ થાય છે.

મતાન્તરે જિનનામકર્મનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ દશ હજાર વર્ષ પ્રમાણ અને આહારકદ્ધિકનો અંતર્મુદ્ધૂર્ત પ્રમાણ કહ્યો છે. તે જે મતે તીર્થંકર નામકર્મની સત્તાવાળો ભવનપંતિ આદિમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમની અપેક્ષાએ તીર્થંકર નામકર્મનો અને અપ્ર

મતે અંતમુદ્ધર્ત પ્રમાણ આહારકદિકનો બંધ કરી પ્રમત ગુણસ્થાને આવી આહારક શરીર બનાવે તે અપેક્ષાએ આહારકદિકનો જઘન્યબંધ ઘટી શકે એમ લાગે છે. પરંતુ સાસ્વાદનથી અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક સુધી અંતઃકોડાકોડીથી એછા સ્થિતિબંધ જ નથી એમ આ જ અંશમાં કહ્યું છે અને આ ત્રણે પ્રકૃતિઓનો બંધ પણ અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગ સુધી જ છે, છતાં મતાન્તરે આટલો સ્થિતિબંધ કહ્યો છે. ભુલ્યો આચારાંગ ચૂલ્હિ જો બપમત્તો સ્વદ્વેતિ તરસ જહ્નુણે અંતોમુદ્ધર્ત, વક્તોસેણ ભટ્ટસવચ્છરાદ (સ્થિતિબંધ થાય.)

ભવ્ય કે અભવ્ય સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય મિથ્યાદંષ્ટિ તેમ જ સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય આયુષ્ય સિવાય સાસ્વાદનથી અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક સુધી કોઈપણ કર્મનો અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી હીન બંધ કરતા જ નથી તેથી સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયને અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક સુધીમાં આયુષ્ય સિવાય જે પ્રકૃતિઓનો બંધવિચ્છેદ થાય છે તેમાંની જે પ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયમાં બંધ હોય છે તે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ એકેન્દ્રિયો જ કરે છે તેવી પ્રકૃતિઓ પંચાશી છે અને જે પ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિય કે વિક્ષેપેન્દ્રિય બંધ કરતા નથી પરંતુ અસંજ્ઞિ કે સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયો જ કરે છે તે વૈકલ્યપદ્ધતો જઘન્ય સ્થિતિબંધ અસંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય અને અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકથી આગળ સુધી બંધાતી બાવીશ પ્રકૃતિઓ તેમ જ સંજ્ઞિમાં જ બંધાતી આહારકદિક અને જિનનામ એમ કુલ પચીશ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય, તથા દેવ-નરકાયુનો સંજ્ઞિ-અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય અને શેષ બે આયુનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ એકેન્દ્રિય વગેરે સર્વ જીવલોક કરે છે.

ચોરાશી લાખને ચોરાસી લાખે ગુણતાં સીતર લાખ છપ્પન હજાર કોડ થાય. તેટલા વર્ષનું એક પૂર્વ થાય છે. બસો છપ્પન આવલિકા પ્રમાણ નાનામાં નાનો ભવ તે હુલ્લકભવ. તેવા હુલ્લક ભવો અઠતાલીશ મીનીટ પ્રમાણ એક મુદ્ધર્તમાં ૬૫૫૩૬ થાય છે. એક મુદ્ધર્તમાં ૩૭૭૩ શ્વાસોચ્છવાસ થાય છે અને એક શ્વાસોચ્છવાસમાં સાધિક સત્તર હુલ્લકભવ થાય છે.

એકેન્દ્રિય વગેરે ચૌદે પ્રકારના જીવો તિર્યચ અને મનુષ્યાયુનો અંતમુદ્ધર્ત અધિક હુલ્લકભવ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે છે. ત્યાં અંતમુદ્ધર્ત અખાધાકાળ અને હુલ્લકભવ લોગ્યકાળ છે.

આંવરંચક ટીકા આદિના મતે હુલ્લકભવ પ્રમાણ આયુ માત્ર વનસ્પતિમાં જ હોય છે. શેષ તિર્યચો તથા મનુષ્યનું આયુ અંતમુદ્ધર્ત પ્રમાણ છે.

અસંજ્ઞિ અને સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયો નરક અને દેવાયુનો અંતમુદ્ધર્ત અધિક ૬૪ હજાર વર્ષ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે છે.

સર્પક સ્વબંધ વિચ્છેદ સ્થિતિબંધે પુરુષવેદનો આઠ વર્ષ, સંભવલન કોષનો બે

માસ, માનનો એક માસ, માયાનો પંદર દિવસ અને લોક પાંચ જ્ઞાનાવરણ, પાંચ અંતરાય, તથા ચાર દર્શનાવરણ એ પંદરમો અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ, સાતાવેદનીયનો બાર મુહૂર્ત અને યજ્ઞકીર્તિ તથા ઉચ્ચગોત્રનો આઠ મુહૂર્ત પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિ-ખંધ કરે છે.

પર્યાપ્ત અસંજિ પંચેન્દ્રિય વૈકલ્યપદ્ધતિનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન ૬૦૦૦ સાગરોપમ પ્રમાણ અને સાર્થશતક ગ્રંથના મતે પદ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન ૧૦૦૦ સાગરોપમ પ્રમાણ તેમ જ પ્રજાપના સૂત્રના મતે દેવદિકનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન ૧૦૦૦ સાગરોપમ જઘન્ય સ્થિતિખંધ કરે છે.

પંચસંગ્રહના મતે નિદ્રાપંચક વગેરે શેષ પંચાશી પ્રકૃતિઓનો પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ભાગતાં જે આવે તે, પંચમ કર્મગ્રંથ તથા જીવાભિગમ આદિ સૂત્રના મતે ઉપર મુજબ ભાગતાં જે આવે તેમાંથી પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમા ભાગ ન્યૂન અને કર્મપ્રકૃતિના મતે પોતપોતાના વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ભાગતાં જે આવે તેમાંથી પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમા ભાગ ન્યૂન જઘન્ય સ્થિતિખંધ છે. આટલો જઘન્ય સ્થિતિખંધ એકેન્દ્રિયો જ કરે છે.

ત્યાં પંચસંગ્રહના મતે નિદ્રાપંચક અને અસાતાવેદનીય એ છનો કુ, મિથ્યાત્વ મોહનીયનો એક સાગરોપમ, અનંતાનુખંધી આદિ આદ્ય બાર કષાયનો કુ હાસ્ય, રતિ, પ્રથમ સંઘયણ, પ્રથમ સંસ્થાન, શુભવિહાયોગતિ, શુદ્ધવર્ણ, સુરભિગંધ, મધુ-રસ, લઘુ આદિ ચાર શુભ સ્પર્શ અને સ્થિરપંચક એ સત્તરનો કુ દ્વિતીય સંહનન અને દ્વિતીય સંસ્થાનનો કુ, તૃતીય સંહનન તથા તૃતીય સંસ્થાનનો કુ, સ્ત્રીવેદ તથા મનુષ્યદિક એ ત્રણનો કુ, ચતુર્થ સંહનન અને ચતુર્થ સંસ્થાનનો કુ, પંચમ સંહનન, પંચમ સંસ્થાન, વિકલત્રિક અને સૂક્ષ્મત્રિક એ આઠનો કુ અને શેષ અરતિ, શોક, ભય, જીરુપ્રસા, નપુંસકવેદ, તિર્થંચદિક, એકેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય ભતિ, ઔદારિકદિક, તેજસ, કાર્મણ, છેવટકું સંઘયણ, હુંડક સંસ્થાન, હારિદ્રાદિ ચાર વર્ણ, આમ્લાદિ ચાર રસ, દુરભિગંધ, શુરુ આદિ ચાર અશુભ સ્પર્શ, અશુભ વિહાયોગતિ, તીર્થંકર નામકર્મ વિના પરાધાતાદિ સાત પ્રત્યેક પ્રકૃતિ, ત્રસ ચતુષ્ક, સ્થાવર, અસ્થિરપદ્ધતિ અને નીચગોત્ર આ અડતાલીશ પ્રકૃતિઓનો કુ સાગરોપમ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિખંધ છે.

પંચમ કર્મગ્રંથ તથા જીવાભિગમ આદિ સૂત્રના મતે ઉપર જે જે પ્રકૃતિઓનો એટલો જઘન્ય સ્થિતિખંધ દર્શાવેલ છે તે જ સ્થિતિખંધ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન છે.

કર્મપ્રકૃતિના મતે નિદ્રાપંચક અને અસાતાવેદનીયનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન કુ, મિથ્યાત્વ મોહનીયનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન એક સાગરોપમ, પ્રથમના બાર કષાયનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન કુ અને શેષ બાશી

પ્રકૃતિઓનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન હે સાગરોપમ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિખંધ છે.

(૨) એકેન્દ્રિયાદિને વિષે જઘન્યાદિ સ્થિતિખંધ

એકેન્દ્રિયો અને વિકલેન્દ્રિયો જિનનામ આદિ અગિયાર વિના શેષ એકસો નવ પ્રકૃતિ બાંધે છે. તેમાંથી મનુષ્ય તથા તિય્યાયુનો જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ પ્રથમ જણાવ્યો છે, તેથી હવે શેષ એકસો સાત પ્રકૃતિઓનો ખતાવવો બેઠ્યો.

ત્યાં ઉપર વર્ણ્યતુષ્કના જે પેટા ભોટો પણ ગણાવ્યા છે તેની વિવક્ષા ન કરીએ તો પંચાશી પ્રકૃતિઓનો ત્રણે મતે જે જઘન્ય સ્થિતિખંધ ખતાવ્યો છે-તેટલો તે તે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિખંધ એકેન્દ્રિયો કરે છે. શેષ બાવીશ પ્રકૃતિઓમાંથી પંચસંઘના મતે પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદનો હે, સાતાવેદનીયનો રજ, ચાર સંબલનનો હે, પુરુષવેદ, યશઃકીર્તિ અને ઉચ્ચગોત્ર આ ત્રણેનો હે સાગરોપમ પ્રમાણ અને પંચમ કર્મચંદ્ર તથા છવાભિગમ આદિ સૂત્રના મતે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન ઉપર જણાવેલ છે તે જ અને કર્મપ્રકૃતિના મતે મતિજ્ઞાનાવરણાદિ ચૌદ અને સાતાવેદનીય એ પંદરનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન હે, ચાર સંબલનનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન હે પુરુષવેદ, ઉચ્ચગોત્ર અને યશઃકીર્તિ એ ત્રણનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન હે સાગરોપમ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિખંધ એકેન્દ્રિયો કરે છે.

ત્રણે મતે એકેન્દ્રિયોને ઉપર જે એકસો સાત પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિખંધ કહ્યો છે તે દરેકમાં પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમા ભાગ શુદ્ધ કરતાં જેટલો થાય તેટલો તે તે મતે એકેન્દ્રિયો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે છે.

પંચસંઘના મતે એકેન્દ્રિયો જેટલો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે છે તેથી પચીશ, પચાસ, સો અને હજાર ગુણો એકસો સાતે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ અનુક્રમે બેઠન્દ્રિય, તેઠન્દ્રિય, ચઠ્ઠિન્દ્રિય અને અસંજિ-પંચેન્દ્રિયો કરે છે.

પંચમ કર્મચંદ્ર આદિના મતે તથા કર્મપ્રકૃતિના મતે એકેન્દ્રિયો જેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે છે તેથી પચીશ, પચાસ, સો અને હજાર ગુણો અનુક્રમે બેઠન્દ્રિય, તેઠન્દ્રિય, ચઠ્ઠિન્દ્રિય અને અસંજિ-પંચેન્દ્રિય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે છે અને પોતા-પોતાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધમાંથી પદ્યોપમનો સંખ્યાતમા ભાગ ન્યૂન કરતાં જેટલો રહે તેટલો બેઠન્દ્રિયાદિ જઘન્ય સ્થિતિખંધ કરે છે.

અચારે પ્રજાપના સૂત્રના મતે પંચમ કર્મચંદ્ર આદિના મતે ખતાવેલ બેઠન્દ્રિયાદિના પોતાપોતાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધમાંથી પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમા ભાગ ન્યૂન કરતાં જેટલો રહે તેટલો બેઠન્દ્રિયાદિનો જઘન્ય સ્થિતિખંધ છે.

અસંસિ-પંચેન્દ્રિયો ઉપર જણાવેલ એકસો સાત પ્રકૃતિઓ ઉપરાંત વૈકિયષ્ટક પદ્ય બાંધે છે અને તેના પ્રથમ બતાવેલ જઘન્ય સ્થિતિબંધ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી યુક્ત કરતાં તેમ જ શતકટ્ટીપણના મતે પદ્યોપમનો સંખ્યાતમા ભાગ અધિક કરતાં જેટલો થાય તેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ છે.

સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયો પાંત્રીશ પ્રકૃતિઓમાંથી વૈકિયષ્ટક સિવાય શેષ ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિઓનો પ્રથમ બતાવ્યો તે પ્રમાણે અને વૈકિયષ્ટક તથા શેષ પંચાશી પ્રકૃતિઓનો અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિબંધ અને ઉત્કૃષ્ટથી તે તે પ્રકૃતિઓનો પ્રથમ જેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કહ્યો છે તેટલો કરે છે.

જઘન્ય સ્થિતિબંધમાં અબાધાકાળ સર્વત્ર અતિસુંદર પ્રમાણ છે.

(૩) નિષેક વિચાર

જે સમયે કર્મ બંધાય છે તે જ સમયે તેના અબાધાકાળના સમયો છોડી પછીના સમયોમાં દલિકની રચના થાય છે. એ વાત પ્રથમ સમજાવેલ છે. અહિં તે દલિક રચનાનો (૧) અનંતરોપનિધા અને પરંપરોપનિધા એમ બે પ્રકારે વિચાર કરેલ છે.

(૧) પૂર્વ પૂર્વના સમયની અપેક્ષાએ અનંતર પછી-પછીના સમયમાં કેટલી દલિક રચના કરે છે? એમ વિચારવું તે અનંતરોપનિધા.

(૨) પહેલા સ્થાનની અપેક્ષાએ કેટલા સ્થાનો પછી દલિકરચના અર્ધી અર્ધી થાય છે એમ વિચારવું તે પરંપરોપનિધા.

ત્યાં અનંતરોપનિધાથી વિચાર કરતાં અબાધાકાળ પછીના પ્રથમ સમયમાં સર્વથી વધારે અને તેની પછીના સમયથી તે સમયે બંધાયેલ સ્થિતિના ચરમસમય સુધી અનુક્રમે પછી પછીના સમયમાં વિશેષહીન-વિશેષહીન દલિકરચના થાય છે.

પરંપરોપનિધાથી વિચારતાં અબાધાકાળ પછીના પહેલા સમયમાં જે દલિકરચના થાય છે તેની અપેક્ષાએ ત્યાંથી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સમયો ઝોળંગી પછીના સમયમાં અર્ધ દલિકની રચના થાય છે અને તેની અપેક્ષાએ ત્યાંથી પુનઃ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગના સમયો ઝોળંગી પછીના સમયમાં અર્ધ દલિકની રચના થાય છે. એમ જ્યાં અર્ધ હાનિ થાય છે તે તે સમયની અપેક્ષાએ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સમયો ઝોળંગી પછી-પછીના સમયમાં અર્ધ-અર્ધ દલિકરચના તે સમયે બંધાયેલ કર્મસ્થિતિના ચરમસમય સુધી થાય છે.

કોઈપણ કર્મના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધમાં આવી અર્ધ-અર્ધ હાનિઓ કુલ પદ્યોપમના પ્રથમ વર્ગમૂળની અસંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ થાય છે અને સર્વ અર્ધ અર્ધ હાનિઓથી બે હાનિ વચ્ચે રહેલ નિષેક સ્થાનો અસંખ્યાતમું છે.

(૪) અખાધા કંડક

કોઈપણ કર્મનો પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિખંધ ઘટે અથવા વધે ત્યારે અખાધાકાળમાંથી એક સમયની હાનિ અથવા વૃદ્ધિ થાય. દેશાન્ત તરીકે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ત્રીશ કોડકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ થાય, અથવા સમય ન્યૂન, બે સમય ન્યૂન એમ યાવત્ પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં એક સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ થાય ત્યાં સુધી બરાબર ત્રણ હજાર વર્ષ પ્રમાણુ અખાધા-કાળ હોય છે અને પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂનથી આરંભી સમય-સમયની હાનિએ યાવત્ પલ્લોપમના બે અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ ન થાય ત્યાં સુધી એક સમય ન્યૂન ત્રણ હજાર વર્ષ પ્રમાણુ અખાધાકાળ હોય છે. એ પ્રમાણુ અખાધાકાળમાંથી સમય સમયની હાનિ કરતાં પલ્લોપમના જેટલા અસંખ્યાતમા ભાગ ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ થાય તેટલા સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ અખાધા હોય છે. એ પ્રમાણુ સ્થિતિખંધ-માંથી પલ્લોપમનો એક એક અસંખ્યાતમા ભાગ અને અખાધાકાળમાંથી એક એક સમય ન્યૂન થતાં યાવત્ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયનો અલબ્ધ પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિખંધ થાય ત્યારે અંતર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણુ જઘન્ય અખાધા હોય છે.

એક સમય અખાધાકાળની હાનિ અથવા વૃદ્ધિમાં બે પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિખંધની હાનિ અથવા વૃદ્ધિ થાય છે તે પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિખંધનો એક અખાધાકંડક કહેવાય છે. એમ અંતર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન ત્રણ હજાર વર્ષના સમય પ્રમાણુ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અખાધાકંડકો થાય છે. એમ દરેક કર્મમાં જઘન્ય અખાધા ન્યૂન પોતાની ઉત્કૃષ્ટ અખાધાના સમયો પ્રમાણુ અખાધા-કંડકો થાય છે.

(૫) સ્થિતિસ્થાન દ્વાર

સ્થિતિસ્થાન-સ્થિતિના લેહો, તે બંધ અને સત્તા આશ્રયી બે પ્રકારે છે.

ત્યાં જે સ્થિતિ સત્તામાં હોય તેમાંથી અનુભવવા દ્વારા અથવા સ્થિતિઘાતાદિથી સમય સમય પ્રમાણુ આદિ સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી જેટલી-જેટલી સ્થિતિ સત્તામાં રહે તે સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનો કહેવાય. તેના વિચાર આ જ દ્વારમાં આગળ સત્તા પ્રકરણમાં કરવામાં આવશે. તેથી અહિં બંધ આશ્રયી સ્થિતિસ્થાનો બતાવે છે.

એક સમયે જેટલો સ્થિતિખંધ થાય તે બંધ આશ્રયી સ્થિતિસ્થાન કહેવાય છે. ત્યાં જઘન્ય સ્થિતિખંધ તે પહેલું સ્થિતિસ્થાન, સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિખંધ તે બીજું, બે સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિખંધ તે ત્રીજું સ્થિતિસ્થાન. એમ સમય સમયની વૃદ્ધિએ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ સુધી અસંખ્ય સ્થિતિસ્થાનો થાય છે.

જે કર્મની જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય તેમાંથી અલબ્ધ સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય

જઘન્ય સ્થિતિ બાદ કરી શેષ રહેલ સ્થિતિના સમયો પ્રમાણુ તે તે કર્મના નિરંતર સ્થિતિસ્થાનો થાય છે અને સ્થાવર સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિબંધથી નીચે કેટલાંક સાન્તર સ્થિતિસ્થાનો હોય છે.

તથા નામ અને ગોત્રકર્મના આઠ મુહૂર્ત ન્યૂન વીશ કોડાકોડી સાગરોપમના સમય પ્રમાણુ, મોહનીયનાં અંતર્મુહૂર્ત ન્યૂન સિત્તર કોડાકોડી સાગરોપમના સમય પ્રમાણુ, આયુષ્યનાં અબાધારૂપ અંતર્મુહૂર્ત સહિત કુલકલવ ન્યૂન પૂર્વકોડિના ત્રીજા ભાગે અધિક તેત્રીશ સાગરોપમના સમય પ્રમાણુ, વેદનીયનાં બાર મુહૂર્ત ન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમના સમય પ્રમાણુ, શાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાયનાં અંતર્મુહૂર્ત ન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમના સમય પ્રમાણુ બંધ આશ્રયી સ્થિતિસ્થાનો એટલે કે સ્થિતિબંધ સ્થાનો હોય છે. આ પ્રમાણુ ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં પણ સ્વયં વિચારી લેવું. આ પ્રમાણુ સામાન્યથી સ્થિતિસ્થાનો થાય છે, પરંતુ અલગ્ય સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિબંધથી નીચે નિરંતર નહિ પણ સાન્તર સ્થિતિસ્થાનો હોવાથી થોડા ઓછા સ્થિતિસ્થાનો થાય છે.

અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મનાં સ્થિતિસ્થાનો સંવંથી અદ્યપે છે. તે થકી અપર્યાપ્ત બાહર, પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અને પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનો અનુક્રમે સંજ્યાતગુણ છે. સામાન્યથી આ ચારે લેહના સ્થિતિસ્થાનો પદ્યોપમના અસંજ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણુ હોવા છતાં અસંજ્યાતમા ભાગ નાનો-મોટો અહણુ કરવાનો હોવાથી ઉપરોક્ત અદ્યપમહુત્વ ઘટી શકે છે.

પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનોથી અપર્યાપ્ત બેઘન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનો અસંજ્યાગુણ છે. કારણ કે-બેઘન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ તથા જઘન્ય સ્થિતિબંધ વચ્ચે પદ્યોપમના સંજ્યાતમા ભાગનું અંતર હોવાથી અપર્યાપ્ત બેઘન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનો પદ્યોપમના સંજ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણુ છે. જ્યારે પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનો પદ્યોપમના અસંજ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણુ જ છે અને અસંજ્યાતમા ભાગથી સંજ્યાતમા ભાગ સામાન્યથી દરેક સ્થળે અસંજ્યાગુણ મોટો જ લેવાનો હોય છે. તેથી પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનોથી અપર્યાપ્ત બેઘન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનો અસંજ્યાગુણ છે.

અપર્યાપ્ત બેઘન્દ્રિયથી પર્યાપ્ત બેઘન્દ્રિય, અપર્યાપ્ત તથા પર્યાપ્ત તેઘન્દ્રિય, અઉચિન્દ્રિય, અસંજ્ઞિ અને સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનો અનુક્રમે એક એકથી સંજ્યાત ગુણ છે. સામાન્યથી અપર્યાપ્ત બેઘન્દ્રિયથી પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય સુધીના આઠ જલ્લેહમાં ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય સ્થિતિ વચ્ચે પદ્યોપમના સંજ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ અંતર હોવાથી પદ્યોપમના સંજ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનો છે છતાં પદ્યોપમનો સંજ્યાતમા ભાગ અનુક્રમે મોટો મોટો લેવાનો હોવાથી ઉપરોક્ત અદ્યપમહુત્વ પ્રાપ્ત થાય છે.

અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયને ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિબંધ વચ્ચે સંખ્યાત ભાગ ન્યૂન અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ અંતર હોવાથી તેટલા સમય પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનો છે અને પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયમાં મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક આશ્રયી અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધના સમય પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનો છે.

(૬) સંકલેશસ્થાન અને (૭) વિશુદ્ધિસ્થાન દ્વાર

(૧) પતિત પરિણામી જીવના કષાયની તીવ્રતા રૂપ જે સંકલેષ પરિણામો તે સંકલેશસ્થાનો અને (૨) ચડતા પરિણામવાળા જીવના કષાયની મંદતા રૂપ જે વિશુદ્ધ પરિણામો તે વિશુદ્ધિસ્થાનો છે.

જેટલા સંકલેશસ્થાનો હોય છે તેટલા જ વિશુદ્ધિસ્થાનો હોય છે. કેમકે છેલ્લા અને પહેલા સ્થાન સિવાય પડતા પરિણામવાળાને જે સંકલેશસ્થાનો ગણાય છે તે જ ચડતા પરિણામવાળા જીવને વિશુદ્ધિસ્થાનો ગણાય છે.

તે બન્ને પ્રકારનાં સ્થાનો અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને સર્વથી અલપ છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત બાહર, પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અને પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિય. અપર્યાપ્ત તથા પર્યાપ્ત બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, અસંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય જીવોને અનુક્રમે એક-એકથી અસંખ્યગુણ છે.

(૮) અધ્યવસાયસ્થાન પ્રમાણ દ્વાર

એક એક સ્થિતિબંધના કારણભૂત આત્માના જે કષાયયુક્ત પરિણામો તે સ્થિતિબંધના અધ્યવસાયસ્થાનો કહેવાય છે. અનેક જીવો આશ્રયી પ્રત્યેક સ્થિતિબંધ સ્થાનમાં તે અધ્યવસાય સ્થાનો અસંખ્ય લોકાકાશના પ્રદેશ પ્રમાણ થાય છે.

ત્યાં આયુષ્યકર્મમાં જઘન્ય સ્થિતિબંધના કારણભૂત જે અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો છે તેનાથી સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિબંધમાં અસંખ્યગુણ. તેનાથી બે સમયાધિક, ત્રણ સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિબંધ આદિ યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સુધીના પ્રત્યેક સ્થિતિબંધમાં અનુક્રમે અસંખ્ય-અસંખ્યગુણ અધ્યવસાયસ્થાનો હોય છે.

શેષ સાત કર્મના જઘન્ય સ્થિતિબંધમાં જે અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો છે તે ઉત્તરોત્તર સમય-સમય અધિક સ્થિતિબંધસ્થાનમાં વિશેષાધિક વિશેષાધિક છે. એમ યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધસ્થાનક સુધી સમજવું.

એક જ સાથે સમાન સ્થિતિવાળું જ કર્મ બંધાયુ હોવા છતાં તે સર્વ જીવોને એક જ સમયે, એક જ ક્ષેત્રમાં, એક જ પ્રકારના દ્રવ્યાદિક નિમિત્તથી એક સરખી રીતે ઉદયમા આવતું નથી. પરંતુ ભિન્ન ભિન્ન જીવોને. ભિન્ન ભિન્ન સમયે, જુદા જુદા સ્થાનમાં જુદા જુદા પ્રકારના દ્રવ્યાદિ નિમિત્તથી ભિન્ન ભિન્ન રીતે ઉદયમાં આવે છે. તેથી એકેક

સ્થિતિસ્થાનની અંદર, એક સમયે એક જીવને એક જ અધ્યવસાય હોવા છતાં અનેક જીવો આશ્રયી અસંખ્ય લોકાકાશના પ્રદેશ પ્રમાણુ અધ્યવસાયો ઘટી શકે છે.

(૮) સાધાદિ દ્વાર

આયુષ્ય વિના સાત મૂળકર્મના અજઘન્ય સ્થિતિબંધ સાધાદિ ચાર પ્રકાર અને જઘન્યાદિ શેષ ત્રણ બંધ સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે હોવાથી એકેક કર્મના દશ એમ સાતકર્મના સિત્તર અને આયુષ્યકર્મના જઘન્યાદિ ચારે બંધ સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે હોવાથી કુલ આઠ. એમ આઠે કર્મના કુલ અઠ્ઠોત્તર ભાંગા થાય છે. તે આ પ્રમાણે-

મોહનીય કર્મનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપક નવમા ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે અને આયુષ્ય વિના શેષ છ કર્મનો સૂક્ષ્મસંપરાયના ચરમસમયે એક જ સમય પહેલી જ વાર કરે, પછી બંધવિરોધ થાય. માટે સાદિ અધ્રુવ.

ક્ષપકશ્રેણિની અપેક્ષાએ ઉપશમશ્રેણિમાં ચડતી વખતે સામાન્યથી તે તે સ્થાને તે તે કર્મનો દ્વિગુણ અને ઉપશમશ્રેણિથી પડતી વખતે તે તે સ્થાને તે તે કર્મનો તેથી પણ દ્વિગુણ એટલે કે ક્ષપકશ્રેણિના બંધ કરતાં ચાર ગુણો સ્થિતિબંધ થાય છે.

જઘન્ય સિવાય સર્વ સ્થિતિબંધ અજઘન્ય કહેવાય, તે સાતે કર્મનો ઉપશાંત-મોહે અબંધ કરી ત્યાંથી પડતો દશમે ગુણસ્થાને આવી છ કર્મનો અને નવમે આવી મોહનીયકર્મનો પુનઃ બંધ શરૂ કરે. ત્યારે અજઘન્ય સ્થિતિબંધની સાદિ, જેઓ અબંધ-સ્થાનને પારખા જ નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્ય જીવોને બંધનો અંત જ થવાનો નથી માટે પ્રવ અને ભવ્ય જીવોને કાલાન્તરે બંધવિરોધ થશે. માટે અધ્રુવ એમ અજઘન્યબંધ ચાર પ્રકારે છે.

ઉપરોક્ત સાતે કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અતિ સંકલિષ્ટ પરિણામી સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય અન્તર્મુહૂર્ત પર્થન્ત કરે, ત્યારબાદ સંજ્ઞિ અને અસંજ્ઞિ જીવો જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તરકાલ પર્થન્ત અતુલકૃષ્ટ બંધ કરે, પુનઃ અતિસંકલિષ્ટાવસ્થામાં સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય ઉત્કૃષ્ટ અને અન્યકાળે અતુલકૃષ્ટ બંધ કરે. એમ વારાફરતી અનેકવાર પ્રાન્ત થતા હોવાથી બન્ને સ્થિતિબંધો સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે હોય છે.

આયુષ્યકર્મ અધ્રુવબંધી જ હોવાથી તેના જઘન્યાદિ ચારે પ્રકારના બંધની જગ્યાએ શરૂઆત કરે ત્યારે સાદિ અને અંતર્મુહૂર્ત પછી બંધ પૂર્ણ કરે ત્યારે અધ્રુવ એમ જઘન્યાદિ ચારે બંધ બે પ્રકારે છે.

પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ, પાંચ અંતરાય, ચાર સંભવલન આ અઠાર પ્રકૃતિઓનો અજઘન્ય સ્થિતિબંધ ચાર પ્રકારે અને શેષ જઘન્યાદિ ત્રણ સ્થિતિબંધો સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે હોવાથી એક એકના દશ એમ અઠાર પ્રકૃતિના (૧૮×૧૦=૧૮૦) એકસો એશી અને શેષ એકસો બે પ્રકૃતિઓના જઘન્યાદિ ચારે સ્થિતિ-

બ'ધ સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે હોવાથી એક એકના આઠ ભાંગા થાય તેથી એકસો બેના કુલ (૧૦૨×૮=૮૧૬) આઠસો સોઢ ભાંગા થાય. આ રીતે સર્વ ઉત્તર-પ્રકૃતિઓના નવસો છન્દુ (૯૯૬) ભાંગા થાય છે.

ત્યાં પાંચ જ્ઞાનાવરણ વગેરે ચૌદ પ્રકૃતિઓનો સૂક્ષ્મ સંપ્રસાચના ચરમસમયે અને ચાર સંબંધનનો નવમા ગુણસ્થાને સ્વ-સ્વ બ'ધવિચ્છેદ સમયે ક્ષપક પહેલી જ વાર એક સમય જઘન્ય સ્થિતિબ'ધ કરે અને પછી બ'ધવિચ્છેદ થાય તેથી સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે જઘન્યબ'ધ થાય. તે સિવાયનો સર્વ અજઘન્ય સ્થિતિબ'ધ છે. તે અજઘન્ય સ્થિતિબ'ધની ઉપશમશ્રેણિમાં અબ'ધસ્થાનથી પડતા પોતપોતાના બ'ધના આઠ સમયે સાદિ થાય છે. અબ'ધસ્થાન નહિ પામેલાઓને અનાદિ છે. અલબ્યને ધ્રુવ અને લબ્યને અધ્રુવ છે. એમ અજઘન્ય સ્થિતિબ'ધ ચાર પ્રકારે હોય છે.

શેષ ઝોગણુત્રીશ ધ્રુવબ'ધી પ્રકૃતિઓનો સર્વવિશુદ્ધ પર્ચાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય અંતર્યુદ્ધર્ત સુધી જઘન્ય સ્થિતિબ'ધ કરે છે. અને શેષકાળે અજઘન્ય સ્થિતિબ'ધ કરે છે. ફરી સર્વવિશુદ્ધ પર્ચાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયપણામાં જઘન્ય અને શેષકાળે તે જ એકેન્દ્રિયો અને અન્યથાવો અજઘન્ય સ્થિતિબ'ધ કરે છે. તેથી આ બન્ને પ્રકારના સ્થિતિબ'ધ સાદિ-અધ્રુવ છે.

સુહતાલીશે ધ્રુવબ'ધી પ્રકૃતિઓનો સાત મૂળકર્મમાં જણાવ્યા સુજળ ફરી ફરી અનેકવાર ઉત્કૃષ્ટ અને અતુત્કૃષ્ટ બ'ધ થતો હોવાથી તે બન્ને સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે-બે પ્રકારે છે.

શેષ તોતેર પ્રકૃતિઓ અધ્રુવબ'ધી હોવાથી જ તેના જઘન્યાદિ ચારે બ'ધો સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે.

(૧૦) સ્વામિત્વદ્વાર

પ્રથમ નરકાયુ બાંધી ક્ષયોપશમ સત્યકત્વ પામી જે મનુષ્ય તીર્થ'કર નામકર્મ બાંધી નરકમાં જતી વખતે અંતર્યુદ્ધર્ત પહેલાં મિથ્યાત્વ પામે તે મનુષ્ય મિથ્યાત્વ-પ્રાપ્તિના પૂર્વ સમયે એટલે કે સત્યકત્વના ચરમ સમયે તીર્થ'કર નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબ'ધ કરે. કેમકે તેના બ'ધમાં તે જ અતિસંકિલ્પ છે. ક્ષાયિક સત્યકત્વ લઇને નરકમાં જનારને આવા કિલ્લ પરિણામ ન હોવાથી તીર્થ'કર નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબ'ધ થતો નથી.

પ્રમત્તાભિમુખ અપ્રમત્તચતિ આહારકલિકનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબ'ધ કરે, કારણ કે તેના બ'ધમાં તે જ અતિસંકિલ્પ પરિણામી છે.

પૂર્વકોઠ વર્ષના આયુવાળો અપ્રમત્તાભિમુખ પ્રમત્ત ચતિ પોતાના આયુષ્યના ત્રીજા ભાગના પ્રથમ સમયે તેત્રીશ સાગરોપમ પ્રમાણ દેવાયુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબ'ધ કરે.

પછી-પછીના સમયમાં અષાઢામાંથી હાનિ થતી હોવાથી તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કહેવાય નહિ, અને અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે આયુષ્યના ખંધનો આરંભ થતો ન હોવાથી તેમજ તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામી મુનિ જ દેવાયુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરતા હોવાથી અપ્રમત્તાભિમુખ પ્રમત્તયતિ કહેલ છે.

મનુષ્ય અને તિયંચાચુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ વિશુદ્ધ પરિણામી અને શેષ એકસો ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ સંકિલ્પ પરિણામી મિથ્યાદષ્ટિ સન્નિ-પંચેન્દ્રિયો કરે છે.

ત્યાં સ્પષ્ટમત્રિક, વિકલેન્દ્રિયત્રિક, નરકત્રિક, દેવદિક, વૈકિયદિક અને મનુષ્ય તિયંચાચુ એ પંદર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ મનુષ્ય-તિયંચો જ કરે છે. કારણકે-મનુષ્ય તિયંચાચુ સિવાય શેષ તેર પ્રકૃતિઓ દેવ-નારકો તથાસ્વભાવે બાંધતાં નથી, તેમાં નરકદિક તથા વૈકિયદિકનો અતિસંકિલ્પ અને શેષ નવ પ્રકૃતિઓનો તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલ્પ મનુષ્ય-તિયંચો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે છે. જ્યારે મનુષ્ય તિયંચાચુની ત્રણ પદ્યોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દેવો તથા નારકો તથાસ્વભાવે જ બાંધતા નથી અને અતિવિશુદ્ધ પરિણામે આયુષ્યનો નિષેધ હોવાથી આ બન્ને આયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ મનુષ્ય-તિયંચો જ કરે છે.

નારકો તથા સનત્કુમારાદિ દેવો તેમાં ઉત્પન્ન ન થતા હોવાથી એકેન્દ્રિય, સ્થાવર અને આત્મ નામકર્મનો ખંધ કરતા નથી અને મનુષ્ય-તિયંચો અતિસંકિલ્પ પરિણામે નરક પ્રાયોગ્ય જ ખંધ કરતા હોવાથી આ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરતા નથી. જ્યારે ભવનપત્યાદિ ઇશાન સુધીના દેવોને હલકામાં હલકું ઉત્પત્તિસ્થાન એકેન્દ્રિયમાં જ હોવાથી તેઓ આ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો અતિસંકિલ્પ પરિણામે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે છે.

અતિસંકિલ્પ પરિણામી નારકો તથા સહસ્રાર સુધીના દેવો તિયંચદિક, ઔદારિક, છેવટું સંઘયણ અને ઉદાત નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે છે, ત્યાં ઔદારિક અંગોપાંગ અને છેવટું સંઘયણનો ઇશાન સુધીના દેવો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરતા નથી કારણ કે ઇશાન સુધીના દેવો એકેન્દ્રિયમાં પણ ઉત્પન્ન થતા હોવાથી અતિસંકિલ્પ પરિણામે એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય ખંધ કરે છે. તેથી તેની સાથે ઔદારિક અંગોપાંગ અને છેવટું સંઘયણ બંધાતું નથી.

આ છએ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ અતિસંકિલ્પ પરિણામે જ થાય છે. મનુષ્ય તથા તિયંચો અતિસંકિલ્પ પરિણામે નરક પ્રાયોગ્ય જ ખંધ કરે છે અને મધ્યમ પરિણામ હોય તો આ પ્રકૃતિઓનો મધ્યમ સ્થિતિખંધ કરે છે પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરતા નથી.

સાતાવેદનીય, હાસ્ય, રતિ, સ્ત્રીવેદ, મનુષ્યદિક, પ્રથમનાં પાંચ સંઘયણ તથા પાંચ સંસ્થાન, શુભવિહાયોગતિ, સ્થિરષટ્ક અને ઉચ્ચગોત્ર આ પચીસ પ્રકૃતિઓનો

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલ્પિત ચારે ગતિના મિથ્યાદંષ્ટિઓ કરે છે, કારણ કે અતિસંકિલ્પિત પરિણામે આ પ્રકૃતિઓ બંધાતી જ નથી.

શેષ અડસઠે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અતિસંકિલ્પિત પરિણામી ચારે ગતિના મિથ્યાદંષ્ટિ છવેા કરે છે.

ક્ષપક સ્વ-સ્વ બંધ-વિચ્છેદ સમયે જિનનામ, આહારકંદ્રિક, પુરુષવેદ, ચાર સંભવલન, પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ, સાતાવેદનીય, યશઃકીર્તિ, ઉચ્ચગોત્ર અને પાંચ અંતરાય-આ પચ્ચીશ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે છે.

ઐકિયપટ્ટકેનો તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પર્યાપ્ત અસંજિ-પચ્ચેન્દ્રિય, દેવાયુનો તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલ્પ અને નરકાયુનો તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પર્યાપ્ત અસંજિ તથા સંજિ પચ્ચેન્દ્રિય તેમજ શેષ બે આયુષ્યનો તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલ્પ ઐકેન્દ્રિયાદિ સઘળા છવેા જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે છે.

શેષ પંચાશી પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ યથાસંભવ તત્પ્રાયોગ્યવિશુદ્ધ અથવા સર્વવિશુદ્ધ પર્યાપ્ત બાહર પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, વનસ્પતિકાય છવેા કરે છે. કેમકે સંજિ-પચ્ચેન્દ્રિયો આ પંચાશી પ્રકૃતિઓનો અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી ઓછો બંધ કરતા જ નથી. તેમજ બેકેન્દ્રિય વગેરે છવેા પણ ઐકેન્દ્રિયથી પણ પચ્ચીશયુષ્ય વગેરે પ્રમાણ જ બંધ કરે છે.

(૧૧) શુભાશુભત્વ

દેવ, મનુષ્ય અને તિર્થંચાચુ વિના શેષ એકસો સત્તર પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અતિસંકિલ્પિત પરિણામે બંધાય છે માટે આ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે. બળી અશુભપ્રકૃતિઓમાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ વળતે રસ પણ ઉત્કૃષ્ટ બંધાય છે તે ઉત્કૃષ્ટ રસ પણ અશુભ છે. જ્યારે શુભપ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ વળતે રસ જઘન્ય બંધાય છે, પણ ઉત્કૃષ્ટ બંધાતો નથી, અને શુભપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસ અશુભ ગણાય છે. માટે પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે.

જઘન્યસ્થિતિ કપાયની મંદતા વડે બંધાતી હોવાથી તેમજ અશુભપ્રકૃતિઓના જઘન્યસ્થિતિબંધમાં જઘન્યરસ અને શુભપ્રકૃતિઓના જઘન્યસ્થિતિબંધમાં ઉત્કૃષ્ટરસ બંધાતો હોવાથી શુભ છે.

તિર્થંચાદિ ત્રણ આયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ વિશુદ્ધિએ થાય છે અને તે વળતે તેમાં રસ પણ ઉત્કૃષ્ટ બંધાય છે માટે તે શુભ છે. અને જઘન્યસ્થિતિબંધ સંકિલ્પિત પરિણામે બંધાય છે તેમજ તે સમયે રસ પણ જઘન્ય બંધાય છે. માટે તે અશુભ છે.

—: રસબંધ :—

આ વિષયમાં (૧) સાધાદિ, (૨) સ્વામિત્વ, અને (૩) અદ્યખંડુત્વ. આ ત્રણ સંબંધી વિચાર કરવાનો છે.

(૧) સાધાદિ.

સાધાદિ પ્રત્યક્ષા મૂળ અને ઉત્તરકર્મ આશ્રયી બે પ્રકારે છે.

ત્યાં ચાર ધાતીકર્મનો અજઘન્ય રસબંધ સાધાદિ ચાર પ્રકારે અને શેષ જઘન્યાદિ ત્રણ બીજા સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે. તેથી આ ચારે કર્મના દશ, દશ ભાંગા છે, નામ અને વેદનીયકર્મનો અતુલ્યુષ્ટ રસબંધ સાધાદિ ચાર પ્રકારે અને ઉત્કૃષ્ટાદિ શેષ ત્રણ સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે. તેથી એ બે કર્મના પણ દશ, દશ ભાંગા થાય છે. ગોત્રકર્મનો અતુલ્યુષ્ટ અને અજઘન્ય સાદિ-અધ્રુવ એમ બે-બે પ્રકારે હોવાથી તેના બાર તેમજ આયુધ્યના ચારે બંધ બે-બે પ્રકારે હોવાથી આઠ, એમ આઠે મૂળકર્મના મહી એ'શી ભાંગા થાય છે.

શુભધ્રુવબંધી આઠ પ્રકૃતિઓના અતુલ્યુષ્ટ રસબંધ ચાર પ્રકારે અને શેષ ત્રણ બંધ બે-બે પ્રકારે હોવાથી એક એક પ્રકૃતિના દશ દશ ભાંગા થતાં કુલ એ'શી. શેષ તેતાલીશ અશુભ ધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓના અજઘન્ય રસબંધ ચાર પ્રકારે અને શેષ ત્રણ બે-બે પ્રકારે એમ એક એકના દશ દશ ભાંગા થવાથી કુલ ચારસો ત્રીશ.

ધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓ સુરતાલીશ જ છે, પરંતુ વર્ણ્યતુલ્યે શુભ-અશુભ બન્ને પ્રકારમાં ગણાવેલ હોવાથી આઠ એકાવન થાય છે.

તોત્તેર અધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓના ચારે રસબંધી બે બે પ્રકારે હોવાથી એક એકના આઠ આઠ ભાંગા થવાથી કુલ પાંચસો ચોરાશી ભાંગા થાય છે. આ રીતે કુલ એકસો ચોવીશ ઉત્તરપ્રકૃતિઓની અપેક્ષાએ કુલ એક હજાર ચોરાશું (૧૦૬૪) ભાંગા થાય છે.

ત્યાં ચારે ધાતીકર્મનો જઘન્ય રસબંધ ક્ષપકને સ્વબંધના અન્ય સમયે એક જ સમય પ્રમાણ થાય છે પછી બંધવિચ્છેદ થાય છે માટે તે સાદિ અધ્રુવ છે. તે સિવાયનો સઘળો રસબંધ અજઘન્ય છે. તેમાં સૂક્ષ્મસંપરાયે મોહનીયનો અને ઉપશાંત-મોહે શેષ ત્રણ કર્મનો પણ બંધ નથી, ત્યાંથી પડતો બંધ શરૂ કરે ત્યારે અજઘન્ય સાદિ, અબંધ અથવા જઘન્ય રસબંધના સ્થાનને નાહ પામેલાને અનાદિ, અભવ્યોને ધ્રુવ અને ભવ્યોને અધ્રુવ હોય છે.

આ ચારે કર્મનો મિથ્યાદૃષ્ટિ, સંશ્લિષ્ટ-પંચેન્દ્રિય અતિસંકલિષ્ટ પરિણામે એક બે સમય સુધી ઉત્કૃષ્ટ અને શેષકાળે અતુલ્યુષ્ટ એમ વારાફરતી બંને બંધો અનેકવાર કરતા હોવાથી સાદિ-અધ્રુવ છે.

નામ અને વેદનીયકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ ક્ષપક સૂક્ષ્મસંપરાયના ચરમસમયે કરે છે. ત્યારપછી બંધવિચ્છેદ થાય છે. માટે તે સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે. તે સિવાય સર્વકાલ અતુલ્યુષ્ટ રસબંધ કરે છે. ઉપશાંતમોહે રસબંધ કરતો નથી. ત્યાંથી પડતો અતુલ્યુષ્ટ કરે માટે સાદિ, અબંધસ્થાન અથવા ઉત્કૃષ્ટ રસબંધસ્થાનને નાહ પામેલાઓને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ અને ભવ્યને અધ્રુવ હોય છે.

આ બંને કર્મોના સમ્યક્ષરિતને પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામે જ્ઞાન્ય અને સંકલિષ્ટ કે વિશુદ્ધ પરિણામે અજ્ઞાન્ય, પુનઃ પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામે જ્ઞાન્ય અને સંકલિષ્ટ કે વિશુદ્ધ પરિણામે અજ્ઞાન્ય એમ વારાફરતી અનેકવાર થતા હોવાથી તે સાદિ-અધ્રુવ છે.

ગોત્રકર્મનો નીચગોત્ર આશ્રયી જ્ઞાન્ય રસબંધ ઉપશમસમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિના પૂર્વસમયે એટલે કે મિથ્યાત્વના ચરમસમયે સાતમી નરકનો નારક એક સમય જ કરે છે. માટે તે સાદિ અધ્રુવ છે. વળી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી તેનો ઉચ્ચ-ગોત્રની અપેક્ષાએ અજ્ઞાન્ય રસબંધ કરે છે. ત્યારે અજ્ઞાન્યની સાદિ, જ્ઞાન્ય રસબંધના સ્થાનને અથવા બંધવિચ્છેદ સ્થાનને નહિ પ્રાપ્ત કરેલાઓને અનાદિ, અભ્યન્તરે બ્રુવ અને ભગ્યોને અધ્રુવ છે.

ગોત્રકર્મના ઉત્કૃષ્ટ રસબંધના બે અને અતુલ્યુષ્ટ રસબંધના સાદાદિ ત્યારે પ્રકારો વેદનીયકર્મની જેમ જ છે.

આયુષ્યકર્મ અધ્રુવબંધી હોવાથી તેના દરેક બંધો સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે જ પ્રકારે છે.

તૈજસ, કાર્મણ, અગ્નિચક્ષુ, નિર્માણ અને શુભવર્ણચતુષ્ક એ આઠ શુભ ક્રુવ-બંધી પ્રકૃતિઓનો સંજિ-પંચેન્દ્રિય મિથ્યાદષ્ટિ અતિસંકલિષ્ટ પરિણામે જ્ઞાન્ય અને શેષકાળે અજ્ઞાન્ય, પુનઃ અતિસંકલિષ્ટ પરિણામે જ્ઞાન્ય અન્યથા અજ્ઞાન્ય એમ પચાસે રસબંધ કરતો હોવાથી બંને રસબંધ સાદિ-અધ્રુવ છે. આ આઠ પ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ રસબંધના બે અને અતુલ્યુષ્ટ રસબંધના ચાર પ્રકાર વેદનીયકર્મની જેમ જ સમજવા. માત્ર એ આઠનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ ક્ષપક અપૂર્વકરણે સ્વબંધવિચ્છેદ સમયે એક સમય માત્ર કરે છે એટલી વિશિષ્ટતા છે.

મિથ્યાત્વ, શીલુદ્ધિત્રિક અને અનંતાનુબંધી ચતુષ્ક એ આઠનો એકી સાથે સમ્યક્ત્વ અને સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ કરનાર મિથ્યાદષ્ટિને મિથ્યાત્વના ચરમસમયે, અપ્રત્યા-ખ્યાનીય ચતુષ્કને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ સહિત સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરનાર ચતુર્થ શુભસ્થા-નકના ચરમસમયે, પ્રત્યાખ્યાનીય ચતુષ્કને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરનારને પંચમ શુભસ્થા-નકના ચરમસમયે, નિર્કાદિક, અશુભવર્ણ ચતુષ્ક, ઉપધાત, ભય અને ભુગુપ્તસાનો ક્ષપક અપૂર્વકરણ શુભસ્થાને સ્વ-સ્વબંધવિચ્છેદ સમયે, ચાર સંજ્ઞવલનનો નવમા શુભસ્થાને સ્વ-સ્વબંધવિચ્છેદ સમયે અને પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદનો દશમા શુભસ્થાનકના ચરમસમયે સમયમાત્ર જ્ઞાન્ય રસબંધ કરે છે. પછી બંધવિચ્છેદ થાય છે તેથી તે સાદિ-અધ્રુવ છે. પોતપોતાના અબંધસ્થાનથી પડેલાને પુનઃ બંધ શરૂ થાય ત્યારે અજ્ઞાન્ય રસબંધની સાદિ, અબંધસ્થાનને અથવા જ્ઞાન્ય રસબંધના સ્થાનને નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અભ્યન્તરે બ્રુવ અને ભગ્યોને અધ્રુવ એમ જ્ઞાન્ય રસબંધ ચાર પ્રકારે છે.

આ તેતાલીશ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ રસબંધ ચાર મૂળવાતીકર્મોની જેમ મિથ્યાત્વી સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયોમાં વારંવાર થતા હોવાથી ખન્ને સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે. શેષ તહોત્તર પ્રકૃતિઓ અધ્રુવબંધી હોવાથી જ તેમના બધન્યાદિ ચારે બંધો સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે.

(૨) સ્વામિત્વદ્વાર.

ક્ષપક સૂક્ષ્મસંપરાય ચરમસમયે યશઃકીર્તિ, ઉચ્ચગોત્ર અને શાતાવેદનીય એ ત્રણનો અને આઠમા ગુણસ્થાને સ્વબંધ-વિચ્છેદ સમયે દેવદિકે પંચેન્દ્રિય ભતિ વૈકિયદિકે, આહારકદિકે, તૈજસ, કાર્મણ, સમચતુરસ સંસ્થાન, શુભવર્ણચતુષ્કે, શુભ-વિહાયોગતિ, પરાઘાત, ઉચ્છવાસ, અગુરુલલુ, નિર્મોણ, તીર્થંકર નામકર્મ અને ત્રસ, નવક એ ઝોગણત્રીશનો એક સમય ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. કારણકે આ બધી પ્રકૃતિઓ શુભ છે અને શુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ વિશુદ્ધ પરિણામે જ થાય છે અને આ પ્રકૃતિઓના બંધમાં ઉપરોક્ત છવો જ અતિવિશુદ્ધ છે.

ઔદારિકદિકે, મનુષ્યદિકે, વજ્રપલનારાચ સંઘયણ એ પાંચનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ અતિવિશુદ્ધ સમ્યગ્દંષ્ટિ દેવો કરે છે. કારણકે-આ પાંચે પ્રકૃતિઓ શુભ હોવાથી તેનો ઉત્કૃષ્ટ રસ વિશુદ્ધ પરિણામે જ બંધાય. અને તેવી વિશુદ્ધિમાં વર્તતા સમ્યગ્દંષ્ટિ મનુષ્ય-તિથંચો દેવ-પ્રાયોગ્ય જ બંધ કરે છે. તેથી આ પ્રકૃતિઓનો તેઓને બંધ ન થાય અને નારકોને બંધ હોવા છતાં જિનેશ્વરોનાં કલ્યાણકે વગેરેના પ્રસંગોમાં તેમજ સમવસરણાદિમાં પ્રભુની દેશના આદિના શ્રવણમાં તેમજ નંદીશ્વરદ્વીપ આદિનાં શાશ્વત તીર્થોની યાત્રા આદિમાં દેવોને જેવી વિશુદ્ધિ હોય છે તેવી વિશુદ્ધિ પરાધી-નતાના કારણે સ્વસ્થાને રહેલ સમ્યગ્દંષ્ટિ નારકોને હોતી નથી તેમને ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થતો નથી માટે સમ્યગ્દંષ્ટિ દેવો જ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે.

દેવાયુષનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામી અપ્રમત્ત મુનિજ કરે છે. કારણકે-અતિવિશુદ્ધ પરિણામે આયુષ્યનો બંધ જ થતો નથી. તેમજ આયુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટ રસ બંધાય છે દેવાયુની તેત્રીશ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અનુત્તર વિમાનના દેવોને જ હોય છે અને અનુત્તર વિમાનમાં સંયમીઓ જ બધ શકે છે. વળી પ્રમત્તથી પણ અપ્રમત્તની વિશુદ્ધિ વધારે હોય છે. અપૂર્વકરણાદિમાં આયુષ્યનો બંધ થતો નથી. માટે અન્ય કોઈ છવો દેવાયુનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરતા નથી.

અનંતર સમયે ઉપશમ સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરનાર ચરમસમયવર્તી મિથ્યાત્વી સપ્તમ પૃથ્વીનો નારક ઉદ્યોત નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. કારણકે-આ પુથ્ય-પ્રકૃતિ હોવા છતાં તિથંચગતિ સાથે જ બંધાય છે. વળી આટલી વિશુદ્ધિએ વર્તતા અન્ય કોઈપણ છવો તિથંચપ્રાયોગ્ય બંધ કરતા જ નથી માત્ર સપ્તમ પૃથ્વીના

નારકોને જ મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં તિર્થંચગતિનો ધ્રુવબંધ હોવાથી તેવા વિશુદ્ધ પરિણામે તિર્થંચગતિ સાથે ઉલ્લોત નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય છે. પણ બીજા કોઈ જીવોને થતો નથી.

અતિસંકિલ્પ પરિણામી ઇશાન સુધીના દેવો એકેન્દ્રિય જાતિ અને સ્થાવર નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. આ બંને પાપપ્રકૃતિઓ હોવાથી અતિસંકિલ્પ પરિણામે જ્યારે આ બંનેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટ રસ બંધાય છે. મનુષ્ય તિર્થંચોને અતિસંકિલ્પ પરિણામે નરક પ્રાયોગ્ય બંધ થતો હોવાથી આ પ્રકૃતિઓનો બંધ થતો નથી અને મધ્યમ પરિણામે અઢાર કોડાકોડી સાગરોપમ સુધીની મધ્યમ સ્થિતિ જ બંધાય છે અને રસ પણ મધ્યમ પડે છે. જ્યારે નારકો અને સનત્કુમારાદિ દેવો તો તથાસ્વભાવે આ બે પ્રકૃતિઓ બાંધતા નથી.

તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામી ઇશાન સુધીના દેવો આતપ નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. આ પ્રકૃતિઓ શુભ હોવા છતાં એકેન્દ્રિય જાતિ સાથે જ બંધાય છે અને અતિવિશુદ્ધિમાં વર્તતા આ દેવો પંચેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે. માટે તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ ઇશાન સુધીના દેવો કદા છે. વળી આતપ નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય તેવા વિશુદ્ધ પરિણામે મનુષ્ય-તિર્થંચો એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય બંધ કરતા નથી, પરંતુ પંચેન્દ્રિય તિર્થંચાદિ પ્રાયોગ્ય જ બંધ કરે છે. તેમ જ નારકો તથા સનત્કુમારાદિ દેવો તથાસ્વભાવે જ આ પ્રકૃતિ બાંધતા નથી માટે ઉક્ત દેવો જ આનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે.

અતિસંકિલ્પ પરિણામી નારકો તથા સહસ્રાર સુધીના દેવો તિર્થંચદ્વિક અને છેવટ્રઠા સંઘયણનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. આ ત્રણે પ્રકૃતિઓ અશુભ હોવાથી અતિસંકિલ્પ પરિણામે જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટ રસ બંધાય છે, મનુષ્યો અને તિર્થંચો અતિસંકિલ્પ પરિણામે નરક પ્રાયોગ્ય જ બંધ કરતા હોવાથી આ પ્રકૃતિઓ બાંધતા નથી અને મધ્યમ સંકલેશે મધ્યમ સ્થિતિ બંધાતી હોવાથી રસ પણ મધ્યમ જ બંધાય છે. તેમ જ આનતાદિ દેવો તથાસ્વભાવે જ તિર્થંચ પ્રાયોગ્ય બંધ કરતા નથી. માટે ઉક્ત જીવો જ એ ત્રણેનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. એટલી વિશેષતા છે. છેવટ્રઠા સંઘયણના ઉત્કૃષ્ટ રસબંધના સ્વામી ઇશાન પછીના દેવો હોય છે.

વિકલત્રિક, સૂક્ષ્મત્રિક, નરકત્રિક તથા મનુષ્ય-તિર્થંચનું આયુ આ અગિયાર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ મિથ્યાદિષ્ટ મનુષ્ય અને તિર્થંચો જ કરે છે. કારણ કે પ્રથમની નવ પ્રકૃતિઓ દેવો અને નારકો ભવસ્વભાવે જ બાંધતા નથી. મનુષ્ય તિર્થંચાણુનો તેઓ બંધ કરે છે, પરંતુ તે બંને આયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ ત્રણ પદ્યોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે ત્યારે જ થાય છે. જ્યારે દેવો તથા નારકો તથાસ્વભાવે જ અસંખ્યાતવર્ષ પ્રમાણુ મનુષ્ય-તિર્થંચાણુનો બંધ કરતા નથી માટે આ અગિયારેનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ મનુષ્ય-તિર્થંચો જ કરે છે.

ત્યાં સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક અને નરકાણુ એ સાતનો અતિસંકિલ્પ પરિણામે બંધ જ ન થતો હોવાથી તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલ્પ પરિણામે, નરકદિકનો અતિસંકિલ્પ પરિણામે અને મનુષ્ય-તિથિયાણુ શુભ છે, છતાં અતિવિશુદ્ધ પરિણામે તેનો બંધ ન થતો હોવાથી તદ્દોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામે તે બંને આશુભ્યનો મિથ્યાદિષ્ટ મનુષ્ય-તિથિઓ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. એ વિશેષતા છે.

મધ્યમનાં ચાર સંઘયણુ, ચાર સંસ્થાન, હાસ્ય, રતિ, શ્રીવેદ અને પુરુષવેદ આ બાર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલ્પ ચારે ગતિના મિથ્યાદિષ્ટો કરે છે. આ સઘળી પ્રકૃતિઓ અશુભ હોવા છતાં પરાવર્તમાન છે તેથી અતિસંકિલ્પ પરિણામે તેનાથી પણ અશુભતર અન્તિમ સંઘયણાદિ પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓનો જ બંધ થતો હોવાથી તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલ્પ પરિણામે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે એમ કહ્યું છે.

શેષ પાંચ જ્ઞાનાવરણુ, નવ દર્શનાવરણુ, અસાતા વેદનીય, હાસ્ય, રતિ, શ્રી તથા પુરુષવેદ વિના મોહનીયની બાવીશ, હુંડક સંસ્થાન, અશુભ વર્ણુચતુષ્ક, અશુભ વિહા-યોગતિ, ઉપધાત, અસ્થિર ષટ્ક, નીચગોત્ર અને પાંચ અંતરાય-આ છપન પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ અતિસંકિલ્પ પરિણામી ચારે ગતિના મિથ્યાત્વીઓ કરે છે.

જઘન્ય રસબંધના સ્વામી

સૂક્ષ્મ સંપ્રાય-ચરમસંમયવર્તી ક્ષપક પાંચ જ્ઞાનાવરણુ, ચાર દર્શનાવરણુ, અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદનો, અનિવૃત્તિ બાદર ગુણસ્થાનકવર્તી ક્ષપક સ્વ-સ્વબંધ વિચ્છેદ સમયે પુરુષવેદ તથા સંજ્વલન ચતુષ્ક એ પાંચનો અને અપૂર્વકરણવર્તી ક્ષપક સ્વ-સ્વબંધ વિચ્છેદ સમયે નિદ્રાદિક, અશુભવર્ણુ ચતુષ્ક, ઉપધાત, હાસ્ય, રતિ, ભય, જુગુપ્સા-આ અગિયારનો એક સંમયમાત્ર જઘન્ય રસબંધ કરે છે. કારણ કે આ સર્વ પ્રકૃતિઓ અશુભ છે. તેથી તે તે પ્રકૃતિના બંધમાં જે જીવ અતિવિશુદ્ધિવાળો હોય તે જ તેનો તેનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

મિથ્યાત્વ મોહનીય, અનંતાનુબંધી ચતુષ્ક અને થીણુદ્વિત્રિક એ આઠનો એકી સાથે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરનાર ચરમસમયવર્તી મિથ્યાત્વી, અપ્રત્યાગ્યાનીય ચતુષ્કનો એકી સાથે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરનાર ચરમસમયવર્તી અવિરતિ સમ્યગ્દિષ્ટ, પ્રત્યાગ્યાનીય ચતુષ્કનો સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરનાર ચરમસમયવર્તી દેશવિરતિ, અને અરતિ તથા શોકનો અપ્રમત્તાભિમુખ પ્રમત્તચતિ જઘન્ય રસબંધ કરે છે. કારણ કે આ પ્રકૃતિઓના બંધક જીવોમાં આ જ જીવો અતિવિશુદ્ધ છે.

તિથિચદિક અને નીચગોત્રનો જઘન્ય રસબંધ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરનાર મિથ્યાત્વના ચરમસમયે વર્તીતો સપ્તમ પૃથ્વીનો નારક કરે છે. કારણ કે-આ ત્રણે અશુભ પ્રકૃતિઓ છે. તેથી તેના બંધમાં અતિવિશુદ્ધ પરિણામી જીવો હોય છે. તે જ

તેનો જઘન્ય રસખંધ કરી શકે અને એટલી વિશુદ્ધિમાં વર્તતા અન્ય જીવો દેવ કે મનુષ્ય પ્રાપ્તિયજ્ઞ બંધ કરતા હોવાથી આ ત્રણ પ્રકૃતિઓ બાંધતા જ નથી. માત્ર સાતમી પૃથ્વીનો નારક મિથ્યાત્વાવસ્થામાં આ જ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે. તેથી તે જ જઘન્ય રસખંધ કરે છે.

પ્રમત્તાભિમુખ અપ્રમત્તયતિ આહારકલ્પકનો અને નરકાણુ બાંધી ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પાત્રી જિનનામનો બંધ કરનાર મનુષ્ય મિથ્યાત્વ અને નરકાભિમુખ અવસ્થામાં ચોથા શુષ્કસ્થાનકના ચરમસમયે જિનનામકર્મનો જઘન્ય રસખંધ કરે છે. આ ત્રણ પુણ્યપ્રકૃતિઓ છે અને પુણ્યપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસખંધ તે તે પ્રકૃતિઓના બંધક જીવોમાં જે વધારેમાં વધારે સંકલિષ્ટ પરિણામી હોય તે જ જીવો કરે છે. આ ત્રણ પ્રકૃતિના બંધમાં ઉપરોક્ત જીવો જ વધારેમાં વધારે સંકલિષ્ટ પરિણામી છે. માટે તે જઘન્ય રસખંધના સ્વામી કહેલ છે. એમ સર્વત્ર સમજવું.

ઔદારિકલ્પક અને ઉદ્યોત નામકર્મનો જઘન્ય રસખંધ અતિસંકલિષ્ટ પરિણામે નારકો અને સહસાર સુધીના દેવો કરે છે. કારણ કે-અતિસંકલિષ્ટ પરિણામે મનુષ્ય-તિથિઓ નરક પ્રાપ્તિયજ્ઞ બંધ કરતા હોવાથી આ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરતા જ નથી અને આનતાદિ દેવો મનુષ્ય પ્રાપ્તિયજ્ઞ જ બંધ કરતા હોવાથી ઉદ્યોત નામકર્મનો બંધ કરતા નથી. તેમ જ ઔદારિકલ્પકનો બંધ હોવા છતાં અતિસંકલિષ્ટ પરિણામનો અભાવ હોવાથી તેનો જઘન્ય રસખંધ કરતા નથી. તેથી ઉપરોક્ત જીવો જ તિથિઓ પ્રાપ્તિયજ્ઞ બંધ કરતા આ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસખંધ કરે છે. તેમાં પણ ઇશાન સુધીના દેવો અતિસંકલિષ્ટ પરિણામે એકેન્દ્રિય પ્રાપ્તિયજ્ઞ જ બંધ કરતા હોવાથી ઔદારિક અંગોપાંગનો જઘન્ય રસખંધ તેમને વળીને શેષ દેવો તથા નારકો કરે છે. એટલું વિશેષ સમજવું.

સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક, ચાર આયુષ્ય અને વૈકલ્પિક આ સોલનો જઘન્ય રસ-બંધ મિથ્યાદષ્ટિ મનુષ્ય-તિથિઓ જ કરે છે. દેવો અને નારકો મનુષ્ય તિથિઓના વળી શેષ ચૌદ પ્રકૃતિઓ ભવપ્રત્યયે જ બાંધતા નથી તેમ જ મનુષ્ય-તિથિઓનો જઘન્ય રસખંધ જઘન્ય સ્થિતિબંધ વખતે થાય છે અને ક્ષુદ્ધકલ્પ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિવાળા મનુષ્ય-તિથિઓમાં દેવો અને નારકો ઉત્પન્ન થતા જ નથી. તેથી આ જે આયુષ્યનો પણ જઘન્ય રસખંધ દેવો કે નારકો કરતા નથી. તેથી ઉપરોક્ત જીવો જ આ સોલ પ્રકૃતિના જઘન્ય રસખંધના સ્વામી છે. ત્યાં સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક અને નરક-ત્રિક એ નવ પ્રકૃતિઓનો અશુભ હોવાથી તત્પ્રાપ્તિયજ્ઞ વિશુદ્ધ પરિણામે વૈકલ્પિક-કનો શુભ હોવા છતાં તથાસ્વભાવે અતિસંકલિષ્ટ પરિણામે અને શેષ પાંચ પ્રકૃતિઓનો શુભ હોવાથી તત્પ્રાપ્તિયજ્ઞ સંકલિષ્ટ પરિણામે મનુષ્ય-તિથિઓ જઘન્ય રસખંધ કરે છે. એમ સમજવું.

નરક વિના શેષ ત્રણ ગતિના પરાવર્તમાન-મધ્યમ પરિણામી જીવો સ્થાવર અને

એકેન્દ્રિય જાતિનો એકથી ચાર સમય અને અતિસંકિલ્પ પરિણામી ઇશાન સુધીના દેવો આતપ નામકર્મનો એકથી બે સમય જઘન્ય રસખંધ કરે છે.

પરાવર્તમાન-મધ્યમ પરિણામી એટલે અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી પ્રતિપક્ષી શુભ પ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ સુધી વર્તતા મિથ્યાદષ્ટિ અથવા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો એકથી ચાર સમય સુધી સ્થિર-અસ્થિર, શુભ, અશુભ, યશ-અયશ અને સાતા-અસાતા એ આઠનો જઘન્ય રસખંધ કરે છે. વધારે વિશુદ્ધ પરિણામે સ્થિરાદિ શુભ પ્રકૃતિઓનો અને વધારે સંકિલ્પ પરિણામે અસ્થિરાદિ અશુભ પ્રકૃતિઓનો મધ્યમ અથવા ઉત્કૃષ્ટ રસખંધ કરે છે. માટે પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામી કહેલ છે.

અતિસંકિલ્પ પરિણામી ચારે ગતિના જીવો યથાસંભવ નારક અને તિયંચ પ્રાયોગ્ય પ્રકૃતિઓ સાથે ત્રસ ચતુષ્ક, શુભવર્ણ ચતુષ્ક, તૈજસ ચતુષ્ક, પરાધાત ઉચ્ચવાસ અને પંચેન્દ્રિય જાતિ એ પંદર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસખંધ કરે છે, પરંતુ ઇશાન સુધીના દેવો અતિસંકિલ્પ પરિણામે એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય ખંધ કરતા હોવાથી પંચેન્દ્રિય જાતિ તથા ત્રસ નામકર્મનો જઘન્ય રસખંધ કરતા નથી.

તતપ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ, ચારે ગતિના મિથ્યાદષ્ટિઓ નપુંસકવેદ અને ક્ષીવેદનો જઘન્ય રસખંધ કરે છે. કારણ કે તેથી વધારે વિશુદ્ધ પરિણામે દ્વક્ત પુરુષવેદનો જ ખંધ કરે છે.

પરાવર્તમાન-મધ્યમ પરિણામી ચારે ગતિના મિથ્યાદષ્ટિઓ મનુષ્યદ્વિક, બે વિહાયોગતિ, છ સંઘયણ, છ સંસ્થાન, સૌભાગ્યત્રિક, દૌભાગ્યત્રિક અને ઉચ્ચગોત્ર આ ત્રેવીશ પ્રકૃતિઓનો એકથી ચાર સમય સુધી જઘન્ય રસખંધ કરે છે. તેથી વધારે વિશુદ્ધિએ વર્તતા ઉપરોક્ત ત્રેવીશમાંની શુભ પ્રકૃતિઓનો અને વધારે સંકિલ્પતામાં વર્તતા અત્યંત અશુભ પ્રકૃતિઓનો જ મધ્યમ કે ઉત્કૃષ્ટ રસખંધ કરે છે. તેમ જ સમ્યગ્દષ્ટિઓ મનુષ્યદ્વિક, શુભ વિહાયોગતિ, પ્રથમ સંઘયણ, પ્રથમ સંસ્થાન, ઉચ્ચગોત્ર અને સૌભાગ્યત્રિક આ નવ સિવાયની ચૌદ પ્રકૃતિઓ ખાંધતા જ નથી. તેમ જ આ નવ પ્રકૃતિઓ ખાંધે છે પણ તેઓનો યથાસંભવ મધ્યમ કે ઉત્કૃષ્ટ જ રસ ખંધાય છે માટે પરાવર્તમાન-મધ્યમ પરિણામી મિથ્યાત્વી જ જઘન્ય રસખંધક કહ્યા છે.

આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ તથા જઘન્ય રસખંધના સ્વામી કહ્યા. તેના પ્રસંગથી આ ઉત્કૃષ્ટ જઘન્ય રસખંધ કેટલા કાળ સુધી થાય તેનું સામાન્યથી વર્ણન કરે છે.

જે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ અથવા જઘન્ય રસખંધ ગુણાભિમુખ અથવા દોષાભિમુખ અવસ્થામાં જ થતો હોય ત્યાં તે જઘન્યથી કે ઉત્કૃષ્ટથી એક જ સમય થાય છે. વળી જે પ્રકૃતિઓનો ગુણાભિમુખ કે દોષાભિમુખ અવસ્થા વિના માત્ર અતિસંકિલ્પ કે અતિવિશુદ્ધ પરિણામે ઉત્કૃષ્ટ કે જઘન્ય રસખંધ થતો હોય ત્યાં તે જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી બે સમય થાય છે. જે પ્રકૃતિઓનો પરાવર્તમાન મધ્યમ

પરિણામે જઘન્ય રસબંધ થતો હોય ત્યાં તે જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર સમય થાય છે.

(૩) અદ્યપબુદ્ધત્વ

એક સમયે એક જીવના સર્વ આત્મપ્રદેશોમાં થતો વીર્ય વ્યાપાર તે એક યોગસ્થાન કહેવાય છે. તે યોગસ્થાનો સર્વ જીવ આશ્રયી-ઘનીકૃતલોકની સાતરાજ પ્રમાણુ એક શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશો છે તેટલા અર્થાત્ અસંખ્ય છે.

જીવો અનંત હોવા છતાં એકેક યોગસ્થાનમાં અનંતા સ્થાવર જીવો અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય વ્રસ જીવો હોય છે તેથી યોગસ્થાનો તો અસંખ્યાતા જ છે.

એકેક યોગસ્થાનમાં વર્તતા જીવો લગભગ દરેક પ્રકૃતિઓ ખાંધે છે, તેમ જ કર્મશ્રદ્ધાદિમાં સ્થૂલદૃષ્ટિએ એકસો અઠાવન પ્રકૃતિઓ કહી છે પરંતુ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિએ એક એક પ્રકૃતિના અસંખ્ય-અસંખ્ય લેહો હોય છે. શાસ્ત્રોમાં જેમ ચારે આતુપૂર્વીઓના લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ અને અવધિ જ્ઞાનાવરણ તથા અવધિ દર્શનાવરણના અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ લેહો કહ્યા છે. તેમ યથા-સંભવ દરેક પ્રકૃતિના હોય છે. એક એક પ્રકૃતિના રસની અપેક્ષાએ અનંત લેહો પણ પડે છે. પણ અહિં તેની વિવક્ષા કરી નથી. તેથી યોગસ્થાનો કરતાં પ્રકૃતિ લેહો અસંખ્યાતગુણ છે.

એકેક પ્રકૃતિના જઘન્ય સ્થિતિસ્થાનથી સમય-સમયની વૃદ્ધિએ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સુધી પૂર્વે ખતાવ્યા મુજબ અસંખ્યાતા સ્થિતિલેહો અથવા સ્થિતિસ્થાનો થતાં હોવાથી પ્રકૃતિલેહોથી સ્થિતિલેહો અસંખ્યગુણ છે અને એકેક સ્થિતિલેહના કારણભૂત પૂર્વે ખતાવ્યા મુજબ કષાયજન્ય અધ્યવસાય સ્થાનો અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ હોવાથી સ્થિતિલેહોની અપેક્ષાએ સ્થિતિબંધના અધ્યવસાયો અસંખ્યગુણ છે.

સ્થિતિબંધના એકેક અધ્યવસાયમાં રસબંધના કારણભૂત લેશ્યા સહકૃત કષાય-જન્ય રસબંધના અધ્યવસાય સ્થાનો અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ છે. તેથી સ્થિતિ-બંધના અધ્યવસાયોથી રસબંધના અધ્યવસાયો અસંખ્યાતગુણ છે અને તે થકી પ્રતિસમયે જીવ વડે ગ્રહણ કરાતા અનંતપ્રદેશી રકંધો અનંતા હોવાથી કર્મ પરમાણુઓ અનંતગુણ છે.

એકેક કર્મપરમાણુમાં જઘન્યથી પણ સર્વ જીવરાશિથી અનંતગુણ રસાવિભાગો હોય છે તેથી કર્મપરમાણુઓથી પણ રસાવિભાગો અનંતગુણ છે.

પ્રદેશબંધ

અહિં (૧) ભાગ-વિભાગ પ્રમાણુ, (૨) સાવાદિ અને (૩) સ્વામિત્વ એ ત્રણ દ્વારો છે.

(૧) ભાગ-વિભાગ પ્રમાણ

જગતમાં છુટા છુટા પરમાણુઓ પણ હોય છે અને દ્વિપ્રદેશી સ્કંધથી ચાલત અનંતાનંત પ્રદેશી સ્કંધ પણ હોય છે. પરંતુ તે દરેકને આત્મા કર્મસ્વરૂપે ગ્રહણ કરતો નથી. માત્ર અગ્રહણ મનોયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગીણા પછી એકેક પરમાણુની વૃદ્ધિએ ચાલત અનંતી બે કાર્મણુ વર્ગીણાઓ છે તેને જ ગ્રહણ કરી આત્મા કર્મસ્વરૂપે પરિણમાવે છે અને તે જ કર્મ કહેવાય છે.

અગ્નિ પોતાની અંદર રહેલ બાળવા યોગ્ય દ્રવ્યોને જેમ બાળી શકે છે, પરંતુ દૂર રહેલ દ્રવ્યોને બાળી શકતો નથી, તેમ જીવ બે આકાશપ્રદેશોમાં રહેલ હોય તે જ આકાશપ્રદેશોમાં રહેલ કાર્મણુ વર્ગીણાને પોતે યોગના અનુસારે જોછી કે વધારે પ્રતિસમયે ગ્રહણ કરે છે અને કર્મપણે પરિણમાવે છે.

જીવના પ્રદેશો સાંકળના અવયવોની જેમ પરસ્પર જોડાયેલ હોવાથી અમુક આત્મપ્રદેશમાં રહેલ કાર્મણુવર્ગીણાને તે ગ્રહણ કરે છે ત્યારે જોછી કે વધુ પ્રમાણમાં તે જીવના આઠ રૂચક પ્રદેશો સિવાયના સર્વપ્રદેશોમાં વીર્યાત્પાર થાય છે, તેથી તે કાર્મણુવર્ગીણાને પોતાના આઠ રૂચક પ્રદેશો સિવાયના સર્વપ્રદેશોમાં ગ્રહણ કરી કર્મરૂપે પરિણમાવે છે, પરંતુ પોતાના અમુક પ્રદેશોમાં રહેલ કાર્મણુવર્ગીણાને અમુક પ્રદેશોથી જ ગ્રહણ કરી અમુક પ્રદેશોમાં જ કર્મપણે પરિણમાવે છે એવું નથી.

જીવ સમયે સમયે કર્મ ગ્રહણ કરે છે તે અપેક્ષાએ કર્મબંધની સાદિ અને પ્રવાહની દૃષ્ટિએ અનાદિ છે.

એક જીવનો એક સમયે પ્રવર્તમાન અધ્યવસાય એક હોવા છતાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને સાવાદિની અપેક્ષાએ તે અનેક પ્રકારની વિચિત્રતાવાળો હોય છે, તેથી એકેક સમયે ગ્રહણ કરાયેલ કર્મમાં પણ મૂળ તથા ઉત્તરલેહોની અપેક્ષાએ અનેક જાતના વિચિત્ર સ્વભાવો ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી જ એક સમયે એક જ અધ્યવસાયથી ગ્રહણ કરાયેલ કર્મના મૂળલેહની અપેક્ષાએ આઠ, સાત, છ અને એક લેહ પડે છે.

આયુષ્ય બંધાય ત્યારે આઠ, શેષકાલે સાત, સૂક્ષ્મસંપરાયે મોહનીય તથા આયુષ્યનો અબંધ હોવાથી છ અને ઉપશાંતમોહાદિ ત્રણ ગુણસ્થાને માત્ર યોગપ્રત્યયિક એક વેદનીય કર્મનો જ બંધ થતો હોવાથી એક જ ભાગ પડે છે.

જે સમયે જેટલા કર્મ બંધાય તેટલા ભાગ પડે છે, પરંતુ તે દરેક ભાગ સમાન હોતા નથી. ત્યાં વેદનીય સિવાય જે કર્મની સ્થિતિ જોછી હોય તે કર્મને જોછો અને જે કર્મની સ્થિતિ વધારે હોય તે કર્મને વધારે જેમ કર્મની સ્થિતિને અનુસારે તે તે કર્મને ભાગ મળે છે. તથાસ્વભાવે જ અદ્ય પુણ્યલોથી સુખ-દુઃખરૂપ વેદનીય કર્મપુણ્યલોનો અનુભવ થતો નથી માટે વેદનીયને કર્મપુણ્યલોનો સર્વની અધિક ભાગ મળે છે તે આ પ્રમાણે—

જ્યારે આઠ કર્મ બંધાય ત્યારે આયુષ્યકર્મની સ્થિતિ માત્ર તેનીશ સાગરોપ-
મની હોવાથી તેને સર્વથી જોછો, તેનાથી નામ તથા ગોત્રને અધિક અને પરસ્પર
સમાન ભાગ મળે છે, તે થકી જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ તથા અંતરાય જો ત્રણને અધિક અને
પરસ્પર સમાન, તે થકી મોહનીયને અધિક ભાગ મળે છે અને તેનાથી સ્થિતિ અદ્ય
હોવા છતાં પણ ઉપરોક્ત કારણથી વેદનીયને અધિક ભાગ મળે છે.

આયુષ્ય કરતાં નામ-ગોત્રનો સ્થિતિબંધ સંખ્યાતગુણ છે છતાં તથાસ્વભાવે જ
આયુષ્ય કરતાં નામ-ગોત્રને સંખ્યાતગુણ નહિ પણ અધિક જ ભાગ મળે છે. એમ
યથાસંભવ અન્ય કર્મના વિષયમાં પણ સ્વયં વિચારી લેવું.

એ જ પ્રમાણે સાત કે છ કર્મ બંધાય ત્યારે સ્થિતિને અનુસારે તે તે સમયે
બંધાતા તે સાત કે છ કર્મને જ ભાગ મળે છે, પરંતુ અબદ્યમાન આયુષ્ય આદિને
ભાગ મળતો નથી. એ જ રીતે જ્યારે માત્ર એક વેદનીય કર્મ જ બંધાય છે ત્યારે
અબદ્યમાન સર્વ કર્મદલિક તેને જ મળે છે.

ઉત્કૃષ્ટ યોગ હોય ત્યારે કર્મદલિક ઘણાં ગ્રહણ થાય છે. તે ઉત્કૃષ્ટ યોગ પર્યાપ્ત
સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય જીવોને જ હોય છે. વળી જ્યારે મૂળ અને ઉત્તરપ્રકૃતિઓ ઓછી
બંધાય ત્યારે ભાગો થોડા પડતા હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ યોગી, પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય મૂળ
અને ઉત્તરપ્રકૃતિઓ જ્યારે થોડી બાંધતો હોય ત્યારે તે તે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ
પ્રદેશબંધ કરે છે.

જઘન્યયોગ હોય ત્યારે કર્મદલિક થોડા ગ્રહણ થાય છે. તે સર્વથી જઘન્યયોગ
લઘિ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોહના જીવને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે જ હોય છે. વળી
તેને યથાસંભવ જ્યારે મૂળ અને ઉત્તરપ્રકૃતિઓ ઘણી બંધાય ત્યારે કર્મદલિકના
ભાગ ઘણા પડતા હોવાથી સર્વ જઘન્યયોગી, લઘિ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મનિગોહના જીવને
મૂળ અને ઉત્તરપ્રકૃતિઓ ઘણી બંધાતી હોય ત્યારે તે તે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશ-
બંધ થાય છે.

લઘિ-અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મનિગોહનો જીવ જે જે પ્રકૃતિઓ બાંધતો નથી તે તે
પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ સ્વામિત્વદ્વારમાં કહેશે.

આયુષ્યકર્મને અન્ય કોઈ કર્મનો ભાગ મળતો ન હોવાથી અને એક કાળે ચાર-
માંથી એક જ આયુષ્ય બંધાતું હોવાથી જ્યારે ઉત્કૃષ્ટયોગે યથાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિ
બાંધે ત્યારે જ આયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે.

જ્ઞાનાવરણીય આદિ છ મૂળકર્મને મોહનીય તથા આયુષ્યનો ભાગ મળવાથી અને
મોહનીયને માત્ર આયુષ્યનો ભાગ મળવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે.

ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં કેટલીક પ્રકૃતિઓનો કેવળ મૂળકર્મરૂપ પરંપ્રકૃતિનો ભાગ મળ-

વાથી, કેટલીકને પોતાની સ્વભાવી મૂળકર્મથી અભિન્ન અન્ય પ્રકૃતિઓનો ભાગ મળવાથી અને કેટલીકને તે બંને રીતે ભાગ મળવાથી તે તે પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ બંધ થાય છે.

મતિજ્ઞાનાવરણ આદિ પાંચ જ્ઞાનાવરણ અને દાનાન્તરાય આદિ પાંચ અંતરાય આ બધી પ્રકૃતિઓ હંમેશાં સાથે જ બંધાતી હોવાથી અને વેદનીય તથા ગોત્રની બંને પ્રકૃતિઓ એકી સાથે બંધાતી ન હોવાથી તેઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ મોહનીય અને આયુષ્યરૂપ પરપ્રકૃતિનો ભાગ મળવાથી જ થાય છે.

આયુષ્યકર્મની એકી સાથે બે-ત્રણ પ્રકૃતિઓ બંધાતી ન હોવાથી ઉત્કૃષ્ટયોગે યથાસંભવ બંધાતા ચારે આયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે.

શેષ ત્રણ કર્મની દરેક પ્રકૃતિઓનો સ્વ અને પર એમ બંને પ્રકારના ભાગ મળવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. જેમ દર્શનાવરણીયકર્મમાં નિદ્રાદિકનો થીલુદ્ધિત્રિક વિના છ પ્રકૃતિઓ બંધાતી હોય અને આયુષ્ય ન બંધાતું હોય ત્યારે તેને આયુષ્ય અને થીલુદ્ધિત્રિકનો ભાગ મળવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. એમ સર્વ પ્રકૃતિઓમાં યથાસંભવ વિચારવું. માત્ર મિથ્યાત્વ, નયુસક, સ્ત્રીવેદ તથા થીલુદ્ધિત્રિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કેવલ આયુષ્યરૂપ પરપ્રકૃતિનાં જ દલિક મળવાથી થાય છે.

(૨) સાઘાદિ પ્રપણા

મૂળપ્રકૃતિ સંબંધી અને ઉત્તરપ્રકૃતિ સંબંધી-એમ સાઘાદિ પ્રપણા બે પ્રકારે છે.

ત્યાં મોહનીય અને આયુષ્ય એ બે કર્મના ચારે બંધ સાદિ-અમુલ્ય એમ બે પ્રકારે-હોવાથી એક-એકના આઠ એટલે બે કર્મના સોલ, તેમ જ શેષ જ્ઞાનાવરણીયાદિ છ કર્મનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાદિ વગેરે ચાર પ્રકારે અને શેષ ત્રણ બંધો સાદિ અમુલ્ય એમ બે પ્રકારે હોવાથી એક એકના દશ એટલે છ કર્મના સાઠ, એમ સોલ તથા સાઠ મળી કુલ પ્રદેશ આશ્રયી આઠે કર્મના છોત્તર ભાંગા થાય છે.

તથાસ્વભાવે જ સાસ્વાદન તથા મિશ્રશુભાણે ઉત્કૃષ્ટયોગ હોતો નથી. માટે જ મિથ્યાત્વનો ભાગ મળવા છતાં અનંતાનુબંધીનો સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે અને થીલુદ્ધિત્રિકનો ભાગ મળવા છતાં નિદ્રાદિકનો મિશ્રશુભસ્થાને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કહ્યો નથી. એમ સર્વત્ર સમજવું.

જે પ્રકૃતિઓનો પર્યાપ્ત સંજ્ઞીને મિથ્યાત્વ શુભસ્થાને ઉત્કૃષ્ટયોગે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થતો હોય તે પ્રકૃતિઓનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાદિ અમુલ્ય જ હોય, તેમ જ આયુષ્ય વિના મૂળ કે ઉત્તર કોઈપણ પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કહીએ હોય ત્યારે અષ્ટવિધ બંધક લેવો નહિ, કારણ કે તે વખતે અબધ્યમાન આયુષ્યનો ભાગ પણ શેષ પ્રકૃતિઓને મળે છે.

પહેલા તથા ચોથાથી નવમા સુધીના કોઈપણ ગુણસ્થાનકે વર્તમાન પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ-
પચેન્દ્રિય ઉત્કૃષ્ટ યોગે મોહનીયકર્મનો એક કે બે સમય સુધી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે,
ત્યારબાદ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળ સુધી અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ
કરી પુનઃ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે, પછી ફરીથી અનુત્કૃષ્ટ કરે. એમ આ બંને બંધ
વારાફરતી અનેકવાર થતા હોવાથી સાદિ અને અમુવ એમ બે પ્રકારે છે.

સર્વથી અદ્ય વીર્યવાળો, લગ્નિધ-અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદનો જીવ ઉત્પત્તિના
પ્રથમ સમયે મોહનીયકર્મનો એક જ સમય જઘન્ય પ્રદેશખંધ કરે, ત્યારબાદ અપ-
ર્યાપ્ત-અવસ્થામાં પ્રતિસમયે અસંખ્યગુણ યોગની વૃદ્ધિ થતી હોવાથી બીજા સમયથી
સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત કાળ સુધી તેનો અજઘન્ય પ્રદેશખંધ કરે, પુનઃ ઉપરોક્ત
અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી એક સમય જઘન્ય બંધ કરી અજઘન્ય પ્રદેશખંધ કરે. એમ
જઘન્ય-અજઘન્ય પ્રદેશખંધ પણ સંસારમાં વારાફરતી અનેકવાર થતા હોવાથી સાદિ
અમુવ એમ બે પ્રકારે છે.

પહેલા તથા ચોથાથી સાતમા સુધીના કોઈપણ ગુણસ્થાનકે રહેલ પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ-
પચેન્દ્રિય ઉત્કૃષ્ટ યોગે જ્યારે આયુષ્ય બાંધે ત્યારે તેનો ઉત્કૃષ્ટ અને પછી અનુત્કૃષ્ટ
પ્રદેશખંધ કરે, આયુષ્યકર્મ અમુવબંધી હોવાથી તેના આ બંને બંધ સાદિ અમુવ
એમ બે પ્રકારે છે.

સર્વથી અદ્ય વીર્યવાન, લગ્નિધ-અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદનો જીવ અનુભૂયમાન
આયુષ્યના બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગના પ્રથમ સમયે આયુષ્યનો બંધ કરે ત્યારે
એક સમય જઘન્ય અને પછી અજઘન્ય પ્રદેશખંધ થતો હોવાથી તે બંને પણ
સાદિ-અમુવ છે.

દશમા ગુણસ્થાને ક્ષપક અથવા ઉપશમશ્રેણિમાં વર્તમાન કોઈપણ જીવ ઉત્કૃષ્ટ
યોગે એક અથવા બે સમય સુધી શેષ છ કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે માટે તે સાદિ
અમુવ છે અને તે જ આત્મા જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકથી પડી અથવા અગિયારમા
ગુણસ્થાનકે અબંધક થઈ ત્યાંથી પડી દશમા ગુણસ્થાને આવી મંદયોગસ્થાને વર્તે તો
હોય ત્યારે આ છ એ કર્મનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધની
સાદિ, દશમા ગુણસ્થાને ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાને અથવા અબંધસ્થાનને નહિ પ્રાપ્ત કરેલ
જીવને અનાદિ, અભવ્યને કોઈપણ કાલે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધનો વિચ્છેદ ન થતો હોવાથી
મુવ અને ભવ્યોને કાલાન્તરે વિચ્છેદ થશે માટે અમુવ. એમ અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ
ચાર પ્રકારે છે.

આ છ કર્મનો જઘન્ય અને અજઘન્ય પ્રદેશખંધ પણ મોહનીયકર્મની જેમ સાદિ
અને અમુવ એમ બે પ્રકારે છે.

દશમા ગુણસ્થાને ક્ષપક અથવા ઉપશમશ્રેણિમાં ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન આત્મા

પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદનો ચોથા ગુણસ્થાને વર્તમાન સંપત્તિવિધ બંધક, ઉત્કૃષ્ટ યોગી પર્યાપ્ત સંસિ-પંચેન્દ્રિય અપ્રત્યાખ્યાનીય ચતુષ્કનો, પંચમ ગુણસ્થાને વર્તમાન પ્રત્યાખ્યાનીય ચતુષ્કનો, ચોથાથી આઠમા ગુણસ્થાનકના પહેલા ભાગ સુધી વર્તમાન નિદ્રાદિકનો, આઠમા ગુણસ્થાને વર્તમાન આત્મા ભય-ભ્રુગુપ્તનો અને નવમા ગુણસ્થાને બીજા, ત્રીજા, ચોથા તથા પાંચમા ભાગે વર્તમાન આત્મા અતુકમે સંબલન કોષાદિ ચારનો ઉત્કૃષ્ટ યોગે એકથી બે સમય સુધી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે છે. માટે તે સાદિ-અધ્રુવ છે.

ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરી અથવા બંધવિચ્છેદ સ્થાનથી આગળ જઈ ત્યાંથી પડતાં મંદ યોગસ્થાને વર્તતાં તે તે પ્રકૃતિઓના અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધની સાદિ, ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ અથવા અબંધસ્થાનને નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અભવ્યોને ધ્રુવ અને ભવ્યોને અધ્રુવ એમ આ ત્રીશ ધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ ચાર પ્રકારે છે.

સંપત્તિવિધ બંધક, પર્યાપ્ત સંસિ, મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ યોગ વડે એક-બે સમય સુધી મિથ્યાત્વ, થીણુદ્વિત્રિક અને અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક એ આઠનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે, પછી સંજ્યાત અથવા અસંજ્યાત કે અનંતકાળ સુધી અનુત્કૃષ્ટ કરે એમ મિથ્યાદષ્ટિને ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટબંધ વારાફરતી અનેકવાર થતા હોવાથી સાદિ અધ્રુવ છે.

સંપત્તિવિધ બંધક, પર્યાપ્ત સંસિ, મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ યોગે અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય ત્રેવીશ પ્રકૃતિ બાંધતાં નામકર્મની નવ ધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓનો એકથી બે સમય સુધી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે, ત્યારબાદ સંજ્યાત અથવા અસંજ્યાત કે અનંતકાળ સુધી અનુત્કૃષ્ટ કરે, પછી પુનઃ ઉપરોક્ત અવસ્થા પામી ઉત્કૃષ્ટ કરે-એમ મિથ્યાદષ્ટિને અનેકવાર થતા હોવાથી આ બંને બંધ સાદિ-અધ્રુવ છે.

સર્વથી અદ્ય વીચવાળો લગ્નિ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિર્ગોદનો જીવ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે આ સુહતાલીશે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે, ત્યારબાદ દ્વિતીય સમયથી આરંભી સંજ્યાત અથવા અસંજ્યાતકાળ સુધી અજઘન્ય, ત્યારબાદ જઘન્ય. એમ જઘન્ય-અજઘન્ય વારાફરતી અનેકવાર થતા હોવાથી બંને બંધ સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે. અહિં નામકર્મની નવ ધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ તિયંચ પ્રાયોગ્ય ઉદ્યોત સહિત ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતો હોય ત્યારે થાય છે. એ લક્ષ્યમાં રાખવું.

શેષ તહોતેર અધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓ અધ્રુવબંધી હોવાથી જ તેના જઘન્યાદિ ચારે બંધો સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે.

(૩) સ્વામિત્વ દ્વાર

આ દ્વારમાં મૂળ તથા ઉત્તરપ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ તથા જઘન્ય પ્રદેશબંધનાં સ્વામી કહેવાશે.

આદિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધના સ્વામીના વિચારમાં સર્વત્ર ઉત્કૃષ્ટ યોગી અને પર્થાપ્ત સંજિ-પચેન્દ્રિય લેવા, તેમ જ સાતમા ગુણસ્થાનક સુધીમાં આયુષ્ય સિવાય જે પ્રકૃતિ-ઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કહ્યો હોય ત્યાં સર્વત્ર સપ્તવિધ ખંધક સમજવા. વળી ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનનો જઘન્યકાળ એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટકકાળ બે સમય હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ-ખંધ પણ વધુમાં વધુ બે સમય થાય અને સર્વ યોગસ્થાનોનો જઘન્યકાળ એક સમય હોવાથી જઘન્યથી કોઈપણ પ્રદેશખંધ એક સમય જ થઈ શકે. તેમ જ અપર્થાપ્તાવ-સ્થામાં જ ઘટતાં યોગસ્થાનોનો ઉત્કૃષ્ટકાળ પણ એક સમય જ હોવાથી જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશખંધ અપર્થાપ્ત હોવો કરતા હોય તે પ્રકૃતિઓના જઘન્ય પ્રદેશખંધનો ઉત્કૃષ્ટકાળ પણ એક સમય જ અને તદ્દોગ્ય સર્વ પર્થાપ્તિએ પર્થાપ્ત હોવાના જઘન્ય યોગસ્થાનોનો કાળ ઉત્કૃષ્ટથી ચાર સમય છે તેથી જે પ્રકૃતિઓનો પર્થાપ્તાવસ્થામાં જઘન્ય પ્રદેશખંધ થતો હોય ત્યાં ઉત્કૃષ્ટથી ચાર સમય પ્રમાણ કાળ હોય છે. એમ સર્વત્ર સમજવું.

ત્યાં પ્રથમ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધના સ્વામી આ પ્રમાણે છે.

મિથ્યાત્વી અથવા સચ્ચગ્દષ્ટિ આયુષ્યનો, પહેલા તથા ચોથાથી નવમા સુધીના ગુણસ્થાનકવર્તી મોહનીયનો અને દશમા ગુણસ્થાને રહેલ જીવ અખંધમાન આયુષ્ય તથા મોહનીયનો ભાગ પણ મળતો હોવાથી શેષ જ્ઞાનાવરણીય વગેરે છ કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે છે.

દશમ ગુણસ્થાનકવર્તી આત્મા પાંચ જ્ઞાનાવરણીય, ચાર દર્શનાવરણીય, પાંચ અંતરાય, સાતા વેદનીય, યશઃકીર્તિ અને ઉચ્ચગોત્ર એ સત્તરનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે છે. કારણ કે આ સત્તર પ્રકૃતિઓને અખંધમાન મોહનીય તથા આયુષ્યનો અને ચાર દર્શનાવરણીયને તદ્દુપરાંત પાંચ નિદ્રાનો તથા યશઃકીર્તિને શેષ નામકર્મની પ્રકૃતિઓનો પણ ભાગ મળે છે.

નવમા ગુણસ્થાને પ્રથમાદિ પાંચ ભાગમાં રહેલ આત્મા અનુક્રમે પુરુષવેદ અને સંજ્વલન કોષાદિ ચારનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે છે. કારણ કે આયુષ્યનો તથા તે તે કાલે અખંધમાન સર્વ મોહનીય પ્રકૃતિઓનો ભાગ પણ તેમને મળે છે.

ચોથા ગુણઠાણે હાસ્ય, રતિ, અરતિ અને શોકનો તથા આઠમા ગુણસ્થાને ભય, જીરુપ્રસાનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે-એમ ટીકામાં કહેલ છે. પરંતુ અખંધમાન મિથ્યા-ત્વની જેમ અખંધમાન પ્રથમના બાર કષાયનો ભાગ પણ આ નોકષાયરૂપ છ પ્રકૃતિ-તિઓને મળતો હોય તો અરતિ-શોકનો છઠ્ઠો અને શેષ ચારનો છઠ્ઠાથી આઠમા ગુણ-સ્થાનક સુધી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે એમ કહેવું બેધએ, છતાં કેમ કહેલ નથી તેનું કારણ વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓ બાણે.

પંચમ કર્મગ્રંથાદિમાં તેો આ છએ પ્રકૃતિઓનો ચતુર્થોદિ ગુણુસ્થાને રહેલા છવેો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે એમ કહેલ છે.

ચોથા ગુણુસ્થાને અપ્રત્યાખ્યાનીય ચતુષ્કેનો, પાંચમા ગુણુસ્થાને પ્રત્યાખ્યાનીય ચતુષ્કેનો અને ચોથાથી આઠમા ગુણુસ્થાનકના પ્રથમ ભાગ સુધી વર્તમાન આત્મા નિદ્રાદિકેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ ખંધ કરે, કારણકે આચુષ્ય તથા સ્વભતીય અખંધમાન પ્રકૃતિઓનો વધુમાં વધુ ભાગ આ પ્રકૃતિઓમાં અહિં જ પ્રાપ્ત થાય છે.

ચોથાથી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગ સુધી વર્તતા મનુષ્યો દેવ પ્રાયોગ્ય જિનનામ સહિત ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિ ખાંધતાં જિનનામનો અને સાતમાથી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગ સુધી વર્તતા મનુષ્યો દેવપ્રાયોગ્ય આહારકદિક સહિત ત્રીશ પ્રકૃતિ ખાંધતાં આહાર-કદિકેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ ખંધ કરે.

અપ્રમત્તયતિ દેવાયુનો અને મિથ્યાદષ્ટિ અસાતાવેદનીય તથા મનુષ્યાયુનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ ખંધ કરે—એમ અહિં ટીકામાં કહ્યું છે, પરંતુ પંચમ કર્મગ્રંથ ગા. ૯૧ તથા તેની ટીકામાં આ ત્રણેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ કરે એમ કહ્યું છે.

વળી અહિં ટીકામાં મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિ ખાંધતો મિથ્યાદષ્ટિ વજ્રપલનારાચ સંધયણુનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે એમ કહ્યું છે. જ્યારે પંચમ કર્મ-ગ્રંથ ગા. ૯૧ ની ટીકામાં સમ્યક્ત્વી તથા મનુષ્ય-તિયંચ પ્રાયોગ્ય ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિ ખાંધતો મિથ્યાત્વી આનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે એમ કહેલ છે.

મિથ્યાદષ્ટિ—નરક—તિયંચાચુ, મિથ્યાત્વ, થીણુદ્વિત્રિક, સ્ત્રીવેદ, નપુંસક વેદ, અન-તાનુખંધી ચતુષ્ક તથા નીચગોત્ર એ તેર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે છે.

સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ દેવપ્રાયોગ્ય અઠાવીશ પ્રકૃતિ ખાંધતાં દેવદિક, વૈકિયદિક, શુભ વિહાયોગતિ, સમચતુરસ સંસ્થાન અને સૌભાગ્યત્રિક એ નવનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે છે. અને વૈકિયદિકેનો નરક પ્રાયોગ્ય ૨૮ નો ખંધક મિથ્યાદષ્ટિ પશુ પશુ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે છે.

શેષ નામકર્મની ત્રેપન પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ મિથ્યાદષ્ટિ કરે છે.

ત્યાં એકેન્દ્રિયભતિ, તિયંચદિક, હુંડક સંસ્થાન, ઔદારિક શરીર, ખાદર, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, સાધારણ, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભંગ, અનાદેય, અચશ, તૈજસ, કામંણુ, અગુરુલઘુ, નિર્માણુ, ઉપવાત, અને વર્ણચતુષ્ક આ પચીશ પ્રકૃતિઓનો અપ-ર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય ત્રેવીશનો ખંધક, પર્યાપ્ત, પરાવાત અને ઉચ્ચવાસ એ ત્રણનો પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય પચીશનો ખંધક, એકેન્દ્રિયાદિ ચાર ભતિ, મનુષ્યદિક, ઔદારિક અગોપાંગ, સેવાર્ત સંહનન અને ત્રસ આ નવનો યથાસંભવ અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયાદિ પ્રાયોગ્ય પચીશનો ખંધક, આતપ તથા ઉઘોતનો પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય

છબીશનો બંધક, નરકદિકે, અશુભવિહાયોગતિ અને દુઃસ્વર આ ચારનો નરકપ્રાયોગ્ય અઘ્નવીશનો બંધક, મધ્યમ ચાર સંહેનન, અને મધ્યમ ચાર સંસ્થાન એ આઠનો તિથ્ય અથવા મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય યોગણુત્રીશનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે છે.

સ્થિર તથા શુભનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ બન્ને ટીકાઓમાં દેવ પ્રાયોગ્ય અઘ્નવીશના બંધે કહેલ છે. પરંતુ પંચમકર્મત્રય ગા. ૯૨ ની ટીકામાં તથા બંધશતકમાં પણ પર્વાપ્ત એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય પચ્ચીશના બંધે કહેલ છે. અને વિચાર કરતાં તે જ વધુ ઠીક લાગે છે.

સર્વથી અલ્પવીર્યવાળો, લઘિ અપર્વાપ્ત, સૂક્ષ્મ નિગોદીયો જીવ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે મૂળ સાતકર્મનો અને તે જ જીવ પોતાના ચાલુ ભવના આયુષ્યના બે ભાગ ગયા પછી અનંતર સમયે આયુષ્ય બંધ કરે ત્યારે પ્રથમ સમયે આયુષ્યનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે. પણ અનુભૂયમાન આયુષ્યના બે ભાગ ગયા પછી આયુષ્યનો તરત જ એ બંધ ન કરે તો અપર્વાપ્ત અવસ્થામાં પ્રતિસમયે અસંખ્યગુણુ યોગવૃદ્ધિ થતી હોવાથી જઘન્ય પ્રદેશબંધ થતો નથી.

અષ્ટવિધ બંધક, અપ્રમત્તયતિ, દેવપ્રાયોગ્ય એકત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતાં આહારકે-દિકેનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે.

સ્વપ્રાયોગ્ય જઘન્યયોગે વર્તમાન પર્વાપ્ત અસંજિ પંચેન્દ્રિય દેવ તથા નરકાયુનો અને આયુબંધ કાલે નરકપ્રાયોગ્ય અઘ્નવીશ પ્રકૃતિ બાંધતાં નરકદિકેનો જઘન્ય પ્રદેશ-બંધ કરે છે. કારણકે પર્વાપ્ત અસંજિ કરતાં અપર્વાપ્ત અસંજિ તથા અપર્વાપ્ત સંજિને યોગ અસંખ્યગુણુ હીન હોય છે, પરંતુ તેઓ આ ચાર પ્રકૃતિઓ બાંધતા જ નથી અને પર્વાપ્ત-સંજિને યોગ અસંખ્યગુણુ હોવાથી તેઓ પણ જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરતા નથી.

જિનનામની સત્તાવાળો જીવ દેવ કે નરકમાંથી આવી મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે પ્રથમ સમયે જિનનામ સહિત દેવપ્રાયોગ્ય યોગણુત્રીશના બંધે દેવદિક અને વૈદિક્યદિકેનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે. પર્વાપ્ત અસંજિ કરતાં અપર્વાપ્ત સંજિને ભવના પ્રથમ સમયે યોગ અસંખ્યગુણુહીન હોય છે માટે ‘ભવાદસમયે મનુષ્ય જ કરે’ એમ કહેલ છે.

જિનનામની સત્તાવાળો મનુષ્ય કાળ કરી દેવમાં જાય ત્યાં ભવનાં પ્રથમ સમયે જિનનામ સહિત મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતાં જિનનામનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે. અહિં ‘ભવના પ્રથમ સમયે’ કેવળ દેવ કહેવાનું કારણ ‘નારકને ભવના પ્રથમસમયે દેવથી અધિક યોગ હોય છે’ એમ લાગે છે.

સર્વથી અલ્પ વીર્યવાળો, લઘિ અપર્વાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદીયો પોતાના ભવના આયુષ્યના બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગના પ્રથમસમયે આયુષ્યબંધ કરે ત્યારે

મનુષ્ય-તિથિચાચુનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે અને તે જ જીવ ઉત્પત્તિના પ્રથમસમયે શેષ એકસો સાત પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે.

ત્યાં નામકર્મમાં નીચે જણાવ્યા મુજબ વિશેષતા જાણવી.

અપર્યાપ્ત, સૂક્ષ્મ અને સાધારણ એ ત્રણનો પચીશના બંધે, એકેન્દ્રિય, આત્મ અને સ્થાવર એ ત્રણનો છબીશના બંધે, મનુષ્યદિકનો મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય જોગણત્રીશના બંધે અને શેષ પચાસ પ્રકૃતિઓનો ઉદ્યોત સહિત તે તે તિથિચપ્રાયોગ્ય ત્રીશના બંધે યથાસંભવ ઉપરોક્ત જીવ જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે.

નિરંતર બંધકાળ

જે પ્રકૃતિઓ જેટલો કાળ સતત બંધાય તેનો નિરંતર બંધકાળ કહેવાય છે.

ત્યાં ધ્રુવબંધી સુઠતાલીશ પ્રકૃતિઓમાં સાદિ-અનંત વર્ણ શેષ ત્રણ પ્રકારનો કાળ હોય છે. (૧) અભ્યોને બંધ અનાદિકાળથી છે અને અનંતકાળ સુધી રહેવાનો છે. માટે અનાદિ અનંત, (૨) ભ્યોને અનાદિકાળથી બંધ હોવા છતાં ભવિષ્યમાં વિરુદ્ધ થવાનો છે માટે અનાદિ સાન્ત અને (૩) તે તે પ્રકૃતિઓના અબંધસ્થાનથી પડી યુગઃ બંધ શરૂ કરે ત્યારે સાદિ અને કાલાન્તરે મોક્ષે જતાં બંધ વિરુદ્ધ થશે તેથી સાન્ત. આ સાદિ-સાન્ત ભાંગાનો કાળ જઘન્યથી અંતર્મુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોનાર્થ પુરુષાલ પરાવર્તન છે.

ચાર આયુષ્ય અને જિનનામકર્મનો જઘન્યથી નિરંતર બંધકાળ અંતર્મુદ્ધર્ત છે. શેષ અઠસઠ પ્રકૃતિમાંથી આહારકદિકનો સાતમા અથવા આઠમા ગુણસ્થાને જઈ એક સમય આહારકદિક બાંધી બીજે સમયે કાળ કરે તેથી બંધ અટકી જવાથી અને શેષ છાસઠ પ્રકૃતિઓનો જ્યાં તેમાંની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓનો બંધ થઈ શકતો હોય તે ગુણસ્થાને અથવા તેવા જીવોને જઘન્યથી એક સમય તે તે પ્રકૃતિઓનો બંધ કરી અધ્યવસાયના પરાવર્તનથી બીજા સમયે તેની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે ત્યારે એમ આ અઠસઠ પ્રકૃતિઓનો નિરંતર બંધકાળ જઘન્યથી એક સમય ઘટે છે.

દેવકુરુ તથા ઉત્તરકુરુના યુગલિયાઓ ત્રણ પદ્યોપમ સુધી નિરંતર દેવપ્રાયોગ્ય જ બંધ કરતા હોવાથી દેવદિક અને વૈકિંચદિકનો ઉત્કૃષ્ટ નિરંતર બંધકાળ ત્રણ પદ્યોપમ પ્રમાણુ આ ગ્રંથમાં તથા પંચમ કર્મગ્રંથમાં કહેલ છે. પરંતુ પૂર્વકોડવર્ષના આયુવાળો મનુષ્ય પૂર્વકોડના ત્રીજા ભાગના પહેલા અંતર્મુદ્ધર્તમાં ત્રણ પદ્યોપમ પ્રમાણુ યુગલિકર્તુ આયુષ્ય બાંધી અંતર્મુદ્ધર્ત બાદ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પામે ત્યારબાદ તરત જ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામે તો અંતર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન પૂર્વકોડના ત્રીજા ભાગ સુધી અર્ધ મનુષ્યભવમાં અને ત્રણ પદ્યોપમ સુધી યુગલિકર્મ પશુ નિરંતર આ જ ચાર પ્રકૃતિઓ બાંધે, એ અપેક્ષાએ અંતર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન પૂર્વકોડના ત્રીજા ભાગે અધિક ત્રણ

પદ્યોપમ આ આરેનો ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર બંધકાળ ધરી શકે, પરંતુ અંતર્મુદૂર્ત ન્યૂન પૂર્વકોટિના ત્રીભ ભાગની અહિં અવિવક્ષા કરી હોય તેમ લાગે છે.

તિથ્યંચદ્વિક અને નીચગોત્રનો તેઉકાય અને વાયુકાયમાં નિરંતર બંધ થાય છે તેઉકાય, વાયુકાયની સ્વકાયસ્થિતિ અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી પ્રમાણ છે. માટે આ ત્રણેનો ઉત્કૃષ્ટ નિરંતર બંધકાળ અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાલ પ્રમાણ છે.

સાતમાથી તેરમા ગુણસ્થાનક સુધીમાં અસાતાનો બંધ ન હોવાથી કેવળ સાતા જ બંધાય છે અને તેરમા ગુણસ્થાનકનો ઉત્કૃષ્ટકાળ દેશોન પૂર્વકોટવર્ષ હોવાથી સાતાવે-દનીયનો ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર બંધકાળ પણ તેટલો જ છે.

સ્થાવર ભવમાંથી બહાર આવી પુનઃ સ્થાવરમાં ગયેલ જીવો ઉત્કૃષ્ટથી આવલિ-કાના અસંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ અસંખ્ય પુફ્ફલ પરાવર્તન સ્વરૂપ અનંત-કાળ સ્થાવરમાં રહે છે, વળી ત્યાં વૈકિંચશરીરનો બંધ જ ન હોવાથી અસંખ્ય પુફ્ફલ પરાવર્તન કાળ સુધી ઔદારિક શરીર જ બાંધે છે. તેથી ઔદારિક શરીરનો ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર બંધકાળ પણ તેટલો જ છે.

શુભવિહાયોગતિ, પુરુષવેદઃ, સૌભાગ્યત્રિક, સમચતુરસ્ર સંસ્થાન અને ઉચ્ચગોત્ર આ સાત પ્રકૃતિઓ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકથી આગળ બંધાતી જ નથી અને મિથ્યાત્વ તથા સાસ્વાદન ગુણસ્થાને ગયા વિના જીવ સંસારમાં કેટલાક મનુષ્યભવ અધિક એકસો બત્રીશ સાગરોપમ સુધી રહી શકે છે. પછી અવશ્ય મોક્ષે કે મિથ્યાત્વે બંધ, માટે આ સાતેનો પાંચથી છ મનુષ્યભવ યુક્ત એકસો બત્રીશ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટથી નિરં-તર બંધકાળ છે.

પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, પંચેન્દ્રિય જાતિ અને ત્રસ ચતુષ્ક આ સાતનો ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર બંધકાળ છ થી સાત મનુષ્યભવ યુક્ત એકસો પંચાશી સાગરોપમ છે તે આ પ્રમાણે—

છઠ્ઠી નરકમાં રહેલ આત્મા પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓનો બંધ ન હોવાથી બાવીશ સાગ-રોપમ સુધી સતત આ સાત પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે અને મરણના અંતર્મુદૂર્ત પહેલા સમ્યક્ત્વ પામી સમ્યક્ત્વ સહિત નરકમાંથી નીકળી મનુષ્યભવમાં આવી ત્યાં સુંદર સંયમનું પાલન કરી એકત્રીશ સાગરોપમના આયુષ્યપણે નવમી ઐવેચકમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં ઉત્પન્ન થયા બાદ અંતર્મુદૂર્ત મિથ્યાત્વ પામે પણ ભવપ્રત્યયથી જ પ્રતિપક્ષ પ્રકૃ-તિઓના બંધનો અભાવ હોવાથી નિરંતર આ સાત પ્રકૃતિઓ જ બાંધે, ત્યાં પણ મરણના અંતર્મુદૂર્ત પહેલા સમ્યક્ત્વ પામી સમ્યક્ત્વ સહિત જ ત્યાંથી કાળ કરી મનુષ્યમાં આવે, મનુષ્યભવમાં દેશવિરતિ અથવા સર્વવિરતિનું પાલન કરી બાવીશ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા અચ્યુત દેવલોકમાં ત્રણવાર દેવપણે ઉત્પન્ન થઈ છાસકે

સાગરોપમ પ્રમાણુ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વનો કાળ પૂર્ણ કરી મનુષ્યભવમાં અંતર્મુહૂર્ત મિશ્રગુણુસ્થાને જઈ યુનઃ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પામી બે વાર વિજ્યાદિ ચારમાંથી કોઈ પણ અનુત્તર વિમાનમાં તેત્રીસ સાગરોપમના આયુષ્યવાળો દેવ થાય. એ પ્રમાણુ બીજી વાર પણ છાસઠ સાગરોપમ પ્રમાણુ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વનો કાળ પૂર્ણ કરી મનુષ્ય-ભવમાં આવી મોક્ષે જાય અગર મિથ્યાત્વે જાય. આ રીતે આટલા કાળ સુધી કેટલેક કેકાણે ગુણુપ્રત્યયથી અને કેટલેક સ્થાને ભવપ્રત્યયથી આ સાતની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓનો અંધ ન હોવાથી આ સાતે પ્રકૃતિઓ નિરંતર અંધાય છે.

અહિં ટીકામાં છઠ્ઠી નરકમાંથી સમ્યક્ત્વ સહિત મનુષ્યભવમાં આવી અનુત્તર સંય-મનું પાલન કરી નવમી ઐવેયકમાં જાય. એમ કહ્યું છે. પરંતુ જૃહત્સંઘહણી ગા. ૨૩૯ તથા તેની ટીકામાં તેમ જ અન્ય અંશોમાં કહેલ છે કે પાંચમી નરકમાંથી આવેલ આત્મા મનુષ્ય થઈ સર્વવિરતિ સ્વીકારી શકે છે, પરંતુ છઠ્ઠી નરકમાંથી આવી મનુષ્ય થયેલ આત્મા દેશવિરતિ પામી શકે છે, પરંતુ સર્વવિરતિ પામી શકતો જ નથી. તેમ જ પંચમ કર્મઅંધ ગા. ૬૦ ની ટીકામાં આ સાત પ્રકૃતિઓનો નિરંતર કાળ જણાવતાં ‘સમ્યક્ત્વ સહિત છઠ્ઠી નરકમાંથી નીકળી મનુષ્યપણામાં દેશવિરતિ ચારિત્રની આરાધના કરી સૌધર્મ દેવલોકમાં ચાર પલ્લોપમના આયુષ્યવાળો દેવ થાય, ત્યાંથી સમ્યક્ત્વ સહિત મનુષ્યભવમાં આવી સંયમ પાળી નવમી ઐવેયકે જાય’ એમ કહ્યું છે. કર્મપ્રકૃતિ સંક્રમણ કરણુ ગા. ૧૦૮ ની ટીકામાં ૫૦ મલયગિરિજા મ. તથા ઉપાધ્યાયજી મ. પણ તે જ પ્રમાણુ જણાવે છે. વળી આ પ્રમાણુ કરતાં એકસો પંચાશી સાગરોપમ ઉપરાંત ચાર પલ્લોપમ કાળ પણ વધે છે. છતાં અહિં આવી વિવક્ષા કેમ કરી છે? તે બહુશ્રતો જાણુ.

અનુત્તર વિમાનમાં મનુષ્યદિક, ઔદારિક અંગોપાંગ અને વજ્રકપનારાય સંઘ-યણુ—આ ચાર પ્રકૃતિઓની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓનો અંધ જ ન હોવાથી તેત્રીસ સાગરો-પમ સુધી નિરંતર આ જ પ્રકૃતિઓ અંધે છે. માટે આ ચારેનો ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર અંધકાળ તેત્રીસ સાગરોપમ છે.

જિનનામનો કંઈક ન્યૂન પૂર્વકોડવર્ષ અને ચોરાશીલાખ પૂર્વ અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર અંધકાળ છે તે આ રીતે—

પૂર્વકોડના આયુષ્યવાળો ઓછામાં ઓછી જેટલી ઉમર થયા પછી વીસ સ્થાન-કની આરાધના દ્વારા જિનનામકર્મનો નિકાચિતઅંધ કરે ત્યારથી તે ભવના અંત સુધી તેમ જ તેત્રીસ સાગરોપમ અનુત્તર વિમાનમાં અને ત્યાંથી નીકળી ચોરાશી લાખ પૂર્વના આયુષ્યવાળા તીથંકરના ભવમાં ક્ષપકેશિ મોડી અંધવિચ્છેદ ન કરે ત્યાં સુધી નિકાચિત કરેલ જિનનામનો સતત અંધ ચાલુ જ રહે છે. માટે ઉપરોક્ત કાળ ઘટી શકે છે.

ચારે આયુષ્યનો નિરંતર અંધકાળ ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત જ છે.

અન્તિમ પાંચ સંઘયણુ, અન્તિમ પાંચ સંસ્થાન, એકેન્દ્રિયાદિ ચાર જાતિ. અશુભ વિદ્યોગતિ, આહારકદિક, આતપ, ઉદ્યોત, સ્થિર, શુભ, યશ. અસાતાવેદનીય. સ્ત્રીવેદ, નપુંસકવેદ, હાસ્યાદિ જે યુગલ અને સ્થાવર દશક, આ એકતાલીશ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર બંધકાળ અંતર્યુદ્ધર્ત છે. કારણકે-અંતર્યુદ્ધર્ત પછી અધ્યવસાયના પરાવર્તનથી પ્રકૃતિઓનો અવશ્ય બંધ થાય છે.

ઉદયવિધિ

અંધકારે ઉદયથી આરંભી આઠ કરણની સમાપ્તિ સુધી એકસો ચક્રાવન પ્રકૃતિઓની વિવક્ષા કરી છે. તેથી અહિંયાં પણ તે જ પ્રમાણે બતાવવામાં આવશે.

પાંચ જ્ઞાનાવરણુ. ચાર દર્શનાવરણુ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદ ધાતીકર્મની પ્રકૃતિઓ, વર્ણોદિ વીશ, તૈજસ-કાર્મણુ સપ્તક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, અગુરુ-લઘુ અને નિર્માણુ આ તેત્રીશ નામકર્મની પ્રકૃતિઓ અને મિથ્યાત્વ મોહનીય, આ અઠતાલીશ ક્રુવોદથી પ્રકૃતિઓનો અલબ્યોને અનાદિકાળથી ઉદય છે અને અનંતકાળ સુધી રહેવાનો છે માટે અનાદિ અનંત, તેમજ લબ્યોને અનાદિકાળથી ઉદય ૧૫૫ છતાં લવિષ્યપાં વિચ્છેદ થવાનો હોવાથી અનાદિ સ્થાન. એમ જે પ્રકારે કાળ છે. વળી સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે ગચ્છેલાને મિથ્યાત્વનો પુનઃ ઉદય થાય છે અને સમ્યક્ત્વ પામે ત્યારે ફરી ઉદયનો વિચ્છેદ થાય છે. માટે મિથ્યાત્વનો સાદિ-સ્થાન સહિત ત્રણ પ્રકારે કાળ છે. શેષ એકસો દશ પ્રકૃતિઓ અધુવોદથી હોવાથી તેઓનો કાળ સાદિ-સ્થાન જ છે.

બંધની જેમ ઉદય પણ પ્રકૃતિ, સ્થિતિ. રસ અને પ્રદેશના લેહથી ચાર પ્રકારે છે.

અમુક અપવાદ સિવાય ઉદય અને ઉદીરણા સર્વદા સાથે જ હોય છે. માટે આગળ ઉપર આચાર્ય મ. સા. ઉદીરણાકરણમાં જે પ્રમાણે પ્રકૃતિ આદિ ઉદીરણા. તેના સ્વામી અને સાધાદિ બતાવશે તે પ્રમાણે ઉદયમાં પણ સમજવાના છે. આ પ્રકરણમાં માત્ર ઉદીરણાથી જે વિશેષતા છે, તે જ બતાવવામાં આવશે.

પ્રકૃતિઉદય

ત્યાં પાંચ જ્ઞાનાવરણુ, ચાર દર્શનાવરણુ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદનો ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકની ચરમાવલિકામાં, સંલક્ષન લોભનો સૂક્ષ્મસંપરાયની ચરમ આવલિકામાં. ઉપર દલિકનો જ અભાવ હોવાથી કેવળ ઉદય હોય છે પરંતુ ઉદીરણા હોતી નથી.

સાતમાથી ચૌદમા ગુણસ્થાનક સુધી મનુષ્યાયુ અને જે વેદનીયના ઉદીરણા યોગ્ય સંકિલ્પ અધ્યવસાયોનો અભાવ હોવાથી દેશોન પૂર્વકોઠ કાલ પર્યંત આ ત્રણનો કેવળ ઉદય જ હોય છે. પરંતુ ઉદીરણા હોતી નથી.

મનુષ્યજાતિ. પંચેન્દ્રિય જાતિ, ત્રસ, બાદર, પર્ણાપ્ત, સૌભાગ્ય, આદેય, યશઃપ્રીતિ.

જિનનામ તથા ઉચ્ચગોત્ર આ દશનો અયોગિ-કેવલી ગુણસ્થાને કેવળ ઉદય હોય છે, પરંતુ યોગના અભાવે ઉદ્ધીરણા હોતી નથી.

તે તે વેદના ઉદયવાળાને પ્રથમ સ્થિતિ એક આવલિકા બાકી રહે ત્યારે તે તે વેદનો ઉદય જ હોય છે. પરંતુ ઉદ્ધીરણા હોતી નથી.

ક્ષાયિક અથવા ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરતી વખતે ચોથાથી સાતમા ગુણસ્થાને સમ્યક્ત્વ મોહનીયની ચરમાવલિકા શેષ રહ્યો છતે સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો, પ્રથમ ઉપશમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ વખતે મિથ્યાત્વની પ્રથમસ્થિતિની ચરમાવલિકામાં મિથ્યાત્વનો અને પોતપોતાના ભવની છેલ્લી આવલિકામાં પોતપોતાના આયુષ્યનો કેવળ ઉદય હોય છે પરંતુ ઉદ્ધીરણા હોતી નથી.

શરીરપર્યાપ્તિની સમાપ્તિના પછીના સમયથી ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિની સમાપ્તિ સુધી પાંચ નિદ્રાનો તથાસ્વભાવે કેવળ ઉદય જ હોય છે, પરંતુ ઉદ્ધીરણા હોતી નથી.

આ પ્રમાણે એકતાલીશ પ્રકૃતિઓ સિવાય શેષ સર્વ પ્રકૃતિઓની ઉદય-ઉદ્ધીરણા સાથે જ હોય છે.

સાઘાદિ પ્રરૂપણા

અગિયારમા ગુણસ્થાને મોહનીયનો ઉદય હોતો નથી. ત્યાંથી પડે ત્યારે પુનઃ ઉદય થાય છે. માટે તેની સાદિ, દશમા ગુણસ્થાનકથી આગળ નહિ ગયેલાઓને અનાદિ, અભવ્યોને ધ્રુવ અને ભવ્યોને અધ્રુવ. એમ મોહનીયનો ઉદય ચાર પ્રકારે છે.

શેષ સાતે કર્મનો ઉદય અભવ્યોને અનાદિકાળથી છે અને અનંતકાળ સુધી રહેવાનો છે માટે અનાદિ તથા ધ્રુવ, ભવ્યોને ભવિષ્યમાં વિચ્છેદ થશે માટે અધ્રુવ. એમ સાત કર્મનો ઉદય ત્રણ પ્રકારે છે.

પૂર્વે જણાવેલ મિથ્યાત્વવર્જિત સુરતાલીશ ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓનો અભવ્યોને અનાદિ તથા ધ્રુવ અને ભવ્યોને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે ઉદય છે.

મિથ્યાત્વનો ઉદય સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ તથા અધ્રુવ-એમ ચાર પ્રકારે છે. શેષ એકસો દશ પ્રકૃતિઓ અધ્રુવોદયી હોવાથી તેઓનો ઉદય સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે.

સ્થિતિ ઉદય

સ્થિતિઉદય એટલે કેાઇપણ સ્થિતિસ્થાનમાં રહેલ દલિકૌનો ઉદય.

સ્થિતિઉદય સ્વાભાવિક અને ઉદ્ધીરણાકૃત એમ બે પ્રકારે છે.

ત્યાં જે સમયે જે કર્મ બંધાય છે તેનો પૂર્વે બતાવ્યા પ્રમાણે અમુક સમય પ્રમાણ અબાધાકાળ હોય છે, તે અબાધારૂપ સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી દરેક કર્મનો પ્રદે-

શોદય તો શરૂ થઈ જ બાય છે, પરંતુ અહિં વિપાકોદયને જ ઉદય કહેવામાં આવે છે તે વિપાકોદય બ્યારે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવરૂપ હેતુઓને પ્રાપ્ત કરી પ્રવર્તે છે ત્યારે તે સ્વાભાવિકોદય અથવા શુદ્ધોદય કે સંપ્રાપ્તોદય પણ કહેવાય છે.

તે સ્વાભાવિકોદય પ્રવર્તે છે તે વીર્યવિશેષરૂપ ઉદ્ધીરણ કરણ વડે ઉદયાવલિકાથી બહારના સ્થિતિસ્થાનકોમાં રહેલા દલિકોને ખેંચીને ઉદયાવલિકામાં ગોઠવાયેલ દલિકના નિષેકસ્થાનોમાં નાંખીને ઉદયાવલિકાની અંદરના સ્થિતિસ્થાનમાં રહેલ દલિકોની સાથે રસોદયથી ભોગવનાં તે ઉદ્ધીરણરૂપ ઉદય અથવા અસંપ્રાપ્તોદય પણ કહેવાય છે.

ત્યાં સાધાદિ પ્રરૂપણા અને સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા જેમ સ્થિતિઉદ્ધીરણમાં કહી છે તેમ અહિં પણ સમજવી, માત્ર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિઉદ્ધીરણ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિઉદય એક સમય-પ્રમાણ એક સ્થિતિ જેટલો અધિક હોય છે. તે આ પ્રમાણે—

જે સમયે જે કર્મ બંધાય છે તે વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલ કર્મલતાના અખા-ધાકાળમાં પણ તે પૂર્વે બંધાયેલ અને જેનો અખાધાકાળ પૂર્ણ થઈ ગયો છે તેવી તે જ પ્રકૃતિની કર્મલતાના દલિકો ગોઠવાયેલાં જ હોય છે. તેથી મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ છયારી ઉદયબધ્ધોદય પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદ્ધીરણ બે આવલિકા ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જેટલી થાય છે.

જે સમયે કર્મ બંધાય છે તે સમયથી આરંભી એક આવલિકા સુધી તેમાં કોઈપણ કરણ લાગતું નથી. અને તેને બંધાવલિકા કહેવામાં આવે છે. તે બંધાવલિકા વીત્યા પછી ઉદયાવલિકા ઉપરના સ્થિતિસ્થાનથી આરંભી ચાલતુ ચરમ સ્થિતિસ્થાન સુધીમાં રહેલ દલિકોની ઉદ્ધીરણ કરે છે.

ઉદયાવલિકા એટલે ઉદયસમયથી આરંભી એક આવલિકાના સમય પ્રમાણ કાળમાં ભોગવવા માટે શરૂઆતનાં સ્થિતિસ્થાનોમાં ગોઠવાયેલ જે દલિકરચના

તે ઉદયાવલિકામાં પણ કોઈ કરણ લાગતું ન હોવાથી ઉદયાવલિકામાંના કોઈ-પણ સ્થિતિસ્થાનનો ભોગવટો કરતાં તે ઉદયાવલિકાની ઉપરના સર્વ સ્થિતિસ્થાનમાં રહેલ દલિકની ઉદ્ધીરણ થાય છે. માટે બે આવલિકા ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રમાણ ઉદ્ધીરણ થાય છે. માત્ર ઉદયાવલિકાગત જે પ્રથમ ઉદય સમયે સ્થિતિસ્થાનનો ભોગવટો કરે છે તેનો ઉદય જ હોય છે, પરંતુ ઉદ્ધીરણ હોતી નથી, તેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદ્ધીરણ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદય એક સમય અધિક હોય છે.

એ જ પ્રમાણે મનુષ્યગતિ વગેરે ઓગણત્રીશ ઉદયસંક્રમોદય પ્રકૃતિઓની ત્રણ આવલિકા ન્યૂન અને ઉદયસંક્રમોદય હોવા છતાં સમ્યક્ત્વ મોહનીયની અંતમુદ્ધર્ત ન્યૂન પોતપોતાના મૂળકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદ્ધીરણ હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદયમાં તેથી એક સમય અધિક હોય છે.

નરકગતિ આદિ વીશ અનુદયબંધોત્કૃષ્ટા અને જિનનામ વિના મનુષ્યાનુપૂર્વા આદિ સત્તર અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા પ્રકૃતિઓની અંતર્મુદ્ધર્ત્ત ન્યૂન પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદ્ધીરણા થાય છે અને જિનનામની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદ્ધીરણા પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદય આ દરેક પ્રકૃતિઓનો તેથી એક સમય અધિક હોય છે.

ઉદયબંધોત્કૃષ્ટાદિ આરે પ્રકારની પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ આ જ પ્રથમાં ત્રીજાદ્વારની ગાથા ૬૧ થી ૬૪ સુધીની ચાર ગાથામાં જણાવેલ છે.

પૂર્વે જે એકતાલીશ પ્રકૃતિઓમાં ઉદય અને ઉદ્ધીરણામાં તદ્દાવત દર્શાવેલ છે, તેમાંથી નિદ્રાપંચક હીન શેષ છત્રીશ પ્રકૃતિઓનો ઉદ્ધીરણા અટકયા બાદ પણ કેટલોક કાળ કેવળ ઉદય હોય છે-તેથી પોતપોતાની ચરમઉદયાવલિકાના અન્ત્ય સમયે એક સ્થિતિ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિ ઉદય હોય છે.

શેષ એકસો બાવીશ પ્રકૃતિઓની ઉદ્ધીરણાકરણમાં જેટલી જઘન્ય સ્થિતિ ઉદ્ધીરણા કહી છે તેનાથી તે જ સમયે લોગવાતા સમય રૂપ એક સ્થિતિસ્થાન જઘન્યસ્થિતિ ઉદયમાં અધિક હોય છે.

એ કે નિદ્રાપંચકનો શરીરપર્યાપ્તિની સમાપ્તિ પછીના સમયથી ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી ઉદ્ધીરણા વિના કેવળ ઉદય કહ્યો છે પરંતુ તે વખતે અપવર્તના ચાલુ હોવાથી અપવર્તનાકારા ઉદયાવલિકાની ઉપરનાં સત્તાગત સઘળાં સ્થિતિસ્થાનોમાંથી દલિકેને ઉદયાવલિકામાં નાખી ઉદયગત સ્થિતિસ્થાન સાથે લોગવે છે. માટે તે વખતે પણ એક સ્થિતિસ્થાન પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિ ઉદય હોતો નથી. તેથી ઉદ્ધીરણા કરણમાં બતાવેલ છે તેનાથી એક સમય અધિક જઘન્યસ્થિતિ ઉદય ઘટે છે.

અનુભાગોદય

અનુભાગ, તેના હેતુઓ, સ્થાન, શુભાશુભ, સાધાદિ અને સ્વામિત્વ વગેરે જે પ્રમાણે ઉદ્ધીરણાકરણમાં કહેલ છે તે પ્રમાણે અહિં પણ સમજવા, માત્ર જઘન્ય અનુભાગ ઉદયના સ્વામિમાં આ પ્રમાણે વિશેષતા છે.

પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદનો ક્ષીણમોહનો ચરમસમયે, સંજવલનલોભનો સૂક્ષ્મસંપરાયના ચરમસમયે, ત્રણે વેદનો પોતપોતાની પ્રથમસ્થિતિના ચરમસમયે ક્ષપકને અને સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરતા ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વીને ચરમસમયે જઘન્ય અનુભાગોદય હોય છે.

પ્રદેશોદય

અહિં સાધાદિ અને સ્વામિત્વ એ બે દ્વારો છે.

(૧) સાધાદિ પ્રરૂપણા

સાધાદિ પ્રરૂપણા બે પ્રકારે છે. (૧) મૂળપ્રકૃતિવિષયક (૨) ઉત્તરપ્રકૃતિવિષયક.

(૧) ત્યાં મોહનીય તથા આયુષ્ય વિના જ્ઞાનાવરણીયાદિ શેષ છ કર્મના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે, અજઘન્ય સાધાદિ ચાર પ્રકારે અને અતુ-ત્કૃષ્ટ સાદિ વિના ત્રણ પ્રકારે હોવાથી એક-એક કર્મના અગિયાર-અગિયાર ભાંગા થવાથી કુલ ($11 \times 6 = 66$) છાસક. મોહનીયના જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે-બે પ્રકારે, તેમજ અજઘન્ય તથા અતુત્કૃષ્ટ સાધાદિ ચાર-ચાર પ્રકારે હોવાથી કુલ બાર અને આયુષ્યના જઘન્યાદિ ચારે પ્રદેશોદય સાદિ-અધ્રુવ એમ બે-બે પ્રકારે હોવાથી આઠ, એમ મૂળકર્મઆશ્રયી પ્રદેશોદયના કુલ ($66 + 12 + 8 = 86$) છયાસી ભાંગા થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

જેને ઓછામાં ઓછા પ્રદેશકર્મની સત્તા હોય તે જીવ ક્ષપિતકર્મોંશ કહેવાય છે. અને તે લબ્ય જ હોય છે. તેનું વિશેષસ્વરૂપ આ જ ગ્રંથના સંક્રમણકરણમાં ખતાવશે.

તે ક્ષપિતકર્મોંશ જીવ સીધો એકેન્દ્રિયમાં જતો ન હોવાથી પહેલા દેવલોકમાં જાય, ત્યાં અતિસંકિલ્પ પરિણામી થઈ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે અને તે વખતે ઘણા પ્રદેશોની ઉદ્ધર્તના કરે, જે સમયે જેટલો નવિન સ્થિતિખંધ થતો હોય તે સમયે પૂર્વે ખંધાયેલ તે કર્મના તેટલાં સ્થિતિસ્થાનોમાંનાં દલિકની જ ઉદ્ધર્તના થાય એટલે નીચેનાં સ્થિતિસ્થાનોમાં પહેલાં જે દલિકોની ગોઠવણ થયેલ છે ત્યાંથી દલિકો અહણુ કરી કરી ઉપરનાં સ્થિતિસ્થાનોમાં ગોઠવે. છતાં નીચેનાં સ્થિતિસ્થાનો સર્વથા દલિક રહિત થતાં નથી પરંતુ પૂર્વે ઘણાં દલિકો હતાં તેને બદલે હવે ઓછાં થઈ જાય છે. જેથી ઉદય વખતે થોડાં દલિકો ઉદયમાં આવે. આ કારણથી અતિસંકિલ્પ પરિણામે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરી ઘણી ઉદ્ધર્તના કરે એમ કહેવામાં આવેલ છે.

ત્યારબાદ ખંધને અંતે કાળ કરી એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે પ્રથમ સમયે મોહનીય તથા આયુષ્ય વિના શેષ છ કર્મનો જઘન્યપ્રદેશોદય હોય છે.

અન્ય જીવોની અપેક્ષાએ એકેન્દ્રિયમાં અને અન્ય એકેન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે એકેન્દ્રિયને યોગ ઘણો અદ્ય હોય છે. તેથી ઉદીરણાદ્વારા પણ ઉપરથી ઘણા અદ્ય પ્રદેશો જ ઉદયમાં આવે.

ખંધાવલિકા વ્યતીત થયા પછી ઉદીરણા દ્વારા ઘણાં નવીન ખંધાયેલ કર્મદલિકો પણ ઉદયમાં આવે માટે ખંધના અંતે કાલ કરી એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થયેલાને જ જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય એમ કહેલ છે.

વળી તે એક જ સમય હોય છે માટે સાદિ-અધ્રુવ છે. તે સિવાયનો સઘળો પ્રદેશોદય અજઘન્ય છે, તે ઉપર જણાવેલ વિશેષણવાળા એકેન્દ્રિયને ઉત્પત્તિના બીજા

સમયથી શરૂ થતો હોવાથી સાદિ, જઘન્ય પ્રદેશોદયના સ્થાનને નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અભવ્યો જઘન્ય પ્રદેશોદય કરવાના જ નથી માટે તેઓને ધ્રુવ અને ભવ્યોને પ્રદેશોદયનો વિચ્છેદ થવાનો હોવાથી અધ્રુવ-એમ અજઘન્ય પ્રદેશોદય ચાર પ્રકારે છે.

જેનું સ્વરૂપ આ જ અંથના સંક્રમણકરણમાં કહેવામાં આવશે તેવા સર્વથી વધારે પ્રદેશકર્મની સત્તાવાળા શુષ્ણિતકર્મોંશ જીવને ખારમા ગુણુસ્થાનકના ચરમસમયે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાય એ ત્રણનો તેમ જ ચૌદમા ગુણુસ્થાનકના ચરમસમયે નામ, ગોત્ર અને વેદનીય એ ત્રણ કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે, તે એક જ સમય હોય છે માટે સાદિ અને અધ્રુવ, તે સિવાયનો સઘળો પ્રદેશોદય અનુત્કૃષ્ટ કહેવાય છે. પરંતુ આ છએ કર્મનો ઉદયવિચ્છેદ થયા પછી ફરીથી ઉદય થતો ન હોવાથી અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયની સાદિ થતી નથી, જે જીવો આ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયના સ્થાનને પારખા જ નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યોને ધ્રુવ અને ભવ્યોને અધ્રુવ એમ અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ત્રણ પ્રકારે છે.

અંતરકરણની ક્રિયા કર્યા પછી અંતરકરણમાં રહેલ સ્પિતકર્મોંશ આત્માને પડતાં પહેલાં ઘણાં અને પછી-પછીના સમયમાં અનુક્રમે હીન હીન એમ ગોપુચ્છાકારે અંતરકરણની જે ચરમાવલિકામાં દલિકરચના થાય છે તે આવલિકાના ચરમસમયે સર્વથી અદ્ય પ્રદેશોદય હોવાથી એક જ સમય મોહનીયકર્મનો જઘન્યપ્રદેશોદય થાય છે અને તે સાદિ-અધ્રુવ છે. તે સિવાયનો સઘળો પ્રદેશોદય અજઘન્ય છે. ઉપરોક્ત જીવને જઘન્યપ્રદેશોદયના પછીના સમયે તે નવીન થતો હોવાથી અજઘન્ય પ્રદેશોદયની સાદિ, જઘન્ય પ્રદેશોદયને અગર પ્રદેશોદય વિચ્છેદ સ્થાનને નહિ પામેલાને અનાદિ, અભવ્યોને ધ્રુવ અને ભવ્યોને અધ્રુવ એમ તે ચાર પ્રકારે છે.

શુષ્ણિતકર્મોંશ સ્પષ્ટને સૂક્ષ્મસંપરાયના ચરમસમયે એક જ સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થતો હોવાથી તે સાદિ-અધ્રુવ છે. તે સિવાયનો સઘળો પ્રદેશોદય અનુત્કૃષ્ટ છે. ઉપશાન્તમોહ ગુણુસ્થાનકથી પડેલાને તે પુનઃ શરૂ થાય છે, માટે સાદિ, સૂક્ષ્મસંપરાયના ચરમસમયને નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અભવ્યોને ધ્રુવ અને ભવ્યોને અધ્રુવ-એમ તે ચાર પ્રકારે છે.

આયુષ્યના જઘન્યાદિ ચારે ઉદયો નિયત કાળ સુધી જ થતા હોવાથી તે સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે-બે પ્રકારે જ હોય છે.

મિથ્યાત્વ મોહનીયનો જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય બે પ્રકારે અને અનુત્કૃષ્ટ તથા અજઘન્ય પ્રદેશોદય ચાર-ચાર પ્રકારે હોવાથી કુલ ખાર, શેષ સુડતાલીશ ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓના જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ બે પ્રકારે, અજઘન્ય ચાર પ્રકારે અને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સાદિ વિના ત્રણ પ્રકારે હોવાથી એકેકના અગિયાર-અગિયાર, તેમજ શેષ એકસો દશ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિના જઘન્યાદિ ચારે પ્રદેશોદય નિયત કાળે જ થતાં હોવાથી

સાદિ-અધુવ એમ બે-બે પ્રકારે છે. તેથી એકેક પ્રકૃતિના આઠ-આઠ એમ પ્રદેશોદય આશ્રયી એકસો અઠ્યાવન પ્રકૃતિઓના કુલ ચૌદસો નવ લાંગા થાય છે.

ક્ષપિતકર્માંશ અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ ત્રણ કરણ પૂર્વક અંતરકરણની ક્રિયા કરી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે, ત્યારબાદ અંતરકરણમા રહેલ તે જ આત્માને મિથ્યાત્વે જતાં પહેલાં અંતરકરણની ચરમાવલિકામાં ગોપુચ્છાકારે દલિકરચના થતી હોવાથી તે આવલિકાના ચરમસમયે મિથ્યાત્વનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. તે એક જ સમય થતો હોવાથી સાદિ-અધુવ છે. તે સિવાયનો સઘળો પ્રદેશોદય અજઘન્ય છે. તે જઘન્ય પ્રદેશોદયના બીજા સમયે અથવા ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વથી પડતાં નવીન થાય છે માટે સાદિ, ઉદય-વિચ્છેદને નહિ પામેલાને અનાદિ, અલભ્યને ધ્રુવ અને લભ્યને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે.

શુષિતકર્માંશ આત્મા પ્રથમ દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી તે નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે અને તે ગુણશ્રેણિમાં વર્ત્તવા છતાં સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી સર્વવિરતિની ગુણશ્રેણી પણ એવી રીતે કરે કે- તે બન્ને ગુણશ્રેણિઓનો મસ્તક રૂપ અન્યભાગ એક સાથે જ પ્રાપ્ત થાય. અને તે જ સમયે મિથ્યાત્વ પામે તો તે વખતે ઉપરોક્ત બન્ને ગુણશ્રેણિના મસ્તકે વર્ત્તતા આત્માને મિથ્યાત્વનો એક સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. તે એક જ સમય થતો હોવાથી સાદિ-અધુવ છે. તે સિવાયનો સઘળો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય છે. ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયથી અથવા સમ્યક્ત્વથી પડતાને તેનો આરંભ થાય છે માટે સાદિ, ઉદયવિચ્છેદને નહિ પામેલાને અનાદિ, અલભ્યોને ધ્રુવ અને લભ્યોને અધ્રુવ-એમ તે ચાર પ્રકારે છે.

શેષ સુડતાલીશ ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય બે પ્રકારે અને અજઘન્ય પ્રદેશોદય ચાર પ્રકારે છે. તે મૂળ છ કર્મનો એકેન્દ્રિયો આશ્રયી જે પ્રમાણે બતાવેલ છે તે જ પ્રમાણે છે, પરંતુ અવધિજ્ઞાનાવરણ તથા અવધિદર્શનાવરણનો દેવલ-વમાં જ ઉત્કૃષ્ટ રિથિતિબધ કરી તેની બંધાવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે. કારણ કે-અવધિજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરતાં ઘણાં પુણ્યલોનો ક્ષય થઈ જાય છે. તેથી પછી ઉદયમાં અદ્ય આવે અને નવીન બંધાયેલ દલિકે ઉદીરણાદ્વારા ઉદયમાં ન આવે માટે બંધાવલિકાનો ચરમસમય કહેલ છે.

શુષિતકર્માંશ જીવને ક્ષીણમોહના ચરમસમયે પાંચ જ્ઞાનાવરણ, પાંચ અંતરાય અને ચાર દર્શનાવરણ એ ચૌદનો અને સયોગિના ચરમસમયે નામકર્મની શેષ તેત્રીશ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. તે એક જ સમય થતો હોવાથી સાદિ-અધુવ છે. તે સિવાયનો સઘળો પ્રદેશોદય અનુત્કૃષ્ટ છે. આ સર્વ પ્રકૃતિઓનો ઉદય-વિચ્છેદ થયા પછી પુનઃ ઉદય થતો ન હોવાથી અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયની સાદિ થતી નથી. તેથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય અથવા ઉદયવિચ્છેદસ્થાનને નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અલભ્યોને ધ્રુવ અને લભ્યોને અધ્રુવ એમ તે ત્રણ પ્રકારે છે.

શેષ એકસો દશ અધુવોદથી પ્રકૃતિઓ પોતે જ અધુવોદથી હોવાથી નિયતકાલ-ભાવી તેઓના જન્મ્યાદિ ચારે પ્રદેશોદય સાદિ અધુવ છે.

સ્વામિત્વ દ્વાર

ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય અને જન્ય પ્રદેશોદયના ભેદથી સ્વામિત્વ બે પ્રકારે છે. ત્યાં પ્રાયઃ સર્વ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ગુણશ્રેણિઓના શિરભાગે વર્તતાં હોય છે. તેથી ગુણશ્રેણિઓ કેટલી અને કઈ કઈ છે તે બતાવે છે.

વિશુદ્ધિના વશથી અપવર્તનાકરણ દ્વારા ઉપરના સ્થિતિસ્થાનોમાંથી ઉતારેલ દલિ-કેને જલદી ક્ષય કરવા માટે તે કાળે જે પ્રકૃતિઓનો વિપાકોદય હોય તે પ્રકૃતિઓના ઉદય સમયથી અને અન્ય પ્રકૃતિઓના ઉદયાવલિકા ઉપરના પ્રથમ સમયથી અંતર્મુ-હૂર્ત સુધીના સ્થિતિસ્થાનોમાં અસંખ્ય ગુણાકારે ગોઠવવાં તે ગુણશ્રેણિ કહેવાય છે.

તે ગુણશ્રેણિઓ અગિયાર છે.

(૧) સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરતી વખતે અને પ્રાપ્ત થયા પછી પણ અંતર્મુહૂર્ત-કાળ સુધી પ્રવર્ધમાન વિશુદ્ધ અધ્યવસાયથી જે ગુણશ્રેણિ કરે તે સમ્યક્ત્વ ગુણશ્રેણિ.

(૨-૩) દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી અને અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી અંતર્મુહૂર્ત કાળ સુધી પ્રવર્ધમાન વિશુદ્ધ અધ્યવસાયથી જે ગુણશ્રેણિ કરે છે તે દેશ-વિરતિને બીજી (દેશવિરતિ) અને સર્વવિરતિને ત્રીજી (સર્વવિરતિ) ગુણશ્રેણિ.

(૪) સાતમા ગુણસ્થાને અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કરતી વખતે જે ગુણશ્રેણિ તે અનંતાનુબંધી વિસંયોજક ગુણશ્રેણિ.

(૫) દર્શનત્રિકના ક્ષય કાળે એટલે કે-ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરતાં દર્શનત્રિકના ક્ષય સંબંધી જે ગુણશ્રેણિ તે પાંચમી ગુણશ્રેણિ.

અનંતાનુબંધી અને દર્શનત્રિકનો ક્ષય થોડાથી સાતમા ગુણસ્થાનકવર્તી કોઈપણ આત્માઓ કરે છે ત્યાં છઠ્ઠા ગુણસ્થાનક સુધીના જીવોને અદ્યવિશુદ્ધિ હોવાથી સર્વ વિરતિ-ગુણશ્રેણિથી અદ્ય દલિકેની ગુણશ્રેણિ હોય છે તેથી સાતમા ગુણસ્થાને દર્શનત્રિકનો ક્ષય કરનાર આશ્રયીને જ આ બન્ને ગુણશ્રેણિઓ કહી છે.

(૬) ચારિત્ર મોહનીયનો ઉપશમ કરતી વખતે નવમા-દશમા ગુણસ્થાને જે ગુણશ્રેણિ તે છઠ્ઠી મોહોપશમક ગુણશ્રેણિ.

(૭) ઉપશાંતમોહગુણસ્થાને જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે ઉપશાંતમોહગુણશ્રેણિ.

(૮) ચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષય કરતાં નવમા દશમા ગુણસ્થાને જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે મોહક્ષયક ગુણશ્રેણિ.

(૬-૧૦-૧૧) ક્ષીણમોહ, અને સયોગિ ગુણસ્થાને જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે અનુક્રમે નવમી ક્ષીણમોહ સંબંધી, અને દશમી સયોગિ સંબંધી ગુણશ્રેણિ છે. અને અયોગિ ગુણસ્થાને લોગવવા માટે સયોગિ ગુણસ્થાનકના અંતે જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે અગિયારમી અયોગિ સંબંધી ગુણશ્રેણિ છે.

આ અગિયારે ગુણશ્રેણિઓનો ફરેકનો અલગ અલગ અંતર્મુદ્દર્શકાળ હોવા છતાં પૂર્વ-પૂર્વની ગુણશ્રેણિ કરતાં પછી-પછીની ગુણશ્રેણિઓનો કાળ અનુક્રમે સંખ્યાતગુણ હીન-હીન જોટલે સંખ્યાતમા ભાગ જોટલો જ છે અને દલિકની અપેક્ષાએ અનુક્રમે અસંખ્યગુણ અધિક-અધિક હોય છે. માટે ઉત્તરોત્તર ગુણશ્રેણિઓ દલિકની અપેક્ષાએ દીર્ઘ-દીર્ઘ અને કાળની અપેક્ષાએ હ્રસ્વ-દુઃક્રી હોય છે.

અહિં અગિયારે ગુણશ્રેણિઓનો અનુક્રમે સંખ્યાતગુણહીન-હીન જે કાળ કલ્પો છે તે તે-તે ગુણશ્રેણિની સમાપ્તિની દૃષ્ટિએ નથી, પરંતુ ઉપરથી ઉતારેલ દલિકોને અંતર્મુદ્દર્શના સમય પ્રમાણ જે સ્થિતિસ્થાનોમાં ગોઠવે છે તે સ્થિતિસ્થાનો પછી-પછીની ગુણશ્રેણિમાં સંખ્યાતગુણહીન સમય પ્રમાણ સમજવાનાં છે. પણ ગુણશ્રેણિઓ તેટલા કાળ સુધી જ કરે છે. એમ સમજવાનું નથી કારણ કે- દેશવિરતિ, સર્વવિરતિની ગુણશ્રેણિઓ અને સયોગિ સંબંધી ગુણશ્રેણિ જઘન્યથી અંતર્મુદ્દર્શ અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટિ કાળ સુધી પણ થાય છે.

અન્ય આઠ ગુણશ્રેણિઓ રચવાનો કાળ અંતર્મુદ્દર્શ પ્રમાણ છે પણ તે સંખ્યાત ગુણ હીન-હીન છે એમ ન સમજવું. કારણ કે- ઉપશાંતમોહ અને ક્ષીણમોહ સંબંધી ગુણશ્રેણિની રચનાનો કાળ તે તે ગુણસ્થાનકના કાળ પ્રમાણ અંતર્મુદ્દર્શનો છે. મોહો-પશમક અને મોહક્ષપક આ બે ગુણશ્રેણિઓનો કાળ નવમા અને દશમા ગુણસ્થાનકનો મળીને જોટલો કાળ થાય તેટલો છે. તેમજ અયોગિસંબંધી ગુણશ્રેણિનો કાળ આયો-જિકાકરણના પ્રથમ સમયથી સયોગિના ચરમસમય સુધીના અંતર્મુદ્દર્શ પ્રમાણ છે.

સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ સંબંધી જે પ્રથમની ત્રણ ગુણશ્રેણિઓ કરી મિથ્યાત્વે જઈ અપ્રશસ્ત મૃત્યુ પામે તો જીવ નરકાદિ ચારે ગતિઓમાં આ પ્રથમની ત્રણ ગુણશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરે છે.

અનંતાનુબંધી વિસંયોજનાની ગુણશ્રેણિ પણ ચારે ગતિમાં થાય છે, તેમજ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરતો આત્મા પણ કાલ કરી ચારે ગતિમાં જઈ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની સમાપ્તિ કરે છે, તેથી આ બે ગુણશ્રેણિઓ પણ ચોથા ગુણકાણે રહેલ આત્માને નરકાદિ ચારે ગતિઓમાં સંભવી શકે છે. પરંતુ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક લઈને નરકાદિ ગતિમાં જાય તો પ્રથમની ત્રણ જ ગુણશ્રેણિ સંભાવે-એવી વિવક્ષા અહીં કરી હોય તેમ લાગે છે. વળી ઉપશમક મોહ સંબંધી અને ઉપશાન્ત મોહ સંબંધી (આ) શ્રે ૧૦૯

શુભ્રેણિઓ કરી કાળ કરી ચતુર્થે શુભ્રસ્થાનક લઈ અનુત્તર વિમાનમાં જાય તે ત્યાં આ બે શુભ્રેણિઓ પંજુ ઘટે છે.

સામાન્યતઃ પ્રાયઃ સર્વ પ્રકૃતિઓનો પ્રદેશોદય શુભ્રેણિના શિરભાગે વર્તતા શુષ્કિતકર્માંશ આત્માને અને જઘન્ય પ્રદેશોદય ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને હોય છે.

ઉત્તર પ્રકૃતિ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયના સ્વામી.

સાત માંસ અધિક આઠ વર્ષની ઉંમરે સંયમ લઈ અંતરુંદુર્તમાં જ ક્ષપક્રેણિ મોંઢી ઠેવલજ્ઞાન પામે તે આત્માને લઘુક્ષપણાવાળો કહેવાય છે.

તેવા આત્માઓને પ્રથમ થોડા જ પ્રદેશો ક્ષય થાય છે અને ઉદયના અંતે સત્તામાં ઘણા પ્રદેશો હોવાથી ઉદયમાં પંજુ ઘણા પ્રદેશો આવે છે. એથી લઘુક્ષપણાએ કર્મનો ક્ષય કરવા તૈયાર થયેલ શુષ્કિતકર્માંશ જીવને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનો ચરમ સમયે સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો, અંતરકરણ કયા બાદ પ્રથમસ્થિતિના ચરમોદયે ત્રણ વેદનો; નવમા શુભ્રસ્થાને પાતપોતાના ઉદયના ચરમસમયે કોષાદિ ત્રણ સંજ્ઞાલનનો અને સુક્ષ્મસંપ્રાયના ચરમસમયે સંજ્ઞાલન લોભનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે.

તે જ આત્માને ક્ષીણમોહના ચરમસમયે પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ અતરાંચ એ ચૌદનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે. પરંતુ અવધિજ્ઞાન વિનાના આત્માને અવધિદ્વિકાવરણના ઘણાં પુદ્ગલો સત્તામાં હોવાથી ઉદયમાં પંજુ વધુ આવે તેથી તેને અવધિદ્વિકાવરણનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સમજવો.

તેજ આત્માને સયોગિના ચરમસમયે ઔદારિકસપ્તક, તેજસ-કાર્મણસપ્તક, સંસ્થાનષટ્ક, પ્રથમ સંઘયણ, વર્ણાદિ વીશ, પરાઘાત, ઉપઘાત, અશુભલુપ્ત, પ્રશસ્તન અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, પ્રત્યેક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, અને નિર્માણ રૂપ બાવન પ્રકૃતિઓનો તેમજ તે જ સયોગિ આત્માને સ્વરનિરોધના ચરમસમયે બે સ્વરનો, અને શ્વાસોચ્છવાસ-નિરોધના ચરમસમયે ઉચ્છવાસ નામકર્મનો વળી અયોગિના ચરમસમયે મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિય ભાતિ, ત્રસત્રિક, સુભગ, આદેય, યશ, તીર્થકર નામકર્મ, બે વેદનીય અને ઉચ્ચગોત્રનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે.

ઉપશાંતમોહ શુભ્રસ્થાનકે પ્રથમ સમયે કરેલ શુભ્રેણિના શિરભાગે વર્તતા જીવને નિદ્રા અને પ્રચલામાંથી જોનો ઉદય હોય તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. વળી તે જ શુભ્રેણિના શિરભાગના પૂર્વ સમયે કાલ કરી દેવમાં ઉત્પન્ન થયેલાને પ્રથમ સમયે શુભ્રેણિના શિરભાગે વર્તતાં દેવદ્વિક અને વૈદ્યસપ્તક એ નવનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

કોઈક આત્મા દેશવિરત્તિ, પાત્રી દેશવિરત્તિ સંબંધી ગુણશ્રેણિ કરે અને તે ગુણશ્રેણિ કરતાં કરતાં જ વિશુદ્ધિના વશથી સર્વવિરત્તિ, પાત્રી સર્વવિરત્તિ સંબંધી ગુણશ્રેણિ પણ એવી રીતે કરે, કે- તે બંને ગુણશ્રેણિના મસ્તકનો યોગ એક સમયે પ્રાપ્ત થાય. તેવો જીવ સર્વવિરત્તિથી પડી શીઘ્ર મિથ્યાત્વે બંધ તેને ઉપરોક્ત બંને ગુણશ્રેણિના શિરભાગે વર્તતાં મિથ્યાત્વ તથા અનંતાનુબંધિનો અને થીલુદ્ધિત્રિકના ઉદયવાળાને યથાસંભવ થીલુદ્ધિત્રિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય છે. વળી થીલુદ્ધિત્રિકનો ઉદય પ્રમત્તગુણસ્થાનક સુધી હોવાથી મિથ્યાત્વે ન ગયેલ આત્માને પણ તે બંને ગુણશ્રેણિઓના શિરભાગે વર્તતાં તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થઈ શકે છે.

વળી મિથ્યાત્વે જઈ મરણ પાત્રી તે તે પ્રકૃતિને, ઉદયયોગ્ય-એકેન્દ્રિયાક્રિયા, ઉત્પન્ન થયેલ તે જ જીવને બંને ગુણશ્રેણિના શિરભાગે વર્તતાં-એકેન્દ્રિયાદિ ચાર ભૂતિ, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ અને અપર્યાપ્ત નામકર્મ, એ આઠ પ્રકૃતિઓને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે.

ઉપશમશ્રેણિમાં નવમા ગુણસ્થાને જે સમયે અંતરકરણની ક્રિયા શરૂ કરવાની છે તેના પૂર્વ સમયે કાળ કરી દેવમાં ગયેલા જીવને અંતર્મુદ્ધર્ત પછી તે ગુણશ્રેણિના શિરભાગે વર્તતાં અનેક જીવ આશ્રયી ઉદયપ્રાપ્ત યથાસંભવ, અપ્રત્યાગ્રયાનીય ચતુષ્ક, પ્રત્યાગ્રયાનીય ચતુષ્ક અને હાસ્ત્યાદિ છ નોકપાયનો, ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

અમુક બંધ વખતે જેટલો ઉત્કૃષ્ટ યોગ સંભવી શકે તેટલા ઉત્કૃષ્ટયોગે અને વધારેમાં વધારે જેટલો કાળ બાંધી શકાય તેટલા કાળ સુધી જન્મન્ય આયુષ્ય બાંધી પ્રથમ ઉદય સ્થિતિમાં ઘણાં દલિકો ગોઠવી દેવ અને નરકમાં ગયેલા જીવને પ્રથમ સમયે અનુક્રમે દેવ અને નરકાયુનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

ઉત્કૃષ્ટ યોગવડે અને ઉત્કૃષ્ટ કાળવડે બંધ કરવાથી દલિકો ઘણાં અહણ થાય અને દશહજાર વર્ષ પ્રમાણ જન્મન્ય આયુ બાંધવાથી તે બધાં દલિકો દશહજાર વર્ષ પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનોમાં ગોઠવાય એટલે દરેક સ્થિતિસ્થાનમાં દલિકો ઘણાં આવે વળી તેમાં પણ શક્ય હોય તેટલાં વધુમાં વધુ દલિકો પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનમાં ગોઠવે તેથી ઉદયમાં આવતા પ્રથમ સમયે તે તે આયુષ્યના ઘણા પ્રદેશોનો ઉદય થાય, માટે ઉત્કૃષ્ટ યોગ અને ઉત્કૃષ્ટ કાળ વડે જન્મન્ય આયુ બાંધે અને પ્રથમસ્થિતિમાં ઘણાં દલિકો ગોઠવે તેમ કહ્યું છે.

વધારેમાં વધારે કાળ સુધી બાંધી શકાય તેટલા મોટા અંતર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણ કાળવડે અને સ્વયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ યોગથી યુગલિક મનુષ્ય કે તિથિચતુષ્ક પદ્યોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાંધી મરણ પાત્રી યુગલિક મનુષ્ય કે તિથિચતુષ્કમાં જઈ અત્યંત શીઘ્ર અતિ જન્મન્ય અંતર્મુદ્ધર્ત સિવાયના ત્રણ પદ્યોપમ આયુની અપવર્તના કરે, ત્યાર પછીના સમયે મનુષ્યને મનુષ્યાયુનો અને તિથિચતુષ્ક આયુનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

ઝુગલિકોને પચોપ્તાવસ્થામાં આયુની અપવર્તના થતી નથી માટે અપચોપ્તાવસ્થામાં જન્મન અત્યુદ્ધર્ત સિવાયના આયુની અપવર્તના કરવાનું કહ્યું છે. વળી અપવર્તના થયા બાદ ત્રણ પદ્યોપમ પ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનોમાં ગોઠવાયેલા સર્વ દલિકો અત્યુદ્ધર્તના સમય પ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનોમાં ગોઠવાઈ જાય છે. અને તેમાં પણ પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનમાં સર્વથી વધારે દલિક હોય છે માટે અપવર્તના થયા પછીના તરતના સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય, એમ કહ્યું છે.

અવિરત ક્ષયોપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ પ્રથમ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરતાં દર્શનમોહ-ક્ષપક સંબંધી ગુણુશ્રેણિ કરે, ત્યારબાદ વિશુદ્ધ પરિણામે દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી દેશ-વિરતિ સંબંધી અને ત્યારબાદ સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી સર્વવિરતિ સંબંધી પણ ગુણુ-શ્રેણિ કરે, આ ત્રણે ગુણુશ્રેણિઓ એવી રીતે કરે કે-ત્રણેનો શિરભાગ એક જ સમયે પ્રાપ્ત થાય અને તે પહેલાં ચોથે ગુણુસ્થાને જાય તે આત્માને ત્રણે ગુણુશ્રેણિઓના શિરભાગે વર્તતાં દૌર્ભાગ્ય, અનાદેય, અચશ અને નીચળોત્ર આ ચારમાંથી જેનો ઉદય હોય તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

વળી અવિરતિ પામી શીઘ્ર કાલ કરી નરકમાં ગયેલ આત્માને પૂર્વોક્ત ચાર તથા નરકદિક એમ છનો અને ઝુગલિક તિર્થંચમાં ગયેલાને યથાસંભવ પૂર્વોક્ત ચાર તથા તિર્થંચદિક એમ છનો અને ઝુગલિક મનુષ્યમાં ગયેલાને મનુષ્યાનુપૂર્વ સહિત યથાસંભવ ઉદયપ્રાપ્ત પૂર્વોક્ત ચાર-એમ પાંચનો ત્રણે ગુણુશ્રેણિના શિરભાગે વર્તતાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

ઉપરોક્ત ત્રણ ગુણુશ્રેણિઓનો કાલ અનુક્રમે સંખ્યાતગુણુ હીન હીન હોવાથી ત્રણેનો શિરભાગ એક સમયે એકીસાથે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

પૂર્વે ગુણુશ્રેણિઓના વર્ણનમાં સર્વવિરતિની ગુણુશ્રેણિ કરતાં દર્શનમોહ ક્ષપક સંબંધી ગુણુશ્રેણિનો કાળ સંખ્યાતગુણુહીન કહેલ છે તે સાતમા ગુણુસ્થાને કરનારની અપેક્ષાએ છે પરંતુ અહિં ચોથા ગુણુસ્થાને કરે છે તેથી ચોથા ગુણુસ્થાને તેવી વિશુદ્ધિ ન હોવાથી દેશવિરતિની ગુણુશ્રેણિથી પણ સંખ્યાતગુણુ મોટા અત્યુદ્ધર્ત પ્રમાણુ કાલના સમયોમાં દર્શનમોહ ક્ષપક સંબંધી ગુણુશ્રેણિના દલિકની રચના થાય છે, એમ લાગે છે.

સંખ્યાત વર્ષ પ્રમાણુ મનુષ્ય-તિર્થંચનું આયુષ્ય બાંધ્યા પછી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થઈ શકતું ન હોવાથી ‘કાળ કરી ઝુગલિક મનુષ્ય-તિર્થંચમાં ગયેલ’ એમ કહ્યું છે.

કેઈ આત્મા પ્રથમ દેશવિરતિ પામી દેશવિરતિ સંબંધી, ત્યારબાદ વિશુદ્ધિના વશથી સર્વવિરતિ પામી સર્વવિરતિ સંબંધી, વળી ત્યારબાદ અનંતાનુબંધિના ક્ષય કરવા તત્પર થયેલ તે અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના સંબંધી એમ ત્રણે ગુણુશ્રેણિઓ તે એવી રીતે કરે કે- ત્રણેનો શિરભાગ એકજ સ્થાને એક જ સમયે પ્રાપ્ત થાય,

તેવા જીવને ઉદયપ્રાપ્ત યથાસંભવ પ્રથમ સિવાયના પાંચે સંઘયજીનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

આહારક શરીર બનાવેલ જીવને અપ્રમત્તાના પ્રથમ સમયે કરેલ ગુણશ્રેણિના શિરભાગે વર્ત્તાના આહારકસંપતક અને ઉદ્યોત એ આઠનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

સમ્યક્ત્વ પાત્રી સમ્યક્ત્વ સંબંધી ગુણશ્રેણિ કરી તે ગુણશ્રેણિથી મિથ્યાત્વે જઈ કાળ કરી બેઈન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં અપવર્તનાદ્વારા સત્તાગત સર્વ સ્થિતિની અપવર્તના કરી બેઈન્દ્રિયને જેટલો બંધ થાય તેટલી સત્તા કરે, ત્યારબાદ કાળ કરી ખર બાદર પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થઈ અતિશીઘ્ર શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થયેલ તે જીવને આતપના ઉદયના પ્રથમ સમયે તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

આતપનો ઉદય ખર પૃથ્વીકાયને જ હોય છે. અને પંચેન્દ્રિયમાંથી બેઈન્દ્રિયમાં આવેલ આત્મા જ એકેન્દ્રિયમાં જઈ બેઈન્દ્રિય યોગ્ય સ્થિતિસત્તાને જલદી પોતાના બંધ જેટલી સ્થિતિસત્તા કરી શકે છે. માટે પંચેન્દ્રિયમાંથી બેઈન્દ્રિયમાં આવી એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થયેલ ખર બાદર પૃથ્વીકાયજીવ સંકલ્પ કરેલ છે.

જઘન્ય પ્રદેશોદયના સ્વામી

પ્રાયઃ સર્વ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય ક્ષપિતકર્માંશ જીવને જ હોય છે તેથી સર્વત્ર ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા જ જઘન્ય પ્રદેશોદયનો સ્વામી સમજવો.

કોઈ ક્ષપિતકર્માંશ જીવ દશહજાર વર્ષ પ્રમાણ જઘન્યસ્થિતિવાળા દેવમાં ઉત્પન્ન થઈ અન્તર્મુહૂર્ત પછી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે, ત્યારબાદ અન્તર્મુહૂર્ત આયુષ્ય બાકી રહે છે તે પુનઃ મિથ્યાત્વ પાત્રી અતિસંકિલ્પ પરિણામે તે તે પ્રકૃતિઓનો અન્તર્મુહૂર્ત સુધી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે. સાથે સાથે નીચેનાં સ્થિતિસ્થાનોમાં રહેલ પૂર્વ-બદ્ધ ઘણાં દલિકોની ઉદ્ધર્તના કરે એટલે કે નીચે-નીચેનાં સ્થિતિસ્થાનોમાં રહેલ દલિકોને ઉપર-ઉપરનાં સ્થિતિસ્થાનકનાં દલિકો સાથે અનુભવવા યોગ્ય કરે ત્યારબાદ દેવભવનુ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી અતિસંકિલ્પ પરિણામ સાથે જ એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થયેલ તે જીવને અંબધિ વિના ચાર સ્નાનાવરણ, અંબધિ વિના ત્રણ દર્શનાવરણ, નપુંસકવેદ, તિર્થચદિકે, સ્થાવર નામકર્મ અને નીચગોત્ર આ બાર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

અતિસંકિલ્પ પરિણામ વિના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થતો નથી. તેમજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-બંધ વિના ઘણી ઉદ્ધર્તના થતી નથી. તેથી જ ‘દેવભવનુ અન્ત્ય અન્તર્મુહૂર્ત બાકી રહે છે તે મિથ્યાત્વ પાત્રી અતિસંકિલ્પ પરિણામે અન્તર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે’ જોમ કહ્યું.

ઘણી ઉદ્વર્તના કરવાથી નીચેનાં એટલે શરૂઆતનાં સ્થાનોમાં ફલિકો તફાવત અદ્ય રહે એથી જઘન્ય પ્રદેશોદય થઈ શકે માટે 'ઘણી ઉદ્વર્તના કરવાનું' કહ્યું.

અર્થાત્ અવસ્થામાં અતિસમયે યોગની અસંખ્યગુણ વૃદ્ધિ હોવાથી ઉદીરણ દ્વારા ફલિકો અધિક ઉદયમાં આવે છે. વળી દેવલવમાં સમય-ચૂન આવલિકામાં અધારેલ તથા ઉદ્વર્તિતકર્મ-પણ બંધાવલિકા અને ઉદ્વર્તનાવલિકા વ્યતીત થઈ જવાથી ઉદયમાં આવે છે. તેથી દ્વિતીયાદિ સમયોમાં જઘન્ય પ્રદેશોદય ન થાય માટે એકેન્દ્રિયને પ્રથમસમયે કહેલ છે.

અતિસંકિલ્પ પરિણામથી અનુભાગની ઉદીરણા પ્રધારે થાય છે. અને જ્યારે અનુભાગ-ઉદીરણા વધુ થાય ત્યારે તથાસ્વભાવે પ્રાચ્ય પ્રદેશઉદીરણા અતિ-અદ્ય થાય છે. તેથી પ્રદેશ-ઉદીરણા દ્વારા પણ ઘણાં ફલિકો ઉદયમાં ન આવે માટે 'અતિ-સંકિલ્પ પરિણામી એકેન્દ્રિય' ગ્રહણ કરેલ છે.

ઉપર જણાવેલ એકેન્દ્રિયને જ જે સમયે ઇન્દ્રિય પર્યાપ્ત પૂર્ણ થાય તે સમયે યથાસંભવ ઉદયપ્રાપ્ત થીષ્ટિત્રિક સંખ્યા નિદ્રાનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. પછીના સમયથી ઉદીરણાદ્વારા ફલિક અધિક ઉદયમાં આવે છે તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય સંભવી શકતો નથી.

શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તને ઇન્દ્રિયપર્યાપ્ત પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી યથાસંભવ નિદ્રાનો ઉદીરણા વિના કેવળ ઉદય જ હોય છે એથી એને તે સંખ્યા કેઈપણ સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેવો બોધ્યો. પરંતુ તે કાલે પણ અપવર્તના ચાલુ હોય છે અને અપવર્તનાદ્વારા શરૂઆતના સ્થાનોમાં ફલિકનિષ્કેપ વધારે વધારે અને પછી-પછીના સ્થાનોમાં હીન હીન થાય છે. તેથી ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થાય તે સમયે અપવર્તનાકૃત નિષ્કેપથી પ્રાપ્ત થયેલ ફલિકો ઘણાં ઝોછાં હોય છે. માટે પૂર્વના સમયોમાં ન. કહેતાં ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તને જ પ્રથમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેલ છે.

જે જીવ મનુષ્યભવમાં સંયમનો સ્વીકાર કરી સયમના પ્રભાવથી અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી આચુષ્ઠ પૂર્ણ થતાં કાળ કરી સચ્ચકૃત્વ સહિત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય. વળી ત્યાં અન્તર્મુદ્ધર્ત બાદ મિથ્યાત્વ પામી તે તે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ તથા ઘણાં ફલિકોની ઉદ્વર્તના કરે તે જીવને બંધાવલિકાના ચરમસમયે અવધિજ્ઞાનાવરણ, અવધિદર્શનાવરણ, જે વેદનીય, અરતિ, શોક, ઉચ્ચગોત્ર, પાંચ અંતરાય, દેવગતિ, નિદ્રા તથા પ્રચલા આ પંદર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અતિસંકિલ્પ પરિણામથી જ થાય છે. અને અતિસંકિલ્પ પરિણામવાળા જીવને નિદ્રાદિકને ઉદય સંભવતો નથી, તેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી

અતિસંકિલ્પ પરિણામથી અટકી ગયા બાદ તે તે નિદ્રાના ઉદયકાલે નિદ્રાદિકોને જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે. વળી સ્થિત્યુક સંક્રમદ્વારા ઉદ્યોત નામકર્મના દલિકો દેવગતિમાં ન આવે માટે ઉદ્યોતના ઉદયવાળા દેવને દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે. એટલું વિશેષ સમજવું.

સંયમી આત્મા અવધિજ્ઞાન અને દર્શન પ્રાપ્ત કરે ત્યારે ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનાં ઘણાં દલિકોને ક્ષય થાય અને સત્તામાં ઘણાં ઓછાં રહે, વળી અવધિજ્ઞાન યુક્ત અતુર્થ ગુણસ્થાનક લઇને દેવલોકમાં ગયા બાદ અન્તર્મુહૂર્ત પછી જ મિથ્યાત્વે બંધ. મિથ્યાત્વે ગયા વિના હૈર્ધપણ-પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થઈ શકેતો નથી. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ વિના ઘણી ઉર્દત્તનાં પણ થતી નથી. ઘણી ઉર્દત્તનાં ન કરે તો શરૂઆતના સ્થાનોમાં દલિકો ઘણાં રહે, વળી બંધાવલિકા વીત્યા પછી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરેલ દલિકો પણ ઉદ્ધીરણાદ્વારા ઉદયમાં આવે તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય ન ઘટે-માટે ઉપર મુજબ કહેલ છે.

અતરકરણમાં રહેલ ઉપશમ સમ્યક્ત્વી આત્મા-પડતી વખતે કંઈક અધિક આર્થલિકાં કાળ બાકી રહે ત્યારે દ્વિતીય સ્થિતિમાંથી દલિકોને ગ્રહણ કરી અતરકરણની ચરમ આર્થલિકામાં પ્રથમ સમયથી ચરમ સમય સુધી ગોપુચ્છાકારે એટલે કે પ્રથમ ઘણાં અને પછી વિશેષહીન-હીન દલિકોની રચના કરે છે. તેને ઉદ્ધીરણોદય આર્થલિકા કહેવાય છે. તે આવલિકાના ચરમ સમયે યથાચોગ્ય ઉદયપ્રાપ્ત થણે દર્શન મોહનીયનો તે આત્માને જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

એ જ પ્રમાણે ઉપશમશ્રેણિના અતરકરણમાં કાળ કરી અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયેલ દેવને ઉદ્ધીરણોદય આર્થલિકાના ચરમસમયે અત્યંત અદ્ય દલિકો ઉદયમાં આવતાં હોવાથી અપ્રત્યાખ્યાનીય વગેરે ખાર કષાય, હાસ્ય, રતિ, ભય, બુગુપ્સા અને પુરુષવેદ એમ મોહનીયની ઉદયપ્રાપ્ત યથાસંભવ સત્તર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો જીવ ચારવાર મોહનીયનો ઉપશમ કરી, પ્રથમ ગુણસ્થાને આવી અન્તર્મુહૂર્ત કાળ સુધી સ્વભૂમિકાનુસાર જઘન્ય યોગથી ચારે અન્તાનુબંધિનો બંધ કરી પુનઃ સમ્યક્ત્વ પામી, એકસો બત્રીશ સાગરોપમ સુધી સમ્યક્ત્વનું પાલન કરી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને આવે ત્યારે બંધાવલિકાના અન્ય સમયે તે જીવને યથાસંભવ ચાર અન્તાનુબંધિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

ચાર વારે મોહનો ઉપશમ કરવાથી સત્તામાં રહેલ અપ્રત્યાખ્યાનીય વગેરે કષાયનાં દલિકો પણ ઘણાં ક્ષય થાય છે. એથી જ્યારે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને આવી અન્તર્મુહૂર્ત કાળ સુધી અન્તાનુબંધિનો બંધ કરે ત્યારે તેમાં અન્યકષાયોનાં અદ્ય દલિકોનો જ સંક્રમ થાય વળી એકસો બત્રીશ સાગરોપમ પ્રમાણ સમ્યક્ત્વનાં કાળમાં અન્તાનુ-

બંધિનાં ઘણાં જ દલિકેા અન્ય પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમવાથી સત્તામાં અત્યંત થોડાં રહે છે. માટે ‘ ચાર વાર મોહનો ઉપશમ ’ અને ‘ એકસો બગીચ સાગરોપમ સુધી સમ્યક્ત્વનું પાલન કરવાનું ’ કહેલ છે.

પહેલાં શુષ્કસ્થાને બંધાવલિકા વીત્યા પછી તો નવીન બંધાયેલ તથા સંક્રમથી પ્રાપ્ત થયેલ અનંતાનુબંધિનાં દલિકેાની બંધાવલિકા તથા સંક્રમવાલિકા વ્યતીત થયેલ હોવાથી ઉદ્ધરણા દ્વારા ઘણાં દલિકેા ઉદયમાં આવે તેથી બંધાવલિકા વીત્યા બાદ જઘન્ય પ્રદેશોદય ન થાય.

પૂર્વે બંધાયેલ બંધ નિષેકસ્થાનોમાં અને અપવર્તનાકૃત નિષેકસ્થાનોમાં પ્રથમના સમયે કરતાં પછી-પછીના સમયોમાં દલિકેા હીન-હીન હોય છે. માટે બંધાવલિકાના પ્રથમાદિ સમયે ન કહેતાં બંધાવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેલ છે.

સ્વભૂમિકાનુસાર જઘન્ય યોગસ્થાને વર્તતા, ઓછામાં ઓછા જેટલા કાળમાં આયુષ્યનો બંધ થઈ શકે તેટલા ઓછા કાળમાં યથાયોગ્ય ચારે આયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી, છેલ્લા સ્થિતિસ્થાનમાં અત્યંત અદ્ય દલિકેા નિશ્લેષ કરી, આયુષ્ય પૂર્ણ કરી તે તે ભવમાં ઉત્પન્ન થયેલા, દીર્ઘકાલ પર્ચન્ત તીવ્ર અસાતાવેદનીયના ઉદયવાળા જીવને-પોતપોતાના ભવના અન્ત્યસમયે યથાયોગ્ય ચારે આયુષ્યનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

અદ્યદલિકેા અહંશુ થાય તેમજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે ત્યારે દરેક સ્થિતિસ્થાનમાં થોડાં થોડાં દલિકેા નિશ્લેષ થાય માટે ‘ જઘન્ય યોગ અને અદ્યકાલ વડે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરવાનું ’ કહ્યું છે.

ચરમસ્થિતિસ્થાનમાં દલિક રચના અત્યંત અદ્ય જ થાય છે. વળી દીર્ઘકાલ પર્ચન્ત તીવ્ર અસાતાવેદનીયના ઉદયથી આયુષ્ય કર્મનાં ઘણાં દલિકેાના ક્ષય થઈ જાય છે તેથી પોતપોતાના ભવના ચરમ સમયે ઘણાં જ થોડાં દલિકેા ઉદયમાં આવે છે. માટે ‘ દીર્ઘકાળ પર્ચન્ત તીવ્ર અસાતાવેદનીયના ઉદયવાળા જીવને પોતપોતાના ભવના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય ’ એમ કહ્યું.

ક્ષપિતકર્માંશ કોઈક સ્ત્રી દેશેન પૂર્વકોઠ વર્ષ સુધી સંચમનું પાલન કરે અને તેટલા કાળ સુધી પુરુષવેદનો જ બંધ હોવાથી ઉદય-ઉદ્ધરણા તથા સંક્રમદ્વારા સત્તામાં રહેલ સ્ત્રીવેદનાં ઘણાં દલિકેા ઓછાં કરે. ત્યારબાદ જો સમ્યક્ત્વ સહિત કાળ કરે તો દેવી પણે ઉત્પન્ન ન થાય માટે અન્તર્બુદ્ધિ આયુષ્ય શેષ રહે ત્યારે મિથ્યાત્વ પામી કાળ કરી દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યાં શીઘ્ર પર્ચાંપિતઓ પૂર્ણ કરી સ્ત્રીવેદનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ તથા ઉત્કૃષ્ટ ઉદ્ધર્તના કરી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધની બંધાવલિકાના ચરમસમયે સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કરે.

કેઇ ક્ષપિતકર્મોંશ જીવ અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરી જઘન્ય સ્થિતિવાળા દેવમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં અન્તર્મુહૂર્ત બાકી રહ્યો છતે મિથ્યાત્વ પામી અતિસંકિલ્બ પરિણામ દ્વારા એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે, ત્યારબાદ આયુ પૂર્ણ કરી અન્તર્મુહૂર્તના આયુષ્યવાળા અતિસંકિલ્બ પરિણામી પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાંથી કાળ કરી અન્ય અસંજ્ઞિ પર્યાપ્તાઓ કરતાં અત્યંત અદ્ય આયુષ્યવાળા અસંજ્ઞિ પર્યાપ્તમાં ઉત્પન્ન થઈ શીઘ્ર સર્વ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી શક્ય તેટલો જલદી નરકગતિનો બંધ કરી મૃત્યુ પામી નરકમાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં શીઘ્ર સર્વ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરનાર તે જીવને નરકગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરતાં સત્તામાં રહેલ નરકગતિ વગેરે શેષ સઘળાં કર્મનાં પશુ ઘણાં દલિકોનો ક્ષય થાય છે. માટે ‘અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરવાનું’ જણાવેલ છે.

એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અતિસંકિલ્બ પરિણામી મિથ્યાત્વી જ કરી શકે-માટે ‘દેવલવનું અન્તર્મુહૂર્ત બાકી રહ્યો છતે મિથ્યાત્વે જવાનું’ વગેરે જણાવેલ છે.

દેવ સીધો પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિમાં જઈ શકતો નથી માટે ‘એકેન્દ્રિયમાં જવાનું’ અને નામકર્મની અન્ય પ્રકૃતિઓ બંધાદિથી વધુ પુષ્ટ ન થાય માટે ‘જઘન્ય-અન્તર્મુહૂર્ત આયુષ્યવાળા એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થવાનું’ કહેલ છે.

સંજ્ઞિ કરતાં અસંજ્ઞિને યોગ અત્યંત ઝોછો હોય છે. વળી વારંવાર બાંધવાથી બંધાદિ દ્વારા દરેક ગતિ ઘણી પુષ્ટ થાય છે. માટે ‘અસંજ્ઞિ-પર્યાપ્તને શક્ય તેટલો જલદી નરકગતિનો બંધ કરી, મૃત્યુ પામી નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થવાનું’ જણાવેલ છે.

જે પ્રકૃતિઓનો વિપાકોદય પર્યાપ્તાવસ્થામાં જ થવાનો છે તે પ્રકૃતિઓનું દલિક પશુ સ્તિબુકસંક્રમથી અપર્યાપ્તાવસ્થામાં નરકગતિ આદિમાં પડે છે તેથી અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જઘન્ય પ્રદેશોદય ન કહેતાં ‘પર્યાપ્તાવસ્થામાં જ નરકગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય’ એમ કહેલ છે.

ગતિઓની જેમ જ આનુપૂર્વીઓનો પણ જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. પરંતુ આનુપૂર્વીઓનો ઉદય વિશ્વગતિમાં જ વધુમાં વધુ ત્રણ સમય સુધી જ હોય છે. માટે તે તે ગતિના પ્રથમ સમયે જ તે તે આનુપૂર્વીઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

કેઇ ક્ષપિતકર્મોંશ ચૈદ્ર પૂર્વધર સુનિ દેશોન પૂર્વકોડ વર્ષ સુધી સંયમનું પાલન કરી ઘણાં કર્મોનો ક્ષય કરે, ત્યારબાદ અન્તિમકાળે આહારક શરીર બનાવે ત્યાંદે ઉદ્યોત સહિત ત્રીશના ઉદયે વર્તતા તેમને આહારકસપ્તકનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

ક્ષપિતકર્મોંશ આત્માને પોતાના ઉદયના પ્રથમ સમયે તીથંકર નામકર્મનો પ્રદેશોદય હોય છે.

શેષ સત્યાશી પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય ચક્ષુદર્શનાવરણની જેમ કહેવો, પરંતુ તેમાંથી જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય એકેન્દ્રિયમાં હોઈ શકે તે જ પ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયમાં કહેવો. શેષ પ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયમાંથી નીકળી શીઘ્ર તે તે પ્રકૃતિઓના ઉદય યોગ્ય ભવમાં ગયેલાં, સર્વ પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત, તે તે ભવ યોગ્ય ઘણી પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે, તે તે પ્રકૃતિના ઉદયવાળા જીવને જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

ત્યાં એકેન્દ્રિય ભતિ, ઔદારિકપદ્ધત્, વૈક્રિયપદ્ધત્, તેજસ-કાર્મણસપ્તક, હુંડક સંસ્થાન, વર્ણાદિ વીંશ, તીર્થંકર નામકર્મ વિના પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ સાત, દુઃસ્વર વિના સૂક્ષ્મઅષ્ટક, બાહરપંચક અને ચશ નામકર્મ-આ બાસક પ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયમાં, બેધન્દ્રિય ભતિ, સેવાર્ત્ત સંહનન, ઔદારિક અંગોપાંગ, અશુભ વિહાયોગતિ, ત્રસ, સુસ્વર અને દુઃસ્વર આ સાતનો બેધન્દ્રિયમાં, તેધન્દ્રિય ભતિનો તેધન્દ્રિયમાં, ચઉરિન્દ્રિય ભતિનો ચઉરિન્દ્રિયમાં, પંચેન્દ્રિય ભતિનો પર્યાપ્ત અસંજિમાં, મનુષ્યગતિ, વૈક્રિય અંગોપાંગ, આદ્ય પાંચ સંહનન, પાંચ સંસ્થાન, પ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, સૌભાગ્ય તથા આદ્ય આ પંદર પ્રકૃતિઓનો પર્યાપ્ત સંજિમાં જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

સત્તા અધિકાર

પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ તથા પ્રદેશના ભેદથી સત્તા ચાર પ્રકારે છે.

પ્રકૃતિ સત્તા

અહિં સાધાદિ અને સ્વામિત્વ-એમ બે અણુયોગદ્વાર છે. સાધાદિ પ્રરૂપણા પશુ મૂળપ્રકૃતિ વિષયક અને ઉત્તરપ્રકૃતિ વિષયક એમ બે પ્રકારે છે.

કેઈપણ મૂળકર્મ સંપૂર્ણ નાશ પામ્યા પછી ફરીથી સત્તામાં પ્રાપ્ત થતું નથી. માટે મૂળકર્મ આશ્રયી ‘સાદિ’ નથી. આઠે મૂળકર્મો અનાદિકાળથી સત્તામાં હોવાથી અનાદિ, મોક્ષગામી ભવ્યોને તેનો ક્ષય થશે માટે અધુવ અને અભવ્યો તથા ભતિ-ભવ્યોને કેઈપણ મૂળકર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાનો જ નથી. માટે ક્રુવઃ એમ મૂળકર્મ આશ્રયી સત્તા સાદિ વિના શેષ ત્રણ પ્રકારે છે.

ચાર અનંતાનુબંધિની સત્તા સાધાદિ ચાર પ્રકારે છે. તે આ રીતે-અનંતાનુબંધિની ત્રિસંયોજના કરી મિથ્યાત્વ શુણ્ણસ્થાને જઈ ફરીથી બાંધે ત્યારે તેની સાદિ, જેઓએ સમ્યક્ત્વ પામી ક્ષય કર્યો જ નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યોને ક્રુવ અને ભવિષ્યમાં ક્ષય કરનાર ભવ્યોને અધુવ.

શેષ એકસો છઠ્ઠીશ ક્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓમાંની કેઈપણ પ્રકૃતિ ક્ષય થયા પછી ફરીથી સત્તામાં આવતી નથી માટે તેઓના સાદિ વિના શેષ ત્રણ ભાગ આ પ્રમાણે છે. સર્વ જીવોને અનાદિકાળથી સત્તામાં હોવાથી અનાદિ, અભવ્યોને કેઈ કાળે ક્ષય થવાનો ન હોવાથી ક્રુવ અને મોક્ષગામી ભવ્યોને ક્ષય થશે માટે અધુવ.

મનુષ્યદિક વગેરે અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિઓ અમુવ સત્તાવાળી જ હોવાથી તેઓની સત્તા સાદિ અને અમુવ એમ બે પ્રકારે છે.

જે જે પ્રકૃતિઓની જે જે ગુણસ્થાનક સુધી સત્તા હોય તે તે ગુણસ્થાનક સુધીના જીવો તે તે પ્રકૃતિઓની સત્તાના સ્વામી છે. તેથી કઈ કઈ પ્રકૃતિઓ કયા કયા ગુણસ્થાનક સુધી સત્તામાં છે-તે જતાવે છે.

નિદ્રા અને પ્રચલની ક્ષીણમોહના દ્વિચરમ સમય સુધી અને પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદ પ્રકૃતિઓની ક્ષીણમોહના ચરમસમય સુધી સત્તા હોય છે

તે તે આયુષ્યનો ખંધ કરે તે સમયથી આરંભી તે તે ભંવમાં ગયેલા જીવને તે તે ભવના અન્ય સમય સુધી તે તે આયુષ્યની સત્તા હોય છે. ત્યાં ગુણસ્થાનક આશ્રયી વિચારીએ તો નરકાયુ અને તિયંચાયુની સાતમા ગુણસ્થાનક સુધી, 'દેવાયુષ્યની અગિયારમા ગુણસ્થાનક સુધી તથા મનુષ્યાયુની ચૌદમાના ચરમસમય સુધી સત્તા સંભવી શકે છે.

મિથ્યાત્વ મોહનીયની પ્રથમના ત્રણ ગુણસ્થાનકોમાં અવશ્ય સત્તા હોય છે અને ચોથાથી અગિયારમા સુધીના આઠ ગુણસ્થાનકોમાં મિથ્યાત્વનો ક્ષય કરેલ જીવને સત્તા હોતી નથી, શેષ જીવોને હોય છે.

સાસ્વાદન ગુણસ્થાને મોહનીયકર્મનું અઠ્ઠાવીશનું એક જ સત્તાસ્થાન હોવાથી ત્યાં સમ્યક્ત્વ મોહનીયની અવશ્ય સત્તા હોય છે. અભાવ્યો, અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ ભાવ્યો તેમ જ સમ્યક્ત્વથી પડી પહેલા ગુણસ્થાને આવી જેમણે સમ્યક્ત્વ મોહનીયની ઉદ્ધલના કરેલ છે તેવા મિથ્યાત્વીઓને પણ સમ્યક્ત્વની સત્તા હોતી નથી અને જેમણે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને આવવા છતાં હજી સમ્યક્ત્વ મોહનીયની ઉદ્ધલના કરી નથી તેવા જીવોને પ્રહેલા ગુણસ્થાને સત્તા હોય છે. વળી મિથ્યાત્વે આવી ઉદ્ધલના દ્વારા સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો ક્ષય કર્યા પછી મોહનીયની સત્તાવીશની સત્તાવાળો જીવ મિથ્યાત્વથી-મિશ્ર ગુણસ્થાનકે જાય ત્યારે તે જીવને મિશ્ર ગુણસ્થાને સમ્યક્ત્વ મોહનીયની સત્તા હોતી નથી અને શેષ જીવોને હોય છે.

ચોથાથી અગિયારમા ગુણસ્થાનક સુધી ક્ષાયિક સમ્યક્દષ્ટિ જીવોને સમ્યક્ત્વ મોહનીયની સત્તા હોતી નથી અને અન્ય જીવોને હોય છે.

સાસ્વાદન ગુણસ્થાને અઠ્ઠાવીશની જ સત્તા હોવાથી અને મિશ્ર મોહનીયની સત્તા વિના મિશ્ર ગુણસ્થાનકનો જ અસંભવ હોવાથી આ બે ગુણસ્થાને મિશ્રમોહનીયની સત્તા અવશ્ય હોય છે.

છઠ્ઠીશની સત્તાવાળા મિથ્યાદષ્ટિઓને પહેલે ગુણસ્થાને મિશ્રમોહનીયની સત્તા હોતી નથી અને અઠ્ઠાવીશ તથા સત્તાવીશની સત્તાવાળા અન્ય જીવોને અવશ્ય હોય છે.

જે જીવોએ મિશ્રમોહનીયનો ક્ષય કરેલ છે તે જીવોને ચોથાથી અગિયારમા ગુણસ્થાનક સુધી મિશ્રમોહનીયની સત્તા હોતી નથી અન્ય જીવોને હોય છે.

આ ત્રણે દર્શન મોહનીયની સત્તા ક્ષપકશ્રેણિમાં વધુમાં વધુ સાતમા ગુણસ્થાનક સુધી જ હોય છે. પછી તેથી આગળ હોતી નથી.

પ્રથમનાં બે ગુણસ્થાનોમાં નિયતબંધ હોવાથી અનંતાનુબંધિની અવશ્ય સત્તા હોય છે અને ત્રીજાથી સાતમા સુધીનાં પાંચ ગુણસ્થાનોમાં અનંતાનુબંધિનો ક્ષય ક્ષય કરેલ જીવોને અનંતાનુબંધિની સત્તા હોતી નથી. શેષ જીવોને હોય છે.

અનંતાનુબંધિની વિસંચોજના કરીને જ ઉપશમશ્રેણિનો આરંભ કરી શકાય એવો આ અંશકર્તા મ. સા. વગેરેનો અભિપ્રાય છે. અન્યથા અન્ય આચાર્ય મ. સાહેબોના અભિપ્રાયે ત્રીજાથી અગિયારમા ગુણસ્થાનક સુધી અનંતાનુબંધિની સત્તા હોઈ શકે છે. જુઓ પંચમ કર્મઅંશ ગા. ૧૧.

ક્ષપકશ્રેણિમાં નવમા ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ સુધી મધ્યમના આઠ કષાયની, ત્યારબાદ સંખ્યાતા સ્થિતિઘાતો જેટલા કાળ વ્યતીત થાય ત્યાં સુધી થીલુદ્ધિત્રિક, એકેન્દ્રિયાદિ ચાર ભતિ, સ્થાવર, સાધારણ, આતપ, ઉદ્યોત, તિર્થંચદ્રિક અને નરકદિક તથા સૂક્ષ્મ નામકર્મ એ સોળ પ્રકૃતિઓની, ત્યારબાદ સંખ્યાત સ્થિતિઘાતો થાય ત્યાં સુધી પુરુષવેદે કે સ્ત્રીવેદે શ્રેણિનો આરંભ કરનારને નપુંસકવેદની. ત્યારબાદ તેટલા જ સ્થિતિઘાતો વ્યતીત થાય ત્યાં સુધી સ્ત્રીવેદની અને નપુંસકવેદે શ્રેણિનો આરંભ કરનારને સોળ પ્રકૃતિઓના ક્ષય પછી સંખ્યાતા સ્થિતિઘાતો થાય ત્યાં સુધી નપુંસકવેદ અને સ્ત્રીવેદની સત્તા હોય છે. પછી બંનેની સત્તા હોતી નથી.

નપુંસક તથા સ્ત્રીવેદે શ્રેણિ માંડનારને સ્ત્રીવેદનો ક્ષય થયા પછી સંખ્યાતા સ્થિતિઘાતો વ્યતીત થાય ત્યાં સુધી હાસ્યષટ્ક અને પુરુષવેદની અને પુરુષવેદે શ્રેણિ માંડનારને સ્ત્રીવેદનો ક્ષય થયા પછી સંખ્યાતા સ્થિતિઘાતો વ્યતીત થાય ત્યાં સુધી હાસ્યષટ્કની અને ત્યારબાદ સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળ સુધી પુરુષવેદની સત્તા હોય છે. પછી હોતી નથી.

પુરુષવેદનો ક્ષય થયા પછી સંખ્યાતા સંખ્યાતા સ્થિતિઘાતો વ્યતીત થાય ત્યાં સુધી અનુક્રમે સંભવલન કોષની, માનની, માયાની તેમ જ સૂક્ષ્મ સંપ્રાયના ચરમસમય સુધી સંભવલન લોભની સત્તા હોય છે. પછી હોતી નથી.

આઠ કષાય વગેરે આ સાદગ્રીશે પ્રકૃતિઓની ઉપશમશ્રેણિમાં અગિયારમા ગુણસ્થાનક સુધી સત્તા હોય છે.

સાતમે-આઠમે ગુણસ્થાને આહારકસપ્તકનો બંધ કરી જો જીવ આગળ બંધ તો તેને ચૌદમા ગુણસ્થાનકના દ્વિચરમસમય સુધી અને જો નીચેનાં ગુણસ્થાનકે બંધ

અને ઉદ્ધલના દ્વારા ક્ષય ન કરે તો યાવત્ પ્રથમ ગુણુસ્થાનક સુધી તે આહારક સમક સત્તામાં હોય છે. શેષ જીવોને સત્તામાં હોતું નથી.

કોઈ જીવ તથાપ્રકારના સમ્યક્ત્વ નિમિત્તાથી જિનનામનો અંધ કરી ઉપર જાય તો તેને ચૌદમા ગુણુસ્થાનકના ચરમસમય સુધી અને જો પહેલે ગુણુસ્થાને આવે તો ત્યાં પણ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી તેને જિનનામની સત્તા હોતી નથી તેમ જ જિનનામનો અંધ ન કરેલ જીવોને કોઈપણ ગુણુસ્થાને જિનનામની સત્તા હોતી નથી.

જિનનામ અને આહારકસપ્તકની એકી સાથે સત્તા હોય એવો જીવ મિથ્યાત્વે તથા નરકમાં જતો નથી.

અન્યતર વેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, મનુષ્યગતિ, ત્રસત્રિક, સૌભાગ્ય, આદેય, યશકીર્તિ તથા પંચેન્દ્રિય જાતિ. આ દશની અયોગિના ચરમસમય સુધી, દેવદિક, મનુષ્યાનુપૂર્વા, વૈકલ્પિકસપ્તક, ઔદારિકસપ્તક, તૈજસ-કાર્મણ સપ્તક, છ સંઘયણ, છ સંસ્થાન, વર્ણાદિ વીશ, બે વિકાસોગતિ, પરાધાત, ઉચ્છવાસ, અશુરલઘુ, નિર્માણ, ઉપધાત, પ્રત્યેક-ત્રિક, અપર્યાપ્ત, અસ્થિરષટ્ક, સુસ્વર, નીચગોત્ર, અન્યતર વેદનીય આ છોતેર પ્રકૃતિઆની અયોગિના દ્વિચરમસમય સુધી સ્વરૂપે સત્તા હોય છે. પછી હોતી નથી.

સ્થિતિસત્તા

સ્થિતિસત્તાના વિષયમાં સાધાદિ, સ્વામિત્વ અને સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનો એ ત્રણ અનુયોગદ્વાર છે.

ત્યાં મૂળપ્રકૃતિ વિષયક અને ઉત્તરપ્રકૃતિ વિષયક—એમ સાધાદિ પ્રરૂપણા બે પ્રકારે છે.

આઠે મૂળકર્મની અજઘન્ય સ્થિતિસત્તા સાદિ વિના શેષ ત્રણ પ્રકારે અને જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ તથા અતુત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સાદિ અને અમુવ એમ બે બે પ્રકારે હોવાથી એક એક કર્મના નવ નવ ભાગ થતા હોવાથી સ્થિતિસત્તા આશ્રયી આઠે કર્મના કુલ બહોતેર (૭૨) ભાગા થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

કોઈપણ મૂળકર્મની પોતપોતાના ક્ષયના અંતે જ્યારે એક સમયની સત્તા રહે ત્યારે તે જઘન્ય સ્થિતિસત્તા કહેવાય. તે એક જ સમય હોવાથી સાદિ-અમુવ એમ બે પ્રકારે છે. જઘન્ય સત્તાના ઉપાન્ત્ય સમય સુધીની જે સત્તા તે સઘળી અજઘન્ય સ્થિતિસત્તા છે. તેની આદિ ન હોવાથી અનાદિ, ભવ્યોને ભવિષ્યમાં ક્ષય થવાનો હોવાથી અમુવ અને અભવ્યોને કોઈપણ કાળે ક્ષય થવાનો જ ન હોવાથી મુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે.

સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં જીવને ઉત્કૃષ્ટ અને અતુત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા વારંવાર અનેકવાર થતી હોવાથી તે બન્ને સાદિ-અમુવ એમ બે-બે પ્રકારે છે.

અનંતાનુબંધિ કષાયની અજઘન્ય સ્થિતિસત્તા સાધાદિ ચાર પ્રકારે અને શેષ

જઘન્યાદિ ત્રણ પ્રકારની સત્તા સાદિ-અધ્રુવ એમ બે-બે પ્રકારે હોવાથી એક-એક પ્રકૃતિના દશ-દશ ભાંગા છે. શેષ ધ્રુવસત્તાક એકસો છઠ્ઠીશ પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય સ્થિતિસત્તા સાદિ વિના ત્રણ પ્રકારે અને જઘન્યાદિ ત્રણ પ્રકારની સત્તા સાદિ-અધ્રુવ એમ બે-બે પ્રકારે હોવાથી એક-એક પ્રકૃતિના નવ નવ ભાંગા થાય છે.

અધ્રુવસત્તાવાળી અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિઓની ચારે પ્રકારની સ્થિતિસત્તા સાદિ-અધ્રુવ એમ બે-બે પ્રકારે હોવાથી એક એક પ્રકૃતિના આઠ આઠ ભાંગા થાય છે.

ત્યાં અનંતાનુબંધિની પોતાના ક્ષયના ઉપાન્ય સમયે બ્યારે સ્વરૂપ સત્તાની અપેક્ષાએ એક સમય અને કર્મપણાની અપેક્ષાએ બે સમય સ્થિતિસત્તા હોય છે ત્યારે તે જઘન્ય સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે. તેનો કાળ એક જ સમય હોવાથી તે સાદિ-અધ્રુવ છે. તે સિવાયની સઘળી સ્થિતિ તે અજઘન્ય સ્થિતિસત્તા છે. તે અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કરી પહેલા ગુણસ્થાને આવી બધ દ્વારા દ્રીથી સત્તામાં પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેની સાદિ, જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના સ્થાનને નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અલબ્યોને ધ્રુવ અને લબ્યોને લવિધ્યમાં અંત થવાનો હોવાથી અધ્રુવ છે.

શેષ એકસો છઠ્ઠીશ ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓમાંથી પોતપોતાના ક્ષયના અંતે જે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓ હોય તેની એક સમય પ્રમાણ અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓ હોય તેની સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક સમય અને કર્મપણાની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ સત્તા હોય છે તે જઘન્ય સ્થિતિસત્તા છે. તે સમયમાત્ર હોવાથી સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે, તે સિવાયની સઘળી સત્તા તે અજઘન્ય સ્થિતિસત્તા છે. તેની સાદિ ન હોવાથી અનાદિ, અલબ્યોને ધ્રુવ અને લબ્યોને નાશ થવાનો હોવાથી અધ્રુવ છે.

આ ધ્રુવસત્તાક એકસો ત્રીશ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા વારા-દ્રવતી અનેકવાર થતી હોવાથી બંને સાદિ-અધ્રુવ છે.

મનુષ્યગતિ આદિ અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિઓ તો સ્વરૂપથી જ અધ્રુવ સત્તાવાળી હોવાથી તેઓની ચારે પ્રકારની સ્થિતિસત્તા સાદિ-અધ્રુવ એમ બે જ પ્રકારે છે.

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાનું પ્રમાણ તથા તેના સ્વામી

જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે પણ પોતાના મૂળકર્મ જેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-બંધ થઈ શકે તે ઉદયબંધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહેવાય છે. તેવી પ્રકૃતિઓ (૮૬) છયાશી છે.

ત્યાં પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ, અસાતા વેદનીય અને પાંચ અંતરાય એ પંદરની ત્રીશ કોડાકોડી, મિથ્યાત્વ મોહનીયની સિત્તર કોડાકોડી, સોળ કષાયની ચાલીશ કોડાકોડી, પંચેન્દ્રિય જાતિ, વેક્રિયસપ્તક, તૈજસ-કાર્મણ સપ્તક, હુંકં સંસ્થાન, વર્ણઅતુષ્કના વીશ, અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, અગુરુલ્લુ, પરાધાત, ઉપધાત, ઉચ્છવાસ, નિર્માણ, ઉદ્યોત, ત્રસ્યતુષ્ક, અસ્થિરપટ્ક અને નીચગોત્ર આ ચોપન પ્રકૃતિઓની ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે.

જો કે નવીન કરેલ સ્થિતિબંધના અભાધાકાળમાં દલિકો હોતાં નથી છતાં જેનો અભાધાકાળ વ્યતીત થયેલ છે તેવા પૂર્વે બધાયેલ કમંદલિકો ત્યા હોય છે. માટે જેટલો સ્થિતિબંધ થાય તેટલી સ્થિતિસત્તા ઘટી શકે છે.

ત્યાં ઉદ્યોતના સહસાર સુધીના દેવો, વૈક્રિયસપ્તકના વૈક્રિયશરીરી મનુષ્ય-તિથ્યો, દુઃસ્વર, નીચગોત્ર, હુંક સસ્થાન તથા અશુભવિહાયોગતિ આ ચારના દેવ વિના ત્રણ ગતિના પર્ચોપ્ત સંગી અને શેષ ચુર્રોતેર પ્રકૃતિના ચારે ગતિના પર્ચોપ્ત સંગી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાના સ્વામી છે.

જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય ન હોય ત્યારે જ પોતાના મૂળકર્મ જેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-બંધ થાય તે અનુદયબધોત્કૃષ્ટ કહેવાય છે. તેવી પ્રકૃતિઓ વીશ છે.

આ પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે, ત્યારે ઉદય ન હોવાથી બધ-કાળના પ્રથમ સમય સંબંધી ઉદયસ્થાનમાં રહેલ દલિકો સ્તિબુકસંક્રમથી અન્યત્ર-ઉદ-યવતી પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમી બાય છે તેથી બંધકાળના પ્રથમ સમયે દલિકોનો અભાવ હોવાથી એક સમય ન્યૂન પોતાના મૂળકર્મ જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા હોય છે.

ત્યાં નરકદિક, તિથ્યગ્નિક, ઔદારિક સપ્તક, સ્થાવર, આતપ, છેવટકુ સંઘયણ અને એકેન્દ્રિય ભાતિ આ પંદર પ્રકૃતિઓની સમયન્યૂન વીશ કોડાકોડી તેમ જ નિદ્રા-પચકની સમય ન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે.

એકેન્દ્રિય, સ્થાવર અને આતપના ઇશાન સુધીના દેવો. તિથ્યગ્નિક. ઔદારિક સપ્તક અને છેવટકા સંઘયણના પર્ચોપ્ત દેવ તથા નારકો, નરકદિકના પર્ચોપ્ત સર્જિ તિથ્યો અને મનુષ્યો તેમ જ નિદ્રાપચકના ચારે ગતિના પર્ચોપ્ત સર્જિ છવો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાના સ્વામી છે.

જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે જ અન્ય પ્રકૃતિઓના સંક્રમથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-સત્તા થઈ શકે તે ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ ત્રીશ પ્રકૃતિઓ છે.

સમ્યક્ત્વ મોહનીય સિવાય આ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે જ પ્રતિપક્ષ પ્રકૃ-તિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી તરત જ આ પ્રકૃતિઓનો બંધ શરૂ કરે ત્યારે પ્રતિ-પક્ષ પ્રકૃતિની બંધાવલિકા વીત્યા પછી ઉદયાવલિકા ઉપરનું એટલે કે બે આવલિકા ન્યૂન મૂળકર્મ જેટલી સ્થિતિનું દલિક વેઠાતી એવી આ પ્રકૃતિઓમાં ઉદયાવલિકા ઉપર સંક્રમાવે છે એથી બે આવલિકા ન્યૂન મૂળકર્મ જેટલી સ્થિતિમાં પોતાની એક ઉદયા-વલિકા વધતી હોવાથી કુલ આવલિકા ન્યૂન પોતાના મૂળકર્મ જેટલી સ્થિતિસત્તા થાય છે.

મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને અતિસંકલિષ્ટ પરિણામે મિથ્યાત્વનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી અન્તર્મુદ્ધર્ત બાદ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી ઉદયાવલિકા ઉપરની આવલિકા અધિક અન્ત-ર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સમ્યક્ત્વ મોહનીયની ઉદયાવલિકા ઉપર

સંક્રમાવે છે. તેથી સમ્યક્ત્વ મોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા અન્તર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ થાય છે.

સાતાવેદનીયની આવલિકા ન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી, નવ નોકષાયની આવલિકા ન્યૂન ચાલીશ કોડાકોડી, મનુષ્યગતિ, સ્થિતિષટ્ક, પ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, પ્રથમનાં પાંચ સંઘ-યણુ, પ્રથમના પાંચ સંસ્થાન અને ઉચ્ચગોત્ર આ યોગણીશ પ્રકૃતિઓની આવલિકા ન્યૂન વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે.

ત્યાં પ્રથમના પાંચ સંઘયણુ અને મધ્યમના ચાર સંસ્થાનના પર્ચોપ્ત સંજ્ઞિ મનુષ્ય-તિથિઓ, સાતાવેદનીય, સ્થિર, શુભ, હાસ્યષટ્ક આ નવના ચારે ગતિના પર્ચોપ્ત સંજ્ઞિ જીવો, સમ્યક્ત્વ મોહનીયના ચારે ગતિના સમ્યગ્દષ્ટિ, મનુષ્યગતિના પર્ચોપ્ત સંજ્ઞિ-મનુષ્ય, પ્રથમ સંસ્થાન, સૌભાગ્યચતુષ્ક, સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, ઉચ્ચગોત્ર અને પ્રશસ્ત વિહાયોગતિ. આ નવના નરક વિનાના ત્રણ ગતિના પર્ચોપ્ત સંજ્ઞિ તેમ જ નપુંસકવેદના દેવ વિના ત્રણ ગતિના પર્ચોપ્ત સંજ્ઞિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાના સ્વામી છે.

ઉદય ન હોય ત્યારે સ્વભાવી અન્ય પ્રકૃતિઓના સંક્રમથી જેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય છે તે અઠાર પ્રકૃતિઓ અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા કહેવાય છે.

આ પ્રકૃતિઓમાં પણ ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા પ્રકૃતિઓમાં જણાવ્યા મુજબ બે આવલિકા ન્યૂન પોતપોતાના મૂળકર્મ જેટલી પોતપોતાની સ્વભાવી અન્ય પ્રકૃતિઓની સ્થિતિ આ પ્રકૃતિઓની ઉદયાવલિકા ઉપર સંક્રમે છે. તેથી ઉદયાવલિકા સહિત કરતાં પોતપોતાના મૂળકર્મથી એક આવલિકા ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય છે. માત્ર સમ્યક્ત્વ મોહનીયની જેમ મિશ્રમાં અન્તર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ મિથ્યાત્વની સ્થિતિને સંક્રમ થવાથી તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય છે. આ પ્રકૃતિઓમાં જે વખતે અન્ય પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસંક્રમ થાય છે. તે વખતે આ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ન હોવાથી પ્રથમ સમયનું દલિલ સ્તિબુક સંક્રમથી અન્યત્ર સંક્રમી જાય છે. એથી ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા કરતાં આ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા એક સમય ન્યૂન હોય છે.

મનુષ્યાનુપૂર્વી, દેવદિક, વિકલત્રિક અને સૂક્ષ્મત્રિક આ નવની સમયાધિક આવલિકા ન્યૂન વીશ કોડાકોડી, મિશ્ર મોહનીયની સમયાધિક અન્તર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન સિત્તેર કોડાકોડી, તીથંકર નામકર્મ અને આહારકસપ્તક આ આઠ પ્રકૃતિઓના બંધકાળે કોઈપણ કર્મનો અન્તઃકોડાકોડી સાગરોપમથી વધારે બંધ જ ન હોવાથી અને સત્તામાં પણ તેથી વધારે સ્થિતિ ન હોવાથી આ આઠની અન્તઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે.

દેવદિક, વિકલત્રિક અને સૂક્ષ્મત્રિક એ આઠના પર્ચોપ્ત સંજ્ઞિ મનુષ્ય-તિથિઓ,

મનુષ્યાનુપૂર્વાના ચારે ગતિના, મિશ્ર મોહનીયના ચારે ગતિના સચ્ચર્દ્દિષ્ટ અને તીર્થ-
કર નામકર્મના તિર્થંચ વિના ત્રણ ગતિના સચ્ચર્દ્દિષ્ટ પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ-જીવો તેમ જ
આહારકસંપત્તેના અપ્રમત્ત યતિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાના સ્વામી છે.

દેવ-નરકાયુની તેત્રીશ સાગરોપમ અને મનુષ્ય-તિર્થંચાયુની ત્રણ પલ્લોપમ ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિસત્તા છે. પણ ચારે આયુષ્યમાં અખાધાકાળ પૂર્વકોઠ ત્રીજો ભાગ અધિક છે.
વળી દેવાયુના મનુષ્યો અને શેષ ત્રણ આયુષ્યના પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ-મનુષ્ય-તિર્થંચો ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિસત્તાના સ્વામી છે.

જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનું પ્રમાણ તથા સ્વામી

પોતપોતાના ક્ષયના અન્ત્ય સમયે ઉદયવતી ચૌવીશ પ્રકૃતિઓની એક સમય
પ્રમાણ, ચરમસંકેતસમયે હાસ્યષટ્કની સંખ્યાત વર્ષ પ્રમાણ, પુરુષવેદની એક સમય
હીન જે આવલિકા ન્યૂન આઠ વર્ષ પ્રમાણ, સંલ્પલનત્રિકની એક સમયહીન જે આવ-
લિકા ન્યૂન અનુકેમે જે માસ, એક માસ અને પંદર દિવસ પ્રમાણ અને શેષ એકસો
ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય વખતે અનુદય હોવાથી પોતપોતાના ક્ષયના અન્ત્ય સમયે સ્વરૂપ-
સત્તાની અપેક્ષાએ એક સમય અને સામાન્યથી કર્મપણાની અપેક્ષાએ જે સમય પ્રમાણ
જઘન્ય સ્થિતિસત્તા હોય છે.

પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાયના ક્ષીણમોહના ચરમ-
સમયવર્તી, નિદ્રાદિકેના ક્ષીણમોહના ઉપાન્ત્ય સમયવર્તી, મનુષ્ય વિના ત્રણ આયુષ્યના
પોતપોતાના ભવના અન્ત્ય સમયવર્તી, દર્શનત્રિક અને અનંતાનુભંધિ ચતુષ્ક- આ
સાતના પોતપોતાની સ્વરૂપસત્તાના ક્ષયના અન્ત્ય સમયવર્તી ચોથાથી સાતમા ગુણસ્થા-
નકે સુધીના જીવો જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના સ્વામી છે.

પ્રત્યાખ્યાનીય વગેરે સંલ્પલન લોભ વિના અગિયાર કષાય, નવ નોકષાય, થીણ-
દ્વિત્રિક, નરકદિકે, તિર્થંચદિકે, સ્થાવરદિકે, એકેન્દ્રિયાદિ ચાર ભતિ, આતપ, ઉદ્યોત,
અને સાધારણ નામકર્મ-આ છત્રીશ પ્રકૃતિઓના નવમા ગુણસ્થાનકવર્તી પોતપોતાની
સ્વરૂપસત્તાના ક્ષયના અન્ત્ય સમયવર્તી ક્ષપકે, સંલ્પલન લોભના સૂક્ષ્મ સંપરાયના
ચરમસમયવર્તી ક્ષપકે, મનુષ્યાયુ, મનુષ્યગતિ, જે વેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, ત્રસત્રિક, પચે-
ન્દ્રિય ભતિ, સૌભાગ્ય, આદેય, યશકીર્તિ તથા તીર્થંકર નામકર્મ-આ તેરના અયોગિ
ગુણસ્થાનકના ચરમસમયવર્તી અને શેષ (૮૨) ખ્યાશી પ્રકૃતિઓના અયોગિ ગુણસ્થા-
નકના દ્વિચરમસમયવર્તી જીવો જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના સ્વામી છે.

ટીકામાં મનુષ્યની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા ચૌદમાના ચરમસમયે જ કહી, પરંતુ મરણ
સંભવી શકે તેવા કોઈપણ ગુણસ્થાને ભવના ચરમસમયવર્તી મનુષ્ય જઘન્ય સ્થિતિ-
સત્તાનો સ્વામી થટી શકે. તેમ જ પહેલા ગુણસ્થાને અવસ્થાવિશેષમાં જે પ્રકૃતિઓની

ઉદ્ભવના થાય છે તે-સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મિશ્રમોહનીય, મનુષ્યદિક, ઉચ્ચગોત્ર, વૈકિય સપ્તક, દેવદિક અને નરકદિક આ સોલ પ્રકૃતિઓની એકેન્દ્રિયાદિ જીવો અને આહારકસપ્તકની અવિરતિપણામાં ઉદ્ભવના થતી હોવાથી તે સાતના અવિરતિ જીવો પણ જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના સ્વામી ઘટી શકે.

મનુષ્યગતિ, સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને ઉચ્ચગોત્ર એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ પ્રથમ ગુણસ્થાને ઉદ્ભવના કરનાર જીવો આશ્રયી ઉદયવતી ન હોવાથી સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ એક સમય પ્રમાણ સ્થિતિ હોવા છતાં સામાન્ય કર્મપણાની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિસત્તા હોય છે અને સમ્યક્ત્વને પોતાના ક્ષયના અન્ત્ય સમયે સમ્યક્ત્વ મોહનીયની તેમ જ શેષ બેની ઔદમા ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે-એમ ત્રણેની એક જ સમયની સ્થિતિસત્તા હોવાથી કદાચ પહેલા ગુણસ્થાને જઘન્ય સ્થિતિસત્તા ન પણ ઘટે છતાં શેષ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના સ્વામી યથાસંભવ પહેલા તથા ચોથા ગુણસ્થાને રહેલ જીવો પોતપોતાના ક્ષયના ચરમસમયે પણ હોઈ શકે એમ લાગે છે. પરંતુ ટીકામાં આ હકીકતની વિવક્ષા કરી નથી એમ લાગે છે.

સ્થિતિસ્થાનો

સ્થિતિસ્થાનો એટલે સ્થિતિના ભેદો, તે ‘બંધથી થયેલ સ્થિતિસ્થાનો’ અને ‘સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનો’ એમ બે પ્રકારે છે. અહિં માત્ર સત્તાગત સ્થિતિનો જ વિચાર કરવાનો છે.

કોઈપણ એક જીવને એક સમયે સત્તામાં જેટલી સ્થિતિ હોય તે સત્તાગત એક સ્થિતિસ્થાન કહેવાય. જેમ-કોઈ જીવને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા હોય તે પ્રથમ સ્થિતિસ્થાન કહેવાય. સમયન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા હોય તે બીજું. આ રીતે બે સમય ન્યૂન, ત્રણ સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા હોય તે અનુક્રમે ત્રીજું, ચોથું સત્તાસ્થાન કહેવાય. એમ એક-એક સમયહીન કરતાં એક કાળે એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિસત્તા હોય ત્યાં સુધીનાં સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનો પંચેન્દ્રિયથી એકેન્દ્રિય સુધીના ભિન્ન ભિન્ન જીવોને નિરંતરપણે પ્રાપ્ત થાય.

એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિસત્તાની નીચેનાં સત્તાસ્થાનો ક્ષપકશ્રેણિમાં અને કેટલીક પ્રકૃતિઓનાં ઉદ્ભવના કરતી વખતે સાન્તર અને નિરંતર એમ બંને પ્રકારે પ્રાપ્ત થાય છે.

એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના ઉપરના ભાગથી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિસત્તાનો અન્તઃસુદ્ધર્તમાં એકી સાથે નાશ કરે ત્યારે અન્તઃસુદ્ધર્તના પહેલા સમયથી જ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની એક-એક સ્થિતિનો અનુભવવા દ્વારા અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની એક-એક સ્થિતિનો સ્તિષ્ઠુકસંક્રમ દ્વારા પ્રતિસમયે

ક્ષય થતો હોવાથી અન્તર્મુદ્ધર્તના સમય પ્રમાણ સત્તાસ્થાનો નિરંતર પ્રાપ્ત થાય અને ત્યારબાદ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિનો એક સાથે ક્ષય થતો હોવાથી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનોનું અતર પડે છે. ત્યારબાદ પુનઃ અન્તર્મુદ્ધર્તકાલમાં બીજી સ્થિતિઘાત કરે, ત્યારે પણ ઉપર મુજબ શરૂઆતમાં અન્તર્મુદ્ધર્તકાલ પ્રમાણ નિરંતર અને પછી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ અન્તરવાળું સ્થિતિસ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે ચરમસ્થિતિઘાત થાય ત્યાં સુધી સમજવું.

પછી એક આવલિકા પ્રમાણ સ્થિતિ સત્તામાં રહે છે. તેના એક-એક સ્થિતિસ્થાનનો ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં અનુભવવા દ્વારા અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓમાં સ્તિભુક્-સંક્રમ દ્વારા પ્રતિસમયે ક્ષય થતો હોવાથી ઉદયવતી પ્રકૃતિઓનાં આવલિકાના સમય પ્રમાણ અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનાં સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ એક સમય ન્યૂન આવલિકાના સમય પ્રમાણ સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનો નિરંતરપણે પ્રાપ્ત થાય છે.

જો કે ચરમસ્થિતિઘાત પછી અયોગિ ગુણસ્થાને સત્તાવાળી પ્રકૃતિઓમાંથી ઉદયવતી પ્રકૃતિઓનાં અયોગિ-ગુણસ્થાનકના કાળ પ્રમાણ અને અનુદયવતીનાં એક સમય ન્યૂન અયોગિ ગુણસ્થાનકના કાળ પ્રમાણ અન્તર્મુદ્ધર્તના સમય બેટલાં સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનો નિરંતરપણે પ્રાપ્ત થઈ શકે, પરંતુ તે ટીકામાં જણાવેલ નથી. તેનું કારણ અહિં છંદસ્થ જીવોની વિવક્ષા કરી હોય તેમ લાગે છે.

અસંકલ્પનાએ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા-એક લાખને પાંચ સમય પ્રમાણ, એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિસત્તા એક હજાર ને પાંચ સમય પ્રમાણ, પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં સ્થિતિસત્તા સ્થાનો નેવું, એક સ્થિતિઘાતનો અન્તર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણ કાળ-દશ સમય પ્રમાણ અને ઉદયાવલિકા-પાંચ સમય પ્રમાણ કલ્પીએ તો એક લાખ પાંચ સમયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાથી એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિસત્તા સુધીનાં નવાણું હજાર સત્તાસ્થાનો નિરંતરપણે પ્રાપ્ત થાય. ત્યારબાદ એક હજાર ને પાંચથી નવસો છન્દ સુધીનાં દશ સત્તાસ્થાનો નિરંતર, પછી નવસો પંચાણથી નવસો છ સુધીના નેવું સત્તાસ્થાનો પ્રાપ્ત થતાં નથી. વળી નવસો પાંચથી આઠસો છન્દ સુધીનાં નિરંતર પ્રાપ્ત થાય છે. એમ પાંચ સમયની સ્થિતિસત્તા સુધી દરેક સ્થિતિઘાતમાં અન્તર્મુદ્ધર્ત કાલ પ્રમાણ દશ-દશ સ્થાનો નિરંતર અને પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ નેવું-નેવું સ્થાનોના અંતરપૂર્વક સ્થિતિસ્થાનો પ્રાપ્ત થાય છે અને પાંચ સમય પ્રમાણ છેલ્લી ઉદયાવલિકામાં ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં પાંચ અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓમાં ચરમસમય વિનાનાં ચાર સત્તાસ્થાનો નિરંતર પ્રાપ્ત થાય છે.

અનુભાગ સત્તા

સંક્રમણ કરણમાં-એક સ્થાનક આદિ સ્થાન આશ્રયી, ઘાતિપણને આશ્રયી, સાધાદિ અને ઉત્કૃષ્ટ તથા જઘન્ય અનુભાગ, સંક્રમના-સ્વામી જે પ્રમાણે કહેલ છે.

તે જ પ્રમાણે અહિં અનુભાગસત્તાના વિષયમાં પણ સમજવું. માત્ર યોગણીશ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય અનુભાગ સત્તાના વિષયમાં આ વિશેષતા છે.

મતિ, શ્રુત, અવધિ જ્ઞાનાવરણ, ચક્ષુ-અચક્ષુ-અવધિ દર્શનાવરણ, પાંચ અંતરાય, ચાર સંજ્વલન અને ત્રણ વેદ-એમ અઠાર પ્રકૃતિઓની સ્થાન આશ્રયી એક સ્થાનક અને ઘાતિપણાને આશ્રયી દેશઘાતિ રસની જઘન્ય અનુભાગ સત્તા હોય છે. જ્યારે સંકેમભુકરણમાં જઘન્ય અનુભાગ સંકેમમાં આ અઠારમાંથી પુરુષવેદ અને ચાર સંજ્વલન સિવાય તેરનો અનુભાગ સંકેમ દ્વિસ્થાનક અને સર્વઘાતી કહેલ છે.

મનઃપર્ચવજ્ઞાનાવરણની સ્થાન આશ્રયી દ્વિસ્થાનક અને ઘાતિપણાને આશ્રયી દેશઘાતી રસની જઘન્ય અનુભાગ સત્તા હોય છે. જ્યારે જઘન્ય અનુભાગ સંકેમમાં દ્વિસ્થાનક અને સર્વઘાતી રસનો સંકેમ કહેલ છે.

વળી એકવીશ પ્રકૃતિઓમાં જઘન્ય અનુભાગ સત્તાના સ્વામિપણામાં આ વિશેષતા છે.

ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયવર્તી જીવો કેવળજ્ઞાનાવરણ, કેવળદર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાયની, ઉત્કૃષ્ટ શ્રુતલઙ્ઘિસંપન્ન ચૌદ પૂર્વધર મહર્ષિઓ મતિ-શ્રુત-જ્ઞાનાવરણ તથા ચક્ષુ-અચક્ષુ દર્શનાવરણ એ ચારની, પરમાવધિવંત અવધિદિક્કાવરણની અને વિપુલમતિ મનઃપર્ચવજ્ઞાની મનઃપર્ચવજ્ઞાનાવરણની જઘન્ય અનુભાગ સત્તાના સ્વામી છે.

ક્ષીણમોહના દ્વિચરમસમયવર્તી નિદ્રાદિકની અને પોતપોતાના ક્ષયના ચરમસમયવર્તી જીવો ત્રણવેદ, સચ્ચક્તવ મોહનીય તથા સંજ્વલન લોભની જઘન્ય અનુભાગ સત્તાના સ્વામી છે.

સત્તાગત સ્થિતિના ભેદોની જેમ સત્તાગત રસના પણ અનેક ભેદો છે. તે ભેદોને સત્તાગત અનુભાગસ્થાનો કહેવાય છે. તે ત્રણ પ્રકારે છે.

અસંખ્ય લોકાકાશના પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયસ્થાનોથી બંધસમયે બંધ દ્વારા કર્મમાં જે રસ ઉત્પન્ન થાય છે તે બધોત્પત્તિક અનુભાગસ્થાનો કહેવાય છે. તેના કારણભૂત અધ્યવસાયસ્થાનો ભિન્ન ભિન્ન જીવો આશ્રયી અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ હોવાથી બધોત્પત્તિક અનુભાગસ્થાનો પણ અસંખ્ય લોકાકાશના પ્રદેશ પ્રમાણ છે.

બંધાયેલ કર્મની બંધાવલિકા વીત્યા પછી ઉદ્ધલના તથા અપવર્તનારૂપ બે કર્ણોથી બંધાયેલ સત્તાગત રસને હણી એટલે કે તેમાં વૃદ્ધિ હાનિ કરી બંધ કરતાં નવીન પ્રકારના જે સત્તાગત અનુભાગસ્થાનો ઉત્પન્ન થાય છે તે હંતોત્પત્તિક સત્તાગત અનુભાગસ્થાનો કહેવાય છે.

બંધાયેલ સત્તાગત એક-એક અનુભાગસ્થાનમાં પણ ભિન્ન ભિન્ન જીવો આશ્રયી

ઉદ્ધર્તના અપવર્તના દ્વારા અસંખ્ય પ્રકારના ફેરફારો થતાં હોવાથી બધોત્પત્તિની અપેક્ષાએ હંતોત્પત્તિક સત્તાગત અનુભાગસ્થાનો અસંખ્યગુણ છે.

ઉદ્ધર્તના-અપવર્તનારૂપ બે કરણ-વિશેષથી ઉત્પન્ન થયેલ સત્તાગત એક-એક અનુભાગસ્થાનોને રસઘાત વડે હણવાથી જે નવીન સત્તાગત અનુભાગસ્થાનો ઉત્પન્ન થાય છે. તે હંતહંતોત્પત્તિક સત્તાગત અનુભાગસ્થાનો કહેવાય છે.

ઉદ્ધર્તના-અપવર્તનારૂપ કરણ દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલ એક-એક સત્તાગત અનુભાગસ્થાનમાં રસઘાતથી ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી અસંખ્ય પ્રકારો થાય છે. તેથી હંતોત્પત્તિક અનુભાગસ્થાનો કરતાં હંતહંતોત્પત્તિક સત્તાગત અનુભાગસ્થાનો અસંખ્યગુણ છે.

પ્રદેશસત્તા

અહિં સાધાદિ, સ્વામિત્વ અને પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન આ ત્રણનો વિચાર કરવાનો છે.

તેમાં સાધાદિ રૂપણા મૂળકર્મવિષયક અને ઉત્તરકર્મવિષયક એમ બે પ્રકારે છે.

ત્યાં આયુષ્ય સિવાય સાતકર્મની અબધન્ય પ્રદેશસત્તા સાદિ વિના ત્રણ પ્રકારે અને બધન્ય, ઉત્કૃષ્ટ તથા અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ‘સાદિ-અધ્રુવ’ એમ બે બે પ્રકારે હોવાથી એક-એક કર્મના નવ-નવ, એમ સાતકર્મના ત્રેસઠ અને આયુષ્યની ચારે પ્રકારની પ્રદેશસત્તા ‘સાદિ-અધ્રુવ’ એમ બે-બે પ્રકારે હોવાથી આઠ ભંગ એમ મૂળકર્મ આશ્રયી કુલ એકોત્તર ભંગ થાય છે.

ત્યાં ક્ષપિતકર્મોંશ આત્માને પોતપોતાના ક્ષયના ચરમસમયે સાતે કર્મની બધન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. તે એક સમય માત્ર હોવાથી ‘સાદિ-અધ્રુવ’ છે. તે સિવાયની સઘળી પ્રદેશસત્તા તે અબધન્ય પ્રદેશસત્તા છે. તેનો આરંભ ન હોવાથી અનાદિ છે. અભયોને તેનો અન્ત થવાનો ન હોવાથી ધ્રુવ અને અભયોને અંત થવાનો હોવાથી તે અધ્રુવ છે.

આ સાતે કર્મની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સંપૂર્ણ ગુણિતકર્મોંશ સાતમી નરકના ચરમ-સમયવર્તી જીવને હોય છે. શેષ જીવોને અનુત્કૃષ્ટ હોય છે, માટે આ બંને સાદિ-અધ્રુવ છે.

ચારે આયુષ્ય અધ્રુવસત્તાવાળાં હોવાથી તેના બધન્યાદિ ચારે ‘સાદિ-અધ્રુવ’ એમ બે પ્રકારે છે.

સાતાવેદનીય, સંબલન કોષાદિ ત્રણ, પુરુષવેદ, પંચેન્દ્રિય ભતિ, તેજસ-કાર્મણ્ય સંપત્ત, સમચતુરસ સંસ્થાન, વજ્રપ્રભાતારાય સંઘયણ, શુભ વણીદિ અગિયાર, પ્રશસ્ત વિદ્યાયોગતિ, અગુરુલઘુ, નિર્મણ, પરાધાત, ઉચ્છ્વાસ અને ત્રસનવક-આ ચાલીશ પ્રકૃતિઓની અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ચાર પ્રકારે, અબધન્ય સાદિ વિના ત્રણ પ્રકારે અને ઉત્કૃષ્ટ તથા બધન્ય ‘સાદિ-અધ્રુવ’ એમ બે-બે પ્રકારે હોવાથી એક-એક પ્રકૃતિના અગિયાર-અગિયાર ભાંગા થાય છે. એથી ચાલીશના કુલ ચારસો ચાલીશ ભાંગા થાય છે.

યશઃકીર્તિ તથા સંજ્વલન લોભના અનુક્રુષ્ટ તથા અજઘન્યના ચાર-ચાર અને ઉત્ક્રુષ્ટ તથા જઘન્યના બે-બે પ્રકાર હોવાથી એક-એકના બાર. એમ બેના ચોવીશ ભાગ થાય છે.

ચાર અનંતાનુભંધિના અજઘન્યના ચાર અને શેષ ત્રણના બે-બે એમ એક-એકના દશ-દશ જેથી ચારના ચાલીશ ભાગા થાય છે.

શેષ ચોરાશી ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા સાદિ વિના ત્રણ પ્રકારે અને શેષ જઘન્યાદિ ત્રણ પ્રદેશસત્તા ‘સાદિ-અધ્રુવ’ એમ બે-બે પ્રકારે હોવાથી એક-એકના નવ-નવ એમ ચોરાશી પ્રકૃતિઓના કુલ સાતસો છપ્પત્ત ભાગા થાય છે.

અઠ્ઠાવીશ અધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓના જઘન્યાદિ ચારે ‘સાદિ-અધ્રુવ’ એમ બે બે પ્રકારે હોવાથી એક-એકના આઠ-આઠ એમ અઠ્ઠાવીશના કુલ બસો ચોવીશ. આ પ્રમાણે પ્રદેશસત્તા આશ્રયી એકસો અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિઓના કુલ ચૌદસો ચોરાશી ભાગા થાય છે.

ત્યાં વજ્રઋષભનારાય વિના પૂર્વોક્ત સાતાવેદનીયાદિ યોગણચાલીશ પ્રકૃતિઓની ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશસત્તા ગુણિતકર્મોંશ આત્માને ક્ષપકશ્રેણિમાં પોતપોતાના બંધવિચ્છેદ સમયે માત્ર એક જ સમય હોવાથી ‘સાદિ-અધ્રુવ’ એમ બે પ્રકારે છે. બંધવિચ્છેદ પછીના સમયે ફરીથી અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશસત્તા શરૂ થતી હોવાથી સાદિ, ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશસત્તાના સ્થાનને નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અલભ્યોને ધ્રુવ અને ભભ્યોને અધ્રુવ છે.

વજ્રઋષભનારાય સંઘયણની ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશસત્તા સાતમી નરકમાં રહેલ ગુણિત-કર્મોંશ મિથ્યાત્વાભિસુખ જીવને સમ્યક્ત્વના ચરમસમયે માત્ર એક જ સમય હોય છે. તેથી ‘સાદિ-અધ્રુવ’ એમ બે પ્રકારે છે. વળી તે જ આત્મા મિથ્યાત્વે આવે ત્યારે પુનઃ અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશસત્તા થાય માટે સાદિ, ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશસત્તાસ્થાનને નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અલભ્યોને ધ્રુવ તથા ભભ્યોને અધ્રુવ છે.

આ ચાલીશે પ્રકૃતિઓની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ક્ષપિતકર્મોંશ જીવને પોતપોતાના ક્ષયના ચરમસમયે સમયમાત્ર હોવાથી ‘સાદિ-અધ્રુવ’ છે. વળી ક્ષયના ઉપાન્ત્ય સમય પુષ્પીની સઘળી સત્તા તે અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા છે. તેની આદિ ન હોવાથી અનાદિ, અલભ્યોને ધ્રુવ અને ભભ્યોને અધ્રુવ એમ તે ત્રણ પ્રકારે છે.

યશઃકીર્તિ તથા સંજ્વલન લોભની ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશસત્તા ગુણિતકર્મોંશ જીવને ક્ષપક-શ્રેણિમાં પોતપોતાના બંધવિચ્છેદ સમયે એક સમય માત્ર હોવાથી ‘સાદિ-અધ્રુવ’ છે. અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશસત્તા બંધવિચ્છેદ પછીના સમયે ફરીથી થાય છે. માટે તેની સાદિ, ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશસત્તા સ્થાનને નહિ. પામેલા જીવોને અનાદિ, અલભ્ય આશ્રયી ધ્રુવ અને ભભ્ય આશ્રયી અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે.

આ બન્ને પ્રકૃતિઓની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાને યથાપ્રવૃત્તકરણના

અન્યસમયે ક્ષપિતકર્માંશ જીવને માત્ર એક સમય હોય છે તેથી 'સાદિ-અધ્રુવ' છે. તે સિવાયની સઘળી સત્તા અજઘન્ય છે. પૂવોક્ત જીવને ગુણસંક્રમ દ્વારા બંને પ્રકૃતિમાં ઘણાં દલિલો પ્રાપ્ત થવાથી અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકના પ્રથમ સમયે અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા ફરીથી પ્રાપ્ત થાય છે માટે તેની સાદિ, જઘન્ય પ્રદેશસત્તા સ્થાનને અથવા સત્તા-વિચ્છેદ સ્થાનને નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અલંબ્યોને ધ્રુવ અને બંબ્યોને અધ્રુવ છે.

આરે અનંતાનુબંધિની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા-સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ પોતપોતાના ક્ષયના અન્ય સમયે સમયમાત્ર હોવાથી 'સાદિ-અધ્રુવ' છે. તે સિવાયની સઘળી સત્તા અજઘન્ય છે. ઉપર જણાવેલ આત્મા પહેલા ગુણસ્થાને આની ફરીથી અનંતાનુબંધિ બાંધે ત્યારે અજઘન્ય પ્રદેશસત્તાની સાદિ, જઘન્ય સત્તાસ્થાનને નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અલંબ્યોને ધ્રુવ અને બંબ્યોને અધ્રુવ છે.

શેષ ચોરાશી ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ક્ષપિતકર્માંશ જીવને પોતપોતાના ક્ષયના ચરમસમયે માત્ર એક સમય હોવાથી 'સાદિ-અધ્રુવ' છે તે સિવાયની સર્વ સત્તા અજઘન્ય છે. તેની આદિ ન હોવાથી અનાદિ, અલંબ્યોને ધ્રુવ અને બંબ્યોને અધ્રુવ છે.

આર અનંતાનુબંધિ તથા આ ચોરાશી, એમ અઠ્ઠાશી પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ગુણિતકર્માંશ મિથ્યાદષ્ટિને હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ સિવાયના કાળે અનુત્કૃષ્ટ હોય છે. તેથી ઉત્કૃષ્ટ-અનુત્કૃષ્ટ એ બંને પ્રકારો 'સાદિ-અધ્રુવ' છે.

અધ્રુવસત્તાવાળી અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિઓની સત્તા જ 'સાદિ-અધ્રુવ' હોવાથી તેઓના જઘન્ય પ્રદેશસત્તા આદિ આરે પ્રકારો 'સાદિ-અધ્રુવ' એમ બે જ પ્રકારે હોય છે.

ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાના સ્વામી

સાતમી નરકમાં વર્તમાન ગુણિતકર્માંશ આત્મા અન્ય સમયે ઘણીખરી પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી છે. તેથી હવે જે પ્રકૃતિઓમાં વિશેષતા છે તે બતાવે છે.

ગુણિતકર્માંશ આત્મા સાતમી નરકમાંથી નીકળી પચેન્દ્રિય તિર્થંચમાં ઉત્પન્ન થઈ અન્તર્ગુહ્તર્માં કાળ કરી સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરતાં ત્રણ કરણો કરે ત્યારે અનિવૃત્તિકરણમાં જ્યારે મિથ્યાત્વ મોહનીયને સર્વ સંક્રમ દ્વારા મિથ્યમાં સંક્રમાવે ત્યારે મિથ્ય મોહનીયની અને મિથ્ય મોહનીયને સર્વસંક્રમ દ્વારા સમ્યક્ત્વ મોહનીયમાં સંક્રમાવે ત્યારે સમ્યક્ત્વ મોહનીયની યથાસંભવ યોગથી સાતમા ગુણસ્થાનક સુધીના જીવો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાના સ્વામી છે.

સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યો જ દર્શનમોહનીયના ક્ષયને પ્રારંભ કરી શકે છે. વળી સાતમી નરકનો જીવ મૃત્યુ પામી મનુષ્ય થઈ જ માટે 'સા

નરકમાંથી નીકળી અંતર્યુદ્ધર્ત્ત આયુષ્યવાળા તિથિયમાં જઈ સંજ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થવાનું કહેલ છે.

સાતમી નરકમાંથી નીકળેલ શુષ્કિતકર્મોશ આત્મા પંચેન્દ્રિય તિથિયમાં આવી ત્યાંથી કાળ કરી ઇશાન દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં અતિસંકિલ્પ પરિણામે જોકેન્દ્રિય પ્રાપ્તિ થઈ બંધ કરતાં વારંવાર નપુંસકવેદ, જોકેન્દ્રિયભ્રમિ, સ્થાવર, આતપ તથા ઉદ્યોત નામકર્મ. જે પાંચનો બંધ કરી, બંધ તથા સંક્રમ દ્વારા ઘણા પ્રદેશો વધારી મરણાન્ત સમયે વર્તમાન તે ઇશાનદેવ નપુંસકવેદ આદિ આ પાંચે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી છે.

નપુંસકવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળો ઇશાનદેવ કાળ કરી સંજ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળામાં ઉત્પન્ન થઈ ત્યાંથી મૃત્યુ પામી યુગલિકમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં પલ્લોપમના અસંજ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ સુધી અતિસંકિલ્પ પરિણામ વડે જીવેદનો બંધ કરી બંધ તથા સંક્રમ દ્વારા તેના ઘણા પ્રદેશો જોકેન્દ્રિય કરી પલ્લોપમના અસંજ્યાતમા ભાગના ચરમસમયે વર્તમાન તે યુગલિક જીવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી છે.

દેવ મૃત્યુ પામી યુગલિકમાં ઉત્પન્ન થતો ન હોવાથી 'સંજ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળામાં ઉત્પન્ન થવાનું' કહેલ છે.

શુષ્કિતકર્મોશ ક્ષપક જે સમયે જીવેદને સર્વસંક્રમ વડે પુરુષવેદમાં સંક્રમાવે તે સમયે પુરુષવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

જે સમયે પુરુષવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળો આત્મા પુરુષવેદને સર્વસંક્રમ વડે સંજ્વલન કોષમાં સંક્રમાવે તે સમયે સંજ્વલન કોષની, સંજ્વલન કોષની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળો આત્મા જે સમયે સંજ્વલન કોષને સર્વસંક્રમદ્વારા સંજ્વલન માનમાં સંક્રમાવે તે સમયે સંજ્વલન માનની, સંજ્વલન માનની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળો આત્મા જે સમયે સંજ્વલન માનને સર્વસંક્રમ વડે સંજ્વલન માયામાં સંક્રમાવે તે સમયે સંજ્વલન માયાની અને સંજ્વલન માયાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળો આત્મા જે સમયે સંજ્વલન માયાને સર્વસંક્રમ વડે સંજ્વલન લોકમાં સંક્રમાવે તે સમયે સંજ્વલન લોકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

જે શુષ્કિતકર્મોશ આત્મા ચાર વાર મોહનીયનો ઉપશમ કરી શીઘ્ર ક્ષપકચેષ્ટિનો આરંભ કરે છે. તે આત્મા સૂક્ષ્મસંપરાય શુષ્કસ્થાનકના ચરમસમયે સાતાવેદનીય, યશઃકીર્તિ અને ઉચ્ચગોત્રની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે. કારણ કે આવા આત્માને શુષ્કસંક્રમ દ્વારા અશુભ પ્રકૃતિઓનાં ઘણાં ફલિકો પ્રાપ્ત થાય છે.

વધારેમાં વધારે જેટલા ઉત્કૃષ્ટ યોગ વડે અને વધારેમાં વધારે જેટલા મોટા અન્તર્યુદ્ધર્ત્ત સુધી આયુષ્ય બાંધી શકાય તેટલા ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ વડે તેત્રીશ સાગરોપમ પ્રમાણ દેવ અને નરકાયુષ્યનો જે આત્મા બંધ કરે તે આત્મા બંધના અન્તિમ

સમયથી આરંભી દેવ અને નરકભવમાં ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમય સુધી અનુક્રમે દેવ અને નરકાયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે. પછી-પછીના સમયે ઉદય દ્વારા સત્તા-માંથી દલિકો ઝોછાં થતાં હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સંભવી શકતી નથી.

ઉત્કૃષ્ટ યોગ વડે અને ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ વડે પૂર્વકોડવર્ષ પ્રમાણ તિર્થયાત્રીનો બંધ કરી આયુ પૂર્ણ થયે પૂર્વકોડવર્ષના આયુષ્યવાળા તિર્થયાત્રીમાં ઉત્પન્ન થઈ અતિ સુખપૂર્વક અંતર્યુદ્ધર્ત પ્રમાણ તિર્થયાત્રી ભોગવી મરણ સન્નિધિ થયેલ છતાં હજી જેણે અપવર્તના કરી નથી એવો જ ઉત્કૃષ્ટયોગ અને ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળથી આગામી ભવનું તિર્થયાત્રી બાંધે ત્યારે બંધના અન્તસમયે તે જ તિર્થયાત્રીની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે. કારણ કે તે જીવને તે સમયે જ અન્તર્યુદ્ધર્ત ન્યૂન સંપૂર્ણ બે આયુષ્યના પ્રદેશો સત્તામાં હોય છે. ત્યારબાદ તરત જ અપવર્તના દ્વારા અનુભૂતમાન આયુષ્યનાં ઘણાં દલિકો દૂર થાય છે. માટે પછી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ઘટી શકતી નથી.

ઉપરોક્ત વિશેષતાવાળો મનુષ્ય મનુષ્યાયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે. પરંતુ ઉપર જ્યાં જ્યાં તિર્થયાત્રી કહેલ છે. તેના સ્થાને અહિં મનુષ્યાયુ સમજવું.

પૂર્વકોડવર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્ય કે તિર્થયાત્રીના નિરંતર સાત ભવમાં અતિ-સંકલિષ્ટ અઘ્યવસાયોથી વારંવાર નરકદ્વિકનો બંધ કરી નરકાભિસુખ થયેલો જીવ મરણના અન્ત્ય સમયે નરકદ્વિકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

જે જીવ પૂર્વકોડવર્ષના આયુષ્યવાળા કે મનુષ્ય-તિર્થયાત્રીના નિરંતર સાત ભવમાં દેવદ્વિક તથા વૈદિક્યદ્વિકનો વારંવાર બંધ કરી આઠમા ભવે ત્રણ પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા યુગલિકમાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં દેવપ્રાયોગ્ય જ બંધ હોવાથી નિરંતર આ ચારે પ્રકૃતિઓનો બંધ કરનાર તે જીવ યુગલિકભવના અન્ત્ય સમયે આ ચારે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

સાતમી નરકમાં ઉત્પન્ન થઈ અત્યંત શીઘ્ર પર્યાપ્ત થઈ તરત જ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી મનુષ્યદ્વિક તથા વજ્રઋષભનારાય સંઘયણ-આ ત્રણનો અન્તર્યુદ્ધર્ત આયુષ્ય બાકી રહે ત્યાં સુધી એટલે કે-‘ બે અન્તર્યુદ્ધર્ત ન્યૂન તેત્રીશ સાગરોપમ પર્યાપ્ત ’ નિરંતર બંધ કરી મિથ્યાત્વાભિસુખ થયેલ જીવ સમ્યક્ત્વના અન્ત્યસમયે મનુષ્યદ્વિક તથા વજ્રઋષભનારાયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

જે જીવ સાધિક એકસો બત્રીશ સાગરોપમ પર્યાપ્ત નિરંતર બંધ તથા અન્ય પ્રકૃતિઓના સંકેમથી અત્યંત ઘણાં દલિકો સત્તામાં એકઠા કરે અને તે કાળની અંદર જ ચાર વાર મોહનીયનો ઉપશમ કરી અન્તે ક્ષપક્રેણિનો આરંભ કરે તે જીવ સ્વ-સ્વ બંધના અન્ત્યસમયે પંચેન્દ્રિય ભતિ, સમચતુરસ સંસ્થાન, પરાઘાત, ઉચ્ચ-વાસ, પ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, ત્રસચતુષ્ક, સુસ્વર, સૌભાગ્ય અને આદેય-આ બાર પ્રકૃતિઓની, વળી એવો જ પરંતુ ચાર વાર મોહનીયનો ઉપશમ કર્યા પછી અતિશીઘ્ર

ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ કરનાર મનુષ્ય સ્વ-સ્વ બંધના અન્ય સમયે તેજસ-કાર્મણ સસક, અશુરુલ્લુ, નિર્મોણ, સ્થિર, શુભ તથા શુભવર્ણુએકાદશ-આ બાવીશ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

આહિ અર્પૂંકરણુ ગુણસ્થાનકના પ્રથમ સમયથી જ ગુણસંકેમ દ્વારા સ્વભતીય અબધ્યમાન અશુભ પ્રકૃતિઓનાં ઘણાં દલિલો આ પ્રકૃતિઓમાં પ્રાપ્ત થતાં હોવાથી અને સંસારચક્રમાં ચારથી વધુ વાર મોહનીયનો ઉપશમ ન થતો હોવાથી ચાર વાર મોહનીયનો ઉપશમ કરવાનું કહેલ છે.

પૂર્વકોડવર્ષના આયુષ્યવાળો જે ગુણિતકર્મોંશ આત્મા અતિશીઘ્ર જિનનામનો નિકાચિત બંધ શરૂ કરે અને આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ત્યાંથી તેત્રીશ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાંથી કાળ કરી ચોરાશી લાંબ વર્ષના આયુષ્યવાળા તીર્થંકરપણે ઉત્પન્ન થાય તે આત્મા સ્વબંધવિચ્છેદ સમયે તીર્થંકર નામકર્મની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

પૂર્વકોડવર્ષના આયુષ્યવાળો ગુણિતકર્મોંશ મનુષ્ય આઠ વર્ષની વયે જ સંયમનો સ્વીકાર કરી આઠ વર્ષ ન્યૂન પૂર્વકોટિ વર્ષ પર્યંત વારંવાર બંધ તથા સંકેમ દ્વારા અત્યંત પુષ્ટ કરી સ્વબંધના અન્ય સમયે આહારકસપ્તકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

પૂર્વકોડવર્ષના આયુષ્યવાળો મનુષ્ય કે તિર્થંચના નિરંતર સાત ભવ કરે અને તેમાં સંકિલ્પ પરિણામે વારંવાર બંધથી પુષ્ટ કરી તે તે સ્થાને ઉત્પન્ન થનાર મનુષ્ય કે તિર્થંચ સ્વભવના અન્યસમયે સૂક્ષ્મત્રિક તથા વિકલત્રિકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

જઘન્ય પ્રદેશસત્તાના સ્વામી

સામાન્યથી પોતપોતાની સત્તાના ક્ષયના ચરમસમયે ક્ષપિતકર્મોંશ આત્મા સઘળી પ્રકૃતિઓની જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે. પરંતુ ઝોગણીશ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય પ્રદેશસત્તાના સ્વામીમાં આ પ્રમાણે વિશેષતા છે.

ક્ષપિતકર્મોંશ સમ્યગ્દષ્ટિ પ્રથમ અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરે, ત્યારબાદ મિથ્યાત્વે જઈ સ્વભૂમિકાનુસાર જઘન્ય યોગ વડે અન્તર્મુહૂર્તકાળ પ્રમાણુ અનંતાંબંધિનો બંધ કરી પુનઃ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે અને સાધિક એકસો બત્રીશ સાગરોપમ પ્રમાણુ સમ્યક્ત્વનો કાળ પૂર્ણ કરી અન્તે ચોથાથી સાતમા ગુણસ્થાને રહેલ, ક્ષય કરનાર આત્મા સ્તિભુક સંકેમ દ્વારા ઉદયાવલિકાનો ક્ષય કરતાં જ્યારે સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ એક સમય અને સામાન્ય કર્મપણાની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણુ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે અનંતાનુબંધિની જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

દીર્ઘકાળ સુધી બંધાયેલ ઘણાં દલિકો સત્તામાં હોય તો ઉદ્ધલના વખતે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ન થાય માટે સમ્યક્ત્વ પામી અનંતાનુભંધિની વિસંયોજના કરી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને અન્તર્મુદ્ધર્ત માત્ર બંધ કરવાનું કહેલ છે. વળી અન્તર્મુદ્ધર્ત માત્ર બંધ કરી સાધિક એકસો બત્રીશ સાગરોપમ પ્રમાણ સમ્યક્ત્વનો કાળ પૂર્ણ કરતાં સ્તિબુદ્ધ સંકેમ તથા અન્ય સંકેમ દ્વારા સત્તામાંથી ઘણાં દલિકો નાશ થાય માટે ઉપરોક્ત આત્મા જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી કહેલ છે.

અપ્રમત્ત ગુણસ્થાને સ્વભૂમિકાનુસાર જઘન્યયોગે વર્તતા સ્વબંધ યોગ્ય જઘન્ય અન્તર્મુદ્ધર્તકાળ પ્રમાણ આહારકસપ્તકનો બંધ કરી પ્રથમ ગુણસ્થાને આવેલ આત્મા ઉદ્ધલના દ્વારા સંપૂર્ણ અન્તિમ સ્થિતિઘાતનો ક્ષય કરી સ્તિબુદ્ધસંકેમ દ્વારા ઉદયાવલિકાનો ક્ષય કરતાં જ્યારે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક સમય પ્રમાણ અને કર્મત્વની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે આહારકસપ્તકની જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

સાધિક એકસો બત્રીશ સાગરોપમ કાળ પ્રમાણ સમ્યક્ત્વનું પાલન કરતાં યથાસંભવ ઉદય તથા સંકેમ દ્વારા સત્તામાંથી ઘણાં દલિકો ઓછાં કરી મિથ્યાત્વે ગયેલ ક્ષપિતકર્મોશ જીવ ઉદ્ધલના કરતાં જ્યારે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમય પ્રમાણ અને કર્મત્વની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે સમ્યક્ત્વ મોહનીય તથા મિશ્રમોહનીયની જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

ક્ષપિતકર્મોશ જે જીવ એકેન્દ્રિયપણામાં વૈક્રિય એકાદશનો ઉદ્ધલના દ્વારા ક્ષય કરી સંજિ-તિયંત્રમાં ઉત્પન્ન થઈ અન્તર્મુદ્ધર્તકાળ સુધી ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો બંધ કરી સાતમી નરકમાં અપ્રતિધાન નરકાવાસમાં તેત્રીશ સાગરોપમના આસુધ્યવાળા નારકપણે ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં ઉદય તથા સંકેમ દ્વારા યથાસંભવ સત્તામાંથી ઘણા પ્રદેશો ઓછા કરી ત્યાંથી સંજિ-તિયંત્રમાં ઉત્પન્ન થઈ તથાપ્રકારના અધ્યવસાયના અભાવે ત્યાં આમાંની એક પણ પ્રકૃતિનો બંધ કયાં વિના જ કાળ કરી એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય તે જીવ ઉદ્ધલના કરતાં જ્યારે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમય પ્રમાણ અને કર્મત્વની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે વૈક્રિયસપ્તક, દેવદિક તથા નરકદિકે આ અગિયાર પ્રકૃતિઓની જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

ઘણાં દલિકો સત્તામાં હોય તો જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ન થાય. માટે પ્રથમ એકેન્દ્રિયપણામાં ઉદ્ધલના કરવાનું અને અસંજિ સાતમી નરકમાં જતો ન હોવાથી તેમ જ બંધ દ્વારા ઘણાં દલિકો ન આવે તેથી સંજિ-તિયંત્રમાં ઉત્પન્ન થઈ અન્તર્મુદ્ધર્તકાળ પ્રમાણ બંધ કરવાનું કહેલ છે.

અદ્યપકાળમાં બંધાયેલ દલિકો પણ યથાસંભવ ઉદય તથા સંકેમ દ્વારા સત્તામાંથી ઘણાં ઓછા થાય અને ફરીથી બંધ દ્વારા નવાં દલિકો સત્તામાં ન આવે તેથી

સાતમી નરકમાં તેત્રીશ સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ સુધી રહી તિથિઓમાં આવીને પણ બંધ કયા વિના જ એકેન્દ્રિયમાં જાય-એમ કહેલ છે.

ક્ષપિતકર્મોંશ તેઉકાય અથવા વાયુકાય ઉદ્ભવના દ્વારા મનુષ્યદિક અને ઉચ્ચગોત્રનો ક્ષય કરી સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય આદિમાં ઉત્પન્ન થઈ જઘન્યયોગે સ્વબંધયોગ્ય જઘન્ય અન્તર્સુદ્ધૃત્કાળ સુધી તે ત્રણનો બંધ કરી ફરીથી તેઉકાય અથવા વાયુકાયમાં ઉત્પન્ન થઈ દીર્ઘ ઉદ્ભવના કરે. ત્યાં છેલ્લી ઉદયાવલિકાનો ક્ષય કરતાં જ્યારે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક સમય અને કર્મત્વની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે આત્મા મનુષ્યદિક અને ઉચ્ચગોત્રની જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

પહેલાંના ઘણા કાળનાં બંધાયેલ દલિકો સત્તામાં ન રહે માટે પહેલાં તેઉકાય કે વાયુકાયમાં ઉદ્ભવના કરવાનું અને અન્ય જીવો કરતાં સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિને યોગ અદ્ય હોવાથી નવીન બંધ વખતે પણ ઘણાં જ અદ્ય દલિકો બંધાદિથી પ્રાપ્ત થાય તેથી સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિમાં જઘન્યયોગે અદ્યકાળ બંધ કરવાનું કહેલ છે.

જો મોહનીયનો ઉપશમ કરે તો અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકથી અબધ્યમાન અશુભ પ્રકૃતિઓનાં ઘણાં દલિકો ગુણસંક્રમદ્વારા પ્રાપ્ત થઈ જાય એથી જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ન થાય. માટે મોહનીયના ઉપશમ સિવાયની ક્ષપિતકર્મોંશની શેષ ક્રિયાઓ કરી ક્ષપક-શ્રેણિનો પ્રારંભ કરતાં અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકના અન્યસમયવર્તી આત્મા યથાપ્રવૃત્ત કરણના અન્તે યશઃકીર્તિ અને સંબલન લોભની જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે. પછી અપૂર્વકરણના પ્રથમ સમયથી ગુણસંક્રમ દ્વારા અબધ્યમાન અશુભ પ્રકૃતિઓનાં ઘણાં દલિકો ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓમાં આવતાં હોવાથી જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ઘટી શકતી નથી.

જો કે આ શ્રેયમાં જિનનામકર્મની જઘન્ય પ્રદેશસત્તાના સ્વામીમાં કંઈ વિશેષતા બતાવેલ નથી, પરંતુ કર્મપ્રકૃતિ-સત્તાધિકાર ગા. ૪૩ ની ટીકામાં જિનનામકર્મની જઘન્ય પ્રદેશસત્તાના સ્વામી, સાધિક ચોરાશી હજાર વર્ષ પ્રમાણ જિનનામનો બંધ કરી કેવલજ્ઞાન પામી દેશોન પૂર્વકોડવર્ષ સયોગિ-ગુણસ્થાનકે રહી અયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયવર્તી જણાવેલ છે અને કેટલાક આચાર્યોના મતે તત્પ્રાયોગ્ય જઘન્યયોગે જિનનામકર્મનો બંધ કરનાર ક્ષપિતકર્મોંશ જીવ બંધના પ્રથમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી કહેલ છે.

પ્રદેશસત્તાસ્થાન

પ્રદેશસત્તાસ્થાનની વિચારણા માટે સ્પર્ધકની વિચારણા કરે છે.

ક્ષપિતકર્મોંશ આત્માને કોઈપણ પ્રકૃતિના ક્ષયના ચરમસમયે એક સમયની સ્થિતિ પ્રમાણ સત્તા વખતે જે સર્વ જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તે પ્રથમ સત્કર્મસ્થાન કહેવાય છે. તેનાથી એક પરમાણુ અધિક સત્તાવાળા જીવને બીજા, જે પરમાણુ અધિક

સત્તાવાળા જીવને ત્રીજી, ત્રણ પરમાણુની સત્તાવાળા જીવને ચોથું-એમ એક-એક પરમાણુની વૃદ્ધિએ યાવત સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળા ગુણિતકમાં શ્રેષ્ઠ આત્મા સુધીના ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી ક્ષયના ચરમસમયરૂપ એક જ સમયની સ્થિતિ પ્રમાણ કર્મસત્તા વખતે અનન્ત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે. આ અનન્ત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોના સમૂહને એક સ્પર્શક કહેવામા આવે છે.

કર્મપ્રકૃતિની ચૂંચિમાં અહિં એક-એક પરમાણુની વૃદ્ધિના સ્થાને એક-એક કર્મસ્કંધની વૃદ્ધિ કરવાનું કહેલ છે.

આ જ પ્રમાણે ક્ષણિકકર્મોંશ જીવને તે તે પ્રકૃતિના ક્ષયના ઉપાન્ત્ય સમયે એ સમય પ્રમાણ સ્થિતિસત્તા વખતે જે સર્વ જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તે બીજા સ્પર્શકનું પ્રથમ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય છે. તેનાથી એક પરમાણુ અધિક સત્તાવાળા જીવનું બીજું, એ પરમાણુ અધિક સત્તાવાળા જીવને ત્રીજું, એમ એક-એક પરમાણુની વૃદ્ધિએ યાવત સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળા ગુણિતકમાં શ્રેષ્ઠ સુધીના ભિન્ન ભિન્ન જીવો આશ્રયી અનન્ત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે. આ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોના સમૂહને બીજું સ્પર્શક કહેવાય છે. એ જ પ્રમાણે ત્રણ સમય પ્રમાણ સ્થિતિસત્તા વખતે ત્રીજું, ચાર સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ચોથું, પાંચ સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે પાંચમું. એમ કેટલીક પ્રકૃતિઓનાં આવલિકાના સમય પ્રમાણ, કેટલીકનાં સમયાધિક આવલિકાના સમય પ્રમાણ અને કેટલીક પ્રકૃતિઓનાં તેથી વધારે તેમ જ કેટલીક પ્રકૃતિઓનાં તેથી પણ ઓછાં સ્પર્શકો થાય છે.

ત્યાં ઔદારિકસપ્તક, તૈજસ-કાર્મણ સપ્તક, સંધ્યણુષ્ટક, સંસ્થાનષ્ટક, વર્ણુ-ચતુષ્કની વીશ, એ વિહાર્યોગતિ, પરાઘાત, ઉપઘાત, ઉચ્છ્વાસ, અગુરુલઘુ, નિર્મોણ, અપર્યાપ્ત, અસ્થિરષ્ટક, પ્રત્યેક, સુસ્વર, અન્યતર વેદનીય અને નીચગોત્ર-આ છાસક પ્રકૃતિઓનાં અયોગિ-ગુણુસ્થાનકના સમયોની સંખ્યા પ્રમાણ, ત્રસત્રિક, સૌભાગ્ય, આદ્ય, પચૈન્દ્રિય ભતિ, જિનનામ અને અન્યતર વેદનીય આ આઠ પ્રકૃતિઓનાં સમયાધિક અયોગિ ગુણુસ્થાનકના સમય પ્રમાણ; મનુષ્યગતિ. યશઃકીર્તિ, મનુષ્યાયુ અને ઉચ્ચગોત્રના સમયાધિક અયોગિ-ગુણુસ્થાનકના સમય પ્રમાણ અથવા મનુષ્યાયુના મિશ્ર વિના ૧ થી ૧૧ ગુણુસ્થાને સમયાધિક આવલિકાના સમય પ્રમાણ અને મનુષ્યગતિ તથા ઉચ્ચગોત્રનાં પ્રથમ ગુણુસ્થાને આવલિકાના સમય પ્રમાણ તેમ જ યશઃકીર્તિનું અપ્રમત્ત ગુણુસ્થાનકના અંતે એક સ્પર્શક થાય છે.

વૈકિંચસપ્તક, આહારકસપ્તક, દેવદિક અને મનુષ્યાનુપૂર્વી આ સત્તરનાં અયોગિ ગુણુસ્થાનકના સમય પ્રમાણ અથવા પ્રથમ ગુણુસ્થાને આવલિકાના સમય પ્રમાણ સ્પર્શકો થાય છે. થીણુદ્ધિત્રિક, મધ્યમ આઠ કષાય, તિયંચદિક, પ્રથમની ચાર ભતિ, આતપ, ઉદોત, સાધારણ અને સ્થાવરદિક આ બાવીશ પ્રકૃતિઓના નવમા ગુણુસ્થાને

આવલિકાના સમય પ્રમાણ અને નરકદિકના નવમા તથા પહેલા ગુણસ્થાને પણ આવલિકાના સમય પ્રમાણ સ્પર્શકો થાય છે.

ચોથાથી સાતમા ગુણસ્થાને ચાર અનંતાનુબંધિ અને મિથ્યાત્વ એ પાંચનાં અને પહેલા ગુણસ્થાને સચ્ચૈત્વ તથા મિશ્ર મોહનીયનાં આવલિકાના સમય પ્રમાણ સ્પર્શકો થાય છે.

મનુષ્ય વિના શેષ ત્રણ આયુષ્યનાં ત્રીજા વિના યથાસંભવ એકથી પાંચ ગુણસ્થાને સમયાધિક આવલિકાના સમય પ્રમાણ, સંબંધન લોકનાં સૂક્ષ્મ સંપ્રસાય ગુણસ્થાને તે ગુણસ્થાનકના સમયાધિક સંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ અથવા અપ્રમત ગુણસ્થાનકના અન્તે એક સ્પર્શક થાય છે.

નિદ્રાદિકના ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે પોતાના સંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ અને પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ તેમ જ પાંચ અંતરાય એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનાં સમયાધિક સંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ સ્પર્શકો થાય છે.

નવમા ગુણસ્થાને હાસ્યષટ્કનું એક અને ત્રણ વેદના બે સ્પર્શકો તેમ જ બીજી રીતે પણ આ જ ગુણસ્થાને યુરુષવેદનાં તેમ જ સંબંધન કોષાદિ ત્રણનાં બે સમય ન્યૂન બે આવલિકાના સમય પ્રમાણ સ્પર્શકો થાય છે.

ત્યાં અયોગિ ગુણસ્થાને જેઓના ઉદય નથી પરંતુ સત્તા છે તેમાંની ઔદારિક-સપ્તક વગેરે અનુદયવતી છાસક પ્રકૃતિઓનું દલિક અયોગિના ચરમ સમયે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના ચરમસમયમાં સંક્રમી જતું હોવાથી ચરમસમયે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપે સત્તા હોતી નથી. વળી અહિં તથા અન્યત્ર સર્વસ્થલે ચરમસમયે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપસત્તા ન હોવાથી તે પ્રકૃતિઓનું દલિક સ્વસ્વરૂપે હોતું નથી. તેથી ચરમસમયરૂપ એક સ્થિતિનું સ્પર્શક થતું નથી. પરંતુ ઉપાન્ય સમયે સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ એક સમય અને સામાન્ય કર્મપણાની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિનું એક સ્પર્શક થાય છે.

ક્ષપિતકર્મોંશ આત્માને અયોગિના દિચરમસમયે જે સર્વથી જઘન્ય પ્રદેશસત્તા તે પહેલું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય છે. તેમાં એક-એક પ્રદેશની વૃદ્ધિએ ચાલત સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળા ગુણિતકર્મોંશ આત્મા સુધીના ભિન્ન ભિન્ન જીવો આશ્રયી તે જ દિચરમસમયે અનન્ત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે. આ અનંત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોને એક સમયની સ્થિતિનું ચરમ સ્પર્શક કહેવાય છે. એ જ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન જીવો આશ્રયી અયોગિના ત્રિચરમસમયે બે સમયની સ્થિતિનું બીજું, ચોથા ચરમસમયે ત્રણ સમયની સ્થિતિનું ત્રીજું-એમ અયોગિ ગુણસ્થાને અયોગિ ગુણસ્થાનકના સમયોની સંખ્યાથી એક સ્પર્શક ન્યૂન થાય છે અને સયોગિ ગુણસ્થાને ચરમસ્થિતિઘાતના ચરમ પ્રભેષથી માંડી પશ્ચાત્તુર્વાએ અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામતાં નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી

કહેવાં યાવત્ પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા થાય. સ પૂર્ણસ્થિતિસંખ્યા આ યથા-સંભવ એક સ્પર્દાક થાય છે. તેથી આ છાસક પ્રકૃતિઓનાં કુલ સ્પર્દાકો અયોગિ-ગુણસ્થાનકના સમય પ્રમાણ થાય છે.

અયોગિ-ગુણસ્થાને ઉદયવાળી ત્રસન્નિક વગેરે આઠ પ્રકૃતિઓનાં સ્પર્દાકો પણ આ જ પ્રમાણે થાય છે. પરંતુ અયોગિ-ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે પણ આ પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપ સત્તા હોવાથી ચરમસમય સંખ્યા એક સ્પર્દાક અધિક થવાથી અયોગિના સમયો કરતાં એક સ્પર્દાક અધિક થાય છે.

મનુષ્યગતિ વગેરે ચાર પ્રકૃતિઓનાં પણ ત્રણ વગેરેની જેમ અયોગિ-ગુણસ્થાનક આશ્રયી સમયાધિક અયોગિ-ગુણસ્થાનકના કાળ પ્રમાણ સ્પર્દાકો થાય છે. તેમજ મનુષ્યગતિ તથા ઉચ્ચગોત્રનાં ઉદ્દલના વખતે ચરમસ્થિતિઘાતના ચરમપ્રક્ષેપ પછી અનુદયાવલિકામાં સમયન્યૂન આવલિકા પ્રમાણ અને ચરમસ્થિતિઘાતના ચરમપ્રક્ષેપથી પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સુધીનું એક-એમ કુલ આવલિકાના સમયપ્રમાણ સ્પર્દાકો થાય છે. મનુષ્યાણનાં ભવને અંતે સમયાધિક આવલિકાના સમયપ્રમાણ સ્પર્દાકો થાય છે. વળી યશઃકીર્તિનું અપ્રમત્ત ગુણસ્થાને યથાપ્રવૃત્તકરણના અન્તે એક સ્પર્દાક થાય છે. તે આ રીતે-ગોહના સર્વોપશમ સિવાયની ક્ષપિતકર્મોશની સઘળી ક્રિયાઓ કરી નીર્ધકાળ સંયમનું પાલન કરી ક્ષપકશ્રેણિ કરનાર આત્માને અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે યથાપ્રવૃત્તકરણના ચરમસમયે જે સર્વ જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તે પહેલું પ્રદેશસ-ત્કર્મસ્થાન છે. તેમાં એક-એક પરમાણુની વૃદ્ધિએ યાવત્ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળા ગુણિતકર્મોશ આત્મા સુધીના ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી અનન્ત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે. તેઓનો સમુદાય તે એક સ્પર્દાક છે.

વૈકિંચજ્વલક વગેરે સત્તર પ્રકૃતિઓનાં અયોગિ-ગુણસ્થાનક આશ્રયી ઔદારિક સંપત્તકની જેમ અયોગિના સમયપ્રમાણ સ્પર્દાકો થાય છે. તેમજ ઉદ્દલના વખતે ચર-મસ્થિતિઘાતને ચરમપ્રક્ષેપ થયા બાદ જે માત્ર ઉદયાવલિકા રહે છે- તેના પણ સ્થિતબૂદ્ધસંકેમદ્વારા ક્ષય કરતાં કરતાં ન્યારે સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ એક સમય અને સામાન્ય કર્મત્વની અપેક્ષાએ જે સમયપ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે સર્વ જઘન્ય પ્રદેશસત્તાવાળા ક્ષપિતકર્મોશ આત્માને જે પ્રદેશસત્તા છે તે પહેલું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, અને ત્યારબાદ એક-એક પરમાણુની વૃદ્ધિએ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળા ગુણિતકર્મોશ જીવ સુધીના ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી અનન્ત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે. તેઓનો સમુદાય તે એક સ્પર્દાક. એ જ પ્રમાણે સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ જે સમયની સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે બીજું, ત્રણ સમયની સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ત્રીજું-એમ અનુદયાવ-લિકામાં ચરમસમયરૂપ એક સમય ન્યૂન આવલિકાના સમયો પ્રમાણ અને ચરમસ્થિ-તિઘાતના ચરમપ્રક્ષેપથી આરંભી પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિસત્તા સુધીનું યથાસંભવ એક-એમ કુલ આવલિકાના સમયપ્રમાણ સ્પર્દાકો થાય છે.

શીલુદ્ધિનિક વગેરે બાવીશ અને નરકદિક એમ ચોવીશ પ્રકૃતિઓનાં નવમા ગુણુસ્થાને પોતપોતાના ક્ષય વખતે વૈક્રિયસપ્તકની જેમ આવલિકાના સમયપ્રમાણુ અને નરકદિકનાં પ્રથમગુણુસ્થાને ઉદ્ભવના અવસરે પણ આવલિકાના સમયપ્રમાણુ સ્પર્દાંકો થાય છે.

અનંતાનુબંધીચતુષ્ક તથા મિથ્યાત્વ એ પાંચનાં ચોથાથી સાતમા ગુણુસ્થાને અને સત્યક્ત્વ મોહનીય તથા મિશ્રમોહનીયનાં પહેલા ગુણુસ્થાને વૈક્રિયસપ્તકની જેમ આવલિકાના સમયપ્રમાણુ સ્પર્દાંકો થાય છે.

મનુષ્ય વિના શેષ ત્રણ આયુષ્યનાં પોતપોતાના લવના અન્તે સમયાધિક આવલિકાના સમયપ્રમાણુ સ્પર્દાંકો થાય છે.

સંબલન લોભાદુ' પણ અપ્રમત્ત ગુણુસ્થાનકે યથાપ્રવૃત્તકરણના અન્તે એક સ્પર્દાંક યશઃકીર્તિની જેમ થાય છે. તેમજ સમયાધિક સૂક્ષ્મસંપરાયના સંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણુ સ્પર્દાંકો આ રીતે થાય છે- ક્ષપિતકર્મોશ જીવને ક્ષપકશ્રેણીમાં સૂક્ષ્મસંપરાયના ચરમસમયે જે સર્વ જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તે પહેલું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, ત્યારબાદ એક-એક પરમાણુની વૃદ્ધિએ યાવત્ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળા ગુણિતકર્મોશ જીવ સુધીના ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી તે જ ચરમસમયે અનન્તપ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે. તેનો સમૂહ તે પહેલું સ્પર્દાંક, એ જ પ્રમાણે સૂક્ષ્મસંપરાયના દ્વિચરમસમયે ભિન્ન ભિન્ન જીવો આશ્રયી અનંત પ્રદેશસત્કર્મના સ્થાનરૂપ બે સમયની સ્થિતિનું બીજું, ત્રણ સમયની સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ત્રીજું, ચાર સમયની સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ચોથું એમ ક્ષપકશ્રેણીમાં સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણુસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગો ગયા પછી એક સંખ્યાતમો ભાગ શેષ રહે અને સંબલન લોભાના સ્થિતિઘાતાદિ અટકી જાય તે સમયથી આ ગુણુસ્થાનકના ચરમસમય સુધીના સંખ્યાતમા ભાગના કાળના બેટલા સમયો છે તેટલા સમયપ્રમાણુ સ્પર્દાંકો થાય છે. અને ચરમસ્થિતિઘાતના ચરમપ્રક્ષેપથી પશ્ચાત્તુર્પૂર્વો પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સુધીનું એક સ્પર્દાંક અધિક થાય છે.

પાંચ જ્ઞાનાવરણ, છ ઠર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાય એ સોળપ્રકૃતિઓનાં પણ જે પ્રમાણે સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણુસ્થાને સંબલન લોભાનાં સ્પર્દાંકો થાય છે, તે જ પ્રમાણે ક્ષીણમોહ ગુણુસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગો ગયા પછી એક સંખ્યાતમો ભાગ બાકી રહે ત્યારે આ સોલ પ્રકૃતિઓના સ્થિતિઘાતાદિ અટકી ગયા બાદ ક્ષીણમોહના શેષ રહેલ સંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણુ અને ચરમસ્થિતિઘાતના ચરમપ્રક્ષેપથી પશ્ચાત્તુર્પૂર્વો સંખ્યાતમા સુધીનું એક એમ કુલ સંખ્યાતમા ભાગના સમયોથી એક અધિક સ્પર્દાંક થાય છે. માત્ર ક્ષીણમોહના ચરમસમયે નિદ્રાદિકની સ્વરૂપસત્તા ન હોવાથી શેષ ચૌદ પ્રકૃતિઓ કરતાં આ બે પ્રકૃતિઓનું ચરમસમયરૂપ એક સ્પર્દાંક બોધું થાય છે.

હાસ્યપદ્ધત્તું એક સ્પર્શક આ પ્રમાણે થાય છે. અલબ્ધ પ્રાયોગ્ય જઘન્ય પ્રદેશ સત્તાવાળો જે જીવ ત્રસના ભવેમાં ઉત્પન્ન થઈ અનેકવાર સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી ચાર વાર મોહનીયનો સર્વોપશમ કરે, ત્યારબાદ નપુંસકવેદ અને સ્ત્રીવેદની વારંવાર બંધથી તેમજ હાસ્યાદિના દલિકના સંકેતથી ઘણી પ્રદેશસત્તા કરી મનુષ્યમાં જઈ ચિરકાળ સંયમતું પાલન કરી ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ કરે, તે જીવને હાસ્યપદ્ધત્તના ચરમસંકેત વખતે જે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તે પ્રથમ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, તેમાં જ એક-એક પરમાણુની વૃદ્ધિએ યાવત્ સર્વોત્કૃષ્ટપ્રદેશસત્તાવાળા ગુણિતકર્મોશ જીવ સુધીના ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી તે ચરમસમયે જે અનંતપ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે તેઓનો સમૂહ તે એક સ્પર્શક, આ રીતે હાસ્ય-પદ્ધત્તુ આ એક સ્પર્શક જણાવેલ છે. પરંતુ તેથી વધારે બીજાં પણ સ્પર્શકો સંભવી શકે છે. અને તે આ એક સ્પર્શકના ઉપલક્ષણથી લેવાનાં હોય એમ મને લાગે છે.

ત્રણ વેદોનાં જે-જે સ્પર્શકો આ પ્રમાણે છે-અલબ્ધ પ્રાયોગ્ય જઘન્ય પ્રદેશ-સત્તાવાળો જે આત્મા ત્રસમાં ઉત્પન્ન થઈ અનેકવાર દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી ચાર વાર મોહનીયનો ઉપશમ કરે અને એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણુ સમ્યક્ત્વનો કાળ પૂર્ણ કરી સમ્યક્ત્વથી પડ્યા વિના જ ક્ષપકશ્રેણિ ઉપર આરુઢ થાય તે જીવને પોતપોતાના વેદના ઉદયના ચરમસમયે જે સર્વ જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તે સર્વ જઘન્ય પ્રથમ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય. તેમાં તેમાં એક-એક પરમાણુની વૃદ્ધિએ યાવત્ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળા ગુણિતકર્મોશ જીવ સુધીના ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી તે જ ચરમસમયે જે અનંતપ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે. તેઓનો સમૂહ તે પહેલું સ્પર્શક છે.

તે જ પ્રમાણે નપુંસકવેદ અને સ્ત્રીવેદની બીજી સ્થિતિના ચરમસમયે ચરમપ્રક્ષેપથી આરંભી પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્તા સુધીનું ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી અનંતપ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોના સમૂહરૂપ બીજું સ્પર્શક થાય છે. અને પુરુષવેદમાં પ્રથમ-સ્થિતિના ચરમસમયે જે દ્વિતીયસ્થિતિ સંબંધી ચરમપ્રક્ષેપ થાય છે તે દ્વિતીય સ્થિતિ સંબંધી સર્વ જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય છે. ત્યારબાદ પૂર્વોક્તરિતે ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સુધીનાં અનંતપ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોનું બીજું સ્પર્શક થાય છે.

અથવા પહેલી અને બીજી એમ બન્ને સ્થિતિઓની વિદ્યમાનતા વખતે સર્વ જઘન્ય પ્રદેશસત્તાથી આરંભી પોતપોતાની સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સુધીનું ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી એક અને જેમાંથી ગમે તે એક સ્થિતિનો ક્ષય થયા બાદ એક સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે બીજું એમ પણ બે સ્પર્શકો થાય છે. ત્યાં નપુંસકવેદ અને સ્ત્રીવેદના બીજી સ્થિતિના ચરમસ્થિતિઘાતના ચરમપ્રક્ષેપ પછી પ્રથમસ્થિતિ માત્ર એક ઉદયસમય

પ્રમાણુ રહે છે. અને પુરુષવેદની પ્રથમસ્થિતિના ક્ષય પછી જે સમય-ચૂન જે આવલિકા પ્રમાણુ તેની બીજી સ્થિતિમાં રહેલ દલિકનાં સ્પર્દકો થાય છે. પણ તે સ્પર્દકોને અહિં સામાન્યથી એક સ્પર્દક કહેલ છે.

પુરુષવેદની પ્રથમસ્થિતિનો વિચ્છેદ થયા બાદ તેની દ્વિતીયસ્થિતિમાં રહેલ દલિકનાં જે સમય-ચૂન જે આવલિકા પ્રમાણુ સ્પર્દકો આ પ્રમાણુ થાય છે.

પુરુષવેદના બંધવિચ્છેદ સમયે તત્પ્રાયોગ્ય જઘન્ય યોગસ્થાનવડે જે દલિક બંધાય છે તે દલિક બંધાવલિકા વ્યતીત થયા બાદ સંક્રમે છે. અને તેને સંક્રમાવલિકા કહેવાય છે. તે સંક્રમાવલિકાના ચરમસમયે તે બંધવિચ્છેદસમયે બંધાયેલ દલિકનો સત્તામાંથી સંપૂર્ણ ક્ષય થઈ જાય છે, તેના ઉપાન્ત્યસમયે જે પ્રદેશસત્તા છે તે એક સમયની સ્થિતિરૂપ સર્વ જઘન્ય પ્રથમપ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય છે. અને બંધ-વિચ્છેદસમયે જ તેનાથી ચડીયાતા બીજા નંબરના યોગસ્થાન વડે બંધાયેલા દલિકના અન્તિમ સંક્રમ વખતે બીજું. ત્રીજા નંબરના યોગસ્થાનવડે બંધાયેલ દલિકના ચરમસંક્રમ વખતે ત્રીજું-એ પ્રમાણુ બંધ-વિચ્છેદસમયે જ ઉત્તરોત્તર યોગસ્થાનની વૃદ્ધિવાળા ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી બંધાયેલ દલિકના ચરમસંક્રમ વખતે અસંખ્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય. તે સઘળા પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોનો સમૂહ તે એક સમયની સ્થિતિવાળું એક સ્પર્દક કહેવાય છે.

એ જ પ્રમાણુ બંધ-વિચ્છેદના પૂર્વના પ્રથમ સમયે જઘન્ય યોગસ્થાનથી ઉત્તરોત્તર ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાન સુધી વર્તનારા ભિન્ન-ભિન્ન જીવો વડે બંધાયેલ કર્મદલિકના ચરમસંક્રમ વખતે અસંખ્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોનું બીજું સ્પર્દક થાય છે. માત્ર આ સ્પર્દક વખતે બંધના ચરમસમયે બંધાયેલ દલિક પણ સત્તામાં વિદ્યમાન હોવાથી જે સમયની સ્થિતિવાળું કહેવાય છે. એ પ્રમાણુ બંધ-વિચ્છેદથી પૂર્વના બીજા, ત્રીજા, ચોથા ચાવત જે સમય-ચૂન જે આવલિકા કાળમાં બંધાયેલ દલિકના પોતપોતાના ચરમસંક્રમ વખતે અનુક્રમે પછી-પછીના સમયે બંધાયેલ દલિકની પણ વિદ્યમાનતા હોવાથી અનુક્રમે ત્રીજું સ્પર્દક ત્રણ સમયની સ્થિતિરૂપ, ચોથું સ્પર્દક ચાર સમયની સ્થિતિરૂપ, પાંચમું સ્પર્દક પાંચ સમયની સ્થિતિરૂપ, એમ બંધ-વિચ્છેદથી જે સમય-ચૂન જે આવલિકાના પ્રથમસમયે બંધાયેલ કર્મદલિકનું બંધ-વિચ્છેદ પછીના પ્રથમ સમયે જે સમય-ચૂન જે આવલિકાની સ્થિતિપ્રમાણુ છેલ્લું ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દક થાય છે.

સંજ્વલન કોષાદિ ત્રણનાં સ્પર્દકો પુરુષવેદની જેમ સામાન્યથી બીજી સ્થિતિમાં જે સમય-ચૂન જે આવલિકાના સમય પ્રમાણુ થાય છે. પરંતુ કોષાદિ ત્રણના સ્થિતિ-ઘાત, રસઘાત, બંધ, ઉદય અને ઉદીરણા અટકયા પછીના પ્રથમસમયે કોષાદિ ત્રણની પ્રથમસ્થિતિ પણ સમય-ચૂન આવલિકા પ્રમાણુ હોય છે. તેથી તે પ્રથમસ્થિતિમાં

સમયન્યૂન આવલિકાના સમયપ્રમાણ સ્પર્શકે પ્રથમ જાતાયેલ શીખડિનિક આગિની જેમ થાય છે. પરંતુ તે વખતે બીજી સ્થિતિની પણ વિદ્યમાનતા દોવાથી તે જલદી ગણવામાં આવ્યાં નથી. ત્રીકામાં આટલી જ હરીકન મળે છે. પણ જેમ શીખડિનિક આદિ પ્રકૃતિઓમાં ચરમસ્થિતિષાતના ચરમપ્રદેશથી પોતપોતાની ઉત્ક્રાંતિ પ્રદેશના સુધીનું એક સ્પર્શક વધારે ગણી કુલ આવલિકાના સમયપ્રમાણ સ્પર્શકે કયા છે તેમ અહિં પણ એક સ્પર્શક વધારે ગણી આવલિકાના સમયપ્રમાણ સ્પર્શકે કહેવાં જોઈએ. છતાં અહિં કેમ કહેલ નથી તે બહુશ્ચતો જાણે.

છતિ પંચસંઘ-પંચમદ્વાર-સારમંઘ સમાપ્ત.

પંચમદ્વાર-પ્રશ્નોત્તરી.

- પ્ર. ૧. આ દ્વારનું નામ બંધવિધિ એટલે બંધના પ્રકારો છે. તેથી બંધના જ ચાર પ્રકારોનું સ્વરૂપ કહેવું જોઈએ. પરંતુ ઉદય, હરીરણા અને સત્તાનું સ્વરૂપ કેમ દર્શાવેલ છે ?
- ઉ. બંધાયેલા કર્મનો જ ઉદય થાય છે. ઉદય હોય ત્યાં જ હરીરણા થાય છે. અને બંધાયેલ કર્મની જ જ્યાંસુધી આત્મા સાથે વિદ્યમાનતા હોય ત્યાં સુધી સત્તા કહેવાય છે. તેથી ઉદયાદિ ત્રણ પણ બંધના જ પ્રકારો દોવાથી બંધવિધિમાં ઉદયાદિ ત્રણનું સ્વરૂપ કહેવું તે શુદ્ધ જ છે.
- પ્ર. ૨. સમ્યક્ત્વ મોહનીય તથા મિશ્રમોહનીય બંધવિના જ ઉદયાદિત્રણમાં પ્રાપ્ત થાય છે. તો બંધાયેલ કર્મનો જ ઉદય થાય છે. એમ કેમ કહેવાય ?
- ઉ. આ બે પ્રકૃતિઓ સ્વસ્વરૂપે બંધાની નથી. પરંતુ બંધાયેલ મિશ્રતાના મ્હં. દલિકને જ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વરૂપ વિશુદ્ધિના વશથી રસ મટારીને સમ્યક્ત્વ અને મિશ્રમોહનીયરૂપે બનાવે છે. તેથી બંધાયેલ કર્મનો જ ઉદય થાય છે. એમ કહેવામાં હરકત નથી.
- પ્ર. ૩. એવું કયું કર્મ છે જેને હરીરણા વિના કેવળ ઉદય કે બંધ મિશ્રશુદ્ધિ સ્થાને હોતો જ નથી ?
- ઉ. આયુષ્યકર્મ.

પ્ર. ૪. એવાં કયાં મૂળકર્મો છે કે જેમની ઉદ્ધરણા સાતમા શુભસ્થાનકથી હોતી જ નથી. ?

ઉ. વેદનીય અને આયુષ્યકર્મ.

પ્ર. ૫. કેટલા કાળ સુધી કઇ કઇ પ્રકૃતિઓનો ઉદ્ધરણા વિના પણ કેવળ ઉદય હોઇ શકે ?

ઉ. બે વેદનીય અને મનુષ્યાયુ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો દેશોનપૂર્વકોઠવર્ષ, પાંચ નિદ્રા, ત્રસત્રિક, મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ સૌભાગ્ય, આદેયદ્રિક, તીર્થંકર નામ-કર્મ અને ઉચ્ચગોત્ર એ પંદરનો અંતમુહૂર્ત, પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ, પાંચ અંતરાય, ત્રણવેદ, સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મિથ્યાત્વ મોહનીય, મનુષ્યાયુવિના ત્રણ આયુ અને સંબવલન લોભ આ ત્રેવીશ પ્રકૃતિઓનો એક આવલિકા સુધી કેવળ ઉદય હોય છે.

પ્ર. ૬. શરૂઆતનાં મિથ્યાત્વાદિ શુભસ્થાને ન બંધાય અને ઉપરનાં અમુક શુભસ્થાનકોમાં જ બંધાય એવી કઇ કર્મપ્રકૃતિઓ છે ?

ઉ. આહારકેદ્રિક અને જિનનામ.

પ્ર. ૭. એવું કયું મૂળકર્મ છે કે જેનો સર્વથા ઉદયવિચ્છેદ થાય છતાં ફરીથી ઉદયમાં આવી શકે. ?

ઉ. મોહનીયકર્મ, તેનો ઉપશાંતમોહશુભસ્થાને સર્વથા ઉદયવિચ્છેદ થાય છે અને ત્યાંથી પડતાં દશમે અથવા એથે શુભસ્થાનકે ફરી ઉદય શરૂ થાય છે.

પ્ર. ૮. બંધ આદિ ચારેના કયા ચાર પ્રકારો છે ?

ઉ. બંધ આદિ ચારેના પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશ અથવા ભૂયસ્કાર, અદ્ય-તર, અવસ્થિત અને અવક્રાંત્ય અથવા સાદિ વગેરે એમ ચાર પ્રકાર છે.

પ્ર. ૯. અજઘન્ય તથા અનુકૃષ્ટમાં શું તફાવત છે ?

ઉ. અજઘન્યમાં જઘન્ય સિવાય ઉત્કૃષ્ટ સુધીના દરેક લેહોનો અને અનુકૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ સિવાય જઘન્ય સુધીના દરેક લેહોનો સમાવેશ થઇ જાય છે. વળી ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સિવાયના દરેક લેહો અપેક્ષા-વિશેષથી અજઘન્ય અને અનુકૃષ્ટ બન્નેમાં ગણી શકાય છે.

પ્ર. ૧૦. ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સિવાયના દરેક લેહો અજઘન્ય અને અનુકૃષ્ટમાં આવી જાય તો અજઘન્ય કે અનુકૃષ્ટરૂપ એક જ લેહ ન પાડતાં બે લેહ પાડવાનું શું કારણ ?

ઉ. પ્રકૃતિ આદિનો વિચાર જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી એમ મુખ્યત્વે બે પ્રકારે કરવામાં આવે છે. તેથી જ્યારે જઘન્યને લક્ષ્યમાં રાખીને વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે શેષ સઘળા ભેદોને અજઘન્ય અને જ્યારે ઉત્કૃષ્ટને લક્ષ્યમાં રાખીને વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે શેષ સઘળા ભેદોને અનુકૃષ્ટ કહેવાય છે. આ હકીકત ધ્યાનમાં રાખવા આ બે ભેદો પાડેલ છે. પણ બે જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટને લક્ષ્યમાં ન રાખીએ તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સિવાયના શેષ દરેક ભેદો ગમે તે એકમાં આવી શકે.

પ્ર. ૧૧. સર્વ ઉત્તર પ્રકૃતિઓનાં ઓગણત્રીશ અંધસ્થાનમાંથી ચતુર્થ ગુણસ્થાને કેટલાં અંધસ્થાનો ધટી શકે ? અને તે કઈ રીતે ?

ઉ. ચતુર્થ ગુણસ્થાને ત્રેસઠથી છાસઠ સુધીનાં ચાર અંધસ્થાનો ધટી શકે, ત્યાં જ્ઞાનાં ૫, દર્શન ૬, વેદ ૧, મોહ ૧૭, ગોત્ર (ઉચ્ચ) ૧, અને અંત ૫ એમ છ કર્મની પાંત્રીસ સહિત દેવપ્રાયોગ્ય નામકર્મની અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિઓ બાંધે ત્યારે ત્રેસઠનું, તે જ ત્રેસઠ જિનનામ અથવા દેવાચુ સહિત બાંધે ત્યારે અથવા દેવપ્રાયોગ્ય નામકર્મની અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિઓના બદલે મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ઓગણત્રીશ બાંધે ત્યારે એમ ત્રણ રીતે ચોસઠનું, તે જ પૂર્વોક્ત ત્રેસઠ જિનનામ અને દેવાચુ એ બન્ને સહિત બાંધે ત્યારે, અથવા મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ચોસઠ મનુષ્યાચુ કે જિનનામ સહિત બાંધે ત્યારે-એમ ત્રણ રીતે પાંસઠનું, અને જ્યારે જિનનામ તથા મનુષ્યાચુ એ બન્ને સહિત પૂર્વોક્ત મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ચોસઠ બાંધે ત્યારે છાસઠનું અંધસ્થાન થાય છે.

પ્ર. ૧૨. સર્વ ઉત્તર કૃતિઓનાં છઠ્ઠીશ ઉચ્ચસ્થાનોમાંથી આઠમા ગુણસ્થાને કેટલાં ઉચ્ચસ્થાનો હોય ? અને તે કઈ રીતે ?

ઉ. આઠમા ગુણસ્થાને એકાવનથી ચોપન સુધીનાં ચાર ઉચ્ચસ્થાનો હોય. ત્યાં જ્ઞાં ૫, દં ૪, વેં ૧, મોં ૪. (મનુષ્ય) આચુ ૧, (મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય) નામ-કર્મની ૩૦, (ઉચ્ચ) ગોત્ર ૧, અને અં ૫, એમ ચોછામાં ચોછુ એકાવનનું, તેમાં ભય, ભુગુપ્સા અને નિદ્રાદિકમાંથી એક એ ત્રણમાંથી કોઈપણ એકનો ઉદય થાય ત્યારે ત્રણરીતે આવનનું, તે જ ત્રણમાંથી કોઈપણ બેનો ઉદય થાય ત્યારે ત્રણરીતે ત્રેપનનું અને ત્રણેનો ઉદય સાથે થાય ત્યારે એક રીતે ચોપનનું ઉચ્ચસ્થાન થાય છે.

પ્ર. ૧૩. સર્વોત્તરપ્રકૃતિનાં અઠતાલીશ સત્તાસ્થાનોમાંથી સાત્વાદન ગુણસ્થાને કેટલાં અને કયા કયા સત્તાસ્થાનો હોય ? તેમજ તેમાં કયા કર્મની કેટલી પ્રકૃતિઓ હોય ?

ઉ. ૧૪૦, ૧૪૧, ૧૪૪, અને ૧૪૫ એ ચાર સત્તાસ્થાનો સાર્વાદન ગુણસ્થાને હોય. ત્યાં જ્ઞાં ૫, દં ૬, વેં ૨, મોં ૨૮, આં ૧, નાં ૮૮, ગોં ૨ અને અંતં ૫. એમ આછામાં આછું એકસો આલીશ પ્રકૃતિઓનું સત્તાસ્થાન હોય અને આહારક ચતુષ્કની સત્તા હોય ત્યારે એકસો ચુરમાલીશનું, વળી તે બંને સત્તાસ્થાનોમાં પરભવના અન્ય આયુષ્યની સત્તા વધે ત્યારે અતુકે એકસો એકતાલીશનું અને એકસો પીસ્તાલીશનું એમ કુલ ચાર સત્તાસ્થાનો હોય છે.

પ્ર. ૧૪. બંધ, ઉદય, ઉદ્દીરણા અને સત્તા આશ્રયી કયા કયા મૂળ કર્મનો અવકાશ સંભવતો નથી ?

ઉ. બંધ આશ્રયી વેદનીયનો, ઉદય આશ્રયી મોહનીય સિવાય સાત કર્મનો, ઉદ્દીરણા આશ્રયી જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, અંતરાય, નામ તથા ગોત્ર કર્મ-એ પાંચનો અને સત્તા આશ્રયી એકપણ મૂળકર્મનો અવકાશ સંભવતો નથી.

પ્ર. ૧૫. કેવલિ-સમુદ્ઘાતમાં સામાન્ય કેવલી અને તીર્થંકર કેવલીને બીજા સમયે નામ કર્મની છન્વીશ અને સત્તાવીશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય એક સમય જ હોય છે. અને તે અદ્યપતરોદય કહેવાય છતાં તે બંને ઉદય અવસ્થિતોદય કેમ કહેવાય ?

ઉ. કેવલિ-સમુદ્ઘાતના બીજા સમય આશ્રયી છન્વીશ અને સત્તાવીશ પ્રકૃતિના અવસ્થિતોદય ઘટતા નથી પરંતુ કેવલિ-સમુદ્ઘાતમાં જ છઠ્ઠા અને સાતમા સમયે આ બંને ઉદયસ્થાનો બે સમય રહેતાં હોવાથી પહેલા સમયે ભૂયસ્કારરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે અને બીજા સમયે અવસ્થિતોદયરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ જ છઠ્ઠસ્થાને પણ છન્વીશ અને સત્તાવીશનાં ઉદયસ્થાનો અંત, મુહૂર્ત તથા તેથી પણ અધિક ઘણા કાળસુધી ઘટતાં હોવાથી અવસ્થિતોદય કહી શકાય.

પ્રા. ૧૬. ચૌદમા ગુણસ્થાનકના દ્વિચરમ સમયે નીચગોત્રનો ક્ષય થવાથી ઉચ્ચગોત્રરૂપ એકનું સત્તાસ્થાન ચૌદમા ગુણસ્થાનકના ચરમસમયરૂપ એક જ સમય હોવાથી ગોત્રકર્મના બે અને એક પ્રકૃતિરૂપ બે અવસ્થિત સત્તાસ્થાનો કેમ કહેવાય ? તેમજ ઉચ્ચગોત્રરૂપ એકની સત્તા ચૌદમા ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે જ હોવાથી અને ત્યાંથી પડવાનો અભાવ હોવાથી બે પ્રકૃતિની સત્તારૂપ ગોત્રકર્મનો ભૂયસ્કાર પણ કેમ થાય ?

ઉ. અહિં આ અપેક્ષાએ એક પ્રકૃતિની સત્તાસ્વરૂપ અવસ્થિત અને બે પ્રકૃતિની સત્તાસ્વરૂપ ભૂયસ્કાર જણાવેલ નથી. પરંતુ તેઉકાય અને વાયુકાયમાં ઉચ્ચ-

ગોત્રની ઉદ્ભવના કયાં પછી ઘણા કાળ સુધી કેવળ નીચગોત્રરૂપ એકની સત્તા હોય છે. તેથી નીચગોત્ર આશ્રયી એક પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાન અવસ્થિત રૂપે છે. અને તે જ છવ તેઉકાય-વાયુકાયમાંથી નીકળી અન્ય એકેન્દ્રિયા-દિકમાં જઈ ઉચ્ચગોત્રનો બંધ કરે ત્યારે બેની સત્તારૂપ ભૂચસ્કાર પણ થાય છે.

પ્ર. ૧૭. એવું કયુ ગુણસ્થાનક છે કે જ્યાં જેટલી પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય તેટલી પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા પણ હોય જ ? તેમજ પહેલે ગુણસ્થાનકે ઉદય હોવા છતાં જેટલી અને કઈ કઈ પ્રકૃતિની ઉદીરણા ન પણ હોય એવું બની શકે ?

ઉ. મિશ્રગુણસ્થાને જેટલી પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે, તે દરેક પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા પણ હોય જ છે. અને પ્રથમ ગુણસ્થાનકે-ચરમાવલિકામાં ચાર આયુષ્યનો, પ્રથમસ્થિતિની ચરમાવલિકામાં મિથ્યાત્વનો તેમજ શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય બાદ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી નિદ્રાપંચકનો એમ દશ પ્રકૃતિઓનો ઉદીરણા વિના કેવળ ઉદય હોય છે.

પ્ર. ૧૮. ઉદયના ચરમસમય પછી પણ જે પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છતાં ચરમાવલિકામાં જેનો કેવળ ઉદય હોય પણ ઉદીરણા ન હોય તેવી પ્રકૃતિઓ જેટલી અને કઈ કઈ ?

ઉ. મિથ્યાત્વ, પુરુષવેદ, અને સમ્યક્ત્વ મોહનીય એ ત્રણ અથવા ત્રીવેદ, નપુંસકવેદ અને સંજવલન લોભ સહિત કુલ છ.

પ્ર. ૧૯. ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોડ વર્ષ પર્યાન્ત ઉદીરણા વિના જેનો કેવળ ઉદય પણ હોઈ શકે તેવી પ્રકૃતિઓ કઈ કઈ ?

ઉ. બે વેદનીય અને મનુષ્યાયુ, એમ કુલ ત્રણ.

પ્ર. ૨૦. ઉદય તથા સત્તાનો એકી સાથે વિચ્છેદ થવા છતાં જે પ્રકૃતિઓનો ઉદીરણા વિના કેવળ ઉદય આવલિકા કરતાં પણ વધારે કાળ હોય તેવી પ્રકૃતિઓ જેટલી અને કઈ કઈ ?

ઉ. મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાયુ, ત્રસત્રિક, સૌભાગ્ય, આદેયદિક, ઉચ્ચગોત્ર, તીર્થંકર નામકર્મ, પંચેન્દ્રિય બાતિ અને બે વેદનીય આ તેર પ્રકૃતિઓનો ચૌદમા ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે ઉદય-સત્તાનો સાથે વિચ્છેદ હોવા છતાં ચૌદમા ગુણસ્થાનકના અંતર્મુહૂર્ત કાળ પ્રમાણે ઉદીરણા વિના કેવળ ઉદય હોય છે અને તે કાળ આવલિકાથી વધારે છે. વળી આ તેરમાંથી મનુષ્યાયુ અને બે વેદનીયનો ઉત્કૃષ્ટથી દેશોનપૂર્વકોડ વર્ષ સુધી પણ ઉદીરણા વિના ઉદય હોઈ શકે છે.

પ્ર. ૨૧. મિથ્યાદષ્ટિને અનંતાનુભંધિનો ઉદય ન હોય ત્યારે જઘન્યથી મોહનીય-સંખંધી સાત પ્રકૃતિનું ઉદયસ્થાન હોય છે તેથી તેને વિઘ્નહગતિમાં સર્વોત્તર પ્રકૃતિનું પીસ્તાલીશનું ઉદયસ્થાન કેમ ન થતે ?

ઉ. મિથ્યાત્વગુણસ્થાને અનંતાનુભંધિના ઉદય રહિત જઘન્યથી મોહનીયનું સાત પ્રકૃતિનું ઉદયસ્થાન પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયને જ હોય છે અને તે પ્રથમાવલિકામાં કાળ કરતો નથી એથી વિઘ્નહગતિમાં સાતનો ઉદય થતો ન હોવાથી સર્વોત્તરપ્રકૃતિનું પીસ્તાલીશનું ઉદયસ્થાન પણ થતું નથી.

પ્ર. ૨૨. સર્વોત્તર પ્રકૃતિઓનાં છઠ્ઠીશ ઉદયસ્થાનોમાં ટીકાકાર મહર્ષિએ દર્શાવેલ ચોવીશ અદ્યપતરોદયથી વધારે કયો અદ્યપતરોદય થી શકે ?

ઉ. ટીકાકાર મહર્ષિએ યોગણુસાઠ અને ચોત્રીશ વિના શેષ ચોવીશ અદ્યપતરોદય બતાવેલ છે. પરંતુ ભાવિ તીર્થંકરને ખારમા ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે સુડતાલીશના ઉદયમાંથી નવ આવરણ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદનો ઉદયવિચ્છેદ થવાથી અને પછીના સમયે તીર્થંકર નામકર્મનો ઉદય થવાથી તેરમા ગુણસ્થાનકના પ્રથમ સમયે ચોત્રીશ પ્રકૃતિના ઉદયસ્થાન સ્વરૂપ પચીશમો અદ્યપતરોદય પણ થી શકે છે. છતાં તે ન બતાવવાનું કારણ તો અતિશય જ્ઞાનીઓ જ બાણે.

પ્ર. ૨૩. નામકર્મનાં ખાર સત્તાસ્થાનોમાં એવાં કયાં સત્તાસ્થાનો છે કે જે જે રીતે પ્રાપ્ત થાય ? અને તે કઈ રીતે ?

ઉ. ત્રસપણું નહિ પામેલ અથવા એકેન્દ્રિયમાં જઈ વૈકિયઅષ્ટકની ઉદ્ઘલના કરેલ એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને વૈકિય અષ્ટક, આહારક ચતુષ્ક અને જિનનામ એ તેર વિના એ'શીનું અથવા ક્ષપકશ્રેણીમાં ત્રાણુંની સત્તાવાળાને નામકર્મની તેર પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થયા પછી નવમા ગુણસ્થાનકના બીજા ભાગથી એ'શીનું સત્તાસ્થાન હોય છે. આ રીતે એ'શીનું સત્તાસ્થાન જે રીતે થાય છે. વળી એકેન્દ્રિયાદિમાંથી આવેલ એ'શીની સત્તાવાળા પંચેન્દ્રિયને પર્યાપ્તાવસ્થામાં વૈકિયચતુષ્ક અને દેવદ્વિકના અથવા વૈકિયચતુષ્ક અને નરકદ્વિકના બંધકાદે છની સત્તા જે રીતે વધવાથી છયાસીનું સત્તાસ્થાન પણ જે રીતે થાય છે.

પ્ર. ૨૪. સર્વોત્તરપ્રકૃતિના અડતાલીશ સત્તાસ્થાનોમાં અગિયાર તથા ખારનું સત્તાસ્થાન અયોગિના ચરમ સમયે અને ચોરાણું તથા પંચાણુંનું સત્તાસ્થાન ક્ષીણમોહના ચરમ સમયે એક સમય માત્ર હોવાથી એ ચાર વર્જિત શેષ ચુરમાલીશ સત્તાસ્થાનો અવસ્થિત કહ્યાં છે. ત્યાં ચોરાણું અને પંચાણુંની જેમ અઠાણું અને નવ્વાણુંનું સત્તાસ્થાન પણ ક્ષીણમોહના ચરમ સમયે એક સમય માત્ર હોવાથી આ જે સત્તાસ્થાનો પણ અવસ્થિત કેમ કહેવાય ?

ઉ. અઠ્ઠાણું અને નંવાણું આ બે સત્તાસ્થાનો ક્ષીણમોહના ચરમસમયે એક સમ-
યમાત્ર હોવાથી ત્યાં અવસ્થિત રૂપે ઘટતાં નથી, પરંતુ જે જીવોને ક્ષીણમો-
હના ચરમસમયે ચોરાણું અને પંચાણની સત્તા થશે તે જીવોને ક્ષપક્રેણિમાં
નવમા ગુણસ્થાને જ્યારે માનનો ક્ષય થાય ત્યારે અંતર્યુદ્ધર્ત કાળ સુધી
સંજ્વલન માયા, લોભ અને નિદ્રાદિક એ ચારની સત્તા અધિક હોવાથી
તે વખતે અઠ્ઠાણું અને નંવાણું આ બે સત્તાસ્થાનો અવસ્થિતરૂપે પ્રાપ્ત
થાય છે. માટે કોઈ દોષ નથી.

પ્ર. ૨૫. આ અડતાલીશ સત્તાસ્થાનોમાં એવું કયું સત્તાસ્થાન છે કે જેમાં એક જ
પ્રકૃતિ બે વાર ગણવામાં આવેલ છે ?

ઉ. એકસો અઠ્ઠાવીશના સત્તાસ્થાનમાં ચાલુ ભવનું તિયંચાચુ અને આવતા
ભવનું બંધાયેલ તિયંચાચુ એમ એક જ તિયંચાચુ રૂપ પ્રકૃતિ બે વાર ગણ-
વામાં આવે છે.

પ્ર. ૨૬. મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને સર્વોત્તરપ્રકૃતિનાં કુલ કેટલાં અને કયાં કયાં સત્તા-
સ્થાનો હોય ?

ઉ. મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને ૧૨૭, ૧૨૮, ૧૩૦, ૧૩૧ આ ચાર તથા ૧૩૬ થી
૧૪૨ એ સાત તેમજ ૧૪૪ અને ૧૪૫ એમ કુલ તેર સત્તાસ્થાનો ટીકાકા-
રશ્રીના લખવા સુજબ ઘટે છે. ૧૨૯ નું સત્તાસ્થાન ટીકાકારશ્રીએ માત્ર ક્ષપ-
ક્રેણિમાં નવમા ગુણસ્થાને બતાવ્યું છે. પણ ૧૨૭ ની સત્તાવાળા તેઉકાય
અને વાયુકાય ત્યાંથી કાળ કરી પૃથ્વીકાયાદિમાં જઈ મનુષ્યદિકને બંધ કરે
ત્યારે ૧૨૯ નું સત્તાસ્થાન પણ પહેલે ગુણસ્થાને ઘટી શકે એમ મને લાગે
છે. વળી ટિપ્પણીમાં જણાવ્યા સુજબ ૧૪૩ નું સત્તાસ્થાન પણ પહેલા ગુણ-
સ્થાને માનવામાં આવે તો કુલ પંદર સત્તાસ્થાનો ઘટે. પછી તો બહુશ્ચુતો બાણે.

પ્ર. ૨૭. તે તે કર્મનો જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ બતાવેલ છે તે બંધ તે તે વિવક્ષિત
સમયે બંધાયેલ સંપૂર્ણ કર્મલતાની અપેક્ષાએ છે કે બીજી કોઈ રીતે ?

ઉ. વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલ સંપૂર્ણ કર્મલતાની અપેક્ષાએ નહિ, પરંતુ તે
સમયે બંધાયેલ કર્મલલિકના છેલ્લા નિષેકસ્થાનની અપેક્ષાએ હોય છે અને
તેથી જ વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલ તે તે કર્મનાં દલિકો પોતાના અબાધા-
કાળના સમયો છોડી પ્રથમ સમયથી ચરમ સમય સુધીનાં સ્થાનોમાં ગોઠવાય
છે. અને અબાધાકાળ પૂર્ણ થતાં જ તે તે સમયમાં ગોઠવાયેલ દલિકો તે તે
સમયે રસોદય કે પ્રદેશોદયથી લોગવાઈ આત્માથી છુટાં પડી જાય છે. દષ્ટાન્ત
તરીકે:- જે સમયે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ત્રીશકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ

સ્થિતિબંધ થાય છે ત્યારે તે બંધ સમયે જ ત્રણ હબર વર્ષ પછીના ત્રણ હબર વર્ષ ન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ બધા સમયોમાં દલિકો ગોઠવાઈ જાય છે. અને અબાધાકાળનાં ત્રણ હબર વર્ષ પૂર્ણ થતાં જ પહેલા સમયમાં ગોઠવાયેલ દલિક પહેલા સમયે બીજા સમયમાં ગોઠવાયેલ દલિકો બીજા સમયે ત્રીજા સમયમાં ગોઠવાયેલ દલિક ત્રીજા સમયે લોગવાઈ આત્માથી છુટું પડે છે. એમ જો તે કર્મમાં કરણદ્વારા કોઈ ફેરફાર ન થાય તો યાવત ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમના ચરમસમયે ગોઠવાયેલ દલિક બરાબર ત્રીશકોડાકોડી સાગરોપમના ચરમસમયે લોગવાઈને છુટું પડે છે. અને આ રીતે ન માનતાં જો સંપૂર્ણ કર્મલતાની અપેક્ષાએ માનીએ તો જે સમયે ત્રીશકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ કર્મ બંધાય તે સમયથી યાવત ત્રીશકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ કાળ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી તે કર્મનાં કોઈપણ દલિકો લોગવાઈને છુટાં પડવાં ન જોઈએ, પણ તેમ નથી માટે જ જે સમયે જેટલો સ્થિતિબંધ થાય છે તે સ્થિતિબંધ તે સમયે બધાયેલ ચરમસ્થિતિસ્થાનમાં ગોઠવાયેલ દલિકોની અપેક્ષાએ જ કહેવાય છે.

- પ્ર. ૨૮. પ્રથમ સમયથી યાવત દશમા સમય સુધી અત્યેક સમયે સીતેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ મોહનીયકર્મનો બંધ કરે તો દશમા સમયે મોહનીય કર્મની કુલ કેટલી સ્થિતિસત્તા થાય ?
- ઉ. પ્રતિ-સમયે બંધાયેલ કર્મલતાનાં દલિકો અલગ-અલગ ગોઠવાતાં નથી પરંતુ અબાધાકાળ પછીના દરેક સ્થાનોમાં સાથે-સાથે જ ગોઠવાય છે અને પૂર્વ-બદ્ધ દલિકોની સાથે જ રહી તેની સમાન યોગ્યતા કે વિસમાન યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરે છે. એથી દશ સમય સુધી નિરંતર સિતેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ બંધ થવા છતાં દશમા સમયે પણ મોહનીય કર્મની સિતેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ જ સ્થિતિસત્તા થાય છે. પણ તેથી વધારે થતી નથી.
- પ્ર. ૨૯. કોઈ એક જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો પ્રથમ અંતમુહૂર્તમાં પાંચ, બીજા અંતમુહૂર્તમાં દશ, ત્રીજા અંતમુહૂર્તમાં પંદર અને ચોથા અંતમુહૂર્તમાં વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ સ્થિતિબંધ કરે તો તે જીવને ચોથા અંતમુહૂર્તમાં જ્ઞાનાવરણીયની કુલ સ્થિતિસત્તા કેટલી હોય ?
- ઉ. અઠ્ઠાવીશમા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવ્યા મુજબ ચોથા અંતમુહૂર્તમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મની સ્થિતિસત્તા વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ જ હોય પણ તેથી વધારે નહિ.
- પ્ર. ૩૦. ઉપશાન્તમોહાદિ ત્રણ ગુણસ્થાનકે જે સમયે પ્રમાણુ શાતા વેદનીય બંધાય છે છતાં વેદનીય કર્મનો સંકલ્પ જીવને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકનાં ચરમ-

સમયે જે બાર મુહૂર્ત પ્રમાણ બધન્ય સ્થિતિબંધ થાય છે તેને જ બધન્ય સ્થિતિબંધ તરીકે કેમ ગણાવેલ છે ?

ઉ. કોઈપણ કર્મના સ્થિતિબંધ અને રસબંધ કષાયથી જ થાય છે. આ હકીકત આજ અંથના ચોથા દ્વારની ૨૦ મી ગાથામાં જણાવેલ છે. તેથી ઉપશાન્તમોહાદિ ત્રણ ગુણસ્થાનકોમાં માત્ર યોગના નિમિત્તથી જે સાતાવેદનીય બંધાય છે તે માત્ર પ્રકૃતિ અને પ્રદેશરૂપે જ બંધાય છે, પણ વાસ્તવિક સ્થિતિ રૂપે બંધાતું નથી. તેથી જ વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલ તે દલિક પછી-પછીના સમયે લોગ-વાઈ ક્ષય થઈ જાય છે માટે જ જે સમય પ્રમાણ સ્થિતિબંધ થાય છે. એમ કહેવાય છે. તેથી તે જે સમય પ્રમાણ સ્થિતિબંધને બધન્યસ્થિતિબંધમાં ઝડંઢુ કરવામાં આવેલ નથી.

પ્ર. ૩૧. આ અંથમાં ટીકાકાર મહર્ષિએ દેવો, નારકો અને યુગલિકોને નિરુપકંમી કહ્યા છે. જ્યારે જૃહત્સંઘહણીની મૂળગાથામાં આ ઉપસાંત ત્રિષ્ટિ શલાકા પુરુષો તથા તદ્દલવ મોક્ષગામીઓને પણ નિરુપકંમી કહ્યા છે. તો આ સિદ્ધતાનું કારણ શું ? વળી જો તે બરાબર હોય તો પ્રતિવાસુદેવો વાસુદેવોના શસ્ત્રોથી જ મૃત્યુ પામે છે અને બંધક યુનિ, ગજસુકુમાલ યુનિ આદિ અનેક ચરમ-શરીરીઓ પણ શસ્ત્રાદિ નિમિત્તોદ્વારા જ આશુ પૂર્ણ કરી મોક્ષમાં ગયેલ છે, તો તેઓને નિરુપકંમી કેમ કહેવાય ?

ઉ. અહીં ટીકાકારશ્રીએ ‘જે જીવોને આયુષ્ય પૂર્ણ થવામાં જોટલે કે મૃત્યુ પામવામાં શસ્ત્રાદિ નિમિત્તો બનતાં જ નથી’ તેવા જીવોને જ નિરુપકંમી તરીકે ગણાવેલ છે. ત્યારે જૃહત્સંઘહણી આદિમાં શસ્ત્રાદિ નિમિત્તો પ્રાપ્ત થવા છતાં જે જીવોનું આયુષ્ય ઘટતું નથી તેવા જીવોને પણ નિરુપકંમી રહ્યા છે. તેથી જ પ્રતિવાસુદેવો અને બંધક યુનિ આદિ ચરમશરીરી જીવોને જ્યારે પોતાનું આયુષ્ય પૂર્ણ થાય છે ત્યારે શસ્ત્રાદિક નિમિત્તો થાય છે પણ તે શસ્ત્રાદિક નિમિત્તોથી તેઓનું આયુષ્ય ઘટતું નથી તેથી તેઓ નિરુપકંમી કહેવાય છે. આ પ્રમાણે વિવક્ષાલેહ હોવાથી પૂર્વાપર વિરોધ નથી.

પ્ર. ૩૨. “ત્રીજા આરાને અંતે એક યુગલિક મનુષ્યના તાડવૃક્ષતળે બેસેલ યુગલમાંથી પુરુષ તેની ઉપર ફળ પડવાથી મૃત્યુ પામ્યો, અને તે યુગલકન્યા નાભિરાભ-દ્વારા સુનંદા સાથે પ્રથમ તીર્થાધિપતિ શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુને પરણાવવામાં આવી” આ પ્રમાણે અનેક અંથોમાં આવે છે. તો યુગલિકો નિરુપકંમી જ હોય એમ કેમ કહેવાય ?

ઉ. આવા બનાવો દ્વચિત્ત જ બનતા હોવાથી આશ્ચર્યરૂપ ગણાય છે. તેથી તેમાં કંઈ દોષ નથી. અથવા આવા બનાવો યુગલિકકાળ નષ્ટ થવાનું સૂચવે છે. જીવો કાલલોકપ્રકાશ.

પ્ર. ૩૩. અનપવર્તનીય અને નિરુપક્રમી આયુષ્યમાં શું ફરક છે ?

ઉ. અનપવર્તનીય આયુષ્ય નિરુપક્રમી જ હોય છે. ત્યારે નિરુપક્રમી આયુષ્ય અનપવર્તનીય અને અપવર્તનીય એમ બન્ને પ્રકારનું હોય છે. આ બન્નેમાં તફાવત છે.

પ્ર. ૩૪. વામન સંસ્થાનની સ્થિતિ બાબત શું મતાન્તર છે ?

ઉ. મૂળકારશ્રીએ પાંચમા સંસ્થાન અને પાંચમા સંઘયણની અઢાર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિ બતાવી છે. ત્યાં કર્મઞ્ચ તથા આ ઞ્ચના મતે પાંચમા સંસ્થાન તરીકે ‘વામન’ જણાવેલ છે. જ્યારે ખુલ્તસંગ્રહણી આદિ કેટલાક ઞ્ચોમાં વામનને ચોથા સંસ્થાન તરીકે ગણાવેલ છે. તેથી તેમના મતે વામનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સોલ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે.

પ્ર. ૩૫. કર્મપ્રકૃતિના મતે પોતપોતાની પ્રકૃતિની વર્ગોત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ભાગતાં જેટલો આવે તેટલો તે તે પ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિષ્ઠ કહ્યો છે. ત્યાં વર્ગ એટલે શું ?

ઉ. અહિં સ્વભાવીય કર્મપ્રકૃતિઓના સમૂહને વર્ગ કહેવામાં આવે છે. જેમ:- મતિજ્ઞાનાવરણ આદિ પાંચે પ્રકૃતિઓનો સમૂહ ‘જ્ઞાનાવરણીય વર્ગ’ કહેવાય છે એજ રીતે દર્શનમોહનીયની પ્રકૃતિ તે દર્શન મોહનીય વર્ગ, કષાય મોહનીય પ્રકૃતિઓનો સમૂહ તે કષાય મોહનીય વર્ગ અને નોકષાય પ્રકૃતિઓનો સમૂહ તે નોકષાય મોહનીય વર્ગ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે ફરક કર્મમાં સ્વયં વિચારી લેવું.

પ્ર. ૩૬. શ્વાસોચ્છવાસ એટલે શું ? તે એક મિનીટમાં કેટલા થાય ?

ઉ. ‘માનસિક ચિંતા અને શારીરિક વ્યાધિ રહિત નવયુવાન માનવને એક શ્વાસ લેવા-મૂકવામાં એટલે કે નાડીના એક ધબકારામાં જેટલો ટાઇમ લાગે તેટલા ટાઇમ પ્રમાણ’ શ્વાસોચ્છવાસ કહેવાય છે. તે એક મિનીટમાં ૭૮૫ થી ૮૧૬ અધિક થાય છે.

પ્ર. ૩૭. નવમા અને દશમા ગુણસ્થાને અનેક જીવ આશ્રયી પણ વિવક્ષિત સમયે એક-એક જ અધ્યવસાય હોય છે. તેથી આ બે ગુણસ્થાને આવેલ ત્રણે કાલવર્તી સર્વ આશ્રયી અધ્યવસાયસ્થાનો પણ આ બે ગુણસ્થાનકંના કાળના જેટલા સમયો હોય તેટલા જ હોય છે, પણ તેથી વધારે નહિ, અને તે ઘણા જ થોડા અસંખ્યાત પ્રમાણ છે. વળી મતિજ્ઞાનાવરણીય વર્ગે જે કેટલીક પ્રકૃતિઓના જઘન્યસ્થિતિષ્ઠ ક્ષપકગ્રેણિમાં દશમા ગુણસ્થાનકંના

ચરમ સમય આદિમાં જ થાય છે. અને તેમાંની અશુભ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ તથા શુભપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ પણ ત્યાં જ થાય છે. તેમજ ત્યાં અનેક જીવ આશ્રયી પણ એક જ અધ્યવસાય હોય છે. જ્યારે જઘન્ય આદિ પ્રત્યેક સ્થિતિબંધમાં તે તે સ્થિતિબંધના કારણભૂત કાષાયિક અધ્યવસાયો અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ હોય છે અને પૂર્વ-પૂર્વ કરતાં પછી-પછીના સ્થિતિસ્થાનમાં તે અધિક-અધિક હોય છે. તેમજ જઘન્ય આદિ સ્થિતિબંધના કારણભૂત એક-એક કાષાયિક અધ્યવસાયમાં રસબંધના અધ્યવસાયો અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ કહી શકાય છે.

તો ક્ષપકશ્રેણિમાં દશમા અને નવમા ગુણસ્થાને જ જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ અથવા જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય છે ત્યાં અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો કેમ હોય ?

ઉ. જઘન્ય સ્થિતિબંધથી આરંભી પ્રત્યેક સ્થિતિસ્થાનમાં અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અને ઉત્તરોત્તર અધિક-અધિક સ્થિતિબંધના અધ્યવસાયો તેમજ સ્થિતિબંધના એક-એક અધ્યવસાયમાં રસબંધના અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો કહેલ છે. ત્યાં ક્ષપકશ્રેણિમાં દશમા ગુણસ્થાનને આદિમાં થતા જઘન્ય સ્થિતિબંધ, જઘન્ય રસબંધ કે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ લેવાના નથી, પરંતુ અભવ્ય સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયને ઓછામાં ઓછો જે અન્તઃકોણકોણી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિબંધ થાય છે અને તે વળતે જે જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય છે તે જઘન્ય સ્થિતિબંધાદિ લેવાના છે. અને તેથી જ અનુક્રુષ્ટિ, તીવ્ર-મંદતા આદિનો વિચાર પણ મોટાભાગે અભવ્યપ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિસ્થાન આદિ આશ્રયીને જ કરવામાં આવેલ છે.

પ્ર. ૩૮. જે સમયે કોઈપણ કર્મનો દશકોણકોણી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિબંધ થાય તે સમયે પ્રથમ નિષેકસ્થાનમાં ગોઠવાયેલ દલિકનો સ્થિતિસત્તા કાળ કેટલો હોય ?

ઉ. પ્રથમ નિષેકસ્થાનમાં ગોઠવાયેલ કર્મદલિક જે કોઈપણ કરણ ન લાગે તો એક હજાર વર્ષ પ્રમાણ અખાધાકાળ પૂર્ણ થતાં જ પ્રથમ સમયે ઉદયદ્વારા ભોગવાઈ આત્માથી છુટું પડે માટે તેનો સ્થિતિસત્તા કાળ એક સમય અધિક એક હજાર વર્ષ કહેવાય.

પ્ર. ૩૯. સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયો કેટલી અને કઈ કઈ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે ?

ઉ. જ્ઞાનાવરણ ૫, દર્શનાવરણ ૪, સંજ્ઞવલનચતુષ્ક, પુરુષવેદ, સાતાવેદનીય, યશઃકીર્તિ, આહારકદ્ધિક, તીર્થંકર નામકર્મ, ઉચ્ચગોત્ર અને અતરાયપંચક આ પચ્ચીશ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયો જ કરે, તેમજ

આર આયુષ્યનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ પણ સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયો કરી શકે એથી કુલ યોગણત્રીશ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય કરી શકે છે.

પ્ર. ૪૦. એવી કઈ પ્રકૃતિઓ છે કે જેનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ પર્ચોત્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયો જ કરી શકે ?

ઉ. વૈક્રિયધદક.

પ્ર. ૪૧. એકેન્દ્રિયો જ જેનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરી શકે એવી પ્રકૃતિઓ કઈ કઈ ?

ઉ. નિદ્રાપંચક, અસાતાવેદનીય, મિથ્યાત્વ, આલ્સ બાર કષાય, હાસ્યધદક, સ્ત્રીવેદ, નપુસકવેદ, (વૈક્રિયધદક, જિનનામ, યશઃકીર્તિ અને આહારકદિક સિવાય શેષ) નામકર્મની સત્તાવન તથા નીચગોત્ર-આ પંચાશી પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ એકેન્દ્રિયો જ કરી શકે છે.

પ્ર. ૪૨. દેવ-નારક સિવાયના એકેન્દ્રિય આદિ સર્વ જીવો જેનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરી શકે તેવી પ્રકૃતિઓ કઈ છે ?

ઉ. મનુષ્યાયુ તથા તિથંચાયુ.

પ્ર. ૪૩. કૌંઠપણ કર્મના ઉત્કૃષ્ટ તથા જઘન્ય સ્થિતિબંધનો કાળ કેટલો ?

ઉ. કૌંઠપણ કર્મના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ અંતર્યુહૃત્ અને જઘન્યકાળ એક સમય છે. વળી આયુષ્ય વિના સાતકર્મના જઘન્ય સ્થિતિબંધનો ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય એમ બન્ને પ્રકારે કાળ એક સમય જ છે. અને આયુષ્ય કર્મના જઘન્ય સ્થિતિબંધનો ઉત્કૃષ્ટ તથા જઘન્ય કાળ અંતર્યુહૃત્ છે. આયુષ્યના આ સ્થિતિબંધનો કાળ લોચકાળની અપેક્ષાએ લપેલ છે.

પ્ર. ૪૪. સર્વવિશુદ્ધ પર્ચોત્ત બાહર એકેન્દ્રિય કઈ કઈ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે ? શેષ પ્રકૃતિઓનો કેમ ન કરે ?

ઉ. સર્વવિશુદ્ધ પર્ચોત્ત બાહર એકેન્દ્રિય પાંચ નિદ્રા, મિથ્યાત્વ, આલ્સ બાર કષાય, ભય, બુશુસા અને નામકર્મની ધ્રુવબંધી નવ એમ કુલ યોગણત્રીશ ધ્રુવબંધી તેમજ હાસ્ય, રતિ, મનુષ્યદિક, તિથંચદિક, પંચેન્દ્રિય ભતિ, ઔદારિકદિક, પ્રથમ સંઘયણ, પ્રથમ સંસ્થાન, શુભવિહાસોગતિ, પરાધાત, ઉચ્છ્વાસ, ત્રસનવક અને નીચગોત્ર એમ કુલ ત્રેપન પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે, શેષ અસાતાવેદનીય આદિ બત્રીશ પ્રકૃતિઓ પરાવર્તમાન અશુભ હોવાથી અતિવિશુદ્ધ પરિણામે બંધાતી ન હોવાથી તેઓના જઘન્ય સ્થિતિબંધ ન કરે.

પ્ર. ૪૫. અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ પ્રથમ ઉપશમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ વખતે જેમ અંતર-કરણ કરી મિથ્યાત્વની સર્વોપશમના કરે છે. તેમ અંતરકરણ કરી અનંતાનુ-બંધીનો ઉપશમ કરે કે ન કરે ?

ઉ. મિથ્યાત્વની જેમ અંતરકરણ કરી અનંતાનુબંધીનો પણ ઉપશમ કરે એમ લાગે છે, પરંતુ તેવા અક્ષરો કયાંય જોવામાં કે જાણવામાં આવેલ નથી. No
છતાં મિથ્યાત્વના ઉપલક્ષણથી અનંતાનુબંધીનો ઉપશમ કરે-એમ માનવામાં હરકત લાગતી નથી. વળી જો કદાચ ઉપશમ ન કરે તો ક્ષયોપશમ તો કરે જ. અન્યથા ઉપશમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ જ ન થાય.

પ્ર. ૪૬. વેદનીય સિવાય સાથે બંધાતાં દરેક મૂળકર્મને સ્થિતિને અનુસારે દલિકનો ભાગ મળે છે. તો આયુષ્યકર્મ કરતાં નામકર્મ તથા ગોત્રકર્મનો સ્થિતિબંધ સંખ્યાતગુણ હોવાથી આ બંને કર્મને આયુષ્યકર્મ કરતાં સંખ્યાતગુણ દલિક મળવાં જોઈએ તો વિશેષાધિક કેમ કહેલ છે ?

ઉ. આયુષ્ય કરતાં નામ અને ગોત્રકર્મની સ્થિતિ સંખ્યાતગુણ હોવા છતાં આયુ-ષ્યની પ્રધાનતા હોવાથી તથાસ્વભાવે જ આયુષ્યકર્મના સ્થિતિસ્થાનથી જ તેમાં દલિકો ઘણાં ઘણાં ગોઠવાય છે, જ્યારે નામ અને ગોત્રકર્મના પ્રથમાદિ સ્થિતિસ્થાનોમાં આયુષ્ય કરતાં ઘણાં ઓછાં ઓછાં દલિકો ગોઠવાય છે. માટે આયુષ્ય કરતાં આ બંને કર્મની સ્થિતિ સંખ્યાતગુણ હોવા છતાં દલિકો વિશેષાધિક જ પ્રાપ્ત થાય છે. આ તો પંચમ કર્મ ગા. ૮૦ ની ટીકાનુસાર યુક્તિ માત્ર છે. પરંતુ તે જ ટીકામાં જણાવેલ છે કે-નિશ્ચયથી તો અહિં શ્રી જિનવચન જ પ્રમાણભૂત છે. આ જ પ્રમાણે પછીના પ્રશ્નોત્તરમાં સમજવું.

પ્ર. ૪૭. જ્ઞાનાવરણીય વગેરે ત્રણ કર્મો કરતાં મોહનીયનો સ્થિતિબંધ સંખ્યાતગુણ હોવા છતાં તેને દલિકો વિશેષાધિક જ કેમ મળે છે ?

ઉ. મોહનીયકર્મમાં માત્ર મિથ્યાત્વ મોહનીયનો જ સ્થિતિબંધ જ્ઞાનાવરણીય વગેરે ત્રણ કર્મો કરતાં સંખ્યાતગુણ છે. શેષ મોહનીયકર્મની સઘળી પ્રકૃતિઓનો સંખ્યાત ગુણ નથી. પરંતુ કેટલીક પ્રકૃતિઓનો વિશેષાધિક અને કેટલીકનો જ્ઞાનાવરણીય આદિ ત્રણથી પણ ઓછો સ્થિતિબંધ છે, તેથી જ્ઞાનાવરણીય આદિ ત્રણ કર્મ કરતાં મોહનીયને દલિકભાગ વિશેષાધિક જ મળે છે.

પ્ર. ૪૮. બીજા કર્મોની જેમ વેદનીયકર્મનાં પુણ્યલો થોડાં હોય તો સ્પષ્ટ અનુભવ કેમ ન થાય ?

ઉ. વેદનીયકર્મનાં પુણ્યલો ચાર પ્રકારના આહારમાંથી અશન જેવાં અને શેષ કર્મોનાં પુણ્યલો સ્વાદિમ આહાર જેવાં કહેલ છે તેથી જેમ-દાળ, ભાત, શાક,

રોટલી વગેરે અશનરૂપ આહાર પુરતા પ્રમાણમાં હોય તો જ વૃત્તિરૂપ સ્વકાર્ય કરી શકે અને તજ, એલાયચી, સોપારી વગેરે સ્વાદિમ આહાર બહુ જ અલ્પ પ્રમાણમાં હોય તો પણ વૃત્તિરૂપ સ્વકાર્ય કરી શકે છે. તે જ રીતે અહિં પણ સમજી લેવું.

પ્ર. ૪૯. તીર્થંકર નામકર્મના નિકાચિત બંધની શરૂઆત કોણ કરે? અને ક્યારે કરે?

ઉ. તીર્થંકર નામકર્મના નિકાચિત બંધની શરૂઆત મનુષ્ય જ કરે અને તે તીર્થંકરના ભવથી પહેલાંના ત્રીજા ભવમાં જ કરે. તે માટે જુઓ-આવશ્યક ચૂલ્હિ પૃષ્ઠ ૩૭૩, ગાથા નં. ૭૪૩, ૭૪૪.

પ્ર. ૫૦. એવી કઈ પ્રકૃતિઓ છે કે જેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વિશુદ્ધિએ બંધાય અને શુભ ગણાય?

ઉ. દેવ, મનુષ્ય અને તિર્થંચ એ ત્રણ આયુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વિશુદ્ધિએ બંધાય અને તેથી તે શુભ ગણાય છે.

પ્ર. ૫૧. પુણ્યપ્રકૃતિઓમાં એવી કઈ કઈ પ્રકૃતિઓ છે કે જેઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિબંધ જઘન્ય રસ બંધાય?

ઉ. દેવાયુ, મનુષ્યાયુ અને તિર્થંચાયુ આ ત્રણ આયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિબંધ જઘન્ય રસબંધ થાય છે.

પ્ર. ૫૨. ઉપરના પ્રશ્નમાં જણાવેલ ત્રણ આયુષ્ય સિવાય શેષ સર્વ પુન્ય પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સંકિલ્પ પરિણામથી થાય અને તેથી તે અશુભ ગણાય તેવી રીતે તે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ સંકિલ્પ પરિણામથી કેમ ન બંધાય? વળી તે અશુભ કેમ ન ગણાય?

ઉ. જેમ સુવર્ણ ઉત્તમ હોવા છતાં તેના બંધનમાં લાંબા સમય સુધી રહેવું ગમતું નથી તેમ તે પુન્યપ્રકૃતિઓ હોવા છતાં તેઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સંસારમાં દીર્ઘકાળ સુધી પરિભ્રમણ કરાવનાર હોવાથી તત્ત્વજ્ઞાનીને ગમતો નથી તેમ જ તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સંકિલ્પ પરિણામથી થાય છે માટે તે અશુભ ગણાય છે, બ્યારે પુન્યપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસ વિશુદ્ધિએ બંધાય છે. માટે તે શુભ ગણાય છે.

પ્ર. ૫૩. અશુભ પ્રકૃતિઓમાં એવી કઈ કઈ પ્રકૃતિઓ છે કે જેઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ તથા જઘન્ય રસબંધ એક જ જીવ એકી સાથે અવશ્ય કરે?

ઉ. પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ક્ષપક સૂક્ષ્મસંપરાયના ચરમસમયે અને પુરુષવેદ તથા ચાર સંબલનનો ક્ષપક

નવમા ગુણસ્થાને પોતપોતાના બંધવિચ્છેદ સમયે એક જ જીવ એકી સાથે જઘન્ય સ્થિતિબંધ તથા જઘન્ય રસબંધ અવશ્ય કરે.

પ્ર. ૫૪. પુન્યપ્રકૃતિઓમાં એવી કઈ પ્રકૃતિઓ છે કે જેઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય ?

ઉ. સાતાવેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, યશઃકીર્તિ, જિનનામ તથા આહારકેદિક આ છ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ થાય ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય.

પ્ર. ૫૫. ત્રણ આયુષ્ય સિવાય સર્વ પુન્યપ્રકૃતિઓના જઘન્ય સ્થિતિબંધમાં તેઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય, એમ કહેવાય છે. તો ઉપરના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં છ પ્રકૃતિઓનો જ જઘન્ય સ્થિતિબંધ થાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય, એમ કેમ કહ્યું ?

ઉ. ત્રણ આયુષ્ય સિવાય શેષ સર્વ પુન્યપ્રકૃતિઓના જઘન્યસ્થિતિબંધ વખતે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય, એ સામાન્ય કથન છે. એટલે સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તો જઘન્યમાં જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે તે વખતે શેષ પુન્યપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ પડે એમ સમજવાનું છે એથી સાતાવેદનીય આદિ છ પ્રકૃતિ સિવાય શેષ પુન્યપ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયો અને દેવદિક તથા વૈકિયદિકનો પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે છે. ત્યારે તેઓને તેવા પ્રકારની વિશુદ્ધિ ન હોવાથી તેઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ એકેન્દ્રિયો કે પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય કરતા નથી. પરંતુ કેટલીક પ્રકૃતિઓનો ક્ષપકશ્રેણિમાં વર્તતા અને કેટલીક પ્રકૃતિઓનો અન્ય જીવો કરે છે.

પ્ર. ૫૬. કાર્મણ્વર્ગણા લોકમાં સર્વ જીવો ન્યાપીને રહેલ છે. જ્યારે વિવક્ષિત કોઈ પણ એક જીવ લોકના અમુક ભાગમાં જ રહે છે તો તે વિવક્ષિત જીવ કઈ કાર્મણ્વર્ગણાને કેટલા પ્રમાણમાં અહણ કરે ?

ઉ. જેમ અગ્નિની જ્વાળા તેનાથી દૂર રહેલ પદાર્થો દહનયોગ્ય હોવા છતાં તે પદાર્થોને અગ્નિરૂપે બનાવતી નથી, પરંતુ અગ્નિજ્વાળાની અંદર આવેલ પદાર્થોને જ અગ્નિરૂપે બનાવે છે. અર્થાત્ બાળે છે. તેમ વિવક્ષિત જીવ પણ તે જીવના આત્મપ્રદેશોને સ્પર્શેલ કે નહિ સ્પર્શેલ વર્ગણાઓને કર્મરૂપે બનાવતો નથી, પણ જીવપ્રદેશોની અંદર રહેલ કાર્મણ્વર્ગણાને યોગના અનુસારે અદ્ય કે વધુ પ્રમાણમાં અનંત સંખ્યામાં અહણ કરી કર્મરૂપે બનાવે છે.

પ્ર. ૫૭. જ્યારે આયુષ્યકર્મ બંધાય છે ત્યારે અવશ્ય આઠેય મૂળકર્મ બંધાય છે, એટલે આયુષ્યને અન્ય કોઈ પણ મૂળકર્મનો ભાગ મળતો નથી. વળી જ્યારે આયુષ્ય બંધાય ત્યારે ચારમાંથી એક જ બંધાય છે, એથી આયુષ્યકર્મને

પ્રાપ્ત થતો સર્વભાગ બંધ્યમાન તે એક જ આયુષ્યને મળે છે તો બંધાતા આયુષ્યને સર્વદા સમાન ભાગ મળવા છતાં આયુષ્યકર્મના અથવા ચારે આયુષ્યના જઘન્ય પ્રદેશબંધ આદિ ચાર ભેદો શી રીતે ઘટી શકે ?

ઉ. આયુષ્યકર્મને કોઈપણ મૂળકર્મ કે સ્વભાવી ઉત્તરપ્રકૃતિઓના ભાગ મળતા નથી, પરંતુ આયુષ્યબંધ વખતે જીવની ભૂમિકાને અનુસારે યોગ અદ્ય કે વધુ હોય છે અને એ યોગના અનુસારે કર્મઠલિક ગ્રહણ થાય છે. એથી જઘન્યયોગે આયુષ્ય બાંધે ત્યારે જઘન્ય પ્રદેશબંધ અને ઉત્કૃષ્ટયોગે આયુષ્ય બાંધે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. વળી તદ્દનુસાર અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ પણ ઘટી શકે છે.

પ્ર. ૫૮. મૂળ આઠ કર્મમાંથી કયા કર્મનો સાધાદિ ચારે પ્રકારે ઉદય હોય ? અને તે કઈ રીતે ?

ઉ. મોહનીયકર્મનો સાધાદિ ચારે પ્રકારે ઉદય હોય છે તે આ રીતે:— ઉપશાંતમોહગુણસ્થાનકથી પડતાં મોહનીયનો પુનઃ ઉદય થાય ત્યારે સાદિ, દશમા ગુણસ્થાનકથી આગળ નહિ ગયેલાને અનાદિ, અલબ્ધને ક્ષુવ અને લબ્ધને અક્ષુવ.

પ્ર. ૫૯. મતિજ્ઞાનાવરણીયનો ઉત્કૃષ્ટ તથા જઘન્યાસ્થિતિ ઉદય કેટલો હોય ? અને તે કઈ રીતે ?

ઉ. મતિજ્ઞાનાવરણીયનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિઉદય બે આવલિકા ન્યૂન એક સમય અધિક ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. તે આ રીતે:—જીવ ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે, ત્યારબાદ બંધાવલિકા ખ્યતીત થતાં જ પ્રથમ ઉદયસ્થિતિસ્થાનમાં વર્ત્તતા તે જીવને ઉદયાવલિકા ઉપરની બે આવલિકા ન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિની ઉદ્દીરણા થાય છે, અને તે ઉદ્દીરણાથી કરાયેલ ઠલિક નિઘ્રેષ ભોગવાતા પ્રથમ ઉદયસ્થિતિસ્થાનમાં પણ થાય છે. તેથી એક ઉદય સમય અધિક બે આવલિકા ન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદય હોય છે.

જઘન્ય સ્થિતિ ઉદય એક સમય પ્રમાણ છે, અને તે બારમા ગુણ-સ્થાનકના ચરમસમયે જ થાય છે.

પ્ર. ૬૦. ક્ષપિતકર્મોશ અને શુષિતકર્મોશ આત્મા કેને કહેવાય ?

ઉ. જે આત્માને ઝોછામાં ઝોછા કર્મપ્રદેશોની સત્તા હોય તે ક્ષપિતકર્મોશ.

અને જે આત્માને વધારેમાં વધારે કર્મપ્રદેશોની સત્તા હોય તે ગુણિતકર્મોંશ આત્મા કહેવાય છે.

પ્ર. ૬૧. લઘુક્ષપક ઝોટલે શું ? તેમજ પ્રાયઃ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય તેને જ કહેવાનું કારણ શું ?

ઉ. લઘુ=જલદી, ક્ષપક=કર્મનો ક્ષય કરનાર, અર્થાત્ આઠ વર્ષની વયે સર્વવિરતિનો સ્વીકાર કરી અંતર્મુહૂર્તમાં જ ક્ષપકશ્રેણી ઉપર આરુઢ થઈ કેવળજ્ઞાન પામે તે લઘુક્ષપક કહેવાય છે, તેમજ સંયમપ્રાપ્તિ પહેલાં નિર્જરા અદ્ય હોવાથી અને બંધ વધુ હોવાથી સત્તામાં પ્રદેશો ઘણા હોય છે. વળી અંતર્મુહૂર્તમાં જ તેઓનો ગુણશ્રેણિકૃત ઉદયદ્વારા ક્ષય કરવાનો હોવાથી તે આત્માને ઘણા પ્રદેશોનો ઉદય થાય છે. વળી તેને જ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કહેલ છે.

પ્ર. ૬૨. ચિરક્ષપણા ઝોટલે શું ?

ઉ. ચિર=લાંબા કાળે. ક્ષપણા=કર્મનો ક્ષય કરવો તે, ઝોટલે કે પૂર્વકોડ વર્ષના આયુષ્યવાળો જે આત્મા ઘણા કાળ પછી સંયમનો સ્વીકાર કરે, વળી દીર્ઘકાળ સંયમ પાળી અદ્ય આયુષ્ય બાકી રહે ત્યારે ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરે. તે આત્માને કર્મનો જે ક્ષય થાય છે, તે ચિરક્ષપણા કહેવાય છે.

પ્ર. ૬૩. અગિયારમાંથી કેટલી અને કઈ કઈ ગુણશ્રેણિઓ ઉદયદ્વારા સંપૂર્ણ લોગવીને જ આત્મા કાળ કરી શકે ? પરંતુ તે પહેલાં નહિ ?

ઉ. મોહક્ષપક, ક્ષીણમોહ, સયોગિ અને અયોગિ એમ આ ચાર સંબંધી ગુણ-શ્રેણિઓ ઉદયદ્વારા સંપૂર્ણ લોગવીને જ અયોગિના ચરમસમય બાદ કાળ કરે, પણ તે પહેલાં નહિ. શેષ સાત ગુણશ્રેણિઓ કાળ કરી અન્ય ભવમાં પણ લોગવે.

પ્ર. ૬૪. પહેલે ગુણસ્થાને કેટલી ગુણશ્રેણિઓ પ્રાપ્ત થઈ શકે ?

ઉ. સમ્યક્ત્વ વગેરે સંબંધી પ્રથમની ત્રણ ગુણશ્રેણિઓ કરી શીઘ્ર મિથ્યાત્વ પામનાર આત્માને ઉદયની અપેક્ષાએ પહેલે ગુણસ્થાનકે આ ત્રણ ગુણશ્રેણિઓ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

પ્ર. ૬૫. નરકાદિ ચાર ગતિમાં કેટલી અને કઈ કઈ ગુણશ્રેણિઓ કરી શકે ?

ઉ. નરક તથા દેવગતિમાં સમ્યક્ત્વ સંબંધી તેમજ અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના સંબંધી એમ બે, તિથંચગતિમાં આ બે અને દેશવિરતિ સંબંધી એમ ત્રણ અને મનુષ્યગતિમાં અગિયારે અગિયાર ગુણશ્રેણિઓ કરી શકે છે.

પ્ર. ૬૬. નરકાદિ ચાર ગતિઓમાં કેટલી અને કઈ કઈ ગુણુશ્રેણિઓ ઉદયમાં પ્રાપ્ત થાય ?

ઉ. નરક તથા તિથિચગતિમાં પ્રથમની પાંચ, દેવગતિમાં પ્રથમની સાત અને મનુષ્યગતિમાં અગિયારે-અગિયાર ગુણુશ્રેણિઓમાં કરેલ દલિકરચનાનો અનુભવ હોઈ શકે છે.

પ્ર. ૬૭. એવી કઈ ગુણુશ્રેણિઓ છે કે-જેમાં પ્રત્યેક સમયે ઉપરની સ્થિતિમાંથી સમાન દલિકો ઉતારી અસંખ્યાત ગુણુકારે ગોઠવે ? તે કારણ સાથે જણાવો.

ઉ. ઉપશાન્તમોહ તથા સયોગિ આ બે ગુણુસ્થાનકોમાં સ્થિર પરિણામ હોવાથી તે બે ગુણુસ્થાનકો સંખ્યાથી ગુણુશ્રેણિઓમાં પ્રતિસમયે ઉપરની સ્થિતિમાંથી સરખાં દલિકો ઉતારી અસંખ્ય ગુણુકારે ગોઠવે છે.

પ્ર. ૬૮. કઈ કઈ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કઈ કઈ ગતિમાં હોય ?

ઉ. વૈકલ્પિકસસક, દેવત્રિક, મધ્યમ આઠ કષાય, અને હાસ્યષટ્ક-આ ચોવીશ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય દેવગતિમાં જ હોય. નરકત્રિકનો નરકગતિમાં જ હોય. એકેન્દ્રિયાદિ આઠ ચાર ભાતિ, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપયોમ, સાધારણ, આતપ, અને તિથિચત્રિક. આ બાર પ્રકૃતિઓનો તિથિચગતિમાં જ, તેમજ જ્ઞાનાવરણ પાંચ, દર્શનાવરણ છ, વેદનીય બે, સત્યકૃત્વ મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય, ત્રણ વેદ, સંજવલનચતુષ્ક, મનુષ્યાયુ, મનુષ્યદિક, પંચેન્દ્રિય ભાતિ, ઔદારિકસસક, આહારકસસક, તૈજસ-કાર્મણ સપ્તક, સંસ્થાન-ષટ્ક, સંહનનષટ્ક, વર્ણચતુષ્કની વીશ, વિહાયોગતત્ત્વિક, આતપ વિના પ્રત્યેક પ્રકૃતિ સાત, ત્રસદશક, અસ્થિર, અશુભ, દુઃસ્વર, ઉચ્ચગોત્ર અને અંતરાયપંચક-એમ કુલ એકસો સાત પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય મનુષ્યગતિમાં જ હોય છે. વળી થીલુદ્ધિત્રિકનો મનુષ્યગતિમાં તેમજ મતાન્તરે મનુષ્ય અને તિથિચગતિમાં, દૌભોગ્ય, અનાદેય, અપયશ અને નીચગોત્ર આ ચારનો દેવ સિવાય શેષ ત્રણ ગતિમાં તેમજ મિથ્યાત્વ મોહનીય તથા અનંતાનુભવીચતુષ્ક એ પાંચનો ચારે ગતિમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થઈ શકે છે.

પ્ર. ૬૯. યુગલિકો નિરુપકર્મી અનપવર્તનીય આયુષ્યવાળા કહેવાય છે. છતાં ત્રણ પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા યુગલિકને ઉત્પત્તિ પછી અન્તયુદ્ધર્ત આયુ વર્ણ શેષ અન્તયુદ્ધર્ત ન્યૂન ત્રણ પદ્યોપમ પ્રમાણ આયુષ્યની અપવર્તના કરી ત્યારપછીના પ્રથમ સમયે તિથિચને તિથિચાયુનો અને મનુષ્યને મનુષ્યાયુનો

ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કહ્યો છે તો અનપવર્તનીય આયુષ્યવાળા યુગલિકૈને આયુ-
ષ્યની અપવર્તના શી રીતે હોય ?

ઉ. યુગલિકૈને અપયાંત અવસ્થામાં આયુષ્યની અપવર્તના થાય છે, પરંતુ
પયાંત થયા બાદ અપવર્તના થતી નથી. માટે અનપવર્તનીય આયુષ્યવાળા
કહ્યા છે. આ હકીકત શ્રી સૂત્રકૃતાંગ સૂત્ર તથા આચારંગ સૂત્રમાં પણ કહેલ છે.

પ્ર. ૭૦. જઘન્ય પ્રદેશોદય પ્રાયઃ કયા જીવને હોય ?

ઉ. આયુ સિવાયની સર્વ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય પ્રાયઃ ક્ષપિતકર્મોશ
જીવને જ હોય છે.

પ્ર. ૭૧. અનંતાનુભધિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કયા જીવને હોય ? તે કારણ સહિત સમજાવો.

ઉ. ક્ષપિતકર્મોશ જે કોઈ જીવ ચાર વાર મોહનીયનો ઉપશમ કરી પ્રથમ ગુણ-
સ્થાને આવી સ્વભૂમિકા અનુસાર જઘન્ય થોગે વર્તતાં અન્તર્મુદ્ધૂત્કાળ
માત્ર અનંતાનુભધિનો બંધ કરી તરત જ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી, સાધિક
એકસો બત્રીશ સાગરોપમ પ્રમાણ સમ્યક્ત્વનો કાળ પૂર્ણ કરી પ્રથમ ગુણ-
સ્થાને આવે તે જીવને મિથ્યાત્વના ઉદયની પ્રથમ આવલિકાના ચરમસમયે
યથાયોગ્ય ચારે અનંતાનુભધિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

ચાર વાર મોહનીયનો ઉપશમ કરવાથી સત્તામાં રહેલ અપ્રત્યાખ્યા-
નીય વગેરે શેષ કષાયનાં ઘણાં દલિકૈનો ક્ષય થાય છે અને થોડાં જ દલિકૈ
સત્તામાં શેષ રહે છે, તેથી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને અન્તર્મુદ્ધૂત્ત પ્રમાણ અનં-
તાનુભધિના બંધ વળતે તેમાં સંક્રમ દ્વારા અન્ય કષાયોનાં ઘણાં જ જોછાં
દલિકૈ આવે. ત્યારબાદ સાધિક એકસો બત્રીશ સાગરોપમ સુધી સમ્યક્ત્વના
કાળમાં સત્તામાં રહેલ જે અદ્ય પ્રમાણમાં અનંતાનુભધિનાં દલિકૈ છે તે
પણ અન્ય પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમવાથી ઘણા જ જોછાં સત્તામાં રહે છે. તેથી
ચાર વાર મોહનો ઉપશમ કરનાર અને સાધિક એકસો બત્રીશ સાગરોપમ
સુધી સમ્યક્ત્વનું પાલન કરનાર જીવ ગ્રંથેષુ કરેલ છે.

મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને આવતાં જ પ્રથમ સમયથી અનંતાનુભધિનો બંધ
ચડે થાય છે. તેથી સંક્રમ દ્વારા અન્ય કષાયોનાં દલિક બંધસમયથી જ
અનંતાનુભધિમાં આવે છે અને બંધાવલિકાની સાથે જ સંક્રમાવલિકા પૂર્ણ
થવાથી આવલિકા પછી બંધથી અને સંક્રમથી પ્રાપ્ત થયેલ ઘણાં દલિકૈ
ઉદય તથા ઉદ્દીરણ દ્વારા લોગવાય છે. તેથી આવલિકા પછી જઘન્ય પ્રદે-
શોદય ન થાય માટે પ્રથમ આવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેલ છે.

આવલિકાના ચરમસમય કરતાં આવલિકાના પ્રથમાદિ-સમયોમાં બંધથી

તથા અપવર્તનાકૃત નિષ્કેપથી પ્રાપ્ત થયેલ દલિક વધારે પ્રમાણમાં હોય છે. તેથી ઉદયમાં પણ વધુ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે પ્રથમાદિ સમયે નહિ કહેતાં ચરમસમયે જ જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેલ છે.

પ્ર. ૭૨. દેવમાંથી ચ્યવી એકેન્દ્રિયપણું પ્રાપ્ત કરનાર જીવને પ્રથમ સમયે કઈ કઈ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય ? વળી તે જ એકેન્દ્રિયને દ્વિતીયાદિ સમયમાં અથવા બેધન્દ્રિયાદિ અન્ય જીવોને જઘન્ય પ્રદેશોદય કેમ ન હોય ?

ઉ. અવધિજ્ઞાનાવરણ વિના ચાર જ્ઞાનાવરણ, અવધિદર્શનાવરણ, વિના ત્રણ દર્શનાવરણ, નપુંસકવેદ, તિયંચદ્રિક, સ્થાવર અને નીચગોત્ર આ બાર પ્રકૃતિઓનો ક્ષપિતકર્માંશ એકેન્દ્રિય જીવોને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે. પરંતુ તેઓને દ્વિતીયાદિ સમયમાં અથવા અન્યજીવોને યોગ અસંખ્યશુણ્ણ હોવાથી ઉદ્દીરણા અધિક થતી હોવાથી ઉદ્દીરણા દ્વારા ઉદયમાં અધિક પ્રદેશો આવે અને દેવસવની છેલ્લી આવલિકામાં અતિસંકિલ્પ પરિણામે બંધાયેલ કર્મદલિકોની બંધાવલિકા વ્યતીત થઈ જાય. માટે તે દલિકો પણ ઉદ્દીરણા દ્વારા અધિક પ્રમાણમાં ઉદયમાં આવે. માટે જઘન્ય પ્રદેશોદય ન થાય. વળી દલિકોની ઉદ્વર્તના કરેલ હોવાથી પહેલા સમયમાં દલિક પણ ઘણાં યોછાં હોય છે. માટે જ પ્રથમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

પ્ર. ૭૩. એકેન્દ્રિયમાં કેટલી અને કઈ-કઈ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોઈ શકે ?

ઉ. અવધિ વિના ચાર જ્ઞાનાવરણ, અવધિ વિના ત્રણ દર્શનાવરણ, શીણુદ્વિત્રિક, નપુંસકવેદ, તિયંચદ્રિક, એકેન્દ્રિય જાતિ, ઔદારિકષદ્રક, તૈજસ-કાર્મણ સપ્તક, વૈક્રિયષદ્રક, હુંડક સંસ્થાન, વર્ણચતુષ્કના વીશ, તીર્થંકર નામકર્મ વિના પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ સાત, બાહર પંચક, યશઃ નામકર્મ, દુઃસ્વર વિના સ્થાવર નવક અને નીચગોત્ર-એમ કુલ સત્તોતેર પ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયમાં જ જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય.

પ્ર. ૭૪. ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓમાં એવી કઈ પ્રકૃતિઓ છે કે-જેઓની સત્તા સાધાદિ ચાર પ્રકારે હોય ?

ઉ. ચાર અનંતાનુબંધિ કથાયો ધ્રુવસત્તાક હોવા છતાં તેઓની સત્તા સાધાદિ ચાર પ્રકારે છે.

પ્ર. ૭૫. અનંતાનુબંધિની સત્તા વિષયક શું મતાન્તર છે ?

ઉ. અહિં તેમ જ કર્મપ્રકૃતિ વગેરેમાં અનંતાનુબંધિની સત્તા સાત શુણ્ણસ્થાનક કહી છે ત્યારે પંચમ કર્મત્રય વગેરેમાં અગિયાર શુણ્ણસ્થાનક સુધી કહેલ છે. આ મતાન્તર છે.

૩. ૭૬. નરકગતિ વગેરે અનુદયબંધોત્કૃષ્ટા પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ મૂળકર્મ જેટલો જ અર્થોત્ વીશ કોડાકોડી આદિ સાગરોપમ પ્રમાણ હોવા છતાં તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા એક સમય ન્યૂન કેમ ?

ઉ. વિવક્ષિત સમયે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના ઉદયપ્રાપ્ત સ્થિતિસ્થાનના દલિકોમાં અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના સમાન સમયના સ્થિતિસ્થાનમાં રહેલ દલિક સ્તિબુક-સંક્રમ વડે સંક્રમી બન્ય છે. તેથી નરકગતિ વગેરે પ્રકૃતિઓનો જે સમયે વીશ કોડાકોડી વગેરે સાગરોપમના પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનમાં રહેલ પૂર્વબદ્ધ નરકગતિ વગેરેના દલિકો ઉદયવતી મનુષ્યગતિ વગેરેના સમાન સમયમાં સ્તિબુક સંક્રમ દ્વારા સંક્રમી બન્ય છે. માટે જ બંધના પ્રથમસમયે નરકગતિ વગેરે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની લતામાં પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનમાં દલિક ન હોવાથી બંધ કરતાં સત્તા એક સમય ન્યૂન હોય છે.

૩. ૭૭. ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા પોતાના મૂળકર્મથી એક આવલિકા ન્યૂન અને અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા પ્રકૃતિઓની સમયાધિક આવલિકા ન્યૂન હોય છે. છતાં અંતર્મુદ્ધર્ત્ત ન્યૂન પોતાના મૂળકર્મ જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-સત્તા થાય એવી સંક્રમોત્કૃષ્ટા કઈ પ્રકૃતિઓ છે ? વળી તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તા અંતર્મુદ્ધર્ત્ત ન્યૂન જ કેમ થાય ? તે સમજાવો.

ઉ. અતિસંકલ્પ પરિણામી મિથ્યાદષ્ટિ સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી તથાસ્વભાવે જ અંતર્મુદ્ધર્ત્ત મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને રહી વિશુદ્ધિના વશથી સચ્ચક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી સચ્ચક્ત્વ અને મિશ્રમોહનીયની ઉદયાવલિકા ઉપર અંતર્મુદ્ધર્ત્ત ન્યૂન ઉદયાવલિકા ઉપરની સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ મિથ્યાત્વ મોહનીયનો સચ્ચક્ત્વ અને મિશ્રમોહનીયમાં સંક્રમ કરે. ત્યારે આ બંને પ્રકૃતિઓની અંતર્મુદ્ધર્ત્ત ન્યૂન સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય છે. માત્ર તે વખતે મિશ્રમોહનીયનો ઉદય ન હોવાથી ઉદય સમયનું દલિક સ્તિબુક-સંક્રમથી સચ્ચક્ત્વ મોહનીયમાં સંક્રમી બન્ય છે. તેથી સચ્ચક્ત્વ મોહનીય કરતાં મિશ્રમોહનીયની એક સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા હોય છે.

૩. ૭૮. હાસ્યષટ્ક, પુરુષવેદ અને સંબલન કૌધાદિક ત્રણની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા કેટલી હોય ? વળી તે કયા ગુણસ્થાનકે હોય ?

ઉ. હાસ્યષટ્કની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા સંખ્યાત હજાર વર્ષ પ્રમાણ, પુરુષવેદની સમયોન બે આવલિકા ન્યૂન આઠ વર્ષ પ્રમાણ અને સંબલન કૌધાદિક ત્રણની અનુક્રમે સમયોન બે આવલિકા ન્યૂન બે માસ, એક માસ અને પંદર અહો-રાત્ર જઘન્ય સ્થિતિસત્તા ક્ષપકશ્રેણિમાં નવમા ગુણસ્થાનકે પેતપોતાના ચરમ-

સંક્રમ સમયે હોય છે. પરંતુ પુરુષવેદાદિ આરમાં દલિકનિષેકરૂપ સ્થિતિ-સત્તા અન્તર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન હોય છે.

પ્ર. ૭૬. ઉદયબંધાત્કૃષ્ટા તથા ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા શા માટે ?

ઉ. ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ઉદય ન હોય ત્યારે ઉદયના પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનમાં રહેલ દલિક સ્થિતિયુક્ત સંક્રમથી અન્ય પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમી બાય છે. માટે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ વખતે અથવા અન્ય પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સંક્રમ વખતે એક સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય છે અને ઉદય હોય ત્યારે પ્રથમ સ્થિતિ-સ્થાનનું દલિક સ્વરૂપે વિદ્યમાન હોવાથી એક સમય અધિક સ્થિતિસત્તા થાય છે. માટે આ બન્ને પ્રકારની પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-સત્તા થાય છે.

પ્ર. ૮૦. પ્રથમ ગુણસ્થાને જિનનામકર્મની સત્તા અન્તર્મુદ્ધર્ત જ કેમ હોય ?

ઉ. પ્રથમ ગુણસ્થાને નરકાણુ બાંધી પછી ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી તેના પ્રભાવથી જિનનામનો નિકાચિત બંધ કરી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને આવીને જ નરકમાં બાય છે અને નરકમાં જઈ સર્વ પચાપ્તિએ પચોપ્ત થઈ અંતર્મુદ્ધર્તમાં જ સત્તામાં રહેલ જિનનામના પ્રભાવથી અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. એથી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને અન્તર્મુદ્ધર્તથી વધારે જિનનામની સત્તા ઘટી શકતી નથી.

પ્ર. ૮૧. અનેક જીવો આશ્રયી કેટલાં સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનો નિરંતરપણે જ પ્રાપ્ત થાય ?

ઉ. એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિસત્તાથી આરંભી તે તે કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તા સુધીના સમયો પ્રમાણુ સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનો નિરંતરપણે જ પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્ર. ૮૨. સત્તાગત અનુભાગસ્થાનના ત્રણ પ્રકારો કયા ? અને તેનું કારણ શું ?

ઉ. બંધોત્પત્તિક, હંતોત્પત્તિક અને હંતહંતોત્પત્તિક-એમ ત્રણ પ્રકારે સત્તાગત અનુભાગસ્થાનો છે. રસબંધના કારણભૂત અધ્યવસાયસ્થાનોથી જે રસસ્થાનો થાય છે તે બંધોત્પત્તિક, ઉદ્ધર્તના-અપવર્તનારૂપ કરણવિશેષથી જે રસ-સ્થાનો થાય છે તે હંતોત્પત્તિક અને રસઘાત દ્વારા જે ફરીથી સત્તાગત અનુ-ભાગસ્થાનો બને છે તે હંતહંતોત્પત્તિક અનુભાગસ્થાનો છે.

પ્ર. ૮૩. ચારિત્રમોહોપશમક અને ચારિત્રમોહલક્ષ્યક સંબંધી ગુણશ્રેણિઓ નવમાં દશમાં ગુણસ્થાને કરે એમ જણાવેલ છે. પરંતુ અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે સ્થિતિ-ઘાતાદિ પાંચે અપૂર્વ પદાર્થો કરે છે. એથી અપૂર્વ ગુણશ્રેણિ પણ કરે છે. એમ નક્કી થાય છે. તો આ ગુણશ્રેણિનો અગિયારમાંથી કઈ ગુણશ્રેણિમાં સમાવેશ થાય ?

આ ગુણશ્રેણિનો સમાવેશ ચારિત્રમોહોપશમક અને ચારિત્રમોહક્ષપક ગુણશ્રેણિમાં જ થાય. જો કે પંચમકમંથ ગા. ૦ ૮૨ ની ટીકામાં ઉપરોક્ત બંને ગુણશ્રેણિઓ નવમા-દશમા ગુણસ્થાને કહેલ છે. છતાં ઉપલક્ષણથી આઠમા ગુણસ્થાને પણ હોઈ શકે એમ લાગે છે.

પ્ર. ૮૪ ઉપશાન્તમોહ આદિ ત્રણ ગુણસ્થાને સાતા વેદનીયરૂપ માત્ર એક જ મૂળ અને ઉત્તરપ્રકૃતિનો બંધ હોવાથી બંધમાન સર્વ દલિક સાતાને જ મળે-માટે સાતાવેદનીયનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ ઉપશાન્તમોહથી સંયોગિ-ગુણસ્થાનક સુધી કહેવો જોઈએ છતાં દશમા ગુણસ્થાને જ કેમ કહ્યો ?

ઉ. તમારી વાત સાચી છે. પરંતુ અહિં સર્વ ત્રણ સકષાયી જીવને થતા કર્મબંધની જ વિવક્ષા છે. તેથી ઉપશાન્તમોહાદિ ગુણસ્થાને કષાય ન હોવાથી ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામી ન બતાવતાં દશમા ગુણસ્થાને જ બતાવેલ છે.

પ્ર. ૮૫ પુરુષવેદનો બંધ-વિચ્છેદ થયા બાદ તેનું દ્વિતીયસ્થિતિમાં જો સમયન્યૂન જો આવલિકાકાળે બંધાયેલ દલિક જ સત્તામાં કેમ હોય ? તેથી ઓછા કે વધારે કાળમાં બંધાયેલ કર્મદલિક સત્તામાં કેમ ન હોય ?

ઉ. જો કર્મ જો વિવક્ષિત સમયે બંધાય છે તે વિવક્ષિત સમયથી એક આવલિકા સુધીના કાળને બંધાવલિકા કહેવાય છે. તે બંધાવલિકામાં કોઈ પણ કરણ લાગતું ન હોવાથી બંધાવલિકા વ્યતીત થયા બાદ બીજી આવલિકાના પ્રથમ સમયથી જ તેનો સંક્રમ શરૂ થાય છે. અને તે દલિકનો અન્ય પ્રકૃતિમાં સંપૂર્ણ સંક્રમ થતાં ઓછામાં ઓછા એક આવલિકા કાળ લાગે, એટલે સંક્રમાવલિકાના દ્વિચરમ સમય સુધી તે દલિક સ્વસ્વરૂપે વિદ્યમાન હોય છે. પરંતુ ચરમસમયે સ્વ-સ્વરૂપે રહેતું નથી. કેમકે તે સંપૂર્ણપણે અન્યપ્રકૃતિમાં સંક્રમેલ છે. ધારે કે-અસત્કલ્પનાએ અનિવૃત્તિકરણ ગુણસ્થાનકના આઠમા સમયે પુરુષવેદનો બંધ-વિચ્છેદ થાય છે. અને એક આવલિકાના અસત્કલ્પનાએ ચાર સમય કલ્પીએ તો બંધ-વિચ્છેદ રૂપ આઠમા સમયે બંધાયેલ કર્મદલિકની ચાર સમય રૂપ બંધાવલિકા અગિયારમા સમયે વ્યતીત થાય. ત્યારપછીના બારમા સમયથી સંક્રમ શરૂ થાય, ત્યાં બારથી પંદર સમય સુધીના ચાર સમય રૂપ સંક્રમાવલિકા હોય. તે સંક્રમાવલિકાના ઉપાન્ત્ય સમય સુધી એટલે કે-ચૌદમા સમય સુધી આઠમા સમયે બંધાયેલ દલિકની સ્વરૂપે સત્તા હોય. પરંતુ સંક્રમાવલિકાના ચરમસમય રૂપ પંદરમા સમયે સત્તા ન હોય, તેજ પ્રમાણે સાતમા સમયે બંધાયેલ દલિકની તેરમા સમય સુધી, છઠ્ઠા સમયે બંધાયેલ દલિકની બારમા સમય સુધી, એ જ રીતે પાંચમા સમયે બંધાયેલની અગિયારમા સમય સુધી. એવા સમયે બંધાયે-

હાની દશમા સમય સુધી અને ત્રીજા સમય બંધાયેલ દલિકની નવમા સમય સુધી સ્વરૂપે સત્તા હોય છે પણ પછી-પછીના સમયે સ્વરૂપે સત્તા હોતી જ નથી. વળી આઠમા સમયે બંધ-વિચ્છેદ થતો હોવાથી નવમો સમય એ બંધ-વિચ્છેદ પછીનો પ્રથમ સમય કહેવાય. તે નવમા સમયે ઉપર બતાવ્યા મુજબ ત્રીજાથી આઠમા સમય સુધીના છ સમયે બંધાયેલ દલિકની જ સત્તા હોય છે. પણ આ શુણ્ઠસ્થાનકના પ્રથમના બે સમયોમાં બંધાયેલ દલિકોની સત્તા હોતી નથી. અને અસત્કલ્પનાએ ચાર સમયની આવલિકાની કલ્પના કરેલ હોવાથી અસત્કલ્પનાએ જે છ સમય છે એ બે સમય-ન્યૂન બે આવલિકા કહેવાય. તેથી જ બંધ-વિચ્છેદ પછીના એટલે કે નવમા સમયે બે સમય-ન્યૂન બે આવલિકા કાળમાં બંધાયેલ દલિકની જ સત્તા હોય પણ તેથી ઝોછા કે વધારે કાળમાં બંધાયેલ દલિકની સત્તા હોઈ શકે જ નહિ.

પ્ર. ૮૬ કેટલાં પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનનું એક સ્પર્શક થાય ?

ઉ. સામાન્યથી વિવક્ષિત સમયે ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી એક-એક પરમાણુની વૃદ્ધિએ અનંતા પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનનું એક સ્પર્શક થાય છે. પરંતુ બંધ-વિચ્છેદ પછી પુરુષવેદ અને સંબલન કોષાદિ ત્રણ એ ચાર પ્રકૃતિઓનાં દ્વિતીય સ્થિતિગત દલિકનાં જે બે સમય-ન્યૂન બે આવલિકા પ્રમાણ સ્પર્શકો બતાવેલ છે, ત્યાં વિવક્ષિત સમયે ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી એક-એક પરમાણુની વૃદ્ધિએ અનંત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થતાં નથી, પરંતુ યોગસ્થાનની વૃદ્ધિથી કર્મસ્કંધની વૃદ્ધિએ નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે. વળી યોગસ્થાનો અસંખ્ય જ હોવાથી વિવક્ષિત સમયે પણ એક-એક કર્મસ્કંધની વૃદ્ધિએ અસંખ્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો જ થાય. તેથી યોગસ્થાનના આધારે થતાં હોવાથી આ ચાર પ્રકૃતિઓની દ્વિતીયસ્થિતિમાં અસંખ્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનનું જ એક-એક સ્પર્શક થાય છે.

શુદ્ધિ પત્રક

પૃષ્ઠ.	પાંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૨૩	કર્મ	કર્મ
૨	૬	કર્મ	"
૮	૨૮	શુદ્ધ અર્થેનું	અર્થેનું
૧૦	૨૯	અહણ્ય	આહારાદિ પુદ્ગલોના અહણ્ય
૧૧	૨૨	સંપૂર્ણ	મન સંપૂર્ણ
૧૧	૩૭	કરે છે.	અહણ્ય કરે છે.
૧૭	૭	પચેન્દ્રિયમાં	અસન્નિ પચેન્દ્રિયમાં
૧૭	૨૭	ચર્ચે	ચર્ચે
૨૮	૩૧	આહારકદિક	આહારકદિક
૩૨	૪	હણ્ય	હવે
૩૩	૩૩	ચાનાનો	ચાનોનો
૩૬	૯	અંશન	અંશને
૩૭	૩૧	પુદ્ગલોને	પુદ્ગલોને
૩૯	૧૦	વ્યાપરથી	વ્યાપારથી
૩૯	૩૧	તથી	તથી
૪૦	૩	ક્રિષ્ણતા	ક્રિષ્ણતા
૪૮	૨૯	પ્રારંભક	પ્રારંભક
૫૦	૧૮	ક્ષપક	ક્ષપક
૫૦	૨૪	પ્રાપ્ત	પ્રાપ્ત
૫૪	૩૨	અનંતકરણ્ય	અનંતકરણ્ય
૫૫	૩૧	કિદ્દિઓનો	કિદ્દિઓ
૫૫	૩૫	છે	છે તેથી
૬૦	૬	માટે એ	માટે ને
૬૩	૨	પર્યાપ્ત	પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક,
૬૪	૬	અતંતા	અનંતા
૬૪	૮	અસંખ્યાતા	સંખ્યાતા
૬૪	૧૪	"	"
૬૫	૪	વ્યાપારનો	વ્યાપારને
૬૬	૨૯	કે એ	એ
૬૭	૪	અસંખ્યાતમા	અસંખ્યાતા
૭૫	૧૯	મટે	માટે

પૃષ્ઠ	પાંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૭૭	૨	કેવાળ	કેવળી
૭૮	૨૮	સખ'ધ'	સ'ખ'ધ'
૮૦	૧૬	અવિરિત	અવિરતિ
૮૧	૧૩	અપૂર્વકરણાદિર્મા	અપૂર્વકરણાદિર્મા
૮૨	૨૪	તેઓને	તેઓને
૮૨	૩૧	ચોગ	ઉપચોગ
૮૭	૨૪	કોડ,	કોડા,
૮૯	૨૩	કંઈ ન્યૂન નવ પૂર્વના અભ્યાસી	કૈટુષ્ઠીથી ક'ષ્ટક ન્યૂન હશ પૂર્વના અને જ્યન્યથી નવસા પૂર્વની ત્રીજી આચાર વસ્તુ સુધીના અભ્યાસી
૯૦	૩	કવલિક	કૈવલિક
૯૨	૧૮	ક'ષ્ટકન્યૂન	x x
૯૬	૨૪	કરતી	કરતાં
૧૦૦	૩૩	રહેલ	કહેલ
૧૦૧	૨૭	મથન	મ'થાન
૧૦૧	૨૮-૩૯	પાંચમા સમયે મ'થાનનો, છઠ્ઠા સમયે કપાટનો, સાતમા સમયે દંડ રૂપે કરેલ આત્મ પ્રદેશનો। સંકેત કરી આઠમા સમયે રત્ન શરીરસ્થ થાય છે.	પાંચમા સમયે મ'થાનના અંતરાનો, છઠ્ઠા સમયે મ'થાનનો, સાતમા સમયે કપાટનો અને આઠમા સમયે દંડ રૂપે કરેલ આત્મપ્રદેશનો સંકેત કરી રત્નશરીરસ્થ થયા છે.
૧૦૨	૩૩	સ્થિતિવાળાં	સ્થિતિવાળી
૧૦૩	૨૩	દેશોન	દેશોનાધ'
૧૦૫	૨૨	૦-૧	૧-૧
૧૦૮		૦	(મતિ અજ્ઞાનાદિ ત્રણ ભાગ'ણા તથા મિથ્યાત્વ, સારવાદન અને અભિવ્યભાગ'ણામાં અવધિદર્શન હોય છે.
૧૦૯		૦	
૧૧૪	૧	યન્ત્રયમ્	યન્ત્રકમ્
૧૧૫	૧	મિથ્યાદષ્ટિ શુભ	મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાનક
૧૨૨	૨	તેમજ	તેનેજ
૧૨૨	૩	અને તે જ	અને
૧૨૨	૪	અનંતભાગ	અનંતમે ભાગ
૧૨૩	૫	ચતુર્વિંશતી	ચતુર્વિંશતી
૧૨૩	૧૮	કેવલ	કેવલ
૧૨૫	૭	સર્વ	સર્વ
૧૨૬	૨૮	મકલ્પ	અર્થ'માં મકલ્પ
૧૨૮	૨	વીધીનંતરાત્વ	વીધીનંતરાત્વ
૧૨૮	૨૩	અ'શને	અ'શનો ક્ષય કરે છે અને સત્તાગત અ'શને

પૃષ્ઠ	પાટિન	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૨૬	૨૨	આવો	ભાવો
૧૨૬	૨૩	પોતપોતાના	હંમેશાં પોતપોતાના
૧૨૬	૩૩	૧. જ્યારે	૩. જ્યારે
૧૩૧	૭	આરિત્ર, દાનાદિ લાઘ્ય, ક્ષાપિક	સિદ્ધોને કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાપિક
૧૩૫	૨૮	સમ્યક્ત્વ, સિદ્ધોને કેવળજ્ઞાન, દર્શન	સમ્યક્ત્વ, આરિત્ર, દાનાદિ લાઘ્ય,
		તે ભંગ	તે ભંગ સંખ્યા મેળવવી, એટલે જે પદના
			સંયોગની ભંગ સંખ્યા કાઢવા ઇચ્છા કરી
			હોય તે ભંગ
૧૩૭	૧૧	અહિ	અહિં મેં
૧૫૦	૮	દેવો અસંખ્યાતૃ	દેવો સંખ્યાતૃ
૧૫૦	૩૧	૪૪	૪૪ તેથી સ્થલચર પંચેન્દ્રિયધિન
			નયુંસકે સંખ્યાત શુદ્ધ છે. ૪૪
૧૫૧	૩૧	તેવી	તેથી
૧૫૨	૩૨	નિર્ણય	મખાણના નિર્ણય
૧૫૩	૨૮	તેનો અસંખ્યાતમે	તેનો સંખ્યાતમે
૧૫૩	૨૮	અસંખ્યાતશુદ્ધ	સંખ્યાશુદ્ધ
૧૫૫	૪	અગ્નિ	ત્રેણ્ય.
૧૫૫	૬	ભાગમાર હેલ	ભાગમા રહેલ
૧૫૬	૨૭	રશિ	રાશિ
૧૬૩	૨૬	સામ્યગ્	સમ્યગ્
૧૬૬	૧૫	કાળ	કાળ છે.
૧૬૭	૬	પહેલાં	પહેલાં
૧૭૪	૨૫	ભવનાં	ભવનાં
૧૭૫	૩૦	દેશવિરતિ જ	દેશવિરતિ જ
૧૭૬	૨૬	આવલિકા	આવલિકા
૧૭૭	૨	બાવીસ, હજાર વર્ષ,	બાવીસ હજાર વર્ષ
૧૭૮	૧૬	રહેનારા	રહેનારા, તેમા દક્ષિણાર્ધભાગમાં રહેનારા
૧૭૮	૨૧	દક્ષિણ	૨. દક્ષિણ
૧૮૧	૩	પુદ્ગલાર્થ	પુદ્ગલાર્થ
„	૧૬	સમ્યગ્	સમ્યગ્
„	૨૨	વધારેનાં	વધારેનાં
૧૮૨	૧૭	કાળને	કાળને બાદર
૧૮૨	૨૮	પરાવર્ત	પરાવર્તન
૧૮૩	૩૦	પુદ્ગલ	૨ પુદ્ગલ
૧૮૪	૨૨	પુદ્ગલ	પુદ્ગલ
૧૮૫	૨૦	પુદ્ગલ	„
૧૮૭	૩૧	મીઠો	મિઠો

પૃષ્ઠ	પાકિત	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૮૮	૬	કહે છે	રહે છે.
૧૯૧	૪	મુનિઓ	મુનિઓ
૧૯૧	૩૧	તેમ	તેમજ
૧૯૨	૨	અપ્રમત	અપ્રમતે
૧૯૨	૧૩	દેશવિરતિની જેમ સયોગિ	ક્ષીણભોક્ષ અને અયોગિ
૧૯૨	૧૯	અને	અન્ય
૧૯૭	૩૧	માવિનીમૂલ	માવિનિ મૂલ
૧૯૮	૩૧	પ્રકાર	પ્રકારે
૨૦૨	૨૭	બાદ	બાદર
૨૦૩	૭	જન્ય	જન્યથી
૨૦૩	૨૨	બ'ને બાદર એ	બાદર એ બ'ને
૨૦૫	૧૮	જો કે	જો કે બાદર એ
૨૦૬	૧૦	પર્યાપ્ત	પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત
૨૦૬	૨૯	વિશેષ	વિશેષવાળી
૨૦૮	૧૩	સ'પરાય	સ'પરાય તેમજ સૂક્ષ્મ સ'પરાય.
૨૦૮	૧૯	સમય	એક સમય
૨૧૭	૩	વધારે	વધારેમાં વધારે
૨૧૭	૪	તેનો	તેના
૨૧૮	૨૬	શરીરનો	શરીરનો
૨૧૯	૨	પ્રમાણ	પ્રમાણ
૨૧૯	૩	"	"
૨૨૧	૧૦	નરણ	નરણ
૨૨૩	૩	પ્રાપ્ત	પ્રાપ્ત
૨૨૩	૨૬	આત્માએ	આત્મા
૨૨૫	૧૪	ક્ષપકાળમ્	ક્ષપકાળમ્
૨૨૮	૫	અતિશૂંતિ	અતિશૂંતિ
૨૨૯	૧૪	કારણ	કારણ
૨૩૧	૪	અસ'ખ્યાત	અસ'ખ્યાત
૨૩૪	૧૭	હોવાથી	હોવાથી
૨૩૬	૧૬	અક્ષરિન્દ્રિય	પર્યાપ્ત અક્ષરિન્દ્રિય
૨૩૭	૧૮	તેઓથી	તેઓથી જળચર પ'ચેન્દ્રિય નપુ'સકા
			અસ'ખ્યાત શુણ્ણ છે. તેઓથી
૨૪૩	૧૯	માત્ર	x
૨૫૦	૧૯	તો	તો તે દલિલોને
૨૫૧	૨૫	આદિ	આદિ અને
૨૫૨	૫	પ્રત્યક્ષ	પ્રત્યક્ષ
૨૫૬	૬	પ્રમાણ	પ્રમાણ

પૃષ્ઠ	પાકિત	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૫૭	૧૧	શક્ય	શક્ય
૨૬૧	૧૮	સાત	સાધિક સાત
૨૭૨	૨૪	માનવજોઓ	માનવજોઓ સત્તાવીશ ગુણી અને
૨૭૪	૨૬	અસંખ્યાતગુણ	સંખ્યાત ગુણ
૨૮૦	૭	નરકમાં	નરકે ૭ રાજ થાય છે તો ત્રીજી નરકમાં જતાં બે રાજ અને છઠ્ઠી નરકમાં અપર્ણિત તથા સૂક્ષ્મ પર્ણિત.
૨૮૦	૨૫	અપર્ણિત.	અપર્ણિત
૨૯૧	૬	સ ધધણી	સ ધધણીને
૨૯૪	૨	વડે	જે વડે
૩૦૧	૩૦	સંસ્થાન નામકર્મ શરીરમાં આકાર	સંસ્થાન-આકાર
૩૦૪	૧૯	જ	જે
૩૦૫	૨૨	અવયવવડે	અવયવવડે
૩૦૫	૨૮	વધુતા	લઘુતા
૩૧૧	૨	અવયવોના	અવયવોમાં
૩૧૫	૧૪	જોડાતાં	જોડાતાં
૩૧૫	૧૮	આહાર	આહારક
૩૧૫	૩૦	”	”
૩૨૦	૧૧	પણ	પણ સર્વ
૩૨૨	૫	આ	આગળ
૩૨૩	૩	મિષ્ટાન્ન	મિષ્ટાન્ન
૩૨૬	૨૩	ભય,	ભય, યુગુપ્સા
૩૩૦	૭	કરના	કરવા દારા
૩૩૦	૧૫	સુરવર, સૌભાગ્ય,	સુરવર, દુસ્વર, દૌર્ભાગ્ય, સૌભાગ્ય,
૩૩૨	૬	કુધની	કુધની જેમ
૩૩૫	૧૧	સત્તામાં	x
૩૩૮	૧૨	તીવ્રરસ	તીવ્રતમરસ
૩૩૯	૬	દેશચાતિનામ્	દેશચાતિનીનામ્
૩૪૫	૨	ભવપ્રત્યાદિ	ભવપ્રત્યાદિ
૩૪૬	૨૫	પ્રકૃતિઓના	પ્રકૃતિઓ
૩૫૫	૨૬	તેણે	તેમ
૩૬૧	૧૫	અને	ઉદયવતી અને
૩૬૧	૨૩	સમકલ્પવર્જિતમાનં	સમકલ્પવર્જિતમાનં
૩૬૫	૩	ચરમસમયે	ચરમસમયે અથવા અથોગિકેવસિના ચરમસમયે
૩૬૫	૩૫	જાણુ	જાણુ
૩૬૯	૧૮	પ્રાપ્ત	ઉદયપ્રાપ્ત
૩૭૧	૧૯	સ્થિરાદિપટ્ટક	અસ્થિરપટ્ટક

ક્રમ	પાત્ર	અર્થ
૩૭૨	૧૪	સ્વસ્વ
૩૭૩	૧૬	પ્રકૃતિઓ
૩૭૪	૨૮	એકાંતે પ્રકૃતિઓ
૩૭૪	૬	ચાદે
૩૭૭	૩૦	અવસ્થામાં
૩૭૯	૨	હોવાથી
૩૭૯	૧૧	જેના
૩૭૯	૨૬	ધણી
૩૮૫	૩	અસંખ્ય
૩૮૬	૧૬	જેના
૩૮૭	૨૪	અને
૩૮૮	૧૦	ઓદારિક
૩૮૪	૨૪	પીત
૩૯૦	૧૭	ઉદય
૩૯૦	૨૦	છ
૩૯૦	૨૬	અને
૩૯૧	૬	અને
૩૯૨	૩૧	અમુ
૩૯૫	૧૭	વિપાક
૩૯૮	૨૨	એક
૪૧૧	૨	અમુદર્શનાવસ્થામાં
૪૧૪	૪	પ્રકૃતિઓના
૪૨૨	૭	અર્થ
૪૨૨	૨૧	પ્રત્યક્ષ
૪૨૨	૨૨	પ્રત્યક્ષ
૪૩૩	૨૧	ભાગ
૪૩૬	૨૧	અણુદય
૪૩૬	૨૧	અણુદય
૪૪૭	૧૮	તે-છે
૪૫૯	૧૫	વૈકિયમિશ્ર,
૪૬૧	૨૧	કાયની
૪૬૪	૭	હિન્દવની
૪૭૮	૬	હિન્દવની
૪૮૩	૧૬	૧૧ થી ૭

ક્રમ	અર્થ
૨૨૨૦	સ્વસ્વ
૨૨૨૦	પ્રકૃતિઓમાં
૨૨૨૦	એકાંતે પ્રકૃતિઓ અને નીચેના એ
૨૨૨૦	બહોરે પ્રકૃતિઓને
૨૨૨૦	ચોદે
૨૨૨૦	સ્વાધાવસ્થામાં
૨૨૨૦	હોવાથી
૨૨૨૦	જેના
૨૨૨૦	ધણી
૨૨૨૦	અસંખ્ય જીવોનાં અસંખ્ય
૨૨૨૦	જેના
૨૨૨૦	અને
૨૨૨૦	ઓદારિકાદિ
૨૨૨૦	શીત
૨૨૨૦	ઉદયમાં
૨૨૨૦	છે
૨૨૨૦	અને કેવલદર્શન અથવા
૨૨૨૦	અમુદર્શનાવસ્થા અને
૨૨૨૦	અમુદ-
૨૨૨૦	વિપાકી
૨૨૨૦	એક ભાગ
૨૨૨૦	અમુદર્શનાવસ્થામાં
૨૨૨૦	કેંક પ્રકૃતિઓના
૨૨૨૦	અર્થ:
૨૨૨૦	પ્રત્યક્ષ:
૨૨૨૦	પ્રત્યક્ષ.
૨૨૨૦	ભાગ થાય, એ પ્રમાણે જુથરસા અને
૨૨૨૦	ત્રણ કાય મેળવતાં પછી એક કાય વીસ
૨૨૨૦	હજાર (૧૨૦૦૦) ભાગ થાય.
૨૨૨૦	અણુદય
૨૨૨૦	અણુદય
૨૨૨૦	છે-તે
૨૨૨૦	વૈકિયમિશ્ર, ઓદારિક મિશ્ર,
૨૨૨૦	હિન્દવની
૨૨૨૦	કાયસ્થાને એક હિન્દવની
૨૨૨૦	હિન્દવમાં
૨૨૨૦	૧૧ થી ૧૭

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪૮૭	૧૬	પ્રજાણે	પ્રમાણે
૪૮૮	૧૯	ત્રણહજાર,	ત્રીસ હજાર,
૪૯૪	૩૪	અવિરતિ	અવિરતિ સંબંધી
૪૯૫	૧૨	અથવા	તેમજ
૪૯૬	૨૮	ત્રણને	ત્રણનો
૫૦૧	૨૭	કર્મના ઉદ્દયથી પ્રગ્ના	કર્મના ઉદ્દય હોતે છતે પ્રગ્ના
૫૦૧	૩૦	અરિત	અરતિ
૫૦૩	૨	પરિષદ વિજય	મળ પરિષદ વિજય
૫૦૪	૧૭	થવાદે	થવાદે તે
૫૧૩	૨૬	ગાનાવરણાદિ	મતિગાનાવરણાદિ
૫૨૦	૧૮	ન્યાં	ન્યાં સુધી
૫૨૧	૩	પણ	×
૫૨૭	૧૨	અનાદિ	અનાદિ વગેરે
૫૨૯	૫	સંજ્ઞાનો	સંજ્ઞાને
૫૨૦	૧૫	સાતકર્મનો	સાતકર્મના બંધનો
૫૩૫	૧૫	આહારદિ	આહારકદિક
૫૪૪	૪-૫	અશુદ્ધનાદિ	અશુદ્ધનાવરણાદિ
૫૪૬	૧૮	તેમજ	તેમજ
૫૪૯	૧૨	ત્રેવીસ	ત્રેવીસ
૫૬૧	૧૪	ચરણસુદ	ચરણસુદ
૫૬૫	૧૧	પ્રકૃતિઓની	પ્રકૃતિઓના
૫૬૭	૩૬	તેની	તેથી
૫૬૮	૮	દનાદિ	દનાદિ
૫૭૦	૨	ઉત્કૃષ્ટ	અતુલકૃષ્ટ
૫૭૦	૨૫	જઘન્યકો	જઘન્યકો
૫૭૩	૨૪	ધ્રુવ	ધ્રુવ
૫૭૭	૨૧	અખાધાકાળ	અખાધાકાળ કહે છે અખાધાકાળ
૫૮૬	૧૩	બાવક	ભાવિક
૫૮૮	૧૩	અતઃ	અન્તઃ
૫૮૯	૧૧	થયા,	થાય.
૫૮૯	૧૩-૧૪	આ પ્રમાણે પૂર્વકાઠિ વરસના આધુવાળા તીર્થકર થાય.	×
૫૯૨	૨૦	શુભ્રુચાનક	×
૫૯૪	૨૧	અંતરાય પાંચ,	અંતરાય પાંચ, ગાનાવરણીય પાંચ તથા
૫૯૭	૨૪	છેડે	વડે
૫૯૯	૬	રિચિતિ	રિચિતિ થાય છે.
૬૦૦	૧૧	આરિત્ર	૧. આરિત્ર
૧૧૭			

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૬૦૧	૧૨	નાન	નોવં
૬૦૩	૨૮	તે પ્રકારે	તે આ પ્રકારે
૬૦૭	૨૭	ઉત્તર	ઉપર
૬૧૦	૨૦	સંખ્યાતમા	અસંખ્યાતમા
૬૧૦	૨૮	સંખ્યાતમે	અસંખ્યાતમે
૬૧૩	૨૭	આદિએ	આદિએ ગુણતાં
૬૧૪	૨૨	ત્રિસાગર૦	ત્રિસાગર૦
૬૧૬	૫	x	દેવાયુ-નરકાયુની જ્ઞાન્ય અમાધા અતિશૂદ્ધતા હોય છે.
૬૨૪	૬	સંભવ	સંભવ ન
૬૨૪	૨૦	તેનાં	તેમાં
૬૨૭	૧૪	॥ ૬૨ ॥	॥ ૬૨ ॥
૬૩૩	૧૬	મોતં	મોતં
૬૩૫	૯	દ્વે અવ્યેતે	દ્વાવ્યેતો
૬૩૬	૧૯	ભવ્યને	ભવ્ય
૬૩૬	૬	જ્યારે	x
૬૫૦	૫	વૈક્રિયદિકના જ્ઞાન્ય રસબંધના સ્વામી તત્પ્રાયોગ્ય સં. ના બદલે અતિ સંકિલ્પ લેવા	x
૬૫૨	૨૫	સ્થિતિબંધના	સ્થિતિના ભેદો છે. તેનાથી અસંખ્યાત ગુણ સ્થિતિબંધના
૬૫૩	૯	લોકાકાશપ્રમાણ	લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ
૬૫૬	૩	પરિણામી	પરિણામી
૬૬૨	૩૪	એ પ્રમાણે ગોઠનીય માટે પણ સમજવું.	x
૬૬૫	૧૧	પ્રદેશબંધ	ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ
૬૬૯	૩	વર્ગીણાઓ	ધણી વર્ગીણાઓ
૬૭૦	૧૮	તજ્જ,	તેજ્જ
૬૭૩	૬	ભાગનો	ભાગનો પણ
૬૭૪	૭	મધુવ૦	મધુવ૦
૬૭૬	૨૪	મૂળપ્રકૃતિઓને	મૂળપ્રકૃતિઓના
૬૮૦	૩	સમયવર્તી	સમયવર્તી
૬૮૧	૧	રસબંધ૦	પ્રદેશબંધ૦
૬૮૧	x	x	સાતાવેદનીયના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામી ચક્ષુસપરાયવર્તી અને અસાતાવેદનીયના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામી મિથ્યાદષ્ટિ પર્યાપ્ત સંઘી છે. બન્નેના જ્ઞાન્યપ્રદેશ- બંધના સ્વામી ભવાલસમયવર્તી સર્વાદ્ય-

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
			વીચિત્ર લખિ અપચિત સૂક્ષ્મનિગો- દના શ્રવ છે.
૬૮૭	૨૫	એટલો	એટલો
૬૮૭	૩૧	ચાનદષ્ટિ	ચાનિદષ્ટ
૬૮૯	૨૦	તેઓને	તેઓ
૬૮૯	૨૭	સ્થિર	અસ્થિરદિક, અચર, સ્થિર
૬૯૨	૧૬	અને	રસઅંધ અને
૬૯૭	૧૩	સ્થાનકોમાં દક્ષિણને	સ્થાનકોમાંના દક્ષિણને
૭૦૫	૩૨	ભાગને	ભાગે
૭૦૭	૩૨	તેને	છે તેને
૭૦૯	૩	સર્વવિરતિ	સર્વવિરતિની
૭૦૯	૪	દેશવિરતિ આત્મા	દેશવિરતિથી સર્વવિરત આત્મા
૭૧૦	૯	વત્કૃષ્ણ	વત્કૃષ્ણ
૭૧૭	૨૦	કરીને	x
૭૨૧	૧૧	લોહુ	લોહુ
૭૨૬	૧૫	સર્વ	સર્વ
૭૩૪	૨૧	ભાજનાઓ	ભાજનાઓ
૭૪૦	૧૬	સુભગ	x
૭૪૩	૧૬	સ્થિતિઅંધ	સ્થિતિઅંધ
૭૪૪	૨૦	અયોધ્ય	અયોધ્ય
૭૪૪	૨૧	સમયોનમ	સમયોન:
૭૪૭	૧૨	સત્	સત્
૭૫૬	૨૮	અધ્યન્ય	અધ્યન્ય
૭૬૧	૫	॥ ૧૧૨ ॥	॥ ૧૬૨ ॥
૭૬૧	૬	વત્તયતિ	વત્તયતિ
૭૬૨	૪	તેની	તેથી
૭૬૨	૨૯	તમસ્તમપ્રભા	તમસ્તમપ્રભા
૭૬૫	૨૭	મુળસુ	જાનીહિ
૭૭૦	૧૨	પરમાણુઓની	પરમાણુની
૭૭૦	૧૩	ત્રણપર-	એ પ્રમાણે એ પરમાણુનો પ્રભેદ કરતાં ત્રીણુ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય, ત્રણ પર-
૭૭૦	૧૮	પ્રકૃતિઓનાં	પ્રકૃતિઓની
૭૭૦	૩૨	ચરમસમય	અને ચરમસમય
૭૮૨	૧૧	વૃદ્ધિ	વૃદ્ધિએ
૭૮૪	૮	સ્વરૂપની	સ્વરૂપ
૭૮૬	૨	ત્રણ	અ ધાયેલા ત્રણ

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૭૮૬	૩	દલિકની	દલિકની પણ
૭૯૧	૧૬	આહારક	આહાર
૭૯૮	૧૮	ઝોગણુત્રીશ	ત્રેવીશ અને ચોવીશ. વળી તેમાંજ ઓદા. રિક્તિક, ઉપધાત, પ્રથમ સંધયણ, એ સંસ્થાન અને પ્રત્યેક આ છ પ્રકૃતિરૂ. ઉમેરતાં ઓદારિકમિશ્ર કાયગેમે તે મને જ અનુક્રમે ઝોગણુત્રીશ
૭૯૯	૨	કરતાં	કરતાં તેમજ
૭૯૯	૭	એમાં	તેમાં
૮૦૧	૧૧	પ્રકૃતિનો	પ્રકૃતિ
૮૦૪	૨૯	ચુસ્તાલીશ	ચુડતાલીશ
૮૦૮	૮	આહ	આહિ
૮૦૮	૧૪	ગોત્રની	ગોત્રનો
૮૦૮	૧૯	કર્મની	કર્મનો
૮૧૫	૧૪	પ ચેન્દ્રિયનો	પચેન્દ્રિયને
૮૨૩	૨	કર્મનો	કર્મના
૮૨૪	૨૧	નથી	નથી તેથી
૮૩૧	૩૨	પ્રકૃતિઓનો	પ્રકૃતિઓને
૮૩૩	૨૭	યોગસ્થાને	યોગસ્થાનને
૮૩૮	૧૦	તેનો	તેનો તેટલો
૮૪૧	૩	આતપ	નરકદિક, આતપ.
૮૪૧	૬	પ્રકૃતિઓનો	અન્ય પ્રકૃતિઓનો
૮૪૩	૨૪	ઉદ્યાલિકાની	ઉદ્યાલિકાની
૮૬૨	૭	છે	હોય છે.
૮૫૭	૩૨	પ્રદે-	જર્થન્ય પ્રદે-
૮૬૧	૨	તે	તેને
૮૬૧	૬	હોતી નથી તેમજ	હોય છે. પરંતુ
૮૬૪	૫	સ્થિતિપટ્ટક	સ્થિરપટ્ટક
૮૬૫	૧૦	ચોવીશ	ચોત્રીશ
૮૬૮	૨૭	ઉદ્વલના	ઉદ્વલના
૮૭૪	૨૪	ઝોગણુત્રીશ	ઝોગણુત્રીશ
૮૮૫	૨૧	ઉત્તરપ્રકૃતિઓનાં	ઉત્તરપ્રકૃતિઓનાં
૮૯૫	૨૫	સ્થિતિસ્થાનથી	પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનથી

